ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

4 (44) 2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (44) квітень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

АРХІТЕКТУРА

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

SOCIAL COMMUNICATIONS

PHILOSOPHICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

MEDICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 533.6

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАБОТЫ ОДНОМОДОВОГО СФЕРИЧЕСКОГО ПЬЕЗОЭЛЕКТРИЧЕСКОГО ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЯ

Бабаев А.А., Гнатейко Н.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

В работе выполнены экспериментальные исследования и проведен сравнительный анализ результатов измерений с теоретическими которые получены в рамках линейной теории электроупругости, основанной на гипотезах Кирхгофа-Лява.
Ключевые слова: экспериментальные исследования, акустическая среда, сферический пьезопреобразователь.

Постановка проблемы. При сложных режимах эксплуатации пьезоэлектрических преобразователей, робота которых связана с укорочением длительности действующих импульсов использование электрических сигналов сложной конфигурации требует учета переходных стадий процесса и повышения требований при построении математических моделей и при этом является весьма важно располагать информацией о точности с которой можно описать реальные физические объекты.

В работе выполнены экспериментальные исследования и проведен сравнительный анализ результатов измерений с теоретическими которые получены в рамках линейной теории электроупругости, основанной на гипотезах Кирхгофа-Лява.

Основные материалы исследования. В качестве объекта использовался сферический пьезокерамический излучатель изготовленный из пьезокерамики марки ЦТБС-3 диаметром $d = 0{,}051$ м и толщиной $h = 0{,}025$ м поляризованный в радиальном напрвлении. Используемый преобразователь, с точки зрения математического моделирования рассматриваемой оболочки удовлетворяет условиям, что он тонкостенный и дает возможность описания в рамках гипотез Кирхгофа-Лява – $R/h \leq 0{,}1$ (R, h – радиус и толщина).

Исследования проводились в измерительном бассейне Киевского НИИ Гидроприборов в соответствии с требованиями РД 5.8361-86 с использованием электрической структурной схемы приведенной на рис. 1.

Рис. 1. Электрическая структурная схема

На рисунке 1 приведены цифрами следующие обозначения: 1 – генератор (работает на частоте собственных колебаний исследуемого излучателя $f = 37{,}4$ кГц); 2 – частотомер; 3 – модулятор – селектор; 4 – устройство поддержания постоянного уровня; 5 – усилитель мощности; 6 – осциллограф; 7 – вольтметр; 8 – координатное устройство; 9 – излучатель; 10 – образец; 11 – формирователь меток угла; 12 – усилитель; 13 – фильтры; 14 – регистратор; 15 – переключатель режима поддержания постоянного уровня.

Гидрофон располагался от излучателя в ближнем поле на расстоянии $r \leq 2d^2/\lambda$, где r – расстояние между излучателем и гидрофоном; λ – длина волны ($\lambda = 0{,}0401$ м).

Требования к условиям проведения измерений в части помеховой ситуации, заключается в том, что чувствительность излучателя в режиме излучения должна обеспечивать в месте розмещения гидрофона акустический сигнал, превышающий давление акустических шумов в полосе ⅓ октавы не менее, чем 12 дБ.

$$\beta=4\frac{P_ш}{u}r\,, \qquad (1)$$

где β – чувствительность излучателя в режиме излучения по напряжению; $P_ш$ – эффективное значение акустических шумов в полосе ⅓ октавы; u – напряжение на излучателе.

Требования к длительности излучаемого сигнала определялись из условия $\tau_{min} < \tau < \tau_{max}$, где τmin – минимальная длительность, определяемая хаарактеристиками измерительных приборов; τ_{max} – максимальная длительность, определяемая размерами бассейна и расстоянием r. Длительность импульса в соответствии с вышеизложенным состовляла 1 мс для размеров бассейна 4,0 х 7,0 х 4,5. Расстояние между центрами излучателя и гидрофона устанавливалось $r = 0{,}19$ м.

В качестве гидрофона использовался сферический пьезоэлектрический преобразователь диаметром 5 мм. Схема розмещения щупа – гидрофона представлена рис. 2.

С помощью координатного устройства излучатель погружался в бассейн на глубину 2 м и, при необходимости, осуществлялся его поворот относительно гидрофона.

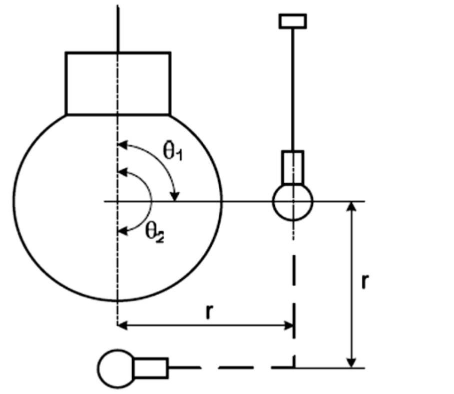

Рис. 2. Схема розмещения щупа – гидрофона

Результаты исследования и их анализ. При проведении исследования измерения проводились 10 раз для каждого положения щупа-гидрофона относительно преобразователя. Результаты усреднялись по 10 реализациям. Погрешность результатов измерений при доверительной вероятности составила $P = 0{,}95$ находилась в пределах $\delta_0 = \pm 21\%$.

В первом случае, поворачивая излучатель вокруг своей оси с шагом $\Delta = 20^o$, в направлении $\theta = \theta_1 = 90^o$ экспериментально было получено амплитудное угловое распределение (относительно угла φ) ближнего поля в установившемся режиме колебаний (рис. 3).

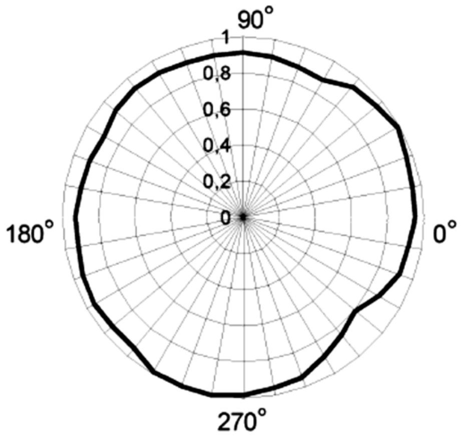

Рис. 3.

Результаты, представленные в безразмерном виде, получены путем деления амплитуды снимаемого с осциллографа напряжения при заданном значении угла φ на максимальное напряжение $(U(\varphi)/U_{max}(\varphi))$. Полученные результаты лежат в пределах общепринятой погрешности измерений 3 дБ, что подтверждает использование принятой теоретической модели преобразователя в части его осессиметричности относительно оси вращения.

Во втором случае при помощи осциллографа проводилась фиксация конфигурации начальной стадии импульса снимаемого с гидрофона, при возбуждении излучателя электрическим сигналом известной формы, и сравнение ее с конфигурацией полученной теоретически.

Приведем осциллограмму теоретически рассчитанного акустического импульса на поверхности сферического пьезоэлектрического преобразователя (рис. 4) при возбуждении электрическим импульсом длительностью 1 мс и одночастотным заполнением на частоте собственных колебаний сферической оболочки.

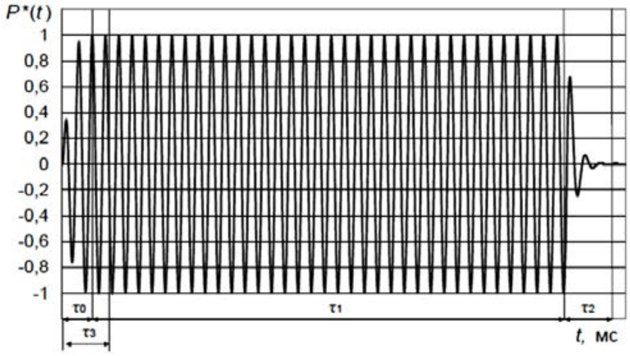

Рис. 4.

На графике наблюдается начальный переходный участок длительностью τ_0, за это время амплитуда колебаний достаточно быстро увеличивается. Далее следует участок длительностью τ_1, на котором наблюдаются колебания близкие к установившимся. После окончания действия возбуждающего электрического импульса, амплитуда акустических колебаний достаточно быстро спадает до нуля (участок длительностью τ_2).

Принимаем, что профиль теоретически рассчитанного акустического импульса совпадает с осциллограммой электрического напряжения снимаемого с гидрофона. При сравнении экспериментальных и теоретических результатов рассматривался временной участок $\tau_3 = 1{,}07$ мс (рис. 5, 6).

Следует отметить, что длительность рассматриваемого временного интервала меньше вре-

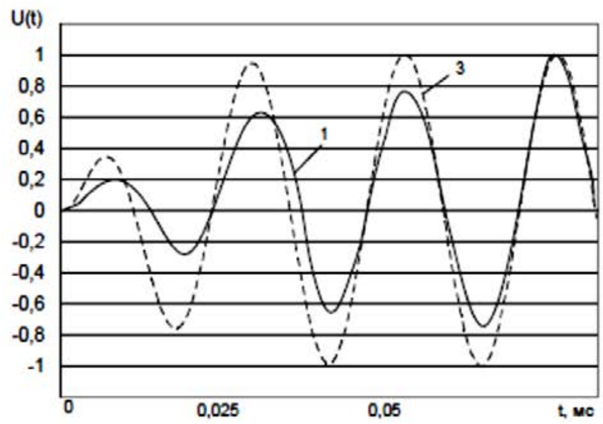

Рис. 5.

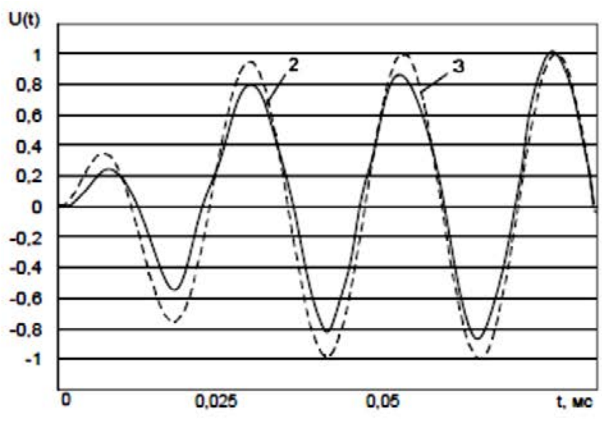

Рис. 6.

мени, необходимому для прихода к излучателю сигнала отраженного от гидрофона. Поэтому присутствие гидрофона в ближнем поле не влияет на форму анализируемого импульса.

Экспериментальные результаты были получены для двух направлений: бокового – $\theta_1 = 90^o$ (линия 1, рис. 5) и лобового – $\theta_2 = 180^o$ (линия 2, рис. 6). Теоретическая кривая показана линией 3.

Сопоставление полученных экспериментальных и расчетный результатов свидетельствуют об их хорошем совпадении. Так в любом направлении отличия экспериментальных и расчетных амплитуд в экспериментальных точках не превышают 3 дБ. В боковом напрвлении отличия более существенны. Следует отметить, что наблюдается отличие экспериментальных и расчетных осциллограмм в амплитудах, несовпадение точек пересечения с осью времени, а также разная длительность переходного процесса. Указанные отличия объясняются влиянием входных электрических цепей, в частности фильтра, а также тем, что математической моделью принимается, что оболочка является абсолютно сферической конструкцией, в то время как реальный преобразователь имеет узел крепления. Близостью к узлу крепления объясняется большее отличие от теоретических экспериментальных данных, полученных в боковом направлении (линия 1).

Выводы. На основании выполненных расчетов и экспериментов можно сделать вывод о применимости предложенной модели сферических пьезоэлектрических оболочек, основанной на гипотезах Кирхгофа-Лява, в нестационарных задачах гидроэлектроупругости при расчетах акустических преобразователей.

Список литературы:

1. Гузь А.Н., Кубенко В.Д., Бабаев А.Э. Гидроупругость систем оболочек. – Киев: Вища школа, 1984. – 466 с.
2. Мнев Е.Н., Перцев А.К. Гидроупругость оболочек. – Л.: Судостроение, 1970. – 366 с.
3. Гринченко В.Г., Улитко А.Ф., Шульга Н.А. Электроупругость. – К.: Наук. думка, 1989. – (Механика связанных полей в элементах конструкций: В 5 т. Т. 5). – 279 с.
4. Улитко А.Ф. К теории колебаний пьезокерамических тел // Тепловые напряжения в элементах конструкций. – 1975. – № 15. – С. 90-99.
5. Седов Л.И. Механика сплошной среды. – М.: Наука, 1970. – Т. 1. – 492 с.; Т. 2. – 568 с.
6. Пьезокерамические преобразователи / Под ред. С.И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.

Бабаєв О.А., Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ ОДНОМОДОВОГО СФЕРИЧНОГО П'ЄЗОЕЛЕКТРИЧНОГО ПЕРЕТВОРЮВАЧА

Анотація
В роботі виконані експериментальні дослідження та проведено порівняльний аналіз результатів вимірювань з теоретичними які отримані в рамках лінійної теорії електроупругості, заснованої на гіпотезах Кірхгофа-Лява.
Ключові слова: експериментальні дослідження, акустичне середовище, сферичний пьезопреобразователь.

Babaev A.A., Gnatejko N.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

EXPERIMENTAL STUDIES OF THE WORK OF A SINGLE-MODERN SPHERICAL PIEZOELECTRIC CONVERTER

Summary
The article conducts experimental research and makes a comparative analysis of observed data and theoretical ones that obtained within the linear theory of electroelasticity based on Kirchhoff-Love hypotheses.
Keywords: experimental research, acoustic environment, spherical piezo transducer.

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 336.72

ПРОБЛЕМЫ ДОБЫЧИ СЛАНЦЕВОГО ГАЗА НА УКРАИНЕ

Гринь С.А., Мацкевич Ю.Р.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

Статья посвящена глобальной проблеме, связанной с добычей сланцевого газа в мире и в Украине, в частности, последствия и пути их решения. Автор предлагает обсудить о том, насколько большое влияние может оказать разработка сланцевых газа и нефти. В статье детально описывается технология добычи сланцевого газа. В настоящее время сланцевый газ является региональным фактором, который имеет значительное влияние только на рынок стран Северной Америки. В числе факторов, положительно влияющих на перспективы добычи сланцевого газа: близость месторождений к рынкам сбыта; значительные запасы; заинтересованность властей ряда стран в снижении зависимости от импорта топливно-энергетических ресурсов. В то же время у сланцевого газа есть ряд недостатков, негативно влияющих на перспективы его добычи в мире. Среди таких недостатков: относительно высокая цена без наценки; непригодность для транспортировки на большие расстояния; быстрая истощаемость месторождений; низкий уровень доказанных запасов в общей структуре запасов; значительные экологические риски при добыче.
Ключевые слова: сланцевый природный газ, гидроразрыв пласта, фрекинг, наклонно-горизонтальное бурение, нетрадиционные методы добычи, перспектива добычи, комплексное решение.

Постановка проблемы. Актуальность проблемы заключается в том,что современная технология добычи сланцевого газа может привести к серьезным последствиям для экологии. Самую главную угрозу для окружающей среды таит в себе основной метод извлечения полезного ископаемого из недр земли. Речь идет о фрекинге. Он, представляет собой подачу в земной пласт воды (под очень большим давлением). Подобного рода воздействие способно оказать выраженное негативное влияние на окружающую среду. Огромный вред от добычи сланцевого газа может превратить жизнь людей на прилежащих территориях в кошмар. Яркий пример – существующие проблемы с экологией как минимум в трех штатах Америки, постепенно приобретающие статус катастрофы.

Изложение материала. Что такое сланцевый газ? Это полезное ископаемое, которое добывается из особого вида минералов – горючих сланцев. Основной метод, с помощью которого ведется добыча сланцевого газа, последствия которой мы сегодня, руководствуясь позициями экспертов, изучим – фрекинг, или гидроразрыв пласта. Устроен он примерно так. В земные недра вводится в почти горизонтальном положении труба, а одно из ее ответвлений выводится на поверхность. В процессе фрекинга в газохранилище нагнетается давление, которое способствует выходу сланцевого газа наверх, где он и собирается.

Украина может обрести энергетическую независимость не ранее, чем через 10-20 лет, когда средства и технологии позволят ей выйти на этап добычи сланцевого газа в промышленных масштабах. Но в Украине имеется достаточный потенциал и для развития добычи традиционных углеводородов, для освоения которых нужны те же инвестиции и применение новых технологий. Так считают руководители группы компаний «Надра», о чем они рассказали во время презентации итогов двадцатилетней деятельности группы в области геологоразведки и добычи углеводородов, которая состоялась в рамках пятнадцатой Международной выставки «Нефть и газ 2011».

«Большая часть месторождений, которые уже открыты, и продолжают открываться в Украине – это, в основном, работа нашей компании», – отметил Иван Гафич, заместитель гендиректора компании «Интегрированные нефтегазовые технологии Надра». Входящие в состав «Надра» компании в настоящее время предоставляют самый широкий спектр услуг – от поиска месторождений и геологической оценки территорий до проектирования и обустройства месторождений и управления их разработкой. В последнее время группа «Надра» ко всему прочему заинтересовалась проектами, связанными с освоением запасов метана угольных месторождений и сланцевого газа на территории Украины.

Главным заказчиком услуг «Надра» является «Нафтогаз Украины», в частности, компании ПАО «Укрнафта» и ДК «Укргаздобыча». Группа «Надра» в то же время сотрудничает и с другими крупнейшими нефтегазодобывающими компаниями, которые работают в Украине – Regal Petroleum, Shell, Cadogan Petroleum, «Пласт», «Полтавская газонефтяная компания», «Гео-альянс», «Кубгаз», «Бориславская нефтяная компания».

За свою двадцатилетнюю деятельность группа «Надра» открыла двадцать три месторождения и 47 залежей газа и нефти. Большинство геологоразведочных проектов в данное время реализуется в трех бассейнах – Западном, Восточном и Южном.

Так, по заказу управления по буровым работам «Укрбургаз» (филиал «Укргаздобычи»), «Укрнафты» и некоторых других добывающих предприятий открыты месторождения Аксютовское, Северо-Коробочкинское, Денисовское, Крутогоровское, Боровое, выявлен ряд залежей

(Максальское, Южно-Шевченковское, Северо-Волвенковское, Сахалинское месторождения).

Как отметил Гафич, компания «Интегрированные нефтегазовые технологии Надра» занимается комплексным управлением проектами, проводит инвестиционный анализ наиболее перспективных площадей, производит ресурсную оценку месторождений и рисков их освоения.

В области геолого-геофизического сервиса группа компаний «Надра» первой в стране начала производить телеметрическое многоканальное сейсморазведочное оборудование и вибрационные источники сейсмоволн.

В целом группой компаний «Надра» в области сейсморазведки выполнено работ: 31590 погонных километров 2D-сейсморазведки, 10218 квадратных километров 3D-сейсморазведки, проведено комплексных геофизических исследований на площади 4367 квадратных километра.

Специалисты группы «Надра» работают над расширением методов проведения геофизических исследований: внедряются объемная и линейная сейсморазведка невзрывными и взрывными методами, проводится вертикальное сейсмическое профилирование, исследование зоны малых скоростей, а в последнее время – магнитные и гравитационные исследования.

При этом Гафич высказал мнение, согласно которому Украина не владеет на данный момент технологиями, которые позволили бы избавиться от имеющейся зависимости от внешних источников снабжения природным газом в течение ближайшего десятилетия. «Покупать газ придется у Российской Федерации, а если не у России, то у другой страны. Но мы можем сами наращивать добычу газа, повышая при этом энергетическую независимость государства», – отметил специалист.

Ресурсный потенциал газа и нефти в Украине, согласно его словам, составляет 7-9 триллионов тонн условного топлива, из них до 7 триллионов тонн приходится на газ и около 2 триллионов тонн – на нефть. Третья часть месторождений находятся шельфе Азовского и Черного морей, который в настоящее время освоен на 4-5%. «А по метану угольных пластов мы находимся на 4-5 месте в мире, и приблизительно на таком же месте – по запасам сланцевого газа. Сланцевый газ в Украине есть, потенциал у нас на самом деле очень большой», – отметил Гафич.

«Основная причина, по которой мы не можем в данный момент отказаться от поставок газа – высокая себестоимость добычи. На первой стадии нужны государственные средства. К примеру, бурение одной скважины сегодня обходится в 1-2 миллиона долларов», – сказал Богдан Лелик, гендиректор ООО «Буровая компания Надра».

Как сообщил Ленхард Хериберт, заместитель гендиректора компании «Интегрированные нефтегазовые технологии Надра», группа компаний «Надра» является партнером Halliburton по реализации проектов по освоению запасов сланцевого газа в Украине. Halliburton является одним из лидеров в мире по внедрению технологий пластового гидроразрыва, которые были разработаны для добычи метана из угольных пластов, и впоследствии стали применяться и на месторождениях сланцевого газа.

«В Европе по освоению сланцевого газа впереди всех – Польша: на сегодня выдано свыше 70 лицензий, построены десятки скважин. Правда, результаты не дают возможности надеяться на такую же удачную промышленную разработку, как в Соединенных Штатах, но время расставит все точки над «и». В Украине главным объектом по разработке сланцевого газа может быть бассейн, который берет начало в Польше и продолжается в Западной Украине», – отметил Хериберт.

Сланцевый газ в Украине будет оценен в следующем году. Как сообщил Гафич, его компания с этой целью в 2012 году начнет строительство специальных скважин. В настоящее время в отдельных зонах потенциальных месторождений сланцевого газа ряд скважин уже пробурен, но достаточные для промышленной разработки дебиты не получены. «Основная проблема, с которой сталкивается большинство добывающих компаний, – отсутствие современных технологий бурения. Наша компания приступила к закупке специального оборудования, чтобы в 2012 году приступить к буровым работам и оценить ресурсный потенциал месторождений сланцевого газа», – сказал он.

Только после бурения и проведения исследований можно будет говорить о реальных запасах этого вида топлива в Украине. «До этого любые разговоры о запасах сланцевого газа – чистая теория», – подчеркнул Гафич. После выполнения оценки запасов нужно также провести оценку возможности добычи сланцевого газа в промышленных масштабах, на что может уйти несколько лет.

Поэтому, как считает Гафич, сланцевый газ в Украине будет добываться не ранее, чем через десять лет. «Важный период – тестирование, работы по бурению технологических скважин, организация данного вида бизнеса. Добыча сланцевого газа не требует специальной инфраструктуры, но нуждается в больших затратах на всех остальных стадиях. Любой «сланцевый» проект – это, прежде всего, миллиарды долларов, сотни и тысячи пробуренных скважин», – подчеркнул специалист.

При этом не следует забывать об экологических аспектах, о чем сейчас во всем мире сильно дискутируют. «Экология сланцевых проектов представляет собой действительно сложный вопрос. Во всяком случае, это влияние уже ощутимо и превышает таковое при разработке традиционных залежей углеводородов. Одна из основных экологических проблем для добычи сланцевого газа – использование и последующая утилизация воды во время использования технологии гидроразрыва пласта», – отметил Гафич.

Группа компаний «Надра», по его словам, не занимается непосредственно гидроразрывами пластов, а отвечает только за сопровождение подобных проектов, в том числе за исследование скважин, подготовку их к освоению, контроль результатов.

Как избежать экологических рисков

Вредные последствия для экологии при добыче сланцевого газа можно свести к минимуму при помощи технологии пропанового фрекинга. Она отличается от обычного гидроразрыва тем, что вместо традиционной смеси для ГРП в скважину закачивается сжиженный пропан. Так как он

полностью испаряется после проведения гидроразрыва, а химикаты в этом случае не используются, риски загрязнения воды или почвы при пропановом фрекинге чрезвычайно малы. Также при применении этой технологии не истощаются водные источники в районе добычи сланцевого газа, так как для гидроразрыва с применением пропана вода не нужна.

Что касается опасности возникновения землетрясения при проведении ГРП и загрязнения воздуха в результате работы оборудования для добычи сланцевого газа, то этих вредных последствий применение пропана избежать не позволяет. Но, несмотря на большую экологическую безопасность, по сравнению с обычным ГРП, у этой технологии есть один существенный минус – пропановый фрекинг в полтора раза повышает расходы на проведение гидроразрыва пласта. Из-за высоких расходов на проведение гидроразрыва подробным способом ее применение пока целесообразно только на месторождениях с высокой рентабельностью.

Таким образом, в аргументах как противников, так и сторонников сланцевого газа есть определенный смысл. Добыча сланцевого газа, безусловно, вредна для экологии и здоровья людей. Но в некоторых случаях, вроде загрязнения грунтовых вод и почвы, негативное влияние явно преувеличивается. К тому же противники добычи газа из горючих сланцев не обращают внимания на то, что разработка угля наносит здоровью живущих недалеко от шахт людей не меньший ущерб, а гидроразрыв активно применяется и при добыче природного газа и нефти.

Выводы. 1. Запасы воды, которые требуются для разработки, поистине огромны – от 5 000 до 20 000 тонн только на одну скважину. А общее их количество на одном квадратном километре составляет 10-15 штук.

2. В области месторождений накапливается большое количество зараженной химикатами воды. Плодородность почвы падает, грунтовые воды становятся непригодными для использования.

3. Через 10-20 лет после добычи в верхних слоях грунтовых вод обязательно появятся бензол, мышьяк, толуол, диметилбензол и еще около 500 различных вредных химикатов в количестве, значительно превышающем норму.

4. Добыча сланцевого газа приводит к большим потерям метана. В результате значительно усиливается парниковый эффект.

5. Знаете, почему в некоторых районах Пенсильвании воду можно поджечь? Через трещины и разломы земных пород в грунтовые воды попадает масса токсичных веществ. «Неплохая» перспектива для жителей Донбасса.

6. Использование технологии гидроразрыва приводит к значительным выбросам углекислого газа.

7. Местность, в которой добывается сланцевый газ, активно загрязняется радиоактивными веществами.

8. Все грядущие поколения жителей Донбасса будут лишены запасов пресных подземных вод, стоит только добыче сланцевого газа развернуться в полную силу.

9. Гидроразрывы пласта значительно увеличивают вероятность землетрясений, которые провоцирует давление в скважине в 1,5 тысяч атмосфер.

Список литературы:

1. Белов С.В. Охрана окружающей среды / С.В. Белов. – М.: Высш. шк., 1991.
2. Буктышнов А.Д. Природа мира: леса / А.Д. Буктышнов, Б.И. Грошев, Г.В. Крылов. – М.: Мысль, 1981.
3. Никаноров А.М., Хоружая Т.А. Глобальная экология: Учебное пособие. – М.: Изд. ПРИОР, 2000. – С. 85-90.

Грінь С.О., Мацкевич Ю.Р.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ПРОБЛЕМИ ВИДОБУТКУ СЛАНЦЕВОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

Анотація
Стаття присвячена глобальній проблемі, пов'язаної з видобутком сланцевого газу в світі і в Україні, зокрема, наслідки та шляхи їх вирішення. Автор пропонує обговорити про те, наскільки великий вплив може надати розробка сланцевих газу і нафти. У статті детально описується технологія видобутку сланцевого газу. В даний час сланцевий газ є регіональним фактором, який має значний вплив тільки на ринок країн Північної Америки. У числі факторів, що позитивно впливають на перспективи видобутку сланцевого газу: близькість родовищ до ринків збуту; значні запаси; зацікавленість влади низки країн в зниженні залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів. У той же час у сланцевого газу є ряд недоліків, які негативно впливають на перспективи його видобутку в світі. Серед таких недоліків: відносно висока ціна без націнки; непридатність для транспортування на великі відстані; швидке виснаження родовищ; низький рівень доведених запасів у загальній структурі запасів; значні екологічні ризики при видобутку.

Ключові слова: сланцевий природний газ, гідророзрив пласта, фрекінг, похило-горизонтальне буріння, нетрадиційні методи видобутку, перспектива видобутку, комплексне рішення.

Grin S.A., Matskevich Y.R.
National technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

PROBLEMS OF SHALE GAS PRODUCTION IN UKRAINE

Summary
The Article is devoted to the global problem associated with the extraction of shale gas in the world and in Ukraine, in particular, consequences and solutions. The author proposes to discuss about how big is the impact of development of shale gas and oil. The article describes in detail the technology of shale gas Currently, shale gas is a regional factor that has a significant impact only to the market of North America. Among the factors positively influencing the prospects of shale gas: the proximity of the fields to the markets; significant reserves; the interest of the authorities of several countries in reducing dependence on imports of fuel and energy resources. At the same time, shale gas has a number of disadvantages that negatively affect the prospects of its production in the world. Among these disadvantages: relatively high price with no extra charge; unsuitable for transportation over long distances; the rapid exhaustion of the fields; the low level of proven reserves in the total reserves; significant environmental risks during mining.
Keywords: shale gas, hydraulic fracturing, fracking, inclined and horizontal drilling, unconventional methods of extraction, term extraction, integrated solution.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.4:082.26

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МІЖПОРОДНИХ ПОЄДНАНЬ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ ЯКОСТЕЙ СВИНЕЙ

Ващенко О.В.
Інститут розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця
Національної академії аграрних наук України

Встановлено ефективність схрещування сучасних генотипів свиней зарубіжної та вітчизняної селекції, для підвищення м'ясної продуктивності молодняку. Проведено аналіз енергії росту, відгодівельних, забійних і м'ясних якостей чистопородних та помісних тварин. Серед проаналізованих 5-ти батьківських пар позитивний рівень поєднаності отримано при трипородному промисловому схрещуванні. Доведено доцільність використання порід п'єтрен та червоної білопоясої на заключному етапі гібридизації, що дасть змогу збільшити вихід м'яса в тушах на 4,0-2,1% у порівнянні з показниками двопородних помісей. Рекомендовано, для отримання найвищих показників забійних та м'ясних якостей у потомства, в складному промисловому схрещуванні використовувати кнурів породи п'єтрен. М'ясо свиней даної групи було найбільш пісним а за відгодівельними якостями вони переважали вихідні батьківські генотипи.
Ключові слова: свині, забійні якості, п'єтрен, ландрас, морфологічний склад, дегустаційна оцінка.

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності виробництва свинини потребує переходу на більш інтенсивний рівень ведення свинарства. Водночас, зростаючий попит на м'ясну свинину обумовлює необхідність використання спеціалізованих м'ясних порід свиней, які забезпечують збільшення м'ясності туш як при чистопородному розведенні так і при схрещуванні [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проведено значну кількість досліджень з вивчення різних породних поєднань свиней, як при простому, так і при багатопородному схрещуванні. Найчастіше зарубіжні генотипи використовувались у поєднанні із вітчизняними породами, про що свідчать роботи Лісного В.А. [6], Акнєвського Ю.П. [1], Онищенко А.О. [7], Церенюка О.М. [4] та ін. Значне підвищення відгодівельних і м'ясних ознак у помісного молодняка забезпечує використання свиней порід ландрас, дюрок і п'єтрен, особливо у схрещуванні з генотипами аналогічного напрямку продуктивності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Використання імпортних порід в дво- та багатопородних схрещуваннях до цього часу висвітлено не повною мірою [4]. Недостатньо вивченими залишаються біологічні відмінності помісних тварин: за енергією росту, м'ясною продуктивністю та фізико-хімічними властивостями м'яса, а також залучення інтер'єрних показників для прогнозування основних ознак продуктивності. Більш детального вивчення потребує питання використання у даному процесі зарубіжних порід. Особливо це стосується порід п'єтрен та дюрок [7]. Саме тому, в умовах інтенсивного ведення галузі свинарства, актуальним лишається пошук оптимальних поєднань порід зарубіжного та вітчизняного походження в процесі збільшення виробництва високоякісної свинини.

Мета статті. Головною метою дослідження було покращення м'ясних якостей товарних помісей шляхом аналізу різних варіантів міжпородних поєднань з максимальним використанням найпоширеніших порід свиней: українська велика біла, ландрас, дюрок, п'єтрен та червона білопояса.

Матеріали і методи. За методом «груп-аналогів» нами було сформовано 6 дослідних груп тварин різних генотипів: I – чистопородні тварини української великої білої породи (УВБ), II – двопородні помісі (УВБ) та ландрас англійської селекції (Л), III – трипородні помісі (1/4УВБ1/4Л) та 1/2 п'єтрен англійської селекції (П), IV – помісі (1/4УВБ1/4Л) та 1/2 червоної білопоясої (ЧБП), V – помісі (1/4УВБ1/4Л) та 1/2 дюрок української селекції «Степний» (ДУСС). Оцінку забійних та м'ясних якостей проводили за загальноприйнятими методиками Поливоди А.М. та ін. Морфологічний склад туш вивчали шляхом обвалування туші при контрольному забої. Індекс відгодівельних якостей розраховували за формулою Березовського М. Д. [2]:

$$I = A^2 / ((B * C) * C)$$

А – валовий приріст за період відгодівлі, кг; В – кількість діб відгодівлі; С – витрати корму на 1 кг приросту, к. од.

Для оцінки відгодівельних і м'ясних якостей свиней використовували індекс м'ясо-відгодівельних якостей та поєднаність батьківських пар за методикою Шейко І. П., Лобана М. О. та ін. [8]:

$$ИМОК_0 = 1{,}24 * (192 - X_1) + 0{,}1 * (X_2 - 733) + 78 * (3{,}52 - X_3) + 2{,}1 * (X_4 - 97{,}4) + 3{,}2 * (26{,}7 - X_5) + 10 * (X_6 - 11{,}1)$$

де: X_1 – середній вік досягнення живої маси 100 кг, діб; X_2 – середньодобовий приріст, г; X_3 – витрати кормів на 1 кг приросту, к. од.; X_4 – довжина туші, см; X_5 – товщина шпику, мм; X_6 – маса задньої третини півтуші, кг.

За отриманими значеннями (ИМОК$_0$) розраховували середнє значення індексу м'ясо-відгодівельних властивостей (ИМОК$_n$), а рівень поєднаності кожної батьківської пари (УС) в балах за формулою:

$$УС = ИМОК_0 - ИМОК_n$$

Для батьківських пар з позитивним значенням (УС) визначали ефект поєднаності (ЭС) за формулою:

$$ЭС = ИМОК_0 / ИМОК_n$$

Найкращу поєднаність батьківської пари свиней оцінювали при найвищому значенні (ЭС).

Забійні і м'ясні якості, розвиток внутрішніх органів проводили після контрольного забою тварин, які досягли живої маси 100 кг. Дослідження якості м'яса та обвалювання туші проводились на охолодженій правій півтуші після 24-годинної витримки в холодильних камерах. Забійні якості вивчали за наступними показниками: забійний вихід, %; товщина шпику над 6–7 грудними хребцями, мм; довжина туші, см; маса задньої третини півтуші, кг; площа «м'язового вічка», см^2. Морфологічний склад туш свиней визначали шляхом зважування м'яса, сала та кісток. Для проведення фізико-хімічних досліджень м'язової тканини відбирали проби з найдовшого м'яза спини між 9-12 грудними хребцями. Хімічний аналіз м'язової тканини проводили згідно «Методики оцінки якості свинини за фізико-хімічними показниками» (ГОСТ 25011-81, ГОСТ 9793-74, ДСТУ ISO 2917-2001, ГОСТ 23042-86, ГОСТ 9794-74). Вірогідність отриманих величин встановлено за допомогою критеріїв Стьюдента за трьома рівнями достовірності «Р» (0,95; 0,99; 0,999). Біометричну обробку даних проводили методом варіаційної статистики за Плохінським Н.А. [9].

Виклад основного матеріалу. За відгодівельними якостями встановлено перевагу свиней групи ♀(УВБ×Л) × ♂(П) та ♀(УВБ×Л) × ♂(ЧБП) відносно тварин контрольної групи чистопородних тварин та двопородних помісей і поєднання ♀(УВБ×Л) × ♂(ДУСС) (табл. 1).

Термін відгодівлі помісних тварин в порівнянні з чистопородними аналогами контрольної групи скорочувався на 7,0-17,6 днів. Отримано вірогідно менші витрати кормів в порівнянні з чистопородним поголів'ям: при відгодівлі до 100 кг на 7,54-12,06 МДж; до 120 кг – на 5,68-10,9 МДж. Найвищий індекс відгодівельних якостей було отримано від поєднання помісних двопородних маток (УВБ×Л) з чистопородними кнурами породи (П). Вони перевищували показники індексу групи чистопородних свиней (УВБ), не залежно від терміну відгодівлі, майже вдвічі. Використання на заключному етапі трипородного схрещування плідників (ЧБП) та (ДУСС) дало змогу збільшити значення індексу відгодівельних якостей помісей на 6,3-7,3 бали при відгодівлі до 100 кг та на 7,4-8,5 балів при відгодівлі до вагових кондицій в 120 кг. Таким чином, використання кнурів спеціалізованих м'ясних порід, як вітчизняної так і зарубіжної селекції у поєднанні із двопородними матками (УВБ×Л), дає змогу істотно скоротити терміни відгодівлі тварин до бажаних вагових кондицій та зменшити витрати кормів на 1 кг приросту.

Таблиця 1

Відгодівельні показники молодняку, (M±m)

Показники	Дослідні групи				
	I	II	III	IV	V
Кількість голів	18	18	18	18	18
Середньодобовий приріст, г	585±10,3	634±10,43	858±4,43	715±7,63	645±12,73
Вік досягнення 100 кг, днів	182,0±1,89	175,0±2,05	164,4±0,753	169,9±5,103	174,3±1,17
Вік досягнення 120 кг, днів	216,0±0,67	206,0±2,20	187,7±0,983	198,7±2,722	201±1,84
Витрати кормів 100 кг/120 кг, МДж/кг	52,08/52,43	47,56/46,75	40,02/41,53	42,34/45,47	43,04/44,08
Індекс відгодівельних якостей, балів	11,9/16,8	14,8/22,1	22,2/30,7	19,2/24,2	18,2/25,5

Примітки: I – чистопородні тварини УВБ, II – помісі 1/2УВБ1/2Л, III – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2П, IV – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ЧБП, V – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ДУСС; Р – у порівнянні до групи чистопородних тварин: ^{1} > 0,95, ^{2} > 0,99, ^{3} > 0,999

Таблиця 2

Забійні якості та морфологічний склад туш свиней при забої в 100 кг, M±m (n=15)

Показники	Дослідні групи				
	I	II	III	IV	V
Кількість зразків	3	3	3	3	3
Забійний вихід, %	65,1±0,67	69,5±0,241	73,5±0,72	71,6±0,82	70,4±1,34
Довжина туші, см	95,4±0,64	97,9±0,14	95,3±0,782	96,2±0,58	99,3±0,811
Товщина шпику, мм	32,7±1,05	24,6±0,65	16,0±0,163	21,8±0,11	24,4±0,243
Маса окосту, кг	10,9±0,16	12,32±0,17	12,5±0,163	11,8±0,13	11,3±0,19
Площа «м'язового вічка», см^2	31,0±0,78	38,32±0,48	70,8±1,512	56,7±0,962	45,3±0,632
Морфологічний склад туші					
М'ясо, %	59,6±0,46	64,1±0,12	70,6±0,293	67,7±0,81	64,6±0,17
Сало, %	29,7±0,53	27,9±0,39	18,5±0,642	21,3±0,47	24,5±0,78
Кістки, %	10,7±0,29	8,0±0,71	10,9±0,35	11,0±0,13	10,9±0,55
Співвідношення м'ясо: сало	2,0±0,49	2,3±0,38	3,8±0,46	3,2±0,56	2,6±0,38

Примітки: I – чистопородні тварини УВБ, II – помісі 1/2УВБ1/2Л, III – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2П, IV – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ЧБП, V – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ДУСС; Р – у порівнянні до групи чистопородних тварин: ^{1} > 0,95, ^{2} > 0,99, ^{3} > 0,999

За результатами контрольного забою свиней встановлено, що використання даних схем промислового схрещування дало змогу підвищити забійний вихід на 4,4-8,4% у помісних груп (табл. 2).

Поєднання порід (УВБ) та (Л) сприяло збільшенню довжини туші на 2,5 см (P>0,95) при найменшому середньоквадратичному відхиленні – 0,14 см. Водночас, схрещування двопородних свинок з кнурами породи (П) призвело, навпаки, до зменшення довжини туші порівняно з вихідними батьківськими формами на 2,6 см (P>0,95). Той факт, що туші, одержані від свиней поєднання (1/4УВБ×1/4Л×1/2П), виявилися помітно коротшими та мали найбільшу площу «м'язового вічка», є цілком закономірним і пояснюється впливом типу та породної належності кнурів. Показник товщини шпику над 6-7 грудними хребцями вірогідно зменшувався (P>0,999) на 8,1-16,7 мм. Спостерігається тенденція до збільшення показника маси окосту з достовірною перевагою при використанні порід (Л) (P>0,95) та (П) (P>0,999). Як і очікувалося, мінімальний вміст сала у тушах було отримано від трипородних помісей, де на заключному етапі схрещування використовувались кнури порід (П) та (ЧБП) (менше, ніж у контрольної групи на 5,2-11,2% (P>0,99)).

Використання у двопородному схрещуванні кнурів породи (Л) дало змогу збільшити вологоємкість м'яса на 6,6% та протеїнову поживність на 2,1%, що звичайно мало вплив на технологічні властивості м'ясної сировини. При маркуванні свинини за хімічним складом м'яса, туші чистопородних (УВБ) та помісних тварин (УВБ×Л) було віднесено до третьої категорії (жирна свинина).

Беконну свинину (з вмістом вологи понад 50%, протеїну більше 20% та жиру до 25%) отримано від три породних помісей з використанням на заключному етапі промислового схрещування кнурів порід (П) та (ЧБП). М'ясну свинину (з віс-

Таблиця 3

Якісні показники м'яса свиней, M±m (n=15)

Показник	Дослідні групи				
	I	II	III	IV	V
Кількість зразків	3	3	3	3	3
Вода, %	38,4±0,21	45,0±0,08	55,2±0,41	53,6±0,71	51,4±0,11
Протеїн, %	11,6±0,05	13,7±0,16	21,5±0,33	21,1±0,08	14,8±0,26
Жир, %	49,4±0,08	40,5±0,03	22,2±0,01	24,4±0,05	33,6±0,14
Кислотність, рН	5,6±0,02	5,5±0,04	5,7±0,08	5,7±0,03	5,6±0,07
Колір, од. екстинкції	63,7±0,35	71,8±0,65	65,8±0,14	65,2±0,75	69,7±0,34

Примітки: I – чистопородні тварини УВБ, II – помісі 1/2УВБ1/2Л, III – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2П, IV – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ЧБП, V – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ДУСС

Таблиця 4

Бальна дегустаційна оцінка якості м'яса та бульйону, M±m (n=15)

Показник	Дослідні групи				
	I	II	III	IV	V
Кількість зразків	3	3	3	3	3
М'ясо					
Загальний вигляд, бал	8,3±0,51	8,5±0,29	8,5±0,33	8,4±0,41	8,6±0,44
Аромат, бал	7,3±0,47	7,5±0,55	7,5±0,73	7,5±0,68	7,6±0,77
Смак, бал	7,2±0,29	7,5±0,37	7,3±0,47	7,4±0,44	7,5±0,26
Консистенція, бал	7,5±0,11	7,7±0,26	8,0±0,24	7,6±0,37	8,1±0,22
Соковитість, бал	7,5±0,33	7,8±0,47	7,9±0,43	7,7±0,71	8,0±0,62
Сумарний бал	37,8±0,16	39,0±0,37	39,2±0,53	38,6±0,13	39,8±0,51
Бульйон					
Загальний вигляд, бал	7,0±0,33	7,3±0,75	7,5±0,56	7,2±0,36	7,6±0,71
Аромат, бал	7,5±0,71	7,7±0,26	7,6±0,37	7,7±0,24	7,7±0,52
Смак, бал	7,6±0,82	7,7±0,24	7,7±0,52	7,7±0,55	7,7±0,26
Наваристість, бал	7,8±0,29	7,8±0,55	8,0±0,47	7,9±0,33	8,0±0,21
Сумарний бал	29,9±0,43	30,5±0,31	30,8±0,59	30,5±0,41	31,0±0,52

Примітки: I – чистопородні тварини УВБ, II – помісі 1/2УВБ1/2Л, III – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2П, IV – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ЧБП, V – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ДУСС

Таблиця 5

Комплексна оцінка відгодівельних і м'ясних якостей свиней (n=90)

Показник	Дослідні групи				
	I	II	III	IV	V
ИМОК0, балів	-103,5	-14,3	96,0	35,6	11,7
Рівень поєднаності, балів	-108,6	-19,4	90,9	30,5	6,6
Ефект поєднаності, %	-20,2	-2,8	18,8	7,0	2,3

Примітки: I – чистопородні тварини УВБ, II – помісі 1/2УВБ1/2Л, III – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2П, IV – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ЧБП, V – помісі 1/4УВБ1/4Л 1/2ДУСС

том вологи понад 40%, протеїну від 14% та жиру до 35%) отримано від підсвинків отриманих при схрещуванні двопородних маток (УВБ×Л) з кнурами (ДУСС) (табл. 3).

При визначенні кислотності свинини, як основного показника якості м'яса достовірних відмінностей між групами піддослідних тварин відзначено не було. Значення цього показника не виходило за межі норми 5,2-5,9 pH, що вказує на м'ясо хорошої якості і відсутність його схильності до набуття вад і недоліків та завчасного псування. За інтенсивністю забарвлення (коефіцієнт екстинкції) м'язова тканина (УВБ×Л) мала більш інтенсивне забарвлення в порівнянні з чистопородними аналогами на 6,00 од. екстинкції і вище ніж в групі трипородних тварин на 2,1 од. екстинкції.

При оцінці якості м'ясної продукції велике значення має органолептична експертиза, яку здійснювали за зовнішнім виглядом вареного м'яса, ароматом, смаком, консистенцією і соковитістю. Результати дегустаційної оцінки якості м'яса показали, що достовірної різниці між групами не встановлено (табл. 4).

У зразках, отриманих від чистопородних тварин цей показник був нижче на 0,6-2,0 бали ніж середнє значення для зразків від груп помісних тварин, де середній сумарний бал склав 39,8 бали. Це дає підстави стверджувати, що більш висока вологоутримуюча здатність м'яса помісних підсвинків і більший вміст внутрішньом'язевого жиру забезпечили перевагу смакових якостей м'яса, отриманого від помісних тварин.

Одним із найважливіших елементів у селекції свиней є оцінка їхньої комбінаційної здатності за поєднанням різних генотипів. Серед проаналізованих 5-ти батьківських пар позитивний рівень поєднаності отримано при трипородному промисловому схрещуванні, а негативний – у 2-ох пар при чистопородному розведенні та двопородному схрещуванні (табл. 5).

Величина індексу м'ясо-відгодівельних якостей (ИМАК0) серед трипородних помісей була вищою на 110,3-115,2 бали. Серед усіх рекомендованих схем промислового схрещування найвищий середній рівень та ефект поєднаності пар отримано від групи ♀(УВБ×Л) × ♂(П).

Висновки і пропозиції. Використання кнурів спеціалізованих м'ясних порід, як вітчизняної так і зарубіжної селекції у поєднанні із двопородними матками (УВБ×Л), дає змогу істотно скоротити терміни відгодівлі тварин до бажаних вагових кондицій та зменшити витрати кормів на 1 кг приросту. Встановлено можливість підвищення м'ясних якостей свиней завдяки використанню кращих поєднань батьківських пар. Доведено доцільність використання порід п'єтрен та червоної білопоясої на заключному етапі гібридизації: вихід м'яса в тушах збільшується на 4,0-2,1% у порівнянні з показниками двопородних помісей.

Отже, для отримання найвищих показників забійних та м'ясних якостей у потомства, кращим варіантом для поєднання слугують кнури породи п'єтрен. М'ясо свиней даної групи було найбільш пісним, а за відгодівельними якостями вони переважали вихідні батьківські генотипи.

Список літератури:

1. Акнєвський Ю.П. Продуктивність свиней в залежності від інтенсивності росту ремонтного молодняку та поєднання вихідних генотипів: автореф. дис. ... канд. с.-г. наук: 06.02.01 / Ю.П. Акнєвський; Інститут свинарства ім. О.В. Квасницького УААН. – Полтава, 2007. – 20 с.
2. Березовський М.Д. Ефективність відгодівлі свиней зарубіжної селекції до других вагових кондицій / М.Д. Березовський, І.В. Хатько // Науково-виробничий бюлетень «Селекція». – К., 1997. – № 4. – С. 105–107.
3. Сучасні методики досліджень у свинарстві / Інститут свинарства ім. О.В. Квасницького УААН за редакцією В.П. Рибалко М.Д. Березовського. – Полтава, 2005. – 227 с.
4. Волощук В.М. Відгодівельні, забійні та м'ясні якості підсвинків м'ясних порід / В.М. Волощук, А.П. Василів // Свинарство. – 2013. – Вип. 62. – С. 8-13.
5. Кодак Т. Забійні якості відгодівельного молодняку, одержаного від різних поєднань / Т. Кодак, В. Вовк // Тваринництво України. – 2014. – № 7. – С. 18-20.
6. Лісний В.А. Підвищення ефективності гетерозисної селекції в свинарстві шляхом оцінки комбінаційної здатності порід та типів свиней / В.А. Лісний, І.В. Назаренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2002. – Вип. 3. – С. 58-66.
7. Онищенко А.О. Порівняльне вивчення відгодівельних та м'ясних якостей свиней різних генотипів / А.О. Онищенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2006. – № 3(35) – С. 103.
8. Остапчук П. Комбінаційна здатність спеціалізованих порід, типів та ліній свиней при схрещуванні / П. Остапчук // Тваринництво України. – 2006. – № 2 – С. 16-17.
9. Плохинський Н.А. Руководство по биометрии для зоотехников / Н.А. Плохинский. – М.: Колос, 1969. – 352 с.

Ващенко О.В.
Институт разведения и генетики животных имени М.В. Зубца
Национальной академии аграрных наук Украины

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДУПОРОДНЫХ СОЧЕТАНИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОДУКТИВНЫХ КАЧЕСТВ СВИНЕЙ

Аннотация
Установлена эффективность использования современных генотипов свиней зарубежной и отечественной селекции, адаптированных к условиям центрального региона Украины, при дву- и трипородном скрещивании для повышения мясной продуктивности молодняка. Проведен анализ энергии роста, откормочных, убойных и мясных качеств чистопородных и помесных животных. Среди проанализированных 5-ти родительских пар положительный уровень сочетаемости получено при трипородном промышленном скрещивании, а отрицательный – в 2-х пар при чистопородном разведении и двупородных скрещиваниях. Доказана целесообразность использования пород пьетрен и красной белопоясой на заключительном этапе гибридизации, что позволит увеличить выход мяса в тушах на 4,0-2,1% в сравнении с показателями двупородных помесей и составляет 71,6-73,5% соответственно. Рекомендуется для получения высоких показателей убойных и мясных качеств у потомства, в сложном промышленном скрещивании использовать хряков породы пьетрен. Мясо свиней данной группы было наиболее постным, а по откормочным качествами они преобЛдали выходные родительские генотипы.
Ключевые слова: свиньи, убойные качества, пьетрен, Лндрас, морфологический состав, дегустационная оценка.

Vashenko O.V.
Institute of Breeding and Genetics of Animals named after M.V. Zubets
of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

EFFECTIVE COMBINATION OF BREEDS FOR INCREASING PRODUCTIVE QUALITIES OF PIGS

Summary
Established efficiency of modern pig genotypes foreign and domestic breeding adapted to the conditions of the central region of Ukraine, two- and three-breed crossing to increase meat productivity piglets.y. Performed analysis of energy growth, of fattening, slaughter and meat quality purebred and hybrid animals. Among the analyzed 5 pairs of parents positive level combination of obtained from three breeds industrial crossing, and negative – on 2-pairs at pure breeding and crossing two breeds. Proved the expediency using breeds p'yetren and red white belt at the final stage hybridization, that will allow increase the meat yield in carcasses by 4.0-2.1% compared to indicators of two breeds hybrids and amounts to 71.6-73.5% respectively. Recommended, to obtain the highest rates of slaughter and meat quality in progeny in a complex industrial crossbreeding use the p'yetren breeds hogs. Meat pigs of this group been the most lean and for fattening qualities they prevailed the original parental genotypes.
Keywords: pigs, slaughter qualities, p'yetren, landrace, morphological composition, tasting score.

УДК 636.4.084.421

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕДСТАРТОВИХ КОМБІКОРМІВ У ГОДІВЛІ МОЛОДНЯКА СВИНЕЙ

Дехтяр Ю.Ф., Баркарь Є.В., Ацехівський О.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Вивчено вплив згодовування передстартерних комбікормів «Purina», «Селтек» і «Best-Mix» на продуктивні якості молодняку свиней. Отримані дані показують, що найкращий приріст у поросят спостерігається при використання комбікормів марки «Best-Mix». Встановлено, що на момент відлучення поросят від свиноматок у віці 28 днів, при споживанні комбікорму «Best-Mix», жива маса поросят становила 8,96 кг. У тварин які споживали комбікорми марок «Purina» та «Селтек» жива маса на момент відлучення була на 0,54-1,07 кг менше.
Ключові слова: передстартерний комбікорм, Purina, Селтек, Best-Mix, підсисні поросята, жива маса, приріст.

Постановка проблеми. Організм поросят відрізняється високим рівнем обміну речовин та енергії. У перші дні життя потреба в поживних речовинах повністю задовольняється за рахунок материнського молока, але вже з 15–20 дня тварини відчувають їхню нестачу.

Зважаючи на це, з 5-7 дня життя поросят починають привчати до різних підкормок з таким розрахунком, щоб вони, поступово звикаючи до твердого корму, уже в тритижневому віці могли повністю перейти на спеціальні корми. Передстартерні, або як їх ще називають «дитячі комбікорми» – це перші комбікорми, призначені для годування поросят з перших днів їхнього життя. Зазвичай передстартери використовують з 5-7 до 45-денного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За рахунок використання передстартерних комбікормів закладається необхідна база для подальшого активного росту та розвитку молодняка. Звикання до сухих кормів у поросят відбувається поступово. Їхній шлунок та кишковий тракт повинні адаптуватися до їжі, яка відмінна від материнського молока [2].

Саме ті поживні речовини, які поросята будуть отримувати з кормом протягом перших днів та тижнів, є тією базою та потенціалом, що забезпечить високі показники їхньої збереженості та продуктивності протягом усього періоду дорощування та відгодівлі [1, 3].

Ще одне важливе завдання передстартерних кормів – підготувати поросят до відлучення та забезпечити здоровий стан після цього стресового етапу особливо в перші дні після відлучення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На ринку України представлена велика кількість передстартерних комбікормів які різняться між собою складом використаних компонентів, поживністю і вартістю. При використанні передстартерних комбікормів спостерігається різна продуктивність підсисних поросят за рахунок різної концентрації в них поживних речовин та їх різної доступності.

Мета статті. Тому головною метою цієї роботи було дослідити ефективність використання різних передстартерних комбікормів у годівлі підсисних поросят.

Для виконання цієї мети були поставлені наступні завдання

– дослідити склад і поживність передстартерних комбікормів;

– встановити споживання поросятами передстартерних комбікормів;

– визначити продуктивні якості підсисних поросят.

Матеріали і методика досліджень. Дослідження проводились в умовах СТОВ «Калинівське» Березнегуватського району за схемою наведеною в таблиці 1.

Таблиця 1

Схема досліджень

Група тварин	Кількість тварин, гол	Умови годівлі в дослідний (підсисний) період тривалістю 28 днів
І дослідна	24	передстартерний комбікорм «Purina»
ІІ дослідна	24	передстартерний комбікорм «Селтек»
ІІІ дослідна	24	передстартерний комбікорм «Best-Mix»

У піддослідні групи було відібрано по три свиноматки-аналоги на потомстві яких проводилися дослідження. У кожній групі знаходилось по 24 голови підсисних поросят. Дослідження тривали від народження до моменту відлучення поросят від свиноматок у 28-денному віці.

Поросята І дослідної групи отримували передстартерний комбікорм «Purina» у ІІ дослідній групі використовувався комбікорм «Селтек», а у ІІІ групі був використаний передстартерний комбікорм марки «Best-Mix».

Виклад основного матеріалу. Поживність передстартерних комбікормів наведена в таблиці 2. В даній таблиці подано вміст поживних речовин, що вказані виробниками у супровідній документації на комбікорми.

За цією інформацією у складі передстартерного комбікорму «Best-Mix» міститься дикальційфосфат, пшеничні висівки, соєвий шрот, хлорид натрію, пшеничне борошно, карбонат кальцію, рибне борошно, сироватка молочна зневоднена, а також ядро передстартера яке складається з амінокислот, вітамінів, макро-, мікроелементів, набору органічних кислот, міксу зі смакових сполук та пробіотичного препарату.

До комбікорму «Селтек» за інформацією виробника входять зернопродукти, продукти з риби, сухе молоко та продукти його переробки, підготовлені рослинні жири, мінеральні речовини у тому числі в органічній формі, вітамі-

ни, амінокислоти, фітобіотики, підкислювачі та ферменти.

Таблиця 2

Поживність передстартерних комбікормів

Показник	Марка комбікорму		
	Purina	Селтек	Best-Mix
Обмінна енергія, МДж	14	14,5	14
Сирий протеїн, %	18	18,5	18
Жир, %	3,2	7,05	3,45
Кальцій, %	0,7	0,7	0,47
Фосфор, %	0,6	0,55	0,58
Натрій, %	0,3	0,25	0,23
Лізин, %	1,35	1,4	1,33
Метіонін, %	0,48	0,7	0,43
Триптофан, %	– 0,25	0,22	
Цистин+метіонін, %	– 1,2	0,74	
Треонін, %	– 1,2	0,85	
Селен, мг	– 0,5	0,2	
Залізо, мг	– 300	90	
Марганець, мг	– 77	40	
Цинк, мг	– 1500	162	
Вітамін А, МО	15000	23200	11500
Вітамін $Д_3$, МО	2000	2330	2000
Вітамін Е, мг	109,7	100	180
Вітамін $В_1$, мг	– 8,5	2	
Вітамін $В_2$, мг	– 15,25	3,5	
Вітамін $В_4$, мг	– 1280	-	
Вітамін $В_5$, мг	– 40,2	-	
Вітамін $В_6$, мг	– 8	2,5	
Вітамін $В_{12}$, мкг	– 80	25	
Вітамін Вс, мг	– 3,5	-	
Вітамін Н, мг	– 0,67	-	

А от виробник передстартового комбікорму «Purina» не надає перелік наявних у ньому кормових інгредієнтів.

Комбікорми починали згодовувати підсисним поросятам з 5-денного віку у окремих годівницях. Контрольоване споживання комбікормів у всіх піддослідних групах починалося з 8-9-денного віку. Динаміка споживання комбікормів поросятами наведена в таблиці 3.

Найменше контрольоване середньодобове споживання комбікорму на одну тварину спостерігалося у віці 9-10 діб і становило 66 г, а найбільше 345 г на момент відлучення, у віці 28-29 діб. В цілому за період від народження до відлучення кожне порося спожило 4,16 кг передстартового комбікорму.

Згідно з методикою досліджень молодняку свиней піддослідних груп згодовували передстартові комбікорми які містили у своєму складі різний набір компонентів.

Таблиця 3

Схема споживання комбікормів поросятами

Вік поросят, діб	Кількість діб використання комбікорму	Середньодобове споживання комбікорму, г	Кількість спожитого комбікорму від початку годівлі, кг
9-10	2	66	0,14
11-12	2	90	0,32
13-15	3	121	0,68
16-18	3	165	1,18
19-20	2	202	1,58
21-23	3	240	2,3
24-25	2	277	2,58
26-27	2	309	3,47
28-29	2	345	4,16

Різний вміст поживних, мінеральних речовин, вітамінів та кормових добавок в комбікормах справив вплив на рівень продуктивності молодняку свиней і зокрема на їх живу масу. Згідно методики досліджень контроль за ростом і розвитком поросят здійснювали шляхом щотижневого переважування тварин (табл. 4).

Аналіз отриманих даних показав, що тварини II та III груп відрізняються кращими показниками живої маси ніж тварини I групи.

Встановлено, що тварини III дослідної групи де був використаний передстартерний комбікорм «Best-Mix» мали більшу живу масу протягом усього періоду досліду. Так, вони переважали поросят I групи на 0,02–1,07 кг або на 1–13,6%, а II-ої групи на 0,01-0,54 кг або на 0,5-6,5%.

Найвищі показники живої маси на момент відлучення від свиноматок у 28-денному віці також спостерігаються у поросят III дослідної групи. Вони переважали своїх аналогів з I групи у 4-тижневому віці на 1,07 кг або на 13,6%, а тварин II групи на 0,54 кг або на 6,5%.

Аналіз динаміки середньодобових приростів показав, що за даним показником поросята III групи також переважали своїх аналогів з інших груп (табл. 5).

За період до 28-денного віку середньодобовий приріст тварин III групи був більше ніж у поросят I групи на 3,3-82,9 г, а поросят II групи на 14,9-37,7 г.

Отримані нами дані динаміки відносних приростів показали, що використання в годівлі поросят передстартерного комбікорму марки «Best-Mix» обумовлює найбільші показники приросту порівняно з тваринами інших груп де було спо-

Таблиця 4

Динаміка живої маси піддослідних тварин (кг), $\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$

Вік, тиж.	Піддослідна група			Різниця між групами, кг/%		
	I Дослідна	II Дослідна	III Дослідна	I Дослідна – II Дослідна	I Дослідна – III Дослідна	II Дослідна – III Дослідна
1	2,10±0,077	2,11±0,070	2,12±0,069	0,01/100,5	0,02/101,0	0,01/100,5
2	3,30±0,112	3,38±0,107	3,49±0,103	0,08/102,3	0,19/105,8	0,11/103,4
3	5,10±0,137	5,31±0,128	5,59±0,117**	0,21/104,1	0,49/109,6	0,28/105,3
4	7,89±0,179	8,42±0,169*	8,96±0,168[1)]***	0,53/106,7	1,07/113,6	0,54/106,5

*Примітки: * – p≤0,05, ** – p≤0,01, *** – p≤0,001 у порівнянні з I групою*

[1)] – p≤0,05 у порівнянні II групою

Таблиця 5

Динаміка середньодобових приростів піддослідних тварин (г), $\overline{X} \pm S_{\overline{x}}$

Вік, тиж.	Піддослідна група			Різниця між групами, г/%		
	I Дослідна	II Дослідна	III Дослідна	I Дослідна – II Дослідна	I Дослідна – III Дослідна	II Дослідна – III Дослідна
1	141,7±7,74	145,1±6,34	145,0±6,02	3,4/102,4	3,3/102,4	-0,1/99,9
2	171,4±8,33	180,8±7,99	195,7±6,88*	9,3/105,5	24,3/114,2	14,9/108,3
3	257,1±10,79	276,3±9,72	300,0±8,36**	19,2/107,5	42,9/116,7	23,7/108,6
4	398,6±12,98	443,7±11,01*	481,4±10,11 1)***	45,1/111,3	82,9/120,8	37,7/108,5

*Примітки: * – p≤0,05, ** – p≤0,01, *** – p≤0,001 у порівнянні з I групою*

1) – p≤0,05 у порівнянні II групою

Таблиця 6

Динаміка відносних приростів піддослідних тварин (%), $\overline{X} \pm S_{\overline{x}}$

Вік, тиж.	Піддослідна група			Різниця між групами, ±		
	I Дослідна	II Дослідна	III Дослідна	I Дослідна – II Дослідна	I Дослідна – III Дослідна	II Дослідна – III Дослідна
1	50,7±0,41	52,0±0,52	51,6±0,49	1,2	0,9	-0,3
2	44,4±0,59	46,1±0,48*	48,8±0,51 3)***	1,7	4,4	2,7
3	42,9±0,77	44,5±0,64	46,3±0,63**	1,7	3,4	1,7
4	43,0±0,83	45,3±0,79	46,3±0,82**	2,3	3,4	1,1

*Примітки: * – p≤0,05, ** – p≤0,01, *** – p≤0,001 у порівнянні з I групою*

3) – p≤0,001 у порівнянні II групою

Таблиця 7

Загальні продуктивні якості піддослідних тварин

Показник	Піддослідна група			Різниця між групами, ±		
	I Дослідна	II Дослідна	III Дослідна	I Дослідна – II Дослідна	I Дослідна – III Дослідна	II Дослідна – III Дослідна
Середньодобовий приріст, г	245,93	265,78	285,56	19,85	39,63	19,78
Конверсія корму, кг	0,58	0,54	0,50	-0,04	-0,08	-0,04
Витрати обмінної енергії на 1 кг приросту, МДж	7,51	6,95	6,47	-0,56	-1,04	-0,48
Витрати перетравного протеїну на 1 кг приросту, г	66,69	61,71	57,43	-4,98	-9,26	-4,27

живання комбікормів марок «Purina» та «Селтек» (табл. 6).

Так, протягом 2-4 тижня життя поросят III дослідної групи величина їх відносного приросту була більша на 3,4-4,4% ніж у тварин I дослідної групи та на 1,1-2,7% ніж у II дослідної групи.

В цілому за весь період досліду у поросят I групи середньодобовий приріст становив 246 г, у II групи – 266 г, а у III дослідній групі – 286 г (табл. 7).

Дані споживання комбікормів та динаміки живої маси поросят дали нам можливість розрахувати конверсію корму. Так у тварин I групи вона становила 0,58 кг на 1 кг приросту, у II групи 0,54 кг, а у III дослідній групі конверсія корму становила 0,50 кг, що менше у порівнянні з аналогами з інших груп на 6,9-13,9%.

Висновки і пропозиції. Використання в годівлі підсисних поросят передстартерних комбікормів торгової марки «Best-Mix» у порівнянні з комбікормами «Purina» та «Селтек» дозволяє покращити середньодобові прирости поросят на 7,4-16,1%, отримати більшу на 0,54-1,07 кг живу масу молодняку на момент відлучення від свиноматки та знизити конверсію корму на 0,04-0,08 кг.

Список літератури:

1. Куян Н. Качественного комбикорма без кормовых добавок не существует / Н. Куян // Ефективні корми та годівля. – 2011. – № 1. – С. 6–8.
2. Пентилюк С.И. Комплексное применение биологически активных веществ в кормлении свиней / С.И. Пентилюк, Р.С. Пентилюк // Ефективні корми та годівля. – 2012. – № 1. – С. 18–21.
3. Юлевич О.І. Оцінка залежності показників росту підсисних та відлучених поросят від складу раціонів / О.І. Юлевич, А.В. Лихач, Ю.Ф. Дехтяр // Науковий бюлетень ІТ УААН. – Харків, 2016. – Вип. 115. – С. 258–263.

Дехтяр Ю.Ф., Баркарь Е.В., Ацехивський А.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДСТАРТОВОЙ КОМБИКОРМОВ В КОРМЛЕНИИ МОЛОДНЯКА СВИНЕЙ

Аннотация
Изучено влияние скармливания передстартерних комбикормов «Purina», «Селтек» и «Best-Mix» на продуктивные качества молодняка свиней. Полученные данные показывают, что лучший прирост у поросят наблюдается при использовании комбикормов марки «Best-Mix». Установлено, что на момент отъема поросят от свиноматок в возрасте 28 дней, при употреблении комбикорма «Best-Mix», живая масса составила 8,96 кг. У поросят, которые потребляли комбикорма марок «Purina» и «Селтек» живая масса на момент отъема была на 0,54-1,07 кг меньше.
Ключевые слова: престартерный комбикорм, Purina, Селтек, Best-Mix, подсосные поросята, живая масса, прирост.

Dekhtyiar Yu.F., Barkar Y.V., Atsekhivskyi O.V.
Mykolayiv National Agrarian University

EFFICIENCY OF USE OF COMBIC FOODS IN FEEDING YOUNG PIGS

Summary
Feeding of mixed fodders «Purina», «Celtek» and «Best-Mix» for the productivity of young pigs was studied. The obtained data show that the best increase in piglets is observed when using mixed feeds of «Best-Mix» brand. It was found that when using the «Best-Mix» feed, at the time of weaning piglets from sows at the age of 28 days, their live weight was 8.96 kg. Piglets that consumed mixed fodders «Purina» and «Celtek» live weight at the time of weaning was 0.54-1.07 kg less.
Keywords: premature feed, Purina, Celtek, Best-Mix, suckling piglets, live weight, increment.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 329.17(477)«18/19»(091)

ІДЕЙНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В НАДДНІПРЯНЩИНІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Акименко К.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті аналізуються історичні умови та ідейні витоки українського націоналізму в Наддніпрянській Україні. Визначені та охарактеризовані етапи виникнення націоналістичних ідей: академічний, культурницький, політичний. Аналізується процес формування національної ідеї в середовищі української інтелігенції протягом ХІХ століття та її трансформація в цілісну ідеологічну концепцію на початку ХХ століття. Окрему увагу приділено ролі Миколи Міхновського у кристалізації націоналістичної думки і перенесення її у політичну площину.
Ключові слова: націоналізм, Наддніпрянщина, національна ідея, Братство тарасівців, Микола Міхновський.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли в Україні відбувається формування політичної нації, а питання українського націоналізму знайшли новий ракурс в суспільній думці та політичних процесах, питання ідейних витоків, особливостей формування та поширення українського націоналізму набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну актуальність, тема ідейних витоків українського націоналізму в Наддніпрянщині не була предметом спеціального вивчення. Єдиний системний виклад теорії українського націоналізму подає Г. Касьянов, в роботах якого було здійснено спробу розкрити обставини та процеси, які привели до виникнення націоналістичних ідей. Проблеми формування та ґенези українського націоналізму частково висвітлювали у своїх працях В. Іванишин [4], С. Наумов [9], Р. Шпорлюк [11], Б. Червак. Опосередковано висвітлювали питання ідейних витоків українського націоналізму науковці, які займалися проблемами націотворення, здійснювали біографічні дослідження теоретиків та ідейних прихильників націоналізму, а також розглядали становлення та формування ідейного підгрунтя перших українських партій самостійницького спрямування, зокрема, О. Голубуцький [1], С. Єкельчик та М. Козловець.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тематиці українського націоналізму присвячена велика кількість праць, проте питання ідейних витоків та його становлення майже не висвітлене. Це пояснюється тим, що дослідники концентрують увагу на найбільш дискусійних питаннях та аналізують чітко сформульовані ідейні концепції. Проблема виникнення українського націоналізму та етапи, що передували його оформленню у цілісну концепцію, так і не стали предметом грунтовної аналітики.

Мета статті. Метою роботи є аналіз історичних умов, регіональних особливостей та ідейних витоків українського націоналізму в Наддніпрянській Україні протягом ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Поняття націоналізм об'єднує в собі розмаїття суспільно-політичних явищ та характеризується багатоаспектністю. Тому варто зазначити, що для кожного історичного етапу можливе різне тлумачення цього явища: це і тип світогляду, національна самосвідомість та відданість нації, і процес формування національної держави, і доктрина чи ідеологія, яка стає основою для соціально-політичного руху за досягнення цілей нації, зокрема й незалежності. Говорячи про український націоналізм, Г. Касьянов визначає його передусім як форму колективної свідомості, як політичну доктрину (політичну ідеологію) і, зрештою – як політичний рух. У загальному плані український націоналізм – це світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема. Український націоналізм – це одночасно світоглядна система й певний історичний етап в розвитку людства, це й шлях до модерності, й спосіб самозахисту від зовнішньої експансії (політичної, культурної, економічної тощо) [5, с. 308].

Початок формування українського націоналізму в Наддніпрянській Україні припадає на початок ХІХ ст. Тривале існування як частини Російської імперії, фактично колоніальне становище призвело до розбалансування соціальної структури, асиміляції провідних класів, відсутності досвіду самостійної політичної діяльності, низького статусу української мови, яка є важливим елементом національної свідомості. З іншого боку, конфліктний фактор та політика переслідувань української мови і культури могли сприяти утвердженню національної свідомості, тобто спрацював закон дії та протидії, за яким тиск має аналогічну реакцію.

Ідеї Французької революції, поширення західноєвропейського романтизму та зацікавлення ідеями Йогана Гердера щодо значення національної мови і фольклору, увага до етнічної культури селянства, наголошення на унікальності культурних проявів кожного етносу дали

початок концепціям національної самобутності. Чутливість до таких впливів стимулювала інтелігенцію досліджувати неповторні елементи етнічної спільності. Перші роботи на історичну тематику виникли після того, як в 1800 р. Імперська геральдична канцелярія почала вимагати обґрунтування статусу дворянина у нащадків козацької старшини. Деякі її представники, зокрема Т. Калинський, Р. Маркевич, В. Полетика, Ф. Туманський, зібравши документи, написали декілька статей про високий статус свого роду. Конфлікт був вичерпаний, проте частина дворян не втратила цікавості до історичних досліджень. Так були створені «Історія Малоросії» Д. Бантиш-Каменського та «Історія Русів», які висвітлили історичний досвід українського народу, викликали почуття спільності, обґрунтовували окремішність українського етносу. Також важливим чинником для кристалізації національної ідеї стало вивчення фольклору. Звернення до культури простого народу втілилися у роботі М. Максимовича «Малороссийские народные песни», М. Цертелєва «Попытка собрания малороссийских песен», а Й. Бодянський присвятив свою кандидатську дисертацію порівняльному аналізу російських і українських народних пісень. Безперечно, така діяльність вплинула на поглиблення відмежування українців від сусідніх етносів та окреслення етнічних територіальних меж. Описані події можна виокремити як період наукового зацікавлення або академічний етап виникнення націоналізму, під час якого формуються соціально-психологічні та історичні основи національного відродження.

Нова фаза становлення націоналізму пов'язана з діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства. У програмному документі «Закон Божий», поряд з антиімперськими та антикріпосницькими ідеями, була зафіксована ідея створення слов'янської федерації. В цьому контексті Україна вперше виступала повноцінним суб'єктом історичного процесу та національно-політичною одиницею. Варто зазначити, що важливим елементом для творення української національної ідеї стала творчість Т. Шевченка, в якій чітко проявилася національно-визвольна проблематика.

Після розгрому товариства ідейним наступником виступив громадівський рух, який зосередив увагу на просвітництві народу. Його діячі науково обґрунтовували самобутність українців. Зокрема, М. Костомаров у працях «Мысли о федеративном начале Руси», «Две русские народности», «Черты народной южнорусской истории» довів окремішність українського народу та визначив відмінності між сусідніми етносами. Подібні погляди висловлював і В. Антонович у статті «Три національні типи народні» та у книзі «Про козацькі часи України».

Піднесення українського національного руху втілилося у створення журналу «Основа», на сторінках якого аналізувалася теза про відмінність українців, росіян і поляків, зокрема, у працях М. Костомарова «Правда Москвичам о Руси» и «Правда полякам о Руси». Часопис «Основа» поєднував два завдання – просвітницько-інформаційне та національно-мовна ідентифікація. Таким чином, у 40-60-х рр. XIX ст. українська інтелігенція спиралася на романтичний націоналізм, який втілився у конкретні ідейні конструкції, що поширювались серед освіченого населення і сприяли його націоналізації.

Виникнення нового бачення української державності пов'язано з діяльністю «Громади» та, в першу чергу, із інтелектуальним доробком М. Драгоманова. Його заслугою було розширення ідеологічних обріїв української інтелігенції, яку він спонукав вийти за межі культурницької діяльності. Незважаючи на федералістські, автономістські погляди М. Драгоманов визначав Україну як політичний, національно-культурний та соціально-економічний суб'єкт, рівний у правах з іншими федеративними одиницями. На його думку, Україна не була готова до створення незалежної держави, проте він стимулював діяльність провідних діячів українського руху до роботи в цьому напрямку: «Освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України і її народу... Вони повинні поклястися собі не кидати українську справу. Вони повинні усвідомити, що кожна людина, яка виїжджає з України, кожна копійка, що витрачається не на досягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу, а за даних обставин кожна втрата є безповоротною» [3, с. 349]. Таким чином, ідеї М. Драгоманова засвідчили остаточний перехід від ідей романтизму до раціонального самоусвідомлення в національному аспекті.

Модернізаційні процеси в Російській імперії, невідповідність системи владної моделі суспільному розвитку призвели до зростання революційного руху та значної політизації громадськості. З 80-х рр. XIX ст. прослідковується цікава тенденція: незважаючи на заборону легальної політичної діяльності, проявляється схильність до ідеологізації політики, виникають нелегальні політичні організації. В цей час основою українського руху стало нове покоління діячів, яке вже не потребувало доведення своєї українськості і обґрунтування окремішності українського етносу.

Протягом 90-х рр. XIX ст. відбувався пошук нових організаційних форм визвольного руху, що призвело до виникнення національних об'єднань з виразною політичною спрямованістю, які стали перехідним етапом до утворення перших українських партій, зокрема й націоналістичного спрямування. Перш за все маємо на увазі «Братство тарасівців». Варто зазначити, що про націоналізм членів організації можна говорити лише в широкому розумінні слова – маючи на увазі, що вони виступали в інтересах української нації, а не окремих соціальних груп, а національне питання та національно-визвольна боротьба була для них головним пріоритетом і витісняли соціально-економічні проблеми.

Програмний документ тарасівців «Символ віри молодих українців» відображає прихильність авторів до політичного розв'язання українського питання на автономістсько-федералістських засадах. Засуджуючи політику Російської імперії, організація ставила за мету перетворення її на демократичну федеративну державу. Такі погляди, на думку С. Наумова, можна пояснити тим, що тарасівці усвідомлювали, що умови для безпосередньої політичної боротьби за визволення України ще не визріли, що необхідний трива-

лий період плекання національної самосвідомості, підготовки борців за національну справу. «... Ми дбаємо про те, щоб піднести й розворушити на Вкраїні національного духа, віджививити і виробити серед інтелігенції й народу національні почуття вкраїнські...», – ці слова «Символу віри» були лейтмотивом практичної діяльності братства [8, с. 57].

Практична реалізація зазначених переконань досягалася демонстрацією особистого прикладу і постійною роботою щодо підвищення культурного рівня населення. На противагу аполітичному культурництву, тарасівці проводили культурно-освітню роботу з метою формування національної свідомості мас, проводили політичну пропаганду, популяризували українську мову, а також розповсюджували твори революційного спрямування та матеріали західноукраїнських часописів. Здійснення таких планів стало можливим завдяки створенню розгалуженої мережі гуртків. Після розгрому харківського осередку активізувався київський гурток, з яким пов'язують самостійницьку течію, яка вирізнялась на загальному тлі автономістського або аполітичного українського руху. Джерелом та носієм зазначених поглядів став М. Міхновський. Саме з ним пов'язують трансформацію українського націоналізму з культурницького в політичний. На наш погляд, праця М. Міхновського «Самостійна Україна» стала першим зразком оформлення українського націоналізму в цілісну концепцію, яка була не лише декларацією персональної позиції автора, а й стала ідейною платформою для початкового етапу існування РУП. Важливим аспектом «Самостійної України» став аналіз Переяславської угоди та її професійна юридична характеристика. Висвітлюючи україно-російські відносини через поняття «унія», М. Міхновський обґрунтував вимогу історичного права України на самостійність: «Ся мета – поверненнє нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширеннєм її впливу на цілу територію українського народу в Росії. Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належить ся по праву, але віднято в нас теж силою. Наша нація довго нездужала, але нині вже стає до боротьби. Вона добуде собі повну свободу і перший ступінь до неї: Переяславська конституция» [10, с. 157]. Зазначаючи, що «дві окремі держави, цілком незалежні одна від другої щодо свого внутрішнього устрою, схотіли з'єднатися для осягнення певних межинародних цілей», автор, фактично, характеризує такий союз як конфедерацію. Таким чином, у брошурі проявився яскравий національно-державницький напрямок, адже, як зазначає М. Міхновський: «Тільки держава одноплеменного національного змісту може дати своїм членам нічим необмежовану змогу всестороннього розвитку духовного і осягнення найліпшого матеріального гаразду» [10, с. 147].

Саме в брошурі «Самостійна Україна» М. Міхновський висловив радикальну думку, яку часто називають шовіністичною: «Україна для українців і доки хоч один ворог чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. І пам'ятаймо, що слава і побіда – це доля борців за народну справу. Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ щоб цілий народ не загинув через його необачність» [10, с. 158]. Проте, таку позицію автора можна класифікувати як оборонний, національно-захисний націоналізм. Ідейна лінія «Самостійної України» була продовжена у програмному документі УНП «Десять заповідей УНП», яка була створена М. Міхновським після переходу РУП до соціалістичних поглядів.

У праці «Націоналізм – всесвітня сила» було висвітлено бачення націоналізму як необхідного елементу свідомості українців, а особливо інтелігенції. Автор вважає, що саме націоналістичний світогляд стане основою для руху за виборення незалежної держави: «Націоналізм – це велетенська і непереборна сила, яка надто яскраво почала проявлятися з XIX віку. Під її могучим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до одного часу покірно несли свої рабські обов'язки проти чужинців-переможців. Націоналізм єднав, координував сили, гнав до боротьби, запаляв фанатизмом приневолені нації в їх боротьбі за свободу» [10, с. 159].

Таким чином, М. Міхновський став творцем першої цілісної концепції українського націоналізму, поставив ідею національно визволення як проблему першочергового вирішення та надав українському націоналістичному рухові організованих форм.

Висновки. З початку XIX до XX ст. український націоналізм в Наддніпрянській Україні пройшов еволюцію від усвідомлення належності до української нації, через формування світоглядної системи й способу самозахисту від зовнішньої культурно-політичної експансії, до виникнення ідеології і соціально-політичного руху, що мали на меті досягнення цілей нації, першочергово незалежності. Поступова кристалізація націоналізму зумовила перетворення української етнічної, культурної спільноти на політичну.

Список літератури:

1. Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття: дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик; ред. Л. Білик. – К.: Смолоскип, 1996. – 124 с.
2. Дорот І. Трансформації націоналістичної ідеології в першій половині XX ст. / І. Дорот // Український історичний журнал. – К., 2001. – № 6. – С. 110.
3. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні статті: в 2-х т. / М.П. Драгоманов. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – 449 с.
4. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1992. – 178 с.
5. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
6. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: Соціально-політичний портрет / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.

7. Наумов С.О. Братство тарасівців / С.О. Наумов // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 36-44.
8. Наумов С.О. Братство тарасівців / С.О. Наумов // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 55-63.
9. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): Монографія. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
10. Націоналізм: Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
11. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / Пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш та Х. Чушак. – К.: Дух і Літера, 2013. – 552 с.

Акименко Е.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИДЕЙНЫЕ ИСТОКИ УКРИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА В ПОДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЕ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА

Аннотация
В статье анализируется исторические условия, а также идейные истоки украинского национализма в Поднепровской Украине. Определены и характеризированы этапы возникновения националистических идей: академический, культурный и политический. Проанализирован процесс формирования национальной идеи в среде украинской интеллигенции в течении XIX века и ее трансформация в целостную идеологическую концепцию в начале XX века. Отдельное внимание уделено роли Николая Михновского в кристаллизации националистической мысли и перенесение ее политическую плоскость.
Ключевые слова: национализм, Поднепровская Украина, национальная идея, Братство тарасовцев, Николай Михновский.

Akymenko K.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

ETHE IDEOLOGICAL NATURE OF UKRAINIAN NATIONALISM OF DNIEPER UKRAINE XIX – EARLY XX CENTURY

Summary
The main idea of the article is to investigate historical conditions and ideological nature of Ukrainian nationalism of Dnieper Ukraine. The stages of arising of nationalist ideas (academical, cultural, political) were defined and described/ The research focuses on formation of national idea among Ukrainian intelligentsia during the XIXth century and its transformation in ideological concept in the early XXth century. Special attention gives to the role of Mykola Mikhnosky as the cofounder of Ukrainian nationalistic idea and independentist thought.
Keywords: nationalism, Dnieper Ukraine, national idea, Brotherhood of Tarasovs, Mykola Mykhnovsky.

УДК 94.009.17(430+480)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФІНЛЯНДІЇ У БАЛТІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ (1933-1939): ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ЗРІЗ

Невинна Г.Я., Опанасюк Т.А.
Рівненський державний гуманітарний університет

На основі аналізу архівних документів, зарубіжної та вітчизняної історіографії досліджені і показані взаємовідносини між Німеччиною та Фінляндією в 1933-1939 рр. Актуальність роботи визначається необхідністю усестороннього і глибокого аналізу проблем політичного процесу, особливо, тих його аспектів, які тривалий час, у тій чи іншій мірі, перебували поза дослідницьким полем. Основна увага у дослідженні політичного партнерства надана вивченню складу урядів, парламентів країн, політичних лідерів і їх впливу на зміни зовнішньополітичних орієнтирів країн, що досліджуються. Загалом, зв'язок між нацистською Німеччиною та Фінляндією, спираючись на політичну основу, мав різноплановий і системний характер. Німецько-фінські відносини розглядались у Берліні та Гельсінкі у різних площинах. Фінляндія для Німеччини завжди була другорядним партнером, а німецький напрямок у зовнішній політиці Суомі був одним з основних у порівнянні зі скандинавським чи англійським. Німеччина розглядалась як противага Радянському Союзу і сильний військовий партнер.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, «північний нейтралітет», дипломатія, Нордичне товариство, Скандинавські країни, Аландські острови.

Постановка проблеми. Країни Північної Європи, які на початку XX століття не перебували у вирі подій світової політики, знаходились осторонь основних збройних конфліктів, після Жовтневого перевороту в Росії одразу опинились у центрі уваги великих держав і коаліцій. Це було викликано низкою причин політичного, економічного та територіально-просторового характеру.

Дана тематика у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розглядалась лише частково, насамперед у контексті вивчення міжнародної політики довоєнного часу або розвитку радянсько-фінських і радянсько-німецьких стосунків до початку та в період Зимової війни, що, безумовно, актуалізує тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельна база стосунків між Німеччиною та країнами Балтійського регіону в 1930-х рр. досить широка. Це перш за все оригінальні архівні матеріали, збірки документів, преса та мемуари.

Заслуговують на увагу мемуари К.Г. Маннергейма [7], як особи «першого рангу» в Фінляндії, колишнього прем'єр-міністра Фінляндії В. Таннера [12], спогади У. Черчілля [8], І.М. Майського [6], О. Коллонтай [5].

З праць німецьких авторів на особливу увагу заслуговують доробки професора М. Менгера. Найгрунтовнішим його дослідженням є праця «Німеччина та Фінляндія у другій світовій війні», де в окремому розділі розглянутий період, що охоплює 1933-1939 рр. [10].

Проблеми зовнішньої політики розглянуті в праці професора Ю. Паасівірта «Фінляндія і Європа. Ранні роки незалежності. 1917-1939» [11].

Окремі аспекти німецько-фінських відносин знайшли часткове відображення у трьохтомній роботі «Нація у війні», написаній колективом авторів під керівництвом професора О. Вехвіляйнена [13], працях М. Клінге [4], А. Корхонена [9].

Серед сучасних російських дослідників найбільшої уваги заслуговують праці професорів М. І. Баришнікова та В. М. Баришнікова, зокрема монографія «Фінляндія в другій світовій війні» [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом актуальність роботи визначається необхідністю всебічного та глибокого аналізу проблем всесвітньої історії, особливо тих її аспектів, які тривалий час перебували поза дослідницьким полем. Це стосується нового прочитання і вивчення на основі сучасних наукових підходів і прийомів зовнішньополітичної діяльності Німеччини та Фінляндії в довоєнний період. Об'єктивна оцінка цілісності історичного процесу вимагає включення німецько-фінських стосунків у загальну систему міжнародних відносин 30-х рр. XX століття та дослідження їх впливу на механізми й особливості її функціонування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексний аналіз місця та ролі Фінляндії у міжвоєнний період. Зважаючи на відсутність фундаментальних праць з досліджуваної теми, а також важливість поглибленого вивчення ролі скандинавського вектора політики нацистської Німеччини, місця в ньому Суомі та, зокрема, німецько-фінських зв'язків у системі міжнародних відносин у 30-х рр. минулого століття, всебічний науковий аналіз процесів, які відбувались на довоєнній міжнародній арені, має важливе значення і відзначається науково-прикладною актуальністю.

Виклад основного матеріалу. Антагоністичні протиріччя між західними державами та Радянською Росією дуже швидко привели до зацікавленості з їх боку у країнах Північної Європи. Сполучені Штати Америки, Великобританія, Німеччина, Франція активно здійснювали політичний, економічний і воєнний тиск на скандинавів з метою перетворення їх на плацдарм для боротьби з комуністичною загрозою. Німеччині вдалось встановити свій контроль у Фінляндії, посилити вплив у Швеції та Данії. Норвегія опинилась у сфері впливу Великобританії.

Тим самим, головну роль почав відігравати саме геополітичний фактор: по відношенню до соціалістичної Росії, а потім Радянського Союзу північно-європейський регіон займав стратегічне флангове становище. Разом з тим, він на сотні кілометрів омивався океанічними водами, що, з одного боку, робило цей фланг відкритим, а, з ін-

шого – дозволяло в майбутньому використовувати там усі види морських озброєнь. В економічному відношенні Німеччина розглядала Фінляндію, Норвегію й особливо Швецію в якості найважливішого джерела стратегічної сировини. Зокрема, до Другої світової війни Німеччина була головним споживачем фінської руди (мідної, молібденової, нікелевої). Півострів довжиною у тисячу миль, що простягається від входу в Балтійське море до Полярного кола, має велике стратегічне значення. Спускаючись до океану, норвезькі гори розбиваються на численні острови, які оточують береги. У територіальних водах між цими островами і материком пролягає коридор, яким Німеччина могла користуватись для виходу у відкрите море, з досить помітними збитками для англійської блокади. Німецька військова промисловість залежала головним чином від поставок шведської залізної руди, яка влітку надходила через шведський порт Лумо в північній частині Ботнічної затоки, а взимку, коли затока замерзала, – через порт Нарвік, на західному узбережжі Норвегії [8, с. 240].

Водночас Скандинавські країни та Фінляндія займали стратегічно вигідне (по суті, блокуюче) становище по відношенню до радянських військово-морських баз і торговельних портів у Фінській затоці та Заполяр'ї, а також до німецьких – на Балтиці та у Північній Німеччині. Тому ці країни мали важливе значення в планах боротьби західних держав як проти Радянського Союзу, так і проти Німеччини з її союзниками.

У такій складній міжнародній ситуації кожна із держав Північної Європи намагалася гарантувати свої цілісність, суверенітет і майбутнє. Мова йшла про забезпечення як мінімум трьох чинників, які б сприяли цьому: по-перше, належної обороноздатності; по-друге, сильних і впливових союзників серед великих держав того часу; нарешті, по-третє, виваженої політики стосовно своїх більш потужних сусідів.

Після того як Ліга націй виявилась слабким гарантом миру, Фінляндія у другій половині 1930-х рр. стала будувати свою зовнішню політику на основі північного нейтралітету. Швеція, Норвегія і Данія – країни, які були нейтральними під час Першої світової війни, і становили одну групу в міжвоєнний період. Вважалось, що Фінляндії, якщо вона приєднається до неї, вдасться залишитись поза конфліктами великих держав. Скандинавська альтернатива мала стати для Фінляндії реальним виходом із небезпечного становища – опинитись в епіцентрі конфлікту між Німеччиною та СРСР.

Консервативні кола уряду Суомі вважали, що для захисту своєї незалежності необхідна підтримка будь-якої великої держави. Йшлося, насамперед, про Німеччину. Але більш помірковано налаштовані політичні сили Фінляндії також розуміли, що пріоритетне співробітництво з Німеччиною не повинно шкодити фінській орієнтації на країни Скандинавії. Водночас і те, й інше мало здійснюватись лише в обмеженому взаємозв'язку. Такої позиції, однак, не поділяли крайньоправі політичні течії у Фінляндії. Як відзначив у своїх мемуарах маршал Г.К. Маннергейм, «існували кола, де відчужено ставились до думки про орієнтацію на північні країни», «...вони як і раніше, звертали погляд на Німеччину» [7, с. 58].

Співпадання поглядів у країні щодо перспектив співробітництва з Німеччиною проявилось головним чином у тому, що в ній проглядалась опора і сильна противага Радянському Союзу в балтійському регіоні. Здавалося, що у даних умовах фінський уряд зможе більш впевнено проводити свою східну політику, з одного боку, тримаючись на певній відстані від СРСР, а, з іншого, не ускладнюючи з ним відносин. Але при цьому була небезпека опинитись між молотом та ковадлом у випадку конфліктної ситуації між Німеччиною і Радянським Союзом. Виходом з такого становища могла б стати скандинавська альтернатива. Не було, однак, зрозуміло: кого врешті-решт обере Фінляндія союзником – Німеччину чи Швецію.

Фінський професор В. Войонмаа у доповіді «Балтійське питання з економічної і політичної точки зору» наголошував, що область Балтійського моря є найбільш неспокійною частиною Європи [5, с. 41-45]. Ця доповідь була виголошена у 1934 році, тобто в період, коли світ почав готуватись до нових воєн і конфліктів. «...В атмосфері немає заспокоєння, загроза війн, саме війн у множині, зросла за цей рік. Це вже не поблажливі 20-ті роки, коли великі держави, які святкували перемогу, готові були «великодушно», з прихованими розрахунками допомагати Німеччині, вірили, що зуміють завадити росту СРСР і з задоволенням виголошували пацифістські фрази. Це не настрої, які покликали до життя конференцію з роззброєння. Фінансовий крах вразив світ до самих глибин» [5, с. 109]. Таку влучну характеристику цьому періоду дала посол Радянського Союзу в Швеції О. Коллонтай.

Саме в цей час малим державам потрібно було вибирати собі союзників, військових партнерів із стану сильних світу цього або створювати свої власні коаліції, покладатись на власні сили. Саме така дилема постала перед Суомі в період, який має неоднозначний і суперечливий характер, насичений політичними інтригами та лицемірством. Фінляндія була втягнута в суперечки і конфлікти найсильніших держав того часу. Фінським політикам доводилось маневрувати в руслах зовнішніх інтересів Німеччини, Англії, Швеції та СРСР. У такій обстановці особливого значення набули німецько-фінські відносини. Вони не лише впливали на політику обидвох держав, але й на характер і особливості міжнародних відносин у Європі в 30-х рр. XX ст.

Висновки і пропозиції. Дослідивши комплекс німецько-фінських відносин у 30-х рр. XX століття, можна зробити висновок, що роль і вплив цих стосунків на європейську та міжнародну політику мали вагоме, а подекуди й вирішальне значення. 1933 рік знаменував собою, як це очевидно сьогодні, перетворення післявоєнного періоду, який характеризувався численними та різноманітними зусиллями по утвердженню політики миру, в новий передвоєнний період.

Нацистська Німеччина та Фінляндія були державами з різною внутрішньою ситуацією. Також і у зовнішній політиці обох держав були протилежні інтереси. Тому після встановлення фашистської диктатури німецька дипломатія повинна була у відносинах з Фінляндією враховувати

ті труднощі, які обмежували німецький вплив у Суомі. З іншого боку, гітлерівська Німеччина могла спиратись на впливові сили Фінляндії і ті цілі її зовнішньої політики, які сприяли союзу Фінляндії з нацистською Німеччиною. З них вирішальну роль відігравала спільність антикомуністичних і антирадянських основних позицій. Існування подібних, а також і протилежних позицій Німеччини та Фінляндії обумовило цілі, і, перш за все, методи гітлерівської політики стосовно Суомі. За офіційними даними нацистської дипломатії, Німеччина ніколи не вимагала від Фінляндії більшого, ніж нейтралітет. Внутрішні ж оцінки і політична практика показують, що Німеччина у дійсності переслідувала по відношенню до Фінляндії далекоглядні цілі.

Список літератури:

1. Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне / В.Н. Барышников. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 1997. – 351 с.
2. Барышников В.Н. Финляндия во второй мировой войне / В.Н. Барышников, Н.И. Барышников. – СПб.: Лениздат, 1985. – 133 с.
3. Буханов В.А. Европейская стратегия германского фашизма. 1933-1939 [Текст] / В.А. Буханов. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – 164 с.
4. Клинге М. Мир Балтики / М. Клинге. – Гельсинки: Отава, 1994. – 176 с.
5. Коллонтай А.М. Записки за 23 года дипломатической работы / А.М. Коллонтай. – Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 522, оп. 1, д. 40. – 363 с.
6. Майский И.М. Воспоминания советского дипломата. 1925-1945 гг. / И.М. Майский. – М.: Международные отношения, 1987. – 783 с.
7. Маннергейм К.Г. Мемуары / К.Г. Маннергейм. – М.: Вагриус, 1993. – 509 с.
8. Черчилль У. Вторая мировая война: у 2 т., Т. 1 / У. Черчилль; с предисловием Д.А. Волкогонова, А.С. Орлова – М.: Военное издательство, 1991. – 592 с.
9. Korhonen A. Suomen Historian käsikirja / A. Korhonen – Helsinki: Porvoo, 1999. – B. 1. – 741 s., B. 2. – 702 s.
10. Menger M. Deutschland und Finnland im zweiten Weltkrieg: Genesis und Scheitern einen Millitarallianz /Nat/ Volksarmee / Millitageschichtlich inst. Der DDR / M. Menger. – Berlin. – 1988. – 276 p.
11. Paasivirta J. Finland and Europa. The early years of independence. 1917-1939 / J. Paasivirta – Helsinki: SHS, 1988. – 555 p.
12. Tanner V. Kahden maailmarsodan valissa. Muistelmia 20-ja 30-Luvuitta] / V. Tanner Helsinki, Tammi, 1966. – 275 p.
13. Vehviläinen O. Kansallissosialistinen Saksa ja Neuvostoliitto 1933-1934. Hitlerin valtaantolosta Baltian pöytäkirjaa Koskevien neuvottelujen raukeamiseen / O. Vehviläinen – Helsinki: Porvoo, 1966. – 281 s.

Невинна Г.Я., Опанасюк Т.А.
Ровенский государственный гуманитарный университет

МЕСТО И РОЛЬ ФИНЛЯНДИИ В БАЛТИЙСКОМ РЕГИОНЕ (1933-1939 ГОД): ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ СРЕЗ

Аннотация
На основе анализа архивных документов, зарубежной и отечественной историографии исследованы и показаны взаимоотношения между Германией и Финляндией в 1933-1939 гг. Актуальность работы определяется необходимостью всестороннего и глубокого анализа проблем политического процесса, в особенности, тех его аспектов, которые длительное время, в той или иной степени, находились вне исследовательского поля. Основное внимание в исследовании политического партнёрства уделено изучению состава правительств, парламентов стран, политических лидеров и их влияния на изменение внешнеполитических ориентиров стран. В общем, взаимосвязь между нацистской Германией и Финляндией, опираясь на политическую основу, носила разноплановый и системный характер. Немецко-финские отношения рассматривались в Берлине и Гельсинки в разных разрезах. Финляндия для Германии всегда была второстепенным партнером, а немецкая направленность во внешней политики Суоми была одной из основных в сравнении со скандинавской и английской. Германия рассматривалась как противовес Советскому Союзу и сильный военный партнёр.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, «северный нейтралитет», дипломатия, Нордическое общество, Скандинавские страны, Аландские острова.

Nevynna G.Ya., Opanasiuk T.A.
Rivne State Humanitarian University

PLACE AND ROLE OF FINLAND IN THE BALTIC REGION (1933-1939): GEOPOLITICAL CUT

Summary
On the basis of analysis of archival documents, foreign and domestic historiography, mutual relations of Germany and Finland in 1933-1939 have been researched and analyzed. The articles of the Thesis cover the wide range of contacts, namely, foreign policy relations, military partnership, economical and cultural interference. Much attention in research of political partnership was paid to study of staff of governments and parliaments of the countries, political leaders and their influence on the change of foreign policy guiding lines of the countries. In the context of development of relations between Berlin and Helsinki the problem of «Northern Neutrality» as addition to German-Finnish Relations has also been researched. The most detailed attention was paid to research of military contacts of the countries, as in this sphere the contacts were the most active. As initial condition of military approach of Suomi and Germany, the author considers the problems of militarization of Germany and defense of Finland. A special emphasis has been given to the role of K.G. Mannerheim in the military partnership. Relations between Germany and Finland were considered by the author in general complex study of the situation on the international arena in 1930-ies and aggravation of interstate relations. In this relation the attitude of different countries to German-Finnish approach has been analyzed.
Keywords: international relations, foreign policy, «Northern Neutrality», diplomacy, Nordic Fellowship, Scandinavian countries, Aland Islands.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 504.064:53.087

К ВОПРОСУ О ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ МОНИТОРИНГЕ ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫХ ПОЛЕЙ В УКРАИНЕ

Лавренко А.С., Троян Ю.И.
Запорожский национальный технический университет
Головатенко Д.А.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

Произведен анализ требований действующих в Украине основных нормативных документов, устанавливающих предельно-допустимые уровни облучения электромагнитными полями работников предприятий и населения, а также условий проведения экспериментальных измерений показателей действующих полей. Установлено, что во многих случаях при анализе результатов измерений не выполняются требования относительно оценки суммарного уровня воздействия составляющих электромагнитных полей как в измеряемых частотных диапазонах, так и фоновых полей в других частотных диапазонах, поскольку в сертифицированных лабораториях отсутствуют необходимые комплексы соответствующего высокочувствительного оборудования. Показана целесообразность введения в нормативные документы ограничения допустимых уровней магнитных полей для населения Украины в соответствии с достигнутыми результатами мировой науки.

Ключевые слова: электромагнитные поля, опасность, экспериментальный мониторинг, защита, нормативные документы, безопасные уровни, принцип суммации.

Постановка проблемы. В настоящее время в промышленно развитых странах, в том числе и в Украине, отмечается существенный рост уровня загрязнения окружающей среды различными электромагнитными полями (ЭМП) антропогенного происхождения [1-3]. В совокупности с ЭМП естественного происхождения, такими как электромагнитное поле Земли, солнечная и космическая радиация, данные поля во многих случаях оказывают негативное воздействие на здоровье людей, а также представляют угрозу иным живым существам и растительности. Например [4], у людей ЭМП в ряде случаев вызывают появление раковых заболеваний, снижение рождаемости, потерю памяти и другие нарушения в развитии и поведении. Несмотря на то, что механизмы воздействия этих полей на живые существа и растительность в настоящее время интенсивно изучаются, реальная степень опасности ЭМП для представителей живой природы в достаточной мере неизвестна.

Анализ последних исследований и публикаций. С целью защиты населения, которое проживает в зоне распространения этих полей, а также работников, которые обслуживают оборудование, генерирующее ЭМП, разрабатываются и утверждаются соответствующие нормативные документы. В этих документах устанавливаются предельно-допустимые уровни (ПДУ) основных характеристик полей, в зависимости от частотного диапазона: напряженности электростатического и переменного электрического поля (В/м), напряженности постоянного и переменного магнитного поля (А/м) и плотности потока электромагнитной энергии (Вт/м^2). По мере изучения проблемы и появления новых знаний, эти нормы пересматриваются, и как правило, в сторону более жестких значений [5, 6].

В самом начале изучения проблемы, ученые-исследователи обратили внимание на поля, которые способны были вызывать нагрев тканей организма. Поэтому и предельно-допустимые уровни устанавливали на уровне «до преодоления теплового порога». Затем было установлено, что даже эти ограниченные поля, которые считались «слабыми», также негативно влияют на живые организмы и растительный мир [1, 7].

Сейчас во всем мире ученые считают [3], что наиболее опасными для здоровья людей являются не электрические, а магнитные поля. Американские и шведские исследователи независимо друг от друга установили [6], что магнитные поля с индукцией, превышающей 0,2-0,3 мкТл, при продолжительном облучении в ряде случаев вызывают появление онкологических заболеваний. Именно поэтому во многих странах величина предельно допустимого значения плотности потока магнитной индукции для населения, проживающего в облучаемой местности, соответствует 0,2 мкТл. При таком значении магнитной индукции (В) напряженность магнитного поля (Н) в воздушной среде составляет около 0,16 А/м.

Цель статьи. Проанализировать современное состояние вопроса экспериментального мониторинга электромагнитных полей в Украине.

Изложение основного материала. В Украине действующими нормативными документами, регламентирующими безопасные уровни ЭМП является ДСанПиН 3.3.6-096-2002 [8] и ДСН 239-96 [9]. Требования первого документа распространяются на сотрудников предприятий, работающих в условиях воздействия постоянных электрических и магнитных полей, а также электромагнитного излучения в диапазонах частот от 50 Гц до 300 ГГц. Второй документ устанавливает требования к передающим радио- и телевизион-

ным станциям, а также высоковольтным линиям электропередач и иным объектам, которые излучают электромагнитную энергию в диапазонах частот 50 Гц и 30 кГц – 300ГГц в окружающую среду, где обитает население.

В данных нормативных документах приведены значения ПДУ напряженностей электрических и магнитных (только для производственных условий) составляющих электромагнитных полей, а также плотностей потока энергии (в случаях диапазонов частот 300 МГц – 300 ГГц) в зависимости от частоты и продолжительности (только для производственных условий воздействия). При этом нормативный документ [9] для населения в Украине не предусматривает какого-либо ограничения уровней магнитных полей как промышленной частоты, так и других частотных диапазонов, несмотря на существенные воздействия магнитных полей на организм человека при продолжительном облучении.

В рассматриваемых нормативных документах также приводятся расчётные зависимости, позволяющие по принципу суммации оценить общий результирующий уровень имеющих место ЭМП. Например, при наличии нескольких источников излучения, которые работают в разных частотных диапазонах, необходимо обеспечить выполнение условий следующей аддитивной зависимости

$$\sum_{i=1}^{n}\frac{\text{Ei}}{\text{Епдуi}}+\sum_{i=1}^{n}\frac{\text{ППЭi}}{\text{ППЭпдуi}} \le 1$$

где E_i – напряженность компонентов ЭМП, создаваемая i-м источником;

$Епду_i$ – предельно допустимый уровень напряженности для i-го источника;

$ППЭ_i$ – плотность потока энергии для иного i-го источника;

$ППЭпду_i$ – предельно допустимый уровень плотности потока энергии для i-го источника.

Поскольку в реальных условиях проживания на территориях населенных пунктов и работы на предприятиях люди постоянно подвергаются воздействию не только электромагнитных полей, создаваемых определенными известными источниками, но и так называемого «электромагнитного фона», уровень которого последние годы резко увеличивается [2], то при оценке степени опасности ЭМП в соответствии с вышеприведенной зависимостью необходимо в обязательном порядке учитывать уровни излучения как контролируемых, так и других источников, создающих этот электромагнитный фон.

В соответствии с требованиями нормативных документов [8, 9] периодический инструментальный контроль уровней действующих ЭМП является обязательным. Данный контроль осуществляют сертифицированные лаборатории санэпидстанции и Гоструда. При этом на практике, во время инструментального контроля уровня излучения того или иного конкретного источника во многих случаях не производятся измерения напряженностей полей во всех частотных диапазонах излучений, создающих фон, и соответственно, не осуществляются расчеты аддитивного вклада фоновых полей [10-13]. В протоколах измерений иногда отмечается, что средний уровень фонового излучения на других частотных диапазонах не превышал предельно-допустимых значений.

В данном случае уместно рассмотреть следующий пример. Если при инструментальном измерении напряженностей электрических полей в двух частотных диапазонах было установлено, что в первом и втором диапазонах величины отношений измеренных значений к соответствующим ПДУ были равны между собой и составляли число 0,9, а уровень измеренного фонового излучения в третьем частотном диапазоне составлял 0,7 долей от ПДУ, то в соответствии с уравнением аддитивной суммы имеем:

$$\frac{\text{Е1}}{\text{ПДУЕ1}}+\frac{\text{Е2}}{\text{ПДУЕ2}}+\frac{\text{Е3}}{\text{ПДУЕ3}}=0,9+0,9+0,7=2,5$$

что в два с половиной раза превышает допустимые значения данной суммы. При этом превышения ПДУ в каждом отдельном случае зарегистрировано не было.

Таким образом, в соответствии с требованиями действующих нормативных документов [8, 9] некорректно сопоставлять измеренные в каком-то одном частотном диапазоне величины показателей ЭМП с соответствующими ПДУ без учета относительных уровней излучений в остальных частотных диапазонах.

К сожалению, в реальных экономических условиях многие физические лаборатории Гоструда и санэпидемстанций по нашим данным и другим [14, 15] сведениям не располагают необходимым комплексом измерительных приборов, с помощью которых возможно в каждом конкретном случае измерить частотные характеристики и уровни электромагнитного фона во всех регламентированных диапазонах. В распоряжении этих лабораторий имеются лишь ручные приборы, которые во многих случаях [11, 14] характеризуются недостаточной чувствительностью для измерения фоновых полей, излучаемых удаленными источниками. При этом процессы измерений во всех частотных диапазонах, последующая регистрация и обработка данных с использованием аддитивных зависимостей достаточно трудоемки. Упростить задачу позволяют специально предназначенные для мониторинга ЭМП стационарные и мобильные пункты контроля, связанные в единую систему и оснащенные современной высокочувствительной аппаратурой с вычислительными комплексами. Данное оборудования помогает операторам не только фиксировать и необходимым образом анализировать результаты измерений, но и наносить полученные значения на электронную карту местности. Подобные мобильные лаборатории и стационарные пункты контроля в последнее время начали использовать в крупных промышленных мегаполисах в странах ближнего и дальнего зарубежья [14, 16].

Выводы и предложения. 1. В процессе инструментального контроля уровней электромагнитных полей требования нормативных документов выполняются не в полной мере, так как не производятся измерения и учет значений фоновых полей во всех частотных диапазонах.

2. Назрела необходимость в новых нормативных документах Украины ограничить уровень магнитных полей для населения в соответствии с достижениями мировой науки.

Список литературы:

1. Ковалева А.В. Влияние электромагнитных полей и излучений на биообъект / А.В. Ковалева // Запорожский национальный университет [Электронное научное издание]: Актуальные вопросы биологии, экологии и химии. – 2009. – № 1. – С. 64-85. – Режим доступа: http://sites.znu.edu.ua/bio-eco-chem-sci/issues/files/2009/05/22/6557_1243256492_09kavpib.pdf
2. Савельев С.И. Электромагнитные поля окружающей среды / С.И. Соболев, С.В. Двоеглазова. – Липецк, 2006. – 160 с.
3. Федорович Г.В. Экологический мониторинг электромагнитных полей / Г.В. Федорович. – М. – 2004. – 140 с.
4. Ковалева О.В. Вплив на організм людини електромагнітних полів антропогенного походження / О.В. Ковалева // Запоріжжя: Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 96-104.
5. Грудзинский Є.М. Проблема применения аппаратных средств для экологического мониторинга техногенных электромагнитных полей / Э.М. Грудзинский, П.Б. Дуб, В.А. Ничога // Технология и конструирование в электронной аппаратуре. – 2007. – № 4. – С. 3-7.
6. Семенов А.В. Обоснование предельно-допустимых норм на индукцию магнитных полей промышленной частоты для человека / А.В. Семенов // Известия Томского политехнического университета. – 2012. – Том 31. – № 1. – С. 197-200.
7. Шевель Д.М. Электромагнитная безопасность / Д.М. Шевель. – К.: Век+, НТИ, 2002. – 432 с.
8. ДСанПіН 3.3.6-096-2002 Державні санітарні норми і правила при роботі з джерелами електромагнітних полів. – Введені в дію з 01.04.2003 року. – К.: МОЗ України, 2002. – 4 с.
9. ДСН 239-96. Державні санітарні норми і правила захисту населення від впливу електромагнітних полів. – Введені в дію з 29.08.1996 року. – К.: МОЗ України, 1996. – 2 с.
10. Васильев А.В. Особенности и результаты мониторинга электромагнитных полей в условиях территории Самарской области / А.В. Васильев, В.О. Бухонов, В.А. Васильев // Известия Самарского научного центра РАН. – 2013. – № 3-1. – Том 15. – С. 585-590.
11. Литвиненко А. Вышки мобильных операторов убивают? / Андрей Литвиненко // Комсомольская правда в Украине. – 2010. – 17 ноября (№ 896). – С. 6.
12. Федонюк М.А. До питання оцінки факторів електромагнітного забруднення території Шацького району / М.А. Федонюк, А.А. Федонюк, В.О. Фесюк, С.Г. Панькевич // Природа західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. пр. – Луцьк, 2012. – № 9 – С. 79-83.
13. Щодо проведення вибіркового моніторингу рівнів електромагнітних полів, які створюються базовими станціями мобільного зв'язок [Електронний ресурс]: лист Державної Санітарно-епідеміологічної служби України у Тернопільській області від 03.02.2016. – Режим доступу: http:// terses. gov.ua /images/statti/ shso_vartoznati/ mon_rivniv_el_poliv. pdf
14. Бегишев М.Р. Автоматизированный мониторинг интенсивности электромагнитного поля / М.Р. Бегишев, С.В. Двоеглазова, В.А. Козьмин, Д.Е. Кочкин, С.И. Савельев // Специальная техника. – 2007. – № 2. – С. 34-39.
15. Федонюк М.А. До питання удосконалення системи державного екологічного моніторингу стану атмосферного повітря / М.А. Федонюк // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_2_6
16. Шодиев Б.В. Особенности контроля радиоизлучения систем сотовой связи в Бухаре. [Електронний ресурс]: Выпускная квалификационная работа бакалавра. – Ташкент: ТУИТ, 2013. – 88 с. – Режим доступа: http://library.ziyonet.uz/ru/book/8815

Лавренко А.С., Троян Ю.І.
Запорізький національний технічний університет
Головатенко Д.А.
Київський національний університет технологій та дизайну

ДО ПИТАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО МОНІТОРИНГУ ЕЛЕКТРОМАГНІТНИХ ПОЛІВ В УКРАЇНІ

Анотація
Проведено аналіз вимог діючих в Україні основних нормативних документів, які встановлюють гранично-допустимі рівні опромінення електромагнітними полями робітників підприємств і населення, а також умов проведення експериментальних вимірювань показників діючих полів. Встановлено, що в багатьох випадках під час аналізу результатів вимірювань не виконується вимога відносно оцінки сумарного рівня впливу складових електромагнітних полів як у вимірюваних частотних діапазонах, так і фонових полів в інших частотних діапазонах, оскільки в сертифікованих лабораторіях відсутні необхідні комплекси відповідного високочутливого обладнання. Показано доцільність введення в нормативні документи обмежень допустимих рівнів магнітних полів для населення України у відповідності з досягнутими результатами світової науки.
Ключові слова: електромагнітні поля, небезпека, експериментальний моніторинг, захист, нормативні документи, безпечні рівні, принцип сумації.

Lavrenko A.S., Troyan G.I.
Zaporozhye National Technical University
Golovatenko D.A.
Kyiv National University Technology and Design

TO THE QUESTION OF EXPERIMENTAL MONITORING OF ELECTROMAGNETIC FIELDS IN UKRAINE

Summary
Requirements current in Ukraine normative documents, which establish maximum permissible levels of exposure to electromagnetic fields, employees of enterprises and population, as well as, the conditions of the experimental measurements of indicators of existing fields were analyzed. Defined that in many cases the analysis of the measurement results does not satisfy the requirement about the total level of exposure to electromagnetic fields in both the frequently used ranges and background fields in other frequency bands, because certified laboratories do not have the required complexes corresponding highly sensitive equipment. The expediency of introducing restrictions in permissible levels of magnetic fields into normative documents is shown for the population of Ukraine in accordance with the achieved results of world science.
Keywords: electromagnetic fields, danger, experimental monitoring, protection, regulations, safe levels, the principle of summation.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.74

СТАН НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Криштанович М.Ф.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розглядаються основні напрями реформування Національної поліції України, аналізуються першорядні шляхи вирішення проблемних питань, що можуть з'явитися в процесі здійснення реформи, розкривається зміст та значення організаційного та нормативно-правового механізмів публічного управління щодо процесу реформування цих органів.
Ключові слова: Національна поліція, внутрішня безпека, громадська безпека, органи внутрішніх справ, міліція, правоохоронні органи, реформування, кадрова робота, МВС.

Постановка проблеми. Сьогодні Міністерство внутрішніх справ України (далі МВС), яке в 2014 році розпочало реформу «міліції в Національну поліцію» піддається жорсткій критиці з боку громадськості та міжнародної спільноти. Реформування Національної поліції України як і всіх інших правоохоронних органів триває і сьогодні. Воно покликане змінити всю репресивну модель правоохоронних органів у демократичну Європейську модель, направлену на служіння та захист прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення громадської та внутрішньої безпеки. Оттакий напрям на початку реформування знайшов підтримку більше як у 70% громадянського суспільства держави. Як показують результати соціологічного дослідження більше половини населення довіряло вже реформованій патрульній поліції. Якщо провести аналогічні реформи в інших структурних підрозділах МВС, а також інших правоохоронних органах можна очікувати загальний успіх у реформуванні всієї правоохоронної системи. Процес реформування МВС розпочався зі створення нового органу Національної поліції зокрема формування його структурного підрозділу патрульної поліції. Для правового забезпечення діяльності Національної поліції було прийнято ряд нормативно-правових актів таких як Закон України «Про Національну поліцію», «Положення про Національну поліцію», «Положення про патрульну службу МВС» та інші. Зокрема ті, що визначають провадження в справах про адміністративні правопорушення. Все-таки чинне законодавство, що регламентує діяльність Національної поліції є недосконалим. Це торкається і часу адміністративного затримання якого не достатньо для того, щоб встановити особу та скласти всі процесуальні документи, проблема ідентифікації особи правопорушника коли він відмовляється назвати себе та пред'явити відповідні документи, що встановлюють його особу. Підстав для зупинки транспортного засобу та перевірки відповідних документів у водія транспортного засобу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням діяльності правоохоронних органів тому числі їх реформуванню приділяли багато уваги зокрема такі вчені як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, С.В. Бобровник, Ю.П. Битяк, В.І. Борисов, С.Д. Гусарєв, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, І.Б. Коліушко, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурка, Р.В. Миронюк, Л.Р. Наливайко, О.В. Негодченко, О.С. Передерій, В.Я. Тацій та інші. Проте враховуючи процес реформування правоохоронних органів зокрема створення нового – центрального органу виконавчої влади в системі МВС, що реалізує державну політику у сфері протидії злочинності та забезпечення громадського порядку та її структурних підрозділів дане питання потребує додаткового вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення чергових завдань, а саме проаналізувати законодавство, що провадить реформування Національної поліції, практичні питання застосування нормативного законодавства Національною поліцією, а також запропонувати реальні заходи направлені на вдосконалення функції Національної поліції. Реформування системи МВС розпочалося зі створення нового підрозділу Національної поліції, зокрема формування патрульної поліції. Та які ж недоліки виявлено підчас переатестації працівників міліції в поліцію та набір нових поліцейських.

Мета статті. Тому метою статті є розгляд заходів з реформування Національної поліції в системі правоохоронної діяльності держави законодавства, що визначає правовий статус Національної поліції визначення недоліків в діяльності Національної поліції та розробки пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Система органів внутрішніх справ, по суті, дісталась Україні у спадок від Радянського Союзу. В 1990 році Законом Української РСР «Про міліцію» були закладені правові підвалини діяльності сучасної міліції України. Цей закон, зі змінами та доповненнями, був до завершального часу головним документом її діяльності. При цьому важні проблеми діяльності міліції розпорошено по декількох нормативно-правових актах. Щодо питань побудови органів внутрішніх справ і їх чисельності врегульовано Законом України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України», а питання дисципліни – Законом «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України». Закон України «Про міліцію» вже давно не відповідав сучасним

реаліям не лише концептуально (передусім в аспекті суспільної ролі міліції), а й у більшості своїх настанов. Окрім того, вказаним законом значна частина правового регулювання діяльності міліції невиправдано делегована на рівень підзаконних актів МВС України та Кабінету Міністрів України, котрими міліції часто були надані повноваження, невідповідні з положеннями Конституції України та міжнародними стандартами. За період від моменту прийняття Акту проголошення незалежності України в суспільстві відбулись значні державні та економічні зміни. Поступово розвивалась і набирала існуючих деталей система правоохоронних органів, все більше підпадаючи під політичний вплив керівників держави. Неефективність на той час системи органів внутрішніх справ пояснюється її невідповідністю теперішнім демократичним соціальним, економічним та політичним подіям.

Сутність реформи МВС України полягала в перетворенні правоохоронного багатопрофільного цивільного відомства на європейський взірець. Першочерговими цілями, спрямованими на досягнення цієї мети, є: демілітаризація МВС; скорочення значної кількості органів і підрозділів зі спорідненими завданнями та функціями; забезпечення ефективної координації функцій та злагодженої взаємодії Національної поліції, Національної гвардії, ДПС, ДМС та ДСНС під керуванням МВС. Законодавчо визначити оновлену загальну структуру МВС, її завдання, повноваження та нові умови їх діяльності, пріоритетами якої є виконання соціально-сервісних функцій; деполітизація функціонування органів і служб, підконтрольних МВС, їх автономія та оптимізація; усунення дублювання функцій відомчих установ та організацій; запровадження європейської моделі підготовки та підвищення фаху персоналу ОВС, застосування єдиної стандартизованої правової підготовки.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» цілеспрямована на підвищення якості взаємодії між МВС та різних держав-учасниць Євросоюзу; розроблення дієвих засобів та механізмів державного контролю за МВС; підвищення довіри населення до функціонування МВС; підвищення ролі інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування в забезпечення прав і свобод громадянам; налагодження співробітництва з громадськими організаціями [2]. Необхідно конкретно розкласифікувати діяльність із формування політики, що має здійснюватися МВС, та політики, яка має виконуватись окремим центральним органом виконавчої влади у складі Міністерства внутрішніх справ України – Національною поліцією. Державне управління та фахове керівництво у сфері правопорядку мають бути чітко розмежовані, як це передбачено «Європейським кодексом поліцейської етики» [3]. За 2015/2016 рік реформа поліції стала головною показовою темою змін у країні. Нова поліція почала роз'їжджати на нових японських автомобілях, вдягнута у нову форму американського зразка. Під керівництвом Хатії Деканоідзе було розпочато переатестацію особового складу поліції. Вищий командний склад Києва був оновлений майже на 80%, середній – на 70%, а в Київській області, відповідно, на 60% і 40%. А інших областях цей показник набагато нижчій. Отже можна стверджувати, що переатестація усього особового складу Національної поліції України, котра проходила в 2015/2016 роках, не до кінця реалізувала свою основну мету, це абсорбувати очищенню поліції від колишніх міліціонерів, які забруднились корупційними вчинками чи інакшими порушеннями. Інструкція з проведення атестації не установлювала чітких основ для звільнення, що і дало можливість всім звільненим відновитися на свої посади через судові апеляції. Так, за словами відомого волонтера Романа Синіцина, який брав участь у відборі до Національної поліції, процес атестації перетворився на «фарс і бутафорію». Насправді, ніякої переатестації не було, системоутворюючі люди залишилися в системі. Або поновилися в систему через різні механізми, яких існує кілька десятків, у тому числі і через суд. За статистикою, близько 85% співробітників, які подають позови – поновлюються.

На думку волонтера, в поліції теж не все добре, «адже існує ряд проблем, існує відтік кадрів». «Кадри, які прийшли працювати в 2014-2015 рр. за переконання, звільняються, і це доволі масове явище. Назвати це реформою не можливо, – підсумував Р. Синіцин [4].

Щодо позитиву то атестація виявила дуже низький рівень фаховості особового складу та невисокий рівень навчання у вищих навчальних закладах системи МВС, яка впливає на внутрішню безпеку держави. Отже, зміна системи відомчої освіти майбутніх працівників поліції повинна стати одним із фундаментальних пріоритетів реформування у майбутньому. Якщо не буде професіоналів в системі МВС, яка безпосередньо відповідає за громадську та внутрішньо безпеку суспільства, то буде слабкою і держава в цілому. Проте за цим фасадним позитивом приховується катастрофічна статистика, яка зводить нанівець всю роботу Х. Деканоідзе.

Генеральний прокурор України Юрій Луценко на засіданні парламентського Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності у вересні 2016 р. розкритикував роботу Національної поліції, та заявив про істотне зростання фактично усіх видів злочинів. За його статистикою, кількість злодіянь в державі зросла на 23%. З початку року зареєстровано 410 тисяч карних правопорушень. 60% всіх злодіянь – це крадіжки всіх форм власності. Зростає кількість навмисних вбивств у спокійних областях. На третину в Україні збільшилося розбійних нападів. Також прокурор підкреслив, що простежується тенденція до зростання меркантильних злодіянь, пов'язаних з викраденням майна громадян. Отакі злодіяння становлять собою 70% від усіх карних правопорушень. Для прикладу, в 2016 році кількість крадіжок зросла на 38%, а на 40% збільшилась кількість грабежів, на 30% – розбійних нападів. У громадських місцях кількість вчинення злодіянь зросла на 55%. Окрім того, на 16% збільшилась кількість крадіжок авто – з 6 до 7 тисяч. Так, в середньому за добу в державі викрадають 33 автомобілі. На засіданні Ю. Луценко зазначив, що зріст рівня злочинності має не лише економічні засади, але й те, що поліція працює неефективно. Після ейфорії від нової форми поліцейських та численних селфі з копами невтішна статистика одержує перемогу. Звільнен-

ня з рядів Національної поліції практикованих працівників з багаторічним навиком у боротьбі зі злочинністю вразило по ефективності поліції. Голова Національної поліції України признала, що залишилась корумпованість в поліції, а збільшення злочинності має місце через те, що влада до сьогодні не змогла перебороти корупційну складову в правоохоронній системі.

Як зазначив на Безпековому форумі 2016 р., очільник МВС, що рівень до нової поліції складає біля 44%, але це суттєво нижчий коли він був при створенні Національної поліції в 2014 році [5].

В МВС та Національній поліції України відсутня ґрунтовна, поетапна дорожня карта здійснювання реформи у виді єдиного системного і цілісного документа. Реформування опирається на зміни тільки в окремих найбільш проблемних підрозділах, робота котрих найбільш помітна для громадськості. У даному випадку відсутність детальної дорожньої карти не дозволяє визначити параметри та обсяги реформи, сформувати показники її оцінки. За власною структурою реформа поліції є безсистемною.

Нам відомі загальні причини росту злочинності, одна з яких це економічна нестабільність суспільства; поділ суспільства на бідних та багатих; великий відсоток безробітних; негативний вплив телебачення та інтернету з показом фільмів насильницького і провокаційного характеру; прогалини в законодавстві. Найбільше на імідж поліції впливають резонансні злочини, переважна більшість з яких не розкрита. Головним індексом успішності це вирішення проблем кадрової політики, особливо заміщення посад середньої ланки керівників як у центральному апараті Нацполіції так і обласних управлінь та районних відділках. Нажаль на практиці велика кількість керівних призначень різного рівня мають місце на основі політичних домовленостей, а не за чітко визначеними правилами щодо професійності керівника. В процесі боротьби з корупцією в системі МВС, необхідно було б створити за європейським зразком, повністю незалежний від керівництва МВС підрозділ внутрішньої безпеки [6]. Так, такий орган створений, але він підконтрольний системі. Тому і корупція залишилась на тому самому рівні що і була. Громадськість вимагає від влади не заміни назви чи форми спецодягу міліції на поліцію, а в першу чергу це створення повністю нової системи управління. Адаптувати нормативно-правову базу під завдання та цілі, які стоять перед Національною поліцією України, а особливо це захист прав і свобод громадян та внутрішня безпека держави в цілому.

Висновки і пропозиції. Отже можна вже зараз визнати, що у складний для країни час, поступові кроки реформування МВС з її складовою Національною поліцією відбуваються, однак чимало, ще необхідно виконати. Насамперед потрібно удосконалити нормативно-правову базу функціонування МВС та Національної поліції. Адже закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 року необхідно модернізувати не тільки теоретично, але ще й на практиці, він не зовсім відповідає сьогоденності. Потрібно проводити кропітку роботу по комплектуванні фахових працівників поліції та наблизити їхню діяльність до європейського стандарту. Як показує статистика, якщо нічого не робити, то ми знову отримаємо таку саму пострадянську міліцію, хіба, що з новою назвою та формою одягу. І хочу зазначити, щоб досягти основну мету реформи – це не втратити відновлену довіру суспільства до нової Національної поліції та МВС в цілому. Реформу потрібно проводити, щоб задля досягнення належного стану національної безпеки держави необхідно реформувати всі правоохоронні органи країни такі, як Національна гвардія, Державна прикордонна служба, Державна міграційна служба, Державна служби з надзвичайних ситуацій, Державної фіскальна служба, Служба безпеки України, Державна кримінально-виконавча служба та прокуратура.

Список літератури:

1. Закон України «Про Національну поліцію»: від 02.07.2015 р. // Голос України. – 06.08.2015. – № 141–142.
2. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1433760210972984
3. Концепція першочергових заходів реформування системи МВС – http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414
4. ua.112.ua/.../reforma-i-statystyka-pidsumky-roboty-khatii-d...
5. www.mvs.gov.ua/.../1000_Riven_doviri_do_novoi_policii_
6. icps.com.ua/assets/uploads/.../17_11_reforma_mvs_s.pd

Криштанович М.Ф.
Национальный университет «Львовская политехника»

СОСТОЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ И ПУТИ ЕЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация
Рассматриваются основные направления реформирования Национальной полиции Украины, анализируются первостепенные пути решения проблемных вопросов, которые могут появиться в процессе осуществления реформы, раскрывается содержание и значение организационного и нормативно-правового механизмов публичного управления относительно процесса реформирования этих органов.
Ключевые слова: Национальная полиция, внутренняя безопасность, общественная безопасность, органы внутренних дел, милиция, правоохранительные органы, реформирование, кадровая работа, МВД.

Krystanovich M.F.
National University «Lviv Polytechnic»

THE STATE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND WAYS OF ITS REFORMING

Summary
Discusses the main directions of reforming the National police of Ukraine, analyzed the primary solutions to problematic issues that may occur in the implementation of the reforms, reveals the contents and the importance of organizational and legal mechanisms of public administration regarding the reform process of those bodies.
Keywords: the national police, internal security, public safety, internal Affairs bodies, police, law enforcement bodies, reform, personnel work of the MIA.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323:364

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Власенко Ю.К.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Метою статті є аналіз сучасного стану політики української держави стосовно вирішення питань вимушених переселенців, що стає можливим при вивченні нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб, з якими вони стикаються в рамках «переселенець-держава». Під час написання статті автор послуговувався методом аналізу, який дозволив розглянути сукупність проблем вимушених переселенців за окремими напрямами. Застосований системний підхід дозволив сформувати гіпотезу, що лише чітко визначена державна стратегія щодо регіонального планування дозволить уникнути або вийти з умов перенавантаження переселенцями інфраструктури приймаючих областей. За допомогою методу узагальнення було розроблено деякі рекомендації щодо вдосконалення механізмів державної політики стосовно адекватного вирішення проблемних аспектів соціально-політичних питань внутрішньо переміщених осіб. Задля формування ефективної політики держави стосовно проблем ВПО доцільним вважаємо доповнення єдиного державного обліку паралельними соціологічними моніторингами; створення тимчасових підрозділів державної служби та формування державних програм регіонального розвитку, які б створювали сприятливі умови та заохочували переселенців до закріплення на території на тривалий період.
Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, актуальні проблеми вимушених переселенців, єдиний державний реєстр ВПО, стратегія державного регулювання питань ВПО.

Постановка проблеми. Міграційні процеси в цілому на сьогодні є, безперечно, характерним явищем XXI ст. та невід'ємним компонентом сучасного життя будь-якої країни чи регіону світу. Проте, для України це питання звучить особливо гостро у зв'язку зі значними внутрішніми переміщеннями в країні останнім часом. Адже починаючи з 2014 року внаслідок агресії Російської Федерації, анексії Криму та війни на Сході України число ВПО збільшилось з 472605 на 21 листопада 2014 р. за даними Укрінформ [1] до 1 млн 607 тис 664 переселенців або 1 млн 293 тис. 719 сімей з Донбасу і Криму на 20 березня 2017 р. [10]. Дослідники називають його найбільшим внутрішнім переміщенням в Європі з часів II Світової війни, що свідчить про особливе значення формування та впровадження виваженої міграційної політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням внутрішніх переселенців на сьогодні присвячено чимало досліджень, зокрема Е. Лібанової, В. Смаль, О. Позняка, М. Дем'яненка. Вони розглядають вимушений характер переселень всередині країни та проблеми, пов'язані з цим, масштаби регіонального навантаження на інфраструктуру приймаючих областей/громад, основні домінанти у настроях внутрішніх переміщених осіб (ВПО) та складові інституціонального забезпечення реалізації державної політики стосовно переселенців. Серед чітко окреслених потреб, що потребують державної координації, розселення, освіта, медична допомога, зайнятість, компенсація втраченого майна, спілкування з вибулими до РФ з об'єктивних причин. Крім того, Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України був розроблений «План діяльності на 2017 плановий рік та 2018-2019 бюджетні періоди, що настають за плановим», який передбачає комплексний підхід до вирішення питань переселенців. Поступово, на ґрунті соціально-наболілих проблем, починаючи з початку масових переміщень в Україні, формується адекватна до ситуації законодавча база стосовно захисту прав та підтримки можливостей ВПО, які покинули свої домівки та вимушені пристосовуватися до нових умов проживання, що ускладнюється ще й тим, що за статистикою 75% переселенців не збираються повертатися на малу батьківщину після завершення бойових дій на тимчасово окупованих територіях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на розробку окремих складових гостро посталого для України питання, актуальним наразі залишається потреба системного (концептуального) підходу до формування політики та законодавчої бази стосовно питань ВПО, що обумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасного стану політики української держави стосовно вирішення питань внутрішньо переміщених осіб. Це стає можливим при вивченні нагальних проблем вимушених переселенців, з якими вони стикаються в рамках «переселенець-держава».

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аспект змісту міграційної політики зводиться до того, що вона є невід'ємною складовою внутрішньої та зовнішньої політики держави; є системним комплексом заходів та рішень щодо раціонального розміщення населення на території держави, економічного зростання, забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності. В цілому ви-

окремлюють два напрями переміщення населення в рамках сутності міграції – це внутрішнє та зовнішнє. Відповідно, сутність міграційної політики держави залежить від конкретно-історичних умов її розвитку (який напрям переміщень переважає) і постає динамічним явищем, що потребує своєчасного ефективного реагування на події в цій сфері. Адже поряд з незначним, але наявним вивільненням позитивного потенціалу явища міграції існує потреба в мінімізації негативних наслідків міграційних процесів, що не відбувається автоматично. Це обумовлює необхідність цілеспрямованої роботи і міжнародної спільноти, й національних урядів, і всіх учасників політичного життя. Відповідно, формування адекватної сучасним вимогам міграційної політики держави є завданням стратегічного значення.

У сучасну епоху, міграція почалася з розпадом Радянського Союзу і встановленням незалежності України. За даними Представництва міжнародної міграції в Україні протягом періоду з 1991 по 2008 рік інтенсивність трудової міграції була відносно низькою, а з 2008 р. українська довгострокова трудова міграція зростала і продовжує зростати. Значне збільшення показників виїзду українських трудових мігрантів сталося у 2008, 2010 та 2014 рр., що пов'язують зі світовою економічною кризою 2008 року та станом української економіки внаслідок цього, додатком до чого став військовий конфлікт на Сході України та анексія Криму [6, с. 31].

Оскільки проблеми «вимушених» переселенців на сьогодні зачіпають, фактично, всі сфери суспільного життя, відповідно, вони й вимагають першочергового розгляду та вирішення. Е. Лібанова ще у 2014 р. відзначила потребу у комплексному репрезентативному соціологічному обстеженні для точного визначення масштабів переселення, адже офіційний облік ВПО охоплює лише тих, хто має право та розраховує на державну допомогу. Це питання залишається актуальним і сьогодні – звернімо увагу на статистичні відмінності. Так, наприклад, вищезгадана кількість 1 млн 607 тис. 664 переселенців, подана на 20 березня 2017 р. не співпадає з приблизними даними у 1 млн. 800 тис. переселенців на серпень 2016 р., подана в обох випадках прес-службою Мінсоцполітики. Якщо до серпня 2016 р. такі суперечливі дані були пов'язані з відсутністю єдиного державного реєстру ВПО та їх контролю, то через півроку, у березні 2017 р., це викликає щонайменше підозру до влади у перекручуванні даних та відсутності повного контролю за внутрішніми переміщеннями у країні (постає питання, а в кого, як не у влади, існують ресурси та важелі державного регулювання та контролю цього питання).

До відома, з початку масштабних хвиль внутрішніх переміщень у 2014 р. питання контролю за проживанням внутрішніх переселенців та їх облік, залишалось реальною проблемою до серпня 2016 р., коли у тестовому режимі запрацював єдиний державний реєстр переселенців, ініційований Мінсоцполітики. З 26 вересня 2016 р. він почав свою повноцінну роботу в межах Києва відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 646, що затвердив «Порядок створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» [3]. Проте реєстр, який буде працювати в ідеальному режимі, все одно на думку Е. Лібанової не буде представляти повної картини щодо переселенців, через що виникає потреба у періодичних соціологічних моніторингах [5, с. 19]. Крім того, відсутність належного інформаційного забезпечення (відносно професійного складу ВПО), значно ускладнює формування стратегії державного регулювання процесів, пов'язаних з внутрішніми переміщеннями в Україні, та розроблення програми відродження Донбасу. До речі, політична стратегія щодо зазначеного має бути розподілена на два напрями: щодо вимушено переміщених осіб, які збираються повертатися додому після припинення бойових дій та повернення територій під контроль української влади, та переселенців, які пристосовуються до нових умов життя в нових громадах.

Іншим аспектом державного регулювання, що потребує уваги, є питання структури державних органів з питань міграції, а саме відсутність гілки влади (структурного підрозділу) на 2014 рік, яка б займалась питаннями внутрішніх переміщень населення у державі. Потреба у такому органі обумовлена тим, що регулювання та контроль процесів внутрішніх переміщень має стратегічне значення для розбудови держави в цілому. Диференціація економічних, промислових/аграрних ресурсів регіонів України обумовлює потребує виваженого планування щодо їх використання, а відповідно і створення гідних умов для населення, яке забезпечує роботу цих ресурсів.

Українська влада не була готова до вирішення гостро постали проблем вимушених переселенців. Державна міграційна служба у 2014 р. передала одразу ж повноваження на місця до відділів у районних радах та муніципальних центрів щодо надання адміністративних послуг [4]. Таке рішення проблеми варто розглядати як раціональне, оскільки на місцях такі питання регулюються швидше, аніж централізовано згори. Єдиним недоліком постала відсутність єдиного механізму збору даних стосовно вирішення питань переселенців. Адже швидкий збір достовірної інформації стає першим і важливим кроком у прийнятті певної стратегії дій у даному напрямку.

Нововведення у структурі органів державної влади стосовно внутрішньо переміщених осіб відбулося лише через два роки. 20 квітня 2016 р. Уряд прийняв рішення про утворення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Першим кроком на шляху утворення такого органу стало прийняття Верховною Радою України постанови від 14 квітня 2016 р. № 1097-VIII «Про формування складу Кабінету Міністрів України», якою призначено посаду Міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України [8].

У «Плані діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України на 2017 плановий рік та 2018-2019 бюджетні періоди, що настають за плановим» [7], зазначено, що збройний конфлікт внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації у східних регіонах України та окупації Автономної Республіки Крим має негативний вплив на соціальну згуртованість, стійкість, гро-

мадську безпеку та дотримання принципу верховенства права. Відповідно, зроблено наголос, що на сьогодні потребують вирішення питання, пов'язані із зміцненням соціальної стійкості, розбудовою миру та громадською безпекою, зміцненням стійкості переміщених груп населення та приймаючих громад, забезпеченням захисту населення, що зазнало негативного впливу від конфлікту, та сприянням примиренню, безпеці громадян і доступу до правосуддя. Серед зазначеного варто зробити акцент на зміцненні соціальної стійкості та сприянні примиренню населення (приймаючих громад та переселенців).

На сьогодні координацією даного питання займаються громадські організації, волонтерські об'єднання та ініціативні групи, що свідчить про значне зростання громадянської свідомості в українського населення. І це постає позитивним явищем прояву розбудови громадянського суспільства в Україні, та, все ж, не варто забувати, що окрім співпраці з ними, державні органи можуть реально допомагати становленню цих процесів у суспільстві. Дієвий важіль в руках держави вбачаємо у використанні соціальної реклами для створення сприятливих умов у суспільстві. На сьогодні існують чимало проектів по створенню соціальної реклами про переселенців, біженців, зону АТО, воїнів АТО та сімей, які чекають на повернення батьків-захисників, знову ж таки під егідою громадських організацій. За доцільне вважаємо долучення державних ресурсів до просування цієї реклами з інтернет-простору на телебачення, адже у такий спосіб можна залучитися підтримкою більшої кількості населення щодо доброзичливого ставлення до ВПО та показати всебічну підтримку обох сторін з боку держави.

Звертаючись через рік до діяльності даного Міністерства, варто відзначити його стратегічне значення в цілому, адже після повернення тимчасово окупованих територій під контроль української влади його діяльність залишається доцільною. За даними Мінсоцполітики найбільше внутрішньо переміщених осіб зареєстровано у Донецькій (676 533 особи), Луганській (251 231 особа), Харківській (212 557 осіб), у м. Києві (127 026 осіб), Запорізькій (118 878 осіб), Дніпропетровській (76 457 особи), та Київській (48 975 осіб) областях. Найменшу кількість ВПО розселено у Тернопільській (2 722 особи), Чернівецькій (3 149 осіб), Рівненській (3 204осіб), Закарпатській (3 462 особи), Івано-Франківській (4 116 осіб) та Волинській (4 033 особи) областях на 1 січня 2016 р. [9, с. 10]. Це свідчить про нерівномірний регіональний розподіл ВПО по Україні, що призводить до надмірного соціального і адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів населення. Вибір значною частиною ВПО найближчих до місць попереднього проживання регіонів свідчить про намір повернутися до покинутих поселень. Разом з тим, за даними соціологів, частина ВПО орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України. Зокрема, серед осіб, переміщених у західні області, таких 45% [9, с. 10]. На березень 2017 р. за статистикою близько 75 відсотків людей, які стали переселенцями, вже за будь-яких обставин не повернуться на Донбас [2]. Звичайно, ні суспільство, ні громадські організації не були готові до такого масового явища, сподіваючись, що військові дії швидко закінчаться і люди повернуться у свої місця проживання. Та досвід успішної соціально-економічної інтеграції ВПО в регіонах України свідчить про можливості позитивного та ефективного виходу з критичних ситуацій, що в черговий раз доводить необхідність та нагальність потреби формування стратегії щодо внутрішніх переселень в країні, окрім подальшої активної діяльності громадських активістів.

Окремої уваги заслуговує проблема прив'язки виплат пенсій і соцдопомоги до місця реєстрації переселенців. Спеціальний доповідач ООН з питань прав внутрішньо переміщених осіб Чалока Беяні, попри відзначення реальних позитивних кроків у вирішенні державою питань ВПО, висловив невдоволення ООН щодо матеріальної та фінансової допомоги переселенцям. Адже для отримання виплат необхідна реєстрація, у зв'язку з чим 500-600 тис. осіб не можуть отримати свої виплати. Система реєстрації призвела навіть до зупинки виплат. Окремий наголос був зроблений на питанні забезпечення свободи пересування тимчасово переміщеним особам на підконтрольних територіях, а також свободи вибору місця проживання.

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумки, відзначимо наступне: для формування реальної оцінки внутрішніх переміщень роботу єдиного державного реєстру ВПО доцільно було б доповнити паралельними соціологічними моніторингами. Останнє, в свою чергу, дасть змогу вивчити професійний склад вимушених переселенців та використати результати досліджень у розробці регіональних програм розвитку по країні в рамках державної міграційної стратегії в цілому.

Задля оптимізації діяльності органів держави по роботі з вимушеними переселенцями за доцільне вважаємо у «перенавантажених» регіонах створення тимчасових підрозділів державної служби, які б підвищили ефективність координації та вирішення проблемних питань ВПО та могли б охопити більший спектр надаваних послуг.

Особливий наголос, вважаємо, варто зробити на значенні розробки стратегії державного управління та координації внутрішніх переміщень, адже можливість регулювання навантаження на інфраструктуру громад та областей набуває потенційно стратегічного значення для управління процесами в державі. Доречним було б формування державних програм регіонального розвитку, які б створювали сприятливі умови та заохочували переселенців до закріплення на території на тривалий період. Така стратегія буде актуальною і надалі, коли масштаби переміщень не матимуть такого масового характеру як під час 2014 року, що дозволить змінити різку диференціацію між регіонами за критеріями соціально-економічного розвитку, розподілу капіталів, природними і трудовими ресурсами.

Такий комплексний підхід стає можливим при системному підході до вивчення та врегулювання зазначеного питання, коли законодавчі нововведення відповідають реальним потребам внутрішніх переселенців; коли задоволені потреби виступають критеріями оцінки ефективності роботи органів державної влади.

Список літератури:

1. Вимушені переселенці отримали офіційний статус // Голос України. – 16.01.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/ter/control/uk/publish/article?art_id=71621&cat_id=1003638
2. Влада прогнозує, що 75% біженців не повернуться на Донбас // Кореспондент. – 8 грудня 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/3784672-vlada-prohnozuie-scho-75-bizhentsiv-ne-povernutsia-na-donbas
3. Єдиний реєстр переселенців: які дані збираються і навіщо? // Прес-центр гуманітарного штабу «Допоможемо». – 15.10.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fdu.org.ua/ua/news/23919
4. Інформація для вимушених переселенців із зони проведення АТО. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/informatsiya-dlya-pereselentsiv-iz-zoni-ato
5. Лібанова Є. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України // Вісник НАН України. – 2014. – № 12. – С. 15-24.
6. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. – Київ, 2016. – 116 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
7. План діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України на 2017 плановий рік та 2018-2019 бюджетні періоди, що настають за плановим. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/Strateg.plan-2017.pdf
8. Про Міністерство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mtot.gov.ua/category/pro-ministerstvo/.
9. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / В. Смаль, О. Позняк. – К., 2016. – С. 94. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf
10. У Мінсоцполітики підрахували кількість внутрішніх переселенців // Кореспондент. – 20 березня 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/3829470-u-minsotspolityky-pidrakhuvaly-kilkist-vnutrishnikh-pereselentsiv

Власенко Ю.К.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОПРОСОВ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ

Аннотация
Проанализировать современное состояние политики украинского государства в отношении решения проблем вынужденных переселенцев, что становится возможным при изучении насущных проблем внутренне перемещенных лиц, с которыми они сталкиваются в рамках «переселенец-государство». Во время написания статьи автор пользовался методом анализа, который позволил рассмотреть совокупность проблем вынужденных переселенцев по отдельным направлениям. Примененный системный подход позволил сформировать гипотезу, что только четко сформулированная государственная стратегия регионального планирования позволит избежать или выйти из условий перегрузки переселенцами инфраструктуры принимающих областей. С помощью метода обобщения были разработаны некоторые рекомендации по совершенствованию механизмов государственной политики в отношении адекватного решения проблемных аспектов социально-политических вопросов внутренне перемещенных лиц. Для формирования эффективной политики государства в отношении проблем ВПО считаем целесообразным дополнение единого государственного реестра параллельными социологическими опросами. Так же – создание временных подразделений государственной службы и формирование государственных программ регионального развития, которые бы создавали благоприятные условия и поощряли переселенцев к закреплению на территории на длительный период.
Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, актуальные проблемы вынужденных переселенцев, единый государственный реестр ВПЛ, стратегия государственного регулирования вопросов ВПЛ.

Vlasenko Yu.K.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhail Tugan-Baranovsky

SOCIO-POLITICAL ASPECTS OF STATE REGULATION OF QUESTIONS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Summary
The article analyses the modern state policy of the Ukrainian state in relation to the solution of problems of internally displaced persons. This was possible in the study of urgent problems of internally displaced persons they encounter within the «settler-state». The author used the method of analysis, which provided the considering of the totality of the IDPs problems in certain areas. A systematic approach, which was applied, allowed us to form the hypothesis that only a clearly formulated state strategy of regional planning will avoid the settlers' overload of the host regions infrastructure. Using the method of generalization has been developed some recommendations for improving the mechanisms of state policy an adequate solution to the problematic aspects of the socio-political issues of internally displaced persons. The addition of a unified state accounting of IDPs to parallel sociological polls will allow to form the effective policy of the state. This contributes to the establishment of temporary units of the public service and the formation of state programs of regional development to create favorable conditions in the new territories for a long period.
Keywords: internally displaced persons, actual problems of internally displaced persons, the unified state registry of IDPs, the strategy of state regulation of matters of IDPs.

УДК 323

МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Матухно Г.Р.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

В статье проанализирована возможность оптимизации демократической политической системы сквозь плоскость молодежной политики. Подчеркнуто, что эффективная демократическая система характеризуется наиболее полным участием подавляющего числа граждан, среди которых значительную долю составляет молодежь, в наиболее важных общественных и политических процессах, что соответствует основным принципам партиципаторной демократии. Изложена взаимосвязь между эффективностью молодежной политики и степенью реализации демократических принципов в государстве. Отмечено, что молодежная политика должна регулироваться на законодательном уровне. Выделены основные аспекты оптимизации молодежной политики, способствующие внутреннему демократическому развитию страны.
Ключевые слова: партиципаторная демократия, политическая система, молодежь, молодежная политика, демократизация.

Актуальность проблемы исследования. На протяжении всей истории развития цивилизаций, от эпохи к эпохе, люди стремились создать универсальную систему осуществления власти, которая отображала бы и воплощала в жизнь те ценности и интересы, которые являются приоритетными для различных социальных страт. Вероятно, именно стремление создать нечто новое, универсальное социальное явление, которое уравнивало бы всех субъектов общества в возможности принимать различные решения, и стало судьбоносным толчком к появлению и формированию первых и основных демократических принципов, на которых в наше время базируется деятельность любого государства, претендующего на статус демократического. В тоже время мы должны понимать, что даже самые демократические государства без внедрения и реализации эффективно действующего механизма вовлечения в демократические процессы широких масс, обречены на возможный «откат» развития демократической системы и появление предпосылок для злоупотреблений со стороны властных лиц либо их групп.

Постановка проблемы. В свете современных тенденций на укрепления основ правового демократического государства трудно переоценить всю значимость эффективной молодежной политики в рамках любой страны, избравшей демократический путь развития. Именно молодежь выступает одним из важных элементов выражения общественной мысли, причем в разностороннем формате, так как данная возрастная категория охватывает членов различных экономических, идеологических и культурных страт. Поэтому основной целью молодежной политики должно быть создание предпосылок для формирования подрастающих поколений как бу-

дущих субъектов общественных и политических процессов, выразителей интересов различных социальных страт и общества в целом, путем создания и поддержки различных социальных институтов, которые своими действиями способствуют укреплению идеи необходимости активной гражданской позиции и участия во всех, или как минимум, наиболее важных политических процессах своего государства. В данном случае молодежь, и, как следствие, эффективная молодежная политика, выступают как важный ресурс дальнейшего развития демократического общества. Продуманная и целенаправленная молодежная политика государства является первичным фактором подготовки подрастающего поколения к непосредственному участию в общественной жизни. Здесь, как никогда, уместно выражение К. Пейтмана «учитесь участвовать, участвуя» [4].

Анализ исследований и публикаций. Ещё во второй половине XVIII века французский мыслитель Жан-Жак Руссо писал о важности участия народных масс во всех процессах своего государства политического характера, в том числе путем установления постоянного контакта с властными представителями, которые обязаны своим существованием народу, как основоположнику Общественного договора. Согласно Руссо, народ – верховный источник власти в государстве, для достижения состояния абсолютного взаимопонимания с законодателями, а также с представителями исполнительной власти, обязан постоянно взаимодействовать с ними, выражать свою волю, пожелания и требования, осуществлять контроль над действиями представителей органов различных ветвей и уровней осуществления власти, вплоть до возможности взять на себя роль верховного палача [1, с. 285-290]. И хотя данные тезисы обладают некоторой чертой радикализма, характерного для творчества Руссо, но и в наше время его идеи достаточно актуальны. Они нашли поддержку и творческое продолжение во многих других научных трудах политологов, социологов, философов и оказали огромное влияние на формирование нового способа мышления, стали стимулами для формирования новых теорий демократии. Одной из подобных идей, на формирование которой, безусловно, воздействовали идеи Руссо, является теория партиципаторной демократии. Ее основоположник – К. Пейтман, а также такие ученые, как К. Макферсон, Дж. Циммерман и Н. Боббио обосновывают необходимость участия широких слоев населения не только в выборе своих представителей, но и непосредственно в политическом процессе – в подготовке, принятии и осуществлении важных решений, касающихся общественной жизни и осуществления контроля по реализации принятых общественно-политических решений. Следует учесть, что для наиболее полной реализации принципов партиципаторной демократии в рамках того либо иного государства должны сформироваться ряд предпосылок, включая наличие источников распространения транспарентной информации среди общественных масс, а также преобладание граждан с активной гражданской позицией, предпочитающих непосредственно участвовать в политических процессах своего государства, над гражданско-пассивной частью населения. Американский политолог Б. Барбер отмечает: «Прямая демократия требует не просто участия, а гражданской подготовки и гражданской добродетели для эффективного участия в обсуждении и принятии решений. Демократия участия, таким образом, понимается как прямое правление образованных граждан. Демократия – это не столько правление народа или правление масс, сколько правление образованных граждан» [2]. Таким образом, именно граждане играют основную роль в установлении и характере реализации принципов партиципаторной демократии. В тоже время стоит учесть, что поскольку общественное мнение никогда не может быть монолитным, а также то, что в рамках любого государства найдется весомая часть тех, кто проявит нежелание участвовать в общественных процессах, не имеющих прямого влияние на них, возникает тенденция появления не всеобъемлющего участия граждан во всех политических процессах, а лишь в тех из них, которые затрагивают их частные интересы, что с одной стороны, ущемляет идеи классической демократии, одной из основных условий которой является преобладание общественных интересов над частными [3, с. 148-154]. В тоже время, с другой стороны именно это обстоятельство способствует формированию социальных групп по защите и выражению своих интересов, укреплению роли общественных масс и представителей различных социальных страт в политической жизни государства. Следуя этой логике, основным требованием для реализации принципов партиципаторной демократии является участие в общественных и политических процессах максимально возможного числа граждан, но в тоже время, каждый гражданин имеет право выбрать для себя какие интересы отстаивать и в каких именно соответствующих процессах ему предпочтительнее участвовать.

В современной отечественной политологической литературе проблема демократического участия молодежи затрагивалась в целом ряде исследований. Например, И. Парубчак исследовал деятельность молодежных организаций на территории западной Украины и подчеркнул значимость молодежных организаций как субъектов реализации молодежной политики. М. Головатый рассматривал проблемы реформирования молодежной политики в рамках Украины, а М.В. Рапаева рассмотрела соотношение законодательных гарантий и фактической реализацией принципов молодежной политики на Украине. Также значительное внимание вопросам молодежной политики в Украине было уделено в трудах Б. Атрощенко, В. Коваленко, О. Балакиревой, В. Головенька, А. Зинченка, Г. Кривчика, Н. Плахотнюка и других.

Нерешенные проблемы. *Вместе с тем, до настоящего времени отсутствует комплексное целостное исследование взаимосвязи молодежной политики с развитием партиципаторной демократии. Эта проблема нуждается в дальнейшем исследовании с привлечением материала зарубежного опыта государственной молодежной политики.*

Цель статьи. В данной статье на основе анализа опыта демократических стран Запада мы попытаемся выделить те аспекты молодежной

политики, которые способствуют не только внутреннему демократическому развитию, но и своим примером могут воздействовать на изменение ситуации в странах с переходным режимом в сторону демократизации.

Изложение основного материала. В современном демократическом обществе задействован целый ряд различных общественных страт, разделенных по возрастным, профессиональным, культурным, идеологическим и экономическим критериям, интересы которых агрегируются политической системой с целью минимизации риска ущемления интересов одной социальной страты интересами другой. Вместе с тем при неэффективной деятельности различных структурных компонентов политической системы, включая органы власти различных уровней, социальные страты и общественные группы в совокупности выступают дополнительным средством контроля над деятельностью властных структур.

В странах с развитой демократической политической системой аспект участия широких общественных масс в процессе принятия решений (либо выказывания влияния на принятие или отмены того либо иного решения путем участия в различных гражданских организациях, выступлений на массовых митингах, протестах и демонстрациях) является одним из наиболее эффективных факторов самосохранения и развития демократической системы в рамках государства, выступая одной из основных сил контроля над деятельностью власть имущих, по праву реализации принципа народного суверенитета – восприятия народа, как верховного источника власти в государстве. Именно поэтому трудно переоценить всю важность создания и реализации предпосылок для формирования молодежи как активных граждан, являющихся одним из ресурсов дальнейшего развития демократической политической системы и общества в целом.

Политическая практика многих современных государств показывает, что эффективная молодежная политика является весомым фактором поддержки демократической системы внутри государства, а при её правильной реализации в странах с авторитарным режимом, может послужить одним из аспектов демократизации государства. Таких аспектов, по нашему мнению, три.

Первый связан с осознанием важности проведения целенаправленной молодежной политики. На данный момент во многих странах постсоветского пространства, в отличии от стран ЕС, наблюдается тенденция восприятия молодежной политики как лишних расходов на молодежь, в виде её «содержания» [5]. Признаются лишь наиболее значимые молодежные программы, касающиеся охраны здоровья либо образования, которые необходимо финансировать. В тоже время в странах ЕС существует иной подход: молодежная политика рассматривается как один из приоритетов общенациональной политики [6], который обеспечивается финансово и организационно по многим направлениям.

Руководству авторитарных государств в первую очередь необходимо осознать важность многоаспектной молодежной политики в пределах данной страны, сформировать цели и задачи касательно дальнейшего развития молодежной политики в разных сферах, а также составить единую стратегию проведения такой политики. Совершенствование молодежной политики должно выступать как один из важных факторов возможной оптимизации демократической политической системы. При отсутствии соответствующей политической воли к проведению активной молодёжной политики, дальнейшее общедемократическое развитие страны близко к провалу.

Вторым важным аспектом оптимизации молодежной политики, согласно опыту США, а также стран ЕС, является создание предпосылок для наиболее эффективной социализации молодежи, которая должна осуществляться не только с помощью семьи, культуры и религии, но и посредством деятельности институциональных механизмов социализации (к примеру, образовательные учреждения, различные организации, СМИ). В процессе взаимодействия с последними происходит нарастающее накопление человеком соответствующих знаний и опыта, социально одобряемого поведения, а также опыта имитации социально одобряемого поведения и бесконфликтного выполнения некоторых социальных норм принудительного характера. Данные механизмы могут воздействовать на формирование политической культуры в сознании индивидуума, прививать навыки защиты своих прав и интересов в рамках закона, стремление проявлять активную гражданскую позицию и участие, как минимум, в наиболее важных общественных и политических процессах своего государства. Яркий пример – младшая школа в США, где с первого класса каждому ученику выдают Конституцию данной страны, акцентируя внимание на необходимости знания и осуществления конституционных норм в государстве. Другой пример – местные молодежные советы Германии, которые формируют Федеральный Совет молодежи Германии (Deutscher Bundesjugendring, DBJR) [7, с. 115-116]. Непосредственное участие в их деятельности принимают более 70% представителей молодежи, оказывая значительное влияние как на принятие различных политических решений, так и на корректировку самой молодежной политики.

Третий аспект зарубежного опыта показывает, что не менее важным этапом реализации эффективной молодежной политики является создание государством соответствующих экономических условий для дальнейшей поддержки молодежи. Данный фактор охватывает необходимость осуществления многоаспектных действий со стороны государства, начиная с утверждения и реализации программы поддержки представителей нетрудоспособной молодежи, и заканчивая внедрением экономических предпосылок для формирования в государстве широкого спектра новых рабочих мест. Предположительно, именно тогда, когда государство сможет предложить молодежи широкий выбор рабочих мест, ориентированных под различные профессиональные сферы, молодежь сможет наиболее полно социализироваться в современном обществе. Создание широкого спектра рабочих мест позволит значительно сократить эмиграцию представителей молодежи в другие страны, а также будет способствовать укреплению в сознании подрастающего поколения уверенности в будущем трудоустройстве. Именно тогда, когда в развиваю-

щихся государствах у представителей молодежи тип мышления «Я хочу работать заграницей» поменяется на «Я буду жить и работать в своем государстве», молодежную политику в рамках данной страны можно назвать более чем успешной. В ином случае, даже при безупречной работе механизмов социализации молодежи, без существования крепких экономических предпосылок для трудоустройства в государстве будет отмечаться тенденция преобладающей эмиграции представителей молодежи с целью поиска трудоустройства, в результате чего, деятельность механизмов социализации молодежи сойдет на нет.

Таким образом, постепенная реализация трех аспектов совершенствования молодежной политики является приоритетом реформирования молодежной политики в рамках постсоциалистических государств. Однако следует учесть, что реализация данных аспектов должна предусматриваться на законодательном уровне, учитывая ряд внутренних факторов развития государства. Более того, эффективная молодежная политика должна иметь трехуровневую структуру, включая общенациональный, региональный и местный (муниципальный, районный) уровни, учитывая ряд особенностей различных территориальных единиц (включая как экономические и социальные факторы, так и этнические). Также на примере Германии стоит учесть, что сама молодежь также должна принимать участие в разработке и дальнейшей корректировке молодежной политики, поскольку является основной составляющей её функционирования. В противном случае без реализации на практике данного фундаментального принципа вся молодежная политика может оказаться мало эффективной [8].

Выводы. Опыт стран развитой демократии свидетельствует, что продуманная и целенаправленная молодежная политика призвана обеспечить активное участие молодых людей в общественной жизни. При формировании государственной молодежной политики в современной Украине следует учесть, что для установления и дальнейшей поддержки существования наиболее активного гражданского общества следует создать ряд предпосылок, которые будут способствовать формированию в сознании подрастающего поколения необходимости участия в различных политических процессах своего государства, важности знания и защиты конституционных норм, а также способности выражать и защищать собственные интересов.

Молодежная политика является одним из важных аспектов самосохранения и дальнейшего развития демократической политической системы. Именно от степени эффективности реализации молодежной политики в рамках любого государства во многом зависит степень социализации молодежи, степень её вовлеченности во многие политические и общественные процессы своего государства. Молодежь должна восприниматься как важный ресурс дальнейшего развития демократического общества.

Нами выделено 3 основных аспекта построения и реформирования наиболее эффективной молодежной политики в рамках авторитарных государств, которые наиболее полно способствуют изменению ситуации в странах с переходным режимом в сторону демократизации. К ним относятся осознание необходимости реформирования молодежной политики со стороны правящих элит и подготовка соответствующей стратегии, создание и\или реформирование механизмов социализации молодежи, а также создание экономических предпосылок для будущего трудоустройства представителей молодежи и сокращения показателя эмиграции. Все эти меры должны предусматриваться на законодательном уровне, учитывая необходимость создания трехуровневой структуры молодежной политики на общенациональном, региональном и муниципальном уровнях, а также учитывать ряд внутренних и внешних факторов развития государства.

Согласно опыту наиболее экономически развитых государств, закономерно занимающих ключевые позиции в мировом рейтинге государств по уровню демократизации [9], эффективная реализация вышеизложенных аспектов способствует наиболее полной реализации основополагающих принципов и задач молодежной политики. Это, в свою очередь, имеет значительное влияние на развитие демократической политической системы в этих странах, расширение и углубление демократии участия.

Список литературы:

1. Руссо Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. – М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с.
2. Barber B. Participatory Democracy // Encyclopedia of Democracy. Vol. 3. New York, 1995. P. 923.
3. Даль Р. Демократия и её критики / Пер. с англ. Под ред. М.В. Ильина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
4. Pateman C. Participation and Democratic Theory. – Cambridge University Press. New York, 1970. P. 122.
5. Коробка Ю., Зуев К. Проблемы молодежной политики Украины [Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Politologia/67507.doc. htm
6. Гуцалова М.В. Моделі молодіжної політики в країнах Європейського Союзу / М.В. Гуцалова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Політологія. – 2014. – Т. 230, Вип. 218. – С. 18-21. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_230_218_5
7. Никитенко А.И. Молодежная политика в Европейском союзе: Современное состояние / А.И. Никитенко // PolitBook. – 2014. – № 3. – С. 115-116.
8. Лук'янова Н. Державна молодіжна політика в Україні: світовий і національний досвід формування та реалізації / Н. Лук'янова // Віче. – 2009. – № 22. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/1740/
9. Рейтинг стран мира по уровню демократии // Гуманитарные технологии [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://gtmarket.ru/ratings/democracy-index/info

Матухно Г.Р.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Анотація
У статті проаналізовано можливість оптимізації демократичної політичної системи крізь призму молодіжної політики. Підкреслено, що ефективна демократична політична система характеризується найбільш повною участю переважної кількості громадян, серед яких значну частку становить молодь, в найбільш важливих суспільних і політичних процесах, що відповідає основним принципам партиципаторной демократії. Викладений взаємозв'язок між ефективністю молодіжної політики і ступенем реалізації демократичних принципів у державі. Визначено, що молодіжна політика повинна регулюватися на законодавчому рівні. Виділено основні аспекти оптимізації молодіжної політики, що сприяють внутрішньому демократичному розвитку.
Ключові слова: партиципаторна демократія, політична система, молодь, молодіжна політика, демократизація.

Matuhno H.R.
Alfred Nobel University

YOUTH POLICY AS ONE OF THE ASPECTS OF DEVELOPMENT DEMOCRATIC POLITICAL SYSTEM

Summary
The article analyzes the possibility of optimizing the democratic political system through the plane of the youth policy. It was emphasized that an effective democratic system is characterized by the full participation of the overwhelming number of citizens, including a significant proportion of young people in the most important social and political processes, which corresponds to the basic principles of participatory democracy. Presented is the relationship between the youth policy effectiveness and the degree of realization of democratic principles in the country. It is emphasized that youth policy should be regulated at the legislative level. Highlighted the key aspects of youth policy optimization, contributing to the internal democratic development.
Keywords: participatory democracy, democratic system, youth, youth policy, democratization.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 613.96

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ФУТБОЛУ НА РУХОВУ АКТИВНІСТЬ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Бібіков Є.М.
Ужгородський національний університет

В статті обгрунтовано важливість проведення уроків футболу в школах, занять в футбольних секціях при школах в позаурочний час, дитячих футбольних змагань для покращення рівня фізично здоров'я дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, відзначено, що шкільний футбол, на сьогодні, є одним з найбільш дієвих механізмів масового залучення дітей до занять футболом та підвищення їх рухової активності, що сприяє здоров'язбереженню школярів та формуванню мотиваціію до занять фізичною культурою та спортом.
Ключові слова: шкільний футбол, здоров'я, турнір, спосіб життя, фізичне виховання, рухова активність, освіта.

Постановка проблеми. Проблеми формування основ здорового способу життя у дітей дошкільного, молодшого та старшого шкільного віку знайшли відображення в Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», в національних програмах «Освіта (Україна XXI)», «Діти України», Національній доктрині розвитку освіти та програмі «Репродуктивне здоров'я нації» [8]. Зазначені документи визначають найважливішими стратегічними завданнями всебічний розвиток дитини, становлення її духовного, психічного та фізичного здоров'я, формування у дітей відповідального ставлення до нього як найвищої індивідуальної та суспільної цінності. Таким чином, для педагогів одним з основних завдань є пошук шляхів удосконалення процесу збереження, зміцнення та формування здоров'я юного покоління в цілому і кожної особистості зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики ефективності фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку загалом та в процесі занять футболом, зокрема, присвячено праці науковців О. Алексеєвої [1], Е. Зименкової [4], М. Солопчука [9], Є. Столітенка та Т. Черевко [10], С. Ткаченка [12], І. Хрипко [15], В. Шаленка [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більша частина науковців досліджували в загальному вплив фізичних вправ на розвиток дітей молодшого шкільного віку і лише окремі з них спорадично розглядали проблем через призму занять футболом. Тож, питанням впливу занять футболом на рухову активність школярів залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є обгрунтування важливості проведення уроків футболу в школах, занять в футбольних секціях при школах в позаурочний час, дитячих футбольних змагань для покращення рівня фізичного здоров'я дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Складовими поняття «здорового способу життя» для дитини повинні бути: правильне харчування, дотримання режиму дня, рухової активності, гігієнічних процедур і вміння реалізовувати їх у повсякденному житті. Завдання батьків та педагогів полягає у формуванні в дітей навичок здорового способу життя.

Однією зі складових вказаного поняття є рухова активність дитини, що має важливе значення для повноцінного фізичного, розумового та психічного здоров'я. Здорова дитина легше сприймає виховні впливи, швидше набуває необхідних умінь та навичок, краще пристосовується до змін, адаптується до навантажень шкільної програми навчання. Тому важливо активно залучати і батьків до обговорення цієї проблеми, адже не лише у навчальних закладах, а й у родині дитина наслідуючи батьків виховує у собі позитивне ставлення до здорового способу життя, потребу в заняттях фізичною культурою та спортом.

Адже, нині основною сферою формування здорового способу життя дітей та підлітків є система освіти.

Формування здорового способу життя через освіту, створення здоров'язбережного освітнього середовища – один із пріоритетних напрямів державної політики у галузі освіти. У цьому контексті завданням сучасної школи є: використання здоров'язбережних технологій навчання; дотримання режиму рухової активності, поєднання рухового і статичного навантаження; організація збалансованого харчування; заміна авторитарного стилю спілкування на стиль співробітництва, створення емоційної сприятливої атмосфери навчання; формування в учнів та їхніх батьків усвідомлення цінності здоров'я, культивування здоров'я тощо [9, с. 234].

У зв'язку із початком шкільного навчання з 6-ти річного віку, значно актуалізується питання покращення загальної фізичної підготовки школярів початкових класів з метою легшої їх адаптації до навантажень навчального процесу. В нинішніх складних умовах занепаду мережі дитячо-юнацьких спортивних шкіл та секцій, індивідуалізації значної частини дитячих ігор (масове захоплен-

ня комп'ютерними іграми) важливим завданням є стимулювання зростання інтересу дітей до здорового способу життя. Посприяти в цьому покликане використання елементів футболу як засобу фізичного виховання на уроках фізичної культури в початковій школі. До того ж, загальновідомою є приваблююча сила футболу (особливо для хлопчачої аудиторії), виховна складова у виробленні навиків командної гри.

Статистика засвідчує, що нині близько 80% дітей мають одне або кілька захворювань, лише 15%-20% малюків народжуються цілком здоровими, у кожної третьої дитини фіксуються відхилення у фізичному або психічному розвитку, смертність у двічі переважає народжуваність. У дітей дошкільного та шкільного віку переважають захворювання органів дихання, травлення, серцево-судинної системи, опірно-рухового апарату, нервової системи тощо. Вітчизняні та зарубіжні вчені і практики вважають, що здоров'я дитини лише на 50% залежить від різних зовнішніх чинників – інші 50% здорового стану дитини залежать від того, як вона розуміє, що таке здоров'я і здоровий спосіб життя [6].

Одним із найпоширеніших захворювань серед молодших школярів (50-75%) є сколіоз, який чинить негативний безпосередній вплв на рухову активність дитини і спричиняє низькі показники фізичної підготовленості, заважає засвоєнню основних рухових дій і у футболі. Наприклад, у вправі «біг на 30 м» у дітей зі сколіозом у віці в 7-ми, 8-ми і 9-ти років низькі показники, тоді як здорові діти показують середній рівень. Ця ж закономірність прослідковується відносно інших фізичних вправ, зокрема, човникового бігу, згинання-розгинання рук в упорі, стрибків в довжину з місця та ін. [4, с. 96-98].

Заняття футболом сприяють здоров'язбереженню школярів, формують мотиваціію до занять фізичною культурою та спортом. Як на уроках фізкультури у школі, так і на позаурочних заняттях робота з дітьми молодшого шкільного віку проводиться відповідно до встановлених правил проведення й послідовності занять. Чітке відпрацювання техніки перед початком гри: удари й прийоми м'яча, правильну стійку під час приймання м'яча, персональний захист, правильно обраний одяг та взуття футболістів, обов'язкова наявність обладнання для занять футболом сприяє збереженню та зміцненню здоров'я школярів [12, с. 277].

На заняттях під керівництвом вчителя чи тренера відбувається покращенню формування нових рухів і збагачення запасу наявних рухових навичок, підвищується опірність організму, покращуються антропометричні показники функціонального стану серцево-судинної і дихальної систем та нервово-м'язового апарату [15, с. 272]. Однак, в процесі організації занять футболом серед дітей молодшого шкільного віку мають місце ряд проблем. Зокрема, в першу чергу, це стосується рівня професійної підготовки вчителів фізичної культури.

В середньому в українських школах працює по два педагога з фізичної культури. Дослідники стверджують, що 85% вчителів мають вищу (але не завжди спеціальну) освіту, проте 15% з них суміщують викладання фізичної культури та інших предметів [10, с. 55]. В повній мірі це стосується початкової школи, де здебільшого, заняття з фізичної культури проводить вчитель початкових класів без відповідної кваліфікації та знань.

Активізації фізичної культури з елементами футболу в школі посприяло укладення у 2001 р. Федерація футболу України (ФФУ) та Міністерство освіти Договіру про впровадження в українських школах уроку футболу (пролонгуваний наприкінці 2005 р.). Міністерством було затверджено зміни до шкільної програми – три уроки фізкультури на тиждень замість двох. Зі 105 учбових годин майже третина – 34 – відводилася урокам з елементами футболу, причому програма, розроблена фахівцями ФФУ, була розрахована на всі класи (раніше викладання стосувалося тільки 5-9 класів і займало лише 8 годин). Для уроків футболу в шкільному розкладі передбачили час у найсприятливіші періоди – восени та навесні [11]. У 2001 р. нововведеннями ФФУ було охоплено 33% шкіл, у 2003 р. – 46% [14].

Новий Договір про взаємодію охоплював термін з 2009 по 2012 р. Угоду укладено саме до 2012 р., оскільки спільний проект «Урок футболу» вважався одним із найвагоміших чинників створення в Україні суспільно сприятливої футбольної атмосфери напередодні фінального турніру чемпіонату Європи.

У 2010 році новий проект зі створення і передачі в регіони комплектів «Все для уроку футболу». Це були набори мінімально необхідного для якісного проведення уроків та гуртків футболу в школі – дитячі рюкзачки з м'ячем, насосом, фішками, футбольними жилетками, книгами та дисками зі шкільного футболу. Передали їх кожній регіональній федерації, щоб відзначити кращі школи на місцях.

Урок футболу в школах не всюди прижився, а уроків фізкультури побільшало, замість двох – три уроки на тиждень.

Вкотре ідею запровадження уроку футболу в усіх школах України озвучили тодішній Президент України В. Янукович та футболіст А. Шевченко в червні 2012 р. в рамках нагородження українських спортсменів після Євро-2012 [2]. В грудні 2012 р. договір було пролонговано на 2013-2016 рр. Серед обов'язків сторін: розробка нових методичних матеріалів зі шкільного футболу для вчителів фізичної культури та учнів (посібники, навчальні комп'ютерні програми тощо); проведення курсової підготовки вчителів фізичної культури з методики навчання футболу в школі; проведення заохочувальних всеукраїнських заходів для вчителів фізичної культури та учнів: конкурс на кращий інноваційний урок фізичної культури та кращий урок з елементами футболу, День масового футболу УЄФА в Україні та Всеукраїнське спортивне свято «Олімпійський урок»; сприяння популяризації шкільного футболу [3]. До прикладу, у 2016 р. Всеукраїнський конкурс «Інноваційний урок фізичної культури та урок фізичної культури з елементами футболу» було проведено з 30 листопада по 01 грудня у м. Києві на базі Скандинавської гімназії (лауреатом конкурсу став вчитель з м. Миколаєва Гукаленко С.В.) [1].

На уроці з футболу діяльністю учнів керує вчитель, котрий створює оптимальні умови для

здійснення процесу фізичного виховання. Заняття в спортивній секції школи також організовуються у формі уроку. Основною формою організації занять із футболу для молодших школярів є комплексний урок, що передбачає використання в підготовчій частині вправ з ходьби і бігу; загальнорозвиваючих вправ без предметів і з м'ячами; вправ з подолання комбінованої смуги перешкод; естафети, рухливі і спортивні ігри, елементи футболу. Основна частина уроку передбачає навчання техніко-тактичних прийомів з обов'язковим закріпленням їх у іграх чи ігрових вправах. Важливою частиною навчально-тренувальної роботи, що має значний стимулюючий ефект є змагання з футболу. Змагання – один із найважливіших засобів залучення до занять футболом.

На 2017-2020 рр. заплановано розширення взаємодії Міністерства освіти і науки України та Федерації футболу України щодо розвитку шкільного футболу в загальноосвітніх навчальних закладах України. В рамках цих домовленостей здійснюються два проекти – «Відкриті уроки футболу» та «Play Away, Play Everywhere» («Грай у гостях, грай усюди»), що реалізуються спільно з ФФУ, Благодійним фондом «Розвиток футболу України», Асоціацією крос-культурних проектів (Данія) та підтримано Дитячим фондом УЄФА. Обидва проекти спрямовані на допомогу дітям-переселенцям та подолання їх відчуженості від місцевих дітей засобами масового футболу [7].

Недостатнє матеріально-технічне забезпечення шкіл, брак спортивного інвентарю та обладнаних спортивних залів і майданчиків значно знижує можливості формування в учнів мотивації до занять фізичною культурою та спортом. Практично відсутня нині практика функціонування безоплатних спортивних секцій для школярів в стінах школи, що мало масовий характер в, так званий, «радянський період» історії. В даному напрямку здійснюється лише певна теоретична робота – розробка навчально-методичного забезпечення як викладання футболу у школі, так і гурткової роботи. Протягом останніх десяти років були розроблені електронні мультимедійні програми: «Шкільний футбол», «Твоє здоров'я – в твоїх руках», «Футбол і здоров'я», «Футбол – джерело здоров'я», «Методичні матеріали для підготовки юних футболістів», «Відбір на початкових етапах підготовки юних футболістів»; навчально-методичні посібники: «Поважай своє здоров'я» (2011 р.), «Fair Play – Чесна гра», «Фізичне виховання учнів 1–11 класів у процесі занять футболом», які містять теоретичний матеріал, методики навчання елементам технічних, тактичних дій у футболі, фото і відеоматеріали, розробки з самостійного вивчення елементів тактики [13, с. 103]. За даних умов саме футбол та волейбол як для хлопців так і для дівчат може стати засобом забезпечення належної рухової активності школярів для збереження та покращення здоров'я.

Заняття футболом на 28,5% збільшує рівень рухової активності та сприяє інтенсифікації процесу розвитку швидкісно-силових здібностей у дітей молодшого шкільного віку [14]. Тож, для підвищення ефективності уроків фізичної культури в початкових класах, доцільним бачиться запровадження уроків в яких понад 50% часу відводилось би елементам футболу.

В Україні створено систему безперервної футбольної освіти: шкільний урок з футболу – змагання «Шкіряний м'яч» – Дитячо-юнацька футбольна ліга. Саме у цьому й полягають основи перспектив і потенціалу суспільно значущого змісту програми розвитку футболу та її подальшого вдосконалення і втілення в життя [16, с. 10]. Найбільший ефект на популяризацію футболу та зміцнення здоров'я дітей та підлітків справляють, напевно, змагання «Шкіряний м'яч». Вони проводяться у трьох вікових групах; молодша – 11 років, середня – 12 років, старша – 13 років. У 1998 році у змаганнях взяли участь лише 126 команд, але задум настільки сподобався футбольному загалу України, що вже в 1999 році на старти вийшли 13 000 команд. З того часу кількість команд-учасниць невпинно зростала. В 2000 році їх вже було 16 000, в 2001 році – 32 000, в 2002 році – 40 000, в 2003 році – 42 000, в 2004 році – 44 000 [5]. Починаючи із сезону 2005 року на шкільні старти в трьох вікових групах на футбольні поля України стабільно виходять понад 50 000 команд, близько 600 000 дітей 11, 12, 13 років.

Таким чином, ефективність системи з точки зору спортивних результатів має забезпечити відбір обдарованих дітей та наступність і безперервність в їх футбольній освіті [10, с. 62]. Відправною точкою у цьому, поряд з уроком фізичної культури з елементами футболу, мають стати гуртки з футболу при загальноосвітніх школах.

Висновки і пропозиції. Тож, шкільний футбол, на сьогодні, є одним з найбільш дієвих механізмів масового залучення дітей до занять футболом та підвищення їх рухової активності. Тому, важливо активно впроваджувати проведення уроків футболу в школах, занять в футбольних секціях при школах в позаурочний час, дитячих футбольних змагань (на кшталт змагань «Шкіряний м'яч») з метою підвищення масовості дитячо-юнацького футболу в країні, організації фізкультурно-оздоровчої і виховної роботи в загальноосвітніх школах, зміцнення здоров'я дітей та підлітків, залучення їх до регулярних занять футболом, виявлення здібних футболістів, популяризації та розвитку футболу. Вищезазначені питання потребують подальших грунтовних наукових досліджень.

Список літератури:

1. Алєксеєва О.В. Відбувся фінал Всеукраїнського конкурсу «Інноваційний урок фізичної культури та урок фізичної культури з елементами футболу» / Алєксеєва О.В. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.movkfvs.com.ua/vidbuvsya-final-vseukraïnskogo-konkursu-innovacijnij-urok-fizichnoï-kulturi-ta-urok-fizichnoï-kulturi-z-elementami-futbolu.html
2. В украинских школах могут ввести футбольные уроки. – 10.08.12. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/219682/v_ukrainskih_shkolah_mogut_vvesti_futbolnye_uroki_kolesnichenko

3. Договір про взаємодію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Федерації футболу України в розвиток шкільного футболу в загальноосвітніх навчальних закладах України в 2013–2016 роках – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/11.12.2012
4. Зименкова Е.А. Современные проблемы физического воспитания младших школьников / Е.А Зименкова, Л.Р. Шафикова // Психолого-педагогические и медико-биологические проблемы физической культуры, спорта, туризма и олимпизма: инновации и перспективы развития: мат. Межд. научн-практ. конф. / Издательский центр ЮУрГУ Челябинск, 2011 – 354 с.
5. Історія турніру «Шкіряний м'яч» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.aafu.org.ua/shball/history
6. Майже 80% дітей в Україні мають захворювання. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://health.unian.ua/country/440857-mayje-80-ditey-v-ukrajini-mayut-zahvoryuvannya.html
7. Нові можливості «Відкритих уроків футболу» https://imzo.gov.ua/2017/01/20/novi-mozhlyvosti-vidkrytyh-urokiv-futbolu/
8. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002; Про затвердження Державно програми «Репродуктивне здоров'я нації» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-п
9. Солопчук М.С. Сучасні вітчизняні та зарубіжні підходи до формування здорового способу життя школярів / М.С. Солопчук, А.В. Заікін, Д.М. Солопчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків-Донецьк: ХДАДМ (ХХПІ), 2006. – № 10. – С. 233-235.
10. Столітенко Є.В Фізичне виховання учнів 1-11 класів у процесі занять футболом / Є.В. Столітенко, Т.П. Черевко – К, 2013. – 304 с.
11. Суркіс Г. Урок футболу триває / Суркіс Г. // Прессинг. – 13 листопада. – 2008.
12. Ткаченко С.М. Проблема збереження здоров'я школярів на уроках футболу в школі / Ткаченко С.М. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – 2014. – Вип. 118(3). – С. 276-278.
13. Томенко О.А Сучасний стан організаційно-методичного забезпечення гурткових занять із футболу зі школярами / Томенко О.А., Деменков Д.В. // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2014. – № 3(41). – С. 101-105.
14. Урок футбола: новые горизонты // Медиапорт. – С. 13. – 2015.
15. Хрипко І. Інноваційні підходи та засоби фізичної культури у молодшій школі // Молода спортивна наука України. – 2007. – № 11, т. 1. – С. 270-275.
16. Шаленко В.В. Формування рухових якостей та технічної підготовленості школярів протягом безперервної футбольної підготовки: автореф дис на здобуття наук ступеня канд наук з фіз вих і спорту: 24 00 21 «Олімпійський і професійний спорт» / В.В. Шаленко – Харків, 2005 – 20 с.

Бибиков Е.Н.
Ужгородский национальный университет

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ ФУТБОЛУ НА ДВИГАТЕЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье обосновано важность проведения уроков футбола в школах, занятий в футбольных секциях при школах во внеурочное время, детских футбольных соревнований для улучшения уровня физического здоровья детей младшего школьного возраста. В частности, отмечено, что школьный футбол, сегодня является одним из наиболее действенных механизмов массового привлечения детей к занятиям футболом и повышения их двигательной активности, способствует здоровьесбережению школьников и формированию мотивации к занятиям физической культурой и спортом.

Ключевые слова: школьный футбол, здоровье, турнир, образ жизни, физическое воспитание, двигательная активность, образование.

Bibikov Ye.N.
Uzhgorod National University

ON THE QUESTION OF EFFECT OF FOOTBALL ON THE MOTOR ACTIVITY OF CHILDREN PRIMARY SCHOOL AGE

Summary
The article proved the importance of football lessons in schools, lessons in football sections in sport schools, children's football competitions for improving the physical health of primary school children. In particular, noted that soccer in the schools today, is one of the most effective mechanisms for massive involvement of children in playing football and increase their physical activity, which helps preservation of health of students and motivating them to physical training and sports.

Keywords: soccer school, health, competition, lifestyle, physical education, physical activity, education.

УДК 616-007.7:572.7]-07:796]-055.2-057.875

ОЦІНКА ОСОБЛИВОСТЕЙ АНТРОПОМЕТРИЧНИХ ТА МОРФОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ СТУДЕНТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕДИЧНОЇ ГРУПИ ВИСОКОГО ЗРОСТУ

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму,
Класичний приватний університет

Серед сучасної студентської молоді мають місце відмінності в індивідуальних антропометричних показниках і значеннях спеціальних індексів. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю відповідних даних про зміни цих показників у студенток, віднесених до спеціальної медичної групи, з високим ростом. Метою роботи є вивчення морфо-функціональних та анатомо-антропологічних особливостей організму студенток високого зросту, вивчення та аналіз індивідуальних особливостей їх організму та значень ряду антропометричних показників та спеціальних морфологічних індексів у студенток спеціальної медичної групи.
Ключові слова: студентки, високий зріст, антропометрія, морфологія, індекси, репродуктивне здоров'я, спеціальна медична група.

Постановка проблеми. Згідно з матеріалами сучасних наукових досліджень, останні десятиліття характеризуються погіршенням стану соматичного та репродуктивного здоров'я у студентської молоді. Більшість молодих людей мають несприятливий преморбідний фон і вступають у доросле життя з великою кількістю хронічних захворювань [1, с. 61; 5, с. 28; 7, с. 130]. Проблема високого росту, будучи біологічним феноменом, має істотне значення для медицини, освіти, фізичного виховання [4, с. 19; 17, с. 281; 22, с. 10]. В зв'язку з тим, що енергія росту людей, з підвищеною довжиною тіла, більшою мірою витрачається на кількісне збільшення різних структур і в меншій – на їх якісне вдосконалення, це не може не позначитися на особливостях фізичного розвитку та функціонального стану організму, на здоров'ї людини [2, с. 3; 6, с. 64; 14, с. 240]. Оскільки збільшення розмірів тіла не може не впливати на функціональний стан організму, обговорювана проблема є актуальною для практичного вирішення багатьох практичних питань, пов'язаних з освітою, фізичним вихованням та оздоровленням представників високого зросту [11, с. 188; 25, с. 2; 23, с. 424; 26, с. 24-26].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями антропометричних та морфологічних особливостей студенток спеціальної медичної групи (далі СМГ), з різних позицій, займалося чимало дослідників. Серед вітчизняних та російських авторів хотілося б відмітити дослідження М.Ю. Железнова та ін., 2003; О.Л. Демарчук, Н.Л. Пірназарова, 2003; О.В. Калміна, Т.Н. Галкіної, 2007; М.А. Негашева, 2007; В.Г. Миколаєва, Н.Н. Миколаєва, Л.В. Синдєєва, 2007; Д.П. Бондарєва, В.С. Гальчинської, 2008; А.А. Горєлова, О.Г. Румби, В.Л. Кондакова, 2008; Г.С. Логачева, А.Г. Щедріна, 2009; Є.В. Городкова, Т.А. Литвінової, 2009; О.В. Калміна, Ю.С. Афанасиєвської, А.В. Самотуги, 2010; М. Лумпової, М.М. Колокольцева, В.Ю. Лебединського, 2011; О.М. Сапожника Л.А., 2012; Лопатіної, Н.П. Сереженко, Ж.А. Анохіної, 2013; И.П. Артюхова, Д.С. Каскаєва, 2014. Серед закордоних дослідників слід відмітити таких, як N.D. Brener, T. Mcmanus, D.A. Galuska, R. et al., 2003; R. Czaja, B. Gworys, W. Czarny et al., 2006; D. Ambroży, W. Pilch, 2007; S. Gołąb, 2007; T. Łaska-Mierzejewska, 2009; A. Kaźmierczak, I. Bolesławska, A. Główka et al., 2012.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даний час, у зв'язку зі зміною соціальних умов та процесами акселерації, збільшилися всі антропометричні показники у жінок, у тому числі їх зріст, зовнішні розміри тазу, ширина плечей жінки, довжина стопи [3, с. 33; 6, с. 65; 10, с. 98]. При вивченні нами доступною наукової літератури з даного питання, не знайдено достатньої кількості досліджень, присвячених вивченню індивідуальної анатомічної мінливості жіночого організму в юнацькому та першому зрілому віці і формування різних систем організму, в період завершення формування скелету та росту тіла, настання статевої зрілості, готовності організму до виконання своєї репродуктивної функції [3, с. 34; 6, с. 65; 9, с. 505; 16, с. 2; 17, с. 283; 25, с. 23-24].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є представлення визначених, в результаті проведеного дослідження, антропометричних та морфологічних особливостей у студенток спеціальної медичної групи високого зросту.

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження з групи студентів (n=130) I-II курсів I фармацевтичного факультету Запорізького державного медичного університету які за результатами щорічного медичного огляду були віднесені до СМГ, були відібрані дівчата-студентки високого зросту (n=30). Були проведені такі антропометричні вимірювання: довжина тіла стоячи, маса тіла, ширина плечей, ширина тазу. Співвідношення окремих антропометричних ознак оцінено у вигляді ряду індексів: індексу відносної ширини кісткового тазу (ІОШТ), плече-тазового індексу (ПТІ) [7, с. 130; 10, с. 99]. Масо-ростові співвідношення оцінювалися за допомогою індексів – ІМТ (Кетле-ІІ) і індексу Рорера (ІР) [7, с. 130; 14, с. 241; 23, с. 425].

Дівчата-студентки, які брали участь у дослідженні, відносилися до двох вікових періодів: юнацького та початку першого зрілого віку. Обстежені дівчата не мали достовірних відмінностей за віком (20,50±0,37 років), але розрізнялися по довжині і масі тіла ($p<0,05$). При аналізі отриманих результатів антропометричних показни-

ків, в групі студенток з високим зростом вони були такі: середнє значення росту в усій групі склало 173,13±0,68 см. При цьому високий зріст (170-179 см) мали 29 осіб, що склало 22,31% від загального числа студенток і 96,67% від числа «високих» студенток. Середній зріст в цій групі (n=29) склав 175±1,32 см. Дуже високий зріст (180-190 см) був визначений в 1 (0,77%) дівчини від загального числа всіх студенток і 3,33% від кількості «високих» студенток. Мінімальне значення маси тіла склало 50,5 кг, максимальне – 108 кг. Середні показники маси тіла в групі становили 62,7±2,28 кг. Мінімальне значення ІМТ у виборці (n=30) склало 17,10 кг/м^2, максимальне – 34,87 кг/м^2, середній показник ІМТ в усій групі становить 20,90±0,72 кг/м^2. При більш детальному розгляді значень ІМТ встановлено, що ІМТ, менший 18,5 кг/м^2 був визначений у 11 (36,67%) студенток. Значення від 18,5 кг/м^2 до 24,9 кг/м^2 мають 15 студенток, або 30,00%, що відповідає нормальним значенням ІМТ, більше, ніж 24,5 кг/м^2 – 4 студентки, або 13,33% [14, с. 241; 15, с. 135-138]. Значення масо-ростового індексу Рорера (ІР), або індексу щільності (Ніколаєв В.Г., 2007) в усій групі (n=30) склав 12,6±0,42 кг/см^3, що свідчить про середнє значення показника фізичного розвитку [5, с. 30; 10, с. 99; 20, с. 1099]. При цьому, низьке значення цього масо-ростового показника (менше 10,7 кг/смі було визначено у 10 (33,33%) студенток. Середнє значення ІР (від 10,7 кг/см^3 до 13,7 кг/см^3) зафіксовано в 14 (46,67%) студенток, високе значення ІР (більше 13,7 кг/смі) виявлено в 6 (20,00%) студенток. В дівчат високого зросту визначався також індекс статевого диморфізму (ІСД) за Дж. Таннером (1968 р., модифікація Шарайкіної Є.П., 2005) для визначення в них статевого соматотипу [9, с. 504; 18, с. 74; 24, с. 39-40]. ІСД дозволяє виявити гендерні особливості обмінно-гормонального статусу і встановити відповідність розвитку кісткової системи статевій належності. Розподіл отриманих значень ІСД наведено на рис. 1.

Рис. 1. Розподіл значень індексу статевого диморфізму

Джерело: розроблено автором

Були отримані наступні результати: середнє значення показника в досліджуваній групі дорівнює 80,00±2,46. Встановлено, що в групі високих студенток більшість дівчат – 23 (76,67%) мають гінекоморфний тип. Також нами визначався індекс стенічності для визначення соматотипу. Він визначається за формулою (зріст/міжплечовий розмір), і характеризує соматотип: значення менше 4,8 відповідає гіперстенії, від 4,81 до 5,15 – нормостенії і понад 5,15 – астенії [6, с. 66; 8, с. 170; 10, с. 100; 23, с. 425]. Середнє значення індексу стенічності в усій групі становить 4,95±0,10, що відповідає нормостенії. Встановлено, що в досліджуваній групі більшість студенток мають астенічний соматотип – 12 (40,00%) та нормостенічний соматотип – 9 (30,00%). Додатково, в групі студенток з високим зростом, нами визначався індекс андроморфії: (3-х міжакроміальний розмір мінус міжвертлюговий розмір, або d. trochanterica). Цей індекс свідчить про певні статеві особливості обмінно-гормонального статусу і дозволяє виділити андроїдний, ортогіноїдний (збалансований) та гіпергіноїдний типи конституції: менш 67,5 – гіпергіноїдний, від 67,5 до 73,5 – ортогіноїдний і понад 73,5 – андроїдний [6, с. 65; 10, с. 29; 12, с. 254]. Середнє значення індексу андроморфії в групі становить 74,19±2,55, що відповідає андроїдному типу. Цей тип конституції – 36,67% та ортогіноїдний тип – 33,33%, визначені в більшості студенток. Значення обводу зап'ястка (14-16 см) та індексу Соловйова (ІС), що в нормі дорівнює 1,4-1,6 см [10, с. 99; 12, с. 254; 19, с. 32], мають в групі наступні значення: менше 1,4 ІС визначений у 2 (6,67%) студенток, значення ІС від 1,4 до 1,6 мають 27 (90,00%) студенток, більше, ніж 1,6 – 1 студентка, або 3,33%. Мінімальне значення ІС становить 1,2, максимальне – 1,8, в середньому – 1,48±0,2 см. У переважної більшості студенток 27 (90,00%) значення цих показників в нормі. Ширину плечей (ШП) у дівчат вимірювали як важливий елемент антропометричного обстеження, та для використання в вирахуванні ряду спеціальних індексів [10, с. 100; 12, с. 254; 18, с. 75; 20, с. 1100; 21, с. 41]. В усій групі показник ШП становив 35,50±0,86 см. Мінімальне значення цього показника становить 29 см, максимальне – 48 см.

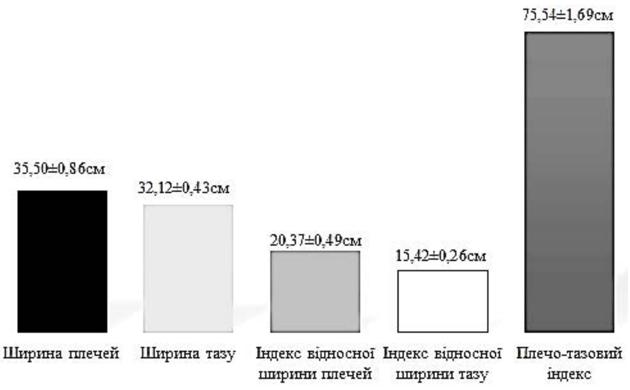

Рис. 2. Порівняння показників плечей та тазу та пов'язаних з ними значень індексів

Джерело: розроблено автором

Ширину тазу (ШТ), або бітрохантерний розмір, визначали в результаті проведення пельвіометрії по одному з поперечних розмірів великого тазу – d. trochanterica [10, с. 101; 12, с. 255; 14, с. 241; 20, с. 1101]. В усій групі (n=30), він становить 32,12±0,43 см. Мінімальне його значення становило 30 см, максимальне – 38 см. Достовірно визначено, що в цій групі студенток високого зросту ширина плечей (35,50±0,86 см) є більшою, ніж ширина тазу (32,12±0,43 см). Це свідчить про андроїдний, а не гінекоїдний тип будови тулуба

тіла, що не є характерним для дівчат цього віку [14, с. 241; 18, с. 76; 20, с. 1102]. Порівняльне значення ряду показників ширини плечей та тазу і пов'язаних з ними значень спеціальних індексів відображені на рис. 2.

Відповідно, з врахуванням цих двох важливих показників, нами були обчислені значення спеціальних індексів, а саме – плечо-тазового індексу (ПТІ) за методикою, запропонованою Є.Н. Хрисанфовою (2002 р.). В усій групі цей показник дорівнює 75,54±1,69 см, що відповідає прямокутній формі тулуба [2, с. 6]. Мінімальне значення ПТІ становить 57,69 см, максимальне – 93,10 см. Трапецеподібну форму тулуба (ПТІ до 69,9 см) мають 7 (23,33%) студенток, середню (ПТІ 70-74,9 см) – 5 (16,67%), у 18 (60,0%) студенток з високим зростом зафіксована прямокутна форма тулуба (75 та більше см) [12, с. 254]. Отримані дані дозволяють нам говорити про не характерне для жінок співвідношеннях ШП і ШТ. Переважання ШП над ШТ є характерним для андроморфного, а не для гінекоморфного типу статури [2, с. 8; 12, с. 255; 14, с. 242; 20, с. 110; 23, с. 428].

Також визначався індекс відносної ширини плечей (ІВШП) за методикою Козлова А.І. та Никитюк Б.А. (1990 р.) [2, с. 10; 7, с. 131; 10, с. 100; 12, с. 255]. Середнє значення показника в групі дорівнює 20,37±0,49 см, що відповідає мезоморфному типу. Доліхоморфний тип (значення менше 19,1 см) був визначений в 11 (36,67%) студенток. Мезоморфний тип (19,1-21,7 см) був зафіксований в 12 (40,00%) студенток, брахіморфний тип (більше 21,7 см) – в 7 (23,33%) студенток з високим зростом. Показник індексу відносної ширини тазу (ІВШТ) (Хрисанфова Є.Н., Перевозчиков І.В., 1991) у всій групі склав 15,42±0,26 см, що відповідає значенням стенопієлії (вузького тазу) [8, с. 170; 10, с. 101; 14, с. 242; 18, с. 75; 19, с. 67]. Мінімальне значення ІВШТ склало 12,86 см, максимальне – 18,71 см. Але при більш детальному розгляді визначено, що значення ІВШТ, відповідні вузькому тазу (до 15,9 см), визначені в 23 (76,67%) студенток. Значення ІВШТ, відповідні нормальним показниками (від 16,0 до 17,9 см), були визначені в 5 (16,67%) студенток, значення, відповідні показникам широкого тазу, виявлені в 2 (6,67%) студенток. Проведене дослідження дало змогу визначити рівень змін морфологічних значень та антропометричних показників у студенток високого зросту.

Висновки та пропозиції. 1. Більш частіше серед студенток високого зросту зустрічаються дівчата з андроїдним типом тілобудови.

2. Встановлено, що в групі студенток високого зросту ширина плечей (35,50±0,86 см) є більшою, ніж ширина тазу (32,12±0,43 см). Це свідчить про андроїдний, а не гінекоїдний тип побудови тулуба тіла.

3. Розподіл значень форм тазу свідчить про те, що 23 студентки, або 76,67% мають вузький таз.

4. В 12 (40,00%) студенток зафіксовано астенічний соматотип, а в 11 (36,67%) значення індексу маси тіла менші, ніж нижня границя норми.

Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення та дослідження змін, пов'язаних з особливостями будови тазу та антропометричних значень та показників спеціальних індексів в цій групі студенток високого зросту.

Список літератури:

1. Артюхов И.П. Оценка состояния здоровья студентов высших учебных заведений города Красноярска / И.П. Артюхов, Д.С. Каскаева // Сибирское медицинское обозрение. – 2014. – № 6. – С. 61–64.
2. Афанасиевская Ю.С. Оценка особенностей антропометрических параметров и распределения соматотипов лиц юношеского возраста г. Краснодара и Краснодарского края / О.В. Калмин, Ю.С. Афанасиевская, А.В. Самотуга // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Медицинские науки. – 2010. – № 1. – С. 3–11.
3. Бондарєв Д.П. Порівняльна характеристика фізичного стану студентів різних років вступу / Д.П. Бондарєв, В.С. Гальчинська // Молода спортивна наука України. – 2008. – Т. 2. – С. 32–38.
4. Логачева Г.С. Высокорослость как гигиеническая проблема / Г.С. Логачева, А.Г. Щедрина // Медицина и образование в Сибири. – Т. 5. – 2009. – С. 19–23.
5. Горелов А.А. Анализ показателей здоровья студентов специальной медицинской группы / А.А. Горелов, О.Г. Румба, В.Л. Кондаков // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2008. – Вып. 6. – С. 28–33.
6. Городкова Е.В. Особенности физического развития женщин-студенток в возрастном аспекте / Е.В. Городкова, Т.А. Литвинова // Вестник новых медицинских технологий. – 2009. – № 4. – Том 16. – С. 64–66.
7. Демарчук Е.Л. Комплексная оценка физического развития современных студенток / Е.Л. Демарчук, Н.Л. Пирназарова // Ежегодная конкурс-конференция молодых ученых и студентов «Авиценна 2003». – Новосибирск. – 2003. – С. 130–131.
8. Калмин О.В. Сравнительная оценка антропометрических показателей уровня физического развития молодого населения Пензенского региона / О.В. Калмин, Т.Н. Галкина // Морфологические ведомости. – 2007. – № 3–4. – С. 168–173.
9. Лопатина Л.А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л.А. Лопатина, Н.П. Сереженко, Ж.А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12–3. – С. 504–508.
10. Лумпова О.М. Антропометрическая и индексная оценки показателей физического развития девушек юношеского возраста Прибайкалья / О.М. Лумпова, М.М. Колокольцев, В.Ю. Лебединский // Сибирский медицинский журнал, 2011. – Т. 104. – № 5. – С. 98–101.
11. Негашева М.А. Антропологические аспекты здоровья студенческой молодежи Московского мегаполиса / М.А. Негашева // Тез. докл. Междун. симпозиума «Восток-Беларусь-Запад. Сотрудничество по проблемам формирования и укрепления здоровья» / ред. кол. Герасевич А.Н. [и др.]. – Брест, 2007. – С. 188.
12. Николаев В.Г. Антропологические обследования в клинической практике / В.Г. Николаев, Н.Н. Николаева, Л.В. Синдеева, Л.В. Николаева // Морфологические ведомости. – 2007. – № 1–2. – С. 253–256.
13. Сапожник О.М. Фізичний розвиток студенток вищого навчального закладу / О.М. Сапожник // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2012. – № 4(20). – С. 330–334.
14. Сравнительная антропометрия и оценка функционального состояния студенток различных групп физической подготовленности / М.Ю. Железнов и др. // Вестник Российского государственного медицинского университета, 2003. – № 2. – С. 240–242.

15. Ясько Л.В. Оцінка індексу маси тіла у студентів спеціальної медичної групи в процесі фізичного виховання / Л.В. Ясько // Слобожанський науково-практичний вісник. – 2014. – № 2(40). – С. 135–138.
16. Ambroży D. Wpływ 7-miesięcznych ćwiczeń fizycznych wykonywanych podczas aerobiku na poprawę wydolności fizycznej, zmianę masy i składu ciała u młodych kobiet / D. Ambroży, W. Pilch // Med Sportivna Practica. – 2007. – № 8(1). – S. 1–4.
17. Brener N.D. Reliability and validity of self-reported height and weight among high school students / N.D. Brener, T. Mcmanus, D.A. Galuska, R. Lowry, H. Wechsler // Journal Adolesc Health. – 2003. – Vol. 32(4). – P. 281-287.
18. Czaja R. Badanie zróżnicowania budowy somatycznej studentów I roku wychowania fizycznego w województwie podkarpackim / R. Czaja, B. Gworys, W. Czarny, E. Nowosad-Sergean, P. Ostrowski // Przegląd Naukowy Kultury Fizycznej UR, 2006. – № 1. – S. 73–77.
19. Gołąb S. Podręcznik do ćwiczeń z antropologii / M. Chrzanowska (red.) // Wyd. III poprawione i uzupełnione. Podręczniki i Skrypty. AWF, Kraków. – 2007. – № 2. – 224 s.
20. Kaźmierczak A. Ocena wybranych parametrów antropometrycznych wśród młodzieży akademickiej Poznania / A. Kaźmierczak, I. Bolesławska, A. Główka, M. Dzięcioł, J. Przysławski // Bromat. Chem. Toksykol. – XLV, 2012. – S. 1099–1104.
21. Łaska-Mierzejewska T. Antropologia w sporcie i wychowaniu fizycznym / T. Łaska-Mierzejewska // Biblioteka Trenera, Warszawa, 2009. – 198 s.

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет

ОЦЕНКА ОСОБЕННОСТЕЙ АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ И МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СТУДЕНТОК СПЕЦИАЛЬНОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ГРУППЫ ВЫСОКОГО РОСТА

Аннотация
Среди современной студенческой молодежи имеют место различия в индивидуальных антропометрических показателях и значениях специальных индексов. Актуальность исследования обусловлена отсутствием соответствующих данных об изменениях этих показателей у студенток, отнесенных к специальной медицинской группе, с высоким ростом. Целью работы является изучение морфо-функциональных и анатомо-антропологических особенностей организма студенток высокого роста, изучение и анализ индивидуальных особенностей их организму и значений ряда антропометрических показателей и специальных морфологических индексов у студенток специальной медицинской группы.
Ключевые слова: студентки, высокий рост, антропометрия, морфология, индексы, репродуктивное здоровье, специальная медицинская группа.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism,
Classic Private University

EVALUATION OF FEATURES ANTROPOMETRIC AND MORPHOLOGICAL INDICES STUDENTS OF SPECIAL MEDICAL GROUPS TALL

Summary
Among contemporary of students there are individual differences in anthropometric indices and the custom indices. Relevance of the research is due to the lack of relevant data about changes in these indicators in the students referred to special medical group with high growth. The aim is to study the morpho-functional and anatomical and anthropological characteristics of the students of high growth, the study and analysis of their individual characteristics and values of a number's organism anthropometric indices and specific morphological indices in students of special medical group.
Keywords: female students, high growth, anthropometry, morphology, indexes, reproductive health, special medical group.

УДК 613.96

КОРЕКЦІЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Данилко В.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкривається зміст фізичного виховання старшокласників, який має бути спрямований на оздоровлення. Визначено рівень фізичного стану учнів старшого шкільного віку. Розглянуто методи та методичні прийоми його корекції відповідно до їхнього рівня морфо-функціональних можливостей, що сприятимуть поліпшенню здоров'я. Розроблений зміст і дозування навантажень для корекції, пульсові режими для занять циклічними вправами можуть використовуватися учнями для загального тренування організму.
Ключові слова: корекція, фізичний стан, старший шкільний вік, методи, методичні прийоми, охорона здоров'я.

Постановка проблеми. Відродження й розбудова соціально-економічного та політичного життя України вносить зміни в загальнодержавну систему виховання підростаючого покоління, у якій важливе місце посідають нові підходи до створення більш ефективної системи фізичного виховання. Проблема зміцнення здоров'я дітей є одним із ключових завдань нашого суспільства. Таким чином, варто здійснювати пошук нових ефективних засобів збереження здоров'я школярів.

Об'єм засвоєння інформації, котрий з кожним роком збільшується, вимагає від учнів високої психологічної напруги і фізичних зусиль. У зв'язку з цим, успішне оволодіння навчальних дисциплін залежить не лише від бажання і здібностей школярів, а від їхнього стану здоров'я і рівня фізичної працездатності. За період навчання у сучасній школі майже 90% школярів мають відхилення фізичного й функціонального розвитку, і близько 50% – незадовільну фізичну підготовку. Як наслідок, у структурі захворюваності переважають хронічні хвороби серцево-судинної і опорно-рухової систем, психічні й ендокринні порушення. Саме тому, однією із пріоритетних задач на цьому етапі є формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя і потреба у систематичній руховій діяльності.

Як показує наше дослідження, робочий день сучасних учнів з урахуванням домашніх завдань триває 10-12 астрологічних годин. Тривалість виконання домашньої роботи перевищує гігієнічні вимоги у 1,5-2 рази. Як наслідок, виникають такі проблеми: несвоєчасний прийом їжі, виконання домашніх у час, відведений для сну, систематичне недосипання, недостатня кількість часу на свіжому повітрі, які призводять до накопичення втоми, порушення у розвитку і до підвищення захворюваності [2, с. 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом усе більше уваги приділяється проблемі охорони здоров'я школярів. У деяких публікаціях констатується зниження стану здоров'я за останні роки (О.Д. Дубогай [3], Т.Ю. Круцевич [4, 5]). У результаті щорічних оглядів школярів було встановлено, що 70-80% старшокласників мають фізіологічні відхилення.

Фізична культура, виконуючи важливі функції, тісно пов'язана з освітою, наукою, охороною здоров'я, культурою й тому віддзеркалює соціальне та економічне життя нашого суспільства. Як свідчать наукові дослідження [1, 6, 8], фізична культура відіграє значну роль у збереженні і зміцненні здоров'я школярів шляхом підвищення фізичної працездатності й належного фізичного розвитку.

На важливість фізичної культури і спорту вказують, зокрема, прийняті такі державні документи, як Державна програма розвитку фізичної культури і спорту [7], Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту тощо. У них зазначено, що фізична культура є важливим чинником здорового способу життя, профілактики захворюваності.

Мета нашої статті полягає у визначенні рівня фізичного стану школярів та розробці програм його корекції.

У відповідності з метою дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. Визначити фізичний розвиток старшокласників.
2. Виявити їхню фізичну підготовленість.

У статті було використано такі **методи**: теоретичний аналіз і узагальнення літературних джерел, антропометричні методи, педагогічне тестування, педагогічний експеримент, методи математичної статистики.

Дослідження проводилося з учнями старшого шкільного віку (10-11 класів) загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 м. Переяслав-Хмельницького. Фізичний стан визначався в юнаків основної й підготовчої медичних груп (усього 69 осіб).

Виклад основного матеріалу. Результати визначення фізичного розвитку старшокласників свідчать про те, що довжина тіла старшокласників знаходиться в середньому в межах 177,16 см. Про однорідність вибірки свідчить високий коефіцієнт варіації – 4,0%.

Середня маса тіла школярів становить 66,04 кг. Загальне значення масо-ростового індексу Кетле у респондентів знаходиться у межах норми – 372,3 г/см (нормативні величини – 370-400 г/см). Проте детальний аналіз результатів показав, що тільки у 37,66% старшокласників він є оптимальним.

Розрахунок ідеальної маси тіла (за формулою К. Купера) підтвердив, що середній результат становить 58,41 кг. Індивідуальний аналіз результатів свідчить про те, що в 40,01% школярів маса тіла на 3% відхиляється від ідеальної, тобто знаходиться у нормальних величинах. У 14,28% школярів маса тіла менша від ідеальної на 5-10%; у 14% – на 11-20% і у 8,57% – на 12% і більше.

Водночас необхідно відзначити зниження в учнів екскурсії грудної клітки. Цей показник становить 6,83 см у 16-річних юнаків і 6,72 у 17-річних. У процесі навчання параметри фізичного розвитку значних змін не зазнають.

Фізична підготовленість відображає рівень розвитку фізичних якостей людини, який був досягнутий у процесі фізичної підготовки. Аналіз результатів фізичної підготовленості старшокласників засвідчує, що кистьова і станова динамометрія знаходяться у середньому в межах 39,17 кг. Визначення силового індексу кисті (відношення сили до ваги) показало, що він становить 59,31%. Це на 10,69-15,69% менше від норми (70-75%).

У більшості респондентів рівень навчальних досягнень підтягування на перекладині у висі відповідає середньому показнику (4-6 бали) і лише у 14 респондентів він відповідає високому балу (10-12 бали).

Середні показники стрибка в довжину з місця знаходяться також на низькому рівні. Індивідуальний аналіз показників свідчить про те, що 3,75% старшокласників виконують стрибок у довжину з місця на п'ять балів (10-12 бали); 15,30% – на чотири бали (7-9 бали); 46,7% – на три бали (4-6 бали); 34,25% – на два бали (1-3 бали).

Рівень розвитку витривалості оцінений трьома балами (4-6 бали), тобто учні мають середній рівень навчальних досягнень, що свідчить про їхні низькі кардіо-респіраторні характеристики.

Розвиток гнучкості й швидкості в них дещо вищий. Це можна пояснити тим, що на уроках фізичного виховання цим вправам постійно приділяється увага. Старшокласники виконують різноманітні бігові вправи, вправи на гнучкість у положенні сидячи, що і вплинуло на результати тестування.

Детальний аналіз кількісних і якісних показників фізичної підготовленості виявив, що в старшокласників вищі кількісні результати супроводжуються кращими якісними показниками основних рухів. Низькі результати виконання техніки фізичної вправи, як правило, характеризують гірші – кількісні показники.

Дослідження виявило зниження фізичного стану школярів. Для його поліпшення науковцями і практиками пропонуються різні варіанти оздоровчих програм. Як правило, рекомендуються вправи циклічного, швидкісно-силового або комплексного характеру. Для школярів найефективнішим є комплексний підхід до оздоровчого тренування, який поєднує різноманітні навантаження на спритність, гнучкість, силу, швидкість, витривалість [4, с. 70].

Зміст фізичного виховання у школах регламентується Державною програмою. Зважаючи на ці міркування, методика корекції фізичного стану включає вправи із розділу гімнастики (загальнорозвиваючі та прикладні вправи, вправи на гімнастичних приладах, опорні стрибки, елементи акробатики); легкої атлетики (біг на короткі, середні та довгі дистанції, подолання вертикальних і горизонтальних перешкод, метання гранати і човниковий біг); спортивних ігор (баскетбол і футбол); кросової підготовки; плавання.

Одночасно із формуванням основних умінь та навичок значну увагу приділяли розвиткові фізичних якостей, рівень яких великою мірою обумовлює стан здоров'я школярів. Згідно із шкільною програмою, у старшокласників рекомендується розвивати силу, загальну, швидкісну та статичну витривалість, спритність, швидкість, гнучкість, швидкісно-силові якості. Співвідношення часу для розвитку цих якостей у програмі не визначено. Тому, враховуючи зміст навчального матеріалу, що вивчається в 10-11 класах, ми розробили шкалу співвідношення засобів розвитку фізичних якостей, при якому найбільший відсоток часу припадає на розвиток витривалості, сили і спритності. Співвідношення засобів для розвитку фізичних якостей розроблене таким чином, що із збільшенням віку юнаків збільшується кількість вправ для розвитку витривалості й сили. Такий стан є раціональним з точки зору сенситивних періодів розвитку фізичних якостей [6, с. 13].

Важливою умовою й особливістю фізичного виховання школярів є оптимальне дозування навантаження, які залишаються не лише головним чинником підвищення фізичної і розумової працездатності учнів, а й основним засобом профілактики багатьох захворювань.

Ураховуючи актуальні наукові дослідження, ми розробили оптимальні пульсові режими для занять циклічними вправами старшокласників. Для цього був розрахований ефективний рівень частоти серцевих скорочень під час виконання вправ аеробного характеру, який підтвердив, що максимальна частота серцевих скорочень під час виконання вправ аеробного характеру старшокласників не повинна перевищувати 203-204 уд/хв., нижня межа ЧСС складає 157-158 уд/хв., верхня межа – 185-186 уд/хв. Ефективний рівень ЧСС під час занять аеробними вправами для учнів 16 років складає 158-186 уд/хв.; учнів 17 років – 157-185 уд/хв.

Зважаючи на низький рівень фізичного стану юнаків, ми розділили ефективний рівень ЧСС на три зони: низька – 157-160 уд/хв., середня – 161-170 уд/хв., висока – 171-186 уд/хв. Заняття починалися з низької зони інтенсивності. З підвищенням фізичного стану старшокласників підвищувалась і зона інтенсивності виконання цих вправ.

Для розвитку загальної витривалості застосовувалися найрізноманітніші фізичні вправи та їх комплекси, що відповідали таким вимогам: відносно проста техніка виконання; активне функціонування переважної більшості скелетних м'язів; можливість дозування та регулювання тренувального навантаження. Цим вимогам найбільше відповідають такі циклічні вправи: ходьба, біг, плавання, ходьба на лижах, стрибки через скакалку тощо. Техніка виконання більшості циклічних вправ доступна практично для усіх учнів. При їх виконанні в роботі беруть участь майже всі м'язи й активізується діяльність провідних функціональних систем організму. Важливим є те, що з'являється можливість дозувати інтенсивність та тривалість навантаження у чіткій суворій відповідності до стану здоров'я та рівня фізичної підготовленості школярів.

Тренування розпочиналося із застосування дозованої швидкісної ходьби у поєднанні з бігом підтюпцем, при цьому надавали перевагу ходьбі. Поступово розпочинали з бігу у поєднанні з дозованою ходьбою. У подальшому використовувався

безперервний біг оптимальної тривалості. Тільки після цього поступово підвищувалася інтенсивність навантаження до оптимального рівня. Окрім вправ, що сприяли розвиткові витривалості (біг, ходьба на лижах), використовувалися вправи, які розвивають силову витривалість (підтягування, згинання і розгинання рук в упорі лежачи, присідання). Якщо умови погоди не дозволяли бігати на вулиці, для розвитку витривалості в приміщенні застосовувалися присідання, стрибки через скакалку, естафети, спортивні та рухливі ігри.

Для розвитку витривалості на уроках фізичної культури застосовувався рівномірний метод тренування. Переваги цього методу полягають у тому, що оптимальні фізичні навантаження удосконалюють стійкість органів і систем, значно поліпшують працездатність серцево-судинної і дихальної систем, позитивно впливають на загальний стан здоров'я.

Застосування перемінного і повторного методів тренування стимулювало розвиток і, відповідно, розширення діапазону рухливості авторегуляційних процесів організму. Ефективність цих методів полягає у тому, що вдосконалюються аеробний та анаеробний рівні загальної і спеціальної витривалості, виключається монотонність у роботі за рахунок зміни одного режиму роботи на інший.

Розвиток сили і силової витривалості проводився за допомогою вправ атлетичної гімнастики, фізичних вправ з обтяженням та на гімнастичних приладах. Основні переваги атлетичної гімнастики як засобу оздоровчого тренування такі: велике оздоровче значення для організму людини; ці заняття можна починати з будь-якого рівня фізичної і технічної підготовленості, повертатися до занять після тривалих перерв; велика кількість розроблених програм і систем тренування, що дає можливість занять за індивідуальними планами і у власному режимі; заняття атлетичною гімнастикою легко дозуються за рахунок ваги навантажень, кількості повторень вправ, частоти тренування, темпу, режиму роботи; під час тренування є можливість використовувати вправи для розвитку швидкості, витривалості, спритності й гнучкості; набуті фізичні якості можна з успіхом використовувати в інших видах спорту, у побуті тощо; атлетичною гімнастикою можна займатися, практично, за будь-яких умов: у спортивному залі, удома, у лісі тощо.

Дані засоби оздоровчого тренування сприяли розвиткові м'язів черевного преса, спини, плечового пояса та нижніх кінцівок. Види вправ, кількість повторень були чітко регламентовані, хоч і допускалося індивідуально вносити корективи у їх виконання.

Зважаючи на морфо-функціональні особливості стану учнів, ми розробили дозування силових навантажень. Для збільшення м'язової сили рекомендується виконувати атлетичні вправи в 4-6 підходах. Кожна вправа повторюється 8-12 разів, тривалість відпочинку між серіями 1,5-3,0 хв. Вправи виконувалися у повільному і середньому темпах. Після виконання необхідної кількості підходів для однієї групи м'язів, переходили до розвитку іншої групи м'язів. При цьому спочатку виконувалися вправи для більш масивних м'язових груп, а потім – для дрібних. Характер відпочинку між підходами – активний (повільна ходьба, вправи на відновлення дихання, розслаблення тощо), а між серіями вправ для різних груп м'язів – комбінований.

Потрібно зауважити, що зміна темпу виконання силових вправ, чергування їх із вправами на гнучкість і розслаблення між підходами активізували великі можливості для удосконалення рухового та вестибулярного апарату. У свою чергу, комплекси силових вправ ми чергували з оптимальними циклічними й швидкісними вправами, що ефективно впливало на розвиток витривалості.

У процесі корекції фізичного стану старшокласників широко використовувався ігровий та змагальний методи. Вони не лише значно підвищували емоційний стан учнів, але й за рахунок потоку пропріоцептивної імпульсації, що поступала в головний мозок, суттєво поліпшували тонус і працездатність кори великих півкуль. Такі механізми дають можливість мобілізувати юнаків на активне виявлення фізичних і морально-вольових якостей, що сприяють зниженню психічної напруги й рівня невпевненості чи хвилювання. Навчальні ігрові заняття вигідно відрізнялися від звичайних не тільки емоційною насиченістю, але й моторною щільністю, яка складала 76% від загального часу заняття. Під час підбору ігор ураховувалися основні завдання уроку, рівень фізичної підготовленості дітей та місце проведення. Через зниження фізичного стану у школярів, ігри, що використовувалися, були спрямовані, переважно, на розвиток фізичних якостей.

Зважаючи на низьку фізичну підготовленість старшокласників і незадовільний стан здоров'я, під час експериментальних занять велика увага надавалася педагогічному і медико-біологічному контролю. Для цього широко використовувалися суб'єктивні (самопочуття, апетит, сон, настрій, тощо) і об'єктивні (частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, тестування) методи.

Здоров'я – це результат комплексного впливу різноманітних соціальних, медичних та психологічних факторів. Тому для оцінки здоров'я потрібно використовувати комплекс показників, які відображають фізичний розвиток, фізичну підготовленість і працездатність, захворюваність, наявність факторів ризику виникнення різноманітних захворювань тощо. І завдання фізичного виховання полягає якраз у тому, щоб розробити систему методологічних прийомів, які дозволять оцінити функціональний потенціал індивіда, порівняти його з моделлю і скласти раціональні фізкультурно-оздоровчі програми.

Висновки. Таким чином, аналіз наукової і методичної літератури дозволяє констатувати, що зміст фізичного виховання старшокласників повинен мати оздоровчу спрямованість і відповідати індивідуальним можливостям. Ми вважаємо, що відомості про рівень фізичного розвитку і фізичної підготовленості старшокласників, а також розроблений нами зміст корекції фізичного стану старшокласників відповідно до їхніх можливостей буде сприяти поліпшенню їхнього здоров'я. Окрім того, одержані результати мають практичне значення, тому що розроблений зміст і дозування навантажень для корекції фізичного стану учнів старшого шкільного

віку, пульсові режими для занять циклічними вправами можуть використовуватися ними для загального тренування організму. **Перспективи подальших досліджень** полягають у розробці системи методологічних прийомів, що дозволять оцінити функціональний потенціал індивіда, порівняти його з моделлю і скласти раціональні фізкультурно-оздоровчі програми.

Список літератури:

1. Андрєєва О.В. Аналіз мотиваційних теорій у сфері оздоровчої фізичної культури та рекреації / О.В. Андрєєва // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2004. – № 2. – С. 81-85.
2. Вакуленко О.В. Здоровий спосіб життя як соціальна педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / О.В. Вакуленко. – К., 2004. – 22 с.
3. Дубогай О. Зміст та результативність шкільної інноваційної діяльності в системі здоров'язберігаючих технологій / О. Дубогай, М. Євтушок // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Т. 1. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 36-40.
4. Круцевич Т.Ю. Мотивація учнів 6-9 класів до уроків фізичної культури / Т.Ю. Круцевич, Л. Іщенко, Т. Імас // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2014. – № 2. – С. 68-72.
5. Круцевич Т.Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення / Т.Ю. Круцевич, Г.В. Безверхня. – К.: Олімп. л-ра, 2010. – 248 с.
6. Москаленко Н. Проектування концепції інноваційних програм фізкультурно-оздоровчої роботи в загальноосвітніх закладах / Н.В. Москаленко // Спортивний вісник Придніпров'я. – № 2. – 2011. – С. 12-16.
7. Проект Закону України «Про загальнодержавну соціальну програму розвитку фізичної культури і спорту на 2013-2017 роки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //dcmsu.90v.ua/index/ua/material/ 8969
8. Яременко О.Я. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О.Я. Яременко, О. Балакірєва, О. Вакуленко та ін. – К.: Б.В., 2000. – 207 с.

Данилко В.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КОРРЕКЦИЯ ФИЗИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Аннотация
В статье раскрывается содержание физического воспитания старшеклассников, которое должно быть направлено на оздоровление. Определен уровень физического состояния учеников старшего школьного возраста. Рассматриваются методы и методические приемы его коррекции в соответствии с уровнем их морфо-функциональных возможностей, которые будут способствовать улучшению здоровья. Разработанные содержание и дозировка нагрузок для коррекции, пульсовые режимы для занятий цикличными упражнениями могут использоваться учениками для общей тренировки организма.
Ключевые слова: коррекция, физическое состояние, старший школьный возраст, методы, методические приемы, охрана здоровья.

Danylko V.M.
Pereyaslav-Khmalnitskyy Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

CORRECTION OF SENIOR PUPILS' PHYSICAL STATE

Summary
The article deals with the content of senior students' physical education which must refer to the improvement of health. It defines their level of physical state. Methods and instructional techniques of correction are considered according to pupils' level of morpho-functional features that will help to improve their health. Developed content and dosage of loading for correction, pulse regimes for periodic exercises can be practiced by pupils of senior school age for general body training.
Keywords: correction, physical state, senior school age, methods, instructional techniques, care of public health.

АРХІТЕКТУРА

УДК 379.85:930.85(477.44)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО (АРХИТЕКТУРНОГО) ТУРИЗМА В РЕГИОНЕ

Гринь В.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

В статье анализируется значение историко-культурных памятников для развития туризма. Акцент сделан на проблеме сохранения памятников, их целевого использования в Украине и в частности, в Винницкой области. Детально проанализированы памятники историко-культурного значения в Винницкой области, которые требуют немедленного восстановления, сохранения и финансирования. Особое внимание уделено архитекруним памятникам региона, что является базой для формирования и развития культурно-познавательного (архетектурного) туризма. Описаны условия и состояние сохранности памятников данного вида.
Ключевые слова: историко-культурное наследие, культурно-исторические ресурсы, познавательный туризм, архитектурные памятники, палаци.

Познавательный или культурный туризм всегда был важным сегментом путешествий. Основным мотивом данного вида туризма является ознакомление с историко-культурными ценностями и уникальными природными объектами.

Культурный туризм является важной составляющей наполнения бюджетов как местных сообществ и его членов, так и государств. Однако в большинстве областей Украины это направление находится еще в стадии формирования. Историко-культурные памятники продолжают оставаться изолированными от общего туристического пространства. Причин тому немало, но материальная – не главная. Остаются до конца не решенными такие направления работы как взаемоинформованисть между историко-культурной и туристической сферой, также отсутствие навыков в сотрудничестве. Однако, с самого начала, речь должна идти о том, что именно может предложить туристам как объект для осмотра наше государство и выяснить, почему большинство исторических памятников стали непригодными для использования в сфере культурного туризма по причине нецелевого использования [6].

Винницкая область богата на культурно-историческое наследие. Однако современные туристы, к сожалению, знакомы с ними не полностью. Причиной этого является недостаточное использование ряда памятников и их финансирования. Неотложной является потребность детального изучения, выяснения перспектив использования данных объектов в сфере туризма. Из вышесказанного следует **постановка проблемы**.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием данной проблематики занимались ряд ученых: В.А. Квартальньов, И.В. Смаль – рассматривали значение культурологического туризма для развития отрасли и сохранения ценностей; П. Мокрицкий, М.Ю. Костра, Л. Махорин и др.

Цель статьи – выяснить сферы использования изучаемых историко-культурных памятников Винницкого региона сейчас, а также проанализировать значение этих объектов для развития туризма в этом же регионе.

Значение состоит в возможности использования результатов данной работы в дальнейших научных исследованиях Винницкой области, а также в практическом применении изложенных предложений по использованию перспективных памятников историко-культурного назначения непосредственно в сфере туризма, а именно развития культурно-познавательного (архитектурного) туризма в регионе.

Изложение основного материала. Проблемы использования историко-культурного наследия являются одними из самых болезненных именно в Винницкой области.

На территории области под охраной государства находится более 4000 объектов культурного наследия.

В казну культурного наследия Винницкой области входят памятники археологии, истории, архитектуры, градостроительства и монументального искусства. Кроме научно-познавательного, культурное наследие играет важную роль в деле национально-приоритетного воспитания, наглядно показывает самобытность культуры украинского народа, преемственность современного с прошлым.

Архитектурное наследие области охватывает пятки XV – начала XX веков. Наиболее характерны памятники архитектуры эпохи барокко, классицизма, историзма.

На государственном учете в Винницкой области находится 1,8 тысячи памятников истории, 1,5 тысячи памятников археологии, 201 памятник монументального искусства, 582 памятника архитектуры и градостроительства. Согласно постановлениям Кабинета Министров Украины, 189 памятников культурного наследия определены как памятника национального значения. Среди них

5 памятники истории, 14 – археологии, 3 – монументального искусства, 166 памятников архитектуры и градостроительства и один национальный историко-культурный заповедник [2, с. 37].

Территория Винницкой области начала заселяться еще в эпоху раннего палеолита. Поэтому до сегодняшнего дня территория края постоянно притягивает к себе археологов, ученых, стремящихся на основе исследования выкопанных останков понять жизнь наших предков, а главное – дать объяснение современным традициям и особенностям быта, архитектуры, верования.

Винницкая область известна также археологическими памятниками периода неолита, в частности буго-днестровской культуры VI-V тыс. до н.э. наиболее характерные памятники этой культуры исследованы В. Даниленко вблизи с. Скибинцы Тростянецкого района. Выявлены и другие поселения, связанные с историей неолитических племен с. Соколец Гайсинского района, с. Самчинцы Немировского района, г. Хмельник и др.

IV-III тыс. до н.э. представлено в нашем крае широко известной трипольской культурой (с. Ворошиловка Тывровского района, с. Печора Тульчинского района, с. Борисовка Ильинецкого района и др.). Наиболее полно исследованы поселения у с. Клещей Тывровского района (1969-1992 р.).

Среди наиболее известных достопримечательностей – Немировская и Сабаровское скифские городица. Немировская городище – одно из крупнейших в Украине. Его площадь – около 150 га. Территория городища впервые заселена людьми в III тыс. до н.э. племенами трипольской культуры. В Немировском городище впервые на Подолье найдено древнегреческая керамика, свидетельствует о тесных торговых связях с причерноморскими городами-государствами.

В то же время в Винницкой области есть ряд памятников, которые сохранились до наших дней. Как живые свидетели богатой истории края, они свидетельствуют о работе выдающихся архитекторов и строителей, которые создавали не только жилые помещения для тогдашней знати, но и строили объекты культуры, образования, здравоохранения, стали памятниками искусства.

К выдающихся памятников культуры и архитектуры области следует отнести дворцы семьи Потоцких в Тульчине, Печоре, Немирове, дворец Константина Ксидо в Хмельнике, Чернятинский дворец И. Витославського, Черномынский дворец, который отличается большим сходством с резиденцией президентов США – Белым домом, музей усадьбу Коцюбинского и Пирогова, могилы выдающихся композиторов Леонтовича и П. Нищинського и могилу соратника Б. Хмельницкого Данила Нечая. Также в пгт. Браилов Жмеринского района сохранился дворец фон Мек, который несколько раз посещал российский композитор П.И. Чайковский, с именем изобретателя самолета О.Ф. Можайского связан дом в пгт. Вороновицы и многие другие [2, с. 68].

Памятники истории представлены братскими могилами воинов, погибших во времена гражданской войны 1918-1920 годов, могилами жертв голодомора и политических репрессий 30-х годов XX в., Братскими могилами воинов, погибших во время Великой Отечественной войны, могилами жертв фашизма.

Наибольшее количество памятников истории в Винницкой области относится к периоду Великой Отечественной войны.

Все памятники монументального искусства расположены отдельно. К памятников монументального искусства национального значения относятся памятники Н. Пирогову в г. Винница, Н. Леонтовичу и А. Суворову в г. Тульчине, бюсты дважды Героя Советского Союза И. Бойко в с. Жорнище Ильинецкого района, дважды Героев Социалистического труда Т. Марцину в с. Голубече Крыжопольского района и П. Романенко в с. Сосна Винницкого района [1. с. 75].

Целесообразно подробнее рассмотреть основные исторические достопримечательности, представленные в Винницкой области, и указать, какие же из них страдают от ненадлежащего использования.

Археологические и исторические исследования показывают, что территория Подольского края богата многочисленные памятники архитектуры, а именно дворцы, архитектурные сооружения, памятники сакральной архитектуры.

Винницкая область богата культурное наследие. По количеству памятников архитектуры и градостроительства область занимает одно из ведущих мест в Украине. В настоящее время в области под охрану государства взято у 3500 памятников, в том числе 189 памятников национального значения, большинство которых сосредоточено в основном в исторических городах.

До осмотра архитектурных объектов выбран именно те, которые имеют наибольшее значение в историческом, культурном и познавательном плане.

Первый объект, который будет рассмотрен является Дворец Потоцких в городе Тульчин. В начале XVIII в. данный город становится собственностью одного из самых богатых родов Польши – рода Потоцких. В 1782 году главным украшением города становится прекрасный двухэтажный дворец Станислава Потоцкого, построенный в классическом стиле и повернут лицом к городу.

В строительстве и оформлении дворца принимала участие ряд иностранных архитекторов, а именно: проектировал дворец Ла Круа – французский архитектор; внутренние работы Меркс – голландец, а создателем парка «Хорошее» был Миллер.

Полотна выдающихся мастеров Европы размещались в картинной галерее дворца, а также при дворце был театр, имевший в репертуаре 5-7 опер и 2-3 концерта, итальянский язык был основным на которой пели.

Дворцовый ансамбль графа Потоцкого, благодаря мастерству и таланту тысячи тульчинских строителей, приносят ему и городу Тульчин популярность и славу.

В 1874 году, тульчинские имения были проданы военному удельному ведомству князем П. Ольденбургским, который некоторое время владел данным землями. С тех пор в имении постоянно дислоцируются российские воинские части, оказывают квартирные дома для офицеров русской армии. Долгое время тульчинский дворец Потоцких оставался незамеченным историками искусства и учеными. В 1955 году в Варша-

ве на большой выставке, посвященной польскому просвещению и организована Народным музеем, появилось изображение дворца, что способствовало обращению внимания прогрессивного человечества и исследователей на этот чрезвычайно важный объект истории среднеевропейского классицизма. Только тогда возник вопрос о начале обязательных регистрационных работ, и государство начало выделять средства на реконструкцию дворца [3, с. 42].

С 1984 года дворец в Тульчине начинают использовать в общественных целях, а именно расположение в бывшем имении училище культуры.

Величественная история дворца Потоцких в Тульчине дает возможность и сегодня раскрыть возможности этого архитектурного ансамбля для потомков, туристических групп, зарубежных гостей, хотя состояние сохранности памятника не на самом высоком уровне.

Дворец в Чернятине – следующий пункт. Памятник архитектуры XIX века – дворец, в котором проживал польский магнат Витославский, что в прошлом был коронный обозный, украшает село Чернятин Винницкой области.

Автором неоготических фасадов Чернятинского дворца был польский архитектор Генрих Иттар.

Парк в котором расположен дворец Витославских создан известным ирландским ботаником и мастером садово-паркового искусства – Дионисием Маклером. К большому сожалению, от парка не осталось почти ничего. Прекрасные павильоны и беседки были уничтожены, со временем и не стало богатой библиотеки дворца, однако редкие книги из этой библиотеки хранятся у коллекционеров экслибрисов.

Интересной особенностью построения данного объекта является то, что готический декор имеют лишь южный и западный фасады, а дворовый фасад абсолютно лишен каких-либо украшений.

На данный момент, помещение бывшего имения используется как один из корпусов Чернятинского аграрного техникума. Из года в год дворец постепенно теряет свою красоту, особенность и значение, зато превращаясь в здание окутаное тайнами и разного рода историями. Большинство местного населения не знает настоящей цены и уникальности данного сооружения, а потому это грозит уничтожением первобытного состояния и значения данной памятки.

Черномынский дворец является также одним из уникальных объектов Винницкой области. Дворец графов Черномынских, что является очень похожим на всемирно известный американский Белый дом. Находится он в селе Черномин Винницкой области. Построен в 1810-1820 годах.

Главным в строительных работах был итальянский архитектор Франческо Боффо, который славится таким своим творением как дворец графа Воронцова в Одессе. Существуют также еще несколько названий характерных для дворца Черномынской «Дворец с двадцатидолларовыми банкноты», «Венец разбитой любви». На сегодняшний день, помещения дворца используют как школу в селе, а флигель как больницу.

Данный дворец претендует на место в списке «золотого кольца» маршрутных экскурсий польских туристов к самым известным дворцам и сооружениям Правобережной Украины – бывших земель расцвета культуры Речи Посполитой.

Перечень продолжает дворец Можайского. Польский магната М. Грохольский в середине XVIII века становится владельцем городка Вороновицы Винницкой области.

Дворец был построен в течение 1770-1777 г., в стиле раннего классицизма. Архитектурные приемы строительства заимствованы из итальянской архитектурной эпохи Палладио – дворцы с легко изогнутыми боковыми крыльями. Архитектором построения данного дворца был польский архитектор Доминик Мерлини, который в течение 1774-1777 г. был королевским архитектором и разрабатывал проекты дворцов польским магнатам, которые проживали на Украине. Центром композиции поместья есть трехэтажный дворец, расположенный на самой высокой точке местности. С помощью широко расставленных на полуовального крыльев дом как бы «обнимал» тех, кто приближается к дворцу.

Последний владелец имения из рода Грохольских покинул данные территории, и переехал в Австрию. 1869 г. владельцем имения становится капитан второго ранга М.Ф. Можайский, однако, к сожалению того же года он умирает, а владение имением переходит к брату – А.Ф. Можайский.

В течение 1869-1876 годов будущий изобретатель первого самолета проживал в поселке Вороновица, а поэтому было впервые опробовано модель воздушного планера именно здесь.

В течение 1869-1918 годов, период владения поместьем Можайским, здание дворца претерпела некоторые перемен. К 1891 году по парковому фасаду были сняты балкон и лоджия, разобрана оранжерея. В начале XX в. ограждение, окружавшей территорию вокруг, было снято полностью. Несмотря на изменения и время, а это почти двести лет, изысканная трехэтажное здание среди зеленого пространства украинского села до сих пор производит большое впечатление.

Дворец княгини Марии Щербатовой. Дворец княгини Щербатовой, что находится в городе Немирове был возведен в XIX-XX веке. Дворец был построен на месте средневекового замка и более поздней усадьбы магнатов семьи Потоцких. Имение перешло княгини Щербатовой в наследство от графа Б. Потоцкого, который являлся ей дедом.

Архитекторы Г. Гринер и Е. Крамарж по заказу княгини возвели дворец. Построен он в стиле неоклассицизма, и состоит из двух этажей. Дворец окружает большой парк, площадь которого составляет 85 га. Парк разрабатывал бельгийский мастер садово-паркового искусства Ван Геерт.

Здание дворца своего времени использовалась для удовлетворения потребностей населения и выполняла различные функции, например, во время Первой мировой войны во дворце располагался лазарет, в котором сестрой милосердия работала и сама княгиня. На данный момент в помещении дворца расположен санаторий «Авангард», однако гости города могут свободно наблюдать и любоваться интерьерами которые хорошо сохранились. На стенах можно увидеть картины украинских мастеров, коллекцию которых собирала еще сама княгиня Щербатова, также в холле на самом видном месте висит портрет самой княгини [4, с. 122].

И это далеко не полный перечень архитектурных объектов и сооружений, а только та часть, которая играет важную роль в сегодняшней жизни Винницкой области. Эти объекты являются наиболее объемными и привлекают к себе наибольшее внимание.

Не менее привлекательными памятниками архитектуры являются сакральные сооружения – церкви, костелы, монастыри и т.д. Здесь важным показателем ценностей выступает не столько возраст памятников архитектуры, как стилевые признаки, по которым кроется возраст сооружения, даже художественная ценность объекта. Комплексы культовых сооружений преимущественно находятся в крупных городах.

Имея такую давнюю историю, которая богата на события, Подолье насыщенно разнообразными культурно-историческими достопримечательностями.

Выводы и предложения. Принимая во внимание содержание Конституции и Закона Украины «О сохранении культурно-исторического наследия», стоит отметить, что сохранение памятников происходит на юридическом этапе, и нашему государству необходимо наладить механизмы выполнения нормативных документов.

Доля земель историко-культурного назначения в структуре земельного фонда составляет лишь 0,08% общей площади Украины. А на самых землях объектов культурного наследия насчитывают более 140 тыс. Памятников истории, археологии, архитектуры, этнографии. В частности, общее количество памятников истории составляет 51364 единицы, археологии – 57206. По состоянию на 01.01.20013 г. В Украине зарегистрировано 727 собственников земли и землепользователей, представленных организациями, предприятиями и учреждениями историко-культурного назначения, в пользовании которых находилось 6,8 тыс. га, из которых 94% – это непосредственно земли историко-культурного назначения.

Таким образом, учитывая, что согласно официальной статистике, туризм занимает второе место в общей структуре целей въезда иностранных граждан на территорию Украины после частной, восстановление и сохранение культурно-исторических памятников полностью оправдается и принесет прибыль государству и местным органам самоуправления от украинских и иностранных туристов.

И, несмотря на мысль, что различные колледжи, размещены в помещениях замков и крепостей, сохраняют здания в более или менее хорошем состоянии, стоит отметить, что эта мысль ошибочна и недальновидна. Так как, приспосабливая роскошные хоромы под столовой и учебные комнаты теряется очень большое количество ценных барельефов, фресок, мозаик, элементов интерьера и декора, которые впоследствии будет трудно, или и невозможно, восстановить.

Итак, государственная политика в сфере туризма должна быть направлена не просто на восстановление памятников культурно-исторического значения, а на их длительное хранение средствами туризма на коммерческой основе, а также на использование для потребностей туризма. Проблема сохранения памятников актуальна сегодня не только в Винницкой области, но и на территории всей Украины.

Список литературы:

1. Гижко Н. Жемчужины Винницкой / Н. Гижко. – Винница ЧП Феникс, 2007.
2. Энциклопедия архитектурного наследия Украины: тематический словарь. – М.: Украинская Академия архитектуры, 1985. – 306 с.
3. Подольный А.М. Винница. Исторический очерк / А.М. Подольный. – Винница Книга Вега, 2007. – 9 – 281 с.
4. Ребик М. Заговорили стены / М. Ребик – М.: Украина, 1970. – 13 с.
5. Яворская А.Г. Заповедные объекты Винницкой области: Учебник / А.Г. Яворская, И.И Украинец, В.Л. Романчик др. – Винница Велес, 2003. – 104 с.
6. 14 путешествий Винничиной. Путеводитель. – М.: Грани-Т, 2009. – 7-100 с.
7. http://ukrainaincognita.com
8. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ape/2010_3/APE-2010-03/208-212.pdf

Гринь В.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО (АРХІТЕКТУРНОГО) ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

Анотація
У статті аналізується значення історико-культурних пам'яток для розвитку туризму. Акцент зроблений на проблемі збереження пам'яток, їх цільового використання в Україні і зокрема, у Вінницькій області. Детально проаналізовано пам'ятки історико-культурного значення у Вінницькій області, які вимагають негайного відновлення, збереження і фінансування. Особливу увагу приділено архітекруним пам'яткам регіону, що є базою для формування і розвитку культурно-пізнавального (архітектурного) туризму. Описано умови та стан збереження пам'яток даного виду.
Ключові слова: історико-культурна спадщина, культурно-історичні ресурси, пізнавальний туризм, архітектурні пам'ятки, палац.

Gryn V.V.
Vinnitsia Trade and Economic Institute
of the Kyiv National Trade and Economic University

THE USE OF MONUMENTS OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF VINNITSA REGION AS A PREREQUISITES FOR DEVELOPMENT OF CULTURAL-COGNITIVE (ARCHITECTURAL) TOURISM IN THE REGION

Summary
The article analyzes the significance of historical and cultural monuments for the development of tourism. The emphasis is on the problem of preserving monuments, their targeted use in Ukraine and in particular in the Vinnitsa region. Monuments of historical and cultural significance in Vinnytsia region that require immediate restoration, preservation and financing are analyzed in detail. Particular attention is paid to the architecture of the monuments of the region, which is the basis for the formation and development of cultural-educational (architectural) tourism. Conditions and state of preservation of monuments of this species are described.
Keywords: historical and cultural heritage, cultural and historical resources, cognitive tourism, architectural monuments, palaces.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 793.322:78.085.5]-043.3(477)«19/20»

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ БАЛЕТУ НА РОЗВИТОК ТАНЦЮ-МОДЕРН

Драч Т.Л.
Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв
Сосіна В.Ю.
Львівський державний університет фізичної культури

Танець-модерн в Україні наприкінці XX століття суттєво змінився. Реагуючи на зміни техніки виконання танцю як в Європі, так і в Америці, багато хореографів звернули свою увагу на тенденції розвитку сучасного балетного театру. Виникли передумови для створення нових шкіл танцю-модерн в Україні, що призвело до виникнення сучасного балетного театру. Одним з перших самостійних навчальних закладів, котрий спромігся донести українському глядачу сучасну культуру європейського танцю-модерн стала Українська академія балету. Випускники академії розширили та перевернули уявлення балетного глядача України про балетні вистави сучасності.
Ключові слова: танець-модерн, балетний театр, класичний танець, Українська академія балету, кінець XX – початок XXI століття.

Постановка проблеми. Введення уроків сучасної хореографії для підготовки професійних артистів балету стало актуальним наприкінці XX століття, коли танець-модерн, як синонім сучасної хореографії став частиною культурного розвитку європейського суспільства і створення альтернативних джерел духовного натхнення призвело до удосконалення національної балетної школи. Наявність класичної бази у сучасних танцівників розвинуло балетну школу України та надало їй статусу професійної. Вивчення тенденцій розвитку сучасного балетного театру є головною місією нашої статті, ми беремося досліджувати танець, котрий виник в Україні на переламі століть і тому є малодослідженим та теоретично недостатньо обґрунтованим. Ми підходили до вивчення національної школи танцю-модерн глобально, що, в свою чергу, мало позитивний результат на розширення дослідницької бази щодо професійної діяльності артистів балету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію танцю Модерн в Україні висвітлювали у численних публікаціях та книгах дослідники сучасного танцю в Україні *Шариков Д. І.* у праці Contemporary dance у балетмейстерському мистецтві 2010 року, *Чілікіна Н. О.* Тілесні практики в сучасній хореографічній культурі 2014 року, *Пастух В. В.* Модерні хореографічні напрямки в Галичині (20-30-і роки XX ст.) 1999 року, та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Взаємовплив Української балетної школи та танцю-модерн та виникнення балетного театру в Україні розглядається вперше, питання виникнення професійної школи модерн-танцю є наразі важливим, адже історію створення професійного балетного театру в Україні та події, що мали вплив на розвиток цього напрямку ми вивчаємо, аналізуючи попередні дисертаційні роботи та публікації, та, спостерігаючи за творчістю хореографів, котрі активно розвивають цей напрям. Досліджуючи творчість хореографів України, котрі працюють в стилі модерн, ми формуємо всеукраїнське уявлення про історію створення танцю Модерн в нашій державі.

Завданням дослідження є визначення ролі діяльності Української академії балету у становленні національної школи танцю-модерн в Україні та виникненню сучасного балетного театру.

Виклад основного матеріалу дослідження. З виникненням незалежної держави постало питання про створення сучасного національного балетного театру та засвоєння нових хореографічних стилів в Україні. Особливо важливою у контексті цього питання є проблема взаємовпливу класичного та сучасного танцю.

Важливим етапом розвитку класичного балету в Україні стала творчість та робота в Театрі опери та балети заслуженої артистки СРСР Кальченко А. Г., саме вона започаткувала нову течію в балеті. Вона працювала в хореографічному училищі, де її викладацькі здібності проявилися у роботі з учнями, відомими нині балеринами, такими як Тетяна Білецька, Олена Філіп'єва, Юлія Москаленко та Ірина Скрипник [1, с. 258].

Завдяки активній співпраці з професором театрознавства та автором праць про український балетний театр Станішевським Ю.Г., Кальченко А.Г. у 1995 році засновує Українську академію балету, керівником котрої вона є і наразі.

В пошуку нових шляхів розвитку класичної хореографії вона звернулася до балетмейстерів танцю-модерн та викладачів, котрі би змогли донести, вже підготовленим у класичному танці виконавицям, сучасну хореографію. До неї звернулися такі професіонали як заслужена артистка України Рубіна А.Д., Попович Л.І., Островерх Т.М. та народна артистка СРСР Сморгачова Л.М.

Творіння Рубіної А.Д. «Кармен-street», втілене на учнях Київської муніципальної академії «Кияночка», були першими спробами реалізувати ідею професійного сучасного балету в Україні.

Рубіна А.Д. задіяла у своїй сучасній постановці «Карміна Буран» на музику Карла Орфа, випускниць та учениць Академії балету, нині артистів театру оперети Капіцу Галину та Ганну Радік. Виконавицями головних партій стали провідні артисти балету Володимир Чупрін та Тетяна Голякова, котрі втілили у своїй роботі ідею поєднання класичних традицій та сучасних пластичних рішень. В балеті були також задіяні артисти цирку та студенти естрадно-циркового коледжу.

Ще одним хореографом, котра починає свою співпрацю з Кальченко А.Г., стає Попович Л.І., однією з перших вона поставила на балетній сцені сучасний український фольклорний танець, під музику Kati Chilly. Класично підготовлені дівчата з академії, виконали партії лісових німф, та танцювали сучасну хореографію у прозорих зелених туніках з віночками на голові.

«Метаморфози» стали наступною спробою поставити танець-модерн на сцені театру опери та балету, де відбулося взаємопроникнення музики у сучасну хореографію, що стало новим напрямом у хореографії академії. Плавно пересуваючись дівчата створювали пози, що нагадували мозаїку, яка переороджувалася з людських тіл у нові танцювальні форми.

Островерх Т.М. поставила сучасний номер «Парад планет», в якій десять планет, були створені як результат взаємодії між двома танцювальними напрямами – модерну та класичного джазу. Головною виконавицею номеру стала Христина Шишкарьова, а кожна планета відображала власний характер та життєву волю. В подальшому Островерх Т.М. стає одним з призерів Міжнародного конкурсу ім. Сержа Лифаря, а Христина Шишкарьова засновує власну школу сучасної хореографії Totem Dance Group [6].

В 2002 році Кальченко А. Г. відвідала з діловим візитом Харків, де домовилася про створення Київської філії Харківської державної академії мистецтв, і надала тим самим офіційний статус випускницям Київської академії балету та можливість продовжувати свою професійну діяльність на державному рівні [7].

Наступним етапом роботи академії стало поширення її діяльності в Івано-Франківську, що допомогло випускницям Київської академії проявити себе як викладачі у роботі з учнями та прийняти участь у гастрольному турі академії по Україні, а також зумовили появу першої академії танцю на Заході України.

Завдяки старанням випускника Київської академії балету, у Львові була створена своя академія, що наразі готує провідних спеціалістів у галузі сучасної та класичної хореографії у регіоні. Завдяки професійній діяльності народного артиста Петрика О.О., та його батька, на базі старовинного театру Львова була створена академія, де наразі викладають та працюють провідні хореографи Львова, котрі мають спеціалізовану освіту у галузі хореографії та великий досвід праці в Театрі опери та балету ім. С. Крушельницької. Завдяки їх роботі були створенні перші балетні вистави «Лускунчик» та балет «Тайм аут», де дівчата та хлопці з академічною підготовкою на пуантах виконували складні хореографічні техніки Марти Грехем та Рут Сен-Дені.

Одним з постановників балету «Лускунчик» стала прима Львівського театру опери та балету А. Юсупова Вона як досвідчена балерина, зуміла передати вихованцям свій професійний азарт та створити балетну виставу у класично-романтичному та сучасно-модерновому стилі.

Станішевський Ю.О. у своїй праці дослідив питання виникнення професійного сучасного театру в Україні. І наразі його справу продовжують молоді наукові дослідники, історія танцювального мистецтва сучасності потребує ґрунтовного дослідження зараз та звернення як до культурної спадщини, так і до сучасних мистецтвознавчих робіт, котрі відображають сьогодення танцю, тоді імена артистів продовжують звучати у пресі поряд з їх творчою діяльністю [1, с. 325].

Станішевський Ю. О. неодноразово відвідує Київ та є ініціатором створення конкурсу ім. Сержа Лифаря. Одним з лауреатів конкурсу стає Раду Поклітару, і займає першість у створенні симфонічного сучасного балету в Україні. За словами артистів, співпраця з ним є цікавим досвідом у власних виконавських пошуках, а варіаційні партії у балетах «Картинки з виставки» Модеста Мусорського та «Весна священа» Ігоря Стравінського, вони з захопленням відтворюють і надалі у балетах, що наразі є частиною репертуару Київського театру опери та балету ім. Т.Г. Шевченко.

На позаконкурсній програмі конкурсу ім. Сержа Лифаря, була представлена програма солістки європейського театру під час котрого на протязі години вона танцювала в обмеженому просторі сцени, і імпровізувала. Глядачі прийняли постановку з деяким здивуванням, котрий був в диковинку для театрального глядача України, хоча і цікавим, але зовсім незвичним.

Цікавим гостем поза конкурсної програми також став виступ представниці сучасної школи танцю Марти Грехем в Києві у клубі «Спліт», де дівчина з виноградом, танцювала сучасну мініатюру, в процесі танцю вона розчавила гроно на собі. Це стало цікавим пошуком у хореографії і своєрідним драматичним перфомансом, новим віянням у сучасній європейській культурі.

Після цього почав свою творчу діяльність на професійній сцені України, молдавський хореограф Раду Поклітару, він став творцем першого самостійного сучасного балетного театру в Україні Київ-Модерн Балет.

Завдяки старанням українських викладачів в Україну потягнулися майстри з Франції та Італії. Будучи присутніми на відкритих уроках та концертах академії балету, вони зазначають, що в Україні існує сприятливе підґрунтя для створення сучасного Модерн -театру та створення відповідної школи, котра так потрібна у культурно-розвинутому та прогресивному європейському місті.

Висновки з даного дослідження. Зародження сучасного професійного театру в Україні триває і надалі, боротьба за назву національного відбувається зараз і у Київ-Модерн балеті, а імена вихованців цих балетів, вже є визнані у світі. Можна визначити діяльність академії балету, як такої, що вплинула на розвиток сучасної хореографії в Україні. Поступовий процес впровадження занять з класичної хореографії для сучасних танцівників дав корисні результати. Як і було зазна-

ДОДАТКИ:

Засновниця Української академії танцю при Театрі опери та балету ім. Т.Г. Шевченко, Заслужена артистка А.Г. Кальченко[1]

Ректор Київської муніципальної академії танцю, ініціатор створення конкурсу ім. С. Лифаря, доктор мистецтвознавства Ю. О. Станішевський[2]

Випускниця Української академії балету, засновниця танцювальної лабораторії Totem dance group, Х.В. Шишкарьова[3]

Джерела:
Рис. 1. Українська академія балету // Електронний ресурс: http://balletua.com/ua/
Рис. 2. Станішевський Юрій Олександрович // Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org
Рис. 3. Totem Dance School // Електронний ресурс: http://totemdancegroup.com.ua

чено в меті нашої статті, ми розглянули процес становлення академії балету кінця XX – початку XXI століття, що призвело до зростання кількості танцівників з професійною сучасною школою, котра ґрунтується на класичній підготовці. Діяльність Кальченко А.Г., Ю.О. Станішевського та Д. Кайгородова повернуло балетний театр України у русло пошуків танцювальних форм, котрі доступні людям з різними природними даними та бажанням оволодіти мистецтвом танцю.

Таким чином, сучасний балетний театр Україну, на нашу думку, був створений завдяки старанням учнів та вихованців Української академії балету, та довершив свою справу завдяки професійній класичній школі, котра незмінно вирізняє підготовку українських артистів. Саме академії танцю, надали можливість розвитку альтернативної професійної балетної школи, де діти можуть вільно займатися на приватній основі, як сучасною хореографією, так і класичною, народно сценічною.

Імена Шишкарьової Х.В., Островерх Т.М., Петрика О.О., зараз звучать завдяки їх викладацькій та постановочній діяльності. Професійна класична школа надає їм більшої впевненості у майбутньому своєї творчої діяльності та визнання як серед професіоналів, так і аматорів, котрі прагнуть пізнати мистецтво сучасного балету.

Список літератури:

1. Зубарева Н.Д. Серж Лифар: напередодні століття // Електронний ресурс: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/serzh_lifar_naperedodni_stolittya.html
2. Станішевський Ю. Балетний театр України: 225 років історії. – К.: Муз. Україна, 2003. – 440 с.: іл.
3. Пастух В.В. Модерні хореографічні напрямки в Галичині (20-30-ті роки XX ст.). – К.: Знання, 1999. – 41 с. – Бібліогр.: с. 38-41.
4. Пастернакова М. Українська жінка в хореографії. 2-е вид допов. – Вінніпег: Торонто. – 1964. – 238 с.: іл.
5. Чілікіна Наталія Олександрівна. Тілесні практики в сучасній хореографічній культурі [Текст]: автореф. дис. канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / Чілікіна Наталія Олександрівна, Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2014. – 20 с.
6. Americam dance / – / USA: Information agency, 1988. – 55 s.: il.
7. Dancing Modernism /Performing politics:Duncan, Saint-Point Cocteau a.o. – Bloomington Indiana polis: Indiana Un-ty Press, 1995. – XIV, 190 s: foto.
8. Totem Dance School // Електронний ресурс: http://totemdancegroup.com.ua
9. Українська академія балету // Електронний ресурс: http://balletua.com/ua/
10. Шариков Денис Ігорович. «Contemporary dance» у балетмейстерському мистецтві [Текст]: навч. посіб. / Денис Шариков; Київ. міжнародний університет, Ін-т телебачення, кіно і театру, кафедра театр. мистецтва. – К.: КиМУ, 2010. – 173 с.: табл. – Бібліогр. в кінці глав.

Драч Т.Л.
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств
Сосина В.Ю.
Львовский государственный университет физической культуры

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКОЙ АКАДЕМИИ БАЛЕТА НА РАЗВИТИЕ ТАНЦА-МОДЕРН

Аннотация
Танец-модерн в Украине в конце XX столетия существенно изменился. Реагируя на изменения в исполнительском искусстве современного танца в Европе и Америке, многие хореографы обратили внимание на новые тенденции в развитие современного балетного театра. Возникла возможность создания независимых танцевальных колледжей, которые помогли в осуществлении идеи образования современного балетного театра Украины. Выпускники академии распространили танцевальную культуру танца-модерн и существенно повлияли на вкусы балетной аудитории Украины.
Ключевые слова: танец-модерн, балетный театр, классический танец, Украинская академия балета, конец XX – начало XXI столетия.

Drach T.L.
National Academy of Culture and Art
Sosina V.Yu.
Lviv State University of Physical Culture

THE INFLUENCE OF UKRAINIAN ACADEMY OF BALLET ACTIVITY ON THE DEVELOPMENT OF MODERN-DANCE

Summary
Modern-dance in Ukraine in the end of XX century changes its technics. Due the changes in the performance of modern-dance in Europian countries as well as in America, many choreographers paid their attention on the new tendencies of modern ballet theatre. It is appeared opportunities for creation of modern-dance schools, which results to the appearance of modern ballet theater. One of the first independent school, in which Ukrainian audience have opportunity to look at European culture of modern-dance become Ukrainian academy of ballet. The pupils of academy expend the culture of modern-dance and made a big influence on the ballet audience about ballet performances.
Keywords: Modern dance, ballet theatre, classical dance, Ukrainian academy of ballet, the end of XX century – the beginning of the XXI century.

УДК 786.2+78.083.1

ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИКЛІЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІНСТРУМЕНТАЛЬНІЙ МУЗИЦІ КІНЦЯ XX СТОЛІТТЯ

Ілечко М.П.
Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті досліджуються окремі питання циклічності, визначаються поняття циклічності в жанрах сюїти та партити. Розглядається поняття жанрово-стильового моделювання в творчості українських митців в жанрі інструментальної музики. У статті актуалізується проблема осмислення фортепіанної творчості українських композиторів XX століття у музичній культурі України.
Ключові слова: циклічність, жанрово-стильове моделювання, сюїта, партита.

Українська музична творчість останньої третини XX – початку XXI ст. насичена різноманітними стильовими процесами. Оновлення жанрової системи відбувається як шляхом привнесення оригінальних стилістично-формотворчих концепцій в уже складені і апробовані структури, так і шляхом формування нових жанрових моделей, в яких задіяні чинники професійного та фольклорного напрямків, композиційних систем різних епох і жанрів, стилів і традицій. Активність жанрово-стильової взаємодії настільки висока, що простежується навіть на рівні впливів назв творів на жанрово-структурні закономірності, оскільки вони часто набувають значення першорядного семантичного чинника, згідно із значенням якого застосовуються прийоми формотворення і драматургічні ефекти.

Постановка проблеми. Як зазначає О. Кузьменкова, закономірності розробки жанрових моделей в межах тих чи інших стилів попередніх епох зумовлювалися, насамперед, загальними парадигмами стилів і обмежувалися чіткими жанровими константами. У творчості XX ст. зростання ролі полістилістики, а у варіанті неконфліктного симбіозу стилів – моностилістики, за умови використання однієї стильової моделі зсередини руйнувало типові в минулому парадигми: «Робота з моделлю може бути різноманітною (гра стилями, фантазія на стилі, алюзії), і вона не завжди вписується в рамки полістилістики. Звідси… правомірним є термін «стильове моделювання», який узагальнює різні техніки, засновані на стильовому плюралізмі або змішанні стилів» [5, с. 24]. Ці ж процеси поступово проектувались на принципи роботи із жанровими константами, які дедалі активніше втрачали таку «постійність».

У науковому обґрунтуванні терміну «стильове моделювання» дослідниця М. Рудик відштовхується від поняття «жанрово-стильова модель», що застосувала С. Салдан [9, с. 17]. Вводячи його до наукового обігу, С. Салдан звертає увагу на співвідношення жанрового та стильового рівнів художньо-музичних явищ, які «знаходяться у постійній взаємодії, а інколи можуть провокувати «конфліктні» ситуації, бо утворюють безліч жанрово-стильових поєднань» [9, с. 5]. Тому, використовуючи загальнонаукові уявлення про моделі, під об'єднуючим поняттям «жанрово-стильова модель» С. Салдан розуміє «поняттєво-категоріальний різновид наукової моделі, створення якої спрямовано на штучне виділення жанрово-стильової основи музично-художнього явища для з'ясування особливостей її інтерпретації автором» [9, с. 6]. Таким чином, доцільно припустити, що за допомогою наукової моделі описується модель естетична, оскільки жанрово-стильова модель «включає жанрову та стильову характеристики, конкретний музичний твір як об'єкт дослідження та індивідуальні жанрово-стильові риси авторської художньої концепції» [9, с. 6]. Серед характерних взірців у цій роботі названо барокову модель «прелюдія-фуга», «мініатюра» тощо, застосовується також поняття «вторинної моделі», прояви якої характеризуються вже через поняття «жанрово-стильового моделювання» [9, с. 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На противагу С. Салдан, дослідниця К. Біла жанрово-стильову модель розглядає як систему, засновану на взаємодії факторів традицій і композиторського пошуку, із конкретним прообразом для кожного конкретного твору. Конкретизує своє бачення дослідниця так: «Оскільки модель – це взірець, узагальнення, схема, то жанрово-стильова модель – це ідеалізація, система, що відображає особливості комплексу виразових засобів того чи іншого жанру, тобто модель жанру, що належить до певного стилю» [1, с. 107]. Зіставляючи різні наукові пояснення, К. Біла прийшла до висновку, що «композиторською інтерпретацією є одинична реалізація митцем його розуміння класичної жанрово-стильової моделі, тобто втілення саме тих, а не інших формуючих складових певного жанру в зв'язку із приналежністю до певного стилю» [1, с. 110].

Мета статті полягає в тому, що вивчення композицій українських митців в контексті інструментальної творчості часопростору другої половини XX – початку XXI ст. дозволила розширити понятійний сенс терміну «жанрово-стильове моделювання». М. Рудик наголошує про те, що динаміка постання нових жанрових ідей, які не завжди мають прототипи в системах минулих періодів та епох, а також динамічні зміни в межах типологічно усталених жанрів дозволяють розуміти явище як показовий для творчості окресленого періоду процес, у ході якого виникають нові жанри (наприклад, «фреска», «постлюдія»), а також – під впливом авторських концепцій й синтетичності мислення, – виникають нові мож-

ливості для оновлення жанрово-стильових закономірностей традиційних моделей [7, с. 26].

Викладення основного матеріалу. Нові композиторські техніки, увійшовши в простір українського музичного мислення, спричинили рефлексію не тільки над стилістикою, а й над самою сутністю жанру, змінивши розуміння її визначального, за О. Соколовим, принципу субординації частин [10, с. 34]. Такі ж процеси за С. Салдан, спостерігаються й у інших «великих» мультижанрових видах – сюїті та партиті, оскільки «усі вони є циклами, але їх жанрова характеристика може мати варіантні тлумачення: соната може наближатися до сюїти, сюїта набувати рис сонатного циклу і таке інше» [9, с. 9].

М. Рудик зауважує, що для сучасних творів, що трансформують засади барокових жанрів партити і сюїти, використання згаданої інваріантної послідовності, за поодинокими випадками, не властиве; у жанрових основах частин, навіть якщо твір і виявляє яскраву приналежність до необарокового напрямку, «інваріантна» основа виявляється лишень при ретельному вслуховуванні [7, с. 48]. Такий виняток презентує, зокрема, «Маленька партита» № 3 (1991) Ю. Іщенка, у якій витримано вісь барокової основи (алеманда, куранта, сарабанда, жига), у яку, за взірцем «11-и етюдів у формі старовинних жанрів» В. Косенка, привнесено українську інтонаційність. Натомість у розвитку жанрів цього типу простежується хоча й поступова, але кардинальна активізація програм, що часто виявляють і засади їх семантично-художніх концепцій, і спрямовують до осягнення самобутнього авторського підходу до жанру [як, наприклад, у сюїті для класичної гітари «Панорама старого міста (1985) В. Карлаша або сюїті зі сфери електронної музики «Космічний мандрівник» (1997)].

За Л. Кияновською, в українській музиці жанр партити найрізноманітніше представлений у творчості М. Скорика, до якого митець звернувся першим серед українських композиторів і єдиний з яких послідовно розробляв різні моделі у постмодерному стильовому руслі: «Вони створювались для різних складів інструментів, в них відчувається прагнення до експерименту над тембрами, структурними принципами, жанрами, що входять у партити як складові частини циклу, оскільки вони винахідливо використовують іноді незвичні поєднання, або (як у П'ятій партиті) представляють «бахівський варіант» жанру для фортепіано соло» [3].

М. Рудик робить висновок про те, що сфера сюїт багата і різноманітна, що виникає доволі складна диференційна система не тільки на основі образно-тематичних характеристик, а й багатоплановості жанрово-стильових витоків. Тут – фундаментальні драматичні концепції «Польської» і «Слов'янської» сюїти (1966) Б. Лятошинського, легкість та вишуканість сюїти для чотирьох віолончелей «Веселі витівки» (1962/1988) В. Годзяцького; передчуття потужності неофольклоризму в Сюїті для струнного оркестру (1961) М. Скорика, синтез елементів неофольклоризму з елементами авангардної стилістики в Сюїті для струнного квартету (1971) Є. Станковича; зразки визначального впливу фундаментального образотворчого мистецтва на концепцію і музичні засоби [як-от експериментальна на час створення внаслідок своєї полістилістичності сюїта для камерного оркестру «Фрески Софії Київської» (1966) В. Годзяцького]. Набуло звичності використання стилістики різних напрямків джазу [Сюїта для джаз-оркестру (1960) А. Караманова, сюїта для квартету саксофонів «Вітання новому тисячоліттю» для квартету саксофонів (редакція для брасквінтету (1999) В. Ніколаєва, джаз-сюїта «Ностальгія» для фортепіано (1999) В. Дроб'язгіної]. Гра стилізацій та алюзій створює вельми своєрідну полістилістичність чотиричастинної сюїти № 1 «Портрети композиторів» для баяна (1979/1988) В. Рунчака, у якій композитор формує паралелі між образами митців, які є своєрідними символами різних епох (Й.С. Бах, Д. Шостакович, Н. Паганіні, І. Стравінський) [7, с. 51].

Сюїтний принцип із характерним зіставленням різних станів яскраво виявляється у творах, написаних за мотивами літературних та фольклорних творів [«Тарасові думи» з 6 новел для фортепіано (1960) І. Шамо, «Казкова сюїта» для симфонічного оркестру (1961) Л. Дичко, сюїта для оркестру народних інструментів «Ілюстрації до народних казок» (1982) О. Некрасова і сюїта для фортепіано «По мотивам русских народных сказок» (1982) Л. Шукайло].

М. Рудик наголошує, що образно-стильовий спектр сюїт розширювався завдяки асиміляції і синтезу різноманітних пластів фольклорного і сучасного мистецтва, винахідливого узагальнення закономірностей жанрів-прототипів та переінтонування автентичного матеріалу. Безпосереднє використання фольклорного тематизму на цьому етапі зустрічається тільки у окремих творах – наприклад, у Сюїті для фортепіано на теми українських народних пісень (1973) О. Криволап, сюїті «Українські сюжетні танці» для оркестру українських народних інструментів (1988) А. Гайденко, Сюїті на гуцульські народні теми для блок-флейти або інших духових інструментів (1989) Л. Донник [8, с. 53].

У деяких творах виникають аналогії із «щоденниковим» принципом, заснованим на «описі ряду послідовних подій, об'єднання на основі єдності ситуації, явища, навіть думки, з основним завданням різностороннього опису» [4, с. 5]. Такий принцип циклічної організації, як відзначає М. Рудик, розмаїто представлено у творчості Й. Ельгісера, якому належать такі цикли, як тринадцять п'єс для фортепіано «Настрої, враження, згадки» (2001), цикл поліфонічних п'єс для фортепіано «Після відвідин художніх виставок», «Альбом весни та літа 2002 року» для фортепіано, сюїта для фортепіано «Мальта» (2002) і «Альбом туриста» для фортепіано (2003) [7, с. 29].

За В. Васіною-Гроссман, у класифікації циклів вирізняються сюжетний і тематичний (історичний, міфологічний або регіонально-колоритний типи, де центральним персонажем є ліричний герой, який асоціюється з особистістю автора) [2, с. 308]. Такі твори достатньо різноманітні за тематикою і формою саморефлексії та спостережень за іншою особистістю: «Психологічні стани» шість п'єс для фортепіано (2001) Й. Ельгісера, три збірки по чотири п'єси «Акваріум пана Левка» для фортепіано (1999) Ж. Колодуб, «Той, що виходить з кола» («Выходящий из круга») для

баяна (1994), «Відчуття самотності» для гобоя (1995) і перформанс для магнітної плівки «Саморефлексія № 2» (1997) К. Цепколенко, «Наодинці» для фортепіано (1994) О. Щетинського.

В українській музиці різнотипність програм інструментальних циклів напрочуд широка. Значну частину масиву інструментальних циклів складають твори, зорієнтовані на циклічні моделі попередніх епох і стилів, що внаслідок цього виявляють виразні неотенденції. За М. Рудик, до цієї групи належать, зокрема «Музика класична» (пам'яті В. Флиса) для струнного оркестру (1994) Б. Фроляк, «Прелюдія, фуга та хорал» для фортепіано (1999) О. Гаркавого, «Маленькі партити» № 6 (для фортепіано у чотирьох частинах; 2001), № 7 (для скрипки та фортепіано; 2002), № 8 (для альта соло, 2003) Ю. Іщенка, сюїта для органа, скрипки та віолончелі у 3-х частинах («Трохи про старовину», «Романс», «Скерцо»; 2004) Ж. Колодуб, сюїта для фортепіано «Танці Старої Європи» (2000) Л. Колодуб, та ін.

У деяких творах виявляється діалог не з первинними стильовими моделями, а з вже з неостилістикою, що можна класифікувати як прояви постмодерного і неоавангардного мислення, як-от у «Прелюдії без фуги» для фортепіано у трьох частинах О. Гугеля, «Трьох фрагментах зі старовинної сюїти» для камерного ансамблю (1993–2003) М. Денисенко. Це, поза сумнівом, зумовлено таким типовим для української музики чинником, як спадкоємність традицій чи відштовхування від традиції. Для покоління шестидесятників у такому підході важливу роль відіграла позиція таких визнаних авторитетів, як Б. Лятошинський та Д. Шостакович, у творчості яких циклічні композиції займають чільні позиції.

Автор наголошує, що сюїти, створені на основі музики до різного роду сценічних вистав, ґрунтуються на типовому для цього різновиду використанні найяскравішого образно-тематичного матеріалу, що пов'язаний з сюжетом, але не набуває функцій розповіді [сюїта з музики до драми «Попелюшка» Є. Шварца (1969/1983) В. Годзяцького]. Яскравим зразком переосмислення сценічних задумів є сюїта для симфонічного оркестру «Метаморфози» (1972) Л. Дичко, створена на основі музики для однойменного раннього балету. Інваріантні засади сюїти – за збереження наглядної «хореографічності» образів (особливо у вальсі) – виявляються у зверненні до чотиричастинної концепції на основі контрастного зіставлення частин. Також активно виявляється прагнення до наскрізного розвитку, внаслідок чого у твір привнесено риси поемності [7, с. 28].

Суттєву частку інструментальних циклів складають композиції, так чи інакше пов'язаних із образотворчим мистецтвом і графікою. Розуміння деяких геометричних фігур як аналогу циклічних явищ (коло, еліпс і спіраль) належить до традиційних основ музичних аналогій із цього роду мистецтвом. Так яскраво виявляється семіотична специфічність мислення того чи іншого автора, а також своєрідність використання найновіших засобів композиторської техніки у цьому напрямку сучасної інструментальної творчості виражається у структуруванні музичного матеріалу: «структура, яку автор надав своєму тексту, виражає певну подобу світу, його визначену художню модель і образ того, хто цю модель будує, – свідомість художника» [6, с. 675]. Ці структури, наповнені специфічною об'ємністю, показові насамперед у аспекті активності темброво-фактурної драматургії.

Висновки. Отже, особливості трактування різних жанрів, які пов'язані з закономірностями класичного і романтичного мислення, в українській музиці останньої третини XX – початку XXI ст. здебільшого пов'язано з концепційним переосмисленням їх первинної семантики внаслідок впливів авангардного і постмодерного дискурсів, посилення драматургічного значення сонористичного мислення й тяжіння до проявів сакральних сенсів у образності творів. Ці фактори в сукупності інтенсивно впливають на стилістику й формотворчі процеси, надаючи самобутності їх художньому змісту і, водночас, формуючи виразні напрямки в площинах розвитку тих чи інших жанрів.

Список літератури:

1. Біла К. Жанрово-стильова модель як універсальна аналітична система / Катерина Біла // Студії мистецтвознавчі. – 2008. – Число 2. – С. 107.
2. Васина-Гроссман В. Музыка и поэтическое слово / В. Васина-Гроссман. – М.: Музыка, 1978. – Ч. 2: Интонация. – 368 с.
3. Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури XIX–XX ст. – Тернопіль: СМП «Астон», 2000. – 339 с.
4. Крылова А. Вокальный цикл. Вопросы теории и истории жанра / А. Крылова: [лекция по курсу «Анализ музыкальных произведений» 17.00.02 Музыковедение]. – М.: ГМПИ им. Гнесиных, 1988. – С. 5.
5. Кузьменкова О.А. Стилевое моделирование в творчестве отечественных композиторов 70-90-х годов XX века: Симфоническая и инструментальная музыка / Кузьменкова Ольга Александровна: автореф. Дис. ... канд. искусствоведения: специальность 17.00.02 «Музыкальное искусство». – СПб., 2004. – 24 с.: Електронний ресурс: код доступу: http://www.dslib.net/muz-iskusstvo/kuzmenkova.html
6. Лотман Ю.М. Память в культурологическом освещении: Текст / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ, 2004. – С. 675.
7. Рудик М.М. Жанрово-стильове моделювання у фортепіанних циклах Л. Дичко: стабільні й варіативні риси: дисерт. канд. мистецтвознавства – Ів. Франківськ. – 2012. – 227 с.
8. Рудик М. Прояви циклічності в українській музиці останньої третини XX ст.: сюїти і партити // Музикознавчі студії Інституту мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки та Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського. – Вип. 9-10. – Луцьк. – 2012. – С. 34.
9. Салдан С.О. Жанрово-стильові моделі у фортепіанній творчості львівських композиторів XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 / Світлана Олександрівна Салдан; Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського. – К., 2006. – С. 9.
10. Соколов О. К проблеме типологии музыкальных форм / О.В. Соколов // Проблемы музыкальной науки: [сб. ст. / сост.: В.И. Зак, Е.И. Чигарева]. – М.: Советский композитор, 1985. – Вып. 6. – С. 152–180.

Илечко М.П.
Одесская национальная музыкальная академия имени А.В. Неждановой,
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ВОПЛОЩЕНИЕ ПРИНЦИПОВ ЦИКЛИЧНОСТИ В УКРАИНСКОЙ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЙ МУЗЫКЕ КОНЦА XX ВЕКА

Аннотация
В статье исследуются отдельные вопросы цикличности, определяется понятие цикличности в жанрах сюиты и партиты. Рассматривается понятие жанрово-стилевого моделирования в творчестве украинских творцов в жанре инструментальной музыки. В статье актуализируется проблема осмысления фортепианного творчества украинских композиторов XX столетия в музыкальной культуре Украины.
Ключевые слова: цикличность, жанрово-стилевое моделирование, сюита, партита.

Ilechko M.P.
Odessa National Music Academy named of A.V. Nezhdanova,
Nikolayev National University named of V.A. Sukhomlinsky

INTRODUCTION OF CYCLICITY PRINCIPLES IN UKRAINIAN INSTRUMENTAL MUSIC OF THE END OF THE 20TH CENTURY

Summary
The article explored individual questions of cyclicity, is determined the concept of cyclicity in the genres of the suite and partita. The concept of genre-style modeling in the work of Ukrainian creators in the genre of instrumental music is considered. The article actualized the problem of understanding the piano creativity of Ukrainian composers of the twentieth century in the musical culture of Ukraine.
Keywords: cyclicity, genre-style modeling, suite, partita.

УДК 75.03+7.07-05(477.87)

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА АНТОНА КАШШАЯ ТА СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

Кашшай О.С.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

В статті розкривається історіографія дослідження творчості Антона Кашшая, окреслюється стан наукової розробки теми; розглядаються публікації, присвячені творчості майстра та його мистецькому доробку, опису його культурної та громадської діяльності. Аналізуються наукові праці, в яких вивчається система мистецької освіти краю у 1920-30-х рр. та визначається її вплив на формування художників регіону, зокрема на А. Кашшая; висвітлюються публікації, в яких окреслено особливості культурного контексту, що супроводжував становлення творчої особистості митця.

Ключові слова: Закарпатське мистецтво, мистецтво Закарпаття, Закарпатська художня школа, Закарпатський живопис, Антон Кашшай.

Постановка проблеми. Творчість закарпатських художників, особливо засновників закарпатського мистецького феномену, який відбувся у другій половині ХХ ст., посідає важливе місце у широкому контексті сучасних мистецтвознавчих досліджень в Україні. Твори майстрів краю – яскраві за колоритом, свіжі за настроєм, епічні чи ліричні, такі, що тяжіють до узагальнення і монументалізації, відрізняються характерною внутрішньою атмосферою, специфічною впізнаваністю, виокремлюються за образотворчими та стилістичними ознаками від інших регіональних шкіл та активно вивчаються на сучасному етапі.

За останні роки здійснено цілий ряд фундаментальних наукових досліджень, в яких різнобічно розкриваються історичні, соціально-культурні, освітні та мистецькі передумови виникнення закарпатської школи живопису. Видані мистецтвознавчі праці, присвячені творчості засновників мистецького явища, серед яких можна виокремити монографії та альбоми про А. Ерделі, Й. Бокшая, Ф. Минайла, А. Коцку, Е. Контратовича, В. Микиту, Ю. Герца та ін. В багатьох з них детально висвітлюються процеси формування регіонального мистецтва в історичній ретроспективі, розглядаються різні аспекти його розвитку та існування, додаються нові імена. При цьому актуальним залишається вивчення творчості цілого ряду майстрів, які безпосередньо впливали на становлення мистецького феномену на різних його етапах, але їх життя і творчість досі залишаються поза межами системного наукового аналізу. Серед таких постать закарпатського художника Антона Кашшая (1921-1991 рр.), одного з визнаних українських живописців, що представляв регіональне мистецтво краю у другій половині ХХ ст. та суттєво збагатив його своїм творчим доробком.

Актуальність дослідження. Вивчення творчості Антона Кашшая, висвітлення його значення для розвитку мистецького процесу, що відбувався на Закарпатті у другій половині ХХ ст. є вкрай необхідним для якісного відновлення цілісної картини культурного життя області, оскільки художник відіграв важливу роль у його становленні. Як представник старшого покоління майстрів, він сформував власну характерну творчу манеру і став одним з найвідоміших в Україні закарпатських художників в 1950-1980-ті рр., збагативши місцеву традицію певними живописними новаторськими прийомами. Сучасні художники активно використовують набуті ним живописні принципи.

Як голова Закарпатської організації Спілки художників України (1961-1976 рр.), він багато років поспіль керував діяльністю Спілки в регіоні, організовував мистецькі події, виставки, пленери, конкурси, впливав на активність митців, вів активне громадське життя. Завдяки його діяльності в якості голови Спілки, а також участі в інших творчих об'єднаннях, безпосередньо утворювалися контури мистецької та культурної картини Закарпаття.

Стан дослідженості теми. В науковій літературі до цього часу ім'я Антона Кашшая фігурувало здебільшого в загальних працях про історію українського мистецтва [7, 10, 11, 12, 13]. За життя про нього написано чимало статей в журналах, газетах та інших медіа, видано декілька художніх каталогів [1, 2, 3, 18, 21]. Серед нових фундаментальний альбом, підготовлений до 90-річчя від дня народження живописця [4]. Художнику виділяється належне місце в численних дослідженнях про закарпатський живопис, його ім'я згадується в монографічних працях про відомих майстрів краю, серед яких, зокрема, видані вже дослідження про його учнів. Але досі не здійснено жодного комплексного наукового дослідження творчості митця, не виявлено його значення для розвитку закарпатського мистецтва, не висвітлена культурно-суспільна діяльність, що була важливою складовою життя художника.

До окремих аспектів творчої спадщини майстра в різні роки зверталися досить глибоко І. Небесник, Г. Островський [20, 21, 22, 23], а також Д. Горбачев, Л. Попов, Р. Яців, О. Федорук, Л. Біксей та ін. Дослідження здобутків художника в цих працях не були системними – висвітлені здебільшого певні аспекти творчості, окремі періоди, зокрема реалістичний, аналізувалися поодинокі твори. Іноді інформація про митця представлялася через події культурного життя краю, до яких був дотичний майстер.

Оскільки в мистецтвознавчій науці вивчення малярського доробку А. Кашшая фактично тільки започатковане, цілісне наукове дослідження його творчості є надзвичайно актуальним, зокре-

ма необхідний детальний аналіз його мистецької спадщини, розуміння значимості і місця в загальному контексті мистецько-культурного життя краю.

Метою дослідження є історіографія вивчення творчості Антона Кашшая та детальний аналіз стану наукової розробки теми.

Відповідно до мети сформульовано наступні **завдання**:

– висвітлити історіографію досліджень про творчість художника;

– визначити сучасний стан наукової розробки теми;

– проаналізувати наукові джерела, праці з образотворчого мистецтва, де згадується творчість майстра, художні каталоги з виставок, а також газети та журнали; класифікувати матеріал за значенням та темами;

– охарактеризувати тексти досліджень, систематизувати їх;

– здійснити аналіз інформації, наданої в джерелах.

Об'єктом дослідження є творчість художника Антона Кашшая в контексті розвитку закарпатської художньої школи середини та другої половини XX ст.

Предметом дослідження є аналіз стану наукової розробки теми.

Опис. У вивченні творчості художника бажано спиратися на концепцію комплексного дослідження, яке б включило в себе широке коло аспектів історичної, суспільної та соціально-культурної специфіки життя Закарпатського регіону в XX ст. Тож виникає необхідність залучити значну кількість різних за тематикою джерел, які допоможуть сформувати цілісну картину становлення майстра, його творчого зростання на тлі значимих подій краю, обмалювати коло творчих контактів, атмосферу мистецького життя – всього, що впливало на творчу індивідуальність живописця.

Однією з важливих засад вивчення творчого доробку Антона Кашшая є розуміння специфіки формування особистості митця в рамках конкретної соціально-культурної ситуації на Закарпатті в 1920-30-х рр. та впливу на нього принципів художньої підготовки, започаткованих Й. Бокшаєм та А. Ерделі,

Антон Кашшай, як художник молодої генерації, отримав освіту безпосередньо у А. Ерделі, Й. Бокшая в створеній ними у 1927 р. Публічній школі малювання, а також в гімназії. Вчився у О. Грабовського та А. Борецького. Самостійну художню діяльність розпочав в кінці 1940-х рр.

Розвиток художньої освіти Закарпаття XXст., зокрема в роки навчання А. Кашшая у її засновників, було фундаментально проаналізовано І. Небесником у дисертації, присвяченій становленню та особливостям системи художньої підготовки митців, що є важливим у системі вивчення феномену закарпатської школи живопису [20]. В праці детально розкрито історію виникнення та розвитку головних центрів підготовки молодих художників в краї. Досліджено, що фундамент майбутньої образотворчої системи складали її засновники – художники А. Ерделі, Й. Бокшай, О. Грабовський та ін. Вони отримали освіту в Європі та повернулися до Ужгороду, де їм вдалося реалізувати ідею розвитку регіональної школи. Школа, як певна традиція, формувалася поступово у 1920-30-х рр. в Ужгороді, Мукачеві та інших містах Закарпаття, приєднаного в той час до Чехословаччини. В 1930 40-х рр. до мистецького життя краю влилося перше покоління молодих художників, підготованих власне в Ужгороді на базі започаткованих А. Ерделі та Й. Бокшаем образотворчих студій. Серед них був і А. Кашшай.

Дані про навчання А. Кашшая у гімназії та Публічній школі малювання наводиться у багатьох джерелах, зокрема в альбомі «Антон Кашшай: Живопис» (2011 р.), для публікації якої була використана інформація з родинного архіву художника та власноруч ним написаної біографії [4].

Педагогічна концепція А. Ерделі та Й. Бокшая висвітлюється також у дослідженні В. Штець, присвяченому вивченню творчості художника З. Шолтеса [24].

Як відмічає Й. Бокшай у вступному слові до альбому «Изобразительное искусство Закарпатья», завдяки комбінованим зусиллям старших майстрів молодь в Приватній школі отримувала не тільки необхідні засади академічної майстерності та пленерної роботи, що їх привніс Й. Бокшай, але й творчий експеримент, який впроваджував А. Ерделі [10]. Останній аспект є одним з важливих у розумінні творчості А. Кашшая – здібність до сміливих експериментів, і, одночасно, глибоке розуміння основ живописної майстерності, отриманої в результаті багаторічної пленерної практики, характеризує творчість А. Кашшая на різних етапах його творчого життя [15, 16].

За свідченням науковців, принципи художньої освіти, впроваджувані вчителями, стали важливим підґрунтям для формування регіональної школи, до якої безпосередньо належить А. Кашшай. Актуальним виявляється пошук джерел, присвячених домінуючій концепції виховання художників засновниками школи.

Оскільки синтез принципів народного мистецтва та засад академічної майстерності завжди був одним з фундаментальних пріоритетів закарпатської мистецької традиції, що суттєво впливав на формування специфічної, властивої регіону художньої естетики, також притаманної і А. Кашшаю, важливо зрозуміти причини уваги культурної спільноти Закарпаття до народно-прикладного мистецтва.

Своєрідна живописна традиція Закарпатського мистецтва, в якій поєднуються принципи професійного академічного та народного малярства, глибоко досліджується в працях дослідників А. Волощука та М. Зиморя [6, 9]. Загальні процеси системи художньої освіти Закарпатського краю означеного періоду здійснює А. Волощук [6]. Стверджується, що особливості системи викладання в регіоні спираються на поєднання здобутків місцевої художньої школи та європейських мистецько-педагогічних традицій [6, с. 135]. Причому в соціально-культурному житті Закарпаття тих років увага концентрується на народному мистецтві та фольклорі, що пов'язано з національно-культурним відродженням регіону у 1920-х рр. І. Небесником також зазначається, що в 1920-1930 рр. увага громадськості зосереджувалася саме на народному мистецтві та національно-культурних цінностях [20, с. 6]. У дослідженні народних промислів За-

карпаття, здійсненому М. Зимомря, стверджується, що увага до народного мистецтва фактично була елементом виховання патріотичного світогляду: «рух до національного відродження регіону охоплював прилучення молоді до народного мистецтва» [9, с. 234]. Дослідження комплексу вищезазначених факторів, можливо, допоможе пояснили наявні в творчості Антона Кашшая образотворчі прийомі, властиві народному малярству, за допомогою яких іноді ним вибудовується картинний простір та посилюється ефект узагальнення образів.

Важливу частину матеріалів складають ті, що окреслюють загальну картину життя Закарпатського регіону у середині та другій половині XX ст., зокрема творчого життя окремих об'єднань, груп, митців. Одною з фундаментальних наукових праць, присвячених розвитку краю в зазначений період, є монографія «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» (за ред. М. Вегеша, Ч. Фединця) [8]. В ній розміщені матеріали історико-політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя краю в різні періоди, на багатому фактичному матеріалі висвітлюються аспекти життя регіону. Відмічається, що після приєднання Закарпаття у 1919 р. до складу Чехословацької республіки у краї склалися сприятливі умови для динамічного і бурхливого розвитку. Зокрема, перед митцями відрилися широкі можливості для реалізації. Наприклад, А. Кашшай мріяв після завершення навчання в гімназії продовжити студії чи в Америці, чи в Будапештській академії мистецтв, бо такі можливості були реальністю для тогочасного Закарпаття. Динамічне художнє, виставкове і культурне життя, безумовно, впливало на формування художника та його творчої активності, тож потребує аналізу і дослідження.

Інформація про творчість художника Антона Кашшая, аналіз його творів та деякий окремий фактичний матеріал наводиться в мистецьких джерелах, виданих протягом 1950-1980-х рр. Здебільшого, в них розкривається пейзажна творчість майстра, описуються певні твори, аналізуються художні прийоми. Зокрема, творчості митця присвячена монографія мистецтвознавця Г. Островського «А. М. Кашшай» [21], в якій ґрунтовно аналізується творчий доробок майстра 1950-1960-х рр. Також деякі твори художника досліджуються автором в інших працях, присвячених розвитку образотворчого мистецтва Закарпаття [22, 23]. Видані в різні роки, вони охоплюють хронологічні рамки від початку 1950-х-до середини 1970-х рр. і надають розуміння принципам образо творення художника в зазначений період.

Більш пізні етапи доробку А. Кашшая розміщуються у художніх каталогах персональних виставок. Ґрунтовний аналіз малярського доробку живописця 1980-х рр. здійснила О. Говдя у вступній статті для каталогу його виставки у 1988 р., що відбулася в Києві [2].

Перший системній аналіз творчості художника А. Кашшая було здійснено в альбомі «Антон Кашшай. Живопис», виданому родиною до 90-річчя від дня його народження [4]. Укладачі – син майстра М. Кашшай, та його онука, мистецтвознавець О. Кашшай, зібрали твори митця з колекцій Україні та закордону. На сторінках альбому вперше опублікована значна кількість творів різних років (більше 300), що дозволяє отримати уявлення про еволюцію творчої манери митця протягом 1940-1980 рр. Фотографії творів надали тридцять художніх музеїв країни. У вступній статті Л. Біксей здійснено мистецтвознавчий аналіз етапів розвитку творчості майстра, який спирається на ґрунтовний образотворчий матеріал видання. Автори структурували твори за хронологією, і розмістили у відповідній послідовності. Також відбулася систематизація та публікація бібліографічних джерел, серед яких книги, преса, художні каталоги, а також матеріали з домашнього архіву родини., що робить видання сьогодні фактично єдиним значним джерелом вивчення творчості художника.

Деякі аспекти творчості майстра та окремі твори висвітлюються у вступних статтях до альбомів художніх музеїв. Додаткові матеріали про життя живописця розміщені у численних журнальних та газетних статтях, виданих в різний час протягом 1950-1990-х рр. Тут можна почерпнути інформацію про виставки, пленери, мистецькі події, в яких приймав участь майстер, відзнаки, якими його було нагороджено.

Останнім часом були опубліковані видання, в яких можна найти спогади представників культурної спільноти Ужгороду та Закарпаття про видатних художників регіону. Зокрема, в деяких з них знаходяться персональні спогади по художника, викладені Ю. Кондором [17] та В. Мишаничем [19].

Ще одним важливим джерелом дослідження є каталоги групових художніх виставок, зокрема щорічних виставок обласного відділення Спілки художників України та Національної спілки художників України. Додатковий матеріал можуть надати рецензії на виставки, відгуки, звіти, а також архівні документи.

Висновки. У статті висвітлено історіографію досліджень про творчість художника та визначено сучасний стан наукової розробки теми. З'ясовано, що існуюча ситуація дозволяє стверджувати про фактичну відсутність наукових праць, присвячених творчості художника Антона Кашшая. Незважаючи на значущість постаті художника у закарпатському мистецтві, відчувається брак бібліографічних, писемних та зображальних джерел інформації.

В результаті аналізу наукові джерел, праць з образотворчого мистецтва, художніх каталогів, а також періодичних видань здійснено класифікацію матеріалів за темами. Це дозволило зробити висновок про те, що творчість майстра згадується у вказаних джерелах фрагментарно, досі не існує комплексного дослідження, яке би дозволило прослідити розвиток творчого доробку майстра, розгорнутого в часі. Тож, дослідження творчості майстра, як одного з важливих представників закарпатської пейзажної школи, є вкрай необхідним і актуальним для розуміння всього комплексу культурних процесів, що відбувалися на Закарпаття в середині та другій половині XX ст.

Список літератури:

1. Антон Кашшай: альбом / Вступ. стаття та упоряд. Г.С. Островського. – Київ: Мистецтво, 1969. – 44 с.
2. Антон Михайлович Кашшай. Живопис: каталог / Вступ. стаття та упоряд. О.П. Говдя; Національна спілка художників України. – Київ, 1988. – 26 с.
3. Антон Кашшай: альбом / Вступ. стаття та упоряд. Г.С. Островського. – Київ: Мистецтво, 1969. – 248 с.
4. Антон Кашшай. Живопис: альбом / уклад. О.С. Кашшай, Л.І. Біксей. – Ужгород: ТОВ «ІВА», 2011. – 248 с.
5. Антон КАШШАЙ: До 90-річчя від дня народження митця // Образотворче мистецтво. 2011, № 2. – С. 80-82.
6. Волощук А.В. Система художньої освіти школярів у спадщині Золтона Баконія (1946-1989 рр.) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.В. Волощук. – Київ: Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, 2012. – 278 с.
7. Говдя П. Украинское советское изобразительное искусство: моногр. / П. Говдя – Київ: Мистецтво, 1960. – 276 с.
8. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. – 720 с.
9. Зимомря М. Народні промисли Закарпаття та їхня роль в естетичному вихованні молоді: особливості розвитку / М. Зимомря // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2014. – Вип. 8. – С. 233-237.
10. Изобразительное искусство Закарпатья. Живопись. Скульптура. Графика. Монументальное искусство / Авт. текста Бокшай И.И. – Москва: Советский художник, 1973. – 145 с.
11. История искусства народов СССР. – Т. 8. – Москва: Изобразительное искусство, 1977. – 455 с.
12. История искусства народов СССР. – Т. 9. – Москва: Изобразительное искусство, 1982. – 439 с.
13. Искусство стран и народов мира: краткая художественная энциклопедия. – Т. 4. – Москва: Советская энциклопедия, 1978. – 668 с.
14. Кашшай Антон Михайлович // в кн. Закарпаття: Хто є хто. Видання до 60-річчя створення Закарпатської області. – Ужгород, 2007. – С. 18.
15. Кашшай О.С. Закарпатська художня школа. Український феномен // Terra Ukrainiana. – 2006, № 3. – С. 60-62.
16. Кашшай О.С. Співець Карпатського краю. КАШШАЙ Антон Михайлович: До 85-річного ювілею від дня народження митця // Українська культура. – 2006, № 1-2. – С. 46-47.
17. Кондор Ю. Життя мого райдуга. – Ужгород: Мистецька лінія, 2005. – С. 31, 119.
18. Ліричні пейзажі Карпат. Персональна виставка творів народного художника УРСР А.М. Кашшая. Живопис. Графіка: каталог виставки / Вступ. стаття О.В. Приходько. – Ужгород: Радянське Закарпаття, 1987.
19. Мишанич В. Митці Закарпаття. Літературні портрети / В. Мишанич -Ужгород:Ужгородська міська друкарня, 2014. – 424 с.
20. Небесник І.І. Розвиток художньої освіти у Закарпатті у XX столітті: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2000. – 180 арк.
21. Островский Г.С. Антон Михайлович Кашшай. – Москва: Советский художник, 1962. – 80 с.
22. Островський Г.С. Художники Радянського Закарпаття / Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном УРСР. – Київ: Рад. Україна, 1968. – 36 с.
23. Островський Г.С. Образотворче мистецтво Закарпаття. – Київ: Мистецтво, 1974. – 200 с.
24. Штець В. Мистецько-педагогічна діяльність Адальберта Ерделі та Йосипа Бокшая і їх вплив на формування творчої особистості Золтана Шолтеса / В. Штець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – 2015. – № 1. – С. 167-172.

Кашшай Е.С.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ИСТОРИОГРАФИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА ХУДОЖНИКА АНТОНА КАШШАЯ И СОСТОЯНИЕ НАУЧНОЙ РАЗРАБОТКИ ТЕМЫ.

Аннотация
В статье раскрывается историография исследований творчества художника Антона Кашшая, очерчивается состояние научной разработки темы; исследуются публикации, посвященные творчеству мастера и его художественному наследию, описанию его культурной и общественной деятельности. Анализируются научные работы, в которых изучается система художественного образования края в 1920-30-е гг. и определяется ее влияние на формирование живописцев региона, в частности А. Кашшая; освещаются публикации, в которых изложена информация об особенностях культурного контекста, который сопровождал становление творческой личности художника.

Ключевые слова: Закарпатское искусство, искусство Закарпатья, Закарпатская художественная школа, Закарпатская живопись, Антон Кашшай.

Kashshay O.S.
Art Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

HISTORIOGRAPHY OF THE ARTIST ANTON KASHSHAY'S CREATION STUDY AND THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE TOPIC

Summary
The article is devoted to the historiography of studies of the artist Anton Kashshay, it framed the state of scientific development of the topic; The publications about the creativity of the master and his artistic heritage are analyzed, the description of his cultural and social activities are explored. The scientific works, in which the system of art education of the region in 1920-30s is studied, also its influence on the formation of the region's painters and A.Kashshay is determined; Highlights publications that contain information about the peculiarities of the cultural context that accompanied the formation of the artist's creative personality.
Keywords: Transcarpathian Art, The Art of Transcarpathia, Transcarpathian Art School, Transcarpathian Painting, Anton Kashshai.

UDC 793.5/7(745/749)

FORMATION OF DANCE MOVEMENT KINESIOLOGY AS A SCIENTIFIC AND PRACTICAL COMPONENT OF CHOREOGRAPHIC ART

Plakhotnyuk O.A.
Lviv National University named after Ivan Franko

The questions of a new approach to the problem of the formation in Ukraine of a permanent categorial apparatus of choreographic art as an art science in the field of culture and art are considered. Formed and justified the formation of a new direction in the choreology – kinesiology of dance movement.
Keywords: choreography, art, choreology, scientific analysis of choreographic works, kinesiology, dance movement, choreography categories, aesthetics of choreographic art, history of Ukrainian choreographic art, folk dance art of Ukraine.

Formulation of the problem. When forming scientific research in choreographic art, the concept of affirmation in Ukrainian art science about dance-choreology comes to the fore. There is a need for awareness in the latest scientific understanding, real understanding, an unbiased attitude to the reality of the choreographic culture in all its manifestations and interactions. This new scientific concept is a kind of qualitative breakthrough in understanding the need to expand the boundaries of what was previously studied.

With the adoption in Ukraine of the passport of the scientific specialty 17.00.08 «Choreographic art», respectively, to be separated into the list of specialties «Choreography» (code 024), as a composite field of knowledge «Culture and Art» (code 02). There arises the need to formulate the main provisions that will determine the direction, logic and conditions for training specialists and researching choreographic art.

Analysis of recent research and publications. Analyzing the scientific literature devoted to the conceptual-categorical apparatus of choreographic art, one can single out the works of the following authors. In the system of classical dance, scientific works N. Bazarovoi, H. Berezovoi, A. Vahanovoi, V. Kostrovytskoi, N. Tarasova, E. Cheketti, L. Tsetkovoi and others. V. Avramenko, I. Aksonova, A. Bocharov, K. Vasyleko, V. Verkhovynets, O. Holodrych, A. Humeniuk, A. Zaitsev, A. Lopukhov, A. Shyriaiev and others addressed the formation of the terminology of folk-stage dance. On the classification of modern choreographic art research T. Lysytska, V. Nikitin, M. Pohrebniak, O. Plakhotnyuk, D. Sharykova. The question of studying kinesiology of dance movement in studies O. Plakhotnyuk, N. Chilikina.

The purpose of the article. The object of research is the formation of a conceptual-categorical apparatus for the study of choreographic art. Identification of kinesiology of dance movement as a scientific, and practical experimental component of choreographic art. Among scientific developments of researchers of choreographic art in Ukraine it is possible to single out a number of studies on the methodology of teaching and performing classical, folk-stage, Ukrainian dance and ballroom dance. Unfortunately, almost weighty questions of theoretical and practical improvements on the methods of teaching and performing modern dance (modern dance, contemporary, performance, jazz dance and others) have not been studied by Ukrainian scientists. There are separate scientific publications in which spectacular and pictorial characteristics, stylistic features, stages of historical development and their formation in Ukraine and the world are considered.

Ballroom dance now stood out as a sport-ballroom dance and entered the system of physical culture and sports, and became an Olympic sport. Therefore, it is no longer an object of art study, therefore, in this study it is not considered. A new trend in choreography began to develop today, this is the so-called social dance, which occupied a niche that was freed in the dance culture as a consequence of the selection of sports ballroom dance. Accordingly, we believe that we need to catch the difference between ballroom dancing and sports ballroom dancing. In the first, all the signs of artistic, creative search are preserved without limitations, artistic roots are preserved here, and a new direction is developed – social dance. At the present stage, they acquire new development and significance in the cultural and artistic life of Ukraine, here a large field of activity in research for scientists and specialists in choreographic art. In the second there is an element of sports competition, and accordingly, clear criteria and categories of sports, a set of rules for which you can not go. That is, today, sports-ballroom dance has become the object of scientific research in the field of physical culture and sports.

Presentation of the research material. Conceptual-categorical apparatus for the study of choreographic art consists of separate key features, concepts, forms of thinking, expressing the laws of origin, development and interaction in various phenomena, categories (Greek. Κατηγορία), as general philosophical categories, reflecting the properties and attitudes to reality, the laws of development and a certain basic list of them. Also their general scientific apparatus (Lat. Apparatus). That is, a set of concepts that reflect the essential properties, relationships and relationships of objects, phenomena in their contradictions and development, an opinion or a system of thoughts that generalizes the objects of a certain class according to certain common professional characteristics for them.

Let's consider several scientific studies (Ukrainian authors) that contribute to the development of the scientific basis of choreographic art in Ukraine.

Unfortunately, most of the developments in classical dance are developed by foreign authors. In the system of classical dance we can distinguish scientific works H. Berezovoi «Klassycheskyi tanets v detskykh khoreohrafycheskykh kollektyvakh» (1977) [3], L. Zykhlynskoy «Desiat urokov klassycheskoho tantsa» (2008), «Pervue shahy» (2003) [12; 13]. A thorough scientific work is «Metodyka prepodavanyia klassycheskoho tantsa» (2007) L. Tsvetkovoi [23]. All of them belong to university programs in classical dance. The material developed in them contains a detailed analysis of the technique for performing basic movements and exercises of classical dance, with practical methodological recommendations.

The study of folk dance art in Ukraine has more weighty developments, namely V. Avramenka «Ukrainski natsionalni tanky, muzyka i strii» (1947) [1], I. Aksonovoi «Tantsiuvalna leksyka Poliskoho kraiu» (2012) [2], K. Vasylenka «Leksyka ukrainskoho narodnoho-stsenichnoho tantsiu» (1971), «Ukrainskyi tanets» (1997) [5; 6], V. Verkhovyntsia «Teoriia narodnoho ukrainskoho tanka» (1920) [8], R. Herasymchuka «Narodni tantsi ukrainskykh Karpat. Knyha 1. Hutsulski tantsi», «Knyha 2. Boikivski i lemkivski tantsi» (2008) [9], A. Humeniuka «Narodne khoreohrafichne mystetstvo Ukrainy», (1962), «Ukrainski narodni tantsi (1963) [10; 11], A. Nahachevskoho «Pobutovi tantsi kanadskykh ukraintsiv» (2001) [16] and others.

Ukrainian scholars of art are meaningfully interested in the development of contemporary choreographic art in Ukraine. I. Makarova, B. Kolnohuzenko «Suchasnyi tanets ta metodyka yoho vykladannia» (2015) [15], M. Pohrebniak «Tanets «modern» XX st.: vytoky, stylova typolohiia, panorama istorychnoi khody, evoliutsiia» (2015) [17], O. Plakhotniuk «Styli ta napriamky suchasnoho khoreohrafichnoho mystetstva» (2009) [18], V. Podberezkyn «Sekrety stepu» (1995) [19], D. Sharykov «Klasyfikatsiia suchasnoi khoreohrafii» (2008), «Contemporary dance» u baletmeisterskomu mystetstvi» (2010) [21; 22], S. Shalapa «Teoriia i metodyka vykladannia sportyvnoho tantsiu» (2015) [20] and others.

All of these listed developments contribute to the formation of the foundations for the development of cholism as a science in Ukraine. With its development in the Ukrainian research field there is a whole series of new scientific and practical sciences.

We can state the fact that there are no fundamental scientific developments from the new directions of studying the methods of teaching and performing dance. Already today there is a need for new approaches to the study of choreography. An example is the study of all aspects of the dance movement – kinesiology (Χιησιςη – movement, λόγος – explore) – scientific and practical discipline, which studies the work of the muscles of the dancer in all its manifestations. This is a rather important scientific component of the development of the choreographic education of the corresponding innovative methods in the training of ballet and dance performers in Ukraine, without which the integrity of the choreology as a science and the formation of professional dance schools and appropriate methods for studying dance will not be formed.

Kinesiology began its development in the 60-ies of the XX century. The founder of kinesiology in the modern form is the American George Gudhardt. Which for the basis of his teaching was adopted by the ancient method of the Indians. He developed it, creating a fairly harmonious theory, the basis of which is a muscular test of human movements, which in the science of movements is considered the most accurate and effective tool. Muscular testing determines stressful situations in a person's life, clarifies the emotional trauma that led to problems [24].

The complex of exercises of kinesiology of dance movement and the corresponding developed methods will help to remove the stressful situations of the muscular apparatus of the dancer and the corresponding muscle blocks and their unjustified tension, increase the adaptive resources of the organism, and its resistance to stresses. They contribute to raising both educational and personal successes, even in complex interpersonal conflicts [25].

According to the above, we highlight the main directions of the development of kinesiology of the dance movement, including in Ukraine:

– the problematic of the muscular stress of the human body, when performing a dance load;

– development of confidence in performance and personal confidence of the performer, understanding of all aspects of the performance of the dance movement;

– choosing the optimal correct dynamics for the performance of the dance movement;

– finding out the cause of the chronic fatigue of the dancer;

– elimination of health problems, chronic occupational diseases;

– to help children in the study of choreography, the formation of a professional dancer;

– calculation of the optimal regime of physical training, rehearsal loads;

– elucidation of the permitted degree of load on the body in the process of learning the dance, and so on [26].

It is worthwhile to understand that the development of applied dance kinesiology is at the initial stage in Ukraine and the world.

Conclusions and suggestions. Specialists of applied dance kinesiology should be «universal» and have a knowledge of medicine and various methods of medical rehabilitation (manual therapy, homeopathy, acupuncture, magneto therapy, aromatherapy, chromo therapy, osteopathy), as well as techniques for working on the spine, skull, joints, internal organs, muscles.

The main and most difficult to understand the features of the performance and study of dance movement, dance in general, its features, stylistic, performing differences. The performance of the classical movement will be different from performing a victorious dance movement in folk dance, especially in modern dance, which often borders on acrobatic virtuosic mastery and dance versatility with great physical exertion on all the organs of the dancer.

So, it is necessary to allocate kinesiology as a weighty direction of research of choreographic art of an integral part of choreology. Science, which studies a complex of species, genre and style manifestations, the laws of choreographic artistic creativity, its relationship to other types and genres of art, as well as the humanities: culturologists, philosophies, psychologists, anthropology. It is advisable to raise the issue of studying interdisciplinary aspects in choreography. All these studies will help to build the scientific verticals and horizontals of choreographic art as a separate art science.

References:

1. Avramenko V. Ukrainski natsionalni tanky, muzyka i strii / V. Avramenko. – Holivud; Niu-York; Vynnipeh; Kyiv; Lviv, 1947. – 80 s.
2. Aksonova I. Tantsiuvalna leksyka Poliskoho kraiu / I. Aksonova. – Rivne: Vydavets O. Zen, 2012. – 254 s.
3. Berezova H. Klasychnyi tanets u dytiachykh khoreohrafichnykh kolektyvakh / H. Berezova. – Kyiv: Muzychna Ukraina, 1977. – 272 s.
4. Biloshkurskyi V. Tantsiuvalne merezhyvo Poltavskoho kraiu / V. Biloshkurskyi, S. Shalapa, V. Perepilkivna. – Kyiv: NAKKKiM, 2014. – 268 s.
5. Vasylenko K. Leksyka ukrainskoho narodnoho-stsenichnoho tantsiu / K. Vasylenko. – Kyiv: Mystetstvo, 1971. – 564 s.
6. Vasylenko K. Ukrainskyi tanets / K. Vasylenko. – Kyiv: IPK PK, 1997. – 282 s.
7. Verkhovynets (Kostiv) V. Teoriia narodnoho ukrainskoho tanka / V. Verkhovynets. – Poltava: Poltavska Huberniialnoi Spilky Spozhyvchykh tovarystv. Z 3-oi radianskoi drukarni, 1920. – 119 s.
8. Herasymchuk R. Narodni tantsi ukrainskykh Karpat. Knyha 1. Hutsulski tantsi / R. Herasymchuk. – Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy; Instytut narodoznavstva, 2008. – 608 s.
9. Herasymchuk R. Narodni tantsi ukrainskykh Karpat. Knyha 2. Boikivski i lemkivski tantsi / R. Herasymchuk. – Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy; Instytut narodoznavstva, 2008. – 608 s.
10. Humeniuk A. Narodne khoreohrafichne mystetstvo Ukrainy / A. Humeniuk. – Kyiv: Akademiia nauk Ukrainskoi RSR, 1962. – 360 s.
11. Humeniuk A. Ukrainski narodni tantsi / A. Humeniuk. – Kyiv: Akademiia nauk Ukrainskoi RSR, 1963. – 236 s.
12. Zykhlynskaia L. Desiat urokov klassycheskoho tantsa / L. Zykhlynskaia. – Kyiv: Stal, 2008. – 115 s.
13. Zykhlynskaia L. Pervye shahy / L. Zykhlynskaia, V. Mei. – Kyiv: LOHOS, 2003. – 360 s.
14. Kokulenko B. Aktualni problemy teorii ta istorii tantsiuvalnoho mystetstva na Kirovohradshchyni «Tam de «Iatran...» / B. Kokulenko. – Kirovohrad: KNTU, 2013. – 440 s.
15. Kolnohuzenko B. Suchasnyi tanets ta metodyka yoho vykladannia / B. Kolnohuzenko, I. Makarova. – Kharkiv: Slovo, 2015. – 137 s.
16. Nahachevskyi A. Pobutovi tantsi kanadskykh ukraintsiv / A. Nahachevskyi. – Kyiv: Rodovid, 2001. – 190 s.
17. Pohrebniak M. Tanets «modern» KhKh st.: vytoky, stylova typolohiia, panorama istorychnoi khody, evoliutsiia / M. Pohrebniak. – Poltava: PNPU im. V.H. Korolenka. 2015. – 312 s.
18. Plakhotniuk O. Styli ta napriamky suchasnoho khoreohrafichnoho mystetstva / O. Plakhotniuk. – Lviv: TsTDIuH, 2009. – 80 s.
19. Podberezkyn V. Sekrety stepa / V. Podberezkyn. – Kyiv: Sozvuchye, 1995. – 88 s.
20. Shalapa S. Teoriia i metodyka vykladannia sportyvnoho tantsiu / S. Shalaba. – Kyiv: NAKKKiM, 2015. – 396 s.
21. Sharykov D. Klasyfikatsiia suchasnoi khoreohrafii / D. Sharykov. – Kyiv: Vydavets Karpenko V. M., 2008. – 168 s.
22. Sharykov D. «Contemporary dance» u baletmeisterskomu mystetstvi / D. Sharykov. – Kyiv: KyMU, 2010. – 173 s.
23. Tsvietkova L. Metodyka vykladannia klasychnoho tantsiu / L. Tsvietkova. – Kyiv: Alterpres, 2007. – 324 s.
24. Kynezyolohyia [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://samopoznanie.ru/schools/kineziologiya/ – zaholovok z ekranu
25. Chilikina N. Somatychni praktyky ta kineziolohiia v protsesi navchannia kontemporari / N. Chilikina // Kineziolohiia tantsiu ta skladno-koordynatsiinykh vydiv sportu: navch.-metod. posibn. – Lviv: Kafedra rezhysury ta khoreohrafii LNU im. Ivana Franka, 2017. – S. 16.
26. Plakhotnyuk O. Traktuvannia bazysiv kineziolohii cherez pryzmu naukovo-praktychnoi skladovoi khoreohrafichnoho mystetstva / O. Plakhotniuk // Kineziolohiia tantsiu ta skladno-koordynatsiinykh vydiv sportu: navch.-metod. posibn. – Lviv: Kafedra rezhysury ta khoreohrafii LNU im. Ivana Franka, 2017. – S. 9–10.

Плахотнюк О.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ КІНЕЗІОЛОГІЇ ТАНЦЮВАЛЬНОГО РУХУ ЯК НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація
Розглянуто питання нового підходу до проблематики формування в Україні постійно-категоріального апарату хореографічного мистецтва як мистецтвознавчої науки в галузі культури і мистецтва. Виділено та обґрунтовано формування нового напряму в хореології – кінезіології танцювального руху.
Ключові слова: хореографія, мистецтво, хореологія, науковий аналіз хореографічних творів, кінезіологія, танцювальний рух, категорії хореографії, естетика хореографічного мистецтва, історія українського хореографічного мистецтва, народне танцювальне мистецтво України.

Плахотнюк А.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ФОРМИРОВАНИЕ КИНЕЗИОЛОГИИ ТАНЦЕВАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ КАК НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА

Аннотация
Рассмотрены вопросы нового подхода к проблематике формирования в Украине постоянно-категориального аппарата хореографического искусства как искусствоведческой науки в области культуры и искусства. Выделены и обоснованы формирования нового направления в хореологии – кинезиологии танцевального движения.
Ключевые слова: хореография, искусство, хореология, научный анализ хореографических произведений, кинезиология, танцевальное движение, категории хореографии, эстетика хореографического искусства, история украинского хореографического искусства, народное танцевальное искусство Украины.

УДК 796:008

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ОЛИМПИЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ: КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Ситченко Е.В.
Харьковская государственная академия культуры

Статья посвящена взаимосвязи спорта и культуры как актуальному и характерному явлению современных международных спортивных состязаний в разных видах спорта. Показано, что дефиниция калокагатия имела значение относительно развития спорта и культуры физической как сфер социальной деятельности, направленных на развитие волевых качеств членов общества, их нравственного и эстетического воспитания, повышение уровня общей культуры, расширения международных связей, культурного сотрудничества, укрепление мира и дружбы между народами Рассмотрено историю и современное состояние олимпийского движения, а также феномен Культурных Олимпиад. Доказано, что перспективы развития современного олимпийского спортивного движения зависят от взаимосвязи с культурой, а также современных концепций калокагатии.
Ключевые слова: спорт, культура, калокагатия, международное олимпийское движение, спортивные состязания, Культурная Олимпиада.

Постановка проблемы. Спорт и спортивные игры как часть человеческой культуры неразрывно связаны с искусством и различными видами творчества, которые не только отражали те или иные спортивные события, успехи и свершения спортсменов, но и на протяжении всей истории сопровождали многие важнейшие мероприятия, являлись оригинальной частью спортивных программ.

Взаимодействие спорта и культуры имеет давние и глубокие исторические корни, растущие из мировоззренческих концепций древних греков о сочетании спорта и эстетического начала. Основным понятием древнегреческой эстетики, которое нашло отражение в современном междунaродном спортивном движении, была калокага́тия. Сегодня современные последователи калокагатии, подчеркивая важность для развития не только современного спорта, разрабатывают собственные концепции развития ее как науки третьего тысячелетия, что делает данную тему исследования актуальной.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы. Частично данная проблематика поднималась в работах таких ученых как А. Смирнов, И. Прохорцев, Е. Зимин и др.

Исследователь философии спорта А. Возный анализирует феномен человеческой телесности и ее влияние на развитие физической культуры, как органической части общей культуры общества.

В работе современного украинского ученого К. Станиславской исследовано философско-культурологические категории тела и телесности «Наиболее распространенной формой этого культа, настаивает К. Станиславская, стал спорт, что проявилось прежде всего в активном развитии единой мировой спортивной культуры, основанной на международном соперничестве и олимпийских соревнованиях. Эта тенденция вызвала чрезвычайную популярность и такого явления, как культуризм (или бодибилдинг) – стремление «построить» свое тело путем физических упражнений» [8, с. 44]. Однако, культуризм пропагандирует совершенное тело как самоцель и остается равнодушным к идее спорта как возрождение национальных спортивных традиций, школ и т.д.

Подробное изложение понятия калокагатии в ее историко-ретроспективном смысле можно найти в новейших учебниках и пособиях по культурологии, древней истории и истории педагогики (Б. Корнетов, Ю. Богуцкий, Л. Модзалевский, В. Шейко и др.). Однако, отдельных исследований на эту тему в научных трудах современных культурологов, искусствоведов и специалистов по физической культуре не существует

Цель статьи: определить взаимосвязь культуры и спорта в контексте международного олимпийского движения и современного возрождения калокагатии как системы совершенствования членов общества в процессе дальнейшего развития и успешного решения общественных и культурных задач.

Изложение основного материала исследования с обоснованием полученных научных результатов. Калокагатия (др.-греч. καλοκαγαθία, от др.-греч. καλὸς καὶ ἀγαθός – «прекрасный и хороший», «красивый и добрый») обозначала гармоническое сочетание физических (внешних) форм и нравственных достоинств, иными словами совершенство человеческой личности как идеала воспитания человека.

Термин «калокагатия» использовался в философии Платона и Аристотеля (по другому утверждению, он возник у пифагорейцев) и воспринимался одновременно как социально – политический, педагогический, этический и эстетический идеал. Человек-носитель калокагатии был идеальным гражданином полиса, который стремился к осуществлению коллективных целей гражданского коллектива и был способен их осуществить. Идеал калокагатии повлиял на принципы воспитания гармонически развитой личности. Философ и эстетик А. Лосев разъясняет термин «калокагатия» как составное понятие «прекрасно-доброго», которое могло иметь значение только для эпохи, в которой этическое и эстетическое сознание было единым [17] по отношению к культуре физической, одной из сфер социальной деятельности, направленной на развитие волевых качеств членов общества, их нравственного и эстетического воспитания, повышение уровня общей культуры, расширения международных связей, культурного сотрудничества, укрепление мира и дружбы между народами. Сре-

ди этих задач одним из главных и наиболее актуальным является сохранение гармонии внешней и внутренней сущности человека, способствует истинной культурно-ценностной ориентации общества и особенно подрастающего поколения.

Показательна с этой точки зрения история самых крупных соревнований современности – Олимпийских игр, которые зародились в тесном союзе с искусством. Так, например, в IV в. до н. э. программа Олимпиады включала в себя состязания между трубачами и глашатаями – спондофорами. А Павсаний сообщает, что при Перикле (середина V в. до н. э.) во время проведения Олимпийских игр «писатели и поэты читали вслух свои творения, художники выставляли на агоре свои произведения» [2, с. 124]. Другие священные игры в честь античных богов зачастую включали в себя не только спортивные, но и творческие состязания. Например, в программу Пифийских игр, проходивших в Дельфах с 586 г. до н. э. в честь бога Аполлона, входили творческие соревнования музыкантов, играющих на кифаре, а на Панафинейских играх, устаивавшихся в Афинах с 580 г. до н. э., соревновались не только атлеты, но и трубачи.

Слава победителей античных Олимпиад служила источником творческого вдохновения и была воспета известными поэтами (Пиндар, Вакхилид, Архилох), а также увековечена многими великими скульпторами (Скопас, Поликлет, Мирон) той эпохи. Есть основания считать, что, поскольку число зрителей и исполнителей было очень велико, многие из них пользовались поводом, чтобы совершать торговые и другие сделки, а поэты и художники – чтобы знакомить публику со своими произведениями.

Также следует отметить, что исторически взаимосвязь спорта и культуры имеет и философский смысл. Спорт открывает уникальные возможности для движения по пути к идеалу, гармонии, высшим достижениям и красоте, что нашло отражение и в фундаментальных принципах современного олимпийского движения, которые зафиксированы в важнейшем документе современного олимпизма – Олимпийской Хартии. Основополагающие принципы Хартии содержат следующий раздел: «Олимпизм представляет собой философию жизни, возвышающую и объединяющую в сбалансированное целое достоинство тела, воли и разума. Олимпизм, соединяющий спорт с культурой и образованием, стремится к созданию образа жизни, основывающегося на радости от усилия, на воспитательной ценности хорошего примера и на уважении к всеобщим основным этическим принципам» [7, с. 10].

В дальнейшем Пьер де Кубертен сумел развить положения, зафиксированные в Олимпийской Хартии. В речи, произнесенной в 1906 г., он отметил: «Мы организуем стимулирующее сотрудничество между искусством, наукой и возрожденными Олимпийскими играми...» [9, с. 5]. Кубертен был убежден, что успех Олимпийских игр возможен только тогда, когда спорт объединится с культурой. Поэтому он предложил включить в программу Олимпийских игр состязания в различных видах искусства. Эстетические акценты были поставлены основателем современного олимпизма и в девизе движения, который был сформулирован афористично и пафосно: «Mens fïrvida in corpore lacertoso» («В развитом теле – возвышенный дух») вместо знаменитого высказывания Ювенала: «Mens sana in corpore sano» («В здоровом теле – здоровый дух») [9, с. 5].

Практическое воплощение идеи олимпизма нашли в работе Олимпийского конгресса «Спорт и искусство» (1906 г.), который был посвящен возрождению «высококультурного, совершенного образа жизни». В этом же году участники Международного олимпийского комитета (МОК) приняли решение включить в программу Олимпийских игр творческие конкурсы: состязания по архитектуре, живописи, скульптуре, музыке и литературе, что еще раз подтвердило взаимосвязь спорта и искусства. В предолимпийский 1911 г., накануне открытия очередных V Игр в Стокгольме, прошел весьма значимый архитектурный конкурс, в котором победили два архитектора из Лозанны – Моно и Леверьер.

Конкурс во время Игр 1912 г. запомнился представлением в культурной программе «Оды спорту», подписанной фамилиями Г. Хохрода и М. Эшбаха, которые, как позже выяснилось, были псевдонимом самого Кубертена. Именно тогда, на V Олимпийских играх в Стокгольме впервые в новой истории Игр в их программе появились конкурсы искусств как дань античным олимпийским традициям.

Эта инициатива сразу нашла одобрение и творческой общественности и была охотно поддержана. В 1924 г. на Олимпийских играх в Париже в творческой программе соревнований участвовали уже 193 артиста, среди которых был и русский художник, член кружка «Мир искусства» Александр Яковлев. В состав жюри Парижской творческой Олимпиады был приглашен выдающийся русский композитор Игорь Стравинский [3]. Традиция творческих конкурсов продолжилась и в 1928 г. на Олимпийских играх в Амстердаме. Последний раз культурные состязания были проведены во время Олимпийских игр в Лондоне в 1948 г.

Состязания в области искусств проходили в рамках Олимпийских игр с 1912 по 1948 г. Их содержание неоднократно менялось, однако практически всегда в программу Игр были включены произведения прозы и поэзии, живописи, рисунка, графики, скульптуры, архитектуры и музыки, всего по пяти творческим номинациям [6].

В 1952 г. участниками олимпийского движения была предпринята попытка возродить конкурсы в области искусств, но она не увенчалась успехом. «Культурная программа» была вынесена за официальные рамки Олимпиад и стала рассматриваться лишь в контексте открытия и закрытия Игр или неофициальных мероприятий. Как считают теоретики спорта, ликвидацию художественной составляющей Олимпиад следует рассматривать «как самый тяжкий удар по делу барона Кубертена» [6].

Однако идеи основателя самых популярных спортивных игр современности не были преданы забвению. С конца XX – начала XXI в. спорт и культура вновь были объединены в одной программе, причем вопросы их взаимодействия сегодня имеют как теоретическое, так и практическое развитие. Свою вторую жизнь куль-

турная программа Олимпиад обрела уже 1992 г., когда право принимать у себя летние Олимпийские игры получила Барселона. По инициативе Организационного комитета Олимпийских игр Барселоны была разработана программа Культурной Олимпиады, проходившей в течение четырех пред олимпийских лет и на протяжении самих Игр. Культурная Олимпиада началась с фестиваля «Городская фиеста», во время которого прозвучала знаменитая песня «Барселона» в исполнении Фредди Меркюри и Монсеррат Кабалье. Среди других заметных событий Культурной Олимпиады «Барселона-1992» была выставка, посвященная каталонскому модернизму рубежа XIX-XX вв. «Modernism 1990». Эстафетную палочку проведения Культурных Олимпиад приняла и следующая Летняя Олимпиада в Атланте-1996, в преддверии которой прошли многочисленные выставки, концерты

Культурная Олимпиада 2000 г. в Сиднее прошла под знаком культуры коренных народов Австралии. Каждый год получил собственную тему. Первый год из четырехлетнего цикла проходил под названием «Фестиваль мечты» и посвящался искусству аборигенов Австралии, следующий год проходил под названием «Преображение» и был посвящен истории освоения и заселения Австралии. Третий год назывался «Входя в мир»; он был призван показать миру современное искусство Австралии и особенно то, как в нем уживается творчество коренных народов и современные художественные тенденции. Наконец, непосредственно год олимпийский получил имя «Гавань жизни». В основе его многочисленных мероприятий лежало стремление показать гуманистическую сущность искусства во всех ее проявлениях.

«Этническая тематика» присутствовала и в программе Культурной Олимпиады зимних Олимпийских игр в Солт-Лейк-Сити-2002, во время которой была представлена культура штата Юта, принимавшего у себя Игры. Под знаком культуры коренных народов прошла и Культурная Олимпиада зимних Олимпийских игр в Ванкувере в 2010 г., центральной темой которой стало искусство индейцев.

Культурная Олимпиада «Афины-2004», к сожалению, была связана с многочисленными финансовыми сложностями и организационными трудностями. Однако и это мероприятие получилось ярким и запоминающимся. Среди событий афинской Культурной Олимпиады особого внимания заслуживает концерт знаменитого греческого композитора Вангелиса и постановка оперы «Лисистрата» [6].

Насыщенной и богатой была программа Культурной Олимпиады зимних Олимпийских игр в Турине-2006, во время которой были показаны 54 культурные программы, более 200 культурных мероприятий, посвященных всем граням и эпохам великой культуры Италии – от Древнего Рима до современного авангарда [3]. Большой интерес у зрителей вызвал фестиваль уличных искусств «Олимпийские ночи». Инсталляции, концерты, световое шоу в Турине, музеи и выставочные залы были украшением этого фестиваля.

Среди Культурных Олимпиад, состоявшихся в начале XXI в., наибольший размах и заметный резонанс имела Культурная Олимпиада, организованная на Олимпийских играх в Пекине-2008. За время Культурной Олимпиады-2008, проходившей под лозунгом «Встретимся в Пекине», было организовано и проведено пять фестивалей, прошли мировые премьеры, в которых приняли участие китайские артисты и мировые звезды. Центральным культурным событием стал концерт на Великой Китайской стене при участии 1,5 тыс. музыкантов [3]. Культурная Олимпиада в Пекине стала самой масштабной в истории этих мероприятий. В столице Китая в организации спортивных и культурных акций принимали участие более 400 млн молодых людей и студентов [15]. Кроме того, 1/5 всего населения страны участвовала в организации Игр и без преувеличения прониклась духом олимпизма [11]. Отметим, что все дети школьного возраста в Китае имели возможность познакомиться с основополагающими принципами и ценностями олимпийского движения, историей становления и развитием Олимпийских игр. Это осуществлялось в рамках специальной образовательной программы, которая была организована в школах и проходила в течение всего олимпийского года. Как отметили исследователи, в программе приняли участие более 400 000 начальных и средних школ Китая [11]. Пример КНР может быть назван весьма показательным. Он заслуживает внимания как в организационном, так и в содержательном плане. Идеи олимпизма получили широкое распространение в огромной стране с населением более 1 млрд человек.

В программе Культурной Олимпиады «Лондон-2012 были представлены фестиваль цифрового кино для молодежи, музыкальный фестиваль «День национальной песни», Международный шекспировский фестиваль, фестиваль карнавалов, всего более 500 мероприятий [3].

В настоящее время МОК осуществляет множество культурных и образовательных программ и мероприятий, среди которых можно отметить Мировые форумы (World Forums), оригинальные соревнования по литературе и искусству, молодежные лагеря.

В Форумах принимают участие представители и партнеры олимпийского движения: спортсмены, артисты, представители научного сообщества и творческой интеллигенции. В рамках подобных встреч осуществляется сотрудничество МОК с различными организациями и, прежде всего, с такой авторитетной международной организацией в области культуры, как ЮНЕСКО. Цель таких встреч заключалась, в том числе, и в объективной оценке деятельности олимпийского движения в области образования, культуры и спорта. Помимо этого участники мероприятий вырабатывают и новые подходы в решении данного вопроса.

В сентябре 2008 г. в городе Бусан (Корея) прошел очередной VI Мировой Форум по вопросам образования, культуры и спорта [16]. В нем приняли участие более 600 делегаций от национальных олимпийских комитетов, международных спортивных федераций, культурных и образовательных учреждений, экспертов из ЮНЕСКО, различных правительственных и неправительственных организаций. Результатом высокой встречи стало принятие специального Бусанского плана (The Busan

Action Plan), который был назван по месту принятия документа в г. Бусан. В данном документе особое внимание уделяется молодежи и молодежной политике. Подчеркивается, что «молодежь рассматривается как будущее спорта» [15]. А в качестве важнейшего инструмента воспитания молодежи в Бусанском плане был назван спорт. «Необходимо использовать любую возможность для продвижения спортивных идеалов и культурных ценностей посредством олимпийского образования» [15]. В целом, Бусанский план можно назвать «хартией» молодежной политики международного олимпийского комитета.

Форум и выработанные на нем документы вновь обратили внимание международного сообщества на актуальность молодежной политики, сделав акцент на молодежи как важнейшем участнике спорта и политики, от которой непосредственно будет зависеть будущее спорта и воплощение в жизнь олимпийских идеалов. Наверное, поэтому участники встречи большое внимание уделили вопросам участия молодежи в процессе обсуждения и принятия важнейших решений.

Олимпийское движение сегодня имеет возможность оказывать непосредственное влияние на молодежную аудиторию, пропагандируя не только здоровый образ жизни и интерес к спорту, но и, прежде всего, общечеловеческие ценности, идеи равенства, уважения, толерантности, признавая многообразие культур, выступая за охрану окружающей среды.

В сентябре 2008 г. в городе Бусан (Корея) прошел очередной VI Мировой Форум по вопросам образования, культуры и спорта. Практическим продолжением дискуссий на форуме можно назвать решение о создании Молодежных Олимпийских игр, цель которых – объединить с помощью спорта молодежь во всем мире [15]. Впервые они состоялись в 2010 г. в Сингапуре и проводятся каждые четыре года.

Самостоятельное значение на Форуме приобрели вопросы, связанные с культурным наследием стран, принимающих Олимпийские игры. По замыслу участников встречи, каждый город-столица Олимпийских игр должен, кроме спортивных объектов, подготовить специальную образовательную и культурную программу, которая рассказывает о культуре принимающей страны и станет важной частью официальных спортивных состязаний. Было принято решение привлечь более активное внимание международного сообщества именно к культурным программам, различным мероприятиям, которые, по мнению участников Форума, должны проходить в течение всех Игр, сопровождая всю программу спортивных состязаний [11].

Кроме проведения Мировых форумов под патронажем МОК организуются специальные соревнования и разнообразные мероприятия по литературе и искусству. В 2001 г. были созданы оригинальные соревнования, которые в своей программе успешно объединили спорт и литературу. Сегодня можно отметить, что с каждым годом интерес к ним растет, а в 2005 г. в них приняли участие более 50 национальных олимпийских комитетов [14]. Эти соревнования проводятся в трех возрастных категориях. Работы, отобранные для участия в соревнованиях, должны быть посвящены спорту, олимпийскому духу и ценностям олимпизма. Участники творческих состязаний пишут свои литературные произведения исключительно на своем родном языке. Их в дальнейшем и оценивает жюри из своего национального олимпийского комитета. Работы-победители издаются специальной брошюрой, выпускаемой на разных языках. В результате конкурса решаются разнообразные задачи: выявляются талантливые писатели, подающие надежды литераторы и, кроме того, распространяются идеи олимпизма, олимпийские принципы, которые благодаря таланту авторов популяризируются в широкой читающей аудитории [1, с. 180].

Самостоятельное развитие идеи и идеалы олимпизма получают в специальных соревнованиях в художественной сфере: скульптура, графика и пр. Здесь основной формой состязаний являются конкурсы, которые организует Международный олимпийский комитет. Спорт, спортивные состязания воплощаются в работах мастеров во всем мире. Атлеты, победители Олимпиад привлекали внимание художников еще в эпоху античности. Сам образ героя, победителя оказался исключительно интересен для многих выдающихся мастеров мирового искусства. Цель Культурной Олимпиады – через культуру и искусство, музыку и театр широко и многогранно представить не только город, в котором пройдут Игры, но и культурные традиции страны, во всем их богатстве и многообразии.

Подготовка и реализация проектов Культурной Олимпиады осуществляется в тесном взаимодействии с различными международными организациями, с учетом международного опыта и национальной специфики, т.к. это реальная возможность, используя спортивное событие, которое имеет огромный международный резонанс, привлечь внимание к важнейшим проблемам культуры всего мирового сообщества. Культурные Олимпиады способны решать многие важнейшие задачи, связанные с внешней культурной политикой, с формированием позитивного представления о стране в исключительно массовой аудитории.

Подводя итог, следует заметить, что спорт и культура имеют такие общие черты как массовость, зрелищность, особая драматургия состязаний, которая роднит их с театральными представлениями, творческими фестивалями и конкурсами. Однако в отличие от драматических представлений спортивные состязания всегда несут в себе непредсказуемость, эмоциональность, искренность. Кроме того, многие виды спорта, например, художественная гимнастика, фигурное катание, синхронное плавание, непосредственно связаны с такими видами искусства, как музыка, театр, хореография. В этих спортивных соревнованиях особо ценится красота движений, грация, пластика, изящество и эстетика исполнения.

Сегодня проведение массовых спортивных мероприятий невозможно представить без культурной программы. Открытие таких масштабных событий, как Олимпийские игры, Универсиады, чемпионаты мира по футболу или хоккею всегда сопровождается культурными фестивалями, выступлением мировых звезд музыки и театра, которые зачастую рассматриваются как важней-

шая часть спортивного праздника и привлекают внимание многомиллионной аудитории зрителей, интересы которых зачастую далеки от спорта.

История взаимодействия спорта и культуры уходит в далекое прошлое, однако только в конце XX – начале XXI в. мы можем говорить о возрождении культурной составляющей спортивного движения и о реальном продолжении идеи основоположника олимпизма Пьера де Кубертена, который считал, что «спорт следует рассматривать как источник искусства» [11]. Но и само искусство можно по праву назвать источником развития спортивных игр и состязаний. Безусловно, подобное взаимодействие сегодня следует рассматривать как прочную основу для дальнейшего развития современного спорта, который становится все более зрелищным и ярким явлением современной жизни, современной культуры.

Выводы исследования показывают, что процесс формирования античной культуры, ориентированной на идеал калокагатии, который объединял в себе эстетические и физические достоинства, телесное и духовно-нравственное совершенство, сегодня актуален и успешно реализуется в международном олимпийском спортивном движении. Ориентация культуры творчество, критическое отношение к традициям предков в этом процессе имеет определяющее значение. Сторонники неокалокагатии считают ее смыслом прикладного выражение древнего знания, согласно которому мир существует через естественные законы порядке, красоты и добра как главных проявлений этих законов для человека. Именно поэтому калокагатия, укрепляя идеи олимпизма и продолжая традиции спортивных состязаний, становится культурной составляющей современного спортивного движения и фундаментом для дальнейшего развития современного спорта.

Перспективы дальнейших исследований в данном направлении связаны прежде всего с разработкой теории неокалокагатии, Практика новейшего применения калокагатии в воспитательных и оздоровительных процессах комплексного воспитания современных учреждений физической культуры и спорта не имеет четких культурологических основ, а значит требует дополнительного аналитического рассмотрения.

Список литературы:

1. Боголюбова Н.М., Николаева Ю.В. Спорт в палитре международных отношений: гуманит., дипломат. и культ. аспекты. – СПб., 2011. – С. 178-181. – URL. http://molodyvcheny.in.ua/ua/rules/article_example.pdf
2. Гаспаров М. Занимательная Греция. – М., 2004. – С. 124.
3. Зуев К. Культурные олимпиады прошлых лет // Культурная олимпиада: rev.: Коммерсантъ прил.: темат. изд. 2011. 15 июня, № 30. – С. 5. – URL: http: // www.kommersant.Ru
4. Кузнецова Е. Названа цена Культурной олимпиады в Сочи. – URL: http://www.dni.ru
5. Культурная Олимпиада 2010-2014. – URL: http: // www.culture.sochi2014.com
6. Олимпийский конкурс по литературе и искусству. – URL: http: // slovari.yandex.ru
7. Олимпийская Хартия // Международное гуманитарное взаимодействие и содружество независимых государств: сб. / сост. Н.М. Боголюбова, Ю.В. – Николаева. СПб., 2005. – С. 10.
8. Станіславська К.І. До питання про зміст та розвиток поняття тілесності у філософсько-культурологічній парадигмі / К.І. Станіславська // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: [зб. наук. праць; вип. XXVI]. – К.: Міленіум, 2011. – С. 39-44.
9. Чернецкий Ю.М. Концептуальные основы олимпийского образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.14. – Челябинск, 2001. – С. 5.
10. Этноинфо: информ. агентство. URL: http: // www.ethnoinfo.ru
11. Focus on young people. URL: http: // www.olympic. org
12. Les Jeux de la Francophonie: офиц. сайт. URL: http: // jeux.francophonie.org
13. Olympic Art and Sport contest. URL: http: // www.olympic. org
14. Olympic Sport and Literature Competition URL: http: // www.olympic. Org
15. The Busan Action Plan. URL: http: // multimedia.olympic. org
16. World Forum on education, culture and sport. URL: http: // www.olympic. org
17. https://ru.wikipedia.org/wiki/%CA%E0%EB%EE%EA%E0%E3%E0% F2%E8%FF

Ситченко К.В.
Харьківська державна академія культури

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація
Стаття присвячена взаємозв'язку спорту та культури як актуальному й характерному явищу сучасних міжнародних спортивних змагань з різних видів спорту. Показано, что дефініція калокагатия мала значення стосовно розвитку спорту та культури фізичної як сфер соціальної діяльності, спрямованих на розвиток вольових якостей членів суспільства, їх морального та естетичного виховання, підвищення рівня загальної культури, розширення інтернаціональних зв'язків, культурної співпраці, зміцнення миру та дружби між народами. Розглянуто історію та сучасний стан олімпійського руху, а також феномен Культурних Олімпіад. Доведено, що перспективи розвитку сучасного олімпійського спортивного руху залежать від взаємозв'язку з культурою, а також сучасних концепцій калокагатии.
Ключові слова: спорт, культура, калокагатія, міжнародний олімпійський рух, спортивні змагання, Культурна Олімпіада.

Sytchenko K.V.
Kharkiv State Academy of Culture

THE DEVELOPMENT OF THE MODERN OLYMPIC MOVEMENT: CULTUROLOGICAL ASPECT

Summary
The article is devoted to the relationship of sport and culture as relevant and distinctive phenomenon of the modern international sports competitions in different kinds of sport. It is shown that the definition kalokahathia had value with respect to the development of sport and physical culture as areas of social activities aimed at the development of volitional qualities of members of society, their moral and aesthetic education, increase of level of general culture, expansion of international contacts, cultural co-operation, strengthening of peace and friendship between peoples. Considered the history and contemporary state of olympic movement, as well as the phenomenon of Cultural Olympiads. It is proven that prospects of development of the modern Olympic movement depend on the relationship with the culture, and also modern concepts of kalokahathia.
Keywords: sport, culture, kalokahathia, the international Olympic movement, sport competitions, Cultural Olympiad.

УДК 78.07

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАНІСЛАВА ПАВЛЮЧЕНКА (ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Ткаченко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена творчій діяльності диригента-хормейстера, народного артиста України, професора Станіслава Павлюченка. Частина статті відтворює спогади про його дитинство, що на думку автора дозволяє краще зрозуміти умови формування особистості С. Павлюченка. Окремо розглянуто творчі здобутки роботи у трьох колективах: в Державному українському народному хорі ім. Г. Г. Верьовки, в Ансамблі пісні і танцю Червонопрапорного західного прикордонного округу та в Українському народному хорі Київського національного університету культури і мистецтв.
Ключові слова: С. Павлюченко, диригент, ансамбль пісні і танцю, хор, репертуар.

Постановка проблеми. Цього року виповнюється 80 років від дня народження українського хорового диригента, автора обробок українських народних пісень, перекладень для народного хору, вокально-інструментальних аранжувань, педагога та громадського діяча Станіслава Павлюченка. За роки своєї творчої діяльності він працював у двох професійних (1966–1993) та навчально-концертному колективах (1984–2010).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опублікований у 2012 році біобібліографічний покажчик «Павлюченко Станіслав Євстигнійович: до 75-річчя від дня народження», включає в себе статті його колег та учнів про життєвий і творчий шлях диригента, містить перелік наукових робіт професора, перелік творів, що увійшли до тритомного видання «Співає Український народний хор Київського національного університету культури і мистецтв», бібліографію публікацій про життя і творчість С. Павлюченка, світлини [2].

Покажчик «Об'єднані любов'ю до української пісні» присвячений 40-річчю кафедри фольклору та народнопісенного виконавства, якою впродовж 1984-2010 рр. керував С. Павлюченко містить у собі більш стислу біографічну статтю, бібліографію публікацій С. Павлюченка та про нього. Проте не тільки це. Зокрема в розділі «Історія та сьогодення» у статті «Сторінки історії» І. Павленко визначає С. Павлюченко як новатора у створенні концептуальних засад сучасного народнопісенного та інструментального виконавства і музичної фольклористики в музичній освітній сфері України [4, с. 21–24]. А частина розділу «Художньо-творча діяльність кафедри» присвячена діяльності Українського народного хору Київського національного університету культури і мистецтв під орудою С. Павлюченка [4, с. 41–43]

Про окремі творчі здобутки навчально-концертного колективу очолюваного впродовж 26-ти років С. Павлюченком йдеться у тезах «Український народний хор імені Станіслава Павлюченка. Історія та сучасність» [6]. Різні напрямки творчої діяльності митця оглядово висвітлює Магаліс О. В. у публікації «Творча діяльність С. Є. Павлюченка в контексті українського професійного хорового мистецтва» [1]. У статті «Педагогічна діяльність Станіслава Павлюченка (до 80-річчя від дня народження)» розглянуто основні етапи життєвого і творчого шляху диригента. Визначено основні засади концепції про-

фесора С. Павлюченка щодо підготовки фахівців з українського народнопісенного виконавства у вищій школі. Охарактеризовано деякі аспекти методики роботи з хором [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наведені вище публікації залишають місце для подальшого, більш детального вивчення творчої особистості С. Павлюченка.

Мета статті. Доповнити загальну картину середовища в якому формувався світогляд С. Павлюченка. Висвітлити його творчі досягнення як диригента-хормейстера, диригента оркестру, художнього керівника професійного та навчально-концертного колективів.

Виклад основного матеріалу. Про дитячі роки С. Павлюченка нам відомо те, про що розповідав сам Маестро. А розповіді були переважно про післявоєнний Київ і про дитячі забави, сюжети яких бралися власне з життя. Скажімо діти намагались відтворити побачене у кіно (художньому і документальному). Так після перегляду фільму «Тарзан», хлопці улюлюкаючи гойдалися на саморобних ліанах у ботанічному саду ім. О. Фоміна. В контексті історичних подій грали у Нюрнберзький процес. Призначили одного з хлопців Гітлером, хоч він і відмовлявся від небажаної ролі. Було виголошено вирок, для страти знайшли мотузку і змайстрували зашморг. Все могло завершитись трагічно, та на щастя на місце гри нагодилась доросла жінка, яка й розігнала горе-трибунал.

Післявоєнне місто мало багато небезпечних, але від цього не менш цікавих для хлопчаків знахідок. Так одного дня, відправлений до перукарні Слава вийшов у двір і зустрів друзів, котрі саме надибали десь патрон і вирішили пальнути з ракетниці. А оскільки калібр патрона був замалий – намотали на нього скількись-там шарів газет. Хто ж стрілятиме? Визвався Славко. Підняв руку з ракетницею догори і натиснув на гачок. Рука не витримала віддачі (як ракетницю не розірвало?!) і малолітньому стрільцеві розбило голову. Кров юшить – не біда. Голову під колонку з холодною водою. Тут згадав, що взагалі-то стригтися відправили, пішов до перукарні. Сів у крісло, перукар гребінцем по голові провів – кров! Яка там стрижка! З перукарні нагнали, а додому іти нестриженим зась.

– Вештаюся в дворі, – розповідає С. Павлюченко, – тут мама гукає і питає чому досі не підстригся. Я відповів щось невиразне. Аж раптом шепеляве беззубе дівчисько радісно оголосило: «Тьотя Паша, а ваш Славка собі голову прострелив».

Розповідаючи про шкільні витівки С. Павлюченко згадував як вони давали вчителям прізвиська, траплялось так, що і після зміни місця роботи ті прізвиська мандрували за своїм власником. Серед прикладів бешкету, який організовували з однокласниками згадував такі епізоди. Один з учителів грішив тим, що різко сіпав двері, коли заходив у клас, то хлопці якось зняли перед уроком двері з петель. Інша вчителька боялась протягів, тому перед її уроками влаштовували провітрювання і т. п. При цьому до навчання ставились відповідально, так отримана будь-яким учнем класу трійка з математики викликала мало не оголошення надзвичайного стану.

На дозвіллі малий Славко разом із іншими хлопцями катався чіпляючись до трамваїв, вв'язувався у бійки з однолітками двір-на двір, грав у футбол. – Футбол і музика в дитинстві часом перепліталися, іронізував С. Павлюченко: «Іду на урок, а в дворі хлопці в футбол ганяють. Як тут утримаєшся?! Шапку на землю кидаю праворуч, папку з нотами – ліворуч і вже стою на воротах».

С. Павлюченко закінчив музичну школу по класу фортепіано. Музичну освіту він почав здобувати з ініціативи матері. Прасковія Василівна (у дівоцтві Прокоф'єва) була вельми вольовою жінкою. В силу життєвих обставин вона була малоосвічена, але залюбки читала і надзвичайно захоплювалася класичною музикою. У післявоєнні часи вона у фуфайці та валянках не стидалася ходити на всі вистави які пропонував глядачам Київський оперний театр.

Взимку мама водила сина до школи, вдягнувши на нього вищезгадану фуфайку, а сама йшла з напівпідвалу на Микільсько-Ботанічній, де тоді мешкала родина, на Жилянську в чомусь не по сезону прохолодному. І тільки дорогою додому сама вдягалась у невибагливу одежину. А ще, аби дістати харчів для родини мати їздила міняти сіль на картоплю чи крупу. Одного разу під час такої «комерції» її мало не скинули з потяга. С. Павлюченко з великою повагою і любов'ю говорив про матір.

Широке коло інтересів С. Павлюченка можна прослідкувати із юнацьких років. Окрім музики він займався фотографією. Батько подарував йому фотоапарат і хлопець заробляв ним гроші. Спершу фотографував людей на різних зібраннях пов'язаних із життям громади чи родини (скажімо в поминальні дні), а потім продавав світлини. Казав, що групові фотографії були вигідні, бо на один кадр знаходилося багато охочих покупців.

Дорослий С. Павлюченко був завзятим водієм, любив село із його агрономічними та іншими роботами. При потребі – будував, при нагоді – полював, і все прагнув робити сам, власноруч, мав завзяття навчитися робити щось нове.

Та повернімося до музики. С. Павлюченко окрім фортепіано в різний час грав ще на акордеоні (з ним він у 1959 році зайшов у клас як вчитель музики) та трубі (грав під час строкової служби). Свій перший досвід управління хором С. Павлюченко описував так: «Все було примітивно – дівчата співали перший голос, а хлопці другий».

Під час навчання у консерваторії С. Павлюченко, який мав досвід керування ВІА, продовжує цікавиться інструментальною музикою. Зокрема відвідує репетиції Державного симфонічного оркестру в Київській філармонії, яким на той час керував Н. Рахлін. На репетиції оркестру молодий музикант приходив з партитурою, влаштовувався на балконі між колонами ліворуч над сценою, і звідти слідкував за роботою диригента з оркестром.

Ще студентом С. Павлюченко починає працювати у Студії по підготовці акторських кадрів при Державному українському народному хорі. А після завершення навчання з 1966 по 1971 рр. працює в самому хорі. У своїх спогадах С. Павлюченко практично не розділяв роботу в Студії та хорі, а говорив загалом про період роботи в хорі Верьовки і називав колектив школою, де він пліч-о-пліч працював зі своїми вчителями Г. Верьовкою та Е. Скрипчинською, а також з такими митцями як Я. Орлов, А. Гуменюк, В. Суржа та ін.

Про роки роботи в Державному українському народному хорі С. Павлюченко завше говорив із почуттям, особливо коли йшлося про роботу Г. Верьовки в хоровому класі, його манеру спілкування із артистами, творчу співпрацю із П. Тичиною та ін. Проте найбільш зворушливі, пронизані повагою і любов'ю, на мій погляд, все ж були розповіді про Е. Скрипчинську, феноменальну особистість, що поєднувала в собі ерудованість, вимогливість, доброту, делікатність і незламну силу духу. За словами С. Павлюченка звучання жіночого хору набувало особливого тембрального колориту, пластичності, гнучкості коли з ним працювала Елеонора Павлівна.

Після закінчення консерваторії в 1966 році С. Павлюченко переходить зі Студії в Державний український народний хор ім. Г.Г. Верьовки. А. Авдієвський, нещодавно призначений художнім керівником, за відсутності вільної хормейстерської ставки, пропонує йому вакантну посаду диригента оркестру. Згодом С. Павлюченко обіймав посади педагога репетитора з вокалу, диригента-хорейстера. Робота в хорі ім. Г. Верьовки була цікавою, насиченою, часом екстремальною. Наприклад, одного разу, незадовго до початку концерту в Палаці культури «Україна» А. Авдієвський повідомив: «Сьогодні в концерті Ви, Станіславе Євстигнійовичу, диригуєте «Діброву зелену». І хоча до тієї миті С. Павлюченко партитури в очі не бачив і з хором над цим твором не працював, не мав жодної репетиції, він диригував у концерті.

З Державним українським народним хором ім. Г. Верьовки С. Павлюченком до фонду Українського радіо було записано низку творів. Перший запис датовано 24 жовтня 1966 року: В. Хиценко в супроводі Оркестру народних інструментів Державного заслуженого Українського народного хору виконує українську народну пісню в обробці С. Павлюченка «Гей Іване, Іване». Серед записів є народні пісні в обробках Г. Верьовки «Ой там, за Дунаєм», В. Ступницького «Жала Улянка шовкову траву», «Ой рано-рано кури запіли», твори І. Шамо, А. Пашкевича, А. Авдієвського, інструментальні композиції («Ліричний танець», «Українські народні мелодії» та інші), перші фондові записи Н. Матвієнко («Висока верба», «Веснянка», Віночок українських народних пісень: «Сірії гуси», «Качата, гусята», «Ой піду я», «Ой через гору»).

Колектив плідно працював, створювалися нові програми, відбувалися гастрольні поїздки. Із хором ім. Г. Г. Верьовки С. Павлюченко гастролював у республіках СРСР, Канаді, КНДР, Мексиці, Франції, Чехословаччині, Швейцарії. У 1969 році під час гастролей у Франції С. Павлюченка сповістили про присвоєння йому почесного звання «Заслужений артист УРСР» [2, с. 6].

В 1971 році генерал В. Козлов ініціював створення в Західному прикордонному окрузі Прикордонних військ СРСР професійного творчого колективу. Він запросив С. Павлюченка провести прослуховування і відбір артистів. С. Павлюченко звільняється із хору ім. Г. Верьовки, стає засновником Ансамблю пісні і танцю Червонопрапорного Західного прикордонного округу, його художнім керівником та головним диригентом (1971-1993).

Ансамбль вимагав колосальної працездатності. Завдяки фаховості і вольовим якостям художнього керівника в колективі забезпечувалася дисципліна та висока професійність. Зауважмо, що лише частина артистів працювала на постійних засадах, решта – проходила строкову службу. Відтак щороку в хорі, оркестрі та хореографічній групі змінювалось до сорока осіб. За такої плинності кадрів колектив потужно працював.

Можемо говорити, що виконавські критерії за якими працював С. Павлюченко в хорі ім. Г. Верьовки він застосовував у творчій роботі з військовим ансамблем. Так в концертних програмах поряд із військово-патріотичними піснями виконували твори ліричні, жартівливі, грали троїсті музики, співали народних пісень. Було табу щодо виходу на сцену артисток балету у військовій формі. Костюми для народних танців замовляли вишивальницям надомницям у Вижниці і Косовському районі тощо.

Формуючи репертуар Ансамблю С. Павлюченко співпрацює з композиторами сучасниками, створює інструментовки, обробки народних пісень, аранжування. З концертними програмами колектив виступав на великих і малих сценах, від столиці до прикордонних застав, гастролював у Польщі, Угорщині, КНДР. Під орудою С. Павлюченка Ансамбль пісні і танцю ЧЗПО здобуває ряд премій, а художній керівник в 1978 році отримує почесне звання «Народний артист УРСР» [2, с. 7].

Більше шістдесяти творів записаних у 1973–1986 рр. С. Павлюченком із Ансамблем пісні і танцю ЧЗПО збереглося у фонді Національної радіокомпанії України. Загальна тривалість звучання становить три години п'ятдесят три хвилини. Справляють глибоке враження пісні К. М'яскова на вірші С. Острового «Живая память», «Брест», «На войне, как на войне», В. Гавриліна на вірші В. Максимова «Два брата», П. Майбороди на вірші М. Стельмаха «Партизанська дума», О. Білаша на вірші Д. Павличка «Сибіряки», не залишать байдужими слухачів українські народні пісні «Чумарочка рябесенька», «Кучерява Катерина» (обробки К. М'яскова), «Їхав, їхав козак містом» (опрацювання С. Павлюченка), «Ой видно село» (вірші Б. Лепкого) «Ой у полі криниченька», «Ой у полі верба» та ін.

Серед музикантів, чия строкова служба минула у Ансамблі, а подальша творча діяльність принесла визнання в Україні та світі, є диригенти, педагоги, співаки та солісти-інструменталісти, такі як С. Анісімов, І. Борко, О. Бритва, А. Верес, В. Гога, Р. Гриньків, М. Дідик, О. Дроб'язко, П. Зібров, А. Іваніш, С. Іванов, Ю. Карнаух, С. Коваль, С. Лупалов, В. Лупанов, Г. Марценюк, В. Марунич, С. Рожелюк, В. Самофалов, В. Сіренко, Ю. Топілін, О. Фіщук, П. Чухрай, В. Шамо, М. Шопша та інші [2, с. 7]. У травні 2009 року на творчому вечорі І. Борка в прямому ефірі Українського радіо Станіслав Євстигнійович, пригадуючи роки роботи з Ансамблем, зауважив: «Я хотів би подякувати долі за те, що вона мене звела у свій час з такими співаками, музикантами – з прекрасним колективом».

Слід зауважити, що паралельно з роботою в Ансамблі С. Павлюченко із 1974 року викладає в Інституті культури (нині Київський національний університет культури і мистецтв), де

також працює з хорами. Спочатку зі студентами заочної форми навчання, з жіночим хором, а з 1984 року – з мішаним хором студентів стаціонару [5]. То ж практично весь період роботи в Ансамблі він керував одночасно двома колективами з різним складом і виконавськими завданнями. Траплялося, що у концерті на сцені працювали артисти одразу обох колективів. Так для виконання пісні М. Балеми «Козацькому роду нема переводу» у звітному концерті Інституту, для підсилення чоловічого складу С. Павлюченко залучив співаків з Ансамблю.

Двадцять два роки очолював С. Павлюченко Ансамбль пісні і танцю ЧЗПО, та у 1993 році він звільняється і реалізовує творчий потенціал із Українським народним хором Київського державного інституту культури.

Український народний хор Київського національного університету культури і мистецтв, по суті навчальний студентський хор, під орудою С. Павлюченка вийшов на рівень діючого концертного колективу, став постійним учасником концертів присвячених видатним музикантам та поетам, брав участь у численних хорових асамблеях, міських, регіональних, Всеукраїнських та міжнародних фестивалях, виступав у концертах поряд з професійними колективами, такими як Театр фольклору «Берегиня», Черкаський народний хор, Ансамбль пісні і танцю «Льонок», Національний академічний заслужений український народний хор ім. Г. Верьовки, Білоруський державний народний хор ім. Г. Цітовича. На пропозицію заспівати соло з хором охоче відгукувалися народні артисти України В. Ватаманюк, Н. Матвієнко, Ф. Мустафаєв, С. Пікульський, С. Фіцич, Н. Цюпа та ін.

Не можна оминути питання формування репертуару. Насамперед увагу С. Павлюченка привертали твори сповнені правдивості і переконливості поетичних образів, внутрішньої драматургії. У довгому переліку репертуару бачимо твори М. Балеми, О. Білаша, Г. Верьовки, В. Зубицького, О. Зуєва, А. Кос-Анатольського, П. Майбороди, О. Осадчого, А. Пашкевича, І. Поклада, О. Семенова, І. Сльоти, Є. Станковича, К. Стеценка, І. Шамо, обробки народних пісень А. Авдієвського, І. Бідака, Г. Верьовки, Г. Гаврилець, М. Гайворонського, П. Козицького, М. Кречка, М. Куща, М. Леонтовича, Я. Орлова, Є. Савчука, В. Ступницького, В. Суржі, М. Хоменка, О. Шпачинського та ін.

Народні пісні С. Павлюченко сприймав як філософські твори, виконання яких потребує особливої виваженості. С. Павлюченко є автором опрацювань низки народних пісень, аналізу яких варто приділити окрему наукову розвідку. Маестро виконав не одне аранжування авторських творів, часом це були радикальні втручання, «дотягування» (вислів С. Павлюченка – *авт.*), які не раз рятували пісні від пилу книжкових полиць і давали їм нове життя. На запитання Лесі Дичко чому він, прекрасно відчуваючи тембри і форму, не займається композицією, Станіслав Євстигнійович відповів, що воліє залишатися непоганим виконавцем, аніж ставати посереднім композитором.

Як розповідав С. Павлюченко, партитури він зазвичай писав уночі, коли ніхто не відволікав. Практично ніколи не послуговувався фортепіано, а всі партії тихенько мугикав або насвистував. Був період коли єдиним свідком його творчої роботи ставав кіт, котрий лягав під настільною лампою і уважно слідкував за олівцем.

У ретроспективі творчої діяльності Українського народного хору Київського національного університету культури і мистецтв у 2000-2010 рр., спостерігаємо активну організацію різноманітних мистецьких проектів. В 2001 році в рамках Хорової асамблеї була представлена концертна програма на два відділення «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине» присвячена 140-річниці прощання з Кобзарем. В 2002 році відбулася серія концертів з нагоди 30-річчя діяльності кафедри фольклористики, народнопісенного та інструментального виконавства (нині кафедра народнопісенного та хорового мистецтва), на якій власне і діє колектив. В 2003 році з мистецькою акцією «Любіть народну пісню» хор здійснив тур містами України (Вінниця, Тульчин, Кіровоград, Олександрія, Канів, Чернігів). Навесні 2005 року хор виступив у Івано-Франківській обласній філармонії. Визначною подією того ж року став концерт-настрій «Пісня чистого поля» присвячений 110-річчю від дня народження Г.Г. Верьовки. Схвальні відгуки про захід опублікували газети «Сільські вісті», «Хрещатик», «Україна молода». Телевізійну версію концерту згодом мали змогу оцінити глядачі Першого національного каналу та ТРК «Київ». У 2006 році концертну програму присвячену Г. Г. Верьовці презентували у Чернігові. Восени 2008 року тригодинну концертну програму презентували на фестивалі «Осінь золота» (м. Біла Церква).

С. Павлюченко записував твори до фонду Українського радіо як з професійними колективами, так і з навчально-концертним хором. Хоча ставлення його до аудіо-записів було неоднозначне, з одного боку він вважав їх малодостовірними і умовно досконалими, а з іншого – сприймав позитивно, як фіксацію виконаної роботи і пам'ять. Отже у 1996 році Український народний хор записав кілька творів без супроводу, це українські народні пісні в опрацюваннях І. Бідака («Червоная калинонька», «Не сходило вранці сонечко»), Г. Верьовки («Ой ти, дівчино, чом зажурилась»), М. Гайворонського («Ой верше мій, верше»), та твори в супроводі оркестру народних інструментів Київського національного університету культури і мистецтв: «За горами, за хмарами» (українська народна пісня, опрацювання та інструментовка С. Павлюченка), «Ви – наша молитва, мамо» (О. Осадчий, вірші Л. Татаренка, аранжування та інструментування С. Павлюченка), «Коляда» (І. Поклад, вірші М. Ткача, з музики до вистави «Ніч перед Різдвом»).

Знайшли своє місце у фондах Українського радіо записи творів В. Тилика у виконанні Н. Пелех в супроводі Оркестру народних інструментів Національної радіокомпанії України, диригент С. Павлюченко («Елегія», «Іванку, Іванку», 1997).

На початку 2000-х років налагоджується творча співпраця між хором під орудою С. Павлюченка та Академічним оркестром народної та популярної музики Національної радіокомпанії України, очолюваний народним артистом України С. Литвиненком. Художній керівник оркестру без вагань поступався місцем за диригентським

пультом своєму колезі. Можливо тому, що С. Павлюченко не лише по-особливому впливав на хор, а й досконало знав принесені в оркестр партитури (майже всі інструментування були створені ним – *авт.*) і професійно працював з оркестром. Силами згадуваних колективів у 2001–2009 рр. здійснювалися записи до фонду, відбулося декілька радіопередач у прямому ефірі тощо.

Зібравши у 2009 році записи Українського народного хору Київського національного університету культури і мистецтв з'ясувалося, що загальна тривалість звучання дозволяє випустити два аудіо-диски [3]. С. Павлюченко дає назву альбому «Пісня – душі криниця: концерт-настрій», ретельно вивіряє порядок номерів у наслідок чого виникають чотири тематичні розділи:

I. «Думи Кобзареві» – містить твори українських композиторів Д. Крижанівського, Г. Верьовки, П. Майбороди, Я. Орлова на вірші Т.Г. Шевченка.

II. «Любіть народну пісню» – зібрано пісні в опрацюваннях І. Бідака, Г. Верьовки, М. Гайворонського, О. Кошиця, С. Павлюченка, В. Парфенюка.

III. «Материнська доля» – розділ складається з творів О. Білаша, О. Осадчого, А. Пашкевича, І. Сльоти І. Шамо на вірші В. Симоненка, М. Ткача, Д. Луценка, А. Камінчука, М. Томенка.

IV. «Згадай рідний край» – розділ увібрав у себе твори О. Білаша, П. Майбороди, І. Поклада, О. Семенова, О. Чухрая.

З українським народним хором КНУКіМ С. Павлюченко планував, але з різних причин не встиг записати I частину однойменної кантати А. Пашкевича «Лебеді материнства», пісню-думу «Князівна Либідь» А. Кос-Анатольського, «Ой горе тій чайці» народну пісню в обробці Г. Гаврилець та ін.

Окрім записів здійснених з колективами якими безпосередньо керував С. Павлюченко були й інші, зроблені з вокальним тріо хору ім. Г.Г. Верьовки, до складу якого увійшли випускниці Студії 1966 року, а нині народні артистки України В. Мартиненко, П. Павлюченко та Н. Цюпа. Для них Станіслав Євстигнійович створив кілька обробок народних пісень та аранжувань. Зокрема в аудіо-CD тріо «З народних джерел» увійшли записи пісень «Ой пішов мій чоловіченько», «За горами, за хмарами», «Скрипливії ворітечка», «Ой не рости, кропе».

Створювалися нові аранжування й записи для зйомок у телевізійних проектах «Шевченківський вечір» та «Мамо, вічна і кохана». Наприклад «Попурі» для соліста і мішаного хору, в яке увійшли такі мега-популярні пісні як «А льон цвіте», «Ой чорна я си, чорна», «Пісня про рушник», «Червона рута», «Києве мій», «Реве та стогне Дніпр широкий». Для одного з таких проектів було створено вокально-хореографічну композицію «Доле моя, Україно». Для втілення ідеї було залучено ще три творчі колектив, а саме ансамбль ударних інструментів «ARS NOVA» (художній керівник Г. Черненко), Академічний оркестр народної та популярної музики Національної радіокомпанії України (художній керівник С. Литвиненко) та хореографічний ансамбль «Сузір'я Аніко» (художній керівник А. Рехвіашвілі) [4, с. 186].

Власне для телевізійних зйомок С.Павлюченко аранжував твори «Реве та стогне Дніпр широкий» (Д. Крижанівський, вірші Т. Шевченка, інструментовка В. Самофалова), «Виглядала мати сина» (О. Білаш, вірші М. Томенка, інструментовка С. Павлюченка), вони, як і «Молитва за Україну», згодом були прийняті художньою радою до фонду Національної радіокомпанії України.

Твіри І. Шамо «Де гори Карпати», «Осіннє золото», «Києве мій» стали останніми, які С. Павлюченко аранжував для народного хору. Завершивши 22 серпня 2010 року роботу над хоровою партитурою «Де гори Карпати» він надіслав її електронною поштою із короткою запискою: «Надсилаю тобі хворі «творчі» зусилля. Оцінюй. Швидше за все диригуватимеш прем'єрою». Прем'єра відбулася 12 вересня 2010 року на врученні літературно-мистецької премій імені Д. Луценка «Осіннє золото» у рідному селі поета Березова Рудка, на Полтавщині.

Останній концертний виступ який готував С. Павлюченко з Українським народним хором Київського національного університету культури і мистецтв був присвячений пам'яті композитора І. Шамо. На той час фізичну снагу Маестро майже відібрала важка хвороба, але його сила духу була незламною. Хорову партитуру «Осіннє золото» С. Павлюченко ще набрав сам, а «Києве мій» – частково надиктував. Сам він вже не диригував, але відвідував окремі хорові репетиції і керував постановкою творів. Останній його публічний виступ відбувся 28 листопада 2010 року в Колонному залі ім. М.В. Лисенка Національної філармонії України.

Для більш об'єктивного сприйняття особистості С.Є. Павлюченка слід хоча б побіжно торкнутися його інтересів у житті та взаємовідносин з людьми. С. Павлюченко прожив у шлюбі понад 40 років, був люблячим батьком і турботливим дідусем. Він був відкритий до спілкування, щиро радів професійним успіхам колег, розраховував на порядність людей. Проявом сердечного ставлення до Станіслава Євстигнійовича ставали зворушливі звістки від студенток, які щойно народивши дитину надсилали йому sms-повідомлення на кшталт: «У Вас народився онук». Владик, один з таких названих онуків, в силу обставин часто бував на хорових репетиціях, та й за межами навчальної аудиторії спілкувався зі Станіславом Євстигнійовичем, і на правах дитини називав його Стасиком. Якось на запитання, ким він хоче стати коли виросте, хлопчик без вагань відповів: «Я буду Стасиком». Не забували свого керівника і колишні солдатики, що проходили службу в Ансамблі пісні і танцю ЧЗПО. Часом вони організовували зустрічі на День прикордонника 28 травня, й запрошували на них свого орудника. Отже і в їхньому житті він залишив слід.

На початку 2011 року Головною вченою радою було прийнято рішення про надання Українському народному хору Київського національного університету культури і мистецтв імені Станіслава Павлюченка. Очолює колектив і продовжує традиції українського народного хорового мистецтва вихованка Станіслава Євстигнійовича О. Скопцова. За її ініціативи у 2012 році було знято телевізійний фільм «Пісня любові» про хор та його багаторічного художнього керівника.

Висновки. Станіслав Євстигнійович Павлюченко був енергійною, сповненою життя люди-

ною, багатогранною особистістю. Він продукував нові ідеї, невтомно й самовіддано працював, прожив насичене творче життя і вписав не одну яскраву сторінку в історію музичного мистецтва України. Впродовж усього життя С. Павлюченко працював із молоддю, у людських думках, серцях і душах він віднаходив найкращі сторони, пробуджував їх, плекав, змінюючи світогляд, скеровуючи життєві вектори на безперервне самовдосконалення.

Список літератури:

1. Магаліс О.В. Творча діяльність С.Є. Павлюченка в контексті українського професійного хорового мистецтва // програма Всеукр. наук.-практ. конф. «Мистецька освіта: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції» / Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2016. – С. 9.
2. Павлюченко П.Г., Скаченко О.О., Ткаченко В.В. Павлюченко Станіслав Євстигнійович: біобібліогр. покажч. до 75-річчя від дня народження / уклад. П.Г. Павлюченко, О.О. Скаченко, В.В. Ткаченко; М-во культури України, КНУКіМ, Бібліотека. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – 88 с.: іл., портр.
3. Пісня – душі криниця: концерт-настрій Українського народного хору [Звукозапис] / виконує Український народний хор Київського національного університету культури і мистецтв; диригент С. Павлюченко; керівник проекту В.П. Дячук; редактор В.В. Ткаченко; дизайн Є.О. Павліченко. – К.: КНУКіМ, 2009. – 2 ел. опт. диски.
4. Скаченко О.О., Ткаченко В.В. Об'єднані любов'ю до української пісні: біобібліогр. покажч. (присвячено 40-річчю кафедри фольклору та народнопісенного виконавства КНУКіМ) / гол. ред. М.М. Поплавський; наук. ред. А.І. Іваницький; уклад.: О.О. Скаченко, В.В. Ткаченко; М-во культури України, КНУКіМ. – К., 2012. – 210 с.
5. Ткаченко В.В. Педагогічна діяльність Станіслава Павлюченка (до 80-річчя від дня народження) [Текст] / В.В. Ткаченко // Молодий вчений. – 2017. – № 3.
6. Ткаченко В.В. Український народний хор імені Станіслава Павлюченка. Історія та сучасність [Текст] / В.В. Ткаченко // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 43-46.

Ткаченко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАНИСЛАВА ПАВЛЮЧЕНКО

Аннотация
Статья посвящена творческой деятельности дирижера-хормейстера, народного артиста Украины, профессора Станислава Павлюченко. Часть статьи воспроизводит воспоминания о его детстве, что по мнению автора позволяет лучше понять условия формирования личности С. Павлюченко. Отдельно рассмотрены творческие достижения работы в трех коллективах: в Государственном украинском народном хоре им. Г. Г. Веревки, в Ансамбле песни и пляски Краснознаменного Западного пограничного округа и в Украинском народном хоре Киевского национального университета культуры и искусств.
Ключевые слова: С. Павлюченко, дирижер, ансамбль песни и танца, хор, репертуар.

Tkachenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

CREATIVE ACTIVITY STANISLAV PAVLYUCHENKO

Summary
The article is dedicated to the creative activity of conductor, choirmaster, People's Artist of Ukraine, Professor Stanislav Pavlyuchenko. Part of the article reflects memories of his childhood, according to the author to better understand the conditions of identity formation S. Pavlyuchenko. Separately considered creative achievements of three groups: The State Ukrainian Folk Choir named. G. Veriovka, a Song and Dance Ensemble of the Red Western boundary district and Ukrainian Folk Choir Kyiv National University of Culture and Arts.
Keywords: С. Pavlyuchenko, conductor, Song and Dance Ensemble, choir, repertoire.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 008:7

ПОЛІТИКА КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ МОВОЮ МИСТЕЦТВА ТА КУЛЬТУРИ: УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА У СУЧАСНІЙ ІСПАНІЇ

Гродська Е.Б.
Одеський національний політехнічний університет

У статті на прикладі сучасної Іспанії продемонстровано, що культурна дипломатія дає можливість донести до закордонної аудиторії важливі питання щодо рідної культури на мові мистецтва та культури. Українці, які проживають закордоном, давно зрозуміли дієвість культурної дипломатії. Це справжня, хоч і любительська мережа культурної дипломатії нашої країни. Кожного дня українські закордонні громадські організації самовіддано працюють над промоцією України. Усі культурні ініціативи приносять велику користь для захисту інтересів України та для формування її позитивного іміджу.
Ключові слова: культурна дипломатія, українська діаспора, інформаційна політика, культурно-мистецькі заходи, міжкультурна комунікація, міжнародний імідж.

Постановка проблеми. Сьогодні неможливо уявити розвиток дипломатичних контактів між державами без культурної складової. Культурні зв'язки стали невід'ємною частиною дипломатичної діяльності практично будь-якої країни. Тренд культурної дипломатії вже давно застосовують провідні світові актори міжнародних відносин для просування своїх інтересів, говорячи про «м'яку силу» (*«soft power»*) [6]. Культурна дипломатія дає можливість донести до закордонної аудиторії важливі питання країни щодо рідної культури на мові мистецтва та культури і як один із засобів зовнішньополітичного комунікативного обміну активно використовується країнами світу для покращення власного іміджу та конкурентоспроможності; досягнення основоположних цілей зовнішньої політики держави; реалізації державної культурної політики, популяризації власної культури, посилення культурної присутності у світі. Головним принципом культурної дипломатії є готовність до міжкультурних комунікацій та міжкультурного діалогу, толерантність та відкритість до інших культур. Вона сприяє створенню атмосфери міжнародної довіри, підтримки, діалогу та взаєморозуміння.

Для України на сучасному етапі, культурна дипломатія може стати «рятувальним колом» в інформаційній війні з Росією. Слабкість нашої державної інформаційної політики не дає можливості гідно протистояти інформаційним атакам країни-агресора, натомість культурна дипломатія спроможна показати справжню ідентичність та прагнення української нації. Вона нівелює значну частину різних маніпулятивних атак, доносячи безпосередньо до іноземців правдиву інформацію у доступному для сприйняття форматі.

Аналіз вказаної проблематики потребує застосування полідисциплінарних підходів, використання дослідницького інструментарію культурології, теорії комунікації, економічної теорії, політичної психології, менеджменту, теорії міжнародних стосунків. У провідних західних країнах культурна дипломатія є об'єктом активних теоретичних досліджень (так, у Берліні функціонує Інститут культурної дипломатії (Institute for Cultural Diplomacy) і ефективною дипломатичною практикою (у Державному департаменті США функціонує Консультативний комітет з культурної дипломатії).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо кинути ретроспективний погляд на публікації останнього часу, то неважко встановити той факт, що вагомий внесок у вивчення даної теми зробили відомі науковці С. Здіорук [2], Дж. Най [6], К. Лихогляд [5] і багато інших. Перелічені автори в своїх роботах торкаються найрізноманітніших аспектів феномена культурної дипломатії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, аналіз культурної дипломатії як чинника та невикористаного ресурсу розвитку міжнародних стосунків є новим напрямком вітчизняних досліджень, що актуалізує обрану тематику. Особливої ваги набувають питання інноваційної функції культури, проблеми розвитку вітчизняних креативних індустрій у руслі європейської культурної політики, їхній вплив на вирішення проблеми зайнятості, соціальний та економічний ефект культурної дипломатії.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є аналіз феномена культурної дипломатії, що її втілює українська діаспора у Іспанії. Саме вона орієнтована на сприяння і промоцію української мови, мистецтва та культурної спадщини через проведення культурних і мистецьких заходів, пропагандистську роботу культурних інституцій.

Ми спробували продемонструвати, що культурна дипломатія є одним із проявів інноваційних зрушень у галузі культури з огляду на ті перспективи, які вона відкриває для зміцнення міжнародного іміджу України в її нових реаліях.

Нашим завданням було показати, що метою культурної дипломатії держави є вплив на політичну та економічну еліту інших держав та транснаціональних акторів задля пояснення та просування своїх культурних ідеалів та системи цінностей («культурна дипломатія показує душу нації» [10]) і забезпечення тим самим підтримки міжнародною

спільнотою власних національних економічних і політичних цілей та національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміни «культурна дипломатія», «зовнішня культурна політика» увійшли в науковий обіг порівняно нещодавно, приблизно на рубежі 80-90-х рр. минулого століття, коли з ініціативи Ради Європи деякі держави, що входять до її складу, стали готувати доповіді про власну культурну політику. Культурну дипломатію визначають як тип громадської дипломатії, що включає «обмін ідеями, цінностями, традиціями та іншими аспектами культури або ідентичності» [12].

У Стратегії розвитку Європи «Європа-2020» культура визнається джерелом економічного зростання та подолання безробіття [11] У World Cities Culture Report 2012 зазначено, що можливості культури та економічні успіхи держав є взаємопов'язаними, багата культура стає джерелом економічного успіху [13]. Це підтверджує досвід провідних країн світу. Окремі європейські країни від експорту культурного продукту отримують до 30% державного бюджету, у США культурна індустрія є третьою за прибутковістю [5].

Наша держава має не тільки осмислити європейський досвід, але й запозичити найбільш ефективні моделі задля посилення своєї культурної присутності в Європі та світі.

Від ефективності окресленої політики залежить вирішення таких питань, як налагодження багатовекторної плідної співпраці з іноземними партнерами й реалізація на регулярній основі різноманітних копродукційних проектів, підвищення конкурентоспроможності національного культурного продукту та багато інших опцій, покликаних формувати на світовому ринку самий бренд «Україна» [8].

Значних зусиль до цього докладаються члени мережі *Global Ukrainians*. Адже ключовими факторами успішного просування інтересів України у світі є синергія спільних дій, копродукція, спільні проекти які допоможуть покращити імідж України та її місце в світовій політичній ієрархії. Важливий стратегічний фактор – це вдале поєднання народної бізнес-дипломатії та культурної дипломатії. Саме над цими питаннями працював III Форум Global Ukrainians 15-16-го липня 2016 року у Києві.

Культурна дипломатія у практичному вимірі передбачає встановлення більш змістовних і динамічних міжнародних зв'язків, ніж дипломатія традиційна. Підґрунтям для створення українських інституцій в Європі є вже напрацьовані зв'язки між приватними учасниками культурного процесу, діяльність осередків української діаспори, робота культурно-інформаційних центрів у складі дипломатичних установ закордоном.

Різноманіття культурних ініціатив вражає – дні культури, покази фільмів, спектаклі, виставки, конференції, презентації книг, дитячі виступи, різні фестивалі, тощо. Велика кількість ініціатив впроваджується в сфері кіно, адже кінематограф є чи не найяскравішим інструментом культурної дипломатії. Показами відповідного кіно, активісти привертають пряму увагу до українських проблем, наприклад, до проблеми незаконно ув'язнених українців в Росії (показуючи кіно про Олександра Сєнцова у Гонконгу, збираючи підписи на їх підтримку під час фестивалю *«Cinema Italia Oggi 2016»* у Варшаві, показуючи фільм *«Звільніть Олега Сенцова»* у Берліні). Організовуються цілі тури українських стрічок – дні українського кіно (в Брюсселі, Лондоні, Будапешті, Берліні) та турне *«Побачити Україну: Docudays UA мандрує світом»* (Франція, Греція, Німеччина, Італія, Іспанія) [1].

Українці, які проживають закордоном, давно зрозуміли дієвість народної культурної дипломатії. Значним і часто недооціненим є внесок в просування України з боку робочих мігрантів, які об'єднуються закордоном в союзи, створюють центри культури і видають періодичні видання. Це справжня, хоч і любительська мережа культурної дипломатії нашої країни.

Говорячи про промоцію України закордоном та про культурну дипломатію не можливо не згадати про українську діаспору в Королівстві Іспанія. «Тут є дуже важливий актив України – українська діаспора в Іспанії. Вона досягає 100 тисяч чоловік, і вона дуже згуртована, у неї позитивний імідж, це дуже шановна громада, хоча їм доводиться працювати над тим, як її сприймають. Я вважаю українську діаспору впливовим активом українського міністерства закордонних справ або української влади в цілому, за допомогою якого можна поліпшити імідж країни в Іспанії» – підкреслює Ніколас де Педро, експерт Центру міжнародних відносин, CIDOB, Барселона [7].

Цікавою ініціативою є великий Іспано-український центр, відкритий у Мадриді, майже в центрі міста. Принципом діяльності установи є налагодження взаємного пізнання і комунікації між місцевим населенням та іммігрантами. Тут можна отримати правову допомогу, записатися на курси іспанської, української, російської та французької мови, отримати допомогу в пошуку житла і роботи, а також взяти участь в різних культурних заходах.

Також привертають велику увагу зі сторони іноземних громадян фестивалі та концерти, які проводять закордонні українці. Так, з 2 по 4 вересня 2016 року в містах Ллорет е Мар та Барселоні з нагоди Дня Незалежності України проходив II Міжнародний фестиваль української культури «UcraïnaFest». Головною метою свята були: популяризація української народної, сучасної та фольклорної творчості, взаємозбагачення культурних традицій, обмін досвідом творчої діяльності композиторів, поетів, хореографів, музичних керівників, продюсерів, фотографів, дизайнерів національного одягу, народних митців, кулінарів та поварів української національної кухні. А також розширення культурних, туристичних, інформаційних та ділових зв'язків через засоби творчого спілкування між державами Україна та Іспанія.

Варто згадати також такі унікальні проекти як веб-портал «Іван Франко для іспанського світу», який запустило Українське товариство Університету Валенсії до роковин Великого Каменяра. Про це йдеться в прес-релізі студентського товариства Університету Валенсії «Acció UV – Ucraïna». Організатори зазначили, що сайт націлений на іспаномовного користувача та може бути корисним українцям у іспаномовних осередках та діаспорі [3].

А є й більш системні ініціативи, які одразу включають кілька напрямків, що забезпечує більш широку комунікацію з закордонним населенням. Зокрема, це річні загальні наради Світового конгресу українців (СКУ), насичені багатьма заходами, що так чи інакше пов'язувалися з підтримкою українського народу в боротьбі за його суверенітет і національну цілісність. У своїй промові президент СКУ Євген Чолій висвітлив основну діяльність очолюваної ним організації упродовж минулого року, акцентуючи увагу на підтримці України. Під час робочих засідань розглядалися насущні питання протидії російській дезінформації та поширення достовірної інформації про Україну, захисту людських і громадянських прав українців, координація та посилення міжнародних зусиль на підтримку України.

Наочною ілюстрацією того, як наші митці руйнують стереотипи про Україну, стала низка культурно-мистецьких заходів, проведених за сприяння Посольства України в Королівстві Іспанія. Приміром, у найбільшому університеті Іспанії – Комплутенсе відбулося відкриття фотовиставки іспанського фотографа І. Санчеса «Слава Україні! Героям Слава!», присвяченої подіям лютого 2014 року на Майдані в Києві. Виставку було організовано за сприяння Генерального архіву регіону Мурсія, української асоціації «Українці регіону Мурсія», Посольства України в Іспанії та адміністрації факультету філології університету Комплутенсе. Спробу розкрити якомога ширшому колу людей правдиву, не викривлену російською пропагандою інформацію про ситуацію в Україні, здійснили організатори мистецької акції – виставки-благодійного аукціону «Rezo por Ucrania» («Молюся за Україну») робіт українських художників та фотомитців, що відкрилася у Центрі авангардного мистецтва «Ла Неомудехар» (Мадрид). В експозиції було представлено понад три десятки робіт від митців з усієї України, серед них – живопис, графіка, скульптура (в тому числі кераміка), живопис на склі тощо. У категорії відеоарту продемонстровано короткометражні фільми студії BABYLON'13.

19 листопада 2015 р. Україна приєдналася до проекту «Креативна Європа», що розрахований на 2014-2020 рр. Проект із бюджетом 1,46 млрд. євро спрямований на підтримку європейського культурного сектору як пріоритетного для соціально-економічного розвитку Європи [9]. Це надає нових імпульсів розвитку культурної дипломатії України, що може спиратися на досвід та фінансову підтримку ЄС.

Престиж держави та її міжнародний статус великою мірою залежать від того, як працює її культурна дипломатія та як функціонують установи, що її представляють. Особливо це важливо в період, коли проти України ведеться вкрай агресивна гібридна війна, вагомою складовою якої є інформаційні й дипломатичні чинники.

Тому дуже важливим є створення у рамках інформаційної кампанії Ukraine. All about U сучасного і потужного інформаційного порталу про Україну, який міститиме всебічну інформацію про нашу країну, її історію та культуру, політичний устрій, економіку та інвестиційні можливості, здобутки та потенціал, а також туристичні ресурси.

Сучасне мистецтво – потужний механізм просування іміджу України у світі. Важливо, щоб інформація про мистецькі події в Україні регулярно і оперативно доносилася до спеціалізованих міжнародних видань та арт-критиків. Українське сучасне мистецтво має стати частиною культурної дипломатії України та важливою складовою національної брендингової стратегії [4].

Висновки з даного дослідження і перспективи. В результаті проведеного дослідження можна прийти до висновків, що культурна дипломатія – особлива сфера дипломатичної діяльності, орієнтована на сприяння і промоцію української мови, мистецтва та культурної спадщини через проведення культурних і мистецьких заходів, пропагандистську роботу культурних інституцій за кордоном.

Кожного дня українські закордонні громадські організації самовіддано працюють над промоцією України, не чекаючи нагороди від держави за свої заслуги. Та все ж, вони вміють не просто зорганізувати свою діяльність, але й заохотити одне одного до ще більш інтенсивної діяльності, запроваджуючи власні цікаві відзнаки.

Безсумнівно, усі культурні ініціативи приносять велику користь для промоції та захисту інтересів України, та для формування її позитивного іміджу. Проте необхідним є системний підхід до культурної дипломатії, формування чіткої інституційної структури, яка б забезпечила синергію зусиль, комплексність та, як наслідок, більшу результативність інструментів культурної дипломатії.

В контексті розгляду закордонного досвіду варто підсумувати, що в Україні уже є створені початки для синергії зусиль різних українських культурних ініціатив у світі. Організація Global Ukraine створює сприятливі умови для розвитку української глобальної комунікаційної платформи з українськими активними лідерами-експатами які проживають у понад 70-ти країнах світу.

У підсумку, можна зазначити, що політика культурної дипломатії є одним із проявів інноваційних зрушень у галузі культури з огляду на ті перспективи, які вона відкриває для зміцнення міжнародного іміджу України в її нових реаліях.

Список літератури:

1. Global Ukrainians в пошуках нової моделі української народної культурної дипломатії · Global Ukraine News. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://global-ukraine-news.org/ru/2016/06/22/global-ukrainians-v-poshukah-novoyi-modeli-ukrayinskoyi-narodnoyi-kulturnoyi-dyplomatiyi/
2. Здіорук С. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / С. Здіорук // – К.: Університет «Україна», 2010. – 405 с.
3. Іван Франко для іспанського світу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.ivanfranko.es
4. Інформаційний портал України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brandukraine.org/e/
5. Лихогляд К. Культура як індустрія / К. Лихогляд // День. – 2012. – № 37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/taym-aut/kultura-yak-industriya

6. Най Дж. Soft power, или «мягкая сила» государства // Восток: альм. 2006. № 5(41). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www. situation. ru /app / j_art_1165.htm (дата обращения 07.07.2011).
7. Нужно очень много делать, чтобы подать в Испании настоящий имидж Украины. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://day.kyiv.ua/ru/article/den-planety/nuzhno-ochen-mnogo-delat-chtoby-podat-v-ispanii-nastoyashchiy-imidzh-ukrainy
8. Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1522/
9. Creative Europe. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu/programmes/creative-europe/opportunities/index_en.htm; http://ec. europa.eu/programmes/creative-europe/opportunities/documents/agreement-ukraine_en.pdf
10. Cultural Diplomacy The Linchpin of Public Diplomacy Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy U.S. Department of State September 2005 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf
11. EUROPE 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eunec. vlor. be/detail_bestanden/doc014%20Europe%202020.pdf
12. What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power? Institute for Cultural Diplomacy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy
13. World Cities Culture Report 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iau-idf.fr/fileadmin/NewEtudes/Etude_1030/WorldCitiesCultureReport2012.pdf

Гродская Э.Б.
Одесский национальный политехнический университет

ПОЛИТИКА КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ ЯЗЫКОМ ИСКУССТВА И КУЛЬТУРЫ: УКРАИНСКАЯ ДИАСПОРА В СОВРЕМЕННОЙ ИСПАНИИ

Аннотация
В статье на примере современной Испании продемонстрировано, что культурная дипломатия дает возможность донести до зарубежной аудитории важные вопросы родной культуры на языке искусства и культуры. Украинцы, проживающие за рубежом, давно поняли действенность культурной дипломатии. Это настоящая, хоть и любительская сеть культурной дипломатии нашей страны. Каждый день украинские зарубежные общественные организации самоотверженно работают над продвижением имиджа Украины. Все культурные инициативы приносят большую пользу для защиты интересов Украины и для формирования ее положительного имиджа.
Ключевые слова: культурная дипломатия, украинская диаспора, информационная политика, культурно-художественные мероприятия, межкультурная коммуникация, международный имидж.

Grodska E.B.
Odessa National Polytechnic University

POLICY OF CULTURAL DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES: UKRAINIAN DIASPORA IN MODERN SPAIN

Summary
The article represents on the example of modern Spain that cultural diplomacy makes it possible to convey to foreign audiences the important issues of the country in terms of art and culture. Ukrainians living abroad have long realized the effectiveness of cultural diplomacy. It is true, though amateur network of cultural diplomacy of our country. Every day Ukrainian foreign public organizations selflessly work to promote the image of Ukraine. All the cultural initiatives have a great benefit to protect the interests of Ukraine, and for the formation of its positive image.
Keywords: cultural diplomacy, Ukrainian diaspora, information policy, cultural and artistic events, intercultural communication, international image.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.371.42

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Адаменко О.О.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті обґрунтовано умови використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки підлітків при підготовці майбутніх соціальних працівників. Розкрито сутність професійної підготовки соціального працівника до взаємодії з девіантними підлітками в процесі викладання фахових дисциплін. Проаналізовано основні етапи роботи над проектами. Охарактеризовано результати реалізації проектів профілактики девіантної поведінки. Розроблено педагогічні умови використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки підлітків.
Ключові слова: соціальний працівник, проектна технологія, девіантна поведінка, профілактика, підлітки.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших проблем сучасної освітньо-виховної системи є зростання труднощів у виховній роботі з девіантними підлітками. Зростання їх кількості зумовлено різними причинами: це й надлишок вільного часу і невміння його раціонально використовувати, відсутність позитивних інтересів та цікавої діяльності поза школою, примітивні потреби, емоційна нестійкість, асоціальне спілкування та інші.

Молодь, а в першу чергу підлітки, потребують уваги дорослих і роз'яснення багатьох моральних проблем, соціальних явищ, політичних подій. У тісній взаємодії з батьками повинні співпрацювати вчителі, психологи, працівники медичних, культурних, просвітницьких, спортивних, громадських та інших установ та організації. Але й соціальні працівники повинні займати активну позицію у вирішенні даної проблеми.

Підготовка сучасного соціального працівника неможлива без готовності до профілактики різнобічних проявів соціально негативної поведінки людей, а саме: агресії, правопорушень, зловживання алкоголем і наркотиками, комп'ютерними та азартними іграми, схильності до суїциду та іншими проявами девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема девіантної поведінки підлітків в різні періоди ставала предметом як вітчизняних так і зарубіжних дослідників. Серед зарубіжних дослідників девіантної поведінки виділимо наступних: Акажанова А. [1], Гілінский Я. [2], Змановська Є. [3], Клейберг Ю., Кондрашенко В. [6], Кудрявцева В., Тюріков А. та інші. Їх роботи були присвячені актуальним питанням психології девіантної поведінки: феноменології даного явища, класифікації видів, механізмам функціонування та методам соціально-психологічної превенції та інтервенції. Висвітлювалися основні положення сучасних психологічних підходів до вирішення проблем девіантної поведінки.

В Україні над проблемою відхилень в поведінці плідно працювали: Галузінський В., Оржеховска В. [7], Квітковська Н. [4], Козубовська І. [5], Фіцула М. [8] та інші. У своїх роботах вони розкривали особливості розвитку дітей з відхиленнями у поведінці, причини відхилень, а також висвітлювали питання перевиховання та профілактики девіантної поведінки.

Серед вітчизняних дисертаційних досліджень останніх десяти років в яких досліджувалися проблеми девіантної поведінки та її профілактики виділимо наступних авторів: Андрусишин Н., Благута Р., Вєйландє Л., Малькова М., Немченко С., Окушко Т. та інші.

Ще однією проблемою нашого дослідження є вивчення стану професійної готовності майбутніх соціальних працівників до здійснення соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки. Цю проблему досліджували: Зобенько Н., Золотова Г., Малькова М., Пихтіна Н., Тютюник О. та інші.

На сучасному етапі, дослідження проектної технології все більше стосуються її використання в процесі навчання різних дисциплін та охоплюють широке коло вікових груп, це доводять роботи наступних науковців: Пєхоти О., Прокопенко А., Сисоєвої С., Тихонової Т., Шиян Н. та інших. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових робіт зазначеної тематики, досліджень, що присвячені використанню проектної технології для профілактики девіантної поведінки бракує.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз робіт дає підстави стверджувати, що проблема профілактики девіантної поведінки підлітків є актуальною і стала предметом дослідження багатьох як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з девіантними підлітками також широко висвітлена в наукових дослідженнях. Але проблема підготовки майбутніх соціальних працівників до використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки підлітків не стала предметом наукових досліджень, що і зумовило вибір даної теми.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні умов використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки підлітків при підготовці майбутніх соціальних працівників.

Об'єкт дослідження – процес підготовки майбутніх соціальних працівників до взаємодії з девіантними підлітками.

Предмет дослідження – педагогічні умови використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки підлітків.

Відповідно до мети було визначено наступні **завдання дослідження**:

1) здійснити аналіз проблеми дослідження й визначити ступінь її розробленості в сучасній педагогічній теорії;

2) виявити й обґрунтувати сутність професійної підготовки соціального працівника до взаємодії з девіантними підлітками в процесі викладання фахових дисциплін;

3) розробити педагогічні умови використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з девіантними підлітками здійснюється в процесі викладання наступних дисциплін: «Психології», «Педагогіки», «Соціальної роботи з різними групами клієнтів», «Практикуму з соціальної роботи» та ін. Але найбільший внесок в теоретичну і практичну підготовку соціальних працівників для роботи з девіантними підлітками здійснюється в процесі викладання дисципліни «Девіантологія».

Мета вивчення дисципліни «Девіантологія» – ознайомити студентів з основними типами, видами, формами та структурою девіантної поведінки, заходами та засобами профілактики різних форм девіацій; психолого-педагогічними підходами, що сприятимуть позбавленню від шкідливих звичок.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Девіантологія» є:

1) визначити предмет девіантології і її місце в системі наук;

2) сформувати сучасне уявлення про поняття, типи та форми девіантної поведінки та особливості її профілактики;

3) ознайомити студентів з системою методів дослідження девіантної поведінки

4) розвинути вміння щодо створення програм семінарів, тренінгів щодо профілактики девіантної поведінки серед дітей, підлітків, молоді та дорослого населення.

5) оволодіння вміннями створення соціальних проектів для профілактики девіантної поведінки підлітків.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні оволодіти наступними компетенціями:

– **Загальнопредметні:** розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя; здатність учитися; адаптивність і комунікабельність; толерантність;

– **Фахові:** уявлення про психофізіологічні особливості об'єктів соціального-забезпечення; володіння методами роботи з різними групами клієнтів системи соціального забезпечення;

– **Спеціалізовано-професійні:** здатність використовувати професійно-профільовані знання в реалізації програм профілактики соціального неблагополуччя різних груп клієнтів; здатність використовувати професійно-профільовані знання в соціальній профілактиці негативних проявів поведінки та формуванні здорового способу життя.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 225 годин / 7,5 кредити ECTS.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Специфіка девіантної поведінки особистості.

2. Форми девіантної поведінки особистості.

3. Діагностика, профілактика та корекція девіантної поведінки.

В процесі викладання дисципліни студенти знайомляться з основними категоріями і поняттями такими як: «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «соціальні девіації», «асоціальна поведінка», «антисоціальна поведінка» та ін.

Розкриваються вікові особливості девіантної поведінки різних вікових груп, а особливу увагу приділяється вивченню підліткового віку. Розглядаються наступні психологічні аспекти підлітків: тип темпераменту, акцентуації, нервово-психічні порушення, що сприяють розвитку девіацій поведінки.

При розкритті основних видів девіацій значну увагу приділяється особливостям протікання саме в підлітковому віці. В програмі лекційних і практичних занять вивчаємо наступні види девіантної поведінки: делінквентна поведінка; агресивна поведінка; адикції як вид відхилення в поведінці, хімічні та нехімічні адикції; суїцидальна поведінка; сексуальні девіації; вандалізм; віктимність.

Завершальним етапом ознайомлення майбутніх соціальних працівників з особливостями девіантної поведінки стало вивчення методів діагностики та сутності форм, методів та етапів профілактики та корекції девіантної поведінки.

Для систематизації, узагальнення і практичного застосування знань з даної дисципліни було запропоновано підготувати соціальні проекти для профілактики девіантної поведінки. А для подальшої реалізації впровадити їх під час навчальної і виробничої практики на тих базах, за якими закріплено студентів. А саме, у роботі з учнями загальноосвітніх шкіл, спеціалізованих загальноосвітніх закладів та шкіл-інтернатів міста Миколаєва. А також у закладах реабілітації і відновлення правопорушників, хімічно залежних, людей без певного місця проживання та інших проблемних категорій.

Робота над проектами розпочалася з визначення основних етапів.

1. Визначення проблеми. На цьому етапі студенти визначалися з видом девіантної поведінки, профілактику якої вони будуть здійснювати. Формувалися групи. Йшла активна пошукова робота інформації про дану проблему: теоретичних положень, методів діагностики, статистичних даних по Україні і за кордоном, визначалась актуальність і необхідність створення проекту.

2. Розробка плану проекту. На цьому етапі студенти креативно підходили до вибору назви проекту. Визначалися з проблемними питаннями, що будуть розв'язані в процесі виконання проекту. Найголовнішим завданням даного етапу стала підготовка плану проекту в якому не лише прописувалися поетапні кроки роботи над проектом, а й прогнозували створення інформаційних продуктів над якими буде працювати група. Були запропоновані основні інформаційні продукти проектної діяльності: мультимедійні

комп'ютерні презентації, відеоролики, створення соціальної реклами, брошури з порадами, методики діагностики певного виду девіантної поведінки на паперових носіях, а також комп'ютерні програми діагностик.

3. Підготовка проекту. Підготовка проекту здійснювалася згідно паспорту проекту, що включає наступні складові:

1. Назва проекту.
2. Коротка анотація проекту (актуальність проекту).
3. Автори і виконавці проекту.
4. Тип проекту.
5. Цільова група проекту.
6. Місце реалізації проекту (які заклади пропонується охопити).
7. Строки реалізації.
8. Мета.
9. Основні завдання і напрями проекту.
10. Очікувані результати (перелік вмінь та навичок, які будуть сформовані по завершенні реалізації проекту).
11. Матеріально-технічне, інформаційно-технічне та методичне забезпечення.
12. Очікуваний кінцевий продукт проекту.
13. Форма представлення кінцевого продукту.

4. Реалізація проекту. Представлення кінцевого продукту проходило в два етапи. Перший етап представлення продукту пройшов на заключному занятті з курсу «Девіантологія», на якому всі групи мали можливість не тільки представити свої проекти, а й проголосувати за найкращі з них. Це дало можливість при підведенні підсумків проаналізувати переваги і недоліки кожного проекту, а також розкрити потенціал наступної роботи над проектом.

Другий етап представлення продукту проводився на базах навчальної і виробничої практики, що дало можливість співпрацювати безпосередньо з клієнтами.

Серед найбільш актуальних проектів студентів 4 курсу спеціальності «Соціальна робота» хотілося виділити наступні проекти переможці:

1. «Стоп суїцид». Продуктами даного проекту стали: мультимедійна презентація, відеоролик, плакати з соціальною рекламою, інформаційні брошури з виділенням ознак підлітка, схильного до суїциду та порадами для батьків і вчителів.

2. «Інтернет-залежність». Даний проект включав наступні продукти: мультфільм про інтернет-залежність, мультимедійну презентацію, методики діагностики інтернет-залежності, брошури з порадами для батьків по профілактиці інтернет-залежності та рекомендації для підлітків. А також студенти створи відеоролик з соціальною рекламою.

3. «Профілактика алкоголізму». Цей проект окрім мультимедійної презентації виділився практичними розробками технологій профілактики алкоголізму: творчим спілкуванням з літературою і мистецтвом; профілактика із залученням до творчих колекціонувань; профілактика заглибленням в минуле; ведення щоденника; профілактика мандрівками. Також було розроблено поради щодо роботи з алкозалежними підлітками.

Усі проекти визвали жваве обговорення і викликали інтерес різних груп з якими проводилася дана робота.

Але ефективність використання проектної технології для профілактики девіантної поведінки можна підвищити при дотриманні наступних педагогічних умов:

– забезпечення міждисциплінарного підходу в змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до взаємодії з девіантними підлітками. Це можна здійснити при інтеграції міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків при викладанні дисциплін педагогічного, психологічного, соціологічного і медико-соціального блоку професійної підготовки;

– оволодіння майбутніми соціальними працівниками гуманістичним стилем педагогічного спілкування як основою для організації ефективної взаємодії з девіантними підлітками;

– формування умінь і навичок використання проектної технології як засобу профілактики різних видів девіантної поведінки.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Результати роботи над проектами по профілактиці девіантної поведінки показали високу ефективність їх використання у підготовці майбутніх соціальних працівників. Активне впровадження профілактичних соціальних проектів у навчально-виховний процес навчальних закладів та установ соціальної допомоги та підтримки сприятиме підвищенню ефективності роботи по профілактиці девіантної поведінки підлітків.

Список літератури:

1. Акажанова А.Т. Девиантология: учебное пособие / А.Т. Акажанова. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 114 с.
2. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других отклонений» / Я. Глинский. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Змановска. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 288 с.
4. Квітковська Н.В. Психологія девіантної поведінки учнів. Навчально-методичний посібник / Н.В. Квітковська. Миколаїв, 2010. – 240 с.
5. Козубовська І. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у Великій Британії / І. Козубовська, О. Бартош, А. Досін. – Ужгород: УжНУ, 2007. – 220 с.
6. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение у подростков: социально-психологические и психиатрические аспекты / В.Т. Кондрашенко. – Мн: Беларусь, 1988. – 206 с.
7. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Навч.-метод. посібник / В.М. Оржеховська. – К.: 1996. – 352 с.
8. Фіцула М.М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / М.М. Фіцула. – Тернопіль, 1981. – 104 с.

Адаменко О.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПРОЭКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ ПРОФИЛАКТИКИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
В статье обосновано условия использования проэктной технологии для профилактики девиантного поведения подростков при подготовке будущих социальных работников. Раскрыта сущность профессиональной подготовки социальных работников к взаимодействию с девиантными подростками в процессе изложения профильных дисциплин. Проанализированы основные этапы работы над проэктом. Подана характеристика результатов реализации проэктов профилактики девиантного поведения Разработаны педагогические условия для использования проэктной технологии для профилактики девиантного поведения подростков.
Ключевые слова: социальный работник, проэктная технология, девиантное поведение, профилактика, подростки.

Adamenko O.O.
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University

TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS FOR APPLICATION OF PROJECT TECHNOLOGIES FOR PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR AMONG TEENAGERS

Summary
The conditions of application of project technologies for prevention of deviant behavior among teenagers within the training of future social workers are grounded in the article. The essence of the social worker training for interaction with deviant teenagers in teaching professional disciplines is revealed. The project work basic stages are analyzed. The results of the realization of projects on prevention of deviant behavior are characterized. The pedagogical conditions of the project technology application for the prevention of deviant behavior among teenagers are developed.
Keywords: social worker, project technology, deviant behavior, prevention, teenagers.

УДК 364:159.9.072-173.5

ЛОКУС КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖІНОК-МАТЕРІВ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Борисова Ю.В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розглянуто загальні особливості психологічної сфери та ціннісних настанов жінок-матерів, які опинилися в складних життєвих обставинах. Відображено результати діагностики локусу контролю жінок, які мають життєві ускладнення. Визначено специфіку копінгових стратегій означеної категорії осіб. Наголошено на необхідності провадження індивідуально спрямованої діагностики і корекції соціально-психологічних настанов жінок в умовах соціальних центрів матері та дитини. Підкреслена доцільність використання аксіологічного підходу в системі соціально-психологічної роботи з жінками в СЖО.

Ключові слова: жінки-матері, які перебувають у складних життєвих обставинах, копінг-стратегії, локус контролю, соціальні центри матері та дитини, соціальна робота з жінками в СЖО.

Постановка проблеми. Материнство є феноменом, якій на сьогодні виступає об'єктом не тільки буденної рефлексії, але й наукового дискурсу, спричиняючи продуктивні досліди культурологічного, психологічного, соціологічного, філософського характеру. Активний інтерес до проблеми материнства обумовлений як приростом знань про психологічні засади і соціокультурні детермінанти материнської поведінки, так й запитами з боку суспільства, прагненням впливати на масштаби розповсюдження девіантного материнства засобами соціальної політики, соціальної роботи і психологічного консультування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий фундамент дослідження материнства як відносно самодостатнього культурно-історичного і соціально-психологічного феномена закладено у роботах М. Мід, Р. Бенедикт, Е. Бадінтер, І. Кона, Л. Стоуна. Потужним доробком у висвітлення причин і характеристик девіантного материнства виступають праці зарубіжних (В. Брутман, С. Данилова, М. Єрміхіна, М. Колпакова, Т. Нікітіна, Р. Овчарова, Н. Пушкарева, В. Раміх, Г. Філіпова) та вітчизняних (Л. Гридковець, Н. Даниленко, Н. Кодацька, М. Нестеренко, О. Швець, Н. Яремчук) психологів і соціологів. Зміст і напрямки роботи з неповнолітніми матерями, молодими сім'ями, діяльність з формування у молоді навичок усвідомленого батьківства висвітлено Т. Алєксєєнко, І. Братусь, В. Кравець, Г. Бевз, Н. Делінгевич, І. Звєрєвою, З. Кияницею та ін. Питання організації ефективної соціально-профілактичної діяльності в системі роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах (СЖО) та їх соціального супроводу піднімають у своїх дослідженнях О. Безпалько, С. Харченко, Г. Лактіонова, І. Трубавіна, Ж. Петрочко, Р. Вайнола, Р. Овчарова, В. Оржеховська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, на сьогодні фахівці констатують наявність суперечності між спрямованістю соціальної політики держави і регіонів на зниження ризиків і пом'якшення наслідків СЖО для різних категорій сімей, націленістю на зменшення масштабів девіантного материнства й соціального сирітства, з одного боку, та недостатньою профілактичною роботою у цьому напрямі – з іншого; не забезпечується належний зв'язок між діяльністю мережі соціальних служб з попередження відмов матерів від немовлят й розвитком її наукових засад [5]. Враховуючи зазначене вище, **мета дослідження** була визначена як подальше розширення уявлень щодо особливостей материнської сфери жінок, які опинилися в СЖО, з метою організації ефективної соціальної, психолого-педагогічної і психокорекційної роботи з ними в умовах спеціалізованих формувань ЦСССДМ (консультпункти при пологових будинках і клінічних відділеннях лікарень), соціальних центрів матері та дитини й інших подібних закладів.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні ми відштовхувалися від розуміння материнської сфери жінок як складного комплексу уявлень і психологічних настанов, які відображають міру здатності матері до сприйняття дитини як самодостатньої цінності і обумовлюють формування відповідної моделі поведінки, що полягатиме або в безумовному прийнятті дитини, всілякому сприянні її нормальному розвитку, або ж в неможливості задовольняти її потреби належним чином [1].

Безумовно, на специфіці самосприйняття в ролі матері та ефективності материнської поведінки позначаються передумови, характер СЖО. Більших спотворень зазнає материнська сфера тих жінок, які спадкують слабкий педагогічний потенціал своїх батьків (опікунів), асоціальний спосіб життя найближчого оточення, відсутність шансів самостійно покращити матеріальне становище. Умови хронічного стресу, пов'язаного з нехтуванням, насильством, неможливістю задоволення навіть фізіологічних і елементарних матеріальних потреб і потреби у безпеці – все це перешкоджає формуванню установки базової довіри в малечому і ранньому дитячому віці та стійких прив'язаностей у подальшому. Відсутність навичок побудови конструктивних відносин і запитів щодо оточуючих, слабка суб'єктивна здатність впливати на хід подій особистого життя спонукає до перекладання відповідальності за власне благополуччя на інших. Це формує в таких жінок споживацькі настанови, небажання прикладати вольові зусилля для подолання життєвих складнощів і негараздів. Досвід емоційної депривації, невміння планувати життя, реалістично дивитися в майбутнє робить їх вразливими навіть перед незначними життєвими труднощами. За подібних обставин дитина сприйматиметься матір'ю як підтвердження її драматичного життєвого прогнозу, ще більше

впевняючи в безвихідності ускладнень, з якими вона постійно стикається.

Жінки, які не належать до категорії осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, випускниць інтернатів та не мають досвіду розлучення з батьками, кривджень, втрат, відрізняються більш цілісною системою життєвих орієнтирів, почуттям відповідальності за свої вчинки й умінням передбачати їх наслідки. Вони, переважно, звертаються до фахівців за власною ініціативою, усвідомлюючи потребу в сторонній допомозі для вирішення тимчасових життєвих складнощів, пов'язаних з відсутністю підтримки близьких і втратою житла, вимушеним переїздом, неможливістю працевлаштуватися та ін.

Дослідження системи цінностей жінок в СЖО показують, що, незалежно від обставин, які спричинили життєві ускладнення (неблагополучна родина, втрата батьків, виховання в умовах інституційного закладу або ж хвороба, переїзд, розрив родинних зв'язків), їх ціннісній свідомості притаманні спільні риси: зовнішня орієнтованість, недооцінка значимих подій і явищ дійсності [2, с. 66]. На периферії ціннісної ієрархії опиняються цінності самоактуалізації – пізнання, розвиток, життєва мудрість.

Як було зазначено вище, однією з важливих передумов усвідомленого материнства слід вважати уміння жінки брати на себе відповідальність і виступати суб'єктом прийняття життєво важливих рішень. Представниками практично всіх психологічних шкіл і терапевтичних підходів дана риса підкреслюється як принципова у портреті соціально зрілої і психологічно здорової особистості. Особливо важлива вона для жінки-матері, завдання якої у перші роки життя дитини – бути для неї надійним відправним пунктом в спробах освоєння дійсності [4].

Як зазначає І. Ялом, концепція уникнення або прийняття відповідальності, як така, недостатньо розроблена в системі психодіагностики, тому одним з найбільш релевантних для даного поняття конструктом прийнято вважати локус контролю, якій дозволяє здійснити відповідні заміри. Зовнішній локус контролю може розглядатися як дефіцит прийняття відповідальності [6, с. 296]. Наявні дослідження, які демонструють, що екстерналам, у порівнянні з інтерналами, більш властиві почуття неадекватності, розлади настрою, високе напруження, тривожність, ворожість; більш скромними є їх досягнення й низьким – рівень соціальної і політичної активності. Вони мають слабко розвинуту уяву й легко підлягають навіюванню. Є дані, які вказують на обумовленість локусу контролю раннім сімейним оточенням: послідовне, тепле, чуйне оточення створює передумови для розвитку внутрішнього локусу контролю, в той час як непослідовне, непередбачуване і відносно несприятливе середовище породжує відчуття особистої безпорадності та сприяє формуванню зовнішнього локусу контролю [6, с. 298].

З метою емпіричного вивчення таких особливостей психологічної сфери жінок-матерів, як уміння брати на себе відповідальність і домінуючі копінгові стратегії, – нами у червні 2016 р. було проведене соціально-психологічне дослідження. В якості інструментарію використано методику діагностики рівня суб'єктивного контролю, розроблену на основі шкали Дж. Роттера, Є. Бажиним, О. Голинкіною, О. Еткіндом, та опитувальник «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана. В експериментальну групу (n=10) ввійшли жінки – підопічні Центру захисту життя та сімейних цінностей «За життя» м. Дніпро, в контрольну (n=10) – жінки, сім'ї яких не перебувають у складних життєвих обставинах.

Соціально-демографічні характеристики підопічних центру є такими: середній вік жінок – 29,5 років; 9 жінок мають середню освіту, одна жінка має вищу освіту; 5 жінок мають по одній дитині; 2 жінок мають по двоє дітей; 2 жінок мають по троє дітей; 1 жінка має п'ятьох дітей. Соціально-демографічні характеристики жінок, які не перебувають в СЖО: середній вік – 26,3 років; 5 жінок мають вищу освіту, 4 жінки мають середню спеціальну освіту, 1 жінка має середню освіту; 4 жінки мають по одній дитині; 5 жінок мають по двоє дітей, 1 жінка має трьох дітей.

Визначення специфіки локусу контролю жінок-матерів, які опинилися в складних життєвих обставинах, надзвичайно важливе з точки зору з'ясування їх здатності брати відповідальність за свої вчинки, а також сприйняття ними власної спроможності контролювати події, що відбуваються в їх житті, вирішувати проблеми в різних сферах життєдіяльності, в тому числі питання виховання дітей. Застосована нами модифікація методики діагностики рівня суб'єктивного контролю передбачає згоду/незгоду обстежуваного з кожним з 44 суджень опитувальника. Надання переваги дихотомічній формі питань (у порівнянні зі шкальною) було викликано намаганням врахувати особливості психоемоційного і соціального статусу обстежуваних. В результаті було отримано показники загальної інтернальності (Із) для двох груп обстежуваних (див. табл. 1).

Згідно ключу інтерпретації, діапазон балів від 12 до 32 вказує на середній рівень загальної інтернальності, 33-44 – на високий її рівень. Перевірка статистичної значущості розбіжностей між групами здійснювалася з використанням критерію Ст'юдента для незалежних вибірок. Одержане значення $t_{емп} = 5,60$, тобто перевищує $t_{кр}$: для $p < 0,01$ та $df = 18$ $t_{кр}$ дорівнює 3,92.

Таблиця 1

Показники загальної інтернальності жінок у СЖО та «звичайних» жінок ($I_з$ max = 44)

Усереднений показник загальної інтернальності Із (*експериментальна група: жінки в СЖО*)	Стандартне відхилення ($\sigma_е$)	Усереднений показник загальної інтернальності Із (*контрольна група: «звичайні» жінки*)	Стандартне відхилення ($\sigma_к$)
23,9	4,0	33,2	3,4

За результатами обстеження жінки в СЖО, в цілому, в меншому ступені, ніж жінки з контрольної групи, схильні вважати значимі події їхнього життя результатом власної діяльності, а самих себе – спроможними керувати їх перебігом та нести відповідальність за хід та наслідки цих подій. Вочевидь, екстернальна локалізація причин, виходячи з яких пояснюються успіхи й невдачі діяльності, виступає і наслідком, і пе-

редумовою життєвих ускладнень. Сформоване, переважно, ще в період первинної соціалізації почуття власної безпорадності й непотрібності штовхає на шлях, повний суб'єктивно нездоланних життєвих перешкод. Сторінки особистих біографій жінок в СЖО – суцільне підтвердження їх тези про несправедливість долі, жорстокість і байдужість оточуючих. Означене спричиняє скептичні настрої підопічних соціальних центрів щодо працівників, ускладнює діалог з фахівцями («у них немає подібних життєвих проблем – що вони взагалі зможуть зрозуміти»), схильність ділити всіх на подібних собі, «товаришів по нещастю» та «благополучну решту».

Більш детальний аналіз результатів діагностики рівня суб'єктивного контролю за окремим шкалами (інтернальність в області досягнень, в області невдач, в області сімейних відносин, а також у виробничих відносинах, в міжособистісній сфері, в області здоров'я і хвороб) говорить про відмінності самооцінок жінок двох груп щодо здатності контролювати події в означених сферах. Найбільш суттєвими є розбіжності *за субшкалою інтернальності в області сімейних відносин*, адже ж досвід або перспектива народження і виховання дитини в умовах розриву відносин з партнером та, можливо, родичами, близькими, або ж небажане материнство виступають для самотньої жінки викликом, якій вона далеко не завжди здатна гідно прийняти. Це підтверджується замірами *за шкалою міжособистісних відносин*: жінки експериментальної групи демонструють за даним критерієм низький рівень інтернальності, на відміну від жінок контрольної групи. Під час особистого спілкування з жінками жодна не відзначила, що її поведінка або вчинки могли якимось чином мати вплив на факт розриву відносин з батьком дитини.

За шкалою інтернальності по відношенню до здоров'я та хвороб жінки першої групи отримали низькі результати. Це свідчить про те, що стан здоров'я розглядається як результат впливу випадкових, не залежних від суб'єкта чинників, а відповідальність за нього виноситься за межі сфери власного контролю і покладається, переважно, на оточення (наприклад, родичів, працівників медичних установ і соціальних служб, на державу).

Є відмінності між групами і *за рівнем інтернальності виробничих відносин*. Більша особистісна активність й націленість на високі результати діяльності закладається вже на ранніх етапах соціалізації і в подальшому визначає особливості професійного вибору і трудової поведінки особистості. Суттєвіших успіхів, а, значить, й вищого соціального статусу досягають працівники, які вважають, що невдачі можна контролювати [3, с. 314]. В свою чергу, зміст і результати професійної діяльності впливають на уявлення щодо власної значущості та спроможності вирішувати життєві ускладнення. Сумніви з приводу важливості продуктивної соціально корисної праці, притаманні людям з негативним життєвим досвідом, зменшують шанси професійної успішності, водночас розхитуючи важливу підвалину адекватної самооцінки особистості, її суб'єктивного відчуття спроможності власноруч визначати майбутнє своє і своєї сім'ї.

За методикою «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана нами було визначено рівень спроможності жінок справлятися з тривогами та стресом. Відповідно до зазначеної методики, вимірюванню підлягали такі складники копінг-стратегій: спроможність вирішення проблем; пошук соціальної підтримки; уникнення проблем. Максимально можлива кількість балів за кожним критерієм – 33.

Усереднений показник для жінок в СЖО за першим критерієм («спроможність вирішення проблем») дорівнює 21,8 балів, що відповідає середньому рівню, а для жінок не в СЖО – 31,7 балів, що є високий рівнем. За критерієм «пошук соціальної підтримки» жінки у СЖО, в середньому, набрали 18,4 балів, а жінки другої групи 14,9 (низький рівень). Жінки в СЖО, прагнучи розв'язати життєві негаразди, пов'язують таку можливість, скоріше, з вдалим перебігом подій, раптовим покращенням ситуації, – чинниками, які лежать поза зоною їх особистого контролю. Жінки не в СЖО націлені, в першу чергу, на розв'язання життєвих проблем з використанням власних ресурсів. Рівень прагнення уникати проблем у групі жінок в СЖО в середньому становить 25,1 балів (є середнім), у жінок не у СЖО – 14,8 балів (є низьким).

Таким чином, в цілому жінки не в СЖО демонструють, за результатами діагностики, більшу націленість на активне вирішення життєвих проблем та, переважно, інтернальну локалізацію причин, пояснюючих їх життєві досягнення і невдачі. Вочевидь, вони більш розсудливо й критично ставляться до себе у контексті виховання своїх дітей, реалістично оцінюють власний потенціал. Більшість з опитаних жінок даної групи мали вищу освіту, житло, підтримку з боку рідних та близьких, хоча при цьому, за результатами діагностики, не розглядають пошук соціальної підтримки як самоціль. Можемо припустити, що, на відміну від підопічних центру, вони відрізняються більшою впевненістю у власних силах, наявністю внутрішньої психологічної готовності до долання труднощів.

Що стосується жінок-матерів, які опинилися в СЖО, то їх умовно можна поділити на дві групи: ті, хто прагне змін у власному житті і навіть за певних обставин готові брати в них активну участь, та ті, хто «живе одним днем», не замислюючись про своє майбутнє та майбутнє власних дітей. Так, лише деякі підопічні скористались можливістю оволодіти навичками корисної діяльності (наприклад, швацької, перукарської і т.п.) або влаштувалися на роботу, інші ж, маючи таку можливість, воліли жити на державні соціальні виплати.

Висновки і пропозиції. В цілому ж, не зважаючи на очевидно обмежену спроможність долати складнощі, жінки в СЖО, як правило, мають певні внутрішні ресурси для покращення життєвої ситуації. В зв'язку з цим виявляється ефективним використання, зокрема, аксіологічного підходу в індивідуальному консультуванні жінок з різними ознаками життєвих ускладнень та розроблений і апробований фахівцями в рамках даного підходу тренінг актуалізації особистих ресурсів жінок [2, с. 66]. Він забезпечує зміни на всіх рівнях організації ціннісної систе-

ми людини (когнітивному, емоційному, поведінковому), сприяючи стійкому ефекту подолання травмуючих переживань і підтримки стійкості особистості в кризовій ситуації. Крім того, сама система організації надання допомоги жінкам в СЖО в умовах соціальних центрів матері і дитини потребує посилення медико-психологічної складової та використання більш диференційованого підходу до надання послуг підопічним залежно від етіології СЖО, індивідуальної біографії і сімейної історії. Більш пильна увага, вочевидь, повинна приділятися діагностиці особистісних ресурсів жінок-матерів, які опинилися в СЖО, з метою забезпечення ефективного соціального супроводу силами мультидисциплінарних команд фахівців.

Список літератури:

1. Борисова Ю.В. Особливості материнської сфери жінок, які перебувають у складних життєвих обставинах / Ю.В. Борисова // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 8. – С. 18–21.
2. Гунченкова Е.А., Кораблина Е.П. Ценностные ориентации женщин в контексте преодоления трудных жизненных ситуаций / Е.А. Гунченкова, Е.П. Кораблина // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2015. – № 3(62). – С. 62–67.
3. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий / Е.П. Ильин. – СПб: Питер, 2004. – 701 с.
4. Крейн У. Боулби и Эйнсуорт о человеческой привязанности / У. Крейн // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2002. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2878
5. Постолюк Г.І. Розвиток соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Постолюк Галина Іванівна. – К., 2012.
6. Ялом І. Екзистенційна психотерапія / І. Ялом. – М.: Класс, 2005. – 576 с.

Борисова Ю.В.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЛОКУС КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ ЛИЧНОСТНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖЕНЩИН-МАТЕРЕЙ, ОКАЗАВШИХСЯ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ

Аннотация
Рассмотрены общие особенности психологической сферы и ценностных ориентаций женщин-матерей, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах. Отображены результаты диагностики локуса контроля женщин, имеющих жизненные затруднения. Определена специфика копинговых стратегий данной категории лиц. Акцентирована необходимость внедрения индивидуально направленной диагностики и коррекции установок женщин в условиях социальных центров матери и ребенка. Подчеркнута целесообразность использования аксиологического подхода в системе социально-психологической работы с женщинами в СЖО.
Ключевые слова: женщины-матери, оказавшиеся в сложных жизненных обстоятельствах, копинг-стратегии, локус контроля, социальные центры матери и ребенка, социальная работа с женщинами в СЖО.

Borisova Y.V.
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

LOCUS OF CONTROL IN THE SYSTEM OF PERSONAL CHARACTERISTICS OF WOMEN-MOTHERS IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES

Summary
General aspects of psychological sphere and value orientations of women-mothers in difficult life circumstances have been observed. The results of diagnostics of locus of control of women faced with live troubles have been shown. The coping strategies' specificity of this group of people has been defined. The necessity of individually oriented diagnostics and correction in the conditions of social care centers for mothers and children is accented. Expediency of axiological approach in the system of socio-psychological work with women in difficult life circumstances has been underlined.
Keywords: women-mothers in difficult life circumstances, coping strategies, locus of control, social care centers for mothers and children, social work with women in difficult life circumstances.

УДК 364-43

ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У КОЛЕКТИВІ УСТАНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Лєскова Л.Ф.
Чернігівський національний технологічний університет

Досліджено теоретичні питання формування соціально-психологічного клімату у колективі установи соціальної сфери. Авторка наголошує на тому, що соціально-психологічний клімат є показником рівня розвитку колективу, його психологічних резервів, здатних до більш повної реалізації, а сприятливий соціально-психологічний клімат колективу установи соціальної сфери забезпечує працездатність його членів і високу ефективність праці. Визначені фактори, що впливають на формування соціально-психологічного клімату. Окреслені найважливіші ознаки сприятливого соціально-психологічного клімату колективу. Обґрунтована необхідність розробки та впровадження необхідних умов, які б сприяли формуванню командної роботи в установі соціальної сфери.
Ключові слова: організація, трудовий колектив, соціально-психологічний клімат, сприятливий соціально-психологічний клімат, ефективність діяльності, командна робота.

Постановка проблеми. Основою будь-якого підприємства, організації (установи), у тому числі і установи соціальної сфери, її головним багатством є люди. Саме працівникам відведена особлива роль у функціонуванні та розвитку організації. З одного боку, вони є її творцями, а з іншого, люди є найважливішим ресурсом організації для реалізації власних цілей.

Трудовий колектив являється основним осередком, який об'єднує усіх працівників організації для досягнення певної цілі. Значення трудових колективів важко переоцінити. Від результативності та якості праці робітників, залежить процвітання організації і суспільства в цілому.

На даному етапі розвитку економіки питання формування, функціонування трудового колективу стоять дуже гостро. Бо від того, наскільки продумана потреба у трудових ресурсах, організація професійного відбору, створення морально-психологічних умов у колективі, залежить розвиток і економічна стабільність кожної організації, у тому числі і організації соціальної сфери.

У сучасних умовах постійно зростає інтерес до явища соціально-психологічного клімату, як основи розвитку особистості та ефективності діяльності колективу установи соціальної сфери.

Оскільки соціально-психологічний клімат є показником рівня розвитку колективу, його психологічних резервів, здатних до більш повної реалізації, то сприятливий соціально-психологічний клімат колективу установи соціальної сфери забезпечує працездатність його членів і високу ефективність праці, згуртованість колективу та взаємну підтримку в досягненні мети соціальної агенції.

Таким чином, актуальність даної проблеми обумовлена новими суспільно-економічними відносинами, що склалися в усіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі і в соціальній сфері, необхідністю вдосконалення системи взаємин у трудових колективах організацій, що сприяє формуванню позитивного соціально-психологічного клімату як необхідної умови підвищення продуктивності діяльності працівників установ соціального спрямування.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню особливостей психологічного клімату приділяли увагу такі вчені як А.Л. Свенцицький, Б.Д. Паригін, Г.М. Андреєва, Е.А. Клімов, Є.С. Кузьмін, Ю.М. Ємельянов, К.К. Платонов, А.Н. Лутошкін. Аналіз соціально-психологічної літератури, праць з психології управління доводить, що більшість дослідників наголошують на визначальній ролі соціально-психологічного клімату у житті організації, управління нею, у життєдіяльності кожної особистості.

Через морально-психологічний клімат у колективі опосередковується будь-яка його діяльність. При цьому психологічний настрой тієї чи іншої групи людей включає в себе участь кожного індивіда, що працює в установі соціальної сфери.

Метою статті є розкриття значущості соціально-психологічного клімату у колективі установи соціальної сфери, а також визначення теоретичних основ формування соціально-психологічного клімату у колективі.

Виклад основного матеріалу. Проблемі соціально-психологічного клімату в колективі присвячено низку досліджень як у вітчизняній так і зарубіжній психології. Інтерес до цієї теми, перш за все пов'язаний з результатами Хоторнських експериментів Елтона Мейо, що виявили наявність тісного зв'язку між продуктивністю праці групи і особливостями її психологічного клімату [10]. Ефективність організації визначається за низкою показників. У цілому, дослідження соціальних психологів показують, що комплексна оцінка ефективності організацій може бути здійснена лише в тому випадку, якщо враховані об'єктивні (економічні) та суб'єктивні (соціально-психологічні) чинники.

У зв'язку з цим з'являється потреба з'ясувати поняття соціально-психологічного клімату як чинника, який суттєво пливає на ефективність діяльності працівників та колективу організації в цілому. Та слід зазначити, що до цього часу в психології відсутня універсальна дефініція, проте більшість дослідників мають схожі підходи до визначення цієї категорії.

Соціально-психологічний клімат (з грецької klima (klimatos) – уклін) – якісний аспект міжособистісних стосунків, який виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній суспільній діяльності і всебічному розвитку особистості у групі. Такий клімат може бути сприятливим, несприятливим, нейтральним, позитивно чи негативно впливати на самопочуття людини [3].

У російській соціальній психології термін «психологічний клімат» вперше використав філософ і психолог Н.С. Мансуров, котрий досліджуючи особистісні фактори підвищення продуктивності праці, звернув увагу на те, що «виникає соціально-психологічна проблема організації гарного «психологічного клімату в колективі». Дослідник проаналізував деякі конкретні шляхи створення такого клімату на виробничому підприємстві [2].

Одним із перших розкрив зміст соціально-психологічного клімату російський дослідник В.М. Шепель. Психологічний клімат, на його думку, – це емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає на основі їх симпатії, збігу характерів, інтересів, схильностей. Він вважав, що клімат стосунків між людьми в організації складається з трьох складових. Перша складова – це соціальний клімат, який визначається усвідомленням спільних цілей і завдань організації. Друга складова – моральний клімат, який визначається прийнятими моральними цінностями організації. Третя складова – це психологічний клімат, тобто ті неофіційні стосунки, які складаються між працівниками [4].

Б.Д. Паригін стверджує, що соціально-психологічний клімат є «одним із вирішальних чинників успішної діяльності людини в усіх сферах життя суспільства», розглядає його в аспекті реалізації функцій зворотного зв'язку. На думку автора, значущість соціально-психологічного клімату визначається також тим, що від нього залежить міра, яку вносить кожний індивід у діяльність, характер її спрямованості, ефективність [7].

Соціально-психологічний клімат будь-якої установи породжується міжособистісною взаємодією, яка опосередковує не тільки міжособистісні впливи, а й вплив навколишнього фізичного середовища: речей, предметів, явищ природи тощо. Настрій однієї людини впливає на настрій іншої, позначається на різноманітних актах поведінки, діяльності, житті людини.

Р. Х. Шакуров пропонує розглядати соціально-психологічний клімат з урахуванням трьох особливостей: психологічної, соціальної та соціально-психологічної. «Психологічна форма клімату, – пише Р. Х. Шакуров, – розкривається в емоційних, вольових та інтелектуальних станах і властивостях групи (так, можна говорити про атмосферу оптимізму, страху, цілеспрямованості або вольової розслабленості, творчого пошуку та інтелектуальної активності людини тощо)». На його думку, якщо в інтелекті, емоціях, волі фіксувати їхній соціальний зміст, то тут виявлятиметься соціальний аспект, соціально-психологічний аспект виявляється в єдності, згоді, задоволенні, дружбі, згуртованості [11].

О.С. Анісімов, визначає соціально-психологічний клімат як соціально-психологічний феномен, який відображає рівень комфортності існування у спільній діяльності, у груповій взаємодії. «Якщо комфортність пов'язана з індивідуальною оцінкою умов існування в групі, то самі умови розглядаються як груповий «клімат», як особливий стан соціально-психологічних умов, що склалися в групі» [1].

Отже, соціально-психологічний клімат колективу – це домінуючий у конкретному колективі відносно стійкий психічний настрій, який формується на основі психічного відображення умов життя і діяльності в міжособистісній взаємодії [6].

Істотний вплив на соціально-психологічний клімат мають психологічні чинники, до яких відносять і особистісні характеристики членів колективу. Перевага тих чи інших особистісних якостей у членів колективу будь-якої організації, в тому числі і установи соціальної сфери, впливає на відносини, що складаються всередині колективу, характер його психічного настрою, створює певну атмосферу в колективі і визначають соціально-психологічний клімат.

Слід відмітити, що процес формування особистості завжди тривалий, складний і вимагає колективних зусиль. Його ефективність залежить від багатьох факторів, таких, як рівень розвитку колективу, особистості керівника (його професіоналізм, досвід, соціальні установки, моральні якості) та ін. Серед цих факторів на одне із перших місць потрібно поставити морально-психологічний клімат, який не тільки формує безпосереднє ставлення оточуючих до тієї чи іншої людини, не тільки дає оцінку її діяльності, але і є своєрідним механізмом зворотного зв'язку, який через морально-психологічну атмосферу впливає на кожного члена трудового колективу. Моральний клімат впливає на процес реалізації різноманітних відносин у колективі, які, зрештою, призведуть до тих чи інших змін у психологічному стані кожного його члена.

Виходячи із цього, соціально-психологічний клімат може бути чинником не тільки росту продуктивності праці, мобілізації внутрішніх резервів трудового колективу, але й зміцнення трудової дисципліни.

Залежно від характеру морально-психологічного клімату, його вплив на особистість буде різним: стимулювання до праці, підвищення настрою, вселяти бадьорість і впевненість або, навпаки, діяти гнітюче, зниження активності і енергії, призведення до виробничих і моральних втрат.

Міжособистісні стосунки в колективі є надто важливими як для керівників, так і для співробітників. Вони визначально позначаються на формуванні мікроклімату в колективі. Провідними чинниками, які впливають на морально-психологічний клімат в колективі є особливості творчого процесу, специфічні особливості самооцінки та аспектна структура міжособистісної взаємодії працівників між собою та з керівництвом [9, с. 97].

Соціально-психологічний клімат характеризується специфічною для спільної діяльності людей атмосферою психічного та емоційного стану кожного працівника і залежить від загального стану оточуючих його людей. Атмосфера (духовна) – це специфічний психічний стан групи людей, що проявляється у спілкуванні і стилі спільної діяльності. Це нестійка, динамічна сторона колективної свідомості. Атмосфера групи проявляються через характер психічного настрою, який може бути діяльним, споглядальним, життєрадісним, песимістичним, цілеспрямованим, анархічним і т. д.

На відміну від атмосфери, соціально-психологічний клімат характеризує не ситуативні зміни в переважаючому настрої людей, а лише його стійкі риси. Отже, соціально-психологічний клі-

мат – це переважаюча і відносно стійка духовна атмосфера, або психічний настрій колективу, що проявляється як у ставленні працівників один до одного, так і у ставленні їх до спільної справи.

Роль соціально-психологічного клімату в життєдіяльності організації визначається тим, що він:

– є найбільш суттєвим елементом в загальній системі організації спільної діяльності людей, оскільки зумовлює її безпосередні умови, характеризує внутрішні психологічні аспекти мікросередовища та оцінку результатів праці;

– забезпечує механізм зворотнього зв'язку особистості з соціальним середовищем і сприяє її розвитку;

– визначає міру включення кожного працівника у діяльність, а також характер її спрямованості та ефективність.

На формування соціально-психологічного клімату в колективі впливають фактори макросередовища та мікросередовища. Стосовно факторів макросередовища, які впливають ззовні, слід зазначити, що жодна група не може існувати, а тим більше розвиватися ізольовано від навколишнього світу.

До таких факторів належать:

· Соціально-психологічні тенденції науково-технічного прогресу;

· Особливості суспільно-економічної формації на конкретному етапі розвитку суспільства;

· Особливості діяльності органів управління, вищих за рівнем;

· Соціально-психологічні особливості територіального району, в якому функціонує організація.

Значно більше впливають на соціально-психологічний клімат колективу фактори мікросередовища, основні з яких:

· Особливості матеріально-економічних, технологічних та організаційно-управлінських умов праці в колективі та ступінь задоволення людей цими факторами;

· Особливості формальної структури в колективі та її співвідношення з неформальною;

· Стиль керівництва колективом установи;

· Рівень психологічної культури керівника та співробітників тощо.

Вплив соціально-психологічного клімату на творчу активність та ініціативу працівників може бути як стимулюючим, так і пригнічуючим. В зв'язку з цим розрізняють сприятливий і несприятливий соціально-психологічний клімат.

Критеріями сприятливого соціально-психологічного клімату можуть слугувати наступні характеристики:

– *на рівні колективної свідомості:* розуміння суспільних цілей; позитивна оцінка власної виробничої діяльності; оптимістичний (життєрадісний) настрій, домінуюче в процесі життєдіяльності колективу;

– *на рівні поведінки:* сумлінне, ініціативне ставлення членів колективу до виконуваних обов'язків; високий рівень розвитку колективізму (взаємної відповідальності, вимогливості, взаємодопомоги у виробничих та особистих відносинах); низький рівень конфліктності і міжособистісних відносинах, відсутність порушень трудової дисципліни; відсутність чи незначна плинність кадрів; вільне обговорення усіх питань, невимушеність атмосфери, доброзичливість критики. Найважливіші ознаки сприятливого соціально-психологічного клімату групи (колективу):

Суб'єктивні ознаки:

· довіра та взємовимогливість членів групи один до одного;

· доброзичливість і ділові претензії;

· вільне висловлювання думок щодо справ колективу чи поведінки окремих осіб;

· відсутність тиску з боку керівництва на підлеглих і визнання за ними права приймати рішення, значущі для справ колективу;

· достатня поінформованість членів колективу про завдання та стан справ у колективі;

· високий ступінь емоційного включення та взаємодопомоги у ситуаціях, якщо є у цьому потреба;

· усвідомлення і взяття відповідальності на себе за стан справ у групі кожним із її членів.

Об'єктивні ознаки:

· високі показники результатів діяльності;

· низька плинність кадрів;

· високий рівень трудової дисципліни;

· відсутність напруженості й конфліктності в колективі тощо.

Отже, основними факторами, які впливають на стан соціально-психологічного клімату в колективі, є зміст праці та ступінь задоволення людей роботою; умови праці та побуту, задоволеність ними; ступінь задоволення характером міжособистісних стосунків зі співробітниками; стиль керівництва, особистість керівника, а також те, чи задоволений він співробітниками.

Українським психологом Н. Л. Коломінським була розроблена схема, де враховано основні

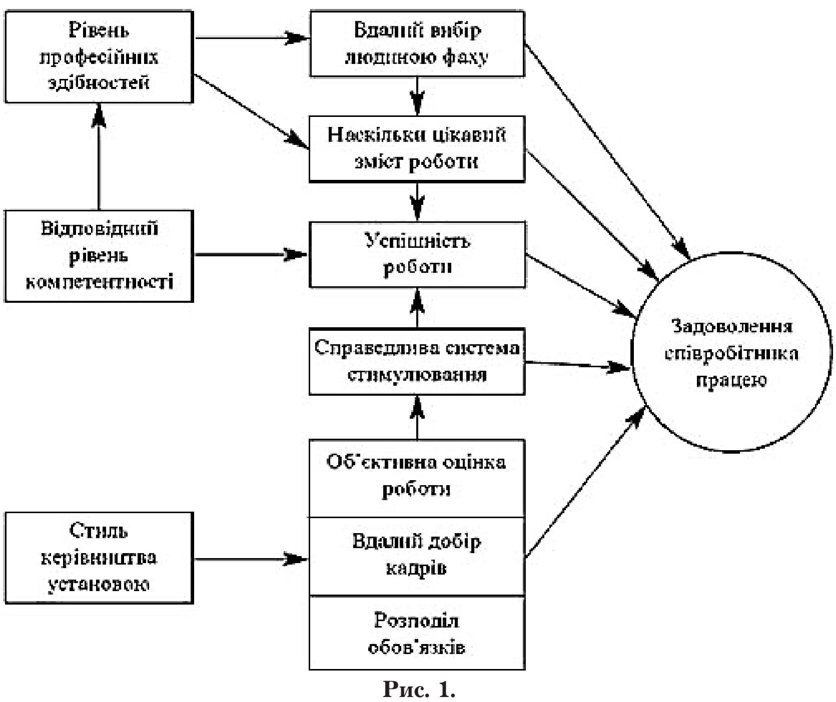

Рис. 1.

чинники, що зумовлюють задоволеність людей виконуваною роботою, а також взаємний вплив різних компонентів. Така схема є цікавою для керівника, оскільки допомагає запобігати конфліктності в колективі (рис. 1).

Аналіз схеми засвідчує, що особистісними характеристиками керівника, який прагне сприяти згуртованості колективу, мають бути: визначеність, усвідомленість, цілеспрямованість, вибірковість, тактовність, дієвість, вимогливість, критичність, відповідальність [6].

Для менеджера колектив – головна опора у його роботі. Управлінська діяльність пов’язана із подоланням значної кількості найрізноманітніших труднощів на шляху досягнення цілей колективу, у подоланні яких і проявляється воля колективу і воля керівника. Управлінська діяльність направлена насамперед на зміну дійсності. А це неможливо без наявності самої широкої гами вольових якостей, що проявляються з боку керівника.

Адже основна мета управління – вплив на результати праці, формування задоволеності роботою у працівників, розкриття позитивних рис їх особистості.

Ефективність управління сучасними установами соціальної сфери значною мірою залежить не лише від урахування їхніми керівниками психологічних особливостей індивідуальних об’єктів управління (соціальних позицій та ролей окремих працівників установ соціальної сфери, особливостей мотивації їхньої діяльності та поведінки), а й від уміння управлінського персоналу діагностувати психологічні характеристики групових об’єктів управління (якими є колективи установ соціальної сфери), зокрема враховувати особливості психологічного клімату колективу та прогнозувати його розвиток.

Одним із показників успішної діяльності керівника установи соціальної сфери є рівень сформованості соціально-психологічного клімату.

Колектив впливає на загальну мотиваційну орієнтацію працівників, формує риси характеру своїх членів (бажання допомогти одне одному, взаємоповагу тощо). Виробнича атмосфера залежить від людських взаємин, спільних позицій та ціннісних орієнтацій членів колективу.

Формування здорової моральної атмосфери у колективі установ соціальної сфери – складний і тривалий процес. Головна його мета – досягнення такого становища, коли праця приносить соціальним працівникам задоволення, коли вони виконують спільну справу з радістю. Прийти до цього можна лише через вмілу організацію праці, справедливу оцінку і винагородження працівників, сприяння їх професійному зростанню, а також розуміння їх труднощів і проблем.

У рамках соціально-психологічного аналізу системи роботи з людьми особливої уваги вимагає особа керівника та його заступників. Їх діяльність і поведінка безпосередньо впливають на членів колективу, сприяють (або ні) реалізації управлінської функції.

Будь-яка дія керівника або члена колективу, особливо дія негативного характеру, насамперед, позначається на стані морально-психологічного клімату, деформує його. І навпаки, кожне позитивне управлінське рішення, позитивна колективна дія поліпшує морально-психологічний клімат.

Одним із критеріїв, який покладено в основу побудови структури психологічного клімату, є показник «ставлення членів колективу до об’єктів навколишнього світу». Спираючись на цей критерій, можна виокремити чотири структурних елементи психологічного клімату, що відображають ставлення членів колективів установ соціальної сфери:

– до загальної справи;
– один до одного;
– до світу в цілому;
– до самих себе.

Відповідно у структурі психологічного клімату можна наголосити на таких основних аспектах (елементах): психологічному, соціальному та соціально-психологічному.

Психологічний аспект клімату відображений в інтелектуальних, емоційних та вольових станах і властивостях колективів установ соціальної сфери.

Зауважимо, що одним колективам притаманна атмосфера інтелектуальної активності і творчого пошуку, цілеспрямованості, а іншим – інтелектуальна і творча інертність, відсутність нових підходів до організації процесу, песимізм, відсутність вольових дій та бажань долати труднощі, які виникають при досягненні поставлених перед колективом цілей.

Соціальний аспект клімату відображає міру репрезентованості в установах соціального спрямування соціальних вимог, які висуває суспільство в певний конкретний період його розвитку. Відповідно у структурі клімату можна виокремити політичний, моральний, діловий, естетичний та інші його види.

Соціально-психологічний аспект відображено в інтегрованих показниках групової психології, що є значущими для збереження цілісності колективу та його функціонування як відносно самостійного об’єднання людей. Йдеться про такі характеристики колективу, як єдність, згуртованість, ступінь взаємодопомоги, подібність їхніх думок, оцінок, настанов.

Колективи установ соціальної сфери в основному складаються із жінок, які за характером діяльності змушені часто виконувати наднормову і мало оплачувану роботу, обмежених у спілкуванні один із одним. Ці фактори негативно впливають на якість роботи працівників установ соціальної сфери. Тому адміністрація організацій соціального спрямування має приділяти більше уваги психологічному стану працівників всередині колективу, а також злагодженості їх взаємодії, для ефективного досягнення цілей організації, а саме наданню якісних високопрофесійних послуг [5].

Колектив установи соціальної сфери як професійне об’єднання людей мають як загальні ознаки колективу, так і свої специфічні особливості, серед як: поліфункціональність, самоуправління, колективний характер праці та колективна відповідальність за результати діяльності, над нормований робочий день, тобто відсутність часових рамок на виконання тих чи інших видів діяльності працівниками установ соціального спрямування. Це негативно впливає на життєдіяльності колективу, і є, як правило, причиною перевантаження соціального працівника, брак вільного часу для їх професійного зростання, що,

у свою чергу, призводить до виникненню стресових ситуацій, професійному вигорянню. Крім того, жіночі колективи більш емоційні, частіше піддаються зміні настрою, більш конфліктні, ніж ті колективи, у яких переважають чоловіки.

Керівництву установи соціальної сфери важливо добре знати стан свого колективу, рівень та динаміку його розвитку.

На формування соціально-психологічного клімату впливають певні фактори. Розглянемо ті з них, які зможуть допомогти при проведенні аналізу клімату в колективах установ соціальної сфери:

1. Соціально-психологічна сумісність членів колективу – проявляється у взаєморозумінні, співчутливості, співпереживанні один одному. Чим вища сумісність, тим ефективніше працює колектив в цілому. Між людьми, зайнятими спільною працею, виникає проблема психологічної сумісності, яка забезпечує особисте задоволення від роботи, дружні стосунки і на цій основі – успіх колективної праці. У випадку несумісності працівників, проявляється прагнення членів колективу уникати один одного, а у випадку неминучості контактів, вони можуть призвести до негативного емоційного стану та до конфлікту.

2. Стиль управління колективом адміністрації в цілому, конкретно керівника установи соціальної сфери. Ставлення керівників до працівників, соціальна дистанція між адміністрацією та колективом.

3. Система оплати праці, своєчасне отримання заробітної плати.

4. Успішний або не дуже хід професійної діяльності соціального працівника. Перспективи розвитку творчого потенціалу працівника, можливість підвищення кваліфікації, довірливі стосунки із клієнтами соціальних служб.

5. Шкала заохочень та покарань, яка застосовується керівництвом. Адекватна оцінка праці соціального працівника, визнання результатів його діяльності не тільки адміністрацією, але і колективом в цілому.

6. Умови праці та забезпеченість діяльності соціальних працівників, що теж впливає на ефективність роботи соціального працівника і задоволеність особистою працею.

7. Характер комунікацій та інформованість колективу. Відсутність повної або не точної інформації з питань складання та ведення документів, або надання звітів, проведення різноманітних заходів, швидкість її донесення до колективу, призводить до виникнення недовіри та негативного ставлення до адміністрації установи соціальної сфери.

8. Ситуація/Обставини у сім'ї, поза роботою, умови проведення вільного часу.

Сукупність цих факторів складає соціально-психологічний клімат колективу установи соціальної сфери. Доброзичливі стосунки між співробітниками не виникають самі по собі, їх потрібно формувати, тому перед адміністрацією установи стоїть важливе завдання по розробці та застосування заходів для ефективного управління соціально-психологічним кліматом.

Висновки. Отже, вивчення і вдосконалення соціально-психологічного клімату на сучасному етапі стають невід'ємною складовою частиною управління персоналом організації і реалізуються в повсякденній роботі керівника.

Соціально-психологічний клімат – це якісна сторона міжособистісних стосунків, що виявляються у вигляді сукупності психологічних умов, сприяючих або перешкоджаючих продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості в групі.

Схарактеризована в статті актуальність і значущість психологічного клімату для ефективності діяльності колективу соціальної установи є достатнім підґрунтям для необхідності розробки та впровадження необхідних умов, які б сприяли формуванню командної роботи, щоб люди, службовці в цій установі відчували себе «командою», однією з ознак якої є згуртованість, взаємовиручка, підтримка і одночасно вимогливість до себе і інших. Одним з найважливіших показників, що перетворюють колектив на «команду» є сприятливий соціально-психологічний клімат – такий стан в колективі, коли кожному його члену надаються оптимальні умови для реалізації його здібностей і схильностей.

Значимість клімату, який безпосередньо впливає на соціальну і соціально-економічну ефективність праці колективу установи соціальної сфери, та зростаюча потреба його членів у сприятливій соціально-психологічній атмосфері – все це вимагає від керівника цієї установи оволодіння науково обґрунтованими методами регуляції соціально-психологічного клімату та їх удосконалення у практичній роботі.

Таким чином, наявність позитивного, сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі установи соціальної сфери – один із показників його зрілості, результат великої і клопіткої праці керівництва.

Список літератури:

1. Анисимов О.С. Методологическая версия категориального аппарата психологии / О.С. Анисимов. – Новгород, 1990. – 334 с., с. 97.
2. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 376 с.
3. Жаріков Е.С. «Психология управления» / Е.С. Жаріков. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 2002.
4. Ковалев А.Г. Коллектив и социально-психологические проблемы руководства. Изд. 2-е, доп. / А.Г. Ковалев. – М.: Политиздат, 1978. – 279 с.
5. Краткий психологический словарь. – Санкт-Петербург, Феникс, 2010 г. – 320 с.
6. Коломінський Я.Л. Психологія педагогічного менеджменту: Навч. посіб. / Я.Л. Коломінський. – К., 1996. – 350 с.
7. Парыгин Б.Д. Соціально-психологический климат коллектива: пути и методы изучения / Б.Д. Парыгин. – Л.: Наука, 1981. – 192 с. – С. 16-21.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – / С.Л. Рубинштейн. – Т. II. – М., 1989. – 317 с.

9. Трофімов Ю.Л. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.
10. Свенцицкий А.Л. Социальная психология: учебник для бакалавров / А.Л. Свенцицкий. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 408 с. – Серия: Бакалавр. Базовый курс.
11. Шакуров Р.Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Шакуров Р.Х. – Москва: Просвещение, 1990. – 208 с. – (Библиотека заместителя директора школы по учебно-воспитательной работе).

Лескова Л.Ф.
Черниговский национальный технологический университет

ФОРМИРОВАНИЕ БЛАГОПРИЯТНОГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В КОЛЛЕКТИВЕ УЧРЕЖДЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования социально психологического климата в коллективах учреждений социальной сферы. Автор подчеркивает, что социально-психологический климат является показателем уровня развития коллектива, его психологических резервов, способных к более полной реализации, а благоприятный социально-психологический климат коллектива учреждения социальной сферы обеспечивает работоспособность своих членов и высокую эффективность работы. Определены факторы, которые влияют на формирование социально-психологического климата. Очерчены наиболее важные признаки благоприятного социально-психологического климата. Обоснована необходимость разработки и внедрения необходимых условий, которые бы способствовали формирование командной работы в учреждении социальной сферы.
Ключевые слова: организация, трудовой коллектив, социально-психологический климат, благоприятный социально-психологический климат, эффективность деятельности, командная работа.

Leskova L.F.
Chernihiv National University of Technology

FORMING A FAVOURABLE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CLIMATE AT COLLECTIVE OF SOCIAL SPHERE INSTITUTIONS

Summary
The theoretical questions covering formation of social-psychological climate in collective institutions of social sphere have been explored. Author emphasizes that social-psychological climate is a proper sign of team development level, of team psycho reserves ready for implementation, and favourable social-psychological team climate of social sphere institution that supply increasing of labour capacity and efficiency of work. Factors that affect the formation of social-psychological climate have been identified. The most important signs of a favorable socio-psychological climate have been outlined. Author justified the need for the development and implementation of necessary conditions that facilitated the formation of team work in the institution of social sphere.
Keywords: organization, labour team, social and psychological climate, social-psychological climate, performance, teamwork.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 070.482

РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ МЕДІА В СИСТЕМІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Бурдейна М.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Розглядається роль релігійних засобів масової комунікації у формуванні світогляду українського суспільства за нових суспільно-політичних реалій. Зазначається, що Церква завдяки правильному їх використанню могла б стати вагомим авторитетом чи арбітром у державотворчих процесах. У статті акцентовано увагу на ряді нових проблем, притаманних сьогодні релігійним медіа в інформаційно-комунікативному просторі України.
Ключові слова: інформаційно-комунікативний простір, релігійні медіа, Церква, релігійна проблематика.

Постановка проблеми. Релігійний чинник протягом тривалого часу був одним із найбільш важливих складників суспільного життя. І хоч історія Церкви на пострадянському просторі є досить складною, сьогодні вже неможливо говорити про певні події в політичній, економічній чи суспільній сфері, не беручи до уваги релігійний аспект. Події останніх років вивели Церкву поряд з армією та благодійними організаціями до числа інституцій, яким найбільше довіряють українці. Про це свідчать дані дослідження населення України віком від 18 до 55 років щодо довіри населення до різних соціальних інститутів, проведеного компанією TNS [6]. Також про високий рівень довіри до Церкви з-поміж інших соціальних інституцій свідчить опитування респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, проведене соціологічною службою Центру Разумкова [2].

У сучасних суспільно-політичних реаліях варто звернути увагу на той факт, що Церква, як впливовий громадський інститут, нині отримала новий кредит довіри від суспільства. І йдеться не лише про вірян тієї чи іншої конфесії, а суспільство в цілому, адже навіть громадяни, які не є активними практикуючими християнами, розглядають Церкву як носія цінностей та духовності. Внаслідок цього, релігійні організації мають можливість впливати на суспільні процеси, активно розвиваючи комунікацію з громадськістю, адже, за словами А. Бойко, «релігія є тим неодмінним чинником, який формує світогляд людини і суспільства» [1].

В умовах затяжної політичної кризи, конфлікту на Донбасі, інформаційного тиску з боку Росії та відсутності нових авторитетних політичних та громадських діячів, Церква могла б стати вагомим авторитетом чи арбітром у державотворчих процесах.

Дослідження та публікації. Конфесійна періодика як важлива складова загальноукраїнської журналістики стала об'єктом наукового розгляду значної кількості науковців та вчених. Дослідженню релігійної проблематики присвячені роботи таких авторів як М. Балаклицький, А. Бойко, Ю. Комінко, С. Кость, А. Юраш. Конфесійні медіа детально розглядали С. Гурьєва, І. Жердєва, М. Левчук, І. Мілясевич, І. Скленар, А. Смусь, А. Стародуб, О. Тищук. Так, науковець А. Бойко підкреслює: «Церква як соціальна структура, що коригує, регулює і надихає особистість та суспільство на духовні пошуки в лоні християнства, завжди знаходила адекватні часу і соціальним вимогам засоби впливу на віруючих та взагалі на суспільство. <...> Сьогодні в нашій державі розповсюджуються десятки видань, що належать різним конфесіям, церквам, релігійним організаціям, до них треба додати значну кількість теле- і радіопередач, які разом здійснюють значний вплив на світогляд особистості, а отже, й на формування громадської думки» [1].

Метою цієї статті є аналіз ролі релігійних медіа у формуванні світогляду українського суспільства за нових суспільно-політичних реалій, що ставить перед нами завдання виявити нові особливості релігійної проблематики в сучасному інформаційно-комунікативному просторі України, адже й досі не втрачають актуальності слова дослідника А. Смуся, який зауважив, що «обходитися без якісної релігійної інформації суспільству стає складно» [5, с. 386].

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи релігійні медіа у сучасних суспільно-політичних реаліях, необхідно проаналізувати завдання, які ставить перед собою релігійна журналістика. Зокрема, дослідник А. Юраш виділяє: 1) роз'яснювати релігійну доктрину з метою зміцнення релігійних переконань віруючих, виробляти у них стійкий імунітет до атеїстичних та іншоконфесійних впливів, формувати вміння свідомо й аргументовано відстоювати свої переконання; 2) популяризувати основи релігійного вчення для іншоконфесійної та атеїстичної аудиторії, вести теологічну та церковно-історичну полеміку та дискусії; 3) інформувати прихильників цього віросповідання та всіх, хто потенційно цікавиться релігійною проблематикою, про різні аспекти церковного життя; оцінювати з позицій певної ідеології події всіх сфер (політичної, економічної, куль-

турної тощо) життєдіяльності суспільства задля вироблення специфічно церковного погляду на всі ці проблеми [7]. При вивченні цього питання не можемо не погодитися з думкою Ю. Комінко, що зазначені завдання стосуються не стільки релігійної журналістики в цілому, скільки власне релігійних ЗМК «як системи інформаційно-пропагандистського і видавничого забезпечення всіх сторін функціонування релігійних структур різного статусу і різних рівнів» [3].

Розглянемо детальніше проблеми, що виникають у цій спеціалізованій сфері внаслідок викликів сучасності.

Перш за все варто зауважити, що релігійні засоби масової комунікації мають здебільшого постійну реципієнтську аудиторію. Зокрема, періодичні друковані видання поширюються переважно за передплатою або ж через храми, спеціалізовані крамниці – тобто серед прибічників конфесії чи релігійної організації, якій належить конкретне видання. Охоплення та розповсюдження лише серед вузького традиційного сегменту аудиторії є недостатнім для того, аби повноцінно й ефективно виконувати свої основні функції.

Слід також зазначити, що популяризація релігійних медіа була й залишається досить низькою. І цей аспект жодним чином не сприяє зростанню популярності та розширенню аудиторії. Проте, існує позитивна тенденція, яку спостерігаємо останнім часом: релігійні ЗМК дедалі активніше засновують свої представництва в соціальних мережах як у формі офіційних сторінок, так і у вигляді окремих публікацій на сторінках соціально активних вірян із посиланнями на першоджерела. За даними дослідження компанії TNS, у березні 2017 року до ТОП-25 найбільш відвідуваних українськими користувачами сайтів належать соціальні мережі [4], отже, використання цих актуальних часові каналів комунікації свідчать про позитивні зрушення у бік популяризації конфесійних ЗМК та розширення аудиторії, зокрема можна сподіватися на привернення уваги молодіжної аудиторії.

Таким чином, спостерігаємо ситуацію, яка має два протилежні аспекти: з одного боку, релігійні медіа мають значний потенціал для впливу на суспільну думку та формування світогляду, висвітлюючи проблеми сучасності через призму релігійного вчення. Завдяки довірі широких верств населення країни, вони теоретично можуть підкріплювати морально-етичні орієнтири для утвердження добра і справедливості, знизити рівень напруги (не лише в міжконфесійній сфері, але й, наприклад, у соціально-економічній). Враховуючи ситуацію, що склалася сьогодні в українському суспільстві, Церква могла б виступити авторитетною інстанцією, а її вплив міг би стати неоціненною допомогою на шляху до стабілізації ситуації в країні. Та цей величезний потенціал втрачається через низку причин. Зокрема, церковні ЗМК не враховують нових реалій інформаційного суспільства, не відповідають на інформаційні виклики, вдовольняючись вузьким сегментом власної традиційної аудиторії та не докладають достатньо зусиль для її розширення. Проблема очевидна: значна кількість потенційних читачів, глядачів і слухачів залишається осторонь, не отримуючи інформації, яка могла би посприяти переосмисленню їхніх переконань і позицій, переоцінці тих чи інших явищ і ситуацій.

Утім, це не єдина проблема. Значно серйознішим викликом для релігійних медіа є почасти набуття ними форм учасника політичного процесу. Донині не є рідкістю таке явище, як політизація релігійних засобів масової комунікації. Періодичні видання, теле- та радіопрограми втягують у політичне протистояння, а їхні редакційні колективи, відмовляючись від принципів об'єктивності та неупередженості, починають відстоювати інтереси політичних партій та організацій різної орієнтації. Не рідко в конфесійних ЗМК трапляються спроби маніпулювання окремими сегментами аудиторії, внаслідок чого відбувається свідоме формування в реципієнтів хибних уявлення про ті чи інші події в релігійному житті суспільства. Як правило, така маніпуляція спрямована на користь конкретної конфесії чи релігійної організації. Часто подібні явища суперечать моралі та навіть вченню конфесії – адже викривлення інформації саме по собі вже є відходом від правди. І все ж іноді принцип «мета виправдовує засоби» можна простежити в публікаціях чи передачах церковних медіа, попри неприпустимість подібного підходу в сфері релігії.

Не втішає і те, що останнім часом почастішали випадки використання інструментів інформаційного протиборства на міжконфесійному рівні, публікацій матеріалів провокаційного характеру задля розпалення міжрелігійної ворожнечі, загострення міжконфесійних конфліктів і протистоянь. Враховуючи напруженість, яка панує в країні, кризу та бойові дії на Сході, подібна політика релігійних ЗМК не сприяє нормалізації морально-етичних засад та утвердженню цінностей громади, а лише посилює напруженість.

Водночас спостерігаємо й надмірну консервативність, стриманість в інформативному наповненні релігійних засобів масової комунікації, хоча наразі суспільство очікує (навіть більше – потребує) більш чіткого, відвертого висвітлення тем і проблем сучасності через призму релігійного світосприйняття.

Повертаючись до ролі релігійних медіа у справі впливу на морально-етичні принципи людської взаємодії у суспільстві, знову доходимо невтішного висновку: в реаліях сьогодення замість злагодженої дії на користь усього суспільства, кожний із конфесійних медіа бореться з іншими, і це не боротьба з недоліками чи вадами суспільства в цілому і його членів зокрема. Це боротьба за прихильність членів суспільства до тієї чи іншої конфесії. Й оскільки ця боротьба передбачає суперництво (іноді зовсім не шляхетне), то вона не сприяє покращенню морально-етичних принципів у взаєминах серед наших співгромадян. Адже суперництво, що допускає викривлення інформації та наклепи один на одного, викликає негативну реакцію серед аудиторії релігійних ЗМК – люди, які готові були довіряти їм, починають більш критично ставитися до ідей, що доносять церковні інформаційні структури, коли бачать невідповідність між ідеалами, які пропагує та чи інша конфесія, і діями ЗМК, що належать до неї.

Втім, є й позитивні моменти. Так, більшість релігійних засобів масової комунікації не залишилась осторонь проблем, що нині виникають в

українському суспільстві у боротьбі за власну територіальну цілісність та збереження національної ідентичності. Значний їх тематичний спектр регулярно знаходить відображення на сторінках релігійних друкованих видань, сайтів, у теле- й радіопрограмах. Це, зокрема, інтерв'ю та бесіди зі священнослужителями, які духовно опікуються військовими як у зоні збройного конфлікту, так і в центрах, де вони проходять реабілітацію після повернення з зони проведення АТО; публікації патріотичного характеру; оголошення про збір гуманітарної допомоги для військових і мирного населення; оголошення про збір коштів для надання адресної допомоги постраждалим; молитви за мир в Україні; прохання про молитовну підтримку та єднання.

Саме такі аспекти діяльності релігійних засобів масової комунікації здатні нині виправити ситуацію, що склалася довкола них. Адже такі публікації та передачі якнайкраще відповідають основним функціям релігійної періодики та ідеям, які пропагує релігія – ідеалам любові, терпимості, взаємодопомоги. І якщо релігійні конфесії йтимуть саме шляхом допомоги суспільству, а не конкуренції між собою, то довіра суспільства до них та, як наслідок, їхня роль у державотворчих процесах лише зростатиме.

Висновки. У суспільно-політичних реаліях сьогодення Церква – вагомий і впливовий громадський інститут у справі формуванні світогляду як конкретної особистості, так і суспільства загалом. Вона повинна активно розвивати комунікацію з громадськістю і таким чином позитивно впливати на формування системи цінностей суспільства у складний для нашої держави період.

Але, як бачимо із наведеного вище, вона не робить цього повною мірою через низку проблем, притаманних сьогодні конфесійним засобам масової комунікації. Основні з них: обмеженість реципієнтської аудиторії, недоступність для широкого загалу через низьку популяризацію релігійних медіа, непоодинока політизованість, заангажованість релігійних ЗМК, надмірна консервативність, наявність інформаційних наклепів, матеріалів провокаційного характеру. Все це обмежує аудиторію релігійних ЗМК і знижує рівень довіри до них, адже Церква, передусім, покликана прищеплювати суспільству високі духовні й моральні цінності й у жодному разі не має поступатися цими принципами задля вирішення минущих проблем.

Позитивним чинником є намагання конфесійних медіа комунікувати із суспільством за допомогою соціальних мереж, де зосереджена значна кількість користувачів. Більшість релігійних ЗМК не залишились осторонь нагальних потреб суспільства. Інформаційна наповненість стосовно цієї проблематики дає досить сильне відчуття єдності, співпереживання та співучасті у проблемах як певної особи, так і українського суспільства загалом.

Релігійні засоби масової комунікації мають значні можливості для впливу на суспільні процеси через призму моралі, а Церква завдяки правильному їх використанню могла б стати вагомим авторитетом у державотворчих процесах. Але для реалізації потенціалу слід усвідомити та подолати недоліки, властиві їм на цьому етапі.

Список літератури:

1. Бойко А. Церковна преса. Якою вона має бути / А. Бойко // [Електронний ресурс]. – За даними електронної бібліотеки Інституту журналістики. – Режим доступу до джерела: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1896 (28.04.17).
2. Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте? [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. Соціологічне опитування: Web-сайт. – URL: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030 (28.04.17).
3. Комінко Ю. Релігійна тематика на сторінках українських загальнонаціональних видань [Електронний ресурс] / Ю. Комінко // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – Режим доступу до джерела: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1455 (28.04.17).
4. Рейтинг популярних сайтів за березень [Електронний ресурс] / KANTAR TNS: Web-сайт. – URL: https://tns-ua.com/who-we-are/youtube-posunuv-vkontakte-reyting-populyarnih-saytiv-za-berezen (28.04.17).
5. Смусь А. Поняття «релігійна журналістика» та висвітлення новин на християнську тематику у вітчизняних електронних ЗМІ / А. Смусь // Теле- та радіожурналістика. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2013. – № 12. – С. 386–394.
6. Українці більше довіряють астрологам, ніж політичним партіям [Електронний ресурс] / KANTAR TNS: Web-сайт. – URL: https://tns-ua.com/news/ukrayintsi-bilshe-doviryayut-astrologam-nizh-politichnim-partiyam (28.04.17).
7. Юраш А.В. Українська Церква в контексті сучасних політико-конфесійних та комунікативних процесів (історико-політологічний аспект): Дис. канд. політ. наук: 23.00.01 / Львів. держ. ун-т імені Івана Франка. – Л., 1996.

Бурдейная М.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНЫХ МЕДИА В СИСТЕМЕ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Рассматривается роль религиозных средств массовой коммуникации в формировании мировоззрения украинского общества в новых общественно-политических реалиях. Отмечается, что Церковь благодаря правильному их использованию могла бы стать весомым авторитетом или арбитром в государственных процессах. В статье акцентировано внимание на ряде новых проблем, присущих сегодня религиозным медиа в информационно-коммуникативном пространстве Украины.
Ключевые слова: информационно-коммуникативное пространство, религиозные медиа, Церковь, религиозная проблематика.

Burdeyna M.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

THE ROLE OF RELIGIOUS MEDIA IN THE SYSTEM OF MORAL AND ETHICAL PRINCIPLES MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Summary
The article examines the role of religious media in shaping the outlook of Ukrainian society in the new social and political realities. It is noted that the Church through the proper use of them could become an important arbiter or authority in the state-building process. In the article, the emphasis is put on the number of new problems inherent today religious media in the information and communication space of Ukraine.
Keywords: information and communication space, religious media, church, religious issues.

УДК 005.92:[005:004]

ДОКУМЕНТНА КОМУНІКАЦІЯ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ

Редька К.Ю.
Харківська державна академія культури

У статті розглядаються вплив документної комунікації на систему інфор-маційного управління. На основі аналізу загальних електронних документів, електронних бібліотечних фондів, баз даних промислових підприємств здійснюються пропозиції відносно покращення діяльності організаційно-технічних систем, що забезпечують процес створення, управління доступом і поширення електронних документів у документних комунікаціях. Особливості сучасного документознавства полягають, насамперед, у широкому застосуванні комп'ютерних систем оброблення та друкування документів, необхідності дотримання вимог чинних державних стандартів у цій галузі, впровадження раціональних прийомів роботи з документами. На сьогодні Інтернет-технології не тільки наближають людство до загальної доступності інформації або інформаційних ресурсів, а й визначають подальший розвиток всього суспільства.
Ключові слова: документна комунікація, системи електронного документообігу, програмне забезпечення, бібліотечні фонди, комунікаційні інститути.

Постановка проблеми. За останні двадцять п'ять років, система документознавства зазнала особливих змін. Насамперед, почалося широке застосування комп'ютерних систем обробки та друкування документів, відповідно до вимог чинних державних стандартів у цій галузі, впровадження раціональних прийомів роботи з документами.

Форми електронних документів, виконані за допомогою комп'ютерних (автоматизованих) технологій обробки документної інформації повинні відповідати вимогам державних стандартів, серед яких Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [5]. Водночас, зростання інтенсивності інформаційних потоків і підвищення вимог до оперативності реагування на інформацію, що надходить, диктують нові підходи до організації управління документообігом в організаціях будь-якого рівня (бібліотечних фондах, підприємствах, державних структурах). У сучасному суспільстві вирішення проблем організації діловодства можливе тільки завдяки активному використанню нових інформаційних технологій на базі персональних комп'ютерів і комп'ютерних мереж. Тому, діяльність будь-якої організації не можливе без інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему документної комунікації розглядали І.О. Золотарьова, В.І. Артем'єв, Г.Г. Асєєв, Ю.М. Столяров, А.В. Соколов, А.А. Соляник, Н.Б. Зиновьєва, Л.П. Шевякова, А.М. Шелестова, Н.М. Кушнаренко та ін. Проте проблема ролі документної комунікації висвітлена недостатньо.

Тому **мета дослідження** – дослідити принципи застосування документної комунікації в системі інформаційного управління. Поставлена перед нами мета, вимагає розв'язання концептуальних **завдань**: пояснити категорію документної комунікації, електронного документа та систем інформаційного управління; розглянути принципи застосування документної комунікації у бібліотечній, освітній та промисловій сферах; запропонувати методи покращення застосування документної комунікації у системі інформаційного управління.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві найважливішою підсистемою соціальних, освітніх, економічних комунікацій є документна комунікація – процеси і засоби обміну інформацією у суспільстві за допомогою документів. Вона забезпечує рух різного роду інформації шляхом створення, зберігання та розповсюдження документів. Документна комунікація виникла на певному етапі соціального прогресу людства і нині охоплює всі сфери суспільного життя.

У документній комунікації електронний документ може бути створений, переданий, збережений, перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення інформації електронними засобами (комп'ютерне обладнання і програмне забезпечення) або на папері (у спосіб переведення її у друковану форму за допомогою комп'ютерного обладнання) у формі, придатній для приймання його змісту людиною [5].

У сучасній науковій думці (дослідники Г.Г. Асєєв [1], М.А. Василик [4], А.В. Соколов [9]), документ розглядається в якості носія інформації, засобів її передачі в просторі та важливим елементом соціальної комунікації. Дослідник Столяров Ю.Н. [12, с. 113], розглядає «документ» в контексті управлінської, правової, організаційної систем, а також «способу презентації соціальності», «способу сучасної комунікації». Тому, комунікаційна функція однією із найбільш важливих, значущих функцій документа. Документ, як засіб спілкування, що використовується, як в професійному, так і в приватному житті індивіда, може зіграти ключову роль для учасників комунікаційного процесу.

На думку Г. Г. Асєєва [1, с. 93], документ відрізняється від звичайної інформації. За допомогою певних реквізитів можливо «ідентифікувати зафіксовану на матеріальному носії інформацію», а, отже, віднести документ до певного виду соціальної комунікації.

Документ це матеріальний або енергетичний носій на якому у відповідності з діючими певний час стандартами, правилами, вимогами, зафіксована інформація для її збереження і розповсюдження у просторі і часі.

Важливе місце в документно-інформаційній комунікаційній системі посідають інформаційно-комунікаційні інститути – елементи системи документно-інформаційних комунікацій, заклади, які мають певне соціальне призначення,

пов'язане зі збором, зберіганням, розповсюдженням соціально значущих документів.

Документно-інформаційні комунікаційні інститути прийнято поділяти на комуляційні і некомуляційні. Інституціоналізація як процес у цьому разі має такі обов'язкові моменти [2, с. 57]: потреба суспільства в інформації; усвідомлення необхідності документно-інформаційного обміну; наявність комунікаційних каналів; можливість упорядкування, формалізації та стандартизації.

Комуляційні інститути виконують соціально-мнемічну функцію [1, с. 349]: архівна справа; бібліотечно-бібліографічна справа; музейна справа; система науково-технічної інформації; Телекомунікаційні мережі (наприклад, Інтернет). Некомуляційні інститути не виконують соціально-мнемічної функції [1, с. 355]: газетно-журнальна справа; книговидавнича справа; книготорговельна справа; засоби зв'язку (пошта, телеграф).

В основі документно-інформаційної комунікації лежить комунікаційний акт, у якому виділяють такі складові частини: комунікант, реципієнт, комунікат, зміст інформації, код, контекст. Зазвичай комунікант має уявлення про те, як повідомлення може бути інтерпретовано реципієнтом. Однак, результат інтерпретації, тобто тлумачення повідомлення одержувачем, визначається низкою факторів, у першу чергу, кодуванням. Як відомо, кодування – це подання ідеї, що прагне донести до одержувача комунікант, у кодах або символах, тобто в знаках, що переводять ідею на мову, яка є зрозумілою реципієнту. Кодування має зберегти інтерпретацію повідомлення одержувачем відповідно до мети комунікації, яку поставив комунікант. У ролі кодів можуть використовуватися слова, звуки та інші знаки. Процес кодування є суб'єктивним, оскільки залежить від особи, яка кодує. Повідомлення – це зафіксована інформація, яку комунікант прагне довести до реципієнта. Декодування повідомлення – це переклад його на мову одержувача, яке визначається особистим сприйняттям одержувача, його здатністю розпізнавати й інтерпретувати коди, використані під час передачі ідеї.

Адекватність сприйняття повідомлення носить суб'єктивний характер і може варіювати від нуля до ста відсотків. Так, наприклад, незнання іноземної мови зводить можливість декодування іншомовного повідомлення до нуля, а наявність досвіду у обох учасниках повідомлення покращує сприйняття.

Комунікаційний канал – це реальна або уявна лінія зв'язку (контакту), за якою повідомлення просувається від комуніканта до реципієнта. Наявність зв'язку – необхідна умова будь-якої комунікаційної діяльності. Комунікаційний канал надає комуніканту й реципієнту засоби для створення й сприйняття повідомлення (тобто знаки, мови, коди, матеріальні носії повідомлення, технічні пристрої), забезпечує розповсюдження документів у суспільстві, дозволяє доступ до них користувачам. Отже, комунікаційні канали – це матеріальна сторона документно-інформаційної комунікації [8, с. 120]. Комунікаційні канали бувають природними та штучними. Природні канали використовують властиві людині способи для передачі значущих повідомлень у фізичному просторі. У первісному суспільстві існували два природні комунікаційні канали: невербальний (несловесний) і вербальний (словесний).

Необхідність у штучних комунікаційних каналах виникає тоді, коли комунікант і реципієнт позбавлені безпосереднього контакту, і в той же час існує необхідність у передаванні інформації у часі.

Увагу сучасних учених (А.В. Соколов, М. Кастельс, В.І. Корогодін) привертає питання еволюції комунікаційних каналів [10]. Зокрема, А.В. Соколов, у розвитку комунікаційних каналів виділяє чотири періоди. На його думку, канал писемної документації виник на основі іконічного каналу, шляхом біфуркації, тобто роздвоєння, розділення на дві частини. Особливість біфуркації документної комунікації полягає в тому, що вона сприяла біфуркації у каналі усної комунікації [10, с. 72].

Таким чином, в історії людства, за А.В. Соколовим, можна виділити чотири біфуркації [9, с. 119]: біфуркація I – поява писемності й літературної мови; біфуркація II – винахід книгодрукування і великі географічні відкриття; біфуркація III – промисловий переворот, виникнення технічних каналів, у тому числі поліграфії, фотографії, телефону; біфуркація IV – науково-технічна революція XX ст., яка пов'язана з виникненням електронної комунікації.

Загалом, термінологічний елемент «документний» повинен позначати те, що складається з документів, а словосполучення «документна комунікація» трактувати як «комунікація, що складається з документів». Проте комунікація складається не лише з документів, тому що елементарна структура соціальної інформаційної комунікації передбачає три елемента: мовець, реципієнт і канал комунікації між ними. Документ займає місце каналу комунікації, по якому інформація передається від комуніканта до реципієнта. Отже, документна комунікація – це комунікація, яка вміщує документ в якості одного зі своїх елементів. Наприклад, у сфері освіти педагогічна діяльність, як різновид комунікаційної діяльності регулюється значною кількістю документів різного призначення. Це і організаційно-розпорядчі документи як інструменти контролю адміністрації вищого навчального закладу за дотриманням норм навчальної діяльності, цивільно-правові договори про надання освітніх послуг, проходження студентських практик, нормативні документи, що регулюють освітню діяльність, бібліотечні ресурси.

Розуміння особливостей каналу в документній комунікації може бути різним: документ як канал передачі інформації; певні суспільні інститути як канали передачі документів; документальні повідомлення (тобто повідомлення, зафіксовані в документах). Відповідно, можна зробити висновок, що в документальній комунікації каналами є соціальні інститути та системи, через які передаються самі документи.

Дослідник А. А. Соляник пропонує таку класифікацію документних систем: генеративні, транзитні і термінальні [11, с. 72]. Генеративні документальні комунікаційні системи – ті, які забезпечують виробництво документів. До них належать авторські колективи, наукові та навчальні заклади, видавництва, редакції ЗМІ, друкарні, теле- і радіокомпанії, студії звукозапису, фото- і кіностудії, IT-виробництва тощо.

Транзитні документальні комунікаційні системи – ті, які організують рух документів, їх транспортування: підписні і посередницькі агентства, центри електронної доставки документів, установи книжкової торгівлі, поштові відділення, кур'єрські служби, провайдери комп'ютерних мереж тощо. Термінальні документальні комунікаційні системи – це системи, призначені для збору і зберігання документів, організації їх використання. До них належать бібліотеки, архіви, органи НТІ, інформаційні фірми, музеї, аудіота відеотеки, власники комп'ютерних серверів тощо. Таким чином, документні комунікаційні системи – це окремі підсистеми документальних комунікацій суспільства в цілому. Документальні комунікації суспільства є різноманітними і розрізняються характером комуніката (передається тільки інформація з документа або сам документ), наявністю і видами комунікаційних посередників (пошта, видавництво, книжкова торгівля, бібліотеки, канцелярії, архіви), призначенням документа, який передається (для опублікування або використання з особистою або службовою метою). Відповідно, передача документів здійснюється на основі комунікаційних параметрів Інтернет-мережі та документно-комунікаційних систем (ДОКС).

Згідно з А. В. Соколовим, документно-комунікаційна система (ДОКС) складається з інститутів документної комунікаці та документних каналів [10, с. 116]. Тому, оскільки вона передбачає стійкі налагоджені зв'язки, чітко визначені комунікаційні шляхи і насамперед, відповідно до значення поняття «система», наявність незмінних (але динамічних) складових, які функціонують у певному контурі, поки що не можна стверджувати, що таке складне й організаційно впорядковане утворення реально існує. Натомість, рух документних потоків у сфері освіти, торгівлі, бізнесу, державного управління тощо, здійснюється на основі розробки різних інформаційних технологій (ІТ).

Системи електронної документної комунікації утворюють особливий інтеграційний шар (віртуалізацію) в автоматизованих інформаційних системах установ, забезпечують процеси створення, управління доступом, розповсюдження великих обсягів документів у комп'ютерних мережах та їх контроль над потоками документів, підвищують ефективність документоорієнтованих процесів на основі інформаційних технологій управління документами та вмістом у документних комунікаціях.

Із залученням у документні потоки організацій і підвищення потреби у використанні електронної документної комунікації зростає необхідність у їх інтеграції з іншими системами, для чого повинна володіти великим набором готових механізмів взаємодії і підтримувати сучасні технології інтеграції корпоративних інформаційних систем [13, с. 77].

Інтеграція ERP-систем забезпечує підтримку всіх документних процесів через оперативне управління документами, образами, потоками робіт, корпоративними звітами тощо та виступає в якості своєрідного концентратора, що надає доступ до усієї необхідної інформації і даних всередині ERP-систем. Великою перевагою інтеграції з ERP-системами є можливість роботи користувачів у середовищі звичних додатків.

Ефективність інформаційних технологій пов'язана з організацією внутрішньої інформаційної бази. Підходи до організації машинної бази даних залежать від виду та розміру підприємства. Файлова організація даних характерна для автоматизованого розв'язання окремих задач на робочому місці спеціаліста, а також є початковим етапом при організації комп'ютерних систем. Функціональні системи документації відображають найважливіші функції управління: планування, організація, контроль, облік, аналіз, тощо. Особливість функціональних систем полягає в функції поширення на всі установи, організації і підприємства, незважаючи на їх галузеву належність.

Системи документації поділяються на підсистеми на основі призначення документної форми залежно від її змісту, визначення документної форми відповідно до рівня управління, за формою її представлення.

Управлінську документацію пропонується поділити на три блоки – загальний, економічний та кадровий, які призначені для реалізації управлінських функцій в окремих відособлених корпоративних системах від відомства до підприємницької структури.

Окрім управлінського документознавства у структурі спеціального документознавства пропонується виділити галузеве документознавство, до об'єкту вивчення якого відносять питання ведення систем документації, що створюється у відповідних сферах господарства країни за напрямами трудової діяльності, функціональним заняттям працівників, фахом.

Наприклад, в освітній сфері термін «електронне навчання» (e-learning) змінюється підхід до інформаційних технологій. Нині в усьому світі навчання в усіх його формах (заочній, вечірній, денній) здійснюється не тільки в аудиторії, а й в електронному освітньому середовищі, забезпечуючи як повноцінне залучення студентів до процесу навчання, так і надійний контроль над рівнем засвоєння знань. Потреба в цьому особливо зросла з переходом на кредитно-модульну систему, передбачену Болонською декларацією [14, с. 59].

Одну із тенденцій застосування принципів в освіті наполегливо підкреслюють представники Майкрософт: на першому місці має бути навчання, і тільки потім доцільно думати про прилади й обладнання. Корпорація забезпечує освіту різноманітними технологіями, проте наполягає на тому, що прилади повинні допомагати освітянам перебудовувати освіту, а не змушувати їх пристосовуватися до нових технологій.

Намагаючись вирішити проблему технічного забезпечення навчальних закладів, Майкрософт запропонувала проект BYOD (Bring Your Own Device – принеси свій власний прилад). На їх думку, існує три ключові умови, які забезпечать можливість студентам використовувати їх власні пристрої в класі [4, с. 8-9]: надання студентам доступу до мережі Інтернет; допомога у використанні пристроїв у мережі; безпечне інформаційне середовище; забезпечення узгодженої роботи групи. Перевагами такого підходу є уникнення не тільки витрат на придбання приладів навчальним закладом, а й проблем, пов'язаних з їх обслуговуванням.

У сфері освіти найчастіше застосовуються мультимедіа, гіпертекст та Інтернет, оскільки

сьогодні документи у ВНЗ існують не лише на паперових носіях, а й у вигляді електронних версій та аналогів паперових документів, самостійних електронних документів, наприклад електронні підручники, що охоплюють комплекс електронних мультимедійних та гіпертекстових документів. Для роботи з електронними навчальними документами застосовують Dropbox (хмарні технології) та Google Docs (онлайн-офіс) [12, с. 52].

Кожен з цих ресурсів має певну специфіку та переваги: Dropbox призначений здебільшого для збереження та обміну інформацією, a Google Docs дає змогу ще й створювати документи у форматах, звичних для користувача, оскільки має вбудовані функції роботи з текстовими, табличними файлами тощо. Через Dropbox відвідувач може розміщувати файли на віддалених серверах за допомогою клієнта або із застосуванням веб-інтерфейсу через браузер.

Документи Google (англ. Google Docs) – безкоштовний онлайн-офіс, розроблений компанією Google. Складовими Google Docs є [12, с. 54]: Writely (Document) – текстовий процесор, що надає можливість редагувати текстові документи OpenDocument, Microsoft Word, а також електронні таблиці. Містить велику кількість засобів форматування: зміна розміру та стилю шрифту, вибір кольору та декоративних елементів, створення списків та таблиць, імпорт рисунків, інтернет-посилань та спеціальних символів, створення закладок та коментарів. Підтримуються формати DOC, XLS, ODT, ODS, RTF, CSV, PPT та кілька графічних форматів, що дає змогу завантажувати на сервер та скачувати з нього різноманітні файли; Google Spreadsheets – сервіс, за допомогою якого можна заносити дані у рядки та стовпці електронної таблиці, а також здійснювати прості обчислення. Реалізований імпорт та експорт даних і у специфічний формат Microsoft Excel, і у загальнодоступні OpenDocument і CSV; Google Presentations – надає можливість створювати електронні презентації, також реалізована функція імпорту та експорту файлів Microsoft PowerPoint (ppt); Бізнес-модель Google Docs – не відрізняється від загальної стратегії сервісу хмарного збереження даних компанії Google та сумісно розповсюджується на інші напрямки, наприклад Gmail та Picasa. Обсяг для збереження файлів, перетворених у формат документів Google, необмежений, для інших форматів сервіс Google Docs надає 15 ГБ дискового простору безкоштовно.

Інший рівень документної комунікації – документний фонд (сукупність документів, зосереджених у бібліотеках, інформаційних центрах, архівах, музеях). Специфіка документного фонду полягає в тому, що зібрані у фонді різноманітні документи відібрані відповідно до завдань, потреб користувачів (читачів, слухачів, глядачів) тієї або іншої документної структури, організовані певним чином [1, с. 134].

Якщо розглядати бібліотечні фонди, то електронний документ з точки зору збереження й можливостей доступу до інформації має великі переваги порівняно з іншими видами, тому формування колекцій електронних документів значно розширює кумуляційні, меморіальні й комунікативні функції документно-інформаційних інститутів, сприяє кращому задоволенню інформаційних потреб користувачів.

Бібліотека, у якій сформовано фонд електронних документів, з одного боку, отримує надійні страхові копії, а з другого – можливість одночасного обслуговування майже необмеженої кількості користувачів, які знаходяться не тільки в бібліотеці, але й за її межами, іноді й за межами держави, в якій її розташовано. Сучасна модель обслуговування в науковій бібліотеці неможлива без надання інтернет-послуг. Бібліотеки формують конкурентоспроможне інформаційне середовище. Це приводить до змін у комплектуванні фондів. У бібліотеках створюють бібліотечні веб-сайти. Віртуальні довідкові служби дають можливість обслуговувати не тільки відвідувачів бібліотек, але й широкі кола користувачів книгарень, які не змогли отримати електронні ресурси зберігаються на сервері бібліотеки у форматах PDF, DJVU, HTML. Доступ до них можливий як у локальному, так і у віддаленому режимі.

Джерелами наповнення повнотекстової бази даних є [1, с. 240-241]: електронні ресурси структурних підрозділів університету; роботи викладачів – монографії, навчальні посібники, методичні вказівки тощо, які вийшли з друку у видавничому центрі університету (в електронному вигляді вони розміщуються на сайті в обов'язковому порядку); інформаційні ресурси, що надходять у бібліотеку на оптичних і магнітних носіях – CD і DVD диски, дискети (для обслуговування користувачів бібліотеки створюються копії цих документів); відскановані підручники, журнали та інші матеріали, що надходять у бібліотеку на паперових носіях; ресурси Internet; електронні копії документів з інших вузів згідно договорів про співробітництво.

Автоматизація та впровадження нових інформаційних технологій дозволили бібліотекам розширити сферу послуг. Разом із традиційними послугами, наші бібліотеки мають можливість надавати сервісні послуги: користування ПК та мережею Інтернет; друк на принтері; сканування; збереження інформації. Головною метою функціонування бібліотеки в період освоєння інформаційних технологій є забезпечення доступності документів, інформації, знань для ефективного забезпечення освітніх та наукових потреб навчального закладу і максимально повного задоволення інформаційних потреб особистості.

Проте комплектування бібліотек електронними інформаційними ресурсами виявляє і цілий ряд організаційно-правових проблем. Так, архівація документів українського сегмента Інтернету не має належної нормативно-правової основи через невизначеність у міжнародному та національному законодавствах прав бібліотек щодо їх функціонування в електронному середовищі. Широке поширення мережевої інформації з особливою гостротою виокремлює парадокс, пов'язаний з авторським правом, що нерідко суперечить зацікавленості автора в розповсюдженні результатів своєї інтелектуальної праці.

Водночас активне наповнення фондів електронними ресурсами, часто входить у суперечність із суспільними потребами, зокрема, у питаннях комплектування бібліотечних установ сучасною інформацією з джерельної бази Інтернет, використання її для суспільно значущої інформаційно-аналі-

тичної роботи. Найбільш уразливими стали національні історико-культурні фонди, що були визнані неактуальними або потрапили до спец-фондів, заборонених або обмежених у доступі.

Тому, основними засадами розвитку інформатизації бібліотечної та освітньої сфер в Україні мають бути [1, с. 233]: формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі вищої та післядипломної освіти як єдиної системи комп'ютерних засобів, програмного забезпечення, навчальних баз даних, електронних навчальних і методичних ресурсів, віртуальних освітніх середовищ та інших елементів, які реалізують інформаційні процеси; застосування ІКТ у навчально-виховному процесі та бібліотечній справі у поєднанні з традиційними засобами; внесення змін в програми навчальних закладів освіти усіх рівнів акредитації, а саме включення в них завдань, висунутих інформаційним суспільством, з урахуванням національних особливостей; створення інформаційної системи підтримки освітнього процесу; забезпечення навчальних закладів комп'ютерними комплексами та мультимедійним обладнанням; забезпечення комп'ютерної безпеки процесу навчання; розвиток мережі електронних бібліотек; створення системи дистанційного навчання; забезпечення доступу закладів освіти до світових інформаційних ресурсів; створення відкритої мережі освітніх та бібліотечних ресурсів; забезпечення усіх навчальних закладів доступом до міжнародних науково-освітніх мереж; створення національного науково-освітнього простору; розроблення методологічного забезпечення щодо використання комп'ютерних мультимедійних технологій; удосконалення навчальних планів, відкриття нових спеціальностей з новітніх ІКТ, втілення принципу «освіта протягом усього життя»; забезпечення вільного доступу до засобів ІКТ та інформаційних ресурсів; забезпечення умов для підвищення комп'ютерної грамотності викладача і студента.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення досвіду використання освітніми закладами, бібліотеками, бізнес-організаціями електронного обміну даними на світовому ринку й упровадження цієї концепції в Україні. Саме орієнтація на Інтернет-технології, для встановлення яких необхідно мати лише стандартний браузер, Інтернет-сервер і виділений сервер або будь-який шлюз типу IPX-to-IP для підключення Інтернет-серверу до корпоративної мережі можна вважати перспективним явищем у системі документної комунікації. Ключовими перевагами до доступу та використання електронних документів мають стати: контрольований доступ до сховищ даних та фондів із мереж Інтернет, інтранет та екстранет; колективне використовування і робота з документами; доступ до документів зовнішнім користувачам; миттєве отримання будь-яких змін, внесених у документи; незначні матеріальні витрати; маршрутизація документів тощо.

Список літератури:

1. Асеев Г.Г. Электронный документооборот / Г.Г. Асеев. – К.: Кондор, 2007. – 500 с.
2. Артемьев В.И. Разработка Intranet-приложений / В.И. Артемьев. – Ярославль: ЯрГПУ, 1998. – 233 с.
3. Биков В.Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти [Електронний ресурс] / Валерій Юхимович Биков. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ime.edu-ua.net/em.html
4. Василик М.А. Наука о коммуникации или теория коммуникации? К проблеме теоретической идентификации / М.А. Василик // Актуальные проблемы теории коммуникации: сб. науч. тр. – С.-Пб: Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 4–11.
5. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [Електронний ресурс] // Верховна рада України. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15
6. Золотарьова І.О. Автоматизація документообігу: навч. посіб. / І.О. Золотарьова, Р.К. Бутова. – Х.: ХНЕУ, 2008. – 156 с.
7. Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации: учеб. пособие / В.Б. Кашкин – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 174 с.
8. Конецкая В.П. Социология коммуникации / В.П. Конецкая. – М.: Междунар. ун-т Бизнеса и Управления, 1997. – 304 с.
9. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособие / А.В. Соколов. – С.-Пб:Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 460 с.
10. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие / А.В. Соколов – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002 г. – 461 с.
11. Соляник А.А. Документні потоки та масиви: навч. посібник / А.А. Соляник – Х.: ХДАК, 2000. – 112 с.
12. Столяров Ю.Н. Документный ресурс: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Ю.Н. Столяров – М.: Либерея-Бибинформ, 2009. – 224 с.
13. Шилина М.Г. Общественные связи в Интернете: новая модель коммуникаций / М.Г. Шилина // Медиаальманах. – 2008. – № 1. – С. 78–89.
14. Шилина М.Г. Медиа XXI века как объект исследования / М.Г. Шилина // Медиаальманах. – 2009. – № 4. – С. 54–66.
15. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): В 2 т. Т. 1 / Василь Миколайович Шейко. – Харків: Основа, 2001. – 519 с.

Редька К.Ю.
Харьковская государственная академия культуры

ДОКУМЕНТНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В СИСТЕМЕ ИНФОРМАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются влияние документной коммуникации на систему информационного управления. На основе анализа общих электронных документов, электронных библиотечных фондов, баз данных промышленных предприятий осуществляются предложения относительно улучшения деятельности организационно-технических систем, которые обеспечивают процесс создания, управления доступом и распространения электронных документов в документных коммуникациях. Особенности современного документоведения заключаются, прежде всего, в широком применении компьютерных систем обработки и печати документов, необходимости соблюдения требований действующих государственных стандартов в этой области, внедрение рациональных приемов работы с документами. На сегодня Интернет-технологии не только приближают человечество к всеобщей доступности информации или информационных ресурсов, но и определяют дальнейшее развитие всего общества.
Ключевые слова: документная коммуникация, системы электронного документооборота, программное обеспечение, библиотечные фонды, коммуникационные институты.

Redka K.Yu.
Kharkiv State Academy of Culture

DOCUMENTARY COMMUNICATION IN SYSTEM INFORMATION MANAGEMENT

Summary
The article discusses the influence of documentary communication system of information management. Based on the analysis of shared electronic documents, electronic library collections, databases of industrial enterprises are carried out proposals to improve the activities of organizational and technical systems that enable the creation, management and distribution of electronic documents in documentary communications. Features of modern records keeping are, above all, a wide use of computer systems to process and print documents, to comply with the requirements of state standards in this area, the introduction of rational methods of work with documents. At present, Internet technology is not only bringing humanity to the universal availability of information or information resources, but also determine the further development of the whole society.
Keywords: document communication, electronic document management systems, software, library funds, communication institutes.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091)+1702

ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ МАРКА АВРЕЛІЯ

Бренкач Я.С.
Ряшівський університет, Республіка Польща

У статті на противагу кризовим явищам у сучасній філософії, таким як «філософія кінця філософії», обгрунтовується актуалізація філософії стоїків. Зокрема, досліджено філософську спадщину яскравого представника стоїцизму Марка Аврелія, а саме його дефініювання філософії як науки та практики (способу життя). У контексті цього проаналізовано основні засади стоїчної філософії, такі як цілісність, узгодженість з природою, скромність, апатія тощо, які, власне, розкриваються у праці Марка Аврелія «Наодинці з собою. Роздуми». Також акцентовано увагу на вправляннях «філософа на троні» у вдосконаленні основних цнот: розсудку, скромності, справедливості, мужності. Визначено, що філософія стоїків, яку сповідував імператор, може стати для сучасного обивателя необхідним сенсом життя чи віднаходженням реального щастя.
Ключові слова: життя, щастя, благо, природа, цілісність, скромність, розсудок, справедливість, спокій духу, апатія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для того, щоб споглядати дійсність, треба в неї, очевидно, зануритися. Насправді філософія припинила споглядання на предмет діяльності, натомість хоче відшукати те, що є спектакулярне (показове). На думку Дж. Реалле, філософська практика має ту саму ціль, що і філософія від початку зародження, а саме деміфологізація. На переконання філософа, мова йде про розум, який, загубивши відчуття для цілого чи поміщаючи «частини» на місце «цілого», ризикує, що втратить також відчуття самого себе [9, с. 28].

Філософ звертає увагу на загрозу загальному розумінні філософії. Такою головною загрозою вбачається розвиток «філософії кінця філософії». Це є біда не лише для філософії як науки, але і для самої людини, оскільки таким чином можна забрести у сліпий провулок власного успіху. А при цьому можна втратити самого себе. Філософія замінила античні міфи, що виходили з фантазії, поезії. Натомість дала нам нові сучасні міфи – «науки, техніки та ідеології, тобто міфи сили» [9, с. 28]. Окрім того, Дж. Реале вказує на звуження пролематики, а філософія ставить собі за завдання здійснення огляду дійсності з точки зору цілого.

Власне, актуальним ми бачимо повернення до стоїчних принципів розуміння Всесвіту як певної цілісності. А методи, які розробили стоїки для пізнання дійсності, можуть бути використані сучасною людиною для того, аби не загубитися у глобальному світі, не відчути кризу духовності та мислення.

На загал, філософія стоїків чи пізнання божих і людських справ мала за мету забезпечення чоловікові щасливого життя. Стоїчна філософія – це в дійсності «мистецтво життя», яке охоплює всестороннє і різноманітне знання, яке охоплює своєю дослідницькою діяльністю цілу структуру людського життя, а отже, і буття, існування та діяльність. Зрештою, це є концепція, яка полягає у спрямуванні людини таким чином, щоб регулярні тренування духу вона перетворила на звичку, щоб керуючись мораллю, живучи скромно, досягнула найвищого ступеню щастя. На наше переконання, таким взірцем для досягнення зазначених цілей є власне Марк Аврелій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблематикою. Серед відомих дослідників філософської і теоретичної спадщини Марка Аврелії можемо відзначити Ж. Гюйо, Г. Стантона, С. Стерца, Е. Асміс, П. Адо, В. Лорена, Дж. Ріста, Д. Джіліберті. Зокрема, відомий французький філософ П. Адо проаналізував філософську спадщину стоїка-імператора у контексті духовних вправлянь (практик). На переконання П. Адо, песимістичні формули у «Роздумах» Марка Аврелія не є цілковито вираженням особистих поглядів пересиченого імператора, але є духовними вправами, які практикувалися відповідно до суворої методики [2, с. 134].

Серед польських науковців, які грунтовно досліджували філософські погляди Марка Аврелія, можемо виокремити М. Дзєльську, А. Хучек, А. Казімєрчак-Кухарську, серед російських – А. Лосєва, С. Котляревського, В. Сапова, Я. Унта. Зокрема, науковець М. Дзєльська, аналізуючи погляди стоїка-імператора, прийшла до висновку про його особливий «космополітичний гуманізм» Дзєльська [5, с. 87]. Схожу концепцію про дуалістичність існування людини у світі у праці Марка Аврелія досліджує А. Казімєрчак-Кухарська: людина як істота розумна становить не лише частину світу, але і є учасником божих діянь, кожна людина належить як досвіту, так і до конкретної держави (спільноти) [7, с. 11; с. 13]. Дослідниця А. Хучек розвиває тему ідеальної людини у філософії Марка Аврелія. На її погляд, «філософ на троні» розробив (для самого себе) теорію цінності трохи відмінну від радикального і догматичного стоїцизму, незважаючи на те, що ідеальна людина у його філософії сприймає ключові принципи тієї філософської течії, а згодом сприймає світ як певну цілісність [6, с. 82].

В українській філософській традиції дослідження спадщини Марка Аврелія, розробленими на високому науковому рівні, зустрічається у працях М. Дяченка. Український філософ, досліджував, власне, етичну парадигму стоїків,

зокрема, Марка Аврелія, яка базується на двох фундаментальних ідеях – принципі раціоналізму і принципі благодіяння, творення добра.

Формування цілей (мети) статті. Метою цього дослідження є дефініювати філософію як спосіб життя у філософській думці Марка Аврелія через призму основних принципів філософії стоїків.

Виклад основних результатів та їх обгрунтування. У «Роздумах» Марк Аврелій зазначає, що «...філософія полягає у тому, щоб уберегти від збиткування й шкоди внтурішнього генія: щоб він був сильнішим від насолоди й страждання; щоб нічого не чинив ані навмання, ані в брехні й лицемірстві; щоб не залежав від того, що зробить чи не зробить хтось інший. Та й щоб приймав усе, що йому припало й що вділено, адже походить воно звідти ж, звідки він сам» [1, с. 41]. У подальшій частині своєї праці відомий філософ пише: «Змагай, щоб зостатися таким, яким тебе забажала зробити філософія. Поважай богів, рятуй людей. Життя коротке, і на земному віку бува один-єдиний плід: честиве налаштування й суспільні діла» [1, с. 75].

У «Роздумах» Марк Аврелій багато раз сприймає філософію як науку, показуючи чим повинна бути філософія і як він її розуміє: «Цей філософує без хітона, той – без книжок, а отой, напівголий, каже: «Хоч і не маю хліба, то зостаю при розумі». Отак і я: хоч не маю жодного пожитку від навчання, однак при ньому зостаю» [1, с. 54-55].

У тих роздумах Марк Аврелій з'ясовує, чим є філософія для звичайної людини. Не для еліти, вузької групи мудреців, а для звичайного, вбогої людини, яка хоч і не може задовільнити простих життєвих потреб, але може безперешкодно займатися філософією. Адже філософією можна займатися навіть без книжок, що є такі важливі в процесі навчання. Це є більш специфічний підхід до філософствування. Автор «Роздумів» веде мову про практичний спосіб філософствування чи такий спосіб життя.

Власне, таку концепцію реалізував Марк Аврелій, а саме концепцію, що грунтувалася на простоті. В іншому місці у «Роздумах» видатний філософ зазначає: «Не знуджуйся, не зрікайся, не розчаровуйся, коли тобі не вдається у кожному вчинку достеменно дотримуватися правильних засад. Тебе вигнали? А ти знову повертайся й тішся, що в тобі більше людяності, й люби те, до чого повертаєшся. Вдавайся до філософії не як до шкільного наставника, а як каправий – до губки і яйця чи як іще хтось – до окладів і припарок: тоді вже не виставлятимеш напоказ, що підкоряєшся розумові, а просто матимеш у цьому супокій. Пам'ятай: лише філософія хоче того самого, що й твоя природа. Але ж ти хочеш чогось іншого, неприродного. – Так, бо що ж од нього приємніше! – То-то й є – хіба не цим насолода обманює? Поглянь, чи не приємніші великодушність, свобода, простота, вдумливість, честивість! А що є приємнішого за розуміння – надто коли візьмеш до серця те, що твоя здатність устежувати й пізнавати – в усьому непомильна й рівноплинна?» [1, с. 63].

У тому фрагменті вияснється, чим згідно з думкою Марка Аврелія повинна бути філософія. Напевно, має бути не строгим вчителем, а таким заспокоєнням для особи, яка через слабкість характеру відійшла від філософських методів і не знає, як в такій ситуації зберегтися. Марк Аврелій показує, як потрібно поступити – а саме треба повернутися і шукати підтримки для своєї змученої душі. Він зауважує, що філософія є як умиротворення болю, певними ліками захворювання душі. У ній ми можемо знайти не пригнічення нас, а навпаки відшукати приятеля – лікаря. Така концепція філософії є дуже схожа до тієї, про яку Ян Леговіч наводить у своїй праці «Стародавня історія Греції та Риму» [8, с. 5].

У подальшій частині наведеної вище цитати Марка Аврелія маємо аналіз неправильного підходу. Це не тільки тверезий аналіз, але щось на взірець критичної оцінки своїх поступків, такої рефлексії над самим собою. Першим стоїком, який рекомендував такий власний підхід до тверезого аналізу, такого перегляду своїх діянь, був Сенека. Очевидно, Марк Аврелій переніс це на свою власну модель. Як він зазначав, відхід від природи спричиняє розлад стану духа. Той відхід призводить до «спокус насолоди». І в кінці цитати філософ дає нам позитивний приклад узгодження з природою та приклад користі, яка з цього випливає.

Як зазначає М. Дяченко: «Як і його знамениті попередники, Марк Аврелій – прибічник фундаментального принципу: жити в злагоді з природою. Природа як богокосмос, розумний світопорядок, існує об'єктивно, і людина не виходить за межі природи, вона – елемент її системи». Згідно з аналізом М. Дяченка, філософ Марк Аврелій часто використовував поняття «Ціле» для означення інтегральної єдності, яка містить дві природи: природу як глобальну сутність і природу людини. Перша природа розумна і доброчинна і, за логікою речей, природа людини ідентична їй. Ця світоглядна настанова є онтологічною основою для етики, а в ширшому аспекті – і для всієї філософії стоїків. У природі все розумно, доцільно і доброчинно. Тому і людина, як розумна і моральна істота, повинна жити в злагоді з нею» [4, с. 25].

П. Адо теж відзначає стоїчний принцип співжиття, узгодження з природою у «Роздумах» Марка Аврелія, який безпосередньо корелюється з принципом цілісності. Як зазначає французький філософ, у «Республіці» Платон віддає хвалу природньому філософу, кажучи, що той, хто філософ, природним чином споглядає на цілісність реальності, він не боїться смерті, і відповідно розміщає себе на такій висоті, звідки бачить всю цілісність Всесвіту, все людство, бачить речі не на своєму індивідуальному рівні, а на універсальному. У стоїка Марка Аврелія П. Адо вбачає схожі погляди, зокрема, «філософ на троні» бачить речі з точки зору Природи, яка є універсальним розумом, тобто у нього події ставляться в перспективу того, що вони несуть Всесвіту, тій співпраці, яка дається рівновазі та гармонії Всесвіту [3, с. 211].

В інших фрагментах своєї праці Марк Аврелій продовжує переносити акценти певного захоплення до закону природи. Він приділяє багато уваги відповідним труднощам у розумінні світу. Поміж іншим він пише: «Речі від нас укриті, що чимало філософів – і неабияких! – вважало їх цілковити неосяжними; і навіть стоїки вважали, що їх нелегко осягнути» [1, с. 63].

У подальшій частині цитати автор зазначає: «Тож і в ум не вкладається, що можна було б цінувати, і взагалі, чим можна було б захоплюватися із усієї цієї пітьми й бруду, із усього цього плину – єства і часу, руху і рухомого» [1, с. 64]. Очевидно, що тут цілковита байдужість чи апатія – це є найвищий рівень щастя філософа-стоїка. Марк Аврелій, як можна збагнути з тексту, був спроможним осягнути такий рівень щастя. Власне, спокій духа він досягає через застосування відповідних практичних методів, не забуваючи при цьому про підходи і ментальні приготування, яким передують теоретичні глибокі умоглядні роздуми.

Згадує Марк Аврелій і про аскетичні принципи доброчинства: «Той сам глузд, що є в членах тіла, коли вони між собою поєднані, мають і розумні істоти, коли вони – хоч і на відстані, – лаштовані до спільної праці. Це тим більше спаде тобі на ум, коли раз у раз примовлятимеш до себе: «Я – член і учасник тіла, складеного з розумних істот». Але якщо скажеш, що ти не член-учасник», а навпаки – «відчленована частка», то отже, наразі любиш людей не від усього серця, не до кінця звеселяєшся своїм доброчинством: ти робиш для годиться, а не для самого себе» [1, с. 82].

Згідно з П. Адо, ми знаходимо свою радість, роблячи благо іншим, тому що роблячи благо іншим, ми робимо благо собі. Але тут все-таки є одна небезпека, яку чітко бачив Марк Аврелій, якщо ми усвідомлюємо і щасливі, що поступаємо добре, то ризикуємо вважати, що добре робимо і тому не бути зовсім чистими у намірах, коли робимо благо. За переконанням П. Адо, для Марка Аврелія потрібно стати одним з тих, які роблять благо взагалі-то неусвідомлено: «Доброта передбачає повну безкорисність. Вона повинна бути до деякої міри спонтанною, необдуманою, не мати анінайменшого розрахунку та найменшого благовоління до себе. Потрібно зробити так, щоб доброта була інстинктом: ми повинні робити благо, як бджола свій мед і не прагнути ні до чого іншого». На думку, П'єра Адо, жоден античний філософ не досягнув на прикладі Марка Аврелія цієї вершини чистоти намірів [3, с. 171].

У частині 10 VI книги «Роздумів» видатний філософ порівнює філософію з матір'ю. Персоніфікуючи філософію, надаючи їй людські риси, він таким чином підносить науку до найвищого рівня. Разом з тим, порівнюючи філософію з матір'ю, Марк Аврелій підкреслює додаткову неоцінену роль, яку відіграє матір у житті кожного з нас: «Якби ти водночас мав би і мачуху, і матір, то хоч би піклувався тією першою, однак знову й знову топтав би дорогу до матері. Так у тебе нині з двором і філософією; тож частіше до неї навертайся і знаходь супокій, адже це завдяки їй виявляється, що можна і придворні справи знести, і себе самого – посеред цих справ» [1, с. 71]. Що стосується найвищого зайняття філософією, то у розумінні Марка Аврелія – це є регулярні, сталі тренування. На його думку, після падіння потрібно піднестися і повернутися до тренувань, залишаючись цілий час у контакті з філософією, як з матір'ю.

Очевидно, що тут в дійсності спостерігаємо чим була для автора ця сфера людського пізнання. Філософія була ніби найближчою особою, при якій він відчував себе безпечно та відпочивав. Однак такий стан відпочинку не міг тривати порівняно довго, оскільки зайняття у такий спосіб філософією чи мистецтвом життя вимагав від нього постійної готовності до зустрічі зі щораз новими викликами, про що він пише у частині 61 VII книги: «Життя – то радше боротьба, ніж танок: мусиш бути готовий несхитно вистояти навіть перед наглими й несподіваними наскоками» [1, с. 89].

Будучи підготовленим до труднощів життя, він бачить, що і так не уникне помилок. Марк Аврелій бачить помилки з дитинства і знає, що для досягнення рівня філософа, чи такого найвищого стану духа, як він собі передбачав, досить багато йому не вистачає. У першій частині VIII книги він зауважує, що «був далеким від філософії» [1, с. 92], оскільки поставив перед собою великі вимоги. Ми, сучасні люди, цих вад насправді не бачимо, принаймні їх важко збагнути. Але Марк Аврелій не робить для себе ніяких полегшень, розуміє помилки, але водночас не потрапляє в крайнощі і підтримує те, що врешті-решт буде у гармонії з природою. А це у свою чергу веде його до добра та передбачає справедливість. Отже, він розуміє, що буде таким чином діяльним та вільним.

Марк Аврелій, будучи цілком певним того, що робить, не дає собою маніпулювати. Він знає свої завдання володаря, але одночасно знає і завдання філософії. У зв'язку з цим Марк Аврелій повинен дотримуватися суворих філософських методів, які деякою мірою змушують його до певного утримання. Для прикладу, так це він трактує у частині 41 IX книжки «...хай би що випало, не відступай від філософії, і не базікай – ні з невігласами, ні зі знавцями природи, і цілий будь лише в тому, що саме тепер робиш, і в знарядді, яким це робиш» [1, с. 111].

Марк Аврелій постійно декларує спроби керування своїм життям і державою відповідно до засад божественного космосу, натомість як філософ, він прагне осягнути імператорську досконалість через безперервні вправляння у вдосконаленні основних цнот: розсудку (phronesis), скромності (sophrosyne), справедливості (dikaiosyne), мужності (andreia). Марк Аврелій завжди повторював знамените твердження Платона: «Для держав було би добре, якби володарювали філософи, або володарі були філософами». Навіть будучи свідомим своєї імператорської, благородної, месійної ролі відносно підданих, він визнає себе за «барана чи бика в стаді» [1, с. 128].

Марк Аврелій задається питанням, чи модель життя, де володар керується мудрістю і раціональним розумінням природи космосу, охоплює його щоденну діяльність. Правильна оцінка моральних цінностей схиляє його до стійкого уникання гедонізму, як у людському, так і у монархічному вимірах. Він є переконаний про вищість простого, аскетичного життя над блиском і розкішшю імператорського двору, над жаданням матеріальних благ та чуттєвих насолод (частини 16 та 17 I книги «Роздумів») [1, с. 32-35].

Завдяки практичному самоконтролю над власними пристрастями (sophrosyne) Марк Аврелій досягає природньої невимушеності та доброзичливості, при цьому він відзначається м'яким характером мудреця чи дитини. Прагнучи до ідеалу доброго монарха, імператор-філософ чинить собі докори, як тільки припиняє діяльність на предмет всезагального добра, яке є в дійсності

«зі своєї сторони корисне і дбати про нього повинен муж благородний і добрий» [6, с. 90].

Прояв співчувати іншим з людської спільноти та безкорисна доброчинність становлять справжні імператорські риси (basilikon men eu prattein, kakos de akouein) [1, с. 86]. Розділяючи божественність і любов з людьми як з близьким їм володарем, він виявляє лагідність навіть тим, котрі його розгнівали чи образили (частина 7 I книги «Роздумів») [1, с. 29-30]. Усі є оточені його добром (частина 13 I книги «Роздумів») [1, с. 31]. Влада доброго монарха, яка дотримується в моральних категоріях, становить антитезу деспотизму, де основною вартістю є егоїзм пануючого, що призводить до свавілля та влади, що спирається на репресії.

Тримаючи в пам'яті образ тиранів схожих на «диких тварин», таких як Фаларіс і Нерон, Марк Аврелій застерігає себе самого. Монархія для нього становить форму управління, «яка понад усе шанує волю підданих», в той час як тиранія – то гріх (kakia) проти Бога та негідність щодо людства. Услід за іншими філософами Марк Аврелій повторює, що тиранія – це «біда», хвороба, яка переймає владу над душою монарха, що призводить його до самознищення і викликає в ньому моральний безлад.

Монарх докладає усіх зусиль, щоб придворний стиль життя не стримував його у прагненнях до моральної досконалості, не схиляв до гедонізму та чуттєвих насолод. Ідеальний володар, якого знаходимо в «Роздумах», прагне стати уособленням моральності, він прагне бути імператором не тільки за титулом, але і за найглибшими переконаннями, прагне до погодження інтересів Риму з природними цілями цілого людства.

Для Марка Аврелія, як для усіх філософів, справедливість є першопричиною всіх цнот,або є, як стверджував Цицерон, рисою, яка вирішує, хто є достойним. Марк Аврелій вважає одним з найбільших благ для людства «правдивий розсудок». Він переконаний, що всесвітом управляє справедливе провидіння. Таким чином, людина повинна наслідувати у тій сфері божі діяння, піклуватися тільки про правду і визволятися з емоційних потягів, які можуть виникати з тіла, з невідомої злості, з того, що можна почути, коли слухати лише «внутрішнього провідника».

З парадокальної точки зору можна достатньо легко і точно накреслити певну схему філософствування, чи зайняття філософією, а відтак, і спосіб життя Марка Аврелія. Хоча парадоксально, що у філософії, як раніше згадувалося, багато ключових питань не є такими очевидними. Однак тут маємо певну очевидність, чи теж зрозумілість діяльності філософа на троні, що нижче спробуємо представити.

Перед тим як роз'яснити, скористаємося черговою цитатою з «Роздумів», що, на наш погляд, є ключовою у розумінні не тільки всієї філософії, але стилю Марка Аврелія: «Порятунок життя – усяку річ розглядати цілком, що вона є і що у ній суттєве, а що причинне. І від всієї душі поступати справедливо і правдиво говорити. І що залишається, окрім як вкусити життя людини, де поєднано одне благе діяння з іншим так, що і найменшого проміжку між ними не залишилось?» [1, с. 138].

Цю цитату застосовано з кількох приводів. Поперше, на нашу думку, це є те, що найважливіше у житті кожної людини, що жила у стародавню епоху, чи живе в нинішній час, а саме – щастя. По-друге, маємо загальну схему поведінки у розумінні Марка Аврелія, чи поведінки філософа. По-третє, йдеться про життя, а конкретно привертає увагу не самознущання і засмучення, а навпаки користання з благ життя, але що гармоніює з правдою і справедливістю. І по-четверте, це відома аналогія концепції погляду на філософію, що схожа з тією, яка описана Джованні Реале, а саме, погляд на філософію, як на ціле. Ця філософія не опирається на фрагменти, що підрозумівають вимірні матеріальні блага, успіх і зводяться лише до одного фрагмента сфери життя. Вона грунтується на баченні цілого, що складається з окремих фрагментів нашої дійсності. Обмежуючи мислення, чи звужуючи його до вузької спеціальності, можемо призвести до такого обмеження, що вкінці-кінців у загальному перестанемо мислити, натомість переважно спираючись на комп'ютерну техніку та даних з інтернету.

У результаті таке мислення може привести до обмеження знання, залишаючи нас на розтерзання різного виду таблоїдів, дрібничок та тимчасових марнославних випробувань, що зрештою може спричинити до тектонічних культурних чи цивілізаційних зсувів.

На нашу думку, такі небезпечні сигнали спостерігаємо в наших реаліях. Сучасний стиль життя засновується на дуже крихкому фундаменті і не гарантує, що наша цивілізаційна культура буде надалі розвиватися у відповідному напрямку. Прикладом такого негативного бачення майбутнього, на наш погляд, є парадокс з одного боку великого стрибка техніки, підкорення космосу, а з іншого боку – постійне збільшення кількості осіб (дітей), котрі помирають від голоду, чи осіб, які гинуть в результаті переслідувань за віру, чи які гинуть через різні політичні конфлікти.

Людина не бачить цілісності, вона бачить лише себе саму, навіть не ціле. Вона сприймає лише тимчасові задоволення, які стають сенсом її життя. Очевидно, що не потрібно вдаватися до крайноців і відкидати здобутки теперішньої науки, замкнувшись у собі (autarkia) чи лише утримуючи спокій духа (ataraksja). Необхідно користатися зі здобутків і досягнень цивілізації, але відповідно до засад стоїків робити це треба з помірністю (sophrosyne), про яку згадує Марк Аврелій у своїх «Роздумах».

Згідно з Марком Аврелієм, ідеальна людина демонструє благорозумну впевненість у поведінці, рівновазі розуму, у спілкуванні з мислячими людьми у ненауковий спосіб. Більше того, у розумний і відповідний спосіб дотримується своїх життєвих засад, уникає гніву, звертає увагу на те, що треба зробити, а не яку славу принесуть йому його діяння [6, с. 91]

Висновки. Метою нинішньої філософії є пошук того, що є спектакулярним, а одночасно з іншого боку, попередження головної загрози, що випливає з обмеження мислення до вузьких специфічних тем. На наше переконання, слідуючи дальше в напрямку вигоди та успіху, обмежуючи підстави мислення, втратимо щось значно цінніше. Втратимо пізнання життя чи спосіб життя – це такий

спосіб, який дає людині необхідний сенс життя чи почуття щастя. Тому, на наш погляд, філософія стоїків, яку сповідував Марк Аврелій, це і був той необхідний сенс життя чи реального щастя. Через філософську практику, на думку філософа-імператора, можна віднайти ліки для своєї змученої душі та умиротворення, окрім того, застосовуючи спокій духу можна досягти рівноваги з Природою, виступаючи як частинка її цілого.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з аналізом духовних практик (тренувань) стоїка-імператора Марка Аврелія відповідно до його ставлення до філософії як способу життя (зокрема, як до матері).

Список літератури:

1. Аврелій М. Наодинці з собою. Роздуми / М. Аврелій; пер. з гр. Р. Паранько. – Львів: Літопис, 207. – 212 с.
2. Адо П. Духовные упражнения и античная философия / П. Адо; пер. с фр. В.А. Воробьева. – М.; СПб: Изд-во «Степной ветер»; ИД «Коло», 2005. – 448 с.
3. Адо П. Философия как способ жить: Беседы с Жанни Карлие и Арнольдом И. Дэвидсоном / П. Адо; пер. с фр. В.А. Воробьева. – М.; СПб.: Изд-во «Степной ветер»; ИД «Коло», 2005. – 288 с.
4. Дяченко М. Етична парадигма давньоримських стоїків / М. Дяченко // Культура України, 2016. – Вип. 52. – С. 19-28.
5. Dzielska M. Idee polityczne Marka Aureliusza / M. Dzielska // Teoria i praktyka polityczna Marka Aureliusza; red. K. Marulevska. – Warszawa: Wydawnictwo Fundacja Swiętego Mikołaja, 2010. – 216 str.
6. Huczek A. Wzór człowieka idealnego w filozofii Marka Aureliusza / A. Huczek // Wrocławskie studia Erazmianskie; red. M. Sadowski, P. Szymaniec, E. Bojek. – 2006. – С. 79-82.
7. Kazimierchak-Kucharska A. Dualistyczna koncepcja istnienia człowieka w świecie – teoria polityczna Marka Aureliusza / A. Kazimierchak-Kucharska // Człowiek. wiat. Polityka. – 2012. – № 3. – С. 10-14.
8. Legowicz J. Historia filozofii starożytnej Grecji I Rzymu. – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1970 – 631 s.
9. Reale G. Historia filozofii starożytnej. T. 1. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012 – 498 s.

Бренкач Я.С.
Ряшевский университет, Республика Польша

ВВЕДЕНИЕ В ФИЛОСОФИЮ МАРКА АВРЕЛИЯ

Аннотация
В статье в противовес кризисным явлениям в современной философии, таким как «философия конца философии», обосновывается актуализация философии стоиков. В частности, исследованы философское наследие яркого представителя стоицизма Марка Аврелия, а именно его дефинирования философии как науки и практики (образа жизни). В контексте этого проанализированы основные принципы стоической философии, такие как целостность, согласованность с природой, скромность, апатия и т.д., которые, собственно, раскрываются в работе Марка Аврелия «Наедине с собой. Размышления». Также акцентировано внимание на упражнения «философа на троне» в совершенствовании основных добродетелей: рассудка, скромности, справедливости, мужества. Определено, что философия стоиков, которую исповедовал император, может стать для современного обывателя необходимым смыслом жизни или нахождения реального счастья.
Ключевые слова: жизнь, счастье, благо, природа, целостность, скромность, рассудок, справедливость, спокойствие духа, апатия.

Brenkach Y.S.
University of Rzeszów, Poland

INTRODUCTION TO THE PHILOSOPHY OF MARCUS AURELIUS

Summary
In the article as opposed to crises in modern philosophy, such as «philosophy of the end of philosophy, it is actualised the Stoic philosophy. In particular, it is studied the philosophical legacy of Marcus Aurelius as bright representative of Stoicism, namely it is dicovered his definition of philosophy as science and practice (life). In this context it is carried out the analysis of the basic principles of the Stoic philosophy, such as integrity, consistency with nature, modesty, apathy, etc., which, in fact, we reveales in the work of Marcus Aurelius «Meditations». The attention is brought to the trainings of «philosopher on the throne» in improving basic features: reason, modesty, justice and courage. We determined that the Stoic philosophy which espoused the emperor may become necessary for a modern inhabitant while searching the meaning of life or the real happiness.
Keywords: life, happiness, good, integrity, modesty, reason, justice, peace of mind, apathy.

УДК 101.1:130.2

ПЛЮРАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ ТА НАУЦІ

Шевчук С.Ф.
Житомирський національний агроекологічний університет

Окреслюється зміст поняття «плюралізм» через порівняння з монізмом. Плюралізм філософських вчень констатується як особливість, яка завжди відрізняла філософію від науки. На ґрунті аналізу етапів становлення позитивістської філософії науки виявлено спрямування еволюції уявлень про науку від монізму до плюралізму. У постпозитивізмі плюралізм проявився у тенденціях до пом'якшення методологічного радикалізму, установках на аналіз ролі соціокультурних чинників та історичного контексту науки, ідеях гуманізації науки та теоретичного плюралізму. У висновку йдеться про притаманність плюралізму не лише філософії, але й науці на вищих щаблях її розвитку і про зближення філософії та науки.
Ключові слова: плюралізм, монізм, наука, філософія, позитивізм.

Плюралізм, і пов'язана з ним толерантність, які так не подобаються прихильникам авторитарного світогляду, є особливо значимими у посттоталітарному світі з його потребами демократизації та гуманізації. Інтерес до плюралістичної методології зростає у процесі подальшої розбудови демократичної держави і суспільства. Тоталітарні диктаторські режими, як вогню, бояться плюралізму, адже саме уявлення про те, що, окрім їх власної, може існувати інша, протилежна думка чи ідея, виводить їх з рівноваги.

Постановка проблеми. У той час, як історія філософії вражає багатоманітністю різних шкіл, напрямків, течій, наука в її класичній формі тяжіє до одноманітності, однозначності. Ця різниця покладалась в основу тієї прірви, яка розділяла філософію і науку. Однак, чи настільки далека сучасна наука від філософії та чи не можемо ми помітити в ній рух від монізму до плюралізму?

Аналіз досліджень. Проблему плюралізму у філософії досліджували Аристотель, Ф. Бекон, Г.В.Ф. Гегель, Столович Л.Н., Ойзерман Т.І., Зотов А.Ф. та інші. Проблему плюралізму в науці розробляли відомі філософи науки І. Лакатос, П. Фейєрабенд, Т. Кун, К. Поппер та інші.

Мета статті. Ми ставили перед собою мету – прослідкувати процес еволюції науки (природознавства) від однозначності до багатозначності (від монізму до плюралізму). На цій основі констатувати можливість та необхідність більш тісної взаємодії (єдності) філософії та науки. Для реалізації мети ми ставили перед собою наступні завдання: 1) встановити відмінність понять «монізм» та «плюралізм»; 2) проаналізувати плюралізм як принцип, притаманний філософії «зовнішньо» (на рівні її існування в соціально-культурному та історичному просторі) та «внутрішньо» (як особливість філософування взагалі); 3) дослідити етапи становлення науки та їх осмислення в методологічних концепціях філософії науки.

Виклад основного матеріалу. Плюралізм, як термін, був запропонований німецьким філософом Х. Вольфом у 1712 році, як протилежний монізму.

Монізм і плюралізм є виявами людського мислення, які визначають у процесі пізнання об'єктивного світу, людської діяльності, розвитку суспільства дещо єдине чи множинне, схожість або різницю предметів, явищ, подій та ін.

Вже Аристотель писав про спосіб думок людей, котрі трактували єдине та множинне як такі види сутностей, що перебувають у відношенні протилежності. Відповідно, ці протилежності не існують одна без одної.

Ознаками монізму (грец. Monos – один, єдиний) як типу раціонального мислення є однозначність, лінійність, строгість, визнання дечого єдиного – один Бог, один початок, один світ, одна причина. У процесі обговорення якогось питання чи проблеми монізм означає єдиний погляд та відсутність альтернативи.

Плюралізм (лат. Pluralis – множинний) – це багатозначність, нелінійність, варіативність гіпотез, визнання дечого багатоманітного: багато початків, багато світів, багато причин. У процесі обговорення питання чи проблеми плюралізм допускає множинність поглядів, припущень, думок, визнає альтернативу.

Як парадигму наукового мислення сутність монізму та плюралізму визначив Ф. Бекон у праці «Про принципи і початки»: «Монізм – думка тих, хто визнає лиш один принцип речей, плюралізм – думка тих, хто визнає багато принципів» [1, с. 210].

Відповідно до цих принципів раціонального мислення здійснюється рух думки (міркувань) людини, суб'єкта наукового, філософського мислення у певному напрямку, а саме – до межі, коли «все єдине» (монізм) або «все – різноманітне» (плюралізм).

При порівнянні філософії та науки впадає у вічі факт наявності у філософії великої кількості напрямів, течій, шкіл, позицій, уявлень тощо. Античний скептицизм, констатуючи цей факт, стверджував, що філософи, оскільки вони обґрунтовують несумісні одне з одним уявлення, ніколи не досягають істини і тим самим демонструють хибність та недостатність будь-яких філософських положень. Противники скептицизму, погоджуючись, що попередні філософські вчення дійсно були хибними, але заперечуючи тезу про рівноцінність усіх філософських висловлювань, прагнули створити істинну філософію, яка б припинила розмаїття несумісних уявлень, цей, як вони вважали, перманентний філософський скандал.

Кожен видатний філософ був переконаний у тому, що саме йому вдалось нарешті перебороти дискредитуючий філософію плюралізм вчень, заперечивши теорії своїх попередників і створивши істинну філософську систему. Це прагнення складає суб'єктивний момент історико-філософського процесу, джерелом якого, зокрема,

є, по-перше, прагнення перетворити філософію в науку і, по-друге, обмежене розуміння природи науковості у філософії, її своєрідності.

Вперше принципово по-новому до цього питання підійшов Гегель. Він покінчив зі спрощеним уявленням про історію філософії як послідовну низку випадкових подій, сукупність думок і заблуджень. Історико-філософський процес Гегель проаналізував як суперечливий, послідовний розвиток, в межах якого протилежні та взаємовиключаючі вчення знаходяться у відношенні спадкоємності.

Обґрунтовуючи спробу позитивної оцінки плюралізму філософських вчень, концепцій, ідей, Гегель розмежовує його зовнішню та внутрішню, суб'єктивну та об'єктивну сторони, його видимість та сутність. Філософія, як і сама дійсність, яку вона осягає, багатоманітна, але багатоманітність передбачає єдність, бо конкретне складає єдність різних визначень. Отже, і філософське вчення потрібно розуміти як різні визначення єдиного, що створюють різні сторони цілісної реальності, незважаючи на те, що вони протистоять одне одному. Багатоманітність філософських вчень – це, за Гегелем, «органічна система, цілісність, що утримує в собі безліч ступенів і моментів» [2, с. 32]. Ці ступені, моменти «абсолютної ідеї» – різні філософські системи. Вони різні, але утримують у собі тотожність. Звідси робиться висновок, що «кожна філософська система необхідно існувала і продовжує дотепер існувати: жодна з них, отже, не зникла, а всі вони збереглись у філософії як моменти одного цілого. Але ми повинні розрізняти частковий принцип цих систем філософії, взятий як частковий принцип, і проведення цього принципу через весь світогляд» [2, с. 40].

Гегель, таким чином, розрізняє у кожній системі філософії (йдеться, звичайно, про видатні філософські вчення) перехідне і неперехідне. Неперехідним є її принцип, який асимілюється наступним розвитком філософії, перехідне – абсолютизація цього принципу, яка неправомірно протиставляє дану систему всім іншим філософським вченням, як нібито вищу, останню ступінь філософського розвитку.

Питання про плюралізм філософської думки відноситься безпосередньо і до сутності філософії та філософського мислення. Предмет філософії «в потенції» прихований у процесі філософування, у філософському мисленні. Тому визначати потрібно не предмет, котрий вивчає чи повинна вивчати філософія – на відміну від математики, фізики чи соціології тощо – а особливу установку думки, манеру розмірковувати. Отже, «суть» філософії – в філософському мисленні. Тому жодне філософське вчення не співпадає з цією «суттю» – як не співпадає продукт з діяльністю, що його виробила. Тому-то без особистісного відношення, без тієї чи іншої форми особистого внеску філософія уже не зовсім філософія. Вона, на думку А.Ф. Зотова «не стільки «знання про...», скільки «буття в...», в специфічному модусі свідомості, власної присутності суб'єкта у знанні, яке й робить це знання філософським...». Тому роблячи спробу говорити про філософію та філософське мислення, використовуючи поняття «предмета», необхідно ставити акцент на суб'єктивному, особистісному моменті предметності, на тому, що він «предмет», тобто те, що не тільки стоїть перед суб'єктом, але й «поставлено» суб'єктом як його предмет: предмет «світиться» інтересом суб'єкта» [3, с. 16].

Таким чином, якщо спеціальні науки розрізняються предметом свого дослідження, то особливість філософського мислення полягає в суб'єктивному, особистісному моменті відтворення предмета. У філософському мисленні «Я» завжди співвідноситься з іншим, активно взаємодіє з ним. Діалог або дискурс – форми розгортання філософської думки, підґрунтям яких є різноманітність ідей, позицій, точок зору, тобто плюралізм.

Щоб прояснити питання, чи має місце плюралізм у науці, звернемось до історії її розвитку. Відомий філософ науки В.С. Стьопін виділяє три етапи розвитку науки: 1) класичне природознавство (його завершення – кінець XIX – початок XX століття), 2) формування некласичного природознавства (кінець XIX – перша половина XX століття), 3) некласичне природознавство сучасного, НТР-рівського типу (постнекласичний етап). На першому етапі головною ідеєю, що застосовувалась при обґрунтуванні наукових знань про природу, була ідея абсолютної суверенності пізнаючого розуму, який ніби з боку спостерігаючи світ, розкривав у явищах природи їх сутність. «Вважалось, наприклад, що об'єктивність і предметність знання досягається лише тоді, коли з опису і пояснення виключається все, що відноситься до суб'єкта, засобів і процедур його пізнавальної діяльності» [4, с. 71]. Класична наука, таким чином, ґрунтувалась на чіткому розрізненні суб'єкта і об'єкта. Вона виходила з необхідності винесення суб'єкта «за дужки» об'єкта, що пізнається, як необхідної умови науковості результатів пізнання. Не випадково, класичне природознавство формувало своє завдання наступним чином: описати природу так, якби людини взагалі не було. Класична наука формувалась під впливом установки на раціональність знання. При цьому поняття раціональності та науковості практично збігались. Закономірність розумілась класичною наукою виключно як динамічна, що означало обов'язковість причинно-наслідкових зв'язків. Маючи справу з макросвітом, класична наука вимагала також наочності теоретичного пояснення.

Таким чином, на першому етапі становлення науки критерій науковості та об'єктивності знання був пов'язаний з елімінацією суб'єктності пізнання. Це означало спрямованість на єдину та однозначну істину, а отже, майже повністю виключалась можливість різних позицій, точок зору, тобто плюралізму.

На другому етапі виявилась криза цих установок і був здійснений перехід до нового типу філософських обґрунтувань. Цей перехід характеризується відмовою від прямолінійного онтологізму і розумінням відносної істинності будь-якої картини природи, виробленої на певному етапі розвитку природознавства. Тут допускається істинність різних конкретних теоретичних описів тої самої реальності, оскільки у кожному з них утримується момент об'єктивної істини. Пост класична наука будується на визнанні суб'єктності всякого знання. Суб'єктність знання обумовлюється специфікою людської взаємодії зі

світом. Так, Ейнштейн, формулюючи основні положення теорії відносності, відмічав, що фізична теорія описує фізичний процес не сам по собі, а результат взаємодії фізичного процесу із засобами дослідження. Тому сучасна методологія та філософія науки підкреслюють принципову роль спостерігача і засобів спостереження при отриманні наукового знання.

Якщо завдання класичної науки полягало у відкритті загальних розумних законів, за якими влаштований світ, то пост класична наука виявляє, що світ не настільки впорядкований, як думали раніше. Так, одним із основоположних принципів квантової механіки є принцип невизначеності. Сучасна наука звертається до поняття «хаос», щоб охарактеризувати принципову невпорядкованість світу. Хаос – ірраціональний, його природа двояка: з одного боку, хаос – джерело творчості, безперервного оновлення світу, появи того, чого раніше не було; з іншого боку, хаос загрожує руйнуванням світу. Хаос і принципова непередбачуваність поведінки об'єкта свідчать, що наука завжди повинна рахуватись з нераціональною остачею, котра неусувна, як би не вдосконалювались засоби і методи науки.

Звичайно, непередбачуваність світу не можна абсолютизувати. Дещо наука здатна передбачити, але, як справедливо зауважив сучасний французький філософ Жан-Франсуа Ліотар, у світі існують лише острівці детермінізму.

Все це привело постнекласичну науку до перегляду уявлень про закономірність. На відміну від класичної науки, що розуміла закономірність як динамічну з обов'язковістю причинно-наслідкових зв'язків, постнекласична наука розуміє закономірність переважно як ймовірнісно-статистичну. Ймовірнісно-статистичні закономірності застосовуються не щодо одиничного об'єкта чи події, а лише щодо їх множини. Передбачаючи поведінку сукупності об'єктів в цілому, вони не здатні передбачити поведінку кожної одиниці, що входить до неї.

Третій етап розвитку науки характеризується осмисленням історичної мінливості не лише онтологій, але й самих ідеалів та норм наукового пізнання, баченням науки у контексті соціальних умов її буття та соціальних наслідків, обґрунтуванням припустимості та навіть необхідності включення аксіологічних факторів при поясненні та описі низки складних системних об'єктів (екологічні процеси, глобальне моделювання, обговорення проблем генної інженерії тощо).

З першої третини XIX століття був розпочатий процес осмислення наукою самої себе. Так з'явився перший позитивізм, заснований О. Контом. Перші позитивісти намагались зрозуміти суть і структуру наукового знання. Особливо цікавила перших філософів науки проблема демаркації наукового і ненаукового знання, питання про відмінність науки від не-науки. Обговорення цих проблем виявило той факт, що межа між наукою і не-наукою досить умовна та історично мінлива. Однак, тривалий час вважалось, що критерієм демаркації є перевірка знання на верифікацію: речення могло вважатись науковим лише у тому випадку, якщо його істинність могла бути перевірена емпірично, шляхом спостереження чи експерименту. При цьому виходило, що філософське знання більшою мірою виявлялось поза межами науки.

Принцип верифікації, який відстоювали представники неопозитивізму першої половини XX ст., викликав критику з боку не лише філософів, але й з боку представників власне науки. Адже цей критерій «відсікав» від науки найбільш фундаментальні та плідні її сфери.

Зростаюча незадоволеність філософів науки принципом верифікації заставляли їх вести пошуки нових критеріїв демаркації науки і не-науки. Радикальний поворот був здійснений К. Поппером, який був переконаний у тому, що центральною проблемою теорії пізнання є не стільки дослідження структури наукового знання, скільки проблема його росту. Це суттєво змінило проблематику філософії науки. К. Поппер замінив критерій верифікування критерієм фальсифікування. Це означало, що для будь-якої дійсно наукової теорії ми завжди можемо знайти галузь можливих фактів, котрі, якщо будуть встановлені, її спростують. Принцип фальсифікації дозволяє розпізнати псевдонаукову теорію серед дійсно наукових. Вченим було сформульовано наступну модель розвитку наукового знання: встановлення фактів – висування гіпотези, що їх пояснює – її емпіричне спростування – висування нової гіпотези, більш повної і т.д.

Американський вчений Т. Кун, наклавши попперівську схему на реальні факти історії науки, отримав цікаві результати. У роботі «Структура наукових революцій», спираючись на введені ним поняття «парадигми», «наукового співтовариства», «завдань-головоломок», «аномалій» та ін., він моделює розвиток науки від однієї революції до іншої. У період кризи, спричинений зростанням числа аномалій, наука, по суті, перестає функціонувати. В ній починається конкуренція ідей і парадигм. Т. Кун зауважує, що в цей період наука стає схожою на філософію, для якої конкуренція ідей (плюралізм) є правилом, а не виключенням. Зміну пануючої парадигми новою Т. Кун називає науковою революцією.

Концепція наукових революцій дозволила переглянути погляди філософів на логіку розвитку наукового знання. Традиційно вважалось, що наука розвивається прогресивно і кумулятивно-наукове знання з бігом часу вдосконалюється і росте. Т. Кун у межах своєї концепції наукових революцій розвиток наукового знання представив дискретно: перехід до нової парадигми означає розрив наукової традиції, відкидання накопиченого раніше знання, змушує наукове співтовариство вибудовувати наукову картину заново, «з нуля». Незважаючи на абсолютизацію цього розриву система, запропонована Т. Куном, відобразила реалії розвитку науки (розвиток науки був розглянутий не абстрактно-логічно, а конкретно-історично). Т. Кун вперше в філософії науки використав історичний матеріал не для ілюстрації, а для побудови теорії.

Звичайно, концепція наукових революцій має свої недоліки. Подальші дослідження у цій галузі, здійснені І. Лакатосом, І. П. Фейєрабендом, внесли суттєві зміни і доповнення в наші уявлення про шляхи розвитку науки. І все ж. саме концепція Т. Куна була покладена в основу сучасної філософії науки.

Критично переосмислив і сприяв подальшому розвитку попперівських ідей його учень І. Лакатос, який зберігає прихильність до історичного напрямку у філософії науки. На його думку, всяка наукова теорія повинна бути історіографічною. У той же час він розрізняє реальну історію пізнання та її логічну реконструкцію («внутрішню історію»). У своїй роботі «Історія науки і її раціональних реконструкцій» І. Лакатос виділяє чотири типи методологічних доктрин. Три перші – індуктивізм, конвенціоналізм, методологічний фальсифікаціонізм – визнаються ним неефективними з погляду адекватності раціональної реконструкції науки.

Пошук основ, що дозволяли б з єдиної позиції вивчати і пояснювати пізнавальну діяльність вчених, логіку наукового дослідження та історичний прогрес науки, приводить філософа до четвертої доктрини – концепції науково-дослідницьких програм.

Концепція наукових програм зберігає певну спадкоємність щодо ідей К. Поппера. Однак, у той час як, за Поп пером, на зміну одній теорії приходить інша, стара теорія відкидається повністю, то за Лакатосом, ріст знання здійснюється у формі критичного діалогу конкуруючих дослідницьких програм. А це є не що інше як застосування принципу і методології плюралізму в ділі.

Отже, згідно Лакатосу, вже не теорії, а дослідницькі програми є фундаментальною одиницею розвитку науки і головна їх цінність полягає в тому, що вони здатні поповнювати знання та прогнозувати нові факти.

Суперечності та труднощі, що виникають при поясненні якихось явищ істотно не впливають на ставлення до програми вчених (що в дійсності і відбувається). Дійсно, сильна теоретично ідея завжди є досить багатою для того, щоб її можна було захищати. Звідси випливає відмова від попперівської моделі, у якій за висуванням певної гіпотези слідує її спростування. Жоден експеримент не є вирішальним і достатнім для спростування теорії. Це дозволяє зрозуміти, з одного боку, як наукові концепції переборюють труднощі, а з іншого – існування альтернативних дослідницьких програм. Лише тоді, коли буде зруйноване «тверде ядро» програми, стане необхідним перехід від старої науково-дослідницької програми до нової. У цьому і вбачається суть «наукової революції».

Дослідницька програма прогресує, якщо її теоретичний ріст приводить до прогнозування нових фактів. Вона регресує, якщо дає лише спізнілі пояснення новим фактам, які були відкриті випадково або прогнозувались конкуруючою програмою. Якщо одна дослідницька програма пояснює більше, ніж її конкурентка, то вона витісняє останню.

Таким чином, у Лакатоса попперівський критичний раціоналізм втрачає свій негативно-руйнівний характер і стає конструктивним. З позиції методології дослідницьких програм виконання принципів критичного раціоналізму полягає не в спробі спростування теоретичної системи, що перевіряється, але в створенні альтернативних концепцій з метою розгляду досліджуваної проблеми з максимального числа позицій.

Показовою з погляду застосування методології плюралізму є концепція американського філософа Пауля Фейєрабенда. Він, намагаючись поліпшити теорію «критичного раціоналізму», висуває принцип «теоретичного плюралізму», або проліферації (розмноження) теорій, що є істотною рисою розвитку наукового знання. На його думку, вчені повинні намагатись створювати теорії, які б відрізнялись від існуючих та визнаних. Створення альтернативних теорій сприяє їх взаємній критиці, прискорюючи тим самим розвиток науки. Принцип проліферації, за Фейєрабендом, є плюралізм у методології наукового пізнання.

Наука з'являється як процес розмноження теорій і допускає співіснування безлічі рівноправних типів знання. Критерії раціональності не абсолютні, а відносні (немає таких критеріїв, які були б прийнятні скрізь і завжди). Принцип контридукції (необхідність розробляти і вводити гіпотези, несумісні з визнаними теоріями), піднесений Фейєрабендом до рангу методологічної максими, породив так званий «епістемологічний анархізм», девіз якого – «все дозволено».

Отже, якщо Кун стверджував відносність наукового знання і принципів наукової раціональності, зв'язавши їх з науковим співтовариством, то Фейєрабенд замінив наукове співтовариство окремим індивідом: на вченого не повинні впливати жодні норми, він повинен досліджувати факти та події сам, не піддаючись тиску з боку інших ідей та теорій. Опора вченого на традиції, норми, парадигми, його прихильність до окремих теж не є гарантом об'єктивності та істинності прийнятої суб'єктом теорії – необхідно підтримувати наукову зацікавленість і терпимість до інших позицій.

Прихильність до плюралістичної методології Фейєрабенда проявилась і в констатації тези про те, що основи науки вкорінені в культурі взагалі. Наукове пізнання відбувається в широкому контексті культурних, ідеологічних, політичних традицій. Отже, характер висунутих теорій визначається не тільки емпіричним базисом, але й цілою низкою суб'єктивних факторів: традиціями того суспільства, в якому народився і виріс учений, його смаками, естетичними поглядами, думкою його колег тощо.

Слід визнати, як заслугу Фейєрабенда. Проголошення ним так необхідних сучасній науці принципів: плюралізму, толерантності, права на творчий пошук кожного вченого, а не лише обраної наукової еліти.

Як бачимо, філософія науки XX ст. породила значну кількість різних теорій науки – методологічних концепцій. Якщо вибудувати хронологічну послідовність осмислення процесу розвитку науки, результатом котрого є сучасний стан філософії науки, то можна помітити деякі стійкі тенденції.

Одна з таких тенденцій полягала у поступовому відході методологічних концепцій від орієнтації виключно на формальну логіку та все більше їх зближення з історією науки. Якщо в епоху панування логічного позитивізму зразком для методологічних побудов слугували формальні логічні конструкції, а основним знаряддям методологічного дослідження був логічний аналіз мови науки і побудова моделей, то з 60-х років

XX ст. більшість методологів починає турбуватись не стільки про формальну точність своїх побудов, скільки про їх адекватність історичному процесу розвитку науки. Свого часу ця обставина була відмічена відомим дослідником у цій галузі В.А. Лекторським: «якщо до недавнього часу представник «філософії науки» в США та Англії, як правило був спеціалістом з математичної логіки, а публікації часто були присвячені різним формальним проблемам, то сьогодні найбільший інтерес серед «філософів науки» викликають роботи дослідників іншого типу, які поєднують знання історії науки з широкими філософськими узагальненнями» [10, с. 110].

Звернення філософії науки до історії науки було обумовлено суттєвими змінами її проблематики, що відбулись на межі 50-60-х років. Якщо у попередній період увага методологів була спрямована переважно на обговорення та вирішення проблем, пов'язаних з аналізом структури наукового знання, процедур перевірки та підтвердження теорій, то з 60-х років центральними питаннями у філософії науки стають питання, що описують розвиток знання. Обговорення і вирішення цих питань потребували історичного матеріалу. Так відбувається послаблення жорстких методологічних стандартів і норм, заміна їх більш м'якими. Врешті-решт, цей процес привів до відмови взагалі від будь-яких універсальних стандартів науковості, раціональності тощо. Одночасно змінювалось ставлення до метафізики (філософії) в традиційному сенсі: неопозитивісти оголосили метафізику нісенітницею; потім їй повернули осмисленість і навіть визнали її вплив на розвиток науки; врешті прийшли до знищення будь-яких меж між наукою та філософією.

Висновки і пропозиції. Таким чином, плюралізм притаманний філософії, з одного боку, історично, через розгортання її змісту у полеміці великої кількості вчень, шкіл, течій та напрямків. З іншого боку, полемічність, дискурс, діалог, що засновані на принципі плюралізму, складають суть філософування як такого.

Наука ж формувалась під лозунгом об'єктивності, абсолютної однозначності істини, виключення всього, що стосувалось суб'єкта. Однак, у процесі еволюції науки від класичної до постнекласичної її форм відбувається послаблення радикальної спрямованості на однозначність (монізм), що виражається в орієнтації уваги на історичний та соціально-культурний контекст її функціонування, у відході від універсальних стандартів науковості та раціональності. Показовою у цьому відношенні є поява концепцій філософії науки, в яких чітко прослідковується акцент на багатозначність, плюралізм (наприклад, концепція «теоретичного плюралізму» П. Фейєрабенда та ін.).

Динаміка розвитку сучасної науки потребує активного діалогу, різних позицій, різноголосся ідей, щоб відтворити складний і нестабільний світ.

Отже, можна зробити висновок, що у підсумку своєї еволюції наука стає схожою на філософію, в ній починає домінувати плюралізм ідей, що є підґрунтям для більш тісної взаємодії філософії та науки. Проблема єдності, інтеграції філософського та наукового знання потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Список літератури:

1. Бекон Ф. О принципах и началах / Ф. Бекон // Соч. в 2-х т., М.: Прогресс, 1978. – С. 201-212.
2. Гегель Г.В.Ф. Сочинения / Г.В.Ф. Гегель. – Соч., т. IX. – М.: Прогресс, 1932. – 302 с.
3. Зотов А.Ф. Феномен философии: о чем говорит плюрализм философских учений? // Вопр. филос. – 1991. – № 12. – С. 14-21.
4. Степин В.С. Основания научного поиска и научные революции / Сущность и социокультурные предпосылки революцій в естественных и технических науках (матер. «круглого стола») // Вопр. филос. – 1985. – № 7. – С. 67-82.
5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – (пер. с франц. Н.А. Шматко, «Институт экспериментальной социологии»). – М.: Изд. «Алетейя» – СПб, 1998. – 210 с.
6. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 2001. – 102 с.
7. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
8. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / Структура и развитие науки: Из Бостонских исследований по философии науки. – М.: Прогресс, 1978. – 240 с.
9. Фейерабенд П.К. Избранные труды по методологи науки. – М., Прогресс, 1986. – 542 с.
10. Лекторський В.А. Философия, наука, «философия науки» // Вопр. филос. – 1973. – № 4. – С. 108-121.

Шевчук С.Ф.
Житомирский национальный агроэкологический университет

ПЛЮРАЛИЗМ В ФИЛОСОФИИ И НАУКЕ

Аннотация
Определяется содержание понятия «плюрализм» посредством сравнения с монизмом. Плюрализм философских учений констатируется как особенность, которая всегда отличала философию от науки. На основании анализа этапов становлення позитивистской философии науки виявлена направленность эволюции представлений о науке от монизма к плюрализму. В постпозитивизме плюрализм проявился в тенденциях к ослаблению методологического радикализма, установках на анализ значения социокультурных факторов и исторического контекста науки, идеях гуманизации науки и теоретического плюрализма. В заключении речь идет о том, что плюрализм присущ не только философии, но и науке на высших ступенях ее развития и о сближении философии и науки.

Ключевые слова: плюрализм, монизм, наука, философия, позитивизм.

Shevchuk S.F.
Zhytomyr National Agroecological University

PLURALISM IN PHILOSOPHY AND SCIENCE

Summary
The paper defines the concept of 'pluralism' through comparison with monism. Pluralism of philosophical doctrines is acknowledged as a feature that has always distinguished philosophy from science. Transition of science knowledge evolution from monism to pluralism is observed on the basis of analysis of the formative stages of positivist philosophy of science. In postpositivism pluralism manifested itself in tendency to mitigate the methodological radicalism, orientation to analysis of socio-cultural role and historical context of science, ideas of science humanization and theoretical pluralism. The conclusion is about pertaining of pluralism not only to philosophy but also to science at higher levels of its development, as well as about convergence of philosophy and science.
Keywords: pluralism, monism, science, philosophy, positivism.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373.6:821.161.2.94

«ІСТОРІЯ РУСІВ» ЯК ДЖЕРЕЛО ЕТИМОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Бичко О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано етимологію топонімів і етнонімів в «Історії русів», визначній історичній пам'ятці кінця XVIII ст., яка підтверджує українську національно-політичну концепцію. Зокрема, приділено увагу топонімам *Львів* і *Червона Русь*, а також етнонімам *варяги* і *хозари*. Отримані результати зіставлено з етимологічними словниками української мови. Проаналізований матеріал доповнює відомі етимологічні пояснення, що має перспективи його врахування в наступних етимологічних студіях.
Ключові слова: етимологія, топоніми, етноніми, варяги, хозари, Львів, Червона Русь, «Історія русів».

Постановка проблеми. Дослідження «Історії русів» як джерела етимологічних студій є актуальним у зв'язку з можливістю розширення уявлень про розділи ономастики і тлумачення їхніх понять у різні часові періоди; уточнення відомостей про етимологію як мовознавчу дисципліну, що має свою історію, а також виявлення нових поглядів на етимологію топонімів і етнонімів із подальшим їхнім використанням для уточнення етимологічних розвідок.

Історія передусім зберігається в назвах, тому «Історія русів», в якій виклад починається з найдавніших часів, тлумачить походження назв багатьох народів, що мали стосунок до території сучасної України, звертається до відомостей про давні поселення і подає факти заснування нових міст.

«Історія русів», яка вже самою назвою доводила, що українці є незалежною нацією із власною історією, була написана в умовах, коли українська самобутність перебувала на межі зникнення і мала попередити асиміляцію провідного прошарку суспільства.

Невідомий автор «Історії русів», охоплюючи значний часовий проміжок – від найдавніших часів до 1769 року, подав власне бачення перебігу подій, «...це не так спроба відтворення минулого, як його осмислення, яке будується й історично, й антиісторично» [7, с. 33].

«Історія русів» була адресована тим українцям, від яких залежала доля держави: «...вона використала літописну поетику і є ніби посланням до освіченого стану України, щоб не забував свого минулого...» [7, с. 51].

Пам'ятка була написана з метою припинення згубної асиміляції українців у чужу культуру, тому «цей історіософічний трактат мав форму політичного памфлету і гостро нагадував нашим інтелектуалам ... про їхні історичні корені, про їхнє становище, історію, побут, героїчні діяння» [7, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до вивчення «Історії русів» передусім був спрямований до питань авторства твору, часу його написання та історичного значення.

«Історія русів» також була тим джерелом, на яке у своїй творчості посилалися Т. Шевченко, П. Куліш, Є. Гребінка, О. Пушкін, М. Гоголь, Д. Бантиш-Каменський, І. Срезневський, М. Костомаров, М. Чайковський, М. Драгоманов та ін.

У різний час цю пам'ятку досліджували М. Грушевський, О. Грушевський, О. Лазаревський, В. Горленко, Л. Майков. Спеціальні дослідження про цей текст підготували А. Єршов, П. Клепацький, М. Слабченко, А. Яковлів, М. Возняк та ін.

Численні розвідки дослідників дають підстави стверджувати, що пам'ятка була створена у 90-х роках XVIII ст. Натомість авторство «Історії русів» залишається нез'ясованим, оскільки точних відомостей немає, а гіпотез занадто багато: «З авторством Г. Кониського покінчено після виступів М. Максимовича. Думку про авторство Г. Политики підтримали В. Іконников, Д. Дорошенко, М. Горбань.

У тому, що твір написав В. Политика, В. Горленка підтримали М. Драгоманов, А. Єршов; за спільне авторство Григорія та Василя Политик висловилися М. Грушевський, А. Майков, Є. Онацький. Гіпотезу про авторство О. Безбородим розробляли П. Клепацький, А. Яковлів, М. Слабченко та М. Возняк» [7, с. 16-17].

Ця відома пам'ятка ще не була ґрунтовно досліджена в лінгвістичному плані, як і ще не було здійснено детальних досліджень етимології в «Історії русів».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інформація, яку ми отримуємо через посередництво автора твору, є надзвичайно цікавим матеріалом для розуміння світогляду тогочасного суспільства, ставлення інтелігенції до фактів минулого і поширення традиції давніших пам'яток історичної думки.

Під час розгляду «Історії русів» як джерела етимологічних студій видається доцільним зіставити пояснення етнонімів і топонімів у писемній пам'ятці кінця XVIII ст. і в матеріалах сучасних досліджень, оскільки під час переказування історичних подій автор літопису подає тлумачення відомих йому етимологій, що часто відрізняються від наведених у сучасних словниках.

Мета дослідження – з'ясування етимології топонімів та етнонімів в «Історії русів» та їх зіставлення з поясненнями в етимологічних словниках української мови.

Зокрема, використано матеріали «Етимологічного словника української мови» (в 7 т.), «Етимологічного словника української мови» (у 2 т.)

Я. Рудницького, «Етимологічно-семантичного словника української мови» І. Огієнка та ін.

Виклад основного матеріалу. Автор «Історії русів» пояснює такі етноніми: болгари, варяги, деревляни, козаки, печеніги, половці, поляни, роксолани, руси, сармати, скіфи, хозари, черкаси. Також наводиться тлумачення топонімів: Батурин, Біла Русь, Київ, Львів, Москва, Червона Русь, Черкаськ.

У першу чергу, варто звернути увагу на унікальні етимології, які не зустрічаються в інших популярних історичних джерелах XVII ст., таких як «Синопсис» і Густинський літопис. До них відносимо топоніми *Львів* і *Червона Русь*, етноніми *варяги* і *хозари*.

«Історія русів» значну увагу приділяє розвитку західноукраїнських земель, тому закономірно автор тлумачить етимології назви одного із основних міст Галичини – *Львова*.

«І король польський Казимир Третій, або Великий, 1339 року заволодів безперешкодно чільним її містом *Львовом*, князем київським Львом Даниловичем збудованим, і всією тією країною» [7, с. 84].

Відантропонімне походження міста *Львів* підтверджується і сучасними розвідками: «ЛЬВОВЪ, м., Галицька, а потім Галицько-Волинська земля, суч. м. Львів. И сей Лев созда великий град Львов, нарекши его от своего имени; 1267, Лев Данилович… Лвов з двома замками на свое имя заложил.

Субстантивований посесив на -ов- від д.-р. особового ім. Львъ, як звався син кн. Данила Галицького; пізн. зазнав переосмислення на зоографічн. основі; пор. старовини, герб м. – лев у відкритій брамі міськ. муру з вежами» [2, с. 84-85].

Етимології сучасних дослідників збігаються у своєму тлумаченні: «ЛЬВІВ – Львa город. Named after Prince Лев – Leo, son of WUk. King Danylo (1272-1301)» [5, с. 790].

Порівняно нещодавнє виникнення міста *Львів* спричинило однозначні трактування його етимології: Львів – найбільше місто західних українських земель. Князь Данило Романович, володар Галицько-Волинської держави, заснував це місто (1256-го р.) і назвав його на честь свого сина «Львовъ городъ», цебто місто Льва.

Наше старе слово левъ (а також імення Лев) колись відмінялося регулярно, згідно з нашими історично-фонетичними законами: лев, род. відм. льва, дав. відм. льву і т.д., – подібно як день, дня, днем, дні. Але в говорах Наддніпрянщини згодом уподібнили родову форму льва до називної форми лев, і з цього вийшло: лев, лева, левові і т.д., Та, звичайно, тих назв і прізвищ, що постали від слова на основі його давніх (автентичних) форм відмін, напр. Львів, Львович і т. ін. зміняти не можна на «Левів», «Левович» [9, с. 398].

Історичне підтвердження етимології назви міста Львова у давніх пам'ятках не залишає місце для сумнівів: «Львів – місто, Львів, обл.; засн. у XIII ст.; пор. літоп.: «1246-го великий князь Данила Романович… взя сыну своему Льву в жену дщерь вельми короля венгерского. И сей Лев созда великий град Львов, нарекши его от своего имени». Ойконім виник як посесив на -овь від д. рус. чол. імені Львь, яке належало синові князя Данила Галицького» [8, с. 313].

Детальне вивчення етимології топоніма *Львів* дозволяє відзначати суфіксальний спосіб його творення: «Львів – м., обл. ц. Розташоване на р. Полтва (бас. Зах. Бугу). Засноване галицько-волинським князем Данилом Галицьким, як гадають, у 1247 на честь одруження свого сина Льва, на території д.-р. городка, який існував тут задовго до побудови Л. Отже, назва від імені сина князя Данила Романовича – Льва. Утворена від д.-р. імені Львь за допомогою присв. суф. -ів» [11, с. 217].

Походження назви міста *Львів* є однозначним і зафіксоване документально. Варто зазначити, що творення топоніма такого типу є відмінним від схожих випадків давнішого часу, адже частіше всього ім'я особи, яка заснувала поселення, переносилося на назву топоніма, натомість місто *Львів* було штучно назване його засновником на честь сина.

Цікаве, майже поетичне пояснення топоніма *Червоної Русі* наводить автор «Історії русів»: «Згодом та ж сама земля поділилась назвою на Чермну, або Червону, Русь – за землею, що родить барвні трави та червець у краю полуденному…» [7, с. 80].

Одним із джерел виникнення топоніма *Червоної Русі* сучасні дослідники називають його книжне походження: «Червона Русь – істор. назва Галичини, зустрічається в деяких джерелах 16-18 ст., переважно іноземних.

Назва «Червона Русь» – книжного походження, серед місц. населення поширення не набула. Виникла, імовірно, під впливом поширених у народів Сходу складених геогр. назв, у яких кольори позначали сторони світу» [6, с. 492].

«Історія русів» є одним із небагатьох джерел, з якого можна дізнатися про етимологію маловживаного в давніх пам'ятках топоніма *Червона Русь*.

Оскільки автор «Історії русів» вдається до зображення історичних подій трохи пізнішого часу, порівняно із, наприклад, «Синопсисом» і Густинським літописом, то закономірним є звернення до нових відомих реалій життя на Русі, зокрема появи соціального прошарку найманців-*варягів*.

Очевидно, чужоземці не дуже імпонували русичам, які й мали право тлумачити їхню назву згідно з інколи нечесною до них поведінкою північної народності: «варягами називали через хижацтво і засідки, де чигали на перехожих» [7, с. 79].

У сучасних етимологічних словниках етнонім *варяг* вважається давньоскандинавським запозиченням: *варяг* – «представник давньоскандинавської етнічної групи; [міцний чоловік; півскирти сіна]»; – запозичено в давньоруську мову з давньоскандинавської; дієсл. værirg (varirg) «нормани на службі у грецького імператора» походить від var «віра, заклад, обітниця, обіцянка», спорідненого з дангл. wær «угода, обіцянка, віра, вірність, дружба», двн. wāra «довірливість, милосердя», псл. vĕra, укр. віра; мало переконлива гіпотеза про те, що варяг є варіантом назви франків, який виник у середовищі аварів, стосувався спочатку германців взагалі і був засвоєний слов'янами від аварів; позбавлені підстав також спроби відмовитися від скандинавської етимології і пов'язати слово із слов'янським вара «присяга, клятва», яке саме є, можливо, германізмом, або вивести цю назву від гіпотетичного грецького

слова *ϐάραγγα < *ϐάραναγα «розносщики вантажів, товарів», тобто купці» [3, с. 335].

Синонімами до етноніма *варяги* є назви народностей скандинавів і норманів: «Варяги, -ів, мн., іст. Давньоруська і візантійська назва скандинавів (норманів), які в 9 ст. чинили напади на Східну і Західну Європу» [1, с. 113].

У працях сучасних дослідників виводиться корінь етноніма *варяги* від слів на позначення вірності і чесності: «Варяг ‘Varangian, ONor. tribesman’, Syn. нормани. From ONor. *varingr, voeringr: var ‘fidelity, faith (fulness); allies’» [5, с. 321].

Цікавим фактом є майже протилежне значення етноніма *варяги* у давніх авторів і в сучасних розвідках, адже автор «Історії русів» закладає в своє пояснення негативну конотацію, у той час як більшість дослідників вважають цю лексему спорідненою із позитивною характеристикою вірності, дружби, дотримання присяги і навіть милосердя.

Коріння етимології племені *хозар* автор виводить з їхнього войовничого способу життя, яким вони здавна були відомі для тогочасного населення: «А козарами всіх тих, що їздили верхи на конях та верблюдах і чинили набіги; а сю назву дістали зрештою і всі воїни слов’янські, вибрані з їх же породи для війни та оборони Вітчизни, якій служили у власній збруї, комплектуючись та переміняючись також своїми родинами» [7, с. 79], «а козаки та козари – від легкості їхніх коней, подібної до козиного скоку» [7, с. 94].

Відповідно, *хозари* – «тюркські напівкочові племена, які в 1 тис. н. е. жили в Південно-Східній Європі» [1, с. 1567].

У сучасних працях береться до уваги ймовірне тюркське походження етноніма *хозари*: «хазари (іст.) – «тюркські напівкочові племена, які в I тисячолітті н. е. жили в Південно-Східній Європі», – запозичення з тюркських мов; тюрк. *kazar, джаг. хазар «блукати, втікати» пов’язане з тюрк. kez – «ходити, блукати, мандрувати»; від цієї етнічної назви походить, очевидно, й укр. козарлюга фам. «козачище» [4, с. 148].

Кочовий спосіб життя *хозар* також розглядається як джерело етимології племені: «хазари – тюрське плем’я від пня «каз» – кочувати. Наукові дослідники стверджують, що хазари близькі до протобулгар, а протобулгарська мова була близька до мови чуваської і належала до західної групи тюрських мов, до якої належала і мова печенігів» [10, с. 437].

Спосіб життя *хозар* певною мірою відбився в усіх тлумаченнях етимології племені, хоча дослідники різних часів спираються на відмінні факти.

Висновки і пропозиції. «Історія русів» є одним із найцікавіших джерел для вивчення етимології топонімів і етнонімів, оскільки автор подає власне бачення, що формується під впливом тогочасних історичних і соціальних реалій життя українського народу.

Дослідження мовного матеріалу в писемних пам’ятках, які створювалися протягом багатьох років, та сучасної етимологічної лексикографії дозволяє виявити відмінності у поясненні етимології.

Зіставивши тлумачення назв в «Історії русів» і в сучасних працях, можна дійти висновку, що в етимології є чимало збігів і правильних пояснень, але є хибні трактування. Такі розвідки доповнюють інформацію в етимологічних словниках, розширюють етимологічні свідчення, розкриті в писемних пам’ятках.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 253 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А – Г / Укл.: Р.В. Болдирєв та ін. – 1982. – 632 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 6: У – Я / Уклад.: Г.П. Півторак та ін. – 2012. – 553 с.
5. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Я. Рудницький. – Вінніпеґ-Оттава, 1962-82. – Т. 2, 1128 с.
6. Ісаєвич Я.Д. Червона Русь // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2013. – Т. 10: Т – Я. – 784 с.
7. Історія русів / Укр. пер. І. Драча; [Передм. В. Шевчука; Прим. Я. Дзири, І. Дзири; Іл.О. Штанка]. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2003. – 366 с., іл.
8. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
9. Огієнко І.І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І.І. Огієнко. – Вінніпеґ: Т-во «Волинь», 1982. – Т. 2. – 399 с.
10. Огієнко І.І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І.І. Огієнко. – Вінніпеґ: Т-во «Волинь», 1995. – Т. 4. – 557 с.
11. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

Бычко О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

«ИСТОРИЯ РУСОВ» КАК ИСТОЧНИК ЭТИМОЛОГИЧЕСКИХ СТУДИЙ

Аннотация
Проанализировано этимологию топонимов и этнонимов в «Истории русов», знаменательном историческом памятнике конца XVIII века, который подтверждает украинскую национально-политическую концепцию. В частности, уделено внимание топонимам *Львов* и *Червоная Русь*, а также этнонимам *варяги* и *хазары*. Полученные результаты сопоставлены с этимологическими словарями украинского языка. Проанализированный материал дополняет известные этимологические объяснения, что имеет перспективы его учета в следующих этимологических студиях.
Ключевые слова: этимология, топонимы, этнонимы, варяги, хазары, Львов, Червоная Русь, «История русов».

Bychko O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

«HISTORY OF RYTHENIANS» – THE SOURCE OF ETYMOLOGICAL STYDIES

Summary
Analyzed the etymology of toponyms and ethnonyms in the «History of Rythenians», a remarkable historical monument of the late XVIII century, which confirms the Ukrainian national-political concept. In particular, attention is paid to place names *Lviv* and *Chervona Rus*, as well as ethnonyms the *Vikings* and the *Chazars*. The results are compared with the etymological dictionaries of the Ukrainian language. Analyzed material is not identical and complements the well-known etymology. It is perspective and can be taken into account in the following etymological studies.
Keywords: etymology, place names, ethnonyms, the Vikings, the Chazars, Lviv, Chervona Rus, «History of Rythenians».

UDC 811.111

THEORETICAL PROBLEMS OF VERB COMBINATORICS

Borisenko T.I., Kudinova T.I., Mikeshova G.P.
Odessa National Polytechnic University

The description of the concept and subject matter formation of one of the most important branches of linguistics, combinatorics, is presented. To this end, combinatorics in general and verbs in particular were considered in terms of the «language and speech» dichotomy. Simultaneous involvement of these two aspects has contributed not only to a correct understanding of the function of combinatorics but also to the formation of a system of terms necessary for its study. The article demonstrates that in many cases it was contradictions in term usage that led to the numerous disputes. That is why the authors offer in analyzing combinatorics to clearly differentiate the terms referring to the language system and ones used for the description of verbal links in speech.
Keywords: combinability, grammar relations, subordinated words, valence, word combination model.

Problem statement. At the present stage of the development of linguistics, preference is increasingly given to study of patterns of linguistic units compatibility in the course of their functioning in texts than to individual speech units.

According to scientists the analysis of these patterns will contribute to a more effective solution of some applied problems, namely, intensification of teaching a foreign language for achieving communicative and sociolinguistic purposes, creating programmes for automatic text processing in the corpus linguistics framework, etc.

Indeed, the latest methodological literature used in the English teaching process has shown that, in the increasing number of lexicographical studies, phrases or word combinations are considered to be more preferable as units than just single words [1; 2]. Thus they confirm that word combinations are of primary importance for memorizing.

We can also mention some dissertation research, as well as journal publications relating to such an important for linguistics and lexicography direction as the compatibility of various text units [3; 4].

So, the subject of compatibility is of current impotance.

Analysis of recent research and publications. The issue of combinatorics, i.e. connecting the lan-

guage elements in speech, was the subject of study of many linguists.

So, the well-known scientist L. Tesniere within the framework of his grammar of subordinations in the structural analysis of sentence began to proceed from the ability of the verb to accept and retain a certain number of «actants». As we see L. Tesniere compared this ability with the known property of the atom in chemistry and called it «valence» [5, c. 4]. Thus, the concept of valence appears.

Analysis of the literature on the background showed that since the very emergence of this concept, it was treated from different points of view. However, if L. Tesniere, followed by H. Brinkman [6], focusing on the functional and semantic features of the verb, distinguish only three «participants», namely, the subject, objects in the accusative and dative cases, then Erben, guided by the principle of sense obligation of the verb-subordinated words and highlighting the basic structural models of a simple sentence in the German language, no longer limits the sphere of valent connections of the verb to the presence of only a subject and two objects, but extends this sphere by adverbial modifiers of different types [7]. And it was only after J. Erben that this view was firmly rooted in theoretical grammars.

Later on, a more detailed study of valency was due to the fact that the question about the application of this concept to all parts of speech, and not only to the verb [8] was raised. Currently, this approach to valency is shared by most linguists.

H. Helbig makes an attempt to take into account the selection, valence properties of the verb in compiling the Dictionary of the Valence and Distribution of German Verbs, where a qualitative description of the obligatory verbal ties is given [9].

Determining the previously unresolved parts of a general problem. So, the concept of valence (combinatorics) was interpreted in the most general sense as the ability of the verb (and later, of other parts of speech as well) to attach subordinated words to itself.

It should be noted that, despite the fairly detailed study of the combinatorics of the verb, a number of issues remained unresolved.

First of all, it concerned such topics as:

1) the volume of the verbal environment determined by valence, and hence the problem of separating those units in which valence was manifested: the grammatical connection of the verb, the verbal word combination, or it should have been a whole sentence;

2) the volume of the verb attributes that determine its valence;

3) the number of verb attributes that determine its valence (combinatorics), i.e. whether the meaning of the verb is necessary or the data about its syntactic properties will suffice.

However, the most pressing issue for the correct description of the combinatorics of both the verb and other parts of speech was, as it often happens in linguistics, the ordering of terminology and the formation of the necessary terminology system for the purpose of its further use in theoretical and applied research. In the process of solving the terminological questions, the very concept of combinatorics was crystallized.

The lack of certainty in this issue has shown that the problem of combinatorics or, in the terminology of French and German linguists – valence, requires further theoretical development.

Formulating the aims of the article. The aim of the article is to analyze various theoretical approaches to the terminology used in the combinatorics of language units.

We would like to stress the overview nature of this article. It is a description of the foundation on which further theoretical as well as practical developments of such important phenomenon in linguistics as combinatorics will be based.

Presentation of the basic material. One of the theories in modern linguistics, which is necessary for the further development of the concept of combinatorics, is the requirement to distinguish between language and speech. This theory was a prerequisite for a new approach to the study of combinatorics of linguistic units in general, and verbs in particular. It allows researchers to approach the phenomenon of combinatorics taking into account the aforesaid dichotomy, singling out the language and speech aspects of this phenomenon, and substantiates the legitimacy of their separate consideration as a prerequisite for further in-depth study of the interaction of these sides of combinatorics existing in unity.

Numerous works on structural and semantic analysis show that all researchers have the same approach to the question of the need to take into account the condition of the language and speech differentiation as it is applied to the problem of combinatorics.

Study of this problem was complicated by the absence of a single terminology, which led to the fact that the language and speech aspects of combinatorics, as well as the phenomenon itself, can be found under different terms. On the one hand, combinatorics as a phenomenon of language is correlated exclusively with the concept and term «valence», but as a phenomenon of speech it manifests itself only in the concept and term «compatibility».

Thus, according to A.P. Klimenko, one should distinguish between «valence and compatibility as two categories related to different spheres: valence reflects the internal, semantic nature of the word, and the compatibility reflects it as external, formal one. Valence as a semantic opportunity, the potential, is realized by language (grammatical) means» [10, c. 118-119].

An indication of the need for distinguishing between valence and compatibility as phenomena of language and speech with the corresponding terminology for this approach is also found in the work of Tugujekova: «The difference between valence and compatibility is the difference between the potential ability of language element to be associated with other elements and the realization of this ability. Valence is possible in language insofar as there exists its speech realization – compatibility» [11, c. 18]. The same point of view is shared by many other linguists [12-18].

On the other hand, there are cases when to both aspects of combinatorics, as well as the phenomenon itself, are given one name. But some linguists use the term «valence» herein, while others use «compatibility». Thus, delineating the aspects

of combinatorics and separating the latter from the same phenomenon, the researchers do not differentiate the terms used.

Thus, M.D. Stepanova, making an attempt to generalize the existing definitions of valence, writes: «…here we will consider valence as a potency and as its realization, i.e. at the same time as a factor of language and as a factor of speech» [19]. A.P. Gribanovsky uses the term «compatibility» in an analogous case, considering that «…it (compatibility) exists and is realized only in speech, because compatibility is potentially inherent in the basic unit of language – the word» [20, c. 93].

V.I. Perebeynos [16, p. 111] uses the term «compatibility» in much the same meaning.

In addition, very often each of the two aspects has both names – «valence» and «compatibility». In this case, these concepts are identified, and the terms are used as synonyms. Thus, S.D. Katznelson understands valence as «the property of a word to be realized in a certain way in a sentence and enter into certain combinations with other words» [21, p. 132]. O.S. Akhmanova defines «the ability of elements to connect with each other in speech» as compatibility [22, p. 445]. V.A. Abramov, considering the syntactic potencies of the verb, notes in one of his works: «The study of the compatibility of words, i.e. their syntactic potencies is one of the actual tasks of syntax…» [23, p. 34]. In V.V. Raskin's works we find another name for the potencies of language elements, namely, «valence»: «Valence in linguistics, the potential compatibility of linguistic elements (phonemes, morphemes, words, etc.), a determinant ability to combine with other linguistic elements, mainly of the same level» [24, p. 259].

As you can see, there is no single approach to such an important issue as the formation of a unified terminological system among linguists. This to a certain extent indicates the complexity of the problem facing the authors.

But, recognizing the fundamental necessity of distinguishing the terminology on aspects of language and speech in such a problem as combinatorics, in the authors' opinion it is necessary to define valence as a phenomenon of language, and compatibility as a phenomenon of speech, fixing this distinction in terms of «valence» and «compatibility», respectively.

At present, however, the words «valence» and «compatibility» denote an inhomogeneous range of concepts. In order to clarify the terms, two interrelated phenomena should be distinguished: first, the phenomenon of combinatorics in the broadest sense, which includes both its language and speech sides. This view of the problem is characteristic, mainly for domestic linguists. Second, the reflection of the dichotomy «language-speech» with reference to the phenomenon of combinatorics should be expressed by the words «valence» and «compatibility».

Therefore, these terms should have a strictly differentiated use. The first is to denote the language combinatorics, the second is to name its speech aspects.

Conclusions and prospects of the research. The undifferentiated use of these two terms leads both to their identification and to the identification of concepts they designate. However, the above analysis allows us to conclude that, despite operating with the terms «valence» and «compatibility» in different plans, all the authors mean the same thing, namely, the ability of words to connect with each other.

The authors should say here that while studying this phenomenon, some linguists, mainly Czech [25-27] use the term «intention», but are actually dealing with the same problem.

In the issue concerning various aspects of combinatorics and their terminological designation, the authors share the point of view of those scientists-theorists who believe that valence is a potential property of any unit of language, in particular, of a word, and compatibility is the actualization in speech of this property of the same language unit.

Consequently, compatibility and valence, representing, in fact, two different sides of the same phenomenon, combinatorics of language units, do not allow to put an equal sign between them.

We have already mentioned in this connection, that it seems inappropriate to confuse these two concepts and the terms that denote them, as some linguists do.

With the use of the terms «valence» and «compatibility» to denote the «sum» of the language and speech aspects of combinatorics, that is, for a generalizing concept of this phenomenon, we can say that they probably could satisfy researchers if they did not involuntarily prompt the association by contrast of «valence» / «compatibility», i.e. the discrimination of potency and actualization.

To indicate the «sum» of the concepts «valence» and «compatibility» it would be more preferable to use the word «combinatorics».

Further analysis will cover such theoretical issues as various kinds of combinatorics, an approach to the study of grammatical links, models of grammatical links and word combinations, and others that are directly related to combinatorics and explain its nature.

References:

1. Литвинов П.П. 100 английских глаголов. 1000 фразеологизмов. Ключ к суперпамяти / П.П. Литвинов. – Astrel, 2006.
2. Волкова Н.О., Гинзбург Р.З. Частотный словарь сочетаемости современного английского языка / Н.О. Волкова, Р.З. Гинсбург, В.И. Перебейнос, А.А. Санкин, С.С. Хидекель. – М.: МГПИЯ им. Мориса Тореза. Ч. 1. 1971.
3. Влавацкая М.В. Лексикографическая интерпретация сочетаемости слов: Модель построения русско-английского учебного комбинаторного словаря: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 Теория языка / М.В. Влавацкая. – Барнаул, 2004.
4. Данцевич Л.Г., Цапенко Л.Г., Попович Е.С. Структурные свойства моделей грамматических связей в глагольных словосочетаниях (на материале английского подъязыка радиоэлектроники) / Л.Г. Данцевич, Л.Г. Цапенко, Е.С. Попович // Proceedings of Odessa Polytechnic University – Изд. 1(38) – 2012. – С. 321-325.
5. Tesniere L. Esquisse d'une syntaxe structurale / L. Tesniere. – Paris: Libr. Klincksieck, 1953. – 30 p.
6. Brinkman H. Die Deutsche Sprache «Gestalt und Leistung» / H. Brinkman – Düsseldorf: Schwann, 1962. – 654 S.
7. Erben J. Abriss der Deutschen Grammatik / J. Erben. – Berlin: Akad. – Verl., 1958. – 208 S.

8. Weisgerber L. Von den Kräften der Deutsche Sprache / L. Weisgerber // Die sprachliche Gestaltungder Welt. – Düsseldorf, 1962. – 431 S.
9. Holbig G. Untersuchungen zur Valenz und Distribution Deutschen Verben. Deutsch als Fremdsprache / G. Holbig. – Leipzig: Herausgeber Herder-Institute, 1966. – № 3. – S. 1-11.
10. Клименко А.П. Лексико-синтаксическая сочетаемость глаголов движения «идти, ходити» / А.П. Клименко // Вопросы диалектологии и истории славянских языков. – Куйбышев, 1970. – С. 114-136.
11. Тугужекова Т.Н. Особенности сочетаемости существительных, связанны с выражением понятия «человек» в современном английском и хакасском языках: Дис. ... канд. филол. наук, специальность 10.02.04 «Германские языки» / Т.Н. Тугужекова. – М., 1981. – 236 с.
12. Вашунин В.С. К вопросу о лингвистической потенци / В.С. Вашунин // Ученые записки. – М.: Моск. Гос. Пед. ин-т иностр. яз. – 1963. – Т. 27. – С. 3-22.
13. Головин Б.Н. К вопросу о парадигматике и синтагматике на уровняю морфологии и синтаксиса / Б.Н. Головин // Единицы разных цровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М., 1968. – С. 73-87.
14. Лобода И.В. К вопросу обязательности и факультативности форм в глагольных конструкциях немецкого языка / И.В. Лобода // Некоторые проблемы структурно-семантического изучения современного немецкого языка. – Пятигорс, 1966. – С. 64-75.
15. Пашевская Т.Л. О различии валентных свойств глаголов sagen sprechen // Т.Л. Пашевская // Иност. яз. в школе. – 1971. – № 1. – С. 80-83.
16. Перебийніс В.І. Моделювання в лінгвістиці [лекції] / В.І. Пербійніс // Проблеми та методи структурної лінгвістики // Республіканський семінар викладачів кафедри пед ін-тів, 30.09. – Київ, 1964. – С. 43-47.
17. Перебийніс В.І. Методи дослідження. Визначення матеріалу дослідження / В.І. Перебийніс // Статистичні параметри стилів. – Київ, 1967. – С. 23-43.
18. Румянцев В. Ф. Об использовании дихотомического анализа для выбеления ядерных и глубинных предложений / В. Ф. Румянцев // Вопросы английской филологии. – Горький, 1972. – С. 173-179.
19. Степанова М.Д. Теория валентности и валентный анализ [текст] / М.Д. Степанова. – М., 1973. – 110 с.
20. Грибановский А.П. Сопоставительное исследование сочетаемости и семантической структуры прилагательных со значением «короткий» и «длинный» в разных языках (на материале современного английского, испанского, португальсткого и французского языков / А.П. Грибовский // Исследование снматической структуры английских слов. – М., 1975. – С. 93-118.
21. Кацнельсон С.Д. О грамматической категории / С.Д. Кацнельсон // Вестн. Ленингр. Ун-та. – 1948. – № 2. – С. 114-134.
22. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – С., 1969. – 607 с.
23. Абрамов Б.А. Синтаксические потенции глагола (Опыт синтакчисеского описания глаголов как системы в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол. наук, специальность 10.02.04 / А.Б. Абрамов. – М., 1968. – 357 с.
24. Раскин В.В. Валентность в языкознании / В.В. Раскин // БСЭ. – №-е изд. – М., 1071. – Т. 4. – С. 198-202.
25. Качала Я. Субстанциональные и несубстанциональные характеристики глагола / Я. Качала // Грамматическое описание славянских языков. – М., 1974. – С. 38-47.
26. Мразек Р. Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы / Р. Мразек // Вопр. языкознания. – 164. – № 3. – С. 50-62.
27. Кржижкова Е. Дистинктивные семантические признаки и структура предложения / Е. Кржижкова // Грамматическое описание славянских языков. – М., 1974. – С. 98-105.

Борисенко Т.І., Кудінова Т.І., Мікешова Г.П.
Одеський національний політехнічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КОМБІНАТОРИКИ ДІЄСЛОВА

Анотація
Представлено опис становлення поняття і предмету одного з найважливіших розділів мовознавства – комбінаторики. З цією метою комбінаторика взагалі, та дієслова – зокрема, розглядалася з точки зору дихотомії «мова та мовлення». Одночасне залучення цих двох аспектів сприяло не тільки правильному розумінню функції комбінаторики, але також формуванню системи термінів, які необхідні для її дослідження. У статті показано, що в багатьох випадках саме протиріччя у використанні термінів приводили до численних дискусій. Тому для аналізу автори пропонують чітко розмежувати терміни, які відносяться до мови, та терміни, які призначені для опису зв'язків дієслова в мовленні.
Ключові слова: валентність, граматичні зв'язки, залежні слова, модель словосполучення, сполучуваність.

Борисенко Т.И., Кудинова Т.И., Микешова Г.П.
Одесский национальный политехнический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОМБИНАТОРИКИ ГЛАГОЛА

Аннотация
Представлено описание становления понятия и предмета одного из самых важных разделов языкознания – комбинаторики. С этой целью комбинаторика вообще, и глагола – в частности, рассматривалась с точки зрения дихотомии «язык и речь». Одновременное привлечение этих двух аспектов способствовало не только правильному пониманию функции комбинаторики, но также и формированию системы терминов, необходимых для ее исследования. В статье показано, что во многих случаях именно противоречия в использовании терминов приводили к многочисленным дискуссиям. Поэтому для анализа комбинаторики глагола авторы предлагают четко разграничивать термины, относящиеся к языку, и термины, предназначенные для описания связей глагола в речи.
Ключевые слова: валентность, грамматические связи, зависимые слова, модель словосочетания, сочетаемость.

УДК 81'38

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ УІНСТОНА ЧЕРЧІЛЛЯ

Гавриленко В.М., Тітарова Д.Ю.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті подано результати аналізу лінгвостилістичних особливостей промов Уінстона Черчилля з урахуванням попередніх досліджень жанру «промови» в цілому і англомовних політичних промов зокрема. Розгляд лінгвостилістичних ознак виступів У. Черчілля здійснено на трьох мовних рівнях: фонетичному, лексичному й синтаксичному. Визначено роль кожного з елементів розглянутих рівнів мови у реалізації прагматичної інтенції мовця.

Ключові слова: політична промова, сугестія, політична лексика, інтертекстуальність, лінгвостилістичні особливості, просодичні засоби.

Постановка проблеми. У нинішньому заполітизованому суспільстві, яке стрімко рухається в напрямку глобалізації, варто знати, яким чином формується політична думка, що впливає на політичну культуру суспільства будь-якої країни та що мотивує політичну поведінку громадян. Звичайно, подібними питаннями займаються такі суспільні науки, як політична психологія та політична соціологія. Проте ще з часів Давньої Греції було відомо, що слово має значну силу, здатну маніпулювати людьми, їх діями й думками. Після Першої світової війни з'явилася нагальна потреба вивчення політичного дискурсу та його лінгвістичних й екстралінгвістичних особливостей, оскільки саме в той час політична комунікація досягла свого апогею [1, с. 248–249]. Паралельно із заснуванням політичної лінгвістики розвивалася політична кар'єра відомого в усьому світі Уінстона Черчилля, промови якого дали потужну базу для аналізу мовних характеристик англомовної політичної промови взагалі. Таким чином, промови саме цього визначного політика є плідним матеріалом для досліджень, оскільки вони доводять, що політичний дискурс фіксує сучасні події та відображає «живу» мову, за допомогою чого можна простежити її зміни мови у будь-який період часу та визначити, які лінгвістичні засоби сприяють формуванню та розповсюдженню ідеологічного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню лінгвостилістичних особливостей англомовних політичних промов присвячено значну кількість робіт сучасних мовознавців. Зокрема, питання просодичних характеристик політичних промов були висвітлені О.М. Алексієвець, О.Г. Мусаєвою, Л.В. Постніковою, О.А. Філатовою та О.Л. Фрейдіною. Лексичний склад політичних промов розглядали у своїх працях О.Т. Юданова, Т.Г. Попова, Н.В. Таратинова, О.П. Малишева та ін. Аналіз промов Уінстона Черчілля на синтаксичному рівні здійснено у доробках О.Р. Левенкової, В.О. Борисенко, Т.В. Бабіян, М.В. Самофалової та Т.В. Бурмістенко. Лінгвістичними особливостями політичних промов Уінстона Черчілля займалися О.В. Луньова, І. Носек та Ю.О. Кричун та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що англомовна політична промова та її вербальні й невербальні характеристики розглядаються багатьма дослідниками. Проте промови Уінстона Черчілля потребують детальнішого аналізу, оскільки його доробки стали взірцем для наступних світових і, зокрема, британських політиків.

Метою статті є встановлення лінгвостилістичних особливостей політичних промов прем'єр-міністра Великої Британії У. Черчилля на фонетичному, лексичному і синтаксичному рівнях мови та визначення їхньої ролі у формуванні суспільної думки.

Відомо, що мовознавці характеризують політичну промову по-різному, залежно від обраного підходу до визначення самого поняття. Розглядаючи політичну промову як жанр інституціонального політичного дискурсу [2, с. 8] та враховуючи думку Постнікової Л. В. про те, що політична комунікація є особливим комунікативним процесом, який має національний, вольовий та духовний характер [8, с. 145], убачаємо за доцільне здійснити розгляд вербальних (лексичний і синтаксичний рівні мови) та невербальних (просодика) засобів актуалізації політичної комунікації.

Оскільки політична промова має персуазивну мету, тобто таку, яка спрямована на маніпулювання суспільством та його скеровування в бажаному напрямку, вона повинна вирізнятися спеціальною лексикою та відповідними синтаксичними особливостями, аби здійснювати вплив на широке коло людей. Політичні промови У. Черчилля характеризуються варіативністю лексичних одиниць та метафоричних образів, які він втілює у своїх висловлюваннях. Навіть побіжний аналіз промов У. Черчлля («House of Many Mansions», «Blood, Toil, Tears and Sweat», «Their finest hour») [18, 21, 23] засвідчує наявність у них значної кількості політичної та військової лексики. Превалювання лексики військової тематики пояснюється тим, що на час перебування У. Черчілля на посаді прем'єр-міністра Великої Британії розгорнулася Друга світова війна: *British and French convoys, minesweeping, U-boats, Air Force, troops, rifle, artillery, Navy, Admiralty, air reconnaissance, seaborne soldier, etc.* Політичну лексику промов складають, переважно, ті одиниці, які позначають посади та органи влади: *His Majesty's Commission, the Opposition Liberals, Ministers, Mr Speaker, high executive office, Parliament, three party Leaders, the House.* У його виступах зустрічається також

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

економічна лексика, вживана в контексті воєнних часів: *commerce, financial resources, business of munitions production, masses of supplies.*

Окрім цього, через свою чітку позицію в політичному світі, Черчилль часто вживав ідеологеми, тобто слова, які у своєму значенні мають ідеологічний компонент [10, с. 92]. Такі лексеми відразу окреслювали ставлення політика до тієї чи іншої ідеологічної течії чи політики, наприклад: *«Everyone can see how Communism rots the soul of a nation»; «All Scandinavia dwells brooding under Nazi and Bolshevik threats».*

Виконаний аналіз дозволяє також констатувати, що політичні промови британського політика вирізняються вмістом різноманітних художніх засобів, які змальовують їх звітний характер. Звертаючи увагу на вживані ним метафори, ми виявили, що більшість з них або звернені на адресу нацистської Німеччини та/чи Радянського Союзу, або спрямовані на заклик народу до дії. Це дозволяє нам поділити метафори, використовувані У. Черчиллем, на такі дві групи:

1. Метафори, що позначають критичну ситуацію та напружений період. Такі метафори дуже часто зустрічаються в усіх розглянутих промовах і відображають екстралінгвістичну реальність, з якою автор мав справлятися. Такі метафори часто набувають гіперболічного характеру, наприклад:

«It was necessary that this should be done in one single day, on account of the extreme urgency and rigour of events».

«But so far it is the small neutral States that are bearing the brunt of German malice and cruelty».

«In the bitter and increasingly exacting conflict which lies before us we are resolved to keep nothing back».

«I told to the House of Commons – as you may remember almost exactly a fortnight ago – that the worst possibilities were open».

«The whole fury and might of the enemy must very soon be turned on us».

2. Метафори, що позначають заклик до дії та прояв підтримки. Попри велику кількість метафор з негативною конотацією, промови Черчилля спрямовані на підняття духу народу. Тому більшість виразів у переносному значенні мають позитивний відтінок і здійснюють вплив на слухачів своєю образністю, наприклад:

«I feel sure that our cause will not be suffered to fail among men».

«The Dutch – whose services to European freedom will be remembered long after the smear of Hitler has been wiped from the human path – stand along their dykes, as they did against the tyrants of bygone days».

«The day will come when the joybells will ring again throughout Europe».

«…and who feel themselves inspired by the same emotions which lead us to stake our all upon duty and honor».

«…not one jot or tittle do we recede».

Зазначимо у зв'язку з цим, що американський лінгвіст М. Осборн, проаналізувавши значну кількість політичних промов представників різних країн, культур і часів, дійшов висновку, що архетипні метафори дуже часто зустрічаються в політичному мовленні саме для досягнення персуазивного ефекту. Такі метафори базуються на універсальних архетипах і слугують основою для розуміння людьми один одного, водночас створюючи підґрунтя для результативного впливу й переконання. Такими архетипами є пітьма та світло, холод і тепло, хвороби і здоров'я. Згідно з результатами досліджень М. Осборна, через особливий зв'язок подібних образів з людиною політики використовують архетипні метафори у найбільш важливих частинах промов [12, p. 117; 6, с. 9]. Перевіряючи його ствердження, ми встановили, що У. Черчилль оперував такими архетипами, як світло та пітьма, протиставляючи таким чином нацистський режим, упроваджений Гітлером, політиці Великої Британії і країн-побратимів, наприклад:

«If the light of freedom, which still burns so brightly in the frozen North, should be finally quenched, it might well herald a return to the Dark Ages».

«If we can stand up to him, all Europe may be free and the life of the world may move forward into broad, sunlit uplands. But if we fail, then the whole world, including the United States, including all that we have known and cared for, will sink into the abyss of a new Dark Age made more sinister».

Наступним художнім засобом, за допомогою якого прем'єр-міністр надає оцінку ситуації або ж додає емоційності висловленому, є епітет. Опираючись на класифікацію епітетів Москвіна В.П., ми визначили, що У. Черчилль використовує газетні (публіцистичні) та книжні епітети за стилістичним забарвленням [7, с. 31]. Газетні епітети мають чіткий військовий відтінок: *extreme urgency, united strength, strengthened solidarity, decisive factors, remarkable signs, victorious nations, despotic control.* Книжні епітети, навпаки, характеризуються химерністю та казковістю: *ferocious threats, very grievous losses, bygone days, rough dark waters, frightful dangers, waves of anarchy.* Нерідко прикметники, що виступають в якості епітетів, уживаються у найвищому ступені порівняння для привернення особливої уваги до проблеми: *the earliest opportunity, the most grievous kind, the greatest battles, the worst possibilities, finest troops, the highest service, the most moving terms.* Варто відмітити, що, говорячи про ворогів або ж про досягнення британської армії чи її союзників, мова У. Черчилля набуває певної пафосності: *waves of anarchy, shameful peace, superb/sublime Finland, disastrous military events, magnificent service, painful decision.*

Для опису ворога (*enemy*) він використовує численні перифрази, які описують його як монстра та вбивцю (*monstrous tyranny, criminal adventurers of Berlin, (jaws of) peril, aggression and wrong*), конкретно називають країну та його правителя (*Germany, the Deutschland, Hitler, the Nazis*) або навіть надають йому принизливе звання (*gentry – дрібне дворянство*). На нашу думку, одним з найяскравіших образів ворога є образ крокодила та урагану в промові *«House of Many Mansions»: «Each one hopes that if he feeds the crocodile enough, the crocodile will eat him last. All of them hope that the storm will pass before their turn comes to be devoured».* Також перифраз фігурує в політичних промовах для позначення Великої Британії *(Great Britain): British Empire, Mother Country, native land, island home, ancient Motherland.*

У трьох розглянутих політичних промовах поодиноко прослідковуються такі тропи:

· порівняння (*«…the Spee still sticks up in the harbor of Montevideo as a grisly monument»*);

· уособлення (*«Our faithful Asdic detector smells them out in the depths of the sea…»*);

· метонімія (*«…with almost all Europe writhing and starving under its cruel heel»*).

Левенкова О. Р., досліджуючи концептосферу політичного дискурсу Великої Британії, встановила, що концепт *power* є ключовим в британських політичних промовах [5, с. 228]. Цей факт підтвердили промови У. Черчілля, в яких це слово зустрічалося загалом 15 разів. Таке явище можна пояснити спрямованістю політичного лідера на утримання влади. При цьому оратор утримує увагу публіки, застосовуючи ще один потужний, на думку деяких дослідників, концепт – *nation*. Його кількість дорівнює семи в проаналізованих промовах.

За результатами досліджень сугестії (вплив на свідомість людини) в політичному дискурсі, Юданова О.Т. виокремила низку вербальних засобів з визначенням їх функцій [11, с. 548]. Так, для підкреслення значимості спільних зусиль та єдності у важкі часи британський прем'єр-міністр говорить про себе, про парламент та народ як про єдине ціле, що проявляється у використанні ним займенників першої особи множини *we*: *«…that we are in action…»*. Для позиціонування своєї особи як політичного лідера він уживає займенник першої особи однини *I*: *«But I take up my task with buoyancy and hope»*. Таким чином, він відділяє «своїх» від «чужих» і зазвичай під займенником третьої особи множини *they* він має на увазі ворогів: *«…whereas now they have only two heavy ships worth speaking of…»*.

Промови У. Черчилля насичені модальними дієсловами, більшість з яких позначають повинність: *«…that we have to be prepared in the Mediterranean…»* та наполегливу пораду: *«It must be remembered that in the last war we suffered very grievous losses from mines…»*.

Окрім цього, він використовує градацію в інтенсивності модальних дієслів, використовуючи спочатку слабкий *ought to*, а потім *must*. Такий прийом підвищує емоційність промови та підкреслює критичність ситуації.

«There ought to be no difficulty in this, owing to our great superiority at sea / …that untiring vigilance and untiring searching of the mind is being, and must be, devoted to the subject».

І хоча оратор не приховував жаху війни та жорстокості ворожих дій, він все ж таки пропагував надію, віру та подекуди впевненість у перемозі. Цю ідею У. Черчилль втілював у таких лексичних одиницях, як *to hope, to trust, to feel sure, to have no doubt, to feel oneself more confident, to have no reason to doubt, to expect, undoubtedly, to look forward confidently to, to believe*. Особливістю завершення його промов є застосування імперативу: *«Let us therefore brace ourselves to our duties»*.

Незважаючи на те, що проаналізовані лексичні особливості політичних промов Уїнстона Черчилля окреслюють його індивідуальний стиль, його промовам також притаманні політичні штампи, кліше та необразні стійкі фрази: *to take the necessary steps, on account of, unity of nation, judged by, the question is, etc*.

На синтаксичному рівні промови політичного діяча характеризуються переважною кількістю складних розгорнутих речень. Серед них варто відмітити часте використання складнопідрядних означальних та додаткових речень, що віддзеркалюють його схильність до розгорнутого опису ситуації або об'єкта:

«I hope that any of my friends and colleagues, or former colleagues, who are affected by the political reconstruction, will make all allowance for any lack of ceremony with which it has been necessary to act».

Водночас типові для його промов складні речення часто чергуються з простими реченнями, які запобігають монотонності та привертають увагу слухача.

Наступною характерною рисою політичних промов є парентетичні конструкції, або вставні слова. Вони допомагають оратору робити логічні переходи з однієї теми на іншу, підкреслювати наслідки або причини тієї чи іншої проблеми та створювати зв'язну і цілісну промову. У виступах У. Черчилля звучать як однослівні парентетичні конструкції, виражені модальними словами та прислівниками (*indeed, however, therefore, certainly, perhaps*), так і сполучення слів з прийменниками (*in addition, above all, at the worst*) або з інфінітивом (*to put it mildly*). При цьому його політичні промови насичені різноманітними вставленими конструкціями, які уточнюють та доповнюють зміст речення, в рамках якого вони знаходяться:

«We, the aggrieved and belligerent Powers who are waging war against Germany, have no need to ask for respite».

«During the great battle in France, we gave very powerful and continuous aid to the French Army, both by fighters and bombers».

Також доволі легко прослідкувати тенденцію використання таких видів повторень, типових для англомовного політичного дискурсу, як:

анафора: *«We have before us an ordeal of the most grievous kind. We have before us many, many long months of struggle and of suffering»*;

епанафора: *«And you must remember that at that time the Germans had a magnificent battle fleet. A fleet in the proportion of 10 ships of theirs to 16 of ours»*;

паралельні конструкції в межах речення: *«There, controlling forces are at work which are steadily keeping the seas open, steadily keeping the traffic going…»*.

Такий прийом утворює нагнітаючий ефект і, відповідно, необхідний емоційний настрій, який сприяє більш ефективному нав'язуванню висловлених думок. Тобто повторення постає одним із ключових елементів політичних промов, у цьому випадку саме тих, які належать У. Черчиллю, що виконують сугестивну функцію.

Недивно, що у загострених політичних ситуаціях часів Другої світової війни прем'єр-міністр Великої Британії фокусував свою увагу на експресивних та емоційно насичених частинах своєї промови, в яких нерідко зустрічалися риторичні запитання. Їх особливість полягає в тому, що політик стверджує або заперечує думку у формі запитання. У такий спосіб він провокує слухача, підводить його до внутрішнього діалогу з орато-

ром і в кінцевому результаті впливає на установки адресата, тобто на його інтенціональну активність [3, с. 16]. Окрім цього, У. Черчилль підсилює дію риторичних запитань, вдаючись до їх багаторазових повторень, наприклад:

«If it were otherwise, how would the race of men have risen above the apes; how otherwise would they have conquered and extirpated dragons and monsters; how would they have ever evolved the moral theme; how would they have marched forward across the centuries to broad conceptions of compassion, of freedom, and of right?»

Відомо, що аргументативний потенціал політичної комунікації значно підсилюється засобами інтертекстуальності [4, с. 34]. Саме завдяки ним промови У. Черчилля отримують яскраві назви та запам'ятовуються як такі, що надихають. До кожної з розглянутих промов політик підібрав особливу форму цитування. Наприклад, мало хто знає, що його перший виступ на посаді прем'єр-міністра отримав назву *«Blood, Toils, Tears and Sweat»* через те, що оратор процитував самого себе: *«I would say to the House, as I said to those who have joined this Government: «I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat»*. Закликаючи британців не здаватися в його промові *«Their finest hour»*, він звертається до сокровенного – англійської поезії. У. Черчилль віднайшов джерело натхнення в національному герої Олівері Кромвелі і використав рядки «Гораціанської оди на повернення Кромвеля з Ірландії» Ендрю Марвела: *«He nothing common did or mean / Upon that memorable scene»*. Обидва приклади демонстрували прямі цитати, проте алюзії також мають місце в його політичних промовах. Так, промова *«House of Many Mansions»* отримала свою назву через застосування непрямого цитування Біблії оратором. Рядки *«… a house of many mansions where there will be room for all»*, в яких Черчилль обіцяє щасливий кінець у жорстокій війні, дуже нагадують слова з Євангелія від Йоана *«in my Father's house are many mansions»* [15]. Такі синтаксичні знахідки характеризують його не лише як сильного політика, але й як духовного наставника.

Аналізуючи політичну промову як комунікативне явище і водночас як соціальну дію, не можна оминути екстралінгвістичні засоби її актуалізації. З огляду на це, очевидною є доцільність в розгляді просодичних особливостей політичних промов британського прем'єр-міністра У. Черчилля [17; 19; 22].

Перед детальним описом просодичних характеристик, притаманних промовам Уінстона Черчилля, зазначимо, що існує думка про те, що він мав ваду мовлення: звук /s/ він вимовляв як /ʃ/. Така вада називається сигматизмом. Деякі джерела навіть приписують йому заїкання [20], проте Центр та музей Черчилля наголошує на тому, що таке ствердження є міфом [16]. У ході прослуховування промов нами також не було помічено ознак цієї мовленнєвої вади.

Аудитивний аналіз публічних політичних промов Черчілля засвідчив, що термінальним тоном, характерним для виступів такого жанру, є спадний. Проте окрім цього, у мовленні політика наявні ті тони, які надають його промовам емоційного забарвлення. Так, наприклад, ключова фраза виступу *«Blood, Toil, Tears and Sweat»* набуває емфатичного інтонаційного оформлення за рахунок виділення слова *nothing* високим спадним тоном широкого діапазону та чергуванням тональних рівнів висхідних тонів: «I have ˋnothing to ˌoffer ⇒ but ˊblood,| ˏtoil, | ˊtears | and ˎsweat ‖» [6]. Як бачимо, спочатку мовець попереджає аудиторію, акцентуючи увагу на слові *nothing*, а потім вдається до тлумачення ситуації, виокремлюється кожен елемент переліку паузою та висхідним тоном.

Інша особливість мелодичного оформлення мовлення політика полягає в тому, що він привертає увагу слухачів до конкретного слова або словосполучення, вживаючи спадно-висхідний тон. Зазвичай цей тон актуалізується на словах, що несуть в собі певну негативну або позитивну конотацію або у межах вставних конструкцій: *«…we see ˅remarkable signs …»; «…and when ˅victorious nations…»; «…and, ˅above all, the Norwegians…»*. Крім того, типовим для його мовлення є варіювання тонів саме в кінці промов, коли оратор переходить від фактів до закликів та до безпосереднього звернення до аудиторії.

Під час аналізу специфіки реалізації емфатичного наголосу у виступах Черчілля було встановлено, що він вживається, переважно, для підкреслення заперечення, кількості та певної оцінки, як наприклад, у словах *large, every, much, prime, great, no*. На додачу до цього, мовець навмисно підвищує гучність свого голосу на модальних дієсловах, звертаючи увагу слухачів на їхнє значення. Емфатичний наголос безпосередньо впливає на ритмічну організацію промови, виокремлюючи емоційно-смислові центри висловлення.

Окрім цього інтонаційного елементу, на ритмічну структуру промов впливають і паузи. Як зазначає О.А. Філатова, британському ораторському мовленню властива актуалізація значної кількості емфатичних пауз та пауз гезитації [4, с. 88], у той час, як О.М. Алексієвець звертає увагу на високу частотність логічних, синтагматичних (синтаксичних) та прагматичних пауз [2]. Цікавим фактом видається й те, що з трьох розглянутих політичних промов лише в одній (*«Their finest hour»*) оратор декілька разів вдавався до гезитаційних пауз, справляючи враження невизначеності:

«The ⇒ disastrous military | events |, which have happened in France during the last fortnight, | have not come to me with any sense | of surprise» [8].

Усі вище описані просодичні характеристики політичних промов Уінстона Черчілля супроводжуються помірним темпом, що є властивим для більшості англомовних публічних виступів.

Висновки і пропозиції. Отже, враховуючи те, що англомовна політична промова, хоча й обмежена інституціональним оточенням, все ж звернена до широкої аудиторії, в таких текстах вживається не лише професійна лексика, але й наявні стилістичні фігури: метафори, порівняння і навіть персоніфікації, притаманні і політичним промовам У. Черчилля. При цьому емоційність та образність мовлення Уінстона Черчилля досягається й синтаксичними засобами: різноманіттям складних речень та засобів інтертекстуальності. Окрім цього, встановлено, що екстралінгвістичні особливості, зокрема відповідне інтонаційне оформлення політичної промови (чергування термінальних тонів різної конфігурації і діапазо-

ну, розміщення емфатичного наголосу та пауз в певних частинах речення), сприяють реалізації її сугестивної функції.

Подальший наліз політичних промов У. Черчилля є перспективним, зокрема з погляду встановлення комплексу взаємодії мовних засобів, притаманних різним періодам і етапам його кар'єри та політичним ситуаціям в країні, що дозволить прослідкувати зростання політика як мовної особистості та співвіднести комунікативно-прагматичні інтенції оратора з уживаними ним мовними і мовленнєвими засобами. Ці знання допоможуть виокремити основні принципи успішної політичної промови.

Список літератури:

1. Алексієвець О.М. Історія та сучасність політичної лінгвістики / О.М. Алексієвець // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / О.М. Алексієвець. – Тернопіль, 2012. – № 9. – С. 248-255.
2. Божеску М.Г. Сучасні дослідження політичного дискурсу / М.Г. Божеску // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / М.Г. Божеску. – Луганськ, 2013. – № 14. – С. 6-11.
3. Бурмістенко Т.В. Риторичне питання як механізм аргументативного впливу в офіційній промові / Т.В. Бурмістенко // Проблеми семантики слова, речення та тексту / Т.В. Бурмістенко. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2013. – № 30. – С. 14-19.
4. Левенкова Е.Р. Конвергентные и дивергентные тенденции в политическом дискурсе Великобритании и США: автореф. дис. на соиск. уч. ст. д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки» / Левенкова Е.Р. – Самара, 2011. – 42 с.
5. Левенкова Е.Р. Концептосфера политического дискурса Великобритании на рубеже XX-XXI веков / Е.Р. Левенкова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук / Е.Р. Левенкова. – Самара: СамНЦ РАН, 2009. – № 4-1. – С. 226-231.
6. Лобода Ю.А. Відтворення експресивних засобів політичних промов українською мовою (на матеріалі публічних виступів політиків Великої Британії та США): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.16 «перекладознавство» / Лобода Ю.А. – К., 2011. – 19 с.
7. Москвин В.П. Эпитет в художественной речи / В.П. Москвин // Русская речь / В.П. Москвин. – М.: Наука, 2001. – № 4. – С. 28-32.
8. Постникова Л.В. Лингвокультурные просодические модели институциональной и медийной коммуникации на английском языке / Л.В. Постникова // Вестник Московского государственного лингвистического университета / Л.В. Постникова. – М.: ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2011. – № 607. – С. 144-163.
9. Филатова Е.А. Лексико-стилистические и фонетические средства организации англоязычного политического дискурса (На материале речей британских и американских политиков): дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки» / Филатова Е.А. – Иваново, 2004. – 197 с.
10. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: учеб. пособие / А.П. Чудинов. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 252 с.
11. Юданова Е.Т. Лингвистические особенности суггестивного политического дискурса / Е.Т. Юданова // Перспективные направления современной лингвистики / Е.Т. Юданова. – СПб., 2003. – С. 547-548.
12. Osborn M. Archetypal metaphor in rhetoric: The light□dark family / Michael Osborn // Quarterly Journal of Speech / M. Osborn. – London: Routledge, 1967. – № 53. – P. 115-126.

Електронні джерела:

13. Алексієвець О.М. Роль просодії в реалізації точки зору в англомовному політичному дискурсі [Електронний ресурс] / О.М. Алексієвець. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ Aprgf/2012_1/Oksana_Aleksiievets.pdf
14. Burns J. Seventy Years Later, Churchill's 'Finest Hour' Yields Insights [Електронний ресурс] / J. Burns. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nytimes.com/2010/06/18/world/europe/18churchhill.html?ref=world
15. John 14:2. New Testament. King James Bible [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.kingjamesbibleonline.org
16. Mather J. Churchill's Speech Impediment Was Stuttering [Електронний ресурс] / J. Mather. – Режим доступу до ресурсу: http://www.winstonchurchill.org/resources/myths/143-churchills-speech-impediment-was-stuttering
17. Sir Winston Churchill – 'House of Many Mansions' speech – 20 January 1940 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=o1vdssG9QBo
18. Winston Churchill | Blood, Toil, Tears and Sweat [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.winstonchurchill.org/ resources/speeches/1940-the-finest-hour/blood-toil-tears-and-sweat
19. Winston Churchill «Blood, Toil, Tears and Sweat» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=8TlkN-dcDCk
20. Winston Churchill, Stutterer [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.utstat.utoronto.ca/sharp/Churchill.htm
21. Winston Churchill | Their Finest Hour [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.winstonchurchill.org/resources/ speeches/1940-the-finest-hour/122-their-finest-hour
22. Winston Churchill – Their Finest Hour Speech – Complete [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=jB5wZtV1MWM
23. Winston Churchill | The War Situation: House Of Many Mansions [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1940-the-finest-hour/the-war-situation-house-of-many-mansions

Гавриленко В.М., Титарова Д.Ю.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧЕЙ УИНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ

Аннотация
В статье подаются результаты анализа лингвостилистических особенностей речей Уинстона Черчилля с учетом предыдущих исследований жанра «речь» в целом, и англоязычных политических речей – в частности. Исследование лингвостилистических признаком выступлений У. Черчилля проведено на трёх языковых уровнях: лексическом, синтаксическом и фонетическом. В ходе исследования была определена роль каждого из элементов рассмотренных уровней для реализации прагматической интенции.
Ключевые слова: политическая речь, суггестия, политическая лексика, интертекстуальность, лингвостилистические особенности, просодические особенности.

Havrylenko V.M., Titarova D.Yu.
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

LINGVO-STYLISTIC PECULIARITIES OF WINSTON CHURCHILL'S POLITICAL SPEECHES

Summary
The article touches upon the results of lingvo-stylistic analysis of Winston Churchill's speeches on the basis of previous studies of speech genre in general, and English-speaking political speeches – in particular. During the analysis's process three linguistic levels were investigated – lexical, syntactic and phonetic. The role of elements of each level is emphasized in reaching the pragmatic intention of the speaker.
Keywords: political speech, suggestion, political lexis, intertextuality, lingvo-stylistic peculiarities, prosodic peculiarities.

УДК 811.111'25

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МІЖНАРОДНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Грищенко Я.С., Сидоренко І.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Дана стаття присвячена вивченню мови англомовних міжнародних нормативно-правових документів. Основна увага приділяється вивченню особливостей перекладу останніх відповідно до окремих типів граматичних трансформацій. Матеріалом дослідження стали міжнародні протоколи, конвенції, угоди, договори та хартії. Проведено кількісний аналіз вживання різних типів граматичних трансформацій. За результатами дослідження встановлено, що граматичні трансформації слугують важливим засобом збереження семантичного наповнення міжнародних документів. Найбільш вживаними перекладацькими трансформаціями виступають розповсюдження та перестановка компонентів речення.
Ключові слова: міжнародний документ, офіційно-діловий стиль, граматична конструкція, трансформаційний підхід, перекладацька трансформація.

Постановка проблеми. Кількість міжнародних документів, як і потреба у їх вивченні з лінгвістичної точки зору, постійно збільшуються. Існує багато дослідницьких робіт стосовно перекладу технічної та наукової термінології, але недостатньо розкрито проблему перекладу специфічної термінології, зокрема міжнародної нормативно-правової термінології, не розроблено систему правил, які могли б допомогти при перекладі міжнародної документації, недостатньо висвітлено питання послідовності роботи над текстом нормативного характеру під час перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес вчених до детального аналізу особливостей перекладу міжнародних документів не вщухає. З кінця XX століття дослідженнями у цій галузі займалися І.І. Борисенко, О.Р. Зарума-Панських, В.В. Калюжна, А.Н. Ковалева, О.В. Коновченко, В.Н. Крупнова, С.Е. Максимова, Е.Н. Муратова, Ж.Ш. Сафарова, В.В. Чепелюк. Сьогодні, стилістичні особливості перекладу міжнародної до-

кументації вивчає В.Ю. Кизим (2010), І.А. Рудь (2010), термінологічний підхід до аналізу міжнародної документації використовують Н.Є. Кащишин (2011), О.В. Лось (2013), лексичні та граматичні особливості перекладу міжнародних документів досліджуються у роботах О.В. Васильченко (2014), Л.О. Ярової (2016).

Метою нашої роботи є вивчення особливостей перекладу англомовної міжнародної документації відповідно до окремих типів граматичних трансформацій. Саме кількісний аналіз уживання різних типів граматичних трансформацій і складає **новизну** нашої роботи.

Матеріалом дослідження є 3 міжнародні протоколи, 6 конвенцій, 4 угоди, 5 договорів та 1 хартія.

Виклад основного матеріалу. В залежності від типу документу, завдань комунікативного характеру текстовий матеріал документу здобуває ту чи іншу форму організації. Цей факт стає вирішальним при відборі мовних засобів. Причому в різних жанрах документів мовні засоби отримують різне змістове та логічно-структурне навантаження. За даними засобами закріплюються певне значення і зміст в кожному типі документів. Отже, слід мати на увазі, що при перекладі документів необхідно зберігати не тільки змістовий бік, але й по можливості відбирати структури, найбільш близькі або співпадаючі зі структурами в тексті оригіналу як з точки зору великого синтаксису, так і з точки зору граматичних конструкцій.

У якості прикладу наведемо граматичні особливості перекладу таких міжнародних документів, як протоколи – конспективні записи виступу делегатів (учасників), в яких відображені результати переговорів між двома сторонами [1, с. 75].

Форма спілкування такого документу – письмовий виклад усного виступу. Саме це положення впливає на синтаксис та деякі граматичні особливості мови протоколів.

Особливої уваги в архітектоніці протоколу заслуговує абзац, який використовується для більш чіткого розмежування думки, та синтаксичний паралелізм. Використання останнього можна пояснити тим фактом, що виклад в протоколах дається звичайно в формі непрямої мови. Тут основну роль відіграють дієслова «говоріння» або їх контекстуальні синоніми: *to suggest, to express opinion, to stress, to support.*

Чіткості документу протоколу також сприяють різні союзи та союзні слова, що створюють логічну послідовність викладу особливо при вживанні на початку абзацу: *then, moreover, nevertheless* і т.д.

Лексичні засоби слугують для логічного злиття та зв'язності тексту: *as for smth – що стосується; with regard to smth – відносно чого-небудь.*

До засобів членування відносяться також порядкові числівники: *first – по-перше; secondly – по-друге; thirdly – по-третє.*

При створенні шаблону важливу роль відіграють граматичні конструкції. Насамперед, це такі конструкції як обов'язкова інверсія підмета та присудка, дієприслівниковий зворот, пасивна форма (часто з займенником it в ролі підмета), вираження підмету іменником – суб'єктом пасивної конструкції. Деякі дослідники акцентують увагу на дієприкметникових, інфінітивних та герундіальних зворотах (Коммисаров та ін., 1965; Мірам, 2002; Сафаров, 2000). Зокрема, Г. Е. Мірам вважає, що переклад таких зворотів пов'язаний безпосередньо з їхньою функцією в реченні [7, с. 185].

Те, що тексти протоколів мають також специфічну рису, що впливає як на їх композицію, так і на вибір лексичних засобів підкреслює В. В. Калюжна [4, с. 98]. Речення в протоколах можуть бути пов'язані логічно не тільки так званою ланцюговою послідовністю, а й мати більш далекі зв'язки між реченнями. При цьому можуть поєднуватися речення на великій текстовій відстані одне від одного в рамках одного виступу, документу, а також виходити за їх межі, з'єднуючи виклад з іншими джерелами відповідної тематики.

До засобів дальнього зв'язку належать в основному лексичні та фразеологічні засоби: *with regard to – що стосується; the latter – останній.*

Широко використовуються також описові конструкції, де дальній зв'язок угадується із контексту. В тексті такий зв'язок забезпечується не словесно, а з допомогою умовних позначень.

Серед найбільш широко вживаних дієслів, які можуть забезпечувати дальній зв'язок, зустрічаються *remind, recall, refer, return.*

Розглядаючи протоколи з точки зору емоційно-експресивних можливостей, не можна обійти і той факт, що в силу своєї специфіки, вони мають деякі елементи мови, які зустрічаються в стилі розмовному літературному і виконують певні функціональні задачі. Сюди відносяться якісні прикметники суб'єктивно-оцінюючого значення: *vast, great, extreme, large*, прислівники, які нейтралізують навантаження прикметників: *very great*, якісні прислівники *vastly, extremely,greatly, immensely.*

Розмовну забарвленість протоколи міжнародних організацій отримують також завдяки вживанню деяких дієслів з післяйменниками, що мають розмовний характер: *to face up – зіткнутися, to bring about – здійснити.*

Проникнення усно-розмовного елементу в стиль офіційно-ділового викладення підтверджується використанням:

1) розмовних виразів та зворотів: *simply – просто*;

2) розмовної фразеології: *to be in hands – знаходитися в руках*;

3) емфатичних конструкцій;

4) питальних речень;

5) синтаксичної структури простого речення [4, с. 61].

Протоколи як окремий вид документів, зумовлені усним типом комунікації. Тому, в них присутні прості речення як елемент усного розмовного мовлення. Вживання простого речення на фоні великих синтаксичних конструкцій вносить елемент контрастності, в результаті структура простого речення стає стилістично маркованою.

Серед найбільш поширених виразів евфемістичного пласта зустрічаються такі як *to be questionable – викликати сумнів; quite – достатньо*; конструкції з прислівниками: *hardly – навряд чи; sufficiently – достатньо.*

З евфемістичними зближуються також інші способи вираження заперечення – так звані перифрастичні, не виражаючись при цьому певними сполуками чи словами.

Отже, текст офіційно-ділового характеру має безліч сегментів, які функціонують як єдине ціле та відтворюються як такі.

Синтаксична та семантична структура речень документів є дуже складною, тут домінують складні синтаксичні єдності та дієслівні форми. Все це змушує перекладача шукати таку трансформацію, яка б правильно передавала не тільки граматичний зміст документу, а й його прагматичне навантаження.

У ході проведеного дослідження були виявлені наступні граматичні трансформації, що застосовуються при перекладі міжнародної нормативно-правової документації. Це такі граматичні трансформації як функціональна заміна, розповсюдження, стягнення та перестановка компонентів (табл. 1).

Таблиця 1

Загальна кількість граматичних трансформацій

Граматичні трансформації	кількість	відсотки (%)
1. Функціональна заміна	39	26,5
2. Розповсюдження	48	32,7
3. Стягнення	16	10,9
4. Перестановка компонентів	44	29,9

Перекладацька трансформація ***функціональної заміни*** використовується при частковому неспівпаданні структурно-семантичних властивостей тієї чи іншої синтаксичної одиниці в вихідній мові і в мові перекладу [3, с. 222].

Проведене дослідження показало, що для міжнародної документації, найбільш характерним є використання функціональної заміни при перекладі присудка:

A person empowered to act as temporary head of the consulate… – Особа, уповноважена для тимчасового керівництва консульством...

Members may be suspended from the exercise of the rights and privileges… – здійснення членських прав і привілеїв може бути призупинено... («Віденська конвенція про консульські зносини»).

…welcomed the announcement to close the Chornobyl nuclear plant – ...привітав оголошення про закриття Чорнобильської атомної електростанції... («Хартія українсько-американського партнерства і співробітництва»).

Наведемо кількісні показники граматичних трансформацій типу «функціональна заміна» у проаналізованому матеріалі (табл. 2).

Таблиця 2

Граматична трансформація – функціональна заміна

Граматичні трансформації	кількість	відсотки (%)
функціональна заміна	39	26,5

Граматична трансформація ***розповсюдження*** застосовується тоді, коли рівень складності речення в вихідній мові нижче, ніж вимагається для даного контексту в мові перекладу [3, с. 222].

З таблиці 3 видно, що розповсюдження є найбільш частотною граматичною трансформацією при перекладі міжнародної нормативно-правової документації:

A party may claim relief … – Будь-яка зі сторін має право на звільнення від відповідальності... («Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків».

…in view of its success – ...з урахуванням успішного виконання («Договір про нерозповсюдження ядерної зброї»).

…to reflect the outcome of the negotiations – … відображати підсумки переговорів, що відбулися («Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів»).

Наведемо кількісні показники граматичних трансформацій типу «розповсюдження» у проаналізованому матеріалі (табл. 3).

Таблиця 3

Граматична трансформація – розповсюдження

Граматичні трансформації	кількість	відсотки (%)
розповсюдження	48	32,7

Стягнення – являє собою трансформацію, що застосовується у тому випадку, коли рівень складності вихідного речення є вищим, ніж дозволяють можливості мови перекладу для даного контексту [3, с. 222].

Як бачимо із таблиці 1, стягнення є найменш вживаною граматичною трансформацією при перекладі міжнародної нормативно-правової документації:

…Parties arrived at an amicable settlement – ...Сторони домовилися («Заключний протокол до Конституції Міжнародного Поштового Союзу»).

Considering the commitment of the Parties to liberalize trade based on the principles… – Враховуючи зобов'язання Сторін лібералізувати торгівлю на принципах... («Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів»).

Realizing that the purpose of privileges and immunities relating to special mission… – усвідомлюючи, що привілеї та імунітети, що стосуються спеціальних місій... («Конвенція про спеціальні місії»).

Наведемо кількісні показники граматичних трансформацій типу «стягнення» у проаналізованому матеріалі (табл. 4).

Таблиця 4

Граматична трансформація – стягнення

Граматичні трансформації	кількість	відсотки (%)
стягнення	16	10,9

Для нормативно правової документації типовою є ***перестановка компонентів***, що використовується у випадках неспівпадіння традицій актуального членування речення в вихідній мові та мові перекладу [3, с. 222].

Цей вид трансформації є одним із провідних при перекладі міжнародної документації. Проілюструємо її застосування на наступних прикладах:

This Constitution shall remain open for signature in the Archives of the Government of the United Kingdom – цей Статут здається на зберігання до архіву уряду Сполученого Королівства, де він залишається відкритим для підписання («Конвенція членів ООН при дружбу та співробітництво на основі статуту»).

All the Parties to the Treaty undertake to facilitate, and have the right to participate in the fullest possible exchange of equipment, scientific

and technological information for the peaceful uses of nuclear energy – всі Учасники Договору зобов'язуються сприяти якомога повнішому обмінові устаткування, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях і мають право брати участь у такому обміні («Договір про нерозповсюдження ядерної зброї»).

Elimination from national arsenals of nuclear weapons and the means of their delivery… – Виключення ядерної зброї та засобів її доставки з національних арсеналів... («Договір про нерозповсюдження ядерної зброї»).

Наведемо кількісні показники граматичних трансформацій типу «перестановка компонентів» у проаналізованому матеріалі (табл. 5).

Таблиця 5

Граматична трансформація – перестановка компонентів

Граматичні трансформації	кількість	відсотки (%)
перестановка компонентів	44	29,9

Проведене дослідження дозволило встановити частотність вживання певних видів трансформацій в залежності від типу нормативно-правового документу (табл. 6).

Таблиця 6

Співвідношення граматичних трансформацій в залежності від типу міжнародного документу

	Граматичні трансформації (%)
Протоколи	19
Договори	31
Угоди	21,9
Конвенції	39,2
Хартії	35,1

Як бачимо із таблиці 6, відсоткове співвідношення граматичних перекладацьких трансформацій варіюється в залежності від виду документу. Отже, можемо зробити висновок, що форма та організація текстового матеріалу міжнародного документу впливають на вибір тієї чи іншої перекладацької трансформації.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження встановлено, що стиль міжнародних документів не можна віднести до якогось одного з видів ділового стилю. Дану документацію не можна розглядати в цілому, не розмежовуючи її за видами, так як стилістичні засоби того чи іншого документу не однотипні, що і створює їх специфіку. В міжнародних документах першорядними є наступні риси: логічність, офіційність, беземоційність, точність та стереотипність.

В залежності від завдань комунікативного характеру текстовий матеріал документу здобуває ту чи іншу форму організації. Мовною базою міжнародної документації є загальновживана лексика нейтрального пласта, яка поєднується зі спеціальною та термінологічною лексикою (зокрема, термінами різних підмов), а також скороченнями, абревіатурами, неасимільованими латинськими та французькими вкрапленнями.

При створенні граматичного шаблону міжнародного документу важливу роль відіграють такі граматичні конструкції як обов'язкова інверсія підмета та присудка, дієприслівниковий зворот, пасивна форма, а також відповідні часові форми та модальні дієслова. При перекладі міжнародної нормативно-правової документації повинен зберігатися не тільки змістовий бік, але й відбиратися структури, найбільш близькі або співпадаючі зі структурами в тексті оригіналу як з точки зору великого синтаксису, так із точки зору граматичних конструкцій. Семантичне наповнення міжнародних документів може бути збережене завдяки застосуванню різних видів граматичних трансформацій. До граматичних трансформацій, що застосовуються при перекладі міжнародної нормативно-правової документації можна віднести такі граматичні трансформації як функціональна заміна, розповсюдження, стягнення та перестановка компонентів речення. За результатами дослідження встановлено, що найбільш вживаними перекладацькими трансформаціями виступають розповсюдження та перестановка компонентів речення. Перспективою дослідження вважаємо вивчення лексико-фразеологічних засобів перекладу міжнародних нормативно-правових документів.

Список літератури:

1. Борисенко І.І., Євтушенко Л.І., Дайненко В.В. Англійська мова в міжнародних документах і дипломатичній кореспонденції / І.І. Борисенко, Л.І. Євтушенко, В.В. Дайненко // Навчальний посібник. 2-е видання, зі змінами та доповненнями. – К.: «Логос», 1999. – 416 с.
2. Васильченко О.В. Лексико-грамматические особенности перевода англоязычных внешнеэкономических договоров / О.В. Васильченко // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 4. – С. 28-31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2014_4_9
3. Казакова Т.В. Практические основы перевода / Т.В. Казакова. – СПб.: Лениздат; Издательство «Союз», 2002. – 320 с.
4. Калюжная В.В. Стиль англоязычных документов международных организаций / В.В. Калюжная. – К.: Наук. Думка, 1982 – 376 с.
5. Кащишин Н.Є. Особливості перекладу англійських дипломатичних термінів українською мовою / Н.Є. Кащишин // Іноземна філологія. – 2011. – Вип. 123. – С. 240-245.
6. Кизим В.Ю. Стилістичні особливості перекладу міжнародних документів (на матеріалі законодавчої бази щодо захисту прав людини та протидії торгівлі людьми) / В.Ю. Кизим // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: матеріали доповідей III Міжнародної наук.-практ. конференції 2-3 квітня 2010 р. / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка. – К.: Аграр Медіа Груп, 2010. – С. 208-214.
7. Мирам Г.Э. Профессия: переводчик / Г.Э. Мирам. – К.: Ника-Центр; 2000. – 157 с.
8. Рудь І.А. Жанрово-стилістичні особливості перекладу англомовних юридичних документів / І.А. Рудь // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2010. – Спец. вип. – С. 118-123. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010_Spets.vip._20

9. Ярова Л.О. Граматичні особливості англомовних міжнародних документів в аспекті перекладу / Л.О. Ярова // Наукові записки. – Випуск 144. Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – С. 233-237.

Грищенко Я.С., Сидоренко И.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА МЕЖДУНАРОДНОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ

Аннотация
Данная статья посвящена изучению языка англоязычных международных нормативно-правовых документов. Основное внимание уделяется изучению особенностей перевода последних в соответствии с отдельными типами грамматических трансформаций. Материалом исследования стали международные протоколы, конвенции, соглашения, договоры и хартии. Проведен количественный анализ применения различных типов грамматических трансформаций. По результатам исследования установлено, что грамматические трансформации служат важным средством сохранения семантического наполнения международных документов. Наиболее употребляемыми переводческими трансформациями выступают распространение и перестановка компонентов предложения.
Ключевые слова: международный документ, официально-деловой стиль, грамматическая конструкция, трансформационный подход, переводческая трансформация.

Gryshchenko Ya.S., Sydorenko I.A.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

GRAMMATICAL PECULIARITIES OF INTERNATIONAL DOCUMENTS TRANSLATION

Summary
The present article is dedicated to the study of English international regulatory documents. The main focus is given to the research of the translation peculiarities of the above mentioned documentation according to the certain types of grammatical transformations. International protocols, conventions, agreements, treaties and charters have been chosen as a research material. Quantitative analysis of the use of different types of grammatical transformations has been conducted. The investigation has shown that different types of grammatical transformations serve to preserve the semantic content and stylistics of English international documents. The most common translation transformations while translating such documents are distribution and rearrangement of the sentence components.
Keywords: international document, official style, grammatical construction, transformation approach, translation transformation.

УДК 811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ МІФОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ГАЗЕТНОЇ РЕКЛАМИ

Жорняк Н.Є.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядається феноменом міфу і його реалізація в сучасних газетних оголошеннях. Дана інтерпретація ключового терміна. Досліджується взаємозв'язок між поняттями міфу і реклами. Виділено чотири основні типи газетних оголошень. Розглянуто типові засоби переконання (вербальні і невербальні), які використовують в газетних оголошеннях. Проаналізовано найпопулярніші міфи сучасних газетних оголошень.
Ключові слова: міф, газетна реклама, культура, товари і послуги, рекламний контент, візуалізація, вербальні та невербальні засоби.

Постановка проблеми. Міф і реклама – два явища культури, що позначають, здавалося б, протилежні її полюси як у теоретичному, так і в історичному сенсі. Міф у буденній свідомості пов'язаний з чимось давно минулим і нереальним. Реклама ж, навпаки, річ цілком реальна та сучасна. Однак, за умови ретельнішого вивчення, ці явища є досить спорідненими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міфи та міфологізація, починаючи з кінця XIX століття, стають однією із центральних тем низки досліджень (Ф. Ніцше, З. Фрейда, К. Юнга, Е. Кассірера, А. Бергсона, Е. Дюркгейма і багатьох інших). Сама ж міфологія стає предметом наукового (зокрема науково-філософського) вивчення. У результаті дослідження її в руслі етнології, антропології, соціології, аналітичної психології, семіотики і структуралізму виникає безліч теорій міфу, по-різному трактують цей феномен. Важливий внесок у вивчення міфології зробили вчені А. Лосєв, А. Веселовський, А. Потебня, В. Пропп, О. Фрейденберг, М. Бахтін, В. Іванов, В. Торопов і багато інших. За спостереженнями ж зарубіжних філософів (Р. Барт, К. Леві-Строс, Ж. Бодріяр, М. Еліаде, Е. Касирер) та українських дослідників (Б. Потятиник, В. Буряк, Д. Усов, Л. Павлюк, В.Б. Фадєєв) сучасна масова комунікація, і реклама зокрема, виконує роль потужного генератора міфів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Рекламний текст, як відомо, покликаний в умовах конкуренції сприяти отриманню прибутку. Рекламодавці намагаються різними способами впливати як на свідомість, так і на підсвідомість людей. Ефективною є та реклама, яка не тільки характеризує товар, а й спонукає придбати його. Нерідко, намагаючись досягти своєї мети, рекламісти створюють так званий міф про рекламоване – подають його в такому вигляді, щоб воно привабило споживача. Важливо з'ясувати, як саме вдається створити такий міф. З огляду на це обрана для дослідження тема є актуальною.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є вивчення особливостей міфологізації та виокремлення мовних засобів створення міфу в газетній рекламі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міф – узагальнене уявлення про дійсність, яке передбачає як етичні, так і естетичні установки, поєднуючи реальність з містикою. Тобто це завжди уявлення значною мірою ілюзорне, але через свою етичну та художню привабливість міф має великий вплив на масову свідомість. Іноді міфом є спосіб замінити в свідомості нестерпний достовірний образ страшної реальності умовним образом, з яким можна змиритися [5].

Сучасне визначення категорії «міфу» синтезує та розвиває як власне грецький термін (mythos – легенда, сказання), так і значення, якого йому послідовно надавали згодом [1]. Міф, як стійке уявлення про той чи інший соціальний факт або явище, виникає в контексті суспільного життя певної історичної епохи.

Ефективність рекламного продукту, особливо в умовах глобалізації визначається тим, наскільки універсально використані в рекламі аргументи різного порядку (інформаційні та емоційні, свідомі та підсвідомі), а отже, на яку кількість споживачів вони здатні вплинути потрібним чином. Відповідно до цього творці реклами широко послуговуються засобами впливу, що апелюють до колективного позасвідомого та одвічно становили основу міфів як універсальної моделі світу. Завдяки цьому ми можемо говорити про наближеність сучасного рекламного простору до міфології як системи й сутності, про рекламу як продукт міфотворення, де домінування знакового рівня забезпечує контакт рекламного продукту з підсвідомістю людини.

Згідно із цим рекламотворці широко застосовують засоби впливу, які апелюють до колективного позасвідомого й завжди складали основу міфів як універсальної моделі світу. Завдяки цьому ми можемо говорити про наближеність рекламного простору (зокрема сучасного) до міфології як системи й сутності та про рекламу як продукт міфотворення.

Таким чином, сутність та зміст рекламного міфу визначається завданням реклами – привабити споживача, спонукати його придбати рекламоване чи скористатися запропонованими послугами.

Як відомо, завдання реклами як соціального інституту й рекламного міфу зокрема спрямовані на розповсюдження й тиражування відомостей про товари та послуги, а заодно й певних ідей, зразків поведінки, опис яких досить швидко стереотипізується, насичується вербальними й невербальними штампами.

Зазначимо, що можливості газетної реклами, порівняно з телевізійною чи радіорекламою, дещо обмежені, адже в усних ЗМІ для досягнення своєї мети рекламісти використовують вербальні, візуальні та звукові засоби. Газетна реклама має у своєму розпорядженні лише вербальні й візу-

альні засоби, але останні позбавлені кінестетики, на відміну від візуальних засобів телебачення. Тобто створити міф у газетній рекламі, на нашу думку, дещо важче, ніж у телерекламі.

Можна виокремити чотири основні види рекламної продукції, які найчастіше трапляються у періодичних газетних виданнях – це реклама товарів (сільськогосподарська техніка, розсада, саджанці, ліки та препарати, побутова техніка, нерухомість, косметика), послуг (лікування, кредитування, будівельно-монтажні послуги, переклад, навчання), спортивних та культурно-мистецьких заходів (концерти відомих гуртів та виконавців, циркові вистави, футбольні матчі) і так звана «внутрішня» реклама (привабливі пропозиції передоплати самого видання та його тематичних додатків а також друкарські послуги видавництва та розміщення оголошень у платних рубриках).

Будь-яка соціальна технологія, зокрема реклама, орієнтується на ефективність і велику ймовірність результату свого впливу. Операції в рамках рекламного процесу умовно можна розділити на креативні (з лат. cratio – творчість, новизна) й некреативні. Некреативна реклама орієнтована на те, щоб поінформувати, в основному, зацікавлену аудиторію, де саме та за яку ціну можна придбати той чи інший товар. Таку рекламу подають у спеціалізованих виданнях, як-то «Ваш магазин», «Львівські оголошення» та інші, хоча, за часів тотальної економії, вона все частіше трапляється і в звичайних, неспеціалізованих газетах.

Наприклад, творці реклами на медичну тематику часто намагаються бути доволі стриманими як у виборі вербальних («Лазерне лікування грибків нігтів – безпечно, високоефективно», «Безкоштовна консультація з питань чоловічого здоров'я») так і у невербальних (вибір спокійних, часто чорно-білих кольорів, відсутність зображень, стандартні шрифти) засобах (газета «Високий Замок» від 26 березня 2015 року, ст. 12).

Креативна ж реклама містить оригінальну ідею, на якій базується презентація об'єкта реклами, яка, так би мовити, перекладає комерційну пропозицію на мову образів, знаків, символів [2]. Звернемо увагу на те, яким чином рекламістам вдається переконати споживача в придбанні, можливо, й не дуже потрібного товару.

Реклама не тільки подає інформацію про товар чи послугу, а й закликає придбати чи замовити їх. Щоб вплинути на споживача, рекламісти, як ми вже зазначали, використовують різні міфи, найпопулярнішими з яких є міф забезпеченості, міф турботи про здоров'я, міф добробуту та затишку, міф народних традицій та етнічної приналежності, щастя, міф безтурботного життя, міф родини та міф чоловічого та жіночого начала як об'єктів романтичного ставлення.

Оскільки реклама є одним із видів комунікації між рекламодавцем і споживачем, простежимо за особливостями впливу на соціум вербальних й невербальних чинників мовлення, що і є основним у будь-якій комунікації.

Якщо брати до уваги вербальний аспект газетної реклами, то передусім привертають увагу способи переконання в потребі саме того, а не іншого товару. Найчастіше рекламний дискурс у такому разі набуває двох варіантів. Реклама на початку акцентує на проблемі, після чого пропонує її вирішення, яке стає можливим завдяки використанню цього товару.

Іншим способом є показ ідеального життя та пропонування товару чи послуги, яка може наблизити індивіда до цього ідеалу. В таких випадках часто використовують слова «завдяки», «тому», «адже», за допомогою яких розповідають про товар та його особливі якості. Уживають особові займенники *вам, для вас, тобі, з тобою*, що мають риси принади й вказують на те, що рекламоване стосується людини особисто, а не якоїсь абстрактної аудиторії. Такі слова допомагають позиціювати рекламований об'єкт, вказати на місце товару в системі соціально детермінованих уявлень аудиторії.

З метою створення ілюзії винятковості рекламісти вдаються до часток із відповідним значенням: *тільки, лише*: «**Тільки** для абонентів «Київстар!», «**Тільки** для тих, хто любить романтику», «**Лише** для закоханих», «**Тільки** для стильних жінок». Ці частки теж допомагають створити уявлення про соціальну позицію товару, тобто про його місце в багатомірній системі соціальних координат. Вони ніби виділяють особливе місце для рекламованого в соціальному просторі, досягаючи тим самим мети позиціювання.

Для акцентування на особливостях та перевагах товару в рекламі можуть також вживати мовні одиниці з національно-культурним компонентом. Очевидно, їхнє призначення є різним.

Створення національного тла відбувається за допомогою таких мовних одиниць, у структурі яких наявний лінгвокраїнознавчий компонент, що подає відомості про життя певного народу в певний період його історичного й культурного розвитку.

Зазвичай, в мові української реклами вживаються такі групи лексики з національно-культурною специфікою: географічні назви, що іноді пов'язані з Україною; імена всесвітньо відомих особистостей; назви всесвітньо відомих торгових марок; назви предметів побуту.

Нерідко в рекламних текстах вживають словосполучення на кшталт «справжня європейська (німецька, австрійська, французька) якість». Принадність цих слів, можливо, базується на стереотипі «добре там, де нас немає» та на експлуатації пострадянського комплексу меншовартості наших громадян. Закордонне – значить, краще. Таким чином, поняття про європейську, німецьку, французьку якість виступає синонімом високої якості й спрацьовує як позитивний стимул. Соціологи вважають, що ті, хто лояльно ставиться до певних брендів, до товарів, виготовлених у престижних країнах чи престижними фірмами – це «золотий фонд» будь-якого рекламодавця.

Намагаючись переконати, що рекламоване є найкращим, газетна реклама пропонує образні епітети, вибір яких залежить від теми рекламованого продукту чи послуги. Наприклад, у рекламі медичних препаратів уживають епітети *ефективний, перевірений, надійний, цілющий, безпечний*; у рекламі продуктів харчування – *корисний, природний, натуральний*; у рекламі банків і фірм – *провідний, стабільний, успішний, всесвітньо відомий* і т. ін. Помітні також означення *надзвичайний, фантастичний, ексклюзивний.*

Доволі поширеним є підкреслення в рекламі новизни товару, що передбачає використання

таких слів, як «уперше», «нарешті», «інновація», «перший», «новий» тощо, а також активно вживані у рекламі словосполучення *революція в ..., покращений варіант, немає рівних, стовідсоткова гарантія, сенсаційна пропозиція*.

Епітети, відповідні префікси, прислівники із значенням інтенсивності, інші лексичні засоби сприяють створенню певного іміджу рекламованого об'єкту. Вони допомагають цілеспрямовано сформувати образ, у якому виділяються певні ціннісні характеристики і який покликаний створити емоційно-психологічний вплив на споживача з метою популяризації. Тобто слова є одним із технологічних засобів створення іміджу. Вони формують в аудиторії таке уявлення про об'єкт, яке є максимально близьким до бажаного.

Саме слова допомагають об'єднати різні «техніки» впливу на споживача в єдину, цілеспрямовану систему, яка ставить собі за мету досягнути наперед заданого соціального результату – вплинути на свідомість, поведінку чи діяльність социуму.

У сучасній комунікативістиці взагалі й у рекламі зокрема великого значення набуло й невербальне, тобто несловесне, мовлення. Саме воно, здебільшого накладаючись на мовлення вербальне, допомагає експресивізувати сказане, в особливий спосіб інформувати споживача.

Рекламісти послуговуються різними невербальними засобами: такими, що виражають зміст сказаного, наприклад, зображенням жестів розкутості, обійми, й такими, що несуть «незмістову» інформацію, наприклад, використовують погляд, міміку, колір, зовнішній вигляд. У газетній рекламі здебільшого поєднують змістові й незмістові засоби невербаліки, накладаючи їх на вербальний текст. З цією метою активно використовують «картинки», на яких зображені обличчя чи предмети престижу.

Як вагому складову міфу доцільно виділити й форму подачі інформації, яка повинна апелювати перш за все до емоційного, а не до раціонального начала. Вважаємо, що форма подачі інформації залежить від уміло дібраних вербальних і невербальних чинників. Наприклад, пропоноване зображення може супроводжувати вислів «завжди успіх» чи ін. Важливо правильно поєднати усі можливі засоби створення міфу.

Тож проаналізуємо особливості створення міфів у сучасній газетній рекламі. Наші спостереження свідчать, що міф розкоші й багатства дозволяє апелювати до матеріальних цінностей. Ось приклади.

На тлі блакитного безхмарного неба зображено три дорожні знаки зі стилізованими написами. Зверху – напис «Повертаємо 100% депозитів без затримок». Заключна фраза – «Відкривайте депозит з найкращою ставкою у гривні!». Короткі й емоційні фрази (емоцій додає знак оклику) не тільки віддзеркалюють суть комерційної пропозиції, а й переконують у тому, що світ бізнесу і серйозних грошей не припускає зайвих балачок. Уся фактологічна інформація подана графічно у дорожніх знаках: шлях відкритий для 25%, кошти «затримуються» лише на три місяці (привабливість короткотривалості), і завершальний знак «повороту» коштів. Графічні знаки виконують тут пояснювальну функцію. Це реклама банківських послуг банку VTB (Джерело: газета «Високий Замок» від 26 березня – 1 квітня 2016 року, ст. 15).

Як бачимо, на дієвість рекламного міфу скеровані й словесні, й несловесні засоби. Міфологізована реклама за допомогою міфу, який є вагомим підтекстом до основної інформації про послуги фінансової установи, не тільки подає необхідні відомості про умови співпраці, а й (що дуже важливо для рекламодавців) несе інформацію про додаткову вартість рекламованого. Причому своє основне завдання – сприяти реалізації послуги – реклама виконує двома шляхами: явним (маємо на увазі реальні, достовірні відомості про рекламоване й заклик «Відкривайте депозит») та латентним. Причому міф у цій рекламі працює на латентному рівні.

Проаналізовану нами рекламу пропонували споживачам упродовж трьох місяців. Як відомо, те, що часто повторюється, легше запам'ятати.

Рекламний міф у газеті, в основному, працює на латентному рівні. Іноді явні й латентні функції накладаються. Реклама спонукає явно за допомогою слогана й латентно за допомогою візуального зображення. Використання різних видів міфів та поєднання їхніх функцій, як правило, залежить від рекламованого товару чи послуги [4].

Використання міфів у рекламних текстах, як правило, залежить від рекламованих товарів чи послуг. Так, реклама банків, інших фінансових установ супроводжується, як правило, міфом родини й розкішного життя, а реклама лікувальних апаратів – міфом щастя.

У процесі міфотворення передусім бере участь рекламна продукція з домінуванням не раціонального, а емоційного компоненту, оскільки при цьому, з одного боку, найбільшої ваги набуває апелювання реклами до індивідуальної та колективної підсвідомості за допомогою універсальних міфологічних засобів, а з другого, виразно помітною стає настанова реклами на формування ціннісних і поведінкових установок членів социуму (аудиторії) [3].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, реклама як текст і дискурс наскрізно ґрунтована на апелюванні до міфу як комунікативного феномену, корелюванні з ним на структурно- семантичному й функціональному рівнях. Таким чином, так звана емоційна реклама майже позбавлена дійсно раціональних, зокрема наукових аргументів, апелює до міфологічного шару людського мислення, притаманного й сучасній людині-споживачу.

Список літератури:

1. Андрієнко О.В. Класифікація та основні функції соціальних міфів: Соціально-філософський аспект / О.В. Андрієнко // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі. – 2007. – № 2(34). – С. 46–58.
2. Законова А.К. Соціокультурна функція реклами в умовах економічної ситуації в Україні / А.К. Законова // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 2 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php ?act=article&article=1009

3. Полисаєв О. До питання про функціонування суспільного ідеалу в архаїчній свідомості // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. – 2000. – № 4. – С. 32–38.
4. Рекламная деятельность: Конспект лекций / сост. А.А. Оганесян. – М.: Приор, 2002. – 161 с.
5. Хавкіна Л.М. Реклама і міф: генетичні зв'язки та аспекти взаємодії / Л.М. Хавкіна // Наук. зап. Ін-ту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 6. – С. 233–236.

Жорняк Н.Е.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОСОБЕННОСТИ МИФОЛОГИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ГАЗЕТНОЙ РЕКЛАМЫ

Аннотация
В статье рассматривается феномен мифа и его реализация в современных газетных объявлениях. Дана интерпретация ключевого термина. Исследуется взаимосвязь между понятиями мифа и рекламы. Выделено четыре основных типа газетных объявлений. Рассмотрены типичные средства убеждения (вербальные и невербальные), которые используют в газетных объявлениях. Проанализированы самые популярные мифы современных газетных объявлений.
Ключевые слова: миф, газетная реклама, культура, товары и услуги, рекламный контент, визуализация, вербальные и невербальные средства.

Zhorniak N.E.
Lviv Polytechnic National University

THE PECULIARITIES OF MYTHOLOGISING IN MODERN NEWSPAPER ADVERTISEMENTS

Summary
The article is considered with the phenomenon of myth and its implementation into modern newspaper advertisements. The interpretation of the key term is clarified. The interrelation between the notions of myth and advertisement is investigated. Four main types of newspaper advertisements are singled out. Typical means of persuasion (verbal and non-verbal) used in newspaper adverts are described. The most popular myths of modern newspaper advertisements are analysed.
Keywords: myth, newspaper advertisement, culture, goods and services, advertisement content, visualization, verbal and non-verbal means.

УДК 81'42:070

ПОНЯТТЯ МЕДІАТЕКСТУ ЯК БАЗОВОЇ КАТЕГОРІЇ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Новизна медіалінгвістичних технологій полягає в тому, що на основі інтеграції існуючих методів забезпечується комплексний підхід до вивчення текстів масової інформації. Статтю присвячено дослідженню медіа тексту у контексті багатоманітності наукових підходів, визначено основні концепти, в яких себе репрезентує феномен даного тексту, здійснено спробу визначити основні контексти існування медіатекстів, що дає можливість окреслити соціально-культурне поле буття медіатексту та його соціально-історичну обумовленість, розглянуто типологію зазначеного різновиду тексту.
Ключові слова: медіалінгвістика, медіатекст, медіаструктура, медіапростір, дискурс, мас-медіа, комунікація, концепти, феномен, диференціація, ЗМІ, типологія.

Постановка проблеми. Медіалінгвістика – нова галузь філології, що системно аналізує різні типи медіадискурсу, зокрема, дискурс газет, радіо, телебачення та Інтернету, з позицій когнітивно-комунікативної парадигми філології. У медіалінгвістиці інтегровано теорії стилістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, що необхідно для створення нового підходу до аналізу систем масової комунікації, які наразі стрімко розвиваються [9, с. 1].

У рамках медіалінгвістики широко застосовується весь спектр методів опрацювання журналістського тексту: від традиційних методів системного аналізу та контент-анализу до логічного, емпіричного, соціолінгвістичного та порівняльно-культурологічного опису. Новизна медіалінгвістичних технологій полягає в тому, що на основі інтеграції існуючих методів забезпечується комплексний підхід до вивчення текстів масової інформації [2, с. 49]. Системна трансформація медіаструктури, інтеграційні процеси в медіапросторі та інституціоналізація медіа призводять до фундаментальних змін у схемах, моделях, конструкціях журналістських текстів. У першу чергу, відбувається ускладнення сенсового навантаження кожного елементу повідомлення: здійснюється перехід від локальних, лінійних сенсів до багатовимірних, що вимагають від адресата вміння мислити у декількох просторах одночасно. Що стосується лінгвістичногоскладника сучасних медіа, то необхідно відзначити такі зміни: 1) спрощення контенту з розрахунку на його сприйняття широкою цільовою аудиторією; 2) структурно-композиційна простота текстів, спричинена тим, що реципієнт після одного погляду повинен вирішити, потрібна йому та чи інша інформація; 3) трансформація мови комунікацій, що знижує використання низки лінгвістичних норм. Особливо це стосується інтернет-комунікацій. Таким чином, на медіалінгвістику чекає переосмислення мови і мовних процесів, що відбуваються в сучасній журналістиці [2, с. 49].

Найпоширенішою формою існування мови є медіатексти, що й обумовлює актуальність медіалінгвістики як нового системного підходу до вивчення мови ЗМІ. У сучасному інформаційному просторі дискурс ЗМІ є основним джерелом знань людей про світ і події, що в ньому відбуваються. Глобальні зміни, пов'язані з безперервним розвитком можливостей масової комунікації, впливають не тільки на умови життя, спосіб мислення і систему сприйняття інформації сучасної людини, а й сприяють глобальним змінам у сучасному інформаційному суспільстві. Значна роль ЗМІ і в динаміці мовних процесів, оскільки саме на сферу масової комунікації припадає основний обсяг використання мови [5, с. 48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Текст як продукт журналістської творчості був і є предметом вивчення багатьох українських дослідників: В. Здоровеги, А. Мамалиги, О. Пономарева, Б. Потятиника, В. Різуна, К. Серажим. Аналіз наукової літератури дає змогу говорити про те, що визначення теоретичних основ медіалінгвістики, дослідження мас-медійного тексту, його структури та типологізації, методів його вивчення було здійснено в працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, психолінгвістів, теоретиків мас-медіа: С. Бернштейна, Т. Добросклонської, В. Костомарової, І. Лисакова, Г. Солганика, С. Трєскова, Д. Шмельова, А. Белла, Дж. Гербнера, М. Монтгомері, Р. Фаулера, Н. Фейерклафа та інших.

Активно працює медійна наукова періодика, така як «Європейський журнал комунікації» («European Journal of Communication»), «Аннали Американської академії політичних та соціальних наук» («Annals of the American Academy of Political and Social Sciences»), «Журнал медійних студій» («Media Studies Journal»), «Масова комунікація і суспільство» («Mass Communication and Society»), «Комунікативний пошук» («Communication Research»), «Культуральні студії та комунікації» («Cultural Studiesand Communication») та інші. Інтелектуальну діяльність наукових інтерпретаторів медіа забезпечують спеціалізовані видавництва, до числа яких можна віднести зокрема «FreePress» або видавничі програми потужних університетських центрів Оксфорду («Oxford University Press»), Чикаго («University of Chicago Press»), Торонто («Toronto University Press») та інші [14, с. 4].

Актуальність обраної теми зумовлюється складністю структурної, семантичної і комунікативної організації медіатексту, тож його знаковий характер і співвіднесеність автора й читача в розумінні й декодуванні текстової інформації перебувають у площинах різних підходів до визначення поняття медіатекст та його лінгвістичного аналізу.

Історично склалось декілька підходів до вивчення медіатексту: соціолінгвістичний, культу-

рологічний, журналістський, педагогічний та інші наукові практики. У рамках даних підходів висвітлюються різноманітні аспекти медіатексту та неоднозначно трактується його роль у вирішенні наукових та практичних завдань сьогодення. На жаль, ще не сформовано узагальненої універсалії бачення медіатексту на рівні його філософського осягнення в системі сучасних суспільних відносин.

У межах даної статті ми спробуємо здійснити огляд існуючих підходів до визначення поняття-медіатексту, описати його типологію та характерні особливості.

Виклад основного матеріалу. Найбільшуживаний для позначення текстів масової комунікації термін «медіатекст» увібрав в себе паралельні, взаємозамінні або пересічні феномени – масово-комунікативний текст, мас-медійний текст, журналістський текст, публіцистичний текст, газетний текст, телетекст, рекламний текст, PR-текст, Інтернет-текст. Змістове наповнення терміна медіа (від лат. «media», «medium» – засіб, спосіб, посередник) дозволяє називати медіатекстом будь-який носій інформації. Однак як узагальнюючий термін медіатекст закріпився саме за текстами масової комунікації [7].

Поява та окреслення змісту поняття «медіатекст» як субкатегорії тексту обумовлюється як загальнофілософськими, так і безпосередньо практичними причинами. Зазвичай лінгвістика обирала для дослідження текст традиційний, універсально-символічний, що був джерелом духовності. Медіатекст був на периферії лінгвістики. Сьогодні лінгвістика повертається до медіатексту, зацікавлена ним, тому що: 1) лінгвістична теорія вийшла на рівень дискурсивності; 2) медіатекст є підкреслено дискурсивним [6, с. 15].

Так, у 90-х рр. XX ст. в англомовній літературі виникає термін «медіатекст», який швидко поширюється як у міжнародних академічних колах, так і в національних медіадискурсах. Перші спроби осмислення його сутності здійснили такі вчені як: А. Белл і П. Гаррет, М. Монтгомері, Дж. Фіске, Х. Дженкінс та інші.

У даний час багато пишуть про те, що запропоновані в лінгвістиці ознаки є недостатніми при поясненні текстів, що функціонують у масовій комунікації. Спірними є такі критерії, як форма існування тексту, вербальний характер тексту,закінченість окремих творів, авторство, обов'язкова наявність заголовка або надфразових єдностей. Разом з тим слід говорити не скільки про недоліки класичної теорії, стільки про те, що сучасна текстова дійсність, не скасовуючи традиційних теорій, потребує інтегративних інтерпретацій, здатних пояснити нові аспекти або нові типи текстів масової комунікації – змішаних, креолізованних, полікодових, гіпертекстів, мультимедіатекстів, сутнісні характеристики яких пов'язані з розвитком інформаційних технологій і конвергенцією засобів масової комунікації.

На відміну від тексту, медіатекст – твір масово-інформаційної діяльності та масової комунікації, суть якого – це конкретна інформація, виражена мовленням для впливу на громадську думку та здійснення переконання [10]. Медіатекст репрезентує мовну особистість автора, його світосприйняття та світобачення, інтелектуальний рівень та когнітивну здатність. При цьому відображення подій у медіатексті передбачає наявність у ньому затексту, своєрідного фрагменту подій, що описується у медіатексті. Комунікативне завдання медіатексту полягає у тому, щоб описати затекст з поправкою на авторське бачення, тобто так, як вважає журналіст.

Найважливішою характеристикою сучасного мас-медійного тексту, яка відрізняє його від тексту взагалі, є його багатовимірність (в роботах різних авторів позначається термінами багатоплановість, поліфонічність, гетерогенність або інтегральність), під якою слід розуміти поєднання різнорідних вербальних, візуальних, аудитивних, аудіовізуальних або інших компонентів в єдиному смисловому просторі тексту. Також відмінною рисою медіатекстів вважається їх мовна специфіка, обумовлена, перш за все, тим, що адресована масовій аудиторії [8, с. 413].

Російська дослідниця Т. Добросклонська більш детально окреслила концепцію медіатексту як базової категорії медіалінгвістики. На основі комунікаційної моделі, що охоплює комунікатора, комуніканта, канал, зворотний зв'язок, повідомлення, процеси його кодування та декодування, а також ситуацію спілкування, Т. Добросклонська прирівнює медіадискурс до повідомлення з усіма іншими компонентами комунікації, а медіатекст – до повідомлення з урахуванням каналу, з якого воно надійшло [2, с. 200]. Дослідниця зауважує, що, на відміну від лінійного тлумачення тексту як об'єднаної спільним змістом послідовності вербальних знаків, мас-медійний текст за рахунок сполучення вербальної частини тексту з медійними якостями певного засобу масової інформації набуває рис об'ємності та багатошаровості, утворюючи певну цілісність та нерозривну єдність, що і становить сутність поняття «медіатексту» [4, с. 28–34].

Науковець розробила систему аналізу медіатексту як об'ємного багаторівневого явища, що включає стійку систему параметрів. Ця система, з урахуванням внесених змін та доповнень Н. Чичеріної, дозволяє детально описати певний медіатекст з огляду на особливості його творення, каналу поширення і лінгвоформатних ознак. Запропонована система включає такі параметри [3, с. 12]:

– спосіб творення мас-медійного тексту (авторський – колегіальний);

– форма творення і форма відтворення (одно-, багатовимірні);

– канал поширення (преса, радіо, телебачення, мережа інтернет);

– функціонально-жанровий тип тексту (новини, інформаційна аналітика та коментар, текст-нарис (тематичні матеріали типу *«features»*, реклама);

– тематична співвіднесеність як приналежність до певної тематики в рамках стійких медіатопіків (*buzz-topics*).

Ця класифікація дозволяє детально проаналізувати будь-який мас-медійний текст з огляду на основні форматні ознаки та особливості реалізації в ньому функцій медіамови, а також уможливлює достовірне висвітлення різноманітного комбінування функції повідомлення і впливу в будь-якому типі медіатексту.

Розглядаючи медіатекст у контексті багатоманітності та різноплановості сучасних процесів масової комунікації, Г. Почепцов визначає його як

«новий комунікаційний продукт» [11]. Перманентна ціль закладена у його природі, – це комунікація, обмін інформацією; вона невідокремлена від інших функцій і контекстів існування медіатексту, завжди передбачає вихід в інші коди, знаки та тексти. При цьому медіакомунікація не має нейтрального характеру, що і визначає, на наш погляд, специфіку медіатексту. Вона полягає в його сугестивно-аксіологічній природі: інтенція переконання, впливу чи маніпулювання апріорі закладена у текстах медіакультури. Така специфіка також визначається низкою чинників та характеристик медіатексту, таких як прагматична настанова та вплив на когнітивну сферу. З одного боку – медіатекст жорстко орієнтований на конкретний результат та визначену цільову аудиторію, майже не залишаючи можливості для індивідуальної верифікації відображуваних подій; з іншого –він модифікує індивідуальну картину світу кожного реципієнта, оскільки йому передається не лише інформація, а й емоційно-оцінний зміст.

Питання типології текстів і виокремлення базових категорій, які можуть бути покладені в основу членування текстового континууму, залишаються в лінгвістиці тексту відкритими. Відсутність загальноприйнятої класифікації дослідники пояснюють «властивостями тексту взагалі та неможливістю задавати будь-які обчислення текстів зокрема» [12, с. 223].

Типологія може базуватися на будь-якій з текстових ознак – інформаційних, функціонально-стилістичних, структурно-семіотичних або комунікативних, на перетині яких один і той же текст буде належати до різних груп [13, с. 13].

Відомі класифікації, побудовані на лінгвістичних і екстралінгвістичних параметрах, з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників. Наприклад, тексти, які диференціюються залежно від характеру їхньої побудови (від 1-ї, 2-ї і 3-ї особи), передачі чужого мовлення («своє і чуже»), функціонально-змістовного призначення (опис, розповідь, міркування), кількості учасників комунікації (монолог, діалог, полілог), типи зв'язків між реченнями [13, с. 15].

Тексти також типологізуються з погляду їхнього впливу на аудиторію. Розрізняють чотири типи медіатекстів залежно від того, чи мають вони вплив на: 1) масову аудиторію, 2) конкретний соціальний інститут / конкретного адресата, 3) вимагають безпосередньої реакції (втручання в реальну дійсність), 4) взагалі не призначені для дії (інформують, нейтральні).

У дослідженні В. Рогозіної чинниками для систематизації медіатекстів є зовнішні (екстралінгвістичні) і внутрішні (лінгвоментальні) фактори. У підсумку авторка виокремлює такі різновиди медіатекстів, які відображають типову організацію змісту: новинні, аналітичні, критичні, політико-публіцистичні та інші. [12, с. 128].

Висновки і пропозиції. Отже, медіакультура, пронизуючи всі сфери життєдіяльності суспільства, є таким унікальним феноменом, де найбільш повно реалізуються як комунікативні, так і когнітивні процеси; вона сьогодні визначає і соціальні практики, і соціальне пізнання.

Медіатекст є її базовим і визначальним елементом: взятий у своїх часткових, фрагментарних проявах він є продуктом медіакультурних практик, а взятий у своїй глобальності він є безпосередньо медіакультурою у розумінні гетерогенної та гетероструктурної системи знаків, смислів та кодів.

Медіатекст вже набув статусу базової категорії у медіалінгвістиці, журналістиці, медіафілософії та медіаосвіті, а також укорінився у філософських, культурологічних та психолого-педагогічних дослідженнях. Та все ж дослідницька методологія повинна не лише відпрацьовувати новий інструментарій при поясненні актуальних процесів, але і залучати класичні філософські та культурологічні надбання, що і спричинює перегляд базових понять крізь призму нововведених паракатегорій. Таким чином, все більше актуалізується і концепція тексту як необхідного інструменту розкриття специфіки функціонування сучасного суспільства.

Це вимагає необхідності трансформацій в освітній сфері, і, в першучергу, питання про нагальну потребу модернізації філософії освіти та пошук найбільш оптимальних та ефективних шляхів взаємодії людини та медіакультури, які дозволять їй адекватно «вписатись» у сучасний комунікативний культурний простір загалом.

Список літератури:

1. Беднарчук Р.М. Газетний текст в медіалінгвістичному дискурсі [Електронний ресурс] / Беднарчук Р.М. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/2278-Gazetnijj_tekst_v_medialingv/1.html 83
2. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи) / Добросклонская Т.Г. – М.: УРСС, 2005. – 288 с.
3. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь / Добросклонская Т.Г. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 264 с.
4. Добросклонская Т.Г. Медиатекст: теория и методы изучения / Т.Г. Добросклонская // Вестник Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 2005. – № 2. – С. 28–34.
5. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации / Костенко Н.В. – К.: Наукова думка, 1993. – 129 с.
6. Кулик О.Д. Основи журналістики: навчальний посібник [для студентів спеціальності «Українська мова і література» (спеціалізація «Редагування освітніх видань»)] / Кулик О.Д. – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2015. – 152 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [глав. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 683 с.
8. Макарець Ю.С. Особливості семантико-функціонального призначення перифразів у публіцистиці / Ю.С. Макарець // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Х.: ХНУ, 2010. – Вип. 60. – Ч. 1. – С. 413–417.
9. Малая О.Ю. Мови медіа: навчально-методичний комплекс [для студентів соціологічного факультету спеціальності «Медіакомунікації»] / Малая О.Ю. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 49 с.
10. Медіалінгвістика: Словник термінів і понять / [за ред. проф. Л.І. Шевченко]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. – 240 с.

11. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации [Електронний ресурс] / Почепцов Г.Г. – Режим доступу: http://www.nir.ru/socio/articles/poch.htm
12. Рогозина И.В. Медиакартина мира: когнитивно-семиотический аспект: автореф. дис. доктора пед. наук: 10.02.19 / И.В. Рогозина. – Барнаул, 2003. – 430 с.
13. Солганик Г.К. К определению понятия «текст» и «медиатекст» / Г.К. Солганик // Вестник Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 2005. – № 2. – С. 7–16.
14. Шевченко Л.І. Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації / Л.І. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2013. – Вип. 26. – С. 3–12.

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПОНЯТИЕ МЕДИАТЕКСТА КАК БАЗОВОЙ КАТЕГОРИИ МЕДИАЛИНГВИСТИКИ

Аннотация
Новизна медиалингвистических технологий заключается в том, что на основе интеграции существующих методов обеспечивается комплексный подход к изучению текстов массовой информации. Статья посвящена исследованию медиатекста в контексте многообразия научных подходов, определены основные концепты, в которых себя представляет феномен данного текста, предпринята попытка определить основные контексты существования медиатекстов, что позволяет выделить социально-культурное поле бытия медиатекста и его социально-исторической обусловленности, рассмотрены типологию указанного вида текста.
Ключевые слова: медиалингвистика, медиатекст, медиаструктура, медиапространство, дискурс, масс-медиа, коммуникация, концепты, феномен, дифференциация, СМИ, типология.

Kardash L.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Higher Pedagogical University
by Grygorii Skovoroda

THE CONCEPT OF A MEDIA TEXT AS A BASIC CATEGORY OF MEDIA LINGUISTICS

Summary
The innovation of media linguistics technologies is on the base of the integration of existing methods which provide a comprehensive approach to the study of media texts. The article studies the context of a media text in the context of diversity of scientific approaches, basic concepts, which itself represents a phenomenon of the text, are defined, the attempt to identify the main contexts of media texts is implemented, that makes it possible to define the socio-cultural field of a media text being, its social and historical conditioning, the typology of the mentioned kind of the text is considered.
Keywords: media linguistics, media text, media structure, media space, discourse, mass media, communication, concepts, phenomenon, differentiation, the media, typology.

УДК 821.112.2(477.85)–14Аус.08

ОБРАЗ-КОНЦЕПТ ЗІРКИ В ЛІРИЦІ РОЗИ АУСЛЕНДЕР

Кравчук О.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено аналізу образу зірки у творчості Рози Ауслендер. На прикладі віршів розкривається специфіка образу зірки у втіленні ідейно-художніх задумів Р. Ауслендер. Вибрані поезії презентують полісемантичний сакральний образ-концепт зірки у творчості авторки. Проаналізовано образ жовтої зірки як розпізнавального знаку євреїв. Розглянуто образ зірки у віршах-присвятах П. Целану.
Ключові слова: Роза Ауслендер, поезія, образ зірки, розпізнавальний знак, Голокост.

Постановка проблеми. Більшість творців чернівецької німецькомовної літератури мали єврейське походження. До її старшої генерації, яку виплекала мультикультурна атмосфера Чернівців, належить й поетеса Роза Ауслендер. Після того, як на початку 90-х рр. з'явилися два повних зібрання літературної спадщини авторки, стало можливим скласти загальне уявлення про теми та мотиви у творчості Ауслендер. Досвід життя в ґетто та Голокост стають чи не найбільшим потрясінням в житті авторки та знаходять своє відображення у її творчості.

Після приходу до влади в Німеччині в січні 1933 року Гітлер розпочинає послідовну політику державного антисемітизму. 1 квітня цього ж року прибічники націонал-соціалістичної течії закликали німців бойкотувати підприємства, що належали людям єврейської національності. На вітринах їхніх крамниць з'явилися великі жовті зірки із словом «Jude» (нім. єврей) по центру. Нацисти в такий спосіб намагалися попередити можливих покупців-арійців, що магазин належить євреям.

Розпізнавальні знаки для євреїв з'явилися ще в середні віки в мусульманських та християнських країнах і були частиною антисемітської політики тих часів. Так, вперше такі знаки ввів у IX ст. халіф із династії Аббассидів, Гарун ар-Рашид, який розпорядився, щоб євреї носили жовтий пояс. Приблизно через чотириста років, на Латеранському соборі у 1215 р. було прийнято рішення, що євреї, які живуть в католицьких державах, повинні носити розпізнавальний знак на одежі – жовтий круг [4, с. 103].

В рамках антиєврейської політики уряду Третього рейху було відроджено практику сегрегації євреїв на основі расових критеріїв. Одразу після подій «Кришталевої ночі», першої спланованої нацистами акції фізичного насилля та терору проти єврейського населення Німеччини, шеф поліції безпеки СС, Райнгард Гейдріх, запропонував використовувати розпізнавальний знак для євреїв. У вересні 1939 року, після вторгнення Німеччини на територію Польщі, нацисти оголосили, що крамниці, які належать євреям, повинні бути відмічені особливим знаком. Згодом було видано указ про обов'язкове носіння на одязі «зірки Давида»: всі євреї старше 12 років повинні були носити на рукавах білі пов'язки з голубою шестикутною зіркою. Якщо єврея зупиняли без такого знака, то його чекало суворе покарання або навіть розстріл.

Ця ідея поширилася з території Польщі на всі окуповані нацистами землі. В залежності від території та країни, використовувалися різні варіанти розпізнавального знаку. Так, в 1941 р. за наказом СС євреї були змушені носити жовту шестикутну зірку на лівій стороні грудей та на спині. На окупованих радянських територіях євреїв також змушували носити розпізнавальні знаки у вигляді зірки Сіона. Так символ, що виник тисячоліття тому і мав глибоке значення для народу Давида, був осквернений і прирівняний до тавра, до безликого «порядкового номера», який випалювали в'язням концтаборів.

Походження Рози Ауслендер та її приналежність до єврейського народу відіграли велику роль у творчості поетеси. Це ще за життя авторки відомий літературознавець Ґергарт Бауман підкреслював, що єврейський елемент є для Рози Ауслендер есенцією. Його в принципі не можна відділити від її віршів. Хасидські історії, близькість Садаґури – резиденція вундеррабі – єврейська містика – Кабала – все це відіграє в неї вирішальну роль [3, с. 93]. Досвід перебування в чернівецькому ґетто, коли кожен день означав уперту боротьбу за життя, наклав особливий відбиток на творчість Р. Ауслендер. У поезіях, в яких авторка тематизує цей страшний період у своєму житті та в житті її народу, дуже часто зустрічаємо образ жовтої зірки. Сама авторка зізнається у своєму поетичному есе: «Зорі – я не змогла видалити їх з моєї повоєнної лірики – з'явилися в іншій констеляції» [1, с. 319]. Поетеса підкреслює, що хоч у її творчості після пережитих подій Голокосту і відбулася кардинальна стилістична переорієнтація, проте її мотиви – «зорі» – залишилися незмінними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ім'я Р. Ауслендер увійшло у вітчизняне літературознавство передусім дякуючи перекладам її поезії у виконанні П. Рихла, автора численних публікацій про життя і творчість буковинської авторки [1, 3, 4]. О. Матійчук у своєму дисертаційному дослідженні вперше проаналізувала генезу поетичного тексту Ауслендер та структурувала основні періоди її творчості, що кардинально різняться між собою за кількістю та якістю поетичних творів [2]. Розвідки окремих аспектів літературної спадщини німецькомовної поетеси належать українським науковцям М. Іваницькій, Т. Гавриліву, Л. Цибенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вищесказане, на сьогодні немає детальних досліджень щодо ідейно-образної інтерпретації поезії авторки, пошуку власної ідентичності та ролі мови у творчості Р. Ауслендер. Майже не досліджуються мовностильові аспекти творчості поетеси.

Метою статті є аналіз та інтерпретація вибраних поезій Ауслендер, в яких зустрічається образ-концепт зорі, із залученням біографічного, історичного та інтертекстуального контекстів. Планується розглянути на прикладі вибраних поезій, як події Голокосту віддзеркалюються у творчості авторки. У процесі реалізації означеної мети передбачається визначити основні домінанти авторського стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу увагу хочемо звернути на вірш «Біографічна нотатка», в якому авторка у максимально сконцентрованій і стислій формі передає всю суть свого буття. Поетеса згадує з болем про часи Голокосту, втрату батьківщини та її існування – без сталого місця проживання:

Biographische Notiz	**Біографічна нотатка**
Ich rede	Мову веду
von der brennenden Nacht	про палаючу ніч
die gelöscht hat	яку загасив
der Pruth	Прут
von Trauerweiden	про верби плакучі
Blutbuchen	криваві буки
verstummten Nachtigallsang	змовклий спів солов'я
vom gelben Stern	про жовту зірку
auf dem wir	на якій ми
stündlich starben	щогодини вмирали
in der Galgenzeit [...]	у часи шибениць [...]
[1, с. 154]	*(переклад П. Рихла)*

Припускаємо, що в першій строфі йдеться про цілком конкретну подію: 6 липня 1941 р. війська СС під командуванням О. Олендорфа зайняли Чернівці й вчинили різню єврейського населення, підпаливши також частину єврейського кварталу міста. Ця подія, свідком якої стала поетеса, ознаменувала початок часу Шоа. Сотні єврейських громадян було зігнано в ліс і розстріляно на високому березі Пруту, де сьогодні пам'ятний знак нагадує про трагедію у перші дні війни. Р. Ауслендер, називаючи у вірші річку, Прут, однозначно окреслює просторовий вимір подій, про які говорить ліричний герой, і відсилає читача до своєї батьківщини – Буковини.

Найбільше у цьому вірші нас цікавить третя строфа, в якій з'являється образ «жовтої зірки», що відразу викликає асоціацію з розпізнавальним знаком. В кінці строфи помічаємо, як Я-перспектива змінюється на Ми-перспективу: *ми щогодини вмирали*. Мова йде про увесь єврейський народ, долю якого розділяє ліричне Я, та з яким авторка, без сумніву, себе ідентифікує.

Образ зірки Давида є доленосним для багатьох євреїв, які пережили часи Шоа. Тому у творчості Рози Ауслендер знаходимо цілу низку поезій, в яких вона звертається до образу саме жовтої зірки, апелюючи до власного трагічного досвіду в ґетто та до досвіду людей, які пережили концентраційні табори смерті: «Auch so etwas» (*«І навіть так»?*), «Du vergißt» («Ти забуваєш»), «Biographishe Notiz» («Біографічна нотатка»), «Damit kein Licht uns liebe» («Щоб світло нас не кохало»), «Die Formel» («Формула»). Особливо нашу увагу привернули вірші, в яких поетеса експліцитно вживає метафору жовтої зірки на чолі ліричного героя у різних контекстах.

Найперший такий вірш заходимо вже у збірці «Denn wo ist Heimat?» («Де ж бо Вітчизна?») під назвою «Zur Ruh gebracht» («Вгамовані»). Оскільки ми вже знаємо, до цієї збірки ввійшли поезії з періоду 1927-1947 рр., це дає нам змогу припустити, що даний вірш було написано в повоєнні роки. Проаналізувавши даний поетичний текст, нам стає зрозумілим, що ліричне Я, з яким поетеса себе безперечно в цьому тексті ідентифікує, розповідає в минулому часі про ідилію місячної ночі, в передчутті лиха: «Der letzte Vollmond schmeckte süß / wie eine saftigjunge Nuß. / Ich naschte ihn von Traum zu Traum.» (Останній повний місяць був солодким /як ніжно-молодий горіх. / Я смакувала ним від сну до сну.) [6, с. 17]. Вже з перших слів читач розуміє, що такого місяця напевно ще скоро або й зовсім не буде, якщо ліричне Я так насолоджується його світлом. Вже в другій строфі стається подія, яка змінює атмосферу: «Es fiel ein Stern auf meine Stirn / eh ich ihn spürte war er fort: / die Freundin steckte ihn ins Haar» («Зірка впала на моє чоло / поки я відчула вже її не було: подруга заколола її у волосся»). В наступних строфах мова йде про листя клена, яке не відповідає на вітання ліричного героя. Ліричне Я спантеличено запитує листя і вітер, що сталося. В останній строфі місяць заспокоює всіх: «Ein schlankes Wasser war erwacht, / da schwammen alle: Stern und Blatt, / von meinem Mond zur Ruh gebracht» («Тиха вода сколихнулася / там плавали всі: зірки та листя, / вгамовані моїм місяцем») [6, с. 17].

Проаналізувавши поетичний текст, доходимо висновку, що цей вірш відноситься до ранньої творчості поетеси. Строфи почасти римовані: у першій строфі римуються два перші верси: süß – Nuß (ааб), а в останній – перший з третім: erwacht – gebracht (аба). Авторка зберігає пунктуацію.

Цікавим є факт, що у збірці «Die Musik ist zerbrochen» («Музика розкололася») знаходимо вірш «Der letzte Vollmond» («Останній повний місяць»), майже ідентичний з попереднім. Авторка змінює назву, повністю прибирає розділові знаки. Цим пояснюється відсутність запитання в третій строфі, яке ліричне Я адресувало листю. У цьому тексті також змінено епітет до слова вітер. Якщо у першій редакції вірша використано вищий ступінь порівняння від прикметника weich (м'який) – weicher (м'якший), то в цьому вірші вітер – ніжний (zärtlich) [7, с. 76]. Як відомо, авторка дуже ретельно працювала над своїми поетичними текстами, і кількість редагованих варіантів могла сягати 25 варіантів. На прикладі цих двох редакцій одного вірша, можемо побачити ґенезу поетичного стилю авторки.

У наступному вірші «Формула» («Die Formel»), що ввійшов до збірки «Treffpunkt der Winde» («Місце зустрічі вітрів»), теж знаходимо метафоричний образ жовтої зірки. У перших двох строфах ліричне Я запитує у читача, чи знає він алгебраїчну формулу життя і сповіщає, що ангел володіє нею і повітря знає її. Далі ми бачимо, як сонце світить своїм серцем прямо в руку читача,

а небо кладе йому зорі на чоло: «Der Himmel legt dir / Sterne auf Stirn» [9, с. 86]. Після цього ліричне Я сама формулює умови для життя: «ти молодий/ поки кохаєш / і старий як гіпс / коли надію втрачаєш.» Проаналізувавши даний вірш припускаємо, що він був написаний в перехідний період творчості поетеси, коли вона повернулася до написання віршів німецькою мовою, але лише починала змінювати свою манеру письма. Підтвердженням цьому може бути наведена у четвертій строфі рима, яка відсутня у пізній ліриці авторки.

У вірші «Vater unser» («Отче наш») зі збірки «Die Sonne fällt» («Сонце падає») авторка ставить під питання всемогутню силу Отця небесного та Його імені. Вірш, що є свого роду пародією на Господню Молитву, змушує задуматися про заплутані зв'язки єврейства та християнства, про кризу мови та кризу віри після Голокосту:

Vater unser	**Отче наш**
Vater unser	Отче наш
Nimm zurück deinen Namen	візьми ім'я Твоє назад
wir wagen nicht	ми не наважуємось
Kinder zu sein	бути дітьми
Wie	Як
mit erstickter Stimme	придушеним голосом
Vater unser sagen	Отче наш казати
Zitronenstern	Цитринова зірка
An die Stirn genagelt [...] [8, с. 86]	прибита на чоло [...]

Отець небесний через своє відсторонення та відсутність втратив довіру свого народу. У третій строфі, в якій з'являється зірка Давида як розпізнавальний знак євреїв, християнство переплітається із іудейством. У даному випадку це не просто шматок тканини, а щось більше. Це також символ, що нагадує нам терновий вінець Ісуса. Євреї – обраний народ, але вибраний для жорстокого поводження та ненависті інших народів, як Ісус Христос. Це свого роду злиття Старого та Нового Заповіту. Характерним для цієї поезії є присутність ліричного «ми», що символізує групу покинутих і наляканих дітей, які розчаровані у своєму небесному Отці. Авторка не індивідуалізує страждання, адже йдеться не тільки про її власні відчуття і біль. Ліричне «ми» підкреслює почуття належності до спільноти, у цьому випадку – до спільноти зраджених.

Узагалі, саме ця форма першої особи множини, тобто ліричне «ми», притаманна абсолютній більшості поезій, які відносимо до циклу лірики про Голокост. Це стосується як поетичних творів Р. Ауслендер, так і інших єврейсько-німецьких поетів.

Земляк Р. Ауслендер, буковинець єврейського походження, Пауль Целан, належить до авторів, яким вона присвячувала свої вірші і хто займав особливе місце на життєвому та творчому шляхові поетеси. Вона познайомилася з Целаном ще у чернівецькому ґетто, жителям якого щодня доводилося боротися за життя та шматок хліба. Про цей час поетеса згадує як про найстрашніший: «Ґетто, злидні, жах, депортації у табори смерті. В ті роки ми, друзі, часом таємно зустрічалися, щоб почитати вірші. З нестерпної дійсності було лише два виходи: впасти у відчай або переселитися в іншу реальність – духовну» [1, с. 319]. Молоді люди, нерідко ризикуючи життям, таємно збиралися і зачитували вірші. Під час однієї з таких зустрічей і познайомились двоє найбільш відомих німецькомовних авторів Буковини. На той час Роза Ауслендер вже видала свою першу поетичну збірку, а Целан лише розпочинав свою поетичну діяльність. У вірші «Eine Stunde Vergessen» («Година забуття») Р. Ауслендер дуже тонко передала тодішню атмосферу: «Прикрашена / жовтою зіркою / я бігла до друзів / щоб показати їм / вірші Целана...» [1, с. 24]. Цей вірш ввійшов до збірки «Ein Stück weiter» («Далі»), що була опублікована у 1979 році. Поетеса згадує події, які відбулися майже півстоліття тому й учасницею яких, їй довелося бути, і віддзеркалює їх в поезії. Вже в першій строфі цього вірша ми зустрічаємо образ зірки, який знаходиться на одязі ліричного Я, з яким авторка, без сумніву, ідентифікує себе. «Жовта зірка» одразу викликає у читача асоціацію з розпізнавальним знаком євреїв.

У 1957 р. Р. Ауслендер здійснила першу кількамісячну повоєнну подорож до Європи. В Парижі вона вперше за багато років зустрічається з уже відомим на той час поетом, П. Целаном. Це була зустріч давніх друзів, які багато пережили та вистраждали разом. Їх розмови стали важливим імпульсом для зміни вектору творчості Рози Ауслендер. Поети засиджувалися до глибокої ночі, читали одне одному вірші, згадували Чернівці. П. Целан ознайомив її з новими тенденціями та іменами німецькомовної літератури повоєнного часу. Він також порадив Р. Ауслендер переглянути свої поетологічні засади.

Вартим уваги, на нашу думку, є факт, що з п'яти поезій-присвят авторові у трьох з них зустрічається образ зірки. Так, інший вірш «Für P.A.» (П.А.) розпочинається словами: «Не шкодував ти нам своїх зірок». Авторка підкреслює приналежність Целана до єврейського народу. Цей вірш належить до раннього періоду творчості поетеси. Розпорядник творчості Р. Ауслендер, Гельмут Браун, у передмові до збірки «Denn wo ist Heimat?», розповідає, що готуючи у 1982 р. підбірку віршів для видавництва S. Fischer, знайшов у шафі близько 400 віршів, які були глибоко заховані і були написані ще в 1927-1947 рр., себто коли поетеса писала ще римовані вірші. [6, с. 127] Він був написаний найімовірніше вже після пережитих страхіть війни, коли Р. Ауслендер втратила землю під ногами і не знала, як бути далі. Вона з розпачем ставить в поетичному тексті риторичне та пророче запитання своєму земляку: «Бо де ж вітчизна?». В кінці вірша є примітка поетеси: П.А. – Пауль Анчель (Пауль Целан), яку вона напевно зробила пізніше. Справжнє прізвище автора – Анчель.

В Бухаресті, починаючи 1947 р., автор починає підписувати публікації своїх віршів псевдонімом – Целан.

З глибоким сумом та відчуттям великої втрати навесні 1970 р., Ауслендер дізнається про смерть П. Целана в Парижі. Авторка присвячує

пам'яті свого земляка три поезії: «Пам'яті Пауля Целана», «Могила Пауля Целана», «Пауль Целан». Особливу увагу ми хотіли б звернути на останній вірш:

Paul Celan	**Пауль Целан**
In hermetischer Stille	У герметичній тиші
begraben	поховано
sein blutendes Wort	його спливаюче кров'ю слово
aus der Herzkapsel	видавлене
gepreßt	з капсули серця
von sternschwarzen	що ширяло на крилах
Flügeln getragen	чорних зір
dessen Schatten ihn	тінь якого
schrecklich	так жахно
erleuchtete	його озорила
[1, с. 126]	*(переклад П. Рихла)*

У даному вірші авторка віддає останню шану своєму землякові, який багато пережив у своєму житті і не зміг до кінця своїх днів звільнитися від жахіть Шоа і пробачити собі, що зміг вижити у вирі тих подій. Р. Ауслендер дуже вдало підбирає метафору слова, яке спливає кров'ю. П. Целан намагався очистити рідну мову від тавра Голокосту, але його власні поетичні слова продовжували кровоточити. Авторка підносить слово Целана на зоряних крилах. Зірки покликанні нагадувати про походження автора, про місію його поезії. Невипадковим є вибір поетесою метафори «чорні зорі». Чорний колір – колір суму та меланхолії, є найбільш вживаним у творчості Целана [3, с. 166]. Можливо в такий спосіб поетеса намагається підкреслити особливу спорідненість із автором та вибудувати змістовий місток до іншої метафори – «чорне молоко», оксюморона, який Целан запозичив для своєї знаменитої «Фуґи смерті» з її вірша «Ins Leben» [3, с. 62]. До цього Р. Ауслендер не лише поставилася з розумінням, а й вважала за честь, що великий поет знайшов у її ранній творчості поетичний імпульс для себе.

Висновки і пропозиції. Образ-концепт жовтої зірки, як бачимо, займає важливе місце у творчості Р. Ауслендер та вартий того, щоб його ґрунтовніше дослідити та простежити його витоки й еволюцію у творчості авторки. В статті на основі обраних поезій було показано багатогранність даного образу. Вдалося частково прослідкувати, як після потрясінь Другої світової війни Р. Ауслендер змінює свою поетику, яка не могла залишатися традиційною. Ядро її поетичного вокабуляру залишається незмінним, однак в поетологічній системі вибудовуються інші «констеляції», нові асоціативні паралелі, відбувається зміщення акцентів. Перспективою розробок у визначеному напрямку є дослідження інших образів-концептів у поезії Р. Ауслендер, зокрема, дерев, квітів, птахів та їх визначення їх ролі у творчості авторки.

Список літератури:

1. Ауслендер Р. Час фенікса. Вірші та проза / Роза Ауслендер; Упор. передм. та пер. з нім. Петра Рихла. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 352 с.
2. Матійчук О.М. Генеза поетичного тексту в творчості Рози Ауслендер: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.04 – література зарубіжних країн / Матійчук Оксана Михайлівна. – Київ, 2009. – 20 с.
3. Рихло П.В. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст: Монографія / П.В. Рихло. – Чернівці: Рута, 2005. – 584 с.
4. Рихло П.В. Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини / П.В. Рихло. – Чернівці: Книги XXI, 2008. – 304 с.
5. Телушкин Й. Еврейский мир. Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии / Й. Телушкин. – Москва: Гешарим – Мосты культуры, 2015. – 624 с.
6. Ausländer Rose. Denn wo ist Heimat? Gedichte – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2000. – 143 s.
7. Ausländer Rose. Die Musik ist zerbrochen. Gedichte – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2002. – 241 s.
8. Ausländer Rose. Die Sonne fällt. Gedichte / Rose Ausländer. – Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 2001. – 177 s.
9. Ausländer Rose. Treffpunkt der Winde. Gedichte – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2002. – 187 s.

Кравчук О.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОБРАЗ-КОНЦЕПТ ЗВЕЗДЫ В ЛИРИКЕ РОЗЫ АУСЛЕНДЕР

Аннотация
Статья посвящена анализу образа звезды в творчестве Розы Ауслендер. Её поэзия презентует полисемантический сакральный образ-концепт звезды, который сформировался у поэтессы. На примере стихотворений раскрыта специфика образа звезды в воплощении идейно-художественных замыслов Р. Ауслендер. Исследуется образ жёлтой звезды как отличительный знак евреев. Рассмотрено образ звезды у стихотворениях, посвященных П. Целану.
Ключевые слова: Роза Ауслендер, поэзия, образ звезды, отличительный знак евреев, Холокост.

Kravchuk O.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE IMAGE-CONCEPT OF A STAR IN ROSE AUSLÄNDER'S LYRICS

Summary
This article analyzes the image of the star in Rose Ausländer's lyrics. Selected poems present polysemantic sacred image-concept of the star which was formed from the author. The specifics of the image of a star in the implementation of the ideological and artistic ideas of Rose Ausländer are revealed on poems. The attation is focused on the yellow badge as special markings to distinguish Jews. The article describes the image of the star in Ausländer's poems, dedicated to Paul Celan.
Keywords: Rose Ausländer, poetry, the image of a star, special markings, Holocaust.

УДК 81'233

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОКРЕМИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Матвіїв-Лозинська Ю.О.
Львівський інститут економіки і туризму

Подано особливості використання окремих підходів до вивчення іноземної мови. Висвітлено особливості граматичного підходу, підходу вивчення іноземної мови на слух, з використанням виключно іноземної мови, з використанням особливостей перекладу та підхід за допомогою занурення в іншомовне середовище. Зосереджено увагу на тому, для кого призначено той чи інший підхід до вивчення іноземної мови. Подано позитивні та негативні особливості кожного підходу. Запропоновано різноманітні типи завдань для кожного підходу для застосування у подальшій практичній діяльності.
Ключові слова: підхід, іноземна мова, навчання, практична діяльність, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. В умовах розвитку туризму та міжкультурних відносин нагальною є потреба спілкуватися з представниками різних національностей. Мета спілкування може бути різноманітною: ділові відносини, спілкування на побутову тематику тощо. Якщо до процесу комунікації залучені іноземці, то виникає проблема порозуміння між учасниками діалогу за умови незнання мови спілкування. В типових ситуаціях бачимо нагальну потребу у володінні іноземною мовою, якою можуть вільно спілкуватися усі учасники комунікативного процесу.

Іноземна мова (англійська) вважається однією з мов офіційного спілкування у світі. Представники різних національностей вивчають англійську мову з метою подальшого застосування у побутових ситуаціях чи професійній діяльності. З метою ефективного вивчення іноземної мови у методиці викладання використовуються різноманітні підходи та методи. Їхня різноманітність дозволяє обрати для себе підхід враховуючи індивідуальні потреби, інтереси, здібності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика вивчення іноземної мови цікавила дослідників з давніх часів. У Давній Греції використовували функціональний підхід до вивчення іноземної мови (латинської та грецької), основою якого були сприйняття інформації на слух та усне мовлення. У період епохи Відродження посилено вивчалися основи граматики та здійснювали переклад, на основі чого вивчали іноземні мови. У XVII столітті Ян Амос Коменський видав посібник з методики викладання мови, де було зазначено: «Все, що знаходиться у взаємозв'язку, повинно викладатися у такому ж взаємозв'язку» [1, с. 31]. Видатний методист наголошував на використанні невеликого словника, імітації, практиці читання та говоріння, навчав користуватися мовою, а не аналізувати її [1, с. 4]. Жан-Жак Руссо робив акцент на використанні іноземної мови для повсякденних потреб спілкування [5, с. 27]. Подані ідеї існували до початку XIX століття. В подальшому зарубіжні та вітчизняні вчені Маріанна С.-Мерсіа, Гектоа Хаммерлі, Дуглас Браун, Джон Річардс і Томас Роджерс; Л.Я. Хоменко та інші [4; 6; 3; 8; 2] досліджували проблематику викладання іноземної мови та різноманітні підходи до її вивчення (мовноцентричні, педагогічноцентричні, процесуальні тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні дослідження з поданої проблематики існує достатньо аспектів для подальших розвідок, а саме: порівняння певних підходів до вивчення іноземних мов, їхніх переваг та недоліків, відповідність підходів до типів осіб, що навчаються, до наявних ресурсів та різноманітних навчальних ситуацій.

Мета статті. Головною метою статті є охарактеризувати окремі підходи до вивчення іноземної мови та надати рекомендації для практичного їх застосування у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. В методиці викладання іноземної мови відомо використання багатьох підходів. Вибір того чи іншого підходу за-

лежить від багатьох аспектів, а саме: контингент тих, що навчаються, рівень володіння іноземною мовою, наявні навчальні ресурси, мета вивчення даної дисципліни, володіння викладачем мовою тих, що навчаються (у випадку навчання іноземців), взаєморозуміння між учасниками навчального процесу, позитивна атмосфера тощо.

Важко визначити, який підхід є найкращим у певній навчальній ситуації. У даній статті ми намагаємося виокремити окремі підходи до вивчення іноземної мови та визначити для кого саме вони найбільш підходять.

Граматичний підхід вважається одним з найпопулярніших у вивченні іноземної мови у традиційній системі навчання, оскільки вивчення граматики є основою вивчення будь-якої іноземної мови. Проте цей підхід може бути реалізованим лише за умов досконалого знання викладачем іноземної мови тих, що навчаються, адже для застосування даного методу необхідно вміти пояснити та перекласти на іноземну мову прості граматичні конструкції та поняття. Граматику необхідно пояснювати рідною мовою тих, що навчаються, щоб забезпечити якомога краще розуміння поданого матеріалу. Доцільно проводити паралельні порівняння між граматичними конструкціями іноземної та рідної мов. Ефективним засобом є активізація тих, що навчаються до перекладу коротких речень з рідної мови на іноземну і навпаки. Звичайно, важливо мати певний запас лексики, щоб бути спроможним перекласти певні граматичні конструкції іноземною мовою.

Ефективність застосування даного методу вивчення іноземної мови є характерним для тих, граматика мови яких значно відрізняється від граматики, що вивчається.

Наприклад, франкомовним студентам доцільно пояснювати граматику англійської мови за аналогією з французькою мовою:

There is a *book on the table.*

Il y a un *livre sur la table.*

В даному прикладі речень ми можемо побачити використання граматичної конструкції ***there is*** та ***il y a***, яка є ідентичною в двох різних іноземних мовах та перекладається на українську мову зворотом «є», «існує». Ще однією спільною для даних іноземних мов ознакою є вживання неозначеного артикля ***a*** та ***un*** відповідно після даних граматичних конструкцій, якщо вживається злічуваний іменник в однині.

We ***have got*** *a dog.*

Nous ***avons*** *un chien.*

В даному прикладі речень ми можемо побачити використання граматичної конструкції ***have got*** та ***avons***, які є ідентичними у перекладі дієслова «мати щось», «володіти чимось», проте у кожній мові є свої особливості відмінювання дієслів за особами використовуючи різні закінчення.

Підхід вивчення іноземної мови на слух вважається одним із найбільш ефективних, зокрема у випадку, коли ті, що навчаються, не можуть ще читати і писати, тобто у дитячому віці. Мета даного підходу – навчити сприймати іноземну мову спочатку на слух, а пізніше вести діалогічне мовлення та поступово навчитися читати і писати. На початку більшість часу веде бесіду іноземною мовою викладач, який використовує візуалізацію з метою представлення того чи іншого об'єкта, намагається навчити тих, що навчаються, використовувати метод асоціацій з метою якісного подальшого вивчення лексики тощо.

Такий підхід найбільш актуальний для навчання людей, рідна мова яких дуже відрізняється від англійської мови, зокрема для представників арабської, китайської чи японської культур. Проте навіть для людей, які прагнуть вивчити англійську мову використовуючи цей метод, може виникнути безліч незрозумілих понять, наприклад через вживання омонімів, які в англійській мові вимовляються майже однаково використовуючи певні довгі чи короткі голосні звуки:

a sheep – вівця

a ship – корабель

Інколи в словах абсолютно різних за значенням вживаються різні звуки, проте вимовляються майже однаково:

cattle – худоба

a kettle – чайник

Підхід з використанням виключно іноземної мови є одним з найбільш спрямованих на вивчення іншої мови, який не вимагає додаткових знань, щоб пояснити різноманітні лексичні та граматичні явища. Викладач і ті, що навчаються, володіють іноземною мовою на достатньому рівні, можуть порозумітися у навчальній ситуації. Всі завдання подано виключно іноземною мовою.

Застосовуючи даний метод можна використати такі типові завдання, наприклад для знайомства:

Answer the following questions about you:

1. What's your family name?
2. And your first name?
3. Could I have your address?
4. And the postcode?
5. Where are you from?
6. Whereabouts in Ukraine?
7. What do you do?
8. Are you married or single?
9. Have you got a big family?
10. How old are your parents?

Завдання на розуміння простих лексичних одиниць на тему: «Personal information»:

True or false? Write T or F.

1. Miss = married or single woman __
2. occupation = married or single __
3. Mrs = married woman __
4. Mr = single or married man __
5. surname = first name __
6. tick = x __
7. forename = family name __
8. level = write your name __
9. marital status = married or single __
10. mother tongue = mother's name __
11. email address = where you live __
12. date of birth = today's date __
13. daytime tel = phone number during the day __

Використання даного підходу передбачає вивчення спочатку лексичних одиниць, оскільки нові поняття можна продемонструвати за допомогою візуалізації. Граматичні поняття не вивчаються спеціально, а у контексті вивчених текстів та опрацьованої інформації. Всі незрозумілі аспекти можна пояснити після заняття в разі потреби.

Найкраще цей метод підходить до вивчення іноземної мови для тих, хто навчається і не знають іншої мови для взаємного порозуміння, ніж мову, яку вивчають. Це дозволить активізувати

роботу над вивченням мови з метою можливості взаємного спілкування. Мотивація до навчання є величезною, оскільки люди схильні до спілкування і не уявляють свого існування без цього явища.

Підхід з використанням особливостей перекладу використовується у навчальних ситуаціях, де акцент робиться на іноземній мові порівняно з особливостями рідної мови. Викладач і ті, що навчаються, повинні володіти однією мовою, щоб порозумітися. Іноземна мова вивчається повноцінно, по аспектах: лексика, граматика, синтаксис, аудіювання, читання, письмо тощо.

Цей метод підходить для тих, що навчаються, і метою їх навчання є вивчення іноземної мови як окремої дисципліни з усіма аспектами, а не лише засобу для спілкування.

Наприклад, переклад з української мови на англійську здійснюється за допомогою граматичних конструкцій, які існують в українській мові:

В аудиторії немає багато студентів.

There are not many students in the classroom.

Його друзі могли б зайти на п'ять хвилин.

His friends could have come round for five minutes.

Підхід так званого повного занурення в іншомовне середовище вважається найбільш ефективним для дорослих людей, які можуть собі дозволити подорожувати до країн, мову яких вони б хотіли вивчити, та залишатися в тій чи іншій країні стільки, скільки необхідно для набуття достатнього рівня компетенцій необхідних для ведення повноцінної комунікації. Занурення в іншомовне середовище передбачає взаємодію з носіями мови, а також вплив засобів масової інформації, що, в свою чергу, дозволяє людині, яка навчається не лише спілкуватися, але й думати іноземною мовою. Як бачимо, цей підхід є цікавим та ефективним для застосування, проте не кожен бажаючий вивчити іноземну мову може ним скористатися в силу тих чи інших причин, а саме: недостатня кількість вільного часу, фінансова можливість втілити задум, сімейні обставини тощо.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище викладений матеріал можна стверджувати, що для вивчення іноземної мови існує безліч інших підходів, які мають свої особливості застосування та підходять для певних груп тих, що навчаються. Проте з метою ефективного набуття знань та враховуючи особливості мов, які вивчаються, не всі підходи до вивчення іноземних мов є типовими для застосування в будь-якій навчальній ситуації. В даній статті було виокремлено окремі з існуючих підходів до вивчення іноземної мови та наведено особливості їх застосування для певних груп тих, що навчаються.

Досвідчений викладач на початку занять з іноземної мови визначає який підхід обрати для певної групи тих, що навчаються, враховуючи всі особливості їхньої попередньої підготовки, рівень знань тощо.

На нашу думку, недостатньо використовувати один підхід протягом всього курсу навчання. Доцільно поєднувати підходи до вивчення іноземної мови забезпечуючи його ефективність. Повноцінне вивчення іноземної мови передбачає застосування граматичного підходу з підходом виключно іноземною мовою, використовуючи переклад на рідну мову та поступове занурення у спеціально організоване мовне середовище і т.д.

Отже, щоб навчити студентів іноземної мови, викладачеві необхідно самому усвідомити складові процесу навчання та побудувати його таким чином, щоб студенти розуміли суть даних викладачем завдань та поступово наближалися до основної мети навчання іноземної мови, а саме невимушеного спілкування в будь-якій комунікативній ситуації.

Список літератури:

1. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Госпедиздат Мин. Просвещения РСФСР, 1955. – 665 с.
2. Хоменко Л.Я. Нові методи навчання на Заході // Іноземні мови. – 1998. – № 1. – С. 32-35.
3. Brown H. Douglas. Principles of Language Learning & Teaching. – USA: Prentice Hall, 1980.
4. Celce-Murcia M. Language teaching approaches: an overview // Teaching English as a second or foreign language / edit. Celce-Murcia M. – 2nd edit. – Boston, M.A.: HEIMLE & HEIMLE publ. – 1991. – P. 3-10.
5. Gaitskell Ch.D., Hurwitz. Children & their art. – USA: New York: Harcourt, Brace & WORLD, INC., 1970. – 507 p.
6. Hammerly Hector. An Integrated Theory of Language Teaching. – New-York: Gordon & Breach, 1985.
7. Maley A. & Duff A. Drama techniques in language learning. – Moscow, «Prosveshenie», 1981. – 95 p.
8. Richards J.C. & Rodgers T.S. Approaches & methods in language teaching. – New York: Cambridge University Press, 1991. – 171 p.

Матвиив-Лозинская Ю.А.
Львовский институт экономики и туризма

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Представлены особенности использования отдельных подходов к изучению иностранного языка. Освещены особенности грамматического подхода, похода изучения иностранного языка на слух, с использованием исключительно иностранного языка, с использованием особенностей перевода и подход с помощью погружения в иноязычную среду. Сосредоточено на том, для кого предназначено тот или иной подход к изучению иностранного языка. Подано положительные и отрицательные особенности каждого подхода. Предложены различные типы задач для каждого подхода для применения в дальнейшей практической деятельности.
Ключевые слова: подход, иностранный язык, обучение, практическая деятельность, учреждения высшего образования.

Matviyiv-Lozynska Yu.O.
Lviv Institute of Economics and Tourism

PECULIARITIES OF SOME APPROACHES USING FOR A FOREIGN LANGUAGE STUDYING

Summary
The peculiarities of some approaches using to a foreign language studying are given. The peculiarities of the grammatical approach, the aural approach, English only approach, translative approach and immersive approach are highlighted. The emphasis is on the fact to who these approaches are best for. Positive and negative characteristics of each approach are given. A variety of tasks for each approach for future practice using are suggested.
Keywords: approach, foreign language, learning, practical activities, institutions of higher education.

УДК 811.581.11

ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОМОВНОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ

Мельничук О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті систематизовано та охарактеризовано існуючі в лінгвістиці підходи до визначення понять «дискурс» та «Інтернет-дискурс». Виявлено основні властивості Інтернет-дискурсу, які є універсальними незалежно від мови, якою він здійснюється. Проаналізовано їх вплив на мову комп'ютерно-опосередкованої комунікації. Виявлено лінгвостилістичні особливості китайськомовного Інтернет-дискурсу. Проаналізовано вплив структури китайської мови та історії розвитку мережі Інтернет у КНР на особливості розвитку китайськомовного Інтернет-дискурсу.
Ключові слова: дискурс, Інтернет-дискурс, комп'ютерно-опосередкована комунікація, комунікант, мережева китайська мова, Великий китайский файрвол.

Постановка проблеми. Дискурс – одне з основних понять сучасної комунікативної лінгвістики та лінгвістики тексту. Через багатоаспектність його змісту та форм у сучасній науково-лінгвістичній літературі і до сьогодні немає кодифікованого тлумачення дискурсу. Але, фактично, це поняття належить до основних та найуживаніших у сучасній лінгвістиці. Через те, що розвиток інформаційних технологій в XXI ст. надав могутній поштовх до формування інфосфери, головною ознакою якої є доступність інформації у будь-який час у будь-якому місці земної кулі, то на даному етапі існують підстави для виокремлення нового для лінгвістики поняття – Інтернет-дискурсу. Безперечно, такий стрімкий розвиток Інтернет-зв'язку у всьому світі не міг не вплинути на мову користувачів, зокрема китайську, що в свою чергу призвело до появи специфічних лінгвістичних особливостей китайськомовного Інтернет-дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням дискурсу працювали та продовжують працювати багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Серед них: Е. Бенвеніст, З. Харріс, М. Фуко, Т. ван Дейк, Н. Арутюнова, О. Селіванова, В. Чернявська, Ф. Бацевич та ін.

Вивченню Інтернет-дискурсу присвячено праці Г. Тімблбі, Д. Крістала, С. Херрінга, Є. Галічкіної, О. Лутовинової, Ю. Степанова, Е. Горошко, Н. Гудзь та ін. Китайськомовний Інтернет-дискурс досліджують такі мовознавці, як: В. Калантаєва, Лівей Гао, Іхун Гао, Сяобо Лю, Мін Сюй, Генюань Юй, Ін У та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вибір даної теми обумовлений в першу чергу необхідністю системного та комплексного опису явища дискурсу в сучасній мовознавчій науці у зв'язку з появою його нових типів, зокрема Інтернет-дискурсу та виявленні його особливостей у китайськомовному середовищі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення існуючих у мовознавстві підходів до визначення дискурсу, зокрема Інтернет-дискурсу як особливого типу дискурсу, виявлення його основних універсальних властивостей, а також виявлення специфіки китайськомовного Інтернет-дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Першочергове визначення дискурсу як лінгвістичного явища значно відрізняється від сучасного розуміння. Своїм походженням термін «дискурс» сягає ще античних часів. Понад дві тисячі років тому у древньому Римі це поняття використовувалось у значенні бесід (діалогів, мовлення) вчених. Але вже у XIX ст. цей термін стає полісемічним і поширюється також на мовлення широкого загалу [11, с. 10].

Саме як лінгвістичний термін дискурс почали широко використовувати лише в 50-их рр. XX ст. Так, французький лінгвіст Еміль Бенвеніст, розробляючи теорію висловлення, послідовно почав застосовувати традиційний для французької лінгвістики термін discours в новому значенні – як характеристику «мови, що привласнюється мовцем». Він чітко диференціював статичний план розповіді та динамічний план дискурсу, визначав дискурс як «будь-яке висловлення, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника [4, с. 276-279].

Американський лінгвіст і соціолог Зеліг Харріс натомість вважав, що дискурс – це текстова реалізація комунікативного акту, а саме послідовність висловлювань, тобто відрізок тексту, більший за речення [18, с. 81]. У 1952 р. він опублікував статтю «Аналіз дискурсу», назвавши так метод аналізу зв'язного мовлення, призначений для виведення дескриптивної лінгвістики за межі одного речення в даний момент часу і для співвіднесення мови та культури [8, с. 83-90].

У 60-х роках Мішель Фуко, розвиваючи ідеї Бенвеніста, пропонує своє бачення цілей і завдань дискурсивного аналізу. На думку Фуко та його послідовників, дискурс являє собою «безліч висловлень, що належать одній формації» [14, с. 125]. При цьому під висловленням розумілось не власне вербальне висловлення, а виражений цим висловленням сегмент людського знання.

Вже до 80-х років поняття дискурсу міцно вкоренилося у західноєвропейській лінгвістиці. У сучасній теорії комунікації і дискурсології його вживають у різних значеннях, що свідчить про розмитість його понятійних меж. Так, наприклад відомий нідерландський лінгвіст Тьон ван Дейк вважає, що в широкому сенсі дискурс – це мовний акт, що відбувається за участю двох комунікантів в певному соціальному, культурному, часовому і просторовому контексті. У вузькому ж сенсі дискурс еквівалентний поняттям «текст» і «розмова», тобто визначається як конкретний вербальний мовний продукт [22, с. 193].

Український дослідник Флорій Бацевич запропонував вичерпне визначення дискурсу, що враховує складну природу цього явища. У його розумінні дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників, постає як синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, і має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [3, с. 138]. Отже, з одного боку, дискурс – текст, занурений у життя, з особливою граматикою, лексикою, правилами слововживання і синтаксису, а з іншого, – це живе спілкування, комунікація, когнітивно-мовленнєве й інтерактивне явище з усіма відповідними складовими спілкування.

Як зазначав Ю. С. Степанов, дискурс – це «мова в мові», що існує не у своїй «граматиці» та своєму «лексиконі», а у тих текстах, в яких постає особлива граматика, особливий лексикон, особливі правила слововживання та синтаксису, особлива семантика, – в кінцевому рахунку – особливий світ. Це – «можливий (альтернативний) світ» [12, с. 43-44]. У нашому випадку цим альтернативним світом виступає світ Інтернету.

Історія Інтернету бере початок з 60-х рр., коли Міністерство оборони США почало розробляти комп'ютерні мережі. Тоді відбулися перші спроби з'єднати декілька комп'ютерів і здійснити обмін даними між ними у цілях підвищення національної безпеки. На початку 70-рр. комп'ютерні мережі були доступні лише науковцям, які займалися розробкою комп'ютерних технологій. У 80-х рр. комп'ютерними мережами почали активно користуватися представники бізнесу та елітні університети й організації. А вже на початку 90-х рр. з'явились перші комерційні Інтернет-провайдери, що сприяли його популяризації та поширенню серед різних верств населення. Таким чином, попередницю Інтернету, мережу ARPANET (англ. Advanced Research Projects Agency Network), яка почала функціонувати в кінці 1960-х за підтримки Міністерства Оборони США, на початку 80-х рр. замінила Всесвітня Мережа Інтернет [19].

Сьогодні Інтернет є невід'ємною частиною культури суспільства, одним з основних елементів розвитку цивілізації. Розвиток інформаційних технологій в XXI ст. дав могутній поштовх до формування інфосфери, головною ознакою якої є доступність інформації у будь-який час у будь-якому місці земної кулі. Відповідно виникають і нові способи комунікації, що значно відрізняються від традиційних, результатом чого є перетворення мережі Інтернет з величезного сховища даних на потужний засіб спілкування, що нівелює часові, просторові, гендерні, соціальні та інші обмеження. За даними світової Інтернет статистики станом

на 30 червня 2016 року, кількість користувачів Мережі становила 3,6 млрд і продовжує зростати [20]. Так, Інтернет вже давно перестав бути виключно технічною професійною сферою, адже всі члени суспільства так чи інакше залучені до цієї діяльності. Натомість він стає невід'ємною частиною еволюції цивілізації, проникаючи в усі сфери нашого життя. Таким чином, на даному етапі можна говорити про нове для лінгвістики поняття – Інтернет-дискурс, і про новий напрямок в лінгвістиці – Інтернет-лінгвістику [6, с. 15].

Поняття «Інтернет-дискурс» в загальному розуміється як спілкування в Глобальній мережі і є різновидом мережевого дискурсу, який окрім спілкування в Інтернеті включає ще й комунікацію в інших, зокрема, локальних мережах [7]. Але в сучасній лінгвістиці Інтернет-дискурс як особливий тип дискурсу тлумачиться по-різному. Здебільшого він розуміється як:

1) когнітивно-комунікативний простір Глобальної мережі, в якому засобами електронного каналу передачі даних і гіпертекстуального механізму їх структурації та маршрутизації за допомогою (пара)вербальних засобів здійснюється комунікативна взаємодія, що характеризується заміною реального образу вигаданим [10];

2) текст, що побутує в Інтернет-системі, в якому персуазивна комунікативна установка імпліцитно відображає суб'єктивно-особистісну авторську позицію, змодельовану з врахуванням психологічних, лінгвістичних та технологічних факторів [5, с. 7];

3) процес створення текстів у сукупності з прагмалінгвістичними, соціокультурними, психологічними факторами; цілеспрямована соціальна дія, що включає взаємодію людей та механізми їх свідомості – когнітивні процеси [2, с. 7];

4) складна текстова система, зумовлена екстралінгвістичними соціокультурними факторами і специфічною ситуацією вступу в мовленнєвий контакт за допомогою комп'ютера та інших електронних приладів як користувачів один з одним в мережі Інтернет, так і користувачів з дискурсивним Інтернет-простором [9, с. 3].

5) масив електронних, аудіо- та відеотекстів в сукупності з екстралінгвістичними факторами, пов'язаних між собою системою гіперпосилань, доступ до яких забезпечується входом у мережу Інтернет за допомогою комп'ютера чи альтернативних мультимедійних приладів [7].

Інтернет-дискурсу як новому виду комунікації притаманні риси, що вирізняють його з поміж усіх інших видів дискурсу. Так, Є. Н. Галічкіна, розглядаючи комп'ютерно-опосередковане спілкування в цілому, виділяє його наступні конститутивні ознаки:

1) *електронний сигнал як канал спілкування* (головна умова існування будь-якої моделі комунікації – канал передачі. Саме він надає комунікантам засоби для створення та сприйняття інформації. В мережевій комунікації використовується штучний канал передачі, де з одного боку знаходиться комп'ютер, а з іншого – сучасні технології зв'язку);

2) *віртуальність* (знаковий, символічний характер комп'ютерно-опосередкованої взаємодії);

3) *дистанційність* (віддаленість учасників комп'ютерної комунікації один від одного і, як правило, відсутність безпосереднього візуального контакту між ними);

4) *опосередкованість* (дана характеристика комп'ютерного дискурсу випливає з самого терміна «комп'ютерно-опосередкована комунікація», оскільки спілкування між учасниками відбувається за допомогою технічних, електронних засобів зв'язку);

5) *інтерактивність* (реальна або потенційна);

6) *гіпертекстуальність* (відображає особливість композиції мережевого тексту (нелінійність побудови), коли текст являє собою окремі блоки, а порядок їх сприйняття залежить від самого користувача);

7) *креолізованість* (у мережевих текстах крім лінгвістичних також використовуються й паралінгвістичні засоби, такі як зображення, фотографії, а також активно використовуються різні шрифти, кольори, графічні символи тощо);

8) *статусне рівноправ'я* (учасники наділені певним комунікативним статусом, який виявляється, підтримується та обігрується в процесі комунікації через спеціальні прийоми та навички);

9) *емоційність* (за нестачі віузального контакту, передача емоцій та почуттів відбувається за допомогою «смайлів» та інших невербальних засобів комунікації);

10) *інтеграція рис різних функціональних стилів* (публіцистичного, наукового, офіційно-ділового, розмовно-побутового та художнього) [1, с. 7].

Усі вище перелічені властивості є універсальними для Інтернет-дискусу, незалежно від мови, якою він здійснюється. Що ж до китаськомовного Інтернет-дискурсу, то крім універсальних, йому притаманні ще й специфічні властивості, спричинені характерними рисами китайської мови та особливостями функціонування мережі Інтернет у КНР.

Варто зазначити, що Інтернет з'явився у Китаї наприкінці 80-х рр., а стабільно запрацював з 20 квітня 1994 року. У 2008 році в Китаї вже було зафіксовано рекордну кількість користувачів, а в 2011 за кількістю Інтернет-підключень Китай перегнав США. Сьогодні приблизно 50% населення країни мають вихід в Інтернет, а за даними світової Інтернет статистики станом на 30 червня 2016 р. найбільше користувачів Інтернету є саме в Китаї (721 млн) [20].

Такий стрімкий розвиток Інтернет-зв'язку у країні не міг не вплинути на мову її мешканців, зокрема китайську. Мовознавці уже зазначають, що комп'ютерно-опосередковане спілкування призвело до появи нового різновиду китайської мови, яку прийнято називати мережевою китайською мовою (кит. 网络用语 *wǎngluò yòngyǔ*) [24]. Обумовлена екстралінгвістичними соціокультурними факторами і специфічною ситуацією вступу користувачів у мовленнєвий контакт за допомогою комп'ютера та інших електронних приладів, вона і породжує те комунікативне середовище, що в нашому розумінні і являє собою китайськомовний Інтернет-дискурс.

Китайський лінгвіст Лівей Гао виділяє наступні лінгвостилістичні особливості китайськомовного Інтернет-дискурсу:

1) змішування китайсько-англійського коду;

2) усно-писемне мовлення;

3) жартівливий стиль;

4) інші ознаки, такі як використання ієрогліфічних адаптацій, місцевих діалектів та омонімів [21].

Розглянемо їх детальніше:

1. Змішування китайсько-англійського коду. Двомовність або багатомовність є неминучим явищем у сучасному суспільстві, де люди, які розмовляють різними мовами, часто контактують один з одним. А особливо це явище притаманне Інтернет-дискурсу, який сам по собі є продуктом сучасних технологій, що прискорюють процес глобалізації. Але перш за все нам варто розібратись, що таке змішування коду. Цей термін зазвичай використовується в галузі вивчення двомовності. Він, як правило, передбачає використання елементів мови Б у висловленні мовою А, а також деформацію мови А і мови Б у тому ж висловленні. Отже, змішування коду (англ. code-mixing, CM) – це «складова частина розвитку двомовності» [17, с. 35]. Більшість змішувань є лексичними по природі, а слова, що використовуються для заміщення, найчастіше виступають іменниками. Наприклад: 女 GF – «подруга» (від кит. 女朋友 *nǚpéngyou* та англ. girlfriend); A 片 – «фільм для дорослих» (від англ. adult movie і кит. 片子 *piànzi*); HOLD 不住 – «не стерпіти» (від кит. 忍不住 *rěnbuzhù*); OUT у фразі [你太 OUT 了] – «не розуміти»; P 民 – «мешканці» (від англ. citizens, буквально shitizens і кит. 屁民 *pìmín*); 我 I 你– «Я тебе кохаю» (від кит. 我爱你 *wǒ ài nǐ*); 3Q (三 Q) – «дякую» (від кит. 三 *sān* і англ. thank you) [21, с. 93].

2. Усно-писемне мовлення. Як відомо, основною формою існування Інтернет-дискурсу є письмова форма. Китайськомовний Інтернет-дискурс не є виключенням. Цей факт має принаймні п'ять причин: 1) більшості користувачів все одно доводиться використовувати клавіатуру для спілкування в Інтернеті; 2) Інтернет є публічною сферою діяльності; 3) більшість китайськомовних користувачів Інтернету є освіченими; 4) у китайському Інтернеті в першу чергу використовується літературна китайська мова путунхуа; 5) спілкування допомогою Інтернету здійснюється не так швидко, як при звичайній розмові.

У той же час, всі канони писемного мовлення у Мережі повсюдно порушуються, так як спілкування в більшій мірі носить неформальний характер [4, с. 15]. Зокрема у Китаї це відбувається з двох причин. По-перше, сьогодні Інтернет у КНР є все ще відносно дорогим. Користувачі, як правило, оплачують його в розрахунку на кількість часу, який проводять в Інтернеті. Для того щоб компенсувати ці обмеження, люди, спілкуючись у Мережі, часто використовують абревіатури, скорочують слова та речення. Це, в свою чергу, наближує Інтернет-дискурс до розмовного стилю. Наприклад: TAXI – «дуже жаль» (від кит. 太可惜 *tài kěxī*); BS – «дурниці» (від англ. bullshit) або «зневага» (від кит. 鄙视 *bǐshì*); PP – «милий» (від кит. 漂漂 *piāopiāo*); CCTV – «Центральне Телебачення Китаю» (від англ. China Central Television) [21, с. 94]. А по-друге, відомо, що на території материкового Китаю діє найпроникливіший і найскладніший у світі режим Інтернет-фільтрування та контролю інформації «Великий китайский файрвол» 防火长城 *fánghuǒ chángchéng* (англ. Great Firewall of China). Спочатку цензура в Інтернеті здійснювалась китайським урядом для «чистки» мовного середовища (тобто для фільтрування непристойних та вульгарних слів). Але з початку 2000-х років, все більше і більше «політично некоректних» слів було піддано цензурі для підтримки соціальної стабільності в країні. В якості альтернативи, користувачі Інтернету почали використовувати китайські омоніми та абревіатури, щоб здійснити публікацію в Інтернеті. Наприклад, 河蟹 *héxiè* – («річковий краб») є альтернативою для 和谐 *héxié* («гармонія») і використовується, щоб уникнути можливої цензури під час обговорення та критики політичної концепції «гармонійного суспільства», яку впроваджує китайський уряд. Абревіатура GCD використовується в якості омофона 共产党 *gòng chǎn dǎng* («комуністична партія»). 功夫网 *gōngfu wǎng* – буквально «кунг-фу Мережа» згадується в Інтернеті при посиланні на цензуру, адже піньїнь цієї фрази починається з латинських літер G, F і W, а GFW – це абревіатура для англ. Great Firewall of China [21, с. 93]. Таким чином, аби висловити свою думку з приводу гарячої соціально-культурної та політичної проблеми у Китаї, спілкуючись по Інтернету, люди змушені здійснювати певні махінації, що наближують таку комунікацію до розмовного стилю [16].

3. Жартівливий стиль. Жартівливий стиль у китайськомовному Інтернет-дискурсі досягається за рахунок простоти і прямолінійності використання мови, незвичних гротескних омофонів, загадкових народних порівнянь та інших метафоричних засобів, що для консервативної китайської культури є вражаючим і навіть обурливим [16]. Так, слово 恐龙 *kǒnglóng* («динозавр») отримало значення «некрасива дівчина»; слово 菊花 *júhuā* («хризантема») отримало значення лайливого; словосполучення 草泥马 *cǎonímǎ*, що буквально означає «кінь в трав'яному багні», стало використовуватись на заміну вульгаризму 肏你妈 *cào nǐ mā* і т.д. [21, с. 93].

4.1. Використання місцевих діалектів. У Китаї, де офіційна мова путунхуа 普通话 і місцеві діалекти існують пліч-о-пліч, однією з ознак Інтернет-дискурсу є їх сумісне використання у Мережевому спілкування. Хоча вживання мови путунхуа і вважається свого роду престижем, а проте шанхайський 上海话 і кантонський 东话 діалекти також вважаються престижнішими в порівнянні з іншими регіональними діалектами в національному масштабі [25]. Китайський мовознавець Ін У виділяє три причини вживання діалектизмів під час Інтернет-спілкування: 1) вступ до мовної спільноти (на форумах місцевих та регіональних веб-сайтів люди вживають діалекти з надією, що й інші учасники дискусій робитимуть так само); 2) вираження регіональної ідентичності; 3) встановлення солідарності або створення соціальної дистанції від інших (оскільки теми, які обговорюються охоплюють як загальні, так і особисті питання, люди вважають за краще використовувати місцеві діалекти для обговорення особистих питань, таким чином відгородившись від сторонніх). Так, наприклад, діалектизм 哪能 *nǎnéng* дуже часто вживається замість традиційного для путунхуа 怎么样 *zěnmeyàng* («як»), а 虾米 *xiāmi* («дрібна креветка») як омофон у значенні 什么 *shénme* («що») [23].

4.2. Вживання ієрогліфічних адаптацій. На початку поширення Інтернет-комунікації чимало людей вважали, що китайська мова з ієрогліфічним письмом не буде придатною для електронного використання. Але, як не дивно, за даними світової Інтернет статистики станом на 30 червня 2016 р. другою найпоширенішою мовою Інтернету з відривом всього лиш у 5% від англійської, стала китайська мова (752 мільйонів чоловік, відповідно 20.8% від загальної кількості Інтернет-користувачів) [20]. Більшість китайців використовують метод введення тексту піньїнь. Тобто, вводять слова за допомогою клавіатури, а потім вибирають необхідні з випливаючого списку слів. Оскільки слова у системі введення розташовані на основі частотності вживання лексики, то часто виникають омофонімічні каламбури. Так, наприклад, траплялось, коли користувачі Інтернету хотіли ввести слово 版主 («модератор») з піньїнем *bǎnzhǔ.* Першим у випливаючому списку опинялося слово 斑竹 *bānzhú* («бамбук»). Таким чином, щоб заощадити час, все більше і більше Інтернет-користувачів почали навмисно використовувати слово 斑竹 замість 版主 лише через те, що слово 版主 займає відносно низьку позицію у частотному вокабулярі [23]. До того ж, аби спростити введення ієрогліфів за допомогою клавіатури, з часом китайці почали використовувати окремі числа для позначення певного сенсу на основі їх омонімічного звучання з іншими словами. Для прикладу: 520 – 我爱你 *wǒ ài nǐ* («Я кохаю тебе»); 94 – 就是 *jiùshì* («погоджуюсь», «ОК»); 88 – 拜拜 *báibái* («бувай» від англ. bye-bye); 8137 – 不要生气 *bùyào shēngqì* («не сердься»); 360 – 想念你 *xiǎngniàn nǐ* («сумую за тобою»); 246 – 饿死了 *èsǐle* («дуже голодний»); 7456 – 气死 我了 *qìsǐwǒle* («дуже злий») [21, с. 93].

Висновки і пропозиції. Отже, дискурс як узагальнене поняття – це конкретна комунікативна подія, що здійснюється у конкретному інтенційно зумовленому комунікативному просторі, а Інтернет-дискурс – це комунікативне середовище, що створюється в мережі Інтернет електронними засобами передачі даних і не має часових, просторових, гендерних, расових тощо обмежень та здатне впливати на свідомість потенційного адресата з метою досягнення цілей адресанта. Інтернет-дискурсу як новому виду комунікації притаманні наступні риси: наявність електронного сигналу як каналу спілкування, віртуальність, дистанційність, опосередкованість, інтерактивність, гіпертекстуальність, креолізованість, статусне рівноправ'я учасників, емоційність, інтеграція рис різних функціональних стилів. Китайськомовний Інтернет-дискурс, зважаючи на особливості китайської мови та специфіку розвитку мережі Інтернет у КНР, сформував специфічні лінгвостилістичні особливості, що полягають у: змішуванні китайсько-англійського коду, усно-писемному мовленні, жартівливому стилі та інших ознаках, таких як використання ієрогліфічних адаптацій, місцевих діалектів та омонімів.

Список літератури:

1. Анисенко О.Ю. E-mail – электронное деловое письмо // Лингвистика и лингвистическое образование в современном мире. Материалы международной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения профессора В.Д. Аракина. – М.: Прометей, 2004. – С. 125-127.
2. Ахренова Н.А. Интернет-дискурс как глобальное межкультурное явление и его языковое оформление: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Теория языка» / Н.А. Ахренова. – М., 2009. – 36 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М.: Прогресс, 1975. – 446 с.
5. Варламова Е.В. Особенности германского ліворадикального Интернет-дискурса: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е.В. Варламова. – М. – 2006. – 26 с.
6. Вжещ Я.Л. Інтернет-дискурс: проблема визначення поняття, особливості структури / Я.Л. Вжещ. – К.: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – № 14(249). – С. 15–19.
7. Гудзь Н.О. Інтернет-дискурс – невід'ємна складова сучасної комунікації // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки». – № 4(70). – Житомир, 2013. – С. 228-232.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
9. Распопина Е.Ю. Стратегический аспект информационного жанра интернет-дискурса: автореф. дисс. ... канд.. филол. наук: спец.10.02.19 «Теория языка» / Е.Ю. Распопина. – Иркутск, 2012. – 21 с.
10. Рижков М.С. Прецедентные персонажи синхронного интернет-дискурса [Електронний ресурс] / М.С. Рижков. – Режим доступу: http://lse2010.narod.ru/lcseissue8/msrizhkov (71
11. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: [на матеріалах суч. газетн. публіцистики]: монографія / К. Серажим. – К., 2002. – 392 с.
12. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности [електронний ресурс] / Ю.С. Степанов. – Режим доступу: http://abuss.narod.ru/Biblio/stepanov.htm
13. Столярова М.О. Етикет у віртуальній англомовній комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»/ Марина Олександрівна Столярова. – К., 2005. – 209 с.
14. Фуко М. Слова и вещи – М.: Прогресс, 1977.
15. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса. – СПб.: Изд-во С. Петербургск. гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – С. 11-22.
16. Gao Liwei. Language Change in Progress: Evidence from Computer-Mediated Communication Proceedings of the 20th North American Conference on Chinese Linguistics (NACCL-20). – Defense Language Institute, 2008. Volume 1 // Edited by Marjorie K.M. Chan and Hana Kang. – Columbus, Ohio: The Ohio State University. – P. 361-377.
17. Hamers J.F. & Blanc M.H.A. Bilinguality and bilingualism. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://applij.oxfordjournals.org/content/11/4/403.extract
18. Harris Z. Methods in Structural Linguistics. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1953.
19. Herring S.S. Computer-Mediated Discourse // S.S. Herring // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.let.rug.nl/redeker/herring.pdf
20. Internet World Stats [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.internetworldstats.com

21. Kalantayeva V. Internet discourse in chinese on-line slang // Компьютерно-опосредованная коммуникация и дискурс – 2014: сб. науч. ст. / [редкол.: А.А. Баркович (отв. ред.), В.И. Куликович]. – Минск: БГУ, 2015. – С. 92-94.
22. Van Dijk T. Ideology: A Multidisciplinary Approach – London: SAGE Publications, 1998.
23. Ying Wu. The Using regional dialects through computermediated communication in China // Theses and Dissertations. Paper 1150. – University of Toledo, 2009.
24. 高一虹。《中国社会语言学。高等教育出版社，2010.
25. 阎小波。《百年传媒变迁。南京：江苏美术出版社，2002.

Мельничук О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ КИТАЙСКОЯЗЫЧНОГО ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСА

Аннотация
В статье систематизированы и охарактеризованы существующие в лингвистике подходы к определению понятий дискурса и Интернет-дискурса. Выявлены основные свойства Интернет-дискурса, которые являются универсальными независимо от языка, на каком он осуществляется. Проанализировано их влияние на язык компьютерно-опосредованной коммуникации. Выявлены лингвостилистические особенности китайскоязычного Интернет-дискурса. Проанализировано влияние структуры китайского языка и истории развития сети Интернет в КНР на особенности китайскоязычного Интернет-дискурса.
Ключевые слова: дискурс, Интернет-дискурс, компьютерно-опосредованная коммуникация, коммуникант, сетевой китайский язык, Большой китайский файрвол.

Melnychuk O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFIC FEATURES OF CHINESE INTERNET-DISCOURSE

Summary
The paper presents the complex classification and description of the existing approaches to the linguistic defining of «discourse» and «Internet-discourse». The author discovers basic features of Internet-discourse which are common for each language. Special attention is paid to the analysis of their influence on the language of computer-mediated communication. The author discovers specific features of Chinese Internet-discourse and analyses what influence the structure of Chinese language and the history of Internet development in China have on Chinese Internet-discourse.
Keywords: discourse, Internet-discourse, computer-mediated communication, communicator, Internet Chinese, Great Chinese Firewall.

УДК 398(497.2)

БОЛГАРСЬКІ СЕРІЙНІ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ВИДАННЯ: ТЕМАТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА

Огієнко І.С.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології
імені М.Т. Рильського
Національної академії наук України

У статті зроблено огляд болгарських фольклористичних видань – багатотомних серійних збірників «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор». Подано характеристику видань, коротко описано історію їх заснування, розглянуто тематику і проблематику збірників.
Ключові слова: фольклористика, етнологія, «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор».

Постановка проблеми. Сучасний стан болгарської фольклористичної науки визначає актуальність проведення огляд болгарських фольклористичних багатотомних збірників «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор», що дає змогу дати оцінку діяльності болгарських фольклористів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексного дослідження, присвяченого опису згаданих вище болгарських фольклористичних багатотомних збірників, ще не було проведено. Частково вони аналізуються в дисертаційному дослідженні С. Лефтерової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Уперше українськими дослідниками зроблено огляд тематики і проблематики фольклористичних багатотомних збірників.

Мета статті – охарактеризувати вищезгадані видання, коротко описати історію їх заснування, розглянути тематику і проблематику збірників.

Виклад основного матеріалу. В історії болгарської фольклористики важливе місце займають багатотомні серійні збірники – «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор», які й до сьогодні готує і видає Інститут етнології, фольклористики з Етнографічним музеєм Болгарської академії наук. З довільною періодичністю і в наш час продовжує виходити «Сборник за народни умотворения и народопис». Перший том вийшов ще в 1889 р. як друкований орган Міністерства народної просвіти. Ідея такого періодичного наукового видання етнографічного характеру виникла в Івана Шишманова, який був його засновником і редактором перших вісімнадцяти томів (до 1902 р.). Спочатку видання називалося «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» («Збірник фольклору, науки і писемності») і поділялося на три розділи: науковий, в якому публікувалися наукові статті; літературний – для художніх творів і критики на них; фольклорний – для фольклорних і етнографічних матеріалів. Згодом структура видання змінилася, перші два розділи зникли, а в збірнику почали публікуватися тільки фольклористичні і етнографічні матеріали. З 1903 р. видання стало друкованим органом Болгарського літературного товариства, на основі якого в 1911 р. утворилася Академія наук і, відповідно, збірник став виданням БАН. З 1913 р., з 27 тому, видання називається «Сборник за народни умотворения и народопис». З 1980 р., з 56 тому, збірник став виданням Інституту фольклору та Інституту етнографії з музеєм. На сьогодні видано 65 томів. Звісно, за тривалий час існування вигляд збірника змінювався, але фольклорні матеріали завжди в ньому домінували. З 70-х рр. ХХ ст. вигляд збірника суттєво змінився і таким є й до сьогодні: фольклорні матеріали збірника стали групувати за регіонами і/чи жанрами фольклору, до власне фольклорних текстів стали додаватися ґрунтовні наукові статті і коментарі. В кожному з томів представлено цілісне дослідження фольклору чи його окремих жанрів того чи іншого регіону Болгарії: «Болгарський юнацький епос» («Български юнашки епос», 1971 р., т. 53), «Народна проза з Пазарджицького краю» («Народна проза от Пазарджишко», 1980 р., т. 56), «Фольклор Странджі» («Странджански фолклор», 1983 р., т. 57), «Народна проза з Благоєвградського округу» («Народна проза от Благоевградски окръг», 1985 р., т. 58), «Болгарські народні балади і пісні з міфологічними і легендарними мотивами» («Български народни балади и песни с митически и легендарни мотиви», 1994, т. 59), «Народні пісні з Карнобатського краю» («Народни песни от Карнобатски край», 1993-1994, т. 60, ч. І і ІІ), «Болгарський гайдуцький і революційний пісенний фольклор», («Български хайдушки и революционен песенен фолклор», 2001, т. 61), «Фольклор з Сакару (Оповідний фольклор)» («Фолклор от Сакар (Разказен фолклор)», 2002, т. 62, ч. 1), «Фольклор з Сакару (Пісні і інструментальні мелодії)» («Фолклор от Сакар (Песни и инструментални мелодии)», 2011, т. 62, ч. 2), «Народні пісні зі східної частини Старої планини» («Народни песни от източно Старопланиние», 2007, т. 63), «Народні пісні з Фракії» («Народните песни от Тракия», 2012, т. 64), «Народні пісні зі Странджанського краю» («Народните песни от Странджанския край», 2013, т. 65). Т. 55 «Болгарський юнацький епос», упорядниками якого є Р. Ангелова, Л. Богданова, Цв. Романська, Е. Стоїн, Ст. Стойкова, є першим виданням, в якому вичерпно представлено болгарські юнацькі пісні. До збірника ввійшло 642 пісні і 211 прозових творів, записаних протягом 1961-1965 років, з короткими коментарями до кожного твору. Тексти

згруповано на розділи, в кожному з яких представлено різну тематику. Так, наприклад, є пісні з історико-героїчною тематикою (Цв. Романська), пісні з фантастично-легендарною тематикою (Ст. Стойкова), пісні з побутовою і новелістичною тематикою (Р. Ангелова), прозові твори про героїв юнацького епосу (Цв. Романська), є розділ про особливості мелодій народних пісенних творів цього жанру (Е. Стоїн). Окрім того, подано й статтю про історію вивчення юнацького епосу в Болгарії, а також додатки, в яких пояснюються діалектизми, згруповано мотиви, подано вказівники, п'ять карт, на яких позначено поширення юнацьких пісень з окремими сюжетами і розповіді про короля Марка (крали Марко). До т. 56 «Народна проза з Пазарджицького краю» (ред. Р. Ангелова-Георгієва) ввійшли записи І. Джуренова, який за 30 років зібрав близько 500 казок і близько 500 пісень, легенд, переказів, анекдотів, прислів'їв, приказок, загадок, лікарських рецептів, мовленнєвих фраз та виразів, що властиві тому краю. В т. 57 «Фольклор Странджі» (ред. П. Ангелова-Георгієва) представлено різні жанри фольклору – пісні, легенди, перекази, казки, розповіді, анекдоти, прислів'я, приказки, скоромовки, загадки, прокляття, благословення, замовляння, тексти дитячого фольклору, записані Горо Горовим протягом більш, ніж 40-річного проміжку, в Странджі. Домінують у збірнику пісні, представлені з варіантами. В кінці наведено покажчики – населених пунктів, в яких записувалися твори, інформаторів. географічних назв. В наступному томі «Народна проза з Благоєвградського округу» (т. 58, 1985 р.), упорядниками якого є Л. Даскалова, Д. Добрева, Й. Коцева, Є. Міцева, представлено зразки фольклорної прози одного з південних регіонів Болгарії, простежено процеси функціонування і зміну фольклорних текстів. Різноманіття пісенного фольклору одного регіону можна побачити у т. 59 «Народні пісні з Карнобатського краю» (1994 р.). Перше всестороннє вивчення пісенної традиції того краю зробив Д. Тодоров, записавши і систематизувавши близько 1300 пісенних творів. В 60 т. під назвою «Болгарські народні балади і пісні з міфічними і легендарними мотивами» («Български народни балади и песни с митологични и легендарни мотиви» (ч. I, 1993; ч. II, 1994), упорядкованого Л. Богдановою, Ст. Бояджієвою, Н. Кауфманом, К. Михайловою, Л. Парпуловою, С. Петковою, Ст. Стойковою, найповніше серед усіх існуючих до цього часу видань представлено болгарські балади і пісні на міфічну, легендарну, побутову, історичну тематику. В двох частинах представлено 1449 текстів, записаних в різних регіонах Болгарії, до 581 тексту наведено й ноти. У вступній частині зроблено детальний аналіз зібраного матеріалу, описано історію збирання і дослідження та тогочасний стан балад і пісень такого жанру в Болгарії. Перший том складається з розділів «Міфологічні пісні та балади» і «Релігійно-легендарні балади». Також у ньому опубліковано наукові розвідки П. Динекова «В світі болгарської народної балади» і Н. Кауфмана «Мелодії пісень балад». До наступному тому є розділи «Побутові балади», «Історичні і гайдуцькі балади». Збірник цінний науковими поясненнями, коментарями, характеристиками, різносторонніми довідковими матеріалами, покажчиком опублікованих варіантів, інформацією про виконавців, словником.

Після 2000 р. підготовлено 5 томів (Т. 61 2001; Т. 62 2002; Т. 63 2007, Т. 64 2012, Т. 65 2013). Т. 61 «Болгарський гайдуцький і революційний пісенний фольклор» («Български хайдушки и революционен песенен фолклор») (2001 р.), в укладанні якого взяли участь Ц. Романска, Л. Богданова, І. Живков, Р. Іванова, С. Стойкова, представляє 853 пісні, що не публікувалися раніше і були записані записані протягом 1968-1972 рр. в 280 населених пунктах Болгарії. Збірник поділено на дві частини: гайдуцькі пісні (638) і революційні пісні (215). До т. 62 «Фольклор з Сакару», частина І «Оповідний фольклор» («Фолклор от Сакар», ч. І «Разказен фолклор») (2002 р.), упорядкованого Є. Міцевою, ввійшли різні жанри прозового фольклору, записаного в одному з районів Південно-Східної Болгарії. В збірнику представлено 439 текстів, записаних от близько 200 інформаторів в 31 населеному пункті в 80-х рр. XX ст. Тексти поділено на дві групи – казкова і неказкова проза. До казкової прози ввійшли казки про тварин, чарівні казки, казки-легенди, гумористичні казки, анекдоти, жарти, кумулятивні казки. Серед неказкової прози представлені розповіді про життя і навколишній світ, зокрема про історичні події, походження топонімічних та інших назв, астрономію, гадання; про потойбічний світ, зокрема про святих і про демонів; про обрядові практики, вірування, уявлення, переказ змісту пісень. Упорядниця додала свої пояснення істоичної і етнографічної спрямованості, що сприяє глибшому розумінню представленого матеріалу, розробила покажчики – про населені пункти і записані в них тексти, про інформаторів, про місце наведених казок у Каталогі болгарських казок. В 2011 р. вийшла II частина т. 62 «Фольклор з Сакару» – «Пісні і інтсрументальні мелодії» («Песни и инструментални мелодии»), підготовлена Н. Рашковою, в якій опубліковано 1568 пісень різних жанрів і 105 інструментальних мелодій. Пісенна фольклорна традиція Східної частини Старої Планини грунтовно представлена в 63 т. «Народні пісні зі Східної частини Старої Планини» («Народни песни от Източното старопланиние») (2007 р.). До книги ввійшло 1100 творів у словесному і нотованому виглядах, класифіковані залежно від їх функціонального призначення в календарній і родинній обрядовості. Т. 64 «Народні пісні з Тракії» («Народни песни от Тракия») (2014), упорядниками якого стали Б. Ганева, Н. Кауфман, представляє тексти і ноти до 1752 пісень, записаних в різних місцях Південно-Східної Болгарії в кінці 60-х рр. XX ст. Т. 65 «Народні пісні зі Странджанського краю» («Народните песни от Странджански край») містить 1146 пісень і 6 інструментальних мелодій, зібрані Т. Тодоровим, Н. Кауфманом, Е. Стоїн, Ц. Йордановою. Збірник відкриває вступна стаття редактора тому Д. Кауфман, за нею описано історію створення цього видання. Збірник поділяється на дві частини, в яких представлено календарно-обрядові і родинно-обрядові пісні. В кінці наведено інтсрументальні мелодії, покажчик пісень і населених пунктів, де їх записали, а також, від кого їх записали.

Серія «Регіональні дослідження болгарського фольклору» («Регионални проучвания на

българския фолклор») – чотирьохтомне серійне видання, в кожному з томів якого досліджено фольклорну культуру окремого регіону Болгарії. Серія дає цілісне уявлення про стан фольклорної традиції і культури Болгарії. В першому томі «Від Тимока до Іскра» («От Тимок до Искър», 1989 р.), відповідальним редактором якого є Т. Тодоров, до якого ввійшли статті, виголошені на конференції в 1984 р. в м. Виршец, йдеться про різні форми, сторони й складові частини фольклорної культури Північно-Західної Болгарії. Значне місце приділено пісенному фольклору, зокрема лазарським пісням, і фольклорній неказковій прозі, зокрема етіологічним легендам. Окрім цього, описано обряди, маскарадні ігри, традиції весільного, поховального і поминального обрядів. Є описи надмогильних каменів, хліба, який печеться для обрядів поховання і поминання, чипрівських килимів, чипрівських виробів з золота. Описано особливості взаємовідношення між пісенним і інструментальним стилем в Північно-Західній Болгарії, замовляння і магічні дії. Звернуто увагу на тогочасний стан і розвиток польових досліджень у фольклористичній науці.

В другому томі – «Фольклорна традиція Слівенського краю» («Фолклорна традиция на Сливенския край») (1989 р.) – розглянуто епічну традицію, жниварські пісні, особливості переказів і вірувань, властивих цьому краю, музично-танцювальний фольклор, весняні обряди з танцями, дівчачі весняні ігри, фольклорну музику і її місце в святковому календарі, регіональні варіанти матеріальної фольклорної культури, знаки для маркування культурного простору, сакральні місця, традиційна вишивка, обрядовий хліб, архітектурна фольлорна спадщина досліджуваного регіону, пам'ятки, пов'язані з культом сонця, вірування, замовляння, гадання, передбачення, прогнозування дощу. Більшість розвідок було виголошено на науково-практичних конференціях з проблем збереження і розвитку фольклорної спадщини с Слівенському регіоні в 1981, 1982, 1983, 1985 рр.

В збірнику «Фольклорні традиції в Північно-Східній Болгарії» (т. 3, 1993 р.) є статті про казки, перекази, легенди і наратив як джерела фольклорної інформації, фольклорну обрядовість і звичаї і співвідношення між фольклорним обрядом і культурною ідентичністю, пластичні мотиви на кам'яних надгробних плитах в Північно-Східній Болгарії, національні символи на церковних дзвонах, вежах з годинниками, про функції фольклорних художніх ремесел в минулому, про міфілогічні персонажі, зокрема русалки, і особливості болгарської міфологічної системи, характеристики конфесійних і етнічних спільнот в Північно-Східній Болгарії. Основу видання склали доповіді, виголошені на конференції «Народні традиції Північно-Східної Болгарії» (м. Разград, 1990 р.).

У т. 4 «Північно-Західна Болгарія: спільноти, традиції, ідентичність» («Северозападна България: общности, традиции, идентичност» (2002 р.) представлено статті про етнічні і конфесійні спільноти, що жили і живуть цьому регіоні – чипровці, банатські болгари, болгари-католики, євреї, влахи, татари та ін., про різні форми вияву їх культури; розглянуто проблему їх ідентичності, культурні цінності і фольклорні традиції; зміни, що відбуваються у традиційній фольклорній культурі. До цього збірника ввійшли матеріали конференції «Культурна ідентичність і традиція в північно-західних болгарських землях» (вересень, 1999 р.).

Ще одним серійним виданням з фольклористики в Болгарії є збірник «Проблеми на българския фолклор» («Проблеми болгарського фольклору»). Перший том цього серійного видання вийшов в 1972 р. В ньому представлено доповіді з першого симпозіуму з проблем болгарського фольклору, що проходив в 1970 році в Софії. Збірник починається статтею П. Динекова, що присвячена розвитку болгарської фольклористики після Другої світової війни і основним проблемам, над якими працювали тогочасні фольклористи. Л. Богданова охарактеризувала стан дослідження болгарського юнацького епосу, Ст. Стойкова і А. Арнаудов – гайдуцькі пісні, С. Таринсбка – прозу, І. Качулев – інструментальну музику і інструменти, С. Генчев – голосіння, Р. Іванова – весільні пісні, А. Ілієва-Штирбанова класифікувала болгарський танцювальний фольклор, Р. Кацарова – перспективи фольклористичної науки, Р. Кацарова і Н. Кауфман – розвиток болгарської музичної фольклористики та ін. До другого тому під назвою «Фолклорът и народните традиции в съвременната национална култура» (1976 р.) ввійшли доповіді з Другого симпозіуму з проблем болгарського фольклору, що відбувся в 1973 році в Балчику, на якому було виголошено 28 доповідей, присвячені проблемам словесного і музичного фольклору, фольклорних традицій і звичаїв, які розглядалися в різних аспектах. Так, Т.Ів. Живков розглянув роль фольклористичної науки сьогодні і способи дослідження фольклору, виокремивши три основні напрямки: внутрішній розвиток фольклорного процесу, розвиток теорії і методології науки, вплив соціальних процесів і факторів. Б. Бенеш і Д. Тодоров описали роль традиційних фольклорних жанрів в національній культурі, Ст. Стойкова – розвиток і стан фольклору, Р. Ангелова-Георгієва, Т. Джиджев, І. Койнаков – фольклорні форми, Н. Шумада – функціональні зміни фольклор. Дослідження Ст. Генчева, Г. Данчева, А. Калоянова, К. Динчева, Е. Міцевої, Е. Колевої присвячені регіональним дослідженням фольклору і народних традицій. Значна частина доповідей присвячена фольклору і народним традиціям Добруджі (Д. Тодоров, Е. Стоїн, А. Ілієва, Н. Кауфман, М. Букурештлієв, Л. Дуков, М. Василева, Г. Михайлова). Третій том «Фолклор и общество» (1977 р.) презентує доповіді з Третього національного симпозіуму з проблем болгарського фольклору, що відбувся в 1975 р. в Кюстендилі. До збірника ввійшло 34 доповіді, тематику яких можна окреслити так: фольклор і історична доля болгарського народу (стаття П. Динекова), фольклор і культурні зміни (Ст. Стойкова), соціологічні аспекти фольклору (Т.Ів. Живков), Фольклор і болгарське суспільство в 19 ст. (Й. Холевич), варіативність у фольклорі – соціальні і естетичні аспекти (Л. Парпулова), формотворча роль соціально-побутових факторів і переосмислення фольклорних танців (А. Ілієва), тенденції пізнього розвитку болгарської балади (Ст. Бояджієва), ізоляція в болгарських чарівних казках (Й. Коцева), виконавець і глядач болгар-

ського фольклору (Р. Ангелова-Георгієва), суспільні основи музичної творчості (Ст. Джуджев). До четвертого і п'ятого томів серійного видання «Проблеми на българския фолклор» ввійшли матеріали IV симпозіуму з проблем болгарського фольклору, проведеного 8-10 червня 1977 р. в Смоляні, на якому було виголошено 46 доповідей. Четвертий том – «Фолклор, език и народна съдба» (1979) – охопив таку проблематику: мова і доля народу (П. Динеков), етнолінгвістичні аспекти фольклору (Т. Ів. Живков), семантика речей в патріархальному світі болгарина (Г. Михайлова), типологія матеріальної культури в обряді (Л. Міков), записування ритму фольклорних пісень (Т. Джиджев). Значна кількість досліджень присвячена родопському фольклору, особливостям його пісень, прозових текстів, музики, голосінь. Так, Р. Ангелова-Георгієва охарактеризувала особливості пісенного і оповідного фольклору, Ф. Черенев – роль родопського фольклору як чинника, що протистояв спробам асиміляції, І. Манолов – західнородопський музичний фольклор, Н. Кауфман – музичний фольклор малоазійських, бесарабських і банатських болгар. До п'ятого тому – «Език и поетика на българския фолклор» (1980) – ввійшли доповіді, присвячені особливостям мови фольклорних творів різних жанрів, їх поетиці. Наприклад, у розвідці Д. Тодорова і М. Младенова йдеться про текстологічні проблеми фольклорної прози, Е. Трифонової – про маскарадний гротеск в казках, М. Младенова – про мову замовлянь, Р. Кордовської – про комічне в казках про тварин, Д. Вакарельської – про рідкісні і застрарілі слова в епосі, К. Динчева – про поетику пісень, Р. Іванової – про мову весільних пісень, Св. Петкової – про види вступів в міфологічних піснях, Й. Коцевої – про мовне табу в пісенному і прозовому фольклорі. Фольклорний словесний образ в літературному контексті досліджував Й. Холевич, проблеми перекладу прозових фольклорних текстів – Д. Добрева, двомовність як композиційний принцип чарівної казки – Л. Парпулова. До шостого тому «Фольклор і історія» (1982) ввійшло 42 доповіді, виголошені на V національному симпозіумі з проблем болгарського фольклору (Ямбол, 19-21 квітня 1979 р.), більшість з яких присвячені дослідженню і стану фольклорної поетичної творчості Ямбольського регіону. Так, наприклад, П. Динеков присвятив свою статтю міфові і сторії в фольклорі, Б. Путилов, Т. Живков – фольклорній історії, Т. Тодоров розробив періодизацію фольклорних музичних творів, І. Рачева, А. Ілієва – історичну типологію музичного і танцювального начала в болгарському фольклорі, Д. Кауфман описав розвиток інструментальної фольклорної музики, Й. Коцева прослідкувала зв'язок історичної дійсності з народною казкою, Й. Холевич – розглянула проблему літературної реставрації фольклорного факту. Сьомий том серійного видання «Сміх у фольклорі» (1987) представляє доповіді, прочитані на черговому симпозіумі в Габрово в червні 1982 р. 46 доповідей присвячено дослідженню сміху в різних фольклорних жанрах і формах: сміх в літературі і фольклорі (П. Динеков), фольклор і короткі сатиричні жанри (Р. Ралін), мелодика болгарських гумористичних пісень (Н. Кауфман), комічні образи і ситуації в болгарських гайдуцьких піснях (Ст. Стойкова), комічне в баладах (Ст. Бояджієва), смішне в породільній обрядовості (Г. Краєв), великодня маскарадна святковість (Л. Міков), сміх в локальній фольклорній традиції (К. Динчев), регіональні відмінності в фольклорній культурі, відображені в анекдотах (Д. Добрева). До восьмого тому – «Болгарський фольклор в слов»янській традиції» (1991) – і до дев'ятого тому – «Фольклор в сучасному світі» (1991) – ввійшли 90 доповідей, що прозвучали на симпозіумі, проведеному в 1985 р. в Монтані. У восьмому томі розвідки стосуються фольклорних явищ в загальнослов»янському і балканському контексті, тут можна прочитати про балканський субстратний етномузичний феномен і його значення в формуванні болгарської традиційної музичної системи (І. Манолов), епічного героя в фольклорі південнослов»янських народів (Р. Іванова), типологізацію атропоморфних атрибутів у весняно-літній обрядовості слов»янських народів (Л. Міков), взаємні загальнобалканські впливи в області надмогильної кам»яної пластики (І. Любенова). В наступному томі розглянуто иакі теми, як фольклор і сучасне суспільство (Т. Тодоров), деякі спостереження над ставленням до фольклору його носіїв в наш час (В. Демірев), деякі сучасні форми побутуваня фольклору (Е. Томова), трансформаційні процеси в структурі казки під час її переходу від фольклору до літератури (І. Ковачева), проблеми сучасної сценічної адаптації фольклору (Ж. Йорданова), фольклр і навчання (К. Динчев), фестивалі народної творчості як сучасна форма збереження і розвитку фольклору (Е. Стоїн). В десятому томі «Фолклор – идентичност – съвременност» (2005) представлено доповіді з симпозіуму з фольклористики, що проводився в 2002 році в Софії. Збірник складається з трьох частин, першою з яких є «Фольклор в сучасному світі – динаміка і культурне різноманіття», в якій розглядаються як сучасні фольклорні явища (наприклад, стаття Т. Джиджева стосується фольклору як засобу спілкування між людьми, Д. Айдачича – славістичної фольклористики в інтернеті, Ст. Станоева – колекцій анекдотів в інтернеті, Н. Рашкової – сучасних шаманських практик в міському середовищі, С. Лозанової – залежності «фольклорна традиція – національна ідентичність» в сучасному болгарському мистецтві, Е. Атанасової – способів вираження молоді в публічному просторі Болгарії та ін.), так сучасні виконавчі практики в фольклорі (Р. Братанова дослідила виконавчий стиль і художню ідентичність, А. Георгієва – сни як орієнтир для поведінки, Д. Іванова, Е. Гринчарова – фольклорну танцювальну традицію сьогодні, В. Георгієва-Козарева у співавторстві з Т. Цанковою – габровський карнавал), і фольклор і професійне мистецтво (про фольклор як професійне мистецтво і болгарський багатоголосий спів йдеться у розвідці Д. Христової, про творчість однієї вишивальниці написала І. Станоева, про виміри фольклору у творчості пловдивських художиків-монументалістів йдеться у Д. Чулової, про традиційний болгарський танцювальний фольклор і його сучасну сценічну інтерпретацію – у статті В. Герлімова). Друга частина – «Фольклорні традиції в Південносхідній

Європі» – містить розвідки про шопське багатоголосся (Д. Кауфман), про місце шопського двоголосся з Елінпелінського краю в традиції багатоголосся Балкан (Р. Драганової), про символ місяця в болгарських піснях, що виконувалися на вечорницях (Б. Ганева), про свідчення про традиційну культуру болгарських земель у записах французьких мандрівників (К. Панайотова). Третя частина – «Фольклор і ідентичність» – містить три підрозділи «Спадщина, пам'ять, ідентичність», «Суспільство і ідентичність», «Фольклор, регіональні традиції, культурна спадщина». До неї ввійшли статті про фольклоризацію і ідентичність (Р. Стателової), конструювання спадщини і реконструювання ідентичності (І. Бокової), механізми вибудовування і підтримання пам'яті спільноти у змішаних шлюбах (В. Ганевої-Райчевої), змінні ідентичності (М. Елчинової), свята і ідентичність поляків у Болгарії (К. Михайлової), фольклорні мотиви у габрівському різьбярстві доби Відродження (Ю. Шулекової) та ін.

Висновки і пропозиції. Таким чином, болгарські фольклористичні видання – «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор» – є багатотомними серійними збірниками, в яких і до сьогодні продовжують видаватися розвідки, присвячені різноматній проблематиці болгарської фольклористичної науки. Відтак, оскільки описані описані збірники є продовжуваними виданнями, вони можуть ставати об'єктом дослідження і надалі в розвідках як болгарських, так і українських вчених.

Огиенко И.С.
Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии
имени М.Т. Рыльского
Национальной академии наук Украины

БОЛГАРСКИЕ СЕРИЙНЫЕ ФОЛЬКЛОРИСТИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ: ТЕМАТИКА И ПРОБЛЕМАТИКА

Аннотация
В статье сделан обзор болгарских фольклористических изданий – многотомных серийных сборников «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор». Представлено характеристику изданий, кратко описано историю их основания, рассмотрено тематику и проблематику сборников.
Ключевые слова: фольклористика, этнология, «Сборник за народни умотворения и народопис», «Регионални проучвания на българския фолклор», «Проблеми на българския фолклор».

Ogiyenko I.S.
M.T. Rylskyy Institute of Art, Folklore Studies and Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

BULGARIAN FOLKLORE SERIAL PUBLICATION: THEMES AND PROBLEMS

Summary
The article reviews the Bulgarian folkloristic publications – multi-series collections «Sbornik za narodni umotvorenyya i narodopys», «Rehyonalny prouchvanyya na bylgarskiya folklor», «Problemi na bylharskiya folklor». The characteristics of publications are presentated, the history of their foundation is describes, the themes and problems are described.
Keywords: folklore, ethnology, «Sbornik za narodni umotvorenyya i narodopys», «Rehyonalny prouchvanyya na bylgarskiya folklor», «Problemi na bylharskiya folklor».

УДК 811.11-81'367.7

СТРУКТУРА СКЛАДНОСУРЯДНИХ РОЗПОВІДНИХ РЕЧЕНЬ В СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМАХ

Оробінська Р.В.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

В статті представлено результати дослідження структурних особливостей розповідних складносурядних речень, вербалізованих у діалогічному мовленні персонажів сучасного німецького кіно. Речення розглядається як вербальний засіб вираження інформації, що слугує комунікативним інтересам мовця, але, водночас, підкоряється законам мовної системи. У роботі визначено структурно-семантичні моделі розповідних складносурядних німецьких речень, якими послуговуються персонажі німецьких фільмів. Одним із завдань дослідження є визначення впливу змін у структурі речення на зміст висловлювання.
Ключові слова: розповідне речення, складносурядне речення, структура речення, підмет, присудок, сполучник.

Постановка проблеми. Антропоцентрична спрямованість сучасної науки знайшла своє відображення у лінгвістиці. Увага вчених спрямована на мовні одиниці, які слугують вербальним засобом вираження інформації в процесі спілкування. У світлі цього найбільш актуальним об'єктом сучасних лінгвістичних досліджень є речення, норми структурного вираження якого закріплено в правилах класичної граматики.

Аналіз останніх досліджень. Особливості структурної будови складносурядних речень висвітлено в класичних граматиках німецької мови вчених країн СНД (Б.О. Абрамов, В.Г. Адмоні, О.І. Москальська, та ін.), а також німецькомовних країн (Г. Вайнріх, Х.-В. Еромс, Й. Ріс, В. Шмідт). Ці синтаксичні одиниці були об'єктом окремих досліджень К. Бібер, У. Браузе, Д. Бюринг, Д. Клемент, А.М. Приходька тощо. Особливості реалізації цих речень у розмовному мовленні вивчали, зокрема, М.В. Глаголєв, В.Д. Дєвкін, О.А. Кострова, Л.М. Михайлов, Й. Швіталла та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перетворюючись на інструмент комунікативної взаємодії, у розмовному мовленні речення може реалізувати себе на основі складних та простих мовних структур, які мовець обирає залежно від своїх комунікативних намірів. Зважаючи на це, структура та зміст мовних одиниць може змінюватись у порівнянні з нормами, закріпленими правилами класичної граматики.

Формулювання цілей статті. *Метою* статті є дослідження особливостей структурної будови складносурядних розповідних речень у персонажному діалозі сучасних німецьких художніх фільмів.

Постановка завдання. *Завдання* дослідження полягає у встановленні та інтерпретації способів синтаксичної реалізації складносурядних речень у мовленні персонажів сучасного німецького кіно.

Об'єктом дослідження є складносурядні розповідні речення німецької мови; предметом – особливості їхньої структурної будови та змісту в мовленні персонажів німецьких художніх фільмів.

Матеріалом дослідження слугують 234 складносурядні речення, відібрані для аналізу з діалогів персонажів сучасних німецьких художніх фільмів: Good bye, Lenin!; Mondscheinkinder; Sophie Scholl – Die letzten Tage; Wer früher stirbt, ist länger tot; Die Welle.

Актуальність статті полягає в тому, що проблематика досліджуваного в ній питання знаходиться у межах сучасних лінгвістичних студій і присвячена вивченню особливостей реалізації мовних одиниць у процесі комунікації.

Наукова новизна роботи полягає у встановленні можливих способів реалізації структур складносурядних розповідних речень, які використовуються німцями в розмовному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Складні речення є формою дискурсивного мислення [4, с. 168]. Суперпредикативна структура складного речення вживається в якості мовного засобу для позначення комплексного висловлювання, які вербалізують повідомлення з розгалуженою системою інформаційного вираження [4, с. 168]. Складні речення – це мовні одиниці, до складу яких входить два або більше простих речень. *«Zusammengesetzte Sätze bestehen aus zwei oder mehreren Teilsätzen. Die Teilsätze haben entweder Hauptsatzform oder Nebensatzform; man sagt auch Teilsatz ist entweder Hauptsatz oder Nebensatz»* [6, с. 55].

Складні речення є засобом вербального вираження складної комунікативної інформації. Складна синтаксична форма складного речення та кілька логічно пов'язаних між собою ситуацій, реалізованих у ньому, проте не вказують на специфіку комунікативного вираження цих мовних одиниць. Будь-яку інформацію можна представити за допомогою простих речень: *«Man muss keine komplexen Sätze bilden. Verständigung ist auch ausschließlich mit einfachen Sätzen möglich»* [7, с. 180]. Ці умови реалізуються і в діалозі. Для вираження вербального змісту повідомлення, певне число фактів у якому перебувають в тісному зв'язку між собою, мовці схильні використовувати кілька простих речень.

Doktor: *Er hat ein neues Melanon. Das bespreche ich mit deiner Mutter.*

Lisa: *Ich weiß doch sowieso alles* (Mondscheinkinder 00:02).

Намагаючись повідомити дівчинці два факти об'єктивної дійсності: що її брат вже отримав необхідний для нього препарат (*Er hat ein neues Melanon*) та те, що це він вже обговорив з їхньою мамою (*Das bespreche ich mit deiner Mutter*), лікар використовує два прості речення, одне з яких містить інформацію про суть повідомлення, а інше – вказує на роль індивіда у змісті речення.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Семантична залежність речень дозволяє сформулювати цілісне вербальне повідомлення за допомогою складносурядного: *Er hat ein neues Melanon und das bespreche ich mit deiner Mutter.*або складнопідрядного: *Ich bespreche mit deiner Mutter, dass er ein neues Melanon hat.* Але мовець обрав два прості речення. Цей приклад свідчить про спрямованість до спрощення синтаксичного вираження мовних одиниць у діалогічному мовленні німців [1, с. 5; 3, с. 149 – 151; 8, с. 131]. Мовці намагаються спростити структуру речень, які використовують для вираження певної інформації: *Wahrscheinlich wird vielen einleuchten, dass Gesprochenes weniger komplex und weniger hypotaktisch gestaltet ist als Geschriebenes* [8, с. 131].

Кількісні підрахунки, проведені відносно частотності вживання складних речень у мовленні персонажів німецьких художніх фільмів, підтверджують цю думку. З 16 250 речень, відібраних для аналізу, таких, що поєднують у своєму складі більше одного предикативного центру 857 одиниць (7,7%), всі інші є простими або еліптичними. Частина складносурядних речень – 28% (233 речення) від загальної кількості складних. Підрахунки засвідчують, що у живому мовленні німці уникають вживати складносурядні речення на позначення своїх висловлювань, але незначна кількість виявлених мовних одиниць дозволяє визначити структурно-семантичні особливості вираження в діалогічному мовленні німецьких художніх фільмів.

Складносурядне речення у формально-граматичному аспекті розглядається як біпредикативне утворення, між частинами-сегментами (кон'юнктами) якого встановлюється координативний зв'язок. Поняття «кон'юнкт» ... корелюється з одним простим реченням, яке здатне вживатися без формально-семантичної підтримки іншої синтаксичної одиниці» [5, с. 9]. Поєднання кількох рівноправних кон'юнктів утворює ланцюг самостійних речень, характерною ознакою кожного з яких є наявність власного предикативного центру: P1 (*k2*) P2 ((*k3*) P3), де P – один предикативний центр, що виражається у вигляді одного простого речення, а (*k*) – кон'юнкт (сполучник сурядності) який факультативно вживається у реченні та є засобом поєднання простих речень у складному.

Предикативне словосполучення утворюється у результаті поєднання підмета і присудка: P = N + V [162, с. 273], де N – підмет, що виражений іменною частиною мови, а V – присудок. Структурна модель складносурядних речень перетворюється на:

[N1 + V1] *k2* [N2+ V2] – *Ich lese ein Buch und du machst die Hausaufgabe*; або: [N1 + V1] (*k2*) [N2+ V2] (*k3*) [N3 + V3] – *Ich lese ein Buch, du machst die Hausaufgabe und unsere Mutter kocht die Suppe.*

Кожне просте речення у складі такої поліпредикативної структури є синтаксично самостійним. Цілісне інформаційне повідомлення вони реалізують шляхом сполучникового поєднання. Сполучники визначають інформаційний зв'язок двох речень та ідентифікують зміст складного речення.

Залежно від характеру смислових відношень між простими реченнями розрізняють чотири види сурядного зв'язку: *поєднувальний, роз'єднувальний, протиставний* та *причинно-наслідковий* [2, с. 330]. Матеріал дослідження показав відсутність складносурядних речень, реалізованих на основі роз'єднувального та причинно-наслідкового зв'язку простих у їхньому складі. Тому ми не аналізуємо ці два види речень.

Поєднувальний зв'язок притаманний реченням, що виражають паралельно існуючі, але змістовно пов'язані між собою факти. Прості речення у складносурядному пов'язані за допомогою поєднувальних сполучників: **und**, **sowohl... als auch.**: *Vielleicht hat sie ihrem Papa vorgelesen und der fand's klasse* (Wer früher stirbt ist länger tot, 00:08). Прості речення реалізують повідомлення, яке репрезентує кілька фактів об'єктивної дійсності, що вербалізують складну комунікативну ситуацію, цілісне представлення якої є пріоритетним завданням для мовця.

Засобом вираження *протиставного* зв'язку у мовленні слугують сполучники **aber, oder та sondern**: *Mehr habe ich nicht aber ich will ihn haben* (Im Juli 00:09). Два самостійні речення виражають інформацію, яка розділяє зміст складного на дві частини, що змістовно протиставляються одна одній.

Реалізація складних речень у мовленні може відбуватись таким чином, що прості речення у складносурядному можуть набувати різної структурної складності, реалізуючись на основі двоскладових та еліптичних мовних структур. Тому модель [N1 + V1] *K2* [N2+ V2] у мовленні може змінюватись:

– [N1] *K2* [N2 + V2]: *Die Leute, aber ich mache das nicht* – першу частину складносурядного речення виражено еліптично і представлено тільки підметом. У мовленні: *Verantwortung, klar, aber ich mein das doch anders* (Die Welle 00:12).

Зміст таких речень полягає у погодженні з висловленою вище інформацією – у першому реченні та розширенням її додатковими фактами, що містять власну думку мовця – у другому. Наприклад:

Mona: *Es geht darum das wir mit unserer Geschichte eine bestimmte Verantwortung haben.*

Junge: *Ja, Verantwortung klar, aber ich mein das weiß doch jeder.*

(Die Welle, 00:12)

Погоджуючись з висловлювання попереднього співрозмовника, мовець, проте, доповнює зміст його висловлювання додатковою інформацією.

Подібною за структурно-семантичними характеристиками є модель.

P *k2* [N2+ V2]: *Nein aber ich mache das nicht* – структура одного простого речення замінюється часткою, зміст якої направлено на підтвердження / заперечення інформації, отриманої раніше, друга частина таких речень має типову для простого речення синтаксичну будову. У мовленні: *Ja und deswegen bringe ich auch den Text etwas zeitgemäßer* (Die Welle 00:04). Вживаючи їх у діалозі, мовці мають змогу підтвердити або спростувати певну інформацію та доповнити її. Наприклад:

Karo: *Dennis, du wolltest doch die Kapitalismuskritik aus dem Stück auf die Globalisierung heute übertragen.*

Ferdi: *Ja und deswegen bringe ich auch den Text etwas zeitgemäßer.*

(Welle, 00:04)

Вживаючи складносурядне речення, що складається з еліптизованої частини, вираженої часткою, та простого речення, мовець висловлює своє відношення до раніше реалізованого повідомлення, а також доповнює його зміст поясненням своєї точки зору.

– [N1 + V1] *k2* [V2 (E2)]: *Das Mädchen macht die Hausaufgabe und spricht per Telefon* – структура другого простого речення порушується. Мовець не називає особи дії та імпліцитно спирається на суб'єкт, вказаний у першому реченні. У мовленні: *Der Spasti sitzt den ganzen Tag am Bahnhof und schreibt in so 'n Buch* (Sophie Scholl – Die letzten Tage, 00:03).

В обох частинах складносурядного речення мовець говорить про одного й того ж самого суб'єкта дії. Уникаючи повторів, комунікант не називає в другому реченні людину, про яку говорить. Зміст речення не змінюється.

– [N1 + V1] *K2* [N2]: *Das Madchen macht die Hausaufgabe und Peter auch* – в другому реченні опущено дієслівну зв'язку, яка не володіє жодним комунікативним змістом. У мовленні: *Alle Kinder dürfen in die Schule, aber ich nicht* (Mondscheinkinder 00:10).

Відсутність дієслова-присудка не впливає на зміст речення, оскільки він імпліцитно відтворюється з контексту попереднього висловлювання.

– [N1 + V1] *K2* E: *Das Mädchen liest Bücher und Zeitschriften* – друга частина речення має непредикативну будову. Імпліцитно такі речення будуються на синтаксичній основі попереднього простого речення, що входить до структури складносурядного. У мовленні: *Sie war eine hervorragende Pädagogin und ein hervorragender Mensch* (Good bye, Lenin, 00:31).

Вживаючи у другому реченні тільки ті елементи, які репрезентують інформаційну новизну, мовці економлять мовний простір.

– [E1] *K2* [E2]: *Das Buch und die Zeitung* – такі є поєднанням двох еліптичних речень у межах одного складносурядного. У мовленні: *Erst die Anzeige und jetzt das hier* (Sophie Scholl – Die letzten Tage, 00:14).

Скорочення структури речень не впливає на їхній зміст. Наприклад:

Mutter: *Was hast du denn gemacht? Erst die Anzeige und jetzt das hier.*

Katharina: *Ich muss mich beeilen* (Sophie Scholl – Die letzten Tage, 00:14).

Співрозмовники однаково обізнані з темою розмови, тому вживають тільки інформаційно важливі елементи, уникаючи допоміжних засобів.

– [N1+V1] [N2+V2]: *Das Mädchen liest Bücher, sie ist sehr klug* – речення поєднуються за допомогою безсполучникового зв'язку. У мовленні:

Ich hab in Berlin studiert, ich habe fünf Jahre im letzten Haus gelebt in Kreuzberg (Die Welle 00:02).

У наведеному прикладі представлено події, що відбуваються з однією людиною в минулому. Ці події доповнюють одна одну і глибше розкривають загальну сутність повідомленої інформації, тому між ними можна поставити сполучник *und* як засіб вираження поєднувального зв'язку.

Висновки з даного дослідження. Отже, складносурядні речення є одним з інструментів вираження комунікативних намірів персонажів у німецьких художніх фільмах, але вони не є основним інструментом комунікативної взаємодії мовців. У персонажному діалозі ці речення реалізуються за допомогою не лише поєднаних між собою двоскладних простих речень, але можуть містити також еліптичні структури. Звуження компонентного складу одного з простих речень при двоскладності іншого є наслідком бажання мовця надати змістові висловлювання експресивності.

Список літератури:

1. Глаголев Н.В. Языковая экономия и языковая избыточность в синтаксисе разговорной речи: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04. «Германские языки (немецкий язык)» / Н.В. Глаголєв. – М., 1967. – 20 с.
2. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке / Е.В. Гулыга. – М.: Высшая школа, 1971. – 206 с.
3. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь. Синтаксис и лексика / В.Д. Девкин. – М.: «Международные отношения», 1979. – 254 с.
4. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка: [уч. пос. для студентов] / О.А. Кострова. – М. «Флинта», 2004. – 238 с.
5. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: синтактика, семантика, прагматика: автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / А.М. Приходько. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. – 35 с.
6. Boettcher W. Grammatik verstehen / W. Boettcher. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009. – 203 S.
7. Engel U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache / U. Engel. – Berlin: E. Schmidt, 2009. – 309 S.
8. Schwitalla J. Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung / J. Schwitalla. – . – Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co, 2006. – 222 S.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Good bye, Lenin! (Spielfilm), Deutschland: Wolfgang Becker. – Produktion: X Filme / WDR / ARTE, 2003. – 120 Min.
2. Mondscheinkinder (Spielfilm), Regie: Manuela Stacke. – Deutschland: Mathias Film Luna Film, 2006 – 87 Min.
3. Sophie Scholl – Die letzten Tage (Spielfilm), Regie: Marc Rothemund. – Deutschland: Goldkind Filmproduktion GmbH & Co. KG (München), Broth Film (München); in Co-Produktion mit: Bayerischer Rundfunk (BR) (München), Bayerischer Rundfunk (BR) / Arte (München), Südwestrundfunk (SWR) (Stuttgart), Arte Deutschland TV GmbH, Baden-Baden, 2005. – 116 Min.
4. Wer früher stirbt, ist länger tot (Spielfilm), Regie: Marcus Hausham Rosenmüller. – Deutschland: Roxy-Film Farbe, 2006. – 102 Min.
5. Die Welle (Spielfilm), Regie: Dennis Gansel. – Deutschland: Rat Pack Filmproduktion GmbH, Constantin Film Produktion, 2008. – 107 Min.

Оробинская Р.В.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

СТРУКТУРА СЛОЖНОСОЧИНЕННЫХ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ НЕМЕЦКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФИЛЬМАХ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования структурных особенностей повествовательных сложносочиненных предложений, вербализованных в диалогической речи персонажей современного немецкого кино. Предложение рассматривается как вербальное средство выражения информации, которое служит коммуникативным интересам говорящего, но, в то же время, подчиняется законам языковой системы. В работе определены структурно-семантические модели повествовательных сложносочиненных немецких предложений, которыми пользуются персонажи немецких фильмов. Одной из задач исследования является определение влияния изменений в структуре предложения на содержание высказывания.
Ключевые слова: повествовательное предложение, сложносочиненное предлодение, структура предлодження, подлежащее, сказуемое, союз.

Orobinska R.W.
Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University

THE STRUCTURE OF COMPOUND NARRATIVE SENTENCES IN THE MODERN GERMAN ART FILMS

Summary
The article presents results of a studying of structural features of narrative compound sentences verbalized in dialogical speech of characters of modern German films. The sentence is considered as a means of expressing verbal information serving as a communication partner of the speaker, but at the same time obeying the laws of language system. The paper identified structural and semantic models of German narrative compound sentences narrative sentences that use characters of German films. One of the tasks of study is to determine the influence of changes in the structure of the sentence on the content of the utterance.
Keywords: declarative sentence, compound sentence, structure of sentence, subject, predicate, conjunction.

UDC 81'1

LANGUAGE AS A DISSEMINATOR AND CARRIER OF KNOWLEDGE

Slabouz V.V.
State Higher Educational Institution
«Donbas State Pedagogical University»

In the article it is analyzed the problem of the role of language as a disseminator and carrier of knowledge of man. In the article it is also presented the definition of knowledge, the types of the acquired knowledge are clarified, it is proved the existence of ethnic language, it is uncovered the role of language in the process of transferring and mastering the knowledge. The author presents the ideas concerning the accumulation of the information in language and its units, and also its transmission to each new language individual of the given ethnos.
Keywords: language, knowledge, ethnic language, process of transferring and mastering language, language individual.

The formulation of the problem. The selection of man out of the aggregate of the living is expressed in his innate and inherent inclination to social life. This expression is in the form of the process that occurs continuously: it is realized insofar as in its realization each individual takes place. The form of the realization is the process of the absorption by human society of each newborn man and transmission to him such properties that allow him to exist and function as a full member of society. The process of transformation of man natural to man social with the transmission to him all the necessary skills for society is called socialization. One of the basic components of the process of socialization of man can be viewed upon the process of the accumulation in his mind the basic knowledge that allows man to orient in nature and society, to understand others and be understood by others.

The relevance and the main aim of the article. The relevance of the article is caused and supported by the fact that mastering the native language, which is in the process of socialization of the individual, leads to the assimilation and assignment of huge in volume and diverse in quality knowledge that is stored in the units of the given language and is associated with them. Science cannot but be interested in studying the ways and means for thorough increasing the vocabulary of a speech individual.

The analysis of the recent investigations and publications. The works by such famous scholars as M. Heidegger, W. von Humboldt, L. Vaysberher, K. Marx and others are devoted to the stated linguophilosophical problem.

The unsolved aspects of the problem. Achieving this aim involves solving the following tasks: 1) to give the definition of knowledge; 2) to ascertain the types of acquired knowledge; 3) to prove the existence of ethnic language; 4) to reveal the role of language in the dissemination and assimilation of knowledge.

The basic material presentation. The importance of language for the preservation and dissemination of knowledge has not been in doubt since the ancient times. Striking evidence of this fact is a variety of paremias and phraseologisms, which have fixed the human attitude to learning as a means of existence of man (*Live and learn*) and his intellectual development *(Learning is the eye of the mind*), have defined the difficulties that appear while learning (*Train hard, fight easy*), have drawn people's attention to the importance of communication to transfer knowledge (*It is pleasant to speak with a clever man*). The given examples fixed in the dictionary compiled by V. Dal have a great number of equivalents in other languages and ethnic culture. The thorough comparative and contrastive analysis of the paremias and phraseologisms that have fixed the man's attitude to the dissemination of knowledge will certainly help to reveal the facts both of versatile, universal nature and some individual thoughts that have cultural significance only for certain ethnos. But let us leave this area to the specialists-phraseologists and start viewing and analyzing the functions of language and speech which, in our opinion, are the basic ones in the process of the dissemination of knowledge.

The process of transformation of homo nātūrālis (a human natural) onto homo sociālis (a human public) with the transfer of the necessary qualities for society is called socialization. As one of the main components of the process of men's socialization it can be seen the process of the accumulation in their consciousness basic knowledge that allows people to orient themselves in nature and society, to understand others and be understood by others. Concerning the individual knowledge can be considered as a unity of the informational units, which the human brains possess, a unity that is which is capable of self-organization, provides perception, understanding, evaluation, preservation, transformation, generation and transmission of information and determines all the individual's activities. Knowledge is information availability of the brains, in this regard, the process of the formation and reformation of knowledge is in the course of the whole life of the individual.

Consciousness of a newborn as proven by modern medicine initially contains certain information necessary for man to exercise his life activity and basic acts of behavior. This statement contradicts the thesis of the medieval science that there is nothing in mind but everything contains only in feelings, it also contradicts the opinion of John Locke about the complete impossibility of any pre-experienced knowledge. Meanwhile, if to emphasize not on the individual but on the tribal man, «all-man», according to V. Losskiy [6, p. 34], the problem that interests us, is clarified to the obvious. In particular, in this perspective, man appears as a form of

the existence of the humanity: the humanity carries out its being through individuals who endlessly follow each other, who can be comparable to the cells of the body. Like any single cell, man from the very birth has some background information, which allows him to carry out his mission. This information forms innate knowledge of man. At the level of innate knowledge, man does not differ from animals. Innate knowledge is opposed to other types of knowledge as with this knowledge man is born, any other type of knowledge, which is a part of the mental baggage, is acquired by man in the process of his life activity, i.e. it is acquired.

The acquired knowledge is divided into several types. The knowledge of the first type is the reflection of the experience of the practical activity and the experience of the interaction of man with nature and society. Any sensual knowledge can be acquired by consciousness only in the form of some specific information, and the information can be presented in man only in the form of the informational units or language units of thinking. The first type knowledge despite the fact that it is stipulated by the practical activity becomes a property of consciousness with the help of language. Such a type of knowledge is common for man and animals but the man's sensual and activity way of gaining the knowledge differs from animals'.

The acquired knowledge of the second type is the data received from the oral and written texts by means of the process of comprehension. Its essence is, in our opinion, in the fact that under the speech influence the individual receives the information at the expense that from the dark area of consciousness into the light one the semantic «clusters» raise, and in it they are definitely organized or formed. The acquired informational chains are isomorphic to the speech work, which is perceived, because they are of theme-rheme nature and are built on the principles of predication. The received informational chains are assessed from the point of view of novelty and significance, and then are fixed in consciousness in the form of new information or erased as those, which are not interesting for a language individual.

The third type of the acquired knowledge is new data obtained by the individual as a result of his thinking. It allows the individual to go beyond the immediate sensual reflection and to gain knowledge about such subjects and objects, properties and relations that cannot be perceived by man directly.

At last, the fourth type of the acquired knowledge is the data which the individual receive in the process of mastering the native language that a child accumulates as one of the means of communication in the period of socialization. To master something it is necessary that «something» should exist as an ethnic language.

Moreover, does the ethnic language exist? The question is put purposefully as in the literature on the problem the thought of conditionality of the mentioned term has been repeatedly spoken out. First, let us remember I. O. Baudouin de Courtenay who shared this thought and wrote, «Language exists only in the individual mind, only in souls, only in psychics of the individuals who are the concrete language society. Language tribal and national is a pure abstraction, generalizing construction created from the really existed individual languages» [4, p. 71], or, «First of all language exists in the souls human. If all of us here present kept silent, if there were absolute silence here in the hall, would the human language in general and the Russian language in particular stop existing? There would be nothing for it to exist as it is not really as a whole. However, there exist the individual languages as continually existing wholes. And it is they that exist in our souls irrespective of the fact whether we speak or not» [2, p. 130]. The same way O. O. Shakhmatov treated this issue, «The language of each individual has its real being. The language of the village, city, region, nation appears to be a certain scientific fiction, an average conclusion of a certain number of individual languages» [7, p. 7], and some other linguists. But, on the other side, when I. O. Baudouin de Courtenay points, «Each language can be introduced into any healthy human head» [3, c. 139], or O. O. Shakhmatov titles one of his works «On History of Sound of the Russian Language», or an ordinary man speaks of his desire to learn a foreign language, it is very difficult to escape the impression that the word «language» means «scientific fiction» or «pure abstraction». What way to use to reconcile the obvious truth of I. O. Baudouin de Courtenay, O. O. Shakhmatov and others, on the one hand, and the equally obvious reality of existence of the Ukrainian, Russian and other languages that are spoken by the people? In our opinion, the solution of this problem can be based on the correlation of man and the humanity. Really, if any individual can be viewed as a form of existence and one of the manifestations of the humanity, so the ethnic language can be considered as one of the forms of manifestations of the humanity, a somatic cell of the whole ethnic body. Everything that is characteristic of each ethnic man is a property of the whole ethnos, although the opposite is wrong. Out of the above-mentioned goes that the reality of the individual language, in which no one ever doubts, at the same time witnesses the reality of the ethnic language. The ethnic language exists as an essence, divided among separate ethnic individuals. From this point of view the given above the quotes by I. O. Baudouin de Courtenay and O. O. Shakhmatov seem too categorical. The ethnic language is as real as the individual language, only it is introduced in the other form. Moreover, the individual language of every man can be appreciated as one of the manifestations of the ethnic language. The existence of the ethnic language in the form of the distributed among the language individuals the individual languages defines the range of its distinct properties, such as the ability to ensure the temporal continuity and spatial boundaries of ethnicity, the ability to allocate, accumulate in the meanings of its units and to assign each member of the ethnos the most valuable elements of sensory, mental and activity experience of the previous generations and a number of others. All this makes the ethnic language the important ethnogenic factor. E. Benveniste emphasized, «In the world there is only a man with language, a man who speaks with another man, and language, thus, necessarily belongs to the very determination of man» [1, p. 293].

Thus, when we say that one of the sources of the acquired knowledge of man is his native language we mean the object, the reality of which is not in doubt. Mastering the native language is a process of gradual transformation of the genetic language into the individualized version of the ethnic language. This transformation takes place in the process of communication of a newborn who enters the concrete society, with the concrete number of adults, his parents who are the ethnic language speakers. Such communication among the above-mentioned subjects is caused by the needs of the life activities of any child, its involvement to the rule of life accepted in the given society.

The closest and visible result of this communication is the gradual acquiring by a child the abilities to respond adequately enough to the addressed speech and to «encode» information concerning its own state. Mastering the language includes a child to a certain ethnic society and can be seen as the first step in its transformation from homo nātūrālis to homo sociālis, i. e. to a language individual.

Another important result of communication is in the cultural enrichment of a language individual. It becomes possible due to the ability of the ethnic languages to serve not only a significant tool for creating reports of facts, but also a memory device, which contains information about numerous instances of the linguistic and mental activity of a certain ethnos. Due to the language, the being, which the ethnos has already performed, remains alive to every native speaker, because it is reflected in the language. In confirmation of the above said the idea by M. Heidegger, «Language is the house of the being» [8, p. 61].

In the process of mastering the mother tongue it occurs non-violent and unconscious assimilation and understanding of the displayed in units and categories of language information about the surrounding world, which in scope and variety exceeds everything that man is able to get through his senses, that is, from his own experience. The most important consequence of such a process lies in providing the language personality with the specific to the given ethnos the cognitive orientation, in bringing it to the cultural traditions of the appropriate people. W. Von Humboldt noted, «Generations pass but language remains, each of the generations finds language already existed before it, and stronger and more powerful than the generation itself; none of the generations ever penetrates into its essence and lives it to the successors; the character of any language, its uniqueness are designated only in the course of the whole row of generations but it connects all these generations, and they reflect themselves in it; one can see by what language owes to a separate piece of time, to individuals but it remains unsolved what they owe to it» [5, p. 325].

What way is the information in language and its units accumulated, and its transfer to each language personality of the given ethnos? Both processes progress thanks to a great number of speech works in which the ethnos performs its historical being and communication with the surrounding world. These speech works are compounded of words. Using a word in the speech unit with incomplete or complete predication always suggests assigning to the object that the word indicates a certain trait. Since the speech works that describe the activities of the ethnos are infinitely many, in the semantics of words many signs that record all the acquired knowledge of the ethnos about the related objects are sunk deeply. The transfer of the knowledge to each new member of the ethnos ethnics is in the course of the socialized communication through teaching and learning of the formed language personality the right understanding and using of the units and categories of the mother tongue. Speaking in other words, the used in the socialized communication the speech works performs such transformation and structuring of the informational availability of man at the level of consciousness that allows him, on one hand, without mistakes react to the addressed messages, and, on the other hand, create his own messages, remaining sure that they are understandable for the interlocutor. The mentioned transformation is aimed at developing in the consciousness of the language personality that pass its formation, such patterns-configurations that would be similar to the patterns-configurations, correlative with the material shell in the consciousness of others who speak the same language. If understanding and using of a word prove to mastering the definite meaning, it means that the knowledge is connected by the ratio of adjacency of the corresponding sound complex that is it is contained in the word in the quality of its meaning.

Taking part in the speech works, the word, as a rule, realizes in each of them not its whole meaning but only the part of it. From this it goes that in some talk of the cognitive massive correlated with the whole knowledge of the ethnos of some named event it is necessary to orient to a number of speech works which are different from one another by the character of the lexical surrounding of the studied word. The more some word is used in the phrases the bigger is the value of knowledge of the corresponding object «enclosed» by this sound succession, and this means that in the consciousness of man the deeper informational transformation because of the assimilation of the word takes place. And if to take into consideration the fact that in the process of socialization and communication the speech personality masters and assimilates thousands of lexical units one can imagine how great and varied in quality, and in quantitative sense it is the knowledge that each ethnos transfers to its new member through language. Speaking in other words, in the process of mastering the mother tongue it takes place something like connecting the language personality to the language complex of the ethnos. It is important to emphasize, that if the mother tongue is assimilated in the set by nature period and observing all the minimum sufficient conditions, involvement in knowledge, reflected in the units and the categories of language is performed by completely natural and practically imperceptible way to the human. The mentioned naturalness can be explained by the fact that the process that we are interested in, is combined with the pre-established and anticipated process of implementation of the language ability, given to man by nature. From the above said it follows that all the knowledge, which is in-

herent in the language personality, to some extent is conditioned by language.

The inherited knowledge is defined by language in the sense that it is the genetic language performs within the mental-speech complex the function of collection, screening, sifting information and the formation of information units. Without language there is no sense to speak of any articulateness of thinking and consciousness.

The knowledge that the individual gets from the practical activity is connected with language as to be mastered by consciousness this experience should be presented in the transformed form, i. e. In the way of the informational formations that is impossible without language.

Conditionality by language the knowledge, we receive from the texts, is self-evident. It is useful to touch upon only one point. The presence of the text (the speech work) implies the existence of its creator (a sender) and recipient (an addressee). Obtaining the knowledge is carried out as a result by such text impact of the sender of speech on the recipient, which leads to the change of the information state of the latter. Herewith this transfer of knowledge contained in the texts is through focused excitation of the information availability, which is in the recipient.

The conclusions and suggestions. Analyzing language as a disseminator and carrier of knowledge has given an opportunity to express not only our attitude to the undoubtedly new and one of the most authoritative paradigm in the linguistic investigation but «clarify the relation» between onomastics and onymography as a scientific subject in the line of the onomastics studies and cognitive study, the expansion of which can be seen in this direction. The performed research allows to make the following conclusions. Firstly, in the so-called «protocognivistic» works it has been proved that the language units are able not only to point or to perform the functions of labels of the definite objects and phenomena but transfer in the process of the exchange of knowledge accumulated communicative experience, include, except the concrete speech features of the designated, the definite complex of conceptions concerning the social and cultural existence of the sign. From here the supported by us idea of the connection of Word as a phenomenon, as a manifestation of the human spirit with history and culture of the people is an axiom of linguistics. Secondly, the knowledge of an individual is the definite particularly organized unity of the informational units which it has and which motivate the activities of this human. Thirdly, there are different types of the acquired knowledge (some practical activities, the contents of the units and categories of the mother tongue, mental activity, heredity, oral and written texts), and what is the most important one, all the knowledge this or that way is stipulated by language. Fourthly, under the influence of the ethnic language man becomes the carrier of the definite culture and civilization that is an ethnic language personality.

References:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; под ред. Ю.С. Степанова. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Бодуэн де Куртене И.А. Значение языка как предмета изучения / И.А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию; отв. ред. Бархударов С.Г. – Т. II. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 129-138.
3. Бодуэн де Куртене И.А. К критике международных искусственных языков / И.А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию; отв. ред. Бархударов С.Г. – Т. II. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 139-140.
4. Бодуэн де Куртене И.А. Язык и языки / И.А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию; отв. ред. Бархударов С.Г. – Т. II. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 67-95.
5. Гумбольдт В. фон. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию; перевод с нем. под ред. и с предисловием Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – С. 324-326.
6. Лосский В. Очерк мистического богословия восточной церкви. Глава VI. Образ и подобие / В. Лосский // Воронежский епархиальный вестник. – 1992. – № 5(25). – С. 32-39.
7. Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка / А.А. Шахматов. – 3-е изд. – М.: Учпедгиз, 1936. – 199 с.
8. Heidegger M. Platons Lehre von der Wahrheit / M. Heidegger. – Bern, 1947. – S. 61.

Слабоуз В.В.
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

МОВА ЯК РОЗПОВСЮДЖУВАЧ І НОСІЙ ЗНАНЬ

Анотація
У статті проаналізовано проблему ролі мови як розповсюджувача і носія знань людини. У статті також представлено визначення знанню, з'ясовано типи набутого знання, доказано існування етнічної мови, розкрито роль мови у процесі передачі та засвоєнні знання. Автор презентує міркування стосовно накопичення інформації в мові та її одиницях, а також її передачі кожній новій мовній особистості даного етносу.

Ключові слова: мова, знання, набуте знання, етнічна мова, процес передачі та засвоєння знання, мовна особистість.

Слабоуз В.В.
Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ЯЗЫК КАК РАСПРОСТРАНИТЕЛЬ И НОСИТЕЛЬ ЗНАНИЙ

Аннотация
В статье проанализирована проблема роли языка как распространителя и носителя знаний человека. В статье также представлено определение знанию, выяснено типы приобретенного знания, доказано существование этнического языка, раскрыта роль языка в процессе передачи и усвоении знания. Автор представляет некоторые идеи относительно накопления информации в языке и ее единицах, а также ее передачи каждой новой языковой личности данного этноса.
Ключевые слова: язык, знание, приобретенное знание, этнический язык, процесс передачи и усвоения знания, языковая личность.

УДК 821.161.2 Нью-Йоркська група

СПІЛЬНІ АРХЕТИПОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО СВІТОВИЙ ЦЕНТР У МІФОЛОГІЇ РІЗНИХ НАРОДІВ: ВАРІЮВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНИХ МОТИВІВ У ВИБРАНІЙ ПОЕЗІЇ ЧЛЕНІВ НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ

Смольницька О.О.
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України

Досліджено модель світового центру на прикладі міфів, використаних у вибраній ліриці переважно Віри Вовк і Патриції Килини. Як допоміжний матеріал задіюються кельтські балади. Розглянуто світове дерево, символи каменю, води, змії тощо. Світовий центр конкретизується у символі Алатиря. Здійснено порівняльний аналіз світових моделей в українській, бразильській, германській, кельтській та іншій міфології. Методи аналізу: компаративний, інтермедіальний, архетипний, контекстуальний, символогічний, тезарурусний, перекладознавчий.
Ключові слова: світовий центр, Алатир, світове дерево, архетип, символ, міф, ініціація, стихія, поезія, Нью-Йоркська група.

Постановка проблеми. Спільність архетипових мотивів, символів, міфологем тощо у міфології різних народів як ознака індоєвропейської спадщини являє собою інтерес не лише для юнґіанського аналізу (оскільки цю закономірність помітив К. Ґ. Юнґ), але й для застосування інших принципів дослідження. Зокрема, в українському контексті цікаві образи-символи, або міфологеми чи навіть архетипи світового центру (часто втілюваного у камені) та світового дерева. Додатковими компонентами цих моделей є стихії. Проте реконструктивний метод виявляє непостійність, мінливість цих стихій, що створює додатковий виклик для студій. У цьому аспекті перспективне дослідження поезії Нью-Йоркської групи (далі, за О. Астаф'євим, скорочено НЙГ), оскільки ці тексти базовані на міфі та інших первісних поняттях, причому переосмислених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. НЙГ неодноразово досліджувалася в сучасній гуманітаристиці. Спочатку це були інтерв'ю та аналітичні статті, а також біографічні довідки – переважно у США, другої половини XX ст. (тобто коли НЙГ постала і розвинулась як неординарне та відоме явище): Б. Бойчук, Л. Залеська-Онишкевич, Б. Рубчак, Іван (Джон) Фізер та ін. Прикметно, що наукові праці про НЙГ часто належали самим її членами, які знали специфіку зсередини (детальніше про феномен цієї групи: [1]). В Україні дослідження НЙГ відомі переважно з кінця XX ст. – початку XXI ст., від покоління «дев'яностників» чи «дев'ятдесятників» до покоління «нульових»: Н. Анісімова, І. Астапенко, О. Астаф'єв (також упорядник антологій), О. Бекішева, Ю. Григорчук, А. Дрозда, І. Жодані, І. Калинець, Н. Козіна, С. Майданська, В. Мацько, С. Ожарівська, Т. Остапчук, О. Смольницька, Л. Тарнашинська, З. Чирук, В. Шевчук та ін. Можна згадати безпосередні контакти НЙГ з українськими шістдесятниками (В. Стус та ін.) і сімдесятниками (представниками «київської школи» поетів: В. Голобородько, І. Калинець та ін.). У Польщі це видання та наукові розвідки, а також переклади польською Т. Карабовича (Tadeusz Karabowicz [35]). На перший план у дослідженнях виступають або нестандартні біографії митців, або міф і міфічне (О. Астаф'єв, Т. Карабович, О. Смольницька та ін.) чи сакральне/профанне (Ю. Григорчук, О. Смольницька та ін.) в їхній творчості. Важливо те, що реципієнт текстів НЙГ повинен мати належну ерудицію, культурну підготовку для адекватного сприйняття. У контексті пропонованої статті показові праці, присвячені міфологемам, архетипам, символам. Наприклад, якщо ієротопія у В. Вовк уже аналізувалася [23], то конкретизації з українською

міфологією (Алатир) ще не було здійснено. Або: світове дерево (древо) – частий предмет українських досліджень (О. Астаф'єв [2], І. Жодані [7], К. Сосенко, Я. Янів та ін.), проте це питання вимагає поглиблення зіставного аналізу з іншими міфосистемами з огляду на спільність архетипів. Здійснюються порівняння космічної моделі з домом і людським тілом – на матеріалі українського фольклору (А. Ціпко [29]). У плані аналізу сакрального центру перспективна методологія М. Еліаде (використовувана К. Девдерою та ін.), а також В. Топорова (світове древо: порівняння з давньомексиканською, сибірською та ін. системами; в українських студіях на цього дослідника посилаються О. Астаф'єв та ін.) тощо.

Виділення раніше не розв'язаних частин загальної проблеми. Вербальна творчість В. Вовк (автонім Селянська) і Патриції Килини (автонім Патриція Нелл Воррен, компаративний аналіз лірики обох поетес: [20]) виразно візуальна (адже перша письменниця ще й художниця – авторка численних витинанок: їхній принцип нагадує мандалу [7, с. 91], чиї особливості буде розкрито далі). І у В. Вовк (гуцульсько-бойківське походження), і у Патриції Килини (ірландське) мислення архетипове, архаїчне, але не замкнене на міфі, а ще й аналітичне. Отже, випадає стверджувати про синтез мистецтв у цьому випадку. Це нагадує засади синкретичного мислення, культивованого В. Вовк у Бразилії, а Патрицією Килиною – у США. У дослідженні використано інтерпретації та версії міфів різних народів. Це зумовлено особливістю міфу – зокрема, його варіативністю. Як стверджує М. Новикова: «Міф узагалі залишає мало місця для аксіом, зате наділений нечуваною етнопам'яттю і культурною інтуїцією» [17, с. 216-217]. Отже, одними з ключових основ міфоаналізу виступають міфообраз, міфо- і етнопам'ять. У пропонованому дослідженні задіюється етимологічний аналіз вибраних лексем німецької мови (які позначають архетипові поняття) з огляду на освітню підготовку В. Вовк: вивчення німецької мови, студіювання у Німеччині та захист докторської дисертації із середньовічної німецької літератури. Ця наукова складова пояснює використання авторкою германської образності у своїх творах. Архетипові символи води (у тому числі річки, моря, криниці), дому (у В. Вовк це й «дім на горі» [4, с. 350]) і каменю (амулету, скелі, самоцвіту), а також храму, а ще – іншої реальності – наскрізні у поезії НЙГ, тому варто зосередитися на вибраних текстах.

Мета – дослідження світового центру на прикладі української, бразильської та іншої міфології у поезії В. Вовк і Патриції Килини. Відповідно до мети ставляться **завдання**: 1) здійснити огляд моделей сакрального світового центру; 2) конкретизувати світовий центр в образі Алатиря; 3) проаналізувати світове дерево та його зв'язок зі стихіями у міфах та як трансформацію у віршах В. Вовк і Патриції Килини.

Виклад основного матеріалу. Світовий центр багатоплановий: священна гора, камінь, олтар, храм, місто, село, древо тощо. Аналізуючи міфи, де наявний цей архетиповий символ, М. Еліаде класифікує сакральні ознаки: «Священна Гора, де зустрічаються Небо із Землею, розташована у центрі Світу» [32, с. 38], храм, палац або інша резиденція – центр, а Світова Вісь (Axis Mundi) – точка дотику Неба, Землі та Аїду [32, с. 38-39]. (Детальніше методологія М. Еліаде в аналізі творчості В. Вовк: [21], сакральні центри (у тому числі храми та камені) і простори у цієї письменниці: [23]). У міфології простір буває зімкнений і розімкнений. У випадку конкретного дослідження світовий центр (камінь) замикає простір, але навколо цього архетипового символу (або міфообразу, міфологеми) простір розімкнений, безкраїй.

Світовий центр має різні моделі в різних культурах, але можна вичленувати базові компоненти. Так, це камінь, а також метафоричний мозок. Якщо уявити картину каменя у світовому океані, то треба проаналізувати складові такого архетипового символу – чи міфологеми. Етимологічний аналіз німецького іменника das Hirn – «мозок» – виявляє, що мозок вважався Світовим Розумом, а також це рідина [13, с. 226] – отже, навіть натяк на світовий океан і воду взагалі як атрибут міфів про творіння. Також це Вогонь, Дух і череп [13, с. 226], тобто культ голови = розуму. Море (das Meer) у первісних уявленнях поєднувало Воду, Вогонь, було і пустелею, небом; болотом, драговиною (як у «Беовульфі»); це космічний Дух, Вітер, божественний Рух – «символ боготворчості» [13, с. 325]. Море (як і взагалі вода) переносило душі вмерлих до потойбіччя, приймало жертви (аналогічно – вогонь), зв'язувало чарами [13, с. 325]. У сакральному аспекті можна згадати Наґльфар (Hag(a)lfar) – германо-скандинавський корабель з нігтів мерців, який прибуде у Раґнарьок; у профанному – драккари вікінгів (теж припливали з-за моря), тощо. В обох випадках – вода і кінець (край). У В. Вовк (збірка «Елегії», 1956, X Елегія, «Канаан») це і естетичний захват від екзотичної краси, і відчуття краю землі у мандрах: «Море предвічне! Ти, що несеш мене / На своїх дівочих хвилях у давній континент, / Прекрасна твоя атраментова глибінь / І пристрасть тропічна в солоному вітрі» [4, с. 122]. У центрі стихій перебуває камінь – жертовник, дім божества, храм тощо. Німецьке der Stein означало «край», «межовий камінь». Також це зв'язок з вогнем, родючістю, творінням, творчістю. Водночас це смерть. Також камінь – душа [13, с. 500] (можна згадати богів і духів, які жили у каменях). Лірична героїня В. Вовк несе із собою спогади про Україну та плекає власне коріння (наче «камінь»), бо відчуває, що на іншому ґрунті може втратити ідентичність. Проте цього не відбувається: абсорбуючи інший досвід, персонажі (як і сама авторка) свідомі своєї української сутності.

Конкретніше слов'янська назва світового центру – Алатир (Латир), «білий – гарячий камінь», за апокрифічною «Голубиною книгою» – «усім каменям батько» [5, с. 8]. Лексема «алатир» не згадується ні в «Етимологічному словнику української мови» (т. 1, 1982), ні у двомовному «Етимологічному словнику української мови» Я. Рудницького (Вінніпег, 1972). Назву виводять від прусського *glēs(um) – «бурштин» [27, с. 262], етимологічне співзвуччя: давньоруське «ґлінтар» перейшло в «янтар». Асоціативні ознаки бурштину: твердість (походить зі смоли і застигає), прозорість, поєднання живого і неживого, сакральність (в Україні бурштинові намиста носи-

ли від головного болю та інших захворювань, а також вроків [5, с. 326-327]; показово, що це регіони, близькі від кордону з територіями прусської культури й позначені литовським впливом: Східне Полісся, Волинь). Алатир порівнюють з омфалом (omphalos) – культовим каменем у Дельфах, який вважався «пупом Землі» [33]; також це (за Р. Ґеноном) центр узагалі [31, с. 174]. Отже, це зв'язок різних світів, до центру йдуть усі шляхи, герой прибуває на кінець світу. Це і Туле («край», «дуже далека Туле», Ultima Thule), й інші острівні утопії на краю землі [31, с. 53]. На образності Алатиря (Алатирю) позначилось і народне православ'я: з християнізацією чудесна річка, яка тече з-під нього, стала називатися Йордан, а сакральними постатями цього каменя стали не Сварог, Лада чи інші язичницькі божества, не міфологізовані небесні явища (Зоря), а Ісус Христос і дванадцять апостолів [5, с. 8], Богородиця, святі Петро («камінь», «скеля»), Ілля (=Перун-громовик), Георгій, Миколай та ін. [30, с. 21-22]. Алатир – камінь, мозок – немислимий без світового дерева (аналіз нижче).

Порівняльне дослідження міфологічних уявлень різних народів виявляє подібність слов'янських, кельтських, скандинавських, бразильських та ін. архетипів щодо світового центру. Це можна помітити, характеризуючи опорні поняття (камінь, воду, вертикаль, горизонталь). Одне з базових уявлень – про віддаленість сакрального центру та фігурування води. Чому тут виступає саме вода? Як пояснює М. Маковський, в язичницькому мисленні «поняття «потойбічний світ» первісно мало значення «той, який належить воді» або «той, що перебуває за водою/річкою» [12, с. 77], і ось чому у міфах і ритуалах умерлий, або посвячуваний, або шаман, перетинає річку або міст. У В. Вовк річка – це і взагалі річка, і українська (наприклад, Черемош), і бразильська, і в інших країнах. У Патриції Килини річка, міст і брід архетипові-чіткі, українські – звідси порівняння з конем: «Міст – немов кінь, / переходячи брід: / арки його кроки, / арки його ноги ... // Табуни мостів / переходять ріки, / минулі ріки, / майбутні ріки» [18, с. 145]. В українських казках герой іде (або його посилають за завданням – тобто пройти ініціацію) на край (кінець) світу, де море – часто вогненне. В африканських казках мачуха посилає падчерку до моря на кінці світу. У шотландських казках джерело (криниця, well) на кінці світу – такий самий атрибут: мачуха посилає пасербицю набрати там води, причому – як і у казках інших народів – дає героїні діряве решето. Прикметно, що ніхто не знає, де Криниця на Краю Світу, окрім одної старої жінки [35, p. 245]. Отже, це потойбічний, хтонічий світ. Помічницею героїні виступає жаба (frog) біля цієї Криниці (нижче аналіз цієї істоти), але в обмін на свої майбутні бажання; урешті-решт, у дівочому ліжку (тобто у хатньому просторі) жаба виявляється зачарованим принцом [35, p. 246-248]. У шотландській народній баладі «Дружина з Ешерз-Веллу» («The Wife of Usher's Well», збірка Фр.Дж. Чайлда, т. 1, № 79A, український переклад тексту мій, 2013) головна героїня, як випливає із заголовку, символічно – володарка сакрального джерела (або місця чи місцевості за назвою цього джерела): у російському перекладі вітчизняною шотландисткою М. Новиковою жінка – «Хозяйка Ключ-колодца» [8, с. 174]; свого часу С. Маршак у своїй версії лишив назву локусу без перекладу. У творі натякається на кельтське і скандинавське світове дерево: береза у кельтських та інших міфах росте на тому світі [8, с. 174] (ось чому потонулі сини являються матері у шапках з березової кори). У баладі це дерево росте біля райських воріт (явище народного християнства; аналогічно – бретонський посланець смерті Анку стереже в раю древо пізнання добра і зла, тобто таке вірування – суміш із поняттям світового древа [16, с. 167]). Береза вважалася деревом, яке поєднує різні світи (так само – в українській міфології). Різнокольорові півні (червоний і сивий), які по черзі кукурікають і кличуть загиблих повертатися на той світ, означають солярні символи, причому ці птахи архетипові й згадуються і у слов'ян. Хробак, який точить синів (їхню плоть), може означати тлін або попередження з іншого світу про те, що душі вмерлих не можуть лишатися вдень на землі. Виникає асоціація зі скандинавським драконом Нідхьоґґом (Níðhögg), який точить коріння світового ясена Іґґдрасіля [6, с. 1] (модель розглянуто нижче). Наведена аналогія не дивна через давні зв'язки вікінгів і шотландців, а також значний відсоток скандинавського гену в цього кельтського народу. Якщо у баладі згадано уламки міфологічних реалій про світове дерево і загробне життя, то зрозуміло, чому мати героїв володіє криницею: вісь, модель, основа пов'язані з «Алатирем».

Казковий символ Криниці на Краю Світу можна порівняти з аналогічним локусом у вірші ірландської поетеси Етни Карбері (Енн Джонстон, 1866–1902, вибрані поезії перекладались українською мною) «The Well o' the World's End». Текст побудований міфоритуально – у формі запитань-відповідей – і нагадує баладу (наприклад, «La Belle Dame Sans Merci» Дж. Кітса, народні тощо): «What go ye seeking, seeking, seeking, / O lad of the dreaming eyes, slender lad and tall? / «I seek the Well-water, the cool Well-water, / That the *cailín* I love best may love me best of all» [1, p. 11]. Мова вірша – Irish English, але певними фонетичними закономірностями нагадує скотс (Scots). Отже, принцип у цього варіанту англійської мови – кельтський. (Так само персонажі В. Вовк уживають діалектизми та й взагалі виразно індивідуальні у мовленні; оригінальний нелітературністю стиль мовлення у тубільних героїв бразильських письменників, тощо). Криниця перебуває «Beyond the four seas of Eire, beyond the sunset's rim, / It lies half-forgot, in a valley deep and dim» [1, p. 11]. Як і у міфах, тут фігурують небо (небокрай), море. Тьмяна, темна, півзабута долина нагадує вироджену міфологему (асоціації: Тартар, Елізіум; у кельтів – країна фоморів, скандинавське царство Хель – Hel, тощо; в українських замовляннях – болота, де півні не співають, тощо). Це потойбічний світ, причому цілющий (водою і, можливо, каменем), який дає ще й забуття. Темна долина означає несвідоме, в якому викристалізовується архетип – криниця. Кожний персонаж балади знає, чого шукає – від кохання у молоді до захисту маляти матір'ю, або вічного спочинку (у старого) [1, p. 11]: наблизив-

шись (nigh – «поруч», «близько») до межі, найстарший у переліку адресатів, «сивочолий» (gray head), умре, бо настав його час. Перелічені персонажі втілюють три віки: юність (Аніма – Анімус: girl white-bossomed та її love; друга пара: Анімус і Аніма – lad – cailín [1, р. 11]), зрілість (мати, mother) і старість (сивий, «владарю сивин» [9, c. 2]). Сакральне число – дев'ять (nine drops, які цілющі та виконують будь-яке бажання) пов'язане зі світовим деревом (де сім або дев'ять гілок, дев'ять шаманських небес). Можливо, це і відгомін міфу про скандинавське кільце Драупнір, з якого крапають дев'ять таких самих.

Зі світовим центром пов'язані коло, мандала (поетична збірка В. Вовк «Мандаля», 1980). В українському літературознавстві архетиповий символ мандали (причому в інтермедіальному аспекті) відповідно до поезії В. Вовк докладно проаналізований К. Ґ. Юнґом, В. Тодоровим, О. Астаф'євим, І. Жодані та ін. Східний (індійський, японський та ін.) контекст цього символу розкрито названими дослідниками [1, с. 33; 7, с. 92-94], тому варто наголосити на терапевтичній функції: К. Ґ. Юнґ не просто використовував готові мандали, але й сам їх малював, так само – його пацієнти. Якщо продовжувати дослідження ознак мандали, то це солярний символ (сонце – коло – колесо), камінь (круглий), олтар, жертовник (круглий), кільце. Криниця на краю світу теж уявляється як кругла. Це Самість (К. Юнґ). Тому «мандала у вигляді кола якраз ілюструє таку безперечну рівновагу. Людина ніби вміщується в центр кола, яке розділене на чотири частини» [1, с. 38], причому символ кола означає «абсолютну завершеність» [1, с. 38] життя; в інтермедіальному аспекті – порівнянні з живописом В. Кандинського, бо мета в обох митців одна – повернення рівноваги, гармонії [1, с. 38]. Використання українських та інших рис у мандалі пояснюється В. Вовк філософськи: «Так кожна ма́ндаля / береже окрушину ладу, / а кожний лад окрушину мудрости, / і кожна мудрість ховає в собі / одне з Його тисячі імен» [4, с. 263]. «Тисячойменний» у поетеси – це Бог, а також узагалі митець, творець. Отже, мистецтво суб'єктивно. Фактично цей вірш – кредо В. Вовк: використання крос- і полікультурних мотивів, але на українському «субстраті». З колом пов'язаний квадрат (досліджений у поезії Е. Андієвської: [7, с. 58]). Архетиповий мотив чотирьох частин (звідси й чотири сторони світу; традиційний хрест – в якого чотири кінці, тощо) справді наявний в артефактів, які зовні нагадують українські, хоча не пов'язані з ними. (У цитованому вірші Етни Карбері сказано про «чотири моря Ейре», «the four seas of Eire» [1, р. 11], тобто Ірландії – виникає асоціація з чотирма графствами цієї країни, атрибутом у поезії; докладніше: [24]). Зокрема, це кельтські археологічні знахідки – наприклад, брошка з Ґленлайон в Ірландії: на прикрасі – мотив чотирьох сторін світу, покраса виглядає як коло, в яке вписано хрест [31, с. 175]; або камінь з різьбленими трьома концентричними квадратами (ступенями друїдичного посвячення) [31, с. 177-178], тощо. У трипільській культурі – «вівтарі у формі прямокутника або хреста» [5, с. 8]. Такі ж самі мотиви – у давньоукраїнських амулетів-оберегів: форма кола, солярні знаки, та ін. – лунниці (X–XI ст., дівочі «підвіски у вигляді кружала» [5, с. 9]), колти, тощо. У караїмській, тюркській та ін. культурах кола на жіночих прикрасах означають материнство, такі оздоби носили заміжні жінки. Візуальна подібність принципів цих ювелірних виробів означає спільність архетипів.

Ще один складник для аналізу світового центру – це світове дерево (arbor mundi [14, с. 330], а також вісь, гора, світовий або шаманський стовп (стовбур) [31, с. 145-147], «космічне», «шаманське», «небесне», «містичне» та ін. дерево [26, с. 210, 266]). Це «дерево сходження», ініціаційне (на ньому висіли Одін, шамани та ін. – жертовний стовп [14, с. 335]). Це і міфологема [2], і модель, і архетиповий символ. У християнстві – райське древо (трансформоване у фольклорний образ «рай-дерева»; відоме зображення на Царських Вратах). У В. Вовк у вірші «Ізольда» (збірка «Жіночі маски», 1994: «в зіницях не заховаємо / обрису райського дерева» [4, с. 297]. В українсько-скандинавському зіставленні перспективно розглянути модель світового дерева Іґґдрасіл(ь) (Іґдразіль, Yggdrasil(s)). Цей міфічний ясен чи тис має три корені (сакральне число три). У контексті цього дослідження цікавий третій корінь, бо під ним – джерело Гверґельмір (Hvergelmir), «киплячий казан» або «дзвінке джерело», що протікає у нижньому світі, краю мороку Ніфльхеймі. Звідти походять усі підземні річки. Таким чином, в обох випадках – українському і нордичному – можна казати про збережену індоєвропейську модель світового дерева. Статика, твердість самого світового дерева ілюзорні: коли настане кінець світу (скандинавський Раґнарьок), Іґґдрасіль похитнеться і впаде. Цьому сприяють дракон Нідхьоґґ, змії, олені (які гризуть коріння), білка Рататоск («Старша Едда», «Ґрімнірові промови» [25, с. 213]). Отже, завдання міфічних персонажів – підтримувати гармонію. Душа, дух возносяться описаним древом і сходять ним – ось звідки «древо душі», «древо життєвого шляху» [14, с. 336]. Обернена модель (досліджена В. Топоровим), один з прикладів якої – повалення древа Іґґдрасіль, виривання родового древа – наявна у Патриції Килини (збірка «Легенди і сни»: коли викорінювалася ріка, / коли цілий світ падав угору, / у бездонне небесне джерело» [18, с. 154]), а також у В. Вовк (вірш «Крімгільда»): «Вже Іґдразіль сохне від зради... // вириваю з корінням / родове дерево / Нібелюнґів» [4, с. 296-297]. Також троїчність (тричленність) у світового дерева – елемент багатьох культур. Основа – три яруси: вершина, стовбур і коріння [26, с. 229]. Так, в українській моделі це три основи, а також птахи і тварини (спільне зі скандинавською міфологією – образ орла на світовому дереві [5, с. 140]). Індоєвропейське походження мають різні хтонічні істоти внизу дерева (біля коріння чи під ним).

Підземний (нижній) світ має свої аналоги в українській міфології: так, Нав (Нава) – це «той світ», коріння Дерева життя [5, с. 325] – отже, можна знайти паралелі з Алатирем. Окрема символіка – зміїна. У «Старшій» та «Молодшій» Едді сказано про незліченну кількість змій, що кубляться у «Киплячому Казані» [15, с. 24]. Німецький іменник die Schlange (змія) етимологічно

виводять від «вода» [13, с. 438]. Змія повзе, звивається, «тече» (як вода). Також вода (фемінінне начало, вогонь – маскулінне [12, с. 243]) була синонімом мовлення (яке теж тече, плине), поезії, співу [12, с. 76]. За нордичною міфотрадиції змії живуть у воді. З Нідхьоґґом можна зіставити змію Гарафену на острові Буян (ототожнюваному О. Афанасьєвим з Алатирем [3, с. 1363-1364]). Справді, наявні подібності слов'янської та скандинавської моделі (у тому числі щодо Нідхьоґґа в образі Алатиря [33]). Але риса слов'янської змії – мудрість (як у первісного розуміння образу Змія Горинича). Отже, вода і зміїні ознаки концентруються навколо каменя. Українські аналогії: підземне божество Ящір, зміїне царство, гадючий вирій, гадючий камінь, нори, куди змії ховаються на зиму (бувальщини про Здвигнення – Воздвиження). Камінь, який лижуть змії й який рятує від голоду їх і дівчину (що провалилася до гадюк і перезимувала там, у нижньому світі), може бути зниженою іпостассю Алатирю. Алатир поєднує чотири стихії: землю, воду, вогонь, повітря.

Що можна сказати про інших істот, пов'язаних з Алатирем – водою – підземним царством? Риба як архетиповий символ тут може фігурувати як чудо-юдо, риба-кит, але й як власне риба. Тут її функції наближені до зміїних, бо «в індоєвропейській міфопоетичній традиції риба вважалась істотою «нижнього» або «підземного світу»«[12, с. 287] (ось чому в повісті Дж.Р.Р. Толкіна «Гобіт, або Туди і Звідти» моторошний Горлум живе під землею і харчується рибами з підземної річки). Можна згадати і жабу (шотландська за походженням казка «Криниця на краю світу», «The Well of the World's End»): хтонічність та інші ознаки цієї тварини у творчості В. Вовк проаналізовано: [19]. І риба, і жаба перебувають унизу, під «корінням» світового дерева або каменю. Рибу ототожнювали з деревом [12, с. 286] (світовим?), а «місцеперебуванням душ умерлих... були не тільки річка і море, але й дерево» [12, с. 77] – виникають асоціації з мавками (повішеними у лісі) як умерлими надприродною смертю; німфами, дріадами, гамадріадами тощо; риби можуть вважатися «птахами» підводного царства (і світового дерева), тощо. М. Маковський пропонує для порівняння російський діалектизм «райник» (ліс) – від слова «рай» [12, с. 77]. Отже, це приклад двовір'я: душі у лісі = раю (аналог – древо пізнання добра і зла, яке стереже згаданий Анку: потойбіччя = рай). Якщо ж узяти до уваги обитель божеств, предків, перехід душ, то можна звернутися до історії: після глобального потепління «камінь замістився деревом. Значить, дерево для тодішньої людини, символічно, – це «колишній» камінь або колишній кістка-камінь» [17, с. 208]. Відтак, виходить схема: риба – камінь – дерево – душа, причому ці чинники взаємозамінні або тотожні.

У В. Вовк і Патриції Килини архетипна модель шляху означає ініціацію. Так, у другої поетеси героїня, раптом опинившись після морі у пустелі «Сагара», побігла до моря, і з гребеня «з бриском пірнула у воду, / Так, як скам'янілість у зелений камінь» [18, с. 156]. В обох поетес герой перетинає межу (річку) і часто опиняється на краю (урвища, гребені, березі), прагнучи каменя – відчутного, стабільного центру. У процитованому уривку помітно, як архаїчно вода переходить у камінь, і навпаки.

У бразильських віруваннях також наявний світовий центр, причому матеріальний (скеля, камінь) і пов'язаний з водою. Це помітно під час аналізу «віли», бразильської русалки уяри у поезії В. Вовк: демонологічні персонажі сидять на скелях: «...лоскотливі уяри розмішують хвилі / І сушать ряску волосся на стегнах із ґнайсу» [4, с. 229] (гнейс – мінерал). У В. Вовк профанне сакралізується. Русалка на скелі – образ слов'янської, германської, кельтської та ін. міфології (наприклад, у бразильській є навіть своєрідний чоловічий «прототип» людини-амфібії з однойменного роману О. Бєляєва). Ознаки жіночих персонажів: розчісування волосся гребенем, сміх, жорстокість (бажання залоскотати). Скеля в океані може бути аналогом Алатиря, бо на бескеті сидить сакральна істота – уяра. Отже, тут наявні три потрібні для формування умовного бразильського «Алатиря» чинники: вода, камінь, сакральна функція або сакральний персонаж.

Вода посідає значне місце у південноамериканській міфології, причому як в індіанській, так і в африканській. (Так само – на історичній батьківщині афробразильців). Океан – вода – колиска, материнське черево, купіль, тобто народження. Тубільні племена у різних країнах вірять у те, що люди народжуються саме від заходження до океану. У скандинавській міфології море (де чарівний казан підводного Еґіра) багатше, ніж суходіл. Також відіграє роль водоспад (германська, скандинавська, кельтська, бразильська міфологія): він теж означає кілька рівнів і кілька світів. Приклади: видра з чарівним кільцем – скандинавський міф; чарівний лосось – у валлійців та інших кельтів; грандіозні та бурхливі, більші, аніж Ніагара, водоспади Іґуасу (у В. Вовк «Іґвасу», Iguaçu [11]) на кордоні Бразилії з Аргентиною, тощо. Водоспад – це і «киплячий казан» (порівняймо іншу назву Алатиря – «кипкамінь» [30, с. 21]), як у дерева Іґґдрасіль, і аналог казану кельтського Даґди (багатство – тобто родючість, життєдайність), і народження творчості (приклад – норвезький дух-музикант водоспаду ґрим або фоссеґрим, якому приносили жертви [28, с. 220]), і водночас це амбівалентність: холод (потойбіччя) – бурхливість (кипуча, кипляча вода, що нагадує окріп), статика – динаміка, Ерос – Танатос. Водоспад – три начала: земля, камінь, вода. Остання може ставати льодом, набуваючи твердості. Отже, таким чином водоспад перетворюється на вертикальну структуру. Загалом це і вертикаль (згори вниз), і горизонталь (дно, опора). Він живий учасник подій, частий локус у скандинавських і латиноамериканських міфах та бувальщинах. Зовні водоспад (у тому числі замерзлий) нагадує кришталь, алмаз, агат, опал. Лід як одна з іпостасей води неоднозначна: у германському контексті це асоціація з Північчю як колискою людства, силою, здоров'ям, але der Eis – це етимологічно «мертва вода», «хвора вода» [13, с. 111]. Недарма у Патриції Килини апокаліптична картина (вірш «Case History 2», збірка «Легенди і сни», 1964) ілюструється чорними фонтанами і «чорними водоспадами нічного лісу» [18, с. 153-154]: це не просто фізичне явище

барв ночі, але й асоціація з Танатосом (причому скандинавським).

Асоціації з водоспадом – волосся русалок, убрання богині Єманжа, тобто динамічні. (Докладніше про водяні божества у В. Вовк: [22]). Названі міфологічні персонажі – стихійні породження, які й виринають зі стихії (подібно до Афродіти-Венери), і самі стають нею, тобто з піни (несвідомого) являється божество (архетип). У Патриції Килини – «Case History 3»: опис купання у морі, причому героїня нагадує русалку: «У ростучім морі вона купалася: / Довкола неї грубнули камені / чорними устрицями; / безжальна вода темніла, зеленіла. / Вона ниряла крізь слизькі водорості... / І її волосся важчало піною...» [18, с. 155]. Важко відділити грань, коли починається плоть і коли закінчується власне вода – у латиноамериканській традиції. Так само з огляду на архаїчність це важко зробити при аналізі образів українських або германських русалок (ундин, райнських дів, тощо). Текучість, струмені в описі жіночих образів – частий мотив латиноамериканської поезії та прози (П. Неруда, К. Фуентес та ін.), причому вода, річка – це і темпераментна жінка (В. Льоса) [10, с. 114-115]), а ознака русалок – сексуальність. Латиноамериканський світ ембріональний і протеїчний [10, с. 115], тобто мінливий, текучий. Це світ, який досі твориться з Хаосу. Як і в українській або ірландській культурі, тут сильний материнський комплекс. Підсумовуючи різні властивості міфообразу чи символу водоспаду, можна сказати, що він виступає зв'язком між світами – так само як криниця. Водоспад орфеїчний (бразильські божества; фоссеґрим), вітальний і водночас танатологічний.

Підсумовуючи особливості латиноамериканського міфотворення, слід наголосити на одному моменті. А. Кофман вважає, що древо цієї культури само творить ґрунт для свого зростання [10, с. 304]. Але ґрунт у цій міфосистемі вже був: його просто треба було відкрити і осмислити, пізнати себе, а вже на наявній основі (і твердій, і сипкій водночас) творити далі. Цей ґрунт – індихенізм, негризм, а під час хвиль діаспори – відкриття власного українського «я» (колега В. Вовк, поетеса Олена Колодій, Парана) або ж плекання власного коріння (В. Вовк, Б. Бойчук, Б. Рубчак та інші члени НЙГ) – чи свідомий вибір українськості (Е. Андієвська, Патриція Килина). Це і є ґрунтом, тобто, попри мінливість, латиноамериканська міфосистема не ризоматична. Її коріння складне, іноді корені (якщо скористатися ботанічним терміном) повітряні чи висячі, але вони наявні. Як і у германській культурі, латино- або південноамериканський ґрунт потужний, просто не тотожний іншим культурам.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз виявив перспективність етимології германських лексем (оскільки німецька мова і культура базові для В. Вовк), а також кельтської образності (ірландської та шотландської літератури) для виявлення спільних архетипів – світового центру, кінця світу тощо. Ліричні герої В. Вовк і Патриції Килини прагнуть центру, прямого зв'язку із землею (корівням, ґрунтом) – звідси Іґдразіль у В. Вовк, річка, міст, берег, скеля (бескет) в обох авторок, причому ці образи та моделі повторювані, пов'язані зі шляхом. Інтелектуалка звертається до стихій як прабатьківщини. Прикладне завдання (поетичний переклад вірша Етни Карбері) розширило методологію. Несподівані паралелі в українській і бразильській демонології, а також наявність усіх перелічених базових компонентів у дослідженій міфології різних народів дали підставу стверджувати про архетиповість світового центру (умовного «Алатиря») і його давні складові: воду, камінь, вогонь, повітря, чотири сторони світу, хтонічних персонажів. Також виокремлено бінарні опозиції: динаміка/статика, маскулінне/фемінінне, верх/низ (небо/земля), вертикаль/горизонталь, – причому вони можуть поєднуватися в одному предметі (вода як динамічна, так і статична, Алатир – «гарячий» і «кипучий» камінь, тощо). На особливу увагу заслуговує зміїна символіка Алатиря, яку зв'язок з індоєвропейською міфічною образністю наближає до первісного значення риби. Порівняльний аналіз міфосистем дав підставу стверджувати про коріння, ґрунт і древо культури. Робота має перспективу продовження, оскільки латиноамериканський контекст вимагає подальшого зіставлення з українським і германським.

Список літератури:

1. Астаф'єв О. [Передмова] / Олександр Астаф'єв // Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. текстів О.Г. Астаф'єва, А.О. Дністрового; Передм. О.Г. Астаф'єва. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – С. 33-39.
2. Астаф'єв О. Ян Янів про міфологему святого дерева у поезії Тараса Шевченка / Олександр Астаф'єв // Слово і час. – 2016. – № 3. – С. 21-28.
3. Афанасьев А.Н. Славянская мифология / Александр Афанасьев. – М.: Эксмо; Спб.: Мидгард, 2008. – 1520 с. – (Гиганты мысли).
4. Вовк В. Поезії / Віра Вовк. – К.: Родовід, 2000. – 422 с.
5. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович. – Вид. 4-те. – К.: Либідь, 2015. – 664 с.; іл.
6. Дружина з Ешерз-Веллу / З мови скотс переклала Ольга Смольницька // З шотландських народних балад. – Автор. комп. набір. – 2013. – 3 с. (З неопублікованого архіву О. Смольницької).
7. Жодані І.М. Емма Андієвська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики: Монографія / Жодані І.М. – К.: ВДК «Університет «Україна», 2007.– 116 с.
8. Казарин В.П., Новикова М.А., Семенец О.С., Тулуп Э.Р. Бернадос Бражонис (Бразджионис): Anno Domini (Опыт поэтологического комментария) / В.П. Казарин, М.А. Новикова, О.С. Семенец, Э.Р. Тулуп // Світова література на перехресті культур і цивілізацій. Збірник наукових праць. Вип. 6. – Сімферополь: Кримський Архів, 2012. – С. 174.
9. Карбері Е. Криниця на Краї Світу / Етна Карбері / З ірландського варіанту англійської мови переклала Ольга Смольницька. – Автор. комп. набір. – 2017. – 2 с. (З неопублікованого архіву О. Смольницької).
10. Кофман А.Ф. Латиноамериканский художественный образ мира / А.Ф. Кофман. – М.: Наследие, 1997. – 320 с.
11. Лист Віри Вовк до Ольги Смольницької від 10 червня 2011 р., 00:33 (З неопублікованого архіву О. Смольницької).

12. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.: илл.
13. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка. Слово в зеркале культуры / М.М. Маковский. – М.: Азбуковник, 2004. – 630 с.
14. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х тт. / Гл. ред. Токарев С.А. – 2-е изд. – 1147 с.; М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1 – 671 с., Т. 2 – 719 с.
15. Младшая Эдда [Издание подготовили О.А. Смирницкая и М.И. Стеблин-Каменский; Репринтное воспроизведение издания 1920 года]. – СПб.: Наука, 2006. – 140 с.
16. Мурадова А. Анку: обозначение смерти и ее олицетворения в языке бретонского фольклора / Анна Мурадова // Лайсафт П., Михайлова Т. Банши. Фольклор и мифология Ирландии / Патриция Лайсафт, Татьяна Михайлова / Пер. с англ. Нины Чехонадской; Приложение Анны Мурадовой. – М.: ОГИ, 2007.
17. Новикова М. Міфи та місія / Марина Новикова. – К.: Дух і літера, 2005. – 432 с.
18. Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. текстів О.Г. Астаф'єва, А.О. Дністрового; Передм. О.Г. Астаф'єва. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 288 с. – (Серія «Програма з літератури»).
19. Смольницька О. Архетипна основа роману Віри Вовк «Останній князь Звонимир» / Ольга Смольницька // Слово і час. – 2011. – № 9. – С. 82-90.
20. Смольницька О.О. Компаративний аналіз «мерехтливої міфології» у вибраній поезії Віри Вовк і Патриції Килини / О.О. Смольницька // Кременецькі компаративні студії. – Вип. VI. – Т. 1. – 2016. – С. 254-269.
21. Смольницька О. Міф про вічне повернення у поезії Віри Вовк / Ольга Смольницька // Міфологія і фольклор. – 2016. – № 3-4. – Липень – грудень. – С. 78-89.
22. Смольницька О. Міфологеми жінки-змії і водяного божества у творчості Віри Вовк / Ольга Смольницька // Українське літературознавство. – 2016. – Вип. 81. – С. 105-112.
23. Смольницька О. Релігійна символіка в поезії Віри Вовк (Ріо-де-Жанейро): проблема ієротопії / Ольга Смольницька // Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. – Серія «Філологія». – Вип. 23. – Переяслав-Хмельницький: «ФОП Домбровська Я.М.», 2016. – С. 138-148.
24. Смольницька О.О. Фемінінний образ-символ Ірландії у вибраній англомовній ірландській поезії: проблема українського перекладу / О.О. Смольницька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І.В. Ковальчук, Л.М. Коцюк, О.Ю. Костюк. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2017. – Вип. 64. – Ч. 2. – С. 122-126.
25. Старшая Эдда // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. – М.: Худ. лит., 1975 – С. 213.
26. Топоров В.Н. Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы / В.Н. Топоров. – Т. 1. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. – 448 с.: ил.
27. Топоров В.Н. Прусский язык. Словарь / В.Н. Топоров. – Т. 1. Е – Н. – М.: Наука, 1979. – 352 с.
28. Торп Б. Нордическая мифология / Бенджамин Торп; Пер. с англ. Е.С. Лазарева, А.А. Помогайбо, Ю.Р. Соколова. – М.: Вече, 2008. – 560 с.: ил.
29. Ціпко А. Духовна лствиця давньоукраїнської словесності / Анатолій Ціпко. – К.: «Леся», 2015. – 748 с.
30. Шапарова Н.С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: Около 1000 статей / Шапарова Наталья Сергеевна. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Русские словари», 2001. – 624 с.
31. Широкова Н.С. Культура кельтов и нордическая традиция античности / Н.С. Широкова. – Спб.: Евразия, 2000. – 352 с.
32. Элиаде М. Миф о вечном возвращении (Архетипы и повторение) // Элиаде М. Космос и история: Избранные работы [Пер. с фр. и англ.] / Мирча Элиаде. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
33. Alatyr (mythologie). – https://fr.wikipedia.org/wiki/Alatyr_ (mythologie). – fransais. – (13.04.2017).
34. Karabowicz T. Idiomatyczny dyskurs prawdy w tomiku wierszy poetki Wiry Wowk Kobiece maski / Tadeusz Karabowicz // Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski / Віра Вовк; [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. – Люблин, 2014. – С. 139-144.
35. The Well of the World's End // English Fairy Tales / Retold by Flora Annie Steel; illustrated by Arthur Rackham. – Wordsworth Classics, 1994. – P. 245-248.

Джерело ілюстративного матеріалу:

1. Carbery E. The Well o' the World's End / Ethna Carbery // The Four Winds of Eirinn: Poems by Ethna Carbery. (Anna MacManus.) by Ethna Carbery [aka Mrs. Seumus MacManus, Anna Johnston] (1866-1902). Complete Edition, Edited by Seumas MacManus. – Dublin: M. H. Gill And Son, Ltd. Jas. Duffy And Co., Ltd. 1906. – P. 11.

Смольницкая О.А.
Научно-исследовательский институт украиноведения МОН Украины

ОБЩИЕ АРХЕТИПИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МИРОВОМ ЦЕНТРЕ В МИФОЛОГИИ РАЗНЫХ НАРОДОВ: ВАРЬИРОВАНИЕ КРОССКУЛЬТУРНЫХ МОТИВОВ В ИЗБРАННОЙ ПОЭЗИИ ЧЛЕНОВ НЬЮ-ЙОРКСКОЙ ГРУППЫ

Аннотация
Исследована модель мирового центра на примере мифов, использованных в избранной лирике преимущественно Веры Вовк и Патриции Кылыны. Как вспомогательный материал задействуются кельтские баллады. Рассмотрены мировое древо, символы камня, воды, змеи и т.п. Мировой центр конкретизируется в символе Алатыря. Осуществлен сравнительный анализ мировых моделей в украинской, бразильской, германской, кельтской и другой мифологии. Методы анализа: компаративный, интермедиальный, архетипический, контекстуальный, символогический, тезарурусный, переводоведческий.
Ключевые слова: мировой центр, Алатырь, мировое древо, архетип, символ, миф, инициация, стихия, поэзия, Нью-Йоркская группа.

Smolnytska O.O.
Scientific Research Institute for Ukrainian Studies
of the Ministry of Education and Culture of Ukraine

COMMON ARCHETYPAL PERCEPTION OF THE WORLD CENTRE IN THE MYTHOLOGY OF DIFFERENT NATIONS: THE CROSS-CULTURAL MOTIFS VARIATION IN THE POETRY BY THE SELECTED MEMBERS OF THE NEW YORK GROUP

Summary
The model of the world center used in the example of myths in the selected lyrics mostly by Vira Vovk and Patricia Kylyna is researched. The Celtic ballads are used as auxiliary material. The world tree, the symbols of stone, water, snakes (serpents, dragons), etc. are considered. The world centre consists of the symbol of Alatyr. The comparative analysis of mondial patterns in Ukrainian, Brazilian, Germanic, Celtic and other mythology. The methods of analysis are: comparative, intermedial, archetypal, contextual, symbological, thesauruses, translational studies.
Keywords: the world center, Alatyr, the world tree, archetype, symbol, myth, initiation, element, poetry, the New York group.

УДК 801.631.5:001.8(045)

МЕТАФОРА В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ПАРАДИГМІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Шапран Д.П.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Досліджено особливості метафори як пізнавального інструменту в сучасних умовах поліпарадигмальності та формування нових світоглядно-методологічних підходів до наукового пізнання світу. Визначено основні напрями сучасних досліджень щодо ролі метафори в процесах смислоутворення та дескрипції в різних сферах науки й культури. Окреслюється коло загальних закономірностей появи та функціонування метафор-термінів, якими послуговується мова сучасної науки. Метафора аналізується як комплексний феномен, що базується насамперед на комплексності людської свідомості. На основі інтегрування й узагальнення особливостей інтерпретації метафори в міждисциплінарній парадигмі визначаються її властивості як універсального методологічного інструменту когнітивного процесу.
Ключові слова: метафора, когнітологія, наукова мова, термін, поліпарадигмальність.

Постановка проблеми. У сучасній науці відбувається становлення нової наукової парадигми на підставі використання нових понять і нових методів дослідження. Цей процес характеризується стиранням міждисциплінарних меж та постійним зростанням креативно-інтерпретаційної діяльності вчених шляхом створення нових світоглядно-методологічних настанов наукового пізнання, яке виводить гуманітарні методи й терміни на загальнонаукові позиції. Одним із центральних понять у сучасній науковій парадигмі вважають метафору, що зумовлено проникненням метафори до сфер науки, пов'язаних з процесами пізнання та мислення. Мова науки стає інструментом вербалізації процесу виведення наукового знання, засобом комунікації в науковій сфері діяльності суспільства, а метафора в цьому процесі розглядається як універсальний інструмент пізнання світу. Це, своєю чергою, веде до інтеграції наукового знання в напрямі методологічної універсальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У численних працях, присвячених дослідженню різних аспектів метафори, неодноразово зазначалося, що науковий інтерес до метафори сприяв взаємодії різних напрямів наукової думки, їх консолідації (О.Е. Акимов, Н.Д. Арутюнова, М.С. Каган, М.А. Кузьміна, О.Н. Лагута, С.А. Панкратова, Д.П. Шапран, Л.І. Шрагіна та ін.). Величезний потік робіт про метафору сьогодні пов'язується з її роллю в процесах смислоутворення та дескрипцією метафоричних новотворів у найрізноманітніших сферах науки й культури, включаючи музику та математику. Кожна галузь науки ставить перед собою різні завдання, вивчення метафори здійснюється в різних аспектах, за допомогою різного наукового апарату.

О.М. Лагута, конкретизуючи й розмежовуючи предметний зміст метафоричних досліджень, виділяє: 1) філософську метафорологію, де розглядається розмежування буквального й метафоричного значень, співвідношення метафори та понятійної системи; 2) логічну метафорологію, що вирішує два питання: референціональне та феноменологічне; 3) психологічну метафороло-

гію, що розглядає проблеми розуміння метафори різними категоріями людей залежно від віку, статі, професії тощо; 4) власне лінгвістичну метафорологію, в основу якої покладено структурно-семантичний, асоціативно-когнітивний та інтерпретаційний підхід до аналізу метафори [10].

Л.М. Алексєєва, зважаючи на взаємозв'язок буквального й метафоричного значення тієї чи іншої концепції метафори, виділяє в наявних теоріях 4 основних напрями: 1) концепції, серед яких центральне місце займає нове, переносне значення слова природної мови; 2) концепції, що встановлюють спільність між прямим та переносним значенням; 3) концепції, що утверджують доцільність вивчення лише старого (прямого) значення слова як основи створення переносного значення слова; 4) «парадоксальні» концепції, що розглядають семантичну схожість референтів як їхню несхожість – когнітивні та психолінгвістичні аспекти вивчення метафори [2, с. 34].

Вдалою спробою комплексного підходу до аналізу наукової метафори, яка поєднала когнітивний, культурологічний і семантичний напрям є загальна семіотична концепція метафори Г.С. Баранова, який трактує метафору як «модельно-символічну знакову систему» [4, с. 101] і доводить, що семіотична концепція намагається на базі семіотики як інтеграційної теорії семіозису узагальнити результати, досягнуті синтактикою, семантикою, прагматикою та когнітологією [4, с. 85].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальною залишається потреба в комплексному міждисциплінарному вивченні особливостей метафори, оскільки наявні дослідження, попри свою численність, або мають фрагментарний характер, або являють собою спеціалізований, певною мірою однобічний, розгляд проблеми. Необхідність міждисциплінарного аналізу метафори диктується комплексним характером цього феномену, виходячи насамперед з комплексності людської свідомості, яку не можна віднести виключно до раціональних чи чуттєво-образних структур.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження метафори як універсального методологічного інструменту когнітивного процесу на основі інтегрування й узагальнення особливостей її інтерпретації в міждисциплінарній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. У науці на першому плані, безумовно, стоїть раціональна сфера з її логічними структурами мислення, однак лише в поєднанні з емоційно-чуттєвими складовими воно утворює цілісну структуру, де метафорі відведено роль внутрішнього інтегрувального механізму, який поєднує весь комплекс людської свідомості. Як свого часу зазначав М.С. Каган, на міждисциплінарному рівні «декілька дисциплін, звернених до вивчення загального об'єкта, в процесі комплексного дослідження обмінюються інформацією, знаходячи можливість переведення мови кожної з них на мову інших» [8, с. 28].

Сучасна наука, описуючи різноманітні процеси, поряд з використанням звичайних буквальних виразів удається до «залучення ймовірнісних міркувань» [14]. У точці поєднання цих двох понятійних схем і зароджується метафора, а, як відомо, представлення одного за допомогою іншого і є невід'ємною складовою та головною ознакою наукового методу. У своїх засадничих принципах наука єдина, а її єдність пов'язана з єдністю та цілісністю всього у світі, і саме метафора виступає тим «ключем, який відчиняє всі потаємні двері свідомості і, в той же час, містком, що дозволяє перейти через наукову однодисциплінарність» [10, с. 32]. Такий спосіб пізнання М. Розов називає «шляхом методологічного мислення, шляхом метафор і категоріальних програм, що дозволяє запозичувати досвід віддалених галузей знання» [16, с. 15].

Метафора постає гносеологічним інструментом, за допомогою якого опосередковується перехід до нового знання, встановлюється схоже, аналогічне, близьке до вже відомого, у зв'язку з чим методологічне мислення можна розглядати як тотожне метафоричному мисленню. Метафора стає засобом методологічного об'єднання наук, що й пояснює широку представленість її в сучасній мові науки. Цей принцип став загальнонауковим, фундаментальним, а вчені різних наукових сфер звертаються до розуміння та класифікації нових фактів за допомогою тих схем, образів і цілих парадигм з інших наук, осмислення яких відбувається метафорично.

Розглянемо загальні закономірності, які допоможуть отримати цілісну картину появи та функціонування метафор-термінів, якими послуговується мова сучасної науки.

Першою такою закономірністю можемо вважати універсальність метафори, на якій наголошував ще О. Потебня, стверджучи, що метафоричність є повсякчасною властивістю мови, і перекладати ми можемо лише з метафори на метафору [15, с. 434]. Універсальність метафори можемо розглянути відповідно до певних функцій, виконуваних нею. Безперечно, пріоритетними в науковому дискурсі є пізнавальна та евристична, завдяки яким осмислюється новий об'єкт дослідження на підставі знань про інші типи об'єктів, а метафора дозволяє автору сформулювати своє відкриття, а користувачеві – зрозуміти новизну та створювати власні інтерпретації його розуміння. Аналіз названих функцій в науковій літературі представлений дуже широко.

Варто також звернутися до адаптаційної функції, яка виявляється в тому, що в процесі пізнавальної діяльності людина пристосовується до мінливих навколишніх умов, а мова забезпечує нас метафорами, необхідними для освоєння потоку нової інформації. Такої думки дотримується Ю. Манін, автор відомої книги «Математика як метафора», у якій він постулює: «Математична теорія – це запрошення до побудови працюючих моделей. Математична метафора – це запрошення до роздуму про те, що ми знаємо. У статистичних дослідженнях у суспільних науках статус частенько коливається між моделлю та метафорою» [11, с. 35].

Визначивши поняття універсальності метафори як засадниче, що зумовлено не лише специфікою пізнавальної діяльності людини, а й характером сучасної науки, яка припускає певну апроксимацію методів та висновків досліджень, можемо ще раз наголосити на статусі метафори як компоненті наукового мислення й методології. З універсальності метафори можемо вивести також таку її закономірність, закладену в самій

природі метафори, як стереотипність, яка дозволяє співвимірювати нове з певними життєвими еталонами, які вже склалися й існують в людському досвіді. Таким чином прискорюється процес засвоєння нового досвіду.

Зважаючи на те, що в основу метафоричного перенесення покладено когнітивний механізм перекатегоризації, тобто свідомого чи несвідомого переведення якогось об'єкта думки з однієї семіотичної рубрики до іншої, наступною закономірністю можемо вважати концептуальну категоризацію, що є способом структурування власного світу. Поява її зумовлена можливістю розвитку певних структур і зон мозку, здатністю до категоризації складових колишнього досвіду. Доречною тут вважаємо думку О. Зубкової [6; 7], яка знову ж таки називає джерелом концептуальної категоризації семіотичну категоризацію, яка формується в семіотичній карті й набуває чітких рис у просторі концепту. Семіотична категоризація визначає об'єкти, предмети та явища навколишнього світу, завдяки чому індивід має здатність формувати уявлення про предмет, не маючи його в зоні зорового сприйняття.

Ще однією закономірністю метафори можемо вважати здатність її до структурування когнітивної діяльності людини. Полягає вона в тому, що людина, постійно змінюючи умови свого життя, засвоюючи потоки нової інформації, користується метафорами для оброблення, структурування інформації, не лише формуючи уявлення про об'єкти пізнання, а й визначаючи спосіб мислення. Так метафори відіграють вирішальну роль у процесі реорганізації наукового знання, тобто такої структуризації, яка зводиться до нескінченного введення термінів, понять та методів.

Визначальною закономірністю метафори вважаємо також здатність її до трансформації, що спричиняє розширення наукового знання в цілому, оскільки метафора виступає основним засобом переведення знання з однієї галузі до іншої. Трансформаційний характер метафори можна пояснити наявністю в суб'єкта потреби до інтерпретації: «Своєрідність метафоричної думки полягає в тому, що вона є формою взаємодії двох автономних типів мислення – концептуального та візуального» [5, с. 11].

Зважаючи на те, що метафора виступає посередником між емпіричним досвідом та мисленням і здатна синтезувати як образи, так і поняття, у ній можна виявити зворотні трансформації: від образу до поняття й від поняття до образу. Таким чином, метафори можуть переходити з розряду вербальних у розряд невербальних і навпаки, звідси можемо говорити про 2 види трансформацій: вербальних і невербальних, а саму метафору можна представити як вербально-невербальну форму репрезентації знання.

Таким чином у свідомості відбувається нівеляція ознаки конкретного концепту, «підлаштування» певних елементів під метафоричний образ. Так, наприклад, концептосфера маркетингу, маючи інтегративний характер, охоплює різноманітні ділянки людської діяльності та репрезентує досвід не тільки в галузі купівлі-продажу, а й безпосередньо пов'язана з соціологією, психологією, філософією, культурою, побутом, способом життя тощо, що, в свою чергу, розкриває широкі можливості для зіставлень і аналогій. Орієнтуючись на різні концептуальні сфери та культурні стереотипи суспільного життя у виборі термінологічної назви, її творці включають новий об'єкт у науковий контекст шляхом розкриття його суттєвих властивостей образно-мовними засобами (наприклад, *ефект канібалізму, дикий маркетинг, ефект стадності* та ін.). Основу метафори складають аналогії, які дають нам можливість побачити певний предмет або ідею через призму іншого предмета або ідеї, що дозволяє застосувати знання й досвід, набуті в одній сфері, для вирішення проблем в іншій сфері. Саме таким чином здійснюється поширення знань від однієї наукової парадигми до іншої, красномовною ілюстрацією до чого є явище ретермінологізації.

У цьому зв'язку В. Ньот пропонує розглядати метафору як іконічний знак особливого роду разом з картинними зображеннями та діаграмами, а іконічність метафори розглядає як таку, що ґрунтується на чинниках людського досвіду та свідомості [12]. Трансформації метафор з мови однієї науки в іншу, як вказує Г.С. Баранов, виконують функції екстраполяції, аналогізації, моделювання та гіпотетування [5, с. 27]. Унаслідок цього відбувається не лише зближення наук, що різняться предметними сферами, і посилюється взаємодія між ними, а й формуються комплексні міждисциплінарні проблеми та напрями досліджень на підставі універсалізації мовних засобів науки й посилення інтегративної ролі когнітивістики. Такі тенденції сучасного стану розвитку науки дають нам підстави вважати метафору основним знаряддям концептуальних перенесень між різними науковими дисциплінами, а трансформації метафор з однієї сфери до іншої – найбільш поширеним варіантом таких трансформацій.

Висновки і пропозиції. Метафори сприяють запозиченню методологічних та методичних прийомів з одних наук і поширенню їх на широке коло інших як загальнонаукових принципів, збагачуючи при цьому методологічно-методичний арсенал та відкриваючи нові аспекти досліджень.

Через призму метафор моделюються наукові процеси та явища, тому вважаємо перспективним подальший розгляд загальних тенденцій використання метафори в науці, що допоможе з'ясувати критерії методологічно ефективної метафоризації як одного з методів наукового пізнання.

Список літератури:

1. Акимов О.Е. Конструктивная математика / О.Е. Акимов. – М.: Изд. Акимова, 2005. – 294 с.
2. Алексеева Л.М. Метафорическое терминопорождение и функции терминов в тексте Текст.: дисс. докт. филол. наук / Л.М. Алексеева. – Пермь: Перм. гос. ун-т, 1998. – 357 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
4. Баранов Г.С. Научная метафора: модельно-семиотический подход. Часть I Текст / Г.С. Баранов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1992. – 112 с.

5. Баранов Г.С. Роль метафоры в теоретическом познании и репрезентация социальной реальности: Автореф. дис. доктора филос. наук. – Новосибирск, 1994.
6. Зубкова О.С. Некоторые когнитивные аспекты формирования метафоры / О.С. Зубкова // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2010. № 2(14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scientific-notes.ru/pdf/014-17.pdf
7. Зубкова О.С. Условия возникновения метафоры / О.С. Зубкова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2011. – № 5(1). – С. 306–312.
8. Каган М.С. Взаимоотношение наук, искусств и философии как историко-культурная проблема / М.С. Каган // Гуманитарий. Ежегодник. – № 1. – СПб, «Петрополис», 1995. – С. 14-28.
9. Кузьмина М.А. Метафора как элемент методологии современного научного познания / М.А. Кузьмина // СОЦИС – Социологические исследования, 2006. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kirdina.ru/doc/news/9mar06/1.pdf
10. Лагута О.Н. Метафорология: теоретические аспекты. В 2 ч. Часть 1 / О.Н. Лагута. – Новосибирск, НГУ, 2003. – 114 с.
11. Манин Ю.И. Математика как метафора / Ю.И. Манин. – М.: МЦНМО, 2008. – 400 с.
12. Нёт В. Текст как пространство / В. Нёт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philology.nsc.ru/journals/kis/pdf/CS_06/cs06net.pdf
13. Панкратова С.А. Когнитивно-семантические аспекты метафорического моделирования / С.А. Панкратова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – № 87 [Електронний ресурс]. – URL: http://cyberleninka.ru/article/n
14. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://drgng.dp.ua/library/xaos/00.htm
15. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М., 1976. – 616 с.
16. Розов М.А. Методологическое мышление и задачи университетского образования / М.А. Розов // Философский факультет, 2000. – № 1. – С. 5-17.
17. Сысолятина О.Н. Вербальные и невербальные формы репрезентации знания / О.Н. Сысолятина // Дис. канд. филос. н. – Киров, 2004.
18. Шапран Д.П. Функціонально-когнітивні аспекти в термінології маркетингу / Д.П. Шапран // Інтелект. Особистість. Цивілізація: Тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем. Вип. 12. – Кривий Ріг, ДонНУЕТ, 2016. – С. 65-73.
19. Шрагина Л.И. Метафоричность как интегративный показатель креативности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bib.convdocs.org/v15619

Шапран Д.П.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

МЕТАФОРА В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПАРАДИГМЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
Исследуются особенности метафоры как познавательного инструмента в современных условиях полипарадигмальности и формирования новых мировоззренчески-методологических подходов к научному познанию мира. Определены основные направления научных исследований о роли метафоры в процессах смыслообразования и дескрипции в различных сферах науки и культуры. Очерчивается круг общих закономерностей появления и функционирования метафор-определений, используемых в языке современной науки. Метафора анализируется как комплексный феномен, основанный прежде всего на комплексности человеческого сознания. На основе интегрирования и обобщения особенностей интерпретации метафоры в междисциплинарной парадигме определяются ее свойства как универсального методологического инструмента когнитивного процесса.
Ключевые слова: метафора, когнитология, язык науки, термин, полипарадигмальность.

Shapran D.P.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after MykhailoTugan-Baranovsky

METAPHOR IN TRANSDISCIPLINARY PARADIGM: METHODOLOGICAL ASPECT

Summary
The article deals with characteristic properties of metaphor as an informative tool in the modern context of polyparadigmaticalness and new ideological and methodological approaches to world scientific cognition developing. The research areas as for the role of metaphor in the processes of sensemaking and description in various sectors of science and culture are defined. Common denominators of metaphor-terms occurring and functioning in modern science language are highlighted. Metaphor is analyzed as a complex phenomenon which is based principally on the complexity of human consciousness. Features of metaphor as a cognitive process universal methodological tool are determined.
Keywords: metaphor, cognitive science, term, language of science, polyparadigmaticalness.

МЕДИЧНІ НАУКИ

UDC 442.16-234.1:437.10-217.45-876

SOME MECHANISMS OF EFFICACY PATHOGENETIC KARDIOLIN IN PATIENTS WITH CORONARY ARTERY DISEASE WITH CONCOMITANT PATOLOGY OF DIABETES

Andruschyshyn O.V., Piddubna A.A., Vivsyannyk V.V., Vintoniak M.V.
Higher State Medical University
«Bukovina State Medical University»
Proskurnyak J.M., Halysh I.V.
Chernivtsi Regional Hospital

The paper studied the basic pathogenic mechanisms in the development of coronary heart disease and type 2 diabetes, defined the common aspects of the etiology and clinical manifestations of similarities. The main pathophysiological characteristics and causes of coronary heart disease when accompanied by type 2 diabetes. Based on specific data pathogenesis expediency kardiolini use as auxiliary phytotherapeutic drug in patients with coronary artery disease with co-morbidities of diabetes. Also, the influence of the main components of the drug on humans. Kardiolini – complex herbal preparation, which is characterized sedation, isotropic positive and negative chronotropic effect, improve cerebral and coronary blood flow, preventing thrombosis, lowering lipids, cholesterol and triglyceride blood, that the impact on common pathogenic mechanisms of coronary heart disease and type 2 diabetes.
Keywords: coronary heart disease, insulini resistance, type 2 diabetis, atherosclerosis, kardiolin.

Formulation of the problem. Coronary heart disease (CHD) in accordance with the Guidelines of the Ukrainian Association of Cardiology is a major health and social problem today. Despite sufficient progress in the study of pathogenesis, clinical manifestations, diagnosis and treatment of coronary artery disease is the most common severe cardiovascular disease with multiple complications, both in Ukraine and throughout the world. In the US, the results of epidemiological studies of adults, the prevalence of CHD is 7.3%, in Russia – 7%, in Ukraine – 10% (by IV Navchukom, 2012). The structure of causes of death in cardiovascular disease CHD share in 2015 was 68.9%, which is above the world average, which is 45% (by V. Covalence, 2016). In Chernivtsi region CHD prevalence from 2008 to 2012 increased by 17.1% and disease – by 14.2% (by AS Biduchakom, 2013) [3]. The problem of the treatment and rehabilitation of patients with coronary heart disease is that they have a number of associated diseases that can not be ignored in the selection of treatment regimens and physical therapy programs. Nowadays more and more violations ascertained combination of CHD with endocrine disorders.

Analysis of recent research. Throughout the world a growing number of patients with type 2 diabetes. According to the International Diabetes Federation, the number of diabetic patients in the world's adult population is about 382 million, and by 2035 will be about 592 million. The pathology of the cardiovascular system is available in more than half of patients with type 2 diabetes, and according to some authors its prevalence reaches 90-100%. In particular, coronary heart disease occurs in 50-70% of patients with diabetes mellitus (DM). These atherosclerotic vascular changes occur in patients with diabetes for 8-10 years earlier than the general population, even in the absence of classic risk factors such as hypertension, smoking, and hyperlipidemia. This indicates the presence of specific, associated with diabetes risk factors that require deeper study and adequate correction. Therefore, timely diagnosis and effective treatment of CHD patients with concomitant diabetes is closely linked to the definition of pathogenic factors and the search of new treatment regimens.

Early disability and high mortality due to the development of cardiovascular complications can be considered as type 2 diabetes, cardiovascular disease (American Heart Association) [15]. Type 2 diabetes is characterized by accelerated development of atherosclerosis and coronary heart disease due to the presence in these patients of diabetic dyslipidemia (increased cholesterol low density lipoprotein (LDL), triglycerides (TG), lower HDL cholesterol (HDL cholesterol)), hyperinsulinemia, hyperglycemia, activation of systemic inflammation, systemic oxidative stress [6].

Outstanding job. It is advisable to note that the pathogenesis of vascular complications of diabetes rather complex and not fully understood. Until recently, the pathophysiological processes leading to CHD considered primarily from the perspective of neurohumoral hypothesis, based on overexpression of neurohormones are initiating remodeling and progressive dysfunction of the left ventricle. In recent years, has become common hypothesis «common ground» («common-soil» hypothesis), according to which a close correlation between type 2 diabetes and coronary heart disease is determined that they have a common origin, that is «common ground». The hypothesis suggests that IBS is not

just a consequence of type 2 diabetes, but Type 2 diabetes and cardiovascular diseases have a single entity pathophysiology.

The purpose of the work. Currently, there is evidence of etiological role of inflammation, epithelial dysfunction, oxidative stress in the pathogenesis of insulin resistance and type 2 diabetes [4]. This concept not only gives rise to a new paradigm of understanding diabetic atherosclerosis, but has implications for prevention and treatment. Therapeutic strategies directed to reduce endothelial dysfunction and chronic inflammation, make it possible to prevent and treat both type 2 diabetes and coronary artery disease [5].

Research results. Patients with type 2 diabetes often have multiple diffuse coronary artery disease, reduced vazodylyatatsiynyy reserve, decreased fibrinolytic activity, increased platelet aggregation ability and diabetic cardiomyopathy. Usually there are classic symptoms of angina in patients with type 2 diabetes already expressed in the presence of coronary system. Previously, most patients IBS occurs in such silent myocardial ischemia or manifested by nonspecific symptoms such as fatigue, breathlessness attacks, arrhythmia. Diabetic autonomic neuropathy and early desympatyzatsiya infarction leads to high prevalence of silent and atypical variants course of CHD with type 2 diabetes [9]. It is therefore important to early diagnosis of coronary artery disease type 2 diabetes immediately after the first symptoms, which provides for adequate treatment and prevention of disease progression.

Established that diabetes and coronary heart disease have a number of common risk factors, including excessive consumption of fatty and high-calorie foods, sedentary lifestyle, obesity, high cholesterol and more. There are works which show the presence of correlation between the levels of lipids in the blood serum and the presence of atherosclerosis of the main vessels [7, 8]. In patients with endocrine disorders as well as with IBS appear psychosomatic disorders. Patients with diabetes irritable, picky, conflict, distrustful; in which there is emotional lability, tearfulness, dysphoria, increased irritability and anxiety [12].

Existing medicines at IBS mainly aimed at increasing coronary blood flow and decrease myocardial oxygen demand. Often medical therapy accompanied by complications caused by side effects of medications. Recently, growing interest in folk medicine, due to a number of benefits before prescribing herbal synthetic drugs. In plants used by traditional medicine, contains a complex of natural vitamins, macro- and microelements in optimal combinations [13]. When choosing drugs in the treatment of dual pathology promising area is the use of herbal drugs, which are usually basic ability to optimize pharmacotherapy and characterized by a mild effect on damaged organs [1]. Herbal medicine allows for a comprehensive approach to the treatment of patients with concomitant coronary heart disease with type 2 diabetes, to conduct effective secondary prevention. A principle of pathogenesis therapy of coronary heart disease is to apply koronarorozshyryuyuchyh, protyateroskerotychnyh, anesthetics, and drugs that improve myocardial oxygen demand and delivery of nutrients [10]. The number of plant koronarolitykiv relatively small. They are used in the early stages of the disease and they efficiently prevent spastic bouts of illness. In developing rational approaches to medical rehabilitation for patients with type 2 diabetes on the background of CHD our attention was drawn kardiolini – complex herbal preparation, which is characterized sedation, positive isotropic and negative chronotropic effect, improve cerebral and coronary blood flow, preventing thrombosis, lowering lipids, cholesterol and triglyceride levels.

The composition 1 ml of drops contains: tincture of medicinal plants (1: 12.5), Adonis herb ordinary, normal fruit juniper, arnica, mint leaves.

In normal grass Adonis (Herba adonidis vernal is) found 0,13-0,83% of cardiac glycosides. The largest number of them contained in the leaves. Total spring Adonis contains 25 individual cardiac glycosides. In the aerial part of the plant found strophantine K-beta and tsymaryn and specific kardenolid Adonis adonitoksyn which is hydrolyzed to adonitoksiheninu and L-rhamnose. In the grass contains glycosides and 2.6 dymetoksyhynon, phytosterols, flavonoids (0,59-1,25%), steroids (6-9,4%), glycoside adonivernit, ascorbic acid (33,4-49,2 mg %), carotene, choline, ado nit (4%), coumarone and organic acids. [2] The normal grass Adonis has cardiotonic action, normalizes heart rhythms (slow), extends diastole, systole increases, increases stroke volume of blood, moderately slows intracardiac conduction. The nature of glycosides Adonis spring close to the plant digitalis glycosides poisonous, but compared with digitalis drugs in the body do not accumulate, but less active and much less stable and provide less prolonged action.

Peppermint leaves (Folia Menthes piperitae) containing 1-3% efirnoyi butter in there by up to 50% menthol, menthol esters 4-11%, 7-25% Menton Maintenon piperyton, pineol, Menten, felandren alpha-pinen, limonene, pulehon and other terpenes, acetic, and other izovalerianovu vilni acid, 5-10% mentofuranu. Raw contains 3,5-12% tannins, bitter substances, and its nikotynovu acid amide, coffee and chromogenic acids, carotenoids, flavonovi hlikozydy. Peppermint causes irritation of the nerve endings, stimulating cold receptors. In response, the surface blood vessels constrict, and internal expanding. The effects – reduce or eliminate pain. Peppermint leaves has beneficial properties, regulates arterial and venous circulation, prevents increased intracranial pressure and redirects blood flow to the external veins. Has choler etic effect of active excretion of cholesterol and holativ, strengthens antitoxic liver function, relieves spasms and normalizes metabolism. The leaves of peppermint extracts taken as insomnia, hysteria and neuralgia; appointed in cardiology practice as cardiac stimulant (part of validoli), to improve blood circulation and as atherosclerotic agent.

The fruits of juniper ordinary (Furcates Juniper) contain essential oil (0.5-1.5%) of the composition: alpha-pinene, kadynen, borneol, yuniperol, terpineol, camphene, yunen, alpha terpenes, felandren, dependent, Sabine, tsydrol, juniper camphor and other terpene derivatives. Containing more invert sugar (30%), bitter glycoside yuniperyn, flavones glycosides, dyestuffs, pectin, organic acids,

resins, waxes and so on. In fresh fruits to 0.35 mg % of vitamin C. The common juniper is bracing, a strong diuretic, analgesic, choler etic, expectorant, blood-purifying, healing, antibacterial, disinfectant, delicious and soothing effect. Preparations containing juniper increases urine output and disinfect the urinary tract.

Flowers Arnica (Arnicae flows) contain essential oils with disinfectant, anti-inflammatory and wound-healing effect, coloring agents (arnitsyn, lutein), fats, resins, waxes, gums, carbohydrates, ascorbic acid (about 21 mg%), fructose, sucrose, dextrose, tannins, proteins, flavonoids (astragalin, izokvertsytryn) polyphenol compounds (tsinarin – 0.05% Coffeehouse acid). The rhizomes and roots contain Arnica montane essential oil (1.5% – 0.6% and fresh – dried), sulfur compounds, tannins, inulin, waxes, resins, arnitsyn, organic acids (izomaslyanu, formic, anhelikovu). DA Axelrod, GK Nikonov, AD Turov (1974) have shown that the drugs are mountain arnica tonic and stimulating the central nervous system, and in large doses – soothing. Preparations roots of plants increase the amplitude of heart rate, dilate coronary vessels, improves supply the heart muscle. Arnica is effective in the treatment of ulcers; it can help strengthen the blood vessels in the brain. It is used in thrombophlebitis, angina, also the best means of rehabilitation after suffering a heart attack and stroke. It should be noted that due to the presence of drugs mountain arnica trimaran prolonged use of significantly reduced blood cholesterol levels.

Kardiolini has a slight sedative effect, which is caused by the properties of the components that it contains. Also, the drug reduces symptoms of diencephalic disorders, improves tolerance of physical activity, and increases efficiency. Biologically active substances extracts of herbs positively affect metabolism in the myocardium, liver, particularly inhibit lipid peroxidation, increase the activity of antioxidant enzymes, energy balance of cells incentives synthesis adenylate nucleotides, glycogen lysis, increase the activity of some enzymes of the Krebs cycle.

The action of the drug is the result of the cumulative effect of its components, so it is impossible to detect drug metabolites. Kardiolini administered orally 20-30 drops 2-3 times a day 30 minutes after eating. The course of rehabilitation is 20-30 weeks.

Conclusions. 1. Type 2 diabetes and coronary artery disease share common pathogenic mechanisms that allow some authors consider type 2 diabetes as a cardiovascular disease.

2. The hypothesis of «common ground» confirms single entity pathophysiology of type 2 diabetes and coronary artery disease.

3. When choosing drugs in the treatment of dual pathology of coronary heart disease and type 2 diabetes promising area is the use of herbal drugs, which are characterized by a mild effect on damaged organs.

4. Kardiolini – complex herbal preparation, which is characterized sedation, isotropic positive and negative chronotropic effect, improve cerebral and coronary blood flow, preventing thrombosis, lowering lipids, cholesterol and triglyceride blood, that the impact on common pathogenic mechanisms of coronary heart disease and type 2 diabetes.

References:

1. Baranov A.P., Upnytskyy A.A. Opportunities in the Treatment fytoterapyy patsyentov with dyslipidemia / A.P. Baranov, A.A. // Upnytskyy Attending physician. – 2008. – №. 4. – P. 80-82.
2. Barnaul O.D., Pospelov M.L. Value fytoterapyy at vtorychnoy Prevention ischemic ynsultov / O.D. Barnaul, M.L. Pospelov // Obzori on klynycheskoy lekarstvennoy pharmacology and therapy. – 2011. – T. 9. – № 4. – P. 47-53.
3. Biduchak A.S. Epidemiological features cardiovascular diseases in Ukraine and Chernivtsi region / A.S. Biduchak, I.D. Shkrobanets, S.I. Leo nets Bukovina // Medical Journal. – Volume 17. – Number 3(67). – Ch. 2. – 2013. – P. 100-103.
4. Volkov V.I. Yshemycheskaya heart disease with diabetes Diab 2nd type: epydemyolohyia, pathophysiology and Prevention / V.I. Volkov, S.A. Serik // The International Medical Journal. – 2006. – Vol 12, № 4. – P. 41-47.
5. Evstratova I.N. Physical Rehabilitation of patients with heart illness yshemycheskoy violation of the tolerance for glucose and abdominal obesity / I.N. Evstratova, Muhannad Alshbul // Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova. – K.: Izd. nous of M.P. Dragomanova 2015. – Issue 10(65) 15. – P. 55-58.
6. Efymov A.S., Sokolova L.K. Dyslypoproteynemyya and ee role in development and prohressyrovanyy yshemycheskoy heart disease in patsyentov with type 2 diabetes saharnim / A.S. Efymov, L.K. Sokolov // Endocrinology. – 2013. – № 18, № 3. – P. 28-33.
7. Zhuravleva L.V. Analysis of indicators of atherosclerotic lesions in the arteries of patients koronarnын yshemycheskoy heart illness in dependence from availability of diabetes type 2 diabetes / L.V. Zhuravleva, N.A. Lopyna Medicines Ukraine // plus. – 2016. – № 2(27). – P. 32-37.
8. Zhuravleva L.V. Violations lipid metabolism in patients yshemycheskoy heart illness in dependence from availability of the sugar diabetes 2nd type and nature koronarnын arteries lesions / L.V. Zhuravleva, N.A. Lopyna, I.V. Kuznetsov, V.P. Konoz, D.A. Bondarenko // heart and blood vessels. – 2016. – № 2(54). – S. 63-71.
9. Lopyna N.A. Effect modyfytsyruemih nemodyfytsyruemih and factors of risk for atherosclerotic lesions virazhennost koronarnih arteries in patients yshemycheskoy heart illness in dependence from availability of diabetes type 2 diabetes / N.A. Lopyna // therapeutic Ukrainian magazine. – 2016. – № 2. – S. 86-96.
10. Omarova R.A. Kombynyrovannaya therapy in heart disease yshemycheskoy The combination with hypothyroidism and dyslipidemia / R.O. Omarova and others // Vestnik of medical Kazakh of National University. – 2014. – № 1. – P. 60-61.
11. Serhiyenko V.A., Sergienko E.A., Efimov A.S. Early diagnosis of functional and structural disorders of the cardiovascular system in patients with type 2 diabetes mellitus (literature review and own research) / V.A. Sergienko, E.A. Sergienko, A.S. Efimov // J. AMS Ukraine. – 2010. – T. 16. – № 4. – S. 630-650.
12. Tregubenko E.V. Features techenyya yshemycheskoy heart disease in patients saharnым diabetes type 2 / E.V. Tregubenko, A.S. Klimkin // TRUDNIY patient. – 2015. – T. 13. – №. 7. – P. 26-29.

13. Chekyna N.A., Chukaev S.A., Nikolaev S.M. Saharniy diabetes: Opportunities Using pharmacotherapy with funds rastitelno origin / N.A. Chekyna, S.A. Chukaev S.M. Nikolaev // Vestnik Buryat state-owned university. – 2010. – №. 12.
14. Huang Y. Associations of prediabetes with all-cause and cardiovascular mortality: A meta-analysis / Y. Huang, X. Cai, P. Chen, W. Mai et al. // Annals of Medicine. – 2014. – Vol. 46. – P. 684-692.
15. Standards of medical care in diabetes – 2016. American Diabetes Association // Diabetes Care. – 2016. – Vol. 39 (Suppl. 1). – S. 1. - S. 109.

Андрущишин О.В., Піддубна А.А.,
Вівсянник В.В., Вінтоняк М.
Вищий державний медичний університет
«Буковинський державний медичний університет»
Проскурняк І.М., Галиш І.В.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

ДЕЯКІ МЕХАНІЗМИ ПАТОГЕНЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ КАРДІОЛІНУ У ХВОРИХ НА ЗАХВОРЮВАННЯ КОРОНАРНИХ АРТЕРІЙ У ПАЦІЄНТІВ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ ІІ ТИПУ

Анотація
У статті вивчалися основні патогенні механізми розвитку ішемічної хвороби серця і діабету 2 типу, визначалися загальні аспекти етіології та клінічні прояви подібності. Основні патофізіологічні особливості і причини ішемічної хвороби серця, що супроводжуються діабетом 2 типу. Грунтуючись на конкретних даних про доцільність патогенезу Кардіолін використовують в якості допоміжного фітотерапевтичного препарату у пацієнтів з ішемічною хворобою серця із супутніми захворюваннями цукрового діабету. Крім того, вплив основних компонентів препарату на людину. Kardiolini – комплексний трав'яний препарат, який характеризується седацією, ізотропним позитивним і негативним хронотропного ефектом, покращує церебральний і коронарний кровотік, запобігає тромбозу, знижує рівень ліпідів, холестерину і тригліцеридів крові, що впливає на загальні патогенні механізми ішемічної хвороби серця і цукровий діабет.
Ключові слова: ішемічна хвороба серця, резистентність до інсуліну, цукровий діабет типу ІІ, атеросклероз, кардіолін.

Андрущишин О.В., Пиддубна А.А.,
Вивсянник В.В., Винтоняк М.В.
Высший государственный медицинский университет
«Буковинский государственный медицинский университет»
Проскурняк И.В., Галиш И.В.
Черновицкая областная клиническая больница

НЕКОТОРЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПАТОГЕНЕТИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ КАРДИОЛИНА У БОЛЬНЫХ С ЗАБОЛЕВАНИЕМ КОРОНАРНЫХ АРТЕРИЙ С СОБСТВЕННОЙ ПАТОЛОГИЕЙ САХАРНОГО ДИАБЕТА

Аннотация
В статье изучались основные патогенные механизмы развития ишемической болезни сердца и диабета 2 типа, определялись общие аспекты этиологии и клинические проявления сходства. Основные патофизиологические особенности и причины ишемической болезни сердца, сопровождающиеся диабетом 2 типа. Основываясь на конкретных данных о целесообразности патогенеза кардиолини используют в качестве вспомогательного фитотерапевтического препарата у пациентов с ишемической болезнью сердца с сопутствующими заболеваниями сахарного диабета. Кроме того, влияние основных компонентов препарата на человека. Kardiolini – комплексный травяной препарат, который характеризуется седацией, изотропным положительным и отрицательным хронотропным эффектом, улучшает церебральный и коронарный кровоток, предотвращает тромбоз, понижает уровень липидов, холестерина и триглицеридов крови, что влияет на общие патогенные механизмы ишемической болезни сердца и сахарный диабет.
Ключевые слова: ишемическая болезнь сердца, резистентность к инсулину, сахарный диабет II типа, атеросклероз, кардиолин.

УДК 618.214(045)

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЯЦІЇ СКОРОЧЕННЯ МАТКИ, А ТАКОЖ ГЕМОДИНАМІЧНІ ЗМІНИ ШИЙКИ МАТКИ ДО ТА ПІД ЧАС ПОЛОГІВ

Білковська Ю.П., Сергєєва Н.С.,
Комарь Д.Г., Сідлецька Д.В., Гайдук Ю.І.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Данилко М.Р.
Івано-Франківський національний медичний університет

В огляді розглянуто сучасні уявлення про механізми регуляції скорочення матки, гемодинамічні зміни шийки матки, що відбуваються до та під час пологів і необхідні для нормального перебігу вагітності. Порушення гемодинамічних змін шийки матки представлені як найбільш значущі причини виникнення аномалій пологової діяльності. Проаналізовано критерії ультразвукової діагностики «зрілості» шийки матки з точки зору параметрів її кровотоку. Визначені напрямки майбутніх досліджень в області даної наукової проблеми.
Ключові слова: гемодинаміка шийки матки, ступінь зрілості шийки матки, аномалії родової діяльності.

Постановка проблеми. Пологи – складний фізіологічний процес, сутність якого полягає у виході з тіла матері зрілого плода і плаценти та зародкових оболонок, який закінчую цикл внутрішньоутробного розвитку. Клінічними ознаками початку пологів є регулярні потуги, наростаючі по силі, тривалості та частоті, а також структурні зміни шийки матки, згладжування і розкриття маткового зіву і просування плода по родовому каналу [1-3].

Перебіг пологів, їх тривалість, величина крововтрати, результат пологів для матері і дитини в основному залежать від моторної функції матки. Оцінка характеру скоротливої діяльності матки, її регуляція, були і залишаються одними з основних завдань сучасного акушерства [4-8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фізіологічна родова діяльність не може здійснюватися без злагодженої роботи мільярдів гладко'язових клітин різних відділів матки. Будь який дисонанс в цьому процесі буде призводити до порушення скоротливої функції органу в цілому. Спроби вивчити функціональну анатомію матки робилися з середини XIX ст. З середини XX ст. з'явилися такі поняття як «веретеноподібна форма утероміоциту», «тришарова структура матки», «водій ритму», «гіпертонус нижнього сегменту матки» [9]. Сучасний рівень розвитку фізіології та біохімії значно змінили уявлення про функціональну анатомію міометрію в процесі пологів [5, 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні не викликає сумніву, що для розробки найбільш ефективних методів профілактики і терапії аномалій пологової діяльності потрібні фундаментальні знання про механізм скорочення міометрію на молекулярному і клітинному рівні, а також розуміння процесів, що призводять до структурних змін в шийці матки під час пологів.

Мета статті. Розглянути механізми регуляції скорочення матки, а також гемодинамічні зміни шийки матки, що відбуваються до та під час пологів. Проаналізувати критерії ультразвукової діагностики «зрілості» шийки матки з точки зору параметрів її кровотоку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує думка, що скорочення всіх відділів матки відбувається синхронно за рахунок миттєвого поширення збудження через щілинні контакти, які є спеціальним механізмом проведення збудження, координуючим активність мільярдів м'язових клітин міометрію, причому кількість нексусів зростає прямо пропорційно терміну гестації [11, 12]. Щілинні контакти складаються з пір (каналів, сформованих шістьма протеїнами-коннексинами, з'єднаними симетрично з шістьма конексинами сусіднього утероміоциту), які з'єднують внутрішнє середовище клітин. Кожен щілинний контакт може складатися з декількох тисяч каналів. У міометрії основним компонентом щілинного контакту є протеїн 43-kDa, названий коннексином 43 [13].

Оскільки при порушенні адренергічних нейронів норадреналін викидається з великої кількості розширень, а також одна кінцева пластинка контактує з декількома утероміоцитами, збудження адренергічних нейронів діє не на поодинокі клітини гладеньких м'язів, а на всю гладком'язову тканину міометрію в цілому. Завдяки нексусам постсинаптичні потенціали і потенціали дії електротонічно передаються від клітини до клітини. Таким чином, деполяризація декількох міоцитів під дією медіатора призводить до одночасного скорочення всіх клітин матки. Відповідно до цієї теорії в матці існує безліч водіїв ритму, а не один. Крім того, порушення всіх відділів матки відбувається синхронно, а не зверху вниз [14].

На даний час велика роль відводиться іонам кальцію в процесі скорочення будь-якого м'язового волокна [14, 15, 16]. Транспорт кальцію в цитоплазму міоциту здійснюється за рахунок активації різних типів кальцієвих каналів як регульованих мембранним потенціалом, так і агоністзалежним. Однак до сих пір немає єдиної думки з приводу відносного вкладу різних Ca^{2+} – каналів як окремих клітинних органел [2, 17].

Відповідно до думки ряду авторів [5, 11], основну роль в процесі пологів, прогресування структурно-деформаційних змін в шийці матки набуває феномен силового депонування крові в судинному сплетінні шийки матки, тобто відбувається конвертація енергії напруги скорочувального міометрію в роботу по розкриттю маточного зіву.

На сьогодні відсутній комплексний підхід до оцінки гемодинаміки матки і шийки матки після досягнення терміну гестації. Залишається невирішеним питання про вплив стану шийного кровотоку в останні тижні гестації на виникнення аномалій скорочення матки під час пологів, не вироблено чітких діагностичних критеріїв і прогностично значущих ознак зміни гемодинаміки шийки.

Можна припустити, що ретельне вивчення кровопостачання шийки матки напередодні пологів, особливостей перебігу родового акту дозволить по іншому поглянути на механізми формування аномалій пологової діяльності, розробити критерії їх своєчасної діагностики і сприяти більш ранньому і ефективному проведенню лікувальних заходів.

Не викликає сумніву те, що всі фізіологічні і патологічні процеси на органному рівні тісно пов'язані з особливостями кровопостачання. На думку ряду авторів [18], одним з найважливіших елементів «дозрівання» шийки матки є активація венозного кровотоку в її судинному контурі.

Відомо, що передчасний початок спонтанних скорочень міометрію при неадекватній активації тонічного компонента матки на тлі низького її базального тонусу призводить до скидання крові через верхній венозний дренаж. Тобто виявлена відсутність достатньої лакунарної трансформації розділового венозного синуса тіла матки і формування нижнього сегмента є структурною передумовою зниження морфофункціональної ємності венозного депо матки. Це ще більше погіршує порушення роботи гемодинамічного міометрального механізму з розвитком гіпотонічних непродуктивних переймів, що в свою чергу веде до порушення процесів дозрівання шийки матки. В середньому шарі шийки матки є зачатки потужного венозного депо, що володіє до того ж можливістю отримувати кров безпосередньо з артерій [17, 18].

На відміну від інших функціональних відділів матки в сполучнотканинній частині шийки зміни, що носять принциповий характер, наступають тільки безпосередньо перед пологами або в процесі пологів і збігаються за часом з добре відомим кожному акушеру процесом «дозрівання» шийки матки. Шийка матки на всьому протязі вагітності служить надійним «замком», що дозволяє зберігати певну ізольованість порожнини матки і забезпечувати, таким чином, умови для адаптивної реконструкції інших відділів матки. У зв'язку з еволюцією перешийка, «запиральна» функція-тканинної частини шийки матки проявляється з 14-16-го тижня вагітності і припиняється з початком родової діяльності. Принципово важливими змінами морфоструктури шийки матки перед пологами є добре відомі процеси деградації її генового остову, що змінюють механічні властивості тканини, і активація внутрішньо-тканинного кровообігу з депонуванням крові у венозних лакунах.

Зміни біохімічних властивостей колагенових волокон, що супроводжуються в тому числі їх розпадом, призводять до значної зміни модуля розтягування тканин [2, 17, 18, 19]. Для того щоб розтягнути перетворену тканину сполучнотканинній частині шийки матки, необхідно докласти більше зусиль, ніж це було необхідно до початку процесу «дозрівання» шийки матки. Фактично модуль пружності тканин цієї частини шийки матки досягає величин, які легко долаються деформуючими зусиллями, що генеруються в матці під час її скорочення. В результаті початку функціонування нового судинного контуру в сполучнотканинній частині шийки матки відбуваються принципові зміни її функції – з'являється система, здатна генерувати імпульси, які впливають на механічні властивості армуючі судинні лакуни каркасу і сприяють виникненню зусиль, деформують шийку матки.

Впровадження в практичну медицину високочастотної цифровий 20- і 30-ехографії кардинально розширило можливості у вивченні васкуляризації шийки матки напередодні пологів і безпосередньо під час пологів, дозволило скласти уявлення про розподіл її судинного компонента, про його тривимірну організацію, що в свою чергу дозволяє отримати необхідні дані для розуміння особливостей фізіології шийки матки [17, 20].

Відзначено, що сонографічно шийка матки у вагітних і невагітних візуалізується як утворення зниженої ехогенності, однорідної дрібнозернистості структури [21]. Однак напередодні пологів, незалежно від терміну вагітності, при якому вони наступають, на тлі ознак її «дозрівання» починається перетворення її акустичних властивостей. В цей час в товщі шийки матки відзначається поява численних ехонегативних дрібнопористих і стрічкового виду включень, які надають їй вид неоднорідного пористого утворення [11, 22, 23, 24].

Багато авторів вважають, що відмінності в судинному забезпеченні і зміни в морфологічній структурі шийки матки у вагітних і не вагітних жінок ехографічно уловлюються до тих пір, поки кількість судин на одиницю об'єму в її центральній зоні і ступінь їх заповнення кров'ю, так само як і інші перетворення її матриксу, не досягають такої величини, при якій змінюються акустичні властивості тканин шийки матки [25, 26]. Дослідження показують, що даний процес йде інтенсивно напередодні завершення вагітності, безпосередньо передує йому і чітко співвідноситься з клінічно визначеними ознаками швидкого настання пологів – дозріванням шийки матки.

В даний час незаперечні наступні факти:

1) шийка матки жінки, що народжує є сполучнотканинним утворенням, практично повністю позбавлене будь-якої організованості гладком'язової системи, модуль пружності тканин якого визначається станом її коллагенеластичного остову;

2) шийка матки жінки, що народжує незалежно від терміну настання пологів відрізняється від шийки матки вагітної тим, що до моменту початку пологів в ній виникає, а в міру розвитку родової діяльності збільшується обсяг і інтенсивність кровотоку в своєрідному судинному сплетінні.

В останні роки в медичній літературі з'явилися вкрай цікаві повідомлення, які внесли суттєві корективи в уявлення про гемодинамічні скорочення під час пологів шийки матки. Всі ці роботи дозволяють зрозуміти, що під час родового скорочення матки в судинне депо шийки матки кров закачується під великим тиском і в ньому вона депонується. Цілком очевидно, що гемодинамічний фактор під час маточного скорочення здат-

ний виробляти два види роботи: одна пов'язана зі збільшенням внутрішнього обсягу вихідного сегмента, друга – з процесом адаптивної деформації тканин шийки матки.

У сучасних дослідженнях [26] вперше показано: в нормі в останні два тижні гестації у міру «дозрівання» шийки матки відбувається посилення її кровопостачання і кровонаповнення за рахунок зростаючого артеріального припливу, зниження периферичного опору судин шийки матки і кавернозноподібної трансформації її венозного русла. Вперше встановлені гемодинамічні параметри «зрілості шийки матки», що враховують показники її васкуляризації і характер функціональної активності вен. Відсутність на момент початку родової діяльності гемодинамічних ознак «зрілості» шийки матки достовірно корелює з формуванням аномалій пологової діяльності.

На сьогодні ведеться робота по вдосконаленню методів визначення ступеня «зрілості» шийки матки, в дослідженні застосовується морфологічний аналіз матеріалу біопсії тканини шийки матки і міометрію області нижнього маткового сегмента, що в свою чергу дозволить більш глибоко вивчити механізми патології зміни гемодинаміки шийки матки напередодні пологів і безпосередньо в процесі родового акту.

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасної літератури виявив існування принципових розбіжностей в питаннях біомеханіки пологів, здійсненні синхронізації роботи утероміоцитів, вегетативної і гормональної регуляції скорочувальної діяльності матки; а також принципово нові уявлення про механізми виникнення аномалій пологової діяльності виходячи з особливостей порушення гемодинаміки шийки матки. Ситуація, що склалася створює необхідність подальших досліджень в області етіології та патогенезу аномалій скорочення матки, дає можливість більш широких перспектив інструментальних досліджень, що дозволить знайти нові шляхи профілактики і лікування аномалій скорочення матки.

Список літератури:

1. Айламазян Э. К. Акушерство: учебник для медицинских вузов. СПб.: Спец. лит., 2002. 536 с.
2. Персианинов Л. С. Родовая деятельность и ее регуляция. М.: Медицина, 1972. 184 с.
3. Савельева Г. М. Значение изучения плацентарной недостаточности в антенатальной охране плода // Плацентарная недостаточность: сб. науч. тр. М., 1984. С. 3-8.
4. Бакшеев Н. С., Орлов Р. С. Сократительная функция матки. Киев: Здоров'я, 1976. 184 с.
5. Савицкий Г. А. Биомеханика раскрытия шейки матки в родах. СПб.: ЭЛБИ, 1999. 114 с.
6. Hertelendy F., Zakar T. Regulation of myometrial smooth muscle functions // Curr. Pharm. Des. 2004. Vol. 10. P. 2499-2517.
7. Zahn V. Physiology of uterine contractions (author's transe) // Z. Gebardshilfe Perinatal. 1978. Bd. 182, № 4. S. 363-368.
8. Immunolocalization of proinflammatory cytokines in myometrium, cervix, andfetal membranes during human parturition at term / A. Young, A. J. Thomson M., Ledingham [et al.] // Biol. Reprod. 2002. Vol. 66. P. 445-449.
9. Абрамченко В. В. Активное ведение родов: руководство для врачей. СПб.: Спец. лит., 2003. 664 с.
10. Хечинашвили Г. Г. Клиническое значение определения готовности организма к родам. Л., 1974. 192 с.
11. Dales I. Uterine Contractility patterns of the onter and inner zones of themyometrium // Obstet. Gynaec. 1974. Vol. 44, № 3. P. 315-326.
12. Histomorphologyof the placenta and the placental ed of growth restricted foetuses and correlationwith the Doppler velocimetriebs of the uterine and umbilical arteries /R. Madazli, A. Somunkiran, Z. Calay [et al.] // Placenta. 2003. Vol. 24, № 5. P. 510-516.
13. Братухина С. В., Березина Г. П., Дворянский С. А. Содержание эндогенного сенсибилизатора (в-адренорецепторов в околоплодных водах при беременности и в родах // Актуальные проблемы современной биохимии: матер, науч. конф. КГМИ. Киров, 1996. С. 7-8.
14. Тохиян А. А. Особенности родовой деятельности в зависимости от «зрелости» шейки матки и содержания эстрогенов и прогестерона в плазме крови: автореф. дис. ... кан. мед. наук. М.,1979. 13 с.
15. Филимонов В. Г. Патогенез нарушений сократительной деятельности матки в аспекте современных представлений о компенсаторнозащитных свойствах организма беременных: автореф. дис. ... канд. мед. наук. М., 1976. 29 с.
16. Плацентарная недостаточность: диагностика и лечение: учеб. пособие / О. Н. Аржанова [и др.]; под ред. Э. К. Айламазян. СПб, 2000. 14 с.
17. Interactionsbetween progesterone receptor isoforms in myometrial cells in humanlabour / D. Pieber, V. C. Allport, F. Hills [et al.] // Mol. Hum. Reprod. 2001. Vol. 7. P. 875-879.
18. Сидорова И. С. Физиология и патология родовой деятельности. М.: МЕДпресс, 2000. 320 с.
19. Персианинов Л. С., Железнов Б. И., Богоявленская Н. В. Физиология и патология сократительной деятельности матки. М.: Медицина, 1975. 58 с.
20. Young R. Coordination of myometrial contractility // Front. Horm. Res. 2001. Vol. 27. P. 201-215.
21. Воскресенский С. Л. Роль сократительной деятельности матки в родовом процессе: автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Минск, 1995. 43 с.
22. Газазян М. Г. О некоторых патогенетических механизмах развития сократительной деятельности матки // Акушерство и гинекология. 1986. № 1. С. 31-34.
23. Диагностика и терапия дискоординированных сокращений мышц матки на протяжении беременности: антенатальная охрана плода: уч.-метод. пособие / А. В. Михайлов, Н. В. Оноприенко, Л. Д. Сидорова, Ф. Г. Забозлаев. Саратов: Изд-во СГУ, 1988. 44 с.
24. Филимонов В. Г. Патогенез нарушений сократительной деятельности матки в аспекте современных представлений о компенсаторнозащитных свойствах организма беременных: автореф. дис. ... канд. мед. наук. М., 1976. 29 с.
25. Воскресенский С. Л. Роль сократительной деятельности матки в родовом процессе: автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Минск, 1995. 43 с.
26. Яннаева Н. Е. Значение эхографии в прогнозировании развития в родах дистоции шейки матки. Саратовский научно-медицинский журнал. 2011. Том 7, № 2. С. 67-69.

Билковская Ю.П., Сергеева Н.С.,
Комарь Д.Г., Сидлецкая Д.В., Гайдук Ю.И.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Данилко М.Р.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МЕХАНИЗМАХ РЕГУЛЯЦИИ СОКРАЩЕНИЯ МАТКИ, А ТАКЖЕ ГЕМОДИНАМИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ ШЕЙКИ МАТКИ ДО И ВО ВРЕМЯ РОДОВ

Аннотация
В обзоре рассмотрены современные представления о механизмах регуляции сократительной деятельности матки, гемодинамических сдвигах в шейке матки, происходящих до и во время родов и необходимых для нормального течения родового акта. Нарушения гемодинамических трансформаций шейки матки представлены как наиболее значимые причины возникновения аномалий родовой деятельности. Проанализированы критерии ультразвуковой диагностики степени «зрелости» шейки матки с точки зрения параметров ее кровотока. Определены направления дальнейших исследований в области данной научной проблемы.
Ключевые слова: гемодинамика шейки матки, степень зрелости шейки матки, аномалии родовой деятельности.

Bilkovska Y.P., Sergeyeva N.S.,
Komar D.G., Sidletska D.V., Hayduk Y.I.
Bogomolets National Medical University
Danylko M.R.
Ivano-Frankivsk National Medical University

MODERN VIEWS ON MECHANISMS REGULATING UTERINE AND HEMODYNAMIC CHANGES IN THE CERVIX BEFORE AND DURING CHILDBIRTH

Summary
The review considers the current understanding of mechanisms that regulate uterine contractions and the hemodynamic changes in the cervix uteri occurring prior to and during delivery. Disorders in hemodynamic transformation of cervix uteri are the most significant causes of delivery anomalies. The criteria for ultrasound diagnostics of the degree of maturity of cervix uteri have been analyzed. Cervix blood flow parameters have been taken into account. The further research perspectives in this field of scientific problems have been stated.
Keywords: cervix uteri hemodynamics, maturity of cervix uteri, delivery anomalies.

УДК 616-006:576.385.5:615.277.3

ОСОБЛИВОСТІ ПАТОГЕНЕЗУ ТРОМБОТИЧНИХ УСКЛАДНЕНЬ НА ТЛІ ОНКОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Єфіменко С.К., Санкін Ю.Ю., Васильчук Т.Р., Наконечна С.Я., Смага В.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Шпиленко О.Ф.
Запорізький державний медичний університет

Для хворих на злоякісні новоутворення характерний високий ризик тромботичних ускладнень, які погіршують протипухлинну терапію і зменшують відсоток виживання онкологічних хворих. Ключову роль в патогенезі тромботичних ускладнень у хворих на злоякісні новоутворення відіграють зміни в системі гемостазу, що викликаються як самою пухлиною, так і методами лікування. Низькомолекулярні гепарини є основою специфічної профілактики тромбоемболічних ускладнень в онкологічних хворих. Застосування НМГ до і після операції і на тлі хіміотерапії зменшує активацію внутрішньосудинного згортання крові, знижує частоту венозних тромбозів і запобігає смертельним ТЕЛА, що розширює можливості протипухлинного лікування і підвищує якість життя онкологічних хворих.
Ключові слова: онкологічні хворі, тромботичні ускладнення, низькомолекулярні гепарини.

Постановка проблеми. Для онкологічних хворих характерний високий ризик розвитку тромботичних ускладнень, в тому числі тромбозів глибоких вен і тромбоемболії легеневої артерії. Ці ускладнення погіршують результати лікування і займають одне з провідних місць серед причин смерті хворих на злоякісні новоутворення [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях показано, що онкологічне захворювання підвищує ризик тромбозу глибоких вен і тромбоемболії легеневої артерії (ТЕЛА) в 4-7 разів [3]. Так, на аутопсії ознаки тромбоемболічних ускладнень виявляються у 50% онкологічних пацієнтів; тромбоемболія легеневої артерії була причиною смерті у 15% хворих і у 43% хворих – фоном для інших смертельних ускладнень [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливістю тромбоемболічних ускладнень у хворих на злоякісні новоутворення є поширені, мігруючі, часто рецидивні тромбози поверхневих або глибоких вен верхніх і нижніх кінцівок. Значно рідше зустрічаються тромбози незвичайної локалізації: мігруючий поверхневий тромбофлебіт, синдром Бадд-Хіарі (тромбоз печінкових вен), тромбоз портальних вен, церебральний мікроваскулярний артеріальний тромбоз і артеріальний тромбоз пальців ніг і рук, небактерійний тромбічний ендокардит [5]. При цьому, однорічна виживаність онкологічних хворих в разі розвитку венозних тромбоемболічних ускладнень (ВТЕ) становить 12% в порівнянні з 36% при відсутності таких ускладнень [5].

Мета статті. Основною метою огляду є узагальнення експериментальних та клінічних досліджень проблем тромбозів і тромбоемболій у хворих на онкологічні захворювання.

Виклад основного матеріалу. Переважними причинами внутрішньосудинного тромбоутворення, як було показано ще Р. Вірховим (1846-1856 р.) є: пошкодження судинної стінки, підвищена схильність крові до згортання і уповільнення швидкості кровотоку. З цих елементів класичної тріади Вірхова саме гіперкоагуляція, індукована пухлинними клітинами, є особливо значущим і визначальним фактором у хворих на злоякісні новоутворення.

Причини активації згортання крові у хворих на злоякісні новоутворення різноманітні. Серед них слід відзначити виділення пухлинними клітинами високоактивного тканинного фактора і ракового прокоагулянта (цистеїнова транспептидаза). Муцинозні аденокарциноми секретують продукт, що містить сіалові кислоти, який безпосередньо активує фактор Xa [6, 7, 8] При злоякісних новоутвореннях часто підвищений вміст деяких прозапальних цитокінів (інтерлейкін-1, фактори некрозу пухлини, інтерферон-гамма), здатних посилювати експресію тканинного фактора моноцитів. В даний час доведено, що прокоагулянтна активність моноцитів, нейтрофілів, тканинних макрофагів, міофібробластів, відіграють вирішальну роль в активації згортання крові у хворих на злоякісні новоутворення [9].

Поряд з активацією прокоагулянтної ланки, пухлинні клітини або циркулюючі пухлинні мембрани можуть безпосередньо впливати на тромбоцитарну ланку системи гемостазу. Це викликає адгезію та агрегацію тромбоцитів з утворенням пухлинно-тромбоцитарних мікротромбів і мікроемболій, а також адгезивних молекул. Про активацію системи гемостазу у онкологічних хворих свідчить підвищений вміст фрагментів F1 + 2 протромбіну, комплексу тромбін + антитромбін (ТАТ), фібринопептиду А, активованого протеїну С, фактора VIII. Активація прокоагулянтних і тромбоцитарних ланок гемостазу веде до появи тромбіну і локальному відкладенню фібрину навколо пухлинних клітин. Це формує матрицю для пухлинного росту і ангіогенезу, а також сприяє розвитку венозного тромбозу і синдрому дисемінованого згортання крові (ДВС). Сучасні дослідження свідчать, що постійна активація згортання крові – не тільки фактор ризику розвитку тромбозу і тромбоемболії легеневої артерії, а й показник агресивності пухлини [10, 11].

Тривала іммобілізація в процесі оперативного втручання і викид тканинного тромбопластину в кровотік додатково значимо активують систему

згортання крові у хворих на злоякісні новоутворення. Аналіз досліджень, опублікованих як частина погоджувальних керівних положень щодо профілактики та лікування венозної тромбоемболічної хвороби під керівництвом Nicolaidas показав, що у 50-60% онкологічних хворих, що піддаються операціям, розвивається тромбоз глибоких вен нижніх кінцівок, що протікає безсимптомно [12]. Серед хворих, які не отримували профілактики тромботичних ускладнень перед операцією, 1-5% померли від післяопераційної тромбоемболії легеневої артерії [13].

На даний час є достатньо повідомлень про збільшення тромбоемболічних ускладнень не тільки при хірургічному лікуванні, але і при використанні різних схем протипухлинної терапії. У великих дослідженнях було показано збільшення ризику венозних тромбоемболічних ускладнень в 2-6 разів у хворих, які отримують хіміотерапію [14]. Щорічне число випадків виникнення венозної тромбоемболії (ВТЕ) в онкологічних пацієнтів, які отримують хіміотерапію, оцінюється в межах 10% [15]. Ризик розвитку ВТЕ може збільшуватися до 15-20% в залежності від класу і комбінації призначуваних хіміотерапевтичних препаратів. Несприятливими з точки зору можливого розвитку тромбозів представляються поєднання цитостатичних агентів з гормональними засобами або імуномодуляторами, а також комбінація протипухлинної хіміотерапії і променевого лікування [16]. Найбільш точно частота ВТЕ під час проведення хіміотерапії була вивчена у хворих на рак молочної залози [17]. Ці дослідження показали, що ризик тромбозу у хворих на рак молочної залози на початкових стадіях за відсутності протипухлинної терапії незначно підвищений. Цей ризик збільшується до 1-2% при призначенні адьювантной хіміотерапії. При поєднанні хіміотерапії і гормональних засобів ризик розвитку ВТЕ становить 5-7%. У хворих з поширеним раком молочної залози при використанні комбінованої хіміотерапії ризик ВТЕ зростає до 18%.

У ряді досліджень, як ретроспективних, так і проспективних, було показано, що включення в хіміотерапевтичний режим платини збільшує ризик ВТЕ до 18%, L-аспарагінази у дорослих – ризик ВТЕ 4-14%, флуороурацилу – 15-17% [18, 19].

Інгібітори ангіогенезу, які застосовують в комбінації з хіміотерапевтичними препаратами для лікування різних видів раку, також пов'язані з високим ризиком артеріальних і венозних тромбоемболічних ускладнень. Сучасні дослідження свідчать, що так звана «таргерна» терапія може викликати навіть більше тромботичних ускладнень, ніж традиційна хіміотерапія [20, 21].

Основними механізмами активації системи гемостазу при проведенні протипухлинного лікування є пошкодження клітин ендотелію судин, пряма активація тромбоцитів, підвищення рівня фактора Віллебранда, зниження фібринолітичної активності, зниження природних антикоагулянтів внаслідок гепатотоксичності, і, нарешті, звільнення прокоагулянтів і цитокінів пухлинними клітинами, пошкодженими цитостатичною терапією. Крім того, застосування імуномодуляторів стимулює викид вторинних цитокінів – ІЛ-6 та ІЛ-1, що посилює гіперкоагуляцію [22].

Таким чином, протипухлинна терапія є незалежним чинником ризику розвитку у хворих венозних і артеріальних тромбоемболічних ускладнень. Тромбоемболічні ускладнення нерідко є причиною зниження ефективності і навіть припинення лікування злоякісної пухлини.

Для профілактики тромботичних ускладнень у хворих на злоякісні новоутворення використовуються дві групи заходів: механічні (фізичні), спрямовані на прискорення венозного кровотоку, і фармакологічні. Механічні способи профілактики тромботичних ускладнень є доповненням до медикаментозних методів; у вигляді монотерапії вони можуть використовуватися тільки в разі, коли застосування антикоагулянтів неможливо через високий ризик кровотечі. З медикаментозних методів профілактики тромботичних ускладнень останнім часом широкого поширення набули низькомолекулярні гепарини (НМГ). Міжнародні рандомізовані дослідження свідчать про більшу ефективність НМГ порівняно з нефракціонованим гепарином (НФГ), що пов'язано з блокуванням переважно Ха фактора згортання крові, тобто, більш виражену антитромботичну дію при низькому ризику геморагічних ускладнень. Завдяки зменшенню молекулярної маси їх молекули, НМГ характеризуються більш передбачуваним антикоагулянтною відповіддю і тривалим терапевтичним ефектом [23]. В даний час впроваджуються в клінічну практику і інші антикоагулянти, зокрема, прямі інгібітори II і Х факторів згортання крові для прийому всередину з більш спрямованим вузьким спектром дії. Однак проведена мала кількість досліджень щодо застосування нових оральних антикоагулянтів у онкологічних хворих не дозволяє рекомендувати їх для профілактики і лікування тромботичних ускладнень [24]. В даний час низькомолекулярні гепарини є основою профілактики тромбоемболічних ускладнень в онкологічних хворих.

Під впливом НМГ знижується рівень маркерів внутрішньосудинного згортання крові і тромбоутворення. Низькомолекулярні гепарини сприяють збереженню природних інгібіторів тромбіну і захисту організму від тромбоутворення і підтримують захисну функцію системи.

На даний час залишається відкритим питання про оптимальну тривалість профілактики тромботичних ускладнень після хірургічних втручань. Відомо, що найбільший ризик розвитку післяопераційних венозних тромбозів існує протягом перших двох тижнів після операції. Однак у багатьох дослідженнях показана висока частота розвитку тромбоемболічних ускладнень, включаючи смертельні ТЕЛА, протягом 60 днів після операції. Проспективне дослідження RISTOS встановило, що 40% клінічно значущих тромбоемболічних ускладнень виявлено після 3-х тижнів післяопераційного періоду і 46% з них були смертельні ТЕЛА. У дослідженні ENOXACAN II було показано, що у онкологічних хворих, оперованих на органах черевної порожнини і малого таза, застосування клексану протягом 30 днів післяопераційного періоду на 60% знижує ризик розвитку тромбоемболічних ускладнень і не збільшує ризик кровотеч [25].

На даний час проведені поодинокі дослідження з первинної профілактики тромботичних

ускладнень онкологічним хворим, які отримують хіміотерапію. У хворих з раком підшлункової залози, які отримують системну хіміотерапію, застосування НМГ протягом 3 місяців на 87% знижувало ризик розвитку венозних тромбоемболічних ускладнень (дослідження CONKO-004). В іншому дослідженні було показано, що НМГ на 50% знижує частоту симптоматичних (клінічно значущих) тромботичних ускладнень при порівнянному профілі безпеки [26]. Міжнародні рекомендації не пропонують рутинну профілактику амбулаторним хворим, які отримують протипухлинну терапію, але пропонують індивідуальний підхід до оцінки ризику. В даний час антитромбічна профілактика рекомендується тільки для хворих з множинною мієломою [27].

Висновки і пропозиції. Таким чином, онкологічні хворі відносяться до групи високого ризику розвитку тромбоемболічних ускладнень і потребують профілактики ускладнень адекватними дозами НМГ. Застосування НМГ в онкологічних хворих зменшує активацію внутрішньосудинного згортання крові, знижує частоту венозних тромбозів і запобігає смертельній ТЕЛА, що розширює можливості протипухлинного лікування і підвищує якість життя онкологічних хворих.

Список літератури:

1. Agnelli G., Verso M. Management of venous thromboembolism in patients with cancer // Journal of thrombosis and haemostasis. – 2011. – V. 9 (Suppl. 1). – P. 316-324.
2. Levine M.N., Rickles F., Kakkar A.K. Thrombosis in cancer patients // American Society of Clinical Oncology, 38 Annual Meeting, Orlando – 2002. – May 18-21. – P. 57-60.
3. Geerts W.H., Pineo G.F., Heit J.A. et al. Prevention of venous thromboembolism // The Seventh ACCR Conference on Antithrombotic and Thrombolytic Therapy // Chest. – 2004. – V. 126 (Suppl). – P. 338S-400S.
4. Kakkar A.K., Haas S., Walsh D. et al. Prevention of perioperative venous thromboembolism: outcome after cancer and non-cancer surgery (abstract) // Thromb. Haemost. – 2001. – V. 86 (suppl). – P. 0c1732.
5. Cohen A.T., Nandini B., Wills J.O. et al. VTE prophylaxis for the medical patients: where do we stand? – A focus on cancer patients // Thromb. Res. – 2010. – V. 125 (Suppl 2). – P. S21-S29.
6. Amin C., Mackman N., Key N.C. Microparticles and cancer // Pathophysiol. Haemost.Thromb. – 2008. – V. 36. – P. 177-83.
7. Simanek R., Vormittag R., Alguel G. et al. A high platelet count independently predicts venous thromboembolism in cancer patients // J. Thromb. Haemost. – 2007. – V. 5 (suppl. 2). – P. 493-497.
8. Chand H.S., Ness A., Kisiel W. Identification of a novel human tissue factor splice variant that is upregulated in tumor cells // Int. J. Cancer – 2006. – Apr. 1. – V. 118. – P. 1713-20.
9. Petralia G.A., Lemoine N.R., Kakkar A.K. Mechanisms of disease: the impact of antithrombotic therapy in cancer patients // Nat. Clin. Pract. Oncol. – 2005. – V. 2. – P. 356-63.
10. Ten C.H., Falanga A. Overview of the postulated mechanisms linking cancer and thrombosis // Pathophysiology. Haemost. Thromb. – 2007. – V. 36. – P. 122-430.
11. Magnus N., D'Asti E., Meehan B., et al. Oncogenes and the coagulation system – forses that modulate dormant and aggressive states in cancer // Thrombosis Research. – 2014. – V. 133 (Suppl. 2). – P. S1-S9.
12. Agnelii G., Bergqvist D., Cohen A. et al. Randomized double – blind study to compare the efficacy and safety of postoperative fondaparinux (Arixtra) and preoperative dalteparin in the prevention of venous thromboembolism after high risk abdominal surgery: the PEGASUS Study (abstract) // Blood. – 2003. – V. 102. – P. 15-18.
13. Connoly G.C., Khorana A.A Emerging risk stratification approaches to cancer – associated thrombosis: risk factors, biomarkers and a risk score // Thrombosis Research. – 2010. – V. 125 (Suppl. 2). – P. S1-S8.
14. Bloom J.W., Vanderschoot J.P., Oostindier M.J. et al. Incidence of venous thrombosis in a large cohort of 66329 cancer patients: results of a record linkage study // J. Thromb. Haemost. – 2006. – V. 4. – P. 529-35.
15. Otten H.M., Mathijssen J., Ten C.H. et al. Symptomatic venous thromboembolism in cancer patients treated with chemotherapy: an underestimated phenomenon // Arch. Inter. Med. – 2004. – V. 164. – P. 190-4.
16. Agnelii G., Verso M. Thromboprophylaxis during chemotherapy in patients with advanced cancer // Thrombosis Research. – 2010. – V. 125 (Suppl. 2). – P. S17-S20.
17. Levine M.N. Prevention of thrombotic disorders in cancer patients undergoing chemotherapy // Thromb. Haemost. – 1997. – 78. – 133 – 6.
18. Kroger K., Weiland D., Ose C. et.al. Risk factors for venous thromboembolic events in cancer patients // Ann. Oncol. – 2006. – 17. – 297 – 303.
19. Gugliotta L., Mazzucconi M., Leone G. et. al. Incidence of thrombotic complication in adult patients with acute lymphoblastic leucemia receiving L – asparaginase during induction therapy // Eur. J. Haematol. – 1992. – 49. – 63-66.
20. Cavo M., Zamagni E., Cellini C. et al. Deep – vein thrombosis in patients with multiple myeloma receiving first – line thalidomide – dexamethasone therapy // Blood. – 2002. – 100. – 2272 – 3.
21. Khorana A., McCrae K. Risk stratification strategies for cancer associated thrombosis: an update // Thromb. Res. – 2014. – V. 133 (Suppl. 2). – P. S35-S38.
22. Cohen A.T., Nandini B., Wills J.O. et al. VTE prophylaxis for the medical patients: where do we stand – A focus on cancer patients // Thrombosis Research. – 2010. – V. 125 (Suppl 2). – P. S21-S29.
23. Becker R.C., Fintel D.J., Green D. Antithrombotic therapy. – 2th ed. Americal publishing company. – 2002. – 352 p.
24. Lee Y., Carrier M. Treatment of cancer – associated thrombosis: perspectives on the use of novel oral anticoagulants // Thrombosis Research. – 2014. – V. 133 (Suppl. 2). – S. 167-171.
25. Lee A.Y. The roles of anticoagulants in patients with cancer // Thromb Res. – 2010. – V. 125 (Suppl. 2). – P. S8-S11.
26. Agnelii G., Gussoni G., Bianchini C. et. al. Nadroparin for the prevention of thromboembolic events in ambulatory patients with metastatic or locally advanced solid cancer receiving chemotherapy: a randomized, placebo – controlled, double – blind study // Lancet. – 2009. – 10. – 943 – 9.
27. Kuderer N., Lyman G. Guidelines for treatment and prevention of venous thromboembolism among patients with cancer // Thrombosis Research. – 2014. – V. 133 (Suppl. 2). – S. 122-S127.

Ефименко С.К., Санкин Ю.Ю.,
Васильчук Т.Р., Наконечная С.Я., Смага В.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Шпиленко О.Ф.
Запорожский государственный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ПАТОГЕНЕЗА ТРОМБОТИЧЕСКИХ ОСЛОЖНЕНИЙ НА ФОНЕ ОНКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Аннотация
Для больных злокачественными новообразованиями характерен высокий риск развития тромботических осложнений, которые осложняют противоопухолевое лечение и ухудшают выживаемость онкологических больных. Основную роль в патогенезе тромботических осложнений у больных злокачественными новообразованиями играют изменения в системе гемостаза, вызываемые как самой опухолью, так и методами лечения. Низкомолекулярные гепарины являются основой специфической профилактики тромбоэмболических осложнений у онкологических больных. Применение низкомолекулярных гепаринов до и после операции и на фоне химиотерапии уменьшает активацию внутри-сосудистого свертывания крови, снижает частоту венозных тромбозов и предотвращает смертельные ТЭЛА, что расширяет возможности противоопухолевого лечения и повышает качество жизни онкологических больных.
Ключевые слова: онкологические больные, тромботические осложнения, низкомолекулярные гепарины

Yefimenko S.K., Sankin Y.Y.,
Vasylchuk T.R., Nakonechna S.Y., Smaha V.V.
Bogomolets National Medical University
Shpylenko O.F.
Zaporozhye State Medical University

PECULIARITIES OF THE PATHOGENESIS OF THROMBOTIC COMPLICATIONS AT THE BACKGROUND OF ONCOLOGICAL DISEASES

Summary
Patients with malignant disease often develop thromboembolic complications, and the incidence of thrombosis complicates anti-cancer therapy and affects survival rates. The main role in pathogenesis of thrombotic complication in cancer patients is changes in the hemostatic sistem caused by the tumor itself as well as methods of treatment. Low molecular weight heparins are the basis of specific prevention of thromboembolic complications in oncological patients. The use of LMWH therapy before and after operation (7-20 days) and together with antitumor therapy reduces activation intravascular coagulation of blood, lower frequency VTE. It is expand capacity officinal therapy and quality of life of the patients.
Keywords: oncological patients, thrombosis, LMWH.

УДК 616.981.21/.958.7:616-036.22

ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ АНТИРЕТРОВІРУСНОЇ ТЕРАПІЇ ПОЄДНАНОЇ ГЕМОКОНТАКТНОЇ ПАТОЛОГІЇ: ВІРУСУ ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ ТА ХРОНІЧНОГО ВІРУСНОГО ГЕПАТИТУ С

Кравченко Л.А.
Одеський національний медичний університет

Попередньо існуюче вірусне ураження печінки підвищує ризик реалізації гепатотоксичного потенціалу антиретровірусних препаратів, з іншого боку, ряд препаратів для лікування ВІЛ-інфекції самостійно можуть змінювати фармакокінетику інших ліків, впливаючи на цитохром Р450, пригнічуючи або індукуючи їх активність. У той же час, ці лікарські взаємодії можуть бути з вигодою використані при комбінованому лікуванні для підтримки в плазмі відповідних концентрацій антиретровірусних препаратів. Антиретровірусна терапія при ХВГС у ВІЛ-інфікованих пацієнтів набуває найважливішого значення, що обумовлене можливістю ерадикації ХВГС-інфекції, затримкою прогресування вірусного ураження печінки з попередженням розвитку фіброзу, цирозу печінки, декомпенсації і настання летального результату. У ко-інфікованих хворих рання антиретровірусна терапія ХВГС за рахунок компенсації печінкових функцій може покращувати переносимість подальшої антиретровірусної терапії і знижувати її гепатотоксичний потенціал, тим самим, сприятливо впливаючи на прихильність хворих до лікування, підвищення ефективності терапії, зменшення частоти ВІЛ-асоційованих ускладнень і летальності.
Ключові слова: хронічний вірусний гепатит С, вірус імунодефіциту людини, поєднана вірусна патологія.

Постановка проблеми. Вживання ін'єкційних наркотиків є найбільш активним початковим фактором поширення ВІЛ-інфекції. Навіть якщо число споживачів ін'єкційних наркотиків відносно невелике, їх внесок в загальний розвиток епідемії ВІЛ в країні може виявитися значним. Більшість споживачів наркотиків – молоді люди, активні в сексуальному відношенні, причому велика частка таких споживачів наркотиків купує або продає сексуальні послуги. З цієї причини ВІЛ інфіковані споживачі ін'єкційних наркотиків можуть сприяти створенню «критичної маси» інфекцій, що передаються в мережах сексуальної сфери, звідки ВІЛ може потім поширюватися в широкі верстви населення [1].

У зв'язку із загальними шляхами передачі, найчастішим супутнім захворюванням у ВІЛ-інфікованих є вірусні гепатити. За даними різних авторів приблизно від 40 до 90% ВІЛ-інфікованих мають вірусні гепатити В і С, а серед наркоманів в деяких регіонах цей показник досягає 98% [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелом ВІЛ-інфекції є хвора нею людина, в тому числі така, що знаходиться в безсимптомній фазі, що особливо небезпечно, так як в латентний період вона не відчуває себе хворою і, як правило, є сексуально активною, таким чином, основним і природним шляхом передачі цієї інфекції є статевий. При цьому епідемічне значення має не наявність ВІЛ в крові, а вторинна локалізація збудника, перш за все, в лейкоцитах сперми і вагінального секрету. Відповідно спинномозкова рідина, слина, сльози, різні інші тканини і біологічні рідини не мають особливого епідеміологічного значення. Проникнення вірусу в організм відбувається в основному через травматично пошкоджену слизову оболонку статевих шляхів і шкіру, а також при ін'єкціях, медичних маніпуляціях, хірургічних втручаннях, гемотрансфузіях, що вважається штучним механізмом реалізації передачі ВІЛ-інфекції. Слід підкреслити, що при наявності запальних захворювань сечостатевої системи, в десятки раз збільшується концентрація ВІЛ в спермі і вагінальних виділеннях і, отже, зростає ризик зараження [3]. Незважаючи на те, що вірус не міститься в самих сперматозоїдах, останні, як активний мітотичний агент, прискорюють процес реплікації вірусів в лейкоцитах сім'яної рідини. Одним із шляхів передачі ВІЛ є передача його від інфікованої жінки до дитини у внутрішньоутробний і в інтранатальний періоди. Можливе зараження і через грудне молоко інфікованої матері при природному вигодовуванні. У епідемічному ланцюжку ВІЛ-інфекції жінка має велику епідеміологічну значимість на відміну від чоловіків, тому що вона бере участь в горизонтальному і вертикальному напрямках реалізації ВІЛ. Існує три основні шляхи передачі збудника інфекції: статевий (сексуальні контакти, пов'язані з проникненням в тіло партнера); парентеральний (через кров); вертикальний і горизонтальний (від інфікованої матері до дитини під час вагітності, пологів і при годуванні груддю). Ймовірність передачі ВІЛ при одноразовому контакті: 90-100% – при переливанні крові або її компонентів, заражених ВІЛ; 30% – при вживанні наркотиків одним нестерильним шприцом разом з ВІЛ-інфікованою людиною; 0,3% – при уколах голкою, на якій є сліди крові, що містять ВІЛ; 50% – від ВІЛ-інфікованої матері до новонародженої дитини (природні пологи і грудне вигодовування); 1% – від ВІЛ-інфікованої матері до новонародженої дитини, якщо матір проводить профілактичні заходи, включаючи хіміотерапію; 3% – анальний секс без презерватива [4].

Наявність маркерів вірусних гепатитів В і С у ін'єкційних споживачів наркотиків, виникнення у них хронічних форм і високого рівня носійства сприяють швидкому поширенню цих інфекцій в популяції. Особливо небезпечна ситуація складається серед молодої частини населення. У новому столітті прогнозується зростання смертності у віковій групі 30 років [5].

В даний час, за оцінками фахівців, близько 3% населення земної кулі заражене вірусним гепатитом С. На його частку припадає близько 20%

зареєстрованих випадків гострого і 70% випадків хронічного гепатиту. Дані офіційної статистики не є повними, так як більшість випадків гострого вірусного гепатиту С (до 70%) протікає з мінімальною клінічною симптоматикою і не потрапляє в поле зору лікарів [6]. Особливістю цього захворювання є висока частота хронізації – від 50 до 85% гострого вірусного гепатиту С переходить в хронічну форму. Причому від 20 до 30% випадків хронічноговірусного гепатиту С закінчується цирозом печінки і можливим розвитком раку печінки. У країнах Близького Сходу і ряді африканських країн частота інфекції вірусного гепатиту С складає 1-3%, а в ряді країн Центральної Африки вона досягає 20% [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день недостатньо висвітлені питання поширеності коморбідних гемоконтактних інфекційних захворювань серед пацієнтів, частоти виявлення змішаних варіантів гемоконтактних вірусних інфекцій і їх епідемічної небезпеки при проведенні оперативних втручань. У літературі є лише розрізнені відомості про систему раннього виявлення поєднаних інфекційних захворювань із гемоконтактним шляхом передачі у пацієнтів, способи зниження ризику передачі збудника при наданні допомоги пацієнтам із соматичною патологією, особливості перебігу, маркеної ідентифікації та ефекти стандартної противірусної терапії даної коморбідної патології, що супроводжується інфекційними захворюваннями, що і зумовило актуальність даної експериментальної роботи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчення основних епідеміологічних, клінічних та лабораторних особливостей прояву і перебігу вірусного гепатиту С та ВІЛ-інфекції як мікст-патології, розробка та обґрунтування алгоритму епідеміологічної діагностики, лікування і профілактики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виконання цієї роботи проводилося клініко-лабораторне обстеження хворих із ВІЛ-інфекцією та хронічним вірусним гепатитом С, що спостерігалися в Центрі профілактики та боротьби зі СНІД м. Одеса в 2015-2016 рр. Всім хворим проводилося клінічне обстеження (скарги, збір анамнезу захворювання, анамнезу життя та епідеміологічного анамнезу, об'єктивне обстеження), а також базисні лабораторні та інструментальні дослідження, відповідно до стандартів обстеження хворих з ВІЛ-інфекцією. Були виділені три основні клінічні групи: 1) пацієнти з хронічним вірусним гепатитом С (ХВГС) – 41 особа; 2) пацієнти з ВІЛ-інфекцією (ВІЛ) – 58 осіб; 3) пацієнти з мікст-інфекцією (ВІЛ + ХВГС) – 81 особа. Всі пацієнти з ВІЛ-інфекцією отримували лікування препаратами алувія та калетра (лопінавір 200 мг і ритонавір 50 мг) по 2 таблетки 2 рази на день (800/200 мг) перорально.

У всіх пацієнтів діагноз ВІЛ-інфекції був підтверджений виявленням антитіл до ВІЛ методом імуноферментного аналізу та в ряді випадків методом імуноблотинга, в аналізах крові були виявлені маркери вірусних гепатитів. Всім пацієнтам було проведено комплексне обстеження, що включало в себе визначення біохімічних, гематологічних, серологічних і вірусологічних показників. При обстеженні ВІЛ-інфікованих визначалися наступні показники: наявність антитіл до ВІЛ (ІФА та імуноблотинг), біохімічні показники. Діагноз ВІЛ-інфекції у всіх випадках підтверджувався виявленням антитіл до ВІЛ методом імуноферментного аналізу з використанням вітчизняних та імпортних тест-систем: ДС (Genscrecn Plus HIV Ag/Ab), ImmunoComb II. У ряді випадків діагноз був додатково підтверджений за допомогою виявлення антитіл до певних антигенів ВІЛ методом імунного блотинга із застосуванням рекомбінантних поліпептидів (імуноблотинг). Крім специфічних вірусологічних досліджень пацієнтам проводилося визначення кількості СД4+ лімфоцитів, як основного показника стану імунітету при ВІЛ-інфекції, за допомогою проточної цитофлюориметрії на проточному цитометрі EPICS C Cultronics USA і Facscan Becton Dicenson за стандартною методикою з використанням моноклональних антитіл «ORTHO» USA, Becton Dicenson. Отримані дані виражалися в клітинах на мікролітр (кл /мкл).

Діагноз вірусного гепатиту С підтверджувався виявленням в сироватці крові антитіл (Anti-HCV, HCV-IgG, HCV-IgM) до вірусу гепатиту С з використанням тест-систем «Аквапаст» та «Діаплюс». Також визначали генотип вірусів гепатиту С методом полімеразної ланцюгової реакції (Real-Time PCR, аналізатор RotorGene, тест-система АмпліСенс). Проводили підрахунок вірусного навантаження HCV. Також проводилося визначення вірусного навантаження ВІЛ у ВІЛ-інфікованих хворих. Дослідження проводилися на автоматичному аналізаторі Abbot m 200 rt, лінійний діапазон від 25 до 10.000.000 коп/мл.

У сироватці крові обстежених хворих визначали рівні цитокінів (ІЛ-2, ІЛ-4, ІЛ-18, інтерферон-α, інтерферон-γ) і антитіла до інтерферону з використанням тест-систем сендвіч-варіанту твердофазного імуноферментного аналізу згідно з відповідною інструкцією. Облік результатів проводили за допомогою автоматичного імуноферментного аналізатора «Personal Lab» (Італія). Розрахунок кількісних параметрів проводили шляхом побудови калібрувальної кривої за допомогою комп'ютерної програми. Концентрацію цитокінів виражали в пікограмах на мілілітр (пг/мл).

Біохімічний контроль (білірубін, АЛТ, АСТ, протромбін, білкові фракції) проводився щомісячно, аналіз активності вірусу методом полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) проводився двічі. Проводився контроль гематологічних показників (НВ, еритроцити, лейкоцитарна формула, ШОЕ). Пацієнтам також проводилося визначення стандартних біохімічних показників крові. Визначався рівень загального білірубіну методом Ендрасіка-Клеггорна-Грофа (норма – 14,3±5,8 мкмоль/л), активність аланінамінотрансферази (АЛТ) визначали уніфікованим методом Райтмана-Френкеля в модифікації К.Г. Калетанакі (норма – до 40 Од/л).

Аналіз нормальності розподілу оцінювали за критеріями Shapiro-Wilk (W), якому віддавали перевагу. Коли неможливо було відкинути нульову гіпотезу про статистично значущі відмінності розподілу перемінних від нормального, використовували непараметричні методи аналізу даних, а в інших випадках параметричні методи.

Дані представлені у вигляді середнього і стандартної помилки репрезентативності вибіркового середнього значення (у разі нормального розподілу), і у вигляді медіани і міжквартільного діапазону (25-75 перцентилі, при наявності відмінності від нормального розподілу). У разі розподілу, що відрізняється від нормального, або аналізу порядкових змінних використовували U-критерій Mann-Whitney для 2-х незв'язаних вибірок, для більшого числа вибірок – критерій Kruskal-Wallis H із подальшим порівнянням за Games-Howell. Порівняння двох груп проводили за допомогою критерію Wilcoxon. Порівняння груп за якісною ознакою, а також при дослідженні частот зустрічальності показників, проводили за допомогою критерію χ^2 з аналізом таблиць спряженості.

Результати дослідження оброблені із застосуванням статистичного пакету ліцензійної програми «STATISTICA® for Windows 6.0» (StatSoftInc., № AXXR712D833214FAN5), а також «SPSS 17.0», «Microsoft Excel 2003». Окремі статистичні процедури і алгоритми реалізовані у вигляді спеціально написаних макросів у відповідних програмах. Для всіх видів аналізу статистично значущими вважали відмінності при $p<0,05$.

Можливість передачі збудників найбільш небезпечних інфекцій, таких як вірус імунодефіциту людини, віруси гепатиту С з кров'ю, її компонентами і препаратами є глобальною проблемою всього світового суспільства. Актуальне вивчення властивостей даних вірусів, їх взаємодія з макроорганізмом, поліпшення якості обстеження донорської крові.

Вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) був виділений в 1983 р. групою професора Люка Монтаньє з лімфатичного вузла хворого на СНІД в Паризькому інституті Пастера. У тому ж році в США група професора Роберта Гало виділила вірус із лімфоцитів периферичної крові хворих на СНІД. Обидва віруси виявилися ідентичними і ВООЗ в 1987 р. прийняла єдину назву – HIV (Human Immunodeficiency Virus). На думку деяких фахівців, ВІЛ походить від SIV-інфікованої людини в 30-90-ті роки в Центральній Африці. ВІЛ-2 більше схожий з SIV (шимпанзе – природний господар африканського ареалу), ніж із ВІЛ-1. ВІЛ-1 поширений у всьому світі, перша група епідемій пройшла в Африці, друга і третя – в Америці та Західній Європі, четверта зараз існує в Азії. Глобальне та інтенсивне поширення хвороби обумовлено утворенням нових штамів ВІЛ [8].

ВІЛ-інфекція протікає зі зміною декількох стадій, останню з яких позначають терміном «синдром набутого імунодефіциту» – СНІД. Вірус імунодефіциту людини – представник сімейства ретровірусів відноситься до підродини лентивірусів (повільних вірусів). Зрілий віріон має округлу форму діаметром близько 100-120 нм. ВІЛ-1 представлений оболонкою, матриксним шаром, оболонкою нуклеотиду, геномною РНК, в яку включені фрагмент комплексу інтеграції і нуклеопротеїни, а також латеральні тільця. При середньому збільшенні в електронному мікроскопі можна побачити ядро і оболонку вірусу. Зовнішня мембрана вірусу пронизана власними білками (оболонкові білки) gp 41 і gpl 20, які отримали назву від терміну «glycoprotein» з молекулярною масою 41 і 120, зв'язок між ними лабільний. Ці білки утворюють 72 відростка на поверхні мембрани вірусу, кожен складається із 3 молекул gpl 20. Молекули gpl 20 можуть відриватися від вірусної частинки і з током крові надходити в тканини, що має істотне значення в патогенезі ВІЛ-інфекції. Між зовнішньою оболонкою віріона і нуклеотидом існує каркас, товщиною 5-7 нм, який складається із молекул білка, що називаються матриксним протеїном p17. P17 має вихід і на зовнішню сторону віріона, так як відомі приклади антитіл, специфічних до p17, які проявляють віруснейтралізуючу активність in vitro щодо препарату позаклітинних вірусних частинок [9].

Вірус гепатиту С – РНК-вірус, який відноситься до роду Hepacivirus і належить до сімейства флавивірусів. Природними мішенями HCV є гепатоцити і В-лімфоцити, вірус реплікується дуже активно, навіть в хронічну фазу інфекції утворюється більше 10 трлн. копій вірусу в день. Реплікація здійснюється за допомогою РНК-залежної РНК-полімерази, у якій відсутня функція «виправлення помилок», що призводить до утворення величезного числа антигенних варіантів HCV, які близькі, але все-таки імунологічно різні.У такій ситуації система імунітету не встигає безперервно розпізнавати всі нові і нові антигени і продукувати антитіла для їх нейтралізації [10].

В обстежених нами групах пацієнтів ми оцінювали клініко-лабораторні показники ХВГС при ко-інфекції з ВІЛ до початку лікування. Клінічна картина ХВГС у пацієнтів з ВІЛ характеризувалася превалюванням астеновегетативного синдрому (65%) зі скаргами на слабкість і підвищену стомлюваність. У третини пацієнтів реєструвався диспепсичний синдром (31%), що супроводжується нудотою і втратою апетиту (11% і 20%, відповідно), дискомфортом в правому підребер'ї (28%) і жовтяничний синдром у вигляді субіктеричності шкірних покривів і склер (29%). Результати нашого дослідження не суперечили літературними даними про клінічний перебіг хронічного гепатиту С у ВІЛ-інфікованих (рис. 1).

Рис. 1. Клінічна картина ХВГС у пацієнтів з ко-інфекцією ВІЛ

Також при коморбідності ХВГС+ВІЛ до початку антиретровірусної терапії у 53% хворих відзначалася лихоманка, 100% хворих мали гепатомегалію ($p \leq 0,05$). Шкірні ураження у вигляді герпетичної інфекції мали 23% хворих ($p \leq 0,05$). Суттєвий відсоток хворих мав в анамнезі бронхіти та пневмонії – 44%, артралгії – 16%, псоріаз – 15% ($p \leq 0,05$). На зниження маси тіла скаржилися 32% хворих, а депресію мали 17% хворих ($p \leq 0,05$) (табл. 1).

Після проведеної антиретровірусної терапії препаратами алувія та калетра (лопінавір 200 мг і ритонавір 50 мг) по 2 таблетки 2 рази на день

(800/200 мг) перорально групам пацієнтів, що мали ВІЛ, ми отримали наступні прояви клінічної симптоматики хронічної вірусної інфекції (табл. 2).

У пацієнтів із поєднаною патологією ХВГС+ВІЛ після проведеної антиретровірусної терапії відбулися позитивні зміни в маніфестаціїї ключових симптомокомплексів вірусних захворювань. Так, зокрема, на астенізацію скаржилися 37% хворих (p≤0,05), лихоманка зберігалася у 19% (p≤0,05), диспептичний та жовтяничний синдром спостерігався у 28 і 25% (p≤0,05) хворих відповідно, гепатомегалія виявлена у 97% (p≤0,05), зуд шкіри – у 19% (p≤0,05). Також зменшилась кількість хворих із герпетичною інфекцією шкіри та слизових оболонок до 9% (p≤0,05), бронхіти і пневмонії діагностували у 22% хворих (p≤0,05), артралгії – 14% (p≤0,05), зниження маси тіла – 16% (p≤0,05), депресія збереглася у 13% пацієнтів із коморбідністю (p≤0,05).

Ко-інфекція (ВІЛ + ХВГС) характеризується більш високим вірусним навантаженням ВІЛ організму хворої людини як до, так і після антиретровірусної терапії порівняно із пацієнтами, що мали тільки ВІЛ, або тільки ХВГС. Результати показують, що вираженість клінічних змін у пацієнтів з вірусним гепатитом С в умовах поєднання із ВІЛ наростає залежно від концентрації вірусу ВІЛ, що циркулює в крові. Регрес клінічних проявів вірусного гепатиту С відбувається із зменшенням вірусного навантаження вірусом імунодефіциту людини після проведеної антиретровірусної терапії порівняно із аналогічними показниками до лікування хворих.

Отримані нами результати свідчать про суттєве покращення клінічних ознак перебігу ВІЛ-інфекції після проведення антиретровірусної терапії як при коморбідності, так і при монопатології. Що ж стосується реакції системних проявів організму хворої людини із ХВГС на стандартну антиретровірусну терапію, то відмічається певний позитивний вплив її на перебіг гепатиту С та певна компенсація печінкових функцій.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, з одного боку, попередньо існуюче вірусне ура-

Таблиця 1

Основні клінічні показники обстежених груп пацієнтів до початку антиретровірусної терапії, n (%)

Показник (клінічний симптом)	Хронічний вірусний гепатит С (ХВГС) – 41 особа	ВІЛ-інфекція (ВІЛ) – 58 осіб	Ко-інфекція (ВІЛ + ХВГС) – 81 особа
– астенізація	20 (48%)*	15 (15%)	53 (65%)*
лихоманка	–	24 (41%)	43 (53%)*
диспептичний синдром	7 (18%)*	–	25 (31%)*
жовтяничний синдром	8 (21%)*	–	23 (29%)*
гепатомегалія	41 (100%)*	–	81 (100%)*
зуд шкіри	6 (15%)*	–	17 (22%)*
грибкове ураження шкіри	–	2 (3 %)	–
герпетична інфекція шкіри та слизових оболонок	–	11 (19%)	18 (23%)*
бронхіти, пневмонії	–	15 (27%)	35 (44%)*
артралгії	9 (23%)*	–	13 (16%)*
зниження маси тіла	9 (23%)*	10 (18%)	26 (32%)*
псоріаз	–	4 (8%)	12 (15%)*
депресія	2 (6%)*	5 (9%)	14 (17%)*

*Примітка: * – статистична значимість відмінностей у порівнянні з групою пацієнтів із ВІЛ-інфекцією менше 0,05 (p≤0,05)*

Таблиця 2

Основні клінічні показники обстежених груп пацієнтів після проведення антиретровірусної терапії, n (%)

Показник (клінічний симптом)	Хронічний вірусний гепатит С (ХВГС) – 41 особа	ВІЛ-інфекція (ВІЛ) – 58 осіб	Ко-інфекція (ВІЛ + ХВГС) – 81 особа
астенізація	20 (48%)*	2 (3%)	30 (37%)*
лихоманка	–	4 (8%)	15 (19%)*
диспептичний синдром	7 (18%)*	–	22 (28%)*
жовтяничний синдром	8 (21%)*	–	20 (25%)*
гепатомегалія	41 (100%)*	–	78 (97%)*
зуд шкіри	6 (15%)*	–	15 (19%)*
грибкове ураження шкіри	–	–	–
герпетична інфекція шкіри та слизових оболонок	–	3 (7%)	7 (9%)*
бронхіти, пневмонії	–	3 (7%)	17 (22%)*
артралгії	9 (23%)*	–	11 (14%)*
зниження маси тіла	9 (23%)*	5 (9%)	13 (16%)*
псоріаз	–	–	1 (0,8%)*
депресія	2 (6%)*	4 (8%)	10 (13%)*

*Примітка: * – статистична значимість відмінностей у порівнянні з групою пацієнтів із ВІЛ-інфекцією менше 0,05 (p≤0,05)*

ження печінки підвищує ризик реалізації гепатотоксичного потенціалу антиретровірусних препаратів, з іншого боку, ряд препаратів для лікування ВІЛ-інфекції самостійно можуть змінювати фармакокінетику інших ліків, впливаючи на цитохром Р450, пригнічуючи або індукуючи їх активність. У той же час, ці лікарські взаємодії можуть бути з вигодою використані при комбінованому лікуванні для підтримки в плазмі відповідних концентрацій антиретровірусних препаратів. Антиретровірусна терапія при ХВГС у ВІЛ-інфікованих пацієнтів набуває найважливішого значення, що обумовлене можливістю ерадикації ХВГС-інфекції, затримкою прогресування вірусного ураження печінки з попередженням розвитку фіброзу, цирозу печінки, декомпенсації і настання летального результату. У ко-інфікованих хворих рання антиретровірусна терапія ХВГС за рахунок компенсації печінкових функцій може покращувати переносимість подальшої антиретровірусної терапії і знижувати її гепатотоксичний потенціал, тим самим, сприятливо впливаючи на прихильність хворих до лікування, підвищення ефективності терапії, зменшення частоти ВІЛ-асоційованих ускладнень і летальності.

Конфлікт інтересів: відсутній.

Список літератури:

1. Gjærde L.I. Trends in Incidences and Risk Factors for Hepatocellular Carcinoma and Other Liver Events in HIV and Hepatitis C Virus-coinfected Individuals From 2001 to 2014: A Multicohort Study / L.I. Gjærde, L. Shepherd, E. Jablonowska et al. // Clin Infect Dis. 2016. – № 63(6). – P. 821-829. doi: 10.1093/cid /ciw380.
2. Flores G.L. Performance of anti-HCV testing in dried blood spots and saliva according to HIV status / G.L. Flores, H.M. Cruz, V.A. Marques et al. // J Med Virol. – 2017. doi: 10.1002/jmv.24777.
3. Perlman D.C. Conceptualizing Care Continua: Lessons from HIV, Hepatitis C Virus, Tuberculosis and Implications for the Development of Improved Care and Prevention Continua / D.C. Perlman, A.E. Jordan, D. Nash // Front Public Health. – 2017. – № 4. – P. 296. – doi: 10.3389/fpubh.2016.00296.
4. Victer T.N. Deceased tissue donor serology and molecular testing for HIV, hepatitis B and hepatitis C viruses: a lack of cadaveric validated tests / T.N. Victer, C.S. Dos Santos, S.N. Вбо et al. // Cell Tissue Bank. – 2016. – 17(4). – P. 543-553.
5. Brieva T. Pharmacokinetic drug evaluation of velpatasvir plus sofosbuvir for the treatment of hepatitis C virus infection / T. Brieva, A. Rivero, A. Rivero-Juarez // Expert Opin Drug Metab Toxicol. – 2017. doi: 10.1080/17425255.2017.1292253.
6. Janjua N.Z. Shift in disparities in Hepatitis C treatment from interferon to DAA era: A population-based cohort study / N.Z. Janjua, N. Islam, J. Wong et al. // J Viral Hepat. – 2017. doi: 10.1111/jvh.12684.
7. Chew K.W. The effect of hepatitis C virologic clearance on cardiovascular disease biomarkers in human immunodeficiency virus / hepatitis C virus coinfection / K.W. Chew, L. Hua, D. Bhattacharya // Open Forum Infect Dis. – 2014. – № 1(3). – P. 104. – doi: 10.1093/ofid /ofu104.
8. Diejomaoh E.M. Fatal Relapse of Myelodysplastic Syndrome in a Patient with HIV / Hepatitis C Coinfection Treated with Simeprevir / Sofosbuvir / E.M. Diejomaoh, J.C. Jr Gathe, C.C. Mayberry et al. // J Int Assoc Provid AIDS Care. – 2017. – № 1. – P. 2325957416686837. – doi: 10.1177/2325957416686837.
9. Lapadula G. Risk of Liver Enzyme Elevation During Treatment With Ritonavir-Boosted Protease Inhibitors Among HIV-Monoinfected and HIV / HCV-Coinfected Patients / G. Lapadula, S. Costarelli, L. Chatenoud et al. // J Acquir Immune Defic Syndr. – 2015. – № 69(3). – P. 312-318. – doi: 10.1097/QAI.0000000000000585.
10. Li F. Five Near full-length Hepatitis C virus sequences were isolated from HIV coinfected IDUs of China / F. Li, Y. Feng, N. Ni et al. // AIDS Res Hum Retroviruses. – 2017. doi: 10.1089/AID.2016.0317.

Кравченко Л.А.
Одесский национальный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ КЛИНИЧЕСКОГО ТЕЧЕНИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ АНТИРЕТРОВИРУСНОЙ ТЕРАПИИ СОЧЕТАННОЙ ГЕМОКОНТАКТНОЙ ПАТОЛОГИИ: ВИРУСА ИММУНОДЕФИЦИТА ЧЕЛОВЕКА И ХРОНИЧЕСКОГО ВИРУСНОГО ГЕПАТИТА С

Аннотация
Предварительно существующее вирусное поражение печени повышает риск реализации гепатотоксического потенциала антиретровирусных препаратов, с другой стороны, ряд препаратов для лечения ВИЧ-инфекции самостоятельно могут изменять фармакокинетику других лекарств, воздействуя на цитохром Р450, подавляя или стимулируя их активность. В то же время, эти лекарственные взаимодействия могут быть с выгодой использованы при комбинированном лечении для поддержания в плазме соответствующих концентраций антиретровирусных препаратов. Антиретровирусная терапия при ХВГС у ВИЧ-инфицированных пациентов приобретает важнейшее значение, что обусловлено возможностью эрадикации ХВГС-инфекции, задержкой прогрессирования вирусного поражения печени с предупреждением развития фиброза, цирроза печени, декомпенсации и наступления летального исхода. У ко-инфицированных больных ранняя антиретровирусная терапия ХВГС за счет компенсации печеночных функций может улучшать переносимость дальнейшей антиретровирусной терапии и снижать ее гепатотоксический потенциал, тем самым, благоприятно влияя на приверженность больных к лечению, повышения эффективности терапии, уменьшая частоту ВИЧ-ассоциированных осложнений и летальности.

Ключевые слова: хронический вирусный гепатит С, вирус иммунодефицита человека, сочетанная вирусная патология.

Kravchenko L.A.
Odessa National Medical University

CLINICAL COURSE AND EFFICACY OF ANTIRETROVIRAL THERAPY OF COMBINES BLOODBORNE PATHOLOGY: HUMAN IMMUNODEFICIENCY VIRUS AND CHRONIC HEPATITIS C

Summary
Pre-existing viral liver disease increases the risk of realization of potential hepatotoxicity of antiretroviral drugs, on the other hand, a number of drugs for the treatment of HIV infection alone may alter the pharmacokinetics of other drugs acting on cytochrome P450, inhibiting or stimulating their activity. At the same time, the interaction of these drugs may be advantageously used in combination therapies to maintain appropriate concentrations in plasma antiretrovirals. Antiretroviral therapy for chronic hepatitis C and HIV-infected patients becomes important, due to the possibility of eradicating HCV infection, delayed progression of viral infection of the liver to prevent the development of fibrosis, cirrhosis, decompensation and onset of death. In co-infected patients with early antiretroviral HCV therapy due to the compensation of hepatic functions may improve the tolerability of subsequent antiretroviral therapy and reduce its hepatotoxic potential, thereby positively affecting the commitment of patients to treatment, improve the effectiveness of therapy by reducing the incidence of HIV-associated morbidity and mortality.
Keywords: chronic viral hepatitis C, human immunodeficiency virus, virus concomitant pathology.

УДК 577.213/217.088

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІМУНОХРОМАТОГРАФІЧНОГО ТЕСТУ «CITO TEST FECAL OCCULT BLOOD» ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ НАЯВНОСТІ ТА ВИДОВОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ СЛІДІВ КРОВІ НА РЕЧОВИХ ДОКАЗАХ ПРИ ПРОВЕДЕННІ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Кривда Р.Г., Ющук К.М.
Одеський національний медичний університет
Стоєва М.І.
Одеське обласне бюро судово-медичної експертизи

Досліджено можливість застосування імунохроматографічного тесту «Cito Test Fob» при комплексному судово-медичному дослідженні шляхом визначення його чутливості відносно різних концентрацій гемоглобіну та специфічності відносно крові людини. Проаналізовано вплив фактору характеру поверхні, що містить сліди крові, та фактору давності нанесення слідів на результативність методу. Оцінена можливість позитивного результату тесту при роботі із застарілими плямами крові. Результати дослідження показали, що «Cito Test Fob» є чутливим та специфічним методом, який дозволяє в короткий термін встановити наявність та видову приналежність слідів крові. Враховуючи економічну доступність та зручність у використанні даного тесту, його можна рекомендувати для скринінг-дослідження слідів, що схожі на кров, як в умовах місця події, так і в лабораторних умовах, для скорочення терміну проведення комплексного судово-медичного дослідження речових доказів зі слідами крові.
Ключові слова: судово-медичне дослідження, Cito Test Fob, імунохроматографія, гемоглобін, сліди крові.

Постановка проблеми. Проведення сучасної комплексної судово-медичної експертизи речових доказів, на яких є біологічний матеріал людського походження, складається з декількох етапів, які проводяться за допомогою судово-медичних імунологічних, судово-медичних цитологічних та судово-медичних молекулярно-генетичних методів у відповідних відділеннях бюро судово-медичної експертизи [1]. На першому етапі судово-медична експертиза речових доказів вирішує питання про природу та походження біологічного матеріалу від людини, потім здійснюється ідентифікація об'єктів за допомогою біохімічних та генетичних маркерів.

У зв'язку з тим, що експертиза слідів крові займає перше місце в структурі дослідження біологічних об'єктів, саме питання дослідження слідів крові є актуальним на сьогоднішній день.

Одним з етапів проведення сучасної комплексної судово-медичної експертизи речових доказів, що містять сліди, схожі на кров, є встановлення наявності крові та її видової приналежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день найбільш поширеним методом встановлення наявності крові, що базується

на виявленні гемоглобіну, є метод тонкошарової хроматографії. Однак застосування цього методу вимагає проведення другого етапу дослідження для встановлення виду знайденої крові. На виконання цих етапів витрачається багато часу та ресурсів (людських, матеріально-технічних). Крім того, при застосуванні методу тонкошарової хроматографії може бути отриманий негативний результат за умови впливу на плями крові різноманітних хімічних та фізичних факторів. При дослідженні мікрослідів, за умови застосування тонкошарової хроматографії, може не залишитися матеріалу для проведення подальших етапів судово-медичного дослідження. Тому дуже актуальним є пошук методів для дослідження слідів крові, котрі дозволять одночасно встановити як наявність крові, так і її видову належність, зберігаючи тим самим матеріал для подальшого ідентифікаційного дослідження та дозволяючи скоротити загальний час проведення експертизи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У якості методу, що відповідає вищенаведеним вимогам, виступає імунохроматографічний метод з використанням тест-касет SERATEC HemDirect, який призначений спеціально для судово-медичного аналізу і дозволяє виявити у слідах крові гемоглобін людини. У 2016 році нами проводилися дослідження по використанню вищеназваного тесту, надані відповідні рекомендації щодо його застосування при дослідженні речових доказів, результати яких опубліковані [2]. Однак, середня вартість одного набору SERATEC HemDirect з тридцяти тестових касет в Україні складає 100,0 євро, тобто вартість дослідження одного біологічного об'єкту складає близько 3 євро – 90,0 гривень. Середня кількість об'єктів – слідів крові, досліджених по одній експертизі, складає 5-7 одиниць, при цьому дослідження слідів, схожих на кров, теж може бути до 5 одиниць, в цілому необхідно використати на одну експертизу до 10-15 тестових пластин, вартість яких буде складати від 900,0 до 1500,0 гривень. В економічному сенсі, на сьогоднішньому етапі фінансування експертних установ, використання набору SERATEC HemDirect дуже коштовне. Внаслідок чого нами було проведено пошук аналогічних методів та способів, які можливо використовувати для дослідження слідів крові на речових доказах.

Сьогодні в Україні для використання в клінічній практиці зареєстрований імунохроматографічний тест для визначення прихованої крові у калі – CITO TEST Fecal Occult Blood (FOB) виробництва CerTest, Іспанія, вартість якого складає близько 50 гривень. Його розроблено для швидкого аналізу калу на приховану кров. Принцип тесту полягає у специфічній взаємодії антигену людського гемоглобіну і мишачих моноклональних антитіл до нього на хроматографічній мембрані з рідиною досліджуваного зразка. Cito Test Fob виявляє непошкоджений та пошкоджений людський гемоглобін, пороговий рівень чутливості тесту за даними виробника складає 50 нг/мл.

Мета статті. Метою роботи була оптимізація проведення комплексної судово-медичної експертизи речових доказів зі слідами крові на етапі судово-медичного імунологічного дослідження за рахунок застосування імунохроматографічного тесту «Cito Test Fob» для наступної ідентифікації цих слідів за допомогою молекулярно-генетичних методів. Для досягнення мети ми вирішили наступні задачі:

1. Визначили параметри чутливості та специфічності тесту «Cito Test Fob»;
2. Дослідили вплив найбільш суттєвих екзогенних факторів на результативність тесту «Cito Test Fob».
3. Дослідили можливість використання тесту «Cito Test Fob» для дослідження «старих» плям крові.

Матеріали та методи. На першому етапі дослідження визначали параметри чутливості тест-системи «Cito Test Fob» відносно концентрації людського гемоглобіну, для чого використовували розчини останнього в концентрації 500, 250, 125, 62.5, 31.25, 16.5, 8.25, 4.13, 2 та 1 мкг гемоглобіну/мл. Для тестування кожного розведення була використана індивідуальна тестова смужка. На тестову ділянку кожної з 10 смужок наносили по 5 крапель (150 мкл) відповідного розведення гемоглобіну. Результат реєстрували на десятій хвилині відповідно до інструкції виробника. Контрольне дослідження проводили з кількістю розведень, що залишилася, за допомогою стандартних судово-медичних імунологічних методів, а саме методу тонкошарової хроматографії та реакції преципітації в агарі (РПА). Тонкошарову хроматографію проводили з використанням пластин «Сорбфіл ПТСХ П-А 100х100». Пластинку поділяли на 10 смужок. Пробу наносили капіляром у такій кількості, щоб зона старту складала 2 мм. Розгонку проводили впродовж 15 хв, після чого хроматограми прогрівали у сушильній шафі до 115°С і проводили їх проявлення за допомогою спиртового розчину бензидину і 3% розчину перекису водню. Для проведення РПА готували 1% агарозний гель, який поміщали шаром 4 мм на чашки Петрі. В центральній лунці кожної чашки розміщували по 1 краплі екстрагованої витяжки з відповідного сліду, а в периферійних лунках – по 1 краплі преципітуючих сироваток людини, кота, свині, собаки, рогатої худоби, коня, кролика. Результати реакції оцінювали через 24 години інкубації у холодильнику.

Встановлення специфічності тесту проводили з розчинами рідкої крові людини, кішки, собаки, свині, великої рогатої худоби (корови) та птиці (курки) в розведеннях 1:1000. Отримані розчини відповідних зразків крові по 5 крапель (150 мкл) наносили на індивідуальні тестові смужки. Результат реєстрували на десятій хвилині відповідно до інструкції виробника.

На другому етапі дослідження вивчали вплив різноманітних факторів на результативність тесту. В ході дослідження вивчали вплив двох груп факторів: фактору часу (давність нанесення слідів) та фактору характеру поверхні, на якій розташовані сліди. Дослідження проводили з інтервалом 1 тиждень (на 1-й, 7-й, 14, 21 та 28 день дослідження) впродовж 4х тижнів. Температура зовнішнього повітря складала 6-9°С з коливаннями 2-3°С, при відносній вологості від 75 до 94%. Для дослідження зразки рідкої крові у кількості 0,1 мл наносили на зовнішні поверхні будівлі, а саме: пластикове підвіконня, металеві решітки та стіну з цементним покриттям.

Сукупність зразків крові на кожній з поверхонь складалася з 2-х груп зразків – тестової та контрольної, які маркувалися таким чином, щоб по 1 зразку з кожної групи підпадало під 1 тиждень дослідження. У тестовій групі встановлення наявності та видової приналежності крові проводили за допомогою експериментального методу тесту «Cito Test Fob», у контрольній – встановлювали наявність крові за допомогою стандартного методу тонкошарової хроматографії та видову належність за допомогою реакції преципітації в агарі (РПА). Відбір зразків з підвіконня та металевої решітки кожного тижня проводили шляхом змиву за допомогою ватного тампону, змоченого фізіологічним розчином, відбір зразків зі стіни з цементним покриттям робили шляхом зішкребу ділянок, на яких містились сліди крові.

Тампони зі зразками переносили у пробірки типу «епендорф» з додаванням до експериментальної групи зразків буфера з набору тесту «Cito Test Fob», а до контрольної групи – фізіологічного розчину. Далі сліди крові екстрагували при температурі 22°С протягом 30-60 хв. По 5 крапель (150 мкл) кожного з екстрагованих розчинів тест-групи наносили на тестову ділянку відповідної тест-смужки «Cito Test Fob». Результат реєстрували на десятій хвилині відповідно до інструкції. У контрольній групі зразків екстраговані розчини використовували для проведення тонкошарової хроматографії та реакції преципітації в агарі. Результати реакції оцінювали через 24 години інкубації у холодильнику.

На третьому етапі вивчали можливість використання тесту «Cito Test Fob» для дослідження «старих» плям крові, для цього проводили дослідження з використанням «старих» плям крові на марлі, які зберігалися в архіві Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи протягом 5-, 10- та 15-річного терміну. З ділянок марлі, що містили сліди крові, робили вирізки, які поміщали у пробірки типу «епендорф» з додаванням буферу набору тесту «Cito Test Fob», який входить до складу набору. Екстрагування проводили при температурі 22°С на протязі 30 хв., 1, 6, 12 та 24 годин для найкращого виходу гемоглобіну у буфер набору «Cito Test Fob».

Результати. При визначенні параметрів чутливості тесту «Cito Test Fob» позитивний результат на наявність людського гемоглобіну був отриманий при концентрації гемоглобіну в розчині 8.25 мкг/мл, у той час при використанні стандартного методу тонкошарової хроматографії позитивний результат на наявність крові – гемоглобіну був отриманий при концентрації гемоглобіну 2,0 мкг/мл. При встановленні видової приналежності гемоглобіну в концентрації 2,0 мкг/мл за допомогою реакції преципітації були отримані негативні результати.

Стандартний метод тонкошарової хроматографії на наявність крові виявився більш чутливим чим тест «Cito Test Fob», однак при вищезазначених концентраціях гемоглобіну, видова приналежність гемоглобіну не була встановлені, що не дає законної підстави на подальші експертні дослідження.

Таким чином, експериментально, на зразках людського гемоглобіну був встановлений пороговий рівень чутливості тесту «Cito Test Fob», який складає 8.25 мкг/мл. Ми вважаємо, що саме така чутливість тесту «Cito Test Fob» достатня для проведення судово-медичних експертних досліджень слідів крові.

При визначенні специфічності тесту «Cito Test Fob» зі зразками рідкої рідкої крові людини, кішки, собаки, свині, великої рогатої худоби (корови) та птиці (курки) в розведеннях 1:1000, позитивний результат неодноразово був отриманий тільки з розчинами рідкої крові людини, що свідчить про достатню чутливість та специфічність тесту.

При дослідженні впливу факторів часу, а саме давності нанесення слідів крові на протязі чотирьох тижнів, зовнішніх умов (відносної вологості, зовнішньої температурі) та характеру поверхні, на якій розташовані сліди (пластикове підвіконня, металеві решітки та стіну з цементним покриттям) було встановлено, що позитивний результат на встановлення наявності людської крові за допомогою тесту «Cito Test Fob» був отриманий з експериментальними слідами крові на протязі всіх 4х тижнів при вищеназваних умовах на поверхні металевої решітки та стіни з цементним покриттям. Негативний результат був отриманий на 14 день з експериментальними слідами крові на пластиковому підвіконні. Аналогічні результати були зафіксовані у контрольній групі при дослідженні експериментальних слідів крові.

Таким чином, було встановлено, що результативність тесту «Cito Test Fob» при дослідженні експериментальних слідів крові людини впродовж чотирьох тижнів з урахуванням впливу зовнішніх умов та характеру поверхонь не поступається стандартним судово-медичним імунологічним методам дослідження слідів крові, що дає можливість вважати його придатним для встановлення приналежності слідів крові, які знаходилися в умовах зовнішнього середовища на різних поверхнях на протязі чотирьох тижнів.

В результаті проведеної роботи при дослідженні «старих» слідів крові людині з терміном зберігання 5, 10 та 15 років при використанні тесту «Cito Test Fob» позитивні результати були отримані для всіх досліджуваних зразків. Слід підкреслити, що час екстракції слідів «старої» крові з лізуючим буфером, який входить до складу тесту, треба подовжувати до 24 годин, це дає найкращий результат.

Обговорення. Отримані нами результати продемонстрували, що імунохроматографічний тест «Cito Test Fob» є чутливим та специфічним методом встановлення наявності та видової приналежності.

Отримані нами результати продемонстрували, що імунохроматографічний тест «Cito Test Fob» є чутливим і специфічним методом для встановлення наявності та видової приналежності змінених та «старих» слідів крові, тому його можна рекомендувати для скринінг-дослідження слідів, які схожі на кров, як в умовах місця події, так і в лабораторних умовах для скорочення терміну проведення комплексного судово-медичного дослідження речових доказів зі слідами крові.

З урахуванням отриманих результатів можемо виділити наступні переваги даного методу:

– Скорочення терміну етапу судово-медичного імунологічного дослідження за рахунок засто-

сування імунохроматографічного тесту «Cito Test Fob» до 24 годин;

– Одночасне встановлення наявності та видової приналежності слідів крові;

– Можливість одночасного дослідження великої кількості слідів, що схожі на кров;

– Економічність методу в порівнянні зі стандартними методиками;

– Економність витрат біологічного матеріалу на етапі одночасного встановлення наявності та видової приналежності слідів крові;

– Можливість застосування безпосередньо на місці події;

– Проста процедура виконання, яка не потребує спеціальних вмінь і навичок, а також зручна та об'єктивна інтерпретація результатів;

– Чутливість відносно стандартних методів;

– Можливість документування результатів дослідження;

– Можливість застосування тесту при відборі речових доказів, що містять сліди крові на етапі лабораторного дослідження.

Висновок. Імунохроматографічний тест «Cito Test Fob» можна рекомендувати для скринінг-дослідження слідів, що схожі на кров, як в умовах місця події, так і в лабораторних умовах, що дає можливість скоротити термін проведення комплексного судово-медичного дослідження речових доказів зі слідами крові на етапі судово-медичного імунологічного дослідження, для наступної ідентифікації цих слідів за допомогою молекулярно-генетичних методів.

Список літератури:

1. Судово-медичне дослідження речових доказів. Г. Ф. Кривда, А. П. Дем'янчук, В. О. Котельникова, Р. О. Старовойтова і др. Херсон: Наддріпряночка, 2014. – 460 с.
2. Кривда Р. Г. Современные возможности идентификации следов крови. Р. Г. Кривда, Е. Н. Ющук // матеріали науково-практичної конференції «Особливості модернізації предмету досліджень представників медичних наук». Київ, 3-4 червня 2016. – С. 57-60.

Кривда Р.Г., Ющук Е.Н.
Одесский национальный медицинский университет
Стоева М.И.
Одесское областное бюро судебно-медицинской экспертизы

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИММУНОХРОМАТОГРАФИЧЕСКОГО ТЕСТА «CITO TEST FECAL OCCULT BLOOD (FOB)» ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ НАЛИЧИЯ И ВИДОВОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ СЛЕДОВ КРОВИ НА ВЕЩЕСТВЕННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВАХ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ КОМПЛЕКСНОЙ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Аннотация
Исследована возможность применения иммунохроматографического теста «Cito Test Fob» при комплексном судебно-медицинском исследовании путем определения его чувствительности относительно различных концентраций гемоглобина и специфичности относительно крови человека. Проанализировано влияние фактора характера поверхности, содержащей следы крови, и фактор давности нанесения следов на результативность метода. Произведена оценка возможности положительного результата теста при работе со «старыми» пятнами крови. Результаты исследования показали, что «Cito Test Fob» является чувствительным и специфичным методом, который позволяет в краткие сроки установить наличие и видовую принадлежность следов крови. Учитывая экономическую доступность и удобство в использовании данного теста, его можно рекомендовать для скрининг-исследования следов, похожих на кровь, как в условиях места происшествия, так и в лабораторных условиях, для сокращения сроков проведения комплексного судебно-медицинского исследования вещественных доказательств со следами крови.
Ключевые слова: судебно-медицинское исследование, Cito Test Fob, иммунохроматография, гемоглобин, следы крови.

Kryvda R.G., Yushchuk K.M.
Odessa National Medical University
Stoieva M.I.
Odesa Regional Bureau of Forensic Medical Examination

INVESTIGATION OF POSSIBILITY OF APPLICATION OF IMMUNOCHROMATOGRAPHIC TEST «CITO TEST FECAL OCCULT BLOOD (FOB)» FOR THE PURPOSE OF DETERMINATION OF PRESENCE AND SPECIES AFFILIATION OF BLOOD TRACES ON MATERIAL EVIDENCES UNDER THE COMPREHENSIVE FORENSIC MEDICAL STUDY

Summary
In our study, we have investigated the possibility of application of immunochromatographic test «Cito Test Fob» under the comprehensive forensic medical study via determination of its sensitivity depending on different concentrations of hemoglobin and specificity relating to the human blood. The surface factor, and also term of exposure factor have been analyzed to influence on the effectiveness of test. The possibility of positive result has been estimated using the samples of aged blood stains. The obtained results have shown that «Cito Test Fob» is revealed to be sensitive and specific method, allowing the prompt determination of presence and species affiliation of blood traces. Taking in consideration affordability and easy usage, we can recommend this test for the preliminary investigation of blood-like traces under conditions of scene or laboratory to reduce the total time of comprehensive forensic medical study of material evidences, which contain blood traces.
Keywords: forensic medical investigation, Cito Test Fob, immunochromatography, hemoglobin, blood traces.

УДК 616-036.82/.85

ПАТОЛОГІЇ СУГЛОБІВ З ТОЧКИ ЗОРУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ МЕДИЦИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матюшенко Д.О.
Дніпропетровська медична академія МОЗ України
Хаймик Н.В., Мозоль А.О., Ковтун А.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

В огляді представлені літературні данні, що відображають сучасний погляд на проблему лікування і реабілітації суглобових патологій. Наведено результати сучасних клінічних досліджень і систематичних оглядів щодо застосування різних методів фізіотерапії для лікування захворювань суглобів з позицій доказової медицини. Дано етіопатогенетичне і клінічне обґрунтування включення методів фізіотерапії в програми реабілітації для надання максимально ефективного впливу на ланки патологічного процесу.
Ключові слова: остеоартроз, фізіотерапія, реабілітація.

Постановка проблеми. Остеоартроз є найпоширенішою формою ураження суглобів і однією з провідних причин інвалідизації в світі [1, 2]. Згідно зі статистичними даними, у віковій групі від 25 до 74 років близько 30% населення мають підтверджену патологію суглобів [2]. Розподіл у відсотковому співвідношенні виглядає наступним чином: 41% – суглоби кисті, 25% – суглоби колін, 11% – тазостегнові суглоби [1]. Провідне місце за частотою звертань за медичною допомогою в структурі остеоартрозів займає гонартроз, що становить 13% [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Згідно з літературними даними, основними цілями терапії артрозів є нівелювання міофасциального і мязово-тонічного больових синдромів, уповільнення дегенеративно-деструктивних процесів за допомогою стимуляції мікроциркуляції в субхондральних тканинах, всередині – і в периартикулярних структурах, що дозволить підвищити якість життя пацієнтів [2, 3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основним симптомом остеоартрозу, який змушує пацієнта звернутися за спеціалізованою допомогою, є біль [4]. Часто виявляється невідповідність між клінічними та рентгенологічними проявами захворювання, що пояснюється особливостями формування та іррадіації болю при патологіях суглобів [5]. Залучення в патологічний процес не тільки внутрішньо-суглобових і периартикулярних тканин, але і кістково-м'язового апарату всієї нижньої кінцівки обумовлюють багатофакторність формування больового синдрому і необхідність комплексного підходу до складання програм реабілітації [1, 2].

Мета статті. Основною метою огляду є узагальнення накопичених на сьогоднішній день знань стосовно особливостей застосування різних

методів і методик фізіотерапії при остеоартрозі та сучасних стратегіях терапії патологій суглобів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до рекомендацій 2014 року Національного інституту здоров'я і надання допомоги (NICE, Великобританія) під остеоартрозом розуміють клінічний синдром, який обумовлений наявністю болю в уражених суглобах, що супроводжується порушенням локомоторної активності [1]. В основі розвитку захворювання лежить полікомпонентне ураження суглобових і періартикулярних структур (хрящ, субхондральна кістка, синовіальна оболонка, зв'язки тощо) [2]. Охопити всі етіопатогенетичні ланки процесу з ефективним усуненням клінічної симптоматики дозволяє індивідуалізація реабілітаційної програми остеоартритів (NICE, 2014 року), яка складається з дотриманням принципу етапності лікувальних і профілактичних заходів [1].

На перший план при складанні лікувальних програм патології суглобів (NICE, 2014 року) виступають такі немедикаментозні методи, як фізичні навантаження, засоби фізичної і мануальної терапії, масаж [1]. Обов'язковим компонентом є різні засоби ортопедичної корекції (спеціалізоване взуття, ортези тощо) і, при необхідності, допоміжні пристрої [1, 6]. Включення в програму лікування пацієнтів з остеоартрозом медикаментозної терапії здійснюється в разі недостатньої ефективності нефармакологічих засобів [1]. Ізольоване застосування лікарських речовин не забезпечує стійкий терапевтичний результат, тому що не створює умов для полегшення функціонування суглобів.

Проведені дослідження підтверджують ефективність застосування консервативних методів терапії для усунення клінічної симптоматики остеоартрозу і поліпшення функціональної активності уражених суглобів [1, 2, 3, 7], проте кількість хірургічних втручань з заміни уражених остеоартритом суглобів продовжує неухильно збільшуватися [1]. Це може свідчити про недостатню ефективність нехірургічних засобів лікування початкових стадій захворювання [4], що призводить до закономірного збільшення кількості ускладнень, за яких ефективним залишається лише радикальний вплив.

Різноманітність методів, використовуваних в сучасній фізіотерапії, дозволяє впливати на більшість етіопатогенетичні і клініко-симптоматичні ланки патологічного процесу з урахуванням коморбідних захворювань, широко представлених у пацієнтів, які страждають на остеоартроз [8].

Включення фізіотерапевтичних засобів в програму реабілітації артрозу спрямоване на досягнення анальгетичного, протизапального і репаративно-регенеративного ефекту, відновлення функціональної активності уражених суглобів і, як результат, підвищення якості життя пацієнтів [3].

Незважаючи на широкий спектр фізіотерапевтичних методів лікування остеоартрозу, найбільша кількість досліджень припадає на крізьшкірну електронейростімуляцію (КЕНС), нейром'язову електростимуляцію, ультразвукову терапію і бальнеотерапію. Інші методи фізіотерапії, можливо внаслідок досить високої вартості обладнання, комплектуючих і, відповідно, безпосередньо процедур, залишаються важкодоступними широким масам, що ускладнює проведення подальшої масштабної оцінки факторів. Різна чутливість пацієнтів на ідентичний фізіотерапевтичний вплив, наявність широкого спектру супутніх захворювань і проведення більшості досліджень на малих вибірках обумовлюють низький рівень доказовості фізіотерапії, що обмежує можливість її включення в провідні протоколи лікування остеоартритів, однак, не спростовує високу ефективність у окремих хворих.

З метою комплексного впливу на біль і запалення, надання нейроміостимулюючого, вазоактивного і регенеративного впливу, рекомендується призначення магнітотерапії. Високоінтенсивну імпульсну магнітотерапію (400-800 мТл, 5-10 хв. / суглоб, 10 процедур) для лікування артрозів рекомендує А.А. Ушаков (2013) [9]. G.L. Bagnato і співавт. (2015) успішно застосовували пульсуючі електромагнітні поля (ПЕМП) в терапії гонартрозу при проведенні подвійного сліпого, плацебо-контрольованого, рандомізованого клінічного дослідження. В результаті терапії спостерігалося зменшення інтенсивності болю, а 26% пацієнтів змогли відмовитися від знеболюючих препаратів [10].

Г.Н. Пономаренко (2005) зазначає, що репаративно-регенеративну дію високоінтенсивної високочастотної магнітотерапії обумовлено рівномірним локальним нагрівом тканин суглоба на 2-4°С на глибину до 8-12 см (13,56, 27,12 і 40,68 МГц; потужність від 20 Вт; теплове дозування; по 15 хв.; 12 процедур) [11].

Згідно з даними А.А. Ушакова (2013), виражену протизапальну дію мають низькоінтенсивна УВЧ-терапія (27,12 і 40,68 МГц, потужність 20-30 Вт, слаботеплове дозування, 5-12 хв., 8-12 процедур) і високоінтенсивна (2450 МГц, 40-60 Вт, середньотеплове дозування, 15-20 хв., 12-15 процедур) [9].

Широкого застосування знайшли в терапії патології суглобів методи фототерапії, такі як лазерне випромінювання (гелій-неоновий лазер (0,5-2 мВт/см^2, 5-8 хв, 15 процедур), інфрачервоний лазер (1000-1500 Гц, 6-10 Вт в імпульсі, 6-8 хвилин, 10 процедур)), опромінення уражених суглобів інфрачервоним і поляризованим світлом [9]. Пономаренко Г.Н. (2005) пропонує опромінювати інфрачервоним лазером (30-100 мВт; частота модуляції 100 Гц, з 4-5-ї процедури – 10 Гц; по 2 хв на точку, 8-10 хв щодня, 15 процедур) проекційні паравертебральні зони для зниження больової чутливості, що досягається за допомогою блокування С-афферентної імпульсації. В області больової зони при остеоартрозі – локальне СУФ-опромінювання в еритемній дозі [3]. Д.Б. Кульчицька та співавт. (2015) з успіхом застосовували високоінтенсивне лазерне випромінювання з метою зменшення запальних процесів в колінних суглобах, зменшення вираженості деструктивних процесів і поліпшення локомоторною активності [12].

Виражений позитивний ефект застосування КЕНС сприяв зменшенню кількості прийнятих знеболюючих препаратів у більшості пацієнтів [13]. Zeng C. і співавт. (2015) провели систематичний огляд і мережевий мета-аналіз групи РСІ по застосуванню електричної стимуляції для усунення больового синдрому при остеоартриті колінних суглобів. Була проведена оцінка

27 досліджень по застосуванню високо-і низькочастотної крізьшкірної електронейростимуляції (h-TENS і l-TENS), нейром'язової електростимуляції (NMES), інтерференційних струмів (IFC), пульсової електростимуляції (PES), неінвазивної інтерактивної нейростімуляції (NIN). Згідно з отриманими результатами, більш високою ефективністю щодо усунення больового синдрому мають інтерференційні струми (в порівнянні з контрольною групою стандартизована середня різниця (РСР) = 2,06 з 95% ДІ від 1,1 до 3,19). Дещо меншим анальгетичним ефектом, за даними дослідження, володіє h-TENS [14].

A. Loyola-Sanchez і співавт. (2010) опублікували дані систематичного огляду з проведенням мета-аналізу щодо застосування ультразвукової терапії (УЗТ) в лікуванні гонартрозу. Згідно з аналізом 6 невеликих досліджень, застосування ультразвуку сприяє зменшенню больового синдрому (95% ДІ = -0,49 (-0,79; -0,18), Р = 0,002), формується тенденція до поліпшення самооцінки фізичної активності (РСР (ДІ) = -0,54 (-1,19; 0,12), Р = 0,11) і показників ходьби (СРР (ДІ) = 0,81 (-0,09; 1,72), Р = 0,08) [15].

Ефективним в лікуванні остеоартрозу є застосування бальнеотерапії [6, 1]. Згідно Г.Н. Пономаренко (2005), сульфідні ванни (50-150 мг/л, 8-15 хв., 34-36°С, через день, 10-14 процедур) сприяють стимуляції репаративно-регенеративних процесів в суглобових структурах. Включення в програму лікування радонових ванн (1,5-3,0 кБк /л, 36-37°С, 12-15 хв., щодня або через день, 10-15 ванн) дозволяє підвищити опірність внутрішньосуглобового хряща до фізичних навантажень [11].

А.Н. Розмова і співавт. (2015) проводили порівняльну оцінку ефективності ізольованого застосування радонових ванн та терапевтичного комплексу з радонових ванн та екстракорпоральної ударно-хвильової терапії (ЕУВТ) у пацієнтів з остеоартрозом колінних суглобів II-III стадії. У контрольній групі схема лікування складалася з лікувальної гімнастики, магнітотерапії та прийому нестероїдних протизапальних препаратів. Згідно з отриманими даними, кращі результати щодо усунення болю, відновлення функціональної активності і поліпшення якості життя в цілому були отримані в групі з комплексним застосуванням радонових ванн та ЕУВТ [16].

ЕУВТ є одним з актуальних, активно досліджуваних методів сучасної фізіотерапії, який широко застосовується при захворюваннях опорно-рухового апарату. Відмічена позитивна дія ударної хвилі на сполучнотканинні структури, кісткову, м'язову і хрящову тканини [17-24], яка створює ґрунтовні передумови для включення ЕУВТ в програми лікування остеоартрозів, проте кількість подібних досліджень поки невелика.

Шавіанідзе Г.О. і співавт. (2006) застосовували м'язову контрпульсацію (МКП) у пацієнтів з остеоартрозом суглобів нижніх кінцівок зі знеболюючими і протизапальними цілями, а також для поліпшення локомоторних функцій і підвищення м'язового тонусу. Автори також відзначили можливість потенціювання досягнутого позитивного ефекту шляхом комбінування МКП з радоновими ваннами [25].

Висновки і пропозиції. Відповідно до представленого огляду літератури, застосування різних методів і методик фізіотерапії при остеоартрозі є дискусійним, оскільки літературі дані досить суперечливі і не дозволяють сформувати необхідний для забезпечення доказової бази пласт даних. Стратегія і тактика лікування остеоартрозу передбачають комплексний вплив на всі етіопатогенетичні ланки процесу та клінічну симптоматику захворювання для досягнення максимально можливих результатів. Існуючі на сьогоднішній день методи лікування патології суглобів є недостатньо ефективними, відзначаються короткочасною дію, а також вимагають постійного контролю розвитку побічних ефектів і ускладнень використовуваних методів. Вищесказане робить актуальним вдосконалення лікувально-реабілітаційних заходів при остеоартрозі, зокрема фізіотерапії, які дозволять підвищити ефективність лікування, оптимізувати терміни реабілітації і покращити самопочуття пацієнтів.

Список літератури:

1. National Clinical Guideline Centre. Osteoarthritis. Care and management in adults, National Institute for Health and Care Excellence (NICE) (Clinical guideline; no. 177), London (UK), 2014, 556 p.
2. Nasonov E.L., Nasonova V.A. Revmatologiya: natsionalnoye rukovodstvo (Rheumatology: national leadership), M.: GEOTAR-Media, 2008, 573-588 p.
3. Ponomarenko G.N. Fizioterapiya: natsionalnoye rukovodstvo (Physiotherapy: national leadership), M.: GEOTAR-Media, 2009, 864 p.
4. Sofat N. What makes osteoarthritis painful? The evidence for local and central pain processing, Rheumatology (Oxford), 2011, Vol. 50, pp. 2157-2165.
5. Doerti M. Klinicheskaya diagnostika bolezney sustavov, Mn.: Tivali, 1993, 144 p.
6. McAlindon T.E., Bannuru R.R., Sullivan M.C. et. al. OARSI guidelines for the non-surgical management of knee osteoarthritis, Osteoarthritis and Cartilage, 2014, Vol. 22, No. 3, pp. 363-388.
7. Kon E., Filardo G., Drobnic M., et al. Non-surgical management of early knee osteoarthritis, Knee Surg. Sports Traumatol. Arthrosc., 2012, Vol. 20, pp. 436-449.
8. Khitrov N.A. Osteoartroz. Sovokupnost klinicheskikh form i soputstvuyushchikh zabolevaniy (The totality of the clinical forms and related diseases), RMZh, 2015, No. 7, pp. 363.
9. Ushakov A.A. Prakticheskaya fizioterapiya: Rukovodstvo dlya vrachey (Practical physiotherapy: a guide for physicians), M.: MIA, 2013, 688 p.
10. Bagnato G.L., Miceli G., Marino N. et al. Pulsed electromagnetic fields in knee osteoarthritis: a double blind, placebo-controlled, randomized clinical trial, Rheumatology (Oxford), 2015, 10.1093/rheumatology/kev426.
11. Ponomarenko G.N. Chastnaya fizioterapiya: Uchebnoye posobiye (Private Physiotherapy: A Training Manual), M.: Meditsina, 2005, 744 p.
12. Kulchitskaya D.B., Konchugova T.V., Lukianova T.V., Gushchina N.V. Obosnovaniye primeneniya vysokointensivnoy lazernoy terapii dlya lecheniya patsiyentov s gonartrozom (Rationale for the use of high-

intensity laser therapy for the treatment of patients with gonarthrosis), Voprosy kurortologii. fizioterapii i lechebnoy fizicheskoy kultury, 2015, No. 1, pp. 23-26.
13. Cherian J.J., Harrison P.E., Benjamin S.A., Bhave A., Harwin S.F., Mont M.A. Do the Effects of Transcutaneous Electrical Nerve Stimulation on Knee Osteoarthritis Pain and Function Last, J. Knee Surg., 2015, DOI: 10.1055/s-0035-1566735.
14. Zeng C., Li H., Yang T., et al. Electrical stimulation for pain relief in knee osteoarthritis: systematic review and network metaanalysis, Osteoarthritis Cartilage, 2015, Vol. 23, No. 2, pp. 189-202.
15. Loyola-Sanchez A., Richardson J., MacIntyre N.J. Efficacy of ultrasound therapy for the management of knee osteoarthritis: a systematic review with meta-analysis, Osteoarthritis Cartilage, 2010, Vol. 18, No. 9, pp. 1117-11126.
16. Razumov A.N., Puriga A.O., Yurova O.V. The results of the integrated application of extracorporeal shock wave and radon baths in regenerative treatment of patients with gonarthrosis, 2015, T. 92, No. 5, pp. 35-39.
17. Chao Y.H., Tsuang Y.H., J.S. Sun., et al. Effects of shock waves on tenocyte proliferation and extracellular matrix metabolism, Ultrasound Med. Biol., 2008, Vol. 34, No. 5, pp. 841-852.
18. Chen Y.J., Wang C.J., Yang K.D., et al. Extracorporeal shock waves promote healing of collagenase-induced Achilles tendinitis and increase TGF-beta1 and IGF-I expression, J. Orthop. Res., 2004, Vol. 22, No. 4, pp. 854-861.
19. Ochiai N. Extracorporeal shock wave therapy improves motor dysfunction and pain originating from knee osteoarthritis in rats, Osteoarthritis Cartilage, 2007, Vol. 15, No. 9, pp. 1093-1096.
20. Tamma R., dell'Endice S., Notarnicola A. et al. Extracorporeal shock waves stimulate osteoblast activities, Ultrasound Med. Biol., 2009, Vol. 35, No. 12, pp. 2093-100.
21. Waugh C.M., Morrissey D., Jones E. et al. In vivo biological response to extracorporeal shockwave therapy in human tendinopathy, Eur. Cell Mater., 2015, Vol. 29, pp. 268-80.
22. Kam-Fai Tam, Wing-Hoi Cheung, Kwong-Man Lee, et al. Shockwave Exerts Osteogenic Effect on Osteoporotic Bone In an Ovariectomized Goat Model, Ultrasound in Medicine & Biology, 2009, Vol. 35, pp. 1109-1118.
23. Kawcak C.E., Frisbie D.D., McIlwraith C.W. Effects of extracorporeal shock wave therapy and polysulfated glycosaminoglycan treatment on subchondral bone, serum biomarkers, and synovial fluid biomarkers in horses with induced osteoarthritis, Am. J. Vet. Res., 2011, Vol. 72, No. 6. – P. 772-779.
24. Zhao Z., Ji H., Jing R. et al. Extracorporeal shock-wave therapy reduces progression of knee osteoarthritis in rabbits by reducing nitric oxide level and chondrocyte apoptosis, Arch. Orthop. Trauma Surg., 2012, Vol. 132, pp. 1547-1553.
25. Shavianidze G.O., Lapanashvili L.V., Myshechnaya kontrpulsatsiya v vosstanovitelnom lechenii bolnykh osteoartrozom (Muscular counterpulsation in the regenerative treatment of patients with osteoarthritis), Voprosy kurortologii, fizioterapii i lechebnoy fizicheskoy kultury, 2006, No. 5, pp. 11-14.

Матюшенко Д.А.
ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины»
Хаймик Н.В., Мозоль А.О., Ковтун А.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ПАТОЛОГИИ СУСТАВОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ МЕДИЦИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
В обзоре представлены литературные данные, отражающие современный взгляд на проблему лечения и реабилитации суставных патологий. Приведены результаты современных клинических исследований и систематических обзоров по применению различных методов физиотерапии для лечения заболеваний суставов с позиций доказательной медицины. Дано этиопатогенетическое и клиническое обоснование включения методов физиотерапии в программы реабилитации для предоставления максимально эффективного воздействия на звенья патологического процесса.
Ключевые слова: остеоартроз, физиотерапия, реабилитация.

Matiushenko D.O.
Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine
Khaymyk N.V., Mozol A.O., Kovtun A.V.
Bogomolets National Medical University

JOINTS PATHOLOGIES IN RESPECT OF REHABILITATION MEDICINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Summary
The article provides literature review that reflect a modern view on the problem of articular pathology treatment and rehabilitation. The results of modern clinical trials, systematic reviews and meta-analyzes on the use of various methods of physical therapy for joints diseases treatment from the standpoint of evidence-based medicine are analyzed. Etiopathogenetic and clinical substantiation for inclusion of physiotherapy measures in rehabilitation programs were given to help maximizing the impact on all links of the pathological process chain.
Keywords: osteoarthritis, physiotherapy, rehabilitation.

УДК 616.34-007.43-031:611.957-092:616.64

РЕПРОДУКТИВНІ ПОКАЗНИКИ В ЧОЛОВІКІВ ПІСЛЯ ПАХВИННОЇ АЛОГЕРНІОПЛАСТИКИ

Москалюк О.П., Кіріл А.О.,
Грабовський А.С., Кузьмик В.В., Більцан О.В.
Буковинський державний медичний університет

Грижі передньої черевної стінки займають одне з провідних місць у структурі хірургічних захворювань. За даними літератури 20 чоловіків з 1000 є гриженосіями (2%). З них пахвинні грижі діагностують в близько 75%. За даними літератури, частота виникнення безпліддя в чоловіків після пахвинної герніопластики становить 45-50% випадків. В статті наведені зміни репродуктивної функції чоловіків після перенесеної пахвинної алогерніопластики. Доведено, що при хірургічному лікуванні пахвинних гриж необхідно попереджувати контакт імплантата та сім'яного канатика.
Ключові слова: пахвинна грижа, поліпропіленовий імплантат, репродуктивна функція.

Постановка проблеми. Хірургічне втручання залишається єдиним методом лікування пахвинних гриж [2, 4, 8]. За частотою виконання пахвинна герніопластика посідає третє місце (після апендектомії та холецистектомії) серед планових та ургентних операцій, становлячи 10-15% від усіх хірургічних втручань загальнохірургічних стаціонарів [2, 4]. В Україні щорічно виконується декілька сотень тисяч операцій з приводу пахвинних гриж, але результати лікування ще не можуть вважатися задовільними, оскільки число рецидивів пахвинних гриж після герніопластики, виконаної за «традиційними» методиками, становить 12-15% при первинних, і до 40% – при рецидивних грижах [2, 4].

На сьогодні в арсеналі хірургів є близько 400 методик пахвинної герніопластики, що свідчить про безперервний пошук надійного методу лікування пахвинних гриж, який би попереджав виникнення рецидиву грижі та забезпечував високу якість життя [2, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування алотрансплантатів дозволило зменшити кількість рецидивів гриж до 3-9% [2, 5]. Спосіб I.L. Lichtenstein став «золотим стандартом», який у більшості клінік світу практично не має альтернативи [4, 5]. Цьому сприяли простота його виконання, надійність, повторюваність, легке засвоєння хірургами даної методики. Проте, методика I.L. Lichtenstein не позбавлена недоліків [4, 6]. Не дивлячись на інертність синтетичного матеріалу, навколо нього розвивається тканинна реакція з вираженим запальним компонентом, що спричинює ряд специфічних ускладнень. Серед них – сероми, гематоми, відчуття стороннього тіла, синдром хронічного пахвинного болю. Крім небезпеки рецидиву, пахвинна алогерніопластика має певний відсоток інших ускладнень, зокрема порушення кровообігу в яєчку, що призводить до порушення репродуктивної функції чоловіків [5, 6].

В експерименті й клініці показано, що після пахвинної алогерніопластики розвивається азооспермія [6, 7]. Доведено, що це пов'язано з утворенням грубої сполучної тканини в зоні імплантату, деформацією й обструкцією сім'явиносної протоки [6, 7]. Контакт ендопротеза із сім'яним канатиком призводить до ряду морфологічних феноменів – облітерації просвіту сім'явиносної протоки, зниження кровопостачання яєчка, його атрофії, зниження продукції тестостерону [4, 6, 7]. Це пояснюється безпосередньою схемою операції I.L. Lichtenstein – сім'яний канатик на значному протязі контактує із синтетичним матеріалом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість праць з приводу лікування пахвинних гриж присвячено зменшенню кількості рецидивів, частота яких у віддаленому періоді після грижесічення донедавна була фактично єдиним критерієм якості існуючих способів оперативного лікування [1]. Оцінюючи віддалені результати клініцисти рідко звертають увагу на таке ускладнення як атрофія яєчка та безпліддя [1, 4].

На сьогодні безпліддя є дуже актуальною медичною проблемою, що має соціальне й державне значення [1]. Питома вага безплідних шлюбів щороку росте й становить близько 15% [1]. Одним з етіологічних чинників чоловічого безпліддя є наявність пахвинної грижі та її хірургічне лікування [1, 4, 5]. За даними літератури, частота виникнення безпліддя після пахвинної герніопластики становить 45-50% випадків [5]. Саме тому проблема хірургічного лікування пахвинних гриж у чоловіків ще далека від свого вирішення і потребує проведення подальших експериментальних і клінічних досліджень.

Мета статті. Виявити зміни репродуктивної функції чоловіків після пахвинної алогерніопластики при контакті сім'яного канатика із сітчастим імплантатом та обґрунтувати метод пахвинної алогерніопластики.

Виклад основного матеріалу. Клінічний матеріал становили 90 хворих, які знаходились на стаціонарному лікуванні в хірургічному відділенні № 1 обласної комунальної установи «Лікарня швидкої медичної допомоги» м. Чернівці впродовж 2014-2016 рр. В дослідження включені пацієнти чоловічої статі з первинною пахвинною грижею. Критеріями виключення з дослідження були: доброякісна гіперплазія простати, запальні захворювання репродуктивної системи (орхіт, орхоепідидиміт, простатит, фунікуліт), травми яєчка в анамнезі, водянка яєчка, варикоцеле та перенесені операції на репродуктивних органах в анамнезі. В контрольну групу ввійшло 46 хворих, прооперованих за методом I.L. Lichtenstein. Хворим основної групи (n=44) виконували розроблений в результаті топографо-анатомічного до-

слідження спосіб герніопластики (патент України на корисну модель № 81728). Дослідження проводилось лише особам репродуктивного віку від 18 до 45 років (середній вік хворих основної групи становив 32,5±7,89 р., а контрольної – 33,6±7,98 р.).

Усі хворі оперовані під місцевою інфільтративною анестезією 0,25% розчином новокаїну. Як алотрансплантат в обох групах застосовували поліпропіленові сітки фірми «Ethicon» (Johnson & Johnson, США). Середні розміри використаного імплантату становили: ширина – 6,3±1,81 см, довжина – 12,2±2,08 см.

Сонографічне дослідження яєчок проводили після короткого адаптаційного проміжку часу після ходи, при кімнатній температурі не нижче 22°С, в горизонтальному та вертикальному положеннях хворого. Оцінювали форму яєчка (овальна, контури чіткі, рівні, яєчко та придаток розмежовані, їх паренхіма однорідна, гомоехогенна, ехогенність дещо підвищена); білкову оболонку яєчка (гіперехогенна, з чіткими контурами, однакової товщини на всьому протязі).

Об'єм яєчка в см^3 у досліджуваних хворих визначали на основі отриманих лінійних розмірів в см за формулою: V = a*b*c*0,523, де: a – довжина; b – товщина; c – висота яєчка; 0,523 – коефіцієнт; V – об'єм, см^3 [3].

З метою оцінки репродуктивної функції вивчали рівень загального тестостерону (ЗТ), рівень секс-зв'язувального білка (СЗБ) та індекс вільного тестостерону (ІВТ) в хворих обох груп до 45 років. Індекс вільного тестостерону розраховували математичним шляхом, як відношення концентрації ЗТ до концентрації СЗБ в %: ІВТ = ЗТ/СЗБ * 100%, де ІВТ – індекс вільного тестостерону; ЗТ – рівень загального тестостерону; СЗБ – рівень секс-зв'язувального білка.

ІВТ корелює з вмістом біологічно доступного вільного тестостерону й застосовується в якості інформативного індикатору патологічного статусу андрогенів. З метою оцінки травмуючого впливу пахвинної грижі та її хірургічного лікування на репродуктивну систему чоловіків вивчали наявність антиспермальних антитіл.

Об'єм яєчка на ураженій стороні до операції був вірогідно нижчим у хворих обох груп і становив 18,5±0,36 см^3 ($p<0,05$) у контрольній та 18,2±0,29 см^3 ($p<0,05$) – в основній групі хворих. Даний показник на неураженій стороні становив 21,6±0,44 см^3 та 21,4±0,41 см^3 відповідно. Наведені дані ще раз доводять негативний вплив самої пахвинної грижі на стан яєчка.

Об'єм яєчка на неураженій стороні достовірно не змінювався в післяопераційному періоді. На 7 добу після операції об'єм яєчка на оперованій стороні збільшувався у хворих обох груп, що можна пояснити набряком тканин яєчка внаслідок оперативної травми, і становив 25,1±0,38 см^3 у контрольній та 24,9±0,39 см^3 – в основній групі.

Через 1 місяць після операції спостерігається поступове зменшення об'єму яєчка в обох групах хворих: 23,3±0,37 см^3 в контрольній та 22,1±0,41 см^3 – в основній групі хворих. При чому даний показник достовірно ($p<0,05$) вищий в контрольній групі, що можна пояснити збереженням запального набряку тканин сім'яного канатика внаслідок контакту останнього з імплантатом. Динаміка об'єму яєчка на стороні операції показана на рис. 1.

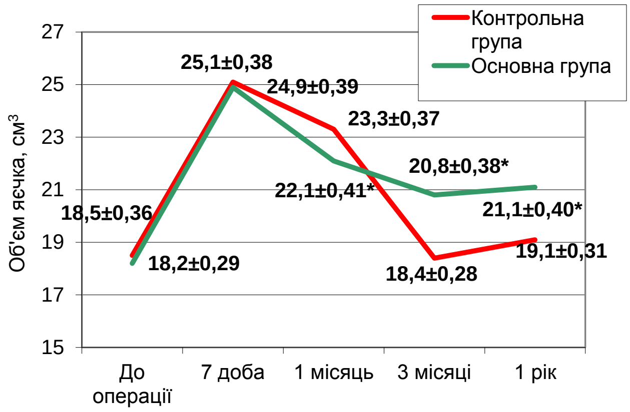

Рис. 1. Показники об'єму яєчка в післяопераційному періоді

*Примітка: * – при $p<0,05$ відносно показника контрольної групи хворих*

Через 3 місяці після операції об'єм яєчка у хворих контрольної групи – 18,4±0,28 см^3. Отримані результати свідчать про ішемію яєчка у хворих контрольної групи в післяопераційному періоді, що можна пояснити втягненням судин сім'яного канатика в післяопераційний рубець та погіршенням кровотоку. Даний показник повертався до норми і був вірогідно вищим в осіб основної групи і становив 20,8±0,38 см^3 ($p<0,05$), що свідчить про збереження кровообігу в хворих основної групи в післяопераційному періоді.

Проведене дослідження об'єму яєчка через рік після операції суттєво не відрізнялось від результатів, що були отримані на третьому місяці спостереження, а саме – 19,1±0,31 см^3 та 21,1±0,40 см^3 відповідно в контрольній та основній групі пацієнтів, і були достовірно вище в обстежених основної групи. Наведені дані свідчать про збереження явищ ішемії яєчка в осіб групи контролю навіть через рік після виконання операції.

До операції рівень ЗТ становив 14,7±0,28 нмоль/л у хворих контрольної групи та 15,1±0,16 нмоль/л – основної групи. Рівень СЗБ до операції був 23,5±0,31 нмоль/л у хворих контрольної та 23,1±0,44 нмоль/л – основної групи. ІВТ становив 62,7±3,42% та 65,5±4,16% у хворих контрольної та основної груп відповідно. Дані наведені в таблиці 1.

У хворих як контрольної, так і основної групи в післяопераційному періоді відбувається поступове зростання рівня ЗТ. При чому даний показник в контрольній групі достовірно ($p<0,01$) більший доопераційного на 3-ому та 6-ому місяці спостереження – 15,9±0,23 нмоль/л та 16,3±0,21 нмоль/л відповідно.

Натомість в основній групі рівень ЗТ високодостовірно ($p<0,001$) більший вже через 1 місяць після операції – 17,1±0,24, порівняно з доопераційним показником. А в терміні 3 та 6 місяців після операції рівень ЗТ основної групи був високовірогідно ($p<0,001$) більшим за показник контрольної групи (18,7±0,21 нмоль/л та 20,1±0,19 нмоль/л проти 15,9±0,23 нмоль/л та 16,3±0,21 нмоль/л відповідно).

Рівень СЗБ після операції поступово збільшувався без вірогідної різниці в пацієн-

Таблиця 1

Показники гормонального фону хворих на пахвинну грижу

Показник	До операції	1 місяць	3 місяці	6 місяців
Контрольна група				
ЗТ, нмоль/л	14,7±0,28	15,4±0,25	15,9±0,23[1]	16,3±0,21[1]
СЗБ, нмоль/л	23,5±0,31	23,6±0,30	24,5±0,42	25,4±0,36[1]
ІВТ, %	62,7±3,42	65,3±4,23	64,1±3,93	64,3±4,18
Основна група				
ЗТ, нмоль/л	15,1±0,16	17,1±0,24[2, 4]	18,7±0,21[2, 5]	20,1±0,19[2, 5]
СЗБ, нмоль/л	23,1±0,44	24,1±0,31	24,3±0,43	24,4±0,38[3]
ІВТ, %	65,5±4,16	70,9±5,44	75,7±4,09[6]	82,5±5,17[3, 4]

Примітки: 1 – p<0,01 порівняно з таким же показником до операції;
2 – p<0,001 порівняно з таким же показником до операції;
3 – p<0,05 порівняно з таким же показником до операції;
4 – p<0,01 порівняно з таким же показником контрольної групи;
5 – p<0,001 порівняно з таким же показником контрольної групи;
6 – p<0,05 порівняно з таким же показником контрольної групи.

тів обох груп і на 6-ому місяці спостереження склав 25,4±0,36 нмоль/л у контрольній та 24,4±0,38 нмоль/л – в основній групі (p>0,05).

ІВТ, що є більш чітким критерієм порушення гормонального фону чоловіків, суттєво не змінювався у післяопераційному періоді в хворих контрольної групи.

Натомість в основній групі достовірна різниця (p<0,05) між доопераційним та післяопераційним ІВТ виявлена на 6-ому місяці спостереження. В цьому ж терміні ІВТ був вірогідно вищим в осіб основної групи – 82,5±5,17% проти 64,3±4,18% у хворих контрольної групи (p<0,05). На нашу думку, отримані дані гормонального фону можна пояснити розвитком ішемії яєчка в хворих контрольної групи з порушенням ендокринної функції при втягненні елементів сім'яного канатика в рубець чого не відбувається в осіб основної групи.

Антиспермальні антитіла до операції виявлені у 21 (29,6%) хворого основної та 22 (30,1%) хворих контрольної групи. Це ще раз доводить негативний вплив на репродуктивну функцію самої пахвинної грижі, особливо у хворих з тривалістю грыженосійства більше 36 місяців.

На 7 добу після хірургічного втручання антиспермальні антитіла виявлені у 31 (43,7%) хворого основної та 33 (45,2%) хворих контрольної групи, що можна пояснити реакцією на оперативну травму. Даний показник був вірогідно нижчим на 6-ому місяці після операції в основній групі і становив 12 (16,9%) хворих порівняно з 25 (34,1%) хворими контрольної групи (p<0,05).

На нашу думку, отримані дані пояснюються руйнуванням структур гематотестикулярного бар'єру при втягненні елементів сім'яного канатика в рубець у хворих групи контролю, що не спостерігається в осіб основної групи.

Висновки і пропозиції. Отримані зміни репродуктивних параметрів доводять необхідність загострення уваги на проблемі впливу поліпропіленового сітчастого імплантату на репродуктивні органи при пахвинній герніопластиці в чоловіків та доводять необхідність розмежування імплантату й сім'яного канатика.

Список літератури:

1. Байбаков В.М. Кореляційний аналіз патогенезу чоловічого безпліддя / В.М. Байбаков // Актуальні проблеми сучасної медицини. – 2014. – № 14, Вип. 2. – С. 124-129.
2. Баранов А.В. Актуальные вопросы лечения паховых грыж / А.В. Баранов, В.А. Дубовицкий // Теоретические и прикладные аспекты современной науки. – 2015. – № 1. – С. 12-15.
3. Баулин В.А. Ультразвуковая допплерография сосудов семенного канатика и яичка как способ контроля безопасности применения модифицированной паховой герниопластики / В.А. Баулин // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 10. – С. 472-476.
4. Профилактика развития мужского бесплодия после различных способов паховой герниопластики с использованием сетчатого эксплантата / Т.К. Гвенетадзе, Г.Т. Гиоргобиани, В.Ш. Арчвадзе, Л.О. Гулбани // Новости хирургии. – 2014. – № 3. – С. 379-385.
5. A prospective randomised trial comparing mesh types and fixation in totally extraperitoneal inguinal hernia repairs / A. Cristaudoa, A. Nayakb, S. Martinc [et al.] // Int. J. of Surg. – 2015. – Vol. 17. – P. 79-82.
6. Hallen M. Does mesh repair of groin hernia cause male infertility? / M. Hallen // Hernia. – 2013. – № 1(23). – P. 25-28.
7. Hallen M. Male infertility after mesh hernia repair: A prospective study / M. Hallen // Surgery. – 2011. – № 2. – P. 179-184.
8. Influence of mesh materials on the integrity of the vas deferens following Lichtenstein hernioplasty: an experimental model / K. Junge, M. Binnebosel, R. Rosch [et al.] // Hernia. – 2008. – № 12. – P. 621-626.

Москалюк А.П., Кирил А.А.,
Грабовский А.С., Кузьмик В.В., Бильцан А.В.
Буковинский государственный медицинский университет

РЕПРОДУКТИВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ У МУЖЧИН ПОСЛЕ ПАХОВОЙ АЛЛОГЕРНИОПЛАСТИКИ

Аннотация
Грыжи передней брюшной стенки занимают одно из ведущих мест в структуре хирургических заболеваний. По данным литературы 20 мужчин с 1000 являются гриженосителями (2%). Из них паховые грыжи диагностируют в около 75%. По данным литературы, частота возникновения бесплодия у мужчин после паховой герниопластики составляет 45-50% случаев. В статье приведены изменения репродуктивной функции мужчин после перенесенной паховой аллогерниопластики. Доказано, что при хирургическом лечении паховых грыж необходимо предупреждать контакт имплантата и семенного канатика.
Ключевые слова: паховая грыжа, полипропиленовый имплантат, репродуктивная функция.

Moskaliuk O.P., Kiril A.O.,
Grabovskiy A.S., Kuzmyk V.V., Biltsan O.V.
Bukovinian State Medical University

REPRODUCTIVE PARAMETERS IN MEN AFTER INGUINAL ALOHERNIOPLASTY

Summary
Hernia of anterior abdominal wall occupy a leading position in the structure of surgical diseases. According to the literature 20 men from 1000 is have hernia (2%). Of those inguinal hernia diagnosed at around 75%. According to the literature, the incidence of infertility in men after inguinal hernioplasty is 45-50% cases. The article presents the changes in male reproductive function after inguinal alohernioplasty. It is proved that the surgical treatment of inguinal hernias should prevent the contact of the implant and the spermatic cord.
Keywords: inguinal hernia, polypropylene implant, reproductive function.

УДК 617-089.844

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИМУЛЯЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПІДГОТОВЦІ МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ ХІРУРГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Онищенко В.І., Первак М.П.,
Єгоренко О.С., Носенко В.М.
Одеський національний медичний університет

Метою дослідження було вивчення ефективності використання віртуальних симуляційних операційних в підготовці спеціалістів хірургічних профілів. Була розроблена спеціальна навчальна програма на базі симуляційного лапароскопічного обладнання. Програму пройшли як лікарі-інтерни спеціальності «Загальна хірургія», так і хірурги з досвідом роботи. Отримані результати свідчать про високу ефективність симуляційного навчання для отримання як базових практичних навичок, так і для підтримання вже існуючих на належному рівні. В подальшому потрібно розглядати питання введення навчання та складання іспитів на симуляційному обладнанні на обов'язкових умовах.

Ключові слова: хірургія, лапароскопія, симуляційна медицина, віртуальна операційна, дослідження.

Постановка проблеми. Не дивлячись на те, що перша холецистектомія з застосуванням лапароскопічної техніки була виконана Muhe з Боблінгена (Німеччина) ще в 1985 році до теперішнього часу зберігається високий ризик ускладнень під час подібних операцій [1]. Причинами можуть бути як анатомічні особливості, які не залежать від лікаря (варіабельність анатомічного розташування a.cystica, жовчних шляхів), так і рівень підготовки хірургів. Існуюча система підготовки фахівців має певні недоліки, а саме: відсутність можливості тренувати свої практичні навички без завдання шкоди пацієнту, навчаючись на перших стадіях, не кажучи вже про відсутність тренувань складних анатомічних варіантів, або рідкісних аномалій. Також об'єктивна оцінка практичних навичок викладачем не виключає помилки через людський фактор, або просту відсутність об'єктивності викладача через можливий конфлікт інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікування гострого калькульозного холециститу як і раніше є однією з самих актуальних проблем в абдомінальній хірургії [2]. Велика кількість публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів ілюструє незгасаючий інтерес до даної проблеми [4] [5]. За частотою виникнення гострий холецистит займає друге місце після апендициту і складає приблизно 10% від усіх гострих хірургічних захворювань органів черевної порожнини [3] [8]. Тяжкість патології, ускладнення та умови операції описані та систематизовані класифікацією, яку запропонував у минулому сторіччі H. Trodl [6] [7]:

1. Не хірургічні – до них відносяться технічні проблеми (незручність позиції, поганий огляд тощо),що не завдають шкоди хворому.
2. Несприятливі ситуації в процесі операції – технічні похибки, які не призводять до зміни стану хворих і перебігу післяопераційного періоду (перфорація жовчного міхура, випадання каменів і т.п.), але в тій чи іншій мірі впливають на хід операції (збільшення тривалості, необхідність додаткових матеріальних витрат тощо).
3. Несприятливі хірургічні ситуації з наслідками для хворого (перитоніт, інфільтрат, гематома, інфікування рани), що збільшують тривалість післяопераційного періоду.
4. Хірургічні ускладнення, які змінюють стан пацієнта, тактику, види і тривалість лікування (кровотеча з великих артерій і вен, з печінки, жовчерея з загальної жовчної протоки, пошкодження тонкої кишки).
5. Фатальні ускладнення, що призводять до смерті хворого

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Складність лікування цієї патології значною мірою обумовлена тим, що 40-80% від загальної кількості хворих складають люди літнього та старечого віку. Основним способом хірургічного лікування хворих гострим холециститом є холецистектомія. Технічні особливості її виконання обмежені можливістю візуального та тактильного контролю в зоні виконання оперативного втручання, що нерідко призводить до виникненню серйозних ускладнень та труднощів [4] [8]. Яскравим прикладом позитивного впливу імітаційних методів навчання на підготовку лікарів-хірургів є приклад Данії. Медична освітня програма цієї країни, починаючи з 90-тих років XX століття включає в себе обов'язкове використання в програмі навчання лікарів-хірургів лапароскопічних тренажерів. Використання тренажерів різних рівнів складності, починаючи від базового і поступово збільшуючи рівень складності, дозволило знизити частоту ускладнень з 4.7% до 4.3%, прискорити час оперативного втручання [5].

Формулювання цілей статті. В зв'язку з вищеперерахованим, на сьогоднішній день як ніколи гостро стоїть питання про навчання лікарів-інтернів (що не мали досвіду в такого плану операціях) та досвідчених хірургів зі стажем роботи, в умовах віртуальної операційної, яка дає змогу засвоїти та відпрацювати практичні навички та натренувати їх до автоматизму, щоб в майбутньому суттєво зменшити у практиці відсоток ускладнень при проведенні подібних операцій та взагалі знизити ризик для цієї групи пацієнтів [6] [5].

Вивчити ефективність використання симуляційного обладнання віртуальної операційної в підготовці спеціалістів хірургічних профілів як інтернів, так і лікарів.

Підвищити технічний рівень практичних навичок у хірургів та навчити цим навичкам ін-

тернів, завдяки спеціальним симуляційним задачам з варіабельністю анатомічного розташування a.cystica та жовчних шляхів, під час проведення операції холецистектомії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше в Україні, за ініціативою ректору ОНМедУ, в 2013 році був створений Навчально-інноваційний центр практичної підготовки лікаря та Кафедра симуляційної медицини ОНМедУ, метою яких є навчання медичного персоналу багатьом практичним навичкам на симуляційному обладнанні згідно світовим стандартам, керуючись багаторічним досвідом розвинених країн світу, та можливість впровадження симуляційного навчання студентів на обов'язкових умовах у рамках навчального процессу [6]. В центрі та на кафедрі була створена та протестована навчальна програма для лікарів-загальних хірургів та інтернів спеціальності «Загальна хірургія» за допомогою новітнього лапароскопічного обладнання – симулятора LapMentor. Даний симулятор дозволяє виконувати холецистектомію в програмі, яка складається з шести різних клінічних кейсів віртуальних пацієнтів з повною операцією лапароскопічної холецистектомії. Ця бібліотека базується на реалістичній анатомії створеній зі світлин комп'ютерної та магнітно-резонансної томографії реальних пацієнтів. Кожна клінічна ситуація, з різноманітними анатомічними варіаціями та патологіями, доповнюється анамнезом захворювання та результатами лабораторного дослідження. Таким чином, використовуючи цю технологію, клінічна ситуація того самого пацієнта кожного разу може змінюватися в залежності від анатомії протоку та позиції артерії. Ці шість клінічних кейсів включають таку анатомію: перший – нормальна біліарна анатомія, з варіаціями позиції a.cystica; другий – варіації короткого міхурового протоку, який відходить від загального жовчного протоку; третій – варіації з розгалуженою a.cystica, яка відходить від нормальної загальної печінкової артерії; четвертий – варіації печінкових протоків; п'ятий – додатковий жовчний проток Люшка, зі збільшеним жовчним міхуром; шостий – гілки a.cystica розширеної правої печінкової артерії розташовані близько до жовчного міхура [6].

В період з 2014 по 2016 рік включно, на кафедрі та в центрі 60 інтернів спеціальності «Загальна хірургія» та 100 лікарів загальних хірургів пройшли навчання за цією програмою. Дана програма включає 6 послідовних етапів. Курсанти проходили всі етапи навчання невеликими групами по 5-6 чоловік в кожній.

На першому етапі лікарям хірургам було запропоновано пройти швидке попереднє анкетування на суб'єктивну оцінку своїх практичних навичок за 10 бальною шкалою, від 0 до 10, де 0 – мінімальний рівень, а 10 максимальний. Свої практичні навички зі 100 лікарів 53 оцінили у 9 балів, 21 у 8 балів, 19 у 7 балі, та 7 у 6 балів. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка інтернів до початку програми не проводилась за відсутності в них досвіду, а лікарям не проводилась об'єктивна, в зв'язку з відсутністю досвіду роботи саме з цим симулятором. На другому етапі була проведена швидка міні-лекція пояснююча основні принципи роботи з даним обладнанням, показана робота самого симулятора, та як їм користуватися. Для інтернів було проведено швидкий брифінг за темою лапароскопічної холецистектомії, та взагалі етапів цієї операції в лапароскопії. На третьому етапі проведено апробування лікарями-хірургами LapMentor та навчання лікарів-інтернів, під керівництвом інструкторів центру та асистентів кафедри, необхідним практичним навичкам при лапароскопічній холецистектомії. На четвертому етапі, після тренування та апробації симулятора, було запропоновано пройти швидке заключне анкетування для лікарів та первинне для інтернів на суб'єктивну оцінку своїх практичних навичок за 10 бальною шкалою, від 0 до 10 балів, де 0 – мінімальний рівень, а 10 – максимальний. Свої практичні навички зі 100 лікарів 65 оцінили у 9 балів, 27 у 8 балів, та 8 у 7 балів. Інтерни свої набуті практичні навички з 60 чоловік – 37 оцінили у 9 балів, 18 у 8 балів, 3 у 7 бала, та 2 у 6 балів. На п'ятому етапі було проведена об'єктивна оцінка практичних навичок у вигляді екзамену для інтернів та заключного заліку для лікарів. Важливим моментом є те, що оцінка складалась на основі статистичних результатів оброблених програмою LapMentor кожного окремо взятого учасника, після проходження всіх 6 клінічних кейсів операції лапароскопічної холецистектомії. Таким чином повністю зробивши аналіз результатів об'єктивним, навіть без участі в оцінці інструктора центру або асистента кафедри, виключивши людський фактор та можливий конфлікт інтересів. Результати статистичних даних були переведені та адаптовані нами в 10 бальну шкалу для кращого порівняння з попереднім анкетуванням, де 91% результату статистики складав – максимальні 10 балів, 9 балів склали 81-90%, 8 балів – 71-80%, 7 балів – 61-70%, 6 балів – 51-60%, 5 балів – 41-50%, 4 бали – 31- 40%, 3 бали – 21-30%, 2 бали – 11-20%, 1 бал – до 10%, і 0 балів – 0%. Отже, об'єктивні результати лікарів склали: зі 100 чоловік 22 отримали 9 балів, 20 – 8 балів, 14 – 7 балів, 19 – 6 балів, 25 – 5 балів. Інтерни з 60 чоловік 16 – 9 балів, 13 – 8 балів, 11 – 7 балів, 12 – 6 балів, 8 – 5 балів. Слід зазначити що ніхто з курсантів не отримав максимальну оцінку в 10 балів, тобто не набрав більше 91%, і так само ніхто з курсантів не отримав менше ніж 5 балів за виконання завдання. На шостому етапі (останньому) було запропоновано пройти швидке анкетування з оцінкою актуальності, практичності та необхідності такої робочої програми з даним обладнанням за 10 бальною шкалою (0 – взагалі немає необхідності, 10 – максимально необхідна). Зі 100 лікарів – 60 чоловік оцінили програму у 10 балів, 25 у 9 балів, та 15 у 8 балів. З 60 інтернів 46 оцінили в 10 балів, 14 у 9 балів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Анкетування по робочій програмі з LapMentor дає можливість зрозуміти нам, що проведена робота була оцінена медиками високо (за даними анкетування за 10 бальною шкалою ми маємо змогу визначити значне покращання навичок як у лікарів-інтернів, так і у лікарів з досвідом роботи); потребує подальшої апробації та є необхідною як лікарям які вже мали досвід, так і інтернам для його отримання.

Об'єктивна оцінка знань лікарів вказує на більш низькі результати, від суб'єктивної, а інтерни, зазвичай, занижують свою оцінку.

Після проведення короткої міні-лекції та апробації обладнання у лікарів володіння практичними навичками в таких операціях здобуло кращого рівня, а у інтернів з'явились навички базового рівня, хоча звісно вони потребують подальшого постійного тренування.

Важливим моментом є розуміння актуальності роботи на такому обладнанні та можливості впровадження подібних освітніх програм на обов'язковій основі всім хірургічним спеціальностям, як інтернам, так і лікарям.

Переваги даної освітньої програми LapMentor:

Клінічний досвід у віртуальному середовищі без ризиків для пацієнта;

Об'єктивна оцінка володіння практичними навичками, частину функцій викладача бере на себе тренажер;

Необмежена кількість повторів для відпрацювання як звичайних операцій, так і з варіабельністю анатомічного розташування a.cystica та жовчних шляхів, під час проведення холецистектомії.

Відпрацювання конкретних дій та маніпуляцій при рідкісних патологіях, які погрожують життю пацієнта;

Зниження стресу під час перших самостійних маніпуляцій, водночас з тим вироблення автоматичних маніпуляцій руками для збереження та скорочення часу операції.

Список літератури:

1. Осложнения после выполнения лапароскопической холецистэктомии / Грубник В.В., Ильяшенко В.В., Герасимов Д.В., Грубник Ю.В., Пушпендра Шарма, Четвериков С.Г. // Клінічна хірургія. – 1999. – № 7. – С. 38-40.
2. Лапароскопическая холецистэктомия при остром калькулезном холецистите / Грубник В.В., Ильяшенко В.В., Мельниченко Ю.А., Пушпендра Шарма, Герасимов Д.В., Баязитов Н.Р., Мельник Л.А. // Сб. науч. тр. «Актуальные вопросы хирургической гастроэнтерологии» / Под. ред. профессора Зайцева В.Т. – Харьков, 1994. – Т. 2. – С. 13.
3. Laparoscopic management of ductal stone disease / Grubnik V.V., Sharma P., Chetveriko S.G., Ilyashenko V.V. // Surgical Endoscopy. – 2000. – Vol. 14. – P. 152.
4. Hunter J.G. et al., 1996; Галлінгер Ю.І. та співавт., 1998; Коротков Н.І. та співавт., 1998; Стрекаловского В.П. та співавт., 1998; Федоров І.В. та співавт., 1998; Захараш Ю.М., 1998.
5. Validation of data and indicators in the Danish Cholecystectomy Database Kirstine Moll Harboe Kristian Anthonsen Linda Bardram Int J Qual Health Care (2009) 21(3): 160-168.
6. Артеменко В.В., Носенко В.М., Берлинская Л.И. Проблемно-ориентированный подход в системе симуляционного обучения медицинских работников // Гуманітар. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – 2015. – Т. 5(65); додаток 1, В. 36. – С. 16-23.
7. Dr. Jeffrey L. Ponsky, Department of General Surgery, Cleveland Clinic Foundation, Cleveland, OH., Dr. Amir Szold, Head of Surgical Endoscopy unit, Sorasky Medical Center Tel-Aviv. «Virtual patient cases of complete Cholecystectomy procedures» – 2004.
8. Баранов Г.А., Бронтвейн А.Т., Харамов Б.В. и др. Применение малоинвазивных операций при остром холецистите (без перитонита) у больных пожилого и старческого возраста // Эндоскоп, хир. 2007. – Т. 13. № 1. – С. 19-20.

Онищенко В.И., Первак М.П.,
Егоренко О.С., Носенко В.М.
Одесский национальный медицинский университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИМУЛЯЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПОСЛЕДИПЛОМНОЙ ПОДГОТОВКЕ МЕДИЦИНСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ХИРУРГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация
Целью исследования было изучение эффективности использования виртуальных симуляционных операционных в подготовке специалистов хирургических профилей. Была разработана специальная образовательная программа на базе симуляционного лапароскопического оборудования. Программу прошли как врачи-интерны специальности «Общая хирургия», так и хирурги с опытом работы. Полученные результаты свидетельствуют о высокой эффективности симуляционного обучения для получения, как базовых практических навыков, так и для поддержания уже существующих на надлежащем уровне. В дальнейшем необходимо рассматривать вопрос введения обучения и сдачи экзаменов на симуляционном оборудовании на обязательных условиях.
Ключевые слова: хирургия, лапароскопия, симуляционная медицина, виртуальная операционная, исследования.

Onischenko V.I., Pervak M.P.,
Egorenko O.S., Nosenko V.M.
Odessa National Medical University

EFFICIENCY OF SIMULATION EDUCATION IN POSTGRADUATE TRAINING OF MEDICAL SPECIALISTS OF THE SURGICAL PROFILE

Summary
The aim of the research was to study the effectiveness of the use of virtual simulation operating in the training of specialists in surgical profiles. A special educational program was developed on the basis of simulation laparoscopic equipment. The program was attended by interns of the specialty «General Surgery», as well as surgeons with work experience. The received results testify to high efficiency of simulation training for reception both base practical skills, and for maintenance already existing at an appropriate level. In the future, it is necessary to consider the introduction of training and passing exams on simulated equipment on mandatory conditions.
Keywords: surgery, laparoscopy, simulation medicine, virtual operating room, research.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.946.3-057.76

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ БЛИЗНЮКІВ

Бєлякова С.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються соціально-психологічні детермінанти розвитку мовлення у дітей-близнюків які перебувають в умовах близнюкової ситуації. Розкривається специфіка відхилень у мовленнєвому розвитку близнюків, представлено рекомендації батькам для оптимізації мовленнєвого розвитку близнюків.
Ключові слова: мовленнєвий розвиток, монозиготні близнюки, дизиготні близнюки, близнюкова ситуація, автономне мовлення, біологічні чинники, психологічні чинники, сибси.

Постановка проблеми. Згідно з численними дослідженнями оволодіння мовленням у близнюків відбувається із затримкою та дефектами. Близнюки довше затримуються на стадії автономного мовлення, відсоток егоцентричного мовлення у них вище, ніж у однонароджених дітей. Соціалізоване мовлення у близнюків довше зберігає ситуативний характер. До початку шкільного віку більшість близнюків наздоганяють у мовленнєвому розвитку своїх однонароджених однолітків, хоча у декого можуть зберігатися артикуляційні труднощі. Потенційними причинами проблеми розвитку мовлення є біологічні особливості дітей-близнюків, затримка інтелектуального розвитку, близнюкова ситуація, мінімізація мовленнєвого спілкування з дорослим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує припущення, що значне відставання близнюків у мовленнєвому розвитку також є результатом специфіки соціальної ситуації їх розвитку. Оскільки близнюки постійно контактують у них виникає явище, яке О. Лурія [1] називав автономною мовою, а Р. Заззо [6] – криптофазією. Цей феномен характеризується появою у близнюків власної спрощеної мови, не зрозумілої для оточуючих. Варто враховувати, що всі діти, коли вчаться говорити, наслідують декілька моделей, наприклад, няню, старших дітей, однолітків, родичів. Близнюки, оскільки проводять разом більше часу, в основному, наслідують один одного, що ще більше підсилює спотворення, властиві дитячому мовленню. Як наслідок, багато слів стають незрозумілими для оточуючих – це і є «таємна мова», або, так звана, автономна мова близнят. Часте явище у мовленні маленьких близнят – опускання закінчень певних слів. Вважається, що така скорочена мова потрібна близнятам, щоб швидше висловити свої думки, оскільки в сім'ях з декількома дітьми загострюється боротьба за право бути почутим і сприйнятим батьками. Тому немає нічого дивного в тому, що у близнят, особливо якщо у них дуже тісні зв'язки один з одним, виявляється деяка затримка мовленнєвого розвитку. У середньому така затримка зустрічається частіше у близнят, ніж у однонарождених дітей, але це у жодному випадку не є показником розумової відсталості або передвісником труднощів у навчанні. Проте, щоб успішно вийти з домашньої ситуації у більш широке соціальне оточення, близнятам потрібно розвивати відповідні мовленнєві навички.

Те, що виникнення подібного мовлення є наслідком специфічної близнюкової ситуації розвитку, вважається доведеним [5]. У своїй праці І. Іскольдський наводить приклад дослідження, де порівнювалися середні показники вербального інтелекту трьох груп дітей: 1) близнюків, чиї партнери померли в ранньому дитинстві; 2) близнюків, які розвивалися разом; 3) однонароджених. Близнюки першої групи практично не відрізнялися за рівнем вербального інтелекту від однонароджених, а «звичайні» близнюки відставали за цим показником від двох інших груп. Результати цього дослідження можуть виступати опосередкованим доказом того, що саме близнюкова ситуація є причиною відставання близнюків у мовленнєвому розвитку [5]. Такий висновок підтвердили у своїй роботі О. Лурія і Юдович (1956), де описуються пари, які характеризуються значним відставанням у мовленнєвій сфері. У дослідженні стосовно цих близнюків був застосований спосіб розлучення на певний період часу. Мовленнєві функції, за даними Юдович, після цього швидко відновлювалися.

Отже, специфічна близнюкова ситуація, пов'язана з тісними стосунками між партнерами, їх взаємною ідентифікаційною функцією, виникненням почуття «Ми» [6] може призвести до своєрідного розвитку близнюків, як в особистій, так і в когнітивній сферах.

Разом із тим в ряді ранніх досліджень (Р. Заззо 1963, І. Сірелло 1983) описується й інша тенденція стосовно близнюків. У цих роботах аналізуються випадки, коли в близнюків виникає почуття єдності або ревнощів стосовно один одного, що призводять до гострих (іноді хронічних) конфліктів, які доходять до бійок. Близнюки далеко не завжди виявляються ідеальними партнерами один для одного, чому є багато прикладів як в науковій (В. Фрідріх, Н. Бреккет), так і в художній літературі (Т. Шевченко, М. Твен).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З перерахованих вище наукових

праць випливає, що помітне відставання в мовленнєвому розвитку властиво близнюкам тільки в ранньому та дошкільному віці і є тимчасовою фазою в їх розвитку. Однак питання про відмінності в мовленєвому розвитку близнюків і однонароджених дітей у різному віці і з різними психолінгвістичними параметрами заслуговує уваги.

Мета написання статті полягає у теоретичному вивченні соціально-психологічних детермінант мовленнєвого розвитку близнюків.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових працях фігурують три напрямки дослідження розвитку мовлення у дітей – близнюків. Перша група досліджень (Р. Заззо, В. Фридрих, П. Миттлер) робить акцент на виявленні кількісних відмінностей (рівень оволодіння фонетикою, морфологією, синтаксисом) в мовленні між близнюками і однонародженими дітьми, маючи на увазі, що ефект «близнюкової ситуації» може чинити негативний вплив на розвиток мовлення.

Другий напрямок виходить з комунікативного підходу до аналізу мови і розглядає ті своєрідні, інші, ніж у однонароджених дітей, якісні особливості мовлення близнюків, які дозволяють їм адаптуватися до умов комунікації в межах близнюкової ситуації (Д. Чернов, В. Семенов).

Третій напрямок (Ф. Гальтон, Е. Поль) використовує близнюковий метод для вирішення психогенетичних завдань, тобто для визначення відносного внеску генетичних факторів і факторів середовища в процес мовленнєвого розвитку дитини.

Р.Левіна виділяє три рівні загального недорозвитку мовлення. Перший рівень характеризується цілковитою або майже цілковитою відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли в нормальної дитини (5-6 років) мовлення вже сформоване. На цьому рівні мовленнєвого розвитку словниковий запас дітей-близнюків складається здебільшого із звукових і звуконаслідувальних комплексів, які супроводжуються жестами, як правило, незрозумілими для навколишніх.

Другий рівень характеризується тим, що мовленнєві можливості дітей-близнюків значно зростають, спілкування здійснюється не лише за допомогою жестів і лепетних уривків слів, а й мовними засобами, хоч і досить спотвореними в фонетичному і граматичному відношеннях.

Третій рівень передбачає розгорнуте повсякденне мовлення без грубих фонетичних і лексико-граматичних відхилень, але з окремими порушеннями в фонетиці, лексиці й граматиці [Синьов, 1994].

Мовленнєва діяльність формується і функціонує в тісному зв'язку з психікою дитини в цілому, з різноманітними її процесами, які протікають у сенсорній, інтелектуальній, афективно-вольовій сферах.

Однак, разом із затримкою мовленнєвого розвитку існує ще й проблема мовленнєвих дефектів. Зокрема дефекти мовлення у близнюків можна розділити на декілька категорій.

До першої категорії належать дефекти вимови (артикуляції). Деякі автори роблять висновок, що у віці 7 років, коли артикуляція у дітей досягає зрілого рівня, близнюки і їх сибси демонструють істотно нижчий рівень розвитку артикуляційних навичок [Ушакова, 1977]. Н.Г. Липовецька і Г.Н. Пивоварова зафіксували у дітей-близнюків факти недорікуватості (спотворення або заміна звуків мови) не тільки у дошкільнят, а й у школярів-близнюків [Чернов, 2000]. Утруднення в артикуляції звуків мови викликають різні недоліки вимовляння, що характерно для близнюків. Нечіткість артикуляції може призвести до відставання в оволодінні звуковим складом слова, а це, в свою чергу, до аграматизмів у писемному мовленні. Крім того, нечіткість артикуляції (погане вимовляння) призводить до обмеження мовленнєвої активності. Дитина, боячись глузування оточуючих, обмежує коло спілкування, що веде до зниження активного і пасивного словникового запасу [Синьов, 1994].

Найскладніші мовленнєві порушення стосуються як фонетико-фонематичної, так і лексико-граматичної сторони мовлення, призводять до його загального недорозвитку – від повної відсутності або лепетного стану до розгорнутого мовлення, але з елементами фонетичного і лексико-граматичного дефекту.

Таким чином, артикуляційні порушення у близнюків більш часті, ніж у однонароджених дітей, і можуть мати місце не тільки в ранньому та дошкільному, але і в шкільному віці.

До другої категорії відносять не тільки відставання дітей-близнюків у мовленнєвому розвитку а й створення власного автономного мовлення. Існує припущення, що значне відставання близнюків у мовленнєвому розвитку також є результатом специфіки їх соціальної ситуації, а саме близнюкової ситуації.

Близнюкова ситуація – специфічні психологічні особливості взаємостосунків близнят як партнерів. Характерною особливістю близнюкової пари є власний мікроклімат і специфічне ставлення до навколишнього світу. Складовими близнюкової ситуації є дві протилежні тенденції: до ідентифікації зі своїм близнюком і, навпаки, до індивідуалізації кожного партнера в парі. Перша тенденція призводить до відчуття себе спочатку частиною пари, а вже потім – самостійною особистістю; друга може призвести до конфліктних ситуацій між близнюками.

Багато авторів відзначають, що для мовленнєвого розвитку близнюків, характерний феномен автономного мовлення [Лурия, 1956] або криптофазії, [Тутунджян, 1967, Zazzo, 1976] внаслідок існування між ними тісних внутрішньопарних взаємин. Під терміном криптофазія Р. Заззо розумів власне інтимне мовлення близнюків, повне неологізмів і практично незрозуміле для оточуючих, вважаючи його однією з особливостей розвитку мовлення близнюків на ранньому етапі онтогенезу. Він зазначав, що, будучи наслідком близнюкової ситуації, це мовлення поступово набуває довільного, усвідомленого характеру і ще більше ізолює близнюків від оточуючих. Криптофазія частіше спостерігається у монозиготних, ніж у дизиготних близнюків, і частіше у хлопчиків, ніж у дівчаток. К. Могфорд зазначає, що під терміном «секретне мовлення», є форма спілкування, не призначена для взаємодії з дорослим, в спілкуванні з яким діти поступово починають вживати соціалізовані форми мовлення. Спостереження А.Р. Лурія і Ф.Я. Юдович підтверджують цю точку зору [Лурия, 1956]. «Секретне мовлення» може бути особливою формою взаємодії,

в якій слова і жести набувають значення на підставі загального сприйняття і переживання подій минулого, що дозволяє близнюкам розуміти один одного в сьогоденні. Воно може бути соціально переданої формою мовлення, що зберігається для особистісного спілкування [Тутунджян, 1967]. Останнє відзначає і Ф. Фрідріх: оскільки дорослі активно пристосовуються до спілкування з близнюками в ранньому віці, вони також впливають на встановлення автономного мовлення. Автор вказує, що автономне мовлення представляє минущу і перехідну стадію в розвитку мовлення у всіх дітей, однак, оскільки у батьків близнюків часто не вистачає часу для повноцінного спілкування зі своїми дітьми, їх автономне мовлення довго не трансформується в соціалізоване [Фридрих, 1985]. Отож, автономне мовлення у близнюків має свої відмінності. Внаслідок тісних внутрішньопарних взаємин і мінімізації спілкування з дорослим мовлення у них, мабуть, може розвиватися не в бік заміни автономної форми її дорослими формами, а навпаки, в бік її поглиблення і ускладнення, що в свою чергу може призводити до нерозуміння її навіть близькими дорослими. Більше того, навіть поступово опановуючи мову дорослих, близнюки, мабуть, можуть усвідомлено і довільно використовувати «секретне мовлення» для спілкування між собою, при цьому не намагаючись взаємодіяти з допомогою неї з дорослими. Звертає на себе увагу і те, що багато дослідників відзначають наявність криптофазії у близнюків в 4-6 років, що може говорити про затримку їх мовленнєвого розвитку.

Тому великої уваги варто надавати профілактичній роботі з дітьми-близнюками дошкільного та молодшого шкільного віку. Зокрема, з метою прискорення мовленнєвого розвитку близнюків, батькам варто створювати для кожного малюка ситуації, коли спілкування відбувається тільки з ним. Особливо важливо провокувати на спілкування більш замкнутого малюка.

У розмові з кожною дитиною демонструвати їй приклад правильного мовлення, адекватного вживання нових термінів. Якщо спілкування відбувається одночасно з обома дітьми необхідно звертатися індивідуально до кожного.

Бажано читати близнятам вголос і спонукати їх до спільного творчого процесу, оскільки це розвиває інтерес дітей до слів. Розвиток мовлення у близнюків значно прискориться, якщо вони будуть постійно чути багату, різноманітну і правильну мову. Потрібно віднаджувати дітей перебивати співбесідника або демонстративно привертати до себе увагу. Не дозволяти їм перебивати або договорювати один за одного.

Необхідно давати кожному близнюку можливість самостійно спілкуватися з іншими дітьми. Слід дозволяти своїм малюкам спілкуватися з однолітками. Нові друзі дозволять їм вийти зі свого замкнутого автономного світу. Нехай у кожного з близнюків з'являться свої приятелі – це абсолютно нормально. Нова форма спілкування допомагатиме їм розвинути навички мовлення, що у свою чергу зробить вплив на читання і письмо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, всі вищезазначені факти дозволяють зробити висновок, що у випадку близнюків можна говорити не тільки про кількісні відмінності, а й про якісно своєрідний шлях оволодіння мовленням в порівнянні з ситуацією однонародженої дитини. Застосування комунікативного підходу (дослідження діалогу, прагматики, особливостей мовлення в різних соціальних контекстах) до аналізу вербального взаємодії у дітей-близнюків дає можливість виділити ті своєрідні прийоми, які вони виробляють з метою адаптації до умов близнюкової ситуації, що, в кінцевому рахунку, і дозволяє їм проходити властиві однонародженим дітям стадії мовленнєвого розвитку швидше або повільніше і демонструвати феномени мовлення, що не зустрічаються у однонароджених однолітків.

Отже, дослідження мовленнєвого розвитку близнюків дають підстави стверджувати, що в їх відставанні від однонароджених дітей, більшу роль відіграють психологічні, ніж біологічні чинники, зокрема близнюкова ситуація.

Список літератури:

1. Лурия А.Р. Речь и развитие психических процессов у ребенка / Лурия А.Р., Юдович Ф.Я. – М., 1956. – 235 с.
2. Тутунджян О.М. Из истории научной психологии во Франции: докт. дис. / О.М. Тутунджян. – М., 1967.
3. Ушакова Г.К. Особенности развития близнецов // М.: Медицина, 1977. – 96 с.
4. Чернов Д.Н. Речевое развитие детей-близнецов / Д.Н. Чернов // Вопр. психол. – 2000. – № 5.
5. Фридрих В. Близнецы / В. Фридрих – М.: Прогресс, 1985. – 207 с.
6. Zazzo R. The Twin Condition and the Couple Effects on Personality Development / Acta Geneticae Med. Et /Gemellol / 1976.
7. Синьов В.М., Коберник Г.М. // Основи дефектології: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 143 с.

Белякова С.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ БЛИЗНЕЦОВ

Аннотация
В статье рассматриваются социально-психологические детерминанты развития речи у детей-близнецов, находящихся в условиях близнецовой ситуации. Раскрывается специфика отклонений в речевом развитии близнецов, представлены рекомендации родителям для оптимизации речевого развития близнецов.
Ключевые слова: речевое развитие, монозиготные близнецы, дизиготные близнецы, близнецовая ситуация, автономная речь, биологические факторы, психологические факторы, сибсы.

Beliakova S.M.
Pereyaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF SPEECH DEVELOPMENT OF TWINS

Summary
The article deals with the psychological characteristics of defects of speech in children-twins under twins' situation. Specific abnormalities in speech development twins, presents recommendations for parents, teachers to optimize speech development twins.
Keywords: speech development, monozygotic twins, dizygotic twins, twins situation, independent broadcasting, biological factors, psychological factors, sibs.

УДК 159.9:078(355)

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПІВ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ

Борисюк О.М.
Львівський державний університет внутрішніх справ

В статті надано психологічну характеристику типів управлінської компетентності майбутнього офіцера поліції. Проведено емпіричне дослідження управлінської компетентності у курсантів ЛьвДУВС. Результати емпіричного дослідження оброблені факторним аналізом. Внаслідок проведеного факторного аналізу виявлено вісім типів майбутніх офіцерів поліції: інтернальний тип з високим рівнем саморегуляції, особи з високим управлінським потенціалом, маскулінний тип з низьким інтелектом, професійно зацікавлений тип з високим рівнем саморегуляції, замкнуто-агресивний тип з розмитими цілями діяльності, інтроверти спрямовані на взаємини у колективі, професійно немотивований тип з розвиненою саморегуляцією та чоловічий тип спрямований на справу. Зроблено висновки про позитиви та негативи даних типів з проекцією на майбутню управлінську професійну діяльність.
Ключові слова: управлінська компетентність, типи управлінської компетентності, майбутні офіцери поліції.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування системи правоохоронних органів України актуалізується проблема якісно нових вимог до системи підготовки фахівців у системі МВС України, до її змісту і структури, рівня компетентності випускників вищих навчальних закладів правоохоронного спрямування. Серед основних вимог до майбутніх фахівців особливої актуальності набуває проблема формування готовності курсантів до управлінської діяльності. Адже управлінська функція фахівців у системі МВС України визначається насамперед Законами України «Про Національну гвардію» [1], «Про національну поліцію» [2] та ін., засадничі положення яких визначають пріоритети реформування правоохоронних органів з урахуванням специфіки системи управління та визначення перспектив формування контингенту правоохоронців, які мають бути наділені здатністю на високому професійному рівні реалізовувати професійну діяльність. Цілеспрямована управлінська підготовка майбутніх працівників поліції з розвинутим творчим практичним мисленням, високою управлінською компетентністю, здатних і готових вирішувати весь комплекс управлінських завдань, що стоять перед ними як суб'єктами управління, у підрозділах та частинах є актуальною психоло-

гічною, педагогічною та організаційно-управлінською проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами здійснено аналітичне прочитання наукових праць та дисертацій, об'єктом вивчення яких стала управлінська компетентність. Зокрема, дану проблему всебічно розглядали українські та зарубіжні науковці такі як І.П. Андріаді, Є.М. Бєлова, Л.М. Ващенко, А.Л. Журавльов, В.Г. Зазикін, В.П. Казміренко, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, Р.Л. Кричевський, Л.І. Макодзей, Л.Е. Орбан-Лембрик, Р. Пейтон, В.В. Третьяченко, Ю.Л. Трофімов, Д. Френсіс, Р.Х. Шакуров, В.М. Шепель, Ю.М. Швалб, Б. Швальбе, Я.І. Шкурко, Г.Й. Юркевич та ін. Дослідженням управлінської компетентності військових керівників займалися В.С. Афанасенко, О.В. Бойко, П.Ю. Гончаров, Т.М. Мацевко, В.П. Печенізький, працівників ОВС в процесі їхнього професійного становлення – Т.В. Казак, Є.А. Лобанов [3: 4]. В результаті аналізу вказаних джерел нами було сформовано модель управлінської компетентності, що включала наступні блоки: мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісний чи суб'єктний та рефлексивний [1; 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, через недостатньо широкий спектр досліджень у цьому напрямі існує надзвичайно великий запит з боку практики до емпіричного вивчення типів управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції, з'ясування позитиву та негативу даних типів з проекцією на майбутню управлінську професійну діяльність.

З огляду на вказане, **мета даної статі** полягає в тому, щоб на основні визначення типів управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції їх охарактеризувати, а також встановити її позитивні та негативні аспекти.

Методика та процедура дослідження. Для дослідження управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції нами застосовані наступні методики: методика «Діагностика професійної мотивації» В.І. Осьодло; анкета на визначення професійних мотивів розроблена на основі анкети В. І. Осьодло; тест «Локус контролю» О. Г. Ксенофонтової; методика «Стильові особливості саморегуляції поведінки (ССП-98)» В.І. Моросанової, Є.М. Коноз; тест «Аналіз своїх обмежень «Ви самі» К. Вудкок, Д. Френсіс; управлінські завдання розроблені на основі методики «Виробничі ситуації» А.А. Єршова; опитувальник «Знаходження кількісного вираження рівня самооцінки» (за С.А. Будассі); Фрайбурзький багатофакторний особистісний опитувальник FPI (форма В); методика «Діагностика рівня розвитку рефлективності» А.В. Карпова.

У психодіагностичному обстеженні взяли участь курсанти 1-го, 2-го та 3-го курсів факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ЛьвДУВС (денної форми навчання). Кількість досліджуваних по курсах – 283 особи (82 особи – жін. статі, 201 особа – чол. статі).

Аналіз результатів дослідження. Результати емпіричного дослідження оброблені факторним аналізом. Визначено 8 факторів (з факторною значущістю понад 2), кумулятивна сукупність якого складає понад 60% (табл. 1).

Таблиця 1

Повна пояснена дисперсія за факторним аналізом

Компонента	Вага	% Дисперсії	Кумулятивний%
1	12,485	18,635	18,635
2	10,668	15,922	34,557
3	3,742	5,585	40,143
4	3,654	5,454	45,596
5	3,251	4,852	50,448
6	2,620	3,910	54,358
7	2,147	3,204	57,562
8	2,070	3,090	60,652

Далі вказано вміст факторів, їх інтерпретація і назва, яка базується на розумінні отриманого результату:

Фактор 1. За першим фактором – *«Інтернальний тип з високим рівнем саморегуляції»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: загальна інтернальність (0,930), заперечення активності (-0,826), інтернальність при описі особистого досвіду (0,819), інтернальність у сфері професійної діяльності (0,761), схильність до самозвинувачення (0,738), інтернальність в міжособистісному спілкуванні (0,729), інтернальність у сфері професійних досягнень (0,709), загальний рівень саморегуляції (0,584), загальна активність (0,571), моделювання (0,561), оцінка результатів (0,523), невротичність (-0,518).

Сукупність вказаних психологічних категорій свідчить про те, що даний тип осіб є інтерналами (з внутрішнім локусом контролю), які відрізняються упевненістю в тому, що досягнення у професійній та інших видах діяльності залежать у першу чергу від їхніх власних зусиль і здібностей, відповідальні, схильні мати чіткі життєві плани та способи їх досягнення, бачать перспективу, зацікавлені у професійній діяльності. Для них властивий високий рівень активності та професійної мотивації, вони зацікавлені в професійній діяльності, яка має для них чітке мотиваційно-ціннісне значення. Курсанти даного типу мають високий рівень саморегуляції, адекватно реагують на зміну умов, швидко опановують нові види активності, впевненіше почувають себе в незнайомих ситуаціях і таким чином, їхні успіхи в управлінській діяльності будуть стабільнішими.

Відсутність невротичності є ознакою емоційної зрілості, об'єктивності в оцінці себе та інших людей, сталості в планах і уподобаннях. Вони активні, діяльні, ініціативні, честолюбні, схильні до суперництва і змагання. Їх відрізняє серйозність і реалістичність, хороше розуміння дійсності, висока вимогливість до себе, відповідальності, сумлінність, стійкість моральних принципів, сміливість, рішучість, схильність до ризику.

Такий тип курсантів у своїй майбутній професійній діяльності будуть успішними керівниками, оскільки зможуть брати відповідальність за себе та за інших, гнучко реагуватимуть на зміну умов та проявлятимуть емоційну стійкість в різних екстремальних ситуаціях.

Фактор 2. За другим фактором – *«Особи з високим управлінським потенціалом»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: вміння навчати (0,953), триваючий саморозвиток (0,949), вміння налагодити групову роботу (0,944), чіткі особисті цілі (0,940), хороші навички вирішення проблем

(0,933), вміння впливати на оточуючих (0,930), розуміння особливостей управлінської праці (0,917), здатність керувати (0,910), творчий підхід (0,902), чіткі цінності (0,897), здатність управляти собою (0,731).

Такий тип курсантів вміють боротися зі стресами, раціонально використовувати час, сили і здібності, підтримувати стан здоров'я і працездатність. Орієнтовані на такі цінності, як ефективність, реалізація особистого потенціалу, розвиток та удосконалення. Проявляють винахідливість та вміння приймати ефективні оперативні рішення, шукати різноманітні варіанти рішень, проводити наради з вирішення проблем, обробки інформації, планування і контролю. Мають дар правильно говорити, уважно слухати, переконувати, приходити до згоди у суперечливих питаннях, можуть «повести за собою». Загалом такий менеджер демонструє сильні навички керівництва, схильний сформувати дружню, ефективно працюючу «команду» однодумців, які повністю реалізують свої можливості, досягають своїх цілей та отримують задоволення від роботи. Підлеглі у таких керівників відчувають себе задоволеними і мають високу продуктивність праці.

Отриманий тип курсантів володіє високим управлінським потенціалом, який дозволить їм у своїй майбутній професійній діяльності здійснювати ефективне керівництво та вести за собою.

Фактор 3. За третім фактором – *«Маскулінний тип з низьким інтелектом»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: маскулізм-фемінізм (0,629), знання (-0,621), відкритість (0,537), екстраверсія-інтроверсія (0,491).

Даний тип осіб має низький інтелектуальний потенціал. Протікання їхньої психічної діяльності відбувається переважно за чоловічим типом і характеризується сміливістю, схильністю до ризику, швидких, рішучих дій, без достатнього їх обмірковування, прагненням до самоствердження. Відкритість відображає схильність особистості до довірчо-відвертої взаємодії з оточуючими, високої самокритичності та щирості у відносинах з іншими. Є екстравертами, активні, амбітні, які прагнуть до суспільного визнання, лідерства. Легко встановлюють контакти зі іншими людьми. Вони надають великого значення соціальному успіху, всіма способами домагаються суспільного визнання своїх особистих заслуг, ніж можуть викликати невдоволення з боку тих людей, з якими їм доводиться мати справу. Однак, вони схильні перебувати у депресивних станах.

Переваги даного типу є в тому, що такі курсанти працюючи в майбутньому полісменами проявлятимуть рішучість, активність, схильність до ризику та щирість при взаємодії. Однак, низький інтелектуальний рівень заважатиме їм обдумано приймати рішення, проявляти творчий підхід у розв'язання проблем, що значно погіршуватиме їхню здатність керувати.

Фактор 4. За четвертим фактором – *«Професійно зацікавлений тип з високим рівнем саморегуляції»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: загальний рівень саморегуляції (0,550), життєві цілі (0,452), професійні інтереси та цінності (0,494), загальна активність (0,433).

У такого типу курсантів спостерігається автономність в організації активності, їх здатності самостійно планувати діяльність і поведінку, організовувати роботу з досягнення висунутої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати й оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності. Вони здатні продумувати способи своїх дій для досягнення намічених цілей, а також до виділення значимих умов для їхнього досягнення в майбутньому. У них наявний інтерес, зацікавленість до професійної діяльності, яка сприймається не тільки як виконання своїх обов'язків, але й має чітке мотиваційно-ціннісне значення. Наявне бачення перспективи, чітких життєвих планів, способів їх досягнення, а також ті об'єктивні й суб'єктивні ресурси, котрі для цього знадобляться. Яскраво бачать способи досягнення професійних результатів.

Такий тип курсантів працюючи полісменами проявлятимуть великий інтерес до своєї професійної діяльності та прагнення до самовдосконалення. Вони самостійно плануватимуть діяльність та здійснюватимуть контроль над нею. Висока мотивація, професійна зацікавленість та здатність до саморегуляції дозволить їм бути успішними працівникам поліції.

Фактор 5. За п'ятим фактором – *«Замкнуто-агресивний тип»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: товариськість (-0, 600), сором'язливість (0,552), реактивна агресивність (0,516), спонтанна агресивність (0,452), невротичність (0,412). Дані зв'язки свідчать про те, що до даного типу належать курсанти, які є некомунікабельними, вони відчувають труднощі у встановлюванні зв'язків з іншими, люблять самотність, підтримують лише зовнішні форми товариських відносин, їхні знайомства поверхневі і формальні. Високі показники сором'язливості свідчать про наявність тривожності, страху, невпевненості, скутості, нерішучості, очікуванні неприємностей, униканні великих компаній, труднощах у прийнятті рішень та їх виконанні. Спонтанна та реактивна агресивність свідчать про психопатизацію особистості, імпульсивність, неконтрольовану агресію, нездатність відстрочити задоволення своїх бажань, образливість, конфліктність, недовірливість, потяг до влади над іншими, егоїзм, жорстокість, внаслідок чого виникають труднощі в соціальних контактах, відсутність вираженої потреби в спілкуванні.

Отриманий тип курсантів в майбутньому не зможе стати успішними керівниками, адже не вміння налагоджувати комунікативні зв'язки, замкнутість та сором'язливість заважатимуть їхньому професійному розвитку. Невпевненість у собі, нерішучість породжуватимуть агресію та конфліктність.

Фактор 6. За шостим фактором – *«Інтроверти спрямовані на взаємини у колективі»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: екстраверсія-інтроверсія (-0,492), спрямованість на психологічний клімат і взаємини у колективі (0,411), інтернальність в міжособистісному спілкуванні (0,369). Даний тип курсантів є інтровертами, тобто орієнтованими «всередину» або на «себе». Вони люблять перебувати на самоті, все ретельно обдумують, і тільки потім, можливо, вирішують вербалізувати інформацію. Завдяки своїй вдумливості, розважливості і спокою інтроверти полюбляють вникати в суть речей. Про-

являють пасивність у спілкуванні, що є ознакою формальності міжособистісних відносин.

Інтернальність в міжособистісному спілкуванні показує, що респондент бачить свою роль в тих відносинах, які у нього складаються з іншими людьми, вважає себе досить компетентним у спілкуванні, бере на себе відповідальність як за позитивні, так і за негативні варіанти сформованих міжособистісних відносин. Вважають, що в силах контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

Домінуючою для даного типу курсантів є спрямованість на психологічний клімат і взаємини у колективі. Це можна пояснити тим, що стриманість, небагатослівність, які для них властиві та заважають ефективності спільної діяльності вони хочуть компенсувати, прагнучи покращити свої соціальні зв'язки. При зростанні бажання створити сприятливий психологічний клімат спрямованість на самого себе буде різко знижуватися.

Перевагою даного типу курсантів є вміння роздумувати над проблемою та стриманість. Окрім того, вони в своїй діяльності будуть орієнтуватися на створення приємної атмосфери в колективі, прагнення позитивно взаємодіяти. Недоліком може виступати їхня закритість, яка викликатиме негативні емоції та переживання, впливатиме на порушення позитивної атмосфери.

Фактор 7. За сьомим фактором – *«Професійно немотивований тип з розвиненою саморегуляцією»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: загальна активність (-0,554), життєві цілі (-0,463), професійні інтереси та цінності (-0,453), загальна саморегуляція (0,409). У даного типу курсантів відсутня зацікавленість до професійної діяльності, належне внутрішнє цілепокладання й перспективи життєвого шляху. Однак, незважаючи на низьку професійну мотивацію вони здатні адекватно реагувати на ситуацію, проявляють вміння швидко і своєчасно планувати діяльність і поведінку, розробляти програму дій, виділяти значимі умови, оцінювати неузгодженість отриманих результатів з метою діяльності та вносити корекції. Досліджувані з високими показниками за шкалою гнучкості демонструють пластичність усіх регуляторних процесів.

Недоліком даного типу є невмотивованість курсантів до професійної діяльності, хоча при цьому вони здатні самостійно планувати діяльність та пристосовуватися до нових умов. Будучи полісменами їхня діяльність зводитиметься до виконання діяльності без наявності інтересу до неї. Це провокуватиме негативні переживання, невротичність, депресію, роздратованість та швидке професійне вигорання.

Фактор 8. За восьмим фактором – *«Чоловічий тип спрямований на справу»* – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: курс (-0,570), цілі діяльності (0,496), спрямованість на справу (-0,425), стать (-0,415).

З'ясовано, що чим менший курс, тим цілі є чіткішими. Для курсантів жіночої статі властиве чітке формування цілей діяльності та прагнення їх досягти.

Спрямованість на справу серед курсантів-чоловіків – зростає, а у курсантів-жінок – зменшується. Це свідчить про те, що для курсантів чоловічої статі з таким вектором спрямованості сама діяльність (процес і результат) – зміст усього життя, джерело натхнення і власної значущості. Вони не відчувають труднощів при плануванні діяльності і поведінки, організовуванні роботи по досягненню висунутої мети, контролем за ходом її виконання, аналізі і оцінюванні як проміжних, так і кінцевих результатів діяльності.

Отже, цілі у жінок стосовно їхньої професійної діяльності з кожним курсом стають більш розмитішими. У професійній діяльності полісмени-чоловіки будуть спрямовані на справу та ефективніше справлятимуться з поставленими завданнями, ніж полісмени-жінки.

Висновки. Таким чином, проведений факторний аналіз дав можливість встановити наявність 8 типів управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції: інтернальний тип з високим рівнем саморегуляції, особи з високим управлінським потенціалом, маскулінний тип з низьким інтелектом, професійно зацікавлений тип з високим рівнем саморегуляції, замкнуто-агресивний тип з розмитими цілями діяльності, інтроверти спрямовані на взаємини у колективі, професійно немотивований тип з розвиненою саморегуляцією та чоловічий тип спрямований на справу.

Узагальнюючи отримані результати, ми з'ясували що успішними керівниками-полісменами мають підстави стати курсанти за такими типами: *інтернальний тип з високим рівнем саморегуляції* (вміння брати відповідальність за себе та за інших, гнучкість реагування на зміну умов, емоційна стійкість в різних екстремальних ситуаціях); *особи з високим управлінським потенціалом* (хороші навички вирішення проблем, вміння впливати на оточуючих, здатність керувати, творчий підхід, чіткі цілі, триваючий саморозвиток); *професійно зацікавлений тип з високим рівнем саморегуляції* (висока професійна мотивація, самостійне планування діяльності та її контроль); *інтроверти спрямовані на взаємини у колективі* (вміння роздумувати над проблемою, стриманість, прагнення позитивно взаємодіяти в колективі); *чоловічий тип спрямований на справу* (в професійній діяльності майбутні полісмени-чоловіки спрямовані на справу ефективніше справлятимуться з поставленими завданнями, ніж полісмени-жінки).

Типи курсантів, які в своїй майбутній професійній діяльності матимуть труднощі в управлінні: *маскулінний тип з низьким інтелектом* (низький інтелектуальний рівень заважатиме обдумано приймати рішення, проявляти творчий підхід у розв'язання проблем); *замкнуто-агресивний тип* (замкнутість та сором'язливість заважатимуть професійному розвитку, невпевненість у собі, нерішучість породжуватимуть агресію та конфліктність); *інтроверти, що спрямовані на взаємини у колективі* (закритість та нетовариськість, сприятимуть переживанню негативних емоцій та впливатимуть на порушення позитивної атмосфери); *професійно немотивований тип з розвиненою саморегуляцією* (невмотивованість курсантів до професійної діяльності, будучи полісменами їхня діяльність зводитиметься до виконання роботи без наявності інтересу до неї. Це провокуватиме негативні переживання, невро-

тичність, депресію, роздратованість та швидке професійне вигорання); *чоловічий тип спрямований на справу* (у жінок спрямованість на справу та завдання є низькою).

Перспективою подальших наукових пошуків є розробка тренінгової програми для формування готовності курсантів до управлінської діяльності у вищих навчальних закладах МВС України.

Список літератури:

1. Борисюк О.М. Методологія емпіричного дослідження управлінської компетентності майбутніх офіцерів ОВС / О.М. Борисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В.В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 1. – С. 141-150.
2. Борисюк О.М. Характеристика управлінської компетентності майбутніх офіцерів ОВС / О.М. Борисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В.В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 1. – С. 94-102.
3. Вдовиченко Р.П. Управлінська компетентність керівника школи / Р.П. Вдовиченко. – Харків: Основа, 2007. – 112 с.
4. Гончаров П.Ю. Содержание управленческой компетентности курсантов военных институтов внутренних войск МВД России / П.Ю. Гончаров // «Педагогический журнал». – М.: Аналитика Родис, 2013. – № 1-2. – С. 124-132.
5. Закон «Про Національну гвардію України» [Текст]. – Верховна Рада України, 2014. – № 876-VII. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /876-18
6. Закон України «Про національну поліцію [Текст]. – Відомості Верховної Ради, 2015. – № 40-41. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua /laws /show /580-19

Борисюк О.Н.
Львовский государственный университет внутренних дел

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ПОЛИЦИИ

Аннотация
В статье подано психологическую характеристику типов управленческой компетентности будущего офицера полиции. Проведено эмпирическое исследование управленческой компетентности у курсантов ЛьвДУВС. Результаты эмпирического исследования обработаны факторным анализом. Вследствие проведенного факторного анализа выявлено восемь типов будущих офицеров полиции: интернальный тип с высоким уровнем саморегуляции, лица с высоким управленческим потенциалом, маскулинный тип с низким интеллектом, профессионально заинтересован тип с высоким уровнем саморегуляции, замкнуто-агрессивный тип с размытыми целями деятельности, интроверты направленные на взаимоотношения в коллективе, профессионально немотивированный тип с развитой саморегуляцией и мужской тип направлен на дело. Сделаны выводы о положительных и негативных сторонах данных типов с проекцией на будущую управленческую профессиональную деятельность.

Ключевые слова: управленческая компетентность, типы управленческой компетентности, будущие офицеры полиции.

Borysjuk O.M.
Lviv State University of Internal Affairs

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF TYPES OF MANAGERIAL COMPETENCE OF FUTURE POLICE OFFICERS

Summary
The article provides psychological characteristics of types of management competence of a future police officer. An empirical research of management competence of cadets of the Lviv State University of Internal Affairs is conducted. Based on the results of the empirical research, a factor analysis is done. As a result of conducted factor analysis, eight types of future police officers are revealed: internal type with a high level of self-direction, persons with high management potential, masculine type with low intelligence, professionally interested type with a high level of self-direction, avoidant aggressive type with blurred objectives of activities, introverts aimed at human relations, professionally unmotivated type with developed self-direction, and male type focused on work. There are made conclusions about positive and negative sides of these types with a consideration of future management professional activities.

Keywords: management competence, types of management competence, future police officers.

УДК 159.922

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Бочаріна Н.О., Мазур О.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті досліджено особливості психологічної адаптації дітей раннього віку до дошкільних закладів освіти. Виділено три фази адаптаційного процесу. Надано теоретичний аналіз психологічної адаптації. Розкрито причини важкої адаптації до умов дошкільного закладу. Проведено аналіз проблем психологічної адаптації дітей раннього віку. Подано перспективи подальших наукових розвідок.
Ключові слова: адаптація, психічна адаптація, особливості адаптації, діти раннього віку, дошкільний навчальний заклад освіти.

Постановка проблеми. Загальний стан освіти в Україні характеризується динамічністю і спрямованістю на інтеграцію в європейський освітній простір. Це вимагає перебудови педагогічного процесу на всіх рівнях, починаючи з раннього дитинства. Потребою сьогодення є підвищення ефективності та якості роботи дошкільних закладів, гармонійного розвитку та підготовки до наступного етапу розвитку дітей, що дозволяє підвищити рівень їх психологічної адаптації, прогнозувати та упереджувати виникнення проблем дезадаптації дитини. Необхідно відзначити, що дезадаптація дітей, викликана активізацією деструктивно спрямованих чинників особистісного та соціального характеру, які здійснюють вплив на формування особистості та її психологічну готовність до сприйняття нового виду діяльності, спричиняють труднощі у засвоєнні нових знань, та перешкоджають розвитку умінь та навичок необхідних на даному етапі розвитку, та проектують як очікувані, так і неочікувані проблемні ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми соціально-психологічної адаптації займалися Г. Айзенк, Г. Гартман, А. Маслоу, Ф. Березін, В. Медведєв, А. Налчаджан, Ж. Піаже, А. Ріан, Л. Виготський А. Петровський, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, А. Запорожець та ін. Проблемою адаптації до дитячого закладу займалися Н. Захарова, Н. Аксаріна, Л. Якименко, С. Нечай.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У даний час стає актуальною тенденція вивчення психологічної адаптації особистості, разом з тим проблема вивчення означеного питання дітей раннього віку вивчена недостатньо. Слід зазначити, що на сьогоднішній день проблема вивчення особливостей адаптаційного потенціалу дітей раннього віку до дошкільного закладу досліджена недостатньо.

Мета статті – розкрити особливості психологічної адаптації дітей раннього віку до дошкільного закладу.

Виклад основного матеріалу. Адаптація дітей раннього віку, як правило визначається їх вступом до дошкільного закладу, тому це і процес, і результат узгодження дитини з навколишнім світом дошкільного навчального закладу, пристосування до нової обстановки, до структури відносин, як з педагогами, так і з однолітками, встановлення відповідності поведінки прийнятим у групі нормам і правилами.

На думку О. Родіонової, адаптаційний період у ранньому віці характеризується наступними факторами: «емоційна напруженість, занепокоєння (різного ступеня вираженості) або навпаки – загальмованість» [10]. Успішність адаптації залежить від емоційного стану дитини.

За даними багатьох досліджень визначено, що адаптаційні процеси є важливим показником онтогенетичного розвитку дитини.

Так, Л. Божович зазначає, що психічні особливості і якості формуються в ході пристосування дитини до вимог навколишнього середовища. Потім вони набувають самостійного значення і в порядку зворотного впливу починають визначати подальший розвиток дитини [2].

З погляду Ж. Піаже організмові допомагає адаптуватися в навколишньому середовищі, насамперед, інтелект [11]. Діти, за Ж. Піаже мають вроджену потребу до адаптації в навколишньомусередовищі, ця потреба формується оточенням дитини, яке стимулює її тим, що забезпечує велику кількість задач на адаптацію. Відповідно до розвитку «когнітивні структури» у психіці дитини стають складнішими й допомагають пристосовуватися до навколишнього середовища. Когнітивнаструктура – це організований паттерн думки або дії, що дає змогу впоратися з якоюсь стороною життєвого досвіду або пояснити його. Такі когнітивні структури Ж. Піаже називав схемами та вважав, що всі схеми розуміння, створені в результаті роботи двох вроджених інтелектуальних процесів – організації й адаптації.

Д. Боулбі, сформулював теорію прихильності, відповідно до цієї теорії, потреба в близьких емоційних стосунках є специфічно людською, вона присутня в немовлят і зберігається до кінця життя, як один з базових елементів людського виживання [3]. У процесі спілкування зі значущим дорослим дитина конструює ментальні робочі моделі (очікування і почуття дитини щодо чуйності об'єкта прихильності), які служать для регуляції й інтерпретації поведінки дитини й значущого для неї дорослого. Отже, з погляду етологів, кожна дитина – це істота біологічна, котра з'являється на світ з адаптивними, генетично запрограмованими особливостями, і ці особливості провокують реакції інших людей на дитину, впливаючи на ймовірний план її розвитку.

Надходження дитини в дошкільну організацію пов'язано з необхідністю пристосування до нової соціальної ситуації, норм та вимог, а також

оволодіння новими соціальними ролями та відносинами з однолітками й дорослими.

На думку О. Смирнової, кожна дитина по-різному реагує на труднощі адаптації, однак є і загальні риси. Так, у дітей до трьох років у період адаптації проявляються занепокоєння, страх, депресивні реакції (загальмованість, млявість, байдужість). Особливостями дітей трьох років є те, що в них спостерігається підвищена збудливість, дратівливість, примхливість, упертість і негативізм, які в повній мірі виражаються вдома, в якості протесту і слугують своєрідною емоційною розрядкою психічної напруги, яка стримувалася у дошкільному закладі.

За спостереженнями психологів найбільш критичний вік для адаптації: від 9-10 місяців до 1 року 6 місяців і від 3 до 3,5 років. Середній термін адаптації дітей в нормі складає (за спостереженнями психологів) у яслах – 7-10 днів [12].

У ході комплексного дослідження, проведеного вченими в різних країнах, було виділено три фази адаптаційного процесу:

1. Гостра фаза або період дезадаптації. Вона супроводжується різноманітними коливаннями в соматичному стані й психічному статусі, що призводить до зниження ваги, частих респіраторних захворювань, порушення сну, зниження апетиту, регресу в мовленнєвому розвитку (триває в середньому один місяць).

2. Підгостра фаза або власне адаптація. Характеризується адекватною поведінкою дитини, тобто всі зрушення зменшуються і реєструються за окремими параметрами на тлі уповільненого темпу розвитку, особливо психічного, в порівнянні з середніми віковими нормами (триває три-п'ять тижнів).

3. Фаза компенсації або період адаптованості. Характеризується прискоренням темпу розвитку, в результаті діти до кінця навчального року долають зазначену вище затримку темпів розвитку, діти починають орієнтуватися і поводитися спокійніше [1].

Аналізуючи наукові джерела, визначаємо, що психологи підкреслюють такі особливості адаптації дитини до умов дошкільного закладу: по-перше, це легка адаптація, у процесі якої негативні зміни у поведінці дитини нормалізуються протягом 10-15 днів, дитина додає у вазі, адекватно поводиться в колективі, хворіє не частіше звичайного; по-друге, це адаптація середньої тяжкості, яка виявляється у тому, що зміни у поведінці дитини нормалізуються протягом місяця, при цьому дитина на короткий час втрачає у вазі, може наступити захворювання тривалістю 5-7 днів, є ознаки психічного стресу; по-третє, це важка адаптація, яка триває від 2 до 6 місяців, при якій дитина часто хворіє, втрачає вже наявні навички, може наступити як фізичне, так і психічне виснаження організму.

На думку, Дж. Робертсона можна виділити наступні фази адаптації дитини до дошкільного закладу та визначити їх особливості [4; 7].

Так, психологічними особливостями фази «протесту» є те, що у цей період дитина відчуває важке потрясіння, плачем кличе мати, проявляє ознаки паніки, не відпускає мати, коли вона приходить і плачем проводжає.

Особливостями наступної фази психологічної адаптації, є фаза «відчаю», у процесі якої дитина поринає в себе, стаючи неврівноваженою і нещасною порушується процес годування, ритм сну, появляються негативні звички.

У фазі «відчуження» відмічають наступні особливості: дитина втрачає інтерес до батьків, для неї вже байдуже, відвідують її чи ні, а після повернення додому дитина спочатку може ігнорувати батьків, відвертатися від них. У наступні кілька тижнів або навіть місяців її поведінка порушується: дитина може стати неслухняною, неврівноваженою, прагне триматися біля батьків, страшиться відпустити їх.

За даними наукових джерел, показниками психологічної адаптації дитини, тобто критеріями її успішної адаптованості до дошкільного закладу є стан психологічного комфорту (добробуту), відсутності напруженості в спілкуванні, прийняття однолітками, сприятлива взаємодія з вихователем, адекватна реакція на розлуку з матір'ю.

З огляду на дослідження вчених необхідно використовувати наступні показники деструктивної форми адаптації, розроблені Інститутом педіатрії [9]: порушення сну; порушення харчування; прояв негативних емоцій в спілкуванні; страхи простору; часті захворювання; зниження ваги.

Спостереження та аналіз поведінки дітей раннього віку дозволили виявити етапи звикання дитини до дошкільного закладу, які в більшості випадків проходять всі діти та особливості їх протікання.

Психологічними особливостями першого етапу є те, що майже у всіх дітей спостерігаються ознаки нестабільності в емоційній сфері, психологічного дискомфорту. Напевно немає жодної дитини, яка не переживала б з приводу свого відриву від рідних. Малюки відмовляються від спілкування з іншими людьми, від іграшок, хворобливо реагують на розставання з батьками – плачуть при розставанні і зустрічі з ними. У групі поводяться неспокійно, часто вередують, плачуть, буває так, що дитину і зовсім не можна заспокоїти, постійно запитують про маму, просяться додому, можуть відмовлятися від їжі. У заняттях і групових іграх, організованих вихователем, діти не включаються, не бачать яскравих іграшок, які знаходяться в групі, віддають перевагу, своїй улюбленій іграшці принесеній із дому. До однолітків і вихователя ставляться байдуже або стороняться їх.

На другому етапі спостерігаються наступні особливості в адаптаційному процесі: діти з безлічі незнайомих дорослих виділяють для себе вихователя, вони починають відгукуватися на його звернення на ім'я, реагують на ласку і пропозиції пограти, звертаються до нього за допомогою і підтримкою, якщо виникають труднощі при дотриманні режимних процедур і якщо щось не виходить. Малюки намагаються знайти у вихователі втіху коли сумують за домівкою і по розлуці з мамою: вони прагнуть до постійного фізичного контакту, хочуть отримати увагу і ласку, позитивну оцінку своєї діяльності, і упевненість в тому, що за ним прийдуть батьки, дитина може постійно слідувати завихователем [8].

Особливостями третього етапу є те, що діти починають активно користуватися іграшками які є в групі, досліджувати незнайомі предмети й навколишнє оточення. Діти активно приверта-

ють увагу вихователя і прагнуть залучити його в свою діяльність, при виникненні труднощів в грі звертаються за допомогою, відповідають на пропозиції пограти разом. На даному етапі діти почали включатися в загально групові рухливі ігри та заняття.

Визначають наступні особливості адаптації дітей раннього віку на останньому етапі: у дитини спостерігається інтерес до інших дітей, потреба в спілкуванні з ними, діти прагнуть привернути до себе увагу товариша, посміхаються при зустрічі з ровесником, заглядають в очі, пропонують іграшки прагнучи утримати його увагу. Дитина починає цікавитися сумісними іграми зоднолітками, вони емоційно висловлюються, кривляються, наслідують в процесі гри та отримують задоволення від таких забав. З'являються вибіркові симпатії до деяких дітей. Малюки починають помічати засмучення, незадоволеність, радість інших дітей, емоційно співпереживають якщо комусь боляче. Дані етапи звикання проходять всі малюки, які прийшли в дитячий садок, але їх тривалість у всіх різна. Дитина швидко і безболісно може пройти всі етапи, а може надовго зупинитися на певному з етапів [1].

Аналіз наукових джерел доводить, що факторами ризику, які ускладнюють період адаптації дитини є:під час вагітності це – токсикоз, стресові ситуації, приймання ліків, вживання алкоголю, куріння. Після пологів такими факторами є недоношеність чи переношеність дитини; велика маса тіла (більш як 4 кг); часті вірусні респіраторні захворювання, рахіт, анемія, діатез; затримка психічного розвитку; відсутність батька чи матері в сім'ї; перша або єдина дитина в сім'ї; конфліктні відносини в сім'ї.

Причинами важкої адаптації до умов дошкільного закладу також можуть бути:

1. Не сформованість позитивної установки на відвідування дошкільного закладу. Для того, щоб негативні емоції не стали перешкодою для дитини в період адаптації, важливо сформувати в неї позитивне очікування майбутніх змін.

2. Не сформованість навичок самообслуговування. Інколи батьки, бажаючи заощадити час, поспішають нагодувати, одягнути дитину, стримуючи своїми діями формування необхідних практичних вмінь та навичок.

3. Значних труднощів у період адаптації зазнають діти, які до відвідування дошкільного закладу мало спілкувалися з однолітками. З метою безпеки малюка у деяких випадках батьки свідомо обмежують спілкування своєї дитини з однолітками. Наслідком цього є недовіра до інших, конфліктність, невміння попросити, невміння зачекати.

4. Відчуття дискомфорту при невідповідності домашнього режиму режимові дошкільної установи у випадках, коли домашній та режими дошкільного закладу кардинально відрізняються в часі та послідовності режимних моментів.

5. Дані багатьох досліджень показують, що в кризовий період розвитку (3 роки) адаптація до нових соціальних умов носить більш важкий і тривалий характер.

6. Період адаптації важкий не тільки для дитини, а й для вихователя, тому батьки повинні позитивно налаштовувати малюка на зустріч із вихователем [6].

Отже, можемо визначити, що процес психологічної адаптації складається з наступних механізмів: емоційно-вольового, поведінкового та фізіологічного. Одним з головних є *емоційно-вольовий механізм*, тому що адаптація у дитини проявляється, головним чином на психоемоційному рівні. Особливістю емоційного механізму психологічної адаптації, що включаю усі емоційні стани та переживання дитини, є те, що малюк, який уперше прийшов в дитячий колектив, у всьому бачить лише приховану загрозу для свого існування, у нього виникає страх, який є звичайним супутником негативних емоцій та стресу. Малюк боїться невідомої обстановки та зустрічі з незнайомими дітьми, нових вихователів, а головне – того, що батьки забудуть про нього і не прийдуть за ним увечері, щоб забрати додому.

Негативні емоції – як правило, найважливіший компонент, зустрічається в основному у кожної дитини, яка вперше адаптується до нового організованого колективу. Саме від швидкого та правильного реагування вихователів та батьків на ці емоції залежить подальша конструктивна чи негативна форма адаптації дитини.

Особливостями *фізіологічного механізму* процесу адаптованості є те, що під тиском стресу малюк частіше всього змінюється настільки, що може настати регрес майже всіх навичок самообслуговування, які вже давно засвоїв і якими успішно користувався вдома. Малюка доводиться годувати з ложечки та умивати, як немовля, він не може одягатися, роздягатися і користуватися носовою хустинкою, або взагалі відмовляється від їжі, від пиття, не ходить в туалет, не відповідає на запитання, про сон узагалі не варто згадувати. Слід зазначити, що у разі складної адаптації апетит дитини або зникає зовсім, або навпаки може підвищуватися. Денний сон під час перших днів адаптаційного періоду відсутній. В міру звикання до дитсадка дитину починають вкладати спати, але спання найчастіше на початковому етапі буває короткотривалим, неспокійним.

Особливістю *поведінкового механізму* адаптації, що включає усі види соціальної активності дитини та оточення, є наявність товариськості дитини, саме вона є благом для успішного результату адаптаційного процесу. Однак в перші дні перебування в дошкільному закладі у деяких малюків втрачається і ця властивість. Важливим у поведінковому компоненті є пізнавальна діяльність, яка підкріплює позитивні емоції дитини на стадії адаптації. У три роки ця діяльність тісно пов'язана з грою. Тому малюк, вперше прийшовши в дитячий сад, нерідко не цікавиться іграшками й не бажає цікавитися ними. Пізнавальна діяльність, як правило, знижується і згасає на фоні стресових реакцій. Але, якщо процес включення дитини до активної діяльності у дошкільному закладі побудований вірно, то стрес стає мінімальним і незабаром зникає зовсім Поступово, коли тільки малюк зуміє налагодити потрібні контакти в групі, всі зрушення адаптаційного періоду підуть на спад – і це буде важливим кроком до завершення всього процесу адаптації у дитини.

Найважливішим компонентом у формуванні конструктивних адаптаційних механізмів дитини є батьківське ставлення. Стиль батьківського ставлення або стиль сімейного виховання позна-

чає сукупність способів і прийомів спілкування стосовно дитини. Батьківська установка і реакція – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні засоби виховання батьків з дитиною, це образ дій щодо дитини.

Серед причин, що викликають дитячу тривожність, та перешкоджають процесу адаптації до умов дошкільного закладу на першому місці, на думку Є. Савіної – це неправильне виховання і несприятливі відносини дитини з батьками [5].

Опіка в родині – це система відносин, при яких батьки, забезпечуючи своєю працею, задоволення всіх потреб дитини, захищають її від будь-яких турбот, зусиль і труднощів, приймаючи їх на себе. Питання про активне формування особистості відходить на другий план. У центрі виховних впливів виявляється інша проблема – задоволення потреб дитини та охорона її від труднощів. Батьки, по суті, блокують процес серйозної підготовки їх дітей до зіткнення з реальністю за порогом рідної хати. Саме ці діти виявляються більш непристосовані до життя в колективі та схильні до дезадаптованості.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, особливостями психологічної адаптації дітей раннього віку є те, що психологічними механізмами, що сприяють ефективності психологічної адаптації дітей, є вміння та навички, які включають активну дієву позицію, спрямовану на знаходження нових способів взаємодії з оточенням у змінних умовах (копінг-поведінка); позитивне самосприйняття та прийняття інших; самостійність та вміння, які підвищують впевненість у тому, що труднощі можна подолати; усвідомлення потреб у змінах і прийняття нової ситуації, що потребує пристосування. Послаблюють адаптаційні процеси такі психологічні механізми, як значне зниження інтелектуально-мнестичних здібностей, надмірна тривожність, агресивність, хронічне відчуття дитиною напруги, надмірна залежність від оточення, деструктивні механізми поведінки батьків так дитини. Подальшою перспективою розвитку даного питання може стати розробка критеріїв психологічної адаптації дітей раннього віку.

Список літератури:

1. Белкина В.Н. Адаптация детей раннего возраста к условиям ДОУ / Белкина В.Н., Белкина Л.В. – Воронеж: Учитель, 2006. – 236 с.
2. Божович Л.Н. Личность и ее формирование в детском возрасте / Божович Л.Н. – М.: Проспект, 2002. – 414 с.
3. Боулби Дж. Привязанность / Боулби Дж. – Гардарики, 2003. – 480 с.
4. Давыдова О.И. Адаптационные группы в ДОУ: [Методическое пособие] / Давыдова О.И., Майер А.А. – М.: ТЦ «Сфера», 2006. – 128 с.
5. Зверева О.Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Зверева О.Л., Ганичева А.И. – М.: Академия, 2000. – 408 с.
6. Завацька Н.Є. Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі: монографія / Під ред. Н.Є. Завацької. – Луганськ: Вид-во ім. В. Даля, 2012. – 320 с.
7. Калинина Р. Вопросы адаптации детей к детскому саду / Калинина Р. // Дошкольное воспитание. – 1998. – № 4. – С. 34-45.
8. Меерсон Ф.З. Общий механизм адаптации и роль в нем стресс-реакции, основные стадии процесса / Меерсон Ф.З. // Физиология адаптационных процессов. – М., 2002. – 169 с.
9. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: [Учебник для студ. вузов] / Мухина В.С. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 456 с.
10. Печора К.Л. Дети раннего возраста в дошкольных учреждениях / Печора К.Л. – М.: Просвещение, 2006. – 214 с.
11. Пиаже Ж. Избр. Психологические труды / Пиаже Ж. – М., 2005. – 285 с.
12. Смирнова Е.О. Социализация детей раннего возраста. Сборник: Воспитание детей раннего возраста в условиях детского сада. – СПб., 2003. – 221 с. / Смирнова Е.О. [Первые шаги. Программа воспитания и развития детей раннего возраста] – М.: Мозаика-Синтез, 1996. – 160 с.

Бочарина Н.А., Мазур О.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье исследованы особенности психологической адаптации детей раннего возраста к дошкольным учреждениям образования. Выделены три фазы адаптационного процесса. Предоставлено теоретический анализ психологической адаптации. Раскрыты причины тяжелой адаптации к условиям дошкольного учреждения. Проведен анализ проблем психологической адаптации детей раннего возраста. Подано перспективы дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: адаптация, психологическая адаптация, особенности адаптации, дети раннего возраста, дошкольное учебное заведение.

Bocharina N.A., Mazur O.A.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University of Gregoriy Skovoroda

THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF CHILDREN OF EARLY AGE

Summary
The peculiarities of psychological adaptation of children of early age at preschool educational institutions were researched in the article. There were identified three phases of the adaptation process. The theoretical analysis of psychological adaptation was presented. The causes of difficult adaptation to the environment of a preschool institution were revealed. The analysis of problems of psychological adaptation of children of early ages was performed. The perspectives of further scientific researches were given.
Keywords: adaptation, psychological adaptation, peculiarities of adaptation, children of early age, preschool educational institution.

УДК 159.942.5

ПАТОЛОГІЧНІ ЗМІНИ ФІЗИЧНОГО І ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ВПЛИВОМ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ

Донець О.І., Шміголь Д.О.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

В даній статті представлено теоретичний огляд питання патологічних змін фізичного і психічного здоров'я військовослужбовців, які формуються під впливом екстремальних умов несення військової служби. Розглянуто причини і фактори екстремальних ситуацій несення військової служби, які впливають на появу патологічних змін здоров'я військовослужбовця. Розглянуто поняття стресу і дистресу, напруги і пере-напруженості, як причин виникнення психічних розладів і посттравматичного стресового розладу. Представлено ознаки стресу, фази загального адаптаційного синдрому і етапи посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Представлено ознаки посттравматичного стресового розладу в українських військовослужбовців.
Ключові слова: військова психологія, екстремальні умови, особистість, емоційна сфера, патологічні зміни, посттравматичний стресовий розлад.

Постановка проблеми. В світлі політичних подій останніх трьох років стає доцільним питання збереження психічного здоров'я військовослужбовця, оскільки за відсутності від початку незалежності України таких масштабних конфліктних ситуацій, у сфері військової служби не сформована система психогігієни і психологічної самодопомоги. Так як психічне здоров'я тісно пов'язане з емоційною сферою особистості, стає важливим дослідити механізми впливу екстремальних умов на психічне здоров'я особистості і ті патологічні зміни, які відбуваються в організмі військовослужбовця під дією екстремальних умов несення військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень показав, що приділяється достатня увага вивченню теоретичних і практичних засобів адаптації військовослужбовців до екстремальних умов несення військової служби (Ю.В. Ярошок, В.М. Невмержицький, О.Р. Охременко, І.Г. Горелов), психологічної стійкості особистості в екстремальних умовах (І.Ф. Аршава, І.Ю. Горєлов, С.Г. Лисюк, К.В. Кім,), мотивації до діяльності в екстремальних умовах (А.В. Сірий, О.С. Кальчук). Негативні стани особистості після впливу екстремальної ситуації (О.В. Тімченко, М.В. Зівзах, С.М. Миронець, В.П. Садковий, С.В. Харченко) розглядаються здебільшого у вигляді посттравматичного стресового розладу. У зв'язку з даною проблемою також розглядається поняття стресу і психічного навантаження і перенапруження. У формуванні психічних і фізичних порушень важливу роль відіграє суб'єктивне ставлення особистості до екстремальної ситуації, значущість ситуації, об'єктивне визначення власних ресурсів і співвіднесення із минулим досвідом, а також склад нервової системи, стресостійкість і здатність до адаптації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз публікацій показав, що достатня кількість уваги приділяється процесам адаптації і психологічної готовності до екстремальних умов несення військової служби. Тому в даній статті ми хочемо висвітлити фактори, які впливають на дезадаптацію військовослужбовця в екстремальних умовах несення військової служби і причини патологічних змін фізичного і психічного здоров'я, привести теоретичний аналіз патологічних змін фізичного і психічного здоров'я в усіх його проявах, розпочинаючи від астенічних порушень і закінчуючи посттравматичним стресовим розладом і особливостями його прояву в українських військовослужбовців.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати патологічні зміни фізичного і психічного здоров'я військовослужбовців в екстремальних умовах несення військової служби.

Виклад основного матеріалу. Несення військової служби в екстремальних умовах характеризується рядом обставин, які негативно впливають на емоційну сферу особистості військовослужбовця. До таких обставин відноситься: незадовільні умови життя, відсутність інформованості, обмежене соціальне коло спілкування, постійна загроза життю тощо. Виокремлюють декілька класів факторів, які впливають на людину в екстремальній ситуації: 1) зовнішні причини, які розподіляють на два підкласи: особливості дії екстремальної ситуації (тривалість, інтенсивність) та особливості організації діяльності (недостатня інформованість, недостатня організація оточуючого середовища, недостатній розподіл функцій); 2) внутрішні причини, які розподіляються на три підкласи: психічні особливості особистості (психічна стійкість, адаптаційні механізми), організація поведінки та стан організму; 3) соціальні причини, до яких відноситься мотивація діяльності, існуючі соціальні зв'язки і їх динаміка [12, с. 47-48].

Під час несення військової служби, а саме перебування у зоні проведення антитерористичної операції (АТО), військовослужбовець стикається з тривалою дією екстремальної ситуації, яка може відрізнятись за ступенем інтенсивності. До того додається мала інформованість або взагалі її відсутність. В.І. Лебедєв вважає, що на людину в екстремальних ситуаціях впливає зміна інформаційної структури, аферентації та введення соціально-психологічних обмежень. Інформація в зоні проведення АТО може доходити із запізненням, що спотворює розуміння ситуації військовослужбовцем і може впливати на рівень напруги, збільшуючи її. Оскільки під час перебування в зоні проведення АТО у військовослужбовців обмежується коло соціальних контактів і коло інтересів, можуть виникати домінантні ідеї. «При довготривалій і інтенсивній дії психогенних чинників і відсутності заходів профілактики надцінні ідеї можуть приймати патологічний характер, перетікаючи до стану марення» [12, с. 50]. Що стосується аферентації, то під дією стресогенного фактору змінюється система передачі сенсорної інформації в центральній нервовій системі. Зміна аферентації впливає на зміну біологічного годинника, на появу безсоння та виснаження. Крайньою формою аферентації є сенсорний голод, який проявляється у формі безперервного занепокоєння. До специфічних соціально-психологічних обмежень відноситься вимушена ізоляція особистості або групи, загроза власному життю та життю близьких людей. Таким чином, бойова ситуація – це ситуація емоціогенна, тобто така, яка є значущою для людини. Емоціогенною ситуація для військовослужбовця стає під дією таких факторів: 1) недостатність пристосувальних можливостей – особистість не може дати адекватну відповідь у разі новизни ситуації, відсутності досвіду, незвичайності ситуації і її раптовості; 2) присутність інших осіб, які є або більш обізнаними, або також новачками; 3) наявність фрустрації; 4) наявність соціальних конфліктів [12, с. 48-57].

Тривалість і інтенсивність бойових факторів, їх значущість для військовослужбовця формують певні емоційні стани – дистреси. Вони характеризуються відчуттям безпорадності, безсилля, безнадійності, пригніченості, байдужістю, агресивністю, пасивністю, втратою волі до життя та довіри до оточуючих людей, страхом. На думку П.А. Корчемного, найважливішу роль в емоційній сфері особистості військовослужбовця займає відчуття страху, оскільки страх є сигналом небезпеки. Виділяють такі форми страху як переляк, тривога, афективний страх, індивідуальна та групова паніка. Переляк – це миттєва реалізація інстинктивної програми дії, метою якої є збереження організму в екстремальних умовах. Тривога виникає в ситуації незрозумілої небезпеки і проявляється в очікуванні негативного розвитку подій. Афективний страх, або тваринний жах, викликається небезпечними ситуаціями, які здатні паралізувати організм людини на деякий час. Як зазначає П.А. Корчемний, пристосування військовослужбовця до умов бойової обстановки супроводжується активною витратою енергетичних ресурсів організму, внаслідок чого виникає психічне напруження, а згодом нервове виснаження [5]. Ю.В. Ярошок виділяє три рівні психічної напруженості: 1) напруженість – стан нормального функціонування психіки, в якому екстремальність впливових факторів практично не відображається на результатах діяльності і не проявляється у поведінці; 2) висока напруженість – стан сильного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, коли знижуються результати діяльності і поведінка відхиляється від нормальної; 3) перенапруженість – стан максимального впливу бойових факторів на психіку, при якому яскраво проявляються зовнішні ознаки дезадаптаці, поведінка змінюється, різко спадає ефективність діяльності, що приводить до стресу [17, с. 9].

Г. Аракелов виділив деякі ознаки стресу в особистості: 1) клінічні (особистісна і реактивна тривожність, зниження емоційної стабільності); 2) зниження самооцінки, рівня адаптації, фрустраційна толерантність; 3) фізіологічні (переважання тонусу симпатичної нервової системи, зміна гемодинаміки); 4) ендокринні (підвищення активності симпатико-адреналової і гіпофізарно-надниркової систем); 5) метаболічні (підвищення в крові транспортних форм жиру) [12, с. 67-68].

Г. Сельє проводив експерименти на крисах, підвергаючи тварин впливу різних стресових факторів. Після експериментів у тварин збільшилася кора надниркових залоз, зменшилися або взагалі зникали лімфатичні вузли, зникали деякі види лейкоцитів, з'являлась язва шлунка або дванадцятипалої кишки. Ці зміни мають назву загальним адаптаційним синдромом і складаються з трьох фаз:

1) фаза тривоги. Характеризується зниженням біохімічних і фізіологічних параметрів, активізацією захисних гормональних механізмів, а саме мозковий шар надниркових залоз виділяє адреналін, гіпофіз продукує адренокортикотропний і тіреотропний гормони;

2) фаза резистентності. Функціональні можливості організму підвищуються, оскільки адреналін прискорює всі процеси: збільшується артеріальний тиск, частішає пульс, зростає кількість

цукру в крові. Таким чином в м'язах з'являється нова енергія, яка приводить організм в стан «бойової готовності»;

3) фаза виснаження. Під довготривалим і інтенсивним впливом стресорів порушуються механізми регуляції захисних і адаптаційних механізмів боротьби організму з екстремальною ситуацією. Наслідками можуть бути морфологічні зміни в організмі та виснаження сил організму [7, с. 61-63; 16, с. 51-53].

Таким чином, для кожного військовослужбовця є оптимальний рівень стресу, під час якого досягається найбільша ефективність бойової діяльності. При перевищенні цього рівня і накопиченні напруги в організмі відбуваються патологічні зміни психічного і фізичного здоров'я. До основних розладів особистості під дією екстремальних умов відносяться:

1) непатологічні фізіологічні прояви – астенічні порушення, тривожна напруженість, вегетативні дисфункції, розлади сну, збереження критичної оцінки ситуації і здатності до цілеспрямованої діяльності. Факторами їх виникнення виступають неадекватно організована діяльність, фізична, психологічна та професіональна непідготовленість до реальних умов екстремальної ситуації;

2) невротичні реакції – контрольоване відчуття тривоги і страху, декомпенсація особистісно-типологічних особливостей особистості. На даному етапі відбувається зниження критичної оцінки ситуації і можливостей її вирішення. Факторами виникнення невротичних реакцій є раптовість екстремальної ситуації, інтенсивність, особистісні показники, відсутність досвіду;

3) неврози – стабілізовані і клінічні невротичні стані, депресивні і неврастенічні розлади, психосоматичні розлади. Впливають на розвиток неврозів хронізація важливої ситуації, нездатність формування нової життєвої позиції;

4) патологічні зміни особистості, що характеризуються стабілізацією і розвитком особистісних змін, розмитістю зв'язку невроза та причини виникнення;

5) реактивні психози, які характеризуються відчуттям страху, яке може проявитись в відчутті загибелі, дезорганізуючій поведінці, порушення усвідомлення ситуації і некритичність до свого стану. Факторами розвитку є фізична та психологічна травматизація, перевтомлення, порушення режимів сну і живлення [12, с. 111-115].

У більшості постраждалих людей від екстремальних ситуацій, у тому числі перебування у зонах ведення бойових дій, спостерігається розвиток посттравматичного стресового розладу. До симптоматики цього розладу відносяться:

1) постійне переживання ситуацій, пов'язаною з травматичною подією – нав'язливі спогади про пережите, нічні жахи, флеш беки і інтенсивні прояви негативних емоційних станів, які провокуються по асоціативному зв'язку з обставинами травмуючої ситуації;

2) стійке бажання уникати спогадів про травму – блокування думок і почуттів, уникання ситуацій або діяльностей, які можуть бути схожі, нездатність згадати важливі елементи ситуації, втрата інтересу до попередніх форм діяльності, почуття відчуження, емоційне заціпеніння, відсутність почуття майбутнього;

3) підвищений рівень збудливості – порушення сну, підвищена дратівливість, різкі спалахи гніву, неуважність, погана концентрація уваги, гіпертрофована пильність [7, с. 223-227].

Виокремлюють декілька етапів розвитку ПТСР:

1) термін травми менше одного року. В емоційній сфері наявна напруженість, порушені міжособистісні стосунки, при цьому тривога витісняється. Набуває значущості активна діяльність, спрямована на відновлення здоров'я. На даному етапі людина не усвідомлює зміни, які відбулися після екстремальної ситуації. Згадуючи екстремальну ситуацію людина відчуває провину, внаслідок чого з'являється дратівливість;

2) термін травми до чотирьох років. В емоційній сфері особистості спостерігається постійна підвищена тривога. Організм справляється з нею за допомогою соматизації. Набувають цінності відносини в родині, можуть загостритись проблеми в міжособистісних стосунках при відсутності близькості. По відношенню до діяльності спостерігається нереалістичність домагань. Людина адаптується до оточуючого середовища, більш гостро відчувається замкнутість у своєму світі, більш гостро усвідомлюються втрати. Продовжує спостерігатись відчуття недостатньої підтримки з боку близьких, що може призводити до пасивності і апатії;

3) термін травми понад чотири роки. В емоційній сфері переважає тривога, знижується значимість будь-якої діяльності. Сенсом життя є спроби віднайти своє місце у світі або боротьба проти всіх. Гостро відчувається самотність і безвихідь, відбувається перебудова психіки, настає духовна криза. Можливі суїцидальні спроби [12, с. 117-119].

Згідно дослідження М.Б. Коробіциної посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців України проявляється декількома іншими ознаками, у порівнянні з прийнятими в МКБ-10 і DSM-4, а саме: над пильністю, підозрілістю, песимізмом, недовірою, нездатністю говорити про війну, тривожністю, невпевненістю, потребою мати при собі зброю, негативним відношенням до влади, образою за те, що відправили на війну, зміною ставлення до жінок, негативним ставленням до комбатантів інших війн, в схильністю до екстриму та втратою сенсу життя [4].

Висновки і пропозиції. У зв'язку із розвитком конфліктної політичної ситуації в Україні і недостатністю досвіду у даній сфері важливим є розвиток сфери психологічного забезпечення військовослужбовців під час несення військової служби, а також навчання військовослужбовців особистої психогігієни. В наслідок недостатньої психологічної готовності і відсутності психологічного супроводу під час екстремальних умов несення військової служби, виникають такі непатологічні і патологічні зміни фізичного і психічного здоров'я, як тривожність, астенічні порушення, вегетативні дисфункції, розлади сну, невротичні реакції, неврози, реактивні психози та посттравматичний стресовий розлад. Для запобігання патологічних змін фізичного і психічного здоров'я, вважається необхідним розвиток психологічного супроводу у сфері військової служби в напрямках проведення тренінгів для військовослужбовців перед відправкою у зону бойових дій та після перебування в екстремальній ситуації, лекцій

для керівного військового складу щодо надання екстреної психологічної допомоги підлеглим, лекцій для військовослужбовців щодо основ особистісної психогігієни.

Список літератури:

1. Горелов І.Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.09. – психологія діяльності в особливих умовах // І.Ю. Горелов – 2008. – 19 с.
2. Зівзах М.В. Психологічні дезадаптаційні реакції у співробітників спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ (діагностика, психокорекція та профілактика): автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.04 – медична психологія // М.В. Зівзах – 2007. – 22 с.
3. Колодзін Б. Як жити після психічної травми / Б. Колодзін. – М: Шанс. -1992. – 94 с.
4. Коробіцина М.Б. Медико-соціальна і психологічна адаптація учасників бойових дій і осіб, які перенесли психотравмуючий вплив факторів бойової обстановки / М.Б. Коробіцина // Психологія. – 2014. – № 2(32). – С. 178-187.
5. Корчемний П.А. Військова психологя: методологія, теорія, практика / П.А. Корчемний // Навчальний посібник. – 2010. Інтернет доступ: http://medbib.in.ua /voennaya-psihologiya-metodologiya-teoriya.html
6. Лисюк С.Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах // С.Г. Лисюк. – 2011. – 20 с.
7. Малкіна-Пих І.Г. Екстремальні ситуації / І.Г. Малкіна-Пих. – М.: Ексмо. – 2005. – 960 с.
8. Миронець С.М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах // С.М. Миронець. – 2007. – 24 с.
9. Невмержицький В.М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук із спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія // В.М. Невмержицький. – 2002. – 20 с.
10. Охременко О.Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до діяльності в особливих умовах: автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах // О.Р. Охременко – 2005. – 25 с.
11. Потапчук Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія праці в особливих умовах // Є.М. Потапчук. – 2004. – 31 с.
12. Рогачова Т.В., Залевський Г.В., Левицька Т.Е. Психологія екстремальних ситуацій і станів / Т.В. Рогачова, Г.В. Залевський, Т.Е. Левицька. – Т.: Видавницький дом ТГУ. – 2015. – 276 с.
13. Садковий В.П. Особливості прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах // В.П. Садковий. – 2005. – 20 с.
14. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня доктора психолог. наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія // О.В. Тімченко. – 2003. – 31 с.
15. Харченко С.В. Особливості особистості та соціального функціонування ветеранів війни в Афганістані: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології // С.В. Харченко. – 2001. – 14 с.
16. Ягупов В.В. Військова психологія / В.В. Ягупов. – К.: ВК ТОВ «Тандем». -2004. – 649 с.
17. Ярошок Ю.В.Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 20.02.02. – Військова педагогіка та психологія // Ю.В. Ярошок. – 2000. – 21 с.

Донец О.И., Шмиголь Д.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПАТАЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО И ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ

Аннотация
В статье представлен теоретический обзор проблемы патологических изменений физического и психического здоровья военнослужащих, которые формируются в экстремальных условиях несения военной службы. Рассмотрены причины и факторы экстремальных ситуаций несения военной службы, которые влияют на появление патологических изменений здоровья военнослужащего. Рассмотрено понятие стресса и дистресса, напряжения и перенаряжения, как причин возникновения психических расстройств и посттравматического стрессового расстройства. Выявлены признаки стресса, фазы общего адаптационного синдрома и этапы посттравматического стрессового расстройства. Представлены признаки ПТСР у украинских военнослужащих.
Ключевые слова: военная психология, экстремальные условия, личность, емо-циональная сфера, патологические изменения, посттравматическое стрессовое расстройство.

Donets O.I., Shmigol D.A.
Dnipropetrovsk O. Gonchar National University

PATHOLOGICAL CHANGES OF PHYSICAL AND MENTAL HEALTH OF THE COMBOTANT UNDER THE INFLUENCE OF EXTREME CONDITIONS

Summary
The theoretical review of pathological changes of combatant's physical and mental health which are formed under the influence of extreme conditions of execution of military service is provided in this article. Was considered reasons and factors of extreme conditions of military service which influence emergence of pathological changes of health of the serviceman. Was considered the concept of a stress and a distress, mental strain and combat fatigue as causes of mental illness and post-trauma stress disorder. Was considered symptoms of a stress, a phases of the general adaptation syndrome and stages of post-trauma stress disorder. Was considered post-trauma stress disorder signs at the Ukrainian combatants.
Keywords: military psychology, extreme conditions, personality, emotions, pathological changes, post-trauma stress disorder.

УДК 159.922:316.46.058.5:343.92:316.723

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ ЯК ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ

Єрмакова Н.О., Мережкіна А.Є.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Комплексно досліджено поняття маніпулювання свідомістю у кримінальній субкультурі. Проаналізовано передумови кримінального маніпулювання свідомістю. Розглянуто взаємозв'язок кримінального статусу засудженого із його схильністю до маніпулювання. Здійснено узагальнення підходів до визначення змісту понять «маніпулювання свідомістю», «кримінальна субкультура». Наведено результати власного експериментального дослідження проявів маніпулювання свідомістю як властивості кримінальної субкультури.
Ключові слова: маніпулювання свідомістю, кримінальна субкультура, маніпулювання свідомістю у кримінальній субкультурі, кримінальна стратифікація.

Постановка проблеми. Проблема маніпулювання індивідуальною і масовою свідомістю динамічно обговорюється представниками різних верств суспільства, стає предметом наукових диспутів. Останнім часом їй присвячують велику увагу зарубіжні і вітчизняні автори, що і свідчить про актуальність цього питання.

На теперішньому етапі розвитку суспільство, раніше орієнтоване на задоволення духовних благ, перетворилося на «суспільство споживання», в якому кожного дня на людину тисне інформаційний потік. Маніпуляція стала нормою, правилом, ознакою сучасного світу, а не проблемою. Морально-ціннісні орієнтації «суспільства споживання» заперечують необхідність духовного, морального, розумового розвитку більшості його членів. Деградація особистості, що певною мірою відбувається у сучасному суспільстві, в свою чергу, полегшує процес маніпулювання людською свідомістю в ньому.

Стрімкі зміни у суспільному житті, підміна і трансформація цінностей, створюють сприятливі умови для маніпулювання всіма формами і рівнями свідомості, із застосуванням різних видів, методів і способів впливу на почуття, волю, моральні цінності з метою управління поведінкою людини. На сьогоднішній день технології маніпулювання свідомістю застосовуються у всіх сферах життя людини: міжособистісні стосунки, телебачення, реклама, політика, бізнес, наука, освіта, Інтернет, економіка, культура, правова система та ідеологія. Теоретики Франкфуртської школи зазначають, що авторитарний тип особистості більше схильний до маніпулювання свідомістю інших людей, експлуатації та домінування, внаслідок володіння комплексом таких рис, як неповноцінність, самоствердження за рахунок приниження слабкої людини, прояви невербальної агресії, невпевненість у своїх можливостях. У сучасному світовому процесі взаємодії авторитарна особистість позбавляється своєї активності, стає «зручною для суспільства», адже звикає, що будь-яке відхилення від суспільних норм, стандартів у поведінці, вияві почуттів, вчинках, думках буде мати для неї негативні наслідки. Маніпулювання свідомістю інших людей робить самого «маніпулятора» деструктивною особистістю, що руйнує із середини себе, а із зовні – оточуючий світ.

Проблема маніпулювання свідомістю у кримінальній субкультурі стоїть дуже гостро і є актуальною, адже серед цього соціального прошарку маніпулювання є атрибутом влади. У такому контексті тема маніпулювання набуває особливого зацікавлення.

Аналіз актуальних досліджень. У науці вивчення маніпулювання свідомістю почалося з філософії з XVIII ст. – першої половини XIX ст. побудовою концепцій «духу народу» такими філософами, як Дж. Віко, І. Кант, Г. Гегель, в кінці XIX ст. – на початку XX ст. дослідження продовжуються у традиції вивчення «психології народів», які започатковані Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо, і представлені вченням Г. Лебона «Психологія мас», Г. Тарда «Думка і натовп»; психоаналізом З. Фрейда, Е. Фромма та ін.

Означеною проблематикою займалися такі вітчизняні дослідники як М. Бабюк, Б. Бессонов, С. Богомазов, Л. Войтасик, А. Ворошилова, І. Горбань, А. Горбачов, Г. Грачов, А. Дік, Є. Доценко, В. Щербович. Окремо потрібно виділити роботи С. Кара-Мурзи, які надають широкий фактичний матеріал для порівняльного аналізу. Не зважаючи їх переважно публіцистичний характер, феномен маніпулювання свідомістю в них розглядається з позицій філософії, соціології, психології.

Проблемі дослідження впливу особистості на інших людей в контексті функціонування кримінальної субкультури приділяли увагу такі вчені: Б. Бовін, В. Голубєв, Х. Кернер, В. Пирожков, В. Сорочан, А. Яковлєв та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Традиційно маніпулювання свідомістю розглядається у контексті маси людей чи окремої особистості, проблема ж маніпулювання в кримінальній субкультурі до нашого часу фундаментально не досліджена. У зв'язку із цим для соціальної, юридичної, пенітенціарної психології питання дослідження маніпулювання свідомістю у контексті функціонування кримінальної субкультури є особливо важливим з метою створення програм, що сприятимуть діагностиці, профілактиці та корекції цієї проблеми.

Мета роботи: теоретично дослідити сутність проблеми маніпулювання свідомістю та емпірично вивчити особливості проявів маніпулювання свідомістю як властивості кримінальної субкультури.

Виклад основного матеріалу. Головними кримінологічними ознаками, що характеризують належність злочинця до певного професійно-кримінального угрупування, є використання специфічної мови, дотримання правил поведінки, займання певного статусу, які є складовими кримінальної субкультури.

В. Ф. Пирожков розуміє під кримінальною субкультурою «сукупність духовних і матеріальних цінностей, що регламентують і упорядковують життя і злочинну діяльність кримінальних співтовариств, що сприяє їх живучості, згуртованості, кримінальній активності і мобільності, наступності поколінь правопорушників» [6, с. 110].

Специфічною є кримінальна стратифікація у місцях утримання злочинців. Відповідно до статусу особистості злочинця – він посідає певний щабель у криміногенній групі.

В. Ф. Пирожков [6] виділяє такі кримінальні страти або касти:

1) «злодії в законі» – ця страта формується із вибіркових професійних злочинців, вони можуть бути, як формальними, так і неформальними лідерами кримінальних угрупувань, вважаються «елітою кримінального світу». Члени цієї страти уособлюють реальну владу у кримінальній субкультурі – до їх дослухається адміністрація виправного закладу та їх бояться інші засуджені. Вони мають привілеї – не працювати, мати власний режим, відмінний від режиму виправного закладу.

2) «мужики» – ця каста сформована із засуджених, які не мають і не претендують на владу серед «еліти кримінального світу», вони не співпрацюють із адміністрацією і не вислуговуються перед «злодіями в законі»; голосу при «розбірках» вони не мають, але серед них є особистості, яких поважають і які мають авторитет серед членів своєї касти. Після відбування покарання вони планують повернутися до нормального життя на волі.

3) «козли» – страта, до кладу якої входять засуджені, що співпрацюють із адміністрацією, їх не поважають і гноблять засуджені. Адміністрація таких особистостей призначає на різного роду посади – внутрішнього контролю за порядком, секцію профілактики правопорушень, коменданта зони, бібліотекаря та ін.

4) «півні» – найнижчий кримінальний прошарок, до якого відносяться і проміжні касти: «опущені», «чорти». Найнижча каста відрізняється від інших тим, що її представників не торкаються, не розмовляють. Серед них є багато пасивних гомосексуалістів. Інші касти над «півнями» знущаються різними способами, наприклад – заставляють їсти мишей, щурів.

Отже, у відповідності із приналежністю до певної касти, засуджені відрізняються різними привілеями в кримінальному середовищі виправних закладів, мають різний авторитет, престиж. Статусні особливості зумовлюють домінування в їх поведінці відповідних рис характеру.

Б. Г. Бовін [1] дотримується думки, що засуджені, яким властива схильність маніпулювання свідомістю інших людей, мають розвинені лідерські якості, самостійні і завжди мають власну думку, користуються повагою у колективі. Найчастіше маніпулятори є неформальними лідерами кримінальної субкультури.

Існує безліч визначень поняття «маніпулювання», що були запропоновані різними науковцями, серед них найпоширенішими є такі:

– позначення специфічного виду прихованої психологічної взаємодії, цілі якої не оголошуються або маскуються під цілі відкритої взаємодії і адресат приймає рішення, заплановане ініціатором впливу [4, с. 89];

– це позитивний чи нейтральний вплив на поведінку реципієнта [8, с. 81];

– досягнення своїх цілей використовуючи прямі або приховані методи психологічного впливу [7].

Принципи і основи функціонування кримінальної субкультури у виправних закладах мимовільно створюють передумови для реалізації маніпулятивних технологій. Так, «авторитет», неформальний лідер кримінальної субкультури, може об'єднувати навколо себе натовп з метою отримання власної користі, досягнення своїх цілей. «Кримінальний авторитет» маніпулює свідомістю інших людей, бо надає лише розпорядження і команди, не розповідаючи при цьому про свої задуми, не узгоджуючи їх з групою, окремими кастами. В той же час члени кримінальної групи прагнуть скинути із себе відповідальність

за вчинені справи і перекласти її на лідера, тим самим проявляючи повагу, довіру до нього. Тобто процес маніпулювання свідомістю не завжди є одностороннім процесом. Неформальний лідер не лише отримує власну вигоду, а й може стати об'єктом маніпуляцій з боку натовпу.

Мета експериментального дослідження: вивчити прояви схильності до маніпулювання свідомістю у кримінальній субкультурі.

Об'єкт дослідження: маніпулювання свідомістю як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження: особливості проявів схильності до маніпулювання у кримінальній субкультурі.

Гіпотеза: приналежність до касти «Козлів» обумовлює високий рівень розвитку схильності до маніпулювання, схильність до відтворення негативних емоційних інграмм обумовлює високу схильність до маніпулювання свідомістю інших людей.

За попереднім тестуванням серед 70 респондентів було відібрано 20 осіб, що виявили високу схильність до маніпулювання свідомістю.

У дослідження брали участь 20 респондентів чоловічої статі, у віці від 18 до 66 років, засуджені, що відбувають покарання у виправній колонії № 116.

Макіавеллізм в методиці В. Знакова («Мак-шкала») визначається як упевненість, установка у правильності маніпулювання свідомістю інших людей, завдяки досягненню власної мети, побудова власних стосунків на деструктивному використанні іншої людини, що викликає в подальшому – порушення функціонування системи координат «Людина – Людина».

Високий рівень розвитку макіавеллізму за «Мак-шкалою» В. Знакова виявився у 19 респондентів (95%). Отже, макіавеллізм як риса особистості, що визначає установку особистості до маніпулювання свідомістю інших людей під час спілкування і визначається набором таких характеристик: брехливість, цинічність, емоційна відчуженість, надмірна критичність, агресивність, домінування під час спілкування з іншими особистостями, наявність завищеної самооцінки, досягнення власного бажання незважаючи на обставини і думки інших людей, ігнорування соціальних правил, норм і моралі, за результатами нашого дослідження, притаманний практично усім особам з кримінальної субкультури. Є. П. Ільїн [5] вважає, що людини із макіавеллістичним типом спілкування схильні до психопатії, нарцисизму.

Низький рівень розвитку макіавеллізму виявився лише у 1 досліджуваного (5%). Отже, результати нашого дослідження за методикою «Мак-шкала» показали, що тенденція особистості до прояву сором'язливості, прагнення створити дружні стосунки, схильність до ввічливості, милосердя, щирості у спілкуванні з оточуючими, емпатійності, прагненні до групової співпраці, правдивість, довірливість практично не характерні для представників кримінальної субкультури.

Результати вимірювання показника маніпулятивного відношення у представників кримінальної субкультури за шкалою Банта узгоджуються з попередньою методикою: переважання середніх і високого показників, відсутність респондентів з низьким рівнем (0%), свідчить, що схильність до проявів маніпулювання свідомістю як методу для отримання бажаного, шляхом неврахування думки і почуттів іншої людини, притаманна усім особам з кримінальної субкультури. Засуджені респонденти виявилися нездатними до будування конструктивних відносин, що базуються на основі довіри, поваги, власної гідності.

Середній показник із тенденцією до низького за шкалою Банта виявився лише у 2 досліджуваних (10% респондентів). Це свідчить про те, що лише 10 частина засуджених схильна до побудови конструктивних відносин, але із застосуванням деяких маніпулятивних технологій, які не є основними технологіями спілкування.

Середній показник із тенденцією до високого виявився у 5 досліджуваних (25%). Це вказує на те, що четверта частина засуджених респондентів відзначається тенденцією до використання маніпуляцій при досягненні бажаного, неврахуванням почуттів і думок іншої людини; маніпуляції виступають одним із основних методів по задоволенню власного бажання для цієї категорії досліджуваних.

Високий показник маніпулятивного відношення виявився наявним у 13 досліджуваних (65%) і свідчить про наявність у двох третин досліджуваних стійкої установки маніпулювання свідомістю як найкращого і найдоступнішого засобу для досягнення власної мети. Такі особистості схильні до егоцентризму, що проявляється у зосередженні і центрації на своїх бажаннях, думках, почуттях, схильності до лідерства, заперечення емоційності як власної риси, так і риси, що властива іншим людям, ригідність у поведінці, ментальній діяльності.

Проаналізуємо результати нашого дослідження за методикою В. В. Бойка [2]. За автором методики емоційна інграмма – це стереотип інформаційно-енергетичних розрядок, який склався під впливом життєвого досвіду людини, відображений в пам'яті і дозволяє за допомогою емоцій домагатися бажаного впливу на оточуючих.

Найчастіше засобами маніпулювання свідомістю є емоційні прояви, а саме: радість, гнів, агресія, плач, крик, сміх, байдужість. Згодом будь-яка емоція-відреагування на ситуацію зберігається у пам'яті, таким чином формується новий нейронний зв'язок, що і визначає у наступних ситуаціях використання цієї емоції, як знаряддя, що вже допомогло отримати певну вигоду.

Найчастіше, на думку В. В. Бойка, використовуються негативні емоційні інграмми. Інграмми негативних властивостей наповнені символікою агресії, ворожнечі, гніву, відчуження, дистанціювання, загрози, неприйняття, незадоволеності. Як засоби їх демонстрації можуть використовуватися різні виразні рухи відповідного спектру. Негативні інграмми численні, найбільш часто зустрічаються їх варіації: голосний плач і крик, зображення на обличчі невдоволення і роздратування; дотримання великої дистанції; зображення презирства на обличчі у відповідь на вимоги; підвищення голосу.

За результатами нашого дослідження, низький рівень схильності до відтворення негативних емоційних інграмм не був виявлений у даної категорії респондентів (0%). Це свідчить про те, що засуджені не відносяться до тієї категорії рес-

пондентів, які не використовують емоції як засоби маніпулювання свідомістю.

Незначно представлений середній рівень (1 досліджуваний, 5%) свідчить про те, що лише незначна частина засуджених має незначно виражену схильність до застосування емоцій як знаряддя маніпулювання у спілкуванні з оточуючими за для досягнення ними власної мети.

Переважання у засуджених респондентів високого рівня схильності до відтворення негативних емоційних інграмм (19 досліджуваних, 95%) свідчить про притаманність практично усім досліджуваним високо вираженої схильності маніпулювати оточуючими як предметами за допомогою емоцій. Практично усі обстежені засуджені респонденти свідомо або несвідомо схильні демонструвати певні емоції, оскільки, на їх думку, вони бажаним чином діють на партнерів.

Проаналізуємо результати нашого дослідження за методикою «Спрямованість особистості у спілкуванні» С. Л. Братченко [3]. У ході аналізу отриманих даних ми виявили, що у всіх респондентів превалює у формулі спрямованості особистості у спілкуванні – «маніпулятивна спрямованість».

Формула спрямованості у спілкуванні «Маніпулятивна спрямованість + Авторитарна спрямованість» виявилася властивою 5 особам, що являють собою 25% від усіх опитуваних. Ця формула визначає орієнтацію особистості на використання партнера і всього спілкування у власних цілях для отримання різного роду вигоди; ставлення до партнера як до засобу, об'єкту своїх маніпуляцій. Особистостям, що властиве поєднання маніпулятивної і авторитарної спрямованості визначає їхню орієнтацію на домінування в спілкуванні, прагнення «придушити» особистість партнера, підпорядкувати його собі. Така спрямованість пов'язана з «комунікативною агресивністю» і комунікативною ригідністю людини, з когнітивним егоцентризмом, відсутністю поваги до чужої точки зору, до «суверенітету» свідомості партнера.

Формула «Маніпулятивна спрямованість + Авторитарна + Альтероцентристська + конформна + Індиферентна» є властивою 3 людям, що уособлюють 15% від усіх опитаних. Дана формула поєднує у собі риси, що властиві маніпулятивній, авторитарній, альтероцентристській, конформній, індиферентній спрямованостям. Респондентам, що за результатами дослідження отримали таку формулу властиві наступні поєднання характеристик спілкування: орієнтація на використання партнера і всього спілкування у власних цілях для отримання різного роду вигоди; прагнення підпорядкувати іншу людину своїй волі; орієнтація на підпорядкування силі авторитету, на «об'єктну» позицію для себе, на некритичну згоду і уникнення протидії; домінування орієнтації на вирішення суто ділових питань, на ділову комунікацію і предметну взаємодію, «відхід» від спілкування як такого.

На перший погляд такі не поєднуванні і протилежні характеристики, що властиві досліджуваним – не можуть бути поєднанні у одній формулі, але у цій формулі основною залишається маніпулятивна спрямованість, а інші спрямованості проявляються в залежності від умов спілкування, ситуації, тобто є тенденція до проявів конформності, авторитаризму і альтероцентризму.

Серед 20 опитаних 6, що являють собою 30% усіх респондентів виявили тенденцію до використання у спілкуванні формули «Маніпулятивна спрямованість + Авторитарна + Індиферентна» (30%). Вищевказана формула визначає особистість дослідженого як маніпулятивно налаштовану, яка сприймає інших людей як знаряддя здобуття цілі, при цьому в залежності від ситуації людина здатна проявляти: орієнтацію на домінування в спілкуванні; домінування орієнтації на вирішення суто ділових питань, на ділову комунікацію і предметну взаємодія, «відхід» від спілкування як такого. Ця складна формула свідчить про здатність людини до пристосування відповідно до обставин, тобто уміння зміни поведінки, що де термінується зовнішніми умовами.

Серед зазначених формул спрямованості особистості у спілкуванні, один із найвищих результатів показала формула «Маніпулятивна спрямованість + Конформна + Діалогічна», до якої схильні 6 осіб, що відповідає 30% загальної кількості респондентів, і при цьому це однаковий кількісний показник за формулою «Маніпулятивна спрямованість + Авторитарна + Індиферентна» – 30%. Даній формулі спрямованості у спілкуванні відповідає схильність людини маніпулювати свідомістю інших, при цьому в залежності від обставин трансформувати свої поведінкові прояви, а саме: властива готовність до компромісів, бажання будь-якими способами уникнути конфліктів і зіткнень; орієнтація на рівноправне спілкування, засноване на взаємній повазі та довірі.

Таким чином, ми можемо говорити про те, що більшість респондентів схильні до маніпулятивної спрямованості у спілкуванні, при цьому проявляють конформні, діалогічні, авторитарні, індиферентні характеристики в залежності від оточуючих ситуацій.

Використовуючи метод експертних оцінок (психологи, начальники-соціально-психологічної служби закладів) ми визначили, що домінуючими кастами, до яких належать засуджені та підслідні у нашому експериментальному дослідженні, є дві – «мужики» та «козли».

Застосовуючи програму SPSS Statistic V. 21 for Windows ми здійснили кореляційний аналіз вказаних 2-х каст між собою за показниками шкали Банта та Мак-Шкалою (спрямованості у спілкуванні, схильності до відтворення негативних емоційних інграмм). Підрахунок щільності зв'язків між двома методиками за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена виявив існування середнього позитивного зв'язку між відповідними методиками. Виявилося, що наявність високої авторитарної спрямованості особистості, що належить до касти «Мужики», підсилює її схильність маніпулювати свідомістю інших (r_s=0,72, p=0,01). Обробка також показала існування взаємозв'язку між результатами за шкалою Банта та Мак-Шкалою серед респондентів, що належать до касти «Козли» (r_s=0,97, p=0,00), що підтверджує їх конструктну валідність.

Результати проведеного дослідження свідчать, що чим нижча конформність, тим вища схильність до маніпулювання серед касти «Мужики» (r_s=-0,82, p=0,00). Результати за методикою В. Бойка корелюють із альтероцентристською спрямованістю, тобто, визначають наявний зв'язок між центрацією

на партнері і схильністю маніпулювати партнером у касті «Мужики» (r_s=0,64, p=0,03). Отже, виявилося, що чим вище спрямованість до центрації на партнері по спілкуванню, тим вище схильність до маніпулювання. Розглядаючи зосередження на партнері по спілкуванню як основу маніпулювання свідомістю, ми можемо зробити висновок, що зацікавлення у проблемах маніпульованої сторони є передумовою успішного процесу маніпулювання свідомістю взагалі. Також ми виявили у касті «Козли» наявний взаємозв'язок між результатами за методикою В. Бойка та шкалою Банта (r_s=0,76, p=0,01), що свідчить про високий рівень схильності до маніпулювання, який визначає використання емоцій як знаряддя впливу на іншу особистість.

Висновки та пропозиції. В даній роботі було розглянуто маніпулювання свідомістю як характеристику, в більшій мірі притаманну членам кримінальної субкультури.

Ми розглядаємо маніпулювання свідомістю у кримінальній субкультурі як:

1) цілеспрямований вплив на свідомість особистості, з метою отримання бажаного, при цьому не враховуючи її плани і почуття;

2) двосторонній процес впливу, що в своїй основі є деструктивним і негативно впливає як на маніпулятора (бо він стає об'єктом маніпулювання з боку інших людей), так і на маніпульованих, в результаті призводить до руйнації стосунків;

3) атрибут влади у кримінальній субкультурі, що визначає положення, статус (касту) у виправних установах;

4) передумовами кримінального маніпулювання є контроль і спілкування у групі, наявність спеціальної мови спілкування, наявність кастової системи у кримінальному оточені, що визначають спотворене сприйняття світу.

В результаті проведеного теоретичного аналізу ми визначаємо кримінальну субкультуру як специфічну культуру, що відрізняється від суспільно прийнятої культури, і якій притаманна власна система цінностей, спеціальний ментальний простір, особливі поведінкові прояви відповідно до займаного статусу у кримінальній стратифікації.

Результати отриманих емпіричних даних свідчать про схильність кримінальної субкультури до маніпулювання свідомістю. Також наголосимо на небажанні досліджуваних співпрацювати із адміністрацією, що викликало складнощі при проведенні тестування. Результати за проведеними методиками Банта та Мак-Шкалою узгоджуються і свідчать про високий рівень прояву схильності до маніпулювання у засуджених. За методикою «Схильність до відтворення негативних емоційних інграмм» В. Бойка було встановлено, що більшість респондентів схильні до прояву негативних емоцій як знарядь впливу на іншу особистість. Отримані результати за методикою «Спрямованість особистості у спілкуванні» С. Братченко свідчать про використання маніпулятивних технологій більшістю респондентів, які проявляють переважно авторитарні і альтероцентристські характеристики у спілкуванні.

В подальшому ми плануємо збільшення вибірки досліджуваних респондентів; детальнішу розробку вікового аспекту схильності до маніпулювання у засуджених; виявлення взаємозв'язку схильності до маніпулювання свідомістю і акцентуацій характеру; дослідження соціального інтелекту членів кримінальної субкультури.

Список літератури:

1. Бовин Б. Г. Преодоление факторов, препятствующих исправительному воздействию на осужденных / Б. Г. Бовин. – М.: НИИ ФСИН, 2005. – 35 с.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении / В. В. Бойко. – СПб: «Питер», 2004. – 470 с.
3. Братченко С. Л. Экзистенциальная психология глубинного общения / С. Л. Братченко. – М.: Смысл, 2001. – 197 с.
4. Гребінь Н. В. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу / Н. В. Гребінь // Проблеми сучасної психології. – Вип. 21. – 2013. – С. 80-93.
5. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
6. Пирожков В. Ф. Криминальная психология / В. Ф. Пирожков. – М.: «Ось-89», 2007. – 704 с.
7. Тридцать способов манипуляции и управления людьми / Авт.-сост. Д. И. Дудинский. – Мн.: Харвест, 2004. – 96 с.
8. Холод О. М. Інмутація суспільства в системі маніпуляції (теоретична модель) / О. М. Холод // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. – Т. 1. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2011. – С. 81-83.

Ермакова Н.А., Мережкина А.Е.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАНИПУЛИРОВАНИЯ СОЗНАНИЕМ КАК СВОЙСТВА КРИМИНАЛЬНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ

Аннотация
Комплексно исследовано понятие манипулирования сознанием в криминальной субкультуре. Проанализированы предпосылки криминального манипулирования сознанием. Рассмотрена взаимосвязь статуса осужденного со склонностью к манипулированию. Обобщены подходы к определению содержания понятий «манипулирования сознанием», «криминальная субкультура». Приведены результаты собственного экспериментального исследования проявлений манипулирования сознанием как свойства криминальной субкультуры.

Ключевые слова: манипулирование сознанием, криминальная субкультура, манипулирования сознанием в криминальной субкультуре, уголовная стратификация.

Yermakova N.O, Merezhkina A.E.
Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MANIPULATION WITH CONSCIOUSNESS AS THE PROPERTIES OF CRIMINAL SUBCULTURE

Summary
Complexly explored the concept of manipulation of consciousness in a criminal subculture. The preconditions for criminal manipulation by consciousness are analyzed. Examined the relationship between the status of a convicted person and his propensity to manipulate. Generalized approaches to determining the content of concepts «Manipulation of consciousness», «criminal subculture». The results of an experimental study of the manifestations of the manipulation of consciousness as properties of the criminal subculture.
Keywords: manipulation of consciousness, criminal subculture, manipulation of consciousness in criminal subculture, criminal stratification.

УДК 159: 378.011.32.037

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО НАПРЯМУ

Зарицька В.В., Борисенко В.М.
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

У статті аналізуються поняття та сутність феномену «емоційна компетентність» як складової професійного становлення фахівців соціономічних професій. Обґрунтовуються підходи вчених до трактування самого поняття «професійне становлення» та місце в цьому процесі емоційної компетентності як детермінантної складової. Обґрунтовується необхідність і можливості формування емоційної компетентності майбутніх фахівців у студентський період. Доведено, що студенти в процесі навчання проходять три стадії професійного становлення, де на кожній із них рівень емоційної компетентності зростає разом із знаннями і напрацюванням професійно важливих умінь, в тому числі і емоційного спрямування. Встановлено, що емоційна компетентність є регулятором професійної діяльності, свідчить про емоційну готовність фахівця для роботи у сфері «людина-людина».
Ключові слова: емоційна компетентність, професійне становлення, професії соціономічного напряму, емоційна компетентність, емоційна готовність.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми обумовлена необхідністю визначення таких складових професійного становлення фахівців соціономічного напряму, які б забезпечували високу якість їх професійної діяльності. Однією із таких складових є емоційна компетентність, яка сприяє встановленню емоційно позитивних стосунків між співробітниками, враховуючи їх особистісні особливості, ставлення до виконання професійно важливих завдань, рівень фахової підготовки, з одного боку, а з іншого – усю складність сучасного суспільства і високі вимоги до фахівців, визначені у Законі України «Про вищу освіту», якими передбачена високий рівень толерантності, емпатійності фахівців у процесі професійної діяльності для досягнення необхідного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційної компетентності як складової підготовки студентів до професійної діяльності розглядається з точки зору емоційної готовності до виконання професійних обов'язків. Про емоційний компонент професійного становлення особистості говориться у дослідженнях М. Єрмолаєва [6] з професійного самовизначення, на значущості цього компонента у професійній діяльності наголошують Л. Буркова [4], М. Заброцький [7], В. Зарицька [8]; емоційну готовність до професійної діяльності фахівців соціономічного напряму вважають домінантною І. Андреєва [2], В. Бодров [3], В. Зарицька [8], О. Кононко [13], О. Тарновська [18] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залишається недостатньо дослідженою проблема формування емоційної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціономічного напряму, яка в сучасних складних умовах суспільного життя є надзвичайно актуальною у зв'язку з тим, що після закінчення навчального закладу фахівцю необхідно у найкоротший термін знайти спільну мову і порозуміння із співробітниками для забезпечення успішної фахової діяльності.

Мета статті: полягає у здійсненні теоретичного аналізу наукових підходів дослідників до обґрунтування емоційної компетентності як детермінантної складової професійного становлення фахівців соціономічного напряму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема професійного становлення особистості відображена у працях таких відомих психологів, як: К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Г. Балл,

Л. Божович, Є. Клімов, Г. Костюк, А. Маркова, Л. Подоляк і В. Юрченко, В. Семиченко та ін.

У сучасних державних документах України наголошується на особливій значущості професійного становлення (професійної компетентності) спеціалістів у розбудові держави. Так, у Законі України «Про вищу освіту» професійна підготовка визначається як здобуття кваліфікації за певним напрямом підготовки і становить собою цілеспрямований процес, який має свою мету (розвиток професійної компетентності), завдання і результати (готовність до професійної діяльності). В «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» визначено головне завдання вищої школи, яке полягає в тому, щоб підготувати фахівців з вищою освітою, здатних творчо і виважено підходити до прийняття професійно важливих рішень, узгоджуючи свої дії з діями інших учасників спільної діяльності, здатних системно займатись самовдосконаленням як фахівця і як особистості [14]. Це можна пояснити тим, що особистість фахівця часто виступає і об'єктом, і суб'єктом професійної діяльності. Особливо виразно об'єкт-суб'єктний характер професійної діяльності проявляється у фахівців соціономічних професій.

Соціономічними професіями, зокрема, Л. Буркова називає ті, де предметом праці виступають соціальні стосунки на різних рівнях соціальної взаємодії, їх вивчення, формування, корекція, управління, експертиза та ін. До них вона відносить такі професії, як: педагог, соціальний педагог, соціальний психолог, журналіст, соціолог, соціальний працівник, юрист та ін. [5, с. 2]. Вона зазначає, що особливістю спеціалістів соціономічних професій є те, що такі фахівці в своїй професійній діяльності мають справу з людьми, які мають різного роду соціальні проблеми і формують специфічний клас задач, що частіше всього характеризуються складністю, динамічністю і невизначеністю. Вона стверджує, що спеціалісти соціономічних професій, звичайно, вирішують і прості, статичні, визначені задачі, які відносяться до нормативного виду задач. Але їх відсоток значно менший у практичній діяльності. Оскільки соціономічні професії тісно пов'язані з процесами взаємодії між людьми, то вирішення професійно важливих задач, ґрунтуючись на законодавчій, нормативні базі, у більшості випадків потребує від фахівців уміння ідентифікувати проблеми, виокремлювати їх ознаки, аналізувати та моделювати ситуації, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, знаходити серед альтернатив рішення та прогнозувати їх вплив на результат цих рішень, оцінювати прийняті рішення як результат професійної діяльності [5].

Враховуючи особистісні особливості кожного співробітника, не можна обійтися без врахування емоційного ставлення кожного з них до виконання поставлених завдань. Цим обумовлена необхідність включення до домінантних компонентів професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій такого компоненту як емоційна компетентність. Л. Буркова [4] абсолютно правомірно доводить, що способи професійної діяльності транслюються в професійній компетентності і називає головними серед них такі, як: соціально-діагностична, соціально-моделююча, соціально-прогнозуюча, соціально-проектна, професійно-технологічна, професійно-рефлексивна, але не враховує емоційної компетентності, без якої не може обійтися будь-який фахівець соціономічних професій. Згідно з науковими висновками, зокрема, Є. Клімова, метою представників професій соціономічного напряму виступає оцінка соціальних об'єктів на підставі вивчення і узагальнення умов їх життя і праці, взаємостосунків з людьми, дій в різних обставинах та ін. [12]. Соціономічні професії щодо їх функціонального призначення, наприклад, Л. Буркова [5] визначає як такі, що впливають в першу чергу на соціальну взаємодію учасників професійної діяльності: соціальну організацію, соціальне управління, соціальний розвиток, соціальну підтримку і допомогу,корекцію соціальних зв'язків і формування соціально виправданих зв'язків в процесі професійної (суб'єкт-об'єктної) взаємодії на всіх рівнях. Зокрема, Л. Буркова визначає п'ять рівнів соціальної взаємодії фахівців: людина-людина; людина-соціальна група; людина-суспільство (держава); соціальна група-соціальна група; соціальна група-суспільство (держава).

Взаємодія між людьми (групами людей) завжди включає когнітивний, емоційний і поведінковий аспекти, які взаємопов'язані і взаємообумовлені, бо, як правило, поведінковий аспект обумовлюється тим, який характер має емоційна окраска когнітивного аспекту, тобто наскільки емоції впливають і регулюють усвідомлене вираження думки чи дії. У зв'язку з цим дослідники психологічної готовності до професійної діяльності соціономічного напряму виділяють як окремий компонент емоційну готовність, яку, зокрема, О. Тарновська [17] називає провідною умовою готовності до професійної діяльності означеного напряму. Вона емоційну готовність вважає своєрідним регулятором задоволеності професією, задоволенням від змісту роботи, відчуттям внутрішнього спокою на роботі, впевненості в собі, передбачає позитивне ставлення до себе як до особистості, оточуючих співробітників, відіграє важливу роль у встановленні з ними міжособистісних стосунків, сприяє взаєморозумінню, емпатії, солідарності, сприяє формуванню способів розв'язання складних ситуацій, які можуть виникати в процесі професійної діяльності. Емоційна готовність до професійної діяльності обумовлена рівнем сформованості емоційної компетентності особистості фахівця як результату розвитку його емоційного інтелекту.

Емоційний інтелект, як свідчать останні дослідження вчених, є домінантною складовою у підготовці фахівців будь-якого напряму, а особливо соціономічних професій, бо рівень його розвитку визначає рівень сформованості емоційної компетентності, необхідної для емоційної готовності до професійної діяльності у означеній сфері. Зокрема, В. Зарицька емоційний інтелект визначає як інтегральну властивість особистості розпізнавати, розуміти, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших і використовувати ці здатності для досягнення життєво важливих цілей [11, с. 53]. Вона дає не тільки визначення поняття «емоційний інтелект» як сукупності властивостей особистості, але і характеристику кожної властивості, об'єднавши їх у чотири групи здатностей

особистості: розуміння особистістю власних емоцій; самоконтроль і саморегуляція емоцій»; розуміння особистістю емоцій інших людей; використання емоцій у діяльності і спілкуванні [11, с. 79].

Розуміння власних емоцій, як стверджує В. Зарицька, є важливим фактором у процесі спілкування між людьми як в побуті, так і в ділових стосунках. Воно носить чуттєвий характер і обумовлене рівнем розвитку емоційних здатностей, які, в свою чергу, забезпечують усвідомлення емоцій. Розуміння емоцій пов'язане з можливістю їх вираження, а оволодіння мовою емоцій вимагає засвоєння загальновизнаних у даній культурі форм їх вираження, а також розуміння індивідуальних проявів емоцій у людей, з якими дана людина працює [11, с. 79].

Основними формами вираження власних емоцій, за дослідженнями В. Зарицької, виступають тривожність, фрустраційність, неадекватне ставлення до критики на свою адресу, які слід навчитися стримувати в собі, що сприятиме адекватному прояву емоцій в процесі розв'язання проблем, пов'язаних з їхньою підготовкою до професійної діяльності [9, с. 102].

Щоб навчитися розуміти власні емоції, треба знати, як вони виникають, які їх функції, як вони розвиваються. Розпізнавання емоцій має суттєве значення для вироблення адекватної реакції на дію, поведінку, бо, як наголошує О. Кононко [13, с. 121-122], людина, яка переживає те, що пізнає, відкриває себе, свої можливості і певним чином ставиться до себе, у неї формується емоційно-ціннісне ставлення до себе, що дуже важливо у професійній діяльності.

Здійснення самоконтролю і саморегуляції емоцій В. Зарицька вважає необхідним у професійній діяльності для прийняття виважених рішень, бо саме ці якості визначають рівень стресостійкості фахівця і дозволяють швидко зорієнтуватися у конкретних випадках, вибрати відповідну міру прояву емоцій, чим сприяти зниженню психологічної напруги і більш успішному розв'язанню проблеми, що виникла [10, с. 112]. Формувати здатність до самоконтролю і саморегуляції емоційної напруги як властивості особистості майбутнього фахівця І. Андрєєва радить формувати ще в період навчання у вузі. Вона обґрунтовує такий підхід тим, що професійний обов'язок змушує стримувати неприємні емоційні стани, бо часто повторювані негативні стани можуть призвести до загальної незадоволеності професією.

У зв'язку із специфікою роботи фахівців соціономічних професій, яка ставить високі вимоги до емоційних ресурсів фахівців виникає необхідність розвитку саморегуляції емоцій на етапі оволодіння професією.

Розуміння особистістю емоцій інших в структурі підготовки фахівців соціономічних професій є невід'ємною складовою емоційної компетентності, бо передбачає спілкування і взаємодію між людьми з різного роду проявами емоцій. Коли емоційні прояви мають позитивний характер, то вони сприяють як згуртуванню співробітників, так і позитивно відображаються на ефективності їх професійної діяльності. На основі глибокого і детального аналізу відповідної наукової літератури, наприклад, В. Зарицька дійшла висновку, що розумінню емоцій інших людей слід навчати протягом студентського життя, щоб вони були здатні встановлювати як факт наявності емоційного переживання іншої людини, ідентифікувати їх, знаходити для них словесне вираження розуміти причини їх виникнення та прояву, так і передбачати наслідки, до яких цей прояв емоцій може призвести [11, с. 122].

Вміння використовувати емоції у спілкуванні і діяльності необхідне для фахівців соціономічних професій для досягнення професійного успіху, який викликає задоволення роботою, є емоційним відображенням процесу і результату праці, матеріального забезпечення, соціального статусу суб'єкта праці, як доводить В. Бодров [3, с. 87]. У використанні емоцій для спілкування і діяльності важливо розвивати у майбутніх фахівців соціономічних професій гнучкість прояву емоцій, домінування позитивних емоцій, здатність керувати своїми і чужими емоціями для досягнення позитивних професійно значущих результатів [11, с. 126].

Усі ці якості вимагають рефлексії особистості як механізму осмислення того, якими засобами і чому вона склала те чи інше враження про іншу людину для вироблення критичного ставлення до способів професійної підготовки, яке завжди супроводжується певними емоційними реакціями. У зв'язку з цим В. Петровський [15, с. 99-109] виділяє і обґрунтовує чотири елементи професійної рефлексії, пов'язаної з емоційними проявами: усвідомлення справжніх мотивів професійної діяльності; вміння відрізняти власні ускладнення від ускладнення інших; оцінка наслідків власних дій; оцінка дій інших, здатність до емпатії та децентрації. Оскільки рефлексія, яка обумовлена коректним проявом емоцій, є фундаментальною складовою професійного мислення фахівця, то вона нами включена в сукупність компонентів емоційної компетентності фахівців соціономічних професій, бо саме рефлексивні процеси проявляються у здатності фахівця усвідомлювати себе з точки зору співробітників у мінливих ситуаціях професійної діяльності і діяти виважено, спокійно і толерантно. На важливості рефлексії як провідної якості особистості, що забезпечує розвиток самосвідомості взагалі і професійної самосвідомості, зокрема, наголошують багато дослідників. Спираючись на результати досліджень, зокрема, Є. Симанюк [16, с. 147] називає такі типи рефлексії, які супроводжуються емоційно-когнітивними процесами: інтелектуальна рефлексія (її функція – переосмислення та перетворення похідної образно-концептуальної моделі об'єкта у найбільш адекватну на основі нової інформації); особистісна рефлексія (її функція – самовизначення людини та обґрунтування прав на відхилення від заданої конструкції); комунікативна рефлексія (її функція – зміна уявлень про іншого суб'єкта на більш адекватні в даній ситуації); кооперативна рефлексія (її функція – переосмислення та реорганізація колективної діяльності.

Вище означені типи рефлексії підкреслюють її важливість в структурі емоційної компетентності фахівців соціономічних професій, де інтелектуальна, особистісна, комунікативна і кооперативна складові рефлексії слугують важливою частиною успішності у професійній діяльності. Рефлексія виступає як подвійний процес дзеркального взаємовідображення партнерів по спіл-

куванню, завдяки якому вона здійснює позитивний вплив на процеси і результати мислення, регулює діяльність і поведінку суб'єкта.

З характеристик функцій рефлексії витікає, що якщо людина здатна розпізнавати, розуміти, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших і використовувати ці здатності для досягнення життєво важливих цілей, то вона здатна все це використати і в професійній діяльності. На основі цього таку особистість можна назвати емоційно компетентною у професійній діяльності взагалі і у професіях соціономічного напряму, зокрема.

Висновки. Аналіз наукової літератури з проблеми емоційної компетентності особистості та значущості даного психологічного феномену для фахової підготовки студентів соціономічних професій дозволив зробити такі висновки. Професійне становлення особистості є не тільки довготривалим процесом, але й емоційно напруженим. Ще в студентські роки цю напругу треба навчитись переборювати, інакше вона буде заважати у повсякденній професійній діяльності. До головних якостей особистості майбутнього фахівця відносяться пізнавальні, ділові, моральні, комунікативні, про які не тільки треба знати, а і брати участь у таких видах студентського життя, де вони будуть напрацьовуватися і студент буде відчувати і оцінювати рівень їх сформованості. Це додаватиме студенту впевненості у тому, що він зможе справлятися з тими обов'язками, які будуть покладені на нього як фахівця.

Для фахівців соціономічних професій характерним є те, що їх діяльність тісно пов'язана з соціальними стосунками між людьми в процесі її здійснення. Дослідники соціономічних професій довели, що діяльність цих фахівців відзначається часто деякою нестабільністю, невизначеністю, динамічністю, оскільки пов'язана з виконанням завдань, де присутній людський фактор. У зв'язку з цим є багато непередбачуваних моментів, які і викликають непередбачувані емоційні реакції, з якими часто важко впоратися у стосунках «людина-людина», «людина-соціальна група», «людина-суспільство», «соціальна група-соціальна група», «соціальна група-держава». Виходячи з вище сказаного, фахівцю соціономічних професій не можна обійтися без високого рівня розвитку емоційної компетентності,щоб бути емоційно готовим до професійної діяльності даного напряму. Вчені називають емоційну компетентність, емоційну готовність важливими регуляторами професійної діяльності у сфері «людина-людина».

Емоційна компетентність вченими визначається як результат розвитку емоційного інтелекту, який є інтегральною властивістю особистості розпізнавати, розуміти, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших людей, використовувати ці здатності для досягнення важливих цілей як в житті в цілому, так і у професійній діяльності, зокрема. Виходячи з вище зазначеного, емоційна компетентність вченими визначається як здатність особистості до саморегуляції емоцій, а розпізнавання, розуміння емоцій інших людей, до рефлексії, як механізму осмислення емоцій, способів їх прояву у себе та у інших, причин їх виникнення, прогнозування їх протікання та наслідків, до яких може привести їх неадекватний прояв.

Таким чином, емоційна компетентність дійсно виступає домінантною складовою професійного становлення фахівців соціономічних професій.

Перспективи подальших досліджень. Додаткового дослідження потребують способи напрацювання студентами досвіду адекватного реагування і оцінювання своїх і чужих емоцій для успішного їх використання при виконанні професійно важливих завдань.

Список літератури:

1. Ананьев В.А. Психология здоровья: концептуальные основы психологии здоровья [Основы валеологии] / В.А. Ананьев. – Санкт-Петербург: Речь, 2006. – 384 с.
2. Андреева И.Н. Когнитивные стратегии эмоциональной самореализации в педагогической деятельности / И.Н. Андреева / Весцi БДПУ. – 2008. – № 4. – С. 31-35.
3. Бодров В.А. Современные исследования фундаментальных и прикладных проблем психологии профессиональной деятельности / В.А. Бодров. Часть 2 // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 5. – С. 83-90.
4. Буркова Л.В. Показники та критерії оцінювання рівня професійних компетентностей у майбутніх спеціалістів соціономічних професій / Л.В. Буркова // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3. – С. 16.
5. Буркова Л.В. Теоретико-методологічні засади застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня д.пед.наук: спец 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л.В. Буркова. – Черкаси, 2011. – 36 с.
6. Ермолаев М.В. Психология развития / М.В. Ермолаев. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института. – Воронеж. Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 376 с.
7. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навчальний посібник / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.
8. Зарицька В.В. Вплив емоційного інтелекту на розвиток професійної рефлексії особистості / В.В. Зарицька // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2013. – С. 80-85.
9. Зарицька В.В. Емоційно-когнітивні передумови розвитку емоційного інтелекту в період фахової підготовки / В.В. Зарицька // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2011. – Вип. 30. – С. 64-83.
10. Зарицька В.В. Рівень розуміння студентами власних емоцій у структурі емоційного інтелекту як важливої складової частини їх професійної підготовки / В.В. Зарицька // Психологічні перспективи: Волинський національний університет ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип. 17. – С. 92-104.
11. Зарицька В.В. Самоконтроль емоцій як детермінанта стресостійкості / В.В. Зарицька // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 50. – Х.:ХНПУ, 2015. – С. 101-113.
12. Зарицька В.В. Теоретико-мотодологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійно підготовки: [Монографія] / В.В. Зарицька. – Запоріжжя: КПУ, 2010. – 304 с.
13. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / О.Л. Кононко: [Навч. посіб. для вищ. навч. закладів]. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
14. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Вища освіта в Україні: Норматив.-прав. Регулювання / За аг. ред. А.П. Зайця, В.С. Журавського. – К.: Форум, 2001. – 21 с.

15. Рефлексия в структуре метакогнитивной организации субъекта // Рефлексивные процессы и управление. – № 1. – Том 4. – 2004. – С. 99-100.
16. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально-обусловленных кризи сов / Э.Э. Сымнюк. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 320 с.
17. Тарновская А.С. Формирование психологической готовности студентов университета к педагогической деятельности в школе: автореф. дис. ... канд.. психол. наук: спец.: 19.00.07 – педагог. и возраст. Психология / А.С. Тарновская. – К., 1991. – 20 с.

Зарицкая В.В., Борисенко В.М.
Кассический приватный университет (г. Запорожье)

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТОСТЬ КАК ДЕТЕРМИНАНТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИНОМИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье анализируется понятие и сущность феномена «эмоциональная компетентность» как составляющая профессионального становления специалистов социономического направления. Обосновываются подходы ученых к определению самого понятия «профессиональное становление» и места в этом процессе эмоциональной компетентности как детерминантной составляющей. Обосновывается необходимость и возможность формирования эмоциональной компетентности будущих специалистов в студенческий период. Доказано, что студенты в процессе обучения проходят три стадии профессионального становления, на каждой их которых уровень эмоциональной компетентности возрастает вместе со знаниями и наработкой профессионально значимых умений в том числе и эмоциональной направленности. Установлено, что эмоциональная компетентность является регулятором профессиональной деятельности, свидетельствует об эмоциональной готовности специалиста к работе в сфере «человек-человек».
Ключевые слова: эмоциональная компетентность, профессиональное становление, профессии социономического направления, эмоциональная компетентность, эмоциональная готовность.

Zaritskaya V.V., Borysenko V.M.
Classic Private University (Zaporizhya)

EMOTIONAL COMPETENCE AS A DETERMINANT COMPONENT OF PROFESSIONAL FORMATION OF SPECIALISTS IN THE SOCIONIC DIRECTION

Summary
The article analyzes the concept and essence of the phenomenon «emotional competence» as a component of the professional development of specialists in the socionic direction. The approaches of scientists to the definition of the concept of «professional formation» and the place in this process of emotional competence as a determinant component are substantiated. The necessity and possibility of formation of emotional competence of future specialists during the student's period is grounded. It is proved that students in the learning process undergo three stages of professional development, on each of which the level of emotional competence increases with knowledge and the development of professionally significant skills, including emotional orientation. It is established that emotional competence is a regulator of professional activity, testifies to the emotional readiness of a specialist to work in the field of «man-man».
Keywords: emotional competence, professional formation, professions of socionic direction, emotional competence, emotional readiness.

УДК 373.21:159.922

ФАКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Іванова В.В.
Мукачівський державний університет

Стаття присвячена проблемі пошуку ресурсів і шляхів подолання труднощів розвитку в дошкільному дитинстві. Охарактеризовано фактори виникнення проблем соціального функціонування особистості дитини. Визначено важливі суб'єктивні показники готовності до успішної соціалізації дошкільнят. Встановлено, що наявність психологічно безпечного розвиваючого середовища в ДНЗ виступає в якості необхідної умови розкриття, прояву та розвитку особистісного потенціалу дитини. Позитивне сприйняття педагогом дошкільнят і самого себе є одним із значущих чинників ефективного педагогічного спілкування як важливого фактору оптимізації психологічного розвитку дитини.

Ключові слова: психологічне благополуччя, соціалізація, педагогічна взаємодія, педагогічне спілкування, самооцінка, дошкільник.

Постановка проблеми. Загальновизнаним у вітчизняній і зарубіжній психології є положення про те, що взаємодія з дорослими виступає простором розвитку і чинником становлення особистості дитини в дошкільному дитинстві [5; 6]. Процес взаємодії – це спів-буттєва спільність, в якій відбувається становлення картини світу і усвідомлення себе в ньому [10].

В даний час фокус наукових досліджень переміщається від вивчення факторів, що підвищують вразливість дитини, до вивчення факторів, що захищають її від дій стресу, і попереджають виникнення психологічних ризиків. Сьогодні особливого значення набуває проблема пошуку ресурсів і шляхів подолання труднощів розвитку в дошкільному дитинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно в психології підкреслюється, що в перші роки життя психіка дитини в своєму розвитку проходить таку «відстань», з якою не зрівняється жоден наступний вік. Це обумовлено, перш за все, онтогенетичними особливостями дошкільного дитинства.

У цей віковий період у дитини розвиваються когнітивні, емоційні, вольові процеси, вторинні психічні функції, а також мова і здатність до взаємодії. Вона починає усвідомлювати свою унікальність і проявляти себе як особистість в різних ситуаціях життя. Накопичуючи індивідуальний досвід, досягнення в предметній, ігровій та навчальній діяльності, освоюючи рефлексію як спосіб ідентифікації з ідеалом і зі зразками, які їй транслюються, приймаючи позицію особистої відповідальності, дитина стає здатною до рефлексії і вся сукупність життєвих явищ тим самим соціалізуються.

Неоднозначність соціальної ситуації розвитку в даний час, дестабілізуючий вплив певних соціокультурних феноменів, породжують кризу психологічних механізмів адаптації особистості, що виявляється в дезінтеграції психіки, психологічних ризиках розвитку; інтенсифікації процесів соціально-психологічної деформації, яка формує психологічні умови можливості виникнення адиктивної і девіантної поведінки; в зниженні здібностей встановлення емоційно близьких міжособистісних відносин; емоційної нестабільності. Названі вище фактори є показниками виникнення проблем соціального функціонування особистості і пред'являють особливі вимоги до суб'єкту, який розвивається, припускаючи прояв таких характеристик «Я-концепції», як: адаптивність в соціокультурній ситуації; високий рівень соціальної компетентності; висока ступінь соціальної пластичності; володіння моделями адаптивної соціальної поведінки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні останні десятиліття актуальні проблеми, пов'язані з обмеженням простору дитячої життєдіяльності, переглядом в суспільстві таких ціннісних установок як шлюб і сім'я, підвищенням рівня життя дитини, пов'язаного зі зростанням споживання товарів і послуг, механізацією побуту, кількістю і якістю дитячої індустрії розваг, виражені особливо різко. Поряд з цим посилюється суб'єктивна незадоволеність, тривожність, знижується рівень психоемоційного благополуччя дітей, що продукує виникнення тривоги і агресивності, які свідчать про психологічне неблагополуччя [1].

Одночасно в сучасній соціореальності спостерігається підвищена стресогенність, зростання дезадаптованості дорослих, що провокує в певній мірі виникнення неконструктивної взаємодії «дорослий – дитина».

В даному контексті проблема визначення показників психологічного благополуччя дітей дошкільного віку, їх розвитку та успішної соціалізації є принципово важливим і з теоретичної, і з практичної точки зору завданням.

Мета статті – визначити та охарактеризувати комплекс показників психологічного благополуччя дітей дошкільного віку, який може бути надійним орієнтиром при побудові психолого-педагогічної системи роботи в умовах дошкільного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні ідеї в області реформування дошкільної освіти звертають увагу, в першу чергу, на необхідність створення умов, забезпечення оптимального розвитку дитини та її конструктивної соціалізації.

Розвиток суб'єкта відбувається в загальному контексті його «життєвого шляху» (С.Л. Рубінштейн) [9]. Дошкільне дитинство в даному ракурсі має особливе психологічне значення, будучи важливою фазою життєвого шляху. У цей період, як підкреслював Л.С. Виготський, складаються певні соціально-психологічні ситуації як своєрідне ставлення дитини до оточуючої її соціальної дійсності. На думку Л.С. Виготського, соціальна ситуація

розвитку дитини визначає в повному обсязі форми і шлях набуття нових властивостей особистості, психічних новоутворень, які ростуть із соціальної дійсності, насиченої стимулами і джерелами розвитку. Тут соціальне трансформується, асимілюється і відбивається в індивідуальному, породжуючи певні ефекти соціалізації [3].

Згідно О.В. Петровському, сама соціальна ситуація розвитку може бути стабільною або змінюється, де проектується культурологічна та соціально-історична специфіка, в якій знаходиться дитина. Занурення дитини в життя соціуму проходить наступні фази: адаптації до норм і форм взаємодії, діяльності, прийнятим в цій спільності; індивідуалізації як задоволення «потреби індивіда в максимальній персонізації»; інтеграції особистості дитини в соціум через суперечності між індивідуальними особливостями суб'єкта і прийнятими, схвалюваними і культивованими характеристиками, відповідними соціальним цінностям, які сприяють успіху спільної діяльності [8].

В.С. Мухіна розглядає розвиток особистості дитини як рівневе, послідовне формування структури самосвідомості. Велике значення для конструктивного психічного розвитку має самопізнання, самооцінка і адекватний рівень домагань на визнання, адекватне уявлення про себе як представника гендеру, уявлення себе в часі [7].

Різні соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови життєдіяльності задають різноманітні особистісні конструкти, які можна моделювати, створюючи реальне розвиваюче виховне середовище, що включає систему психологічної підтримки, спрямованої на вирішення завдань самої дитини. Особливого значення в дошкільний період набуває підтримка ініціативи в побудові образу самості у дитини або психологічний опір розвитку з боку оточуючих дорослих (В.І. Слободчиков) [9].

Позитивне, адекватне ставлення до себе, позитивна самооцінка один з основних критеріїв психологічного благополуччя дошкільника. Великого значення набуває створення психолого-педагогічних умов, що забезпечують формування у дитини більш диференційованої, адекватної самооцінки (Г.М. Бреслав).

Конструктивний психологічний розвиток також тісно пов'язаний зі становленням самосвідомості й умінням підтримувати себе у важких ситуаціях. Важливе значення має формування образу «Я», усвідомлення своєї самоцінності й унікальності як основи розвитку засобів самоактуалізації.

У старшому дошкільному віці самооцінка стає провідним показником розвитку особистості, причому вона пов'язана з прагненням відповідати вимогам дорослих бути «хорошим». Л.І. Божович зазначала, що в самооцінці дитини слабко виражений раціональний компонент, так як вона виникає на ґрунті бажання дитини отримати схвалення дорослого і за допомогою цього зберегти емоційне благополуччя [2]. Наявність одночасно існуючих сильних, але протилежно спрямованих афективних тенденцій провокує внутрішній конфлікт і ускладнює внутрішнє психічне життя дитини. На цьому етапі розвитку протиріччя між «хочу» і «треба» ставлять дитину в ситуацію вибору, викликають різноспрямовані емоційні переживання, створюють амбівалентне ставлення до дорослих і визначають нестабільність поведінки [2].

У працях Д.С. Брунера, Н.С. Лейтес, В.Ф. Моргун, Д.І. Фельдштейна, М. Раттер, Н.О. Бернштейна особливу увагу приділено категорії педагогічної взаємодії як спів-буттєвого простору, і підкреслюється ідея про те, що активність дітей необхідно підтримувати, закріплюючи і заохочуючи ініціативу, досягнення і успіх. Правильне розуміння психологічних особливостей дитини, мотивів її поведінки дозволяють вибрати вірні стратегію і тактику взаємодії, що сприяє розвитку її позитивної самооцінки і успішної соціалізації.

Так як педагогічна взаємодія має потужний розвиваючий потенціал, її зміст і модель, схеми побудови взаємин, що транслюються, накладають відбиток на хід подальшого розвитку особистості. Підтримка ініціативи дитини, актуалізує мотивацію навчання і розвитку. Відсутність підтримуючих відносин продукує ризики виникнення почуття провини і відчуття покинутості, сумнів у власній ефективності, формується неадекватна самооцінка.

Збільшений рівень тривожності сучасних дітей, недостатня здатність використовувати свої інтелектуальні та творчі ресурси, несамостійність, схильність до негативних впливів середовища, комунікативні порушення багато в чому є наслідком недостатнього рівня розвитку системи саморегуляції.

Таким чином, важливими суб'єктивними показниками готовності до успішної соціалізації дошкільнят є такі характеристики особистості дитини, як: адекватна самооцінка; самоприйняття; адекватність психічного відображення реальності; високі показники розумової діяльності і розвинена уява; емоційна стійкість (нормативна тривожність, здатність до емоційної децентрації); саморегуляція і самоконтроль; активність і цілеспрямованість; позитивний образ «Я», в тому числі задоволеність своїм соціальним статусом в групі; інтегрованість у соціальний контекст, задоволеність спілкуванням, вміння налагоджувати соціальні контакти з однолітками і дорослими; позитивне самосприйняття.

Саме спосіб ставлення до іншого є, на думку багатьох авторів, «центральною, змістоутворюючою характеристикою людини» [2], так як її розвиток і самореалізація відбуваються в соціальних умовах. Гармонія в сфері соціальних відносин є значущим фактором, що впливає на індивідуальне благополуччя. Як підкреслював С.Л. Рубінштейн, напрямок розвитку суб'єктності визначається тим, до яких взаємодій людина прагне, які відносини з іншими вона здатна встановити [8].

У період дошкільного дитинства соціальний світ дитини вимагає від неї активності, вирішення нових завдань і набуття нових навичок; тут похвала і нагорода за успіх є фасилітуючими засобами. Це вік, коли діти починають відчувати, що їх сприймають і зважають на них. «Я те, що Я буду» – стає в дитини головним почуттям ідентичності в іграх.

З'являються рефлексія і емпатія, можливість зрозуміти іншого і в разі його невдач ввійти в його стан і зуміти співпереживати, відчути бажання і прагнення іншого. Це відкриває внутрішні, емоційні стани іншої людини, дає можливість зрозуміти

мотиви поведінки «значущого іншого», продукує розвиток соціальних здібностей (В.С. Мухіна) [7].

Знижується імпульсивність емоційних проявів дитини, виникають почуття відповідальності, справедливості, прихильності, емпатії, формується радість від ініціативної дії, розвиваються соціальні емоції у взаємодії з однолітками. Дошкільник ототожнює себе зі значущими іншими, разом з тим диференціюючись і відособлюючись від інших, розвиваючи індивідуальність (В.О. Петровський) [8]. Виникає емоційне передбачення результатів чужих і власних вчинків, узагальнення переживань, «емоції стають розумними» (В.П. Зінченко) [4].

Перед педагогами стоїть завдання адаптації дитини до життя в соціумі, підтримки розвитку її особистості і формування у неї якостей необхідних для повноцінної, конструктивної взаємодії з іншими. Разом з тим, психолого-педагогічні ризики, що виникають в результаті некомпетентної взаємодії «педагог – дитина» виражаються в: підвищеній тривожності; незадоволеності соціальними контактами; уникненні контактів; неадекватній самооцінці; необґрунтованих страхах; нерозвиненій уяві; нездатності до емоційної децентрації; низькому рівні саморегуляції.

Сучасна система дошкільної освіти активно розвиває новий тип ставлення до самого дошкільного дитинства як етапу розвитку особистості людини, визнаючи її як безумовну цінність на противагу точці зору на дитинство як етап «підготовки до життя». З цих позицій визнається необхідність забезпечення для особистості, яка розвивається, умов для повноцінного становлення індивідуальності та соціалізації.

Як показує аналіз досліджень психологів, дошкільний вік є відповідальним і унікальним періодом онтогенезу, тут формуються фундаментальні потреби і здібності, що визначають подальший розвиток суб'єкта. Розвиток цих якостей відбувається не тільки під впливом вікового дозрівання фізіологічного та психологічного порядку, але перш за все в процесі педагогічного спілкування з дорослими, а характер і результат якого багато в чому визначається рівнем їх компетентності.

Як показують дослідження вітчизняних і зарубіжних психологів (О.М. Леонтьєв, В.А. Кан-Калик, С.Л. Братченко, Р. Бернс, Е. Болт), велике значення у визначенні характеру, змісту і самого ходу процесу педагогічної взаємодії відіграє індивідуальний стиль спілкування.

Ґрунтуючись на дослідженнях (В.А. Кан-Калик, О.О. Леонтьєв, Т.Н. Щербакова) до конструктивних стилів можна віднести творчу співпрацю, прийняття, демократичний стиль, які можливі при наявності високого професіоналізму, особистісної зрілості педагога, психологічної готовності і високої мотивації до співпраці, здібності та вміння організувати і реалізувати спільну взаємотворчість; дружнє ставлення, що супроводжується визнанням ексклюзивності особистості дитини, готовності демонструвати повагу до цінностей дитини, толерантність, підтримку.

Підтримка автономії і самостійності дитини з боку дорослого розвиває потребу в самопізнанні, самодетермінації, самоконтролі, рефлексії і сприяє розвитку самоефективності, успішності ігрової та навчальної діяльності, соціалізації.

Таким чином, наявність психологічно безпечного розвиваючого середовища в ДНЗ виступає в якості необхідної умови розкриття, прояву та розвитку особистісного потенціалу дитини, її індивідуальності. Велику роль у формуванні розвиваючого освітнього середовища відіграє особистість самого педагога, стиль його спілкування, рівень психологічної компетентності (С.Л. Братченко, В.О. Петровський) [8].

У психології показано, що педагоги з різними стилями педагогічного спілкування моделюють змістовно-неоднозначне середовище взаємодії з дитиною, що в свою чергу по-різному впливає на її емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток. Цікаво, що педагоги ДНЗ з розвиваючим стилем педагогічного спілкування більш емоційно стійкі, проявляють соціальну сміливість, товариськість, гнучкість; демонструють раціоналізм і незалежність.

Для педагогів з організаційним стилем характерна емоційна нестійкість, менш виражена здатність до емпатії, тенденція до захисних форм поведінки, що компенсують низьку довіру до себе та іншого (Т.П. Скрипкіна). З огляду на те, що в дошкільному дитинстві довіра виступає потужним психологічним засобом виховання, дана поведінка дорослого дезорієнтує дитину, ускладнює її розвиток, викликає агресію, уникнення контакту, девіантні реакції, породжує ризики розвитку і психологічні бар'єри в діаді «дитина – дорослий». Цей тип педагогів в меншій мірі виявляють задоволеність своєю професією і творчу спрямованість в спілкуванні з дітьми.

На продуктивність спілкування дорослого з дошкільником безпосередньо впливають професійно значущі якості.

На початкових етапах професіоналізму важливу роль в успішності педагога в просторі взаємодії з дитиною відіграють такі якості як емпатія, реалізація цінностей самоактуалізації, психологічна готовність до особистісно-орієнтованої взаємодії, творча, комунікативна активність. У міру розвитку професіоналізму більшого значення набувають довіра до себе і оточуючих, прагнення до підвищення власної компетентності та особистісного росту.

Для педагогів ДНЗ з великим стажем роботи особливе значення для ефективності в спілкуванні набувають такі якості як емоційна стійкість, товариськість, життєрадісність, емоційність, самоконтроль, здатність адекватно аналізувати оцінювати і прогнозувати ситуацію взаємодії з дитиною.

Як показують дослідження психологів, позитивне самоставлення педагога, прийняття себе та інших проектується в центрації на дитину, орієнтації на її інтереси і потреби розвитку, емпатійності та прийнятті індивідуальних особливостей дітей, в довірчих відносинах в діаді «дитина – дорослий».

Теоретичний аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених показує, що зміст, характер і спрямованість педагогічної взаємодії, організованої педагогом, визначають темпи, напрям і багато в чому результат розвитку дитини і успішність її соціалізації. У процесі взаємодії «дорослий – дитина» відбувається інтеріоризація ефективних моделей поведінки, апробація методів і прийомів діяльності, що, власне, і становить основу подальшої успішної соціалізації.

Велике значення тут має стратегія взаємодії, що обирається, в залежності від індивідуальних особливостей, системи смислових установок, індивідуальної концепції педагогічної діяльності, рівня професійної самосвідомості, особистісних особливостей, а також власного асимільованого досвіду взаємодії.

Таким чином, психологічні ефекти впливу особистості педагога досить різноманітні і полягають не тільки в зміні настрою, мотивації, але і в глибокій трансформації особистісної сфери дитини.

У сучасній психології (Н.В. Кузьміна, О.К. Маркова, А.О. Реан, Т.Н. Щербакова) доведено, що для педагога ДНЗ велике значення має адекватність сприйняття і розуміння педагогом індивідуальних характеристик, емоційного стану, потреб, мотивів і інтересів дітей. Установка на емпатійну взаємодію, на прийняття особистості та ексклюзивності дитини, дозволяє дорослому надавати адресну, своєчасну психологічну підтримку дитині.

Як показує зроблений аналіз, педагогічне спілкування можна розглядати як простір розвитку особистості, де розвиваючий ефект залежить від міри суб'єктної включеності дорослого і дитини, міри їх довіри один одному і психологічної компетентності дорослого, який будує взаємодію в творчому співавторстві з дітьми, вносячи в цей процес власні емоційні, мотиваційні та когнітивні елементи, образ світу, а також індивідуальні характеристики і очікування.

Важливу роль в організації ефективного педагогічного спілкування відіграє «механізм зворотного зв'язку», можливість отримання інформації про результати дій і вчинків, що здійснюються в діаді «вихователь – дитина». Це дозволяє педагогу на основі аналізу результатів своєї діяльності, рефлексії та оцінки сигналів про її сприйняття дитиною коригувати активність, використовувати нові способи впливу, більш адекватні та ефективні.

Дефіцит психологічної компетентності педагога провокує використання механізмів, що спрощують або нормують процес сприйняття дитини і її поведінки за рахунок стереотипізації.

Для організації ефективної співпраці з дитиною педагогу необхідно адекватно відображати її особистісні особливості. Низька здатність адекватно аналізувати, оцінювати і рефлексувати соціально-перцептивну інформацію призводить до розрізненості розуміння і ускладнює виділення опорних точок в побудові спілкування.

У спілкуванні «дорослий – дитина» присутні також механізми проектування, децентрації та ідентифікації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що позитивне сприйняття педагогом дошкільнят і самого себе є одним із значущих чинників ефективного педагогічного спілкування.

Дефіцит довіри проявляється у дошкільника в нерозвиненості емоційно-моральних ідеалів, в слабкій диференційованості емоцій; низькій самооцінці, тривожності, невпевненості; а на поведінковому рівні в агресивності, конфліктності або навпаки гіперсором'язливості і невпевненості (Т.П. Скрипкіна, О.В. Поліна).

На думку Т.П. Скрипкіної, соціально-психологічна сутність довіри полягає в тому, що в процесі взаємодії здійснюється розкриття значущих цінностей і смислів.

Дорослий, який має адекватну ступінь довіри до себе і до дитини, акцентуючи увагу на ключових властивостях особистості дитини, проектує довіру дитини до себе й іншого, що і лежить в основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, в якій кожен виступає в якості рівноправного партнера. Суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії сприяє збільшенню міри довіри до себе, наслідком чого є психологічне благополуччя дітей, розвиток внутрішніх детермінант успішної соціалізації дитини.

Список літератури:

1. Абраменкова В. В. Генезис отношений ребенка в социальной психологии детства [Текст]: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13 / В. В. Абраменкова. – М., 2000. – 420 с.
2. Божович Л. И. Изучение мотивации поведения детей и подростков [Текст] / Л. И. Божович. – М., 1972. – С. 24-25.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Эксмо, 2003. – 1061 с.
4. Как построить свое «Я» [Текст] / под ред. В. Г. Зинченко. – М., Педагогика, 1991. – 136 с.
5. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения [Текст] / М. И. Лисина. – М., 1986. – 242 с.
6. Лисина М. И. Пути влияния семьи и детского учреждения на становление личности дошкольника [Текст] / М. И. Лисина // Психологические основы формирования личности в условиях общественного воспитания. – М., 2005.
7. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество [Текст]: Учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. – 4-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
8. Петровский В. А. Личностно-развивающее взаимодействие [Текст]: монография / В. А. Петровский, В. А. Калиненко, И. Б. Котова. – Ростов н/Д., 1995. – 88 с.
9. Рубинштейн С. Л. Человек и мир [Текст]: монография / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2012. – 224 с. [Сер. Мастера психологии].
10. Слободчиков В. И. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе [Текст]: монография / В. И. Слободчиков. – М.: Школа-пресс, 2000. – 244 с.

Иванова В.В.
Мукачевский государственный университет

ФАКТОРЫ ОПТИМИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКА

Аннотация
Статья посвящена проблеме поиска ресурсов и путей преодоления трудностей развития в дошкольном детстве. Охарактеризованы факторы возникновения проблем социального функционирования личности ребенка. Определены важные субъективные показатели готовности к успешной социализации дошкольников. Установлено, что наличие психологически безопасной развивающей среды в ДОУ выступает в качестве необходимого условия раскрытия, проявления и развития личностного потенциала ребенка. Позитивное восприятие педагогом дошкольников и самого себя является одним из значимых факторов эффективного педагогического общения как важного фактора оптимизации психологического развития ребенка.
Ключевые слова: психологическое благополучие, социализация, педагогическое взаимодействие, педагогическое общение, самооценка, дошкольник.

Ivanova V.V.
Mukachevo State University

THE FACTORS OF OPTIMIZATION THE PRESCHOOLER'S PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT

Summary
The article analyzes the problem of resources and the ways of overcoming the difficulties in the preschool childhood. The factors of problem appearance of social functioning of the child personality have been characterized by the author. The important subjective indicators of readiness for successful socialization of preschool children have been defined. It was established that the presence of a psychologically safe developing environment at kindergarten serves as a necessary condition for disclosure, demonstration, and developing personal potential of the child. Positive perception by preschool teacher both herself and the preschooler is one of the important factors of effective teaching communication; it is an important factor in optimizing the psychological development of the child.
Keywords: psychological well-being, socialization, teacher interaction, teacher communication, self-esteem, preschooler.

УДК 159.922.5;159.923.2

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ ПСИХОСОМАТИКИ

Пелюстка М.И.
Частный предприниматель, психолог

Статья посвящана внедрению автором арт-терапевтического направления в культурно-историческом подходе психосоматики. Автором описана структурно-функциональная модель телесного Я, развитие видов способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я.
Ключевые слова: психосоматика, культурно-исторический подход, арт-терапевтическое направление, телесное Я, диалог с телесным Я, символические способности, коммуникативные способности, когнитивные способности, психосоматический феномен, телесный симптом, соматическое заболевание.

Актуальность выбранной нами темы обусловлена тем, что проблемы, с которыми сталкивается междисциплинарная отрасль психосоматика на современном этапе, обусловлены несколькими причинами: абсолютизацией роли психологических факторов в развитии заболеваний, невозможностью бесконфликтного совмещения психологического и медицинского подходов в исследовании, недостаточным вниманием, которое уделяется феномену телесности в психологии.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует о том, что проблема психосоматических заболеваний привлекла к себе внимание исследователей еще в период Античности. Так, как в диалоге «Хармид» древнегреческий философ Платон отмечал, что тело нельзя лечить без души, поскольку именно от души идет все: и хорошее и плохое, как на тело, так и «на всего человека». Близкой точки зрения придерживались Сократ, Аристотель, Гиппократ [1] и другие деятели.

Теоретико-методологической основой для принципиально нового подхода к психосоматической проблеме является культурно-историческая концепция Л. Выготского [3], в текстах которого мы находим мысль о том, что телесные процессы человека нуждаются в новом понимании. Идея «культурного» тела, его символической природы, неоднократно обсуждалась в философской антропологии (Э. Кассирер), искусствоведении (М. Бахтин, М. Волошин).

Арт-терапевтическое направление является междисциплинарным подходом, соединяющим в себе различные области знания – психологию, медицину, педагогику, культурологию и другие. В англоязычных странах такими авторами, как М. Наумбург и А. Хилл [2], для обозначения тех форм клинической практики, в рамках которых психологическое «сопровождение» пациентов с соматическими нарушениями осуществлялось в ходе занятий изобразительным творчеством с целью лечения и реабилитации [1].

В работах Т.Б. Хомуленко [3] была разработана методика анализа телесного симптома, как психосоматического феномена (ПАВА), на язык содействия развитию способности к внутреннему диалогу с телесным «Я».

В работах М.И. Пелюстки [4] была предложена психосоматическая, арт-терапевтическая методика «Замок», целью которой является развитие внутреннего диалога с телесным «Я» путем развития творческого потенциала и получения психотерапевтического ресурса.

Выделение раннее решенных частей общей проблемы внедрения арт-терапевтического направления в культурно-историческом подходе психосоматики обусловлено тем, что наше время вследствие развития информационных технологий, происходит высокий рост развития телесных заболеваний и появление новых психосоматических феноменов у людей. Предложенные раннее психосоматические методики не направлены на коммуникацию сознания и бессознательного, посредством символов мягким и безболезненным путём, с целью поиска психологической причины возникновения течения заболевания мягким и безболезненным путём путем развития творческого потенциала и получение психотерапевтического ресурса.

Целью статьи есть внедрение арт-терапевтического направления в культурно-исторический подход психосоматики.

Изложение основного материала свидетельствует о том, что арт-терапевтическое направление в культурно-историческом подходе психосоматики – это психотерапевтическое направление в междисциплинарной отрасли, направлено на изучение влияния психологических факторов на возникновение и течение телесных заболеваний путём раскрытия творческого потенциала и получения психотерапевтического ресурса. Внедрение арт-терапевтического направления в культурно-исторический подход психосоматики обусловило не решенными задачами отечественными и современными учеными в культурно-историческом подходе психосоматики.

Не решенными задачами в культурно-историческом подходе психосоматики являются:

1) Не достаточное оказание внимания отечественными и современными учеными на изучение психосоматического феномена в арт-терапевтическом направлении;

2) Не достаточно изучена психологическая причина возникновения и течение телесного заболевание в арт-терапевтическом направлении;

3) Не достаточно изучено отечественными, современными украинскими и зарубежными учеными роль архетипа интернального тела (бессознательного телесного) в развитии телесного Я;

4) Не предложены современными учёными арт-терапевтических, психосоматических методик для проведения внутреннего диалога с

телесным Я путем раскрытия творческого потенциала для получения психотерапевтического ресурса у соматических больных;

Предметом арт-терапевтическое направление в культурно-историческом подходе психосоматики является влияние психологических факторов на возникновение и течение соматических заболеваний путём раскрытия творческого потенциала и получения психотерапевтического ресурса.

Теоретико-методологической основой для принципиально нового подхода к психосоматической проблеме является культурно-историческая концепция Л. Выготского, в текстах которого мы находим мысль о том, что телесные процессы человека нуждаются в новом понимании. Идея «культурного» тела, его символической природы, неоднократно обсуждалась в философской антропологии (Э. Кассирер), искусствоведении (М. Бахтин, М. Волошин).

Практическая значимость арт-терапевтического направления в культурно-историческом подходе психосоматики заключается в том, что процесс создания творческого продукта для поиска этиологии телесного симптома при диалоге с телесным Я путём создания творческого продукта ресурсным путём.

1. Структурно-функциональная модель телесного Я в арт-терапевтическом направлении культурно-исторического подхода психосоматики.

Архетип интернального тела (бессознательное телесное) – это фундамент формирования структуры телесного Я, отвечает за обеспечение полноценное функционирование тела, равномерного развития структурно-функциональной модели телесного Я, подготовку для качественного проведения внутреннего диалога с телесным Я.

Телесное Я – это представление человека о своем теле, которое отвечает за когнитивное, эмоциональное сопровождение функционирования телесного человека, обеспечивающий эффект регуляции, полноценного мультифункционирования, качественного проведения внутреннего диалога, раскрытие творческого потенциала, получение психотерапевтического ресурса.

В структуру телесного Я входят 3 компонента: *эмоциональный компонент, когнитивный компонент, функциональный компонент.*

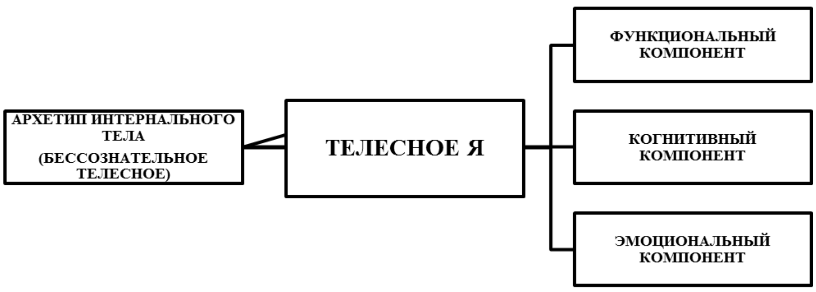

Рис. 1. Структура телесного Я

Схема разработана автором

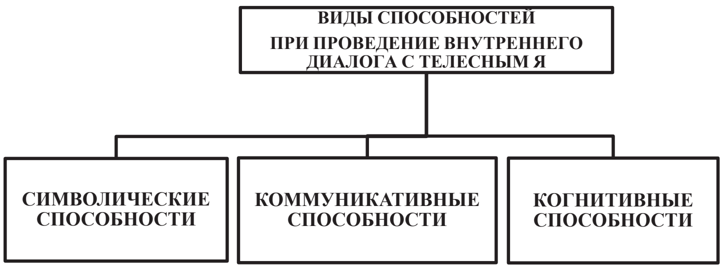

Рис. 2. Виды развития способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я

Схема разработана автором

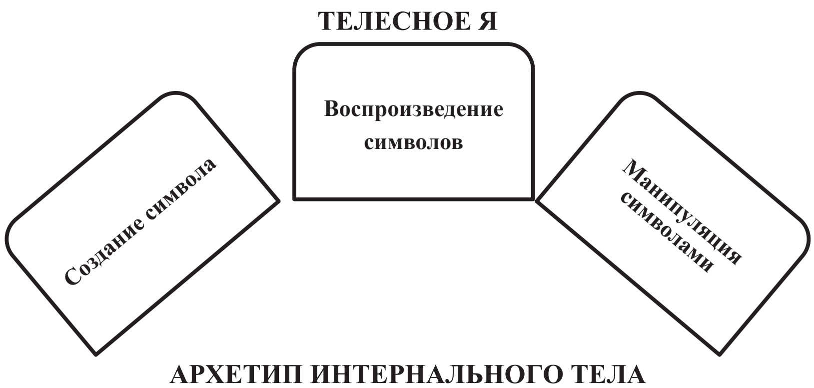

Рис. 3. Развитие символических способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я

Схема разработана автором

Эмоциональный компонент – компонент структуры телесного Я, развитие которого заключается в восприятии телесного, в выявлении установок в телесном Я, в эмоциональной регуляции в оценки внешности телесного, в свободном выражении воздержавших эмоциональных переживаний при проведении внутреннего диалога с телесным Я.

Когнитивный компонент – компонет структуры телесного Я, развитие которого заключается в выполнении когнитивных операций всех познавательных процессов при проведении внутреннего диалога с телесным Я, в принятие рационального решения к своему телу.

Функциональный компонент – это схема тела, компонент структуры телесного Я, направлен на регуляцию, положение частей тела, контроль тела и двигательную активность в зависимости от внешних условий окружающей и социальной среды.

Развитие архетипа интернального тела (бесссознательного телесного), регуляция эмоционального, когнитивного, функционального компонента телесного Я способствует: к полноценному функционированию телесности; к предупреждению новой телесной симптоматики; к свободному выражении воздержавших эмоциональных переживаний; к кпринятию рациональных решений к своему телу; к проведению эффективного внутреннего диалога с телесным Я; к раскрытию творческого потенциала; к получению психотерапевтичко-

го ресурса при проведении эффективного внутреннего диалога с телесным Я; к исчесзновению телесной симптоматики; к осознанию психологической причины развития психосоматического феномена; к предупреждению развития психосоматического феномена.

2. Развитие способности при проведении внутреннего диалога с телесным Я.

Способности при проведении внутреннего диалога с телесным Я – это психологические возможности Я телесного, с помощью которых происходит развитие компонентов я телесного регуляция эмоциональных чувств, применение символики, коммуникация сознания и бессознательного, проведение когнитивных операций при проведении диалога с телесным Я.

В арт-терапевтическом направлении культурно-исторического подхода психосоматики, автор статьи выделяет 3 вида развития способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я такие как: **символические способности, коммуникативные способности, когнитивные способности** (см. рис. 2).

Символические способности – это психологические возможности телесного Я, заключаются в развитии архетипа интернального тела (бессознательного телесного) путем создания символов, воспроизведение символов, манипуляция символами при проведении внутреннего диалога с телесным Я.

Развитие символических способностей заключаются в выполнении таких функций как: поиск вытесненной психологической проблемы; регуляция телесного Я; обнаружение не признаваемых личностных мотивов; выявление не отреагированных чувств или критики; воспроизведении принятия правильного решения к своему телу символическим путём;

Коммуникативные способности – это психологические возможности, телесного Я, заключаются в развитии эмоционального компонента телесного Я, заключается в умении проводить коммуникацию, обмен информации при проведении диалога сознания и бессознательного, свободное выражение сдержанных, неотреагированных эмоций, чувств, критики посредством символов.

Развитие коммуникативных способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я заключается выполнение таких функций как: обмен информацией про своё тело; предложение выборов путей решения к своему телу; гармония телесного Я; Автором разработана схема: «Развитие схема развитие коммуникативных способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я» (см. рис. 4).

Когнитивные способности – это психологические возможности телесного Я, заключаются в развитии когнитивного компонента Я телесного, направлены на развитие всех видов познавательных процессов, в выполнении когнитивных операций, в принятии правильного решения при проведении внутреннего диалога с телесным Я.

Рис. 4. Развитие коммуникативных способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я

Схема разработана автором

Развитие когнитивной способности при проведении внутреннего диалога с телесным Я заключается в выполнении таких функций как: ощущение тела своего; восприятие своего тела; развитие образного воображения свое тело: фиксация внимания на телесном симптоме; развитие телесной памяти; развитие ассоциативного мышления про своё тело; анализ телесных функций; сравнение телесных функций; рационализация функций для принятия решения к своему телу; Автором разработана схема: «Развитие когнитивных способностей при проведении внутреннего диалога с телесным Я» (см. рис. 5).

Рис. 5. Развитие когнитивной способности при проведении внутреннего диалога с телесным Я

Схема разработана автором

Выводы свидетельствуют о том, что внедрение арт-терапевтического направления в реализацию культурно-исторического подхода психосоматики возьмёт на себя задачу психологической коррекции и психотерапии, так как изобразительная деятельность играет решающую роль в восстановлении эмоционального равновесия психики человека и проведение диалога с телесным «Я» у личности благодаря индивидуальному и групповому выражению себя в творчестве.

Список итературы:

1. Адлер А. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека / А. Адлер. – К.: Наука жить, 1997. – 357 с.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд – М.: Наука, 1991. – 456 с.
3. Хомуленко Т.Б. Анализ телесного симптома как психосоматического феномена / Т.Б. Хомуленко – Х.: ХНПУ имени Г.С. Сковороды, 2011. – 39 с.
4. Пелюстка М.И. Психосоматическая методика «Замок» [Текст] / М.И. Пелюстка // Молодий вчений. – 2016. – № 1. – С. 382-385.

Пелюстка М.І.
Приватний підприємець, психолог

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИЙ НАПРЯМОК В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ПІДХОДІ ПСИХОСОМАТИКИ

Анотація
Стаття присвячена впровадженню автором арт-терапевтичного напрямку в культурно-історичному підході психосоматики. Автором детально описана структурно-функціональна модель тілесного Я, види розвитку здібностей при проведенні внутрішнього діалогу з тілесним Я.
Ключові слова: психосоматика, культурно-історичний підхід, арт-терапевтичний напрямок, тілесне Я, діалог з тілесним Я, символічні здібності, комунікативні здібності, когнітивні здібності, психосоматичний феномен, тілесний симптом, соматичне захворювання.

Pelyustka M.I.
Self-employed, Psychologist

ART-THERAPEUTIC DIRECTION IN THE CULTURAL-HISTORICAL APPROACH OF PSYCHOSOMATICS

Summary
The article is dedicated to the introduction of the art-therapeutic direction in the cultural-historical approach of psychosomatics by the author. The author describes the structural-functional model of the physical self, the development of types of abilities in carrying out an internal dialogue with the corporeal self.
Keywords: psychosomatic, cultural-historical approach, art-therapeutic direction, physical self, dialogue with the physical self, symbolic abilities, communicative abilities, cognitive abilities, psychosomatic phenomenon, bodily symptom, somatic disease.

УДК 37.159.923

ОБРАЗ ІДЕАЛЬНИХ БАТЬКІВ У СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ БАТЬКІВ

Портницька Н.Ф., Чупріна С.А.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті представлено порівняльний аналіз змістового наповнення образу ідеальних батьків у свідомості підлітків та їх батьків. Підлітковий вік – період формування самосвідомості та уявлень про значимих інших (в т.ч. батьків). Образ «ідеального іншого» створює перспективи саморозвитку та відображає очікування підлітків. Виявлено розузгодженість очікувань змістового наповнення образу «ідеальних батьків» у свідомості підлітків та батьків на рівні задоволення потреби в емоційній підтримці та особистої самореалізації Встановлено, що для підлітків «ідеальні батьки» – соціально успішні, здорові, самореалізовані, можуть підтримати, а для батьків – носії сімейних функцій.
Ключові слова: самосвідомість, образ «іншого», образ «ідеальних батьків», дитячо-батьківські стосунки, підлітковий вік, психосемантичні методи дослідження.

Постановка проблеми. Проблема чинників формування особистості залишається однією із найактуальніших як у психології розвитку, так і в психології сім'ї. Модель батьківської поведінки молодого подружжя базується на досвіді дитячо-батьківської взаємодії у батьківській сім'ї та уявленнях про ідеальних батьків. Формування сімейних установок активізується у підлітковому віці із розвитком критичності, підлітків по відношенню до себе та інших. Успішність формування таких установок залежатиме від узгодженості уявлень підлітків про ідеальну батьківську позицію та реальної поведінки батьків.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми взаємозумовленості та взаємозалежності самосвідомості та «образу світу» («іншого») традиційно є актуальними для психологічних досліджень. Спираючись на положення про чинники та механізми розвитку свідомості і самосвідомості, закладені у роботах Б.Г. Ананьєва, І.С. Кона, С.Л. Рубінштейна, І.І. Чеснокової, можна стверджувати, що в основі уявлень особистості про себе є система знань та оцінок взаємодії із зовнішнім світом [4; 7; 8]. В образі значимого іншого, на думку А.В. Петровського, втілюються інформативна значимість (його більший обсяг знань щодо міжособистісної взаємодії), емоційна складова (симпатія\антипатія), репрезентація рольової взаємодії (статус у міжособистісних стосунках) [6]. Чинниками формування образу значимого іншого можуть вважатися уявлення особистості про особливості взаємодії з цим «іншим»; уявлення по себе і самооцінка; ставлення до себе і до іншого.

Методологічні засади психологічного аналізу сімейних стосунків закладені у роботах В.М. Дружиніна, Е. Ейдеміллера, які стверджують, що модель взаємодії батьківської родини (зокрема емоційні складові) сприймається підлітками як еталон для побудови майбутньої сім'ї [2; 3]. Традиційним є пояснення дитячо-батьківських конфліктів через розузгодження позицій: підлітки позиціонують себе як дорослих (на фоні неготовності до дорослої поведінки), а дорослі сприймають їх як дітей. З іншого боку, вказується на потребу підлітків у прийнятті, визнанні та емоційній підтримці з боку батьків. Яка утруднюється в умовах конфлікту [1; 3; 5].

Образ «ідеального Я» розглядається як уявлення про бажані якості, дії, властивості (І.С. Кон), що очевидно, відображає і спектр потреб особистості. На сьогодні представлені дослідження образу «ідеального Я» у свідомості дорослого. Відносно батьківської позиції дорослі приписують «ідеальному» високу соціальну репутацію, відкритість до інших, терплячість, поступливість [2; 3]. Йдеться про відображення соціальної позиції, бажаних тенденцій сімейної взаємодії з боку дорослого безвідносно до потреб дітей.

Виділення невирішених раніше частин аналізованої проблеми. Приймаючи положення про «Ідеальне Я» як відображення бажаних тенденцій розвитку особистості та компенсації усвідомлюваних «недоліків» можна стверджувати, що образ «іншого» (батьків) відображатиме основний спектр очікувань підлітків по відношенню до поведінки цього значимого «іншого» у ситуаціях взаємодії. Недостатньо вивченими залишаються проблеми узгодженості уявлень про образ ідеальних батьків як орієнтиру для саморозвитку батьків у контексті гармонізації стосунків із підлітками.

Ми передбачаємо, що образ ідеальних батьків певною мірою відображатиме як потреби підлітків, так і прагнення батьків у сфері сімейних стосунків. Водночас, у свідомості батьків образ «ідеальні батьки» матиме прагматично-когнітивне наповнення, а у свідомості підлітків спостерігатиметься домінування емоційно насичених компонентів.

Формулювання завдань дослідження. Метою нашого дослідження є вивчення структури образу ідеальних батьків у свідомості підлітків та їх батьків у контексті співвідношення «реального» і «бажаного» наповнення дитячо-батьківської взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку дослідження формували підлітки та їх батьки (38 повних сімей: мати, батько, дитина (21 дівчина та 17 хлопців). Дослідження проводилося у кілька етапів:

- Пілотажне дослідження асоціативного поля, яким підлітки описують образ батьків (асоціативний експеримент). З цією ж метою здійснено контент-аналіз міні-творів «Мої ідеальні батьки».
- Для більш детального опису змістового наповнення образу батьків на основі асоціативних осей було виокремлено основні конструкти, якими користуються підлітки у побудові образу батьків та ідеальних батьків. Для реконструкції образу «батьків» та «ідеальних батьків» викорис-

тано факторне моделювання свідомості підлітків та їх батьків. Процедури частотного аналізу, реконструкції семантичних просторів здійснено із застосуванням програми STATISTICA 6.0.

Одним із завдань дослідження є пошук ресурсів для формування партнерських стосунків у контексті потреб підлітків у дитячо-батьківській взаємодії. З цією метою ми свідомо в основі стимульного матеріалу для суб'єктивного шкалювання використали асоціації підлітків.

За результатами частотного аналізу асоціацій виявлено перелік основних конструктів, якими послуговуються підлітки для оцінки взаємостосунків із батьками: особистісні якості (щедрі, життєрадісні) (21% асоціацій), розум, сучасність, здатність підтримувати (турботливі, люблячі, допомагають) (27% асоціацій), здоров'я, працьовитість. Таким чином, однією із потреб сучасних підлітків залишається підтримка батьків, емоційне прийняття. Поряд із цим підлітки готові до прийняття батьків як самодостатніх, тих, що мають власні інтереси і мають бути «цікавими» для оточуючих (сучасні, розумні, авторитетні на роботі). Окрім того, виявлено деякі гендерні відмінності в очікуваннях дівчат і хлопців відносно образу батьків.

Факторна реконструкція образів «Батьки» та «Ідеальні батьки» у свідомості дівчат демонструє розбіжність очікувань і потреб із усвідомленою реальністю. Дівчата очікують від ідеальних батьків розумної доброти, взаємодії за правилами. При цьому протиставлення конструктів «доброта», «розум» конструкту «підтримка» свідчить про розмежування у свідомості підлітків моральних якостей та їх реалізації у дитячо-батьківській взаємодії (підтримка не є втіленням доброти). За другим фактором значимим для ідеальних батьків є здоров'я (рис. 1). Поляризація конструктів на факторно-семантичному полі рис. 2 та їх значима обернена кореляція із факторами свідчить про деяку конфліктність образу батьків у свідомості дівчат. Батьки сприймаються як сучасні розумні, турботливі, але орієнтація на матеріальне забезпечення та втома є тими факторами, що визначають зміст взаємодії, а отже перешкоджають емоційному контакту та підтримці.

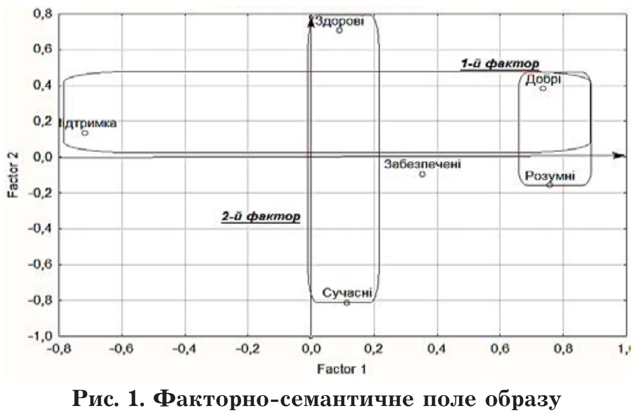

Рис. 1. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості дівчат

Факторно-семантична реконструкція образу батьків та ідеальних батьків у свідомості хлопців демонструє їх «раціональний» погляд на батьківську позицію. В образі ідеальних батьків домінуючими є конструкти «розум» та «забезпеченість», «здоров'я» як чинники особистої успішності. Очевидно, хлопці очікують від ідеальних батьків прикладу досягнення життєвого успіху (рис. 3). В образі власних батьків значимими для хлопців є розум, який проте реалізується у професійній діяльності («впливові»), але не у спілкуванні з підлітками («не розуміють») (рис. 4). Батьки у свідомості хлопців є розумними, але центровані на собі, а не взаємостосунках із дітьми.

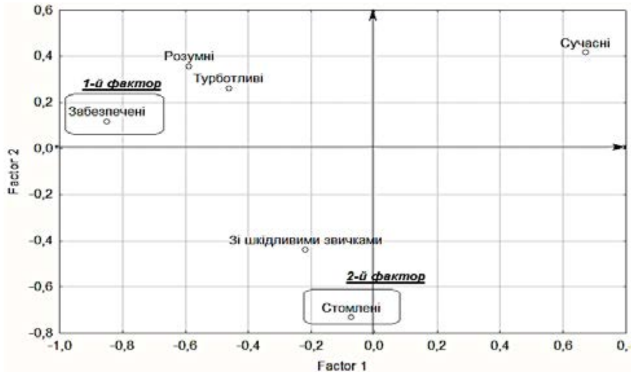

Рис. 2. Факторно-семантичне поле образу «батьків» у свідомості дівчат

Відокремленість, обернена кореляція конструкту «підтримка» із виділеними факторами в образ «ідеальні батьки» у свідомості і дівчат і хлопців та його відсутніст в образі «батьків» може свідчити про його неоднозначну роль: підлітки очікують від батьків підтримки, але не маючи достатнього досвіду, не можуть визначити її змістового наповнення.

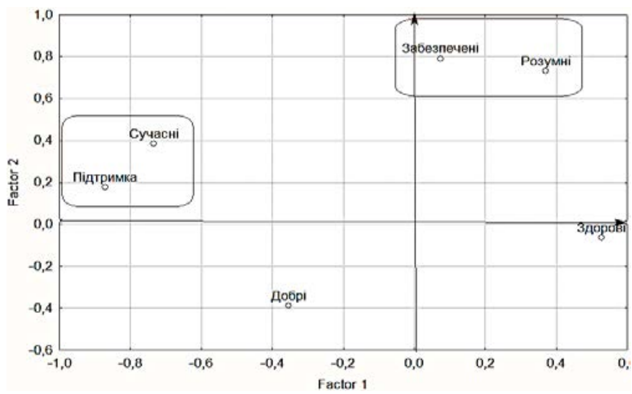

Рис. 3. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості хлопців

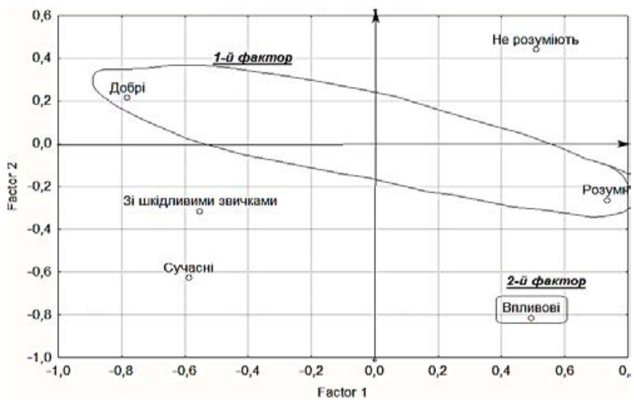

Рис. 4. Факторно-семантичне поле образу «батьків» у свідомості хлопців

Додатковий аналіз змістового наповнення образу сім'ї, здійснений на основі міні-творів «Моя сім'я» підтверджує отримані результати про неоднозначність очікуваних підлітками підтримки і прийняття з боку батьків. І дівчата і хлопці вказують на недостатність прийняття і підтримки з боку батьків («не розуміють», «егоїстичні»). При цьому дівчата, в більшій мірі акцентовані на емоційних складових, відзначаючи «байдужість», «недовіру», «сварливість», «нерозуміння» батьків як неприйнятні, такі, які заважають спілкуванню, тоді як хлопці демонструють більш помірковану позицію, приймаючи необхідність певного контролю з боку батьків. Конструкти «суворість і контроль» втрачають негативне емоційне забарвлення (не пов'язуються із «покаранням») і сприймаються як необхідний атрибут батьківської поведінки.

Таким чином, підлітки очікують від батьків «дозованої» підтримки «за правилами», що не порушуватиме їх автономності, що зумовлено закономірними для цього віку потребами у незалежності (автономності) та водночас прийнятті і розумінні з боку батьків. З іншого боку, значимими для підлітків є і особиста, професійна самореалізація батьків. Всі досліджувані очікують від «ідеальних батьків» відповідальності і турботи по відношенню до самого себе (здоров'я, сучасність, матеріальна забезпеченість, розум). Тобто сучасні підлітки не мають потреби у самопожертвах батьків «заради турботи про дитину».

Іншим чинником, що визначає зміст дитячо-батьківських стосунків є потреби уявлення батьків про бажані складові власної ролі. Факторизація конструктів, що наповнюють свідомість батьків дозволила описати ключові конструкти, на яких базується образ ідеальних батьків.

У свідомості матерів спостерігається протиставлення конструктів «розумні – здорові» та «добрі – стильні, впливові» (рис. 5). Очевидно, бажаними (ідеальними) для матерів є інтелектуальні здібності та доброта як ознаки, що поєднують традиційний образ турботливої, підлеглої матері та сучасної розумної жінки. Обернена кореляція конструктів «здоров'я», «стильність» із факторами може бути пояснена у контексті традиційної рольової «жертовної» матері, яка «все віддає (навіть здоров'я) заради благополуччя сім'ї».

У свідомості батьків високу особистісну значимість має «впливовість» як показник успішності, авторитетності у різних життєвих сферах (рис. 6). Висока значимість конструкту «здоров'я» і обернена кореляція конструкту «добрі» з обома факторами відображають традиційні уявлення про чоловіка як голову сім'ї, якому здоров'я потрібне для матеріального забезпечення, а доброта, милосердя традиційно є жіночими якостями. Однаково незначимими для батьків та матерів виявилися «сучасність», зовнішня краса, які не ключовими для батьківської ролі.

Таким чином, структура образу «ідеальних батьків» ц свідомості матерів і батьків свідчить про його рольову традиційність, стереотипність: «ідеальні батьки» не мають негативних якостей, вони ввічливі, добрі, здорові, в міру розумні тощо. Відмінності образу «ідеальних батьків» у свідомості матерів та батьків в основному відображають стереотипні уявлення батьків про їх функції в родині. Образ «ідеальних батьків» є «відірваним» від реальності: відсутні конструкти, що пояснюють діяльнісне наповнення життя батьків (все, що пов'язане із працею), їх взаємодію з дітьми (емоційну чи дієву). Ці факти підтверджують декларативність образу «ідеальні батьки», його стереотипність.

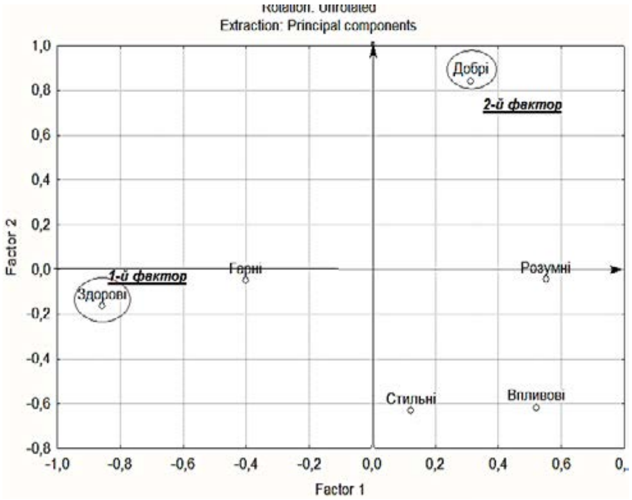

Рис. 5. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості матерів

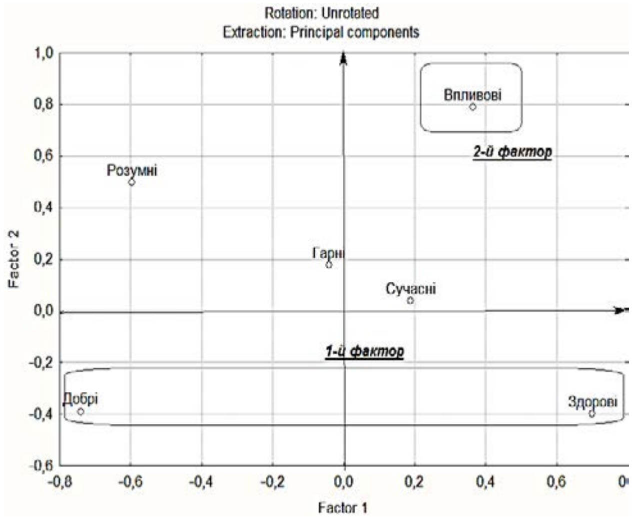

Рис. 6. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості батьків

Висновки і перспективи подальших досліджень. Порівняльний аналіз образу «ідеальні батьки» у свідомості підлітків та їх батьків дозволяє виокремити деякі факти, що впливають на дитячо-батьківську взаємодію:

· Основою образу «ідеальних батьків» у свідомості підлітків є очікування «дозованої» підтримки, розуміння при збереженні певної автономії і батьків і підлітків. «Ідеальним батькам» приписується функція контролю, що свідчить про прагнення збереження дитячої позиції.

· В образі батьків підлітки хочуть бачити приклад успішної самореалізації («розум», «стиль»), здорового ставлення до себе як до особистості, показниками якої є матеріальна забезпеченість та впливовість (авторитетність) для дітей та оточуючих.

· Образ «ідеального» у свідомості батьків має функціональне навантаження, є в більшій мірі

стереотипізованим та відображає традиційні уявлення про рольовий розподіл сімейних функцій.

· Характерним є включення конструктів морального змісту, зокрема доброти, ввічливості, однак розуміння доброти є відмінним у свідомості підлітків та батьків. Для доброта – це ввічливість, а для підлітків – очікування підтримки, надійність.

· Образ «ідеальних батьків» у свідомості батьків і підлітків не містить жодного конструкта, який би безпосередньо відображав факт і зміст дитячо-батьківської взаємодії.

Таким чином, одним із чинників конфліктів у взаємодії підлітків з батьками є розузгодженість очікувань щодо змістового наповнення структури образу ідеальних батьків. Традиційний характер уявлень батьків про себе як носіїв сімейних функцій не відповідає очікуванням підлітків про сучасних самореалізованих батьків. Зважаючи на актуальну соціальну ситуацію, де професійна самореалізація батьків є бажаною (а іноді й обов'язковою) як умова матеріального виживання родини, професійна успішність є реальністю на рівні актуального образу Я. Спрямування «ідеального Я» у «минуле» спричинює конфлікт між актуальним і бажаним Я. Підлітки в більшій мірі орієнтовані і готові прийняти сучасних батьків. Іншою сферою, що викликає суперечності, є очікування та надання підтримки підліткам з боку батьків: трудноші пов'язані із тим, що у свідомості підлітків «підтримка» не має чіткого змістового наповнення, а в арсеналі батьків недостатньо засобів для її надання.

Виникає необхідність більш детального дослідження причин відсутності у свідомості підлітків і їх батьків конструктів, пов'язаних із дитячо-батьківською взаємодією. З цією метою доцільним є більш детальний контент-аналіз висловлювань і батьків і підлітків щодо взаємних очікувань від взаємодії.

Список літератури:

1. Бороздина Л.В. Теоретико-экспериментальное исследование самооценки: Дис. д-ра психол. наук / Л.В. Бороздина. – М., 1999.
2. Дружинин В. Н. Психология семьи: 3-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
3. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи [Текст]: [моногр.] / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – 4-е изд. – СПб.; М.: Питер, 2008. – 668 с.
4. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. -335 с.
5. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. – http://pidruchniki.com/1584072037047/psihologiya/vikova_psihologiya
6. Петровский А.В. Трехфакторная модель значимого другого // Вопр. психол. 1991. № 1.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2002. – 720 с.
8. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова, Е.В. Шорохова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Портницкая Н.Ф., Чуприна С.А.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ОБРАЗ ИДЕАЛЬНЫХ РОДИТЕЛЕЙ В СОЗНАНИИ ПОДРОСТКОВ И ИХ РОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье представлен сравнительный анализ содержательного наполнения образа идеальных родитетлей в сознании подростков и их родителей. Подростковый возраст – период формирования представлений про значимых других (в т.ч. родителей). Образ «идеального другого»создает перспективы саморазвития и отражает ожидания подростков. Обнаруженена расслогласованность ожиданий содержательного наполнения образа «идеальных родителей» в сознани подростков и их родителей на уровне удовлетворенности потребности в эмоциональной поддержке и личностной самореализации. Установлено, что для подростков «идеальные родители» – социально успешные, здоровые, самореализованные, могут поддержать, а для родителей – носители семейных функций.
Ключевые слова: самосознание, образ «другого», образ «идеальных родителей», подростковый возраст, психосемантический методы исследования.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Portnytska N.F., Chuprina S.A.
Zhytomyr Ivan Franko State University

THE IMAGE OF IDEAL PARENTS IN TEENAGES' AND PARENTS' MINDS

Summary
The semantic content of ideal parents' image of teenagers and parents are compared in the article. Adolescence – is the period when self-identity and representations of significant others (especially parents) is forming. The image of the «ideal other» creates prospects for self-development and reflects the expectations of teenagers. Discovered mismatch of expectations in semantic content of the image of «perfect parents» in the minds of teenagers and parents about satisfaction of needs emotional support and personal fulfillment. Found that for teenagers «perfect parents» – socially successful, healthy, self-realized, can support, and for parents – bearers of family functions.
Keywords: self-identity, image of the «other», image of «perfect parents», child-parent relationship, adolescence, psychosemantic researching methods.

УДК 159.9

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ

Ткачук Т.А., Мягких А.А.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті аналізуються особливості гендерних відмінностей. Розглянуто дефініцію «копінг». Приділено увагу різним підходам до вивчення гендерних відмінностей копінг-поведінки. Проаналізовано історичний зріз вивчення гендерних особливостей копінг-поведінки. Розглянуто роботи вітчизняних вчених та здійснено аналіз їх досліджень.
Ключові слова: стрес, копінг, копінг-поведінка, гендер, гендерні особливості копінг-поведінки.

Постановка проблеми. Проблема дослідження гендерних особливостей подолання стресу нині остаточно не досліджена. Індивідуальні відмінності і діапазон можливих стресорів є настільки великим, що достатньо грубий поділ за статевою ознакою не завжди є правомірним. Нині не існує переконливих доказів, які б свідчили б, хто краще – чоловіки чи жінки долають стрес. Більшість дослідників висувають універсальні «безстатеві» моделі студента, що не враховують особливості мислення, поведінки і особистісних якостей юнаків і дівчат. Але реалізація сучасної освіти можлива тільки в тому випадку, якщо створені сприятливі умови для розвитку і самореалізації студентів. Це вимагає, зокрема, вивчення особливостей реагування і поведінки в стресовій ситуації, чого неможливо досягти без врахування гендерних особливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «coping» у перекладі з англійської мови означає опановувати, долати (від англ. to cope). Процеси, спрямовані на подолання стресових станів прийнято називати копінг. У більшості випадків «психологічне подолання» розуміється як індивідуальний спосіб взаємодії з важкою ситуацією (зовнішньою або внутрішньою), який визначається її суб'єктивною значущістю для людини з одного боку, і її власними психологічними можливостями – з іншого. Втім поняття «копінг-поведінка» може позначати досить широкий спектр активності людини – від психологічних захистів до цілеспрямованого подолання кризових ситуацій. Ця галузь досліджень склалася досить недавно, на початку 60-х рр. ХХ століття. Вивчення копінгу бере свій початок від робіт Л. Мерфі, який досліджував способи подолання дітьми вікових криз. Автор когнітивної теорії стресу Р.С. Лазарус вважав, що між чоловіками і жінками відсутні усталені розбіжності у виборі копінг-стратегій. Втім у багатьох наукових працях з проблем подолання зазначається, що на вибір копінг-стратегії в складній життєвій ситуації впливають статево-рольові стереотипи, а саме жінки (і фемінні чоловіки) схильні до емоційної реакції на проблему, а чоловіки (і маскулинні жінки) вибирають «інструментальні» методи шляхом зміни зовнішньої ситуації. Також підкреслюється схильність чоловіків до проблемно орієнтованого копінгу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині немає єдиної точки зору щодо наявності гендерних особливостей подолання складних життєвих ситуацій. Це означає, що у науковій літературі залишається ще недостатньо з'ясованим, як проявляються гендерні відмінності копінгу в певних стресових ситуаціях, в тому числі в ситуаціях загрози самоактуалізації.

Метою даної статті є аналіз гендерних особливостей копінг-поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках проблеми гендерних відмінностей у виборі копінг-стратегій проводилися різні до-

слідження. Вивчаючи відмінності у виборі способів подолання стресу між жінками і чоловіками, необхідно враховувати і біологічні, і соціокультурні чинники. З точки зору теорії еволюції жінкам більш властиво пристосовуватися до важкої ситуації, оскільки фемінність характеризується високою пластичністю (адаптивність). Чоловіки ж виходять із ситуації, прагнучи знайти нове рішення, труднощі лише стимулюють їх пошук. Їм більшою мірою мірою властиві такі якості, як спритність, кмітливість, винахідливість, що забезпечують останнім виживання у важких умовах. Слідуючи за природними особливостями жіночої та чоловічої сутності, більшість культур в свою чергу приписує і заохочує такі особливості поведінки дівчинки (майбутньої жінки), як пасивність, концентрація на почуттях, прояв емоцій і прагнення розділити їх з іншими; і особливості поведінки хлопчика (майбутнього чоловіка) – прагнення бути активним, неемоційним, не проявляти слабкість. Під впливом культури природна сутність жіночої статі трансформується в жіночі риси характеру у той час як чоловічі риси характеру грунтуються на природній сутності чоловічої статі. Для індивіда, який є частиною культури, важливо, які способи подолання стресу він використовує.

А. Баканова в своїй роботі «Екзистенційний контекст подолання кризових ситуацій в зрілому віці» зазначає, що в цілому подолання стресу має у чоловіків і жінок загальні закономірності, можливо, обумовлені культурно і соціально, які проявляються у використанні копінг-стратегій когнітивної сфери, що говорить про тенденції раціонально усвідомлювати ситуацію, що склалася (Баканова, 2000). Цікаво, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки використовують такі стратегії, як «релігійність», «емоційне розвантаження» і «покірність/безнадійність». У поведінці ж чоловіків частіше зустрічаються стратегії «самоспостереження», «надання сенсу» і «придушення емоцій». Чоловіки і жінки відчувають найбільші труднощі у використанні ефективних копінг-стратегій емоційної сфери, оскільки стратегії на кшталт «придушення емоцій», «самозвинувачення» або «безнадійність» найбільш деструктивно позначаються на психологічному здоров'ї особистості. Жінки емоційніше реагують на кризові ситуації та суб'єктивно вище оцінюють силу своїх переживань, частіше вдаються до зовнішньої допомоги для їх розв'язання і довше сприймають ситуації як остаточно невирішені. Чоловіки, навпаки, у кризі намагаються контролювати свої емоції, спиратися у вирішенні проблеми на власні ресурси і більш рішуче справлятися з труднощами, які виникли та не залишають їх на майбутнє.

За результатами інших досліджень можна сказати про те, що для чоловіків і жінок вирішення екзистенціальних проблем є потужним внутрішнім ресурсом для подолання кризових ситуацій, що допомагає вибирати ефективні копінг-стратегії і успішно справлятися з життєвими труднощами. Причому, успішно впоратися з кризовими ситуаціями чоловікам допомагають такі копінг-стратегії, як співпраця зі значущими людьми, звернення по допомогу й альтруїзм, а жінкам – збереження самоспостереження, надання подіям сенсу й оптимізм.

В іншій своїй роботі А. Баканова зазначає, що специфічною особливістю дівчат є глибоке емоційне проживання кризової ситуації і вміння побачити в ній сенс. Останні, стикаючись з кризою, заглиблюються в її переживання і осмислення, в результаті чого стають здатними звертатися до екзистенційних аспектів важких життєвих обставин, наділяти їх особливим змістом. Специфічною особливістю юнаків є прагнення знижувати емоційну значущість кризової ситуації за рахунок відходу від її глибокого усвідомлення. Юнаки губляться, стикаючись з кризою, виявляються занадто захопленими негативними переживаннями, що зрештою змушує їх втікати від усвідомлення своїх переживань [1].

Є. Чехлатий в своїх дослідженнях зазначає, що в розподілі бажаних копінг-стратегій поведінки у чоловіків і жінок з невротичними розладами є багато спільного. Разом з тим, чоловіки надають значно більшу перевагу стратегіям «планування розв'язання проблем», ніж «пошуку соціальної підтримки» у той час як жінки навпаки. Чоловіки більш схильні використовувати стратегію «позитивна переоцінка», ніж «втеча-уникнення», натомість у жінок встановлені зворотні співвідношення. Також були виявлені гендерні відмінності в стилях адаптації: жінки більш гнучко використовують стратегії подолання в різних сферах життя, вдаючись до підтримки соціального оточення, пошуку емоційної підтримки та ін. При використанні стратегії «пошук соціальної підтримки» чоловіки частіше шукають додаткову інформацію, а жінки – емоційну підтримку оточення [2].

Дослідження Е. Шепелєвої продемонстрували, що у дівчат сильніше виражена стратегія «емоційне реагування», а у юнаків – «бездіяльність». Іншими словами, при виникненні труднощів в стресових ситуаціях дівчата частіше відчувають негативні емоції, тобто роздратування або злість, в той час як юнаки переважно не вдаються до активних дій. Результати дослідження гендерних відмінностей свідчать про те, що у юнаків активне подолання труднощів пов'язано з лідерськими якостями, а у дівчат – з вираженою у них чуйністю й емпатією. Від юнаків, як правило, очікують більш активної поведінки, прямих спроб вирішити проблему, в тому числі і в спілкуванні з однолітками, в той час як в дівчатах традиційно цінується скромність і вміння завоювати прихильність за допомогою «обхідних шляхів» [3].

Вітчизняні дослідники відзначають відмінності в копінг-стратегіях, які використовуються чоловіками і жінками в важких (стресових) ситуаціях. Відповідні реакції чоловіків і жінок на викликаний складними обставинами стрес найвиразніше проявляються в способах, до яких вони вдаються, щоб впоратися зі своїми негативними переживаннями, або в копінг-стратегіях.

I. Seiffge-Krenke (І. Сейфі-Кренке) з'ясувала, що юнаки та дівчата по-різному оцінюють одні і ті ж стресові ситуації [4]. Так, дівчата оцінюють ці ситуації як більше загрозливі, ніж юнаки того ж віку. Вони описують одну й ту ж проблему як більш складну. І навіть після того, як ситуація розв'язалася, продовжують думати про неї. Автор стверджує, що незалежно від типу проблеми дівчата частіше говорять про неї зі значущими іншими і зазвичай намагаються вирішити

конфлікт з тією людиною, з яким він пов'язаний. Юнаки такої активності не демонструють, в ситуацію втягуються не так сильно, намагаються впоратися зі стресом самостійно, легше забувають про проблему.

Американським дослідником Sh. Taylor (Ш. Тейлор) з колегами була вивчена інша система реагування, на їхню думку, більш характерна для жінок, яка отримала назву «tend-and-befriend» – «турбота і підтримка, співпраця» [5]. Дана модель подолання життєвих труднощів полягає в тому, що жінки схильні реагувати на стресову ситуацію, захищаючи себе і своє потомство засобом виховної поведінки (це відноситься до тієї частини системи, яка називається «турбота»), а також шляхом об'єднання в альянси з іншими людьми, посилення соціальних контактів, проявів бажання в приєднанні. На відміну від жінок серед чоловіків тенденція турботи і прагнення до співпраці проявляється менше, тому, стверджують дослідники, чоловічий тип реагування доцільно співвідносити з реакцією на стрес у вигляді боротьби або втечі.

C. Aldwin (К. Алдвін) досліджувала особливості подолання стресу у чоловіків і жінок середнього віку в різних ситуаціях (робота і сім'я) [6]. Чоловіки, в основному службовці середньої ланки, проявляли хороші навички подолання робочої ситуації, покладаючись переважно на побудову стратегій, спрямованих на міркування про проблему. Однак в сімейних ситуаціях вони частіше бували некомпетентні і уникали рішення проблем з дітьми. Жінки виявилися більш досвідченим у розв'язанні сімейних проблем, але лише деякі з них працювали, головним чином клерками або секретарями. Вони були менш кваліфікованими і більш схильними використовувати емоційно-орієнтовані стратегії в ділових ситуаціях.

Аналіз гендерних особливостей поведінки подолання стресу, показує, що чоловічі стратегії часто орієнтовані на активізацію оплачуваної зайнятості, засновані на незалежній дії, емоційній стійкості і самоефективності. Жінки при оцінці стресової ситуації більше схильні до впливу свого соціального оточення. Типову жіночу поведінку у важкій життєвій ситуації (як соціальний стереотип) можна охарактеризувати як пасивну, орієнтовану на виживання і пошук соціальної підтримки. Такій стратегії відповідають низька самооцінка, трудові цінності, не пов'язані з високими досягненнями, підвищений рівень тривожності і невпевненість у власних силах. Жінкам властиво не стільки подолання важкої ситуації, скільки пристосування до неї (Балабанова, 2002).

У дослідженні Б. Лебедєва, який вивчав зв'язок між типом гендерної ідентичності молодих дружин і вибором ними стилів поведінки подолання стресу, отримані схожі результати. Проблемно-орієнтований копінг негативно корелює з фемінним типом гендерної ідентичності. Отже, такі жінки у важких життєвих ситуаціях користуються іншими стратегіями подолання стресу. Б. Лебедєвим встановлено, що для фемінних жінок більшою мірою характерний емоційно-орієнтований копінг, і особливо копінг, орієнтований на уникнення проблеми, однією зі сторін якого є схильність до пошуку соціальної підтримки. Подолання, орієнтоване на рішення проблеми, вважають за краще представники маскулинного і андрогінного типів гендерної ідентичності [7]. В цілому чоловіки і жінки відрізняються стилями подолання різних стрес-факторів. Негативний вплив стресу на психічне здоров'я у жінок в значній мірі знижується завдяки відносинам емоційної прихильності до близьких людей; для чоловіків більш значимі самоефективность і включеність у соціальні взаємозв'язки.

Висновки дослідження і перспективи. Таким чином можна сказати, що жінки орієнтовані не стільки на психологічне подолання важкої життєвої ситуації, скільки на пристосування до неї. Їх поведінку у стані стресі можна охарактеризувати як пасивну, орієнтовану на виживання та пошук соціальної підтримки. Копінг-стратегії чоловіків ґрунтуються на незалежних та активних діях, емоційній стійкості та само ефективності, що характеризує проблемно-фокусовані стратегії подолання труднощів. На нашу думку серед перспектив в даному питанні є подальші дослідження гендерних особливостей копінг-поведінки та розробка програм для ефективного подолання стресу.

Список літератури:

1. Баканова А.А. Экзистенциальный аспект преодоления кризисных ситуаций в юношеском возрасте // Безопасность жизнедеятельности – профессия XXI века: проблемы становления и перспективы развития: Сборник трудов Всероссийской научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 19-20 ноября 2002 г. – СПб., 2002. – С. 82-84.
2. Чехлатый Е.И. Совладающее поведение у больных неврозами, лиц с преневротическими нарушениями и в социальных группах повышенного риска нервно-психических расстройств: Автореф. дисс. д-ра мед. наук: 19.00.04, 14.00.18 / Чехлатый Евгений Иванович; ГУ СПб НИПНИ им. В.М. Бехтерева Росздрава. – СПб., 2007. – 58 с.
3. Шепелева С.А. Гендерные различия в академической и социальной самоэффективности и копинг – стратегиях у современных российских подростков / Гордеева Т.О., Шепелева С.А. // Вестник МГУ, серия 14. Психология. № 3. 2006. – С. 78-85.
4. Seiffge-Krenke I. (1995). Stress, Coping and Relationships in Adolescence. Lawrence Erlbaum Ass. Inc., Publishers.
5. Taylor Shelley E. Health Psychology. McGraw-Hills, Inc. 1995.
6. Aldwin C. The role of values in stress and coping processes: A study in person situation interactions. Unpublished doctoral dissertation University of California. San Francisco, 1982.
7. Лебедев И.Б. Психологические механизмы, стратегии и ресурсы стресс-преодолевающего поведения (копинг-поведения) специалистов экстремального профиля (на примере МВД России). Автореф. дисс. док. псих. наук. – М, 2002.

Ткачук Т.А., Мягких А.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОПИНГ-ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация
В статье анализируются особенности гендерных различий. Рассмотрено дефиницию «копинг». Уделено внимание различным подходам к изучению гендерных различий копинг-поведения. Проанализировано исторический срез изучения гендерных особенностей копинг-поведения. Рассмотрены работы отечественных ученых и осуществлен анализ их исследований.
Ключевые слова: стресс, копинг, копинг-поведение, гендер, гендерные особенности копинг-поведения.

Tkachuk T.A., Miahkykh A.A.
Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University in Pereiaslav-Khmelnytskyi

GENDER CHARACTERISTICS OF COPING BEHAVIOR

Summary
This article analyzes special characteristics of gender differences. The definition of the term «coping» is considered. Attention is paid to various approaches to the study of gender differences in coping behavior. The article analyzes the historical aspect of the study of gender characteristics of coping behavior. It also considers works by national scientists and analyzes their research.
Keywords: stress, coping, coping behavior, gender, gender characteristics of coping behavior.

УДК 159.922.73:37.013(045)

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ВНЗ

Федорченко С.В.
Навчально-науковий інститут неперервної освіти
Національного авіаційного університету

У статті розкривається зміст понять «стресостійкість», «стрес», «стресогенні фактори», «професійна діяльність». Проводиться експериментальне дослідження впливу реструктуризації на рівень стресостійкості педагогічних працівників НАУ.
Ключові слова: викладацький склад, деструкція, реструктуризація, стрес, стресостійкість, стресогенні фактори.

Постановка проблеми. Україна переживає нелегкі часи. Знаходячись у занепаді, вона переживає економічну і політичну кризи. Єдиним виходом з цього становища є реструктуризація підприємств, компаній, організацій тощо. Винятком не стали і ВНЗ України.

Реструктуризація – це цілеспрямована зміна структури та елементів, що входять до неї та формують процеси в організації, під впливом факторів зовнішнього чи внутрішнього середовища. У процесі реструктуризації може відбуватися вдосконалення системи управління, зміна фінансово-економічної політики, операційної діяльності, систем маркетингу та надання послуг.

Разом з цим, безперечно зростає і роль психологічного фактору, людських відносин і стосунків у трудових колективах, що повною мірою проявляється й у викладацькому складі ВНЗ. **Викладацький склад** – це група педагогів, які разом працюють, мають загальні освітні цілі, досягнення яких для них є особистісно значущими і таких, що реалізують структуру міжособистісних взаємовідносин і взаємодії, які сприяють досягненню загальних цілей.

Саме професійна діяльність педагогів найбільш перевантажена в психоемоційному плані, оскільки викладачу необхідно взаємодіяти з великою кількістю учасників педагогічного процесу, стикатися з вимогами, що постійно змінюються, до якості здійснення професійної діяльності. Окрім професійної діяльності, педагог несе на собі величезну відповідальність за виховання молодого покоління та вирішення різних соціальних проблем, що виникають у сучасної дитини.

Коли педагог досягає певного рівня професійної майстерності, він набуває й професійні деструкції. **Деструкція** – це деформація психологічного портрета особистості педагога під впливом ушкоджуючих факторів ззовні, тобто стресу. **Стрес** – це стан психічної напруги, що виникає

в процесі діяльності в найбільш складних і важких умовах. Педагог втрачає здатність навчатися новим професійним технологіям, у нього складаються визначені стереотипи мислення і поведінки, а також порушуються раніше набуті професійні якості.

Основними чинниками виникнення емоційної напруги є:

- чітке виконання професійних обов'язків;
- дефіцит часу;
- відчуття постійної напруги у стосунках з навколишнім оточенням;
- постійна потреба у сні та відпочинку;
- відчуття невдоволеності життям і дискомфорт;
- немає з ким поспілкуватися про свої проблеми і відсутнє бажання ділитися;
- відсутнє відчуття поваги (у родині і на роботі).

Емоційна напруга викладацького складу призводить до нервового зриву, збудженості, роздратованості та надмірної агресії.

До професійних стрес-факторів у діяльності педагога відносяться (за Шофером) [10]:

- хронічна напруга психоемоційної діяльності;
- підвищена відповідальність;
- психологічно важкий контингент;
- необхідність бути об'єктом спостереження та оцінювання;
- постійне підтвердження своєї компетентності.

Оскільки перед Україною стоїть **завдання** формування освіти, яка б відтворювала культурний та інтелектуальний потенціал, здатний вивести суспільство з кризи і надати йому необхідний запас міцності для входження до загальносвітового простору, викладацькому складу слід проявляти таку важливу якість як стресостійкість і бути здатним прийняти зміни, ситуації, виконувати нові вимоги у процесі роботи. На сьогодні ці вимоги досить жорсткі і потребують осмислення та розуміння зі сторони викладацького складу нових компонентів педагогічної діяльності. На соціально-педагогічному рівні стресостійкість педагогів визначається соціальною потребою суспільства в таких спеціалістах. **Стресостійкість** – це певна сукупність особистісних якостей, які дозволяють працівнику переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження (перевантаження), що зумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для діяльності, оточуючих та свого здоров'я [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимість стресостійкості у процесі здійснення педагогічної діяльності підкреслювали багато дослідників (Л. Аболін, Г. Заремба, Л. Мітіна, С. Суботін). Єдиного тлумачення визначення стресостійкості не існує. У науковій літературі стресостійкість трактується як сукупність особистісних якостей, що визначають стійкість до різних видів стресу [7]. М. Дьяченко, В. Пономаренко, П. Зільберман ототожнюють стресостійкість з емоційною стійкістю [2, 4]. Л. Мітіна вважає, що стресостійкість – це «властивість психіки, заявдяки якій педагог здатен успішно здійснювати необхідну діяльність у важних емоційних умовах» [7]. Оскільки стресостійкість є складною й емоційною якістю, в ній поєднаний цілий комплекс здібностей, широке коло різнорівневих явищ.

Здійснений аналіз наукових джерел показав, що не існує єдиного підходу до формулювання визначення професійної діяльності, і кожен автор трактує його по-своєму, оскільки відсутнє комплексне дослідження проблем стресостійкості у процесі здійснення педагогічної діяльності. Нам ближче підхід Л. Виготського, при якому людина, її розвиток та діяльність розглядаються як складні утворення у єдності, взаємозалежності і звамозумовленості психічних функцій, рис і якостей особистості, у взаємних впливах навколишнього середовища та особисті. Тому ми і будемо спиратися на визначення діяльності як «найважливішої форми прояву активного ставлення людини до оточуючої діяльності» [1]. Професійна діяльність являє собою вид соціально значущої діяльності в певній галузі, виконання якої зобов'язує до наявності спеціальних знань, вмінь і навиків, а також професійно значущих якостей людини. Структурно-процесуальний підхід до аналізу педагогічної діяльності дає уявлення про її наявні характеристики «зовнішньо-внутрішнього плану». При цьому діяльність педагога описується через визначення: суб'єкт, об'єкт, предмет праці, мотив, мета, зміст, кошти, засоби діяльності, її продукт і результат [3].

У рамках структурного підходу пропонується також описувати діяльність педагога через сукупність конкретних дій і відповідних до них педагогічних умінь. Н. Кузьміна [5] виділяє п'ять взаємопов'язаних компонентів психологічної структури діяльності педагога: гностичний, проектувальний, конструктивний, організаторський, комунікативний. Інші дослідники пропонують доповнити цей перелік контрольно-оціночним компонентом, так як ефективність педагогічного процесу обумовлена наявністю постійно зворотного зв'язку [5]. Зазвичай вчені виділяють тільки два види професійної діяльності викладача – педагогічну та науково-дослідницьку, вважаючи, що саме в цьому і полягає специфіка його праці. Однак, при такому підході, ігноруються інші види діяльності викладача: методична робота, робота з матеріально-технічним оснащенням навчально-виховного процесу, управлінська діяльність, професійна самоосвіта та підвищення кваліфікації. Не можна не враховувати і те, що зміст діяльності сучасного викладача зазнав суттєвих змін. Застосування інформаційних, мультимедійних форм освіти та ін. – все це призводить до ускладнення праці викладача і до змін його традиційних функцій, часто створюючи стресові ситуації [6]. Аналіз змісту професійно-педагогічної діяльності з урахуванням напряму зусиль викладача, який змушений працювати у різних системах: людина-людина, людина-знакова система, людина-техніка, дозволили виокремити такі її види:

- власне педагогічна діяльність, яка передбачає безпосереднє спілкування з учнями;
- предметно-інформаційна діяльність, яка полягає в поповненні спеціальних знань з дисципліни;
- науково-дослідницька діяльність;
- техніко-технологічна діяльність;
- діяльність за професійно-особистісним саморозвитком [3].

Безперечно, провідною у структурі професійної діяльності педагога є педагогічна діяльність, яка являє собою органічний сплав викладання та виховання. Її метою (і одночасно предметом) є професійно-особистісні якості учня, а також формування учбового колективу. Узагальнено, під педагогічною діяльністю слід розуміти виховний та навчальний вплив викладача на учня.

Специфіка зазначеного виду діяльності полягає у тому, що в її основі лежить безпосередня взаємодія та спілкування викладача з учнями, їх батьками, членами колективу, керівництвом та контролюючими інстанціями, що потребує від педагога таких якостей, як витримка, підвищений самоконтроль, емоційна стійкість. Об'єднати якості, які перераховані вище, можна в одне визначення – стресостійкість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стресостійкість викладацького складу до різного роду напружень є фактором професійної діяльності і розглядається як професійно значуща якість особистості педагога.

Найбільша кількість досліджень з проблеми розкриття психологічних аспектів стресостійкості професійної діяльності здійснена переважно представниками зарубіжних країн. Інтерес до вивчення стресостійкості особистості набуває великого значення у зв'язку із зростаючим стресогенним характером професійної діяльності, обумовлений ломкою соціальних стереотипів, появою нових стратегій розвитку суспільства, зростаючою конкуренцією. Однак, відносно невелика кількість робіт у цьому напрямку свідчить про те, що у вітчизняній психологічній науці ця проблема досліджена недостатньо.

Мета дослідження полягає у розкритті понять «стрес», «стресостійкість», «стресогенні фактори», «професійна діяльність» та проведенні експериментального дослідження впливу реструктуризації на рівень стресостійкості педагогічних працівників НАУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність реструктуризації системи освіти задля виведення суспільства з кризи і надання йому необхідного запасу міцності для входження до загальносвітового простору, вимагає від системи вищої освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних самостійно і творчо працювати і вирішувати непрості завдання його перетворення. У цьому контексті важливу роль відіграє проблема стресостійкості педагогів ВНЗ, оскільки саме вони визначають динаміку розвитку, запровадження інноваційних технологій, реорганізаційні зміни тощо.

Незважаючи на те, що явище стресостійкості відоме вже давно, проте дотині немає єдиного загальноприйнятого визначення. Процес реструктуризації у ВНЗ України – явище нове, яке і досі не досліджувалося великим колом науковців.

Однозначно можна стверджувати лише про те, що вивчення соціальних процесів, які відбуваються в суспільстві, показує, що стресостійкість є однією з найважливіших соціальних проблем.

У сучасному житті стреси відіграють суттєву роль. Вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, взаємини з оточуючими і у родині. Стрес являє собою стан надмірно великого та довготривалого напруження, яке виникає у людини, коли її нервова система отримує емоційне перевантаження. Стрес є невід'ємною частиною нашого часу, від його впливу помирають люди у всьому світі. Він діє на всі організми, і уникнути його впливу неможливо.

Перелік стресів різноманітний: від простих, таких як температура, шум, газовий склад атмосфери, токсичні речовини та ін., до складних психологічних і соціальних факторів: ризик, небезпека, дефіцит часу, новизна та несподіваність ситуації, підвищена значимість діяльності. Тому перелічувати всі їх недоцільно. Більш важливим у стресостійкості є визначення структури причин, що провокують прояв стресогенного стану як особи педагога, так і самого освітянського социуму. Знання цих причин дозволяє об'єктивно визначити умови, які їх породжують, що надає можливість цілеспрямовано впливати на прояв реальних причинно-наслідкових зв'язків, тобто на те, що обумовлює виникнення стресу і характер його наслідків.

Факторами, що зменшують стресогенність середовища та її негативний вплив на організм, є попередження зовнішніх подій, можливість завчасно підготуватися до них, а також можливість контролю над подіями, що суттєво знижує силу впливу несприятливих факторів. Значну роль у попередженні негативного впливу негативного стану на діяльність людини відіграють вольові якості. «Прояв вольових якостей (сили волі) – це, насамперед, переключення свідомості та вольового контролю із переживання негативного стану на регуляцію діяльності (на її продовження, подачу внутрішньої команди до початку діяльності, до зберігання якості діяльності)». Переживання стану при цьому відсовується на другий план. Важливу роль в регуляції психічних станів, у тому, як людина реагує на вплив стресогенних факторів навколишнього середовища, відіграють індивідуально-типові особливості нервової системи та особистості. Відомо, що особистості з високою силою нервової системи характеризуються більшою стійкістю, кращою переносимістю стресових ситуацій порівняно з індивідами, що мають слабку силу нервової системи. Так науково підтверджено, що життєрадісні люди більш стійкі, здатні зберігати контроль і критичність у складних ситуаціях.

Вплив самооцінки проявляється у тому, що люди з низькою самооцінкою проявляють більш високий рівень страху або тривожності в небезпечній ситуації. Вони сприймають себе частіше всього як таких, що мають неадекватно низькі здатності для того, щоб справитися із ситуацією, тому вони діють менш енергійно, схильні підкорятися ситуації, намагаються уникати труднощів, оскільки переконані у тому, що не в силах з ними впоратися.

Таким чином, ми бачимо, що стрес більшою мірою являє індивідуальний феномен.

Визначення впливу реструктуризації на рівень стресостійкості викладацького складу НАУ є **метою** нашого дослідження.

Для більш детального вивчення проблеми впливу реструктуризації на рівень стресостійкості викладачів НАУ здійснено дослідження з використанням методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге [9].

В дослідженні брали участь 11 педагогічних працівників Національного авіаційного університету (жінки, віком від 30 до 55 років) у динаміці 2015, 2016, 2017 років та була використана методика, що зазначена вище.

Найпоширенішим рівнем стресостійкості викладацького складу НАУ у період реструктуризації є: **2015 рік** – високий (70%), **2016 рік** – високий (48%), **2017 рік** – пороговий (44%) (табл. 1). Спостерігається зниження досить високого рівня стресостійкості викладачів з 15% (2015 р.) до 0% (2017 р.), разом з тим підвищився рівень низької стресостійкості з 5% (2015 р.) до 30% (2017 р.).

Таблиця 1

Динаміка визначення стресостійкості та соціальної адаптації викладацького складу НАУ у період реструктуризації за методикою Холмса і Раге [9]

Загальна кількість балів	Рівень стресостійкості	2015 рік, %	2016 рік, %	2017 рік, %
Менше 150	Досить великий	15	2	0
150-199	Високий	70	48	26
200-299	Пороговий	10	40	44
300 і більше	Низький (вразливість)	5	10	30

Аналізуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що домінуючим рівнем стресостійкості викладацького складу НАУ у період реструктуризації є високий рівень. Це дає можливість говорити про те, що управлінська діяльність має сильний стресогенний характер. Але рівень стресостійкості знижується зі збільшенням стресогенних факторів, які пов'язані з реструктуризацією університету, про що свідчать показники порогового рівня стресостійкості, вони виросли з 10% (2015 р.) до 44% (2017 р.). Це призводить до того, що особистість змушена левову частку своєї енергії і ресурсів взагалі витрачати на боротьбу з негативними психологічними станами, що виникають в процесі стресу. Насторожують також показники низького рівня стресостійкості, вони виросли з 5% (2015 р.) до 30% (2017 р.). Це свідчить про зниження опірності нервової системи від впливу додаткових стресогенних факторів, які пов'язані з реструктуризацією університету та можуть призвести до професійного вигорання. Отже, експериментально підтверджено, що реструктуризація ВНЗ, має суттєвий вплив на рівень стресостійкості викладацького складу.

Висновки. Проблема стресостійкості викладацького складу ВНЗ на сьогодні є однією із першочергових у сучасній системі освіти, але, у той же час і мало розробленою. Враховуючи те, що реструктуризація ВНЗ є досить новою структурою освітнього закладу, наше дослідження сьогодні є безумовно актуальним. Останнім часом українські науковці все більше приділяють увагу цій проблемі. І це дозволяє сподіватися на те, що незабаром вміння працювати та жити без стресогенних факторів стане реальною дійсністю.

Головний спосіб підвищення рівня стресостійкості викладацького складу ВНЗ – це підвищення та закріплення в умовах реалізації комплексної програми підвищення рівня професійної стресостійкості педагога.

Список літератури:

1. Виготський Л. С. Педагогічна психологія / Л. С. Виготський. – М.: АСТ, Астрель, Люкс, 2005. – С. 312.
2. Дьяченко М. І. Готовність до діяльності в напружених ситуаціях. Психологічний аспект / М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибович, В. А. Пономаренко. – М.: БГУ, 1985. – С. 120.
3. Єсарьова З. Ф. Особливості діяльності викладача вищої школи / З. Ф. Єсарьова. – Л.: Вид-во Ленінградського ун-ту, 1974. – С. 58.
4. Зільберман П. Б. Емоційна стійкість оператора // Очерки психології праці оператора / П. Б. Зільберман / Під ред. Є. А. Мілеряна. – М.: Педагогіка, 1974. – С. 54.
5. Ковальова Ю. М. Значення стресостійкості у процесі здійснення педагогічної діяльності // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 693-695.
6. Кузьміна Н. В. Професіоналізм особистості викладача і майстра виробничого навчання / Н. В. Кузьміна. – М.: Педагогіка, 1990.
7. Леонтьєв А. М. Проблема діяльності в психології / А. М. Леонтьєв. // Питання філософії. – 1972. – № 9. – С. 95-108.
8. Мітіна Л. М. Емоційна гнучкість вчителя: психологічний зміст, діагностика, корекція / Л. М. Мітіна, Є. С. Асмаковець. – М.: Вид-во Флінта, 2001. – С. 78. – Психологія: Словник / Під заг. ред. А. В. Петровського. – М: НОРМА, 1990. – С. 152.
9. www.informio.ru /publicatious /id252 /Sbornik-psihologicheskin-testov-metodik
10. Психодинамічні фактори професійного вигорання / Під ред. канд. мед. наук Куликова А. І. – Санкт-Петербург. – 2007.

Федорченко С.В.
Учебно-научный институт непрерывного обучения
Национального авиационного университета

РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА УРОВЕНЬ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА ВУЗА

Аннотация
В статье раскрывается содержание понятий «стрессоустойчивость», «стресс», «стрессогенные факторы», «профессиональная деятельность». Проводится экспериментальное исследование влияния реструктуризации на уровень стрессоустойчивости педагогических работников НАУ.
Ключевые слова: деструкция, преподавательский состав, реструктуризация, стресс, стрессоустойчивость, стрессогенные факторы.

Fedorchenko S.V.
Educational and Research Institute Continuous Educating
of National Aviation University

RESTRUCTURIZATION AS ONE OF THE IMPACT FACTORS ON THE LEVEL OF STRESS RESISTANCE OF THE ACADEMIC STAFF AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The article defines the notions of «stress resistance», «stress», «stress factors», «professional activities». Based on the experimental research of the restructuring on the level of stress of the academic staff at the National Aviation University.
Keywords: destruction, teaching staff, restructuring, stress, stress resistance, stress factors, professional activities.

УДК 159.942

ЕМПАТІЯ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАРМАЦЕВТІВ

Шаповалова В.С.
Національний фармацевтичний університет

У статті розглядається поняття «емпатії», як одного із факторів успішного виконання професійної діяльності фармацевтів. Емпатія є однією із основних професійно важливих якостей фахівця фармацевтичної галузі. Наводяться визначення даного поняття. Досліджується рівень емпатичних тенденцій у майбутніх фармацевтів (студентів).
Ключові слова: емпатія, професійна діяльність фармацевтів (провізорів), професіоналізм, компетентність фахівця, професійно важливі якості.

Постановка проблеми. В умовах економічних перетворень, інтелектуалізації праці, які нині відбуваються в Україні, наявність фахівці з високим рівнем професіоналізму, компетентності, культури, здатності до неперервного оволодіння новими знаннями та використання їх у розв'язанні практичних завдань є важливою запорукою розвитку країни. Без висококваліфікованих, творчо обдарованих фахівців, здатних нестандартно вирішувати проблеми сьогодення, неможливо подолати суспільну кризу та вийти на рівень високорозвинутих країн.

Одна з головних цілей сучасної вищої освіти полягає в тому, щоб підготувати компетентного та конкурентоспроможного фахівця, готового до плідної творчої участі у житті суспільства та професійній діяльності, здатного до безперервного професійного самовдосконалення. Не є виключенням і фармацевтична освіта та галузь в цілому.

Розвиток загальнокультурних та професійних компетенцій представляє актуальність так, як формування навичок спілкування до сьогодні не стало обов'язковим у ВНЗ фармацевтичного напряму. Це є причиною того, що між фармацетом та відвідувачем аптеки часто можна зустріти ситуації деструктивної взаємодії в результаті яких і фармацевт, і людина, яка прийшла за ліками можуть відчувати розчарування та почуття безпорадності. Безперечно, не всі претензії відвідувачів аптеки до аптечного закладу, якості обслуговування та фармацевтичної освіти в цілому пов'язані зі взаємодією між фармацевтом та відвідувачами аптек. Але абсолютно очевидним є той факт, що багатьох помилок можна було б уникнути, якби фармацевти не здійснювали комунікативних помилок та розвивали почуття емпатії.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Обговорюючи ефективність будь-якої професійної діяльності не можна обійтися без поняття професіоналізму. Успішність професійної діяльності визначає наявність визначених професійних якостей, необхідних для даної професії. Ці якості прийнято називати професійно важливими якостями. Перелік конкретних професійно важливих якостей для кожної професії специфічний. Він різниться за складом, за необхідністю ступеня вираженості, за характером взаємозв'язку між ними.

Одним із перших поняття професійно важливих якостей ввів в вітчизняну психологію В. Д. Шадриков [5]. На його думку, це такі індивідуальні якості суб'єкта праці, які впливають на ефективність діяльності та успішність її освоєння. Вони одночасно є і передумовами професійної діяльності, і її новоутвореннями, так як удосконалюються і розвиваються в ході виконання діяльності.

Професійно важливі якості виділяються в залежності від тих основних сфер взаємодії, в які вступає людина за родом своєї діяльності. Є. О. Климов запропонував виділити професії відповідно з об'єктом праці (людина-людина, людина-техніка, людина-природа, людина-художній образ, людина-знакова система).

При роботі в системі «людина-людина» психофізіологія відходить на другий план, і більш значущими стають особистісні якості: комунікабельність, тривожність, стриманість, поступливість, гнучкість, витриманість, доброзичливість тощо.

За запропонованою Є. О. Клімовим класифікації професія фармацевта відноситься до соціономічного типу [3], так як її основу складають відносини «фармацевт-покупець», які представляють собою досить складне явище, що складається з багатьох різнобічних компонентів професійного, морально-етичного, естетичного, економічного та юридичного характеру. Однією із головних професійно важливих якостей фахівця фармацевтичної галузі є емпатія, тобто здатність до співпереживання, розділення почуттів чи переживань іншої людини, спроба стати на позицію партнера по спілкуванню.

Вивченням емпатії, як професійно важливої якості займалися Ф.А. Ахмедшіна, С.Б. Борисенко, Р.Б. Карамуратова, Г.Ф. Михальченко, А.Ф. Тимохіна, О.І. Цвєткова, В.В. Бойко, І.М. Юсупов, М.Л. Бутовська та інші.

Як психологічний механізм емпатія досліджувалась в роботах Н.Л. Бенеш, А.А. Бодальова, В.В. Бойко, В.М. Вартанян, В.К. Вілюнас, Ю.Б. Гіппенрейтер, Д.М. Даудова, А.Н. Насіфуліной, А.В. Петровського, С.А. Щебетенко, І.М. Юсупова та ін.

Точку зору про осягнення емоційного стану партнера по спілкуванню, його переживань, як умови ефективної взаємодії розділяють Г.П. Гаврилова, М.І. Енікєєв, Я.Л. Коломенський, В.А. Лабунська, Л.А. Петровська, Т.В. Романова, Т. Шибутані та ін., які розглядають цю якість як емоційне прилучення до переживань іншого, як здатність найбільш адекватно відгукуватися на чужі переживання.

На даний момент у психологічній літературі не існує загальноприйнятого розуміння поняття емпатії.

В зарубіжних дослідженнях існують наступні найбільш розповсюдженні чотири значення емпатії: 1) здатність проникати в психіку іншого, розуміти його емоційний стан та передбачати його поведінкові реакції, а також здатність співпереживати (Шибутіані, Герней, Махоні, Сперофф, Уілмер та ін.); 2) відчуття тих подій, які відбуваються, відчуття об'єкта мистецтва, природи, вид чуттєвого пізнання об'єкта через проекцію та ідентифікацію (Біре, Арлоу та ін.); 3) афективний зв'язок з іншою людиною, переживання стану іншого чи групи людей (Адерман, Брем, Катц, Бергер та ін.); 4) якість психотерапевта (Унал та ін.) [1].

У вітчизняній психології досліджуваний нами феномен вивчався в рамках особистісно-діяльнісного підходу, з позицій якого здатність до емпатії розглядається як продукт цілісного, морального, соціального і когнітивного розвитку особистості [Бодалев А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности [Текст] / А.А. Бодалев. – Л.: ЛГУ, 1970. – 135 с.]. У вітчизняній психології також досліджується когнітивна та емотивна (афективна) емпатія, але, на відміну від зарубіжних напрямків досліджень, між ними немає протиставлення. Емпатія є єдністю когнітивного та афективного компонентів. Ряд учених виділяють ще й поведінковий компонент, який передбачає активну підтримку іншого без надання допомоги.

Психолог Ю. Б. Гіппенрейтер, описуючи механізм емпатії, зазначає, що він повинен включати в себе здатність гнучко переключатися від стану емпатичного розуміння до щирого вираження своїх реальних почуттів без втрати прийняття іншого [2].

Більш точно зрозуміти емпатію допомогло звернення до гуманістичної психології, а саме розгляд характеристик, виділених К. Роджерсом:

– в процесі емпатії необхідно збереження власної позиції, збереження психологічної дистанції;

– важлива наявність співпереживання, а не просто емоційного ставлення (симпатії);

– емпатія – це динамічний процес, а не статичне стан; цим самим підкреслюється зміна чутливості до мінливих переживань іншого [4].

Останній вид емпатії відіграє особливу роль в практичній діяльності фармацевта, сприяючи розумінню ним відвідувача аптеки, допомагаючи будувати відносини з ним на основі прогнозу його реакції, поведінки, внутрішньої позиції. Емпатія дозволяє фармацевту проникнути в проблеми відвідувача аптеки, емпатія сприяє проектування фармацевтом ситуацій взаємодії.

Отже, емпатичні здібності провізора включають в себе емоційну сприйнятливість, здатність до співчуття, співпереживання, вміння правильно оцінити емоційний стан відвідувача аптеки, надати йому емоційну підтримку, вміння висловити свої почуття, налагодити емоційний контакт з ним. Емпатичні здібності фармацевта пов'язані також з умінням моделювати образ іншого «Я», що передбачає здатність дати характеристику особистості, її адекватну оцінку, яка має оптимістичний погляд на особистість, її своєрідність. Емпатія зближує фармацевта і покупця в спілкуванні, що є основою для конструктивної взаємодії.

На даному розвитку психологічної науки відбувається інтенсивне дослідження емпатії. Дослідники вивчають її роль та значення у різних професіях: психолога, вчителя, викладача вищого навчального закладу, перекладача, менеджера, лікаря та ін. Але питання про значення емпатії як професійно важливої якості фахівця фармацевтичої галузі є недостатньо вивченим.

Тому, **метою статті** є дослідження емпатичних тенденцій у студентів різних курсів фармацевтичного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експериментальна робота здійснювалась нами на базі Національного фармацевтичного університету. Для досягнення поставленої мети ми використали тест-опитувальник емпатичних тенденцій А. Мехрабіана і Н. Епштейна, який складається з 33 пропозицій-тверджень та дозволяє оцінити рівень емпатичних тенденцій у індивіда.

У дослідженні прийняли участь 134 студенти, серед яких 73 студенти – 2 курсу та 61 студент – 6 курсу.

Думки про те, що до числа факторів, які обумовлюють взаєморозуміння та співпрацю між людьми у спілкуванні та діяльності необхідно віднести ті способи та прийоми, за допомогою яких досягається розуміння однією людиною іншої також дотримується Якунін В. А. Одним із основних серед них є емпатія [6].

Розвинена емпатія – один з основних факторів успіху в тих видах діяльності, які вимагають відчуття світу партнера по спілкуванню, розуміння іншої людини та, перш за все, у наданні допомоги іншій людині, у вихованні та навчанні.

Рівні емпатичних тенденцій за тестом-опитувальником А. Мехрабіана і Н. Епштейна представлені на рис. 1. Нами була побудована гістограма відсоткового співвідношення рівнів емпатій серед опитуваних респондентів.

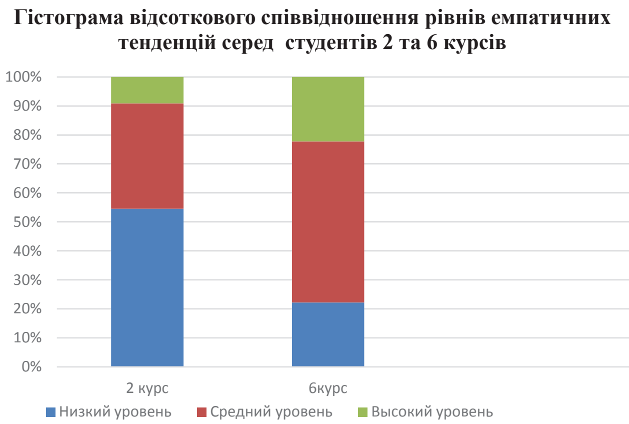

Рис. 1.

З результатів наведених на рис. 1 видно, що у 55% студентів другого курсу та у 21% студентів шостого курсу виявлено низький рівень емпатичних тенденцій, що може свідчити про труднощі у встановленні міжособистісних контактів, дискомфорті серед великих груп людей, нерозумінні емоційних проявів оточуючих. Студенти другого курсу мають більший відсоток по низькому рівню емпатії ніж студенти шостого курсу, що можна пояснити тим, що студенти шостого курсу вже завершують навчання та повністю пройшли навчальну підготовку зі спеціальності, вони більш чітко уявляють особливості майбутньої професії.

Середній рівень емпатії за методикою мають 36% студентів другого курсу та 57% студентів шостого курсу. Такі студенти схильні до самоконтролю своїх емоційних проявів, однак по відношенню до інших людей, як правило, вони проявляють чуйність та уважність. На цьому рівні першими є студенти шостого курсу, що свідчить про те, що емпатійні здібності та потенціал присутній в особливостях особистості студентів.

Високий рівень емпатичних тенденцій виявлено у 9% респондентів другого курсу та у 22% респондентів шостого курсу. Високий показник емпатії говорить про високу емоційність людини, прояв альтруїзму, схильність надавати оточуючим допомогу, а також про потребу в соціальному схваленні своїх вчинків. Студенти шостого курсу знову опередили студентів другого курсу, що говорить про те, що у майбутніх фахівців фармацевтичної галузі присутні емпатичні тенденції.

Серед представників шостого курсу всього лиш у 22% студентів виявлено високий рівень емпатії. Проведене дослідження показує нам, що у студентів другого та шостого курсів переважає середній рівень емпатичних тенденцій. Це не є поганим показником. Тим не менш, для професії фармацевта бажано мати високий рівень емпатії у більшості студентів тому, емпатичні здібності у майбутніх фахівців фармацевтичної галузі необхідно формувати та розвивати у процесі виховання та навчання.

У фармацевтичній галузі емпатія представляє собою усвідомлення емоційного стану іншої людини та демонстрація цього усвідомлення. Наприклад, при бесіді у аптечному закладі прояв емпатії фармацевта означає усвідомлення слів, емоцій і жестів відвідувача аптеки, а ще переконання в тому, що провізор розуміє його хвилювання. Таким чином, працівник першого столу повинен заручитися підтримкою відвідувача аптеки, щоб той зміг більш вільно висловити свою проблему для подальшого і правильного вибору ліків. Робота фармацевта характеризується постійною емоційною взаємодією з великою кількістю людей. Здатність до співчуття, спілкування, врівноваженість вважаються важливими аспектами професіоналізму провізора. Так як провізор часто піддається стресовим ситуаціям, то вже в університеті потрібно вчитися особливому методу спілкування, вміти стримувати власні емоції та настрої.

Висновки. Професійна фармацевтична діяльність має ряд специфічних особливостей та її успішність визначається не тільки професійними знаннями і навичками, а й уміннями реалізувати їх у своїй діяльності за рахунок розвитку професійних якостей особистості.

Одним з важливих особистісно – професійних якостей провізора вважається вміння співпереживати і сприймати емоційні стани іншого, тобто здатність до емпатії, а також наявність навичок встановлення адекватних і емоційно-сприятливих відносин з відвідувачем аптеки, вміння аналізувати свою поведінку і поведінку оточуючих, людяне ставлення до відвідувачів аптеки, етичність, наявність глибокої інтуїції.

Проведений аналіз дозволяє заключити, що емпатія як якість особистості професіонала фармацевтичної галузі являє собою емоційне розуміння відвідувача аптеки, прагнення відчувати та розуміти його, ставати на його позицію, розуміти внутрішній світ, приймати його проблеми, настрій та переживання.

Слід пам'ятати, що професія провізора, як і лікаря, пред'являє підвищені вимоги не тільки до його розуму, але і до серця, що зумовлено постійними взаємовідносинами з людьми, які потребують підтримки, співчуття і допомоги. Дотримання гуманності у фармацевтичній справі є свого роду мистецтвом перемагати хворобу не лише ліками, але і словом. Саме тому велику роль у становленні молодого фахівця у вищому навчальному закладі має розвиток його моральних якостей, які формуються на кожному життєвому етапі, починаючи з раннього віку. Володіння психологічними знаннями, зокрема соціальними гуманістичними комунікативними установками у спілкуванні, забезпечує успішну майбутню діяльність фахівцям фармацевтичної галузі.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про роль емпатія у ефективному спілкуванні провізора з відвідувачами аптеки. Людина із розвинутими емпатичними здібностями вміє поставити себе на місце іншого, володіє здатністю до довільної емоційної чуйності на переживання інших людей.

Список літератури:

1. Гаврилова Т. П. Понятие «эмпатия» в зарубежной психологии / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-158.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Феномен конгруэнтной эмпатии / Ю. Б. Гиппенрейтер, Т. Д. Карягина, Е. Н. Козлова // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 61-67.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М.: Академия, 2004. – 304 с.
4. Роджерс К. Эмпатия. Психология эмоций. Тексты / К. Роджерс // Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 235-237.
5. Шадриков В. Д. Психологическая деятельность и способности человека / В. Д. Шадриков // Учеб. пособие, 2-е изд. перераб. и доп. / В. Д. Шадриков. – М.: Логос. – 1996. – 320 с.
6. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 31-42.

Шаповалова В.С.
Национальный фармацевтический университет

ЭМПАТИЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСПЕШНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФАРМАЦЕВТОВ

Аннотация
В статье рассматривается понятие «эмпатии», как одного из факторов успешного выполнения профессиональной деятельности специалиста фармацевтической отрасли. Эмпатия является одной из основных профессионально важных качеств фармацевтов. Приводятся определения данного понятия. Исследуется уровень эмпатических тенденций будущих фармацевтов (студентов).
Ключевые слова: эмпатия, профессиональная деятельность фармацевтов (провизоров), компетентность специалиста, профессионализм, профессионально важные качества.

Shapovalova V.S.
National University of Pharmacy

EMPATHY AS ONE OF THE FACTORS SUCCESSFUL PROFESSIONAL ACTIVITY OF PHARMACISTS

Summary
The article deals with the concept of «empathy» as one of the factors for successful performance of professional activities of specialist pharmaceutical industry. Empathy is one of the main professionally important qualities pharmacists. We give the definition of this concept. We investigate the level of empathic tendencies of future pharmacists (students).
Keywords: empathy, the professional activities of pharmacists, specialist competence, professionalism, professionally important qualities.

УДК 159.9:37.015

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Яновська Т.А.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. Обґрунтовується психологічна характеристика підліткового та юнацького віку; аналізуються поняття професійного самовизначення у психологічній літературі та його особливості у підлітків та юнаків. У статті представлено результати дослідження особливостей професійного самовизначення учнів середньої та старшої школи, а саме: аналізуються особливості мотивації вибору професії та спрямованості профільних інтересів, результати професійних уподобань учнів і вибір ними типів майбутніх професій.
Ключові слова: професійне самовизначення, мотивація вибору, інтереси, профільні інтереси, спрямованість профільних інтересів, професійні уподобання, професійна спрямованість.

Постановка проблеми. Людина на своєму життєвому шляху включається в різноманітні види діяльності, і зміст кожної позначається на її особистісному розвитку, формуючи певні риси особистості. Оволодіння видами діяльності різного типу можуть призводити до конфліктів і суперечностей у процесі формування особистості. Їх розв'язання і є одним з психологічних механізмів особистісного становлення, і тому професійне самовизначення людини є важливою складовою формування особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема професійного самовизначення досліджувалася Л. Божович, М. Гінзбургом, Є. Головахою, А. Мудриком, які вивчають її у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього. Т. Афанасьєва, Д. Фельдштейн розглядають професійне самовизначення під призмою соціального самовизначення. К. Абульханова-Славська, Є. Клімов, М. Пряжніков наголошують на зв'язку професійного самовизначення із розвитком особистості [2, с. 61].

Становлення висококваліфікованого, мобільного, активного і конкурентоспроможного професіонала можливе лише за умов всебічного розвитку особистості, його здібностей та творчо-

го потенціалу. Особливої актуальності питання професійного самовизначення набуває у підлітковому та юнацькому віці. Саме у підлітковому віці відбувається первинний вибір професії, для якого характерні диференційовані уявлення про світ професій, ситуативні уявлення про внутрішні ресурси, необхідні для певної діяльності, нестійкість професійних намірів. Продовження формування професійних намірів відбувається у юнацькому віці, коли загострюються потреби особистості у самопізнанні, самоусвідомленні та саморозумінні [1, с. 45].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професійний вибір, зроблений з урахуванням вимог професійної діяльності до людини і її індивідуальних особливостей є найважливішою умовою успішного освоєння професії. Незнання змісту професійної діяльності і незадоволеність отриманою спеціальністю є однією з причин плинності кадрів, низької продуктивності праці, зміни трудової діяльності. Усвідомлений вибір професії впливає на подальше життя, визначає успішність самореалізації, соціалізації, кар'єрний і професійний ріст. Розширення соціального простору життєдіяльності, майбутнє входження в післяшкільний соціум, необхідність адаптуватися до змін зовнішніх умов, пошук і вибір шляхів побудови свого життя, визначення перспектив здобуття подальшої освіти – все це створює стресову ситуацію, напруження енергетичних витрат і можливого розчарування. У підлітків та юнаків ще немає соціального досвіду, що дає змогу їм адекватно реагувати на нові ситуації, спонукає звертатися до засобів психологічного захисту, що нерідко спотворює реальність, але зате створює ефект емоційної стабільності. Це може призвести до дезінтеграції особистості. Щоб знайти оптимальний спосіб поведінки, обрати варіант адекватного виходу з конфліктної ситуації, позбутися стресової ситуації та життєвих труднощів, потрібен психологічний супровід в процесі професійного самовизначення [5, с. 96].

У роботах М. Захарова, В. Симоненка, М. Тименка, Б. Федоришина [3, с. 173] порушуються питання про необхідність формування у сучасних підлітків умінь самостійного пошуку та аналізу знань про різні види професійної діяльності. Проблема професійного самовизначення у юнацькому віці висвітлюється в роботах Л. Божович, Р. Бернс, І.В. Дубровіна, А. Мудрик, П. Чамата. [4, с. 19]. Питанням оптимізації професійного самовизначення старшокласників займалися такі вчені, як Г. Абрамова, А. Бондаренко, Н. Кучеровська, М. Молоканов, В. Макаров, В. Панок, М. Розін, Р. Мей, К. Роджерс, І. Ялом [6, с. 18]. Однак вказані дослідження не розкривають в повній мірі репрезентовану проблему, особливо щодо особливостей професійного самовизначення підлітків. Проблема професійного самовизначення підлітків довгий час не розглядалася і не вивчалася як самостійний напрям. Тривалий час питання профорієнтації ототожнювалась лише з професійним самовизначенням юнаків, відповідно, цей факт обмежував сферу професійного самовизначення особистості. Необхідність організації роботи, спрямованої на допомогу підліткові та юнаку в усвідомленому виборі професії, робить проблему дослідження актуальною, обумовленою потребами та запитами реального життя і практики [7, с. 31].

Мета статті. Основною метою статті є теоретична характеристика та емпіричне дослідження особливостей професійного самовизначення підлітків та юнаків. **Завдання** полягають у аналізі наукових поглядів на проблему професійного самовизначення у підлітків та юнаків; обґрунтуванні методичної процедури дослідження їх професійного самовизначення та вивченні його особливостей у школярів середньої та старшої школи.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення проблеми професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці було досліджено вибірку із 80 учнів (40 підлітків та 40 юнаків) ЗОШ № 27 м. Полтава.

Отримані результати вивчення особливостей мотивації вибору професії у підлітковому та юнацькому віці за методикою «Мотиви вибору професії» (за Р.В. Овчаровою) свідчать про наступне. 20% дівчат-підлітків при виборі професії керуються внутрішньо-індивідуальними мотивами, 15% – внутрішньо соціально-значущими, 40% – зовнішніми позитивними і 25% – зовнішніми негативними мотивами. Хлопці, відповідно, 15%, 5%, 60% і 25%. 40% дівчат-старшокласниць при виборі професії керуються внутрішньо-індивідуальними мотивами, 30% – внутрішньо соціально-значущими, 25% – зовнішніми позитивними і 5% – зовнішніми негативними мотивами. Хлопці, відповідно, 20%, 15%, 60% і 5%.

Таким чином, спостерігаються відмінності між мотивами професійного вибору підлітків та юнаків. У підлітків суттєвої різниці між дівчатами та хлопцями у мотивації вибору професії не виявлено – обидві групи керуються зовнішніми позитивними та негативними мотивами, значна частка підлітків мають виражені внутрішні індивідуально значущі мотиви. У юнацькому віці більшість дівчат уже керуються внутрішніми індивідуально значущими та внутрішньо соціально-значущими мотивами, значною залишається частка дівчат з вираженими зовнішніми позитивними мотивами. Серед хлопців яскраво виражені зовнішні позитивні мотиви. Якщо учню властиві внутрішні мотиви вибору тієї чи іншої професії, то він бажає отримати особистісне задоволення від неї. Внутрішня мотивація виникає з потреб людини, тому вона працює із задоволенням, без зовнішнього тиску. Для тих, хто керується внутрішньо значущими мотивами, важлива суспільна значущість професії, можливість спілкування, керівництва іншими людьми.

Таким чином, для підлітків при виборі професії важливі умови роботи -висока зарплата, престиж, схвалення оточуючими вибору. Дівчата бажають допомагати оточуючим людям і тим самим підвищувати свій соціальний статус. У хлопців переважають зовнішні мотиви, для них найважливішим при виборі професії є не відповідність її здібностям, інтересам і нахилам, а інші фактори. При переважанні зовнішніх позитивних мотивів для них, в першу чергу, важливими є умови роботи, а не сам зміст професійної діяльності.

Проаналізуємо дані, що характеризують особливості спрямованості профільних інтересів підлітків та юнаків за орієнтовно-діагностичною анкетою спрямованості інтересів (за Б.О. Федори-

шиним). У 5% дівчат-підлітків проявляються профільні інтереси до математики, спорту та мистецтва, у 15% – до медицини, у 10% – до філології, педагогіки та психології, сфери обслуговування, у 25% – до бізнесу. 5% хлопців-підлітків цікавляться математикою, географією, історією та психологією, 10% – електротехнікою, 15% – технікою та спортом, 35% – бізнесом. Серед юнаків 10% дівчат цікавляться медициною та військовою справою, 15% – філологією, психологією та педагогікою, 5% – мистецтвом, 20% – бізнесом. 5% хлопців обирають електротехніку, педагогіку, спорт, медицину та філологію, 10% – техніку та психологію, 30% – бізнес, 25% – військову справу.

Таким чином, серед інтересів дівчат-підлітків домінують бізнес, медицина, філологія, педагогіка, психологія, сфера обслуговування, серед хлопців – бізнес, спорт, техніка та електротехніка. Дівчата-старшокласниці обирають бізнес, психологію, педагогіку, філологію, медицину, а хлопці-старшокласники – бізнес, техніку та військову справу. Як видно з результатів дослідження, дівчата обох вікових груп бажають працювати з людьми, обирають професії, пов'язані з передачею знань, наданням допомоги. Хлопці захоплюються технічними напрямками, спортом і військовою справою. Серед обох груп більшість досліджуваних бажає займатися бізнесом. Характерно, що серед юнаків зростає частка тих, хто цікавиться військовою справою, це можна пояснити проведення АТО в країні та бажанням юнаків стати на захист держави.

Розглянемо результати, отримані за допомогою диференційно-діагностичного опитувальника (за Є.О. Клімовим). У підлітковому віці 10% дівчат схильні до професій типу «людина-природа», 5% – «людина-техніка», 40% – «людина-людина», 30% – «людина-знакова система» і 15% – «людина-художній образ». 5% хлопців схильні до професій типу «людина-природа», 30% хлопців схильні до професій «людина-техніка», 20% – «людина-людина», 40% – до професій типу «людина-знакова система» і 5% – «людина-художній образ». У юнацькому віці 5% дівчат схильні до професій типу «людина-природа» та «людина-техніка», 50% – «людина-людина», 30% – «людина-знакова система» і 10% – «людина-художній образ». 25% хлопців схильні до професій «людина-техніка» та «людина-людина», 45% – до професій типу «людина-знакова система» і 5% – «людина-художній образ».

Таким чином, існують статеві відмінності у досліджуваних вікових групах у схильності до різних типів професій. Більшість дівчат-підлітків обирають професії типу «людина-людина» і «людина-знакова система», а хлопці-підлітки – «людина-знакова система» і «людина-техніка». Вибір юнаків відповідає вибору підлітків. Учениці обох вікових груп більше надають перевагу професіям типу «людина-людина», а хлопці – «людина-знакова система».

За допомогою опитувальника професійної спрямованості (за Дж. Голландом) встановлено професійні типи особистості підлітків та юнаків. Для 10% дівчат підліткового віку властивими є реалістичний професійний, артистичний та інтелектуальний типи, для 30% – соціальний тип, для 20% – конвенційний та підприємницький типи; для 30% хлопців – реалістичний і підприємницький типи, для 15% – інтелектуальний і соціальний тип, для 10% – конвенційний тип. Для 5% дівчат-старшокласниць характерний реалістичний тип (10% – хлопці), для 5% – інтелектуальний тип (5% – хлопці), для 40% – соціальний тип (20% – хлопці), 10% – конвенційний тип (хлопці – 15%), для 30% – підприємницький тип (хлопці – 45%), для 10% дівчат – артистичний тип (5% для хлопців).

Отже, серед дівчат-підлітків домінує соціальний, конвенційний і підприємницький типи, серед хлопців-підлітків – реалістичний і підприємницький типи. Для більшості старшокласниць властивим є соціальний і підприємницький професійні типи, для старшокласників – підприємницький і соціальний типи. Для учнів обох вікових груп переважаючим є підприємницький професійний тип, спостерігаються деякі відмінності у виборі професійного типу серед дівчат і хлопців підліткового віку.

Проаналізуємо належність досліджуваних до певних типів професійного середовища. Для 5% дівчат підліткового віку властиве реалістичне професійне середовище, для 10% – інтелектуальне середовище, для 35% – соціальне середовище, для 5% – конвенційне середовище, для 15% – підприємницьке середовище і для 15% – артистичне середовище; для 20% хлопців – реалістичне середовище, для 20% – інтелектуальне і соціальне середовище, для 10% – конвенційне середовище, для 35% – підприємницьке і для 15% – артистичне професійне середовища. Для 5% дівчат-старшокласниць характерний реалістичний тип професійного середовища (10% – хлопці), для 10% – інтелектуальний тип (10% – хлопці), для 35% – соціальний тип (20% – хлопці), 10% – конвенційний тип (хлопці – 15%), для 30% – підприємницький тип (хлопці – 40%), для 10% дівчат – артистичний тип (5% для хлопців).

Отримані результати свідчать, що існують відмінності між професійними типами особистості і професійними середовищами підлітків та юнаків. Серед дівчат збільшилася кількість з властивим інтелектуальним типом професійного середовища та зменшилася кількість з конвенційним типом професійного середовища. Серед хлопців зменшилася кількість з властивим реалістичним та підприємницьким типами професійного середовища, зросла кількість з артистичним та соціальним типами. Щодо юнаків, то більшості їх професійним типам відповідає вибір ними професійного середовища. Серед дівчат отриманий незначний обмін в інтелектуальному та соціальному середовищах, у хлопців – в інтелектуальному та підприємницькому середовищах. Слід зазначити, що відповідність типу особистості до типу професійного середовища є передумовою високих досягнень в діяльності і задоволеності людини своєю працею. Отримані результати свідчать, що підлітки ще не в змозі зіставити свої професійні можливості із професійними бажаннями, а юнаки уже визначилися з вибором професії та уявляють реальне професійне середовище, у якому вони будуть працювати.

Висновки і пропозиції. Таким чином, професійне самовизначення є складним динамічним процесом орієнтації особистості у професійно-

трудовому середовищі, розвитку та самореалізації духовних і фізичних можливостей, формування адекватних професійний намірів і планів, реалістичного образу себе, як професіонала. Сутністю професійного самовизначення є виявлення та вибір свого місця серед вироблених у суспільстві і прийнятих даною людиною критеріїв професіоналізму. Сучасне розуміння професійного самовизначення охоплює проблеми взаємозв'язку професійного самовизначення із загальним життєвим самовизначенням, впливів на особистість навколишнього соціального середовища та професійного становлення, необхідність активної життєвої позиції людини.

Емпірично встановлено відмінності у професійному самовизначенні підлітків та юнаків. Для підлітків загалом при виборі професії важливі умови роботи. Для старшокласниць важливо, наскільки майбутня професія допоможе розвиватися надалі. У старшокласників домінують зовнішні мотиви, для них при виборі професії найважливішими є умови роботи. Дівчата обох вікових груп бажають працювати з людьми, обирають професії, пов'язані з передачею знань та наданням допомоги. Хлопці захоплюються технічними напрямками, спортом і військовою справою. Більшість всіх досліджуваних бажає займатися бізнесом. Дівчата-підлітки обирають професії типу «людина-людина» і «людина-знакова система», хлопці-підлітки – «людина-знакова система» і «людина-техніка». Вибір юнаків відповідає вибору підлітків. Учениці обох вікових груп найбільше надають перевагу професіям типу «людина-людина», а хлопці – «людина-знакова система». Наявні відмінності між професійними типами особистості і професійним середовищем підлітків. У більшості випадків професійним типам юнаків відповідає вибір ними професійного середовища. Отримані результати свідчать, що підлітки ще не в змозі зіставити свої професійні можливості з професійними бажаннями, а юнаки уже визначилися з вибором професії та уявляють реальне професійне середовище, у якому вони будуть працювати.

Список літератури:

1. Бодров В.А. Психологія професійної придатності / В.А. Бодров. – К.: ПСРСЕ, 2007. – 511 с.
2. Васильков В.М. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах / В.М. Васильков // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 3. – С. 59-66.
3. Вітковська О.І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості / О.І. Вітковська // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 3. – С. 171-179.
4. Гуріна Н. Формування готовності учнів до свідомого вибору професії / Н. Гуріна // Сучасна школа України. – 2009. – № 9. – С. 18-22.
5. Омельченко Г. Профорієнтація і професійний профіль / Г.Омельченко // Практична психологія і соціальна робота. – 2008. – № 3. – С. 95-97.
6. Романенко Л. Професійне самовизначення учнів / Л. Романенко // Сільська школа України. – 2006. – № 7. – С. 14-21.
7. Твардовська М. Основи професійної орієнтації / М. Твардовська // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. – № 8. – С. 27-33.

Яновская Т.А.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОМ И ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема профессионального самоопределения в подростковом и юношеском возрасте. Обосновывается психологическая характеристика подросткового и юношеского возраста; анализируются понятия профессионального самоопределения в психологической литературе и его особенности у подростков и юношей. В статье представлено результаты исследования особенностей профессионального самоопределения учеников средней и старшей школы, а именно: анализируются особенности мотивации выбора профессии и направленности профильных интересов, результаты профессиональных предпочтений учеников и выбор ними типов будущих профессий.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, мотивация выбора, интересы, профильные интересы, направленность профильных интересов, профессиональные предпочтения, профессиональная направленность.

Yanovskaya T.A.
Poltava National Pedagogical University
named after V.G. Korolenka

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN ADOLESCENCE AND EARLY ADULTHOOD

Summary
The problem of professional self in adolescence and early adulthood. Grounded psychological characteristics of adolescence and youth; analyzes the concept of professional self in psychological literature and its features in adolescents and youths. The results of the study features professional self-determination of students of middle and high school, including: The features motivating career choices and direction of relevant interests, occupational preferences of students and their choice of future types of professions.
Keywords: professional self-motivated choices, interests, profile interests focus core interests, trade preferences, professional orientation.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.92

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА У ПРОТИДІЇ АДМІНІСТРАТИВНИМ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Бабич В.А., Недбайло В.В.
Університет державної фіскальної служби України

В статті досліджується проблема процвітання корупції й адміністративних корупційних правопорушень, відповідні органи, які протидіють корупції, особлива роль приділяється НАЗК, як нещодавно створеному центральному органу. Також зазначаються основні напрями протидії даним правопорушенням.

Ключові слова: НАЗК, адміністративні корупційні правопорушення, запобігання корупції.

Постановка проблеми. З розвитком держави та права, все частіше виникали випадки утворення та поширення корупції як негативного явища, що полягає у зловживанні посадовими особами наданими їм законом прав для особистого збагачення, підкупу. Звичайно, законодавство не стоїть на місці, постійно вдосконалюється, але дане питання і надалі залишається відкритим. На при великий жаль, корупція поширюється не тільки в діяльності вищестоящих органів, їх посадових осіб та вищестоящих органів, а й у освіті, підприємницькій діяльності тощо.

Актуальність полягає в тому, що корупція, адміністративні корупційні правопорушення входять до числа найнебезпечніших факторів, які перешкоджають розвитку України, негативно впливають на діяльність державних та недержавних структур. Про корупцію у сфері адміністративного права вже доволі багато написано різних монографій, не одну тисячу статей, безліч доповідей. Але проблема і надалі залишається актуальною.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У науковій літературі досить не повністю висвітлене питання про відповідні органи у протидії корупційним правопорушенням. Це стало предметом дослідження у своїх роботах науковців, таких як В. Кулік, Е. Дмитренко, О. Гладун, Д. Лук'янець, С. Клімова, Т. Ковальова та інші. Незважаючи, на те, що було вжито безліч заходів під час розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення і надалі виникає безліч питань, які повинні бути вирішені щоб викорінити корупція, яка заполонила майже усі сфери управління в Україні.

Ціль статті розглянути основні адміністративні корупційні правопорушення, з'ясувати на які органи покладається боротьба із корупцією та визначити їх роль у протидії даних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Подолання корупції в Україні постає на даний час серйозною та не вирішеною проблемою. Вона розповсюджується через недотримання законів, не належного виконання своїх обов'язків органів судової влади, прокуратури, політичних інститутів, бездіяльність державних органів, не значна роль громадянського суспільства.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», корупційним правопорушенням вважається діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [1].

Главою 13-А КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення [2, с. 138-142].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» чітко зазначені та перераховані суб'єкти на яких поширюється дія даного Закону. Проте особливу увагу слід приділити саме Національному агентству з питань запобігання корупції. Цей орган з'явився недавно в Україні для ефективної протидії корупції. Національне агентство з питань запобігання корупції (далі НАЗК) – це центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом, він забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [1].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 118 «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції», Кабінет Міністрів постановив утворити Національне агентство з питань запобігання корупції як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Дану Постанову підписав Прем'єр-міністр України А. Яценюк. Новий закон України «Про запобігання корупції» був уведений у дію з 26 квітня 2015 року з доповненням про утворення та діяльність НАЗК [3].

Однією з вимог Європейського Союзу щодо безвізового режиму з Україною є саме функціонування антикорупційного агентства. НАЗК виконує превентивну функцію, тобто здійснює перевірку декларацій державних службовців, посадових осіб, інформаційну дізнається інформацію з приводу фактів корупції, зловживання посадою також контрольну, аналітичну, нормотворчу, методичну. На даний час Головою Агентства є Наталія Корчак.

Національне агентство з питань запобігання корупції відноситься до основних виконавців заходів корупційної політики. Воно створене Кабінетом Міністрів України, підзвітне йому та відповідає перед Верховною Радою України. До

складу входять п'ять членів, які є державними службовцями. Агентство проводить засідання не рідше одного разу на тиждень та приймає рішення більшістю від складу членів.

Законодавством питання про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією висвітлені у Главі 13-А, а саме: порушення встановленої законом заборони щодо одержання дарунка (пожертви) (частина друга ст. 172-5 КУпАП), порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП), порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (ст. 172-7 КУпАП), незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8 КУпАП), невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КУпАП) [2, с. 138-142].

Агентство є колегіальним органом, а принцип колегіальності полягає у спільному обговоренні питань, які віднесені до його компетенції та прийняття відповідного рішення, яке є обов'язковим до виконання. Також проводить перевірки щодо підготовки та виконання антикорупційних програм.

НАЗК тісно співпрацює з Верховною Радою, беручи участь у парламентських слуханнях, коли йде мова про реалізацію та впровадження нових засад антикорупційної політики; інформує про свою діяльність Кабінет Міністрів, бере участь у засіданнях та підготовки проектів актів; взаємодіє та проводить періодичний перегляд законодавства на наявність корупційних норм, має право разом з органами центральної влади видавати нормативно-правові акти; обмінюється інформацією з органами державної влади стосовно виявлення корупційних правопорушень.

Діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції відіграє визначну роль. На нього покладені відповідні повноваження, які воно повинно ефективно виконувати для того щоб у нашій державі не процвітала корупція.

Головним питанням постає звідки береться корупція, тим більше як постійно приймаються нові закони, нормативно-правові акти, які начебто спрямовані на усунення цього явища, але зміни ми не відчуваємо. І діяльність органів та суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» повинні якось реагувати на ту ситуацію, яка на даний час склалась [1].

Діяльність державних органів унаслідок розповсюдження корупції багато в чому залежать та підпорядковані керівництву держави, олігархам, які ставлять на меті лише задоволення власних інтересів, а подекуди навіть іноземні держави у зростанні корупції в Україні для задоволення власних потреб, як ми це бачимо зараз. Як наслідок це призводить до дезорганізації роботи державних органів, неефективності системи державного управління, ослабленню державних інститутів, централізація ресурсів, корупційний тиск на підприємства та установи, зростання злочинності та в решті решт підриву національної безпеки України. На цьому фоні довіра у простих громадян до влади слабшає.

Щоб відновити довіру українського народу потрібні кардинальні зміни, реформування системи державного управління, які базуються на дотриманню принципів законодавства, відкритості, дієвості, чесності. Відповідно до цього,був прийнятий Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», де проблема корупційних правопорушень стояла на чільному місці [4].

Стратегія передбачає докорінну реформацію державного апарату, прийняття на посаду лише кваліфікованих фахівців, які на меті мають подолати корупцію в Україні, впровадження етичних норм поводження службовців, забезпечення відкритості, прозорості. Ключовою умовою повинна стати послідовна антикорупційна політика. Все це покладено на діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції та Національне антикорупційне бюро.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, за вектором безпеки також передбачає оновлення влади та антикорупційну реформу. Необхідно створити систему запобігання і протидії корупції – Національне агентство з питань запобігання корупції – для упровадження інструментів попередження корупції та здійснення контролю за доброчесною поведінкою службовців (правил щодо конфлікту інтересів, декларування майна тощо) [5].

У тому випадку, коли не будуть виконані законні вимоги НАЗК щодо усунення порушень законодавства про запобігання і протидію корупції, порушення встановлених законодавством строків подання документів або не подання взагалі чи недостовірних тягнуть за собою накладення штрафу.

Якщо говорити про адміністративні корупційні правопорушення, то в першу чергу слід наголосити, що вони виникають і розвиваються не лише серед спеціальних суб'єктів, перелік яких чітко зазначений у 3 ст. ЗУ «Про запобігання корупції», а й іншими осудними особами, які на час вчинення адміністративного правопорушення досягли відповідного віку (16 років) [1].

З того моменту, коли будь-яка особа посідає керівну посаду, внутрішньо вона усвідомлює, що має повні повноваження, доступ до секретної інформації, авторитет і це призводить до негативних наслідків. Посадовці відчувають «смак влади» разом з цим виникають зворотні процеси: державна влада використовується лише для задоволення власних потреб та інтересів, не рідко злочинним шляхом, особа служить не на благо суспільству, а сама собі, відбувається зловживання владою, отримання матеріальних благ.

У разі вчинення адміністративного правопорушення у сфері корупції посадовими особами, вони притягаються до відповідальності. Глава 13-А КУпАП зазначає перелік дій та наслідків, які тягнуть за собою правопорушення. В окремих випадках вони підлягають звільненню. Проте, як зазначає О. Гладун у своїй статті, ці вимоги дуже часто порушуються в нашій країні, що є недоліком антикорупційного законодавства України [6].

Світовий досвід показує нам низку прикладів зловживання владою та поширенні корупції, як представники бізнесу й капіталу використовують свої повноваження та втручаються у нормотворчу діяльність державних органів для покращення свого панівного стану та боротьби із своїми конкурентами із застосуванням адміністративних методів. Підґрунтям корупції також

є непрозорість, закритість, неефективність прийняття адміністративних рішень.

Основним у боротьбі з адміністративними корупційними правопорушення є застосування адміністративних засобів – санкцій. Але навіть це не спричиняє притягнення посадових осіб до кримінальної відповідальності за хабарництво. Одним із головних напрямів боротьби має бути попередження корупційних проявів, зробити корупцію справою ризикованою та невигідною, що і залежить від НАЗК.

Розділ 2 ЗУ «Про запобігання корупції» описує правові засади діяльності НАЗК, повноваження, гарантії та права. На НАЗК покладено проведення аналізу стану запобігання корупції, розроблення проектів Антикорупційної стратегії, здійснення моніторингу, формування та реалізація антикорупційної політики, вивчення ситуацій щодо корупції, співпраця з державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування для своєчасного виявлення та подолання корупції, інформування громадян про свою діяльність, залучення громадян до реалізації антикорупційної політики та інші повноваження, визначені цим Законом [1].

На новоствореный центральний орган виконавчої влади покладено великі надії у попередженні, запобіганні, виявленні та подоланні адміністративних корупційних правопорушень. Члени Агентства повинні діяти прозоро, дотримуючись законодавства України, та виконувати належним чином свої обов'язки. Для побудови реально правової держави, як записано у Конституції України, має бути усунена корупція як у органах державної влади так і в інших сферах. Звичайно, повністю викорінити її не можливо, але реально запровадити механізми, через які буде виявлена корупція. Як уже зазначалось, НАЗК доволі новий орган, але від його функціонування та діяльності багато чого залежить, насамперед розвиток країни та представництво на міжнародному рівні.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, можна зробити наступні висновки, наявність адміністративних корупційних правопорушень є майже невід'ємним фактором нашого суспільного життя. Для її усунення та остаточного ліквідування створено і діє у межах своїх повноважень велика кількість різних органів, у тому числі й Національне агентство з питань запобігання корупції. Якщо негативні явища, зазначені у статті, будуть викорінені, корупція буде зведена до мінімуму. І як наслідок цього держава зможе вийде на вищий рівень розвитку.

Список літератури:

1. Закон України «Про запобігання корупції» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями Станом на 5 січня 2017 року: (ОФІЦ ТЕКСТ). – К.: Паливода А.В., 2017. – 312 с. – (Кодекси України).
3. Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції Кабінет Міністрів України; Постанова від 18.03.2015 № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua /l_doc2.nsf /link1 /KP150118.html
4. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua /documents /18688.html
6. ВІСНИК ВИЩОЇ РАДИ ЮСТИЦІЇ. ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ. Рік заснування: 2009. Засновники: Вища рада юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія». Гладун Олександр Зіновійович, стаття «Проблемні аспекти провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення».

Недбайло В.В., Бабич В.А.
Университет государственной фискальной службы Украины

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ АДМИНИСТРАТИВНЫМ КОРРУПЦИОННЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ

Аннотация
В статье исследуется проблема процветания коррупции и административных коррупционных правонарушений, соответствующие органы, которые противодействуют коррупции, особая роль отводится НАЗКа, как недавно созданном центральному органу. Также указываются основные направления противодействия данным правонарушением.

Ключевые слова: НАЗКа, административные коррупционные правонарушения, предотвращения коррупции.

Nedbaylo V.V., Babich V.A.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

THE ROLE OF NATIONAL AGENCIES IN COMBATING ADMINISTRATIVE CORRUPTION OFFENSES

Summary
In the article the problem of corruption and prosperity administrative corruption offenses, the authorities who oppose corruption, the special role given to NAZCa, a newly created central authority. Also indicate the main directions of countering this offense.
Keywords: NAZCa, administrative corruption, prevent corruption.

УДК 342.92

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ДРІБНЕ ВИКРАДЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА

Бабич В.А., Таранюк Т.О.
Університет державної фіскальної служби України

У статті досліджується проблема правового регулювання процедури здійснення адміністративних проваджень у справах про дрібне викрадення чужого майна. А також зазначається вартість майна, згідно якого здійснюються розмежування, власне, між дрібним викраданням чужого майна та крадіжкою, що в подальшому впливає на процедуру розгляду справи.
Ключові слова: крадіжка, викрадення, шахрайство, привласнення, розтрати, адміністративне провадження.

Постановка проблеми. Через низький рівень матеріальної забезпеченості та низької правової культури суспільства, стала характерною проблема збільшення правопорушень у сфері приватної власної, а саме – збільшились випадки дрібного викрадення чужого майна. Дане протиправне діяння є одним із найпоширеніших з групи правопорушень проти власності, які є найнебезпечнішими, так як посягають на приватну власність. Досить часто, через незначну цінність викраденого майна, провадженням по даних справах не надають відповідної уваги, що призводить до формування у правопорушників почуття вседозволеності, яке спонукає їх на вчинення в майбутньому не лише більш тяжких правопорушень, а й злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються провадження у справах про адміністративні правопорушення в цілому та провадження у справах про дрібне викрадення чужого майна, були досить детально розглянуті у працях таких науковців як: В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, Ю.П. Битяк, С.В. Ващенко, І.П. Голосніченко, Ю.В. Гридасов, В.В. Долежан, О.В. Кузьменко, О.В. Негодченко, О.І. Остапенко, М.М. Тищенко.

Нерозкритті питання. Хоча на даному етапі розвитку адміністративних проваджень важливе місце приділяється вдосконаленню цієї процедури та її спрощенню, для швидкого та ефективного розгляду справ, немає чіткого розмежування у тому, що стосується відмінності крадіжки (що регулюватиметься кримінальним законодавством) та дрібного викрадення чужого майна (що підлягає під сферу регулювання адміністративним законодавством), тому хотілося б звернути увагу саме на це питання.

Ціль статті вивчити та проаналізувати порядок процесуальних дій, які необхідно здійснити під час розгляду справ про дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати, докладно розглянувши кожен з шляхів викрадення.

Виклад основного матеріалу. З розвитком відносин в різних сферах суспільного життя з'явилась необхідність створення способів, за допомогою яких особи, учасники цих правовідносин, мали змогу реалізовувати свої права та законні інтереси, а в разі їх порушення розраховувати на захист. Засобом відновлення порушених прав та встановлення справедливості є притягнення винної особи до юридичної відповідальності. Одним з видів юридичної відповідальності є адміністративна. Притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, відбувається через діяльність уповноважених органів, яка врегульовується нормами адміністративного-процесуального права і має назву провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення – це комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, спрямованих на своєчасне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законодавством, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян в дусі

додержання законів, зміцнення законності, які здійснюються спеціально уповноваженим органом або посадовою особою державних органів з метою охорони прав та законних інтересів громадян, охорони власності, виконання завдань з охорони громадського порядку і громадської безпеки [6, с. 121].

Провадження в справах про адміністративні правопорушення мають свої особливості, що й вирізняють їх від інших. До таких можна віднести:

· виникає у зв'язку із вчиненням проступку та необхідністю проведення адміністративного розслідування;

· реалізується тільки визначеним колом суб'єктів особливе місце серед яких посідають органи виконавчої влади;

· процесуальні акти цього провадження мають певну специфіку;

· за допомогою даного провадження реалізуються норми адміністративної відповідальності;

· здійснюється, як правило, у позасудовому порядку;

· з усіх видів адміністративного процесу воно найбільш подібне до юрисдикційних проваджень в інших галузях права (зокрема, кримінально-процесуального) [6, с. 119].

Щоб детально розглянути особливості адміністративного провадження у справах про дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КупАП), потрібно встановити, що собою являє дане правопорушення. Під терміном «викрадення» можна розуміти незаконне, протиправне заволодіння чужим майном, яке несе шкоду для потерпілого, власника даного майна. Викрадення чужого майна можна здійснити шляхом: крадіжки, шахрайства, привласнення, розтрати [3].

Крадіжка зазвичай вчиняється таємно, за відсутності осіб, яким належить майно, або в їх присутності, але не помітним для них чином.

Шахрайство за своєю суттю це заволодіння майном або придбання права на майно обманним шляхом, тобто винна особа через безпосереднє спілкування з потерпілим, входить в коло довірених осіб, а потім чинить протиправні дії, які несуть майнову шкоду потерпілому, при цьому потерпіла особа знає про дані діяння, але не може розуміти їх негативних наслідків для себе, оскільки знаходиться в омані й добровільно передає майно або право на майно винній особі.

Привласнення полягає у протиправному і безоплатному вилученні (утриманні, неповерненні) винним чужого майна, яке знаходилось у його правомірному володінні, з наміром надалі обернути його на свою користь чи користь третіх осіб. У результаті привласнення чужого майна винний починає незаконно володіти і користуватись вилученим майном, поліпшуючи безпосередньо за рахунок викраденого своє матеріальне становище [3].

Розтрата передбачає незаконне і безоплатне витрачання (споживання, продаж, безоплатну передачу, обмін, передачу в рахунок погашення боргу тощо) винним чужого майка, яке йому ввірене чи перебувало в його віданні. В результаті розтрати винний поліпшує майнове становище інших осіб шляхом безпосереднього споживання ними незаконно вилученого майна, позбавлення їх за рахунок витрачання такого майна певних матеріальних витрат, збільшення доходів інших осіб [3].

Ще одним нюансом у провадженнях про дрібне викрадення чужого майна є визначення суми дрібного викрадення. Відповідно до ч. 3 ст. 51 КУпАП викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

Щоб встановити межу між дрібним викраденням чужого майна та таємним викраденням чужого майна (крадіжкою), необхідно розрахувати неоподаткований мінімум доходів громадян.

Відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України для норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року [4].

Відповідно до підпункту 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV Податкового кодексу України податкова соціальна пільга дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року [4].

Згідно зі ст.7 Закону України «Про Державний бюджет на 2017 рік» з 1 січня 2017 року прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 1600 грн. На підставі вищевказаного розраховуємо податкову соціальну пільгу, яка дорівнює 800 грн. (50% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб). Тому, викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 160 грн 00 коп (0,2 від 50% 1600 грн) [4].

Отже,якщо вартість викраденого майна перевищує 160 грн, за таке правопорушення настає кримінальна відповідальність.

Провадження у справах про дрібне викрадення чужого майна можуть розглядати у адміністративному порядку, судовому, та такі, що здійснюється громадськими організаціями. Провадження, що здійснюються в адміністративному порядку здійснюють органи виконавчої влади (комісіями при місцевих органах державної влади, або одноособово посадовими особами. У судовому порядку провадження судді здійснюють одноособово.

В адміністративному порядку провадження здійснюється:

1) органами виконавчої влади (адміністративними комісіями при місцевих органах державної виконавчої влади);

2) одноособово посадовими особами – представниками органів державної виконавчої влади – річкового, повітряного, автомобільного та електротранспорту, внутрішніх справ, пожежного нагляду, рибоохорони, митного нагляду, нагляду за охороною праці, військовими комісаріатами (тобто інспекторами, контролерами, начальниками цих органів) тощо;

3) громадськими органами та їх уповноваженими особами – наприклад, громадськими органами з охорони громадського порядку; громадськими інспекторами – Українського товариства

охорони пам'яток історії та культури, лісовим інспектором, мисливським інспектором, органів рибоохорони, охорони навколишнього природного середовища тощо [7, с. 266].

У судовому порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється суддями одноособово. Завданнями провадження у справах про адміністративні право-порушення є своєчасне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законодавством, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання право-порушенням, виховання громадян в дусі додержання законів, зміцнення законності (ст. 245 КУпАП).

Аналіз законодавства України дає змогу виділити два види провадження в справах про адміністративні правопорушення – звичайне та спрощене. Проте можна виділити ще два види провадження – спеціальне провадження із застосуванням адміністративних стягнень завчинення правопорушень, що не становлять значної суспільної небезпеки, та провадження в органі адміністративної юрисдикції іншої інстанції.

Звичайне здійснюється у більшості справ і детально регламентовано чинним законодавством. Воно передбачає складання протоколу, визначає зміст, запобіжні заходи та порядок їх застосування, права та обов'язки учасників провадження, порядок розгляду справ, факти, обставини, що є доказами.

Прискорене (спрощене) провадження застосовується щодо невеликої кількості правопорушень. Таке провадження характеризується мінімумом процесуальних дій та їх оперативністю. Протокол правопорушення не складається, посадова особа, що виявила правопорушення, приймає і виконує рішення про накладення стягнення (штрафу або попередження) на місці вчинення правопорушення [7, с. 265].

Справи про дрібне викрадення чужого майна належать до когорти правопорушень, що не становлять значної суспільної небезпеки, тому розглядаються у звичайному порядку.

Провадження у справах про дрібне викрадення чужого майна має певні стадії. До них належать: порушення справи та адміністративне розслідування, прийняття рішення по справі, оскарження або опротестування рішення, виконання постанови. Порушення справи є початковою стадією адміністративного провадження. На даній стадії починається збирання матеріалів по справі та встановлення фактів, що стосуються справи. Підставою порушення справи може бути заява потерпілої особи, повідомлення свідків, інших громадян, посадових осіб тощо [7, с. 215].

Основною стадією є розгляд справ і прийняття по ним вмотитвованого рішення. Дана стадія згідно з положеннями КУпАП включає три етапи: підготовку справи до розгляду; розгляд справи; прийняття у ній постанови. Постанова по справі має бути прийнята відповідним органом, чи посадовою особою, яка розглядала відповідне правопорушення, також вона повинна містити всі необхідні реквізити: найменування органу, який виніс постанову, дата винесення постанови, інформація про особу, щодо якої було порушено адміністративне провадження, встановлені під час розгляду справи обставини та події, а також відповідна статття нормативно-правового акту під яке підлягає певне правопорушення. Винесене рішення по справі негайно доводиться до відома зацікавлених осіб [7, с. 216].

Однією з стадій адміністративного провадження є оскарження прийнятого рішення. Ця стадія є яскравим прикладом однією з гарантій захисту прав особи, забезпечення законності при притягненні до адміністративної відповідальності [1, ст. 8].

Відповідно до ст. 287 КУпАП постанову може бути оскаржено особою, щодо якої її винесено, а також потерпілим. Порядок оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення встановлено ст. 288 КУпАП.

Останньою стадією адміністративного провадження є виконання рішення прийнятого у справі про адміністративний правопорушення. Зазвичай виконання постанови покладається на орган, чи посадову особу, що її винесла. Проте в деяких випадках виконання постанови покладається на спеціально-уповноважені органи. Найголовніше на що повинна бути звернена увага під час виконання постанови – це чи ознайомлений порушник зі змістом постанови, що винесена по справі. Саме ця стадія має на меті виховання правопорушника та носить превентивний характер, як для нього в утриманні від інших правопорушень, так і для сторонніх осіб. Але основним завданням є перевиховання особи, що здійснила адміністративний проступок.

Висновки. Отже, з урахуванням вище зазначеного адміністративне провадження у справах про дрібне викрадення чужого майна чітко зазначене та врегульоване законодавством. Воно являє собою діяльність уповноважений суб'єктів (органів, чи посадових осіб), які в ході своєї діяльності детельно розглядавють справи, що стосуються дрібного викрадення чужого майна та виносять вмотивовані рішення, чим забезпечують права та законні інтереси громадян. При розгляді таких справ потрібно звертати особливу увагу на вартість викраденого майна, а саме, цінність речі, на даний час, не повинна перевищувати 160 грн, в іншому випадку це вже буде вважатися злочином, а не правопорушенням, тому розглядатиметься згідно норм кримінального права України. Також варто зазначити, що не зважаючи на встановлену та закріплену законодавством процедуру розгляду подібних справ, кожна з них має індивідуально-конкретні особливості.

Список літератури:

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2015 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: Паливода А.В., 2015. – 64 с. (Закони України).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями Станом на 5 січня 2017 року.

3. Науково-практичний коментар КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ / Р.А. Калюжний, М.І. Іншин, І.М. Шопіна та ін. – Видання п'яте, із змінами та доповненнями станом на 10 вересня 2013 р. – К.: Алерта,2013. – 976 с.
4. Податковий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями Станом на 5 січня 2017 року.
5. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) [текст] навч. посіб. / О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Плугатир, М.В. Співак. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 232 с.
6. Адміністративне право. Загальна частина: Навч. посіб. / [Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П.] – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
7. Адміністративне право України: підручник / [Галунько В.В., Олефір В.І., Гридасов Ю.В., Іваницук А.А., Короєд С.О.] – Херсон: ХМД, 2013. – Т. 1: Загальне адміністративне право. Академічний курс. – 393 с.

Таранюк Т.О., Бабич В.А.
Университет государственной фискальной службы Украины

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ О МЕЛКОМ ХИЩЕНИЕ ЧУЖОГО ИМУЩЕСТВА

Аннотация
В статье исследуется проблема правового регулирования процедуры осуществления административных производств по делам о мелком хищение чужого имущества. А также указывается стоимость имущества, согласно которого осуществляются разграничения, собственно, между мелким хищением чужого имущества и кражей, что в дальнейшем влияет на процедуру рассмотрения дела.
Ключевые слова: кража, хищение, мошенничество, присвоение, растраты, административное производство.

Taranyk T.O., Babich V.A.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

FEATURES OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN CASES OF PETTY THEFT OF ANOTHER'S PROPERTY

Summary
The article investigates the problem of legal regulation of the procedure of administrative proceedings in cases of petty theft of another's property. And specifies the value of the property, according to which there are distinction, actually, between petty theft and theft, which further affects the procedure of the case.
Keywords: theft, stealing, fraud, misappropriation, embezzlement, administrative proceedings.

УДК 165.12:304.4

ЗМІНА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОЗИТИВНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ

Веклич В.О.
Навчально-науковий Інститут права
імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Досліджено загальні питання зміни громадянської свідомості як основної передумови перетворень (передусім у соціальній сфері). При цьому взято до уваги вплив деструктивних явищ соціально-психологічного характеру на розвиток корупції як вагомого чинника, що зумовлює гальмування розвитку суспільства або його стагнацію. Окреслено взаємозв'язок соціального середовища і корупції як динамічного чинника, що залежить від вольового впливу, зумовленого громадською свідомістю. Зокрема, подано рекомендації щодо діяльності, спрямованої на удосконалення громадської свідомості у якості основного чинника зміни соціального середовища. У згаданому контексті розглянуто можливість вжиття заходів щодо попередження зловживань.

Ключові слова: воля, громадянська свідомість, правова діяльність, корупція, право.

Хочете розставити крапки над «і»?
Не терплять рішучості алеї сліпі.
Дірки у стелі – побачити зірки,
На паралелях ваші прямі.
Стежки розгалужень зросли бур'янами,
Не гояться рани у стужі. Калюжі,
В них – зірки. Смерть перепілки –
Простромлене серце і тернова гілка.

Софія Костицька
(«Смерть поезії») [4, с. 88]

Постановка проблеми. Розвиток України значною мірою потребує зміни ціннісних засад, що зумовлюється як поточною економічною ситуацією, так і об'єктивним політичним середовищем. Фактичний стан соціально-економічних відносин зумовлює об'єктивну потребу в обранні нових світоглядних орієнтирів, що сприяли б у подоланні кризи правосвідомості, а також забезпечили дійсний розвиток України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальні наукові дослідження проблематики зміни громадянської свідомості в Україні не здійснювалися, але у цій сфері інтерес викликають напрацювання таких вчених, як В. Башук, І. Коваленко, Н. Кузнєцова, Ю. Махінла, Ф. Медвідь, Н. Оніщенко, Н. Щербина й інших. Розглядувана проблематика значною мірою зачіпає суть утвердження громадянського суспільства, що досі викликає значний науковий інтерес.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні соціально-економічні відносини в Україні значною мірою зазнали впливу комплексу кризових явищ, які були викликані не лише економічним спадом після розпаду СРСР, але й об'єктивною невідповідністю ціннісних орієнтирів значної частини громадськості умовам, що склалися.

Формулювання цілей статті. Наукова розробка загальних засад зміни громадянської свідомості з окресленням правової детермінанти у якості чинника дійсних перетворень для подолання деструктивних трендів у соціумі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактичний стан суспільних відносин значною мірою зумовлюється ціннісними орієнтирами, що інтерполюються на фактичні суспільні відносини за посередництвом громадської свідомості: «Україна перебуває на передньому краї інформаційних викликів, від часу приєднання до Росії Криму, означеного Верховним головнокомандувачем об'єднаними збройними силами НАТО у якості найзначнішого «інформаційного бліцкригу» в історії» [11, с. 2].

Вагомою проблемою за поточних умов є забезпечення сприйняття громадянами вагомості власної ролі у суспільстві, зокрема І.І. Коваленко зазначає: «громадянська свідомість – це результат усвідомлення існуючих відносин між суспільством, людиною та державою з точки зору демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, що регламентуються прийнятими у даному суспільстві принципами та нормами» [3, с. 132].

При цьому слід взяти до уваги зневіру, що культивується у суспільстві з метою збереження усталеної корупційної моделі суспільних відносин, зокрема, штамп «якщо прийдуть нові лідери, то вони матимуть ще більшу потребу красти, ніж поточні». У контексті цього доречно згадати, що південнокорейський науковець Чеол Ліу, котрий опрацьовував проблеми подолання корупції, узагальнив відповідні визначення: «корупція є відхиленням від діяльності, очікуваної від ідеального типу раціонально-правової бюрократії Макса Вебера. Тривалі дебати призвели до висновку, що корупція відноситься до акту, в якому сила публічного врядування використовуються для особистої вигоди і правила гри порушуються. Діапазон тлумачень варіюється у широких межах. Широкі визначення включають в себе різні елементи клієнталізму, непотизму, патронажні призначення, фаворитизм, і зловживання владою й посадовим становищем, що зокрема виражається у «зловживанні державною владою» і «моральному розкладанні». Вузькі визначення обмежують корупцію до рівня девіації щодо формальних правил, які регулюють поведінку посадових осіб, зокрема таких як хабарництво (Андвіг і співавтори, 2001)» [10, с. 87].

Ще кілька років тому колишній міністр В. Захарченко констатував, «що без політико-ідеологічних концепцій подолати корупцію буде вкрай важко, тому необхідним є шлях протидії корупції в напрямі зламу суспільної свідомості, встанов-

лення персональної громадянської відповідальності всіх рівнів службовців, що ще раз засвідчує прогресивність культурологічної концепції протидії корупції» [2, с. 8]. Але дієвих заходів у цьому напрямку вжито не було. Корупція є динамічним чинником і пов'язана з регулюванням потоку ресурсів у країні, а також їх перерозподілом на різних рівнях. Разом з тим це явище зумовлює нераціональне їх використання. У випадку з Україною сама корупційна система набула одіозного вигляду, коли через ураження громадської свідомості у зв'язку з розвитком неправових фіктивних орієнтирів, корупцією було охоплено значні прошарки суспільства. Цим самим було зумовлено значні й тривалі кризові явища економічного характеру.

Зміна громадянської свідомості передусім необхідна для втілення громадянського суспільства у якості елементу соціально-правої і політичної дійсності України В. Башук зазначив: «громадянське суспільство – це стійка система соціальних відносин та громадських інтересів, які реалізують організації, що виникає на тому чи іншому історично зумовленому етапі розвитку соціуму та інкорпорованих у ньому індивідів. Громадянське суспільство являє собою систему обмежень всевладдя держави і взаємодіє з правом» [1, с. 146]. Н. Щербиною у наведеному контексті було наголошено: «громадянське суспільство потребує формування громадянської свідомості на основі європейських цивілізаційних засад, ідеологічної багатоманітності та демократичних принципів її формування та функціонування. З цією метою вкрай важливо реалізувати ряд базових демократичних принципів: – популяризація та прищеплення національної та соціальної толерантності; – утвердження реальної свободи слова, пересування, світоглядного й політичного вибору; – подолання старих авторитарно-патріархальних психологічних стереотипів масової свідомості та «нових», набутих вже новітнього часу (ніби нормальне, комфортне і безпечне життя можливе де завгодно, тільки «не у нас»); – створення передумов та відповідного образу української держави, як єдиного дому для всіх, хто в ній мешкає, як відкритої для контактів та культурно привабливої у світі» [9, с. 327].

Слід узяти до уваги взаємозумовлення кризових явищ деструктивного характеру, що виражається у економічному середовищі (яке безпідставно згідно з марксистською «теорією» розглядалося у якості основоположного), у громадянській свідомості, а також у «праві» як регуляторі суспільних відносин за посередництвом законодавства (останнє може бути також неправовим). Усі ці явища інтерполюються через фактичні умови (відносини), за яких існує індивід, суспільство, держава, країна, а також ноосферне середовище загалом.

Загалом, здійснення перетворень у сучасній українській державі значною мірою викликає потребу у фахівцях, котрі не були б залученими до роботи за умов пострадянської системи й котрі мають протилежну ціннісну орієнтацію.

Разом з тим слід підкреслити, що деструктивні процеси корупційного характеру в державному апараті у подальшому матимуть своїм наслідком остаточну втрату державності України, оскільки завдяки корупційним процесам (корупційним діянням у поєднанні з наслідками, до яких вони можуть призводити прямо та опосередковано) у подальшому стратегічними супротивниками України на міжнародній арені з необхідністю буде посилено існуючі кризові явища. Тобто, на фоні розгортання військових дій і необхідності витрат на озброєння і ведення бойових дій, а також незадовільного економічного становища значної частини населення, надалі проблеми, що викликатимуться через фактичні корупційні процеси зумовлюватимуть посилення невдоволеності громадян діяльністю уряду і функціонуванням державного механізму в цілому. Це з необхідністю матиме своїм наслідком черговий соціальний вибух. Але за умов фактичного ведення бойових дій дозволить здобути стратегічним супротивникам України перемогу.

Беручи до уваги пострадянську тенденцію щодо надання пріоритетного характеру самій державі або ж державним установам у суспільному і громадському житті, слід вказати на цілковиту неспроможність цієї концепції з умов демократичного суспільства, оскільки саме чиновники (посадові особи) є зацікавленою стороною при отриманні хабарів (на прикладі суддів). Разом з тим виникає одіозна ситуація з розкриттям корупційних правопорушень саме представниками «правоохоронних» органів державної влади України при збереженні незадовільного стану щодо боротьби з цим явищем у цілому.

До деструктивних явищ соціально-психологічного характеру в розглядуваному контексті доречно віднести такі:

1. Загальний занепад моральних цінностей у сприйнятті суспільстві.
2. Заміна актуальних ціннісних орієнтирів на їхні фіктивні аналоги («видимість ціннісних орієнтирів»).
3. Відсутність належного розуміння чи усвідомлення деструктивних наслідків сприйняття індивідами фіктивних ціннісних орієнтирів.
4. Діяльність, що викликана деструктивними псевдоціннісніснісними орієнтаціями індивідів.
5. Фактичні деструктивні наслідки згаданої діяльності на індивідуальному рівні (прямо або опосередковано) для самих індивідів.
6. Загальні корозійні процеси щодо державного управління, правового регулювання суспільними відносинами, а також стану країни у різних сферах в цілому (беручи до уваги саме середовище перебування фізичних осіб).
7. Знищення (самознищення) державності (у деяких випадках – цивілізації) через послаблення можливостей для спротиву внутрішнім або зовнішнім деструктивним чинникам у цілому (може виражатися як на індивідуальному, так і на вищих рівнях – через сутнісні взаємозв'язки).

Н. Оніщенко і Н. Кузнєцова наводять такі міркування: «проблеми взаєморозвитку вітчизняних владних структур із суб'єктами та інститутами громадянського суспільства є такими серйозними, що в національній суспільній свідомості почали формуватися полярні, досить стійкі уявлення про те, що в Україні «закордонні» демократичні інституції взагалі не потрібні, крім шкоди вони нічого не принесли, такі ідеї треба визнати некоректними з огляду на практику; або: національний, по-

літико-правовий розвиток має бути точною копією, віддзеркаленням західних взірців без усілякої корекції на національну самобутність» [6, с. 31]. Тож, громадянська свідомість у підсумку має відображатися і у адекватному сприйнятті правосвідомості громадянами. Адже саме через право у мають відображатися ціннісні орієнтири громадян. Останні інтерполюються через мислення, метод поведінки й світогляд, адже, як зазначає В. Савенко: «високий рівень впливу закону на свідомість і світоглядну картину світу людини можливо забезпечити лише в межах правової держави з демократичними цінностями» [7, с. 245].

Верховенство права виступає у якості одного з вагомих елементів щодо впливу на формування громадянської свідомості, але разом з тим воно є похідним від останньої: «реалізація дії принципу верховенства права з-поміж іншого передбачає забезпечення розвитку законодавчої діяльності у напрямі закріплення суверенітету народу, пріоритету людини перед державою, створення умов для відповідальності держави перед людиною» [5, с. 145].

Необхідним є і окреслення зв'язку між громадянською свідомістю й індивідуальною гідністю самих індивідів. При цьому Я. Фатєєв зробив наступне узагальнення: «доктринальні підходи до інтерпретації категорії гідності людини можуть бути позначені як: – «суб'єктивістський» Це внутрішня самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення і є, на думку М. Малеїна, гідністю. Схожої точки зору дотримується Ю. Скуратов. В. Здравосмислов під гідністю розуміє поважання високих моральних якостей в самому собі; – «об'єктивістсько-соціальний» Цю категорію М. Коржанський визначає, як гідність особи як право на громадську повагу, що ґрунтується на визнанні суспільством громадської цінності цієї особи. Він розглядає гідність як публічну цінність особи; – «суб'єктивістсько-соціальний» Так, С. Братусь, О. Красавчиков поняття гідності визначали як відображення в свідомості громадянина його оцінки суспільством, тобто самооцінку особою її суспільної оцінки» [8, с. 20]. Тож, теоретичні розробки мають спрямовуватися і на урахування об'єктивних ціннісних орієнтирів, що зумовлюють стабілізацію суспільних відносин (передусім), а також створюють передумови для соціального розвитку (як наслідку) у широкому розумінні.

У засадах права має бути виражено саме ціннісні орієнтири стосовно гідності й правосвідомості, що зумовлюють прийняття або неприйняття тих чи інших законодавчих норм (відповідних рішень) і мають регулювати суспільні відносини, зумовлюючи суб'єктивний і об'єктивний вплив не лише на останні, але й на громадян, котрі їх сприймають. Задля окреслення цих ціннісних орієнтирів слід розглянути інший приклад, який у значній кількості випадків є супровідним явищем при згаданих деструктивних процесах – корупцію.

У нашому випадку слід взяти до уваги, що відповідна «поведінка» може виражатися у діях або бездіяльності різних осіб на різних рівнях згідно з фактичними умовами виконання їх повноважень. Але разом з тим вагомим є суб'єктивне вираження корупції при наявності фіктивних («неправових») ціннісних орієнтирів, що зумовлює видимість для фізичної особи діяльності, зорієнтованої на реалізацію її приватних інтересів. Але слід зауважити, що у такому разі у широкій перспективі згаданою особою не враховуються довгострокові або стратегічні наслідки її діянь, що у підсумку призводять до погіршення середовища її існуванні, а також відображаються на самих умовах життя її особисто або ж її нащадків (приклад: катастрофічні зміни клімату).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Розвиток сучасних суспільних відносин вимагає активної протидії деструктивним тенденціям у соціальному житті країни, що у свою чергу не може здійснюватися виключно самою державою. Тож, нагальною є потреба щодо актуалізації громадянського суспільства як впливового чинника перетворень у державному житті. Останнє ж зумовлює необхідність у змінах самого сприйняття громадянами власної ролі у суспільстві й реальних можливостей, які в них є. Розвиток у цій сфері вимагає як вжиття спеціальних заходів з боку держави, так і самих громадян з тим аби утвердити панування правосвідомості й позитивної соціальної активності громадян, а у підсумку забезпечити збереження держави і країни. Це вимагає подальших досліджень з урахуванням динаміки суспільних відносин.

Список літератури:

1. Башук В.В. Філософсько-правовий дискурс громадянського суспільства як основи формування держави соціально-демократичної орієнтації [Текст] / В.В. Башук // Молодий вчений. – 2017. – № 2. – С. 145-148.
2. Захарченко В.Ю. Удосконалення законодавства у сфері протидії корупції в Україні / В.Ю. Захарченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 1. – С. 3-10.
3. Коваленко І.І. Про деякі теоретичні аспекти дослідження громадянської культури / І.І. Коваленко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 5. – С. 131-136.
4. Костицька С. Лабіринти метаморфоз: поезії / Софія Костицька. – Обране і нове. – Дрогобич: Коло, 2016. – 256 с.
5. Медвідь Ф.М. Вплив правової культури на утвердження в Україні верховенства права / Ф.М. Медвідь // Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: збірник IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 жовтня 2016 р.). – К.: МАУП, 2016. – С. 141-146.
6. Оніщенко Н. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій / Наталя Оніщенко, Наталя Кузнецова // Віче. – 2014. – № 7. – С. 30-33.
7. Савенко В. Імплементація закону у правосвідомість громадянина / Віктор Савенко // Публічне право. – 2016. – № 3. – С. 241-246.
8. Фатєєв Я.В. Інститути моральної (немайнової) шкоди в законодавстві України [Текст] / Я.В. Фатєєв // «Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства» (м. Острог, 07-08 квітня 2017 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 20-22.

9. Щербина Н.Ф. Політико-ідеологічний плюралізм в сучасній Україні: теоретичні й практичні аспекти / Н.Ф. Щербина, Ю.Б. Махінла // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 327-332.
10. Liu C. Public Corruption: Causes, consequences and cures / Cheol Liu // The Routledge Handbook of Global Public Policy and Administration ed. by Thomas R. Klassen, Denita Cepiku and T.J. Lah. – London, New York: «Routledge, Taylor & Francis Group», 2017. – P. 87-96.
11. Pesenti M. How to Stop Disinformation: Lessons from Ukraine for the Wider World / Marina Pesenti, Peter Pomerantsev. – London: Legatum Institute, 2016. – 26 p.

Веклич В.А.
Учебно-научный институт права
имени князя Владимира Великого
Межрегиональной Академии управления персоналом

ИЗМЕНЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ПОЗИТИВНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ: ПРАВОВЫЕ ОРИЕНТИРЫ

Аннотация
Исследованы общие вопросы изменения общественного сознания как основной предпосылки социальных преобразований. При этом принято во внимание влияние деструктивных явлений социально-психологического характера на развитие коррупции как весомого фактора, что приводит к торможению развития общества или его стагнации. Определена взаимосвязь между социальной средой и коррупцией в качестве динамического фактора, который зависит от волевого воздействия, обусловленного общественным сознанием. В статье также даны рекомендации по деятельности, направленной на совершенствование общественного сознания в качестве основного фактора изменения социальной среды. Рассмотрена возможность принятия мер по предупреждению злоупотреблений в очерченной сфере.
Ключевые слова: воля, общественное сознание, коррупция, право, правовая деятельность.

Veklych V.O.
Prince Volodymyr the Great Educational
and Scientific Institute of Law
Interregional Academy of Personnel Management

CHANGES IN PUBLIC CONSCIOUSNESS AS THE PRECONDITION OF POSITIVE TRANSFORMATION: LEGAL GUIDELINES

Summary
There were studied some general issues of civil consciousness changes as the basic prerequisites of social reforms. The author have taken into account an impact of destructive social and psychological development phenomena trends' on corruption as an important factor that leads to inhibition of economic development or stagnation. Also there was outlined the relationship between socioeconomic environment and corruption as a dynamic factor that depends on forceful impact caused by public consciousness. Thus, as well there were provided some guidelines on activities that are aimed to improve public awareness as the key driver of social environment. The author considered taking some measures aiming to prevent abuses in the outlined area.
Keywords: corruption, law, legal activities, public awareness, will.

УДК 346.544.4

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гамбург І.А.
Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

Досліджено сучасний стан та перспективи розвитку законодавства України про технічне регулювання. Визначено, що у процесі інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС), важливим напрямком є розвиток системи технічного регулювання. Національне законодавство у цій сфері має базуватися на Угоді про технічні бар'єри в торгівлі, Угоді про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, «Новим підходом» та «Глобальним підходом» щодо стандартизації та сертифікації, прийнятими у ЄС. Проаналізовано сучасний стан законодавства України про технічне регулювання, наведено конкретні приклади неузгодженості між нормами, паралелізму при вирішенні однопорядкових питань у нормативно-правових актах, прогалин у правовому регулюванні відповідних відносин. За результатами дослідження наведено конкретні пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства у напряму адаптації до європейського та формування інституту законодавства про технічне регулювання.

Ключові слова: євроінтеграція, технічне регулювання; стандартизація; сертифікація; стандарти; технічні регламенти; законодавство.

Постановка проблеми. Як показує світовий досвід, під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів відбуваються трансформації існуючих державних і правових явищ, зміни у різних сферах суспільного життя, зокрема й у правовій. Об'єктивний характер вказаних процесів зумовлює пошук шляхів і засобів усунення негативних наслідків їх впливу на розвиток національних правових систем у напряму узгодження міжнародних стандартів з концепцією національного суверенітету. Ці положення безпосередньо стосуються міжнародної та національної системи технічного регулювання, яка має на меті забезпечення потреб людини в якісних і безпечних товарах, охорону навколишнього середовища, розвиток національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку національного законодавства про технічне регулювання правовою наукою майже не досліджувались. В основному зустрічаються роботи фахівців у галузі техніки, економіки, що досліджують процеси стандартизації, сертифікації, метрології, порядок здійснення відповідних процедур, визначають напрями реформування системи технічного регулювання в Україні тощо, іноді наводячи положення вітчизняних нормативно-правових актів, міжнародних документів. Серед цих публікацій можна виділити роботи: Ф.В. Грищенка [1], який надає порівняльний аналіз нормативної бази національної та міжнародної систем стандартизації та оцінювання відповідності і робить висновок, що вітчизняна нормативна база потребує вдосконалення у напрямку гармонізації з європейським та міжнародним законодавством; М.Д. Гінзбурга [2], що стосується характеристики технічного регламенту як нового виду нормативно-правового акта та визначення його місця у системі законодавства України; О.М. Величка [3], в якій окреслюються напрями гармонізації нормативно-правових актів з метрології в Україні до законодавства ЄС. Серед російських вчених-юристів питання правового забезпечення технічного регулювання торкається А.М. Запорожець [4], який аналізує окремі положення Федерального закону про технічне регулювання, визначає напрями вдосконалення законодавства з урахуванням сучасних реалій розвитку російської економіки. У національній юридичній науці особливої уваги заслуговує дослідження Р.В. Овчаренка [5-6], науковий інтерес якого стосується питання зближення національної системи технічного регулювання з європейською моделлю шляхом гармонізації відповідного законодавства в Україні з європейським.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нечіткість та неоднозначність визначення сутності поняття «технічне регулювання», його змісту (складових елементів), сфери застосування. Недосконалість законодавчого закріплення та реалізації процедур стандартизації, сертифікації, контролю та нагляду за додержанням стандартів і технічних регламентів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення проблем сучасного стану вітчизняного законодавства про технічне регулювання у зв'язку з прагненням України до європейської інтеграції та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як було визначено у Програмі інтеграції України до Європейського Союзу пріоритетність співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС) та його окремими державами-членами пов'язана з тим, що це угруповання буде визначати напрями економічного прогресу та політичну стабільність в регіоні у довгостроковій перспективі [7]. Технічне регулювання є однією з небагатьох галузей, де високій ступінь міжнародної, регіональної та національної координації є раціональним. Загальні тенденції глобалізації світової економіки, блокування країн за регіональною ознакою вимагають створення більш прозорих, законних, недискримінаційних процедур оцінювання відповідності, вимірювання відповідно до Угоди про технічні бар'єри у торгівлі [8], Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів [9]. Ефективність європейського підходу до технічного регулювання підтверджується наявністю угод про взаємне визнання результатів оцінки відповідності з такими країнами, як

Японія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Швейцарія, Ізраїль. У країнах ЄС вільне переміщення товарів здійснюється згідно з «Новим підходом» до технічної гармонізації і стандартизації (прийнятий Радою Європи 7 травня 1985 року) та «Глобальним підходом» у сфері оцінювання відповідності (прийнятий Радою Європи 21 грудня 1989 року) [10]. Такі підходи реалізують через відповідні інструменти – директиви ЄС, які також затверджує Рада Європи. Тож кожній країні Європи, у тому числі й Україні, треба визначитись: яку вона будує систему технічного регулювання – власну або подібну європейській. Проте, треба розуміти, що узгодженість концепцій правового забезпечення технічного регулювання, його вимог і процедур є доволі складним і тривалим процесом.

Аналіз законодавства України зі стандартизації, підтвердження відповідності, метрології (складових технічного регулювання) показує, що не було і досі немає єдиного узгодженого підходу до сутності та змісту технічного регулювання. За твердженням розробників законопроектів та фахівців з технічних, економічних та юридичних наук, закони та інші нормативно-правові акти щодо технічного регулювання приймалися відповідно до вимог директив ЄС. Зокрема, у законах України: «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 11 лютого 1998 р. [11], «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 р. [12], «Про стандартизацію» від 17 травня 2001 р. [13], «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17 травня 2001 р [14], «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01 грудня 2005 р. [15] були враховані базові положення міжнародної стандартизації, що добровільними стандарти стають лише після того, як обов'язкові вимоги безпеки для життя і здоров'я людей, вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища будуть перенесені у технічні регламенти. Проте щодо змісту технічного регулювання тексти цих законів були неузгоджені. Так, у ст. 1 останнього закону зазначалося, що термін «технічне регулювання» вживається у такому значенні: «Технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до продукції або пов'язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду». Тобто, технічне регулювання включає частину стандартизації (обов'язкову стандартизацію), оцінку відповідності, що відповідно до положень цього ж Закону є доказуванням, що встановлені вимоги до продукції, процесу, системи, особи або органу виконано шляхом випробування, здійснення контролю або сертифікації. У преамбулі ж Закону виокремлено сфери стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності, а у ст. 2 – сфери стандартизації, технічного регулювання, у тому числі оцінки відповідності. Тобто, відповідно до цих положень, стандартизація не охоплюється технічним регулюванням, а оцінка відповідності в одному разі (преамбула) не охоплюється, в другому (ст. 2) – охоплюється технічним регулюванням, що не відповідало положенням інших нормативно-правових актів, зокрема Господарському кодексу (ГК) України [16]. Тут термін «технічне регулювання» з'явився у редакції 2005 р., коли у назві ст. 15 ГК України слова «стандартизація та сертифікація» було замінено на «технічне регулювання», підтверджуючи відношення стандартизації (обов'язкової та добровільної) та сертифікації до технічного регулювання як складових його змісту. Але ж за логікою побудови ГК України ст. 13-17 є такими, що детально регламентують основні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, що перелічені у ст. 12 ГК України. Проте в цю статтю законом зміни були внесені лише у 2014 р. («стандартизація та сертифікація» замінено на «технічне регулювання»).

Нові закони України: «Про стандартизацію» від 05 червня 2014 р. [17], «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р. [18], які теж були прийняті для гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством ЄС у зв'язку зі вступом України до СОТ (2008 р.) та прагненням до євроінтеграції, не вирішили питання узгодженості між чинними нормативно-правовими актами щодо сутності та змісту технічного регулювання. До того ж, що стосується терміну «технічне регулювання», то у новому законі ще більш звужено його зміст та сфера застосування у визначенні: «технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю)». Це визначення розходиться з принципами технічного регулювання, прийнятими в ЄС на підставі «нового» та «глобального» підходів. Відповідно до цих принципів основні вимоги до безпечності та якості продукції містяться у технічних регламентах ЄС та є обов'язковими для виконання, в той час як гармонізовані стандарти ЄС є добровільними. Тобто технічним регулюванням охоплюється як добровільна, так і обов'язкова стандартизація. При цьому об'єктами технічного регулювання має будь-яка продукція.

Що стосується заходів технічного регулювання, то мають використовуватися не тільки нагляд і контроль, але й інші, що передбачені Угодою про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, зокрема, тестування, маркування, карантин тварин і рослин, оцінка товарів тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, будуючи національну систему технічного регулювання, треба спочатку чітко та однозначно визначити сутність поняття технічного регулювання, його зміст (складові елементи), сфери застосування. А далі визначити суб'єктів, форми та засоби технічного регулювання, порядок застосування тощо. При цьому, як вбачається, мають бути враховані наступні чинники:

1. Пріоритетність національних інтересів (розвиток національної економіки, захист вітчизняного виробника тощо).

2. Членство в СОТ, асоціація з ЄС (гармонізація законодавства, узгодженість стандартів, процедур оцінки відповідності тощо).

3. Запозичення передового досвіду інших країн у сфері технічного регулювання (Росія, Білорусь – єдині витоки, схожі проблеми історичного та сучасного розвитку; Японія, Китай – використання новітніх технологій, робота на ринку товарів).

З урахуванням цих чинників вважається за доцільне системою технічного регулювання охопити добровільну (із застосуванням стандартів) та обов'язкову (із прийняттям технічних регламентів) стандартизацію, добровільне і обов'язкове оцінювання відповідності (найбільш широкий та влучний термін, ніж сертифікація, підтвердження відповідності, оцінка відповідності), метрологічну діяльність. Місце та значення технічного регулювання для сфери господарювання та економіки держави в цілому вказує на доцільність визначення його правових засад в окремому Законі України «Про технічне регулювання». В ньому необхідно закріпити значення основних термінів, мету та сферу застосування такого Закону, коло суб'єктів технічного регулювання, об'єкти технічного регулювання, порядок прийняття та застосування нормативних та нормативно-правових документів у сфері технічного регулювання тощо. Це завершить формування нового інституту законодавства у структурі господарського законодавства України.

Список літератури:

1. Грищенко Ф.В. Порівняльний аналіз нормативної бази національної та міжнародної систем оцінювання відповідності / Ф.В. Грищенко, О.Д. Цициліано, С.І. Гавриленко // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2005. – № 2. – С. 26-29.
2. Гінзбург М.Д. Спроба класифікації українських нормативних документів / М.Д. Гінзбург // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2005. – № 2. – С. 13-19.
3. Величко О.М. Гармонізація нормативно-правових актів з питань метрології / О.М. Величко. – Український метрологічний журнал. – 2005. – № 1. – С. 15-19.
4. Запорожец А.М. Кодекс технического регулирования (к вопросу о его актуальности в Российской Федерации) / А.М. Запорожец // Право и политика. – 2005. – № 4.
5. Овчаренко Р.В. К вопросу о соотношении европейской модели технической гармонизации и модели технического регулирования, действующей в странах ЕС / Р.В. Овчаренко // Економіка і право. – 2007. – № 4. – С. 143-147.
6. Овчаренко Р.В. Перспективи законодавчого вирішення проблем реформування національної системи технічного регулювання ЕС / Р.В. Овчаренко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – № 1. – С. 87-91.
7. Програма інтеграції України до Європейського Союзу: Програму схвалено Указом Президента України від 14.09.2000 р. № 1072/2000 Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /ru /n0001100-0 - Назва з екрана (Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України від 07.07.2015 р. № 398/2015).
8. Угода про технічні бар'єри в торгівлі – Результати уругвайського раунду переговорів / Тексти оригінальних документів. – Київ: «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – С. 131-152.
9. Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (укр./рос) [Електронний ресурс]: СОТ; Угода, Міжнародний документ від 15.04.1994. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /981_006
10. «Глобальный поход» – политика Европейского Союза в области оценки соответствия / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webportalsrv.gost.ru /portal /DOR-www.nsf /all /
11. Про метрологію і метрологічну діяльність: Закон України від 11 лютого 1998 р. № 113 /98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 30-31. – Ст. 193.
12. Про підтвердження відповідності: Закон України від 17 травня 2001 р. № 2406-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.
13. Про стандартизацію: Закон України від 17 травня 2001 р. № 2408-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 144-145.
14. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17 травня 2001 р. № 2407-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 170.
15. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України від 01 грудня 2005 р. № 3164-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 12. – Ст. 101.
16. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-1V // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
17. Про стандартизацію: Закон України від 05 червня 2014 р. № 1315-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 31. – Ст. 1058.
18. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 14. – Ст. 96.

Гамбург И.А.
Институт права имени Владимира Сташиса
Классического приватного университета, г. Запорожье

ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ О ТЕХНИЧЕСКОМ РЕГУЛИРОВАНИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Исследовано современное состояние и перспективы развития законодательства Украины о техническом регулировании. Определено, что в процессе интеграции Украины в Европейский Союз (ЕС), важным направлением является развитие системы технического регулирования. Национальное законодательство в этой сфере должно базироваться на Соглашении по техническим барьерам в торговле, Соглашение по применению санитарных и фитосанитарных мер, «Новым подходом» и «Глобальным подходом» по стандартизации и сертификации, принятыми в ЕС. Проанализировано современное состояние законодательства Украины о техническом регулировании, приведены конкретные примеры несогласованности между нормами, параллелизма при решении однопорядковых вопросов в нормативно-правовых актах, пробелов в правовом регулировании соответствующих отношений. По результатам исследования приведены конкретные предложения по совершенствованию национального законодательства в направлении адаптации к европейскому и формированию института законодательства о техническом регулировании.
Ключевые слова: евроинтеграция, техническое регулирование; стандартизация; сертификация; стандарты, технические регламенты, законодательство.

Hamburh I.A.
V. Stashys Law Institute
of Classic Private University, Zaporizhzhia

THE EUROPEAN INTEGRATION VECTOR OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION ON TECHNICAL REGULATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary
Modern state and prospects of development of Ukrainian legislation on technical regulation are investigated. It was determined that in the process of integration of Ukraine into the European Union (EU), an important direction is the development of technical regulation system. National legislation in this sphere should be based on the Agreement on technical barriers to trade, Agreement on sanitary and phytosanitary measures, «New approach» and «Global approach» for standardization and certification, adopted by the EU. Modern state of Ukrainian legislation on technical regulation are analyzed, specific examples of inconsistency between the rules of parallelism in the solution of comparable issues in the legal acts and gaps in legal regulation of respective relations is given. Specific proposals to improve national legislation in the direction of adaptation to the European and the formation of the Institute of legislation on technical regulation are based on the results of the study.
Keywords: European integration, technical regulation; standardization; certification; standards, technical regulations, legislation.

УДК 342.9:351.711.(477)

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГЛАМЕНТУЄ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ

Голоднова Т.С.
Університет державної фіскальної служби України

У статті досліджуються питання, які стосуються напрямків удосконалення законодавства, що регламентує контрольно-наглядову діяльність у сфері управління майном у військових формуваннях України. Зокрема, було проаналізовано різні підходи нормативно-правового забезпечення законності в системі управління військовим майном.
Ключові слова: контрольна діяльність, наглядова діяльність, управління військовим майном, елементи забезпечення законності.

Постановка проблеми. Ефективність контрольно-наглядової діяльності в сфері управління майном військових формуваннях України безпосередньо залежить від наявності нормативно-правової бази, яка здатна забезпечити правопорядок та законність у даній галузі правовідносин.

Варто зазначити, що на сьогодні існує проблема вдосконалення певних процедур контролю в сфері управління військовим майном та його ефективності і результативності. По-перше, ефективність контролю в сфері управління військовим майном в Україні залежить від виявлення та досконалого вивчення умов та критеріїв. По-друге, дані проблемні питання, пов'язані з суперечностями та прогалинами щодо процедур проведення контролю, які існують в чинному законодавстві України.

Крім того, до вивчення питання удосконалення контрольно-наглядової діяльності у сфері управління майном військових формуваннях України необхідне комплексне дослідження усіх факторів, які б могли вплинути на розвиток правового інституту, серед яких і є правове регулювання. У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження правових основ контролю, а саме: удосконалення правового регулювання контрольно-наглядової діяльності та подальше закріплення їх результатів у нормативно-правових актах України.

Отже, актуальність постановки та вирішення зазначеного питання обумовлюється недостатнім рівнем дослідження правового регулювання контрольно-наглядової діяльності у сфері управління військовим майном та його статусу в публічному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню щодо забезпечення законності в юридичній науці присвячена певна увага вчених, але необхідно зазначити, що проблема її забезпечення залишається актуальною і на сьогодні. Дослідженням окремих аспектів забезпечення законності в різних сферах державного управління здійснювали як вітчизняні науковці – В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, С.С. Вітвіцький, Ю.П. Битяк, С.О. Іванов, В.Й. Кісель, Н.В. Карнарук, В.В. Пахомов, В.Л. Пількевич, О.П. Рябченко, Л.А. Савченко, Т.І. Шапочка, В.С. Шестак, В.К. Шкарупа так і зарубіжні вчені – Д.М. Гєнкіна, А.П. Гуляєва, К.Е. Ігнатенкова, Ю.М. Козлов, В.В. Лазарєв, М.С. Студенікіна, В.С. Чугунов, Я.Б. Яблонська та інші.

Метою статті є дослідження сучасного стану законодавства, яке регламентує діяльність у системі управління майном військових формувань України та формування основних напрямків удосконалення в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення ефективного розвитку в сфері управління майном у військових формуваннях України на загальнонаціональному рівні тісно пов'язане з розробкою і практичним запровадженням законодавчої бази у конкретній галузі, однією з яких і є управління військовим майном. Роль управління військовим майном зумовлюється тим, що даний напрямок діяльності військових формувань України дає змогу не лише максимально використовувати наявні у їх розпорядженні матеріальні або майнові ресурси, але й передбачає основу для виконання цілого ряду конституційних функцій у військовій сфері.

Нормативно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері управління майном військових формувань України – це, за розумінням автора, сукупність нормативно-правових актів держави, які систематизовані за їх юридичною силою та за сферою впливу з метою регулювання відносин, предмету контролю і нагляду у сфері управління державним (військовим) майном в особі спеціально уповноважених державою органів та посадових осіб.

Нормативно-правову основу здійснення державного контролю (нагляду) у сфері управління майном військових формувань України становлять за юридичною силою: Конституція України, Кодекси України, закони, нормативно-правові акти тощо.

Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР, як основний закон України має вищу юридичну силу, крім того, його норми є нормами прямої дії, а всі органи державної влади та посадові особи зобов'язані діяти в межах повноважень, на підставі та у спосіб що передбачені Конституцією України. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй [16, ст. 6, ст. 8, ст. 19]. В Конституції України форми парламентського контролю об'єднано короткою формулою в статті 85: «Верховна Рада здійснює парламентський контроль у межах, визначених цією Конституцією» [16, ст. 85]. Контроль з боку Президента України – з метою здійснення своїх функцій, у тому числі контрольних, Президент може ство-

рювати необхідні консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи та служби [16, п. 28 ст. 106].

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (далі – ГКУ) визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [17, ст. 1]. ГКУ регулює особливості правового режиму державного майна у сфері господарювання де ч. 2 коментованої статті 141 ГКУ акцентується увага на те, що Кабінет Міністрів України є суб'єктом управління державної власності і здійснюючи управління такими об'єктами п. 18 та встановлюється про здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності і п. 19 коментованої статті 141 ГКУ вказується про те, що Кабінет Міністром України забезпечується контроль за ефективністю управління об'єктами державної власності [17, ст. 141].

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435- IV (далі – ЦКУ) регулює участь держави у цивільних правовідносинах та відносини власності (книга третя ст. 316-394 ЦКУ), зокрема управління майном, що є у державній власності (ст. 326 ЦКУ), договірні зобов'язання, зокрема управління майном (глава 70 ст. 1029-1045) [19].

Земельний кодекс України від 25.10.2001 року № 2768-III (далі – ЗКУ) є основою державного регулювання земельних правовідносин, в тому числі і земель оборони, проте кодекс не охоплює всіх напрямків, пов'язаних із регулюванням контрольно-наглядової діяльності в даній сфері. Якщо розглянути Главу 32 ЗКУ, дана глава присвячена питанням контролю за використанням та охороною земель [9].

Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X (далі – КУпАП) є законодавчим актом, у якому систематизовано норми, що регулюють правовідносини, пов'язані з адміністративною відповідальністю. КУпАП є складовою частиною національного законодавства України, ґрунтується на нормах Конституції України [14, ст. 1].

Окремо слід відзначити Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (далі – КАСУ), який визначає повноваження адміністративних судів щодо розгляду справ адміністративної юрисдикції, порядок звернення до адміністративних судів і порядок здійснення адміністративного судочинства [15, ст. 1].

До джерел адміністративно-правових норм, якими регламентується контроль у сфері управління майном військових формувань України відносяться законодавчі акти. З метою чіткого упорядкування правового забезпечення порядку здійснення державного контролю у цій сфері автор пропонує закони України та нормативно правові акти систематизувати на три основні групи, а саме:

1. Конституційні закони – уточнюють або продовжують положення Конституції України. У переважній більшості такі закони виступають як нормативні засади управління державним майном та його контроль лише у окремих частинах, пунктах або статтях;

За сферою впливу:

2. Основні закони – як такі, що стосуються безпосередньо контролю та встановлюють правовий режим контрольної діяльності у сфері управління майном військових формувань України.

3. Супутні (загальні) закони України як такі, що регулюють відносини, які пов'язані із здійсненням контролю та (або) нагляд у сфері управління державним (військовим) майном та регулюють предмет контрольної діяльності у даному напрямку. Такі закони містять як правило, окремі положення, що стосуються сфери контролю та нагляду у даному напрямку.

До законів першої групи законів необхідно віднести:

– Закон України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII визначає засади оборони України, повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони, окреслює пріоритетні напрями при організації процесу підготовки держави до оборони [5].

Закон України «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-XII регламентує функції, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними. У тому числі, ним визначено право управління військовим майном» [6].

Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 79-VII визначає, що Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) може скасовувати акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади повністю чи в окремій частині [7, ч. 6 ст. 21].

Закон України «Про Фонд державного майна України» від 09 грудня 2011 року відповідно № 4107-VI до ч. 1 ст. 1 Фонд державного майна України (далі – ФДМУ) є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності у тому числі корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, що належить до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійно-оціночної діяльності [8, ст. 1].

Наведені правові позиції свідчать про те, що в конституційних законах відсутні чіткі норми щодо контрольно-наглядової діяльності у сфері управління державним майном.

За сферою впливу: Основні закони, на наш погляд, це:

– Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV було прийнято з метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини та

відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною, визначає правові засади організації і здійснення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями [10].

Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04 квітня 1995 року № 116/95-ВР визначає правовий статус комітетів Верховної Ради України, їх функції та організаційні основи діяльності, у тому числі права і обов'язки комітетів Верховної Ради України при здійсненні контрольної функції відповідно до п.п. 7 та 10 ст. 14 [11].

Закон України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 року № 576-VII, Рахункова палата від імені Верховної Ради України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави [12] тощо.

За сферою впливу, на наш погляд, до супутніх (загальних) законів та нормативних актів можна віднести такі:

Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV який визначає правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України (далі – ЗСУ), і повноваження органів військового управління та посадових осіб щодо управління цим майном. З моменту надходження майна до Збройних Сил України і закріплення його за військовою частиною ЗСУ воно набуває статусу військового майна. Облік, інвентаризація, зберігання, списання, використання та передача військового майна здійснюються у спеціальному порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України [4, ст. 3].

Адміністративно-правовими нормами, які містяться в Законах України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393 /96-ВР, «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI.

Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 року № 2939-XII, де одним із головних завдань контрольно-ревізійної служби, відповідно до статті 2 зазначеного закону, визначено проведення фінансового аудиту, який полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави [13].

Ведучи мову про нормативно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері управління майном військових формувань України, необхідно відзначити і рішення органів судової влади України, які повинні враховуватися суб'єктами контрольної та наглядової діяльності під час реалізації покладених на них повноважень у даній сфері та постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, методики, роз'яснення тощо.

За результатами проаналізованої законодавчої бази у сфері контрольно-наглядової діяльності управління військовим майном України, автор вважає за необхідне запропонувати шляхи вирішення деяких прогалин в системі контрольно-наглядової діяльності у сфері управління військовим майном. Тому, пропонуємо: по-перше, з метою забезпечення належного зберігання або утилізації застарілого військового майна (наприклад, застаріле озброєння, ракетне паливо тощо) створити групу незалежних експертів, з метою об'єктивного визначення стану та подальших напрямків використання надлишкового військового майна.

По-друге, підготувати законодавчу базу (проект закону України або постанову Кабінету Міністрів України) щодо проведення ревізій та паспортизації всього існуючого військового майна. Де за результатами отриманої інформації, експерти мають надати фахові висновки стосовно військового майна та подальшого ним користування, можливо і повернення із незаконного користування).

По-третє, в державі Україна необхідно створити спеціальну аудиторську групу, в склад якої б входили фахівці з Національного антикорупційного бюро України, які могли б встановити все, що втрачено, що залишилося із військового майна та притягнути до відповідальності винних осіб.

По-четверте, створити ефективну систему управління військовим майном України та проведення контролю за такою діяльністю.

Вирішення проблем, що виникають у процесі регулювання контрольно-наглядової діяльності у сфері управління військовим майном, потребує подальшого вдосконалення і розвитку нормативно-правової бази, зокрема, внесенням змін і доповнень в чинні закони України, прийняття нових законодавчих актів та інших роз'яснювальних документів, які б спрямовувались на регулювання контрольно-наглядової діяльності.

На думку Погорєлова Є.В., до напрямків удосконалення законодавства слід віднести: узгодження проектів нормативно-правових актів, їх належну правову експертизу, новелізація та ревізія чинних нормативно-правових актів, скасування незаконних чинних нормативно-правових актів, офіційне нормативне тлумачення чинних нормативно-правових актів, систематизація нормативно-правових актів, тощо [18, с. 22-27]. Автор погоджується з думкою науковця, оскільки в державі на сьогодні існує проблема незавершеності формування нормативно-правової бази розвитку майнових відносин, у тому числі й щодо питань забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері управління майном військових формувань.

Необхідно підкреслити, в практичній діяльності існує потреба повної кодифікації законодавства у цьому напрямку. Сутність правових розбіжностей, які в практичній діяльності ускладнюють реалізацію положень щодо контрольно-наглядової діяльності полягає в наявності значної кількості норм, що мають загальний або декларативний характер. У законах України, які регулюють господарську діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань України міститься велика кількість норм, які відсилають до різних нормативних актів чи підзаконних актів. Велика кількість дублювання, що призводить до виникнення суперечностей,

Отже, узагальнюючи досліджені питання та з метою чіткого вирішення практичних проблем контрольно-наглядової діяльності в системі вій-

ськових формувань України в цілому та державі зокрема, забезпечення правового використання військового майна в процесі виконання конституційних обов'язків та завдань, вважаємо за доцільне розробити проект Закону України «Про основні засади контролю у сфері управління військовим майном України», яким вславлювалося б основні засади державного контролю в сфері управління військовим майном, регулював суспільні відносин, які виникають у зв'язку з контрольною діяльністю. У необхідно закріпити чіткі поняття контролю, нагляду, перевірки. У проекті закону необхідно сформувати чітку методику проведення перевірки за управлінням військового майна. Закріпити статтю з метою підвищення кваліфікації контролюючого суб'єкта, у разі виявлення порушення ним законодавства й його діяльності (вимоги до обов'язкового підвищення кваліфікації).

Висновки. На сьогодні існує в державі досить розгалужена система нормативно-правової бази в системі управління майном військових формувань України. Проаналізувавши основні напрямки реформування інституту контролю та нагляду за управлінням майном військових формувань України, потрібно зазначити, під час проведення удосконалення правових засад у даному напрямку, важливо врахувати досвід і практичні спрямування у зарубіжних країнах. Акцентувати увагу не тільки на здобутках, але включити і недоліки, враховуючи економічні, політичні процеси нашої держави. Оскільки, визначення шляхів удосконалення інституту контролю у сфері управління військовим майном та удосконалення нормативної бази у сфері майнових відносин у цій галузі сформують модель, яка б забезпечила ефективність і результативність проведення контролю або нагляду. І одним із таких напрямків є удосконалення законодавчої бази, яке повинно ґрунтуватися у детальній регламентації питань нагляду та контролю за управлінням військовим майном в Україні на законодавчому рівні шляхом прийняття законів та внесення доповнень та змін в існуючі. Удосконалення та суттєве оновлення законодавства державного контролю у сфері управління майном військових формувань України повинно відповідати демократичним процесам розвитку адміністративного права і інституту державного контролю.

Список літератури:

1. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адмін. право і процес; фінансове право; банківське право» / О.Ф. Андрійко; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 1999. – 38 с. – С. 30-31.
2. Гарущак В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні – Навч. посібник. – Харків: Нац. юрид. академія України, 1999. – 55 с.
3. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006 – № 46. – Ст. 456.
4. Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999 – № 48. – Ст. 407.
5. Закон України «Про Оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991 – № 9. – Ст. 106.
6. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-XII (в ред. від 05.11.2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.
7. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.
8. Закон України «Про Фонд державного майна України» від 09.12.2011 р. № 4107-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 2. – Ст. 50.
9. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.І. Семченка. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 896 с. – С. 722.
10. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 № 945-IV (в ред. від 26.10.2014 р.) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1440.
11. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116 /95 – ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
12. Закон України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 року № VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 36. – Ст. 360.
13. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 № 2939-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 13. – Ст. 110.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / За заг. ред. Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2007. – 781 с.
15. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.
16. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996 – № 30. – Ст. 141.
17. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; Кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с. – Ст. 1.
18. Погорєлов Є.В. Загальнотеоретичні питання про форми удосконалення законодавства / Є.В. Погорєлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – Т. 20(59), № 1. – С. 22-27.
19. Цивільний кодекс України: Закон України: від 16.01.2003 р., № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Голоднова Т.С.
Университет государственной фискальной службы Украины

НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, КОТОРОЕ РЕГЛАМЕНТИРУЕТ КОНТРОЛЬНО-НАДЗОРНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ ИМУЩЕСТВОМ ВОЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследуются вопросы, которые относятся к направлениям усовершенствование законодательства, которое регламентирует контрольно-надзорную деятельность в сфере управления имуществом военных формирований Украины. В частности, было проанализировано разные подходы нормативно-правового обеспечения законности в системе управления военным имуществом.
Ключевые слова: контрольная деятельность, надзорная деятельность, управление военным имуществом, елементы обеспечения законности.

Holodnova T.S.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

BRANCHES OF THE IMPROVEMENT OF LEGISLATION THAT REGULATES THE CONTROL AND SUPERVISORY ACTIVITIES OF PROPERTY MANAGEMENT IN MILITARY UNITS UKRAINE

Summary
The article examines issues relating to areas of improving legislation regulating control and supervisory activities of property management in the military formations of Ukraine. In particular, it analyzes various approaches to ensure legal legitimacy in the management of the military property.
Keywords: control activities, supervisory activities, management of military property element of legitimacy.

УДК 347.254:314.72/72(4/8)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОМ РЕПАТРІАНТІВ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Данилова І.О.
Одеський національний морський університет

У статті розглядаються основні механізми і функції з організації забезпечення житлом репатріантів (вивчено досвід Ізраїлю, Польщі). Відзначається, що всі країни, які зіткнулися з феноменом репатріації, встали перед проблемою прийняття невідкладних заходів з прийому і облаштування прибулих співвітчизників, що зажадало зміни законодавства, створення спеціальних державних органів – секретаріатів, міністерств у справах репатріантів тощо. Безумовно, такі категорії осіб, як репатріанти і внутрішні переселенці – різні за своєю суттю. Але в будь-якому з цих случає держави, будь-то приймають репатріантів або вирішують проблеми внутрішніх переселенців, стикаються з головною з них – житловою проблемою. Наголошується, що досвід її вирішення, незалежно від категорії осіб, житлові проблеми яких вирішуються, є корисним для України.

Ключові слова: правове забезпечення, житлові права, вимушені переселенці, репатріанти, зарубіжний досвід, Ізраїль, Польща.

Постановка проблеми. Останні роки у новітній історії розбудови держави України є найбільш драматичними. Це пов'язано з анексією Криму, з воєнними подіями на Донбасі. Вони спричинили величезні катаклізми соціального економічного, політичного характеру, які торкнулися мільйонів осіб. Сотні тисяч українців вимушені покинути домівки та переселятися у небезпечні для життя місця, будь-то в Україні чи за її межами. За даними Міністерства соціальної політики України станом на початок березня 2017 р., взято на облік 1 622 835 переселенців або 1 307 142 сім'ї з Донбасу і Криму [1]. Стільки ж вимушених переселенців в Україні налічується у звіті програми ООН із людського розвитку у 2016 р. Це означає, що така ж кількість людей стикнулася із проблемою пошуку житла. Отже, в Україні, де реалізація житлових прав громадян завжди була проблемою, після 2015 р., з появою такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи, житлове питання перейшло з розряд вкрай актуальних. Це викликає значний науковий інтерес до аналізу житлової політики тих країн, які вже стикнулися з такими проблемами. Слід зазначити, що такі категорії осіб, як репатріанти і внутрішні переселенці – різні за своєю суттю. Але в будь-якому випадку, держави, які приймають репатріантів або вирішують проблеми внутрішніх переселенців, стикаються головною із них – житловою проблемою. І досвід її вирішення, незалежно від категорії осіб, житлові проблеми яких вирішуються, є корисним для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики нормативно-правового забезпечення житлової політики України та механізму її реалізації присвячені праці таких науковців, як О.Є. Аврамов, О.В. Білоцький, М.К. Галянтич, С.В. Клименко, О.В. Коваль, О.О. Коляда, В.Є. Львов, О.М. Непомнящий, М.В. Скаржинський, Т.М. Тилик, Т.Р. Федосєєва та ін. Але проблеми реалізації житлових прав вимушених переселенців майже не розглядалися. Здебільшого вони проводилися у площині складання певних звітів Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики, громадських та благодійних організацій, які включено в орбіту цієї проблематики. Серед авторів наукових публікацій з означеної проблеми слід назвати Г. Андрєєва, К. Верянян, О.А. Малиновська, В. Плоскіна.

Мета статті. Головною метою даної статті є дослідження досвіду зарубіжних країн з вирішення житлових проблем репатріантів та можливості його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, проаналізуємо досвід Ізраїлю – країни з найбагатшим досвідом і найбільш розробленою процедурою в сфері репатріації, в тому числі, у вирішенні житлових проблем репатріантів. Так, за перші 20 років існування Ізраїлю в країну прибуло понад 1,25 млн. євреїв, в 1961-1964 рр. – близько 220,000; в 1967-1984 рр. – близько 500 000. З моменту проголошення незалежності Ізраїлю до кінця 2003 року Ізраїль прийняв 2,950,000 репатріантів [2]. З 2003 р. репатріанти продовжують прибувати до Ізраїлю. Так, у 2014 року в Ізраїль прибуло близько 26 500 репатріантів. З 1 січня по 11 липня 2015 р. з України репатріювалися 3 583 чол., (на 57% більше, ніж за аналогічний період 2014 р.). Протягом першої половини 2016 р. в Ізраїль прибуло 10082 нових репатріантів, з них з України – 2444 людини.

У 1950 р. в Ізраїлі було прийнято «Закон про повернення», який закріпив право кожного єврея на репатріацію у державу Ізраїль. Закон давав право тим євреям, які мешкають за межами Ізраїлю, повернутися на батьківщину, отримати ізраїльське громадянство.

Для вирішення проблем репатріантів в Ізраїлі було створено Міністерство алії і абсорбції (зараз Міністерство алії і інтеграції). Це профільне міністерство складається із більш ніж двадцяти департаментів, функцією департаменту із забезпечення житлом є забезпечення нових репатріантів тимчасовим або постійним житлом.

Міністерство алії і інтеграції спільно з Міністерством будівництва і Міністерством фінансів Ізраїлю надають допомогу у вирішенні житлового питання репатріантам, яким така допомога належить за законом.

Репатріантові надається кілька варіантів вибору місця проживання: орендувати квартиру на приватному ринку житла; орендувати квартири в кібуці (сільськогосподарська комуна) в рамках проекту «Перший будинок на батьківщині»; тим-

часове проживання у родичів; проживання в навчальному гуртожитку.

Відносно репатріантів, які отримують допомогу («кошик абсорбції»), передбачену для оренди квартири, грошова допомога для оренди житла вже передбачена. А репатріанти, які не отримують цю допомогу, можуть реалізувати право на отримання грошової допомоги для оренди квартири в іпотечному банку. Для цієї мети репатріант повинен звернутися в будь-який іпотечний банк і оформити документ, який підтверджує право на отримання пільг [3, с. 113].

Для того, щоб допомогти новим репатріантам на початку їхнього життя в Ізраїлі, Міністерство будівництва надає їм право на допомогу на оренду квартири, починаючи з другого року після завершення «кошика абсорбції» і до кінця п'ятого року (неповним сім'ям нових репатріантів – до кінця шостого року). Протягом першого року допомога на оренду квартири нові репатріанти отримують безпосередньо від Міністерства алії та інтеграції. Обсяг фінансової допомоги скорочується в залежності від кількості років перебування в країні. Фінансова допомога надається автоматично без подачі заяви, за винятком репатріантів, які досягли в Ізраїлі похилого віку. Репатріанти, які прибули в кінці 2008 року і пізніше, які орендують квартиру в районах національного пріоритету, мають право на додаткові 50% до тієї грошової допомоги, яку вони отримують у статусі репатріантів [4].

Як зазначалося раніше, в «корзину абсорбції» також входить грошова допомога на оренду житла. Після припинення виплати кошика (після першого року) Міністерство будівництва продовжує надавати допомогу протягом наступних чотирьох років.

Держава виділяє позику на придбання житла протягом 10 років з моменту отримання статусу репатріанта. Вона складається з основної позички і умовної дотації. Основна позика видається під 4% річних на термін 20-28 років. Умовна дотація – це відрахування банку однієї п'ятнадцятої частини від наданої позики для придбання житла щорічно протягом 15 років. Якщо протягом цього часу квартира не буде продана, то дотація перетворюється в подарунок і її не треба повертати державі. Якщо ж квартиру продадуть, залишок суми підлягає поверненню в повному розмірі з 2% річних із урахуванням інфляції [5].

Необхідно вказати на дуже важливу складову у вирішенні житлової проблеми репатріантів – це пільгове фінансування житлових програм для тих, хто вирішив влаштуватися на периферії (зараз це визначається як райони національного пріоритету). Кожні чотири роки при прийнятті рішень про регіональний розвиток ізраїльським урядом затверджується новий список районів, які користуються національним пріоритетом. Цей список дає право на економічні пільги. У список входять близько 600 населених пунктів, обраних з економічних, географічних критеріїв або критеріїв розташування в небезпечних районах. Так, Міністерство будівництва Ізраїлю пропонує репатріантам іпотечні позики на придбання, будівництво або розширення квартири, а також заохочує заселення районів національного пріоритету і абсорбцію нових репатріантів. Бажаючим придбати квартири в районах національного пріоритету надається додаткова фінансова допомога – іпотечна позичка з процентною ставкою в розмірі 4,5% на 20 років.

У період з 1990 по 1992 рр. у відповідь на хвилю репатріантів з СРСР кількість готових побудованих квартир збільшилася з 4 квартир на кожну тисячу чоловік до 14 на кожну тисячу. З 1994 по 1997 рр. кількість готових побудованих квартир збільшилася з 6 квартир на кожну тисячу – до 12. Але якби в Ізраїлі тільки би будувалося житло для репатріантів, в настільки короткі терміни ця проблема б не вирішилася. Йшлося не тільки про початок будівництва нових квартир, цього було недостатньо. Було розроблено декілька варіантів вирішення житлової проблеми.

Так, в ті роки в Ізраїлі активно надавалися субсидії тим, хто переселявся з центру країни на периферію – 100-120 тисяч шекелів при переїзді в квартиру вторинного житлового фонду.

Також заохочувалося самостійне малоповерхове будівництво на периферії, оскільки державні витрати в цьому випадку мінімальні. У такому виникала необхідність забезпечити інфраструктуру регіону, але це було економічно обґрунтовано, оскільки таким чином звільнялися відразу дві квартири. Ізраїльські фахівці таким чином пояснюють механізм вирішення житлових проблем репатріантів та інших категорій громадян, при цьому без додаткового будівництва. «Хто будує собі будинок? Той, у кого є гроші, і хто прагне поліпшити свої житлові умови. Побудувавши будинок, він переїжджає в нього зі своєї 4-5-кімнатної квартири, яку продає. Її купує той, хто живе в трикімнатній квартирі. Кожен такий будинок звільняє два різних квартирних рішення на ринку. З іншого боку, якщо держава зводить 10-15 тисяч квартир для фонду соціального житла, кожна з яких обходиться в 150-200 тисяч шекелів, то вона вирішує проблему і для громадян похилого віку. Але з іншого боку, кожна така квартира звільняє дві квартири на ринку. Адже той, хто переїде в соціальну квартиру, звільнить ту квартиру, в якій жив до цього. Зазвичай мова йде про 4-5-кімнатні квартири. Він продасть її тому, хто зараз живе в трикімнатній квартирі, а той, у свою чергу, продасть колишню квартиру тому, хто до цього часу орендував житло. Все це відбувалося автоматично і не потребувало втручання з боку держави. Соціальне житло також будувалося на земельних ділянках, які перебували в статусі «для громадського користування», які недостатньо використовує місцева влада. Ми шукали рішення, а не гналися за кількістю квартир. Так ми і прийняли мільйон нових репатріантів» [6].

Досвід Польщі. У Польщі наприкінці 2000 р. було прийнято Закон «Про репатріацію». З моменту набуття чинності до сьогодення у цей закон вносяться зміни чи взагалі пропонується прийняти його нову редакцію. У цьому законі, окрім соціального забезпечення, зазначається, що репатріанти можуть розраховувати на фінансування оренди квартири. У випадку, якщо на місцях знайшлося для них житло, держава поверне органам самоврядування третину від вартості переданих квартир. Тобто, основний обов'язок із забезпечення репатріантів житлом у Польщі покладено на місцеву владу.

Так, скористалися своїм правом репатріації в 2007 р. лише 243 осіб, в 2012 – 123 осіб, в 2014 –

64 осіб. І справа не у відсутності охочих, а в тому, що місцева влада неспроможна забезпечити репатріантів житлом. А наявність житла і постійного джерела доходів на території Польщі – це є обов'язковою умовою отримання візи для репатріації або визнання репатріантів.

На сьогоднішній день у Польщі існує три способи виконання цих умов:

– репатріація на підставі анонімного запрошення від влади місцевого самоврядування (gminy), при якому документи на отримання візи необхідно подавати до Консульства Польщі на території актуального проживання заявника, пройти співбесіду і чекати, коли із загально польської бази даних виберуть того чи іншого заявника, але таке очікування може розтягнутися на довгі роки;

– репатріація за іменним запрошенням від влади місцевого самоврядування (gminy), при якому органи місцевого самоврядування в Польщі виставляють запрошення на репатріацію конкретним іноземцям. Громадяни, у яких вже є промесса (przyrzeczenie) мають право зайнятися самостійними пошуками населеного пункту у Польщі, який забезпечить їх житлом і роботою – тим самим відмовиться від повернення фінансів, витрачених на покупку/знімання житла для іноземців-репатріантів;

– репатріація самостійна, при якій іноземець, маючи в своєму розпорядженні промесса (przyrzeczeniem) самостійно забезпечує себе житлом.

Безумовно, що найбільш вигідним для Польщі є самостійний варіант репатріації. Для того, щоб отримати візу на репатріацію до Польщі, можна скористатися тим, що при працевлаштуванні роботодавець-поляк часто забезпечує житлом і пропискою тих, кого приймає і на 6 місяців, і в наслідку (або відразу) на 1 рік. В цьому випадку є можливість заощадити на оренді житла, договір на що необхідно надати Консулу при подачі документів на видачу візи [7].

Згідно із запропонованими змінами до закону 2015 р., уряд планує перекласти основні витрати, зокрема, що стосується допомоги з житлом, з місцевих бюджетів на державний. Передбачається одноразове фінансування річної орендної плати.

Отже, якщо порівняти політику репатріації Ізраїлю та Польщі, то слід зазначити, що досвід Ізраїлю показав, що надання громадянства репатріантам – це лише початок процесу інтеграції переселенців в ізраїльське суспільство, необхідні подальші зусилля і продумана програма з боку приймаючої держави щодо забезпечення ефективності, самої завершеності процесу репатріації. В Ізраїлі репатріація розуміється в більш широкому сенсі і охоплює не тільки процес безпосереднього переїзду і вирішення пов'язаних з цим питань (як це має місце у Польщі), а й подальшу інтеграцію новоприбулих в ізраїльське суспільство. В Ізраїлі створено програму з чіткими етапами і диверсифікацією за категоріями тих, хто прибуває до країни, яка вирішує питання безпосереднього і подальшого облаштування новоприбулих, в тому числі надання житла.

Забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб в Україні. Проблема забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб в Україні законодавчо більш-менш врегульована. У 2014 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [8], у ст. 11 якого визначено ланки державного механізму із забезпечення житлових прав вимушених переселенців: Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (тобто створено профільне міністерство із вирішення цих питань, аналогічно з Міністерством алії та інтеграції в Ізраїлі для вирішення житлових проблем репатріантів), державі адміністрації та органи місцевого самоврядування. На місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень та на органи місцевого самоврядування в межах своїх покладено: надавати у тимчасове користування внутрішньо переміщеним особам житлові приміщення або соціальне житло, придатне для проживання, за умови оплати зазначеними особами відповідно до законодавства вартості житлово-комунальних послуг; надавати житло дитячим будинкам сімейного типу, які вимушено або самостійно залишили місце проживання у зв'язку з обставинами, з настанням яких громадяни набули статусу внутрішньо переміщених.

Можна сказати, в Україні існує два варіанти вирішення житлових проблем: у приватному секторі (орендовані будинки та квартири) та в об'єктах державної власності (готелі, гуртожитки, літні табори, санаторії, пансіонати). Співвідношення розселення у приватному та державному секторах складає 90% проти 10%, відповідно. В рамках державної програми Кабінет Міністрів України прийняв рішення про виділення державної допомоги на оренду житла і проживання. Так, у 2014-2015 рр. було надано виплати майже 685 тисячам сімей внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, у 2015 р. на цю допомогу було витрачено 3,4 млрд. грн. Станом на лютий 2016 р. зазначену допомогу отримувало 213 тис. сімей. У бюджеті на 2016 р. на такі потреби було передбачено 2,9 млдр. грн. [9].

На державному рівні прийнято програми, які передбачають кредитні пільги для вирішення житлової проблеми внутрішньо переміщених осіб. Так, у 2015 р. було прийнято Комплексну державну програму з підтримки переселенців [10], у якій одним із завдань на 2016-2017 рр. визначено забезпечення права внутрішньо переміщених осіб на житло: надання матеріальної допомоги на переїзд, вирішення житлових питань, облаштування переселених громадян у місцях тимчасового переселення; розроблення механізму погашення заборгованості за послуги житлово-комунального господарства із заробітної плати та сплати податків. Але на практиці ці програми майже не виконуються. Держава виплачує переселенцям виділення кошти на оренду житла і проживання, але це не є ефективним шляхом вирішення існуючої проблеми.

Необхідно констатувати, що держава в основному змістила тягар вирішення житлових проблем вимушених переселенців на місцевий рівень. Це потребує фінансування місцевих бюджетів, але цього не відбувається.

Висновки і пропозиції. Досвід Ізраїлю і Польщі з вирішення житлових проблем репатріантів свідчить наступне. Чим швидше буде вирішено проблему житла, тим менше причин

буде для виникнення соціальних конфліктів. Важливим є також не тільки будувати житло, але й розвивати інфраструктуру. Фінансування має бути цільовим – тільки на придбання або будівництво житла. Безумовно, Україна не має тих ресурсів, які має Ізраїль, для вирішення проблем вимушених переселенців. Можливо, для нас є прийнятним середній, проміжний варіант – між «мінімальним сприянням з боку держави» і ізраїльськими програмами.

Список літератури:

1. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Міністерства соціальної політики України. – Режим доступу: http://www.msp.gov.ua /news /12645.html
2. Алия (репатриация в Израиль) [Электронный ресурс] / Материал из ЕЖЕВИКИ – EJWiki.org – Академической Вики-энциклопедии по еврейским и израильским темам. – Режим доступа: http://www.ejwiki.org/wiki%20/Алия_(репатриация_в_Израиль)
3. Веранян К. Израильский опыт организации репатриации / К. Веранян // 21-й век. – 2015. – № 2. – С. 113.
4. Финансовая помощь новым репатриантам [Электронный ресурс] / Офиц. сайт Министерства строительства Израиля. – Режим доступа: http://www.moch.gov.il/Russian/housing_assistance/rental_assistance/Pages/olim_assistance.aspx
5. Министерство алии и интеграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moia.gov.il /russian /pages /default.aspx
6. Жилищный кризис в Израиле в цифрах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://9tv.co.il /news /2015 /03 /15 /199377.html
7. See more at [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://typicalpoland.com /immigration /repatriation /#sthash.4y5iqrSs.dpuf
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. // ВВР України. – 2015. – № 1. – Ст. 1.
9. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах (за матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file: //C:/Users/Tany/Desktop/%D0%96%D0%98%D0%A2%D0%9B%D0%9E/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf
10. Комплексна державна програма з підтримки переселенців: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 № 1094 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 2. – Ст. 76.

Данилова И.А.
Одесский национальный морской университет

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЖИЛЬЕМ РЕПАТРИАНТОВ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются основные механизмы и функции по организации обеспечения жильем репатриантов (изучен опыт Израиля, Польши). Отмечается, что все страны, столкнувшиеся с феноменом репатриации, встали перед проблемой принятия неотложных мер по приему и обустройству прибывших соотечественников, что потребовало изменения законодательства, создания специальных государственных органов – секретариатов, министерств по делам репатриантов и т. п. Указано, что безусловно, такие категории лиц, как репатрианты и внутренние переселенцы – различны по своей сути. Но в любом из этих случает государства, будь-то принимающие репатриантов или решающие проблемы внутренних переселенцев, сталкиваются с главной из них – жилищной проблемой. Опыт ее решения, вне зависимости от категории лиц, жилищные проблемы которых решаются, является полезным для Украины.
Ключевые слова: правовое обеспечение, жилищные права, вынужденные переселенцы, репатрианты, зарубежный опыт, Израиль, Польша.

Danilova I.O.
Odessa National Maritime University

THE FOREIGN EXPERIENCE OF REPATRIATES' HOUSING AND THE POSSIBILITY OF ITS APPLICATION IN UKRAINE

Summary
The article deals with the basic mechanisms and functions for arranging the provision of housing for repatriates (the experience of Israel and Poland has been studied). It is noted that all countries faced with the phenomenon of repatriation faced the problem of taking urgent measures to receive and resettle arrivals of their compatriots, which required changes in legislation, the creation of special state bodies – secretariats, ministries for repatriates, and so on. Certainly, such categories of persons as repatriates and internally displaced persons are different in their essence. But in any of these cases, states, whether they are receiving immigrants or solving the problems of internal settlers, face the main one – the housing problem. The experience of its solution, regardless of the category of persons whose housing problems are being resolved, is useful for Ukraine.
Keywords: legal support, housing rights, internally displaced persons, repatriates, foreign experience, Israel, Poland.

УДК 341.226

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПОВІТРЯНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В ТУРЕЧЧИНІ

Дімчев В.О.
Інститут післядипломної освіти,
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті розглядаються особливості лібералізації міжнародних повітряних сполучень та угод про повітряні перевезення на досвіді авіаційної політики Туреччини. Було визначено, що поняття «регіональної авіації» для Туреччини, так само як і для ЄС, грає ключову роль в розвитку її авіаційного сектора. Саме тому, з метою подальшої гармонізації турецького законодавства у сфері авіації із «доробком спільноти» ЄС (Acquis) та для полегшення зближення з проектом Єдиного європейського неба, Турецька Республіка проводить модернізацію своєї повітряної інфраструктури, змінює своє національне законодавство. У публікації було проаналізовано особливості регулювання повітряних перевезень в Туреччині. На основі проведеного дослідження також встановили, що, незважаючи на тенденцію до лібералізації, зберігаються значні обмеження уряду Туреччини щодо діяльності авіакомпаній і власності.
Ключові слова: лібералізація, міжнародні повітряні перевезення, цивільна авіація, гармонізація законодавства, транспортні угоди, аеропорт, повітряний транспорт, «доробок спільноти» ЄС (Acquis), регулювання.

Постановка проблеми. Чинне міжнародне повітряне право, крім публічно-правових питань, пов'язаних з використанням суверенного повітряного простору з метою міжнародної аеронавігації, все більш втягується в спільне з національним правом різних країн світу регулювання доступу авіаперевізників на ринок міжнародного повітряного транспорту. Така тенденція пов'язана з активним переходом до лібералізації міжнародних повітряних перевезень, що почалась в кінці 90-х рр. і стала головною стратегією політики і практики в цій сфері багатьох держав в XXI ст.

Тому важливим є необхідність розгляду та дослідження основних напрямків лібералізації міжнародних повітряних сполучень в Туреччині, як одного з найуспішніших прикладів правового регулювання та використання механізмів лібералізації повітряних перевезень як на міжнародному рівні, так і на внутрішньому ринку авіаперевезень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В працях науковців, які спеціалізуються в галузі міжнародного повітряного права, питання правового регулювання міжнародних повітряних сполучень висвітлюється по різному. Проблеми, пов'язані з лібералізацією міжнародних повітряних перевезень були розглянуті в роботах В.Г. Афанасьєва, А.А. Баталова, В.Д. Бордунова, В.С. Грязнова, Д.О. Бугайко, Я.О. Добідовської. Серед цих робіт на особливу увагу заслуговують праці А.А. Баталова і В.Д. Бордунова, в яких всебічно і комплексно розглянуто загальносвітовий процес лібералізації міжнародних повітряних перевезень. Питанням лібералізації міжнародних авіаперевезень в Туреччині та ЄС приділили увагу: С. Тоган, Ш. Хердем, Д. Білмем, Д. Савашер, Д. Сервантіє, П. Хрістідіс та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна система міжнародно-правового регулювання авіаперевезень характеризується активним переходом до лібералізації міжнародних повітряних сполучень, яка забезпечує зняття обмежень щодо частоти рейсів, ціноутворення, кількості перевізників і пунктів призначення з різними державами, розширення можливостей з експлуатації маршрутів у різноманітних напрямках, а також приведення стандартів і норм обслуговування пасажирів і багажу у відповідність до міжнародних норм. Дослідження основних напрямків та особливостей лібералізації міжнародних повітряних перевезень в Туреччині дасть можливість побачити переваги та недоліки цього процесу, і в цілому доцільність послаблення державного контролю над різними видами діяльності з використання повітряного простору.

Метою (завданням) даної статті є дослідження та розкриття особливостей і основних напрямків лібералізації міжнародних повітряних перевезень в Туреччині.

Виклад основного матеріалу. Визнаючи потенційні економічні вигоди і недоліки від лібералізації авіаційної галузі, багато урядів перейшли до дерегулювання різних аспектів авіації. Це включало приватизацію авіакомпаній і аеропортів, дерегулювання внутрішніх ринків і лібералізацію міжнародних угод. При розробці договірно-правового механізму для лібералізації регулювання міжнародних повітряних сполучень у окремому регіоні держави можуть взяти за основу регіональну типову угоду про повітряне сполучення, яка була підготовлена Міжнародною організацією цивільної авіації (ICAO) в 2003 році в рамках V Всесвітньої авіатранспортної конференції, що відбулась в Монреалі, Канада [11, с. 17]. Дана типова угода дозволяє державам або відразу встановити в стосунках один з одним режим «відкритого неба», або поступово здійснювати багатосторонню лібералізацію повітряного транспорту в своєму регіоні.

Розглядаючи лібералізацію міжнародних повітряних сполучень та угод про повітряні перевезення на досвіді авіаційної політики Туреччини можемо зазначити, що, наприклад, укладання авіаційної угоди з ЄС повинне принести значні взаємні вигоди, дозволить створити можливості для обох сторін щодо збільшення маршрутів, частоти і покриття на авіаційному ринку ЄС-Туреччина. Нормативна конвергенція буде також стимулюватися через питання, пов'язані з доступом до ринку, управління повітряним рухом, авіаційної безпеки, безпеки польотів, охорони

навколишнього середовища, соціальні аспекти, а також захисту прав споживачів.

Саме тому, Турецька Республіка проводить модернізацію своєї повітряної інфраструктури, змінює своє національне законодавство у цьому відношенні, вдосконалює свій міжнародний повітряний транспорт, безперервно співпрацює в різних міжнародних програмах та приймає участь в підписанні і ратифікації різних двосторонніх і багатосторонніх транспортних угод.

Поняття «регіональної авіації» (авіакомпанії, які експлуатують повітряні судна в рамках окремого регіону, де немає достатнього, для необхідності залучення послуг міжнародних авіаліній, попиту на здійснення пасажирських авіаперевезень) для Туреччини, так само як і для ЄС, грає ключову роль в розвитку її авіаційного сектора, який швидко розвивається в основному за рахунок регіональної авіаційної політики, яка спрямована на збільшення частки повітряного транспорту як в національних, так і міжнародних перевезеннях. Реалізація зовнішньої авіаційної політики Турецької Республіки здійснюється через угоди по повітряному транспорту на двосторонній основі, які, в свою чергу регулюють заплановані міжнародні перевезення.

Ратифікувавши Чиказьку конвенцію про міжнародну цивільну авіацію 1944 року, Туреччина є членом Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO) з 1945 року, Європейської конференції цивільної авіації (ECAC) з 1956 року та Європейської організації з безпеки повітряної навігації (EUROCONTROL) і приймає активну участь у встановленні глобальних стандартів і керівних принципів для безпеки цивільної авіаційної, безпеки польотів, ефективності та екологічної стійкості. Крім того, Туреччина бере участь у багатьох міжнародних і регіональних проектах [6, с. 2].

Що стосується ринку цивільної авіації, то Туреччина будучи країною-кандидатом на членство в ЄС з населенням більше 75 млн. чоловік, є ключовим регіональним гравцем в авіаційному секторі і одним з найбільш стратегічно важливих і швидкозростаючих ринків в Європі. Після США, вона являє собою найбільший пункт призначення для пасажирських перевезень з і до ЄС, з кількістю перевезених пасажирів майже в 40 мільйонів в 2014 році [1, с. 244].

Регулювання повітряних перевезень в Туреччині здійснює Головне управління цивільної авіації (DGCA). Даний орган відповідає за розробку і контроль сектора цивільної авіації країни відповідно до міжнародних вимог авіаційної безпеки і безпеки польотів, а також забезпечує рівні можливостей для надання послуг в галузі цивільної авіації. В рамках цих обов'язків DGCA розробляє правила цивільної авіації, здійснює контроль за виконанням міжнародних угод, а також забезпечує льотну придатність, здійснення польотів, ліцензування та ефективне управління повітряним рухом. Головне управління державної адміністрації аеропортів (DHMI) відповідає за діяльність аеропортів, надання ними послуг, управління повітряним рухом, а також налагодження та роботу навігаційних систем і пов'язаних з ними об'єктів. Основними законодавчими актами Туреччини, що регулюють сектор повітряного транспорту складають Закон № 2920 від жовтня 1983 року «Про турецьку цивільну авіацію» і Закон № 5431 від листопада 2005 року «Про обов'язки і організацію Головного управління цивільної авіації».

Авіаперевізники мають право виконувати міжнародні регулярні рейси до Туреччини на основі (в рамках) двосторонніх угод, які Туреччина, станом на 2014 рік, підписала зі 162 країнами світу. В даний час турецькі перевізники обслуговування 236 пунктів призначення в 107 країнах світу [1, с. 236]. Чартерні послуги визначаються на основі взаємодії відповідно до правил Європейської конференції цивільної авіації. Вантажний транспорт регулюється відповідно до положень Закону № 2920 і відповідних статей Положення «Про комерційні повітряні перевезення», що визначає процедури і принципи для фізичних та юридичних осіб щодо виконання комерційних повітряних перевезень авіакомпаніями, вантажних авіаперевезень, операцій повітряного таксі і видачі дозволів та ліцензій на експлуатацію літаків в Туреччині, а також застосовуваних положень двосторонніх угод про повітряний транспорт.

Лібералізація повітряних перевезень в Туреччини охоплює не тільки перевезення повітрям пасажирів і вантажів з однієї точки в іншу, але і забезпечення щоразу лібералізації, коли це можливо, додаткових послуг, таких як управління повітряним рухом, послуги аеропортів, автоматизовані системи бронювання, наземне обслуговування, ремонт повітряних суден і їх технічне обслуговування, дотримання умов авіаційної безпеки, безпеки польотів та уважності до екології. Оскільки повітряний транспорт носить за своєю суттю міжнародний характер і перевізники повинні діяти відповідно до нормативних вимог багатьох юрисдикцій, існує необхідність узгодження таких правил і положень в різних країнах. Держави світу намагалися досягти лібералізації повітряного транспорту в рамках багатосторонньої та двосторонньої лібералізації, але в цілому, спроби не були дуже успішними. Туреччина ж добилася лібералізації повітряних перевезень (положення щодо підготовки звітності, нормування авіадиспетчерів, ліцензування обслуговуючого персоналу, оцінки безпеки турецьких і зарубіжних повітряних суден, комп'ютеризованих систем бронювання, перевезення рідин на літаках і захист прав пасажирів) на внутрішньому ринку в основному за рахунок прийняття «доробку спільноти» ЄС (Acquis) з авіаперевезень.

Крім того, лібералізація повітряного транспорту в Турецькій Республіці триває з реструктуризацією сектору аеропортів через проект «Будівництво-експлуатація-переміщення» (BOT). Відповідно до цих змін, позиції Туреччини в галузі міжнародних повітряних сполучень покращилась. Турецькі аеропорти стають міжнародними вузлами, не тільки для Центральної Азії, а й для Європи та решти країн Азії. Відповідно до статті 34 Закону «Про турецьку цивільну авіацію», а також статті 5 підзаконних актів «Про будівництво, експлуатацію та першу сертифікацію аеропортів» (SHY-14A), аеропорти можуть управлятися державою, державними юридичними особами, фізичними особами або приватними юридичними особами. Головне управління державної адміністрації аеропортів

відповідає за експлуатацію аеропорту і надання аеропортами послуг.

Що стосується повноважень на затвердження нових перевізників, то вони покладаються на Міністерство транспорту, морської справи і зв'язку Туреччини (MoTMC), підзаконний акт «Про комерційні повітряні перевезення» № 28823 якого регулює правила і процедури щодо надання, призупинення та анулювання ліцензій комерційних авіаперевізників і встановлює відповідальність, обов'язки та необхідний рівень кваліфікації операторів повітряного транспорту і членів екіпажу.

Горизонтальна авіаційна угода ЄС-Туреччина, яка буде являти собою нову правову основу для відносин в області авіації була парафована 25 березня 2010 року і процедури щодо підписання угоди тривають (через невизнання Південним Кіпром). Туреччина заявила про свою готовність бути інтегрованою в структуру (побудову) авіації, яка вийде з Єдиного європейського неба (SES). Угода не замінить двосторонні угоди між країнами-членами ЄС і Туреччиною, але адаптує їх, щоб привести у відповідність до законодавства ЄС.

На вимогу Постанови Ради Міністрів 2003/5930, турецький парламент прийняв Закон «Про обов'язки і організацію Головного управління з цивільної авіації» № 5431 від 10 листопада 2005 року з метою регулювання елементів, пов'язаних з організацією, обов'язками, повноваженнями і відповідальністю DGCA. За цим законом, було запроваджено в дію вперше підготовлене регулювання щодо розкладу часових інтервалів рейсів, і Департамент повітряного транспорту DGCA був призначений в якості підрозділу, відповідального щодо забезпечення застосування часових інтервалів рейсів на аеродромах з інтенсивним рухом, а також розробляти і стежити за виконанням необхідних заходів по цьому питанню.

Після рішення Міністерством транспорту, морської справи і зв'язку (MoTMC) від 17 червня 2010 року DHMI було призначене для забезпечення розподілу та встановлення часових рейсових інтервалів. На сьогоднішній день юридична відповідальність за розклад часових інтервалів рейсів лежить на DGCA, але правова влада як і раніше здійснюється DHMI. Директивою ж турецького законодавства, в якій визначено встановлення часових рейсових інтервалів є тільки вторинне законодавство. Директива була оприлюднена з метою встановлення принципів і процедур при застосуванні часових інтервалів рейсів в аеропортах з плановим розкладом рейсів або в аеропортах з узгодженим графіком рейсів.

Аеропорти з плановим розкладом рейсів або з узгодженим графіком рейсів, авіаперевізники, що використовують ці аеропорти, їх представники, оператори аеропортів, відділи обслуговування повітряного руху, комісії і комітети, які оцінюють вимоги щодо рейсових інтервалів з тими, хто визначає вартість і координаторами, а також інші відповідні особи, установи і організації діють згідно з Директивою щодо встановлення часових інтервалів рейсів в Туреччині. Також, чітко визначено, що відповідні статті Директиви повністю адаптовані до Правил ЄС 95/98.

Крім того, необхідно зазначити важливі законодавчі акти, які готуються турецьким урядом з метою подальшої гармонізації турецького законодавства у сфері авіації із «доробком спільноти» ЄС (Acquis) та для полегшення зближення з проектом Єдиного європейського неба. Так, наприклад, знаходяться в процесі розробки: поправка до підзаконних актів щодо авіації загального призначення (SHY 6B), яка має бути приведена у відповідність з Регламентом (ЄС) № 800/2013, поправка в підзаконні акти щодо ліцензування пілотів літаків (SHY-1), що має відповідати Постанові ЄС № 290/2012 і встановлює технічні вимоги та адміністративні процедури, пов'язані з цивільною авіацією. При розробці підзаконного акту щодо перенесення авіаційних даних і якості авіаційної інформації необхідно дотримуватися Постанови ЄС № 1207/2011, яка визначає вимоги, що стосуються продуктивності і сумісності спостережень для Єдиного європейського неба.

Механізм транспортного діалогу високого рівня Туреччина-ЄС, також передбачає впровадження та виконання, пов'язаних з цивільною авіацією, Проекту «Зміцнення інституціонального і адміністративного потенціалу DGCA» № 0740.26 2011 року та Проекту «Створення потужностей з авіаційної безпеки і безпеки польотів. Вимоги щодо навчання в турецькій цивільній авіації» № 0314.09 2012 року.

З точки зору охорони навколишнього середовища Туреччина продовжує підтримувати роботу, проведену CAEP (Комітет з охорони навколишнього середовища від впливу авіації) в сторону зменшення впливу авіації на глобальне потепління і уважно стежить за розвитком подій в якості спостерігача.

Крім того, Туреччина підтримує розробку глобальних ринкових заходів (GMBM) для вирішення проблеми зростання викидів від діяльності міжнародної авіації. Для кращого розуміння механізму, Туреччини взяла участь у другому раунді Семінару світової авіації (GLAD), проведеного в Нідерландах з 4 по 7 квітня 2016 року. Туреччина також є однією з країн, яка добровільно представила свій національний план дій по скороченню викидів CO_2 міжнародною цивільною авіацією перед ICAO [8, с. 4].

Проте, незважаючи на тенденцію до лібералізації, зберігаються значні обмеження уряду Туреччини щодо діяльності авіакомпаній і власності. Багато угод з повітряного сполучення (ASA) досі дотримуються конструктивної моделі, створеної більше 50 років тому.

Як вимога галузі авіаційного корпоративного права, мінімум 51% акцій оператора повинні бути іменними і належати тим, хто уповноважений представляти і керувати компанією, а також більшість акціонерів повинна мати турецьке громадянство. Отже, іноземна власність авіаперевізників в Туреччині обмежується пакетом акцій в 49%. Авіаперевізникам з більшістю акцій, що контролюються іноземними компаніями забороняється перевозити пасажирів з одного національного пункту в інший в межах Туреччини. Відповідно до статті 31 Закону «Про турецьку цивільну авіацію», перевезення пасажирів, вантажів і пошти в комерційних цілях між двома точками в Туреччині повинні виконуватися національними компаніями.

Тривають дискусії щодо рішень DGCA як національного контролюючого органу, який прийняв

Положення 2096/2005 Європейської Комісії від 20 грудня 2005 року, що встановлює загальні вимоги для забезпечення аеронавігаційного обслуговування, створення системи сертифікації у відповідності з нормативами системи управління безпекою польотів (SMS) і сертифікації національних постачальників аеронавігаційного обслуговування.

Висновки. На основі проведеного дослідження, можемо зазначити, що лібералізація міжнародних повітряних перевезень стала основним напрямком правового регулювання повітряних сполучень в Туреччини. В першу чергу, це призвело до відповідних змін в національному законодавстві (були прийняті законодавчі акти, створені відповідні органи, що регулюють сектор повітряних перевезень). Гармонізація турецького законодавства у сфері авіації з «доробком спільноти» ЄС (Acquis), а також укладання авіаційної угоди з Євросоюзом повинно принести значні взаємні вигоди на авіаційному ринку ЄС-Туреччина. По-друге, лібералізація повітряних перевезень в Турецькій Республіці триває з дотриманням умов авіаційної безпеки та охорони навколишнього середовища. По-третє, вона охоплює вдосконалення міжнародного повітряного транспорту Туреччини та модернізацію її повітряної інфраструктури: реструктуризація сектору аеропортів, послуги управління повітряним рухом, послуги аеропортів, ремонт і технічне обслуговування повітряних суден, автоматизовані системи бронювання тощо. При цьому, незважаючи на значні досягнення Туреччини в процесі лібералізації міжнародних повітряних сполучень, все ще зберігаються значні обмеження турецького уряду щодо діяльності авіаперевізників і питань власності.

Список літератури:

1. Subidey Togan The Liberalization of Transportation Services in the EU and Turkey. Oxford University Press. 2016.
2. Turkey Transportation Policy and Regulations Handbook: Volume 1 Strategic Information and Regulations // World Business and Investment Library: IBP, Inc. 2008.
3. EU and Turkey initial civil aviation agreement. Brussels. 25 March 2010. (http://europa.eu /rapid /press-release_IP-10-369_en.htm).
4. Şafak Herdem Foreign Ownership of an Aviation Company in Turkey // Herdem Attorneysat Law. 2016. (https: //www.hg.org /article.asp?id=31584).
5. Deniz Servantie, IKV Junior Researcher A comparative analysis of EU and Turkish aviation policies. September 2015.
6. Şahabettin Boluksu Turkish Civil Aviation Assembly Sector Report 2012. May 2013. (http://www.tobb.org.tr/ Documents /yayinlar /2013 /CivilAviationAssembly-2012.pdf).
7. Serap Zuvin, Jeff List, Simge Senturk European Single Sky Program // Herdem Attorneysat Law.2016. (https://www.hg.org /article.asp?id=19691).
8. ICAO. Agenda Item 5: Election of Member States to be represented on the Council, Candidature of Turkey (Presented by Azerbaijan, Georgia, Turkey and Ukraine) // Assembly – 39th Session Plenary of ICAO (A39-WP/112) Working Paper. July 2016. (http://www.icao.int /Meetings /a39 / Documents /WP /wp_112_en. pdf).
9. The Impact of International Air Service Liberalisation on Turkey // Prepared by InterVISTAS-EU Consulting Inc. July 2009. (http://www.iata.org /policy /promoting -aviation /liberalization /agenda-freedom /Documents /turkey-report.pdf).
10. Ministry of EU Affairs of Republic of Turkey. Transport Policy. Chapter 14. 2011. (http://www.ab.gov.tr/ ?p=79&l=2).
11. Бордунов В.Д. Международное воздушное право. Учебное пособие. – М.: НОУ ВКШ «Авиабизнес»; изд-во «Научная книга», 2007. – 464 с.

Димчев В.А.
Институт последипломного образования,
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ВОЗДУШНЫХ ПЕРЕВОЗОК В ТУРЦИИ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности либерализации международных воздушных сообщений и соглашений о воздушных перевозках на опыте авиационной политики Турции. Было определено, что понятие «региональной авиации» для Турции, так же само, как и для ЕС, играет ключевую роль в развитии ее авиационного сектора. Именно поэтому, с целью дальнейшей гармонизации турецкого законодательства в сфере авиации с «достоянием сообщества» ЕС (Acquis) и для облегчения сближения с проектом Единого европейского неба, Турецкая Республика проводит модернизацию своей воздушной инфраструктуры, меняет свое национальное законодательство. В публикации были проанализированы особенности регулирования воздушных перевозок в Турции. На основе проведенного исследования также установили, что, несмотря на тенденцию к либерализации, сохраняются значительные ограничения правительства Турции к деятельности авиакомпаний и собственности.

Ключевые слова: либерализация, международные воздушные перевозки, гражданская авиация, гармонизация законодательства, транспортные соглашения, аэропорт, воздушный транспорт, «достояние сообщества» ЕС (Acquis), регулирование.

Dimchev V.O.
Institute of Postgraduate Education,
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE MAIN DIRECTIONS OF INTERNATIONAL AIR TRANSPORTATION IN TURKEY

Summary
The liberalization of international air agreements and air services on the experience of aviation policy in Turkey features in the article. It was determined that the term «regional aircraft» for Turkey plays a key role in the development of its aviation sector, as well as for the EU. Therefore, in order to further harmonization of Turkish legislation in aviation with the EU (Acquis) and to facilitate convergence with the Single European Sky project, Turkish Republic holds modernize its air infrastructure, changing its national legislation. The publication analyzed the features of air transport regulation in Turkey. Based on the study also found that, despite the trend towards liberalization, the significant restrictions of the Turkish government on the activity of airlines and property remain.
Keywords: liberalization, international air transportation, civil aviation, harmonization of legislation, transport agreements, airport, air transport, EU (Acquis), regulation.

УДК 343

УГОДА ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Довбенко К.О.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена вивченню інституту угоди про визнання винуватості у кримінальному процесуальному праві України. Досліджується законодавство та досвід зарубіжних держав. Визначаються недоліки та переваги даного інституту під час практичного застосування. Проводиться аналіз нормативно-правових актів для встановлення суттєвих ознак угоди. Розглядається питання добровільності при укладенні угоди про визнання винуватості.
Ключові слова: кримінальний процес, угода про визнання винуватості, спрощене кримінальне провадження.

Постановка проблеми. На сьогодні інститут угоди про визнання винуватості закріплений чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Він визначає обставини та порядок, за яких може бути укладена така угода, її зміст, а також правові наслідки. Даний інститут є предметом дослідження багатьох науковців через його правову суперечність та існування питання про доцільність його застосування у кримінальному процесі України. Безпосередньої уваги заслуговує питання про порядок застосування та часові межі укладання угоди про визнання вини.

Мета статті. Робота має на меті вивчити всі важливі аспекти інституту угоди про визнання винуватості шляхом порівняльного аналізу законодавства інших країн та окреслити основні проблеми під час його практичного застосування у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляду даної проблеми приділяли увагу Д. Філін, О. Губська, І. Петрухін, В. Мухін, А. Штанько, О. Плахотнік, Р. Новак, В. Гончаренко, В. Нор, В. Тертишник, С. Крушинський, М. Вільгушинський, М. Сіроткіна та інші.

Виклад основного матеріалу. Інститут укладення угоди про визнання винуватості бере свій початок у англо-американській правовій системі. Країни, в яких діє така система, використовують подібні угоди вже більше, ніж півтора століття. За своєю природою, угода передбачає перемовини між сторонами (обвинувачений та захисник з одного боку, та обвинувач – з іншого) з приводу визнання вини у вчиненні правопорушення та знаходженні компромісу у визначенні покарання. Саме завдяки такій конструкції даний інститут відносять до видів спрощеного провадження у багатьох країнах світу.

Наприклад, в Іспанії таке провадження відоме під назвою «конформідад», в Італії – «паттаджаменто». В обмін на визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину в законодавстві цих країн передбачено обмеження розміру покарання: не більше 6 років позбавлення волі (в Іспанії), зниження строку позбавлення волі на 1/3 (в Італії). Різноманітні форми угод про визнання вини використовуються і в деяких країнах СНД (Російській Федерації, Республіці Казахстан, Республіці Арменія, Республіці Узбекистан, Республіці Молдова, Грузія) [4, с. 240].

Проте класичною формою угоди про визнання вини є та, що застосовується у Сполучених Штатах Америки, де вона має назву *«plea-bargain»*.

Як зазначає Д. Філін, американська процедура «угоди про визнання вини» носить досить радикальний характер. Так, якщо обвинувачуваний й обвинувач не прийшли до угоди при переговорах, тоді сам обвинувачуваний має право вступити в такі переговори безпосередньо із суддею. У процесі проведення переговорів прокурор, відповідно до рішень вищих касаційних судів США, може замовчати від захисту той факт, що в нього недостатньо допустимих доказів або відсутні необхідні свідки (тобто без визнання вини обвинувачуваним прокуророві буде вимушений закрити справу). Такого роду «омана» можлива тому, що в США обвинувачуваний не має права повністю ознайомитися з матеріалами своєї справи [10, с. 1054].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) у ст. 468 так само передбачає можливість укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинувачуваним про визнання винуватості. До того ж, ініціатива може надходити від будь-якої з цих сторін (ст. 469 КПК). Якщо проаналізувати зміст ст. 472 КПК, яка розкриває зміст такої угоди, то можна виокремити певні складові, наявність яких є обов'язковою: а) беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення; б) умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення [3]. Необов'язковою (субсидіарною) складовою є обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, якщо такі домовленості мали місце. Отже, виходячи з останнього положення, можна стверджувати, що закон не встановлює імперативної вимоги щодо зобов'язання підозрюваного чи обвинуваченого сприяти органам кримінального переслідування. До речі, такі науковці, як М. Вільгушинський та М. Сіроткіна, пропонують класифікацію угод за критерієм цієї субсидіарної складової: 1) угоди про визнання винуватості, які містять обов'язок підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою; 2) угоди про визнання винуватості, які не містять обов'язку підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою [1, с. 101].

Проте варто звернутися до абз. 4 п. 10 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13, де надається роз'яснення з практичного розмежування понять, що досить часто викликають труднощі або провокують помилку при правозастосуванні: «Судам слід відмежовувати таку субсидіарну складову змісту угоди про визнання винуватості, як обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, від викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, яке є однією із обов'язкових умов, виконання якої поряд з іншими умовами слугує підставою для укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні відносно особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України» [8].

Особливістю правової природи угоди про визнання винуватості в українському процесуальному праві є те, що вона укладається лише щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Зокрема, укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається. На думку О. Плахотнік, це пояснюється тим, що така угода є проявом визнання своєї вини підозрюваним/обвинуваченим та досягнення домовленості з прокурором як представником держави щодо міри покарання. Отже, укладаючи угоду про примирення особа не обов'язково визнає себе винною, а лише відшкодовує завдані збитки кримінальним правопорушенням. Тим самим нівелюється зміст кримінальної відповідальності як відповідальності публічної, тобто перед державою за правопорушення, що завдають шкоду не окремим особам, а суспільним інтересам в цілому [7, с. 269].

Варто звернути увагу на роз'яснення, що міститься у Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»: «Таку угоду не може бути укладено у провадженні, в якому бере участь потерпілий, тобто щодо злочинів чи кримінальних проступків, внаслідок вчинення яких було завдано шкоди правам та інтересам окремих громадян та/або інтересам юридичних осіб, а також у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів незалежно від кола суб'єктів, яким завдано шкоди внаслідок вчинення таких злочинів. Враховуючи вимогу процесуального закону про те, що угода про визнання винуватості може укладатися у кримінальному провадженні щодо наведених вище кримінальних правопорушень за умови, що внаслідок їх вчинення шкоди завдано державним чи суспільним інтересам, беручи до уваги, що в Особливій частині Кримінального кодексу України вжито термін «громадські інтереси», а не «суспільні інтереси», незважаючи на те, що ці словосполучення різняться семантично, у контексті КПК їх слід розуміти як тотожні» [9].

У спеціалізованій літературі наводяться думки окремих вчених та дослідників щодо особливостей та негативних проявів інституту угоди про визнання вини у правозастосуванні. Зокрема, В. Мухін та А. Штанько наголошують, що сутність цього інституту кримінального процесу, з одного боку, полягає у пом'якшенні покарання обвинуваченого, а з другого, – в забезпеченні процесуальної економії та економії ресурсів кримінального правосуддя [5, с. 50]. Про недоліки та переваги також висловлюється С. Крушинський: «Безумовною перевагою цього інституту є економія часу і засобів органів кримінального переслідування та суду. Органи розслідування при цьому звільняються від необхідності пошуку додаткових доказів вини обвинуваченого і концентрують свої зусилля на розкритті більш тяжких злочинів, а суд звільняється від обов'язку ґрун-

товного розгляду значної кількості кримінальних справ. Ще одним позитивним моментом є те, що обвинувачений, укладаючи угоду, демонструє готовність і бажання визнати свою вину у вчиненні злочину, сприяти його повному розкриттю і відбути призначене покарання. До недоліків цього інституту, передусім, слід віднести можливість самообмови обвинуваченого, що може бути наслідком намагання органів кримінального переслідування за будь-яку ціну досягти визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину. У такому випадку укладення угоди потягне за собою не тільки засудження невиновного, а й залишить непокараною виновну особу, тобто не будуть виконані завдання кримінального судочинства. Крім того, відмічаються й інші недоліки, зокрема, відхід від встановлення об'єктивної істини, підрив авторитету офіційного розслідування, пред'явлення обвинувачення у злочинах, які реально не були вчинені тощо» [4, с. 239-240].

Дехто з науковців взагалі виступає за неприпустимість існування інституту угоди про визнання винуватості у кримінальному процесуальному праві України. Зокрема, О. Губська зазначає, що система угод про визнання вини підштовхує обвинувачів до незаконних дій і різноманітних зловживань (наприклад, сподівання на укладення угоди може викликати бажання прокурора перебільшити з самого початку вину обвинуваченого. Крім того, можна говорити про такі негативні аспекти угоди: а) держава користується великою владою над обвинуваченим, а погроза посилення кримінальних санкцій після суду змушує обвинувачених відмовлятися від своїх конституційних прав; б) адвокат може мати стимули наполягати на визнанні вини, навіть якщо угода не відповідатиме інтересам його клієнта; в) неправильно з моральної точки зору змушувати одних обвинувачених давати покази проти інших взамін на менше покарання [2, с. 113].

Як вже зазначалося, угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Як пише Р. Новак, за умов недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і затвердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості. Таким чином, ініціювання укладення угоди не супроводжується автоматичним укладенням угоди. Чинним кримінальним процесуальним законодавством чітко не визначено порядок, строк переговорів і консультацій. Тобто весь цей процес по суті лишається поза сферою кримінального провадження і не має жодного процесуального значення [6, с. 33]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що відсутність чіткої правової регламентації такого порядку є прогалиною у законодавстві.

Також нез'ясованим залишається питання про співвідношення часу, який витрачається на ініціювання та укладення угоди із встановленими законом строками досудового розслідування. Так, ч. 4 ст. 464 КПК України закріплює, що укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку [3]. Обставини, за яких ініціювання угоди відбувається під час судового засідання, врегульовані процесуальним законом, зокрема, ст. 474 КПК. Питання ж про те, в який строк має бути узгоджені умови угоди між сторонами, та в який строк має бути призначене підготовче судове засідання, мова про яке йде у ч. 2 ст. 474 КПК, не вирішене – не встановлено жодного строку. Вважаємо, що за таких умов кримінальний процесуальний закон спирається на принцип розумності строків, передбачений ст. 28 КПК України.

Висновки. Угода про визнання винуватості є суперечливим інститутом як з теоретичної, так і практичної точки зору. Це обумовлюється наявністю різних правових систем, де такий інститут діє по-різному, та відмінним рівнем правосвідомості у населення кожної країни, що призводить до різного ступеня практичного застосування угод та відповідних наслідків.

В Україні існує достатньо розробок з даного питання, але здебільшого вони акцентують свою увагу на практичному аспекті. Зокрема, на думку Д. Філіна, «угода про визнання вини» у національному законодавстві, може мати місце тільки тоді, коли встановлені всі обставини кримінальної справи, що підлягають доказуванню [10, с. 1056]. Отже, кримінальне провадження у будь-якому випадку повинно вестися повно й неупереджено, а обвинувачуваний та його захисник повинні мати змогу ознайомитися з усіма матеріалами кримінальної справи. Така модель є протилежною до американської, але вона гарантує «право на обізнаність» у матеріалах кримінального провадження не тільки прокурору, як представнику держави, а й особі, яка має намір визнати свою вину в обмін на зміну покарання (поступку з боку держави). За таких умов ми надаємо рівні можливості двом сторонам, але не ставимо у рівне становище (оскільки держава є єдиним носієм владних повноважень в особі уповноважених органів, а підозрюваний чи обвинувачений має підкорятися вимогам закону).

Що стосується тієї позиції авторів, які наголошують на відсутності об'єктивної істини за умов укладення угоди про визнання винуватості, то ми вважаємо, що певним чином це так. Проте варто врахувати той факт, що укладання угоди відбувається виключно за згодою самої особи, тобто має місце поняття добровільності.

Список літератури:

1. Вільгушинський М.Й. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми впровадження та застосування / М.Й. Вільгушинський, М.В. Сіроткіна // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 6(9). – С. 97-112.
2. Губська О.А. Угода про визнання вини у кримінальному процесі: досвід і практика застосування. – Правничий вісник Університету «КРОК». – С. 106-114.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.

4. Крушинський С.А. Угода про визнання вини: світовий досвід та перспективи запровадження в Україні. – Університетські наукові записки, 2010. – № 4(36). – С. 238-245.
5. Мухін В., Штанько А. Інститут угоди про визнання винуватості у кримінальному процесі. – Вісник Національної академії прокуратури України, 2013. – № 3. – С. 46-51.
6. Новак Р.В. Укладання угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні. – Часопис Академії адвокатури України, 2014. – Т. 7, № 4(25). – С. 30-36.
7. Плахотнік О.В., Чех О.В. Угода про визнання винуватості: переваги і недоліки нового кримінально-процесуального інституту. – Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. – № 26. – С. 268-271.
8. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua /laws /show /v0013740-15
9. Роз'яснення (лист) Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.12.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /v1679740-12
10. Філін Д.В. «Угода про визнання вини» та можливості її застосування у кримінальному судочинстві України / Д.В. Філін // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1052-1058. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua /e-journals /FP /2011-1 /11fdvkcu.pdf

Довбенко Е.О.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

СДЕЛКА О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ В УГОЛОВНМ ПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена изучению института сделки о признании вины в уголовно-процессуальном праве Украины. Исследуется законодательство и опыт иностранных государств. Определяются недостатки и преимущества данного института во время практического применения. Проводится анализ нормативно-правовых актов для установления важных признаков сделки. Рассматривается вопрос добровольности при подписании сделки о признании вины.
Ключевые слова: уголовный процесс, сделка о признании вины, упрощенное уголовное производство.

Dovbenko K.O.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
of Yaroslav Mudryi National Law University

A PLEA AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Summary
The article is dedicated to the study of the institute of plea agreement in the criminal procedural law of Ukraine. It investigates the legislation and experience of foreign countries. It also identifies the advantages and disadvantages of this institute during practical using. It analyses legal acts in order to establish essential features of the agreement. It reviews the issue of voluntariness in signing a plea agreement.
Keywords: criminal proceedings, a plea agreement, simplified criminal proceedings.

УДК 343.14

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЩОДО ДОСУДОВОГО ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ОСОБИ

Маланчук П.М., Мантула А.П.
Сумський державний університет

У статті розкриті підстави, через які працівники правоохоронних органів, прокуратури та суду можуть затримати особу. Проаналізовані випадки, при яких працівники правоохоронних органів, прокуратури та суду обмежують права та свободи особи під час досудового слідства. Досліджено законодавчу базу щодо досудового обмеження свободи особи. За допомогою юридичної літератури здійснено аналіз основних підходів до вирішення проблем незаконного обмеження свободи особи під час досудового слідства. Запропоновані зміни у законодавстві.

Ключові слова: досудове слідство, затримання, обмеження, свобода, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні порушення прав та свобод людини і громадянина з боку держави стало нормою. Це являється однією з основних причин недовіри суспільства до держави та її органів. Звідси виникають політичні та соціальні конфлікти.

Часто порушення прав і свобод людини має місце по-перше, при здійснення дізнання, досудового слідства; по-друге, при проведенні оперативно-розшукової діяльності органами і підрозділами, що уповноважені її здійснювати; по-третє, при здійсненні контрольно-наглядової діяльності; по-четверте, при виконанні судових рішень [4, с. 328].

Аналіз останніх досліджень і публікації. Проблеми застосування кримінально-процесуального закону щодо досудового обмеження свобод особи досліджували: Бандурка О.М., Колодій А.М., Кузьмічов В.С., Маляренко В.Т., Олійник А.Ю., Петрухін І.Л., Соловйов А.Б., Тертишник В.М. та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З'ясувати випадки, при яких працівники правоохоронних органів, прокуратури та суду незаконно обмежують права та свободи особи під час досудового слідства.

Мета статті. Проаналізувати проблеми застосування кримінально-процесуального закону щодо досудового обмеження свободи особи, запропонувати шляхи вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах глобалізації суспільства помітна тенденція порушення прав і свобод людини і громадянина, особливо з боку держави. Існують випадки порушення працівниками органів досудового розслідування прав та свобод осіб, які мають права та обстоюють свої інтереси у кримінальному провадженні. Наразі чинне законодавство України, що регламентує оперативну, службову та інші види діяльності правоохоронних органів, містить підстави для затримання особи, а також вимоги до працівників правоохоронних органів дотримуватись законних дій при затриманні підозрюваної особи та не порушувати їх права та свободи. Відповідно до ч. 1 ст. 208 Кримінально-процесуального кодексу України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України [2].

Однак, мають місце випадки порушення законодавства з боку органів дізнання та досудового слідства під час затримання підозрюваної особи.

Відповідно до ч. 4 ст. 208 Кримінально-процесуального кодексу України уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 цього Кодексу, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом [2]. Часто зустрічаються випадки, коли працівники органів досудового розслідування порушують конституційні права та свободи підозрюваних. Кожна особа має знати, що захисник допускається до участі у справі у разі її затримання як підозрюваної у вчиненні злочину, а не з моменту пред'явлення обвинувачення. Затриманий має якнайшвидше повідомити адвоката про затримання, аби ліпше побудувати лінію свого захисту та не піддатися тиску з боку органів досудового слідства.

Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. зазначають, що основними видами порушень конституційних прав є:

1. Тиск чи погроза застосування насильства до затриманої або будь-якої іншої особи.

2. Фабрикування доказів.

3. Пропонування затриманій особі укласти угоду, згідно з якою вона отримує свободу в обмін на певні показання або винагороду [5, с. 16]. Всі ці обставини спричиняють порушенню прав

і свобод підозрюваної особи і породжують самоправство з боку органів досудового слідства.

На нашу думку, для того щоб знизити загрозу, тиск і неправомірність дій органів досудового слідства, потрібно обов'язково встановлювати відеокамери під час допиту затриманої особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 17 КПК України, де містяться положення про презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. Поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою [1; 2].

Відповідно до цих положень можна зробити висновок про те, що підозрюваний не повинен доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення, а на сторону захисту покладений обов'язок доказування винуватості особи та спростування доводів захисту.

Непоодинокими є випадки, коли права та свободи особи порушуються ще під час затримання органами досудового слідства. Так, відповідно до ч. 1 та п. «a», «b» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зазначається, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановлять обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. До того ж, кожен підозрюваний у вчиненні кримінального правопорушення має бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього, та мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [3]. Схожі положення містяться і в кримінально-процесуальному кодексі України, так в ч. 3 ст. 42 КПК України, вказано, що підозрюваному та обвинуваченому мають бути роз'яснені їх права та обов'язки [2]. Під час затримання підозрюваного оран дізнання має скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, пояснень затриманого місця затримання, а також часу складання протоколу про роз'яснення підозрюваному мати право на побачення із захисником з моменту затримання особи. Існують випадки, коли працівники правоохоронних органів, прокуратури та суду складаючи протокол записують дату та час, коли затриманого доставили до органу дізнання чи досудового слідства, а інколи взагалі не вказують час або день фактичного затримання. Відповідно, до ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [1]. Тому якщо в протоколах органів дізнання та досудового слідства не будуть зазначені дата або час фактичного затримання, то це призведе до тривалого розгляду справ, а також ускладнить судовий контроль за дотриманням вимог Конституції України.

Отже, у протоколі про затримання особи потрібно обов'язково вказувати точний час з моменту фактичного затримання особи, а не з моменту складання протоколу про затримання, щоб не порушувати права та свободи підозрюваного.

Відповідно до ст. 186 КПК України клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі, чи з моменту подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду відповідного клопотання [2]. Проблемою є те, що інколи клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу надходять до суду дуже пізно, деколи навіть за 1-2 години до закінчення 72-годинного терміну затримання. Відповідно Через це суд втрачає можливість детально вивчити матеріали справи та перевірити наявність підстав для обрання запобіжного заходу, а отже порушується принцип негайності і є ризик поспішного прийняття рішення за результатами розгляду клопотання, або взагалі безпідставного затримання особи. Затримана особа має негайно звільнитися, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про застосування запобіжного заходу.

На нашу думку потрібно законодавчо розмежувати сімдесяти двох годинний термін затримання особи на такі стадії: перші 48 годин мають надаватися органам дізнання та досудового слідства для складання клопотання про застосування запобіжного заходу, а інші 24 години мають відводиться на судовий розгляд.

Неякісність досудового слідства призводить до порушень та обмежень прав людини, а отже знижується авторитет влади у галузі протидії злочинності та виникає недовіра до органів досудового розслідування. Під час досудового розслідування учасники кримінального провадження не можуть оскаржувати в судовому порядку будь-які рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора. Це пояснюється потребою ефективного розслідування кримінальних правопорушень і зменшення випадків зловживання правом на оскарження. Тому, відповідно до ч. 1 ст. 303 КПК України. На досудовому провадженні мо-

жуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора:

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна;

2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування [2].

Відповідно до цих положень, кожен має знати про свої права та не боятися оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які обмежують права та свободи затриманих.

Висновки та пропозиції. Відповідно до вищезазначеного можна запропонувати акі пропозиції щодо вирішення проблем застосування кримінало-процесуального закону щодо досудового обмеження свободи особи:

По-перше, потрібно постійно проводити моніторинг порушень прав людини під час затримання підозрюваного та досудового розслідування. Моніторинг допоможе зменшити рівень порушень прав і свобод особи з боку діяльності органів досудового розслідування і підвищить авторитет влади у галузі протидії злочинності.

По-друге, потрібно законодавчо розмежувати сімдесяти двох годинний термін затримання особи на такі стадії: перші 48 годин мають надаватися органам дізнання та досудового слідства для складання клопотання про застосування запобіжного заходу, а інші 24 години мають відводиться на судовий розгляд.

По-третє, законодавчо передбачити обов'язковість вирахування строку затримання особи з моменту її фактичного затримання, а не з момену доставляння затриманого до приміщення органу дізнання чи досудового слідства. Тому доцільно запровадити нові зміни до КПК, які б чітко врегульовували діяльність органів досудового слідства, прокуратури та суду.

Дотримання всіх цих вимог надасть громадянам довірливо ставитися до правоохоронних органів, органів дізнання та досудового слідства.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Редакція від 30.09.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /254к /96-вр
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI Редакція від 14.04.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /en /4651-17 /page7
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 № 995_004 Редакція від 01.06.2010. [Електронний рксурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua /laws /show /995_004
4. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: [монографія] / Олійник А.Ю. – К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
5. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: [посіб.] / В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин, А.В. Старушкевич. – К.: НАВСУ, 2004. – 148 с.

Маланчук П.М., Мантула А.П.
Сумской государственный университет

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ КРИМИНАЛЬНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНА ОТНОСИТЕЛЬНО ДОСУДЕБНОГО ОГРАНИЧЕНИЯ СВОБОДЫ ЛИЦА

Аннотация
В статье раскрыты основания, из-за каких работники правоохранительных органов, прокуратуры и суда, могут задержать лицо. Проанализированные случаи, при которых работники правоохранительных органов, прокуратуры и суда, ограничивают права и свободы лица во время досудебного следствия. Исследовано законодательную базу относительно досудебного ограничения свободы лица. С помощью юридической литературы осуществлен анализ основных подходов к решению проблем незаконного ограничения свободы лица во время досудебного следствия.
Ключевые слова: досудебное следствие, задержание, ограничение, свобода, правоохранительные органы.

Malanchuck P.M., Mantula A.P.
Sumy State University

PROBLEMS OF APPLICATION OF CRIMINAL-PROCESUAL LAW ARE IN RELATION TO PRE-TRIAL LIMITATION OF FREEDOM OF PERSON

Summary
The article reveals the grounds, through which employees of law enforcement agencies, prosecutors and the court can detain a person. Analyzed cases in which law enforcement officials, prosecutors and the court, limiting the rights and freedoms of the individual during the pretrial investigation. Researched legislative framework in relation to pre-trial restrictions of liberty. With the help of the legal literature the analysis of major approaches to dealing with illegal restriction of personal freedom during the pretrial investigation. The proposed changes in legislation.
Keywords: pre-trial investigation, detention, restriction, freedom, law enforcement.

УДК 343.16

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ПОТЕРПІЛИМ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Маланчук П.М., Невмержицька Ю.А.
Сумський державний університет

У статті проаналізовано стан впровадження механізму відшкодування державою збитків жертвам насильницьких злочинів в Україні на данному етапі. Проведені паралелі з досвіду зарубіжних країн. Досліджено законодавчу базу щодо питань компенсацій потерпілим. Запропоновані зміни у законодавстві.
Ключові слова: компенсація, фонд, насильницькі злочини, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. Велика кількість українців щорічно страждає від насильницьких злочинів, кількість яких з кожним роком збільшується. Це зумовлено різними чинниками, зокрема важкими умовами праці або ж навпаки безробіття, алкоголізмом та наркоманією, які постійно набирають обертів і т.п. В результаті з'являється потерпіла особа, яка зазнала збитків та моральних страждань. Однак, отримати відшкодування жертва може лише після того як винного буде засуджено. Адже тільки після цього подається цивільний позов у межах кримінального провадження. Але що ж робити у тих випадках, якщо винного не знайдено, не засуджено? По суті,механізму відшкодування шкоди державою жертвам насильницьких злочинів досі не існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми займалися такі вчені як Баганець О.В., Банчук О.А, Дмитрієва І.О., Малишев Б.В., Саідова З.М.

Мета статті. Проаналізувати існуючу нормативну базу, щоб довести необхідність розроблення механізму виплати державою компенсацій жертвам насильницьких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Кожного року Міністерство внутрішніх справ України реєструє понад 300 тис. насильницьких злочинів. Злочинцями можуть виступати як чоловіки так і жінки. Трапляється це з різної мотивації, в жінок переважають мотиви ревнощів, помсти, заздрощів, прагнення звільнитися від потерпілого тощо, а для поведінки чоловіків під час дозвілля більш характерні випадкові компанії, зловживання ал-

коголем, що часто створює конфліктні ситуації, які переростають у бійки. Так чи інакше, але після таких ситуацій часто з'являється потерпіла особа, яка потребує відшкодування завданих йому збитків, в тому числі моральної шкоди.

Найбільш поширеною є думка, що для осіб, які постраждали від насильницького злочину важлива насамперед гарантована державою юридична відплата злочинцям (у вигляді призначення судом покарання), але як показує практика, то для жертв вищевказаних злочинів першочерговими є грошове відшкодування завданих збитків і моральної шкоди, а також можливість оговтатися від пережитого і почуватися захищеним від подібного в майбутньому [1].

Норма про виплату державою компенсацій жертвам насильницьких злочинів в законодавстві України існує вже давно: у ч. 3 ст. 127 Кримінально-процесуальному кодексу України йдеться про компенсації за рахунок держбюджету шкоди, завданої постраждалому внаслідок кримінального правопорушення [2]. Така ж норма міститься і в Цивільному процессуальному кодексі України (ч. 1 ст. 1188), але механізму того як саме повинні виплачуватись ці компенсації так законодавчо і не закріплено.

Проблему державної компенсації жертвам кримінальних злочинів на міжнародному рівні вперше порушили у середині 1970-х років. Тоді багато держав – членів Ради Європи мали правила, які відрізнялися принципами надання такої компенсації. Головна мета полягала у тому, щоб прийняти єдині мінімальні норми для всіх держав-членів, які б вирішували питання компенсації постраждалим від злочинів, а саме джерела, підстави, процедуру та її розміри. Тому у 1977 р. Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Резолюції (77) 27 щодо відшкодування шкоди постраждалим від злочинів. 24.11.1983 була прийнята Концепція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, а 28.06.1985 – Рекомендація № R(85)11 про становище постраждалого у межах кримінального права і кримінального процесу. 29.04.2004 вийшла Директива Ради ЄС щодо відшкодування постраждалим від злочинів, а 25.10.2012 – Директива Європейського парламенту і Ради ЄС про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту постраждалих від злочину. На підставі цих документів у кожній країні ЄС діють закони, які дають змогу компенсували шкоду жертвам злочину [3].

Хотілося б зазначити, що в Україні дана законодавча прогалина існує вже досить давно. Спроби її усунути відбувались, але так і не привели до реального результату. Наприклад, у 2005 р. Україна підписала Європейську конвенцію про відшкодування збитку постраждалим від насильницьких злочинів від 24.11.1983, але не ратифікувала її. Відбулося це з тих підстав, що одразу після ратифікації держава має розпочати виплачувати відшкодування, а грошей на це в бюджеті не передбачено, оскільки немає закону, який би врегулював відносини з надання державою компенсацій постраждалим хоча б від насильницьких злочинів, а також фінансування на їх лікування, поховання і т.д. На думку експертів, ратифікація Європейської конвенції про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів може вирішити всі проблемні питання які існують щодо цього в українському законодавстві. Про це йшла мова під час прес-конференції на тему: «Коли Україна заплатить компенсацію жертвам насильства?», організованої Центром інформації про права людини та Центром політико-правових реформ. Це показує, що питання компенсацій жертвам насильницьких злочинів постійно обговорюється, але результату на законодавчому рівні так і немає.

Також, висувались законопроекти, щодо вирішення питання розробки цього механізму. Наприклад, в 2006 році народні депутати Сіренко, Оноленко і Оніщук пропонували свій законопроект «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» [4]. Але до цього часу відповідного закону про відшкодування шкоди потерпілим хоча б від насильницьких злочинів так і не було прийнято.

Кількість нерозкритих злочинів постійно зростає, тому значна частина потерпілих осіб, в тому числі і від насильницьких злочинів, залишається без компенсації за отримані від нападу невстановленого злочинця тілесні ушкодження. Але не потрібно забувати те, що розкриття злочину теж не є гарантією того, що заподіяну шкоду буде компенсовано. Як показує практика, лише невелика частина таких позовів про компенсацію шкоди, заявлених і вирішених, повністю виконуються злочинцем, адже останні, як правило, не володіють великими статками і майном, які можна конфіскувати. З огляду на цю ситуацію логічним є надання жертві насильницькою злочину фінансової допомоги від держави, як це відбувається у країнах ЄС.

Якщо розглянути Європейський досвід в цій сфері, то там, жертвою вважається особа, якій було завдано шкоду під час скоєння нападу, побиття, підпалу чи зґвалтування. Жертвам насильницьких злочинів європейські держави зобов'язані оплатити лікування, до якого належать і послуги стоматолога, та госпіталізацію. Загиблим унаслідок скоєння злочину людям покриваються витратити на поховання та утримання їхніх родичів. Такі виплати надходять зі спеціального фонду, управління яким здійснюється у Міністерстві юстиції (Чехія, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Швейцарія, Люксембург, Бельгія, Франції) або у Міністерстві соціальної політики (Німеччина, Австрія, Іспанія, Естонія). Для їх отримання жертва повинна звернутися із заявою до сервісної служби виконавчих органів влади та обов'язково поліції, адже держава зацікавлена у покаранні злочинця. Без цього вона не може розраховувати на фінансову компенсацію, розмір якої у кожній країні ЄС встановлюються на підставі розроблених рекомендацій.

У Німеччині, що є федеративною державою, визначено декілька рівнів наслідків пошкодження, які зазнали жертви насильницьких злочинів. Перший – передбачає одноразову виплату компенсації у розмірі 740 євро, а останній (п'ятий) – 14 976 євро. У разі втрати декількох кінцівок та ще й у комбінації з пошкодженням органів почуттів або мозку чи отриманням тяжких опіків одноразова виплата становитиме 25 632 євро. Якщо особа померла внаслідок пошкодження, отриманого під час скоєння злочину, то її родичі

отримають одноразову фінансову допомогу. Водночас вони мають право на необхідні психотерапевтичні послуги [1].

Зрозуміло, що така компенсація максимально сприятиме реабілітації потерпілої особи, як морально так і психологічно.

Як зазначає юридичний радник Німецького фонду міжнародного правового співробітництва Генадій Рижков: відшкодування моральної шкоди жертві насильницького злочину можливе у Німеччині лише за рішенням суду. До того ж потерпілий не вказує у позові її розмір. Суд сам із цим визначається. Як правило, такі суми не є значними [3].

У Швейцарії своя система відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, яка прив'язується до розміру прожиткового мінімуму. Максимальний розмір таких виплат сягає 120 тис. франків. У Нідерландах найбільшою сумою компенсації є 22 700 євро. Але це – за матеріальні збитки. Тут також оплачуються і моральні страждання жертві (не більше 9100 євро). Мінімальна виплата «за стрес» становить 454. В Естонії сума компенсації повинна становити 80% матеріального збитку, але не більше, ніж 9500 євро загалом [2].

Подібний механізм слід розробити й Україні, яка обрала шлях євроінтеграції. На практиці це мало б виглядати так: компенсація жертвам насильницьких злочинів здійснювалася б за рахунок коштів державного бюджету лише за умови, що потерпілий доведе, що він використав всі можливі правові засоби отримання компенсації від злочинця або іншої особи, яка несе відповідальність за завдану шкоду, і отриманих коштів є недостатньо для покриття усіх збитків.

Також, спираючись на досвід Європейських країн, можна визначити, що потрібно створити спеціальний фонд. В Україні до цього часу були безуспішні спроби законодавчого врегулювання цього питання. Так, у 1993 році Верховна Рада України ухвалила Постанову № 2931-XII «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю»1, у пункті 6 якої зазначалося: «розглянути питання про створення Фонду відшкодування збитків громадянам, які потерпіли від злочинів та зловживань владою». Проте у 1996 році зазначений пункт цієї Постанови втратив чинність. У 2004 та у 2010 роках на розгляд парламенту також вносилися проекти законів, які передбачали створення в Україні спочатку Фонду потерпілого, а згодом – Фонду відшкодування шкоди. Однак, відповідні закони не були ухвалені [3].

У разі заснування в Україні фонду відшкодування жертвам насильницьких злочинів джерелами його наповнення можуть бути відрахування з держбюджету частини сум, які одержані від використання праці засуджених, від реалізації конфіскованого майна, у результаті стягнення штрафів за адміністративні та кримінальні правопорушення; добровільні внески підприємств, організацій і громадян; частини сум, одержаних митними органами від реалізації вилучених товарів, що незаконно переміщуються через кордон; встановлення мінімального податкового збору під час укладення страхових договорів.

Як зазначив експерт Центру політико-правових реформ Олександр Банчук: «Україна може знайти кошти для відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів. Державі треба створити фонд, який буде поповнюватись штрафами, стягненими за кримінальними вироками та адміністративними рішеннями судів. Досвід інших країн показує, якщо створюється відповідний фонд, то джерелами його наповнення є штрафи, що стягуються з осіб, засуджених в кримінальних справах на підставі вироків. Іншим джерелом наповнення відповідного фонду може бути конфіскація майна. Третє джерело – штрафи за адміністративні правопорушення. За 2014 р. суди винесли вироки про стягнення близько 90 млн грн штрафів. Адміністративно-правових штрафів тільки за рішеннями судів – приблизно 215 млн грн. В Україні є також близько 3 тис. вироків про конфіскацію майна. Це можуть бути різні обсяги конфіскованого майна, отже стає зрозумілим, що джерела надходжень є. Надавати відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів може координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги, який діє при Міністерстві юстиції України. В межах країни вже створено близько 110 міжрайонних центрів. З часом ця мережа центрів могла б бути інституційним органом, який забезпечив би адміністрування фонду допомоги потерпілим» [5].

Обов'язковим елементом функціонування Фонду повинна бути участь представників громадськості, правозахисних організацій та адвокатської спільноти для того щоб розподіл коштів був прозорим і справедливим.

Потрібно зазначити, що у низці держав-членів Ради Європи створення фондів відшкодування розпочалося ще у 1960-х роках. В Україні ж про це тільки починають задумуватись.

Як зазначила менеджер проекту «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» Кетеван Цхомелідзе: «При обранні Україною оптимальної моделі державного відшкодування потерпілим доцільно звернутися до досвіду європейських держав. Актуальним є загальний аналіз механізмів відшкодування завданої шкоди насильницьким злочином у рамках кримінального процесу в державах Європи. Також важливим є досвід створення фондів відшкодування збитків потерпілим від злочинів. При цьому ключовими питаннями тут виступають щодо джерела фінансування фонду, підпорядкування фонду,умов та обсягу компенсації, яка здійснюється фондом. Звісно, ідеальної моделі, яку можна було б цілком запозичити й перенести на український ґрунт, годі шукати. Необхідно брати до уваги специфіку й умови, які існують в Україні [5].

Висновки та пропозиції. Отже, підсумовуючи вищесказане, можна запропонувати такі пропозиції, щодо врегулювання питання виплати компенсацій державою жертвам насильницьких злочинів:

- ратифікація Європейської конвенції про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів;
- створення спеціального закону, що регулював би це питання, визначав розміри компенсації, умови за яких особа може отримати відповідну компенсацію (розроблення спеціального механізму). В законі щонайменше потрібно врахувати

європейські стандарти відшкодування шкоди потерпілому: суми відшкодування повинні покривати наступні види збитків:

– втрату заробітків;

– витрати на ліки та госпіталізацію;

– витрати на реабілітацію фізичних та психологічних травм;

– витрати на поховання;

– на утримання (у випадках, що стосуються утриманців померлого).;

· створення спеціального фонду відшкодування жертвам насильницьких злочинів.

Саме здійснення вищезазначених заходів допоможе реабілітуватися особі від завданих збитків та моральної шкоди, та відчути себе захищеною від будь-яких посягань у майбутньому.

Список літератури:

1. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / [А.О. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев та ін.], 2015. – 266 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /4651-17
3. Шутко Л. Механізм, якого немає [Електронний ресурс] / Л. Шутко. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://yur-gazeta.com /publications /practice /kriminalne-pravo-ta-proces /mehanizm-yakogo-nemae.html
4. Постанова ВРУ «Про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України про відшкодування за рахунок держави» [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /954-16
5. Пашковська Т. Коли Україна заплатить компенсацію жертвам насильства? [Електронний ресурс] / Тетяна Пашковська – Режим доступу до ресурсу: http://yur-gazeta.com /publications /events /koli-ukrayina-zaplatit-kompensaciyu-zhertvam-nasilstva.html

Маланчук П.М., Невмержицкая Ю.А.
Сумской государственный университет

ВОЗМЕЩЕНИЕ УЩЕРБА ПОСТРАДАВШИМ ОТ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация
В статье проанализировано состояние внедрения механизма возмещения государством ущерба жертвам насильственных преступлений в Украине на данном этапе. Проведены параллели из опыта зарубежных стран. Исследована законодательная база по вопросам компенсаций пострадавшим. Предложены изменения в законодательстве.
Ключевые слова: компенсация, фонд, насильственные преступления, международный опыт.

Malanchuk P.M., Nevmerzhitska J.A.
Sumy State University

COMPENSATION FOR VICTIMS OF VIOLENT CRIMES

Summary
The article analyzes the state of implementation of the state compensation mechanism for victims of violent crimes in Ukraine at this stage. Conducted parallels from the experience of foreign countries. The legislative base on the issues of compensation to the victims has been studied. Legislative changes are proposed.
Keywords: compensation, fund, violent crimes, international experience.

УДК 342.814-054.6(15)

ПРАВО ГОЛОСУ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Марченко В.Ю.
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню виборчих прав іноземців в Україні та країнах світу. Проаналізовано зарубіжний досвід надання іноземцям пасивного та активного виборчого права. Зроблено висновки про відсутність виборчих прав іноземців за законодавством України. Проаналізовано зарубіжні нормативно-правові акти, вітчизняне законодавство, наукову літературу. Висвітлено окремі напрями приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Ключові слова: виборчі права, виборчі цензи, виборчі права в Україні, виборчі права іноземців в Україні, виборчі права іноземців в зарубіжних країнах, надання виборчих прав іноземцям в Україні, порівняння виборчих прав іноземців в Україні та країнах світу.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції та інтернаціоналізації збільшують частку іноземців, що проживають на території тієї чи іншої країни, що змушує держави приділяти їм все більше уваги. Більшість західних держав мають досить повно розроблене законодавство стосовно правового статусу іноземців і, зокрема, їх виборчих прав. Будучи невід'ємною частиною соціуму країн прибуття, іммігранти та їх спільноти у вигляді відносно ізольованих компактних поселень, культурних, політичних і професійних організацій та об'єднань можуть як безпосередньо, так і опосередковано впливати на соціально-економічні та політичні процеси, а отже постає питання про надання таким особам виборчих прав на місцевому рівні для того, щоб вони мали можливість повною мірою виражати свої волю щодо управління територією на якій вони мешкають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення з науковим доробком свідчить про відсутність комплексного порівняльного дослідження виборчих прав іноземців в Україні та за кордоном. Питання виборчих прав іноземців в Україні є майже не дослідженим вітчизняними вченими які, здебільшого, приділяють увагу соціально-економічним та природнім правам. Серед зарубіжних вчених можна виділити David C. Earnest, який займався розробкою проблем надання права голосу іноземцям в країнах світу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність порівняльного дослідження виборчих прав іноземців в Україні та за кордоном зумовлює недостатнє розуміння проблеми надання права голосу негромадянам з боку законодавця, через що українське законодавство до цього часу не приведено у відповідність до європейських стандартів.

Мета статті. Дослідження виборчих прав іноземців в Україні та низці країн світу і зазначення можливих шляхів приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Виборче право, загалом, походить з громадянства. У більшості країн право голосу мають ті, хто володіє громадянством цієї країни. Проте, деякі країни розширили ці права, надавши право голосу негромадянам, хоча, часто, і з обмеженнями. Багато інших країн надали виборчі права негромадянам, які мають громадянство країни, яка є членом наднаціональної організації (наприклад, члени Європейського союзу). У кількох випадках країни прирівняли громадян та негромадян.

Конституція [8] і законодавство України чітко визначають коло суб'єктів, які мають право брати участь у виборах, всеукраїнських та місцевих референдумах. Згідно зі ст. 70 Основного Закону таким правом володіють тільки громадяни України, якщо вони досягли 18-річного віку і є дієздатними. Таким чином, не всі, хто проживає на території України, володіють активним (правом обирати) і пасивним (бути обраним) виборчим правом і правом брати участь у референдумах. Це право належить тільки дієздатним громадянам. Відповідно до Закону України «Про громадянство України» [9] громадянами України є особи, які мають правовий зв'язок з Українською державою, що виражається в їх взаємних правах і обов'язках. Вимога мати громадянство України для участі у виборах і референдумах пов'язана з тим, що вибори та референдуми – це найважливіші форми участі громадян в управлінні державними справами. Відповідно це право є одним із основоположних політичних прав громадян України. Тому іноземці, особи без громадянства, які проживають на території України, не наділяються виборчими правом, а також правом участі у референдумах. Документом, який підтверджує громадянство виборця, є: паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт; тимчасове посвідчення громадянина України; службовий паспорт; посвідчення особи моряка; військовий квиток для військовослужбовців строкової служби; посвідчення члена екіпажу.

Право брати участь у виборах і референдумах громадяни України мають незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Будь-які прямі або непрямі привілеї чи обмеження виборчих прав громадян України за зазначеними вище ознаками забороняються. Заборону на привілеї та обмеження цих прав громадян обумовлено особливостями України як держави з багатонаціональним складом населення, громадяни котрої користуються різними мовами та належать до різних рас, релігійних конфесій тощо.

Конституція і законодавство України встановлюють низку цензів і обмежень щодо права громадян на участь у виборах і референдумах. У багатьох країнах, в тому числі зі сталими демократичними традиціями, встановлюється ценз осілості, закріплюється, що не мають права обирати особи, засуджені за вчинення злочину, поки вони відбувають покарання, а в деяких країнах як захід міри судового покарання передбачено навіть позбавлення права участі у виборах протягом відповідного строку.

Для того щоб громадянин України мав право стати суб'єктом виборчих правовідносин і брати участь у референдумах, він повинен досягти 18 років і бути дієздатним. Ніяких інших цензів Конституція України не містить. Це стосується і освіти (цензу освіти), і тривалості проживання (цензу осідлості), майнового стану громадянина тощо. Володіючи активним виборчим правом, громадянин має право брати участь як виборець в загальнонаціональних і місцевих виборах, референдумах. Закріплення в Основному Законі положення про те, що активним виборчим правом згідно з ч. 1 ст. 70 Конституції України наділяються громадяни України, яким на день виборів виповнилося 18 років, зумовлюється тим, що саме з настанням зазначеного віку чинне законодавство України (зокрема Цивільний кодекс України) пов'язує набуття особою певної дієздатності. Такий вік вважається законодавцем достатнім для того, щоб особа могла приймати обґрунтовані, свідомі рішення. У більшості країн світу громадянин набуває активного виборчого права по досягненні 18-річного віку.

Крім вікового цензу, в Україні при проведені виборів існує ценз дієздатності, оскільки згідно з ч. 2 ст. 70 Конституції України не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Недієздатним визнається громадянин, який внаслідок психічної хвороби або недоумства не може розуміти значення своїх дій або керувати ними (Цивільний кодекс України). Визнати громадянина недієздатним і тим самим позбавити його виборчого права може лише суд на підставі повного, ретельного вивчення медичного висновку. Процедура визнання громадянина недієздатним встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Дієздатність громадянина України може бути поновлено у разі видужання або значного поліпшення здоров'я за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи. Рішення суду про поновлення громадянина в дієздатності є підставою для включення його як до загального списку виборців, так і до списку виборців по відповідній виборчій дільниці. Вимога Конституції України про визнання громадянина недієздатним тільки в судовому порядку спрямована на зміцнення гарантій виборчих прав громадян.

Конституція України, виборче законодавство, законодавство про референдуми не передбачають інших виборчих цензів для реалізації активного виборчого права. Зокрема, мають право голосу громадяни, які перебувають в місцях позбавлення волі за вироком суду, а також заарештовані за підозрою в учиненні злочину. В зв'язку з цим Конституційний Суд України в Рішенні по справі про вибори народних депутатів України від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 визнав таким, що не відповідає Конституції України, положення про те, що здійснення виборчого права зупиняється для осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, на час перебування в цих місцях. Було зазначено, що це положення Закону суперечить ч. 2 ст. 70 Конституції України, згідно з якою не мають право голосу тільки ті громадяни, які визнані судом недієздатними. Конституція України не передбачає тимчасового призупинення виборчих прав громадян. Визначалося, що це суперечить і ч. 1 ст. 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмеженні, крім випадків, передбачених Конституцією України. В Росії це питання вирішується по-іншому: відповідно до ч. 3 ст. 32 Конституції Російської Федерації не мають права обирати і бути обраними громадяни, визнані судом недієздатними, а також ті, хто утримується в місцях позбавлення волі за вироком суду [6].

Відповідно до ст. 64 Конституції України окремі обмеження виборчих прав громадян можуть бути встановлені в умовах воєнного або надзвичайного стану. При цьому має бути зазначено строк дії цих обмежень. Так, згідно з ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10] в умовах воєнного стану забороняються проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування.

Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [11] забороняються в умовах надзвичайного стану зміна виборчих законів та проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів.

Можемо зробити висновок, що надання виборчих прав іноземцям в Україні наразі не передбачено. Чинне законодавство надає право голосувати тільки громадянам України. Надалі ми розглянемо виборче право іноземців в деяких країнах світу та деяких наднаціональних об'єднаннях.

У США деякі штати з моменту підписання Декларації незалежності США надали право голосувати негромадянам. Однак з травня 2010 року рішення більшості з них були анульовані і тільки невелика кількість місцевих органів влади дозволяє іноземцям голосувати.

Співдружність Країн (CN), зазвичай відома як Співдружність і перш за все як Британська Співдружність, є добровільною асоціацією більш ніж 50 незалежних суверенних держав, більшість з яких є колишніми колоніями Британської імперії. Кілька Країн Співдружності, крім Сполученого Королівства, безпосередньо дозволяють громадянам Співдружності (насамперед «Британські піддані») голосувати на всіх рівнях, або з або без певних обмежень, що не відносяться до місцевих громадян: Антигуа і Барбуда, Барбадос, Беліз, Домініканська республіка, Гренада, Гайана, Ямайка, Малаві (всі іноземні жителі, не тільки громадяни Співдружності), Маврикій, Намібія (всі іноземні жителі, не тільки громадяни Співдружності), Нова Зеландія (всі іноземні жителі, до 1975 тіль-

ки громадяни Співдружності), Сент-Кіттс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни.

У Фінляндії (член Європейського Союзу) у 1981 році право голосувати на муніципальних виборах надали громадянам країн «Союзу Паспорту» (союз скандинавських країн) без умови осілості. Ці права були поширені на всіх іноземних жителів в 1991 році, але додалася умова проживання в країні 2 роки. В 1995 році, вимогу місця проживання було скасовано для жителів ЄС, відповідно до європейського законодавства. Розділ 14, al. 2 з Конституції 1999 року Фінляндії заявляє, що кожен фінський громадянин і кожен іноземець, що протягом тривалого часу проживають в Фінляндії, досягнувши вісімнадцяти років віку, мають право голосувати на муніципальних виборах і муніципальних референдумах, відповідно до закону. Інші умови, що дозволяють брати участь в виборах до муніципальних органів влади, встановлені законом [7].

У Франції (член Європейського Союзу) піддані ЄС можуть голосувати на виборах до місцевих органів влади з 2001 року, і також висуватися як кандидати на Парламентських виборах ЄС. Соціалістична партія обговорювала надання права голосувати іноземцям з початку 1980-их (це було 80-те судження із 110 «Суджень для Франції» – виборча програма 1981), але оскільки це потребувало змін до конституції, відчувалося, що це буде заблоковано Сенатом. Альтернативою був би референдум, але оскільки на той час більшість громадян були проти цього, це, можливо, призвело до поразки соціалістичної партії на виборах. 3 травня 2000 року відбулося голосування за надання права голосу іноземцям, але в Сенаті не набралася більшість голосів за це питання. У січні 2006 ліві сенатори знову спробували внести питання щодо права голосу іноземців, але більшість знову заблокувала це питання. В 1990-тих та 2000-х роках було організовано низку місцевих референдумів відносно цього питання, але у 2006 році адміністративний суд Сержи (Париж) виніс ухвалу, що такі референдуми були незаконними [3]. І до сьогодні питання права голосу іноземців у Франції залишається до кінця не вирішеним.

У Німеччині (член Європейського Союзу) у лютому 1989 року, у землі Шлезвіг-Гольштейн було схвалено надання виборчих прав на місцевих виборах для осіб, що проживають у Данії, Ірландії, Норвегії, Нідерландах, Швеції і Швейцарії протягом п'яти останніх років. У Гамбурзі було схвалено надання виборчих прав на місцевих виборах для осіб, що проживають у перелічених вище країнах протягом останніх восьми років. Обидва рішення були визнані неконституційними федеральним Конституційним судом Німеччини 31 жовтня 1990 року (Постанови 83, 37). Суд зазначає, що Основний закон, заявляючи в статті 28, що на місцевих виборах «люди» мають право обирати і бути обраними, має на увазі, що «людина» – це німецький житель, громадянин Німеччини, що постійно проживає на території тієї адміністративної одиниці, де проводяться вибори. Між 1995 і 1999 роками у всіх землях Німеччини було змінено законодавство на виконання директиви ЄС від 19 грудня 1994 року 94/80 щодо надання права голосу жителям ЄС на окружних і місцевих виборах. Але у 1999 році зміни до законодавства про надання права голосувати на місцевих виборах всім негромадянам були заблоковані. Залишилося право голосувати тільки за громадянами ЄС [2]. І на сьогодні питання про голосування іноземців перебуває на невирішеному рівні, подібно до Франції.

Найлояльнішою в питанні права голосу іноземців є Ірландія: іноземці, які живуть на території країни, мають право голосу нарівні з корінними мешканцями. При цьому абсолютно не має значення термін перебування на території держави.

В Італії (член Європейського Союзу) у 2004 році газета Ассошіейтед Прес повідомила, що іммігранти, які живуть в Римі, голосували, щоб вибрати міських і окружних представників їх власних розрядів. Але на даний час загалом права голосу в іноземців в Італії немає.

У Литві (член Європейського Союзу) у 2002 році, підданим ЄС надали виборчі права на місцевих виборах. Щоб досягти цього, були прийняті поправка до конституції у червні 2002 року і поправка до Закону «Про вибори в місцеві ради» у вересні 2002 року. Закон про ратифікацію угоди про надання всім, хто має громадянство країн-членів ЄС права голосувати на місцевих виборах був прийнятий парламентом в листопаді 2003 року [4].

Нідерланди (член Європейського Союзу) у 1979 році негромадянам дозволили голосувати на виборах до місцевих органів влади в Роттердамі. Це набуло національного масштабу в 1985 році (хоча необхідні реформи означали, що іноземці не голосували на виборах до місцевих органів влади до 1986) [1].

В Іспанії (член Європейського Союзу) виборчі права на місцевих виборах надають громадянам країн, які надають виборчі права іспанським громадянам, що зазначено в двосторонньому договорі, затвердженому Іспанією, тобто з 1997 року країн-членів Європейського Союзу і Норвегії, та, починаючи з 1989-1990 років Данії, Нідерландів, Швеції. Існують також подібні двосторонні договори з Аргентиною (1988), Чилі (1990) і Уругвай (1992), але вони залишаються нератифікованими. Є також подібні «договори про дружбу» з Колумбією і Венесуелою. На даний момент тривають дебати в Іспанії або про ратифікацію існуючих двосторонніх договорів або про зміну конституції, щоб надати всі виборчі права громадянам вищезазначених країн без взаємності, але більшість політиків налаштовані проти цього.

Швейцарія. Оскільки Швейцарія – федерація з трьома різними рівнями, виборчі права негромадян змінюються залежно від кантонів та комун. Іноземці не голосують на національному рівні, але вони можуть бути наділені правом голосувати і, в деяких випадках, балотуватися на посаду на кантональному або комунальному рівні. П'ять кантонів вже визнали право іноземців на голосування (Neuchbtel, Юра, Vaud в 2003, Фрібур в 2004, Женева в 2005), плюс три, Аппенцель Ausserrhoden (1995), Graubьnden (2003) і Базель-Stadt (2005), які надають кожному муніципалітету повноваження вибрати чи надавати такі права іноземцям. Референдуми з цього питання були невдалими в інших кантонах [1].

Висновки і пропозиції. Отже, можемо зробити висновок, що багато держав надають право голосу іноземцям на місцевому рівні і кілька дер-

жав навіть на національному. Особливо лояльні у цих питаннях держави, що входять до наднаціональних об'єднань, таких як Європейський Союз та Британська Співдружність. Так як в більшості демократичних держав надається право голосу іноземцям на різних рівнях, ми вважаємо за доцільне врегулювати це питання на законодавчому рівні і в Україні, надавши такі права іноземцям на місцевому рівні, встановивши низку цензів, зокрема, цензу осідлості. Зокрема, можна все ж таки ратифікувати Конвенцію про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні [5], підписану Україною у Страсбурзі 5 лютого 1992 року, яка у статті 6 проголошує право іноземців обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. David C. Voting Rights for Resident Aliens: A Comparison of 25 Democracies [Електронний ресурс]: November 7, 2003. – Режим доступу: http://www.odu.edu /~dearnest /pdfs /earnest_isane_2003.pdf
2. Germany: Dual Nationality Change [Електронний ресурс]: march 1999. – volume 6. – Number 3. – Режим доступу: http://migration.ucdavis.edu /mn /more.php?id=1753_0_4_0
3. Local Elections. The municipality [Електронний ресурс]: Посольство Франции в Вашингтоне. – 2007. – Режим доступу: http://ambafrance-us.org /spip.php?article518
4. Towards the first European Parliament «enlarged elections»: participation of a further one million EU citizens living in outside their home country successfully guaranteed [Електронний ресурс]: Европейская комиссия (Пресс-релиз), 29 января 2004. – Режим доступу: http://europa.eu /rapid /pressReleasesAction.do?reference=IP /04 /126&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en
5. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні [Електронний ресурс]: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 05.02.1992. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua /laws /show /994_318
6. Конституция Российской Федерации [Електронний ресурс]: принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 г. – Режим доступу: http://www.constitution.ru /10003000 /10003000-4.htm
7. Конституция Финляндии [Електронний ресурс]: Закон от 11 июня 1999 года (1999/731), по решению Эдускунты, принятому в соответствии с §67 Акта об Эдускунте. – Режим доступу: http://constitutions.ru /?p=283
8. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /254%D0%BA /96-%D0%B2%D1%80
9. Про громадянство України [Електронний ресурс]: Закон від 18.01.2001 № 2235-III. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /2235-14
10. Про правовий режим воєнного стану [Електронний ресурс]: Закон від 12.05.2015 № 389-VIII. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /389-19
11. Про правовий режим надзвичайного стану [Електронний ресурс]: Закон від 16.03.2000 № 1550-III. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /1550-14
12. Рішення Конституційного Суду України [Електронний ресурс]: [від 26 лютого 1998 р.] // № 1-рп/98. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua /laws /show /v001p710-98

Марченко В.Ю.
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

ПРАВО ГОЛОСА ИНОСТРАНЦЕВ В УКРАИНЕ И ЗА ГРАНИЦЕЙ

Аннотация
Статья посвящена исследованию избирательных прав иностранцев в Украине и странах мира. Проанализирован зарубежный опыт предоставления иностранцам пассивного и активного избирательного права. Сделаны выводы про отсутствие избирательных прав иностранцев по законодательству Украины. Проанализированы зарубежные нормативно-правовые акты, отечественное законодательство, научная литература. Определены отдельные направления приведения украинского законодательства в соответствие с европейскими стандартами.
Ключевые слова: избирательные права, избирательные цензы, избирательные права в Украине, избирательные права иностранцев в Украине, избирательные права иностранцев в зарубежных странах, предоставление избирательных прав иностранцам в Украине, сравнение избирательных прав иностранцев в Украине и странах мира.

Marchenko V.Yu.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE RIGHT OF VOTING OF FOREIGNERS IN UKRAINE AND ABROAD

Summary
The article is dedicated to the research of the rights of foreigners' voting in Ukraine and the countries of the world. It has been analyzed the foreign experience of providing foreigners with passive and active rights of voting. The conclusions have been made with regard to the absence of voting rights of foreigners according to the legislation of Ukraine. It has been analyzed the foreign legal acts, the national legislation of Ukraine and scientific literature. It has been determined some special directions to bring Ukrainian legislation to conformity with European standards.
Keywords: electoral rights, electoral qualification, electoral rights in Ukraine, electoral rights of foreigners in Ukraine, electoral rights of foreigners abroad, entitlement of electoral rights to foreigners in Ukraine, the comparison of electoral rights of foreigners in Ukraine and abroad.

УДК 346.2:347.724(477)

РОЗРАХУНОК З УЧАСНИКОМ, ЯКИЙ ВИБУВАЄ З ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Надієнко О.І., Квітко В.В.
Запорізький національний технічний університет

Розглянуто проблему визначення вартості частки майна товариства з обмеженою відповідальністю, яку треба виплатити учаснику, що виходить з товариства. З'ясовано процедуру виплати коштів. Проаналізовано рішення господарських судів України з даної проблеми, виокремлено основні причини виникнення спорів. Встановлено, що головною проблемою суперечок являються неоднозначні та неоднакові порядки і процедури обрахування вартості частки майна учасника на момент виходу з товариства. Запропоновано зміни до чинного законодавства України, які дозволять зменшити кількість спорів щодо проведення розрахунків з учасником, який вибуває з товариства з обмеженою відповідальністю.
Ключові слова: розрахунок, товариство з обмеженою відповідальністю, учасник, вартість частки, порядок виплати, чисті активи, статут.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день процедура виходу учасника з товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) достатньо повно регламентована чинним законодавством України. Але попри це, як показує практика, залишаються неврегульованими окремі моменти, які призводять до суперечок, що здебільшого вирішуються тільки в суді.

Зокрема, особливої уваги заслуговує такий важливий момент, як розрахунок із учасником, що виявив бажання вийти або якого виключають з ТОВ. Зазвичай, проблема полягає у тому, що учасник, який виходить (виключається) з товариства, і чинне правління ТОВ мають різні погляди на те, яким саме чином повинна розраховуватися частка учасника, що підлягає сплаті. Підтвердженням актуальності проблеми є чимала кількість позовів до господарських судів та рішень по подібним господарським справам за 2015-2016 роки.

Більше того, на сьогоднішній день активно обговорюються проблеми зарубіжних інвестицій в Україну, наголошується на їх незначній кількості та відсутності тенденцій до збільшення. Причин цьому чимало. Однією з головних, звісно, є ситуація на сході України, де наявна військова агресія Російської Федерації та окупація нею частин Луганської та Донецької областей, а також анексія Росією півострова Крим. Немає сумнівів у тому, що дана ситуація має надзвичайно негативний вплив на економіку України. І саме вона «відлякує» іноземних інвесторів від нашої держави, адже вони, з огляду на військові дії, не впевнені в безпеці своїх коштів. Але разом з тим, війна не являється єдиною причиною відсутності значних інвестицій в українську економіку з боку закордонних інвесторів. Негативну роль тут відіграє і національне законодавство, котре являється неоднозначним та має недоліки і суперечності, що не дозволяють якісно вести бізнес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому проблеми, які виникають під час виходу учасників з ТОВ, вже неодноразово піднімалися у наукових дослідженнях. Заслуговують на увагу праці О. Просянюка, Р. Бойчука, І. Краєвського, Ю. Крупки, В. Міщука та інших. Та найбільш цікавим дослідженням з означеної тематики можна вважати роботу О. Кібенко та А. Залеської «Вихід учасника із товариства з обмеженою відповідальністю: проблемні питання та практичні рекомендації» [1]. Авторами достатньо широко досліджено процедуру виходу учасника із ТОВ. Зокрема, викладено проблемні питання та рекомендації щодо: 1) порядку повідомлення учасни-

ка про вихід; 2) розмежування таких явищ, як вихід з товариства та купівля-продаж частки; 3) визначення конкретної та фактичної дати виходу; 4) розрахунків з учасником, який виключається або виходить з ТОВ; 5) особливостей відповідальності учасників за боргами товариства; 6) методів протидії виходу учасників; 7) характерних особливостей виходу учасника, який має значну частку [1]. Найбільш цікавою з точки зору вирішення проблеми, яка досліджується, є частина статті, де науковці розглядають спірні питання, що виникають при здійсненні розрахунків з учасником, який вибуває з ТОВ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на важливість, проблему визначення вартості частки майна ТОВ, яку треба виплатити учаснику, що виходить з товариства, не можна вважати дослідженою та належним чином нормативно врегульованою. Законодавство України не може дати ясної відповіді на питання, яку вартість майна, балансову чи ринкову, потрібно брати до уваги, щоб здійснити розрахунок з учасником. Окрім цього, не зрозуміло, чи мають при розрахунку братися до уваги борги товариства, а також чи потрібно враховувати факти, які свідчать про неповну оплату частки до статутного капіталу самим учасником тощо. Вищезазначене вбачається проблемою, що викликає появу спірних ситуацій та потребує вирішення.

Мета статті. Метою даної статті є виявлення існуючих підходів до визначення вартості частки майна ТОВ, яку треба виплатити учаснику, що виходить з товариства, та вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства і практичних рекомендацій з означеного питання, спрямованих на підвищення гарантій забезпечення прав учасників ТОВ.

Виклад основного матеріалу. На підтвердження того, що розрахунки з учасником, який виходить з ТОВ, мають проводитися відповідно до дійсної (ринкової) вартості усього майна товариства, можна навести статті 66 та 139 Господарського кодексу України. В даних статтях визначено таке: і виробничі фонди, і не виробничі фонди в своїй сумі складають майно того чи іншого підприємства. Більше того, будь-які цінності, котрі мають певну грошову визначеність та були вироблені на тому таки підприємстві, також відносяться до майна товариства, і обов'язково потребують включення до загального балансу [2].

З вищенаведеним можна погодитися, адже практичним підтвердженням цьому є пункт 4.19 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 р. № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» (далі – Постанова), де чітко зазначено, що та частина майна, а точніше кажучи її вартість, котра має бути виплачена учаснику, повинна розраховуватися з огляду на вартість абсолютно усього майна підприємства (ТОВ), до якого відносяться і основні засоби, нематеріальні активи, оборотні активи, майно невиробничого призначення з урахуванням майнових зобов'язань товариства.

Виходячи з цього, пунктом 4.20 Постанови передбачено право учасника, який вибуває з ТОВ, на проведення якісної експертної оцінки вартості активів товариства (необоротних та оборотних), а також всіх зобов'язань, для справедливого та об'єктивного обчислення вартості частини майна [3].

Також вагомими аргументами щодо того, що вартість частини майна ТОВ, що належить до виплати учаснику, який виходить із ТОВ, повинна визначатися, виходячи з вартості усього майна, являються рішення господарських судів України.

Для прикладу можна навести рішення Господарського суду Запорізької області від 27 січня 2016 р. (Справа № 908/881/13-г), в якому суд встановив: «Вартість частки майна товариства, яка повинна бути сплачена учаснику, що виходить (виключається) з ТОВ, має обов'язково визначатися з професійного розрахунку вартості абсолютно усього майна, що є у власності ТОВ» [4].

По даній справі суд повністю задовольнив позов і зобов'язав стягнути з ТОВ на користь учасника, що вийшов з нього, суму коштів, яка пропорційна частці учасника, виходячи із вартості усього майна, розрахованої на підставі експертизи. При тому важливо зазначити, що чисті активи ТОВ мали від'ємне значення, що підтверджувалося наданими документами.

Виходячи з вищевикладеного, на перший погляд вбачається, що ніяких проблем немає, адже особа змогла захистити своє право і отримала належні кошти. Але після аналізу інших рішень Господарських судів України щодо аналогічних позовів стає зрозумілим, що не завжди вони задовольняються.

Так, в рішенні Господарського суду Запорізької області від 27 січня 2016 р. (Справа № 908/395/15-г) зазначено, що позивач – учасник, який вийшов із ТОВ, вимагав виплатити вартість частини майна ТОВ пропорційно фактично внесеній частці у статутний капітал. Тобто особа опиралася саме на те, що вартість частки вираховується з вартості усього майна. Але суд взяв до уваги, що відповідачем було здійснено виплату частки на підставі даних балансу, шляхом вирахування із суми активів, прийнятих до розрахунку, суми зобов'язань учасника, прийнятих до розрахунку, пропорційно частці в статутному фонді. Отже, суд відмовив у задоволенні позову [5].

Розглядаючи ці два рішення, навіть не беручи деталі справ, можна стверджувати одне і напевно – проблема полягає у тому, що в установчих документах (статутах) відповідних ТОВ відсутня чітка регламентація того, як саме повинна розраховуватися частка учасника, який виходить із ТОВ, пропорційно до частки в статутному фонді.

На підтвердження того, що проблема полягає саме у цьому, можна навести цікавий факт, який випливає зі змісту рішень Господарського суду Запорізької області, що були наведені вище. В обох цих рішеннях суд звертає увагу на те, що пунктом 30 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 р. № 13 зазначено: «При визначенні порядку і способу обчислення вартості частини майна товариства та частини прибутку, яку має право отримати учасник при виході (виключенні) з ТОВ, а також порядку і строків їх виплати господарські суди мають застосовувати відповідні положення установчих документів товариства» [6].

І дійсно, якщо б подібні порядки і способи були наявні у статутах ТОВ, то вирішення спорів, у разі їх виникнення, полягало б у дослідженні особливостей конкретного випадку, а не у з'ясуванні господарським судом, яким же чином треба розраховувати частку. Навіть наявність деяких роз'яснень у постановах Пленуму Вищого господарського суду України чи Верховного Суду України не дають жодних гарантій, адже вони не являються законодавством, а мають лише рекомендаційний характер.

Підтвердженням тому, що наявність у статуті ТОВ більш чіткого порядку розрахунку частки, яка виплачується учаснику, котрий виходить із ТОВ, полегшує вирішення справи і не залишає великої кількості спірних моментів, є ще одне рішення господарського суду.

Так, у рішенні Господарського суду Львівської області від 29 лютого 2016 р. (Справа № 2-11/11 (2/1328/11/12) суд, вирішуючи спір, виходить саме з пунктів Статуту ТОВ. Зокрема, в Статуті ТОВ, з якого відповідно до змісту рішення позивач (учасник) виходив, визначено: «При виході учасника з товариства йому виплачується частина вартості майна товариства на день виходу, пропорційна його частці в статутному капіталі. Вартість частки визначається як частина власного капіталу товариства, пропорційна його частці в статутному капіталі відповідно до установчих документів в останній редакції. Вартість частки розраховується головним бухгалтером товариства за балансом, складеним на день виходу учасника». Також зазначено і те, що вартість частки повинна бути розрахована і повідомлена учаснику, який виходить, у місячний строк з дня подання заяви про вихід. Якщо учасник не згідний з наданим йому розрахунком, він вправі звернутись до суду тощо [7].

Виходячи з вищенаведеного, напрошується логічний висновок – наявність у статуті ТОВ детального порядку розрахунку частки учасника при його виході з товариства є дійсно тим фактором, який полегшує вирішення спорів, а по суті може і взагалі не приводити до виникнення непорозумінь.

На сьогодні, відповідно до статей 88 та 143 Цивільного кодексу України, в статуті будь-якого ТОВ мають бути такі відомості: «Найменування юридичної особи; органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень; порядок вступу до ТОВ та виходу з нього; розмір статутного капіталу, з визначенням частки кожного учасника; склад та компетенція органів управління і порядок прийняття ними рішень; розмір і порядок формування резервного фонду; порядок передання (переходу) часток у статутному капіталі» [8]. Але чіткої регламентації того, яким же чином слід розраховувати частку учаснику, котрий виходить (виключається) із ТОВ, немає.

Тому логічним і доцільним було б запровадити на державному рівні певні правила (модульний порядок на зразок модульного статуту ТОВ) розрахунку з учасником, який вибуває із ТОВ. При цьому зобов'язати абсолютно всі ТОВ використовувати дані правила (порядок) і неухильно їх дотримуватися. Такий крок буде виправданим, адже наявність подібного, універсального порядку розрахунку з учасником, котрий покидає ТОВ, позитивно відобразиться на діяльності товариств і дасть змогу уникнути спірних ситуацій. Також слід додати, що встановлення відповідного обов'язку використовувати деякий порядок ТОВ не може розглядатися як урізання прав учасників товариства самим вирішувати свої внутрішні справи, тому що, по-перше, такий крок буде направлений першочергово на стабілізацію діяльності ТОВ, по-друге, можна надати змогу ТОВ самим розробляти подібні порядки, при умові, що вони будуть відповідати модульному та законодавству в цілому.

Висновки та пропозиції. Дослідження проблем розрахунку з учасником, який виходить або виключається з ТОВ, дозволило сформулювати висновки.

1. Вважається за доцільне внести зміни до Цивільного кодексу України. Статтю 143 доповнити частиною третьою, де зазначити, що розрахунок з учасником ТОВ, який виходить або виключається з товариства, відбувається у відповідності з Порядком, який розробляється Кабінетом Міністрів України. Такий Порядок є обов'язковим до використання і подається державному реєстратору разом зі статутом (у вигляді додатку до статуту ТОВ) при державній реєстрації ТОВ.

2. Вбачається, що закріплення обов'язкового використання ТОВ Порядку проведення розрахунків з учасником ТОВ, який вийшов (виключений) з товариства, сприятиме вирішенню проблеми і дасть змогу учасникам, які мають бажання вийти з ТОВ, чітко розуміти, яким чином їм буде розраховано вартість частки, яку вони зможуть отримати після виходу. Також це буде позитивним сигналом для майбутніх учасників ТОВ і зарубіжних інвесторів, всіх, хто матиме бажання вкласти свої кошти в бізнес і тим самим допомогти розвитку не тільки конкретного ТОВ, а й в цілому економіки України.

Список літератури:

1. Кібенко О., Залеська А. Вихід учасника із товариства з обмеженою відповідальністю: проблемні питання та практичні рекомендації // О. Кібенко, А. Залеська / Українське комерційне право. – 2012. – № 12. – С. 21-29.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV: за станом на 01 серпня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 р. № 4 // Вісник господарського судочинства: 2016. – № 1. – С. 72.
4. Рішення Господарського суду Запорізької області № 55309969 від 27 січня 2016 р., справа № 908/881/13-г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua /Review /55309969
5. Рішення Господарського суду Запорізької області № 55310950 від 27 січня 2016 р., справа № 908/395/15-г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua /Review /55310950
6. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /v0013700-08

7. Рішення Господарського суду Львівської області № 56306906 від 29.02.2016 року, справа № 2-11/11 (2/1328/11/12). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua /Review /56306906
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV: за станом на 02 листопада 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Надиенко Е.И., Квитко В.В.
Запорожский национальный технический университет

РАСЧЕТ С УЧАСТНИКОМ, КОТОРЫЙ ВЫБЫВАЕТ ИЗ ОБЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Аннотация
Рассмотрена проблема определения стоимости доли имущества общества с ограниченной ответственностью, которую необходимо выплатить участнику, что выходит из общества. Выяснено процедуру выплаты денежных средств. Проанализированы решения хозяйственных судов Украины по данной проблеме, выделены основные причины возникновения споров. Установлено, что главной проблемой споров являются неоднозначные и неодинаковые порядки и процедуры обсчета стоимости доли имущества участника на момент выхода из общества. Предложены изменения в действующее законодательство Украины, которые позволят уменьшить количество споров о проведении расчётов с участником, выбывающим из общества с ограниченной ответственностью.
Ключевые слова: расчёт, общество с ограниченной ответственностью, участник, стоимость доли, порядок выплаты, чистые активы, устав.

Nadiienko O.I., Kvitko V.V.
Zaporizhzhia National Technical University

CALCULATION WITH THE PARTICIPANT WHICH EXIT FROM LIMITED LIABILITY COMPANY

Summary
The problem of determining the value of the share of property of a limited liability company is considered, which must be paid to the participant, which leaves the company. The procedure for payment of funds has been clarified. The decisions of the economic courts of Ukraine on this issue are analyzed, the main reasons for the emergence of disputes. It is established that the main problem of disputes are ambiguous and unequal procedures and procedures for calculating the value of the share of the participant's property at the time of withdrawal from the company. Proposed changes in the current legislation of Ukraine, which will reduce the number of disputes about the conduct of settlements with a participant dropping out from a limited liability company.
Keywords: calculation, limited liability company, member, share price, order of payment, net assets, statute.

УДК 347.65/68(477)

ГЕНЕЗА СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ (РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

Надієнко О.І.
Запорізький національний технічний університет

У статті досліджено процес становлення і розвитку спадкового права України в радянський період. Визначено його етапи. Встановлено основні нормативно-правові акти цього періоду. Здійснено їх аналіз. З'ясовано вплив на подальший розвиток спадкового права України.
Ключові слова: спадкове право, радянський період, законодавство, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, спадкування за законом, заповіт.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку важливого значення набуває історичний досвід минулих поколінь. Зростає потреба у вивченні історії національного права та законодавства. Адже розвиток країни повинен базуватися на ґрунтовних знаннях історичного минулого. Посилюється увага і до історико-правових досліджень, присвячених формуванню спадкового права. Сьогоднішні новації у спадковому праві України неможливо зрозуміти без аналізу історичного розвитку спадкового права на українських землях, зокрема, радянських часів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадкове право завжди привертало увагу дослідників. Його історію свого часу вивчали Б. Антимонов, К. Граве, О. Іоффе, В. Луць, К. Побєдоносцев, В. Серебровський, Г. Шершеневич та інші. Їх наукові праці, попри те, що написані багато років тому, містять комплексну теоретичну розробку проблем спадкового права та залишаються у скарбниці наукових надбань завдяки авторитету авторів. Але в радянські часи розробка питань правового регулювання спадкової сфери мала підґрунтям марксистсько-ленінську теорію. Тому дослідження тих часів перестали задовольняти потреби теорії та практики. Постала потреба ревізії окремих доктрин спадкового права та формування нових, відповідних сучасним реаліям. Питання розвитку спадкового права України опинилося у центрі уваги сучасних правників, адже має важливе значення в умовах сьогодення, коли на законодавчому рівні з'являються нові види заповітів, оновлюються процедури і механізми набуття спадщини та оформлення спадкових прав. Заслуговують на увагу праці таких науковців, як В. Васильченко, Ю. Заїка, О. Підопригора, З. Ромовська, Є. Фурса, С. Фурса, Є. Харитонов, Я. Шевченко. Та найбільш цікавим дослідженням з означеної тематики можна вважати дисертацію Р.Ю. Половинкіної «Становлення та розвиток радянського спадкового права в Україні» (2015 р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на важливість проблеми, історію розвитку спадкового права радянського періоду не можна вважати дослідженою. Залишаються недостатньо вивченими передумови формування сучасної системи спадкового права, недостатньо з'ясовано правову регламентацію видів спадкування періоду УРСР. Відсутні, врешті решт, спеціальні комплексні дослідження, безпосередньо присвячені аналізу норм спадкового права України радянського періоду, що слід вважати недоліком, який потребує усунення. Тому питання аналізу спадкових норм радянського періоду, які збереглися до нашого часу та знайшли продовження у сучасному законодавстві, як і спадкових норм, що припинили існування зі спливом часу, залишається актуальним.

Мета статті. Метою даної статті є узагальнення історико-правового досвіду розвитку спадкового права України в радянський період, що дозволить дослідити етапи його еволюції та процес формування основних інститутів і норм.

Виклад основного матеріалу. Спадкування відноситься до тих інституцій цивільного права, що розпочали своє формування з найдавніших часів та пройшли довгий шлях еволюції. На кожному етапі розвитку спадкове право набувало особливостей. Його норми, попри консерватизм, змінювалися, доповнювалися новаціями, зникали або збереглися і дійшли до наших днів. В історії розвитку вітчизняного спадкового права періоду перебування України у складі СРСР належить значна роль. Генезис спадкового права України в радянський період можна поділити на етапи, кожен з яких має свою специфіку. Перший етап – 1917-1936 рр. – почав свій відлік з перших днів радянської влади і пов'язаний з ліквідацією системи спадкування, яка діяла до перемоги Жовтневої революції. Адже капіталістична спадкова система не відповідала проголошеному устрою та задекларованим суспільним відносинам.

Декретом РНК УСРР від 11 березня 1919 р. «Про скасування спадкування» було скасовано право спадкування буржуазної власності, яка після смерті власника ставала надбанням держави. Трудова власність померлого переходила до його подружжя та найближчих родичів в управління і розпорядження. Тобто приватна власність за Декретом перетворювалась в довічне володіння і закріплювалась за особою на строк її життя. Основним об'єктом спадкування виступало право особистої власності громадян. Майно, що належало особі на праві власності, мало споживче призначення і виступало засобом задоволення матеріальних потреб. У примітці до ст. 1 Декрету передбачалося, що її дія не поширюється на випадки, коли вартість спадкового майна не перевищує 10 тис. карбованців. Непрацездатним та нужденним родичам спадкодавця по прямій лінії, братам, сестрам і подружжю надавалось переважне право отримувати утримання з майна померлого розміром не вище прожиткового рівня [1].

Перехід права на користування майном до нужденних спадкоємців у ті часи навряд чи можна розглядати як повною мірою спадкове правонаступництво. Вбачається, що новації спад-

кування мали викликати у потенційних спадкоємців зацікавленість у результатах праці та сприяти зміцненню власності. Слід також зазначити, що в тексті Декрету взагалі не вживався термін «спадкування». Через назву Декрету, яка говорить сама за себе, вважалось, що спадкування скасовується як таке. Насправді ж Декретом було скасовано інститут приватного спадкування. Фактично ж встановлювались умови, за яких спадкування трудової власності могло мати місце; було скасовано спадкування майна, набутого «нетрудовим шляхом». Розпочиналось формування радянського соціалістичного спадкового права, спрямованого на охорону спадкування трудової власності.

Декретом від 21 березня 1919 р. «Про скасування спадкування» було доповнено попередній Декрет положеннями про те, що дружина (чоловік) померлого, його діти, батьки, брати і сестри мають право на користування спадковим майном, яке не перевищує 10 тисяч золотих карбованців, за умови їх непрацездатності або нужденності (але право власності на нього не набувають) [2].

Уведення в дію декретів про скасування спадкування обумовило видання НКЮ 6 серпня 1920 р. Інструкції «Про порядок застосування Декрету про скасування спадкування». Інструкцією передбачалось, що про випадки смерті підвідділи актів громадського стану повинні у дводенний строк повідомляти Раду депутатів за останнім місцем проживання померлого. А Рада після отримання повідомлення повинна описати майно померлого і прийняти його під охорону. Заяви ж непрацездатних родичів, що потребували допомоги і могли претендувати на утримання за рахунок майна померлого, повинні були подаватись до відділів соцзабезпечення, які визначали розмір і форму утримання.

Критичний стан народного господарства в 1920–1921 рр. обумовив курс на НЕП та наповнив новим змістом спадкові правовідносини. Спроби створення спадкування по-новому було продовжено Декретом від 22 травня 1922 р. «Про основні майнові права, визнані РРФСР, охоронювані її законами й захищувані судами РРФСР», дія якого поширювалась і на українські землі.

У 1922 р. Україна увійшла до складу СРСР. В умовах нового державного утворення змінилась і спадкова модель. Інститут спадкування дістав регламентації в першому ЦК УСРР. Кодекс було прийнято постановою ВУЦВК 16 грудня 1922 р. і введено в дію з 01 лютого 1923 р. Його структура та принципи побудови були відображенням аналогічного ЦК РРСФР. Кодекс складався з чотирьох частин, остання з яких «Спадкове право» (ст.ст. 416-435) покликана була врегулювати спадкові відносини [3]. Слід зазначити, що норми про спадкування в цілому повторювали ті, що були напрацьовані за часів Російської імперії.

Коло спадкоємців за законом та заповітом було надзвичайно вузьким та майже тотожним. Критеріями віднесення осіб до кола спадкоємців виступали кровна спорідненість, шлюб і перебування на утриманні. Спадкоємцями могли бути лише діти, онуки, правнуки, подружжя, а також непрацездатні особи, що перебували на повному утриманні спадкодавця не менше одного року до його смерті (ст. 418). В Кодексі не знайшов відображення поділ спадкового майна на трудове та нажите нетрудовим шляхом. Але обмеження вартості майна не було скасоване і, як і раніше, складало 10 тис. карбованців золотом. Влада таким чином намагалась перешкодити накопиченню коштів у руках приватних господарів. Відродження класу буржуазії не входило до планів уряду. Разом з тим у ціновому обмеженні вартості спадкового майна передбачались і винятки. Так, приміткою до ст. 416 ЦК передбачалось, що права, які випливають із укладених державою з приватними особами договорів, переходять у порядку спадкування у межах строків, зазначених у цих договорах, без встановленої законом межі. Для визначення вартості спадщини встановлювалась вартість усіх речей, які входили до її складу, за ринковою ціною і переводилась у золоті карбованці за курсом, встановленим Державним банком на день відкриття спадщини. Якщо поділ будівель, споруд, устаткування підприємств був невигідним з точки зору господарювання, то за клопотанням спадкоємців встановлювалось спільне з державою володіння і користування майном або ж спадкоємці зобов'язувались викупити у держави частку майна, що перевищувала встановлені межі.

Було встановлено єдину систему набуття спадщини – систему прийняття. Кодекс поділяв спадкоємців на присутніх та відсутніх у місці відкриття спадщини. Присутнього у місці відкриття спадщини спадкоємця вважали таким, що прийняв спадщину, якщо він протягом трьох місяців не відмовлявся від неї в органах нотаріату. Відсутні ж спадкоємці наділялись правом прийняття спадщини особисто або через представника протягом шести місяців з часу її відкриття. Закріплення подібних норм у ЦК УСРР створило низку проблем правозастосування. Норми Кодексу не вимагали від присутнього спадкоємця вчинення будь-яких конкретних дій для прийняття спадщини. Разом з тим у Кодексі не було встановлено переліку способів прийняття спадщини відсутнім спадкоємцем. Найбільш поширеним способом була подача заяви. Єдиним обов'язком присутнього спадкоємця вважався обов'язок довести, що він був присутнім підчас відкриття спадщини. Однак судова практика підкріплювала цей обов'язок фактами вольової поведінки спадкоємця. Адже вважалось, що відсутність такої вольової поведінки унеможливлює прийняття спадщини. Також ЦК досить нечітко визначив, якого спадкоємця можна вважати присутнім. Практика пішла шляхом визнання присутнім того спадкоємця, який під час відкриття спадщини знаходився в населеному пункті, що значився місцем проживання спадкодавця.

За ст. 419 ЦК УСРР у разі відсутності спадкоємців майно померлого визнавалося виморочним та переходило у власність держави. Відповідно до ст. 420 ЦК спадкоємці закликались до спадщини одночасно, спадщина розподілялась між ними порівну. Ст. 421 ЦК передбачала, що спадкоємці, які мешкали разом із спадкодавцем, отримували понад свої частки у спадщині предмети домашнього вжитку та обстановки, за виключенням предметів розкоші.

Спадкування за заповітом серед видів спадкування було поставлене на перше місце. Заповітом визначалось розпорядження спадкодавця про своє

майно на випадок смерті. Спадкування за законом мало місце там і тоді, де, коли і оскільки воно не змінювалось заповітом. Ст. 422 ЦК дозволялося розподіляти спадок між спадкоємцями у нерівних частинах, відписувати майно одному або окремим спадкоємцям. Заповідач міг позбавити спадщини окремих або ж всіх законних спадкоємців. У такому випадку вся спадщина або ж частка позбавленого спадкоємця переходила у прибуток держави. Спадкоємцями за заповітом могли бути державні органи та громадські організації. Незважаючи на превалювання заповідальних розпоряджень над спадкуванням за законом, свобода спадкування за заповітом була обмеженою. Заповіти могли складати тільки дієздатні особи. Допускалась лише письмова форма заповіту з обов'язковим нотаріальним посвідченням. Домашні та усні заповіти визнавались недійсними.

Отже, певні конструкції ЦК УСРР 1922 р., зокрема конструкцію прийняття спадщини, можна вважати невдалими. Їх застосування на практиці викликало складності та потребувало подальшого реформування інституту спадкового права. ЦК УСРР став базою, основоположним актом для такого реформування.

Окрім ЦК УСРР було прийнято низку актів, що доповнювали спадкове законодавство. Істотні зміни у спадкуванні пов'язані з прийняттям 22 грудня 1922 р. «Положення про державні трудові ощадні каси». Потреба зруйнованого громадянською війною народного господарства країни в інвестиціях зумовила прийняття нехарактерного для спадкового законодавства акту. Ст. 17 Положення вкладнику було надано можливість заповісти будь-яку суму вкладу будь-якій особі, незалежно від того, чи віднесена вона до числа спадкоємців за законом. Такий дозвіл законодавця, що фактично являв собою договір на користь третьої особи, слід вважати безумовною законодавчою новацією.

Після набрання чинності Кодексом законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти цивільного стану УСРР від 31 травня 1926 р. було розширено коло спадкоємців за рахунок віднесення до їх числа усиновлених та їх нащадків.

Постановою ЦВК РНК СРСР від 29 січня 1926 р. з 01 березня 1926 р. було скасовано цінову політику щодо обмеження вартості спадщини. На виконання цієї постанови постановою ВУЦВК та РНК УСРР до ст. 416, 417, 419, 421 та 422 ЦК УСРР вносились зміни. З цього часу допускалося наслідування спадщини як за законом, так і за заповітом будь-якого розміру. З прийняттям постанови ВУЦВК «Про спадкові мита» було врегульовано питання розміру і порядку сплати мита за отриманий спадок. Прийняття 06 лютого 1929 р. постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про внесення змін до ЦК УСРР» дозволило покращити порядок охорони спадкового майна. Охорону було покладено на нотаріальні контори за місцем відкриття спадщини, а не на суди, як це мало місце раніше.

Отже, перший етап логічно назвати «початковим». Він характеризується ліквідацією старої системи спадкування, започаткуванням основних засад спадкового права радянської доби.

Помітною віхою у розвитку радянського спадкового права вважається другий етап – 1936-1961 рр. У 1936 р. було прийнято Конституцію СРСР, яка проголосила, що право спадкування особистої власності громадян охороняється законом [4]. Держава при цьому, як вбачається, переслідувала дві мети: стимулювати суспільно-корисну працю та перекласти тягар утримання непрацездатних нужденних осіб на плечі спадкодавців. Законодавство УСРР жодним чином не йшло у розріз із державною політикою соціалістичного будівництва.

У 1939-1940 рр. до складу СРСР увійшла Західна Україна, на мешканців якої поширилось радянське цивільне законодавство. Аналіз законодавства дозволяє вважати, що в його розвитку був зроблений значний крок уперед. Суттєві зміни у законодавстві були обумовлені початком Другої світової війни.

15 вересня 1942 р. РНК СРСР прийнято постанову «Про порядок посвідчення довіреностей і заповітів військовослужбовців у воєнний час». Постанова прирівняла заповіти та довіреності військовослужбовців, посвідчені командуванням військових частин, до нотаріальних. Подібна новація, безумовно, суттєво полегшила процедуру вчинення окремих нотаріальних дій щодо військових. Слід зазначити, що аналогічну норму містило в собі й більш пізнє радянське нотаріальне законодавство (постанова РНК СРСР 26 квітня 1945 р.). Зберіглась вона, хоча й у трансформованому вигляді, у Законі України «Про нотаріат».

Указом Президії ВР СРСР від 10 квітня 1942 р. «Про державне мито» було відредаговано порядок стягнення і розмір мита за видачу свідоцтва про право на спадщину. Від сплати державного мита за отримання спадщини звільнялись спадкоємці захисників Батьківщини. А відповідно до Указу Президії ВР СРСР від 09 січня 1943 р. «Про скасування податку з майна, що переходить у порядку спадкування і дарування, та надання пільг з державного мита спадкоємцям осіб, які загинули при захисті Батьківщини» було звільнено від податку майно, що переходило в порядку спадкування від осіб, що загинули при захисті Батьківщини, а несплачені суми цього податку не підлягали стягненню.

Справжньою спадковою реформою можна вважати зміни, пов'язані з виданням 14 березня 1945 р. Президією ВР СРСР Указу «Про спадкоємців за законом і за заповітом». Указом було: розширено коло спадкоємців за законом за рахунок віднесення до їх складу працездатних батьків, братів і сестер померлого; встановлено чіткий порядок (три черги) закликання спадкоємців до спадщини, можливість онуків і правнуків спадкувати в порядку представлення; розширено свободу заповіту: заповідач отримав змогу заповідати майно на власний розсуд особам з числа спадкоємців за законом, міг змінити черговість отримання спадщини, відійти від принципу рівності часток, заповідати майно сторонній людині у разі відсутності спадкоємців за законом; вводився інститут прирощування спадкових часток; встановлено спеціальні гарантії захисту інтересів непрацездатних спадкоємців. До кола осіб, що набували право на обов'язкову частку у спадщині, віднесено не лише неповнолітніх, а й інших непрацездатних спадкоємців. Свобода заповіту обмежувалась вимогою про те, що розмір частки спадщини цих осіб не міг бути меншим їх обов'язкової частки [5].

Поява вищезазначених змін у спадковому законодавстві була обумовлена об'єктивними причинами. У Другій світовій війні населення СРСР зазнало неймовірних втрат. Знекровлена держава не мала можливості надавати соціальний захист непрацездатним. Тому одним зі способів їх забезпечення мало стати спадкування майна годувальників. Згідно з вищезазначеним Указом Президія ВР УРСР Указом від 17 грудня 1945 р. внесла зміни до низки статей ЦК УРСР.

Заслуговують на увагу постанови Пленуму Верховного Суду СРСР з питань застосування законодавства про спадкування, прийняті у повоєнні роки: 1) постанова № 1 від 11 січня 1946 р. «Про застосування ст. 3 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкоємців за законом і за заповітом» (відзначила, що особи, які не входили у коло спадкоємців до видання Указу, мають право отримати спадок у межах строку позовної давності, якщо спадщину не було прийнято іншими спадкоємцями або визнано виморочною); 2) постанова № 9 від 20 червня 1947 р. «Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкоємців за законом і за заповітом та інші питання спадкування» (фактично легалізувала спадкову трансмісію); 3) постанова № 7 від 05 вересня 1952 р. «Про судову практику застосування статей 430 та 433 ЦК РСФСР і відповідних статей цивільних кодексів інших союзних республік» (надала можливість судам продовжувати пропущений спадкоємцями строк позовної давності); 4) постанова № 2 від 19 квітня 1957 р. «Про судову практику у справах про спадкування» (розтлумачила поняття «присутній» і «відсутній» спадкоємець та узагальнила положення згаданих постанов, що втрачали чинність).

Норми спадкового права діяли без істотних змін аж до прийняття 08 грудня 1961 р. Верховною Радою СРСР «Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік». Основи набрали чинності з 01 травня 1962 р. і розглядаються як початок нового важливого етапу – 1961-1991 рр. – в розвитку спадкового права повоєнних років. Основні принципові положення спадкового законодавства, закріплені у статтях 117-121 «Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» набули подальшої конкретизації у цивільних кодексах союзних республік, зокрема і в ЦК УРСР.

У 60-ті роки в країні здійснювалися економічні, соціальні та культурні перетворення, розвивалися міжнародні відносини, відбулася систематизація законодавства, що зумовило суттєве оновлення спадкового законодавства. Початок такому оновленню було покладено ЦК УРСР, прийнятим 18 липня 1963 р. і введеним в дію з 01 січня 1964 р. [6]. Кодекс мав окремий розділ (ст.ст. 524-564), присвячений спадковому праву.

Спадкування за законом визнавалось первинним, а за заповітом – додатковим. Вводилось дві черги спадкоємців за законом. В першу до спадщини закликалися діти (в тому числі усиновлені), подружжя і батьки (усиновителі) померлого (ст. 529). До другої черги відносилися брати і сестри, дід і баба померлого (ст. 530). До числа спадкоємців за законом були віднесені й утриманці померлого (ст. 531). При цьому вони не виділялися в окрему чергу і наслідували разом зі спадкоємцями тієї черги, яка закликалася до спадщини. Кодекс зменшив значення спадкування як форми забезпечення утриманців спадкодавця.

Ст. 534 суттєво розширювала свободу заповідальних розпоряджень. Кожному громадянину гарантувалось право залишити все своє майно або його окрему частину одній або кільком особам, як тим, що входили, так і тим, що не входили до кола спадкоємців за законом, а також державі чи будь-яким організаціям. Заповідач отримував право позбавити права на спадок спадкоємців за законом. Кодекс містив статтю про підпризначення спадкоємця (ст. 536); детально регламентував відносини, пов'язані із заповідальним відказом (ст. 538); визначав покладання на спадкоємця обов'язку надання іншій особі права довічного користування будинком (ст. 539) тощо. Предмети домашньої обстановки та вжитку переходили до спадкоємців за законом незалежно від їх черги та частки у спадку, якщо вони мешкали разом із спадкодавцем не менше року до його смерті. Законодавець при цьому виходив з того, що було б несправедливим віддавати речі, якими щодня користувались спадкоємці, що мешкали разом зі спадкодавцем, іншим спадкоємцям, які мали певний облаштований побут.

Можна стверджувати, що спадкування за заповітом в ЦК УРСР не набуло належної регламентації і, скоріш за все, саме тому – поширення. Принциповою новацією спадкування за заповітом слід вважати норму, яка вимагала виключно нотаріальну форму заповіту під загрозою його недійсності (ст. 541). Кодекс визначав випадки, коли заповіт прирівнювався до нотаріально посвідченого (ст. 542). Було включено норму, яка дозволила посвідчувати в стаціонарних лікарських установах заповіти громадян, що проходили там лікування.

ЦК УРСР містив спеціальні вимоги до розпорядження грошовими вкладами на випадок смерті вкладника (ст. 564). Вкладники отримували право зробити заповідальне розпорядження на випадок смерті про видачу вкладу будь-якій особі, організації або державі. Розпорядження оформлювалось шляхом напису на особистому рахунку або подання заяви до банку. Передбачалось і складання окремого нотаріально посвідченого заповіту на вклад. Спадкування вкладу мало особливості. Вклад не включався до загальної спадкової маси і не враховувався при обчисленні часток у спадщині, на нього не звертались стягнення і не поширювався шестимісячний строк прийняття спадщини. Якщо ж заповідач не робив заповідальне розпорядження щодо вкладу, він переходив до спадкоємців на загальних підставах. У соціально-економічних умовах радянського періоду, коли Ощадбанк був єдиною установою, в якій громадяни утримували заощадження, існування вищезазначеної норми можна вважати вигідним для держави і юридично виправданим. З появою комерційних банків в Україні норма перестане бути стимулом залучення вкладників і втратить своє значення.

Кодекс передбачив правила спадкування в колгоспному дворі, за якими спадщина могла відкриватись на загальних підставах, якщо після смерті члена колгоспного двору інших членів двору не залишалось. Слід зазначити, що за радянських часів земля не розглядалась у якості об'єкта спад-

кування. Але як ділянка під забудову залишалась об'єктом як договорів, так і спадкування.

Безумовною новацією вважається визначення кола осіб, які усувались від спадкування внаслідок вчинення ними протиправних дій (ст. 528 ЦК). До осіб, які усувались від спадкування і за законом, і за заповітом, було віднесено тих, хто навмисне позбавив життя спадкодавця або спадкоємців чи вчинив замах на їхнє життя. До осіб, що не мали права спадкувати за законом, але могли – за заповітом, відносились батьки, позбавлені батьківських прав, а також батьки і повнолітні діти, які ухилялися від виконання обов'язків з утримання спадкодавця.

Законодавець в ЦК відмовився від ідеї поділу спадкоємців на присутніх та відсутніх. Було передбачено єдиний порядок прийняття спадщини шляхом подачі заяви в нотаріальну контору чи фактичного вступу у володіння спадком.

Чергові зміни в спадковому законодавстві були пов'язані з прийняттям 07 жовтня 1977 р. Конституції СРСР, а 20 квітня 1978 р. – Конституції УРСР. Подальші зміни спадкового законодавства мали на меті приведення його у відповідність до Конституцій. Українське спадкове право поступово набувало сучасних рис. ЦК УРСР 1963 р. регламентував питання спадкування до 2004 р., до введення в дію ЦК України. Основні положення радянського законодавства знайшли своє логічне продовження в сучасному законодавстві України. Завдяки безцінному історичному досвіду у сфері спадкового права відбувся розвиток цієї сфери в незалежній Україні. Сучасне ж спадкове право України можна вважати надбанням багатьох поколінь правознавців.

Висновки і пропозиції. Здійснене дослідження дозволяє дійти висновків.

1. Спадкове право України радянських часів формувалось в умовах, коли економічні відносини будувалися на державній власності, і держава регулювала всі сфери життя суспільства. Законодавство України змінювалось відповідно до змін законодавства СРСР. Багато спадкових норм того часу були фундаментальними та зберегли своє значення – в тій чи іншій мірі – до сьогоднішнього дня.

2. Генезис радянського спадкового права можна поділити на етапи, кожен з яких має свою специфіку: I етап – 1917-1936 рр. – початковий, з ліквідацією старої системи спадкування та започаткуванням основних засад спадкового права радянської доби; II етап – 1936-1961 рр. – Конституцією проголошується охорона права спадкування особистої власності громадян; закладаються правові основи регулювання у спадковій сфері у вигляді кодифікованих актів, чисельні директиви забезпечують тотальне втручання держави у спадкування; III етап – 1961-1991 рр. – для якого є характерним завершення формування українського радянського спадкового права; спадкове право поступово набуває сучасних рис.

3. Основними нормативно-правовими актами спадкового права України у радянський період пропонується вважати такі: Декрети РНК УСРР «Про скасування спадкування» від 11 березня та 21 березня 1919 р. (фактично перетворили спадкування з форми переходу власності на джерело забезпечення утриманців спадкодавця); ЦК УСРР 1922 р. (відновив спадкування як форму переходу власності, визначив межі спадку та коло спадкоємців); Указ Президії ВР СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкування за законом і за заповітом» (розширив коло спадкоємців за законом і визначив порядок їх закликання до спадщини); ЦК УРСР 1963 р. (розширив свободу заповіту, коло спадкоємців за законом, зменшив роль спадку як джерела забезпечення утриманців спадкодавця).

Список літератури:

1. Об отмене наследования: Декрет СНКУ от 11 марта 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 24. – С. 268.
2. Об отмене наследования: Декрет СНКУ от 21 марта 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 32. – С. 477-478.
3. Гражданский Кодекс УССР: Постановление ВУЦИК от 16 декабря 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1923. – № 55. – С. 1039-1084.
4. Конституция СССР: Постановление VIII Сьезда СССР от 5 декабря 1936 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://docs.cntd.ru /document /901814438.
5. Про спадкоємців за законом і за заповітом: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 березня 1945 р.: за станом на 17 грудня 1945 р. – Відомості Верховної Ради УРСР. – 1947. – № 3-4. – Ст. 87.
6. Цивільний Кодекс Української РСР: Закон УРСР від 18 липня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /1540-06.

Надиенко Е.И.
Запорожский национальный технический университет

ГЕНЕЗИС НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА УКРАИНЫ (СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД)

Аннотация
В статье исследован процесс становления и развития наследственного права Украины в советский период. Определены его этапы. Установлены основные нормативно-правовые акты этого периода. Осуществлен их анализ. Выяснено влияние на дальнейшее развитие наследственного права Украины.

Ключевые слова: наследственное право, советский период, законодательство, наследство, наследодатель, наследник, наследование по закону, завещание.

Nadiienko O.I.
Zaporizhzhia National Technical University

THE GENESIS OF THE HEREDITARY LAW OF UKRAINE (THE SOVIET PERIOD)

Summary
The article investigates the process of formation and development of the inheritance law of Ukraine in the Soviet period. Its stages are determined. The main regulatory legal acts of this period have been established. Their analysis is carried out. The influence on the further development of the inheritance law of Ukraine is found out.
Keywords: inheritance law, soviet period, legislation, heritage, testator, heir, inheritance by law, will.

УДК 342.92(477):342.728

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ ТА НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Олькіна О.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Досліджено зміст конституційного права на управління державними справами та свободу об'єднання. Розглянуто їх конституційно-правове співвідношення. Виділено критерії відмінності між правом на управління державними справами та свободу об'єднання з огляду їх впливу на публічну владу. Проаналізовано способи інституціоналізації цих прав. Виявлено шляхи їх удосконалення в контексті інтеграційних процесів в Україні.
Ключові слова: політичні права, право на управління державними справами, право на свободу об'єднання, політичні партії, вибори, референдум.

Постановка проблеми. Наразі в Україні відбувається процес інтеграції в Європейський союз, що характеризується частковою втратою державного суверенітету, але з перспективою економічного зростання та досягнень в інших сферах. Основою цього процесу має бути належне наукове та нормативно-правове підґрунтя. Оскільки, «інтеграція передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не репрезентують інтереси країн, громадянами яких вони є. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень і обговорень у національних законодавчих органах, що обумовлює формування нової юридичної структури наднаціонального характеру, повноваження якої практично перевищують повноваження законодавчих і виконавчих структур держав-учасниць» [1, с. 16]. Новий правопорядок, що є наслідком інтеграційних процесів, безпосередньо впливає на реалізацію політичних прав громадян України та їх можливість формувати державну політику, фактично здійснювати народовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Грабильніков, І. Дахова, С. Злобін, С. Майданевич, Н. Окша, О. Чуб, Л. Юзьков, І. Гриценко, М. Гирик, Ю. Каплан, Г. Котляревська, В. Логачова, П. Рабінович розглядають зміст та механізм реалізації конституційного права на управління державними справами. Питанням природи та інституціоналізації права на свободу об'єднання присвячені праці Н. Богашева, І. Бойко, О. Ващук, Н. Гаєва, О. Гейда, В. Кафарський, Д. Ковриженко, О. Кордун, А. Корнєєв, Л. Кормич, В. Кравчук, І. Кресіна, В. Лемак, О. Максименко, Д. Малий, М. Менджул, І. Музика, Н. Нижник, С. Сон. Однак співвідношення конституційного права на управління державними справами та свободу об'єднання є малодослідженим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливе значення в умовах європейської інтеграції має захист основоположних політичних прав громадян України, а саме права брати участь в управлінні державними справами та на свободу об'єднання, що опосередковують здійснення влади Українським народом та спрямовані на реалізацію суспільних інтересів. У зв'язку з цим, актуальним є дослідження як змісту цих прав, так і форм, інститутів, що їх втілюють у конституційно-правову практику.

Метою цієї статті є встановлення співвідношення права брати участь в управлінні державними справами та права на свободу об'єднання, а також особливостей їх інституціоналізації в контексті інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Форми інституціоналізації політичних прав громадян України закріплені безпосередньо у Конституції України, зокрема за нормою статті 38 «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним

правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» [2].

Однак у конституційний науці обґрунтовується розширений підхід до визначення змісту права на участь в управлінні державними справами. Зокрема, за твердженням В. Головко «право на участь в управлінні державними справами можна визначити як правову можливість громадян бути долученими до діяльності органів публічної влади з власної ініціативи або з ініціативи органів публічної влади з метою кращого врахування, дотримання та забезпечення інтересів суспільства при реалізації влади органами публічної влади. При цьому право на участь в управлінні державними справами, по суті, виступає як можливість громадян впливати і контролювати процес реалізації влади органами публічної влади та являє собою додаткову гарантію демократичного ладу у державі» [3, с. 98].

О. Чуб зазначає, що «це суб'єктивне право є комплексним і об'єднує майже всі інші політичні права і свободи». Нею було сформульоване таке визначення участі громадян України в управлінні державними справами: «активна, публічна, добровільна, цілеспрямована, законна діяльність громадян України у сфері здійснення державної влади, що гарантована закріпленням у Конституції України відповідного суб'єктивного права, і яка має на меті формування та контроль за діяльністю державних органів усіх гілок державної влади, вплив на прийняття, виконання та контроль за реалізацією державних рішень для втілення громадянами своїх суспільно значущих інтересів і забезпечення нормального функціонування, стабільного розвитку та соціального порядку в державі» [4, с. 9]. М. Гирик [5, с. 142] та І. В. Гриценко [6, с. 581], формулюючи зміст права брати участь в управлінні державними справами, до прав (правомочностей) передбачених у статті 38 Конституції України додають також право на участь у здійсненні правосуддя.

Спільним для усіх наведених позицій виступає реальна здатність громадян України за допомогою різних інститутів (вибори, референдуми, державна служба, суд присяжних) здійснювати реальний вплив на функціонування державної влади, прийняття рішень, які обов'язкові для виконання органами публічної влади.

Однак існує й інша цікава позиція, що передбачає в межах реалізації конституційного права на участь в управлінні державними справами функціонування недержавних інститутів. Наприклад, Ю. Каплан включає участь недержавних аналітичних центрів [7], Д. В. Войтенко, С. В. Злобін, С. О. Майданевич, Н. В. Окша – участь у діяльності політичних партій та громадських організацій, участь у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, участь у проведенні регуляторної політики держави, звернення до органів влади, доступ до інформації про діяльність влади, оскарження рішень органів влади до механізму реалізації права на управління державними справами [8, с. 5].

Дійсно, свобода об'єднання як одне з найважливіших політичних прав є основою демократичного режиму, способом інституціоналізації суспільних інтересів, за допомогою якого громадяни взаємодіють з державною владою. Як влучно відзначає І. Бойко «право на свободу об'єднання не може бути цінним тільки само по собі. Об'єднання можна розглядати як спосіб реалізації й захисту інших прав, які доцільніше реалізовувати та захищати шляхом об'єднання з іншим фізичними та юридичними особами» [9, с. 52].

Свобода об'єднань (асоціацій), як зазначають П. Рабінович та М. Хавронюк, «означає право на об'єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети... Таке об'єднання є необхідним для людини, коли вона сама не в змозі вчинювати вказані дії або досягти бажаної мети». Різні об'єднання є стрижнем структурованого громадянського суспільства, однак особливо важлива роль у реалізації свободи політичної діяльності громадян держави, здійснення їх права на участь в управлінні державними справами, як і у забезпеченні політичної та ідеологічної багатоманітності, належить політичним партіям як специфічному виду об'єднань громадян [10, с. 207].

Отже, для з'ясування впливу об'єднань громадян на реалізацію права на участь в управлінні державними справами необхідно зупинитися на характеристиці його змісту. Так, на думку Н. Гаєвої, воно включає в себе такі елементи: можливість діяти на власний розсуд щодо створення об'єднання громадян, вступати в уже створені об'єднання громадян або утримуватися від вступу, брати участь у їх діяльності та виходити з них; можливість користуватися наданими благами, які задовольняють інтереси суб'єкта в межах реалізації об'єднаннями громадян їх цілей та завдань; можливість вимагати від органів державної влади та інших суб'єктів суспільного ладу, посадових осіб утримуватись від втручання, здатного обмежувати право на свободу об'єднання; можливість звертатися за захистом права на свободу об'єднання у випадку порушення або невиконання цього права [11, с. 126].

Конституційний Суд України в Рішенні від 13 грудня 2001 р. № 18-рп визначив: «свобода об'єднання означає, зокрема, правову та фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян» [12]. Він виокремлює три елементи свободи об'єднання: право утворювати об'єднання, вступати до них і утримання від вступу.

Разом з цим, органом конституційної юстиції не враховано право членів об'єднання громадян впливати на його діяльність і, опосередковано, через нього взаємодіяти з органами публічної влади. Саме тому, видається більш вдалою дефініція В. Черничко «право на об'єднання в політичні партії – це гарантовані Конституцією та міжнародними нормативно-правовими актами можливості громадянина (а в деяких країнах також іноземця та особи без громадянства) вільно та безперешкодно, без отримання жодних на те дозволів створювати нові, вступати або утримуватись від вступу в наявні політичні партії, брати участь у їх діяльності та вільно виходити з них, а також брати участь у добровільній ліквідації партії, за винятком обмежень, які встановлюються виключно законом» [13, с. 198].

Саме політичні партії є тим видом об'єднань громадян, що сприяє реалізації права на участь в управлінні державними справами, адже їх участь у виборах здійснює ключовий вплив на діяльність органів державної влади. Як зауважує С. Лукаш «політичні партії є: єдиним елементом громадянського суспільства, який за умови оволодіння державною владою може об'єднати приватні інтереси громадян, соціальних верств, зацікавлених груп у загальний політичний інтерес; вони організовують політику, вносять у неї елемент керованості, цілеспрямованості; демократизують представницьке правління; вносять у політику, організацію державної влади елемент політичної відповідальності; є найважливішою передумовою формування органів державної влади, забезпечують прозорість їх функціонування» [14, с. 34].

Разом з тим, з моменту вступу на виборну державну посаду представник політичної партії повинен у своїй діяльності керуватись нормативно-правовими актами та інтересами народу в цілому, що дозволяє розподілити право на об'єднання, інституціоналізація якого сприяє реалізації права на участь у державному управлінні та власне саме право на участь в управлінні державними справами, що полягає у безпосередньому впливі на прийняття державно-владних рішень.

Між цими правами існують й інші відмінності, які можна згрупувати за такими критеріями:

1. суб'єкт, якому належить право. Тільки громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У той час, як засновниками та членами об'єднань громадян, за винятком політичних партій, можуть бути й іноземці та особи без громадянства. Більше того, в ЄС спостерігається тенденція до розширення можливостей реалізації політичних прав іноземців. Відповідно до ст. 12 Хартії основних прав ЄС «кожна людина має право на свободу асоціацій на всіх рівнях, зокрема, у політичному, профспілковому та суспільному житті» [15], тому євроінтеграція передбачає надання можливості створення та участь в політичних партій України іноземців та осіб без громадянства;

2. спосіб впливу на прийняття державних рішень під час реалізації права на участь в управлінні державними справами – безпосередній, особистий, а опосередкований та рекомендальний характер він набуває через діяльність об'єднань громадян. Крім того, у державній службі цей вплив набуває таких ознак як постійність, професійність та вирішальність;

3. сфери впливу на прийняття державних рішень у функціонуванні об'єднань громадян обмежені політичними органами та, як правило, зосереджені передусім на парламенті, у той час як право участі громадян в управлінні державними справами надає можливість брати участь в реалізації як народовладдя, як і здійснення законодавчої, виконавчої і судової державної влади, а також місцевого самоврядування.

Проте, незважаючи на різну природу та способи реалізації, проаналізовані права мають спільне призначення, яке полягає у створенні інститутів, що здійснюють суспільний вплив на державну політику і, саме тому, в умовах інтеграційних процесів їх інституціоналізація та гарантування мають стати першочерговими для законодавця. До способів інституціоналізації цих прав відносяться вибори, референдуми, народна законодавча ініціатива, звернення громадян, петиції, державна служба, місцеве самоврядування, інститут присяжних, політичні партії, громадські об'єднання, професійні спілки.

З огляду на зазначене, варто погодитись з С. Сон, що «нагальними напрямками розвитку конституційно-правового статусу політичних партій є деталізація конституційно-правового регулювання інституту програм політичних партій, конкретизація обов'язків політичних партій, встановлення ефективного механізму функціонування опозиційних партій, посилення відповідальності політичних партій за порушення вимог чинного конституційного законодавства» [16, с. 458]. Щодо інших видів об'єднань громадян, то удосконалення їхньої інституціоналізації вбачається у формуванні державного механізму підтримки їх діяльності шляхом залучення до державних програм у різних сферах суспільного життя та обов'язкове державне реагування на результати виконання таких функцій як моніторинг та експертиза.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, а також враховуючи політико-правові реалії інтеграційних процесів в Україні, можна окреслити комплекс взаємопов'язаних проблем реалізації права на участь в управлінні державними справами та свободу об'єднання: недосконалість способів їх практичної реалізації; правовий нігілізм і абсентеїзм; відсутність відповідальності органів публічної влади, їх посадових осіб за обмеження та/або порушення цих прав; неефективність діяльності різних об'єднань громадян.

Вирішення названих проблем убачається можливим шляхом: унормування інституціоналізації (порядку та форм) участі громадян в управлінні державними справами (впровадження у конституційну практику народної законодавчої ініціативи та народної експертизи проектів актів органів законодавчої та виконавчої влади); прийняття Виборчого кодексу України з уніфікацією виборчих процедур у відповідності з європейськими стандартами; розширення конституційного переліку підстав для проведення обов'язкового всеукраїнського референдуму, особливо щодо вступу та виходу України з міжнародних організацій (союзів); участі у консультативно-дорадчих органах громадськості; здійснення юридичної просвітницької діяльності за допомогою засобів масової інформації із залученням різних видів об'єднань громадян.

Список літератури:

1. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Головко В. Право на участь в управлінні державними справами: нотатки до наукової дискусії / Валерій Головко // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 93-99.
4. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О. О. Чуб. – Х., 2004. – 20 с.
5. Гирик М. А. Механізми участі громадян у здійсненні державного управління та шляхи їх оптимізації: питання теорії та практики / М. А. Гирик // Економіка та держава: міжнар. наук.-практ. журн. – 2014. – № 4. – С. 140-142.
6. Гриценко І. В. Конституційне право громадян України брати участь в управлінні державними справами: питання теорії та практики / І. В. Гриценко // Від громадянського суспільства – до правової держави: тези VII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених (м. Харків, 27 квітня 2012 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 581.
7. Каплан Ю. Участь громадськості в державному управлінні: роль недержавних аналітичних центрів / Ю. Каплан // Аналітична записка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua /articles /260 /#_ftnref2
8. Злобін С. В. Наші права: участь громадян в управлінні державними справами / С. В. Злобін, С. О. Майданевич, Н. В. Окша, Д. В. Войтенко; заг. ред. Н. К. Дніпренко. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2006. – 64 с.
9. Бойко І. В. Право на свободу об'єднання: сутність, зміст і форми реалізації [Текст] / І. В. Бойко // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 13. – С. 48-53.
10. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. – Київ: Атіка, 2004. – 463 с.
11. Гаєва Н. П. Право на свободу об'єднання як суб'єктивне право / Н. П. Гаєва // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 123-127.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2310.
13. Черничко В. Окремі теоретико-правові аспекти права на об'єднання в політичні партії / В. Черничко // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – № 1/2. – С. 194-200.
14. Лукаш С. Ю. Політичні партії в системі взаємовідносин держави і народу в Україні: конституційно-правовий аспект / С. Ю. Лукаш // Проблеми законності. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / відп. ред. В. Я. Тацій. – 2001. – Вип. 50. – С. 34-40.
15. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon0.rada.gov.ua /laws /card /994_524.
16. Сон С. С. Тенденції розвитку конституційно-правового статусу політичних партій в Україні / С. С. Сон // «Молодий вчений». – 2016. – № 10(37). – С. 456-459.

Олькина Е.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПРАВ ГРАЖДАН НА УЧАСТИЕ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ДЕЛАМИ И НА СВОБОДУ ОБЪЕДИНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
Исследовано содержание конституционного права на управление государственными делами и свободу объединения. Рассмотрено их конституционно-правовое соотношение. Выделены критерии различия между правом на управление государственными делами и свободой объединения с учетом их влияния на публичную власть. Проанализированы способы институционализации этих прав. Выявлены пути их совершенствования в контексте интеграционных процессов в Украине.
Ключевые слова: политические права, право на управление государственными делами, право на свободу объединения, политические партии, выборы, референдум.

Olkina E.V.
National University «Odessa Law Academy»

INSTITUTIONALIZATION OF THE RIGHTS OF CITIZENS TO PARTICIPATE IN MANAGING STATE AFFAIRS AND FREEDOM OF ASSOCIATION IN THE CONTEXT OF INTEGRATION PROCESSES

Summary
The content of the constitutional right to participate in public affairs and freedom of association are analyzed. Their constitutional and legal co-relation is considered. The criteria for distinguishing between the right to participate in public affairs and freedom of association, taking into account their impact on the public authority are emphasized. The ways to institutionalize these rights are also the subject of examination as well as the ways to improve them in the context of integration processes in Ukraine.
Keywords: political rights, right to the management of public affairs, the right to freedom of association, political parties, elections, referendum.

УДК 34.096

ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Павленко С.О.
Національна академія внутрішніх справ

Досліджено питання трансформації українських правоохоронних вищих навчальних закладів у порівнянні з сучасними європейськими моделями і концепціями навчання поліцейських. При визначенні мети поліцейської освіти найбільш спірним залишається питання про те, чи давати працівникам поліції повноцінну освіту або ж готувати вузьких фахівців в конкретних областях поліцейської діяльності. Зазначається, що система навчання поліції в країнах Шенгенської угоди має свої відмінності і може бути відзначена відсутністю єдиного уніфікованого підходу через широкого спектру навчально-методичних концепцій. Зарубіжний досвід і передова практика в області правоохоронного освіти можуть стати ідеологічною платформою в ході українських реформ. Однак надмірна увага та намагання до перенесення на українські терени досвіду зарубіжних систем навчання і виховання працівників поліції не має достатньої аргументації, оскільки як правило, не враховує національних особливостей, освітніх традицій та позитивних результатів у цій сфері. З огляду на це необхідно виважено поєднувати стандарти, закріплені у правових системах інших країн, з перевіреними практикою вітчизняними напрацюваннями в галузі освітнього процесу. Аргументовано, що підготовка поліцейських на базі навчальних планів юридичної освіти та освітнього рівня бакалавр, магістр є надбанням вітчизняної правоохоронної системи України. Тому під час розроблення Концепції щодо вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до стандартів ЄС, особливу увагу слід приділяти правничим школам із специфічними умовами навчання ураховуючи той факт, що одним із головних завдань поліції є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави.
Ключові слова: підготовка, правоохоронні органи, реформування, поліція, освіта.

Освіта – скарб; праця – ключ до нього.
П. Буаст

Постановка проблеми. На сучасному етапі державотворення інтеграція України до Європейського Союзу визнається неодмінно складовою подальшої демократизації нашої країни, формування громадянського суспільства [1, с. 52]. Тому радикальні соціально-економічні перетворення, що відбулися за останнє десятиліття, спричинили як позитивні, так і негативні зміни в сучасному українському суспільстві. Це, у першу чергу, підготовки поліцейських в умовах реформування освіти МВС України відповідно до Європейських стандартів.

Освіта у вищих навчальних закладах системи МВС України завжди була важливою та невід'ємною складовою підготовки поліцейських кадрів і процес її формування та розвитку відбувався в недосконалих умовах державного будівництва в незалежній України. Питання недостатності фінансових ресурсів, періодична зневага до соціального забезпечення працівників, відсутність належного матеріального-технічного забезпечення і внормованих умов праці викликало значний відтік висококваліфікованих працівників в інші сфери правової діяльності, а як наслідок – руйнування системи цінностей [2, с. 52].

Повсякчас, сучасне суспільство вимагає від працівника поліції високого культурного рівня, освіченості, здатності до самоосвіти та самовдосконалення, уміння застосовувати свої знання в різних сферах правоохоронної діяльності, що об'єктивно потребує переосмислення існуючої системи підготовки кадрів для поліції [3]. А тому правильним є висновок, що професіоналізм, належна підготовка поліцейських можуть бути визнані основним, домінуючим чинником забезпечення безпеки життєдіяльності працівників поліції та населення [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пріоритетні напрями розвитку відомчої освіти на сучасному етапі державотворення у своїх роботах висвітлювали такі вітчизняні вчені, як С.М. Алфьоров, Т.Г. Гриця, І.В. Зозуля, О.Є. Користін, В.В. Лень, Д.О. Поштарук, С.О. Циганій, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський, та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас з набранням чинності Законів України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII, «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. 580-VIII знову вагома роль була відведена відомчій освіті у національно-правовій системі. Це об'єктивний процес, що обумовлений певними тенденціями підготовки кадрів правоохоронців [5].

Мета цієї статті є з'ясування пріоритетних напрямів реформування системи освіти МВС України відповідно до Європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Концептуальним питанням, пов'язаним із перспективами діяльності ВНЗ системи МВС України, їх місцем та роллю у процесі реформування правоохоронної системи, виступає їх відомча належність. З цього приводу існує дві основні точки зору. Прибічники однієї виступають за підпорядкованість ВНЗ у підпорядкуванні МВС України, прибічники іншої – за передачу їх до сфери управління МОН України з відповідною зміною джерела фінансування, статусу учасників освітнього процесу [6, с. 27].

Окремі дослідники [7] зазначають, що система підготовки у ВНЗ МВС є застарілою та сприяє корупції і надмірній витраті бюджетних коштів. Обґрунтовуючи таку позицію увагу акцентовано на тому, що одним із пріоритетних напрямів успішного реформування поліцейської освіти є повна ліквідація ВНЗ МВС.

Альтернативним рішенням, на їх думку, в контексті цього питання можуть стати цивільні ВНЗ державної та приватної форми власності. Крім того, в результаті порівняльного аналізу систем юридичної освіти у відомчих та цивільних закладах, автор дійшов висновку, що підготовка фахівців правничих професій за своїм змістом мало чим відрізняється.

Разом з тим наголошується, що визначальна відмінність полягає в тому, що на відміну від цивільних вишів у ВНЗ МВС переважна більшість викладачів – поліцейські, які відповідно до чинного законодавства користуються пільгами та соціальними гарантіями на рівні зі слідчими та оперативними працівниками, що в свою чергу, призводить до надмірних витрат бюджетних коштів.

Аналіз цих суджень щодо напрямів реформування поліцейської освіти на наш погляд, видаються, м'яко кажучи, дискусійними, тому з приводу поставлених вище позицій щодо реформування поліцейської освіти спробуємо надати декілька аргументів на противагу таких думок.

1. Що стосується ліквідації всіх ВНЗ МВС, насамперед, слід процитувати загальновідому фразу «ламати не будувати» – прислів'я, що означає: в тому, щоб зламати що-небудь, немає великої заслуги. Будувати, набагато важче.

Тому ми приєднуємося до думки тих науковців [6; 8], які вважають, що здійснення будь-яких радикальних заходів із реорганізації освітніх закладів відомчого підпорядкування, особливо у контексті незавершеності роботи зі створення нової концепції підготовки правоохоронців, як невід'ємного елементу цілісної програми реформування правоохоронної системи, видається передчасним. Такі кроки створюють ризики розвитку непрогнозованих негативних наслідків, що можуть шкідливо позначитися, зокрема, на процесі оновлення правової системи української держави у цілому.

Навпаки важливим ресурсом національної правової системи України є її науковий потенціал, формуванню якого сприяють фундаментальні і прикладні дослідження за актуальними напрямами права, що проводять академічні інститути, галузеві науково-дослідні центри, вищі навчальні заклади, наукові колективи, окремі вчені [9].

Найяскравішими представниками сформованих наукових шкіл ВНЗ МВС України є академіки, доктори юридичних наук, професори, науковці зі світовим визнанням, зокрема: Копейчиков В.В., Михайленко П.П., Закалюк А.П., Римаренко Ю.І., Козаченко І.П., Бахін В.П., Костицький М.В., Салтевський М.В. та інші, які зробили неоціненний внесок у розвиток відомчої освіти та науки.

Їх учні та послідовники, реалізуючи свої наукові інтереси, розширили науково-методологічну та навчально-методичну базу освітньої діяльності у цілому в правознавстві. Поряд з цим, практика правоохоронної діяльності отримала величезний масив наукових та навчальних розробок і матеріалів. Сьогодні з впевненістю можемо стверджувати, що наукові дослідження та навчальні матеріали не оминули жодної сфери правоохоронної діяльності та сформували ґрунтовний науково-методологічний базис реалізації правоохоронної функції в нашій державі [3].

2. Що стосується підготовки поліцейських-юристів цивільними ВНЗ державної та приватної форми власності, то у цьому аспекті слід навести досить переконливі доводи професора В.С. Венедіктова, висловлені ним аж у 2002 році про суттєву різницю підготовки фахівців у відомчих (системи МВС України) та цивільних закладах освіти, що готують фахівців юридичного профілю для МВС, щодо абсолютної неспроможності саме цивільних ВНЗ забезпечити підготовку належного професійного рівня та якості [10, с. 378].

Таким чином принагідно зауважимо, що існуюча система юридичної освіти, що запроваджена в цивільних закладах освіти, непристосована для підготовки фахівців для органів НП України з наступних причин:

1. Цивільні заклади освіти не ставлять перед собою мету підготовити фахівців саме для органів Національної поліції України та як наслідок, не враховують специфіку діяльності цього органу виконавчої влади. Вони здебільше готують фахівців, так званого широкого профілю з спеціальності «право».

2. Не дивлячись на специфіку професійної підготовки юридичних кадрів, яка обумовлена особливістю змісту їх наступної діяльності, прийом на денне відділення юридичних факультетів та юридичних вищих навчальних закладів нічим не відрізняється від прийому на інші факультети чи в інші вищі навчальні заклади. Основним критерієм відбору потенційних фахівців в галузі права є успішні результати зовнішнього незалежного оцінювання. Цей критерій, без сумніву, є необхідним, але його застосування не виявляє таких необхідних якостей для майбутнього працівника НП України, як чесність, моральність, непохитність та психологічна витримка. У документах, які подаються вступником, зазначені якості не знаходять належного відображення. Підтвердженням недоліків існуючого прийому є здійснення студентами злочинів та інших правопорушень, а також прийняття до цих закладів осіб, які в минулому були пов'язані зі злочинним середовищем, особисто здійснювали злочини та інші правопорушення.

3. Освітні програми у цивільних закладах освіти недостатньо враховують практичну підготовку, віддають перевагу теорії і відірвані від реальної практики. Освітні програми не включають в себе такі необхідні для майбутнього правоохоронця дисципліни, як: «Бойова підготовка», «Оперативно-розшукова діяльність», «Спеціальна техніка», «Спеціальна тактика». Навіть фізична підготовка на юридичних факультетах та в юридичних вищих навчальних закладах проводиться за загальною програмою, яка не враховує специфіки НП України.

4. Студенти не всіх юридичних факультетів та юридичних вищих навчальних закладів можуть пройти стажування в органах НП України. Навіть для студентів профільних факультетів юридичних вищих навчальних закладів стажування займає незначний термін, до того ж практичні працівники не зацікавлені в керівництві практикою студентів цивільних навчальних закладів.

5. Декотрі з цивільних закладів освіти готують фахівців з юридичною освітою як на денній, так і на заочній формі навчання. Треба зазначити, що

підготовка слідчого та оперативного працівника та інших спеціалістів потребує врахування специфіки їх діяльності.

6. Цивільні заклади освіти випускають фахівців, які у більшості своїй неспроможні після закінчення закладу освіти адаптуватись в практичному підрозділі та ефективно виконувати свої обов'язки – потрібен деякий час, щоб в повній мірі підготувати їх до практичної діяльності [8, с. 56-57].

Таким чином, відомчі ВНЗ МВС на відміну від багатьох інших цивільних вишів не просто забезпечують процес теоретичного навчання фахівців, а щоденно здійснюють кропітку роботу з практичної підготовки правоохоронців які в недалекому майбутньому визначатимуть обличчя системи МВС України та забезпечуватимуть ефективну роботи всіх її органів, підрозділів та установ [11, с. 436].

Крім того, як зазначають фахівці-практики [12, с. 337], [13], [14], якість знань та практичних навичок випускників вищої юридичної освіти окремих цивільних ВНЗ не відповідає реальним вимогам, що постають перед ними у майбутній діяльності. Серед головних проблем юридичної освіти в умовах трансформації сучасної правової системи України фахівці виділяють наступні: невідповідність системи юридичної освіти реальним потребам суспільства і держави; дискусійність і невизначеність питання щодо змісту галузевого стандарту юридичної освіти; нагальна необхідність підвищення її якості; складні процеси інтернаціоналізації та інтеграції вищої юридичної освіти в Європейський і світовий освітній простори; зниження рівня правової культури і правової освіченості вступників; успадкування і деякою мірою консервування радянської системи теоретичної і практичної підготовки юристів, що полягає у спотвореній корпоративності професії юриста, тощо [13], [14].

При цьому однією з основних проблем у цій сфері є проблема недостатньої практичної фахової підготовки юристів. Справа в тому, що випускники юридичних цивільних вишів часто не мають достатніх практичних навиків, які дали б їм змогу одразу ж після завершення навчання у виші працювати за фахом [15, с. 22].

Варто зауважити, що попри таку ситуацію, у окремих цивільних вузах у ВНЗ МВС діють юридичні клініки. в яких курсанти та студенти під керівництвом викладача-куратура надають безоплатні юридичні консультації населенню (а це і авторитет закладу та системи МВС в цілому, і школа набуття юридичної практики, і ефективний засіб профорієнтації). Адже саме в юридичній клініці студенти та курсанти отримують певні навички юридичної практики та уявлення про те, що потребують люди і як можна захистити їхні права, спираючись на закон. Таким чином, студенти та курсанти активно беруть участь у підготовці відповіді на звернення клієнта і підвищують свій професійний рівень.

До того ж, варто додати, що на території України є велика кількість вищих навчальних закладів різних форм власності, в яких здійснюється підготовка фахівців-юристів. Саме через це знижується якість отримуваної у виші освіти осіб, які надалі заповнять елітні професії нашої держави. Адже навчальні заклади заради свого існування згодні надавати освіту всім бажаючим за спеціальністю «Право».

Відтак зауважимо, що існуюча система підготовка юридичних професій у багатьох вищих навчальних закладах України потребує серйозного реформування як така, що недостатньо забезпечує належну підготовку майбутніх правників.

3. Що стосується викладачів ВНЗ МВС, більшість з яких перебувають у статусі поліцейського, на нашу думку, є навпаки позитивним моментом. Адже, всі викладачі зі спеціальними званнями мали практичний досвід роботи в органах Національної поліції України. З цього приводу є гарний вислів Боеція Дакійського: «Хто в учнях не бував, той вчителем не буде».

Тому, логічно, що майбутнього лікаря навчає лікар, а майбутнього поліцейського – поліцейський. Крім того, практична діяльність викладачів надає курсантам та слухачам необхідного життєвого досвіду вже на етапі навчання.

До того ж, незрозуміло, яким чином викладач цивільного вузу без практичного досвіду роботи в правоохоронних органів та не володіючи специфічними знаннями буде здійснювати підготовку курсантів щодо розкриття та розслідування злочинів (особливості документування організованих злочинних угрупувань або тактичні особливості допиту лідерів і членів організованих злочинних угрупувань, тощо).

Також, залишається нез'ясованим яким чином статус викладача – поліцейського, який користується пільгами та соціальними гарантіями вплине на економію державного бюджету держави. З цього приводу принагідно зауважимо, що більш ефективним засобом економії державної «скарбниці» є протидія корупції в вищих ешелонах влади. Так, дійсно Закон України «Про Національну поліцію» визначає соціальний захист поліцейського, а також фінансове та матеріально-технічне забезпечення поліції. Попри це існуюче законодавство із соціального забезпечення потребує перегляду, враховуючи не лише міжнародні стандарти, але й правові та економічні реалії сьогодення (зокрема, гідна оплата праці, забезпечення безоплатним житлом на правах оренди за рахунок бюджетних коштів, запровадження гідних грошових компенсацій за участь в операціях АТО, тощо) [с. 270].

На нашу думку, одним із показників розвитку ВНЗ є міжнародна співпраця. З цього приводу слід зазначити, що у цій сфері досягли неабиякого успіху ВНЗ МВС, що активно співпрацюють з такими авторитетними міжнародними неурядовими організаціями, як Асоціація вищих навчальних закладів МВС / поліції держав – учасниць СНД, Асоціація поліцейських європейських коледжів, які в свою чергу організовують стажування науково-педагогічного складу, слухачів і курсантів за кордоном, що дає можливість активно запозичувати досвід підготовки поліцейських в європейських країн та США.

Наприклад, Національна академія внутрішніх справ – учасник 30 протоколів про міжнародну співпрацю. Підтримано її розширення ще з п'ятьма країнами, неурядовими організаціями Великої Британії, Франції, Німеччини, Молдови, країн Балтії, також США. У широкому форматі відбулись тематичні семінари з експертами

впливових міжнародних організацій за участю 120 іноземних представників. Серед специфічних завдань – виконання міжнародних зобов'язань держави щодо підготовки миротворчих сил цивільної поліції ООН, ОСБЄ і ЄС, які нині представляють МВС України в інших країнах [17].

Таким чином, з огляду на викладене, слід зазначити, що підготовка поліцейських в Україні на базі навчальних планів юридичної освіти та освітнього рівня бакалавр, магістр є надбанням вітчизняної правоохоронної системи, а не навпаки. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобальними інтеграційними змінами в економічній, соціокультурній, інформаційній взаємодії, що відіграє значну роль у реформуванні освітньої галузі. Відомча система підготовки кадрів для поліції не є винятком і вдосконалюється в межах вітчизняної освіти на тлі активного реформування самого Міністерства внутрішніх справ.

Отже, українська держава має певний досвід правоохоронної діяльності, і цей досвід дає впевненість у вирішенні завдань, що поставленні перед сучасними реформами. Разом із тим взятий державою курс до європейського співтовариства зобов'язую дослідити світовий досвід підготовки поліцейських [18, с. 289].

При цьому, важливо відмітити, що підготовка поліцейських в країнах – учасницях Шенгенської Угоди має свої відмінності та особливості, а також відрізняється відсутністю єдиного методологічного підходу, що зумовлено різними педагогічними ідеологіями.

Європейські країни мають достатньо різні системи поліцейської освіти та навчання. На сьогоднішній день в усіх країнах Європейського Союзу є навчальні заклади, що готують професійних поліцейських. Поліцейські Академії створюють на базі Міністерств внутрішніх справ країни або під його патронатом на базі вищих навчальних закладів, як окремий департамент. В навчальних закладах велике значення приділяється не тільки базовим навичкам поліцейських (криміналістика, слідчі дії, судово-медична експертиза тощо), а й таким загально – суспільним предметам, як соціологія, політологія, психологія, іноземні мови, що дозволяє прирівняти освіту поліцейського до освіти в коледжі.

Базова підготовка для співробітників поліції (бакалавр поліцейської справи) займає від трьох до чотирьох років, далі обов'язковою є регулярна підтримка форми за допомогою професійних тренінгів та навчань. Рівень магістра поліцейської справи для отримання вищих управлінських посад в органах передбачає навчання від одного до двох років після отримання ступеню бакалавра. Також можливо опанувати поліцейську справу за скороченою процедурою у випадку вже наявності вищої освіти, в такому разі навчання займає близько двох років та зорієнтоване на здобуття практичних навичок для роботи у поліцейській службі.

Весь підготовчий процес полісменів зазвичай розподіляють на три типи:

Базова підготовка – вивчення основних навичок для здійснення поліцейських функцій (керування авто, затримання злочинців, правознавство тощо).

Спеціалізована підготовка – додаткове навчання в різних областях діяльності поліції (карний розшук, робота з неповнолітніми, ведення переговорів тощо).

Навчання персоналу – серія тренінгів, передбачених для старших офіцерів поліції, які відповідають за роботу інших співробітників поліції.

Законодавчо діяльність поліцейських академій регулюється законами про Міністерство внутрішніх справ та законом «Про вищу освіту» країн-членів ЄС. Також регулювання відбувається через внутрішній статут поліцейської академії та окремими актами Міністерства внутрішніх справ [19].

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що в кожній країні існує своя унікальна система підготовки відповідних фахівців для поліції, що склалася під впливом територіальних, історичних, політичних, соціально-економічних факторів і особливостей національних правових систем. При цьому увагу варто звернути на те, що в ряді європейських країн навчальні заклади поліції знаходяться в межах загальнодержавної системи освіти, де підготовка кадрів поліції здійснюється на підставі загальних державних стандартів професійної освіти. В інших країнах підготовка поліцейських кадрів (за винятком керівних працівників) орієнтована на вузькопрофесіональне поліцейське навчання [20, с. 38].

Серед беззастережних здобутків поліцейської освіти в розвинених країнах є її висока технічна оснащеність, прикладність навчального процесу і наукових досліджень, навчання конкретної роботи, вироблення навичок і вмінь (часто доведених до автоматизму). Тут готуються фахівці з конкретних напрямів діяльності, адаптовані до реальних умов. Це, безумовно, той стандарт, якого повинні прагнути ВНЗ МВС України.

Разом з тим, загальноосвітня, теоретична підготовка, світоглядні питання за кордоном певною мірою поступається вітчизняній. І це не можна вважати недоліком, котрий слід долати. З багатьох позицій відомчої освіти нам треба «тягтися» до західного рівня, але чимало вітчизняних здобутків є, їх слід зберігати, примножувати, пишатися ними та вдосконалювати [21, с. 378].

Насамперед, це стосується проходження практики не лише в органах Національної поліції України, а й у суді. Це сприятиме, більш якісній професійній підготовці слідчих та оперативних працівників. Зокрема у курсантів, які проходять практику з'явиться реальне власне бачення, розуміння ставлення суддів до виконання своїх службових обов'язків, їх співпраці з працівниками прокуратури, слідчими, ролі адвоката у судовому процесі. Більше того, у курсантів з'явиться розуміння важливості справи, відданість обраній професії [22, с. 28].

Професія «поліцейський» є однією з найскладніших професій сучасного суспільства, так як вимагає від її суб'єкта здатності з високою ефективністю вирішувати професійні завдання, що пов'язані з ризиком для життя, за браком часу максимально реагувати на ту чи іншу ситуацію з високим рівнем відповідальності за свої дії.

Тому під час розроблення Концепції щодо вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої

професії, особливу увагу слід приділяти правничим школам із специфічними умовами навчання ураховуючи той факт, що одним із головних завдань поліції є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можемо дійти висновку про те, що досвід інших країн стосовно навчання і виховання працівників поліції може бути орієнтувальним чинником в умовах реформування системи освіти ВНЗ МВС України. Однак надмірна увага та намагання до перенесення на українські терени досвіду зарубіжних систем навчання і виховання працівників поліції не має достатньої аргументації, оскільки як правило, не враховує наших національних особливостей, освітніх традицій та позитивних результатів у цій сфері. З огляду на це необхідно виважено поєднувати стандарти, закріплені у правових системах інших країн, з перевіреними практикою вітчизняними напрацюваннями в галузі освітнього процесу. Система освіти МВС України не є сьогодні ідеальною. Однак упродовж її існування накопичено значний позитивний досвід. Тож, проаналізувавши слабкі та сильні сторони вітчизняної відомчої освіти з впевненістю можна сказати, що сьогодні вона вимагає постійного удосконалення та розвитку тому варто наполегливо, систематично працювати на помилками, аби досягти ефективного та якісного результату. Наостанок згадаємо слова великого Тараса Шевченка, який казав: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!».

Список літератури:

1. Медведев Ю.Л. Наближення права України до права Європейського союзу: понятійно-категоріальний апарат та способи узгодження / Ю.Л. Медведев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2014. – № 1. – С. 52-59.
2. Рудий Н.Я. Реформування відомчої освіти МВС України як складова політика національної безпеки у правоохоронній сфері / Н.Я. Рудий // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – 3. – С. 51-57.
3. Користін О.Є. Професійна освіта поліцейського: в якому напрямі рухатись / О.Є. Користін // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vestnik-ua.com /politika /item /3887-profesijna-osvita-politsejskogo-v-yakomu-napryamku-rukhatis
4. Концептуальні основи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України // Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ: інформаційно-аналітичні матеріали круглого столу від 16 квітня 2015р. – К., 2015. – С. 56.
5. Про вищу освіту: Закон від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /1556-18 (із змінами та доповненнями від 05.03.2017, підстава 1838-19).
6. Алфьоров С.М. Перспективи розвитку відомчих ВНЗ МВС України у контексті впровадження нового Закону України «Про вищу освіту» / С.М. Алфьоров // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 26 верес. 2014 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2014. – С. 27-29.
7. Малишев Б. Чому реформа поліцейської освіти необхідна та як її здійснити / Б. Малишев // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://police-experts.info/2016/09/22/police_education_1/
8. Гриця Т.Г. Значення відомчої освіти для підготовки працівників ОВС України / Т.Г. Гриця // Право і безпека. – 2002. – 4. – С. 55-59.
9. Пасмор Ю.В. Наукові дослідження в галузі права як об'єкт інформаційного забезпечення / Ю.В. Пасмор // Вісник Харківської державної академії архітектури. – 2010. – Випуск 30.
10. Зозуля І.В. Теорія і практика реформування системи МВС України: монографія / І.В. Зозуля. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 480 с.
11. Поштарук Д.О. Вдосконалення чинного положення про вищі навчальні заклади МВС / Д.О. Поштарук // Форум права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file://C:/Users/Serg/Downloads/FP_index.htm_2013_2_72.pdf
12. Калінцева О.В. Процес фахової підготовки юристів як педагогічна проблема / О.В. Калінцева // Молодий вчений. – 2016. – № 8(35). – 337-341 с.
13. Стецюк Л.О. Проблеми вищої юридичної освіти та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua /cgi-bin /irbis_ nbuv; Крупчан О.Д. До питання про якість юридичної освіти // Пра- вове регулювання економіки. – 2013. – № 13 – С. 48-52.
14. Сущенко В.М. Сучасні проблеми ре- формування юридичної освіти і науки в Україні // Наукові праці. наук.-метод. журнал. Політичні науки. Правознавство. – 2007, Том 69. Вип. 56 – С. 184-187.
15. Губанова Т.О. Основні проблеми практичної фахової підготовки юристів у коледжах як галузевих вищих навчальних закладах України / Т.О. Губанова // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 4. – С. 21-24.
16. Іншин М.І. Сутність і значення соціального забезпечення працівників поліції в сучасних умовах / М.І. Іншин // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2015. – № 4. – С. 268-277.
17. Чернєй В.В. Національна академія внутрішніх справ у контексті реалізації положень нового Закону України «Про вищу освіту» / В.В. Чернєй // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 26 верес. 2014 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2014. – С. 22-27.
18. Черненко А.П. Європейський досвід підготовки поліцейських та можливість його використання в України / А.П. Черненко // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпротеровськ, 17 бер. 2016 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – 566 с.
19. Паршикова А. Процедури підготовки поліцейських в країнах-членах ЄС (навчальні заклади та програми, стандарти оцінки, законодавче регулювання) / А. Паршикова // Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. – інтернет Програми USAID «РАДА» 2015-2016 рр.

20. Руг М. Юридические предметы в программе обучения Высшей школы полиции, современное состояние, перспективы развития / М. Руг // Проблемы развития образования, юридической науки и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 45-летию Академии МВД Республики Беларусь / под общ. ред. И.И. Басецкого. – Минск, 2003.
21. Циганій С.О. Професійно-правова підготовка поліцейських в Україні та в зарубіжних країнах / С.О. Циганій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file://C:/Users/Serg/Downloads/10176-26346-1-SM.pdf
22. Лень В.В. До проблеми підготовки слідчих органів внутрішніх справ / В.В. Лень // Проблеми професійної підготовки слідчих: матер. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, ДДУВС, 27 квітня 2007 р.). – Дніпропетровськ, 2007. – С. 27-29.

Павленко С.А.
Национальная академия внутренних дел

ПОДГОТОВКА ПОЛИЦЕЙСКИХ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ МВД УКРАИНЫ В СООТВЕТСТВИИ С ЕВРОПЕЙСКИМИ СТАНДАРТАМИ

Аннотация
Исследован вопрос трансформации украинских правоохранительных высших учебных заведений по сравнению с современными европейскими моделями и концепциями обучения полицейских. При определении цели полицейской образования наиболее спорным остается вопрос о том, давать работникам полиции полноценное образование или готовить узких специалистов в конкретных областях полицейской деятельности. Отмечается, что система обучения полиции в странах Шенгенского соглашения имеет свои отличия и может быть отмечена отсутствием единого унифицированного подхода из-за широкого спектра учебно-методических концепций. Зарубежный опыт и передовая практика в области правоохранительного образования могут стать идеологической платформой в ходе украинских реформ. Однако чрезмерное внимание и попытки к перенесению на украинскую территорию опыта зарубежных систем обучения и воспитания сотрудников полиции не имеет достаточной аргументации, поскольку как правило, не учитывает национальных особенностей, образовательных традиций и положительных результатов в этой сфере. Учитывая это необходимо взвешенно сочетать стандарты, закрепленные в правовых системах других стран, с проверенными практикой отечественными наработками в области образовательного процесса. Аргументировано, что подготовка полицейских на базе учебных планов юридического образования и образовательного уровня бакалавр, магистр является достоянием отечественной правоохранительной системы Украины. Поэтому при разработке Концепции по совершенствованию правовой (юридической) образования для профессиональной подготовки юриста соответствии со стандартами ЕС, особое внимание следует уделять правовым школам со специфическими условиями обучения учитывая тот факт, что одной из главных задач полиции является охрана прав и свобод человека, а также интересов общества и государства.
Ключевые слова: подготовка, правоохранительные органы, реформирования, полиция, образование.

Pavlenko S.O.
National Academy of Internal Affairs of Ukraine

POLICE TRAINING AS PART OF LAW ENFORCEMENT EDUCATION SYSTEM REFORMING IN UKRAINE IN ACCORDANCE TO EUROPEAN STANDARDS

Summary
Issues of Ukrainian law enforcement higher educational establishments transformation compared to current European models and concepts of police staff training are studied. While determining the purpose of police education the most disputable is the duration and intensity of the course (full higher education or experts for specific policing areas). It must be noted that the police training system in Schengen states has its differences and can be marked with absence of single – unified – approach due to broad spectrum of teaching and methodological concepts. Foreign experience and best practices concerning law enforcement education may become the ideological platform in the course of Ukrainian reforms. However, general tendency to overestimate the practical value of international experience is not backed by any sufficient arguments mostly because of growing ignorance to specificity of national mentality and background, achievements and established traditions. It is argued that police training curricula created on the basis of standardized legal education programs (Bachelor and Master) are considered to be the property of MIA of Ukraine. Therefore, during the development of Concept for Legal Higher Education Improvement in Accordance to EU Standards (professional training) special attention should be paid to law schools with specific education terms keeping in mind that one of the key tasks for police staff is to protect rights and freedoms of citizens, restoring the balance between interests of society and state.
Keywords: law enforcement training, reforming, police education.

УДК 351.745.7:343.974

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ І ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯКІ СФОРМОВАНІ НА ЕТНІЧНІЙ ОСНОВІ

Севрук В.Г.
Національна академія внутрішніх справ

У статті наголошується, що проблема етнічної злочинності в тій чи іншій мірі існує по всій території колишнього СРСР. Не оминуло це явище і Україну, що підтверджується статистичними даними. Здійснено нормативно-правовий аналіз протидії етнічній злочинності на території України. Надані окремі пропозиції щодо покращення ситуації з регулювання та попередження злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. У статті також визначено конкретні напрями, які мають сприяти вирішенню проблеми підвищення ефективності протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Обґрунтовує необхідність їх впровадження у законодавство.

Ключові слова: протидія, правоохоронні органи України, організовані групи, злочинні організації, етнічна злочинність. нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. На початку XXI століття транснаціональна злочинність набуває принципово нових рис, сучасні злочинні транснаціональні організації виходять за межі економічної злочинної діяльності, втручаються в політичні процеси, зазіхають на безпеку особистості, суспільства, держави, що в концентрованій формі можна спостерігати в сучасній Україні. Саме на теренах нашої держави корупція та політика, злочинність і економіка, національні інтереси та інтереси інших країн на території держави створили синтетичну глобальну модель транснаціональної злочинності, осмислення витоків і стану якої слід вважати актуальною проблемою. Водночас не менш актуальною є і проблема протидії організованій етнічній злочинності в Україні, яка також потребує науково-практичного обґрунтування [1, с. 11], а також нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності.

Проблема сучасного стану нормативно-правового регулювання протидії правоохоронними органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі визначається тим, що кількість вчинених злочинів із року в рік збільшується, а професійний підхід до протидії з етнічною злочинністю не вдосконалюється [2, с. 1]. У зв'язку з цим проблема вивчення етнічної злочинності та засад регулювання протидії їй потребує подальшого більш детального осмислення та розроблення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних вчених, які вивчали різні аспекти проблеми протидії етнічній злочинності. Зокрема, внесок у розробку цієї проблеми зробили С.Ф. Денисюк, Г.П. Жаровська, В.Ф. Зварич, А.М. Зюков, О.О. Леляк, Т.В. Мельничук, Н.Є. Міняйло, Е.К. Рабданова, В.В. Ремський, І.С. Стіхарня, Ю. О. Стрелковська, В.О. Тюнін, Е.І. Хегай, Р.Г. Чевходзе, Л.Н. Черенков, О.Ю. Шостка, В.В. Юсупов, С.А. Яні, О.О. Яременко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно відзначити, що злочинні групи та злочині організації, які сформовані на етнічній основі існували і раніше, але на теперішній час, у зв'язку з розпадом СРСР, становленням України як незалежної держави, «прозорістю» її кордонів, економічною кризою в країні, недосконалістю чинного законодавства, падінням рівня добробуту українських громадян, різким поділом суспільства на заможних та незаможних, а також з виникненням нових форм власності, розвитком комерційних структур, засобів комунікації та технологічним прогресом світової промисловості, етнічні злочинні формування стали на кілька рівнів вище за своїх попередників, у зв'язку з чим особливо небезпечні для України.

Метою даної наукової статті є дослідити та проаналізувати проблеми сучасної нормативно-правових засад протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі як складової частини державної політики в галузі протидії злочинності загалом.

Виклад основних положень. На сьогодні українська держава ставить серед пріоритетів роботи Національної поліції протидію латентній, організованій, міжрегіональній та етнічній злочинності боку [3]. Розробка дієвих заходів протидії організованій етнічній злочинності неможлива без всебічного аналізу її стану в тій чи іншій країні, одним із джерел інформації для якого є статистичні дані [4, с. 136-137]. Так, наприклад, у 2000 році виявлено організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі – 13, у 2001 році – 19, у 2002 – 13, у 2003 році – 18, у 2004 році – 13, у 2005 році – 14, у 2006 році – 6, 2007 році – 12, у 2008 році – 4, у 2009 році – 8, у 2010 році – 16, у 2011 році – 26, у 2012 році – 19, у 2013 – 21, у 2014 – 19, у 2015 – 8, у 2016 – 6 [5; 6, с. 220]. Однак лише ці відомості навряд чи допоможуть дізнатись про реальні показники, оскільки загальновідомо, що етнічна злочинність відзначається найвищим ступенем латентності.

У той же час, проблема нормативно-правового регулювання протидії правоохоронними органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі залишається невирішеною. Ми погоджуємося з думкою

Д. О. Ноздріна, що безсумнівну актуальність, має поліпшення ефективності зазначеного напряму роботи, шляхом удосконалення нормативно-правового регулювання цієї діяльності [2, с. 2]. Адже, діяльність щодо протидії правоохоронними органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі передбачає оцінку розстановки сил і засобів, а також обсягу й результативності проведених заходів у цьому напрямку, оцінку впливу запланованих і проведених заходів на рівень, динаміку та структуру даного виду злочинності на території обслуговування. З цією метою впершу чергу необхідно здійснювати аналіз якості нормативно-правового регулювання протидії правоохоронними органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі [2, с. 2],

Представляється необхідним охарактеризувати найбільш важливі нормативно-правові документи, що на даний час врегульовують діяльність правоохоронних органів України щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі

Вважаємо за потрібне відзначити, що організована етнічна злочинність це в першу чергу загроза національній безпеці України. Наприклад, в Законі України від 19.06.2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» акцентується увага у статті 7, що загрозою національним інтересам і національній безпеці України є прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України, а також можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад. Тому, основними напрямами державної політики з питань національної безпеки України є: формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей і постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці [7]. Також доповнюючи даний нормативно-правовий акт, був виданий ще один нормативний документ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від від 24.09.2015 р. № 555/2015, який відзначає головні тенденції, що впливають на воєнно-політичну обстановку в регіоні довкола України, а саме на посиленні внутрішньої нестабільності в сусідніх державах, викликаної втручанням з боку інших держав, зниженням життєвого рівня населення, неефективністю дій керівництва, намаганнями етнічних утворень сепаратно вирішувати нагальні проблеми. Відповідний документ наголошує й на воєнно-політичних викликах, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України, а саме на цілеспрямованому інформаційному (інформаційно-психологічному) впливі з використанням сучасних інформаційних технологій, спрямований на формування негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин [8].

Аналізуючи проблему протидії організованій етнічній злочинності щодо забезпечення національної безпеки України, слід відзначити й указ президента України від 14.03.2016 р. № 92 /2016 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», а саме у додатку даної Концепції визначено перелік кризових ситуацій для планування, реагування та застосування сил і засобів у сфері оборони України: 1) захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності щодо виникнення прикордонних (включаючи суходіл, повітряний, морський простір) збройних сутичок, що зумовлені ескалацією економічних, політичних, соціальних, етнічних або релігійних протиріч у відносинах між державами; 2) забезпечення державної та громадської безпеки, у тому числі боротьба з тероризмом щодо намагання відокремити від України певні адміністративно-територіальні одиниці, зокрема за участю не передбачених законом воєнізованих та/або збройних формувань, приватних військових компаній, терористичних, неурядових, етнічних, релігійних або інших організацій, щодо виникнення масових заворушень на політичному, етнічному, релігійному та іншому підґрунті, акції громадянської непокори (страйки, блокування роботи органів державної влади, порушення функціонування об'єктів, комунікацій тощо). Відповідна Концепція також відзначає на кого покладаються такі обов'язки під час виконання завдань за призначенням: Міністерство оборони України та Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони України, Розвідувальні органи України, Органи загальної компетенції, Оборонно-промисловий комплекс [9].

Отже, проаналізувавши ряд нормативно-правових актів, які направлені на забезпечення національної безпеки і оборони України, можна констатувати, що вони як прямо, так і опосередковано торкаються проблеми протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Ще 2002 році була спільно прийнята Інструкція про єдиний облік злочинів № 20/84/293/126/18/5 Генеральною прокуратурою України, МВС України, Службою безпеки України, Державною податковою адміністрацію України (нині Державною фіскальною службою), Міністерством юстиції України, де у додатках до Інструкції зазначається графа організовані групи та злочинні організації, які «сформованих на етнічній основі», а саме у п. 11 «Форми 1.1 Статистична

картка про наслідки розслідування злочину», у п. 38 «Форми 1.2 Статистична картка про результати відшкодування матеріальних збитків та вилучення предметів злочинної діяльності» та п. 9 «Форми 2 Статистична картка на особу, яка вчинила злочин» [10].

Відповідно до спільного наказу МВС України і СБ України від 10.06.2011 р. № 317/235 «Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою з організованою злочинністю розділ 2, який визначений, як мета взаємодії чітко передбачає, що даний наказ прийнятий для взаємодії МВС України і СБ України для посилення протидії організованим злочинним угрупуванням, у тому числі міжрегіонального та транснаціонального характеру, створеним на етнічній основі, які мають корумповані зв'язки [11].

Також зазначається питання етнічної злочинності й колегії МВС України 14 липня 2011 року Розглянувши підсумки роботи органів внутрішніх справ за перше півріччя 2011 року, колегія відзначає, що збільшилася кількість спрямованих до суду кримінальних справ стосовно організованих злочинних угруповань, у т.ч. з корумпованими зв'язками, сформованих на етнічній основі. В окремих регіонах країни ще не відповідає вимогам сьогодення стан боротьби з організованою злочинністю. У Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернігівській областях, місті Києві не виявлялися організовані групи, сформовані на етнічній основі. Наголошується на концентрації зусиль в протидії організованій злочинності на викритті та документуванні злочинних організацій, банд, організованих груп з корумпованими та міжнародними зв'язками, сформованих на етнічній основі, причетних до розкрадання бюджетних коштів та створення міжнародних і міжрегіональних наркотрафіків [12].

Наприклад, указом Президента України від 21 жовтня 2011 № 1000/2011 схвалено «Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» в якій констатується, що Україна стає об'єктом зростаючої заінтересованості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлі людьми, нелегального переміщення зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів. Збільшується кількість нелегальних мігрантів та набуває все більшого поширення організована етнічна злочинність [13]. Щодо організованої етнічної злочинності в цьому указі у розділі 3 «Шляхи та засоби розв'язання проблеми» також зазначається на посиленні заходів щодо виявлення та припинення діяльності організованих злочинних угруповань, сформованих за етнічною ознакою, угруповань, які займаються, зокрема, торгівлею людьми, організацією незаконної міграції [13].

Згідно п. 3.25. наказу МВС України від 21 вересня 2012 р. № 818 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України» ужиття заходів, спрямованих на усунення негативного впливу етнічної злочинності, радикальних і неформальних молодіжних об'єднань та рухів на оперативну обстановку в державі, підготовка управлінських рішень щодо своєчасного реагування на загострення цієї проблеми та недопущення порушень громадського порядку з боку їх учасників [14].

У наказі Генеральної прокуратури України (ГПУ) від 06 липня 2016 року № 139 «Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань» у розділі 4. «Облік наслідків досудового розслідування кримінальних правопорушень, результатів відшкодування матеріальних збитків та вилучення предметів злочинної діяльності» у п. 4 зазначено, що при внесенні відомостей до Реєстру про кримінальні правопорушення, вчинені у складі організованих груп та злочинних організацій, потрібно керуватися розділом VI КК України, Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Додатково злочинні угруповання можуть характеризуватися за етнічним (національним) складом, наявністю міжрегіональних, транснаціональних та корумпованих зв'язків у злочинному середовищі. До організованих груп та злочинних організацій, сформованих на етнічній основі, належать ОГ та ЗО, учасники яких учиняли кримінальні правопорушення на території України та до складу яких входила більшість осіб – представників національних меншин [15]

Необхідно звернути увагу й на такі нормативно правові документи, які приймаються в обласних і в районних радах. Це насамперед комплексні програми профілактики злочинності на визначені періоди, у яких також передбачаються ряд заходів щодо протидії організованій злочинності, щодо протидії незаконному обігу наркотиків та наркоманії, а відносно етнічної злочинності окремо наголошується на проведенні комплексу заходів, направлених на викриття злочинних груп, сформованих на етнічній основі [16]. У іншій програмі також зазначено на проведенні комплексу профілактичних та оперативних заходів з виявлення угруповань, сформованих на етнічній основі, а також організованих угруповань і злочинних об'єднань, діяльність яких носить міжрегіональний і міжнародний характер. Здійснити їх відпрацювання на причетність до терористичної діяльності, скоєння тяжких резонансних злочинів, посягань на права і свободи громадян [17].

Нині відсутній спеціальний Закон стосовно профілактики злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Так, сьогодні розроблено ряд проектів Закону «Про профілактику правопорушень», але вони більше схожі на науково-теоретичні конспекти з теорії профілактики, ніж на дієвий нормативно-правові акти, які зможуть вирішити проблему профілактики злочинності загалом. Тому на нашу думку, потрібно розробити та прийняти відповідний нормативно-правовий акт відносно профілактики злочинів, а на основі останнього прийняти й спеціальний закон, який передбачав заходи профілактичного впливу на організовані групи і злочинні організації, які сформовані на етнічній основі, який був взірцем, не тільки для правоохоронних органів, а й певним постулатом

і для державних органів, і для різних організацій та насамперед для самих громадян.

Враховуючи вищевикладене вважаємо за потрібне надати деякі пропозиції щодо покращення ситуації з регулювання та попередження злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, які необхідно включити до майбутньої комплексної програми профілактик даного виду злочинності, а саме загальні та спеціальні заходи профілактичного впливу. Розглянемо, загальні заходи профілактичного впливу, що можуть бути використані в подальшому для подолання етнічної злочинності:

– через певний проміжок часу здійснювати моніторинг стану забезпечення прав осіб етнічних меншин в України, задоволення їхніх етносоціальних та етнокультурних потреб з подальшим опублікуванням результатів цих досліджень;

– приділяти увагу висвітленню у радіо-, телепередачах, публікаціях у друкованих засобах масової інформації питань здорового способу життя, соціального захисту та профілактики правопорушень серед дітей, підлітків та дорослих осіб етнічних меншин;

– вирішити питання щодо надання відповідного приміщення та забезпечити функціонування Будинку національностей у м. Київ [18, с. 64], в якому буде розміщено відділ, який буде займатися вирішення різного роду проблемами, що виникають у етнічних меншин;

– сприяти у наданні в безоплатне або на пільгових умовах користування будівель і споруд, що перебувають у державній або комунальній власності, для проведення національно-культурними товариствами культурно-просвітницьких та мистецьких заходів;

– при центрах соціальних служб для молоді створити консультаційні пункти для надання соціальної допомоги молоді, яка проживає у сільській місцевості;

– вивчати стан зайнятості працездатного населення різних етнічних меншин в місцях їхнього компактного проживання;

– організовувати підготовку та проведення міжнародних та всеукраїнських конференцій, семінарів-практикумів, круглих столів з проблем забезпечення прав та задоволення національно-культурних і освітніх потреб етнічних меншин в Україні;

– сприяти відродженню й розвитку традиційних ремесел, їх вивченню в загальноосвітніх навчальних закладах, де навчаються діти;

– обстежити матеріально-побутові умови багатодітних сімей, взяти їх на облік, в першу чергу тих, що мають право на державну соціальну допомогу, та призначати її у встановленому законом порядку;

– вивчити питання щодо дитячої бездоглядності, безпритульності, бродяжництва та жебрацтва в місцях компактного проживання етнічних меншин з метою вжиття з боку місцевих органів виконавчої влади додаткових заходів щодо запобігання цього негативного явища;

– створити належні матеріально-технічні умови для діяльності навчальних закладів, у яких навчаються й виховуються діти, забезпечити їх необхідним технічним обладнанням, літературою та підручниками; сприяти аматорським художнім колективам в придбанні костюмів, музичних інструментів та сценічного вбрання, а також розробити та підготувати до видання;

– щорічно до 1 вересня здійснювати облік дітей шкільного віку етнічних меншин згідно з інструкцією обліку дітей і підлітків шкільного віку, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України (№ 646 від 12 квітня 2000 р.) [18, с. 78]. з метою максимального залучення дітей до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах за місцем проживання;

– сприяти сім'ям у виділенні земельних ділянок для індивідуальної забудови та веденні особистого селянського господарства за рахунок земель запасу та резервного фонду.

Спеціальні ж заходи профілактичного впливу на організовані групи і злочинні організації, які сформовані на етнічній основі повинні постійно здійснювати моніторинг ситуацій і прогнозу злочинної діяльності етнічних груп та носити системний характер і враховувати: 1) структуру, тенденції динаміку етнічної злочинності; 2)участь в запобіжній політиці місцевих органів державної влади; 3) питання організаційного плану стосовне удосконалення діяльності правоохоронних органів у протидії етнічній злочинності; 4) організацію спеціальної підготовки працівників правоохоронних органів, що спеціалізуються на боротьбі зі злочинністю мігрантів, із залученням етнологів і етнографів: 5) розробку регіональної програми соціальної адаптації представників некорінних етнічних народностей; 6) розробку методик, що забезпечують притягнення до кримінальної відповідальності представників етнічних груп, а також у випадках використання допомоги правоохоронних органів інших держав у наданні їм такої допомоги; 7) вивчення і впровадження в практику правоохоронних органів позитивного досвіду протидії етнічній злочинності в зарубіжних країнах; 8) необхідність створення бази даних перекладачів для вчасного залучення їх до розслідування кримінальних проваджень по відношенню до етнічних злочинних груп [19, с. 98].

Аналіз чинного законодавства, підзаконних актів правоохоронних органів України та інших документів дає підстави виокремити такі основні напрями протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: попередження економічних злочинів; профілактика особливо небезпечних і тяжких злочинів; припинення злочинної діяльності організованих злочинних груп, а також професійних злочинців; попередження злочинності неповнолітніх; попередження рецидивної злочинності; попередження і припинення порушень громадського порядку та громадської безпеки, масових заворушень; боротьба з майновими злочинами.

Це є не вичерпний перелік нормативно-правових документів, але в подальших наукових досліджень, ми спробуємо здійснити більш детальний аналіз проблем щодо протидії етнічній злочинності в Україні.

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене щодо нормативно-правового регулювання протидії правоохоронними органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочин-

ними організаціями, які сформовані на етнічній основі, зауважимо, що держава прийняла низку нормативно-правових актів на забезпечення своєчасного виявлення, припинення, запобігання та документування фактів протиправних діянь організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній, але протидія етнічній злочинності на даний час знаходиться на низькому рівні, це підтверджується, як аналізом статистичних даних, так і роботою засобів масової інформацію.

Список літератури:

1. Жаровська Г.П. Перспективні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні / Г.П. Жаровська // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 1. – С. 11-16.
2. Ноздрін Д.О. Деякі проблеми нормативно-правового регулювання протидії підрозділів карного розшуку злочинам у сфері незаконного обігу синтетичних наркотичних засобів / Д.О. Ноздрін // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 17(4). – С. 1-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file://C:/Users /Vova /Desktop /224-248-1-PB.pdf
3. Деканоїдзе назначила першим заступником голови Нацполіції Трояна // Информационно-аналитический центр «ЛІГА»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net /ua /news /politics /9378717-dekano_dze_naznachila_pershim_zastupnikom_golovi_natspol_ts_troyana.htm
4. Шостко О.Ю. Сучасний стан організованої злочинності в Україні / О.Ю. Шостко // Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право – 2016. – С. 136-146. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://plaw.nlu.edu.ua /article /viewFile /83859 /83462
5. Офіційний веб-сайт МВС України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua /mvs /control /main /uk /publish /category /4687
6. Мельничук Т.В. Організовані злочинні угруповання з міжнародними зв'язками в Україні: на шляху до транснаціоналізації / Т.В. Мельничук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 219-222.
7. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 964-IV: (із змінами, внесеними від 07.08.2015 р., підстава 630-19): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /964-15
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від від 24.09.2015 р. № 555 /2015: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua /laws /show /555 /2015?test=4 /UMfPEGznhhOuk.ZigPESjRHI43Es80msh8Ie6
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» Указ президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /92 /2016 /page
10. Інструкція про єдиний облік злочинів: затв наказом. ГПУ, МВС України, СБ України ДПА України, Мін'юст України від 26.03.2002 № 20/84/293/126/18/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /v0020900-02
11. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою з організованою злочинністю: наказ МВС України, СБ України від 10.06.2011 р. № 317/235: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua /laws /show /z0822-11
12. Про оголошення рішення колегії МВС України 14 липня 2011 року: наказ МВС від 22.07.2011 № 477: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slideshare.net /krapzen /22072011-477
13. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/20ІІ. – Урядовий кур'єр від 29.10.2011 – № 201.
14. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 21 верес. 2012 р. № 818. – К., 2012. – 18 с.
15. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ ГПУ від 06.04.2016 р. № 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua /laws /show /z0680-16 /page
16. Про Комплексну програму профілактики злочинності в районі на 2016-2020 роки: Рішення від 18.02.2016 р. № 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://perechyn-rada.gov.ua /rishennja-rada /vii-sklikannja /chetverta-sesija /2929-pro-kompleksnu-programu-profilaktiki-zlochinnosti-v-rajoni-na-20162020-roki
17. Програма профілактики злочинності на території міста Миколаїв «правопорядок» на 2012-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mkrada.gov.ua /documents /22471.html
18. Григоренко П. Аналітичний огляд заходів з виконання цільової галузевої програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року // Круглий стіл «Рома в Україні. Історичний та етнокультурний розвиток циган (рома) України (XVI-XX ст.)». – Донецьк. 2006. С. 54-84.
19. Ремський В.В. Детермінанти організованої етнічної злочинності / В.В. Ремський // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів [Текст]: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. (Київ, 29 берез. 2012 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 95-99.

Севрук В.Г.
Национальная академия внутренних дел

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ УКРАИНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ГРУППАМИ И ПРЕСТУПНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ, КОТОРЫЕ СФОРМИРОВАНЫ НА ЭТНИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ

Аннотация
В статье отмечается, что проблема этнической преступности в той или иной степени существует по всей территории бывшего СССР. Не обошло это явление и Украины, что подтверждается статистическими данными. Осуществлено нормативно-правовой анализ противодействия этнической преступности на территории Украины. Предоставлены отдельные предложения по улучшению ситуации по регулированию и предупреждения преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями, которые сформированы на этнической основе. В статье также определены конкретные направления, которые должны способствовать решению проблемы повышения эффективности противодействия преступлениям, совершаемым организованными группами и преступными организациями, которые сформированы на этнической основе. Обосновывает необходимость их внедрения в законодательство.
Ключевые слова: противодействие, правоохранительные органы Украины, организованные группы, преступные организации, этническая преступность. нормативно-правовые акты.

Sevruk V.G.
National Academy of Internal Affairs

LEGAL BASIS ANTI LAW ENFORCEMENT BODIES UKRAINE CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS FORMED ON ETHNIC BACKGROUND

Summary
The article notes that the problem of ethnic crime in one way or another there throughout the former USSR. Did not avoid this phenomenon and Ukraine, as evidenced by statistics. DONE legal analysis combating ethnic criminality in Ukraine. Provided some suggestions for improvement of the management and prevention of crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on ethnic basis. It also identified specific areas that should contribute to the improvement of efficiency of counteraction to crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on ethnic basis. Justify the need for their implementation in legislation.
Keywords: opposition, law enforcement agencies Ukraine, organized groups, criminal organizations, ethnic crime. regulations.

УДК 34:339.137.2

ПРАВО НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ: РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ДЕРЖАВНИЙ ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Трегубенко Г.П., Семено Т.В., Чайка А.С.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Розкрито сутність права на підприємницьку діяльність як на одного із основоположних конституційних прав громадян. Розглянуто правовий статус підприємця, його права. Досліджено економічну конкуренцію та роль Антимонопольного комітету України щодо забезпечення реалізації права суб'єктів підприємницької діяльності на участь у добросовісній конкуренції. Розглянуто види недобросовісної конкуренції. Запропоновано шляхи подолання від недобросовісної конкуренції.
Ключові слова: економічна конкуренція, підприємницька діяльність, правовий статус, добросовісна конкуренція, недобросовісна конкуренція.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях євроінтеграції, умовою успішної інтеграції України до ЄС є створення належних умов для реалізації громадянами права кожного на підприємницьку діяльність і розвитку малого підприємництва. Підприємець, який діє самостійно та на власний ризик, потребує правових гарантій з боку держави, яка має забезпечити не лише свободу підприємницької діяльності, що не заборонена законом, але й створити ефективний механізм охорони й захисту прав та інтересів підприємців. Але в сучасних умовах рівень розвитку конкуренції на товарних ринках залишається низьким, що негативно впливає на ефективність їх функціонування. Ознаками недостатнього рівня розвитку конкуренції є: зростання цін, яке не може бути пояснено впливом інших факторів; підвищення рівня концентрації товарних ринків та значна їх монополізація; низький рівень продуктивності праці та інноваційної спрямованості національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти забезпечення прав підприємців у сфері економічної конкуренції досліджували вітчизняні науковці: Н.І. Авдєєнко, М.Г. Авдюкова, В.В. Аргунова, О.М. Бандурка, Л.Р. Біла, В.Л. Грохольський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження даної проблеми залишається розкритим неповністю, що обумовлює подальші наукові розробки та поглиблений аналіз цієї проблематики.

Мета статті. Метою даної статті є комплексний аналіз прав підприємців у сфері економічної конкуренції та можливостей розвитку конкуренції на товарних ринках як засобу забезпечення сталого економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. Підприємницька діяльність, як зазначається у ст. 42 ГК України, є самостійною та ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1]. При цьому необхідно зазначити, що отримання прибутку – це основна мета підприємця, стратегічним же напрямком його діяльності є збільшення власних капіталів, економічне зростання, яке є неможливим без правової стабільності.

До підприємницької діяльності висуваються багатогранні економічні, соціальні, правові і навіть політичні вимоги. Підприємець має успішно вести справи на своїй фірмі, тобто його призначення – наповнювати ринок весь час новими товарами і послугами, до того ж за можливо низькими цінами. Це вимагає від нього новаторського підходу.

Діяльність підприємців повинна бути ефективною і корисною. По-перше, підприємець особисто зацікавлений у своїй справі, тому він використовує свої знання для розширення масштабів власного бізнесу і завдяки цьому має більше шансів досягти успіхів. По-друге, підприємець може швидше і з меншими зусиллями задовольняти суспільні потреби і ринковий попит, оскільки завжди намагається передбачити цей попит ще на стадії формування і завдяки цьому отримати певний зиск раніше, ніж його конкуренти. По-третє, діяльність підприємця сприяє тому, що задоволення ринкового попиту відбувається з меншими витратами для суспільства [2]. Отже, підприємець виконує важливу суспільну функцію, його діяльність необхідна будь-якому суспільству.

Важливим у цьому зв'язку є чітке визначення правового статусу підприємця, тобто його прав, обов'язків і відповідальності. Особливого значення визначення правового статусу підприємця набуває в умовах євроінтеграції. Зокрема, це передусім стосується України, де підприємництво робить лише перші кроки, а нинішні українські підприємці ще не досягли світового рівня. Для того, щоб вийти на ринок ЄС з конкурентоспроможною продукцією та здійснювати ефективну та рентабельну діяльність, необхідно чітко в законодавстві окреслити права та обв'язки суб'єктів підприємницької діяльності.

Сьогодні в Україні з метою забезпечення свободи розвитку підприємництва, встановлення правових гарантій його функціонування окреслені певні права, обов'язки і відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності.

Розглянемо більш детально правовий статус підприємця, а саме його права. Право – це нормативна форма виразу принципу формальної рівності господарюючих суб'єктів в економічних відносинах, а також система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки. З метою реалізації господарської ініціативи підприємець має право на такі дії:

– створювати для здійснення підприємницької діяльності будь-які види підприємництва;

– купувати повністю або частково майно та набувати майнового права;

– самостійно формувати господарську діяльність, обирати постачальників та споживачів, встановлювати ціни і тарифи, вільно розпоряджатися прибутком;

– укладати з громадянами трудові договори щодо використання їхньої праці (контракти, угоди);

– самостійно визначати форми, системи і розміри оплати праці та інші види доходів осіб, що працюють за наймом;

– отримувати будь-який необмежений за розмірами власний дохід;

– брати участь у зовнішньоекономічних відносинах, здійснювати валютні операції;

– користуватися державною системою соціального забезпечення і соціального страхування [11].

Проблема забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності сьогодні здобула особливу значущість у зв'язку з тим, що в ст. 42 Конституції України вперше закріплено право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом [4].

Права суб'єктів підприємницької діяльності визначаються господарським законодавством. Їх можна класифікувати відповідно до їхнього змісту:

– засновницькі права – включають право на вільний вибір засновниками видів діяльності, право на вибір організаційно-правової форми, право на прийняття рішення про створення та припинення діяльності підприємства;

– права в галузі управління – самостійно визначати структуру підприємства, приймати і змінювати установчі документи, затверджувати положення про структурні підрозділи, формувати органи управління і контролювати їхню діяльність, призначати посадових осіб тощо;

– майнові права – мати на підставі певного речового права основні фонди, обігові кошти, інші цінності, вартість яких відображається на самостійному балансі підприємства, вести господарську та комерційну діяльність, бути позивачем і відповідачем у судових органах, розпоряджатися майном, набувати на законних підставах майно.

Одним із основних напрямів діяльності держави, задля забезпечення реалізації прав підприємців є захист економічної конкуренції.

Конкуренція являється рушійною силою, яка примушує виробників підвищувати якість продукції (товарів, робіт, послуг), прискорювати впровадження новітніх досягнень науки та техніки, для отримання більшого прибутку та переваг над іншими конкурентами. Зважаючи на те, що суб'єкти господарювання у випадку існування попиту, але відсутності конкуренції, навряд чи будуть прагнути до змін та вдосконалення, зроблено висновок, що конкуренція являється досить важливою для розвитку економіки країни [5].

Економічна конкуренція (конкуренція) – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [3].

Законодавство України в сфері захисту економічної конкуренції включає:

1) Закон України «Про захист економічної конкуренції» [3];

2) Закон України «Про Антимонопольний комітет України» [6];

3) Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [7];

4) Закон України «Про природні монополії» [8];

5) Закон України «Про здійснення державних закупівель» [9];

6) Господарський кодекс України.

Прагнення підприємців досягти певних переваг у підприємницькій діяльності зі значно меншими витратами, ніж за умов добросовісної конкуренції, і стає причиною появи недобросовісної конкуренції.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 07.06.1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» (надалі – Закон) недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності, які здійснюються в рамках господарської діяльності та виконуються з наміром вплинути конкурентну ситуацію. Торговими та іншими чесними звичаями, відповідно до ст. 7 Цивільного кодексу України прийнятого 16.01.2003 р. (надалі – ЦК) вважаються правила поведінки, які не встановлені актами цивільного законодавства, але є усталеними у певній сфері цивільних відносин [7].

Виділяють наступні ознаки недобросовісної конкуренції:

– недобросовісна конкуренція, на відміну від монополістичної діяльності, може здійснюватися тільки активними діями, можливість пасивної поведінки у вигляді бездіяльності не передбачена;

– дані дії будуть розглядатися як правопорушення, якщо вони суперечать не тільки положенням чинного законодавства, але і звичаям ділового обороту, вимогам добропорядності, розумності, справедливості;

– суб'єктами недобросовісної конкуренції можуть бути лише господарюючі суб'єкти, тобто організації, що займаються підприємницькою діяльністю, а також індивідуальні підприємці;

– метою активних дій суб'єктів недобросовісної конкуренції є придбання переваг у підприємницькій діяльності;

– у результаті дії конкурентам можуть бути заподіяні збитки або нанесена шкода їх діловій репутації [10].

У Законі «Про захист від недобросовісної конкуренції» [7] визначені три основні види правопорушень, що кваліфікуються як недобросовісна конкуренція:

1) неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання (неправомірне використання позначень; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу, порівняльна реклама);

2) створення перешкод суб'єктам господарювання в конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції (дискредитація суб'єкта господарювання; схилення до бойкоту суб'єкта господарювання; схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника); підкуп працівника, посадової особи постачальника; підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника);

досягнення неправомірних переваг у конкуренції; поширення інформації, що вводить в оману);

3) неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці (неправомірне збирання комерційної таємниці; схилення до розголошення комерційної таємниці; неправомірне використання комерційної таємниці; розголошення комерційної таємниці).

На сьогодні Україна є однією зі світових лідерів за кількістю порушень ділової репутації, реалізації піратських копій та контрафактної продукції. Тому проблема захисту від недобросовісної конкуренції є актуальною для України.

Так, у 2015 році в Антимонопольному комітеті України розглянуто 5 048 заяв та звернень з приводу порушень законодавства про захист економічної конкуренції, що на 11,6 відсотка більше, ніж у 2014 році [12].

За результатами вжитих Комітетом заходів усього припинено 4 523 порушення законодавства про захист економічної конкуренції. З них 2 169 порушень – у вигляді зловживань монопольним (домінуючим) становищем, 524 – антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання, 917 – антиконкурентних дій державних органів, 432 – недобросовісної конкуренції.

Антимонопольний комітет України забезпечує реалізацію права суб'єктів підприємницької діяльності на участь у добросовісній конкуренції.

Антимонопольний комітет України є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель. Тобто Антимонопольний комітет України є основним державним органом в сфері захисту економічної конкуренції [6].

Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині [6]:

1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

Висновки і пропозиції. Таким чином, права підприємців у сфері економічної конкуренції регулюється низкою нормативно-правових актів, Законами України, які розкривають основні аспекти та особливості діяльності підприємницького сектору.

Права суб'єктів підприємницької діяльності визначаються господарським законодавством. Їх можна класифікувати відповідно до їхнього змісту: засновницькі права, права в галузі управління, майнові права.

На сьогодні Україна є однією зі світових лідерів за кількістю порушень ділової репутації, реалізації піратських копій та контрафактної продукції. Основними шляхами боротьби з такими явищами є: удосконалення законодавчої бази, а саме, збільшення відповідальності суб'єктів господарювання.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст.144 – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua /laws /show /436-15
2. Права, обов'язки та відповідальність підприємців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.studfiles.ru /preview /2495516 /page:4 /
3. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws /show /2210-14
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний сайт ВРУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua /laws /show /254%D0%BA /96-%D0%B2%D1%80
5. Білик П.Є. Правові засоби захисту економічної конкуренції [Текст] / П.Є. Білик // «Юридические науки: проблемы и перспективы» (г. Киев, 22-23 мая 2015 г.). – Херсон: Издательский дом «Гельветика», 2015.
6. Про Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]: закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /3659-12.
7. Про захист від недобросовісної конкуренції: закон України [Електронний ресурс] від 07.06.1996 № 236/96-ВР. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua /laws /show /236 /96
8. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /1682-14
9. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua /laws /show /1197-18
10. Корчак Н.М. Форми захисту прав і законних інтересів учасників економічної конкуренції за законодавством України / Н.М. Корчак // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2008. – № 3. – С. 69-73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua /UJRN /Npnau_2008_3_16
11. Варналій З.С. Основи підприємництва: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 239 с.
12. Звіт Антимонопольного комітету України за 2015 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.amc. gov.ua /amku /doccatalog /document?id = 122547 &schema=main

Трегубенко Г.П., Семено Т.В., Чайка А.С.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ПРАВО НА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСЬКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: РЕАЛИЗАЦИЯ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ЗАЩИТА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ

Аннотация
Раскрыта сущность права на предпринимательскую деятельность как на одно из основополагающих конституционных прав граждан. Рассмотрен правовой статус предпринимателя, его права. Исследована экономическая конкуренция и роль Антимонопольного комитета Украины относительно обеспечения реализации права субъектов предпринимательской деятельности на участие в добросовестной конкуренции. Рассмотрены виды недобросовестной конкуренции. Предложены пути преодоления от недобросовестной конкуренции.
Ключевые слова: экономическая конкуренция, предпринимательская деятельность, правовой статус, добросовестная конкуренция, недобросовестная конкуренция.

Tregubenko G.P., Semeno T.V., Chayka A.S.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

THE RIGHT TO ENTERPRISE ACTIVITY: REALIZATION AND STATE PROTECTION OF ECONOMIC COMPETITION

Summary
Studied the essence of the trade license as one of the fundamental constitutional rights. Considered the legal status of the entrepreneur, his rights. Explore the economic competition and the role of the Antimonopoly Committee of Ukraine to ensure the right of businesses to participate in fair competition. Considered types of unfair competition. Offer some ways to overcome unfair competition.
Keywords: economic competition, entrepreneurial activity, legal status, fair competition, unfair competition.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.013.82:004

АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ У SMART-УНІВЕРСИТЕТІ

Балик Н.Р., Шмигер Г.П.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті розглянуто понятійний апарат у сфері освіти дорослих, узагальнено існуючі підходи до організації навчання протягом життя. Висвітлено деякі аспекти впровадження моделі навчання протягом життя у педагогічному університеті. Модель побудована на основі узагальнення зарубіжного досвіду організації освіти дорослих та його адаптації до реалій українського університету. Однією з умов науково-організованої та теоретично обґрунтованої системи навчання протягом життя є організація smart-простору в університеті. Основні складові smart-університету: LMS-сервери, хмарні технології, університетський цифровий репозитарій, Wiki-портал.
Ключові слова: модель, навчання протягом життя, навчання дорослих, неперервна освіта, smart-університет.

Постановка проблеми. Освіта протягом життя в усьому світі й особливо в розвинених країнах є важливою сферою будь-якої сучасної освітньої системи. Реалії сьогодення диктують необхідність її запровадження.

Темп сьогоднішнього життя не приймає довгого обдумування, рішення мають бути не тільки компетентними, але й швидкими. Необхідно переорієнтуватися з формування «людини-виконавця» на «людину-smart», характерними рисами якої є високий професіоналізм; свобода в діях у поєднанні з відповідальністю за прийняті рішення; прагнення до самовираження та орієнтація на роботу «в команді»; елементарні менеджерські навички, пов'язані з умінням вибудовувати міжособистісні стосунки; усвідомлення потреби в постійному професійному зростанні [5].

Досягнення поставлених цілей можливе лише за умови науково організованої та теоретично обґрунтованої освіти протягом життя у smart-університеті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдання неперервної освіти розглядається у багатьох наукових дослідженнях і конференціях, що проводяться як в Європейських країнах, так і в Україні. Проблематику неперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери.

Перша – пов'язана з побудовою системи неперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект неперервної освіти), друга – із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду.

Дослідженню різних аспектів неперервного навчання присвячували свої праці як українські (В. Андрющенко, А. Асмолов, С. Архангельська, Я. Бельмаз, І. Бестужев-Ладі, І. С. Вершловська, А. Владиславлєв, Т. Десятова, М. Євтух, В. Зінченко, І. Зязюн, В. Кремінь, О. Кузнєцов, Ю. Кулюткін, В. Онушкін, В. Серіков, В. Сластьонін, В. Шадріков, В. Шукшуновата та ін.), так і зарубіжні науковці (Б. Асклін, Р. Брокет, Е. Гелпі, Д. Гаррісон, П. Джарвіс, Дж. Дьюї, П. Ліндрос, Л. Отала, М. Тайт, С. Тахвайнен, К. Хоул та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У другій половині 90-их років XX століття у сфері освіти дорослих було проголошено поєднання принципу неперервності освіти із принципом навчання протягом життя. Так була зроблена спроба закріпити у суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів. Але невирішеним залишається питання організації навчання дорослих в умовах функціонування SMART-університету.

Метою статті є аналіз різних підходів до організації освіти дорослих та розгляд моделі організації навчання протягом життя у сучасному SMART-університеті.

Виклад основного матеріалу. Для визначення поняття неперервної освіти використовують різні терміни. У літературі [3, 6, 8] можна зустріти такі словосполучення: «освіта дорослих» (adult education); «продовжена освіта» (continuing education); «подальша освіта» (further education); «відновлювана освіта» (recurrent education) як освіта протягом всього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, головним чином з роботою; «перманентна освіта» (permanent education); «освіта протягом життя» (lifelong education); «навчання протягом життя» (lifelong learning), неперервна освіта, професійна перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів, підвищення кваліфікації, додаткова професійна освіта, післядипломна додаткова освіта тощо.

У кожному з цих термінів зроблено акцент на певній стороні явища, але загальною є ідея довічної незавершеності освіти для дорослої людини. Термінологічний аналіз дає можливість виявити змістовні і функціональні відмінності цих понять [4]:

Неперервна освіта – навчання довжиною в життя (lifelong learning), всебічна навчальна діяльність, що здійснюється на постійній основі з метою покращання знань, навичок і професійної компетенції.

Неперервна професійна освіта – процес професійного вдосконалення і самовдосконалення

керівників і спеціалістів, який протягом усієї професійної діяльності відбувається на основі вже отриманого ними раніше вищої і середньої спеціальної освіти.

Додаткова освіта – довільна форма формального отримання знань, умінь та навичок особою, яка має загальну чи професійну освіту. Додаткова освіта (формальна чи неформальна) є важливою складовою системи неперервної освіти.

Освіта дорослих – напрям в освіті, що забезпечує задоволення освітніх потреб особистостей, занятих самостійною і професійною діяльністю.

Вказуючи на особливості освіти впродовж життя, слід зазначити, що у Європі та США немає універсально прийнятого визначення. З точки зору організації навчання протягом життя в різних країнах вважають за краще користуватися різними термінами. Так у США використовують, як правило, термін «освіта протягом життя» (lifelong education), в Англії вважають за краще користуватися назвою – «продовжена освіта» (continuing education).

У Латвії навчання протягом життя (lifelong learning) визначається як неперервний процес освіти людини впродовж усього життя, що ґрунтується на швидко змінюваних потребах в оволодінні новими знаннями, навичками, досвідом.

У Швеції прийнято використовувати термін «відновлювальна освіта» (recurrent education). Національне агентство з питань освіти Швеції розглядає навчання протягом життя як цілісний погляд на освіту і визнає навчання з різних середовищ [7]. Модель навчання протягом життя містить два виміри [9]:

1. lifelong learning – визнання того, що людина вчиться протягом усього життя (від народження до смерті).

2. life-wide learning визнання як формального, так і неформального та інформального навчання (рис. 1).

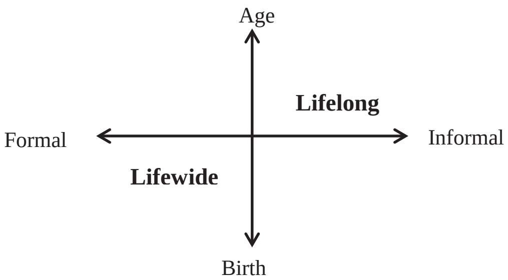

Рис. 1. Виміри навчання протягом життя

Джерело: [9]

З усіх описаних вище термінів у нашому дослідженні ми спираємось на термін «навчання протягом життя» і вкладаємо у нього такий зміст: «навчання протягом життя» є сукупністю різних видів навчальної діяльності, що здійснюються протягом життя з метою набуття нових компетентностей у життєвій, соціальній та професійній сферах.

З різних причин державна політика у сфері навчання протягом життя зосереджена в основному на ринку праці. Уявлення про навчання протягом життя складається під впливом історичних, економічних і соціальних процесів конкретної країни. У всіх країнах наголос у розвитку навчання протягом життя робиться на можливості сприяти економічним і соціальним змінам.

Конкретні умови країн дуже різні, тому не має єдиної універсальної європейської моделі навчання протягом життя. Розглянутий підхід зарубіжних країн у сфері навчання протягом життя дає можливість виокремити ряд важливих моментів і наголосити на необхідності їх адаптації до умов українських університетів. Виявленню компонентів закордонного досвіду навчання протягом життя освіти, що мають пріоритетне значення для України, приділяє увагу у своїй праці І. Іллюченко [2].

Використовуючи досвід Фінляндії та США, в Україні можна впровадити такі характерні риси їх освітніх систем:

– розвиток наукового та інноваційного потенціалу студентів;
– модульно-компетентісний підхід до побудови навчальних програм;
– тісний зв'язок між університетами та бізнесом;
– наступність освітніх ступенів;
– автономія навчальних закладів;
– практична спрямованість освіти;
– розповсюдженість дистанційного навчання.

У процесі створення моделі освіти дорослих у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка ми дотримувалися ключових принципів «Меморандуму безперервної освіти» [3]:

– нові базові навички для всіх;
– збільшення інвестицій в людські ресурси;
– інноваційні методики навчання й учіння;
– нова система оцінки отриманої освіти;
– розвиток наставництва та консультування;
– наближення освіти до дому.

У змісті навчання протягом життя виділяємо такі основні значимі компоненти, пов'язані з навчанням дорослих: навчання комп'ютерної грамотності; професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації.

Метою цього компоненту в університеті є забезпечення підтримки для професійного розвитку учителів та викладачів та дотримання неперервності у педагогічній освіті. Неперервний професійний розвиток, орієнтований на забезпечення освіти протягом життя, націлений на удосконалення педагогічної майстерності вчителя впродовж його професійної діяльності, задоволення професійних потреб у підвищенні кваліфікації [1].

Інноваційність навчання дорослих була покликана змінити політику навчального процесу університету і спрямовувалася на вирішення таких проблем:

– вчити пізнавати чи розвивати вміння та бажання вчитися впродовж життя;
– вчити діяти на основі переходу від кваліфікації до компетентності.

Крім формальної освіти в університеті успішно реалізується неформальна освіта, яка здійснюється викладачами кафедри інформатики та методики її викладання, що працюють у таких структурних підрозділах (рис. 2).

Основними формами роботи у галузі навчання протягом життя на кафедрі інформатики та методики її викладання є (рис. 3).

Навчання дорослих різних категорій (аспірантів, викладачів, учителів, методистів, керівників навчальних закладів, слухачів центру післядипломної освіти) в університеті включає: навчання без відриву від виробництва; навчання з відривом від виробництва; дистанційне навчання.

Організації навчання протягом життя через дистанційне навчання сприяло формування SMART-простору в університеті.

Основою формування SMART-філософії університету став розвиток технологій Web 2.0, які дають можливість створювати власний інтернет-контент. Інфраструктурно SMART-освіта базується на використанні університетського LMS-сервера, хмарних технологій, університетського цифрового репозитарію, Wiki-порталу, інтерактивних дошок, проекторів, відповідного програмного забезпечення тощо. Це дає змогу організувати повноцінне навчання дорослих з використанням дистанційної форми навчання.

Можна виділити такі стадії розвитку SMART-університету у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка:

– виникнення технології «e-learning» (електронного/ дистанційного навчання), яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій;

– розвиток технології «blended learning» (змішаного навчання), що передбачає комбінацію різних методів аудиторного та позааудиторного навчання.

Основною ідеєю розробленої моделі «навчання протягом життя» у SMART-університеті є базування на технологіях «e-learning» та «blended learning», розподіл навчання на невеликі «дози», мікрокурси, що можуть проходити паралельно з професійною діяльністю протягом життя людини.

Висновки і пропозиції. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що:

– аналіз та коректне осмислення теорії і практики неперервної педагогічної освіти, навчання протягом життя, становлять значний науково-практичний інтерес. Кінцева мета розвитку системи освіти дорослих – ідея створення «суспільства, що навчається»;

– поки в українському сегменті освіти не має взаємної довіри між її неформальною та формальною гілками;

– не має єдиної універсальної європейської та української моделі навчання протягом життя, не має також єдиного понятійного апарату.

Однією з умов науково організованої та теоретично обґрунтованої системи навчання протягом життя є організація smart-простору в університеті. У пошуку нової моделі освіти дорослих ми зробили акцент як на формуванні середовища SMART-університету, так і на компетентнісному підході до освіти. Неперервний професійний розвиток забезпечує постійне удосконалення, підвищення кваліфікації та необхідну перепідготовку педагогічного персоналу нашого краю.

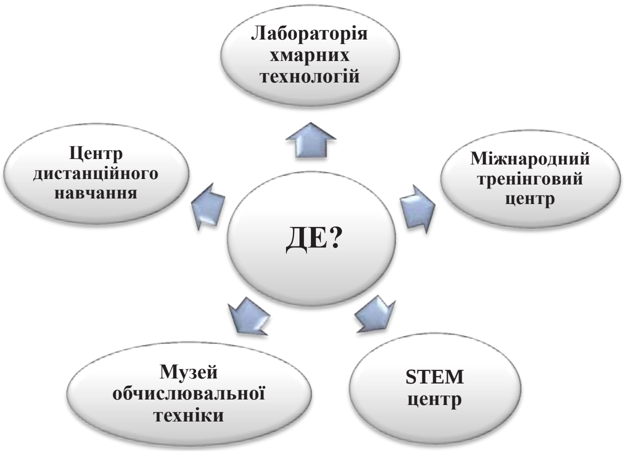

Рис. 2. Неформальне навчання у SMART-університеті протягом життя

Джерело: розроблено авторами

Рис. 3. Форми організації неформального навчання у SMART-університеті

Джерело: розроблено авторами

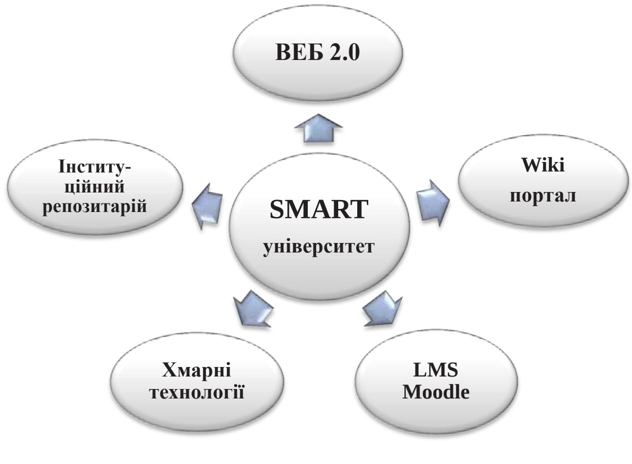

Рис. 4. Навчання протягом життя у SMART-університеті

Джерело: розроблено авторами

У перспективі тематика дослідницьких робіт з навчання протягом життя буде зосереджуватися на таких питаннях: компетентностях, що потрібні роботодавцям і працівникам; ефективності неперервної освіти.

Список літератури:

1. Балик Н. Р. Моделі впровадження електронного навчання у педагогічному університеті / Н. Р. Балик, Г. П. Шмигер // Комп'ютер в школі і сім'ї. – 2016. – № 2(130). – С. 10-15.
2. Ілюченко І. Напрямки впровадження в Україні зарубіжного досвіду неперервної освіти / І. Ілюченко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 45(1018). – С. 58-62.
3. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень – Взято з: http://www.niss.gov.ua/articles/252/
4. Стрелкова И. Б. Образование на протяжении всей жизни / И. Б. Стрелкова // Науч. и техн. б-ки. – 2010. – № 7. – С. 75-80.
5. Харківська А. А. Lifelong learning – сучасні проблеми та шляхи їх вирішення / А. А. Харківська // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Науковий журнал. – 2008. – С. 145-151.
6. Garrison D. R. Self-Directedlearning: Toward a comprehensive model / D. R. Garrison // Adult Education Quarterly. – 1997. – № 48(1). – P. 18-33.
7. Kristin A. Lifelong learning in Sweden: The extent to which vocational education and training policy is nurturing lifelong learning in Sweden / Ann Kristin, Boström Emmanuel, Boudard Petroula Siminou. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. – 2001 – VI. – 71 p.
8. Schlenker B. R. The Triangle Model of Responsibility / B. R. Schlenker, T. W. Britt, J. Pennington, R. Murphy, K. Doherty // Psychological Review. – 1994. – 101(4). – P. 632-652.
9. Skolverket. Lifelong learning and life wide learning. Stockholm: Skolverket. – 2000. [Also available: http://www.skolverket.se/pdf/00-538.pdf] (in English).

Балык Н.Р., Шмигер Г.П.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ В ТЕЧЕНИЕ ЖИЗНИ В SMART-УНИВЕРСИТЕТЕ

Аннотация
В статье рассмотрены понятийный аппарат в сфере образования взрослых, обобщены существующие подходы к организации обучения в течение жизни. Освещены некоторые аспекты внедрения модели обучения в течение жизни в педагогическом университете. Модель построена на основе обобщения зарубежного опыта в организации образования взрослых и его адаптации к реалиям украинского университета. Одним из условий научно-организованной и теоретически обоснованной системы обучения в течение жизни является организация smart-пространства в университете. Основные составляющие smart-университета: LMS-серверы, облачные технологии, университетский цифровой репозиторий, Wiki-портал.
Ключевые слова: модель, обучение в течение жизни, обучения взрослых, непрерывное образование, smart-университет.

Balyk N.R., Shmyger G.P.
Volodymyr Gnatiuk National Pedagogical University of Ternopil

ASPECTS OF LIFELONG LEARNING MODEL IMPLEMENTATION IN SMART-UNIVERSITY

Summary
The article examines the conceptual construct in the field of adult education, summarizes current approaches to lifelong learning. The article deals with some aspects of lifelong learning model implementation in pedagogi-cal university. The model is based on a generalization of foreign experi-ence of adult education organization and its adaptation to the realities of Ukrainian universities. One of the conditions of scientifically organized and theoretically grounded system of lifelong learning is an organization of smart-space at the university. Key components of smart-university are: LMS-servers, cloud technologies, university digital repository, Wiki-Portal.
Keywords: model, lifelong learning, adult education, continuing education, smart-university.

УДК 378.011.3:159.9-057.86

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ВНЗ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті зроблено спробу розробки концепції формування професійної компетентності майбутніх психологів у процесі їхньої фахової підготовки. Здійснено огляд наукових публікацій за темою дослідження; на підставі проведеного огляду з'ясовано складові компоненти і особливості побудови концепцій формування професійної компетентності фахівців у сучасних умовах. Запропоновано концепцію формування професійної компетентності майбутніх психологів під час їхнього навчання у ВНЗ. Зроблено висновки з проведеної роботи і намічено перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: компетентнісний підхід, концепція формування професійної компетентності, складові компоненти, підготовка майбутніх психологів.

Постановка проблеми. Дослідження теоретико-методичних засад формування професійної компетентності майбутніх психологів під час їхньої підготовки у ВНЗ належить до важливих проблем, без вирішення якої неможливо налагодити навчально-виховний процес у сучасних умовах. Це зумовлено дією ряду чинників, передусім, необхідністю реформування вітчизняної системи освіти і наближення її до міжнародних стандартів. Проте подолання наявних невідповідностей потребує вирішення ряду завдань; зокрема, успішність розв'язання вказаної проблеми залежить від якості теоретичних і методологічних засад, обґрунтування стратегії та тактики її здійснення. Відповідно до цього, постає необхідність розробки концепції формування професійної компетентності майбутніх психологів, як системи поглядів, яка виражає певний спосіб пояснення явищ, що розглядаються і яка презентує провідну ідею дослідження та його основні положення.

Проблему, що перебуває в центрі уваги у даній роботі, можна сформулювати таким чином. В умовах ринкової економіки різко зростають вимоги до працівника, передусім до його фахової компетентності, як здатності вирішувати проблеми, конкурентоспроможності, проте традиційна система освіти нездатна забезпечити належний рівень підготовки практичних психологів, у відповідності до запитів сучасної науки і практики. Так, для формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів у ВНЗ у сучасних умовах доцільно розробити і впровадити відповідну концепцію, яка передбачає використання у цьому процесі сучасних здобутків педагогічної науки і практики: методологічних підходів, принципів, змісту освіти, її форм, методів, критеріїв оцінки ефективності та ін.

Мета роботи: розробити концепцію формування професійної компетентності майбутніх психологів під час їхнього навчання у ВНЗ.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження;

– з'ясувати особливості побудови концепцій формування професійної компетентності фахівців у сучасних умовах;

– розробити концепцію формування професійної компетентності майбутніх психологів під час їхнього навчання у ВНЗ;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці у своїх працях розглядають низку питань, пов'язаних із побудовою концепцій формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі їхнього навчання у ВНЗ [1-8]. Зокрема, М. Д. Ільязова розпочинає побудову такої концепції із розгляду рівнів методологічного аналізу проблеми [3]. Вона вважає, що філософський рівень визначає можливість формування професійної компетентності фахівця в ході освітнього процесу, а також змісту освіти, спрямованого на підготовку студентів у ВНЗ. З одного боку, професійна компетентність – це інтегративна особистісна якість, яка формується і проявляється у професійній діяльності, що передбачає обмеження можливостей її формування в межах іншої – навчальної діяльності. Це висуває певні вимоги до організації освітнього процесу: проектування і моделювання послідовного переходу, трансформації навчальної діяльності у професійну через ряд проміжних стадій (навчальна діяльність – квазіпрофесійна діяльність – навчально-професійна діяльність – професійна діяльність) [3, с. 227]. Далі цією ж вченою послідовно використано:

– системний і цілісний підходи, для встановлення елементного та компонентного складу компетентності випускника ВНЗ;

– діяльнісний підхід – для врахування психологічної структури діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу, переведення студента в позицію суб'єкта пізнання, праці, спілкування та ін.;

– процесуально-результативний підхід – для задіяння моніторингових процедур у ході формування професійної компетентності студенів, організації психолого-педагогічного супроводу процесу професіоналізації;

– проблемно-ситуативний підхід – для орієнтації на проектування і створення навчальних професійно орієнтованих ситуацій у ході формування та розвитку професійної компетентності студентів;

– підхід з позицій педагогічних завдань – для визначення ймовірнісних педагогічних явищ, їхнього аналізу, укладання на його основі номенклатури можливих професійних завдань, розробки умов і засобів їхнього вирішення;

– концепція контекстного навчання – для створення педагогічних умов для руху діяльності студента від навчальної до професійної; трансформації навчальної діяльності в професійну з відповідною зміною потреб і мотивів, цілей, дій і вчинків, засобів, предмета та результату; а також для моделювання змісту професійної діяльності фахівців з боку її предметно-технологічних (предметний контекст) і соціальних (соціальний контекст) складових;

– особистісний підхід – для формування професійної компетентності з позицій становлення змістоутворюючих професійних мотивів, цінностей, професійно важливих якостей, професійного мислення, досвіду реалізації компетенції, прояву емоційно-вольової регуляції компетентності залежно від ситуації професійної та особистісної взаємодії тощо;

– полісуб'єктивний (діалогічний) підхід – для визначення взаємовідношення суб'єктів освітнього процесу, побудованих за типом діалогу – сумісної продуктивної діяльності викладача та студентів [3, с. 227-228].

Як відзначає М. Д. Ільязова, саме така послідовність соціально організованих взаємодій між викладачами і студентами утворює рух від зародження спільності сенсів, цілей і способів діяльності до створення єдиного змістового поля; є мотивуючою основою становлення усвідомленої саморегуляції пізнавальної і професійної діяльності суб'єкта. Предметом сумісної продуктивної активності є узагальнені й усвідомлені способи учіння та професійної діяльності, а також норми взаємодії та спілкування. За такої організації навчання стани регуляції власної активності студента розвиваються від первинного, вихідного стану на основі засвоєних з попереднього соціального розвитку норм і способів до стану регуляції власної активності професійними нормами та способами. Основним методичним прийомом переводу студента в позицію фахівця, що розвивається, є професійне позиціонування – стимулювання дій з заняття позицій професіонала навіть стосовно студента першого курсу [3, с. 228].

Натомість С. В. Філатов при побудові аналогічної концепції обмежується використанням системно-діяльнісного, культурологічного та компетентнісного підходів, а також враховує досвід вітчизняної феноменологічно орієнтованої педагогіки [7, с. 94]. Такий погляд також заслуговує уваги, і спонукає до здійснення мінімізації кількості підходів, які слід покласти в основу методології при побудові концепції формування професійної компетентності.

Дещо відмінні підходи до побудови концепції формування професійної компетентності пропонують інші автори. Л. В. Банашко зі співавторами визначають мету формування педагогічної компетентності як забезпечення належної професійної підготовки випускника в умовах ступеневої освіти та його конкурентоздатності на ринку послуг. Вони визначають основні завдання формування професійної компетентності майбутнього педагога [4, с. 1-2]:

– забезпечити задіяння самоорганізації та самоактуалізації;

– забезпечити становлення професійної культури майбутнього спеціаліста;

– активізувати формування ключових компетенцій майбутнього вчителя;

– формувати професійну мобільність студентів;

– організовувати методичну, дидактичну підтримку студентів;

– формувати соціальну активність на основі особистісних якостей і соціальних вмінь.

На думку ряду авторів, концепція формування професійної компетентності майбутніх фахівців повинна включати також систему педагогічних принципів – вихідних теоретичних положень, керівних ідей і основних вимог, що слідують з встановлених наукою закономірностей та реалізуються в цілях, змісті, педагогічних технологіях, діяльності викладачів і студентів. Система принципів формування професійної компетентності визначається [3, с. 229]:

– загальнодидактичними принципами навчання у вищій школі;

– принципами створення ситуацій сумісної продуктивної діяльності;

– принципами контекстного навчання;

– принципами особистісно орієнтованої освіти.

Щодо принципів формування професійної компетентності, Л. В. Банашко зі співавторами називають наступні: гуманізму, демократизації, компетентності, педагогічної творчості, проблемності, реалізму, професійного саморозвитку, орієнтації на особистість, технологічної єдності процесу навчання та використання нових освітніх технологій, діалогізації навчання [4, с. 4]. Вони пропонують модель педагогічної компетентності майбутнього фахівця, яка включає такі складові: професійну, професійно-правову, соціальну, психологічну, комунікативну, конфліктологічну та ін.

Концепція включає також визначення змісту основних понять; дане питання було розглянуто у попередній публікації [1].

М. Д. Ільязова вважає, що структуру компетентності складають її основи: мотиваційна, інструментальна, ціннісно-змістова, індивідуально-психологічна і конативна. Натомість Л. В. Банашко зі співавторами висловлюють думку, що основними структурними елементами фахової компетентності є теоретичні знання, практичні вміння й особистісні якості майбутнього фахівця. Вони також відзначають, що значущість професійної компетентності для фахової діяльності зумовлюється її функціями: професійного самовизначення; професійного самомотивування; професійного самонавчання та самовдосконалення; професійної самореалізації; професійної самопрофілактики і самореабілітації [4, с. 2-3]. Враховуючи наведене, розглянемо й інші напрацювання в цьому напрямку.

Для розробки концепції формування професійної компетентності майбутніх фахівців Н. Боярчук використовує метод моделювання [2]. Зокрема, вона відзначає, що головним елементом концептуальної моделі формування професійної компетентності студента є готовність викладача до реалізації компетентнісного підходу на рівні навчальної дисципліни; а функції викладача у компетентнісній парадигмі освіти значно відрізняються: із транслятора інформації він перетворюється в наставника, менеджера-організатора процесу самонавчання, консультанта, навігатора у потоках інформації, дослідника, агента фор-

мування ціннісних орієнтацій студента [2, с. 90]. Обмежений обсяг викладу не дає змогу детально розглянути дану модель, але окремі її компоненти доцільно застосувати у процесі розробки власної концепції.

Стосовно шляхів реалізації концепції формування компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання у ВНЗ, Л. В. Банашко зі співавторами вказують наступні [4, с. 6]:

– включення проблематики професійно-педагогічної компетентності до дослідницьких програм та навчальних планів підготовки фахівців;

– корегування й узгодження змісту освіти, навчальних планів і програм для орієнтації на основні компоненти професійної компетентності;

– розробка та впровадження нових курсів, що сприятимуть формуванню фахової компетентності майбутніх фахівців;

– науково-методичне забезпечення підготовки фахівців, з врахуванням основних видів необхідних компетенцій;

– розробка та впровадження нових методик навчання та виховання для формування конкурентоздатності майбутніх фахівців;

– вивчення світового педагогічного досвіду, адаптація кращих прикладів формування педагогічної компетентності й ін.

До оцінки компетентності фахівця необхідно застосовувати комплексний підхід, який передбачає також використання критеріїв якості їхньої підготовки, наприклад [3, с. 230]:

– змістові характеристики діяльності – комплекс внутрішніх спонукань, установок, мотивів поведінки та діяльності, спрямованості інтересів і т. п.;

– рівень і якість результатів, тобто тих реальних досягнень, які були одержані внаслідок діяльності фахівця;

– процесуальні особливості діяльності.

Розроблену систему критеріїв оцінки професійної компетентності фахівців і їхньої конкурентоспроможності запропонувала С. А. Хазова [8]; хоча обмежений обсяг викладу не дає змогу детально розглянути запропоновані положення, окремі компоненти доречно використати у процесі розробки власної концепції.

Основним способом формування професійної компетентності майбутнього фахівця є навчальна професійно орієнтована ситуація, яка розгортається в ході рішення завдання, проблеми. Причому для формування різних компонентів професійної компетентності використовуються інші педагогічні ситуації [3, с. 231-232]; проте розгляд даного питання не дозволяє здійснити обмежений обсяг публікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в публікаціях різних авторів наявні достатньо розроблені та належним чином обґрунтовані концепції формування професійної компетентності фахівців різного профілю, концепції формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів у сучасних умовах не виявлено, що й спонукає до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи результати здійсненого огляду наукових публікацій на дану тему, шляхом відбору доцільних компонентів і зведення їхньої кількості до необхідного та достатнього мінімуму, побудовано концепцію формування професійної компетентності фахових психологів, яку можна окреслити наступним чином.

При формуванні професійної компетентності майбутніх психологів у процесі їхньої підготовки у ВНЗ потрібно орієнтуватися на загальні методологічні підходи до формування особистості. Методологічну основу даної концепції склали наступні підходи:

– системний підхід (А. Н. Авер'янов, П. К. Анохін, І. В. Блауберг, В. Н. Садовський, Ю. П. Сокольніков, Е. Г. Юдій та ін.);

– особистісний підхід (Г. А. Балл, В. В. Рибалка, Б. Ф. Федоришин та ін.);

– діяльнісний підхід (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін. В. В. Давидов, А. В. Запорожець, А. Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.);

– аксіологічний підхід (А. Г. Асмолов, М. С. Каган, І. А. Колесникова, Е. Н. Шиянов та ін.);

– компетентнісний підхід (В. І. Байденко, Ю. В. Варданян, Е. Ф. Зеєр, І. А. Зимняя, В. В. Краєвський, І. Ф. Лернер, А. В. Хуторський та ін.).

У межах системного підходу передбачено здійснити розгляд і дослідження формування професійної компетентності майбутніх психологів у процесі навчання у ВНЗ як цілісної системи, виділення її структурних і функціональних компонентів, встановлення інтегративних зв'язків між окремими компонентами, а також встановити зовнішні та внтурішні системоутворюючі чинники та ін.

У межах особистісного підходу передбачено здійснити розгляд особливостей особистісних якостей викладачів, як суб'єктів цілісного педагогічного процесу, дослідити закономірності й умови ефективності навчально-виховних впливів; здійснити розгляд особистісних якостей студентів, як суб'єктів процесу навчання та професійного становлення, розглянути умови і чинники, що детермінують процес формування їхньої професійної компетентності і т.д.

У межах діяльнісного підходу передбачено здійснити розгляд професійної компетентності з позицій забезпечення якісного освітнього процесу для створення сприятливих умов формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, а саме: формування в процесі як навчальної, так і практичної діяльності мотивів, цілей професійної діяльності, професійно значущих якостей їхньої особистості, формування компонентів професійної самосвідомості та конкурентоспроможності тощо.

У межах аксіологічного підходу передбачено здійснити розгляд як особистісних, зокрема, моральних цінностей студентів, що детермінують їхню діяльність та поведінку в повсякденних ситуаціях, обумовлюють вчинки у нестандартних проявах, зокрема, визначають громадську активність студентів; так і процес формування цінностей їхньої майбутньої професійної діяльності за обраним фахом.

У межах компетентнісного підходу передбачено здійснити розгляд особистісних компонентів процесу професіоналізації, формування активної, успішної професійної позиції; здатності вирішувати наявні проблеми, що постають у профе-

сійній діяльності, а також самостійно проводити дослідження, шукати можливості вирішення нетипових завдань; готовності до подальшого професійного зростання, орієнтації на подальший професійний ріст, побудову кар'єри, що передбачає подальше навчання, саморозвиток і самовдосконалення.

До методологічних засад концепції професійної підготовки студентів включено також ряд психолого-педагогічних принципів, серед яких найважливішими є принципи гуманізації освіти (Г. О. Балл), духовності професіонала (Е. О. Помиткін), психологізації навчально-виховного процесу (Д. Ф. Крюкова, П. С. Перепелиця, Е. О. Помиткін, В. В. Рибалка), особистісного підходу (В. В. Рибалка), єдності соціалізації та індивідуалізації в процесі розвитку особистості (В. І. Гордієнко, В. В. Рибалка), суспільно-особистісного прагматизму та партнерства (Н. А. Побірченко) та деякі інші. Далі наводиться коротка характеристика основних методологічних принципів.

Важливою передумовою здійснення професійної підготовки є психологізація та профілізація навчального процесу в закладах системи освіти. Психологізацію доцільно здійснювати у формі залучення здобутків теоретичної та практичної психології у зміст, форми та методи педагогічної діяльності. Цей принцип передбачає запровадження викладання психології у навчальних закладах, а також впровадження відповідних спецкурсів, які б сприяли розвитку особистості тих, хто навчається, у професійному плані. Щодо підготовки фахових психологів, передбачено надання їхній професійній підготовці особистісного сенсу. Гуманізація професійної підготовки передбачає надання переваги особистісному началу над вузькопрофесійним. Цей підхід вимагає розглядати професійну підготовку крізь призму розвитку особистості – як істотний аспект педагогічного сприяння йому. При здійсненні професійної підготовки необхідно враховувати ціннісно-мотиваційну домінанту особистості, яка визначає її професійну спрямованість. Гуманістична орієнтація не ставить під сумнів значення професійних знань, умінь і навичок, але, по-перше, наголошується на їхній ролі як засобів, інструментів реалізації спрямованості особистості; по-друге – у цій інструментальній ролі знання, вміння і навички доповнюються стратегіями творчої діяльності, а також вольовими якостями, потрібними для подолання труднощів, що постають на шляху до зазначеної реалізації; по-третє, у системі засобів, про які йдеться, підвищується питома вага тих, які забезпечують професійне і особистісне самовдосконалення [5, с. 44-46]. Відтак стає дедалі актуальнішою проблема особистісного розвитку майбутнього професіонала, вдосконалення підходів до її вирішення.

Щодо критеріїв оцінки результату формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, варто відзначити наступне. З огляду на те, що студенти ВНЗ ще не є повноцінними суб'єктами ринку праці, зовнішні критерії необхідно адаптувати для потреб освітньої практики. Залежно від того, чи суміщають студенти навчання з професійною діяльністю, їх відповідність цим критеріям може визначатися наступним чином [8]:

– у студентів, які накопичили у процесі навчання практичний професійний досвід – за характеристиками їхнього реального професійного досвіду (поведінки, спілкування, змісту і результатам реальної діяльності);

– у студентів, які не суміщають навчання з роботою за спеціальністю – за значимим у контексті зовнішніх критеріїв характеристикам, які проявляються в період професійної практики.

При цьому узагальнена оцінка за кожним зовнішнім критерієм може здійснюватися за наступними параметрами:

– знання того, які характеристики особистості, поведінки, діяльності необхідні для відповідності критерію і чому;

– усвідомлене, внутрішньо детерміноване прагнення відповідати цим характеристикам, психологічна готовність до їх демонстрації;

– прояв необхідних характеристик у навчально-практичних або реальних ситуаціях соціальної та професійної діяльності.

Внутрішні критерії, які характеризують інтегрованість структурних компонентів професійної компетентності, (що свідчить про їх системну єдність, котра дозволяє сформуватися якості вищого порядку, ніж кожен компонент окремо) – потребують окремого розгляду.

Зміст основних понять було розкрито в попередній публікації, а саме: компетенція, компетентність, професійна компетентність, професійна компетентність психолога [1, с. 42-43].

Вирішення поставленої проблеми, з застосуванням запропонованої концепції, передбачено досягнути шляхом:

– включення проблематики фахової компетентності до навчальних програм підготовки майбутніх психологів;

– корегування й узгодження змісту освіти, навчальних програм у напрямку орієнтації на основні складові професійної компетентності;

– розробки та застосування нових методик навчання й виховання для формування конкурентоздатності майбутніх психологів;

– розробки та впровадження необхідних критеріїв оцінки якості підготовки майбутніх фахових психологів;

– науково-методичного забезпечення підготовки фахових психологів, з врахуванням основних видів компетенцій;

– налагодження співпраці із ВНЗ за кордоном, вивчення світового педагогічного досвіду, адаптації кращих способів і методів формування професійної компетентності психологів й ін.

Розроблену концепцію передбачено впровадити у процес підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження дозволив встановити, що в публікаціях різних авторів наявні достатньо розроблені та належним чином обґрунтовані концепції формування професійної компетентності фахівців різного профілю.

2. У ході дослідження підходів різних авторів виявлено як особливості побудови концепцій формування професійної компетентності фахівців у сучасних умовах, так і окремі компоненти,

необхідні для їхньої побудови; а також наведено необхідне обґрунтування доцільності їхнього застосування.

3. Розроблена в результаті проведеного власного дослідження концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів відповідає сучасним вимогам і після апробації та необхідного допрацювання може бути впроваджена у навчально-виховний процес.

Окремі компоненти запропонованої концепції передбачено детальніше розглянути у наступних публікаціях.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю. В. Професійна компетентність майбутніх психологів: сутність і можливості формування / Ю. В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 36-47.
2. Боярчук Н. Модель формування професійної компетентності майбутніх економістів / Н. Боярчук // Педагогічні науки. – 2013. – № 1(57). – С. 85-95.
3. Ильязова М. Д. Концепция формирования профессиональной компетентности студентов-социологов // Вестник АГТУ. – 2008. – № 4(45). – С. 227-232.
4. Банашко Л. В. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти / Л. В. Банашко, О. М. Севастьянова, Б. С. Крищук, С. І. Тафінцева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233
5. Психологія особистісно-орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-метод. посібник / За ред. В. В. Рибалки. – К.; Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 388 с.
6. Стрельніков В. Ю. Концепція проектування професійно орієнтованої дидактичної системи підготовки фахівців на засадах Болонського процесу / В. Ю. Стельніков // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 3. – С. 18-30.
7. Филатов С. В. Концепция формирования профессиональной компетентности бакалавра в техническом университете / С. В. Филатов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-formirovaniya-professionalnoy-kompetentnosti-bakalavra-v-tehnicheskom-universitete
8. Хазова С. А. Критерии развития конкурентоспособности личности / С. А. Хазова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-razvitiya-konkurentosposobnosti-lichnosti

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ В ВУЗАХ

Аннотация
В статье сделана попытка разработки концепции формирования профессиональной компетентности будущих психологов в процессе ихней профессиональной подготовки. Осуществен обзор научных публикаций по теме исследования; на основании осущественного обзора выяснены составляющие компоненты и особенности построения концепций формирования профессиональной компетентности специалистов в современных условиях. Предложена концепция формирования профессиональной компетентности будущих психологов во время ихнего обучения в ВУЗ-ах. Сделаны выводы из проделанной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: компетентностный подход, концепция формирования профессиональной компетентности, составляющие компоненты, подготовка будущих психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University «Lviv Polytechnic»

CONCEPT OF FORMATION OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE AT THE UNIVERSITIES

Summary
The article attempts at elaboration the future psychologists' professional competence concept formation in the course of their profile training. A review of scientific publications on research is made; on the basis of this review the constituent components and features of formation of professional competence of experts in the modern conditions were found out. The concept of formation of professional competence of psychologists during their studies at university was suggested. The conclusions of the work done were made and prospects for further research in this direction were outlined.
Keywords: competence approach, the concept of formation of professional competence, component parts, preparation of future psychologists.

УДК 378.14

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «МЕДИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО» ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Гуменна Н.В.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

Досліджено сутність впровадження компетентнісного підходу у сучасну вищу освіту. Розглянуто визначення понять «компетенція» і «компетентність». Розкрито необхідність формування у студентів ключових компетенцій. Визначено значення та завдання особистісно орієнтованого спрямування навчального процесу. Здійснено спробу визначити ключові компетенції, формування яких є можливим під час вивчення студентами-медиками дисципліни «Медичне правознавство».

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенція, компетентність, ключові компетенції, особистісно орієнтований підхід, медичне правознавство.

Постановка проблеми. Сучасна вища школа не може залишатися осторонь від процесу інтеграції вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Саме тому останніми роками в Україні відбуваються реформи у системі вищої освіти, спрямовані на досягнення рівня найкращих світових стандартів. Значним кроком у цьому напрямі стало впровадження компетентнісного підходу, який покликаний звести нанівець протиріччя між програмовими вимогами до студента, запитами суспільства і потребами самої особистості в освіті та направлений на підготовку кваліфікованого фахівця відповідного рівня та кваліфікації, конкурентноспроможного на ринку праці, компетентного, який вільно володіє своєю професією і орієнтується у суміжних сферах діяльності, прагне до постійного професійного зросту, соціальної та професійної мобільності.

Традиційно освіта розглядалась як система, спрямована на пасивне отримання та відтворення знань. Сьогодні такий підхід виявляється недостатнім, суспільству потрібні не ерудити із широким кругозором, а випускники, які здатні ставити перед собою цілі, досягати їх, ефективно спілкуватися, жити в інформаційному світі, робити свідомий вибір і нести за нього відповідальність, вирішувати життєві та професійні проблеми. Тобто, вищий навчальний заклад (далі – ВНЗ) не знаннями повинен забезпечити студента, а повинен підготувати його до життя. Водночас, компетентнісний підхід не заперечує значення знань, але він акцентує увагу на здатності використовувати здобуті знання.

Поштовхом для переходу в Україні від «знаннєвої» освітньої системи до «компетентнісної» став початок Болонського процесу, учасники якого зобов'язувались до 2010 року реформувати системи освіти відповідно до основних вимог з метою створення єдиного освітнього та наукового простору (Україна офіційно приєдналась до процесу у травні 2005 року).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з тим, що основні ідеї про реформування освіти висувались європейськими країнами, першими вивчати питання компетентнісного підходу почали зарубіжні автори, зокрема сам термін «компетентнісна освіта» почав активно досліджуватись науковцями ще задовго до підписання Болонської декларації у 70-80-их роках минулого століття (Johnson, 1974; Bippus, 1976; Spady, 1977; Keefe, Georgiades, 1978; McCarthy, 1978; Cummings, Bell, 1979; Dickson, 1979; Mahon, 1980; Tyo, 1980; Habermehl, 1980; Ratcliff, 1984; Collins, 1984) і продовжував досліджуватись у 90-их (White 1991; Erridge, Perry, 1994; Hyland, 1994; Hyland, 1996; Chappell, 1996; Winter, Maisch, 1996; Ecclestone, 1997; Gonczi, 1997; Kerka, 1998; Lum, 1999 та ін.).

Вже тоді багато авторів розуміли, що з розвитком економіки роботодавці почали цінувати працівників, здатних з легкістю адаптуватися до будь-яких змін, що суперечило технічному акценту на спеціалізацію у традиційних системах освіти. Вони бачили переваги «компетентнісної» системи щодо задоволення потреб роботодавців у адаптивній робочій силі і наданні зацікавленим особам можливостей для досягнення необхідної продуктивності на робочому місці. Іншими словами, конкурентноздатність полягала вже не у володінні знаннями, а у індивідуальних якостях людини, у здатності застосовувати і модифікувати ці знання, адаптуватися до умов, які стрімко змінюються. Компетентність розглядалась як складний взаємозв'язок знань, відносин, навичок і значень, які відображаються у контексті виконуваних завдань (White, 1991; Erridge, Perry, 1994; Winter, Maisch, 1996; Gonczi, 1997) [1, с. 6].

Починаючи з 1999 року вітчизняні та російські науковці також приєднались до активного обговорення необхідності впровадження компетентнісного підходу у сучасну освіту, зокрема ця проблема є предметом наукового дослідження І. Агапова, І. Бабина, П. Бачинського, І. Беха, Н. Бібік, В. Болотова, А. Вербицького, Г. Гаврищак, І. Гудзик, Н. Дворнікової, І. Драча, Б. Ельконіна, І. Зімньої, Я. Кодлюк, О. Локшиної, Н. Мілорадової, С. Ніколаєнко, О. Овчарук, Л. Пильгун, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко, О. Садівник, Л. Сень, С. Сисоєвої, О. Ситник, Т. Смагіної, Г. Терещук, С. Трубачевої, Н. Фоменко, А. Хуторського, С. Шишова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування компетентності студента на сьогоднішній день є однією із актуальних проблем освіти і може розглядатися як вихід із проблемної ситуації, що виникла через протиріччя між необхідністю забезпечити якість освіти та неможливістю вирішити цю проблему

традиційним шляхом. Зарубіжні та вітчизняні науковці виокремлюють, насамперед, ключові компетентності, які, поряд із загальнопредметними та предметними компетентностями, визначають якість сучасної освіти. Саме тому є важливим визначення ключових компетентностей, формування яких можливо забезпечити під час викладання у ВНЗ тієї чи іншої дисципліни.

Метою статті є з'ясування сутності впровадження компетентнісного підходу у сучасну вищу освіту та визначення тих ключових компетентностей, формування яких є можливим в процесі вивчення студентами-медиками дисципліни «Медичне правознавство».

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших особливостей вищої освіти є зростання значення компетентності майбутнього фахівця. Сьогодні важливо бути не лише кваліфікованим фахівцем, а й, передусім, компетентним. Компетентність допомагає фахівцеві ефективно вирішувати різноманітні завдання, які стосуються його професійної діяльності. Компетентний фахівець, на думку О. П. Савченко, відрізняється від кваліфікованого тим, що він:

– реалізує у своїй роботі професійні знання, уміння та навички;

– завжди саморозвивається та виходить за межі своєї дисципліни;

– вважає свою професію великою цінністю [2].

Як зазначає І. А. Зязюн, «головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору і індивідуального інтелектуального зусилля, що володіє багатофункціональними компетентностями» [3, с. 13].

Справедливою, видається, думка О. Є. Лєбєдєва, яка полягає у тому, що у світі, який постійно змінюється, система освіти повинна формувати таку здатність як професійний універсалізм – спроможність змінювати сфери і способи діяльності. Необхідним є перехід від хорошого спеціаліста – до хорошого співробітника. Поняття «хороший співробітник», звичайно, вміщує характеристики хорошого спеціаліста, тобто визначеної спеціальної, професійної підготовки. Але хороший співробітник – людина, яка здатна працювати в команді, здатна приймати самостійні рішення, ініціативна, здібна до інновацій [4, с. 2].

Одна із вимог до «хорошого співробітника» визначається у наступному: якщо раніше від працівника вимагались сильні м'язи, то тепер від нього вимагаються міцні нерви: психологічна стійкість, готовність до перевантажень, готовність до стресових ситуацій, вміння з них виходити [4, с. 3].

Тобто, як бачимо, програма модернізації освіти, зокрема й вищої, передбачає нову якість цієї освіти, що полягає у нових можливостях випускників ВНЗ, у їх здатності вирішувати проблеми, які попередні покоління випускників не вирішували. Рівень освіти людини настільки вищий, наскільки ширша сфера діяльності і вища ступінь невизначеності ситуацій, в яких вона здатна діяти самостійно, наскільки ширшим спектром можливих способів діяльності вона володіє, наскільки обумовленіший вибір одного із цих способів. Тож, компетентнісний підхід в освіті об'єктивно відповідає і соціальним очікуванням у сфері освіти, і інтересам учасників освітнього процесу [5, с. 406].

Всередині компетентнісного підходу виокремлюються два базових поняття: компетенція і компетентність, для яких на сьогодні у науковій літературі немає чіткого визначення. Компетенція в перекладі з латинської competentia означає коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями і досвідом. Компетентна у визначеній сфері людина володіє відповідними знаннями і здібностями, які дозволяють їй обґрунтовано свідчити про цю сферу і ефективно діяти у ній [6, с. 109].

Розкриваючи поняття «компетенція», дослідники часто орієнтуються на матеріали симпозіуму «Ключові компетенції для Європи», який відбувся у Берні у 1996 році, і визначають його як загальну здатність фахівця мобілізувати у професійній діяльності свої знання, вміння, а також узагальнені способи виконання дій.

Однозначного трактування поняття «компетентність» також немає. Один з найбільш визнаних міжнародних експертів у цьому питанні Франц Вайнерт стверджує, що немає ні єдиного застосування концепції компетентності, ні загальноприйнятого визначення цього терміну. Відповідно до визначення Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) компетентність (англ. competence) – це «спроможність успішно відповідати на потреби або успішно виконувати завдання» [7, с. 3].

Однак, не заглиблюючись у вивчення і аналіз усіх поглядів, зупинимось на розумінні компетентності як інтегрованої, стійкої характеристики особистості, що є не лише сукупністю знань, умінь, навичок, а й особистісним ставленням, системою сформованих ціннісних орієнтацій, досвідом самостійної діяльності та особистої відповідальності.

Варто зауважити, що не зважаючи на різноманітні визначення компетентностей, усі дослідники виокремлюють їх важливу рису – вияв компетентності у конкретній діяльності в певній ситуації. Компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Вона тісно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки в умовах конкретної діяльності. Отже, компетентність не зводиться ні до знань, ні до умінь. Компетентність – це той ланцюжок, який пов'язує знання та діяльність людини. Компетентність завжди проявляється в діяльності. Неможливо «побачити» непроявлену компетентність.

Ядро моделі випускника будь-якого вищого навчального закладу складають ключові компетентності. З одного боку, ключові компетентності фахівця не є професійно обумовленими. Цими компетентностями повинні володіти усі сучасні фахівці, незалежно від сфери їх діяльності. З іншого боку, ключові компетентності професійно значимі і формують основу, базу для професійних компетенцій, дозволяють їм повноцінніше реалізовуватись [8, с. 10]. Вони дають можливість випускникам ВНЗ бути затребуваними на ринку праці і, за необхідності, успішно реалізувати себе в інших професіях [9, с. 116].

Поняття ключових компетентностей досить багатогранне, його визначення й трактування постійно є предметом дискусій.

У багатьох європейських країнах сьогодні внесено зміни до навчальних програм, що спрямовані на створення підґрунтя для того, щоб основні результати навчання базувались на досягненні студентами необхідних компетентностей. Більшість науковців говорять про необхідність визначити, відібрати та ґрунтовно ідентифікувати обмежений набір компетентностей, які є найважливішими, інтегрованими, ключовими. Такий підхід дав підстави зарубіжним науковцям зробити висновок про те, що ключові (найвагоміші та найбільш інтегровані) компетентності:

– сприяють досягненню успіхів у житті;

– сприяють підвищенню якості суспільних інститутів;

– відповідають багатоманітним сферам життя.

На думку експертів, створення умов для набуття необхідних компетентностей протягом всього життя сприятиме:

– продуктивності та конкурентноздатності людини на ринку праці;

– скороченню безробіття завдяки розвитку гнучкої (адаптивної) та кваліфікованої робочої сили;

– розвиткові середовища для інноваційних перетворень в умовах глобальної конкуренції [10, с. 7].

Отже, ключові компетентності є найбільш універсальними за своїм характером та ступенем застосування компетентностями, які дозволяють вирішувати широке коло проблем особистого й суспільного життя.

Аналіз наукових праць дозволив зробити висновок про те, що зарубіжні та вітчизняні дослідники, не зважаючи на різні погляди щодо з'ясування змісту поняття ключових компетентностей, одностайні у тому, що ключові компетентності мають змінну, динамічну структуру. Удосконалення сформованих або поява нових компетентностей залежить від впливу як індивідуальних особливостей особистості (суб'єктивних факторів), так і специфіки діяльності, в якій вони проявляються (об'єктивних факторів). Водночас, як зазначає А. О. Вербицький, поява нових компетентностей не є простим кількісним додаванням. Вони можуть бути результатом продуктивного переосмислення власної професійної діяльності, досягнення нової професійної кваліфікації, зміни уявлень про соціум та власної ролі у ньому [11, с. 115]. А. А. Хуторський стверджує, що існування єдиного погодженого визначення та переліку ключових компетентностей є неможливим, оскільки вони є, насамперед, замовленням суспільства до підготовки його громадян і, загалом, визначаються погодженою позицією соціуму у певній країні або регіоні [6, с. 109]. Тож вибір найважливіших загальних компетентностей (ключових) має відбуватися на фундаментальному рівні, з урахуванням актуальних світоглядних ідей щодо суспільства й індивідуума та їх взаємодії. Також має бути врахований вплив культурного та інших контекстів того чи іншого суспільства і країни [12, с. 109]. Як справедливо зауважує О. В. Овчарук, ключові компетентності мають бути сприятливими для усіх членів суспільства, тобто відповідними усім незалежно від статі, класу, раси, культури, сімейного стану та мови. Окрім того, вони мають бути узгодженими не тільки з етнічними, економічними та культурними цінностями й конвенціями відповідного суспільства, а й відповідати пріоритетам та цілям освіти і носити особистісно орієнтований характер [10, с. 13].

Важливою умовою формування ключових компетентностей є посилення особистісного спрямування вищої освіти, тобто забезпечення активності студента в освітньому процесі. Центром усіх навчально-виховних дій має стати конкретний студент і, відповідно, всі способи та форми організації мають підпорядкуватися меті його всебічного особистісного і професійного розвитку. Основна увага має концентруватися на особистості студента, адже від того, який сенс має для нього професія, яке його ставлення до інших людей, до себе залежить успішність професіоналізації. У сучасних непростих соціокультурних умовах вища школа має взяти на себе захист основного права кожного студента – права на такі умови навчального середовища, які б забезпечували йому повноцінний особистісний і професійний розвиток у максимально можливому діапазоні індивідуальних психологічних ресурсів [14, с. 3, 4]. Тож, як видається, особистісно орієнтований підхід у навчанні студентів тісно переплітається з компетентнісним і є не менш важливим.

В умовах особистісно орієнтованого підходу студент – головна дійова особа всього освітнього процесу. Основним завданням ВНЗ є не вчити, а навчати вчитися, підготувати студента до безперервного навчання. Викладач стає не стільки «джерелом інформації» та «контролером», скільки «діагностом» і «помічником» у розвитку особистості студента. Організація навчального процесу передбачає наявність керівництва, формула якого цілком може бути взята у М. Монтессорі – «допоможи мені зробити це самому».

Ідеї особистісно-орієнтованого підходу відомі нам ще з античних часів, коли Сократ змушував своїх учнів знаходити істину шляхом особливих питань та розмірковувань. Прийняти метод Сократа багатьом було непросто, не усіх влаштовувало народження знань в муках замість їх очікуваного «передавання». Однак вже тоді було зрозуміло наскільки важливим є не просто дати знання, а навчити їх здобувати. Як справедливо зазначив Галілео Галілей, «не можна чомусь навчити людину, можна лише допомогти їй зробити для себе це відкриття».

Отже, сьогодні неможливо якісно підготувати студентів без створення відповідних умов для самостійного отримання і усвідомлення ними знань. Завдання викладача в умовах Болонського процесу не давати знання студентам у готовому вигляді, а створювати мотивацію, формувати комплекс вмінь самостійного навчання. Співпраця викладача і студентів передбачає вміння педагога дозувати і спрямовувати самостійну діяльність студентів з метою активізації їх пізнавальної діяльності як основи особистісного становлення та розвитку [15, с. 132].

Для реалізації вищесказаного на практиці викладачеві необхідно:

– сприяти зацікавленості кожного студента в роботі групи за допомогою чіткої мотиваційної установки;

– використовувати різноманітні форми та методи організації навчальної діяльності, орієнтовані на конкретного студента;

– стимулювати студентів до висловлювання, використання різних способів розв'язання ситуативних завдань без страху бути покараним за неправильну відповідь;

– створювати на занятті такі педагогічні ситуації, які дають можливість кожному студенту проявити ініціативу, самостійність, підтримувати прагнення студента знаходити власний спосіб роботи, аналізувати та оцінювати роботу інших;

– використовувати різноманітні види пізнавальної діяльності, а також мотиваційний, змістовно-операційний та вольовий компоненти пізнавальної самостійності студентів.

Як слушно зауважує Л. А. Гуцан, «педагог повинен приділяти основну увагу досягненням своїх учнів, а не їхнім невдачам, ступеню їхнього розвитку. Треба надавати дитині можливість поліпшити свій результат, можливість особистого зросту і просування вперед. Кожне таке просування можна вважати учбовим досягненням» [16, с. 71].

Підсумовуючи усе зазначене, можемо спробувати визначити формування яких саме компетенцій можливе під час вивчення дисципліни «Медичне правознавство» (на прикладі теми «Правовий статус суб'єктів медичних правовідносин»). Якщо вести мову про ключові компетенції, то кожний предмет забезпечує реалізацію тих складових змісту ключових компетенцій, для формування яких має необхідні умови. З огляду на свою специфіку, предмет «Медичне правознавство» спроможний забезпечити формування і розвиток таких ключових компетенцій, як:

загальнокультурна – в процесі вивчення цієї тематики у студентів формується правосвідомість, виховується повага до права загалом та прав людини у сфері охорони здоров'я зокрема, набуваються правові знання та уявлення, тобто усе те, що складає правову культуру, яка є різновидом загальної культури, і становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права та стосується правової реальності певного суспільства. Реалізація цієї компетенції в процесі вивчення зазначеної тематики передбачає також формування культури міжособистісних відносин, толерантної поведінки, моральних якостей, які, вважаємо, повинні бути незмінними супутниками особистості лікаря;

соціальна – ознайомлення студентів із основними правами пацієнтів та обов'язками медичних працівників допоможе їм у майбутній професійній діяльності сформувати правильну модель поведінки під час надання медичної допомоги, вміння вести бесіду з пацієнтами та їх законними представниками, виховати розуміння необхідності дотримання прав пацієнтів, повагу до колег і здатність до відкритого обговорення з ними спірних випадків тощо. Також з метою формування здатності активно слухати інших, ефективно спілкуватись і співпрацювати, відповідати за результати спільної діяльності застосовується групова форма організації навчальної діяльності. Правильно організована робота в парах, групах чи мікрогрупах дозволяє забезпечити активну діяльність студентів, передбачає розподіл обов'язків між ними, виконавчу та організаційну ініціативи, актуалізацію як досвіду самостійної діяльності, так і спільної роботи над розв'язанням конкретного завдання. Саме групова робота найбільш узгоджена з реаліями професійної діяльності майбутніх фахівців;

інформаційна – вивчення медичного правознавства достатньо дає можливостей для формування цієї компетенції. На сьогоднішній день студенти добре обізнані у можливостях комп'ютерних технологій, активно користуються соціальними мережами, електронною поштою, здобувають відомості через багаточисельні інформаційні ресурси. Отримуючи завдання написати реферат або підготувати доповідь, створити мультимедійні презентації із вказаної теми, виконуючи творчі завдання, готуючи тези для участі у науково-практичній конференції, студенти шукають інформацію з різних джерел, в основному за допомогою всесвітньої павутини, і у такий спосіб вдосконалюють свою інформаційну компетенцію. Крім того, у ході навчального процесу викладачами обов'язково використовуються комп'ютерна техніка й медіазасоби. Зокрема, під час вивчення теми «Правовий статус суб'єктів медичних правовідносин» для студентів транслюється відео-семінар «Права пацієнтів» [17];

комунікативна – у діяльності лікаря ця компетенція забезпечує здійснення ефективної комунікації (з пацієнтами, їх родичами, колегами тощо). Від вміння спілкуватись, встановлювати і розвивати взаємовідносини з людьми дуже часто залежить професійна успішність лікаря. Комунікативна компетентність забезпечує взаєморозуміння, довіру у стосунках, ефективність у вирішенні поставлених завдань. Майбутнім медикам завжди потрібно пам'ятати, що жоден лікар не зробить хорошу кар'єру і не зуміє завоювати довіру і повагу своїх колег і пацієнтів, якщо не вміє коректно спілкуватись, не володіє мистецтвом мови. В процесі вивчення медичного правознавства і з метою формування у студентів-медиків комунікативної компетентності застосовуються такі методи навчання як доповідь, диспут, рольові ігри, ситуаційний аналіз, круглий стіл, конференція тощо;

уміння вчитись – з метою формування цієї компетенції під час вивчення згаданої тематики комплексно використовуються інтерактивні методи навчання, які сприяють розвитку здібностей кожної особистості, дають можливість кожному студенту продемонструвати свої навчальні досягнення в конкретних ситуаціях, порівнювати свій рівень розвитку з іншими учасниками навчального процесу, стимулюють до самостійної діяльності та саморозвитку. Ця група методів чи не найбільше відповідає вимогам компетентнісно орієнтованого підходу, оскільки організовуючи інтерактивне навчання викладач моделює життєві ситуації, використовує рольові ігри, які сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Використання інтерактивної стратегії змінює роль і функції викладача – він перестає бути центральною фігурою і лише регулює навчальний процес, займається його загальною організацією, визначає загальний напрям (готує до заняття необхідні завдання,

формулює запитання для обговорення у групах, контролює час і порядок виконання заданого завдання, консультує, допомагає у випадку виникнення труднощів).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можна резюмувати, що зростаюча роль професійної підготовки лікарів, спрямованої на вирішення завдань охорони здоров'я вимагає організації у системі вищої професійної медичної освіти отримання не лише фундаментальних знань, суто медичних і природничо-наукових знань про людину, а й вирішення інших життєвих, зокрема й правових, проблем, з якими можуть зіштовхнутись студенти у майбутньому. Це надасть їм упевненості у правильності своїх вчинків і позбавить від наслідків неправомірних дій, які можуть значно зашкодити їх професійному зросту.

Тож, формування нової моделі вищої медичної освіти можливе за умови забезпечення впровадження компетентнісного підходу, що дасть можливість студентові-медикові включитись у активну професійну діяльність, бути спроможним діяти у різноманітних ситуаціях і проявити себе як високоморальну особистість із сформованою духовно-моральною та життєвою позицією.

У подальшому вбачаємо необхідним продовжити дослідження у цьому напрямку з метою визначення предметних компетенцій, формування яких є можливим під час викладання дисципліни «Медичне правознавство».

Список літератури:

1. Борисова М. Н. Возникновение и становление компетентностного подхода в высшем образовании / М. Н. Борисова, М. П. Воронов // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2016. – № 3. – С. 5-12.
2. Савченко О. П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі [Електронний ресурс] / О. П. Савченко // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – Вип. № 3. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_16/
3. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / І. А. Зязюн. – К.: ГДПУ, 2005. – С. 10-18.
4. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3-12.
5. Рекунов С. Г. Компетентностный подход в системе профессионального образования: анализ понятий и соотношений / С. Г. Рекунов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – Вып. № 54. – С. 402-406.
6. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения: монография / А. В. Хуторской. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.
7. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід / [Антонюк Л. Л., Василькова Н. В., Ільницький Д. О. та ін.]. – К.: КНЕУ, 2016. – 61 с.
8. Андриянова Е. А. Компетентностная модель выпускника медицинского вуза / Е. А. Андриянова, С. В. Носкова // Педагогические технологии реализации компетентностного подхода в современном медицинском образовании. Сборник статей межрегион. науч.-практич. конференции. – Саратов: Изд-во СГМУ, 2009. – С. 9-18.
9. Ледванова Т. Ю. Формирование коммуникативной компетентности врача / Т. Ю. Ледванова, А. В. Коломейчук // Актуальные проблемы психиатрии, наркологии, психотерапии и клинической психологии. Сборник статей всероссийской с междунароным участием науч.-практич. конференции. – Саратов: Изд-во СГМУ, 2015. – Том 5. – № 2. – С. 115-121.
10. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективии: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 5-14.
11. Вербицкий А. А., Ларионова О. Г. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А. А. Вербицкий, О. Г. Ларионова. – М.: Логос, 2009. – 336 с.
12. Часнікова О. В. Компетентнісний підхід в освіті як основа її реформування [Електронний ресурс] / О. В. Часнікова // Народна освіта. Електронне наукове фахове видання. – Рубрика «Педагогічна наука». – 2014. – Вип. № 3(24). – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=26071
13. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 34-52.
14. Стрельніков В. Ю. Сучасні технології навчання у вищій школі: модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МІПК ПУЕТ / В. Ю. Стрельніков, І. Г. Брітченко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 309 с.
15. Лановенко А. О. Ключевые компетентности будущих учителей гуманитарных специальностей / А. О. Лановенко // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – Вып. № 33-2. – 2013. – С. 127-132.
16. Гуцан Л. А. Компетентнісно спрямована освіта – сучасний орієнтир навчально-виховного процесу / Л. А. Гуцан // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 2. – С. 68-72.
17. Сорока О. Я., Гевка Н. В. Методичні рекомендації для інтерактивного відео-семінару «Права пацієнтів» до курсу «Медичне право» / О. Я. Сорока, Н. В. Гевка. – Івано-Франківськ, 2013. – 48 с.

Гуменная Н.В.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МЗ Украины

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕДИЦИНСКОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ» ДЛЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Аннотация
Исследована сущность внедрения компетентностного подхода в современное высшее образование. Рассмотрены определения понятий «компетенция» и «компетентность». Раскрыта необходимость формирования у студентов ключевых компетенций. Определено значение и задачи личностно-ориентированного направления учебного процесса. Предпринята попытка определить ключевые компетенции, формирование которых возможно при изучении студентами-медиками дисциплины «Медицинское правоведение».
Ключевые слова: компетентностный подход, компетенция, компетентность, ключевые компетенции, личностно-ориентированный подход, медицинское правоведение.

Humenna N.V.
I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

COMPETENCE APPROACH IN TEACHING DISCIPLINE «MEDICAL LAW» FOR MEDICAL STUDENTS

Summary
The article investigates the essence of the implementation of competence approach in modern higher education. The article considers the definitions of «competency» and «competence». It reveals the need for formation of students' key competencies. Also it determines values and objectives of the personality-oriented learning process. An attemp to identify key competencies which can be formed during the study of discipline «Medical Law» was made.
Keywords: competence approach, competency, competence, key competencies, personality-oriented approach, Medical Law.

УДК 378.147:004.55

ГІПЕРТЕКСТ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ

Духаніна Н.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті обґрунтовується актуальність проблеми створення електронних засобів навчання викладачами без спеціальної комп'ютерної освіти. Визначено доцільність використання гіпертекстової технології. На основі теоретичного аналізу актуальних досліджень уточнено поняття «гіпертекст» та виділено його ключові особливості. Здійснена спроба описати загальний алгоритм створення електронних засобів навчання на основі гіпертекстової технології з урахування її специфіки.
Ключові слова: інформаційні технології, гіпертекст, гіпертекстове посилання, електронні навчальні ресурси, переваги, алгоритм, індивідуалізація.

Постановка проблеми. В процесі інформатизації освіти для підвищення її якості та підготовки фахівців нового рівня на сьогоднішній день проведено великий об'єм роботи як у сфері наукових досліджень, так і у питаннях створення технологічної та матеріальної бази вищої освіти. Теоретичні та практичні досягнення у означеному напрямі актуалізують питання оновлення педагогічного інструментарію та методів навчання і, відповідно, розробки навчальної та методичної літератури нового покоління до якої відносять і електронні засоби навчання (О.Г. Алєксєєв, І.Ф. Володость, М.В. Булгаков, С.С. Фокін та ін.). Під поняттям «електронні засоби навчання» розуміємо електронні видання, що містять систематизовану інформацію наукового чи прикладного характеру викладену у формі зручній для вивчення та викладання [1, с. 34].

Ефективність застосування електронних засобів навчання для вирішення різноманітних педагогічних завдань (розширення можливостей наочного представлення матеріалу, індивідуалізація та диференціація навчальної діяльності студентів залежно від рівня підготовки, забезпечення самостійної пізнавальної діяльності студентів, реалізація навчальної комунікації, забезпечення інтенсифікації навчального процесу) відзначається багатьма науковцями в дослідженнях з питань застосування комп'ютера в системі засобів навчання (Б.С. Гершунский, В.М. Монахов, О.В. Петров, І.В. Роберт), в роботах присвячених аналізу електронних ресурсів в навчанні (В.В. Гузєєв, Є.В. Данильчук) та дослідженнях присвячених систематизації дидактичних характеристик та особливостей застосування інформаційних технологій в процесі викладання (Н.С. Анісімова, Л.М. Бобровська, В.М. Монахов, А.В. Осин, О.Ю. Уваров).

Однак, як визначають дослідники та педагоги-практики існуюча об'єктивна необхідність використання електронних засобів навчання для ефективної організації навчального процесу поєднується з обмеженими можливостями застосування готових продуктів. Незважаючи на насиченість ринку електронними навчальними комплексами відзначають ряд недоліків характерних цим комплексам: «безадресність» (відсутній особистісно-орієнтований підхід); усередненість (не враховуються індивідуальні педагогічні умови навчального закладу); форма подачі матеріалу, що виключає можливість пошуку та аналізу інформації; завеликий масив інформації; відсутність принципу наступності в подачі матеріалу (Є. І. Машбиц, Н. Х. Розов, А. Ю. Уваров та ін.). Також, кожен викладач має адаптувати їх до практичного застосування з врахуванням специфіки курсу та у відповідності до навчального плану. У більшості випадків для різних частин курсу викладачу необхідно комбінувати елементи різних навчальних та методичних ресурсів, що безумовно порушує цілісність самого курсу. Окрім цього, вони не надають можливості розвитку та реалізації методичних ідей самого викладача.

Саме ці фактори актуалізують необхідність у створенні викладачами власних електронних навчальних та методичних ресурсів, зміст яких якнайкраще відповідатиме цілям та задачам курсу та особливостям технічного облаштування навчального закладу. Однак, рівень комп'ютерної компетентності пересічноговикладача не завжди дозволяє вільно створювати програмні продукти, а співпраця з фахівцями-програмістами не завжди можлива. Одним з простих та ефективних рішень проблеми, на нашу думку, є використання технології гіпертексту.

Аналіз актуальних досліджень. Методика проектування, створення та практичного застосування електронних навчальних ресурсів привертає все більше уваги вітчизняних та закордонних дослідників. Теоретичною основою нашого дослідження стали роботи з питань:

– використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті С. О. Крамарова, І. Г. Захарової, С. Б. Панюкова, А. Ю. Уварова, Є.В. Ширшова;

– розробки та застосування електронних навчальних ресурсів для підвищення якості навчально-виховного процесу О. І. Башмакова, В. В. Гури, Л. Х. Зайнутдинова, О. С. Полат, А. Ю. Уварова;

– дидактичної організації електронних підручників В. П. Беспалько, М. В. Булгакова, В. М. Гасова, М. Г. Євдокимової;

– визначення особливостей гіпертекстового представлення інформації О. Н. Баранова, С. Н. Водолад, О. А. Іванової, О. В. Константинової, Л. Г. Ованесбекова, В. Л. Эпштейна;

– специфіки використання гіпертексту в процесі викладання різних дисциплін М. І. Бєляєва, А. К. Джалалуддіна, А. І. Лижина, А. О. Пака.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз та обґрунтування доцільності використання гіпертекстової технології для створення електронних засобів навчання. Визначити ключові особливості гіпертексту. Описати загальний алгоритм створення електронних засобів навчання на основі гіпертекстової технології.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи поняття гіпертекст, звернемося до порівняння із звичайним лінійним (одномірним) текстом, що представляє собою послідовністю символів та читається в одному напрямі. Гіпертекст є нелінійним (багатомірним) утворенням, тобто складається з набору текстів поєднаних вузлами переходу. В окремих точках багатомірного тексту можливо продовжити читання в декількох напрямах, залежно від інформаційної потреби.

Гіпертекст відрізняється від одномірного тесту послідовністю представленого матеріалу – елементи гіпертексту розміщуються у вигляді ієрархічного утворення або мережевої організації, він може мати декілька рівнів стислого викладення і деталізації, способів представлення тощо [9, с. 271].

Дослідники визначають гіпертекст як «новий спосіб, інструмент і нову технологію розуміння тексту» [9, с. 95], нову технологію представлення неструктурованого вільно накопичуваного знання (Л. Ю. Капліна, А. І. Лижин), «систему асоціативних зв'язків при великій кількості яких виникає своєрідна семантична мережа, що багатомірно відображає предметну область» [8, с. 93].

Відповідно до сутності педагогічної науки, поняття гіпертексту інтерпретується дослідниками як «інформаційний фонд, що характеризується повнотою викладу, наявністю посилань і певною кількістю розділів та даних з тематики» [1, с. 127].

В нашому досліджені ми розглядаємо гіпертекст як специфічну нелінійну форму організації тексту з використанням системи посилань. Структурно гіпертекст вважаємо системою інформаційних об'єктів, що можуть бути не лише текстовими, але й графічними, аудіо- та відеообє'ктами.

Узагальнюючи результати актуальних досліджень з проблеми розвитку концепції гіпертексту, визначимо основні технічні особливості та переваги гіпертексту:

– простота використання – не потребує високого рівня комп'ютерної грамотності (М. В. Баканова, Н. С. Оводова);

– динамічність – можливість переходу за посиланнями в різних напрямках (О. Ю. Жук, Г. В. Кримов);

– гнучкість структуризації інформації – на базі одного матеріалу можливо вибудовувати різні моделі структуризації інформації (Г. Г. Пертаков, А. Ю. Сергєєва, К. М. Цимбал);

– модульність побудови – на один текстовий сегмент можливо посилатися з різних блоків, що збільшує інформаційну насиченість (Ю. М. Бадаєв, Ю. С. Дорошенко);

– гнучкість компонування текстових вузлів – надає можливість одному документу виконувати різні функції (В. Ф. Валюк, О. В. Константинова, В. П. Морозов);

– сумісність – над одним документом може працювати декілька авторів (І. Р. Купер).

Оскільки мислення людини є нелінійним процесом, а структура мотиваційного середовища студентів часто зумовлює асинхронність логіки сприйняття матеріалу студентом і його викладення педагогом [5, с. 32], до основних переваг використання гіпертексту в електронних навчальних виданнях дослідники відносять:

1. Можливість використання зорової та аудитивної наочності – саме мультимедійність гіпертекстового середовища на студента й забезпечує якісно новий рівень активного сприйняття інформації. Синхронний вплив на слух та зір суттєво збільшує об'єм та ступінь засвоєння інформації за певну одиницю часу [4, с. 75].

2. Гнучка та динамічна форма подачі інформації надає можливість максимально індивідуалізувати навчальний процес з врахуванням особливостей сприйняття та рівня кожного студента. Студент має можливість самостійно вибудовувати логіку освоєння матеріалу, що сприяє формуванню навичок самостійності мислення, а також забезпечує усвідомленість навчання (Л. Ю. Бєлєнова, Г. М. Нурмухамедов, Н. Г. Семенова).

3. Ієрархічна організація інформації дає узагальнений погляд на систему зв'язків у межах однієї теми, що особливо важливо при великому обсязі інформації з теми (Д. Ш. Матрос, Н. К. Падалка).

4. Системність представлення інформації дає можливість зрозуміти зв'язок із попередніми й наступними темами (О. П. Буйницька, Л. Г. Ованесбеков, А. Ю. Соколова).

5. Гіпертекстове представлення інформації спрощує діагностику помилок та виявлення причин недостатнього засвоєння окремих тем чи підтем (О. А. Скларова, В. М. Шадріна).

Перехід від традиційного лінійного викладу навчального матеріалу до нелінійного гіпертекстового, звичайно, потребує від викладача нового погляду на курс. Оскільки на сьогоднішній день не існує чіткої методики та алгоритму для створення навчальних ресурсів на основі гіпертекстової технології, спробуємо узагальнити актуальні теоретичні розробки та власний практичний досвід. Отже, в якості основних етапів роботи ми виділяємо наступні:

1. Ретельний відбір навчальної інформації – текстові, графічні, аудіо, відео, мультимедійні та довідкові матеріали тощо.

2. Структурування навчального тексту – поділ на розділи, теми, підтеми, параграфи тощо.

3. Виявлення та встановлення зв'язків між підготованим матеріалом та іншими елементами навчальної інформації (як додаткової, так і допоміжної).

4. Визначення можливих навігаційних маршрутів вивчення курсу.

5. Ергономічна обробка тексту та формування системи гіперпосилань.

Гіперпосилання можуть бути двох типів – структурні або внутрішні (для навігації в рамках курсу) та змістові або зовнішні (опціональні для використання, надають додаткову інформацію [2, с. 114].

Структурні гіперпосилання забезпечують швидку навігацію в рамках курсу та надають можливість переходу та простого повернення від однієї структурної частини курсу до іншої.

Змістові гіперпосилання є опціональними для використання та суттєво розширюють інформаційне поле курсу. За потреби, для отримання додаткової інформації студент може скористатися змістовими гіперпосиланнями які можуть бути:

– термінологічними – це може бути, наприклад, стаття з додатковими прикладами використання терміну, словникова стаття з детальним описом терміну або переклад терміну іншою мовою;

– ілюстративними – надають додаткові приклади та ілюстрації і можуть бути як статичними (графіки, ілюстрації тощо), так і динамічними (відео, презентації, анімація тощо);

– довідковими – посилання на додаткові джерела, наприклад довідники, коментарі експертів чи викладача, статті з енциклопедій тощо;

– бібліографічними – пропонують додаткову літературу з теми (монографії, статті, підручники тощо).

Щодо кількості гіперпосилань, то не існує чітких стандартів та обмежень. Недостатня кількість може стати причиною змістових «прогалин», завелика кількість ускладнює сприйняття. Отже, оптимальним критерієм вважаємо твердження «кількість посилань визначається змістом тексту, курсу» [7, с. 81]. Візуальне оформлення також має велике значення. Гіпертекстові посилання можливо оформити наступним чином:

– виділення кольором;

– виділення за допомогою іншого типу шрифту;

– виділення за допомогою розміру шрифту;

– виділення курсивом, підкреслюванням, жирним шрифтом [9, с. 270].

Оскільки візуальне оформлення має безпосередній вплив на мотивацію, швидкість сприйняття та ряд інших важливих показників [5, с. 179], варто взяти до уваги наступні рекомендації:

– гіперпосилання мають бути чітко виділеними;

– оптимальна довжина гіперпосилання має складати від одного до чотирьох слів;

– спосіб виділення гіперпосилань не має відволікати уваги чи викликати зорове напруження [2, с. 101].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, гіпертекстова технологія має значний потенціал для підвищення ефективності навчального процесу та мотивації студентів і викладачів, що відкривають для себе новий засіб інтелектуальної діяльності. Подальшої розробки потребують питання з методики створення електронних навчальних ресурсів на основі гіпертекстової технології.

Список літератури:

1. Александрова Н.В. Подготовка будущих учителей гуманитарных специальностей к применению и созданию электронных образовательных ресурсов: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Н.В. Александрова. – Нижний Тагил, 2008. – 187 с.
2. Андресен Бент. Б. Мультимедиа в образовании: специализированный учеб. курс / Бент. Б. Андерсен, Катя Ван Ден Бринк. – 2-е изд.; испр. и доп. – М.: Дрофа, 2007. – 224 с.
3. Константинова О.В. Использование гипертекстовой технологии при обучении иностранных учащихся языку специальности в техническом вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / О.В. Константинова. – М., 2001. – 212 с.
4. Краснова Г.А. Технологии создания электронных средств / Г.А. Краснова, М.И. Беляев, А.В. Соловов. – М.: МГИУ, 2001. – 224 с.
5. Роберт И.В. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: учеб.-метод. пособие / И.В. Роберт, С.В. Панюкова, А.А. Кузнецов, А.Ю. Кравцова – М.: Дрофа, 2008. – 312 с.
6. Субботин М.М. Гипертекст. Новая форма письменной коммуникации / М. М. Субботин. – М.: ВИНИТИ, 1994. – 157 с.
7. Шемакин Ю.И. Начала компьютерной лингвистики / Ю.И. Шемакин. – Москва: Изд-во МГОУ, 1992. – 182 с.
8. Эпштейн В.Л. Введение в гипертекст и гипертекстовые системы / В.Л. Эпштейн [Электронной ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipu.rssi.ru/publ/epstn.htm
9. Nielsen J. Multimedia and Hypertext. The Internet and Beyond / Jakob Nielsen. – Boston: AP Professional, 1995. – 480 p.

Духанина Н.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ГИПЕРТЕКСТ КАК ИНСТРУМЕНТ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье обосновывается актуальность проблемы создания электронных средств обучения педагогами без специального компьютерного образования. Определена целесообразность использования гипертекстовой технологии. На основе теоретического анализа актуальных исследований уточняется понятие «гипертекст» и выделяются его ключевые особенности. Предпринята попытка описать общий алгоритм создания электронных средств обучения на основе гипертекстовой технологии с учетом её специфики.
Ключевые слова: информационные технологии, гипертекст, гипертекстовая ссылка, электронные обучающие ресурсы, преимущества, алгоритм, индивидуализация.

Dukhanina N.M.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

HYPERTEXT AS A TOOL OF CREATING ELECTRONIC LEARNING AIDS

Summary
The paper considers the urgency of electronic learning aids developing by teachers without special computer education. The expediency of using hypertext technology is determined. Based on the theoretical analysis of actual research, the concept of «hypertext» is specified and its main features are outlined. The author presents an attempt to describe the algorithm for creating electronic learning aids based on hypertext technology, considering its specifics.
Keywords: information technology, hypertext, hypertext links, electronic educational resources, advantages, algorithm, individualization.

УДК 378.14

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Каричковська С.П., Чучмій І.І.
Уманський національний університет садівництва

У статті розкрито актуальність проблеми професійної підготовки в умовах реформування системи вищої освіти. Одним із актуальних завдань сучасної освіти і науки визначено вивчення іноземної мови На основі теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури розглянуто проблему іншомовної професійної підготовки студентів немовних вищих навчальних закладів. Акцентовано увагу на методиці професійно-орієнтованого навчання іноземної мови: мета, особливості, методичні принципи тощо. Зроблено висновки щодо кінцевої мети навчання іноземної мови у немовному вищому навчальному закладі.
Ключові слова: вищий навчальний заклад, майбутній фахівець, професійна підготовка, іноземна мова.

Постановка проблеми. Впровадження у навчальний процес євроінтеграційних освітніх принципів зумовлює підвищення вимог до професійної підготовки спеціалістів різних галузей. Традиційна спрямованість системи освіти лише на засвоєння знань, яка донедавна була традиційною, уже не відповідає сучасному соціальному замовленню, а потребує підготовки активних, ініціативних і відповідальних особистостей, здатних творчо мислити та ефективно взаємодіяти під час виконання соціальних, виробничих та економічних завдань [1]. Таким чином, сьогодні вища професійна освіта повинна стати тим щаблем професійного та особистісного становлення, що стимулює такі процеси, як самоосвіта, саморозвиток та сприяє формуванню пізнавальних та професійних мотивацій та цінностей [2].

Одним із особливо актуальних завдань сучасної освіти і науки, передусім у світлі динамічних глобалізаційних процесів є вивчення іноземної мови, важливість якого визначається інтенсивністю міжнародних контактів у галузі освіти, науки, техніки, виробництва, масштабністю науково-технічної співпраці та культурних обмінів, що посилюють необхідність знання іноземної мови [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми іншомовної професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів досліджували у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема І. Бім, М. Євдокімова, Н. Кучеренко, І. Лернер, Б. Лапідус, С. Ніколаєва, Ю. Пассов, В. Плахотник, І. Тараненко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас аналіз наукових праць свідчить, що зазначена проблематика не вичерпує всіх важливих аспектів підготовки майбутніх фахівців, зокрема щодо питання вивчення іноземної мови.

Отже, **метою статті** є теоретичний аналіз наукових підходів дослідників до проблеми вивчення іноземної мови у немовних вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні у зв'язку з необхідністю оновлення системи освіти в цілому та необхідності по-новому поглянути на процес вивчення іноземної мови зокрема одним із пріоритетних напрямів є професійно-орієнтоване навчання, що передбачає диференційований підхід до реалізації основних цілей та завдань підготовки фахівців [4].

Якісно новий етап розвитку методики професійно-орієнтованого навчання іноземної мови продиктовано сучасним соціальним замовленням: необхідно привести викладання іноземної мови у відповідність із конкретними перспективами професійної діяльності спеціалістів [5]. У методиці навчання англійської мови цей напрям отримав назву ESP (English for Specific Purposes). Метою такого навчання у вищому навчальному закладі є не передача знань і на цій основі формування

професійних умінь, а формування професійно-методичної діяльності, орієнтовною основою якої є інтегроване професійне знання з властивими йому мотиваційно-стимулюючою, аналітико-синтетичною та виконавчою частиною діяльності. Тобто, мова йде про дві категорії – формування та розвиток. Під формуванням розуміють когнітивний аспект (знання, навички, уміння, методичне мислення), під розвитком – емоційно-чуттєвий аспект діяльності (мотиви, інтереси, здібності, професійні якості особистості) [6].

Під час застосування професійно-орієнтованого підходу у процесі вивчення іноземної мови виокремлюють такі особливості:

1) навчання діалогічному мовленню передбачає розвиток умінь вести бесіду та обмінюватись інформацією професійного характеру;

2) кінцева мета навчання монологічному мовленню полягає у формуванні вмінь будувати тексти професійного характеру як з підготовкою, так і без;

3) навчання аудіюванню полягає у формуванні умінь сприймати і розуміти висловлювання співрозмовника іноземною мовою;

4) навчання читанню конкретизується формуванням умінь читати публікації різних стилів, у тому числі й спеціальної літератури;

5) особливістю навчання письму є розвиток комунікативної компетенції, яка виявляється в уміннях реферативного викладу інформації, анотування, а також перекладу професійно-спрямованого тексту з іноземної мови на рідну і навпаки [7].

Методичні принципи організації професійно-орієнтованого навчання іноземній мові передбачають: 1) врахування вихідного рівня володіння іноземною мовою; 2) диференційований підхід до реалізації основних цілей та завдань професійно-орієнтованого навчання; 3) взаємозв'язок та взаємообумовленість розвитку комунікативних умінь та професійно-орієнтованих методичних умінь; 4) адекватність процедурних знань умінням; 5) градацію труднощів; 6) опору на практичну професійну діяльність викладача іноземної мови [3, 8].

Мета професійно орієнтованого навчання іноземної мови визначається:

а) у психологічному аспекті – підготовкою студентів до майбутньої роботи перед аудиторією, подоланням психологічної некомпетентності, страху, повільної реакції на дії учнів чи на їх відсутність;

б) у лінгвометодичному – розвитком пошукових навичок необхідного лінгвістичного матеріалу під час вивчення конкретної заданої теми; вибором із безлічі методів і засобів найбільш відповідних меті та завданням навчання певного етапу, набуттям навичок роботи з наочним і роздавальним матеріалами;

в) у комунікативному – формуванням навичок діалогічного і монологічного мовлення підготовленого та спонтанного характеру [9].

Поставлена мета реалізується досягненням практичної, освітньої, пізнавальної, розвивальної та соціокультурної цілей:

– практична: формувати у студентів загальні та професійно орієнтовані комунікативні мовленнєві компетенції (лінгвістичну, соціокультурну і прагматичну) для забезпечення їхнього ефективного спілкування в академічному та професійному середовищі;

– освітня: формувати у студентів загальні компетенції (декларативні знання, навички та вміння, компетенцію існування та вміння вчитися); сприяти розвитку здібностей до самооцінки та здатності до самостійного навчання, що дозволятиме студентам продовжувати навчання в академічному і професійному середовищі під час навчання у вищому навчальному закладі, так і після отримання диплома про вищу освіту;

– пізнавальна: залучати студентів до таких академічних видів діяльності, які активізують і далі розвивають увесь спектр їх пізнавальних здібностей;

– розвивальна: допомагати студентам у формуванні загальних компетенцій з метою розвитку їхньої особистісної мотивації (цінностей, ідеалів); зміцнювати впевненість студентів як користувачів мови, а також їх позитивне ставлення до вивчення мови;

– соціокультурна: досягати широкого розуміння важливих і різнопланових міжнародних соціокультурних проблем, для того щоб діяти належним чином у культурному розмаїтті професійних та академічних ситуацій [3, 10].

Специфіка іншомовного професійно орієнтованого навчання у вищих навчальних закладах передбачає:

– використання комунікативного підходу в навчанні іноземної мови;

– застосування провідних видів мовленнєвої діяльності, таких як говоріння, аудіювання, читання та письмо в навчальному процесі в умовах, які створюють максимальне зближення навчального процесу й реальної професійної комунікації іноземною мовою [11].

Як зазначає О. В. Безкоровайна, комунікативна компетентність – це вміння вільно використовувати мову у спілкуванні, тобто передавати й обмінюватися думками в різноманітних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками, правильно використовувати систему мовленнєвих норм та вибирати комунікативну поведінку, адекватну автентичній ситуації спілкування [12].

Комунікативна змістова лінія спирається на мовленнєву діяльність, вироблення умінь аудіювання, читання, говоріння та письма.

Аудіювання – це розуміння усного мовлення. У свою чергу аудіювання тісно пов'язане з говорінням. Аудіювання та говоріння – це дві сторони усного мовлення.

Говоріння передбачає оволодіння уміннями та навичками діалогічного та монологічного мовлення.

Монологічне мовлення спрямовується на співрозмовника чи аудиторію та передбачає висловлювання однієї особи, тоді як діалогічне мовлення покликане формувати комунікативну компетентність особистості через діалог.

Письмо як один з видів мовленнєвої діяльності передбачає написання робіт різного характеру.

Усі ці види мовленнєвої діяльності рівноцінні та важливі [12].

Так як іноземна мова наближує ситуацію навчального процесу до реальних умов, що породжує потребу в знаннях, їх практичному застосуванні й забезпечує персональну зацікавленість, перехід від пізнавальної мотивації до

професійної, тобто ті студенти, котрі хочуть бути професіоналами у своїй галузі, постійно читають публікації зі своєї тематики, розширюють словниковий запас, що дасть їм змогу легко підтримувати спілкування з іноземними партнерами, колегами. Необхідність вивчати іноземну мову як інструмент у діалозі різних культур спонукає майбутніх фахівців переосмислювати цілі навчання й шукати дієві засоби їх досягнення [13].

Іншомовна комунікативна компетентність є інтегральною характеристикою професійної діяльності фахівця і забезпечує компетентне професійне спілкування мовою в умовах міжнародної комунікації. Оволодіння іншомовною компетентністю передбачає сформованість комунікативних умінь у чотирьох основних видах мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо), наявність мовних знань (фонетичних, граматичних, лексичних) та навичок оперування ними. Вагому роль у формуванні іншомовної комунікативної компетентності мають комунікативні методики вивчення іноземної мови. У навчальному процесі велика увага приділяється інноваційним технологіям навчання, активним та інтерактивним методам. Інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити відсоток засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість студентів, а й на його почуття, волю. З метою формування комунікативної компетентності студентів доречно проводити дискусії, створювати проблемні ситуації, проводити письмові роботи у формі есе, використовувати метод «мозковий штурм (brain storm)», обмін думками (think-pair-share), парні інтерв'ю (pair interviews), ситуативне мовлення (імітаційні та рольові ігри), читання зигзагом (jigsaw reading) [14].

Однак, випускники немовного ВНЗ не завжди здатні брати участь у міжкультурному спілкуванні. Основними причинами цього є те, що вивчення іноземної мови у немовному ВНЗ здійснюється здебільшого на I-II курсах і до кінця навчання студенти втрачають набуті знання та вміння. Тому майже не створюється ніяких передумов для формування іншомовних мовленнєвих вмінь, які дозволяють здійснювати ділові та культурні контакти з іноземними партнерами та реалізувати у повній мірі пізнавальну та професійну діяльність [7].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, кінцева мета навчання іноземної мови у немовному ВНЗ повинна відповідати баченням студентів їх майбутньої професійної діяльності, що у свою чергу передбачає здійснення навчання на такому рівні, який стимулюватиме потребу у вивченні іноземної мови (умотивованість діяльності) та забезпечить можливість практичного застосування набутих умінь та навичок у майбутній професійній діяльності.

Список літератури:

1. Бабинець М. М. Європейське мовне портфоліо як новітній метод у викладанні іноземних мов / М. М. Бабинець // Міжнародний досвід у викладанні іноземних мов: тези доповідей. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – С. 6-8.
2. Извольская Алена Александровна Диалогизация процесса изучения педагогических дисциплин на первом курсе как средство адаптации студентов к обучению в педагогическом вузе «Молодой учёный». № 11(58). Ноябрь, 2013 г. С. 597-601.
3. Підготовка майбутніх вчителів англійської мови в Університетах України і Польщі (порівняльний аналіз): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Світлана Петрівна Каричковська. – Київ: Б.в., 2011. – 20 с. – На укр. яз.
4. Мурадова Н. Т. Обучение профессионально-ориентированному общению на иностранном языке студентов неязыковых вузов [Електронний ресурс] / Н. Т. Мурадова, С. А. Эрданова // Молодой ученый. – 2013. – № 11. – С. 822-824. – Режим доступу: http://www.moluch.ru/archive/58/8073/
5. Бородіна Г. І. Комунікативні завдання на базі професійно-орієнтованого тексту при навчанні ESP / Г. І. Бородіна, А. М. Спєвак // Викладання мов у вищ. навч. закл. освіти на сучас. етапі. Міжпредмет. зв'язки. – 2009. – Вип. 14. – С. 40-45.
6. Хмельковська С. В. Формування творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов на практичних заняттях з розвитку лексичних навичок засобами професійно-спрямованого навчання / С. В Хмельковська // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – С. 111-116.
7. Ілона Бойчевська Особливості вивчення іноземної мови у немовних вищих навчальних закладах України / Бойчевська Ілона // Збірник наукових праць. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Вип. 1 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини; [голов. ред.: Мартинюк М. Т.; чл. ред. ради: Безлюдний О. І. та ін.; чл. редкол.: Авраменко О. Б. та ін.]. – Умань: Жовтий О. О., 2015. – С. 45-51. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2015/1/6.pdf
8. Гайдукова Л. В. Система вправ для формування професійно орієнтованої компетенції в діалогічному мовленні у майбутніх учителів англійської мови / Л. В. Гайдукова // Іноземні мови. – 2007. – № 4. – С. 26-33.
9. Шкваріна Т. М. Дидактичні засади програми профільно-орієнтованого курсу іноземної мови для підготовки вчителів до навчання дошкільників іноземної мови / Т. М. Шкваріна // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун.ту ім. Павла Тичини. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2009. – Ч. 2. – 360 с. – С. 354-360.
10. Гембарук А. С. Дидактичне моделювання змісту навчання іноземної мови як загальноосвітнього предмета для педагогічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації: дис.... канд. пед. наук: 13.00.09 / А. С. Гембарук. – К., 2005. – 178 с.
11. Сура Н. А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. А. Сура. – Луганськ, 2005. – 20 с.
12. Безкоровайна О. В. Актуальні аспекти комунікативної компетенції студентів ВНЗ / О. В. Безкоровайна, Л. В. Мороз // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2012. – Вип. 25. – С. 142-145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_25_50
13. Богатирьова К. В. Основні засади комунікативного підходу у вивченні іноземної мови / К. В. Богатирьова // Міжнародний досвід у викладанні іноземних мов: тези доповідей. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – С. 13.
14. Рудешко Є. В. Іншомовна комунікативна компетентність студентів як передумова їх професійного розвитку / Є. В. Рудешко, Г. П. Іваненко // Міжнародний досвід у викладанні іноземних мов: тези доповідей. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – С. 48-50.

Каричковская С.П., Чучмий И.И.
Уманский национальный университет садоводства

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
В статье раскрыта актуальность проблемы профессиональной подготовки в условиях реформирования системы высшего образования. Одним из актуальных задач современного образования и науки определено изучения иностранного языка. На основе теоретического анализа научно-педагогической литературы рассмотрена проблема иноязычной профессиональной подготовки студентов неязыковых ВУЗов. Акцентировано внимание на методике профессионально-ориентированного обучения иностранному языку: цель, особенности, методические принципы и т.д. Сделаны выводы относительно конечной цели обучения иностранному языку в неязыковом ВУЗе.
Ключевые слова: высшее учебное заведение, будущий специалист, профессиональная подготовка, иностранный язык.

Karychkovska S.P., Chuchmii I.I.
Uman National University of Horticulture

THEORETICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALIST IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Summary
In the article the problem of professional training under the conditions of reforming the system of higher education is considered. Learning a foreign language was defined one of the urgent tasks of modern education and science. On basis of theoretical analysis of scientific and educational literature the problem of foreign-language professional student training of nonlinguistic higher educational establishments is analysed. The emphasis is placed on methodology for professionally oriented training of foreign language such as purpose, features, methodological principles etc. The conclusions about the ultimate goal of learning a foreign language in non-linguistic universities were drawn.
Keywords: higher educational establishment, future specialist, professional training, foreign language.

УДК 378.147:372.881.111.1(045)

РОЛЬОВА ГРА НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

Коваленко О.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Конопляник Л.М.
Національний авіаційний університет

У статті розглядаються особливості використання ігрових технологій при навчанні іноземної мови. Особлива увага приділяється використанню рольових ігор на заняттях з іноземної мови професійного спрямування як одного з активних методів навчання. Розглядається ефективність і продуктивність впровадження рольових ігор у процесі навчання. Автори також надають методичні рекомендації щодо використання таких ігор при підготовці студентів ттехнічних спеціальностей.
Ключові слова: ігрові технології, гра, рольова гра, іноземна мова професійного спрямування, мотивація, технічний ВНЗ.

Постановка проблеми. В наш час важливого значення набуває формування іншомовної професійної компетенції студентів технічних ВНЗ. Сьогодення диктує, щоб майбутні випускники здобули не лише знання з фахових дисциплін, а й володіли іноземною мовою в межах своєї майбутньої професії для продуктивної професійної діяльності. Тому сьогодні в педагогічних дослідженнях триває пошук ефективних методів і технологій для підготовки таких фахівців. Одними з таких технологій, на наш погляд, є ігрові технології, які розглядаються як інтенсивний метод навчання іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ігрові технології досліджувалися багатьма педагогами, методистами та науковцями. Проте лише останнім часом приділяється належна увага іграм в навчальному процесі сучасними дослідниками.

Своєрідність гри та її позитивний вплив на розвиток пізнавальних інтересів студентів досліджували Гайнц Лібшер, Георг Клаус, К. Г. Юсупов, В. І. Істомін, В. І. Устименко, Д. Н. Узнадзе, О. Ф. Волобуєва, А. М. Воробйов, П. М. Городов, В. А. Губін, О. І. Гуськов, В. П. Давидов, В. П. Іванов, М. С. Кравчук, В. Д. Лопатка, Т. І. Олійник, О. Б. Тарнопольський, О. В. Торічний та ін. Науковці відзначали важливість гри, її роль у формуванні соціокультурної поведінки, самоствердження особистості, здатність передбачити її поведінку в умовах спілкування. Л. С. Виготський зазначав, що між мовою і грою існує логічна спорідненість. З однієї сторони, відбувається розвиток та інтенсивність використання мови в грі, а з протилежної – спостерігається розширення та еволюція гри завдяки формуванню мови [3, с. 257]. Цей зв'язок проектується і на прийом рольової гри в рамках навчального процесу іноземної мови. Н. І. Гез розглядав ситуацію рольового спілкування як стимулюючий засіб розвитку спонтанного мовлення, в тому випадку коли воно потребує вирішення певних проблем і комунікативних завдань. Метою рольової гри визначалось концентрація уваги учасників гри комунікативному використанні одиниць мовлення [4, с. 197].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури дає можливість стверджувати, що ефективність і продуктивність впровадження ігрових технологій в процесі навчання відзначають багато дослідників. Однак недостатньо приділено уваги в осмисленні, трактуванні і інтерпретації впровадженню рольової гри на заняттях з іноземної мови професійного спрямування студентам технічних ВНЗ як одного з активних методів навчання.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є вивчення ефективності впровадження рольової гри як одного з активних методів навчання на заняттях іноземної професійно спрямованої мови студентів технічних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Основне завдання навчання полягає не тільки в тому, щоб дати студентам певні знання та виробити уміння використовувати їх, а й підготувати до життя. В процесі гри створюються умови, за яких студент має докласти певних розумових та емоційних зусиль, прийняти рішення в конкретній ситуації, бути підтримкою для партнера по грі... Саме в таких умовах загострюється розумова діяльність студентів, що є учасниками гри. В процесі гри на заняттях з іноземної мови удосконалюється розвиток пізнавальної діяльності студента, зокрема, пам'яті, мислення, мовлення. Завдяки грі розвивається інший вид діяльності – вчення. У грі можуть брати участь навіть слабкі студенти. Під час гри студенти почувають себе рівними, в сприятливій цікавій атмосфері, що допомагає подолати сором'язливість, невпевненість, боязкість використання іноземної мови, а також позитивно впливає на результати навчання. Мова йде про студентів молодших курсів, так як після школи вони потрапляють в нове соціальне оточення.

Цей вид діяльності розвиває або зміцнює спілкування студентів між собою, допомагає подолати бар'єр між викладачем і студентом, підвищує впевненість у нерішучих студентів завдяки розподілу ролей. Тому, кожний студент (сильний чи слабкий) є учасником гри і мусить проявити ініціативу. Наповнення гри визначається певними соціально-культурними умовами життя студента.

При введенні ігрових технологій у навчальний процес необхідно враховувати вікові особливості студентів. Застосування рольових ігор на заняттях іноземної мови серед студентів І і ІІ курсів допомагає покращити результативність навчаль-

ного процесу. Тут ігри спрямовані на самоствердження особистості, спілкування, формування почуття відповідальності в межах своєї міні групи. Однак під час планування рольової гри потрібно брати до уваги не лише вікові особливості студентів, але й рівень їх розвитку, обізнаності.

Будь-яка спонтанна гра підвищує увагу і цікавість студентів, покращує сприймання навчального матеріалу. Студенти краще запам'ятовують те, що вони виконують з задоволенням. Тому ігри сприяють кращому засвоєнню матеріалу. Таким чином ігри підсилюють мотивацію до навчання.

Мотивація відіграє важливу роль у створенні навчальної атмосфери на занятті, активізує мислення, робить цікавим виконання певного завдання та навчальний процес загалом. Ігри виступають важливим мотиватором у пізнанні нового матеріалу, в ході якого виконуються різні завдання. Адже в ході рольової гри студенти закріплюють здобуті знання без «зазубрювання», з цікавістю, активністю, захопленням. А. Сікорський основною властивістю рольової гри визначав її як винятково розумову інтелектуальну діяльність [7, с. 47]. Мислення активізує мотивація навчального процесу. Найбільш ефективним методом навчання є рольова гра. Студенти підтримують конкретні соціальні відносини, відтворюють практичну діяльність людей та стають учасниками реального спілкування в ході рольової гри. Тому, рольову гру можна розглядати як активний метод навчання практичному володінню іноземною мовою.

Враховуючи вище сказане, можна розглянути основні рекомендації щодо використання рольової гри. Перш за все, на наш погляд, рольову гру потрібно ретельно продумати, наповнити змістом і структурою, так щоб студенти могли максимально використати відпрацьований мовний матеріал. Гра має захоплювати та викликати інтерес до виконання поставлених завдань. Під час рольової гри студенти декларують фрази з ролі, відтворюють певні дії, що дозволяє зняти напруження в момент мовлення. Розкутість студента в ході рольової гри сприятиме активності у спілкуванні, що в майбутньому може перерости в почуття впевненості в собі. Тому ролі в грі мають бути прийнятні та зрозумілі для кожного студента з відпрацьованою на попередніх заняттях лексикою. Гра пройде більш успішно, якщо студенти будуть мати можливість підготуватися заздалегідь (знання теми, слів, які будуть використовуватись). Хоча не менш дієвим буде введення нової лексики в ході гри. В процесі рольової гри студенти здобувають навички корисні для реального спілкування. Перед застосуванням рольової гри варто буде урізноманітнити види групової роботи, деталізувати завдання з елементами чітких інструкцій. Корисним буде зміна учасників (партнерів) гри для того, щоб здобути досвід спілкування з різними співрозмовниками. Беручи участь у грі, студенти все більше починають розуміти сутність ігрової діяльності. Їх зацікавлюють напругі ситуації, пов'язані з професійною діяльністю та вирішенняv, поставлених в них, завдань, проявляючи свій хист та знання з теми. Отже, впровадження рольових ігор на заняттях іноземної мови професійного спрямування сприяє розумінню дійсності сучасного життя, а відтак готує студентів до повсякденного спілкування в іншомовному середовищі як майбутнього фахівця своєї професії.

Нижче наводимо приклад оформлення невеликого фрагменту рольової гри професійного спрямування для студентів 1 курсу технічного ВНЗ, використовуючи навчальну літературу.

ROLE PLAY

activity	Role play
Topic of the Lesson	Networking
Semester	2
Aims	Asking for and giving information, describing
Skills	Writing, speaking (students' thoughts and ideas on paper and during a dialogue)
Type	Communicative, receptive-productive
Instruction	Talks with a friend about the networking while the 21st century and overall projections for the future. Act the conversation. Use role and cue cards.
Level	Intermediate
Organisation	Individuals, pairs
Interaction	Student, student ↔ student
Preparation	A handout per student
Time	15-20 minutes
Procedure	*Step 1:* The teacher outlines the task.
	Step 2: Each student receives a copy of role and cue cards.
	Step 3: The students write tasks and answers.
	Step 4: The students role play the dialogue.
Control	Teacher

Explain to your partner how one mode of transmission between computers operates with the help of the text provided. Your explanation should allow your partner to label his/her diagram
Here are the Student's A explanation: Asynchronous transmission This method, used with most microcomputers is also called start-stop transmission. In asynchronous transmission, data is sent one byte (or character) at a time. Each string of bits making up the byte is bracketed, or marked off, with special control bits. That is a «start» bit represents the beginning of a character, and a «stop» bit represents its end. As a means of checking that the whole character has been transmitted, an error check bit is generated immediately after each character. Transmitting only one byte at a time makes this a relatively slow method. As a result a synchronous is not used when great amounts of data must be sent rapidly. Its advantage is that the data can be transmitted whenever it is convenient for the sender [12, c. 186].

B

Here are the Student's B explanation:
Synchronous transmission Synchronous transmission sends data in blocks of characters. Start and stop bit patterns, called synch bytes, are transmitted at the beginning and end of the blocks. These start and end bit patterns synchronized internal clocks in the sending and receiving devices so that they are in time with each other. Error check bytes are included immediately after each block of characters to ensure that the whole sequence of characters has been correctly transmitted.

This method is rarely used with microcomputers because it is more complicated and expensive than asynchronous transmission. It also requires careful timing between sending and receiving equipment. It is appropriate for computer systems that need to transmit great quantities of data quickly [12, c. 192].

II. Continue the list of phrases for networking development.

1. «Future home network...»
2. «Most future home networks, would be wireless...»
3. «Advanced home networks will have ...»
4. «People would communicate via network...»
5. «Network would be separated but...»
6. «Networking will be...»
7. «Wireless network...»
8. «Network communication will...»

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Узагальнюючи сказане вище, ми можемо зробити висновки про те, що систематичне застосування рольових ігор на заняттях іноземної мови зі студентами технічних спеціальностей дозволило: підвищити ефективність занять, оскільки навчальна діяльність ставала цікавішою та різноманітнішою в процесі активної взаємодії один з одним, в результаті якої прискорюється розвиток мовних навичок; сприяти підвищенню мотивації навчальної діяльності студентів, які з захопленням занурюються в реалії гри, виконують завдання і без особливих ускладнень засвоюють нові лексичні одиниці з визначеної теми; сформувати мовні навички, оскільки участь у грі спонукає до активного залучення до діалогу навіть слабких студентів (кожний має свою роль), мова яких стає більш впевненою, різноманітною; а також сприяло формуванню у студентів навичок аудіювання (вміння сприймати мову на слух), що дає змогу чути мову з різним акцентним забарвленням і вимовою. Рольові ігри сприяють загальному розвитку студента, оскільки в ході рольової гри іноземною мовою студенту вдається покращувати мовні вміння, застосовувати творчий хисті, вміння вести діалог, бесіду та роблять навчання цікавішим, що створює стимул до навчання, в результаті чого воно стає більш продуктивнішим.

Список літератури:

1. Арзамасцева Н. И. Организация и использование игр при формировании у учащихся иноязычных грамматических навыков: учебно-методическое пособие / Н. И. Арзамасцева, О. А. Игнатова. – Йошкар-Ола: МГПИ им. Н.К. Крупской, 2007. – 28 с.
2. Выготский Л. С. Избраные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М.: АПН РСФСР, 1956. – 520 с.
3. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 336 с.
4. Жук Н. В. Ролевая игра как метод обучения иностранному языку в высшей школе / Н. В. Жук, М. К. Тузова, Л. В. Ермакова. – Уфа: Актуальные вопросы современной педагогики: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Уфа, ноябрь 2013 г.), 2013. – 187-191 с.
5. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) 2-ге вид.: Навч. посіб. / В. П. Кутішенко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
6. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2005. – 192 с.
7. Сикорский И. А. Психологические основы воспитания / И. А. Сикорский. – К, 1909. – 112 с.
8. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций / Е. Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2005. – 205 с.
9. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: Просвещение, 1987. – 350 с.
10. Eric H. Glendenning, John McEwan. Oxford English for Information Technology. Second edition / Eric H. Glendenning, John McEwan. – Oxford University Press. – 222 p.
11. What is a network? / http://www.bbc. co.uk / schools / gcsebitesize / ict / data com / 2networks rev 2.shtml
12. Advantages and Disadvantages of network / http: // doit.ort.org / course / networks / 55a.htm
13. Networks. http://www.studfiles.ru/preview/3676346/page:27/

Коваленко О.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»
Конопляник Л.Н.
Национальный авиационный университет

РОЛЕВАЯ ИГРА НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВНЗ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности использования игровых технологий при обучении иностранному языку. Особое внимание уделяется использованию ролевых игр на занятиях по иностранному языку профессионального направления как одного из активных методов обучения. Рассматривается эффективность и продуктивность внедрения ролевых игр в процесс обучения. Авторы также предоставляют методические рекомендации по использованию таких игр при подготовке студентов в технических вузах.
Ключевые слова: игровые технологии, игра, ролевая игра, иностранный язык профессионального направления, мотивация.

Kovalenko O.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Konoplianyk L.M.
National Aviation University

ROLE-PLAY AT THE FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN TEACHING STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

Summary
The article deals with the peculiarities of gaming technologies in teaching foreign languages. The particular attention is given to the use of role-plays at the classes of profession oriented foreign language as one of the active teaching methods. The article considers the efficiency and productivity of implementing role-plays in the teaching process. The authors also provide the methodological recommendations for the use of such role-plays in teaching students technical specialties.
Keywords: gaming technology, role-play, foreign language professional direction, motivation.

УДК 377(430)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В НІМЕЧЧИНІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Козак Т.Б.
Тернопільський національний економічний університет

У статті висвітлено проблему початкової професійної освіти Німеччини. Охарактеризовано питання формування та розвитку початкової професійної освіти. Виокремлено і описано основні періоди її становлення: початково-формувальний, техніко-регламентаційний, структурно-реорганізаційний, відновлювально-законодавчий, об'єднувально-модернізаційний.
Ключові слова: початкова професійна освіта, етапи становлення професійної освіти, професійна підготовка, дуальна освіта.

Постановка проблеми. Запорукою ефективного економічного розвитку суспільства є підвищення якості й ефективності професійної підготовки молоді з урахуванням вимог світових стандартів і ринку праці. Це зумовлює необхідність і доцільність вивчення зарубіжного досвіду професійної підготовки учнівської молоді на різних історичних етапах. Аналіз досвіду інших країн стосовно професійної підготовки молоді дасть змогу оптимізувати цей процес в Україні. У цьому контексті особливо важливе значення має вивчення і реалізація ідей прогресивного досвіду Німеччини, де професійна підготовка молоді має багатолітні традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема початкової професійної освіти стала предметом наукових досліджень у світі та Україні. У працях вітчизняних та зарубіжних науковців висвітлено питання професійної підготовки учнівської молоді в Німеччині (Н. Абашкіна, Р. Арнольд, Х. Бланкерц, В. Ґрайнерт, М. Колєснік, В. Лемперт, Л. Мельникова, Д. Торопов, Г. Федотова, Х. Фюр, Е. Шпрангер, К. Штратман та ін.). Особливої актуальності у даному контексті набувають наукові праці зарубіжних учених з історії (Х. Абель, О. Анвайлер, К. Бухер, Г. Ґорінґ, А. Піскунов та ін.), реформування та модернізації професійної освіти у Німеччині (К. Гайслер, Р. Канніг, Г. Кутча та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема початкової професійної освіти Німеччини та питання її становлення та розвитку є предметом активних наукових пошуків в Україні та світі. Однак результати проведеного нами дослідження свідчать, що в педагогічній науці немає одностайної думки, щодо виокремлення основних етапів становлення та розвитку початкової професійної освіти Німеччини.

Формулювання цілей статті. Мета статті – виокремити й охарактеризувати основні етапи становлення та розвитку початкової професійної освіти Німеччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Абашкіної, К. Айсмана, Й. Баумерта, Х. Бланкерца, К. Бухера, А. Ліпсмейера, Л. Мельникової, Й. Мунха, Х. Фюра та ін.) довели, що підвалини початкової професійної освіти як організованої системи підготовки кваліфікованих фахівців у Німеччині було закладено у період Раннього Середньовіччя. У цей час поширеним було ремісниче індивідуальне навчання у майстра, яке охоплювало молодих людей віком від 12 до 18 років й тривало, як правило, чотири роки [10, с. 23]. Професійне навчання і виховання в умовах ремісничої діяльності здійснювалося на основі використання методів наслідування, повторення та формування в учнів навичок і вмінь виконання складних

операцій. Ця форма професійної підготовки впроваджувалась у ремісничих школах і тривала до середини XIX ст. [10, с. 23-24].

З давніх часів у Німеччині, одночасно з ремісничими школами, які надавали робітничу кваліфікацію, функціонували навчальні заклади, що здійснювали підготовку працівників різного рівня кваліфікації з інших професій: лицарські академії, в яких нащадки дворян оволодівали навичками й вміннями практичної діяльності у сфері будівництва, сільського господарства, ремесел, управління та військової справи (з XVII ст.); бухгалтерські школи (з XIV ст.); художні академії (з XVIII ст.); будівельні професійні школи (з XVIII ст.); торговельні школи (з XVIII ст.); гірничорудні навчальні заклади (з XVIII ст.); недільні школи малювання (з XVIII ст.) та інші [1, с. 14; 6, с. 65].

У ході дослідження з'ясовано, що у цих навчальних закладах здійснювалася, в основному, практична професійна підготовка фахівців. Теоретичному навчанню на виробництві надавалось дуже мало часу. Водночас, загальноосвітніми знаннями учні мали можливість оволодівати у недільних, релігійних, народних та інших типах шкіл.

Однак, вже у середині XIX ст., стало очевидним, що практична професійна підготовка не може розвиватися та удосконалюватися без теорії, вона все більше потребувала теоретичного обґрунтування практичної діяльності [1, с. 12-13]. Таким чином, у Німеччині виникла потреба впровадження теоретичного навчання, відособленого від практичної професійної підготовки, яка здійснювалась на підприємствах. Внаслідок цього було прийнято «Положення про ремісництво» (1869-1871 рр.), згідно з яким, підприємства повинні були направляти учнів на навчання у школи подальшого навчання, з метою оволодіння загальноосвітніми й теоретичними знаннями з обраної професії. Це й стало початком *першого (початково-формувального) періоду* становлення початкової професійної освіти у Німеччині, який тривав з 1869 по 1932 рр. і характеризувався прийняттям «Положення про ремісництво»; виникненням експериментальних шкіл під керівництвом Г. Кершенштейнера (в місті Мюнхені); упровадженням перших програм теоретичного навчання; уведенням терміну «професійна школа».

У процесі дослідження встановлено, що у другій половині XIX ст. німецькими науковцями (К. Бухер, Г. Кершенштейнер, Е. Шпрангер й ін.) здійснювалися активні спроби покращення рівня професійної підготовки майбутніх фахівців шляхом оптимального поєднання теоретичної і практичної підготовки.

Відтак, у 1876 р. німецький економіст, соціолог і політик К. Бухер розробив концепцію, згідно з якою професійна підготовка учнівської молоді мала здійснюватись у школах та майстернях. Відповідно до нових вимог реорганізовані народні школи повинні були обов'язково мати навчальні майстерні для організації ефективної професійно-практичної підготовки учнів [2, с. 20].

У час, коли ідеї К. Бухера поступово втілювались у південно-німецьких общинах, у 1878 р. прусські державні залізничні підприємства здійснили серйозну спробу оновлення системи освіти. Згідно з цим нововведенням, підготовка робітників залізниці перемістилася зі сфери виробництва у спеціальні навчальні майстерні, де під керівництвом майстрів виробничого навчання відбувався процес оволодіння всіма знаннями і вміннями, необхідними в залізничній галузі [2, с. 20-21].

Значний внесок у розвиток професійної освіти Німеччини та процес формування дуальної системи освіти, де теоретична підготовка учнів здійснюється відособлено від практичної, вніс німецький педагог-реформатор, теоретик професійної освіти Г. Кершенштейнер. У 1897 р. він розпочав реорганізацію ремісничих шкіл міста Мюнхена. У 1900 р. відповідний план схвалила міська влада Мюнхена, який було практично завершено за десять років [9, с. 119-120].

Г. Кершенштейнер, будучи директором перших шкіл у Мюнхені та ініціатором реформ ремісничих та народних шкіл, провів чітке розмежування між теоретичними знаннями, якими учні оволодівали на заняттях у школі, та практичними уміннями, що вони набували у результаті практичної діяльності. На його думку, тижневе навантаження теоретичної підготовки мало складати, щонайменше, 7-9 годин. Теоретичне професійне навчання мало здійснюватися не пізно ввечері, як це було раніше, а після обіду або в неділю зранку, оскільки для молоді, стомленої денною працею, вечірнє навчання було, фактично, мало результативним [9, с. 120-121].

Реорганізацію ремісничих шкіл Г. Кершенштейнер розпочав паралельно з перебудовою народних шкіл. В обох типах шкіл навчання було пов'язано з практичною діяльністю учнів, крім того, особлива увага надавалася державно-громадянському вихованню молоді. Різниця полягала лише в тому, що у ремісничих школах Г. Кершенштейнер ставив за основу оволодіння конкретною спеціальністю, а у народній школі мала впроваджуватися творча праця учнів відповідно до їх вікових особливостей [1, с. 20].

Реформи, які відбувалися у німецькому суспільстві у другій половині XIX століття (заснування Німецької імперії (1871 р.) та завершення промислової революції, після якої Німеччина перетворилась у могутню індустріальну країну світу і, внаслідок цього, упровадження у процес виробництва новітньої техніки, зростання вимог до рівня кваліфікації робітників) спонукали до прийняття Закону «Про захист ремісників» (1897 р.).

У 1908 р. було створено Німецький комітет з питань технічної шкільної освіти, що займався узагальненням досвіду професійної освіти на території всієї країни [3, с. 270]. У 1919 р. було опубліковано перші результати роботи Німецького комітету з питань технічної освіти, де було проаналізовано й узагальнено навчальні програми різних професійних шкіл. З цього моменту розпочалася так звана консолідація дуальної системи освіти і підготовки учнів для потреб конкретних підприємств [3, с. 271].

У 1920 р. в Берліні відбулася Всенімецька шкільна конференція, яка сприяла об'єднанню різних течій педагогічної науки в країні. У роботі конференції брали участь відомі науковці Німеччини: Г. Кершенштейнер, П. Наторп, Р. Зейдель, Ф. Карсен, Й. Тевс та інші [1, с. 21]. У своєму виступі на конференції Г. Кершенштейнер вперше запропонував ввести термін «професійна школа» для шкіл продовженого навчання на яких здійснювалась теоретична професійна підготовка молоді.

У ході дослідження з'ясовано, що у період Веймарської республіки (1918-1933 рр.) питання початкової професійної підготовки учнів відійшли на другий план. Після падіння Веймарської республіки та приходу у 1933 р. до влади націонал-соціалістів відбулися помітні зміни у початковій професійній освіті країни.

Період з 1933 по 1944 рр. нами виокремлено у *другий період* становлення початкової професійної освіти у Німеччині, який названо *технікорегламентаційним*. Йому властиві такі ознаки: формування типово індустріальної професійної підготовки, що відзначалася технічною модернізацією та наданням процесові професійного навчання на виробництві і в школі чіткої структури; створення нових навчальних програм; визначення терміну навчання у професійних школах.

У 1934 р. новостворене Міністерство освіти і науки Німеччини упровадило централізоване управління професійними навчальними закладами. З 1937 р. усі професійні школи країни підлягали єдиним законам управління. Завдяки створенню нових навчальних програм (1937 р.) професійна підготовка на виробництві і теоретичне навчання у професійній школі стали більш взаємопов'язаними. У 1938 р. запроваджено обов'язкове навчання у професійних школах для учнів, котрі не відвідували інших навчальних закладів. Навчання у професійній школі мало тривати 3 роки (з 1940 р.), тижневе навантаження в ній становило 8 годин [7].

Третій (структурно-реорганізаційний) період (з 1945 по 1960 рр.) становлення початкової професійної освіти Німеччини характеризується її докорінною зміною і реорганізацією в німецьких державах (з 1949 р. – Німецька Демократична Республіка – НДР і Федеративна Республіка Німеччини – ФРН); зміною освітньої політики в обох частинах раніше єдиної Німеччини; покращенням рівня законодавчо-нормативного забезпечення; відкриттям перших професійних шкіл на народних підприємствах НДР.

Після закінчення Другої світової війни (1945 р.) і поділу Німеччини на НДР і ФРН професійна освіта у них формувалася по-різному. У НДР було створено єдине управління народною освітою; у ФРН відбулося відновлення адміністративного поділу на федеральні землі з органами управління освітою у кожній з них – земельними міністерствами освіти [9].

У НДР було прийнято Закон «Про демократизацію німецької школи» (1946 р.) [8, с. 13]. В освітній політиці цієї країни надавалась перевага радянському досвіду, що зумовило певне несприйняття попередніх надбань як у сфері освітньої політики, так і педагогічної практики.

У 1948 р. в НДР відкрилися перші професійні школи на народних підприємствах, які надавали професійну освіту майбутнім робітникам. З часом вони стали домінуючими професійними навчальними закладами [8, с. 14]. Наприкінці 50-х років XX ст. третина усіх професійних шкіл у цій державі була організована на підприємствах [8, с. 15].

У 1959 р. прийнято Закон «Про соціалістичний розвиток системи шкільної освіти в НДР», відповідно до якого в усіх школах країни впроваджувалося політехнічне навчання [8, с. 14].

На повоєнний період припадає період реставрації системи освіти Західної Німеччини (з 1945 по 1947 рр.) і професійної підготовки. У цей час система загальноосвітніх і професійних шкіл становила два повністю роз'єднані компоненти освіти [8, с. 8]. Професійні школи дуальної системи освіти не встигали за стрімким науково-технічним прогресом у країні. З огляду на зосередженість на колишніх ремісничих моделях професійної підготовки, оновлення змісту освіти у професійних навчальних закладах здійснювалося дуже повільно, внаслідок чого перехід молоді зі школи у професійне життя відбувався із значними проблемами: молодь виявилася непідготовленою до трудової діяльності [8, с. 9-12]. Німецькі науковці шукали вихід з ситуації, у якій опинилась молодь.

У повоєнний період у ФРН починають створюватися нові заклади початкової професійної освіти, які в сучасних умовах входять до складу середньої освіти другого ступеня. Першим таким закладом було *професійне додаткове училище*. Цей навчальний заклад було засновано у федеральній землі Північний-Рейн Вестфалія (1949 р.). Через 10 років, згідно з угодою міністрів освіти і культури федеральних земель Німеччини, професійні додаткові училища були поширені по всій території ФРН.

На початку 60-х років XX ст. в обох німецьких державах відбулися помітні суттєві зміни у сфері освітньої політики, зумовлені науково-технічним прогресом. Це стало початком *четвертого періоду* становлення початкової професійної освіти Німеччини, який названо нами *відновлювально-законодавчий* і який тривав з 1961 по 1989 рр. Йому притаманні такі ознаки: оновлення системи початкової професійної освіти НДР і ФРН та законодавчо-нормативного забезпечення: прийняття Закону «Про єдину соціалістичну систему освіти» (НДР, 1965 р.) [8, с. 14] та Закону «Про професійну освіту» (ФРН, 1969 р.), введення «Структурного плану освіти» (1970 р.) (ФРН), удосконалення програм професійної підготовки, офіційне визнання дуальної системи освіти у ФРН.

Професійна освіта Західної Німеччини набула розвитку у середині 60-х років XX ст. з початком освітньої реформи. У 1964 р. дорадчий орган федерального уряду – Німецький комітет з питань виховання і освіти запропонував розглянути «Рекомендації», в яких йшла мова про розбудову головної школи, що мала замінити народну школу та положення щодо розвитку професійної освіти [5, с. 132-133]. У «Рекомендаціях» вперше для системи професійної освіти було вжито термін «дуальна система», яка мала поєднувати професійно-теоретичне навчання у професійній школі та професійно-практичне – під час виробничої діяльності на підприємстві [5, с. 134-139].

Оновленню професійної освіти у ФРН сприяло прийняття німецьким бундестагом у 1969 році Закону «Про професійну освіту», який сприяв більш чіткому регулюванню навчання молоді на законодавчому рівні [4]. Згідно з цим законом у Німеччині було офіційно визнано дуальну систему освіти.

Наступним важливим кроком було прийняття Закону «Про захист працюючої молоді» (1969 р.). У 1971 р. укладено «Типову угоду про співпрацю

школи і професійних консультаційних центрів». Згідно з цією угодою до компетенції Федеральної установи праці входило надання інформації учням про професії, що користуються найбільшим попитом, професійну підготовку (структура, зміст, тривалість та інше) і заклади професійної підготовки [7].

У 1969 р. з погодження Центрального координаційного органу управління освітою й культурою Німеччини було створено *спеціальне училище підвищеного типу* – професійно-освітній заклад, що здійснює підготовку старшокласників до вступу у спеціальні вищі навчальні заклади (ВНЗ). [7, с. 172]. У 1970 р. воно увійшло до складу закладів середньої освіти другого ступеня.

У 1970 р. у ФРН Німецька рада з питань освіти ввела «Структурний план освіти», в якому було розроблено проект усієї системи освіти країни, включаючи і професійну підготовку [5, с. 33-37].

З 70-х років XX ст. найбільш чисельними і популярними серед закладів середньої освіти другого ступеня були навчальні заклади дуальної системи освіти.

У 80-х роках XX ст. в обох німецьких державах покращилась якість професійної підготовки, що було зумовлено впровадженням у навчальний процес інформаційних і комунікативних технологій.

У ході дослідження з'ясовано, що управління початковою професійною освітою у НДР, на відміну від ФРН, було централізованим, реалізація професійної підготовки учнів здійснювалась на державних підприємствах.

Виявлено, що у НДР 80% професійних шкіл (936 навчальних закладів), які функціонували на базі народних підприємств, здійснювали професійно-теоретичну підготовку учнівської молоді [8]. Водночас зауважимо, що професійно-теоретичне навчання учнів у ФРН відбувалося у професійних школах, які функціонували відособлено від підприємств. Професійно-практичною підготовкою старшокласники в обох державах оволодівали на підприємствах.

З'ясовано, що разом із професійними школами у НДР функціонували 755 виробничих академій, в яких підвищували кваліфікацію та проходили перекваліфікацію працівники різних підприємств; 239 муніципальних (комунальних) професійних шкіл, які були незалежними від підприємств і промислових комбінатів [8].

У 1982-1983 рр. у НДР було оновлено навчальні плани і програми професійного навчання. У 1987-1988 рр. майже 80% учнів одержали професійну підготовку за новими програмами професійної підготовки, відповідно до яких, обов'язковим було вивчення інформатики [8].

Практична професійна підготовка учнів здійснювалась, як правило, в навчальних майстернях, на навчальних об'єктах, у тренувальних та лабораторних умовах, у трудових колективах. Оволодіння трудовими навичками та практична професійна діяльність учнів відбувалися під керівництвом майстра. Це керівництво здійснювалося у формі інструктажу – вступного, супроводжувального, заключного [7].

Початком *п'ятого (об'єднувально-модернізаційного) періоду* становлення початкової професійної освіти вважаємо 1990 р., коли відбулося об'єднання НДР і ФРН. Цей період триває по теперішній час. Об'єднувально-модернізаційний період характеризується поширенням політики початкової професійної освіти ФРН на територію колишньої НДР: реформою й модернізацією початкової професійної освіти, що здійснювалась на підприємствах НДР; зміною й оновленням усіх навчальних планів і програм; модернізацією професійної підготовки старшокласників на підприємствах вже єдиної Німеччини.

Після об'єднання НДР і ФРН (1990 р.) політика у сфері професійної освіти в єдиній Німеччині набула нового акценту, що було зумовлено не лише потребами політичної інтеграції, демократизацією державних структур у нових землях, а й глибинними процесами перебудови економіки, переходом колишніх народних підприємств до розряду приватних.

Трансформаційні процеси у нових землях спричинили до перегляду характеру функціонування усіх соціальних інститутів і структур. У епіцентрі процесів реформування опинилась система початкової професійної освіти, яка зазнала значних змін, що негативно вплинули на процес професійної підготовки учнівської молоді. У нових федеральних землях (колишня НДР) виникла низка проблем, які потребували термінового вирішення.

Перша проблема була пов'язана з ринковою перебудовою економіки, закриттям підприємств, приватизацією, що спричинило подальше скорочення навчальних кадрів на виробництві. Більшість підприємств і комбінатів з фінансових причин відмовилися приймати старшокласників на навчання та звільнили весь педагогічний персонал та учнів, в результаті чого значно зменшилася кількість навчальних місць [1].

Зважаючи на ситуацію, що склалася, федеральний уряд, федеральна служба працевлаштування і земельні органи влади за допомогою спеціально розроблених програм сприяли збільшенню навчальних місць. Майже 75% учнів навчались у позапідприємницьких навчальних центрах, частина випускників влаштувалася на роботу [7].

Друга проблема, що виникла у нових землях, була пов'язана зі змістом професійної підготовки старшокласників. У колишній НДР домінували технічно-ремісничі професії, причому 70% професій були пов'язані з випуском продукції і сільським господарством, 30% – зі сферою послуг. Цей розподіл суттєво відрізнявся від Західної Німеччини, де приблизно 46% місць навчання припадало на сферу послуг, і лише 54% – на ремісничо-технічні і сільськогосподарські професії [7].

Третя проблема була пов'язана з упровадженням у нових землях дуальної системи освіти. Оскільки на цій території був відсутній (з 1945 по 1989 рр.) досвід організації професійної підготовки старшокласників за вказаною системою, викладацький персонал підприємств виявився неготовим до кардинальних змін під час професійної підготовки учнів й критикував відірваність теоретичного навчання, що мало здійснюватися відтепер у професійній школі, від практичної професійної підготовки на підприємстві. Основний недолік вони вбачали у неможливості постійно вести діалог з викладачами професійних шкіл щодо успішності учнів.

У об'єднаній Німеччині федеральними (державними) і земельними органами влади були вжиті такі заходи: по-перше, надана необхідна кваліфікація викладацькому персоналу навчальних закладів дуальної системи освіти; по-друге, забезпечено професійні школи нових земель нормативною документацією: оновленими навчальними планами і програмами, інформаційним матеріалом; по-третє, комісія з питань освіти наголосила на необхідності розбудови позапідприємницьких навчальних центрів у нових землях, з метою подолання проблеми забезпечення молоді навчальними місцями на підприємствах та підвищенням якісного рівня їхньої професійної підготовки [8].

Результати проведеного нами дослідження дозволяють стверджувати, що основним недоліком у нових федеральних землях було скасування подвійної кваліфікації (повної середньої освіти і кваліфікації з обраної професії) для учнів, котрі навчалися у професійних школах. Відтепер випускники цих навчальних закладів оволодівали лише кваліфікацію з обраної професії, здобуття у них повної середньої освіти більше не було можливим.

Однак, вже на початку XXI ст., ситуація навколо початкової професійної освіти Німеччини поступово стабілізувалась: постійно оновлюється навчально-методичне забезпечення закладів середньої освіти другого ступеня (навчальні плани і програми для професійної підготовки старшокласників тощо), щороку покращуються умови професійної підготовки фахівців на підприємствах (шляхом застосування новітніх технологій навчання, постійним оновленням матеріально-технічної бази), збільшується рівень грошової винагороди учням під час виробничого навчання, регулярно підвищується рівень фахової підготовки майстрів виробничого навчання й інше.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Історико-педагогічний аналіз особливостей процесу становлення і розвитку початкової професійної освіти у Німеччині дозволив виокремити такі основні періоди на різних історичних етапах: *початково-формувальний* – 1869-1932 рр.; *техніко-регламентаційний* – 1933-1944 рр.; *структурно-реорганізаційний* – 1945-1960 рр.; *відновлювально-законодавчий* – 1961-1989 рр.; *об'єднувально-модернізаційний* – 1990 р. – по теперішній час. Подальшого розвитку та ґрунтовного вивчення, на нашу думку, заслуговують питання становлення та розвитку системи вищої освіти Німеччини.

Список літератури:

1. Абашкіна Н. В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: Монографія / Абашкіна Н. В. – К.: Вища школа, 1998. – 207 с.
2. Торопов Д. А. Обеспечение качества профессионального образования в Германии: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Торопов Дмитрий Анатольевич. – М., 2005. – 311 с.
3. Benner H. Arbeiten zur Ordnung der Berufsausbildung vom DATSCH bis zum BIBB / Hermann Benner // Berufsausbildung und Industrie: zur Herausbildung industrietypischer Lehrlingsausbildung. Kongressbericht. – Berlin, Bonn. – 1987, S. 269-293.
4. Berufsbildungsgesetz (BBjG) vom 14. August 1969, zuletzt geändert durch den Einigunsvertrag vom 31. August 1990 in Verbindung mit dem Einigungsvertragsgesetz vom 23. September 1990 // Ausbildung und Beruf, Rechte und Pflichten während der Berufsausbildung. – Bonn. – Hrgs. Der Bundesminister für Bildung und Wissenschaft, 1990. – 208 S.
5. Bildungspolitik in Deutschland 1945-1990: Ein historisch vergleichender Quellenband [Autor. O. Anweiler, H.-J. Fuchs, M. Dorner, E. Petermann]. – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1992. – 574 S.
6. Blankerzt H. Die Geschichte der Pädagogik: von der Aufklärung bis zur Gegenwart / Herwig Blankertz. – Wetzlar: Buchse der Pandora, 1982. – 319 S.
7. Das Bildungswesen in der BRD / [Cortina K. S., Baumert J., Leschinsky A., Mayer K., Trommer L. u.a.]. – Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2005. – 912 S.
8. Führ Ch. Deutsches Bildungswesen seit 1945 / Christoph Führ. – Bonn: Inter Nationes, 1996. – 342 S.
9. Kerschensteiner G. Die Neugestaltung des gewerblichen Schulwesens in München / Georg Kerschensteiner. – Düsseldorf, 1954. – S. 119-121.
10. Munch J. Das Berufsbildungssystem in der Bundesrepublik Deutschland / Joachim Munch. – Berlin: CEDEFOP, 1992. – 127 S.

Козак Т.Б.
Тернопольский национальный экономический университет

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЧАЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ГЕРМАНИИ: ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье освещена проблема начального профессионального образования Германии. Охарактеризованы вопросы формирования и развития начального профессионального образования. Выделены и описаны основные периоды её становления: начально-формирующий, технико-регламентационный, структурно-реорганизационный, восстановительно-законодательный, объединительно-модернизационный.
Ключевые слова: начальное профессиональное образование, этапы становления профессионального образования, профессиональная подготовка, дуальное образование.

Kozak T.B.
Ternopil National Economic University

FORATION AND DEVELOPMENT OF INITIAL VOCATIONAL EDUCATION IN GERMANY: HISTORICAL-PEDAGOGICAL ANALYSIS

Summary
The problem of primary vocational education in Germany is highlighted in the article. It characterizes the formation and development of the process of primary vocational education. In addition it describes the main periods of its development: the initial-forming stage, the technical-regulatory stage, the structural-reorganizational stage, renewable-legislative stage, the uniting-modernizational stage.
Keywords: primary vocational education, stages of formation of vocational education, vocational training, dual education.

УДК 378.147.88

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Костик В.С., Головчук С.Ю.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано особливості організації самостійної роботи студентів ВНЗ, проаналізовано поняття самостійної роботи, розглянуто самостійну роботу як дидактичну категорія, як форма, метод, прийом, засіб, умова, діяльність навчання і виховання.
Ключові слова: самостійна робота, розумова діяльність, навчальна діяльність, дидактична категорія, засоби.

Постановка проблеми. Організація самостійної роботи учнів та студентів є тією проблемою педагогічної теорії та практики, яка має давню історію, її вивченням займалось широке коло дослідників. Але сьогодні навчальна ситуація (соціальне ставлення, концептуальні основи, реальні умови, самі суб'єкти навчального процесу) значно змінилася. Відбувається перехід на багаторівневу підготовку спеціалістів, що вимагає дослідження особливостей самостійної пізнавальної діяльності на різних рівнях та визначення шляхів підвищення ефективності самостійної роботи студентів, форм і методів її організації [5, с. 350].

Досліджуючи сутність самостійної роботи студентів, неважко помітити, що науковці, прагнучи до комплексного розв'язання проблеми організації самостійної роботи студентів і виділяючи різні її аспекти, важливе місце відводять саме педагогічним аспектам організації самостійної роботи вищої освіти.

Учені й педагоги-практики завжди приділяли багато уваги дослідженню різних аспектів, пов'язаних із самостійною роботою. Значущість самостійної роботи в здійсненні процесу навчання знайшла своє відображення як у класичній педагогічній спадщині (Ф. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський), так і у вітчизняній науковій думці (В. Буряк, О. Дубасенюк, М. Касьяненко, В. Козаков, П. Підкасистий, О. Савченко, Н. Сидорчук та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика перебуває в полі зору багатьох учених, її різні аспекти досліджувались у працях вітчизняних учених: О. Адаменко, А. Булдою, А. Вихрущем, Н. Гупаном, Н. Дем'яненко, М. Євтухом, І. Зайченком, Г. Кловак, В. Майбородою, О. Микитюком, Н. Побірченко, О. Сухомлинською.

Значний інтерес для нас становлять дослідження впливу самостійної роботи на процес пізнання обгрунтовані: В. Буряком, В. Вергасовим, Б. Єсиповим, О. Морозом, Р. Нізамовим, М. Нікандровим, П. Підкасистим, Т. Шамовою, Г. Щукіною.

Зміст самостійної роботи студентів над конкретною дисципліною визначається робочою навчальною програмою дисциплін. Навчальний план дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні навчальних занять.

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбаченої для вивчення конкретної навчальної дисципліни: підручник, навчальні та методичні посібники, конспект лекцій викладача, практикум тощо. Нерідко самостійну роботу розглядають як окремий вид навчальних занять поряд з лекцією, семінаром, практичним заняттям та інше. При цьому її суттєвими ознаками вважають обов'язковість заняття у відведений розпорядком дня вузу час, роботу без безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового його контролю.

Навчальний процес не може здійснюватися без ефективного зворотного зв'язку, який реалізується через контроль за його результатами. Якість контролю знань студентів і його достовірність дуже важливі для прийняття правильних рішень щодо вдосконалення навчального процесу та організації самостійної роботи студентів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективність самостійної роботи забезпечується постійним контролем. Перевагою контролю є значна можливість індивідуального підходу залежно від рівня знань, здібностей і навіть характеру студента. Коли одного треба весь час контролювати, оцінювати виконання завдань з кожної теми або її частини, то для іншого достатньо проміжного контролю, що включає декілька тем. При цьому такий студент може виконувати завдання підвищення рівня складності. Треба відмітити, що основна задача контролю – спонукати студента активно працювати позааудиторно протягом всього семестру [3, с. 26].

Контроль самостійної роботи студентів включає: відповідь на контрольні або тестові питання; перевірка конспекту; перевірка рефератів; перевірка розв'язаних задач; перевірка розрахунків; перевірка виконаних графічних вправ і завдань; перевірка виконаних індивідуальних завдань.

Для її досягнення використовуємо різноманітні форми контролю самостійної роботи, які висвітлені вище – усне опитування, контрольні роботи, тести, колоквіуми і підсумковий контроль – екзамен.

Заслуговує на увагу і такий аспект самостійної роботи, як оволодіння студентами технологією пізнавальної діяльності, однією з важливих задач якого є формування в них вміння самостійно контролювати і оцінювати результати своєї навчальної роботи. І на цій основі управляти процесом пізнавання.

Організаційними ознаками самостійної роботи є:

– наявність завдань для самостійної роботи;

– надання спеціального часу для їх виконання; планування методів, засобів і форм самостійної роботи;

– здійснення студентами навчальної діяльності (колективної чи індивідуальної), їхня активність при цьому;

– самоконтроль і поточний контроль;

– управління цією роботою з боку викладача;

– наявність очікуваних результатів.

Таким чином, *головним завданням організації самостійної роботи студентів* є використання традиційних та інноваційних форм і методів навчання, які б, доповнюючи один одного, становили єдину систему, яку можна адаптувати до особливостей навчального процесу в конкретному вищому навчальному закладі з метою оптимізації навчання та підготовки висококваліфікованих фахівців.

За іншими твердженнями, самостійна робота передбачає всю активну розумову діяльність студентів у навчальному процесі, є внутрішньою основою зв'язку різних видів і форм занять між собою вважаючи самостійну роботу основним методом засвоєння знань, прихильники цього підходу стверджують, що вона охоплює пізнавальну діяльність, яку здійснюють студенти не лише позааудиторно, а й на лекціях, семінарах, індивідуальних співбесідах, заліках, іспитах, під час захисту курсових, дипломних робіт тощо. Тобто, самостійна робота, згідно з таким баченням, охоплює всі види і форми навчального процесу [4, с. 368].

Повноцінна самостійна робота студента в лабораторіях, читальних залах, участь у наукових дослідженнях формує сучасного фахівця, здатного практично застосовувати осмислену інформацію. У вищий школі стоїть питання адаптації до умов вузівського навчання, де частка самостійної праці, самоорганізації, самоосвіти значно збільшується.

Формулювання цілей статті. Актуальність зазначеної проблеми зумовлена недостатньою теоретичною та методичною розробленістю форм і методів організації самостійної роботи студентів ВНЗ, а також перспективністю її розвитку.

За своєю суттю самостійна робота є активною розумовою діяльністю студента, пов'язаною з виконанням навчального завдання. Наявність завдання і цільової установки на його виконання вважають характерними ознаками самостійної роботи. Завдання, які доводиться вирішувати студенту в навчальній діяльності, стосуються таких її сфер:

– засвоєння матеріалу теми, яка розглядається на лекції (робота з конспектом лекції, рекомендованою навчальною літературою);

– конспектування фундаментальних робіт відповідно до програми навчальної дисципліни;

– розв'язування задач, проведених дослідів тощо;

– підготовка рефератів, контрольних робіт, фіксованих виступів (доповідей) на семінарському занятті;

– підготовка курсових, дипломних робіт.

Формулювання цілей статті. Усі ці елементи навчального процесу є самостійною роботою, оскільки студенти здійснюють їх певною мірою індивідуально, в поза аудиторний час.

Самостійна робота – навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення й оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самостійна робота студентів є одним з компонентів навчального процесу, а тому, як і всі складові його, являє собою систему організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на підготовку за напрямами і спеціальностями фахівців відповідних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів [1, с. 56].

Самостійна робота з виконанням навчального завдання охоплює три етапи.

1. Підготовка студента до виконання завдання, теоретичне, психологічне, організаційно-методичне і матеріально-технічне забезпечення самостійної роботи.

Теоретична готовність студента виявляється в його інтелектуальній підготовці, тобто у здатності застосовувати свої знання для виконання завдання.

Практична підготовка полягає у здатності оптимально планувати самостійну роботу, вміло використовувати конспект лекцій, підручники, посібники, комп'ютер, розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікацію та інше) [7, с. 289].

Психологічна готовність студента передбачає передусім наявність у нього мотивів до виконання конкретного завдання. Для того, щоб поставлене перед студентом завдання стало мотивом його розумової, практичної діяльності, воно повинно бути ним сприйняте. Внутрішнє сприйняття завдання починається з актуалізації мотиву, що спонукає студента до виконання поставленого

завдання, а відповідно до організації своєї самостійної роботи.

Успіх підготовчого етапу залежить і від організаційного, методичного, матеріально-технічного забезпечення самостійної роботи студента (забезпеченість літературою, методичними рекомендаціями, наочними посібниками, інформаційно-комп'ютерною базою тощо).

2. Безпосереднє виконання навчального завдання. Це найважливіший і найвідповідальніший етап самостійної роботи студента. Оскільки навчальне завдання найчастіше постає у навчально-пізнавальній формі, то в процесі його виконання беруть участь усі психічні процеси, які забезпечують пізнавальну активність: відчуття, сприйняття, уява, пам'ять, мислення, увага та інші. На ефективність виконання завдання впливають такі особисті якості студента, як цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність тощо.

3. Аналіз виконаного завдання. Є завершальним етапом виконаної роботи. Під час аналізу студент оцінює (методом самоконтролю, іноді взаємоконтролю) якість і час виконання завдання, ефективність використаних у процесі самостійної роботи методів і засобів.

Багато студентів наштовхуються на труднощі під час виконання письмових домашніх завдань (розв'язання задач з математики, статистики, економіко-математичного моделювання, підготовки рефератів, контрольних і курсових робіт). Письмову роботу виконують перед усім для того, щоб викладач міг оцінити ступінь засвоєння студентом навчального курсу, рівень сформованості у нього вмінь і навичок використання теорії при розв'язанні практичних завдань.

На ефективність самостійної роботи студента значною мірою впливає керівництво нею викладача, яке охоплює:

– планування самостійної роботи студентів;

– формування в них потреб і мотивів до активної, творчої самостійної роботи;

– навчання студентів основам самостійної роботи;

– контроль за виконанням навчальних завдань.

Формування у студентів потреб і мотивів до активної самостійної роботи відбувається внаслідок спонукання (наказ, жорстка вимога) викладача. Цей спосіб не ефективний, будь-яка діяльність, що викликає у людини професійного інтересу, малопродуктивна. Значно ефективнішим способом формування у студентів потреб і мотивів до самостійної роботи є розвиток пізнавального інтересу до предмета, який вивчається, процесу оволодіння ним. Діяльність, що має у своїй основі глибокий інтерес не лише до результату, а й до її процесуальних компонентів, найпродуктивніша, адже саме від неї людина має найбільше задоволення. Студент у цьому разі сам знаходитиме час для предмета, який йому сподобався. Зрозуміло, що викликати інтерес до навчальної дисципліни, її змісту повинен викладач [3, с. 52].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Самостійна робота сприяє формуванню у студентів інтелектуальних якостей, необхідних майбутньому спеціалістові. Вона виховує у студентів стійкі навички постійного поповнення своїх знань, самоосвіти, сприяє розвитку працелюбності, організаційності й ініціативи, випробовує його сили, перевіряє волю, дисциплінованість, тощо.

Самостійна робота студентів є важливою складовою у підготовці кваліфікованого фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, здатного до компетентної професійної діяльності на рівні світових стандартів.

Отже, думка про те, що самостійна робота особистості повинна бути в основі навчання та виховання, висловлювалася всіма прогресивними педагогами як минулого, так і сучасності. Без використання самостійної роботи, що активізує навчальну діяльність, успішного засвоєння знань бути не може.

Таким чином, самостійна робота студентів – це основна форма організації навчання, яка включає різноманітні види індивідуальної й колективної навчальної діяльності, яка здійснюється на аудиторних та позааудиторних заняттях з урахуванням індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів під керівництвом викладача або без його безпосередньої участі. Розглядаючи історичний аспект самостійної роботи у пізнавальній діяльності особистості, ми повинні зробити наступні висновки: самостійна робота є складним, багатоякісним педагогічним явищем, до розв'язання якого існують різні підходи. Самостійна робота розглядається як дидактична категорія, як форма, метод, прийом, засіб, умова, діяльність навчання і виховання.

Список літератури:

1. Ашеров А.Т. Підготовка, експертиза та захист дисертації [Текст]: навч. посібник для майбутніх професіоналів в галузі педагогіки вищої школи та управління навчальними закладами / Аквіва Ашеров; заг. ред. А.Т. Ашерова; УІПА – Х.: Вид-во УІПА, 2007. – 112 с.
2. Про освіту, «Про вищу освіту» [Текст]: закон України. Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум видво, 2001. – 11. – 38 с.
3. Астахова О.В. Трансформація соціальних функцій вищої освіти в сучасних умовах [Текст]: навч. посібник з соціології освіти для магістрантів, аспірантів, викладачем вищої школи / Олена Астахова; заг. ред. О.В. Астахової. – Х.; Знання, 1999. – 75 с.
4. Бабанський Ю.К. Вибрана педагогічна праця [Текст]: підручник / Ю.К. Бабанський. – М.: Знання, 1989. – 560 с.
5. Бабанський Ю.К. Педагогіка [Текст]: підручник / Ю.К. Бабанський. – М.: Знання, 1998. – 386 с.
6. Бабанський Ю.К. Регіональна організація навчальної діяльності [Текст]: підручник / Ю.К. Бабанський. – М.: Знання, 1981. – 396 с.
7. Балл Г.В. Гуманістичні засади педагогічної діяльності [Текст]: підручник / Г.В. Балл. – К.: Академія. – 1994. – 311 с.
8. Батишев С.Я. Реформа професійної школи [Текст]: навч. посібник / С.Я. Батишев. – М.: Вища школа, 1990. – 343 с.

Костык В.С., Головчук С.Ю.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье проанализированы особенности организации самостоятельной работы студентов в условиях реформирования высшей школы, проанализированы понятие самостоятельной работы, рассмотрены самостоятельную работу как дидактическую категория, как форма, метод, прием, средство, условие, деятельность обучения и воспитания.
Ключевые слова: самостоятельная работа, умственная деятельность, учебная деятельность, дидактическая категория, средства.

Kostyk V.S., Golovchuk S.Y.
Borys Grinchenko Kyiv University

PEDAGOGICAL ASPECTS ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Summary
The article analyzes the features of independent work of students in higher education reform, the notion of self-study, considered independent work as a didactic category, as a form, method, method, tool condition, activity training and education.
Keywords: independent work, mental activities, educational activities, didactic category.

УДК 378.147-054.6:004(045)

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА З ОСНОВ ІНФОРМАТИКИ ТА ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ

Косяк В.І.
Центр міжнародної освіти
Національного авіаційного університету

В статті розглядаються принципи створення навчального посібника для іноземних студентів підготовчого відділення. Розробка таких посібників потребує спеціального підходу, спільної роботи з викладачами української або російської мови для складення мовних конструкцій, доступних для розуміння іноземцями, які починають вивчення української або російської мови. Створення посібника розглядається на прикладі дисципліни «Основи інформатики та обчислювальної техніки».
Ключові слова: навчальний посібник, іноземні студенти, підготовче відділення, основи інформатики та обчислювальної техніки.

Постановка проблеми. Довузівська підготовка має величезне значення для подальшого навчання іноземних студентів (ІС) у вищих навчальних закладах. Для створення належних умов такої підготовки слід враховувати наступне: недостатній рівень володіння ІС мовою навчання, стислий термін навчання на підготовчому відділенні (ПВ), часто невисокий рівень базових знань із природничих дисциплін, великий обсяг інформації високого рівня складності. Значною мірою вирішення цих проблем залежить від методичного рівня навчальної літератури із дисциплін мовою навчання (українською або російською) [7, с. 534].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи створення посібників із природничих дисциплін для ІС ПВ знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Т.А. Зінченко, О.З. Колесніченко, С.Л. Саєнко [1], А.А. Савельєва, Н.М. Матвєєвої, І.Г. Мірак'ян [2], Є.В. Соловйової, Є.Д. Глазиріної, О.Н. Єфремової, О.Г. Пахомової [4], А.С. Єгорова [6], В.В. Булгар та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на існування значної кількості посібників із природничих дисциплін для ІС ПВ, на сьогоднішній день залишається актуальним питання про їх удосконалення з метою відповідності рівню мовної підготовки студентів. Орієнтація на обмеженість словарного запасу в ІС обумовлює необхідність ретельного

відбору форматів викладення, термінів, варіантів формулювання означень, властивостей і т.д.

Мета статті. Виділити та систематизувати основні принципи розробки навчального посібника для ІС ПВ (на прикладі дисципліни «Основи інформатики та обчислювальної техніки»).

Виклад основного матеріалу. Навчальний посібник – це особлива модель навчального процесу, яка відображає його характеристики в стиснутому опредмеченому вигляді [1, с. 251]. Посібник для ІС ПВ повинен виконувати наступні функції:

– інформативну – функцію довідника і головного джерела мовного матеріалу дисципліни для засвоєння;

– мотивуючу – шляхом чіткого та естетичного оформлення матеріалу, що стимулює студента працювати з даним посібником;

– формуючу вміння та навички, якими повинен володіти студент після вивчення теми;

– систематизуючу щодо знань та вмінь, отриманих в процесі навчання в національній школі рідною мовою;

– контролюючу за допомогою виконання завдань та вправ, що дозволяють викладачу і студенту визначити рівень досягнення поставлених цілей.

Структуру посібника можна уявити як систему теоретико-пізнавальних фрагментів, направлених на формування у студентів основних теоретичних уявлень, що утворюють певне фундаментальне поняття. В них входять як навчальний теоретичний матеріал, так і практикум, що містить сукупність предметномовних завдань. Відношення і взаємозв'язок таких фрагментів можна охарактеризувати як рух від абстрактно-загального уявлення про предмет засвоєння до його конкретизації. Таке структурування навчального матеріалу дозволяє побудувати вивчення даної теми як ряду конкретизованих фрагментів в залежності від поставлених цілей і умов навчання [1, с. 252].

Принципи, що покладаються в основу створення навчального посібника для ІС ПВ, можна умовно розділити на дві групи: а) універсальні; б) пов'язані зі специфікою навчання ІС [6, с. 40].

Універсальні принципи:

– назва посібника має містити назву дисципліни;

– обсяг посібника визначається кількістю навчального часу, відведеного для аудиторної та самостійної роботи;

– зміст розділів посібника має відповідати навчальній програмі курсу і забезпечувати необхідну повноту знань з дисципліни;

– посібник має містити комплекс завдань, що дозволяють організувати весь цикл навчання дисципліні;

– зміст посібника, матеріал кожного розділу і кожної теми повинен бути викладений в оптимальній логічно-структурній послідовності, що базується на внутрішній логіці науки;

– різний по значимості навчальний матеріал має диференціюватись за допомогою шрифтових виділень, рамок і т.д. Таким чином створюється багатошаровість тексту, що відображає ієрархічну структуру матеріалу;

– обов'язковим компонентом посібника є комплекс запитань або завдань, які виконують функцію закріплення і самоконтролю;

– посібник має готувати студентів до професійної діяльності;

– ілюстративні приклади повинні враховувати профіль навчання і забезпечувати міждисциплінарний зв'язок.

Принципи, пов'язані зі специфікою навчання ІС

1. Порівняно невеликий обсяг тексту. Досягнення компромісу між намаганням уніфікації та спрощення лексичних форм викладення матеріалу і бажанням забезпечення їх повноти та логічної завершеності [4].

2. Досить прозора структура тексту [3, с. 294]. Мовне оформлення тексту має сприяти виділенню ключової інформації з теми.

3. Наявність термінологічного словника або лексичного мінімуму.

4. Академічна адаптація студентів. Текстовий матеріал має бути подібним до того, з яким ІС працюватимуть на 1-му курсі (близьким за законами логіко-смислової побудови, способах подання навчальної інформації, манері викладення [2, с. 267]).

5. Важливе місце при розробці навчального посібника, особливо для ІС ПВ, відводиться ілюстраціям. Вони дозволяють перевести текстову інформацію у візуально-образну форму. В процесі читання студент повинен образно уявляти явище, предмет, процес у вигляді його реального зображення або моделі.

6. Послідовне зниження рівня мовної адаптації. Тексти посібника, що вивчаються у першому семестрі, повинні витримуватись у суворій відповідності до програм з російської або української мови.

Будь-яка дисципліна, що вивчається ІС, передбачає наявність обов'язкових мінімумів – лексичного та граматичного. Лексичний мінімум включає в себе набір всіх основних термінів з даної спеціальності, а також найбільш вживані слова, які відбираються з врахуванням їх частотності та вживаності. Граматичний мінімум включає відібрані моделі речень, які найбільш частотні у мові даної спеціальності. Послідовність вивчення і групування граматичного матеріалу при цьому визначаються ступенем їх необхідності для реалізації визначеного комунікативного змісту. При цьому передбачається поступове розширення та поглиблення матеріалу протягом навчального року. Частина граматичного матеріалу вводиться лексично, тобто без пояснення правил та коментарів. Вони зайві у даному випадку, так як перед нами не студент-філолог [5, с. 57].

Дисципліна «Основи інформатики та обчислювальної техніки» на ПВ для ІС інженерно-технічних та інженерно-економічних спеціальностей Національного авіаційного університету вводиться на 13-му тижні навчання. На цей момент студенти мають поняття про рід і число іменників та прийменників, кількісні та якісні числівники, прислівники, запитання «Як?», «Коли?», «Де?», «Куди?», часи дієслів. На 15-му тижні студенти знайомляться зі спеціальними мовними моделями (конструкціями), які дозволяють здійснювати комунікацію в науковій сфері [7, с. 535]. Основні конструкції:

1) конструкції для визначення поняття:

– що є що (інформатика є наука про інформацію);

– що – це що (інформаційні процеси – це дії, які виконують з інформацією);

– що являє собою що (шина являє собою набір паралельних проводів);

– що є чим (комп'ютер є засобом обробки інформації);

– що називається чим (пристрій для зниження температури називається вентилятором);

2) конструкції для класифікації предметів і явищ:

– що поділяється на що, за якою ознакою (за способом утворення зображення принтери поділяються на матричні, струменеві та лазерні);

– що відноситься до чого (монітор відноситься до пристроїв виведення інформації);

– що належить до чого (клавіатура належить до пристроїв введення інформації);

3) конструкції для характеристики предмета за складом:

– що складається з чого (операційна система складається з ядра, драйверів та інтерфейсу);

– що входить до складу чого (оперативна пам'ять входить до складу внутрішньої пам'яті комп'ютера);

– що міститься в чому (графічний редактор Paint міститься в системі Windows);

– що містить що (панель інструментів містить кнопки);

– що включає що (база даних включає таблиці, форми, запити та звіти);

– що вимірюється чим (інформація вимірюється байтами);

4) конструкції для характеристики предмета за властивостями:

– що має що, не має чого (операційна система має ядро, драйвери та інтерфейс);

– що володіє чим (форма володіє властивостями вікна Windows);

– що характеризується чим (звук характеризується силою і тривалістю);

– що відрізняється чим (принтери відрізняються способом утворення зображення);

– що здатне що робити (антивірусні програми здатні знищувати віруси);

– що яке (графіка векторна);

5) конструкції для характеристики зміни речовини, її стану:

– що змінюється на що (рівномірний двійковий код змінюється на нерівномірний);

– що переходить з якого стану в який (перемикач переводиться зі стану «ввімкнено» у стан «вимкнено»);

– що стає яким (кнопка стає активною);

– що збільшується або зменшується (розмір файла зменшується при архівації);

– що зростає (при фрагментації зростає кількість пустих кластерів);

6) конструкції для характеристики зв'язку і залежності між предметами та явищами:

– що залежить від чого (розрядність шини залежить від кількості в ній проводів);

– що пов'язане з чим (логічні дефекти пов'язані з порушенням файлової структури диска);

– що взаємодіє з чим (програмна складова комп'ютера взаємодіє з апаратною складовою);

– що діє на що (фрагментація впливає на швидкість пошуку і завантаження файлів);

– що відповідає чому (коду 1 відповідає наявність електричного імпульсу);

– що змінюється в залежності від чого (набір команд контекстного меню змінюється в залежності від вибраного об'єкта);

– що знаходиться де (процесор знаходиться на материнській платі);

– що отримують за допомогою чого (інформацію кодують за допомогою нулів та одиниць).

На першому етапі використовуються найпростіші граматичні конструкції (не більше п'яти слів). Нові конструкції вводяться поступово. Згодом арсенал мовних засобів може розширитись і досягти рівня посібників для російськомовних або україномовних студентів. Виклад матеріалу має бути чітко узгодженим з філологами, а введення нових термінів не повинне перевищувати допустимих меж.

У посібнику «Основи інформатики та обчислювальної техніки» для ІС ПВ розглядаються основні поняття інформатики (інформація, інформаційні процеси, комп'ютер), операційна система, основи роботи з дисками, текстовим та графічним редакторами, електронними таблицями і системою управління базами даних, поняття про комп'ютерні мережі, Інтернет, створення web-сторінок з допомогою мови HTML, а також основи алгоритмізації та програмування (складання лінійних програм, програмування розгалужень, циклів, робота з масивами, рядками, засоби роботи з графікою та файлами).

Навчальний матеріал структурований за модульним принципом і складається з двох навчальних модулів. Наприкінці кожного параграфу розміщені запитання або завдання, які можуть використовуватись як при самостійній роботі студентів, так і при роботі з викладачем, а також завдання для п'яти контрольних робіт в 20-ти варіантах. Посібник містить багато ілюстрацій, які дозволяють детально прослідкувати хід виконання навчальних завдань-прикладів та практичних робіт.

Висновки і пропозиції. Отже, якість навчання дисципліні значною мірою визначається станом її учбово-методичного забезпечення, зокрема, наявністю навчальних посібників. Посібник для ІС ПВ є компромісною спробою збереження обов'язкової лексики дисципліни з простотою викладення матеріалу. Реалізація у посібниках з природничих дисциплін для ІС ПВ викладених принципів дозволяє їм більшою мірою відповідати сучасному рівню методики викладання і сучасним технологіям навчання.

Список літератури:

1. Зинченко Т.А., Колесниченко Е.З., Саенко С.Л. Концепция разработки учебников по предметам естественнонаучного цикла для этапа довузовской подготовки / Т.А. Зинченко, Е.З. Колесниченко, С.Л. Саенко // Учебный процесс как основа комплексной адаптации иностранных студентов к новой образовательной, социальной и культурной бреде. Материалы международной юбилейной научно-практической конференции, 22-24 июня 2005 г. – Одесса: ОНПУ ПФ, 2005. – С. 251-253.

2. Савельев А.А., Матвеева Н.М., Миракьян И.Г. Обучение основам учебно-научной речи на базе курса «Информатика» в аспекте межпредметной координации / А.А. Савельев, Н.М. Матвеева, И.Г. Миракьян // Учебный процесс как основа комплексной адаптации иностранных студентов к новой образовательной, социальной и культурной бреде. Материалы международной юбилейной научно-практической конференции, 22-24 июня 2005 г. – Одесса: ОНПУ ПФ, 2005. – С. 266-271.
3. Китайские, вьетнамские, монгольские образовательные мигранты в академической среде: Коллективная монография / Под науч. ред. Е.Ю. Кошелевой. – Томск: Издательство Томского политехнического университета, 2013. – 420 с.
4. Глазырина Е.Д., Ефремова О.Н., Пахомова Е.Г. Учебное пособие по математике как инструмент академической адаптации иностранных студентов в вузе / Е.Д. Глазырина, О.Н. Ефремова, Е.Г. Пахомова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6.
5. Меньшикова К.С., Гончарова А.В., Домрачева Е.Ю., Иляхина О.Ю. Преподавание информатики иностранным студентам подготовительного отделения / К.С. Меньшикова, А.В. Гончарова, Е.Ю. Домрачева, О.Ю. Иляхина // Эпоха науки. – 2015. – № 4. – С. 55-58.
6. Егоров А.С. Об изменениях в методологии обучения иностранных учащихся на довузовском этапе подготовки в связи с реформированием российской системы образования / А.С. Егоров // Методология обучения и повышения эффективности академической, социокультурной и психологической адаптации иностранных студентов в российском вузе: теоретические и прикладные аспекты: Материалы Всероссийского семинара. Том 1. Томск, 21-23 октября 2008 года. Томск: Издательство ТПУ, 2008. – С. 38-45.
7. Косяк В.І. Комп’ютерне тестування як метод контролю результатів навчання іноземних студентів підготовчого відділення основам інформатики та обчислювальної техніки / В.І. Косяк // Молодий вчений. – 2016. – № 4(31). – С. 534-537.

Косяк В.И.
Центр международного образования
Национального авиационного университета

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ ПО ОСНОВАМ ИНФОРМАТИКИ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ОТДЕЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются принципы создания ученого пособия для иностранных студентов подготовительного отделения. Разработка таких пособий требует специального подхода, совместной работы с преподавателями украинского или русского языка для составления речевых конструкций, доступных для понимания иностранцами, только начинающими изучение украинского или русского языка. Создание пособия рассматривается на примере дисциплины «Основы информатики и вычислительной техники».
Ключевые слова: учебное пособие, иностранные студенты, подготовительное отделение, основы информатики и вычислительной техники.

Kosyak V.I.
Preparatory Department
of National Aviation University

FEATURES OF CREATING OF THE TEXTBOOK IN BASIC INFORMATION TECHNOLOGIES FOR THE FOREIGN STUDENTS AT THE PREPARATORY DEPARTMENT

Summary
Principles of creating of the textbook for the foreign students of the Preparatory Department were investigated in the article. The construction of these books needs a special approach, a combined work with tutors of Ukrainian or Russian language. These tutors can assist in building language constructions which will be understandable for the new foreign students who just started to study Ukrainian or Russian. As an example, the author suggests the construction of the textbook for basic information technologies course.
Keywords: textbook, foreign students, Preparatory Department, basic information technologies course.

УДК 378.011.3-051

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОГО ФАХІВЦЯ/ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Кулик О.Д.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано сутність понять «творчість» і «креативність». Креативність розглянуто як потенційний ресурс розвитку конкурентоздатності майбутніх педагогів у системі професійної освіти. З'ясовано, що тільки той викладач вищої школи, який готує студента до життя і професійної самореалізації в стрімко змінюваних умовах, може виховати конкурентоздатного фахівця, але для цього він сам має бути креативним, мислити поза межами стереотипів і шаблонів. Автор доводить, що креативність є обов'язковим складником конкурентоздатності фахівця/педагога в системі професійної освіти, оскільки без нього людина залишається «на узбіччі», поза межами конкурентної боротьби.

Ключові слова: освітня парадигма, творчість, креативність, конкурентоздатність, фахівець, педагог, система професійної освіти.

Постановка проблеми. Сучасна професійна освіта характеризується взаємодією і співіснуванням чотирьох освітніх парадигм: когнітивно-інформаційної (її ще називають «традиційною», «знаннєвою», «інформаційно-знаннєвою», «знаннє-орієнтованою»), особистісної, культурологічної і компетентнісної.

Когнітивно-інформаційна парадигма освіти орієнтована на накопичення максимальної кількості знань, умінь і навичок; інформаційне забезпечення; розвиток особистості розглядається як «другорядний продукт» навчальної діяльності.

Особистісна парадигма орієнтована на сприйняття особистості як складної самоорганізованої системи, унікальної і неповторної; увага зміщується з власне інформаційного забезпечення на створення умов для самовизначення й саморозвитку особистості.

Культурологічна парадигма орієнтована на сприйняття особистістю соціальної реальності як одночасного і суперечливого сусідства безлічі тенденцій соціокультурного розвитку. Мета такої освітньої стратегії – навчити людину здійснювати усвідомлений вибір найбільш близької їй тенденції, у межах якої вона захоче і зможе конструктивно працювати.

Компетентнісна парадигма ґрунтується на принципі підпорядкування знань умінням і практичній необхідності, тобто спрямована на посилення практичної орієнтації освіти; увага зміщується на підготовку людини компетентної та мобільної, яка не просто має певну суму знань, а володіє способами та технологіями їхнього застосування.

Як бачимо, сучасні освітні парадигми, принаймні три з них (особистісна, культурологічна й компетентнісна), стимулюють народження креативу. Креативний підхід – обов'язкова умова педагогічного процесу, об'єктивна професійна потреба діяльності педагога, у зв'язку з чим виникає необхідність підготовки педагогів в системі університетської освіти до креативної педагогічної діяльності, домінантою якої є вміння працювати в умовах вибору педагогічної позиції, технології, посібників, змісту й форм навчання.

Креативність – необхідний складник професійного становлення й одна з умов самореалізації педагога будь-якого профілю, тому підготовка креативного педагога – одне з найважливіших завдань освіти.

Проблему креативності не можна назвати малодослідженою. До неї неодноразово зверталися зарубіжні й вітчизняні науковці в галузі психології й педагогіки, та, незважаючи на це, креативність залишилася загадкою, а нині, як влучно зазначає С. Михида, «рівень нашого незнання проблеми креативності значно зріс» [8, с. 214].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналітичний огляд наукової літератури засвідчив, що проблема розвитку креативної особистості знайшла відображення в психолого-педагогічних дослідженнях Б. Ананьєва, Т. Баришевої, Д. Богоявленської, О. Виготського, Н. Вишнякової, Н. Кузьміної, Я. Пономарьова, Б. Теплова та ін.

З початку XXI століття наукові студії, що досліджували коло проблем, пов'язаних із феноменом креативності, значно розширилися, зокрема:

– місце креативності в структурі творчого потенціалу особистості досліджували О. Антонова, Р. Бєлоусова, Л. Булка, Т. Гончарук, І. Кукуленко-Лук'янець та ін.;

– зв'язок креативності з особистісними якостями індивіда студіювали Ф. Баррон, Д. Ерк, О. Грек та ін.;

– вплив креативності на вияв емоцій і поведінку вивчали Л. Малімон, С. Устименко та ін.;

– параметри креативного освітнього середовища аналізували В. Дружинін, А. Коваленко, В. Моляко, Є. Шестернінов та ін.;

– креативність як чинник професійної успішності досліджували О. Куцевол, Ю. Манилюк, К. Розова, О. Харцій, Н. Чорноусенко та ін.;

– креативні стратегії розробляли А. Джулер, Б. Дрюніані, М. Ковриженко;

– теорії і технології креативного навчання О. Хуторської та ін.

Це лише незначна частина проблем та пошуків їхнього вирішення. Креативність пов'язана з різними аспектами людської особистості, тому потребує подальшого вивчення.

Виокремлення невирішених аспектів проблеми. У віці 17-18 років у людини починають з'являтися «паростки» креативності, професійно-педагогічної спрямованості, потреби професійної

самоактуалізації. Одне із завдань вищої школи – навчити студента структурувати ці «паростки», надати їм організованої форми, адже без усвідомлення власної креативності конкурентноздатним у своїй професії не може бути жодний фахівець.

Мета нашого дослідження – визначити специфіку креативності, розглянути її як потенційний ресурс розвитку конкурентоздатності майбутніх педагогів у галузі професійної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед з'ясуємо значення понять «творчість» і «креативність». Початково вони ототожнювалися (подекуди й у сучасних дослідженнях спостерігаємо їхню взаємозаміну), нині ж семантично залишаються досить близькими, але мають низку відмінностей.

Узагальнивши думки науковців щодо трактування вищезазначених понять (не претендуючи на вичерпне висвітлення всіх варіантів інтерпретації), окреслимо їхню сутність.

Творчість – це діяльність особистості, створення чогось нового (види творчості: наукова, військова, технічна, образотворча, ігрова, управлінська, літературна, навчальна, ситуаційна, музична, побутова, комунікативна).

Креативність – це здатність до продукування нових ідей; створення нового з того, що вже є; вирішення проблем абсолютно новим неординарним способом; відмова від стереотипного мислення; гнучкість і оригінальність; схильність до аналізу й синтезу; здатність інтуїтивно відчути правильний напрям думки; уміння генерувати значну кількість ідей.

Відмінності між творчістю й креативністю можна відобразити в таблиці.

Відмінності між творчістю і креативністю

Творчість	Креативність
– не має прагматичної мети; – спонтанна; – мотивується «миттю натхнення» автора; – оцінюється, критикується кінцевий «продукт» творчості	– орієнтована на прагматичну мету; – має певний алгоритм дій; – орієнтована на певну аудиторію; – критично оцінюється до початку реалізації ідеї.

Тобто, творчість – це самовираження, що не обмежується ні за яких умов, а креативність – здатність вирішувати незвичні завдання в жорстких умовах і на конкретне замовлення. Якщо мислити асоціативно, то творчість – це художник, який пише картину за покликом душі, креативність – це художник, який пише картину певних розмірів, що буде виставлена в конкретній рамі, визначеному місці й заздалегідь відомому музеї.

Креативність стає все більш затребувана в постіндустріальному світі. Вона сьогодні виходить на перший план (і є чи не обов'язковою вимогою працедавця до кандидата на вакантну посаду) з кількох причин. Передовсім, змінився власне підхід до вирішення завдань. Раніше терміна «творча особистість» вистачало, оскільки не акцентувалася увага на конкретних завданнях. Педагог – теж творча особистість, але він вирішує конкретні завдання. Це і називають креативністю. Майже всі завдання, які доводиться виконувати викладачеві в педагогічному процесі – креативні.

До того ж, сучасна освіта намагається вписатися в європейський простір, де «правила диктує» постіндустріальна економіка, яка, своєю чергою, ставить багато завдань, що вимагають креативного підходу.

Креативність можна розвинути, застосовуючи відповідні техніки. Як зазначалося вище, вона починає усвідомлюватися особистістю і розвиватися у віці 17-18 років. У цей віковий період якості особистості нестійкі і гнучкі, а відтак, вони краще піддаються зовнішнім впливам, і їх значно легше змінити в цьому віці, ніж у період зрілості.

Сьогодні існують різноманітні техніки вирішення креативних завдань, сутність яких полягає в тому, щоб зняти «бар'єри мислення». Наш мозок здатний і генерувати, і критикувати ідеї. Коли ці два процеси відбуваються водночас, то заважають один одному. Усі креативні техніки, які тільки існують у світі на сьогоднішній день, спрямовані саме на те, щоб ці процеси роз'єднати.

Усім нам відомий так званий «метод мозкового штурму», у процесі якого учасники спочатку генерують ідеї, а потім їх обговорюють і допрацьовують. Цікавою технікою є «Шість капелюхів мислення» Де Боно: коли учасники одягають один капелюх, то фокусують увагу на інформації, фактах і цифрах, другий – виражають емоції, висловлюють інтуїтивні здогадки, третій – висловлюються на користь певної ідеї, четвертий – критично оцінюють ситуацію, зважаючи на можливі ризики, загрози чи уявні недоліки, п'ятий – шукають альтернативні рішення, шостий – підбивають підсумки та обговорюють «корисні» ідеї. І такі техніки обчислюються десятками, однак усі передбачають відсутність (навіть заборону!) критики на етапі генерації ідей. Доречність такої вимоги беззаперечна, адже, коли одна людина критикує рішення іншої, формується негативне очікування: «Я висловлю ідею, а він знову відкине. Я буду виглядати безглуздо!». Коли люди починають боятися виглядати безглуздо, це йде на шкоду роботі, гальмує процес. Креативні техніки дозволяють організувати колективну творчість так, щоб люди не боялися висловлювати ідеї, навіть найбезглуздіші. Утім, як вважає більшість успішних людей, безглуздих ідей практично не буває. Навіть найбільша нісенітниця може підштовхнути когось іншого до блискучого вирішення проблеми чи завдання.

Креативна особистість інтуїтивно відчуває, що потрібно для вирішення того чи іншого завдання: додати одну-єдину деталь чи перевернути все з ніг на голову, вигадати принципово нове чи розібрати і скласти по-іншому те, що стало вже звичним, діяти всупереч стереотипам чи поглянути на статичні системи динамічно... Усі ці вміння не з'являються нізвідки. Абрахам Маслоу вважав, що креативність від народження властива всім, але більшість людей з часом втрачає її під впливом навколишнього (соціального) середовища [7]. Відтак, щоб молодь не втратила, а, навпаки, розвинула задатки креативності такі техніки необхідно якомога частіше застосовувати на заняттях під час навчання у виші (на нашу думку, на кожному занятті, з кожної дисципліни, кожним викладачем).

Не можна стверджувати, що викладачі педагогічних ВНЗ не використовують на заняттях креа-

тивні техніки. Можливо не всі і не завжди, але все ж таки… Єдине, на чому педагоги не акцентують уваги, це те, що «завдання» і «проблема» – різні поняття. Студентів навчають виконувати завдання. У кожного завдання є умова і його вирішення заздалегідь відоме. А є проблема. У проблемі умови немає і проблемне питання сформульоване не завжди так, як потрібно для виконання завдання. Щоб проблему перетворити на завдання, варто переформулювати питання, визначити умови, тобто виконати значну кількість роботи.

Психологи помітили, що рівень освіти не впливає на наявність у людини креативності. Радше – навпаки. В інтерв'ю журналові «Наука і технології» Д. Букін, психолог компанії Empatika, розповідав про те, що деякі працедавці створюють креативні команди з людей, які мають по три вищі освіти. Але результат – протилежний очікуваному. Виявляється, що, зазвичай з певного моменту, чим більше освічена людина, тим менш вона креативна. Максимум же креативності спостерігається в людей з незакінченою вищою освітою [3]. Чи можемо ми стверджувати, що вища освіта «пригнічує» креативність? Можливо. А чи винні в цьому викладачі? Безперечно. І провина полягає в тому, що орієнтовані вони тільки на знаннєву освітню парадигму. Чому так сталося? Мабуть тому, що свого часу їхні викладачі не навчили студентів креативно підходити до майбутньої професійної діяльності.

Тому сьогодні надзвичайної уваги потребує підготовка майбутнього фахівця/педагога в системі професійної освіти, який, після отримання диплома, буде конкурентоздатним на сучасному ринку праці.

У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» [9], Законах України «Про освіту» [5], «Про вищу освіту» [4], «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [10], міжнародних документах щодо модернізації системи освіти наголошено на необхідності забезпечення конкурентоздатності майбутніх спеціалістів. А це означає, що завданням вишів сьогодні є підготовка мобільних, творчих, компетентних, успішних, конкурентоздатних знавців своєї справи. Таких фахівців потребує й власне педагогічна галузь.

Наразі вимоги до рівня знань та кваліфікації педагога стають більш «жорсткими». Сучасний викладач вищої школи в процесі своєї діяльності має враховувати і умови соціально-економічних змін, і перспективи європейської інтеграції України. Тільки педагог, який готує студента до життя й професійної самореалізації в стрімко змінюваних умовах, може виховати конкурентоздатного фахівця.

Науковці неодноразово намагалися визначити складники конкурентоздатності особистості (у їхніх дослідженнях переважно використовується термін «компоненти», який ми вважаємо калькою з російської мови). Не вдаючись до детального аналізу праць, у яких студіювалася означена проблема, зазначимо лише висновки дослідників.

На основі різних підходів складниками конкурентоздатності фахівця визначено:

– інтелектуальний потенціал, самоактуалізацію, адекватну самооцінку, самонавчання, комунікабельність, інтернальність, моральний імператив, здатність приймати відповідальні рішення, ціннісно орієнтовану адекватність, готовність до професійного самовизначення (А. Бодальов, Є. Клімов, Б. Ломов, Л. Мітіна, С. Рубінштейн та ін.);

– парадигмально-прогностичний, інформаційно-змістовний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний та емоційно-вольовий (В. Шаповалов).

– інтелектуальну компетентність, інтелектуальну ініціативу, самоорганізацію, саморегуляцію (О. Мельничук, А. Яковлева).

– особистісні (що, своєю чергою складаються з аксіологічного, когнітивного, праксеологічного і рефлексивного) та професійно-діяльнісні (мають у своїй структурі професійний, діяльнісний і адаптаційний складники) (Т. Андріяко);

– мотиваційно-ціннісний, морально-естетичний, когнітивний, діяльнісно-практичний (В. Мєзінов);

– ціннісно-мотиваційний, когнітивний, технологічний (І. Бібік);

– мотиваційний, емоційно-вольовий, пізнавальний (С. Потачева);

– ціннісно-мотиваційний, когнітивний, індивідуально-психологічний, операційно-діяльнісний (С. Безбородих) [2, с. 53-54].

Як бачимо, одностайної думки науковців щодо складників конкуретноздатності фахівця немає, і це нормально, оскільки пов'язано з різними підходами до їхнього виокремлення. Однак аналіз вищезазначених праць засвідчив, що, незважаючи на сутність того чи іншого підходу, на жаль, ніхто з науковців не виокремлює креативність як окремий складник конкурентоздатності фахівця. Лише «інтелектуальна ініціатива» – властивість цілісної особистості, що є своєрідною єдністю пізнавальних і мотиваційних прагнень, готовність вийти за межі заданого [2 с. 53] – певною мірою стосується креативності.

Висновки аналітиків щодо тенденцій в економіці й індустрії (прогноз на 2020 рік) свідчать, що в умовах кризи в конкурентній боротьбі «виживуть» лише ті компанії, які досягатимуть результатів за рахунок інтелектуального, а не матеріального складника. Креативність стане більш важливою, ніж традиційне мислення. Найбільш цінними для працедавців будуть люди, які швидко адаптуватимуться до нових умов, умітимуть поєднувати креативність, гнучкість, комунікабельність і вміння швидко вирішувати проблеми [1, с. 11].

Те ж стосується й педагогічних вишів, оскільки вища освіта – специфічна галузь ринкової економіки, а конкуренція серед ВНЗ – нормальний стан, викликаний дією ринкових механізмів. Жорстка конкуренція на ринку освітніх послуг вимагає, відповідно, й підвищення ефективності роботи науково-педагогічних кадрів вищого навчального закладу. Наразі змінилося «обличчя» педагогічної професії: щоб бути успішним і реалізованим, окрім традиційно значущого в педагогічній діяльності уміння сприймати й передавати інформацію, сучасний педагог повинен мати широкий світогляд, навички самопрезентації, роботи з персональним комп'ютером, володіти сучасними технологіями, бути начитаним та ерудованим, знати іноземну мову, і, з огляду на вимоги ринку праці, бути креативним у професійній діяльності.

Відтак, з упевненістю можемо стверджувати, що креативність є одним із найважливіших і

найнеобхідніших складників конкурентоздатності фахівця будь-якої галузі на ринку праці.

Креативність як якість особистості реалізується по-різному.

Соціальна креативність виявляється в соціальній сфері й необхідна людині у щоденному житті. Вона формується, передовсім, нестабільністю, мінливістю сучасного світу. Це чинник і умова розвитку соціалізації особистості, що визначається її готовністю змінюватися, відмовлятися від стереотипів, адаптуватися до мінливих умов соціуму.

Комунікативна креативність – це певна психічна й соціальна готовність особистості, що дає можливість змінити ситуацію спілкування, яка склалася, так, щоб партнери по спілкуванню змогли б завершити спільну діяльність, досягти взаєморозуміння, зменшити непорозуміння, ліквідувати конфлікти.

Когнітивна креативність – вияв дивергентного мислення, здатність до нестандартного, оригінального вирішення проблем.

Дослідники виокремлюють й інші види креативності – професійна, потенційна, рефлексивна, актуалізована, інтелектуальна, візуальна та ін. Та будь-який різновид креативності особистості потребує розвитку в спеціально створених умовах, серед яких можна виокремити: наявність протиріч, проблемних ситуацій, творчих завдань, суб'єктивних передумов, новизни та оригінальності процесу чи результату, об'єктивної необхідності креативної діяльності, усвідомлення соціального та особистісного значення і прогресивності та ін. [5, с. 49]. Такі умови, насамперед, повинен забезпечити педагог, якщо він хоче виховати конкурентоздатного фахівця будь-якої галузі на сучасному ринку праці. Виникає своєрідне замкнене коло: для того, щоб підготувати конкурентоздатного фахівця необхідно стимулювати і розвивати його креативність, а для того, щоб це зробити, педагог сам має креативно мислити. Креативним продуктом педагогічної діяльності є незвичність, новизна, корисність прийнятих рішень, а також продуктивність педагогічної діяльності, що виражається в оптимальній організації діяльності.

Якщо запитати студентів, у кого вони хочуть навчатися: у літнього досвідченого викладача, який працює за однією й тією ж методикою кілька десятків років, чи в молодого, менш досвідченого, але креативного, який постійно вдосконалює і поєднує різні методики навчання, то їхні думки різнитимуться. Звичайно, кожний із викладачів матиме власну аудиторію. Але досвідчений педагог вже побоюватиметься втратити авторитет, і, розуміючи, що кількість студентів в аудиторії залежатиме від того, наскільки наближені його заняття до реального практичного життя, незалежно від власного бажання, буде «втягнутий» в конкурентну боротьбу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що конкуренція в системі освіти існує. Для ВНЗ це: конкуренція в боротьбі за абітурієнтів, висококваліфікованих викладачів, фінансові ресурси, просування на міжнародний ринок освіти, іноземних студентів та ін. Для педагогів – імідж, повага, престиж імені, як у наукових колах, так і серед студентів та колег, авторитет навчального закладу, у якому працює, матеріальний інтерес та ін. Відтак, щоб бути конкурентоздатним на ринку праці й постійно демонструвати свої професійні можливості в умовах жорсткої конкуренції, педагогу, у тому числі й фахівцю в системі професійної освіти, потрібно розвивати креативність, мислити поза межами стереотипів і шаблонів. Уважаємо, що креативність є обов'язковим складником конкурентоздатності фахівця/педагога в системі професійної освіти, оскільки без нього людина залишається «на узбіччі», поза межами конкурентної боротьби.

Перспективами подальших розвідок убачаємо дослідження креативності як ознаки медіакомпетентності майбутніх педагогів у системі професійної освіти.

Список літератури:

1. Антикризисное управление человеческими ресурсами: учебное пособие / [под. ред. А. Горелова]. – СПб.: Питер, 2010. – 432 с.
2. Безбородих С. Формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Безбородих Світлана Миколаївна. – К., 2016. – 272 с.
3. Букин Д. Конкретная креативность [Электронный ресурс] / Д. Букин. – Режим доступа: http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=222&d_no=46861#.WKGtFfCLTMw
4. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
5. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12
6. Кулик О. Критерії та рівні формування творчої активності фахівця вищої школи / О. Кулик // Вісник Черкаського університету. – 2009. – Вип. 146. – С. 46-50.
7. Маслоу А. Мотивация и личность [Электронный ресурс] / А. Маслоу. – Режим доступа: http://www.lib.ru/PSIHO/MASLOU/motivaciq.txt
8. Михида С. Психологічні аспекти креативності / С. Михида // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Випуск 114. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 214-221.
9. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 25 с.
10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013
11. Саврасов М. Креативність та емоційна активність студента вищого навчального закладу / М. Саврасов // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2016. – Вип. 52. – С. 115-123. – dx.doi.org/10.5281/zenodo.44825

Кулик Е.Д.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КРЕАТИВНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО СПЕЦИАЛИСТА/ПЕДАГОГА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализирована сущность понятий «творчество» и «креативность». Креативность рассмотрена как потенциальный ресурс развития конкурентоспособности будущих педагогов в системе профессионального образования. Установлено, что только тот преподаватель высшей школы, который готовит студента к жизни и профессиональной самореализации в быстро меняющихся условиях, может воспитать конкурентоспособного специалиста, но для этого он сам должен быть креативным, мыслить вне стереотипов и шаблонов. Автор доказывает, что креативность является обязательной составляющей конкурентоспособности специалиста/педагога в системе профессионального образования, поскольку без нее человек остается «на обочине», вне конкурентной борьбы.
Ключевые слова: образовательная парадигма, творчество, креативность, конкурентоспособность, специалист, педагог, система профессионального образования.

Kulyk O.D.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Higher Pedagogical
Grygorii Skovoroda University

CREATIVITY AS A COMPONENT OF COMPETITIVE SPECIALIST/PEDAGOGUE TRAINING IN THE SYSTEM OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

Summary
The article analyses the essence of the term «creative work» and «creativity». Creativity is seen as a potential development resource of future teachers' carrier rivalry in the system of professional education. It was clarified, that not only the teacher of the higher establishment, who trains the student to life and professional self-realization under rapidly changing conditions, can train a competitive specialist but for this purpose the teacher himself or herself should become creative, should be prepared to think not typically and without any samples. The author has proved, that creativity is an essential part of specialist/ pedagogue competition in the system of professional education, as without this perspective the person stays off the road, off the competitive struggle.
Keywords: educative paradigm, creativity, creative work, competition, specialist, pedagogue, system of professional education.

УДК 378.147

ВИКОРИСТАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Мартинів О.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено, що формування культури здоров'язбереження студентів університету на заняттях з фізичного виховання передбачає використання міждисциплінарної інтеграції. На основі аналізу змісту навчальних курсів визначені дисципліни, вивчення яких сприятиме формуванню культури здоров'язбереження студентів економічних спеціальностей. Узагальнено, що «Філософія» формує науковий світогляд студентів щодо проблем здоров'язбереження. Вивчення «Безпеки життєдіяльності» передбачає розширення уявлень майбутніх фахівців про здоров'яруйнівні впливи. «Історія української культури» розширює знання студентів стосовно способів оздоровлення людини на різних історичних етапах. «Фізичне виховання» дає змогу апробувати оптимальні фізичні вправи, що сприятимуть оздоровленню. На основі міждисциплінарної інтеграції в майбутніх економістів формуватиметься філософське уявлення про сучасну концепцію здоров'я, способи його збереження в історичному контексті, уникнення здоров'яруйнівних впливів та практичної апробації методів оздоровлення.

Ключові слова: студенти, міждисциплінарна інтеграція, фізичне виховання, здоров'я, здоров'язбереження.

Постановка проблеми. Традиційним варіантом побудови міждисциплінарної інтеграції у вищій школі є послідовне вивчення дисциплін, коли кожна наступна спирається на попередні шляхом актуалізації необхідних знань. Це так зване предметно-орієнтоване навчання в межах вертикальної інтеграції. У зв'язку з розвитком системного підходу до розуміння сутності феномену культури здоров'язбереження майбутніх фахівців зросли вимоги до міждисциплінарної інтеграції, що передбачає взаємодію та взаємодоповнення окремих елементів кількох навчальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідники зосереджують увагу на інтеграції загальнонаукових підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців [8]; визначають міждисциплінарність як взаємодію наук, що передбачає використання всього потенціалу наукового знання для вирішення завдань професійної освіти [4]; вважають, що міждисциплінарність забезпечить посилення взаємодії всіх дидактичних принципів у реальному процесі навчання [6]; визначають оптимальні умови для вивчення складних міждисциплінарних ідей: розширення уявлень про знаходження відповідності між типом інтеграції й розвитком певних умінь і якостей того, хто навчається; врахування дидактичних принципів організації інтегрованих навчальних курсів, що відповідають вимогам доступності (створення мотиваційної основи, контекстність викладання, координація змісту навчальних дисциплін, знаходження спільного тезаурусу та ін.) [7]. У формуванні міждисциплінарних зв'язків науковцями враховано розуміння структури навчального матеріалу, виходячи з положення, що елементи утворюють структуру лише тоді, коли вони пов'язані таким чином, що впливають один на одного [5]. Використання міждисциплінарної інтеграції у формуванні культури здоров'язбереження студентів на заняттях з фізичного виховання в університеті окреслюємо як не вирішену раніше частину загальної проблеми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття методичних засад використання міждисциплінарної інтеграції у формуванні культури здоров'язбереження студентів економічних спеціальностей на заняттях з фізичного виховання в університеті.

Виклад основного матеріалу. Міждисциплінарна інтеграція як самостійний науковий підхід має виконувати певну організаційну роль: впливати на розробку програм, з урахуванням структури навчального матеріалу; на створення підручників; на відбір методів і форм навчання. У зв'язку з відсутністю наукового обґрунтування елементів інтеграції в діючих навчальних планах і програмах, за якими здобувають професійну освіту майбутні економісти, на сучасному етапі досить складною проблемою є вибір навчального матеріалу, який має об'єктивні підстави для інтеграції. На основі аналізу змісту навчальних курсів встановлено, що в практиці роботи викладачів спостерігається недостатність використання міждисциплінарних зв'язків. Вивчення зв'язків і взаємозалежностей між змістом різних дисциплін дає змогу узагальнити, що основними критеріями встановлення кореляції є такі ознаки:

− коли поняття несумісні (не перетинаються ні в змісті, ні в методах), то кореляція має значення нуль;

− якщо поняття, які використовуються у вивченні різних дисциплін, тотожні (співпадають повністю), то кореляція дорівнює одиниці;

− коли поняття сумісні (наприклад: шкідливі та небезпечні чинники для здоров'я людини, що вивчається студентами на заняттях з фізичного виховання та валеології), кореляція набуває значень від нуля до одиниці.

Враховуючи результати аналізу навчальних планів ВНЗ, були визначені дисципліни, вивчення яких сприятиме формуванню культури здоров'язбереження студентів економічних спеціальностей: «Безпека життєдіяльності», що розширює уявлення студентів про здоров'яруйнівні впливи; «Філософія» − формує науковий світогляд щодо проблем здоров'язбереження; «Історія

української культури» – розширює знання студентів стосовно способів оздоровлення людини на різних історичних етапах; «Фізичне виховання» – дає змогу апробувати оптимальні фізичні вправи, що сприятимуть оздоровленню.

Зазвичай практичний аспект формування культури здоров'язбереження студентів університету відбувається на заняттях з фізичного виховання.

Аналіз програми дисципліни «Фізичне виховання» (I-II курси) дозволив з'ясувати, що вивчення цієї дисципліни передбачає забезпечення загальної фізичної підготовки як засобу формування всебічно розвиненої особистості, збереження і зміцнення здоров'я, оптимізацію фізичного та психофізіологічного стану студентів. Відповідно до її змісту – це соціально-педагогічний процес організації фізичного виховання як компонента здорового способу життя, що передбачає проведення навчальних занять з метою зміцнення здоров'я, розвитку рухових якостей, вдосконалення морфологічних і функціональних можливостей майбутніх економістів. Досягнення студентами мети фізичного виховання передбачає комплексне вирішення наступних завдань у формуванні: розуміння ролі фізичної культури в розвитку особистості й підготовки її до професійної діяльності; мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури; установки на здоровий спосіб життя, фізичне вдосконалення і самовиховання; потреби в регулярних заняттях фізичними вправами і спортом; прагнення до зміцнення здоров'я, правильного формування та всебічного розвитку організму, профілактики захворювань, забезпечення високого рівня фізичного стану, працездатності протягом всього періоду навчання. Студенти покликані оволодіти системою практичних умінь і навичок раціональної фізичної діяльності для забезпечення, зберігання і зміцнення здоров'я, розвитку й удосконалення психофізичних можливостей, якостей і властивостей особистості; опанувати комплексом рухових умінь і навичок для забезпечення загальної та професійно-прикладної фізичної підготовленості, що визначають психофізичну готовність випускників вищого закладу освіти до життєдіяльності й обраної професії; виявляти здатність до виконання державних або відомчих тестів і нормативів на рівні вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм відповідного спеціаліста.

За підсумками вивчення дисципліни «Фізичне виховання» студенти мають *знати*: методики побудови індивідуальних програм забезпечення фахової дієздатності (професійної діяльності); різновиди фізичних вправ і принципи їх використання; принципи підбору фізичних вправ, їх компонування та послідовність використання за визначеними цілями; засоби та методики розвитку рухових якостей: сили, витривалості, швидкості, спритності, гнучкості, координації тощо; гігієнічні засади розумової праці та особистої гігієни; використання природних чинників власного загартування з метою протидії несприятливим факторам навколишнього середовища; правила запобігання фізичній перевтомі, перетренуванню, перенапрузі, іншим кризовим явищам; фактори, які впливають на якість і тривалість індивідуального життя;

Студент повинен *уміти*: використовувати фізичні вправи з метою збереження та зміцнення власного здоров'я й забезпечення фахової дієздатності; використовувати відповідні види фізичних вправ і психофізичний тренінг для профілактики захворювань, зміцнення здоров'я та підвищення розумової працездатності; використовувати засоби фізичної культури та спорту з метою поліпшення здоров'я та рухової підготовленості, як складових ефективної професійної діяльності; дотримуватись гігієнічних вимог у процесі оздоровлення і тренувань; використовувати природні чинники з метою зміцнення здоров'я, підвищення працездатності та стійкості до захворювань; використовувати засоби фізичної культури з метою нівелювання впливу шкідливих чинників професійної діяльності, профілактики захворювань і протистояння хибним звичкам; застосовувати методи самоконтролю за станом здоров'я, фізичного розвитку та діяльності функціональних систем організму; за допомогою засобів фізичної культури і спорту та дотримання засад здорового способу життя формувати і підтримувати оптимальний рівень власної психофізичної стійкості для забезпечення дієздатності.

Вивчення дисципліни «Фізичне виховання» передбачає урахування результатів підготовки студентів із цієї дисципліни згідно з програмою середньої школи, набутих валеологічних та екологічних знань, фізичних умінь і навичок, ціннісного ставлення до збереження та зміцнення здоров'я як одного з аспектів світогляду особистості. Взаємозв'язок між показниками соматичного здоров'я, рухової активності, теоретичної підготовленості, оволодіння руховими діями та мотиваційно-ціннісної сфери студентів складає певне підґрунтя для формування культури здоров'язбереження майбутніх фахівців економічних спеціальностей. Тому розширена теоретична підготовка студентів до ведення здорового способу життя та здоров'язбереження в майбутній професійній діяльності має здійснюватися й у процесі вивчення таких дисциплін, як «Історія української культури», «Філософія», «Безпека життєдіяльності». Припускаємо, що саме використання міждисциплінарної інтеграції уможливить формування у студентів економічних спеціальностей досліджуваного феномену.

Так, курс «Історія української культури» несе головне навантаження у формуванні світогляду високодуховного громадянина України. В контексті нашого дослідження впродовж вивчення цієї дисципліни у студентів слід розвинути розуміння здоров'я як загальнолюдської духовної цінності шляхом ознайомлення з головними досягненнями української культури в ідеях збереження здоров'я, розкриття значущості, багатомірності та різноманітності вітчизняної культури здоров'язбереження, що сприяє вихованню у студентської молоді відповідального ставлення до власного здоров'я та способу життя. За результатами вивчення курсу студент повинен *знати*: основні підходи до розуміння історії української культури здоров'язбереження, зміст яких відображає характер історичного її розвитку; характерні риси української культури здоров'язбереження; особливості культурних епох української культури, їх духовні цінності та пріоритети, зокрема в контексті збереження

здоров'я як людської цінності; історичні епохи становлення та розвитку в українській культурі ідей про збереження здоров'я; досягнення українського народу на кожному історичному етапі у сфері здоров'язбереження з часів трипільської культури й до наших днів; специфіку української культури та ідей стосовно здоров'язбереження як складових частин світового культурного процесу тощо.

Студент повинен *уміти*: аналізувати тенденції розвитку культури здоров'язбереження в Україні в різні історичні епохи; вільно орієнтуватись у процесах розвитку української культури здоров'язбереження; кваліфіковано використовувати цінності української культури здоров'язбереження в майбутній професійній діяльності з метою збереження власного здоров'я; пояснювати значення історії української культури здоров'язбереження в процесі гармонійного розвитку особистості та суспільства загалом.

У результаті філософської підготовки у студента формуватиметься уявлення про: загальну картину світобудови; сутність, призначення і сенс життя людини; різноманіття форм людського знання; співвідношення раціонального й ірраціонального, віри та знання; духовні цінності та їхнє значення в повсякденному житті людини; цінність здоров'я та здоров'язбереження тощо.

Дисципліна «Безпека життєдіяльності» має світоглядно-професійний характер і вивчає вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на життєдіяльність і здоров'я людини. Предметом цієї навчальної дисципліни є способи захисту людей в умовах повсякденного життя, до яких відносимо професійні умови майбутньої фахової діяльності. Об'єктом вивчення безпеки життєдіяльності є людина в усіх аспектах її діяльності (фізичному, психічному, духовному, суспільному). На основі аналізу програми навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності» визначено, що метою її вивчення є не лише формування знань і навичок практичних дій щодо заходів і способів захисту людей в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Студенти повинні оволодіти знаннями й уміннями підвищувати рівень життєдіяльності за рахунок ведення здорового способу життя у повсякденному житті та на робочому місці. Вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності» передбачає теоретичну підготовку майбутніх фахівців щодо створення безпечних умов життя і діяльності, опанування принципами гармонійного розвитку особистості та сталого розвитку суспільства, вивчення негативних факторів середовища, правової та нормативної бази захисту здоров'я та життя людей в умовах негативних факторів середовища проживання і праці та в умовах надзвичайних ситуацій, що потребує розширення наукового світогляду студентів (у процесі вивчення філософії та історії української культури).

Отже, необхідно інтегрувати здоров'язбережувальний зміст у вивченні цих дисциплін і фізичного виховання з метою формування культури здоров'язбереження студентів на засадах міждисциплінарної інтеграції. Інтеграційний підхід до використання результатів підготовки різних дисциплін у формуванні здорового способу життя спрямовується на те, щоб спонукати студента на такі дії:

– упроваджувати в повсякденне життя науково обґрунтовані, апробовані в українській культурі та засвоєні корисні для здоров'я форми поведінки;

– змінювати, або взагалі відмовлятися від багатьох шкідливих для здоров'я звичок;

– оволодівати знаннями, на основі яких можна грамотно, безпечно і з користю для здоров'я почати вести здоровий спосіб життя, поступово досягаючи, щоб ці повсякденні форми укріплення здоров'я стали звичними.

Виявлені міждисциплінарні зв'язки дозволять не тільки встановити своєрідні «містки» між «Філософією», «Історією української культури», «Безпекою життєдіяльності» та «Фізичним вихованням», а й на основі поєднання окремих складових змісту цих дисциплін і комплексного підходу вичленити основні елементи змісту культури здоров'язбереження.

Аналіз програм навчальних дисциплін фундаментального та професійно-зорієнтованого циклу в економічних ВНЗ дає підстави стверджувати, що такі дисципліни, як «Філософія», «Історія української культури», «Основи безпеки життєдіяльності», «Фізичне виховання», дозволяють будувати їх зміст на засадах міждисциплінарної інтеграції, що сприятиме оптимізації процесу професійної підготовки майбутніх економістів у напрямі озброєння майбутніх фахівців системою знань щодо збереження та зміцнення власного здоров'я та ведення здорового способу життя. Передбачається, що в умовах створеного викладачем міждисциплінарного здоров'язберігаючого середовища у майбутніх економістів буде формуватися філософське уявлення про сучасну концепцію здоров'я та її формування в історичному контексті («Філософія» та «Історія української культури»), конкретизуватимуться умови та чинники впливу на здоров'я («Безпека життєдіяльності»), шляхи його формування, збереження та зміцнення («Фізичне виховання»), що забезпечуватиме свідоме ставлення студента до ситуацій, які становлять ризик для здоров'я.

Реалізація інтеграції знань на практиці складає певні труднощі для викладачів ВНЗ. Поєднання значної кількості чинників – вибір раніше розрізнених елементів, що підлягають інтеграції, встановлення між ними істотних зв'язків, визначення об'єктивних передумов їх об'єднання, утворення цілого як результату інтеграції, підбір прийомів і засобів інтегрування; формування інтегрованого змісту навчального матеріалу, розроблення його структури, підбір методик інтеграції знань на етапі теоретичного навчання, методик організації самостійної роботи студентів, форм, методів і засобів навчання; підбору критеріїв і показників сформованості культури – потребує унаочненого алгоритму вирішення проблем міждисциплінарної інтеграції. Відтак виникає необхідність візуальної демонстрації шляху встановлення міжпредметних зв'язків та реалізації міждисциплінарної інтеграції як основи формування культури здоров'язбереження. Структурування цього процесу має суттєво спростити діяльність викладача й оптимізувати виклад змісту дисципліни, який набуває ознак цілісності. У контексті нашого дослідження інтегрованою навчальною дисципліною є «Фізичне виховання».

Методичне забезпечення міждисциплінарної інтеграції передбачає три етапи. Першим етапом є аналіз змісту навчальних планів, програм і самого навчального матеріалу різних навчальних дисциплін (згідно з ОКХ та ОПП) із метою відбору споріднених понять («здоров'я», «психологічне здоров'я», «фізичне здоров'я», «здорове харчування», «здоровий спосіб життя», «професійний травматизм» тощо) та формування практичних навичок студентів щодо ведення здорового способу життя (наприклад, тема з дисципліни «Безпека життєдіяльності»: «Здоровий спосіб життя: визначення, значення, засади формування»).

Другий етап – це розробка навчально-методичних комплексів теоретичних і практичних занять,що передбачає планування міждисциплінарних зв'язків, враховуючи хронологію вивчення дисциплін: раніше вивчені дисципліни (забезпечуючі), наступні дисципліни та планування внутрішньо дисциплінарних зв'язків (теми дисципліни, з якими інтегрується нова тема). Важливим кроком у плануванні міждисциплінарної інтеграції є обрання ефективних форм навчання, шляхом застосування яких будуть здійснюватися міждисциплінарні зв'язки (наприклад, інтегровані тексти, міждисциплінарні задачі, робота з кількома підручниками, комплексними таблицями та схемами, повідомлення та реферати міждисциплінарного та здоров'язберігаючого змісту тощо).

Заключний етап – це впровадження в навчально-виховний процес міждисциплінарних зв'язків, що залежить від таких чинників: матеріально-технічної бази закладу, чіткої організаційно-методичної роботи, координації діяльності викладачів методистом, професійної підготовленості викладача, його компетентності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Міждисциплінарна інтеграція є тим методологічним орієнтиром, який дасть змогу створити здоров'язберігаюче навчально-виховне середовище у ВНЗ як запоруку формування культури здоров'язбереження у студентів. Концептуальними засадами міждисциплінарної інтеграції як основи формування культури здоров'язбереження майбутніх економістів є:

– методологічно й теоретично обґрунтована міждисциплінарна інтеграція у сфері збереження здоров'я має стати базою для формування культури здоров'язбереження майбутніх економістів;

– використання міждисциплінарної інтеграції у вивченні таких дисциплін як «Фізичне виховання», «Безпека життєдіяльності», «Філософія», «Історія української культури» дасть змогу усунути з навчального процесу такі негативні явища, як перевантаження студентів, фрагментарність і дублювання знань, оскільки передбачає єдиний підхід до формування культури здоров'язбереження;

– психолого-педагогічне обґрунтування міждисциплінарної інтеграції у вивченні досліджуваних дисциплін дозволить забезпечити логіку формування основних понять (фізичне та психологічне здоров'я, здоровий спосіб життя, спорт, здорове харчування, професійний травматизм, стреси тощо), ґрунтовне розуміння студентами важливості підтримки власного здоров'я як запоруки професійної активності;

– використання міждисциплінарної інтеграції в навчальному процесі професійної підготовки майбутніх економістів має бути науково обґрунтованим, що дасть змогу уникнути псевдоінтеграції знань зі здоров'язбереження й створити здоров'язбережувальне навчальне середовище;

– міждисциплінарна інтеграція передбачає інтеграцію знань, яку доцільно впроваджувати на різних рівнях (виявлення міжпредметних зв'язків, синтез знань, взаємодія знань, формування інтегрованих метапредметів);

– упровадження міждисциплінарної інтеграції в навчальний процес вимагає певної послідовності та передбачає поетапність дій (аналіз програм із дисциплін, котрі формують комплексні поняття, встановлення структури інтегрованого навчального матеріалу; відбір понять, визначення об'єктивних передумов їх інтеграції, встановлення логічної послідовності вивчення змісту навчального матеріалу, обґрунтування форм і методів інтеграції знань); аналіз отриманої системи знань як цілого, виявлення якісних і кількісних змін, пов'язаних із процесом упровадження інтеграції).

У цьому контексті виникає необхідність розширити коло дисциплін для формування культури здоров'язбереження студентів економічних спеціальностей на засадах міждисциплінарної інтеграції, що визначено як **перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Список літератури:

1. Андріяшин В. І. Забезпечення наступності засобами міжпредметних зв'язків / В. І. Андріяшин, Л. В. Карачун // Науковий часопис нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – 2010. – Сер. 13. – Вип. 6. – С. 9-13.
2. Арцишевська М. Р. Інтеграція змісту освіти: монографія / М. Р. Арцишевська, Р. А. Арцишевський. – Луцьк: Вежа, 2007. – 311 с.
3. Барбина Е. С. Идеи интеграции, системности и целостности в теории и практике высшей школы: науч.-метод. пособие / Е. С. Барбина, В. А. Семиченко. – К., 1996. – 261 с.
4. Башавець Н. А. Теоретико-методичні засади формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації студентів вищих економічних навчальних закладів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Наталія Андріївна Башавець. – Одеса, 2012. – 555 с.
5. Коломієць А. М. Міжпредметні зв'язки у контексті проблеми інтеграції / А. М. Коломієць, Д. І. Коломієць // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1999. – № 2. – С. 61-66.
6. Пастирська І. Я. Інтеграція змісту предметів природничого і гуманітарного циклів як загальнопедагогічна проблема (кінець XX – початок XXI століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. Я. Пастирська. – 2012. – 20 с.
7. Титовец Т. Е. Междисциплинарная интеграция в специализирующей и генерализирующей моделях содержания педагогического образования / Т. Е. Титовец // Интеграция образования. – 2008. – № 2(51). – С. 31-36.

8. Melnychuk I. N. Integration of general scientific approaches towards formation of professional competence of future doctors / I. N. Melnychuk // European Humanities Studies: State and Society. – 2016. – № 1. – С. 291-301.

Мартынив О.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ

Аннотация
Доказано, что формирование культуры здоровьесбережения студентов университета на занятиях по физическому воспитанию предусматривает использование междисциплинарной интеграции. На основе анализа содержания учебных курсов определены дисциплины, изучение которых будет способствовать формированию культуры здоровьесбережения студентов экономических специальностей. Обобщено, что «Философия» формирует научное мировоззрение студентов по проблемам здоровьесбережения. Изучение «Безопасности жизнедеятельности» предусматривает расширение представлений будущих специалистов о здоровьеразрушающих воздействиях. «История украинской культуры» расширяет знания студентов о способах оздоровления человека на разных исторических этапах. «Физическое воспитание» позволяет апробировать оптимальные физические упражнения, способствующие оздоровлению. На основе междисциплинарной интеграции у будущих экономистов будет формироваться философское представление о современной концепции здоровья, способах его сохранения в историческом контексте, избежание здоровьеразрушающих воздействий и практической апробации методов оздоровления.
Ключевые слова: студенты, междисциплинарная интеграция, физическое воспитание, здоровье, здоровьесбережение.

Martyniv O.M.
Ivan Franko National University of Lviv

USING INTERDISCIPLINARY INTEGRATION WITHIN FORMING HEALTH SAVING CULTURE OF UNIVERSITY STUDENTS AT PHYSICAL EDUCATION CLASSES

Summary
It is studied that creating health saving culture of university students at physical education classes involves the use of interdisciplinary integration. Based on the analysis of the content of education the courses all of which contribute to health saving culture of economic students are identified. It is summarized that «Philosophy» forms the students' scientific outlook on health saving problems. Studying «Health and safety» would expand the perceptions of health destroying impacts by students. «History of Ukrainian culture» course expands students' knowledge concerning methods of rehabilitation of man at different historical stages. «Physical Education» allows to test the best exercise to promote recovery. Based on the multidisciplinary integration the philosophical idea of the modern concept of health of future economists, ways of its preserving in a historical context, avoiding health destroying impacts and practical testing methods of healing will be formed.
Keywords: students, interdisciplinary integration, physical education, health, health saving.

УДК 378

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МЕДИЧНЕ ПРАВО» ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Мельникова К.М.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського

У статті розглянуто сутність, функції та особливості реалізації компентентнісного підходу у системі вивчення дисципліни «Медичне право», здійснено теоретичний аналіз наукових джерел з метою дослідження історії виникнення, особливостей реалізації цього підходу в практиці медико-правової освіти. Формування висококваліфікованого фахівця-медика на додипломному рівні неможливе без оволодіння ним певного рівня правових та медичних знань, в тому числі прав людини (пацієнта) у сфері охорони здоров'я. Також, у статті досліджується співвідношення правової компетентності та компетенції майбутнього медичного працівника у його професійній діяльності. Розглянуто пропозиції втілення правової компетенції в ряд нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я.
Ключові слова: компетентнісний підхід, медичне право, правова культура, правова свідомість, навички, вміння, правова компетенція, кредитно-модульна система, студент-медик.

Постановка проблеми. Медичне право як навчальна дисципліна не є новим явищем в медичній освіті, адже саме медичні виші перші почали впроваджувати в навчальні плани підготовку студентів і слухачів на додипломному та післядипломному рівнях цей курс. Наша держава перебуває на етапі докорінних змін усіх державницьких сфер, з поміж яких і охорона здоров'я.

Удосконалення системи вищої медичної освіти здійснюється на засадах компетентнісного підходу, а саме спрямовано на формування та розвиток професійних компетентностей майбутнього медичного працівника (лікаря).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення наукових джерел дало змогу зазначити, що проблемами у вищій школі, зокрема медичного напряму, як в Україні, так і за кордоном, присвячували свої наукові дослідження педагоги, психологи та юристи [1].

Питання правової компетенції як складової частини компетентнісного підходу досліджували у своїх працях І.П. Василюк, О.С. Денисова, О.Д. Джура, А.Ф. Крижановський, В.І. Царенко та інші. Теоретико-методологічне та практичне формування правової освіти майбутніх медичних працівників відображено в роботах І.Я. Сенюти.

Звертаючись до витоків компетентнісного підходу, розглянемо ідеї ефективності знань, ціннісного ставлення особистості до набутих знань як основи самореалізації. У цьому сенсі широко відомий науковий доробок В. Сухомлинського, який дослідив і реалізував у педагогічному досвіді можливість поєднання навчання, праці, практичної повсякденної діяльності студентів-медиків. Б. Дяченко визначив перспективні напрями осмислення комптентністного підходу до якості вищої освіти на засадах ідей В. Сухомлинського [2, с. 13-16].

А ось на думку Г. Селевка, компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію провідної освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань і формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багаточинникового соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно-комунікаційно насиченого простору [3, с. 138-143].

Розглядаючи проблему модернізації професійної освіти, визначаючи вимоги до випускника вищого навчального закладу, дослідники широко використовують термін «професійна компетентність» як готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення при здійсненні професійної діяльності [4, с. 5].

Але поруч із багатьма дослідженнями правова компетентність студента-медика, як вагомого чинника професійної діяльності в сфері охорони здоров'я, носить фрагментарний характер та не є пріоритетною серед наукових пошуків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень дає підстави стверджувати, що проблема реалізації компетентнісного підходу в розвитку студента-медика в системі вивчення дисципліни «Медичне право», як одна з умов удосконалення та модернізації вищої медичної освіти, не була окремо досліджена як у практичному так і в теоретичному аспектах.

Мета статті. Метою роботи є аналіз дисципліни «Медичне право» для студентів-медиків вищих навчальних закладів, фахова підготовка, що має на меті формування і розвиток їхньої компетенції у галузі медичного права, що в свою чергу породжує компетентність медичного працівника у майбутньому. Спрямована на отримання необхідного обсягу теоретичних медико-правових знань, набуття практичних навичок у сфері охорони здоров'я. Студенти-медики під час оволодіння дисципліною набувають достатнього рівня правової культури та правової свідомості для збереження балансу взаємовідносин між суб'єктами медичних правовідносин та дотримання прав людини в сфері охорони здоров'я. Необхідно обґрунтувати потребу введення поняття «правової компетентності» та «компетенції» в нормативно-правові акти у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні триває процес реформування освітньої системи, спрямований на розвиток та набут-

тя особистістю якісних здібностей, приведення вітчизняних критеріїв та стандартів освіти у відповідність до європейських вимог. Значне збільшення часу на безпосереднє індивідуальне спілкування викладача і студента в процесі навчання передбачає запровадження кредитно-модульної системи. Це, в свою чергу, зменшує частку прямого зовнішнього інформування і розширює сферу застосування інтерактивних форм і методів роботи студентів під керівництвом викладача та повноцінної самостійної роботи [5].

Оновлення змісту медичної освіти на основі компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців набуло особливої уваги для випереджального розвитку нашої країні.

Цілеспрямоване набуття студентами знань, умінь і навичок, їх трансформація у компетентності сприяє особистісному культурному розвитку майбутнього фахівця, здатності швидко реагувати на запити часу. Компетентнісно орієнтована професійна підготовка студентів у вищих навчальних закладах виражається в її орієнтацій на результат, що виявляється у формі компетенцій, тобто готовності студентів до активної професійної діяльності [6, с. 19]. Отже найбільш важливою компетентністю майбутнього фахівця-медика є його професійна компетентність, що формується з компетенції та охоплює досвід, знання, вміння, психологічну готовність студента [7, с. 18].

Навчальні компетенції визначають необхідність освіти впродовж усього життя і лежать в основі безперервної професійної освіти, що особливо важливо для майбутніх фахівців медичної сфери, покладені в основу кваліфікації випускника, відображені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці, що визначає готовність до майбутньої професійної діяльності [8].

Вміло виявлені компетентності у студентів в майбутньому породжуватимуть правову компетенцію медичних працівників.

Після набуття вмінь та навичок студентами – медиками у сфері охорони здоров'я формується приорітентність взаємозв'язків пацієнта та лікаря. При цьому медичний представник демонструє не лише професійні знання та етику спілкування. Він повинен бути переконаний, що його дії не суперечать основним конституційним правам людини та не виникнуть в подальшому претензії з боку пацієнта, а закладення фундаменту з правових знань із студентської лави сприятиме формуванню правової свідомості та правової культури майбутніх фахівців.

У студента під час навчання повинні сформуватись медико-правові навички та вміння, адже процес формування відбувається на основі набутих правових знань шляхом отримання, сприйняття та удосконалення тієї чи іншої інформації, матеріалу, прикладів, що мають правовий характер. *Навички* характеризуються ступенем засвоєння теоретичного матеріалу на основі одержаних раніше правових знань у процесі медико-правової діяльності, а *вміння*, в свою чергу, означають наявність в особи певної правової інформації, властивостей, навичок, звичок, що забезпечують їй можливість активності в життєвих ситуаціях.

Цілеспрямоване набуття медико-правових знань, умінь і навичок, їх трансформація у компетентності сприяє особистісному культурному розвитку молодого медика, здатності швидко реагувати на запити часу.

Основною метою вивчення дисципліни «Медичного права» у медичних університетах є формування і розвиток професійної компетенції медичних працівників у галузі охорони здоров'я, спрямованих на отримання необхідного обсягу теоретичних медико-правових знань, оволодіння достатнім рівнем правової культури і правосвідомості для збереження балансу взаємин між суб'єктами медичних правовідносин і дотримання прав людини у сфері охорони здоров'я.

Тому студент у вищих медичних навчальних закладах при вивченні дисципліни «Медичне право» повинен:

1. Навчитись аналізувати рекомендовані джерела, що стосуються прав людини у сфері медичної діяльності;

2. Узагальнити та засвоїти знання, отримані ним з різних джерел;

3. Підготувати відповіді на різні теоретичні запитання та виконувати практичні задачі.

Згідно з навчальним планом, окрім лекційного курсу з дисципліни «Медичного права», проводяться семінарські заняття з метою контролю підготовки та оцінки рівня знань студентів.

Семінарські заняття повинні вміщати теоретичні запитання, що стосуються сфери охорони здоров'я, запитання для самоконтролю, ситуаційних задач та тестових завдань. Підготовка до семінарських занять базується на самостійному ознайомленні та аналізі нормативно-правових актів у сфері медичної діяльності України та інших країн.

Запитання для самостійного контролю, ситуаційні задачі та тести виконуються студентами на семінарських заняттях. Кожен тест містить 5 відповідей. І лише одна із них вірна. Відповіді для самоконтролю повинні бути чіткими та зрозумілими для викладача та аудиторії. Студент аргументує їх, спираючись за законодавчі акти, що регулюють сферу медичної діяльності. Розв'язання ситуаційних задач готується у письмовій чи усній формах після детального аналізу сфери медичних відносин та норм, що її регулюють.

Для оцінювання знань студентів-медиків проводяться різні системи опитування та встановлюються основні завдання такі як:

1) визначення рівня прояву та розвитку системи компетенцій студентів-медиків;

2) виявлення, перевірка та оцінювання рівня здобутих знань, умінь та навичок студентів і якість засвоєння ними навчального матеріалу з дисципліни «Медичне право» на всіх етапах навчання;

3) оцінювання систематичної самостійної роботи та пізнавальної активності студентів;

4) розвиток медико-правових здібностей студентів вищих медичних закладів;

5) оцінювання ефективності індивідуальної роботи студентів-медиків;

6) розроблення заходів для підвищення якості навчання через навчальні інноваційні технології та застосування методів ефективного здобуття медико-правових компетентностей.

Для оцінювання початкового рівня знань і вмінь студентів використовуються ситуаційні задачі та розв'язання тестів. При цьому, щоб розв'язати

задачу обираються два студенти та пропонується їм на вибір декілька варіантів вирішення поставлених перед ними завдань, на які вони повинні самостійно дати відповідь з необхідною аргументацією та посиланнями на законодавство України. Для цього студентові потрібно всебічно дослідити викладену в задачі ситуацію та дати їй правову оцінку на підставі нормативно-правових актів, грамотного тлумачення правових норм, що підлягають застосуванню. В кінці відповіді сформувати вірне та обґрунтоване рішення.

Вирішення даних ситуаційних задач та тестів надасть можливість майбутньому медичному представнику орієнтуватись у медичному законодавстві України та навчить аргументувати свою думку, використовуючи наукові та нормативно-правові джерела. А також набуте вміння пов'язати з практичною діяльністю.

Що стосується перевірки вищого рівня знань і вмінь студентів-медиків, використовуються практичні завдання та інтерактивні методи, що проявляються через спільну роботу студентів у малих групах.

Ефективним різновидом практичних занять є рольові ігри, що проводяться під час семінарського заняття. З одного боку це студенти-доповідачі, що виступають у ролі експертів з спірних питань (наприклад: Чи забороняти аборти в Україні на законодавчому рівні? Чи необхідна евтаназія в Україні? та ін.). Їхні доповіді рецензуються та оцінюються іншою групою – студентами-рецензентами, що складається з 3-4 осіб, а студенти що не згідні з думкою ні рецензентів, ні експертів виступають у ролі опонентів. Очолює таку гру студент-головуючий, що надає слово по черзі усім учасникам, також підводить підсумки кожної відповіді, а наприкінці гри визначає групу переможців.

Іншим різновидом гри зі студентами на семінарських заняттях з дисципліни «Медичного права» є прес-конференція. При цьому один студент виконує роль прес-секретаря та веде конференцію, а інші студенти мають можливість відчути себе журналістами, ставлячи запитання експертам з проблем, що винесені на розгляд семінару.

Вивчення матеріалу у формі рольової гри характеризується високим рівнем узагальнення знань, умінь та навичок як загальних, так і фахових компетентностей у студента-медика.

Найбільш цікава форма семінару побудована на основі евристичної бесіди. Студенти дають відповіді на запитання, що містяться в плані їхнього семінарського заняття. Ці відповіді повинні мати творчий характер і вимагають творчого продуктивного мислення. Така форма проведення семінарського заняття часто перетворюється у дискусію, що характеризується вищим рівнем дослідження теми. Адже базується на обміні думками між усіма учасниками, що привчає студентів самостійно мислити, не говорити завченими фразами. Ця форма опитування сприяє розвитку у студента-медика аналітичних навичок та вмінь, породжує власну точну зору.

Важливу роль у вивченні навчальної дисципліни «Медичне право» відіграє завдання для самостійної роботи студентів-медиків. Вид такої діяльності для майбутніх лікарів має на меті набуття додаткових вмінь, перевірка отриманих знань, вироблення фахових компетентностей.

Висновки та пропозиції. Формування професійної компетентності майбутнього фахівця здійснюється через зміст освіти, що містить у собі не тільки перелік навчальних предметів, але й професійні навички й уміння, які формуються в процесі оволодіння не лише медичними предметами, але і дисципліною «Медичного права». Саме у процесі навчання у вищому навчальному закладі в майбутнього медичного працівника формуються необхідні професійні та поруч з тим і правові якості, знання, уміння, необхідні для того, щоб бути конкурентноздатним на професійній ниві, здатними практично вирішувати життєві й професійні проблеми.

Компетентнісний підхід у підготовці молодого лікаря формує у нього здатність навчатись та самонавчатись, що в майбутньому забезпечить більшу гнучкість у взаємовідносинах з роботодавцями та пацієнтами. Окрім цього, реалізація даного підходу до системи вивчення дисципліни «Медичного права» дозволяє вирішити актуальне протиріччя між орієнтацією професійної освіти на удосконалення технологій навчального процесу для студентів-медиків.

Отже, на сьогодні актуальним у сфері вищої медичної освіти є компетентнісний підхід, який спрямований на досягнення кінцевої мети: переходу від теоретичних знань, вмінь, навичок до практики.

Список літератури:

1. Медична освіта у світі та в Україні / Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерій, О. П. Волосовець [та ін.]. – К.: Книга плюс, 2005. – 383 с.
2. Дьяченко Б. Василь Сухомлинський у діалозі з компетентнісним підходом / Б. Дьяченко // Освіта на Луганщині. – 2008. – № 29. – С. 13-16.
3. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.
4. Шапошников К. В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов переводчиков: автореф. дисс. на соискание научной степени канд. пед. наук: 13.00.08 / Шапошников Константин Владимирович. – Йошкар-Ола, 2006. – 26 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 1556-VII.
6. Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м. Київ: [у 2 ч.]. Ч. 2 / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. І. Ляшенко (заст. голови) та ін.] – К.: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014 – 292 с.
7. Уйсімбаєв Н. Розвиток професійної компетентності – шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців [Текст] / Н. Уйсімбаєва // Рідна школа. – 2006. – № 9. – С. 17-19.
8. Медицинское образование в мире и в Украине / [Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерий, А. П. Волосовец и др.]. – Харьков: ИПП «Контраст», 2005. – 464 с.

9. Хлызова Н. Ю. Интерпетация понятий «компетентность» и «компетенция»: к проблеме систематизации научной терминологии // Медиаобразование: от теории – к практике / Составитель И. В. Жилавская; Ч. 2. Томск: НОУ ВПО ТИИТ, 2008.

Мельникова К.М.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского

РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В СИСТЕМЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕДИЦИНСКОЕ ПРАВО» ДЛЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность, функции и особенности реализации компентентнисного подхода в изучении дисциплины «Медицинское право», осуществлен теоретический анализ научных источников с целью исследования истории возникновения, особенностей реализации этого подхода в практике медико-правового образования. Формирование высококвалифицированного специалиста медика на додипломном уровне невозможно без овладения им определенного уровня правовых и медицинских знаний, в том числе прав человека (пациента) в сфере здравоохранения. Также, в статье исследуется соотношение правовой компетентности и компетенции будущего медицинского работника в его профессиональной деятельности. Рассмотрены предложения воплощение правовой компетенции в ряд нормативно-правовых актов в сфере здравоохранения.
Ключевые слова: компетентностный подход, медицинское право, правовая культура, правовое сознание, навыки, умения, правовая компетенция, кредитно-модульная система, студент-медик.

Melnukova K.M.
I.Ya. Horbachevsky Ternopil State Medical University

COMPETENT APPROACH IMPLEMENTATION IN THE COURSE OF STUDYING «MEDICAL LAW» FOR MEDICAL STUDENTS IN THE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Summary
The article examines the nature, functions and features of competent approach implementation in the course of studying «Medical Law»; the theoretical analysis of scientific sources to investigate the history of origin, the peculiarities of the implementation of this approach in practice of medical and legal education was made. Training a highly qualified medical specialist at undergraduate level is impossible without mastering by him a certain level of legal and medical knowledge, including Human Rights (of a patient) in the field of health care. Furthermore, the article examines the relationship between legal expertise and competence of future medical employee in his professional activities. The proposals for embodiment of legal competence in a number of regulations in the health care were considered.
Keywords: competent approach, medical law, legal culture, legal awareness, skills, abilities, legal competence, the credit-module system, a medical student.

УДК 378.147

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТУ «МІКРОБІОЛОГІЯ» У НАЦІОНАЛЬНОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Морозенко Д.В.
ДУ «Інститут патології хребта та суглобів
імені професора М.І. Ситенка НАМН України»
Глєбова К.В.
Національний фармацевтичний університет

В статті наведені основні положення викладання предмету мікробіології в Національному фармацевтичному університеті. Приділено увагу реалізації системного підходу, застосовуваного в навчальному процесі, який об'єднує та забезпечує взаємозв'язок теоретичних аспектів, практичних навичок, науково-дослідної роботи та пошукової діяльності. Інтерактивні методи у викладанні курсу мікробіології дозволяють підвищити рівень знань і пізнавальної активності здобувачів вищої освіти. Заохочування молоді до виконання наукових досліджень, проведення студентських наукових конференцій є оптимальним шляхом підвищення їх професійної підготовки й адаптації. Це дозволяє якісніше опанувати майстерність у навичках і методах дослідження в мікробіології.
Ключові слова: мікробіологія, освіта, викладання, фахівці фармацевтичної галузі, технологічні компетенції.

Постановка проблеми. На сьогодні актуальними питаннями освіти в Україні є розвиток активності й творчих здібностей студентської молоді в умовах інноваційного навчання, яке забезпечує ініціативу, готує до самостійних дій у нестандартних ситуаціях. Йде пошук нових, ефективних шляхів удосконалення форм, методів, засобів навчання і виховання, які актуалізують інноваційну діяльність викладача медичного вузу. Спрямування України в європейські політичні, економічні й культурні структури потребує постійного підвищення освітнього рівня підготовки висококваліфікованих компетентних спеціалістів для всіх галузей діяльності, збагачення інтелектуального та творчого потенціалу. Вища медична школа, зокрема вища фармацевтична освіта України спрямована на не тільки формування обізнаних та затребуваних фахівців медичних спеціальностей, а й створення умов для виходу вітчизняної науки і культури на європейський рівень. Закон України «Про вищу освіту» наголошує на послідовному, систематичному та цілеспрямованому процесі освоєння змісту навчання.

Першочерговим завданням вищої фармацевтичної освіти є підготовка конкурентоздатних фахівців, відповідно до вимог охорони здоров'я та фармацевтичної галузі, що досягається завдяки постійному удосконаленню спеціалістів упродовж усього циклу навчання. Важливою умовою розв'язання цього завдання є необхідність підготовки фахівців, яких готує вища школа, умінням володіти знаннями, сукупністю практичних навичок і здатних працювати з першого дня своєї професійної діяльності. Особливо гостро постала проблема підготовки фармацевтів, що відповідають новим вимогам суспільства, вміють організувати і контролювати процес виробництва продукції з урахуванням потреб, інтересів та можливостей споживача. Для фахівця, що навчається за спеціальністю «фармація», фундаментальні знання необхідні для безперервного професійного розвитку, що потрібно як для професійної діяльності, так і задоволення потреб клієнтів фармацевтичної галузі та вимог працедавців. Останнє досягається різними етапами підготовки як на переддипломній, так і післядипломній підготовці фахівців-фармацевтів [1-3; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для успішної реалізації покладених завдань у педагогіці вищої школи слід застосовувати технології особистісно-орієнтовного навчання, творчий підхід до викладення матеріалу, що створює високий рівень мотивації студента та позитивне відношення до предмету. Затребуваний компетентний спеціаліст міжнародного рівня є метою і результатом роботи викладача, який повинен не тільки володіти знаннями щодо предмету, а й в інноваційні способи і прийоми та завдяки творчому підходу до викладенню матеріалу заохочувати здобувачів вищої освіти до набуття знань, навичок та досвіду. Формування дослідницьких умінь студентів залежить від методики та організації навчально-пізнавальної та науково-дослідницької діяльності, від сформованості у них навчальних і дослідницьких умінь. Основним методом підвищення пізнавальної активності студентів є самостійна робота, яка дає можливість індивідуально-диференційованого й особисто-орієнтованого підходу до студентів при розробці завдань різного ступеня складності, сприяє залученню студентів у навчально-дослідницьку діяльність при вивченні курсу мікробіології [2; 4-8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Рівень теоретичних знань та практичних навичок здобувачів вищої освіти та випускників вищих навчальних закладів недостатній для задоволення зростаючих потреб як професійного, так і особистого характеру. Обсяг знань та навичок, призначених для засвоєння, може бути охоплений завдяки розвитку розумових здібностей студентів, формування в них здатності самим регулювати процес засвоєння нових знань і підвищення ефективності навчання. Сучасне розуміння педагогічної освіти передбачає демократичний стиль взаємовідносин між викладачем і студентами, коли формальний процес передачі знань замінюється вирішенням конкретних задач, які викладач і студент обговорюють разом.

Постановка завдання. Головною метою даної роботи є аналіз різних методів викладення мате-

ріалу з метою підвищення пізнавальної активності студентів при вивченні мікробіології у Національному фармацевтичному університеті. Актуалізація розвитку творчого мислення у студентів, формування особистості, набуття ними знань та практичних навичок є першочерговим завданням викладача вищої школи. Не менш важливими завданнями є також забезпечення мотивації до постійного пізнавання нових світових тенденцій та розвитку професійної орієнтації.

Виклад основного матеріалу. Отримання освіти вимагає набуття глибоких міждисциплінарних теоретичних знань з широкого кола дисциплін, таких як біологія, генетика, нормальна та патологічна анатомія, нормальна та патологічна фізіологія, біологічна та фармацевтична хімія, фармакогнозія, мікробіологія тощо. Освітній процес потребує тренованої пам'яті та накопичення і утримання великої кількості інформації, такої як фармакологічні класифікації лікарських засобів, їх міжнародні непатентовані назви та торгові назви, механізми дії лікарських засобів, показання та протипоказання до їх застосування, численні побічні ефекти та шляхи їх попередження, зниження шкоди при їх проявленні, лікарські форми препаратів та ін. При цьому безумовно потрібно логічне мислення, яке у фармакології базується в першу чергу на знанні, тобто вивченні основного матеріалу і тільки потім можливо зв'язування цих отриманих знань у логічний ланцюжок для довготривалого запам'ятовування.

Орієнтуючись на кінцеву настанову підготовки спеціалістів, у процесі вивчення мікробіології з основами імунології у студентів формуються знання про роль мікроорганізмів у патології людини; про їх еволюцію, екологію, особливості морфології та фізіології, значення мікробів в інфекційній і неінфекційній патології людини, принципи мікробіологічної, серологічної діагностики, специфічної профілактики інфекційних захворювань. Важливе значення мають мікроорганізми у псуванні лікарської сировини та готових лікарських форм.

Національний фармацевтичний університет здійснює підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліст та молодший спеціаліст, ступенями бакалавр та магістр. Курс «Основи мікробіології» є комплексним у системі підготовки молодших спеціалістів і передбачає вивчення основ загальної та спеціальної мікробіології. Мета курсу – надати студентам теоретичних знань з цих предметів і сформувати практичні навички, які необхідні при подальшому вивченні таких дисциплін як фармакогнозія, технологія лікарських форм, фармакологія, організація та економіка фармації, фармацевтична хімія та ін. Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні та спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкту праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

У роботі фармацевта (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) мікробіологія займає особливе місце. Такі розділи, як стерилізація, асептика, антисептика, дезінфекція, розробка і використання імунобіологічних препаратів, значення мікроорганізмів у виготовленні та використанні лікарських засобів та їх біодеградації, зберігання та контроль за лікарською сировиною мають не тільки теоретичне, а й практичне значення в професійній діяльності. Орієнтуючись на кінцеву настанову підготовки цих спеціалістів, у процесі вивчення мікробіології з основами імунології потрібно сформувати у студентів знання про роль мікроорганізмів в існуванні природи, про їх еволюцію, екологію, особливості морфології та фізіології, значення мікробів в інфекційній і неінфекційній патології людини, про принципи мікробіологічної, серологічної діагностики, специфічної терапії та профілактики інфекційних захворювань, про значення мікроорганізмів у псуванні лікарської сировини та готових лікарських форм, а також імунобіологічні препарати та їх застосування і значення.

Наступний рівень у фармацевтичних освіті – спеціаліст. На сьогодні у системі вищої освіти України даний освітньо-кваліфікаційний рівень скасовано та прирівняне до освітнього рівня «магістр», однак ті студенти, які сьогодні вже навчаються за програмою спеціаліста, продовжують засвоєння матеріалу за цим освітнім рівнем. Даний освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності. Матеріал з мікробіології на даному рівні освіти розглядається у такій послідовності: загальна характеристика збудника (його морфологія, культуральні властивості, ферментативні властивості, антигенна будова і фактори вірулентності). Для вірусів розглядається також їх ультраструктура, біологічні моделі та методи культивування, репродукція і особливості взаємодії віріонів з чутливими клітинами. Також висвітлюється патогенез вірусних захворювань, стисла характеристика клінічних проявів, методи профілактики і заходи щодо лікування. Викладання здійснюється шляхом читання лекцій з основних розділів мікробіології та вірусології, проведенням практичних занять з контролем набутих знань, практичних навичок та умінь.

Магістр – це освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, що передбачає здобуття особою повної вищої освіти з відповідної спеціальності на базі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» (базова вища освіта) або освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» (повна вища освіта), а також вищої освіти, здобутої до запровадження в Україні ступеневої вищої освіти. Особа, яка здобула даний освітньо-кваліфікаційний рівень, повинна володіти поглибленими знаннями з обраної спеціальності, уміннями інноваційного характеру, навичками науково-дослідної (творчої) або науково-педагогічної діяльності, набути певний досвід і вміти продукувати елементи нових знань для вирішення завдань у відповідній сфері професійної діяльності.

Поряд з програмними питаннями, типовими та загально прийнятими в розділах загальної та спеціальної мікробіології до програми введе-

но практичні заняття, які стосуються специфіки фармацевтичного факультету: «Фітопатогенні мікроорганізми. Мікробіологічний контроль мікробної контамінації лікарської рослинної сировини та готових лікарських форм». Під час практичних занять розглядають наступні питання: фітопатогенні мікроорганізми, класифікація захворювань рослин, спричинених фітопатогенними мікроорганізмами; значення фітопатогенів при виробництві і зберіганні лікарських рослинних препаратів, поняття про мікробну деградацію лікарських препаратів; заходи для попередження захворювань лікарських рослин при культивуванні та зберіганні лікарської рослинної сировини; мікробне забруднення готових лікарських форм, джерела забруднення, ознаки мікробної контамінації; вимоги до мікробної чистоти готових лікарських форм у залежності від призначення і форми введення за категоріями; методи визначення мікробного забруднення лікарських препаратів (метод прямого висівання, метод мембранної фільтрації); заходи для попередження мікробного забруднення лікарських препаратів, санітарно-епідемічний режим в аптеках. На практичних заняттях студенти виконують наступні завдання: проведення випробовування на стерильність препарату для парентерального введення, який не має антимікробної дії, методом прямого висівання; врахування результатів дослідження на стерильність препарату для парентерального введення, поставленого заздалегідь; проведення випробовування мікробіологічної чистоти лікарського засобу для перорального прийому методом прямого висівання; врахування результатів визначення загального мікробного числа для нестерильних лікарських засобів для перорального застосування в демонстраційному досліді. На практичних заняттях з спеціальної мікробіології особливу увагу студентів звертають на препарати, що застосовують для профілактики та лікування інфекційних захворювань. Під час практичної частини занять студенти визначають чутливість мікроорганізмів до хіміотерапевтичних засобів методами послідовних двократних серійних розведень та методом стандартних паперових дисків.

Тобто, з кожним освітньо-кваліфікаційним рівнем викладання лише одного предмету – «мікробіологія» – поступово ускладняється із збільшенням як об'єму матеріалу, що викладається, так і методичних підходів до оцінки якості підготовки фахівців.

Висновки і пропозиції. Таким чином, викладання предмету «Мікробіологія» у контексті підготовки фахівців фармацевтичної галузі реалізується на принципах єдиної безперервної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з поступовим наростанням кількості навчальної інформації, вимог для спеціаліста та, відповідно, його якісних характеристик. Важливим завданням працівників вищих медичних навчальних закладів у досягненні цієї мети є розробка ефективної методології своєчасної подачі необхідної для формування фахівців фармацевтичної галузі інноваційної наукової інформації. Мікробіологія, вірусологія та імунологія займають важливе місце в ряду таких фундаментальних дисциплін як анатомія, фізіологія, біохімія, без освоєння яких неможливе професійне формування фахівців фармацевтичної галузі.

Список літератури:

1. Бойчук І.Д. Передумови виникнення та становлення системи підготовки фармацевтів в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 4. – С. 186-196.
2. Бойчук І.Д. Безперервний професійний розвиток фармацевта – гарант підвищення якості фармацевтичної допомоги // Проблема духовності сучасної молоді: реалії та перспективи: Матеріали міжрегіон. наук.-практ. молодих дослідників, 8 листопада 2-7 р. – Житомир: Вид.-во ПП Сахневич. – С. 93-95.
3. Булах І.Є., Волосовець О.П., Вороненко Ю.В. Система управління якістю медичної освіти в Україні. – Київ: АРТ-ПРЕС, 2003. – 212 с.
4. Зіменковський А.Б., Зарума Л.Є., Лесик Р.Б., Січкоріз О.Є. Проблеми і завдання освітньо-професійної підготовки клінічного провізора // Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація. – 2008. – № 1. – С. 61-65.
5. Концепція реформування системи фармацевтичної освіти в Україні. – Харків: Вид-во НфаУ, 2004. – 30 с.
6. Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями // Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (зі змінами № 674 від 27.09.2016 та № 53 від 01.02.2017).
7. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
8. Палеха Ю.І. Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. / Ю.І. Палеха, Н.О. Леміш. – К.: Ліра-К, 2013. – 336 с.

Морозенко Д.В.
ГУ «Институт патологии позвоночника и суставов
имени профессора М.И. Ситенко НАМН Украины»
Глебова Е.В.
Национальный фармацевтический университет

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА «МИКРОБИОЛОГИЯ» В НАЦИОНАЛЬНОМ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Аннотация
В статье приведены основные положения о преподавании предмета микробиологии в Национальном фармацевтическом университете. Уделено внимание реализации системного подхода, применяемого в учебном процессе, который объединяет и обеспечивает взаимосвязь теоретических аспектов, практических навыков, научно-исследовательской работы и поисковой деятельности. Интерактивные методы в преподавании курса микробиологии позволяют повысить уровень знаний и познавательной активности соискателей высшего образования. Поощрения молодежи к выполнению научных исследований, проведение студенческих научных конференций является оптимальным путем повышения их профессиональной подготовки и адаптации. Это позволяет качественно овладеть мастерством навыков и методами исследования в микробиологии.
Ключевые слова: микробиология, образование, преподавание, специалисты фармацевтической отрасли, технологические компетенции.

Morozenko D.V.
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology NAMN Ukraine
Glebova E.V.
National Pharmaceutical University

THE PECULIARITIES OF TEACHING THE SUBJECT «MICROBIOLOGY» AT THE NATIONAL UNIVERSITY OF PHARMACY

Summary
The article describes the main provisions for the teaching of the subject of Microbiology at the National University of Pharmacy. Attention is paid to the implementation of the system approach applied in the learning process, which unites and ensures the interrelation of theoretical aspects, practical skills, research work and search activity. Interactive methods in teaching the course of microbiology allow increasing the level of knowledge and cognitive activity of applicants for higher education. Encouraging young people to perform scientific research, holding student scientific conferences is the best way to increase their professional training and adaptation, allowing them to master the skills and methods of research in microbiology qualitatively.
Keywords: microbiology, education, teaching, specialists in the pharmaceutical industry, technological competences.

УДК 371.134:811.161.2

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Нагрибельна І.А.
Херсонський державний університет

У статті проаналізовано методику навчання лексики на уроках української мови в контексті формування сучасної мовної особистості. Досліджено наукові розвідки учених з означеної проблеми та встановлено багатоаспектність її. Матеріал статті репрезентує аналіз ефективних засобів навчання лексики та шляхи практичного впровадження їх. Акцентовано увагу на тих видах роботи, що сприяють ефективному формуванню словника учнів. У статті виокремлено роль самостійної роботи під час опанування української лексики.
Ключові слова: мовна особистість, лексична система української мови, методичні засоби, лексичні вправи, самостійна робота.

Одним із стратегічних завдань реформування загальноосвітньої школи, передбаченого Законом про мови, Національною доктриною розвитку освіти в Україні у XXI столітті, стандартом мовної освіти є вивчення української мови та утвердження її як основної форми спілкування. Розроблені на виконання означених документів нові концепції шкільного навчання української мови основну мету цього процесу вбачають у вихованні особистості, наділеної уміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття висловлювань (слухання й читання), їх створення (говоріння й письмо) у різних сферах, формах, видах і жанрах, у забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції.

У подоланні труднощів, що виникають у мовленнєвій діяльності учнів, потрібно враховувати реальну сутність таких мовних і мовленнєвих явищ, як різноаспектна, широко членована лексична система української мови. Формування сучасної мовної особистості не можливе без знань української лексики, оскільки знати мову – означає опанувати її структуру та лексику. Тому оволодіння рідною мовою значною мірою залежить від засвоєння лексики, одного з аспектів мови, який вивчається в загальноосвітній школі, а елементи лексики опрацьовуються вже в початковій ланці освіти. Усвідомлення зазначених факторів зумовлює **постановку проблеми** дослідження методики навчання елементів лексики на уроках української мови та вказує на наявність зв'язку з науковими розвідками про те, що великий пласт мовознавчої науки – лексичної системи – викликає у школярів значні труднощі, спричинені тим, що перед ними стоїть завдання оволодіти не тільки мовною, але й комунікативною компетенцією – вмінням відносити мовні засоби з умовами спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність порушеної проблеми та науковий інтерес до аналізу методики навчання лексики на уроках української мови мовознавців, методистів початкової та основної школи: О. Біляєва, І. Бондар, М. Вашуленка, Л. Варзацької, С. Дорошенка, Л. Мацько, І. Нагрибельної, К. Климової, М. Пентилюк, Л. Полюги, О. Пономарів, Г. Шелехової та ін.

Багатоаспектне дослідження проблеми навчання лексики на уроках української мови в початкових класах створило наукове підґрунтя для аналізу методичних засобів навчання її.

Мета статті полягає в аналізі ефективних засобів роботи з лексики в процесі формування мовної особистості молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Розвиток мовленнєвих навичок школярів реалізується у їх здатності виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування. Своєю чергою формування в них комунікативних умінь і навичок відбувається під час роботи над усним і писемним мовленням, вдосконалюється на основі знань граматичної і стилістичної основ мови.

Означені завдання декларують державно-нормативні документи, а їх реалізація можлива за умови розвиненого словникового запасу молодших школярів.

Спираючись на наукові розвідки з проблеми методики навчання лексики, на основі аналізу перспективного педагогічного досвіду вчителів початкової ланки освіти було визначено види роботи, які ефективно сприяють формуванню активного словника молодших школярів. Розглянемо їх детальніше.

У роботі над уточненням і розширенням словника учнів можна визначити такі напрями роботи:

1. Лексичний аналіз мови художнього твору, який вивчається на уроці: виявлення незнайомих слів і висловів, уточнення відтінків значень окремих слів і висловів, виявлення слів, ужитих у переносному значенні, добір синонімів, з'ясування їх смислових відтінків, добір антонімів, аналіз зображувальних засобів мови художнього тексту.

2. З'ясування значення слів шляхом використання різних способів: показ предмета чи дії, позначених новим для дитини словом, демонстрація малюнка, ілюстрації, слайдів із зображенням предметів, назви яких є новими для дитини, добір синонімів, антонімів, введення нового слова у контекст тощо.

3. Виконання завдань на добір слів з певним значенням: дібрати потрібні за смислом речення іменники з поданого синонімічного ряду; дібрати прикметники для опису предметів, для характеристики людини, опису її зовнішності, настрою, свого ставлення до події, до товариша.

4. Введення поданих слів у речення чи тексти: складання речень за опорними словами, заміна слів у реченнях відповідними синонімами чи антонімами тощо [6; 7].

Так в учнів поступово формується увага до значення слів і висловів, що є важливою передумовою успішної роботи над збагаченням і активізацією словникового запасу школярів.

Вивчення елементів лексики в початкових класах розпочинається з ознайомленням із словом і його значенням [1; 2]. У поясненні значення слова, як і в усякій навчальній діяльності, необхідно керуватися загальними дидактичними настановами, спрямованими на підвищення рівня самостійності і пізнавальної активності школярів.

У сучасній методиці існує кілька способів і прийомів пояснення значення слів. Їх використання ґрунтується на принципах наступності й перспективності, природо- й життєвідповідності – залежить від віку і загального рівня розвитку дітей, характеру пояснюваного слова.

Слова з предметним значенням можна пояснити, скажімо, прийомом демонстрації макета чи малюнка, а слова з абстрактним значенням вимагають інших прийомів.

Для пояснення семантики незрозумілих слів учителі найчастіше вдаються до таких способів:

– демонстрація предмета чи малюнка;
– використання контексту;
– найпростіший словотворчий аналіз;
– тлумачення слів (коротке пояснення, використання словника тощо).

Кожен спосіб може бути здійснений одним із кількох різних прийомів залежно від конкретного випадку.

Пояснення значення слова шляхом демонстрації можна здійснити такими прийомами:

а) показ натуральних предметів (дзиґа, бриль, канни, баклажан);

б) показ чучел, макетів, муляжів (тетерук, стриж, шпак);

в) показ малюнків, діапозитивів, слайдів (акула, окунь, ясен, явір, рись, козуля).

Пояснення значення слова шляхом використання контексту здійснюється за допомогою різних прийомів:

а) самостійне пояснення значення слова учнями. Цим прийомом учитель користується тоді, коли прозорий контекст підказує учням значення слова. Так, слово *чемно* у реченні *Чемно вітаюся: «Доброго ранку!»* учні пояснюють як *ввічливо, з повагою*;

б) конкретизація значення слова, поясненого учнями на основі контексту не зовсім точно. Наприклад, у реченні *Періщить дощ, як із відра* діти пояснюють слово *періщить*, як *іде, ллє*. Насправді ж, говорить учитель, періщить – сильно б'є, січе;

в) введення невідомого слова в контекст. Щоб пояснити значення слова ґудзик, учитель, зокрема, вводить його в речення *Пальто було застебнуте на всі ґудзики.*

Найпростіший словотворчий аналіз учні початкових класів здійснюють під керівництвом учителя, тому що навичками такого аналізу вони володіють недостатньо [4].

Тлумачення слів – найпоширеніший у шкільній практиці спосіб пояснення значення слів. Користуючись цим способом, учитель вдається до ряду прийомів:

а) розчленування загального поняття на часткові (*тканини* – це *сукно, сатин, ситець, шовк*; *цитрусові* – це *апельсини, лимони, мандарини*);

б) підведення часткових понять під загальні (*цемент, пісок, цегла* – будівельні матеріали; *муха, оса, ґедзь* – комахи);

в) розгорнутий опис (*колектив* – це група людей, зв'язаних спільною працею, спільними інтересами; *батьківщина* – це країна, в якій живуть народжені в ній люди, що є її громадянами);

г) добір слів-синонімів. До використання цього прийому слід поставитися дуже серйозно. Пояснення шляхом добору синонімів тільки тоді буде ефективним, коли діти добре знають значення слів. Так, слово *рубіновий* треба пояснити не словами-синонімами *багряний* чи *пурпурний*, а знайомим дітям словом *червоний*;

д) добір антонімів (значення слова *темрява* стає зрозумілим дітям через зіставлення його зі словом *світло*; слово *смуток* – через зіставлення зі словом *радість*);

е) пояснення шляхом перекладу з російської мови. В умовах білінгвізму, особливо на території північних і південно-східних говорів, де вплив російської мови досить великий, значення окремих слів можна пояснити з допомогою російських відповідників, а саме: *шкарпетки – носки, окуляри – очки, ковзани – коньки*;

є) з'ясування значення незнайомих слів за допомогою довідкових матеріалів (тлумачний словник, зноски в читанках).

Важливу роль у роботі над лексичними одиницями на уроках української мови відіграє самостійна навчальна діяльність молодших школярів у різних способах реалізації її. Оскільки під час самостійної роботи активізується творчий, пізнавальний потенціал учнів, то вчителю не слід нехтувати таким ефективним методичним засобом роботи в процесі навчання лексики зокрема й формуванні мовної особистості учня загалом [5].

Проілюструємо аналізовані засоби навчання на конкретному прикладі. Пропонуємо методичну розробку уроку контролю знань, умінь і навичок у третьому класі.

Тема. Контрольна робота за темою «Слово. Значення слова. Будова слова».

Мета. Перевірити знання учнів з теми «Слово. Значення слова» та виявити практичні вміння визначати у слові його значущі частини; розвивати вміння аналізувати, співставляти; перевірити орфографічні навички, зв'язне мовлення, виховувати любов до праці, до рідної мови.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

Самостійно я працюю,
Помилок не буде, факт!
Я уважно помудрую,
Щоб вийшов добрий результат.

II. Контрольна робота.

1 варіант.

1. Знайдіть у реченні слова, протилежні за значенням. Випишіть їх парами. *Пустий колос догори пнеться, а повний – донизу гнеться.*

2. Продовжіть ряд синонімів.

Струмок співає, …, ….

3. Прочитайте. Спишіть і підкресліть багатозначне слово. *Дитина вже почала ходити ніжками.*

Петрик старанно очистив ніжку гриба.

У кутку стояв стілець зі зламаною ніжкою.

4. Замініть виділені слова антонімами і залишіть новий текст. *Сонячний літній ранок. Небо здається високим. По ньому пливуть легкі хма-*

ри. Подув лагідний вітер. З кожною хвилиною стає спекотніше.

5. Залишіть слова. Позначте у них закінчення та виділіть корінь.

Димок, димар, диміти, дим, димовий.

6. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Доберіть перевірні слова. *Соло...кий* – ....

Моло...ба – ....

Ле...ко – ....

7. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Позначте наголос. 13 двома словами (на вибір) складіть і запишіть речення.

Ап...тит, в...лос...пед, д...ректор, оч...рет, м...нулий, п...ріг.

8. Спишіть, вставляючи пропущені букви. До виділеного слова доберіть споріднені слова.

Л...стячко дубове,
Л...стячко кл...нове
Жовкне і спадає
Тихо із гілок.
А красольки в'ялі
До з...млі припали,
Наче під л...сточком Вогник догоря (К. Перелісна).

2 варіант

1. Запишіть слова, близькі за значенням, окремими групами. *Дорогий, розумний, цінний, тямущий, духмяний, кмітливий.*

2. Продовжіть ряд синонімів.

Соловейко співає,

3. Прочитайте. Спишіть і підкресліть багатозначне слово.

Я веду братика за ручку.
Любі подарували кулькову ручку.
Треба відремонтувати дверну ручку.

4. Замініть виділені слова антонімами і запишіть новий текст. Доберіть до нього заголовок.

Важкі, чорні хмари пливли по небу. Сердитий вітер гойдав віти дерев.

Жовте листя сумно тріпотіло від вітру. Прийшла холодна осінь.

5. Запишіть слова. Позначте у них закінчення та виділіть корінь.

Дубище, дубок, дубовий, дуб, дубина.

6. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Доберіть перевірені слова.

Во...ко – ....
Боро...ьба – ....
Ні...ті – ....

7. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Позначте наголос. 13 двома словами (На вибір) складіть і запишіть речення.

Ап...льсии, б...тон, кор...дор, м...тал, ч...р...вики, с...кунда.

8. Спишіть, вставляючи пропущені букви. До виділеного слова доберіть споріднені слова.

Ой в...села в нас з...ма.
В...с...лішої нема:
Грає срібними зірками,
В'ється синіми д...мками,
Снігом землю обійма (М. Рильський).

ІІІ. Підсумок уроку.

– Який вид роботи вдалося виконати швидко, охайно?

– Які були складнощі?

– Визначіть своє місце на уроці:

а) працювали гарно;

б) працювали недостатньо;

в) залишили незначний слід.

У результаті аналізу порушеної проблеми можемо зробити такі **висновки**: ефективна методика навчання елементів лексики не тільки є першоджерелом збагачення словника, а й основою для роботи над найважливішою одиницею мови – словом, адже всі інші мовні одиниці реалізуються, існують у слові або нерозривно з ним пов'язані. Сформовані у молодших школярів компетенції в галузі лексичної системи використовуються з необхідності в різних контекстах залежно від різних умов і потреб мовленнєвої діяльності, до яких належать мовленнєві процеси продукування або сприйняття текстів, пов'язаних з певними темами у специфічних сферах спілкування.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми і є **перспективним науковим напрямом** для подальшого формування комунікативної компетенції учнів початкової ланки освіти.

Список літератури:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Державна програма «Вчитель» // Інформ. зб. Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 10. – 32 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: моногр. / Світлана Яківна Єрмоленко. – К.: НДІ, 2007. – 444 с.
4. Нагрибельная И. А. Развитие устной и письменной речи учеников младших классов путем обогащения и активизации словарного запаса / И. А. Нагрибельная // Edukacja przedszkolna I wczesnoszkolna w obliczu aktualnych zmian oswiatowyct / pod red. Anny Pekali. – Czestochovie: Wydawnictwo im. Stanislawa Podobinskiego, Akademia im. Jana Dlugosza w Czestochovie. – Czestochovie, 2011. – С. 147-153.
5. Нагрибельна І. «Професійно-методична підготовка майбутнього вчителя початкової школи до викладання рідної мови (в контексті Болонського процесу)». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота 20(2011):88-90. – http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_20_35
6. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2011. – 414 с.

Нагрибельная И.А.
Херсонский государственный университет

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье проанализирована методика изучения лексики на уроках украинского языка в контексте формирования современной языковой личности. Исследованы научные труды по обозначенной проблеме и установлена ее многоаспектность. Материал статьи представляет анализ эффективных способов изучения лексики и пути их практического применения. Акцентировано внимание на тех видах работы, которые способствуют эффективному формированию словаря учащихся. В статье выделена роль самостоятельной работы в процессе овладения украинской лексикой.
Ключевые слова: языковая личность, лексическая система украинского языка, методические средства, лексические упражнения, самостоятельная работа.

Nahrybelna I.A.
Kherson State University

THE METHODS OF STUDYING LEXIS AT THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

Summary
The article analyzes the methods of studying lexis at the Ukrainian language lessons in the context of forming a modern linguistic personality. Scientific works on this problem have been studied and its multidimensionality has been established. The material of the article is an analysis of effective methods of studying lexis and ways of their practical using. The special attention is paid to those types of work that contribute to effective forming students' vocabulary. The article distinguishes the role of independent work in the process of mastering the Ukrainian lexis.
Keywords: language personality, lexical system of the Ukrainian language, methodical means, lexical exercises, independent work.

УДК 378

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК СИСТЕМНО ОРГАНІЗОВАНИЙ ПРОЦЕС ВНУТРІШНЬОЇ ПСИХІЧНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Нещерет В.К.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

У статті досліджено теоретичні питання сутності усвідомленої саморегуляції студентів. Проаналізовано основні наукові концепції стосовно довільної активності студентів у контексті саморегуляції. Виокремлено функціональні ланки, які реалізують структурно-повноцінний процес саморегуляції. Визначено основні стилі саморегуляції. Сформульовані рекомендації для вдосконалення саморегуляції майбутніх фахівців, необхідної для ефективного виконання навчальної діяльності.
Ключові слова: саморегуляція, стилі саморегуляції, воля, навчальна діяльність.

Постановка проблеми. Студентство є особливою соціально-психологічною та віковою категорією. Навчально-пізнавальна діяльність студентів під час здобуття професійної освіти передбачає досягнення ними належного рівня готовності до майбутньої діяльності за фахом. Відтак успішність студентів визначається однією з найактуальніших педагогічних та психологічних проблем в організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі. Підвищення вимог до підготовки майбутніх фахівців зумовлене високим темпом розвитку нових технологій і величезним потоком інформації. Тому здатність студентів вибирати найбільш оптимальні способи подолання складних ситуацій у навчальній діяльності є комплексною властивістю особистості, яка характеризується необхідною адаптацією майбутніх фахівців до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників у процесі навчальної діяльності. Саме сформованість власного стилю саморегуляції багато в чому визначає успішність навчальної діяльності студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема саморегуляції в навчальній діяльності стає все більш актуальною для сучасних педагогів, психологів, науковців. Саморегуляція розглядається як здатність людини до самостійного ініціювання цілеспрямованої актив-

ності, що призводить до високої результативності діяльності. Розглядаючи проблему саморегуляції в контексті навчальної діяльності студентів, виникає питання про академічну саморегуляцію, що пов'язується з високим ступенем довільної саморегуляції суб'єкта, його можливістю самостійно визначати і реалізовувати свідомий вибір способів досягнення успішності в навчанні з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних чинників (М. Яцюк). Провідні дослідження у цьому напрямі виконуються в руслі системно-функціонального підходу до регуляції навчальної діяльності (О. Конопкін, Ю. Миславський, В. Моросанова, О. Осницький, Г. Пригін, Р. Сагієв та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потік нової інформації, що постійно збільшується і необхідний для засвоєння майбутніми фахівцями, призводить до інтенсифікації процесу навчання. Тому важливе значення нині має розвиток і вдосконалення процесів саморегуляції студентів із врахуванням індивідуальних особливостей і розвитку їх потенційних можливостей.

Виклад основного матеріалу. Саморегуляція навчальної діяльності – це специфічна регуляція, що здійснюється студентом як суб'єктом діяльності і є одним із визначальних чинників успішної професійної підготовки майбутніх фахівців. Особливого значення саморегуляція набуває у ситуації вибору та дефіциту часу, що часто виникає у процесі здобуття освіти, сприяючи тому, що студент сам починає аналізувати умови, що склались, ставить перед собою життєві цілі, вибирає засоби їх досягнення, контролює та корегує отримані результати.

Шляхом власної активності людина формує такі якості та здібності, які набувають характеру усвідомлюваної довільної цілеспрямованості. Сама особа уникає залежності від багатьох зовнішніх обставин і набуває все більш складної та ефективної детермінації своїх дій, вчинків, можливості самій будувати взаємини з навколишнім світом [6]. У процесі саморегуляції розкриваються внутрішні резерви людини, що надають відносної свободи від обставин, які забезпечують навіть у найважчих умовах можливість актуалізації. Розробка проблеми саморегуляції є одним із шляхів реалізації гуманістичної ціннісної орієнтації в психології [3].

Індивідуально-типові способи саморегуляції поряд зі спеціальними і загальними здібностями – це передумови формування множини індивідуальних стилів у конкретних видах навчальної та професійної діяльності. Індивідуально-типові особливості саморегуляції, властиві людині завдяки її темпераменту й характеру, можуть усвідомлюватися суб'єктом активності. Їх прояв може змінюватися залежно від ступеня суб'єктної активності в процесі досягнення означеної мети. Активність суб'єкта опосередковується цілісною системою індивідуального регулювання, яка, по суті, є провідником, що зв'язує й інтегрує динамічні та змістовні аспекти особистості, усвідомлені і несвідомі її структури.

Концепції, закладені в роботах О. Конопкіна, найбільш чітко реалізуються на засадах системного підходу. Основу концепції усвідомленої саморегуляції довільної активності людини складає розроблене нею уявлення про функціональну структуру системи, що забезпечує усвідомлену саморегуляцію [6]. Процес саморегуляції, згідно з О. Конопкіним, – це цілісна замкнута (кільцева) за структурою, інформаційно відкрита система, що реалізується за допомогою взаємодії функціональних ланок (блоків), підставою для виділення яких (за принципом необхідності й достатності) є властиві їм специфічні (часткові, компонентні) регуляторні функції, системну взаємодію яких реалізує цілісний процес саморегуляції, що забезпечує досягнення прийнятої суб'єктом мети.

Виокремлюють функціональні ланки, які реалізують структурно-повноцінний процес саморегуляції:

1) прийнята суб'єктом мета діяльності;
2) суб'єктивна модель значущих умов;
3) програма виконавчих дій;
4) система суб'єктивних критеріїв досягнення мети (критеріїв успішності);
5) контроль та оцінка результатів;
6) рішення про корекцію системи саморегулювання.

Основне положення даної концепції полягає в тому, що саморегуляція цілеспрямованої активності виступає як найбільш загальна і сутнісна функція цілісної психіки людини. Адже в саморегуляції реалізується єдність психіки в усьому багатстві її окремих рівнів, сторін, можливостей, функцій, процесів, здібностей тощо.

Науковці (Б. Зейгарник, А. Холмогорова та О. Мазур), зазначаючи, що поняття «саморегуляція» широко застосовується в різних наукових сферах для опису роботи живих і неживих систем, заснованих на принципі зворотного зв'язку, і позначаючи психологічний зміст поняття «саморегуляція» з позицій теорії діяльності [7], виділяють два рівня саморегуляції:

1) операційно-технічний, пов'язаний зі свідомою організацією дій за допомогою засобів, спрямованих на його оптимізацію;
2) мотиваційний, пов'язаний з організацією загальної спрямованості діяльності за допомогою свідомого управління своєю мотиваційно-потребнісною сферою [5].

Проблема регуляції власною поведінкою є однією з ключових для вивчення розвитку і становлення особистості, для вирішення педагогічних і психокорекційних завдань. Ця проблема традиційно розглядається в психології як проблема волі [2; 4].

Поняття «воля» може трактуватись у вузькому сенсі – на рівні дії (вольовий акт) і зв'язуватися з недостатньою спонукальною силою мотиву, конфліктом різноспрямованих мотивів, і «вольовим зусиллям» як засобом подолання цього конфлікту. У широкому сенсі воля – це характеристика не окремої дії, а особистості в цілому, співвідношена з поняттям «вольова особистість». На необхідність вивчення особистісного рівня саморегуляції вказував С. Рубінштейн, відзначаючи, що регулятивні процеси закріплюються в особистості у формі характеру та здібностей і діють на всіх рівнях активності людини, забезпечуючи успішність діяльності. Науковець підкреслював роль рефлексії у цілісній життєдіяльності людини, вказуючи при цьому на два основних способи людського існування: перший – не ви-

ходить за межі безпосередніх зв'язків, другий – пов'язаний з рефлексією.

Так, Б. Зейгарник вважає рефлексію універсальним механізмом процесу саморегуляції: «... рефлексія є найважливішим механізмом процесу саморегуляції на обох його рівнях (операційно-технічному та мотиваційному), позаяк дозволяє людині вийти у зовнішню позицію стосовно себе і своїх дій, що й робить можливою їх свідому регуляцію» [3, с. 125]. Дослідниця підкреслює, що саморегуляція є найбільш складною формою регуляції поведінки і тому вимагає розгорнутої рефлексії. На її думку, в критичній ситуації необхідною умовою саморегуляції поведінки є рефлексивне відчуження негативного сенсу і включення дії в більш широкий смисловий контекст. Формування нового сенсу шляхом його емоційного насичення здійснюється при участі ще одного механізму саморегуляції, який Б. Зейгарник позначає як «смислове зв'язування». Суть його полягає в особливій внутрішній свідомій роботі, спрямованій на перетворення спочатку нейтрального змісту в емоційно заряджену шляхом зв'язування його з мотиваційно-смисловою сферою особистості. Рефлексію і смислове зв'язування Б. Зейгарник вважає основними механізмами усвідомленої саморегуляції, але зазначає, що в цілому процес саморегуляції не вичерпується цими механізмами [3].

Сучасні українські психологи М. Боришевський і І. Бех вважають, що рефлексія є змістовно-функціональною характеристикою саморегуляції поведінки [1]. Так, характеризуючи специфіку особистісної рефлексії, І. Бех зазначає, що вона є основою самосвідомості як єдності самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегуляції поведінки. Довільність поведінки людини залежить від ступеня оволодіння його регуляторними способами, необхідними умовами такого оволодіння є формування образу «Я». Саме при довільній поведінці суб'єкт звільняється від впливу певної життєвої ситуації [1].

На думку М. Боришевського, важливого значення у процесі саморегуляції набуває рефлексія – здатність людини до відображення себе і оточуючих, своїх актуальних і потенційних можливостей, ступеня адекватності та ефективності реалізації цих можливостей, усвідомлення змісту взаємодії з іншими людьми.

Розвиваючи концепцію психологічної саморегуляції людини, О. Конопкін виокремлює специфічний феномен усвідомленої регуляції діяльності як фактор і критерій суб'єктного розвитку і суб'єктного буття людини. Він визначає його як «загальну здатність до саморегуляції» (ЗЗС) [6], і зазначає, що зовні ЗЗС проявляється, насамперед, в успішному оволодінні новими (в тому числі більш складними) видами і формами діяльності. ЗЗС відображається в успішному вирішенні нестандартних завдань і дієвому подоланні нетипових, незнайомих ситуацій на всіх ступенях оволодіння різними видами діяльності та сферами життя у продуктивній самостійності, в завзятості й наполегливості в досягненні окресленої мети.

Внутрішній, суб'єктивний аспект саморегуляції характеризується насамперед усвідомленістю, розумінням підстав здійснюваної діяльності в цілому, її найважливіших структурних моментів – мети, умов, застосовуваних способів дій, необхідних корекцій, оцінки результатів та ін. При цьому свідомо враховуються як об'єктивні зовнішні умови діяльності, так і власні суб'єктивні можливості. Характерний стійкий контроль за динамікою умов. Як правило, самостійно визначаються причини появи труднощів і невдач. Висока стійкість усвідомлено й емоційно прийнятої мети закономірно визначає вмотивованість всіх етапів діяльності, досягнення її кінцевого результату. Значна емоційна складова у загальному потоці зворотної аферентації від процесу діяльності сприяє зниженню необхідності прямих вольових зусиль. Людина відчуває впевненість у своїх можливостях у досягненні успіху. Це, за О. Конопкіним, і є специфічним почуттям своєї «суб'єктності», характерним для розвиненої ЗСС.

За результатами досконалості процесів саморегуляції в окремих освоєних людиною видах діяльності, – зауважує О. Конопкін, – ще не можна робити висновки про розвиток його ЗЗС, про його суб'єктний розвиток та діяльнісний потенціал. Недостатній розвиток ЗЗС часто маскується задовільним виконанням яких-небудь конкретних видів діяльності. Однак у таких випадках значна зміна звичних умов, виникнення істотно нових вимог, необхідність швидкого оволодіння новими прийомами або видами діяльності неминуче виявляє недостатній розвиток ЗЗС, які проявляються в різного роду діяльнісних (поведінкових) труднощах.

Так, О. Конопкін виокремлює такі суттєві компоненти ЗЗС:

1) наявність повної функціональної структури процесів саморегуляції, яка є інваріантною в різних видах діяльності;

2) свідомо-довільний рівень формування і реалізації регуляторного процесу в чіткій підпорядкованості досягнення результату, відповідно до поставленої мети;

3) внутрішній план взаємодії людини з відображеною дійсністю;

4) вміння оперувати інформацією, представленою в наочно-образній, вербальній і в абстрактно-знаковій формі.

Важливим компонентом саморегуляції навчальної діяльності виступає адекватна оцінка студентом своїх можливостей у навчанні. Уявлення студентів про свої можливості і про себе самого складаються під впливом різних чинників. Найчастіше студенти із завищеними або заниженими уявленнями про свої можливості переносять їх і на майбутні ситуації у професійній діяльності, що пов'язано насамперед з тим, що у них погано розвинена здатність аналізу власних досягнень і невдач, конкретних результатів своїх дій.

Саморегуляція навчальної діяльності має таку ж структуру, що й саморегуляція будь-якої іншої діяльності, а саме: планування, визначення цілі та послідовності здійснення навчальних цілей; моделювання, урахування значущих умов навчальної діяльності, необхідних для її виконання; програмування та визначення послідовності виконання дій; оцінка результатів та їх співвідношення з критеріями, визначеними викладачем чи самим студентом; контроль за результатами та корекція навчальних дій на основі індивідуально прийнятих еталонів успішності (В. Моросанова) [9].

Отже, студент повинен усвідомити чи визначити навчальні цілі, проаналізувати умови навчальної діяльності та продумати послідовність виконання дій, іншими словами, пристосувати програму дій до значущих умов навчальної діяльності. Процес виконання супроводжується контролем, оцінкою та корекцією дій відповідно до отриманих результатів, змінених умов та визначених цілей. Зазначені процеси взаємопов'язані і можуть здійснюватися як послідовно, так і паралельно [9].

Водночас у системі сучасної освіти складається складна ситуація. Постійно збільшується потік інформації, необхідний для засвоєння, що призводить до інтенсифікації процесу навчання, тому важливе значення нині має розвиток і вдосконалення індивідуальної системи саморегуляції студентів з урахуванням індивідуальних особливостей і розвитку їх потенційних можливостей в цьому процесі [9; 10]. Оцінка результатів навчальної діяльності, є важливою самостійною ланкою саморегуляції. У цій ланці інформація про результат зіставляється з критеріями успіху. Щоб при виконанні завдання студент усвідомлено організовував послідовність дій, необхідно озброїти його інформацією про критерії успішності діяльності. Однак навіть при наявності такої інформації у реальній практиці виявляється, що лише частина студентів покращує свої навчальні результати. Усвідомлючи ці завдання, студент стає суб'єктом своєї діяльності. Це проявляється в тому, що він сам обирає умови, що відповідають поставленому завданню, визначає способи перетворення вихідної ситуації, оцінює отримані результати і вирішує, чи потрібно вносити будь-які зміни в свою діяльність.

Студент як суб'єкт діяльності вирішує питання про те, яке з можливих завдань важливо виконати в першу чергу, а що може зачекати. Відтак відбуваються зміни в самому навчанні: збільшуються обсяг і якість знань, йде розвиток сутнісних сил і здібностей, їх вдосконалення. Однак, щоб ці процеси стали реальністю, важливо мати уявлення про еталонні властивості саморегуляції, які будуть затребувані студентом не тільки в сьогоденні, а й у майбутній професійній діяльності. Істотне значення для саморегуляції навчальної діяльності має вироблення у студентів навичок планування своєї роботи.

Тісно пов'язаний з плануванням і самоконтроль як здатність людини встановлювати відхилення реалізованої програми діяльності від заданої і вносити корективи до плану діяльності. При самоконтролі розвиваються багато психічних процесів: увага, воля, самосвідомість. Розвиток самосвідомості нерозривно пов'язаний з уявленнями людини про себе і свої можливості. Природно, що в міру переходу з курсу на курс індивідуальний досвід студентів стає багатшим. Вони більшою мірою враховують минулі досягнення, набувають більший арсенал внутрішніх еталонів, внутрішніх засобів для зіставлення своїх можливостей і досягнень. При більш ретельному аналізі результатів своєї діяльності уявлення студента про себе більшою мірою починають відповідати критеріям, які є в оточуючих.

Висновки і пропозиції. Проблема навчальної успішності не є новою в педагогіці, але залишається дотепер предметом суперечок і протистояння протилежних точок зору на аспект визначення провідних чинників забезпечення навчальної успішності. Фахівець з вищою освітою повинен не тільки володіти високою кваліфікацією, але й бути професійно мобільним, здатним успішно реалізовувати себе в соціально-економічних умовах, які постійно змінюються, творчо активним, таким, що вільно орієнтується у світовому інформаційному просторі. Відтак процес ефективної саморегуляції є важливим ресурсом на шляху до успішного життя людини.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К.: Україна – Віта, 1995. – 202 с.
2. Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6-ти т. Т. 6. Научное наследство / [Под ред. М. Г. Ярошевского] / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1978. – 396 с.
3. Зейгарник Б. В. Саморегуляция поведения в норме и патологии / Б. В. Зейгарник, А. Б. Холмогорова, Е. С. Мазур // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 2. – С. 122-132.
4. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 140 с.
5. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е. А. Климов – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1969. – 278 с.
6. Конопкин О. А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 128-135.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М.: Прогресс, 1977. – 134 с.
8. Моросанова В. И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В. И. Моросанова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С. 5-17.
9. Моросанова В. И. Диагностика индивидуально-стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов / В. И. Моросанова, Р. Р. Сагиев / Вопросы психологии. – 1994. – № 4. – С. 134-140.
10. Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегулирования личности / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 121-127.
11. Моросанова В. И. Стилевая саморегуляция поведения человека / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 118-127.

Нещерет В.К.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МОЗ Украины

САМОРЕГУЛЯЦИИ КАК СИСТЕМНО ОРГАНИЗОВАННЫЙ ПРОЦЕСС ВНУТРЕННЕЙ ПСИХИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы сущности осознанной саморегуляции студентов. Проанализированы основные научные концепции произвольной активности студентов в контексте саморегуляции. Выделены функциональные звенья, которые реализуют структурно полноценный процесс саморегуляции. Определены основные стили саморегуляции. Сформулированы рекомендации по совершенствованию саморегуляции будущих специалистов, необходимой для эффективного выполнения учебной деятельности.
Ключевые слова: саморегуляция, стили саморегуляции, воля, учебная деятельность.

Neshcheret V.K.
I. Horbachevsky Ternopil State medical University

SELF-DIRECTION AS A SYSTEM ORGANIZED PROCESS OF STUDENTS' INTERNAL MENTAL ACTIVITY

Summary
The theoretical issues of the nature of students' self-direction are studied in the article. The basic concepts concerning the voluntary activity of students in the context of self-direction are analyzed. Functional units which implement structural fully-realized self-direction process are emphasized. The basic styles of self-direction are defined. Recommendations to improve future professionals' self-direction, which is necessary for the effective implementation of educational activities, are formulated.
Keywords: self-direction, self-direction style, will, learning activities.

УДК 355.233.2:2-457-053.7

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ ДО УСВІДОМЛЕНОГО МАТЕРИНСТВА

Новосільська Т.М., Денисюк О.М.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті здійснено аналіз особливостей підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства. Розглянуто науково-методичні матеріали та видання вітчизняних вчених, що стосуються дослідження цього питання. В статті також висвітлені напрями та принципи здійснення підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства, як важливий компонент статевого виховання. В основі підготовки є самопізнання та самовдосконалення, сприйняття себе, як майбутньої жінки, дружини і матері. Не менш важливим є сприяння усвідомленню особистої відповідальності за власне репродуктивне здоров'я і формування необхідних базових навичок усвідомленого материнства. На основі обробки теоретичного матеріалу запропоновані складові компоненти профілактичної програми з підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства.
Ключові слова: материнство, усвідомлене материнство, принципи, напрями, підготовка, дівчата-підлітки.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Сьогодні поряд із складною соціально-економічною та політичною ситуацією, зниженням загального рівня життя населення можемо спостерігати також зміни моральних норм та цінностей. Особливої уваги заслуговують питання підготовки молоді до створення сім'ї та усвідомленого ставлення до виконання батьківських обов'язків.

На сьогодні існує проблема відмови матерів від новонароджених дітей у пологових будинках. Причиною цього явища часто є надто юний вік матері, тяжкий матеріальний стан, відсутність необхідних знань і уявлень молодих дівчат про сімейні стосунки і виховання дітей, відмова батька взяти на себе відповідальність за виховання та матеріальне забезпечення дитини.

Важливим для уникнення сумних наслідків у вигляді відмови від дітей і безвідповідального ставлення до батьківських обов'язків є формування у дівчат, майбутніх матерів, усвідомленого ставлення до створення сім'ї і виховання дітей.

Проблема усвідомленого материнства була висвітлена в працях багатьох вчених. Психологічні аспекти усвідомленого материнства розглядалися у працях таких вчених: Є. Смірнова, Н. Устинова, Т. Андрєєва, І. Пасічник, А. Прокопенко, Ю. Ткачова, О. Проскуряк, А. Конончук та ін. Соціально-педагогічні аспекти усвідомленого материнства висвітлювалися у працях Т. Алексєєнко, О. Песоцької, О. Лещенко, Н. Островської та ін. Особливості формування навичок усвідомленого материнства досліджувалися у працях І. Братусь, К. Лапчак, Т. Веретенко, Г. Лактінової, Л. Буніної, В. Кравця та ін. Проблему готовності до материнства досліджували такі вчені: В. Брутман, Н. Максимовська, О. Несторова та ін.

Однак, потребує дослідження питання підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства в умовах загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-практичної літератури, в якій висвітлено особливості соціально-педагогічної діяльності з підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства, дав змогу з'ясувати, що комплексна соціально-педагогічна робота з формування усвідомленого материнства є необхідною умовою для попередження таких негативних соціальних явищ як рання вагітність, здійснення абортів, соціальне сирітство, тощо.

Проблема підготовки учнівської молоді до сімейного життя, статевого та дошлюбного виховання знайшла своє відображення в дисертаційних та монографічних дослідженнях таких вітчизняних вчених як: В. Каган, В. Колбановський (теоретичні основи статевого виховання); В. Постовий, Д. Перфильєвська, Є. Синова (взаємодія школи та сім'ї у підготовці учнів до шлюбу); Г. Храмцова, А. Хрипкова, А. Шибаєва (гігієнічні питання статевого виховання); В. Бойко, Д. Луцик, Г. Чередниченко (підготовка до виконання батьківських та материнських функцій); З. Зайцева, Р. Лемехова, І. Трухін (моральні аспекти підготовки школярів до сімейного життя); Я. Мудрий (збереження репродуктивного здоров'я старшокласників у процесі підготовки до сімейного життя).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи науково-практичну літературу, яка присвячена висвітленню соціально-педагогічної діяльності щодо формування у молоді усвідомленого материнства, можна констатувати, що комплексна соціальна робота з формування усвідомленого материнства є необхідною умовою для попередження негативних наслідків, але на сьогодні підготовка до усвідомленого материнства здійснюється частіше за все в рамках окремих її складових.

Мета статті – проаналізувати особливості підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства та запропонувати комплексну програму підготовки до усвідомленого материнства у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі материнство розглядається як: соціокультурний феномен сутність якого полягає у виношуванні, народженні і забезпеченні жінкою умов для розвитку дитини (О. Баженова, В. Брутман, Т. Говорун В. Сидорова); як провідна соціальна жіноча роль, що ґрунтується на фізіологічних механізмах, еволюційній історії, культурних та індивідуальних особливостях (В. Кравець); як особлива потребово-мотиваційна сфера психології жінки, що формується впродовж життя (Г. Філіппова); біологічний та соціальний зв'язок дитини та матері, який являє собою основу для материнства на юридичному рівні (Л. Конева).

Підготовку до усвідомленого материнства можна розглядати як комплекс виховних та освітніх впливів на дівчину-підлітка, які спрямовані на оволодіння нею нормами поведінки, що будуть необхідні в подальшому житті для створення міцної сім'ї і свідомого виховання дітей.

Дослідники В. Кравець, О. Кізь, О. Кікінеджі, виділили такі складові даного процесу, як:

– демографічне виховання молоді (спрямоване на формування правильної репродуктивної установки);

– формування контрацептивної культури, підготовка до прокреативної діяльності (інтимні стосунки як засіб відтворення потомства, дітонародження);

– психолого-педагогічна підготовка (отримання знань, розвиток умінь, навичок з приводу виконання батьківської ролі) [1, с. 4].

На думку О. Бялик, до даного переліку складових формування усвідомленого батьківства молоді слід додати ще такі складові, як: статеве виховання та підготовка молоді до сімейного життя [3, с. 114].

Підготовка до материнства, як і будь-який виховний процес базується на певних принципах, а саме:

– принцип єдиного підходу до формування усвідомленого материнства з боку батьків, педагогів і медичних працівників, що виявляється в спільності поглядів на необхідність статевого виховання, його мету, засоби, методи й зміст методів залежно від віку виховуваних;

– принцип диференційованого та поетапного характеру підготовки до усвідомленого материнства;

– принцип правдивості, що полягає в достовірності інформації, яку отримують підлітки;

– принцип ознайомлення з прийомами саморегуляції, самоконтролю та самокорекції поведінки [2, с. 24].

Як зазначалося раніше, підготовка дівчат-підлітків до усвідомленого материнства є комплексним процесом, яка має включати наступні напрями:

1. Загальносоціальна підготовка
2. Моральна підготовка
3. Психологічна підготовка
4. Правова підготовка
5. Господарсько-економічна підготовка
6. Естетична підготовка.

Загальносоціальна підготовка включає в себе виховання правильного розуміння дорослості, формування почуття відповідальності за власну поведінку, ознайомлення з особливостями сучасної сім'ї, значенням її у житті людини та суспільства; формування в школярок вміння планувати й реалізовувати свої життєві цілі, самостійно приймати рішення у життєво важливих ситуаціях; виховання усвідомленого ставлення до збереження свого здоров'я та турбота про здоров'я інших; підготовка виховання дітей у сім'ї.

Моральна підготовка має на меті виховання готовності до усвідомленого створення сім'ї

і формування рис майбутньої матері (доброта, ніжність, турботливість, чуйність, доброзичливість, терпимість, принциповість, уміння слухати й розуміти іншу людину, вірність й відповідальне ставлення до обов'язків).

Психологічна підготовка формує спрямованість на іншу людину, розуміння її зовнішніх проявів і внутрішніх станів; ознайомлення учнів із психологічними основами дружби й кохання, морально-психологічного клімату в сім'ї, етапами досягнення подружньої сумісності, умовами гармонізації сімейних відносин; навчання розуміння психологічних відмінностей чоловіка і жінки, уміння враховувати їх у міжстатевому спілкуванні, готовності долати конфліктні ситуації у сім'ї.

Правова підготовка включає ознайомлення школярів з основними положеннями сімейного права, з порядком укладання шлюбу, усвідомлення ними необхідності його державної реєстрації, правових наслідків незареєстрованих шлюбів; засвоєння учнями прав та обов'язків подружжя, особистих правовідносин між ними та майнових відносин, а також правовідносини між батьками та дітьми; пояснення таких державних актів, як позбавлення материнських і батьківських прав та усиновлення; ознайомлення з причинами, правовими основами та соціальними, економічними, психологічними та педагогічними наслідками розлучення, аліментними зобов'язаннями розлучених; умовами укладення шлюбного контракту й виховання адекватного ставлення до цього правового акту; з окремими положеннями кримінального права, що стосуються кримінальної відповідальності за ухилення від виконання батьківських обов'язків.

Господарсько-економічна підготовка спрямована на формування психологічної установки на необхідність ведення домашнього господарства, готовності до домашньої роботи, орієнтування на рівномірний розподіл обов'язків з ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї, подолання хибних установок про поділ домашньої праці на чоловічу і жіночу, а по суті, тільки на жіночу; навчання дівчат-підлітків раціональної організації домашньої праці; прищеплення навичок ощадливості, економії, планування сімейного бюджету.

Естетична підготовка. Формування уявлень про естетичну культуру сім'ї та міжстатевих стосунків; виховання в школярок поваги до сімейних традицій, бажання примножувати їх, уміння організовувати сімейні свята; розширення уявлень про естетику побуту й бажання вносити прекрасне в побут (красивий інтер'єр, квіти, гармонія в усьому).

На основі аналізу теоретичного матеріалу було розроблено структуру програми з підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Мета профілактичної програми: підготовка підлітків, дівчат до усвідомленого материнства через самопізнання і самовдосконалення. Формування усвідомленого ставлення до власного здоров'я, створення сім'ї, потреби в здоровому способі життя на шляху до батьківства. Формування навичок взаємодії в сім'ї.

Очікувані результати.

1. Сформоване в учнів уявлення про особливості підліткового віку і взаємовідносин з однолітками.

2. Усвідомлення учасницями програми себе як майбутніх жінок і матерів.

3. Усвідомлення дівчатами відповідальності за власне репродуктивне здоров'я.

4. Підготовка до усвідомленого створення сім'ї, народження та виховання дитини.

Структура програми складається з чотирьох блоків, що реалізують різні напрями підготовки до усвідомленого материнства, а саме:

Блок 1. «Особливості підліткового віку». Спрямований на сприяння усвідомленню учасницями себе як майбутніх жінок, підвищення рівня поінформованості дівчат про особливості підліткового віку, взаємовідносини з однолітками, особливості побудови взаємовідносин з представниками протилежної статі, створення такої мисленнєвої ситуації, що сприяє усвідомленню дівчатами дорослішання не лише як появи свободи дій, а і відповідальності за них.

Блок 2. «Репродуктивне здоров'я». Спрямований на інформування дівчат про важливість власного репродуктивного здоров'я, наслідки ризикованої сексуальної поведінки і вплив шкідливих звичок на репродуктивне здоров'я жінки, соціальні медичні заклади, куди підліток може звернутись за допомогою. Направлений на формування практичних навичок безпечної сексуальної поведінки. Сприяє усвідомленню дівчатами відповідальності за власне репродуктивне здоров'я.

Блок 3. «Щаслива сім'я». Цей блок спрямований на усвідомлення дівчиною себе як майбутньої дружини шляхом інформування про особливості ранніх шлюбів, ведення сімейного побуту, отримання практичних навичок вирішення сімейних конфліктів.

Блок 4. «Материнство та догляд за дитиною». Блок має на меті підвищення рівня поінформованості про ознаки вагітності, ризики ранньої вагітності, підготовку до пологів, змін, що відбуваються у житті сім'ї з появою дитини. Сприяє формуванню практичних навичок догляду за новонародженою дитиною, визначення потреб дитини і особливості її розвитку. Допомагає усвідомленню відповідальності за власну дитину і важливості виконання батьківських обов'язків.

Висновки. Отже, підготовка дівчат-підлітків до усвідомленого материнства є складним і комплексним процесом, який складається з демографічного виховання молоді, формування контрацептивної культури і психолого-педагогічної підготовки дівчат. На нашу думку, формування уявлень у дівчат про майбутнє подружнє життя і материнство, підготовка до усвідомленого материнства має здійснюватись за такими напрямами як загальносоціальна, моральна, психологічна, правова, господарсько-економічна і естетична підготовки. Не менш важливою є відповідність підготовки базовим принципам, таким як – принцип єдиного підходу до формування усвідомленого материнства, принцип диференційованого та поетапного характеру підготовки, принцип правдивості, принцип ознайомлення з прийомами саморегуляції, самоконтролю і самокорекції поведінки.

Список літератури:

1. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. – К.: Вид. центр «Академія, 2001. – 244 с.
2. Статеве виховання – складова частина здорового способу життя: Метод. вказ. для лікарів-інтернів, лікарів акушерів-гінекологів, дитячих гінекологів, педіатрів, сімейних лікарів / Уклад. І.О. Тучкіна, Л.А. Вигівська, Н.Ш. Рогачова, О.В. Піонтковська, Т.В. Рубінська. – Харків: ХНМУ, 2013. – 41 с.
3. Статеве виховання учнівської молоді в системі освіти країн Євросоюзу та України: порівняльний аспект / О.В. Бялик // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17(1). – С. 112-120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17%281%29__14]

Новосильская Т.Н., Динесюк Е.Н.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ДЕВУШЕК-ПОДРОСТКОВ К ОСОЗНАННОМУ МАТЕРИНСТВУ

Аннотация
В статье осуществлен анализ особенностей подготовки девушек-подростков к осознанному материнству. Рассмотрены научно-методические материалы и издания отечественных ученых, касающиеся исследования этого вопроса. В статье также освещены направления и принципы осуществления подготовки девушек-подростков к осознанному материнству, как важный компонент полового воспитания. В основе подготовки лежит самопознание и самосовершенствование, восприятие себя, как будущей женщины, жены и матери. Не менее важным является содействие осознанию личной ответственности за собственное репродуктивное здоровье и формирование необходимых базовых навыков осознанного материнства. На основе обработки теоретического материала предложены компоненты профилактической программы по подготовке девушек-подростков к осознанному материнству.

Ключевые слова: материнство, осознанное материнство, принципы, направления, подготовка, девушки-подростки.

Novosilska T.N., Denysiuk E.N.
Borys Grinchenko Kyiv University

PECULIARITIES OF PREPERATION OF ADOLESENT GIRLS FOR CONSCIOUS MOTHERHOOD

Summary
The article analyzes the peculiarities of preparation of adolescent girls for conscious motherhood. The scientific and methodological materials and publications of Ukrainian and Russian scientists are considered, dealing with the study of this issue. The article also highlights the directions and principles for training adolescent girls for conscious motherhood, as an important component of sexual education. The preparation is based on self-knowledge and self-improvement, the perception of oneself as a future woman, wife and mother. Equally important is the promotion of awareness of personal responsibility for one's own reproductive health and the formation of the necessary basic skills of conscious motherhood. Based on the treatment of theoretical material, the components of a preventive program for the preparation of adolescent girls for conscious motherhood are proposed.

Keywords: maternity, conscious motherhood, principles, direction, training, teenage girls.

УДК 378

ЕТИЧНО-МОРАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Павленко С.В.
Дніпропетровська медична академія МОЗ України

В статті розглядаються деякі аспекти впливу світових релігій та формування і пізнання суспільно-історичного досвіду людства. Етичні принципи та духовно моральні цінності є важливою складовою поведінки людини в суспільстві. Особлива увага приділяється необхідності вивчення релігійного досвіду для того, щоб показати його можливості в лікуванні хворої людини. Формування духовності сучасного студента-медика є: домінування пізнавальної активності в удосконаленні себе і збагачення свого внутрішнього світу.

Ключеві слова: етика, мораль, філософська етика,медична етика, світові релігії, духовність і світогляд.

Постановка проблеми. Формування світогляду майбутніх лікарів вимагає сьогодні звернутися до проблеми духовності та визначення її місця в медичній діяльності. В зв'язку з цим виникає необхідність переосмислення цілого ряду проблем, в тому числі що стосується виховання студентів-медиків.

Досліди в області духовності дають можливість розглядати її не тільки з раціонального, та й з ірраціональної точки зору. Повне і всебічне розуміння духовності полягає в вивченні етично-моральних та національно культурних традицій релігій світу. Сьогодні виникає необхідність звернутися до релігійного опиту для того, щоб показати його можливості з вивчення духовності людини, а саме з цим пошуку шляхів рішення тих проблем, які не можуть бути вирішені лише за допомогою наукових методів. З'являється необхідність розкриття змісту духовності стосовно медицини.

Аналіз наукової розробки проблеми. Значимість проблеми духовності для формування світогляду майбутніх лікарів не викликає сумніву. Тим більш це становиться актуальним в наш час, оскільки перед сучасною медициною, виникає ряд проблем, які вимагають свого осмислення не тільки у філософсько-етичному плані, але й в рамках тієї культурно-історичної традиції, яка століттями формувалася. Особливе місце в цій традиції займають світові культури. Одна з них – православ'я. Підхід до проблем сучасного лікування, який визначається православною культурою, – це унікальне і найцінніше надбання світового співтовариства. Одночасно – це свідчення вірності своїй культурно-релігійної традиції, що сприяє її виживанню і збереженню. Більша кількість філософів, світових літераторів для яких моральні питання завжди були значимі, в тому числі, творчості С. Франка, С. Булгакова, В. Зіньківського, В. Ільїна, В. Соловйова та інших, можна знайти опору в підході до вирішення проблем життя і смерті, здоров'я і хвороби, свободи і несвободи людини.

Ціль статті. Розвити духовність в діяльності майбутнього лікаря є непорушною частиною його професіоналізму. Сьогодні етично – моральні перетворення в світогляді студентів є запорукою духовно толерантного лікаря та людини 21 століття.

Основна частина. Розуміючи, що тема про етику, мораль, національно культурні традиції розкривалась безліч разів, чому до неї вертатись ще раз? А відповідь лежить на поверхні. Важкі соціально-економічні, політичні зміни, які відбуваються в Україні, усугубляються кризою у моральній та духовній сфері суспільства. Якщо ми не бажаємо підпасти під вплив чиїхось суб'єктивних уявлень, чи достатньо, не розуміючи, підкоритися диктатурі іншої культури. Тоді ми повинні ясно розуміти, наскільки для нас важлива роль духовно-моральних цінностей в розвитку суспільства. Прийняті нами етичні принципи впливають на нашу практичну поведінку. Звісно ми не живемо абсолютно ізольовано від інших. Людина є частиною родини, соціальної групи, нації і,врешті, світового співтовариства. Поза сумнівом, моральна невизначеність сучасного суспільства породжує сьогодні в багатьох людях розгубленість і подив. Якщо бажаємо жити в мирі і злагоді з ближніми, то маємо досягти згоди, принаймні, з основних правил поведінки. На перший план повинні вийти: не інвестиції чи нові технології за будь яку ціну, а духовно-моральний потенціал молоді, її чесноти, доброта, справедливість, толерантність, працелюбність та любов до суспільства, держави.

Викладаючи предмет «Основи християнської етики та моралі» в медичній академії при проведенні семінарських занять у студентів виникає багато запитань...? Як викладач замислюєшся над природою фундаментальних етичних, моральних та національно-культурних принципів. Треба донести студентам розуміння того, що до нас над цим розмірковували чимало умів різних часів і народів. Було б не розумно ігнорувати їхню спадщину. Моральне, духовне формування особистості людини відбувається шляхом пізнання суспільно-історичного досвіду людства предметно-практичної діяльності, засвоєння соціально-етичних норм та суспільно людських гуманістичних відносин в цілому. Ці норми чітко зафіксовані в народних традиціях і виступають як зразок, де в концентрованому вигляді зібрані кращі зразки, якостей особистості, моральні еталони,закладені в суспільстві, які забезпечують виживання та активне функціонування людства в цілому. Народні традиції, в яких зосередженні колективні знання етносу, є скарбницею колективної пам'яті, що проявляють себе в формах духовної і матеріальної культури: усних и письмових народних творах, діалектній мові, художньо-прикладному мистецтві.

Проводячи семінари як «філософський клуб», метою є, зрозуміти і розібратись в проблемах суспільства: статевої моралі, війни, расизму, бідності смертної кари. Тут неможливе просте спілкування, потрібні більш поглиблені знання: вивчення спеціальної літератури, філософських трактатів, художньої літератури. Особливу увагу наголошую студентам про вплив Інтернету, величезний потік інформації задовольняє бажання розвиватись, але поряд із незаперечними благами він має і свої негативні моменти. Завдяки Інтернету людський розум насичується найрізноманітнішою інформацією, що надходить з усього світу. Однак не всі споживачі цієї інформації спроможні зрозуміти цінність фактів, теорій, філософських і релігійних систем, про які дізнаються. Більше того, погано засвоєна інформація не може бути джерелом істинного знання, яке сприяє розумінню світу.

Ще однією важливою метою є вивчення етики, моралі і культурної спадщини світових релігій (католицизм, православ'я, протестантизму, моральні доктрини іудаїзму, ісламу та буддизму). Все це дуже важливо. Ці питання виникають в той час коли величезні маси людей втратили навіть залишки релігійних переконань (якщо вони взагалі коли-небудь мали їх), якими могли б керуватися в складних етичних ситуаціях.

Тому держава повинна усвідомити, що молодь є опорою тих етичних, моральних, національно культурних норм які будуть прогресувати в суспільстві. Для цього потрібно системно вибудувати навчальний проект зазначивши всі історичні формування нашої культури: людини як об'єкта і суб'єкта морально, етичних відносин. Вміння регулювати конкретні правила та вчинки людини, цінність людського життя, ступень свободи волі, формування сумління і відповідальності.

Все наше життя є алгоритмом: сім'я, школа, суспільство в якому ми живемо. Тут на арену і виходить, розуміння людиною тих загальноприйнятих норм, які важливі для спілкування та об'єднання людей на нашій «Голубій планеті» – Земля.

Пропоную товариству одне із семінарських занять:

1. Розглянемо поняття етика, мораль, філософська етика, медична етика.

Термін «етика» походить від давньогрецького слова «ethos» («етос»), яке спершу означало спільне житло, домівку, звірине лігвище тощо, пізніше – звичай, норов, правило, характер. Античні філософи Емпедокл (прибл. 490 – прибл. 430 до н.е.), Демокріт (прибл. 460 – прибл. 370 до н.е.) використовували його, характеризуючи тривку, усталену природу конкретних явищ: етос (сутність) першоелементів об'єктивного світу, людини.

Взявши за основу слово «ethos» у значенні характеру, давньогрецький філософ Арістотель (384-322 до н.е.) утворив прикметник «ethikos» («етичний») для позначення чеснот людської вдачі, душевних якостей. Він відрізняв їх від діаноетичних (інтелектуальних) чеснот, а також від афектів, вроджених здібностей: «Якщо чесноти не є ні афектами, ні здібностями, то залишається тільки визначити їх набутими якостями душі». Афектами Арістотель вважав гнів, страх, радість; властивостями розуму – пам'ять; етичними (моральними) чеснотами – помірність, мужність тощо. Науку, що вивчає етичні чесноти, він назвав етикою.

Намагаючись точно перекласти термін «ethos», давньоримський філософ Марк Туллій Цицерон (106–43 до н.е.) запровадив термін «moralis» («моральний»), який означав характер, темперамент, звичай, покрій одягу, моду тощо. Він вів мову про моральну філософію, маючи на увазі сферу знання, яку Арістотель назвав етикою. Згодом, у IV ст. н. е., виник термін «moralitas» – «мораль».

Обидва терміни («етика» і «мораль») увійшли до новоєвропейських мов, хоча й набули в них різного значення: етикою стали називати одну з філософських наук, а мораллю – реальні процеси, які вивчає ця наука.

Етика належить до філософських дисциплін, оскільки вивчає не тільки стосунки між людьми, я й ставлення індивіда до світу (актуальність цієї проблеми вивчали ще мислителі Давньої Індії). Вона досліджує цінності життя і світу, вчить оцінювати різноманітні ситуації морального вибору, відповідність вчинків і дій нормам мораль, налаштовує людину на само облагородження, вдосконалення свого буття і буття соціуму, до якого вона належить, а також буття людства, з'ясовує місце людини у світі, її призначення, сенс життя [1, с. 7, 8].

У багатьох країнах упродовж століть кожен лікар, приступаючи до своєї праці, дає так звану клятву Гіппократа (1). У цій клятві нічого не говориться про застосування якихось конкретних ліків або способів лікування. Її мета полягає в тому, щоб лікар-початківець усвідомив необхідність наслідування етичних норм практичної медицини. Розглянемо зміст цієї клятви відповідно до нашої чотирьох аспектної схеми.

1. Статус і авторитет медичної етики

При аналізі клятви Гіппократа варто зазначити насамперед те, що людина, котра посвячується в медики, прикликає Бога або богів покарати її у випадку порушення клятви. Цілком очевидно, основою й авторитетом, що стоїть за медичною етикою, є Бог або боги.

2. Загальні принципи і мета медичної етики

Життя пацієнта – головна цінність. Діяльність лікаря має бути спрямована на збереження життя пацієнта і його лікування.

3. Конкретні правила медичної етики

Лікар не може використовувати свої знання й уміння, щоби нашкодити людині або спричинити її смерть; лікар не повинен зловживати довірою своїх пацієнтів і повідомляти подробиці щодо стану їхнього здоров'я стороннім.

4. Зв'язок між засадами, загальними принципами і метою медичної етики, з одного боку, і конкретними правилами прийняття практичних рішень – з іншого

Тут слід порушити таке питання: чи припустимо у світлі клятви Гіппократа, щоб лікар, бажаючи покласти край стражданням смертельно хворого пацієнта, свідомо вдавався до таких засобів, котрі потягнуть за собою його смерть? Чи припустимо, щоб лікар допомагав такому пацієнтові покінчити життя самогубством?

Або уявіть собі: лікар дослідив, що його пацієнт успадкував захворювання, що виявляється

лише в зрілому віці у вигляді тяжкої хвороби з летальним кінцем. Якщо компанія, в якій його пацієнт застрахував своє життя, довідається про його хворобу, вона розірве з ним угоду і жодна інша компанія не захоче мати з ним справу. Якщо ж страхова компанія запропонує великий гонорар за надання інформації про спадковість пацієнта, то як має повести його лікар, зв'язаний клятвою Гіппократа?

Цей короткий коментар клятви Гіппократа та її зв'язку з питаннями практичної медичної етики показує: наші уявлення – по-перше, про статус, підстави й авторитет етичної системи; подруге, про її цілі і загальні принципи і, нарешті, про її конкретні правила щодо різноманітних сфер людської діяльності – мають пряме відношення до реальних життєвих ситуацій, з якими стикаємося щодня [2, с. 18-20]. **(Тут я даю письмове завдання висловити свою думку з питань: аборт, евтоназія, самогубство).**

2. Чи всі релігії мають однакову мету? Світові релігії – етично-моральні норми.

Подивимося на історію релігії. Скільки раз релігія була причиною довготривалих воєн, нещасть і кровопролить. Християнський світ, змагаючись за священні землі, не раз піднімав зброю проти мусульман, турків та іудеїв, знищівши мільйони іновірців. Католики в Іспанії привселюдно застосовували тортури і спалювали іудеїв і протестантів. А протестанти, у свою чергу, в інших країнах вели боротьбу проти католиків. Індуїсти й мусульмани дотепер борються між собою за володіння священними землями... [2, с. 255].

Так це було та сторінки історії перегорнуті зроблені висновки. Заборони релігії, випробування атеїзму, вульгарного матеріалізму, секуляризму, люди бачили їхню неспроможність стати міцними основами для мотивації моральних учинків, для моральності на рівні індивідуальної поведінки і суспільства в цілому. Вони інтуїтивно відчувають, що релігія, маючи особливий духовний вимір, могла б слугувати такою підставою, пробуджуючи в людях віру, надію й сміливість, активізувати зацікавленість у суспільних справах, альтруїзм і моральність, так необхідні для зміцнення соціальних зв'язків у родині й суспільстві. Людство вважає, що, можливо, саме релігія сприятиме зміцненню цих зв'язків за умови – і це дуже серйозна умова, – що всі релігії перестануть боротись одна з одною і почнуть працювати разом в ім'я загального блага.

Тому розглянемо ще один підхід до множинності релігії та їх співіснування. Цей підхід можна подати у вигляді такої послідовності аргументів.

1. Саме наголошення на відмінностях між різними релігіями було і дотепер залишається причиною ворожості між людьми різних віросповідань.

2. Акцентування на відмінностях між релігіями нерозумне, позаяк усі релігії у своїй сутності прагнуть до однієї й тієї ж самої мети. Вони можуть іти різними шляхами, але всі ці шляхи ведуть до однієї й тієї ж вершини; усі вони рано чи пізно зійдуться в одному місці.

3. Таким чином, обов'язок усіх релігій та релігійних діячів полягає в тому, щоби дійти згоди і почати проповідувати, що всі вони провадять до одного і того ж Бога, усі прагнуть до однієї й тієї ж мети, а їхні відмінності практично не суттєві. Тому всі вони здатні і повинні працювати разом в ім'я загального блага.

Такий підхід видається привабливим. Проте його внутрішня узгодженість залежить від того, чи істинні його вихідні посилки:

1) головно мета всіх релігій – навчити людей добре ставитися одне до одного; видається обґрунтованою, тому що виховання людей в дусі морального кодексу становить одну з функцій усіх повноцінних релігійних систем. Усі їхні моральні кодекси мають багато спільного. Вони включають турботу про малих дітей і літніх людей; допомогу бідним; опіку сиріт і догляд за хворими; повагу до братів; чесність і правдивість; відсутність егоїзму тощо.

2) усі релігії одностайно визначають цей фактор своєю основною метою; будується на тому, що всі розвинуті релігійні системи мають на меті закликати людей до доброго ставлення до інших, а також до виконання свого обов'язку перед суспільством. Але ця передумова неправильна. Релігія не зводиться до філософської моралі, релігія – щось значно більше, ніж добродійність. Релігія – це насамперед відносини з Богом або богами, і головне тут – правильно чи неправильно людина будує свої відносини з Богом або богами.

3) усі релігії погоджуються з тим, що особливості понять і догматів, на яких вони засновані, мають мінімальне значення; яка полягає в тому, що всі релігії можуть поступитися якимось своїми догматичними й ритуальними особливостями, образлива для віруючих і ставить під сумнів їхню принциповість та інтелектуальні здібності. Крім того вона межує з абсурдом. Без специфічних особливостей у сфері віровчення й культу релігія не може існувати. Більш того, люди повинні мати право на свободу совісті, тобто можливість чесно і вільно сповідувати свої релігійні переконання, за умови, що вони не вдаватимуться до насильства. Істина і логіка вимагають: віруючи повинні мати можливість відверто стверджувати, що суперечне істині є помилковим. Жодна релігія не погодиться з тим, що її віровчення – ніщо інше, як форма прагматизму, за якою не має значення, істинні її догми чи ні.

Через ті самі причини жодна релігія не має права на насильницькі дії проти людей, які не поділяють її віровчення. Релігія, яка вдається до силових державних методів, щоб заборонити кому б то не було висловлювати сумніви в істинності її догматів, тим самим виявляє слабкість цих догматів. Подібні сумніви жодною мірою не підважують щирість тих, хто сповідує це релігійне вчення. Проте щирість прихильників того чи іншого вчення не може бути гарантом істинності або досконалості даного вчення [2, с. 226-228].

Розглянемо світові релігії (2) – етично-моральні норми.

Релігія виникає у певних умовах соціального буття, на певному етапі розвитку матеріальної культури людини і на певному рівні розвитку її свідомості. Релігія завжди не тільки стояла на боці певної соціальної структури, але й впливала на неї. Цей вплив багато в чому залежав від тих організаційних форм чи догматичної структури, що вибирала та чи інша релігія в процесі свого розвитку.

Релігія тісно пов'язана з етнокультурною традицією, вона спирається на досвід сотень по-

колінь людей, що надає її нормам сакрального характеру, тим самим перетворюючи їх у культурний стандарт і еталон [3, с. 25].

Саме зворотній вплив релігії на культурний тип суспільства у свій час відзначили німецький соціолог М. Вебер і англійський історик А. Тойнбі. М. Вебер відзначив, що релігійні уявлення певним чином орієнтують діяльність людини, визначають спрямованість соціальної активності й оцінку людиною результатів своєї діяльності. Тому в основі тієї чи іншої цивілізації лежить не стільки способів взаємодії людини з зовнішнім середовищем, скільки тип релігії та характер обумовлених нею цінностей [3, с. 26].

Мораль і релігія – особливі форми духовності людини, вони довгий час розвивалися синкретично, моральні ідеї і заповіді були тісно переплетені з релігійно-ритуальними формами організації і поводження людей. Розвиток релігійних систем йшов у напрямку кодифікації та ієрархізації відкритих у змінених станах свідомості істин, ускладнення культурних практик і філософських обґрунтувань цих практик. Моральні заповіді в якості універсальних і абсолютних вимог одержують санкцію в рамках релігії і завдяки релігійно-культурним інститутам. Еталонні норми моралі були прописані у священних книгах. Прийнято вважати, що розвинута релігійна система включає такі структурні компоненти: праксис (культ); теорію (філософію, світогляд); і нормативну (імперативну, що єднає воєдино культову практику і світогляд) базу. Саме з останнього компонента релігії і відокремилася мораль.

Разом з тим мораль історично розвивалася не просто поруч і опосередковано з релігією. Мораль близька релігії за своєю природою: вона опозиційна дійсності, вона претендує на те, щоб привнести в дійсність, у соціальні відносини і дії людей деякий інший, іншобуттєвий зміст. Крім і поза релігію це стає можливим лише на тій стадії розвитку цивілізації, коли індивідуальне відокремлення досягає рівня, достатнього для самостійної продуктивної соціальної активності людини як індивідуального суб'єкта, особистості [4, с. 178-179].

Отже, мораль та релігія – це одні з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві; особливі форми суспільної свідомості і від суспільних відносин, в основі яких лежить ідеал єдності людства як абсолютного добра [4, с. 181].

Кожна зі світових релігій впливала на становлення традицій, звичаїв, норм поводження. Так, християнська мораль запропонувала нову шкалу людських цінностей (крайній ригоризм – відмовлення від свавілля і повне підпорядкування волі Бога; аскетизм; розрада – спокута страждань і вічне блаженство в іншому світі; принцип любові як універсальний принцип моралі; принцип милосердя, що припускає прощення образ, жаль і допомога стражденним і т.д.). Християнство рішуче засудило жорстокість, насильства, гноблення, возвеличило незаможних, пригноблених, «стражденних». Ідеали рівності і любові до Бога є центром християнської етичної концепції. Причому любов розуміється як універсальний принцип моралі, що має загальнолюдський статус. Саме в Новому Завіті було сформульовано «золоте правило» моральності: «І так в усьому, як хочете, щоб з вами поводились люди, так поводьтеся і ви з ними».

У наймолодший і другий (після християнства) по кількості прихильників світової конфесії – ісламі – також позначений прямий шлях, написана Аллахом, випливаючи якому правовірний досягає моральної досконалості, мирського благополуччя і може потрапити в рай. У Священному Писанні мусульман Корані й у Священному Переказі (Суни) містяться розпорядження, що визначають переконання, формують моральні цінності і релігійну совість віруючих, а також виступають джерелами конкретних норм, що регулюють поводження. Це шаріат – прямий, правильний шлях», закон, розпорядження, авторитетно встановлене в якості обов'язкового. Шаріат у масовій свідомості сприймається як ісламський спосіб життя в цілому, всеосяжний ісламський комплекс правил поведінки, що включає найрізноманітніші норми – релігійні, моральні, юридичні, а також звичаї. Дані норми поводження є вічними і відповідають будь-як діям, оскільки відбивають постійні, не піддані змінам інтереси і потреби мусульман.

У найдавнішій світовій релігії – буддизмі – її засновник, що мандрує проповідник Сиддхартха Гаутама, також сформулював основи (догмати) буддизму і вказав шлях порятунку віруючих. Будда, відштовхуючись від свого духовного досвіду, повідав світу чотири шляхетні істини: існує страждання, у страждання є причина, страждання може бути припинено, є шлях, що веде до цього. Етичним ідеалом буддизму, таким чином, є нірвана, що полягає в психологічному стані закінченості внутрішнього буття перед обличчям буття зовнішнього, абсолютної відчуженості від нього. Це відсутність бажань і разом з тим не піддається роз'єднанню злиття інтелекту, почуттів, волі, це гармонія всіх наявних здібностей. Зазначений Буддою шлях складається з 8 ступенів, чи правил (восьмирічний шляхетний шлях), що дають нам загальне уявлення про основні норми буддистської моралі.

Прагнення людей особливо в переломні, кризові моменти шукати стійкі загальнолюдські цінності в культурі минулого, прийнятність, універсальність і загальнодоступність релігійних побудов забезпечують їхня актуальність, популярність і привабливість. Світові релігії збагатили і розвили моральний досвід людства. У той же час саме релігійні догмати і релігійна віра стали основою християнської, буддистської та ісламської етики. Вищою цінністю, зразком для наслідування, у якому з'єдналися і втілилися всі чесноти, цілісним моральним ідеалом вищого порядку виступають у кожній зі світових релігій Христос, Будда, Аллах. Твердження Бога як єдиного джерела і критерію моральності, інтерпретація зла як відступу від божественних розпоряджень стали основою релігійної етики [5] [http://subject.com.ua/philosophy/religieznavsto/66.html].

Висновок. Існує достатньо підстав визнати, що проблеми які вирішуються на семінарських заняттях з «Основ християнської етики і моралі» не тільки впливають на наші стосунки з безпосереднім оточенням. Це допомагає студентам вчитися приймати істинно моральні рішення. Студент в ході ознайомлення з курсом має не тільки

оволодіти основними розділами знань: історію світових релігій, бути релігійно толерантною особистістю. Одна з головних задач сучасної медичної освіти є те, щоб об'єднати в навчальному процесі високий рівень професіоналізму з духовно моральною стороною лікування, яка зберігає свою цінність на протязі століть в культурно-історичних традиціях до яких безумовно відноситься релігійний досвід з його етично-моральними та національно-культурними традиціями.

Список літератури:

1. Тофтул М.Г. Етика: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 416 с.
2. Гудінг Д., Леннокс Дж. «Людина та її світогляд: у пошуках істини і реальності» / Перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М.А. Жукалюка. – Київ. УБТ, 2007, Т. 3, 480 с.
3. Боисова З.О. Основи релігієзнавства: Навчально-методичний посібник. – Київ: Ценрт навчальної літератури, 2006. – 288с.
4. Колодний А.М., Скиртач В.М. ... Релігієзнавство: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 272 с.
5. Інтернет ресурс: http://subject.com.ua/philosophy/religieznavsto/ 66.html

Додаткова література:

1. Алексеєнко А.П. Природа духовності. – Х.: Факт, 2004. – 238 с.
2. Власов В.Г. Христианство: проблема Востока и Запада // Религиеведение = Stuby of religion. – Благовещенск, М. – 2002. – № 2. – С. 3-19.
3. Васильев Л.С. Истории религий Востока. – 7-е изд., испр. и доп. – М.: Кн. дом «Университет», 2004. – 703 с.
4. Михайлов Н.А. Арабо-исламская культура: Учеб. пособие по курсу «Культурология» / Моск. энерг. ин-т (техн. ун-т). – М., 2003. – 76 с.

Примітки:

1. Про давнього лікаря Гіппократа (460-377 до н.е.) практично нічого не відомо. Йому приписують цілу низку давньогрецьких медичних трактатів. Малоймовірно, що текст клятви написав саме він, але цілком вірогідно, що він сформулював деякі її принципи. Окремі фрагменти цієї клятви дотепер використовують в медичних навчальних закладах.
2. Ми, безперечно, усвідомлюємо, що у світі існує велика кількість інших релігій. Огляд усіх цих релігій неможливо здійснити в межах одного розділу. Але цей огляд підтвердив би той висновок, який можна зробити на матеріалах основних світових релігій. Тому корисно читати додаткову літературу, щоб робити вірні висновки.

Павленко С.В.
Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины

ЭТИЧНО-МОРАЛЬНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ДУХОВНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье рассматриваются некоторые аспекты влияния мировых религий, формирование и познание общественно-исторического опыта человечества. Этические принципы и духовно-моральне ценности есть одной из важних частей поведения человека в обществе. Большое внимание уделяется изучению религиозного опыта для того чтобы показать его возможности в лечении больного. Формированое духовности современного студента-медика есть доминирование позновательной активности и усовершенствование себя, обагащение свого внутреннего мира.
Ключевые слова: этика, мораль, философская этика, медицинская этика, мировая религия, духовность, мировоззрение.

Pavlenko S.V.
Dnipropetrovsk Medical Academy of Health, Ukraine

ETHICAL, NATIONAL AND CULTURAL TRADITIONS AS THE BASIS FOR THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF MODERN YOUTH

Summary
The article considered some aspects of the influence of world religions on the formation and cognition of the social and historical experience of humankind. Ethical principles and spiritual values moralne is one of vajnih parts of human behavior in society. Great attention is paid to the study of religious experience to show its capabilities in the treatment of the patient. Formirovanie of spirituality in modern medical student is the dominance of the cognitive activity and improving yourself, the enrichment of his inner world.
Keywords: ethics, morality, philosophical ethics, medical ethics, world religions, spirituality and worldview.

УДК 796.5-05626347

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Перфільєва М.В., Карпич І.О.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті висвітлено правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні. Проаналізовано історичні етапи розвитку туризму в Україні. Уточнено поняття «туризм», «інклюзивний туризм», «особи з інвалідністю». Охарактеризовано види інвалідності. Розкрито значення інклюзивного туризму в Україні.
Ключові слова: туризм, інклюзивний туризм, інклюзія, розвиток туризму, правове забезпечення.

Постановка проблеми. Одним з серйозних явищ і проблем сучасного світу є соціальне обмеження, що є наслідком психофізичних розладів організму людини. Вагомість цих проблем визначається і наявністю цього явища в людському суспільстві і відповідно наслідків, що виникають як в індивідуальному, так і соціальному сенсі.

Шлях до нормалізації та повноцінного існування насамперед ускладнюють закорінені в суспільній свідомості стереотипи та упередження. А це призводить до суттєвого зниження життєдіяльності людей з інвалідністю, їх соціальної дезадаптації, обумовленої порушеннями в розвитку, труднощами в самообслуговуванні, в навчанні та спілкуванні з навколишнім світом. Сьогодні особливо гостро стоїть питання соціальної адаптації такої категорії населення, що залишається «відкритою» в усіх сферах суспільного життя.

Поширення явища обмеженості людських можливостей ставить перед міжнародною громадськістю і окремими державами обов'язок щодо відповідальності та прийняття певних дій, що запобігатимуть його виникненню. Такі дії мають реалізуватися урядами, соціальними інститутами та локальною громадськістю. Тільки широкі згоджені соціальні дії можуть принести вимірні ефекти. Допомога на користь осіб з інвалідністю потребує диференційованих, мультидисциплінарних (медичних, освітніх, соціальних, виробничих) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблемам захисту осіб з інвалідністю присвячена значна кількість робіт вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків. Їх, зокрема, розглядають М. Авраменко, А. Ахметшин, С. Богданова, Н. Борецька, О. Головкіна, С. Григор'єв, Е. Лібанова, О. Макарова, С. Мельник, К. Міщенко, М. Сапіжев, Г. Сахибзадаєва, В. Сушкевич, П. Таланчук, С. Євсєєв та ін.

Відповідно актуальною стає розробка нових засобів соціальної реабілітації орієнтованих на розширення життєвого простору осіб з інвалідністю. Одним з найбільш ефективних засобів розширення життєвого простору є туризм.

У всьому світі сьогодні туризм є загальновизнаним засобом відпочинку, оздоровлення, пізнання навколишнього світу, спорту. В систему туристичних заходів щорічно включаються десятки мільйонів людей. Разом з тим, дослідженню туризму як соціальному інституту, зокрема для людей з інвалідністю, до сих пір було приділено мало уваги.

Туризм для людей з інвалідністю є зрівняно новим та соціально значимим напрямком туристичної діяльності. Це пов'язано і безпосередньо з тим, що кількість осіб з різними видами обмеження життєвих можливостей щорічно зростає.

Окремі аспекти теоретичної розробленості питання туризму для осіб з інвалідністю відображено у наукових працях таких дослідників як О. Волошинського, І. Горбацьо, М. Дементьєвої, Л. Люзинської, А. Мацелюхи, Д. Петрова, І. Сандовенко, М. Сварника, Є. Холостової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас аналіз праць українських учених засвідчив, що проблема туризму для людей з інвалідністю не була предметом комплексного дослідження в Україні.

Отже, питання розвитку туризму для людей з інвалідністю, які потребують всебічного культурно-пізнавального розвитку, виходу з ізоляції, що найкраще досягається саме завдяки туристським подорожам, потребує більш детального вивчення.

Мета статті – висвітлити правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Подорож як соціальне явище виникло в епоху первісної людини і довгий час було умовою існування і розвитку людства. В даний час подорожі продовжують залишатися затребуваним видом соціальної практики. Це дозволяє вважати подорож соціокультурним універсальним елементом та основою туризму.

Порівняльно-історичний аналіз свідчить про те, що туризм як соціальне явище (в сучасному розумінні цього слова) виник більше 2-х тисяч років тому і в процесі інституціоналізації пройшов ряд етапів. Дослідник А. Ахмедшин зазначає, що на першому етапі розвитку туризм існував у формі соціальної практики. Другий етап почався в середині XIX століття, коли підвищення матеріального добробуту населення, науково-технічний прогрес і поява такого соціального феномену, як оплачувана відпустка, дали потужний поштовх розвитку масового туризму, що супроводжувалося створенням туристських організацій.

На даному етапі сектор туристичної діяльності стала контролювати держава, що зумовило створення нормативно-правової бази туризму. Наступний етап розпочався в середині XX століття і відзначився появою міжнародних асоціацій туристських організацій. У 1975 р була утворена Всесвітня туристична організація, що дозволила створити єдиний загальносвітовий соціальний простір туризму. Туризм став соціальним інститутом світового рівня [1].

У нашій державі регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму саме Закон України «Про туризм». В ньому визначено

загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туристичної діяльності [5].

На сьогодні існує велика різноманітність визначень туризму, причому відмінність підходів у трактуванні цього явища демонструють не тільки окремі вчені, але й туристичні організації. Науковцем Е. Щепанським запропоновано та обґрунтовано концептуальні підходи до визначення поняття «туризм». Автор стверджує, що туризм – це сукупність, система, структура, галузь, яка містить у собі наступні ознаки, види діяльності й послуги [13].

Відповідно до ЗУ «Про туризм», залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі, їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують так види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, культурно-пізнавальний, спортивний, релігійний, екологічний, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний та для людей з інвалідністю.

Удосконалення нормативних засад, упровадження інноваційних технологій, демократизація підходів в організації освітнього процесу для осіб з інвалідністю, їхнього психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу, забезпечення архітектурної доступності до загальноосвітніх навчальних закладів різних типів передбачено Конвенцією про права інвалідів, Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів, Планом дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими в суспільстві: покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі, Принципами універсального дизайну прийнятими у 1997 р, Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про соціальні послуги» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Указом Президента України № 1845/2005 «Про заходи щодо створення сприятливих умов для забезпечення соціальної, медичної та трудової реабілітації інвалідів», Постановою Кабінету Міністрів України № 784 від 29 липня 2009 р. «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна Україна» та іншими нормативно-правовими документами.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [4].

Розрізняють 5 категорій інвалідів з наступними порушеннями: фізичні недоліки, а саме порушення опорно-рухового апарату; порушення інтелекту і психічні захворювання; порушення функцій слуху (глухі та слабочуючі); порушення функцій зору (сліпі та слабозорі); порушення роботи внутрішніх органів тобто інваліди по «загальному» захворюванню (цукровий діабет, бронхіальна астма, онкохворі та інше) [6].

У статті 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» зазначено, що діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей на рівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у.

В Законі України «Про туризм» поняття «соціальний туризм» не розглядається. І лише в Стратегії розвитку туризму і курортів, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6.08.08 за № 1088-р, серед основних напрямів реалізації Стратегії вказується – «розробити механізм державної підтримки впровадження туристичного продукту соціального характеру».

При цьому у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» від народних депутатів України М. Томенка, А. Артеменка та А. Романової зазначено, що у системі світового туристського розвитку особливе і значне місце на сьогодні відводиться інклюзивному туризму (туризму для осіб з інвалідністю або з обмеженими можливостями здоров'я), який знаходиться у структурі соціального туризму та в Україні практично не розвинений.

В обґрунтуванні зазначено, що соціальний туризм – це подорожі, що субсидуються із джерел позабюджетного фінансування та за рахунок коштів, що виділяються з державного бюджету на соціальні потреби. Дана концепція реалізована на практиці у багатьох високорозвинених країнах світу, серед яких: Швейцарія, Німеччина, Франція, активно розвивається соціальний інклюзивний туризм і в Росії. Інклюзивний туризм для осіб з інвалідністю – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і розглядається він, насамперед, як потужний засіб активної реабілітації, який структурно включає в себе медичні, психологічні, педагогічні, фізичні, професійні, трудові, фізкультурно-спортивні та соціально-побутові заходи [8].

Реалізація політики щодо інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство на сучасному етапі потребує забезпечення максимально зручних умов життя і побуту людей з обмеженими фізичними можливостями, зокрема створення «безбар'єрного» середовища, в якому зазначена категорія громадян матиме можливість без ускладнень користуватися усіма елементами інфраструктури, відвідувати будь-які об'єкти житлового та громадського призначення, вільно пересуватися транспортом, користуватися засобами зв'язку та мати доступ до інформації.

Рух у напрямку впровадження принципів універсального дизайну в Україні розпочався з прийняття Конвенції про права інвалідів 16 грудня 2009 року і Факультативного протоколу до неї, серед головних принципів якої – повне залучення в суспільство людей з обмеженими можливостями, повага до особливостей людей з інвалідністю, рівність можливостей та доступність, а 6 березня 2010 року ці договори набули чинності на території України [7].

Та незважаючи на це сьогодні гостро постало питання впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму згідно з Конвенцією ООН про права інвалідів. Науковці визначають інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм як систему заходів спрямованих на відновлення та розвиток фізичного, соціального, духовного, творчого та інтелектуального рівня життєдіяльності особи з урахуванням фізичних та психічних можливостей для сприяння її інтеграції в суспільство.

Для вирішення проблемного поля 27-29 жовтня 2016 року на базі Уманського державного педагогічного університету відбувся вперше в Україні І Міжнародний науково-практичний симпозіум «Актуальні проблеми розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні».

Цій події передувало створення Асоціації «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму», де серед засновників, таких як Комунальний заклад «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради», Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Шевченківський Національний заповідник м. Канів, Національний дендрологічний парк «Софіївка», Громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України», Благодійний фонд «Підтримки програм соціального захисту осіб постраждалих від аварії на ЧАЕС та інвалідів» співзасновником виступив і Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (факультет соціальної та психологічної освіти).

По результатам проведення І Міжнародного науково-практичного симпозіуму до відомств була подана резолюція з пропозиціями по застосуванню інклюзивного реабілатаційно-соціального туризму у всіх сферах життя осіб з інвалідністю.

Також на нашу думку, не повинно залишатись без уваги і те, що із загальної кількості в українському суспільстві громадських об'єднань, яких налічується близько 18 тис., понад 900 організацій зосереджують свою діяльність на проблемах осіб з обмеженими можливостями. Найбільш тривалий час в Україні діє Українське товариство сліпих та Українське товариство глухих. Нині активно ведуть роботу Всеукраїнська організація інвалідів «Союз організацій інвалідів України», «Національна Асамблея інвалідів України».

Активно діють фонд «Крок за кроком», «Всеукраїнська громадська організація наукового товариства інвалідів», Всеукраїнська громадська організація «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб з інтелектуальною недостатністю», Всеукраїнський фонд соціальної допомоги інвалідам з вадами слуху, благодійне товариство допомоги особам з інтелектуальною недостатністю «Джерела», міжнародний благодійний фонд, що надає допомогу та опіку дітям-інвалідам Чорнобиля, фонд Віктора Пінчука, благодійна організація для людей з обмеженими можливостями «Життя без обмежень», та ін.

Висновки і пропозиції. Таким чином, основною метою державної соціальної політики щодо розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, захисту та підтримки осіб з інвалідністю в Україні має бути забезпечення рівних можливостей та реалізація конституційних прав цієї категорії громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для забезпечення людського розвитку та інтеграції у суспільне життя. З іншою боку надзвичайно важливим є особиста активна громадянська позиція людей, що мають інвалідність. Їх безпосередня участь у розбудові відкритого суспільства сприятиме підвищенню рівня життя як їх особисто так і інших вразливих категорій населення.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної питання. Перспективним є подальше наукове вивчення та практична діяльність у сфері розвитку інклюзивного туризму в Україні.

Список літератури:

1. Ахметшин А. Спортивно-оздоровительный туризм как новый вид адаптивного спорта / А. Ахметшин // Адаптивная физическая культура. – 2003. – № 4. – С. 36-37.
2. Благодійний Фонд «АІК». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aik.ua/ru/about/.
3. Допомога молодим. Молодіжна організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://helpyoung.org/about.php
4. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» (1991 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov. ua/laws/show/875-12
5. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80
6. Інформаційно-бібліотечне обслуговування користувачів з особливими потребами: історія та сучасність: моногр. / Н. Е. Кунанець. – Львів: Галицька вид. спілка, 2013. – 440 с.
7. Конвенція ООН про права інвалідів: Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 р. (Конвенцію ратифіковано законом України № 1767-VI від 16.12.2009). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada. gov.ua/laws/show/995_g71
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua /l_doc2.nsf/link1/GH3AN00A.html
9. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на 2016-2020 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.knteu.kiev.ua/file/ NjY4NQ==/e1227acdf34bb4a1da39d384139b9d7a.pdf
10. Принципи універсального дизайну. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu
11. Холостова Є. І., Дементьєва Н. Ф. Соціальна реабілітація: Навчальний посібник / Є. І. Холостова, Н. Ф. Дементьєва. – М.: Вид.-торг. корп. «Дашков і К.», 2002. – 340 с.
12. Черняева Т. Социальная реабилитация «нетипичных» детей. (Зарубежный и российский опыт). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2005-6/chernyaeva_soc_rehabi.pdf
13. Щепанський Е. Методологічна сутність і класифікаційні ознаки туризму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/12.pdf

Перфильева М.В., Карпич И.А.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье освещены правовое обеспечение развития инклюзивного туризма в Украине. Проанализированы исторические этапы развития туризма в Украине. Уточнено понятие «туризм», «инклюзивный туризм», «лица с инвалидностью». Охарактеризованы виды инвалидности. Раскрыто значение инклюзивного туризма в Украине.
Ключевые слова: туризм, инклюзивный туризм, инклюзия, развитие туризма, правовое обеспечение.

Perfilieva M.V., Karpych I.A.
Uman State Pedagogical University
named after Pavlo Tychyna

LEGAL SUPPORT OF DEVELOPMENT INCLUSIVE TOURISM IN UKRAINE

Summary
The article deals with legal protection for the development of inclusive tourism in Ukraine. Analyzed historical stages of development of tourism in Ukraine. A concept of «tourism», «inclusive tourism», «persons with disabilities». An outline of the types of disability. The value of inclusive tourism in Ukraine.
Keywords: tourism, inclusive tourism, inclusion, tourism development, legal support.

УДК 378

МЕДІАКОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: АНАЛІЗ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Побережник І.О., Хоружа Л.Л.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано зміст професійної підготовки медіакомпе-тентності майбутніх викладачів вищого навчального закладу. Проаналізовано поняття медіакомпетентність. Було виділено складові медіакомпетентності. Проведено аналіз навчальних програм магістрів.
Ключові слова: медіа, медіаосвіта, медіакомпетентність, медіатекст, медіатех-нології.

Постановка проблеми. Світ змінюється з надзвичайною швидкістю. Усі ми, бажаємо цього чи ні, стали не лише свідками інформаційної революції, а й її учасниками. Відбувається переоцінка багатьох цінностей (від духовно-культурних до матеріально економічних), перехід від нестримного прагнення кількісних показників економічного розвитку до покращення якості життя, стабільного розвитку й екологічної безпеки. За таких умов виникає гостра необхідність створення такого суспільства, яке займалось би безперервним збільшенням «розумової сили» роду людського [3, с. 6].

У XXI ст. темпи зростання кількості інформації вражають. Як засвідчують дослідники, щорічний її приріст у 8 разів перевищує фонди Бібліотеки Конгресу у Вашингтоні, а там все-таки 17 мільйонів томів! Іншими словами, кожного року на планеті треба було б відкривати вісім нових «Бібліотек Конгресу», щоб помістити всю друковану продукцію [1, с. 151].

Теорія і практика медіаосвіти в сучасному педагогічному дискурсі стає предметом наукового дослідження багатьох учених, активізує увагу до широкого кола проблем: дослідження мас-медіа в цілому, моделей і методів медіаосвіти (Д. Бекінгем, Л. Зазнобіна, Д. Консідайн, С. Пензін, Ю. Усов, О. Шариков та ін.), психолого-педагогічні дослідження з питань медіаосвіти (Л. Баженова, О. Баранов, О. Бондаренко, Н. Габор, Р. Куїн, О. Федоров та ін.); роль засобів масової комунікації у вихованні учнівської молоді (С. Дорогий, В. Лизанчук, Г. Усова),вітчизняний та світовий досвід медіаосвіти (А. Дилижан, О. Нечай, О. Самарцев, О. Шариков, Є. Черкашин). Проблема медіаосвіти дітей та учнівської молоді досліджувалася в дисертаційних роботах останніх років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання медіа в навчально-виховному процесі є важливим засобом для розбудови системи освіти відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства. Провідною складовою професійної майстерності сучасного педагога є його медіакомпетентність. Теоретичні аспекти проблеми формування медіакомпетентності педагогів досліджували такі українські дослідники: Л.А. Найдьонова, Б.В Потятиник, С.В. Іць, Г.В. Онкович, та ін. Також до медіа грамотності зверталися такі відомі російські дослідники як: І.А. Доніна, А.В. Федоров, М.В. Кузьміна, В.В. Мантуленко, В.В. Протопопова, І.А. Фатєєва та ін.

Проблеми формування медіакомпетентності педагогів досліджували В.В. Протопопова, В.В. Мантуленко, Л.А. Найдьонова, М.В. Кузьміна, І.А. Доніна, А.В. Федоров, І.А. Фатєєва та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, медіаосвіта педагогічних кадрів є вагомою проблемою державного рівня, а підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів, що володіють необхідним рівнем медіакомпетентності, буде актуальне на всіх рівнях державної системи педагогічної освіти.

Методика формування медіакомпетентності ґрунтується на реалізації різних завдань творчого характеру, що сприяють засвоєнню знань про прийоми сприйняття й аналізу медіатекстів, застосуванню цих знань у різних ситуаціях, розвитку досвіду створення медіатекстів, творчого контакту з медіа.

Медіакомпетентність дає розуміння того, як медіатексти, допомагають пізнати навколишній світ й інформаційно-насичене навколишнє середовище, вплинути на рівень медіакультури студента.

Педагог, занурений в середовище, яке підвищує його рівень медіакомпе-тентності, оволодіває навиками вивчення, аналізу, інтерпретації медіатекстів, вмінням створення самостійного медіапродукту. Тільки таким чином, долучившись до світу медіа, він може сприяти формуванню медіакультури своїх студентів. Важливими умовами формування медіакомпетентності вчителя є:

1) наявність фундаментальної підготовки з інформатики, без якої неможлива експлуатація засобів ІКТ і реалізація їх потенціалу в освітніх цілях, а також знань з психолого-педагогічних наук, засвоєння яких необхідне для ефективного здійснення всіх функцій, пов'язаних з використанням засобів мас-медіа в навчальному процесі;

2) формування медіакомпетентності майбутніх учителів у системі вищої педагогічної освіти може бути забезпечене за умови відповідності структури й змісту їх підготовки сучасним тенденціям, розвитку інформатики й ІКТ в освіті, відбору змісту і форм навчання відповідно до видів інформаційної діяльності педагога кожного фаху;

3) в умовах недостатньої готовності вчителів до впровадження мас-медіа в навчальний процес до завдань підвищення їх кваліфікації у післядипломний період мають увійти такі, що пов'язані з формуванням власної медіаграмотності і медіаграмотності учнів [6].

О. Федоров зазначає, що медіакомпетентність учителя характеризують такі показники:

1) мотиваційний (різнобічні мотиви медіаосвітньої діяльності, прагнення до вдосконалення своїх знань і вмінь у сфері медіаосвіти);

2) інформаційний (систематична інформованість, ґрунтовні науково-педагогічні знання в галузі медіаосвіти);

3) методичний (розвинені методичні вміння в області медіаосвіти, наприклад, вміння дати установку на медіасприйняття, пояснити причини, умови та характер виникнення явища, вміння розвивати сприйняття учнів, виявляти рівні їх розвитку в галузі медіакультури, обирати оптимальні методи, засоби і форми проведення занять, дослідницькі вміння тощо; яскраво виражений педагогічний артистизм: загальна педагогічна культура, зовнішній вигляд, самопрезентація, самоконтроль, наявність зворотного зв'язку з аудиторією тощо);

4) діяльнісний (систематична медіаосвітня діяльність у процесі навчальних занять різних типів, активна дослідницька медіа педагогічна діяльність);

5) креативний (яскраво виражений рівень творчого початку в медіаосвітній діяльності (тобто прояв гнучкості, мобільності, асоціативності, оригінальності, антистереотипності мислення, розвиненості уяви, фантазії тощо) [5, с. 253].

Оскільки медіаосвіта педагогічних кадрів є вагомою проблемою, нами було вирішено провести аналіз навчальних програм магістрів, щоб дізнатися на скільки майбутніх педагогів готують бути медіакомпетентими у своїй рботі.

Для порівняння ми обрали такі спеціальності: «Педагогіка вищої школи» та «Іспанська філологія».

Таблиця 1

«Педагогіка вищої школи»	«Іспанська філологія»
1. Структоровано побудована програма	1. Структуровано побудована програма
2. Достатня кількість предметів по основній спеціалізації та додатковій	2. Поглиблене вивчення предметів за фахом
3. Присутні такі види практик: асистентська,методична, науково-дослідна	3. Присутні такі види практик: асистентська, науково-дослідна

Джерело: розроблено авторами

В першу чергу слід відзначити, що напрям «Педагогіка вищої школи» на відмінно від «Іспанської філології «отримують додаткову спеціалізацію: управління електронним навчанням. Як ми бачимо по спеціалізації «Педагогіка вищої школи», достатня кількість предметів як за основним фахом та і за додатковим, та найголовніше, є можливість закріпити свої знання на практиці, одна з найголовніших являється методична.

По спеціалізації «Іспанська філологія», ми можемо зробити висновок, що для іспанської філологіє, є дуже важливим, поглиблення власних знань лише з основного предмету, але відсутність методичної практики, не дає можливість закріпити отриманні знання.

Зробивши невеликий аналіз цих спеціальностей, ми можемо зробити такий висновок, що для деяких спеціальностей, все ж таки залишається головним, це поглиблене вивчення фахового предмету, але не слід забувати, що знати основний

предмет, це не означає бути успішним. Наш світ розвивається, і ми повинні розуміти, що в наш час, ми повинні вчитися працювати та використовувати сучасні ІКТ, та бути медіакомпетентними.

Формулювання цілей статті. Медіакомпетентність дає розуміння того, як медіатексти, допомагають пізнати навколишній світ й інформаційно насичене навколишнє середовище, вплинути на рівень медіакультури студента.

Педагог, занурений в середовище, яке підвищує його рівень медіакомпе-тентності, оволодіває навиками вивчення, аналізу, інтерпретації медіатекстів, вмінням створення самостійного медіапродукту. Тільки таким чином, долучившись до світу медіа, він може сприяти формуванню медіакультури своїх студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб підготувати майбутніх викладачів до використання медіатехнологій у навчальному процесі, потрібно визначити основні показники медіакомпетентності. Складниками медіакомпе-тентності вважаємо такі:

– знання дидактичних можливостей та сучасних тенденцій розвитку різних мультимедійних технологій;

– орієнтація в інформаційному потоці і вміння оперативного аналізу цього потоку;

– знання методів проектування електронних дидактичних засобів та вміння працювати з ними в навчальному процесі;

– розуміння дидактичних властивостей різних медіа-засобів, їх можливостей щодо розвитку особистості слухачів;

– уміння здійснювати обґрунтований вибір мультимедіа-засобів для реалізації педагогічних цілей;

– уміння проектувати педагогічні цілі й завдання з урахуванням освітнього ресурсу електронних дидактичних засобів;

– знання особливостей сприйняття медіа-текстів;

– володіння навичками аналізу змісту медіатекстів;

– здатність самостійно створювати медіа-тексти;

– уміння розробляти методики проведення комп'ютерних лабораторно-практичних занять;

– уміння готувати конспекти лекцій-презентацій, фрагменти відеосупроводу в аналоговому й цифровому форматі, електронні навчально-методичні комплекси;

– уміння здійснювати роботу з електронною поштою (e-mail);

– уміння проводити адміністрування Web-сайту (Web-сторінки), віртуальні консультації, відео-конференції [4, с. 127].

Враховуючи те, що показником готовності фахівця будь-якої професії до виконання певного виду діяльності сьогодні визнано медіакомпетентність, яку будемо розуміти як інтегровану характеристику особистості педагога, що ґрунтується на сукупності його мотивів, знань, умінь, цінностей і здатностей, котрі спроможні забезпечити медіаосвіту студентів.

Покликання викладача – навчати студентів самостійно опрацьовувати, диференціації, оцінювати й систематизовувати інформацію. Тому що мас-медіа активно втручаються в освіту, змінюючи технології навчально-виховного процесу, та змісту викладачі зобов'язані мати розвинуті методичні навички роботи з мультимедіа. Завдання педагога полягає в тому, щоб організовувати для студентів середовище, яке сприяло б спільному пізнанню нових можливостей.

С. Ауфенангер і деякі інші німецькі дослідники виділяють наступні складові медіакомпетентності:

– пізнавальна складова стосується знання, розуміння й аналізу медіа та запропонованої ними інформації;

– моральна складова: медіа повинні розглядатися й оцінюватися в етичному аспекті. Це стосується не тільки медіазмісту, а й етичних аспектів виробництва медіа, їх соціальної сумісності, а також передбачуваних впливів на особистість;

– соціальна складова: соціальний вплив медіа на різні категорії населення та соціальні групи суспільства;

– ефективна складова: медіа повинні виконувати функцію спілкування й отримання задоволення;

– діяльнісна складова: уміння користуватися медіа, самостійно й активно організовувати роботу з ними [2, с. 333]

Відомий американський медіапедагог С.Дж. Берен склав класифікацію умінь, необхідних для медіакомпетентності особистості:

– здатність і готовність докласти зусилля, щоб сприймати, розуміти зміст медіатексту й фільтрувати «шум»;

– розуміння сили впливу медіатекстів;

– здатність розрізняти емоційну реакцію при сприйнятті медіатекстів, щоб діяти відповідно;

– розвиток компетентного припущення про зміст медіатексту;

– знання жанрів медіатекстів і здатність визначати їх синтез;

– здатність міркувати про медіатексти критично, незалежно від того, наскільки впливові їх джерела;

– знання специфіки мови різних медіа й здатність розуміти їх вплив, незалежно від складності медіатекстів [2, с. 333].

Ідентичну, але більш систематизовану структуру медіакомпетентності, розробив німецький педагог В. Вебер:

– По-перше, це дві форми діяльнісно-орієнтованого аналізу медіа: відбір і використання того, що можуть запропонувати медіа, та розробка свого власного медіапродукту.

– По-друге, в аспектах змісту обидві форми включають: знання та аналітичні здібності, пов'язані з креативними можливостями, на яких засновані різні види медіа; передумови для ефективного використання медіа; економічні, соціальні, технічні, політичні умови, які пов'язані з виробництвом і розповсюдженням медіапродуктів [2, с. 333].

Сучасний фахівець повинен володіти високим рівнем професійної культури, що проявляється у здатності творчо мислити, постійній орієнтації на пошук і новизну, використанні науково технічних знань для розв'язання технічних проблем. Завдання, яке стоїть перед майбутніми викладачами вищих навчальних закладів, – вивчення можливостей Інтернет – ресурсів і їх ефективного застосування, випуск електронної дошки оголошень, використання електронної пошти для індивідуального пересилання кореспонденції,

створення посилань на сайти в мережі Інтернет, які можуть бути корисними для майбутніх викладачів ВНЗ і відкривають доступ до каталогів бібліотек або на індивідуальні сторінки студентів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, медіакомпетентність педагога багатовимірна й вимагає подальшої перспективи, що заснована на розгалуженій структурі знань і вмінь. Це не застигла категорія, підвищувати ступінь медіакомпетентності можна протягом усієї педагогічної діяльності. Медіакомпетентність дає педагогам розуміння того, як медіатексти, що є частиною щоденного життя, допомагають пізнати навколишній світ й інформаційно насичене навколишнє середовище, вплинути на рівень медіакультури учня. Педагог, занурений в середовище, яке підвищує його рівень медіакомпетентності, оволодіває навиками вивчення, аналізу, інтерпретації медіатекстів, вмінням створення самостійного медіапродукту. Тільки таким чином, долучившись до світу медіа, він може сприяти формуванню медіакультури своїх учнів.

Список літератури:

1. Волков А. В. Загадки древней истории [Текст]: підручник / А. В. Волков − Вече, 005. − С. 151.
2. Єрмоленко А. О. медіакомпетентність як необхідна складова професійної майстерності сучасного педагога / А. О. Єрмоленко // Вісник. Серія: Педагогічні науки. − 2016. − № 137. − С. 330-333.
3. Заміський А. А. Інформатизація освіти − резерв підвищення її якості і доступності / А. А. Заміський // Комп'ютер у школі та сім'ї. − 2009. − № 1. − С. 6-7.
4. Овсянникова К. Ю. Педагогічні умови формування медіаосвітньої компетентності майбутніх учителів-філологів: обґрунтування проблеми / К. Ю. Овсянникова // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер: Педагогіка. − 2014. − № 1. − С. 124-127.
5. Фурсикова Т. В. Креативність як ознака медіакомпетентності майбутніх учителів мистецьких дисциплін / Т. В. Фурсикова // Вісник Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. − 2014. − № 133. − С. 247-253.
6. Шарко В. Д. Медіакомпетентність як складова методичної підготовки вчителя та її діагностування. Режим доступу: http://ite.kspu.edu/webfm_send/349

Побережник И.А., Хоружа Л.Л.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ: АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье проанализировано содержание профессиональной подготовки медиакомпетентности будущих преподавателей высшего учебного заведения. Проанализированы понятия медиакомпетентность. Было выделено составляющие медиакомпетентности. Проведен анализ учебных программ магистров.

Ключевые слова: медиа, медиаобразование, медиакомпетентность, медиатекст, медиатехнологии.

Poberezhnyk I.O., Khoruzha L.L.
Borys Grinchenko Kyiv University

MEDIACOMPETENCE FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: ANALYZING THE CONTENT OF TRAINING

Summary
The article analyzes the content of training mediacompetence future teachers of higher education. The notion mediacompetence. It mediacompetence selected components.Analysis curriculum masters.

Keywords: media, media education, media competence, media text, media technology.

УДК 378

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У РОБОТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Постернак Н.О.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається використання інтернет-технологій в навчанні студентів педагогічних вузів: розкрито інновації, які можуть бути реалізовані за допомогою інтернет-технологій на занятті; виділені засоби, які використовуються викладачем за традиційного навчання із застосуванням інтернет-технологій; етапи підготовки заняття з використанням інтернет-технологій; визначено функції викладача під час організації та проведення заняття з використанням Інтернет; визначено компетентнісні уміння та навички, які формуються у студентів під час використання інтернет-технологій в процесі навчання. Досліджено теоретичні та практичні питання можливості включення у педагогічний процес сучасних інформаційних технологій, описано впровадження у процес навчання студентів природничих дисциплін.
Ключові слова: навчальні заняття, інтернет-технології, Google-форми.

Постановка проблеми. В даний час для конкурентоспроможного фахівця будь-якої області необхідно вміти швидко орієнтуватися в інформаційному просторі, максимально використовуючи арсенал пропонованої медіапродукції за допомогою телекомунікаційних мереж, Інтернету, відео, преси тощо. Крім практичних навичок володіння різними медіа (комп'ютерною технікою, інтернетом, сучасною відео, аудіоапаратурою), значно актуалізується значимість аналізу і синтезу просторово тимчасової реальності, здатності «читати», інтерпретувати й оцінювати медіатексти, викладені в будь-якому вигляді медіа, здійснювати їх декодування, критично розцінювати медійні повідомлення.

Сьогодні неможливо уявити сучасну систему освіти без використання інформаційних технологій в процесі навчання, в тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки і глобальних інформаційних мереж. Однак для отримання оперативної інформації, її переробки та використання недостатньо просто натискати на клавіші комп'ютера. Навички, які необхідні для отримання потрібної інформації, сьогодні не обмежуються простими операціями користувача, а вимагають певних технічних умов та зусиль для оволодіння ними. Крім власне оволодіння новою інформаційною культурою сучасний фахівець повинен володіти навичками самостійного пошуку та аналізу необхідних даних, достовірних, адекватних і достатніх для виконання поставленої переднім завдання. Сучасні методи навчання наразі повинні сприяти формуванню подібних навичок у майбутнього фахівця.

Інформаційні технології в освіті – це шлях до створення єдиного освітнього простору, необхідність якого відчувається все сильніше з розширенням світових інтеграційних процесів. Єдиний освітній простір для студента відкриває можливість отримання знань і диплома за обраною спеціальністю в будь-якому навчальному закладі світу (при відповідному методологічному і мережевому забезпеченні), для викладача – це можливість ознайомлення з найцікавішими і ефективними навчальними методиками, для навчального закладу – це розширення можливостей для маркетингу своїх освітніх послуг на світовому ринку.

Ще одна причина, яка повинна бути названа в ряду чинників зростання значущості нових освітніх технологій в сучасній вищій освіті, – це можливість підвищити ефективність використання часу студенту та викладачу. Так, використання в навчальному процесі частково дистанційного методу дозволяє студенту самостійно освоювати відповідні розділи програми, спілкуватися з викладачем за допомогою електронної пошти, отримувати індивідуальні завдання і виконувати їх у зручний час. Скорочення загального обсягу аудиторного навантаження і розвиток навичок самостійної роботи можливо також і при використанні модульного навчання, яке найбільш доцільно використовувати при вивченні студентами теоретичного курсу дисциплін спеціалізації.

Безумовно, широке використання можливостей глобальних комп'ютерних мереж пов'язано з численними труднощами суб'єктивного і об'єктивного характеру. Типова проблема, яка виникає в подібних випадках, полягає в обмеженості доступу викладачів, студентів до ресурсів мережі. Це пов'язано з низкою матеріально-технічних факторів [5]:

– відсутність потрібного матеріального забезпечення, зокрема, недостатня кількість модемів і персональних комп'ютерів відповідного класу;
– обмеженість часу роботи в мережі;
– відсутність стійких і надійних каналів зв'язку.

Інтернет-технології мають як незаперечні переваги, так, і мало доступний для спостереження негатив, що потребує додаткового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню використання інтернет-технологій в педагогічній освіті приділено значну увагу в роботах таких вчених: А.А. Андрєєв, В.Є. Биков, І.А. Зимня, С.П. Капіца, Г.О. Козлакова, С.Л. Мушер, Е.С. Полат, А.Ю. Себрант, А.Л. Семенов, Ю.Г. Татур, В.М. Філіппов та інші.

Сучасні зміни в системі освіти засновані на останніх досягненнях науки і техніки в області інформаційних, комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, психолого-педагогічні основи яких були розглянуті в працях Б.С. Гершунського, Я.Л. Ваграменко, В.В. Лаптєва, М.П. Сподарець, Є.І. Машбіц, Е.С. Полат.

Інформатизація вищої професійної освіти і психолого-педагогічне обґрунтування мож-

ливостей використання інформаційних технологій у вищій школі досліджено Б.С. Гершунським, Є.І. Машбіц, І.В. Роберт, В.А. Садовничий, В.І. Солдаткіним.

Питання технологій навчання висвітлено у роботах В.П. Беспалько, М.Я. Віленського, Н.Ф. Маслова, П.І. Образцова, Н.Ф. Тализіної, Г.К. Селевко.

Формування компетентнісного підходу в умовах використання інформаційних технологій досліджували Н. Баграмова, І.О. Зимня, А.І. Суригін, Ю.В. Фролов, В. Д. Шадриков.

Використання комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій в освіті в цілому і під час самостійної роботи студентів зокрема вивчали М.А. Акопова, А.А. Андрєєв, Я.А. Ваграменко, В.В. Лаптєв, Е.С. Полат, А.В. Хуторський, Л.В. Жарова, І.І. Ільясов, Б.П. Єсіпов, В.Я. Ляудіс.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах реформування освіти та євроінтеграційне спрямування вищої освіти вимагають дослідження такі аспекти проблеми як формування навичок самостійної роботи та самоосвіти студентів при використанні навчально-комунікативних засобів.

Варто наголосити, що успіх від спільної діяльності викладача і студента багато в чому залежить від організації навчальної діяльності. Відомо, що під час аудиторної роботи активніший викладач, а студенти виконують більш-менш пасивну роль, в той час як найвищий ступінь активності з'являється при організації самостійної роботи студентів. Але не кожна «самостійна робота» є по суті самостійною. Тому дуже важливо розглянути питання про те, як підготувати студентів до самостійної діяльності і як організувати їх самостійну роботу так, щоб у них був і інтерес до роботи, і задоволення від результату.

Сучасне покоління студентів – це покоління людей інформаційного суспільства та комп'ютерних технологій. Сьогодні у вищах навчається покоління, професійна діяльність якого буде будуватися на використанні інформаційних технологій і використанні ресурсів комп'ютерних систем. Саме тому в сучасній вищій школі виникає необхідність використання сучасних комп'ютерних та Інтернет-технологій при організації навчання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз та можливості інтернет-технологій під час підготовки майбутніх вчителів біології.

Виклад основного матеріалу. Інтернет-технології – це комунікаційні, інформаційні та інші технології та сервіси, ґрунтуючись на які здійснюється діяльність в Інтернеті або за допомогою нього. Простими словами, Інтернет-технології – це все, що пов'язано з Інтернетом, в першу чергу, звичайно сайти в усьому їх різноманітті. Сучасні Web-технології не стоять на місці [7].

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій відкриває для викладача нові можливості у викладанні навчального предмету. Вивчення будь-якої дисципліни з використанням Web-технологій дає студентам можливість для роздумів і участі у створенні елементів навчального заняття, що сприяє розвитку пізнавального інтересу студентів до предмету та до навчання загалом [6]. Впровадження Web-технологій в освітній процес покликане підвищити ефективність проведення занять студентів, зокрема, методики навчання біології, посилити привабливість подачі матеріалу (перегляд фрагментів уроків), здійснити диференціацію видів завдань, а також урізноманітнити форми зворотного зв'язку.

Вивчення методики навчання біології студентів має забезпечити повноцінний розвиток особистості майбутнього вчителя, формування у нього розуміння цінності предмету, усвідомлення цінності освіти в сучасному світі і знань для саморозвитку і руху вперед.

Актуальними завданнями сучасної вищої освіти є:

- вмотивованість (студенти, на жаль, не завжди розуміють, навіщо вивчаються ті чи інші питання або предмети);
- індивідуальний підхід, що враховує інтереси студентів;
- використання інноваційних технологій, проектної діяльності в навчанні методики навчання біології;
- свідоме застосування отриманих знань, умінь, навичок, що дозволяють студентам бути готовими до адекватних дій, до прогнозування та оцінки різних ситуацій, використовувати досягнення науки з метою раціоналізації власних дій і підвищення продуктивності [1, с. 5].

Застосування засобів інформаційних технологій в процесі методики навчання біології сприяє підвищенню ефективності навчального процесу в області оволодіння умінням самостійного вилучення і представлення знань, оволодіння загальними методами пізнання і стратегією засвоєння навчального матеріалу. Інтернет-технології дозволяють отримати доступ до необмежених масивів інформації, що зберігається в централізованих банках даних. Це дає можливість викладачам при організації навчального процесу спиратися на весь запас знань, доступних користувачеві мережі Інтернет.

Виділимо основні напрямки використання Інтернет-технологій в навчальному процесі та в діяльності студентства. До них ми відносимо: пошук матеріалів в мережі Інтернет для дослідницької роботи; отримання інформації про конференції, конкурси і гранти; відправка заявок, доповідей на конференції; публікація результатів дослідних робіт; взаємодія з центрами, що організують дослідницьку діяльність; листування з однодумцями в інших містах і країнах; виконання самостійних завдань; складання рефератів тощо [4, с. 124].

Інформаційні технології в практиці навчання сприяють творчому та моральному розвитку особистості студентів і здійснюють особистісно-орієнтоване спілкування викладача з кожним з них. Застосування комп'ютера в навчанні не обмежується заняттями, велику роль тут відіграє самостійна робота. У студентів формується зацікавлене ставлення до досліджуваного матеріалу, віра у власні сили і здібності. Введення в практику методів самостійної роботи студентів сприяє освоєнню ними навичок продуктивної роботи по досягненню мети, створює передумови інтеграції вивчення засобів інформатики з освоєнням предметного змісту інших дисциплін.

Систематичне використання засобів інформаційних технологій долучає студентів до сучас-

них методів навчання і готує їх до інтелектуальної діяльності в інформаційному суспільстві. Широке використання Інтернет в процесі навчання не тільки допомагає викладачам і студентам накопичувати, систематизувати знання, обмінюватися ними, але і дозволяє перетинати кордони і тимчасові пояси, змушує мислити по-новому. Взаємодія вчителя зі студентом через комп'ютерні мережі, інтерактивна взаємодія – є новою специфічною формою освіти. Для сучасних і допитливих студентів – це можливість займатися самоосвітою. Для викладача – це можливість підвищення кваліфікації [8, с. 59].

Дослідження структури і змісту вітчизняного та зарубіжного навчально-методичного забезпечення дозволили сформувати оптимальний склад електронного навчально-методичного комплексу [5].

Важливий етап організації навчального процесу – вибір оптимальних форм проведення занять [2, с. 814]:

1) лекція (аудіо, відео, слайд-лекція, текстова);
2) консультація (індивідуальна, групова, аудіо, по електронній пошті);
3) семінар (аудіоконференція, відеоконференція, епістоконференція);
4) лабораторно-практичні заняття;
5) проект (груповий, індивідуальний, дослідницький, творчий, інформаційний);
6) індивідуальні завдання (есе, реферат, завдання);
7) тестування;
8) іспит, залік;
9) ситуаційні задачі (кейс-стаді);
10) навчальна науково-дослідницька робота.

Цей список постійно оновлюється і розширюється. Наприклад, інтенсивно досліджуються педагогічні можливості застосування Google-сервісів та Google-форм для організації спільної комфортної мережевої діяльності в навчанні. Google-форми дозволяють спільно працювати з веб-документами, обмінюватися інформацією і працювати з масовими публікаціями.

Використання мережі тільки в якості додаткового джерела інформації є однобоким і, по суті, не впливає на навчальний процес. Побудова навчання з активним використанням інформаційних технологій та Інтернет-ресурсів дозволить значно збільшити частку самостійної роботи студентів і створити максимально комфортний режим роботи. На сьогоднішній день виділяють чотири основні функції Google-форм в рамках освіти [3, с. 20]:

– своєчасне і періодичне поширення інформації серед студентів (наприклад, презентацій, які використовуються викладачем);

– збір інформації від студентів (відповідей, тестів, письмових робіт, матеріалів до заняття) по електронній пошті;

– залучення студентів до процесу дослідження і процес збору та аналізу інформації (опція «інтернет-навчання» містить онлайн-дошку оголошень, на якій знаходяться запропоновані, в тому числі і студентами, теми для обговорення);

– зміна статусу викладача, який виступає в якості тьютора і керує процесом навчання на відстані.

Умовами для реалізації Google-форм у навчанні є: вільний доступ викладача і студентів до комп'ютерів, підключеним до Інтернету; наявність у викладача навичок роботи в Інтернеті і знань про програмні продукти (технічні рішення) та Інтернет-технології, навичок розробки та проведення занять за допомогою мультимедійних технологій; розробка курсу з урахуванням використання інформаційних технологій.

Необхідність застосування новітніх інформаційних технологій у вузівському навчанні продиктована зміною ролі викладача в навчальному процесі. На сьогоднішній день основне завдання викладача не надати студенту інформацію, а організувати процес доступу до неї і засобів обробки. Отримана в результаті спільної діяльності інформація стає особистим знанням студента, а викладач виконує роль тьютора, який допомагає студенту в самостійної діяльності з освоєння знань.

Створення власного сайту для викладачів на сьогоднішній день є здійсненним завданням, набагато серйознішого підходу вимагає спеціальна розробка курсу з використанням Інтернет-сайту та формування комплекту методичних матеріалів для розміщення на особистій сторінці. Необхідно уточнити, що технічні засоби забезпечення навчального курсу стають навчальними тільки в процесі реалізації їх дидактичних властивостей. Виходячи з цього, акценти повинні бути зміщені на розробку ефективних процесів навчання з метою освоєння заданого набору знань і навичок, а не на формування технічного засобу навчання (останнє має розглядатися як допоміжний інструмент).

Застосування подібної технології найбільш логічно в межах саме модульної форми організації навчання. Після проведення настановчих лекцій викладач продовжує керівництво процесом самостійного позааудиторного навчання через Google-форми або інші доступні сервіси, які слугують місцем спілкування викладача зі студентами. Як правило, для цього важливо розмістити на сторінці: календарно-тематичний план курсу; розклад консультацій; презентаційні або допоміжні матеріали; список завдань для студентів, терміни їх виконання та вимоги до оформлення, а також спосіб їх подання: по електронній пошті або на паперовому носії (перший варіант підвищує ефективність використання сайту); інформацію про форми зворотного зв'язку (перелік форм контролю і шкалу оцінки результатів роботи), видах і часу перевірочних робіт (проміжних і заключних); список рекомендованої літератури та Інтернет-посилань по темі дослідження; дошку поточних оголошень, на якій розміщується актуальна інформація.

Спілкування зі студентами через Google-форми дозволяє зменшити число аудиторних консультацій, дає можливість постійно перебувати «на зв'язку», контролювати процес самостійного навчання, а також побудувати зі студентами ситуацію співпраці. Це дозволить підвищити зацікавленість студентів у процесі і результаті навчання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, застосування зокрема Google-форм в Інтернеті є сполучною ланкою між викладачем і студентами, дає можливість більш раціонально побудувати навчальний процес, скоординувати позааудиторну самостійну роботу студентів, а також в кілька разів підвищити ефективність аудиторних занять та консультацій.

Впровадження методів навчання з використанням інформаційних технологій хоча й вимагає великих витрат, як фінансових, так і організаційних, але багато в чому підвищують ефективність навчання і дозволяють забезпечити конкурентоспроможність навчального закладу на ринку освітніх послуг.

Список літератури:

1. Акопова М. А. Гуманитарная составляющая технического образования / М. А. Акопова // Вопросы методики преподавания в вузе. – СПб.: Изд-во Политехи, ун-та. – 2005. – Вып. 8 (спец.). – С. 4-11.
2. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. 2003. – № 10. – С. 814.
3. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 8. – С. 20-26.
4. Педагогические технологии дистанционного обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведение / Е. С. Полат, М. В. Моисеева, А. Е. Петров и др.; под ред. Е. С. Полат. – М.: Академия, 2006. – 400 с.
5. Полат Е. С. Интернет в школе: проблемы и решения. – Электронный ресурс. / Е. С. Полат. – 2012 – Режим доступа: http://edu.minfin.gov.ua/LearningProcess/RemoteEducation/Pages/Проблеми-впровадження-дистанційної-освіти-в-Україні.aspx
6. Постернак Н. О. Пізнавальний інтерес та формування його під впливом знань про лікарські рослини на уроках біології // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 41-45.
7. Титова С. В. Электронная почта. Способы интеграции и использования Электронный ресурс / С. В. Титова. – 2014 – Режим доступа: http:// www.ffl.msu.ru/staff/stitova, свободный. – Загл. с экрана: Learning and Teaching with the Web.
8. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

Постернак Н.О.
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В РАБОТЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
Рассмотрено использование сетевых интернет-технологий в обучении студентов педагогических вузов: раскрыто инновации, которые могут быть реализованы с помощью интернет-технологий на занятиях; выделены средства, которые использует преподаватель в традиционном обучении с применением интернет-технологий; этапы подготовки занятия с использованием интернет-технологий; определены функции преподавателя во время организации и проведения занятия с использованием Интернет; определены компетентностные умения и навыки, которые формируются у студентов при использовании интернет-технологий в процессе обучения. Исследованы теоретические и практические возможности включения в педагогический процесс современных информационных технологий, описано внедрение в процесс обучения студентов естественнонаучных дисциплин.
Ключевые слова: учебные занятия, интернет-технологии, Google-формы.

Posternak N.O.
National Pedagogical Dragomanov University

USE OF INTERNET TECHNOLOGIES IN THE WORK OF THE TEACHER OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary
The use of networked Internet technologies in teaching students of pedagogical universities is considered: innovations that can be realized with the help of Internet technologies in classes are revealed; Funds are allocated, which the teacher uses in traditional training using Internet technologies; Stages of training sessions using Internet technologies; The functions of the teacher are defined during the organization and conduct of the lesson using the Internet; The competence skills and skills that are formed by students when using Internet technologies in the learning process are determined. The theoretical and practical possibilities of incorporating modern information technologies into the pedagogical process are explored, the introduction of natural science disciplines into the teaching process is described.
Keywords: training sessions, Internet technologies, Google-forms.

УДК 378.095

ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У США

Проць М.З.
Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті досліджується питання забезпечення фінансування вищої освіти США. З'ясовується, звідки надходять кошти на фінансування вищих навчальних закладів США, яку роль у цьому відіграють держава загалом та штати зокрема. Аналізуються наявні проблеми у сфері фінансування і доступності вищої освіти. А також, розглядаються пропозиції щодо реформування системи фінансування вищої освіти США.
Ключові слова: вища освіта, фінансування вищих навчальних закладів, федеральна фінансова допомога, Пелл Ґранти, Стаффордські позики.

Постановка проблеми. Великий економічний спад і подальше відновлення здійснили різний вплив на населення США. Найбільшого удару зазнали працівники без певної вищої освіти, рівень безробіття для цієї категорії населення значно перевищував показники серед працівників зі ступенем бакалавра (2013: більше 11% безробітних, що не мали диплома про закінчення середньої освіти, порівняно з лише 3.5% безробітних, що отримали ступінь бакалавра). Для багатьох американців висока вартість вищої освіти стає головною перепоною до вступу у вищі навчальні заклади, їх закінчення, а також проблеми, пов'язані з боргами і високими виплатами за позики [4].

Надзвичайно конкурентна глобальна економіка потребує висококваліфікованих працівників. Американські компанії і сфера бізнесу знаходяться у постійному пошуку за кваліфікованими фахівцями. Таким чином, зростає попит на отримання вищої освіти, а разом з ним виникають питання, що стосуються вартості і доступності вищої освіти [3, с. 22].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі дослідження питання фінансування вищої освіти США присвячено численну кількість праць американських науковців, серед яких зокрема Е. Андерсон (E. Anderson), С. Чой (S. Choy), Дж. Ітон (J. Eaton), У. Харві (W. Harvey), Дж. Кінґ (J. King), Д. Джонстоун (D. Johnstone), П. Туліп (P. Tulip), Б. Лонґ (B. Long) та ін. Важливу роль у плануванні та реформуванні різних аспектів вищої освіти, включаючи сферу фінансування, відіграють Міністерство освіти США (U.S. Department of Education), Американська рада з питань освіти (American Council on Education), Рада з надання допомоги освіті (Council for Aid to Education) та ін.

Мета статті – з'ясувати звідки надходять кошти для фінансування вищої освіти США і дослідити фінансову доступність вищих навчальних закладів для їх студентів, включаючи надання фінансової допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вищі навчальні заклади у США поділяють на три широкі категорії, зокрема державні, приватні некомерційні та приватні комерційні навчальні заклади. Державні вищі навчальні заклади є некомерційними (такими, що не ставлять за мету отримання прибутку) інститутами, які зазвичай частину свого фінансування отримують від свого штату чи місцевих урядів. До приватних некомерційних вищих навчальних закладів належать деякі із найбільш вибіркових навчальних закладів країни, серед яких, наприклад, асоціація восьми найстаріших американських університетів «Ліга плюща», а також велика кількість малих гуманітарних коледжів і релігійних інститутів. На відміну від некомерційних інститутів, комерційні вищі навчальні заклади не мають прибутково-приференційного «некомерційного» статусу, що дозволяє їм розподіляти прибутки серед інвесторів [1, с. 7].

З середини 1980-х кількість студентів, зарахованих на навчання у вищі учбові заклади, різко зросла. У 2012 році ця кількість складала близько 20 млн. студентів. Абсолютна більшість студентів, 73%, зараховані в державні вищі навчальні заклади (сюди відносяться як місцеві комунальні коледжі, так і великі дослідницькі інститути). 18% студентів є зарахованими у приватні некомерційні навчальні заклади, включаючи приватні університети, гуманітарні коледжі і малі релігійні інститути. Зараз прибуткові вищі навчальні заклади становлять значно більшу частку серед закладів вищої освіти, у них навчаються 9% усіх студентів [1, с. 4-5].

Як зазначалось раніше, фінансові надходження у вищі навчальні заклади США поступають з боку уряду штату і від федерального уряду. Проте, це фінансування надходить різними каналами. Так, федеральний уряд головним чином надає фінансову допомогу окремим студентам та конкретним дослідницьким проектам, а кошти від штатів в основному покривають витрати на загальне функціонування державних вищих навчальних закладів. Не зважаючи на відмінність у цілях фінансування, розміри витрат на вищу освіту федерального уряду та урядів штатів співпадають. Зокрема, у 2013 році федеральний уряд на різні програми вищої освіти витратив загалом $75.6 млрд., в той час як уряди штатів витратили $72.7 млрд [7, с. 1-3].

Федеральна фінансова допомога складає більшість усієї фінансової допомоги, яка надається студентам. Двома найбільшими складовими частинами системи федеральної фінансової допомоги є Пелл Ґранти (Pell grants) і Стаффордські позики (Stafford loans) [1, с. 4].

Найбільшим джерелом прибутку вищих навчальних закладів є оплата навчання, що складає близько 40% від загального прибутку. Вищі навчальні заклади отримують додаткові близько 12% прибутку з інших фондів від федерального

уряду, зазвичай у формі ґрантів на дослідження, а також приблизно 21% від уряду штату чи місцевого самоврядування. Фінансування, яке надходить у формі оплати за навчання від студентів і їхніх сімей, становить близько 26% від загального прибутку [1, с. 20].

Федеральний Пелл Ґрант, на відміну від позики, не потрібно повертати. На 2015-2016 навчальний рік максимальна сума Пелл Ґранта становила $5,775. Сума допомоги для кожного окремого студента залежить від ряду чинників, зокрема: від необхідної фінансової допомоги, зважаючи також на очікуваний можливий внесок від сім'ї студента; вартості навчання у обраному навчальному закладі; стаціонарної, заочної чи іншої форми навчання, а також від тривалості навчання. Федеральна програма Пелл Ґрант надає ґранти студентам з низьким доходом, а також певним категоріям студентів, які отримали ступінь бакалавра, щоб сприяти кращій доступності вищої освіти. Студенти можуть використовувати свої ґранти у будь-якому із 5400 вищих навчальних закладів, які беруть участь у цій програмі [9]. У 2010-2011 навчальному році програма Пелл Ґрант надала приблизно $35,6 млрд. фінансової допомоги 9,3 млн. студентів. Майже половина від 20 млн. студентів вищих навчальних закладів отримали Пелл Ґрант. Для порівняння, у 2008-2009 навчальному році програма Пелл Ґрант надала приблизно $18,3 млрд. 6,1 млн. студентів [1, с. 28].

Автори Hamilton Project зазначають, що саме отримання ступеня вищої освіти є найкращою інвестицією, яку може зробити молода людина. На підтвердження цього вони, відповідно до проведених досліджень, стверджують, що, в середньому, працівники, які закінчили вищий навчальний заклад, отримуватимуть впродовж життя на $570,000 більше, ніж ті, що мають лише диплом про закінчену середню освіту [4]. Проте, надмірна оплата за навчання ставить вищу освіту за межі фінансової доступності для все більшої кількості американських сімей. Таким чином, студенти повинні влазити в борги, які їм буде надто важко чи неможливо виплатити, або вони змушені вибирати серед вищих навчальних закладів найнижчої вартості освіти, аніж той заклад, який їм дійсно найбільше підходить [5, с. 11].

Адміністрація президента Обами працювала над розширенням федеральної фінансової допомоги і доступністю вищої освіти. Таким чином, був збільшений розмір фінансування Пелл Ґрантів і створений Американський перспективний податковий кредит (American Opportunity Tax Credit), які знижують річну оплату навчання для студентів і їхніх сімей. Окрім того, Адміністрація Обами також створила сприятливі умови для студентів, які беруть позику на навчання, через замороження відсоткової ставки на ці позики і розширення виплат, що базуються на прибутку [1, с. 25].

Фінансова потреба визначається Департаментом освіти США за стандартною формулою, встановленою Конґресом США, щоб оцінити фінансову інформацію, яка подається у *FAFSA* (Free Application for Federal Student Aid) – безкоштовній заяві на отримання федеральної фінансової допомоги для студента, і щоб визначити EFC (expected family contribution) – очікуваний внесок від сім'ї студента. Головними частинами цієї стандартної формули є дохід студента і фінансові активи, якщо студент незалежний; дохід батьків і їхні фінансові активи, якщо студент є залежний; розмір сімейного майна; кількість членів сім'ї, які відвідують вищі навчальні заклади. Після заповнення *FAFSA* студент отримує Student Aid Report (*SAR*) – Звіт про фінансову допомогу для студента, або обраний студентом вищий навчальний заклад отримує Institutional Student Information Record (*ISIR*) – Інституційний реєстр інформації студента, в якому студента повідомляють про те, чи він або вона мають право на отримання Федерального Пелл Ґранта, а також надається інформація про очікуваний внесок від сім'ї студента [9].

Федеральні Пелл Ґранти є прямими ґрантами, які надаються від вищого навчального закладу, що є учасником цієї федеральної програми, до студента. Ці заклади кредитують Федеральні фонди Пелл Ґрант переведенням грошей на студентський навчальний рахунок або виплачують кошти безпосередньо студентові, можливе також поєднання цих методів [9].

На відміну від ґрантів, позики потрібно повертати після закінчення навчання. Зазвичай початок періоду виплати позики розпочинається через шість-дев'ять місяців після випуску з вищого навчального закладу. В окремих випадках виплату позики може бути скасовано чи навіть подаровано (такими випадками можуть бути: робота вчителем у школі з низьким прибутком; повна чи часткова інвалідність; певні види робіт у сфері надання громадських послуг). Загалом федеральну студентську позику повертають впродовж 10-річного періоду [1, с. 28]. Зупинимось детальніше на головних федеральних позиках.

Стаффордські позики складають більшість серед федеральних студентських позик. Річні обмеження на позики відрізняються залежно від тривалості навчання кожного окремого студента. Залежний від батьків студент першого року навчання може взяти позику на суму до $5,500, з яких субсидія буде надана не більше ніж на $3,500, залежний студент третього року навчання може позичити до $7,500 при субсидії не більше ніж на $5,500. Максимально допустимою сумою Стаффордської позики для залежного студента є $31,000, з яких субсидію можна отримати на $23,000. На Стаффордські позики автоматично накладається 1% оплати за надання позики і 6-місячний період відтермінування виплати позики після випуску з вищого навчального закладу.

PLUS позики надаються батькам залежних студентів за поданням відповідної заяви. Студенти, які потребують позику на продовження навчання після отримання диплома бакалавра, мають право на те, щоб отримати позику *Grad PLUS*. Загалом, позика цього типу використовується, коли студент вичерпав максимально допустиму суму Стаффордської позики [1, с. 29].

Федеральні позики Перкінса є внутрішньоінституційними позиками при фіксованій відсотковій ставці 5% і відсутності оплати за надання позики. Студенти можуть отримати позику на суму до $5,500 на рік. Загальна сума позики Перкінса може становити $27,500. Для післядипломної освіти позика може становити $8,000 на

рік, при загальній максимальній сумі позики до $60,000. Не зважаючи на те, що федеральні позики Перкінса пропонують кредит на кращих умовах, вищі навчальні заклади мають доступ до обмеженого фінансового резерву [1, с. 29]. Федеральний уряд розпочав поступове згортання цієї програми, і від 30 вересня 2015 року вищі навчальні заклади не надають фінансової позики за цією програмою [10].

Фінансове забезпечення може також надходити від Федеральної програми сприяння праці і навчанню (Federal work-study). Ця програма оплачує студентам працю за умов часткової зайнятості, поки вони є зарахованими на навчанні у вищому навчальному закладі. Федеральний уряд надає фінансування інститутам-учасникам програм, фінансові відділи яких визначають місце праці, години зайнятості і погодинну оплату для кожного студента [1, с. 28].

Автори книги «Фінансування американської вищої освіти в епоху глобалізації» вважають, що необхідним є перегляд фінансування вищої освіти у США, аргументуючи свій заклик такими факторами, як нестабільний характер державних інвестицій, зростання оплати навчання, негативні демографічні тенденції. Автори закликають вкладати більше ініціатив та ресурсів у державні університети широкого освітнього профілю, адже вважають, що саме в цих університетах відбувається найбільше поступлення студентів, видається найбільше дипломів, а, окрім того, там навчається та частина населення, яка традиційно є недостатньо забезпечена вищою освітою. Автори також наполягають, що необхідно розробити добре сплановані фінансові умови, щоб сприяти ефективному поступленню і випуску більшої частки мало представлених прошарків населення відповідно до доходів і національності, включаючи працюючих дорослих. Серед потрібних реформ пропонуються реструктуризація політики допомоги студентам, щоб забезпечити безперебійне фінансування і покращену підзвітність, а також кращий нагляд за прибутковими вищими навчальними закладами і модифікацію політики виділення коштів для науково-дослідної роботи, щоб запобігти шахрайству з боку навчального закладу [3, с. 22-23].

Сюзан Динарскі та Даніел Крейсман з Мічиганського Університету пропонують нову систему федеральної позики для студентів, що базується на моделі виплати позичальником боргу відповідно до його прибутку в даний період життя. Автори стверджують, що багато осіб стикаються з серйозними проблемами, що стосуються виплати їхнього студентського боргу за навчання через те, що, відповідно до існуючої системи федеральної позики, позику потрібно віддати впродовж перших десяти років по закінченні вищого навчального закладу – тобто у період, коли прибуток позичальника є відносно низьким і нестабільним. За умови несвоєчасної виплати, до існуючої суми позики додаються ще штрафи і стягнення, таким чином збільшуючи негативний фінансовий баланс. У зв'язку з цим С. Динарскі та Д. Крейсман рекомендують запровадження нової системи федеральної позики – *Loans for Educational Opportunity* (Позики, що надають можливості для здобуття освіти), відповідно до якої виплата автоматично зростає або спадає в залежності від прибутку позичальника [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вища освіта є необхідною умовою для більшості високооплачуваних робіт, а відсутність освіти, вищої за середню, є серйозною перешкодою для отримання хорошої роботи, вищих прибутків, кращого соціального статусу тощо. І хоча уряд США, мабуть, більше ніж інші держави, сприяє розширенню доступності вищої освіти, створенню кращих можливостей для навчання, застосуванню різних програм фінансування, йому все ж не вдається вирішити усі фінансові проблеми вищої освіти. Вищим навчальним закладам США і надалі доведеться шукати нових ринків, спонсорів, студентів, способів прибутку та знижувати витрати, де це можливо. Доступність вищої освіти надалі залишатиметься однією із провідних тем обговорення в урядових та освітніх кругах.

Список літератури:

1. A Report Prepared by the Department of the Treasury with the Department of Education. (December, 2012). The Economics of Higher Education. Washington, D.C.: U.S. Department of the Treasury, U.S. Department of Education. P. 1-43.
2. Berkner L. and Wei C.C. (2006). Student Financing of Undergraduate Education 2003-04, With a Special Analysis of the Net Price of Attendance and Federal Tax Benefits (NCES 2006-186), US Department of Education, Washington DC, National Center for Education Statistics.
3. Breneman David W., Callan Patrick M., Finney Joni E., Zumeta William. (Summer, 2013). Financing American Higher Education in the Era of Globalization. Reviewed by Daniel J. Hurley. AASCU Public Purpose Magazine. P. 22-23.
4. Harris B. and Kearney M. (October, 2013). Higher Education Today: Innovative Approaches for College Financing. Brookings on Job Numbers. The Hamilton Project. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://www.brookings.edu/blog/jobs/2013/10/04/higher-education-today-innovative-approaches-for-college-financing/
5. Johnstone Bruce D. (2016). Financing American Higher Educaion: Reconciling Institutional Financial Viability and Student Affordability. American Higher Education in the Twenty-First Century. Social, Political and Economic Changes / Ed. Michael N. Bastedo, Philip G. Altbach, and Patricia J. Gumport. 4th ed. Baltimore: Johns Hopkins University Press. P. 310-341.
6. Snyder Thomas D. and Sally A. Dillow (2012). Digest of Education Statistics 2011 (NCES 2012001). National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education. Washington, DC.
7. The Pew Charitable Trusts. (June, 2015). Federal and State Funding of Higher Education: A changing landscape. The Pew Charitable Trusts. P. 1-20.
8. Tulip Peter (2007). «Financing Higher Education in the United States», OECD Economics Department Working Papers, No. 584, OECD Publishing, Paris.

9. U.S. Department of Education. (2015). Programs. Federal Pell Grant Program. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://ed.gov/programs/fpg/index.html?exp=0
10. U.S. Department of Education. (2015). Wind-down of the Federal Perkins Loan Program. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://ifap.ed.gov/dpcletters/GEN1503.html

Проць М.З.
Институт гуманитарных и социальных наук
Национального университета «Львовская политехника»

ФИНАНСИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В США

Аннотация
В статье исследуется вопрос обеспечения финансирования высшего образования США. Выясняется, откуда поступают средства на финансирование высших учебных заведений США, какую роль в этом играют государство в целом и штаты в частности. Анализируются существующие проблемы в сфере финансирования и доступности высшего образования. А также, рассматриваются предложения по реформированию системы финансирования высшего образования США.
Ключевые слова: высшее образование, финансирование высших учебных заведений, федеральная финансовая помощь, Пелл Гранты, Стаффордские займы.

Prots M.Z.
Institute of the Humanities and Social Sciences
Lviv Polytechnic National University

FINANCING HIGHER EDUCATION IN THE USA

Summary
The article examines the issue of financing higher education in the USA. The largest providers of financial aid to higher education institutions and the role of federal and state governments are researched. The existing problems in financing and access to higher education are analyzed. Proposals for reformation of the US system of higher education financing are considered.
Keywords: higher education, financing higher education, federal financial aid, student loans, Pell Grants, Stafford loans.

УДК 37.091.12:36-051

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ»

Равлюк Т.А.
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Досліджені теоретичні та практичні аспекти розвитку творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі вивчення курсу «Основи комунікації в соціальній роботі». Сформульовано поняття «творчий потенціал особистості» та його основні компоненти. Визначено складові навчально-методичного комплексу курсу «Основи комунікації в соціальній роботі». Запропоновано завдання для самостійної та індивідуальної роботи студентів, спрямовані на розвиток творчого потенціалу. Узагальнено особливості оцінювання результатів творчої діяльності майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: суб'єкт навчальної діяльності, творчий потенціал особистості, спрямованість на творчу діяльність, творчі вміння, характерологічні особливості, індивідуальні особливості психічних процесів.

Постановка проблеми. Реформування усіх сфер життя суспільства, модернізація системи соціального захисту України актуалізує проблеми якісної підготовки нової генерації творчих фахівців, мотивованих до постійного підвищення професійного рівня. Одним із значущих її завдань є формування в студентів умінь налагоджувати взаємодію з різними категоріями клієнтів, розвиток і вдосконалення комунікативної компетентності, творчого потенціалу, підвищення культури усного та писемного мовлення.

Реалізація зазначених завдань можлива в умовах оволодіння майбутніми соціальними працівниками майстерністю слова, зокрема й у процесі вивчення навчальної дисципліни «Основи комунікації в соціальній роботі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури свідчить про те, що теоретико-методологічні основи професійного спілкування (А. Киричук, С. Максименко, Л. Орбан, Л. Савенкова, Г. Сагач, А. Синиця, В. Семиченко, Т. Титаренко, Т. Яценко та ін.), формування у майбутніх фахівців індивідуального стилю педагогічного спілкування, комунікативних вмінь і навичок (А. Андрєєв, З. Білоусова, М. Васильєва, В. Галузяк, В. Каплинський, І. Кирилова, Г. Мешко та ін.), деякі аспекти розвитку комунікативних здібностей соціальних працівників (Л. Завацька, А. Капська, О. Карпенко, І. Мигович, Т. Семигіна та ін.), творчого потенціалу особистості (В. Гребенюк, І. Драч, О. Клепіков, П. Кравчук, І. Кучерявий, А. Матюшкін, В. Моляко, В. Овчинніков, Н. Посталюк, В. Рибалко, Н. Устинова, С. Хмельковська та ін.) викликають значний інтерес дослідників.

Виокремлення недосліджених аспектів загальної проблеми. Проте, необхідно зазначити, що питання розвитку творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі вивчення курсу «Основи комунікації в соціальній роботі» досліджено недостатньо.

Мета статті. З огляду на викладене, метою даної статті є обґрунтування специфіки розвитку творчого потенціалу студентів у процесі вивчення курсу «Основи комунікації в соціальній роботі».

Виклад основного матеріалу. Розвиток творчого потенціалу особистості зумовлює необхідність перетворення студента з об'єкта навчального процесу в суб'єкт (від лат. subjectus – той, що знаходиться в основі), тобто носія предметно-практичної діяльності та пізнання, «активного виконавця», джерело усвідомленої, цілеспрямованої активності й творчості, самозатверджену творчу індивідуальність [4, с. 141].

Міждисциплінарний аналіз наукової літератури дав змогу визначити поняття «творчий потенціал» як інтегрований прояв різноманітних якостей особистості (П. Енгельмейєр, Н. Посталюк); складне особистісно-діяльнісне утворення, яке сприяє появі нестандартних, оригінальних рішень (І. Драч); результат природної й соціальної активності особистості,що стимулюється певними умовами і зовнішньо проявляється у праці або доцільній діяльності (С. Хмельковська); інтегративну якість, що визначає міру можливостей сутнісної творчої сили особистості, реалізує наявну та можливу діяльність у формі праці, пізнання і спілкування, висуває та вирішує нові завдання (О. Клепіков, І. Кучерявий, П. Кравчук, В. Овчинніков) [3, с. 7].

Поняття «творчий потенціал особистості» в науковій психологічній і педагогічній літературі співвідноситься, а в окремих випадках і повністю ідентифікується, з поняттями «обдарованість», «талант», «творча особистість» (Д. Богоявленська, В. Моляко, С. Сисоєва). До структури творчого потенціалу належать характеристики творчої особистості, творчого мислення, творчих здібностей (О. Лук, П. Кравчук, Н. Посталюк). Визначення сутності потенціалу ускладнюється й багатоплановою системою взаємозалежних характеристик: активності, волі, мети, стилю діяльності, здібностей, мотивів тощо.

Спільним для проаналізованих наукових праць є розуміння творчого потенціалу як результату природної і соціальної активності, відображення суттєвих характеристик творчої особистості суб'єкта дослідження, врахування як особистісної (спрямованість особистості на творчу діяльність, творчі здібності, індивідуальні особливості психічних процесів та ін.), так і діяльнісної (досвід творчої діяльності, творчі вміння, характерологічні особливості та ін.) складових.

Зважаючи на викладене, поняття «творчий потенціал особистості» трактуємо як відносно самостійну, динамічну систему, інтегральну влас-

тивість майбутнього соціального працівника, що відображає його спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння, індивідуальні особливості психічних процесів, які виявляються як здатність інтегрувати його дії для цілеспрямованого перетворення життєвих і професійних ситуацій та забезпечують розвивальну взаємодію з соціальною дійсністю (рис. 1).

У процесі творчої комунікативної взаємодії зі студентами необхідно створювати сприятливі умови для формування особистості, яка оволоділа певною частиною суспільної культури, здатна до подальшого саморозвитку і виконання певних соціальних ролей у суспільстві; враховувати наступні критерії професіоналізму фахівця:

- об'єктивні критерії відображають відповідність вимогам професії, внесок у соціальну практику: продуктивність діяльності, здатність успішно розв'язувати задачі соціальної роботи згідно з вимогами сьогодення;
- суб'єктивні критерії визначають міру відповідності професії вимогам особистості, її мотивам, цінностям: стійка професійна спрямованість, усвідомлення значущості професії, її ціннісних орієнтацій, сукупність необхідних професійно значущих якостей особистості, позитивне ставлення до себе як фахівця, поєднання високої ефективності праці з внутрішнім бажанням здійснювати професійну діяльність;
- результативні критерії пов'язані з досягненням фахівцем високих результатів праці відповідно до потреб суспільства;
- процесуальні критерії характеризують психологічний процес праці: застосування у діяльності професійних знань, умінь, прийомів, технік, технологій, особистісних якостей (творче мислення, емпатія, терпіння та ін.);
- нормативні критерії: засвоєння норм, правил, еталонів професії, норм спілкування, розроблених наукою та апробованих на практиці, оволодіння ними на рівні майстерності;
- індивідуально-варіативні критерії: прагнення до індивідуалізації діяльності, формування власного стилю, здатність до самореалізації;
- критерії наявного рівня професіоналізму: результати взаємодії з клієнтами, особистісні ресурси – знання, уміння, якості особистості;
- прогностичні критерії: прагнення фахівця до кар'єрного зростання, усвідомлення зони власного найближчого професійного розвитку та саморозвитку;
- критерії готовності до професійного навчання: готовність вивчати та впроваджувати професійний досвід колег, професійна відкритість;
- критерії творчості: творча спрямованість, прагнення «вийти за межі своєї професії», пошукова діяльність;
- критерії соціальної активності та конкурентоспроможності професії: уміння зацікавити суспільство результатами своєї праці, привернути увагу до потреб професії;
- критерії професійної відданості: уміння обстоювати професійну честь, достоїнство, бачити внесок професії у прогрес суспільства, наявність професійного патріотизму та відданості;
- якісні та кількісні критерії: якісні характеристики професіоналізму (глибина, системність знань), кількісні показники досягнень [1, с. 55-63].

Зміст діяльності студентів передбачає формування ключових компетенцій, що об'єднані за трьома основними напрямами: соціальні, мотиваційні, функціональні.

Соціальні компетенції пов'язані із соціальною діяльністю особистості, життям суспільства: вміння попереджувати, урегульовувати конфлікти, самостійно приймати рішення й брати на себе відповідальність за їх виконання, вміння досягати консенсусу у вирішенні питань професійної діяльності, повсякденного спілкування з людьми різних поглядів, релігійних конфесій, інших національностей та ін.

Рис. 1. Компоненти творчого потенціалу майбутнього соціального працівника

Джерело: розробка автора

Мотиваційні компетенції відображають інтереси, індивідуальний вибір особистості: потребу у самовдосконаленні, саморозвитку, самоосвіті, підвищенні професійної майстерності, загального рівня культури, розвитку творчого потенціалу та ін.

Функціональні компетенції охоплюють сферу знань, умінь, навичок майбутніх соціальних працівників, у тому числі високий рівень культури спілкування в колективі, вміння знаходити різноманітну інформацію за допомогою сучасних інформаційних технологій, критично її осмислювати, використовувати для здобуття знань та ін.

Цілісний процес професійної підготовки майбутніх фахівців, орієнтування студента у змісті навчальних дисциплін, формування позитивної мотивації до реалізації мети соціальної роботи, контроль і управління, розвиток

творчого потенціалу студентів забезпечує й розробка навчально-методичних комплексів (НМК).

Навчально-методичний комплекс курсу «Основи комунікації в соціальній роботі» містить:

· типову, робочу програму;

· засоби діагностики (перелік контрольних питань для поточного самоконтролю та самоперевірки; перелік контрольних питань для підсумкового контролю (екзамену, заліку); банк тестових завдань; екзаменаційні білети; завдання практичного змісту; контрольні кваліфікаційні завдання (ККЗ));

· критерії оцінювання навчальних досягнень студентів за шкалою ЄКТС та національною шкалою;

· опорні конспекти лекцій (на паперових та електронних носіях);

· відомості про забезпечення студентів навчальною літературою: підручники, посібники, в тому числі підготовлені та видані викладачами кафедри;

· методичні рекомендації: до організації самостійної роботи студентів, до практичних занять, до вивчення навчальної дисципліни «Основи комунікації в соціальній роботі».

Програма навчальної дисципліни «Основи комунікації в соціальній роботі» складається з таких змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Теоретичні основи комунікації в соціальній роботі.

Змістовий модуль 2. Практичний аспект соціально-мовленнєвої взаємодії.

Розвитку основних компонентів творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників (спрямованості на творчу діяльність, характерологічних особливостей особистості, творчих умінь, індивідуальних особливостей психічних процесів) сприятиме виконання завдань для самостійної та індивідуальної роботи різних рівнів складності (табл. 1).

Навчально-методичні матеріали орієнтують зміст діяльності студентів на самостійну розробку та проведення тренінгів, ділових ігор, круглих столів, прес-конференцій, дискусій, виконання творчих проектів (соціальна реклама, презентаційні буклети, пам'ятки та ін.) та ін.

Формою підсумкового контролю є іспит, проведення якого спрямоване на перевірку засвоєння майбутніми соціальними працівниками теоретичного та практичного матеріалу з курсу, творче застосування інформації. Підсумкове опитування здійснюється за екзаменаційними білетами тестового характеру. Кожен білет структурно містить чотири завдання. Відповідь на

Таблиця 1

Самостійна та індивідуальна робота студентів

№ з/п	Завдання
1	Скласти таблицю «Спільне і відмінне у поглядах Сократа й Платона на мистецтво живого слова»
2	Підготувати повідомлення на тему «Шляхи вдосконалення ділової телефонної комунікації» для обговорення на практичному занятті
3	Побудувати схему аналізу публічного виступу
4	Підготувати реферат «Етапи розвитку риторики в Україні»
5	Розробити порівняльну характеристику судової риторики з риторикою в освітянській діяльності
6	Скласти перелік тем промов на актуальну соціальну тематику (не менше 10)
7	Підготувати повідомлення на тему «Критерії словесного виразу промови»
8	Написати повний текст промови на актуальну соціальну тематику
9	Скласти таблицю «Основні ідеї християнських ораторів»
10	Підібрати для використання в соціальній роботі твори різні за жанрами (не менше 10)
11	Підготувати повідомлення про діяльність видатного оратора або теоретика риторики Давнього Риму (за вибором) для обговорення на практичному занятті
12	Скласти таблицю «Історичний розвиток основних ідей риторики»
13	Ранжувати якості соціального працівника, значущі для ефективної соціально-мовленнєвої взаємодії (не менше 20)
14	Підібрати вправи для розвитку фонаційного дихання та голосотворення, контролю, регуляції дихання, розвитку дикції
15	Скласти тези промови за самостійно обраною темою
16	Написати реферат на тему «Використання системи К.С.Станіславського у професійній діяльності соціального працівника»
17	Підготувати повідомлення «Митрополит Іларіон та його роль у розвитку мистецтва живого слова»
18	Скласти покажчик статей, у яких розкриваються актуальні проблеми підвищення мовної культури суспільства
19	Вести термінологічний словник з курсу «Основи комунікації в соціальній роботі»
20	Оформити ескіз інформаційного стенда до Дня рідної мови
21	Розробити зміст соціальної реклами з мовної тематики
22	Підготувати сценарій та провести «круглий стіл» на актуальну соціальну тематику
23	Розробити буклет на тему «Секрети ділового спілкування»
24	Підготувати та провести ділову гру зі студентами з метою усвідомлення ними важливості формування культури мовлення
25	Розробити тренінг з метою розвитку фонаційного дихання, дикції мовця
26	Підготувати сценарій та провести в групі дискусію на тему «Вплив засобів масової інформації на мовлення дітей і підлітків»
27	Сформулювати умови досягнення лідерства у соціально-мовленнєвій взаємодії

Джерело: розробка автора

конкретне завдання тесту оцінюється окремою кількістю балів: 1-4 бали, 2-6 балів, 3-10 балів, 4-20 балів. Такий розподіл балів зумовлений рівнем складності завдань. Загальна оцінка є сумою балів поточних результатів діяльності студентів (60 балів) і результату іспиту (40 балів).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вивчення курсу «Основи комунікації в соціальній роботі» виступає складником цілісної системи професійної підготовки соціальних працівників, орієнтованої на формування ключових компетенцій, пов'язаних з виконанням професійних обов'язків, творчого потенціалу особистості. Подальшого наукового дослідження потребують питання розвитку творчої особистості в процесі вивчення майбутніми соціальними працівниками інших професійно орієнтованих дисциплін.

Список літератури:

1. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А.К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 55-63.
2. Основи красномовства: методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни / укл.: Т.А. Равлюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 48 с.
3. Равлюк Т.А. Розвиток творчого потенціалу майбутніх соціальних педагогів у процесі соціально-педагогічної практики: автореф. дис… канд. пед. наук / Тетяна Анатоліївна Равлюк. – Тернопіл, 2012. – 23 с.
4. Серьожникова Р.К. Суб'єктність студента як основа формування його творчого професійно-педагогічного потенціалу / Раїса Кузьмівна Серьожникова // «Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності» – Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Мелітополь: МДПУ, 2006. – С. 141-144.

Равлюк Т.А.
Черновицкий национальный университет
имени Юрия Федьковича

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ КУРСА «ОСНОВЫ КОММУНИКАЦИИ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ»

Аннотация
Исследованы особенности развития творческого потенциала будущих социальных работников в процессе изучения курса «Основы коммуникации в социальной работе». Сформулировано понятие «творческий потенциал личности». Определены составляющие учебно-методического комплекса «Основы коммуникации в социальной работе». Предложены задания для самостоятельной и индивидуальной работы студентов, направленные на развитие творческого потенциала. Обобщены особенности оценивания результатов творческой деятельности будущих социальных работников.
Ключевые слова: субъект учебной деятельности, творческий потенциал личности, направленность на творческую деятельность, творческие умения, характерологические особенности, индивидуальные особенности психических процессов.

Ravliuk T.A.
Chernivtsi National University
named by Yuri Fedkovych

DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE STUDY OF THE SUBJECT «FUNDAMENTALS OF COMMUNICATION IN SOCIAL WORK»

Summary
The theoretical and practical aspects of the creative potential of future social workers in the study course «Fundamentals of communication in social work». The notion of «individual creativity» and its main components. The composition of educational-methodical complex course «Fundamentals of communication in social work». A task for independent and individual student work aimed at promoting creativity. Features of evaluation results of creative activity of future social workers are overviewed.
Keywords: an educational activity, individual creativity, focus on creative work, creative skills, characterological features, individual characteristics of mental processes.

УДК 378.014.553:37.035.91

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Семанчина В.О.
Херсонський державний університет

У статті розглядається питання діяльності органів студентського самоврядування та її впливу на формування управлінської культури майбутнього керівника закладу освіти. Розкривається сучасний стан роботи органів студентського самоврядування у вищих навчальних закладах, висвітлюються основні законодавчі положення щодо принципів діяльності та головних функцій. Вивчається специфіка діяльності органів студентського самоврядування, що дає змогу говорити про те, що участь студентів в діяльності студентських спільнот позитивно впливає не тільки на розвиток здібностей студента та його особистісно-вольових якостей, а й на формування належного рівня управлінської культури для подальшого професійного зростання майбутнього керівника. Визначаються особливості діяльності студентів під час роботи в органах студентського самоврядування, котрі мають широкий спектр можливостей для розвитку особистості, виховання перспективного професіонала, керівника, здатного сміливо приймати педагогічні рішення. Все це формує самостійне мислення, організаторські, комунікативні та управлінські здібності, соціальну активність, що є невід'ємною умовою формування управлінської культури майбутнього керівника школи.
Ключові слова: студентське середовище, студентське самоврядування, вищий навчальний заклад, управлінська культура, управлінська культура керівника, керівник, менеджер, управлінець, керівництво, вища освіта.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Студентське самоврядування відіграє значну роль у житті сучасної молоді, у відстоюванні прав та інтересів студентів, виховання та розвитку їх лідерських якостей, організації раціонального та різнопланового дозвілля. Воно охоплює усі можливі сфери життєдіяльності вищого навчального закладу: навчально-виховну, науково-дослідну, спортивно-оздоровчу, дозвіллєву тощо. Студентське самоврядування є важливим фактором, що спрямований на забезпечення виконання студентами власних обов'язків та відповідальності за доручену справу, зростання соціальної активності молоді і формування чіткої громадянської позиції, виховання духовності й загальної культури особистості, забезпечення гармонійного розвитку майбутнього фахівця та керівника [5, с. 13]. У контексті сучасної інтеграції до Європейського освітнього простору та швидкій зміні вектора освітнього процесу студентське самоврядування розглядається як невід'ємний елемент освітньо-виховного середовища вищої школи. Студентське самоврядування функціонує на всіх рівнях: академічна група, факультет, гуртожиток, університет тощо. У вищих навчальних закладах органи студентського самоврядування є підґрунтям набуття організаторських і управлінських здібностей, що свідчить про високу вірогідність формування належного рівня управлінської культури, які стануть у нагоді як фахівцям різних сфер діяльності так й майбутнім менеджерам освіти.

Сучасне суспільство ставить молодь у жорсткіші рамки для вдалого працевлаштування та творчого розвитку, тому молодому спеціалістові будь-якої сфери діяльності необхідно бути освіченим, мобільним, активним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що основи виховання особистості керівника, закладаються ще в школі, а вже потім розвиваються й вдосконалюються в процесі навчання у вищому навчальному закладі, в тому числі й через активне включення студентської молоді до студентського середовища. Кожен студент вищого навчального закладу сьогодні – це насамперед талановитий організатор, справжній лідер та досвідчений управлінець. Таким чином, завдання сучасного європейського університету спрямоване не тільки на професійне навчання майбутнього фахівця, а в першу чергу, на формування та розвиток управлінських, організаторських якостей студентів, бо саме особистий розвиток людини відіграє значну роль її подальшому професійному становленні [9, с. 242].

Одним із механізмів такого формування виступає студентське самоврядування, оскільки активна участь студентів у громадянському житті передбачає розвиток навичок планування, організації, управління та контролю, що необхідне як для педагога так й для майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу. Рівень сформованості управлінської культури студентської громади прямо пропорційний ефективності роботи органів студентського самоврядування та кількості залучених до них студентів. Отже, від налагодженості механізму організації діяльності органів студентського самоврядування залежить кількість залучених студентів, в відтак й ступінь сформованості управлінської культури сучасної студентської молоді. Що дає нам змогу говорити про те, що органи студентського самоврядування – є невід'ємною складовою успішного професійного зростання майбутнього фахівця з управління освітнім середовищем [9, с. 242].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є вивчення впливу роботи органів студентського самоврядування у вищому навчальному закладі на формування компонентів управлінської культури майбутнього керівника та описати сучасний стан діяльності органів студентського самоврядування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у систематизації та

структуруванні виявлених раніше якостей майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу та їх формування під час роботи в органах студентського самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студентська молодь як особлива соціально-демографічна група є найбільш сенситивною до змін, що відбуваються у сучасному суспільстві. Роки студентства – самостійний етап в житті кожної людини, в якому вона отримує змогу формувати особисте середовище розвитку, бере участь в різноманітних видах діяльності, котрі виступають в якості особисто-формуючих факторів та визначають модель соціальної поведінки всієї суспільної групи. Сьогодні перед нами з'являється нове покоління людей з професійною освітою, котрі в першу чергу спрямовані на власні сили та саморозвиток у подальшому професійному векторі [3, с. 12].

Саме під час діяльності органів студентського самоврядування в стінах вищого навчального закладу студент опиняється в умовах, максимально наближених не тільки до майбутньої професійної діяльності, а й до творчої, інноваційної, моделюючої діяльності, спрямованої на вдосконалення освітньо-виховного процесу та соціально-педагогічних умов формування управлінської культури майбутніх фахівців [3, с. 14].

Сьогодні мова повинна йти про більш досконалий освітній процес, в якому самоврядування засноване на принципах демократизму, гуманізму, співпраці займає провідне місце. Україна увійшла до світового та європейського освітнього простору, тому саме зараз потрібно обґрунтувати нові підходи до організації навчально-виховного процесу у вишах.

Цей погляд поділяє український вчений та дослідник В. Мокляк. На його думку успіх реформування вітчизняної освітньої системи багато в чому залежить від використання позитивного досвіду педагогічної спадщини, ретроспективного аналізу розвитку університетів та функціонування студентського самоврядування [4, с. 10].

Реальний стан справ стосовно студентського самоврядування в окремих вищих навчальних закладах не відповідає положенням, проголошеним у багатьох сучасних нормативно-правових документах. З боку нової влади відчувається посилена увага до питань самоврядування студентської молоді, на що впливають і світові та європейські інтеграційні процеси. Однією з основних ознак студентського самоврядування є партнерська участь у навчальному-виховному процесі та у внутрішньому керівництві вищим навчальним закладом. Можна стверджувати, що студентське самоврядування стає обов'язковим елементом в управлінні вищим навчальним закладом, а студенти – повноцінними партнерами у педагогічному процесі навчального закладу, що реалізується безпосередньо через діяльність органів студентського самоврядування.

Проте сфери діяльності сучасного студентського самоврядування і його ефективність іноді викликають дискусії та ряд протиріч, бо воно ще не стало важливою необхідністю для студентів і міцною традицією вищих навчальних закладів. Студентське самоврядування сьогодні стикається з такими проблемами, як часто невизначений юридичний статус органів студентського самоврядування вищого навчального закладу, інертність студентства, тиск з боку адміністрації, відсутність фінансів тощо. Тому робота органів студентського самоврядування потребує постійного вдосконалення та розвитку.

У сучасних умовах проблема студентського самоврядування актуалізується, що зумовлено демократичними трансформаціями життя суспільства. «Студентське самоврядування» – одна із форм організації студентського середовища, яка базується на добровільних виборних засадах. Основними ознаками самоврядування є: належність влади всьому колективу, її здійснення колективом безпосередньо або через обрані органи; партнерська участь у навчально-виховному процесі та внутрішньому керівництві закладом освіти; самоконтроль та саморегуляція завдяки прийнятим нормам моралі; обстоювання та захист спільних різнобічних інтересів на основі самодіяльності та самовідповідальності. Студент стає партнером викладача в навчально-виховному процесі сучасної вищої школи [4, с. 16].

Студентське самоврядування – це явище, що не залишається поза увагою правлячої влади, а отже, його діяльність регламентується нормативно-правовими документами. Сьогодні органи студентського самоврядування існують у всіх вищих навчальних закладах. Прийнято статути студентських самоврядних організацій. Спільним для статутів є визначення поняття «студентського самоврядування», окреслення функцій, завдань, мети діяльності, форм, принципів, структури, прав та обов'язків. Затвердження статутів студентських самоврядних організацій досліджуваного періоду знайшло своє відображення в сучасних документах: «Закон України про освіту», «Закон України про вищу освіту», «Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах» тощо [7, с. 81], які в першу чергу дбають про інтереси молоді. Тому сучасне студентство має цінувати такий стан речей і не відмежовуватися від громадських справ, а брати активну участь у діяльності студентських самоврядних організацій.

Сучасні суспільно-політичні умови сприяють розвитку студентських самоврядних організацій, втіленню в життя прогресивних ідей молоді.

Розглядаючи студентське самоврядування з точки зору його виховних можливостей [6, с. 272], а саме впливу на свідомість особистості молодої людини як незалежного фактора, слід наголосити, що воно передбачає не тільки активну участь студентів у громадському житті, а й втілення вищезазначених принципів студентського самоврядування у процес планування, виконання та оцінки діяльності. Ці принципи визначають ефективність роботи студентського самоврядування.

Є. Сухова вважає, що в процесі самоврядування студенти послідовно проходять етапи кожного виду організаційної діяльності: адаптаційно-діагностичний, проектно-дослідницький, організаційно-виховний та професійний [1, с. 37].

Адаптаційно-діагностичний етап охоплює загальну професійну підготовку, під час якої студенти отримують вміння та навички особистої організації виховного процесу, знайомляться з основами та елементами організації виховних заходів, формують здатність до самостійної роботи.

Проектно-дослідницький етап – це діяльність студентів у вигляді конкретних теоретичних, експериментальних та практичних розробок та нововведень.

Організаційно-виховний етап розглядається як реалізація студентами своєї майбутньої професійної діяльності у якості фахівця будь-якої сфери діяльності. На цьому етапі студенти мають змогу осмислити свою подальшу професійну діяльність. Саме тут відбувається формування громадянської позиції студента, котре стає основою його подальшої активної позиції та підґрунтям розвитку організаторських та творчих здібностей особистості [1, с. 39].

На нашу думку, доцільним є додати в цей перелік *організаційно-управлінський етап*. Який буде передбачати формування навичок планування, організації, правління та контролю. Цей етап стане основою для формування особистості майбутнього керівника та вдосконалення рівня управлінсько-професійної культури менеджера освіти.

Саме цей етап є визначним для розкриття вищезазначеної мети. Перед тим, як досліджувати процес формування управлінської культури та вплив діяльності органів студентського самоврядування на рівень сформованості управлінської компетентності майбутнього керівника, доцільним є окреслити головні теоретичні питання управлінської культури. Аналіз наукових підходів до змісту ключових питань засвідчує, що поняття «управлінська культура» є близьким до поняття «культура управління», однак вони не тотожні. Перше характеризує професійно-особистісні якості спеціаліста, другі – особливості його професійної діяльності. Управлінська культура є важливою передумово культури управління [6, с. 272].

У своїх наукових статтях Ю. Ступак визначає поняття правлінська культура як сукупність професійних знань, умінь та навичок, особистих якостей керівника, що дозволяє ефективно здійснювати управлінську діяльність на основі постійного самовдосконалення [9, с. 243]. Науковці розглядають культуру управління як якісну сторону управлінської діяльності (В. Белолипецкий, Л. Павлова, Ю.Пелеха, Т. Пономаренко та ін.) [9, с. 243]. У свою чергу ми розкриваємо зміст поняття «управлінська культура керівника» через такі складові: синтез особистісних рис та характеристик керівника з його вміннями та навичками керування; педагогічна культура керівника у поєднанні із здатністю до організаційно – адміністративною роботою; складна система, що ґрунтується на культурній та професійній складовій [6, с. 272]. Аналіз законодавчо-правових актів, інструктивно-директивних документів та вивчення наукової літератури, дає підстави зробити висновок, що сьогодні питання формування управлінської культури керівника залишається відкритим та актуальним. Управлінська культура – це складна система, що поєднує організаційно-адміністративний компонент, педагогічну культуру керівника та відповідність розвитку його особистісних якостей та характеристик, що визначає рівень компетентності у питанні керівництва закладом освіти [5, с. 14].

Порівнявши погляди науковців можемо говорити про те, що формування, розвиток та функціонування управлінської культури здійснюється під час практичної діяльності суб'єктів управління. Однак, для того щоб досягнути високого рівня управлінської культури необхідно не тільки володіти теоретичними знаннями про сутність управління, а й навчитися застосовувати управлінські методи на практиці. Так, класичним методом соціального управління є метод регламентування, сутність якого полягає в тому, що ефективність управління досягається шляхом розподілу та закріплення завдань, функцій, обов'язків, прав та відповідальності, встановлення взаємозв'язків між суб'єктами управлінської діяльності [9, с. 243]. Що й виступає підґрунтям для діяльності органів студентського самоврядування та формування управлінської культури кожного студента, залученого у процес керівництва університетом на будь-якому рівні. Адже, відповідно до Закону України «Про вищу Освіту» [7, с. 84], студентське самоврядування – це право і можливість студентів вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом. Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів та їх участь в управлінні вищим навчальним закладом. Студентське самоврядування здійснюється студентами безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів [7, с. 85].

Вивчення специфіки діяльності органів студентського самоврядування, дає змогу говорити про те, що участь студентів в діяльності студентських спільнот позитивно впливає не тільки на розвиток здібностей студента та його особистісно-вольових якостей, а й на формування належного рівня управлінської культури для подальшого професійного зростання майбутнього керівника. Аналіз теоретичних засад управлінської культури дає змогу розкрити поняття управлінської культури студентської молоді, що визначається як сукупність якостей особистостей студента, котра актуалізується на трьох рівнях: саме управління, співуправління, самоуправління) [3, с. 16]. Це дозволяє залучити студентів до управлінських знань та вмінь, шляхом визначення їх ціннісних орієнтацій в контексті майбутньої управлінської діяльності.

Головним стратегічним напрямком діяльності студентського самоврядування є не тільки виявити й розвинути лідерські якості студентської молоді, а й сприяти формуванню основ управлінської культури, адже не кожен може бути лідером колективу, але кожному студенту у подальшому професійному й побутовому житті стануть у нагоді якості управлінця. Оскільки організація свого часу, планування роботи, уміння не тільки керувати, а й підкорюватись колективу, знаходити компроміси під час роботи в колективі та інші професійні риси управлінця важливі в будь-якій діяльності. Важливою умовою успішного засвоєння інформації є не тільки її теоретичне осмислення, а й, найголовніше, її практичне провадження у повсякденній діяльності. Саме залучення до органів самоврядування дає змогу студентській молоді активно використовувати набутті знання на практиці, в процесі діяльності студентського активу університету.

Все це здійснює великий вплив на розвиток лідерських якостей особистості, якостей міжособистісної взаємодії, здатності прийняття рішень, вирішення проблем на будь-якому рівні, розв'язання конфліктних ситуацій, сприяє розвитку критичного мислення, навчає успішній співпраці з однодумцями. Дослідники (Т. Базарова, Б. Єрьоміна, В. Іванова, Є. Моргунова, В. Григораш та ін.) приділяють велику увагу науці про управління, розглядаючи необхідні риси сучасного менеджера (керівника), системи цінностей особистості менеджера, моделі функціонування компетентності керівника тощо [3, с. 18]. Менеджер – професія масова, якщо раніше при обмеженій потребі в лідерах, можливим було розраховувати на те, що лідери – самородки самі себе виявлять, то зараз стає актуальним питання про їх підготовку та формування рівня їх управлінської культури ще у студентському середовищі.

Раніше проведене нами дослідження дає змогу говорити про те, що управлінську культуру керівника розглянути цілісно можливо тільки з точки зору системного підходу. В якому управлінська культура керівника розглядається як базова професійної культури керівника [8, с. 543]. В свою чергу управлінська культура керівника ґрунтується на двох складових – культурній та професійній. А вони в свою чергу розкривають суть вмінь та навичок особистості, рівень сформованості теоретичних знань та умінь особистості, розкривають його якості як керівника. Якщо систематизувати та структурувати виявленні нами раніше якості майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу, то можна отримати структуру цих якостей та підтвердити їх формування під час роботи в органах студентського самоврядування (табл. 1).

Такий детальний розгляд особистих якостей та умінь майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу та засоби їх формування у діяльності органів студентського самоврядування, дає змогу стверджувати, що студентське самоврядування сприяє вихованню та самовдосконаленню особистості студента, розвиває та поширює світогляд, створює відповідні соціально-педагогічні умови для творчого зростання особистості, надає можливість самореалізації та впливає на розвиток управлінської культури майбутнього керівника.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, формування професійної компетенції (засвоєння знань та умінь) студентів вищого навчального

Таблиця 1

1. Культура управління	
Якості майбутнього керівника	*Засоби їх формування у діяльності органів студентського самоврядування*
Загальна культура особистості	Усі студенти, що приймають активну участь в діяльності органів студентського самоврядування мають належний рівень загальної культури особистості. Формують власний імідж та постійно розширюють свій світогляд.
Національна культура	Розвиток національної (патріотичної) культури є одним із провідних напрямків в діяльності органів студентського самоврядування. Організація та участь у різноманітних патріотичних заходах, акціях, соціальних проектах та програмах, спрямованих на піднесення національної культури особистості та державотворення. Зростання впливу студентського самоврядування у захисті прав та інтересів осіб, які навчаються, їх гуманістичному вихованні, розвитку лідерських, ділових та організаційних якостей, соціальної активності, громадянської свідомості, патріотизму;
Політична культура	Це складова частина духовної культури суспільства, вона нерозривний пов'язана з її іншими формами. Так, політична культура органічно пов'язана з правовою культурою особистості, що дає змогу студентам володіти знаннями щодо прав та обов'язків студента, особистості та громадянина України
Естетична культура	Організація тематичних заходів, семінарів з питань толерантного ставлення до людей, виховання й підтримка родинних цінностей, поваги до ветеранів, проведення акцій милосердя для дітей сиріт, організація для них святкових концертів, сприяють гуманістичному вихованню особистості.
Культура ділового спілкування	Представники студентського самоврядування беруть участь у засіданнях Вчених рад університету, ділових зустрічей, дебатах, брифінгах та науково-практичних семінарах. Виступають на зборах та звітних конференціях, стають учасниками організаційного комітету.
Педагогічна культура	Постійне вдосконалення власного «я» у процесі діяльності, формування наукового світогляду, розвитку студентського наукового товариства та Ради молодих учених.
2. Особистість керівника	
Якості майбутнього керівника	*Засоби їх формування у діяльності органів студентського самоврядування*
Розумові здібності	Розвиток розумових здібностей у процесі навчання та активній участі в діяльності органів студентського самоврядування, вдосконалення знань, умінь та навичок. Участь в олімпіадах, студентських конференціях та семінарах, запровадження діяльності наукових спілок та товариств.
Морально-психологічні якості	Органи студентського самоврядування спрямованні на виховання в студентської молоді лідерських, морально-вольових, інтелектуально-креативних, організаційно-ділових, емоційно-комунікативних якостей, соціальної активності, почуття громадянської відповідальності;
Творчий потенціал	Підвищення якості освіти, формуванню професіональної компетентності шляхом активізації самостійної творчої пізнавальної діяльності осіб, які навчаються;
Вольові риси та характеристики	Участь в діяльності органів студентського самоврядування сприяє розвитку вольових якостей, стійкої емоційної врівноваженості особистості студента.

Продовження таблиці 1

3. Особистісні якості керівника та здатність до саморозвитку	
Якості майбутнього керівника	*Засоби їх формування у діяльності органів студентського самоврядування*
Досвід роботи у колективі, знаходження компромісу	Ефективна робота органів студентського самоврядування не можлива без взаєморозуміння його членів, знаходження компромісів, уміння прислухатися до думки інших та висловлювати свою точку зору.
Наполегливість	Лише активна рішуча позиція представників студентського самоврядування допоможе в реалізації запланованих дій, відстоюванні своїх прав та інтересів
Креативне та творче мислення	Залучення нових креативних підходів в організації навчально-виховного процесу стають внагоді як для адміністрації й викладачів, так і для студентів, розвиваючи творче, новаторське мислення.
Самоконтроль та самоорганізація	Ефективна організаційна робота в органах студентського самоврядування не можлива без власної організації, планування свого часу, самоконтролю. Розвиток здібностей і обдарувань кожної особистості, всебічне сприяння самореалізації майбутніх фахівців
Толерантність, чуйність і повага до інших	Організація тематичних заходів, семінарів з питань толерантного ставлення до людей, виховання й підтримка родинних цінностей, поваги до ветеранів, проведення акцій милосердя для дітей сиріт, організація для них святкових концертів, сприяють гуманістичному вихованню особистості.
4. Професійна складова	
Якості майбутнього керівника	*Засоби їх формування у діяльності органів студентського самоврядування*
Принципи керівництва загальноосвітнім навчальним закладом	Організаційна структура студентського самоврядування, його зміст та форми ґрунтуються на відповідних принципах: – добровільності, колегіальності, законності та відкритості; – рівноправної та вирішальної участі осіб, які навчаються, в студентському самоврядуванні; – активності, самодіяльності та творчої ініціативи; – виборності та періодичної змінюваності органів і посад, варіативності і динамічності структури органів студентського самоврядування; – систематичної звітності органів самоврядування перед колективом; – відкритості та публічності, демократизму; – гуманізації та встановлення суб’єкт-суб’єктних партнерських стосунків між адміністрацією та студентським самоврядуванням, між професорсько-викладацьким та студентським колективами; – орієнтації студентського самоврядування на захист прав та інтересів осіб, які навчаються, якісну освіту, виховання лідерських та організаційних якостей, соціальної активності, громадянсько-патріотичної свідомості майбутніх фахівців; – студентське самоврядування має розглядатися як один із компонентів виховної діяльності та молодіжної політики; – різноманітності форм студентського самоврядування на всіх рівнях; – взаємодії всіх органів студентського самоврядування разом з чітким розмежуванням їхніх функцій; – соціально значущої домінанти в діяльності студентського самоврядування; – урахування індивідуальних інтересів та особливостей осіб, які навчаються; – інтеграції і диференціації педагогічного керівництва та студентського самоврядування.
Функціонально-посадові обов’язки керівника Управлінська кваліфікація керівника загальноосвітнього закладу	Конструктивний діалог з адміністрацією вузу стосовно прав та можливостей органів студентського самоврядування, реалізації запланованих заходів, відстоювання своїх інтересів, знаходження підтримки не тільки вузівського керівництва, а й міської влади, оскільки студенти приймають активну участь у реалізації молодіжної політики, беруть участь в організації святкових, спортивних заходів, благодійних акцій, стають в нагоді для управлінця будь-якої сфери діяльності
Функції керівника	Функції студентського самоврядування розвивають здібності особистості для виконання майбутніх функцій керівника установи: – захист і представництво прав та інтересів осіб, які навчаються; – сприяння громадській, соціальній та професійній самореалізації осіб, які навчаються; – прийняття актів, що регламентують організацію та діяльність студентського самоврядування у вищому навчальному закладі; – надання пропозицій щодо підвищення якості освіти з урахуванням наукових та професійних інтересів осіб, які навчаються; – проведення організаційних, наукових, культурно-масових, спортивних, оздоровчих та інших заходів; – діяльність спрямована на підвищення свідомості студентів, їх вимогливості до рівня своїх знань, виховання патріотизму до свого навчального закладу; – сприяння залученню осіб, які навчаються, до творчої та науково-дослідної роботи; – сприяння гласності всіх сторін життя студентства через засоби масової комунікації; – сприяння працевлаштуванню осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі; – укріплення зв’язків між вищими навчальними закладами, міжрегіональних, загальнодержавних та міжнародних контактів; – інші функції, передбачені статутом вищого навчального закладу та положенням про студентське самоврядування у відповідному вищому навчальному закладі.
Імідж керівника та навчального закладу	Діяльність органів студентського самоврядування має сприяти формуванню позитивного іміджу студенту, університету та держави в цілому.

закладу в процесі студентського самоврядування спрямоване на підготовку якісно нового фахівця, готового до роботи у сучасних умовах, здатного вільно адаптуватися до педагогічних інновацій в роботі загальноосвітнього закладу та швидко реагувати на перспективні моделі розвитку соціального та економічного суспільства. Особливості діяльності студентів під час роботи в органах студентського самоврядування має широкий спектр можливостей для розвитку особистості, виховання перспективного професіонала, керівника, здатного сміливо приймати самостійні педагогічні рішення. Все це формує самостійне мислення, організаторські, комунікативні та управлінські здібності, соціальну активність, що є невід'ємною умовою формування управлінської культури майбутнього керівника школи.

Перспективи в подальшого розвитку в цьому напрямку вбачаємо у вивченні впливу діяльності органів студентського самоврядування на формування управлінської культури майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів шляхом вдосконалення діяльності та підвищення рівня управлінської культури студентської молоді.

Список літератури:

1. Зубенко Н.Ю., Сухова Е.И. Формирование профессиональной компетентности студентов педагогического колледжа в процессе студенческого самоуправления / Е.И. Сухова, Н.Ю. Зубенко // Компетентностный подход в обучении. – № 11. – 2010. – С. 37-39.
2. Карамушка Л.М. Створення іміджу навчального закладу як важливий напрямок менеджменту освіти / Л.М. Карамушка // Управління сучасними навчально-виховними закладами освіти: матеріали міжрег. наук.-практ. кофн. – Запоріжжя, 1996. – С. 11-15.
3. Маури А.А. Формирование управленческой культуры будущих менеджеров в вузе: автореф.дис. на соискание уч.степени канд.пед.наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А.А. Маури. – Нижний Новгород, 2009. – 20 с.
4. Мокляк В.М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / В.М. Мокляк. – Полтава, 2011. – 20 с.
5. Польова Т.В. Роль студентського самоврядування у формуванні всебічно розвиненої особистості / Т.В. Польова // Збірник наукових праць. – № 4. – Харків, 2012. – С. 13-14.
6. Пономаренко Т.О. Теоретичні засади культуро-відповідального управління дошкільною освітою: монографія / Т.О. Пономаренко. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 272 с.
7. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. Нормативний збірник / За загальною редакцією Степка М.Ф., Горбунової Л.М. – К.: ФОРУМ, 2007. – Т. 1. – С. 81-94.
8. Семанчина В.О. Управлінська культура керівника загальноосвітнього навчального закладу та її складові / В.О. Семанчина // Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору: збірник наукових праць / редкол. В.П. Коцур (голова) та ін. – Київ: Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди, 2015. – Том I(61). – С. 541-555.
9. Ступак О.Ю. Особливості формування управлінської культури студентів педагогічних ВНЗ у діяльності органів студентського самоврядування / О.Ю. Ступак // Наука і освіта. – № 7. – 2010. – С. 242-244.

Семанчина В.О.
Херсонский государственный университет

ФОРМИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматривается вопрос о деятельности органов студенческого самоуправления и ее влияния на формирование управленческой культуры будущего руководителя общеобразовательного учреждения. Раскрывается современный подход к работе органов студенческого самоуправления в высших учебных заведениях, освещаются основные законодательные положения относительно принципов деятельности и их главных функций. Изучается специфика деятельности студенческого самоуправления, которая положительно влияет не только на развитие способностей студента и его личностно-волевых качеств, но и на формирование надлежащего уровня управленческой культуры для дальнейшего профессионального роста будущего руководителя. Определяются особенности деятельности студентов во время работы в органах студенческого самоуправления, которые имеют широкий спектр возможностей для развития личности, воспитания перспективного профессионала, руководителя, способного смело принимать самостоятельные педагогические решения.
Ключевые слова: студенческая среда, студенческое самоуправление, высшее учебное заведение, управленческая культура, управленческая культура руководителя, руководитель, менеджер, управленец, руководство, высшее образование.

Semanchyna V.O.
Kherson State University

FORMATION OF ADMINISTRATIVE CULTURE OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE ACTIVITIES OF THE STUDENT GOVERNMENT

Summary
The article considers the matter of the student government management and its influence on the managerial culture formation of the future head of a general educational institution. A modern approach is revealed to the work of student self-government bodies in higher education, and the main legislative provisions regarding the principles of activity and their main functions are covered. The specificity of student self-government is researched, which positively influences not only the development of the student's abilities and his personality-strong-willed qualities, but also the formation of an appropriate level of managerial culture for the further professional growth of the future leader. Specific features of the student's activities during work in the bodies of student government are determined, which have a wide range of opportunities for personal development, education of a prospective professional, a leader capable of boldly accepting independent pedagogical decisions.
Keywords: student's environment, student self-government, higher educational institution, administrative culture, managerial culture, manager, management, higher education.

УДК 378.8

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА ДЛЯ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ

Семернева О.А.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

В данной статье рассмотрены инновационные технологии обучения: интерактивные технологии обучения, технологии проектного обучения, компьютерные технологии. Целью данной статьи является определение наиболее актуальной технологии обучения для повышения эффективности преподавания дисциплин психолого-педагогического цикла при подготовке инженеров-педагогов. Дается сравнение достоинств и недостатков инновационных технологий обучения. Автор приходит к выводу, что для повышения эффективности преподавания дисциплин психолого-педагогического цикла инженерам-педагогам, необходимо использовать интерактивные технологии обучения.
Ключевые слова: инновационные технологии, интерактивные технологии, технологии проектного обучения, компьютерные технологии, достоинства и недостатки инновационных технологий, подготовка инженеров-педагогов, психолого-педагогический цикл, повышение эффективности.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими занятиями. Сегодня, в условиях обновления образовательной системы, к подготовке специалистов предъявляются требования по усовершенствованию учебного процесса. Реализации этих требований способствуют инновационные технологии обучения.

Анализ последних исследований и публикаций. К наиболее известным работам, посвященным изучению инновационных педагогических технологий, среди зарубежных и отечественных педагогов-практиков и теоретиков можно отнести исследования К. Ангеловски, М. Кларин, Х. Барнет, Д. Гамильтона, У. Кингстона, Н. Лагервея, М. Майлза, О. Арламова, М. Бургина, В. Журавлева, В. Загвязинского и др.

Так, В. Загвязинский считает, что новое в педагогике – это не только идеи, подходы, методы, технологии, которые в таких сочетаниях еще не выдвигались или еще не использовались, но и комплекс элементов или отдельные элементы педагогического процесса, которые впитали в себя прогрессивное начало, которое дает возможность в переменных условиях и ситуациях эффективно решать задачи воспитания и образования [10, с. 23].

Внимание современных ученых направлено на поиск новых направлений, целостные исследования сферы образования, выделение ценностных основ ее модернизации, определение условий эффективности инновационных процессов в образовании, обеспечение ее непрерывности.

С точки зрения В. Антонюка инновацию понимают как социально-психологическое качество деятельности, А. Пригожий как процесс создания и использования нового опыта, связанного с изменениями в социально-образовательной среде,

как преобразования и изменения в образе деятельности, стиле мышления педагога, М. Кларин как построение целостной концепции, лежащей в основе общей системы учебно-воспитательной работы, Т. Браже, С. Вершловский понимают инновацию как фактор стимулирования профессиональной активности педагогов.

В современной западной педагогике исследования инноваций носят по большей части прагматичный характер. По мнению английских педагогов Х. Барнета, Д. Гамильтона и других изучение проблем инноваций связывают с анализом сущности управления образовательными процессами, организацией изменений в них, исследованием условий, которые являются необходимыми для жизнедеятельности новаций, планировании их распространения, определении роли преподавателя в инновационных образовательных заведениях.

В своей книге «Управление педагогическими инновациями» А. Николос определяет компоненты инновационной деятельности, которые, по его мнению, обязательно должны иметь набор новаций, внедрение их в практику, поддержку и обязательное оценивание.

В свою очередь, К. Ангеловски дает свое определение дефиниции «инновация» (от латин. innovatis) – новинка, новация, изменение, введение чего-то нового. Украинский ученый, профессор В. Паламарчук считает, что ядром, смысловым концептом «инновации» является новая идея, а источником – исследовательская деятельность.

Целью данной статьи является определение наиболее актуальной технологии обучения для повышения эффективности преподавания дисциплин психолого-педагогического цикла при подготовке инженеров-педагогов.

Для обеспечения качественной профессиональной подготовки инженеров-педагогов в XX веке в высших учебных заведениях стали использовать инновационные педагогические технологии, необходимые для подготовки конкурентоспособных специалистов.

Под инновационными педагогическими технологиями современные исследователи понимают использование в образовании новейших достижений для повышения качества учебного процесса с обеспечением комфортных условий для студентов и педагогов.

К современным инновационным технологиям принято относить: интерактивные технологии обучения, технологии проектного обучения и компьютерные технологии.

Интерактивные технологии являются непременным условием для функционирования высокоэффективной модели обучения, основной целью которой является активное вовлечение каждого из студентов в образовательный и исследовательский процессы.

К интерактивным технологиям обучения относятся:

– ролевые и деловые игры, тренинги, пресс-конференции, ситуационный анализ, эвристическая беседа, дискуссия, мозговой штурм, метод «круглого стола»;

– конкурсы практических работ с их обсуждением, тренинги, коллективные решения творческих задач, кейс-метод.

К средствам интерактивных методов обучения относятся презентации с использованием различных вспомогательных средств: доски, книги, видео, слайды, постеры (плакаты), компьютеры и т.п. Кроме того, в процессе обучения можно использовать просмотр и обсуждение видеофильмов и видеосюжетов, проведение различных акций и кампаний.

Формы и методы интерактивного обучения можно разделить на:

- *дискуссионные:* диалог, групповая дискуссия, разбор ситуаций из практики и др.;
- *игровые:* дидактические и творческие игры, в том числе деловые (управленческие) игры, ролевые игры, организационно-деятельностные игры;
- *тренинговые* формы проведения занятий, которые могут включать в себя дискуссионные и игровые методы обучения.

Использование в обучении интерактивных технологий дает возможность активизировать внутренние ресурсы личности для развития тех или иных качеств и умений в процессе обучения. Они способствуют повышению интереса, активности, самостоятельности студента в усвоении знаний, формируют умения и навыки относительно учебной деятельности, максимально приближенной к условиям работы по приобретаемой специальности.

Интерактивные технологии обучения подводят студентов к осмыслению, с одной стороны, трудностей, характерных для ситуации межличностного общения, а с другой – к освоению условий и факторов, благоприятствующих общению, что сказывается на формировании коммуникативной компетентности.

Особенностью интерактивных технологий обучения является еще и то, что их практическое использование возможно только посредством совместной деятельности преподавателя и студента. Для них характерно:

- принудительная активизация мышления обучаемого, т.е. он должен быть активным независимо от сиюминутного собственного желания;
- обеспечение постоянной вовлеченности студентов в учебный процесс, так как их активность должна быть достаточно устойчивой и порой длительной;
- самостоятельная выработка решений, повышенная степень мотивации и эмоциональности студентов;
- постоянное взаимодействие всех студентов, присутствующих на занятиях, в процессе диалогических форм организации обучения;
- проявление рефлексивной самоорганизации как преподавателя, так и студента.

Интерактивные технологии исследуются такими известными учеными, как Г. Брос, М. Кларен, Л. Пироженко, Н. Фомин, А. Пометун, Н. Суворова и другие.

Так Л. Пироженко и А. Пометун, определяют условную рабочую классификацию интерактивных технологий по формам обучения (моделям), в которых реализуются интерактивные методы. Исследователи их делят на четыре группы в зависимости от цели занятия и форм организации деятельности студентов: интерактивные технологии кооперированного обучения, интерактивные технологии коллективно-группового обучения,

технологии ситуационного моделирования, технологии обработки дискуссионных вопросов [7, с. 49].

В данной таблице рассмотрим достоинства и недостатки технологий интерактивного обучения (в табл. 1).

Таблица 1

Достоинства и недостатки технологий интерактивного обучения

Достоинства	Недостатки
– легко интегрируют тему учебного процесса, позволяют увеличить наглядность примеров, обеспечивают заинтересованность студентов, расширяют потенциал восприятия и усвоения информации, а также позволяют проверить знания, полученные студентом в ходе семинара;	– достаточно высокая стоимость оборудования и запасных частей;
– изучение нового и закрепление пройденного материала проходит на новом, более высоком уровне.	– невозможность работы без проектора.

Использование интерактивных технологий в обучении позволит студенту быть не просто участником занятий, а субъектом реальной коммуникативной деятельности, способствующей внутреннему побуждению к овладению знаниями и креативному развитию.

Технологии проектного обучения представляют собой процесс, насыщенный самыми современными подходами к обучению. Задача преподавателя, с учетом возрастных и индивидуальных особенностей студентов, их интересов, потребностей, планов на будущее, создать такую рабочую атмосферу, которая бы стимулировала их мыслительную, коммуникативную и творческую деятельность.

Проектная технология ориентирована, прежде всего, на самостоятельную деятельность, которая выступает ее характерной чертой. Мы разделяем позицию авторов о том, что в нынешних условиях необходима особая модель обучения с альтернативной педагогической технологией, которая максимально учла бы гуманистическую направленность современного образования, создала благоприятные условия для осознания личностью значимости нового знания, активизировала ее самообразование и самовоспитание. Данная модель позволила бы студенту продемонстрировать свою эрудицию, уровень самостоятельного анализа, суждений, выводов, обобщений, их новизну и оригинальность, способность к формированию конструктивных идей, предложений, подходов [9, с. 12]. С помощью проектной технологии обучения, развиваются познавательные навыки студентов, формируются умения самостоятельно конструировать свои знания, умения ориентироваться в информационном пространстве, активно развивать критическое мышление. Таким образом, можно утверждать, что главная цель проектной технологии заключается в формировании у студентов самостоятельности, потребности в самообразовании и саморазвитии.

Теоретические вопросы по данной технологии освещены в классических работах С. Шацкого, Б. Игнатьева, Л. Левина и др.

Общим теоретическим вопросам организации обучения студентов проектной деятельности на современном этапе развития учебных заведений посвящены исследования Л. Иляевой, А. Карачева, П. Лернера, Н. Матяш, В. Симоненко, Ю. Хотунцева и др.

Характеристика современной педагогической технологии проектов дана в работах Е. Полат, В. Родионовой, И. Сергеева.

Проанализировав достоинства и недостатки технологий проектного обучения можно сделать вывод, что организованная работа оказывает положительное воздействие на студентов, способствует самостоятельному получению знаний и опыта из непосредственного общения с реальной жизнью, развивая у них умения работать с постоянно меняющейся информацией, самостоятельность, критическое мышление и инициативу, которые представлены в таблице 2.

Если студент постоянно будет заниматься проектной деятельностью в университете, то в профессиональной деятельности он окажется более приспособленным, сумеет ее планировать, ориентироваться в разнообразных ситуациях, совместно работать с различными людьми и адаптироваться к окружающим условиям.

Таблица 2

Достоинства и недостатки технологий проектного обучения

Достоинства	Недостатки
– актуальность – в центре технологии находится студент, его активное участие, позволяющее применять приобретенные знания, умения и навыки, а также добывать эти знания самостоятельно;	– требуется большое количество времени для сбора и анализа нужной информации.
– создание комфортной образовательной среды – степень сотрудничества «педагог – студент», «студент – студент» становится фактором развития и самоопределения личности;	
– дифференцированный подход – тему проектов студент выбирает сам с учётом своих интересов и возможностей. Это позволит студенту реализовать свой творческий потенциал. В результате чего решаются и многие задачи личностно ориентированного обучения;	
– использование информационных технологий: обработка информации и коммуникация всегда являлись и остаются основными видами учебной деятельности;	
– формирование исследовательских умений;	
– мотивирующий характер: право выбора, возможность самим контролировать процесс и сотрудничать с одногруппниками всё это повышает мотивацию обучения.	

Компьютерные технологии обучения – это совокупность методов, приемов, способов, средств обеспечения педагогических условий для целенаправленного процесса обучения, самообучения и самоконтроля на основе компьютерной техники, средств телекоммуникационной связи, интерактивного программно-методического обеспечения, моделирующая часть функций педагога по представлению, передаче информации, управлению

учебной и познавательной личностно-ориентированной деятельностью обучающегося [2, с. 6].

Основными факторами, влияющими на эффективность использования компьютерных технологий в образовательном процессе, являются:

1. Внедрение современных компьютерных технологий целесообразно в том случае, если это позволяет создать дополнительные возможности в следующих направлениях: доступ к большому объему учебной информации; образная наглядная форма представления изучаемого материала; поддержка активных методов обучения; возможность вложенного модульного представления информации.

2. Выполнение следующих дидактических требований:

· целесообразность представления учебного материала;

· достаточность, наглядность, полнота, современность и структурированность учебного материала;

· многослойность представления учебного материала по уровню сложности;

· своевременность и полнота контрольных вопросов и тестов;

· протоколирование действий во время работы;

· интерактивность, возможность выбора режима работы с учебным материалом;

· наличие в каждом предмете основной, инвариантной и вариативной частей, которые могут корректироваться.

3. Компьютерная поддержка каждого изучаемого предмета, что невозможно заменить изучением только курса информатики.

Сегодня компьютерные технологии можно считать тем новым способом передачи знаний, который соответствует качественно новому содержанию обучения и развития студентов. Этот способ позволяет студенту с интересом учиться, находить источники информации, воспитывает самостоятельность и ответственность при получении новых знаний, развивает дисциплину интеллектуальной деятельности.

Данная технология обучения отличается от традиционной методики тем, что четко выделяет виды деятельности участников педагогического процесса последовательность их выполнения, детальное выявление и реализация которых приводит к достижению поставленных целей достижения.

Разработкой и внедрением в учебный процесс новых информационных технологий активно занимаются такие исследователи как Е. Полат, Е. Дмитриева, С. Новиков, Т. Полилова, Л. Цветкова, В. Кухаренко и др.

А. Руденко-Моргун в своей статье «Компьютерные технологии как новая форма обучения»

Таблица 3

Достоинства и недостатки технологий проектного обучения

Достоинства	Недостатки
– создание условий для самостоятельной проработки учебного материала (самообразования), позво-ляющих студенту выбирать удобные для него место и время работы с компьютерными технологиями, а так же темп учебного процесса;	· необходимость иметь компьютер и соответствующее программное обеспечение.
· более глубокая индивидуализация обучения и обеспечение условий для его вариативности (особенно в адаптивных компьютерных техноло-гиях, способных настраиваться на текущий уровень подготовки студента и области его интересов);	· необходимость обладать навыками работы на компьютере;
· развитие и внедрение мульти-медийных технологий в учебный процесс стимулирует преподавателя, во-первых, к владению всеми компьютеризированными техничес-кими средствами, и к работе с различными программами, текстовы-ми и графическими редакторами, постоянно совершенствуя навыки работы на компьютере, а во-вторых, к созданию авторских мультимедийных программ, проектов, презентаций, которые могут быть творчески использованы на уроках	· сложность восприятия больших объемов текстового материала с экрана дисплея (во время работы глазам требуется отдых);
· возможность представления в мультимедийной форме уникальных информационных материалов (картин, рукописей, видеофрагментов, звукозаписей и других);	· отсутствие непосредственного и регулярного контроля над выполнением учебного плана.
· возможность автоматизированного контроля и более объективное оценивание знаний и умений;	· достаточно жесткая запрограммированная логика строения урока (как правило, учителю предоставляются достаточно скудные возможности по выстраиванию собственного плана занятия)
· возможность автоматической генерации большого числа не повторяющихся заданий для контроля знаний и умений;	· избыточное разнообразие инструментов интерфейса компьютерных технологий (сложность заключается в том, что педагог при знакомстве с новым компьютерными технологиями должен тратить время на знакомство с незначительными особенностями интерфейса)
· возможности поиска информации в компьютерных технологиях и более удобного доступа к ней (гипертекст, закладки, автоматизированные указатели, поиск по ключевым словам, полнотекстовый поиск;	
· создание условий для эффективной реализации прогрессивных психолого-педагогических методик (игровые и состязательные формы обучения, экспериментирование, «погружение» в виртуальную реальность и так далее)	

пишет: «Мы живем в век информационной, компьютерной революции, начавшейся в середине 80-х годов и до сих пор набирает темпы». Вот ее основные вехи: появление персонального компьютера, изобретение технологии мультимедиа внедрения в нашу жизнь глобальной информационной компьютерной сети Интернет. Все эти нововведения легко и незаметно вошли в жизнь: они широко используются почти во всех профессиональных сферах и в быту [8, с. 12].

Возможности и перспективы эффективного использования Интернет-ресурсов изучаются отечественными Р. Гуревич, Т. Гусак, И. Клименко, С. Сысоева и зарубежными учеными, в частности такими, как, Е. Полат, Дж. Шейлз, Б. Додж, Т. Марч, Р. Вернер и др.

В данной таблице рассмотрим достоинства и недостатки компьютерных технологий обучения (табл. 3).

Для эффективного использования технологий проектного обучения необходимо последовательно создавать качественно иные методики обучения с учётом особенностей восприятия и освоения человеком новых типов информации.

Выводы исследований и перспективы дальнейшего развития в данном направлении. Таким образом, можно сделать вывод, что инновационные технологии являются дополнительным методом обучения для изучения дисциплин психолого-педагогического цикла, поскольку они повышают качество обучения, а также сокращают время изучения предмета, повышают наглядность и облегчают восприятие материала.

Сравнивая достоинства и недостатки данных технологий и проанализировав точки зрения ведущих педагогов-практиков и теоретиков мы пришли к выводу, что подготовить современного специалиста уже невозможно без использования инновационных технологий обучения, технологий проектного обучения, компьютерных технологий.

Использование данных технологий обучения предусматривает моделирование жизненных ситуаций, использование ролевых игр, совместное решение проблем. Исключается доминирование какого-либо студента, учебного процесса или какой-либо идеи. Из объекта воздействия студент становится субъектом взаимодействия, он сам активно участвует в процессе обучения, следуя своим индивидуальным маршрутом.

Среди **перспектив дальнейших исследований** эффективности учебного процесса и использования инновационных педагогических технологий в учебном процессе считаем необходимым рассмотреть возможности их дальнейшего использования при изучении дисциплин гуманитарного цикла.

Список литературы:

1. Полат Е.С. Новые педагогические информационные технологии в системе образования / под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2000. – 271 с.
2. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва, Я.В. Цехмістер [та ін.]; за заг. ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
3. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська [та ін.]; за заг. ред О.М. Пєхоти. – К.: А.С.К., 2001. – 148-162 с.
4. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О.І Пометун, Л.В. Пироженко [та ін.]; за заг. ред. О.І. Поментун – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
5. Руденко-Моргун О.І. «Комп'ютерні технології як нова форма навчання» // «Іноземні мови в школі», 2001 р. – № 2. – С. 12.
6. Самостійна робота студентів: навч. посіб. / В.І. Євдокимов, Л.Д. Покроєва, Т.П. Агапова, В.В. Луценко. – Х.: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2004. – 140 с.
7. Світові інновації [Електронний ресурс] // The Economist. – Режим доступу до журналу: www.innovations.com.ua
8. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика – рычаг образования [Электронний ресурс] / А.В. Хуторской. – Режим доступа: http://eidos.ru/journal/2005/ 0910-19.htm

Семерньова О.О.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЦИКЛУ ДЛЯ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

Анотація
У даній статті розглянуто інноваційні технології навчання: інтерактивні технології навчання, технології проектного навчання, комп'ютерні технології. Метою даної статті є визначення найбільш актуальної технології навчання для підвищення ефективності викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу при підготовці інженерів-педагогів. Дається порівняння переваг та недоліків інноваційних технологій навчання. Автор приходить до висновку, що для підвищення ефективності викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу для інженерів-педагогів необхідно використовувати інтерактивні технології навчання.

Ключові слова: інноваційні технологій, інтерактивні технології, технології проектного навчання, комп'ютерні технології, переваги й недоліки інноваційних технологій, підготовка інженерів-педагогів, психолого-педагогічний цикл, підвищення ефективності.

Semerneva O.A.
Kharkiv National Automobile and Highway University

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF TEACHING IN INCREASING THE EFFECTIVENESS OF TEACHING THE DISCIPLINES OF THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CYCLE FOR ENGINEERS-TEACHERS

Summary
In this article innovative technologies of teaching are considered: interactive teaching technologies, technology of project training, computer technologies. The purpose of this article is to determine the most relevant teaching technology for increasing the effectiveness of teaching the disciplines of the psychological and pedagogical cycle in the training of engineers and educators. The advantages and disadvantages of innovative teaching technologies are compared. The author comes to the conclusion that in order to increase the effectiveness of teaching the disciplines of the psychological and pedagogical cycle for the teaching engineers, it is necessary to use interactive teaching technologies. When using interactive learning technologies, the student becomes an object of influence from the subject of interaction, as he himself actively participates in the learning process, following his own individual path.
Keywords: innovative technologies, interactive technologies technology project-based learning, computer technologies, aadvantages and disadvantages of innovative technologies.

УДК 37.013(477)«19»

ВИТОКИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ ПРО РОЗВИВАЛЬНЕ І ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Січкар А.Д.
Київський університет імені Б.Д. Грінченка

Висвітлено внесок українських педагогів у розвиток ідей щодо розвивального та виховного впливу середовища на становлення особистості дитини. Розкрито особливості витоків і трансформації впродовж першої третини ХХ століття ідей про розвивальне середовище. З'ясовано, що в підросійській Україні (1907-1917) ідея самодіяльності й творчого самовираження в підготовленому середовищі розроблялася під впливом прогресивних методичних систем і концепцій зарубіжних педагогів та з урахуванням досягнень тогочасної науки. У теорії дошкільного виховання періоду становлення національної системи освіти в УНР (1917-1919) пріоритетною була ідея виховання середовищем. Розвиток цієї ідеї здійснювався в контексті педагогічних положень вільного виховання, індивідуалізації, виховання на українському грунті. Впродовж 20-х – на початку 30-х років ХХ століття мала місце спроба абсолютизувати роль середовища в розвитку особистості; середовище розглядалося як чинник забезпечення соціально корисної поведінки дошкільників.
Ключові слова: підготовлене середовище, розвивальне середовище, виховне середовище, вільне середовище, природне середовище, матеріально-технічне оточення.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Усвідомлення того, що природна пізнавальна активність спонукає дитину досліджувати все, що її оточує, актуалізує в сучасних нормативних та науково-методичних матеріалах з питань дошкільної освіти України (Базовий компонент дошкільної освіти» (2012), Інструктивно-методичні рекомендації «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі (26.07.2010 р. № 1.4/18-3082) ідею створення розвивального середовища, яке б сприяло повноцінній реалізації потенційних сил дитини, спонукало до самостійних занять різними видами діяльності; приваблювало й зацікавлювало, давало поштовх дитячій уяві та фантазії; уможливлювало інтимізацію дитячого буття.

З позицій вирішення зазначених завдань значний інтерес становить теоретико-педагогічна спадщина подвижників суспільного дошкільного виховання в Україні (О. Дорошенко, Н. Лубенець, К. Маєвська, С. Русова, В. Чередніченко, Е. Яновська). Вивчення творчих здобутків педагогів сприяє успішному вирішенню завдань реформування сучасного дошкільного виховання з урахуванням історико-педагогічного досвіду попередніх періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений нами історико-педагогічний пошук показав, що вивчення проблеми виховання й розвитку дитини в підготовленому середовищі зазначеного періоду та сьогодення є предметом наукових досліджень Г. Іванюк, О. Венгловської (створення розвивального середовища в сучасних варіативних моделях дошкільних навчальних закладів) [2]; Л. Лохвицької (організація навчаль-

но-ігрового довкілля як фактор пізнавального розвитку дошкільника) [5]; І. Новик (підготовка вихователів до проектування предметно-ігрового середовища у ДНЗ) [11]. Однак зазначена проблема в окреслених хронологічних межах (перша третина XX століття) є малодослідженою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Як засвідчив проведений аналіз наукових джерел подальшого вивчення потребує питання впливу наукових та суспільно-політичних факторів на організацію педагогічно-доцільного середовища в дошкільній установі.

Мета статті. Дослідити творчий доробок українських педагогів (перша третина XX століття) щодо значення предметно-ігрового середовища в формуванні особистості дитини дошкільного віку та трансформацію їх поглядів в залежності від суспільно-політичних умов.

Виклад основного матеріалу. Становлення теоретико-методичних засад дошкільного виховання (початок XX століття) на теренах Центрально-Східної України відбувалось з урахуванням наукових здобутків з дитячої психології, анатомії, фізіології та під впливом прогресивних методичних систем і концепції зарубіжних педагогів (Д. Дьюї, С. Холл, П. Кергомар). Широкого розповсюдження набули виховні системи німецького педагога Ф. Фребеля, який обґрунтував принцип самодіяльності й розробив матеріал, що допомагає дитині втіленню своїх власних ідеї, та М. Монтессорі, в основі педагогічної системи якої – самодіяльність особистості в підготовленому середовищі, що забезпечує саморозвиток дитини.

Ідея самодіяльності й творчого самовираження в спеціально створеному середовищі дитячого садка стала однією з провідних у теорії суспільного дошкільного виховання України періоду імперської доби. «Найвище, що ми повинні виховувати в дитині, – це її творчі сили та самодіяльність», – зазначала Н. Лубенець у звіті про діяльність Київського товариства народних дитячих садків [4, с. 1]. Питання створення сприятливого середовища для реалізації потенціалу дітей у процесі самостійної творчої діяльності було актуальним і в працях Т. Лубенця [3], К. Маєвської [6], Е. Яновської [15].

Свої педагогічні погляди Т. Лубенець виосновував на розумінні природних особливостей дітей дошкільного віку, які сприймають більш свідомо й засвоюють міцніше те, що бачать їхні очі, аніж те, що «доходить лише на слух». Педагог у праці «Про наочне викладання» (1911) зазначав, що поєднання «зовнішньої і внутрішньої наочності» найбільш спроможне збуджувати й розвивати самодіяльність дітей, їхню творчість і усвідомлену працю, бо викликає в них зацікавленість, роботу думки [3, с. 16-24].

Близькими до педагогічного бачення Т. Лубенця є ідеї Е. Яновської. Вона вважала одним із центральних завдань дошкільного виховання створення «розумного» середовища, в якому дитина мала б можливість вільно творити, працювати, гратися; яке б сприяло саморозвитку дитини. Вирішенню цього завдання, на думку Е. Яновської, сприятиме наявність у створеному середовищі дитячого садка матеріалу Ф. Фребеля, котрий забезпечує фізичне, розумове та духовне виховання, завдяки якому всі органи зовнішнього чуття розвиваються відповідно до природних нахилів дитини. Педагог наголошувала: «Куб, цеглинки, палички, папір, олівці, фарби, глина і всякі інші посібники – усе це пробуджує інтереси дітей, розширює їхні маленькі горизонти, розвиває, виховує їх. І результатом таких робіт є самодіяльність, творчість» [14, с. 547]

К. Маєвська вважала доцільним покривати лінолеумом увесь вільний простір групової кімнати на рівні зросту дітей, де під контролем керівниці її вихованці мали виконувати певні вправи для лівої та правої руки, а у вільний час здійснювати творчу самостійну діяльність [5, с. 502].

У С. Русової було своє бачення предметно-матеріального та педагогічного середовища в українському національному дитячому садку, а саме: це середовище з найкращого боку мало нагадувати дитині знайомі хатні обставини; збуджувати творчі сили дитини «національним матеріалом», сприяти розвиткові рідної мови і в «творах словесних самих дітей», і в оповіданнях «керівниці»; пробуджувати інтерес та бажання до пізнання, сприяти вільному розвитку всіх фізичних і духовних сил дитини, навчанню якомога краще самій «набиратися знань власними спостереженнями, увагою і добре направленою думкою, працюючи коло різноманітних речей». С. Русова вважала, що все виховання потрібно будувати на пошані до особистості дитини; створенні умов для можливостей її вільного самовиявлення; відмови від штучного насаджування інтересів і примусової діяльності [13, с. 181-182]. Варто зауважити, що вимоги до розвивального середовища як засобу виховання, розкриті у педагогічній теорії С. Русової, органічно поєдналися з ідеєю Ф. Фребеля щодо створення умов для отримання знань дітьми в процесі пошукової діяльності та ідей М. Монтессорі: створення атмосфери вільного вибору; урахування природних інтересів, вікових, індивідуальних потреб дітей. Реалізація практики М. Монтессорі, вважала С. Русова, зумовлює пробудження національної самосвідомості в дитини, формує прагнення дошкільників до самостійного набуття знань і творчого самовиявлення на основі використання матеріалів, що відображають етнічно-культурні цінності українського народу.

Ідея створення розвивального середовища з урахуванням «природи» дитини по-різному трактувалася впродовж 20-х – на початку 30-х років XX століття українськими педагогами (А. Залкінд [1], О. Дорошенко [7], В. Чередниченко [13], О. Шевалова [7], Е. Яновська) [9; 16].

В. Чередниченко відводила особливе місце середовищу в становленні особистості дитини дошкільного віку. У праці «Дитяча хата» (1921) педагог зазначала, що «дитина живе тим, що її оточує» [14, с. 18]. На переконання В. Чередниченко, усі «установи першого дитинства» мають бути просякнуті духом волі, цікавої праці й творчої ініціативи. Вона розробила низку вимог до середовища, яке б задовольнило діяльнісну природу дітей дошкільного віку та забезпечило простір для їхнього вільного розвитку: 1) діти повинні рости в помешканнях, де все має бути зроблено для дітей і з урахуванням їхніх інтересів; 2) меблі мають бути легкими, щоб у будь-який час вся кімната могла змінюватися залеж-

но від того, чим у цей момент зацікавлені діти; 3) в приміщені має бути великий запас іграшок, різних приладь, матеріалів для праці, щоб дитина могла знайти все те, в чому їй хочеться виявити свою діяльність; 4) в оформленні приміщення доцільно використати зразки народного мистецтва і багатий національний орнамент; 5) в українській дошкільній установі мають бути народні інструменти (кобза, ліри, скрипка) – «...хай діти слухають рідні звуки рідних мелодій, що можуть так багато промовити їхнім маленьким серцям» [14, с. 20]. Як бачимо, вимоги В. Чередниченко складено з урахуванням природних психофізичних особливостей дітей дошкільного віку. У її поглядах відчутний вплив ідей Ф. Фребеля, М. Монтессорі щодо середовища як засобу самовиховання, саморозвитку та С. Русової щодо врахування національних традицій українського народу у виховному середовищі дитячого садка.

Аналіз праці Е. Яновської «Дитячий будинок як історична необхідність» (1922) [9] свідчить про певну трансформацію її поглядів щодо означеної проблеми викладеними у публікації «Виховні засоби дитячого садка» (1911) [15]. Сталими залишилися погляди педагога стосовно організації в дитячій установі середовища, яке б пробуджувало природні здібності дитини, створювало умови для вправлянь. Однак у зазначеній праці немає згадки про використання матеріалу Ф. Фребеля в предметному середовищі дитячого садка. Потребу в ньому Е. Яновська відстоювала на сторінках журналу «Дошкільне виховання» (1911). Натомість, у радянську добу (20-ті роки XX століття) значне місце в оточуючому середовищі дітей дошкільного віку педагог відводила предметам, що були знаряддями праці в дещо зменшеному вигляді та забезпечували вправляння дітей у трудових процесах [9, арк. 182].

На створенні соціального середовища в установі зі «змішаним» за віком складом дітей наполягала О. Дорошенко в доповіді «Нові методи праці в дошкільній установі» (1925) [7]. Педагог наголошувала на забезпеченні природних потреб дітей дошкільного віку, облаштуванні окремого приміщення для ігор і праці, власного «врядуваня» й окремого керівника. Роль вихователя О. Дорошенко вбачала в організації середовища таким чином, щоб викликати в дітей «певні реакції», певне спрямування дитячих інтересів на події суспільного життя країни. Водночас, педагог вважала доцільним максимально перенести життя дитячого садка в природне середовище. Вона розглядала природу як чинник формування знань у дітей, який може доповнити і, навіть, замінити дидактичний матеріал [7, арк. 360-363].

У середині 20-х років XX століття в умовах розбудови радянської системи освіти педагоги робили спроби адаптувати ідею М. Монтессорі про підготовлене розвивальне середовище. Свідченням цього є доповідь О. Шевалової «Дослідна робота в дитячому садку № 8 м. Одеси» (1925) [7]. Вивчення матеріалів цієї доповіді засвідчує, що в організації педагогічного процесу в дитячому садку на перший план висувався не безпосередній активний уплив педагога, а найбільш доцільна спрямованість середовища. Саме оточуюче середовище мало спонукати до засвоєння задатків майбутнього будівника комуністичного суспільства. При організації середовища в дитячому садку ставилося завдання, щоб усе оточення не лише сприяло формуванню прагнення дитини до праці, але щоб у цій праці відображалося суспільне життя країни. Для розвитку самодіяльності дитячого колективу визнано доцільним «лабораторний план роботи». Цей план передбачав використання «радянського дидактичного матеріалу» для залучення дітей до різноманітних трудових процесів в окремих кімнатах-лабораторіях. «Радянський дидактичний матеріал» трактувався як знаряддя праці в зменшеному вигляді. Участь дітей у трудових процесах, на думку О. Шевалової, сприяє розвитку «активізму», «реалізму», «колективізму» [7, арк. 496].

За результатами теоретичного аналізу встановлено, що в другій половині 20-х років XX століття українська педагогічна наука й практика розвивалися в руслі радянської класової ідеології. Простежується спроба абсолютизувати роль середовища як чинника розвитку особистості дитини дошкільного віку. На підтвердження вищезазначеного можемо послатися на працю А. Залкінда «Про педологічний перегляд дошкільного виховання» (1925) [1]. У ній автор піддав критиці загальновизнані теорії щодо врахування природи дитини дошкільного віку у формуванні її особистості й виклав свою теорію провідної ролі соціальних чинників у формуванні дитячої психіки.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років XX століття середовище розглядалося як один із чинників політехнічного виховання, нової комуністичної зміни, забезпечення соціально корисної поведінки дошкільників.

Аналіз опублікованих і неопублікованих архівних матеріалів (проектів постанов, тез доповідей, методичних листів, рецензій, листування), представлених у справі 491 [8] із фонду 166 (Народного комісаріату освіти УРСР), надав можливість з'ясувати нове прочитання функцій дитячої іграшки в середовищі дошкільної установи. Вона розглядалася як частина «матеріально-технічного, трудового оточення дітей» і мала забезпечити виконання завдань політехнічного виховання. Це підтверджує перелік рекомендованого ігрового матеріалу для дитячої установи, в якому вказувалися: 1) політехнічні іграшки, що відображали досягнення тогочасної техніки; 2) знаряддя праці в природі; 3) матеріал для устаткування «робітної кімнати» (станок, ножиці, молотки, пилки); 4) матеріал для оформлення революційних свят і громадської роботи (прапори, емблеми, плакати, портрети, бюсти) [8, арк. 89-90].

У публікації «В боротьбі за дошкільну справу» (1933) В. Нікатова зазначала, що обов'язковими складниками середовища дитячої установи були «робітня» й ігрова кімнати. У «робітній кімнаті» діти всіх вікових груп мали вправлятися в оволодінні навичками роботи з різними інструментами (молотком, пилкою, рубанком, ножем, ножицями), а в старшій групі – опановувати роботу з механізованими знаряддями праці, технічними приладами, здійснювати різноманітні досліди; в кімнаті для ігор – розвивати творчість і «комбінаторність» [10, с. 43].

Висновки. Історико-педагогічне дослідження розвитку ідей щодо створення предметно-ігрового середовища та його функціонального

призначення в означених хронологічних і територіальних межах України уможливлює твердження про трансформацію їх під впливом наукових досягнень та суспільно-політичних умов, що змінювалися. Однак незмінною залишалася ідея розвивального і виховного значення оточуючого середовища в формуванні особистості дитини. Творче переосмислення і розвиток спадщини українських педагогів сприятиме створенню особистісного розвивального середовища в дошкільному навчальному закладі, що є вимогою сьогодення.

Список літератури:

1. Залкінд А. Про педологічний перегляд дошкільного виховання / А. Залкінд. – Х.: ДВД України, 1925. – 124 с.
2. Иванюк А.И. Современные вариативные модели дошкольных учебных заведений Киевщины / А.И. Иванюк, Е.А. Венгловская // Современный детский сад: методика и практика. – 2012. – № 5. – С. 18-24.
3. Лубенец Т.Г. О наглядном преподавании / Лубенец Тимофей Григорьевич. – К.: Тип. Кушнерев И.Н. и К, 1911. – 26 с.
4. Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1907 г. – К.: Изд. Киев. о-ва народных дет. садов, 1908. – 39 с.
5. Лохвицька Л.В. Організація навчально-ігрового довкілля як фактору пізнавального розвитку дошкільника / Л.В. Лохвицька // Наука і сучасність: зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., Логос, 2000. – Випуск 1. Ч. 2. – С. 112-122.
6. Маевская К.В. Программа занятий в детском саду / К.В. Маевская // Дошк. воспитание. – 1912. – № 9. – С. 559-561.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). – Ф. 166, оп. 4, спр. 399, 823 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). – Ф. 166, оп. 10, спр. 491, 305 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). – Ф. 166, оп. 2, спр. 1673, 421 арк.
10. Нікатова В. В боротьбі за дошкільну справу / В. Нікатова // За комуніст. виховання дошкільника. – 1933. – № 1. – С. 36-43.
11. Новик І.М. Проблема підготовки майбутніх вихователів до проектування предметно-ігрових середовищ у ДНЗ / І.М. Новик // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць. Вип. 20. – Глухів:ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – С. 172-176.
12. Русова С. У дитячому садку / Софія Русова // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 185-202.
13. Чередниченко В. Дитяча хата: порадник організації і керування установ дитячого виховання. Ч. 1. – Х.; Полтава: Всеукр. держ. вид-во, 1921. – 68 с.
14. Яновская Э. Воспитательные средства детского сада / Э. Яновская // Дошк. воспитание. – 1911. – № 7. – С. 540-543.

Сичкарь А.Д.
Киевский университет имени Б.Д. Гринченко

ИСТОКИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ИДЕЙ О РОЗВИВАЮЩЕЙ И ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ В НАСЛЕДИИ УКРАИНСКИХ ПЕДАГОГОВ (ПЕРВАЯ ТРЕТЬ XX ВЕКА)

Аннотация
В статье освещен вклад украинских педагогов в развитие идей о развивающем и воспитательном влиянии среды на становление личности ребенка. Раскрыто особенности трансформации на протяжении первой третьи XX века идей о развивающей среде. Установлено, что на территории Украины (1907-1917) идея самодеятельности и творческого самовыражения в подготовленой среде разрабатывалась под влиянием прогрессивных методических систем и концепций зарубежных педагогов с учетом научных достижений того времени. В теории дошкольного воспитания в период становления национальной системы просвещения в УНР (1917-1919) приоритетной была идея воспитания средой. Развитие этой идеи осуществлялось в контексте свободного воспитания, индивидуализации, украинизации. В 20-30-е годы XX века были попытки абсолютизировать роль среды в развитии личности; среда рассматривалась как фактор обеспечивающий социально полезное поведение дошкольников.

Ключевые слова: подготовленная среда, развивающая среда, воспитательная среда, природная среда, материально-техническое окружение.

Sichkar A.D.
Borys Grinchenko Kyiv University

SOURCES AND TRANSFORMATION OF IDEAS ABOUT THE DEVELOPMENTAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE HERITAGE OF UKRAINIAN TEACHERS (THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY)

Summary
The article highlights the contribution of Ukrainian educators to the development of ideas about the developing and educational influence of the environment on the child's personality formation. The features of incipience and transforming ideas about the developing environment during the first third of the 20th century are revealed. It is found that in the territory of Ukraine (1907-1917) the idea of independent activity and creative self-expression in the prepared environment was developed under the influence of progressive systems and concepts of foreign teachers, exposed by the scientific achievements of that time. In the theory of preschool education during the period of the national education system formation in the UPR (1917-1919), the idea about the environmental education was a priority. The development of this idea was carried out in the context of free education, individualization, and Ukrainization. In the 20-30s of the XX century there were attempts to absolutize the role of the environment in the development of the individual; the environment was considered as a factor providing socially useful behavior of preschool children.
Keywords: prepared environment, developing environment, educational environment, natural environment, material and technical environment.

UDC 811.112.2

ENTWICKLUNG DER KOMMUNIKATIVEN KOMPETENZ DER STUDENTEN

Sluzynska L.B., Humowska I.M.
Nationale Wirtschaftsuniversität Ternopil

Der Artikel befasst sich mit den Problemen der linguistischen Kommunikation, sowie die wichtigsten Möglichkeiten der Realisation von den kommunikativen Kompetenzen der Studenten im Fremdsparachenunterricht an einer Wirtschaftsuniversität. Die Aufmerksamkeit wird der Analyse der bestimmten Arten von der kommunikativen Aktivität der Studenten geschenkt. Die typischen Kommunikationsmodelle und die Funktionen der Entwicklung der kommunikativen Kompetenz der Studierenden sind angeführt.
Stichwörter: Entwicklung; kommunikative Kompetenz; Fremdsprachenkenntnisse; Kommunikationsprozess; Sprechfertigkeit.

Problemstellung. Mit der Entwicklung der Technik und Wirtschaft kam es am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts zur Ausbreitung der internationalen Kommunikation und es verstärkte sich zunehmend der Bedarf nach Leuten mit guten Fremdsprachenkenntnissen. So wurden vielerorts intensive Sprachkurse veranstaltet. Die weltweite Entwicklung der internationalen wissenschaftlichen, militärischen, wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen trug in der Nachkriegszeit dazu bei, dass Fremdsprachenkenntnisse in zunehmendem Maße nachgefragt wurden. In verschiedenen Lebens- und Arbeitsbereichen wurde das Fremdsprachenlernen notwendig für viele Menschen, die sowohl ins Ausland reisen als auch in der fremden Sprache mündlich oder schriftlich kommunizieren wollten. Nicht nur die wachsende Mobilität der Menschen, sondern auch die Entwicklung der Kommunikationsmedien verstärkte den Bedarf nach Fremdsprachenkenntnissen [1].

Die Mobilität der heutigen Menschen fördert den Erwerb solcher Fremdsprachenkenntnisse, mit denen man als Tourist oder Geschäftsmann mit den Menschen im Ausland kommunizieren und sich verständigen kann. Die kommunikativen Bedürfnisse schließen auch das Verstehen der Fernsehsendungen, Radioprogramme, Presseartikel, Bücher, Briefe usw. ein. In erster Linie erwirbt man die fremde Sprache, um sie für Kommunikationszwecke in Alltagssituationen zu benutzen.

In der Kommunikationspsychologie unterscheidet man die *Oberflächen-* und die *Tiefenstruktur* der Sprache. Die Tiefenstruktur ist so komplex, dass der Sprecher gezwungen ist, eine Auswahl (Filterung) von dem, was er sagen will, zu treffen. Was nicht in diese Auswahl fällt, wird nicht in Worte verfasst (Leerstelle), ist aber dennoch für das Gespräch entscheidend, da der Sprecher diese unausgesprochenen Dinge als gemeinsam verstandene Basis zwischen den Gesprächspartnern voraussetzt. Da der Zuhörer jedoch in der Regel ein anderes Lebens- und Gedankenmodell über seine «empfundene» Welt besitzt, wird er die unausgesprochenen Leerstellen (also das von seinem Gegenüber nicht Gesagte, sondern als gemeinsam Vorausgesetzte) sowie die unspezifischen Aussagen aus seinem Gedanken-

modell ergänzen. Diesen Vorgang bezeichnen wir als Interpretation, und dies passiert häufiger als wir uns vorstellen können: Im extremsten Fall sprechen beide Beteiligte von völlig unterschiedlichen Dingen.

Eine der wichtigsten Voraussetzungen im Kommunikationsprozess ist die *Sprechfertigkeit*. Aber ohne entsprechende Vorbereitungen (Bereitstellung von Wortschatz und Diskursmitteln) kann man im Unterricht nicht mit der Fremdsprache experimentieren und eine Kommunikation simulieren. Eine der Schwierigkeiten bei der mündlichen Kommunikation ist, die richtigen Worte zu haben, um Gedanken in einer sprachlichen Form auszudrücken. Die Angaben zum Umfang des deutschen Wortschatzes schwanken zwischen 300 000 und 500 000 Wörtern. Durchschnittliche Sprecher (Muttersprachler) verwenden davon nur einen geringen Teil: maximal 15 000 [3].

Die Kommunikation ist mit dem Verstehensprozess der sprachlichen Дußerungen eng verbunden und sie ist sowohl von dem Einsatz als auch von der Verfügbarkeit lexikalischer Mittel abhängig. Die Wortschatzarbeit ist ein bedeutender Teil im Aufbau der kommunikativen Kompetenz, wobei die Wortbedeutungen nicht nur einfach erlernt werden, sondern sie werden auch zu Verständigungsvermittlern im Kommunikationsprozess. Welche Assoziationen verbinden Sie zum Beispiel mit dem Wort «Essen» im Vergleich mit Ihrem Kollegen, Nachbarn oder Freund? Wahrscheinlich stellt sich beim Vergleich der Ergebnisse heraus, dass die Assoziationen nicht gleich, sondern unterschiedlich sind. Daraus erwächst die Frage: Können die unterschiedlichen Assoziationen die Kommunikation stören? Sie stören nicht, aber die können unterschiedliche kulturspezifische Erfahrungen oder Gewohnheiten der jeweiligen Gesprächspartner aufdecken. Also ist der Wortschatz zentral für den Aufbau sowohl des Sprachverständnisses als auch des Weltverständnisses. So muss man den Lernenden die Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der Wortbedeutung bewusst machen, um Missverständnisse und Störungen bei dem Verstehen der Kommunikation zu vermeiden [5].

Die Schwierigkeiten entstehen dabei, wenn die Lernenden früher gelernte Wörter schnell wieder vergessen. Doch ohne entsprechenden Wortschatz ist eine qualitative Kommunikationsgestaltung unmöglich. Bei dem kommunikativen Unterrichtskonzept muss dem Lehrer deutlich klar sein, welchen Wortschatz die jeweiligen Zielgruppen erwerben sollen und wie er den Lernprozess effektiv gestalten kann, um dadurch die Fähigkeiten zur Kommunikation und Interaktion der Lernenden zu entwickeln.

Der fremdsprachliche Unterricht bietet verschiedene Möglichkeiten, vielfältige und offene Aufgaben und Ьbungen anzubieten, um den Zielsprachewortschatz zu erwerben und zu gebrauchen. Durch das kommunikative Sprachhandeln im Unterricht kann man sich den Mitteilungswortschatz besser einprägen als durch das Pauken. Wenn der Lehrer entsprechend dem Unterrichtsziel angepasste Aufgaben und Ьbungen auswählt, gibt er Gelegenheit, verschiedene Interaktionsformen auszuprobieren. Die vier Grundfunktionen für die Aufgaben und Ьbungen, durch die die Дußerungsfähigkeit der Lernenden entwickelt wird, sind Gesprächsvorbereitung, -aufbau, -strukturierung und -stimulierung. Für die Aufarbeitung des Wortschatzes gibt es angepasste Ьbungen und Aufgaben:

1. Wortschatzübungen mit Assoziogrammen *(Wortigel, Assoziogramm der Gegensätze)* und Mind-maps. Das sind einfache Formen, bei denen in Zusammenhängen verbundene Begriffe sichtbar gemacht werden. Der Vorteil bei ihrer Verwendung liegt darin, dass das Lernen der neuen Wörter über mehrere Kanäle geschieht: der Lernende schreibt, liest, hört, spricht das Wort nach und reflektiert es in seinen Zusammenhängen. Das Assoziogramm kann auch durch Bilder unterstützt werden. Bei Mind-maps (Gedankenhilfen) werden auch Hierarchien und Gliederungen sichtbar. Die gemeinsame Arbeit an einem Assoziogramm oder einer Mind-map kann genauso wichtig sein wie die Arbeit am Text. Die von Lernenden entwickelte Assoziogramme und Mind-maps haben einen größeren Lerneffekt als vom Lehrer vorgegebene. Wortassoziationen sind also nicht nur unverbindliche Unterschiede, die man in den Köpfen findet; sie gründen sich vielmehr auf unterschiedliche gesellschaftliche Erfahrungen, Gewohnheiten und – besonders wichtig – Bewertungen. In der alltäglichen Interaktion können solche unterschiedlichen Begriffsbildungen zu Kommunikationsproblemen führen, wenn die Kommunikationspartner aus verschiedenen Kulturen stammen [4].

2. Begriffe raten. Die Kursgruppe teilt sich in zwei Mannschaften. Jede bekommt vom Lehrer neue Wörter, die noch nicht gelehrt wurden. Die Gegenstände werden auf Karten gezeichnet (oder in der Muttersprache geschrieben). Im Wettkampf bekommt immer abwechselnd ein Spieler von der gegnerischen Mannschaft ein Kärtchen überreicht und muss den Begriff seiner eigenen Gruppe durch Umschreibung (auf Deutsch) oder durch Pantomime vermitteln. Die Mitspieler sollen den Begriff innerhalb einer bestimmten Zeit nicht nur erraten, sondern auch im Wörterbuch nachschlagen oder im Internet finden und präsentieren.

3. Geschichtenerzählen. Die neuen Wörter werden im sogenannten «Wortsalat» den Lernenden gegeben und präsentiert, die Aufgabe der Lernenden ist, eine Geschichte daraus aufzubauen. Ziel bei der Verwendung dieser Aufgabe ist, inhaltliche und sprachliche Kohärenz vorzuweisen. In der Anfangsstufe könnten die Lernenden die Geschichte zuerst schreiben, danach frei vortragen, wobei die vorher gegebenen Stichpunkte als Hilfe dienen.

4. Quartettspiel. Es ist nicht nur als Präsentationsaufgabe der neuen Wörter zum beliebigen Thema, sondern auch als Wiederholungsaufgabe zu gleichzeitig mehreren Themen sehr gut geeignet. Jeder Spieler bekommt z.B. 6 Karten. Die Aufgabe ist, vier passende Bilder zu sammeln. Wer es geschafft hat, kann seinen Quartett ablegen. Sieger ist der, der zuerst alle Karten auf dem Tisch gelegt hat.

5. Kettenübungen *(Wiederholen der Wörterketten oder Geschichten in der Kette erstellen)*. Die Kettenübungen können mit allen Unterrichtsthemen

effektiv verwendet werden, und sie sind gut für Groß- und Kleingruppen, für Anfänger und Fortgeschrittene geeignet. Durch Verwendung dieser Ьbungen werden sowohl Wortschatzkenntnisse dem Gedächtnis der Lernenden eingeprägt als auch ihr flüssiges Sprechen und schnelles Reagieren entwickelt. Die Wörterketten funktionieren sowohl mit Nomen als auch mit Verben oder Adjektiven gut. Bei den Kettenübungen, in denen Geschichten ausgedacht und erzählt werden, wird auch Sinnhaftigkeit gefördert. Empfehlenswert wäre auch, die Kettenübungen mit Gestik und Bewegung zu verbinden, um den Wortschatz besser zu behalten. Vorteilhaft bei diesen Ьbungen ist das Kriterium, dass sie spielerischen Charakter haben, der die Lernenden zur Motivation führt.

6. Rollenspiele. Um die Дußerungsfähigkeit der Lernenden aufzubauen, wird im Fremdsprachenunterricht umfangreich mit Dialogen gearbeitet. Dabei werden mehrere Tätigkeitsformen gebraucht: Hören, Lesen, Nachsprechen, Auswendiglernen. Das kommunikative Ziel ist aber, durch die Dialoge freies Sprechen zu entwickeln. So wird empfohlen, die Reduktion des Dialogs auf ein **Dialoggeländer** *(wechselseitige Reduktion der Redebeiträge zu Stichwörtern)* anzuwenden. Mit diesem Rekonstruktionsverfahren ist es möglich, mehrere Dialogvarianten zu realisieren [2].

1. Variante. Der Lehrer macht die Lernenden mit der Problemsituation vertraut und verteilt die Rollenkarten, auf denen die Rolle der jeweiligen Person beschrieben ist. Zu Beginn des Rollenspiels teilt jeder Mitspieler mit, welche Person er spielt. Ziel des Rollenspiels ist, während des Klärungsgesprächs zwischen den Kommunikationspartnern eine Lösung mit der Zustimmung aller Beteiligten zu finden.

2. Variante. Die Lernenden bekommen eine kurze Situationsbeschreibung und die Rollenkarten, auf denen die Stichwörter der beiden Dialogpartner geschrieben sind. Die Lernenden spielen spontan den Dialog anhand der Rollenkärtchen. Das Gespräch kann per Diktaphon aufgenommen und danach mit dem Text verglichen werden.

3. Variante. Der Lehrer legt das Thema des Dialogs fest und verteilt die Rollen. Die Lernenden bilden Gruppen aus jeweils mehr als zwei Beteiligten. Der ersten beiden Teilnehmer spielen den Dialog zum vorgelegten Thema. Der dritte Teilnehmer hört zu, erzählt das gehörte Gespräch nach und setzt es mit dem zweiten Teilnehmer fort. Jetzt hört der erste Teilnehmer zu und erzählt nach. Die Rollen werden solange getauscht, bis jeder Beteiligte einmal jede der Rollen einnimmt und einmal das Gespräch mit jedem Gruppenmitglied weiter führt. Die Erfahrungen mit dem «kontrollierten Gespräch» können anschließend im Plenum diskutiert werden.

4. Variante. Die Lernenden bekommen die situativen Vorgaben und dementsprechend bilden sie zum gegebenen Thema kurze Dialoge mit 6 bis 8 Sätzen. Bei dieser Aufgabe geht es um Variationen innerhalb einer Sprache, da man sich bezüglich einen und denselben Sachverhalts verschieden ausdrücken kann. Entsprechend dem Thema, der Gesprächssituation und den verteilten Rollen bestimmen die Lernenden, wie sie sprechen (mehr umgangssprachlich) und welche Wörter und Ausdrücke sie wählen. In den Gesprächen offenbart sich auch die Kommunikationsfähigkeit und Sprachkompetenz jedes Beteiligten.

7. Wörter im Text finden. Die fremdsprachliche Kommunikation vollzieht sich in textlichen Zusammenhängen. Der Text wird hier als Ausgangspunkt gebraucht, wobei die Aufgabenstellung darin besteht, vom Verstehen des Textes zur Дußerung in der fremden Sprache zu geraten. Die Lernenden lesen selektiv den konkreten Text und schlagen für die unterstrichenen lexikalischen Einheiten ein geeignetes Semantisierungsverfahren vor! (z.B. werden die Wörter durch Kontext, Synonymie/Antonymie, Definition aus dem deutschsprachigen Wörterbuch, Reihungen *(Morgen, Mittag, Abend, Nacht)*, Wortfelder, Visualisierung usw. erklärt).

8. Read-and-look-up Methode. Dem Lernenden liegt der schriftliche Text vor, den er kurz betrachtet und versucht, kleine Abschnitte ganzheitlich zu erfassen und dann «auswendig» wiederzugeben. Mehrmaliges Wiederholen dieser Technik an einem Text führt zur Reproduktion des Gelernten. Die Zeilenlänge des Textes sollte nicht allzu groß sein. Ziel dieser Aufgabe ist es, auf einen Blick möglichst viel zu erfassen [6].

9. Aufgabe mit dem Bild. Aus den Lernenden werden Gruppen gebildet und jede Gruppe schreibt Hauptsätze (der Lehrer bestimmt die Zahl der Sätze) zum Bild. Die Sätze werden auf Papierstreifen geschrieben – je ein Satz auf einen Streifen. Die Streifen werden an die nächste Gruppe weitergereicht. Jede Gruppe zerschneidet die Sätze auf den Streifen in Sinneinheiten. Die Schnipsel werden umgedreht und gemischt. Danach werden die Schnipsel wieder aufgedeckt. Die Gruppe versucht dann einen sprachlich korrekten Text zu formulieren. Dabei gelten folgende Regeln: Grammatische Korrektheit wird vorausgesetzt, Ergänzungen sind erlaubt, Veränderungen der Konjugation der Verben werden zugelassen, Veränderungen in Numerus und Kasus der Nomen werden zugelassen, Veränderung der Wortart *(z.B. Schönheit → schön)* werden ebenso zugelassen. Die Collagen werden anschließend in der Klasse vorgelesen und an die Wand gehängt [7].

10. Kartenspiel. Die Aufgabe kann man als Wettbewerb zwischen den Lernenden durchführen. Der Lehrer bereitet die Karten mit Satzanfängen zu ergänzender Sätze vor. In der Mitte des Tisches werden die Karten mit der Schrift nach unten gelegt. Der Reihe nach ziehen die Lernenden die Karten, ergänzen die Sätze auf den Karten inhaltlich sinnvoll und grammatikalisch korrekt und bekommen einen Punkt (als Streichholz). Der Sieger hat die größte Zahl der Streichhölzer gesammelt. Wer von den Spielern zusätzliche Fragen im Zusammenhang mit dem gebildeten Satz stellen kann, bekommt einen zusätzlichen Punkt [4].

11. Das Telefongespräch ist eine besondere Form in der Geschäftskommunikation, da im Vergleich zu einem *face-to-face-Gespräch* die Fremdsprachenlerner größere Schwierigkeiten, die im sprachlichen, akustischen, visuellen und interkulturellen Bereich liegen, haben.

Eine weitere Form der Geschäftskommunikation ist das Interview. Seine Grundfunktion ist, Informationen über eine Person oder Institution zu bekommen. Diese Texte können sowohl mündlich (im Radio, im Fernsehen) als auch schriftlich (in Zeitschriften, in Zeitungen) vorkommen. Obwohl

kleine Interviews schon in der Anfangsstufe geübt werden können, eignen sie sich effektiver mit den Fortgeschrittenen. Die Lernenden sollen vorbereitet werden ein Interview führen zu können.

12. Bewerbungsgespräch. Damit die Studierenden ihre Vorstellungen und Pläne frei ausdrücken und ihre Meinung mitteilen können, sollte der Lehrer sie auch zu Diskussionen auffordern. Durch diese Kommunikationsform wird aus der simulierten Gesprächssituation echte Interaktion der Studierenden erreicht. Vor allem müssen die Studierenden zuhören können – Argumente der anderen anhören, sie ernst nehmen, in der Antwort auf das zuvor Gesagte eingehen. Der Lehrer soll nicht immer nur direkte Aufgaben mit der Aufforderung zur Diskussion bereithalten. Die Lehrwerke enthalten auch indirekte Impulse für eine Diskussion, die der Lehrer selbst vorbereiten könnte.

Zusammenfassung. Daraus erkennt man, dass die kommunikative Kompetenz als Spracherwerbsziel im heutigen Fremdsprachenunterricht in den Vordergrund getreten ist. Im kommunikativen Fremdsprachenunterricht wird im Grunde nicht auf das Erlernen und Wissen der Grammatik, sondern auf die formalen Sprachkenntnisse verzichtet, die der Lernende in kommunikativen Situationen nicht gebrauchen und anwenden kann. Beim effizienten Erlernen der fremden Sprache soll man nicht das Auswendiglernen *(sowohl von Wörtern als auch von Grammatikregeln)*, die Drillübungen oder grammatikalische Umformungsübungen praktizieren, sondern die Sprechfertigkeit der Lernenden entwickeln, damit sie erlernen, die Sprache als Kommunikationsmittel in bedeutsamen Situationen zu gebrauchen.

Literatur:

1. Busch A. Germanistische Linguistik. Eine Einführung / A. Busch. – Gunter Narr Verlag Tübingen, 2007. – S. 45.
2. Ernst R. Kontakte knüpfen / E. Ernst. – Goethe Institut München. Langenscheidt, Berlin, 1995. – S. 89.
3. Henrici G. Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen / G. Henrici. – Baltmannsweiler: Schneider-Verl. Hohengehren, 1996. – S. 168.
4. Müller B.-D. Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung / B.-D. Müller. – Deutsches Institut für Fernstudien an der Universität Tübingen. Langenscheidt, Berlin, 1994. – S. 17.
5. Neuner G. Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts / G. Neuner. – Eine Einführung. Universität Gesamthochschule Kassel, Langenscheidt, Berlin, 1993. – S. 19.
6. Schatz H. Fertigkeit Sprechen / H. Schatz. – Fernstudieneinheit 20. Langenscheidt, 2001. – S. 121.

Служинська Л.Б., Гумовська І.М.
Тернопільський національний економічний університет

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Анотація
В статті розглядаються проблеми лінгвокомунікативістики, а також різноманітні можливості реалізації розвитку комунікативних компетентностей студентів на заняттях іноземної мови в економічному вищому навчальному закладі. Акцентується увага на аналізі деяких видів комунікативної діяльності студентів. Наведені типові комунікативні моделі і функції розвитку комунікативних компетентностей студентів.
Ключові слова: развиток; комунікативна компетентність; знання іноземних мов; комунікативний процес; готовність говорінню.

Sluzynska L.B., Humovska I.M.
Ternopol National Economic University

DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Summary
The article deals with problems of the communication science, as well as presents the key opportunities to develop students' communicative competence at foreign language classes at economic universities. The main attention is focused on the analysis of students' communicative activities types. The work also discusses some typical communicative models and functions in order to develop the communicative competence.
Keywords: development; communicative competence; foreign language skills; communicative process; readiness to speak.

УДК 37.036(018.26)

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї

Слятіна І.О.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

В статті проаналізовано теоретичні обґрунтування музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї. Досліджено роботи науковців, які дозволяють визначити ключові проблеми, що стосуються історичного, культурологічного, психологічного та педагогічного забезпечення означеного процесу.
Ключові слова: педагогічне забезпечення, музично-естетичне виховання, підліток, взаємодія школи і сім'ї.

Постановка проблеми. Музично-естетичне виховання учнів підліткового віку за станом і характером свого вирішення належить до проблемних. Адже значна частина учнів підліткового віку за своїми показниками музично-естетичної вихованості не характеризується вище низького рівня, виявляючи при цьому такі якості, як інтерес переважно до формальних ознак музичного мистецтва, мозаїчні знання окремих музичних творів, здатність лише до емоційного реагування на сприйнятий музичний матеріал. Учні підліткового віку засвідчують недостатні уміння в питаннях установлення діалогу з музичним мистецтвом як художньою та естетичною цінністю, демонструють відсутність досвіду пізнання музичного мистецтва в багатогранності його жанрів і видів, відчувають значні труднощі під час оцінювання, аналізу та виконання творів музичного мистецтва.

Актуальність цієї проблеми стосовно нашого наукового пошуку зумовлена тим, що вирішення проблеми музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї відбувається як на теоретичному рівні, так і на практиці. У науковій літературі аналізується досвід взаємодії школи та сім'ї, підкреслюється необхідність зміцнення зв'язку сімейного та шкільного виховання в духовному розвитку учнів. Так, залишаються без належної відповіді такі питання, які визначають сутність і завдання музично-естетичного виховання підлітків, роль школи й сім'ї в залученні учнів підліткового віку до світу прекрасного засобами музичного мистецтва, сучасний стан та особливості музично-естетичної вихованості підлітків, теоретичне обґрунтування способів впливу на музично-естетичну свідомість та активність учнів в умовах взаємодії школи й сім'ї.

Адже відсутність належної підготовки учнів у сфері музично-естетичної культури має певне пояснення, засноване на аналізі процесів, які відбуваються в школі та сім'ї, а також дій та рішень, які мають місце в системі залучення молоді до світу прекрасного в житті та мистецтві. З огляду на це важливим є аналіз теоретичних і практичних аспектів музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи і сім'ї.

Усвідомлюючи необхідність розв'язання означеного завдання, нами проведено аналіз та експериментальне дослідження, спрямовані на те, щоб з'ясувати основні причини неефективного вирішення питань музично-естетичного виховання учнів підліткового віку, а також виявити наявні резерви у взаємодії школи й сім'ї, пов'язані з формуванням естетичної свідомості та організацією естетичної активності підлітків засобами музичного мистецтва [13]. Предметом наступних наукових пошуків став аналіз теоретичного обґрунтування музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи і сім'ї.

Важливе місце у визначенні особливостей музично-естетичного виховання учнів за участю вчителів школи та батьківської громадськості відведено працям дослідників (Н. Авер'янова, Т. Алексеєнко, З. Болтарович, Н. Брагіна, Є. Букреєва, О. Ветрова, О. Велика, Т. Вечерок, М. Волос, Н. Ганнусенко, Т. Гараніна, Т. Д'ячкова, О. Єрмусевич, Г. Ігнатенко, Л. Комарова, Г. Кондратенко, М. Лукашевич, А. Макаренко, В. Пустовий, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, Р. Федій та ін.), якими з'ясовано найсуттєвіші прояви цього процесу, обґрунтовано його особливості та закономірності, визначено можливі рішення та дії, спроможні його забезпечити, надати йому необхідного змісту, способу досягнення передбачених результатів.

З огляду на це, теоретичні висновки та узагальнення вчених забезпечили різнобічне осмислення музично-естетичного виховання учнів, розкриваючи при цьому не лише сутність, значення та потенційні можливості музично-естетичного впливу на свідомість та поведінку підлітків, але й умови, в яких такий процес має відбуватися. Науково-теоретичний пошук учених є основою побудови системи практичних дій, до здійснення яких залучаються працівники школи та батьківська громадськість.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати аспекти музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи і сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Отже, цілком логічним постає аналіз та узагальнення теоретичного внеску вчених щодо організації та забезпечення музично-естетичного виховання учнів підліткового віку в умовах взаємодії школи й сім'ї. Якими є здобутки на теоретичному рівні вирішення означеної проблеми? Чого вдалося досягти дослідникам, обґрунтовуючи теоретичні засади залучення учнів до світу прекрасного в музичному мистецтві? Чи вдалося визначити оптимальний зміст і способи взаємодії школи й сім'ї в напрямку збагачення музично-естетичних знань, понять, уявлень а також розвитку художньо-естетичної активності та творчості учнів? Ці запитання є важливими і тому вимагають належної відповіді.

На основі аналізу та узагальнення наукової літератури можемо констатувати, що вченим вдалося обґрунтувати теоретичні засади цієї проблеми, виділивши при цьому історичні, культурологічні, психологічні та педагогічні аспекти. Для системного висвітлення та аналізу запропонованих рішень нами подано відповідні дані (рис. 1).

Теоретичне обґрунтування історичних аспектів музично-естетичного виховання учнів в умовах взаємодії школи і сім'ї. Актуальними в контексті розгляду історичних аспектів зазначеної проблеми є праці В. Кузя, О. Михайличенка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, А. Троцко, В. Федяєвої та ін., в яких аналізується історичний досвід розбудови освітньо-виховної практики, зокрема музично-естетичного виховання учнів в умовах взаємодії шкільної освіти та сім'ї, наголошується на принципах, які визначають зміст і характер музично-естетичного виховання учнів в різних регіонах України, роль школи й сім'ї в залучені молоді до художньо-естетичних цінностей [10; 11; 14; 15; 17].

При цьому важливо підкреслити, що історичні аспекти музично-естетичного виховання учнів за участю школи й сім'ї аналізувалися на матеріалі минулого, зокрема XIX-XX століття. Водночас питання сучасного етапу соціально-історичного розвитку українського суспільства не знайшли належного вивчення та висвітлення в літературі стосовного того, як вирішуються завдання музично-естетичного виховання підлітків за участю школи й сім'ї. Це не сприяє актуалізації зазначеної проблеми й узагальненню ідей та поглядів, що пов'язані із залученням учнів до світу прекрасного в музичному мистецтві.

Теоретичне обґрунтування культурологічних аспектів музично-естетичного виховання учнів в умовах взаємодії школи й сім'ї. Дослідження таких проблем, як національні традиції музично-естетичного виховання, роль родинних і сімейних свят у залученні учнів до етномузичної культури, взаємодія закладів освіти, культури та сім'ї у формуванні естетичного ставлення молоді до етнопісенної творчості, здійснено вченими (Т. Алексеєнко, З. Болтарович, О. Велика, А. Владимирова, Н. Ганнусенко, Є. Голобородько, К. Журба, О. Коберник, Л. Комарова, Л. Косачова, Т. Кравченко, А. Кузьмінський, Н. Лисенко, О. Наумчик, Г. Пономарьова, І. Риданова, М. Стельмахович, Т. Танько, В. Цина, Л. Чумак, Г. Яківчук та ін.).

У цих дослідженнях визначено, що музично-естетичне виховання учнів, яке здійснюється на ґрунті національної культури, набуває особливого емоційно-чуттєвого забарвлення, характеризується своєю привабливістю, яскравістю, витонченістю, зумовленою музичними цінностями певного регіону України.

Культурологічна зумовленість музично-естетичного виховання позначається на активному залученні до народного музичного мистецтва. Цей різновид музичної творчості властивий сімейному вихованню, в умовах якого учні знайомляться з народними піснями, інструментальною та хоровою музикою. Етномузичні цінності є домінуючими, мають визначальний характер для музично-естетичного виховання в сім'ї, що має врахувати у своїй освітньо-виховній діяльності школа [16; 18; 19; 20].

Як засвідчують наші наукові спостереження, культурологічні засади музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї системно ще не обґрунтовано та не висвітлено. Адже на культурологічному ґрунті має бути відповідною мірою представлена не лише народна музика, але й інші різновиди музичного мистецтва. Це особливо важливо для сучасної практики, в якій поступово інтегруються, взаємодоповнюються різні музичні жанри та види, напрямки та стилі музичної творчості. З урахуванням зазначеного виникає необхідність подальшого вивчення питань, що пов'язані з культурологічним забезпеченням музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи і сім'ї.

Теоретичне обґрунтування психологічних аспектів музично-естетичного виховання учнів в умовах взаємодії школи і сім'ї. Аналіз наукових досліджень дозволяє зазначити, що музично-естетичне виховання залежить від соціокультурних та особистісних чинників. Йдеться про підлітка, який розвивається, набуває певних якостей, виявляє здатність до більш складних способів освоєння прекрасного в навколишній дійсності та мистецтві. Саме тому вчені (І. Бех, Л. Виготський, О. Єрмусевич, Н. Журавльова, С. Ковальов, Г. Костюк, Т. Кравченко, В. Постовий, В. Рагозіна та ін.) зосереджують увагу на окремих психологічних аспектах музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи та сім'ї. Як зазначає Л. Гусєва, «рушійною силою розвитку психіки, свідомості дитини

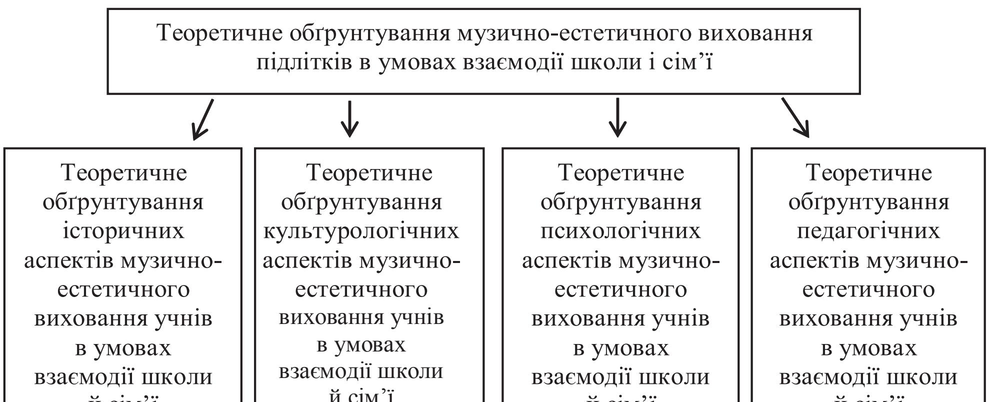

Рис. 1. Теоретичне обґрунтування музично-естетичного виховання учнів підліткового віку в умовах взаємодії школи і сім'ї

є її власна діяльність, спрямована на оволодіння об'єктивною дійсністю і опосередкована її відносинами з дорослими» [4, с. 113].

Серед актуальних проблем психологічного змісту вчені визначають такі, як вияв емоційної активності учнів у процесі естетичного сприймання музичних творів, здійснення аналітичних та оціночних дій, пов'язаних з освоєнням музично-естетичних цінностей, прийняттям рішень, що визначають творчий підхід до осмислення творів музичного мистецтва. Наголошуючи на необхідності психологічного забезпечення такого процесу, дослідники окреслюють особливості підготовки учнів певних вікових груп (молодшого, старшого шкільного віку) до художнього спілкування, пізнання музичних творів в умовах взаємодії школи і сім'ї [2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 12].

Однак питання психологічних особливостей музично-естетичного виховання учнів підліткового віку ще не знайшли всебічного теоретичного осмислення. У науковій літературі ці аспекти не отримали узагальненого висвітлення, що негативно впливає на організацію музично-естетичного виховання підлітків, не сприяє підвищенню ефективності музично-естетичного виховання школярів в умовах взаємодії школи і сім'ї.

Теоретичне обґрунтування педагогічних аспектів музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї. Наукові розвідки вчених (Т. Алексеєнко, О. Баранов, Г. Берьозка, О. Ветрова, М. Волос, Т. Гаранiна, З. Гiптерс, Ю. Грицай, О. Гурiна, Г. Ігнатенко, О. Книш, О. Коберник, В. Кузь, Н. Корольова, Т. Кравченко, О. Наумчик, О. Маренчук, Л. Повалій, В. Постовий, В. Рагозіна, О. Савченко та ін.) засвідчують, що в забезпеченні процесу музично-естетичного виховання учнів підліткового віку за участю школи та сім'ї важливого значення набувають питання, які свідчать про доцільність та ефективність використання окремих форм, методів, способів і засобів музично-естетичного впливу на учнів.

Схвалені висновки та рекомендації переважно спрямовані на посилення естетико-виховних можливостей кожного з учасників означеного процесу. Наголошується на необхідності вдосконалення форм і методів діяльності вчителів, їх спроможності ефективно використовувати можливості навчальної та позанавчальної роботи для забезпечення ефективності музично-виховного впливу на учнів. Як зазначає А. Бойко, «позаурочна та позашкільна виховна діяльність в школах майже не здійснюється. Спілкування вчителів і дітей має переважно формальний характер. Діти перестають бачити в учителі старшого друга й порадника. А про гуманні морально-естетичні взаємини нічого й говорити, оскільки вони формуються в процесі педагогічно доцільної діяльності і спілкування, які, як бачимо, майже відсутні» [1, с. 8].

Увага дослідників акцентується також на формах і методах музично-естетичного виховання учнів в сім'ї, що певним чином посилює виховні можливості сімейного середовища та здатність батьків брати участь в естетико-виховному процесі. Зазначаючи позитивні здобутки у вказаній сфері, варто наголосити на тому, що педагогічні аспекти музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї не отримали належного вивчення та обґрунтування. Школа й сім'я мають спиратися на визначені на теоретичному рівні педагогічні рішення.

Висновки. Аналіз теоретичного обґрунтування музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї дозволяє констатувати, що вченими визначено ключові проблеми, що стосуються історичного, культурологічного, психологічного та педагогічного забезпечення означеного процесу. Водночас окремі питання щодо взаємодії школи та сім'ї ще залишаються без належної відповіді, що зумовлює потребу у здійсненні подальшого наукового пошуку та прийнятті теоретично обґрунтованих рішень педагогічного забезпечення музично-естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії школи й сім'ї.

Список літератури:

1. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями): [навч.-метод. посібник] / А.М. Бойко. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
2. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124-129.
3. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
4. Гусєва Л. Трансформуючий вплив мистецтва на виховання особистості / Л. Гусєва // Мистецька школа в системі національної освіти України: [навч.-метод. посібник]. – Львів, 1999. – С. 106-114.
5. Єрмусевич О.І. Підготовка психологів до роботи з сім'єю: морально-ціннісна складова їх майбутньої діяльності / О.І. Єрмусевич // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: [матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 р.] / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2005. – С. 629-635.
6. Журавльова Н.Ю. Міжособистісна проблематика підліткового віку: специфіка та підходи до виховання / Н.Ю. Журавльова // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: [матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 р.] / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2005. – С. 332-337.
7. Ковалёв С.В. Психология семейных отношений / С.В. Ковалёв. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк [За ред. Л.М. Проколієнко] – К.: Рад. шк., 1989. – 186 с.
9. Кравченко Т.В. Школа і сім'я: проблеми взаємодії / Т.В. Кравченко Національна програма виховання дітей і молоді в Україні: стан та перспективи: [матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. 15-17 травня 2003 р.] – Херсон, 2003. – С. 83-87.
10. Кузь В.Г. Основи національного виховання / В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук. – Умань: УДПУ, 1993. – 256 с.
11. Наумчик О.Ф. Сім'я в системі національного виховання / О.Ф. Наумчик, О.М. Маренчук // Національна програма виховання дітей і молоді в Україні: стан та перспективи: [матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. 15-17 травня 2003 р.] – Херсон, 2003. – С. 109-114.

12. Постовий В.Г. Трансформація та інтеграція родинних традицій виховання дітей / В.Г. Постовий // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 46-48.
13. Слятіна І.О. Музично-естетичне виховання учнів підліткового віку в умовах взаємодії школи і сім'ї [Текст]: автореферат... канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Слятіна І.О. – Х.: Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2016. – 20 с.
14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович // – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
15. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми / О.В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105-111.
16. Федий Р.И. Семейные истоки эстетического воспитания детей / Р.И. Федий // Эстетическое воспитание молодёжи средствами искусства / Под ред. В.Г. Бутенко. – М., 1991. – С. 87-89.
17. Федяєва В.Л. Актуальні проблеми сімейного виховання в контексті історичної ретроспективи / В.Л. Федяєва // Педагогічний альманах: [зб. наук. праць] – Херсон, 2011. – Вип. 10. – С. 294-299.
18. Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти: [навч. посібник] / В.Ф. Черкасов. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 520 с.
19. Шевченко Г.П. Естетичні цінності в структурі духовної культури / Г.П. Шевченко // Формування духовної культури учнівської молоді: [зб. наук. пр.] / За заг. ред. Г.П. Шевченко. – Луганськ, 1997. – С. 24-29.
20. Яківчук Г.В. Вивчення музичного фольклору в позаурочній роботі / Г.В. Яківчук // Мистецтво і освіта. – 2014. – № 2(72). – С. 8-13.

Слятина И.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ И СЕМЬИ

Аннотация
В статье проанализированы теоретические обоснования музыкально-эстетического воспитания подростков в условиях взаимодействия школы и семьи. Исследованы работы ученых, которые позволяют определить ключевые проблемы, касающиеся исторического, культурологического, психологического и педагогического обеспечения данного процесса.
Ключевые слова: педагогическое обеспечение, музыкально-эстетическое воспитание, подросток, взаимодействие школы и семьи.

Slyatina I.O.
Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky

THE THEORETICAL JUSTIFICATION OF MUSICAL AND AESTHETIC EDUCATION OF ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF INTERACTION OF SCHOOL AND FAMILY

Summary
As the title implies the article describes theoretical justification of musical and aesthetic education of adolescents in the conditions of interaction of school and family. The works of scientists were studied to identify key issues relating to historical, cultural, psychological and pedagogical support of the process.
Keywords: pedagogical support, musical and aesthetic education, adolescence, the interaction of school and family.

УДК 378:373.2.091.12.011.3-051:004.42(045)

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА MOODLE ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДНЗ

Смолянко Ю.М.
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

У статті наголошено на необхідності використання електронного навчального середовища Moodle під час підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти у виші. Висвітлено основні переваги роботи в системі Moodle. Розглянуто особливості й основні етапи створення електронного навчального забезпечення зі спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» в системі інформаційного середовища Moodle. Наведено навчально-методичне забезпечення авторського курсу, що входить до переліку навчальних дисциплін самостійного вибору навчального закладу. Розкрито ефективність упровадження в освітній процес вишу електронного навчально-методичного комплексу із означеного спецкурсу, що сприятиме успішній роботі студентів із електронними навчальними ресурсами в цілому.
Ключові слова: підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, платформа дистанційного навчання, електронне навчальне середовище Moodle, електронний навчальний курс, навчально-методичне забезпечення, електронний навчально-методичний комплекс.

Постановка проблеми. Уже усталеною тезою в науковому обігові вважається, що процес модернізації системи вищої освіти характеризується розвитком інформаційних технологій. Проте, наголошуємо, упровадження дистанційного навчання (очно-дистанційної моделі) убезпечить ефективність цього процесу. Реалізація дистанційного навчання студентів може відбуватється здебільшого за функціонування та підтримки електронної навчальної платформи Moodle. Цей програмний засіб побудований у відповідності до стандартів інформаційних освітніх систем, надає доступ до численних ресурсів, необхідних студенту для вивчення потрібної інформації, що дозволяють викладачеві розміщувати в системі матеріали будь-якої складності [1].

Завдяки своїм функціональним можливостям Moodle набуває все більшого поширення у світовому інформаційному освітньому просторі, адже система використовується не лише у приватних компаніях, а й поступово запроваджується до використання в університетах та загальноосвітніх школах.

За допомогою електронної системи Moodle можна створювати електронні навчальні курси та проводити як аудиторне навчання, так і навчання на відстані (заочне/дистанційне).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми упровадження технологій дистанційного навчання, розробка електронних курсів з використанням інформаційних систем та питання дослідження щодо використання в освітньому процесі електронного навчального середовища Moodle в практику електронної (дистанційної) освіти висвітлені у працях сучасних учених: А. М. Андреєв, А. В. Андреєва, А. М. Анісімов, В. Ю. Биков, В. М. Кухаренко, Н. В. Морзе, Ю. В. Триус, А. В. Хуторський та ін. Однак нині поки що недостатньо приділено уваги питанню підготовки майбутніх вихователів ДНЗ саме з допомогою електронної системи Moodle.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, варто детальніше зупинитися на заявленій темі, ознайомивши з електронним навчально-методичним комплексом та правилами його раціонального користування під час вивчення розробленого навчального спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу».

Зазначимо, що модульне об'єктно-орієнтоване середовище дистанційного навчання Moodle буде корисно використовувати не тільки у процесі організації дистанційного навчання, але й для підтримки традиційного освітнього процесу у ВНЗ. Зауважимо, що перехід вищих навчальних закладів на кредитно-трансферну систему навчання, у процесі якої 1/3 навчального часу відводиться на виконання самостійної роботи студентом, також посприяв активному використанню та впровадженню в освітній процес вишів інформаційно-комунікаційних технологій. Офіційною підставою для внесення змін в освітній процес, по суті, став документ «Про затвердження ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1187, у додатку № 15 до Ліцензійних умов «Технологічні вимоги щодо інформаційного забезпечення освітньої діяльності у сфері вищої освіти», де, зокрема, зазначено: «Провадження освітньої діяльності на основі наявності електронного ресурсу закладу освіти, який містить навчально-методичні матеріали з навчальних дисциплін навчального плану, в тому числі в системі дистанційного навчання (мінімальний відсоток навчальних дисциплін) для другого рівня (магістерського) сягає 60% [2, с. 4].

Переконані, що зазначене вищу створює об'єктивно необхідні підстави для створення в освітньому процесі вишу електронного навчально-методичного комплексу зі спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» для студентів денної та заочної форм навчання.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності створення та подальшого використання електронного навчально-методичного комплексу зі авторського спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» з використанням платформи Moodle.

Виклад основного матеріалу. Щоб задовольнити освітні та кваліфікаційні потреби щодо підвищення якісного рівня підготовки фахівців дошкільної освіти освітніх ступенів «бакалавр» та «магістр» з питань особистості педагога-вихователя та його професійної культури, було розроблено та впроваджено в освітній процес вивчення студентами вишу авторського спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу». Уведений до активного використання спецкурс входить до робочого навчального плану, а саме, до переліку вибіркових навчальних дисциплін самостійного вибору вищого навчального закладу. Крім того, було враховано основні положення про організацію освітнього процесу в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка, яким передбачається введення системи науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих «на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умін та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» [3, с. 496].

Єдність усіх складових (науково-методичне та навчально-методичне забезпечення) сприятиме ефективності та оптимізації освітнього процесу вищого навчального закладу. До складових навчально-методичного забезпечення, що розробляються вищим закладом освіти, належать: навчальні й робочі навчальні плани та програми; навчальні програми з вибіркових навчальних дисциплін; навчальні та методичні посібники; навчально-методичний комплекс дисципліни; контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу тощо.

Досвід викладання авторського курсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка показав, що в умовах впровадження кредитно-трансферної системи організації навчання потрібні принципово нові підходи як до викладання навчального курсу, так і до його навчально-методичного забезпечення. Вважаємо, що апробований навчальний курс повинен опановуватися після вивчення студентами основних професійно-практичних та фахових дисциплін, тобто на п'ятому курсі у студентів освітнього ступеня «магістр» спеціальності 012 «Дошкільна освіта», щоб студенти цілком уявляли його практичне використання.

Застосування системи управління навчанням Moodle під час підготовки фахівців уможливить таке:

– підвищення інтенсивності освітнього процесу;

– розвиток умінь, навичок та інших компетентностей у студентів щодо можливостей та перспективних напрямків використання платформи Moodle;

– використання функціональних можливостей Moodle;

– здобуття навичок створення власних електронних ресурсів з використанням дистанційної платформи та набуття практичних навичок його застосування;

– процес реалізації модульної організації навчального процесу за вимогами Болонської декларації та науково-методичного забезпечення навчальних дисциплін, поданих у логічно-структурованій формі та інше [1].

Ураховуючи сказане, зазначимо, що за допомогою електронного навчального середовища Moodle студенти факультету початкового навчання спеціальності «Дошкільна освіта» матимуть доступ до логічно-структурованого та укомплектованого навчально-методичного матеріалу із навчального спецкурсу, що покращить змогу для самостійного опанування змістом навчальної дисципліни курсу.

Використовуючи мережу Інтернет та за допомогою веб-браузера, студенти можуть отримати доступ до електронних навчальних ресурсів із різних місць (робочого місця, навчальної аудиторії, дому та ін.), програмний інтерфейс якого дає змогу роботи з системою користувачам різних фізичних можливостей та різного освітнього рівня.

Розглянемо основні етапи створення електронного навчального курсу у системі управління Moodle зі авторського спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу», студенти яких можуть самостійно записуватися на курс, обравши його в списку доступних курсів у відповідній категорії. Електронне навчальне середовище Moodle – це навчальний курс, що має систему пов'язаних між собою сторінок, переміщення яких здійснюється за допомогою гіперпосилань.

Щоб створити власний електронний навчальний курс у системі електронного навчального середовища Moodle, нами було здійснено:

– підготовлено навчальні матеріали означеного спецкурсу в електронному вигляді;

– створено пароль та логін доступу за безпосередньою допомогою адміністратора системи;

– створено порожній курс, структура якого відповідає вимогам до електронного навчального курсу визначеного відповідними положеннями;

– наповнення електронного курсу інформаційними й навчальними матеріалами відповідно до його структури та змісту;

– створення груп студентів спеціальності «Дошкільна освіта», які повинні обов'язково бути зареєстровані на вказаному курсі.

Необхідно зазначити, що існує декілька форматів створення електронних навчальних курсів у системі інформаційного середовища Moodle [1], серед них наведемо такі:

– формат-календар або потижневий формат, де навчання на курсі та структурування навчального матеріалу відбувається потижнево із вказаним точним терміном початку та закінчення як кожного тижня, так і всього курсу;

– формат-структура або тематичний, структурування якого (навчального матеріалу та навчання на курсі) організовується за модулями, темами, розділами, визначеними програмою курсу. Він вважається одним із найбільш прийнятних форматів при організації навчання студентів за дистанційною формою [1];

– формат-форум, де навчальний курс організовується за допомогою одного великого форуму.

Для навчальної діяльності студентів на основі формат-структури нами було створено електронний навчальний курс у системі Moodle. Електронний навчальний курс містить матеріали у

текстовому та графічному вигляді, відео- та аудіоматеріали, вправи, практикуми, лабораторні роботи та має таку загальну структуру: 1. Загальні відомості про курс: новини курсу; мета і завдання курсу; програма (робоча програма) курсу; структура курсу; календарний план курсу; форми контролю та критерії оцінювання навчальної діяльності студентів з курсу; перелік друкованих та інших інформаційних ресурсів з курсу; перелік програмного забезпечення курсу; глосарій курсу. 2. Вхідний контроль з курсу: Модуль 1-..7. 3. Підсумковий контроль. 4. Курсова робота (проект). 5. Контроль залишкових знань та ін. [1, с. 58].

Головним завданням є наповнення електронного навчального курсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» з допомогою електронного навчально-методичного комплексу, створеного у середовищі Moodle.

Розроблена навчальна дисципліна самостійного вибору навчального закладу зорієнтована на конкретну практичну діяльність, тобто розгляд не лише науково-теоретичної інформації, а головним чином, на формування у студентів – майбутніх вихователів ДНЗ, практичних умінь та навичок. Це визначає своєрідність забезпечення освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців різних форм навчання навчальною та методичною літературою. Результатом стала розробка навчальної й робочої навчальної програми та навчального посібника із названого курсу, які рекомендуються для використання в умовах запровадження кредитно-трансферної системи навчання при підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти. У посібнику запропоновано шляхи організації аудиторної та позааудиторної роботи студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта», що сприятимуть успішному удосконаленню їх професійної культури до подальшої професійної діяльності у дошкільних навчальних закладах.

Посібник містить наступні структурні елементи:

1. Навчальна програма спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу». До неї входить:

– опис курсу;

– зміст навчальної програми;

– структура робочої програми навчального спеціального курсу;

– інформаційний обсяг навчального спецкурсу;

– структура залікового кредиту спецкурсу;

– система контролю та критерії оцінювання навчальної діяльності студентів.

2. Література до спецкурсу.

3. Навчальне забезпечення спецкурсу. До нього входить:

– плани лекційних занять;

– плани практичних занять (містять короткий огляд теоретичних понять з поданих тем; план практичних занять, термінологічний диктант до кожного заняття, завдання для самостійної роботи студентів, індивідуальні завдання, методичні рекомендації до виконання самостійної роботи та список рекомендованої (основної та додаткової) літератури до теми).

4. Додатки. До розробленого навчального спецкурсу ми віднесли:

– Лекція-опорна схема зі спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу».

– Педагогічні ситуації у дошкільних навчальних закладах. Практикум. (Наведено перелік непередбачуваних педагогічних ситуацій, що можуть трапитися в ДНЗ).

– Зразки анкет.

– Рекомендації майбутньому вихователю дошкільного навчального закладу щодо успішної педагогічної діяльності.

5. Словник термінів.

Концептуальними ідеями у розробці програми курсу є такі підходи як: компетентнісний, особистісно-орієнтований, культурологічний, суб'єктивний, комплексний, діяльнісний та системний. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми, студенти повинні вміти: аналізувати програмну і методичну літературу, передовий педагогічний досвід; формувати особисту професійну культуру й оточуючих; а також сприяти підвищенню її рівня; організовувати власну розумову діяльність; аналізувати педагогічні ситуації та явища, поведінку дітей і власні дії тощо.

З метою подальшого створення електронного навчально-методичного комплексу зі спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» було додатково укладено систему лекцій-презентацій з мультимедійною підтримкою, лекцій-порних схем, що охоплювали всі розроблені теми, передбачені навчальним планом.

Вважаємо також за необхідне в освітньому процесі вишу використовувати спільні зі студентами факультету початкового навчання творчі розробки, які є додатковим засобом до формування у студентів професійної культури. Своєю чергою ефективним засобом організації позааудиторної роботи слугуватиме розроблена авторська збірка казок «Віконце у світ казок» для дітей дошкільного віку. Вона подарує дітям дошкільного віку дивовижний та неймовірно теплий світ фантазій, подорож до країни дитячих мрій. Разом із цією збіркою малюк не тільки матиме змогу послухати казки, а й чудовий спосіб реалізувати свій творчий потенціал, розфарбувавши ілюстрації до них, а також доповнивши малюнки власними графічними фантазіями.

Ілюстровані казки збережуть час, оскільки усунуть потребу пошуків відповідних наочних зорових зображень, вихованці зможуть ознайомитися з незвичайними ситуаціями, у які потрапляють до цього знайомі дітям герої. Запропонована збірка авторських казок стане у нагоді вихователям дошкільних навчальних закладів, дітям середнього та старшого дошкільного віку та їх батькам.

На основі викладеного вище можна виділити переваги використання системи управління навчанням Moodle як у діяльності викладача, так і для навчання студентів.

Застосування системи Moodle в освітньому процесі вишу та створення електронного навчально-методичного комплексу для навчального спецкурсу «Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» у діяльності *викладача* уможливить таке:

– мати науково-методичне забезпечення навчальної дисципліни (курсу), поданої у логічно-структурованій формі;

– встановлювати потрібні терміни виконання студентами завдань;

– використовувати текстові, відео- та аудіоматеріали у процесі організації навчального процесу;

– змінювати, розширювати, доповнювати та коригувати навчально-методичні матеріали дисципліни;

– мати автоматизовану систему рейтингового оцінювання самостійної роботи студентів;

– використовувати різноманітні за типами завдань тести, анкетування для проведення контролю та самоконтролю знань студентів тощо [1].

Для *студентів* використання системи Moodle надасть можливість одержати:

– доступ до логічно структурованого та укомплектованого навчально-методичного матеріалу, що покращує умови для самостійного опанування змістом дисципліни;

– розширений доступ до Internet-ресурсів;

– дистанційне опанування навчальним матеріалом;

– дострокове складання заліково-екзаменаційної сесії тощо [1].

Висновки і пропозиції. Отже, використання системи Moodle в освітньому процесі підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів буде зручним засобом для засвоєння студентами базових навичок роботи в інформаційному середовищі Moodle, а також одним із ефективних шляхів виконання самостійної роботи студента, що забезпечується системою навчально-методичних засобів, необхідних для вивчення запропонованого спецкурсу.

Забезпечення студентів навчально-методичним комплексом допоможе успішно засвоїти новий навчальний матеріал, сприятиме систематизації загальних та спеціальних знань студентів щодо майбутньої професійної діяльності; сформує та підвищить рівень професійної та педагогічної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу на рефлексивній основі, спонукавши до самоаналізу своїх вчинків; виховуватиме у студентів почуття патріотизму, пошани до педагогічної спадщини свого народу та ін., усвідомлення значимості педагогіки в розвитку суспільства, ролі обраної професії і власного професіоналізму у вихованні підростаючого покоління відповідно до сучасних вимог суспільства.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, важливість і актуальність якої визначає необхідність подальшого її вивчення. Зокрема, варто розробити динамічну, варіативну структурну модель формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу у педагогічному виші в системі інформаційного середовища Moodle, що охоплюватиме зміст, взаємопов'язані та підпорядковані кінцевому результату етапи підготовки (діагностико-проектувальний, операційно-діяльнісний, оцінно-коригувальний), міститиме сукупні цілі, педагогічні умови, компоненти, критерії, показники, рівні.

Список літератури:

1. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук // За ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси, 2012. – 220 с.
2. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п/page4
3. Стрілець С. І. Інновації у вищій педагогічній освіті: теорія і практика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів [2-ге вид. допов. і переробл.] / С. І. Стрілець. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2015. – 544 с.
4. Биков В. Ю. Технологія розробки дистанційного курсу: навчальний посібник / [В. Ю. Биков, В. М. Кухаренко, Н. Г. Сиротенко та ін.] / за ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
5. Смолянко Ю. М. Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу: Навчальний посібник / Ю. М. Смолянко. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 152 с.

Смолянко Ю.Н.
Черниговский национальный педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ УЧЕБНОЙ СРЕДЫ MOODLE ПРИ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОУ

Аннотация
В статье отмечена необходимость использования электронной учебной среды Moodle при подготовке будущих специалистов дошкольного образования в вузе. Освещены основне преимущества работы в системе Moodle. Рассмотрены особенности и основные этапы создания электронного учебного обеспечения авторского спецкурса «Формирование профессиональной культуры будущего воспитателя дошкольного учебного заведения» в системе информационной среды Moodle. Приведено учебно-методическое обеспечение авторського курса, который входит в перечень учебных дисциплин самостоятельного выбора учебного заведения. Раскрыто эффективность внедрения в образовательный процесс вуза электронного учебно-методического комплекса указанного спецкурса, что будет способствовать успешной работе студентов с электронными учебными ресурсами в целом.

Ключевые слова: подготовка будущих воспитателей дошкольного образовательного учреждения, платформа дистанционного обучения, электронная учебная среда Moodle, электронный учебный курс, учебно-методическое обеспечение, электронный учебно-методический комплекс.

Smolianko Yu.M.
Chernihiv T.H. Shevchenko National Pedagogical University

USE OF ELECTRONIC TEACHING ENVIRONMENT MOODLE DURING FUTURE PRESCHOOL TEACHERS' TRAINING

Summary
Need of use of electronic teaching environment Moodle when training future preschool experts in higher educational establishment is noted in the article. Main advantages of work in system Moodle are shown. Features and the main stages of creation of electronic teaching materials on a special course «Future preschool teacher's professional culture formation» in the system of information environment Moodle are considered. Methodological support of author's course which is included into the list of subject matters that can be chosen independently by educational establishment is given. Introduction efficiency in educational process of higher educational establishment of electronic teaching materials on the mentioned special course that will promote students' successful work with electronic educational resources in general is revealed.
Keywords: future preschool teachers' training, platform of distance learning, electronic teaching environment Moodle, electronic education course, methodological support, electronic teaching materials.

УДК 373.091(410.1)

ШКІЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО ТА УПРАВЛІННЯ В АНГЛІЇ ТА УЕЛЬСІ

Сорока Л.Т.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто теоретичні основи освітнього лідерства та управління. Зокрема, проаналізовано результати досліджень, висвітлені у працях Т. Буша, Р. Глеттера, М. Гоува, П. Ерлі, Б. Кардвела, К. Лейтвуда, В. Левіна, В. Робінсона. Досліджено вплив лідерства та керівництва на результативність навчання та викладання. Звернено увагу на питання шкільного «самоуправління». Проаналізовано роль та обов'язки шкільних лідерів та нові форми автономного навчання.Представлено аналіз поширених моделей лідерства.
Ключові слова: лідерство, освіта, навчання, викладання, школа, управління, система, методологія.

Постановка проблеми. На початку 21-го століття значно поширилося зацікавлення проблемою лідерства в сфері освіти. Цьому поширенню передувала популяризація думки про те, що якість лідерства має значний вплив на успішність школи та учня зокрема. Також зростає визнання того, що школи вимагають ефективних лідерів та керівників, якщо вони хочуть забезпечити найкращу освіту для своїх учнів. Школам необхідні підготовлені та освічені вчителі, але вони, своєю чергою, потребують керівництва, що реалізується висококваліфікованими директорами, і підтримки з боку інших керівників середньої та вищої ланки. У той час як широко відома необхідність ефективних лідерів, існує набагато менше впевненості в тому, яка власне лідерська поведінка є більш затребуваною для отримання бажаних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні 20 років в шкільному лідерстві Англії та Уельсу відбулося багато змін. Відзначався загальний стан шкіл, які відповідальні за управління щоденними справами в умовах скорочення державного апарату. Чимало досліджень присвячено вивченню цього питання, зокрема: на тенденції розвитку нових форм автономії та децентралізації наголошують М. Гоув [17], П. Ерлі [21], Р. Глеттер [16], Р. Хаєм [21]; аналізом управлінських структур займались Т. Буш [8, 9, 10], Д. Глоувер [13, 19], А. Харріс [22]; вплив лідерства та керівництва вивчають Б. Кардвел [14], К. Лейтвуд [22, 23], В. Левін [24], В. Робінсон [25], П. Саммонс [22], Д. Хопкінс [23].

Результати виконаних досліджень свідчать, що вчителі, що виконують певний обсяг управлінських функцій, є особливо хорошими прикладами лідерів. Перспективи стали ширшими, а лідери шкіл визнали той факт, що вони несуть відповідальність за всіх дітей та молодих людей в їхньому районі, а не тільки за тих, хто відвідує їхні школи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті дослідження здійснено комплексний аналіз змісту, форм та методів розвитку шкільного лідерства й керівництва в Англії та Уельсі. Удосконалено характеристики професійно значущих якостей та характеристик шкільного лідера. Було вивчено різні моделі лідерства, що реалізуються в школах та виявлено аспекти тих моделей, які позитивно впливають на успішність учнів. Визначено, що шкільне лідерство можна розглядати як процес впливу, який базується на чітких цінностях та переконаннях, а також веде до формування «бачення» школи. Це бачення є чітко сформульованим керівниками, які прагнуть досягти прихильності персоналу та зацікавлених осіб до ідеалу кращого майбутнього, її учнів та зацікавлених сторін.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Мета статті. Здійснити комплексний аналіз змісту шкільного лідерства та керівництва і визначити його вплив на удосконалення загальноосвітньої школи. Дослідити теоретичні основи освітнього лідерства та управління, проаналізувати різні моделі лідерства, а також описані докази їх відносної ефективності в розвитку успішних шкіл.

Виклад основного матеріалу. На початку 21 століття виникає великий інтерес до освітнього лідерства. Це пояснюється поширеним переконанням про те, що якість лідерства впливає на результати самої школи та успішність учня. У багатьох країнах світу визнано, що школи потребують дієвих лідерів для забезпечення найкращого навчання для своїх учнів. Оскільки світова економіка набирає обертів, все більше урядів визнають, що їхнім основним капіталом є люди, а конкурентоспроможність залежить значною мірою від розвитку висококваліфікованої робочої сили. Для цього потрібні кваліфіковані вчителі, для яких, своєю чергою, необхідне лідерство висококваліфікованих керівників та підтримка керівників вищої і середньої ланок [8].

Нові форми автономного навчання. Поява нових форм навчання в 21 столітті сприяла поширенню тенденції до реалізації феномену «обмежена автономія». У 2000 році попередній лейбористський уряд запровадив функціонування навчальних закладів «академія». Це були спонсоровані школи, які працювали як благодійні організації на основі «погодження про фінансування» з центральним урядом, не маючи офіційного зв'язку з місцевою владою. Таких навчальних закладів було 203, створених здебільшого в неблагополучних районах, які були названі міністрами уряду як «незалежні державні школи» [16, с. 564].

Новий уряд Консервативно-ліберальної демократичної коаліції розширив цю концепцію, і до вересня 2012 року було створено 2300 академій [21, с. 701-711]. Існував потужний стимул для шкіл, які хотіли отримати статус академії, оскільки вони отримували додаткове фінансування із місцевих бюджетів. У 2015 році Консерватори повідомили про плани до 2020 року, згідно з якими всі школи повинні стати академічними, однак всі вчителі і політики були категорично проти цього і це завдання стало необов'язковим для виконання. Коаліційний уряд також запровадив нову категорію, яка називається «безоплатні школи», створену батьками, вчителями чи іншими групами, але фінансовану урядом [16, с. 564].

Академіям та безоплатним школам не потрібно дотримуватися вимог національної навчальної програми, але вони, як і колись, все ще беруть участь в процесі державного інспектування. Вони повинні викладати широкий та збалансований навчальний план, включаючи англійську мову, математику, природничі науки та релігію.

Введення цих нових форм організації шкільництва супроводжувалося політичною риторикою про їхню популярність та цінність. М. Гоув, колишній державний секретар з питань освіти, заявив, що «велика свобода та автономія для лідерів шкіл – це шлях до справжньої та стійкої реформи школи» [17, с. 3]. Однак ця вимога заперечується вченими. Р. Глеттер заявляє, що, «незважаючи на настирливий та зростаючий акцент на автономії, більшість шкільних практиків вважають, що вони значно обмежені державними вимогами» [16, с. 564]. Вони стверджують, що це частково пояснюється характером шкільної автономії, яка з 1988 року була зосереджена на делегуванні повноважень щодо управління фінансами та майданчиками, водночас із традиційними сферами професійної незалежності, включаючи розвиток навчальних програм та оцінювання, були продиктовані в рамках Національного навчального плану та перевірок.

Шкільне лідерство та управлінські структури. Шкільні керівні органи можуть на свій розсуд розробляти лідерські та управлінські структури, адже вони не призначаються національним чи місцевим урядом. Єдиною законною вимогою є призначення майбутнього директора школи. Також обираються інші керівні особи, такі як заступники, помічники, а також керівники департаментів. Шкільні структури змінюються, часто під різними назвами, але у великих школах є один чи декілька заступників, декілька помічників керівників та академічних і пасторальних менеджерів середньої ланки. Результати досліджень, проведених у школах високим рейтингом засвідчили, що у всіх школах наявні великі команди лідерів [12, с. 21-36].

Дві із чотирьох середніх шкіл у своєму дослідженні мали дев'ять людей у своїх лідерських командах, так як в другій – сім, а в самій меншій школі – шість членів. Тенденція до більших команд лідерів залежить від двох факторів. Поперше, делегування багатьох повноважень на шкільний рівень розширила можливості лідерства та керівництва, де приймати рішення може директор школи чи невелика кількість досвідчених працівників [10].

Шкільні лідери несуть відповідальність за управління школою, за реалізацію статей шкільних бюджетів, включаючи персонал та обладнання, і за маркетинг школи, для забезпечення достатньої кількості учнів на конкурентному освітньому ринку, а також за виконання професійних обов'язків щодо виконання навчального плану та забезпечення конструктивного навчального середовища.

Другий фактор – це відхід від практики одноосібного лідерства. Ризиковані моделі лідерства, де сильні керівники приймають основні рішення, були витіснені чи доповнені підходами, в основу яких покладено концепцію дистрибутивного лідерства [19].

Критики цієї порівняно нової концепції лідерства стверджують, що дистрибутивне лідерство – це, в найкращому випадку, структура для обміну досвідом управління, а в гіршому випадку, форма «менеджеріалізму», при якій вчителі повинні взяти на себе додаткові завдання. Ці додаткові обов'язки, покладені на школу, мають чіткі наслідки для підготовки та розвитку лідерства» [15, с. 271-285].

Вплив лідерства та керівництва. Лейтвуд та Левін відзначають, що «безпосередньо пов'язувати лідерство із навчальною успішністю учнів дуже важко» [24, с. 2]. Вони припускають, що «дослідження, яке прагне дати оцінку впливу, який може мати шкільне лідерство на результати школи, стикаються з деякими сер-

йозними проблемами» [24, с. 25]. Це в значній міріпов'язано з тим, що лідерство є опосередкованою зміною, яка впливає на успішність учнів, впливаючи на практику вчителів у класі.

Дослідження в Англії виявили тісний взаємозв'язок між ефективним лідерством та удосконаленням школи як соціального інституту [23]. Аналіз міжнародних досліджень Робінзона показує, що залучення безпосереднього лідера до планування навчальних планів та професійний розвиток пов'язані із результатами лідерства. «Це вказує на те, що чим ближче лідери знаходяться до основної діяльності в області викладання, тим існує більша ймовірність того, що вони можуть змінити ситуацію щодо учнів» [25, с. 21]. Робінзон та його колеги добавили, що середній вплив від навчального лідерства на успішність учнів були майже в чотири рази більші, ніж у трансформаційного лідерства [26, с. 635-674]. Стимулювання та участь у навчанні та розвитку вчителів мали найбільший ефект – 0,84, але планування, координація та оцінювання навчання і навчальної програми (0,42), визначення цілей та сподівань (0,42), також були значними [27]. К. Лейтвуд, А. Харріс та інші відзначають, що немає зафіксованих випадків покращення результатів навчання в школі та учнів без талановитоголідерства [23]. Зараз також є відомим той факт, що хорошими лідерами не народжуються, а ними стають [9]. Вплив лідерів на результати навчання в школі та самих учнів є непрямим. Відношення між лідерством та результатами навчання багаті концептуальними та методологічними проблемами. Концептуально припускають, що керівники та інші лідери створюють атмосферу для покращення викладання та навчання, а також впроваджують процеси та ресурси, особливо для вчителів, призначені для покращення результатів тестування та інших результатів в школі, в тому числі поведінки та відвідування школи учнями. Нормативна модель (таблиця 1) показує, як лідерство та розвиток лідерства впливають на успішність учнів.

Таблиця 1 представляє модель, яка пояснює, як діяльність щодо розвитку лідерства може привести до покращення успішності учнів. Тим не менше існує потенціал «витікання» на кожному етапі моделі.

· Діяльність щодо розвитку лідерства не може призвести до нового вивчення лідерства. Діапазон змін «постачальника» послуг та учасника може перешкоджати навчанню.

· Нове вивчення лідерстване може призвести до змін практики лідерства. Зміни учасника та школи можуть перешкоджати здійсненню вивчення лідерства.

· Змінене вивчення лідерстваможе призвести до посилення практики викладання. Багато залежить від того, чи здатні лідери мотивувати та контролювати вчителів для покращення власної навчальної практики.

· Удосконалена практика викладання може призвести до покращеного навчання в класі. Низка шкільних навчальних змін може перешкоджати навчанню, включаючи, наприклад, такі соціально-економічні проблеми як бідність, голод, безробіття, низький соціальний статус родини, а також погане відношення учня до навчання.

· Покращене навчання у класі може призвести до вдосконалення успішності учнів. Однак воно може бути не довготривалим та може не показати успішні результати екзаменів [13, с. 3-15].

К. Лейтвуд та інші [23] провели дослідження щодо взаємозв'язку між шкільним керівництвом та успішністю учнів у школах Англії, фінансованих урядом. Їхні висновки є вагомими та показують, що: шкільне лідерство поступається тільки класному навчанню як впливу на навчання учнів; шкільні лідери покращують стан викладання та навчання завдяки своєму впливу на мотивацію персоналу, обов'язки та умови праці; шкільне лідерство має значний вплив на самі школи та учнів, коли воно широко розподілене; лідери шкіл реагують на ситуації, в яких вони працюють.

Можливо, найбільш важливим із цих висновків є акцент на дистрибутивне лідерство та зв'язок із припущенням, що декілька лідерів можуть мати більше впливу ніж один керівник. К. Лейтвуд, А. Харріс та інші стверджують, що: «Загальне лідерство забезпечує зростання успішності учнів на 27% у всіх школах. Це набагато більше зростання (в два-три рази), ніж зазвичай повідомляють у дослідженнях окремих результатів викладачів» [23]. Дослідження Лейтвуда та його колег [23] та аналіз Робінзона [25] у сукупності показують, що лідерство відіграє важливу роль для розвитку шкіл та покращення результатів навчання. Зростаючий інтерес до управління школами в Англії та у всьому світі підтверджується такими вагомими доказами.

Роль та обов'язки лідерів школи, характеристики ефективних лідерів. У директорів шкіл є чітке розуміння того, що їхня роль стала більш складною і що складність та коло завдань, які вони повинні виконувати, в останні роки значно зросли. Це має досить тісний зв'язок із взаємопов'язаними нормами та ініціативами, які впливають на роль директорів шкіл, включаючи питання, які стосуються кожної дитини, реорганізацію робочої сили та порядку денного. Реалізація цих ініціатив потребує нових навичок,

Таблиця 1

Нормативна модель демонстрації взаємозв'язків між розвитком лідерства та навчальною успішністю

Лідерська діяльність у сфері розвитку, наприклад основне навчання	*Нове лідерське навчання*, наприклад відвідування занять	*Змінена лідерська практика*, наприклад, відвідування занять зі зворотнім зв'язком	*Удосконалена навчальна практика*, наприклад через відповідь на зворотний зв'язок	*Удосконалене класне навчання*, наприклад через реакцію учня на покращення навчання	*Покращені результати учня*, наприклад кращі екзаменаційні результати
→					

Джерело: [13, с. 3-15]

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

включаючи більш тісну співпрацю між школами, а також партнерство, яке працює в області послуг для дітей та за його межами.

Існує логічне пояснення ролі та обов'язків, які будуть виконувати шкільні команди лідерів. Вони чітко сформульовані, наприклад, в Документі про заробітну плату учителів школи, а також в Національних стандартах для вчителів. Вони також чітко та послідовно описані командою дослідників шкільного лідерства. Як правило, роль та обов'язки шкільних лідерів охоплюють низку стратегічних та оперативних функцій, в тому числі: визначення стратегічного напрямку та характеру школи; керівництво освітнім процесом; розвиток та управління людськими ресурсами; перегляд потреб процедури звітності.

Тим не менше, хоча вже відомо, що повинні робити лідери шкіл (в тому числі директори шкіл та інші члени команди вищої ланки управління), дані також свідчать про те, що багато лідерів шкіл намагаються виконати всі функції, що були на них покладені.

Важливим аспектом дослідження було виявлення моделей лідерства, які є ефективними з точки зору удосконалення стандартів успішності учнів. Ключовим елементом цього є характеристика ефективних лідерів, тобто атрибути та поведінка, які демонструють успішні лідери, незалежно від організаційної моделі чи структури, в якій вони працюють. Справді, чітка інформація із літератури про лідерство у галузі бізнесу полягає в тому, що хоча корпоративні структури мають велике значення, вони не впливають на поведінку лідерів організації. Подібне повідомлення появляється із нашого дослідження; поведінка лідерів школи більше впливає на успішність учнів, ніж шкільні структури та моделі. Вагомий обсяг досліджень був проведений на державному та міжнародному рівнях відносно ключових моделей та характеристик поведінки, які є основою ефективного шкільного лідерства.

Моделі шкільного лідерства. Важливою частиною дослідження є вивчення різних моделей шкільного лідерства та виявлення аспектів тих моделей, які позитивно впливають на успішність учнів. Факти доводять, що, хоча лідерська поведінка є більш важливою, ніж моделі лідерства, розробка нових моделей може бути одним із шляхів, які покращують адекватні форми лідерства. Нижче представлений аналіз п'яти поширених моделей лідерства:

Традиційна модель – тут лідерська команда охоплює виключно кваліфікований вчительський склад і, як правило, включає в себе керівника, його заступника та/або помічника керівника. У наших дослідженнях ця модель переважала в основній галузі, але також була поширена, хоча і в меншій мірі, в середніх школах.

Управлінська модель – ця модель є похідною від традиційної моделі до прямої структури стилю управління, в якій окремі ролі розподіляються у вищій команді лідерства для старшого допоміжного персоналу, наприклад, директора фінансів та/або відділу кадрів. Ця модель найчастіше зустрічається в другорядному секторі, де майже половина керівників вказала, що в них є один старший допоміжний співробітник з команди лідерів, а інші 8% заявляють, що в них є два допоміжних співробітники.

Модель управління декількома агентствами – ця модель є звичайним продовженням управлінської моделі. Як управлінська модель, вона охоплює пряму структуру управління, але більше орієнтована на зовнішній світ та міжвідомчий характер. Вона може проявлятися найрізноманітнішими способами, але загалом вона буде охоплювати вчителів та спеціалістів із інших установ, які працюють разом в рамках шкільних лідерських команд. Ця модель залишається швидше винятком, ніж правилом, але, як вказано вище, більшість шкіл будуть рухатися саме в цьому напрямку.

Федеративна модель – ця модель характеризується різноманітним ступенем співробітництва між школами, а іноді між школами та іншими постачальниками послуг, наприклад: в «цілому місті» незабаром почнеться навчання в школі; спільні стратегічні керівні органи при такому лідерстві здійснюють нагляд за декількома школами та шкільними об'єднаннями, додатковою освітою та провайдерами навчання на робочих місцях. Майже кожний десятий директор школи підписує офіційну згоду про утворення спільноти, та більшість шкіл повідомили, що неофіційно співпрацюють із іншими школами.

Системна модель лідерства – ця модель охоплює різноманітні ролі, які лідери можуть брати на себе за межами своєї власної школи, тобто, які роблять внесок у розвиток системи освіти на місцевому, регіональному та державному рівнях. Сюди відносяться, наприклад, державні керівники освіти, які виконують функції надання консультацій уряду та «віртуальним керівникам», які відповідають на потреби учнів із особливо складними обставинами.

Важливо відзначити, що ці моделі, за визначенням, є досить широкими та не є винятковими. Наприклад, деякі школи можуть бути поза межами моделей, наприклад, школи, які застосовують модель між установчого взаємозв'язку для вирішення різноманітних питань, але роблять це в контексті співпраці з іншими школами.

Висновки і пропозиції. Лідерство можна розглядати як процес впливу, який базується на чітких цінностях та переконаннях та веде до формування й реалізації «бачення» школи. Це бачення є чітко визначеним керівниками, які прагнуть досягти прихильності персоналу та зацікавлених осіб до ідеалу кращого майбутнього, її учнів та зацікавлених сторін.

Англія почала процес шкільної реформи в кінці 1980-х років і з того часу, незалежно від політичних змін, реалізовувала політичну програму, спрямовану на забезпечення якості та об'єктивності в галузі державної освіти. Хоча в навчальний план, під час інспекцій та розробки даних, були внесені зміни, цілком очевидним залишається той факт, що корінні зміни пов'язані із лідерством та керівництвом на рівні школи та впровадженням понять «дистрибутивного» та «загального» лідерства, в якому беруть участь представники вищої ланки управління та вчителі, а також директор школи.

Список літератури:

1. Авшенюк Н. М. Стандартизація професійної підготовки вчителів у Англії й Уельсі (кінець XX – початок XXI ст.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 21 с.
2. Миськів І. С. Концепція розвитку шкільного лідерства у Великобританії // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – К.: КиМУ, 2008. – Вип. 12. – С. 122-131.
3. Миськів І. С. Розвиток лідерства в контексті британського освітнього менеджменту // Вища освіта України. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Моніторинг якості освіти», Додаток 3, Т. 7 – 2007 р. – С. 390-396.
4. Миськів І. С. Лідерство у навчанні та викладанні як засіб підвищення якості навчального процесу та успішності учнів загальноосвітніх шкіл Великобританії // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія педагогічна. – Львів, 2008. – Вип. 25, Ч. 3. – С. 326-333.
5. Мукан Н. В. Роль та значення шкільного лідерства в освіті Великобританії, Канади, США // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – К.: КиМУ, 2008. – Вип. 12. – С. 143-154.
6. Мукан Н. В., Мукан О. В. Сучасні тенденції освітнього менеджменту за рубежем (на матеріалах Великобританії, Канади, США) / Н. В. Мукан, О. В. Мукан // Вища освіта України. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Моніторинг якості освіти», Додаток 3, Т. 7 – 2007 р. – С. 397-403.
7. Ушаков К. Лидерство и менеджмент – два разныхподхода к управлению // Директор школы: Научно-методический журнал. – 2006. – № 1. – С. 20-23.
8. Bush T. Editorial: The National College for School Leadership; Purpose, Power and Prospects // Educational Management and Administration. – 2004. – № 34(2). – P. 243-250.
9. Bush T. Leadership and Management Development in Education / Tony Bush. – London: Sage, 2008.
10. Bush T. Theories of Educational Leadership and Management / Tony Bush. – Fourth Edition, London: Sage, 2011.
11. Bush T. Succession planning in England: New leaders and new forms of leadership / Tony Bush // School Leadership and Management. – 2011. – № 31(3). – P. 181-198.
12. Bush T. and Glover D. Distributed leadership in action: Leading high performing leadership teams in English schools / Tony Bush, Danny Glover // School Leadership and Management. – 2012. – № 32(1). – P. 21-36.
13. Bush T. and Glover D., Leadership development and learner outcomes: Evidence from South Africa / Tony Bush, Danny Glover // Journal of Educational Leadership, Policy and Practice. – 2012. – № 27(2). – P. 3-15.
14. Caldwell B., Spinks J. Beyond the Self Managing School / Brian Caldwell, Jim Spinks // Taylor & Francis. – 2007. – 256 p.
15. Fitzgerald T. and Gunter H. Teacher leadership? A new form of managerialism / Tanya Fitzgerald, Hannes Gunter // New Zealand Journal of Educational Leadership. – 2006. – № 21(2). – P. 44-57.
16. Glatter R. Persistent preoccupations: The rise and rise of school autonomy and accountability in England / Robin Glatter // Educational Management, Administration and Leadership. – 2012. – № 40(5). – P. 559-575.
17. Gove M. Speech to the National College Annual Conference. [Електронний ресурс] / Michael Gove. – 2010. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/speeches/michael-gove-to-the-national-college-annual-conference-birmingham
18. Hallinger Ph., Snidvongs K. Adding value to school leadership and management. A review of trends in the development of managers in the education and business sectors / Philip Hallinger, Kris Snidvongs // National College for School Leadership. – 2005. – 35 p.
19. Harris A. Distributed leadership: Implications for leaders and leadership and future possibilities / Alma Harris // Educational Management, Administration and Leadership. – 2013. – № 41(5).
20. Hartley D. Paradigms: How far does research in distributed leadership 'stretch' / David Hartley // Educational Management, Administration and Leadership. – 2010. – № 38(3). – P. 271-285.
21. Higham R. and Earley P. School autonomy and government control: School leaders' views on a changing policy landscape in England / Rupert Higham, Paul Earley // Educational Management, Administration, Leadership. – 2013. – № 41(6). – P. 701-717.
22. Leithwood K., Day Ch., Sammons P., Harris A., Hopkins D. Seven strong claims about successful school leadership / Kenneth Leithwood, Christopher Day, Pam Sammons, Alma Harris, David Hopkins // NCSL. – 2006. – 20 p.
23. Leithwood K., Day Ch., Sammons P., Harris A., Hopkins D. Successful School Leadership. What it is and how it influence pupil learning / Kenneth Leithwood, Christopher Day, Pam Sammons, Alma Harris, David Hopkins // University of Nottingham. – 2006. – 132 p.
24. Leithwood K. and Levin B. Assessing School Leader and Leadership Programme Effects on Pupil Learning: Conceptual and Methodological Challenges / Kenneth Leithwood, Christopher Day, Pam Sammons, Alma Harris, David Hopkins. – London: Department for Education and Skills. – 2004.
25. Robinson V. School Leadership and Student Outcomes: Identifying What Works and Why / Viviane Robinson. – New South Wales: Australian Council of Leaders. – 2007. – P. 2-25.
26. Robinson V., Lloyd C. and Rowe K. The impact of leadership on student outcomes: An analysis of the differential effects of leadership types / Viviane Robinson, Conwy Lloyd, Kathy Rowe // Educational Administration Quarterly. – 2008. – № 44(5). – P. 635-674.
27. Robinson V., Hohepa M. and Lloyd C. School Leadership and Student Outcomes: Identifying What Works and Why / Viviane Robinson, Margie Hohepa, Conwy Lloyd. – Auckland: New Zealand Ministry of Education. – 2009.

Сорока Л.Т.
Национальный университет «Львовская политехника»

ШКОЛЬНОЕ ЛИДЕРСТВО И РУКОВОДСТВО В АНГЛИИ И УЭЛЬСЕ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические основы в сфере образовательного лидерства и управления. В частности, представлены исследования проанализированы в роботах Т. Буша, Р. Глеттера, М. Гоува, П. Эрли, Б. Кардвела, К. Лейтвуда, В. Левина, В. Робинсона. Исследовано влияние лидерства и руководства на результаты обучения и преподавания. Обращено внимание на вопрос школьного «самоуправления». Проанализирована роль и обязанности лидеров школы и новые формы автономного обучения. Представлен анализ распостраненных моделей лидерства.
Ключевые слова: лидерство, образование, обучение, преподование, школа, управление, система, методология.

Soroka L.T.
Lviv Polytechnic National University

SCHOOL LEADERSHIP AND MANAGEMENT IN ENGLAND AND WALES

Summary
The article provides a brief survey of the theoretical underpinnings for the field of educational leadership and management. In particular, the studies in the works of T. Bush, R. Glatter, M. Gove, P. Earley, B. Caldwell, K. Leithwood, B. Levin, V. Robinson are analyzed. Thepaper exploresthe influence of leadership and management on teaching and learning outcomes. Attention is paid to the issue of school «self managing». The survey discovers the role and responsibilities of school leaders and new forms of autonomous learning. The analysis of the common types of leadership models is presented.
Keywords: leadership, education, learning, teaching, school, management, system, methodology.

УДК 378.011.3

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ Й НАЦІОНАЛЬНОГО КРУГОЗОРУ СТУДЕНТІВ НА ОСНОВІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ІНТЕГРАЦІЇ

Стріхар О.І.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

В даній статті розглядається процес формування музично-естетичного смаку й національного кругозору студентів на основі застосування принципу інтеграції. Виявлено, шо у суспільній свідомості починає формуватися розуміння того, що без національно-патріотичного виховання молоді неможливо збереження й множення інтелектуального і творчого потенціалу країни. Визначено, що є пряма залежності між формуванням музично-естетичної культури особистості студента й розвитком його смаку й національного кругозору. Досліджено, що застосування принципу інтеграції позитивно впливає на естетичну свідомість студентів – особливо на розширення їх національного кругозору й формування естетичного смаку.
Ключові слова: музично-естетичний, смак, національний, кругозір, студент, інтеграція.

Постановка проблеми. У руслі нової освітньої стратегії, коли одним із найважливіших визнається виховання у студентів національно-патріотичної самосвідомості та створення умов для саморозвитку та творчої самореалізації особистості, змінилося відношення до підготовки вчителя до майбутньої професійної діяльності. У суспільній свідомості починає формуватися розуміння того, що без національно-патріотичного виховання молоді неможливо збереження й множення інтелектуального і творчого потенціалу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз філософських, психолого-педагогічних, музично-педагогічних, музикознавчих наукових праць переконує, що проблема формування музично-естетичного смаку й національного кругозору майбутніх вчителів музичного мистецтва на основі застосування принципу інтеграції є багатогранною і неоднозначною, вона привертає увагу дослідників, зокрема, до таких її аспектів: осмислення сутності і змісту смаку (В. Ніколко, Г. Рид та ін.), її природи (А. Менегетті, Я. Пономарьов, А. Шумілін та ін.); формування музично-

естетичного смаку (Н. Гузій, Н. Кичук, О. Лук та ін.); розвитку особистості у творчій діяльності (О. Матюшкін, В. Шубинський та ін.); формування творчих здібностей у педагогічній практиці (І. Глібов, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Ципін, Б. Яворський та ін.) та музикознавстві (І. Арановський, Л. Мазель, В. Медушевський, Є. Назайкінський та ін.).

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях визначено шляхи й умови формування музично-естетичного смаку й національного кругозору у різних видах діяльності: музичній (В. Лабунець, В. Рагозіна, Г. Рігіна та ін.); музично-ігровій (О. Борисова, Н. Ветлугіна та ін.); музично-ритмічній (Н. Георгян та ін.); музично-сценічній (О. Хижна та ін.); естетично-оцінній (Д. Джола, А. Щербо, О. Дем'янчук, Л. Коваль, Г. Шевченко та ін.).

Про актуальність проблеми модернізації педагогічного процесу в музичному навчанні з урахуванням сучасних вимог інтеграції в педагогіці і врахуванням психологічних аспектів навчання музичному мистецтву говорить зростання кількості експериментальних програм. Утім, більшість з них націлені на викладання в загальноосвітніх навчальних закладах. При цьому недостатньо приділено уваги саме студентам. Ця педагогічна реальність вимагає від вищих навчальних закладів підготовки вчителів високої кваліфікації, які зможуть через музичне мистецтво привити учням почуття національної гідності.

Проблеми підготовки вчителя музики, розвитку музичного мистецтва, музичної педагогіки, інтеграційного освоєння мистецтва взагалі, й музики зокрема, присвячена значна кількість наукових праць видних учених, у їх числі: Л. Архімович, О. Бенч-Шокало, Н. Герасимова-Персидська, С. Горбенко, М. Гордійчук, М. Грінченко, М. Загайкевич, Е. Зинькевич, Н. Королюк, А. Лащенко, І. Ляшенко, А. Мартинюк, Г. Падалка, О. Рудницька, М. Чрепанін, О. Щолокова та ін.

Однак ці дослідження не охоплюють усіх аспектів проблеми, поза увагою дослідників лишається специфіка формування музично-естетичного смаку й національного кругозору майбутніх вчителів музичного мистецтва, зокрема обґрунтування теоретичних засад, педагогічних умов і відповідної методики формування музично-естетичного смаку й національного кругозору майбутніх вчителів музичного мистецтва на основі застосування принципу інтеграції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Довголітні спостереження в ході педагогічного експерименту за студентами, що освоюють музичне мистецтво по програмах, заснованих на принципі інтеграції, а також аналіз передового науково-педагогічного досвіду (включаючи й професійну підготовку й перепідготовку фахівців – учителів музичного мистецтва) у руслі інтеграційних процесів дозволяють говорити про безсумнівний позитивний вплив застосування принципу інтеграції на якість освітнього процесу.

Суспільно-політичні віяння двох останніх десятиліть XX – першого десятиліття XIX ст. (перебудова, демократизація, здобуття незалежності України, регіоналізація суспільства тощо) не обійшли стороною музичну освіту, як введення в репертуар національно-патріотичної музики, позбавляючи тим самим у ході процесу виховання особистості учня дотику до загальнолюдських високих морально-естетичних ідеалів, цілей, норм і правил життя. Немаловажне значення в цьому зв'язку, як ми вважаємо, має інтегрований підхід, при якому музичні твори розглядаються в єдиному комплексі з творами літератури і мистецтва. Це надзвичайно важливо в педагогічному відношенні, тому що й у національному мистецтві органічно поєднуються зоровий, словесний і звуковий початки. Такий підхід сприяє більш глибокому розумінню творів патріотичного змісту та виховання національно-патріотичної самосвідомості студента.

Мета статті. Метою цієї роботи є обґрунтування процесу формування музично-естетичного смаку та національного кругозору у майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Викладання основного матеріалу. Смак і кругозір є найважливішими компонентами естетичної культури особистості студентів. Ці дві категорії (смак і кругозір) тісно взаємозалежні і являють собою не що інше як практичне вираження в педагогіці мистецтва таких філософських категорій, як «кількість і якість», «форма й зміст», «можливість і дійсність», «випадковість і необхідність», «загальне й часткове» та ін.

Отже, якщо кругозір виступає свого роду зовнішньою, формальною стороною в процесі формування музично-естетичної культури особистості, мірою її свідомості, то смак виражає її внутрішню сутність, змістовну сторону процесу, виявляючи собою як би міру духовної зрілості особистості. Але обидві ці категорії порівнянні, тому що становлять єдиний духовно-інтелектуальний простір в особистості людини. Навіть у цьому (тобто в естетичному освоєнні людиною дійсності) зосереджений інтегративний підхід в освоєнні музики, оскільки «не можна ставитися до ідеї прекрасного тільки як до створеного самою людиною атрибуту досконалих творів мистецтва. Естетичне відношення повинне бути поширене й на світ у цілому, і на всі види діяльності, і на внутрішнє життя самої людини. Тільки естетичне забезпечує цілісність культури». Зупинимося на більш докладному розгляді цих двох дефініцій [4].

Із визначення музично-естетичного смаку виходить, що «…аксіологічний (ціннісний) аспект оцінки, завжди властивий естетичному смаку, збігається із гносеологічним (пізнавальним) аспектом. Правильно визначаючи естетичну цінність явища, я тим самим, з одного боку, вірно пізнаю його, а з іншого боку – вірно визначаю його значення для мене самого й для суспільства в цілому, затверджую здібність цього явища доставляти естетичне задоволення людям…» [1].

Естетичний смак – поняття неоднорідне, тому що «емоційна й логічна сторона музичного смаку найтіснішим чином взаємозалежні й взаємообумовлені». Тому естетичний смак – це міра оцінки дійсності через призму Прекрасного або Потворного [3].

Естетичний смак – це своєрідне поле естетичних норм, на основі якого виробляється оцінка художнього твору. Але розвинена естетична свідомість особистості містить у собі насамперед розвинену естетичну чуттєвість (естетичне сприйняття, емоції, переживання, почуття й по-

чуттєва частина естетичного смаку) і естетично розвинутий розум, або інтелект (раціональна частина естетичного смаку, естетичний ідеал, естетичні потреби, погляди, переконання).

Необхідно помітити, що існує також поняття «музичний смак». На думку Ю.Б. Алієва, «під музичним смаком розуміється здібність насолоджуватися красою музики, переживати її зміст, уміти оцінювати зразки музичного мистецтва, вибирати, віддавати перевагу найціннішому, відкидати потворне». Іншими словами, музичний смак (у нашому трактуванні – музично-естетичний смак) є частковим випадком смаку естетичного [3].

Таким чином, під музично-естетичним смаком ми розуміємо здібність людей диференційовано, але адекватно реагувати на різні прояви музичного мистецтва, у його нерозривному зв'язку з навколишньою дійсністю через наступні фактори: сенсорні (емоції, почуття й переживання), аксіологічні (інтуїтивні здогади, естетичні оцінки) і пріоритетні (переваги й потреби).

«...Сприйняття й спостереження музики можуть привести до художньої оцінки й до підвищення рівня смаку – у цьому немає сумніву. Але не в оцінці й не в смаку центр ваги. Спираючись тільки на них, важко виправдати місце музики в школі, а головне, визначити границі її використання як шкільного предмету. І художня оцінка, і смак повинні вироблятися в процесі спостереження, але вони не повинні звертатися в навмисний задум, в упереджену мету, на якій будується програма». Це рівною мірою ставиться як до навчаючого (тобто вчителя), так і до учня [1].

Саме тому, як стверджує Н.П. Гродзенська (1862-1974), «Художній смак особистості варто виховувати на високомистецьких творах, доступних їх віку. Тільки в тому випадку, якщо діти звикнуть слухати справжню музику, можна розраховувати на те, що в них поступово виробиться вміння цінувати справді художні твори, уміння відрізняти їх від творів нехудожніх» [1].

Національно-естетичний кругозір також є сам по собі своєрідною інтеграційною величиною особистості людини. «Свідомість наша виявляє постійне прагнення приводити до єдності все, що перебуває в її кругозорі – в освітленому їм колі. Але коло це, яскраве у центрі, усе тьмяніше й тьмяніше до окраїн, помалу зливається з тьмою так притому ж й не дуже велике... Чим більше фактів, що обдивляються свідомістю разом, тим вірніше висновок; чим менше фактів, що обдивляються свідомістю, тим вірніше висновок» [2].

Але, разом з тим, кругозір являє собою системно-структурну освіту, що включає ряд елементів: достатній обсяг знань, розвинене мислення, сформований пізнавальний інтерес... Кругозір – індивідуально-особистісна освіта, що формується на широкій базі певної системи знань і інтересів і, що спостерігається через стійку потребу особистості в самоосвіті, самовдосконаленні.

Національно-естетичний кругозір студентів – суперечливе явище, що неухильно видозмінюється. Поряд з якимись константами, у ньому є знову створені, а також і зникаючі компоненти.

Національно-естетичний кругозір з особою силою проявляється в людині не тільки під час звичайного сприйняття музики, але в стані медитації, що досить помітно під час вивчення студентами на заняттях так національно-патріотичної музики. Під медитацією розуміється «інтенсивне, проникаюче вглиб міркування, занурення розумом у предмет, ідею та ін., що досягається шляхом зосередженості на одному об'єкті й усуненні всіх факторів, що розсіюють увагу» У стані медитації людина може здійснювати глибоку рефлексію [5].

За твердженням відомого польського психолога Кшистофа Обульховського, рефлексія (лат. reflexio – обернення назад) – «плід роздумів самої людини, результат самостійного осмислення нею дійсності й фундамент свідомої активності особистості, оригінальної інтерпретації й творчої зміни її світу» [7].

Таким чином, під національно-естетичним кругозором ми розуміємо найважливішу ланку в музичній рефлексії особистості, що включає в себе аспекти: освітній (обсяг і якість індивідуальних знань, навичок і вмінь, пов'язаних з музикою), автономний (ступінь самостійності музичного мислення) і орієнтаційний (рівень розвитку пізнавального інтересу до музичного мистецтва).

У кругозорі людини як би зосереджені три його «Я»: «Я знаю», «Я можу» і «Я хочу». Важливо тільки, щоб всі ці «Я» гармонійно один одного доповнювали: тоді формування національно-естетичної культури студента буде носити природний, послідовний і цільний характер.

Але, на відміну від дорослого індивідуума (викладача) формування кругозору студента є біполярним процесом, тобто має дві сторони – позитивну й негативну. Необхідно відзначити, що ці тенденції, протилежні по своїй суті, взаємообразні, тому що можуть переходити у свідомості особистості з одного «полюса» – у протилежний. Це є наочним підтвердженням одного з найважливіших законів філософії: про взаємний перехід якісних змін у кількісні.

До того ж, ці процеси (так само, як і зміна їх полярності) протікають із різною швидкістю й залежно від багатьох факторів: полу, темпераменту, сприйнятливості, ступеня рефлексії на пізнавальному й емоційному рівні та ін.

По нашому глибокому переконанню, застосування принципу іінтеграції здібне (якщо не у всьому, то багато в чому) сприяти більш гуманістичному й розумному вирішенню протиріч, що виникають у свідомості особистості у процесі формування їх національного кругозору.

Кругозір, таким чином, виступає в декількох гранях особистості, будучи ніби її духовно-інтелектуальним дзеркалом. Подібно музично-естетичному смаку, національно-естетичний кругозір не розвивається ізольовано, а у взаємодії зі знаннями, потребами, інтересами, світоглядом і іншими компонентами національно-естетичної культури особистості.

Формуванню національного кругозору студентів багато в чому сприяє застосування принципу інтеграції в поєднанні з різними методами. Це, по-перше, може проявлятися на семантичному рівні (грець. semanticos – що позначає, знаковий) через знакову систему, застосовувану як у музиці, так і в інших видах мистецтва або інших видах людської діяльності (науці, філософії, економіці, релігії та т.п.). Найчастіше музичні образи, приміром, вербалізуються (лат. verbalis – усний, словесний), тобто «усвідомлюються також

опосередковано – через асоціації (літературні, життєві), терміни, музично-теоретичні поняття або музикознавчий аналіз» Але іноді одних слів для розкриття художнього образу недостатньо. У такому випадку краще застосовувати графічний або пластичний (моторний) методи [6].

У кожному разі, викладачу важливо не забувати й про інші сфери впливу семіотики на естетику. Зокрема, на структурні відносини між елементами, що утворюють естетичний і національно-художній смак. Але, у цілому, художній образ не може цілком уподібнюватися якимось символам або голій структуризації. Нам здається, що таким є шлях сенсорного (або емоційного) прояву згаданих вище зв'язків. А це вже шлях не стільки інтелектуальний, скільки духовно-ціннісний. Якоюсь мірою тут доречно говорити вже про інтуїтивний метод, тобто метод, заснований на безпосередньому збагненні істини без логічного обґрунтування, обґрунтованому на попередньому досвіді.

У музичному навчанні найважливішим методом у самореалізації кругозору є творчий метод, оскільки музика є, насамперед, творчістю, одним з видів мистецтва. І навіть вивчення творів є творчим процесом, тому що такі естетичні, філософські категорії, як фантазія, натхнення, уява, пошук, оригінал, істина, ідеал немислимі у своїй сукупності поза творчим процесом.

Нарешті, не можна не відзначити роль проблемно-пошукової методики навчання в процесі формування національного кругозору студентів. Часто вищезгадані методи розширення кругозору використовуються в різноманітній комбінації один з одним. І очевидно, що застосування в музичному навчанні принципу інтеграції служить свого роду каталізатором такого синтезу, в остаточному підсумку, створюючи для студентів додаткові умови для успішної реалізації своїх здібностей, для практичного застосування своїх знань, навичок, умінь. В цьому випадку доводиться вже оперувати такими поняттями естетики, як свідомість, співтворчість, збереження, співробітництво, співавторство. Тим самим, музично-естетичний смак виступає в ролі аналізатора в процесі формування музично-естетичної культури молоді.

Що ж стосується окремо особистості кожного студента, його національного кругозору або смаку, то «...не одержуючи ключів і засобів посильного прилучення до «справжньої» художньої діяльності, він буде відчувати незадоволеність і непевність, втратити інтерес до мистецтва, перестане ним займатися» [8].

Висновки та пропозиції. Таким чином, проблеми кругозору й смаку широко й різноманітно трактуються сучасною наукою. Сучасна наука відзначає, що є пряма залежності між формуванням музично-естетичної культури особистості студента й розвитком його смаку й національного кругозору. Застосування принципу інтеграції позитивно впливає на естетичну свідомість студентів – особливо на розширення їх національного кругозору й формування естетичного смаку.

Однак було б помилковим думати, що проблема формування смаку й кругозору студентів може й повинна вирішуватися тільки за рахунок впровадження тих або інших інноваційних педагогічних технологій в освіт, і в підготовці вчителів (спеціалізовані ВНЗ, коледжі, училища або відділення в них), зокрема. Адже існують і інші соціальні інститути, покликані формувати національну культуру молоді: родина, культурно-просвітні установи, армія, юриспруденція, спеціалізовані навчальні заклади естетичного профілю, суспільно-політичні рухи, церква та ін.

Патріотизм та націоналізація, характерні для сучасного українського суспільства, які впровадилися вже й у сферу музичного мистецтва, що сприяє збереженню й розвитку національних традицій музичної культури.

Список літератури:

1. Алиев Ю.Б. Настольная книга школьного учителя-музыканта / Ю.Б. Алиев. – М., 2000. – 336 с.
2. Гродзенская Н.Л. Воспитательная работа на уроках пения / Н.Л. Гродзенская. – М.,1953. – 177 с.
3. Киященко Н.И., Лейзеров К.Л. Эстетическое творчество / Н.И. Кияшенко, КЛ. Лейзеров. – М., 1984. – 110 с.
4. Коган Л.Н. Художественный вкус / Л.Н. Коган. – М., 1968. – 212 с.
5. Липпс Т. Эстетика / Т. Липпс // Философия в систематическом изложении. – СПб., 1999. – С. 43-50.
6. Лукшин И.П. Социальная типология эстетического вкуса / И.П. Лукшин // Восприятие музыки. – М., 1989. – С. 38-53.
7. Стріхар О.І. Експериментальні дослідження із застосування принципу інтеграції в навчанні музичному мистецтву дітей / О.І. Стріхар // Вісник Черкаського університету: Серія педагогічні науки. – Науковий журнал: № 3(256). – Черкаси, 2013. – С. 107-111.
8. Vendrovskaja R.B. Die Tradition als axiologisches Bildungsproblem(...). Bottcher L. / Golz R. (Hrsg): Reformpadagogik(...) In: / A.a.O., 1995. – S. 128-135.

Стрихар О.И.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНО-ЕСТЕТИЧЕСКОГО ВКУСА И НАЦИОНАЛЬНОГО КРУГОЗОРА СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
В данной статье рассматривается процесс формирования музыкально-эстетического вкуса и национального кругозора студентов на основе применения принципа интеграции. Выявлено, что в общественном сознании начинает формироваться понимание того, что без национально-патриотического воспитания молодежи невозможно сохранение и умножение интеллектуального и творческого потенциала страны. Определено, что существует прямая зависимость между формированием музыкально-эстетической культуры личности студента, развитием его вкуса и национального кругозора. Исследовано, что применение принципа интеграции положительно влияет на эстетическое сознание студентов – особенно на расширение их национального кругозора.
Ключевые слова: музыкально-эстетический, вкус, национальный, кругозор, студент, интеграция.

Strikhar O.I.
Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky

THE FORM OF MUSICAL-AESTHETIC TASTE AND THE NATIONAL SECONDARY TO THE STUDENT'S CROSS ON THE BASIS OF CROSS-CUTTING THE PRINCIPLE OF THE INTEGRATION

Summary
In this article, the process of forming a musical-aesthetic taste and the national outlook of students on the basis of the application of the principle of integration is considered. It is revealed that in the public consciousness an understanding is beginning to be formed that without the national-patriotic education of youth it is impossible to preserve and multiply the intellectual and creative potential of the country. It is determined that there is a direct relationship between the formation of the musical and aesthetic culture of the student's personality, the development of his taste and national outlook. It is investigated that the application of the principle of integration positively influences the aesthetic consciousness of students – especially for the expansion of their national outlook.
Keywords: music, aesthetic, taste, national, Kruger, student, integrate.

УДК 373.3.016:81.161.2

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ПРОБЛЕМНИХ ЗАВДАНЬ І ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ

Форостюк Т.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються особливості активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови. Розкриваються особливості розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі вивчення лексики української мови. Проаналізовано теоретичні основи здійснення активізації в сучасній школі, зокрема на уроках української мови. Вивчено й узагальнено нагромаджений досвід вирішення проблеми й обґрунтовано перспективні шляхи його використання в сучасній початковій школі. Запропоновано ефективні шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: розвиток, активізація пізнавальної діяльності, пізнавальна активність, молодші школярі, початкова школа, навчальний процес, українська мова, проблемні завдання, дидактична гра.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти, а також в умовах демократизації та національного відродження в Україні особливої актуальності набуває проблема розвитку пізнавальної активності молодших школярів, зокрема на уроках української мови. Адже система освіти має забезпечити якісно новий рівень загальноосвітньої підготовки учнів. Аналіз теорії та практики навчання свідчить, що продуктивне навчання не можливе без пошуків шляхів розвитку пізнавальної активності учнів, оскільки молодші школярі мають не лише засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, аналізувати, міркувати. А цьому сприяють засоби, що активізують пізнавальну діяльність. Зокрема, до них належать дидактичні ігри та проблемні завдання. Вони підвищують ефективність сприймання учнями навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять елемент цікавості, спрямовані на формування в учнів потреби в знаннях та інтересу, сприяють розвитку пізнавальних сил і можливостей учнів. До того ж гра, як свідчить теорія та практика, є найприроднішою та найпривабливішою діяльністю для молодших школярів, що дарує радість, а в той же час є важливим засобом творчого пізнання. Використання проблемних завдань і гри сприяє активній розумовій діяльності учнів, залученню їх до пошуку, здогадів, міркування тощо.

Актуальність обумовлюється зміною пріоритетів загальної середньої освіти, характерною рисою яких є посилена увага до засвоєння особистістю конкретних навчальних результатів – знань, умінь, навичок, формування ставлення, досвіду особистісної діяльності, рівень засвоєння яких дає змогу діяти адекватно в певних навчальних і життєвих ситуаціях. Це зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке спрямовується на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань та умінь учнів. А її найважливішим результатом є ключові та предметні компетентності [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку пізнавальної активності є актуальною, а тому не дивно, що була в полі зору багатьох науковців, які вивчали різні її аспекти. Досліджували це питання спеціалісти в галузі психології та педагогіки: В. Сухомлинський, Л. Аристова, Т. Шамова, Г. Щукіна, В. Лозова, Ш. Амонашвілі та інші. У сучасних дослідженнях О. Савченко, В. Киричука, С. Огірка, Н. Пастернак, А. Каніщенко та інших науковців теж висвітлюється проблема розвитку пізнавальної активності учнів.

Окремі вчені розвиток пізнавальної активності вбачали в «проблемності навчання», а тому вивчали це питання, зокрема такі вчені: Н. Дайрі, О. Матюшкін, М. Махмутов та інші.

А питання використання гри в навчальному процесі досліджували наступні науковці: Я. Коменський, А. Макаренко, Ж-Ж. Руссо, Ж. Піаже, К. Ушинський, О. Запорожець, Л. Виготський, О. Леонтьєв, П. Гальперін та інші. Отже, ця проблема є важливою, а тому потребує подальшого дослідження.

Мета написання статті. Нашим завданням є висвітлення теоретичних основ розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами проблемних завдань і дидактичної гри.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні важливо організувати таке навчання, яке б забезпечувало залучення школярів у процес активного самостійного пошуку й «відкриття» нових знань. Нині це вимога часу й суспільства в цілому, адже є потреба в активних, ініціативних і творчих людях, здатних приймати власні нестандартні рішення, творчо виконувати будь-яку діяльність. До того ж реалізація «Національної доктрини розвитку освіти України» передбачає формування освіченої, творчої, активної особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати нестандартні рішення. На думку багатьох науковців, активність, уміння та бажання навчатися, спілкуватися, висловлювати свої думки закладаються й розвиваються саме в початковій школі. Тому, на думку Л. Артемової, варто організовувати таке навчання, яке б було бажаним і легким, такий зміст матеріалу, який учні на цьому етапі розвитку зможуть сприйняти зацікавлено, із найменшими труднощами [5, с. 76].

До того ж важливо враховувати, що для досягнення мети в 1-4 класах передбачається

розв'язання таких завдань: вироблення в учнів мотивації навчання української мови; формування комунікативних умінь; гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, говоріння, читання та письма); опанування найважливіших функціональних складників мовної системи; соціокультурний розвиток особистості; формування в учнів уміння вчитися [13].

Нині чимало проблем і завдань виникає перед науковцями та вчителями-практиками у зв'язку зі змінами в освіті, із потребою піднести викладання, зокрема української мови, на якісно новий рівень, посилити практичну сторону у вивченні предмета в початковій школі. Очевидно, що школі потрібні вчителі-новатори, які усвідомлюють своє істинне покликання, можуть забезпечити розвивальний характер навчання й виховання дитини, а також зробити навчання сферою самоствердження особистості [10, с. 31]. Саме тому професійна підготовка майбутнього вчителя, зокрема початкової школи, є важливою, адже від її розв'язання залежить не лише професіоналізм і якість педагогічної діяльності, а й кінцевий результат – формування та розвиток особистості учня.

Адже саме вчителі початкової школи закладають основи майбутньої освіти й культури людини, компетентності, бажання й уміння вчитися, а також любов до рідної мови й Батьківщини. Варто також враховувати, що курс української мови – важливий складник загального змісту початкової освіти, він є не лише окремим предметом, а й основним засобом опанування інших навчальних дисциплін у початковій школі, а в майбутньому – і в наступних. До того ж головна мета курсу полягає у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів, тобто у здатності успішно користуватися мовою в процесі спілкування та вирішення життєво важливих завдань [1, с. 68]. А кінцева мета навчання мови – формування й удосконалення вмінь і навичок володіння мовою в усіх формах, видах і типах мовленнєвої діяльності [1, с. 70].

Проблема розвитку пізнавальної активності учнів на уроках є актуальною, оскільки останнім часом відбувається зниження рівня знань. До того ж часто знання є формальними й безсистемними, а учні не вміють їх використовувати на практиці, не здатні самостійно працювати. А мета роботи сучасного вчителя – розвиток особистості учня, його творчого потенціалу та пізнавальної активності [2]. Крім того, людина не може повноцінно жити без активної пізнавальної діяльності, регулярної самоосвіти. Тобто, аналіз теорії й практики свідчить, що проблема розвитку пізнавальної активності – одна з кардинальних проблем не тільки дидактики, а й всього навчально-виховного процесу, бо від її розв'язання залежить вирішення інших питань: навчання учнів мисленню, розвиток пізнавальних інтересів, формування самостійності, творчості, визначення розумових здібностей, прищеплення вміння вчитися, а також надбання таких якостей, як спостережливість, цілеспрямованість, відповідальність тощо, а також оцінка результатів навчально-виховної роботи вчителів і школи в цілому.

Аналіз наукових джерел дав змогу з'ясувати, що принцип активності є один із основних принципів навчання, а пізнавальна активність – це прагнення до набуття знань. На думку Г. Щукіної, пізнавальна активність школяра – це властивість особистості, яка інтенсивно формується в шкільні роки й впливає на весь процес навчальної діяльності. Це і передумова, і результат розвитку школяра; це й мета, засіб і результат активізації навчально-виховного процесу [9].

Для того, щоб навчання дійсно стало засобом свідомого розвитку, необхідно виконувати одну універсальну умову – суб'єкт, що розвивається, має включатися в активну діяльність і спілкування. Це обґрунтовується тим, що учень у навчальному процесі не лише суб'єкт, а й об'єкт власного навчання. Дослідження доводять, що низький рівень активності – результат того, що учень – лише пасивний об'єкт. Т. І. Шамова розглядає активність як мету, засіб і результат діяльності [15]. Учні проявляють активність, самостійність у навчанні, оволодівають значними регулюючими можливостями активності й самостійності. Увесь комплекс цієї освіти умовно можна вважати механізмом становлення активної позиції школяра в навчальній діяльності [4].

М. Скаткін розробив систему методів за рівнем пізнавальної активності учнів: 1) пояснювально-ілюстративний; 2) репродуктивний; 3) проблемний виклад; 4) частково-пошуковий; 5) дослідницький. До методів стимулювання та мотивації навчання можна віднести метод пізнавальної гри, навчальних дискусій, метод заохочення, створення ситуацій успіху в навчанні, метод пред'явлення навчальних вимог.

Науковці стверджують, що методи, які спонукають учнів до активної роботи, до пошуку, викликають у них позитивні емоції. Це надзвичайно сильна й витончена зброя, за допомогою якої впливають на людину. Емоційно забарвлений матеріал запам'ятовується міцніше й швидше. Іноді в навчальному процесі виникає негативна емоційна напруженість, яка створюється із-за значних труднощів у навчанні, нелюбові до вчителя та його дисципліни. Такий емоційний стан породжує погіршення пам'яті, уваги, працездатності, небажання вчитися. Спілкування вчителя з учнями має знімати такі емоції, викликати радість осягнення, жадобу діяльності.

Учитель має потурбуватися про те, щоб навчальний процес стимулювався емоційно. Перед повідомленням нової інформації на уроці потрібно викликати в учнів відповідні емоції. Тільки ті факти запам'ятаються швидко й міцно, що пов'язані з емоціями. А знання, що пройшли через почуття, прищеплюються легко, надовго. Знання, здобуті іншим способом, без активної роботи чуттєвої сфери, – мертві [3, с. 141].

Також варто пам'ятати, що робота думки починається з проблеми, нестандартного запитання. Там, де на уроках стимулюється активне мислення, виникає і позитивне ставлення до навчання, формується пізнавальний інтерес [7, с. 115]. Мислячи, людина пізнає те, чого вона не може безпосередньо сприйняти й уявити. Активізація мислення є необхідною умовою свідомого навчання. Мислення активізується тоді, коли перед учнями виникають питання, на які вони не можуть зразу відповісти. Активізація та розвиток мислення учнів створюють основу для розвитку їх активного мовлення, збагачення словника, оволодіння мовою як засобом

формування думок і обміну ними з іншими людьми [6, с. 62]. У дітей молодшого шкільного віку переважає наочно-образне мислення, але в 3-4 класах здійснюється перехід до понятійного, науково-теоретичного. Протягом цього віку формуються такі мислительні операції, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення.

З'ясовано, що використання проблемного методу в навчальному процесі – ефективний засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. Адже проблемне навчання дає змогу залучити до роботи клас у цілому, це спонукає кожного думати, відповідно знання засвоюються свідомо, у процесі активної праці. До того ж основна мета проблемного навчання полягає в забезпеченні активного ставлення учнів до оволодіння знаннями, інтенсивного розвитку їхньої самостійної пізнавальної діяльності та індивідуальних творчих здібностей. Проблемність – важливий стимул пізнавальної активності. Проблемні ситуації виникають тоді, коли в учнів для успішного розв'язання пошукового завдання не вистачає потрібних знань. Тобто, в основі проблемної ситуації лежить суперечність між тим, що учні знають, і тим, що вони повинні знати. Таким чином, виникає бажання й потреба читати, думати, вивчати, досліджувати.

Основними показниками ефективності проблемного навчання є: істотне підвищення якості оволодіння учнями навчальним матеріалом і забезпечення можливостей його раціонального використання в нових умовах діяльності; формування пізнавальних потреб та інтересів учнів, бажання вчитися; розвиток творчих здібностей та емоційно-вольових якостей учнів.Тобто, проблемність та активізація навчального процесу взаємозв'язані. Бо ж в основі формування пізнавальних інтересів лежить систематична активізація розумових сил дитини, її вольових зусиль під час розв'язання навчальних завдань. Таким чином, застосування проблемного навчання великою мірою сприяє розвитку активності й самостійності школярів, що є однією з головних умов формування в них стійких пізнавальних інтересів. Проблемні питання активізують не тільки пам'ять, а й мислення, а тому й кмітливість, винахідливість, здогадливість. Учні, засвоюючи нове, самі шукають, дивуються, переживають, уявляють, «відкривають». Адже відомо, що інтерес школяра до навчання істотною мірою залежить від інтенсивності його розумової праці, від його особистих зусиль. Тому перед вивченням будь-якої теми чи розв'язанням якогось питання слід створити проблемну ситуацію [14, с. 142]. Варто враховувати, що проблемне навчання може здійснюватися на різних рівнях. Це зумовлюється метою навчання, віковими та індивідуальними особливостями молодших школярів, а також змістом матеріалу. Науковці виділяють такі рівні: проблемний виклад матеріалу вчителем; частково-пошуковий, коли учні залучаються до розв'язування проблем тільки на окремих його етапах, а саму проблемну ситуацію створює вчитель; проблемну ситуацію створює вчитель, а розв'язують учні самостійно; учні самі формулюють і розв'язують проблему [11, с. 25]. Тобто, правильно організоване проблемне навчання – високоефективний засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності.

Науковці стверджують, що дидактичні ігри та проблемні завдання сприятимуть розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках мови. Адже саме гра стимулює пізнавальний інтерес, дає змогу внести проблемність у навчальний процес, здійснити самоконтроль на уроці. Шкільний досвід переконує, що основними засобами розвитку пізнавальної активності є: проблемний підхід у навчанні; самостійна робота школярів; раціональне поєднання дидактичної гри й навчання; застосування наочності, схем, мультимедійних засобів; використання мовних цікавинок; нетрадиційні форми організації навчальної діяльності тощо.

Наприклад, учитель Благодатнівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Романенко Л. З. на уроках української мови пропонує молодшим школярам шаради, ігри («Скласти слово із перших складів: десять, ребро, вода (дерево), «Скласти слова із букв одного слова»: ластівка (лава, тік, кава, світ, стіл, ліс, віл); гру «Де наголос?», гру «Розклади слова за алфавітом»). Учні на уроках складають казки [12, с. 9]. Використовує інтерактивні технології: мозковий штурм (вільне накопичення значної кількості ідей із певної теми спочатку без критичного осмислення); мікрофон (надає можливість кожному учневі сказати щось швидко, по черзі); акваріум (є формою діяльності учнів у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в такій групі, для вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку) [8, с. 9].

Використання шарад, анаграм, ребусів, чайнвордів, кросвордів забезпечить розширення світогляду, розвиток мислення та мовлення, збагатить словниковий запас учнів. Використання вчителем таких дидактичних матеріалів послужить ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності учнів. Досить цінними з погляду засвоєння знань є мовні шаради, розгадуючи їх, учень виконує цілий ряд логічних операцій, застосовуючи знання з різних розділів шкільного курсу української мови. Матеріали «цікавої мови», безперечно, активізують діяльність школярів, викликають прагнення більше працювати над певними розділами науки про мову.

Під час закріплення і повторення навчального матеріалу варто використовувати дидактичні ігри: «Хто більше», «Ланцюжок», «Однина і множина». Цікавою є вправа, у якій пропонується змінити лексичне значення слів за допомогою наголосу (брати, на березі, замок, сходи, насип, коси), за допомогою великої літери (віра, надія, соня, люба, земля). Ефективним є завдання «Вибери одне з двох»: (приймаю, беру) участь, (перегортаю, перевертаю) сторінки, (на протязі, протягом) весни; моє (ставлення, відношення) до тебе тощо. До того ж найефективнішими на уроках української мови є завдання, в основі яких лежить ігровий елемент, використовується цікава граматика, народознавчий матеріал, що спонукають до роздумів, до використання додаткових джерел; які залучають учнів до творчої діяльності, до спостереження над фактами мови, над виразністю, логічністю; завдання, які формують в учнів уміння застосовувати знання в нестандартних умовах.

Ефективними в процесі вивчення лексичного матеріалу є дидактичні ігри, елементи цікавої граматики; вправи, що стимулюють до пошуку,

роздумів, до роботи з додатковою літературою, до спостереження над фактами мови, над виразністю; самостійне складання вправ; завдання творчого характеру; лінгвістичні задачі, шаради, ребуси; елементи змагання, проблемно-пошукові завдання; нестандартні уроки.

Також варто систематично використовувати частково-пошуковий метод, евристичну бесіду, метод проблемного викладу матеріалу, дослідницький; а також застосовувати на уроках української мови такі ефективні прийоми: моделювання, конструювання, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація, різні види розборів; проводити уроки у формі гри, змагання, казки, інтегровані заняття. Аналіз практики свідчить, що під час мовних ігор панує не лише емоційне, а й інтелектуальне збудження, що, без сумніву, позитивно позначається на засвоєнні матеріалу, а також на формуванні інтересу до уроків мови. А використання вправ із елементами гри, створення ситуацій роздумів, здогадів, використання проблемних питань і завдань сприяє розвитку пізнавальної активності.

Висновки. Тобто, ми з'ясували, що проблема має теоретичну базу. Але питання розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови потребує наступного розгляду.

Список літератури:

1. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко – К.: Педагогічна думка, 2014. – 346 с.
2. Васильченко І. В. Організація системи соціального виховання учнів / І. В. Васильченко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 2. – С. 27-30.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 980 с.
4. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 18-20.
5. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – Харків: ХДПУ, 1997. – 338 с.
6. Махмутов М. И. Современный урок: Вопросы теории / М. И. Махмутов – М.: Педагогика, 1981. – 191 с.
7. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника: Избр. психологические труды / Н. А. Менчинская – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.
8. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
9. Методологические и теоретические проблемы активизации учебно- познавательной деятельности в свете реформы школы: Межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена; [Редкол.: Г. И. Щукина (отв. ред.) и др.]. – Л.: ЛГПИ, 1986. – 172 с.
10. Освітні технології: навч.-метод. посібн. / О. М. Пєхота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пєхоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.
11. Питання проблемного навчання. – К.: Рад. шк., 1978. – 126 с.
12. Романенко Л. З. Навчальна гра як засіб активізації пізнавальної діяльності на уроках у початкових класах [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/tatyana6221310/ss-29723650
13. Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.schoolua.com/2016/08/11/5021/
14. Фридман Л. М. Педагогический опыт глазами психолога: Книга для учителя / Л. М. Фридман – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.
15. Шамова Т. П. Проблема активизации учения школьников (Дидактическая концепция и пути реализации принципа активности в обучении): автореф. дис. на соиск. Учен. степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 – М., 1977. – 33 с.

Форостюк Т.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА СРЕДСТВАМИ ПРОБЛЕМНЫХ ЗАДАНИЙ И ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ

Аннотация
В статье освещаются особенности активизации познавательной деятельности учащихся начальной школы на уроках украинского языка. Раскрываются особенности развития познавательной активности младших школьников в процессе изучения лексики украинского языка. Проанализированы теоретические основы осуществления активизации в современной школе, в частности на уроках украинского языка. Изучен и обобщен накопленный опыт решения проблемы и обоснованы перспективные пути его использования в современной начальной школе. Предложены эффективные пути решения проблемы.
Ключевые слова: развитие, активизация познавательной деятельности, познавательная активность, младшие школьники, начальная школа, учебный процесс, украинская речь, проблемные задания, дидактическая игра.

Forostyuk T.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE LESSONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE BY MEANS OF PROBLEM ASSIGNMENTS AND DIDACTIC GAMES

Summary
The article highlights the features of cognitive activity of elementary school students at the Ukrainian lessons. The peculiarities of cognitive activity of primary school children in learning the vocabulary of the Ukrainian language have been revealed.The theoretical basis for the implementation of revitalization in the modern school has been analyzed especially in the Ukrainian language classes. The accumulated experience in solving this problem has been studied and summarized and promising ways of its use in modern elementary school have been proved. The effective ways to solve the problem have been proposed.
Keywords: development, activation of cognitive activity, cognitive activity, younger students, primary school, the educational process, the Ukrainian language, problem tasks, didactic game.

УДК 37.032

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МЕДІАКРАЄЗНАВСТВА

Хайрулліна Ю.О.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

Досліджено практичний аспект формування художнього світосприйняття школярів засобами медіа краєзнавства. Наведено експериментальну програму з медіакраєзнавства «Культура та мистецтво Миколаївщини», на базі якої передбачено формування художнього світосприйняття школярів. Виділено етапи та елементи художнього світосприйняття формування яких відповідає окремим розділам експериментальної програми. Описано методику проведення занять з експериментальної програми з медіакраєзнавства. Розкрито значення використання медіа засобів для формування художнього світосприйняття школярів.
Ключові слова: медіакраєзнавство, художнє світосприйняття, освітній курс, художня культура, національне мистецтво, художня публіцистика.

Постановка проблеми. Проблема формування світоглядної системи підростаючого покоління є має незмінну актуальність. Гармонійна особистість, вихована на гуманістичних засадах світової культури та національної ідеї є запорукою сталого розвитку суспільства. В. Сухомлинського «учень стає справжньою людиною, патріотом, коли він разом із педагогом торує шлях від любові до рідного краю до розуміння історичної долі народів світу [6, с. 554].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Краєзнавство це широке поняття, яке поєднує галузь знань, комплекс наукових дисциплін, суспільний рух. Вивчення краєзнавства як освітньої галузі відбувається у національно-патріотичному, духовно-етичному, культурно-просвітницькому руслі. Розглядаючи краєзнавство як комплекс дисциплін мають за мету усебічне вивчення певної гео-ментальної локації, за допомогою різних за змістом та методами дослідження інформаційних джерел. Багато визначень краєзнавства акцентують саме на даних позиціях: так, на думку Г. Матюшина краєзнавство це «сукупність знань про той чи інший край, вивчення його природи, історії, економіки, побуту», «у краєзнавстві локалізується інтерес до свого історичного минулого, народних звичаїв і традицій, проблем регіонального розвитку і відродження своєї самобутності [4, с. 27]. Д.С. Лихачов визначав краєзнавство, як різнобічне багатогранне явище, та відносив його до комплексного типу наук. [2, с. 4]. Він підкреслював, що особливістю краєзнавства є не тільки географічна інтенція різногалузевих інформаційних потоків, але й глибоке ціннісне забарвлення знань цього комплексу. Велике виховне значення краєзнавчої освіти у тому, що певна місцевість сприймається, емоційно забарвлюється та розкривається лише через особистість того, що сприймає. Краєзнавство надає не тільки знання, але й має великий вплив на формування духовної сфери дитини – утворює систему цінностей та особистісних орієнтирів.

Вже наприкінці XIX століття поняття «краєзнавство» починає входити до наукового тезаурусу. В працях С.Л. Рудницького з'являється розподіл загального краєзнавства на інтегральне та тематичне. До складу тематичного краєзнавства входить історичний, літературний та етнографічний напрям. Вплив «місцевого матеріалу на формування національного духу молоді «було проаналізовано на грані XIX та XX сто-

ліття П. Антоновичем, С. Рудницьким, С. Русовою, К. Ушинським, І. Франком, та вченими грані XX-XI століття Т. Бондаренком, Л. Гайдою, Я. Треф'яком, Л. Кірішком, Л. Саєнком, Л. Литвином. Розробку національної ланки краєзнавства знаходимо в працях, П. Шишченка, О. Діброва, М. Костриця, М. Крачила, В. Круля, М. Янка. Я. Жупанський визначає національне краєзнавство як «цілісну систему, яка функціонує у світі тримірних моделей, утворених компонентами: простору (екологічне краєзнавство), часу (історичне краєзнавство), соціуму (соціальне краєзнавство)» [3, с. 110-112]

Поняття медіакраєзнавство увійшло у науковий дискурс завдяки медіологу та кінознавцю С.Н. Пензіну, як синтез краєзнавства та медіаосвіти. [7, с. 78]. На думку Ю.Н. Юсова, ідея розвитку учнів на матеріалі екранних мистецтв з опорою на культурні цінності власної країни, регіону, міста дозволяє відчути складовою народу, для того,щоб долучитися до розуміння національно-духовного устрою. Теоретичні засади медіакраєзнавства знайшли відображення в працях О. Баранова, І. Вайсфельда, О. Федорова [5, с. 8].

Метою даної статті є: проаналізувати аспекти залучення медіакраєзнавства у освітній простір загальноосвітньої школи з метою формування художнього світосприйняття школярів. Презентувати експериментальну освітню програму «Культура Миколаївщини» спрямовану на формування художнього світосприйняття школярів засобами медіа краєзнавства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття медіакраєзнавство вже отримало наукове визначення та теоретичну розробку, але праксіологічні засади медіакраєзнавства є недостатньо висвітленими, тому в статті актуалізовано методи медіакраєзнавства, в контексті формування художнього світосприйняття школярів.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження проблеми впливу елементів медіакраєзнавства на формування художнього світосприйняття школярів було створено експериментальну програму «Культура Миколаївщини». Слід зазначити, що освітню площину курсу утворила як інформація дисциплін естетичного циклу, так і інших галузей – гуманітарної та природничої. Можливість такого поєднання здійснилася внаслідок головної змістовної лінії – краєзнавчої. Виділення подібної домінантної лінії дозволила здійснити процес інтегрування інформації різних галузей природньо, враховуючи синкретичну особливість структури краєзнавства.

В результаті осягнення інтегрованого масиву мистецько-культурологічної інформації у реципієнтів програми – учнів загальноосвітньої школи має подолатися тенденція до пасивного самосприйняття, натомість повинно утвердитися відчуття причетності до культуротворчого та історико-соціальних процесів відносно локального регіону, у даному випадку – Миколаївщини.

В експериментальній програмі Миколаївщина постає як гео- культурний простір, якому притаманна культурно-цивілізаційна своєрідність, котра виявляється у історичних особливостях створення регіону, усталених економічних, природних та культурних складових, наявності певної психолого-ментальної унікальності світосприйняття, наявності особливої яскравої художньої «картини світу, що відкарбувалася у артефактах професійного та аматорського мистецтва та культури, своєрідності етнічно-конфесійної інтеграції, визначальному для регіону виду діяльності людей, який є головним для економіки краю. Тобто, як самоцінний, усталений соціокультурний простір, який має свої особистості, сучасний потенціал та перспективу.

Курс «Культура Миколаївщини «спрямовано на реалізацію концепції гуманізації та гуманітаризації загальної освіти, та претендує на те, щоб стати варіативною складовою галузі «Мистецтво» у загальноосвітній школі на рівні регіонального компоненту. На відміну від розрізнених дисциплін галузі, курс є інтегративним – в ньому поєднуються знання з музики, літератури, образотворчого мистецтва, етнографії, мистецтвознавства, з інформацією з інших освітніх галузей – історії, географії, з метою створення єдиного художньокультурологічного освітнього поля.

Загальна мета курсу – утворення інформаційно-емоційної бази для формування цілісного оптимістичного уявлення про свій край, як унікальну за геофізичними, економічними, культурно-мистецькими показниками складову Української держави, та розуміння себе повноправною та дієвою особистістю, частиною регіонального суспільства, культурним нащадком та спадкоємцем рідної землі.

Завдання курсу:

– надати дітям цілісне уявлення про загальні особливості історії, географії, культури та мистецтва рідного краю;

– репрезентувати Миколаївщину, як полікультурний організм, який складається багатьма етнічними та конфесійними чинниками;

– формувати цілісне світосприйняття, вміння оптимістичного та поважного ставлення до себе, свого життя, прийняття себе таким, як є, сприйняття себе у нерозривної єдності з організмом існуючого світу, який являється насамперед в образі рідного краю;

– сприяти формуванню в учнів власного дієвого культуротворчого «я», яке сприймається як гідне, генетично обумовлене соціокультурною динамікою краю, з урахуванням етнічної та конфесійної належності родини, навчання толерантному відношенню до полі культурного простору регіону;

– прищепити інтерес до краєзнавчої діяльності, як фактору, що сприятиме дієвій та пізнавальній активності та ціннісному відношенню до явищ культури та мистецтва регіонального та світового рівня;

– звернутися до діяльності та спадщини видатних постатей Миколаївщини, які створили неповторне обличчя краю, залишили відбиток у історії, культурі, мистецтві регіону;

– розвивати творчі здібності учнів у контексті цілісного розвитку особистості.

Очікувані освітні результати:

– розширення загального кругозору учніву, яке має проявляти себе у утворенні, осягненні та опрацюванні необхідного мистецько – краєзнавчого тезаурусу;

– опанування комплексом галузевої (географічної, історичної соціальної, правничої) та домі-

нантної (культурологічної та мистецької) інформації про Миколаївщину;

– засвоєння головних етапів культурно-історичного розвитку регіону у контексті історико-культурних та мистецьких артефактів (тобто розкриття «фактів історії» становлення краю, феномену поліетнічного соціального утворення, особливостей ментальності за допомогою «фактів мистецтва» – через висвітлення явищ та подій у творах митців, етнографічні здобутки, та зразки медіа мистецтва (твори художньої публіцистики колективу тележурналістів Миколаївської Обласної державної телерадіокомпанії різних років);

– дослідити долю власної родини у руслі історії розвитку рідного краю, що спрямовано на визначення власної культурної належності, значущості, дієвості, – реальної, потенційної, або уявної;

– вдосконалити художні здібності учнів засобами залучення до кращих зразків професійного та аматорського мистецтва, виховання глядацької та виконавської культури.

Експериментальну програму «Культура Миколаївщини» було розроблено для впровадження у старших класах загальноосвітньої школи. Програма розрахована на один навчальний рік (36 годин). Структура програми відповідає дослідницькому завданню – формуванню художнього світосприйняття учня загальноосвітньої школи.

Цей процес має певні складові:

– формування самосприйняття;

– формування світосприйняття;

– формування цілісного художнього світосприйняття.

Розташування тематичних блоків експериментальної програми має змістовну залежність від означених складових. Так, I – III блоки спрямовані на акцентоване фіксування самосприйняття. Позиціонування образу «Я» на запропоновану тематику має за мету наступні положення:

– фіксація вихідної точки сприйняття дійсності;

– акцентування уваги на рефлексийному процесі;

– активування інтеграції самосприйняття та світосприйняття у цілісну систему.

IV-V блоки програми спрямовані на розвиток світосприйняття, продовжується опанування технології рефлексії, але зміщується акцент з суб'єктивованого спостереження на об'єктивне сприйняття. При цьому зберігається інтенція на емоційне привласнення художньої інформації, але на більш узагальненому рівні.

VI блок являє собою практичну частину, що на емпіричному рівні інтегрує інформацію з метою впливу на формування цілісної системи світосприйняття (як поєднання суб'єктивної (самосприйняття) та об'єктивної (світосприйняття) складових.

Принцип блокового об'єднання художньо педагогічного матеріалу курсу дозволяє умовно відтворити модель геосоціокультурного простору існування особистості:

Тематичні блоки експериментального курсу:

I блок – «Я і моє місто» (Ототожнення долі міста з долею людини – народження – юність – змужнілість, проведення паралелей між власним життям та життям міста, формування олюдненого відношення, емоційного ставлення, присвоєння образу міста, співставлення його із власним самопочуттям). Теми: Народження міста: люди та кораблі.; Віхи історії: від Миколаївської губернії – до Миколаївської області; Обличчя старого міста: про що розповіли вулиці.

II блок – «Я та історія» (Давні цивілізації та їх від карбування на обличчі рідної землі. Заглиблення до найдавніших історичних пластів, що визначили особливість та унікальність краю. Ототожнення історії краю з історією власної родини, пошук зв'язків, перенесення себе у задану історико-художню атмосферу). Теми: Подорож до Березані: «...біля острову Буяну...»; Скіфська легенда; Ольвія, значить – щаслива; «Той, що присвятив себе Ольвії» – Б. Фармаковський.

III блок – «Я і природа» (Унікальні куточки Миколаївської землі, те що відрізняє край поміж інших, створює неповторний природний ландшафт південно Українського регіону. Емоційне сприйняття природного світу, уособлення його та співставлення з власним духовним світом.) Теми: Сказ про Єланецький степ; Мігія. Гранітно-степове Побужжя; Кінбурн – планета любові. IV блок – «Світло духовності» (Віра. Обряди та сучасність. Розуміння багатомоніття етнічного, культурного, релігійного життя Миколаївщини. Формування толерантного ставлення до представників інших культурно-релігійних спільнот). Теми: Дорога до Храму. Історія храмового будівництва різних конфесій; Пелагеєвський жіночий монастир; Церква Касперовської Божої Матері; Віфлеємська зірка; Свято Великодня; Пресвітлий лебедю мій. Твори народних майстрів; Ой на Івана, ой на Купала.

V блок – «Світ очами Миколаївців» (тематичний блок присвячено видатним митцям краю, створенню особливої «картини світу» Миколаївщини, яка постає в їхніх творах. Співвіднесення даної «картини» із власним світобаченням, світовідчуттям. Практичне опанування художніх прийомів та засобів). Теми: М. Аркас. Спадщина; Р. Судковський. Співець моря; В.В. Верещагін. Вітри мандрів; Обличчя епохи. Художники Миколаївщини; А. Антонюк. Богопільський Леонардо; І. Булавицький, Макушини. Кам'яне диво; Музико, душе моя! Т. Ярова, О. Нежигай, Є. Долгов; Поетичне сузір'я. Е. Январьов, Д. Кремінь, К. Голубкова, В. Пучков.

VI блок «Моє джерело» (практично-екскурсійна частина програми, яка передбачає безпосереднє знайомство з культурними, архітектурними, художніми явищами, участь у художньо-практичних заходах, дієву культурологічну активність). Теми: Вулицями міста. В царині Мельпомени. В каморці татка Карла. На гостини до звірів. Симфонічне диво. Орган у костьолі.

Головною структуроутворюючою особливістю експериментального курсу стало використання явища поліцентричної інтеграції дисциплін галузей «Мистецтво» та інформації гуманітарних і природничих дисциплін. Висвітлення краєзнавчої тематики відбувалося засобами та методами, які притаманні педагогиці мистецтва. Тема кожного уроку була розкрита за допомогою зразків мистецтва та культурних добутків Миколаївщини. До того-ж, невід'ємною складовою кожного уроку, за винятком уроків екскурсійно-практичного блоку стали відеододатки. Відеододатками до програми стали фрагменти творів телевізійно-

го мистецтва – зразки художньо-публіцистичних творів Миколаївських тележурналістів, які тематично відповідали темам занять. Можливість наближення до об'єкту спостереження, куточку природи, особистості діяча культури, входження до атмосфери народного свята, або релігійного служіння надало додаткових можливостей процесу проникнення в тканину культурного організму життя Миколаївщини. Систематичне використання відеоматеріалів створило ефект присутності, обумовило природне вживання, присвоєння художньо-культурологічної інформації без зайвої нав'язливості та дидактичності.

Твори медіа мистецтва, як один з елементів візуальной складовой інформаційного поля курсу «Культура Миколаївщини» містять важливу аудіо-інформативну складову – слово, яке лунає з екрану та музику, що доповнює візуальний, або вербальний образ, а іноді є домінуючим засобом виразності. Відштовхуючись від особливостей створення художнього образу та драматургії у творах телевізійної художньої публіцистики, було розроблено методичну схему побудування уроку з художньо-естетичних дисциплін.

Прикладами застосування творів художньої телепубліцистики в курсі «Культура Миколаївщини» були наступні фільми: «Терра інкогніта», автор О. Митрофанов, «Я живу на вулиці Діоніса», автор В. Завізіон, тема «Ольвія – це значить щаслива» (II блок), «Сказ про Єланецький степ», автор О. Топчій, одноіменна тема (III блок), «Ибо видели очи мои...», автор О. Топчій, тема «Пелагеєвський жіночий монастир» (IV блок), «Боже поле Андрія Антонюка», автор Ю. Скіба, тема «Богопільский Леонардо» (V блок), тощо.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у вказаному напрямі:

– звернення до краєзнавчої тематики при дослідженні проблеми розвитку та формування художнього світосприйняття у контексті інтегрованої художньо – естетичної освіти обумовлено великим потенціалом медіа засобів, як засобу досягнення художньої образності сприйняття;

– використання медіа елементів курсу «Культура Миколаївщини» спрямовано на створення динамічного цілісного образу місцевості, дає можливість побачити ландшафт з різних боків, олюднити його. Поступовий перехід від споглядання до дії відбувається через творче відтворення – музичне, вербальне, графічне, пластичне;

– розширення краєзнавчих уявлень відбувається через віртуальне знайомство з незнайомими місцями, культурними феноменами, творами мистецтва, тощо (засвоєння, методом творчої інтерпретації);

Розвиток національної самосвідомості української молоді пов'язано насамперед із відродженням системи національної освіти, обов'язковою складовою інформаційного простору якої має стати краєзнавчий напрям. Народне мистецтво, рідна природа, культура краю – джерела духовної наснаги особистості в умовах перехідного суспільства. Тому подальші розвідки в даному напрямку мають бути спрямовані на введення експериментальних краєзнавчих освітніх курсів до навчального плану загальноосвітніх закладів України.

Список літератури:

1. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні // Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm
2. Лихачов Д.С. Краеведение, как наука и как деятельность // Историческое краеведение в СССР: Вопросы теории и практики. – К., 1991. – С. 4.
3. Луценко С.М. Особливості краєзнавчої роботи в загальноосвітніх начальних закладах / Луценко С.М., Третьякова О.В. // Збірник наукових праць / [редкол.: Л.М. Плиско (відп. ред.) та ін.]. – Х.: ХНПУ, 1997. – Вип. 31. – 2008. – С. 110-112.
4. Матюшин Г. Историческое краеведение. [Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2108 «История»] / Г. Матюшин – М.: Просвещение, 1987. – С. 27.
5. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; За науковою редакцією В.В. Різуна. – Київ: Центр вільної преси, 2012. – С. 8.
6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр. твори: В 5 т. – К., 1976. – Т. 2. – С. 554.
7. Пензин С.Н. Кино и эстетическое воспитание: методологические проблемы / С.Н. Пензин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – С. 78.
8. Печерська Е. Національне виховання школярів засобами українського фольклору / Е. Печерська // Рідна школа – 2009. – № 1. – С. 23-28.

Хайруллина Ю.А.
Николаевский национальный университет
имени В.О. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ МЕДИАКРАЕВЕДЕНИЯ

Аннотация
Исследаван практический аспект формирования художественного мировосприятия школьников средствами медиакраведения. Представлена экспериментальная программа по медиакраеведению – «Культура Николаевщины», на базе которой предполагается формирование художественного мировосприятия школьников. Проанализированы элементы художественного мировосприятия, формированние которых отвечает отдельным разделам экспериментальной программы. Описана методика проведения занятий экспериментальной программы по медиакраеведению. Раскрыто значение использования медиа средств для формирования художественного мировосприятия школьников.
Ключевые слова: медиакраеведение, художественное мировосприятие, образовательный курс, художественная культура, национальное искусство, художественная публіцистика.

Khajrullina Yu.O.
Mykolayiv V.O. Sukhomlynski National University

FORMATION OF STUDENT'S ARTISTIC WORLD PERCEPTION BY THE WAY OF MEDIA LOCAL LORE

Summary
In the article it were research the practical aspects of the formation of student's art world perception by the methods of media local lore. Presented an experimental study course «The culture of Mycolayiv region». Implementation of an experimental study course is aimed on a formation of student's artistic world perception by the way of media local lore. The elements of artistic world perception, that correlate to certain sections of the pilot program were analysed. Described the method of conducting lessons of an experimental study course. Discovered the relevance of the media- technologies for the formation of student's art world perception.
Keywords: media local lore, artistic world perception, study course, artistic culture, national art, art journalism.

УДК 378:811.111

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ І РОЛІ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

Шевченко М.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто типи мультимедійних засобів. Найбільша увага приділена дослідженню особливостей аудіовізуальних засобів навчання, що включають кінострічки, телепередачі й інші види озвучених відеозаписів. Робота містить перелік типів відео. Зазначено класифікацію відеозаписів відповідно до різних навчальних функцій. Перелічено переваги застосування мультимедіа на заняттях з англійської мови, а також розглянуто роль і користь автентичних мультимедійних засобів на заняттях із англійської мови студентів технічного ВНЗ.

Ключові слова: мультимедіа, мультимедійні засоби, заняття, англійська мова, технічний, вищий навчальний заклад (ВНЗ), аудіовізуальні засоби, відео.

Постановка проблеми. Мультимедійні засоби оточують нас усюди – як у повсякденній, так і в професійній сфері. За допомогою них уся інформація, що є навколо нас, виглядає цікавішою й краще запам'ятовується. Таким чином, недивним є те, що все частіше мультимедіа застосовується в навчанні учнів шкіл і студентів, адже, як відомо, їх вікові групи краще сприймають навчальні матеріали й дані через аудіовізуальний канал сприйняття. Проте, хоча мультимедійні засоби виглядають привабливішими, ніж стандартні друковані матеріали в навчанні іноземних мов студентів технічних спеціальностей під час занять із професійною тематикою чи/і зі складною термінологією, не можна використовувати мультимедіа просто заради гарного представлення навчальної інформації. Перед тим, як готувати заняття з іноземної мови з використанням мультимедійних засобів, необхідно провести глибоке дослідження особливостей цих засобів (які є їх види, яким чином їх використання буде впливати на роботу на занятті та якою буде користь). Особливо це стосується занять із англійської мови студентів технічних ВНЗ, оскільки їм необхідне більш детальне пояснення теми й лексико-граматичних особливостей іноземної мови, ніж студентам мовних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І.А. Щербакова [11] досліджує переваги використання кінострічок на заняттях. Відповідно до автора, кіно має сильний вплив на ефективність засвоєння отриманої інформації. Л.Б. Чашко [8] аналізує особливості використання аудіовізуальної навчальної інформації на заняттях. Головним висновком роботи є те, що аудіовізуальні засоби, зокрема фільми й відеозаписи, забезпечують мимовільну увагу студентів і мимовільне запам'ятовування, особливо, якщо їх зміст пов'язаний із попереднім досвідом учнів і раніше засвоєними знаннями. Гуржій А.М. [4] вивчає застосування візуальних і аудіовізуальних засобів під час навчання іноземної мови. У праці зазначено, що мультимедіа на заняттях можна використовувати як наочну опору для пояснення зв'язків між явищами та процесами, що вивчаються; для полегшення доступності навчання, його індивідуалізації й інтенсифікації; активізації емоцій та інтересу студентів; як основу для обговорення, а також для урізноманітнення форм проведення занять. Волошинова Л.В. [3] розглядає роль аудіовізуальних мистецтв у навчально-виховному процесі. Дослідниця стверджує, що використання автентичних кіно- й відеозаписів позитивно впливає на оволодіння студентами знаннями з практичного курсу іноземної мови, включаючи фахову лексику.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досить багато дослідників розглядають варіанти використання мультимедійних засобів на заняттях у школах і мовних вищих навчальних закладах (ВНЗ). Незважаючи на це, особливості й роль автентичних мультимедійних засобів на заняттях з англійської мови в технічних ВНЗ мають потенціал для більш глибокого вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей і ролі мультимедійних засобів на заняттях з англійської мови в технічних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Мультимедійні засоби навчання включають візуальні, аудіовізуальні й аудитивні. Зміст кожного типу розкривається за допомогою аналізу способу донесення навчальної інформації ними до осіб, які навчаються, й способу її сприйняття реципієнтами. Розглянемо особливості кожного засобу детальніше.

Візуальні засоби навчання (малюнки, проекції, неозвучені відеозаписи) сприймаються студентами через зорові аналізатори, тобто безпосередньо чуттєво-наочним способом.

Інформація, закладена в аудитивних засобах, доноситься через звукові аналізатори. Прикладом є пісні й будь-які інші аудіо записи.

Аудіовізуальні засоби навчання поєднують особливості передачі навчальних даних через комбінацію способів двох попередньо зазначених засобів навчання – за допомогою одночасного задіяння зорових і слухових аналізаторів. Таким чином, вони є найбільш ефективними під час навчання англійської мови студентів технічних ВНЗ. Аудіовізуальними засобами є кінофільми, кінофрагменти, озвучені відеозаписи, тощо [4, с. 3].

На заняттях з англійської мови мають використовуватися виключно автентичні англомовні аудитивні, візуальні й аудіовізуальні засоби. Варто уточнити, що в словнику з педагогіки Г.М. Коджаспірової та О.Ю. Коджаспірова [5, с. 23] поняття «автентичний» пояснюється як достовірний, справжній.

Психологічна формула успіху, за словами Л.В. Волошинової [3, с. 56]: інтерес – стимул – реакція на стимул – мотив дії – сама дія, – знаходить своє педагогічне підтвердження, коли йдеться про вивчення іноземної мови з використанням двох типів документів: програмних і ефемерних.

Програмні документи (підручник, збірки граматичних вправ та ін.) створюють кістяк навчання, вони є джерелом поступового надбання знань, дають тому, хто вивчає, орієнтир і надовго відкладаються в пам'яті. Ефемерні документи (пісні, аудіовізуальні/мультимедійні засоби, газетні статті, фотографії, інформація з Інтернету, інші автентичні документи) обираються з метою розширити світогляд і дати можливість зовнішньому світу «увійти» в аудиторію і перетворити її на місце подій.

Аудіовізуальні засоби використовувалися з навчальною метою вже з середини минулого століття. Роже Оден [6, с. 356], один із ініціаторів програми розвитку національної освіти Франції із застосуванням вищенаведених засобів, зазначав: «У нашому суспільстві можна тільки мріяти про громадянина, який би міг не тільки не потрапити під владу нескінченного потоку зображень і звука, що оточують його (через телебачення і все більше через комп'ютери), але й навчитися керувати ними, щоб знаходити з їхньою допомогою необхідну йому інформацію, здійснювати комунікацію і брати участь у житті суспільства».

У своїй праці «Кино в обучении иностранным языкам» І.А. Щербакова [11, с. 23] у свою чергу зазначає, що кіно як досить інтенсивний зовнішній подразник викликає продуктивну умовно-рефлекторну діяльність і, таким чином, є потужним й ефективним засобом, який сприяє швидшому та якісному здобуванню знань і навичок.

Використання аудіовізуального методу означає синхронне використання візуальних і аудитивних компонентів на основі ретельно відібраного як ситуативного, так і мовленнєвого матеріалу, основою якого є широке залучення аудіовізуальних засобів (варіант прямого методу). Основною метою цього методу, що виник у 60-ті роки XX ст., було комунікативне навчання на усній основі. Всі інші цілі (освітня, виховна, розвиваюча) реалізуються у процесі здійснення цієї головної мети [3, с. 23].

Сучасною теоретичною основою рекомендацій Ради Європи є теорія комунікативного навчання, в тому числі комунікативної компетентності, яка передбачає одночасний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності, а також посилення ролі аудіовізуальних (мультимедійних) засобів [2, с. 29].

Людина пізнає оточуючий світ за допомогою всіх органів чуття, проте основними каналами одержання інформації є слухові й зорові аналізатори. Система «вухо-мозок» може пропустити за секунду до 50 біт інформації. Водночас пропускна здатність зорового аналізатора в 100 разів більша. Особа, яка лише слухає, запам'ятовує 15% мовної інформації, яка тільки бачить – 25% зорової інформації, а та, яка слухає і бачить одночасно – 65% наданої інформації [3, с. 30; 14, с. 11].

Видова характеристика аудіовізуальних мистецтв, відповідно до Л.В. Волошинової [3, с. 10], розкриває потенціал кіно-, теле- й відеотворів у системі мовної підготовки. Вітчизняні дослідники вживають термін «аудіовізуальні мистецтва» як синонім екранних мистецтв, які включають вищезазначені види інформаційних джерел, як просторово-часові мистецтва технічного комплексу з образотворчою домінантою. Вони дозволяють представити біфункціонально будь-яку навчальну інформацію: як джерело наукових, культурних даних і як предмет окремого вивчення [3, с. 8].

Відео є особливим за своєю природою, оскільки воно, як стверджує М. Аллан [12], уможливлює поєднання зорових і звукових образів у типових умовах, пропонує студентам мовленнєву ситуацію, в якій вони мають можливість стати активними учасниками комунікації з допомогою викладача.

Такі дослідники як І.С.П. Нейшн і Дж. Ньютон [13] підкреслюють важливість комунікативних стратегій під час навчання студентів іноземної мови. Ці методики можуть допомогти підтримати розмову, навіть якщо студенти не знайомі з даною темою. Успішна розмовна техніка зазвичай полягає в тому, що за питанням завжди слідує коротка відповідь і додаткова інформація, що відноситься до неї. Саме художні фільми забезпечують студентів великою кількістю прикладів подібних стратегій.

Виділяють такі види відеофонограм:

- спеціально підготовлені з навчальною метою;
- навчальні відеофонограми, що вимагають адаптації до етапу навчання;
- телекурси, мультимедійні курси;
- художні і документальні фільми [10, с. 116-117].

Така технічна можливість відео, як пауза створює умови для окремого аналізу звука й зображення, певних кадрів і їх художньо-естетичної функції. Запис звукової доріжки можна використати з такою педагогічною метою, як аудіювання.

Комплексність і різнобічність впливу відеозапису досягається завдяки його різноманітним функціям: пізнавальній, соціальній, виховній, оціночній та комунікативній, видовищній і естетичній [3, с. 15-16].

Використання відео на заняттях із англійської мови професійного спрямування може виконувати такі функції [1, с. 52; 7, с. 58]:

- інформуюча (використання відеофрагмента для подачі нового матеріалу є джерелом мовної, екстралінгвістичної та іноземної соціокультурної інформації з теми, що вивчається; завдяки розширенню каналів сприймання, особливо зорового, як на свідомому, так і на підсвідомому рівні, є змога значно збільшити кількість мовних одиниць, що вводяться);
- навчальна (організовується показ мовленнєвого соціоінокультурного матеріалу з метою полегшення його семантизації, осмислення й запам'ятовування за рахунок психофізіологічних закономірностей, а також підключення до актів сприймання великої кількості аналізаторів і відчуттів, використання резервів зорового, більш місткого, каналу сприймання і зорової пам'яті, мимовільного запам'ятовування).

Під час формування навичок усного мовлення за допомогою відеофонограми створюються мовленнєві зразки та смислові опори, задається предметний план висловлювання і його логічна послідовність; а якщо відео пов'язане з вивченням певної теми чинної програми, то воно також стимулює та полегшує мовленнєву діяльність [7, с. 59].

· контролююча (реалізується імпліцитно під час виконання вправ, коли завданням студентів є передбачення змісту наступного висловлювання дійової особи, а після цього в них є можливість проконтролювати відповідність свого висловлювання текстові відеофрагмента під час перегляду уривка, або коли студентам представлена лише зорова модальність, а слухову вони відновлюють самі, чи навпаки [1, с. 53]);

· організуюча (використання відео допомагає створити на занятті штучне іншомовне середовище, стимулювати різні види навчальної діяльності, організовувати активне повторення і керування процесом навчання [1, с. 53]).

Відповідно до різних навчальних функцій, які домінують на тому або іншому відрізку навчально-виховного процесу, відео розподіляються на:

1) відеофонограми-основи, що використовуються на етапі представлення нового матеріалу у вигляді автентичних художніх фільмів;

2) відеофонограми-опори у вигляді уривків фрагментів кінострічок, що використовуються для тренування у спілкуванні під час виконання умовно-комунікативних вправ рецептивно-репродуктивного, продуктивного характеру;

3) відеофонограми-стимули, які використовуються протягом тренування у спілкуванні під час виконання умовно-комунікативних та комунікативних продуктивних вправ [1, с. 53].

Дослідження показують, що під час усного представлення навчального матеріалу обсяг знань, що зберігається в пам'яті тих, хто навчається, через 3 год. складає 70%, а через 3 дні – 10%; під час візуального представлення того ж матеріалу – відповідно 72 і 20%, а під час аудіовізуального – 85 і 50% [10, с. 60].

Із вищесказаного випливає, що на першому місці за значущістю й ефективністю серед мультимедійних засобів знаходяться комбіновані аудіовізуальні засоби навчання (АВЗН), потім – зорові і, нарешті, звукові. Наочність багатогранна у своїх проявах і містить у собі як педагогічний, так і психологічний аспект [10, с. 60]. Базуючись на можливостях рецепторів людського організму, їхньому взаємозв'язку і взаємодії з мозком, наочність має фізіологічну основу. Можна стверджувати, що без наочності АВЗН не існує процесу навчання і неможливим є процес пізнання в цілому. Навчальний процес – це керована інформаційна система. Особливе місце в ній займає образна і слухова наочність (екранно-звукові АВЗН), що, з одного боку, організовує і спрямовує сприймання, будучи джерелом «живого споглядання», а з іншого – виконує функції джерела інформації, кількості навчальної інформації та детектора організації уваги і спостереження [10, с. 61].

Застосування аудіовізуальних мистецтв на заняттях з англійської мови професійного спрямування цілеспрямовано розвиває [3, с. 99]:

· різні види активного мислення (образного, логічного, творчого і асоціативного);

· навички сприймання, інтерпретації, аналізу таких видів інформації, як вербальна, візуальна, аудитивна, аудіовізуальна;

· засвоєння медіамови та навичок її використання під час сприймання творів екранних традиційних мистецтв і інших засобів масової інформації;

· потребу у вербальному спілкуванні.

Під час перегляду відеозапису на занятті з англійської мови професійного спрямування в технічному ВНЗ пропонується не лише власне зорова і слухова наочність, але й автентична мовна наочність, що й визначає лінгвістичні основи її використання, а саме:

· лексична (реалії, використання експресивних та ідіоматичних засобів; розмовна, конотативна й фонова лексика; терміни, сталі вирази, звукоімітація, вигуки, заповнювачі пауз);

· граматична (інверсія, еліптичні та неповні речення, скорочені форми, розділові й риторичні питання тощо);

· фонетична (фонетична правильність мовлення – темп, тембр, інтонування, паузування, – реалізація якої стимулює виникнення та закріплення у свідомості студентів певних зразків-еталонів, структура яких характеризується єдністю трьох компонентів, що сприяють успішному формуванню мовленнєвих навичок і розвитку вмінь: слухового, артикуляційного й зорового).

Під час перегляду автентичних кінофільмів або їх фрагментів студенти мають можливість ознайомитися з усіма особливостями вимовного аспекту мовленнєвої діяльності: зразковістю звучання, лексичним, граматичним і фонетичним наповненням, висловами мовленнєвого етикету тощо [9, с. 54]. Особливо важливим це є для студентів технічних спеціальностей, які мають обмежений час на вивчення англійської мови професійного спрямування, оскільки вона не є їх профільним предметом. Таким чином, за допомогою автентичних мультимедійних засобів на заняттях із англійської мови студенти можуть наочно побачити, що саме вивчається іноземною мовою (прилади, конструкції, технології) та одночасно отримати зразки вживання лексики, граматики й мовлення загалом (вербальні й невербальні елементи) носіями мови, яку студенти технічного ВНЗ вивчають.

Висновки і пропозиції. 1. Мультимедійні засоби навчання включають візуальні, аудіовізуальні й аудитивні.

2. На заняттях із англійської мови в технічних ВНЗ найефективнішими є автентичні аудіовізуальні засоби, представниками яких є кінострічки, телепередачі й інші озвучені відеозаписи. Кіно викликає продуктивну умовно-рефлекторну діяльність і тому сприяє швидшому та якісному здобуванню знань і навичок, а також покращенню комунікативної компетентності студентів.

3. Виділяють такі види відеофонограм: 1) спеціально підготовлені з навчальною метою; 2) навчальні відеофонограми, що вимагають адаптації до етапу навчання; 3) телекурси, мультимедійні курси; 4) художні і документальні фільми.

4. Функції відеозаписів на заняттях із англійської мови в технічних ВНЗ: 1) інформуюча, 2) навчальна, 3) контролююча, 4) організуюча.

5. Відповідно до різних навчальних функцій, відео розподіляються на: 1) відеофонограми-основи, 2) відеофонограми-опори, 3) відеофонограми-стимули.

6. Застосування мультимедіа на заняттях з англійської мови розвиває: 1) активне мислення; 2) навички сприймання, інтерпретації, аналізу різних видів інформації (вербальна, візуальна, аудитивна, аудіовізуальна); 3) засвоєння медіа-

мови та навичок її використання; 4) потребу у вербальному спілкуванні.

7. Під час перегляду відео на занятті з англійської мови в технічному ВНЗ пропонується зорова, слухова й автентична мовна наочність (лексична, граматична, фонетична).

8. За допомогою автентичних мультимедійних засобів на заняттях із англійської мови студенти технічного ВНЗ можуть наочно побачити, що саме вивчається іноземною мовою (прилади, конструкції, технології) та одночасно отримати зразки вживання лексики, граматики й мовлення загалом (вербальні й невербальні елементи) носіями мови.

Проаналізувавши особливості й роль мультимедійних засобів на заняттях з англійської мови в технічних ВНЗ, доцільною буде подальша експериментальна верифікація зазначеної користі мультимедіа для навчання англійської мови студентів немовних спеціальностей.

Список літератури:

1. Бориско Н. Ф. Обучение устной монологической речи с использованием видеофонограммы в интенсивном курсе на начальном этапе обучения / немецкий язык: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Бориско Наталія Федорівна. – К., 1988. – 226 с.
2. Витлин Ж. Л. Эволюция методов обучения иностранным языкам в XX веке / Ж. Л. Витлин // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 2. – С. 23-29.
3. Волошинова Л. В. Сучасні аудіовізуальні технології у вивченні іноземної мови: [наук.-метод. посіб.] / Л. В. Волошинова. – К.: Знання України, 2007. – 152 с.
4. Гуржій А. М. Візуальні та аудіовізуальні засоби навчання: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А. М. Гуржій, В. П. Коцур, В. П. Волинський, В. В. Самсонов. – К.: Ін-т педагогіки АПН України. Наук.-метод. центр орг. розробки та вир-ва засобів навчання, 2003. – 173 с.
5. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
6. Оден Р. Размышление о преподавании кино и аудиовизуальных искусств: [пер. с фр.] // Киноведческие записки. – 1999. – № 4. – С. 353-360.
7. Пащук В. С. Навчання студентів мовних спеціальностей усного англійського монологічного мовлення з використанням автентичних художніх фільмів: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Пащук Вікторія Степанівна. – К., 2002. – 247 с.
8. Чашко Л. Б. Аудіовізуальна навчальна інформація на уроках / Л. Б. Чашко // Педагогіка і психологія. – Київ: Педагогічна думка, 1999. – № 1(22). – С. 51-57.
9. Шабарова М. Г. Преимущества использования кинофильма на занятиях по домашнему чтению / М. Г. Шабарова // Коммуникативное иноязычное образование: Сб. науч. трудов Российского Центра иноязычного образования. – Вып. 10. – Липецк, 2000. – С. 54-63.
10. Шмирова О. В. Педагогічні умови використання аудіовізуальних засобів навчання іноземної мови у професійній підготовці менеджерів-аграріїв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Шмирова. – К., 2004. – 22 с.
11. Щербакова И. А. Кино в обучении иностранным языкам / И. А. Щербакова. – Минск: Вышейша школа, 1984. – 94 с.
12. Allan M. Teaching English with Video / M. Allan. – London: Longman, 1985. – 128 p.
13. Anisimova A. Modern Aspects of English Language Teaching: Theory & Practice: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / A. Anisimova, L. Koshova. – Д.: Вид-во ДНУ, 2011. – 279 с.
14. Bailblé C. Les Genres télévisuels dans l'enseignement / C. Bailblé, T. Lancien, M. Serceau; sous la direction de Geneviuve Jacquinot et Gérard Leblanc. – Paris, France: Hachette éducation. – 1996. – 144 p.

Шевченко М.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ И РОЛИ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Аннотация
В статье рассмотрены типы мультимедийных средств. Наибольшее внимание уделено исследованию особенностей аудиовизуальных средств обучения, среди которых фильмы, телепередачи и другие виды озвученных видеозаписей. Работа содержит перечень типов видео. Указано классификацию видеозаписей в соответствии с различными учебными функциями. Перечислены преимущества использования мультимедиа на занятиях по английскому языку, а также рассмотрены роль и польза аутентичных мультимедийных средств на занятиях по английскому языку студентов технического ВУЗа.

Ключевые слова: мультимедиа, мультимедийные средства, занятие, английский язык, технический, высшее учебное заведение (ВУЗ), аудиовизуальные средства, видео.

Shevchenko M.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

INVESTIGATION OF FEATURES AND THE ROLE OF MULTIMEDIA AIDS IN ENGLISH LESSONS AT TECHNICAL UNIVERSITIES

Summary
The article presents types of multimedia that can be used in English lessons at technical universities. Most attention is paid to investigation of the features of authentic audiovisual aids that include films, TV shows and other videos with sound. The paper contains a list of video types. The classification of videos according to various educational functions is provided. The advantages of multimedia use in English language lessons are listed. The role and benefits of authentic multimedia aids in English lessons of the students of technical universities are also examined.
Keywords: multimedia, English, lesson, technical, university, audiovisual aids, video.

UDC 371.3

TEST AS EFFICIENT MODERN METHOD OF THE ORGANIZATION OF CONTROL OF EDUCATIONAL PROCESS

Shevchenko M.Yu., Bikezina A.D.
Donbas State Teachers Training University

The article deals with the problem of the control organization in the educational process. The authors have described in details the main stages, characteristics and difficulties of the control organization during the education. The aspects of the control during the foreign languages studying are also analyzed. The authors have underlined three main stages of the preparation of the knowledge control during the foreign languages studying. The main principals and characteristics that the tasks for control should include are also pointed out. The authors consider the special value of the control process during the foreign languages studying and also during the development of the personality as a whole.
Keywords: control, test, stage, value, educational system.

The relevance. Reforming of education in our country in the context of accession of Ukraine to Bologna Process and the European language space concerns not only the higher school which already almost completely passed to the credit and modular organization of training and estimation, but also general educational institutions. One of features of reforming of modern high school is implementation of independent testing as method of objective assessment of knowledge of pupils.

The problem of the article. The analysis of scientific publications and studying of results of national external testing give the grounds to claim that its organization and carrying out is a little researched problem in which it is possible to allocate the following components:

1. Creation of test tasks according to requirements which to them are imposed as to a control facility of foreign-language communicative competence.
2. Compliance of tests to the main characteristics, for example:

a) test compliance to levels of forming of communicative competence according to the all-European recommendations (for graduates of high comprehensive school it is the A2-B2 level);

b) suitability of the language test (reliability, validity, authenticity, interactivity, influence):

3. Preparing students for testing
4. Assessment of results of testing and many others.

The subject of the article is the process of the foreign languages studying.

The object of the research is the control process during the foreign languages studying.

The aim of the article is to determine the main principals of the control process organizing during the process of the foreign languages studying.

The analysis of the research and publications. The process of control in the educational system has been analyzed in the scientific works by V.P. Bespalko, L.V. Gnapovskaya, S.K. Folomkina, A.G. Kvasovaya and others.

Main material. It is known that according to the Program for comprehensive schools and State standards, quality of foreign language skills of graduates has to be at the level B1 + on a scale «Of the all-European recommendations of language education: studying, teaching, assessment». But all of us with you perfectly understand and at anybody of us the fact that not all graduates of the Ukrainian schools will be able to show such high level of proficiency in foreign-language skills doesn't raise doubts. At the same time it should be noted that in Ukraine there are many schools with a profound learning of foreign language, gymnasi-

ums and lyceums which are able to provide high level of proficiency in a foreign language, than the standard B1 +. And it, in turn means that the test for final estimation of level of proficiency on a foreign language of graduates of all schools of Ukraine has to be multilevel. It the problem of testology as there is a need of the conclusion of tests for the purpose of control of various levels of proficiency becomes complicated, since A2 and finishing with the B1 + level and if to take into account and profile training in a foreign language, then it concerns also the B2 level [3, p. 19].

So, what developers of tests need to know and be able to do to offer pupils the qualitative, reliable and valid test on a foreign language, on German in particular? First of all, it is necessary to decide on testing term. Now there are several options of definition of the test. Let's bring some of them.

So, the Russian researcher Bespalko V. P. notes that the word «test» in English from where it to us also has come, any test, examination or test designate. The form and content of this test is a subject of the arrangement in that area of human activity where the test is used. By S. K. Folomkina's definition, the test is understood as the tasks having the specific organization which allows all students or pupils to work at the same time in identical conditions and to write down performance by symbols.

Gnapovskaya L. V. and Kvasovaya A.G. in the researches note that testing as the term meets as in a confined sense, and in a broad sense. In a confined sense it that is use and test; in a broad sense as set of procedural stages of planning, creation and testing of tests, handlings and interpretations of their results. In testing in a broad sense, as a rule, allocate three main stages:

The 1st stage is the development of the preliminary test: planning of the test, creation of the preliminary test, approbation of the preliminary test, interpretation of results of the preliminary test;

The 2nd stage is the development of the final test: re-planning of preliminary test, drawing up and registration of a final version of the test, preparation of specifications and instructions;

The 3rd stage is the implementation of the test: preparation for application of the test: test, processing of test results, interpretation of test results.

Gnapovskaya L. V. and A. G. Kvasovaya indicate also that tests are divided by the application purpose on stating, diagnostic and predictive. The stating tests include tests of knowledge and tests of the general foreign language skills [2, p. 5].

Tests of knowledge consist in full accordance with the program and the textbook or the acquired material. Generally they are used for implementation of the current and total control.

Tests of the general foreign language skills develop irrespective of programs and textbooks of training. Tests of this kind are used use for checking of those foreign skills and abilities which will be necessary in further training and work. They can be applied also to selection of entrants, distribution of pupils on groups, specification of the program of training of separate group of pupils or students.

Concerning the status of the controlling program distinguish the standardized and not standardized tests. According to Nanovskaya L. V. researches. and Kvasova A. G., standardized is considered such test which has undergone approbation over rather big (500-1000 people) the number of participants of testing and which has stable and admissible indicators of quality, and also the specification – the passport with norms, conditions and instructions for his repeated use in various conditions [2, p. 6].

Not standardized test is teaching or teacher's tests which are formed by teachers/teachers for the students or pupils. They are called differently: test, test examination, quiz. These tests short and for them definition of all indicators of quality isn't obligatory, but all of them undergo at least one approbation for the purpose of complexity definition.

In the course of development of the test on a foreign language it is necessary to pay special attention to parameters of his quality. It is known that quality of the test is defined, first of all, by its suitability which is considered by us, after Bachmann and Palmer as a basic conceptual parcel of a testology. Therefore the concept «suitability of the test» synthesizes in itself, first of all, five major signs of the qualitative test: validity, reliability, authenticity, interactivity and influence [4, p. 278].

One of basic signs of the test is reliability. Reliability of the test is shown that all test tasks are developed according to uniform requirements, taking into account the uniform purposes and provide uniform evaluation criteria though each of versions of the test is constructed on different material. Reliability of the test provides the identical number of points irrespective of option [5, p. 30].

The following line, testifies in favor of suitability of the language test, it is a test validity. The test has to be valid, that is indicators of execution of the test have to reflect measurement of those abilities which we try to estimate.

One more important indicator of the language test is authenticity. Authenticity of the test reflects degree of compliance of tasks of which it consists of a task of real use of a foreign language in communication situations.

The following sign of a quality test product is its interactivity on which shall be considered in case of development of tests on a foreign language and conducting the testing personality characteristics of candidates, such as age, gender, a nationality, educational level, the native language, degree of readiness and the previous experiment of the candidate on accomplishment of the test offered it.

One of the most important lines of the language test is influence which has the test for society and educational system in general and on certain individuals within educational system (candidates, teachers, parents, etc.). Many aspects of this sign aren't found out in a domestic context yet, namely a lack of experience of large-scale testing, backwardness of the public reporting on results of the held testing, insufficient knowledge of all participants of process of testing of their rights and duties; a question of how results of testing have to influence process of teaching a foreign language [1, p. 137].

Conclusions. Teaching English for different purposes for a long period of time we drew the conclusion that while using the control function to the full we can achieve good results even with the students who have a very low level of knowledge and skills in English when entering the Universi-

ty. Testing is one of the components of the learning process and is considered one of the objectives and effective means of control of knowledge and skills. Many linguistic scholars along with other specialists express their interest to the testing as a method of teaching of foreign languages and as a scope of interdisciplinary research. Thus, foreign language teachers have the wide range of tools for training, and to monitor the knowledge and skills acquired proficiency. At the same time when you create different kinds of test, it is necessary to take into account the conditions, compliance with which will bring about a qualitative test: reliability, representativeness, equity, validity and authenticity. Clearly, the availability of high-quality tests in the training and supervision in the practice of teaching a foreign language is extremely important, both for teachers and students.

References:

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук, редактор укр. видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Квасова О. Г. Національний тест з іноземної мови: ознаки і перспективи розробки / О. Г. Квасова, Л. В. Гнаповська // Іноземні мови. 2007. № 1. – С. 3-6.
3. Петращук О. П. Типи тестових завдань для контролю іншомовного говоріння учнів середньої загальноосвітньої школи / О. П. Петращук // Іноземні мови. 1999. № 1. – С. 14-18.
4. Царик Г. М. Тестовий контроль як важлива складова підготовки спеціалістів за Болонською системою / Г. М. Царик, А. М. Кушпіт // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної: матеріали сьомої міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Зернова В. К. Полтава, 2008. – С. 275-280.
5. Багаторівневий іспит (А2-В2): німецька мова. Модель тесту. Гете-інститут в Україні / Кол. авторів: С. І. Сотникова, В. І. Чобітько, І. І. Мідяна та ін. – Bonn. – 2010. – 32 с.

Шевченко М.Ю., Бікезіна А.Д.
Донбаський державний педагогічний університет

ТЕСТ ЯК ПЕРЕДОВИЙ МЕТОД ОРГАНІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація
У статті розглядається проблема організації контролю у навчальному процесі. Авторами детально описано основні етапи провадження процесу контролю під час навчання, його особливості та труднощі. Окремо, розглянуто питання провадження контролю під час вивчення іноземних мов. Авторами виділено три основні етапи підготовки контролю знань під час вивчення матеріалу з іноземної мови. Підкреслені основні принципи та характеристики, які мають нести в собі завдання для контролю. Автори наголошують на особливій цінності процесу контролю не тільки під час вивчення іноземної мови, а й в процесі розвитку особистості в цілому.

Ключові слова: контроль, тест, етап, цінність, освітня система.

Шевченко М.Ю., Бикезина А.Д.
Донбасский государственный педагогический университет

ТЕСТ КАК ПЕРЕДОВОЙ СОВРЕМЕННЫЙ МЕТОД ОРГАНИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема организации контроля в учебном процессе. Авторами подробно описаны основные этапы организации процесса контроля при обучении, его особенности и трудности. Отдельно рассмотрены вопросы осуществления контроля при изучении иностранных языков. Авторами выделено три основных этапа подготовки контроля знаний при изучении материала по иностранному языку. Подчеркнуты основные принципы и характеристики, которые должны нести в себе задания для контроля. Авторы подчеркивают особую ценность процесса контроля не только при изучении иностранного языка, но и в процессе развития личности в целом.

Ключевые слова: контроль, тест, этап, ценность, образовательная система.

УДК 378+371.013

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ ДО КЕРУВАННЯ УЧНІВСЬКИМ МУЗИЧНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИМ КОЛЕКТИВОМ

Шевченко Ю.А.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

Дана стаття розкриває основні аспекти напрямів вдосконалення підготовки майбутнього вчителя музики до керування учнівським музично-інструментальним колективом. Основний акцент зроблено на психологічне забезпечення професійної підготовки майбутніх вчителів. Підкреслено важливість прагнення вчителів музики до самовдосконалення та самодостатності, всебічного розвитку та спрямування на діалогічні відносини з учасниками музично-інструментального колективу.
Ключові слова: майбутній вчитель музики, музично-інструментальний колектив, психологічне забезпечення, професійна підготовка.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку українського суспільства постає особливо гострим питання забезпечення системи професійної підготовки вчителів загальноосвітньої школи. Звичайно, сучасна педагогіка ще не сформувалася як цілісна система знань, але у наших силах, робити все можливе задля створення кращої освітньої системи, вивчати загально-важливі питання музично-наукових галузей, впроваджувати інноваційні технології у навчанні та найголовніше – спробувати осягнути особливості психологічного стану вчителів та дітей в процесі навчально-виховного процесу.

Педагог – це головна людина, яка передає знання дітям та формує їх свідомість, зацікавлюючи учнів та створюючи для них усі умови осягнення поданої інформації. І головне завдання підчас даного процесу – надання не тільки самої інформації, але й створення певного психологічного стану як свого, так і учнів.

Як підкреслює Президент Національної Академії педагогічних наук України В. Кремень, «формування громадянського суспільства необхідно начинати із створення оптимальних умов для соціального і особистісного розвитку всіх учасників педагогічного процесу. Немає сумнівів у тому, що намагання глибше збагнути психологічні закономірності розвитку особистості, розкрити психологічні механізми цього процесу сприятиме побудові науково обґрунтованих технологій педагогічної діяльності у найширшому розумінні останньої, яка має бути підпорядкована реалізації найголовнішої мети – громадянському вихованню фізично і психічно здорової особистості, розвитку її національної свідомості та самосвідомості» [5, с. 17].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день вчені ретельно досліджують різні аспекти питання психологічного забезпечення підготовки майбутніх вчителів музики. Актуалізують увагу на питаннях особистісно-орієнтованого навчання і виховання такі видатні вчені як І. Бех та М. Євтух. Психолого-педагогічній підготовці керівників хору приділяла увагу Л. Бірюкова; психологічним аспектам у музичній творчості М. Блінова; психологічному мистецтву – Л. Виготський; розвитку загально-педагогічних і спеціальних здібностей учителя музики – А. Гордійчук та М. Сірук. Питаннями музичного сприймання займався видатний вчений О. Костюк; ґенезами особистості цікавився С. Максименко; на проблеми художнього впливу музики звертав свою увагу В. Медушевський; проблеми творчого потенціалу людини вивчав В. Моляко. Психологією музичної психології займався Є. Назайкінський; віковою музичною психологією – С. Науменко. Важливі питання психології самопізнання та професійного самовдосконалення вчителя розкрив В. Орлов; психологією музично-педагогічної діяльності займалась Є. Полякова.

Також набула не аби якого попиту психологія творчості, питаннями якої цікавився Я. Пономарьов, та психологія життєтворчості, якій свою увагу приділили такі вчені як В. Доній, Л. Сохань. Розвиток естетичної активності особистості цікавив вченого В. Бутенко; психологія розвитку творчості особистості – В. Рибалка; психологія музичних здібностей – В. Теплов.

Мета статті – розкрити основні аспекти напрямів вдосконалення підготовки майбутнього вчителя музики до керування учнівським музично-інструментальним колективом.

Виклад основного матеріалу. Питання вдосконалення підготовки майбутнього вчителя музики до керування учнівським музично-інструментальним колективом з кожним днем набуває все ретельнішого вивчення, адже зі збільшенням активності розвитку сучасних технологій та розвитку сучасної молоді, вчителі мають також відповідати сучасним вимогам вміння викладати свій предмет. Отже, підготовка майбутнього вчителя музики до керування учнівським музично-інструментальним колективом включає в себе багато різноманітних чинників, одним з яких є дуже важливе психологічно-педагогічне.

Відомий український психолог Г. Костюк підкреслював особливу роль психологічних чинників у розвитку особистості, організації навчального і виховного процесу, підвищенні культури праці вчителя. Він писав, зокрема, що розвиток особистості «не є прямим результатом навчання. Тільки розуміючи розвиток дитини як її саморух, ми можемо успішно керувати цим процесом» [4, с. 130].

Безперечно, професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів музики до організації художньо-творчої діяльності дитячих музично-інструментальних колективів не може бути успішною

без відповідного психологічного супроводу. На цьому наголошує В. Кремень, підкреслюючи, що «розкриття закономірностей розвитку особистості, яка навчається і виховується в закладах освіти (дитячий садок, школа, вищий навчальний заклад), а також продовжує вчитися у зрілому віці – в інститутах удосконалення та підвищення кваліфікації вчителів, магістратури, різноманітних курсах – набуває першорядного значення у системі розбудовчих процесів» [5, с. 3].

Посилення уваги до питань психологічного забезпечення вказаного процесу зумовлено тим, що в сучасних умовах вчителі музики покликані активно використовувати власний інтелектуальний потенціал, виявляти емоційну активність, спиратися під час прийняття педагогічних рішень на творчі можливості та здібності. Особистість педагога має бути самодостатньою, всебічно розвиненою, спрямованою на утвердження діалогічних відносин з учасниками дитячого музичного-інструментального колективу.

Про роль психологічного супроводу художньо-творчої діяльності дитячого музичного колективу з боку вчителя музики зазначає Л. Паньків, підкреслюючи, що «важливим завданням керівника є залучення кожного школяра до музики через його безпосередню участь. Допомогти учневі оволодіти необхідними виконавськими навичками вчитель зможе, створивши цікаве для дитини середовище реалізації особистого потенціалу та творчого пошуку. Організувати захоплюючу мистецьку роботу такого колективу лише вольовими зусиллями неможливо. Тільки позитивне особисте ставлення, інтерес дітей до музичних занять можуть бути тим джерелом енергії, що забезпечують успішну діяльність шкільного мистецького колективу (особливо у позаурочний час) та особистісне зростання кожного з його учасників… Тож, керівнику слід намагатися, щоб позитивні емоційні переживання (настрої, почуття, пристрасті) від зустрічі з мистецтвом супроводжували музичну діяльність учнів, впливаючи, таким чином, на особисте ставлення до неї, щоб мета і зміст музично-навчальної роботи були не тільки внутрішньо прийняті учнем, а й набули для нього особистісного смислу» [7, с. 5-6].

Кожній дитині, що залучається до нового для неї процесу, необхідно оволодіти елементарними навичками виконання певної роботи. В даному випадку це гра на народному інструменті, і середовище, в якому дитина перебуває під час індивідуального або групового виконання відіграє майже найголовнішу роль у запам'ятовуванні та відтворенні нею вивченої інформації та показу недавно придбаних умінь. Особливу увагу при цьому вчителеві музики необхідно приділити саме першим заняттям: настрій вчителя, заохочування дитини до виконання певних завдань та гри на інструменті, позитивне середовище та цікаві уроки – все це закріплює в свідомості та підсвідомості дитини, яким повинен бути справжній урок. Саме на перших заняттях учні роблять для себе певні висновки щодо того, чи подобається їм цим займатися, чи прийдуть вони на наступний урок. Отже, змінювати щось на краще чим далі, тим складніше. Тому вчитель має все продумати заздалегідь.

У концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах зазначається, що діалогова стратегія педагогічної взаємодії є основою сучасного навчально-виховного процесу, пов'язаного з використанням мистецтва. На думку автора зазначеної концепції Л. Масол, «мова мистецтва відрізняється від інших тим, що вона звернена до особистісного саморозуміння і самоорієнтації. Розуміння мистецтва – це творчий процес стверджування та інтерпретації, що носить активно діалогічний характер. Саме «діалог культур» дає змогу особистості не тільки прилучитися до вітчизняних і загальнолюдських цінностей, а й самовизначитися у світі культури, включитися в її творення і водночас вдосконалювати себе як суб'єкта культури» [3, с. 138].

Якісно нові перспективи і напрямки професійно-педагогічної освіти, пов'язані з посиленням особистісної складової навчально-виховного процесу, суттєво змінюють ставлення вищої школи до питань психологічного супроводу та створення необхідних психологічних умов. Для майбутніх учителів музики, покликаних організовувати художньо-творчу діяльність дітей та молоді у сфері музичного мистецтва, психологічні умови набувають актуального характеру. Як зазначає Л. Масол, «щоб зняти існуючі бар'єри у спілкуванні учнів «з приводу мистецтва», поряд із оновленням змісту художньо-естетичної освіти та виховання, необхідно змінити педагогічні технології з авторитарно-інформативних на суб'єкт – суб'єктні (діалогічні), інтерактивні (рефлексивні), спрямовані на підвищення духовно-енергетичного потенціалу навчально-виховного процесу (виникнення катарсису, емпатії тощо)» [3, с. 138].

З метою психологічного забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів музики до організації художньо-творчої діяльності дитячих музично-інструментальних колективів пропонується:

– стимулювати інтерес майбутніх учителів музики до художньо-творчої діяльності дітей та молоді;

– зміцнювати ціннісне ставлення до музичного мистецтва як особливого засобу передачі духовного змісту;

– збагачувати художньо-естетичні потреби студентів шляхом спілкування зі світом музичного мистецтва;

– розвивати можливості естетичного сприймання творів мистецтва;

– формувати естетичні оцінки явищ дійсності та художньої культури;

– збагачувати естетичні почуття, поняття та уявлення студентів музично-педагогічних спеціальностей;

– залучати студентів до творчого осмислення та інтерпретації творів музичного мистецтва;

– створювати психологічні умови для плідного спілкування та обміну почуттями, викликаних творами мистецтва;

– стимулювати інтелектуальну активність майбутніх учителів, пов'язану з осмисленням музичних творів;

– розвивати творчі здібності у сфері музично-виконавської діяльності.

Досліджуючи питання музичної психології С. Науменко зазначає, що «перед музичною психологією, яка, на жаль, тільки починає епізодично розвиватись як наука, стоїть дуже важлива проблема вивчення на науковому рівні практич-

но всіх питань у сфері музичної діяльності: від відчуттів до музичної уяви, творчості; від музичних здібностей – до системи музичності тощо. Особливої уваги на сучасному етапі розвитку потребує питання психологічних умов музично-естетичного виховання малюків, школярів, підлітків, формування у них інтересу до музичного мистецтва у всіх його різноманітності, розвитку критичного смаку; здатності адаптування в безмежному просторі музичної продукції» [6, с. 6].

Психологічний супровід навчально-виховного процесу набуває важливого значення в системі підготовки майбутніх учителів музики до організації художньо-творчої діяльності юних музикантів. Як зазначає Б. Брилін, «музично-творчий розвиток активізується за допомогою психологічних компонентів – уявлення, інтуїції, пам'яті, мислення, відчуттів і реалізується на практиці цілісною продуктивно упорядкованою системою педагогічних засобів за умов:

– стимулювання музично-пізнавальної діяльності, націленої на гармонійний розвиток естетичної свідомості;

– впровадження навчально-методичного комплексу, який включає різні види музичної діяльності (вивчення, сприймання, відтворення музики);

– удосконалення педагогічних засобів засвоєння художньо-образного змісту музичних творів, семантики музичної мови, стимулюючи розвиток музичного мислення» [1, с. 25-26].

Висновки. Соціальні умови передбачають виявлення відповідального ставлення з боку суспільства до праці вчителя, забезпечення його діяльності необхідним рівнем фінансування, сучасними матеріально-технічними та культурними засобами, необхідними для активної пропаганди художньо-естетичних цінностей та залучення дітей та молоді до художньо-творчої діяльності у сфері музичного мистецтва. Психологічні умови актуалізують можливості вчителя музики як особистості, здатної активно освоювати твори мистецтва, встановлювати з ними художній діалог і тим самим активно збагачувати процес використання музичної культури в навчально-виховній роботі з учнями загальноосвітньої школи.

Отже, посилення уваги до питань психологічного забезпечення вказаного процесу зумовлено тим, що в сучасних умовах вчителі музики покликані активно використовувати власний інтелектуальний потенціал, виявляти емоційну активність, спиратися під час прийняття педагогічних рішень на творчі можливості та здібності.

Список літератури:

1. Брылин Б.А. Подготовка студентов музикально-педагогического факультета к творческой работе в школьном эстрадном ансамбле / Б.А. Брылин // Вопросы содержания и организации культурного досуга молодежи: [метод. рекомендации для студентов]. – Винница: ВГПИ, 1989. – 40 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
3. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / Л.М. Масол // Збірник державних документів, що регламентують роботу закладів освіти України / Упор. С.Г. Мельничук. – Кіровоград: КДПУ, 2004. – С. 134-140.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк [За ред. Л.М. Проколієнко] – К.: Рад. шк., 1989. – 186 с.
5. Кремень В.Г. Особистість в освітній системі / В.Г. Кремень // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: матеріали методологічного семінару АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2005. – С. 3-17.
6. Науменко С.І. Основи вікової музичної психології / С.І. Науменко. – К.: Український центр творчості дітей та юнацтва, 1995. – Ч. 1. – 104 с.
7. Паньків Л.І. Керівництво учнівським музичним колективом у контексті особистісно-орієнтованого навчання / Л.І. Паньків // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. пр. – Кривий Ріг: КДПУ, 2006. – Вип. 16. – Ч. 2. – С. 3-9.
8. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: [навч. посібник] / В.В. Рибалка. – К., 1995. – 236 с.
9. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Б.М. Теплов. – М.: АПН РСФСР, 1947. – 337 с.

Шевченко Ю.А.
Николаевский национальный университет
имени В.А. Сухомлинского

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ К УПРАВЛЕНИЮ УЧЕНИЧЕСКИМ МУЗЫКАЛЬНО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫМ КОЛЛЕКТИВОМ

Аннотация
Данная статья раскрывает основные аспекты направлений совершенствования подготовки будущего учителя музыки к управлению ученическим музыкально-инструментальным коллективом. Основной акцент сделан именно на психологическое обеспечение профессиональной подготовки будущих учителей. Подчеркнута важность стремления учителей музыки к самосовершенствованию и самодостаточности, всестороннего развития и направления на диалогические отношения с участниками музыкально-инструментального коллектива.
Ключевые слова: будущий учитель, музыкально-инструментальный коллектив, психологическое обеспечение, профессиональная подготовка.

Shevchenko Y.A.
Mykolayiv National University
named after V.O. Sukhomlynsky

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF PREPARATION OF FUTURE MUSIC TEACHERS TO LEADING THE STUDENT'S MUSICAL AND INSTRUMENTAL ENSEMBLE

Summary
As the title implies the article describes directions of improvement of preparation of future music teachers to control the student's musical and instrumental ensemble. The main emphasis is on psychological support of professional training of future teachers. The importance of striving of music teachers to self-improvement and self-sufficiency, comprehensive development and directions in dialogical relationship with participants in musical and instrumental collective is emphasized.
Keywords: future teacher of music, musical and instrumental ensemble, psychological support, professional training.

УДК 811.111:81'42

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ У ПРОЦЕСІ ЇХ ЧИТАННЯ СТУДЕНТАМИ – МАЙБУТНІМИ ЕКОНОМІСТАМИ

Шостак І.І.
Одеський національний економічний університет

У статті розглянуто лінгвістичну характеристику англомовних текстів економічної спрямованості. Автором досліджено жанрові особливості англомовних економічних текстів. Проведено аналіз навчальних економічних текстів і текстів спеціальної економічної комунікації, які використовуються при навчанні студентів економічних спеціальностей. Визначено лексичні, граматичні та стилістичні особливості текстів фінансово-економічної спрямованості у процесі їх читання студентами економічних спеціальностей. Надана характеристика англомовних текстів економічної спрямованості, що є дуже важливою для вивчення спеціалізованої фінансової лексики у процесі їх читання студентами економічних спеціальностей.
Ключові слова: лінгвістична характеристика текстів, лексичні особливості, економічний текст, текст спеціальної економічної комунікації, професійна економічна діяльність.

Постановка проблеми. В умовах глобальних динамічних процесів, які відбуваються у світовій економіці та розширення співпраці України з країнами ЄС, з одного боку, і змін у системі вищої освіти у світлі Болонського процесу, з іншого, постає питання формування особистості фахівця, здатного успішно й адекватно спілкуватися у різних сферах і ситуаціях професійної комунікації.

Нова парадигма освіти, яка зорієнтована на європейські освітні пріоритети, передбачає формування у студентів економічних спеціальностей умінь використання іноземної мови у своїй майбутній професійній діяльності, знань загальноекономічної та вузькоспеціалізованої лексики, а також володіння навичками усного й писемного спілкування іноземною мовою. Актуальним при цьому є вивчення термінологічної лексики у процесі читання професійно-спрямованих текстів, що є одним із важливих напрямків навчання професійно-спрямованого мовлення, оскільки студенти – майбутні економісти повинні «опановувати основний термінологічний фонд професії на лексичному, лексико-семантичному, стилістичному та граматичному рівнях» [2, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема навчання іноземної мови майбутніх різнопрофільних спеціалістів, а також формування у них іншомовної лексичної компетенції розглядалась у роботах багатьох вчених, а саме: В. Александрова, Є. Александрової, Н. Аносової, С. Копилової, І. Липської, К. Митрофанової, О. Сиземіної, О. Уфімцева та інших. Питання збагачення словникового запасу студентів економічних спеціальностей вивчали такі вчені як О. Васил'єва, Г. Краснощьокова, Т. Лобанова, Ю. Семенчук та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті проведеного аналізу, можна констатувати, що проблема навчання англомовної лексики та формування іншомовної лексичної компетенції студентів знайшла своє відображення в роботах багатьох учених. Однак, не зважаючи на суттєві досягнення у вищезгаданих дослідженнях, недостатньо уваги приділялось навчанню англомовної лексики у процесі читання професійно спрямованих текстів та формування

іншомовної лексичної компетенції у студентів, які спеціалізуються саме у фінансовій сфері. Навчання англомовної лексики, а також формування лексичної компетенції майбутніх фінансистів у процесі читання професійно-спрямованих текстів передбачає: оволодіння знаннями загальновживаної, загальноекономічної та вузькоспеціалізованої лексики, яка є характерною для певної спеціалізації, у нашому випадку – фінансово-економічної; формування рецептивно-репродуктивних навичок її використання й розвиток рецептивно-репродуктивних і продуктивних умінь вживання лексичних одиниць у мовленні. Відтак, все ще залишаються резервні можливості для формування іншомовної лексичної компетенції студентів економічних спеціальностей, а саме: недостатньо уваги приділено питанням семантизації професійної англомовної лексики, поясненню лексики; навчанню лексики у процесі читання професійно-орієнтованих текстів тощо. Таким чином, логічним у цьому випадку є дослідження лінгвістичних особливостей англомовних текстів фінансово-економічної спрямованості.

Мета статті. Метою статті є визначення поняття «англомовний текст фінансово-економічної спрямованості», а також характеристика його лінгвістичних та жанрових особливостей. Крім того, аналіз навчальних економічних текстів і текстів спеціальної економічної комунікації (наукової та професійної), які розрізняються за функціями, галузями використання, характером адресації, комунікативно-прагматичними та структурно-семантичними особливостями, а також характеристика їх релевантних ознак є дуже важливими для вивчення та засвоєння англомовної фінансово-економічної лексики у процесі їх читання студентами економічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. У нашій статті ми оперуємо поняттям «англомовний текст фінансово-економічної спрямованості», який розуміємо як автентичний текст економічної спрямованості, що представляє інформацію про фінансові операції, прогнози, перевірки, угоди; містить фінансову термінологію, економічні реалії, абревіатури фінансової галузі, фонову інформацію, пов'язану з майбутньою професійною діяльністю студентів, цифрові, формульні, символьні, діаграмні показники; не містить двозначності, непорозуміння і різночитання при тлумаченні вихідних даних і служить для студентів джерелом задоволення пізнавальних потреб у галузі фінансів і формування професійної читацької компетенції [5, с. 6].

Необхідно зазначити, що професійна діяльність майбутніх економістів відрізняється метою, предметом і умовами проходження, що відображаються у жанрових особливостях текстів, які вони читають у процесі навчання. Таким чином, економічні тексти розподіляються на такі жанри: 1) тексти загальноекономічної спрямованості (основна функція – загальна комунікація та здійснення непрофесійної економічної діяльності), які містять інформацію про інвестиції в економіці країни, економічне положення та становище країни тощо. Такі тексти спрямовані на розширення світогляду студентів, а також на ознайомлення з економічною ситуацією в країні в цілому; 2) навчальні економічні тексти (основна функція – фіксація отриманих наукових і професійних знань у певний проміжок часу з метою навчання майбутніх спеціалістів у галузі економіки), які містять загальну інформацію про спеціальність студентів – майбутніх фінансистів, а також економічні тексти інформаційного та ознайомлювального характеру; 3) тексти професійної економічної діяльності (основна функція – професійна комунікація і здійснення професійної економічної діяльності фахівцями), які містять тексти ділового листування та документи: звіти, декларації, накладні, контракти, угоди, презентації та інші види текстів, які є типовими для професійної економічної діяльності; 4) наукові економічні тексти (основна функція – фіксація нового загально-суттєвого наукового знання з метою інформування наукового та професійного суспільства), до яких відносяться монографії, наукові статті, реферати, анотації та рецензії, пов'язані з економічною спеціальністю.

Розглянемо лінгвістичні ознаки економічних текстів.

1. Структурно-композиційна оформленість: 1) для навчальних економічних текстів інформативного типу притаманна узуальна структура, в її основі – принцип формування наукового уявлення про економічні концепти; 2) для навчальної економічної статті притаманна узуальна структура, яка визначається вихідним текстом; 3) для навчальних текстів ділового листування притаманна полустійка структура, яка визначається традицією оформлення у діловому дискурсі; 4) для навчальних текстів типу документів притаманна стійка структура, яка визначається традиційним оформленням у діловому дискурсі.

2. Домінуючі композиційно-мовленнєві форми економічних текстів: 1) в економічних текстах інформативного типу домінують такі форми, як: «визначення», «пояснення», «характеристика», «опис»; 2) для навчальної статті типовими є: «опис», «роздум», «розповідь»; 3) у навчальних текстах ділової кореспонденції домінують: «повідомлення», «опис»; 4) для навчальних текстів типу документів характерні: «стверджувально-констатуюча» та «наказово-констатуюча» форми.

3. Спосіб викладу в економічних текстах: 1) в економічних текстах інформативного типу – узагальнений тон, який створюється особливою семантикою предикатів, узагальнено-суб'єктних і пасивних конструкцій, домінуванням об'єктивної модальності та суб'єктивно-оцінювальною нейтральністю; 2) у навчальній статті – персоналізований тон, який створюється за рахунок використання емоційної та суб'єктивно-оцінювальної лексики та засобів суб'єктивної модальності, цитат, непрямої мови; 3) у навчальних текстах ділового листування відбувається різниця тонів: від нейтрального до персоналізованого, що задається сучасними нормами письмового ділового спілкування і створюється завдяки використанню особистісних прийменників, активних конструкцій, лексики з позитивними конотаціями, відмови від канцеляризмів; 4) у навчальних текстах типу документів – тон імперсоналізований, офіційний, який задано сучасними нормами писемного ділового спілкування, створюється завдяки використанню пасивних конструкцій, ділових мовленнєвих стандартів, опосередкованого висловлювання учасників комунікації, відсутності лексики з конотативними значеннями.

4. Лексичний склад економічних текстів: 1) для економічних текстів інформативного типу є характерними: а) наукова економічна термінологія, б) загальнолітературна лексика без експресивно-оцінювальних конотацій; 2) для навчальної статті: а) предметно-економічна термінологія, б) тематично зумовлена та нейтральна лексика, в) лексика, що означає ділові та культурні реалії, г) експресивна лексика; 3) для навчальних текстів ділового листування та економічних документів: а) спеціальна лексика (формули мовленнєвого етикету, ділові кліше, офіційно-книжкова лексика), б) професійно-орієнтована лексика (галузево-економічна термінологія, номенклатурна лексика, абревіатури та скорочення), в) загальнолітературна лексика.

5. Синтаксичні особливості економічних текстів: 1) для економічних текстів інформативного типу, незважаючи на спрощення, характерні загальні особливості синтаксису наукового стилю мовлення: численність об'єктних та узагальнено-суб'єктних конструкцій, пасивних конструкцій, дієслова «to be» у функції предиката, переважання генералізуючого презенса; 2) у навчальній статті зберігаються особливості синтаксису газетно-журнального стилю мовлення: велика кількість описувальних конструкцій (дієприкметникових зворотів, відокремлених означень, однорідних членів речення і різних форм непрямої мови), наявність цитат видатних економістів; 3) у навчальних текстах ділового листування зберігаються особливості синтаксису ділового листа: наявність ділових кліше та формул мовленнєвого етикету, нескладні граматичні конструкції, переважання активних конструкцій, відсутність складних речень; 4) у навчальних текстах типу документів зберігаються особливості синтаксису ділових паперів: використання поліпредикативних конструкцій, описових зворотів, пасивних конструкцій, паралелізмів, кліше, ділових стандартів.

6. Стиль мови в економічних текстах: 1) у текстах інформативного типу є усі ознаки наукового стилю мовлення: логічність, ясність, послідовність викладення, об'єктивність, узагальненість, точність й однозначність вираження; 2) для навчальної статті характерними є ознаки публіцистичного / науково-публіцистичного стилю: популярний характер викладення, змістовна та мовна доступність, факти, оцінку, експресивність; 3) у навчальних листах ділової кореспонденції та документах відтворюється офіційно-діловий стиль, для якого є характерним нейтральність (у ділових листах), офіційність (у документах), точність, ясність, стислість, стереотипність, економія мовних засобів [1, с. 40].

Відтак, у процесі характеристики лінгвістичних ознак економічних текстів ми визначили, що головними є такі: інформативність, актуальність, професійна значущість, об'єктивність, офіційність, логічність, відсутність надлишкової образності та емоційного забарвлення, високий рівень стандартизації мовленнєвих структур і мовних засобів.

При дослідженні мовних особливостей англомовних економічних текстів, перш за все, необхідно проаналізувати термінологію та спеціальну економічну лексику. Згідно з дослідженнями таких учених, як Є. Акулова, В. Дреслер, Т. Дроздова, В. Кінч, Дж. Лінч, Ю. Семенчук, англійські терміни спеціальних текстів є сформованою стійкою системою [3, с. 29]. Так, при дослідженні лінгвістичних особливостей англійської економічної лексики, Ю. Семенчук встановив, що економічні терміни не містять ознак багатозначності та експресивності, їм притаманна стилістична нейтральність і відсутність синонімів. Терміни економіки є елементом загальної лексичної системи іноземної (англійської) мови з парадигматичними синтагматичними зв'язками, які існують у загальновживаній лексиці. У терміносистему економіки входять терміни-слова та терміни-словосполучення, а характерними для їх створення (формування) є префіксальний і суфіксальний способи утворення окремих слів, або їх основи. Розуміння структури термінів, уміння проводити їх морфологічно-синтаксичний аналіз дозволяє утворювати нові термінологічні одиниці й варіювати способи лексико-граматичного висловлювання думок англійською мовою. Сучасні тенденції інтернаціоналізації англійських економічних термінів сприяють розвитку мовної здогадки студентів, розширенню можливостей для їх безперекладної семантизації, швидкому та тривалому запам'ятовуванню спеціальної лексики, а також збагачують їх потенційний словник [4, с. 17]. Проаналізуємо детальніше лексичні особливості економічних текстів. До лексичних особливостей англомовних економічних текстів відносяться: 1) насиченість матеріалів економічною термінологією, до якої відносяться слова-терміни: investment (інвестування), distribution (розподіл) та термінологічні словосполучення: interest rate (відсоткова ставка), surplus of stock (надлишок товару), assets and liabilities (активи та зобов'язання), capital gains (основні прибутки), to obtain funds (отримувати кошти), tax burden (податковий тягар). У свою чергу слова-терміни розподіляються на прості (income, debt); складені (bookkeeper, outsider, stockholder); утворені за допомогою конверсії (a shape – to shape, research – to research), утворені за допомогою афіксації (to develop – development, ability – inability); 2) складені дієслова, що функціонують разом із синонімічними еквівалентами простих економічних термінів (to explain – to account for; to choose – to single out); 3) активне використання низки «похідних» термінів (to invest → investment / investor / investing / investee / investible); 4) вузькоспеціалізовані слова та словосполучення, що належать до певної економічної сфери («pip» (одна тисячна валютного курсу), «profit and loss account» (рахунок про прибуток та збитки); «cabbage» (гроші), «Stocky» (датська крона), «Swissy» (швейцарський франк); 6) ідіоматичні вирази економічної тематики («dirty-float rate» («коливальний» курс валюти), «blue chip stock» (акції, що приносять високі дивіденди), «belly up» (бути неплатоспроможним), «Bear Market» (ринок цінних паперів, де грають на зниження), «Bull Market» (ринок цінних паперів, де грають на підвищення), «double deep» (зниження в економіці); 7) використання абревіатур фінансової галузі, особливо в економічних документах, форма та зміст яких змінюються у невеликій кількості (зведення, повідомлення, рішення, звіти): CIF (cost, insurance, freight – вартість, страхування, фрахт), FOC (Free of Charge –

безкоштовно), CR (Currency Rate – курс валюти), C2C (consumer-to-consumer – від споживача до споживача) та скорочень (e-commerce, e-sales – електронна комерція, електронні продажі); 8) сполучення букв-символів і цифр-символів для визначення певних економічних понять (C2C – consumer-to-consumer (від споживача до споживача), B2C – Business-to-Consumer (від підприємництва до споживача), B2E – Business-to-Employee (від підприємництва до працівника); 9) неологізми у галузі економічної діяльності (neuroeconomics – галузь економіки, що вивчає вплив процесів, які відбуваються у головному мозку людини, на економічну поведінку людини (chief learning officer – директор корпорації, який є відповідальним за підвищення кваліфікації кадрів); 10) велика кількість цифрової інформації, графіків (ієрархія у компанії, переміщення капіталу / грошей), діаграм, таблиць, формул (high output per employee = high productivity; thirty per cent of interest (30%); two-thirds of depositors (2/3); two hundred shares (200); three thousand (3000) dollars, assets = liabilities + owner's equity); 11) переважання сполучень, ядром яких служать іменники різних видів атрибутивних груп (demand deposit (терміновий депозит), purchasing power (купівельна спроможність), financial intermediaries (фінансові посередники); 12) значна кількість власних імен (назви компаній банків, фірм, торгових знаків (брендів); спеціальних договорів, місць розташування компаній та їх офісів (Barclays, Lloyds; General Motors, J. P. Morgan); 13) реалії економічної галузі «blue sky laws» (закони штатів в США від 1993, які регулюють випуск цінних паперів та їх реалізацію у межах штатів), «the Big Four» (4 major companies that regulate in the financial audit arena: PnC, KPMY, Deloitte, Ernst&Young – 4 важливі компанії, які головують на фінансовій аудиторській арені PnC, KPMY, Deloitte, Ernst&Young); 14) наявність клішованих зворотів офіційного стилю у фінансових документах (no charge (безкоштовно), nominal value (початкова вартість), terms of delivery (умови постачання), on behalf of the name (від імені....)); 15) використання у текстах разом з британськими термінами їх американських еквівалентів (property (BrE), real estate (AmE); non – profit organizations (Br), not – for – profit organizations (Am)).

Слід зазначити, що англійські економічні тексти містять також певну кількість граматичних особливостей, як-от: 1) широке використання простих двоскладових речень із складеним присудком, що утворюються з дієслова-зв'язки та предикатива, у якості якого слугує прикметник або прийменниковий зворот (These goods are low-cost. – Ці товари за зниженою ціною.); 2) наявність атрибутивних груп, які у великій кількості використовуються в економічних текстах (separation payments – грошові виплати при звільненні з роботи); 3) використання причинно-наслідкових сполучників і логічних зв'язків на початку абзацу, які раніше перебували у середині складного речення; найчастіше у якості слів-зв'язків зустрічаються наступні прислівники та прийменники: firstly, consequently, moreover, however, nevertheless, still etc. (We understand, however, that for the economic well-being of our city, we must reduce the burden on our taxpayer. – Ми розуміємо, все ж таки, що для економічного добробуту нашого міста, ми повинні знизити податковий тягар для платника. However, during periods when people have less to spend many firms face hard times as their sales fall. – Однак протягом тих періодів, коли люди витрачають менше грошей, фірми перебувають у важкому становищі, тому що їх продажі знижуються); 4) заміна означальних підрядних речень прикметниками із суфіксами -able, -ive (the goods available – товари, що є в наявності, liquidity ratio comparable – коефіцієнт ліквідності, що можливо порівняти. This company is competitive at the market. – Ця компанія є конкурентоспроможною на ринку); 5) значна кількість пасивних форм і форм простого теперішнього часу (Market economies are directed by prices. – Ринкові економіки керуються цінами); 6) використання виразів з прийменником of для передання видо-родових відносин (The state and mixed organizations on insurance of the credits can hardly accept on insurance the risk of investments of capital in developed countries. – Малоймовірно, що держава та змішані організації зі страхування кредитів можуть узяти на себе страхові ризики капіталу розвинених країн).

Що стосується стилістичних особливостей текстів економічної спрямованості, то їм притаманна переважно стилістична нейтральність і невелика кількість синонімів, відсутність імпліцитної інформації, багатозначності тлумачення одних і тих же фраз, а також експресивності. Проте, у процесі аналізу економічних текстів нами було виокремлено такі стилістичні прийоми, як-от: 1) «економічні» метафори («yellow dog contract» («боягузливий контракт»), «bridge – building exercise» (намагання навести мости), «jobs crisis» (криза робочих місць), «economic bubble» («економічна бульбашка»); 2) прості епітети, наприклад, «successful business – успішний бізнес, tough business – суворий бізнес»; 3) метонімії, наприклад, «head office – головний офіс, head of the company – голова компанії. We need a couple of strong body for our team – Нам потрібна «тема» для нашої команди; 4) паралельні конструкції, наприклад («Parent» company is going to promote its new production line. «Daughter» company is strengthening its sales potential on the international market. – Материнська компанія має на меті просувати свою нову виробничу лінію. Дочірня компанія зміцнює свій потенціал з продажів на міжнародному ринку); 5) повтори, наприклад, «parent company and daughter company – «материнська та дочірня компанії».

Висновки. Отже, проведене дослідження лінгвістичної характеристики англомовних текстів економічної спрямованості дозволило встановити, що економічні тексти, різні за формою та змістом, мають переважно однакові стилістичні та лексико-граматичні особливості. Для англомовних економічних текстів характерним є високий рівень стандартизації мовних засобів; наявність стилістично нейтральних слів, термінологічної лексики; наявність професійних ідіоматичних виразів та фразеологічних сполучень, абревіатур, цифрових показників, що й зумовлює специфіку англомовних економічних текстів. Для студентів економічних спеціальностей знання граматичних та лекси-

ко-граматичних особливостей лексики з іноземної мови у процесі читання текстів зі спеціальності іноземною мовою є важливими чинниками у намаганні отримати необхідну інформацію, застосуванні її у навчальній та майбутній професійній діяльності, формуванні фахової компетентності, а також опануванні фахової термінології (у нашому випадку – фінансової) іноземною мовою.

Список літератури:

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. [Текст]. – М.: Наука, 1981.
2. Момот В. М. Теорія і практика формування професійно зорієнтованого мовлення у студентів технічного профілю / В. М. Момот // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 3. – С. 44-46.
3. Семенчук Ю. О. Формування англомовної компетенції у студентів економічних спеціальностей засобами інтерактивного навчання: автореф. дис. канд. наук. – К., 2007. – 25 с.
4. Смєлякова Л. П. Навчання лексичного матеріалу / Л. П. Смєлякова // Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / Кол. авторів за кер. С. Ю. Ніколаєвої. – К., 1999. – 320 с.
5. Шостак І. І. Формування у майбутніх фінансистів англомовної лексичної компетенції у процесі читання професійно-орієнтованих текстів: автореф. дис. канд. наук. – Одеса, 2015. – 24 с.

Шостак И.И.
Одесский национальный экономический университет

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ ИХ ЧТЕНИЯ СТУДЕНТАМИ – БУДУЩИМИ ЭКОНОМИСТАМИ

Аннотация
В статье рассмотрена лингвистическая характеристика англоязычных текстов экономической направленности. Автор исследовал жанровые особенности экономических текстов. Проведен анализ учебных экономических текстов и текстов специальной экономической коммуникации, которые используются при обучении студентов экономических специальностей. Определены лексические, грамматические и стилистические особенности текстов финансово-экономической направленности в процессе их чтения студентами экономических специальностей. Представлена характеристика англоязычных текстов экономической направленности, которая является очень важной для изучения специальной финансовой лексики в процессе их чтения студентами экономических специальностей.

Ключевые слова: лингвистическая характеристика текстов, лексические особенности, экономический текст, текст специальной экономической коммуникации, профессиональная экономическая деятельность.

Shostak I.I.
Odessa National Economic University

THE LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH FINANCIAL AND ECONOMIC TEXTS IN THE PROCESS OF READING BY STUDENTS – FUTURE ECONOMISTS

Summary
The article deals with the linguistic characteristics of the English economic texts. The author investigated genre peculiarities of the English economic texts. The economic analysis of the educational texts and texts of the special economic communication used in teaching students of economic specialties has been made. Lexical, grammatical and stylistic features of the financial and economic texts in the process of reading by the students of economic specialties have been defined. The characteristics of the economic English text, which is very important for the study of the specialized financial vocabulary in the process of reading by students of the economic specialties has been given.

Keywords: linguistic characteristics of texts, lexical features, economic text, the text of the special economic communication, professional economic activity.

УДК 378.134(78)

З ПИТАНЬ ОПТИМІЗАЦІЇ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ВНЗ

Штефан О.С.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

Майбутні вчителі музичного мистецтва відчувають необхідність у більш дієвих технологіях, формах і методах роботи, спрямованих на оптимізацію й удосконалення концертмейстерської практики. У світлі сучасних вимог з питань оновлення та збагачення змісту професійної підготовки студентів вищого навчального закладу автор статті пропонує теоретико-методичну модель формування концертмейстерської компетентності майбутніх вчителів музичного мистецтва, що слугуватиме ефективному включенню її механізмів в загальну систему музичної освіти фахівця. Розглядається можливість залучання моделі до загальної системи музичної освіти виходячи з сучасних вимог щодо оновлення та збагачення професійної підготовки студентів музичних вузів.

Ключові слова: професійна компетентність, вчитель музичного мистецтва, концертмейстерська практика.

Постановка проблеми. Глибокі соціальні, духовні зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають нових підходів до розбудови сучасної системи освіти в Україні, іншого ставлення до якості професійної діяльності педагога. Проблема професіоналізму вчителя, від якого залежить рівень організації навчального й виховного процесу, вміння навчити, викликати інтерес до знань, сформувати певні риси та якості підростаючого покоління, його духовний розвиток, а звідси – й майбутнє суспільства, саме тепер набуває особливої значущості.

Актуальним на сьогодення є формування професійно важливих якостей фахівця школи, здатного до самореалізації, самовдосконалення в художньо-творчій та педагогічній діяльності. Від цього залежить ефективність процесу естетичного виховання підростаючого покоління засобами музичного мистецтва, де вчитель музики виступає центральною особою. Сучасний підхід до професіоналізму визначається саме його здатністю орієнтуватися в різних видах практичної музичної діяльності, відмітними ознаками якої є висока інтенсивність, різноманітність умов здійснення, широке використання прийомів практичного музикування у сполученні з педагогічними поясненнями. Отже, складність цієї праці обумовлена її поліфункціональністю, де поряд з дидактичними аспектами виступають й суто виконавські. За цих умов вчителеві необхідно мати високий рівень виконавської майстерності, розвинуті музичні й професійно важливі якості, спеціальні знання, уміння та навички, тобто цілий комплекс компонентів, що нададуть можливість ефективно здійснювати музично-виконавські дії, необхідні для повноцінного забезпечення усіх форм концертмейстерської практики в умовах загальноосвітньої школи. Саме формування концертмейстерської компетентності здатно вирішити проблему не лише якісного викладання вчителем навчального матеріалу, а й підвищити рівень виховного впливу на учня. Отже, слід підкреслити, що рівень професіоналізму фахівця знаходиться у прямій залежності від ступеня його концертмейстерської компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій багатьох науковців з питань професійної підготовки викладача-музиканта, таких як Л. Арчажникова, Н. Бєлова, М. Букач, Ж. Дебела, А. Козир, Т. Кононенко, О. Краснова-Соколова, Є. Куришев, Т. Левшенко, В. Муцмахер, Г. Найдьонишева, І. Немикіна, Г. Падалка, Т. Первушина, О. Перепелиця, Н. Плєшкова, В. Пустовіт, Н. Тимошенко, Г. Ципін, Н. Миропольська, О. Рудницька, Г. Шевченко, О. Щолокова дозволяє стверджувати, що існує міцне підґрунтя для теоретико-експериментального вивчення феномена концертмейстерської компетентності, однак визначення глибинної сутності та особливостей концертмейстерської практики шкільного вчителя музики в повному обсязі залишилися поза увагою науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з націленням на традиційні уроки музики, сьогодення вимагає орієнтацію майбутніх вчителів на концертмейстерську діяльність в галузі музично-рухового навчання для забезпечення музичним супроводом уроків хореографії, ритміки, музично-ігрових моментів під час уроку музики, але під час фахової підготовки студентів цей напрям, нажаль, залишається без уваги. Про це свідчить не тільки відсутність такої інформації у змісті програм з концертмейстерського класу і ансамблю, але й дефіцит теоретико-методичних робіт з цієї проблематики. Аналіз джерел дозволив виокремити поодинокі праці, в яких з різних боків розкривається процес підготовки концертмейстера, зокрема дисертаційне дослідження Л. Ладигіна [2] присвячене проблемі хореографічного акомпанементу балетного концертмейстера. У праці Л. Ярмолович [4] пропонується підвищити статус музики в системі хореографічного навчання завдяки чуйному ставленню до музичного супроводу уроків класичного танцю. Зрозуміло, що специфіка хореографічного акомпанементу в балеті відрізняється від особливостей музичного оформлення ритмо-пластичних вправ у шкільній практиці вчителя. І хоча обидва ґрунтуються на засадах хореографічного мистецтва, все ж таки мають багато відмінностей.

Формулювання цілей статті. Професійна підготовка майбутнього вчителя музики на сучасному етапі зумовлена взаємозалежністю та взаємодією компонентів, що складають єдину інформаційну систему, тому необхідність опо-

середкованого дослідження цього процесу методом моделювання бачиться нам обов'язковим. Тому, головною метою цієї роботи є визначити теоретико-методичну модель формування концертмейстерської компетентності, що дозволить майбутньому вчителю визначитися у власних недоліках, окреслити шляхи підвищення власного професійного рівня кваліфікації.

Використовуючи методи прогнозування, є необхідним визначити обов'язкові та бажані напрями фахової підготовки майбутнього вчителя музики, під час яких відбувається процес формування концертмейстерської компетентності. Слід відзначити, що концертмейстерська компетентність нами розуміється як здатність майбутнього вчителя музики виконувати професійні завдання концертмейстерського спрямування у відповідності з Державними стандартами вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб бути висококомпетентним спеціалістом необхідно не тільки успішно виконувати професійні функції, завдання, отримуючи ефективні результати, але й швидко реагувати на зміни в освіті, нові вимоги, оновлюючи при цьому знання та удосконалюючи вміння. Але у світлі сучасних підходів до цих питань існує потреба у розвитку мотиваційної сфери майбутнього вчителя музики, який буде прагнути направити свою компетентність на виховання високої духовності школяра засобами концертмейстерського мистецтва. Ще одним невід'ємним напрямом процесу формування концертмейстерської компетентності має стати розвиток творчого потенціалу майбутнього вчителя музики, стимулювання творчої самореалізації.

Виходячи з того, що концертмейстерська компетентність набувається тільки в процесі виконання певного виду діяльності, яку визначаємо як концертмейстерська практика, є сенс окреслити її специфічні особливості, структурні компоненти, вимоги до кожної з її форм.

Таким чином, для побудови теоретико-методичної моделі формування концертмейстерської компетентності ми мали врахувати визначені напрями концертмейстерської підготовки, що виступили чинниками структури концертмейстерської компетентності, яка об'єднала у собі суб'єктно-мотиваційний, процесуальнй та творчий компоненти [1, с. 117]. Такий підхід зумовлює впровадження організаційно-методичної системи як механізма удосконалення рівня концертмейстерської підготовки через оволодіння методами музично-рухового навчання та специфіки різновидів акомпанування, зокрема ритмо-пластичного. В основу моделі покладено взаємозалежність та взаємодія процесуальної та особистісної структур, тобто, системи зовнішнього навчально-виховного впливу і внутрішньої системи самовпливу (самопізнання, самокорекція, самовдосконалення, самореалізація). Процесуальна структура покликана забезпечити певний рівень концертмейстерської підготовки відповідно стандартів вишої освіти, планів і програм, а особистісна – розвиток якостей, що впливатимуть на формування позитивної мотивації студентів до концертмейстерської діяльності, розуміння потреби самопізнання й самовдосконалення, завдяки розвитку рефлексивного мислення, емоційно-емпатійних реакцій та комунікативних якостей особистості.

Умови, завдяки яким процес формування концертмейстерської компетентності майбутнього вчителя музики буде найефективнішим, можна представити у такий спосіб:

По-перше, запровадження організаційно-методичної системи, що відбиває механізми взаємодії та відповідності процесуальної та особистісної структур, покладених в основу змісту структури концертмейстерської компетентності.

По-друге, формування у студентів позитивної мотивації до виконання концертмейстерських дій у процесі музикування.

По-третє, забезпечення ціннісного відношення у взаємодії «викладач – студент», діалогічність спілкування, що спрямоване на активізацію когнітивної діяльності студента, виховання здатності до рефлексивних дій, адекватної самооцінки рівня своєї концертмейстерської підготовки, індивідуального та диференційованого підходу до студентів.

Наступне, активізація самостійності та творчості студентів у період фахової підготовки, залучення до різних форм музикування, збагачення змісту концертмейстерської підготовки завдяки оволодінню методами музично-рухового навчання.

Останнє, актуалізація професійних знань, оволодіння специфікою акомпанування, формування відповідних концертмейстерських умінь, що сприятимуть ефективному виконанню професійних завдань відповідної спрямованості, розвиток професійно важливих здібностей.

Відповідно, критеріями концертмейстерської компетентності майбутніх учителів музики нами визначено:

– *суб'єктно-мотиваційний критерій*, що формує позитивну мотивацію студентів до концертмейстерської діяльності і відповідної підготовки, розуміння потреби самопізнання й самовдосконалення завдяки розвитку здатності до рефлексивного мислення, емоційно-емпатійних реакцій та комунікативних якостей особистості;

– *змістовний критерій*, що характеризує рівень володіння майбутніми вчителями музики необхідним об'ємом професійних знань: музично-теоретичних, психолого-педагогічних і спеціальних, їх мобільність та інтенсивність використання на практиці;

– *операційно-діяльнісний критерій*, що характеризує наявність комплексу навичок акомпанування: слухового контролю, виконавського ансамблю, вербального та невербального спілкування, які забезпечують ефективне формування концертмейстерських умінь, а саме: уміння читати з листа, транспонувати, підбирати на слух мелодії та акомпанементи, адаптувати музичні твори;

– *конструктивний критерій*, що відображає міру творчої спрямованості концертмейстерської діяльності через використання творчих музично-рухових методів навчання, рівень засвоєння студентами специфіки акомпанування, використання прийомів інструментальної імпровізації.

Готовність випускників музичних факультетів до концертмейстерської діяльності у загальноосвітній школі мають визначатися за такими показниками:

– здатністю до емоційно-емпатійних реакцій у ситуації музично-виконавської взаємодії, до рефлексивних дій (характером актуалізації са-

морозвитку, здатністю до самопізнання, усвідомленням власного професійного «Я»);

– глибиною оволодіння теоретичним матеріалом, необхідним об'ємом музично-теоретичних знань, їх мобільністю;

– спроможністю винаходити оптимальні шляхи вирішення завдань музично-виконавської взаємодії, завдяки психолого-педагогічним знанням;

– інтенсивністю вживання творчих методів, зокрема методів музично-рухового навчання, що підтверджує здатність застосовувати на практиці спеціальні знання та підсилює інтегративні процеси на внутрішньодисциплінарному рівні;

– ступенем удосконалення навичок акомпанування, зокрема, якістю володіння специфікою ритмо-пластичного акомпанування;

– ступенем розвитку музичних та професійно важливих здібностей;

– рівнем виконання концертмейстерських дій, визначених у стандартах ВНЗ як комплекс умінь, необхідних для забезпечення певних професійних завдань.

Розробка критеріїв була спрямована на прогнозування рівнів концертмейстерської компетентності майбутніх вчителів музики, що фіксується за:

· об'ємом професійних знань;

· рівнем виконання концертмейстерських дій;

· розвитком професійно важливих якостей;

· інтенсивністю екстеріоризації (реалізації на практиці) набутих знань, умінь, навичок;

· володінням творчими методами навчання та інтенсивністю їх застосування на практиці [3, с. 108].

На основі вищесказаного нами пропонується три ступені сформованості концертмейстерської компетентності майбутнього вчителя музики:

– високий,

– середній,

– низький.

Діагностичними характеристиками *низького* рівня є відсутність інтересу до концертмейстерської діяльності, байдуже або негативне ставлення до можливості підвищити свій професійний рівень, недостатній обсяг музично-теоретичних знань, не сформованість навичок акомпанування, концертмейстерських умінь для виконання професійних завдань, відсутність потреби у розширенні меж діяльності завдяки засвоєнню нових прийомів та методів навчання (зокрема музично-рухового), дефіцит творчого потенціалу у вирішенні завдань музично-виконавської взаємодії.

Для *середнього* рівня характерне бажання вдосконалювати рівень концертмейстерської майстерності, розуміння і позитивне ставлення до необхідності оволодіння музично-руховими методами навчання, критичне ставлення до виконання професійних завдань концертмейстерського спрямування. Студенти мають комплекс необхідних теоретичних знань, але не завжди вміють правильно розпорядитися їм на практиці, потребують допомоги педагога при виконанні деяких завдань. У них недостатньо сформовані навички акомпанування, що заважає справлятися на належному рівні з творчими задачами. Але деякі концертмейстерські дії мають творчий характер, через що проявляється індивідуальність майбутнього вчителя музики.

Для студентів *високого* рівня концертмейстерської компетентності характерні інтерес до педагогічної діяльності, що проявляється через позитивне ставлення до концертмейстерської практики, задоволення її результатами, бажання постійно вдосконалювати методику викладання музичної дисципліни. Вони мають глибокі музично-теоретичні знання, вміють цікаво побудувати процес спілкування, застосовуючи при цьому творчі методи навчання, сполучають керівну та акомпаніаторську функції на відповідному рівні, володіють навичками концертмейстерської діяльності, проявляють ініціативність та самостійно вирішують задачі, пов'язані з концертмейстерською практикою, мають необхідний обсяг спеціальних знань з приводу музично-рухового навчання, володіють навичками ритмо-пластичного акомпанування.

Висновки з даного дослідження. Отже, виходячи з сучасних вимог щодо питання оновлення та збагачення професійної підготовки студентів музичних вузів, ми розраховуємо на те, що представлена теоретико-методична модель формування концертмейстерської компетентності майбутнього вчителя музики буде залучена до загальної системи музичної освіти. Умови, завдяки яким процес формування концертмейстерської компетентності буде найефективнішим, будуть враховані у процесі навчання майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Балашова О.С. Концертмейстерька компетентність – неодмінна умова професійного становлення вчителя музики // Підготовка вчителя у контексті Європейського освітнього простору: Збірник наукових праць / За ред. проф. Левківського М.В. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 113-120.
2. Ладыгин Л.А. Теоретические основы исполнительской практики концертмейстера балета: М., 1990. – 19 с.
3. Орлов В.Ф. професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін: Монографія / За заг. ред. І.А. Зязюна. – К.: Наукова думка, 2003. – 276 с.
4. Ярмолович Л.И. Элементы классического танца. Л. – М.: Музгиз, 1952. – 138 с.

Штефан Е.С.
Николаевский национальный университет
имени В.О. Сухомлинского

ПО ВОПРОСАМ ОПТИМИЗАЦИИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ВУЗАХ

Аннотация
В статье предлагается теоретико-методическая модель формирования концертмейстерской компетентности будущих учителей музыкального искусства. Рассматривается возможность приобщения модели к общей системе музыкального образования исходя из современных требований к вопросу обновления и обогащения профессиональной подготовки студентов музыкальных вузов.
Ключевые слова: профессиональная компетентность, учитель музыкального искусства, концертмейстерская практика.

Shtefan O.S.
Mykolaiv V.O. Suhomlinsky National University

ABOUT CONCERTMASTER'S TRAINING OPTIMIZATION OF A PROSPECTIVE MUSIC ART TEACHERS

Summary
Prospective music art teachers perceive the necessity for more efficient technologies, work forms and methods directed on optimization and improvement of concertmaster's practice. In terms of modern requirements with the students' professional training enrichment and renovation, the author suggests theoretical and methodical doctrine of a concertmaster's competence model formation with prospective music art teachers that it causes for more efficient insertion of it's procedures in a total music educational system. The article is considered with the model involving ability for total music art educational system on the assumption of the latests requirements to it.
Keywords: professional competence, music art teacher, concertmasters' practice.

УДК 378.147+37.017.4

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Щербак І.В.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

У статті шляхом теоретичного аналізу результатів вивчення проблеми дослідження у науковій літературі, узагальнення передового педагогічного досвіду, спостереження, бесід, опитувань, вивчення документації, інтегрування та конкретизації уточнено сутність і структуру патріотизму, сутність і зміст патріотичного виховання. Визначено місце військово-патріотичного виховання у системі національно-патріотичного виховання молоді України. Конкретизовано сутність військово-патріотичного виховання. Окреслено сукупність засобів музичного мистецтва, що позитивно впливають на ефективність досліджуваного процесу. Це дозволило зробити висновок про необхідність визначення педагогічних умов військово-патріотичного виховання студентської молоді засобами музичного мистецтва та шляхів їх створення, що є перспективою подальших наукових досліджень.
Ключові слова: студенти, сутність, структура, зміст, патріотизм, патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, засоби музичного мистецтва.

Постановка проблеми. Зважаючи на загострення воєнно-політичної, економічної ситуації в Україні, сьогодні виховання справжніх патріотів, безсумнівно є одним із найважливіших напрямків системи освіти. У першу чергу це стосується виховання молоді, що і зумовило розробку низки керівних документів державного рівня, таких як «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави», «Концепція патріотичного виховання учнівської молоді», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» та інших. «Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни...» [6]. Отже, педагогічні засади підвищення ефективності військово-патріотичного виховання студентів потребують наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із теоретичними засадами виховання патріотизму, національно-патріотичної свідомості, любові до Батьківщини досліджували вітчизняні філософи: М. Антонець, А. Бойко, В. Бичко, М. Євтух, О. Забужко, П. Кононенко, В. Москалець, І. Надольний, Л. Сохань, М. Стельмахович та ін. і їх зарубіжні колеги: І. Кант, К. Роджерс, Е. Фромм та ін. У психології основи патріотичного виховання особистості вивчали такі вчені: Б. Ананьєв, І. Бех, П. Блонський, П. Вербицька, Л. Виготський, П. Ігнатенко, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Петровський, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк, П. Якобсон та ін.

Педагогічні основи патріотичного виховання вивчали такі науковці як Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, А. Дістервег, М. Драгоманов, О. Духнович, Дж. Дьюї, Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Окремі компоненти формування патріотичних і громадянських якостей студентської молоді розглянуто у дослідженнях О. Безкоровайної, М. Сметанського, Г. Тарасенко, Г. Шевченко, І. Шоробури та ін.

Вельми широко досліджено у педагогічній науці питання патріотичного виховання школярів і студентів (О. Абрамчук, М. Баранець, Ю. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, О. Гевко, В. Довбищенко, М. Дубина, О. Жаровська, Р. Захарченко, І. Зязюн, В. Каюков, В. Коваль, В. Кузь, А. Максютов, В. Мірошниченко, Р. Петронговський, О. Рудницька, Б. Ступарик, М. Тимчик, Б. Цимбалістий, Я. Ярема, М. Ярмаченко та ін.).

Окремі напрями патріотичного виховання студентів за допомогою музики у своїх наукових працях розглянули Г. Ващенко, М. Грінченко, О. Добжанська, А. Іваницький, Д. Кабалевський, Б. Кирдан, Ф. Колесса, О. Кошиць, М. Леонтович, М. Лисенко, І. Ляшенко, С. Нечай, Д. Ревуцький, О. Стьопіна, М. Сумцов, В. Сухомлинський, Г. Тупікова, Г. Шевченко, Р. Шульга та ін. Основні елементи військово-патріотичного виховання розглянуто у наукових працях таких учених як А. Абрамов, В. Баранівський, В. Дзюба, З. Діхтяренко, О. Доценко, М. Зубалій, В. Івашковський, Ю. Красильник, В. Мірошниченко, В. Осьодло, В. Стасюк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати аналізу досліджень вищезазначених учених дозволили дійти висновку, що питанням військово-патріотичного виховання студентів узагалі, а тим більше – засобами музичного мистецтва, достатньої наукової уваги не приділено. Ось чому, на наш погляд, сьогодні існує нагальна потреба у підвищенні ефективності військово-патріотичного виховання студентів, в окресленні можливостей використання для цього засобів музичного мистецтва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлити основні педагогічні засади військово-патріотичного виховання студентської молоді засобами музичного мистецтва. Досягнення мети припускає вирішення таких завдань: уточнити сутність і структуру патріотизму, сутність і зміст патріотичного виховання; визначити місце військово-патріотичного виховання у системі національно-патріотичного виховання студентів, конкретизувати його сутність; окреслити засоби музичного мистецтва, що сприяють військово-патріотичному вихованню студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. У переважній більшості наукових джерел, де визначено зміст понять «патріот», «патріотизм», підкреслено значення любові до батьківщини, до рідної домівки, до свого найближчого оточення. Сучасне розуміння патріотизму багато в чому спирається на ідеї християнства як вищого блага, що не розділяє, а з'єднує людей. У цьому виявляється духовно-моральна сутність патріотизму [8, с. 8].

На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка виявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках [2, с. 24]. Таким чином, патріотизм доцільно розглядати як моральну якість та ціннісний орієнтир, складне явище духовного життя людини і спільноти, яке відображається в особистій та суспільній свідомості, об'єднуючи їх і виступаючи вирішальним чинником усвідомлення студентською молоддю загальнолюдських цінностей [1, с. 18].

Результати аналізу наукових джерел з філософії, психології, педагогіки дали змогу стверджувати, що сутність патріотизму як духовно-моральної якості особистості, виражається у здатності людей ідентифікувати себе зі своїм народом – громадянами своєї держави; у безкорисливій любові та вірності своїй батьківщині, постійному підтриманні духовного зв'язку з нею; моральній відповідальності за долю своєї батьківщини та постійній готовності захищати її національні інтереси; у вшануванні рідної мови, духовної та матеріальної культури свого народу, у дбайливому ставленні та поширенні національних надбань; потребі у постійному цілеспрямованому духовному, моральному й інтелектуальному вдосконаленні заради зміцнення могутності, суверенності, демократичності своєї вітчизни як правової держави; у здатності поважати не лише свій, але й інші народи.

Актуальним на сьогодні залишається твердження, що в Україні патріотизм орієнтується на національно-патріотичні традиції української історії, на найкращі зразки патріотизму інших країн і народів, демократичного руху, збагачуючи їх власними історичними надбаннями. Одним із пріоритетних завдань сучасного патріотичного виховання в Україні має стати формування і зміцнення у свідомості громадян, особливо молоді, принципів патріотизму, гордості за свою Вітчизну, готовності захистити свій народ, Батьківщину [7, с. 6].

Як показали результати аналізу наукових джерел з педагогіки, єдиної думки щодо структури патріотизму немає, хоча і суттєвих протиріч також. О. Абрамчук і М. Фіцула вважають, що зазначена структура являє собою систему із пізнавального, емоційно-вольового і поведінкового компонентів (патріотична свідомість (самосвідомість); патріотичні почуття; патріотична поведінка та діяльність) [1, с. 18].

О. Стьопіна, називаючи патріотизм складною інтегрованою системою патріотичних якостей духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльнісно-поведінкового характеру, визначила розгорнуту структуру патріотизму, яку складають такі компоненти: 1) духовно-моральний; 2) когнітивний; 3) ціннісний; 4) діяльнісний; 5) ідентифікаційний [8, с. 15].

Видатні українські мислителі О. Духнович, Г. Сковорода, К. Ушинський, І. Франко, Я. Чепіга, Т. Шевченко, П. Юркевич у своїх творах визначне місце відводили утвердженню національної свідомості, патріотизму українського народу, що виражається в любові до рідної землі, свого народу, рідної мови, гордості за історичний шлях Батьківщини [3, с. 76].

На нашу думку, усі перераховані елементи структури патріотизму в сукупності створюють максимально повну характеристику досліджуваного явища і докладніше розкривають його сутність, сформульовану вище. Основними характеристиками змісту патріотизму, на нашу думку, є розуміння і сприйняття української національної ідеї; сприяння розбудові державності України, її незалежності; опанування і розвиток української мови, культури; військово-патріотичне виховання; любов і дбайливе ставлення до рідної землі; повага до історії, народних традицій, фольклору; любов до рідної природи.

Особливо загострюються патріотичні почуття, зростає значущість патріотизму тоді, коли Батьківщині загрожують певні негативні обставини у вигляді відхилення історичного розвитку від норми: стихійні лиха, кризи, революції, війни тощо.

Патріотичне виховання є компонентом національного виховання, і його головною метою є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин [6].

Патріотичним вихованням у педагогіці називають: діяльність державних органів, громадських об'єднань і організацій щодо формування у молоді високої громадянської свідомості, вірності своїй Батьківщині, готовності до виконання громадянського обов'язку, конституційних зобов'язань із захисту інтересів Вітчизни; багатовимірний та багатокомпонентний інтегративний педагогічний процес, спрямований на формування цілісної системи якостей, які перетворюються у потреби служіння українському народові і Батьківщині; організований процес засвоєння громадянами України національних цінностей культури, демократичних принципів і правових норм, спрямований на формування у них національно-патріотичної самосвідомості, громадянської активності, усвідомлення своєї діяльності на благо народу й держави, готовності до захисту Вітчизни [1, с. 34].

Завданням патріотичного виховання особистості є формування у неї патріотизму, тобто розвиток, у першу чергу, таких якостей і властивостей:

1) патріотичних почуттів (любові до свого народу, мови, рідної природи);
2) національної гідності, шляхетності, моральної та духовної вихованості;
3) громадянської свідомості й активності;
4) тактовності й толерантності (національної, релігійної тощо);
5) потреби у збереженні національних духовних матеріальних цінностей;
6) готовності до патріотичної діяльності, до подвигів для блага Вітчизни;
7) патріотичної спрямованості особистості.

Зміст патріотичного виховання сучасні вчені розкривають як багатопланову, масштабну і постійно здійснювану діяльність, котра включає цільові, функціональні, соціальні, організаційні й інші аспекти, що має високий рівень системності, охоплює своєю дією усі покоління, пронизує в тій чи іншій мірі всі сторони життя: духовно-моральну, соціально-економічну, інформаційну, правову, психолого-педагогічну, військово-політичну.

Не можна не погодитися зі значною кількістю дослідників, які вбачають зміст патріотичного виховання студентів у цілеспрямованій організованій діяльності суспільства щодо формування таких громадянсько-патріотичних якостей як: національно-патріотична самосвідомість, гуманістичний світогляд; соціальна відповідальність, професіоналізм; громадянська активність; шанування національної історії і культури; любов до Батьківщини і готовність до її захисту. Сформованість цих якостей і властивостей має бути підсумковим результатом освітньої діяльності вищих навчальних закладів [5, с. 34].

Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у молоді готовності до захисту Батьківщини, розвиток мотивації до опанування військових професій, до проходження служби у Збройних Силах та інших силових структурах України. Зміст цього виховання визначається національними інтересами України і спрямований на гарантування активної участі громадян у збереженні безпеки своєї держави від зовнішньої загрози [6].

Основною метою військово-патріотичного виховання є формування і зміцнення у студентської молоді національно-патріотичних якостей, морально-психологічної та фізичної готовності до захисту Батьківщині. Найважливішими характеристиками зазначеного виховання є патріотична спрямованість особистості; усвідомлення персональної відповідальності за готовність українського війська до захисту держави від зовнішніх посягань; прагнення студентів до формування у них необхідної військово-патріотичної компетентності; психологічна готовність до проходження військової служби.

Сьогодні військово-патріотичне виховання набуває особливої актуальності і значущості при підготовці студентів до військової служби. Незмінними показниками військово-патріотичної вихованості є відданість Вітчизні, своєму народові, вірність громадянському і військовому обов'язку, фізична підготовленість, військова честь, сміливість, витривалість, самовідданість, доблесть, мужність, взаємовиручка тощо.

Серед основних напрямів військово-патріотичного виховання студентів, на нашу думку, варто виділити такі: патріотичний, морально-психологічний, військовий і правовий. Результатом виховної діяльності педагогічних колективів ВНЗ і самовдосконалення студентів за зазначеними напрямами має бути сукупність відповідних утворень особистості: патріотична, морально-психологічна, військова і правова вихованість.

Ефективним шляхом патріотичного виховання взагалі та військово-патріотичного зокрема є використання в освітньому процесі засобів мистецтва. У педагогічній теорії і практиці музика завжди визнавалась одним з найсильніших засобів впливу на духовний світ людини і тому широко використовується як інструмент виховання особистості. Провідні вітчизняні музикознавці, музичні педагоги впевнені у тому, що музика як ніякий інший вид мистецтва результативно розвиває не тільки моральність, естетичні якості, але й національну свідомість, патріотизм, у тому числі військовий.

Музичне мистецтво, впливаючи на емоційну сферу людини, її почуття, привертає її думки й волю на досягнення ідеалу. Твори музичного мистецтва поєднують в собі певні суспільно важливі цілі: соціальну дію на людину, ... тобто закликати суспільство не тільки до відображення, а й до перетворення світу. Тому стає цілком незаперечним вплив музики на формування різних сторін особистості, включаючи й національну свідомість [4, с. 138].

Сьогодні, в умовах розбудови й оновлення державності, політичного, культурно-національного «перезавантаження» України, реставрації належної уваги народу до своїх духовних цінностей, виховна роль музичного мистецтва є надзвичайно актуальною і дієвою. Засоби музичного мистецтва мають широкий спектр застосування: сприймання творів мистецтва; виконавська діяльність; спів; гра на музичних інструментах; долучення до основних музичних жанрів: вокальної, інструментальної, театральної музики та інше. Заняття музикою суттєво впливають на підсвідомість. Правильно підібраний репертуар (українських і зарубіжних авторів, народної музики) має можливості щодо формування та розвитку у громадян України поваги й любові до рідного краю, до свого та інших народів, почуття гордості за історію і культуру України.

Система військово-патріотичного виховання студентів засобами музичного мистецтва ґрунтується на теоретичних засадах національно-патріотичного виховання і включає в себе: заходи цілеспрямованого формування у студентів військово-патріотичних якостей шляхом залучення їх до музичного мистецтва (вивчення творів, організація та проведення різноманітних музичних культурно-просвітницьких заходів, участь у мистецькому волонтерстві тощо); розкриття студентам військово-патріотичних можливостей музичного мистецтва; поетапну реалізацію військово-патріотичного виховання студентів, виховних взаємин суб'єктів освітнього процесу, дослідження змін у військово-патріотичної вихованості студентів; упровадження різноманітних форм музично-мистецької діяльності студентів, їхньої практичної роботи щодо вивчення, підготовки й виконання творів музичного мистецтва з патріотичним забарвленням.

Висновки і пропозиції. Метою військово-патріотичного виховання студентів є формування у них готовності до гідного служіння Батьківщині та її захисту, розвиток таких якостей і властивостей як патріотичні почуття, національна гідність, шляхетність, моральна та духовна вихованість, громадянська свідомість і активність, національна і релігійна тактовність і толерантність, потреба у збереженні національних духовних і матеріальних цінностей, готовність до патріотичної діяльності, до подвигів в ім'я Ві-

тчизни, патріотична спрямованість особистості. У закладах освіти необхідно створити систему військово-патріотичного виховання засобами музичного мистецтва, адже вони володіють ефективними можливостями для означеної діяльності.

Перспективою подальших наукових розвідок є визначення основних організаційно-педагогічних умов військово-патріотичного виховання студентської молоді засобами музичного мистецтва та шляхів їх створення.

Список літератури:

1. Абрамчук О. В., Фіцула М. М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – 147 с.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124-129.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Булес. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Єгорова І. В. Управління процесом формування національної самосвідомості на уроках музики в сучасних умовах / І. В. Єгорова // Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – К.: ІЗМН, 2008. – С. 137-140.
5. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / О. П. Жаровська. – Вінниця, 2015. – 285 с.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16 червня 2015 року «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154
7. Політологічний енциклопедичний словник: Посібник для студентів вищ. навч. закл. / Відп. ред. В. Д. Бабкін. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
8. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Стьопіна Олена Геннадіївна; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 21 с.

Щербак И.В.
Николаевского национального университета
имени В.А. Сухомлинского

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация
В статье путем теоретического анализа результатов изучения проблемы исследования в научной литературе, обобщения передового педагогического опыта, наблюдения, бесед, опросов, изучения документации, интегрирования и конкретизации уточнена сущность и структура патриотизма, сущность и содержание патриотического воспитания. Определено место военно-патриотического воспитания в системе национально-патриотического воспитания молодежи Украины. Конкретизирована сущность военно-патриотического воспитания. Очерчена совокупность средств музыкального искусства, положительно влияющих на эффективность исследуемого процесса. Это позволило сделать вывод о необходимости определения педагогических условий военно-патриотического воспитания студенческой молодежи средствами музыкального искусства и путей их создания, что является перспективой дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: студенты, сущность, структура, содержание, патриотизм, патриотическое воспитание, военно-патриотическое воспитание, средства музыкального искусства.

Shcherbak I.V.
Mykolayiv National University
named after V. Sukhomlynskyi

MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS BY MEANS OF MUSICAL ART AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary
In the article, the essence and structure of patriotism, the essence and content of patriotic upbringing are clarified through theoretical analysis of the research results in the scientific literature, generalization of advanced pedagogical experience, observation, interviews, surveys, documentation study, integration and concretization. The place of military-patriotic education in the system of national-patriotic education of Ukrainian youth is determined. The essence of military-patriotic education is concretized. The set of means of the musical art positively influencing the effectiveness of the process under investigation is outlined. This led to the conclusion that it is necessary to determine the pedagogical conditions for the military-patriotic education of students in the means of musical art and the ways to create them, which is the prospect of further scientific research.

Keywords: students, essence, structure, content, patriotism, patriotic education, military-patriotic education, means of musical art.

УДК 377.5

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТЕХНІКІВ-ТЕХНОЛОГІВ З ТЕХНОЛОГІЇ ХАРЧУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У КОЛЕДЖІ

Яковчук О.Л.
Автотранспортний коледж
Державного вищого навчального закладу
«Криворізький національний університет»

У статті розглядається модель формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування при вивченні хімічних дисциплін у коледжі. Визначено структурні компоненти моделі формування професійної компетентності майбутніх фахівців. До складу моделі входять наступні компоненти: проектувальний, теоретико-методологічний, змістовно-цільовий, організаційно-діяльнісний та оцінювально-результативний. Проаналізовано значення кожного компонента в процесі формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування. Запропоновано механізм реалізації моделі професійної компетентності в освітньому процесі коледжу.

Ключові слова: модель формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування, компетентність, компетенції, компоненти моделі формування професійної компетентності, освітній процес.

Постановка проблеми. Одне із завдань сучасної освіти полягає у забезпеченні належного рівня підготовки майбутніх фахівців, які повинні стати конкурентоспроможними на ринку праці, здатними до постійної самоосвіти, самовдосконалення, ефективної виробничої діяльності [2, с. 106]. При цьому вирішальну роль відіграє професійна компетентність техніків-технологів з технології харчування, яка залежить від багатьох факторів, що визначають якість підготовки майбутніх фахівців, їх готовність до виконання виробничих функцій та професійних завдань діяльності, подальшого особистісного розвитку та активної життєвої позиції [7, с. 6].

Формування професійної компетентності майбутніх техніків-технологів з технології харчування пов'язано з науково обґрунтованою та впровадженою в освітній процес моделі. Побудова такої моделі, в освітньому процесі коледжу, дасть можливість не лише оволодіти знаннями, вміннями та навичками, але й реалізувати їх в умовах майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі побудова моделі формування професійної компетентності фахівців розглядається в працях Ю. Бабанського, В. Безпалька, О. Бернацької, С. Архангельського, І. Дичковської, М. Катаєвої, М. Кларіна, В. Кушнір, В. Сластьоніна. Методологічні засади побудови моделі формування професійної компетентності розкриваються у працях В. Штоффа, В. Байденка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Створення моделі формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування в освітньому процесі коледжу не стало предметом наукових досліджень. Недостатньо вивченим у педагогічній літературі також є визначення механізму та шляхів реалізації запропонованих теоретичних моделей формування професійної компетентності фахівців різних галузей виробництва.

Мета статті. У статті досліджено теоретичні аспекти побудови моделі професійної компетентності майбутніх техніків-технологів з технології харчування у процесі вивчення хімічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Термін модель є загальнонауковим. У перекладі з латинської «модель» означає схему зображення чи опис якогось явища та процесу в природі або суспільстві [5, с. 158]. У філософському енциклопедичному словнику під терміном «модель» розуміють «реально існуючі явища і об'єкти, що мають певну структуру» [10, с. 338].

У педагогічній літературі не існує єдиного визначення змісту терміну модель. Так, В. Кушнір у педагогічному процесі під моделлю розуміє результат формального опису певного об'єкта. На його думку, модель описується через відібраний понятійний апарат, необхідний для проведення дослідження [3, с. 78].

Сучасна модель формування професійної компетентності майбутнього фахівця, на думку С. Мартиненка «дає можливість зрозуміти характер залежності між структурними елементами досліджуваного феномена, виявити найбільш істотні сторони цього процесу» [6, с. 158].

На нашу думку, під терміном «модель» слід розуміти організаційну систему, що пояснює структуру та характеристики процесу формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування.

У сучасній педагогічній літературі існують різні підходи науковців до розробки моделі професійної компетентності майбутніх фахівців.

Так, І. Дичківська показниками готовності особистості до засвоєння знань та вмінь в освітньому процесі, формування професійної компетентності майбутніх фахівців вважає мотиваційний, когнітивний, креативний та рефлексивний компоненти. Всі ці компоненти, на її думку, є взаємопов'язаними. Даючи аналіз кожному компонентові, дослідниця вказує на те, що мотиваційний компонент виражає усвідомлене ставлення педагога до навчального процесу. Показником мотиваційного компонента є пізнавальний інтерес до освітнього процесу. Когнітивний компонент об'єднує комплекс знань, умінь та навичок у

структурі професійної компетентності майбутніх фахівців. Креативний компонент реалізується у процесі розв'язанні педагогічних завдань та виявляється через критичність мислення та творчу уяву майбутніх фахівців. Рефлексивний компонент характеризує пізнання та аналізує явища власної свідомості та діяльності особистості, його реалізація відбувається через саморозуміння та самоосвіту майбутніх фахівців [3, с. 248-251]. Науковець В. Байденко до структури моделі професійної компетентності фахівця включає ряд компетентностей: ключові, базові, професійні, спеціальні та вузькоспеціалізовані. На думку цього вченого, ключова професійна компетентність розвивається на основі знань, які повинен засвоїти майбутній фахівець під час навчальних занять. Базова професійна компетентність включає знання, вміння та навички, що формуються на основі ключової професійної компетентності. Спеціальна – відображає специфіку діяльності майбутніх фахівців [1, с. 23].

На нашу думку, модель формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування містить п'ять взаємопов'язаних компонентів. Вважаємо за необхідне детально проаналізувати кожен із них.

У моделі формування професійної компетентності техніка-технолога з технології харчування вирізняємо такі компоненти, як проектувальний, теоретико-методологічний, змістовно-цільовий, організаційно-діяльнісний та оцінювально-результативний.

Проектувальний компонент визначає спрямованість навчання майбутніх фахівців на формування їх професійної компетентності, розкриває мету та основні завдання цього процесу, значущість різних складових компетентності для реалізації цілей та завдань майбутньої професійної діяльності техніків-технологів з технології харчування. Проектування цілей формування професійної компетентності – складний процес, кінцевим результатом якого є забезпечення можливостей та умов для формування компетентності через утворення окремих компетенцій. Саме педагог має визначити мету власної педагогічної діяльності, спланувати етапи формування компетенцій при вивченні різних розділів та тем з неорганічної, органічної, аналітичної, біологічної, фізичної і колоїдної хімії, забезпечити відповідність формування професійної компетентності майбутніх фахівців державним освітнім вимогам, визначити перспективи формування компетенцій для виконання завдань майбутньої виробничої діяльності техніків-технологів з технології харчування.

Теоретико-методологічний компонент включає дидактичні принципи та наукові підходи щодо формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування.

В змістовно-цільовому компоненті представлені загальнонаукові, інструментальні, соціально-особистісні та професійні компетенції майбутніх техніків-технологів з технології харчування. Саме вони визначають зміст хімічних дисциплін (неорганічної, органічної, аналітичної, фізичної і колоїдної та біохімії). Тобто, теоретичні знання, практичні вміння та навички, що необхідні для формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Організаційно-діяльнісний компонент професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування включає сукупність чинників, педагогічних умов, форм, методів та технологій формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Серед чинників організаційно-діяльнісного компоненту в ході дослідження будемо визначати:

– індивідуальні – врахування вікових особливостей техніків-технологів з технології харчування при розробці змісту навчальних програм, диференціація та індивідуалізація завдань за рівнем сприйняття навчальної інформації.

– соціально-особистісні, до яких відносимо соціальну активність техніків-технологів з технології харчування при виконанні виробничих завдань, відданість справі, прагнення підтримувати професійну етику, гідність, честь навіть у складних виробничих умовах;

– професійно-змістовні, які включають систему професійних уявлень майбутніх фахівців; визначають їх здатність успішно розв'язувати виробничі завдання, усвідомлювати перспективи власного професійного росту;

– технологічні, які визначають форми, методи, технології навчання, що сприяють процесу формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування.

До педагогічних умов формування професійної компетентності будемо відносити:

– посилення уваги до вивчення хімічних дисциплін (створення позитивної мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, забезпечення прагнення особистості до самоосвіти);

– використання комплексу ігрових технологій навчання в освітньому процесі підготовки майбутніх техніків-технологів з технології харчування;

– розробку та впровадження професійно-орієнтованих завдань при вивченні хімічних дисциплін;

– реалізацію міжпредметних зв'язків при вивченні професійних дисциплін.

Проаналізувавши тематичний зміст хімічних дисципліни, пропонуємо визначити методи, форми та технології навчання, які використовуються у процесі викладання неорганічної, органічної, аналітичної, фізичної і колоїдної, біохімії та сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх техніків-технологів з технології харчування в освітньому процесі коледжу. Саме вони є необхідною складовою у розглянутій моделі формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування.

Серед форм, що застосовуються для формування професійної компетентності майбутніх фахівців будемо визначати лекції (діалогічні, полемічні, інтегровані, проблемні), семінарські заняття (проблемні, інтегровані, нетрадиційні), практичні та лабораторні заняття.

Способами активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів при проведенні перерахованих вище лекцій визначаємо:

– постановку проблемних запитань щодо визначення якісного та кількісного складу основних біоорганічних сполук у складі продуктів харчування, завдань для аналізу хімічних властивостей білків, жирів, вуглеводів.

– порівняння хімічних фактів, явищ, процесів;

– акцентування уваги студентів до змісту лекційного матеріалу за допомогою різноманітних висловів: «Це особливо важливо!..», «Вдумайтесь…», «Зверніть увагу…» «Отже, ми бачимо…»; риторичних запитань «Чим пояснити цей факт?», «Як пов'язані між собою ці події?», пауз, які дають змогу акцентувати увагу на головних моментах лекції;

– -фіксація фактів, які необхідні для наступного проведення практичного чи лабораторного заняття;

– використання дидактичного матеріалу;

Серед методів формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування будемо вирізняти:

– наочні, що складаються з ілюстраційних (схеми, таблиці, ілюстрації, структурно-логічні схеми з опорним сигналом), демонстраційних (лабораторні досліди) та спостереження;

– метод проектів;

– евристичні (розв'язування розрахункових задач та проблемних завдань),

Успішна реалізації вказаних форм та методів навчання в освітньому процесі підготовки майбутніх техніків-технологів з технології харчування можлива за умови застосування інтерактивних, ігрових, проектних технологій.

Оцінювально-результативний компонент включає критерії та рівні сформованості професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування. Цей компонент дає можливість студентові оцінити набуті знань та уміння, усвідомити свої можливості щодо подальшого засвоєння навчального матеріалу, а викладачеві проаналізувати результати власної педагогічної діяльності.

До критеріїв формування професійної компетентності відносимо гносеологічний, мотиваційно-ціннісний, професійно-діяльнісного та особистісний.

Показниками гносеологічного критерію визначаємо здатність до системного мислення, процесів аналізу, синтезу, узагальнення та структурування навчального матеріалу з хімічних дисциплін, здатність розуміти особливості хімічних процесів та явищ, обсяг та якість засвоєння знань з органічної, неорганічної, аналітичної, фізичної і колоїдної хімії, біохімії.

Мотиваційно-ціннісний критерій визначає сформованість внутрішніх мотивів до вивчення хімічних дисциплін, прагнення до самовдосконалення, наявність пізнавальних інтересів до аналітичної, фізичної і колоїдної, неорганічної, органічної, біохімії.

Показниками професійно-діяльнісного критерію формування компетентності майбутніх техніків-технологів з технології харчування визначаємо усвідомлення необхідності застосування знань та вмінь з хімічних дисциплін в процесі виконання професійних завдань та виробничих функцій майбутніх техніків-технологів з технології харчування.

Серед рівнів формування професійної компетентності будемо вирізняти наступні: елементарний, репродуктивний, продуктивний, творчий.

Висновки і пропозиції. Таким чином, до запропонованої моделі формування професійної компетентності майбутніх техніків-технологів з технології харчування входить п'ять компонентів: проектувальний, теоретико-методологічний, змістовно-цільовий, організаційно-діяльнісний та оцінювально-результативний. Кожен компонент має важливе значення для формування професійної компетентності техніків-технологів з технології харчування в процесі вивчення хімічних дисциплін у коледжі. Окремі структурні компоненти запропонованої моделі потребують подальшого наукового дослідження, осмислення та перевірки в ході експериментального дослідження.

Список літератури:

1. Байденко В. И. Компетентністний підхід до проектування державних освітніх стандартів вищої професійної освіти (методологічні і методичні питання): методична допомога / Байденко В. И. – М., 2005. – 35 с.
2. Горобець С. А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста / С. А. Горобець // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 31. – С. 106-109.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / Дичківська І. М. – К.: Академвидав, 2004. – С. 247-295.
4. Кушнір В. А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи: дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Кушнір В. А.; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2003. – 482 с.
5. Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов / Локшина С. М. – 10-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1988. – 318 с.
6. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: [монографія] / С. М. Мартиненко. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – 434 с.
7. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнородної спільноти / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: діловий досвд та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «КІС», 2004. – С. 6.
8. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: Аверинцев С. С., Араб-Оглы Э. А., Ильичев Л. Ф. и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

Яковчук О.Л.
Автотранспортный колледж
Государственного высшего учебного заведения
«Криворожский национальный университет»

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ТЕХНИКОВ-ТЕХНОЛОГОВ ТЕХНОЛОГИИ ПИТАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХИМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В КОЛЛЕДЖЕ

Аннотация
В статье рассматривается модель формирования профессиональной компетентности техников-технологов технологии питания при изучении химических дисциплин в колледже. Определены структурные компоненты модели формирования профессиональной компетентности будущих специалистов: проэктный, теоретико-методологический, содержательно-целевой, организационно-деятельностный и оценочно-результативный. Раскрыто значение каждого компонента для формирования профессиональной компетентности техников-технологов технологии питания. Предложен механизм реализации модели профессиональной компетентности в образовательном процессе колледжа.
Ключевые слова: модель формирования профессиональной компетентности техников-технологов технологии питания, компетентность, компоненты модели формирования профессиональной компетентности техников-технологов технологи питания.

Yakovchuck O.L.
Motor Transport College
of Higher Educational Establishment
«Kryvyi Rih National University»

THE MODEL OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TECHNICIANS IN FOOD TECHNOLOGY IN THE STUDY OF CHEMICAL DISCIPLINES AT COLLEGE

Summary
The article is concerned with the model of formation of professional competence of technicians in food technology during their study of chemical disciplines at college. Special emphasis was laid on the structural components of the model of formation of professional competence of future specialists: projecting, theoretical and methodological, rich in content and having a special purpose, organizational and active, evaluative and resultative. It was analyzed the value of each component in the process of formation of professional competence of future technicians in food technology.
Keywords: the model of formation of professional competence of future technicians in food technology, competence, the components of the model of formation of professional competence.

УДК 351.77.253.52(477):005.6

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПЕРЕДУМОВ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ОСВІТИ

Ястремська С.О.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

У статті висвітлено ретроспективний аналіз становлення та еволюції системи професійної підготовки медичних сестер в Україні та світі. Здійснено порівняння цих систем. Розглянуто особливості вищої медсестринської освіти у світовому просторі. Обґрунтовано необхідність фундаментальних змін у медсестринській освіті шляхом її адаптування до загальноєвропейської. Аргументовано необхідність побудови багаторівневої системи професійної підготовки медичних сестер, яка відповідає міжнародним стандартам.
Ключові слова: система охорони здоров'я, медичні сестри, медсестринська освіта, багаторівнева система професійної підготовки, історико-педагогічний аналіз, сестринська справа.

Постановка проблеми. Проблема підвищення якості підготовки медичних сестер цілеспрямовано вирішується світовою спільнотою впродовж другої половини минулого і першого десятиліття поточного століть. Ефективна освітня політика в галузі охорони здоров'я є важливим складником стратегічного плану розвитку медичної галузі, оскільки від рівня підготовки медсестринських кадрів залежить якість надання медичної допомоги населенню країни. На початку XXI століття відбувається закладення підґрунтя методологічних і ціннісно-гуманістичних засад медсестринської освіти, яка набуває все більшого міждисциплінарного характеру й потребує докорінного вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіта медичних сестер в Україні як система навчання і виховання кадрів різних освітньо-кваліфікаційних рівнів має свою історію й тісно пов'язана зі світовою системою медсестринської освіти. Науковий інтерес становлять дослідження, в яких висвітлено проблематику становлення і розвитку медсестринської освіти на рівні світових стандартів в Австрії (Г. Паласюк), Словацькій республіці (С. Андрейчин), Росії (А. Бражніков) та інших європейських країнах (С. Гордійчук, Н. Новосьолова), США (Г. Гусар, Н. Ліщенко, І. Мельничук, К. Пікон), Канаді (Ю. Лавриш) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний прогрес у розвитку та становленні медсестринської освіти з другої половини XIX до початку XXI ст., слід відзначити недостатність наукового теоретичного та практичного підґрунтя в організації медсестринської освіти, неврегульованість правового поля діяльності медичних сестер, нехтування міжнародним досвідом підготовки фахівців медсестринства тощо. Це актуалізує необхідність здійснення історико-педагогічного аналізу становлення та розвитку теоретико-методологічних основ і передумов медсестринської освіти для урахування прогресивного досвіду навчання медсестер у різних країнах світу й вітчизняних закладах освіти.

Мета статті полягає в дослідженні становлення та еволюції ступеневої медсестринської освіти в Україні та світі, відображенні особливостей підготовки медсестринських кадрів та перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. Спроби розгляду теоретико-методологічних основ медсестринської освіти у світі розпочалися з другої половини XIX століття, з відкриттям у 1843 році Т. Фліндером (T. Flinder) в Кайзерверсі Рейнсько-Вестфальської общини диякониць, а згодом і першої в світі школи з підготовки сестер милосердя, яка почала роботу в Лондоні в 1860 році під керівництвом Ф. Найтінгейл. Уже з 1877 року на основі моделей шкіл Ф. Найтінгейл розпочато підготовку патронажних сестер для догляду за хворими в домашніх умовах у США та Великій Британії.

Уже в другій половині XIX ст. розпочинаються наукові дослідження в сестринській справі й закладаються підвалини медсестринства як наукової спеціальності, використовуються наукові методи у вирішенні проблем медсестринської освіти. Надзвичайно важливими кроками в розвитку світової медсестринської освіти того періоду була поява друкованих періодичних видань з медсестринства («The Nightingale» (1886 р., Велика Британія), «The Trained Nurse» («Медсестра») (1888 р., США)), першого професійного сестринського журналу «American Journal of Nursing» (1900 р., США), заснування першого професійного медичного товариства медичних сестер (ANA) – Американської сестринської асоціації (1886 р.) та Міжнародної Ради медичних сестер (1899 р.,), створення в Колумбійському університеті річного курсу академічної підготовки медичних сестер для роботи у сфері сестринського адміністрування (1899 р.) та Комітету для вивчення медсестринської освіти (1919 р.).

Аналіз становлення теоретико-методологічних основ медсестринської освіти у другій половині XIX – початку XX століття показав, що характерною особливістю цього періоду є розробка наукової концепції ступеневої медсестринської освіти, яка передбачала підготовку медичних сестер-адміністраторів для медсестринських служб, запровадження базової та післядипломної університетської медсестринської освіти; введення магістерських програм і підготовку магістрів з медсестринства (1920 р.).

Уже в 1952 р. вийшов з друку перший номер спеціалізованого міжнародного наукового журналу, присвячений сестринській справі, «Nursing reserch», а сьогодні в США виходить близько 200 професійних журналів, призначених для ме-

дичних сестер. Вершиною лідерських позицій Сполучених Штатів Америки в організації медсестринської освіти була поява в 1960 р. перших програм докторантури в сфері сестринської справи, а вже до кінця 1970-х рр. число медсестер-докторів наук перевищила 2000 осіб. Згодом, у 1973 р. була заснована Національна академія сестринських наук, а в 1985 р. Конгрес США прийняв законодавство, згідно з яким у межах Національного інституту охорони здоров'я був створений Національний центр сестринських досліджень. Приблизно на цей же період припадає створення загальних засад базової підготовки медичних сестер в Європі (середина ХХ ст.). Так, у 1968 р. між кількома європейськими країнами (Данія, Греція, Великобританія, Франція та ФРН) підписано «Європейську угоду про медсестринську освіту». Починаючи з середини минулого століття, прослідковуються такі віхи у становленні медсестринської освіти Європи:

– 1966 р. – рішення Комітету експертів ВООЗ про розвиток професійного мислення медичної сестри, необхідного для прийняття самостійних рішень, заснованого на наукових, клінічних та організаційних принципах;

– 1972 р. – симпозіум ВООЗ (Гаага), на якому було прийнято Конвенцію «Про сестринський персонал», де окреслено необхідність вищої медсестринської освіти, зорієнтованої на підготовку педагогічних, управлінських і дослідницьких кадрів;

– у 1977 р. Міжнародна організація праці (МОП) ухвалює Конвенцію № 149 «Про зайнятість та умови праці й життя медсестринського персоналу», в якій відзначалась важливість вищої медсестринської освіти для розвитку системи охорони здоров'я в різних країнах світу. Згодом, цю Конвенцію ратифіковано багатьма країнами, зокрема й СРСР у 1979 р. Відтак, саме з прийняттям окреслених документів покладено початок створенню загальної основи для підготовки та діяльності сестринського персоналу Європи та СРСР, до складу якої на той час входила й Україна.

На рубежі 80-х і початку 90-х років ХХ століття питання медсестринської освіти завжди були в центрі уваги науковців на конференціях і семінарах міжнародного, державного та регіонального рівнів. Кардинальний поворот у системі професійного навчання фахівців сестринської справи відбувся в 1992 році шляхом реформування системи охорони здоров'я, відповідно до міжнародного досвіду та стандартів, що, водночас, передбачало запровадження ступеневої медсестринської освіти. Саме тоді в Україні активізувався пошук нових тенденцій розвитку сестринської справи та медсестринської освіти, організовано перші медичні училища, а згодом і коледжі, метою яких було забезпечення підвищеного рівня підготовки сестринського персоналу. У цьому ж році були відкриті перші факультети вищої професійної освіти за спеціальністю «Сестринська справа» у ВМНЗ, які вирішували завдання послідовного підвищення професійного та освітнього рівнів фахівців сестринської справи. Уже з 1994 року в системі професійної медсестринської освіти виникають професійно-освітні комплекси «школа – училище (коледж) – вищий навчальний заклад» [6, с. 28].

Принципово нові умови і зміст медсестринської освіти в Україні та Європі встановились із заснуванням Координаційної ради та робочих груп щодо розробки навчальних програм з експертами ВООЗ та прийняттям Глобальних стандартів базової медсестринської та акушерської освіти (GAGNM), які кардинальним чином змінили вимоги до якості медсестринської освіти, зумовили необхідність розвитку прикладних наукових досліджень у сфері сестринської справи та вдосконалення навчальних планів і програм.

Сьогодні медсестринська освіта в європейських країнах здійснюється відповідно до окреслених нормативних документів та з урахуванням інноваційних процесів, що відбуваються в системі охорони здоров'я і надається медсестринськими школами, училищами, коледжами й інститутами, університетами, академіями. Термін навчання для здобуття рівня дипломованої медичної сестри в більшості країн Європи, становить 3 роки (Греція, Естонія, Іспанія, Швеція) або 3,5 роки (Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Нідерланди), а після його одержання існує можливість одержання бакалаврського рівня (BcN). Тривалість навчання за бакалаврською програмою становить 3-4 роки з рівня середньої освіти та 2 роки – з рівня дипломованої медсестри. Для тих, хто вирішив продовжувати своє навчання в галузі медсестринства і здобув бакалаврський рівень, існує так звана післядипломна освіта для отримання ступеня магістра медсестринства (MsN), для здобуття якого термін навчання коливається від 1 до 4 років. Практично скрізь, де запроваджений цей рівень підготовки медичних сестер, важливою умовою навчання є наявність стажу практичної роботи. Найвищим рівнем медсестринської освіти, за умови наявності ступеня магістра медсестринства, у деяких країнах (Великобританія, Греція, Польща та Австрія) є можливість здобуття наукового ступеня доктора наук (DrN). З цією метою в Австрії виокремлено окрему наукову спеціальність «Сестринствознавство» [12, с. 87]. Центральною фігурою в процесі професійної підготовки молодших медичних фахівців у більшості країн Європи є медична сестра з вищим рівнем медсестринської освіти (магістратура, докторат з медсестринства).

На відміну від європейських, американська модель медсестринської освіти є комплексною, а її структура значно відрізняється від тієї, яка прийнята в Україні та Європі. З урахуванням законодавчих вимог, у сфері медсестринської освіти США є кілька освітніх ступенів: ліцензована молодша медсестра (LPN), вчений ступінь у сестринській справі (Associate in Science Nursing або ASN), бакалавр сестринськьої справи (Bachelor of Science in Nursing – RN to BSN), магістр сестринської справи (Master of Science in Nursing або MSN) та доктор філософії або докторський науковий ступінь у медсестринстві «The Doctor of Philosophy» (PHD) або «The doctor of nursing Science» (DNS) [15, с. 107-119].

Узагальнення світового досвіду організації та функціонування системи медсестринської освіти, виявлення її особливостей в Європі, США та Канаді уможливлює визначення сучасних тенденцій її розвитку:

1) дотримання інтеграційної політики в медсестринській освіті;

2) відсутність стандартизації й уніфікації, інтеграція освітніх систем у світовому масштабі;

3) єдність теоретичних і практичних складових вищої професійної освіти;

4) зростання ролі наукових досліджень стосовно професійної підготовки та професійної діяльності медичних сестер;

5) поступове ускладнення систем професійної освіти, розширення системи медсестринської освіти на контингент дорослих людей;

6) стандартизація і технологізація професійної діяльності фахівців з медсестринською освітою;

7) формування єдиного інформаційного середовища галузі широке застосування системи Internet з її інформаційними ресурсами та інтенсивний розвиток дистанційних форм навчання студентів;

8) посилення університизації вищої медсестринської освіти та процесів інтеграції всіх ВМНЗ у систему провідних у країні й у світі університетів;

9) постійне оновлення цілей, змісту і технологій у професійній підготовці медсестер з урахуванням досягнень науково-технічного та соціального прогресу й вимог світових стандартів освіти [14, с. 91-98].

Таким чином, здійснений аналіз комплексного вивчення світової та вітчизняної системи медсестринської освіти, забезпечив адекватне розуміння сучасного стану проблеми і науково обґрунтоване визначення подальших перспектив її вирішення. Системний історичний екскурс на основі аналізу наукової літератури та дисертаційних досліджень уможливив умовне виокремлення трьох етапів нормування медсестринської професійної освіти в Україні: універсалізація, стандартизація та модернізація.

Перший етап – *універсалізація* (1989-1994 рр.) – зумовлювався тим, що професійна підготовка фахівців сестринської справи організовувалася на основі єдиних навчальних планів і програм, які затверджувалися відповідними державними органами, як от, Міністерство освіти та Міністерство охорони здоров'я. Для цього періоду характерним було державне регламентування обсягу та структури освітніх програм, наявність єдиної уніфікації програм у всій країні, гарантована можливість отримання підвищення кваліфікації лише 1 раз протягом 5 років.

Другим етапом визначено *стандартизацію* професійної медсестринської освіти та нормативного регулювання освітньої діяльності (1995-2005 рр.), у межах якого приймалися стандарти професійної освіти на 5 років. Стандарт у найзагальнішому розумінні – це певна формалізована норма, оформлена документально [13, с. 658]. У педагогічну практику державних освітніх установ поняття «державний освітній стандарт» (ДОС) було введено з прийняттям Закону України «Про освіту» [9]. Прийняття Державного освітнього стандарту середньої професійної освіти та вищої професійної освіти зі спеціальності «Сестринська справа» [1] зумовлювалися реалізацією Плану розвитку медсестринства в Україні на 1995-2004 рр. [2], Наказів МОЗ України «Про затвердження Положення про особливості ступеневої освіти медичного спрямування» [10] та «Про затвердження плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське та світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» [11]. На етапі стандартизації професійної медсестринської освіти окреслені стандарти були основними нормативними документами, що встановлювали державні вимоги до структури, змісту та організації медсестринської професійної освіти. Водночас, етап стандартизації характеризувався введенням поглибленої підготовки медсестринських кадрів за такими напрямами: сімейна медицина, психіатрія, соціальна допомога, неонатологія, онкологічна та паліативна допомога, організація сестринської справи, анестезіологія та косметологія [3, с. 122].

З моменту приєднання України до Болонського процесу змінилася парадигма освіти та розпочався етап *модернізації медсестринської освіти на компетентнісній основі* (2006-2016 рр.). Прийнято новий Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) та Галузевий стандарт вищої освіти України за спеціальністю «Сестринська справа» з урахуванням принципів Концепції стратегії ВООЗ «Досягнення здоров'я для всіх» [4], розпочато перехід вітчизняної системи вищої професійної освіти на чотирьохрівневу систему підготовки медсестринських кадрів: дипломована медична сестра або молодший бакалавр, медична сестра-бакалавр, магістр медсестринства та доктор філософії з медсестринства.

Визначення перспектив розвитку чотирьохрівневої системи медсестринської освіти, на думку С. Муратбекової, – складне, міждисциплінарне завдання, вирішення якого можливе лише на основі цілісної теоретичної концепції, в якій повинні відображатися як зовнішні, соціально-економічні чинники, що визначають актуальні й перспективні вимоги суспільства до системи медичної та медсестринської освіти, так і внутрішні чинники – психолого-педагогічні, що характеризують процес руху студента від дипломованої медичної сестри до магістра сестринської справи, мотиви і стимули такого руху [5, с. 26].

Згідно з ОКХ зі спеціальності 5.12010102 «Сестринська справа» визначено, що перший рівень професійної медсестринської освіти передбачає підготовку дипломованих медичних сестер (медична сестра-молодший спеціаліст) у медичних коледжах, які реалізують освітні програми першого рівня професійної вищої освіти [1]. Метою навчання дипломованих медичних сестер є підготовка до застосування найзагальніших професійних медсестринських маніпуляцій під керівництвом лікаря.

Зміст і види професійної діяльності бакалаврів сестринської справи, відповідно до ОКХ спеціальності 6.120101 «Сестринська справа», істотно відрізняються від освітніх стандартів підготовки дипломованих медичних сестер. У його межах випускник готується до лікувально-діагностичної, реабілітаційної, медико-профілактичної, дослідницької та організаційно-управлінської діяльності в галузі охорони здоров'я [8]. Метою навчання бакалаврів сестринської справи є підготовка кваліфікованих фахівців для організації та координації роботи медсестринських структурних підрозділів у діагностично-лікувальному процесі щодо догляду за пацієнтами, збереження та зміцнення їхнього здоров'я в лікувально-профілактичних закладах і проведення науково-дослідних робіт у практиці сестринської справи.

Введення за спеціальністю «Сестринська справа» освітньо-кваліфікаційного рівня (ОКР) «Магістр» відбулося згідно з вимогами міжнародних стандартів, на основі вивчення яких встановлено, що магістерський рівень медсестринської освіти передбачає підготовку професіоналів-практиків, викладачів, науковців й управлінців середньої ланки.

Так, у Галузевому стандарті вищої освіти України (ГСВОУ) визначено, що магістр сестринської справи – це завершений освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця з повною вищою освітою, який здобув поглиблені спеціальні вміння та знання, має досвід їх застосування у певній галузі медицини й сестринської діяльності та захистив на вченій раді ВМНЗ магістерську роботу [1]. Відтак, медсестринська освіта МСС вимагає від студентів, перш за все, вміння самостійно організовувати свою діяльність з урахуванням цілісної структури процесу навчання.

Освітньо-науковий рівень доктора філософії з медсестринства передбачає здобуття теоретичних знань і вмінь, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення [7, с. 123].

Аналіз мети навчання, змісту узагальнених об'єктів діяльності медсестер різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і переліку первинних посад свідчить про те, що кожний наступний рівень професійної кваліфікації базується на попередньому і відзначається новим комплексом знань, практичних навичок і вмінь, які забезпечують можливість фахівцям з цим ступенем освіти виконувати нові професійні функції на якісному вищому рівні.

Висновки і пропозиції. Незважаючи на певні успіхи у становленні чотирьохрівневої медсестринської освіти, реальні кроки щодо питань організації підготовки майбутніх магістрів сестринської справи та її змістовного наповнення потребують подальшого поглибленого дослідження. Актуальними проблемами підготовки фахівців сестринської справи ОКР «Магістр» є неузгодженість теоретичного та практичного компонентів навчальних програм; відсутність ефективної взаємодії між роботодавцями та навчальними закладами у сфері організації та здійснення підготовки майбутніх магістрів, непідготовленість майбутніх МСС до практичної діяльності.

Список літератури:

1. Галузевий стандарт вищої освіти України спец.: 6.110102. «Сестринська справа» МОН України. – К., 2012. – 28 с.
2. План розвитку медсестринства в Україні на 1995-2004 рр., розроблений відповідно до рішення Національної конференції медсестер (Чернівці, 1995 р.).
3. Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів / За ред. проф. М. І. Панова. – Харків: Гриф, 2013. – 336 с.
4. Концепція стратегії ВООЗ «Досягнення здоров'я для всіх» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua
5. Муратбекова С. К. Теоретическое обоснование и организационно-методические основы развития сестринского образования в Республике Казахстан: автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора мед. наук: спец.: 14.02.03 «Общественное здоровье и здравоохранение» / С. К. Муратбекова. – Астана, 2008. – 41 с.
6. Новосьолова Н. Ф. Сучасні погляди на зміст медсестринської освіти / Н. Ф. Новосьолова // Медсестринство. – 2007. – № 3. – С. 26-30.
7. Лісна-Міськів Н. Є. Загальна характеристика формування професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи / Н. Є. Лісна-Міськів // Педагогічний дискурс. Сер.: Педагогічні науки. – 2016. – Вип. LXXII. – С. 122-126.
8. Програма розвитку медсестринства України (2005-2010 рр.) // Головна медична сестра. – 2006. – № 1. – С. 14-25. (МОЗ України. Наказ № 585 від 08.11.2005 р.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.licasoftcom.ua/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=268110
9. Закон України «Про освіту» № 1060-XII від 23.05.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page2
10. Наказ МОЗ України № 35 від 24.02.2000 р. «Про затвердження Положення про особливості ступеневої освіти медичного спрямування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20080912_522_.html
11. Наказ МОН України № 612 від 13. 07. 2007 р. «Про затвердження плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://elib.crimea.edu/zakon/min612.pdf
12. Паласюк Г. Б. Підготовка докторів наук з медсестринства в університетах Австрії / Г. Б. Паласюк // Медична освіта. – 2012. – № 1. – С. 85-89.
13. Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів / [укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Х.: «Школа», 2009. – 1008 с.
14. Benner P. Educating Nurses: A Call for Radical Transformation / P. Benner, M. Sutphen. – San Francisco: CA Jossey-Bass, 2010. – 389 p.
15. Donahue M. P. Nursing the finest art: an illustrated history / M. P. Donahue. – St. Louis: CV Mosby, 2010 – 390 p.

Ястремская С.А.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского
Министерства здравоохранения Украины

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ПРЕДПОСЫЛОК СТАНОВЛЕНИЯ МИРОВОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СИСТЕМ МЕДСЕСТРИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье отражено ретроспективный анализ становления и эволюции системы профессиональной подготовки медицинских сестер в Украине и мире. Проведено сравнение этих систем. Рассмотрены особенности высшего медсестринского образования в мировом пространстве. Обоснована целесообразность фундаментальных изменений в медсестринском образовании путем ее адаптации к общеевропейской. Аргументирована необходимость построении многоуровневой системы профессиональной подготовки медицинских сестер, которая соответствует международным стандартам.
Ключевые слова: система здравоохранения, медицинские сестры, медсестринское образование, многоуровневая системы профессиональной подготовки, историко-педагогический анализ, сестринское дело.

Yastremska S.O.
Ivan Horbachevsky Ternopil State Medical University
of the Ministry of Health of Ukraine

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF SCIENTIFIC BACKGROUNDS OF NATIONAL AND WORLD NURSING EDUCATION FORMATION

Summary
The article reflects the retrospective analysis of formation and evolution of professional training of nurses in Ukraine and abroad. It describes the comparison of these systems, the features of higher nursing education all over the world. It reinforces the expediency of fundamental changes in nursing education by adapting it to the European education and the necessity of a multilevel system of professional training of nurses formation, that meet international standards.
Keywords: healthcare system, nurses, nursing education, multilevel system of professional training, historical and pedagogical analysis, nursing.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 624.131.1+528

РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЧЕРНІВЦІ ЗА СТУПЕНЕМ ЗСУВОНЕБЕЗПЕЧНОСТІ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЦИФРОВОЇ МОДЕЛІ РЕЛЬЄФУ

Боднарюк К.Г., Жупник М.-О.М., Талах М.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Показано ефективність аналізу цифрових моделей рельєфу для виявлення зсувонебезпечних процесів на прикладі м. Чернівці. Розраховано ряд геоморфометричних параметрів досліджуваної території, що стали підґрунтям для побудови синтетичної карти зсувонебезпечності, яка була отримана на основі багатокритеріальних методів прийняття рішень. Описано та доведено ефективність запропонованого підходу, як складової прогнозування регіональної зсувонебезпеки.
Ключові слова: геоінформаційні системи (ГІС), цифрова модель рельєфу (ЦМР), екзогенні геологічні процеси (ЕГП), зсув, згортка, багатокритеріальні методи прийняття рішень, районування зсувонебезпеки (РЗН).

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, що спричиняють значні зміни у навколишньому природному середовищі актуальним є питання ефективного попередження небезпечних динамічних процесів у верхній зоні геологічного середовища. Серед усіх можливих геологічних процесів природного і природно-техногенного походження зсуви є найбільш небезпечними. Вони виникають переважно на територіях населених пунктів, тим самим створюючи загрозу життєдіяльності населення, інфраструктурі та території в цілому [1]. Для дослідження умов і чинників формування зсувних процесів і районування території за ступенем зсувонебезпечності необхідне комплексне вивчення ЕГП, з урахуванням просторово-часового прогнозу. Наразі, з цією метою використовують ГІС. Однак складові процесу ЕГП, особливо просторові, мають різну динаміку та різні фактори, тому побудова узагальнених просторових карт дасть можливість комплексно досліджувати зсувонебезпечні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість розгляду питання вивчення факторів та умов ЕГП демонструють Світові форуми зсувів, що відбулися у Парижі (2002 р.), Токіо (2008 р.), Римі (2011 р.), Пекіні (2014 р.) [11].

Районування зсувонебезпеки за останні три десятиліття було проведено в різних частинах світу. Деякі методи були розроблені для ймовірнісної оцінки, детермінованого підходу, статистичного аналізу та багатокритеріальних методів прийняття рішень. Кращими є підходи, засновані на статистичному аналізі геоекологічних факторів. Зокрема, найбільш об'єктивним методом оцінки небезпеки зсувів виявився багатофакторний підхід [10].

Серед вітчизняних вчених вагомим внеском є дослідження Д.В. Касіянчука, які є основою для удосконалення існуючих ГІС прогнозування ЕГП, в тому числі з урахуванням впливу глобальних змін клімату (потепління, збільшення кількості і нерівномірності опадів тощо). Побудовані ним схематичні карти ймовірності зсувної, карстової, селевої небезпек дали змогу відзначити існування значної відмінності складових, які сприяють розвиткові й активізації екзогенних геологічних процесів [4, 5, 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз, комплексна оцінка та інтерпретація різнорідної інформації для прогнозу поширення небезпечних геологічних процесів інструментально забезпечується застосуванням ГІС-технологій, оскільки більшість методів потребують обробки значних обсягів даних. Зокрема, актуальним питанням є використання ЦМР та програмного забезпечення, що дозволяє автоматизувати процес аналізу, прогнозування й прийняття рішень.

Районування зсувонебезпеки є процесом ранжирування різних частин області відповідно до ступеня фактичної або потенційної небезпеки зсувів [9]. Подібні дослідження можуть стати основою для створення комплексного підходу районування території за рівнем зсувонебезпечності на основі ЦМР та дистанційних методів дослідження території.

Мета статті. Розробка та апробація синтетичного багатокритеріального підходу районування території в залежності від рівня зсувонебезпечності з застосуванням ГІС технологій на основі ЦМР.

Виклад основного матеріалу. В якості основи для аналізу була застосована цифрова модель висот (ЦМВ) території м. Чернівці, яка була отримана з каталогу CGIAR-CSI [12]. Дана ЦМВ результат співпраці Національного управління США з аеронавтики та досліджень космічного простору, Лабораторії реактивного руху NASA, Національних космічних агентств Німеччини та Італії та інших міжнародних організацій. Її визначальною особливістю є оперативне оновлення інформації, що надається користувачам. Для отримання ЦМР території міста вхідні дані «обрізалися» відповідно до «території інтересу» за полігоном, створеним на основі топографічної карти з відповідною географічною прив'язкою (рис. 1).

Описана вище та всі наступні операції аналізу проводились з використанням відкритої настільної геоінформаційної системи SAGA (4.0.0).

На основі аналізу літературних даних, встановлено, що одними з основних природних факторів виникнення зсувів є ЕГП [3, 7]. Зокрема, були виділені наступні геоморфометричні параметри, що мають найбільший вплив на інтенсивність прояв зсувних процесів: показник ухилу поверхні, експозиції поверхні, планової, профільної та загальної кривизни (рис. 2).

Наступним етапом дослідження стало створення синтетичної карти, що дає цілісне уявлення про досліджуване явище на основі інтегрального показника [2]. Синтетичні карти зазвичай створюють шляхом інтеграції даних, що відображені в серіях вхідних аналітичних карт. Це можна зробити вручну (у випадку невеликої кількості показників) або використовуючи методи математичного моделювання. В данному випадку нами були використані багатокритеріальні методи прийняття рішень. Для їх застосування необхідно встановити внесок окремих факторних характеристик у процес активізації зсувів. Зокрема це можна здійснити на основі визначення вагових коефіцієнтів. Багатокритеріальний підхід надає інструменти для визначення ваги на основі попарного порівняння [10].

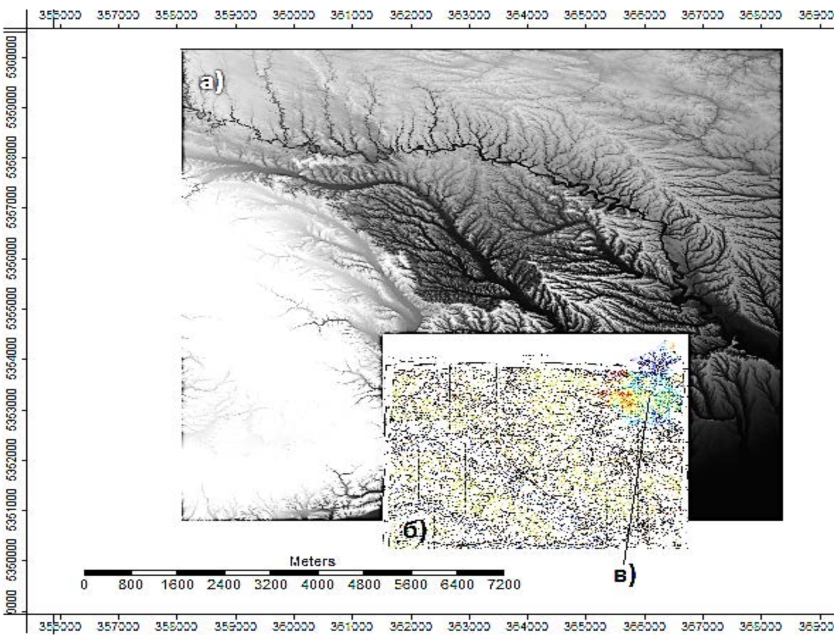

Рис. 1. Отримання ЦМВ досліджуваної території: а) ЦМВ з каталогу CGIAR-CSI, б) листи топографічної карти Генштабу М-35-136 та М-35-124, в) територія м. Чернівці

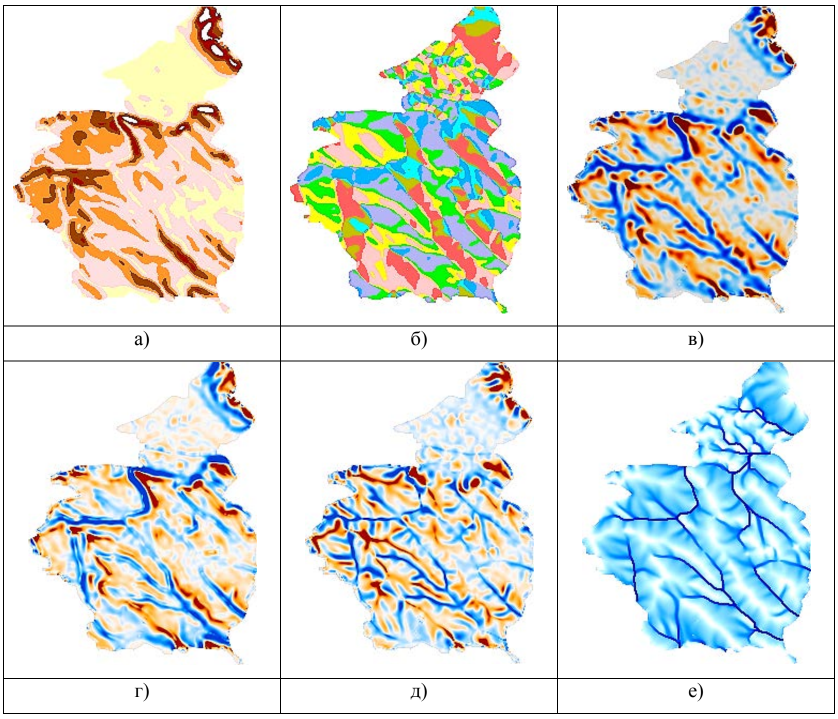

Рис. 2. Основні геоморфометричні параметри: а) ухил поверхні, б) експозиція поверхні, в) загальна кривизна, г) горизонтальна кривизна, д) вертикальна кривизна, е) водозбірна площа

В даній роботі для отримання синтетичних карт застосовувались багатокритеріальні методи прийняття рішень. А саме, наступні типи згорток:

- лінійна

$$K_i(a) = \sum_{m=1}^{n} a_{n\,m} w_m, \text{ де } \sum_{m=1}^{n} = 1 \quad (1)$$

- максимінна

$$a^* = \arg\max\min a_{nm} w_m \quad (2)$$

- мультиплікативна

$$K_i(a) = \left(\prod_{m=1}^{n} a_{im}\right)^{w_m}, \quad (3)$$

рішення a^* є найкращим, якщо виконується умова:

$$a^* = \arg\max K_i(a).$$

Загальний алгоритм формування інтегральної карти подано на рисунку 3.

Оскільки, значення досліджуваних показників є різнорозмірними для їх включення в єдину математичну модель попередньо проводилась процедура нормування, тобто ділення кожного елементу масиву на середнє квадратитичне відхилення.

Застосування мультиплікативної згортки, як результуючого правила, в даному випадку виявилось неможливим, оскільки, в результаті реалізації алгоритму Zevenbergen-Thorne (1987) в SAGA для обрахунку параметрів кривизни, опуклі ділянки характеризуються додатними значеннями, а увігнуті – від'ємними. Надалі, алгоритм мультиплікативної згортки може передбачати піднесення до непарного степеня від'ємних чисел, в результаті чого отримуються комплексні числа, що не можуть бути представлені у вигляді картографічної інформації.

Одним з методів перевірки адекватності отриманих результатів є встановлення їх стійкості у випадку отримання різними методами. В даному випадку, синтетичні карти отримані на основі методів лінійної та максимінної згорток демонструють максималь-

ну подібність (рис. 4 а,б). Узгодженість даних типів згорток була перевірена шляхом підрахунку коефіцієнта варіації для кожного пікселя. У разі коли даний показник не перевищує 0,2 оцінки вважають узгодженими [8]. В нашому випадку, така розбіжність спостерігалась лише у 19% випадків (рис. 4 в).

Для більш наочного представлення результатів дослідження були підібрані індивідуальні шкали в залежності характеру (частоти) розподілу вздовж осі результуючого показника. В даному дослідженні для зручного представлення ми виділили 5 градацій: дуже високий, високий, середній, низький та дуже низький рівень зсувонебезпеки.

Висновки та пропозиції. В зв'язку з постійно зростаючим впливом антропогенних факторів на навколишнє середовище надзвичайної актуальності набуває створення нових підходів та методів, що дозволять констатувати, аналізувати та прогнозувати явища в природних системах. Таким чином, в роботі показано ефективність запропонованого методу аналізу цифрових моделей рельєфу для визначення ступеня зсувонебезпечності, на основі аналізу ряду геоморфометричних параметрів досліджуваної території та застосування багатокритеріальних методів прийняття рішень. На основі даного алгоритму була побудована синтетична карта, що відображає районування території м. Чернівці за рівнем зсувонебезпечності.

Загалом, районування зсувонебезпечності є одним з основних компонентів в процесі управління зсувами. Оцінка динаміки даного процесу дозволить забезпечити безпечне будівництво й експлуатацію господарських інженерних споруд, планувати заходи щодо запобігання аварійних ситуацій, що підвищить стабільність екогеосистем та рівень екологічної безпеки регіону.

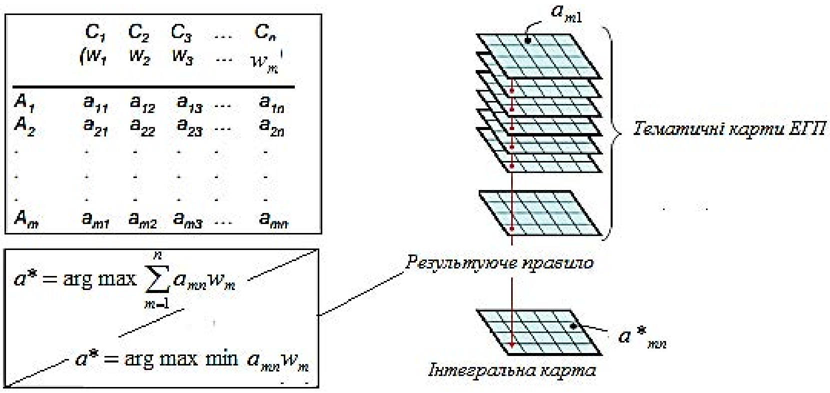

Рис. 3. Алгоритм формування інтегральної карти: a_{m1} – альтернатива (в якості якої виступають значення атрибутивної ознаки в кожному пікселі); a^*_{mn} – результуюче значення; w_m – вагові коефіцієнти, C_1 – критерії, якими є досліджувані ЕГП

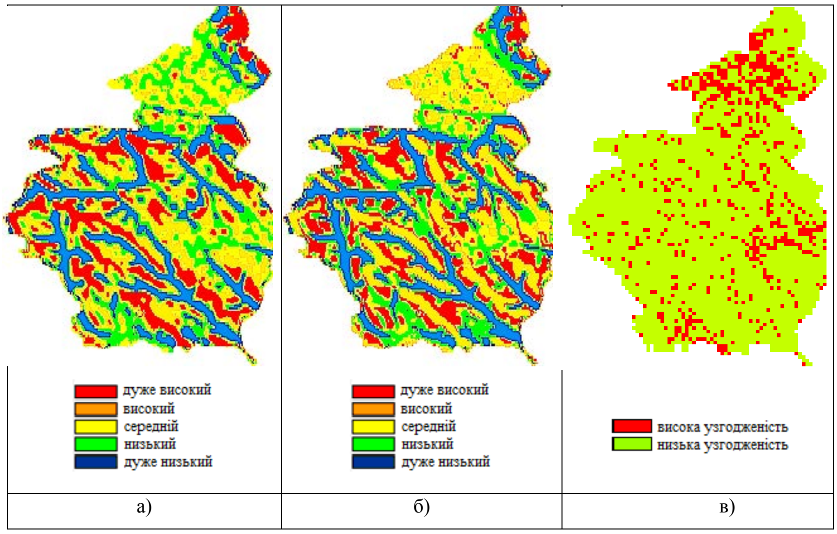

Рис. 4. Карти зсувонебезпечності, побудовані на основі різних результуючих правил: а) лінійна згортка, б) максимінна згортка, в) узгодженість даних згорток

Список літератури:

1. Джигирей В. С. Безпека життєдіяльності / В. С. Джигирей, В. Ц. Житецький. – Львів: Афіша, 2001. – 256 с.
2. Жмойдяк Р. А. Картография / Р. А. Жмойдяк, Л. В. Атоян. – Минск, 2006. – 192 с.
3. Закономерная связь между величинами вероятностей возникновения оползней и оползневой опасности при комплексном воздействии природно-техногенных факторов [Научное открытие]. Диплом № 310 / Кузьменко Э. Д., Крыжанивский Е. И., Карпенко А. Н., Журавель А. М. // Научные открытия: сборник кратких описаний научных открытий, научных идей, научных гипотез. – 2006. – Москва: МААНОИ, 2007. – С. 64-65.
4. Касіянчук Д. В. Ймовірність розподілу зсувної небезпеки на території Івано-Франківської області [Електронний ресурс] / Д. В. Касіянчук // International scientific journal – № 8. – С. 10-14. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_8_5
5. Касіянчук Д. В. Обгрунтування вибору факторів активізації небезпечних геологічних процесів (на прикладі території Карпатського регіону) [Електронний ресурс] / Д. В. Касіянчук // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. – 2014. – № 2. – С. 42-52. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ebzp_2014_2_8
6. Касіянчук Д. В. Статистичний аналіз факторів природної та техногенної складової зсувів / Д. В. Касіянчук, 2014. – (Геологія – Географія – Екологія; № 1128). – С. 139-148. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhG_2014_1128_41_29.pdf/.
7. Фоменко И. К. Методология оценки и прогноза оползневой опасности: дис. докт. геол.-мін. наук: 25.00.08 / Фоменко И. К. – Москва, 2014. – 318 с.
8. Яшкіна О. І. Статистичні інструменти визначення узгодженості думок експертів в маркетингових дослідженнях [Електронний ресурс] / О. І. Яшкіна – Режим доступу до ресурсу: evntukpi_2013_10_74.pdf

9. Landslide Susceptible Zone Mapping in Uttara Kannada, Central Western Ghats [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://wgbis.ces.iisc. ernet.in/biodiversity/pubs/ETR/ETR28/ETR28.pdf
10. Pardeshi S. D. Landslide hazard assessment: recent trends and techniques [Електронний ресурс] / Pardeshi. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4320231/.
11. Sendir H. Structural, geomorphological and geomechanical aspects of the Koyulhisar landslides in the North Anatolian Fault Zone (Sivas, Turkey) / H. Sendir, I. Yılmaz // Environmental Geology. – Vol. 42. – 2002. – P. 52-60.
12. The CGIAR Consortium for Spatial Information (CGIAR-CSI) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://srtm.csi.cgiar.org/.

Боднарюк К.Г., Жупник М.-Е.М., Талах М.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

РАЙОНИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА ЧЕРНОВЦЫ ПО СТЕПЕНИ ОПОЛЗНЕВЫХ ОПАСНОСТЕЙ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ РЕЛЬЕФА

Аннотация
Показана эффективность анализа цифровых моделей рельефа для выявления оползневых процессов на примере г. Черновцы. Рассчитан ряд геоморфометричних параметров исследуемой территории, которые стали основой для построения синтетической карты оползней, которая была получена на основе многокритериальных методов принятия решений. Описана и доказана эффективность предложенного подхода, как составляющей прогнозирования региональной опасности оползней.
Ключевые слова: геоинформационные системы (ГИС), цифровая модель рельефа (ЦМР), экзогенные геологические процессы (ЭГП), смещение, свертка, многокритериальные методы принятия решений, районирование оползневой опасности (РОО).

Bodnariuk K.G., Zhupnyk M-E.M., Talakh M.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

LANDSLIDE HAZARD ZONING OF THE CHERNIVTSI CITY'S TERRITORY BASED ON THE ANALYSIS OF A DIGITAL RELIEF MODEL

Summary
The efficiency of the analyses of digital relief models for revealing landslide processes is shown by the example of Chernivtsi. A number of geomorphometric parameters of the investigated territory were calculated and used as the basis for designed an synthetic map of landslides, using of multicriteria decision-making methods. The efficiency of the proposed approach was described and proved that can be used as a component of forecasting the regional landslide hazard.
Keywords: geoinformation systems (GIS), digital relief model (DEM), exogenous geological processes (EGP), landslide, convolution, multicriteria decision-making methods, landslide hazard zoning (LHZ).

УДК 519.6

РОЗРОБКА ONLINE-СЕРВІСУ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ЗАХОДІВ

Василенко І.А., Ляшенко О.А., Куманьов С.О.
Український державний хіміко-технологічний університет

У статті розглянуто важливість наукових конференцій та їх вплив на розвиток науки. Проаналізовано основні труднощі, які виникають при проведенні наукових заходів у організаторів та учасників. Розглянуто існуючі інструменти для оптимізації процесу проведення наукових конференцій. Вивчено можливості спрощення процесу проведення заходів. Представлена структура сервісу для організації і проведення конференцій. Розглянуто інструменти, які допоможуть максимально спростити і автоматизувати процес організації і проведення конференцій.
Ключові слова: наукова конференція, організатор, учасник, онлайн-сервіс, мобільний додаток.

Постановка проблеми. Сучасна наука розвивається стрімкими темпами, нові наукові розробки вражають глибиною дослідження, грандіозними кроками вперед у будь-якій галузі науки. На сьогодні дуже популярні і затребувані наукові заходи різного рівня (регіональні, всеукраїнські, міжнародні тощо). Дізнатися про інноваційні проекти, дослідження і розробки можна на різних наукових форумах, зокрема на наукових конференціях, які проводяться з метою узагальнення досвіду розробників, отримання інформації про нові дослідження у своїх зарубіжних колег [1].

Співпраця вчених, бажаючих поділитися своїм досвідом на науково-практичній конференції (очній або заочній), завжди виявляється ефективною, багато хто з учасників конференції радий сприятливій співпраці, новим науковим контактам та збагачує свій досвід за рахунок наукових досліджень своїх колег. Як правило, конференції передбачають публікацію матеріалів, освітлюваних на них, у вигляді збірників конференції у електронному або друкованому вигляді. Цим питанням займаються організатори конференції, які сприяють підготовці рукописів до видання. Плата за публікацію у електронних збірниках з авторів береться чисто символічна, друкований збірник має ціну, що залежить від вартості послуг типографії, обсягу збірника та рівня оформлення.

При організації проведення будь-якої конференції можна виділити наступні етапи:

– формування інформаційного повідомлення про проведення наукового заходу, яке містить повну інформацію про конференцію (дата і місце проведення, правила оформлення матеріалів, відомості про організаторів тощо);

– створення сайту або сторінки на сайті провідної організації з інформацією про конференцію, що значно спрощує поширення відомостей про неї;

– розсилання інформації про конференцію потенційним учасникам за наявною базою адрес електронної пошти;

– отримання, оброблення та приймання заявок до участі, матеріалів (тез або статей) та квитанцій про оплату;

– інформування учасників про план проведення конференції, об'єкти проведення конференції, додаткові заходи та ін.;

– реєстрація учасників конференції, які прийняли рішення особисто виступити з доповіддю (у разі очної форми проведення);

– формування списку доповідачів для пленарних і секційних засідань;

– безпосереднє проведення конференції.

На кожному з цих етапів є дії, які можуть бути автоматизовані або прискорені з застосуванням програмних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторами не знайдено комплексних програмних продуктів для автоматизованого вирішення проблеми організації конференцій, що значно ускладнює процес проведення наукових заходів.

Є продукти для вирішення окремих завдань або етапів проведення подібного типу заходів, але вони мають загальне призначення і не оптимізовані під конкретну задачу. Наприклад: послуги електронної пошти-розсилки [2], створення форм для отримання різної інформації [3], безкоштовні інтернет-конструктори для створення сайтів різної складності [4] та ін. Подібних інструментів досить багато, вони мають різний функціонал, часто є комерційними. Найчастіше на пошук такого інструменту та його освоєння витрачається багато часу.

Крім того, існують розробки для внутрішнього використання різними компаніями або ВНЗ, їх функціонал досить обмежений і полягає в основному лише у вирішенні задачі прийому матеріалів [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні рішення дозволяють спростити деякі окремі етапи підготовки конференції, але є розрізненими, не адаптованими під конкретну мету і вимагають реєстрацій, оплати та інших зайвих дій.

Формулювання цілей статті. Була поставлена задача розробити онлайн-сервіс, який включає в себе необхідні інструменти для проведення всіх етапів організації та проведення наукових конференцій з мінімальними витратами часу організаційного комітету конференції і використанням людського ресурсу. Також важливий аспект зручності використання даного сервісу організаторами і користувачами на всіх етапах процесу організації та проведення конференції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі особистого досвіду авторів в організації та проведенні наукових заходів, а також опитування колег, були визначені основні проблемні місця:

1. Складність узгодження інформаційного повідомлення з усіма партнерами конференції. У деяких конференціях кількість партнерів може становити більше десяти організацій, що дуже ускладнює та затягує у часі процес узгодження інформації, що буде надана для ознайомлення.

2. Складність розсилки інформаційного повідомлення. У деяких оргкомітетів накопичена величезна база електронних адрес потенційних учасників. При цьому багато поштових клієнтів обмежують кількість одночасних відправлень і кількість відправлень на добу, що розтягує процес інформування від декількох днів до тижня.

3. Відсутність можливості оперативного створення сайту або сторінки конференції. ВНЗ мають розгалужену структуру, за сайт ВНЗ відповідає конкретна людина, і у оргкомітету конференції не завжди є можливість спілкуватися з нею безпосередньо, контролювати та змінювати інформацію про конференцію у найкоротший термін. Для цього потрібно узгодження з керівництвом та інші дії, які направлені лише на витрату часу.

Рис. 1. Модулі, які входять до сервісу з організації конференцій

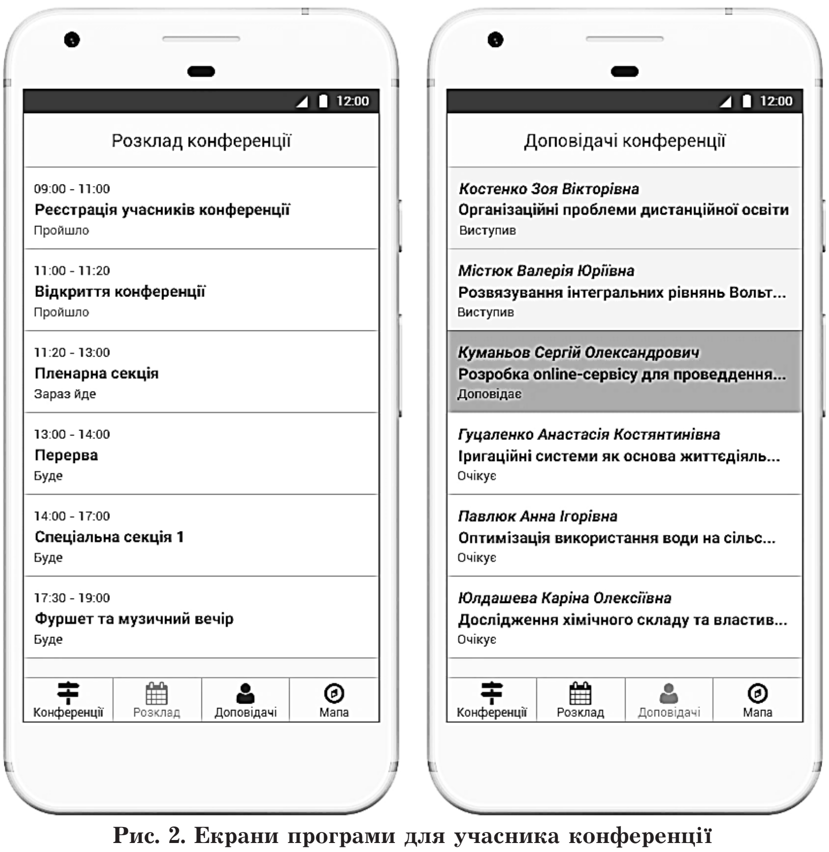

Рис. 2. Екрани програми для учасника конференції (для перегляду плану конференції та списку доповідачей)

4. Прийом та обробка великої кількості заявок та матеріалів. Більшість організацій здійснюють прийом заявок «вручну», що є дуже тривалим процесом: отримання листа, відкриття заявки про участь, копіювання даних у таблицю, відкриття квитанції, перевірка суми із зазначеними у заявці даними, відкриття статті, перевірка її на відповідність вимогам оформлення. Після цього треба надіслати лист з інформацією про результати попереднього розгляду матеріалів. Якщо необхідні доопрацювання, то всі зауваження авторам доводиться прописувати в листах індивідуально і, навіть у разі заздалегідь заготовлених шаблонів, це займає значну кількість часу. До того ж, як показує практика, автори дуже часто не повністю знаходять і виправляють помилки, при цьому листування затягується на тривалий час. А іноді оргкомітету для економії часу доводиться самостійно редагувати матеріали, що в свою чергу провокує виникнення помилок у порядку викладення матеріалу сформованого автором.

5. Реєстрація учасників, які прибули на конференцію, що проводиться очно. Безпосередньо перед початком проведення конференції відбувається реєстрація учасників. Для цього оргкомітет надає реєстраторам списки всіх авторів у електронному або паперовому вигляді. При цьому часто задіяна досить значна кількість членів виконавчого оргкомітету, іноді по декілька людей на кожну секцію.

6. Надання оргкомітету презентації доповіді. Також при реєстрації учасники копіюють на електронні носії оргкомітету презентацію доповіді у вигляді слайдів. Це суттєво збільшує обсяг роботи реєстраторів. Крім цього, виникає необхідність перейменовувати файли з презентаціями для їх правильної ідентифікації, сортувати ці файли у відповідності з секцією, в якій планується доповідь конкретного учасника конференції, а потім надавати їх відповідальним у цій секції.

7. Формування списку доповідачів. Списки доповідачів зазвичай формуються у електронному вигляді, роздруковуються і надаються головуючому конференції або секції. Але часто в процесі проведення заходу такі списки змінюються, змінюється черговість виступу учасників (не встиг вчасно прибути на засідання, треба раніше відлучитись з засідання, виникли технічні проблеми зі слайдами тощо), що може призвести до плутанини.

Крім організаторів, учасники конференції також витрачають багато часу і сил на деякі питання, які можуть бути спрощені і автоматизовані:

1. Необхідність комп'ютерного набору бланку заявки з інформаційного повідомлення, якщо воно попередньо було надіслане у форматі, що не підлягає копіюванню або у паперовому вигляді.

2. Після надсилання матеріалів на пошту оргкомітету учаснику незрозуміло, чи отримані вони. Іноді доводиться чекати відповіді кілька днів без якоїсь ясності, інколи робота втрачається зовсім (наприклад, направляється у спам поштовим сервісом).

3. Відповідь оргкомітету часто потрапляє в спам на пошті автора, він може не встигнути оперативно відреагувати на зауваження оргкомітету і тим самим втратити можливість участі в конференції.

4. Зазвичай програма проведення конференції роздруковується на паперовому носієві, доводиться постійно мати його з собою, звірятися.

5. При очній участі у конференції у авторів виникає проблема з пошуком місця проведення. Особливо коли ВНЗ має багато корпусів, розміщених у різних частинах міста, а пленарні та секційні засідання проводяться за різною адресою.

Виходячи з викладених вище проблем, був спроектований сервіс, який має мету максимально спрощувати і автоматизувати процес організації та проведення конференцій. Умовно всі завдання сервісу можна розділити на два модулі:

1) модуль організації конференції;

2) модуль проведення конференції.

Кожен з модулів містить набір інструментів для вирішення відповідних завдань.

Всі завдання модулів представлені на рис. 1.

При розробці сервісу використовувались наступні мови програмування та технології: сервіс було створено на мові програмування PHP, бази даних – розроблені в системі MySQL, для графічного оформлення було використано фреймворк Bootstrap, мобільні додатки виконані для мобільної платформи Android – на мові програмування Java.

Формування інформації про конференцію відбувається у режимі онлайн. Члени оргкомітету за запитом реєструються і отримують доступ до режиму модератора. Після цього вони можуть створити сторінку конференції, внести описання і всі інші необхідні дані. Далі всі модератори конференції можуть у режимі онлайн проводити редагування інформаційного повідомлення у будь-який час.

Після створення запису про нову конференцію модератори імпортують до сервісу файл з базою поштових адрес, вводять текст листа до потенційних авторів з посиланням на сторінку конференції і, натисканням на відповідну кнопку, здійснюють розсилку.

При переході за посиланням, яке зазначено у електронному листі розсилки, учасники потрапляють на сторінку конференції, де можуть ознайомитися з інформацією про конференцію, переглянути вже подані матеріали, розрахувати вартість участі у конференції (в залежності від кількості статей, замовлення друкованих матеріалів тощо), переглянути статус своїх вже поданих статей, а також додати до системи відомості про нових авторів і статті.

При поданні користувачем нових матеріалів конференції у модераторів з'являється у списку необроблена стаття. Модератор переходить на сторінку статті, переглядає статтю, дані про авторів, квитанцію і приймає рішення: прийняти, відхилити або відправити статтю на доопрацювання. При відправленні на доопрацювання – модератор може одним натисканням миші відмітити розповсюджені помилки у статті (наприклад, неправильно сформовані абзаци, невірний обсяг статті, автоматично сформовані списки тощо), а також додати довільні специфічні зауваження.

На цьому виконання першого етапу вважається закінченим.

На другому етапі перед початком конференції відбувається реєстрація учасників.

Безпосередньо перед прибуттям учасники на сайті сервісу інформують про свою очну участь у конференції та завантажують до сервісу презентації (слайди). Реєстратору залишається лише знайти учасника через пошук по прізвищу, відзначити прибуття та видати матеріали конференції (друковані та роздаткові матеріали). З цим легко впорається одна людина, а інші члени виконуючого оргкомітету можуть бути задіяні на інших етапах конференції. Зокрема, дуже важливо приділити увагу гостям з інших міст або країн, які погано орієнтуються на місцевості, не знають мову тощо.

Інформація буде надана у вигляді окремого мобільного додатку (рис. 2). Користувач зможе переглянути графік конференції і на карті знайти основні об'єкти, які задіяні при проведенні конференції (корпус, у якому планується проведення пленарного та секційного засідання, їдальня, готель тощо).

Під час проведення конференції голова оргкомітету через мобільний пристрій зможе оперативно формувати і змінювати послідовність виступу учасників і ця інформація буде відразу доступна на сайті та у мобільних додатках учасників.

Висновки і перспективи. Таким чином, розроблений сервіс для організації і проведення онлайн-конференцій створено з використанням сучасних методів програмування і він адаптований під мобільні платформи.

Розроблена програма є простою у користуванні як для організаторів, так і для учасників подібних заходів, містить всі необхідні елементи для оперативної роботи, що відмічено реальними користувачами за результатами трьох успішно проведених конференцій всеукраїнського рівня.

Для проведення міжнародних конференцій планується переклад сервісу на російську і англійську мову, що дасть змогу залучити до роботи закордонних авторів та організаторів.

Список літератури:

1. Научно-практические конференции и их значимость. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://articleland.ru/nauchno-prakticheskie-konferencii-i-ix-znachimost/
2. Сервіс електронної пошти-розсилки. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.mailerlite.com
3. Сервіс для створення інтернет-форм. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.google.com.ua/forms/about
4. Конструктор для створення сайтів. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ru.wix.com
5. Сервіс для прийому матеріалів на конференцію «Хімія та сучасні технології». [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sciendar.com/event/cheme

Василенко И.А., Ляшенко О.А., Куманьов С.А.
Украинский государственный химико-технологический университет

РАЗРАБОТКА ONLINE-СЕРВИСА ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ НАУЧНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены важность научных конференций и их влияние на развитие науки. Проанализированы основные трудности, возникающие при проведении научных мероприятий у организаторов и участников. Рассмотрены существующие инструменты для оптимизации процесса проведения научных конференций. Изучены возможности упрощения процесса проведения мероприятий. Представлена структура сервиса для организации и проведения конференций. Рассмотрены инструменты, которые помогут максимально упростить и автоматизировать процесс организации и проведения конференций.
Ключевые слова: научная конференция, организатор, участник онлайн-сервис, мобильное приложение.

Vasilenko I.A., Liashenko O.A., Kumanev S.A.
Ukrainian State Chemical-Technological University

ONLINE-SERVICE DEVELOPMENT ORGANIZATION FOR RESEARCH ACTIVITIES

Summary
The article discusses the importance of scientific conferences and their impact on the development of science. The basic difficulties that arise in scientific events organizers and participants. Existing tools to optimize scientific conferences. A possible facilitate the events. The framework for service organizations and conferences. Considered tools to help simplify and automate the process of organizing and holding conferences.
Keywords: conference, organizer, party, online service, mobile application.

УДК 544.022.823:637.523

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ГІДРОКОЛОЇДІВ ТА СУМІШЕЙ НА ЇХ ОСНОВІ У ТЕХНОЛОГІЯХ КОВБАСНИХ ВИРОБІВ

Желєва Т.С., Галушко Н.О.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

На сьогоднішній день ринок вносить серйозні корективи в процес виробництва ковбасних виробів, ставлячи все нові і нові завдання перед виробниками даної продукції. Незважаючи на значний науковий та практичний потенціал з виробництва ковбасних виробів питання забезпечення їх якості не можна вважати повністю вирішеним. У даній роботі представлено результати аналітичних та експериментальних досліджень з визначення технологічних аспектів використання гідроколоїдів та сумішей на їх основі у технологіях ковбасних виробів. Вивчено вплив термічної обробки на функціонально-технологічні властивості м'ясного хліба з використанням суміші «KrioMeat» CK 001. Проведені дослідження свідчать, про перспективність використання даних сумішей у технологіях виробництва ковбасних виробів, що дозволить одержати широкий асортимент даних виробів з високими функціонально-технологічними та органолептичними показниками, збільшити вихід і знизити собівартість продукції.
Ключові слова: м'ясна промисловості, ковбасні вироби, гідроколоїди, суміші на основі гідроколоїдів, стабільність м'ясних емульсій.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах різкого підвищення цін на продукти харчування, попит на ковбасні вироби економ-класу досить високий. У зв'язку з цим, виробництво даної продукції потребує заміни основної сировини за рахунок білково-жирових емульсій, а також підвищення вмісту зв'язаної вологи в продукті. Для досягнення поставлених цілей застосовують стабілізатори рослинного походження, зокрема гідроколоїди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ковбасні вироби – це продукти, виготовлені з м'ясного фаршу з сіллю і спеціями, в оболонці або без неї і піддані термічній обробці або ферментації до готовності до споживання. Ковбасні вироби готують з суміші різних видів м'яса з додаванням жиру, білкових препаратів, солі харчової, спецій і інших інгредієнтів. В результаті фізико-хімічних змін, що відбуваються в процесі теплової обробки, м'ясопродукти набувають специфічного смаку, запаху, кольору і консистенції [1, 2].

Однак, як показує практика, при виробництві ковбасних виробів виробники часто стикаються з рядом проблем, які мають безпосередній вплив на якість готового продукту, зокрема нестабільність м'ясної емульсії і, як наслідок, утворення бульйонних набряків, великий відсоток втрат при термічній обробці та ін.

Відомо, що м'язові білки, виконують водо- та жироутримуючі функції, що відповідають за формування високов'язких розчинів (в присутності солі харчової) та термотропних гелів, відіграють вирішальну роль у забезпеченні стійкості м'ясних емульсій. Однак навіть максимальна кількість білка не завжди вирішує проблему стабільності фаршевих емульсій.

Ситуація ускладнюється необхідністю включення в рецептури ковбас жирової сировини, зниженням допустимого рівня застосування фосфатів і, часто, неможливістю додаткового введення рослинних або тваринних білків [3]. Тому підтримка стабільності м'ясних емульсій ковбасних виробів економ-класу стає проблемою для технологів.

Крім того, продукція різних виробників на українському ринку ковбасної продукції має схожі товарознавчо-технологічні характеристики та властивості, тому важливим є дослідження ринку, аналіз споживчих переваг і основних тенденцій, безперервний пошук нових технологій, модернізація виробничих потужностей [4].

Отже, проблема вдосконалення технологій ковбасних виробів багатогранна, що вимагає використання певних технологічних інновацій. Однією з таких інновацій є використання гідроколоїдів у технологіях виробництва ковбасних виробів.

Вітчизняними і зарубіжними вченими (І.А. Рогов, Н.Н. Ліпатова, В.А. Пасічний, J. Milani, C.S. Hollingworth та ін.) доведено актуальність комбінованого використання білків тваринного і рослинного походження у поєднанні з різними гідроколоїдами (камеді, карагенани, пектини та ін.), сформульовані принципи управління основними фізико-хімічними і біохімічними процесами, відповідальними за формування якісних характеристик готової продукції [3, 5-8].

Гідроколоїди являють собою органічні сполуки різного походження (тваринного, рослинного або мікробіологічного), які за своєю природою найчастіше є полісахаридами зі складною хімічною структурою. Молекули гідроколоїдів являють собою лінійні або розгалужені полімерні ланцюги, згорнуті в клубки. Наявність великої кількості гідроксильних груп помітно збільшує їх здатність зв'язувати молекули води та утворювати в'язкі дисперсії і/або гелі при диспергуванні у середовищі, що містить вільну вологу [9].

Гідроколоїди знайшли широке використання у всіх галузях харчової промисловості. Вони використовуються як функціонально-технологічні інгредієнти для підвищення в'язкості; забезпечення гелеутворення, плівкоутворення, піноутворення; підвищення стабільності при нагріванні, заморожуванні-розморожуванні, запобігання росту кристалів; стабілізації суспензій або емульсій; інкапсулювання. Однак не всі гідроколоїди функціонують однаково за різних значень pH та концентрацій електролітів, термічній обробці, мають неоднакову стійкість при зберіганні тощо. Отже, перше завдання, яке стоїть перед виробниками, є вибір найбільш оптимального гідроколоїду з огляду на мету його використання, а зробити цей вибір досить проблематично, враховуючи їх різноманітність.

При виборі гідроколоїду необхідно керуватися наступними критеріями:

1) функціонально-технологічні властивості гідроколоїду в кінцевому харчовому продукті (необхідно визначитися із текстурою, які вимагає кінцевий продукт і тими, які надає гідроколоїд);

2) механізм дії гідроколоїду і фактори, які впливають на нього (більшість гідроколоїдів поставляються у вигляді порошків, а максимальна функціональність гідроколоїдів в більшості випадках досягається при повному його розчиненні; при їх розчиненні, температура розчинника, а також наявність інших інгредієнтів будуть впливати (потенційно як позитивно, так і негативно) на розчинність);

3) сфера використання (гідроколоїди можуть бути використані як поодиноко, так і в різних комбінаціях, при цьому кінцевий результат буде різним);

4) джерело отримання гідроколоїду [8-10].

Широке використання гідроколоїдів при виробництві м'ясних продуктів, як відомо, обумовлено особливостями їх складу та функціонально-технологічними властивостями. Введення гідроколоїдів у м'ясні системи дозволяє зв'язати і іммобілізувати велику кількість води. Ця властивість допомагає регулювати в'язкість середовища, текстуру, знизити поверхневий натяг, сформувати структуровані шари на поверхні розділу фаз, що забезпечує стабілізацію необхідної якості одержаних систем в умовах зміни температури [3, 9].

В ковбасному виробництві, серед багатьох інших харчових добавок, гідроколоїди виділяються завдяки своїм вологоутримуючим, стабілізуючим та загущуючим властивостям, що створює передумови для одержання продукції зі збільшеною соковитістю та виходом [3, 11]. У роботах [9, 12] зазначено, що гідроколоїди являються дієвим технологічним інструментом регулювання структурно-механічних характеристик м'ясних систем та готової продукції.

Аналізуючи сучасний ринок гідроколоїдів можна стверджувати, що він досить молодий, завдяки цьому знаходиться в стані постійного динамічного розвитку. З'являються все нові й нові види з дуже цікавими функціональними властивостями [13]. Основними представниками, які найбільше використовуються в м'ясній промисловості є карбоксиметилцелюлоза, метилцелюлоза, карагенан, камеді ксантану, гуара, тари, ріжкового дерева, тощо [11, 13].

При взаємодії гідроколоїдів із складовими фаршевої емульсії в залежності від переважання в його реакційних центрах ланцюгів полярних або неполярних груп виявляються його гідрофільні або ліпофільні властивості, тобто здатність гідроколоїдів стабілізувати (захищати) структуру емульсії від руйнування.

При цьому можуть виявлятися два механізми стабілізації емульсій: 1) утворення захисної плівки на межі поділу жирової і водної фаз, яка запобігає коалесценції жирових крапель. В результаті не відбувається істотного впливу на поверхневий натяг міжфазових переходів і створюються умови до утворення стабільних емульсій; 2) взаємодія з білками присутніми в фаршевій емульсії.

Відомо, що білки біля ізоелектричної або ізотермічної точки проявляють мінімальну розчинність, тому якщо комплекс білків фаршевої емульсії знаходиться в стані ізотонії, відбувається конденсація незв'язаної водної фази з просторової структури фаршевої емульсії, що може привести до погіршення органолептичних показників готових м'ясопродуктів, розшарування фаршу.

За наявності в системі фаршевих емульсій поліелектролітних гідроколоїдів, які можуть утворювати з молекулами білкових речовин колоїдні комплекси, відбувається зміщення ізоелектричної точки від власної ізоелектричної точки білків, що запобігає значну конденсацію водяної фази в продукті [6].

Окрім цього, одним із важливих властивостей гідроколоїдів є їх здатність до синергізму, що зумовлює їх взаємодією між собою та з іншими речовинами. Більшість гідроколоїдів мають взаємно виборчий синергізм, тому неправильно розглядати властивості гідроколоїдів окремо. Знання властивостей гідроколоїдів дозволяє грамотно підходити до створення комплексних систем спрямованої дії та надавати їм задані характеристики. До класичних прикладів можна віднести наступні взаємодії гідроколоїдів: в присутності камеді ріжкового дерева камедь ксантану утворює гель, додавання камеді ріжкового дерева до каппа-карагінану сприяє отриманню м'якого еластичного гелю. Природа синергізму полягає у взаємодії різних за будовою молекул гідроколоїдів [7-9, 11].

Враховуючи аналітичні та практичні дані встановлено, що сфера індивідуального використання гідроколоїдів у м'ясній промисловості значно обмежена і, загалом, зводиться до вирішення вузьких технологічних завдань. Так, використання камеді гуара при виробництві вареної ковбаси дозволить ефективно зв'язати надлишкову вологу, але згубно впливає на консистенції готового продукту. За допомогою чистого карагенану можна збільшити вихід цільном'язових копченостей, але при цьому під час зберігання продукту виділяється волога, що, в свою чергу, є дефектом виробу. Таким чином, вирішення комплексних функціонально-технологічних завдань та одержання продукту з високими споживними властивостями можливо шляхом використання гідроколоїдів у вигляді композицій (сумішей), за певного їх процентного співвідношення.

Суміші таких речовин при виробництві м'ясопродуктів дозволяють отримати щільну структуру готового продукту, досягти необхідну «нарізаємість» ковбасного виробу. Дані суміші мають підвищену гідратацію, здатні поєднати неоднорідну сировину в єдину систему, добре емульгують та імітують «благородну структуру» м'ясних ковбасних виробів [14-16].

Правильний вибір стабілізаційної системи (суміші гідроколоїдів) дає можливість розширити асортимент продукції, що випускається м'ясопереробним підприємством, збільшити вихід і знизити собівартість одиниці продукції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вченими доведено, що жоден з гідроколоїдів, взятий окремо, не може задовольнити вимоги, які висувають виробники м'ясопродуктів до стабілізуючих систем, оскіль-

ки у кожного з них є, як позитивні, так і негативні сторони.

Аналізуючи існуючі на ринку різні види сумішей на основі гідроколоїдів встановлено, що суміші кожної торгової марки відрізняються один від одного областю використання: для варених ковбас, копченостей, січених напівфабрикатів, м'ясних консервів, тощо. Також визначено, що більша частина існуючих сумішей містять в своєму складі смако-ароматичні сполуки, які передбачають надання готовим виробам певних органолептичних показників [11, 14, 16].

В доступних літературних джерелах, не дивлячись на наявність значної інформації про специфіку функціонально-технологічних властивостей різних видів гідроколоїдів та їх роль у формуванні певних характеристик м'ясних виробів, відомостей та системних досліджень про використання сумішей на основі гідроколоїдів у технологіях ковбасних виробів економ-класу немає. Рішення проблеми регулювання стабільності м'ясних емульсій ковбасних виробів в процесі термічної обробки залишається актуальним і потребує подальших досліджень з урахуванням особливостей конкретних харчових систем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення технологічних аспектів використання гідроколоїдів та сумішей на їх основі у технологіях ковбасних виробів. Досягнення поставленої мети передбачає дослідження впливу термічної обробки на функціонально-технологічні властивості м'ясного хліба з використанням суміші «KrioMeat» СК 001.

Виклад основного матеріалу. На основі попередніх досліджень в Харківському державному університеті харчування та торгівлі фахівцями кафедри технології м'яса розроблено суміш «KrioMeat» СК 001 для використання при виробництві м'ясних посічених напівфабрикатів. Зазначена суміш містить у своєму складі харчові інгредієнти полісахаридної природи (гідроколоїди), такі як камедь ксантану, камедь тари та апельсинові харчові волокна [17].

Доведено, що використання суміші сприяє покращенню функціонально-технологічних властивостей м'ясних виробів: збільшує вологозв'язуючу здатність, покращує реологічні показники м'ясного фаршу, збільшує розчинність білків, знижує втрати при заморожуванні та термічній обробці [10, 18].

Використання цієї суміші в складі рецептурних компонентів ковбасних виробів дозволить знизити інтенсивність перебігу фізико-хімічних та біохімічних процесів, що забезпечує отримання нових видів м'ясної продукції з високими органолептичними показниками, збільшення термінів їх зберігання [19].

Оскільки структура фаршевих систем формується в результаті руйнування нативної структури м'яса та утворенням нової вторинної структури, важливим є встановити вплив термічної обробки на ключові в цьому плані показники м'ясних систем з використанням суміші «KrioMeat» СК 001 (вміст вологи, стабільність емульсії, вихід, органолептичні показники). Предметами дослідження обрано м'ясний фарш для виробництва м'ясного хліба «Шинковий» (контрольний зразок) та м'ясні фарші з використанням суміші «KrioMeat» СК 001 у кількості 1...3% до маси основної сировини.

За результатами дослідження вмісту загальної вологи м'ясних фаршів залежно від масової частки суміші встановлено її збільшенням у 1,2...1,4 рази порівняно з контрольним зразком. Так, вміст вологи контрольного зразка становив 53,2%, а фаршів з сумішшю – 62,8...75,5%.

Досліджено стабільність емульсії м'ясних фаршів залежно від вмісту СК 001. Необхідність проведення даних досліджень визначена тим, що емульсії є термодинамічно-нестійкими системами та з часом в них може відбуватися седиментація, флокуляція та коалесценція жирової фази. Встановлено, що максимальне значення показника стабільності емульсії має м'ясний фарш з вмістом СК 001 у кількості 3% – 99%, що більше ніж контрольний зразок на 4%. Загалом використання СК 001 у складі м'ясного фаршу (1...3%) забезпечує стабільність емульсії 98...99%.

Під час термічної обробки в м'ясі відбуваються специфічні фізико-хімічні перетворення його компонентів і зміна їх біологічних властивостей, які визначають вихід готової продукції. Одержані результати свідчать, що збільшення концентрації СК 001 призводить до збільшення виходу досліджуваних зразків. Встановлено, що найменший вихід має контрольний зразок – 99,2%, а найбільший – м'ясний фарш з вмістом СК 001 3% – 125,3%, що на 26,1% більше контрольного зразка.

Під час розробки нової продукції суттєвими показниками, що характеризують її технологічну та економічну ефективність, є органолептичні показники. При експериментальній оцінці фаршів до та після термічної обробки встановлено, що органолептичні показники всіх фаршів відповідали вимогам чинної нормативної документації.

Аналізуючи одержані результати органолептичної оцінки м'ясних фаршів (за 5 бальною шкалою) після термічної обробки встановлено, що серед фаршів з СК 001 найкращі органолептичні показники мали фарші з концентраціями суміші 1% та 2% (5,0 балів). Усі інші м'ясні фарші мали незадовільні показники зовнішнього вигляду, консистенції та смаку (4,2...4,5 балів).

Висновки і пропозиції. Таким чином, використання гідроколоїдів та сумішей на їх основі під час виробництва ковбасних виробів забезпечує отримання якісного і економічно виправданого продукту. З урахуванням проведених досліджень встановлено позитивний вплив використання суміші «KrioMeat» СК 001 при виробництві м'ясного хліба на функціонально-технологічні властивості ковбасних виробів, а також визначено раціональну концентрацію використання суміші у їх складі – 1...2%. Використання суміші в даних концентраціях дозволить одержати широкий асортимент даних виробів з високими функціонально-технологічними та органолептичними показниками, збільшити вихід і знизити собівартість продукції.

Список літератури:

1. Ковбаси варені, сосиски, сардельки, хліби м'ясні. Технічні умови: ДСТУ 4436:2005. – [Чинний від 2005-06-15]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 12 с.
2. Технологія продукції харчових виробництв: Навч. посібник / [Ф. В. Перцевий та ін.]. – Х.: ХДУХТ, 2006. – 318 с.
3. Современные тенденции использования белковосодержащего сырья животного и растительного происхождения при производстве мясных продуктов / [И. А. Рогов и др.]. – М.: ЦНИИТЭИмясомолпром, – 1981. – 32 с.
4. Ковбасний ринок. Дороге задоволення [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://msb.aval.ua/news/?id=25129
5. Производство мясной продукции на основе биотехнологии / [Н. Н. Липатова и др.]. – М.: ВНИИМП, – 2005. – 369 с.
6. Пасичный В. Н. Использование гидроколлоидов в производстве мясных консервов / В. Н. Пасичный // Продукты & ингредиенты. – 2004. – № 7(8). – С. 12-13.
7. Milani J. Hydrocolloids in Food Industry / J. Milani, G. Maleki // Food Industrial Processes – Methods and Equipment. – 2012. – № 2. – С. 2-37.
8. Hollingworth C. S. Hydrocolloids – How to choose? / C. S. Hollingworth // Brenntag Food & Nutrition Europe. – 2011. – № 1. – P. 2-9.
9. Филлипс Г. О. Справочник по гидроколлоидам / Г. О. Филлипс, П. А. Вильямс; пер. с англ. под ред. А. А. Кочетковой, Л. А. Сарафановой. – СПб.: ГИОРД, – 2006. – 536 с.
10. Янчева М. О. Функціонально-технологічні властивості м'ясних модельних систем з використанням сумішей кріопротекторної дії / М. О. Янчева, Т. С. Желєва // Харчова наука і технологія. – 2015. – № 1(30). – С. 70-74.
11. Гідроколоїди в м'ясній промисловості [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vianoks.com.ua/tekhnologu-na-zametku/39-gidrokoloidy-v-myasniy-promislovosty.html
12. Thomas R. L. Hydrocolloids: Fifteen Practical Tips / R. L. Thomas // Guaranteed Gums. – 2007. – № 8. – С. 2-17.
13. Функциональные особенности применения гидроколлоидов в производстве мясной промышленности [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://noutes.basketfood.org/meat/a/2308.html
14. Винникова Л. Г. Технология мяса и мясных продуктов [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://sinref.ru/000_uchebniki/04200produkti/ 005_tehnologia_masa_i_masnih_produktov_vinikova_2006/000.htm
15. Загустители. Поведение основных гидроколлоидов в водных системах [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.giord.ru/0705211052709.php
16. Гідроколоїди як натуральні харчові стабілізатори [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.studfiles.ru/preview/5119145/page:20/
17. Пат. на корисну модель 94147 Україна, МПК A 23 B 4/06(2006.01), A 23 L 1/314(2006.01). Суміш кріопротекторна «KrioMeat» СК 001 для виробництва заморожених м'ясних посічених напівфабрикатів / Янчева М. О., Желєва Т. С., Гринченко О. О., Большакова В. А., Гринченко Н. Г.; заявник та патентовласник Харк. держ. ун-т харч. та торг. – № u201406742; заявл. 16.06.2014; опубл. 27.10.2014, Бюл. № 20. – 4 с.
18. Янчева М. О. Вплив заморожування-розморожування на білкову складову та мікроструктуру м'ясних систем / М. О. Янчева, Т. С. Желєва // Продовольча індустрія АПК. – 2015. – № 3. – С. 33-37.
19. Пат. на корисну модель 94146 Україна, МПК A 23 B 4/06(2006.01), A 23 L 1/31(2006.01), A 23 L 1/314(2006.01). Спосіб виробництва заморожених м'ясних посічених напівфабрикатів / Янчева М. О., Желєва Т. С., Гринченко О. О., Большакова В. А., Гринченко Н. Г.; заявник та патентовласник Харк. держ. ун-т харч. та торг. – № u201406735; заявл. 16.06.2014; опубл. 27.10.2014, Бюл. № 20. – 4 с.

Желева Т.С., Галушко Н.А.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГИДРОКОЛЛОИДОВ И СМЕСЕЙ НА ИХ ОСНОВЕ В ТЕХНОЛОГИЯХ КОЛБАСНЫХ ИЗДЕЛИЙ

Аннотация
На сегодняшний день рынок вносит серьезные коррективы в процесс производства колбасных изделий, ставя все новые и новые задачи перед производителями данной продукции. Несмотря на значительный научный и практический потенциал по производству колбасных изделий вопрос обеспечения их качества нельзя считать полностью решенным. В данной работе представлены результаты аналитических и экспериментальных исследований по определению технологических аспектов использования гидроколлоидов и смесей на их основе в технологиях колбасных изделий. Изучено влияние термической обработки на функционально-технологические свойства мясного хлеба с использованием смеси «KrioMeat» СК 001. Проведенные исследования свидетельствуют о перспективности использования данных смесей в технологиях производства колбасных изделий, что позволит получить широкий ассортимент данных изделий с высокими функционально-технологическими и органолептическим показателям, увеличить выход и снизить себестоимость продукции.
Ключевые слова: мясная промышленности, колбасные изделия, гидроколлоиды, смеси на основе гидроколлоидов, стабильность мясных эмульсий.

Zheleva T.S., Galushko N.A.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

TECHNOLOGICAL ASPECTS OF HYDROCOLLOIDS AND MIXTURES ON THEIR BASIS IN TECHNOLOGY SAUSAGES

Summary
Today the market is making major adjustments in the production of sausages, putting more and more challenges for manufacturers of these products. Despite significant scientific and practical potential for the production of sausages issue of quality can not be fully solved. This paper presents the results of analytical and experimental studies to determine the technical aspects of the use of hydrocolloids and mixtures based on these technologies into sausages. The effect of heat treatment on functional and technological properties of meat bread using a mixture of «KrioMeat» СК 001. The investigations show promise for using these compounds in the production of sausages technologies that will result in a wide range of these products with high technological and functional organoleptic characteristics, increase yield and reduce production costs.
Keywords: meat industry, sausages, hydrocolloids, blends based on hydrocolloids, stability of meat emulsions.

УДК 336.72

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ У СУЧАСНІЙ ІТ-ІНФРАСТРУКТУРІ

Жованик М.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто архітектура управління доступом до інформаційних ресурсів у сучасній розподіленій ІТ-інфраструктурі. Наведено базові механізми захисту та управління, що використовуються при розмежуванні доступу в мережі та дозволяють попередити втрату інформації. Визначено поняття менеджменту доступу. Вказано переваги цієї концепції та подальших методик управління доступом. Описано основні принципи введення їх у реальне корпоративне середовище.
Ключові слова: політика безпеки, впровадження, розподілена інфраструктура, менеджмент доступу, протокол віддаленого управління, модель доступу.

Постановка проблеми. При плануванні та побудови сучасної розподіленої ІТ-інфраструктури дуже важливо правильно розробити архітектуру розподілення доступу. В наш час кожен працівник має своє робоче місце, яке є комп'ютеризоване. При правильній організації кожна інфраструктура ділиться на окремі відділи, зони. В кожному відділі працюють окремі працівники. Кожний працівник виконує різні функції і для коректного виконання завдань вони використовують різного типу ресурси. В такому випадку не раціонально зі сторони інформаційної безпеки надавати доступ кожному працівнику до всіх інформаційних ресурсів. Тому потрібно розподілити доступ по працівникам, по відділам і назначити кожній трудовій одиниці окремі доступи. На такому етапі вступає в гру такий сегмент захисту інформації як розмежування доступу. Крім правильного розмежування доступом, потрібно добре спланувати механізм ідентифікації кожної трудової одиниці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день розвиток інформаційної безпеки корпоративного середовища є невід'ємною частиною розвитку бізнес-процесів. Розвиток інформаційних технологій росте з геометричною прогресією. Тому на даний момент обслуговування кожної інфраструктури не обходиться без планування архітектури захисту важливий інформаційних та технічних ресурсів. В наш час ринок кіберзлочинності приносить дохід в 1,5 рази більший, ніж продаж наркотиків. Тому потрібно задуматись, що вигідніше та простіше реалізувати – продаж наркотиків чи хакерські атаки.

Як показали останні тенденції, більшість хакерських атак, що були проведені – це були APT-атаки. Тобто, атаки, які готуються і проводяться за великий проміжок часу. Одна з найбільших атак в Україні була атака Black Energy. Рік почався з кібератаки BlackEnergy на підприємства енергетичного сектора України. Атака стала унікальною за масштабами заподіяної шкоди: хакерам вдалося відключити системи розподілу електроенергії на Західній Україні, запустити в атаковані системи програму Wiper для видалення вмісту заражених комп'ютерів і провести телефонну DDoS-атаку на служби техпідтримки атакованих компаній [1]. Програма BlackEnergy є вкрай динамічною загрозою, і недавні атаки на Україну показали, що її основні цілі – це руйнівні дії і промислове шпигунство, крім того вона прагне скомпрометувати системи промислового управління.

Positive Technologies представила статистику атак на веб-додатки в 2016р, зібрану за результатами проведення пілотних проектів впровадження брандмауера PT Application Firewall. Як розповіли CNews в компанії, особлива увага приділена тому, як зловмисники атакують організації зі сфери інформаційної безпеки – ці тенденції розглядаються на прикладі власних ресурсів Positive Technologies [2].

Найчастіше зловмисники, які атакували веб-ресурси компанії, намагалися обійти засоби захисту для несанкціонованого доступу до інтерфейсу CMS. При цьому, найчастіше атакуючі не знають, яка CMS використовується на конкретному сайті, і діють навмання – намагаються обійти форму аутентифікації, яка може бути розташована за різними адресами в залежності від CMS.

Близько половини від загального числа атак на ресурси Positive Technologies (45%) припадає на частку атак «Впровадження операторів SQL», що приблизно відповідає показнику для IT-галузі, отриманого в ході пілотних проектів. Чверть від загального числа склали атаки «Підробка міжсайтових запитів», а п'яту частину – «Неконтрольоване перенаправлення». 5% і менше складають такі атаки, як «міжсайтовий виконання сценаріїв», «Відмова в обслуговуванні» і «Віддалене виконання коду і команд ОС». Інші атаки в сумі набирають 1%.

Основні джерела атак – Росія (43% атак) і Україна (20% атак). Третє місце займає Великобританія – Сполучене Королівство є джерелом 17% атак. Це пояснюється, з одного боку, присутністю Positive Technologies на європейському ринку ІБ, а з іншого – використанням проксі-серверів провайдерів, зареєстрованих на території Королівства. По 6% атак зафіксовано з боку США і Туреччини [2].

Інший цікавий факт – збільшилася частка атак з боку України (40% від загального числа) і Туреччини (12%); активність зловмисників з інших країн, в тому числі Росії, коливалася незначно. Ці факти співвідносяться з попередженнями Федеральної служби безпеки про підготовлювані кібератаки на фінансову систему Росії [2].

Згідно даним дослідженням, такий сектор контролю як менеджмент доступу відіграє не маленьку роль в загальній системі безпеки інформаційних ресурсів. При правильній побудові архітектури системи управління доступом можна знизити ризики проникнення та конфронтації системи безпеки. Правильне управління доступом не забезпечить повністю захищену систему, так як згідно формальному закону – «жодна система не є повністю захищеною», але такий підхід дозволить мінімізувати ризик проникнення несанкціонованого користувача та вбереже від внутрішніх загроз в обличчі не досвідчених користувачів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження основних принципів захисту та управління доступом до критичних інформаційних ресурсів в корпоративній мережі. Переваги та недоліки впровадження та застосування запропонованої архітектури управління доступом для запобігання витоку корпоративної інформації та захисту від зовнішніх загроз.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кожну IT-інфраструктуру можна розділити на дві частини – трудові ресурси (штатні працівники, обслуговуючий персонал, інженери і т.д.) та інформаційно-технічні ресурси (безпосередньо різного роду корпоративна інформація, програмне забезпечення, робочі станції користувачів, сервери обслуговування та інше). Відповідно до такого розподілу постає питання побудови системи розмежування доступом та в подальшому управління ними. В багатьох випадках це робиться за допомогою прав доступу. Та в більшості випадків цього не достатньо. Кожен працівник виконує перший перелік функцій і для виконання їх потрібно певний перелік технічний ресурсів. За допомогою розмежування та присвоєння прав на той чи інший ресурс, не завжди можна досягти бажаного результату в даному сегменті захисту та управління інформацією. Тому на такий випадок пропонується інша концепція управління доступом, яка в свою чергу включає надання прав доступу, але крім цього вона включає в себе перелік інших критично важливих функцій.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення виконання політик безпеки стосовно ідентифікації та відповідно розмежування доступом пропонується модель управління цим процесом.

Категоризація трудових та інформаційних ресурсів. Згідно цієї моделі управління доступом відбувається по запропонованому принципу. Кожна інфраструктура має свій набір трудових ресурсів. Але будь-який перелік таких ресурсів можна розподілити на певні групи. В цілому це групи – адміністраторів, цільових користувачів, обслуговуючий персонал, фінанси, інженери різних категорій та технологій, адміністратори безпеки, зовнішні користувачі, аудитори та інші специфічні групи користувачів [3].

Крім поділу на категорії та групи користувачів, відбувається поділ на окремі підгрупи інформаційних ресурсів. Тобто, наприклад інформація по внутрішніх користувачів, база даних фінансової документації, інформація по зовнішніх клієнтів, тестові ресурси, внутрішня документація, технічні ресурси (різного роду програмне забезпечення), окремі серверні та операційні ресурси. Кожна група користувачів відповідає за певні функції, для виконання яких їм потрібні допоміжні інформаційні ресурси. Відповідно до кожної групи трудових ресурсів надається відповідні інформаційні ресурси. Тобто, кожній групі користувачів виділяються відповідні інформаційно-технічні ресурси. Доступ до інших ресурсів, не потрібних для виконання своїх функцій, закривається. Даний розподіл врегульовується внутрішньою політикою безпеки [3].

При організації доступу використаємо таку схему. Перший крок – це проведення процедури створення єдиної точки доступу до інформаційно-технічний ресурсів. Це означає використання єдиної консоль входу та доступу до будь-яких інформаційних ресурсів. Без використання цієї точки входу, не можна буде отримати підключення до якихось інформаційних ресурсів. Тобто, виключається можливість отримання доступу за допомогою інших способів комунікації до інформаційно-технічних ресурсів. Це мінімізує ризик отримання доступу до ресурсів не авторизованим користувачам, що в свою чергу зменшить

ризик компрометації системи захисту в цілому. Крім єдиної точки входу дана система управління доступом передбачає дві функції, що будуть відповідати за такі можливості системи, як збереження інформації про користувачів, дотримання політик розмежування доступом та технічна організація каналів зв'язку для всіх авторизованих користувачів [4].

Доступ до інформаційних ресурсів можливий лише через консоль входу. Кожний користувач для отримання доступу повинен пройти авторизацію в консолі входу. Для авторизації використовується механізм двух-факторної авторизації. Перший етап авторизації – це обліковий запис, що складається з логіну і паролю користувача. На пароль відповідно до даної схеми, накладається певні умови – більше 8 символів, обов'язкове використання спеціальних символів, великих, маленьких букв, зміна паролю кожні 60 днів. Далі відповідно до введених облікових даних, відбувається авторизація з допомогою доменного контролеру Active Directory [4]. Після проходження даного етапу авторизації користувачеві потрібно пройти другий етап авторизації за допомогою Radius-серверу. Цей етап включає введення унікального для кожного користувача ключа, що передається на Radius-сервер для проходження другого етапу авторизації. Далі облікові дані перевіряються на цьому сервері і якщо сервер присилає відповідь – Successful, то користувач отримує доступ до своїх ресурсів.

Адміністратор безпеки, який має права – Full Control, має список всіх доступних ресурсів. Для кожного користувача відображається в списку лише той список ресурсів, до яких він має доступ по політиці безпеки.

За даною моделлю підключення до ресурсів відбувається за допомогою технології «віддаленого управління робочим столом». Дана технологія передбачає віддалене підключення до інформаційних ресурсів за допомогою основних протоколів віддаленого підключення – RDP та SSH. Дана модель передбачає не лише підтримку протоколів RDP та SSH, а також підтримку протоколів віддаленого підключення до інших операційних систем [5].

Типова схема роботи даної моделі виглядає наступним чином:

1. Користувач проходить процедури ідентифікації/аутентифікації на точці єдиного входу, створює запит на з'єднання з потрібним ресурсом.

2. Після узгодження запиту на з'єднання модуль, що відповідає за канал зв'язку отримує дані для підтвердження аутентифікації.

3. Після аутентифікації проходить процес з'єднання користувача безпосередньо з обраними ресурсами за допомогою деякого визначеного протоколу.

4. Під час сесії користувача ведеться безперервна запис дій, виконуваних на керованих пристроях. Запис ведеться в відео-форматі (для графічних сеансів) і в текстовому форматі (для сеансів командного рядка). Записи зберігаються в деякому сховищі даних і доступні аудиторам і фахівцям з інформаційної безпеки для перегляду та аналізу.

5. Можлива відправка подій безпеки в системи моніторингу.

Окремою функціональною можливістю даної моделі є адаптивне управління доступом. Дана можливість включає в себе підтримку не лише віддаленого підключення до операційних систем, а й управління доступом до різних додатків. Це означає, що можна встановлювати політики розмежування доступом до різного роду додатків, таких як наприклад офісного програмного забезпечення (Word, Excel, Power Point та інше), клієнтів управління різного роду базами даних (SQL Management Studio, PLSQL for Oracle та багато інших). Основна і головна перевага адаптивності в даній моделі є те, що вона передбачає організацію доступу до нових додатків, ОС та інших процесів, що не передбачені в загальній політиці безпеки. Можна контролювати доступ до кожних нових ресурсів та нових клієнтів за допомогою яких здійснюється цей доступ. Дана можливість реалізується створенням нових підключень до нових додатків та ресурсів. Це реалізується за допомогою, того що кожне підключення до інформаційних ресурсів здійснюється на базі визначеного протоколу підключення. З'єднання по своїй суті це процес, який здійснює підключення до ресурсів. Цей процес проводить спробу запуску додатку до якого він здійснює доступ. Це можливо, так як кожний додаток має свій файл виконання і в цей процес можна з інтегрувати будь який новий файл і таким чином отримати доступ до нових або не підтримуваних додатків. Результатом цього є адаптація до нових чи не підтримуваних додатків за допомогою яких відбувається доступ до ресурсів [6].

Модель контролю доступу поєднує в собі багато функціональних можливостей та являється єдиною точкою доступу-входу до ресурсів IT-інфраструктури. Також являє собою комплекс механізмів контролю, організованих у сукупність механізмів управління повним «життєвим циклом» будь-яких облікових даних. Даний комплекс механізмів призначений для керування обліковими даними до будь-яких інформаційно-технічних ресурсів і дозволяє забезпечити надання доступу до критично важливої інформації, управління обліковими даними і контролювати активність користувачів. Дана модель передбачає та реалізує комплекс механізмів управління доступом, що в свою чергу виступають як єдина система [6]:

- Реєстрація дій адміністраторів під час їх віддаленого підключення до критичних систем та ресурсів;
- Чітка ідентифікація адміністраторів, включаючи тих, що використовують загальні облікові записи;
- Надання механізмів розслідування по фактам виходу зі строю або втручання в роботу критичних ресурсів;
- Управління автентифікацією додатків та розмежування доступу між додатками;
- Повний та постійний моніторинг користувацької активності;
- Ізоляція активів та ресурсів.

Всі ці механізми входять в єдину архітектуру управління та розмежування доступу та працюють як єдине ціле. В основу даної моделі входить принцип, що один механізм без іншого працювати не буде. Кожний окремий механізм взаємопов'язаний з іншими.

Реєстрація дій користувачів. Даний механізм реалізує потужний функціонал моніторингу облікових записів. Кожна віддалена сесія записується в відео форматі та зберігається в спеціалізованому сховищі. Даний механізм використовується для аудиторського контролю та для розслідування інцидентів безпеки. Передбачається запис всіх введених консольних команд в текстовому форматі з ціллю реєстрації всіх дій користувачів. При відтворенні записаних сесій передбачається механізм швидкого пошуку по запису. Даний механізм дозволяє здійснювати пошук дій по введених команд, наприклад ping, ifconfig, cmd.exe, sudo su і таке інше [7].

Чітка ідентифікація адміністраторів та користувачів. Кожний користувач, адміністратор або інша трудова одиниця має обліковий запис в Active Directory. За допомогою цього облікового запису даний користувач виконує всі дії та функції в IT-інфраструктурі. Дана модель розмежування та управління доступом передбачає, що авторизація та ідентифікація при спробі отримання доступу в консолі входу здійснюється за допомогою цього облікового запису. Таким чином, мінімізується процес обману чи виконання дій під іншим обліковим записом. Всі дії, що здійсненні з під певного облікового запису будуть реєструватись та фіксуватись з під якого користувача чи облікового запису виконано ті чи інші дії.

Повний контроль доступу та ізоляція активів. Даний підхід забезпечує повну ізоляцію ресурсів, тим що не авторизований користувач чи користувач, що не має відповідного доступу не зможе отримати чи підключитись до тих чи інших інформаційних ресурсів. Дана модель передбачає строгий розподіл ресурсів для кожного користувача та за допомогою «парольних політик» повний контроль за виконанням розмежування доступу [7].

Управління та надання привілегій. Кожному користувачеві доступ до ресурсів надається на основі політик. В політиці вказується список ресурсів, які дозволяються для доступу тому чи іншому користувачеві. Вказується режим запису та подальше відтворення сесії.

Повний та постійний моніторинг користувацької активності та механізми розслідування інцидентів. Кожна сесія будь-якого користувача записується як у відео форматі, так і в текстовому форматі. Для кожної записаної сесії передбачається механізм пошуку, той чи іншої події, введеної команди чи внесених змін. Для сесій також передбачено потужний механізм постійного моніторингу користувацької активності – моніторинг користувацьких сесій в режимі реального часу. Це означає, що є можливість контролю та аудиту користувацьких сесій навіть протягом того, коли користувач чи інша трудова одиниця працює. Такий підхід разом з механізмом протидії в режимі онлайн надає оперативну можливість протидіяти злоякісним навмисним чи ненавмисним діям різних категорій користувачів.

Автентифікація додатків. Механізм для управління додатків та скріптів, мандати і ключі шифрування, призначена для організації взаємодії між інформаційної системами. Цей механізм виключає необхідність зберігання реквізитів в додатках, скриптах і файлах конфігурація, і дозволяє зберігати, управляти і проводити аудит дій з вкрай «чутливим» паролями [7].

Окремим розділом в даній моделі є механізм моніторингу та протидії за діями користувача в режимі онлайн. Цей механізм виділено в окремий параграф, бо функціональність даного механізму відрізняється від звичайного. Цей механізм реалізовує забезпечення цілеспрямованих, швидко здійснених оповіщень про загрози шляхом виявлення аномалій в діях привілейованого користувача і облікової діяльності. Реагування здійснюється на основі зібраних даних з різних джерел по всій IT-інфраструктурі. Цей механізм співпрацює з загальними

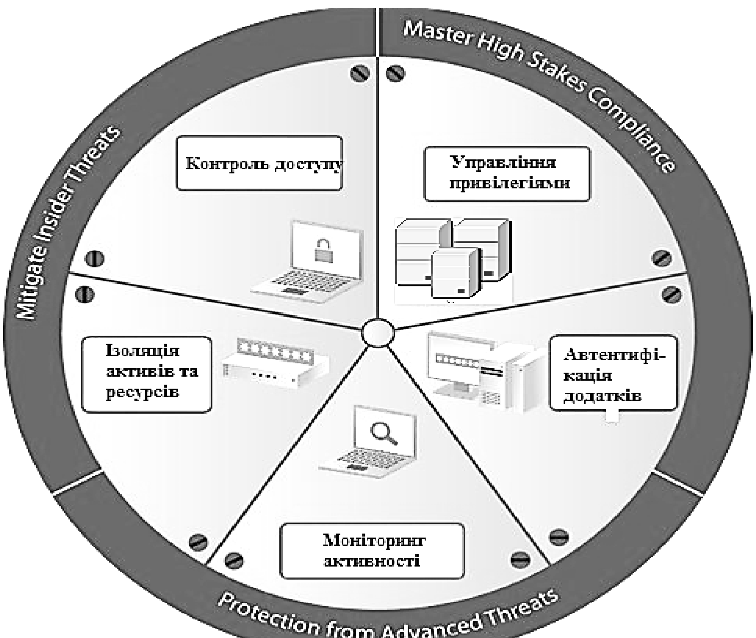

Рис. 1. Функціональна модель управління доступом

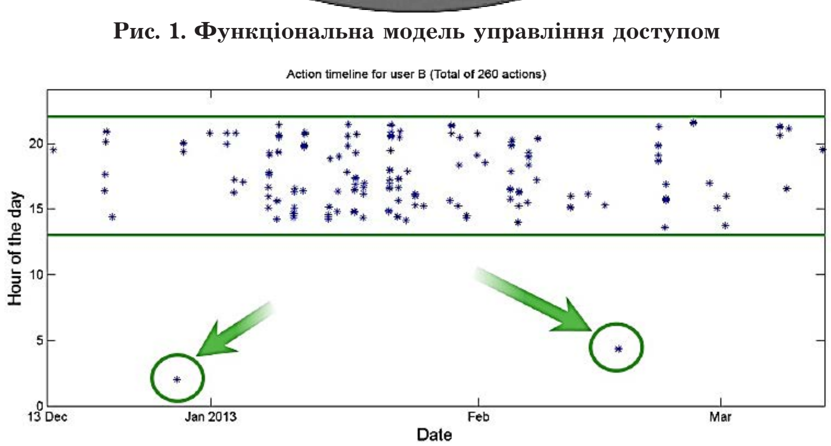

Рис. 2. Поведінковий аналіз дій користувача

механізмами моніторингу, збирає сам дані. З цим багатим і цільовим набором даних, може швидко визначити аномальні заходи, які можуть вказувати на атаку. В результаті команди реагування на інциденти можуть категоризувати пріоритети, які пов'язані з привілейованими обліковими записами, що дозволить їм зупинити руйнівні атаки, перш ніж вони станується.

Даний механізм працює на основі певних вироблених шаблонів поведінки кожного користувача та алгоритмів машинного навчання, для аналізу та корекції поведінкової бази користувачів. Наприклад, на малюнку показано як відбувається виявлення аномальних дій, що пов'язані з отриманням доступу користувачів:

Згідно з цим прикладом, користувач В протягом 3 місяців здійснював спроби отримати доступ до ресурсів в другій половині дня. Але було два аномальних випадку, коли даний облікових запис здійснив спроби доступу в першій половині дня. Дані аномалії мають середній пріоритет і сповіщають адміністраторів безпеки, що дана активність є небезпечною і не нормальною.

Даний механізм дозволяє нам досягти таких результатів:

· Радикально скоротити час виявлення атаки зловмисника і зменшити шкоду, зосередивши виявлення загроз на привілейовані облікові записи;

· Швидко виявлення атак з аналітикою на основі вбудованих алгоритмів, що постійно оновлюються і пристосовуються до нових атак;

· Спрощення отримання та дослідження інформації про інциденти безпеки, що пов'язані чи були здійснені з допомогою облікових записів користувачів.

Схема роботи – користувач проходить авторизацію та отримує доступ до певних ресурсів. Паралельно окремий модуль співпрацюючи з іншими джерелами інформації в мережі, збирає інформацію та створює поведінкову фігуру для кожного користувача. Після встановлення сесії відбувається моніторинг в реальному часі всіх дій, що здійснює користувач. Аналіз дій відбувається відповідно до поведінкових шаблонів та встановлених політик, та паралельно алгоритми машинного навчання аналізують дані в мережі та будуть новий шаблон чи визначають зловмисні дії цього користувача. Наприклад, користувач, що відповідає за генерування звітів по кількості випитої кави в офісі, починає сканувати мережу (наприклад, arp -a, ping і так далі), то система видасть адміністраторам безпеки повідомлення про ці дії, назве обліковий запис, час, джерело та іншу допоміжну інформацію.

Висновок і пропозиції. В загальному, можна зробити висновок, що при сучасному розвитку інформаційних технологій та широким спектром використання інформаційних та технічних ресурсів, дане рішення надає широкий пакет можливостей по управлінню та розмежування доступом, що використовується у корпоративній діяльності. Зокрема, вони дозволяють керувати доступом до різного роду пристроїв, синхронізувати передачу та отримання даних, обмежити доступ до інформації, функцій та додатків, а також передбачають використання політик та завдань, що дозволяє не виконувати щоразу рутинну роботу для налаштування кожного пристрою окремо. Але з іншого боку, перш ніж почати впровадження даної концепції в корпоративну мережу, треба чітко зрозуміти від яких нових загроз доведеться захищатися та оцінити чи не буде впровадження цих технологій для захисту інформаційних ресурсів коштувати дорожче власне самих ресурсів. Це одне із головних питань при прийнятті рішення про впровадження даної моделі керування доступом в корпоративну мережу. Тому на даний час, дана концепція – це досить молоде рішення, дослідження в даній галузі будуть актуальні ще не одне десятиліття. Вирішення питання менеджменту доступу буде знаходитись на одному рівні з темпами виникнення нових технологій. В загальному, це просте та ефективне рішення, що стосуються питань доступу та управління безпекою інформаційних ресурсів в корпоративній мережі, що будуть актуальні ще не один рік.

Список літератури:

1. Kaspersky Security Bulletin 2016. Развитие угроз и статистика [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://securelist.ru/analysis/ksb/29828/kaspersky-security-bulletin-2016-review/
2. Статистика атак на веб-приложения в 2016 году [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://safe.cnews.ru/news/line/2017-01-30_positive_technologies_opublikovala_statistiku
3. Классификация информационных ресурсов [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://be5.biz/pravo/iyno/04.htm
4. Системы управления доступом к информационным ресурсам [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.author.kiev.ua/resheniya/sistemy-upravleniya-dostupom.html
5. Технологии построения эффективной системы управления доступом к информационным ресурсам [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cctv-pro.com.ua/article/6132/tehnologii-postroeniya-effektivnoy-sistemy-upravleniya-dostupom-k-informacionnym-resursam/
6. Управление доступом к информационным ресурсам [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/758/72758/50485
7. Управление доступом к корпоративной сети [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cisco-lan.ru/network_and_information_security/controlling_access_to_information_resources_on_the_corporate_network.php

Жованик М.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

КОНЦЕПЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ И РАЗГРАНИЧЕНИЯ ДОСТУПА К ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ В СОВРЕМЕННОЙ ИТ-ИНФРАСТРУКТУРЕ

Аннотация
В статье рассмотрены архитектура и модель управления доступом к информационным ресурсам у современной распределенной ИТ-инфраструктуре. Приведены базовые механизмы защиты и управления, которые используются при разграничении доступа в сети, позволяющие предупредить потерю информации. Определено понятие менеджмента доступа. Указано преимущества этой концепции и дальнейших методик управления доступом. Описаны основные принципы введения их в реальную корпоративную среду.
Ключевые слова: политика безопасности, внедрение, распределенная инфраструктура, менеджмент доступа, протокол удаленного управления, модель доступа.

Zhovanik M.O.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Igor Sikorsky Polytechnic Institute»

THE CONCEPT OF INFORMATION TECHNOLOGY RESOURCES ACCESS CONTROL AND ISOLATION IN THE MODERN IT INFRASTRUCTURE

Summary
The article examines the architecture and model of access control to information resources in a modern distributed IT infrastructure. Basic protection and control mechanisms are provided, which are used to differentiate access to the network, thus preventing the loss of information. The concept of access management is defined. The advantages of this concept and the further methods of access control are indicated. The main principles of introducing them into the real corporate environment are described.
Keywords: security policy, implementation, distributed infrastructure, access management, remote control protocol, access model.

УДК 621:616-006

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПІРАТОРНОГО ПОВІТРЯ В ОНКОЛОГІЇ

Зубчук В.І., Якімчук В.С., Шатохіна К.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Для оцінки здоров'я людини в останній час все ширше використовують дані експіраторного повітря, оскільки у ньому містяться леткі та нелеткі сполуки, які можуть бути природними біомаркерами захворювань. Відомо, що легеневі патології є однією з найактуальніших проблем сучасності, тому принципово важливим є створення експрес-діагностики хвороб за допомогою використання дихальної системи людини. В КПІ ім. Ігоря Сікорського запропоновано метод аналізу експіраторного повітря на засадах електрохімічних газочутливих сенсорів: O_2, NH_3, CO_2, NO, NO_2, H_2S, HF. Дана технологія була реалізована у вигляді програмно-апаратного комплексу (ПАК), який апробовано на базі двох груп досліджуваних осіб: група з патологією легень та контрольна група у віковому діапазоні 53-60 років. Зареєстровані дані сенсорів заносились у загальну базу та оброблені для подальшого аналізу. У двох досліджуваних групах виявлено істотну різницю концентрацій проб експіраторного повітря за значеннями трьох сенсорів: NO, HF, CO_2.
Ключові слова: електрохімічні сенсори, «електронний ніс», патологія легень, експрес-діагностика.

Постановка проблеми. Легеневі захворювання, зокрема, легенева онкологія, є однією з найактуальніших проблем сучасності. Тому важливим є створення методу експрес-діагностики стану людини, який дозволить запобігти розвитку патологічної форми хвороби. Останнім часом набуває розповсюдження вивчення газообміну людини, в тому числі аналізу хімічного складу повітря, що видихається, для діагностики функціонального стану організму. Встановлено, що в експіраторному повітрі міститься більше 600 летких і нелетких сполук. Близько 20-ти з них найбільш чутливі до зміни функціонального здоров'я і вже сьогодні можуть бути природними біомаркерами деяких захворювань. Разом з тим, наявність цих сполук важко визначити не в лабораторних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільша діагностична значимість аналізу експіраторного повітря відзначена при захворюваннях органів дихання. При деяких нозологічних формах аналіз експіраторного повітря дозволяє виявити патологію на тій стадії розвитку, коли інші методи діагностики малочутливі та неінформативні. З фізичної точки зору експіраторне повітря являє собою аерозоль, що складається з газоподібного середовища і зважених в ній рідких частинок [1]. Водяна пара служить переносниками багатьох летучих і нелетучих сполук за допомогою розчинення молекул (відповідно до коефіцієнтів розчинення) і утворення нових хімічних речовин у середині аерозольної частинки [2].

Таким чином, діагностичні можливості дослідження експіраторного повітря базуються на гіпотезі, що зміни концентрації хімічних речовин в експіраторному повітрі, сироватці крові, легеневої тканини і бронхоальвеолярної рідини однонаправлені [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи важливість діагностування патології легень, на даний час існує дуже мало методів визначення хвороби на ранніх стадіях. Але більшість засобів діагностики є інвазійними, що накладає додатковий фактор небезпеки. Серед них: небезпека інфікування, нездатність виявити патологію на ранніх стадіях та велика вартість обстеження.

Рішенням може стати неінвазивна технологія обстеження на засадах аналізу експіраторного повітря. Така система повинна відповідати набору певних вимог, таких як: швидкодія, об'єктивність, оперативність, дешевизна, висока чутливість і відсутність впливу на обстежуваного. Саме такий набор характеристик притаманний пристроям типу «Електронний ніс».

Формулювання цілей статті. Головна мета даної роботи – розглянути роботу ПАК з використанням газочутливих сенсорів, описати і довести роботу методології виявлення онкологічної патології на засадах аналізу метаболічних параметрів обстежуваних.

Виклад основного матеріалу. Визначення складу експіраторного повітря відноситься до числа найбільш складних аналітичних задач. Можливості методів, застосовуваних для аналітичних досліджень, обумовлені сукупністю цілого ряду характеристик. Найбільш важливими з них є концентраційна чутливість, точність і швидкість аналізу, які в основному визначаються використанням фізичного принципу детектування речовини. Крім того, суттєвими є необхідний для аналізу об'єм газової проби, селективність аналізу, необхідність попереднього збагачення і розділення, специфіка відбору проби, необхідність не руйнування об'єкта в процесі аналізу.

У зв'язку з цим, лише деякі фізико-хімічні методи визначення концентрації газоподібних речовин знайшли застосування в цій галузі досліджень. Серед них газова хроматографія, мас-спектрометрія, поєднана з газохроматографічним розподілом, УФ-хемолюмінесценція і ІЧ-спектроскопія, електрохімічні сенсори. Останні застосовуються для реєстрації неорганічних газоподібних сполук типу O_2, CO, CO_2, NO, NO_2, H_2S, SO_2, HCN, HCl, Cl_2 і використовуються для досліджень, що вимагають компактності та автономного живлення. Саме цей тип датчиків застосовується у селективному газоаналізаторі, що був розроблений у КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Селективний газоаналізатор типу «Електронний ніс» (ЕН) – це мультисенсорна система розпізнавання компонентів газових сумішей, які знаходяться у повітрі, що видихається людиною.

Він реєструє концентрації газових компонентів експіраторного повітря, відображає динаміку змін сигналів у режимі реального часу і зберігає всю інформацію в базі даних [4]. В загальному вигляді селективний газоаналізатор (рис. 1) є програмно-апаратним комплексом [5].

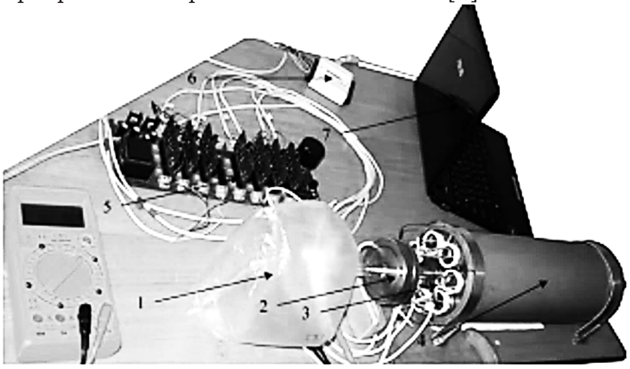

Рис. 1. Загальний вигляд ПАК:
1. Контейнер з пробою (повітря людини, що вдихається або видихається); 2. Вологопоглинач, розроблений спеціально для цього набору датчиків (один з хімічних сенсорів негативно реагує на вологу/конденсат, який збирається в результаті забору проби); 3. Набір селективних сенсорів; 4. Пробовідбірник – в середині знаходиться поршень, за допомогою якого забирається проба для аналізу; 5. Блок вимірювальних підсилювачів сигналів дво- і трьохелектродних сенсорів; 6. Аналого-цифровий перетворювач; 7. Персональний комп'ютер з програмою візуалізації сигналів датчиків і базою даних

Джерело: [6]

На функціональній схемі (рис. 2) відображений набір селективних сенсорів (С1…Сn), що через підсилювачі (П1…Пn), програмно керований аналоговий мультиплексор і аналого-цифровий перетворювач (АЦП) підключаються до комп'ютера для реєстрації та відображення результатів вимірювання, формування бази даних з результатів вимірів і супровідної інформації.

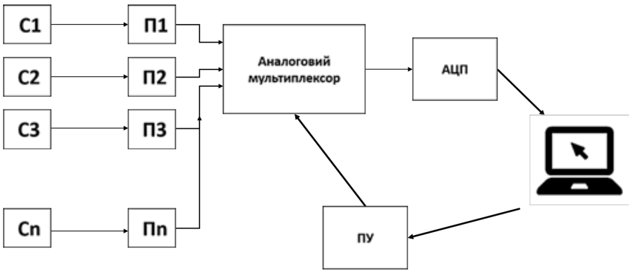

Рис. 2. Функціональна схема селективного газоаналізатора

Джерело: [6]

Використані у пристрої сенсори розроблені на кафедрі технології електрохімічних виробництв хіміко-технологічного факультету КПІ ім. І. Сікорського. В їх основі лежить електрохімічна система із твердим протон провідним і матричним електролітами [7]. Сенсори характеризуються малим часом відгуку (від 10 до 40 секунд) та високою роздільною здатністю. Чутливість таких сенсорів істотно відрізняється для різних типів газів і має порядок К = (0.001…1) мкА/ppm.

При цьому у характеристиках сенсорів відзначається існування деякого фонового струму $I_ф$ при нульовій концентрації відповідного газового компонента в пробі, причому фоновий струм $I_ф$ залежить від температури навколишнього середовища, вологості і змінюється в процесі старіння сенсора. У зв'язку з цим на електронний підсилювач, що використовуються у ПАК, накладаються певні вимоги.

Оскільки фоновий струм сенсора вносить методологічну похибку досліджень, при вимірюванні асимптотичного значення струму сенсора використовується метод обчислення I_x без впливу фонового струму $I_ф$ [7]. А саме: вимірювання і реєстрація процесу зміни струму сенсора у часі відбувається згідно виразу (1):

$$I(t)= Ix - (Ix - Iф)\exp(-t/\tau_s), \qquad (1)$$

де τ_s – стала, яка визначає швидкість реагування s-го сенсора на відповідний газовий компонент.

При наявності хоча б двох значень струму I_1, I_2 у моменти часу t_1, t_2 асимптотичний показник сенсору може бути визначений за допомогою виразу (2):

$$I_x = \frac{\left\{I_2 - I_1 \exp\left[\frac{t_1 - t_2}{\tau_s}\right]\right\}}{1 - \exp\left[\frac{t_1 - t_2}{\tau_s}\right]} \qquad (2)$$

Таким чином, величина I_x не залежить від фонового струму $I_ф$. Завдяки цьому пристрій ЕН може працювати в умовах зміни параметрів оточуючого середовища, не потребує попереднього калібрування та компенсаційних налаштувань підсилювачів.

Обчислення значення I_x реалізовано у середовищі LabVIEW. Створене програмне забезпечення в середовищі графічного програмування LabView дозволяє автоматизувати збір експериментальних даних, які надходять від газоаналітичного ПАК [8]. Таким чином, зняті виміри надходять до комп'ютера дослідника та після введення додаткової інформації фіксуються в розробленій базі даних, дотримуючись цілісності, доступності й достовірності збереженої інформації.

Описана методика апробована на 2 групах досліджуваних: група пацієнтів з Національного інституту раку з патологією легень, яка склала 20 осіб та контрольної групи – 11 осіб з КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Відбір проб експіраторного повітря відбувався у кабінеті первинного обстеження пацієнтів на базі Національного інститут раку. Для дослідження відбиралися пацієнти з патологією легень (4 пацієнта – із підтвердженим діагнозом «рак легень», 14 пацієнтів – із попереднім діагнозом «рак легень», 2 пацієнта – рак молочної залози із метастазами у легенях). Після загального обстеження, досліджуваним було запропоновано видихнути повітря у пакет через гумову трубку. Повітря, що видихнули пацієнти, є пробою для подальшого аналізу. Надалі пакет з пробою приєднувався до пробовідбірника ПАК.

При закачуванні до пробовідбірника повітря проходило через набір селективних сенсорів: O_2, NH_3, CO_2, NO, NO_2, H_2S, HF. У системі протягом 60 секунд проводився аналіз проби, після чого відгуки сенсорів записувались до бази даних. Також до бази даних реєструвалась наступна ін-

Таблиця 1

Порівняння рівнів експіраторного повітря пацієнтів в групах «Здорові» і «Хворі»

Показник	Хворі		Здорові		Значимість	Різниця середніх
	Середнє	Ст. відхилення	Середнє	Ст. відхилення		
O_2	0,051	1,073	-0,088	0,902	0,722	11,557
NO_2	-0,089	0,773	0,154	1,335	0,53	-0,695
NH_3	-0,204	1,019	0,352	0,902	0,145	-0,776
NO	-0,403	0,752	0,696	1,020	0,002	-2,206
HF	-0,487	0,763	0,841	0,790	0	-5,086
H_2S	-0,039	0,942	0,067	1,139	0,784	-0,066
CO_2	-0,401	0,709	0,693	1,077	0,002	-4,361

Джерело: розробка авторами

формація: стать, вік, вага, наявність симптомів, наявність інших хвороб.

Отримані експериментальні дані були оброблені в пакеті IBM SPSS Statistics 22.0. Після аналізу даних на нормальність розподілу, шукали кореляцію між показниками повітря, що видихається, у відібраних групах пацієнтів. Обробка даних проведена за допомогою критерію Стьюдента. Результати представлені у табл. 1.

У графі «Показник» представлені 7 датчиків амперометричного типу, які використовувались для аналізу експіраторного повітря: O_2, NH_3, CO_2, NO, NO_2, H_2S, HF. Середнє – це середні значення сигналу датчика по групі. По значущості розрахована різниця відгуків сенсорів.

За результатом використання критерію Стьюдента підтверджується нульова гіпотеза про існування відмінностей між пробами експіраторного повітря для хворих і здорових пацієнтів для наступних датчиків CO_2 (p=0,002), NO (p=0,002), HF (p=0), що підтверджує можливість виявлення онкологічних захворювань легень за даними аналізу експіраторного повітря обстежуваних.

Висновки і пропозиції. Леткі і нелеткі сполуки, що містяться в експіраторному повітрі, можуть стати природніми біомаркерами більшості хвороб, враховуючи і легеневу онкологію. Тому неінвазивне дослідження на основі газочутливих сенсорів може стати перспективним методом діагностики легеневих патологій. Однією з таких систем є пристрій типу «Електронний ніс», який складається з набору селективних амперометричних сенсорів: O_2, NH_3, CO_2, NO, NO_2, H_2S, HF.

Дослідження проводились на 2 групах: група пацієнтів Національного інститут раку з легеневими патологіями (рак легень) та контрольна група з КПІ ім. Ігоря Сікорського, середній вік досліджуваних складає 53-60 років. Після статистичної обробки була підтверджена гіпотеза про існування відмінності між хворими і здоровими особами для деяких газових компонентів експіраторного повітря людини (CO_2, NO, HF).

Список літератури:

1. Mc. Fadden E.R. Respiratory heat and water exchange: physiologycal and clinical implications / E.R. Mc. Fadden // J. Appl. Physiol. – 1983. – № 54. – P. 326-331.
2. Климанов И.А. Механизмы формирования конденсата выдыхаемого воздуха и маркеры оксидативного стресса при патологиях респираторного тракта / И.А. Климанов // Пульмонология. – 2009. – № 2. – С. 113-119.
3. Dweik R. Exhaled breath analysis: the new frontier in medical testing / R. Dweik, A. Amann // J. Breath Res. – 2008. – № 2; doi: 10.1088/1752-7163/2/3/030301.
4. Якимчук В.С. Диагностика состояния больных с сердечно- сосудистыми заболеваниями с помощью показателей газообмена / Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2013. – № 1/9(61). – С. 44-48.
5. Щербакова Н.В. Анализ газового состава выдыхаемого воздуха в диагностике заболеваний / Н.В. Щербакова, П.В. Начаров, Ю.К. Янов // Российская отоларингология. – 2005. – № 4(17). – С. 126-132. – http://scholar.google.com/scholar_host?q=info:178WcfHgA20J
6. Зубчук В.І. Програмно-апаратний комплекс експрес-діагностики на засадах електрохімічних сенсорів / В.І. Зубчук, А.В. Кратік, В.С. Якімчук // Научно-практ. журнал «Биомедициская инженерия». – 2011. – № 1. – С. 44-49.
7. Чвірук В.П. Електрохімічний моніторінг техногенних середовищ / В.П. Чвірук, С.Г. Поляков, Ю.С. Герасименко. – К: Академперіодика, 2007. – С. 242-245.
8. Якімчук В.С. Концепція методу функціональної діагностики для оцінки стану серцево-судинної системи / Системи обробки інформації. – 2012. – № 8(106). – С. 162-165.

Зубчук В.И., Якимчук В.С., Шатохина К.С.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКСПИРАТОРНОГО ВОЗДУХА В ОНКОЛОГИИ

Аннотация
Для оценки здоровья человека в последнее время все шире используют данные экспираторного воздуха, поскольку в нем содержатся летучие и нелетучие соединения, которые могут быть природными биомаркерами заболеваний. Известно, что легочные патологии являются одной из самых актуальных проблем современности, поэтому принципиально важно создать экспресс-диагностику болезней посредством использования дыхательной системы человека. В КПИ им. Игоря Сикорского предложен метод анализа экспираторного воздуха на основе электрохимических газочувствительных сенсоров: O_2, NH_3, CO_2, NO, NO_2, H_2S, HF. Данная технология была реализована в виде программно-аппаратного комплекса (ПАК), который апробирован на базе двух групп испытуемых: группа с патологией легких и контрольная группа в возрастном диапазоне 53-60 лет. Зарегистрированные данные сенсоров заносились в общую базу и были обработаны для последующего анализа. В двух исследуемых группах выявлено существенное различие концентраций проб экспираторного воздуха по значениям трех сенсоров: NO, HF, CO_2.
Ключевые слова: электрохимические сенсоры, «электронный нос», легочные патологии, экспресс-диагностика.

Zubchuk V.I., Yakymchuk V.S., Shatokhina K.S.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

USING TECHNOLOGY RESEARCH EXPIRATORY AIR IN ONCOLOGY

Summary
To assess the health lately are increasingly using data expiratory air because it contains volatile and non-volatile compounds that can be natural disease biomarkers. It is known that pulmonary pathology is one of the most pressing problems of our time, so fundamentally important to create rapid diagnosis of disease by using human respiratory system. In Igor Sikorsky Kyiv polytechnic institute offered expiratory air analysis method based on gas sensitive electrochemical sensors: O_2, NH_3, CO_2, NO, NO_2, H_2S, HF. This technology was implemented as hardware and software, which is approved on the basis of two groups of individuals studied: group with pulmonary pathology and control group in the age range 53-60 years. Registered recorded sensor data in a common database and processed for further analysis. The two study groups revealed a significant difference concentrations of expiratory air samples from the values of the three sensors: NO, HF, CO_2.
Keywords: electrochemical sensors, the «electronic nose», pulmonary disease, rapid diagnosis.

УДК 637.354.8

ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ М'ЯКИХ СИРІВ НА ОСНОВІ КОРИЦІ

Іваніщева О.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті запропоновано шляхи формування функціональних властивостей м'яких сирів, обгрунтовано доцільність використання кориці як функціонального інгредієнту у їх складі, зокрема у моцарелі. Узагальнено технологічні особливості виготовлення м'яких сирів. Визначено роль кориці у профілактиці та лікуванні діабету. Проаналізовано наукові дослідження щодо впливу кориці на стан хворих діабетом. Доповнено та систематизовано теоретичну базу, яка необхідна для впровадження кориці у процес виробництва моцарели. Розроблено рекомендації щодо вживання кориці як лікувального компоненту у складі моцарели.
Ключові слова: м'які сири, моцарела, функціональні компоненти, нутрієнти, технологічний процес, кориця, діабет.

Постановка проблеми. Несприятлива екологічна ситуація, що склалася в багатьох регіонах України, і, як наслідок, невпинний ріст захворюваності населення стали поштовхом до розробки технології продуктів, підвищення харчової цінності яких має цілеспрямовану дію, дозволяє застосовувати ці продукти для профілактики й лікування певних порушень організму, зокрема діабету.

На жаль, у багатьох країнах, в тому числі і в нашій, молочні продукти для цієї мети використовуються недостатньо. У той час, як білковий раціон може бути оптимізований за рахунок поєднання білкової їжі з іншими продуктами, які запобігають втрату білка, збагачують його та надають продуктам переробки молока лікувального ефекту. Тому постає необхідність наукового обґрунтування можливостей формування функціональних властивостей цих продуктів, зокрема м'яких сирів на основі натуральних інгредієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні основи виробництва сирів були закладені в класичних роботах З.Х. Діланян, С.А. Корольова, А.І. Чеботарьова, Н.Н. Ліпатова, І.І. Климовського, Н.Г. Алексєєва, В.М. Богданова та багато інших. Надалі вони були продовжені і розвинені Р.В. Саакяном, Р.А. Бегларяном, А.А. Остроумовою, А.В. Гудковим, А.А. Агабабяном, А.М. Шалигіною, В.В. Бобиліним і багатьма іншими дослідниками. Проблемам розробки харчових продуктів функціонального призначення у наш час присвячують свої дослідження А.М. Дорохович, В.І. Оболкіна, В.В. Дорохович, О.О. Гавва, О.І. Черевко, В.М. Михайлов та ряд інших вітчизняних та зарубіжних науковців.

На думку Х. Схелхаас, основні тенденції в споживанні молочних продуктів в останньому десятилітті такі: підвищення споживання сиру, застій або невелике зниження споживання питного молока в цілому, зниження споживання масла [5].

У більшості країн з розвиненою молочною промисловістю сироваріння є одним з напрямків, що динамічно розвиваються. Попит на сири постійно зростає, збільшуються обсяги їх виробництва, удосконалюється асортимент. У таких країнах, як Франція, Німеччина, Італія, Данія, США та ін. на виробництво сирів витрачається від 20 до 40% молока [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, до останнього часу проблеми впровадження у виробництво м'яких сирів натуральних інгредієнтів, що володіють функціональними властивостями, зокрема кориці, залишаються недослідженими, а наявні рекомендації з даного питання носять приватний характер.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування та розробка рекомендацій щодо формування функціональних властивостей м'яких сирів, зокрема моцарели, на основі натуральної спеції кориці.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні проблема створення нових видів харчових продуктів, зокрема м'яких сирів, що мають лікувально-профілактичне призначення, є надзвичайно актуальною. Раціональне харчування є компромісом між обмеженими можливостями особистості і суспільства в постачанні їжею та теоретично обгрунтованим оптимальним харчуванням. Найчастіше в основі компромісу лежить нестача ряду харчових продуктів або їх висока вартість. В першу чергу це стосується білка, потреба в якому може бути задоволена споживанням продуктів переробки молока, зокрема сирів [6].

Одним з перспективних напрямків розвитку сироробної галузі з метою забезпечення населення високопоживними, біологічно повноцінними і легкозасвоюваними продуктами є збільшення обсягів виробництва м'яких сирів без дозрівання. Виробництво сирів даної групи не вимагає створення дорогих потужностей і дозволяє знизити витрату молока на їх виготовлення приблизно в 1,5 рази. В результаті відсутності тривалого дозрівання сиру прискорюється оборотність коштів і скорочуються витрати праці при одночасному зниженні всіх виробничих витрат. За останні 90 років тільки в США обсяги виробництва моцарели і її аналогів виросли більш ніж в 50 разів.

Асортимент сирів налічує кілька сотень найменувань. Особливу категорію складають м'які сири – високоякісний харчовий продукт, що отримується при сичужному, кислотному або комбінованому згортанні молока з подальшою обробкою одержуваного згустку і сирної маси, з дозріванням і без нього. Харчова цінність сирів зумовлена високим вмістом у них молочних

білків і жиру, наявністю незамінних амінокислот, вітамінів, летючих і високомолекулярних жирних кислот, кальцієвих, фосфорнокислих і інших мінеральних солей. В м'яких сирах міститься до 18-25% білків і інших азотистих сполук, значна частина яких, особливо в зрілих м'яких сирах, знаходиться в розчинній формі, що добре засвоюється організмом людини. Вміст жиру в сухій речовині продукту становить від 16 до 20%, мінеральних солей – 1,5-3,5%. Калорійність 1 кг сиру – від 1150 до 1660 кДж [3].

Специфічним для даного виду сиру є тісто з шаруватою структурою і невелика, в межах 1-2 кг, вага головки. Останнє особливо важливе, тому що при реалізації в торговельній мережі не потрібне розрізання головки і порушення заводської упаковки. Унікальна технологія передбачає термомеханічну пластифікацію сирної маси, що дозволяє на її основі випускати широку гаму сирів з різною формою, типу пасом, кісок, в тому числі копчених, а також рулетів з різними наповнювачами.

Таблиця 1

Вміст нутрієнтів в 100 г моцарели (за даними USDA NUTRIENT DATABASE)

Нутрієнти	Вміст
Вода	50.01 г
Білки	22.17 г
Жири	22.35 г
Вуглеводи	2.19 г
Зола	3.28 г
Вітаміни:	
Вітамін А (ретинол)	174 мкг
Вітамин B1 (тіамін)	0.03 мг
Вітамін B2 (рибофлавін)	0.283 мг
Вітамін B3 або PP (ніацин)	0.104 мг
Вітамін B5 (пантотенова кислота)	0.141 мг
Вітамін B6 (пиридоксін)	0.037 мг
Вітамін B9 (фолієва кислота)	7 мкг
Вітамін B12 (ціанокобаламин)	2.28 мкг
Вітамін Д (кальциферол)	0.4 мкг
Вітамін E (альфа-токоферол)	0.19 мг
Вітамін К (філохінон)	2.3 мкг
Вітамін B4 (холін)	15.4 мг
Макроелементи:	
Калій	76 мг
Кальцій	505 мг
Магній	20 мг
Натрій	627 мг
Фосфор	354 мг
Мікроелементи:	
Залізо	0.44 мг
Марганець	30 мкг
Мідь	11 мкг
Цинк	2.92 мг
Селен	17 мкг
Калорійність	300 ккал

М'які сири на відміну від твердих мають ніжну консистенцію і підвищений вміст вологи. Технологія їх виробництва має цілий ряд відмінних рис: висока температура пастеризації молока (76-80°С з витримкою 15-20 с); внесення в пастеризоване молоко підвищених доз бактеріальних заквасок (2,5%), що складаються в основному з штамів молочнокислих і ароматоутворюючих стрептококів, а для окремих видів сирів – і молочнокислих паличок; підвищена зрілість і кислотність молока перед згортанням для сирів з дозріванням і отриманням міцного згустку; дроблення згустку великими кубиками; відсутність другого нагрівання (за винятком деяких видів сирів); вироблення одних сирів без дозрівання (за участю тільки молочнокислих бактерій), інших – з дозріванням (за участю молочнокислих бактерій, цвілі і мікрофлори сирного слизу) [5].

Один із найбільш цінних і відносно нескладних у технологічному плані м'яких сирів – моцарела. У моцарели, яка є одним з ідеальних продуктів для кожної людини, практично немає протипоказань. На відміну від гострих сирів, вона не містить багато солі, тому невелика її кількість не зашкодить гіпертонікам і людям із захворюваннями крові та органів травлення. Протипоказанням можуть служити тільки непереносимість молочного білка, ниркова недостатність і деякі неврологічні захворювання. Нутрієнтний склад класичної моцарели представлено у таблиці 1.

З метою додання м'яким сирам функціональних властивостей, для залучення додаткової уваги споживачів, їх збагачують пробіотичними і функціональними добавками, зокрема β-глюканом і мікроорганізмами з біфідогенними властивостями, натуральними функціональними продуктами.

До функціональних продуктів відносяться продукти, які роблять позитивну дію на здоров'я людини при їх регулярному вживанні в ефективних дозах. Крім поживних інгредієнтів вони містять функціональні інгредієнти, які позитивно впливають на організм людини, що допомагає адаптуватися до впливу зовнішнього середовища, запобігати виникненню захворювань і попереджати передчасне старіння [2].

До функціональних інгредієнтів харчових продуктів, зокрема м'яких сирів, відносяться наступні групи речовин:

1. Вітаміни (особливо С, Е, Д, групи В, А);
2. Мінеральні речовини (особливо калій, залізо, йод, селен);
3. Глікозиди та ізопреноїди;
4. Поліненасичені жирні кислоти, ессенціальні амінокислоти;
5. Незасвоювані олігосахариди; стійкі крохмалі; ферменти; антиоксиданти природного походження – каротин, β (токоферол, фенольні з'єднання та ін.);
6. Пробіотичні бактерії;
7. Харчові волокна.

Чисельні дослідження хімічного складу та властивостей пряноців та приправ показали, що значна кількість функціональних інгредієнтів, що зумовлюють оздоровчі властивості продукту, має кориця.

Властивості кориці обумовлені компонентами, що входять до її складу. Так, в пряноці містяться вода, білки, жири, вуглеводи, харчові волокна, зола, насичені жирні кислоти, кальцій, фосфор, калій, натрій, магній, залізо, марганець, мідь, цинк, селен, вітаміни А (ретинол), В1 (тіамін), В2 (рибофлавін), В4 (холін), В5 (пантотенова кислота), В6 (піридоксин), В9 (фолієва кислота), С (аскорбінова кислота), Е (токоферол), К (філо-

хінон), PP (нікотинова кислота), ефірна олія, що складається з евгенолу, феландрену і альдегіду коричної кислоти.

Останні медичні дослідження довели ефективність кориці при лікуванні цукрового діабету. Сьогодні діабет – це справжня епідемія. За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, близько 300 мільйонів людей хворі на діабет, і прогнози говорять, що протягом 30 років це число збільшиться вдвічі [7].

Визначальна мета всіх заходів при цукровому діабеті – нормалізація обмінних процесів організму, показниками якої є зниження рівня цукру в крові, поліпшення загального самопочуття хворого. В інших аспектах дієта хворого не повинна відрізнятися від нормального фізіологічного харчування. Їжа хворого цукровим діабетом повинна бути багата вітамінами, білками, ліпотропними речовинами, харчовими волокнами, мінералами, наявність яких забезпечується у м'яких сирах [1].

У кориці досить багато поліфенолів і флавоноїдів, які якраз і надають сприятливу дію на організм людини з цукровим діабетом. Поліфенол, який входить до складу цієї спеції, допомагає організму легше засвоювати інсулін. Навіть половина чайної ложки кориці в день помітно знижує рівень цукру і холестерину в крові, а також запобігає розвитку багатьох запальних захворювань. Ефекти кориці у боротьбі із цією хворобою: зниження рівня глюкози; зниження рівня холестерину за рахунок зниження ліпопротеїдів низької щільності; підвищення рівня ліпопротеїдів високої щільності; зниження рівня тригліцеридів; розрідження крові; антиоксидантна дія.

У 2003 році американський журнал Diabetes Care опублікував дослідження: пакистанські вчені провели експеримент, в якому брали участь 60 осіб з діабетом 2 типу (30 жінок і 30 чоловіків). Їх розділили на 6 груп. Групи 1, 2, 3 отримували по 1, 3, 6 г кориці в капсулах відповідно, а решта 4, 5, 6 групи отримували плацебо. Експеримент тривав протягом 60 днів.

В результаті в групах, що отримували корицю, спостерігалося зниження рівня глюкози від 18 до 29%, причому не було виявлено закономірності в кількості прийому порошку. Також було відзначено істотне зниження рівня холестерину і тригліцеридів. Згодом в 2013 році експеримент повторили американці і отримали практично такий же ефект, причому вони досліджували ще і глікований гемоглобін, і саме цей показник практично не змінився. Але вчені визнали, що корицю можна включати в схеми лікування пацієнтів з цукровим діабетом [8].

У багатьох пацієнтів з цукровим діабетом є велика проблема з в'язкістю крові. В результаті підвищується ризик тромбоутворення, а це загрожує інсультами і інфарктами. Кумарин – запашна речовина – в нормальних дозах здатний розріджувати кров, зменшуючи цей ризик. Варто мати на увазі, що ця речовина може викликати пошкодження печінки, яке не має симптомів. Особливо схильні до впливу кумарину чутливі до цієї речовини люди і ті, хто страждають від важких захворювань печінки.

Також у пацієнтів з діабетом порушена антиоксидантна система, яка захищає від надлишкового утворення вільних радикалів, в результаті впливу яких уражаються клітинні структури і навіть цілі органи. Тому в цьому плані кориця також має свій потенціал [9].

Таким чином, виробництво м'яких комбінованих сирів – перспективний напрямок в молочній промисловості України, здатне істотно вплинути на економіку підприємств, а також поліпшити забезпечення населення вітчизняними біологічно повноцінними харчовими продуктами, що володіють функціональними властивостями.

Отже, зважаючи на вище викладене, є безсумнівні підстави для впровадження кориці як функціонального інгредієнту, що має антидіабетичні та ряд інших лікувальних властивостей, у технологічний процес виготовлення м'яких сирів, зокрема моцарели.

Список літератури:

1. Іваніщева О.А. Вибір цукрозамінника як чинника розширення асортименту та конкурентноспроможності діабетичних кондитерських виробів/Конкурентоспроможність підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці України: Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю з дня заснування КНТЕУ – Харків: ХТЕІ КНТЕУ, 2016. – С. 147-149.
2. Іваніщева О.А. Аналіз шляхів удосконалення технології кондитерських виробів лікувально-профілактичного призначення / «Глобалізаційні виклики розвитку національних економік: матеріали міжнародної науково-практичної конференції Ч. 3. – Київ: КНТЕУ, 2016. – С. 694-703.
3. Остроумов Л.А. Перспективные направления развития отечественного сыроделия / Л.А. Остроумов, А.А. Майоров // Молочная промышленность. 2005. – № 1. – С. 18-19.
4. Шергина И.А. Перспективы развития ассортимента сыров в России / И.А. Шергина // Переработка молока. – № 12(86). – 2006. – С. 30-33.
5. Ярцев М.Я. Биологические свойства и анализ периодического культивирования пастерелл на разных питательных середах / М.Я. Ярцев, А.А. Раевский, Е.И. Сотникова и др. // Экспресс информация ВНИТИБП. М.: 1987. – № 12. – С. 1-4.
6. http://tekhnosfera.com
7. http://diabetic. com.ua
8. http://koevibina.myvnc. com
9. http://saydiabetu.net

Иванищева О.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СВОЙСТВ МЯГКИХ СЫРОВ НА ОСНОВЕ КОРИЦЫ

Аннотация
В статье предложены пути формирования функциональных свойств мягких сыров, обоснована целесообразность использования корицы как функционального ингредиента в их составе, в частности в моцарелле. Произведен обзор и обобщены технологические особенности изготовления мягких сыров. Определена роль корицы в профилактике и лечении диабета. Проанализированы научные исследования о влиянии корицы на состояние больных диабетом. Дополнена и систематизирована теоретическая база, необходимая для внедрения корицы в процесс производства моцареллы. Разработаны рекомендации по употреблению корицы в качестве лечебного компонента в составе моцареллы.
Ключевые слова: мягкие сыры, моцарелла, функциональные компоненты, нутриенты, технологический процесс, корица, диабет.

Ivanishcheva O.A.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMATION OF FUNCTIONAL PROPERTIES OF SOFT CHEESES BASED ON CINNAMON

Summary
The article suggests ways of forming functional properties of soft cheeses, the expediency of using cinnamon as a functional ingredient in their composition, in particular in mozzarella, is grounded. The review and technological characteristics of soft cheeses are reviewed. The role of cinnamon in the prevention and treatment of diabetes is defined. The scientific research on the effect of cinnamon on the condition of diabetics has been analyzed. The theoretical base necessary for the introduction of cinnamon into the process of mozzarella production is supplemented and systematized. Recommendations for the use of cinnamon as a therapeutic component in mozzarella have been developed.
Keywords: soft cheeses, mozzarella, functional components, nutrients, technological process, cinnamon, diabetes.

УДК 628.5;631.8

ВИЗНАЧЕННЯ ПАРАМЕТРІВ ПРОЦЕСУ УТВОРЕННЯ КОМПОЗИТІВ З СУЛЬФАТУ АМОНІЮ В ПРИСУТНОСТІ САПОНІТУ ТА ГУМАТІВ

Кушнір О.С., Степанюк А.Р.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Обґрунтовано актуальність використання комплексних добрив, зокрема застосування сульфату амонію, гуматів та сапоніту. Підібрано фізичну та складено математичну модель нагріву композитної гранули з сульфату амонію в присутності сапоніту та гуматів. Розроблено стенд для перевірки адекватності математичної моделі. Розв'язано математичну модель та перевірено її адекватність. Надано рекомендації щодо отриманих результатів моделювання.

Ключові слова: сульфат амонію, гумати, комплексні добрива, сапоніт, математична модель.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства неможливий без інтенсивного розвитку сільського господарства. Внесення добрив, які містять лише водорозчинні мінеральні солі, призводить до їх значного вимивання з ґрунтів за рахунок того, що солі зразу переходять в розчини. Покращити умови внесення добрив та ефективність використання корисних хімічних елементів дозволяє одночасне використання разом з хімічними добривами гумінових компонентів та компонентів, що утримують вологу. До таких комозитів можна віднести запропоновані добрива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сульфат амонію (сірчано-кислий амоній) – ефективне азотне добриво, яке забезпечує значний приріст врожаю пшениці, жита, картоплі, бавовни, рису, вівсу, цукрового буряку та інших сільськогосподарських рослин. Проте для збалансованого росту необхідні також стимулятори рості та комоненти – акумулятори вологи [1, 2].

Як стимулятор росту та поліпшувач грунту широко застосовуються гумінові препарати – гумати. Гумати сприяють збільшенню здатності організмів протистояти несприятливим умовам зовнішнього середовища, що призводить до збільшення врожайності культур [1, 2].

Для України гострою стає також проблема нехватки в грунтах магнію, наприклад для дерново-підзолистих та сірих лісових орних грунтів щорічно необхідно вностити від 25 до 40 кг магнію [1...3].

Його дефіцит призводить до суттєвого зниження врожаїв та погіршення якості продукції.

Дефіцит магнію на кислих ґрунтах можна зменшити шляхом його внесення у складі добрив, але це значно підвищить ціну таких добрив, або внесенням доломітового борошна (яке у своєму складі поряд з кальцієм містить достатню кількість магнію), але обсяги виробництва доломітового борошна не перевищували 3,8% загальних поставок вапнякових матеріалів навіть у кращі роки.

В Україні існуть декілька родовищ сапонітових глин (різновидність бентонітів), найбільшими є Ташківське та Варварівське родовища в Хмельницькій області, а їхні запаси становлять близько 40-50 млн. тонн, вміст магнію у цих глинах коливається в межах від 10 до 12%. Це найважливіший клас мінералів, представники якого разом із кварцом складають 95% від маси земної кори.

Сапоніти окрім високимх показників питомої поверхні набухання мають також необхідні для сільського господарства катіони Ca_2+ та Mg_2+, та в меншій кількості K, Na, NH_4 [1...3].

Тому використання сапонітів як меліоранту, який містить також корисні для рослинництва хімічні елементи значно поліпшить реакцію ґрунтового середовища і одночасно підвищить вміст рухомого магнію.

Для здешевлення процесу внесення добрив на нашу думку доцільно використовувати комплексні добрива, створені шляхом пошарового гранулоутворення, які містять необхідні компоненти [2]. Гранулоутворення і, зокрема, формування гранул відбувається шляхом пошарового нанесення компонентів з розчину, яий містить необхідні компоненти та аморфні нерозчинні компоненти, та наступною агломерацією деякої кількості твердих частинок у псевдозрідженому шарі [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми кристадлізації солей на сьогоднішній день широко розглянуті у існуючі літературі я України так і світу. Але додавання у композити аморфних складових змінює умови протікання процесу.

Метою статті є визначення впливу технологічних параметрів на процес нагріву композитів з сульфату амонію у присутності гуматів та сапоніту.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення підтверджння утворення про пошарове гранулоутворення було проведено кристалізацію композитів на інертних носіях (рисунок 1), при різних температурних режимах (від 40°С до 120°С з інтервалом у 20°С).

Кристали мають голкоподібну форму, розміри яких змінюються, в залежності від режиму сушіння та концентрації компонентів. Величина кристалів, (рисунок 1) з ростом температури зменшується, що узгоджується з класичною теорією сушіння, з величини $10 \cdot 10^{-6}$ м при температурі 40°С до $1 \cdot 10^{-6}$ м при температурі 120°С. При температурах менше 100°С аморфні частинки нерівномірно розташовуються по площі сушіння, при збільшенні темперари від 100°С до 120°С дислокації аморфних частинок рівномірно розподіляються по площі висушуваної частини гранули, що є необхідною умовою забезпезпечення якост гранул.

Задачею математичного моделювання є визначення температурного розподілу в гранулі в будь-якій точці в будь-який момент часу.

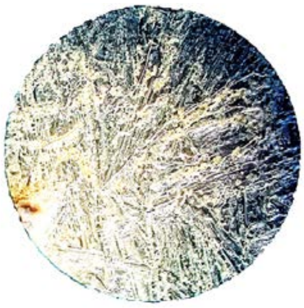

а

б

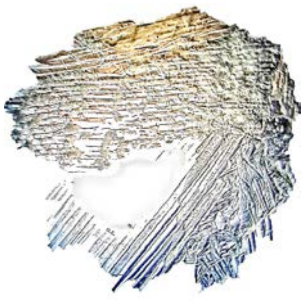

в

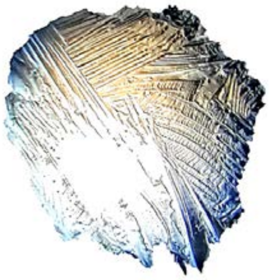

г

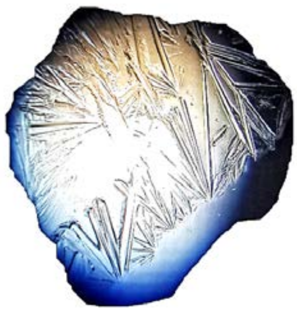

д

а) $T_{суш}$=120°C; б) $T_{суш}$=100°C; в) $T_{суш}$=80°C; г) 60°C; д) $T_{суш}$=40°C

Рис. 1. Сульфат амонію в присутності сапоніту та гуматів з концентрацією сухих компонентів 40% (сульфат амонію – 39%, гумати 0,5% і сапоніт – 0,5%)

З урахуванням зроблених припущень фізина модель випаровування рідкої фази на одиничній гранулі зображена на рисунку 2 [4].

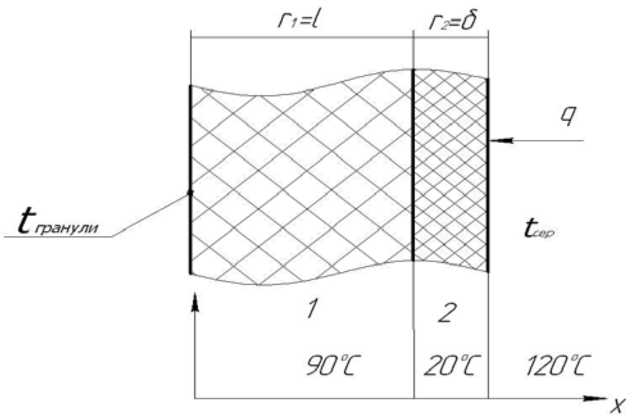

Рис. 2. Фізична модель процесу

Цей процес описує наступна математична модель нагрівання гранули:

$$\frac{\partial U}{\partial t} = a^2 \frac{\partial^2 U}{\partial x^2},$$

розподіл температури.

з початковими умовами:

T=90°C при 0<T<r₁,

T=20°C при r₁<T<r₂,

T=120°C при >r₂

з граничними умовами:

$$q = \alpha(t_{пл} - t_{сер})$$

$$q = \lambda_2 \frac{\partial T}{\partial x},$$

$$\lambda_2 \frac{\partial T}{\partial x} = \alpha(t_{пл} - t_{сер}).$$

Вирішуємо задачу методом сіток. Тоді можна апроксимувати похідні за формулами числового диференціювання:

$$\frac{\partial U}{\partial t} = \frac{T_{ij} - T_{ij-1}}{\Delta\tau}$$

$$\frac{\partial^2 U}{\partial x^2} = \frac{T_{i-1,j-1} - 2T_{i,j-1} + T_{i+1,j}}{\Delta x^2}$$

$$\frac{T_{ij} - T_{i,j-1}}{\Delta\tau} = a^2\left(\frac{T_{i-1,j-1} - 2T_{i,j-1} + T_{i+1,j-1}}{\Delta x^2}\right)$$

$$T_{ij} = \frac{a^2\Delta\tau}{\Delta x^2}\left(T_{i-1,j-1} - 2T_{i,j-1} + T_{i+1,j-1}\right) + T_{i,j-1}$$

Методика проведення досліджень:

Для перевірки адекватності математичної моделі було створено стенд, схему якого зображено на рисунку 3.

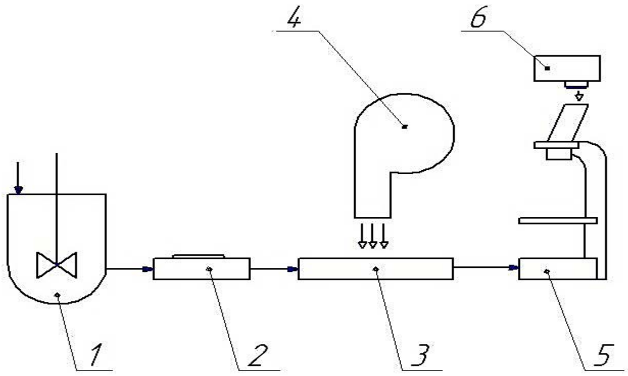

1 – перемішуючий пристрій, 2 – ваги, 3 – скельце, 4 – технічний фен, 5 – мікроскоп, 6 – фотокамера

Рис. 3. Схема стенду установки для перевірки адекватності математичної моделі

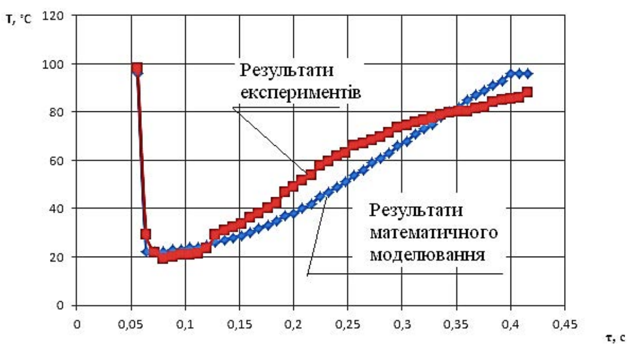

Рис. 4. Динаміка зміни температури одиничної гранули залежно від часу сушіння

У перемішуючий пристрій 1 подається вода, сульфат амонію, сапоніт та гумати (вода – 60%, сухі компоненти – 40%). Утворена суміш наноситься на скельце 3, де піддається сушінню з

одночасним контролем температури сушильного агенту. Після повного видалення вологи скельце 3 розташовується під мікроскопом 5, та проводиться фотофіксація результатів.

Результати перевірки адекватності математичної моделі процесу масової кристалізації методом випарювання плівки розчину з одиничної гранули зображено на рисунку 4. Розбіжність результатів математичного моделювання та результатів фізичного експерименту складає 8,2%, що свідчить про відповідність результатів математичного моделювання реальним умовам протікання процесу.

Висновки. Розв'язок та перевірка адекватності математичної моделі дає можливість визначити час перебування гранули в апараті після нанесення шару композитного розчину добрив, що в свою чергу дає можливість визначити висоту шару апарату.

Список літератури:

1. Кушнір О.С. Застосування в сільському господарстві сульфату амонію з підвищеним вмістом органічних сполук / Кушнір О.С., Степанюк А.Р. Тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичниї конференції «Удосконалення процесів та обладнання харчових та хімічних виробництв». Одеса 5-9 вересня 2016 р. 409 с.
2. Процес одержання мінерально-гумінових твердих композитів [Електронний ресурс]: монографія / НТУУ «КПІ»; уклад. Я.М. Корнієнко, А.Р. Степанюк. – Електронні текстові дані (1 файл: 0,6 Мбайт). – Київ: НТУУ «КПІ», 2013. – 137 с. – Назва з екрана. – Доступ: http://ci.kpi.ua/metodopen
3. Карасюк І.М. Агрохімія / І.М. Карасюк, О.М. Геркіял, Г.М. Господаренко – К.: Вища школа, 1995. – 471 с.; Лосєв А.В., Провадкін Г.Т. Соціальна екологія – К., 2000. – 426 с.
4. Кушнір О.С. Ізотермічна кристалізція сульфату амонію з органічними домішками / Кушнір О.С., Степанюк А.Р. Ресурсоенергозберігаючі технології. XI міжнар. наук.-пр. конф. студ., аспірантів та молодих вчених (Київ 06-07 грудня 2016 р.): зб. тез. доп. – К.: Видавництво УВОЇ «Допомога» УСІ» 2016 – 196 с.

Кушнир А.С., Степанюк А.Р.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорського»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПАРАМЕТРОВ ПРОЦЕССА ОБРАЗОВАНИЯ КОМПОЗИТОВ ИЗ СУЛЬФАТА АММОНИЯ В ПРИСУТСТВИЯ САПОНИТОВ И ГУМАТОВ

Аннотация
Обоснована актуальность использования комплексных удобрений, в частности применение сульфата аммония, гуматов и сапонита. Подобрано физическую и составлено математическую модель нагрева композитной гранулы из сульфата аммония в присутствии сапонита и гуматов. Создано стенд для проверки адекватности математической модели. Решено математическую модель и проверено её адекватность. Наданы рекомендации о полученых результатах моделирования.
Ключевые слова: сульфат аммония, гуматы, комплексные удобрения, сапонит, математическая модель.

Kushnir A.S., Stepaniuk A.R.
Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky»

DETERMINATION OF PARAMETERS OF WITH AMMONIUM SULFATE IN THE PRESENCE SAPONITE AND HUMATES

Summary
Relevance of use of complex fertilizers, in particular the application of ammonium sulfate, humates and saponite. Selected physical and mathematical model of heating of the composite granules of ammonium sulfate in the presence of saponite and humates. A stand was created to check the adequacy of the mathematical model. Solved mathematical model and tested its adequacy. Recommendations on the results of modeling were given.
Keywords: Ammonium sulfate, humates, complex fertilizers, saponite, mathematical model.

УДК 336.72

ПОБУДОВА КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА

Мартинюк О.О.
Національний технічний університет України
«Національний технічний університет України імені Ігоря Сікорського»

Розглянуто проблему побудови цілісної та якісної системи захисту інформації з обмеженим доступом для малого підприємства. Сформульовано основні етапи планування та моделювання комплексної системи захисту інформації. Проаналізовано негативні чинники, що можуть завадити проведенню якісної її побудови та налаштування.
Ключові слова: моделювання, система захисту інформації, стандартизація, керування ризиками, малі підприємства.

Постановка проблеми. У провідних країнах світу, зокрема США та країнах Євросоюзу, малий бізнес займає значну частину ринку. Це пов'язано з тим, що такий вид підприємництва передбачає стабільну інноваційну складову, виходячи зі значної конкуренції. Саме тому у багатьох країнах існує спрощена система реєстрації малого підприємства та передбачені різного роду допоміжні державні дотації для підприємців, що вирішили почати власну справу.

Згідно із законодавством України, малими підприємствами вважаються юридичні особи, що є суб'єктами будь-якого виду підприємницької діяльності, для яких кількість працюючих протягом календарного року не перевищує 50 осіб, а загально річний дохід не перевищує 500000 євро (ст. 1 Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000 р. № 2063-III) [1]. Таким чином малий бізнес може бути способом зменшення безробіття, засобом для розвитку здорової економіки, яка позбавлена монополізації багатьох галузей підприємницької діяльності, і, що найголовніше, джерелом доходів для держави.

Варто враховувати, що сучасний бізнес – як малий, так і середній та великий, використовує у своїй діяльності інформаційні технології для спрощення керування грошовими активами, для мобілізації діяльності та поширення власної продукції. Виходячи з цього, безпека інформації є одним із пріоритетів підприємства, стоячи поруч із отриманням доходу. Адже захищеність персональних даних працівників та клієнтів, інформації про економічні операції та стратегії розвитку є ключовим аспектом якісної і стабільної діяльності підприємства. Проте, якщо для середнього та великого бізнесу використання сучасних технологій, послуг провідних спеціалістів у сфері інформаційної безпеки та впровадження комплексних систем захисту не є проблемою у економічному плані, то для малого підприємництва бюджет, який можна використати для убезпечення інформації з обмеженим доступом від несанкціонованого використання, є порівняно малим. Саме тому питання моделювання та планування системи безпеки інформації є надзвичайно актуальним для малого бізнесу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показав, що основною проблемою на шляху побудови цілісної та якісної системи захисту інформації з обмеженим доступом є невеликий бюджет та відсутність у штаті відповідних спеціалістів [8]. Виходячи з цього, стає неможливим наступне:

– використання дорогих сучасних систем технічного захисту інформації;

– залучення до побудови комплексної системи захисту інформації провідних спеціалістів із компаній, що спеціалізують на впровадженні систем захисту інформації;

– наймання кваліфікованих працівників для створення якісного відділу захисту інформації в штаті підприємства;

– повна відповідність системи захисту нормативним документам та міжнародним стандартам у галузі інформаційної безпеки та подальше проведення експертних оцінок роботоздатності даної системи.

Проте, виходячи із положень стандартів ISO/IEC серії 27000 [2], можна скласти модель проектування та створення комплексної системи захисту інформації для малого підприємства з урахуванням обмеження кількості персоналу та грошових засобів, порівняно із великими та середніми підприємствами. За основу будуть взяті положення стандарту ISO/IEC 27001 [3].

До невирішених частин загальної проблеми входять: врахувати обмеження малого бізнесу при побудові системи захисту інформації, визначити методику оцінки ризиків та сформувати ключові етапи побудови цієї системи.

Мета статті. Головною метою статті є формування порядку та рекомендацій для побудови комплексної системи захисту інформації для малого підприємства.

Виклад основного матеріалу. Перед початком моделювання системи захисту інформації проводиться аналіз ризиків та кількісно оцінюються втрати при реалізації передбачених загроз.

Виходячи з означення ризику, можна кількісно його оцінити як

$$R = p * q, \quad (1)$$

де p – вірогідність певної загрози, а q – можливі матеріальні в трати у випадку реалізації її негативного впливу на організацію. Для визначення ризиків можна керуватись певною послідовністю: джерело загрози – фактор – загроза – результат [7].

Схема на рис. 1 показує, що ідучи від більш загального (джерела) до більш конкретного (результат) стає можливим якісно оцінити найбільш явні ризики інформаційної безпеки малого під-

приємства. В цьому представленні джерелами загроз можуть бути антропогенні, природні та техногенні носії. Фактором, інакшими словами вразливістю, є така характеристика або властивість об'єкта інформації, що може привести до порушення цілісності, доступності чи конфіденційності інформації. Загроза — це можлива небезпека виконання певних несанкціонованих дій над об'єктом інформації, використовуючи певні його вразливості. Результат — можливий наслідок реалізації загрози при взаємодії джерела загрози з вразливостями.

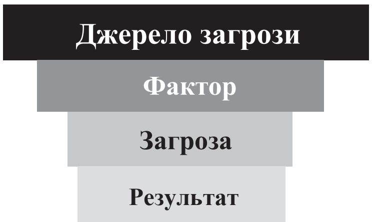

Рис. 1. Послідовність переходу від джерела загроз до її реалізації в процесі визначення ризиків

Для визначення вірогідності кожної загрози доволі важко оперувати конкретними числами, оскільки їхнє знаходження потребує значних обчислювальних ресурсів та врахування великої кількості факторів. В умовах малого бізнесу, де ресурси є строго обмеженими, стає неможливим обрахування точної імовірності загроз. Тому є раціональним розмістити загрози за певною шкалою імовірності — від найімовірніших для даної інформаційної системи до найменш імовірних. Зрозуміло, що така оцінка не є точною і може нести людський фактор, проте вона дає зрозуміти, які загрози є потенційно найнебезпечнішими.

Матеріальні втрати знаходяться як сума витрат від зниження продуктивності атакованого сегмента чи вузла, вартості повторного введення інформації, вартості відновлення вузла, вартості упущеної вигоди від виведення з ладу сегмента чи вузла. Отримана сума матеріальної шкоди буде фігурувати при оцінці затрат на побудову комплексної системи захисту інформації. Якщо в результаті оцінки витрат на систему захисту після її планування витрати при реалізації атаки на сегмент системи виявляться меншими, аніж витрати на саму систему захисту інформації, тоді впровадження такої системи захисту не є раціональним. Втрати також можна поділити на категорії (наприклад, недопустимі, високі, середні, низькі, допустимі). Таким чином створюється матриця загроз, як представлено на рисунку 2.

		Втрати		
		Високі	**Середні**	**Низькі**
Імовірність	**Висока**	Високий	Високий	Середній
	Середня	Високий	Середній	Низький
	Низька	Середній	Низький	Низький

Рис. 2. Проста матриця визначення ризику

Для кожної загрози за цією матрицею визначається її ризик. В результаті оцінки ризиків таким чином виділяються ключові загрози для інформаційної системи.

Планування та розробка системи захисту інформації для малого підприємства відповідає блок-схемі, зображеній на рисунку 3.

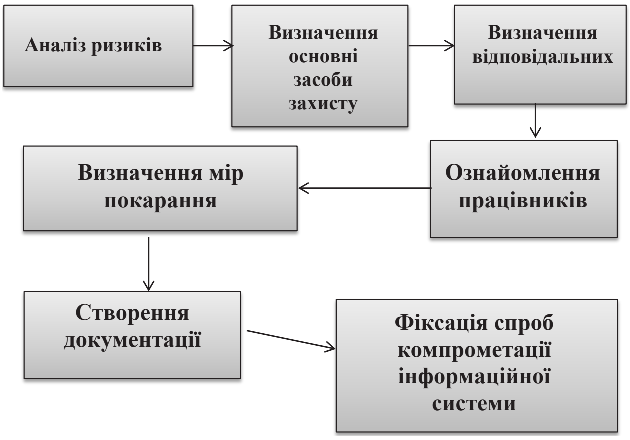

Рис. 3. Послідовність розробки системи захисту

1) Провести аналіз ризиків на базі моделі порушника та загроз або ж на базі потоків інформації. Для цього визначають основні напрями роботи підприємства, потім для кожного з них визначають можливі загрози захисту інформації та оцінюють вірогідність реалізації цих загроз [4]. Визначити ступінь ризику для кожної загрози та відібрати ті, що не можуть бути проігноровані.

2) Визначити необхідні заходи для захисту інформації. В залежності від конкретних загроз, визначених у попередньому пункті, визначаються основні заходи захисту. Вони можуть відрізнятись також в залежності від матеріальних можливостей підприємства. Серед таких заходив можуть бути:

— Використання ліцензійних програмних засобів при роботі, зокрема офісних програм (Libre Office, Microsoft Office).

— Використання якісного мережевого екрану.

Особливу увагу потрібно звернути на можливість використання мережевих екранів нового покоління. Перевага іх цих пристроїв полягає у поєднанні функцій різних систем захисту. Зазвичай в них включені функціонал звичного мережевого екрану, URL-фільтрація, система попередження вторгнень (IPS), інспекція зашифрованого трафіку, синхронізація з контролером домену, налаштування VPN, антивірусний і анти-бот захист [5, 6]. В залежності від економічних можливостей компанії можна обирати між різними виробниками і підключати різний функціонал. Зазвичай підключення функціоналу забезпечується підключенням різних ліцензій. Це дозволяє зменшити витрати на використання того функціоналу, що є зайвим для організації.

— Антивірусний захист.

В залежності від того, чи буде антивірусний захист встановлений на кожну окрему обчислювальну станцію, чи буде частиною іншої підсистеми захисту, скажімо, мережевого екрану нового покоління, варіюватиметься його ціна і якість роботи. Поєднання кількох антивірусів на одній обчислювальній станції та використання базових антивірусних засобів операційних систем є поганою практикою і приводить до зниження якості роботи антивірусного захисту.

— Налаштування користувацьких облікові записи в домені. Всі легітимні користувачі корпо-

ративної мережі повинні бути ідентифіковані в домені. Доступи до спільних даних повинні розмежовуватись правами доступу для відповідних користувачів.

– Створити резервні копії всіх ключових ресурсів. Ті системи, які є ключовими для роботи підприємства, зокрема, доменний контролер, поштовий сервер, файлові сервери, мережеві пристрої (мережеві екрани, комутатори, роутери), потрібно дублювати, щоб попередити можливість їхньої недоступності в разі збою.

– Шифрувати дані. Всі дані на обчислювальних машинах користувачів повинні бути зашифровані або базовими засобами операційної системи (BitLocker у Windows), або спеціалізованими програмними засобами (наприклад, Symantec PGP). Встановлення клієнтів повинне виконуватись з допомогою групових політик у час, коли комп'ютер входить у домен компанії.

3) Визначення відповідальних осіб за забезпечення захищеності інформації. Оскільки в малих підприємствах штат працівників обмежується 50 особами, то відповідального за інформаційну безпеку можна призначити серед уже набраних працівників, наприклад, адміністратора мережі.

4) Довести до відома працівників компанії вимоги щодо затвердженої політики безпеки, використаних засобів захисту інформації та зіставити їх із загальними правилами роботи підприємства. Всі працівники повинні мати доступ лише до тих даних, з якими вони мають право працювати і бути достатньо кваліфікованими для якісної роботи із ними, щоб попередити ризики, що пов'язані із людською необережністю чи некомпетентністю.

5) Визначити міри покарання за порушення політики безпеки підприємства та довести це до відома працівників. Оскільки не тільки зовнішні зловмисники можуть бути загрозою для захисту інформації. Причиною компрометації системи захисту можуть стати також інсайдери. Тому обов'язково в підприємстві повинні бути визначені міри покарання за такі дії, як зловмисні, так і через необачність.

6) Задокументувати всі дані щодо системи захисту інформації. Документацію потрібно вести згідно із заданими правилами та нормами, що описані у нормативних документах чи статуті підприємства.

7) Проводити регулярні перевірки та документувати всі спроби компрометування системи захисту інформації для унеможливлення реалізації відомих загроз захисту інформації.

Негативними чинниками, що можуть завадити проведенню якісної побудови та налаштування системи захисту інформації можуть бути:

– небажання керівництва підприємства витрачати ресурси на створення системи захисту інформації;

– обмеження у людських ресурсах;

– обмеження у матеріальних ресурсах;

– некомпетентність персоналу.

Таким чином, побудова системи захисту інформації потребує якісного попереднього аналізу та скрупульозності при виконанні кожного етапу.

Висновки і пропозиції. Отже, малий бізнес є дуже важливою ланкою сучасної економіки. Особливо значущим є те, що юридичні особи-підприємці у своїй діяльності використовують сучасні інформаційні технології та керують потоками даних різного ступеню доступності. Тому побудова системи захисту інформації навіть для таких підприємств є дуже важливою. Більше того, вона ускладнюється обмеженнями у економічному плані та з точки зору нестачі кваліфікованих фахівців. Якщо для великих підприємств можна строго будувати систему захисту інформації відповідно до нормативних документів та стандартів ISO/IEC, то для малого бізнесу стає неможливим залучення до такої роботи експертів. Таким чином, відповідальність за якість побудови системи безпеки лежить безпосередньо на керівниках малого підприємства. Вирішення таких проблем можливе, якщо спростити аналіз чинників та побудувати систему захисту інформації за вище описаною моделлю.

Список літератури:

1. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2063-14
2. Матеріали щодо стандартизації та сертифікації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://intercert.com.ua/articles/regulatory-documents/210-iso-27000-seriya
3. Международный стандарт ISO-IEC 27001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://etr-spektr.com.ua/standarts_download/ISO-IEC_27001-2005.pdf
4. Иванченко П.Ю., Кацуро Д.А., Медведев А.В., Трусов А.Н. Математическое моделирование информационной и экономической безопасности на предприятиях малого и среднего бизнеса [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rae.ru/fs/?section=content&op=show_ article&article_id=10002191
5. Анатолий Скородумов Почему все переходят на системы защиты нового поколения – Firewall: Next Generation [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.itsec. ru/articles2/firewall/pochemu-vse-perehodyat-na-sistemy-zaschity-novogo-pokoleniya-firewall-next-generation
6. 700 Security Appliances [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.checkpoint.com/products/700-security-appliances/
7. Риски информационной безопасности веб-приложений [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://habrahabr.ru/company/pentestit/blog/279219/
8. Особенности обеспечения информационной безопасности малого и среднего бизнеса [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.anti-malware.ru/Small_Business_Security

Мартынюк А.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПОСТРОЕНИЕ КОМПЛЕКСНОЙ СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ МАЛОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Рассмотрена проблема построения целостной и качественной системы защиты информации с ограниченным доступом для малого предприятия. Сформулированы основные этапы планирования и моделирования комплексной системы защиты информации. Проанализированы негативные факторы, которые могут помешать проведению качественной ее построения и настройки.
Ключевые слова: моделирование, система защиты информации, стандартизация, управление рисками, малое предприятие.

Martyniuk O.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Polytechnic Institute»

BUILDING AN INFORMATION SECURITY SYSTEM FOR A SMALL BUSINESS WERE INVESTAGATED

Summary
The problem of constructing an integrated qualitative system protection of classified information for small business was reviewed. The basic stages of planning and modeling of information security system were formed. Negative factors that can prevent a quality of construction and customization of the security system were analyzed.
Keywords: modeling, information security system, standardization, risk management, small business.

УДК 004.7

СИСТЕМА ОБОБЩЕННЫХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРОДУКЦИЙ: ПРОБЛЕМЫ ОБОБЩЕНИЯ И ВЫВОДА

Марьин С.А., Ситников Д.Э.
Харьковская государственная академия культуры

В статье рассматриваются особенности построения вывода с помощью множества обобщенных семантических продукционных правил. Указывается, что противоречивые знания в базе знаний – это не допущенная ошибка, а неустранимое качество знаний. В статье приведены особенности отражения этого феномена с помощью обобщенных семантических правил. Приведено исследование типов обобщений, доказательство свойства транзитивности подстановочного обобщения. Даны определения подстановочному обобщению и отношению обобщения.
Ключевые слова: продукция, метапродукция, семантическая продукция, вывод, обобщенная семантическая продукция, подстановочное обобщение, отношение обобщения.

Постановка проблемы. В настоящее время использование интеллектуальных систем становиться все более актуальным. Для подобных систем, для их интеллектуального блока зачастую используются не обычные стандартные модели представления знаний, а более развитые и сложные, которые обеспечивают качественное описание предметной области, высокий уровень быстродействия.

В статье исследуется особенности построения выводов на основе использования обобщенных семантических продукций, а также применение операции обобщения для продукционных правил в метасемантической модели представления знаний.

Анализ последних исследований и публикаций. Решения задач вывода и обобщения в области искусственного интеллекта достаточно важно и является одной из наиболее полно освещенных в научной литературе. Можно перечислить следующие источники Интересно, что в общем виде задача обобщения достаточно широка и включает как гуманитарную, так и техническую составляющие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Исследование особенностей построения вывода на обобщенных семантических продукциях, подходы к построению бесконфликтного набора обобщенных продукций, и в общем, определение подстановочного обобщения в метасемантических моделях находится на начальном этапе.

Формулирование целей статьи. Целью данной статьи является исследование проблемы построения непротиворечивых выводов в современных интеллектуальных системах на основе использования обобщенных семантических продукций метасемантического подхода.

Изложение основного материала исследования. Построение вывода в интеллектуальной системе при наличии обобщенных продукций производится аналогично выводу с обычными семантическими продукциями. Однако, обобщенные продукции имеют большую производительность, поскольку каждая за один такт может породить или уничтожить сразу несколько отношений в сети.

Рассмотрим проблемы вывода на основе множества обобщенных семантических продукций. Пусть сеть, на которой заданы продукции, состоит из четырех объектов A_1, A_2, A_3, A_4 и содержит два типа отношений L_1, L_2. Выпишем следующие отношения: $P_1=P(A_1,L_1,A_1)$, $P_2=P(A_2,L_1,A_2)$, $P_3=P(A_3,L_1,A_3)$, $P_4=P(A_4,L_1,A_4)$, $P_5=P(A_1,L_2,A_2)$, $P_6=P(A_2,L_2,A_3)$, $P_7=P(A_3,L_2,A_4)$, $P_8=P(A_4,L_2,A_1)$.

Зададим начальное состояние сети:

$$S(t_0) = P_1 \wedge P_2 \wedge \overline{P}_3 \wedge \overline{P}_4 \wedge \overline{P}_5 \wedge \overline{P}_6 \wedge \overline{P}_7 \wedge P_8.$$

Результаты вывода приведены в табл. 1. и на рисунках 1-3. Можно заметить, что процесс вывода в данном примере зацикливается: последовательность состояний (со 2-го по 5-й такты) будет в дальнейшем бесконечно повторяться.

Таблица 1
Результат эволюции семантической сети под управлением продукций

Время	S(t)
t_0	$P_1 \wedge P_2 \wedge \overline{P}_3 \wedge \overline{P}_4 \wedge \overline{P}_5 \wedge \overline{P}_6 \wedge \overline{P}_7 \wedge P_8$
$t_0+\tau$	$P_1 \wedge P_2 \wedge P_3 \wedge P_4 \wedge P_5 \wedge \overline{P}_6 \wedge \overline{P}_7 \wedge \overline{P}_8$
$t_0+2\tau$	$\overline{P}_1 \wedge P_2 \wedge P_3 \wedge P_4 \wedge P_5 \wedge P_6 \wedge \overline{P}_7 \wedge \overline{P}_8$
$t_0+3\tau$	$P_1 \wedge \overline{P}_2 \wedge P_3 \wedge P_4 \wedge \overline{P}_5 \wedge \overline{P}_6 \wedge P_7 \wedge P_8$
$t_0+4\tau$	$P_1 \wedge P_2 \wedge \overline{P}_3 \wedge P_4 \wedge \overline{P}_5 \wedge \overline{P}_6 \wedge P_7 \wedge P_8$
$t_0+5\tau$	$P_1 \wedge \overline{P}_2 \wedge P_3 \wedge P_4 \wedge P_5 \wedge \overline{P}_6 \wedge \overline{P}_7 \wedge P_8$

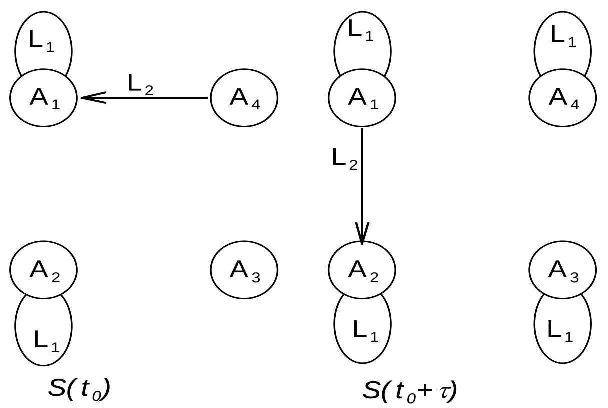

Рис. 1. Графическое представление состояния сети во время вывода

Часто знания, которые необходимо представить в виде продукционной системы, содержат противоречия, приводящие к несовместным выводам. Они могут возникать, в частности, потому, что эксперт не всегда осознает границы применимости своих правил или допускает логические

ошибки в рассуждениях. В некоторых областях знаний существуют несовместимые системы взглядов, например, в физике противоречие между необратимостью движения (раздел термодинамики) и обратимостью (раздел механики). Более того, специалистами по искусственному интеллекту нередко высказывается мнение, что противоречия — неотъемлемое свойство любых знаний. Рассмотрим отражение этого феномена знаний на системе семантических продукций. Дополним совокупность продукций семантическим правилом вида:

$$R_5\text{: IF } P(A_x,L_1,A_x)\ \underline{P}(A_y,L_1,A_y)\ P(A_z,L_2,A_x)\ \text{THEN } \overline{P}(A_x,L_z,A_y).$$

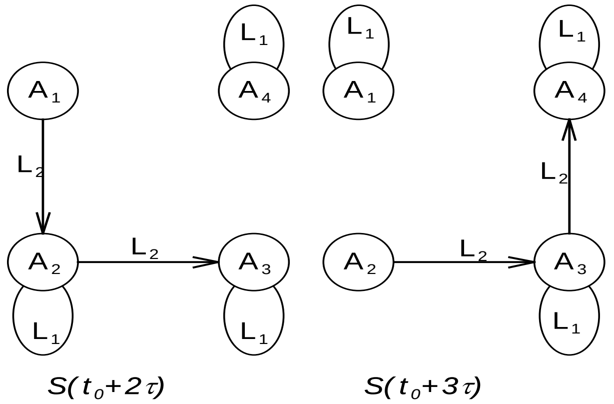

Рис. 2. Графическое представление состояния сети во время вывода

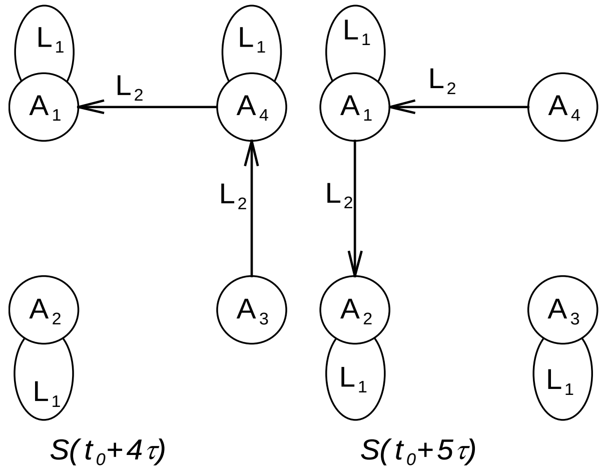

Рис. 3. Графическое представление состояния сети во время вывода

Очевидно, что на первом же такте вывода перед интеллектуальной системой станет проблема выбора пути преобразования семантической сети: изменять фрагмент сети, следуя правилу R_1 или R_5. Подобная ситуация называется конфликтом либо противоречием. Поскольку, любую продукцию можно рассматривать с двух точек зрения и с информационной, и с процедурной, поэтому и конфликты между продукционными правилами будем рассматривать с этих двух сторон.

В качестве примера исследуем два правила [1]:

R_1: ЕСЛИ <животное теплокровное> и <имеет крылья> ТО <птица>;

R_2: ЕСЛИ < животное теплокровное> и <имеет четыре лапы> ТО <зверь>.

На первый взгляд никакого явного противоречия между этими информационными продукциями нет. Однако, если исходным состоянием базы данных для них будет «летучая мышь», тогда вывод на них приведет к результатам: «летучая мышь — это зверь» и «летучая мышь — это птица». Очевидно, что этот вывод противоречит естественной связи между фактами «птица — это не зверь». Таким образом, существование не учитываемых отношений между фактами в базе данных приводит к построению недопустимого описания предметной области. Рассмотрим пример противоречия на сети и конфликтующие семантические продукции. Пусть заданы отношения L_1 — нагревать, L_2 — быть теплым, L_3 — содержать антифриз, L_4 — быть холодным; объект A_1 — солнечные лучи, тогда следующие продукции могут привести к противоречивому выводу при исходном состоянии базы данных, представленном на рис 4:

$$R_1\text{: IF } P(A_1,L_1,A_x)\ \text{THEN } P(A_x,L_2,A_x);$$

$$R_2\text{: IF } P(A_x,L_3,A_x)\ \text{THEN } P(A_x,L_4,A_x).$$

Наличие у некоторого объекта одновременно двух свойств «быть теплым» и «быть холодным» в большинстве случаев представляет противоречие (недопустимое состояние базы фактов). Противоречия подобного рода назовем семантическими, поскольку для их выявления необходимо использовать смысл, который приписывается знакам данной формальной системы.

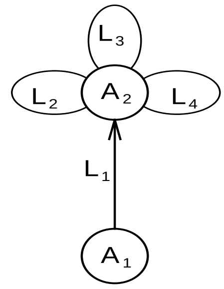

Рис. 4. Пример семантического противоречия

Рассмотрим специфику противоречий между процедурными продукциями. Они ориентированы на преобразование исходной ситуации путем выполнения некоторого действия. При этом одни элементы ситуации заменяются на другие. Таким образом, процедурная продукция представляет связь: <исходная ситуация>, <действие>,<результирующая ситуация>. Конфликт возникает, когда существуют две или более продукций, предлагающие различные способы действий и, соответственно, различные связи типа: <исходная ситуация> — <результирующая ситуация>. Связь между продукционными действиями жестче, чем между фактами. В определенный момент времени допустимо только одно действие, т.е. продукционные заключения априори исключают друг друга. Для определения противоречивых продукций, в этом случае, достаточно синтаксической информации. Поэтому процедурные конфликты назовем синтаксическими.

Хотя семантические продукции ближе к процедурному типу, класс синтаксических противоречий невелик. Это обусловлено представлением сетевой продукции <исходная ситуация> — <результирующая ситуация> в виде множества продукций <исходная ситуация> — <элемент результирующей ситуации> в совокупности с

принципом параллелизма. Поскольку, элементы для разных ситуаций могут совпадать, теряется жесткая исключающая связь между заключительными частями продукций. Таким образом, класс семантических продукций, находящихся в синтаксическом конфликте, включает те обобщенные продукции, заключительные части которых различаются операцией («убить/родить»), производимой над отношениями одного типа. Пример подобного противоречия приведен в начале данного пункта.

Любая обобщенная продукция имеет область определения, представленную множеством состояний семантической сети. Будем считать, что две продукции противоречивы, если их области определения хотя бы пересекаются, а заключительные части указывают на противоположные операции над отношениями одного типа.

К одной из основных причин существования противоречивых продукций в базе знаний относят сложность описываемой предметной области. Фактически, продукции формализуют ситуативную классификацию, где каждому элементу этой классификации поставлено в соответствие некоторое действие. При создании подобной структуры, в первую очередь, должно быть удовлетворено условие полного покрытия всех возможных состояний моделируемой системы продукционными условиями [2]. Отсюда, возникновение пересекающихся классов ситуаций.

Рассмотрим отношения между множествами, реализующими классы ситуаций. Пусть Ψ, Ξ – множества ситуаций, соответствующие различным классам (можно трактовать как условные части обобщенных продукционных правил). К возникновению конфликта, согласно определению, может привести отношение непустого пересечения между ними, т.е. $\Psi \cap \Xi \neq \varnothing$. Как особые случаи выделим отношения $\Psi \subset \Xi$ (включения) и $\Psi \equiv \Xi$ (эквивалентности).

Конфликты между продукционными правилами, антецеденты которых связаны отношением включения, встречаются довольно часто. Один из способов их преодоления – установление последовательности срабатывания на основе отношений «общее-частное» между продукциями. Например, обычную математическую запись:

$$f(x) = \begin{cases} \sin(x), & \text{если } x \neq 0, \\ 1, & \text{если } x = 0, \end{cases}$$

можно представить с помощью продукционных правил в виде: $f(x) \Rightarrow sin(x)$, $f(0) \Rightarrow 1$. Очевиден порядок применения продукций: сначала частная $f(0) \Rightarrow 1$, затем общая $f(x) \Rightarrow sin(x)$. Для того, чтобы использовать подобный механизм в системе продукций, необходимо формальное определить отношение «общее-частное» или, иначе, «правило-исключение».

Определим понятие подстановки. Подстановка – это матрица следующего вида:

$$\gamma = \begin{pmatrix} x_1 \; x_2 \; \dots \; x_n \\ q_1 \; q_2 \; \dots \; q_n \end{pmatrix},$$

где $x_1, x_2, \dots, x_n$ – попарно различные переменные, а строка $q_1, q_2, \dots q_n$ представляет собой некоторую цепочку констант и переменных. В условной части семантических продукций есть два типа непересекающихся множеств переменных, поэтому введем два типа подстановок δ_1 и δ_2.

В δ_1 на месте $x_1, x_2, \dots, x_n$ находятся объектные переменные и A_x, A_y, A_z, а константы в строке $q_1, q_2, \dots q_n$ представляют собой идентификаторы объектов; в δ_2, соответственно, переменные типов отношений и имена конкретных отношений.

Композиция подстановок δ_1, δ_2 есть подстановка. Обозначим ее γ^k. Если существует подстановка γ^k такая, что для продукций R_i и R_j выполняется соотношение: $R_j = \gamma^k R_i$, то продукция R_j называется *частным случаем* или *специализацией продукции* R_i, а R_i – обобщение продукции R_j. Предложенный формализм известен в литературе как *подстановочное* обобщение [3].

Теорема 1

Подстановочное обобщение транзитивно: если R_j – частный случай R_l, а R_l – частный случай R_i, то R_j – частный случай R_i.

Доказательство. По условию теоремы существуют постановки γ_1^k и γ_2^k такие, что $R_j = \gamma_1^k R_l$, $R_l = \gamma_2^k R_i$. Отсюда, $R_j = \gamma_1^k \gamma_2^k R_i$. Но композиция подстановок γ_1^k и γ_2^k также является подстановкой, следовательно, R_j – частный случай R_i■

Предложенный формализм не исчерпывает всех типов обобщения. Например, результат введения альтернативного описания нельзя представить в терминах подстановок. Рассмотрим как строится этот тип обобщения. Пусть $t_1, t_2, \dots, t_n$ – это *образцы*. Образец – это последовательность предикатов P, описывающих конкретные и обобщенные отношения, связанная конъюнкцией. Если в продукцию R_j добавляются посылки $t_1, t_2, \dots, t_n$, то полученную при этом продукцию будем записывать в виде $R_j \times \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$. Пусть существуют R_i, R_j и $R_i = R_j \times \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$, то будем утверждать, что R_i получена введением альтернатив из R_j. Подстановку и введение альтернатив можно совмещать. Если γ – подстановка, то очевидно:

$$\gamma(R_i \times \{t_1, t_2, \dots, t_n\}) = \gamma R_i \times \{\gamma t_1, \gamma t_2, \dots, \gamma t_n\}.$$

Итак, сформулируем определение отношение обобщения. Если дана цепочка продукций: $R_j = R_1, R_2, \dots, R_n = R_i$, причем каждая следующая продукция, получается из предыдущей по одному из двух рассмотренных выше типов обобщения, то продукция R_j есть частный случай продукции R_i. Данное определение вводит на множестве продукций отношение «правило-исключение», позволяющее строго описать стратегию разрешения конфликтов между продукционными правилами, антецеденты которых связаны отношением включения. Эта стратегия известна как *принцип наиболее длинного условия* [4, 5].

Еще один тип конфликта предполагает существование продукций с эквивалентными условными частями и различными заключительными. Очевидно, что процесс вывода, использующий только приведенную выше стратегию не будет способен управлять такими противоречиями. Поэтому, интеллектуальную систему (а именно, подсистему управления выводом) снабжают дополнительными стратегиями. Известно несколько принципов подобных стратегий. Принцип *приоритетного выбора*. Связан с введением статических или динамических приоритетов на продукциях. Статические приоритеты определяются априори, а динамические в процессе функционирования системы продукций. Принцип *«стопки книг»*. Основан на идее,

что наиболее часто используемая продукция является наиболее полезной. Частота использования продукций в прошлом определяет порядок применения конфликтующих продукций. Обычно для исполнения берется та продукция, частота использования которой максимальна. Принцип *управления по именам.* Ориентирован на априорное установление связей между правилами (между заключительными частями одних правил и условными других). В качестве формального механизма, в этом случае, используют либо грамматики либо граф связи правил [6, 7]. Принцип *«метапродукций».* Эксплуатирует идею ввода в систему продукций специальных метапродукций, задачей которых является организация управления продукциями при возможности неоднозначного выбора из фронта готовых продукций. Этот подход характеризуется определенным универсализмом, поскольку с его помощью можно реализовать большинство их указанных стратегий.

Выводы. В статье проведен анализ процессов построения выводов на основе использования обобщенных семантических продукций в рамках метасемантического подхода. Исследованы подходы к построению обобщенных семантических продукций. Присутствует теоретический анализ обобщения, обобщения по образцам и подстановочного обобщения.

Список литературы:

1. Люгер Дж. Искусственный интеллект: стратеги и методы решения сложных проблем – М.: Изд дом «Вильямс», 2003 – 864 с.
2. Кихо Д. Создание искусственного интеллекта для игр. – М. Изд. дом «Вильямс», 2015. – 215 с.
3. Попов Э.В. Алгоритмические основы интеллектуальных роботов и искусственного интеллекта.- М. Наука, 2003. – 455 с.
4. Саак А.Э. Информационные технологии управления// А.Э Саак, Е.В. Пахомов, В.Н. Тюшняков – СПб.: Питер, 2013. – 320 с.
5. Варламов О. Эволюционные базы даннях и знаний для адаптивного синтеза интеллектуальных систем. Миварное информационное пространство // О. Варламов – М.: Радио и связь, 2002. – 288 с.
6. Джарратано Дж. Экспертные системы: принципы разработки и программирование // Дж. Джарратано, Г. Райли – М.: ООО Изд. дом «Вильямс», 2007. – 1152 с.
7. Осипов Г.С. Методы искусственного интеллекта. – М.: Физматлит, 2011. – 296 с.

Мар'їн С.О., Ситніков Д.Е.
Харківська державна академія культури

СИСТЕМА УЗАГАЛЬНЕНИХ СЕМАНТИЧНИХ ПРОДУКЦІЙ: ПРОБЛЕМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ВИВЕДЕННЯ

Анотація
У статті розглядаються особливості побудови виведення за допомогою безлічі узагальнених продукційних правил. Суперечливі знання – це не допущена помилка, а непереборне якість знань. Особливості відображення цього феномена за допомогою узагальнених семантичних правил. Дослідження типів узагальнень, підстановлювальний узагальнення, доказ властивості транзитивності підстановлювальний узагальнення. Дано визначення відношенню узагальнення.
Ключові слова: продукція, метапродукція, семантична продукція, висновок, узагальнена семантична продукція, підстановлювальний узагальнення, ставлення узагальнення.

Marin S.A., Sitnikov D.E.
Kharkiv State Academy of Culture

GENERALIZED SEMANTIC PRODUCTS: GENERALIZATION AND CONCLUSION PROBLEM

Summary
The article deals with the features of constructing output using a set of generalized production rules. Contradictory knowledge is not an admitted error, but an ineradicable quality of knowledge. Features of reflection of this phenomenon with the help of generalized semantic rules. Study generalizations types, substitution generalization, proof of the transitivity property of a substitution generalization. A definition of the generalization relation is given.
Keywords: products, metarule, semantic products, inference, generalized semantic products, substitution generalization, generalization relation.

УДК 656.025.2:519.852.35

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДОСТУПНОСТІ ТРАНСПОРТНОЇ МЕРЕЖІ НА ПРИКЛАДІ СТОЛИЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ

Матійчик О.М.
Національний авіаційний університет

На базі існуючих підходів до обчислення ефективності транспортної мережі запропоновано новий підхід до визначення ефективності транспортної мережі Столичного економічного району через транспортну доступність. Згідно запропонованої методики проведене оцінювання ефективності транспортної мережі Столичного економічного району України. Результати дослідження свідчать про досить високу ефективність мережі автомобільного транспорту досліджуваного регіону. Кількісні значення ефективності мережі автомобільного транспорту дозволили виявити периферійні міста-сателіти у регіоні. Обґрунтовану методику визначення ефективності доступності транспортної мережі рекомендується застосовувати для прийняття рішень з розвитку транспортної системи регіонів.
Ключові слова: ефективність, доступність, методика, транспортна мережа, автомобільний транспорт.

Постановка проблеми. Проблема ефективності транспортної мережі являється актуальною для сучасних науковців з огляду на зростаючі вимоги до транспорту в умовах росту міст та зростаючого рівня рухливості пасажирів.

Дослідники розглядають питання ефективності транспортної мережі як частини транспортної системи для різних видів транспорту з метою виявити критерії ефективності.

У рамках Європейських проектів інтеграції транспортних систем сучасні науковці досить часто звертаються до показника транспортної доступності як одного із можливих критеріїв для оцінки ступеня інтеграції транспортних систем та підвищення якості транспортних послуг для пасажира як користувача відповідних національних та наднаціональних транспортних мереж.

Важливо з'ясувати можливості агрегувати показник транспортної доступності у одну із існуючих методик оцінки ефективності мережі автомобільного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності авіаційного транспорту у Європі та обґрунтування показників ефективності функціонування даного виду транспорту за заданою мережею маршрутів та за умови впровадження проекту індивідуального повітряного транспорту European Personal Air Transportation System (EPATS) була основною метою дослідження у роботі [1]. У роботі [2] було досліджено ефективність транспортної мережі з точки зору ефективності транспортного забезпечення території та населення.

Кількісну методику визначення ефективності транспортної мережі обґрунтовано авторами роботи [3]. Одним з класичних досліджень проблем розвитку міст та регіонів у залежності від конфігурації транспортної мережі є робота [4]. У роботі [5] запропонована методика визначення ефективності транспортної мережі на основі нового критерію, який спрямований на управління парком транспортних засобів.

Автор роботи [6] з'ясував як проблема розвитку інфраструктури окремого регіону та сусідніх із ним регіонів пов'язана з раціональним вибором методів оцінювання ефективності функціонування транспорту.

Слід зазначити, що у деяких дослідженнях ефективності транспортної мережі об'єктом виступає мережа високошвидкісного залізничного транспорту. Зокрема, у роботі [7] досліджено вплив розвитку мережі високошвидкісних залізниць в міських районах для Іспанії на транспортну доступність та ефективність. У роботі [8] проведено оцінку впливу розвитку мережі високошвидкісних залізничних сполучень на доступність Південної Кореї в період з 2004 до 2018 року. У роботі [9] проведено дослідження впливу високошвидкісних залізниць на доступність мережі залізниць в Китаї.

У роботі [10] роз'яснюється, яким чином рівень розвитку транспортної системи окремої країни у окремому регіоні чинить «супроводжуючий ефект» на ТС сусідніх країн та сприяє їх взаємній інтеграції ТС цих країн. Вдосконалення транспортної інфраструктури розглядається у роботі [11] як фактор зміни організації економічної діяльності у регіоні. У роботі [12] досліджено вплив транспортних мереж у регіоні на просторову організацію економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед проаналізованих праць можна виділити дослідження питань, пов'язаних із функціонуванням усіх видів магістрального транспорту. Поняття ефективності транспортної мережі розглядається з точки зору транспортної забезпеченості території.

Однак аналіз літератури виявив, що сучасній проблемі ефективності транспортної мережі автомобільного транспорту не приділяється достатньо уваги. Переважна більшість наукових статей досліджує проблему доступності і ефективності транспортної мережі у контексті авіаційного транспорту та високошвидкісних залізниць.

Тому виникає потреба у розробці методики підвищення ефективності використання транспортної мережі автомобільним транспортом.

Мета статті. Розробити та обґрунтувати методику оцінки ефективності функціонування транспортної мережі автомобільного транспорту на основі розрахунку доступності транспортних вузлів (на прикладі Столичного економічного району).

Виклад основного матеріалу. Поняття ефективності транспортної мережі можна визначити як взаємозалежність між розвитком інфраструктури та загальним функціонуванням транспортної мережі. Згідно з різними підходами до ефективного функціонування транспортної мережі

сучасними науковцями запропоновано послуговуватися показниками синергії мережі, інтеграції мережі та цілісності мережі.

Поняття синергія мережі визначається як сумарний вплив від елементів, що взаємодіють під час функціонування мережі. Концепцію «інтеграція мережі» передбачає, що учасники транспортних процесів відіграють роль інтеграторів мережі. А поняття цілісності мережі у [12] розглядається як найбажаніший сценарій для розвитку Європейського регіону в рамках програми Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T). Концепція «ефективність мережі» («network efficiency») розглядається у [11] з точки зору стратегічного планування розвитку транспортної інфраструктури.

Для використання просторових моделей на основі зазначених вище понять на практиці, необхідно проводити точний аналіз даних з використанням стандартних методів статистики. Як базовий регіон для перевірки запропонованої методики було обрано один з найбільш розвинених та економічно активних регіонів України – Столичний економічний район, який об'єднує Київську, Житомирську та Чернігівську області.

Існують різні підходи щодо кількісної оцінки ефективності доступності мережі. Одним з найбільш широко розповсюджених підходів до проведення кількісної оцінки ефективності доступності i-го вузла транспортної мережі у країнах ЄС є запропонований у роботі [11]:

$$E_i\left(e_{ij}(i,j), H_{ij}, P_j\right) = \frac{\sum_{j=1}^{n} \frac{H_{ij}}{e_{ij}(i,j)} \cdot M_j}{\sum_{j=1}^{n} M_j}, \; i \neq j, \qquad (1)$$

де $e_{ij}(i,j)$ – евклідова відстань (ребро графа) між пунктом відправлення, n – кількість проміжних пунктів (вузлів), що лежать на шляху від i-го вузла – пункту відправлення до j вузла – пункту призначення. У формулі (1) M_j – це інвестиції у транспортну інфраструктуру у пункті призначення, а H_{ij} – населення у регіоні.

Згідно з дослідженням [10], на базі формули (1) було запропоновано наступний вираз:

$$E_i\left(T_{ij}, P_j\right) = \frac{\sum_{j=1}^{n} \frac{T_{ij}^{real}}{T_{ij}^{ideal}} \cdot P_j}{\sum_{j=1}^{n} P_j}, \; i \neq j, \qquad (2)$$

де P_j – населення міста-пункту призначення (вузла) j; T_{ij}^{real} – функція спротиву; T_{ij}^{ideal} – «ідеальний» час у дорозі.

Функція спротиву визначається як середньозважене значення часу подорожі між вузлами i та j на мережі. «Ідеальний» час – це час у дорозі «по прямій лінії» за умови руху на «ідеальній» транспортній мережі.

Як видно із формул (1) та (2), числове значення ефективності транспортної мережі теоретично буде зростати при збільшенні відношень $H_{ij}/e_{ij}(i,j)$ та $T_{ij}^{real}/T_{ij}^{ideal}$ [10, 12]. Тому автором даної статті на основі виразів (1) та (2) було запропоновано наступну формулу:

$$E_i\left(e_{ij}(i,j), H_{ij}, P_j\right) = \frac{\sum_{j=1}^{n} \frac{e_{ij}(i,j)}{H_{ij}} \cdot P_j}{\sum_{j=1}^{n} P_j}, \qquad (3)$$

$$\forall\, e_{ij}(i,j), H_{ij}, P_j \in S_f, \; i \neq j.$$

Доцільність запропонованої формули базується на доведенні, що Евклідова відстань $e_{ij} = e(i,j)$ (ребро графа) є еталонною у якості відстані між двома вузлами як найкоротший шлях. З формули (3) видно, що:

$$E_i\left(e_{ij}(i,j), H_{ij}, P_j\right) = \{0, \ldots, 1\}.$$

За умов:

$$e_{ij}(i,j) \to H_{ij} \text{ та } P_j \to \sum_{j=1}^{n} P_j \;\; E_i\left(e_{ij}(i,j), H_{ij}, P_j\right) \to 1.$$

Проведемо розрахунки ефективності доступності мережі Столичного економічного району відносно Києва. Місто Київ, як столиця держави, виступає генератором тяжіння для пасажиропотоків у даному регіоні, тому усі розрахунки проводилися відносно Києва як міста-центру, а решта вузлів розглядалися як міста-сателіти.

Запропоновано для оцінки ефективності доступності транспортної мережі міст-сателітів у Чернігівській та Житомирській областях сполучення з Києвом розраховувати через відповідні обласні центри.

Результати розрахунків для всього регіону представлено на рис. 1. Аналіз результатів розрахунків дозволив зробити висновки про ефективність транспортної мережі автомобільного транспорту з точки зору забезпеченості транспортом населення досліджених міст, а відповідно про транспортну доступність цих регіонів. Найкращу

Рис. 1. Ефективність доступності транспортної мережі Столичного економічного району

Джерело: розроблено автором

ефективність транспортної мережі відповідно до кількісної оцінки за запропонованою методикою показують міста-сателіти, що мають значення ефективності наближене до 1.

Виявлені потенційно слабкі місця транспортної мережі у вигляді периферійних для цього регіону міст-сателітів.

Серед міст-сателітів Столичного економічного району із найнижчими значеннями ефективності доступності мережі слід назвати Радомишль (0,68), Славутич (0,63), Ніжин (0,58), Прилуки (0,61), Носів (0,63), Бердичів (0,69), Ічня (0,66) та Борзна (0,67).

Периферійні міста-сателіти рекомендовано вдосконалювати з точки зору розвитку транспортної інфраструктури та інтегрованості у транспортну систему Столичного економічного району, адже такі вузли транспортної мережі не забезпечують повноцінне виконання соціально-економічної ролі автомобільного транспорту у досліджуваному регіоні.

Висновки і пропозиції. Застосування запропонованої методики оцінки ефективності доступності мережі автомобільного транспорту може бути корисною у разі необхідності виявлення потенційних слабких місць в транспортній інфраструктурі регіону.

Встановлено, що у сучасній науковій літературі напрямок досліджень регіональної ТД та ефективності транспортної мережі представлений досить слабо. Вирішено задачу розробки методики оцінювання ефективності мережі автомобільного транспорту для України.

Запропоновану методику було перевірено на Столичному економічному регіоні України. У якості вихідних даних для моделі оцінювання ефективності мережі автомобільного транспорту було взято: евклідову та реальну відстань між містами (вузлами) та кількість населення у вузлах (містах). Результати розрахунків показують, що лідером ефективності мережі автомобільної мережі є місто Васильків Київської області з показником 0,91/1. Найнижчий кількісний показник ефективності транспортної доступності з досліджуваних міст, який дорівнює 0,58, має місто Ніжин Чернігівської області. Цей факт пов'язаний зі значним відхиленням евклідової відстані між Ніжином та Києвом за непрямим маршрутом.

Таким чином, у статті було обґрунтовано методику та розраховано показник ефективності регіональної автомобільної транспортної мережі на основі потенційної транспортної доступності.

Список літератури:

1. Baron A. Air transport efficiency and its measures [Text] / Baron A. // Transactions of the Institute of Aviation. – 2010. – Vol. 205. – P. 119-131.
2. Николаев Г.Б. Разработка комплексной методики оценки эффективности функционирования региональной транспортной сети [Текст] / Г.Б. Николаев // Диссертация на соискание научной степени кандидата технических наук по специальности 05.22.01 – Транспортные и транспортно-технологические системы страны, ее регионов и городов, организация производства на транспорте. – Санкт-Петербург, Академия гражданской авиации, 2003. – 181 с.
3. Qin J. Quantitative efficiency evaluation method [Текст] / Qin J., Xe Yu., Ni L. // Sustainability. – 2014. – Vol. 6. – P. 8364-8378. – doi:10.3390/su6128364.
4. Агасьянц А.А. Развитие сети автомобильных магистралей в крупнейших городах. Транспортно-градостроительные проблемы [Текст] / А.А. Агасьянц // Монография. – М.: АСВ, 2010. – 248 с.
5. Terelius H. An efficiency measure for road transportation networks with application to two case studies [Text] / Terelius H., Johansson K.H. // IEEE 54th Annual Conference on Decision and Control (CDC). – 2015. – P. 28-35.
6. Johansson B. Transport Infrastructure Inside and Across Urban Regions: Models and Assessment Methods [Text] / B. Johansson // Joint Transport Research Centre. – 2007. – 35 p.
7. Monzón A. Efficiency and spatial equity impacts of high-speed rail extensions in urban areas [Text] / A. Monzón, E. Ortega, E. López // Cities. – 2013. – Vol. 30. – P. 18-30.
8. Kim H. The impacts of high-speed rail extensions on accessibility and spatial equity changes in South Korea from 2004 to 2018 [Text] / H. Kim, S. Sultana // Journal of Transport Geography. – 2015. – Vol. 45. – P. 48-61.
9. Shaw S. Impacts of high speed rail on railroad network accessibility in China [Text] / S. Shaw, Z. Fang, S. Lu, R. Tao // Journal of Transport Geography. – 2014. – Vol. 40. – P. 112-122.
10. López E. Assessment of Cross-Border Spillover Effects of National Transport Infrastructure Plans: An Accessibility Approach [Text] / E. López, A. Monzón, E. Ortega, S. Quintana // Transport Reviews. – 2009. – Vol. 29(4). – P. 515-536.
11. López E. Measuring Regional Cohesion Effects of Large-scale Transport Infrastructure Investments: An Accessibility Approach [Text] / Gutiérrez J., & Gómez G // European Planning Studies. – 2008. – V. 16(2). – P. 277-301.
12. Gutiérrez J. Accessibility, network efficiency, and transport infrastructure planning [Text] / J. Gutiérrez, A. Monzón // Environment and Planning. – 1998. – V. 30. – P. 1337-1350.

Матийчик Е.М.
Национальный авиационный университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДОСТУПНОСТИ ТРАНСПОРТНОЙ СЕТИ НА ПРИМЕРЕ СТОЛИЧНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА

Аннотация
На базе существующих подходов для вычисления эффективности транспортной сети предложено новый поход к определению эффективности транспортной сети Столичного экономического района через транспортную доступность. Согласно предложенной методике было проведено оценивание эффективности транспортной сети Столичного экономического района Украины. Результаты исследования показали высокую эффективность сети автомобильного транспорта исследуемого региона. Количественные значения эффективности сети автомобильного транспорта позволили выделить периферийные города-сателлиты в регионе. Обоснованную методику определения эффективности доступности транспортной сети рекомендуется использовать для принятия решений по развитию транспортной системы регионов.
Ключевые слова: эффективность, доступность, методика, транспортная сеть, автомобильный транспорт.

Matiychyk O.M.
National Aviation University

NETWORK EFFICIENCY ACCESSIBILITY ON THE CASE OF CAPITAL ECONOMIC REGION

Summary
Based on the existing approaches to estimating transport network efficiency a new methodology of defining transport network efficiency of the Capital Economic Region through accessibility was suggested. According to the suggested methodology evaluation of transport network efficiency of the Capital Economic Region of Ukraine was performed. Research findings showed that the road transport network of the research region is highly efficient. Quantitative values of road transport network revealed peripheral satellite cities in the region. The justified methodology of transport network efficiency is recommended to apply in decision-making for development of regional transport systems.
Keywords: efficiency, accessibility, methodology, transport network, road transport.

УДК 662.995.018.8:662.925.002.76.

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЛОКАЛЬНОЇ КАВІТАЦІЇ

Осаул О.І., Самсоненко І.М.
Запорізька державна інженерна академія
Волков Т.М.
«Укрпошта» м. Запоріжжя

Виконано порівнювальний аналіз механізму перетворювання топографії гідравлічних процесів в чарунках Гріггса та запропонованих (запатентованих) в роботі. Встановлено закономірності впливу розміру чарунки (радіусу сфери) та її кута розкриття на швидкість, відцентрову силу виходу з чарунки об'єму води та на ступінь розрідження рідини в чарунці (тиску на дні чарунки). Результати, отримані з використанням математичного моделювання за програмою Solidworks Flow Simulation використані при розробці конструкцій робочих елементів роторних та трубних кавітаторів.

Ключові слова: кавітація, чарунка, тиск, швидкість, відцентрова сила.

Постановка проблеми. На першому етапі виконання досліджень впливу кавітації на стан стічної води при її знезараженні були отримані водночас тепловий ефект та позитивні зміни складу води та властивостей масел.

На другому етапі дослідницьких робіт передбачалось отримання безпосередніх результатів для побудови оптимального рельєфу робочих поверхонь елементів конструкцій ще дозволило використати їх для розробки більш економічних пристроїв. Проблема, що поставлена в даній роботі включала вирішення задач по визначенню оптимальних конструктивних параметрів рельєфу робочих поверхонь з використанням математичного порівняння аналізу програмою Solidworks у середовищі Flow Simulation.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняння отриманих на першому етапі робіт результатів кавітування рідин (води) з відомими результатами на пристроях – прототипах свідчить про те, що потреба у визначенні оптимальних розмірів елементів рельєфу є наявною.

Наведені в роботах [1-3] дані свідчать про відсутність системного підходу до розрахунків елементів рельєфу робочих поверхонь кавітаторів, що і потребувало виконання наступних досліджень.

В той же час, в раніше виконаних роботах [4, 5] була реалізована ідея використання природних конструкцій рельєфу поверхонь, наприклад, структури поверхні шкіри акули. Цей приклад був започаткований з міркувань очікування помітного зниження гідравлічного опіру за рахунок зниження тиску в локальних зонах – чарунках шкіри акули, яка як відомо [4], має високу (більше 60 км/год) швидкість серед інших істот морів та океанів. Такий показник швидкості обумовлений тим, що рельєф чарункової поверхні шкіри забезпечує утворення тонкого шару бульбашок (мікропухирців) у якому і рухається тіло акули, тобто рухається швидше інших істот з відносно гладкою шкірою за рахунок заміни тертя ковзання гладкої поверхні по воді на тертя качіння мікропухирців з чарунки по шару води що і забезпечує прискорений рух тіла акули.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних факторів впливу на характеристики рідини (води) при використанні чарункових поверхонь, що формують кавітаційні прошарки в потоці рідини. Для дослідження мети було необхідно:

– визначити характер впливу розміру радіусу (R) чарунки та кута розкриття (α) чарунки на швидкість викиду (V, м/с) із чарунки об'єму води, на тиск, який діє на дно чарунки (P, ат), на енергію турбулентності (W, дж/кг);
– в'язкість води (ρ, г/см^3);
– завихрення (n, 1/сек);
– розрахувати очікувані питомі витрати при викиді об'єму води з чарунок різного кута розкриття.

Об'єкт дослідження – локальні конструкції чарунок в пропонованих пристроях і пристроях – прототипах.

Виклад основного матеріалу. Матеріали і методи дослідження впливу розміру та кута розкриття чарунки на характеристики рідин, що кавітуються.

В дослідженнях використали конструкції робочих елементів з чарунковими поверхнями, що виконані з нержавіючої сталі. При транспортуванні на вході у кавітатор води використали математичні методи визначення вище наведених характеристик у програмі Solidworks. Вибір ряду кутів розкриття чарунки для запланованих досліджень був обумовлений технологічними можливостями при виготовленні зразків і їх використанні в кавітаційних пристроях.

Результати дослідження отримані при швидкості потоку води від 25 до 45 м/с. При цьому основна увага була приділена визначенню показників, які будуть використані при розробці кавітаторів.

Для математичного моделювання за допомогою Solidworks Flow Simulation прийняті: модель чарунки Грігса (рис. 1), моделі, що розробляються з різними кутами розкриття (рис. 2 а, б, в).

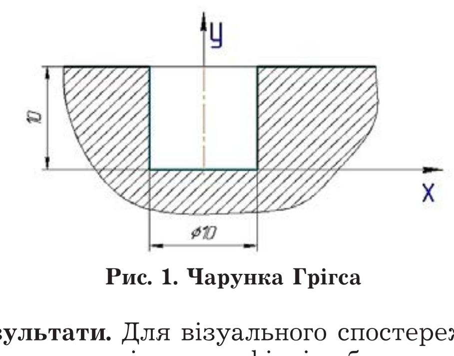

Рис. 1. Чарунка Грігса

Результати. Для візуального спостереження і аналізу отримані топографічні зображення води,

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

що рухається в гладкій трубі, в трубі з чарунками Гріггса і з чарунками, які мають різні кути розкриття.

На рис. 3-7 представлені комп'ютерні інтерпретації п'яти найбільш цікавих показників, що отримані в умовах використання п'яти видів каналів, через які транспортували воду з початковою швидкістю – 25 м/с, а саме:

– в гладкому каналі без перешкод;
– в каналі з трьома чарунками Грiггса;

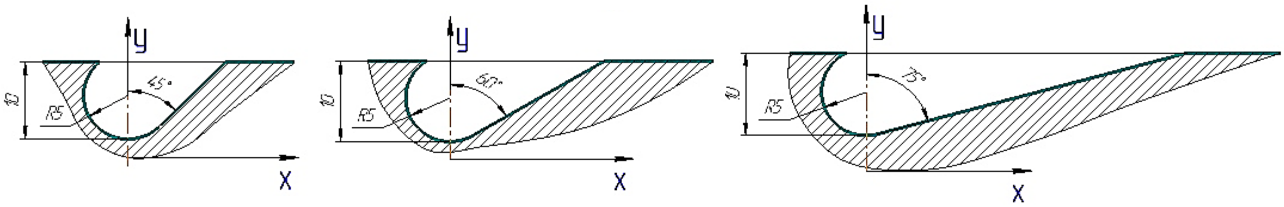

Рис. 2. Чарунки, що досліджувались

→ напрям руху рідини

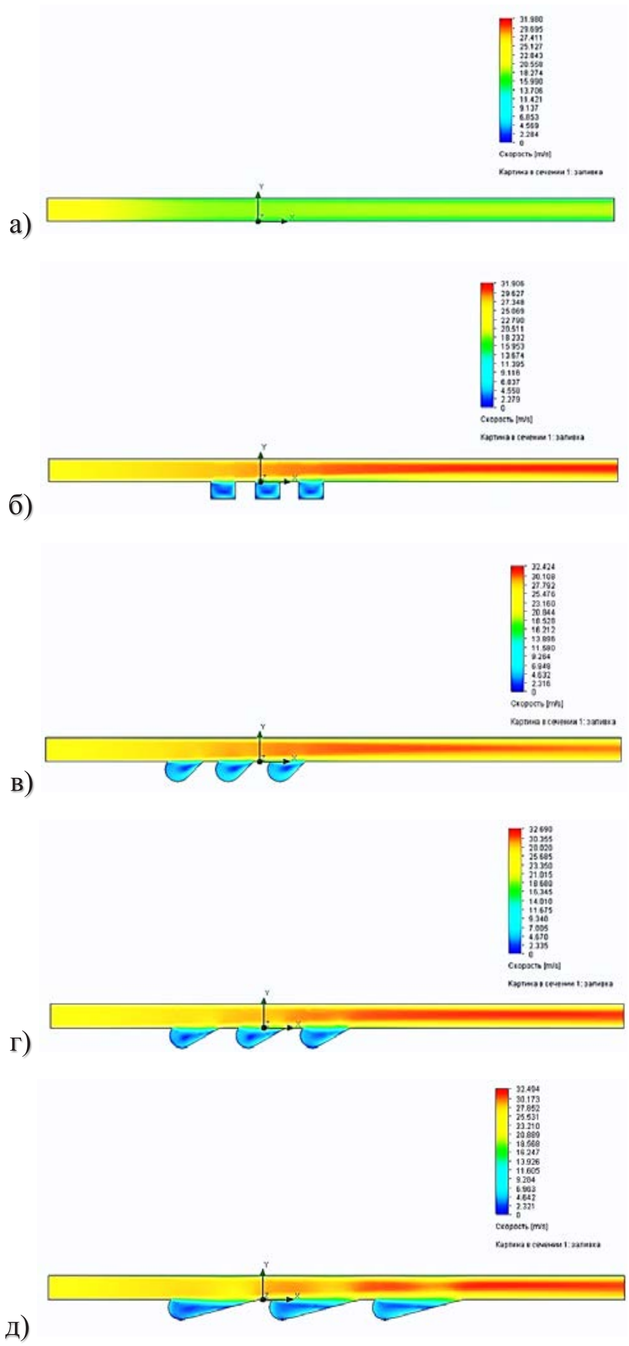

Рис. 3. Швидкість, V, м/с: а) гладкий канал; б) чарунка Грiггса; в) при α=45°; г) при α=60°; д) при α=75°

→ напрям руху рідини

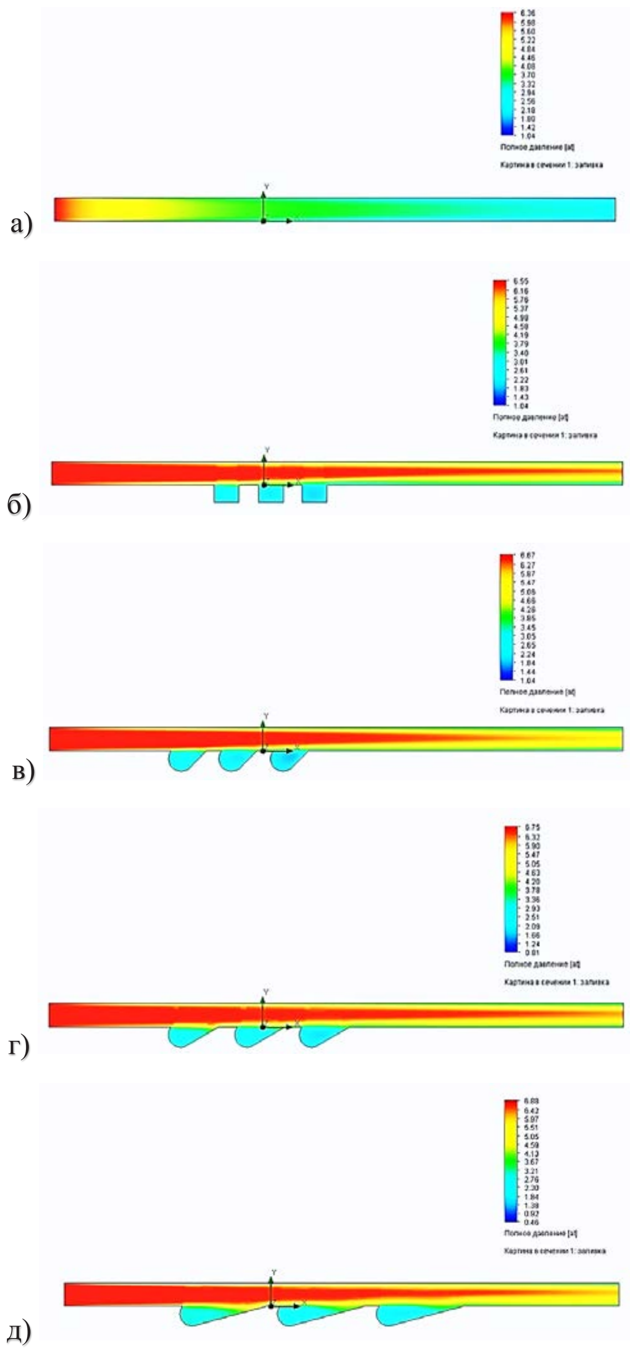

Рис. 4. Повний тиск P, атм.: а) гладкий канал; б) чарунка Грiггса; в) при α=45°; г) при α=60°; д) при α=75°

– в каналі з дослідними, трьома типами чарунок, що мають різні кути розкриття (α=75°; α=60°; α=45°).

З точки зору практичного використання (в гідравлічних пристроях-трубопроводах або в системах ротор-статор) результатів дослідження впливу різних видів перешкод в гладкому каналі найбільш важливими були визначені: швидкість потоку води V, м/с; повний тиск P, атм., в чарунці і в щілині; енергія турбулентності W, Дж/кг, в потоці; густина води ρ, кг/м^3, в системі чарунка-щілина; завихрення n, 1/сек в чарунках. Результати наведені у таблиці 1.

Отримані результати дозволили встановити закономірність впливу виду чарунки, кута її розкриття (α) і розміру (R) на ступінь змін визначених показників. При цьому найбільш чутливими до збільшення кута розкриття чарунки було визначено пропорційне збільшення швидкості, енергії турбулентності, густини та завихрення при збільшенні кута розкриття чарунки. Відносно показників, отриманих в гладкій трубі збільшення практично усіх показників складало 20-60%, а відносно показників, отриманих при використанні чарунки Гріггса, переваги чарунок з кутом розкриття 75° були найбільшими (від 20 до 235%) тобто завихрення більше, ніж вдвічи.

Порівняльні дані показників наведені в таблиці 2 дали можливість використати їх при про-

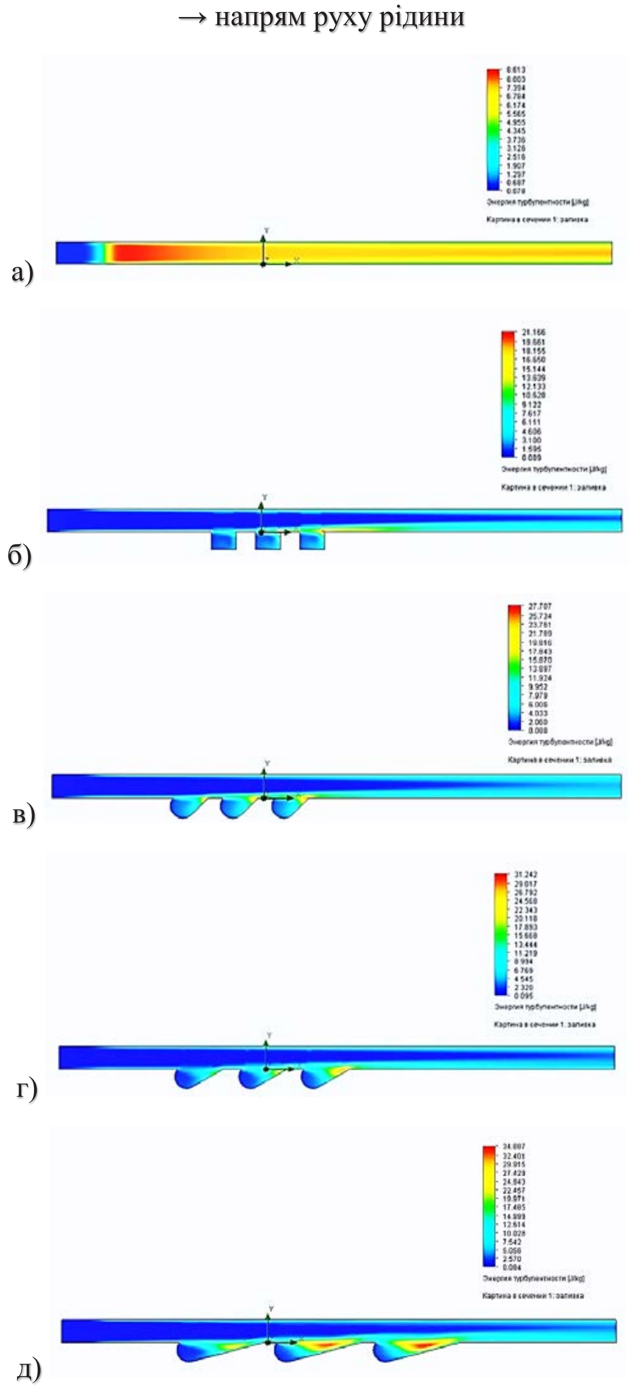

Рис. 5. Енергія турбулентності, W, Дж/кг: а) гладкий канал; б) чарунка Гріггса; в) при α=45°; г) при α=60°; д) при α=75°

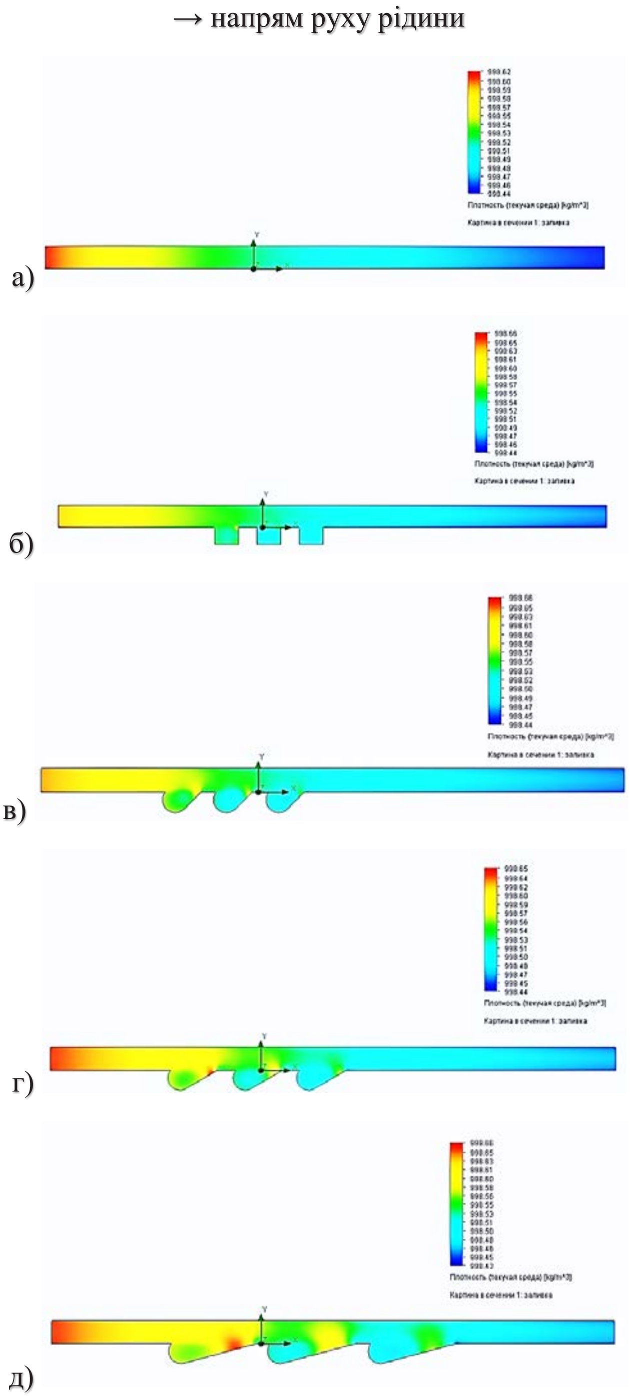

Рис. 6. Густина, ρ, кг/м^3: а) гладкий канал; б) чарунка Гріггса; в) при α=45°; г) при α=60°; д) при α=75°

ектуванні нових кавітуючих систем для прогнозування можливих характеристик пристроїв, що конструйовані на базі досліджених зразків.

Наведені показники свідчать про те, що використана в роботі програма Solidworks у середовищі Flow Simulation дала можливість дати кількісну оцінку показників, що відображають динаміку і наслідки процесу кавітування в зоні збудження потоку води, тобто в чарунках робочої поверхні пристрою для кавітування рідин.

При цьому слід відмітити, що при використанні чарунок дослідженного типу наслідків кавітаційного руйнування в порівнянні з чарунками Гріггса не виявлено, що пояснюється відсутністю гідродинамічного впливу на поверхню чарунки з R=5 мм. і кутом розкриття 75˚.

Пошуки оптимальної конфігурації чарунки привели до того, що зміна кута розкриття чарунки від 90˚ (чарунка Гріггса) до 45˚, 60˚, 75˚ (чарунки дослідні) помітно вплинула на швидкість руху, тиск, густину води в обсязі чарунки; збільшення визначених показників складало 2÷2,5 рази в порівнянні з впливом геометрії чарунки Гріггса, в порівнянні з показниками, що є характерними для трубопроводу без чарунок-більше в 3,5÷4 рази.

Що стосується визначення найбільшого впливу тиску чарунок, то всі показники контрольованих в експеременті характеристик виявилися чутливими до зміни кута 90˚ (чарунка Гріггса) на 45˚, 60˚, 75˚. Проява впливу кута розкриття в дослідних чарунках визначений на контрольовані показники: енергії турбулентності в 2,3 рази при розкритті чарунки з 45˚ до 60˚, збільшення завихрення в 1,5 рази, збільшення зниження тиску в чарунці на 27%. Збільшення швидкості потоку води в дослідних чарунках помітно проявилися тільки в порівнянні з чарункою Гріггса – в 2,3÷2,4 рази.

При розгляді змін в якісному кольоровому зображенні на розрахованих відповідно програми

→ напрям руху рідини

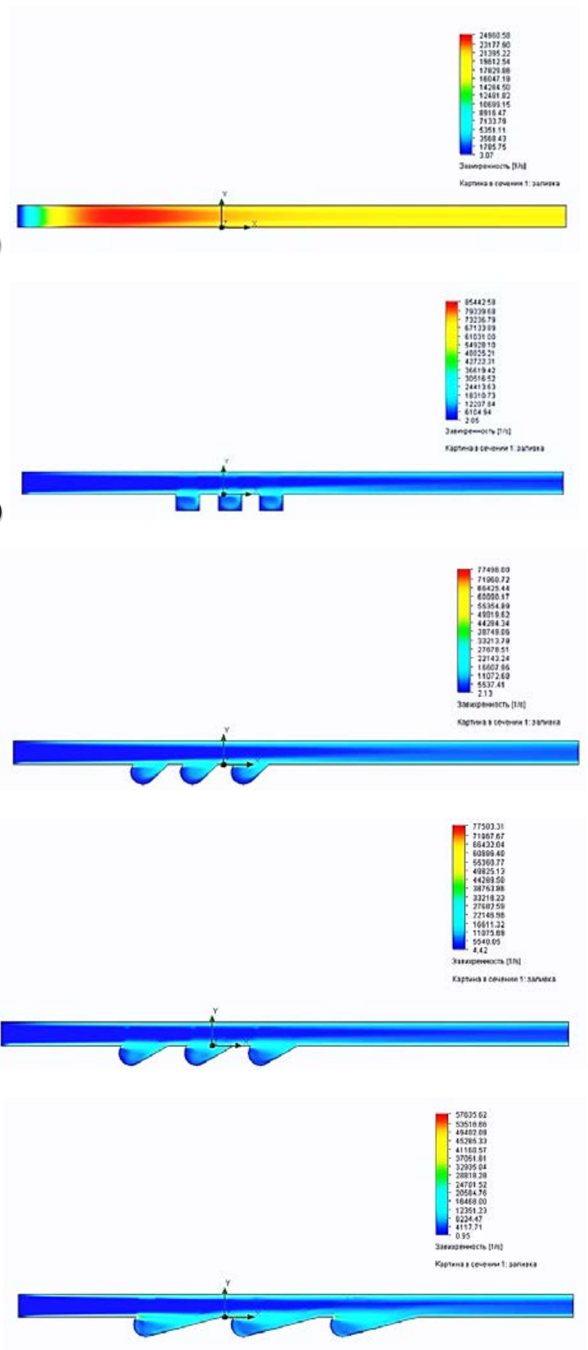

Рис. 7. Завихрення, n, 1/сек: а) гладкий канал; б) чарунка Гріггса; в) при α=45˚; г) при α=60˚; д) при α=75˚

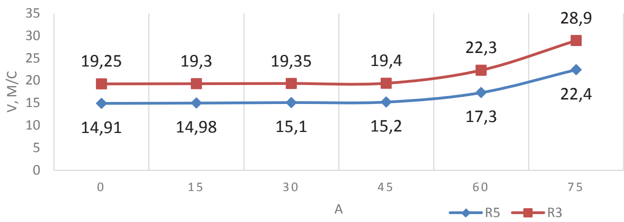

$_2f(x)=0{,}0023x^2-0{,}0079x+19{,}39$ для R3
$_2f(x)=0{,}00033x^2-0{,}0691x+14{,}81$ для R5

Рис. 3. Вплив кута відкриття чарунки на швидкість відриву води

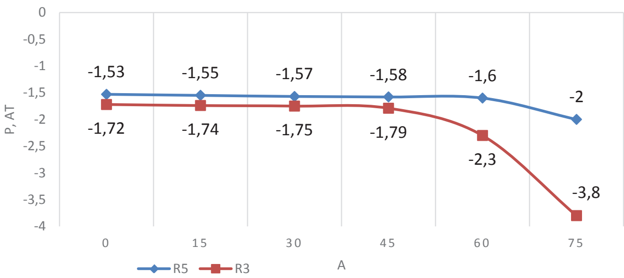

$_2f(x)=-0{,}0004x^2+0{,}0205x-1{,}51$ для R3
$_2f(x)=-0{,}0007x^2+0{,}28x-1{,}71$ для R5

Рис. 4. Вплив кута відкриття чарунки на тиск на її дні

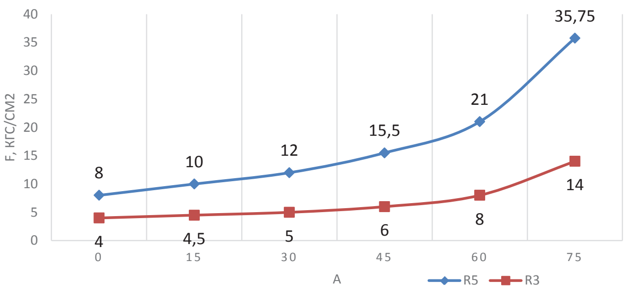

$_2f(x)=0{,}0027x^2-0{,}08x+4{,}35$ для R3
$_2f(x)=0{,}006x^2-0{,}12x+8{,}49$ для R5

Рис. 5. Вплив кута відкриття чарунки на відцентрову силу викиду води

топограмах Solidworks Flow Simulation слід відмітити, що інтенсивність того чи іншого кольору змінюється (збільшується, як правило), від першої до третьої чарунки, тобто є необхідність повторити використання реалізованої в даній роботі програми для замкнених каналів у вигляді кола, а саме для роторів і статорів роторних кавітаторів з гладкими та рельєфними поверхнями на їх внутрішні та зовнішній переферіях.

Шляхом математичного розрахунку було визначено результати значень на швидкість відриву води для чарунки з радіусом R=3 мм та R=5 мм. Отримані результати представлені на рис. 3.

Шляхом математичного розрахунку було визначено результати значень впливу кута відкриття чарунки на тиск на її дні для чарунки з радіусом R=3 мм та R=5 мм. Отримані результати представлені на рис. 5.

За попередніми розрахунковими результатами було визначено результати значень відцентрової сили викиду води для чарунки з радіусом R=3 мм та R=5 мм. Отримані результати представлені на рис. 5.

Отримані залежності дозволяють стверджувати, що зміни двох досліджуваних факторів: радіуса чарунки та кута її розкриття на математичній моделі свідчать про помітний вплив на фізичні та енергетичні характеристики потоку транспортованої рідини, а саме збільшення радіусу чарунки (R) та кута її розкриття (α) забезпечують збільшення швидкості та відцентрової сили викиду об'єму води з чарунки та зменшенню тиску на дно чарунки. Більш докладніший порівняльний аналіз отриманих значень показників свідчать про те, що:

– швидкість викиду води з чарунки збільшується при збільшенні кута α у 1,5 рази, при збільшенні R – у 1,3 рази, а при збільшенні обох цих параметрів α та R – у 1,94 рази;

– тиск на дно чарунки зменшується, при збільшенні кута α – у 1,9 рази, при збільшенні R – у 1,9 рази, при збільшенні обох параметрів R та α – у 2,48 рази;

– відцентрова сила викиду води з чарунки збільшується при збільшенні α – у 5,2 рази, при збільшенні R – у 2,55 рази, при збільшенні обох цих параметрів – у 8,13 разів.

Таблиця 1

Результатів дослідження впливу різних видів перешкод

№ п/п	Характеристика руху води	α°	Місце визначення						±ΔО/Г, %
			чарунка		щілина		чарунка Гріггса		
			min	max	min	max	min	max	
1	Швидкість V, м/с	45	0	14	23,2	32,4	0	14,86	-5,8
		60	0	16	23,4	32,5	-	-	+7,7
		75	0	18	25,3	32,7	-	-	+21,0
	Зміна швидкості	±ΔV, %	-	28,6	8,3	1,0	-	-	-
2	Повний тиск P, атм.	45	1,63	3,63	1,03	3,43	0,01	0,68	+8,9
		60	1,65	2,70	0,81	3,74	-	-	+4,0
		75	1,58	3,82	0,84	3,82	-	-	+5,6
	Зміна повного тиску	±ΔP, %	3	26	18	11	-	-	-
3	Енергія турбулентності W, Дж/кг	45	2,06	21,8	0,09	7,98	0,12	18,1	+20
		60	2,32	24,6	0,095	8,99	-	-	+3,6
		75	0,08	34,9	0,084	11,68	-	-	+93
	Зміна енергії	±ΔW, %	-96	+60	-7	+46	-	-	-
4	Густина ρ, кг/м³	45	0,49*	0,55	0,45	0,63	0,41	0,47	+12,5
		60	0,48	0,65	0,47	0,65	-	-	+18
		75	0,53	0,66	0,49	0,66	-	-	+19
	Зміна густини	±Δρ, %	+8	+20	+9	+5	-	-	-
5	Завихрення n, 1/сек	45	2,13	22143	2,13	5537	0,21	11020	201
		60	4,42	22147	4,42	5540	-	-	201
		75	0,95	25646	0,95	6404	-	-	235
	Зміна завихрення	±Δn, %	+465	+16	+465	+16	-	-	-

**ісходний показник: 998,49 кг/м³ ±Δ розрахована по показнику 0,49. Характеристика (ρ, г/см³) графічно представлена зміною показника за комою після цілої величини, тобто істиний показник визначений, наприклад, для чарунки Гріггса змінюється від 998,41 до 998,47 кг/м³*

Таблиця 2

Порівняльні дані показників

№ п/п	Показник	Символ	Одиниці вимірювання	Зміна показників, Δ%			
				Місто визначення			
				чарунка		щілина	
				із α=75°	Гріггса	Із чарунками	Без чарунок
1	Швидкість потоку	V	м/с	-90	-20	+7,5	-64
2	Повний тиск	Рп	атм	-80	-66	-9	-34
3	Завихрення	n	1/с	+84	+92	+16	99,9
4	Енергія турбулентності	Wт	Дж/кг	+95	+91	+23	+95
5	Густина	ρ	г/см³	-25	-24	+14	-29

Із наведених результатів найбільш вагомий вплив R та α показують на зміні відцентрової сили викиду об'єму води з чарунки з кутом розкриття 75° та радіусом 5 мм.

Висновки. 1. На визначеній дослідній ділянці трубопроводу встановлені закономірності впливу розмірів та форм чарунок внутрішньої рельєфної поверхні на показники зміни швидкості руху (V, м/с), тиску (Р, атм), енергії турбулентності (Wт, Дж/кг), завихрюванні (n, 1/с), густини (ρ, г/см^3).

2. Розраховані за програмою Solidworks Flow Simulation показники впливу розмірів дослідних чарунок на характеристики руху води і її властивостей свідчать про суттєві їх зміни при збільшенні розмірів чарунок (з R3 мм до R5 мм), та кутів розкриття α.

3. Кількісно встановлено, що заміна радіального (90°) викиду води з чарунки на дотичній (від 45° до 75° помітно (до 3-4-х разів) вплинула на збільшення показників руху води в трубопроводі).

4. Отримані на даному етапі досліджень результати очікується використати при проектуванні трубопроводів і кавітаторів.

5. Наведені результати порівняльного аналізу найбільше значних факторів впливу (R та α) на гідравлічні характеристики потоку води в трубних пристроях знайшли своє використання в розробках трубних та роторних кавітаторах, що запатентовані і патентуються [5].

Список літератури:

1. Геллер С. Вихревые теплогенераторы. Гидроимпульсный нагреватель жидкости [Текст] / С. Геллер // Аква-Терм. – 2006. – № 6(34). – С. 28-29.
2. Жебышев Д. А. Возбуждение колебаний в жидких средах гидродинамическими генераторами [Текст] / Д. А. Жебышев // Справочник. Инженерный журнал. – 2004. – № 12. – С. 19-24.
3. Sorokodum E. On general nature of forces [Text] / E. Sorokodum // New Energy Technologies. – January-February 2002. – Vol. 1, № 4. – P. 30-36.
4. Осаул П. А. Разработка автономных систем теплопроизводства с ПЭДЖ, совмещенным с теплообменником [Текст] / П. А. Осаул, А. И. Осаул // Материалы конференции «Аномальные физические явления в энергетике и перспективы создания нетрадиционных источников энергии». – Харьков, 2005. – С. 250-261.
5. Пристрій для виробництва і передачі тепла [Текст]: патент № 78155, МПК (2013.01 F25B 29/00), Осаул П. О., Осаул О. І., Востоцький С. М.; № U20121/0397 заявл. 03.09.2012, опубл. 11.03.2013, Бюл. № 5.

Осаул А.И., Самсоненко И.Н., Волков Т.М.
Запорожская государственная инженерная академия

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ЛОКАЛЬНОЙ КАВИТАЦИИ

Аннотация
Выполнен сравнительный анализ механизма преобразования топографии гидравлических процессов в ячейках Григгса и предложенных (запатентованных) в работе. Установлены закономерности влияния размера ячейки (радиуса сферы) и её угла раскрытия на скорость, центробежную силу выхода из ячейки объёма воды и на степень разрежения жидкости в ячейке (давление на дне ячейки). Результаты, полученные с использованием математического моделирования по программе Solidworks Flow Simulation использованы при разработке конструкций рабочих элементов роторных и трубных кавитаторов.
Ключевые слова: кавитация, ячейка, давление, скорость, центробежная сила.

Osaul A.I., Samsonenko I.N., Volkov T.M.
Zaporizhzhya State Engineering Academy

INVESTIGATION OF THE LOCAL CAVITATION MECHANISM

Summary
A comparative analysis of the mechanism for transforming the topography of hydraulic processes in the Griggs cells and the proposed (patented) ones is performed. The regularities of the cell size effect (sphere radius) and its angle opening on the velocity, on the centrifugal force of the water volume and the degree of the liquid rarefaction in the cell (bottom cell pressure) are determined. The results been obtained by mathematical modeling (with Solidworks Flow Simulation programme) were used in the elaborating of the design of rotary and tube cavitators working elements.
Keywords: cavitation, cell, pressure, velocity, centrifugal force.

УДК 528.482.3,625.11,624.127

ХАРАКТЕР ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ЗСУВНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАХИСНИХ СПОРУДАХ 115^{того} КМ ДІЛЯНКИ ДЕЛЯТИН-РАХІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ

Серант О.В., Ярема Н.П., Приступа О.Д.
Національний університет «Львівська політехніка»

Серант В.М.
Лабораторія діагностики залізничної колії
Регіональної філії «Львівська залізниця»,
ПАТ Укрзалізниця

Безпека транспортної інфраструктури та її розвиток є надзвичайно важливими, особливо для території Українських Карпатах, де є значний потік туристів. Особливістю залізничного полотна в гірських регіонах є необхідність побудови різноманітних підпірних та протизмивних стінок. Тому для безпеки руху, необхідний постійний моніторинг за такими об'єктами. Проаналізовано причини виникнення зсувних процесів. Приведено результати геодезичних спостережень за укріплювальними спорудами земляного полотна на 115^{тому} км дільниці Делятин-Рахів.
Ключові слова: залізниця, захисні та укріплювальні споруди, підпірні стінки, зсуви, деформації.

Постановка проблеми. Важливим аспектом для розвитку економіки України є туристичний бізнес, особливо привабливими для туристів є Українські Карпати. Необхідно звернути особливу увагу на розвиток та безпеку транспортної інфраструктури цього регіону. Особливістю залізничного полотна в гірських регіонах є необхідність побудови різноманітних підпірних та протизмивних стінок. Тому для безпеки руху, необхідний постійний нагляд за такими об'єктами. Особливо небезпечна ділянка залізничної колії знаходиться між курортами Ясиня і Кваси. Дільниця Делятин-Рахів споруджена ще в 1895 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз сучасних наукових публікацій показав, що проблеми руйнування захисних споруд залізничної колії потребують значної уваги, оскільки 30% деформацій земляного полотна пов'язано з руйнуванням укріплювальних споруд [4]. Зміщення великих мас землі на косогорах, де розміщено земляне полотно, створює загрозу безпеці руху поїздів і викликає нерідко величезні витрати на ліквідацію наслідків зсувів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми формулювання цілей статті. Вивчення навантаження на захисні споруди з метою своєчасного виявлення змін та запобігання негативних наслідків, змін геологічних умов під впливом природно-техногенних факторів небезпечних геологічних процесів і явищ, удосконалення проведення геодезичних та геологічних досліджень.

Мета статті. Головною метою є дослідження технічного та напружено-деформованого стану укріплювальних споруд земляного полотна на 115 км дільниці Делятин-Рахів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залізниці Галичини – одні з найстаріших в Україні, їх початки сягають середини XIX ст., коли в Західній Європі бурхливо розвивалися нові види транспорту. Так, ще у 1841 р. створено спеціальну «Програму у справах залізниці», згідно з якою залізниці поділялися на державні й приватні. При цьому державними були всі залізниці, що відходили від Відня. До них відносилася і Галицька залізниця (проект розроблено у 1840-1842 рр.). Південна лінія зі Львова проходила через Ходорів і Станиславів (тепер Івано-Франківськ) на Чернівці. У програмі вказувалося, що залізниця принесе велику користь усій Європі, а відносно Галичини був зроблений висновок, що залізниця їй необхідна для розвитку промисловості, вивезення сировини та сільськогосподарської продукції [3, с. 9]. У 1859 р. розпочалося будівництво залізниці з Перемишля до Львова протяжністю 98,6 км. В 1870 р. у Відні був детально розроблений проект Карпатської магістралі, метою якої було з'єднання угорської столиці Пешта (тепер частина Будапешту) з Одесою через Мішкольц, Сигет, Коломию, Чернівці, Ясси і Кишинів. Будівництво колії біля Воловецького перевалу для поєднання Львова та Пешту було розпочато 1872 р. [3, с. 192-196].

Наступним кроком для об'єднання Східної Європи з Центральною та Західною було будівництво лінії Станиславів – Воронєнка з галицького боку та Бочко (тепер Великий Бичків) – Керешмезе (тепер Ясіня) – з півдня. Будівництво лінії Станиславів – Воронєнка розпочалося у 1893 р. Відкриття залізничної лінії Станиславів – Воронєнка відбулося 19 листопада 1894 р. Загалом залізниці не лише покращили транспортне забезпечення регіону, але й змінили структуру місцевих трудових ресурсів, дали поштовх до розвитку промисловості та туризму.

З того часу залізниця продовжувала розвиватися, але однаково важливим є цілорічне проведення планових робіт з дослідження, ремонту та укріплення штучних споруд, земляного полотна. Через інтенсивне вирубування у Карпатах лісу при таненні снігу і сильних опадах відбувається значне замулювання водовідвідних споруд, а також водовідвідних і нагірних канав. Вода, яку раніше затримували дерева, стрімко сходить у річки. Їх басейни переповнюються і створюють загрозу розмиву і підмиву залізничних об'єктів, значна кількість яких збудовані ще за часів Австро-Угорщини і до теперішнього часу не надто міцні. Наприклад, після сильних дощів на Буковині у 2010 р. за короткий період часу стався великий підйом води. У результаті були розми-

ті берегоукріпні споруди, забиті труби великого діаметру, зруйновано майже 150-літній міст неподалік станції Вадул-Сірет [6]. Івано-Франківська область вирізняється серед інших областей України високою динамікою розвитку приповерхневої частини геологічного середовища, обумовленого дією як внутрішніх (ендогенних) сил Землі, так і зовнішнім впливом природних (екзогенних) та антропогенних чинників.

Згідно зі схемою сейсмічного районування досліджувана ділянка входить у межі 7-8-бальної зони (рис. 1). Зсувні процеси особливо широко розвинуті в передгірських і гірських районах, тут також розміщені основні деформуючі горизонти (рис. 2), як видно з карти район досліджень знаходиться в частині нашої держави, де відбувається найбільше зсувів [7]. Гірська частина Івано-Франківської області майже повністю входить до зони активного розвитку селевих процесів [5].

Рис. 1. Схема сейсмічного районування України (червоним овалом позначено розташування району досліджень)

Рис. 2. Поширення зсувів на території України [7] (червоним овалом позначено розташування району досліджень)

Для розвитку туризму особливо привабливими є Українські Карпати. Тому надзвичайно важливими є транспортна інфраструктура та безпека перевезень пасажирів. Особливо небезпечна ділянка залізничної колії знаходиться між курортами Ясиня і Кваси. Дільниця Делятин-Рахів споруджена в 1895 році. З Яблунецького перевалу залізниця спускається в долину р. Чорна Тиса та її долиною прокладена до державного кордону, адміністративно відноситься до Івано-Франківської та Закарпатської областей (рис. 3).

Територія характеризується значною розчленованістю рельєфу (гірська місцевість), колія перетинає значну кількість обвальних та селенебезпечних місць, спостерігаються високі швидкості течій гірських річок та струмків з паводковим характером стоку, що є причиною розмиву берегів і руйнування інженерних споруд.

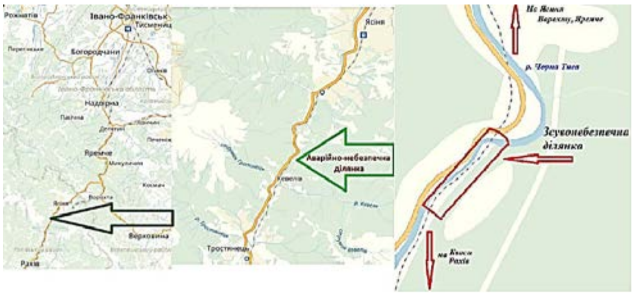

Рис. 3. Схема розташування особливо небезпечної ділянки

У геоморфологічному відношення описана територія знаходиться у межах гірських масивів Свидовець-Чорногора. Денна поверхня характеризується високим ступенем розчленованості рельєфу, для неї притаманне чергування глибоко врізаних (ерудованих) ярів, балок, улоговин, форма поперечного перерізу русел цих струмків зазвичай V-подібної, або U-подібної форми, що може свідчити про значні вертикальні рухи у відносно недалекому геологічному минулому. Для даної території характерні часті сходження селевих потоків, що часто можуть носити катастрофічний характер. В межах високогірних вершин гірського масиву Чорногора притаманні альпійські форми рельєфу [8].

На віддалі 115 км від Делятина (по колії) залізниця прокладена по вузькій ущелиноподібній долині річки (висота над рівнем моря ≈500 м), по підошві схилу значної крутизни (до 35°) у вигляді півнасипу з облаштунками: низова підпірно-протирозмивна стінка та верхова підпірна стінка. По правому схилу ріки прокладена автомобільна дорога (рис. 4) – по підніжжю гори висота якої досягає більше 1000 м, над рівнем моря. По лівому березі річки проходить залізнична колія по підніжжю гори висота якої досягає більше 1100 м, верхова підпірна стінка захищає залізничну колію від селевих потоків та зсуву гірських порід, а низова підпірна стінка захищає земполотно залізничної колії від руйнувань, які може спричинити швидкоплинна течія річки Чорна Тиса на крутих гірських поворотах. Від руйнівного впливу річки на автомобільну дорогу національного значення Н09, що проходить через Хуст, Рахів, Яблуницький перевал, Яремче, Ів. Франківськ, також захищає підпірна стінка з габіонних блоків.

Відомо, що під час катастрофічної повені 1927 р., яка супроводжувалась потужними селевими потоками, низова стінка була частково зруйнована. Відбудовчі роботи продовжувались близько чотирьох років. Стінка набула сучасного вигляду і з тих часів працює без капітального ремонту.

У процесі експлуатації неодноразово відбувались високі повені. Відновлювально-відбудовчими роботами річище р. Чорна Тиса в межах зазначеної ділянки постійно звужувалось, що зумовило скерування русла ріки в сторону залізничного полотна. У руслі річки для зменшення енергії потоку були влаштовані дерев'яні гаси-

телі, які на даний час повністю зруйновані. Як наслідок цього – активізувалися процеси донної і бокової ерозії вздовж підпірно-протирозмивної стінки, що призводить до руйнування рисберми і підмиву стінки в нижній частині.

Рис. 4. Фото частини небезпечної ділянки

Завдяки систематичним оглядам працівниками львівської залізниці та інженерно-геологічними обстеженнями були виявлені деформації земляного полотна та його облаштунків:

– переміщення мас ґрунту лівого крутосхилу в сторону пониження рельєфу, що привело до руйнування сухої кам'яної кладки і лотка, до деформацій верхових і низової стінок (рис. 5);

Рис. 5. Руйнування сухої кам'яної кладки і лотка верхової підпірної стінки

– руйнування кладки низової стінки сталося по центру, де на стінку діє максимальний зсувний тиск грунтів схилу, які мають максимальну потужність рихлих відкладень (до 5,0-6,0 м), а падіння покрівлі корінних порід і поверхні зміщення до 35°;

– до руйнування стінок веде інтенсивне стікання вод зі схилу;

– руйнування водобійної стінки та гасителів надмірної кінетичної енергії потоку привело до значного пониження дна русла річки і як наслідок, сильно, а місцями і повністю, зруйнована рисберма, яка вже не виконує своїх захисних функцій;

– спорудження протирозмивних стінок автодороги значно звузило русло річки і як наслідок привело до збільшення швидкості водного потоку.

– поверхня бетонної частини стінки розморожена з утворенням раковин до 0,5-0,6 м (рис. 6).

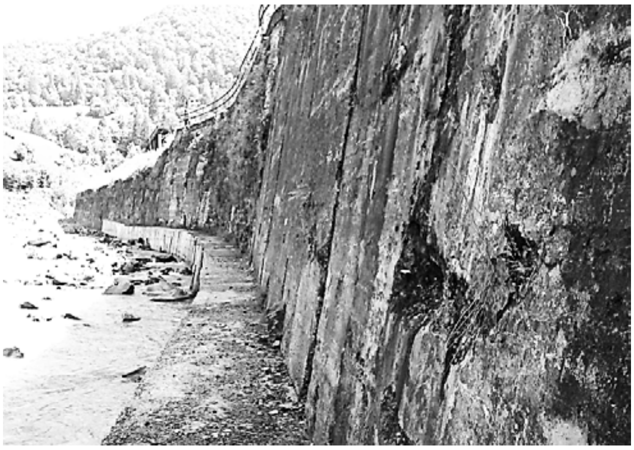

Рис. 6. Пошкоджена бетонна частина низової стінки

Інженерно-геологічною базою дорожньої лабораторії діагностики залізничної колії ведуться інструментальні геодезичні спостереження за проявом деформацій укріплювальних споруд земляного полотна на 115 км ПК 7-10 дільниці Делятин-Рахів.

Вимірювання проводились відносно локальної мережі, яка складається із трьох геодезичних пунктів закладених на березі річки, протилежному до залізничної колії. Координати пунктів визначені в умовній системі. По всьому периметру укріплювальних стінок зафіксовані геодезичні марки, за якими ведуться спостереження з 2005 р.

У таблицях 1, 2 наведені результати інструментальних геодезичних спостережень за період з 2013 по 2015 р.

Таблиця 1

Дослідження лівої верхової стінки

Горизонтальні переміщення, мм/рік			
марка	2013 рік	2014 рік	2015 рік
1	2	16	10
10	1	10	-
11	1	14	-
12	-	-	7
13	2	17	18
14	-	10	15
8	1	11	7
16	-	-	22

Таблиця 2

Дослідження правої низової стінки

Горизонтальні переміщення, мм/рік			
марка	2013 рік	2014 рік	2015 рік
2	-	-	9
3	1	10	11
4	1	15	12
5	2	23	-
6	-	12	10
7	-	10	9
8	2	13	-
15	1	11	-

Джерело: розроблено авторами

На час проведення вимірювань деякі із закладених марок були знищені, або їх стан був незадовільний, тому, як видно з таблиць, на таких марках вимірювання не проводилися.

Визначено горизонтальні зміщення марок за період з 2013 по 2015 р. Величини зміщень коливаються від 1 до 23 мм/рік. За результатами спостережень побудовано відповідні графіки горизонтальних зміщень – для прикладу наведе-

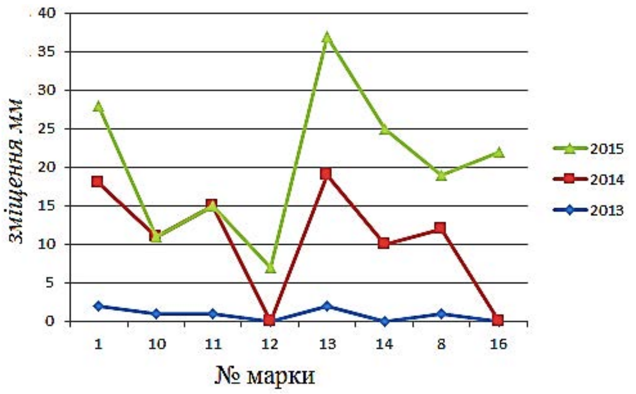

Рис. 7. Горизонтальні переміщення марок лівої верхової стінки, мм/рік

Джерело: розроблено авторами

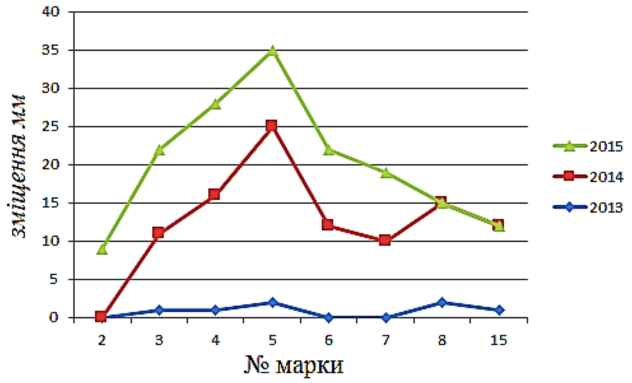

Рис. 8. Горизонтальні переміщення марок правої низової стінки, мм/рік

Джерело: розроблено авторами

но горизонтальні зміщення марок лівої верхової підпірної стінки (рис. 7), та правої низової стінки (рис. 8), за якими можна зробити висновок, що останнім часом зсувні процеси активізувалися, особливо це видно на марках 1, 8, 11, 13, 14 лівої верхової стінки, та на марках 3, 4, 6 правої низової стінки.

Висновки з даного дослідження та перспективи. У статті вказано, що особливо небезпечна ділянка знаходиться в сейсмічноактивній та зсувонебезпечній частині Карпат, має складну геологічну будову. Також збільшує навантаження на укріплювальні споруди максимальний зсувний тиск ґрунтів схилу, які мають значний перепад висот – більше 600 м під ухилом до 35°.

Для визначення деформацій на даному об'єкті пропонуємо проводити систематичні геодезичні спостереження марок з обов'язковою прив'язкою пунктів локальної мережі до пунктів державної геодезичної мережі. Необхідно відновити зруйновані геодезичні марки, обов'язково проводити подальші геодезичні спостереження на всіх існуючих марках із періодичністю не рідше ніж 2 рази в рік, що дасть можливість більш детально дослідити причини та природу таких рухів. Оскільки є велика загроза зсувообвальних процесів, які можуть призвести до блокування залізничного та автомобільного сполучення цих напрямків, що заподіє значну шкоду для держави в цілому.

Список літератури:

1. Клапчук В. Залізниці галичини Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск 22, 2012, ст. 10-20.
2. Львівська залізниця: Історія і сучасність / [П. Є. Гранкін, П. В. Лазечко, І. В. Сьомочкін, Г. І. Шрамко]. – Львів: Центр Європи, 1996. – С. 9-135.
3. Gostkowski R. Jak Galicya przyszla do kolej żelaznych / R. Gostkowski. – S. 173, 192-196.
4. Деформація, пошкодження і руйнування земляного полотна Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ferrum.at.ua/publ/konstrukcija_zaliznichnoji_koliji_i_jogo_zmist
5. Всеукраїнська експертна мережа. Івано-Франківська обл. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.experts.in.ua/regions
6. Юник І. Для упередження загрози. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.magistral-uz.com.ua/articles/vesennij-proryv.html
7. Екзогенні геологічні процеси [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://geoinf.kiev.ua/ekzohenni-heolohichni-protsesy/
8. Геологічна карта України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://geoinf.kiev.ua/wp/Interaktyvna-heolohichna-karta-Ukrayiny.htm

Серант О.В., Ярема Н.П., Приступа О.Д.
Национальный университет «Львовская политехника»
Серант В.М.
Лаборатория диагностики железнодорожного пути
Регионального филиала «Львовская железная дорога»,
ПАО Укрзализныця

ХАРАКТЕР И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРОЦЕССОВ СДВИГА НА ЗАЩИТНЫХ СООРУЖЕНИЯХ 115-ТОГО КМ УЧАСТКА ДЕЛЯТИН-РАХОВ ЛЬВОВСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ

Аннотация
Безопасность транспортной инфраструктуры и ее развитие очень важны, особенно для территории Украинских Карпатах, где имеет место значительный поток туристов. Особенностью железнодорожного полотна в горных регионах является необходимость построения различных подпорных и противосмывных стенок. Поэтому для безопасности движения, необходим постоянный мониторинг за такими объектами. Выполнен анализ причин возникновения оползневых процессов. Приведены результаты геодезических наблюдений за укрепляющими сооружениями земляного полотна на 115-том км участка Делятин-Рахов.
Ключевые слова: железная дорога, защитные и укрепительные сооружения, подпорные стенки, сдвиги, деформации.

Serant O.V., Yarema N.P., Prustupa O.D.
National University «Lviv Polytechnic»
Serant V.M.
Laboratory of Railway Track Diagnostics
Regional Branch «Lviv Railways»,
PAT «Ukrzaliznytsia»

APPROACH AND CAUSES OF OCCURRENCE THE LANDSLIDES ON THE PROTECTIVE CONSTRUCTION ON 115 KM THE SECTION OF DELYATYN–RAKHIV OF LVIV RAILWAY

Summary
The development and margin of safety of transport infrastructure in the Ukrainian Carpathians is extremely important. The necessity to construct various protective walls is the peculiarity of the railway in mountainous regions. Therefore, for the sake of safety of moving traffic there is the necessity the continuous monitoring of such objects. Analysis of causes of occurrence of the landslides was carried out. The results of geodetic observations at reinforcement roadway construction on 115 km section Delyatyn-Rakhiv were given.
Keywords: railway, protective and reinforcement structures, protective walls, landslides, deformations.

УДК 637.146.21.003.14

ТОВАРОЗНАВЧА ОЦІНКА ЯКОСТІ КЕФІРУ РІЗНИХ ВИРОБНИКІВ

Скирда О.Є.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Експериментально визначено хімічний склад та харчова цінність кефіру та його органолептичні, фізико-хімічні показники якості. Проведені дослідження змін органолептичних та фізико-хімічних показників якості досліджуваних зразків кефіру при зберіганні протягом 96 і 144 години за температурі 4 ± 2°С.
Ключові слова: кефір, хімічний склад, харчова цінність, органолептичні показники якості, фізико-хімічні показники якості.

Постановка проблеми. Кефір – кисломолочний напій, продукт змішаного молочнокислого та спиртового бродіння, який виробляють шляхом сквашуванням молока кефірними грибками, симбіотичною кефірною закваскою або заквашувальним препаратом.

Корисні властивості кефіру обумовлені його здатністю зупиняти розвиток хвороботворних бактерій в кишківнику. Таким чином гальмуються процеси гниття і припиняється утворення токсичних продуктів розпаду.

В процесі сквашування в кефірі накопичуються органічні кислоти, ферменти, антибактеріальні речовини, вітаміни. У кефірі міститься близько 250 різних речовин, 25 вітамінів, 4 види молочного цукру, пігменти і велика кількість ферментів. Також кефір містить величезну кількість живих клітин, в основному молочнокислих бактерій – до мільярда в кожному грамі, або до 1-2% маси продукту.

Кефір – один з самих популярних кисломолочних продуктів, на частку якого припадає понад 2/3 їх виробництва. В Україні цей продукт дуже поширений, адже потрапляє в категорію продуктів «першої необхідності».

Ринок кисломолочних продуктів – один з не багатьох в Україні, крупні виробники якого скаржаться на недостатню урегульованість його державою. В першу чергу, це стосується питань забезпечення якості, стандартизації і сертифікації продукції. Невпорядкованість вимог до якості – головна проблема галузі. ГОСТи, в більшості своїй, старі. Багато виробників випускають продукцію по ТУ (технічним умовам). При цьому виходить, що ТУ робляться під конкретного оператора: наприклад, на закваски, стабілізатори і наповнювачі – фруктові добавки до йогуртів, кефірів і морозива. Природно, що це приводить до розмивання не тільки вимог до якості продукції, але й критеріїв її віднесення до того чи іншого виду. Зрозуміло, що така ситуація не задовольняє виробників кисломолочної продукції, які дійсно затратили чимало сил і коштів для забезпечення якості своєї продукції. Тому дуже важливо вирішення проблеми визначення якості кисломолочної продукції, яка має вирішальне значення на конкурентному ринку товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання збагачених продуктів у харчуванні необхідне, починаючи з раннього віку. Особливо потрібна в раціоні достатня кількість вітамінів. Слід звернути увагу, що ліки людина приймає, щоб вилікуватися, а вітаміни повинна приймати постійно, щоб не захворіти. Незаперечна перевага належить вітамінізованим молочним продуктам в порівнянні з вітамінними препаратами [9].

Дефіцит вітамінів і мінеральних речовин сьогодні найбільш поширений, тому небезпечним для здоров'я є відхилення від рекомендованих раціональних норм, що враховують реальні фізіологічні потреби людського організму.

Актуальність розробки і виробництва найбільш вживаних кисломолочних вітамінізованих продуктів для спеціального дієтичного споживання та дитячого харчування існує не тільки в Україні. В підтримку обґрунтування актуальності проблеми і її практичної реалізації шляхом виробництва готової продукції із заданими властивостями, можуть слугувати напрацювання зарубіжних наукових шкіл.

Розроблена нормативна документація на виробництво широкого спектру продуктів за призначенням, в тому числі вітамінізованих кефірів і йогуртів, як для масового харчування (ТУ У 15.5-19492247-006-2003 «Йогурти вітамінізовані» та ТУ У 15.5-19492247-005-2003 «Кефіри вітамінізовані та продукти кефірні вітамінізовані»), так і для спеціального харчування дорослих та для спеціального – дитячого харчування – для дітей віком від 8-ми місяців, а саме: ТУ У 15.8-21604587-009:2008 «Продукти для спеціального дієтичного споживання та дитячого харчування. Йогурти вітамінізовані» та ТУ У 15.8-21604587-003-2003 «Продукти для спеціального дієтичного споживання, дитячого харчування. Кефіри вітамінізовані. Продукти кефірні вітамінізовані».

В процесі розробок і виробничих апробацій передбачено технологію продуктів для спеціального дієтичного споживання населення всіх вікових груп: від дітей раннього віку до людей похилого віку. Розширення асортименту здійснено за рахунок використання спеціальних заквасок з пробіотичними властивостями, в тому числі на основі молочнокислих чи біфідо-бактерій, із застосуванням добавок, що надають продуктам додану цінність, а саме вітамінних комплексів на основі одного, двох чи декількох вітамінів, мінеральних речовин та поліне-насичених жирних кислот і природних комплексів під назвою «омега», ферментів, коензиму (убіхінону), або аналогічних збагачувачів, в т.ч. з пребіотичними речовинами; рослинними екстрактами чи іншими наповнювачами чи добавками з наявністю лютеїну, лікопину та інших каротиноїдів і флавоноїдів; геністеїну та інших ізофлавонів, комплексів фенольних сполук з Р-вітамінною активністю, екстрактів і інших продуктів переробки какао, кави, чаю, винограду, інших фруктів, ягід, ци-

трусових та інших продуктів, що містять антоціани, серотонін, окситоцин, кофеїн, матеїн, поліфеноли та інші біологічно-активні речовини; без або із збагаченням фруктозою чи глюкозою, інуліном, пектином, біоволокнами, в т.ч. камеддю акації гумі арабік і т. ін., без або із подальшим збагаченням пребіотичними речовинами, зокрема лактулозою тощо. За розробленими технологіями запропоновано поєднання збагачуючих добавок з різними смаками за вмістом цукру: класичні види, або сучасні, із зменшеним вмістом цукру та солодкі, з цукром та без цукру, з рослинними та іншими біологічно активними речовинами.

В результаті проведених експериментальних і натурних досліджень встановлено, що для поліпшення консистенції та покращення здатності до зберігання, необхідно забезпечити зв'язування вільної вологи за рахунок застосування натуральних стабілізаторів, загущувачів та речовин, що виконують аналогічну функцію. Серед маси апробованих інгредієнтів цієї групи речовин, відібрано для впровадження та надано перевагу використанню стабілізуючих систем на основі природних складових рослинного та тваринного походження, що поставляються П 11 «Г.К. Хан і Ко. Київ». Разом з тим, передбачено, що вітамінізовані продукти можуть бути виготовлені за класичною технологією – з використанням концентратів білків молока, або відібраного високоякісного свіжо виготовленого сухого молока, із застосуванням загущувачів, стабілізаторів та речовин, що виконують аналогічну функцію або без них. За технологією можливе застосування комбінацій різних видів наповнювачів, сумісних за поєднанням і технологічних за обробкою, з використанням посиленої теплової обробки молочної суміші, варіантів асептичного виготовлення.

Недостатній рівень в нежирних продуктах харчування поліненасичених жирних кислот призводить до порушення інтелектуальних здібностей людини, тому для забезпечення нормального обміну речовин і працездатності мозку, такі продукти рекомендовано збагачувати природними комплексами під назвою «Омега». Вони застосовуються в харчуванні людей всіх вікових груп, а особливо дітей, вагітних жінок, матерів-годувальниць, в харчуванні спортсменів і т. ін. Продукти, що містять комплекс вітамінів і коензиму Q10 (убіхінону), призначені для юнаків і дівчат віком від 14 років і дорослих, що слідкують за своєю зовнішністю [10-24].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кисломолочні напої є сприятливим середовищем для розвитку багатьох мікроорганізмів, оскільки містять багато вологи, білків, вуглеводів і зольних елементів. У зв'язку з цим під час зберігання у них можуть змінитися кислотність, смак, запах і консистенція.

Зміна кислотності. Молочний цукор який міститься в кисломолочних напоях розкладається під дією мікроорганізмів з утворенням молочної і деяких інших кислот. Титрована кислотність перевищує при цьому допустимі норми, внаслідок чого продукт набуває різко кислий смак. З підвищенням температури навколишнього повітря швидкість наростання кислотності зростає.

При тривалому зберіганні в умовах підвищеної температури відзначається зниження кислотності внаслідок розвитку гнильних процесів. У результаті цих процесів відбувається розпад білків з утворенням лужних сполук. Продукт набуває вади смаку, запаху і консистенції і стає непридатним для вживання.

Зміни смаку і запаху. Нечисті смак і запах виникають при розвитку в продуктах сторонньої мікрофлори.

Оцтовокислий смак і запах можуть з'являтися в результаті розвитку в них оцтовокислих бактерій, що окислюють спирт до оцтової кислоти. Ці бактерії при пастеризації молока гинуть. Тому недостатня пастеризація кисломолочних напоїв, недотримання санітарно-гігієнічних умов виробництва і погана закупорювання сприяють появі цього пороку.

Прогірклий смак з'являється в результаті гідролізу молочного жиру під впливом ліпази цвілі, які потрапляють в сметану при порушенні санітарно-гігієнічних режимів виробництва та зберігання.

Прісний смак виходить при слабкому розвитку молочнокислого бродіння.

Пліснявіння. На поверхні кисломолочних напоїв може розвиватися біла молочна цвіль, яка викликає нечистий, а іноді прогірклий смак. Кисломолочні напої, що надійшли у великій тарі з цвіллю на поверхні, перед реалізацією зачищають.

Тягуча консистенція кисломолочних напоїв може бути результатом розвитку слізеобразующіх бактерій або іншої сторонньої мікрофлори, наприклад оцтовокислих бактерій.

Спучена консистенція. Цей порок кисломолочних напоїв викликається розвитком в продукті газоутворюючих мікроорганізмів, дріжджів, зброджують лактозу, або в результаті зберігання при високих температурах.

Відділення сироватки (перекисання) в кисломолочних напоях відбувається в результаті накопичення надмірної кількості кислот у процесі виробництва і зберігання при високій температурі.

Салістий смак виникає внаслідок окислення жиру під дією сонячного світла, підвищеної температури зберігання, наявності металів змінної валентності.

Металевий присмак виникає при упаковці кисломолочних напоїв в металеві фляги з порушеним шаром внутрішнього покриття.

Усушка. Кисломолочні напої при зберіганні можуть незначно втрачати у вазі в результаті випаровування вологи через тару та упаковку. З пониженням температури навколишнього повітря втрати ці зменшуються.

Неоднорідна консистенція спостерігається в кисломолочних напоях при їх подмораживанию внаслідок утворення грудок білка [1-8].

Вітчизняний ринок кисломолочних напоїв повний різними виробниками. В умовах конкуренції між ними, з метою отримання більшого прибутку та зайняти більшу частку ринку, недобросовісні виробники можуть реалізовувати неякісний або фальсифікований продукт, тому актуальним є вирішення даної проблеми шляхом визначення якості продукції, яка має вирішальне значення на конкурентному ринку товарів.

Мета статті. Головною метою дослідження було визначити вплив технологічних факторів на формування органолептичних, фізико-хімічних показників якості кефіру. Для поставленої мети необхідно було вирішити ряд завдань:

– Озайомитись з харчовою та біологічною цінністю кефіру.

– Проаналізувати технологічні вимоги до сировини, що застосовуется у виробництві кефіру.

– Провести огляд існуючих технологічних схем виробництва кефірів.

– Вивчити вимоги до якості кефіру згідно чинної нормативної документації.

– Провести аналіз впливу технологічних факторів на формування органолептичних показників якості кефірів.

– Провести аналіз впливу технологічних факторів на формування фізико-хімічних показників якості кефіру.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження слугував кефір вітчизняного виробництва. Для дослідження якості кефіру різних виробників, що реалізуються в роздрібній торговельній мережі були взяті зразки кефіру, жирністю 2,5% від різних виробників:

Зразок № 1 ТОВ «Білоцерківський мол. комбінат» Київська обл., Білоцерківський р-н, с. Томиловка, вул. Узинська, 2. «Біла лінія» Кефір, жирність 2,5%

Зразок № 2 ЗАТ «Баштанській сирзавод» Україна, Миколаївська обл., м. Баштанка, вул Заводська, 4. «Славія» Кефір, жирність 2,5%

Зразок № 3 ПраТ «Галичина», Україна, Львівська обл., м. Радехів, вул. Б. Хмельницького. «Галичина» Кефір. Жирність 2,5%

Зразок № 4 ПАТ «Яготинський маслозавод», Україна, Київська обл., м. Яготин, вул. Шевченко, 21. Яготинський» Кефір, жирнсть 2,5%.

Зразок № 5 ТОВ «ГМЗ», м. Одеса, вул. Хуторська 101, «ГМЗ» Кефір, жирність 2,5%.

Оцінка похибок експериментальних даних та вимірюваних величин здійснювалися за методами математичної статистики і кореляційного аналізу, результати дослідів були оброблені на ЕОМ.

Відбір проб кефіру для визначення якості проводився згідно ГОСТ 3622-68 «Молоко и молочные продукты. Отбор проб и подготовка их к испытанию» [16].

Органолептичний аналіз – це єдиний метод, що дозволяє відрізнити висококісний продукт від ординарного, фальсифікований від натурального, виявити ранні ознаки його псування.

Органолептична оцінка товару – це узагальнений результат оцінки його якості, виконаний за допомогою органів чуття людини. У ряді випадків органолептична оцінка може дати висновок про такі параметри, як свіжість сировини, порушення процесу виробництва набагато швидше, ніж інструментальні методи.

При оцінці товару визначають спочатку зовнішній вигляд, форму, колір, блиск, прозорість та інші властивості.

Тому при органолептичній оцінці кефиру ми перевіряємо зовнішній вигляд і консистенцію, смак, запах і колір. Результати органолептичних досліджень представленні у таблиці 1.

Після проведення органолептичної оцінки якості кефіру за такими показниками: зовнішній вигляд та консистенція, смак та запах, колір, можна зробити висновок, що зразки кефіру № 1, № 2 та № 4 відповідають вимогам ДСТУ 4417:2005 «Кефір. Технічні умови» та Технічного регламенту на молоко та молочну продукцію [4, 12]. Щодо зразка під номером 3 є деякі зауваження а саме: занадто рідка консистенція, що може свідчити про низький вміст сухих речовин, низький режим пастеризації, відсутність або неефективність гомогенізації. Ще одним недоліком даного зразка було надто кислий смак, що говорить про тривале зберігання на підприємстві або в торгівельній мережі чи про тривале сквашування продукту. Враховуючі вищезгадані недоліки зразок № 3 не відповідає вимогам ДСТУ 4417:2005 «Кефір. Технічні умови». Також,

Таблиця 1

Результати органолептичних досліджень якості кефіру

Найменування показника	Зразок № 1	Зразок № 2	Зразок № 3	Зразок № 4	Зразок № 5	Вимоги НД
Зовнішній вигляд та консистенція	однорідна, в міру густа, без газоутворень та пластівців	однорідна, в міру густа, без газоутворень та пластівців	однорідна рідина, без пластівців, з невеликою кількістю газоутворення	однорідна рідина,в міру густа, без пластівців, без газоутворень	однорідна з непорушеним згустком, без пластівців та газоутворень	однорідна, в'язка, з порушеним або непорушеним згустком (залежно від технології виробництва). Дозволено: газоутворення, яке спричинено нормальною життєдіяльністю мікрофлори закваски; незначне відокремлення сироватки
Смак та запах	чистий, щипкий, кисломолочний без сторонніх присмаків та запахів	чистий, щипкий, кисломолочний без сторонніх присмаків та запахів	чистий, щипкий, кисломолочний без сторонніх присмаків та запахів	чистий, щипкий, кисломолочний без сторонніх присмаків та запахів	чистий, щипкий, кисломолочний без сторонніх присмаків та запахів	чистий, кисломолочний. Смак щипкий, без сторонніх присмаків і запахів
Колір	молочно-білий, рівномірний за всією масою	молочно-білий, рівномірний за всією масою	молочно-білий, рівномірний за всією масою	молочно-білий, рівномірний за всією массою	молочно-білий, рівномірний за всією масою	молочно-білий, рівномірний за всією массою

у зразка № 3, виявлено незначне газоутворення, але цей показник дозволений НД, адже причинений нормальною життєдіяльністю мікрофлори кефіру. У зразка № 5 виявлено незначне відокремлення сироватки, що дозволено ДСТУ 4417:2005 «Кефір. Технічні умови» [18].

Товарознавча оцінка фізико-хімічних показників якості досліджуваних зразків кефіру.

Густина – це маса рідини при температурі 20°С, яка визначається за одиницею об'єму, кг/м[8]. Густина цільного кефіру знаходиться в межах 1027-1032 г/м^3, обезжиреного кефіру 1036 г/м^3. Для, визначення густини використовують ареометри типу АМТ з термометром і ціною поділки шкали 1,0 кг/м^3 або термометра з ціною поділки 0,5 кг/м^3. Ареометр занурюється в рідину доти, поки маса витісненої ним рідини не дорівнюватиме масі ареометра, ним більшу густину має рідина, тим на меншу глибину опускається ареометр. Визначення густини необхідно проводити не раніше ніж через 2 год після відстоювання кефіру при температурі 20°С, оскільки кефір може містити велику кількість бульбашок повітря, тому густину його не можна визначити правильно [19]. Густина кефіру змінюється залежно від стану жиру (розплавлений або твердий). Температура кефіру під час визначення повинна бути +15...25°С. Густину кефіру визначають при температурі 20°С. Якщо температура вища або нижча ніж 20°С, то до показання густини вносять поправку.

Визначення титрованої кислотності кефіру проводять згідно з ГОСТ 3624-92 «Молоко и молочные продукты. Титриметрические методы определения кислотности». Кислотність продукту зумовлює наявність в ньому вільних іонів водню. Метод заснований нанейтралізації кислот, які знаходяться в продукті, розчином гідроксиду натрію та ідентифікації точки еквівалентності [20]. Висока кислотність кефіру обумовлена технологічними особливостями виготовлення кефіру. Основним процесом при отриманні кисломолочних продуктів є утворення молочної кислоти з лактози. Велика концентрація молочної кислоти впливає на значення титрованої кислотності. Метод заснований на визначенні активності іонів водню за допомогою потенціометричного аналізатора. Аналіз проводився за допомогою спеціального приладу – рН-метром, який має скляні електроди, потенціал яких залежить від концентрації іонів водню в навколишньому середовищі [21].

Сухим молочним залишком (СМЗ) називають складові молока, що залишились після випаровування з нього вологи. До них належать молочний жир, білок, мінеральні речовини і т.ін. Вміст сухого молочного залишку коливається в значних межах від 11,6 до 12,4% і в середньому становить 12%. Сухим знежиреним молочним залишком (СЗМЗ) називають сухі речовини молока, за винятком жиру. За вмістом сухого знежиреного молочного залишку роблять висновок про можливість розведення незбираного молока водою.

Суть методу полягає в тому, що за шкалою приладу «СЗМЗ» визначають різницю між показниками заломлення світлового променя, що проходить через досліджуване молоко і дистильовану воду.

Результати фізико-хімічних досліджень представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Фізико-хімічні показники досліджуваних зразків кефіру

Найменування показника	Зразок № 1	Зразок № 2	Зразок № 3	Зразок № 4	Зразок № 5	Вимоги за ДСТУ 4417:2005
Густина, г/см^3	1027	1028	1030	1029	1031	1027-1032 г/м^3
Активна кислотність, рН	4,2	4,1	4,3	4,2	4,4	4,0-4,8
Титрована кислотність, °Т	91	93	100	97	92	85-130
Вміст сухого залишку, %	11,5	11,8	11,6	11,7	11,5	11,5-11,8

Дослідивши фізико-хімічні показники якості кефіру можна зробити висновок, що в цілому якість дослідних зразків відповідає вимогам ДСТУ 4417:2005 «Кефір.Технічнівимоги» та Технічному регламенту.

Зміна органолептичних показників якості кефіру в процесі зберігання.

Кисломолочні напої є сприятливим середовищем для розвитку багатьох мікроорганізмів, оскільки містять багато вологи, білків, вуглеводів і зольних елементів. У зв'язку з цим під час зберігання у них можуть змінитися кислотність, смак, запах і консистенція.

Кисломолочні напої заморожувати не можна. Утворюються при заморожуванні кристали льоду порушують структуру продукту, в результаті чого при відтаванні виділяється сироватка, консистенція продукту стає сиплесе або крупитчатая. Знижуються і смакові достоїнства, тара деформується [26].

При порушенні режиму зберігання в кисломолочних продуктах можуть відбуватися небажані процеси, що знижують якість і навіть призводять продукт до повної псування. Як наслідок, з'являються дефекти.

Основними умовами, що забезпечують належне зберігання, є певна температура і відносна вологість повітря, відповідні освітлення івентиляція; дотримання товарного сусідства; закріплення постійних місць за товаром, забезпечення матеріальної відповідальності; виконання санітарно-гігієнічних заходів попереджуючих спад і псування товарів. При зберіганні товарів укладають на підтоварники, піддони, стелажі, у шафи, підвішують на плічки, кронштейни. Зберігання товару на підлозі неприпустимо. Температура зберігання – температура повітря в сховище. Це один з найбільш значущих показників режиму зберігання. З підвищенням температури посилюються хімічні, фізико-хімічні, біохімічні та мікробіологічні процеси, що призводить до появи дефектів продукції [25, 28].

Кисломолочні напої слід зберігати без доступу світла і виключати вплив прямих сонячних променів [29].

При розміщенні кисломолочних напоїв на зберігання слід передбачати можливість швидкого знаходження товару, зручного відбору для подачі в торговий зал враховувати тривалість його

зберігання. Зберігати кисломолочні напої необхідно при температурі не вище 8оС.Терміни зберігання та реалізації встановлено такі: кисляку, кефіру, кумису, ацидофіліну і ацидофільного молока – 120 год з моменту закінчення технологічного процесу (без охолодження не реалізують). Термін зберігання йогуртів при температурі від +2 до +6°С не більше 30 діб.

Кисломолочні напої відноситься до групи – вологі товари, тому при їх зберіганні необхідно дотримуватися ОВВ 80-85%. Зберігання кисломолочних продуктів при недотриманні необхідних умов призводить до підвищення їх кислотності, відділення сироватки, погіршення якості та псуванню. На упаковці кисломолочних продуктів, кисляку, кефіру, ацидофіліну проставляють число або день кінцевого терміну реалізації, а не їх вироблення [30].

Аналіз якості кефіру проводиться відповідно до ГОСТ Р 52093-2003 «Кефір. Технічні умови». Визначення органолептичних показників кефіру проводилося через 96 і 144 години зберігання при температурі 4 ± 2°С. Зміни, яких відбувалися з органолептичними показниками кефіру при зберіганні протягом зазначеного терміну відображені в таблиці 3.

Таким чином встановлено, що протягом терміну придатності у всіх зразків показники, повністю відповідали вимогам стандарту. Після закінчення терміну придатності (через 144 години) у всіх зразків порушилася консистенція, з'явилося сильне газоутворення. Смак і запах всіх зразків став надмірно кислим. Колір всіх зразків залишився без зміни.

Висновки і пропозиції. Представлені дослідні зразки кефіру були перевірені на якість за органолептичними (смаком і запахом, зовнішнім виглядом і консистенцією, кольором) та фізико-хімічними показниками (вміст сухого залишку, %; кислотність, °Т; активна кислотність, рН; відносна

Таблиця 3

Зміни органолептичних показників кефіру при зберіганні

Найменування показника	Вимоги ГОСТ Р 52092-2003	Фактичні дані через:	
		96 годин	144 години
Зовнішній вигляд і консистенція	Однорідна. З порушеним або непорушеним згустом. Допускається газоутворення, викликане дією мікрофлори кефірних грибків	Кефір «Біла лінія»	
		Однорідна з порушеним згустком. Без газоутворення	Неоднорідна, з сильним газоутворенням.
		Кефір «Славія»	
		Однорідна з порушеним згустком. Без газоутворення	Неоднорідна, з газоутворенням.
		Кефір «Галичина»	
		Однорідна з непорушеним згустком. Без газоутворення	Неоднорідна, з газоутворенням
		Кефір «Яготинський»	
		Однорідна з непорушеним згустком. Без газоутворення	Неоднорідна, з газоутворенням
		Кефір «ГМЗ»	
		Однорідна з непорушеним згустком. Без газоутворення	Неоднорідна, з газоутворенням
Смак і запах	Чисті, кисломолочні, без сторонніх присмаків і запахів. Смак злегка гострий, допускається дріжджовий присмак	Кефір «Біла лінія»	
		Чисті, кисломолочні, без сторонніх присмаків і запахів	Зайве кислий смак і запах, гоструватий присмак
		Кефір «Славія»	
		Чисті, кисломолочні, без сторонніх присмаків і запахів	Кислі, з дріжджовим присмаком
		Кефір «Галичина»	
		Чисті, кисломолочні, без сторонніх присмаків і запахів	Кислі, з дріжджовим присмаком
		Кефір «Яготинський»	
		Чисті, кисломолочні, без сторонніх присмаків і запахів	Дуже кислі, з дріжджовим присмаком
		Кефір «ГМЗ»	
		Чисті, кисломолочні, без сторонніх присмаків і запахів	Дуже кислі, з дріжджовим присмаком
Колір	Молочно-білий, рівномірний по всій масі	Кефір «Біла лінія»	
		Молочно-білий, рівномірний по всій масі	Молочно-білий, рівномірний
		Кефір «Славія»	
		Молочно-білий, рівномірний по всій масі	Молочно-білий, рівномірний
		Кефір «Галичина»	
		Молочно-білий, рівномірний по всій масі	Молочно-білий, рівномірний
		Кефір «Яготинський»	
		Молочно-білий, рівномірний по всій масі	Молочно-білий, рівномірний
		Кефір «ГМЗ»	
		Молочно-білий, рівномірний по всій масі	Молочно-білий, рівномірний

щільність, г/м^3), також було досліджено маркування та стан пакування дослідних зразків кефіру.

Після проведення аналізу маркування можливо виділити деякі зауваження в зразках № 1 та № 2, щодо зазначення умов зберігання. У зразка № 1 не зазначено відхилення від маси нетто. Є деякі зауваження у зразка № 3: інформація на етикетці нанесена дуже дрібним шрифтом, що несе деякі незручності під час її вивчання споживачеві. При проведені проби на горіння було виявлено, що пакування дослідних зразків кефіру вироблено з поліетилентерафталату. Даний вид пакування дозволений Центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я. Після огляду споживчої тари були виявлені деякі недоліки: невеликі пухирці у зразка № 2 та незначні напливи пластичної маси у зразка № 3, зразки № 4 і 5 недоліків не було виявлено.

Найважливішою складовою якості продукції є дотримання технології транспортування і зберігання кисломолочних продуктів.Для виробників дуже важливо дотримуватися всі необхідні умови підтримки стабільного рівня якості кисломолочних напоїв як на стадії зберігання і транспортування, так і під час реалізації продукції споживачеві.

Всі дослідні зразки виготовленні по правилам раціональності форм та конструкції упаковки, упаковка зручна у використанні. Споживча тара пяти зразків кефіру відповідає вимогам ДСТУ 4417:2005 «Кефір. Технічні умови» та закрите способом, який гарантує зберігання кефіру відповідно до даного нормативного документа.

Після проведення органолептичної оцінки якості кефіру за такими показниками: зовнішній вигляд та консистенція, смак та запах, колір, можна зробити висновок, що зразки кефіру № 1, № 2 та № 4 відповідають вимогам ДСТУ 4417:2005 «Кефір. Технічні умови» та Технічного регламенту на молоко та молочну продукцію. Дослідивши фізико-хімічні показники якості кефіру можна зробити висновок, що в цілому якість дослідних зразків відповідає вимогам ДСТУ 4417:2005»Кефір. Технічні вимоги» та Технічному регламенту.

На основі виявлених фактів рекомендуємо виробникам даних зразків переглянути технологію виробництва продукту. Рекомендуємо переглянути вимоги ДСТУ 4417:2005 «Кефір. Технічні умови» та Технічного регламенту а саме: переглянути вимоги, щодо нанесення дати споживання, тобто обов'язково зазначати виробникам кефіру дату виробництва та кінцеву дату споживання продукту. Відсутність даної інформації порушує права споживачів на доступну, достовірну та достатню інформацію про продукт за Статтею 4 Закону України «Про захист прав споживачів» [24]. Також радимо внести вимоги до обов'язкового зазначення відхилення від маси нетто кефіру, адже даний недолік НД дозволяє кількісну фальсифікацію продукту.

Список літератури:

1. [Електронний ресурс]: http://koloro.ua/blog/issledovaniya/analiz-ryinka-molochnoy-produktsii-ukrainyi-2015-2016.html
2. [Електронний ресурс]: http://agroportal.ua/views/mnenie-eksperta/analiz-ukrainskogo-rynka-moloka/
3. [Електронний ресурс]: http://mybiblioteka.su/tom2/4-89382.html
4. [Електронний ресурс]: http://works.doklad.ru/view/hoFNtVJPU2M/all.html
5. [Електронний ресурс]: http://ukrbukva.net/page,2,122090-Osobennosti-pishevoiy-cennosti-kefira.
6. [Електронний ресурс]: http://refleader.ru/jgejgeujgatyotr.html
7. [Електронний ресурс]: http://reflist.su/besplatno/referat_zwdwwg/page-2
8. [Електронний ресурс]: http://revolution.allbest.ru/cookery/00359900_0.html
9. Годовиченко А.Г. Государственное опытное предприятие бактериальных заквасок ТИММ УААН // А.Г. Годовиченко, Т.М. Мазур. – Молочное дело. – № 5. – 2015. – С. 8-9.
10. Дмитровська Г.П. Йогурти, кефіри та продукти кефірні вітамінізовані для масового, спеціального дієтичного та дитячого споживання // Молочное дело. – № 6. – 2010. – С. 24-26.
11. Товарознавство і експертиза споживчих товарів / Шевченко В.В. [та ін.]: Підручник. – М.: ИНФРА-М, 2011. – С. 544.
12. Кефир. История происхождения // Товаровед продовольственных товаров. – № 2. – 2015. – С. 56-57.
13. Кириева Т.В., Гатько Н.Н. Сладкий кефир с корнем солодки // Переработка молока. – № 7. – 2013. – С. 42-44.
14. Кігель Н.Ф., Шульга Н.М. Кефір. Сучасний погляд на мікрофлору та технологію // Молокопереробка. – № 7. – 2010. – С. 16.
15. Шляхи покращення консистенції кефіру // Кравцова О.В [та ін.]; Молочное дело. – № 8. – 2014. – С. 50-51.
16. Крусь Г.Н. и др. Технология молока и молочных продуктов / Г.Н. Крусь, А.Г. Храмцов, З.В. Волокитина, С.В. Карпычев; Под ред. А.М. Шалыгиной. – М.: Колос, 2012. – 455 с.
17. Культури «Даніско» для виробництва традиційного кефіру // Молочное дело. – № 7. – 2011. – С. 28-29.
18. Товарознавство та експертиза харчових жирів, молока і молочних продуктів: Підручник для вищ. навч. закладів / М.С. Касторне, В.А. Кузьміна, Ю.С. Пучкова та ін. – М.: Видавничий центр «Академія», 2013. – 288 с.
19. Основы проектирования и строительства перерабатывающих предпритий / Гордеев А.С., Завражнов А.И., Курочкин А.А., Хмыров В.Д., Шабурова Г.В. / под ред. Завражнова А.И. – М.: Агроконсалт, 2012 – 492 с.
20. Технология производства молочних продуктов // Молокопереработка. – № 12. – 2009. – С. 46-48.
21. Тихая Анна. Кисломолочные фантазии на любой вкус // Молочное дело. – № 7. – 2008. – С. 37.
22. Технология производства кефира // Молочная сфера. – № 1-2. – 2010. – С. 15.
23. Фильчакова С.А. Национальный кисломолочный напиток – кефір // Переработка молока. – № 3. – 2010. – С. 34-35.
24. Шидловская В.П. Органолептические свойства молока и молочных продуктов. Справочник. – М.: Колос, 2010. – 280 с.
25. ДСТУ 4417:2005 «КЕФІР. Технічні умови».
26. [Електронний ресурс]: http://webkonspect.com/?id=446&labelid=3365&
27. ГОСТ Р 51074-2003 «Продукти харчові. Інформація для споживача».

28. ГОСТ Р 52093-2003 «Продукти молочні. Кефір. Загальні технічні умови».
29. Експертиза якості молока і кисломолочних продуктів. Автор-упорядник Кузьміна В.А. Методичне керівництво МВШЕ МР-010-2001. – М.: Автономна некомерційна організація «Московська вища школа експертизи», 2001. – 77 с.
30. Товарознавство і експертиза споживчих товарів: Підручник. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 544 с.

Скирда Е.Е.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ТОВАРОВЕДНАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА КЕФИРА РАЗЛИЧНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
Экспериментально определены химический состав и пищевая ценность кефира его органолептические и физико-химические показатели качества. Проведены исследования изменений органолептических и физико-химических показателей качества кефира при хранении в течение 96 и 144 часов при температуре 4 ± 2°С.
Ключевые слова: кефир, химический состав, пищевая ценность, органолептические показатели качества, физико-химические показатели качества.

Skirda O.E.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

COMMODITY CONTROL OF KEFIR OF DIFFERENT MANUFACTURERS

Summary
Experimentally determined chemical composition and nutritional value of kefir and its organoleptic, physico-chemical indicators of quality. Study of changes in organoleptic and physico-chemical quality parameters of samples of kefir during storage for 96 and 144 hours at a temperature of 4 ± 2°C.
Keywords: kefir, chemical composition, nutritional value, organoleptic quality, physico-chemical indicators of quality.

УДК 678.027

ВИЗНАЧЕННЯ ТИСКУ ПРИ КАСКАДНІЙ ДИСКОВО-ШЕСТЕРЕННІЙ ЕКСТРУЗІЇ

Швед М.П., Бояркін О.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У даній статті проведений аналіз використання шестеренного насосу в каскадній схемі екструзії для перероблення полімерних матеріалів. Обґрунтовано використання шестеренного насосу для створення тиску в каскадній схемі екструзії. Зроблений аналіз експериментальних досліджень залежності тиску від величини робочого зазору в шестеренному насосі. Проведений аналіз залежності тиску від динамічної в'язкості розплаву. Також узагальнено аналіз експериментальних досліджень.
Ключові слова: екструзія, полімер, шестеренний насос, динамічна в'язкість, гідравлічний опір, внутрішні втрати.

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день у світі зростає потреба у природних енергоресурсах, більшість з яких є вичерпними. В хімічній промисловості полімери відіграють важливу роль, тому останнім часом значна увага приділяється покращенню якості продукції та створенню нових економічних високопродуктивних машин для переробки пластичних мас. Основа дослідження процесу виготовлення полімерної плівки полягає у максимальному заощадженні сировини та енергії, підвищуючи при цьому якість продукції та зменшуючи навантаження на екологію.

Постановка проблеми. До основного недоліку існуючих технологічних ліній для виробництва полімерних плівок відносять нестабільність товщини по довжині, яка може збільшуватися на 5-8% від номінального значення, через недосконалість черв'ячного екструдера як дозуючого насосу, що призводить до значних перевищень витрат сировини та енергії [1]. Для вирішення цієї проблеми між екструдером та формуючим інструментом може бути використаний дозуючий шестеренний насос, який вирівнює пульсацію розплаву до 1-2% [2]. Це дозволяє випускати продукцію з меншими допусками на геометричні розміри зі значною економією сировини, що в подальшому призводить до меншої кількості полімерів, які потребують утилізації. Це є головною економічною та екологічною підставою для використання насосів.

Мета статті. Обґрунтування доцільності використання шестеренного насосу в якості генератору тиску при каскадній дисково-шестеренній екструзії.

Виклад основного матеріалу досліджень. Шестеренний насос – це зубчата передача, яка власне, і утворює насос. Розплав, який надходить з розплавлювача-гомогенізатора у вхідний отвір шестеренного насоса, потрапляє в насосну камеру між шестернями і корпусом, проштовхується передачею і витікає з вихідного отвору. Одна шестерня рухається за допомогою зовнішнього джерела, а інша – завдяки першій. Відбувається перенесення розплаву із зони низького тиску в зону високого тиску, при якому частина розплаву повертається назад за рахунок перепаду тисків й забезпечує змащування робочих поверхонь насоса та надійну роботу обладнання. З одного боку, втрати продуктивності мають бути мінімальними, а, з іншого – потрібно забезпечити змащування робочих поверхонь тертя в насосі, що є пріоритетним завданням під час проектування обладнання (рис. 1) [3, 4].

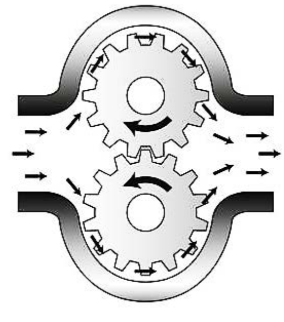

Рис. 1. Схема процесу проштовхування розплаву розчину через шестеренний насос

Визначаємо необхідні та достатні умови для перекачування розплаву насосу під тиском.

На рис. 2 представлена схема яка пояснює як створюється тиск в насосі на відповідь опору формуючого інструменту.

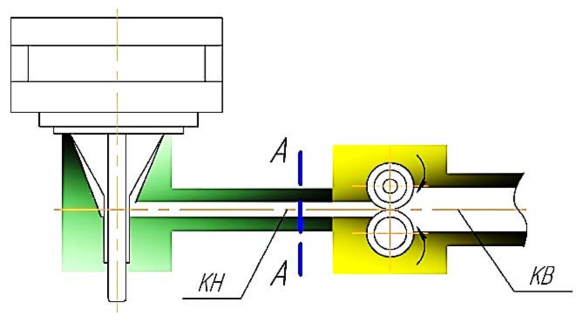

КВ – камера всмоктування,
КН – камера нагнітання

Рис. 2. Схема створення тиску в шестеренному насосі

Необхідною умовою для перекачування розплаву під тиском є підведення механічної енергії до насосу.

Звернувшись до моделі насосу, яка представлена на рис. 2 проведемо площину А-А в довільному перерізі в камері нагнітання. Відповідно закону Паскаля тиск передається однаково на всі напрямки, а тому тиск вліво від площини А-А передається на подолання опору формуючого інструменту, а вправо від площини А-А сприймається внутрішнім гідравлічним опором насосу. Тоді тиск, який створює насос дорівнює падінню тиску на внутрішніх гідравлічних опорах. Його можна визначити з виразу:

$$p_{max} = \sum R_{вн} Q_{вт} \quad (1)$$

де $R_{вн}$ – внутрішній гідравлічний опір насосу, Па·с/м^3;

$Q_{вт}$ – об'єм втрат насосу, Па.

Це рівняння треба вважати основним яке визначає максимальний тиск насосу.

Аналог закону Ома в гідравліці можна сформулювати наступним чином: фактична втрата рідини з одної сторони і об'єм внутрішніх втрат з іншої сторони між двома фіксованими перерізами потоку пропорційний гідравлічному опору цієї ділянки. Аналітично ця залежність може бути представлена у вигляді:

$$Q_ф = \frac{\Delta p}{R_{зов}} \quad (2)$$

де Δp – перепад тиску між перерізами потоку рідини, Па:

$R_{зов}$ – зовнішній гідравлічний опір, яке визначається навантаженням та опором формуючого інструменту, Па·с/м^3.

По аналогії з (2) можна записати для внутрішніх втрат в насосі – $Q_{вт}$

$$Q_{вт} = \frac{p_{max}}{R_{вн}} \quad (3)$$

Виходячи з виразів (2) та (3) можна записати що найважливішою умовою працездатності насоса є виконання умови

$$Q_{вт} R_{зов} = Q_ф R_{вн} \quad (4)$$

де $Q_ф$ – фактична подача насосу, м^3/с;

$Q_{вт}$ – внутрішні втрати в насосі, м^3/с;

$R_{зов}$ – зовнішній гідравлічний опір, Па·с/м^3;

$R_{вн}$ – внутрішній гідравлічний опір насосу, Па·с/м^3.

З виразу (3) отримаємо залежність для тиску яке може розвивати насос:

$$p_{max} = Q_{вт} R_{вн} \quad (5)$$

Фізичний зміст (5) заключається в тому, що тиск який розвиває насос пропорційний гідравлічному опору насосу $R_{вн}$ на шляху через зазори в спряженнях деталей насосу.

Із залежності (3) та (5) і рис. 2 бачимо, що зменшуючи гідравлічний опір внутрішніх втрат насосу $\Delta p_{вн}$ можна досягти такого моменту, при якому насос буде не в змозі подолати внутрішнє навантаження. В цей момент зовнішній і внутрішній гідравлічні опори вирівняються $R_{зов} = R_{вн}$, в результаті чого стануть рівними подача і внутрішні втрати, тобто буде виконуватись умова $Q_ф = Q_{вт}$, що являється відсутністю подачі рідини. При цьому вся механічна енергія яка підходить до насосу, буде перетворюватись у внутрішню енергію розплаву – іти на її нагрів.

Із залежності (5) та рис. 2 бачимо що навпаки, збільшуючи гідравлічний опір внутрішніх втрат насосу $R_{вн} \to \infty$, можна досягнути зниженню внутрішніх втрат $Q_{вт} \to 0$, що дасть можливість збільшити тиск, який розвиває насос $\Delta p_{max} \to \infty$, і теоретично, рахуючи розплав нестискуючим, виключити перетворення механічної енергії у внутрішню.

Представимо залежність (4) у вигляді:

$$\frac{Q_ф}{Q_{вт}} = \frac{R_{вн}}{R_{зов}} \quad (6)$$

Із залежності (6) бачимо, що фактична подача насосу при даному тиску в стільки разів більше внутрішніх втрат, в скільки раз внутрішній гідравлічний опір насосу більше зовнішнього. При цьому зовнішній опір визначається опором формуючого інструменту, звідси слідує, що зменшуючи об'єм сумарних внутрішніх втрат шляхом збільшення внутрішнього гідравлічного опору, тим самим збільшуємо відношення виду: $\frac{Q_ф}{Q_{вт}}$, що за своєю суттю являється збільшенням коефіцієнту подачі насосу.

У нових насосах об'ємні втрати на змащування, як правило, не повинні перевищувати 10% від теоретичної продуктивності шестеренного насоса [4]. Тоді:

$$Q_{вт} = \frac{\Delta p b h^3}{12\mu L} - \pi R_b b n h = 0.1 Q_т \quad (8)$$

$Q_{вт}$ в i-тому зазорі обчислюється за формулою:

$$Q_i = \frac{b_i h^3 \Delta p}{12\mu_i L_i} \pm \frac{V_i b_i h}{2} \quad (9)$$

Формула (9) перепишеться для всіх груп зазорів в такий вигляд:

$$Q_{вт} = \frac{b_1 h^3 \Delta p}{12\mu_1 L_1} - \frac{V_1 b_1 h}{2} + \frac{b_2 h^3 \Delta p}{12\mu_2 L_2} + \frac{V_2 b_2 h}{2} + \frac{b_3 h^3 \Delta p}{12\mu_3 L_3} + \\ + \frac{V_3 b_3 h}{2} + \frac{b_4 h^3 \Delta p}{12\mu_4 L_4} - \frac{V_4 b_4 h}{2} + \frac{b_5 h^3 \Delta p}{12\mu_5 L_5} - \frac{V_5 b_5 h}{2} \quad (10)$$

Формула для обчислення тиску набуває вигляду:

$$0.1 Q_т + \frac{V_1 b_1 h}{2} - \frac{V_2 b_2 h}{2} - \frac{V_3 b_3 h}{2} + \frac{V_4 b_4 h}{2} + \frac{V_5 b_5 h}{2} = \\ = \Delta p \left(\frac{b_1 h^3}{12\mu_1 L_1} + \frac{b_2 h^3}{12\mu_2 L_2} + \frac{b_3 h^3}{12\mu_3 L_3} + \frac{b_4 h^3}{12\mu_4 L_4} + \frac{b_5 h^3}{12\mu_5 L_5} \right) \quad (11)$$

$$\Delta p = \frac{0.1 Q_т + \left(\frac{V_1 b_1 h}{2} - \frac{V_2 b_2 h}{2} - \frac{V_3 b_3 h}{2} + \frac{V_4 b_4 h}{2} + \frac{V_5 b_5 h}{2} \right)}{\frac{b_1 h^3}{12\mu_1 L_1} + \frac{b_2 h^3}{12\mu_2 L_2} + \frac{b_3 h^3}{12\mu_3 L_3} + \frac{b_4 h^3}{12\mu_4 L_4} + \frac{b_5 h^3}{12\mu_5 L_5}} \quad (12)$$

В загальному вигляді:

$$\Delta p = \frac{0.2\pi b n \left(R_b^2 - R^2 - \frac{t_0^2}{12} \right) + \sum_{i=1}^{5} \frac{V_i b_i h}{2}}{\sum_{i=1}^{5} \frac{b_i h^3}{12\mu_i L_i}} \quad (13)$$

З отриманого виразу (13) видно, що тиск який розвиває шестеренний насос залежить від багатьох параметрів, а саме від геометрії шестерень: висоти зазору – h, ширини щілини – b, довжини щілини – L та в'язкості розплаву – μ. Аналізуючи рівняння (13) можна помітити, що найбільш суттєвий параметр це висота зазорів – h. Збільшуючи його, тиск який розвиває насос суттєво зменшується. З рівняння (13) тиск прямопропорційний в'язкості розплаву: чим більша в'язкість тим більший тиск який розвиває насос. Зменшуючи ширину щілини – b, з рівняння (13), також буде сприяти зменшенню внутрішніх втрат і підвищенню тиску розплаву який розвиває шестеренний насос.

Використавши рівність (13) побудуємо графік залежності тиску від внутрішніх параметрів насосу типу НШ-32 при наступних значеннях параметрів:

Еквівалентний зазор $\delta_{екв}$=780·10^{-6} м

Коефіцієнт k=48

Динамічна в'язкість μ=1500 Па·с

Сумарна довжина зазорів насосу l=0.371 м

Сумарна ширина зазорів насосу b=24.5·10^{-3} м

Номінальна частота оберту насосу n=35 об/с

На рис. 3 представлена залежність тиску який розвиває шестеренний насос від динамічної в'язкості розплаву.

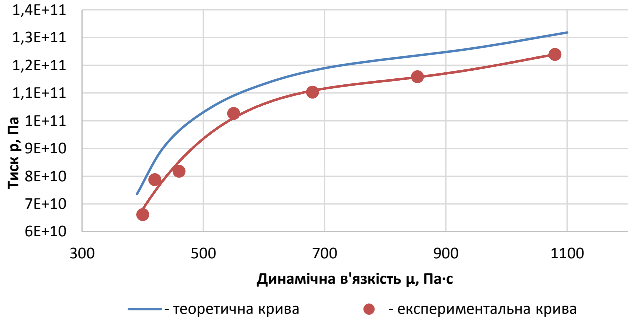

Рис. 3. Залежність тиску який розвиває шестеренний насос від динамічної в'язкості

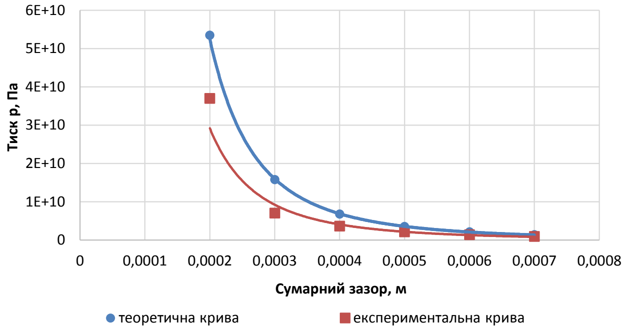

Рис. 4. Залежність тиску насосу від еквівалентного зазору в спряженнях насосу

З рис. 3 бачимо, що залежність відображає зростаючу нелінійну залежність. Чим більша динамічна в'язкість розплаву тим більший тиск може розвивати шестеренний насос.

На рис. 4 представлена залежність тиску насосу від еквівалентного зазору в спряженнях насосу.

На рис. 4 бачимо, що залежність тиску від сумарного зазору відображається кубічною параболою. Чим менший зазор в спряженнях насосу тим більший тиск може розвити шестеренний насос.

Висновки. Максимальний тиск який може розвити шестеренний насос визначається внутрішнім гідравлічним опором насосу. В свою чергу, гідравлічний опір визначається станом і величиною зазорів, через які і проходить розплав, в'язкістю та температурою розплаву.

Список літератури:

1. Раувендааль К. Экструзия полимеров / К. Раувендааль. – СПб.: Профессия, 2006. – 768 с.
2. Кузьміна В.О. Дослідження продуктивності шестеренного насоса в лінії для виробництва рукавної плівки / В.О. Кузьміна, Я.М. Корнієнко, М.П. Швед, Д.М. Швед // Наук. Праці Одеської нац. академії харч. технологій. – 2010. – Т. 36.
3. Раувендааль К. Выявление и устранение проблем в экструзии / К. Раувендааль, М.д.Е. Пилар Норьега, Х. Харрис; Пер. с анг. Под ред. Володина В.П. – СПб: Профессия, 2008. – 328 стр., ил.
4. Микаэли В. Экструзионные головки для пластмасс и резины: Конструкция и технические расчеты / В. Микаэли, У. Домбровски, У. Хюзгена, М. Кальв, С. Кауль, Б. Роттер, К. Швенцер; Пер. с анг. Под ред. Володина В.П. – СПб: Профессия, 2007. – 472 стр., ил.

Швед Н.П., Бояркин О.О.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

НАХОЖДЕНИЕ ДАВЛЕНИЯ ПРИ КАСКАДНОЙ ДИСКОВО-ШЕСТЕРЕННОЙ ЭКСТРУЗИИ

Аннотация
В данной статье проведен анализ использования шестеренного насоса в каскадной схеме экструзии для переработки полимерных материалов. Обосновано использование шестеренного насоса для создания давления в каскадной схеме экструзии. Сделан анализ экспериментальных исследований зависимости давления от величины рабочего зазора в шестеренном насосе. Проведенный анализ зависимости давления от динамической вязкости расплава. Также обобщен анализ экспериментальных исследований.

Ключевые слова: экструзия, полимер, шестерённый насос, динамическая вязкость, гидравлическое сопротивление, внутренние потери.

Shved M.P., Boiarkin O.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

FINDING PRESSURE FOR CASCADE DISK-PHASE EXTRUSION

Summary
This article analyzes the use of a gear pump in a cascade extrusion scheme for the processing of polymer materials. The use of a gear pump to create pressure in a cascade extrusion scheme is justified. An analysis is made of experimental studies of the dependence of pressure on the magnitude of the working gap in a gear pump. The analysis of pressure dependence on the dynamic viscosity of the melt is carried out. The analysis of experimental studies is also generalized.

Keywords: extrusion, polymer, gear pump, dynamic viscosity, hydraulic resistance, internal losses.

УДК 62-503.57

АДАПТИВНЕ КЕРУВАННЯ ІНЕРЦІЙНИМИ КВАЗІСТАЦІОНАРНИМИ ОБ'ЄКТАМИ

Шпарук Б.О., Поліщук І.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено особливості роботи бойлерного цеху заводу Енергія. Досліджено роботу системи автоматичного регулювання температури води після водо-водяного теплообмінника. Досліджено способи регулювання температури води після водо-водяного теплообмінника. Досліджено основні проблеми регулювання температури води після водо-водяного теплообмінника. Досліджена робота адаптивного коригуючого пристрою з амплітудним подавленням.

Ключові слова: цех, температура, система автоматичного регулювання, адаптивний пристрій, інерційний квазістаціонарний об'єкт.

Постановка проблеми. В даний час у виробництві використовуються різні технологічні процеси, які характеризуються складністю і високими вимогами до точності автоматичного регулювання технологічних параметрів. Аналіз основних технологічних процесів сучасного виробництва виявив, що найпоширенішим регульованим параметром є температура. Поряд з великим поширенням теплових об'єктів в промисловості, даний клас об'єктів є одним з найскладніших в управлінні. Наприклад, внаслідок інерційності теплових об'єктів, при автоматичному регулюванні температури виникають затяжні перехідні процеси і великі амплітуди перерегулювання. Крім того, в процесі експлуатації параметри об'єкту управління змінюються, оскільки змінюється питома теплоємність стінки трубки теплообмінника. Основними зовнішніми збуреннями являється зміна температури теплоносія і навколишнього середовища.

Аналіз сучасних промислових регуляторів виявив, що в більшості виробничих випадків використовуються пропорційно-інтегрально-диференціальні (ПІД) регулятори [1, 2]. Основним недоліком таких регуляторів є необхідність налаштування ПІД-коефіцієнтів. Оскільки в реальних умовах вплив промислових перешкод негативно впливає на процес обрахування похідної, то як правило Д-складова ПІД-регулятора дорівнює 0, що відповідає ПІ-закону регулювання. Тому для досліджень будемо використовувати ПІ-регулятор. Сучасні промислові регулятори мають вбудовану функцію автоналаштування, яка автоматично визначає значення коефіцієнтів. Недоліком автоналаштування є велика тривалість процесу обчислень. Крім того, автоналаштування регулятора дозволяє забезпечити працездатність системи регулювання лише у вузькому діапазоні регулювання.

Застосування існуючих імпульсних регуляторів температури при управлінні інерційними тепловими об'єктами характеризується коливальними процесами з великими амплітудами перерегулювання.

Необхідну якість процесу автоматичного регулювання забезпечується, як правило, коректними налаштуваннями регулятора. Незважаючи на велику кількість промислових регуляторів, що реалізують автоматичне налаштування, залишається багато невирішених проблем, пов'язаних з якістю налаштування, зміною параметрів об'єкта управління та зовнішніх збурень в процесі ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні системи автоматичного регулювання температури води після водо-водяного теплообмінника були експериментально зняті розгінні характеристики, з яких методом апроксимації площин n-го порядку було отримано передатню функцію типу:

$$W(p) = \left(\frac{K_1}{T_1 p + 1}\right)\left(\frac{1 - K_2 e^{-\tau p}}{(T_2 p + 1)(T_3 p + 1)}\right)\left(\frac{1}{T_4 p + 1}\right)$$

де K_1=1.334, K_2=0.7, T_1=0.27, T_2=45, T_3=10, T_4=1.11;

Внутрішніми збуреннями об'єкта управління являються зміни: питомої теплоємності стінки трубки теплообмінника. Основними зовнішніми збуреннями являється зміна температури теплоносія і навколишнього середовища. Ці параметри входять в значення постійних часу T_2 і T_3 передаточної функції теплообмінника.

Для регулювання температури після водо-водяного теплообмінника застосовуються наступні схеми регулювання: одноконтурна, каскадна, з використанням демпфера. Проаналізуємо роботу кожної

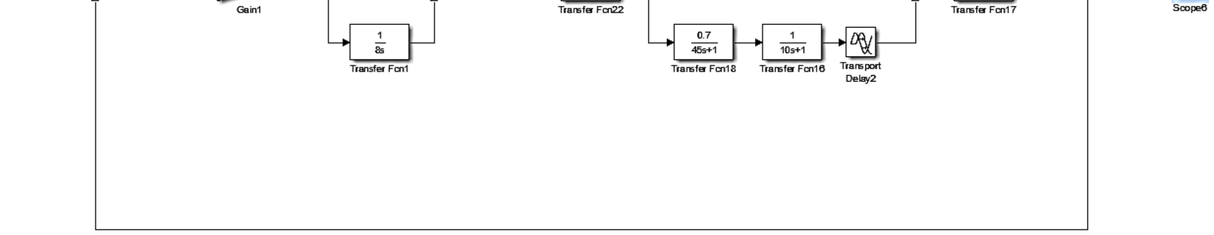

Рис. 1. Модель одноконтурної САР температури води на виході з водо-водяного теплообмінника

з них, при цьому застосуємо методику розширеної амплітудно-фазової характеристики (РАФХ), для розрахунку налаштувань ПІ-регулятора.

Використання одноконтурної схеми регулювання

Для одноконтурної схеми параметри ПІ-регулятора мають наступні значення:

$$W(p) = 2.8 * (1 + \frac{1}{8p});$$

Для аналізу роботи системи була створена модель САР температури води на виході з водо-водяного теплообмінника, складена в середовищі Matlab (Simulink) рис. 1.

Використання каскадної системи регулювання

Передаточна функція випереджаючого контуру:

$$W(p) = \frac{32 \cdot e^{-4p}}{29p^2 + 10p + 1};$$

Налаштування ПІ регулятора для внутрішнього контуру мають вигляд:

$$W(p) = 0.01575 * (1 + \frac{1}{8.3643p});$$

Зовнішній ПІ-регулятор, має вигляд:

$$W_{зовн.рег.}(p) = 12.21 * (1 + \frac{1}{23.08p});$$

Використання проміжної ємності

Для підтримання температури в заданому діапазоні, для об'єктів даного типу можливий варіант з використанням проміжної ємності, яка буде виступати в ролі демпфера для даного об'єкту.

Передаточна функція демпфера:

$$W(p) = \frac{1}{500p + 1};$$

На рис. 4 зображені криві перехідного процесу роботи установки в номінальному режимі.

Розглянемо випадок, коли питома теплоємність стінки трубки теплообмінника зменшується на стільки, що значення постійної часу T_2 передаточної функції теплообмінника збільшуєть-

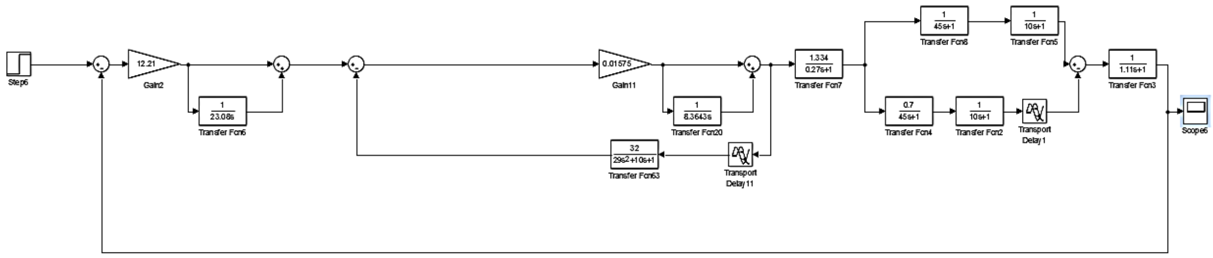

Рис. 2. Модель САР температури води на виході з водо-водяного теплообмінника з використанням каскадної схеми регулювання

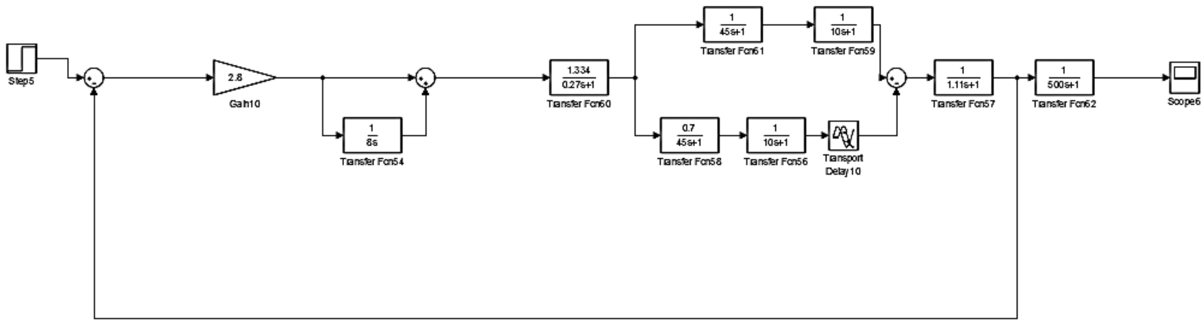

Рис. 3. Модель САР температури води на виході з водо-водяного теплообмінника з використанням схеми регулювання з демпфером

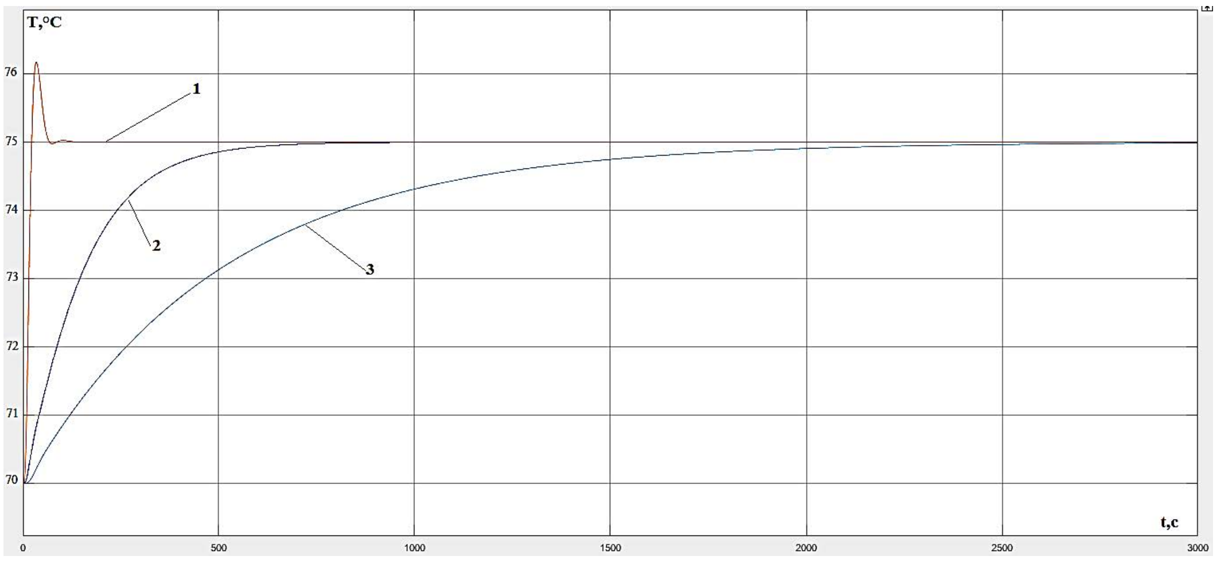

Рис. 4. Перехідні характеристики об'єкта з використанням існуючих схем регулювання (1-одноконтурної, 2-каскадної, 3-схеми з використанням демпфера)

Зміна K_1:

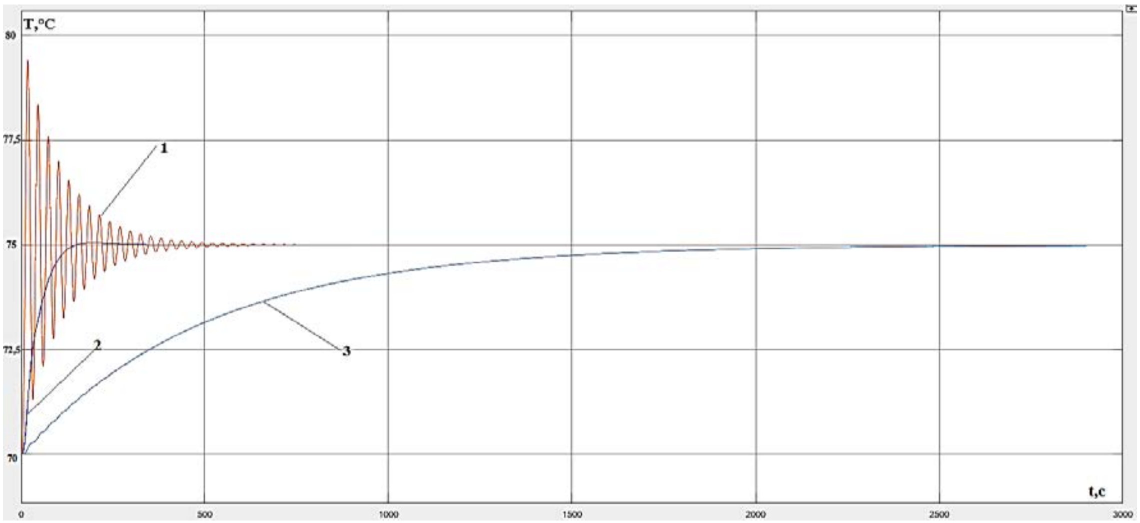

Рис. 5. Перехідні характеристики об'єкта з використанням існуючих схем регулювання при зміні K_1 (1-одноконтурної, 2-каскадної, 3-схеми з використанням демпфера)

Зміна T_1:

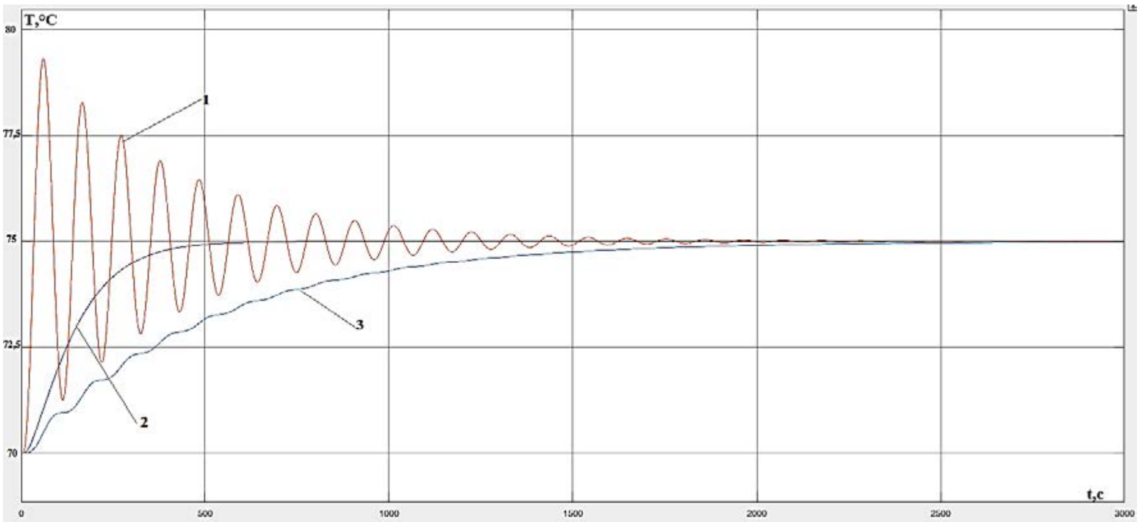

Рис. 6. Перехідні характеристики об'єкта з використанням існуючих схем регулювання при зміні T_1 (1-одноконтурної, 2-каскадної, 3-схеми з використанням демпфера)

Зміна T_2:

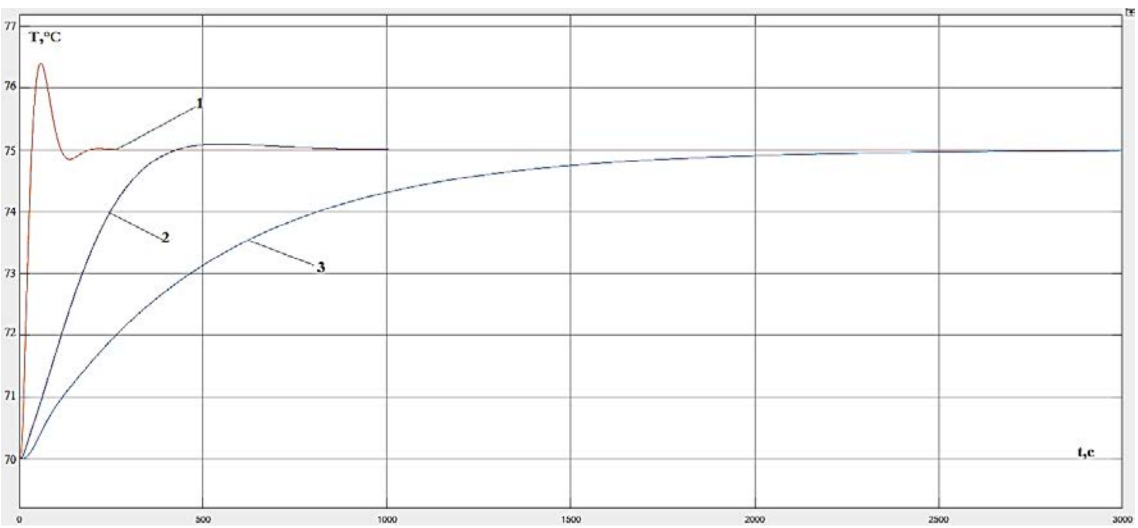

Рис. 7. Перехідні характеристики об'єкта з використанням існуючих схем регулювання при зміні T_2 (1-одноконтурної, 2-каскадної, 3-схеми з використанням демпфера)

ся з 45 до 90 с, T_1 збільшується з 0,27 до 20 с, K_1 збільшується з 1,334 до 5.

Результати досліджень (див. рис. 5-7).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз перехідних процесів схем регулювання одноконтурної, каскадної та системи з використанням демпфера показав, що при зміні значення K_1 T_1 T_2, якість САР виявилось незадовільним. А саме:

– Одноконтурна схема регулювання: динамічна похибка $\Delta_{дин} = 4^{\circ}C$.

– Каскадна схема регулювання: затяжний перехідний процес $t_{рег} > 500с$.

– Схема з використанням демпфера: затяжний перехідний процес $t_{рег}$ >1500с, а також складність конструкційної реалізації встановлення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка нового адаптивного алгоритму регулювання, здатного без безпосередньої участі людини визначати параметри об'єкта, налаштовувати регулятор в процесі роботи і забезпечувати достатню швидкодію системи з високою точністю регулювання, що дозволить підвищити якість оброблюваних виробів. Дисертаційна робота, спрямована на вирішення зазначених проблем, актуальна в умовах сучасного виробництва. Після дослідження усіх технологічних процесів які відбуваються після водо-водяного теплообмінника, було поставлено задачу підтримки вихідної температури в інтервалі (70-80°С). Це обумовлене тим, що якщо температура буде більша за верхню межу, то виникає можливість гідравлічного удару в трубопроводі, що може призвести до аварійної ситуації. Якщо температура буде менша за нижню межу, то ускладнюється процес видалення газів у деаераторі. Вирішення розглянутих проблем є актуальним в питанні енергозбереження та модернізації систем опалення та гарячого водопостачання.

Виклад основного матеріалу. Для покращення якості регулювання температури і зменшення негативного впливу неконтрольованих збурень і нестаціонарності об'єкта управління на процес регулювання запропоновано ввести в САР послідовно адаптивний псевдолінійний коригуючий пристрій з амплітудним подавленням [3, 4]. Даний адаптивний коригуючий пристрій збільшує запас стійкості по амплітуді при зміні параметрів об'єкта управління.

На рис. 8 представлена схема САР з адаптивним псевдолінійним коригуючим пристроєм з амплітудним подавленням (g – заданий вплив системи регулювання; ε, ε_1 – вхідний і вихідний сигнали коригуючого пристрою; u – управляючий вплив; y – вихід об'єкта управління; КП – псевдолінійний коригуючий пристрій з амплітудним подавленням; БН – блок налаштування псевдолінійного коригуючого пристрої; БАЯ – блок аналізу якості системи; ГПС – генератор пробного сигналу; z – вплив збурення; q – параметр, що характеризує нестаціонарність об'єкта управління; T – постійна часу об'єкта управління; I – критерій якості системи; S1, S2 – сигнал запуску (зупинки) генератора пробного сигналу).

Спосіб адаптації запропонованої САР характеризується тим, що в процесі роботи системи регулювання параметри ПІ-регулятора не змінюються і відповідають налаштуванню, попереднього запуску системи в роботу. Коректор змінює запас стійкості по амплітуді в залежності від зміни параметрів об'єкта. Ці зміни відбуваються тільки в тих випадках, коли якість регулювання

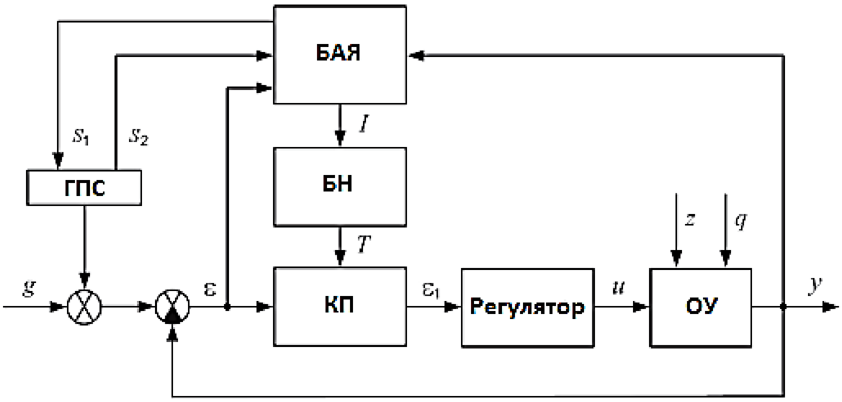

Рис. 8. Схема системи автоматичного регулювання з адаптивним псевдолінійним коригуючим пристроєм з амплітудним подавленням

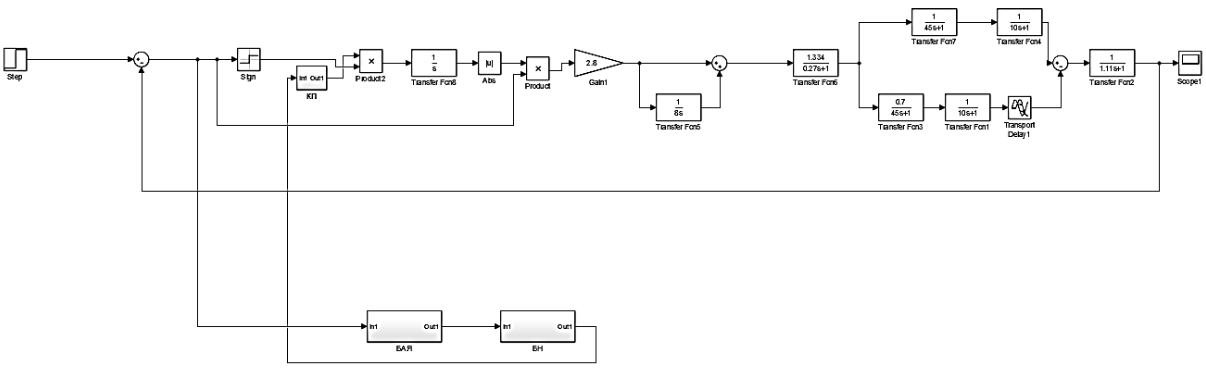

Рис. 9. Схема системи автоматичного регулювання з адаптивним псевдолінійним коригуючим пристроєм з амплітудним подавленням в середовищі Matlab (Simulink)

САР стає незадовільною, а саме динамічне відхилення більше, ніж 20%. Це дозволяє забезпечити стійкість системи і підвищити якість управління.

Робота адаптивної САР здійснюється наступним чином [1]. При першому запуску системи в роботу в сталому режимі ГПС подає в САР прямокутний пробний імпульс, амплітуда якого дорівнює значенню сигналу завдання. Після подачі пробного імпульсу в блоці БАЯ визначається оцінка критерію якості системи за час тривалості пробного імпульсу. Критерієм якості системи є інтегральний критерій, який має вигляд:

$$I_1 = \int_{t_1}^{t_2} |\varepsilon(t)| dt,$$

де ε – помилка регулювання.

Обчислена оцінка критерію якості запам'ятовується в блоці БН в якості еталонної оцінки. Через певний проміжок часу ГПС знову подає в систему прямокутний пробний імпульс, потім БАЯ обчислює оцінку критерію якості САР за час, що дорівнює тривалості пробного імпульсу. Далі поточна оцінка критерію порівнюється з еталонною оцінкою, і по результату порівняння приймається рішення про необхідність підстроювання коригуючого пристрою. Якщо прийнято рішення про підстроювання коригуючого пристрою, то в блоці БН розраховується значення постійної часу Т коригуючого пристрою, після чого значення даного параметра надходить в КП і запам'ятовується в ньому. Діапазон значень постійної часу КП визначається з урахуванням забезпечення стійкості системи та необхідної якості перехідних процесів при зміні параметрів об'єкта керування.

Розглянемо випадок, коли питома теплоємність стінки трубки теплообмінника зменшується на стільки, що значення постійної часу T_2 передаточної функції теплообмінника збільшується з 45 до 90 с, T_1 збільшується з 0,27 до 20 с, K_1 збільшується з 1,334 до 5.

Результати досліджень (див. рис. 11-13)

Висновки і пропозиції. Застосування запропонованого коригуючого засобу дозволило реалізувати адаптивну систему регулювання температури об'єкта з нестаціонарними параметрами. Експериментальні дослідження показали ефективність запро-

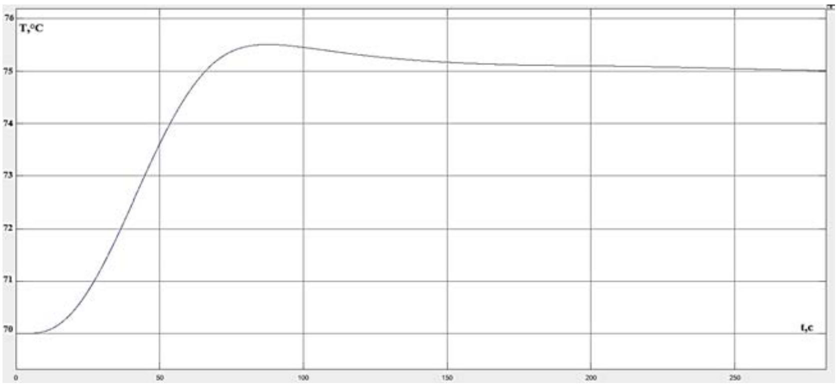

Рис. 10. Перехідна характеристика об'єкта з використанням коригуючого пристрою в номінальному режимі

Зміна K_1:

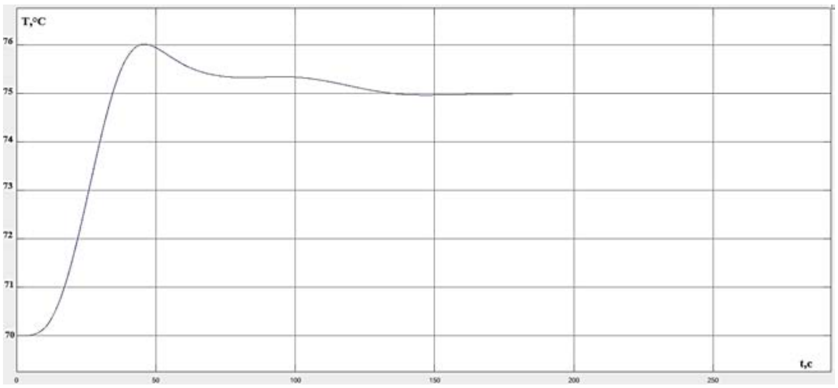

Рис. 11. Перехідна характеристика об'єкта з використанням коригуючого пристрою при зміні K_1

Зміна T_1:

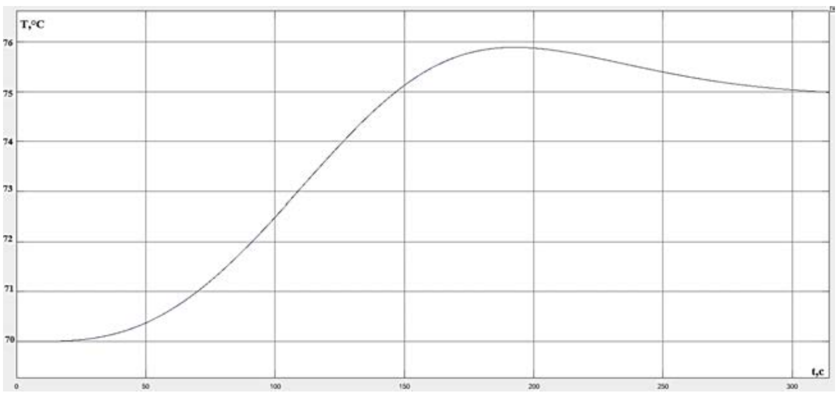

Рис. 12. Перехідні характеристики об'єкта з використанням коригуючого пристрою при зміні T_1

Зміна T_2:

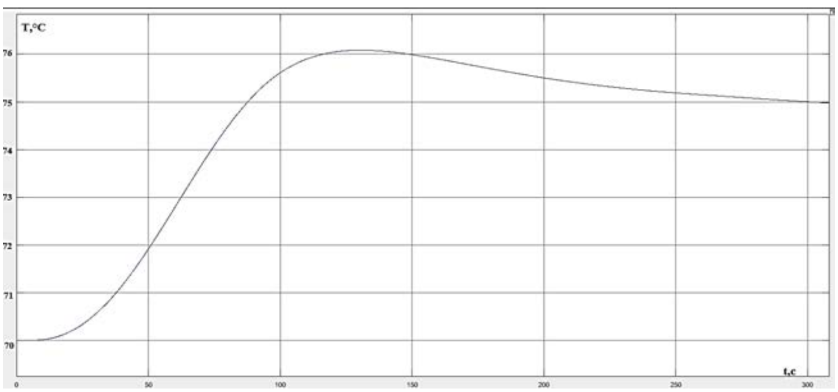

Рис. 13. Перехідні характеристики об'єкта з використанням коригуючого пристрою при зміні T_2

понованої адаптивної системи регулювання при зміні параметрів об'єкта управління з плином часу і відповідність вимогам до перехідного процесу (динамічна похибка $\Delta_{дин}$ < 1,1°С, тривалість перехідного процесу значно менша в порівнянні з існуючими схемами регулювання $t_{рег}$ < 320 с). Коригуючий засіб можна додавати в діючі системи регулювання на базі мікропроцесорів без додаткових затрат на апаратну частину, що дозволить збільшити якість регулювання.

Список літератури:

1. Солдатов В.В., Ухаров П.Е. Адаптивная настройка систем управления с ПИД регуляторами в условиях информационной неопределенности // Приборы и системы. Управление, контроль, диагностика. – 2004. – № 8. – С. 16-20.
2. Штейнберг Ш.Е., Залуцкий И.Е., Сережин Л.П., Варламов И.Г. Настройка и адаптация автоматических регуляторов. Инструментальный комплект программ // Промышленные АСУ и контроллеры. – 2003. – № 10. – С. 43-47.
3. Скороспешкин М.В. Адаптивные псевдолинейные корректоры динамических характеристик систем автоматического регулирования // Известия Томского политехнического университета. – 2006. – Т. 309. № 7. – С. 172-176.
4. Скороспешкин М.В., Цапко Г.П. Адаптивный корректор динамических характеристик систем автоматического регулирования // Радиоэлектроника, электротехника и энергетика: Труды XII Междунар. научно-технич. конф. студентов и аспирантов. – Т. 1. – М.: МЭИ, 2006. – С. 498-499.

Шпарук Б.А., Полищук И.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АДАПТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ИНЕРЦИОННЫМИ КВАЗИСТАЦИОНАРНЫМИ ОБЬЕКТАМИ

Аннотация
Исследованы особенности работы бойлерного цеха завода Энергия. Исследована работа системы автоматического регулирования температуры воды после водо-водяного теплообменника. Исследованы способы регулирования температуры воды после водо-водяного теплообменника. Исследованы основные проблемы регулирования температуры воды после водо-водяного теплообменника. Исследована работа адаптивного корректирующего устройства с амплитудным подавлением.
Ключевые слова: завод, цех, температура, система автоматического регулирования, адаптивное устройство, инерционный квазистационарный объект.

Shparuk B.O., Polishchuk I.A.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ADAPTIVE CONTROL OF INERTIAL QUASI-STATIC ELEMENTS

Summary
Investigated the working peculiarities of heating-water converter plant of «Energy» factory. Investigated the working of automatic temperature control system of water after water-to-water heat exchanger. Investigated the methods of water temperature control after water-to-water heat exchanger. Investigated the main problems of water temperature control after water-to-water heat exchanger. Investigated the working of an adaptive compensating device with an amplitude quenching.
Keywords: power plant, installation, temperature, automatic control system, adaptive element, inertial quasi-static element.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 330.142

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ СПОЖИВЧИМ КАПІТАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ НА ОСНОВІ НОВІТНІХ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ

Азарова А.О., Роїк О.М., Писаренко К.М.
Вінницький національний технічний університет

У статті проаналізовано різні автоматизовані засоби управління споживчим капіталом. Визначено основні особливості, переваги та недоліки новітніх програмних продуктів. Проведено критеріальний аналіз програмних засобів оцінювання споживчого капіталу. Визначено корисність кожного з проаналізованих автоматизованих засобів. Обґрунтовано найбільш ефективний серед них для покращення управління споживчим капіталом на підприємстві.
Ключові слова: споживчий капітал, підприємство, управління споживчим капіталом, програмний засіб, програмний продукт.

Постановка проблеми. Сучасна економіка яскраво демонструє вплив споживчого капіталу на діяльність компанії. Існує очевидна потреба в накопиченні, обліку, оцінюванні та ефективному управлінні споживчим капіталом фірми.

Задля збільшення прибутковості підприємства, керівництво повинно приймати значну кількість рішень, порівнюючи та оцінюючи великі обсяги інформації. Без наявності точної, детальної інформації керівник, зазвичай, приймає рішення інтуїтивно. Щоб уникнути такої ситуації на підприємствах, слід впроваджувати відповідні програмні засоби (ПЗ).

Наразі на світовому ринку існує безліч програмних продуктів для оцінювання споживчого капіталу промислових підприємств, банків, страхових компаній і т.п. Усі ці засоби різняться за цінами, функціональними можливостями, системними вимогами. Не зважаючи на наявність різноманітних інформаційних систем, їх впровадження у практику функціонування підприємств є досить обмеженим. Це пов'язано з відсутністю обґрунтування універсального, доцільного за різними критеріями програмного продукту,який був би спроможним покращити споживчий капітал на підприємствах. Тому актуальним є обґрунтування оптимального програмного засобу, що задовольняє функціональні, цінові та інші критерії і дозволяє удосконалити споживчий капітал підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних зі споживчим капіталом, присвячені праці багатьох відомих закордонних та вітчизняних вчених, зокрема, таких як В. М. Гужва, О. В. Кендюхов, Е. Т. Куликов, Л. Едвінссон, Т. Стюарт, С. М. Ілляшенко та ін. [1-6]. У більшості цих робіт головну увагу зосереджено на інтелектуальному капіталі, а поняття споживчого капіталу, його структури та методів оцінювання розглядаються фрагментарно, висвітлюючи лише його окремі аспекти, не даючи цілісного уявлення про нього як про окремий об'єкт управління.

Отже, дослідження питання управління споживчим капіталом підприємства є надзвичайно актуальними на сьогоднішньому етапі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективним засобом оцінювання споживчого капіталу є відповідні програмні продукти на кшталт CRM-системи «ПАРУС», «DeloPro», «КонСи Маркетинг», «Marketing Expert», «1С: Підприємство», «БЕСТ-Маркетинг», «Касатка» та ін. Проте, різноманіття програмних засобів оцінювання окремих складових споживчого капіталу не покращує суттєво практичної реалізації такого процесу. Це пов'язано з потребою обґрунтованого вибору найкращого за певним критерієм програмного продукту.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення рекомендацій та пропозицій щодо підвищення ефективності управління споживчим капіталом на підприємстві та обґрунтування оптимального програмного продукту оцінювання споживчого капіталу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує безліч закордонних та вітчизняних програмних засобів, що дозволяють оцінити окремі складові споживчого капіталу. Розглянемо основні з них у таблиці 1.

Критеріальний аналіз програмних засобів оцінювання споживчого капіталу автори статті пропонують у таблиці 2.

Корисність програмного засобу автори статті пропонують розрахувати за наступною формулою:

$$U_i = \sum_{i=1}^{n} x_{il} \cdot P_l, \qquad (1)$$

де U_i – корисність i-го програмного засобу;
x_{il} – значення l-го критерію у i-му ПЗ, $i = \overline{1,7}$ – кількість ПЗ. $l = \overline{1,8}$ – кількість критеріїв;
P_l – вага l-го критерію.

Таким чином, за допомогою (1) визначимо корисність кожного з семи програмних засобів:

U_1=1·0,3+0,9·0,2+0,9·0,1+1·0,1+0,6·0,1+1·0,1+ +1·0,04+1·0,06 = 0,93

U_2=0,8·0,3+0,9·0,2+0,8·0,1+0,4·0,1+0,8·0,1+ +0·0,1+0,9·0,04+0,4·0,06 = 0,68

U_3=0,5·0,3+0,8·0,2+0,4·0,1+0,8·0,1+0,7·0,1+ +0·0,1+0,8·0,04+0,2·0,06 = 0,54

U_4=1·0,3+1·0,2+0,2·0,1+0,8·0,1+0,7·0,1+0·0,1+ +0,7·0,04+0,4·0,06 = 0,72

U_5=0,9·0,3+0,7·0,2+0,8·0,1+0,7·0,1+0,4·0,1+ +1·0,1+0,4·0,04+1·0,06 = 0,78

U_6 = 0,5·0,3+0,8·0,2+0,4·0,1+0,8·0,1+0,7·0,1+ +0·0,1+0,6·0,04+0,2·0,06 = 0,54

U_7 = 0,6·0,3+0,5·0,2+0,3·0,1+0,6·0,1+0,2·0,1+ +0·0,1+0,8·0,04+0,2·0,06 = 0,43

$$maxU_l = U_1$$

Отже, найкращим програмним засобом за мультикритеріальним підходом є ПЗ, що має максимальне значення корисності (U_1) – CRM-система

Таблиця 1

Аналіз зарубіжних та вітчизняних програмних засобів, що використовуються для оцінювання окремих складових споживчого капіталу

Назва програмного засобу	Суть ПЗ	Переваги ПЗ	Недоліки ПЗ
CRM-система «ПАРУС»	Інструмент автоматизації CRM-стратегії, який об'єднує в єдиний інформаційний простір взаємопов'язані бізнес-процеси основних підрозділів компанії по роботі з клієнтами (продаж, маркетинг, обслуговування). Типове CRM-рішення включає підтримку управління продажами, маркетингом, сервісним обслуговуванням клієнтів.	Не вимагає застосування сторонніх СУБД; розширені функції адміністрування системи; конкурентні ліцензії; гнучкість налагодження інтерфейсу; простота і ергономіка інтерфейсу; великий перелік функціональних розділів; сумісність з пакетами «MS Office» та «Open Office»; широкий спектр пакетів підтримки клієнтів; широка мережа представників в Україні з ліцензійним супроводом ПЗ; наявність центрів навчання та сертифікації користувачів системи.	Недостатня конфіденційність і сумнівна надійність особистих даних клієнтів; значні витрати на навчання персоналу. Є достатньо дорогим.
«DeloPro»	Призначена для використання на малих підприємствах торгівлі та комплексних послуг для розв'язання задач управління споживчим капіталом. Програма автоматизує основні бізнес-процеси та операції, пов'язані з проведенням торгових угод між підприємством та споживачами і формуванням комерційного документообігу.	Можливість вести облік організацій-партнерів; можливість вести облік закупівель і продажів товарів, історії їх оплати, відвантаження та отримання; швидкий пошук даних про постачальників, покупців за різними ознаками; можливість формувати прайс-листи та торгові замовлення споживачів.	Відсутня можливість імпорту даних із використанням буферу. Низька інформативність розділу «Довідка». Відсутність можливості безкоштовного оновлення баз.
«КонСи Маркетинг»	Призначення системи – підтримка маркетингової діяльності з просування товарів і послуг, підтримка системи облікового опису і потенційних клієнтів, які обслуговуються з урахуванням сегментування ринку; Direct Mail (e-mail) – механізм і система відстеження його ефективності.	Можливість редагування ознак сегментування та операцій з просування продукції, тобто створення власних списків цих параметрів; інтегративні властивості пакета з іншими програмами користувача; продумана і грамотно реалізована система первинного аналізу заходів щодо просування продукції або послуг; наявність можливості перемикання стандарту представлення адреси потенційного клієнта.	Відсутня можливість вести кілька баз у різних напрямках, зокрема, групи потенційних клієнтів для різної продукції фірми повинні мати різні облікові бази потенційних клієнтів, які слід розділити фізично у вигляді окремих файлів; e-mail система є дещо складною – налаштування її на режим POP3 при тестуванні і процес розсилки займають багато часу. Відсутність можливості безкоштовного оновлення баз.
«Marketing Expert»	Програма забезпечує інформаційну підтримку охоплення таких аспектів споживчого капіталу, як сегментація ринку; формування територіально-збутової структури компанії з установкою зв'язку між товарами, споживачами, каналами збуту; формування маркетингової частини бізнес-плану відповідно до міжнародних стандартів.	Є можливість реалізувати власні методики аналізу ринку за допомогою індивідуальних таблиць, механізму формули і експертних опитувань; у систему Marketing Expert можлива передача історичних даних за цінами, обсягами продажів і витрат, що значно скорочує час.	Немає можливості вивчення характеристик попиту та привабливості сегментів; відсутня продуктова стратегія відносно наявних товарів. Відсутність можливості безкоштовного оновлення баз.
«1С: Підприємство»	Універсальна система, яка може бути використана для автоматизації різних ділянок управління споживчим капіталом. Включає в себе управління відносин з клієнтами, автоматизацію процесів продажу, управління поставками, маркетингом та обслуговуванням клієнтів, розширений аналіз клієнтської бази.	Система підтримує оформлення всіх основних первинних документів торгового обліку. Враховуються окремі факти взаємодії з клієнтами (зустрічі, дзвінки, e-mail та ін..), послідовність і регламент дій із продажу, сервісного обслуговування або збирання скарг, сервісне обслуговування, маркетингові дії.	Можливе дублювання даних при занесенні у базу; немає можливості сортування даних.

Закінчення таблиці 1

«БЕСТ-Маркетинг»	Програма дозволяє проводити маркетинговий аналіз на основі наявної в розпорядженні користувача розрізненої інформації. Система пропонує конкретні рекомендації для поліпшення становища організації на ринку, допомагає визначити фінансові перспективи проекту, проконтролювати виконання фінансових планів. Призначена для малих і середніх організацій.	Використовується єдиний, загальний для всіх проектів поповнюваний довідник каналів збуту; передбачене помісячне введення планових і фактичних значень і автоматичний розрахунок квартальних і річних підсумків.	Можна оперувати лише фіксованими поняттями, що значно обмежує функціонал системи. Відсутність можливості безкоштовного оновлення баз.
«Касатка»	Технологія швидкого прийняття рішень стратегічного, тактичного та оперативного рівнів, яка об'єднує найновіші розробки в маркетинговій області та області менеджменту, накопичений досвід світових лідерів бізнесу і широкі можливості комп'ютерної техніки в сфері сучасних технологій.	Зручний користувацький інтерфейс. Зрозуміло визначені рівні прийняття рішення і способи їх реалізації, наявний опис формалізованих інтерфейсів під час переходу від завдання до завдання. Приділена увага багатьом питання навчання, використані різні мультимедійні та звукові можливості.	Може стати в нагоді на малих і середніх підприємствах, які вперше впроваджують маркетинг, а для фахівців, професіоналів – програма слабка у своїх можливостях. Відсутність можливості безкоштовного оновлення баз.

Джерело: розроблено авторами за даними [7, 8, 9]

Таблиця 2

Основні характеристики програм оцінювання споживчого капіталу

№	l-ті критерії, $l = 1,l$	ПАРУС	DeloPro	КонСи Маркетинг	Marketing Expert	1С: Підприємство	БЕСТ-Маркетинг	Касатка	вага l-го критерію
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Глибина врахування чинників споживчого капіталу	1	0,8	0,5	1	0,9	0,5	0,6	0,3
2	Вивчення клієнтської бази	0,9	0,9	0,8	1	0,7	0,8	0,5	0,2
3	Дослідження ефективності постачальницької складової	0,9	0,8	0,4	0,2	0,8	0,4	0,3	0,1
4	Зручність інтерфейсу	1	0,4	0,8	0,8	0,7	0,8	0,6	0,1
5	Співвідношення ціна-якість	0,6	0,8	0,7	0,7	0,4	0,7	0,2	0,1
6	Можливість безкоштовного оновлення баз	1	0	0	0	1	0	0	0,1
7	Обсяг необхідних комп'ютерних ресурсів	1	0,9	0,8	0,7	0,4	0,6	0,8	0,04
8	Підтримка фірми-виробника у процесі впровадження ПЗ та подальшого обслуговування	1	0,4	0,2	0,4	1	0,2	0,2	0,06

Джерело: розроблено авторами за даними [7, 8, 9]

«ПАРУС». Дана система об'єднує в єдиний інформаційний простір взаємопов'язані бізнес-процеси основних підрозділів компанії по роботі з клієнтами (продаж, маркетинг, обслуговування).

Крім того, система «ПАРУС» має безліч переваг, такі як:

– система не вимагає застосування сторонніх СУБД;

– розширені функції адміністрування системи;

– конкурентні ліцензії;

– гнучкість налагодження інтерфейсу;

– простота і ергономіка інтерфейсу;

– великий перелік функціональних розділів;

– сумісність з пакетами «MS Office» та «Open Office»;

– широкий спектр пакетів підтримки клієнтів;

– широка мережа представників в Україні з ліцензійним супроводом ПЗ;

– наявність центрів навчання та сертифікації користувачів системи.

Висновки і пропозиції. Таким чином, для підвищення ефективності управління споживчим капіталом на підприємстві було висунуто концепцію створення та застосування системи інформації споживчого капіталу як постійно діючого дослідження на основі використання сучасних ПЗ. Доведено за мультикритеріальним підходом, запропонованим авторами, доцільність застосування саме CRM-системи «ПАРУС», що уможливлює всебічний аналіз та підтримку у розробленні ефективного управління споживчим капіталом.

Список літератури:

1. Гужва В. М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 400 с.
2. Кендюхов О. В. Оцінка ефективності управління клієнтським капіталом [Електронний ресурс] / О. В. Кендюхов // Ефективна економіка, 2012. – № 10. – Режим доступу: http://www.economy. nayka.com. ua/?op=1&z=1493
3. Куликов Е. Насколько востребованы в Украине сервисы CRM? / Е. Куликов // Компьютерное обозрение. – 2010. – № 7(718). – С. 26-27.
4. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал. Опеределение истинной стоимости компании. Новая постиндустриальная волна на Западе / Л. Эдвиссон, М. Мелоун; под ред. В. Иноземцев. – М.: Академия, 1999. – 1067 с.
5. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт. – М.: Поколение, 2007. – 436 с.
6. Ілляшенко С. М. Сутність, структура й методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. М. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 16-26.
7. Азарова А. О. Покращення маркетингової політики на підприємстві на основі новітніх програмних засобів / Азарова А. О., Головко О. С., Коберник Н. С. // «Інноваційна економіка». – № 7(45). – 2013. – С. 206-210.
8. Азарова А. О. Автоматизовані засоби покращення управління споживчим капіталом / Азарова А. О., Мороз О. О., Воробець Г. Ф. // «Наука й економіка»: Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2012. – С. 181-184.
9. Делев О. А. Сравнительный анализ маркетинговых компьютерных программ / О. А. Делев, Е. Г. Богачева; А. Н. Григорьев, О. И. Бочаров // «Маркетинг в России и за рубежом» – № 1 – 2000. – С. 29-34.

Азарова А.А., Роик А.М., Писаренко К.М.
Винницкий национальный технический университет

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИМ КАПИТАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ НА ОСНОВЕ НОВЕЙШИХ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация
В статье проанализированы различные автоматизированные средства управления потребительским капиталом. Определены основные особенности, преимущества и недостатки новейших программных продуктов. Проведено критериальный анализ программных средств оценки потребительского капитала. Определена полезность каждого из проанализированных автоматизированных средств. Обоснованно наиболее эффективный среди них для улучшения управления потребительским капиталом на предприятии.
Ключевые слова: потребительский капитал, предприятие, управление потребительским капиталом, программное средство, программный продукт.

Azarova A.O., Roik A.M., Pysarenko K.M.
Vinnytsia National Technical University

IMPROVING MANAGEMENT OF CONSUMER CAPITAL TO COMPANIES ON THE BASIS OF NEW SOFTWARE TOOLS

Summary
Different program products of management of consumer capital are analyzed. The main features, advantages and disadvantages of new software products are defined. Criteria analysis of software tools for assessing consumer capital is conducted. The usefulness of each of the analyzed automated tools is defined. The most effective among them is provided to improve the consumer capital management.
Keywords: consumer capital, enterprise, management of consumer capital, software, program product.

УДК 565.615.003

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА В ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ

Белоус Е.В., Майорова И.А.
Одесский национальный морской университет

Статья посвящена исследованию и выявлению особенностей взаимодействия государства и бизнеса в транспортной отрасли. Проанализирован опыт зарубежных стран по вопросу государственно-частного партнерства в разных отраслях экономики. Выделены модели влияния государства на развитие транспортной отрасли. Определены основные формы взаимодействия государства и бизнеса в транспортной отрасли. Выделены возможные риски взаимодействия. Определены основные характеристики эффективного взаимодействия.
Ключевые слова: транспорт, бизнес-структуры, государственно-частное партнерство, концессия, контракты на управление и арендные договоры.

Постановка проблемы. Эффективное использование объектов государственной собственности является необходимым условием положительной динамики рыночной экономики. Т.к. государство несет ответственность перед обществом за стабильное функционирование стратегически важных направлений жизнедеятельности страны, то некоторые экономически важные объекты должны оставаться в государственной собственности. С другой стороны, современные бизнес-структуры отличает мобильность, наличие значительных финансовых средств, высокая эффективность использования ресурсов, склонность к инновациям. Накопленный международный и отечественный опыт свидетельствует, что одним из основных механизмов, который позволяет использовать преимущества обеих форм собственности, является государственно-частное партнерство. Такое партнерство представляет собой важное явление в мировой экономике и отражает процессы расширения и усложнения форм взаимодействия государства и бизнес-структур.

Механизм государственно-частного партнерства может обеспечивать решение ряда важнейших задач развития стратегически важных отраслей и социально значимых объектов страны. В частности, одной из стратегически важнейших отраслей государства является транспорт.

Транспортные коммуникации объединяют все регионы страны. Это необходимое условие единства экономического пространства страны и ее территориальной целостности. Транспортные коммуникации связывают страну с мировым сообществом и обеспечивают осуществление внешнеэкономических связей. Транспортные коммуникации дают возможность государству интегрироваться в глобальную экономическую систему.

Развитие транспортных систем является гарантией единства экономического пространства, перемещения товаров, конкуренции и свободы экономической деятельности. Устойчивое развитие транспортных систем обеспечивает целостность Украины, ее национальную безопасность, повышает качество жизни ее населения.

Однако в транспортной отрасли Украины существует устойчивая тенденция недостаточности финансирования, которое необходимо для ее развития. При этом спрос на транспортные услуги постоянно опережает предложение. Проблему развития транспортной отрасли в Украине на современном этапе можно разделить на два существенных вопроса:

1. Где взять денежные средства для развития транспортной отрасли?
2. И как эффективно использовать полученные денежные средства?

Вопросы, связанные с развитием транспортной инфраструктуры, не могут решаться исключительно за счет государственного финансирования. Перспективным механизмом снятия бремени инвестирования в транспортную отрасль является взаимодействие государства и бизнеса при помощи государственно-частного партнерства.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию взаимодействия государства и бизнеса в различных отраслях экономики занимались ряд отечественных и зарубежных ученых: А. Г. Аверкин, В. Г. Варнавский, Ю. С. Вдовенко, Р. А. Грут, О. Дебанде, М. О. Дерябина, Л. И. Ефимова, М. В. Жерард, М. Керф, В. Б. Кондратьев, В. Н. Лившиц, С. А. Сосна, Л. И Якобсон.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако для транспортной отрасли экономики Украины вопросы взаимодействия бизнеса и государства являются недостаточно изученными. Актуальность и недостаточно глубокая научная проработка данного вопроса и обусловило цель данной статьи.

Цель статьи. Целью статьи является исследование особенностей взаимодействия государства и бизнеса в транспортной отрасли.

Изложение основного материала. Среди ученых не существует как единого понимания сущности государственно-частного партнерства, так и общепринятого определения этого понятия. Одни специалисты рассматривают ГЧП как форму косвенной приватизации на том основании, что опыт стран с развитой экономикой часто свидетельствует о перераспределении полномочий между государством и частным бизнесом с передачей последнему широких правомочия, связанных с владением, эксплуатацией, строительством и финансированием объектов. При этом нередки случаи последующей частичной или полной приватизации таких объектов [1-3].

Другие ученые рассматривают ГЧП как особую, полноценную форму замены приватизации государственных объектов, которая позволяет, с одной стороны – реализовать потенциал пред-

принимательской инициативы частного капитала, а с другой – сохранить контрольные функции государства в общественно значимых секторах экономики. При этом государство остается собственником объектов, привлекая к решению множества задач частный капитал [1-3].

На наш взгляд, под государственно-частным партнерством можно понимать любые формы взаимодействия государства и бизнес-структур, предполагающие временную передачу бизнес-структуре определенных полномочий по проектированию, строительству, управлению, финансированию услуг государственного сектора на взаимовыгодной основе.

Государственно-частное партнерство не является новым экономическим механизмом. Подобное взаимодействие использовалось еще в Средние века при постройке канала, который санкционировал французский король Генрих II (XVI век н.э.). Сам же термин «государственно-частное партнерство» впервые появился в США в результате взаимодействия бизнеса и государства при финансировании образовательных программ. Активное становление партнерства бизнеса и государства началось еще с первой половины 90-х годов XX века. А к концу XX столетия в мире насчитывалось около 3000 проектов государственно-частного партнерства. Это свидетельствует о том, что конструктивное взаимодействие бизнеса и государства является неотъемлемым условием нормального функционирования рыночной экономики.

Рассмотрение использования взаимодействия государства и бизнеса можно осуществлять в двух аспектах. Вариант первый подразумевает формирование благоприятного бизнес-климата за счет признания государством важной роли частного бизнеса в экономике. Второй вариант подразумевает более высокий уровень отношений между государством и бизнесом. Он основывается на передаче частному сектору полномочий по управлению государственными активами, а также выполнение некоторых работ и услуг бизнес-структурами. Обычно второй вариант отношений возникает позже первого в результате разработки законодательных и экономических механизмов взаимоотношений государства и бизнеса.

По данным Going Global The world of public private partnerships, мировыми лидерами по развитию партнерств считаются: США, Великобритания, Австралия, Германия [6].

В настоящее время в США при министерстве торговли учрежден центр по управлению целевыми государственно-корпоративными программами для координации и контроля разработки и внедрения инноваций. Одной из важных сторон механизма ГЧП в США является заключение контрактов между органами власти и бизнесом в рамках реализации национальных проектов и программ социально-экономического развития. Инициатива исходит от органов государственной власти США и частных компаний. По этим контрактам частные фирмы могут получить кредиты на льготных условиях со сроком выплаты до 25 лет, в случае если они выполняют общественные работы. Такие кредиты могут покрывать до 65% инвестиций в основной капитал, что стимулирует процессы структуризации и модернизации хозяйственной деятельности.

Основными типами ГЧП в США являются: проектирование-строительство, контракты на управление, концессии, сдача муниципальных предприятий в аренду. Сегодня, по данным Национального института государственно-частного партнерства, из 65 среднестатистических муниципальных сервисных служб – 23 функционируют в формате ГЧП (более 30%.). За последнее десятилетие было создано более 2000 государственно-частных партнерств, что позволило дополнительно привлечь около 10 млрд. долл. из частного сектора, при этом государственные инвестиции составили лишь 1 млрд. долл.

Если рассмотреть опыт использования взаимодействия государства и бизнеса на примере Великобритании, то он осуществляется в рамках «Частной финансовой инициативы». Суть ее – в привлечении частных инвестиций для строительства крупных государственных объектов. При этом бизнес осуществляет строительство государственного объекта за счет собственных средств. Экономическая выгода от таких взаимоотношений со стороны бизнеса осуществляется за счет доходов от эксплуатации объекта.

Объектами «Частной финансовой инициативы» выступают: автомобильные и железные дороги, развитие объектов портовой инфраструктуры, школы, больницы и даже тюрьмы. По данным британского правительства, такие проекты обеспечивают около 17% экономии бюджета страны. Ежегодно в Великобритании с помощью государственно-частного партнерства на реализацию крупномасштабных проектов из частного сектора привлекается до 10 млрд. долл. Следует отметить, что подавляющее большинство проектов представляют собой инвестирование в размере не менее 20 млн. фунтов. Проекты же стоимостью менее 20 млн. фунтов не подходят для схемы «Частная финансовая инициатива». Но существует практика объединения небольших проектов с целью попасть под вышеупомянутую схему.

В Германии идея взаимодействия государства и частного сектора была освоена еще в середине XIX века. Первые некоммерческие строительные общества были созданы на основе частных инициатив. В контексте сотрудничества между некоммерческими компаниями и государственным сектором такие компании вынуждены были налагать некоторые ограничения на собственный бизнес и политику получения прибыли. В обмен на это государство предоставляло им налоговые льготы. Сегодня в Германии одной из основных сфер применения ГЧП являются информационно-коммуникационных технологии из-за трансформирования национальной экономики Германии из индустриальной в информационную. Другими важнейшими областями использования методов и применения механизма ГЧП в Германии, является развитие транспортной инфраструктуры, коммунального хозяйства и социальной сферы. В Германии в настоящее время на основе ГЧП реализуется около 10 проектов, из которых только два находятся в стадии активной реализации: «Любекский тоннель» и «Ростокская трасса».

В Австралии государственно-частное партнерство получило стремительное развитие в

80-е годы XX века. В это время австралийские власти начали активно привлекать частные инвестиции в инфраструктурные проекты и гражданское строительство. Сегодня проекты ГЧП реализуются по схеме долевого финансирования за счет федерального бюджета, бюджетов штатов и территорий и привлеченного государством частного капитала. Характерным атрибутом ГЧП в Австралии является его публичность на всех этапах прохождения проекта. В целом, австралийский опыт в сфере реализации ГЧП представляется весьма успешным и разносторонним.

Проанализировав опыт зарубежных стран, можно выделить следующие модели влияния государства на развитие транспортной отрасли:

1. Модель, основанная на использовании методов косвенного управления отраслью. Характеризуется минимальным вмешательством государства в деятельность транспортных компаний, используя меры налоговой и кредитной политики. Такая модель влияния государства на развитие транспортной отрасли наблюдается в США и Канаде.

2. Модель прямого государственного управления при финансировании отрасли в полном объеме. Такая модель используется Россией, Украиной, Китаем, Индией и т.д.

3. Модель, основанная на сочетании методов прямого и косвенного государственного управления отраслью. Характеризуется использованием методов кредитного и налогового стимулирования организаций транспортной отрасли. Примером использования данной модели являются страны Западной Европы.

Украинская модель развития транспортной отрасли на этапе ее становления и развития характеризуется доминированием роли государства. Масштабные социально-экономические реформы в стране, реализация национальных проектов в рамках Государственной программы активизации развития экономики на 2013-2014 гг. требует значительных капиталовложений. Возникает необходимость реструктуризации отрасли при помощи разделение функций государственного регулирования и хозяйственного управления транспортной отраслью и создание объективных предпосылок для привлечения частного капитала в отрасль.

Проведя анализ мировой практики участия частного капитала в транспортной отрасли на основе данных Мирового банка, можно выделить следующие основные формы взаимодействия бизнес-структур с государством в рамках транспортной отрасли [6].

1. Контракты на управление и арендные договоры (Management and lease contracts).

Контракт на управление: бизнес-структура получает в управление объект государственной собственности на определенный период времени. Инвестиции осуществляет государство. Государство оплачивает услуги частного партнера и несет операционные риски.

В арендном договоре бизнес-структура получает на условиях аренды объект государственной собственности на определенный период времени. Инвестиции осуществляет государство. Государство получает арендную плату с арендатора, а операционный риск ложится на бизнес-структуру.

2. Концессия (Concession).

Государство предоставляет бизнес-структуре право владения и пользования существующим объектом государственной собственности за плату с условием возврата. Государственному сектору принадлежит право собственности на объект, частный сектор сохраняет за собой права на его расширение и все усовершенствования, проведенные в установленный концессионным соглашением период. Бизнес-структура несет операционные и инвестиционные риски.

Можно выделить следующие виды концессий, применяемые в транспортной отрасли:

– реконструкция – управление – передача (Rehabilitate-Operate-Transfer, ROT);

– реконструкция – аренда – передача (Rehabilitate-Lease-Transfer, RLT);

– расширение – управление – передача (Build-Rehabilitate-Operate-Transfer, BROT).

Опыт зарубежных стран показывает экономию государственных средств на 10-20% при передаче объектов транспортной инфраструктуры в концессию частным бизнес-структурам.

3. Проекты, предполагающие новое строительство (Green field projects) или проекты «с нуля».

Бизнес-структура строит и эксплуатирует новые производственные мощности в течение срока, указанного в контракте.

Выделяются следующие типы таких контрактов:

· строительство – аренда – владение (Build-Lease-Own, BLO);

· строительство – владение – управление – передача (Build-Operate-Transfer, BOT);

· строительство – владение – управление (Build-Own-Operate, BOO).

4. Частичная приватизация активов (Divestiture) или создание совместных предприятий.

Частная компания приобретает часть пакета акций предприятия, находящегося в государственной собственности. Управление предприятием может переходить к частной компании либо оставаться за государством. Существенной особенностью совместных предприятий является то, что государство постоянно участвует в текущей производственной, административно-хозяйственной и инвестиционной деятельности транспортной компании. Самостоятельность и свобода в принятии решений для бизнес-структур здесь гораздо уже, чем в концессиях.

Так же существуют проекты, имеющие черты, характерные для нескольких типов взаимодействия государства и бизнес-структур. Такие проекты называют гибридными. В этом случае отнесение такого проекта к определенному типу проводилось на основе анализа рисков, которые несет частный партнер.

Современная практика показывает, что наиболее распространенной проблемой взаимодействия государства и бизнеса является проблема распределения рисков. Долгосрочность периода взаимодействия государства с бизнес-структурой определяет желанием и необходимостью двух сторон вернуть свои инвестиции.

В качестве характерных рисков, которые необходимо учитывать при реализации взаимодействия государства и бизнес-структуры в транспортной отрасли, можно выделить следующие:

1) Строительные риски. Связаны с этапами проектирования и строительства инфраструктуры объектов транспортной отрасли. Это риски связанные с нечетким описанием объемов строительства (границ проекта), риски перерасхода средств, риски задержки ввода объекта в эксплуатацию.

2) Финансовые риски. Связаны с изменением банковских процентов, валютных курсов, изменением цен на материально-энергетические ресурсы и другие факторы, которые могут повлиять на стоимость проекта в процессе его реализации.

3) Риски, связанные с невыполнением контрактных обязательств по объемам производительности или эксплуатационной готовности. Т.е. это риски, связанные с неспособностью удовлетворять оговоренным стандартам качества или обеспечением непрерывности производственного процесса.

4) Риски спроса на услуги. Обусловлены невозможностью точного прогнозирования спроса на услуги транспортной отрасли.

5) Риски остаточной стоимости. Это риски связанные с будущей рыночной стоимостью активов транспортной отрасли, введенных в эксплуатацию, в ситуации, когда активы по окончанию срока договора должны быть переданы государству.

Выше перечислены основные риски, которые необходимо учитывать при рассмотрении различных форм взаимодействия государства с бизнес-структурами. На практике этих рисков намного больше. Государство и бизнес-структуры должны находить такие формы взаимодействия, которые позволяют использовать совместные ресурсы разумно и эффективно. Концентрировать свои усилия на проектах, которые действительно гарантируют успех в будущем на взаимовыгодной основе и снижают вероятность появления перечисленных рисков.

Государственно-частное партнерство представляет собой альтернативу приватизации жизненно важных, имеющих стратегическое значение объектов государственной собственности, какими являются объекты транспортной отрасли. Развивая государственно-частное партнерство, как эффективный механизм взаимодействия государства с бизнесом в условиях транспортной отрасли, государство, с одной стороны, сохраняет контроль над теми предприятиями, которые имеют ключевое значение для обеспечения стабильного функционирования транспортной экономики. А с другой стороны, государство привлекает в их развитие частный капитал, интересы которого должны быть учтены и защищены на законодательном уровне.

Мировые тенденции развития транспортной отрасли свидетельствуют о том, что государство оставляет за собой решение большинства вопросов, связанных с развитием транспортной отрасли и привлекает капитал бизнес-структур в различных формах: от заключения договоров на управление действующими объектами транспортной отрасли до передачи в эксплуатацию новых объектов транспортной инфраструктуры. Опыт зарубежных стран показывает экономию государственных средств на 10-20% при передаче объектов транспортной инфраструктуры в концессию частным бизнес-структурам.

Эффективное взаимодействие государства и бизнес-структур в транспортной отрасли имеет следующие характеристики:

1) модель взаимодействия государства и бизнес-структур предполагает объединение усилий и ресурсов как государства, так и частного капитала;

2) в результате взаимодействия между ее участниками происходит распределение рисков;

3) предметом взаимодействия государства с бизнес-структурами является развитие, использование и управление государственной собственностью.

4) взаимодействие государства и бизнес-структур необходимо в первую очередь для реализации наиболее значимых для отрасли проектов;

5) взаимодействие государства и бизнес-структур должно осуществляться на долгосрочной основе.

Отметим, что наиболее активно взаимодействие государства с бизнес-структурами проявляется в автодорожном комплексе (около 50% всех проектов) и в морских портах (около 30%). Менее часто используется государственно-частное партнерство в аэропортах и на железнодорожном транспорте (около 10% всех проектов на каждую отрасль).

При этом, наибольшее распространение в транспортной отрасли при взаимодействии государства с бизнес-структурами получила такая форма взаимодействия как концессия (около 50-60%) и проекты, предлагающие новое строительство (30-35%). Наименее употребляемой формой взаимодействия являются: контракты на управление (около 5%) и контракты аренды (около 6%).

Однако существует и отрицательный опыт проектов сотрудничества бизнес-структур с государством в транспортной отрасли. Проекты, которые по определенным причинам пришлось свернуть, составляю около 6% от общего количества всех проектов в транспортной отрасли. Основными причинами неудачных проектов взаимодействия государства с бизнесом могут быть: политическая обстановка в стране, правовая система страны, сложившаяся конъюнктура на рынке, экономические условия в стране, цели и мотивы участников проекта и т.д.

Выводы и предложения. Взаимодействие бизнеса с государством в транспортной отрасли на основе государственно-частного партнерства – это не простое сложение ресурсов. В этих отношениях каждая сторона имеет собственные цели, задачи, имеет различные мотивации. Государство заинтересовано в росте объемов и улучшении качества предоставляемых услуг в рамках транспортной инфраструктуры. Бизнес-структура стремится стабильно получать и увеличивать прибыль. Обе стороны должны быть заинтересованы в успешном осуществлении проекта в целом.

Участие частного капитала в реализации проектов развития транспортной отрасли требует закрепления партнерства как особого вида взаимодействия государства и бизнеса. Это приводит к необходимости существенных изменений вну-

три системы отношений «государство – бизнес». Такие изменения предполагают расширение участия частного капитала в выполнении экономических, управленческих, и организационных функций в осуществлении развития транспортной отраслью. При этом важно обеспечить роль государства не только как основного регулятора взаимодействий с бизнесом, но и как представителя и защитника интересов и потребностей общественности.

Список литературы:

1. Акитоби Б., Хемминг Р., Шварц Г. Государственные инвестиции и государственно-частные партнерства // Вопросы экономики 40 [Электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа; http://www.imf.org
2. Бабошкина, Об опыте государственно-частного партнерства в США. Опыт государственно-частного партнерства в Австралии, [Электронный ресурс]. – Режим доступа; http://pppinrussia.ru
3. Ефимова Л. И. Некоторые модели государственно-частных партнерств: тенденции и зарубежный опыт, [Электронный ресурс]. – Режим доступа; URL: www.eatc. ru/rus/doc. id_71.book_1.php
4. Закон Украины «О морских портах Украины» / Пресс-служба Министерства инфраструктуры Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.marport.net/
5. Практическое руководство по вопросам эффективного управления в сфере государственно-частного партнерства. – ЕЭК ООН, 2008.
6. The World Bank Group. Private Participation in infrastructure Projects Database. – Режим доступа: http: //www.worldbank.org/

Белоус К.В., Майорова І.О.
Одеський національний морський університет

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ В ТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ

Анотація
Стаття присвячена дослідженню і виявленню особливостей взаємодії держави і бізнесу в транспортній галузі. Проаналізовано досвід зарубіжних країн з питання державно-приватного партнерства у різних галузей економіки. Виділені моделі впливу держави на розвиток транспортної галузі. Визначені основні форми взаємодії держави і бізнесу в транспортній галузі. Виділені можливі ризики взаємодії. Визначені основні характеристики ефективної взаємодії.
Ключові слова: транспорт, бізнес-структури, державно-приватне партнерство, концесія, контракти на управління та орендні договори.

Belous K.V., Mayorova I.A.
Odessa National Maritime University

FEATURES OF INTERACTION OF THE STATE AND BUSINESS IN THE TRANSPORT SECTOR

Summary
The article is devoted to research and identify characteristics of the interaction between state and business in the transport industry. The experience of foreign countries on the issue of public-private partnerships in different sectors of the economy has been analized. Models of state influence on development of the transportation industry were selected. Defines the basic forms of interaction between state and business in the transport industry. Highlighted the possible risks of interactions. The basic characteristics of effective communication are defined.
Keywords: transport, business structures, public-private partnership, concession, management and lease contracts.

УДК 338.24.021.8

АНАЛІЗ І ЧИННИКИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Біловодська О.А.
Сумський державний університет

В умовах високої світової конкуренції інноваційна діяльність промислових підприємств є потужним інструментом для посилення ринкових позицій. Однак як свідчать сучасні реалії інноваційний розвиток не став потужним підґрунтям для зростання вітчизняної економіки. У статті проаналізовано стан інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств у 2010-2015 рр. в Україні у розрізі регіонів з точки зору кількості інноваційно-активних підприємств; підприємств, які впроваджують інноваційні види продукції у промисловості; кількості найменувань впроваджених інноваційних продуктів і процесів; обсягів реалізації інноваційної продукції та інноваційних витрат; розподілу джерел фінансування інновацій та витрат за напрямками інноваційної діяльності. Виявлено динаміку аналізованих показників у Сумській області. За результатами виконаного дослідження зроблено відповідні висновки та запропоновано заходи щодо поліпшення розвитку інноваційного підприємництва в Україні.
Ключові слова: аналіз, інновація, інноваційна діяльність, інноваційно-активне підприємство, промислове підприємство.

Постановка проблеми. Усвідомлення інноваційного розвитку як основоположного для зростання соціально-економічних показників як окремих суб'єктів господарювання, так і держави в цілому привело до зміни пріоритетів суспільного розвитку у світі. Уряди країн, споживачі, постачальники та інші учасники економічних відносин спрямовують свої зусилля на активізацію інноваційних процесів та швидке поширення нововведень у різних галузях економіки. Особливої значущості таке осмислення набуває для промислових підприємств, що традиційно формують найважливіший сегмент вітчизняної економіки. Адже в умовах високої світової конкуренції інноваційна діяльність саме цих суб'єктів господарювання є потужним інструментом для посилення ринкових позицій нашої держави. Однак як свідчать сучасні реалії інноваційний розвиток не став потужним підґрунтям для зростання вітчизняної економіки. Позитивні тенденції хоча й спостерігалися протягом кількох років, але мали переважно тимчасовий нестійкий характер, позбавлений чітких довгострокових орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика економічного розвитку на основі інновацій та оцінки стану інноваційної активності промислових підприємств України широко висвітлюється у роботах закордонних і вітчизняних учених, серед яких: А. Джаффе, М. Трайтенберг [27], Б. Мельнікас [29], В. Хуанг, Т. Занг [26], С.М.Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко [2, 3], М.П. Денисенко [1], О.Є. Кузьмін, Р.С. Косцик [6], О.О. Маслак, Дорошкевич [7], А.О. Машлякевич [8], П.Г. Перерва [18], Т.В. Романова, Л.О. Іванець [19], О.Е. Сенічкіна [20], Л.І. Федулова [21], К.М. Хаустова [28], Ю.С. Шипуліна, О.В. Костик [23], В.Г. Щербак, О.В. Мелень [24], А.І. Яковлєв [25] та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак ці процеси є динамічними і потребують постійної уваги для виявлення тенденцій та формування відповідних рекомендацій щодо їх покращення.

Метою статті є аналіз інноваційної діяльності промислових підприємств у регіонах Україні та, зокрема, Сумської області, і розроблення рекомендацій щодо підвищення розвитку інноваційних процесів на національному та підприємницькому рівнях.

Виклад основного матеріалу. Перш за все потрібно внести певні уточнення та пояснення. Згідно з роз'ясненнями Державної служби статистики України [14] починаючи зі звіту 2015 р. змінено організацію та проведення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства. У зв'язку з цим безпосереднє порівняння даних за 2015 рік з аналогічними даними попередніх років є некоректним, тому нами ці дані наводяться, а зіставлення та аналіз відбувається усереднено.

У 2015 р. інноваційною діяльністю у вітчизняній промисловості займалися 824 підприємств (17,3% до загальної кількості обстежених підприємств), у 2014 р. – 1609 (16,1%), у 2013 р. – 1715 (16,8%), у 2012 р. – 1758 (17,4%), у 2011 р. – 1679 (16,2%), а у 2010 р. – 1462 (13,8%) (рис. 1).

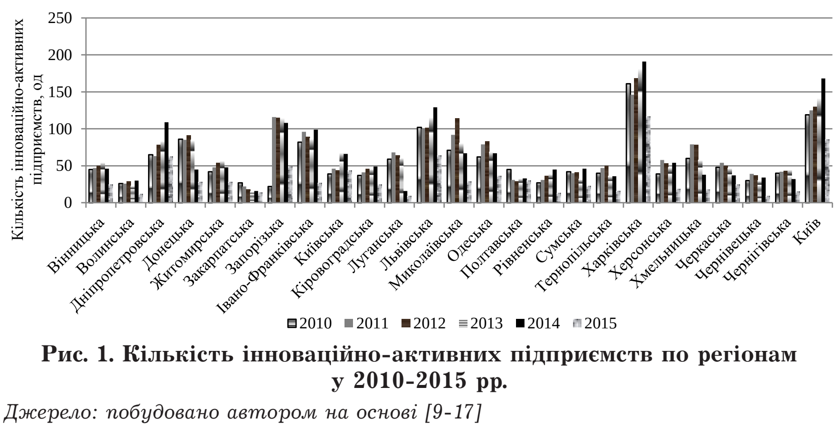

Рис. 1. Кількість інноваційно-активних підприємств по регіонам у 2010-2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [9-17]

На основі статичних даних [9-17] та відповідної методики, що використовує Державна служба статистики України, серед регіонів частки інновацій-

но-активних підприємств у загальній кількості обстежених промислових підприємств за аналізований період є більшими за середні у таких регіонах України: Миколаївська (20-30%), Харківська (22-29%), Кіровоградська (17-25%), Івано-Франківська (21-23%), Запорізька (21-29%) та Херсонська (21-24%) і тільки за останні два роки (2014-2015 рр.) у Сумській (18-20%), Одеській (17-19%), Львівській областях (16-19%), у 2013-2014 рр. у м. Києві (22-26%). Із року в рік протягом аналізованого періоду у розрізі видів економічної діяльності слід відзначити достатньо високий рівень інноваційно-активних підприємств з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів хімічної та нафтохімічної промисловості – їх частка становить відповідно у 2013-2015 рр. 41,0%, 38,2%, 47,2%; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – 35,7%, 34,0%, 37,5%; інших транспортних засобів – 39,1%, 33,9%, 36,1%.

Крім того, у 2013 р. підприємства з виробництва тютюнових виробів з часткою 42,9% та електричного устаткування – 28,5%; у 2014 р. підприємства з добування металевих руд – 30,4%, підприємства з іншої діяльності щодо поводження з відходами – 28,6% та машинобудування – 27,0%; у 2015 р. підприємства з виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів – 38,2%, коксу та продуктів нафтоперероблення – 28,6%, електричного устаткування – 28,2% демонстрували потужні показники, які, на жаль, не мали постійного характеру.

У Сумській області протягом 2013-2015 рр. інноваційно-активні підприємства становили частку вище за середню в Україні (32, 46 та 23 од. або 14,0%, 17,6% та 19,8% відповідно) [12-14].

Аналіз промислових підприємств у 2013-2015 рр. показав, що відповідно 683, 600 та 723 підприємств впроваджували інноваційні види продукції, кількість яких становила відповідно 3138, 3661 та 3136 одиниць, з яких нових для ринку 640 (171 підприємство), 540 (майже кожне четверте підприємство) та 548 (114 підприємств) найменувань. Із загальної кількості впровадженої продукції відповідно 809, 1314, 966 – нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо. Інноваційні процеси, кількість яких становила відповідно 1576, 1743, 1217 (у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих процесів 502, 447, 458) одиниць впровадили 665, 614 та 400 підприємств. При цьому, у 2014 р. 123 підприємства впровадили нові або вдосконалені методи логістики, доставки чи розповсюдження продукції, 190 – нову або вдосконалену діяльність із підтримки процесів матеріально-технічного обслуговування або операцій щодо закупівель, обліку або розрахунків. Організаційні інновації у 2013- 2014 рр. здійснювали по 125 підприємств, нові маркетингові

Таблиця 1

Кількість підприємств, що впроваджували інновації, за типами інновацій та регіонами, 2015 р., од. [14]

	Кількість підприємств	У т.ч. впроваджували				
		інноваційні види продукції	з них		інноваційні процеси	з них маловідходні, ресурсозберігаючі
			нові для ринку	нові для підприємства		
Україна	**723**	**414**	**114**	**342**	**400**	**155**
Вінницька	22	15	5	12	11	5
Волинська	11	4	1	4	6	1
Дніпропетровська	43	28	10	20	21	10
Донецька[1]	17	11	5	8	7	7
Житомирська	27	11	3	8	16	3
Закарпатська	11	6	-	6	7	2
Запорізька	45	35	10	30	20	11
Івано-Франківська	23	11	2	11	14	5
Київська	43	17	3	16	27	4
Кіровоградська	22	12	2	10	8	5
Луганська[1]	7	3	-	3	5	2
Львівська	61	27	10	21	44	11
Миколаївська	22	11	2	9	9	3
Одеська	32	13	2	11	16	6
Полтавська	27	19	1	19	10	4
Рівненська	12	5	1	4	8	2
Сумська	22	15	7	11	9	6
Тернопільська	16	9	5	6	10	5
Харківська	97	44	13	35	67	30
Херсонська	19	12	3	10	10	3
Хмельницька	18	11	2	10	8	5
Черкаська	25	16	4	14	12	4
Чернівецька	9	6	-	6	5	3
Чернігівська	14	10	2	8	7	4
м. Київ	78	63	21	50	43	14

[1] *дані можуть бути уточнені*

концепції (стратегії) запровадили 155 та 157 підприємств відповідно [4].

У 2015 р. підприємства за типами інновацій та регіонами, що впроваджували інновації наведено в табл. 1, затіненням виділено область з найменшими показниками, а жирними границями комірки – найпотужнішими.

Як бачимо, Сумська область у 2015 р. займає 10 позицію з 25 за загальною кількістю підприємств, що впроваджували інновації, з яких 11 – за впровадженням інноваційної продукції (6 за новими для ринку та 7 новими для підприємства), 5 – за впровадженням інноваційних процесів, з яких 6 – за маловідходними та ресурсозберігаючими технологіями. Отже, показники є достатньо високими, і даний регіон за рівнем техногенного навантаження території згідно з даними [21] знаходиться у першій десятці областей України.

Упродовж 2012-2014 рр. інноваційною діяльністю в промисловості займалося 2259 підприємств, або 22,6% обстежених. Машини й обладнання придбали 1758 підприємств, 556 підприємств займались навчанням та підготовкою персоналу для розробки та впровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів та процесів; 303 підприємства витратили кошти на внутрішні НДР,174 – на НДР, виконані іншими підприємствами (зовнішні); 164 підприємства придбали інші зовнішні знання; 142 – займалися діяльністю щодо ринкового запровадження інновацій; 275 підприємств займалися іншими видами діяльності для запровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів та процесів [11-13].

Впровадженням інновацій у цей період займалось 1595 підприємств (15,9% серед обстежених промислових), у т.ч. інноваційної продукції – 1054 підприємства, з яких 257 – нової для ринку і 923 – нової лише для підприємства; інноваційні процеси впровадили 1127 підприємств, з яких 926 – нові або вдосконалені методи обробки чи виробництва продукції, 233 – нові або вдосконалені методи логістики, доставки чи розповсюдження продукції та 349 – нову або вдосконалену діяльність із підтримки процесів, зокрема системи матеріального обслуговування, операцій щодо закупівель, обліку та розрахунків; з метою задоволення потреб споживачів, а також збільшення обсягів продажу 289 підприємств упровадили маркетингові інновації; 232 – підвищували ефективність своєї діяльності шляхом упровадження організаційних інновацій [11-13].

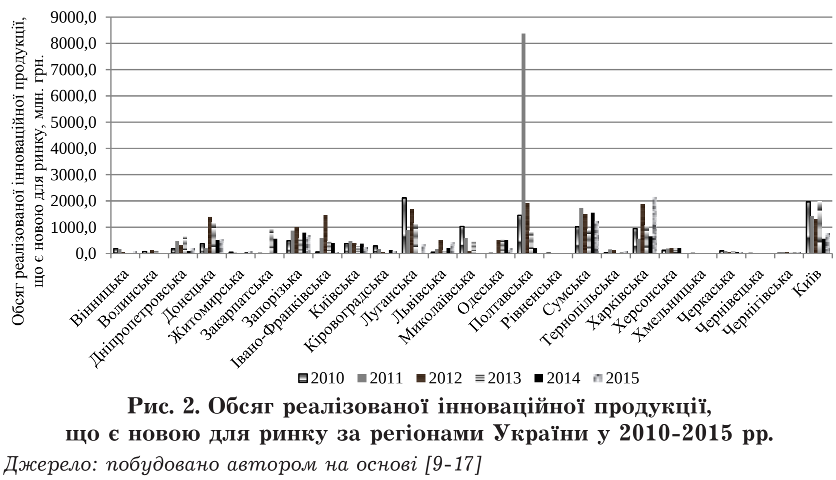

Рис. 2. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку за регіонами України у 2010-2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [9-17]

Найбільшу кількість інноваційних технологічних процесів у 2015 р. впровадили підприємства Харківської (17,4%), Сумської (15,2%), Запорізької (9,4%), Дніпропетровської (6,3%) областей та м. Києва (12,5%); за видами економічної діяльності можна відзначити підприємства з виробництва машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань (25,3%), інших транспортних засобів (12,3%) та харчових продуктів (7,8%) [14]. Таким чином, аналіз впровадження інноваційних видів продукції та технологічних процесів у Сумській області показує високу активність промислових підприємств.

У 2013-2015 рр. 1031, 905 та 570 підприємств відповідно реалізували інноваційну продукцію на 35,9 млрд.грн., 25,7 млрд.грн. та 23,1 млрд.грн. Серед таких підприємств за досліджуваний період 33,4%, 32,6% та 37,4% реалізували продукцію за межі України, обсяг якої становив 44,7%, 29,2% та 46,7% від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції. За цей період майже кожне четверте підприємство реалізовувало продукцію, що була новою для ринку. Обсяг такої продукції становив 12,4 млрд. грн., 7,1 млрд. грн. та 7,3 млрд. грн. (рис. 2), 53% якої 102 підприємства у 2013 р., 38,6% 85 підприємств у 2014 р. і майже дві третини у 2015 р. підприємства поставили на експорт. При цьому більшість підприємств (86% у 2013, 2015 рр. і майже 87% у 2014 р.) реалізували продукцію, яка була новою виключно для підприємства. Її обсяг становив 23,5 млрд. грн., 18,6 млрд. грн. та 15,8 млрд. грн., 40,4% якої 271 підприємство, 25,6% 238 підприємств та кожне третє підприємство 40,1% реалізувало за межі України відповідно у 2013-2015 рр. [14].

У 2013-2015 рр. вищою за середню по Україні частка реалізованої інноваційної продукції серед регіонів була в Сумській, Полтавській, Харківській, Івано-Франківській областях. У 2013-2014 р. – Закарпатській, Кіровоградській, Херсонській областях; тільки у 2013 р. – у Житомирській, Одеській областях та у м. Києві; 2014 р. – Івано-Франківській, Харківській областях; 2015 р. – Донецькій, Запорізькій, Львівській та Дніпропетровській областях. У розрізі видів економічної діяльності у 2013-2014 рр. – на підприємствах з виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (відповідно 5,8%, 13,7%), машинобудування (12,6%, 8,2%), з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (8,1%, 6,1%), хімічних речовин і хімічної продукції (4,3%, 4,8%) [12-14].

Підводячи підсумок слід відзначити дуже високий порівняно з іншими областями рівень реалізації інноваційної продукції в Сумській області.

У 2013-2015 рр. [12-14] з метою здійснення нововведень 193, 154 та 181 підприємство придбали 651, 543, 1131 нову технологію, з яких відповідно 139, 117 та 66 за межами України. Із загальної кількості технологій 350, 297 та 439 придбано з устаткуванням, з яких 91, 85 та 43 за межами України; 180, 120 та 393 – як ре-

зультат досліджень і розробок; 58, 50 та 120 – за договорами на придбання прав на патенти, ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей; 37, 23 та 37 – за угодами на придбання технологій та ноу-хау; 6, 5 та 129 – разом з цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців. У результаті інноваційної діяльності промислові підприємства України створили нові технології, з яких у 2014-2015 рр. відповідно 28 та 98 було передано іншим підприємствам, у т.ч. 8 та 20 – за межі України. За цей період на інновації підприємства витратили відповідно 9,6 млрд. грн., 7,7 млрд. грн. та 13,8 млрд. грн. Найбільше коштів витрачено підприємствами м. Києва, Дніпропетровської, Вінницької та Харківської областей (рис. 3); серед видів економічної діяльності – підприємствами машинобудування (у 2013 та 3014 рр.), металургійного виробництва (у 2015 р.), з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (у 2013 та 2015 рр.), харчових продуктів (у 2013-2015 рр.), машин і устаткування, не віднесених до іншого устаткування (у 2014-2015 рр.), інших транспортних засобів (у 2104 р.), хімічної промисловості (у 2014 р.), металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів (у 2013 р.), добувної промисловості і розроблення кар'єрів (у 2013 р.) [14] (рис. 4).

Таким чином, у Сумській області рівень інноваційних витрат та обсягів впровадження й реалізації інноваційних видів продукції і технологічних процесів у порівнянні з іншими областями з року в рік демонструє показники вищі або на рівні середніх.

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат в Україні в цілому (як і у кожному регіоні) залишаються власні кошти підприємств (рис. 4). Так, у 2013 р. їх обсяг становить 6973,4 млн. грн. (або 72,9% загального обсягу витрат на інновації), у 2014 р. – 6540,3 млн. грн. (85,0%), у 2015 р. -13427,0 млн. грн (97,2%). Кошти державного бюджету отримало у 2013 р. – 10 підприємств, у 2014 р. – 9, у 2015 р. – 11; місцевих бюджетів відповідно 24 підприємств (загальний обсяг коштів становив 182,4 млн. грн. (1,9%)), 12 підприємств (349,8 млн. грн. (4,6%)) та 15 підприємств (589,8 млн. грн (0,7%)). У 2013-2015 рр. кошти вітчизняних інвесторів отримали 12, 6 та 9 підприємств, іноземних – 12, 11 та 6 підприємств (загалом їхній обсяг становив 1376,9 млн. грн. (14,4%), 146,9 млн. грн. (1,9%) та 132,9 млн. грн (1,9%) відповідно. Кредитами скористалося у 2013 р. 55 підприємств (6,6%), у 2014 р. – 39 підприємств (7,3%) та у 2015 р. – 11 підприємств (0,8%) [15-16].

Отже, ситуація щодо фінансування інноваційних витрат є негативною, оскільки незбалансована його структура може сигналізувати про майбутнє скорочення обсягів інноваційної діяльності вітчизняних підприємств. Крім того, істотні коливання у співвідношенні джерел фінансування за аналізований період свідчать не лише про недостатність обсягів, але й про нестабільність функціонування та скорочення самих джерел фінансування в Україні.

Найбільшою часткою у структурі витрат на інноваційну діяльність є придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, яка у 2011-2015 рр. коливається від 58% (у 2013 р.) до 80,65% (у 2015 р.), найменшою – витрати на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій), яка має тенденцію до зниження – 3% (у 2011 р.), 0,4% (у 2012 р.), 0,9% (у 2013 р.), 0,61% (у 2014-2015 рр.). (рис. 5).

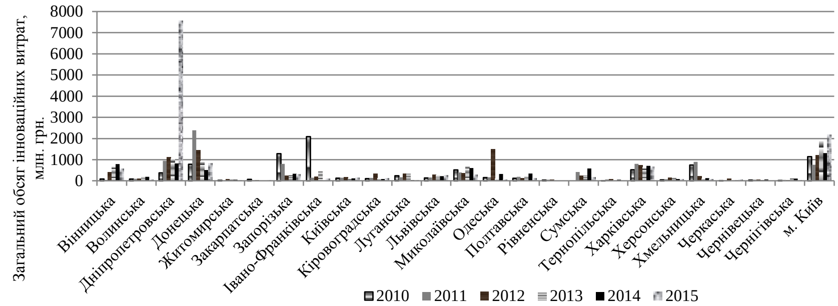

Рис. 3. Загальний обсяг інноваційних витрат за регіонами України у 2010-2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [9-17]

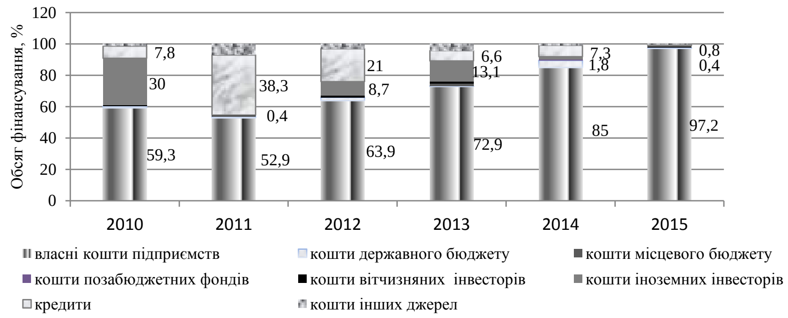

Рис. 4. Розподіл за джерелами обсягу фінансування інноваційної діяльності в Україні у 2010-2015 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі [9-17]

Рис. 5. Розподіл обсягу витрат за напрямами інноваційної діяльності в Україні у 2010-2015 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [4-5]

Витрати на дослідження і розробки та інші витрати, серед яких витрати на навчання та підготовку персоналу для розробки та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій з 2011 р. по 2013 р. зростали. Починаючи з 2014 р. інші витрати стрімко знижувалися, а витрати на дослідження і розробки ще до 2014 р. зростали і мали найбільше значення за п'ять років 22,8%, а у 2015 р. становлять 14,76% [14].

Таким чином, на основі аналізу інноваційної діяльності промислових підприємств України та Сумської області у 2010-2015 рр. (табл. 2) можна зробити такі висновки:

1. Загальна кількість промислових підприємств в Україні, які впроваджували інновації, у 2010-2012 рр. зростає, починаючи з 2013 р. зменшується. На підприємствах Сумської області цей показник коливається: у 2010-2012 рр. значення майже не змінюються (38-37 підприємств), а з 2013 р. різко падає.

2. Кожного року кількість промислових підприємств, що впроваджували інноваційну продукцію, є більшою, ніж впровадження інноваційних процесів, виключенням є тільки 2014 р. (по Сумській області з року в рік виключень немає).

3. Частка вітчизняних підприємств, що впроваджували нові для ринку види інноваційної продукції, коливається у середньому зі зменшенням (у 2010 р. – 29,6%, 2011 р. – 25,2%, 2012 р. – 23,6%, 2013 р. – 25,0%, 2014 р. – 22,8%, 2015 р. – 27,5%), у Сумській області – також коливається, але зі збільшенням (2010 р. – 29,0%, 2011 р. – 36,4%, 2012 р. – 32%, 2013 р. – 36,8%, 2014 р. – 34,8%, 2015 р. – 46,6%).

4. Порівнюючи впровадження організаційних та маркетингових інновацій, по Україні можна простежити несуттєве збільшення значень маркетингових інновацій, а по Сумській області – організаційних.

5. Найбільшу кількість інноваційних видів продукції за аналізований період впроваджено у 2014 р. (3661 од.), а інноваційних процесів – у 2011 р. (2510 од.), найвищі обсяги реалізованої продукції – у 2011 р.

6. Нові для ринку інноваційні види продукції найбільше за 2010-2015 рр. було впроваджено у 2011 р., маловідходні, ресурсозберігаючі інноваційні процеси – у 2012 р.

7. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції стійко знижується (по Сумській області у 2010-2011 рр. збільшується), частка нової для ринку реалізованої інноваційної продукції у 2010-2011 рр. збільшується, а починаючи з 2011 р. зменшується (по Сумській області знижується з 2010 р. по 2013 р., а з 2014 р. дещо пожвавлюється).

8. Аналіз фінансування інноваційної діяльності демонструє коливання як по Україні, так і по Сумській області, при цьому основним джерелом у структурі витрат є власні кошти підприємств (по Україні 59,3% – 2010 р., 52,9% – 2011 р., 63,9% – 2012 р., 72,9% – 2013 р., 85% – 2014 р., 97,2 – 2015 р.; по Сумській області 97,6% – 2010 р., 99,9% – 2011 р., 99,9% – 2012 р., 69,6% – 2013 р., 42,6% – 2014 р., 99,9% – 2015 р.)

Констатуючи послаблення розвитку інноваційної діяльності в Україні вважаємо, що напрямками активізації інноваційних процесів можуть стати:

1) реформи у Національній академії наук та відповідних галузевих академій, максимальне їх зближення з ВНЗ, що активізує передачу знань у наукових школах;

2) розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури та підвищення освіченості їх керівництва, наприклад, технопарків як місця спільного зібрання та вільної співпраці інвесторів і виробників, студентів та науковців;

3) активізація поширення новітніх технологій і знань, створення мережі трансферу, наприклад, організація інформаційних центрів на базі ВНЗ, науково-дослідних інститутів, які б прискорили пошук, збір, накопичення, оброблення, зберігання, розповсюдження та надання актуальної інформації в сфері інноваційного розвитку про нові технології з урахуванням потреб регіону та його особливостей, допомагали б зорієнтуватися у нововведеннях, ефективно їх впроваджувати і реалізувати;

4) встановлення сприятливого політичного та інвестиційного клімату на основі співпраці з вітчизняним бізнесом, наприклад, використовуючи механізми партнерства держави та приватного бізнесу, залучення іноземного капіталу;

5) децентралізація економічної політики щодо виникнення і розроблення нових ідей, адже держава повинна піклуватися про реалізацію власних ідей у місцях проживання їх генераторів, в іншому випадку ідеї експортуються і використовуються за кордоном;

6) створення регіональних центрів підтримки бізнес-ініціатив – некомерційних організацій, що надають допомогу підприємствам малого та середнього бізнесу за рахунок державних коштів;

7) забезпечення фінансування фундаментальних досліджень;

8) зменшення податкового тиску на мале підприємництво і підприємства, що займаються інноваційною діяльністю, адаптуючи існуючий досвід успішних країн;

9) трансфер технологій, створення реально-працюючого механізму пошуку і підтримки науково обґрунтованих технологічних ідей і проектів, які можуть знайти комерційне застосування;

10) стимулювання впровадження та реалізації інновацій на основі надання підприємствам податкових пільг при впровадженні та реалізації прогресивних технологій та інноваційної продукції, що розробляється в рамках відповідних державних програм; надання кредитів за зниженою кредитною ставкою, податкових канікул, знижок з податку на прибуток у розмірі витрат на НДР тощо;

11) розширення фінансування ВНЗ при підготовці кадрів, орієнтованих на інноваційну діяльність;

12) розвиток венчурного інвестування інновацій та ін.;

13) збільшення витрат на підвищення кваліфікації працівників, участь їх у майстер-класах, тренінгах, курсах тощо;

14) мотивація працівників до впровадження та реалізації інновацій, створення преміальних

фондів за розробку, надання працівникам додаткових бонусів;

15) підвищення професійного рівня паралельно зі зростанням оплати праці;

16) виділення ділянок, що найбільше потребують впровадження інноваційних рішень в окремий структурний підрозділ, створення тимчасових творчих команд;

17) формалізація участі працівників в інноваційній діяльності внесенням відповідних записів до Положень про структурні підрозділи та посадових обов'язків, створення дієвого механізму аналізу й оцінки їх робіт та ін.

Таким чином, враховуючи підтверджений закордонним досвідом факт, що за часів уповільнення зростання економіки не знижують, а збільшують витрати на науку, технологічне переоснащення виробництва, розроблення, впровадження та комерціалізацію інновацій, а також те, що інноваційний сценарій розвитку – це довгий і кропіткий процес на сьогодні вкрай потрібно активізувати інноваційні процеси в економіці України.

Висновки і пропозиції. Одержані результати розвивають теорію інноваційного менеджменту в частині формування передумов управління стратегіями інноваційного розвитку. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розроблення та наукове обґрунтування відповідного методичного інструментарію.

Список літератури:

1. Денисенко М.П. Інноваційний розвиток суспільства на основі інтелектуального капіталу / М.П. Денисенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка». – 2013. – Випуск 23. – С. 15-19.
2. Ілляшенко Н.С. Формування теоретичних засад випереджального розвитку на рівні країни та підприємства / Н.С. Ілляшенко // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 5-6. – С. 78-81.
3. Ілляшенко С.М. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання / С.М. Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 1. – С. 11-21.
4. Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2013 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України – Експрес випуск 14.04.2014 № 131/0/05.3вн-14. – Режим доступу: http://www.sumy.ukrstat.gov.ua/.
5. Інноваційна діяльність промислових підприємств України: статистична доповідь [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – 2015. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/dop/05/dop_idpp15.pdf.zip
6. Кузьмін О.Є. Реалізація інноваційної продукції машинобудівними підприємствами [Електронний ресурс] / О.Є. Кузьмін, Р.С. Косцик // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 154-159. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_2_27
7. Маслак О.О. Чинники впливу на інноваційну діяльність промислових підприємств / О.О. Маслак, К.О. Дорошкевич, М.М. Вороновська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип.22.8. – С.269-274.
8. Машлякевич А.О. Аналіз якості інноваційної діяльності в Україні та за кордоном [Електронний ресурс] / А.О. Машлякевич // Ефективна економіка. – 2015. – № 9. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4349
9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2010: статистичний збірник // [відпов. за випуск І.В. Калачова]. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.
10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2011: статистичний збірник / [відпов. за випуск І.В. Калачова]. – К.: Інформаційно-видавничий центр держкомстату України, 2012. – 305 с.
11. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2012: статистичний збірник / [відпов. за випуск І.В. Калачова]. – К.: Інформаційно-видавничий центр держкомстату України, 2013. – 287 с.
12. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2013: статистичний збірник / [відпов. за випуск І.В. Калачова]. – К.: Інформаційно-видавничий центр держкомстату України, 2014. – 315 с.
13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні 2014:: статистичний збірник / [відпов. за випуск О.О. Кармазіна]. – К.: Інформаційно-видавничий центр держкомстату України, 2015. – 255 с.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики. Наука, технології та інновації [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України, 2016. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
15. Офіційний сайт Державної служби статистики. Статистичний щорічник України 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
16. Офіційний сайт Державної служби статистики. Статистичний щорічник України 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm
17. Офіційний сайт Державної служби статистики. Україна у цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org
18. Перерва П.Г. Антикризові інструменти сталого розвитку підприємства: інноваційна, інвестиційна та маркетингова політика [Електронний ресурс] / П.Г. Перерва, А.В. Косенко, О.П. Косенко – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/9964/1/vestnik_HPI_2012_25_Pererva_Antykryzovi.pdf
19. Романова Т.В. Шляхи підвищення інноваційної активності промислових підприємств України [Електронний ресурс] / Т.В. Романова, Л.О. Іванець // Ефективна економіка. – 2015. – № 1. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3732
20. Сенічкіна О.Е. Аналіз інноваційної діяльності промислових підприємств України [Електронний ресурс] / О.Е. Сенічкіна // Менеджер. – 2014. – № 1. – С. 109-114. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RCITzcZDHz0J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Nzhm_2014_1_23.pdf+&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
21. Україна сьогодні. Каталог провідних підприємств України. Сумська область – http://www.rada.com.ua/ukr/RegionsPotential/Sumy/.
22. Федулова Л.І. Проблеми та передумови формування в Україні економіки новітнього технологічного укладу / Л.І. Федулова // Управлінські інновації. – 2012. – Вип. 1. – С. 9-20.

23. Шипуліна Ю.С. Шляхи розвитку інноваційної діяльності України в глобалізованому економічному просторі / Ю.С. Шипуліна, О.В. Костик // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 4. – С. 51-63.
24. Щербак В.Г. Аналіз сучасного стану інноваційного розвитку та фінансового забезпечення інноваційної діяльності вітчизняних підприємств [Електронний ресурс] / В.Г. Щербак, О.В. Мелень // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7. – С. 216-219. – Режим доступу: http://er.knutd.com.ua/handle/123456789/2695
25. Яковлєв А.І. Інноваційна діяльність як фактор економічного розвитку малих підприємств [Електронний ресурс] / А.І. Яковлев // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 2(12). – С. 115-119. – Режим доступу: http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No2/115-119.pdf
26. Huang B. Discussion on Innovative Development Policies for Underdevelopment Regions from the Perspective of Regional Innovative Economy [Електронний ресурс] / B. Huang, T. Zhang // Applied Mechanics and Materials. – 2014. – Vols. 448-453. – P. 4049-4054. – Режим доступу: https://www.scientific. net/AMM.448-453.4049
27. Jaffe A. Patents, Citations and Innovations a Window on the Knowledge Economy / A. Jaffe, M. Trajtenberg. – Cambridge, Mass. [u.a.]: MIT Press, 2002. – 480 p.
28. Khaustova K.M. Estimation the impact of macroeconomic factors on the innovation activities of enterprises in Ukraine / К.М. Хаустова // Marketing and Management of Innovations. – 2016. – № 3. – P. 180-190.
29. Melnikas B. High Technologies Sector Under the Conditions of the European Integration: Innovative Development [Електронний ресурс] // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Vol. 110. – P. 28-39. – Режим доступу: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813054852

Беловодская Е.А.
Сумский государственный университет

АНАЛИЗ И ФАКТОРЫ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализировано состояние инновационной деятельности отечественных промышленных предприятий в 2010-2015 гг. в Украине в разрезе регионов с точки зрения количества инновационно активных предприятий; предприятий, внедряющих инновационные виды продукции в промышленности; количества наименований внедренных инновационных продуктов и процессов; объемов реализации инновационной продукции и инновационных затрат; распределения источников финансирования инноваций и расходов по направлениям инновационной деятельности. Выявлена динамика анализируемых показателей в Сумской области. По результатам выполненного исследования сделаны соответствующие выводы и предложены меры по улучшению развития инновационного предпринимательства в Украине.
Ключевые слова: анализ, инновация, инновационная деятельность, инновационно-активное предприятие, промышленное предприятие.

Bilovodska O.A.
Sumy State University

ANALYSIS AND INTENSIFICATION FACTORS OF INNOVATIVE ACTIVITY AT UKRAINIAN INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REGIONS

Summary
In a highly competitive global industry innovative activity is a powerful tool to strengthen market position. However, as shown by current realities innovative development was no strong basis for growth in the domestic economy. The article analyzes the innovative activity of domestic industrial enterprises in 2010-2015 in Ukraine in the context of regions in terms of the number of innovative enterprises; companies introducing innovative products; the number of items the introduction of innovative products and processes; the volume of sales of innovative products and innovation costs; distribution of sources in funding innovation and spending on areas of innovation. The dynamics of the analyzed indicators in the Sumy region is revealed. Based on the results of the study, relevant conclusions were drawn and measures were proposed to improve the development of innovative entrepreneurship in Ukraine.
Keywords: analysis, innovation, innovative activity, innovation-active enterprise, industrial enterprise.

УДК 65.011.12(045)

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Богацька Н.М., Цинкобур Л.Р.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Достовірна оцінка можливостей підприємства дозволяє розробити успішну конкурентну стратегію і визначити становище підприємства на ринку. Досягнення цієї мети можливо лише при проведенні оперативної і об'єктивної оцінки конкурентоспроможності. На сьогоднішній день у науковій літературі представлено велику кількість методик. Але нині відсутня загальноприйнята методика оцінки конкурентоспроможності підприємства, що була б визнана фахівцями-теоретиками та бізнесменами-практиками абсолютно задовільною. Отже, в статті розглянуто різні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства, що спрямовані на поліпшення позиції підприємства на ринку. Аналіз методів довів, що найбільш ефективним буде одночасне застосування різних методик, результати яких доповнюють одна одну та дозволяють отримати найбільш повне уявлення про рівень конкурентоспроможності підприємства.
Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, класифікація конкурентоспроможність підприємства, методи оцінки конкурентоспроможності підприємства, групи методів оцінки конкурентоспроможності підприємства, система методів оцінки.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність є однією із найважливіших категорій сучасної ринкової економіки, яка виявляється лише в умовах конкуренції. Проблема конкурентоспроможності підприємства відносно нова для економіки України. Актуальність даної проблеми зростає в результаті інтеграції України в міжнародні організації і подальшого розвитку ринкової економіки. Мінливі конкурентні умови потребують від підприємств вчасного відповідного реагування на зміни, що відбулися. Конкуренція є визначальним фактором впорядкування цін, стимулом інноваційних процесів (запровадження у виробництво нових винаходів та технологій). Вона сприяє витісненню з виробництва неефективних підприємств, раціональному використанню ресурсів, запобігає диктату виробників монополістів по відношенню до споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній світовій літературі теоретичні проблеми конкуренції і конкурентоспроможності досліджуються досить широко, проте автори не дійшли до єдиної думки щодо визначення конкурентоспроможності. Враховуючи велике значення рівня конкурентоспроможності підприємства для його активної діяльності і розвитку, на сьогодні велика кількість науковців присвячує свої дослідження питанням саме оцінки конкурентоспроможності. Так, розгляд даних питань здійснюється у наукових працях В. І. Беляєва, В. Л. Дикань, Л. М. Закревської, Ю. Б. Іванова, Л. А. Костюк, О. Є. Кузьміна, Д. В. Погребняка, Д. О. Рибницького, В. І. Сахно, О. Є. Сомової, В. В. Яцури та ін. Кожен з авторів пропонує власну класифікацію існуючих методів оцінки конкурентоспроможності підприємства, однак, не здійснюючи спроб їх систематизувати. Саме тому необхідно здійснити систематизацію методів оцінки конкурентоспроможності підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність потужної теоретичної бази, досі залишається відкритим питання щодо вибору підприємством оптимальної методики оцінки конкурентоспроможності.

Мета статті. Головною цілю даної статті є розгляд існуючих підходів щодо класифікації методів оцінки конкурентоспроможності підприємства, а також систематизація і характеристика основних груп даних методів.

Виклад основного матеріалу. Низький рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств є однією із головних причин кризових явищ, які спостерігаються в економіці. Ця проблема є особливо актуальною на теперішній час. Для організації ефективне управління конкурентоспроможністю продукції підприємства – це необхідний дієвий інструмент її оцінювання. При цьому варто враховувати, що через відмінні риси продукції різних галузей і специфіку попиту на неї не варто намагатися використовувати однаковий метод для аналізу конкурентоспроможності.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства – це визначення її рівня, що дає певну відносну характеристику здатності підприємства конкурувати на певному ринку. Отже, конкурентоспроможність підприємства виступає агрегованим показником його конкурентних можливостей та здатності оперативно реагувати та пристосовуватися до чинників мінливого зовнішнього середовища.

У розвинених країнах застосовуються різноманітні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства, які носять не описовий, а конкретно-економічний, кількісний характер. Це зумовлено тим, що аналізовані показники є кількісним вираженням різних аспектів діяльності підприємства [3, с. 234].

Узагальнюючи існуючі наукові дослідження з цього питання можемо представити класифікацію всієї сукупності методів оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства (рис. 1).

Вибираючи метод оцінки конкурентоспроможності підприємства необхідно враховувати – з найменшими витратами та за короткий час отримати достовірну і повну інформацію, яка дозволить з мінімальною погрішністю об'єктивно, якісно і кількісно оцінити формування та управління конкурентними перевагами підприємства і їх потенціалом. Результатами дослідження робіт сучасних науковців щодо питання оцінки конкурентоспроможності підприємства наведено та зазначено нижче, а саме:

– науковці Д. Рибницький, Т. Городня, К. Львівська, Ф. Поклонский у своїх методиках головним чинником вважають конкурентоспроможність продукції, що виробляється підприємством, оскільки продукція є своєрідним дзеркалом, що відбиває підсумки роботи усього підприємства, усіх його підрозділів і служб. Таким чином, продукція підприємства визначає його успіх, а отже, і його конкурентоспроможність.

– науковці В. Безугла, С. Куманецький оцінку рівня конкурентоспроможності підприємства пропонують проводити за комплексною методикою, що базується на взаємозв'язку значення потенціалу підприємства та продукції, що воно виготовляє [2, с. 101].

– більшість науковців, серед яких А. Бородін, Л. Ваганова, І. Дибач, Н. Есмагулова, Е. Мамченко, К. Нурмаганбетов, Ф. Поклонский, Н. Тереніна, Р. Фатхутдінов, Н. Хрущ, та інші, при виборі методу оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства дотримуються думки, що вона залежить від розрахунку та аналізу показників потенціалу (ресурсів) підприємства. Потенціал характеризує можливості при здійсненні діяльності, але кожен автор з зазначених виділяє свої особливості при здійсненні оцінки.

– науковці Хрущ Н., Ваганова Л. пропонують три підходи до побудови показників конкурентоспроможності з метою її оцінки. По-перше, отримування прогнозних показників роботи підприємства в результаті економіко-математичного моделювання його діяльності – тобто оцінювання майбутньої діяльності; по-друге, оцінка конкурентоспроможності на основі фактичних даних діяльності підприємства в минулому – тобто оцінка минулих подій; а третє – реалізація технологічно допустимих потенційних можливостей підприємства, що дозволяє оцінити його сучасний стан. Але найбільш ефективною та поширеною є комбінація другого і третього підходів, тобто побудова показників конкурентоспроможності на основі ознак минулої фактичної діяльності підприємства з застосуванням характеристик його потенційних сучасних можливостей (потенціалів) [4, с. 109].

– Бородін А., Тереніна Н., Фатхутдінов Р. застосовують метод рейтингових оцінок при визначенні конкурентоспроможності підприємства, коли аналізують використання потенціалу підприємства для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства. Дані науковці вважають, що найвлучнішим підходом до оцінки конкурентоспроможності підприємства є метод рейтингових оцінок, що будується на використанні первинної та вторинної інформації. Розподіл продукції між постачальниками і споживачами, рекламними агентствами, персоналом фірм-конкурентів, спеціальними аналітичними службами – це інформація, що є первинною. Основними джерелами вторинної інформації є звіти про виробничо-господарську діяльність, статистичні збірки, думки споживачів про характеристику продукції. На основі отриманої інформації складається рейтинг досліджуваного підприємства [2, с. 104].

Оскільки конкурентоспроможність визначається успіхами, досягнутими у виробництві, маркетингу та менеджменті, то за допомогою послідовного парного порівняння всіх відомих узагальнюючих показників, які застосовуються під час планування, обліку, складання звітності та після отримання фінансового результату господарської діяльності підприємства, В. Парсяк, І. Дибач пропонують виокремлювати три найважливіших, що є ключовими в зазначених сферах: собівартість виготовленої продукції (щодо виробництва), обсяг збуту продукції (щодо маркетингу), прибуток (щодо менеджменту). Оцінка та аналіз отриманих по них значень у результаті діяльності підприємства дає змогу визначити резерви підвищення конкурентоспроможності підприємства [4, с. 112].

Ф. Поклонский, Е. Мамченко виділяють прикладні методи, які забезпечують поетапне дослідження потенціалу підприємства шляхом порівняльної оцінки найбільш важливих складових діяльності підприємства: конкурентоспроможності техніко-технологічної бази, продукції, системи управління, але ці методи побудовані на твердженні, що конкурентоспроможність продукції є найбільш важливою складовою [8, с. 131].

Л. А. Костюк пропонує, крім загальної класифікації поділяти методи оцінки конкурентоспроможності підприємства на п'ять груп: інтегральні

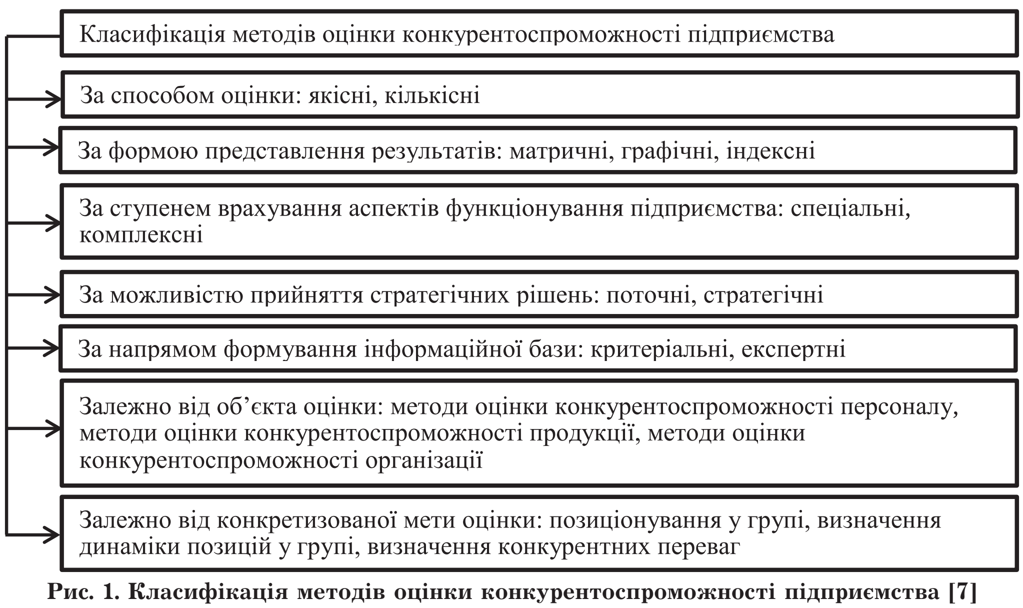

Рис. 1. Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства [7]

методи, матричні методи, методи, які засновані на теорії ефективної конкуренції, методи, засновані на теорії якості товару, методи оцінки конкурентоспроможності підприємства за ринковою часткою. Деякі авторів виокремлюють наступні групи методів, а саме методи: започатковані на аналізі порівняльних переваг; що засновані, базуються та побудовані на основі теорії рівноваги фірми і галузі; мультиплікатора; матриць; інтегральні; на теорії ефективної конкуренції; якості товару; на визначенні позиції в конкуренції з точки зору стратегічного потенціалу підприємства; на порівнянні з еталоном [10, с. 124].

Л. М. Закревська [6, с. 527] запропонувала структурний поділ на наступні групи: ті, що базуються на теорії рівноваги підприємства та галузі А. Маршалла і теорії факторів виробництва; засновані на теорії ефективної конкуренції, висунутої Дж. М. Кларком; ті, що ґрунтуються на взаємозв'язку рівня конкурентоспроможності підприємства із показниками якості продукції, що випускається; структурні – рішення щодо дотримання тієї чи іншої позиції на ринку підприємство приймає, виходячи із рівня монополізації галузі; функціональні, сутність яких полягає у визначенні співвідношення витрат, цін, завантаження ви-

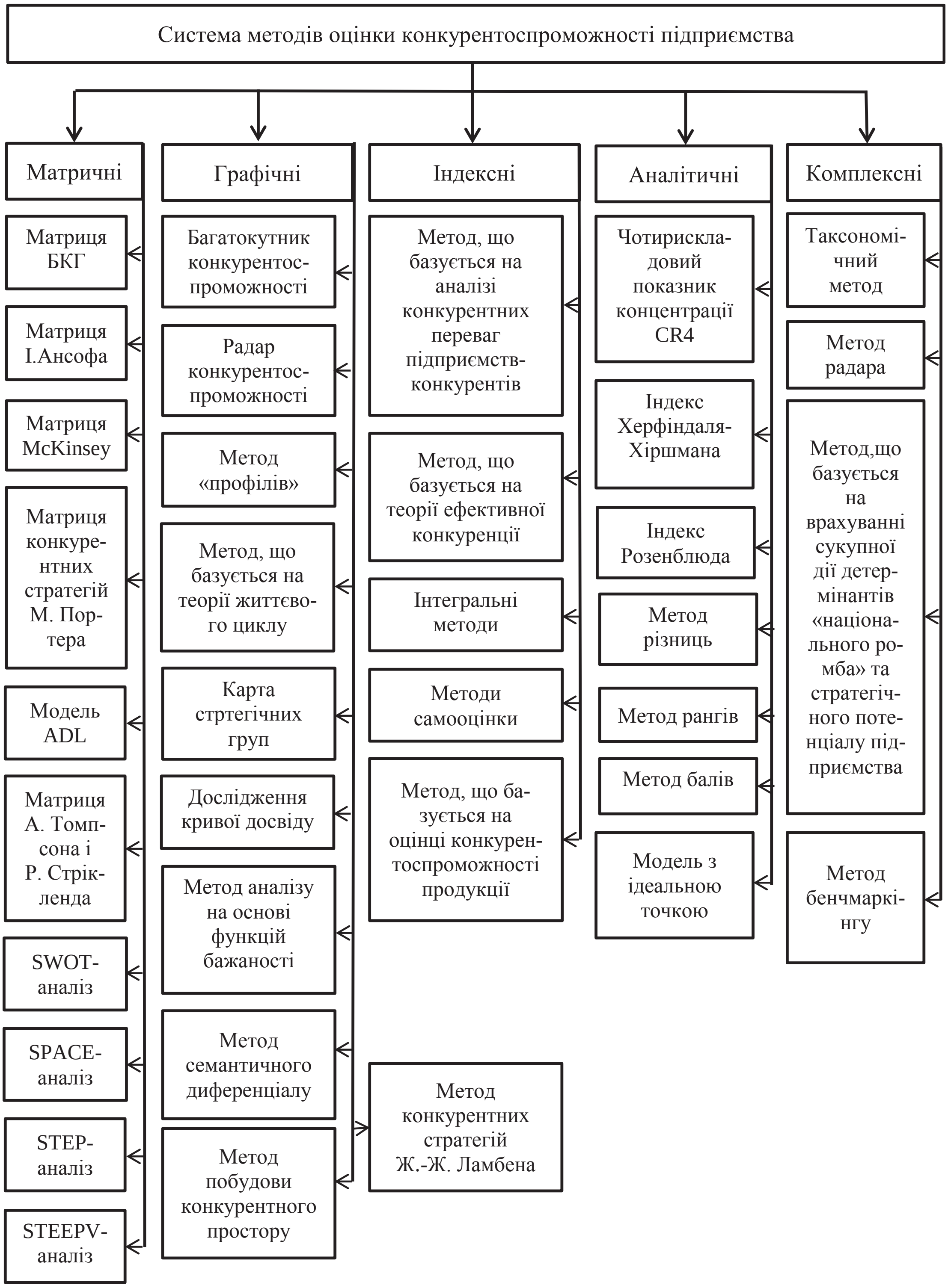

Рис. 2. Система методів оцінки конкурентоспроможності підприємства [9]

робничих потужностей, обсягів випуску продукції, норм прибутку тощо; оцінка конкурентоспроможності підприємства за характеристиками якості продукції («метод профілів»); матричні методи оцінки конкурентоспроможності підприємств.

Отже, на основі вивчення існуючих наукових підходів до групування досліджуваних методів, всю сукупність існуючих методів оцінки конкурентоспроможності підприємства можна систематизувати наступним чином (рис. 2).

До графічних методів оцінки конкурентоспроможності підприємства належить також і метод, що базується на побудові багатокутних профілів. Даний метод запропонований американськими науковцями і базується на виявленні критеріїв конкурентоспроможності продукту або підприємства в цілому, установленні ієрархії виявлених критеріїв і побудови багатокутників конкурентоспроможності. Дана методика не містить простих і однозначних критеріїв оцінки конкурентоспроможності, а базується на застосуванні непрямих узагальнених показників (векторів компетенції). Серед недоліків вказаного методу науковці називають відсутність прогнозної інформації щодо того, якою мірою й за якими параметрами досліджувані підприємства покращуватимуть свою діяльність. Що ж до переваг методу профілів, то його використання дає можливість порівнювати діяльність кількох підприємств, виявляти їх сильні та слабкі сторони діяльності [1, с. 118].

В цілому, перевагою застосування графічних методів при оцінці конкурентоспроможності підприємств є їх відносна простота та наочність, однак використання вказаних методів не позбавлене і недоліків. Зокрема, графічні методи оцінки конкурентоспроможності не дають можливості встановити загальне значення показника конкурентоспроможності підприємства. Крім того, вадою графічних методів є і неможливість прогнозування майбутніх змін конкурентоспроможності.

Більш комплексними при оцінці конкурентоспроможності підприємств є індексні методи. Реалізація індексних методів зазвичай здійснюється за рядом етапів. При цьому, базою для порівняння можуть виступати галузеві показники, показники підприємства-лідера ринку чи ретроспективні показники оцінюваного підприємства.

Аналітичні або розрахункові методи оцінки конкурентоспроможності підприємства базуються на здійсненні розрахунково-аналітичних операцій із вхідними даними. При цьому, в залежності від конкретної методики аналізу, застосування даних методів може передбачати як прості арифметичні операції, так і досить складні розрахунки [5, с. 186].

Найбільш ґрунтовними методами оцінки конкурентоспроможності підприємства вітчизняні науковці називають комплексні методи, оскільки вони орієнтовані на аналіз усього спектру найважливіших параметрів функціонування підприємства. Перевагою таких методів є отримання достовірної і найбільш точної інформації про конкурентоспроможність підприємства, його переваги та «вузькі місця» за найбільш розширеним переліком порівняльних переваг.

Крім того, окремі науковці наголошують на тому, що оцінка конкурентоспроможності підприємства повинна базуватися на комплексному, багатовимірному підході і враховувати як внутрішнє, так і зовнішнє середовище, рівень фінансової стійкості підприємства і реальне становище підприємств-конкурентів [11, с. 65].

Висновки і пропозиції. На сьогодні як закордонна, так і вітчизняна практика економічного управління виробила цілий ряд методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. Огляд сучасних методик оцінки конкурентоспроможності підприємства показав, що усі вони володіють істотним недоліком: оцінка конкурентоспроможності підприємства лише констатує його поточний стан, але в сучасних ринкових умовах вона повинна по можливості дати прогноз на перспективу для отримання кращих результатів або уникнення втрат. Для оцінки конкурентоспроможності підприємств найбільш ефективним буде одночасне застосування різних методик, результати яких доповнюють одна одну та дозволяють отримати найбільш повне уявлення про її рівень. Щодо легкої промисловості, то для її підприємств найбільш прийнятними є комплексні методи, що засновані на класифікації категорій, які аналізують значення коефіцієнтів, при розкритті виробничої, фінансової, інноваційної, трудової, маркетингової та інших сторін діяльності підприємства. Отже, напрямком подальшого дослідження є розробка найбільш оптимальної методики, що дозволить у короткий термін та з мінімальними витратами кількісно і якісно оцінити формування та управління конкурентними перевагами підприємства і їх потенціалом.

Список літератури:

1. Блонська В.І., Депа Н.Т. «Порівняльна характеристика методів оцінки конкурентоспроможності продукції» / В.І. Блонська, Н.Т. Депа // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 20.15, с. 115-120.
2. Дикань В.Л. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства / В.Л. Дикань, Т.В. Пономарьова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2015. – Випуск 45. – С. 100-105.
3. Довбуш Р.А. Управління конкурентоспроможністю підприємств: підручник / Р.А. Довбуш, А.Л. Зозуля – Х.: Основа, 2013. – 234 с.
4. Жовновач Р.І. Теоретико-методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємств / Р.І. Жовновач. – Кіровоград: КНТУ // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2014. – С. 106-113.
5. Кривешко О.В., Сідун П.В. Чинники формування конкурентоспроможності підприємств та кластерів // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 720. – Львів, 2014. – С. 180-188.
6. Клименко С.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / С.М. Клименко, О.С. Дубова, Д.О. Барабась [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2012. – 527 с.
7. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового]. – Одеса: Атлант, 2014. – 470 с.

8. Конкурентоспособность продукции и предприятия / [Букринский Б.В., Лазварева Е.В., Агеева И.Н. и др.]; научн. ред. Букринский Б.В. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2012 – 131 с.
9. Колотілін В.М. Економічна діагностика: Навч.-метод. посібник. – Кривий Ріг: КЕІ, КНЕУ, 2015. – 137 с.
10. Трещов М.М. «Методи оцінювання конкурентоспроможності продукції» [Електронний ресурс] / М.М. Трещов // Економічний простір – 2013 – № 23/1. – С. 118-126. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2013_23/1/treshov.pdf
11. Чумак Л.Ф. Фактори впливу формування конкурентоспроможного потенціалу підприємств / Л.Ф. Чумак // Экономика и управление. – № 1. – 2013. – С. 62-69.

Богацька Н.Н., Цинкобур Л.Р.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Достоверная оценка возможностей предприятия позволяет разработать успешную конкурентную стратегию и определить положение предприятия на рынке. Достижение этой цели возможно лишь при проведении оперативной и объективной оценки конкурентоспособности. Сейчас в научной литературе представлено большое количество методик. Но ныне отсутствует общепринятая методика оценки конкурентоспособности предприятия, которая была бы признана специалистами-теоретиками и бизнесменами-практиками абсолютно удовлетворительной. Итак, в статье рассмотрены различные подходы к оценке конкурентоспособности предприятия, направленные на улучшение позиции предприятия на рынке. Анализ методов показал, что наиболее эффективным будет одновременное применение различных методик, результаты которых дополняют друг друга и позволяют получить наиболее полное представление об уровне конкурентоспособности предприятия.
Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, классификация конкурентоспособность предприятия, методы оценки конкурентоспособности предприятия, группы методов оценки конкурентоспособности предприятия, система методов оценки.

Bogatska N.N., Tsynkobur L.R.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

MODERN METHODOLOGIES OF ESTIMATING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISE

Summary
The reliable estimation of possibilities of enterprise allows to work out successful competition strategy and define position of enterprise at the market. An achievement of this aim is maybe only during realization of operative and objective estimation of competitiveness. But presently the generally accepted methodology of evaluation competitiveness of enterprise, that would be confessed by specialists-theorists and by businessmen-practices absolutely satisfactory. Thus, the article considers different approaches to assessing the competitiveness of enterprises aimed at improving the position of the company on the market. Analysis of the methods has proved that simultaneous use of different methods is the most efficient. Their results complement each other and allow to get the most complete picture of the level of competitiveness.
Keywords: competitiveness of enterprise, classification a competitiveness of enterprise, methods of estimation of competitiveness of enterprise, group of methods of estimation of competitiveness of enterprise, system of methods of estimation.

UDC 338.43.01

THEORETICAL AND METHODOLOLOGICAL BASIS OF THE EFFECTIVENESS OF ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Bogdaniuk O.V., Nikolaenko K.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The theoretical, methodological and practical aspects of the mechanism of efficiency of agricultural enterprises are discussed. Deals with economic content of category «efficiency». Economic efficiency of agriculture exposed position of environmental, economic and social efficiency. The system of key indicators characterizing the efficiency of agricultural production is determinate. The recommendations for the improvement of economic efficiency in agriculture are offered.
Keywords: efficiency, farms, environmental efficiency, economic efficiency, social efficiency, ecological production, system of indicators of economic efficiency.

Problem definition. Agriculture – one of the most important and vital sector of the economy that produces food for the population and raw materials for various industries. It plays an important role in strengthening the economy, improving living standards and addressing the socio-economic problems. Only efficient agricultural production can be a reliable material base operation of all sectors of the economy of the state.

That is why today particularly acute is a question of efficient and rational use of sustainable farms. It is difficult to name an economic level, economic resources, process or phenomenon level for which the efficiency would not be determined.

The agricultural sector, agricultural production, as a whole, its sub (industry), companies, individual products, bioenergy resources, economic instruments (government support, insurance), industrial maintenance, or its small fragment are considered by scientists and economists with positions efficiency.

Analysis of studies and publications. Theoretical, methodological and practical aspects of the mechanism of efficiency of the agriculture are discussed in the works of V.G. Andriychuk [1], O.A. Buhutskiy [2], M.A. Golik, M.I. Kisil [3], V.V. Pryadko, P.T. Sabluk, O.M. Shpychak and other scientists. But the problem of efficiency – the age-old problem that has always been and will remain relevant.

The subject of the article is to study the theoretical and methodological basis of the nature of production efficiency and determine the ways of improving operating conditions in modern agricultural producers.

One of the most pressing problems of stabilization and further accelerate the development of production in the agricultural enterprises of any form of ownership is to increase its effectiveness.

The main material. Production efficiency is summarizing economic category, qualitative characteristic which appear in high impact use of living and materialized labor in means of production. It is defined as the ratio of the results to the cost of production and living labor.

As it is noted in the economic encyclopedia, «efficiency is the ability to bring effect, the impact process, project, etc. , defined as the ratio effect, result in costs that ensure this result. Also, it is to achieve the most results for the least cost of living and materialized labor. This particular form of expression of the law of economy of time, their relationship through increased productivity, which means increased efficiency of the total work efficiency of the entire production, primarily due to the progress of productive forces» [4, p. 598].

According to V.G. Andreychuk, treats effectiveness as a process efficiency, performance, measured by the ratio between results and costs (resources) that it caused [5, p. 624].

O.A. Buhutskyy defines the essence of the concept of «efficiency» as the ratio of the results in the cost of labor and means of production in material production; that efficiency is a complex, summarizing economic categories, qualitative characteristics which reflected primarily in the use of live performance and materialized labor in means of production [2, p. 264].

M.I. Kisil poit to the determination of the effectiveness by comparing the economic performance (benefits of the business) to the cost of achieving this result [3, p. 59-64].

In the works of many scientists essence of efficiency lies in maximizing the number of products at minimal cost. Specifically M.A. Golik emphasizes that the economic efficiency of agriculture is to produce the maximum amount of high quality product per unit of agricultural land or from one head of cattle at the least cost resources to the fullest satisfaction of people's needs in food industry and in raw materials [6, p. 104].

Increased efficiency means that each unit costs and applicable resources get more output and income that matters for the national economy, in particular, for each agricultural enterprises and population.

Firstly, the less labor and resources spent on the unit, the more you can get those same tools and products will be cheaper. Therefore, efficiency increases in production volumes and better meet the needs of the population.

Secondly, the efficiency of agricultural production directly affects the level of retail prices for food and consumer goods manufactured from agricultural raw materials. Because prices are closely linked to socially necessary costs of production. Increasing the efficiency and reducing the cost create the conditions for decreasing retail prices in the market.

Thirdly, production efficiency increasing impact on rising revenues and profitability of agricultural enterprises. The more they produce and sell products, the cheaper it is they do, the high-

er their income, the more they will allocate funds for the development of production, increase wages and improve social conditions.

Local scientists in their scientific studies focuses more attention on economic efficiency. However, taking into account the specificity of agricultural production, it is useful to distinguish between types of efficiency such as technological, social and environmental [7, p. 318; 8, p. 292].

Process efficiency – a result of the interaction of factors of production that characterizes the performance achieved organisms used in agriculture as a means of production. The plant performance is technological efficiency yields per unit of cultivated area and the main quality parameters of crop production (sugar content in sugar beet, oil in sunflower seeds, corn protein, etc.). In animal technology is performing productivity of livestock and poultry, as well as the basic parameters of livestock production.

The achieved level of technological efficiency significantly affects economic efficiency, primarily because of the existence of fixed costs on which producers in the short term period can not influence. It is also important that the rate of technological efficiency and reflect the specific features of agriculture-related operation in the field of the main means of production – land and living organisms as a means of production. They make it possible to carry out a comparative assessment of the impact of production dynamics and territorial aspect for individual companies and regions.

Social efficiency reflects the improvement of social conditions of life. It aims to implement a set of measures, namely: increasing employment and reducing unemployment, a gradual increase in wages, interest of workers in the results of the enterprise, to create conditions for improving education and professional development, improved working conditions, replacing the heavy and demeaning manual labor means of mechanization and automation, social benefits for rehabilitation. Social efficiency is essentially derived from economic efficiency. It is under the same other conditions, will be the higher, the higher level of economic efficiency was achieved. However with increasing social efficiency increases the productivity of employees, and thus economic efficiency, that there is a multiplier effect of leverage.

Social efficiency is determined by the following indicators: the proportion of income directed to social programs and upgrading of equipment; the size of the profits of the average per employee; level of enterprise employees; the average salary for the company, increasing its dynamics; the cost of training and retraining.

The environmental efficiency determined by the two reasons at least. The first one is the necessity of creating an ecologically safe environment for people, which houses the biological balance are produced ecological products and is not permitted chemicals pollution for agricultural purposes; secondly, the need for the harmonious development of production.

Environmental efficiency is determined by the size of contributions, aimed at protecting the environment. Assessment of determining its metrics: share of net profit aimed at environmental measures; the proportion of income spent on waste management; the proportion of environmentally friendly products in its total production; availability of treatment facilities and storage facilities for waste water technology; the proportion of ecological feed for feeding animals in their total amount; number of medicines used for veterinary treatment of animals.

Economic efficiency shows the final result of the using of production resources and is determined by comparison of the results and costs of inputs.

To assess the economic efficiency of agricultural production S.P. Azizov, P.K. Keniyskyi, V.M. Skupyi aim at the necessity of a system of indicators, which provides (in varying combination) the calculation of these indicators [9, p. 834]:

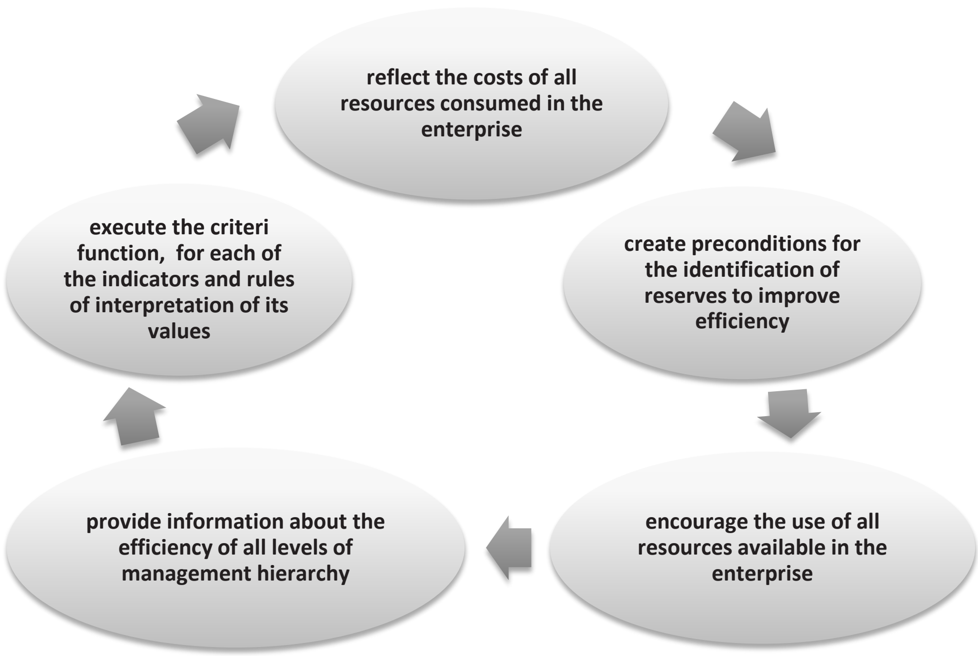

Fig. The system of performance of agricultural enterprises effectiveness

· gross output per 1 ha of agricultural land, the average employee 1 man-hour, 1 UAH of fixed assets and working capital;

· the size of the current production cost of 1 UAH of gross output;

· the gross and net income (profit) per 1 ha of agricultural land, the average employee 1 man-hour., 1 UAH fixed assets and working capital;

· profitability and profit margin (net income) of agricultural production.

All these figures together, with the release of any of them as the main or without such allocation, enable better characterize farm efficiency. They are a reflection of assessing the level and efficiency of all kinds of resources and costs involved into the production:

1) land as the main means of agricultural production – the value of gross output, the amount of gross income, profits (net income) per unit of land area;

2) human labor – the value of gross output, the amount of gross income, profits (net income) per unit labor costs or annual average number of employees;

3) past materialized labor in fixed assets – the value of gross output, the amount of gross income, profits (net income) to 1 UAH fixed assets;

4) current production costs – the cost of gross output, return on production costs, profitability.

Thus, the system of performance of agricultural enterprises effectiveness is represented at figure.

Conclusions. Thus, the effectiveness of agricultural enterprises – is to achieve strategic profit at each stage of development of agricultural enterprises, while ensuring the financial sustainability and solvency optimal balance of profitability and risk.

To achieve the increasing of economic efficiency of agricultural production a set of key measures should be performed:

· improving land using, increasing its fertility;

· the introduction of comprehensive mechanization and automation of production;

· deepening specialization and concentration of production on the basis of inter-farm and agro-industrial integration;

· efficient using of productive assets and workforce;

· introduction of intensive and resource-saving technologies and industrial production methods;

· improving the quality and storage of products;

· extensive using of advanced forms of production and wages;

· development of agricultural production based on various forms of ownership and types of economic activity and creating for them equal economic conditions necessary for independent work and initiative;

· improving the technical and technological level of science and technological progress.

Economic efficiency of agricultural production also can be increased by finding and development of new markets for products. Because most of agricultural producers can not sell their products. They trained for years «pass» it, and now they must sell products. Therefore, it is necessary to improve the work of marketing service that could study the situation in the market and to promote agricultural products to consumers.

In raising the economic efficiency of agricultural production the owner should play an important role. Only this will allow most advantageous to realize the opportunities.

References:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп., перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Бугуцький О. А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Бугуцький. – К.: Урожай, 1976. – 264 с.
3. Кісіль М. І. Критерій і показники економічної ефективності малого і середнього бізнесу на селі / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 59-64.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 598 с.
5. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
6. Голик М. А. Підвищення ефективності тваринництва / М. А. Голик. – К.: Урожай, 1981. – 104 с.
7. Мацибора В. І. Економіка сільського господарства / В. І. Мацибора. – К.: Вища шк., 1994. – 415 с.
8. Аграрна економіка: підруч. / [Д. К. Семенда, О. І. Здоровцов, П. С. Котик та ін.]; за ред. Д. К. Семенди, О. І. Здоровцова. – Умань, 2005. – 318 с.
9. Азізов С. П. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підруч. / С. П. Азізов, П. К. Кенійський, В. М. Скупий / за ред. проф., С. П. Азізова. – К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.

Богданюк О.В., Ніколаєнко К.О.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація
У статті розглянуто теоретичні, методичні та практичні аспекти механізму ефективності сільськогосподарських підприємств. Висвітлено економічний зміст категорії «ефективність». Економічну ефективність сільськогосподарських підприємств розкрито з позиції екологічної, економічної та соціальної ефективності. Визначено систему основних показників, які характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва. Запропоновані рекомендації щодо поліпшення показників економічної ефективності в сільському господарстві.
Ключові слова: ефективність, сільськогосподарські підприємства, екологічна ефективність, економічна ефективність, соціальна ефективність, екологічне виробництво, система показників економічної ефективності виробництва.

Богданюк Е.В., Николаенко Е.О.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические, методические и практические аспекты механизма эффективности сельскохозяйственных предприятий. Раскрыто экономическое содержание категории «эффективность». Экономическую эффективность сельскохозяйственных предприятий раскрыто с позиции экологической, экономической и социальной эффективности. Определена система основных показателей, характеризующих эффективность сельскохозяйственного производства. Предложены рекомендации по улучшению показателей экономической эффективности в сельском хозяйстве.
Ключевые слова: эффективность, сельскохозяйственные предприятия, экологическая эффективность, экономическая эффективность, социальная эффективность, экологическое производство, система показателей экономической эффективности производства.

УДК 338.58:65.014

ЕКОНОМІЧНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

Бригадир В.О.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розвинуто теоретико-методичні концепти оцінки економічної активності населення (рівня безробіття; рівня зайнятості чоловіків; рівня зайнятості жінок) та їх динаміки у соціально-економічній стратифікації країн в процесі розширення ЄС на підставі статистичного аналізу. З метою виявлення відмінностей диференціації визначено дві групи країн – які стали членами ЄС до 2004 року (перша група) і в 2004 р. та пізніше (друга група). Авторкою виконано перевірку суттєвості різниці середнього рівня безробіття по групах за допомогою двовибіркового t-критерію Стьюдента з різними дисперсіями. Як засвідчив аналіз динаміки соціально-економічної стратифікації країн-членів ЄС, з моменту створення, Європейський Союз зумів досягти певних результатів щодо реальної конвергенції своїх членів та реалізації поставлених цілей.

Ключові слова: соціально-економічна стратифікація, рівень доходів, статистичний аналіз, рівень безробіття, рівень зайнятості чоловіків, рівень зайнятості жінок, економічний добробут.

Постановка проблеми. До основних ознак сучасного глобалізованого світу маємо віднести стратифікацію, зокрема соціально-економічну. Підкреслимо, що проблема соціально-економічної нерівності в сучасному світі загострюється. На наш погляд, соціально-економічна стратифікація є однією з форм соціальної стратифікації та являє собою динамічний процес вертикального ранжування членів суспільства за ознакою економічного добробуту, що є результатом споживання матеріальних та нематеріальних благ. Головною метою соціально-економічної політики будь-якої цивілізованої держави визначається підвищення рівня життя населення, а критерієм ефективності є скорочення масштабів бідності громадян. Тому правомірним є застосування комплексного підходу до оцінки стратифікації, а методологічною настановою є думки, зокрема, лауреата Нобелівської премії 2001 р., американського економіста Дж. Стігліца, який заявляв: «Те, що ми вимірюємо, впливає на те, що ми робимо. Якщо в нас невірне вимірювання, то в нас будуть невірні результати. Потрібно припинити фетишизувати ВВП і зрозуміти його обмеженість. Багатьох аспектів життя суспільства ВВП не відображає» [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення і вимірювання рівнів бідності – найважливіших інструментів життєдіяльності людини є предметом наукових студій не одного покоління учених. Важливу роль у теоретичному осмисленні нерівності суспільств відіграють праці М. Вебера, К. Маркса, Е. Дюркгейма, К. Дейвіса, У. Мура, Л. Уорнера, А. Пігу, І. Валлестайна, Д. Чірота, Р. Макнамара, Г. Сіджвіка. Вимірювання бідності та проблема нерівності були предметом уваги таких дослідників, як А. Сміт, Дж. Бентам, В. Паретто, А. Маршалл, К. Губін, В. Нордгауз, Дж. Тобін, Л. Осберг, А. Шарп, Г. Далі, Дж. Кобб, Б. Міланович, С. Аміна, Х. Беррі, Р. Вейда, Б. Геслінг, Е. Гідденс, М. Гіллен, Д. Лук'яненко, Т. Моран, А. Поручник, М. Спенс, Я. Столярчук, Г. Файрбо, В. Чужикова, О. Бікла, О. Євтушенко, Н. Коваліско, Е. Лібанова, Я. Шаповал, А. Гальчинський, Н. Кравчук, З. Луцишин, Н. Дєєва, Т. Калашнікова, Л. Лісогор, О. Макарова, І. Новак, М. Огай, І. Осипова, А. Реут, В. Саріогло, О. Хмелевська, Н. Холод, Л. Черенько, П. Швець, Л. Шевченко, В. Шишкін, С. Раунтрі, Г. Джорд, Г. Мюрдаль, М. Ліптон та ін. Предметом особливої уваги світової спільноти є соціально-економічний розвиток країн Євросоюзу, відтак його «східного розширення», оцінка наслідків вступу нових країн-членів для їхнього політичного, соціально-економічного розвитку. Однак недостатньо дослідженими залишаються проблеми теоретичного обгрунтування динаміки соціально-економічної стратифікації країн ЄС в процесі залучення нових членів з різним початковим рівнем в ієрархії страт.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Доводиться констатувати, що відсутня одностайність поглядів зарубіжних та вітчизняних вчених на стан та динаміку соціально-економічної стратифікації, що, обумовлено, перш за все, багаторівневістю зазначеного явища (глобальний, міждержавний, регіональний чи внутрікраїнний), так і вибором критеріїв, на базі яких здійснюється оцінка, зважаючи на те, що соціальна стратифікація є багатокритеріальним явищем. Важливим є розвиток теоретико-методичних концептів оцінки економічної активності населення (рівня безробіття; рівня зайнятості чоловіків; рівня зайнятості жінок) та їх динаміки у соціально-економічній стратифікації країн в процесі розширення ЄС на підставі статистичного аналізу.

Мета статті полягає у розвитку теоретико-методичних концептів оцінки економічної активності населення (рівня безробіття; рівня зайнятості чоловіків; рівня зайнятості жінок) як індикатора динаміки соціально-економічної диференціації країн-членів ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Скорочення масштабів бідності громадян є серед ключових цілей соціально-економічної політики країн ЄС. Важливим є сформувати детермінанти та визначити основні показники соціально-економічної стратифікації з метою подальшого дослідження їх динаміки в процесі розширення ЄС. Необхідно зазначити, що основні системні детермінанти соціально-економічної стратифікації геопростору необхідно розглядати у тандемі двох ключових вартісних форм – економічного добробуту та економічної свободи. Для їх оцінки ви-

користовуються різноманітні показники, кожен з яких враховує певні критерії соціально-економічної стратифікації, і на основі яких формується узагальнена оцінка системних детермінант рівня соціально-економічної стратифікації суспільства. Проведені дослідження вказують на сильну кореляцію між економічною свободою та економічним добробутом країни. Як правило, країни із високим рівнем економічної свободи мають вищий рівень добробуту населення [3].

Відомо, що зайнятість населення, яка характеризує рівень розвитку ринку праці є віддзеркалюванням стану економіки країни в цілому та її соціального добробуту. Кількісно економічно активне населення складається з чисельності зайнятих, безробітних, економічно неактивних (поза робочою силою) [2]. Для аналізу динаміки соціально-економічної диференціації країн-членів ЄС із загального переліку, оберемо три індикатори економічної активності населення, які слугують параметрами для оцінювання диференціації та виявлення тенденцій її зміни у часі (далі-параметри), а саме: рівень безробіття (в % до зайнятого населення); рівень зайнятості чоловіків (в % до економічно активного населення); рівень зайнятості жінок (в % до економічно активного населення) Оцінювання диференціації країн за наведеними параметрами здійснюється в чотири етапи, які передбачають розрахунок статистичних показників, котрі характеризують варіацію параметрів, закономірності розподілу країн, а також їхнє ранжування в порядку зростання та обчислення інтегральної оцінки для кожної країни у вигляді багатомірної середньої. З метою виявлення відмінностей диференціації країн залежно від року набуття членства в ЄС вважаємо доцільним виконати розрахунки зазначених показників для двох груп країн – які стали членами ЄС до 2004 року (далі – перша група) і в 2004 р. та пізніше (далі – друга група). До першої групи належать 15 країн (Бельгія, Італія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина, Франція, Великобританія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Фінляндія, Австрія, Швеція), а до другої –

Таблиця 1

Показники диференціації та характеристики розподілу країн-членів ЄС за рівнем безробіття

Показник	Позначення	2000	2005	2010	2015
Для всіх країн-членів ЄС					
Максимальне значення	*Xmax*	18,9	17,9	19,9	24,9
Мінімальне значення	*Xmin*	2,2	4,4	4,6	4,6
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	8,6	4,1	4,3	5,4
Середнє квадратичне відхилення	*S*	4,65	3,18	4,24	4,81
Коефіцієнт варіації	*V*	0,523	0,353	0,442	0,511
Коефіцієнт варіації Уільямсона	*Vw*	0,39	0,37	0,40	0,57
Перший квартиль	Q_1	5,33	6,35	7,23	6,35
Третій квартиль	Q_3	7,75	7,95	8,50	8,75
Квартильний коефіцієнт диференціації	*Kq*	0,145	0,119	0,083	0,118
Коефіцієнт асиметрії	*A*	0,597	1,425	0,947	1,823
Коефіцієнт ексцесу	*E*	-0,867	2,459	0,066	3,413
Для країн-членів ЄС до 2004 року					
Максимальне значення	*Xmax*	11,9	11,2	19,9	24,9
Мінімальне значення	*Xmin*	2,2	4,4	4,6	4,6
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	5,41	2,55	4,33	5,41
Середнє квадратичне відхилення	*S*	2,91	2,11	3,89	5,75
Коефіцієнт варіації	*V*	0,433	0,287	0,422	0,568
Коефіцієнт варіації Уільямсона	*Vw*	0,67	0,35	0,48	0,59
Перший квартиль	Q_1	4,3	5,2	7,25	6,3
Третій квартиль	Q_3	5,6	7,7	8,4	8,5
Квартильний коефіцієнт диференціації	*Kq*	0,134	0,368	0,075	0,108
Коефіцієнт асиметрії	*A*	0,372	0,001	1,399	1,740
Коефіцієнт ексцесу	*E*	-1,114	-1,240	2,468	2,460
Для країн-членів ЄС з 2004 року					
Максимальне значення	*Xmax*	18,9	17,9	19,5	16,3
Мінімальне значення	*Xmin*	4,8	5,3	6,3	5,1
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	3,94	3,38	3,10	3,20
Середнє квадратичне відхилення	*S*	4,80	3,74	4,36	3,33
Коефіцієнт варіації	*V*	0,407	0,390	0,388	0,368
Коефіцієнт варіації Уільямсона	*Vw*	0,63	0,71	0,26	0,36
Перший квартиль	Q_1	6,70	7,10	7,30	6,80
Третій квартиль	Q_3	16,10	10,10	14,50	9,90
Квартильний коефіцієнт диференціації	*Kq*	0,667	0,238	0,545	0,277
Коефіцієнт асиметрії	*A*	-0,112	1,278	0,666	1,044
Коефіцієнт ексцесу	*E*	-1,888	0,672	-0,926	0,437

Джерело: розраховано автором на основі [7]

13 країн (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія, Болгарія, Румунія, Хорватія).

Інформаційною базою для розрахунку вищезазначених показників слугували три просторово-динамічних матриці даних, які містили значення кожного з трьох параметрів у 2000, 2005, 2010 і 2015 роках по 28 країнах. Зазначені матриці сформовано на підставі офіційних статистичних даних Євростату.

Для оцінювання й аналізу диференціації країн-членів ЄС за рівнем безробіття у 2000, 2005, 2010 і 2015 роках визначено показники варіації та характеристики розподілу, а також коефіцієнти асиметрії й ексцесу (з використанням відповідних функцій та інструментів аналізу даних EXCEL) [1]. Результати розрахунків (табл. 1) свідчать про те, що диференціація країн-членів ЄС за рівнем безробіття у 2000-2005 рр. суттєво скоротилася, оскільки значно зменшилися значення показників варіації (коефіцієнт співвідношення граничних значень (K_R) – з 8,6 у 2000 р. до 4,1 у 2005 р., середнє квадратичне відхилення (S) – відповідно з 4,65 до 3,18, коефіцієнт варіації (V) – з 52,3% до 35,3%,коефіцієнт варіації Уільямсона (V_w,) – з 0,39 до 0,37). Проте, починаючи з 2005 р., відбулося зростання диференціації, про що свідчить помітне збільшення рівнів показників варіації (коефіцієнт співвідношення граничних значень (K_R) – з 4,1 у 2005 р. до 5,4 у 2015 р., середнє квадратичне відхилення (S) – відповідно з 3,18 до 4,81, коефіцієнт варіації (V) – з 35,3% до 51,1%, коефіцієнт варіації Уільямсона (V_w) – з 0,37 до 0,57.

Динаміка першого (Q_1) і третього (Q_3) квартилів, які показують рівень безробіття, менше якого мають його 25% і 75% країн, свідчить про тенденцію до зростання рівня безробіття, що підтверджується темпами росту середнього рівня по країнах ЄС. Так, з 2000 р. до 2015 р. середній рівень безробіття зріс на 5,6%, а в 2005-2015 рр. – на 4,4%, але темпи динаміки по країнах суттєво відрізняються – від більше ніж двократного зростання (Люксембург, Ірландія, Греція, Португалія, Кіпр) до майже двократного зменшення (Німеччина, Польща, Чехія, Естонія, Литва, Болгарія). Власне, суттєві відмінності динаміки рівня безробіття по країнах зумовили зростання диференціації, як по ЄС загалом, так і в межах груп. Перевірка суттєвості різниці середнього рівня безробіття по групах за допомогою двовибіркового t-теста Стьюдента з різними дисперсіями [6], обчисленого за допомогою пакету «Аналіз даних» EXCEL, показує, що в 2000 р. існувала значна відмінність середніх, оскільки емпіричне (t) значення суттєво перевищувало критичне (t_{kr}) значення ($t=3,20;\ t_{kr}=1,72;\ p=0,02$), але в 2005 р. і 2015 р. різниця середніх була неістотною, оскільки емпіричні значення менші критичних (в 2005 р. $t=1,52;\ t_{kr}=1,75;\ p=0,07$ і в 2015 р. $t=0,58;\ t_{kr}=1,71;\ p=0,28$), тобто відбулося помітне зближення країн з двох груп за рівнем безробіття.

Коефіцієнт асиметрії (A) свідчить про наявність дуже сильної та зростаючої лівосторонньої асиметрії ($A>0;\ A>0,5$), що зумовлено значною кількістю країн із вищим від середнього рівнем безробіття. Коефіцієнт ексцесу (E) дає підстави для висновку про те, що в 2000 р. і в 2010 р. концентрація країн з рівнем, близьким до середнього, була значно нижчою, ніж у 2005 р. і 2015 р., що також є свідченням наявності тенденції до зменшення диференціації країн ЄС за рівнем безробіття.

Порівняння показників варіації та характеристик розподілу, розрахованих для кожної групи країн (табл. 1), показує, що для першої групи характерним є як вищий рівень варіації, так і його помітне зростання (починаючи з 2005 р.), а для другої – скорочення. Отже, в першій групі диференціація країн за рівнем безробіття вища і зростає, а в другій – нижча і зменшується. Значення коефіцієнтів асиметрії (A) та ексцесу (E) свідчать про суттєві відмінності розподілу країн у групах за рівнем безробіття.

Так, у 2005 р. країни першої групи мали симетричний розподіл ($A=0,001$) та помітну плосковершинність ($E=-1,240$), тобто приблизно одна половина країн мала рівень безробіття менше середнього по групі, а друга – більше, концентрація країн навколо середнього рівня була дуже низькою, проте країни другої групи характеризувалися дуже сильною лівоосторонньою асиметрією ($A=1,278$) і слабкою гостровершинністю ($E=0,672$), що свідчить про велику кількість країн із рівнем безробіття вище середнього по групі та вищою від нормальної концентрацію країн навколо середнього рівня. У 2015 р. відмінності в розподілі країн зменшилися, оскільки перша група мала сильну лівосторонню асиметрію ($A=1,740$) і сильну гостровершинність ($E=2,460$), а друга – сильну лівосторонню асиметрію ($A=1,044$) і слабку гостровершинність ($E=0,437$), що підтверджує зближення двох груп країн за рівнем безробіття.

Таблиця 2

Групування країн-членів ЄС відповідно до динаміки рангів за рівнем безробіття

Група країн за зміною рангу	Країни-члени ЄС до 2004 року	Країни-члени ЄС з 2004 року і пізніше
Значне зростання (5 пунктів і більше)	Нідерланди (+9) Люксембург (+7) Франція (+5) Ірландія (+14) Греція (+8) Іспанія (+6) Португалія (+17)	Кіпр (+19)
Незначне зростання (3-4 пункти)	Італія (+4) Швеція (+3)	Словенія (+3,5) Румунія (+4,5)
Значне зменшення (5 пунктів і більше)	Німеччина (-14) Велика Британія (-5)	Польща (-12) Чехія (-15) Словаччина (-6) Литва (-10,5) Естонія (-16,5) Мальта (-7,5) Болгарія (-9,5)
Незначне зменшення (3-4 пункти)	-	-
Практично без зміни	Бельгія (+1) Данія (+2) Фінляндія (+0,5) Австрія (+2)	Угорщина (-0,5) Латвія (-2) Хорватія (+2)

Джерело: складено автором на основі [7]

Ранжування країн-членів ЄС за рівнем безробіття показує, що впродовж досліджуваного пе-

ріоду в більшості країн відбулися суттєві зміни рангів як в бік зростання, так і в бік зменшення, при цьому слід зазначити, що зростання рангу є наслідком збільшення рівня безробіття і навпаки. Необхідно відмітити, що розраховані окремо для кожної групи середні ранги свідчать про те, що в першій групі країн рівень безробіття переважно зростав (середній ранг збільшився з 10,73 у 2000 р. до 14,70 у 2015 р.), а у другій – зменшувався (середній ранг зменшився з 18,85 у 2000 р. до 14,27 у 2015 р.). Цей висновок підтверджується результатами групуванням країн на основі порівняння рангів у 2000 р. і 2015 р. (табл. 2).

Розрахунок і аналіз показників диференціації країн-членів ЄС за рівнем зайнятості чоловіків (табл. 3) свідчить про наявність стабільної слабкої варіації, оскільки значення коефіцієнта варіації (V) по роках коливаються в межах від 4,3% до 6%, значення коефіцієнта Уільямсона (V_w) зберігалися на рівні 5%. Динаміка середнього рівня по ЄС (табл. 3) характеризується незначним зростанням – на 1,6% у 2000-2015 рр. і на 1,4% у 2005-2015 рр. Темпи приросту по країнах коливаються несуттєво: найбільше зростання впродовж 2000-2015 рр. зафіксовано у Швеції (+6,8%), Угорщині (+10,9%), Естонії (+6,2%), Латвії (+7,8%), Болгарії (+10,6%), а зменшення відбулося лише в шести країнах (найбільше на Кіпрі -3,3%).

Порівняння середніх значень і показників варіації, обчислених по двох групах країн (табл. 3), свідчить про те, що в країнах першої групи середній рівень зайнятості чоловіків був стабільним, а в країнах другої групи повільно зростав (на 3,7% у 2000-2015 рр. і 4,5% у 2005-2015 рр.), проте в першій групі країн зберігався вищий середній рівень, при цьому розбіжність поступово зменшувалася – з 4,51 п.п. у 2000 р. до 1,72 п.п. у 2015 р. Загалом можна стверджувати, що диференціація країн-членів ЄС за рівнем зайнятості чоловіків скорочується. Перевірка суттєвості різниці середнього рівня зайнятості чоловіків по

Таблиця 3

Показники диференціації та характеристики розподілу країн-членів ЄС за рівнем зайнятості чоловіків

Показник	Позначення	2000	2005	2010	2015
Для всіх країн-членів ЄС					
Максимальне значення	$Xmax$	84,2	83,7	83,7	84,6
Мінімальне значення	$Xmin$	66,2	67,0	67,8	71,5
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	1,3	1,2	1,2	1,2
Середнє квадратичне відхилення	S	4,43	4,62	3,99	3,39
Коефіцієнт варіації	V	0,057	0,060	0,051	0,043
Коефіцієнт варіації Уільямсона	Vw	0,05	0,06	0,05	0,05
Перший квартиль	Q_1	74,00	73,83	73,63	75,38
Третій квартиль	Q_3	77,00	76,55	76,60	77,30
Квартильний коефіцієнт диференціації	Kq	0,17	0,16	0,19	0,15
Коефіцієнт асиметрії	A	-0,391	-0,317	-0,161	0,169
Коефіцієнт ексцесу	E	-0,049	-0,691	-0,584	-0,775
Для країн-членів ЄС до 2004 року					
Максимальне значення	$Xmax$	84,2	83,7	83,7	84,6
Мінімальне значення	$Xmin$	73,7	73,9	73,1	72,2
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	1,14	1,13	1,15	1,17
Середнє квадратичне відхилення	S	3,17	3,05	3,34	3,55
Коефіцієнт варіації	V	0,040	0,039	0,043	0,045
Коефіцієнт варіації Уільямсона	Vw	0,07	0,08	0,07	0,05
Перший квартиль	Q_1	76,5	76,3	76,2	75,95
Третій квартиль	Q_3	78,8	78,9	78,3	77,4
Квартильний коефіцієнт диференціації	Kq	0,22	0,27	0,20	0,12
Коефіцієнт асиметрії	A	0,307	-0,069	-0,175	0,063
Коефіцієнт ексцесу	E	-0,568	-1,099	-1,259	-1,013
Для країн-членів ЄС з 2004 року					
Максимальне значення	$Xmax$	81,5	82,9	80,4	81,4
Мінімальне значення	$Xmin$	66,2	67,0	67,8	71,5
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	1,23	1,24	1,19	1,14
Середнє квадратичне відхилення	S	4,45	4,47	3,46	2,93
Коефіцієнт варіації	V	0,060	0,061	0,047	0,038
Коефіцієнт варіації Уільямсона	Vw	0,09	0,11	0,08	0,05
Перший квартиль	Q_1	71,70	70,00	72,00	75,30
Третій квартиль	Q_3	76,80	76,50	76,80	78,90
Квартильний коефіцієнт диференціації	Kq	0,33	0,41	0,38	0,36
Коефіцієнт асиметрії	A	-0,073	0,456	-0,153	-0,022
Коефіцієнт ексцесу	E	-0,682	-0,345	-0,602	-0,901

Джерело: Розраховано автором на основі [4]

групах країн підтверджує цей висновок, оскільки в 2000 р. і 2005 р. відмінність була значною, оскільки емпіричні значення t-критерія Стьюдента (t) були вищими від критичних (t_{kr}), а рівень значущості (p) нижче 0,05 (в 2000 р. $t=2,94;$ $t_{kr}=1,72;$ $p=0,004$ і в 2005 р. $t=3,49;$ $t_{kr}=1,72;$ $p=0,001$), але в 2015 р. відмінність середніх була неістотною ($t=1,35;$ $t_{kr}=1,71;$ $p=0,09$).

Аналіз динаміки значень коефіцієнта асиметрії (табл. 3) показує, що до 2010 р. включно розподіл країн за рівнем зайнятості чоловіків характеризувався середньою правосторонньою асиметрією ($A<0$), тобто більша частка країн мала рівень зайнятості чоловіків нижче середнього, а в 2015 р. – слабкою лівосторонньою ($A>0$), отже більша частка країн мала рівень зайнятості чоловіків вище середнього. По групах країн також відбулися зміни напрямку асиметрії, що є проявом нестабільності розподілу. Коефіцієнт ексцесу (E) свідчить про наявність досить сильної плосковершинності в першій групі країн у 2005-2015 рр., отже значна кількість країн має рівень зайнятості чоловіків помітно більше або менше середнього по групі, а концентрація навколо середньої незначна. В другій групі в 2005 і 2010 рр. значення коефіцієнта ексцесу були значно меншими, тобто їй притаманний вищий ступень концентраціїкраїн за рівнем зайнятості чоловіків навколо середньої, проте в 2015 р. значення коефіцієнта практично зрівнялися.

Ранжування країн-членів ЄС за рівнем зайнятості чоловіків показує, що в першій групі країн середній ранг вищий, проте різниця середніх зменшується (з 9,26 у 2005 р. до 4,52 у 2015 р.), що свідчить про зближення країн двох груп за цим показником. Упродовж досліджуваного періоду в переважній більшості країн не відбулося суттєвої зміни рангів (21 країна мала коливання в інтервалі ±5 пунктів). Помітно зросли ранги в Німеччині (+6 пунктів), Швеції (+10 пунктів), Естонії (+9 пунктів) і Латвії (+12 пунктів), а значно зменшилися – в Ірландії (-7 пунктів), Португа-

Таблиця 4

Показники диференціації та характеристики розподілу країн-членів ЄС за рівнем зайнятості жінок

Показник	Позначення	2000	2005	2010	2015
Для всіх країн-членів ЄС					
Максимальне значення	*Xmax*	75,6	75,9	76,2	79,9
Мінімальне значення	*Xmin*	35,1	36,4	42,5	53,8
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	2,15	2,09	1,79	1,49
Середнє квадратичне відхилення	*S*	8,47	8,01	7,55	6,45
Коефіцієнт варіації	*V*	0,141	0,129	0,117	0,097
Коефіцієнт варіації Уільямсона	*Vw*	0,12	0,11	0,11	0,10
Перший квартиль	Q_1	55,90	57,23	60,13	62,65
Третій квартиль	Q_3	62,05	62,45	66,05	67,75
Квартильний коефіцієнт диференціації	*Kq*	0,15	0,13	0,18	0,20
Коефіцієнт асиметрії	*A*	-0,732	-0,886	-0,817	-0,338
Коефіцієнт ексцесу	*E*	1,453	2,455	1,008	-0,373
Для країн-членів ЄС до 2004 року					
Максимальне значення	*Xmax*	75,6	75,9	76,2	79,9
Мінімальне значення	*Xmin*	46,3	50,5	51,1	54,1
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	1,63	1,50	1,49	1,48
Середнє квадратичне відхилення	*S*	8,70	7,38	6,83	6,54
Коефіцієнт варіації	*V*	0,142	0,114	0,102	0,095
Коефіцієнт варіації Уільямсона	*Vw*	0,13	0,12	0,12	0,11
Перший квартиль	Q_1	54,15	59,2	61,85	64,3
Третій квартиль	Q_3	62,4	64,9	68,9	70,3
Квартильний коефіцієнт диференціації	*Kq*	0,28	0,22	0,28	0,23
Коефіцієнт асиметрії	*A*	-0,018	-0,160	-0,679	-0,591
Коефіцієнт ексцесу	*E*	-1,001	-0,748	0,087	0,167
Для країн-членів ЄС з 2004 року					
Максимальне значення	*Xmax*	67,4	67,9	71,1	73,0
Мінімальне значення	*Xmin*	35,1	36,4	42,5	53,8
Коефіцієнт співвідношення граничних значень	K_R	1,92	1,87	1,67	1,36
Середнє квадратичне відхилення	*S*	7,99	7,74	7,48	5,78
Коефіцієнт варіації	*V*	0,136	0,131	0,121	0,089
Коефіцієнт варіації Уільямсона	*Vw*	0,07	0,12	0,13	0,12
Перший квартиль	Q_1	56,00	56,80	58,50	62,20
Третій квартиль	Q_3	63,20	64,80	67,40	69,40
Квартильний коефіцієнт диференціації	*Kq*	0,22	0,25	0,31	0,38
Коефіцієнт асиметрії	*A*	-2,096	-1,976	-1,124	-0,388
Коефіцієнт ексцесу	*E*	5,531	5,244	2,047	-0,464

Джерело: Розраховано автором на основі [4]

лії (-8 пунктів), Кіпрі (-8 пунктів). Підсумовуючи вищенаведене, можна робити висновок про те, що диференціація країн-членів ЄС за рівнем зайнятості чоловіків є незначною, відбувається подальше зближення країн першої та другої групи за цим показником.

Оцінювання варіації країн ЄС за рівнем зайнятості жінок (табл. 4) дає підстави для висновку про наявність суттєво вищої диференціації, ніж за рівнем зайнятості чоловіків, оскільки значення всіх коефіцієнтів варіації є вдвічі вищими впродовж усього досліджуваного періоду (рис. 1). Якщо варіація рівня зайнятості чоловіків класифікується як слабка, то жінок – як середня.

Динаміка показників варіації свідчить про сталу тенденцію до зменшення диференціації країн ЄС за рівнем зайнятості жінок, оскільки їхні значення помітно зменшилися (коефіцієнт співвідношення граничних значень – з 2,15 у 2000 р. до 1,49 у 2015 р., відповідно коефіцієнт варіації – з 14,1% до 9,7%, коефіцієнт Уїльямсона – з 12% до 10%). Загалом рівень зайнятості жінок характеризується зростанням, що підтверджується приростом середнього рівня у 2000-2015 рр. на 11,3%, у 2005-2015 рр. – на 7,4%. Збільшилися також максимальні та мінімальні значення, причому темп приросту останніх за 2000-2015 рр. був багатократно вищим – 53,3% проти 5,7%, що призвело до майже двократного зменшення відповідного коефіцієнта.

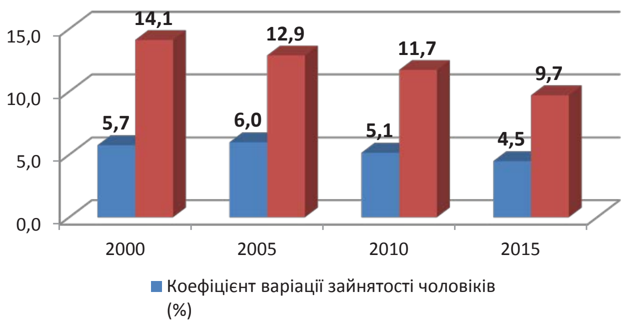

Рис. 1. Динаміка коефіцієнтів варіації рівня зайнятості чоловіків та жінок в країнах-членах ЄС у 2000-2015 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [4]

Відбулися певні зміни у розподілі країн за рівнем зайнятості жінок, що супроводжувалося зростанням першого (Q_1) і третього (Q_3) квартилів: якщо в 2000 р. 25% країн мали рівень зайнятості менше 55,90%, а 75% – менше 62,05%, то в 2015 р. ці рівні становили відповідно 62,65% і 67,75%. Значення коефіцієнтів асиметрії (A) та ексцесу (E) у 2000, 2005 і 2010 роках свідчать про те, що загалом по ЄС розподіл країн за рівнем зайнятості жінок характеризувався дуже сильною правосторонньою асиметрією і сильною гостровершинністю, тобто значна частка країн мала рівень зайнятості жінок нижче середнього по ЄС зі значною концентрацією, а в 2015 р. – середньою правосторонньою асиметрією і слабкою плосковершинністю, отже частка країн з меншим від середнього рівнем параметра і концентрація зменшилися (табл. 4). В розрізі двох груп країн значення коефіцієнтів асиметрії та ексцесу суттєво відрізнялися у 2000, 2005 і 2010 роках, але в 2015 р. вони співставні, що свідчить про подібність розподілу, проте в першій групі країн зберігається вищий рівень зайнятості жінок. Перевірка суттєвості різниці середнього рівня зайнятості жінок по групах країн показує, що в 2000 р. відмінність була незначною, оскільки емпіричне значення t-критерія Стьюдента (t) суттєво менше критичного значення (t_{kr}), а рівень значущості (p) значно вищий 0,05 ($t=0,76;\ t_{kr}=1,71;\ p=0,23$), отже диференціація країн за цим параметром була незначною. У 2005 р. диференціація суттєво підсилилася, про що свідчить істотна відмінність середніх по групах країн, яка підтверджується вищим за критичний рівнем t-критерія та нижчим від 0.05 рівнем значущості ($t=1,81;\ t_{kr}=1,71;\ p=0,04$), проте в 2015 р. відмінність стала неістотною ($t=1,48;\ t_{kr}=1,71;\ p=0,08$), таким чином, можна стверджувати, що диференціація країн за рівнем зайнятості жінок зменшилася.

Ранжування країн показує, що є групи країн з традиційно низьким (Італія, Греція, Мальта, Угорщина) і високим (Нідерланди, Данія, Фінляндія, Швеція, Німеччина, Велика Британія, Естонія, Литва) рівнем зайнятості жінок. Суттєва зміна рейтингу в 2000-2015 рр. притаманна невеликій кількості країн, зокрема Люксембургу (+8 пунктів), Іспанії (+11 пунктів), Польщі (-7 пунктів), Чехії (-7 пунктів), Словаччині (-9 пунктів), Латвії (+7 пунктів), Румунії (-10 пунктів).

Висновки і пропозиції. Отже, впродовж досліджуваного періоду за рівнем безробіття, рівнем зайнятості чоловіків і жінок, відбулося зближення країн першої й другої груп, оскільки в 2015 р. відмінності за цими параметрами були неістотними. Як засвідчив аналіз динаміки соціально-економічної стратифікації країн-членів ЄС, з моменту створення, Європейський Союз зумів досягти певних результатів щодо реальної конвергенції своїх членів та реалізації поставлених цілей. Не дивлячись на те, що європейська інтеграція об’єднала країни як з різним соціальним, так і економічним рівнем розвитку, з різними орієнтирами у внутрішній та зовнішній політиці, соціальна політика на рівні ЄС визначається як основна складова конкурентоспроможної економіки. Цей досвід є важливим у контексті формування пріоритетів соціальної політики розподілу державного бюджету в Україні та механізмів її регулювання, напрямів імплементації міжнародних соціальних стандартів у вітчизняну практику, нівелювання глибоких соціально-економічних асиметрій регіонів щодо зайнятості населення.

Список літератури:

1. Кустовська О.В. Демографічний розвиток регіону (статистичний аналіз і моделювання). – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 338 с.
2. Сеник І.В. Економічна активність населення України 2013 [Текст] / І.В. Сеник // Стат. збірник / Державна служба статистики України. – 197 с.
3. Стэнсел Д., Свалехен М. Экономическая свобода, коррупция и рост / Д. Стэнсел, М. Свалехен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inliberty.ru/library /study/304/
4. Employment and activity by sex and age. Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://appsso.eurostat.ec. europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsi_emp_a&lang=en
5. Joseph Stiglitz Says Standard Economics Is Wrong. Inequality and Unearned Income Kills the Economy. Economics. The next evolution of economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://evonomics.com/joseph-stiglitz-inequality-unearned-income/
6. t-Критерий Стьюдента. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/T-Критерий_Стьюдента
7. Unemployment by sex and age. Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en

Бригадир В.О.
Тернопольский национальный экономический университет

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ КАК ИНДИКАТОР ДИНАМИКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕС

Аннотация
В статье развито теоретико-методические концепты оценки экономической активности населения (уровня безработицы; уровня занятости мужчин; уровня занятости женщин) и их динамики в социально-экономической стратификации стран в процессе расширения ЕС на основании статистического анализа. С целью выявления различий дифференциации определены две группы стран – ставшие членами ЕС до 2004 года (первая группа) и в 2004 г. и позже (вторая группа). Автором выполнена проверка существенности разницы среднего уровня безработицы по группам с помощью двовыборочного t-критерия Стьюдента с различными дисперсиями. Как показал анализ динамики социально-экономической стратификации стран-членов ЕС, с момента создания, Европейский Союз сумел достичь определенных результатов по реальной конвергенции своих членов и реализации поставленных целей.
Ключевые слова: социально-экономическая стратификация, уровень доходов, статистический анализ, уровень безработицы, уровень занятости мужчин, уровень занятости женщин, экономическое благосостояние.

Bryhadyr V.O.
Ternopil National Economic University

ECONOMIC ACTIVITY OF THE POPULATION AS THE INDICATOR OF THE DYNAMICS OF SOCIO-ECONOMIC DIFFERENTIATION OF THE EU COUNTRIES

Summary
The theoretical-methodical concepts of the assessment of population's economic activity (unemployment level, men's and women's employment level) and it's dynamics in the socio-economic countries stratification in the process of EU enlargement on the basis of statistical analysis are developed in this article. In order to identify the differences in differentiation two groups of countries are identified – those that joined the EU before 2004 (the first group) and in 2004 and later (second group). The author tested the materiality of the difference in average unemployment groups using t-test of Student with different variances. As the analysis of the dynamics of socio-economic stratification of the EU member states showed, since the creation, the European Union managed to achieve some results on real convergence of its members and to realize settled goals.
Keywords: socio-economic stratification, income, statistical analysis, the level of unemployment, the employment rate of men, the employment rate of women, economic well-being.

УДК 330.341

ПРОГНОЗУВАННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Бріцина Ю.В.
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

У статті розроблено методичний підхід щодо прогнозування кількості випускників закладів галузі професійно-технічної освіти. Даний підхід побудовано на основі адаптації методу вікового пересування до прогнозування чисельності випускників. На базі запропонованої методики здійснюється сценарне моделювання кількості випускників закладів професійно-технічної освіти з урахуванням кон'юнктури ринку.
Ключові слова: система, професійно-технічна освіта, навчальні заклади, прогнозування чисельності випускників.

Вступ. Найбільш поширеними методами прогнозування соціально-економічних явищ на сьогодні є методи, які виходять з пролонгації існуючих тенденцій розвитку на майбутнє. Такі методи отримали назву кількісних методів прогнозної екстраполяції. Передумовою використання цих методів є припущення про те, що зміни, які відбувались з об'єктом дослідження в минулому, дають достатньо добре наближення в оцінці його майбутнього стану, внаслідок інерційності соціально-економічних явищ.

Постановка проблеми. Справді, якщо стан такої динамічної соціально-економічної системи не знаходиться в безпосередній близькості до точки катастрофи, коли незначний зовнішній вплив може призвести до різкого, стрибкоподібного переходу системи до зовсім іншого стану, процес її розвитку з часом можна вважати інерційним. Природою існування інерційності є наявність лагів запізнювання в системі управління будь-якої соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню питань розвитку професійно-технічної освіти у сучасних умовах присвячено багато праць науковців, в тому числі С. Ніколаєнка [4, с. 5], В. Радкевич [5, с. 6], О. Гаврилюк [6, с. 32], та інші. Втім в даних працях не наводиться наукового підґрунтя для прогнозування чисельності випускників закладів галузі професійно-технічної освіти.

Мета статті. Вивчаючи професійно-технічну освіту, як складову освітнього простору України, актуальним завданням, яке потребує вирішення в рамках даного дослідження, є прогнозування її стану на майбутнє.

Основна частина. Основні показники з розвитку професійно-технічної освіти, за даними державної служби статистики України, наведено в табл. 1.

Графічне представлення чисельності прийнятих учнів та випущених кваліфікованих робітників протягом 2000-2016 років дає більш повне уявлення про наявні тенденції в розвитку професійно-технічної освіти в Україні, рис. 1.

Відносна стабільність прийнятих на навчання та випущених кваліфікованих робітників професійно-технічними навчальними закладами на рівні близько 270-300 тис. осіб протягом 2000-2006 років, в останнє десятиріччя змінилась від'ємною динамікою вказаних показників. Це призвело до того, що чисельність учнів ПТНЗ скоротилась майже вдвічі: з 524,6 тис. осіб у 2000 р. до 285,8 тис. осіб у 2016 р. Вказане зменшення відбувалось на фоні скорочення з 2008 року кількості закладів освіти з 1018 до 787. Отже, можна стверджувати, що професійно-технічна освіта переживає період кризи. Причому, скорочення торкнулось не тільки контингенту учнів, але й викладацького складу та матеріально-технічної бази. Це, в свою чергу унеможливлює швидке відновлення освітнього потенціалу за даним напрямком, в разі необхідності.

Таблиця 1
Професійно-технічні навчальні заклади за 2000-2016 р. (на початок учбового року) [3]

Рік	Кількість закладів	Кількість учнів, тис. осіб	Прийнято учнів, тис. осіб	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників, тис. осіб
2000	970	524,6	307,3	266,8
2001	965	512,3	309,1	278,8
2002	962	501,9	311,0	282,4
2003	953	493,1	311,2	275,6
2004	1011	507,3	327,6	283,4
2005	1023	496,6	314,2	286,6
2006	1021	473,8	303,7	289,3
2007	1022	454,4	299,2	285,1
2008	1018	443,6	288,1	269,6
2009	975	424,3	249,9	239,4
2010	976	433,5	282,9	247,4
2011	976	409,4	241,7	240,1
2012	972	423,3	241,8	202,1
2013	968	391,2	225,2	227,3
2014	814	315,6	178,0	182,0
2015	798	304,1	176,6	165,0
2016	787	285,8	157,9	152,8

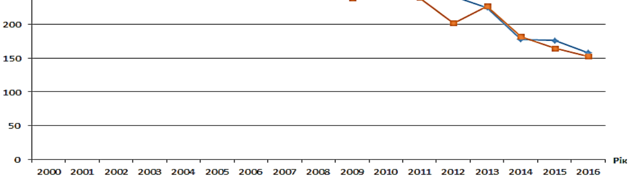

Рис. 1. Динаміка прийнятих учнів та випущених кваліфікованих робітників ПТНЗ

Результат застосування кількісних методів прогнозної екстраполяції, зокрема, методу найменших квадратів для побудови лінійної та поліноміальної залежності чисельності випущених кваліфікованих робітників від часу, показано на рис. 2.

Для лінійного прогнозу слід використовувати модель:

$$У = -7{,}7125x + 15732\,, \qquad (1)$$

де У – чисельність випущених кваліфікованих робітників ПТНЗ;

x – рік, для якого виконується розрахунок.

Як видно з рис. 2, достовірність лінійної апроксимації R^2 складає 74,87%. Рівняння прямої добре описує загальну тенденцію вивчаємого явища, проте, відхилення окремих спостережень від розрахункових значень є досить значними.

Для прогнозування за поліноміальною кривою другого порядку слід використовувати модель:

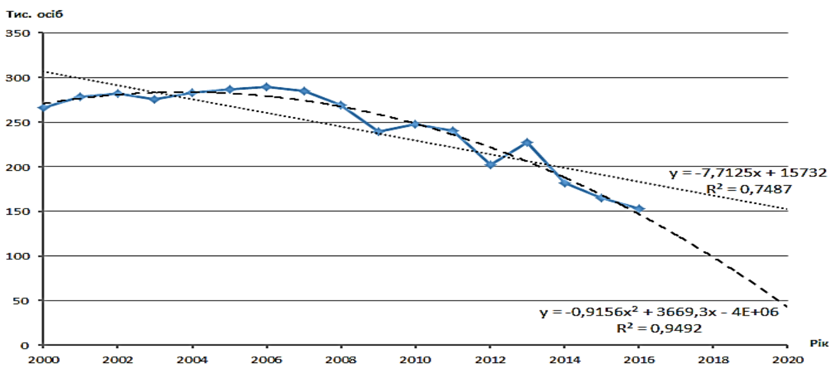

Рис. 2. Прогнозування чисельності випущених кваліфікованих робітників за допомогою лінійної та поліноміальної апроксимації [розроблено автором]

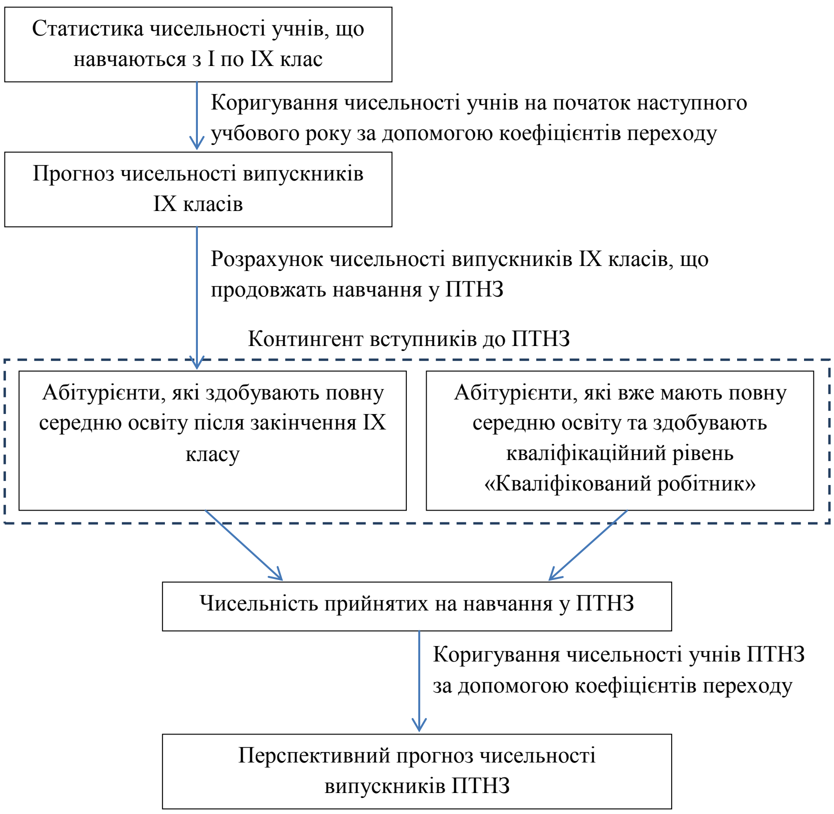

Рис. 3. Етапи перспективного прогнозування чисельності випускників ПТНЗ [розроблено автором]

$$У = -0{,}9156x^2 + 3669{,}3x - 4\times10^6\,, \qquad (2)$$

У цьому випадку достовірність лінійної апроксимації R^2 є достатньо високою та дорівнює 94,92%. Це означає, що варіація окремих значень спостережень від розрахункового рівня відрізняється не суттєво. Отже, серед наведених рівнянь, залежність (2) є більш адекватною вхідним даним, тому для прогнозування значень цільового показника слід обрати саме її.

Однак, якщо прогнозувати чисельність випускників ПТНЗ за вказаним рівнянням, то в найближчі 5 років вона повинна скоротитись майже повністю, що не відповідає дійсності. Так, згідно статистичних даних за останні 15 років, частка тих, хто закінчили школу ІІ ступеня (9 класів), одержали свідоцтво про базову загальну середню освіту та продовжили навчання у школі ІІІ ступеня (10-11 клас) з метою отримання атестату про повну загальну середню освіту, не перевищує 70%. Тобто, майже 30% випускників після 9 класу залишають школу. З них 94,5% абітурієнтів вступають до ПТНЗ, щоб здобути повну середню освіту та отримати кваліфікаційний рівень «Кваліфікований робітник» за визначеною професією. Таким чином, попит на послуги ПТНЗ в найближчі роки не може зникнути повністю.

Отже, прогнозування соціально-економічних явищ на базі тільки наявних тенденцій розвитку, без врахування їхньої складної структури та взаємозв'язків між первинними та похідними показниками, не завжди може приводити нас до адекватних результатів досліджень.

Саме тому, специфіка проблемної ситуації повинна визначати сферу застосування того чи іншого методу дослідження. Так, наприклад, в демографічній статистиці, при прогнозуванні чисельності населення використовується найбільш точний метод – метод вікового пересування. Сутність даного методу полягає в тому, що маючи дані про чисельність населення по окремих вікових групах та використовуючи ймовірності дожиття до наступного віку, можна послідовно визначати чисельність населення на перспективу, враховуючи різні сценарії народжуваності. Таким чином, саме наявна структура населення є ключовим фактором, що впливає на його майбутню чисельність. Враховуючи вище сказане, в рамках даного дослідження автором було запропоновано практичні рекомендації з адаптації методу вікового пересування до прогнозування чисельності випускників ПТНЗ, етапи якого схематично наведено на рис. 3. Згідно статистичних

даних, табл. 2, контингент вступників до ПТНЗ складають дві групи осіб:

Таблиця 2

Чисельність учнів ПТНЗ за 2010-2015 р. [2, с.10]

Рік	Учні ПТНЗ, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «Кваліфікований робітник»	Учні ПТНЗ, які здобувають повну середню освіту
2010	175,6	257,9
2011	152,5	256,9
2012	151,9	271,4
2013	148,1	243,1
2014	122,4	193,2
2015	117,9	186,2
Разом	868,4	1408,7

1. Абітурієнти, які здобувають повну середню освіту після закінчення 9 класу – найбільш чисельна група вступників, їхня частка складає 1408,7 / (868,4 + 1408,7) = 0,619 (61,9%);

2. Абітурієнти, які вже мають повну середню освіту та здобувають кваліфікаційний рівень «Кваліфікований робітник» – їхня частка складає 868,4 / (868,4 + 1408,7) = 0,381 (38,1%).

Чисельність абітурієнтів другої групи залежить від багатьох факторів та є складно прогнозованою. Тому, в рамках даного дослідження запропоновано використовувати сценарне моделювання, для визначення їхньої кількості, в залежності від прогнозних сценаріїв розвитку економіки.

В свою чергу, чисельність абітурієнтів першої групи можна визначити на основі прогнозної чисельності випускників IX класів, яка обчислюється за допомогою методу вікового пересування. Так, чисельність учнів на початок кожного наступного учбового року буде визначатись за формулою:

$$S_{i+1}^{(t+1)} = k_{i+1} \times S_i^{(t)}, \qquad (3)$$

де $S_i^{(t)}$ – це чисельність учнів i-ого класу на початок t-ого учбового року; k_{i+1} – коефіцієнт переходу (вірогідність) учнів i-ого класу вступити до (i+1) класу в наступному році.

В табл. 3 наведено статистичні дані про чисельність учнів I-IX класів за 2015 [1, с. 45-46] та 2016 роки [2, с. 47-48], на основі яких виконано розрахунок коефіцієнтів переходу k_{i+1}.

Далі, використовуючи отримані значення k_{i+1}, виконуються перспективні розрахунки чисельності учнів II-IX класів на 2017-2024 учбові роки. Перспективний розрахунок чисельності учнів I класу в даному дослідженні не проводився, оскільки в цьому немає необхідності: навіть за наявних даних, використовуючи метод вікового пересування ми маємо можливість отримати прогнозну чисельність випускників IX класів до 2024 року включно.

Згідно статистичних спостережень за 2000-2015 роки, середній відсоток випускників IX класів, які продовжують подальше навчання у школах, складає 68,90%. Тобто, 31,10% випускників після IX класу залишають школу. З них, 94,5% вступають ПТНЗ для здобуття повної середньої освіти та отримання кваліфікації «Кваліфікований робітник». Таким чином, знаючи перспективну чисельність випускників IX класів, табл. 3, можна розрахувати відповідний контингент вступників до ПТНЗ, табл. 4.

Як зазначалось раніше, в середньому 38,14% абітурієнтів ПТНЗ вже мають повну середню

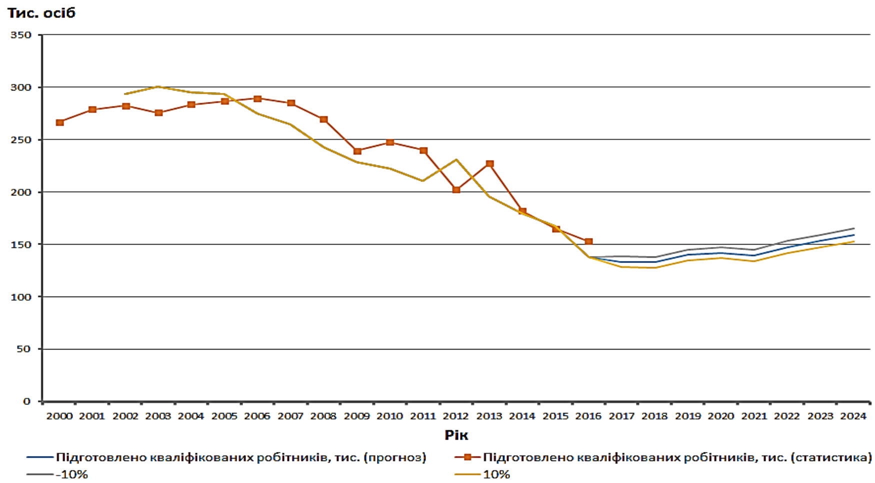

Рис. 3. Прогнозування чисельності випускників ПТНЗ
[розроблено автором]

Таблиця 3

Чисельність учнів I-IX класів, тис. осіб

Рік	Чисельність учнів, тис. осіб								
	I клас	II клас	III клас	IV клас	V клас	VI клас	VII клас	VIII клас	IX клас
2015	434,5	405,0	388,2	371,5	349,1	354,2	346,9	328,0	327,0
2016	424,6	431,1	402,3	386,2	369,9	347,0	352,7	345,2	326,0
2017	-	421,3	428,2	400,2	384,5	367,7	345,5	351,0	343,1
2018	-	-	418,5	426,0	398,5	382,2	366,1	343,8	348,8
2019	-	-	-	416,3	424,2	396,1	380,6	364,3	341,7
2020	-	-	-	-	414,5	421,6	394,4	378,7	362,1
2021	-	-	-	-	-	412,0	419,8	392,5	376,4
2022	-	-	-	-	-	-	410,3	417,8	390,1
2023	-	-	-	-	-	-	-	408,3	415,2
2024	-	-	-	-	-	-	-	-	405,8
k_{i+1}		0,99218	0,99333	0,99485	0,99569	0,99399	0,99577	0,99510	0,99390

[Розроблено автором]

освіту. Тому, базовий сценарій розвитку подій, табл. 4, передбачає, що ця тенденція збережеться на майбутнє. Окрім цього, ми розглядали ще два можливі сценарії розвитку економічної ситуації, в одному з яких попит на технічні спеціальності зростає, а в іншому – продовжує скорочуватись. Таким чином, на виході табл. 4 отримуємо сукупну чисельність прийнятих на навчання абітурієнтів у ПТНЗ.

Таблиця 4

Перспективні розрахунки чисельності вступників до ПТНЗ, тис. осіб

Рік	Чисельність учнів, IX клас (тис. осіб)	Прийнято випускників IX класів до ПТНЗ, перспективні розрахунки (тис. осіб)	Прийнято абітурієнтів, які вже мають повну середню освіту (перспективні розрахунки), тис. осіб		
			Базовий сценарій	+10%	-10%
2015	327,0	96,1	59,2	65,2	53,3
2016	326,0	95,8	59,1	65,0	53,2
2017	343,1	100,8	62,2	68,4	55,9
2018	348,8	102,5	63,2	69,5	56,9
2019	341,7	100,4	61,9	68,1	55,7
2020	362,1	106,4	65,6	72,2	59,0
2021	376,4	110,6	68,2	75,0	61,4
2022	390,1	114,7	70,7	77,7	63,6
2023	415,2	122,0	75,2	82,8	67,7
2024	405,8	119,3	73,5	80,9	66,2

[Розроблено автором]

Для прогнозування чисельності випускників ПТНЗ, на основі вступників, нами знову була застосована формула (3) методу вікового пересування. Зважаючи на те, що середній термін навчання у ПТНЗ складає два роки, на основі статистичних даних нами було знайдено значення коефіцієнтів переходу, які склали: $k_1 = k_2 = 0.92603$. Тобто, практично 7,4% учнів кожного року навчання відраховуються за різними причинами, що є значно більшим, ніж аналогічні показники для шкіл. Тому, це є додатковим резервом зростання чисельності учнів.

Отже, на рис. 3 показано результати прогнозування випускників ПТНЗ, з урахуванням базового, песимістичного та оптимістичного сценаріїв:

Період часу з 2002 року по 2016 рік містить як статистичні, так і розрахункові дані про чисельність випускників. Адекватність отриманих розрахунків перевірялась за допомогою критерію Фішера, для числа ступенів свободи $m=2$ та кількості спостережень $n=15$. З достовірністю 95% можна стверджувати, що отримані розрахункові дані відповідають вхідним значенням, оскільки обчислене значення показника Фішера перевищило табличне ($F_{Фишер}=36,88 > F_{Фишер}=3,81$). Таким чином, побудовану модель можна використовувати для перспективних розрахунків чисельності випускників ПТНЗ. Це дає можливість зробити відповідні висновки:

1. Отримана прогнозна динаміка цільового показника суттєво відрізняється від розрахунків, проведених на основі лінійної та поліноміальної апроксимації. Незважаючи на тривалий спад, в найближчі два роки він повністю сповільниться та зміниться на підйом, рис. 3. Зміна динаміки чисельності випускників ПТНЗ завдячує випускникам дев'ятих класів, чисельність яких вже починає зростати. Такий висновок неможливо було отримати, застосувавши традиційні методи прогнозування.
2. Частка абітурієнтів, які вже мають повну середню освіту і бажають навчатись у ПТНЗ настільки незначна, що їхня непрогнозована зміна не може суттєво вплинути на позитивну динаміку. Контингент учнів ПТНЗ все одно почне зростати.
3. ПТНЗ мають невикористані резерви по збереженню контингенту, оскільки частка осіб, які щорічно відраховуються в процесі навчання, перевищує 7%;
4. Суттєве скорочення кількості закладів ПТНЗ в останні роки, табл. 1, може призвести до ситуації, коли попит перевищить пропозицію. Зростання чисельності бажаючих навчатись у ПТНЗ може перевищити здатність системи освіти з нарощування потенціалу у цьому напрямку. Це призведе до конкурсу між абітурієнтами під час вступу та, в кінцевому випадку, до підвищення якості освіти.

Список літератури:

1. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2015/16 навчального року. Статистичний бюлетень. – Державна служба статистики України. – К., 2016 р.
2. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2016/17 навчального року. Статистичний бюлетень. – Державна служба статистики України. – К., 2017 р.
3. Професійно-технічні навчальні заклади. – Електронний ресурс. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/ptu_u.html
4. Ніколаєнко С. Інноваційний розвиток профтехосвіти / С. Ніколаєнко // Професійно-технічна освіта. – 2007. – № 3. – С. 5-7.
5. Радкевич В. Дослідницькі засади діяльності педагога професійної школи / В. Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2006. – № 4. – С. 5-7.
6. Гаврилюк О. Сучасні технології навчання – оновлення освітнього процесу в профтехучилищі/ О. Гаврилюк // Рідна шк. – 2000. – № 12. – С. 32-35.

Брицина Ю.В.
Классический приватный университет, г. Запорожье

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЧИСЛЕННОСТИ ВЫПУСКНИКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье разработан методический подход относительно прогнозирования количества выпускников заведений отрасли профессионально-технического образования. Данный подход построен на основе адаптации метода векового передвижения к прогнозированию численности выпускников. На базе предложенной методики осуществляется сценарное моделирование количества выпускников заведений профессионально-технического образования с учетом конъюнктуры рынка.
Ключевые слова: система, профессионально-техническое образование, учебные заведения, прогнозирования численности выпускников.

Brytsyna Yu.V.
Classic Private University, Zaporizhzhya

FORECASTING OF A NUMBER OF GRADUATES OF VOCATIONAL-TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
In the article methodical approach is worked out in relation to prognostication of amount of graduating students of establishments of industry of vocational education. This approach is built on the basis of adaptation of method of age-old movement to prognostication of quantity of graduating students. On the base of the offered methodology the scenario design of amount of graduating students of establishments of vocational education comes true taking into account the state of affairs of market.
Keywords: system, vocational education, educational establishments, prognostications of quantity of graduating students.

УДК 334.7.017

ОЦІНКА НАДІЙНОСТІ ДІЛОВИХ ПАРТНЕРІВ ПІДПРИЄМСТВА

Бурак І.О.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проаналізовані основні питання вибору ділових партнерів підприємства. Досліджено теоретичні та методологічні питання конкурентоспроможності підприємств. Визначений механізм функціонування і розвитку партнерських відносин у ринковій економіці. Виявлено та згруповано показники, що використовуються при виборі потенційних партнерів. Виділено головні критерії для обґрунтування доцільності співпраці з потенційним контрагентом.
Ключові слова: економічний аналіз, заборгованість, надійність партнера, партнерські відносини, стратегічні можливості, ділове партнерство підприємств, комплексна оцінка.

Постановка проблеми. В економічній теорії та практиці на сьогоднішній день відсутній обґрунтований підхід щодо вибору підприємством партнерів для формування партнерських відносин. Зокрема, для встановлення довготривалих та результативних партнерських відносин Р. Уоллес рекомендує проводити ретельну самооцінку та оцінку підприємства-партнера. Ці дослідження спрямовані на розробку заходів щодо налагодження довірчих відносин як на етапі формування, так і у фазі функціонування партнерства [1, с. 184].

С. Карделл акцентує увагу на принципах розробки схеми відбору партнерів, до яких відносяться: стратегічна спрямованість, об'єктивність, опора на критерії, адекватність ресурсного забезпечення, багатоетапність та фактологічна основа [2, с. 203].

Вибір та оцінювання перспективності потенційних партнерів має ґрунтуватися на системному принципі багатоваріантності, враховуючи мету відбору партнерів і здійснюватися за визначеною системою критеріїв [3, с. 85, с. 89].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти встановлення підприємствами довготривалих й взаємовигідних відносин та вибору їх учасників розглядалися в працях таких відомих українських та зарубіжних вчених: А. Балаба-

ниць, С. Бардаш, М. Білуха, Ф. Бутинець, В. Варнавський, Д. Гейдж, О. Гребешкова, Я. Гордон, Г. Давидов, С. Карделл, Д. Корчунов, Ф. Котлер, Г. Махова, Є. Мних, О. Петрик, В. Рядська, Н. Струк, П. Темпорал, М. Фрідманн, Н. Чухрай, В. Шевчук, О. Шерстюк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак низка питань, пов'язаних з виділенням показників та характеристик, які є показовими на етапах процесу вибору партнерів для ефективного формування і розвитку довготривалих взаємовигідних відносин залишається недостатньо розробленою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка системи критеріїв надійності ділового партнерства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз заборгованості (дебіторської та кредиторської) з використанням SWOT-аналізу доцільно, на наш погляд, розглядати в контексті аналізу ділового партнерства, а саме з позиції його надійності.

Надійність партнера трактується як його здатність виконувати зобов'язання у повному обсязі відповідно до встановлених умов договору та у встановлені терміни, що забезпечить оперативну взаємодію з іншими учасниками конкурентного середовища на шляху формування результативної системи ділового партнерства.

Надійність ділового партнерства можна розглядати як спрямованість на те, що налагодженість, гармонійність та ефективність партнерських відносин будуть стабільними впродовж певного проміжку часу, а визначені умови договорів та домовленостей не будуть порушуватися.

Надійність ділового партнера – це запорука стабільності та своєчасності виконання всіх зобов'язань за договором. Кожне підприємство виокремлює власні характеристики та ознаки надійності партнерства. На нашу думку, надійність ділового партнерства доцільно розглядати за допомогою двох груп показників:

1) показники оцінювання надійності партнера;

2) показники оцінювання надійності ділового партнерства.

До першої групи показників входять показники, які є критеріями фінансово-господарського потенціалу партнера, а саме: показники фінансової стійкості (коефіцієнти фінансової автономії, співвідношення власного та позикового капіталу, темпи нагромадження власних засобів, співвідношення довгострокових та поточних зобов'язань); показники ділової активності (коефіцієнти забезпеченості матеріальних запасів власними обіговими коштами, маневреності власного капіталу, оборотності обігових коштів); показники економічної ефективності (коефіцієнти рентабельності активів, продажу, власного капіталу, ефективності управління).

Так, на основі показників фінансової стійкості отримуємо дані про рівень платоспроможності ділового партнера. Показники ділової активності дають можливість дослідити ефективність використання ресурсів підприємства, стійкість економічного зростання, виконання завдання за основними показниками господарської діяльності. А показники економічної ефективності в свою чергує критеріями оцінювання ефективності використання капіталу партнера, інших його ресурсів, а також ефективність управління ними.

Друга група показників відображає надійність партнерських відносин. Саме ця група показників розкриває сутність та дієвість системи ділового партнерства за допомогою наступних критеріїв: тривалість ділового співробітництва, повнота та своєчасність виконання зобов'язань, ефективність використання переваг та можливостей партнерських відносин.

Оцінюючи тривалість відносин та виконання зобов'язань, отримаємо змогу визначити готовність і спроможність партнера виконувати свої зобов'язання у повному обсязі і у встановлені угодою терміни. Основним фактором, який свідчить про надійність і оптимальність цих відносин, є отримання сінергетичного ефекту [4, ст. 217].

Враховуючи зазначені параметри надійності та використовуючи зведені дані підприємства, проаналізуємо надійність ділових партнерів ТОВ «Ласка Лева» за допомогою визначених автором критеріїв: своєчасність поставок, своєчасність здійснення розрахунків, повнота здійснення розрахунків, наявність обов'язкової передоплати, частота застосування штрафних санкцій, мінливість умов договору, динаміка зростання цін на товари, роботи, послуги, застосування системи знижок та існування системи розстрочки платежів. Для оцінки надійності ділових партнерів автором також пропонується використання наступної шкали:

– більше 0,9 – абсолютно надійні партнери;

– від 0,75 до 0,9 – високо надійні партнери;

– від 0,5 до 0,75 – посередньо надійні партнери;

– від 0,3 до 0,5 – низько надійні партнери;

– менше 0,3 – відсутність надійності партнерів.

При цьому коефіцієнти надійності пропонуємо розраховувати за наступною формулою:

$$F = (N - p) / N, \quad (1)$$

де F – коефіцієнт надійності,

N – загальна кількість операцій,

p – кількість фактів існування визначеного критерію.

Отримані дані згрупуємо в табл. 1.

На основі отриманих даних щодо надійності ділових партнерів ТОВ «Ласка Лева» можна зробити висновок про те, що серед шести досліджуваних підприємств три відносяться до групи високо надійних партнерів (ВТМ «Премія», ПрАТ «Фуршет», ПП «Молодість), два підприємства (ПАТ «Укртелеком» та ТОВ «Молочар») до посередньо надійних партнерів та одне підприємство (ТОВ «Світанок») до групи низько надійних ділових партнерів. В цілому, структура ділового партнерства досить непогана, що свідчить про детальний аналіз партнера на етапі його вибору. Аналіз конкурентів торговельного підприємства зводиться головним чином до виявлення їх сильних та слабких сторін, прогнозування на цій основі власної стратегії конкурентної боротьби. Конкурентне середовище формується не лише під впливом внутрішньогалузевих конкурентів, що виробляють та реалізують аналогічні товари, але і тими суб'єктами ринкового середовища, котрі завойовують даний ринок або реалізують товари-замінники.

Багато суб'єктів господарювання не приділяють належної уваги новим учасникам ринку, а тому зазнають втрат в умовах конкурентної боротьби.

Розглянемо методику оцінювання конкурентних переваг торговельного підприємства. Перш за все, необхідно виокремити невелику кількість конкурентів, які найістотніше впливають на ринкове середовище. Далі за допомогою щорічних фінансових звітів порівнюються їхні фінансові показники. Варто відмітити, що інформація про фінансові результати повинна відповідати таким критеріям як: достовірність, актуальність і зіставність. Фінансовий аналіз дозволяє отримати додаткову інформацію про ринок, динаміку ринкової ситуації та позиціонування конкурентів.

На наступних етапах проведення аналізу порівнюють фактори внутрішнього середовища, які впливають на успіх ринкової діяльності підприємства. До типового переліку чинників зараховують [5, с. 103]: імідж підприємства, можливості менеджменту, фінансове положення, нерухомість, місцезнаходження, система збуту, якість праці, продуктової лінії, ціноутворення, система дистрибуції, швидкість і надійність поставок, сервіс, ефективність діяльності тощо. Цей перелік рекомендується змінювати і доповнювати з урахуванням специфіки діяльності та ринків збуту підприємства.

За кожним виокремленим чинником визначається відносна важливість і здійснюється їхнє ранжування. Після того оцінюється кожний фактор успіху і коригується на вагомий множник.

Результати оцінювання демонструють стан досліджуваного підприємства порівняно з конкурентом загалом та за кожним фактором успіху.

Аналіз ринку робочої сили спрямований на виявлення працівників, що будуть найбільш задовольняти потреби торговельної мережі і відповідати встановленим критеріям щодо: спеціальності, кваліфікації, рівня освіти, віку, досвіду роботи в даній сфері тощо.

Більшість класичних методів економічного аналізу, які існують зараз, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку та звітності. В умовах підвищеної конкуренції і складності виходу на нові ринки, динамічності формування інформації і зміни ринкової кон'юнктури, керівництву підприємства потрібна оперативна інформація про поточну ситуацію і позиціювання учасників ринку в тій або іншій галузі, динаміку змін основних чинників, що визначають успішне функціонування підприємства. Оскільки ринкова інформація доволі часто зазнає змін і є нестійкою, то для її формування велике значення мають експертні оцінки, зроблені на підставі наявних даних управлінського обліку, наслідок цього – здобуття на їх основі необхідного масиву необлікової інформації, розробка методів аналізу, орієнтованих на активне її використання. Одним з методів, що ґрунтується на експертних оцінках, є SWOT-аналіз. Цей метод широко застосовується в зарубіжній практиці фінансового аналізу, де він розглядається як найважливіший інструмент маркетингового аналізу підприємств. Деталізація SWOT-аналізу із застосуванням математичних розрахунків основних балансових коефіцієнтів, що визначають фінансові результати діяльності підприємства, фінансовий стан та фінансові показники, дозволяє розглядати SWOT-аналіз як комплексний метод оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства. Слід відмітити високу результативність застосування SWOT-аналізу саме торговельними підприємствами, що обумовлене наступними чинниками:

– істотним зростанням взаємної зацікавленості учасників торговельного процесу в однозначній, об'єктивній і достовірній оцінці ситуації, що складається на ринку;

– нестійким зростанням об'єму продажів на основі підбору відповідного асортименту товарів і встановлення цін, які стимулюють зростання попиту на них;

– необхідністю постійної підтримки конкурентоспроможності організації і підвищення ефективності її функціонування.

Використання переваг SWOT-аналізу забезпечується створенням, підтриманням в актуальному стані та ефективним використанням інформаційної системи моніторингу існуючого бізнес-середовища.

SWOT-аналіз не лише є досить зручною формою структуризації чинників зовнішнього і внутрішнього середовища компанії, але може розглядатися як інструмент формування стратегічних альтернатив, які направлені на досягнення поставлених цілей. Ефективність застосування SWOT-аналізу, на думку С. Кузнєцової та В. Маркової, обумовлена його взаємозв'язком з іншими методами аналізу:

1) галузевий аналіз (5 сил конкуренції; витрати і крива попиту; життєвий цикл галузі; ключові фактори успіху);

Таблиця 1

Оцінка надійності ділових партнерів ТОВ «Ласка Лева»

Діловий партнер	Критерії надійності ділового партнерства									Коефіцієнт надійності
	Своєчасність поставок	Своєчасність здійснення розрахунків	Повнота здійснення розрахунків	Наявність обов'язкової передоплати	Частота застосування штрафних санкцій	Мінливість умов договору	Динаміка зростання цін на товари, роботи, послуги	Застосування системи знижок	Існування системи розстрочки платежів	
ВТМ «Премія»	0,73	0,46	0,69	0,72	0,74	0,47	0,38	0,44	0,53	0,57
ПрАТ «Фуршет»	0,70	0,69	0,86	0,62	0,86	0,68	0,89	0,92	0,83	0,78
ПАТ «Укртелеком»	0,87	0,75	0,69	0,59	0,91	0,88	0,69	0,79	0,43	0,72
ТОВ «Світанок»	0,48	0,33	0,37	0,21	0,76	0,32	0,47	0,83	0,67	0,49
ТОВ «Молочар»	0,67	0,54	0,58	0,34	0,90	0,85	0,63	0,75	0,51	0,64
ПП «Молодість»	0,93	0,82	0,60	0,48	0,95	0,90	0,78	0,75	0,83	0,78

2) аналіз макросередовища;

3) аналіз конкуренції (стратегічні групи, конкурентні переваги, стратегії конкурентів, їх сильні та слабкі сторони);

4) аналіз покупців (характеристики, мотиви купівлі, незадоволеність покупців);

5) фінансовий аналіз (прибутковість, рентабельність, ліквідність, оборотність);

6) маркетинговий аудит (маркетинг-мікс, служба маркетингу, концепція маркетингу) [6, с. 89-92].

Професійне застосування методик SWOT-аналізу дає змогу своєчасно отримувати відомості, придатні для використання у стратегічному й тактичному плануванні на основі оцінювання зовнішнього середовища й ділового клімату, результатів діяльності, позиціонування підприємства в конкурентному просторі. Розширення можливостей SWOT-аналізу досягається застосуванням його методик для оцінювання й планування різних функціональних сфер діяльності, зокрема конкурентних переваг і конкурентоспроможності підприємства – важливого елемента сфери розрахунків з діловими партнерами.

Висновки і пропозиції. Вплив зовнішнього середовища на діяльність торговельних підприємств значний, що пояснюється постійними змінами ринкових умов, зростанням конкурентного середовища, збільшенням товарної маси тощо. В цих умовах аналіз надійності існуючих ділових партнерів є невід'ємним елементом його оцінки. Надійність ділового партнера – це запорука стабільності та своєчасності виконання всіх зобов'язань за договором. Запропоновано формулу для визначення коефіцієнта надійності ділового партнерства в розрізі визначених її критеріїв: своєчасність поставок, своєчасність здійснення розрахунків, повнота здійснення розрахунків, наявність обов'язкової передоплати, частота застосування штрафних санкцій, мінливість умов договору, динаміка зростання цін на товари, роботи, послуги, застосування системи знижок та існування системи розстрочки платежів. Розроблена система критеріїв надійності ділового партнерства та розроблена шкала коефіцієнтів надійності допоможе визначити його відповідність на предмет своєчасності та повноти виконання договірних зобов'язань та дотримання платіжної дисципліни в рамках ділового партнерства.

Список літератури:

1. Уоллес Р.Л. Стратегические альянсы в бизнесе. Технологии построения долгосрочных отношений и создания совместных предприятий / Р.Л. Уоллес. – Пер. с англ. – М.: Добрая книга, 2005. – 288 с.
2. Карделл С. Стратегическое сотрудничество: Креативный бизнес-курс / С. Карделл. – Пер. с англ. К. Ткаченко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 256 с.
3. Балабаниць А.В. Методологічні засади формування стратегічного партнерства в полі маркетингової взаємодії підприємств / А.В. Балабаниць // 181 Вісник донецького національного університету економіки і торгівлі. – 2010. – № 3. – С. 82-93.
4. Загородній А.Г., Партин Г.О. Бухгалтерський облік: Основи теорії і практики: Навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2004. – 377 с.
5. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.
6. Корінєв В.Л., Корецький М.Х., Дацій О.І. Маркетингова цінова політика: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2007. – 200 с.

Бурак И.О.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОЦЕНКА НАДЕЖНОСТИ ДЕЛОВЫХ ПАРТНЕРОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статьи проанализированные основные вопросы выбора деловых партнеров предприятия. Исследованы теоретические и методологические вопросы конкурентоспособности предприятий. Определенный механизм функционирования и развития партнерских отношений в рыночной экономике. Выявлены и сгруппированы показатели, которые используются при выборе потенциальных партнеров. Выделены главные критерии для обоснования целесообразности сотрудничества с потенциальным контрагентом.
Ключевые слова: экономический анализ, задолженность, надежность партнера, партнерские отношения, стратегические возможности, деловое партнерство предприятий, комплексная оценка.

Burak I.O.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
of the Kyiv National Trade and Economic University

AN ESTIMATION OF RELIABILITY OF BUSINESS PARTNERS OF ENTERPRISE IS

Summary
In the articles analysed basic questions of choice of business partners of enterprise. The theoretical and methodological questions of competitiveness of enterprises are investigational. A certain mechanism of functioning and development of partner relations is in a market economy. Indexes that is used for the choice of potential partners are educed and grouped. Main criteria are distinguished for the ground of expediency of collaboration with a potential contractor.
Keywords: economic analysis, debt, reliability of partner, partner relations, strategic possibilities, business partnership of enterprises, complex estimation.

УДК 657

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Васільєва Л.М., Соколенко А.І.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено сучасні проблеми обліку виробничих запасів та висунуто пропозицій щодо їх усунення. Розглянуто ведення первинного обліку виробничих запасів, виявлено недоліки та запропоновано шляхи їх усунення. Проаналізовано основні проблеми, пов'язані з організацією та веденням обліку виробничих запасів на підприємствах, та запропоновано напрямки їх удосконалення.
Ключові слова: виробничі запаси, бухгалтерський облік, удосконалення, виробництво, підприємство.

Постановка проблеми. Виробничі запаси є об'єктивною необхідністю на підприємствах. Це викликано необхідністю руху виробничих запасів від їх джерел. З одного боку, сформовані запаси забезпечують узгодженість, безперервність і ритмічність діяльності підприємств, гарантуючи його економічну безпеку, з іншого боку – запаси на великих промислових підприємствах вимагає великих інвестицій, тому від організації їх обліку та аналізу залежить точність визначення прибутку, його фінансовий стан, конкурентоспроможність на ринку і загальна продуктивність підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем обліку виробничих запасів зробили такі вітчизняні науковці, як Ф.Ф. Бутинець [1], М.В. Кужельний [2], В.Г. Лінник [2], В.С. Рудницький [5], Н.М. Ткаченко [8], В.В. Сопко [7], О.В. Сайко [6], О.М. Рибалко [4] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим недостатньо висвітленими залишаються питання, які стосуються удосконалення обліку виробничих запасів. Вивчення наукових праць свідчить про те, що й досі залишаються дискусійними теоретичні положення і важливі питання обліку виробничих запасів, що потребують удосконалення.

Мета статті. Головною метою даної статті є виявлення проблем організації та ведення обліку виробничих запасів на підприємствах та запропонування напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Якщо на підприємстві не налагоджена чітка робота з документами, то, в результаті, однорідне управління добирається гірше, оскільки це залежить від якості і достовірності, оперативності приймання-передачі інформації, регулювання нормативно-довідкової інформації, чіткої організації пошуку, зберігання і використання документів [3].

Запаси – вагома частина активів підприємства, вони займають спеціальне місце в складі майна та домінуючі позиції в структурі навантажень підприємств різних сфер діяльності; у визначенні результатів господарської діяльності підприємства і у висвітленні інформації про його фінансову звітність. Це, у свою чергу, вимагає повної та достовірної інформації про наявність та рух виробничих запасів, що може надати бухгалтерський облік,який в цьому випадку слід розглядати як елемент економічної інформативної системи,що інтерпретує увесь основний інформативний потік, наданий різними ринковими системами для ефективного управління.

Основною передумовою для успішного процесу виробництва як основної ланки господарюючого суб'єкта доступності та ефективна використання виробничих запасів.

Багато вчених вивчали природу і методику управління виробничими запасами на підприємствах, аналізували свою діяльність. Для підприємств, доцільно звернути увагу на те, що потрібно удосконалювати існуючих форм документації з оперативного обліку виробничих записів, а саме, їх рух в процесі виробництва. Оскільки підприємства доцільно ввести нові форми первинних документів, які повинні забезпечити своєчасне надходження і вибуття виробничих запасів на підприємство і застосування яких сприятиме підвищенню рівня обліку і контролю їх використання [2].

Практика показує, що процес обліку використання виробничих запасів – це трудомістка область. Тож не дивно, що на деяких підприємствах є деякі недоліки, а деякі – запущеність обліку, що призводить до великих втрат запасів. Це ще раз підтверджує, що до сих пір залишається багато важливих питань, пов'язаних з розвитком науково-обгрунтованої системи обліку, використання виробничих запасів.

На всіх підприємствах, перш за все, повинен бути встановлений порядок приймання, реєстрації, контролю за виконанням, збереженням оброблених документів. Отже, для того щоб ефективного управління на підприємстві, потребує негайного вдосконалення.

Таким чином, спочатку складають первинні документи, що являються вихідним пунктом бухгалтерського обліку, відображають сутність господарської операції та її наслідки, але робота досить трудомістка і потребує значних затрат, тому в цьому випадку потрібно розробити, проект графіка документообігу лімітно-забірної картки виробничих запасів. Це сприятиме конкретизації інформації по окремо взятому об'єкту і прискорить подальшу обробку та аналіз документів.

Але для правильної розробки документообігу і виконання всіх його етапів недостатньо, щоб чітко зафіксувати здійснені операції, то після проходження документа по всіх стадіях обробки він надходить до поточного архіву.

Таким чином, на підприємстві організація бухгалтерського обліку потребує більшої уваги, відсутня зацікавленість керівництва підприємства в покращенні становища. Запропоновані пропо-

зиції допоможуть посилити контроль за рухом документів, але виправдають вони своє призначення лише при їх обов'язковому виконанні.

Бухгалтерія являється особливим та найважливішим відділом на підприємстві, тому йому повинна приділятися особлива увага.

Головною передумовою успішного здійснення виробничого процесу як основної ланки діяльності господарського суб'єкта є наявність і раціональне використання виробничих запасів.

Так як на підприємстві залишаються все ще невирішеними питання щодо вдосконалення документації оперативного та аналітичного обліку виробничих запасів, особливо нагальною постає проблема автоматизації їх обліку. Вирішення цих питань полягає в розробці основних напрямів і конкретних рекомендацій з удосконалення методики обліку виробничих запасів, в їх оцінці при вибутті, методики проведення аналізу ефективного використання виробничих запасів, а також посиленні інформаційної та контрольної функцій обліку в управлінні виробництвом.

Для здійснення облікового, контрольного та аналітичного процесів в бухгалтерії потрібно чітко визначити функції та завдання даного підрозділу.

Отже, зробити це можливо за допомогою: правильної побудови організаційної структури бухгалтерської служб, регламентування роботи облікового апарату (положення про бухгалтерію, посадові інструкції, індивідуальні графіки облікових робіт тощо), вдосконалення технологічних процесів (повна автоматизація обліку) та відповідні, належні умови праці.

Щодо поліпшення організації роботи облікового апарату потрібно розробити посадові інструкції для бухгалтера по виробничим запасам. Як ми знаємо, посадова інструкція – це документ, у якому зафіксовані завдання, функції, обов'язки, права та відповідальність посадової особи.

При розробці слід звернути увагу на: конкретні задачі працівника, обов'язки, функції, права, відповідальність та особливості штатного розпису, які можна побачити у кваліфікаційному довіднику.

А також при підготовці посадової інструкції необхідно враховувати цілу систему внутрішніх взаємозв'язків і документів, які визначають методологію і організацію бухгалтерської роботи саме на цьому підприємстві.

Під час обліку виробничих запасів виникає багато розбіжностей. Насамперед це пов'язане з тим, що на багатьох підприємствах облік запасів ведеться паралельно декількома підрозділами з різною метою. Часто виникають ситуації, коли за даними одного підрозділу залишок запасів є, а в обліку іншого – залишків немає.

Окремою проблемою є пересортування, яке може бути викликане як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. До суб'єктивних причин належить і людський фактор, тобто помилки співробітників викликані не недостатньою кваліфікацією бухгалтера чи комірника, а браком потрібних знань. Через це інформація з одного й того ж документа може бути неоднаково відображена в обліку різних підрозділів.

Актуальною на сьогодні є проблема поновлення програмного забезпечення обліку, оскільки облік виробничих запасів неможливий без застосування комп'ютерних технологій.

Контроль запасів необхідно здійснювати у відповідності з такими принципами:

1) завозити матеріали необхідно лише ті, що використовуються у виробництві;

2) розмір запасу кожного виду сировини та матеріалів встановлювати з урахуванням середнього виробничого запасу, який містить поточну потребу, підготовчий та гарантійний запаси;

3) зберігання запасів організовувати за сучасними ресурсозберігаючими технологіями;

4) запаси повинні підлягати повному обліку, маркуванню та етикетуванню;

5) встановити єдиний принцип відпуску сировини та матеріалів у виробництво за методом середніх цін

Для підвищення ефективності роботи підприємства потрібно повністю автоматизувати облік виробничих запасів із застосуванням комп'ютерної програми 1С: Підприємство, тобто щоб автоматизований облік був не тільки в бухгалтерії але і в обліковця та комірника, які є матеріально-відповідальними особами, та ведуть первинний облік на складах та заправочній станції. Це дозволить скоротити час на отримання та обробку документів, автоматично здійснювати процес обліку виробничих запасів при їх надходженні і вибутті та інше.

«1С:Підприємство 8.0 для України» призначена для автоматизації бухгалтерського й податкового обліку, включаючи підготовку обов'язкової (регламентованої) звітності, в організаціях, що здійснюють будь-які види комерційної діяльності [7].

В 1С:Бухгалтерії 8.0 для України реєструються дані інвентаризації, які автоматично звіряються з даними обліку. На підставі інвентаризації відбивається виявлення надлишків і списання недостач.

Основними негативними аспектами в діяльності підприємства в сфері обліку запасів є:

– низький рівень оперативності інформаційного забезпечення управління виробничими запасами підприємств;

– невідповідний рівень контролю та оперативного регулювання процесів утворення запасів;

– обмеженість контролю використання виробничих запасів;

– складність визначення справедливої (ринкової та неринкової) вартості запасів, що полягає у використанні підприємствами бартерного обміну, більше того, обміну на неподібні активи.

Вирішення цих проблем потребує оновлення системи отримання інформації про виробничі запаси, використання нетрадиційних для вітчизняної облікової практики підходів до ефективного їх використання та оптимізації результатів діяльності підприємства через застосування принципів і методів бухгалтерського обліку [3].

Саме тому можна виділити наступні шляхи подолання проблем ведення обліку виробничих запасів на підприємствах:

– підвищення оперативності інформаційного забезпечення управління виробничими запасами підприємств, яке забезпечується запровадженням інформаційних технологій обробки економічної інформації;

– удосконалення системи автоматизації обліково-аналітичних робіт в управлінні виробничими

запасами та обґрунтування раціональних методів проведення інвентаризації виробничих запасів;

– узгодження механізмів бухгалтерського і податкового обліку виробничих запасів;

– обґрунтування системи обліку матеріальних витрат на освоєння нової техніки і технології виробництва;

– чітка організація обліково-контрольних процедур руху запасів підприємств (застосування прийомів обліку за центрами відповідальності, заходів контролю та оперативного регулювання процесів утворення запасів).

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи результати проведеного нами дослідження було проаналізовано проблеми обліку організації та ведення виробничих запасів та шляхи їх вирішення. Таким чином, внесені нами пропозиції щодо індивідуального графіку роботи бухгалтера, посадових інструкцій, автоматизації обліку за допомогою комп'ютерної системи 1С: Підприємство, яка допоможе прискорити роботу бухгалтерів, полегшити та покращити процес обліку, а отже запропоновані шляхи повинні покращити ситуацію на підприємстві та раціоналізувати організацію бухгалтерського обліку, створити перспективні умови його подальшого розвитку.

Вирішення комплексу суперечливих та дискусійних питань обліково-аналітичного управління виробничими запасами є актуальним для більшості підприємств і потребує подальших досліджень.

Список літератури:

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / Ф.Ф. Бутинець. – [8-те вид., перероб. і доп.]. – Житомир: ПП «Рута», 2015. – 912 с.
2. Кужельний М.В., Лінник В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. – К.: КНЕУ, 2015. – 334 с.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: Наказ Міністерства фінансів України від 20.10.99 р. № 246, зі змінами та доповненнями.
4. Рибалко О.М., Болдуєва О.В. Вдосконалення обліку виробничих запасів // Держава та регіони. Серія: Економіка тапідприємництво. – 2014. – № 6. – С. 210-215.
5. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту: Підручник / В.С. Рудницький. – Тернопіль:Економічна думка 2014. – 144 с.
6. Сайко О.В. Облік і контроль виробничих запасів – автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.04 / О.В. Сайко; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2014. – 19 с.
7. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: Навч. Посібник / В.В. Сопко. – К., 2014. – 526 с.
8. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський облік, оподаткування і звітність:Підручник / Н.М. Ткаченко – К. Алерта 2015. – 1080 с.

Васильева Л.Н., Соколенко А.И.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЕДЕНИЯ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы современные проблемы учета производственных запасов и выдвинуто предложений по их устранению. Рассмотрены ведения первичного учета производственных запасов, выявлены недостатки и предложены пути их устранения. Проанализированы основные проблемы, связанные с организацией и ведением учета производственных запасов на предприятиях, и предложены направления их совершенствования.
Ключевые слова: производственные запасы, бухгалтерский учет, усовершенствование, производство, предприятие.

Vasilyeva L.N., Sokolenko A.I.
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University

CURRENT ISSUES AND TRENDS IMPROVING ACCOUNTING INVENTORIES THE ENTERPRISE

Summary
The modern inventory accounting problems and put forward proposals to address them. Considered conduct primary accounting inventory revealed shortcomings and the ways to address them. The basic problems associated with the organization and inventory accounting in enterprises and suggests areas of improvement.
Keywords: inventory, accounting, improving, production, enterprise.

УДК 711.332.1

РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ МІСТА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Владимирова М.С., Рижкова В.О.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Розглянуто вплив реконструкції історичного центру міста на розвиток регіону. Досліджено вплив реконструкції як елементу будівельної галузі на розвиток регіону. Розглянуто Європейський досвід реконструкції та запропоновано шляхи використання реконструйованих будівель. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між будівельною галуззю та розвитком регіону.

Ключові слова: реконструкція, розвиток регіону, будівельна галузь, будівництво, інвестиційні ресурси, історичні будівлі, реальна заробітна плата.

Постановка проблеми. У наш час у суспільстві все частіше виникають питання збереження архітектурних пам'ятників, містобудівних ансамблів та взагалі житлової історичної забудови міста. Історичне середовище багатьох міст знаходиться в кризовому стані, та, на жаль, історичні будівлі все рідше піддаються реконструкції. На це існують як суб'єктивні, так і об'єктивні соціально-економічні причини, серед них:

– недосконалість нормативної бази. На жаль, в Україні нормативна база, що стосується реконструкції, дуже обмежена і не досконала, вона має лише загальну інформацію про реконструкцію, а опис процесу прийняття рішення про проведення реконструкції відсутній;

– незацікавленість держави. В Україні відсутні державні програми, які могли б стимулювати проведення реконструкції, а також детального обґрунтування рішення про реконструкцію або знесення будівлі;

– нестача коштів. Реконструкція старих будівель є дуже дорогою, а обсяги державного фінансування часто недостатніми.

Можна сказати, що найбільшою проблемою реконструкції старих будівель в Україні є те, що держава не зацікавлена в створенні механізму стимулювання і контролю її проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реконструкція історичних будівель відноситься до однієї з найбільш важливих проблем розвитку житлового будівництва. Діячами науки розглядалися різні сторони питання реконструкції: економічні, технічні, соціальні і навіть психологічні. В.В. Бузирев в своїй статті розглянув питання вирішення житлової проблеми в тимчасових умовах. Р.К. Горошків, А.А. Касаткін в своїх роботах вивчили реконструкцію як метод вирішення проблеми, що склалася. Є.М. Коршунова досліджує проблеми реконструкції, присвячені її містобудівним аспектам і загальним методичним питанням реконструкції житлового фонду історичних міст.

Над доцільністю реконструкції також працювали А.І. Романова, А.Г. Хабибулина, П.П. Столбов, С.Є. Васильєв, О.В. Рабцевіч, Е.А. Маслова, І.В. Акуленко, Ж.М. Алієва, Е.Д. Трушковская, С.Н. Овсянніков та інші. Різні погляди на проблему реконструкції можна знайти і в роботах іноземних авторів, таких як E. Beckhoven, R. Kempen, T. Blokland, Andre Quwehand і Wenda Doff, I. Cole, G. Gidley, C. Ritchie та багато інших.

Понуровський О.І. у своїй науковій роботі «Інвестиційна привабливість будівельної галузі України: основні проблеми та шляхи вирішення» провів аналіз інвестиційної привабливості будівельної України. Він розглянув ризики і проблеми, які виникають в процесі залучення ресурсів.

Петрищенко Н.А досліджувала стан будівельної галузі України на рівні регіонів країни у своїй роботі «Аналіз стану будівельної галузі у регіонах України» на основі аналізу статистичних даних будівельної галузі України у розрізі регіонального розвитку [5]. Авторка визначила зв'язок будівельної галузі з іншими галузями та сферами в економіці.

Мета статті полягає у дослідженні впливу реконструкції історичного центру міста на розвиток регіону.

Виклад основного матеріалу. Реконструкція є складовою будівельної галузі, тож вона суттєво впливає на її розвиток, а разом з тим і на розвиток регіону.

В даний момент будівельна галузь в Україні перебуває не у найкращому стані. Обсяги виконаних будівельних робіт у 2016 році становили 73726,9 млн. грн., що на 33,9% менше ніж у 2011 році.

Динаміка обсягів виконаних будівельних робіт у цінах 2016 року за 2011-2016 роки відображена на рисунку 1.

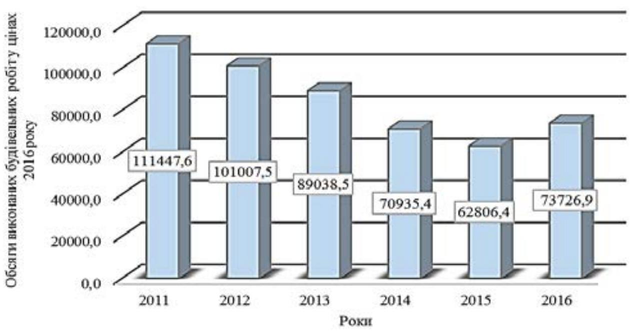

Рис. 1. Динаміка обсягів виконаних будівельних робіт у цінах 2016 року за 2011-2016 роки

Джерело: [2]

Будівництво це довготривалий та складний процес, який потребує залучення великої кількості грошових коштів, а саме інвестиційних ресурсів. У 2015 році обсяг капітальних інвестицій, що надійшли до будівельної галузі стано-

вив 43463,7 млн.грн., тобто на 26,1% менше ніж у 2010 році [2].

Динаміку обсягів капітальних інвестицій в будівництво за 2010-2015 роки зображено на рисунку 2.

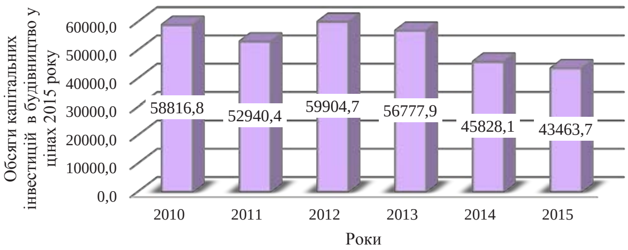

Рис. 2. Динаміка обсягів капітальних інвестицій в будівництво за 2010-2015 роки у цінах 2015 року

Джерело: [2]

Під час залучення ресурсів із зовнішніх джерел виникають певні проблеми, викликані впливом політичних, економічних, соціальних та інших чинників. Окрім того, погіршення економічного стану країни та втрата великої кількості інвесторів були спричинені нестійкою воєнно-політичною обстановкою в країні.

Основною проблемою розвитку будівництва залишається збільшення собівартості робіт через подорожчання основних складових будівництва. З метою підтримки рівня рентабельності будівельні компанії вимушені підвищувати вартість робіт та послуг, що в результаті негативно впливає на динаміку попиту з боку замовників (інвесторів) [1].

Окрім цього існують й інші проблеми, що заважають розвитку будівельної галузі. Однією з таких проблем є відсутність урегульованої законодавчої бази.

В Україні нормативна база, що стосується будівництва, дуже обмежена і не досконала, що спричиняє складність і тривалість оформлення документів, що необхідні для отримання дозволу на будівництво. Через те, що процеси отримання дозвільної документації затягуються, багато будівництв в країні залишаються замороженими на тривалий час, в результаті це тягне за собою значні грошові витрати.

Також в Україні відсутні державні програми сприяння будівництву. Це відображається у відсутності фінансової державної підтримки необхідних науково-дослідних робіт, у відсутності повсюдної сертифікації будівельної продукції та відсутності фінансових інститутів, що сприяють будівництву.

Не менш важливою проблемою є недостатнє фінансування будівельної галузі з боку держави, а це тягне за собою й інші проблеми. Це далеко не всі проблеми, що характеризують сучасний стан функціонування підприємств даної сфери. Окрім того, результатом недостатнього фінансування з боку держави є економія будівельними підприємствами на матеріалах, що також призводить до погіршення якості продукції та може призвести до погіршення репутації і втрати інвесторів.

Динаміку цін на будівельно-монтажні роботи зображено на рисунку 3.

Також через недостатнє фінансування та втрату інвесторів багато будівельних проектів залишаються на папері або заморожуються на початковому етапі, що також тягне за собою великі витрати часу та грошей. На розвиток будівельної галузі впливає також стан купівельної спроможності громадян як замовників на житло. Будівельна галузь є дуже чутливою до потреб суспільства, адже наявність попиту на житло тягне за собою попит на торгово-розважальні центри, мости, дороги тощо.

Рис. 3. Динаміка цін на будівельно-монтажні роботи за 2013-2016 р.

Джерело: [2]

В останні роки купівельна спроможність громадян значно знизилася, що призвело до того, що багато готових житлових будівель довго не здаються в експлуатацію.

Динаміку середньомісячної реальної заробітної праці населення за 2013-2016 роки можна побачити на рисунку. 4.

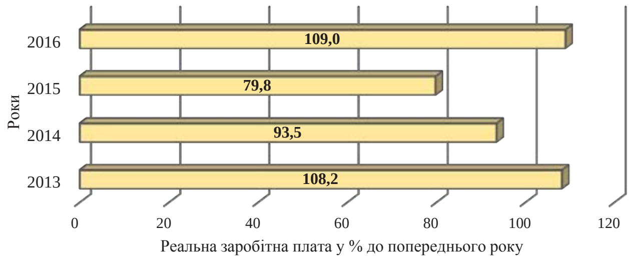

Рис. 4. Динаміка середньомісячної реальної заробітної плати населення за 2013-2016 р.

Джерело: [2]

У більшості європейських країн в старих кварталах будівлі практично не піддаються зносу, а виключно реконструюються. Це пояснюються тим, що кожна будівля належить індивідуальному власнику. Тому, навіть не будучи пам'ятником архітектури, будівля не буде підлягати знесенню, якщо з цим не буде згоден його власник.

У багатьох європейських містах готелі, кафе та ресторани розташовуються в старовинних замках, баштах і просто старовинних будівлях. Подібні заклади набагато більше приваблюють клієнтів, ніж звичайні готелі чи кафе в сучасному стилі. У Лондоні, наприклад, це: Thistle Hyde Park, The Milestone Hotel, Готель в замку Dalhousie і т.д. Також в старовинних будівлях створюються і музеї, що також користуються попитом у туристів.

В Європі реконструкція старовинних будівель підтримується владою і є прибутковою. У кожній країні існує своя специфіка реконструкції та реставрації старих будівель, свої правила і обмеження. Реконструкція старовинних будівель жорстко регламентується законодавством, її проведення є дуже складним процесом. Але при цьому інвестори, які займаються реставрацією історичних будівель заохочуються більшістю

європейських держав (їм надаються значні податкові пільги).

Завдяки такій політиці європейських країн щодо реконструкції старих будівель їм не тільки вдається зберігати велику кількість старовинних будівель і споруд, а й отримувати прибуток від них. Таким чином реконструкція допомагає стимулювати розвиток європейських міст та країн у цілому.

В Україні також багато старовинних будівель, але на жаль, здебільшого не зацікавленість влади, а також в результаті відсутності зацікавлених інвесторів призводить до втрати багатьох з них.

У виступах політиків та керівників різного рівня все частіше акцентується увага на необхідності визнання пріоритету збереження історико-культурного потенціалу історичної забудови як головного соціально-економічного ресурсу розвитку регіону.

Найкращим вирішенням розглянутої у статті проблеми може бути:

– використання реконструйованих старинних будівель як тематичних ресторанів, готелів;

– розташування у старовинних будівлях квест-кімнат, такий напрямок використання реконструйованих будівель є найкращим для приваблення молоді;

– окрім того, можливе використання старовинних будівель одночасно у різних цілях (наприклад: музей і бібліотека; готель та кафе тощо);

– також для зменшення часу окупності реконструйованих будівель можливе використання існуючих або вигаданих легенд та повір'їв, це може бути особливо доречно для квест-кімнат та готелів.

Висновки. Реконструкція старовинних будівель дасть змогу зберегти історію міста, його минуле, але це далеко не єдиний аргумент на її користь. У старих будівлях часто використовувалися більш якісні матеріали, та й якість будівництва була краще, тому навіть після реставрації будівлі, побудовані багато років тому можуть прослужити ще досить довго. Крім того, старовинні будинки приваблюють і туристів в місто, а це збільшує надходження в місцевий бюджет, що в результаті впливає і на розвиток регіону.

Відтворення житлової забудови історичного центру міста можна розглядати як частину загального суспільного відтворення. Але воно має певні особливості, серед яких головною виступає регіональна специфіка відтворення житла.

Таким чином реконструкція старовинних будівель може принести не тільки великі витрати, а і прибутки, що стимулюватиме розвиток міст, а отже і регіону та країни загалом. Але, нажаль, реконструкція в Україні не розвивається, що обумовлюється великою кількістю суб'єктивних та об'єктивних соціально-економічних причин. Проте, якщо всі проблеми, які заважають поширенню реконструкції буде вирішено – це не тільки дасть можливість розвитку будівельної галузі, але й регіону загалом.

Список літератури:

1. Биба В.В., Гаташ В.С. Стан та перспективи розвитку будівельної галузі України// Зб. наук. праць (галузеве машинобудування, будівництво). – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – Вип. 4(39). Том 2 – С. 3-9.
2. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Дмитрієнко Т.В. Ефективність управління реконструкцією житлового фонду великого міста (на прикладі Санкт-Петербурга) [Текст] / Дмитрієнко Т.В., Ерденебілег С. // Молодий вчений. – 2014. – № 11. – С. 45-49.
4. Коршунова Е.М. Розвиток організаційно-економічного механізму управління реконструкцією житлової забудівництва історичних центрів міст Санкт-Петербург 2015 / Коршунова Е.М. // Мікроекономіка – М., 2012, № 3. – С. 130-134.
5. Петрищенко Н.А Аналіз стану будівельної галузі у регіонах України // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 4(20). – С. 192-197.

Владимирова М.С., Рыжкова В.А.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

РЕКОНСТРУКЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ЦЕНТРА ГОРОДА КАК ЭЛЕМЕНТ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Аннотация
Рассмотрено влияние реконструкции исторического центра города на развитие региона. Исследовано влияние реконструкции как элемента строительной отрасли на развитие региона. Рассмотрен Европейский опыт реконструкции и предложены пути использования реконструированных зданий. Особое внимание уделено взаимосвязи между строительной отраслью и развитием региона.
Ключевые слова: реконструкция, развитие региона, строительная отрасль, строительство, инвестиционные ресурсы, исторические здания, реальная заработная плата.

Vladimirova M.S., Ryzhkova V.O.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

RECONSTRUCTION OF THE HISTORICAL CENTRE OF THE CITY AS PART OF THE STRATEGY DEVELOPMENT OF THE REGION

Summary
The influence of reconstruction of the historical center of the city on the development of the region is considered. The effect of reconstruction as an element of the construction industry on the development of the region was studied. The European experience of reconstruction is considered and ways of using the reconstructed buildings are suggested. Particular attention is paid to the relationship between the construction industry and the development of the region.
Keywords: reconstruction, regional development, construction industry, construction, investment resources, historic buildings, real wages.

УДК 338.4:3.338.262.8

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА: ВИБІР СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ТА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ

Войнича Л.Й.
Львівський національний аграрний університет

Розглянуто сутність та особливості конкуренції в аграрному секторі економіки. Виявлено, що конкурентний потенціал сільського господарства України є достатньо високим. Проведено оцінку конкурентоспроможності галузей рослинництва за методикою нормативних індексів та SPACE-аналізу. Запропоновано напрями формування конкурентної стратегії аграрних підприємств.
Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентний потенціал, підприємства аграрного сектора, продукція рослинництва.

Постановка проблеми. Проблема формування конкурентоспроможності рослинницької продукції в сучасних умовах набуває особливої актуальності внаслідок зростання національної відкритості нашої економіки та посилення конкуренції на міжнародному ринку. Обраний Україною шлях до світового економічного простору вимагає підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних аграрних підприємств.

На сучасному етапі розвитку економіка України характеризується нестабільністю, зниженням якості і конкурентоспроможності продукції за умов посилення конкуренції з боку іноземних виробників. В той же час конкурентний потенціал економіки України є достатньо високим. Його формують такі чинники, як: значні розміри родючих ґрунтів; наявність висококваліфікованих трудових ресурсів при порівняно низькій вартості робочої сили; вигідне географічне положення і транспортна інфраструктура; науково-технічний потенціал. Постає проблема пошуку ефективної методики оцінювання наявного рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, підприємств аграрного сектора та окремих галузей їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії конкуренції найбільш глибоко висвітлені зарубіжними ученими, насамперед представниками класичної політекономії А. Смітом і Д. Рікардо. Подальші дослідження проводилися А. Маршаллом, Е. Чемберліном, Дж. Робинсон, П. Хейне, Ф. Хайєком, Дж. Стіглером, М. Портером, Дж. Кейнсом, Ф. Найтом, П. Самуельсоном, Л. Ерхардом та ін. Серед сучасних дослідників проблемі конкуренції присвятили свої праці Г. Азоєв, С. Кваша, М. Малік, Б. Пасхавер, Б. Рубін, Р. Фатхундінов, О. Шпичак, А. Юданов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний стан агарного сектору економіки потребує докорінної модернізації існуючих інструментів, методів та механізмів управління. Основою для забезпечення результативності та економічної ефективності діяльності аграрних підприємств є впровадження базових принципів ринкового господарювання з використанням сучасної методології. Конкуренція є саме таким принципом, який впливає на постійний розвиток ринкових відносин, а також здійснює селективний ефект (відбір), виражений в елімінації недобросовісних і неефективних учасників ринку. Тому проблема оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, сільськогосподарських підприємств та можливостей її подальшого удосконалення залишаються в умовах ринкової трансформації надзвичайно актуальними і вимагають подальших досліджень.

Метою статті є дослідження впливу економічних чинників на процес формування конкурентоспроможності продукції рослинництва. Запропоновано ефективну методику оцінювання наявного рівня конкурентоспроможності продукції рослинництва в розрізі досліджуваних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Загалом конкуренцію розглядають як економічну боротьбу, суперництво товаровиробників, виконавців робіт та послуг, постачальників ресурсів виробництва, споживачів та інших суб'єктів ринку за найвигідніші умови виробництва, реалізації і споживання. Конкуренція на ринку піддається також значному впливу демографічних, природних чинників, які пов'язані з діяльністю підприємств. Значення конкуренції найкраще відображається у конкурентоспроможності, а саме здатності суб'єкта бути попереду свого конкурента на ринку. Поняття конкурентоспроможності товару, фірми, країни тісно взаємопов'язані.

Згідно із законодавством України, конкуренція визначається як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [2].

З-поміж багатьох визначень поняття конкуренції, які склалися в сучасній науці, з точки зору економічної теорії, на нашу думку, найбільш повне визначення дає А. Гальчинський, П. Єщенко, Ю. Палкін, а саме: конкуренція є об'єктивним економічним законом розвитку товарного виробництва, формами вияву якого є боротьба за виживання, за місце на ринку, за привернення уваги споживачів до своєї продукції [5, с. 26].

Аналізуючи визначення конкуренції, запропоновані різними вченими-економістами, можна зробити висновок, що всі вони враховують такі її якості, як динамічність, примусовість, єдність конкурентних і монополістичних засад, зв'язок з інноваційними процесами і в кожному випадку її зміст визначається залежно від цілей, у зв'язку з якими вона сформована. Виходячи з цього, можна визначити конкуренцію, як сукупність об'єктивних відносин, перш за все, економічних, між суб'єктами господарювання в умовах ринку, що мають динамічний характер за постійного суперництва товаровиробників.

Як невід'ємний атрибут ринку, конкуренція є головним мотивом підвищення якості продукції, модернізації виробництва, його екологізації, застосування сучасних високих технологій, інноваційної діяльності і, на цій основі, забезпечення не лише виживання, але й високої конкурентоспроможності і можливостей соціально-економічного розвитку суспільства.

Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції визначає конкурентоспроможність товаровиробників: підприємств і господарств населення; конкурентоспроможність виробників сільськогосподарської продукції відображає конкурентоспроможність сільського господарства, яка впливає на конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, регіону і країни у цілому.

Конкурентоспроможність галузі може бути охарактеризована як економічна категорія, що відображає стан об'єкта оцінки в умовах ринку та переваги над іншими підприємствами, галузями всередині країни та за її межами, які зацікавлені в досягненні тієї самої цілі в умовах обмеженості необхідних ресурсів. Внутрішня конкурентоспроможність галузі для підприємства – здатність певної стратегічної зони господарювання виробляти продукцію, норма прибутку від реалізації якої більша, ніж норми прибутку інших галузей на одиницю витрачених ресурсів. Особливості сільськогосподарського виробництва та характер його продукції не дозволяють у незмінному вигляді використовувати розроблені методики оцінки конкурентоспроможності промислової продукції. Аналіз конкурентоспроможності галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Львівської області доцільно розпочати, визначивши, що саме слід вважати внутрішньою конкурентоспроможністю галузі в сільськогосподарському підприємстві.

Галуззю (видом діяльності) прийнято називати частину виробництва, яка відрізняється від інших кінцевою продукцією, засобами виробництва (предметами і знаряддями праці), професійним складом працівників, які мають відповідні навички, технологічними процесами й організацією виробництва у межах підприємства [2]. Беручи до уваги експортні можливості та наявний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств Львівщини у виробництві зернових та зернобобових, варто провести оцінку конкурентоспроможності саме цієї галузі. Згідно з рекомендаціями Департаменту агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації для проведення дослідження було обрано п'ять підприємств лідерів на Львівщині з виробництва продукції рослинництва із площею землекористування понад 3000 га (табл. 1).

З метою проведення оцінки конкурентоспроможності виробництва зернових та зернобобових, необхідно здійснити вибір системи показників на основі яких буде здійснюватись дослідження. Щоб забезпечити цілісність системи показників, потрібно здійснити групування з урахуванням характеристики наявних ресурсів, ефективності використання, оцінювання товарної продукції та її реалізації. Пропонуємо виділити три стадії для формалізації процесу оцінювання конкурентоспроможності галузей рослинництва: діяльність підприємства в цілому, стадія виробництва продукції (технологічна конкурентоспроможність),

Таблиця 1

Аналіз ефективності зерновиробництва у сільськогосподарських підприємств Львівської області за 2015 рік

Назва підприємства	Посівна площа, га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, ц	Сума прибутку (збитку), тис. грн.	Рівень рентабельності, %
ПП «Західний Буг»	21329	69,9	149 138	75 399,6	17,7
ТзОВ «Приват-агро Львів»	3490	39,8	9 903,1	8 564,6	22,8
ТзОВ «Вінал агро»	4900	43,0	21 072,9	24 222,0	55,0
ТзОВ»Галичина-Захід»	3365	73,2	24 643,9	-41 393,6	-68,4

стадія реалізації товарної продукції (економічна конкурентоспроможність).

На підставі запропонованої схеми в ролі початкових даних розглянемо такі основні показники для аналізу виробництва і реалізації рослинницької продукції: частка виручки від продажу цього виду продукції у загальній виручці підприємства, повна собівартість (виробнича собівартість плюс витрати на реалізацію) 1 ц продукції, грн, кількість товарної продукції на 1 га посівної площі, грн, витрати праці на виробництво 1 ц продукції, люд-год, рівень рентабельності виробництва, %, питомий маржинальний прибуток, рівень рентабельності продажу, %, ринкова частка реалізованої продукції підприємства на рівні району та області, % [1-4]. Таким чином, ми намагалися визначити перелік показників, які характеризують рівень зовнішньої і внутрішньої конкурентоспроможності у їх системному поєднанні. Всі розрахунки необхідно виконувати за схемою, що наводить В.В. Олійник [10].

Модель оцінювання конкурентоспроможності проходить у три етапи. Перший етап: збір початкових показників (повна собівартість 1 ц оцінюваного виду продукції для досліджуваного підприємства та в середньому по області, вихід товарної продукції з 1 га посівної площі, питома вага виручки від продажу виду продукції у загальній виручці для досліджуваного підприємства та в середньому по області й інші вищенаведені показники. Другий етап: розрахунок нормованих індексів по кожному з наведених показників. Для зіставлення показників, які мають різний вимір, застосуємо метод нормування показників стосовно відповідних середніх по області чи району, тобто розрахуємо індекси по кожному з вищенаведених параметрів. Нормовані індекси для часткових показників моделі розрахували як відношення показника, що спостерігається на підприємстві, до середнього значення цього показника по області. Ринкову частку підприємства розраховуємо через загальну вартість і загальний обсяг продукції галузі. На основі індексів виходу товарної продукції, собівартості і частки реалізації розраховуємо сукупний показник ефективності виробництва:

$$\frac{ISPsj * IUWij}{ICij} = Kij, \qquad (1)$$

де i – номер господарства, для якого здійснюють оцінку ($i = 1..N$, N – кількість господарств району); j – галузь виробництва продукції рослинництва ($j = 1..M$, M – кількість видів виробництва на підприємстві); Kij – показник ефективності виробництва; $ICij$ – індекс собівартості j-ї галузі виробництва рослинницької продукції в i-му підприємстві; $IUWij$ – індекс частки виручки від продажу j-го виду продукції у загальній виручці i-го підприємства.

Третій етап: обчислено чотири показників, за якими розраховуємо часткові відносні бали оцінки конкурентоспроможності галузі на підприємстві як відношення значень цих показників для окремого підприємства до значення показника, який є найкращим для підприємств області: відносний бал конкурентоспроможності продукції оцінюваної галузі рослинництва в досліджуваному підприємстві за ефективністю виробництва; відносний бал конкурентоспроможності продукції за трудомісткістю та ін.

Сукупний бал конкурентоспроможності продукції рослинництва визначаємо методом зваженої суми балів конкурентоспроможності за частковими показниками.

Визначення узагальнюючого показника пов'язано з необхідністю забезпечення порівнянності результатів для об'єктів аналізу. Це зумовлено тим, що в процесі виробництва та реалізації задіяні різні види ресурсів, наявність і сполучення яких у порівнюваних об'єктах неоднакове. У зв'язку із цим оцінені показники мають різний ступінь впливу на загальний бал конкурентоспроможності, тобто необхідно визначити вагові коефіцієнти показників в оцінці конкурентоспроможності галузей. Для цього групи експертів провели оцінювання показників конкурентоспроможності, у результаті чого отримали вектор відносних вагових коефіцієнтів для кожної оцінюваної галузі (за методикою обробки даних експертного опитування, що наведена в роботі Б. Грабовецького [3]) за допомогою пакета математичної обробки даних MathCad. Ми виконували розрахунки для галузі зерновиробництва, що мають найбільшу питому вагу, для ряду підприємств різних районів Львівської області з урахуванням каналу реалізації продукції, тобто на ринку та за іншими каналами. Відносні вагові коефіцієнти при показниках у загальному балі конкурентоспроможності для зерновиробництва становили B_1=0,418, B_2 = 0,251, B_3 = 0,351, B_4=0,084. Показники конкурентоспроможності для обраних господарств наведено у таблиці 2.

Для розрахунку загальних балів конкурентоспроможності у різних галузях в ролі почат-

Таблиця 2

Загальні бали конкурентоспроможності зерновиробництва у вибраних господарствах Львівської області за 2015 р.

Назва господарства, район	Відносні часткові бали конкурентоспроможності				Загальний бал конкурентоспроможності GB
	B_1 – за ефективністю виробництва	B_2 – за маржинальним доходом	B_4 – за рентабельністю виробництва	B_5 – за ринковою часткою	
ПП «Західний Буг», Радехівського району	2,08	7,908	0,7866	5,234	3,576
ТзОВ «Приват-агро Львів», Буського району	0,12	-1,922	1,013	0,371	0,238
ТзОВ «Вінал агро», Жидачівського району	2,03	-0,004	2,444	1,225	1,809
ТзОВ «Галичина-Захід»Стрийського району	0,13	0,367	-3,04	0,804	-0,367

кових були використані дані статистичної звітності сільськогосподарських підприємств (форми № 50-сг, № 29-сг) та дані Головного управління статистики у Львівській області.

У досліджуваних господарствах найвищий бал конкурентоспроможності виробництва зернових за наведеною методикою розрахунку має ПП «Західний Буг» Радехівського району (3,576), що пояснюється найвищим виходом товарної продукції з 1 га, високим рівнем питомого маржинального прибутку та ефективністю виробництва. Найнижчий бал має ТзОВ «Галичина-Захід» Стрийського району (-0,367). Через найнижчий рівень рентабельності виробництва. Тобто за наведеною методикою простежується пряма залежність рівня конкурентоспроможності галузей рослинництва від рівня виходу продукції з 1 га, рентабельності виробництва і рівня товарності – показників, що характеризують ефективність виробництва і, як наслідок, є частковими показниками для визначення рівня конкурентоспроможності.

Для поглибленого дослідження конкурентоспроможності продукції рослинництва у ПП «Західний-Буг» використаємо методику SPACE-аналізу (Strategic Position and Action Evaluation – оцінка стратегічного становища та дій), який являє собою комплексний метод, призначений для аналізу позицій на ринку і вибору оптимальної стратегії для підприємств.

Під час проведення стратегічного аналізу за методом SPACE стратегічне становище підприємства визначається на основі двох груп факторів: внутрішнього та зовнішнього становища підприємства. При цьому передбачається виділення чотирьох груп критеріїв (характеристик) оцінки діяльності підприємства, а саме: фінансова сила підприємства (економічний потенціал); конкурентоспроможність підприємства і його становище на ринку; привабливість сектора (галузі), в якому (якій) функціонує підприємство; стабільність сектора (галузі), в якому (якій) функціонує підприємство. Отримані результати розрахунків наносяться на прямокутну систему координат, в якій кожна піввісь є поданням загального критерію за групою. Кожний із вихідних критеріїв зображується як точка на відповідній півосі. У результаті сполучення цієї точки з початком координат утворюється вектор, що вказує на наявний чи доступний у перспективі тип стратегії [6, 7].

За проведеними нами розрахунками за даними досліджуваного господарства, а саме ПП «Західний-Буг» ми отримали такі значення комплексних показників: економічний потенціал підприємства – 8,0; конкурентні переваги підприємства – 7,6; ступінь стабільності зовнішнього середовища – 2,6; привабливість галузі – 4,0.

Можливий перелік критеріїв та приклади їх оцінки наведено в таблиці 3.

Результати розрахунку зважених критеріїв за методом SPACE-аналізу відображаються в системі координат, де частина осей слугують шкалами для відображення отриманих оцінок (рис. 1). Графічним зображенням результатів аналізу є координати точки *P(x;y)*. Їх визначають за формулою:

$$X = ПГ - КП; \quad Y = ЕП - ЗУ \qquad (2)$$

Розвиток виробництва продукції рослинництва у ПП «Західний-Буг» рекомендуємо зорієнтувати на консервативну стратегію. Ця стратегія схвалює зайняту господарством позицію щодо розвитку галузі рослинництва, пропонуємо і надалі нарощувати обсяги виробництва, використовуючи наявний потенціал.

Загрозу становить конкуренція з боку інших галузей, що не дозволяє оптимістично оцінити динаміку попиту та закупівельних цін на продукцію рослинництва в регіоні.

Варто розуміти, що результати SPACE-аналізу не варто розглядати як пряму інструкцію до конкретних дій для досліджуваного господар-

Таблиця 3

Розрахунок зваженої оцінки критеріїв за методом SPACE-аналізу для галузі рослинництва у ПП «Західний-Буг», 2015 р.

Критерії	Оцінка, балів	Вага критерію	Зважена оцінка, балів
Економічний потенціал підприємства (ЕП)			8,0
Ресурсний потенціал	7	0,4	2,8
Рентабельність активів	8	0,2	1,6
Обсяги заборгованості	8	0,2	1,6
Здатність до підвищення рівня капіталізації	5	0,2	1,0
Конкурентні переваги підприємства (КП)			7,6
Масштаб виробництва	10	0,15	1,5
Асортимент та якість продукції	8	0,2	1,6
Здатність удосконалювати технології виробництва	6	0,35	2,1
Рентабельність продукції	8	0,3	2,4
Привабливість галузі (ПГ)			4,0
Динаміка попиту	4	0,3	1,2
Динаміка ринкових цін	5	0,4	2,0
Монопольний тиск з боку закупівельних підприємств	3	0,2	0,6
Середньогалузевий рівень рентабельності	2	0,1	0,2
Зовнішні умови бізнесу (ЗУ)			2,6
Рівень державної підтримки	4	0,4	1,6
Вплив НТП на розвиток галузі	6	0,3	1,8
Інституційні мотиви розвитку сільськогосподарських підприємств	4	0,3	1,2

ства, результати швидше носять рекомендаційний характер.

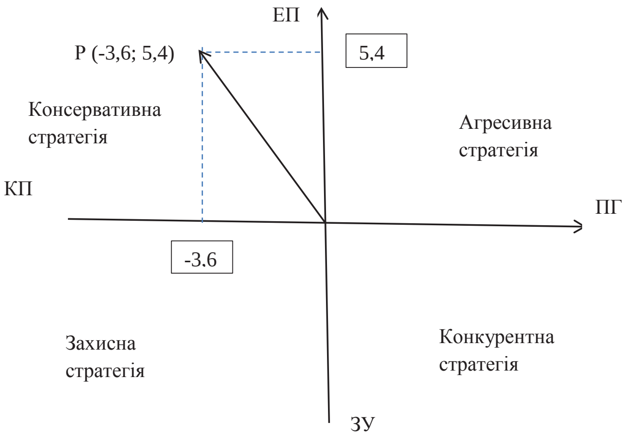

Рис. 1. Побудова вектора рекомендованої стратегії розвитку галузі рослинництва у ПП «Західний-Буг»

Висновки і пропозиції. Проаналізовано конкурентоспроможність галузей рослинництва на основі даних сільськогосподарських підприємств Львівської області методикою нормативних індексів. Проведено розрахунок сукупного балу конкурентоспроможності основної галузі рослинництва – зерновиробництва. Виявлено, що рівень конкурентоспроможності галузі рослинництва більшості підприємств Львівської області є низьким через невисоку врожайність, великі витрати на виробництво і реалізацію продукції. Оцінка стратегічного становища підприємства в існуючому середовищі доповнює результати дослідження конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства та окремих його галузей. Рекомендована стратегія спрямована не стільки на зміцнення конкурентних переваг підприємства, скільки на використання тих можливостей, які створює для нього конкурентне середовище.

Список літератури:

1. Амосов Д.Н. Оценка конкурентоспособности товарной продукции растениеводства в сельскохозяйственных предприятиях Костромской области: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. экон. наук / Д.Н. Амосов. – Кострома, 2006. – 23 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., допов. і переробл. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Грабовецький Б.Є. Економічне прогнозування та планування / Б.Є. Грабовецький. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 188 с.
4. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому ринку / С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
5. Кондратюк О.І. Конкурентоспроможність сільського господарства та шляхи її підвищення / О.І. Кондратюк // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1(115). – С. 56-63.
6. Костюк Л.А. Теоретичні та методичні засади оцінки конкурентоспроможності / Л.А. Костюк // Зб. наук. пр. Таврійс. держ. агротехнол. ун-ту. Сер. «Економічні науки». – 2012. – № 2(18). – Т. 6. – С. 290-303.
7. Ключник А.В. Методичні підходи до визначення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / А.В. Ключник // Метод. основи сучасного дослідження в аграрній економіці: Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф.: у 3 ч., Житомир, 3-5 берез. 2005 р. – Житомир: ДАЕУ, 2005. – Ч. 2. – С. 97-100.
8. Лопушанська В.В. Стратегічне планування розвитку і підвищення конкурентоспроможності галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец.: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / В.В. Лопушанська. – Миколаїв, 2013. – 255 с.
9. Методи стратегічного аналізу: навч.-метод. посібник / К.А. Мамонов, Б.Г. Скоков, О.О. Короп, Ю.І. Мімік. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 208 с.
10. Олійник В.В. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / В.В. Олійник. – Х., 2011. – 22 с.

Войнича Л.И.
Львовский национальный аграрный университет

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА: ВЫБОР СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И МЕТОДИКА ОЦЕНКИ

Аннотация
Рассмотрены сущность и особенности конкуренции в аграрном секторе экономики. Выявлено, что конкурентный потенциал сельского хозяйства Украины является достаточно высоким. Проведено оценку конкурентоспособности отраслей растениеводства по методике нормативных индексов и SPACE-анализа. Предложены направления формирования конкурентной стратегии аграрных предприятий.
Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентный потенциал, предприятия аграрного сектора, продукция растениеводства.

Voynicha L.Y.
Lviv National Agrarian University

COMPETITIVENESS OF CROP PRODUCTION: THE CHOICE OF INDICATORS AND METHODS OF ASSESSMENT

Summary
The article considers the essence and peculiarities of competition in the agricultural sector. It is revealed that competitive potential of agriculture of Ukraine is high enough. Evaluated an assessment of the competitiveness of the crop by the method of normative indexes and the SPACE-analysis. Proposed the directions of formation competitive strategy of agricultural enterprises.
Keywords: competitiveness, competitive potential, enterprises of agricultural sector, crop production.

УДК 336.743

СУТНІСТЬ КРИПТОВАЛЮТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ

Галушка Є.О., Пакон О.Д.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглядається поняття криптовалют. Характеризується процес розвитку та передумови виникнення електронних грошей (криптовалют). Аналізуються природа та економічна сутність віртуальних грошей. Розглядаються тенденції їх поширення в Україні. Зазначаються перспективи подальшого розвитку криптовалют.
Ключові слова: криптовалюта, Bitcoin, електронні гроші, цифрові валюти, віртуальні валюти.

Постановка проблеми. Сьогодні фінансові системи окремих країн, як й інші сторони економіки, удосконалюються і прогресують у контексті розвитку глобалізації, поширення IT-технологій та загальної комп'ютеризації. Це сприяє появі нових фінансових інститутів, інструментів та форм взаємодії між людьми. Так, з'явився аналог традиційних валют – криптовалюта та її найпоширеніша грошова одиниця «біткоін». Існування потреби в постійному моніторингу руху даних грошових одиниць виявляє сучасні тенденції грошово-валютних систем на світовому ринку. Особливо важливо простежити динаміку розвитку українського ринку електронних грошей, оскільки це дозволить з'ясувати певні особливості сучасного фінансового сектору та пов'язані з ним інші соціально-економічні показники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сутності та розвитку криптовалют, їх видів, переваг та недоліків присвячені праці М. Ліхачова, Н. Поливки, М. Куцевола, О. Шевченко-Наумової, А. Квітки, І. Лубенця та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремого дослідження вимагають особливості та тенденції розвитку біткоінів, які щороку зазнають суттєвих змін і які варто піддати науковому аналізу для прогнозування їх майбутньої динаміки.

Мета статті. Визначення сучасних тенденцій розвитку криптовалют у світі загалом і в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу. Система грошового обігу продемонструвала крайню нестабільність в період світової фінансової кризи 2008-2009 років. Саме в цей час довіра до американського долара послабшала і в суспільстві з'явилися ідеї щодо створення нових валют, зокрема регіональних [8]. Тоді формується пірингова платіжна система «Bitcoin», розроблена Сатоші Накамото, та вперше застосовується термін «криптовалюта». Перші згадки про криптовалюту як нову альтернативну систему розрахунків належать японцеві Вей Дай і датуються 1998 роком [9]. Даний термін має велику різноманітність визначень та тлумачень. Найпоширеніші з них наведені в табл. 1.

Загалом під електронними грошима розуміються гроші чи фінансові зобов'язання, обмін та взаєморозрахунки з якими проводяться за допомогою інформаційних технологій. Директива ЄС 2009/110/ЕС визначає електронні гроші на основі трьох критеріїв: електронне зберігання, передача отримувачу тільки після їх отримання банком, а також платник не може бути їхнім емітентом. В Україні згідно з п. 15.1, ст. 15 ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», електронні гроші визначені як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується у готівковій або безготівковій формі [1].

З юридичного погляду визначальною особливістю електронних грошей є те, що з одного боку, вони є засобом платежу, а з іншого – за зобов'язаннями емітента, які мають бути вико-

нані у формі електронних грошей в будь-якому разі стоїть або банк, або банківський рахунок із реальними грошовими коштами. Тому, як стверджує Н. Поливка, електронні гроші є по суті одиницями виміру звичайних грошей у цифровому вимірі [10].

Таблиця 1

Визначення поняття «криптовалюта»

Визначення поняття	Джерело
Криптовалюта – швидка і надійна система платежів і грошових переказів, заснована на новітніх технологіях і непідконтрольна жодному уряду.	Bitcoin Security
Криптовалюта – вид цифрових грошей, в якому використовуються розподілені мережі і публічно доступні журнали реєстрації угод, а ключові ідеї криптографії поєднані в них з грошовою системою заради можливості створити безпечну, анонімну та потенційно стабільну віртуальну валюту.	Insider.pro
Криптовалюта – вид цифрової валюти, заснований на складних обчисленнях деякої функції, яку легко перевірити зворотними математичними діями, в основі емісії якої є принцип доказу виконання роботи «Proof-of-work».	І. Лубенець
Криптовалюта – засіб обміну, як і звичайні валюти, але призначена для обміну цифровою інформацією, що стало можливим завдяки певним принципам криптографії (використовується для забезпечення операцій та контролю створення нових монет).	CryptoCoins News

Джерело: [8]

Сьогодні існує дуже велика кількість криптовалют. Ринок криптовалют (або «віртуальних» чи «електронних» грошей) успішно функціонує і дає можливість проаналізувати динаміку вартості, попиту та пропозиції близько 90-100 різних криптовалют. Серед найбільших за обсягом капіталізації криптовалют такі, як: Bitcoin, Ethereum, Ethereum Classic, Dash, Ripple, Monero, Litecoin, NEM, Augur, MaidSafeCoin та інші [13].

Найпоширенішою і найдорожчою криптовалютою є біткоін (Bitcoin). Термін «біткоін» запозичений з англійської мови («bitcoin») і утворений шляхом злиття слів: «bit» (одиниця комп'ютерної пам'яті) і «coin» (монета) [9]. Ця віртуальна валюта має переваги у тому, що є децентралізованою, всі операції з її участю анонімні, а центр емісії відсутній. Торгові угоди проводяться тільки в електронному форматі, а операції купівлі-продажу даної валюти можна здійснити через онлайн-біржі (наприклад BTC-E). За допомогою спеціальних обмінних пунктів в онлайн-мережах (WebMoney) або через брокера Форексу (FXOpen) криптовалюту можна обміняти на основні валюти світу. Також біткоіни можна отримати в результаті прийняття оплати за надані товари та послуги або через купівлю безпосередньо у іншого власника. Останній варіант вважається найвигіднішим, оскільки не передбачає комісії притаманної обмінному пункту. Ще одним способом отримання цифрової валюти є майнінг. Він полягає в тому, що на комп'ютери користувачів, які знаходяться в різних точках планети, встановлюють спеціальне програмне забезпечення за допомогою якого в результаті вирішення певних математичних завдань створюються біткоіни. В даному випадку процес їх створення і розповсюдження не контролюється єдиним емісійним центром, а розгалуженість забезпечує безпеку [8]. Біткоін подібний до електронних грошей, але саме принципи повної анонімності, відсутності контролю і обмеженого випуску відрізняють його від роботи електронних платіжних систем.

Однією з головних переваг цієї валюти є те, що вона захищена від інфляції, оскільки процедура емісії запрограмована на зменшення кількості віртуальних грошей в обороті. Сьогодні планується «видобути» всього 21 млн. одиниць цієї криптовалюти, однак даний показник можуть й переглянути. Розраховано, що таку кількість біткоінів планується генерувати до 2033.

Біткоіни діляться на дробові частини, мінімальна з яких складає 0,00000001 біткоіна. Мінімальну одиницю біткоін часто називають Сатоші – на честь засновника цієї криптовлюти. Таким чином, 1 біткоін = 100 млн Сатоші. У 2011 році американська компанія випустила готівкові біткоіни у вигляді монет декількох номіналів і позолочених злитків, які стали предметом колекціонування і сьогодні мають велику інвестиційну цінність [9].

Мережа біткоін заснована на «блокчейн» (ланцюжку блоків) і є публічним регістром, який зберігає дані про всі транзакції системи. Дані транзакції захищені електронними підписами користувачів – учасників мережі, які видобувають біткоін чи проводять з ними будь-які операції. Зовнішньо система працює аналогічно будь-якій електронній платіжній системі, наприклад, Webmoney. Проте серед недоліків криптовалюти можна назвати те, що у випадку втрати пароля або доступу до електронного гаманця наявна криптовалюта буде повністю втрачена.

Привабливим для інвесторів є і те, що на курс біткоінів не впливають політичні умови або діяльність Центральних банків країн. Курс такої валюти залежить тільки від попиту та пропозиції на неї: обсяг попиту залежить від того, скільки товарів і послуг можна придбати за біткоіни, а пропозиція жорстко обмежена. За 8 років існування ця криптовалюта набула значного поширення в інтернет-просторі. Кількість компаній, які приймають платежі біткоінами з кожним днем збільшується. Серед них «VirginGalactic», «The New York Times», «CNN», «Reuters», «Zynga», «Overstock» і «Tiger Direct», а також американські підрозділи організації «Червоний Хрест», які приймають пожертви у біткоінах. Достатньо потужним поштовхом у розвитку системи «Bitcoin» стало її включення як одного зі способів оплати товарів до найбільшого світового онлайн-магазину «eBay», що відбулося в квітні 2015 року [8].

Незважаючи на те, що на початку свого розвитку біткоін був локальною криптовалютою, яка використовувалася тільки обмеженим колом людей (його засновниками та пов'язаними з ними особами), за кілька років він перетворився на систему світового рівня. Сьогодні окрім бірж, обмінників та інтернет-ресурсів операції з біткоінами проводять й деякі магазини та сервісні центри. Вони приймаються до оплати в багатьох

ресторанах і готелях ряду країн світу. Відомі навіть випадки видачі заробітної плати державним службовцям США в біткоінах. У кількох азіатських країнах біткоіни використовують як альтернативу банківським рахункам і пластиковим карткам, оскільки банківське обслуговування в цих країнах досить дороге [9].

Легалізація цих віртуальних грошей в світі є досить різноманітною. В США біткоін визнано одним з видів платежів в електронній комерції, а в Німеччині дана валюта відноситься до категорії приватних грошей, за допомогою яких можуть здійснюватися багатосторонні клірингові операції. На початку 2017 р. у Відні (Австрія) офіційно відкрився перший у світі біткойн-банк («Bitcoin-Bank») [11], а в Японії з квітня 2017 р. біткоіни стали виконувати функцію повноцінної валюти [4]. В Іспанії готується відкриття 7 тис. банкоматів для обміну біткоінів на євро, 3 тис. таких банкоматів наявні в Польщі [5]. Інша тенденція спостерігається в таких країнах, як Росія, Еквадор, Киргизія, де використання біткоінів заборонено. У Китаї їх використання заборонено тільки для фінансових інституцій [3].

Протягом жовтня-листопада 2013 року в світі відбулося дуже динамічне зростання курсу біткоін – він досягнув позначки близько 1100 дол., в той час як до цього був на рівні 100 дол./біткоін, що в 11 разів менше. Причиною такого стрибка було зростання спекулятивного інтересу до цієї криптовалюти, оскільки ті, хто вчасно провів арбітражні операції з біткоінами, змогли свої невеликі суми збільшити в десятки разів. Потім курс біткоін почав плавно спадати і протягом 2014-2015 р.р. перебував у межах 250-322 долари за біткоін [9]. Середня ціна одного біткоіна в 2016 р. становила 574 дол. США.

Сьогодні вартість криптовалюти біткоін уперше в історії перевищила номінальну вартість унції золота на світовому ринку. На закритті торгів електронної біржі «Kraken», яке відбулося 02.03.2017 р. біткоін коштував 1,268 дол. США, тоді як 1 тройська унція золота – 1,233 дол. США. Ринкова капіталізація біткоінів наразі становить понад 16,7 млрд.дол.США, а кількість монет в обігу системи становить понад 16 млн. [13]. Економісти пов'язують ріст ціни біткоінів з підвищенням попиту на цю криптовалюту в Китаї, хоча влада країни цього року обмежила її використання через ризик застосування біткоінів як каналу для виведення грошей з країни. Проте, як стверджують дослідники, інвестори дедалі частіше купують біткоіни у якості безпечного активу або у випадках пониження ціна акцій [6].

Найбільш важливими причинами можливого знецінення біткоінів аналітики називають повну відсутність його інфляції і бажання взяти оборот криптовалюти під державний контроль. Остання ймовірно викликана бажанням держави сконцентрувати функції грошової емісії в своєму розпорядженні і не допустити утворення альтернативних джерел емісії платіжних засобів, що не піддаються державному регулюванню. Фізично заборонити інтернет-операції з біткоінами практично неможливо, оскільки в такому разі потрібен доступ до кожного комп'ютерного пристрою, а це заборонено законодавством більшості країн, оскільки є втручанням в особисте життя. Обмеження можуть вноситися тільки в процес обміну віртуальних валют на реальні гроші, заборонивши діяльність таких обмінників, що сьогодні також має місце [12].

Як і в інших пострадянських державах, в Україні біткоін ще не отримав широкого поширення, хоча в інтернет-сфері використовується досить активно. У нашій країні досить проблематично використовувати дану валюту в повсякденній діяльності, оскільки неможливо оплачувати нею товари чи послуги. Лише одиниці українських онлайн-магазинів і підприємств вказують на своїх сайтах про те, що приймають криптовалюту як форму оплати.

У листі НБУ № 29-208/72889 від 08.12.2014 р. зазначено, що емісія грошової валюти Bitcoin не має ніякого забезпечення і юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами будь-якої країни. НБУ також підкреслює, що уповноважені банки не мають правових підстав для зарахування іноземної валюти, отриманої від продажу біткоінів за кордон і застерігає фізичних і юридичних осіб від використання цієї валюти. Національний банк керується й тим, що Європейське банківське управління закликало банки ЄС утриматися від операцій з криптовалютами, в тому числі й біткоінами, допоки не буде створена система правил, яка зможе запобігти потенційним зловживанням [2]. Незважаючи на все це, Україна входить у топ-5 країн світу за кількістю користувачів різними біткоін-гаманцями. Причиною цього є факт значної популярності біткоінів серед українських IT-фахівців, які активно інвестують у дану валюту [3]. У 2016 році юридична компанія «Axon Partners» стала першою українською компанією, що внесла біткоіни в свій статутний капітал [11].

Станом на березень 2017 р. вартість біткоінів на українському ринку становить в межах 26995 грн. (на UTBS) – 27980 грн. (на Finance.ua) за біткоін. За останній місяць спостерігалася наступна динаміка курсів даної валюти: максимальний показник курсу становив 34000 грн., а мінімальний – 27555 грн. [7]. Незважаючи на впевненість М. Ліхачова (радника АТ «Спенсер і Кауфманн») у тому, що такі передові технології, як електронна готівка, рано чи пізно прийдуть і в Україну, ставши звичним способом для взаєморозрахунків більшості громадян [9], ми вважаємо, що через слабкість сучасного українського фінансового ринку та наявність безлічі інших проблемних аспектів соціально-економічного середовища така масова поширеність віртуальних валют з'явиться ще не скоро, чого не можна сказати про світовий ринок.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті нестійкості системи грошового обігу, яка виявилася після фінансової кризи 2008-2009 рр. з'явилася ідея створення нових валют і набув поширення термін «криптовалюта», що трактується науковцями як цифрова система платежів та грошових переказів, заснована на новітніх технологіях за принципами криптографії з метою функціонування як безпечної, анонімної, децентралізованої, стабільної віртуальної валюти. Найпоширенішим видом криптовалют сьогодні є біткоіни. Вони ж є й найдорожчими з-поміж інших: їхня вартість сьогодні становить близько

1,3 тис. дол. США, ринкова капіталізація сягає понад 16,7 млрд. дол. США, а кількість монет в обігу становить більше 16 млн. Основними перевагами даного виду валют є відсутність емісійного центру, контролю та обмежень випуску, повна анонімність, здатність генерувати валюту самостійно за допомогою майнінгу, захищеність від інфляції, відсутність впливу факторів зовнішнього середовища (окрім ринкових попиту і пропозиції) тощо. Проте, попри всі переваги та різноманітність поширення біткоінів їх перспективи достатньо неоднозначні. Одні країни регламентують цю валюту на законодавчому рівні та стимулюють її обіг, інші ж навпаки – забороняють її використання або вносять істотні обмеження щодо обігу цієї валюти. В Україні офіційно заборонено користуватися біткоінами, оскільки, за визначенням НБУ вони не мають ніякого забезпечення і юридично закріплених за ними осіб, не контролюються жодними державними органами. Та незважаючи на це українські ІТ-фахівці продовжують інвестувати в дану валюту, в результаті чого Україна сьогодні займає 5 місце за кількістю користувачів біткоінгаманцями серед різних країн світу.

Список літератури:

1. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»: прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 № 2346-III: редакція від 06.11.2016 на підставі 1664-19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14
2. Лист Національного банку України «Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з [...] від 08.12.2014 р. № 29-208/72889. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14
3. Bitcoin: як в Україні використовують криптовалюту // Конкурент – ділове інтернет-видання Волині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kon kurent.in.ua/news/golovna/12240/bitcoin-yak-v-ukrayini-vikoristovuyut-kriptovalyut u.html
4. Баликова Н. Японія визнала біткоїн платіжним засобом / Н. Баликова // Голос України. – 2017. – № 61. – С. 5.
5. В Іспанії біткоіни можна буде купити в банкоматах // Економічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/news/2017 /01/18/617995/.
6. Вартість біткоіна вперше в історії перевищила вартість унції золота // Zik. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/03/03/vartist_ bitkoina_vpershe_v_istorii_perevyshchyla_vartist_untsii_zolota_1054415
7. Курс Bitcoin // Finance.ua. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://charts.finance.ua/ua/currency/bitcoin/-/1/btc
8. Куцевол М.А. Поняття та економічна природа крипто валюти / М.А. Куцевол, О.А. Шевченко-Наумова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir. kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/16391/1/79-85.pdf
9. Ліхачов М. Скромна чарівність біткоіна: українські реалії використання крипто валют / М. Ліхачов // Forbes Україна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.net.ua/ua/opinions/1428255-skromna-charivnist-bitkoina-ukra yinski-realiyi-vikoristannya-kriptovalyut?utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=skromna-charivnist-bitkoina-ukrayinski-realiyi-vikoristannya -kriptovalyut
10. Поливка Н. Криптовалюти і «різноманітні біткоіни» / Н. Поливка // Юридична Газета online. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/kriptovalyuti-i-riznomanitni-bitkoini.html
11. У Відні відкрився перший у світі біткойн-банк // Конкурент – ділове інтернет-видання Волині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// konkurent.in.ua/news/svit/11839/u-vidni-vidkrivsya-pershij-u-sviti-bitkojnbank.html
12. Що таке біткоін? // Invest-Program – прибуткове інтернет-інвестування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://invest-program.com.ua/shho-take-bitkoin/.
13. CryptoCurrency Market Capitalizations. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coinmarketcap.com

Галушка Е.Е., Пакон О.Д.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СУЩНОСТЬ КРИПТОВАЛЮТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье рассматривается понятие криптовалют. Характеризуется процесс развития и предпосылки возникновения электронных денег. Анализируются природа и экономическая сущность виртуальных денег (критовалют). Рассматриваются тенденции их распространения в Украине. Указываются перспективы дальнейшего развития кариптовалют.
Ключевые слова: криптовалюта, Bitcoin, электронные деньги, цифровые валюты, виртуальные валюты.

Halushka E.O., Pakon O.D.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

THE ESSENCE OF CRYPTOCURRENCY AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS

Summary
The article deals with the concept of cryptocurrency. Characterized the development process and predictors of electronic money appearance. Analyzed the nature and economic essence of virtual money (cryptocurrency). Considered the tendencies of its spreading in Ukraine. Indicated the prospects for further development of cryptocurrency.
Keywords: cryptocurrency, Bitcoin, electronic money, digital currency, virtual currency.

УДК 336.748.12

ОСОБЛИВОСТІ ІНФЛЯЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФЛЯЦІЙНОГО ТАРГЕТУВАННЯ

Гатаулліна Е.І.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджується причини інфляційних процесів. Наведено статистичні дані індексу інфляції в Україні за 2007-2017 роки. Досліджена трансформація грошово-кредитної сфери, що супроводжується зміною основних цілей центральних банків (ЦБ). Проаналізовано останні заходи, розроблені НБУ з метою зменшення рівня інфляції. Запропоновано можливі напрямки інфляційного таргетування, спрямовані на стабілізацію економічного розвитку держави.
Ключові слова: інфляція, інфляційне таргетування, індекс споживчих цін, НБУ, грошово-кредитна політика.

Постановка проблеми. Забезпечення стабільності грошової одиниці слугує важливою передумовою економічного розвитку будь-якої країни. Створення цієї передумови є особливо актуальним для України, оскільки індекс споживчих цін (ІСЦ) як основний індикатор інфляції в Україні суттєво коливається і за останні роки має тенденцію до прискореного зростання. Так, з 2010 по 2015 рр. його значення змінювалось у діапазоні від 109,2% до 143,3%, в той час як у європейських країнах, куди Україна має інтегруватись, цей показник інфляції, як правило, не перевищує 103%. Такі високі та нестабільні темпи інфляції важко піддаються якісному прогнозуванню, про що свідчать постійні відхилення державних прогнозів від фактичних значень інфляції. Рівень інфляції на кінець 2016 р. склав 112,4%. Усе це суттєво ускладнює планування і здійснення будь-якої господарської діяльності, підриває довіру суспільства до державної влади та викликає високі інфляційні очікування. Тому виникає об'єктивна необхідність підвищення ефективності державного регулювання інфляційних процесів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних з інфляцією, присвячено багато праць як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Теоретичну основу вивчення інфляції становлять праці таких класиків економічної науки, як Дж. Кейнса, А. Маршалла, А. Пігу, Д. Рікардо, І. Фішера, М. Фрідмена, Е. Фелпса, Д. Юма та інших. Серед зарубіжних науковців, які займаються розробкою засад антиінфляційної політики, варто виділити Г. Глена, Р. Дорнбуша, К. Макконелла та С. Брю, Г. Манківа, Дж. Сакса, П. Самуельсона та В. Нордхауса. Окремі питання інфляції досліджуються і в роботах вітчизняних та російських науковців: В. Беседіна, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гриценка, А. Іларіонова, С. Корабліна, С. Лушина, Т. Кричевської, О. Кузнецова, О. Мельника, С. Моісеєва, В. Найдьонова, О. Петрика, Н. Райської, А. Ревенка, А. Савченка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній економічній теорії існує декілька поглядів на сутність та основні чинники розвитку інфляційних процесів. Переважну більшість серед них займають погляди на це явище як на грошовий феномен, пов'язаний з причинами монетарного характеру. Окремі економісти вважають, що жорстке грошово-кредитне регулювання дозволяє вирішити цю проблему перехідного періоду (Гальчинський А., Литвицький В., Рябошлик О.). Саме тому серед інструментів державного антиінфляційного впливу виділяються заходи монетарного характеру, пов'язані з обмеженням приросту грошової маси.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення комплексу причин розвитку інфляційних процесів в Україні за останні роки та розробка ефективного механізму впливу на ці процеси в залежності від змін в самій моделі української економіки.

Виклад основного матеріалу. Зростання грошової маси в обігу на фоні падіння рівня виробництва товарної маси є однією з характерніших ознак інфляційного процесу, а зменшення обсягів товарного виробництва сприяє подальшому зростанню цін і знеціненню грошових знаків, що потребує додаткових емісій, які ще більше активізують руйнівні інфляційні процеси. Це доводить також і досвід перших років незалежності України, і особливо 1993 рік, коли на кінець року індекс цін споживчого ринку стрибнув до рівня 10256%, темпи росту по грошовому агрегату М0 склали 2560%, а темпи зростання валового внутрішнього продукту до відповідного періоду попереднього року у порівняних цінах склали лише 77,1%. Оскільки інфляція є своєрідним індикатором економічної рівноваги у країні, основою якої є рух у напрямку збалансування сукупного попиту та сукупної пропозиції, та внаслідок того, що стабільна економіка в першу чергу передбачає помірний рівень інфляції, економічний ріст та низький рівень безробіття.

В той же час, практичний досвід розвитку постсоціалістичних країн безперечно доводить, що причиною інфляції є не стільки ситуація на грошовому ринку, скільки комплекс причин, пов'язаних з глибокими економічними реформами практично в усіх аспектах економічного, соціального та інституціонального розвитку. Тому закономірним є багаточинниковий підхід до визначення сутності сучасної інфляції та розробка адекватного механізму антиінфляційного державного регулювання, складовими якого можна вважати не лише заходи грошово-кредитного, а й бюджетно-податкового, валютного, соціального, інституціонального, структурного та зовнішньоторговельного характеру. Наукові дослідження доводять, що саме взаємоузгодженість та комплексність перелічених форм державного регулювання економіки забезпечить вирішення проблеми інфляції та стабільність темпів економічного зростання в країні. Для аналізу економічних перетворень, які відбувалися в Україні за останні 10 років, розглянемо графік динаміки зміни індексу інфляції в Україні, який представлений на рис. 1.

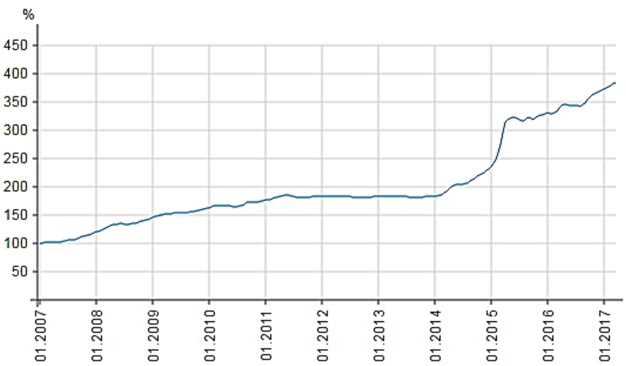

Рис. 1. Динаміка індексу інфляції в Україні з 2007 року (з наростаючим підсумком)

Джерело: [7]

Початок економічної кризи в Україні у вересні 2008 року позначився багатьма негативними тенденціями, однією з яких стало прискорення інфляційних процесів: індекс споживчих цін становив 122,3% порівняно з 116,6% – у 2007 році, що стало найвищим значенням, починаючи з 2000 року. Уповільнення споживчої інфляції. У 2010 році приріст інфляції становив: 9,1%, порівняно із 12,3% у 2009 році. У першому півріччі 2011 року спостерігається стале зростання інфляції, а її показники в річному обчисленні сягнули небезпечних рівнів (від 7,2% у лютому до 11,9% у червні). НБУ застосовував різні засоби для зниження цінових ризиків, а саме: стерилізаційні операції, були збільшені обсяги та відсоткові ставки під час їх проведення; зменшено операції рефінансування банківської системи; застосування жорсткіших правил формування банками обов'язкових резервів. Це дало свої результати, усі ці заходи сприяли зниженню рівня інфляції на споживчому ринку від 9,1% у грудні 2010 року до 4,6% у грудні 2011 року [8, с. 3]. Але, варто зазначити, якщо у 2011 році, при ІСЦ на рівні 4,6% приріст ВВП становив 5,2% порівняно зі зростанням на 4,1% у 2010 році, у 2012 році при дефляції 0,2% збільшення реального ВВП становило лише 0,2% порівняно з 2011 роком. Як видно, дефляція не є стимулом для зростання ВВП і тому потрібно уникати дефляційних процесів. У даному контексті, можна погодитись з думкою колишнього голови Ради НБУ Анатолія Гальчинського, який зазначив, що «дефляція 2012 року – це не стільки благо, скільки відображення загальноекономічної стагнації, падіння обсягів ВВП, омертвіння ділової активності» [9]. Зазначимо, що особливістю 2013 року була стабілізація споживчої інфляції на майже нульовому рівні. Показник приросту індексу споживчих цін, у річному вимірі, коливався в межах від «мінус» 0,8% (у березні та квітні) до 0,5% (у грудні) [5]. Одночасно, попри низькі темпи інфляції відбувалося накопичення зовнішніх та внутрішніх дисбалансів в економіці. Так, у 2013 році дефіцит поточного рахунку платіжного балансу сягнув 9% ВВП, який не повною мірою покривався залученням боргових коштів на міжнародних ринках. Це, відповідним чином, позначалося на динаміці міжнародних резервів, обсяг яких у 2013 році зменшився на 4,1 млрд. дол. США. На початку 2015 р. інфляційні процеси в Україні суттєво прискорилися. Так, у березні ІСЦ становив 145,8% до березня 2014 р. Основними причинами такої інфляційної динаміки стали [6]:

1) девальвація гривні відносно долара, яка наприкінці лютого 2015 р. сягнула 30 грн./дол. США на міжбанківському ринку;

2) падіння ВВП за підсумками І кварталу 2015 р. становило 17,2% порівняно із І кварталом 2014 р. У січні-березні індекс виробництва промислової продукції, порівняно з відповідним періодом минулого року зменшився на 21,4%;

3) панічні настрої населення, підсилені повідомленням про підвищення з 1 квітня тарифів на житлово-комунальні послуги, спричинили ажіотажний попит на товари довгострокового зберігання: цукор, борошно, крупи;

4) запровадження наприкінці лютого додаткового імпортного збору у розмірі 10% для продовольчих товарів. З метою приборкання інфляційного тиску та девальваційних очікувань НБУ проводив жорстку монетарну політику та активно застосовував процентні важелі впливу, зокрема двічі збільшував облікову ставку: 06.02.2015 р. з 14% до 19,5%, з відповідним коригування ставок

за операціями постійної дії: ставку за кредитами овернайт збільшено з 17,5% до 23%, а за депозитами овернайт – з 11% до 13%; 04.03.2015 р. розмір облікової ставки збільшено до 30%, з одночасним коригуванням ставок за активними та пасивними операціями з регулювання банківської ліквідності: ставка за кредитами овернайт зросла до 33%, а за депозитами овернайт – до 20%.

З 5 лютого 2015 р. Національний банк припинив проводити щоденні валютні аукціони та відмовився від використання індикативного курсу гривні, що, фактично, стало свідченням неспроможності регулятора впливати на курсову ситуацію, і в результаті чого офіційний обмінний курс наблизився до тіньового курсу. Також, НБУ у І кварталі 2015 року застосував низку адміністративних заходів, зокрема [3]:

– заборона уповноваженим банкам здійснювати купівлю іноземної валюти за дорученням клієнтів за рахунок коштів у гривні, залучених у формі кредиту;

– здійснення авансових платежів за імпортними контрактами клієнтів загальною вартістю понад 50 000 дол. США має підтверджуватися дозволом Національного банку або здійснюватися через акредитивну форму розрахунків;

– здійснення платежів за імпортними контрактами клієнтів загальною вартістю понад 500 000 дол. США має відбуватися виключно через акредитивну форму розрахунків;

– установлено, що кошти в гривнях, попередньо перераховані банком на окремий аналітичний рахунок для здійснення купівлі іноземної валюти за дорученням клієнтів, можуть бути перераховані на купівлю іноземної валюти не раніше четвертого дня із дня їх зарахування на цей рахунок;

– заборона на надання кредитів у національній валюті (включаючи пролонгацію раніше наданих відкритих кредитних ліній), якщо в забезпечення зобов'язань за такими кредитами надано майнові права на кошти в іноземній валюті;

– заборона банкам купувати іноземну валюту за дорученням клієнтів- резидентів (крім фізичних осіб), які мають на рахунках у банках кошти в іноземній валюті, в сумі понад 10 000 доларів США (в еквіваленті за офіційними курсами відповідних валют, на дату подання клієнтом заяви про купівлю іноземної валюти). Окрім цього, з метою зменшення обсягів вільної банківської ліквідності, на початку березня було прийняте рішення про збільшення обсягу обов'язкових резервів банків у наступному періоді резервування (11 березня – 10 квітня) та активно проводились мобілізаційні операції. За підсумками I кварталу 2015 року їх обсяг становив 668,9 млрд.грн., а ставка за депозитними сертифікатами строком на місяць 30.03.2015 р. сягнула 27%.

У березні 2017 року споживча інфляція прискорилася до 15.1% р/р (з 14.2% р/р у лютому). Прискорення інфляції в річному вимірі було очікуваним. Інфляція сирих продуктів харчування пришвидшилася за рахунок збільшення виробничих витрат, активного експорту та низької бази порівняння. Також вплинуло планове підвищення окремих тарифів та акцизів. Натомість покращення ситуації на світових товарних ринках, що зумовило зміцнення обмінного курсу гривні в лютому та березні, стримувало базову інфляцію.

У місячному вимірі зростання індексу споживчих цін становило 1.8%. Про це свідчать дані, опубліковані Державною службою статистики України [2]. Після стрімкого уповільнення у 2016 році споживча інфляція продовжить знижуватися, але стриманішими темпами. Національний банк переглянув прогноз інфляції на 2017 рік з 8% до 9,1% та зберіг його на 2018 рік на рівні 6%. Прогнози інфляції, як і раніше, залишаються в межах оголошених цільових орієнтирів (8% ± 2 в.п. на 2017 рік, та 6% ± 2 в.п. на 2018 рік). Також Правління Національного банку України прийняло рішення про зниження облікової ставки до 13% річних з 14 квітня 2017 року. Відновлення циклу пом'якшення монетарної політики узгоджується з необхідністю досягнення цілей щодо інфляції у 2017-2019 роках та надасть підтримку темпам економічного зростання.

Також експерти НБУ вважають, що блокада переміщення товарів через лінію розмежування з ОРДЛО не буде мати суттєвого впливу на рівень споживчої інфляції.

Впродовж останніх двох років НБУ одночасно виконував дві групи завдань. По-перше, в монетарній політиці НБУ відмовився від політики утримання фіксованого обмінного курсу і зобов'язався проводити інфляційне таргетування. У банківському секторі НБУ проводив стрес-тестування, змусив банки розкрити інформацію про своїх справжніх власників та запровадив жорсткі обмеження щодо взаємодії банків із пов'язаними особами. Більше того, Національний Банк вивів з ринку десятки банків, яким не вдалось наростити достатньо капіталу, які займались відмиванням грошей або шахрайською діяльністю, та націоналізував великий системний банк, що ось-ось мав впасти.

За монетарного режиму інфляційного таргетування, центральний банк публічно оголошує бажаний рівень інфляції та використовує всі доступні інструменти, щоб його досягнути. В Україні ціллю у 2015 році було 20%, у 2016 – 12%, а на 2017 – 8% (+-2%). НБУ не вдалось досягти цілі на 2015 рік, але 2016 рік був успішним.

Якщо інфляційне таргетування є переконливим, у нього є декілька пов'язаних переваг. По-перше, воно підвищує політичну незалежність центрального банку. Визначивши чітку та просту ціль, центральний банк стає підзвітним громадськості, а не уряду. Громадськість може прямо спостерігати рівень інфляції та порівнювати його із обіцянками центрального банку. Таким чином суспільство має змогу оцінювати дії центрального банку без покладання на експертів та інсайдерів. Це особливо важливо в Україні, де громадськість не довіряє владі і не здатна відокремити об'єктивних та компетентних експертів від тих, хто є упередженим та переслідує власні або політичні цілі [4].

По-друге, чітка інфляційна ціль також захищає центральний банк від обслуговування короткострокових фіскальних потреб влади, які могли б негативно впливати на економіку. Простими словами, уряд може бути зацікавлений спрямувати ресурси політично важливим групам (наприклад, надати кошти галузі, що має сильне лобі у парламенті, або підвищити мінімальну заробітну плату чи пенсії з метою зниження

суспільної підтримки опозиції напередодні виборів). Ці ресурси потрібно десь знайти. Відповідальним варіантом є знайти їх через бюджетний процес: підвищити податкові надходження, позичити кошти або перерозподілити ресурси з інших державних програм. Бюджетний процес також підлягає громадському (парламентському) схваленню, що знижує можливості для корупції та фаворитизму. Звісно, є й альтернатива – просто змусити центральний банк емітувати гроші. Цей процес не підлягає парламентському нагляду (звідси багато можливостей для політичних послуг та корупції) і призведе до вищої інфляції. Проте, якщо центральний банк зобов'язується дотримуватися інфляційної цілі, він опиратиметься «друку» грошей.

По-третє, інфляційне таргетування є ефективним способом контролю над суспільними очікуваннями щодо інфляції. Суспільні очікування важливі настільки, наскільки інфляція сама породжує себе: якщо всі очікують зростання цін, люди вимагатимуть вищих зарплат та самі підніматимуть ціни, таким чином реалізуючи свої ж інфляційні очікування. Схожим чином, якщо всі вважають, що інфляція буде низькою, вони не вимагатимуть підвищення зарплатні та не підвищуватимуть ціни, що стримуватиме інфляцію. З іншого боку, якщо населення настроєне скептично і передбачає високу інфляцію, стримування інфляції вимагатиме більш жорсткої монетарної політики, що призводитиме до нижчого економічного зростання.

Таким чином, для того, щоб інфляційне таргетування працювало ефективно, інфляційна ціль повинна бути першочерговим пріоритетом для центрального банку, а громадськість та уряд повинні у це вірити. Якщо громадськість так не вважатиме, режим інфляційного таргетування може бути менш ефективним.

НБУ у 2017-2019 роках прогнозує проведення виваженої монетарної та фіскальної політики, що буде ключовим чинником дезінфляційного процесу за рахунок підтримки контрольованого зростання споживчого попиту та помірної волатильності обмінного курсу. Завдяки збільшенню інвестицій у сільськогосподарське виробництво зростатиме його продуктивність, яка наразі все ще відстає від показників провідних країн. Це стримуватиме продовольчу інфляцію у середньостроковій перспективі.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що удосконалення процесу інфляційного таргетування в Україні у напрямках покращення процентної політики НБУ шляхом поступового звуження процентного коридору між кредитною та депозитною ставками овернайт НБУ до ±1,5% від облікової ставки [1]; визначення депозитиних операцій із 7- чи 14-денною строковістю та операцій прямого РЕПО чи тендерів з підтримки ліквідності із 7- чи 14-денною строковістю – основними операціями з регулювання ліквідності; дотримання правил процентної політики; підвищення незалежності Національного банку шляхом скасування законодавчих норм, що знижують операційну та політичну незалежність НБУ; удосконалення комунікаційної політики Національного банку шляхом продовження практики оприлюднення річного графіка засідань Комітету з монетарної політики; розміщення на офіційному сайті НБУ щоквартального інфляційного звіту сприятимуть покращенню дієвості грошово-кредитного регулювання Національного банку. Їх реалізація у найближчій перспективі дасть змогу знизити інфляцію та стабілізувати інфляційні очікування, отримати всі можливі позитивні наслідки монетарного характеру від імплементації режиму інфляційного таргетування.

Список літератури:

1. Вишневська В.С. Економічний механізм інфляційного таргетування в україні Спеціальність: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Львів – 2016.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Інфляційний звіт, березень 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16036607
4. Милованов Т. Мета і завдання НБУ на 2017: одного інфляційного таргетування замало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://voxukraine.org/2017/01/17/inflation-targeting-ua/].
5. Основні засади грошово-кредитної політики на 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=746669
6. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
7. Фінансовий портал Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/infl/
8. Щербакова О. Монетарна політика та її цільові орієнтири у 2012 році / О. Щербакова // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 6. – С. 3-6.
9. Янукович допустив безпрецедентний прокол, змовчавши про погрози дефляції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/yanukovich-dopustiv-bezprecedentniy-prokol-zmovchavshipro-pogrozi-deflyaciyi-ekspert.html

Гатауллина Э.И.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ИНФЛЯЦИОННОГО ТАРГЕТИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье исследуется причины инфляционных процессов. Приведены статистические данные индекса инфляции в Украине за 2007-2017 годы. Исследованная трансформация денежно-кредитной сферы, которая сопровождается изменением основных целей центральных банков (ЦБ). Проанализированы последние мероприятия, разработанные НБУ с целью уменьшения уровня инфляции. Предложены возможные направления инфляционного таргетирования, направленные на стабилизацию экономического развития государства.
Ключевые слова: инфляция, инфляционное таргетирование, индекс потребительских цен, НБУ, денежно-кредитная политика.

Gataullina E.I.
Vinnitsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES OF INFLATIONARY PROCESSES IN UKRAINE AND CONSEQUENCES OF INTRODUCTION OF INFLATION TARGETING

Summary
In the article investigated reasons of inflationary processes. Statistical data of index of inflation are driven to Ukraine for 2007-2017. Investigational transformation of monetary and credit sphere, that is accompanied by the change of primary purposes of central banks. The last measures are analysed, worked out central bank with the aim of reduction of level to inflation. The possible directions of inflationary targeting, sent to stabilizing of economic development of the state, are offered.
Keywords: inflation, inflation targeting, cost-of-living-index, National Bank of Ukraine, monetary policy.

УДК 331.1

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СВІТОВОГО ДОСВІДУ З ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

Гірман А.П., Бескостна І.Г.
Дніпровський університет митної справи та фінансів

Статтю присвячено дослідженню досвіду країн світу з організації праці на національному рівні. Наразі основним фактором покращення результативності праці являється підвищення рівня її організації, саме цей аспект надає великі потенційні можливості підвищення ефективності національної економіки. Незважаючи на значну кількість робіт з дослідження ефективності організації праці, ряд питань вимагають глибокого вивчення та подальшого опрацювання: неоднозначно розглядається сутність управління з позиції функціонального підходу, і на цій основі, недостатньо повно виявлені резерви підвищення її ефективності, зокрема, резерви організаційного потенціалу, що враховує можливості людського фактора; резерви ринкових можливостей. Все більший інтерес у постіндустріальній економіці набувають такі мотиви, як зміст праці, можливості творчості, підприємництва, ініціативи, перспективи просування по службі і підвищення організаційного статусу. Автори проаналізували різноманітні моделі організації праці на прикладі деяких країн світу з метою запозичення позитивного досвіду.
Ключові слова: організація праці, гуманізація праці, моделі організації праці, позитивний досвід, робітничі ради.

Постановка проблеми. Ускладнення сучасного виробництва, зростання освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня призводить до суттєвих зрушень в системі ціннісних орієнтацій та трудової мотивації працівників. Все більший інтерес у постіндустріальній економіці набувають такі мотиви, як зміст праці, можливості творчості, підприємництва, ініціативи, перспективи просування по службі і підвищення організаційного статусу.

Таким чином, сучасний працівник – це професіонал, орієнтований на процес, на завдання, на конкретного споживача, а не просто працівник-виконавець, що сконцентрував свою увагу на завданні керівника чи посадової інструкції. Проте нова модель організації праці може бути ефективною тільки в тому випадку, якщо вона спирається на сучасні її форми, які спонукають працівників до продуктивної, інноваційної діяльності, створюють умови для самореалізації та самоствердження людей як особистостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам організації праці у сучасній економці присвячені дослідження ряду вчених: Д.В. Василичева, В.В Василишена, О.С. Гусарової, В.М. Данюка, Н.О. Гаман, О.І. Кузьмича, А.О. Медіка, В.І. Муравйова, Л.М. Поступної, А.М. Соцького та ін. [1-9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Довгі роки (в період індустріалізації) удосконалення організації трудових процесів ґрунтувалося на функціональному підході, який полягав у посиленні вузької спеціалізації, розвитку більш поглиблених навичок і досвіду у виконанні специфічних обов'язків щодо конкретного профілю діяльності. Теоретичною базою традиційного підходу тут був тейлоризм, згідно з яким будь-яка задача розбивається на прості складові, кожна з яких може бути виконана одним робочим при постійному контролі зверху.

Роздробленість, фрагментарність трудової діяльності, виснажливий одноманітний конвеєрний ритм, що задається людині машиною, жорстка регламентація спричинили зниження якості продукції, страйки, високу плинність кадрів та інші негативні явища.

Тому в 60-70-х роках XX ст. розвинених країнах широке поширення отримали програми гуманізації праці, метою яких було подолання монотонності та беззмістовності праці, об'єднання розрізнених елементів роботи у колективну інноваційну діяльність.

Незважаючи на значну кількість робіт з дослідження ефективності організації праці, ряд питань вимагають глибокого вивчення та подальшого опрацювання: неоднозначно розглядається сутність управління з позиції функціонального підходу, і на цій основі, недостатньо повно виявлені резерви підвищення її ефективності, зокрема, резерви організаційного потенціалу, що враховує можливості людського фактора; резерви ринкових можливостей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз різних моделей організації праці у світі, виявлення та дослідження позитивного досвіду у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі основним фактором покращення результативності праці являється підвищення рівня її організації, саме цей аспект надає великі потенційні можливості підвищення ефективності національної економіки. Багаторічна практика показує, що до зниження кінцевих результатів діяльності підприємств призводить саме неорганізованість праці, а дослідження нових форм організації зумовлює економічний прогрес.

На прикладі різних країн світу є можливість дослідити різноманітні моделі організації праці та визначити шляхи оптимізації національної моделі через запозичення позитивного досвіду.

Так, вивчаючи праці сучасних науковців, можна констатувати, що теоретичних підходів та парадигм концепцій наукової організації праці декілька. Так, наприклад в американській моделі продуктивність залежить від технічного рівня виробництва і від кваліфікації працівника. І хоча в більшості галузей бізнесу великі кошти вкладаються в нове обладнання, людський фактор все ж є визначальним. Американця, де б він не працював, відрізняє висока компетентність, він добре знає свою справу. Діловитість, пунктуальність, вміння цінувати час буквально кидаються в очі

тим, кому доводилося спостерігати американців в процесі праці. Однак, в Америці висока продуктивність праці іноді досягається будь-якою ціною, незважаючи на фізичне і нервове виснаження.

Переміщення людей з одного робочого місця на інше не вважається порушенням контрактів: працівника можуть використовувати так, як того вимагають інтереси виробництва. У той же час американці звикли до чіткого розподілу обов'язків. Адміністративними справами займаються одні, фінансовими – інші, виробничими – треті, постачанням – четверті і т.д. Кожен повинен сумлінно і вчасно зробити свою справу.

Крім того, американські експерти давно встановили пряму залежність між здоров'ям працівників та продуктивністю праці. Тому на ряді підприємств проводяться різноманітні оздоровчі заходи: заняття фізичною культурою (забіги, аеробіка, плавання тощо), перевірка працівників на стреси, контроль за вагою і консультації лікарів-дієтологів, боротьба з курінням і зловживанням алкоголем, організація системи медичного самоконтролю.

Тож американська модель характерна тим, що регулювання виробничих відносин базується на жорсткій класифікації робіт, чітких межах змісту кожної роботи, для того щоб зберегти професійну мобільність кадрів. При цьому сама класифікація робіт будується на основі наскрізних професій. У разі скорочення обсягів виробництва фірми віддають перевагу звільненню працівників, а не скороченню кількості відпрацьованих людино-годин.

Американці внесли багато цінного та унікального в організацію праці, виробництва і управління. У них є що перейняти, чому повчитися, як і в інших народів.

Так, у Німеччині працівники більш дисципліновані, ніж в Америці. Вони відрізняються своєю німецькою пунктуальністю. В умовах праці у них, на думку американців, багато такого, що в Америці вважається тепличним.

Німці вважають, що система масового виробництва загалом-то вичерпала свої можливості і веде до погіршення якості, зниження продуктивності, викликає проблеми зі здоров'ям і настроєм робітників. Тому в останні роки ставка все більше робиться на групову роботу, на колектив з 8-12 осіб на чолі з обраним ними керівником. У такій групі кожен бере участь в обговоренні спільних справ, у вдосконаленні виробничого процесу, відчуваючи відповідальність за свою ділянку роботи. Члени групи виконують різні операції, успішно підміняючи один одного. Кожен повинен вміти робити все, а не тільки володіти кількома операціями, як біля конвеєра. Група сама вирішує, хто і на якій ділянці повинен працювати і як довго. Така система робить зайвими численні бюрократичні ланки на підприємствах. Крім того, як показує практика, зміна характеру праці покращує якість продукції, що помітно скорочує витрати.

У Японії вчені використовують автоматизацію праці, гнучкість виробництва, дисципліну на виробництві, та лояльність компанії. Японська модель ґрунтується на принципі «довічного найму», який гарантує зайнятість постійного робітника на підприємстві до досягнення ним пенсійного віку. Заробітна плата робітників і розміри соціальних виплат залежать від віку, освіти і стану роботи (варто зазначити, що в Японії не встановлюється єдина мінімальна ставка, лише окремо у кожній галузі). Робітники послідовно проходять підвищення кваліфікації за рахунок підприємств. Для підвищення професійного рівня робітники в плановому порядку переміщуються на нові робочі місця через кожні 8-10 років. Існує тенденція групового підвищення. Така політика сприяє вихованню у робітників фірми творчого відношення до виконання своїх обов'язків, підвищенню їх відповідальності за якість роботи, формує почуття колективізму, турботу за престиж фірми. У випадку скорочення виробництва, персонал не звільняють, а скорочують робочий час, або переводять частину робітників на інші підприємства за їх згодою.

Одним з елементів організації праці в Японії є система соціальних пільг, суть якої полягає у тому, що великі компанії сплачують додаткові пільги (такі як компенсація витрат на поїздку на роботу, виплати для утримання сім'ї, виплати на медичне обслуговування тощо).

Отож високій продуктивності японського працівника поряд з багатовіковою традицією працьовитості сприяє лояльність компанії і залізна дисципліна на виробництві (зазвичай на підприємствах плакати попереджають: «Не відволікатися розмовами»).

І ще важливо: в Японії високий рівень організації управлінських робіт і обробки інформації. Комп'ютери, в поєднанні з іншими машинами, забезпечують японським підприємствам велику обізнаність у справах, високий робочий ритм, оперативність у прийнятті рішень і їх оптимальність.

Японія – країна творчої думки, безупинного технічного пошуку. За всім, що є в Японії, видно розумність підходу до справи, починаючи від великих рішень закінчуючи дрібницями. Це дозволяє вистояти в жорсткій конкурентній боротьбі.

І все ж найбільш ототожнюється з розвиненою формою держави добробуту шведська модель. У ній завше явно виділялися дві домінуючі цілі: повна зайнятість і вирівнювання доходів. Її результатами були активна політика на високорозвиненому ринку праці і виключно великий державний сектор, що займається акумуляцією і перерозподілом значних коштів на соціальні й економічні цілі. Забезпечення зайнятості населення, профпідготовки кадрів, соціального захисту, регулювання трудових відносин стали можливими в умовах розвиненості механізмів інфраструктури ринку праці на національному рівні.

Хоча інфляція і відносно скромне економічне зростання стали тією ціною, яка була сплачена за повну зайнятість і політику рівності, все ж деякий досвід можуть перейняти інші країни. Наприклад, активну політику на ринку праці – найважливішу частину шведської моделі: краще проводити перепідготовку безробітних і повертати їх до праці, зокрема шляхом надання субсидій для переїзду до вакантного робочого місця, ніж витрачати величезні суми на допомогу безробітним в якості компенсації за втрачені доходи. Безробіття – це не тільки несприятливі наслідки для людини, але ще й досить дорогий метод боротьби з інфляцією та вирішення структурних проблем. Значна частина витрат на політику на ринку

праці в Швеції повертається державі у вигляді податків і внесків на соціальне страхування. Шведський досвід полягає в тому, що потужна і добре організована політика на ринку праці високопродуктивна і насправді є ефективним способом використання грошей платників податків. Соціальна політика і регулювання ринку праці – це якраз те, що найбільше привертає увагу у шведській моделі (див. табл. 1).

На відміну від дуалістичної моделі західних ринків, українському ринку праці властива трисекторна модель, яка охоплює: зайнятих в офіційній економіці; зайнятих в неофіційній економіці та зайнятих одночасно в офіційній та неофіційній економіках.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця рівня організації праці у деяких країнах світу

	УКРАЇНА	ЯПОНІЯ	ШВЕЦІЯ	АМЕРИКА
Пенсійний вік (років)	60	65	61-67	65
Середня заробітна плата ($)	222,2	3400	3750	4600
Середня тривалість робочого часу (годин на тиждень)	40	44	38	37,5
Рівень безробіття (%)	9,7	3,1	4,6	6,5

Значну тривогу викликають соціально вразливі сегменти ринку праці, представлені конкурентоспроможними працівниками з нестійкою зайнятістю, спадним попитом на послуги праці, низькими та нестабільними доходами. Тому питання вдосконалення сучасної моделі організації праці в Україні надзвичайно актуальне. Особливу увагу слід звернути на залучення працівників до управління підприємствами.

Так, законодавство ЄС впроваджує мінімальні стандарти залучення працівників, разом із тим регулювання цього питання відбувається переважно на національному рівні держав-членів. У більшості держав ЄС існують системи непрямої та представницької участі працівників в управлінні, які функціонують на основі законодавства та колективних угод (Австрія, Бельгія, Данія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Франція тощо). Робочі ради в Німеччині, окрім права на інформування та консультації, мають право на прийняття спільних рішень з питань щодо фінансового, економічного стану підприємства, зайнятості та питань, пов'язаних з управлінням персоналом. У Франції розширено зміст права на інформування та консультації. Робочі ради мають майже однакові права з аудиторами компанії щодо доступу до необхідної інформації. Найширшими можливостями обмеження адміністрації підприємства щодо прийняття фінансових та економічних рішень мають робочі ради у Швеції та Фінляндії. Рішення, прийняті без проведення переговорів з представниками профспілок, можуть бути забороненими до виконання [8].

Усі розглянуті моделі не суперечать, а швидше доповнюють одна одну, і для розробки якісної системи організації праці в Україні потрібно їх поєднання з домінуванням тих чи інших аспектів в окремих необхідних випадках. Після узагальнення теоретичних підходів та парадигм концепцій НОП в різних економічних умовах, можна виокремити та запозичити корисні напрацювання найбільш прийнятні для нашої країни. Адже саме ефективна організація праці покликана перетворити, систематизувати, упорядкувати, оптимізувати і адаптувати діяльність усіх економічних підсистем з виділенням функціональних переваг і недоліків.

Висновки і пропозиції. Розуміння ефективності організації праці являє собою певну модифікацію, синтез поглядів різних наукових шкіл. При цьому ефект визначається загальною максимізацією цільової функції всіх складових підсистем. Для забезпечення впровадження досвіду світових моделей організації праці, а також поліпшення їх дієвості особливо важливою є гармонійна, скоординована й ефективна співпраця структур, задіяних у системі організації праці, інтерактивна взаємодія з роботодавцями та працівниками.

Список літератури:

1. Василичев Д.В. Методичні основи оцінки соціально-орієнтованих заходів поліпшення організації праці [Електронний ресурс] / Д.В. Василичев, Г.Ф. Трифонов, О.Г. Капліна // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2012. – № 1. – С. 44-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ piprp_2012_1_13
2. Василишен В.В. Поняття, особливості та класифікація форм організації праці в сучасних умовах [Електронний ресурс] / В.В. Василишен // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 27. – С. 132-138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2013_27_19
3. Гусарова О.С. Організація праці в народному господарстві [Електронний ресурс] / О.С. Гусарова // Управління розвитком. – 2013. – № 16. – С. 13-16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_16_7
4. Данюк В., Гаман Н.О. Заходи державної підтримки використання новітніх форм організації праці для підвищення рівня зайнятості в Україні [Електронний ресурс] / Н.О. Гаман // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 5. – С. 64-66. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2010_5_17
5. Кузьмич О.І. Теоретичні основи організації праці в умовах економічних перетворень [Електронний ресурс] / О.І. Кузьмич // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2012. – Вип. 27. – С. 48-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2012_27_17
6. Медік А.О. Удосконалення організації та стимулювання праці на підприємстві [Електронний ресурс] / А.О. Медік, Р.М. Федоряк // Технології та дизайн. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2014_2_18
7. Поступна Л.М. Сутність організації праці на підприємстві [Електронний ресурс] / Л.М. Поступна // Управління розвитком. – 2013. – № 12. – С. 110-112. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_12_50
8. Право Європейського Союзу / В.І. Муравйов [та ін.]; за ред. В.І. Муравйова. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 703 с.
9. Соцький А.М. Правові акти з організації праці [Електронний ресурс] / А.М. Соцький // Вісн. Чернівецького ф-ту Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – 2012. – Вип. 1. – С. 108-118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2012_1_13

Гирман А.П., Бескостная И.Г.
Днепропетровский университет таможенного дела и финансов

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МИРОВОГО ОПЫТА В ОРГАНІЗАЦИИ ТРУДА

Аннотация
Статья посвящена исследованию опыта стран мира в организации труда на национальном уровне. Сейчас основным фактором улучшения результативности труда является повышение уровня ее организации, именно этот аспект дает большие потенциальные возможности повышения эффективности национальной экономики. Несмотря на значительное количество работ по исследованию эффективности организации труда, ряд вопросов требуют глубокого изучения и дальнейшей проработки: неоднозначно рассматривается сущность управления с позиции функционального подхода, и на этой основе, недостаточно полно выявлены резервы повышения ее эффективности, в частности, резервы организационного потенциала, учитывающая возможности человеческого фактора; резервы рыночных возможностей. Все больший интерес в постиндустриальной экономике приобретают такие мотивы, как содержание труда, возможности творчества, предпринимательства, инициативы, перспективы продвижения по службе и повышения организационного статуса. Авторы проанализировали различные модели организации труда на примере некоторых стран мира с целью заимствования положительного опыта.
Ключевые слова: организация труда, гуманизация труда, модели организации труда, положительный опыт, рабочие советы.

Girman A.P., Beskostna I.H.
University of Customs and Finance

SOME ASPECTS OF THE WORLD EXPERIENCE OF WORK ORGANIZATION

Summary
The article is devoted to the practice of other countries on the organization of labour at the national level. Now the key factor in improving productivity is to increase the level of its organization, this aspect gives large potential of increasing the efficiency of the national economy. Despite the significant number of works on research of efficiency of work organization, a number of questions require deep study and further development: discusses the ambiguous nature of management positions of the functional approach, and on this basis, is not fully revealed reserves of increase of its efficiency, in particular, reserves institutional capacity, taking into account the human factor. Growing interest in post-industrial economy acquire such motives as the content of work, opportunities for creativity, entrepreneurship, initiative, prospects for promotion, and enhance organizational status. The authors analyzed various models of work organization on the example of some countries in order to exchange positive experience.
Keywords: organization of labor, humanization of labour, patterns of work organization, positive experience, workers are happy.

УДК 330.341.1

УКРАЇНСЬКІ СТАРТАПИ: СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Гладка Л.І., Колєснік Є.О.
Університет митної справи та фінансів

Розглянуто теоретичні аспекти стартапів та основні відмінності між ними. Проаналізовано успішні стартапи України. Визначено основні причини «відтоку» інноваційних проектів закордон та відсутність умов для їхньої діяльності в Україні. Розкрито напрями державної підтримки українських стартапів. Визначено вплив стартапів на подальший розвиток інноваційного підприємництва України.
Ключові слова: інноваційний розвиток, стартап, інвестиції, державна підтримка, бізнес-інкубатор.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні розробляється достатня кількість стартапів: від інформаційних технологій і гаджетів до фінансових сервісів. Багатьом з них вже вдалося стати відомими та залучити постійних клієнтів. Саме інновації є ефективним засобом подолання кризових явищ, просування на ринок конкурентоспроможної продукції та розвитку ринку високих технологій. Формування інноваційної економіки сприяє ефективному соціально-економічному розвитку країни. Досвід найбільших інноваційних країн світу доводить, що саме розвиток малого бізнесу є рушійною силою інноваційного підприємництва.

Саме тому, для розвитку вітчизняної економіки актуальними стають проекти та бізнес ідеї, створені не професіоналами, а цілеспрямованими новаторами, метою яких є реалізація свого потенціалу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації та розвитку інноваційних підприємств та стартапів досліджували такі науковці як: А.Ю. Ковальова, Н.В. Івашова, О.В. Поморова, В.С. Пікуль, Д.Ю. Збанацький, О.А. Мацевич, М.Р. Барабаш, О.В. Марченко, Ж.А. Говоруха, Л.Г. Смоляр та інші. Проте, більшість з них розглядають розвиток інноваційних підприємств тільки з теоретичної точки зору та не зосереджують увагу на практичному використанні стартапів з урахуванням сучасного стану вітчизняної економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на достатню кількість наукових праць із проблем розвитку інноваційних підприємств, проблема використання стартапів у сучасних ринкових умовах в них практично не розглядається. Тому відповідні практичні заходи потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття та основних проблем розвитку стартапів, а також визначення перспективних напрямків розвитку інноваційного підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «стартап» зародився в США в 1939 році, коли двоє американських студентів Хьюлетт і Паккард створили власну невелику фірму під назвою «start-up». З часом компанія досягла світових масштабів і зараз відома нам під назвою Hewlett-Packard (HP).

Тобто, «стартап» (від англ. «start up» – запускати) – це новітні проекти, які розвиваються в умовах невизначеності та займаються розробкою нових товарів або послуг і знаходяться на стадії пошуку оптимальних бізнес ідей за умови фінансування [22].

Поняття стартапу найчастіше асоціюється з новою ідеєю, планом просування ідеї на ринок, стратегією розвитку компанії та обмеженими ресурсами.

Характерними особливостями новостворених компаній, якими є стартапи, є наступні:

1. створення нового та унікального продукту, який буде задовольняти найважливіші потреби споживачів;
2. швидкий розвиток (зазвичай, стартапи створюються за 3-4 місяці за винятком високотехнологічних стартапів, на впровадження яких необхідно більше часу);
3. нестача початкових фінансових ресурсів для втілення ідеї в життя (у більшості випадків, початкові інвестиції є стартовим капіталом засновників проекту);
4. великі ризики (згідно статистичних даних, близько 70% всіх стартапів «не виживають» на ринку вже у перший рік існування, а з решти – 40% не доживає до дворіччя компанії) [21].

Виходячи з особливостей, можемо виділити певні стадії розвитку стартапів:

– посівна стадія (створення стартового капіталу після написання проекту на папері);
– стадія запуску (вихід компанії на ринок);
– стадія зростання (поступове зростання компанії після виходу на ринок);
– стадія розширення (розширення бізнесу, збільшення обсягів виробництва і продажу, завоювання нової «ринкової ніші» та інші);
– стадія «виходу» (продаж пакету акцій, якими володіє інвестор, з послідуючим виходом його з компанії) [21].

Стартапи прийнято класифікувати за характером продукту і ринку збуту, а також за рівнем наукоємності.

За характером продукту і ринку збуту стартапи поділяються на:

1. «Стартапи-клони» (вітчизняні розробки, які повторюються успішні світові проекти);
2. «Темні конячки» (створення та запуск абсолютно нових проектів, які є одночасно і найбільш ризиковими і потенційно прибутковими);
3. «Загарбники ринку» (вихід на вже існуючий ринок нового продукту, який захоплює новий сегмент ринку, а також витісняє своїх конкурентів);

За рівнем наукоємності стартапи поділяються на:

1. високотехнологічні (перетворення наукових досліджень у бізнес, який є і прибутковим і найбільш капіталомістким одночасно);

2. стартапи, які не потребують високих технологій [9].

Джерелами фінансування розвитку стартапів виступають: венчурні інвестиційні фонди, краудфандінг та бізнес-інкубатори.

Венчурний інвестиційний фонд – це інвестиційний фонд, діяльність якого спрямована на інвестування інвестиційних проектів. Венчурні фонди здійснюють інвестиційну діяльність в Україні відповідно до Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15.03.2001 р. № 2299-III [1].

Іншим джерелом фінансування нових проектів є краудфандінг – це колективна, добровільна співпраця людей, які об'єднують свої ресурси з метою фінансування і підтримки інших людей. Прикладом найвідомішого світового онлайн-центру краудфандінгу є проект «Kickstarterr» – стартап, який заснований на добровільному внесенні грошових коштів в інвестиційні проекти [7].

Для ефективного та швидкого розвитку, окрім фінансової підтримки, стартапам також необхідна і нефінансова підтримка, яка включає консультації щодо реалізації ідеї, консультації з юридичних питань, питань оподаткування, бухгалтерського обліку та маркетингу. Цими питаннями займаються так звані «бізнес-центри» та «бізнес-інкубатори».

Бізнес-центр представляє собою організацію, яка надає інформаційні, консалтингові, маркетингові та інші послуги суб'єктам малого та середнього бізнесу.

Бізнес-інкубатор – це організація, що надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та інше майно суб'єктам малого та середнього бізнесу, які здійснюють свою діяльність з метою отримання фінансової самостійності. Тобто бізнес-інкубатори дають можливість суб'єктам підприємницької діяльності повністю зосередитись на підприємницьких завданнях та знизити витрати на управлінський апарат. Термін перебування в бізнес-інкубаторі триває близько 12 місяців, але може досягати і трьох років [9].

Найбільш поширеними є такі форми бізнес-інкубаторів: європейська, американська, симбіотична, інтернет-бізнес-інкубатор або віртуальний бізнес-інкубатор [6].

Прикладами бізнес-інкубаторів в Україні є: EastLabs, iHUB, Happy Farm, GrowthUp, WannaBiz, Voomy IT-парк і Polyteco [4].

Сервіс Startup Ranking на основі аналізу кількості стартапів у 137 країнах світу, розробив рейтинг, в якому Україна посіла 37 місце (77 стартапів), випередивши Південну Корею і Естонію. Перше місце в рейтингу займає США – 3687 стартапів, друге місце у Індії – 990 стартапів і третє посіла Великобританія з 555 стартапами [10].

Найбільш відомими українськими стартапами, які працюють на міжнародних ринках та здобули світове ім'я, є: DepositPhotos, IT-компанія Terrasoft, TemplateMonster, Petcube, Grammarly.

DepositPhotos – це сервіс-посередник між продавцями й покупцями якісних фотографій, векторних зображень та відеороликів. На сьогоднішній день DepositPhotos входить у п'ятірку найбільших фотобанків світу: його використовують у 192 країнах, сервіс підтримує 20 мов.

IT-компанія Terrasoft – відомий виробник CRM-систем, яка допомагає підприємствам організувати взаємодію з їхніми клієнтами за допомогою автоматизації процесів та маркетингу, а також зберігає історію спілкування з клієнтами, для покращення обслуговування. Компанія є одним з провідних лідерів галузі на ринку СНД.

TemplateMonster – світова компанія, яка займається створенням макетів сайтів на продаж для веб-розробників, або приватних осіб, які хочуть створити собі сторінку в мережі. Сьогодні TemplateMonster входить у трійку світових виробників веб-рішень для сайтів, кількість проданих макетів перевищує 1,5 млн, і щодня її сайт відвідують понад 5 мільйонів осіб з різних країн світу.

Petcube – досить молода компанія, яка розробила невеликий куб для спостереження і гри з домашніми тваринами. Куб має веб-камеру, динаміки, мікрофон та лазерний промінь. Власник приладу за допомогою смартфону через інтернет може керувати кубом – спостерігати за домашньою твариною, розмовляти з нею та грати лазерним променем. У 2014 році Petcube здобув звання найкращого hardware-стартапу.

Grammarly – це програмне забезпечення, яке відстежує в англомовному тексті граматичні та синтаксичні помилки і неправильні вирази, виправляє їх із необхідними поясненнями, а також здійснює перевірку текстів на плагіат. На сьогоднішній день Grammarly має близько 10 мільйонів користувачів з різних країн, а також понад 700 контрактів з провідними компаніями та університетами світу [17].

Український веб-портал ain.ua у 2016 році склав рейтинг кращих вітчизняних стартапів. Експертами були обрані десять найбільш перспективних стартапів за вдалі виступи, участь у відомих акселераторах, за будівництво власних заводів, вибухове зростання і великі інвестиції, які розпочали свою роботу не раніше 2014 року:

1. Sixa – сервіс для створення віртуального комп'ютера в хмарі.
2. eTachki – онлайн-аукціон старих автомобілів.
3. Mobalytics – аналітична платформа для геймерів.
4. People.ai – сервіс аналізу роботи сейлзменеджерів.
5. Allset – сервіс для замовлення їжі і бронювання столиків в ресторанах.
6. Hideez – hardware-проект, який розробляє розумний брелок-ключ і браслет.
7. Ajax Systems – проект «розумного будинку».
8. SolarGaps – розумні жалюзі, накопичують сонячну енергію.
9. Wishround – сервіс онлайн-бажань.
10. LifeTracker – II-сервіс підвищення продуктивності [8].

Окрім десятки найкращих, в Україні існує достатня кількість стартапів, які досить швидко розвиваються і мають багато користувачів.

Розробкою платформи для бездротових сервісів у торгових центрах, супермаркетах, готелях, аеропортах та інших комерційних майданчиках

займається український стартап Leantegra [20].

Онлайн-платформа Kwambio допомагає дизайнерам завантажувати свої 3D-проекти, а користувачі мають можливість змінювати їх під себе і роздруковувати.

Сервіс Ecois.me надає можливість позичати гроші від друзів і фінансових установ, наприклад з телефонної книжки або соціальної мережі Facebook, не сплачуючи жодних комісій, або взяти гроші у банку [11].

Український сервіс Avox дозволяє здійснювати безкоштовні дзвінки через інтернет на номери мобільних операторів по всьому світу, навіть без Wi-Fi або 3G. Основні переваги проекту над конкурентами (Skype, Viber, Hangouts, Line, WeChat), низька вартість дзвінків на мобільні і можливість дзвонити і відправляти безкоштовні повідомлення навіть там, де немає інтернету [13].

Широкого поширення набули IT-технології і в аграрному секторі економіки. Проект Petiole дає можливість вимірювати площу поверхні листя, досліджує динаміку росту рослини, допомагає виявити фактори (погоду, добрива тощо), на які реагує рослина [2].

В основі стартапу UAberry лежить програма керування процесом вирощування та аналізу будь-яких рослин [14].

Досить затребуваною на сьогоднішній день є інтернет-освіта. Платформа Preply.com розроблена для пошуку локальних і онлайн-репетиторів та надання послуг у сфері освіти. Щомісяця за допомогою Preply.com проводиться більше 10000 годин занять [19].

Також в Україні розвиваються і соціальні проекти. Стартап «Розумні дороги» працює над аналітичною програмою, яка на основі даних поліції, дорожніх служб та самих водіїв відстежує місця, де часто стаються аварії, щоб міська влада мала можливість проводити необхідні роботи з модернізації та підвищенню рівня безпеки цих місць [18].

Важливим для суспільства є стартап Open World, що винайдений для незрячих людей. За допомогою маячка, підключеного до навігатора, додаток здатний довести людину в задане місце без сторонньої допомоги [16].

Що стосується інвестування українських стартапів, то у 2016 році найбільше (3,5 млн. доларів) було залучено коштів у сервіс для створення віртуального комп'ютера в хмарі – Sixa, які поступили від фондів Tandem Capital, Digital Future і Horizon Capital. Цей сервіс дає можливість користувачам отримувати через додаток доступ до супер потужного комп'ютера в хмарі з погодинною оплатою. Його можна для різних складних завдань, на які не здатний домашній комп'ютер, наприклад, для монтування відео. Стартап Allset отримав від фонду Andreessen Horowitz 3,35 млн. доларів. Це сервіс для попереднього замовлення їжі та бронювання столиків у ресторанах. 2,6 млн. доларів отримала платформа для геймерів Mobalytics від фондів Almaz Capital, Founders Fund, General Catalyst и GGV Capital. Це стартап у сфері кіберспорту, який досліджує навички любителів онлайн-ігор і розробляє способи їх покращення з урахуванням сильних і слабих сторін кіберспортсменів. Онлайн-аукціон старих автомобілів eTachki від TA Ventures отримав 1 млн. доларів інвестицій. Цей сервіс дозволяє автовласникам продати свою машину на онлайн-аукціоні за 30 хвилин. Стартап SolarGaps, який розробив «розумні» жалюзі що збирають сонячну енергію залучив 1млн. доларів оціночних інвестицій. За допомогою цих жалюзі, вікно може генерувати до 100 кіловат енергії в місяць [12].

Згідно з оцінками рейтингу Всесвітнього Банку «Ведення бізнесу-2016», Україна займає 83 місце серед 189 країн світу за показником легкості ведення бізнесу [15]. Тобто українська економіка має ряд невирішених проблем, які стримують залучення інвестицій в інноваційне підприємництво. Основними з них є:

– недостатня підтримка з боку держави;

– міграція новітніх проектів за кордон;

– відсутність належної інфраструктури;

– нестача профільних знань для втілення власної ідеї ведення бізнесу;

– відсутність сприятливого інвестиційного клімату;

– слабкий зв'язок між стартапами та інвесторами.

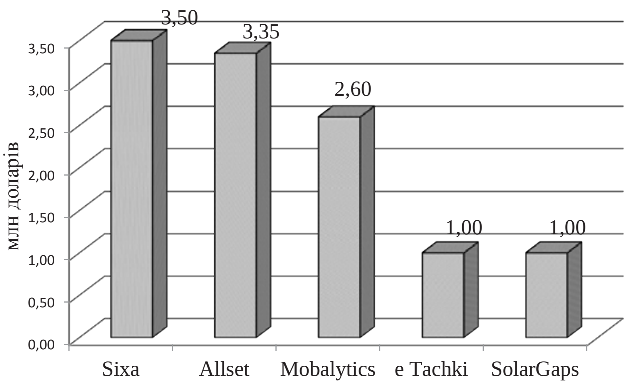

Рис. 1. Українські стартапи за обсягом вкладених інвестицій у 2016 році

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Підтримка стартапів є комплексним процесом, реалізація якого включає:

– збільшення інвестування з боку держави, та як наслідок, забезпечення розвитку галузі на території країни та сплата податків, які дадуть можливість через певний час існування проекту повернути інвестовані гроші;

– підтримку соціальної спрямованості інноваційних проектів;

– розвиток підприємницької культури;

– посилення режиму інтелектуальної власності;

– розробку державними органами законопроектів, які сприятимуть розвитку інноваційного підприємництва;

– посилення інформаційних можливостей участі українських новаторів в міжнародних програмах.

Висновки і пропозиції. На даному етапі розвитку підприємництва спостерігається значне піднесення у розвитку українських стартапів, які досить швидко розвиваються і мають багато користувачів. Однак мала зацікавленість держави в сучасних інноваційних проектах змушує молоді компанії співпрацювати з іноземними інвесторами, які допомагають втілити проекти в життя та стати конкурентоспроможними. Саме

тому, необхідно сприяти ефективному функціонуванню стартапів в Україні, створювати механізми для підвищення результативності їхньої діяльності на вітчизняному ринку та визнання значущості інноваційних технологій для успішного розвитку українських підприємств.

Список літератури:

1. Закон України «Про інститути спільного інвестування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
2. Аграрний ринок і IT-симбіоз розумних рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://startupline.com.ua/startups/agricultural-marketit
3. Бізнес-центр як недержавна підприємницька структура. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://allref.com.ua/uk/skachaty/Biznes-centr_yak_nederjavna_pidpriyemnic-ka_struktura
4. Все про hi-tech бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://startupline.com.ua/
5. Галасюк К. А. Інновації як інструмент подолання кризових явищ на підприємствах готельного господарства / К. А. Галасюк // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Одеса, 2013. – № 2(181). – С. 13-21.
6. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О. Ф.: у 4 т. / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми: Сумський державний університет, 2013. – Т. 4. – С. 111-112.
7. Краудфандінг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ain.ua/tag/kraudfanding
8. Кращі українські стартапи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://platforma-msb.org/krashhi-ukrayinski-startapy/
9. Прибуткове інвестування. Види стартапів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://invest-program.com.ua
10. Рейтинг країн по кількістю стартапів. Startup Ranking – Electronic resource. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.startupranking.com/countries
11. Рейтинг украинских стартапов: кто получил больше всех [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://igate.com.ua/news/13234-rejting-ukrainskih-startapov-kto-poluchil-bolshe-vseh
12. Розум України. Топ-10 українських стартапів року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2016/12/29/top_ukrayinskykh_startapiv_2016
13. Стартап безкоштовних дзвінків Avox готується до виходу на глобальний ринок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://startupline.com.ua/startups/startap-bezkoshtovnykh-dzvinkiv-avox-hotuyetsya-do-vykhodu-na-hlobalnyy-rynok
14. Стартап UAberry: українцям вдалось поєднати IT та вирощування полуниці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://startupline.com.ua/startups/startap-uaberry
15. Стартап SolarGaps – унікальні жалюзі, які виробляють електроенергію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://startupline.com.ua/startups/startap-solargis-unikal%CA%B9ni-zhalyuzi-yaki-vyroblyayut-elektroenerhiyu
16. Стартап для незрячих людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://openworld-website.azurewebsites.net
17. Топ-5 українських стартапів, які відомі на весь світ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2016/06/30/top_5_ukrayinskykh_startapiv_vidomi_na_ves_svit
18. Умный город: какие стартапы сегодня разрабатываются для Киева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.abcnews.com.ua/ru/education/startapy
19. Український стартап preply залучив $1,3 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://isef.in.ua/en/alumni-club/item/200-ukrajinskij-startap-preply-zaluchiv-1-3-mln.html
20. Украинский стартап Leantegra привлёк seed-финансирование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hyser.com.ua/business_and_finance/leantegra-52873
21. Характерні риси стартапів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pro-biznes.com.ua
22. Що таке стартап? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biznesua.com.ua/shho-take-startap/

Гладкая Л.И., Колесник Е.А.
Университет таможенного дела и финансов

УКРАИНСКИЕ СТАРТАПЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
Рассмотрены теоретические аспекты стартапов и основные различия между ними. Проанализированы успешные стартапы Украины. Определены основные причины «утечки» инновационных проектов границу и отсутствие условий для их деятельности в Украине. Раскрыты направления государственной поддержки украинских стартапов. Определено влияние стартапов на дальнейшее развитие инновационного предпринимательства Украины.

Ключевые слова: инновационное развитие, стартап, инвестиции, государственная поддержка, бизнес-инкубатор.

Gladka L.I., Kolesnik E.A.
Customs and Finance University

UKRAINIAN STARTUP: CURRENT STATE OF INNOVATIVE BUSINESSES

Summary
The theoretical aspects of startups and major differences between them. Analyzed successful startups Ukraine. The main causes of «brain» of innovation projects abroad and the lack of conditions for their activity in Ukraine. Exposed areas of state support Ukrainian startups. The influence of startups on the further development of innovative business in Ukraine.
Keywords: innovative development, startup investment, government support, business incubator.

УДК 336.02(339.9)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Гушан О.В., Громова А.Є.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто і досліджено найважливіші проблеми розвитку системи оподаткування України, а також виявлено основні шляхи їх вирішення; проаналізовано та визначено можливі напрямки реформування податкової системи України.
Ключові слова: податки, оподаткування, податкова система, податкова політика, податкова реформа.

Постановка проблеми. Система оподаткування в Україні істотно впливає на формування дохідної частини бюджетів всіх рівнів, які утворюють державну скарбницю країни. Податкова система, що діє в нашій країні, не сприяє ефективному розвитку українського суспільства. У зв'язку з цим виникає гостра потреба у реформуванні системи оподатковування в Україні.

Оподаткування є фінансовою формою відносин між економічними суб'єктами та державою. Тому пошук кращих перспектив функціонування української податкової політики є актуальним питанням на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою оподаткування в Україні займалося багато вчених, таких як: П.В. Мельник, Г.В. Василевська, Ю.А. Артеменко, Н.О. Коломієць, З.С. Варналій та інші.

Метою статті є дослідження основних проблем податкової системи в Україні та можливість їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Діюча на сьогодні податкова система є однією з найзаплутаніших в правовій системі України. Наша країна має складне законодавство, велику кількість статей закону можна тлумачити неоднозначно, деякі законодавчі акти є недостатньо узгодженими та суперечливими.

Податкова система України на сьогодні повною мірою не може забезпечити реалізацію цілей і прав як державної політики, так і платників податків. Цілий ряд недоліків, які були допущені при створенні системи оподаткування, призвели до того, що податки не можуть повноцінно виконувати свої основні функції, а саме фіскальну, соціальну та регулюючу. Сфера матеріального виробництва практично пригнічена податками.

Проблемою податкової системи України є також її нескоординована структура податків. Існування великої кількості податків і зборів призводить до того, що питома вага багатьох з них в податкових платежах становить менше 1%. Ці податки не сильно впливають на поповнення бюджету, а тільки є додатковою статтею витрат на їх збір.

У процесі реформування системи оподаткування в Україні важливою проблемою є не лише рівень податкового навантаження, а й оптимальне поєднання прямих і непрямих податків.

Протягом останніх років у системі оподаткування спостерігається тенденція до збільшення частки прямих податків, що відповідає практиці розвинених країн. Непрямі податки хоч і зручні для фіскальних органів з позиції їх стягнення, однак їх сплата лягає тягарем на плечі кінцевого споживача. Тому переважання справедливих прямих податків дозволить уникнути негативних наслідків, таких як: занепад рівня життя більшості населення, подальший спад і занепад українського виробництва, нездатного конкурувати з дешевою продукцією іноземних фірм.

Враховуючи наведене, до основних проблем функціонуючої системи оподаткування в Україні, можна віднести: по-перше, велика кількість мало ефективних податків вимагають істотних адміністративних витрат, що перевищують доходи бюджету; по-друге, протиріччя та неузгодженості окремих податкових законів, їх нестабільність, безсистемне надання пільг та перекручування суті окремих видів податків; по-третє надмірна фіскальна спрямованість податкової системи; по-четверте, значна кількість

нормативно-правових актів з питань оподаткування, якими повинні володіти і керуватися на практиці як платники податків, так і працівники органів державної фіскальної служби України; по-п'яте, неурегульованість правових гарантій для учасників податкових відносин, відсутність прозорих і ефективних механізмів захисту прав платників податків; по-шосте, податкова система зараз є чинником зниження рівня економічного зростання та інвестиційної активності, стимуляція ухилення від сплати податків.

Суть проблеми полягає в тому, що при створенні цієї системи не було повною мірою враховано теоретичні принципи оподаткування, виведені на підставі багатовікового досвіду. Тому треба проаналізувати відповідність функціонуючої в Україні системи оподаткування існуючим теоретичним принципам.

Одним із основоположників податкової теорії А. Смітом сформульовані такі чотири принципи оподаткування:

– податки повинні рівномірно розподілятися між джерелами доходів, а кожен окремий податок повинен однаково припадати на те джерело, на яке він спрямований;

– час сплати, спосіб сплати і розмір податку повинні бути чітко визначені;

– податок повинен стягуватись у такій формі і таким способом, які найбільш зручні для платника;

– податок повинен стягуватись таким чином, щоб на його вилучення витрачалось якомога менше грошей зверх того, що надходить до Державного казначейства. Зібрані кошти повинні залишатись якнайменше у руках збирачів.

Застосування першого принципу в Україні можна проаналізувати на прикладі податків на споживання (ПДВ, акцизний податок, мито). Ці податки повинні впливати на всі джерела доходів. Але тут слід врахувати той факт, що найбільший тягар цих податків лягає на кінцевого споживача. Вони все ж таки впливають не на всі джерела доходів однаково, а в основному на заробітну плату. Цими податками ми найбільше скорочуємо платоспроможний попит населення, а значить, і обсяги виробництва товарів народного споживання. І знову ж завдячувати треба саме: нерівномірному розподілу податків між джерелами доходів. Звичайно, інакше непрямі податки впливати не можуть. Але, очевидно, при розробці ставок оподаткування необхідно брати до уваги рівень реальних доходів населення.

Щодо останнього принципу, так А. Сміт мав на увазі два таких моменти:

1) Податок може вимагати від платника більшу кількість грошей, ніж та, що продиктована потребами казни, через занадто роздутий штат чиновників – збирачів;

2) Високий рівень оподаткування може спричинити обмеження виробництва і зайнятості у ньому, що потребує додаткових витрат для забезпечення засобами існування значної частини населення.

Звертаючись до засад управління податками, визначених свого часу А. Смітом можна зауважити, що ці принципи не завжди ефективно працюють у вітчизняній системі оподаткування.

Негативно впливають на якість роботи платників податків, а також працівників податкових служб, які контролюють правильність нарахування і сплати податків, наявні розбіжності, сумнівні тлумачення окремих термінів, положень, визначених у законах і підзаконних актах.

Одним із недоліків податкової системи України, на який є багато нарікань із боку платників податків, – це досить часті перевірки їхньої діяльності працівниками податкових органів та інших державних структур.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні розроблено законодавчу базу, яка регламентує справляння податків, і створено адміністративні органи, які контролюють виконання законодавства суб'єктами господарювання, але сказати, що податкова система є ефективною і досягає свого функціонального призначення, не можна.

Рівень податкової ставки повинен враховувати можливості платника податку, тобто рівень його доходів. Оскільки можливості різних фізичних і юридичних осіб неоднакові, для них мають бути встановлені диференційовані податкові ставки. Платежі кожного до бюджету мають бути пропорційні його доходам, і винятки для окремих осіб недопустимі.

Порушення цього принципу призведе до того, що додаткове податкове навантаження ляже на законослухняних платників податків або на тих, хто має можливості ухилятися від оподаткування.

Висновки. Проаналізувавши стан сучасної системи оподаткування України, можна зробити висновок, що вона має серйозні недоліки, а саме: нестабільність податкової системи. Часті зміни в законодавчих актах щодо окремих податків негативно впливають на розвиток підприємницької діяльності; основним є фіскальне спрямування податкової системи; відсутні єдині та порівняно стабільні нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів тощо. Регулювання сучасних економічних відносин в Україні потребує гнучкої податкової політики держави, яка дала б змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами підприємництва. Безумовно, створити таку податкову систему майже неможливо. Для створення оптимальної системи оподаткування необхідно керуватися такими основними принципами, як соціальна справедливість, рівнонапруженість, економічна ефективність, стабільність, гнучкість. В Україні ж ці принципи на сучасному етапі ігноруються, що породжує проблеми визначення розміру, кількості податків, способу їх стягнення.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України от 02.12.2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс]. http://zakon2.rada.gov.ua
2. Артеменко Ю.А., Вертелецька Я.Ю. Проблеми реформування податкової системи України / Ю.А. Артеменко // Економіка і регіон. – 2012. – № 2(17). – С. 119-121.
3. Василевська Г.В. Податкова політика у регулюванні економічного зростання / Г.В. Василевська // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 39-43.

4. Коломієць Н.О. Проблеми та необхідність реформування податкової системи // Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. – 2011. – № 4. – С. 83-87.
5. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: Монографії / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій [та ін.]; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України. – 2010. – 675 с.

Гушан Е.В., Громова А.Е.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены и исследованы важнейшие проблемы развития системы налогообложения Украины, а также выявлены основные пути их решения; проанализированы и определены возможные направления реформирования налоговой системы Украины.
Ключевые слова: налоги, налогообложение, налоговая система, налоговая политика, налоговая реформа.

Gushan O.V., Gromova A.E.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

PROBLEMS AND PROSPECTS OF TAXATION IN UKRAINE

Summary
The authors have considered and studied the most important problems of development of tax system of Ukraine, and also identified the main ways of their solution; analyzed and identified possible ways of reforming the tax system of Ukraine.
Keywords: taxes, taxation, tax system, tax policy, tax reform.

УДК 311.3:336

МОНЕТАРНІ КУРСОУТВОРЮЮЧІ ФАКТОРИ: СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Дернова І.А.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті аналізуються особливості формування обмінного курсу гривні під впливом монетарних факторів впродовж 2012-2016 рр. В цьому контексті проаналізовано динаміку грошового агрегату М2, визначено його трендові значення та встановлено синхронність його зміни відносно обмінного курсу гривні в 2015-2016 рр. Також досліджено тенденції зміни обсягів міжнародних валютних резервів та їх вплив на валютний курс гривні. Визначено вплив рівня доларизації економіки на грошово-кредитну систему країни. Проаналізовано роль відсоткових ставок як фактору курсоутворення.
Ключові слова: обмінний курс гривні, грошова маса, девальвація, міжнародні валютні резерви, доларизація національної економіки, відсоткові ставки.

Постановка проблеми. Національна грошова одиниця є ключовим елементом незалежної монетарної політики країни. Пов'язуючи національну економіку зі світовим ринком, обмінний курс української валюти зазнає впливу багатьох макроекономічних факторів, як екзогенних, так і ендогенних.

Кожна країна має свої закономірності розвитку макроекономічних показників, таких як національний дохід, зростання грошової маси, інфляція та торгівельний баланс, що вважаються найважливішими при прогнозуванні динаміки обмінних курсів. Однак немає доказів того, що будь-який з наведених факторів може слугувати єдиним індикатором зміни ціни валюти. У 1983 р. Ричард Міз і Кенет Рогофф запропонували так звану модель «випадкового блукання», що дозволяла висувати чітку гіпотезу про значення валютних курсів аналогічно до моделей, заснованих на принципах відносних переваг. Було також доведено, що окремі моделі можуть прогнозувати зміну обмінних курсів з високою вірогідністю на одному проміжку часу і не працювати на іншому [1].

Саме такі передумови визначають актуальність аналізу механізму зміни обмінного курсу, динаміки макроекономічних факторів та їх впливу на обмінний курс національної валюти. Особливо це стосується кризових ситуацій в еко-

номіці: саме на цьому етапі розвитку валютний курс гостро реагує на прояви нестабільності в грошово-кредитному секторі економіки.

В сучасних умовах важливо аналізувати динаміку валютних курсів у взаємозв'язку з національними грошовими ринками. Визначення вихідних основ формування обмінного курсу гривні на національному валютному ринку дозволить детальніше проаналізувати динаміку валютного курсу та ухвалювати більш обґрунтовані рішення щодо його регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз факторів, які впливають на динаміку валютних курсів, є підґрунтям для дискусій і вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Сучасні проблеми курсоутворення і роль обмінного курсу гривні в системі макроекономічних показників, дослідження його динаміки висвітлені у наукових працях відомих зарубіжних авторів: В. Ліховідова, Л. Долотенкової. Серед українських вчених проблематика висвітлена в роботах Я. Белінської, О. Береславської, В. Шевчука, А. Гальчинського, Е. Наймана, С. Кораблiна, І. Крючкової, В. Лисицького та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. В умовах відкритості національної економіки та посилення інтеграційних процесів на світових валютних ринках механізм зміни обмінного курсу національної валюти потребує постійної уваги науковців, особливо в контексті попередження зростання валютних ризиків та негативних наслідків курсових коливань.

Мета статті. Метою дослідження є статистичне оцінювання взаємозв'язку між обмінним курсом національної валюти та основними монетарними факторами.

Виклад основного матеріалу. З метою регулювання валютного курсу гривні стосовно інших валют НБУ проводить операції купівлі та продажу валюти. Такий спосіб регулювання грошової маси дозволяє швидко реагувати на девальвуючі або ревальвуючі чинники та відповідним чином впливати на обмінний курс гривні. З метою збільшення кількості грошей в обігу НБУ здійснює на міжбанківському валютному ринку інтервенції, вилучаючи при цьому іноземну валюту.

Темпи зміни грошової маси прямо пов'язані зі зміною обмінного курсу. Зростання грошової маси, як готівкової так і безготівкової, викликає зниження курсу національної валюти, і навпаки. Регулювання обсягу грошової маси в обігу в Україні відбувається лише через банківську систему за рахунок емісійної діяльності НБУ чи комерційних банків. При цьому НБУ проводить емісію як готівкових, так і безготівкових грошей, комерційні – лише безготівкових.

Вплив динаміки грошової маси на обмінний курс може здійснюватися двома шляхами:

– позначатися на рівні внутрішніх цін, які, в свою чергу, впливають на рівень валютного курсу;

– безпосередньо впливати на попит та пропозицію національної валюти, що викликає зміну її ціни на внутрішньому валютному ринку країни.

Для проведення аналізу грошової пропозиції найчастіше використовують грошовий агрегат М2, який включає готівкову масу, кошти на поточних рахунках та на рахунках до запитання, а також кошти на всіх видах строкових рахунків. Це пов'язано з тим, що встановлення обмінного курсу національної валюти відбувається під впливом попиту та пропозиції, які формуються за рахунок надходжень іноземної валюти від зовнішньоторговельних операцій.

З метою проведення стабілізаційної політики НБУ використовує такі основні інструменти: процентну політику, здійснення операцій на валютному ринку, встановлення мінімальних обов'язкових резервів для банків, депозитні операції центрального банку та ін. Процентну політику НБУ здійснює через зміну облікової ставки, що, в свою чергу, змінює відсоткову ставку за кредитами, які НБУ надає комерційним банкам.

Як правило, обмінний курс національної валюти має зростаючу тенденцію при зростанні процентних ставок.

Ще одним інструментом регулювання попиту-пропозиції валют є використання золотовалютних резервів країни, що використовуються задля досягнення наступних цілей:

– згладжування небажаної короткострокової зміни курсу національної валюти;

– використання резервів з метою стримування девальвації.

На рис. 1 відображено динаміку щоквартальних даних грошового агрегату М2. До другого кварталу 2014 року динаміка грошового агрегату М2 характеризувалася стабільними темпами зростання без одночасної синхронної зміни обмінного курсу гривні до долара США. В цей період з метою недопущення курсових коливань НБУ активно проводив продаж іноземної валюти. Так, за результатами 2012 року сальдо валютних інтервенцій було від'ємним і становило 7,5 млрд. дол. США, 2013 року – 3,1 млрд. дол. США. З третього кварталу 2014 року спостерігається різнонаправленість зміни обсягів грошового агрегату М2 з одночасною зміною обмінного курсу гривні. Впродовж 2014 року національна валюта втратила 51% своєї вартості. Національний банк України був змушений використовувати валютні інтервенції: обсяг продажу іноземної валюти значно перевищив обсяг її купівлі. Ще однією

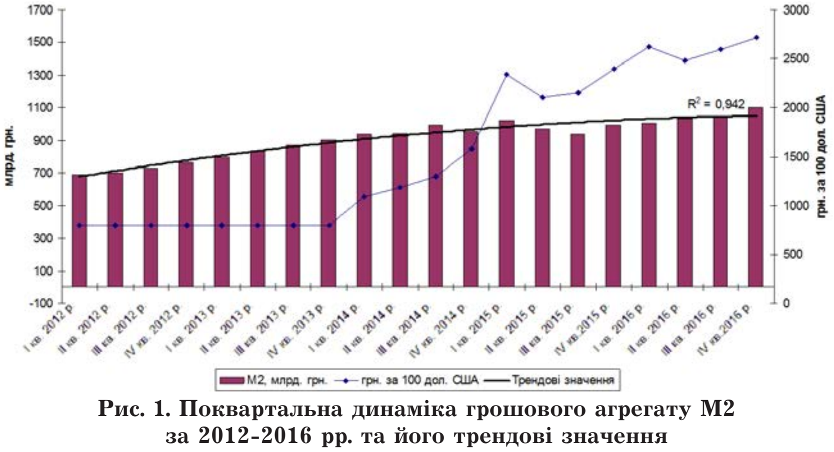

Рис. 1. Поквартальна динаміка грошового агрегату М2 за 2012-2016 рр. та його трендові значення

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

вагомою причиною зменшення обсягів золотовалютних резервів було виконання зобов'язань за державним та гарантованим державою боргом. Результатом цього стало скорочення обсягів золотовалютних резервів майже на 70%.

Аналіз відхилень фактичних розмірів грошового агрегату М2 від рівноважного тренду виявляє перевищення трендових значень з III кварталу 2013 р. по III квартал 2014 р. Для цього періоду характерним є нарощування грошової маси та проведення стримуючої політики щодо гривні. Слід відмітити синхронність зміни обмінного курсу гривні щодо дол. США та обсягів зростання агрегату М2 в 2015-2016 рр.

Характер зростання грошового агрегату М2 в загальному співпадає з характером нарощування грошової маси. За період 2012-2016 рр. зростання грошової пропозиції в середньому за рік становило 13%. У 2012-2013 рр. нарощування грошової маси спостерігалося щомісяця, і на кінець 2012 року збільшення грошової маси сягнуло 28,6%, на кінець 2013 року цей показник становив 17,6%. Починаючи з 2014 року темпи зростання обсягу грошової маси значно скоротилися. За 2014 та 2015 рр. грошова маса збільшилася на 5,3% та 3,9% відповідно (див. табл. 1).

Для порівняння, у розвинених країнах темпи зростання грошової маси становлять 6,5-9,0% на рік.

Важливим аспектом стану української економіки є те, що значне зростання грошової маси викликає дисбаланс між попитом та пропозицією валют на національному валютному ринку. До того ж, поряд зі зростанням грошової маси, суттєво скорочуються надходження іноземної валюти на валютний ринок країни від експортних операцій, зменшуються інвестиційні надходження та зростають обсяги відтоку капіталу за кордон. Суттєве зменшення доларової маси в країні призводить до ажіотажного попиту на неї та до девальвації національної грошової одиниці.

Як зазначає Шевчук В.О., Україна виявилась «рекордсменом» навіть у гроні країн колишнього Радянського Союзу за темпами нарощування грошової маси. Хоча починаючи з другої половини 1990-х років, для країн, що досягли фінансової стабілізації цей показник не перевищує 20% [2, с. 3]. Варто відмітити, що впродовж 2013-2016 рр. річні темпи приросту грошової маси в Україні також не перевищували показник 20%.

Україна належить до категорії країн з відкритою економікою. Як показує світова практика, в таких країнах збільшення монетарної пропозиції провокує девальвацію. Як видно з табл. 1, найвищими темпами грошова маса зросла у 2012 році. Темп приросту становив +28,6%, однак курс гривні стосовно долара США залишався незмінним, відносно євро гривня девальвувала лише на 2,3%. У 2015 році темп приросту грошової маси становив 3,9%, при цьому стосовно долара США гривня втратила 52%, стосовно євро – 36%.

Основну частину золотовалютних резервів України становлять активи у вільно конвертованій валюті – близько 76%, при цьому монетарне золото лише 6,5%. Впродовж 2016 року значно збільшилася така складова офіційних резервів країни як спеціальні права запозичення (СПЗ): з 8,59 млн. дол. на початок року до 2733 млн. дол. на кінець року. Поквартальну динаміку обсягу резервів в іноземній валюті наведено на рис. 2.

Впродовж 2012-2013 рр. відбувалося поступове зменшення обсягів резервів в іноземній валюті, причиною цього була жорстка монетарна політика з підтримки стабільності гривні. Для 2013-2014 рр. характерним були: по-перше, відплив капіталу через політичну нестабільність, по-друге, значні виплати по зовнішніх боргових зобов'язаннях. Обмінний курс гривні відреагував на такі фактори стрімкою девальвацією на 97,3% впродовж 2014 р. Найнижчого рівня обсяг резервів країни в іноземній валюті становив на кінець 2014 р. – 6618,5 млн. дол. США. Для останнього кварталу 2014 р., першого півріччя 2015 р. та останнього півріччя 2016 р. характерним є знаходження обсягів золотовалютних резервів нижче рівноважного рівня.

Як видно з рис. 2 впродовж 2015-2016 рр. спостерігається синхронність в динаміці зміни обсягів резервів в іноземній валюті та обмінного курсу гривні щодо дол. США.

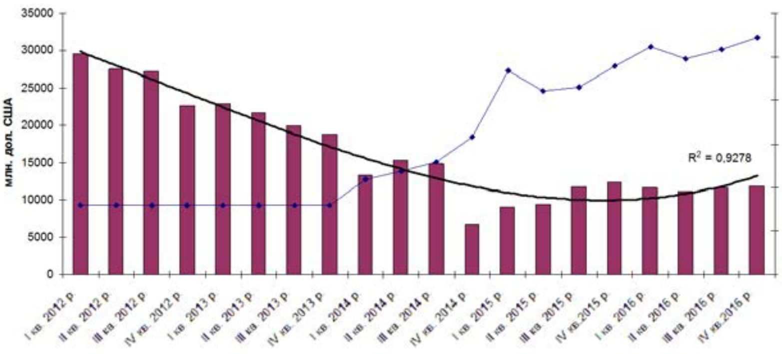

Рис. 2. Поквартальна динаміка обсягу резервів в іноземній валюті за 2012-2016 рр. та його трендові значення

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

Таблиця 1

Динаміка обсягу міжнародних валютних резервів, грошової маси та обмінного курсу гривні щодо долара США та євро за 2012-2016 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Резерви в іноземній валюті, млн. дол. США	22646,62	18759,52	6618,47	12359,23	11893,74
Грошова маса, млн. грн.	773199	908994	956728	994040	1102700
Темпи приросту грошової маси, %	28,6	17,6	5,3	3,9	10,9
Грн. за 100 доларів США	799,3	799,3	1576,86	2400,07	2719,09
Грн. за 100 євро	1053,72	1104,15	1923,29	2622,31	2842,26

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

За період 2012-2016 років спостерігався приплив іноземної валюти на валютний ринок України, що дало змогу НБУ нарощувати золотовалютні резерви. Пропозиція іноземної валюти збільшувалася або за рахунок додатного сальдо торгівельного балансу, або ж за рахунок припливу капіталу за фінансовим рахунком.

Для обмінного курсу гривні, ліквідність якого, порівняно з валютами інших країн, залишається низькою, основним чинником при формуванні попиту та пропозиції на національну валюту залишається експорт та імпорт товарів і послуг. Основні статті українського експорту – це зерно, руда та метал. Саме зовнішні ціни на них визначають основну масу надходження валюти в країну.

Важливим макроекономічним показником розвитку національної економіки виступає доларизація. Її вплив на кон'юнктуру фінансових ринків може бути непередбачуваним. Доларизація суттєво скорочує ефективність грошово-кредитної політики. Як правило, вона є наслідком довготривалої макроекономічної нестабільності. Економічні агенти зацікавлені в тому, щоб гроші мали відносно стабільну купівельну спроможність і саме тому віддають перевагу більш стабільній іноземній валюті.

Доларизація негативно впливає на грошово-кредитну систему країни:

– чинить інфляційний тиск, оскільки іноземна валюта бере участь в процесі обігу;

– підсилює залежність національної валюти від попиту на ту чи іншу валюту;

– ускладнює управління грошово-кредитною сферою з боку Центрального банку.

Визначення рівня доларизації за методикою Міжнародного валютного фонду проводиться на основі відношення величини депозитів в іноземній валюті до грошової маси.

Високодоларизованою вважають економіку країни, якщо значення показника доларизації перевищує 30% [3, с. 29]. До 2008 року Україна відносилась до країн з помірною доларизацією. Граничний рубіж показник рівня доларизації національної економіки перетнув, починаючи з 2008 року. Тенденція до його зростання триває до сьогодні і дозволяє зарахувати Україну до країн з високим рівнем доларизації.

За останні два роки процеси доларизації в країні значно посилилися.

Відповідно до методології МВФ розрізняють два види доларизації:

– реальна доларизація (іноземна валюта використовується в усіх операціях купівлі-продажу всередині країни);

– фінансова доларизація (товарні розрахунки переважно проводяться з використанням національної валюти, іноземна ж слугує для зберігання заощаджень).

Для України характерними є прояви обох видів доларизації. За масштабами прояву одного з видів, національну економіку можна віднести до переважно фінансово доларизованих країн.

За 2010-2016 роки значно зростає рівень саме фінансової доларизації, оскільки національна валюта поступово зменшує можливості її використання як засобу накопичення.

Візуально проглядається синхронізація динаміки рівня доларизації економіки та обмінного курсу національної валюти в 2013-2016 рр. (див. рис. 3). Особливо тісним є взаємний вплив між обмінним курсом гривні та доларизацією економіки в період фінансової кризи. Слід зазначити, що нестабільність обмінного курсу гривні по відношенню до долара США за останні два роки суттєво вплинула на зростання рівня доларизації національної економіки з 27,1% на кінець 2013 року до 33,1% на кінець 2016 року. Тісний взаємозв'язок між даними характеристиками підтверджується також розрахунком коефіцієнта кореляції, який дорівнює 0,78 і є статистично значимим з рівнем значущості .

Важливо зазначити, відповідно до існуючих міжнародних стандартів, що зростаючий рівень доларизації вимагає більш жорсткого режиму валютного курсу. На макроекономічному рівні значні обсяги іноземної валюти в структурі грошової маси є перешкодою для заходів монетарного регулювання.

Важливим курсоутворюючим фактором також виступає рівень відсоткових ставок в країні. О. Береславська в своїй роботі зазначає: «Внутрішні валюти (валюти країн з незрілими ринковими відносинами) суттєво реагують на девальваційні чинники, внаслідок чого швидко знецінюються, тоді як традиційні ревальвуючі заходи (наприклад, підвищення облікової ставки центрального банку) на ринку практично не спрацьовують» [4, с. 16].

З підвищенням процентних ставок зростає також вартість кредитів, якими користуються суб'єкти національної економіки. Зростання вартості кредитів робить їх менш досяжними, що послаблює ділову активність та знижує темпи зростання національної економіки. Отже, зростання відсоткових ставок, з одного боку, збільшує обсяги зовнішніх інвестицій, а з іншого є причиною недосяжності кредитів. Неоднозначність результатів зміни відсоткових ставок пояснюється в першу чергу кон'юнктурою економічних ринків.

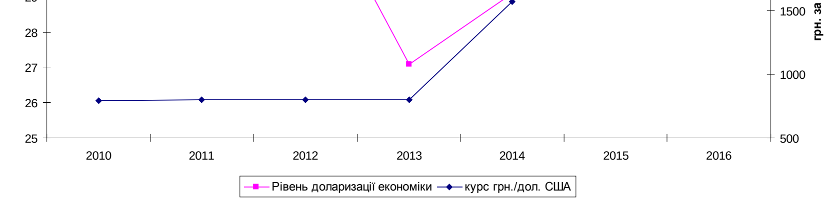

Рис. 3. Рівень доларизації та валютний курс гривні щодо долара США

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

Як зазначає К. Ларіонова та Г. Капінос, використання інструментів процентної політики на сьогодні не дає змоги істотним чином впливати на стан грошово-кредитного ринку, що зумовлено

відсутністю ефективного фондового ринку, який є ключовою ланкою трансмісії сигналів від зміни відсоткових ставок центральним банком до реальних змін в економічній поведінці учасників ринку [5, с. 139].

Для національної економіки характерною є відсутність синхронності між динамікою обмінного курсу гривні щодо долара США та зміною облікової ставки НБУ. Це можна пояснити впливом на валютний курс більш вагомих макроекономічних факторів, таких як грошова маса та ін.

Висновки і пропозиції. Стабільний валютний курс можна вважати одним з найбільш ефективних інструментів національної економічної політики. Досягнення його стабільності можливе за рахунок додаткової незначної та контрольованої емісії.

На сьогодні в України триває процес доларизації, що негативно впливає на розвиток національної економіки. Повернення довіри до національної валюти дозволить зменшити обсяги фінансової доларизації та збільшити її використання для накопичення та заощаджень. В якості інструмента для зниження рівня доларизації національної економіки необхідно використати поступову ревальвацію обмінного курсу гривні.

Недопустимим є використання процентних ставок для регулювання обмінного курсу валюти занадто часто, оскільки їх постійна зміна вказує на економічні негаразди в країні.

Відсутність прямої залежності між динамікою обмінного курсу гривні та зміною облікової ставки НБУ за досліджуваний період можна пояснити тим, що обмінний курс гривні більшою мірою залежить від попиту-пропозиції на іноземні валюти на національному валютному ринку та чутливий до девальвуючих і не чутливий до ревальвуючих факторів.

Список літератури:

1. See «Testing Long-Horizon Predictive Ability with High Persistence, and the Meese-Rogoff Puzzle,» by Barbara Rossi, International Economic Review, vol. 46, February 2005, pp. 61-92.
2. Шевчук В.О. Ризики фінансової дестабілізації в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). – 2009. – № 2. – С. 228-237.
3. Міщенко В., Сомик А. Доларизація: причини та наслідки для економіки України // Вісник НБУ – 2007. – № 6. – С. 28-31.
4. Береславська О. Актуальні проблеми курсової політики України // Вісник НБУ – 2010. – № 2. – С. 16-20.
5. Ларіонова К.Л., Капінос Г.І. Сучасний стан та перспективи змін грошово-кредитної політики України // Вісник Хмельницького національного університету – 2010. – № 1, т. 1. – С. 136-141.

Дерновая И.А.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

МОНЕТАРНЫЕ ФАКТОРЫ КУРСООБРАЗОВАНИЯ: СТАТИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье анализируются особенности формирования обменного курса гривны под влиянием монетарных факторов в течение 2012-2016 гг. В этом контексте проанализирована динамика денежного агрегата М2, определены его трендовые значения и установлена синхронность его изменения относительно обменного курса гривны в 2015-2016 гг. Также исследованы тенденции изменения объемов международных валютных резервов и их влияние на валютный курс гривны. Определено влияние уровня долларизации экономики на денежно-кредитную систему страны. Проанализирована роль процентных ставок как фактора курсообразования.
Ключевые слова: обменный курс гривны, денежная масса, девальвация, международные валютные резервы, долларизация национальной экономики, процентные ставки.

Dernova I.A.
Kyiv National University of Technologies and Design

MONETARY FACTORS OF EXCHANGE RATES: STATISTICAL ASPECT

Summary
This article analyzes the features of formation of exchange rate under the influence of monetary factors during the years 2012-2016. In this context, the dynamics of the monetary aggregate M2 are analyzed, its trend value is determined and the synchronicity of change relative exchange rate in the 2015-2016 is set. Also trends of the volume of international currency reserves and their impact on the exchange rate are studied. The influence of dollarization of the economy in the monetary system of the country. The role of interest rates as a factor in the exchange rate is analyzed.
Keywords: exchange rate of hryvnia, money sypply, devaluation, dollarization of national economy, international monetary reserves, interest rates.

УДК 658.012.32

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Дубинська О.С.
Донбаська державна машинобудівна академія

В статті вирішено важливе науково-практичне завдання, присвячене удосконаленню методичного підходу до аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств. Визначено основні етапи аналізу фінансової звітності підприємств. На одному з етапів пропонується розрахувати інтегральні показники фінансової звітності: майнового положення, ліквідності, фінансовій незалежності, діловій активності та рентабельності за методом сум. Наступний етап присвячено розрахунку коефіцієнтів вагомості інтегральних показників фінансової звітності вітчизняних підприємств. На останньому етапі визначають тип фінансового стану підприємства.
Ключові слова: підприємство, фінансова звітність, аналіз, майнове положення, ліквідність, фінансова незалежність, ділова активність, рентабельність.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні фінансова звітність перетерплює зміни, пов'язані з адаптацією до вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності. Практика господарювання свідчить, що фінансова звітність виконує такі важливі функції.

По-перше, вона надає власникам та кредиторам інформацію про рівень фінансового стану та ефективність фінансово-господарської діяльності вітчизняних підприємств.

По-друге, вона дозволяє визначити основні прогнозні показники фінансово-господарської діяльності вітчизняних підприємств та розробити моделі фінансового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та методичні засади аналізу фінансової звітності підприємств знайшли відображення в роботах таких науковців: О. В. Бедзай [1, с. 86-89], Т. Г. Бондарєва [2, с. 20-28], С. Л. Демиденко [3, с. 218-225], О. Зигрій [4, с. 208-210], Н. О. Мізякіна [5, с. 82-86], А. В. Озеран [6, с. 200-204], О. М. Петрук [9], Н. Г. Слободян [10, с. 67-71], Н. І. Федоронько [11, с. 337-341].

Аналіз наукових досліджень цих науковців виявив неоднозначність методичних підходів до аналізу фінансової звітності підприємств, оскільки вони більшою мірою мають обмежену сферу застосування, зокрема, спрямовані на виявлення ознак банкрутства, рівня інвестиційної, приватизаційної привабливості, кредитоспроможності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відтак існує потреба в удосконаленні наявних методичних підходів до аналізу фінансової звітності підприємства. Результати їх застосування представлять більш повну інформацію про рівень фінансового стану вітчизняних підприємств та дозволять прийняти якісно нові рішення до зниження ризикованості фінансово-господарської діяльності, підвищення її ефективності та забезпечення фінансового розвитку.

Метою статті є удосконаленню методичного підходу до аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика господарювання свідчить, що на сьогодні аналіз фінансової звітності вітчизняних підприємств ґрунтується на превентивному підході. Він спрямований на формування комплексу інструментів визначення дисфункцій фінансово-господарської діяльності вітчизняних підприємств.

На основі аналізу фінансово-економічної літератури [7, с. 117; 8, с. 370] автором цієї статті визначено, що етапами аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств є:

– Етап 1. Підготовка інформаційної бази для формування показників фінансової звітності вітчизняних підприємств;

– Етап 2. Формування показників фінансової звітності вітчизняних підприємств;

– Етап 3. Аналіз та оцінка показників фінансової звітності вітчизняних підприємств.

Достатньо очевидно, що інформаційною базою для аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств є форма 1 «Звіт про фінансовий стан» та форма 2 «Звіт про фінансові результати».

На наш погляд, до показників фінансової звітності вітчизняних підприємств, які комплексно характеризують фінансово-господарську діяльність варто віднести (табл. 1):

– показники майнового положення;
– показники ліквідності;
– показники фінансової незалежності;
– показники ділової активності;
– показники рентабельності.

На другому етапі автор даної статті пропонує розрахувати інтегральні показники фінансової звітності вітчизняних підприємств: майнового положення, ліквідності, фінансовій незалежності, діловій активності та рентабельності за методом сум [12, с. 210].

На думку автора цієї статті, даний метод є найбільш ефективним. Це пояснюється тим, що показники фінансової звітності вітчизняних підприємств, які входять у кожну аналітичну групу, є рівнозначними між собою та мають однакові одиниці вимірювання.

Нормативним значенням для інтегрального показника майнового положення є 2; ліквідності 5; фінансової незалежності 4; ділової активності 12 і рентабельності 4. На третьому етапі варто розрахувати коефіцієнти вагомості інтегральних показників фінансової звітності вітчизняних підприємств. Їх можна визначити за допомогою експертного оцінювання або статистичного моделювання [13, с. 281].

Результати використання методу аналізу ієрархій для визначення коефіцієнтів вагомості інтегральних показників фінансової звітності вітчизняних підприємств представлені в табл. 2.

На наш погляд, для запобігання погрішності у визначенні коефіцієнтів вагомості інтегральних показників фінансової звітності вітчизняних підприємств варто використати метод аналізу ієрархій [8, с. 384].

Як видно з табл. 2 інтегральні показники фінансової звітності вітчизняних підприємств згідно убування їх значимості варто проранжувати таким чином:

– інтегральний показник рентабельності;
– інтегральний показник ділової активності;
– інтегральний показник фінансової незалежності;
– інтегральний показник ліквідності;
– інтегральний показник майнового положення.

Відношення узгодженості пріоритетів експертів до коефіцієнтів вагомості інтегральних показників фінансової звітності вітчизняних підприємств перебуває в нормативному інтервалі та становить 0,06. Тобто від 0 до 0,2.

На четвертому етапі, на нашу думку, варто розрахувати комплексний інтегральний показник фінансової звітності вітчизняних підприємств за модифікованим методом сум [12, с. 124]. Це пояснюється тим, що показники майнового положення, ліквідності, фінансовій незалежності, діловій активності та рентабельності не є рівнозначними між собою.

$$КФЗ^{факт} = \frac{\sum_{i=1}^{n} w_i \frac{I_i^{факт}}{I_i^{норм}}}{\sum_{i=1}^{n} w_i}, \quad (1)$$

де $КФЗ^{факт.}$ – комплексний інтегральний показник фінансової звітності вітчизняних підприємств;

$I_i^{факт}$ – фактичне значення інтегрального показника майнового положення, ліквідності, фінансовій незалежності, діловій активності або рентабельності;

$I_i^{норм}$ – нормативне значення інтегрального показника майнового положення, ліквідності, фінансовій незалежності, діловій активності або рентабельності;

w_i – рівень вагомості інтегрального показника майнового положення, ліквідності, фінансо-

Таблиця 1

Показники фінансової звітності вітчизняних підприємств

Показник	Формула для розрахунку
Група I. Показники майнового положення	
Коефіцієнт зносу основних засобів	Знос основних засобів / Первісна вартість основних засобів (ПВОЗ)
Коефіцієнт оновлення основних засобів	$\frac{ПВ_{ОЗ}^{ФАКТ} - ПВ_{ОЗ}^{БАЗ}}{ПВ_{ОЗ}^{БАЗ}}$
Група II. Показники ліквідності	
Коефіцієнт покриття	Оборотні активи / Поточні зобов'язання
Коефіцієнт швидкої ліквідності	Швидкореалізовані активи / Поточні зобов'язання
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Найбільш ліквідні активи / Поточні зобов'язання
Група III. Показники фінансової незалежності	
Коефіцієнт фінансування	Позиковий капітал / Власний капітал
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	Чистий оборотний капітал / Оборотні активи
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Чистий оборотний капітал / Власний капітал
Група IV. Показники ділової активності	
Коефіцієнт оборотності активів	Чистий дохід від реалізації продукції / Активи
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Чистий дохід від реалізації продукції / Кредиторська заборгованість
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Чистий дохід від реалізації продукції / Дебіторська заборгованість
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	Чистий дохід від реалізації продукції / Запаси
Коефіцієнт оборотності основних засобів	Чистий дохід від реалізації продукції / Основні засоби
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Чистий дохід від реалізації продукції / Власний капітал
Група V. Показники рентабельності	
Коефіцієнт рентабельності активів	Чистий прибуток / Активи
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	Чистий прибуток / Власний капітал
Коефіцієнт рентабельності діяльності	Чистий прибуток / Чистий дохід від реалізації продукції
Коефіцієнт рентабельності продукції	Чистий прибуток / Собівартість продукції

Таблиця 2

Матриця попарних порівнянь коефіцієнтів вагомості інтегральних показників фінансової звітності вітчизняних підприємств

Інтегральний показник	Інтегральний показник майнового положення	Інтегральний показник ліквідності	Інтегральний показник фінансової незалежності	Інтегральний показник ділової активності	Інтегральний показник рентабельності	Вектор	Ранг
Інтегральний показник майнового положення	1	1/3	1/5	1/7	1/9	0,04	5
Інтегральний показник ліквідності	3	1	1/3	1/5	1/9	0,06	4
Інтегральний показник фінансової незалежності	5	3	1	1/3	1/5	0,13	3
Інтегральний показник ділової активності	7	5	3	1	1/3	0,26	2
Інтегральний показник рентабельності	9	7	5	3	1	0,51	1
Індекс узгодженості	0,06						

вій незалежності, діловій активності або рентабельності;

$$i \in [1;n]. \quad (2)$$

На п'ятому етапі, на думку автора, варто визначити тип фінансового стану вітчизняних підприємств: $КФЗ^{факт} \geq 6{,}13$ – вітчизняне підприємство є фінансово стійким, фінансово стабільним та фінансово безпечним; $КФЗ^{факт} < 6{,}13$ – вітчизняне підприємство є фінансово нестійким, фінансово нестабільним та фінансово небезпечним.

Оскільки $\sum_{i=1}^{n} w_i = 1$, тоді:

$$КФЗ^{факт} = \sum_{i=1}^{n} w_i \frac{I_i^{факт}}{I_i^{норм}}. \quad (3)$$

Висновки дослідження. В роботі вирішено важливе науково-практичне завдання, присвячене розробленню методичного підходу до аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств. Основні висновки та рекомендації полягають у такому: запропоновано методичний підхід до аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств. Його відмінними рисами від існуючих є: врахування вагомості фінансових показників – майнового положення, ліквідності, фінансової незалежності, ділової активності, рентабельності та з'ясування в оскільки разів фактичне значення фінансового показника є більшим або меншим за нормативне.

Запропонований в статті методичний підхід до аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств сприятиме пошуку можливостей підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності, зниження її ризикованості, забезпечення фінансового розвитку.

Застосування розробленого методичного підходу до аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств у сучасну практику господарювання дозволить визначити не лише власний рівень фінансового стану, а й існуючих і потенційних контрагентів, конкурентів, емітентів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. На сьогодні вітчизняні підприємства характеризуються різним рівнем поточного фінансового стану. Об'єктивні закони ринкової економіки змушують вітчизняні підприємства постійно шукати нові ефективні методи, принципи та важелі здійснення фінансово-господарської діяльності. Динамічний розвиток ринку, посилення конкуренції як на вітчизняному, так і на закордонному ринках вимагають від сучасних підприємств впровадження заходів до підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності, забезпечення її гнучкості та динамічності у взаємодії із зовнішнім середовищем. Достатньо очевидно, що функціонування системи є неможливим без використання механізмів. Серед них важливе місце належить механізму аналізу фінансової звітності вітчизняних підприємств.

Список літератури:

1. Бедзай О. В. Трансформація фінансової звітності та її вплив на методику аналізу ліквідності балансу / О. В. Бедзай // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 86-89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2014_44_19
2. Бондарєва Т. Г. Роль аналізу фінансової звітності для перспективного планування діяльності підприємств / Т. Г. Бондарєва, І. П. Нагавичко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. – 2016. – Вип. 2. – С. 20-28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgp_ekon_2016_2_5
3. Демиденко С. Л. Методичні підходи до стратегічного аналізу показників фінансової звітності / С. Л. Демиденко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 27. – С. 218-225. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2015_27_28
4. Зигрій О. Удосконалення методики аналізу показників бухгалтерської фінансової звітності підприємств / О. Зигрій // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 12(4). – С. 208-210. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12 (4)__47
5. Мізякіна Н. О. Аналіз міжнародних стандартів аудиту фінансової звітності щодо виявлення помилок / Н. О. Мізякіна // Економіка та держава. – 2015. – № 7. – С. 82-86.
6. Озеран А. В. Аналіз корисності інформації фінансової звітності для прийняття управлінських рішень / А. В. Озеран // Молодий вчений. – 2015. – № 2(2). – С. 200-204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2 (2)__50

7. Орехова Е. В. Система качественных показателей финансовой безопасности предприятия / Е. В. Орехова // Журнал «Новая Экономика»: Научно-теоретический, научно-практический, научно-методический журнал; Беларусь, г. Минск. – 2013. – № 1(61). – С. 115-119.
8. Орєхова К. В. Оцінювання фінансової безпеки підприємства: методичний аспект / К. В. Орєхова // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. Випуск 108. Серія: Економічні науки. – Київ «Техніка», 2013. – С. 368-376.
9. Петрук О. М. Аудит фінансової звітності підприємств в аспекті аналізу ефективності використання ресурсів / О. М. Петрук, Н. О. Мізякіна. // Ефективна економіка. – 2015. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_1_36
10. Слободян Н. Г. Аналіз фінансової звітності: управлінський аспект / Н. Г. Слободян, М. В. Безверха, М. В. Пушкарьова // Міжнародний науковий журнал. – 2016. – № 5(3). – С. 67-71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_5 (3)__20
11. Федоронько Н. І. Методи фінансового аналізу консолідованої фінансової звітності / Н. І. Федоронько // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 4. – С. 337-341. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2015_4_47
12. Reizinger-Ducsai A. Bankruptcy prediction and financial statements. the reliability of a financial statement for the purpose of modeling / A. Reizinger-Ducsai // Research Papers of the Wroclaw University of Economics. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wroclawiu. – 2016. – Issue 441. – P. 202-213.
13. Xiaohua F. Financial Statement Comparability and Debt Contracting: Evidence from the Syndicated Loan Market / F. Xiaohua, L. Yutao, X. Baohua, Z. Wenjun // Accounting Horizons. – Jun. 2016. – Vol. 30, Issue 2. – P. 277-303.

Дубинская Е.С.
Донбасская государственная машиностроительная академия

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье решена важная научно-практическая задача, посвященная совершенствованию методического подхода к анализу финансовой отчетности отечественных предприятий. Определены основные этапы анализа финансовой отчетности предприятий. На одном из этапов предлагается рассчитать интегральные показатели финансовой отчетности: имущественного положения, ликвидности, финансовой независимости, деловой активности и рентабельности по методу сумм. Следующий этап посвящен расчету коэффициентов весомости интегральных показателей финансовой отчетности отечественных предприятий. На последнем этапе определяют тип финансового состояния предприятия.
Ключевые слова: предприятие, финансовая отчетность, анализ, имущественное положение, ликвидность, финансовая независимость, деловая активность, рентабельность.

Dubynska O.S.
Donbass State Engineering Academy

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF FINANCIAL STATEMENTS OF DOMESTIC ENTERPRISES

Summary
This paper deals with important scientific and practical tasks devoted to the improvement of methodological approach to the analysis of financial statements of domestic enterprises. The main stages of the analysis of financial statements of companies. At one stage proposed to calculate the integral indicators of financial statements: financial situation, liquidity, financial independence, business activity and profitability according to the method of amounts. The next stage is devoted to the calculation of the weight coefficients of the integral indicators of financial statements of domestic enterprises. At the last stage to determine the financial condition of the company.
Keywords: enterprise, financial statements analysis, financial situation, liquidity, financial independence, business activity, profitability.

УДК 631.11:502.65.003

ЕКОНОМІЧНІ ТА ОБЛІКОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Камінська М.Б.
Житомирський національний агроекологічний університет

Розглянуто основні економічно-облікові аспекти екологічно безпечного розвитку аграрних підприємств. Визначено суперечність між економічними інтересами та екологічними вимогами. Виокремлено проблеми екологобезпечного розвитку аграрних підприємств, пов'язаних з особливостями ведення сільського господарства. Обґрунтовано основні принципи організації та управління аграрного природокористування та формування економічного механізму. Запропоновано вести облік екологічних витрат та можливих доходів сільськогосподарськими підприємствами.
Ключові слова: екологобезпечний розвиток, сільськогосподарське підприємство, облік, економічні інтереси, економічний механізм, екологічні витрати.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань екологобезпечного розвитку аграрних підприємств зумовлена тим, що забезпеченість економіки природними ресурсами впродовж тривалого часу не сприймалася як залежність від законів екології, природи. Але в міру нарощування виробництва для задоволення потреб в продукції сільського господарства, особливо у минулому столітті, ця залежність стала проявлятися все частіше і масштабніше. Наочною стала суперечність між економічними інтересами та екологічними вимогами. Однією з головних економічних проблем розвитку суспільства є проблема природоємності світової та національної економік, що зумовлено техногенним вилученням природних ресурсів і забрудненням навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми взаємодії економіки та екології знайшли відображення в працях відомих вчених-економістів: О. Балацького, В. Борисова, В. Вернадського, Б. Данилишина, С. Дорогунцева, Г. Іваницької, О. Кашенко, Л. Мельника, В. Паламарчука, С. Подолинського, П. Саблук, В. Трегобчука, Г. Черевка О. Царенко. Також вченими зроблено значний внесок до обґрунтування питань, пов'язаних з екологічними аспектами фінансово-господарської діяльності підприємств. Ці питання висвітлено у працях вітчизняних вчених: Ф. Бутинця, І. Замули, Л. Максимів, Н. Малюги, В. Папінко, М. Пушкаря, М. Чумаченка, а також зарубіжних науковців: А. Бєлоусова, Г. Вінтера, А. Гофмана, Н. та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Нині в сучасних умовах на аграрних підприємствах недостатньо приділяють уваги екологобезпечному розвитку, мотивуючи недостатністю грошових коштів.. Проте складність проблеми екологобезпечного розвитку аграрних підприємств вказує на недостатнє її вивчення. Особливо це стосується економічної мотивації екологобезпечного розвитку сільськогосподарських підприємств з метою підвищення ефективності діяльності підприємств аграрного сектору та покращення екологічного стану на селі.

Також, й досі не розроблено принципи та методи для практичного ведення обліку витрат і результатів природоохоронних заходів на аграрних підприємствах. Отже економічно-облікові аспекти екологобезпечного розвитку сільськогосподарських підприємств наразі потребують подальшого вивчення.

Мета статті. Зосередити увагу на економічних та облікових аспектах екологобезпечного розвитку сільськогосподарських підприємств. Визначити структуру економічного механізму природокористування в сучасних умовах господарювання, а також методичні підходи обліку екологічних витрат.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні в результаті недбалого ставлення до навколишнього середовища відбувається екологічна криза, що відображається у перевищенні в декілька разів критичного рівня забрудненості довкілля та основних природних ресурсів (ґрунту, води, повітря). Сільське господарство – одна з найважливіших галузей матеріального виробництва, що забезпечує населення країни продуктами харчування, а багато галузей промисловості – сировиною. Досягнення ефективності сільськогосподарського виробництва можливе лише за умови раціонального використання його природних ресурсів, пізнання законів, їх формування та відтворення. Розвиток підприємств сільського господарства має базуватися на принципах забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення та еколого-економічної оцінки функціонування єдиної системи «природа-виробництво-суспільство». Така оцінка передбачає визначення сукупності позитивних і негативних впливів на навколишнє природне середовище та на людину з боку сільського господарства [1].

Головним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, природна родючість якої стала результатом багатовікового біологічного процесу та дії навколишнього природного середовища. Але на жаль якісний стан землі постійно погіршується. Основними причинами низької віддачі земельного потенціалу є безгосподарне ставлення до землі, тривала відсутність реального власника, недосконалі техніка і технологія обробки землі та виробництво сільськогосподарської продукції, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив, невиконання природоохоронних та інших заходів. За даними Держкомзему України, нині 13,2 млн. га сільськогосподарських угідь зазнають водної ерозії, 19,3 млн. га – вітрової, 10,7 млн. га мають підвищену кислотність, 3,9 млн. га засолені і солонцюваті, 3,6 млн. га заболочені і перезволожені. Площі еродованої ріллі протягом останніх 25 років збільшилась на третину і щорічно

розширюється на 90-100 тис. га, а зміст гумусу в ґрунті знизився на 20%. Водночас витрати на протиерозійні та інші земле охоронні роботи постійно зменшуються [2]. Це почало обертатися величезними економічними збитками і тому сільськогосподарські підприємства повинні дотримуватись екологічної безпеки.

Все це є переконливим доказом того, що на сучасному етапі розвитку аграрного виробництва вкрай необхідно розробити нові принципи організації та управління аграрного природокористування, що базуються на взаємоузгодженості, органічному поєднанні екологічного та економічного підходів і методів еколого-економічної оцінки функціонування АПК. Саме еколого-економічний підхід, на нашу думку, по суті, є найважливішим принципом організації раціонального природокористування в сільському господарстві в умовах ринкової економіки, становлення нових форм господарювання і власності на земельні ресурси.

Відповідно напряму екологобезпечного розвитку аграрного сектору необхідно здійснювати заходи з механізації, хімізації, меліорації, впровадження досягнень науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим необхідно створювати відповідну систему ринкових регуляторів (пільги, кредити, податки та ін.) для зміни пріоритетів в розподілі ресурсів, капітальних вкладень в агарний сектор, зміцнювати екологічну роль витрат.

Аналізуючи дієвість такого економічного механізму природокористування в країні, відмітимо, що основним елементом впливу на підприємства наразі є нарахування екологічного податку згідно норм Податкового кодексу. Даний податок є основним джерелом коштів, що направляються на охорону навколишнього природного середовища. Потрібно все ж відмітити, що ставки екологічного податку не виконують повною мірою покладених на них завдання обмеження обсягів забруднення довкілля та стимулювання природоохоронних заходів [3].

В Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» розкрито економічний механізм забезпечення охорони довкілля, але не менш важливе значення має його застосування на практиці. В умовах ринку жорстка конкуренція вимагає максимальної економії всіх видів природних ресурсів. Перехід до ринкової економіки в Україні потребує змін до формування фінансово-кредитних методів природокористування, економічного стимулювання відновлення природних ресурсів [4].

Як показує досвід розвинених країн, цивілізовані ринкові механізми забезпечують більш сприятливі умови для ресурсозбереження, ніж існуюча система незбалансованого бюджету за екологічними (природоохоронними) платежами та екологічними витратами, переважно нецільовим використанням екологічних фондів. Механізми ринку розширюють межі прибуткових вкладень у збереження природних ресурсів у міру зростання їхньої дефіцитності. Цим і пояснюється досягнення країн із розвиненою ринковою економікою в галузі раціонального природокористування. Останнім часом у цих країнах почали набувати розвитку адміністративно-ринкові (змішані) механізми, як найзбалансованіші з еколого-системного погляду. Особливістю таких механізмів стає широке використання економічних ринкових регуляторів для стимулювання підприємницьких ініціатив при збереженні державного екологічного контролю і нормування.

Використання економічних регуляторів у системі державного екологічного управління є найважливішою проблемою як для країн з великим досвідом ринкового господарювання, так і для країн із перехідною економікою, зокрема для України. Усе це свідчить про те, що еколого-економічні відносини повинні оптимально сполучати ринкові регулятори і державні адміністративні регулятори (рис. 1) [5]. І застосування такого ринкового економічного механізму має досить важливе значення.

Однак, система економічних регуляторів характеризується тим, що підприємство-забруднювач не обмежується жорсткими нормами. Воно може обирати свою стратегію, спираючись на власну оцінку витрат і результатів. У той же час усі економічні параметри, які для нього є зовнішніми, фіксовані згідно Податкового кодексу України.

В умовах ринку жорстка конкуренція вимагає максимальної економії всіх видів природних ресурсів. Розуміння цього прийшло із запізненням, оскільки абсолютно вільний розвиток ринкових відносин здійснювався за рахунок варварського, хижацького стану до природи. Цивілізований вільний ринок потребує більш дієвого державного екологічного регулювання.

Екологічна діяльність підприємства пов'язана з відповідними витратами, які прямо чи опосередковано впливають на економічні показники його діяльності. Сума таких витрат у більшості підприємств значна, але нині бухгалтерський облік екологічних витрат ведеться безсистемно, вони не виокремлюються із загальної сукупності витрат. При існуючій організації бухгалтерського обліку це не дає змоги отримати достовірні дані про розміри, напрями та види природоохоронних витрат підприємства. Виходячи із великої кількості класифікацій екологічних витрат, які неоднорідні, але певною мірою тотожні.

Такі науковці, як Савченко О.Ф., Дацій О.І., Байда А.О., Зима Г.І пропонують групувати екологічні витрати за такими ознаками: види діяльності та характер впливу на навколишнє при-

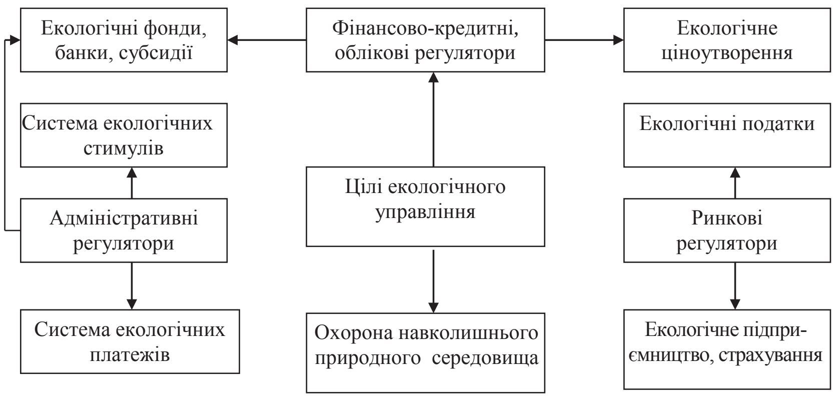

Рис. 1. Структура економічного механізму

Джерело: розроблено автором

родне середовище. Операційні екологічні витрати виникають у процесі звичайної діяльності підприємства і пов'язані з використанням природних ресурсів та/або їх охороною. Інвестиційні екологічні витрати пов'язані зі створенням, придбанням, реконструкцією, модернізацією, технічним переобладнанням, капітальним ремонтом споруд природоохоронного призначення. За характером впливу на навколишнє природне середовище екологічні витрати пропонують поділяти на експлуатаційні (пов'язані із забезпеченням виробничого процесу природними ресурсами, їх експлуатацією та відновленням) і природоохоронні (пов'язані із заходами щодо охорони навколишнього природного середовища від забруднення) [6].

За результатами дослідження встановлено, що наведена класифікація екологічних витрат може бути застосована і на сільськогосподарських підприємствах, що дасть змогу організувати бухгалтерський облік витрат екологічної діяльності та розробити методику їх обліку.

Для організації ведення обліку екологічних витрат необхідно розробити облікову політику підприємства відповідно до чинного законодавства країни та визначити основні завдання їх обліку. Можна виділити такі завдання обліку екологічних витрат: збір та надання повної, своєчасної та достовірної інформації про екологічні витрати для прийняття ефективних управлінських рішень щодо екологобезпечного розвитку аграрного підприємства; забезпечення збереження природних ресурсів; забезпечення контролю за екологічними витратами підприємства; здійснення оцінки впливу екологічних чинників на фінансові результати сільськогосподарського підприємства.

Для виконання зазначених завдань необхідно систематично здійснювати первинний облік екологічних витрат та визначити синтетичні та аналітичні рахунки для обліку; накопичувати екологічні витрати у відповідних облікових регістрах для складання внутрішньої та зовнішньої звітності. З точки зору методичних підходів обліку екологічних витрат необхідно розробити рекомендації щодо визнання, оцінки, включення до собівартості продукції екологічних витрат.

Виходячи з вищесказаного, доцільно стверджувати, що на екологічних витратах не можна економити, а бухгалтерський контроль рівня екологічних витрат має не стільки сприяти пошуку шляхів їх зниження, скільки визначати достатність вкладених коштів на екологобезпечний розвиток аграрних підприємств та процес ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Висновки та пропозиції. Підприємства аграрного сектору незалежно від своїх бажань, і суто об'єктивних причин змушені перейти до ресурсозберігаючого виробництва і керуватися екологічними пріоритетами у відношеннях з природним середовищем. Досягнення рівноважного природокористування в аграрному секторі є найактуальнішою проблемою для України як потенційного виробника високоякісної екологічно чистої продукції, а значить – конкурентоспроможної на ринку. Раціональне використання та охорона навколишнього середовища стають дедалі актуальнішими, поступово займаючи перший ряд серед глобальних проблем сучасності.

Екологічні витрати – це витрати, пов'язані з екологобезпечним розвитком аграрних підприємств; вони відрізняються від інших витрат підприємств і залежать від їх виробничої діяльності та ступеня впливу на навколишнє природне середовище. Для обліку екологічні витрати доцільно поділяти за двома ознаками: за видами діяльності та за характером впливу на екологобезпечний розвиток, що надає можливсть контролювати екологічні витрати та розробити методику їх обліку. Найбільш доцільним є виділення у фінансовому обліку аналітичних статей, на яких будуть накопичуватись екологічні витрати, згідно із розробленою класифікацією. Екологічні витрати, які за сутністю є загальновиробничими, слід розподіляти пропорційно вартості робіт з відновлення навколишнього природного середовища, яке частково або повністю втратило свої первісні властивості в результаті діяльності підприємства.

Оскільки держава надає право використовувати навколишнє середовище для здійснення сільськогосподарського виробництва, аграрні підприємства мають компенсувати втрати природного середовища та зберігати природне середовище. Аграрні підприємства, які впроваджують екологобезпечні технології мають бути звільнені від оподаткування за вироблену екологічно чисту продукції. Але для екологобезпечного розвитку аграрного сектору ще необхідно сформувати еколого-економічне мислення. Суть такого мислення полягає в засвоєнні новітніх знань про еколого-економічні зв'язки, усвідомлення можливих економічних ризиків; формування у працівників сільськогосподарського підприємства екологічної культури.

Крім цього організація екологічної сільськогосподарської діяльності повинна здійснюватись на державному рівні. Роль уряду, органів державного екологічного управління полягає в тому, щоб примусити сільськогосподарських виробників підтримувати еколого-економічний баланс, компенсувати зовнішні екологічні витрати та ін. Елементами такої організації є правова основа екологічного підприємництва в Україні.

Список літератури:

1. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Монографія: Суми, 2003. – С. 65-70.
2. Офіційний Веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Податковий кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: http //www ligazakon ua
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 26 червня 1991 р. – № 1268-XII. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: http //www zakon rada ua
5. Камінська М.Б. Інструменти економічного механізму екологобезпечного розвиткусільськогосподарських підприємств / М.Б. Камінська // Вісн.національного університету водного господарства та природокористування. – 2005. – Вип. 4(12). – С. 48-54.
6. Савченко О.Ф. Екологічні витрати: проблеми права, обліку та оподаткування / О.Ф. Савченко, О.І. Дацій, А.О. Байда, Г.І. Зима // Економіка та держава. – 2015. – № 5. – С. 11-19.

Каминская М.Б.
Житомирский национальный агроэкологический университет

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И УЧЕТНЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГОБЕЗОПАСНОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Раскрыты основные экономические и учетные аспекты экологобезопасного развития аграрных предприятий. Определено противоречие между экономическими интересами и экологическими требованиями. Выделены проблемы экологобезопасного развития аграрных предприятий, связанных с особенностями ведения сельського хозяйства. Обоснованы основные принципы организации и управления аграрного природодоиспользования и формирования экономического механизма. Предложено усовершенствовать учет экологических затрат на сельськохозяйственных предприятиях.
Ключевые слова: экологобезопасное развитие, сельськохозяйственное предприятие, учет, экономические интересы, экономический механизм, экологические затраты.

Kaminska M.B.
Zhytomyr National Agroecological University

ECONOMIC AND ACCOUNTING ASPECTS OF ECOLOGICAL AND SAFE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The basic economical and accounting aspects of the environmentally safe development of agrarian enterprises are opened. The contradiction between economic interests and environmental requirements is defined. The problems of the ecologically safe development of agrarian enterprises connected with the peculiarities of farming are singled out. The main principles of organization and management of agrarian nature management and the formation of an economic mechanism are substantiated. It was proposed to improve the accounting of environmental costs at agricultural enterprises.
Keywords: ecology-safe development, agricultural enterprise, accounting, economic interests, economic mechanism, environmental costs.

УДК 338.27

ОЦІНКА ВАРТОСТІ КОМПАНІЙ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Коваль І.Ф.
Академія фінансового управління

Оцінка вартості підприємства (бізнесу) має найперше значення як для розвитку самого підприємства, так і для розуміння напрямків і темпів розвитку галузі і всієї економіки країни. Активізація фондового ринку, велика кількість угод з активами і підприємствами потребує визначення і аргументованого підтвердження їх вартості. Особливістю оціночної діяльності в Україні є велика кількість угод з державною формою власності, великим рівнем інфляції, що робить необхідним для постійної переоцінки вартості активів. Активізація оціночної діяльності, збільшення видів активів, які підлягають оцінці і управлінню, потребує постійного розвитку і удосконалення методик і методології оцінки, внесення змін і поправок в законодавчу базу, яка регулює область економічних взаємовідносин.
Ключові слова: підходи до оцінки, вартість майна, оцінка майна, види вартостей при оцінці.

Постановка проблеми. Недостатня визначеність законодавства з питань виділення об'єктів оцінки призводить до того, що важко розрізнити поняття «бізнес», «сукупний потенціал підприємства», «діяльність» та «підприємство»: «Особливе місце серед об'єктів оцінки займає бізнес (підприємство), в процесі визначення вартості якого об'єктом оцінки виступає діяльність, що здійснюється на основі функціонування майнового комплексу підприємства та має на меті отримання прибутку», або: «оцінка сукупного потенціалу підприємства (вартості бізнесу)». Оцінка бізнесу за стандартами BSV Американського Товариства Оцінювачів – «акт/процес підготовки висновку (визначення) щодо вартості підприємства або частки акціонерів у його капіталі». Дійсно, при перекладі з англійської словники трактують бізнес, підприємство, фірму, як синоніми, але практика оцінки підприємств в Україні показує, що оцінюються вони зовсім не так, як бізнес в ринкових країнах. Деякий час купівля чи продаж підприємства в нашій країні могла означати лише перереєстрацію пакету документів, оскільки іноді підприємство існувало тільки на папері. З цієї точки зору бізнес має особливості оцінки, у тому числі в порівнянні з оцінкою окремого підприємства або ЦМК. Згідно діючому Національному законодавству з оцінки бізнес взагалі не є об'єктом оцінки.

Господарський кодекс не використовує поняття *бізнесу*, замінюючи його не зовсім адекватним, але найближчим за значенням поняттям *«підприємництво»* поряд з підприємством та майновим комплексом. Але оцінювати підприємництво для продажу неможливо, тоді як продаж бізнесу за світовою практикою – явище ординарне. Відповідно до міжнародних стандартів, розрізняється підрахунок вартості бізнесу, ЦМК та пов'язаних з ним прав, хоча всі ці питання знаходяться у взаємозв'язку. За теорією, з якою згодна більшість вітчизняних дослідників, більш складна система не є простою сумою складових елементів, що входять до неї, оскільки має місце ефект синергії. Тому бізнес – не сума елементів (таких як окремі підприємства, майнові комплекси, майнові права або фірми, які входять у одну й ту саму сферу певного бізнесу), а інший цілісний носій, який має свої властивості. Щоб оцінити *бізнес*, його не можна розглядати як зафіксоване балансом майно, ***бізнес – це діючий об'єкт оцінки***, який має численні зв'язки з оточенням. Підприємство, на відміну від його складових елементів, може виробляти готову продукцію, то й бізнес, на відміну від окремого підприємства (якщо воно не являє собою увесь бізнес цілком, чого майже ніколи не буває), оцінюється разом із зв'язками, які з'єднують його з зовнішнім середовищем. Таким чином, бізнес особливе явище, він може вміщувати не одну фірму або підприємство, а може вестись взагалі без створення юридичної особи. Найчастіше бізнес об'єднує декілька підприємств, іноді не має майнового комплексу, не використовує найманого труда та ін., але з врахуванням зовнішніх зв'язків, напрацьованих з роками, має окрему цінність. Слід враховувати, що це можуть бути і негативні зв'язки, які знижують вартість бізнесу, наприклад, – залежність від одного і до того ж ненадійного джерела сировини. Отже, оцінка бізнесу потребує іншого сполучення традиційних результатних, порівняльних та витратних підходів, та використання конкретних методів оцінки саме бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження оцінки вартості підприємства зробили Н. Грицина, А. Грязнова, Р. Ібрагімов, С. Валдайцев, О. Мендрул, О. Мних, І. Ніконова, В. Осипов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нестабільний стан економіки України вимагає від менеджерів підприємств, організацій, осіб, які займаються оцінкою бізнесу бути гнучкими і легко пристосовуватись до мінливих зовнішніх умов. При цьому, вони повинні володіти основними методичними підходами та методами оцінки вартості бізнесу. Тому дослідження концептуальних підходів оцінювання вартості бізнесу є актуальною проблемою.

Проблема застосування різних підходів до оцінки вартості бізнесу та їх порівняльних характеристик знаходить відображення у працях багатьох авторів, серед яких В. Є. Єсипов, Л. В. Єфремова, Г. А. Маховикова, Н. В Симонова, Т. І. Сичьова, В. В. Терехов та ін.

На даному етапі ринок купівлі – продажу підприємств, а також інвестицій розвивається дуже динамічно. До продажу пропонуються підприємства різних форм власності: приватні, колективні, комунальні, державні та інші. Це можуть бути і об'єднання підприємств (асоціації, корпорації, консорціуми), і структурні підрозділи підприємств (цехи, ділянки тощо). Підприємства можуть бути закриті, відкриті акціонерні, товариства з обмеженою і повною відповідальністю. На ринку широко представлені сільські (фермерські) господарства, банки і інші фінансові установи та організації (страхові компанії, кредитні союзи).

Мета статті. Головною метою даної статті є ознайомлення з методичними підходами до оцінки вартості компаній.

Виклад основного матеріалу. Оцінка бізнесу дуже відповідальний і трудомісткий процес. Оцінка може переслідувати різні цілі: підвищення ефективності управління виробництвом; розробка бізнес-плану; реструктуризація підприємства (ліквідація, злиття, розділення та інше); визначення поточної ринкової вартості підприємства в разі його часткової або повної купівлі або продажу; при покупці акцій у акціонерів; визначенні кредитоспроможності підприємства. Вона проводиться для того, щоб придбати або продати виробництво на найбільш вигідних умовах; коли необхідно мати чітке уявлення про вартість як своїх активів, так і активів контрагентів, мати реальну і достовірну інформацію про можливі терміни окупності підприємства, про розмір річного доходу, перспективи розвитку на ринку товарів і послуг; мати компетентну інформацію про вартість підприємства; для зниження фінансового ризику при наданні кредиту.

Для визначення вартості бізнесу оцінювачі застосовують такі методичні підходи до оцінки:
– доходний;
– порівняльний;
– майновий (затратний).

Якщо розглядати доходний підхід, то він дозволяє провести оцінку вартості об'єкта в залежності від очікуваних майбутніх доходів, виходячи з того, що власність здатна генерувати грошові потоки в майбутньому. Вартість бізнесу безпосередньо пов'язана з поточною вартістю всіх майбутніх доходів, які принесе даний бізнес. Даний метод оцінки має як переваг так і недоліки. Він дозволяє відобразити майбутню дохідність компанії, що в найбільшій степені цікавить інвестора. Світова практика показала, що цей метод точніше всього визначає ринкову вартість підприємства, але його використання має труднощі із-за складності проведення достатньо точного прогнозування.

В доходному підході використовують методи:
– пряма капіталізація доходів;
– дисконтування грошових потоків.

В основ даних методів лежить оцінка доходів в майбутньому. Обидва методи дозволяють перетворення майбутніх доходів від об'єкта оцінки в його вартість з урахуванням ризику, характерного для даного об'єкта.

При використанні методу капіталізації доходів у вартість об'єкта перетворюється дохід за один часовий період, при цьому очікується, що майбутні чисті доходи чи грошові потоки приблизно будуть реально рівними чи темпи їх росту будуть помірними і передбачуваними.

При використанні методу дисконтова них грошових потоків у вартість об'єкта перетворюється пропонований дохід на протязі прогнозного періоду, а також виручка від перепродажу об'єкта в кінці прогнозного періоду.

Якщо грошові потоки являють собою додатню величину, стабільні достатньо довгий проміжок часу або змінюються помірними темпами, тоді використовують метод прямої капіталізації доходів.

Капіталізація – це визначення величини поточної вартості майбутнього доходу, середнього

за період, чи потоку доходів за період, отриманих в результаті володіння об'єктом власності.

Коефіцієнт капіталізації показує, який дохід у визначений період генерує власність, яка має визначену вартість.

Метод капіталізації доходів – це визначення величини поточної вартості об'єкта власності на основі майбутнього, середнього за період доходу.

Метод дисконтованих доходів ґрунтується на тому, що вартість компанії визначається поточною вартістю доходу, який буде отриманий власником компанії в майбутньому. Цей метод доречно застосовувати до підприємств, які мають нестабільні потоки доходів і витрат. В якості доходу тут найкраще використовувати грошовий потік або чистий прибуток. Даний метод оцінки вважається найбільш актуальним з точки зору інвестиційної привабливості, оскільки інвестор, який вкладає кошти в діючий бізнес, в кінцевому підсумку купує не набір активів, які складаються з будівель та споруд, обладнання, а потік майбутніх грошових доходів, який дозволяє йому окупити вкладені засоби, отримати прибуток і підвищити свій матеріальний стан.

Для розрахунку дисконтова них грошових потоків необхідні:

– тривалість прогнозного періоду;

– прогнозні величини грошових потоків, включаючи реверсію;

– ставка дисконтування.

Реверсія – це остаточна вартість об'єкта після зупинення надходжень потоку доходів. Реверсія може бути отримана по закінчення терміну економічного життя об'єкта чи при його перепродажу до закінчення цього терміну.

Найчастіше для оцінки вартості бізнесу на Україні використовується дохідний підхід, але іноді буває вигідніше застосувати майновий чи порівняльний підхід, або всі підходи разом. Узгодження результатів оцінки, отриманих із застосуванням витратного, дохідного та порівняльного підходів, здійснюється з урахуванням мети і принципів оцінки.

Таким чином, вибір підходу та відповідного методу оцінки вартості бізнесу залежить від багатьох факторів, серед яких основними є мета оцінки, наявність достатньої вихідної інформації, організаційно-правова форма об'єкту оцінки.

Якщо говорити про порівняльний підхід, то він ґрунтується на співставленні вартості об'єкта оцінки з вартістю нещодавно проданих аналогічних об'єктів. Сутність підходу полягає у визначенні вартості оцінюваного об'єкта шляхом приведення характеристик, і відповідно ринкової вартості нещодавно проданих аналогічних об'єктів. Підхід ґрунтується на принципі заміщення: інвестор не заплатить за об'єкт більше того, ніж купівля чи створення іншого об'єкта, з такими ж характеристиками.

Застосування порівняльного підходу доречно при наявності і доступності фондового ринку, коли інтервали ціни і вартості знаходяться поруч з точкою рівноваги попиту та пропозиції.

В порівняльному підході застосовуються наступні методи:

– метод компанії-аналога чи метод ринку капіталів – співставлення цін на акції компанії, як розміщені на фондовому ринку з будь-яким фінансовим показником цієї компанії;

– метод угод чи метод продажу ґрунтується на ціні придбання підприємства в цілому чи контрольного пакету акцій;

– метод галузевих коефіцієнтів чи метод галузевих співвідношень застосовує співвідношення між ціною і певними фінансовими параметрами.

Способи застосування методу компанії-аналога і методу угод практично співпадають. Різниця лише в вихідній інформації:

– ціна однієї акції;

– ціна контрольного пакету, включаючи премію за елементи контролю.

До недоліків порівняльного підходу можна віднести такі його якості: складність збору інформації про дійсні ціни продажів; залежність від активності ринку; залежність від стабільності ринку; відмінності продажів; складність узгодження даних про продажі, що істотно розрізняються; проблематичність збору інформації про специфічні умови операції.

Витратний підхід розглядає вартість бізнесу на основі понесених витрат. Балансова вартість активів зобов'язань підприємства корегується з урахуванням інфляції, ринкової кон'юктури, методів обліку.

Вартість бізнесу визначається як вартість власного капіталу, яка дорівнює різниці ринкової вартості активів і всіх її зобов'язань.

Витратний підхід оцінки вартості компанії включає:

– метод чистих активів;

– метод заміщення;

– метод ліквідаційної вартості.

Даний підхід застосовується для оцінки:

– підприємств з високим рівнем фондоємності;

– холдингових компаній;

– підприємств, які не мають даних про прибутки;

– підприємств, значну частину активів яких складають фінансові активи.

До переваг витратного підходу до оцінки вартості бізнесу відносять: використання цього методу для неефективних і неприбуткових підприємств, метод дозволяє отримати прийнятну ціну для продавця, тому що він враховує вартість активів і не бере до уваги потенційну прибутковість; існування достатньої кількості необхідної статистики (на відміну від порівняльного підходу).

Оцінку бізнесу за допомогою майнового підходу варто проводити, коли необхідно визначити вартість майнового комплексу і нематеріальних активів. Він використовується з погляду понесених витрат, а також суми, яка буде необхідна для відтворення та заміщення об'єкту. Цей метод доцільно використовувати при продажу окремих частин бізнесу, при ліквідації компаній та їх страхуванні, під час приватизації державних підприємств.

Недоліками майнового підходу до оцінки вартості бізнесу є: балансова вартість майна ніколи не відповідає її ринковій вартості; іноді виникають труднощі з розрахунком зносу об'єкту (наприклад, коли будівлі більше 10 років). Бувають випадки, коли при застосуванні витратного підходу виникають проблеми, пов'язані з невідповідністю витрат на побудову нового об'єкту і вартістю відтворення старого об'єкту, тобто побудувати новий об'єкт дешевше ніж відновити старий.

Власник може оцінити бізнес самостійно, на основі оцінок власних спеціалістів, але ці спеціалісти повинні мати відповідний сертифікат. Найчастіше для оцінки запрошується незалежний експерт або група оцінювачів. Інколи проводиться конкурсний відбір оцінювача на тендерній основі. У цьому випадку оцінювачам надається

загальна інформація про бізнес, на основі якої вони дають пропозиції щодо строків і вартості оцінки. За діючим законодавством оцінювач повинен забезпечити конфіденційність, але іноді підписується окрема угода, яка передбачає відповідну компенсацію при її порушенні.

Висновки. Визначення ринкової вартості бізнесу, а фактично – підприємства, є необхідною для суб'єктів господарювання, що функціонують у ринковій економіці. Поясненням цього виступає той факт, що вартість підприємства – комплексний показник, необхідний для розуміння поточного стану бізнесу та перспектив його розвитку. Таким чином оцінка бізнесу, в першу чергу, необхідна для керуючих компанією, тобто менеджерам.

Сфера оцінки бізнесу дуже складна, адже для проведення якісної оцінки мало оцінити лише матеріальні активи, що знаходяться у власності підприємства. Оцінки в свою чергу потребують і нематеріальні активи, зовнішнє та внутрішнє середовище в якому функціонує підприємство тощо. Однією з проблем, причому притаманній не лише нашій країні, а й більш розвинутим є складність отримання інформації, що необхідна для проведення оцінки. Багато даних можуть бути віднесені до комерційної таємниці, що унеможливлює їх вільне використання для цілей оцінки. Особливо це складно при проведенні порівняння підприємства, що оцінюється з підприємствами – аналогами.

Наступною проблемою є різниця в реальній та бухгалтерській вартості активів підприємства, остання, як правило, дещо нижча. В свою чергу, для оцінки деяких типів активів необхідно застосовувати спеціальні підходи та методики, що робить розрахунки з вартості бізнесу досить складними та громіздкими.

Список літератури:

1. Бусов В.И. Оценка стоимости предприятия (бизнеса): учебник для бакалавров / В.И. Бусов, О.А. Землянский, А.П. Поляков; под общей ред. В.И. Бусова. – М.: Изд. Юрайт, 2012. – 430 с.
2. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса и управление стоимостью предприятия: учеб. Пособие для вузов / С.В. Валдайцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.
3. Макаренков Ф., Дэмшин В. Концепция управления стоимостью предприятия // Управление компанией. 2001. – С. 19-23.
4. Оценка бизнеса / под ред. А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2009.
5. Стоимость компаний: оценка и управление. 3-е изд., перераб.и доп. / Коупленд Т. [и др.] М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 576 с.

Коваль И.Ф.
Академия финансового управления

ОЦЕНКА СТОИМОСТИ КОМПАНИЙ: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация
Оценка стоимости предприятия (бизнеса) имеет первейшее значение как для развития самого предприятия, так и для понимания направлений и темпов развития отрасли и всей экономики страны. Активизация фондового рынка, большое количество сделок с активами и предприятиями требует определения и аргументированного подтверждения их стоимости. Особенностью оценочной деятельности в Украине есть большое количество сделок с государственной формой собственности, высоким уровнем инфляции, что делает необходимым для постоянной переоценки стоимости активов. Активизация оценочной деятельности, увеличение видов активов, подлежащих оценке и управлению, нуждается в постоянном развитии и совершенствования методик и методологии оценки, внесение изменений и поправок в законодательную базу, регулирующую область экономических взаимоотношений.
Ключевые слова: подходы к оценке, стоимость имущества, оценка имущества, виды стоимости при оценке.

Koval I.F.
Academy of Financial Management

VALUATION, METHODOLOGICAL APPROACHES AND APPLICATION

Summary
Valuation of the company (business) has first importance for the development of enterprises, and for understanding trends and the pace of the industry and the entire economy. Activation of the stock market, a large number of transactions with assets and businesses to be determined and reasoned confirmation of their value. Feature of appraisal activity in Ukraine has a large number of agreements with the state-owned, high inflation, making it necessary for ongoing revaluation of assets. Activation of evaluation activity, increasing the types of assets that are subject to the assessment and management requires constant development and improvement of methods and assessment methodology, changes and amendments to the legal framework regulating the area of economic relations.
Keywords: approaches to assessing the value of real estate, property appraisal, types of values in the evaluation.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 339.9(045)

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА ПРИ ВИХОДІ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ

Ковтун Е.О., Денисевич Є.С., Зайцева Д.Є.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена проблемі вибору стратегії виходу на зовнішні ринки. Розглядається необхідність аналізу ключових факторів, що зумовлюють проникнення на іноземний ринок. Досліджено мотиви, які стимулюють підприємства інтегруватися у міжнародний торговельний простір. Особливу увагу приділено вивченню основних форм виходу на міжнародні ринки. А також висвітлюється питання наявності переваг, якими компанія повинна володіти для успішної інтернаціоналізації.
Ключові слова: стратегія ЗЕД, зовнішній ринок, інтернаціоналізація, форми виходу на іноземні ринки, стратегія водоспаду, стратегія Спрінклера.

Постановка проблеми. У сучасному світі ТНК займають лідируючі позиції у багатьох галузях на міжнародному ринку. Головним чином це пов'язано з розробкою і реалізацією ефективної стратегії виходу на зовнішній ринок. Саме від правильності її постановки залежить, на скільки результативним буде даний крок підприємства, чи допоможе він закріпити свої позиції на світовій арені. Дуже важливо, щоб між стратегічними рішеннями, які приймаються в компанії та ресурсами, з якими вона працює, існував тісний взаємозв'язок. У разі його відсутності може виникнути прогалина між тим, що компанія хоче зробити, і тим, що вона зробить. Враховуючи важливість для економічного розвитку підприємства виходу на світовий ринок, з'являється необхідність детального аналізу факторів, які впливають на вибір найраціональнішої стратегії проникнення на нього, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку та вивчення даної проблеми був зроблений такими науковцями-класиками як Дж. Данінг, А. Муза, Р. Гріфін, М. Пастей, Ч. Хіл, Б. Сольник та Д. Макліві. Серед сучасних вітчизняних дослідників можна виділити О. Рогача, І. Матюшенко, В. Божко, Д. Лук'яненко, О. Мозгового та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вихід підприємства на іноземний ринок є важливим кроком для його подальшого розвитку, тому розуміння комплексу факторів впливу на рішення «яку ж стратегію виходу обрати?» є саме тим ключовим елементом, який забезпечить успішну інтеграцію на міжнародному ринку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та аналіз основних факторів, що впливають на вибір стратегії виходу на зовнішні ринки.

Виклад основного матеріалу. У сьогоднішньому мінливому бізнес-середовищі під впливом глобалізації все більша кількість підприємств прагне розвиватися завдяки виходу на зовнішні ринки. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства на іноземному ринку необхідно створити стратегію ЗЕД, тобто єдиний напрямок, який буде враховувати внутрішні можливості підприємства та ринкові умови, в яких йому доведеться функціонувати. Проте, перед формуванням даної стратегії підприємству слід з'ясувати ряд питань стосовно мотивів, вибору привабливого ринку, часу і масштабу, форм та умов виходу на світовий ринок. Сформувавши відповіді на ці питання, підприємство підвищить можливість розробки ефективної стратегії ЗЕД.

Зазвичай, основними мотивами виходу підприємств на іноземний ринок є: максимізація прибутку; зниження витрат за рахунок збільшення масштабів від реалізації; розподіл підприємницького ризику між внутрішнім і зовнішнім ринками; можливість продовження життєвого циклу товару; підвищення репутації фірми, за рахунок набуття статусу міжнародної; зменшення залежності від внутрішнього ринку. Водночас існують і негативні моменти пов'язані з інтернаціоналізацією. По-перше, обсяг прибутку може виявитися не таким, як передбачалося, через нестабільність національної валюти країни-реципієнта, політичної і загальної економічної ситуації за кордоном. По-друге, проникнення та збереження позицій на обраному іноземному ринку вимагає значних витрат, які можуть не відповідати запланованим результатам і можливостям підприємства. По-третє, культурні відмінності, які існують між приймаючою країною і даною компанією, а особливо політичні ризики, закони, тощо.

Варто зазначити, що вихід на зовнішній ринок буде успішним тільки у тому випадку, якщо підприємство зможе запропонувати такий продукт або послугу, який би не мав аналогів на даному ринку, при цьому максимально задовольняв наявні потреби, а виробничі потужності були б достатніми для їх забезпечення. Вихід на ринок зарубіжних країн є складним і тривалим процесом. Він має певні особливості, а саме проходить такі етапи:

1. Вивчення ринку, визначення ступеня його привабливості за допомогою ретельного аналізу та поверхневої оцінки.

2. Делегування більшості маркетингових функцій місцевому представнику-посереднику.

3. Організація власних потужностей на основі спільного або повного володіння через придбання місцевої компанії.

4. Систематичне і регулярне забезпечення повноцінної реалізації стратегічних інтересів.

Після того, як підприємство обрало привабливий ринок, наступним рішенням має бути час та масштаб виходу на нього. Вихід вважається достроковим, якщо компанія вступає на ринок найпершою. Пізнім, якщо підприємство входить вже після того, як інші компанії відрекомендували себе на ньому. Чим раніше підприємство проникає на ринок, тим більше переваг воно отримує, серед яких виділяють: можливість створити стійкий бренд, отримати максимальний попит та створити таку цінову політику, яка б остаточно закріпила цільову аудиторію. Втім, вихід на ринок на ранньому етапі може потягнути за собою «піонерські» витрати, які підприємство могло б уникнути у разі проникнення після створення на ньому декількома фірмами-конкурентами сприятливих умов для ведення бізнесу [1, с. 396]. До того ж, країна-реципієнт може бути недостатньо лояльною до імпортера, що відобразиться у неналежному або взагалі відсутньому стимулюванні ПІІ ранніх учасників.

Як тільки підприємство визначило час виходу на міжнародні ринки, слід прийняти до уваги масштаб інтеграції. Завоювання ринку у великому масштабі потребує значних ресурсів, але дозволяє швидко увійти та отримати переваги «першопроходця». В той час як, менший масштаб дає змогу поступово нарощувати свої сили, при цьому краще ознайомитись з ринком та потребами цільової аудиторії. Хоча маломасштабний вихід є менш ризикованим, разом з тим, компанія втрачає можливість отримання переваг підприємства-новатора [1, с. 396].

Слідом за вибором стратегічно важливих країн, часу та масштабу необхідно прийняти рішення про форму присутності на даних ринках. Ми пропонуємо узагальнити існуючі форми, групуючи їх за трьома рівнями участі підприємств на зарубіжних ринках (рис. 1).

На першому рівні розташовується експортна форма, яка включає прямий та непрямий експорт. Непрямий експорт має місце в тих випадках, якщо виробник продає свої товари через посередників. Одним із різновидів опосередкованого непрямого експорту є так званий «пігі бекінг» (piggybacking), тобто входження на іноземний ринок «на плечах» іншої компанії. Альтернативою непрямому експорту є прямий, який здійснюється підприємством через оптові іноземні компанії (дистриб'юторів), не задіюючи посередників. Перевагами експортної форми виходу на ринок є: несуттєві зміни у товарному асортименті підприємства, його структурі; мінімальні інвестиційні витрати та поточні грошові зобов'язання; незначний ризик при вході на ринок та легкість виходу [2, с. 150].

На другому рівні використовують контрактні форми, наприклад, франчайзинг та ліцензування, тобто компанія може дозволити іншому підприємству взяти під контроль такі функції як адміністрування, управління фінансами, виробництвом та маркетинг. Іншими словами, ліцензування являє собою домовленість, згідно якої іноземний партнер отримує право на процес виробництва або користування торговою маркою, патентом і другими нематеріальними активами в обмін на комісійні виплати або роялті (ліцензійні платежі) [3, с. 110]. А між тим, франчайзинг – це спосіб організації комерційної діяльності, відповідно до якого франчайзі домовляється з франчайзером про те, що він (або його компанія) буде вести бізнес, використовуючи ім'я франчайзера або його бренду, а також систему управління [4, с. 154]. Але багато економістів не визнають такі форми виходу, запевняючи, що, задля ефективного розвитку, компанії мають нарощувати знання всередині організації, не вдаючись до аутсорсингу.

Третім і останнім рівнем проникнення на іноземний ринок є інвестування, який включає в себе такі форми як спільні підприємства, нові угрупування та повністю власні філіали. Спільні підприємства уособлюють в собі співпрацю двох компаній, які розділяють між собою ризики та доходи при виході на зовнішній ринок. У свою чергу, новими угрупуваннями називають нові офіси або філіали у іншому регіоні (країні) створенні підприємством. Водночас, повністю власні філіали – це найбільш повна, але і найризикованіша форма залучення до діяльності на зовнішньому ринку, адже, підприємство займається виробництвом та маркетингом в інших країнах без участі будь-яких партнерів. Переваги цієї форми відображаються в економії витрат праці та транспортних витрат, самостійному визначенні довгострокових перспектив діяльності, кращому пристосуванні товарів до місцевих особливостей та можливості створення сприятливого іміджу на території країни-партнера. Таким чином, стратегія прямого інвестування полягає в тому, що в процесі ведення зовнішньої торгівлі, з часом підприємство засновує за кордоном власні виробничі філії для виготовлення товарів ЗЕД [2, с. 150].

Теорія нормативних рішень припускає, що вибір форми виходу на міжнародний ринок повинен засновуватися на компромісах між ризиками та доходами. Передбачається, що підприємство обирає таку форму входу, яка б забезпечувала максимальну рентабельність інвестицій із врахуванням ризиків. Проте, на практиці часто вибір форми експансії може визначатися ще й кількістю наявних ресурсів і необхідністю контролю. Тому, обираючи спосіб проникнення на ринок, потрібно знайти компроміс між такими атрибутами: ризик, контроль, ресурси та прибутковість.

Найменш ризиковими формами виходу на інозем-

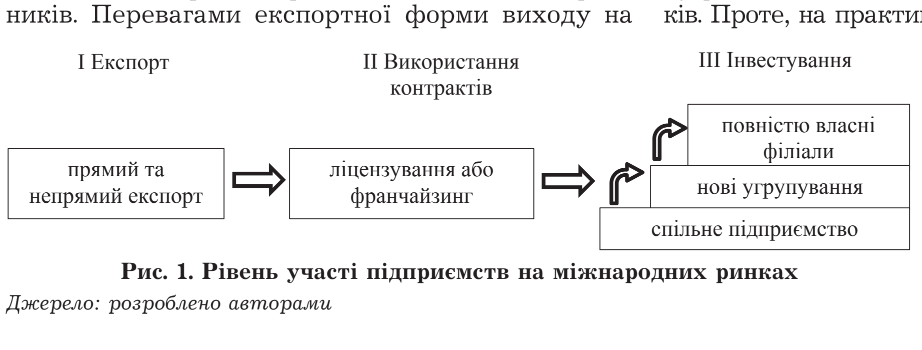

Рис. 1. Рівень участі підприємств на міжнародних ринках

Джерело: розроблено авторами

ний ринок є експорт та ліцензування, як наслідок, в них невисокий рівень прибутковості. Протилежна ситуація спостерігається у випадку із спільними підприємствами та повністю власними філіалами (інвестиційний рівень). Спільні підприємства передбачають, що ризик, прибутковість та контроль є пропорційними до рівня вливання інвестицій одного з підприємств-учасника. Разом з тим, при використанні форми «повністю власні філіали», материнська компанія бере на себе весь ризик від функціонування філії, вкладаючи в неї значні інвестиції, що зазвичай призводить до отримання величезних доходів, при цьому зберігає за собою високий рівень контролю над дочірнім філіалом. Підсумовуючи дані, можна стверджувати, що з кожним рівнем перед підприємством постає все складніший вибір, від якого залежить чи, ризикнувши, ви отримаєте максимальну вигоду або ж зазнаєте поразки. У разі готовності вийти на третій рівень участі на міжнародних ринках, виводячи виробництво за межі країни, подальше перспективне функціонування на них залежить від наявності у компанії трьох основних переваг: переваги від потенціалу підприємства, її розміщення та інтернаціоналізації [5, с. 1].

Радимо першими розглянути переваги від потенціалу підприємства. Ця характеристика вказує на ті нематеріальні активи, які є в ексклюзивному володінні компанії і можуть бути передані в межах багатонаціонального підприємства за низькими витратами, що сприятиме збільшенню доходів чи зниженню витрат [6, с. 39]. До таких активів можна віднести: патенти, авторське право, бренд (його репутація), управлінський талант, тощо. У свою чергу, потенціал підприємства базується на трьох специфічних підвидах переваг:

1. Здатність розробляти диференційовану продукцію. Особливістю такої переваги є можливість створювати нові продукти та здійснювати нестандартні лізингові операції (зворотній, фіктивний та револьверний лізинг), а також забезпечувати якісними навчальними тренінгами співробітників задля збільшення їх компетенцій при проведенні даних операцій.

2. Ресурси підприємства. Відмінністю даної ознаки є її спроможність покривати різноманітні витрати підприємства. Зазвичай ресурси підприємства характеризується такими показниками як: загальний обсяг власного капіталу, розмір депозитів співробітників та обсяг продажів на внутрішньому ринку.

3. Досвід функціонування підприємств на міжнародному ринку. Існує пряма кореляція між рівнем досвіду у сфері ЗЕД та ефективністю ведення бізнесу на зовнішньому ринку. Підприємства, які не мають такого досвіду частіше зазнають проблем в управлінні закордонними операціями, особливо якщо вони здійснюються в іноземній валюті. Спостерігається, що такі компанії схильні завищувати можливі ризики, занижуючи при цьому перспективу потенційної віддачі від роботи на зарубіжному ринку.

Наступними варто проаналізувати переваги від розміщення. Підприємства, зацікавлені в зовнішньоекономічній діяльності, зазвичай, надають перевагу виходу на найбільш привабливі ринки. Така стратегія поведінки, зумовлена тим, що на них існує високий шанс отримати максимальний прибуток. На сьогоднішній день, ті країни, які пропонують вигідніше економічне та інституційне ринкове середовище, як правило, є привабливішими для ведення ЗЕД, ніж ті, що пропонують традиційні умови у вигляді вільного доступу до сировини або дешевої робочої сили.

Привабливість ринку визначається з точки зору його потенціалу та інвестиційного ризику. Потенціал характеризується наступними показниками: розмір ринку та його місткість, перспективи росту і розвитку, доступність лізингу як фінансового інструменту, відношення місцевої влади до іноземних компаній, тощо. З другого боку, інвестиційний ризик включає в себе ризик того, що уряд приймаючої країни буде втручатись в репатріацію прибутку, здійснювати контроль над іноземними активами, застосовувати дискримінацію, експропріацію або націоналізацію по відношенню до закордонних підприємств.

Дану категорію переваг можна охарактеризувати завдяки двом її складовим елементам: економія транспортних і тарифних витрат та зменшення витрат на виробництво. У більшості випадків саме вони є мотиватором перенесення виробництва з одної країни в іншу.

І нарешті слід оцінити переваги від інтернаціоналізації. Аналіз таких переваг ґрунтується на виборі того, що є вигіднішим: вихід на іноземний ринок за допомогою «міжфірмової» неакціонерної угоди (наприклад ліцензування); шляхом залучення ПІІ у виробничі проекти або ж завдяки купівлі компанії на цільовому ринку. Таке рішення може бути прийняте на основі судження про те, що буде мати найменшу вартість: проведення операцій на ринкових умовах, чи здійснення трансакції всередині підприємства. Вартість здійснення операцій на ринку в більшості випадків позитивно корелює з його недосконалістю, так як це дозволяє компаніям встановлювати більш високі ціни. Недосконалість ринку зустрічається у формі антиконкурентної політики учасників, невизначеності попиту та пропозиції, непослідовної та нераціональної поведінки суб'єктів, асиметрії інформації та інше [6, с. 40]. Також потрібно вирішити ряд таких питань: чи варто нам обмінюватись активами, досвідом (навичками) ведення бізнесу з підприємствами приймаючої сторони, при цьому, чого нам це буде коштувати (в плані затрат та потенційних ризиків), і чи не краще інтегрувати ці активи та навички у власну фірму?

Взагалі основною ідеєю інтернаціоналізації є об'єднання усіх технологій та «ноу-хау» в межах підприємства. Відтак, інтернаціоналізація передбачає форму вертикальної інтеграції, що несе з собою нові операції та види діяльності, які раніше проводились ринком посередників, а тепер є під керівництвом підприємства.

У випадку дотримання трьох вищезазначених умов, створення ТНК є вигідною справою. Але, якщо хоча б одна з них не виконується, раціональніше організувати роботу підприємства іншим способом, так як:

– без переваг від розміщення фірмі краще виробляти продукцію на внутрішньому ринку і експортувати на зовнішній;

– без переваг від інтернаціоналізації підприємству варто надавати ліцензії на свій виробничий процес іноземним компаніям;

– без переваг від потенціалу взагалі мало ймовірно, що підприємство зможе забезпечити своє існування в цілому.

З'ясувавши ряд питань стосовно мотивів, вибору привабливого ринку, часу і масштабу, переваг, якими володіє підприємство та форм виходу на світові ринки, нарешті можна підходити до обрання стратегії. Ми радимо розглянути наступні типи стратегій входження підприємства на іноземний ринок: специфічні (стратегії лідерства, «напівзахисту», аутсайдерства) та транскордонні (стратегія водоспаду та стратегія Спрінклера). Гупалова Є.І. у своїй роботі «Стратегія виходу на зовнішній ринок» зазначає такі їх варіанти, концентруючи увагу на сукупному положенні підприємства у міжнародному конкурентному середовищі:

1. Стратегія лідерства заключається в тому, що підприємство прагне зайняти провідне місце на ринку, розвиває нові технології і пропонує нові продукти, не звертаючи уваги на потенційні ризики.

2. Стратегія «напівзахисту». Підприємство рухається вслід за лідером, використовуючи його як таран, що пробиває ринкові бар'єри. Незважаючи на підлегле становище, така стратегія все ж вимагає великих витрат на адаптацію виробництва слідом за номенклатурною динамікою лідера, тим більше якщо він залишає свої плани у таємниці.

3. Стратегія аутсайдерства. Підприємство працює на «хвостах» життєвого циклу товарів, не намагаючись вирватися вперед. Зазвичай компанія переймає добре відпрацьовані низьковитратні технології та оперує на освоєних ринках збуту, виробляючи з невеликими витратами і невисокою рентабельністю апробовану продукцію.

Також, варто розрізняти стратегії залежно від порядку виходу на зовнішні ринки. На нашу думку, дана класифікація напряму комплементує попередньо наведеним стратегіям.

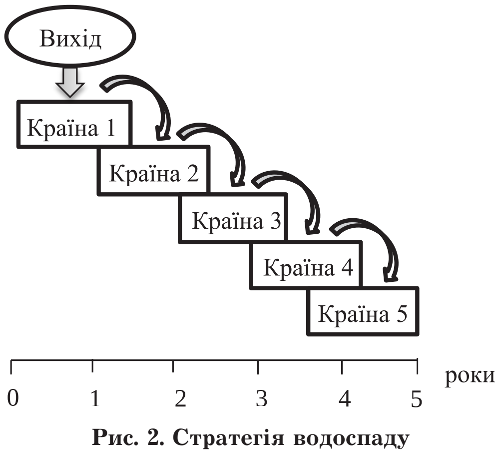

Рис. 2. Стратегія водоспаду

Джерело: розроблено авторами

Відмінною ознакою стратегії водоспаду є послідовний вихід на ринки (рис. 2). Вона застосовується для продуктів з тривалим життєвим циклом та товарів, які знаходяться у стадії зрілості (стратегія аутсайдерства). Її недоліками являються: довготривалий період імплементації; проінформованість конкурентів про ваш вихід на ринок, як наслідок – створення ними усіх можливих економічних бар'єрів; втрата можливості використати стратегію лідерства. З іншого боку, стратегія водоспаду пропонує тривалий проміжок часу для того, щоб вивчити ринок і внести корективи у комплекс маркетингу, задля задоволення конкретних потреб кожного ринку. Менеджери, при цьому, можуть застосувати свій досвід роботи та передавати управлінські і технічні навички, розробки з одного ринку на другий.

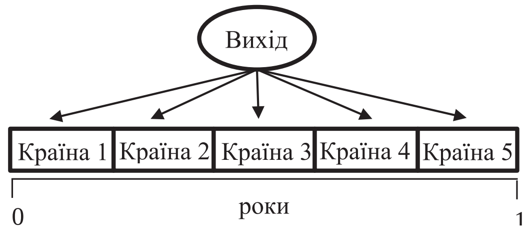

Рис. 3. Стратегія Спрінклера

Джерело: розроблено авторами

У стратегії Спрінклера вихід компанії на окремі ринки здійснюються одночасно (рис. 3). Дана стратегія застосовується для товарів із коротким життєвим циклом, а також для товарів на стадії впровадження та розвитку. Її недоліками виступає потреба у значному обсязі ресурсів необхідних для виходу на зовнішній ринок, а також, присутній ризик невдачі пов'язаний з обмеженістю знать та досвіду ведення бізнесу закордоном. В той час як, перевагами є: реалізація продукції за короткий період часу на великій кількості цільових ринків, при цьому є можливість застосування цінової стратегії скімінгу з метою отримання максимального прибутку; здатність пристосуватись до ринку з постійно зростаючою конкуренцією; відсутня необхідність адаптації стандартизованої продукції до місцевих потреб.

Висновки і пропозиції. Кожне підприємство є унікальним, тому процес формування стратегії ЗЕД є дуже складним і тривалим, так як серед безлічі стратегічних альтернатив необхідно обрати ту, яка б максимально відповідала напрямкам діяльності підприємства, ринковому середовищу, в якому воно функціонує, щоб успішно освоїти зовнішні ринки для подальшого збуту власної продукції. Вихід підприємства на іноземний ринок істотно змінює маркетингову орієнтацію підприємства. Стадії пошуку шляхів виходу на міжнародні ринки та вибір партнерів можуть змінюватися відповідно до економічних інтересів і стратегій підприємства. Будь-яка стратегія може бути успішною за умови, що фірма виділить час на ретельне вивчення привабливості ринку, його потенціалу росту в довгострокові перспективі, а також доходів та витрат, пов'язаних з виходом на нього.

Список літератури:

1. Shaw K. Foreign Market Entry Strategies / Kenneth Shaw // China-USA Business Review. – 2015. – № 8. – С. 395-398.
2. Ліпич Л.Г. Стратегії виходу підприємств на зовнішні ринки / Л.Г. Ліпич, А.О. Фатенок-Ткачук // Кримський науковий центр НАН України і МОН України «Культура народов Причерноморья». – 2011. – С. 146-151.
3. Michalski E. Foreign Market Entry Strategy / Eugeniusz Michalski // Scientiarum Polonorum. Oeconomia. – 15. – № 14. – С. 107-116.
4. Семичева В.О. Франчайзинг как перспективный вид бизнеса / В.О. Семичева // Международный научный журнал «Символ науки». – 2016. – С. 153-158.
5. Ruhl K. The Ownership-Location-Internalization Framework / Kim J. Ruhl // PennState. – 2016. – С. 1-3.
6. Бирка М.І. Теоретико-методологічні підходи до аналізування ПІІ в контексті їх залучення / М.І. Бирка // Науковий журнал «Стратегія розвитку України. – 2012. – № 1. – С. 34-41.

Ковтун Э.О., Денисевич Е.С., Зайцева Д.Е.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ВЛИЯЮТ НА ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПРИ ВЫХОДЕ НА ВНЕШНИЕ РЫНКИ

Аннотация
Статья посвящена проблеме выбора стратегии выхода на внешние рынки. Рассматривается необходимость анализа ключевых факторов, обусловливающих проникновения на иностранный рынок. Исследовано мотивы, стимулирующие предприятия интегрироваться в международное торговое пространство. Особое внимание уделено изучению основных форм выхода на международные рынки. А также освещается вопрос наличия преимуществ, которыми компания должна обладать для успешной интернационализации.
Ключевые слова: стратегия ВЭД, внешний рынок, интернационализация, формы выхода на иностранные рынки, стратегия водопада, стратегия Спринклера.

Kovtun E.O., Denysevych Y.S., Zaitseva D.Y.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

FACTORS WHICH INFLUENCE STRATEGY CHOICE OF ENTERING FOREIGN MARKETS

Summary
The article is dedicated to the problem of strategy choice while entering foreign markets. Necessity to analyze the key factors which cause the penetration into foreign markets was studied. The motives that encourage businesses to integrate into the international trade environment were investigated. Special attention is given to research the basic forms of entering external markets. And also highlighted the questions of advantages which companies should possess for successful internationalization.
Keywords: foreign trade strategy, foreign markets, internationalization, forms of entering foreign markets, waterfall strategy, Sprinkler strategy.

УДК 368/369

СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИТОКИ

Кондратенко Д.В., Друшляк А.О.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті подано визначення та розглянуто витоки зародження страхування від нещасних випадків. У результаті дослідження було виявлено, що завдяки появі та розвитку страхування від нещасних випадків виникла ціла система страхових заходів, щодо захисту населення.

Ключові слова: страхування від нещасних випадків, нещасний випадок на виробництві, соціальне страхування, система соціального страхування, страхування відповідальності роботодавця.

Постановка проблеми. Страховий захист громадян є одним з важливих напрямків соціальної політики держави, яка спрямована на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень, нещасних випадків та ін. Населення має право на захист, що включає право на їх забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством. Це право гарантується системою загальнообов'язкового державного страхування, а також бюджетними та іншими джерелами соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для страхових виплат.

На даному етапі розвитку країни є актуальним вивчення витоків страхування від нещасних випадків для того щоб мати змогу покращити рівень захисту населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Істотний внесок у розробку теоретичних і практичних аспектів страхування від нещасних випадків внесли вітчизняні вчені В. Д. Базилевич, Н. М. Внукова, Л. В. Временко, О. О. Гаманкова, О. М. Залєтов, Ю. С. Конопліна, С. С. Осадець, Р. В. Пікус, К. С. Слюсаренко, С. І. Юрій та інші. Однак існує потреба в подальшому дослідженні витоків та визначення страхування від нещасних випадків на виробництві як складових цілісної системи соціального захисту, так як значні обсяги матеріалів в даній області дослідження і існуючий організаційний порядок вимагають переосмислення і реформації.

Метою статті є вивчення витоків та визначення страхування від нещасних випадків та його впливу на формування всієї системи страхового захисту населення.

Виклад основного матеріалу. Людське життя завжди супроводжують різноманітні ризики, непередбачувані події, нещасні випадки, що завдають значної шкоди не лише майну, а й життю й здоров'ю.

Сучасні тлумачні словники трактують страхування від нещасних випадків як вид особистого страхування в індивідуальній і груповій формі. Передбачає виплату страхової суми (повністю або частково) у зв'язку з настанням несприятливих подій (чи їх наслідків), пов'язаних з життям та здоров'ям страхувальника (застрахованої особи) [1].

Осадець С.С. дає таке визначення страхуванню від нещасного випадку – це ризикове страхування, яке передбачає виплату страхової суми лише при настанні страхового випадку (у повному розмірі або певної її частини). Виплати страхової суми або повернення сплачених внесків по закінченні терміну дії договору страхування не передбачається [2].

У законі [3] нещасний випадок визначається, як обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть. Тобто нещасними випадками визнаються лише ті, що трапилися безпосередньо на виробництві чи пов'язані з процесом трудової діяльності. Зазначимо, що поняття «нещасного випадку на виробництві» визначається по різному в залежності від країни. Наприклад, у Німеччині, Італії та Австрії, це поняття має більш загальне значення та включає нещасні випадки, які мали місце на шляху до та з роботи.

На думку Базилевича В.Д. метою страхування від нещасних випадків є забезпечення страхового захисту на випадок втрати здоров'я чи смерті застрахованої особи внаслідок нещасного випадку [4]. Він зазначає, що страхування від нещасних випадків досить поширений вид страхування, що має тривалу історію.

Як свідчать історичні дані, ще в 1541 році морське право Вісбі вимагало від власників суден страхувати життя своїх капітанів від нещасних випадків. В Голландській республіці вже в 1665 році існував табель винагород за втрату різних частин тіла вояків найманого війська. У XVIII столітті в Німеччині існували спілки взаємодопомоги на випадок перелому ноги, руки [5].

Значного розвитку страхування від нещасних випадків набуло з появою залізничного транспорту, експлуатація якого збільшила кількість нещасних випадків. Таке страхування вперше з'явилося в Англії. Першу компанію зі страхування від нещасних випадків була засновано в 1849 році, вона називалася Railway Passengers Company. В Англії до страхування від нещасних випадків прийшли через судові розгляди щодо завдання шкоди життю і здоров'ю [6].

Після прийняття західними країнами законів щодо цивільної відповідальності підприємців за нещасні випадки на виробництві страхові компанії починають пропонувати продукти страхування від нещасних випадків. На той момент було дуже актуальним колективне страхування, завдяки спільним внескам роботодавців та працівників.

Розвиток страхування від нещасних випадків в Німеччини почався в 50-х роках XIX століт-

тя, коли окремі товариства зі страхування життя стали займатися ним поряд зі своєю основною діяльністю. Подальший розвиток страхування від нещасних випадків пов'язаний тут з прийняттям у 1871 році закону про цивільну відповідальність, який визначив цивільну відповідальність деяких категорій підприємців за нещасні випадки, що сталися з робітниками на їхніх підприємствах. Разом з колективним в Німеччині почало розвиватись й індивідуальне страхування від нещасних випадків [5].

Цікавою є торговельна традиція синевидських (прикарпатських) бойків, котрі з метою власного захисту від нещасного випадку у дорозі, а також вдів і сиріт вдома, створювали братські «компанії». Пов'язані лише моральним авторитетом спільної клятви-присяги, складеної у церкві (села Синевидне, навіть у церкві св. Миколая у Львові), невеликі гурти «бойків» вже сміливо мандрували по усіх, часто небезпечних, шляхах України та сусідніх держав. Взаємна солідарність та господарська статечність бойків справляли позитивне враження на населення, з котрим вони постійно торгували [7].

У Російській імперії страхування від нещасних випадків зародилося наприкінці 80-х – на початку 90-х років XIX століття з ініціативи підприємців. У червні 1903 року був виданий закон про винагороду потерпілих внаслідок нещасних випадків робітників і службовців, а також членів їхніх родин на підприємствах фабрично-заводської, гірничої та гірничозаводської промисловості, яким було введений принцип відповідальності підприємця за професійний ризик у випадках завдання робітнику смерті або каліцтва під час здійснення робіт або внаслідок таких. Цей закон зумовив прискорення розвитку в Росії колективного страхування від нещасних випадків. Таке на той час прогресивне страхування з'явилось одним з перших і в Україні, де ще наприкінці XIX століття в Одесі стало розвиватися колективне страхування фабрикантами їхніх працівників. Воно здійснювалося в страхових комерційних організаціях на випадок каліцтва, смерті й тимчасової втрати працездатності під час роботи.

У 1912 році в Росії було ухвалено закони про обов'язкове страхування робітників від нещасних випадків і на випадок хвороби. З цією метою в промислових регіонах утворювалися нові страхові товариства для страхування від нещасних випадків і лікарняні каси для страхування в разі хвороби [6].

Зі створенням СРСР страхування від нещасних випадків почало розвиватися достатньо високими темпами, швидко нарощувалася кількість укладених договорів страхування. 6 квітня 1931 року урядом було введено обов'язкове страхування пасажирів від нещасних випадків на шляхах залізничного, водного, автомобільного й повітряного шляхів сполучень, яке передбачало сплату страхового збору пасажирами під час придбання проїзних квитків і включення його в їх загальну вартість. Але загалом асортимент послуг зі страхування від нещасних випадків за умов монополії держави на ведення страхової справи був невеликий.

З 1988 року в СРСР почався процес збільшення асортименту послуг зі страхування від нещасних випадків. Так, у цьому ж році було введено страхування дітей від нещасних випадків, в 1989 – страхування вихованців інтернатів, державних установ, 1990 – страхування працівників залізничного транспорту, колективне страхування водіїв від нещасних випадків, колективне страхування студентів і молоді в будівельних загонах і на сільськогосподарських роботах, страхування спортсменів. Починаючи з 1991 року, після припинення існування СРСР, Україна стала самостійно вирішувати всі питання стосовно організації страхової діяльності.

З 1992 року в Україні стало проводитися державне обов'язкове страхування працівників прокуратури, державне особисте страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних, призваних на збори, державне обов'язкове страхування працівників митних органів, державне обов'язкове особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними службових обов'язків.

У подальшому відповідно до Закону України «Про страхування» (1996 р.) впроваджені й такі види обов'язкового страхування від нещасних випадків, як державне страхування життя й здоров'я народних депутатів, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, податківців, особисте страхування працівників відомчої та сільської пожежної охорони та членів добровільних пожежних дружин (команд), державне страхування спортсменів вищих категорій, страхування членів екіпажу та авіаційного персоналу тощо.

Нова редакція Закону України «Про страхування» (2001 р.) змінила перелік видів обов'язкового страхування від нещасних випадків, який був значно скорочений. З переліку видів обов'язкового страхування було вилучено державне обов'язкове страхування працівників прокуратури та інших правоохоронних органів, державне особисте страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних, призваних на збори, державне обов'язкове страхування працівників митних і податкових органів.

Окрім того, у 2001 році в Україні було запроваджено загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Законодавством визначено єдиного страховика – Фонд соціального страхування від нещасних випадків.

Дія закону України «Про страхування» не поширюється на державне соціальне страхування. На відміну від соціального страхування, приватне надає страхувальникові право вибору страхової організації, яка буде надавати йому страхові послуги з цього виду страхування.

В Україні існують дві форми страхування від нещасного випадку: обов'язкове та добровільне. Обов'язкове страхування від нещасних випадків здійснюється в тих випадках, коли законом на вказаних у ньому осіб покладається обов'язок страхувати в якості страхувальників життя й здоров'я інших осіб. Якщо за добровільного страхування від нещасних випадків ініціаторами страхування є фізичні чи юридичні особи, то за обов'язкового страхування ініціатива виходить

від держави, яка в формі закону зобов'язує фізичних та юридичних осіб вносити кошти для забезпечення суспільних інтересів.

Як свідчить світовий страховий досвід, обов'язкове страхування від нещасних випадків здійснюється за трьома напрямами:

1) обов'язкове страхування від нещасних випадків як один з елементів соціального страхування, що покриває ризики виробничого травматизму та професійних захворювань. Страхові внески цього напряму обов'язкового страхування повністю сплачує роботодавець;

2) обов'язкове державне страхування життя й здоров'я тих категорій державних службовців, чия професійна діяльність пов'язана з підвищеним ризиком нещасного випадку під час виконання службових обов'язків. Таке страхування здійснюється з метою надання страхового захисту застрахованим особам на випадок смерті, втрати працездатності через травму, каліцтво, тілесні ушкодження, що настали під час виконання службових обов'язків унаслідок нещасних випадків;

3) обов'язкове особисте страхування пасажирів, яких перевозять повітряним, залізничним, водним та автомобільним транспортом на міжміських і туристичних маршрутах. Страхуванням покривається ризик смерті або отримання травми й тілесних ушкоджень унаслідок нещасного випадку, пов'язаного з поїздкою [8].

Обов'язкове страхування від нещасних випадків в Україні охоплює загалом усі ці позиції. До обов'язкового страхуванні від нещасних випадків, що здійснюється страховиками в Україні, зокрема належать: особисте страхування від нещасних випадків на транспорті; страхування спортсменів вищих категорій; страхування життя й здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини; особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах та організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними службових обов'язків; особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд) [9].

Страхування від нещасних випадків є також і добровільним видом страхування. Добровільне страхування може бути індивідуальним або колективним. Індивідуальне страхування від нещасних випадків передбачає, що страхувальником виступає фізична особа, яка укладає договір страхування стосовно самої себе або іншої фізичної особи. Індивідуальне страхування від нещасних випадків може поширюватися лише на приватне життя або тільки на час виконання застрахованою особою професійних обов'язків, громадської діяльності, а може охоплювати й все це разом. У разі колективного страхування від нещасних випадків сплата страхових внесків здійснюється за рахунок страхувальників, зазвичай це роботодавці.

Страхування від нещасних випадків – найпоширеніший вид особового страхування в Україні. За 2016 рік, у порівнянні з 2015 роком, збільшилися валові страхові платежі зі страхування від нещасних випадків на 301,6 млн. грн. (56,3%); кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків зменшилась на 956,4 тис. одиниць (або на 5,7%); кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків на транспорті збільшилася на 86 713,2 тис. одиниць (до 93 770,4 тис. одиниць) [10].

У таблиці 1 представлено дані про п'ять рейтингових страхових компаній України, яким належить найбільша частка – 71,81% на ринку добровільного страхування від нещасних випадків у 2016 році, що на 11,84% більше, ніж у 2015 році (у 2015 році цей показник складав 59,97%). Це свідчить про домінуюче становище цих страховиків.

Дані табл. 1 свідчать, що страхова компанія «ІНГОССТРАХ» є лідером у галузі добровільного страхування від нещасних випадків: сума страхових платежів за 2016 рік складає 252 993,4 тис. грн, що на 90 297,1 тис. грн більше ніж у 2015 році (+55,5%); сума страхових виплат за аналогічний період збільшилась на 30 844,6 тис. грн (+32,52%) та складає 82 276,7 тис. грн.

Крім того, страховиком у 2015 році оформлено 1 141 804 договорів та врегульовано 77 145 страхових подій, у 2016 році ці показники склали 949 072 та 90 562 відповідно. За підсумками 2014-2016 рр. СК «ІНГОССТРАХ» Лідер Національної Премії Insurance TOP в номінації «Страхування від нещасного випадку».

Незважаючи на певні досягнення, добровільне страхування від нещасного випадку не відіграє достатньої ролі у забезпеченні ефективного соціального захисту населення. Ринок страхування від нещасних випадків розвивається, і як результат, конкуренція в секторі посилиться. Зважаючи на це, ринок приватного страхування зміг би здійснювати обов'язкове страхування від нещасних випадків на виробництві, яке надалі розвине і збільшить вітчизняний страховий ринок.

«Державна політика в галузі охорони праці базується на принципах пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних

Таблиця 1

Динаміка добровільного страхування від нещасних випадків за 2015 та 2016 рр.

№	Страхова компанія	Сума страхових платежів, тис. грн		Приріст страхових платежів, %		Сума страхових виплат, тис. грн		Рівень виплат, %	
		2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
1	Інгосстрах	162696,3	252993,4	55,22	55,5	51423,1	82276,7	31,61	32,52
2	Кредо	11302,3	161409	20,95	1328,11	84,8	31816	0,75	19,71
3	Альфа Страхування	20094,2	48069,2	-76,74	139,22	525,2	427,2	2,61	0,89
4	Довіра та гарантія	37133	36812	30,45	-0,86	459	201	1,24	0,55
5	PZU Україна	17597,4	28760,2	50,5	63,43	1018,5	995,5	5,79	3,46

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

і здорових умов праці…» (ст.4 Закону України «Про охорону праці»). Тобто первинне і головне завдання роботодавця, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання – життя і здоров'я працівника. Зрештою, це конституційна константа. На жаль, практика сьогодення свідчить про недотримання цих основоположних принципів у повсякденному житті [12].

Зміна сучасної системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку та надання можливості суб'єктам підприємницької діяльності сплачувати страхові внески не в державний Фонд соціального страхування, а у приватні страхові компанії, дозволить запровадити стимули для роботодавців щодо інвестування в більш безпечні умови праці, що зменшить кількість і важкість наслідків нещасних випадків на виробництві.

Висновки і пропозиції. Страхування від нещасних випадків є одним із перших видів страхування. Завдяки розвитку цього виду страхування, з'явилися й інші види страхування, наприклад, страхування відповідальності, спрямованого на захист життя громадян, які в подальшому сформували комплекс заходів всієї системи соціального захисту. Виникнення саме цього виду страхування є фундаментом для створення всієї системи страхового захисту населення.

Пошук концепції розвитку страхування від нещасного випадку в Україні має спиратись на історичний досвід, що має вагоме значення на перспективу. Дослідження механізмів, які забезпечують страховий захист працівників від соціальних ризиків, а також особливості та умови страхування від нещасних випадків стане завданням подальших досліджень.

Список літератури:

1. Ефимов С.Л. Єнциклопедический словар. Єкономика и страхование. – М.: Церих-ПЄЛ, 1996, I-X, 528 с.
2. Страхування: Підручник / [Осадець С.С., Гаманкова О.О., Артюх Т.М. та ін.]; за ред. С.С. Осадця. – К.: КНЕУ, 1998. – 528 с.
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14
4. Страхування: підручник / [Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Пікус Р.В. та ін.]; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
5. Воблый К.Г. Основы экономии страхования // Страховое право. – М.: Анкил, 1995. – С. 228.
6. Історія виникнення страхування від нещасних випадків / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://insins.net/insurance-services/105-storya-viniknennya-strahuvannya-vd-neschasnih-vipadkv.html
7. Витоки національного страхового ринку України: [монографія] М.С. Клапків, Ю.М. Клапків – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – С. 275.
8. Обов'язкове страхування від нещасних випадків / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://insins.net/insurance-services/107-obovyazkove-strahuvannya-vd-neschasnih-vipadkv.html
9. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 23. – Ст. 121 [із змінами та доповненнями]. – [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр
10. Підсумки діяльності страхових компаній за 2016 рік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://forinsurer.com/files/file00602.pdf
11. Журнал Insurance TOP № 1(57)2017 – итоги страхового рынка Украины за 2016 год / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://forinsurer.com/insurancetop_57
12. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://social.org.ua/view/3085?print_preview=1

Кондратенко Д.В., Друшляк А.О.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

СТРАХОВАНИЕ ОТ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ИСТОКИ

Аннотация
В статье представлено определение и рассмотрены истоки зарождения страхования от несчастных случаев. В результате исследования было выявлено, что благодаря появлению и развитию страхования от несчастных случаев возникла целая система страховых мероприятий по защите населения.

Ключевые слова: страхование от несчастных случаев, несчастный случай на производстве, социальное страхование, система социального страхования, страхование ответственности работодателя.

Kondratenko D.V., Drushliak A.O.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

THE ACCIDENT INSURANCE: DEFINITION AND ORIGINS

Summary
The article presents the definition and considered the origins of accident insurance. The study revealed that due to the emergence and development of insurance against accidents, a whole system of the insurance activities, protecting the population.

Keywords: accident insurance, accident on production, social insurance, social insurance, insurance of employer's liability.

УДК 338

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Косарєва І.П., Бут А.С.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

В сучасних умовах діяльності підприємств, особливо за умов фінансової кризи та соціально-політичної нестабільності в країні перед підприємствами стоїть складна задача – забезпечення стійкого та ефективного функціонування. Управління фінансовою стійкістю підприємства є одним з найвагоміших функціональних напрямів системи фінансового менеджменту, яка досить тісно пов'язана з іншими системами управління. Звичайно, що не лише вплив зовнішніх факторів негативно впливає на діяльність підприємств, а й відсутність ефективного механізму управління фінансовою безпекою та забезпечення відповідного рівня фінансової стійкості підприємств, які б могли протистояти постійним змінам в умовах господарювання. Визначення основних складових механізму управління фінансовою стійкістю підприємства відноситься до числа найбільш важливих і актуальних на сьогодні проблем, оскільки недостатність фінансової стійкості може призвести до неплатоспроможності підприємства, руйнування стратегічного потенціалу та загрози його фінансовій безпеці.

Ключові слова: фінансова стійкість підприємства, управління фінансовою стійкістю, механізм управління, ефективність діяльності, збалансованість.

Постановка проблеми. Умовою стійкого розвитку підприємства в цілому є його ефективна господарська діяльність, спрямована на забезпечення стабільності, розвитку й досягнення визначених цілей.

Безперечно, управління фінансовою стійкістю підприємства насамперед пов'язане з управлінням капіталом підприємства, проте принцип системності, котрий широко використовується в ході здійснення фінансового аналізу, управління фінансовою стійкістю підприємства поєднує в собі і управлінням доходами та витратами, і рухом активів, і управління грошових потоків та іншими аспектами діяльності підприємства.

Тому, саме система управління фінансовою стійкістю підприємства є головною ланкою всієї діяльності, а так як на сьогоднішній день в умовах кризи і соціально-політичної нестабільності підприємствам важко тримати рівень фінансової стійкості, то визначення механізму управління нею є досить актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок досліджень з аналізу й оцінки фінансової стійкості підприємства відноситься до 60-х років XX століття. Е. Альтман і У. Бівер робили спроби оцінки фінансового стану, орієнтовані, у тому числі, й на фінансову стабільність підприємств. В той же час окремі теоретичні та методичні аспекти управління фінансовою стійкістю підприємства розглядаються в наукових працях провідних науковців України: І.О. Бланка, В. Вітлінського, А.Е. Воронкової, І.В. Дем'яненко, В.М. Кочеткова, Л.О. Лігоненко, Ю. Ярошенка та інших, зарубіжних фахівців: М.С. Абрютіної, В.Г. Артеменка, М.В. Белендира, І.Т. Балабанова, Ван Хорна, О.В. Єфімової, Д. Ірвіна, Т.Р. Карлина, В.В. Ковальова, В.М. Родіонової, О.С. Стоянової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення процесу удосконалення управління фінансовою стійкістю підприємства, як інструмента підвищення ефективності його функціонування.

Мета статті. Метою роботи є удосконалення системи управління фінансовою стійкістю через уточнення понятійного апарату та визначення процесу і основних елементів механізму управління фінансовою стійкістю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Важливою передумовою забезпечення фінансової безпеки підприємства є якісний фінансовий менеджмент, що являє собою систему, яка складається з комплексу дій, принципів, методів розробки та реалізації управлінських рішень. Ефективне фінансове управління дозволяє формувати ресурсний, виробничий, фінансовий, кадровий, технологічний, інноваційний потенціал та забезпечувати необхідний рівень кредитоспроможності підприємства і стабільний економічний розвиток в стратегічній перспективі.

Отже, особливе значення в сучасних умовах повинно приділятись забезпеченню фінансової стійкості, що можливо за умов впровадження стратегічних підходів до управління підприємством.

Актуальним напрямом сталого функціонування суб'єктів господарювання є розробка дієвого механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. Для визначення поняття механізму управління фінансовою стійкістю підприємства, необхідно дослідити та дати чітке трактування таким дефініціям, як «механізм управління підприємством» та «фінансова стійкість підприємства».

Щодо визначення економічної природи такого поняття, як фінансова стійкість, існує безліч точок зору різних науковців (табл. 1).

Отже, фінансова стійкість підприємства є якісною характеристикою його фінансового стану і характеризується як здатність підприємства ефективно функціонувати та розвиватися, відзначається достатнім рівнем забезпеченості фінансовими ресурсами та ефективністю управління ними, що забезпечує його платоспроможність, прибутковість та рентабельність.

Умовою життєдіяльності й основою стабільності стану підприємства в ринковій економіці є його стійкість. Ефективне управління фінансовою стійкістю дає змогу підприємству адаптуватися до умов зовнішнього середовища та контролювати ступінь його незалежності від зовнішніх джерел фінансування. Для цього необхідна побудова механізму забезпечення фінансової стій-

кості підприємства з метою організації ефективної системи взаємодії всіх елементів, які беруть участь у процесі управління фінансовою стійкістю підприємства.

Механізм забезпечення фінансової стійкості слід визначити як систему форм, методів, прийомів, важелів, норм і нормативів, а також нормативно-правового, інформаційного, програмно-техніч-

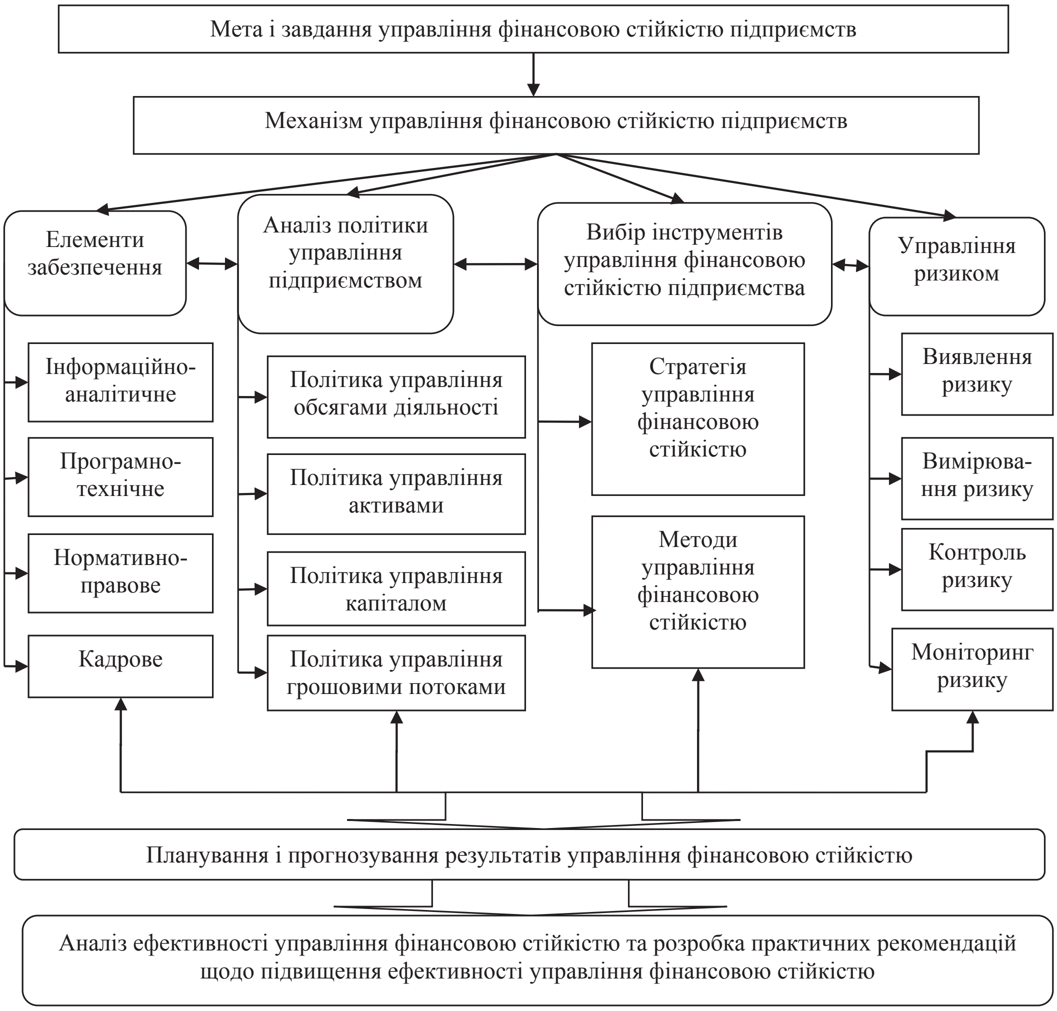

Рис. 1. Основні складові механізму управління фінансовою стійкістю підприємства [1, 2, 4]

Таблиця 1

Визначення поняття «фінансової стійкості підприємства» в економічних літературних джерелах [3, 5, 8]

Автор	Поняття
Великий економічний словник	«Стійкість фінансова – стабільність фінансового положення, що виражається у збалансованості фінансів, достатній ліквідності активів, наявності необхідних резервів»
Г.Б. Поляк	«...економічною сутністю фінансової стійкості є забезпеченість запасів і витрат підприємства джерелами формування»
О.С. Стоянова	«Фінансова стійкість передбачає збіг чотирьох сприятливих характеристик: високої платоспроможності; високої ліквідності балансу; високої кредитоспроможності; високої рентабельності»
І.Т. Балабанов	«Фінансово стійким є господарюючий суб'єкт, який за рахунок власних коштів покриває кошти, вкладені в активи, не допускає невиправданої заборгованості та розраховується в термін за своїми зобов'язаннями»
Є.А. Уткін	«...фінансова стійкість не зводиться лише до платоспроможності. Для підтримання фінансової стабільності важливі не тільки абсолютні розміри прибутку, скільки показники рентабельності. В якості критерію стійкості фінансового стану може використовуватись вірогідність банкрутства»
Г.В. Савицька	«...здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику»
Н.А. Мамонтова	«...економічний стан підприємства, за якого забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективне управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробництва і реалізації продукції, розширення та оновлення виробництва»; «...свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами, рівень їх використання, напрями розміщення».

ного та кадрового забезпечення, за допомогою яких на підприємстві досягається такий стан фінансових ресурсів, їх формування, розподілу та використання, що дозволяє підприємству розвиватися на основі зростання прибутку та капіталу при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризику [6].

Механізм управління фінансовою стійкістю підприємства є частиною загальної системи управління підприємством, що забезпечує вплив на чинники, від яких залежить загальний результат діяльності суб'єкта господарювання (рис. 1).

Процес формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства можна представити у вигляді послідовності пов'язаних між собою етапів (рис. 2).

Спільним для кожного етапу розробки механізму управління фінансовою стійкістю є використання інструментів управління фінансовою стійкістю підприємства, тому при розробці схеми механізму управління доцільно було б вказати для кожного етапу процесу управління конкретний набір інструментарію, що може бути використаний.

Сьогодні на підприємствах промисловості однією з головних проблем є відсутність цілісної стратегії, спрямованої на забезпечення стійкості фінансової і господарської діяльності підприємства та стійкого розвитку у перспективі.

Процес реалізації визначеної головної мети механізму забезпечення фінансової стійкості підприємств повинен бути спрямований на вирішення основних цілей та задач (табл. 2).

Таким чином, використання системи управління за цілями дозволяє фінансовому менеджменту більш ефективно розпізнавати наявні проблеми та розробляти заходи щодо їх усунення.

Запропонована система цілей охоплює весь спектр проблем, пов'язаних з управлінням фінансовою стійкістю по суті, оскільки як виявлено раніше управління нею полягає не тільки в оптимізації структури фінансових ресурсів, але й має забезпечити довгострокову ефективність використання наявних та потенційних ресурсів.

Висновки і пропозиції. Фінансова стійкість є однією з найважливіших характеристик фінансово-економічної діяльності підприємства

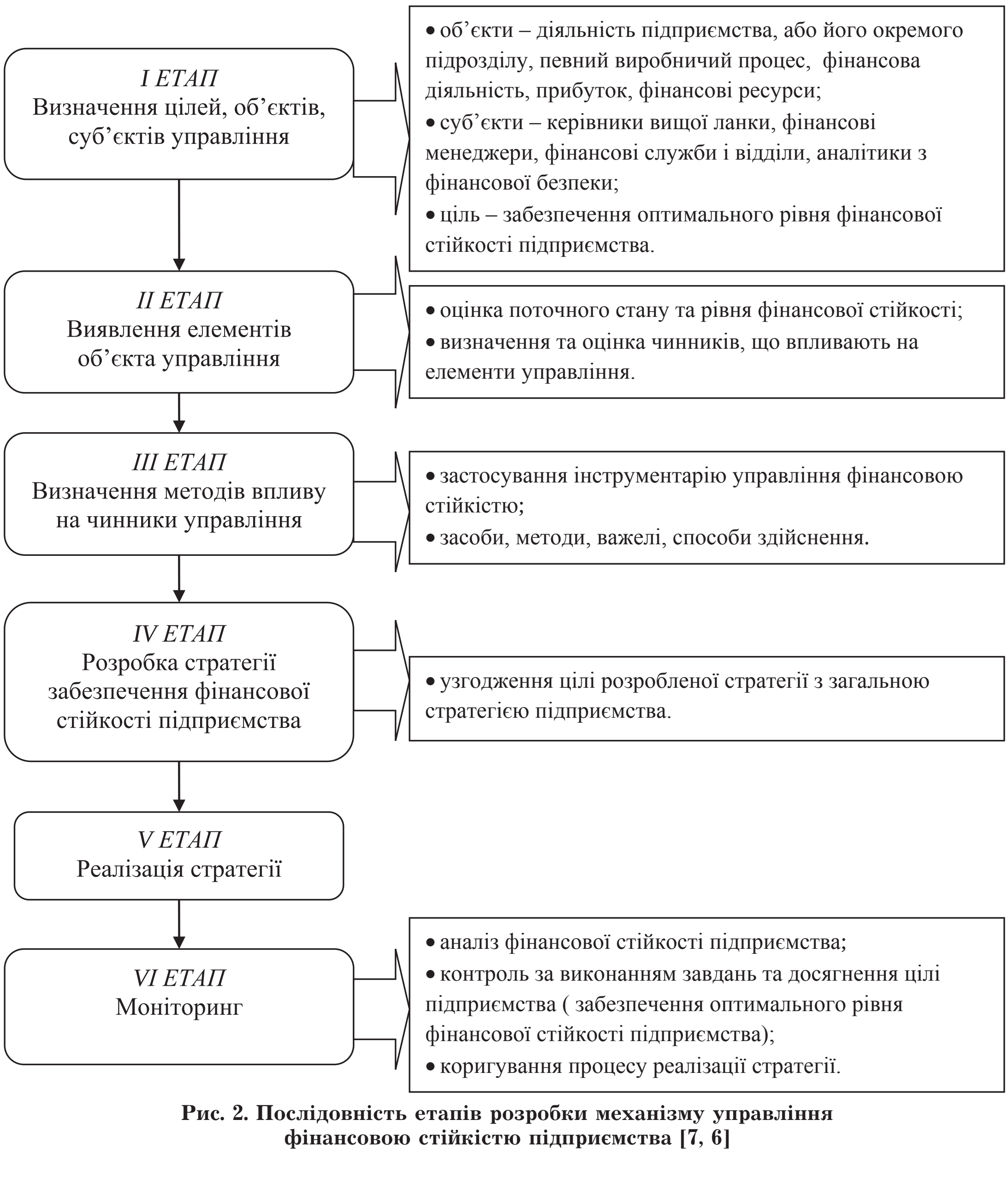

Рис. 2. Послідовність етапів розробки механізму управління фінансовою стійкістю підприємства [7, 6]

в умовах ринкової економіки. Якщо підприємство фінансово стійке, то воно має перевагу перед іншими підприємствами того ж профілю в залученні інвестицій, в одержанні кредитів, у виборі постачальників і в підборі кваліфікованих кадрів.

Нарешті, воно не вступає в конфлікт із державою і суспільством, тому що виплачує вчасно податки в бюджет, внески в соціальні фонди, заробітну плату, а банкам гарантує повернення кредитів і сплату відсотків по них.

Отже, наведена послідовність етапів реалізації механізму управління фінансовою стійкістю є ефективною та може застосовуватись у реальних умовах господарювання. Розроблені заходи повинні забезпечити стабільність функціонування та розвитку підприємства, що характеризується постійним зростанням прибутку, збереженням платоспроможності й кредитоспроможності, підтриманням фінансової рівноваги в довгостроковій перспективі.

У процесі реалізації механізму управління фінансовою стійкістю застосовуються такі методи, як планування, оцінка та прогнозування. Виходячи із цього, напрямком подальших досліджень є детальне вивчення зазначених методів та встановлення особливостей їх використання в процесі управління фінансовою стійкістю.

Таблиця 2

Цілі та завдання управління фінансовою стійкістю підприємства [9, 3, 4]

Тип цілі за пріоритетністю		Показники оцінки міри виконання цілі
основна	допоміжна	
Збалансованість активів та пасивів	Достатність власного капіталу	Наявність та обсяг власного оборотного капіталу, величина власних та прирівняних до них оборотних активів, рівень забезпеченості власними оборотними активами господарської діяльності.
	Гнучка структура капіталу	Рівень маневреності власних оборотних активів, рівень поточної забезпеченості господарської діяльності оборотними активами.
	Організація руху капіталу	Швидкість обороту поточних зобов'язань, в т.ч. кредиторської заборгованості з оплати праці та перед бюджетом, тривалість руху обороту сукупного капіталу.
	Забезпеченість власного капіталу для фінансування оборотних активів	Рівень поточної забезпеченості господарської діяльності оборотними активами, рівень забезпеченості власними оборотними активами господарської діяльності, коефіцієнти завантаження оборотних коштів, обсяг надлишку (нестачі) робочого, функціонуючого капіталу та загальних джерел формування запасів.
Збалансованість доходів і витрат	Достатній рівень рентабельності	Рентабельність сукупного капіталу, чиста рентабельність власного капіталу, визначення факторів впливу на рентабельність власного капіталу за моделлю фірми Du Pont.
	Зміна структури витратомісткості господарського процесу	Витратомісткість продукції, матеріало- та трудомісткість продукції, частка напівфабрикатів та імпортної складової в вартості готової продукції.
	Збільшення обсягу товарообороту	Обсяг валової, готової, товарної та реалізованої продукції, тривалість операційного та фінансового циклів.
Збалансованість грошових потоків	Забезпечення платоспроможності та самофінансування	Поточна платоспроможність, коефіцієнт втрати (відновлення) платоспроможності, коефіцієнти поточної, швидкої та миттєвої ліквідності
	Зниження дебіторської заборгованості	Оптимальний розмір дебіторської заборгованості, середній період інкасації дебіторської заборгованості та «вік» простроченої заборгованості.
	Забезпечення кредитоспроможності	Коефіцієнти обслуговування фінансового боргу, показник достатності грошового потоку, коефіцієнти стійкого та внутрішнього економічного зростання.

Список літератури:

1. Білик М. Д. Фінансовий аналіз: навч. посібник / М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька. – К.: КНЕУ, 2015. – 592 с.
2. Гарасюк О. А., Богачевська К. В. Удосконалення поняття управління фінансовою стійкістю / О. А. Гарасюк, К. В. Богачевська // Економіка і регіон. – 2012. – № 3(34). – С. 228-232.
3. Докієнко Л. М. Управління фінансовою стійкістю підприємств торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.05 – Економіка торгівлі та послуг / Л. М. Докієнко. – Київ, 2015. – 23 с.
4. Єлецьких С. Я. Удосконалення процесу управління фінансово стійким розвитком промислового підприємства / С. Я. Єлецьких // Економіка промисловості. – 2012. – № 3-4(59-60). – С. 74-80.
5. Коваленко Ю. М. Фінансова стійкість та її підтримання у фінансовому секторі економіки: міжнародний і національний контексти / Ю. М. Коваленко // Бізнес-інформ. – 2013. – № 9. – С. 274-279.
6. Притуляк Н. М. Ознаки фінансової стійкості – теоретична основа моделювання факторних систем / Н. М. Притуляк // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 1. – С. 26-31.
7. Решитнякова А. В., Щербань О. Д. Управління фінансовою стійкістю підприємства // ББК 65.261 (4 укр). – 2016. – С. 139.
8. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие / Г. В. Савицкая. – 7-е изд., испр. – Мн.: Новое знание, 2013. – 704 с.
9. Філонич О. М., Дряпак Я. О. Управління фінансовою стійкістю підприємства / О. М. Філонич, Я. О. Дряпак // Економіка і регіон. – 2014. – № 1(32). – С. 199-202.

Косарева И.П., Бут А.С.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В современных условиях деятельности предприятий, особенно в условиях финансового кризиса и социально-политической нестабильности в стране перед предприятиями стоит сложная задача – обеспечение устойчивого и эффективного функционирования. Управление финансовой устойчивостью предприятия являются одним из наиболее значимых функциональных направлений системы финансового менеджмента, которая довольно тесно связана с другими системами управления. Конечно, не только влияние внешних факторов негативно влияет на деятельность предприятий, но и отсутствие эффективного механизма управления финансовой безопасностью и обеспечения соответствующего уровня финансовой устойчивости предприятий, которые бы могли противостоять постоянным изменениям в условиях хозяйствования. Определение основных составляющих механизма управления финансовой устойчивостью предприятия относится к числу наиболее важных и актуальных на сегодня проблем, поскольку недостаточность финансовой устойчивости может привести к неплатежеспособности предприятия, разрушение стратегического потенциала и угрозы его финансовой безопасности.
Ключевые слова: финансовая устойчивость предприятия, управление финансовой устойчивостью, механизм управления, эффективность деятельности, сбалансированность.

Kosareva I.P., Booth A.S.
Kharkiv Institute of Finance
of the Kiev National Trade-Economic University

THE MECHANISM OF MANAGEMENT OF FINANCIAL STABILITY OF ENTERPRISE

Summary
In modern conditions of enterprises' activities, especially in the financial crisis and socio-political instability in the country enterprises faced with a difficult task – to ensure sustainable and effective functioning. Management of financial stability of the company are one of the most important functional areas of financial management, which is closely linked with other management systems. Of course, not only the influence of external factors affects the activity of the enterprises, but the lack of an effective mechanism of management of financial security and ensure an appropriate level of financial stability of a company that could withstand the constant changes in the economic environment. Definition of the main components of the mechanism of management of financial stability of the enterprise is among the most important and urgent problems of today because of the lack of financial stability may lead to insolvency of the enterprise, the destruction of the strategic potential and threats to his financial security.
Keywords: financial stability of the enterprise, management of financial stability, management mechanism, efficiency, balance.

УДК 368

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ У ФОРМУВАННІ ПРИБУТКУ СТРАХОВИКА

Крикуненко О.С., Березіна С.Б.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті досліджено сутність інноваційної страхової послуги. Виявлено переваги застосування інновацій в сфері автострахування. Вивчено зарубіжний досвід впровадження інновацій у страхову сферу. Охарактеризовані теоретичні аспекти впливу інноваційних страхових послуг на фінансовий результат страховика. Визначено можливості та перспективи впровадження вітчизняними страховими компаніями високих технологій з метою управління прибутком.

Ключові слова: страхова компанія, інновація, управління прибутком, страхова послуга, автострахування.

Постановка проблеми. Ринок страхових послуг в Україні знаходиться на етапі становлення та розвитку, так само як і інші складові ринкової інфраструктури. На сьогоднішній день економічно розвинені країни застосовують інноваційні методи впливу на доходи та витрати страховика, серед яких і запровадження інноваційних продуктів в страхуванні. Тому вивчення закордонного досвіду та дослідження перспектив впровадження інноваційного страхування на вітчизняному ринку страхування є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження фінансово-економічної діяльності страховика та особливості формування доходів і витрат страховика зробили такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як В.Д. Базилевич, О.І. Барановський, Н.М. Внукова, О.О. Гаманкова, Т.Є. Гварліані, О.А. Гвозденко, В.Б. Гомелля, Н.Б. Грищенко, В.І. Грушко, О.Д. Заруба, О.М. Зубець, М.С. Клапків, В.В. Корнєєв, К.Г. Облий, Л.А. Орланюк-Малицька, С.С. Осадець, Р.В. Пікус, В.К. Райхер, Л.І. Рейтман, Т.А. Ротова, А.С. Руденко, В.І. Серебровський, К.Є. Турбіна, Т.А. Федорова, В.В. Шахов, Я.П. Шумелда, Р.Т. Юлдашев, С.І. Юрій, С.Ю. Янова та ін.

Виділення невирішених раніше частини загальної проблеми. Відзначаючи вагомі результати досліджень зазначених авторів, слід зазначити необхідність подальшого обґрунтування важливості використання страховими компаніями інноваційних технологій та страхових продуктів, а також визначення рівня їх розвитку в Україні та світі.

Метою статті є дослідження інноваційних методів управління прибутком страховика, а також їх розвитку в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на страховому ринку розвинених країн широко використовуються інноваційні технології, метою яких є забезпечення високорентабельної діяльності страхових компаній не лише у короткостроковому, а й у довгостроковому періодах та розвиток страхового ринку.

Також, необхідно формувати сприятливе страхове середовище в якому будуть максимально враховані та захищені інтереси всіх суб'єктів страхування. У цьому контексті важливим постає впровадження інноваційних розробок у сфері надання страхових послуг.

Під інноваційною страховою послугою слід розуміти комплекс системних заходів, спрямованих на гармонізацію всіх етапів страхового процесу з метою отримання фінансово-економічного й соціально-правового ефекту від страхування. Інноваційна страхова послуга має більш привабливіші споживчі властивості у порівнянні з попередниками, здатна задовольнити раніше неохоплені потреби потенційного страхувальника та базується на використанні нових технологій [1, с. 39].

Інноваційний процес передбачає поступове формування конкурентоспроможної страхової послуги, яка за своїми кількісними та якісними ознаками буде перевершувати свої аналоги та виконувати такі функції:

– поліпшення умов страхування для клієнтів;
– створення іміджу страхової компанії як передової та високотехнологічної;
– привернення уваги страхувальників до страхової компанії;
– розширення свого сегменту на ринку;
– удосконалення страхової статистики;
– зменшення виплат за рахунок зменшення ймовірності ризику.

В Україні страховий ринок має більш консервативний характер, інтернет та мобільні технології майже не використовується саме для продажу страхових полісів. Тому очевидним є потреба заповнити цю нішу на вітчизняному ринку страхування.

Першочерговим завданням інноваційного страхування є перетворення збиткових видів страхування (медичне та автострахування) на прибуткові. Оскільки в українських страховиків досить великий об'єм страхового портфелю займає саме автострахування, то доцільним є впровадження інноваційних технологій саме в цю сферу страхування для безпосереднього або опосередкованого впливу на формування доходів та витрат вітчизняних страхових компаній.

Вплинути на прибутковість страховика можна такими шляхами, як збільшенням доходів, зменшенням витрат або зменшенням оподаткування. Зміна оподаткування ніяк не залежить від дій страховика, тому цей вплив на прибуток регулюється виняткового державою, в якій здійснює свою діяльність страховик.

У більшості страхових компаній доходи на 80-90% складаються з чистих зароблених страхових премій. Тому збільшення саме цього показника має прямо вплинути на доходи. Проте, при збільшенні страхових премій збільшуються й сукупний ймовірний ризик, що бере на себе страховик. Тому збільшуються і витрати за рахунок страхових виплат.

На прикладі автострахування, збільшити страхові премії можна лише за допомогою нарощування клієнтської бази або за допомогою нових страхових продуктів, що покривають певний вид специфічних ризиків, від яких не захищають стандартні поліси. Ці ризики можуть мати регіональний характер та бути притаманним лише певній місцевості. Проте більш ефективним методом збільшення доходів страховика є збільшення кількості страхувальників. Шляхів для цього є досить багато й більшість з них мають безпосередній зв'язок з маркетинговою діяльністю. Це в першу чергу рекламна діяльність, акційні пропозиції, знижки та інше.

Що ж стосується зменшення витрат шляхом зменшення страхових виплат, то це інтенсивний шлях та він потребує використання інновацій у сфері страхування. В світі широко використовуються різноманітні інноваційні методи в автострахуванні, що дозволяються зменшити витрати та збільшити доходи за рахунок збільшення кількості страхувальників.

У Новій Зеландії сьогодні активно використовується ринок смартфонів та мобільних програм задля удосконалення результатів страхової діяльності. Так, в квітні 2014 року місцева страхова компанія «Tower» випустила безкоштовну програму для смартфонів «SmartDriver». Її сутність полягає у вивченні за допомогою мобільного пристрою поведінки водія на дорозі на основі останніх 150 км, проїханих водієм. Враховується дуже багато факторів:

– прискорення транспортного засобу;
– гальмування;
– середня швидкість їзди;
– час доби та інше [4].

Після того, як водій проїхав 150 км (як мінімум три поїздки, від 2 до 75 кілометрів кожна) програма виставляє йому бал від 0 до 10. На основі отриманої оцінки страхувальник отримає знижку до страхових премій у розмірі до 20% [5].

Таким чином головною метою даної програми для мобільних пристроїв є забезпечення більш чіткої та конкретної для кожного страхувальника статистики, що дозволить більш точно визначити тариф. Звісно, що оскільки програма лише зменшує страхову премію (тобто у разі того, що водій їздить небезпечно, збільшення премій не відбуватиметься), страхова компанія має збільшити базову ставку страхової премії таким чином, щоб врахувати зваження на ризик (додати близько 15%). Тобто, якщо страхувальник буде їздити досить небезпечно, то він хоч і отримає знижку, проте вона має вираховуватись від заздалегідь завищеної страхової премії.

Отже, впровадження цієї програми має непрямий вплив на зменшення витрат страховика та збільшення доходу шляхом зменшення ймовірності настання ризику. Саме цей унікальний програмний продукт спонукає водіїв їздити безпечніше, адже вони мають безпосередній фінансовий мотив так робити. Таким чином, це дозволяє зменшити ймовірність настання ризику, а, отже, і загальну кількість страхових випадків. Це значно зменшить виплати і, як результат, сукупні витрати страховика.

Іншим прикладом інноваційного впливу на доходи та витрати страховика є американська страхова компанія «Progressive», яка нещодавно запропонувала своїм клієнтам інноваційний страховий продукт «Pay As You Drive». Він пропонує страхувальникові спеціальні умови розрахунку страхової премії. Після підписання страхової угоди, клієнт отримає по пошті спеціальний пристрій «Snapshot», який підключається до діагностичного роз'єму транспортного засобу та персоналізує страхову премію в залежності від реального стилю водіння. Тобто, чим краще страхувальник їздить, тим менша страхова премія.

Пристрій фіксує всі дані про транспортний засіб, такі як швидкість, кількість різких гальмувань, час доби, проїханий шлях та інше. Далі, в залежності від поведінки на дорозі, програма виставляє водію оцінку та визначає знижку до страхової премії у розмірі не більше 30% [3].

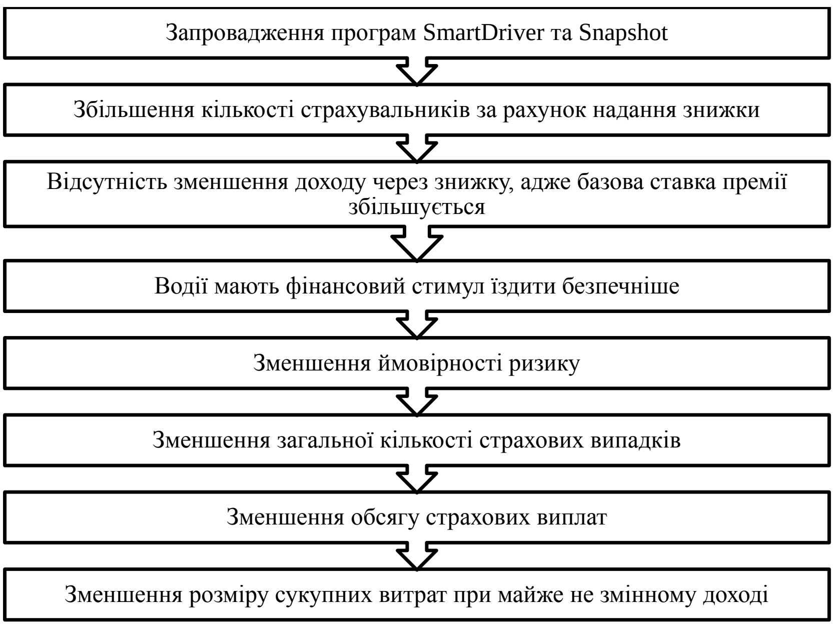

Рис. 1. Вплив програм «SmartDriver» та «Snapshot» на доходи і витрати страховика

Джерело: складено автором на основі [6]

Головними чинниками для визначення знижки є відношення різкого гальмування до подоланої відстані та час доби. Різким гальмуванням страховик визначає гальмування більше ніж на 7 миль на годину (11 кілометрів на годину) за секунду. А добу страхова компанія поділяє на три періоди за ризиком:

– Високий ризик – усі дні 00:00-04:00;
– Середній ризик – в робочі дні 04:00-09:00, 15:00-18:00, 21:00-00:00 та у вихідні 04:00-06:00, 21:00-00:00;
– Малий ризик – усе інше [6].

Дуже важливим моментом є те, що при використанні даної моделі розрахунку страхової премії, її базовий розмір повинен збільшитися приблизно на 20-25%. Це обумовлюється тим, що поганий водій має більше шансів потрапити в аварію та має платити більше. А середньо-

статистичний водій має отримати знижку такого розміру, аби його страхова премія за новою схемою розрахунку була майже рівна базовій ставці без використання даного пристрою. Такий розрахунок називається зваженим за ризиком.

Головним завданням цього продукту для страховика є стимулювання безпечної їзди для застрахованих водіїв, що призводить до обмеження ризику настання страхового випадку при майже незмінному розмірі отриманих страхових премій.

Другорядною функцією є маркетинг у вигляді зацікавлення нових клієнтів інноваційними та унікальними методами розрахунку страхового тарифу. Страхова компанія «Progressive» використовує стратегію «знижки»: при укладанні угоди обумовлюється, що використання пристрою Snapshot дає саме знижку до базової страхової премії, а не пропонує новий шлях її розрахунку. А про те, що нова базова страхова премія відрізняється від старої (без використання пристрою) – страховик нічого не говорить [6].

В Україні, дуже великий об'єм ринку автострахування, який, на превеликий жаль, є досить збитковим для вітчизняних страховиків. Таким чином, програмне забезпечення подібне до новозеландської «SmartDriver» або американської «Pay As You Drive» є необхідним для українських страхових компаній з великим об'ємом автострахування у страховому портфелі. Головною перевагою є те, що витрати на розробку, інтегрування та рекламування цих програм є дуже незначними, а ефект досить великим. Тому такі інноваційні методи є важливими та ефективним для впровадження вітчизняними страховиками на сьогоднішній день.

Таким чином, запровадження подібних страхових послуг має прямо вплинути на величину витрат страхових компаній при незмінному значені доходів, як показано на рис. 1.

В Україні подібна технологія вперше була запроваджена страховою компанією «АХА Страхування» наприкінці березня 2016 року. Страхова програма отримала назву «КАСКО Смарт» та діє за аналогічним принципом як і вищезгадана програма «Snapshot» [2].

Враховуючи, що революційна програма «Snapshot» була створена ще в 2010 році можна зробити висновок, що технологічний та інноваційний розвиток вітчизняного страхового ринку відстає від західного на цілих 6 років. В світі цифрових технологій, де будь-який новітній продукт старіє вже через рік після виходу на ринок, таке відставання є катастрофічним.

Висновки і пропозиції. Отже, розглянувши шляхи збільшення прибутку страховика на прикладі такої неприбуткової сфери, як автострахування можна зробити висновок, що збільшення доходів страховика є екстенсивним шляхом, а зменшення витрат – інтенсивним.

Цілком очевидно, що в сучасних умовах найпривабливішим і дієвим варіантом є саме зменшення витрат за рахунок зменшення страхових виплат. Останнє можна здійснити тільки інноваційним шляхом, що дозволить зменшити ймовірність ризику, який зменшить кількість страхових випадків, а, отже, і загальну суму страхових виплат. Тому, на сьогоднішній день, вітчизняні страховики мають звернути увагу на іноземний досвід впливу на доходи та витрати страхових компаній шляхом впровадження інноваційних страхових продуктів, пов'язаних з високими технологіями.

Список літератури:

1. Страхові послуги: навч. посібник / Д. І. Дема, О. М. Віленчук, І. В. Дем'янюк; за заг. ред Д. І. Деми [2-е вид. перероб. та допов.]. – К.: Алерта 2013. – 526 с.
2. AXA – Телематика [Ел. ресурс] // AXA Страхування: [сайт]. – Режим доступу: https://axa-ukraine.com/insurance/auto-insurance/telematika-ua.html – Назва з екрана.
3. Snapshot: Your safe driving habits can boost your savings [El. resouce] // Progressive Insurance Company: [web-site]. – 2013. – URL: https://www.progressive.com/auto/snapshot/.
4. TOWER SmartDriver app [El. resouce] // TOWER Insurance Company: [web-site]. – 2015. – URL: http://www.tower.co.nz/car-insurance/smartdriver
5. TOWER wins Innovation of the Year [El. resouce] // TOWER Insurance Company: [web-site]. – 2014. – URL: http://www.tower.co.nz/about-us/news/2014/tower-wins-innovation-of-the-year
6. What Every Driver Needs to Know about Progressive Snapshot [El. resouce] / J. Manna // Blog of Joe Manna: [web-site]. – 2015. – URL: https://blog.joemanna.com/progressive-snapshot-review

Крикуненко А.С., Березина С.Б.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ СТРАХОВЫХ УСЛУГ В ФОРМИРОВАНИИ ПРИБЫЛИ СТРАХОВЩИКА

Аннотация
В статье исследована сущность инновационной страховой услуги. Выявлены преимущества применения инноваций в сфере автострахования. Изучено зарубежный опыт внедрения инноваций в страховую сферу. Охарактеризованы теоретические аспекты влияния инновационных страховых услуг на финансовый результат страховщика. Определены возможности и перспективы внедрения отечественными страховыми компаниями высоких технологий с целью управления прибылью.
Ключевые слова: страховая компания, инновация, управление прибылью, страховая услуга, автострахование.

Krykunenko O.S., Berezina S.B.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ROLE OF INNOVATIVE INSURANCE SERVICES IN THE PROCESS OF FORMING THE INSURER'S PROFIT

Summary
The essence of innovative insurance service is investigated in the article. The advantages of using innovations in the sphere of auto insurance are revealed. The foreign experience of introducing innovations into the insurance sphere has been studied. The theoretical aspects of the influence of innovative insurance services on the financial result of the insurer are characterized. The possibilities and prospects of using high-tech by domestic insurance companies for profit management purposes are determined.
Keywords: insurance company, innovation, profit management, insurance service, car insurance.

УДК 658.8:338.24

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ В ДИСТРИБ'ЮТОРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Лобза А.В., Черниш Н.О.
Університет митної справи та фінансів

Досліджено певні аспекти процесу оцінки персоналу в дистриб'юторських організаціях, розглянуто роль оцінки персоналу в сучасних умовах. Проаналізовано думки різних науковців щодо вибору найбільш підходящих критеріїв оцінки персоналу дистриб'юторських організацій. Обґрунтовано необхідність вдосконалення методів оцінювання працівників у організаціях з врахуванням сучасних швидкозмінних економічних, політичних та соціальних умов розвитку держави.
Ключові слова: оцінювання персоналу, дистриб'ютор, «360° атестація», HRA, MBO, KPI.

Постановка проблеми. Питання про ефективне оцінювання персоналу на підприємствах та в організаціях постало в сукупності з процесами конкурентного зростання в сучасних економічних умовах України. Успішна діяльність організацій, які функціонують у торговельній сфері, напряму залежить від якісної професійної діяльності працівників. Безпосередньо від персоналу залежить кількість реалізованої продукції та якість наданих послуг, рівень сервісу. Тому такі організації обов'язково потребують використання технологій управління оцінкою діяльності персоналу.

Актуальність дослідження полягає у вивченні сучасних ефективних механізмів оцінки персоналу і напрямків їх вдосконалення в конкретних організаціях та умовах.

Аналіз останніх досліджень. До вітчизняних фахівців, які займаються вивченням оціночних систем та механізмів персоналу належать: М. Безпарточний, О. Білінська, С. Бортнік, О. Григор'єва, Ю. Єжелий, А. Зленко, І. Мігус, Л. Миронова, П. Поліщук, М. Петрик, Г. Стецюра, В. Чевганова, Т. Сівашенко.

Не дивлячись на те, що це питання досить уважно досліджене вищезазначеними авторами, дискусійними залишаються окремі теоретичні та практичні проблеми формування дієвої системи оцінки персоналу для забезпечення високоефективної та конкурентоспроможної діяльності роботи персоналу і організації в цілому.

Виклад основного матеріалу. Оцінювання діяльності персоналу на будь-якому підприємстві чи в будь-якій організації уявляє собою процес вивчення якісного складу кадрового потенціалу, виявлення сильних та слабких сторін персоналу організації, а також воно стає основою для вдосконалення індивідуальних трудових здібностей працівника, підвищення його кваліфікації, а іноді навіть перекваліфікації.

За результатами оцінки персоналу визначається відповідність працівника займаній посаді, його можливі перспективи професійно-кваліфікаційного просування чи підйому по кар'єрних сходинках. Однак, інколи результати оцінки персоналу можуть призводити і до звільнення.

Так, науковець О.П. Білінська у своїй статті зазначає, що поняття «оцінка», як правило, визначається «як обміркування чогось для визначення якості, особливостей і значення» [1, с. 160-163]. І дійсно, процес освоєння людиною оточуючого середовища передбачає таку форму пізнання, як оцінювання. Тобто завдяки мисленню кожен індивід порівнює явище, що пізнається, з певним ідеалом або критерієм даного явища.

Можна погодитися з тим, що в умовах жорсткої конкуренції одним із найвагоміших інструментів ефективного функціонування організації чи підприємства є побудова дієвої системи управління кадрами.

Інший науковець Єжелій Ю.О. стверджує: «Роль оцінки персоналу в системі управління ор-

ганізацією дуже важлива і полягає в тому, що саме на її основі управляючий суб'єкт приймає відповідні рішення, ефективність яких залежить від того, наскільки ця інформація буде якісною і надійною. Значення оцінки виявляється ще й у тому, що вона пов'язує й об'єднує всі елементи системи управління персоналом. Неможливо здійснити управління персоналом за жодним напрямом (планування персоналу, відбір, адаптація, стимулювання праці, розвиток здібностей, трудові переміщення і кар'єра, згуртування колективу, вивільнення персоналу тощо), не проводячи при цьому оцінку відповідних ділових, особистісних чи професійних якостей працівників» [3, с. 125-128].

Дійсно, ми бачимо, що оцінювання персоналу кооперує всі елементи системи управління персоналом в єдине ціле. І оминути цей процес майже неможливо, якщо мета організації – успішне і високоефективне її функціонування.

Безліч компаній дійсно застосовують якусь форму оцінки, але тільки деякі роблять це офіційно, виявляючи причини, а також спираючись на отриманий результат. Хоча особливість процесу оцінювання саме і полягає у тому, що він повинен бути прозорим і зрозумілим для кожного працівника. Персонал повинен знати цілі оцінки і розуміти, що оцінювання проводиться не з метою знаходження недоліків і подальших каральних заходів чи стягнень, а з метою усунення недоліків у робочому процесі і внаслідок – підвищення рівня продуктивності праці та зростання доходів організації, а значить, і самого працівника.

Складною і досить цікавою уявляється система оцінювання персоналу у торговельній сфері. З одного боку, оцінити діяльність персоналу дуже легко – оцінювач визначає, як працівник, що займається продажем, виконує завдання або досягає плану продажів. З іншого боку, на результативність окремих працівників впливає безліч суб'єктивних і об'єктивних факторів, що можуть спричинити вплив на досягнення бажаних цілей. Тому менеджери з персоналу як оцінювачі при розробці програми та інструментарію оцінювання повинні враховувати особливості трудової діяльності працівників, індивідуальні фактори впливу на результативність.

Так, діяльність торгового представника (дистриб'ютора) передбачає виконання великого обсягу робіт щодо пошуку контрагентів з купівлі – продажу товарів, підготовку та виконання угоди, проведення процедури кредитування, надання гарантій реалізації, перевезення, складування товару й отримання відповідних коштів компанією, страхування товарів та ризиків, які виникають під час транспортування, нестабільності в країні, проведення рекламних заходів із просування товарів на ринки, надання організаційно-комерційних, консалтингових та інших послуг. Виконання фахівцями цих робіт пов'язано з необхідністю прогнозування, ідентифікації та оцінки загроз різного характеру, а також розробки плану превентивних дій щодо їх усунення чи зменшення негативних наслідків. Тому раціональне використання і розвиток кадрового потенціалу полягає в більш повному виявленні і реалізації здібностей кожного працівника дистриб'юторського підприємства, підвищенні професійно-кваліфікаційного рівня працівників за рахунок стимулювання і оцінки внеску кожного працівника в кінцевий результат. Важливим також є формування у працівників компанії культури безпеки.

Зважаючи на те, що будь-яка організація, і торговельна у тому числі, функціонує в умовах швидкозмінного зовнішнього і внутрішнього середовища, необхідно розуміти, що регулярне оцінювання персоналу дає змогу менеджерам з персоналу-оцінювачам виявити потребу у додатковому розвитку (навчанні, підвищенні кваліфікації чи перекваліфікації).

Найбільш популярними серед сучасних методів оцінки персоналу торговельних організацій є такі методи, як: «360˚ атестація», метод асесмент центру, аналіз людських ресурсів (HRA), метод управління за цілями (MBO), метод оцінки за ключовими показниками ефективності діяльності (KPI). Оцінювачі повинні розуміти, що задля повної та найбільш ефективної оцінки конкретного персоналу конкретного підприємства на практиці організації поєднують між собою різні методи.

Зрозумілим є і те, що кожна організація повинна для себе визначити, за якими критеріями оцінювати працівників, а це залежить від специфіки діяльності організації, від вимог, які висуваються до працівників, від корпоративної культури. Науковці по-різному розглядають важливість різних критеріїв оцінки. Наприклад, В. Я. Чевганова вважає, що при визначенні критеріїв оцінки необхідно керуватись двома цілями. Перша – визначити, як добре, чи погано, і чому працівники виконують свої функції та обов'язки. Така мета ставиться тоді, коли діяльність підприємства є стабільною й обов'язки працівників чітко визначені і стабільні. Друга – визначення можливостей працівників в інших сферах діяльності відповідно до цілей підприємства, його перспективи. Вона ставиться тоді, коли діяльність підприємства характеризується динамічністю, а функції працівників чітко не визначені.

Оцінювання професійних якостей ґрунтується на аналізі результатів роботи і відповідності компетентності спеціаліста функціональним обов'язкам і посадовим вимогам. Така оцінка передбачає визначення узгоджених критеріїв знань, умінь і навиків працівників. Вона здійснюється з обов'язковим залученням спеціалістів, компетентних у даній галузі [6]. Як приклад, за таким принципом працює одна з найвідоміших в Україні дистриб'юторських компаній – ТОВ «Ельдорадо». В організації розробляють систему показників, що враховують мету оцінки, критерії оцінки, частоту проведення оцінювання, визначають професійну придатність, рівень знань, необхідних для виконання даного виду діяльності і, звичайно, оцінка не може здійснюватися без аналізу результатів роботи (обсягів продажів).

Можна погодитися з думкою науковця Опанасюка Ю.А., який вважає, що найважливішими критеріями оцінювання персоналу є:

- Якість роботи. Робота виконується без помилок, акуратно й ретельно.
- Обсяг робіт. Робота виконується в запланованому обсязі.
- Присутність на роботі (дисципліна). У робочий час зайнятий роботою. Рідкісні пропуски з поважної причини, обумовлені заздалегідь.

· Лояльність до організації. Шанобливе ставлення до організації.

· Готовність до співробітництва всередині підприємства [5, с. 134-140].

Більш узагальнено, на наш погляд, класифікацію критеріїв оцінки персоналу розглядає Мігус І.П. Вона вважає, що при великій кількості показників їх можна умовно згрупувати в три групи:

· особисті якості;
· професійна поведінка;
· результативність праці.

Особисті якості працівника оцінюються шляхом використання різних методів оцінки, що направлені на всебічну оцінку самої особи, її психологічного та емоційного стану, а також надійності як працівника даного суб'єкта господарювання.

Оцінка професійних якостей ґрунтується на аналізі результатів роботи і відповідності компетентності спеціаліста функціональним обов'язкам і посадовим вимогам. Така оцінка передбачає визначення узгоджених і оговорених критеріїв знань, умінь і навиків працівників. Вона здійснюється з обов'язковим залученням спеціалістів, компетентних у даній галузі.

Оцінка результативності праці окремого працівника, структурного підрозділу та підприємства в цілому здійснюється за великою кількістю показників [4, с. 357-363.].

Аналізом систем оцінювання займались Бортнік С.М. та Саган М.В., вони дослідили безліч підходів різних науковців і запропонували, на наш погляд, в якійсь мірі складну, але багатогранну процедуру, що включає в себе такі складові:

1. Формування критеріїв оцінки та встановлення стандартів до кожного з них. До основних критеріїв потрібно віднести: кількісні та якісні характеристики результатів праці, рівень кваліфікації робітника, ділові та особисті якості робітника, рівень дисципліни, психологічні характеристики, оцінки морального задоволення від праці, готовність до співробітництва, організаторські здібності.
2. Вибір методів оцінки залежно від етапу роботи співробітника.
3. Формування складу комісії, яка проводить оцінку. Залучення не лише працівників підприємства, а й зовнішніх представників.
4. Доведення мети, завдань та методики оцінки до співробітників.
5. Проведення оцінки.
6. Формування та виведення результатів оцінки.
7. Доведення результатів до працівників.
8. Прийняття управлінських рішень на основі оцінки персоналу [2, с. 131-138].

На нашу думку, такий підхід до оцінки працівників дозволить найбільш комплексно оцінити діяльність персоналу і обрати найбільш вагомі критерії та підходящі методи оцінки. Така система оцінювання може бути адаптована до будь-якої форми господарювання.

Висновки. Персонал організації або підприємства завжди був найбільш важливою рушійною силою розвитку конкурентоспроможності, і завжди розглядався як основний ресурс підприємства, визначальний чинник успіху діяльності організації. Обов'язковою вимогою задля досягнення успіху завдяки персоналу є відповідність працівників професійним та кваліфікаційним вимогам посад, які вони обіймають. Наразі посилюється необхідність вивчення професійно-кваліфікаційної структури персоналу на рівні організації, враховуючи при цьому сучасні аспекти роботи з персоналом підприємства: визначення наявних знань, умінь та навичок, виявлення потенціалу, врахування психологічних та особистісних характеристик кожного співробітника. Виходячи з цього, виникає необхідність нової концепції управління оцінюванням персоналу, роль якого суттєво змінюється. Працівники із пасивного виконавця перетворюються на активного учасника виробництва. Людський чинник стає головним фактором виробництва, а витрати на персонал та його розвиток, вважаються витратами на формування людського капіталу.

Виходячи з усього вищевикладеного, можна зробити висновок, що найбільш доцільно торговельним організаціям дотримуватись процедури запропонованої Бортнік С.М. та Саган М.В., тому що вона дозволяє найбільш комплексно підійти до процесу оцінювання персоналу. Що стосується критеріїв для оцінки працівників торговельних організацій, то найважливішими варто назвати обсяг та якість наданих послуг (кількість проданого товару, кількість нових клієнтів, партнерів), рівень кваліфікації, дисциплінованість, лояльність до організації та інші.

Список літератури:

1. Білінська О. П. «Потенціал – оцінка – саморозвиток» як пріоритетний напрям формування системи оцінки персоналу підприємств споживчої кооперації України / О. П. Білінська // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2012. – Вип. 2. – С. 161-165. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2012_2_26
2. Бортнік С. М., Саган М. В. Формування підходу до комплексного оцінювання персоналу підприємства / С. М. Бортнік, М. В. Саган // Економічний форум: наук. журн. / Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк: Вид. від. ЛНТУ, 2013. – № 2. – С. 131-138 – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4780/3/bortnik_sagan.pdf
3. Єжелий Ю. О. Поняття і сутність категорії «оцінка персоналу» / Ю. О. Єжелий // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2012. – Вип. 39. – С. 125-128. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2012_39_30
4. Мігус І. П. Сучасні підходи до оцінки персоналу суб'єктів господарювання з позицій економічної безпеки / І. П. Мігус, С. А. Черненко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 357-363. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_10_65
5. Опанасюк Ю. А., Рудь А. В. Удосконалення системи оцінки персоналу на підприємстві / Ю. А. Опанасюк, А. В. Рудь // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 1. – С. 134-140. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/27941/1/personnel_estimation.pdf
6. Чевганова В. Я. Система оцінювання персоналу підприємства / В. Я. Чевганова // Ефективна економіка. – 2014. – № 4. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2906

Лобза А.В., Черниш Н.А.
Унивеситет таможенного дела и финансов

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ПЕРСОНАЛА В ДИСТРИБЮТОРСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация
Исследовано некоторые аспекты процесса оценки персонала в дистрибьюторских организациях, рассмотрена роль оценки персонала в современных условиях. Проанализированы мнения различных ученых по выбору наиболее подходящих критериев оценки персонала дистрибьюторских организаций. Обоснована необходимость совершенствования методов оценки работников в организациях с учетом современных быстроменяющихся экономических, политических и социальных условий развития государства.
Ключевые слова: оценка персонала, дистрибьютор, «360° аттестация», HRA, MBO, KPI.

Lobza A.V., Chernysh N.O.
University of Customs and Finance

SOME ASPECTS OF PERSONNEL IN THE DISTRIBUTION ORGANIZATIONS

Summary
Abstract in the article the assessment of certain aspects of staff distribution organizations, staff improvment examined the role in the modern world. The opinion of different authorson on choosing the most appropriate criteria for staff improvement on the distribution organizations. The necessity of improving the methods of staff improvement in company with regard to current rapidly changing economic, political and social conditions of the country.
Keywords: evaluation of personnel distributor «360° certification», HRA, MBO, KPI.

УДК 336.7

ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ БАНКАМИ УКРАЇНИ

Лозінський Р.С., Сирчин О.Л.
Одеський національний економічний університет

Проаналізовано та досліджено сучасний стан ринку банківського кредитування юридичних осіб. Визначено основні особливості, які сформувалися на сучасному етапі функціонування кредитного ринку України. За результатами аналізу виявлено, що кредитний портфель по корпоративному сектору має тенденцію до зменшення своїх обсягів. Але з урахуванням тенденцій у законодавстві та загалом в економіці, а також за рахунок оздоровлення банківської системи визначено, що обсяги та якість кредитування юридичних осіб скоріш за все будуть зростати. Надано рекомендації щодо збільшення обсягів та покращення якості кредитування юридичних осіб.
Ключові слова: кредитування, юридична особа, комерційний банк, Національний банк України, кредитний портфель.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку одним з важливих шляхів виходу України із кризового стану займає удосконалення та подальший розвиток банківського кредитування. Підвищення ефективності банківського сектору країни – одна з актуальних, гострих і складних проблем, яка є на сьогодні. Адже в умовах сьогодення банківські установи дещо уповільнили свою діяльність на ринку кредитування, що є безумовним наслідком економічних та політичних процесів, які похитнули економіку не тільки нашої держави. Також за останній час змінилися умови по розрахунку кредитного ризику, що так чи інакше вплине на обсяг та якість кредитування юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці банківського кредитування присвячено чимало праць вітчизняних економістів: В. Базилевича, З. Васильченко, В. Вітлінського, А. Гальчинського, Л. Кузнєцова, А. Гриценка, Б. Івасіва, Т. Ковальчука, В. Лагутіна, Б. Луціва, І. Лютого, В. Міщенка, А. Мороза, С. Мочерного, М. Пуховкіної, В. Стельмаха, М. Савлука, А. Чухна, С. Циганова та інших. Окремі аспекти проблем банківського інвестиційного кредитування юридичних осіб у своїх працях досліджували О. Вовчак, О. Пересада, В. Кравченко, Т. Майорова, І. Будник тощо [1-3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні наукові дослідження аспектів банківського кредиту-

вання, досить багато проблем так і залишаються невирішеними. Зокрема, постає питання пошуку нових напрямків розвитку ринку банківських кредитів в умовах політичної та економічної нестабільності. Тому, незважаючи на постійно динамічний розвиток ринок, ця тема потребує додаткового вивчення, оскільки з'являються нові умови та правила кредитування економічних суб'єктів та юридичних осіб у тому числі.

Актуальність теми обумовлена тим, що розвиток банківської системи та економіки країни взагалі неможливий без ефективного та розвинутого апарату кредитування будь-то юридичних або фізичних осіб. Кожна країна має свої особливості щодо кредитного ринку, Україна також. Кредитування юридичних осіб займає дуже велику долю в нашій країні, тому розкриття основних особливостей цього виду активних операцій, а саме: динаміки, причинно-наслідкових зв'язків, структури, правил, сформованих на ринку кредитування та інших особливостей, само по собі є актуальною темою для нашої країни.

Мета статті – розкриття та пояснення основних особливостей кредитування юридичних осіб банками України за останні роки.

Виклад основного матеріалу. Під терміном «особливості» слід розуміти середу, де склалися якійсь умови, які характеризують певні явища. В нашому випадку це кредитування юридичних осіб, тобто та динаміка, ті правила та умови, та структура, та якість, які властиві кредитному ринку України.

Так, наприклад, кількість банків на 01.01.2017 склала 93, що майже вдвічі (на 87) менше ніж на 01.01.2014. Це пояснюється політикою НБУ щодо очищення банківської системи та ліквідації неплатоспроможних та непрозорих банків України.

Також слід відмітити, що згідно із Постановою НБУ № 351 «Про затвердження положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» вимоги до визначення кредитного ризику стали більш суворими – визначення кредитного ризику набуло формалізований характер, тобто банки не можуть самостійно оцінювати фінансовий стан або заставу як робили це з початку століття.

Усі ці умови, які склалися за останній час позитивно впливають на банківський сектор з точки зору його якості та прозорості, фінансової стійкості у довгостроковий період, але у короткостроковий ми бачимо зниження обсягу кредитування, в тому числі юридичних осіб; надлишкову ліквідність банків; труднощі банків з докапіталізацією свого капіталу та інші проблемі, які впливають на об'єми кредитування банками юридичних осіб.

Для наочного представлення структури та динаміки кредитного ринку України слід зробити невеликий аналіз ситуації, яка мала місце бути за певний період часу.

Побудуємо табл. 1 по обсягу кредитування юридичних осіб за період від 01.01.2015 по 01.01.2017 рр.

Для повного уявлення також представимо рис. 1 динаміки валових гривневих кредитів за 2016 рік та динаміку іноземних кредитів в гривневому еквіваленті.

Таблиця 1

Обсяг кредитування юридичних осіб станом на 01.01.2015 – 01.01.2017

Рік	Кредити та заборгованість клієнтів юридичних осіб (млн. грн.)
01.01.2015	873,61
у т.ч. в іноземній валюті	405,02
01.01.2016	713,97 (-18,27%)
у т.ч. в іноземній валюті	369,96 (-8,66%)
01.01.2017	566,51 (-20,65%)
у т.ч. в іноземній валюті	270,11 (-26,99%)

Джерело: розроблено автором згідно з джерелом [4]

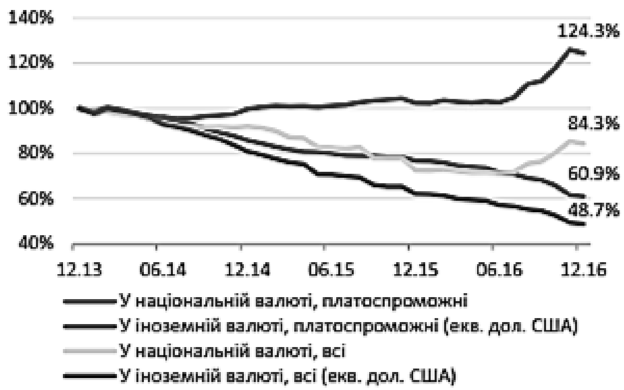

Рис. 1. Валові гривневі кредити суб'єктам господарювання та фізичним особам станом на 01.01.2014 – 01.01.2017

Джерело: [4]

Як видно з таблиці 1, за аналізований період об'єм кредитування юридичних осіб склав 566,51 млн. грн. станом на 01.01.2017 та знизився на 20,65% у порівнянні із аналогічним періодом у 2016 році. У той самий час згідно з рисунком 1 валові гривневі кредити суб'єктам господарювання виросли на 21,5%, що дає мінливе бачення про зростання кредитного портфеля банків, але із-за того, що велика частина валютних кредитів була конвертована у гривневі, що спричинило тільки структурний ріст кредитного портфелю але не фактичний. Так, згідно з таблиці 1 видно, що іноземні кредити на 01.01.2017 зменшились на 26,99% у порівнянні з 01.01.2016 роком та склали 270,11 млн. грн. Такі структурні зрушення кредитного портфеля відбулися за рахунок ефекту обмінного курсу, тобто із-за стрімкої девальвації гривні у період 2014-2016 рр. валютні кредити були конвертовані в гривневі, що не свідчить про позитивну тенденцію та нормальне функціонування економіки.

Слід відмітити, що на кредитному ринку України склалася певна структура кредитного портфелю, яка характеризується так: станом на 31.12.2016 р. частка наданих кредитів юридичним особам склала 84,3%, а фізичним особам відповідно 15,7% [4]. Тобто, можна зробити висновок, що кредитування юридичних осіб є більш вагомою складовою в активних операціях українських банків.

Цікавою особливістю кредитування корпоративного сектору є розподіл цього ринку між банками в залежності від власника банку, що можна побачити на рис. 2.

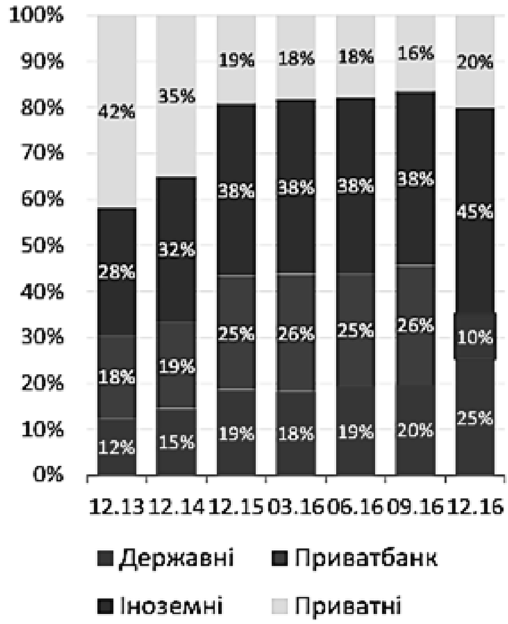

Рис. 2. Чисті кредити по групам на 01.01.2017 р.

Джерело: [4]

На рис. 2 можна побачити, що іноземні банки – лідери ринку за кредитним портфелем, 45%, державні банки займають друге місце з 35% долі на ринку, та приватні останнє місце з 20%. Тобто, можна зробити висновок, що така структура не є позитивною, оскільки досить велика частина доходу по виданим кредитам уходить із країни у вигляді виплат по дивідендам зарубіжним інвесторам, а приватні, тобто приватні банки з національним капіталом не так активно кредитують корпоративний сектор економіки, це у більшості випадків пов’язано з недостатнім обсягом капіталу банка, що є наслідком неможливості видачі нових позичок та формування під них резервів згідно із нормативами, які встановлює НБУ.

Важливим інструментом грошово-кредитної політики є облікова ставка Національного банку України, яка опосередковано впливає на процентну ставку по кредитам та депозитам, яка у свою чергу впливає на об’єм кредитування юридичних осіб. Для наочного зображення динаміки облікової ставки, використаємо рис. 3.

Рис. 3. Облікова ставка, вартість нових кредитів та депозитів у гривні, % річних

Джерело: [4]

На рис. 3 можна побачити, що динаміка облікової ставки має тенденцію до зниження, так на 31.12.16 р. облікова ставка склала 14%, а на 31.12.15 вона була 22%. Тобто, можна зробити висновок, що усі ці заходи забезпечили передумови для зниження банками відсоткових ставок за депозитами; вартість депозитів у доларах та євро досягла нових історичних мінімумів, оскільки попит банків на валютне фондування залишається низьким; зниження вартості фондування створило для банків можливість у другому півріччі знизити відсоткові ставки за кредитами для бізнесу більше, ніж дешевшали депозити населення, проте вартість нових кредитів усе ще залишається високою, а тому вони залучаються переважно на короткий термін на фінансування обігового капіталу.

При визначенні особливостей кредитування юридичних осіб банками України, слід звернути увагу на якість кредитного портфелю, часту негативно класифікованих активів та долю прострочених кредитів у загальному кредитному портфелі. Для наочного представлення використаємо рис. 4.

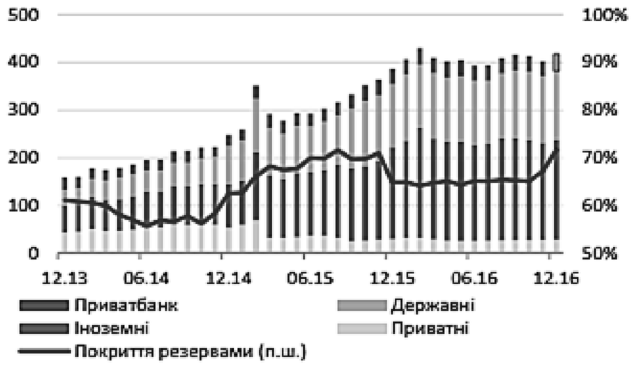

Рис. 4. Обсяг негативно класифікованих активів та рівень покриття резервами, млрд. грн. станом на 01.01.2017 р.

Джерело: [4]

На даному рисунку можна побачити, що після націоналізації Приватбанку обсяг негативно класифікованих активів виріс до 72%, тобто за рік цей показник збільшився на 7 в. п.

Негативно класифіковані активи – це частина активів банку, які не відповідають критеріям стандартної заборгованості. До різних видів активів можуть висуватися різні вимоги (фактори) класифікації, наприклад: стан контрагента та стан обслуговування заборгованості для кредитних операцій; хронологічний фактор для дебіторської заборгованості тощо [9].

Дуже важливим індикатором стану кредитного ринку є частка простроченої заборгованості у загальному кредитному портфелі. Так станом на 01.01.2017 частка простроченої заборгованості суб’єктів господарювання склала 46,1% [4], що є досить великою, але для українського ринку кредитування є нормальним показником, оскільки до 2017 року, коли діяли постанови НБУ № 23 та № 279, які були досить недосконалими та давали змогу банкам переоцінювати заставне майно та фінансовий стан своїх клієнтів, які були далеко від реальних даних, але давало змогу банкам формувати менші резерви та відволікати менше регулятивного капіталу і як наслідок, збільшення обсягу кредитування за рахунок зниження його якості. Але, з прийняттям Постанови НБУ

№ 351, яка базується на Базельській угоді, вимоги до обчислення кредитного ризику, оцінки заставного майна та фінансового стану клієнта стали більш суворішими, що потребує від банків формування більшого резерву за його активними операціями і наслідком цього є зростання якості кредитного портфеля та у довгостроковий період збільшення об'ємів кредитування. Також важливим є той фактор, що НБУ проводив на кінці 2016 початку 2017 років так зване стрес-тестування, по завершенню якого був створений план по докапіталізації більшості банків України.

Згідно з прогнозами НБУ, кредитування корпоративного сектору протягом наступних 12 місяців скоріш за все зросте. Для наочного представлення використаємо рис. 5.

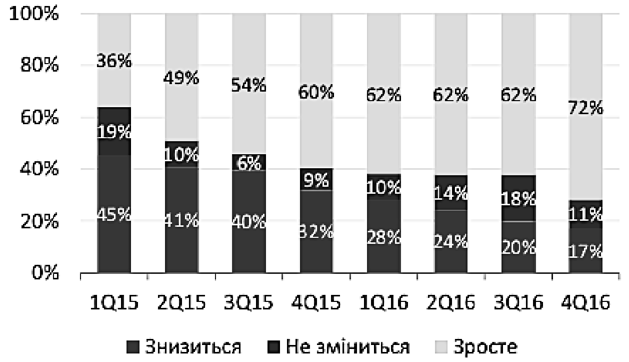

Рис. 5. Очікування зміни кредитного портфеля протягом наступних 12 місяців

Джерело: [4]

Згідно з рисунком 5, можна побачити, що 72% думок експертів свідчать про ймовірне зростання обсягу кредитування корпоративного сектору економіки. На мою думку це перш за все пов'язано із оздоровленням банківської системи, нарощуванням капіталу банків, що дає змогу збільшити обсяги кредитування. Також дуже важливим фактором є зниження облікової ставки та наслідком цього здешевлення ціни залучення ресурсів для банку, що дає їм змогу створювати більш привабливіші умови надання кредитів юридичним особам.

Також експерти в НБУ виразили свої думки щодо зміни якості кредитного портфелю в корпоративному секторі. Там все не так однозначно, тому використаємо рис. 6 для представлення розбіжностей у думках експертів.

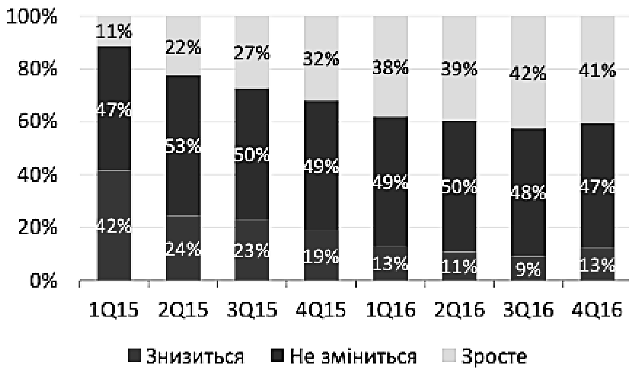

Рис. 6. Очікування зміни якості кредитного портфеля протягом наступних 12 місяців

Джерело: [4]

На рис. 6 ми бачимо, що ймовірність зростання якості кредитного портфеля у корпоративному секторі та її незмінність приблизно однакові (41% та 47% відповідно). На мою думку це перш за все пов'язано із появою Постанови НБУ № 351, яка має досить неоднозначні наслідки, оскільки, з одного боку вона змінює деякі умови віднесення заборгованості до групи недіючих, тобто відтепер заборгованість, яка має затримку платежів понад 90 днів (раніше було 180 днів) будуть класифіковані як недіючі [7]. Структурно це вплине на якість кредитного портфелю та змусить банки доформувати резерви під таку заборгованість, але фактично якість кредитного портфелю не зміниться. Якщо опиратися на попередній прогноз та за умов, що банки будуть видавати нові кредити строком на 12 місяців та менше, то можна сказати, що якість кредитного портфеля зросте, тому що ураховуючи, що вимоги до оцінки платоспроможності клієнтів виросли, то банки будуть формувати більш якісний кредитний портфель.

Висновки та рекомендації. Банки України зараз переживають деякі труднощі із наданням кредитів юридичним особам. По перше, за рахунок того, що ціна залучення коштів для банків залишається ще досить великою, вони не можуть знижувати ставки по кредитам, що у свою чергу негативно впливає на обсяги кредитування. Хоча спостерігається позитивна тенденція, оскільки процес зниження облікової ставки НБУ та ціни залучення коштів все ж таки йде. По-друге, нова постанова НБУ № 351 вносить нові труднощі та непорозуміння щодо обчислення кредитного ризику та формування резервів. Хоча НБУ і дає банкам можливість формувати методику обчислення кредитного ризику самостійно, але паралельно підвищує вимоги до застави по кредитам та величини регулятивного капіталу. По-третє, самі юридичні особи поки що відносяться не досить сумлінно до повернення позичок та мають не завжди прозорі цілі по залученню кредиту.

Згідно проведеного дослідження щодо особливостей кредитування юридичних осіб можна надати деякі рекомендації для збільшення обсягів кредитування та поліпшення якості кредитного портфелю банків:

– збільшення величини регулятивного капіталу банків, як варіант, за рахунок додаткових внесків акціонерів;

– розроблення або купівля програмного забезпечення щодо удосконалення оцінки фінансового стану потенційного клієнта-юридичної особи;

– підвищення кваліфікації працівників банків, що дасть змогу якісніше оцінювати кредитний ризик;

– формування достатніх резервів згідно із справедливої оцінки кредитного ризику для покриття можливих збитків;

– додержання нормативів, які встановлює Національний банк України;

– створення нових банківських продуктів та більш вигідніших умов щодо кредитування юридичних осіб, що дасть змогу конкурувати з іншими банками або бути лідером на ринку.

Отже, впровадження запропонованих рекомендацій дасть змогу банкам України наростити обсяги та якість кредитування юридичних осіб,

та у довгостроковий період дасть можливість банкам сформувати такий кредитний портфель, за допомогою якого банки зможуть отримувати стабільний прибуток.

Список літератури:

1. Жукова Н. К. Сучасний стан ринку банківських кредитів в Україні / Н. К. Жукова, Н. В. Зражевська // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 5-6. – С. 54-57.
2. Кузнєцова Л. В. Роль банківського кредитування у фінансовому забезпеченні розвитку реального сектора економіки України / Л. В. Кузнєцова // Економічний простір. – 2008. – № 20/1. – С. 107-115.
3. Підвищення ролі банківської системи в економічному зростанні: матеріали наук.-практ. конф. 18-19 листопада 2004 р. / наук. ред. А. Мороз. – К.: КНЕУ, 2004. – 496 с.
4. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/control/uk/index
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
6. Постанова НБУ від 2 серпня 2004 року № 361 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36985
7. Постанову НБУ від 30.06.2016 № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/page
8. Постанова НБУ від 28.08.2001 № 368 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01
9. Банківське кредитування: сучасний стан та проблеми сьогодення [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/10875/1313.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Лозинский Р.С., Сырчин А.Л.
Одесский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ КРЕДИТОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ БАНКАМИ УКРАИНЫ

Аннотация
Проанализировано и исследовано текущее состояние рынка банковского кредитования юридических лиц. Определены основные особенности, которые сформировались в настоящее время функционирования кредитного рынка Украины. По результатам анализа определено, что кредитный портфель по корпоративному сектору имеет тенденцию к уменьшению в своем объеме. Но с учетом тенденций в законодательстве и в общем в экономике, а так же за счет оздоровления банковской системы определено, что объемы и качество кредитования юридических лиц вероятнее всего будут расти. Предоставлены рекомендации по поводу увеличения объемов у улучшения качества кредитования юридических лиц.
Ключевые слова: кредитование, юридическое лицо, коммерческий банк, Национальный банк Украины, кредитный портфель.

Lozinskiy R.S., Syrchin A.L.
Odessa National Economic University

PERCULIARITIES OF CORPORATE ENTITIES LENDING BY UKRANIAN BANKS

Summary
Analyzed and researched the current state of bank lending of the corporate segment. Determined the main features, that have formed now during the functioning of the Ukrainian lending market. According to the results of analyze determined, that the credit market of corporate segment has a tendency to decrease of its amount. But taking into account trends in Ukrainian legal system and in the economy and because of the bank system recovery determined, that amounts and quality of the corporate sector lending most likely will grow. Advices was provided to the growing amounts and quality of corporate entities lending.
Keywords: lending, corporate entity, commercial bank, National bank of Ukraine, credit portfolio.

УДК 658(045)

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНОГО КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ

Лозовський О.М., Незбутня О.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розглядаються сучасні підходи щодо формування ефективного корпоративного управління в акціонерних товариствах. Визначено роль і значення корпоративного управління в формуванні міжособистісних відносин в середині колективу. Висвітлено заходи що до подальшого поступового розвитку корпоративного управління в системі менеджменту підприємства. На основі аналізу та порівняння корпоративного управління з організаційною культурою, наведені основні напрямки підвищення ефективності і системи управління персоналу акціонерного товариства.
Ключові слова: корпоративне управління, контроль, механізм, американська модель, злиття, поглинання, ринок, інвестор, зовнішній контроль, капітал.

Постановка проблеми. Сучасна ринкова економіка має чітко виражену корпоративну спрямованість. Потужні інтегровані корпоративні структури є своєрідним каркасом національних економік розвинених країн. На досягнення балансу інтересів учасників корпоративних відносин та підвищення економічної ефективності діяльності акціонерних товариств (АТ) має бути спрямована система корпоративного управління з дієвими інструментами контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в сфері корпоративного управління вітчизняними науковцями почали здійснюватись нещодавно. Досить вагомий вклад у дослідженні питань корпоративної культури внесли: Д.А. Богомолець, А.О. Гаврилова, К.С. Майєр, Бардаченко, Л.А. Венгер, Д.В. Задихайло, О.Р. Кібенко, С.І. Козлов, К. Майєр, Г.В. Назарова, М.І. Небава, О.В. Шеремет та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на існування великої кількості досліджень у даній тематиці, проблема формування ефективної системи корпоративного управління є досить актуальною в наш час і потребує вдосконалення та застосування нових підходів на основі міжнародного досвіду.

Метою статті є поглиблення теоретичних та методологічних засад корпоративного управління, удосконалення системи корпоративних відносин. Теоретичною і методичною основою досліджень є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з корпоративного управління підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність корпоративного управління досягається з урахуванням інтересів всіх учасників корпоративних відносин до яких належать власники підприємства – акціонери, наймані менеджери – правління акціонерного товариства, а також інвестори і кредитори підприємства. Згідно з національними принципами корпоративного управління, затвердженими державною комісією цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) корпоративне управління являє собою систему відносин між виконавчим органом товариства, його радою, акціонерами та іншими зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

Корпоративне управління розуміється як система економічні відносини між акціонерами, органами управління акціонерного товариства, його менеджерами, а також іншими зацікавленими особами (працівниками, постачальниками, споживачами, кредиторами, державними та місцевими органами влади, громадськістю тощо) задля забезпечення ефективної діяльності товариства, інтересів власників та інших зацікавлених осіб.

Цілями корпоративного управління є підвищення ефективності функціонування корпорації і створення балансу інтересів зацікавлених сторін. Досягнення цих двох цілей стимулює добробут і розвиток суспільства, створює і підтримує ділове середовище, максимізує прибуток і прибутковість інвестицій, забезпечує довгостроковий ріст продуктивності. Дотримання вимог міжнародних стандартів гарантує відповідність інтересів корпорацій, інвесторів і суспільства, обмежуючи зловживання владою, перекачування активів, фінансові і моральні ризики, розтрату корпоративно-керованих ресурсів, що можуть бути викликані корисливою поведінкою корпоративних інсайдерів на шкоду інвесторам і суспільству. В остаточному підсумку проблема ефективності зводиться до корпоративної відповідальності й ефективного захисту інтересів інвесторів і суспільства [1, с. 360].

Рівень корпоративного управління є одним з ключових факторів, що обумовлює інвестиційний клімат в країні, впливає на ефективність діяльності товариств, визначає ступінь захищеності прав інвесторів та врахування інтересів інших зацікавлених осіб.

Розвиток корпоративних відносин в Україні повинен відбуватися на основі загальноприйнятих принципів ефективного корпоративного управління.

Загальноприйнятими принципами корпоративного управління є:

– по-перше захист прав та законних інтересів акціонерів – визначення корпоративних прав акціонерів та забезпечення їх належного захисту;

– по-друге рівноправність акціонерів – рівне ставлення до акціонерів. Усі акціонери повинні мати можливість використовувати ефективні засоби захисту у разі порушення їхніх прав;

– по-третє урахування законних інтересів зацікавлених осіб – визнання передбачених законом прав зацікавлених осіб та заохочування активного

співробітництва між товариством та зацікавленими особами в створенні добробуту, робочих місць та поліпшенні фінансового стану товариства [7, с. 105].

На формування системи корпоративного управління впливають акціонери, трудові колективи, профспілкові комітети, держава, місцеві органи влади, кредитори, потенційні інвестори та інші особи.

Ефективна система корпоративного управління забезпечує створення в акціонерних товариствах умов щодо узгодження інтересів акціонерів, керівництва, персоналу. Корпоративне управління базується на положеннях економічної теорії фірми та управління організацією.

При аналізі системи корпоративного управління слід звернути увагу на положення основних сучасних теорій корпоративного управління, а саме: агентських відносин менеджери акціонерних товариств виступають як агенти акціонерів і мають відстоювати їх інтереси.

Механізмом здійснення корпоративного управління є корпоративний контроль. Корпоративний контроль – це вся сукупність можливостей отримувати вигоду від діяльності корпорації. Вирізняють такі форми корпоративного контролю, як акціонерний, управлінський та фінансовий. Ключовою характеристикою, за якою класифікуються моделі корпоративного управління, є механізм контролю власниківакціонерів за діяльністю менеджерів корпорації, він спирається на внутрішні, або зовнішні методи контролю [2].

Методи внутрішнього контролю – це прямий контроль з боку акціонерів на основі використання права голосу на зборах акціонерів, а методи зовнішнього контролю – правові норми, що визначають функції і відповідальність директорів корпорації. Залежно від того, які методи контролю домінують – зовнішні чи внутрішні, – виокремлюють дві основні моделі корпоративного управління – американську (чи англо-американську) та німецьку (чи європейську) [5, с. 688].

Американська модель створювалась з урахуванням ринковоорієнтованої фінансової системи, на основі розвиненого ринку капіталу, широкого набору різних фінансових інструментів. Вона спирається на зовнішні методи акціонерного контролю за діяльністю корпорацій через систему зовнішніх перевірок. Характерною рисою корпоративної власності у США є відсутність домінантних інвесторів.

Головними корпоративними власниками акцій є пенсійні та взаємні інвестиційні фонди.

Через злиття, поглинання, приєднання, купівлю компаній ринок дозволяє інвесторам встановлювати ефективний зовнішній контроль над корпоративним капіталом.

Це підкріплюється суворими вимогами гласності щодо фінансової інформації, яку надають корпорації.

Німецька модель корпоративного управління спирається на внутрішні методи акціонерного контролю через мережу внутрішніх контрактів між головними учасниками корпоративних відносин.

Сьогодніставка оподаткування дивідендів фізичних осіб в Україні становить 13%, відповідна норма для іноземних інвесторів – 30%. Аналізуючи досвід зарубіжних країн (США, Великобританії, Ізраїлю, Польщі, Мексики, Аргентини, Венесуели, Індії та ін.), можна констатувати, що як у високорозвинених, так і в країнах, що розвиваються, розроблені і діють гнучкі системи пільгового оподаткування дивідендів з метою залучення інвестицій в цінні папери корпорацій [4, с. 324].

Узагальнюючи напрацювання цих країн, можна визначити деякі методи стимулювання інвестицій шляхом зміни податкової політики:

– часткове або повне звільнення від податку на дивіденди іноземних інвесторів, якщо ці кошти не витікають за кордон, а реінвестуються в нові цінні папери в Україні;

– значне зменшення ставки податку для осіб, які володіють певною часткою акцій тривалий час;

– звільнення від сплати податку з дивідендів, які скеровуються на виконання інноваційних проектів;

– введення прогресивного податку на дивіденди (з можливим неоподаткуванням дрібних інвесторів);

– застосування низької податкової ставки для інвесторів, які спрямовують свої кошти у наукоємні та інші важливі галузі; – різне оподаткування за довгостроковими та короткостроковими інвестиціями; – звільнення від оподаткування прибутку, отриманого під час продажу цінних паперів та ін. [9, с. 295].

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку корпоративного управління в Україні лише серйозні зміни податкового законодавства та чітка регламентація порядку нарахування і виплати дивідендів призведуть до притоку інвестицій в економіку як з боку населення, так і з боку іноземних інвесторів.

Німецька особливість формування корпорацій полягає у тісному зв'язку банків із промисловістю.

Найбільша частка акцій кожної корпорації належить іншим корпораціям. Індивідуальні інвестори становлять другу за величиною групу акціонерів.

У Німеччині основними суб'єктами акціонерного контролю є фінансово та технологічно пов'язані великі корпоративні акціонери, які контролюють діяльність компаній, застосовуючи внутрішні методи акціонерного контролю [8, с. 158].

Слід зазначити, що класичні моделі корпоративного контролю не є взаємовиключними. Їх функціонування у провідних країнах світу підтверджує, що жодна модель не має суттєвих переваг перед іншими і не є універсальною для національних економік.

Світовий досвід показує, що можливі комбіновані варіанти з окремих компонентів різних моделей. Критерієм застосування того чи іншого варіанта має бути ступінь впливу впровадження певних інструментів корпоративного управління на темпи економічного зростання країни

Основні корпоративні права акціонерів в системі сучасного корпоративного управління – це [6, с. 125]:

– право на отримання частини прибутку корпорації у вигляді дивіденду;

– право на отримання частки майна при ліквідації підприємства; – право на участь в управлінні компанією шляхом голосування на загальних зборах акціонерів;

– право на отримання інформації про діяльність корпорації.

Отже, не викликає сумніву, що захист прав акціонерів, особливо дрібних, є одним з найважливіших елементів системи корпоративного управління і безпосередньо впливає на ефективність функціонування акціонерних товариств.

Ураховуючи досвід створення механізмів акціонерного контролю у США, Німеччині та інших розвинених країнах, а також внутрішні особливості розвитку акціонерної форми господарювання в Україні, можна окреслити напрями побудови національної моделі корпоративного управління. Корпоративне управління технічно складається з таких основних блоків, як:

1) управління акціонерним капіталом, структурою капіталу;

2) управління грошовими по токами і оборотним капіталом;

3) управління операційною діяльністю, виробництвом і збутом продукції [3, с. 166].

Отже, ефективне корпоративне управління повинно забезпечувати стійку присутність підприємства на ринку, гарантувати захист прав акціонерів, обмежити можливості зловживань з боку менеджерів і сприяти розвитку підприємства і залученню інвестицій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, сучасне корпоративне управління є відносною новою сферою в економічному житті України. З метою її вдосконалення необхідні системний моніторинг практичної діяльності вітчизняних корпорацій, удосконалення методики оцінки стану корпоративного управління та заходи правового регулювання і контролю з боку держави.

Заходи щодо вдосконалення корпоративних відносин повинні розроблятись з врахуванням як міжнародних стандартів та підходів, так і досвіду вітчизняних корпорацій і специфіки української економіки. Це дасть можливість захистити інтереси акціонерів, підвищити конкурентоспроможність українських корпорацій, оздоровити інвестиційний клімат та економіку держави.

Список літератури:

1. Мальська М. П. Корпоративне управління: теорія та практика: підруч. / М. П. Мальська, Н. Л. Мандюк, Ю. С. Занько. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 360 с.
2. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року № 514-VI.
3. Богомолець Д. А. Корпоративне управління як складова загальної теорії менеджменту [Електронний ресурс] / А. Д. Богомолець // Наука молода. – 2014. – 166 с.
4. Гриньова В. М. Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні / В. М. Гриньова – К., 2013. – 324 с.
5. Задихайло Д. В., Кібенко О. Р., Назарова Г. В. Корпоративне управління / Д. В. Задихайло та ін. – Харків: Еспада, 2012. – 688 с.
6. Майєр К. С. Корпоративне управління в ринкових та перехідних економіках // У пошуках кращого директора: Корпоративне управління в ринкових та перехідних економіках: Пер. з англ. / Наук. ред. К. С Майєр. – К.: Основи, 2012. – 125 с.
7. Розенберг Д. М. Бизнес и менеджмент. Терминологический словарь / Д. М. Розенберг – М.: ИНФРА – М, 2012. – С. 105.
8. Корпоративне управління в Україні: менеджмент, фінанси, аудит. Матеріали п'ятого Пленуму Спілки економістів України та міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2014. – 158 с.
9. Небава М. І. Теорія корпоративного управління: вузлові питання. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2014. – 295 с.

Лозовский А.Н., Незбутняя О.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЭФЕКТИВНОГО КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ

Аннотация
В статье рассматриваются современные подходы к формированию эффективного корпоративного управления в акционерных обществах. Определены роль и значение корпоративного управления в формировании межличностных отношений внутри коллектива. Описаны меры к дальнейшему постепенному развитию корпоративного управления в системе менеджмента предприятия. На основе анализа и сравнения корпоративного управления по организационной культурой, приведены основные направления повышения эффективности и системы управления персонала акционерного общества.
Ключевые слова: корпоративное управление, контроль, механизм, американская модель, слияние, поглощение, рынок, инвестор, внешний контроль, капитал.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Lozovskii A.N., Nezbutnia O.V.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

THE FORMATION OF SYSTEM OF EFFECTIVE CORPORATE MANAGEMENT IN STOCK COMPANIES

Summary
In the article, it is viewed the modern approaches to the formation of effective corporate management in stock companies. There is defined the role and importance of corporate management in creating interpersonal relationships of the staff. The measurements about the further gradual development of the corporate management in the management system at the enterprise are shown. According to the analysis and comparison of corporate management with the organizational culture, it is offered the main ways of increasing the effectiveness and the system of management of people in stock companies.
Keywords: corporate governance, control, mechanism, American model, merger, market, investor, external control, capital.

УДК 332.1:330.111.8

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД – ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Маколкіна О.В.
Вінницький національний аграрний університет

Стаття присвячена визначенню поняття «кластер» та його структурної побудови відповідно до специфіки агропромислового комплексу. Розглянуто принципові цілі і передумови, а також принципи впровадження кластерного підходу у функціонування як вітчизняних, так і закодонних агропромислових підприємств. У запропонованих рішеннях визначені переваги та недоліки, труднощі у кластеризації підприємств, які зумовлені наявним станом підприємств цього сектора економіки, а також суспільними передумовами.
Ключові слова: кластер, кластеризація, кластерний підхід, кластерна модель, структура кластера в агропромисловому комплексі.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економіки України потребує зростання національної конкурентоспроможності та розширенні меж діяльності товаровиробників як на внутрішньому, так і на світовому ринках. Стратегічні пріоритети формування діяльності вітчизняних підприємств, перш за все, спрямовані на інноваційно-інвестиційну політику, яка передбачає створення певних економічно-організаційних об'єднань щодо ефективного існування у зовнішньому середовищі. Формування високоефективної аграрної системи, покликаної забезпечити продовольчу безпеку і створити нормальні умови для розвитку сільських територій, є не простою проблемою для будь-якої країни та її регіонів, але стає особливо складною в період радикальних реформ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Масштабна трансформація сільського господарства, що почалася в 90-х роках XX століття й визначила введення нових форм і видів економічних відносин, формування нових структурних одиниць і моделей управління, була пов'язана з переходом до ринкової системи господарювання. Однак спрощене розуміння сутності ринкових реформ і економічної лібералізації не забезпечило реального переходу до стійкої аграрної системи. Трансформаційні процеси здійснювалися у відсутності чіткого бачення нового структурного вигляду сільського господарства. В результаті на вже наявні базові проблеми неефективності колишньої системи господарювання склалися нові дисбаланси і диспропорції. У реальній економіці це проявилося в нерівномірності трансформаційних змін у різних сферах агроекономічної діяльності, нераціональності внутрішньогалузевих пропорцій і обмеженні можливостей структурного маневру з внутрішньогалузевого перерозподілу ресурсів, руйнуванні виробничого потенціалу і відтоку товаровиробників з галузі, погіршенні експортно-імпортного співвідношення в продовольчій забезпеченості.

Наявність численних структурних вад обмежувало поступальний розвиток аграрної системи й обумовило об'єктивну необхідність керованих трансформаційних процесів. В даний час формування ефективно функціонуючого сільського господарства є одним з фундаментальних положень державної аграрної політики. Рішення такої важливої народногосподарської задачі неможливе без структурної перебудови аграрної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку агропромислового виробництва на кластерній основі присвячені роботи В.В. Бакуми, І.С. Борисової, С.А. Володіна, В.І. Захарченко, М.В. Зубця, А.В. Іванько, М.Ф. Кропив-

ка, Д.Ф. Крисанова, П.Т. Саблука, Н.М. Сіренко, В.С. Шебаніна та інших науковців. Проте, потребують вирішення питання визначення організаційно-економічних засад кластеризації сучасного агропромислового виробництва, зважаючи на трансформаційні процеси в системі ведення національного господарства.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення організаційно-економічних засад розвитку агропромислового комплексу, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів.

Постановка завдання. У сучасному світі потенціал і конкурентоспроможність країни є похідними конкурентоспроможності входять до її складу територій в силу того, що ресурси та фактори виробництва, людський і соціальний капітал, умови для ведення бізнесу локалізовані на регіональному рівні, де живуть і працюють конкретні люди і функціонують конкретні компанії. Сьогодні глобальна конкуренція між країнами зводиться до конкуренції між окремими регіонами. Одиницею глобального економічного простору стає регіон, який набуває стратегічне значення для процвітання своєї країни; на нього покладається роль локомотива у національному розвитку. Останнє зумовлює значущість концептуально оформленого стратегічного підходу до регіонального розвитку і його інтеграції в систему національних пріоритетів.

Найбільш прогресивним та інноваційним підходом до розвитку регіону в умовах «нової економіки», яка описується в термінах мережної організації господарювання та ключової ролі інформації в економічних процесах, є кластерний розвиток території.

Виклад основного матеріалу. Кластеризація економіки дозволяє сформувати комплексний погляд на державну політику регіонального розвитку, підвищити продуктивність, ефективність і конкурентоспроможність бізнесу, розширити можливості для інноваційного розвитку, оптимізувати взаємодію між різними суб'єктами економічного розвитку регіону: державою, великим і малим бізнесом, науково-освітньою спільнотою і громадськістю; сформувати «обличчя» регіону в сприйнятті зовнішнього оточення і, в цілому, підвищити рівень зайнятості та якість життя населення.

Кластери на сьогодні є основою найбільш успішних економік. Наприклад, кластер виноробства в Чилі, Каліфорнії, Силіконова Долина, автомобільні кластери Австрії, Угорщини та ін. в значній мірі визначають і направляють економічний розвиток своїх країн. В цілому, у світі налічується понад 2000 кластерних утворень, зосереджених, головним чином, у сферах АПК, інформаційно-телекомунікаційної індустрії, автомобілебудуванні, біо- і нанотехнології. У США функціонує понад 40 великих кластерів, в яких продукується понад 61% ВВП і зайнято понад половини працездатного населення країни.

Кластери являють собою організаційну форму консолідації зусиль зацікавлених сторін. Всі зусилля спрямовані на досягнення конкурентних переваг в умовах глобалізації економіки. Головне, на що націлені кластери, – це можливість для бізнесу і регіону розвиватися не за інерцією. Для бізнесу кластер – це реальна можливість забезпечити собі конкурентоспроможність у майбутньому, тобто створювати довгострокову стратегію розвитку підприємств на 5-10 років і більше. Кластери складаються з підприємств, спеціалізованих в певному секторі економіки і локалізованих географічно. В економічній системі кластерне об'єднання виконує завдання сильного підприємства, яке підтягує за собою дрібні слабші.

Таким чином, як показує світова практика, кластер являє собою одну з ключових компонент конкурентоспроможності яка найбільш прогресивно розвивається, у зв'язку з чим викликає теоретичне зацікавлення у дослідників і практичний інтерес у держави і бізнесу.

Професор Портер, який є основоположником кластерної концепції, визначає що «кластери є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, в умовах становлення постіндустріальної економіки». Поняття кластера вказує на галузеву та географічну належність сукупності входять до його складу підприємств, які виробляють і продають ряд пов'язаних або взаємодоповнюючих товарів спільними зусиллями. В даній дефініції акцентований фактор територіальної близькості, наявність спільних інтересів учасників кластера і закономірно виникає у результаті цього кооперація між ними для досягнення синергетичного ефекту на міжгалузевому рівні.

Виділимо наступні ознаки, що формують кластери в агропромисловому комплексі: – технологічна ознака: формування і підтримка висококваліфікованих робочих кадрів; – вертикальна, горизонтальна і латеральна ознаки: для висхідного потоку (співробітництво з постачальниками товарів і послуг, включаючи продукти інтелектуальної праці науково-дослідних установ) і для спадного потоку (співробітництво в сфері обігу); – географічна, фокусна і вертикальна ознаки: виражаються в застосуванні технологічних і технічних новинок у середовищі малого і середнього бізнесу. Дані ознаки передбачають стратегічне внутрішньо мережеве планування, що стимулює організацію інноваційної діяльності в кластері. В економіці можна розглянути три форми агропромислових кластерів, що відбивають їх розвиток. 1. Внутрішньорегіональні економічно активні структури всередині секторів АПК, що формуються навколо науково-дослідних і освітніх установ. 2. Виробничі ланцюжки, побудовані по вертикальній ознаці, де виробничий процес формує кластерне ядро (ланцюжок «постачальник – переробник – збутовик – покупець»). 3. Галузі на високому рівні агрегації («харчовий кластер») чи співтовариство секторів («агропромисловий кластер»). Головними елементами агропромислового кластера на рівні регіону виступають супідрядні між собою центри (ядра). Економічне ядро в регіонах представляє сукупність «полюсів росту». Ядро в структурі агропромислового кластера звичайно представлено великим промисловим підприємством, що у процесі своєї виробничої діяльності довело перспективність подальшого розвитку виробництва. Біля ядра сконцентровані забезпечуючі технологічний ланцюжок середні і дрібні підприємства, постачальники й інфраструктурні підприємства.

Території регіонального економічного простору, де знаходяться підприємства агропромислового комплексу, виступають як полюси концентрації факторів виробництва і фінансових ресурсів, що забезпечують ефективну віддачу інвестицій у границях даного регіону. Інтеграція підприємств (кластерів) АПК формує полюси економічного росту. Сюди варто інвестувати капітал замість розподілу його по підприємствах агропромислового комплексу. Перетворення в життя концепції розвитку регіонального АПК на базі ядер розвитку передбачає проведення комплексу економічних заходів: 1) перегляд концепції управління агропромисловим комплексом регіону, що передбачає чітку класифікацію галузей і підприємств по потенційній здатності до економічного росту; 2) поєднання напрямків і методів впливу адміністрації на регіональному рівні, що включають як директивні форми управління, так і індикативні і консультативні; 3) проведення необхідних процедур націоналізації, банкрутства підприємств або розширення ступеня участі регіонального бюджету в капіталах інтегрованих корпорацій; 4) підвищення статусу регіональної агропромислової політики з розробкою необхідних законодавчих актів; 5) виявлення всього комплексу інструментів і ресурсного потенціалу при розробці концепції розвитку регіонального АПК; 6) формування структури управління агропромисловим комплексом, адекватної цілям інноваційно-кластерного розвитку. Кластерна концепція пропонує альтернативний погляд на сутність конкуренції, новий підхід до структурування економіки регіону і прогресивну форму інституційної організації інноваційного процесу.

У традиційній конкурентному середовищі виграш одного з учасників еквівалентний програшу іншого, що визначає конкурентну боротьбу як гри з нульовою сумою. Кластерний підхід порушує традиційну логіку конкуренції, надаючи можливість досягнення вигоди кожного з суб'єктів, що становить «безпрограшну» модель конкуренції.

Конкуренція, яка має місце в рамках кластерного утворення, модифікується в напрямку посилення кооперативних взаємодій конкуруючих гравців і скорочення інтенсивності суперництва. В результаті, компанії-конкуренти, які працюють на одному ринку, набувають можливість об'єднувати свої зусилля для вирішення спільних питань і досягнення взаємних вигод при збереженні своїх конкурентних позицій один по відношенню до одного. Можливості співробітництва в рамках кластера чисельні і включають спільні інвестиції в створення власних освітніх установ, які покликані виховувати спеціалізованих кадрів для потреб гравців кластера; розвиток спільної для всіх компаній галузі бази НДДКР, лобіювання питань надання дешевого кредиту та інших факторів виробництва, а також представлення інтересів галузі перед держструктурами.

Конкурентний простір кластера декомпозується на внутрішній і зовнішній. Внутрішня конкуренція має місце в межах самого кластера між його учасниками, які виконують один вид діяльності, за споживача. Зовнішня конкуренція являє кластер як єдиного утворення з особливою ідентичністю, який вступає в суперництво з іншими кластерами і великими корпораціями на глобальному ринку. В даному контексті цілісність кластера у світовому масштабі, у глобальній конкуренції за споживача і ресурси створює підстави для розвитку тісної кооперації всередині кластера і збільшення продуктивності всіх його учасників з метою підвищення конкурентоспроможність кінцевого продукту кластера на світовому ринку.

Таким чином, в рамках кластера, фірми-учасники можуть оптимізувати свою діяльність і зміцнювати свої ринкові позиції за рахунок конкуренції (наприклад, захоплення частки ринку конкурентів), так і через кооперацію (досягнення економії на загальних для всіх гравців галузі витратах). Глобальне конкурентне середовище, в якому функціонує зрілий ефективний кластер, пред'являє високі вимоги за ціною і якістю кінцевого продукту кластера, що сприяє розвитку внутрішніх зв'язків між учасниками кластера та розвитку кооперації.

Кластерний підхід пропонує альтернативну форму інституціональної організації економіки регіону, засновану на постійній, самовідтворюваній взаємодії галузей і окремих економічних агентів, поміщаючи при цьому характер і глибину зв'язків між ними в основу при аналізі регіональної економіки. В рамках кластерної концепції одиницею аналізу та управління стає кластер як міжгалузеве утворення у всьому різноманітті його форм, з його внутрішньою динамікою. Крім цього кластеризація створює умови для взаємопроникнення різних галузей і створення в результаті цього нових ринків.

В рамках кластерної концепції міжгалузевий характер організації економіки поглиблюється в силу появи нових ринків на стику існуючих галузей. Галузева концепція організації економіки сприяє роз'єднанню окремих елементів регіональної економіки; кластерна концепція, навпаки, зводить їх воєдино і представляє цілісний і комплексний погляд на економіку, що враховує всі горизонтальні зв'язки між окремими господарюючими суб'єктами.

У кластері виділяють 4 групи учасників: «ядро» кластера, що доповнюють, обслуговуючі та допоміжні учасники.

«Ядро» кластера становлять компанії-виробники основної продукції, навколо яких зосереджені інші учасники. Такі автовиробники в кластерах автомобілебудування, фермерські господарства і виробники вина в агропромислових кластерах, виробники взуття у взуттєвих кластерах і т.п.

Забезпечуючі (доповнюючі) види діяльності здійснюють компанії, функціонування яких спрямоване на забезпечення діяльності основних виробників. Такими можуть бути виробники матеріалів і автокомпонентів в кластері автомобілебудування; виробники програмного забезпечення в кластері з виробництва комп'ютерів та ін.

Допоміжні учасники – компанії, наявність яких необхідна для забезпечення економічного успіху кластера, але не є обов'язковою. До даної групи учасників можуть бути віднесені організації співробітництва, в деяких випадках такими можуть бути НДІ та освітні установи.

Особливу роль у кластері відіграє держава, представлене федеральними та регіональними органами влади, які формують інституційно-пра-

вові умови для реалізації кластерних ініціатив, організовують майданчик для діалогу та узгодження інтересів учасників, надають фінансову підтримку (рис. 1).

Рис. 1.

Більшість кластерів залежні від державного фінансування і нежиттєздатні при його відсутності, хоча ця залежність може з часом скорочуватися. Держава, виступаючи в процесі кластеризації як представник регіону, стратегічно орієнтоване і пов'язує кластер з розвитком економіки регіону в цілому, асимілює його з іншими економічними структурами і орієнтує на вирішення соціально значущих питань.

Для реалізації програмно-цільових заходів інноваційного кластеру пропонується:

– формування заходів відповідно до профільності кластеру;

– механізм формування кластеру: заходи, що передбачають допомогу у формуванні кластерних структур (для потенційних і латентних кластерів або спрямованих на формування нових кластерів), заходи щодо підтримки існуючих кластерів і заходи щодо моніторингу (оцінка впливу і коректування).

Висновки. Кластеризація АПК здатна надати вагомі інноваційні імпульси в загальну економічну політику держави. Таким чином, на сьогоднішній день застосування кластерного підходу в Україні є необхідною детермінантою для виходу з економічної кризи, відродження вітчизняного виробничого потенціалу, підвищення ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку АПК, досягнення високого рівня економічного зростання та конкурентоспроможності. Визначені в статті проблемні аспекти формування агропромислових кластерів і запропоновані шляхи їх подолання є досить глибокими у пізнанні і перспективними у подальших наукових дослідженнях.

Список літератури:

1. Кластерізація української економіки: перші успішні приклади // http://www.rgd.org.ua/latest_project_news/klasteryzatsiya/
2. Портер М.Е. «Конкуренція». – Москва: Видавничий дім «Вільямс», 2005. – 608 с.
3. Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України. Аналітична записка // http://www.niss.gov.ua/articles/1069/
4. Розпорядження КМУ від 17.06.2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи».
5. Eurostat regional yearbook 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu/eurostat
6. Алексеев Н.С. Изменения для стабильности / Н.С. Алексеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://big/spb.ru/publications/ other/change_stab.shtml
7. Презентація Бублик С.Г. та Здіорук С.І. «Концепція стратегії розвитку інтелектуального потенціалу України», Київ, НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/Table/3006006/ConceptSID.ppt (23.01.2008 р.).
8. Василенко В.О., Шматько В.Г. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник; За ред. В.О. Василенко. – Київ: ЦУЛ, Фенікс, 2003. – 440 с.
9. Карасюк Е. Кластероискатели / Е. Карасюк // Секрет фирмы. – 2005. – № 8(95). – С. 10-16.
10. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / Пер. с англ. – М.: ГУ-ВШЭ, 2000.
11. Кошовий Д. Венчурні фонди: позики на прийнятих умовах // Галицькі контракти. – 2000. – № 26. – С. 10-11.
12. Кулик Р.О. Форми взаємодії великих та малих підприємств в кластерній структурі // Економіка і регіон. – 2008. – № 1(16). – С. 41-45.
13. Марков Л.С. Кластерная политика: региональный аспект / Л.С. Марков // Совет директоров Сибири. – 2007. – № 5. – С. 6-7.
14. Портер М. Э. Конкуренция / М.Э. Портер. – М.: Вильямс, 2002. – 496 с.
15. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
16. Презентація Бублик С.Г. та Здіорук С.І. «Концепція стратегії розвитку інтелектуального потенціалу України», Київ, НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/Table/3006006/ConceptSID.ppt (23.01.2008 р.).
17. Постанова КМУ від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економіч- ної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/447-2008-%D0%BF/page
18. Шевченко А.В. Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України. Аналітична записка / А.В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1069/# _ftnref10
19. Соколенко С. Структура кластерних систем по регіонах України / С. Соколенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-poregionakh-ukraini/

Маколкина Е.В.
Винницкий национальный аграрный университет

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД – ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация
Статья посвящена определению понятия «кластер» и его структурного построения в соответствии со спецификой агропромышленного комплекса. Рассмотрены принципиальные цели и предпосылки, а также принципы внедрения кластерного подхода в функционирование как отечественных, так и законных агропромышленных предприятий. В предложенных решениях определенные преимущества и недостатки, трудности в кластеризации предприятий, обусловленные существующим положением предприятий этого сектора экономики, а также общественными предпосылками.
Ключевые слова: кластер, кластеризация, кластерный поход, кластерная модель, структура кластера в агропромышленном комплексе.

Makolkina O.V.
Vinnitsa National Agrarian University

THE CLUSTER APPROACH – THE BASIS OF IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE REGIONAL ECONOMY AGRICULTURE SUMMARY

Summary
This article is devoted to the definition of «cluster» and its structural construction according to the specifics of agriculture. The principles of purpose and the conditions and principles of implementation of the cluster approach in the operation of both domestic and zakodonnyh agricultural enterprises. The proposed solutions identified advantages and disadvantages and difficulties clustering of enterprises due to the current state of the business sector and social prerequisites.
Keywords: cluster, clustering, cluster approach, cluster model, Cluster structure in agriculture.

УДК 336.71

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ АКТИВІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Малахова О.Л.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню економічної природи факторів впливу на кредитну діяльність банків. Автором запропоновано визначення факторів кредитної діяльності банків та здійснена їх класифікація. На основі авторського підходу сформульовано механізм впливу факторів кредитної діяльності банків на соціально-економічний стан держави. Встановлено чіткий взаємозв'язок між основними показниками діяльності банків в Україні та реального сектора економіки. За результатами дослідження запропонована орієнтовна схема активізації банківського кредитування.

Ключові слова: банківське кредитування, фактори впливу на кредитну діяльність, макро- та мікроекономічне середовище, ендо- та екзогенні чинники, активізація банківського кредитування, підприємницька діяльність.

Постановка проблеми. Глобальна фінансова криза супроводжувалася значним спадом кредитної активності банківського сектора в значній кількості країн, де і нині залишається вкрай низькою. Більш того, окремі експерти визначили такий етап подолання наслідків глобальної фінансової кризи, як «відновлення без кредитування» [1]. В цьому плані в банківському секторі України склалась подібна ситуація, яка відображає вкрай низьку активність комерційних банків на ринку кредитних послуг. За таких обставин, однією із головних передумов відновлення та стабілізації економічних процесів в Україні є кредитна діяльність банківських установ, оскільки саме від її ефективності залежить ступінь забезпечення усіх економічних суб'єктів належним рівнем грошових ресурсів. Таким чином, досягнення макроекономічної стабільності та поступального розвитку економіки в Україні неможливо без ідентифікації чинників, що впливають на кредитну активність банківських установ в умовах політико-економічних негараздів у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері наукових інтересів таких провідних вітчизняних учених як О. Барановський, З. Васильченко, О. Вовчак, О. Дзюблюк, А. Кузнєцова, А. Мороз, С. Реверчук, М. Савлук перебувають питання, пов'язані із удосконалення діяльності комерційних банків в сучасних умовах. Окремо в науковій царині досліджуються проблеми оцінки та забезпечення фінансової стійкості комерційних банків. Слід відзначити вагомі напрацювання російських вчених: Л.П. Бєлих, В.В. Іванова, Ю.С. Маслєнченкова, Л.С. Сахарової, та Г.Г. Фетисова, які визначили головні чинники, методи аналізу та оцінки фінансової стійкості. Методичні підходи до оцінки впливу макроекономічних факторів на банківську систему наведені в працях таких російських дослідників: А.В. Анісімової, С.В. Бойко, А.Є. Касютина, М.Є. Мамонова, Ю.С. Кудашевої, Н.Н. Куніциної, М.Г. Нечай та інших. Також слід виокремити праці І.В. Пещанської та Г.С. Панової, у яких чітко виокремлюються чинники, що формують кредитну політику банків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Позитивно оцінюючи вагомий внесок учених у розвиток економічної наукової думки, необхідно відзначити, що наразі повною мірою не розглядається питання значимості економічних факторів макро- та мікросередовища, які мають суттєвий вплив на перебіг банківської діяльності, саме на сучасному етапі поглиблення кризових явищ в Україні. За таких обставин, питання теоретичного осмислення природи економічних факторів впливу на кредитну діяльність та їх врахування при розробці подальшої стратегії банків на грошовому ринку, нині залишаються пріоритетними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення факторів впливу на кредитну діяльність та розробка дієвих заходів щодо нівелювання їх негативного впливу на кредитні операції комерційних банків.

Виклад основного матеріалу. Вирішення завдань зміцнення економічних засад забезпечення поступального економічного відновлення та розвитку держави неможливо без проведення всебічного теоретичного дослідження факторів, параметрів та показників, які об'єктивно відображають стан банківського кредитування та вказують на можливі загрози для його активізації.

За таких обставин, важливим у науковій думці є теоретичне осмислення та обґрунтування поняття «фактор». Слід зауважити, що слово «фактор» запозичене ще в Петровську епоху в німецькій мові. Початково, а саме до середини 19 століття воно використовувалось як комерційний термін в значенні «повірений у справах», «приватний комісіонер», «комерційний посередник». Пізніше слово наповнюється управлінським (розпорядник робіт) та математичним (множник, коефіцієнт) змістом. Окрім того, етимологія слова не могла не придати йому ще одного значення. Англійське слово factor – це той, хто (або що) рухає, діє, створює, робить від латинського facere – робити. І дійсно, в середині 20 століття починається вживання слова в іншому, а власне у загальному змісті рушійної сили, причини, елемента. Слово набуває статусу базового економічного поняття [2].

Нині у царині наукових досліджень сутності поняття «фактор» істотних протиріч немає, та умовно можна виокремити три найбільш розповсюджених тлумачень даного терміну (табл. 1).

Також досить часто у науковій літературі зустрічається термін «чинник». Втім це – поняття, похідне від слова «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто «те, що чинить,

здійснює вплив, діюче». Також чинник в економіці, вживається як драйвер (від англ. driver- рушій) – робота чи умова, що мають прямий вплив на поточну (операційну) роботу (чи структуру затрат на інші роботи) певного господарства [8]. Зважаючи на вищевказане, дане поняття можна вживати при дослідженні перебігу економічних процесів як синонім дефініції «фактор».

То ж при теоретичному осмисленні факторів кредитної діяльності банків в сучасних умовах, доцільно розглядати фактор як економічну дефініцію та застосовувати наступний термін: фактор – це умова, причина, параметр, показник, що впливає, чинить певну дію на економічний процес та результат цього процесу.

Таким чином, під факторами кредитної діяльності банків в широкому змісті слід розуміти параметри макро- та мікросередовища, які стимулюють або, навпаки, стримують кредитну активність банківських установ та за результатами дії яких відбуваються зміни певних кількісних та якісних економічних показників.

В контексті даного наукового дослідження, варто наголосити на тому, що банківське кредитування економіки представляє собою процес, який залежить від багаточисельних факторів. Будучи тісно взаємопов'язаними, ці фактори нерідко різносторонньо впливають на результати роботи комерційного банку: одні – позитивно, інші – негативно. При цьому негативний вплив одних факторів здатний знизити або навіть нівелювати позитивний вплив інших.

Емпіричні дослідження бізнес-середовища в останні роки демонструють стійкі негативні очікування, які виражаються в підвищенні оцінок ризиків ведення бізнесу в Україні. Так, найсуттєвішою перешкодою для залучення нових кредитів у 2016 році залишалися занадто високі ставки за кредитами (68,3% опитаних респондентів). Підвищився також вплив курсового фактору (32,1% відповідей, у порівнянні з попереднім періодом даний параметр збільшився на 1,8 відсоткових пунктів) (рис. 1).

У питанні класифікації факторів, що впливають на діяльність банківських установ в наукових колах також відсутній єдиний підхід, а саме в частині виокремлення загальних параметрів та критеріїв. Слід також наголосити на тому, що банківська діяльність та функціонування підприємницьких структур перебувають у тісному взаємозв'язку, причому така взаємозалежність є абсолютно очевидною. Так, ефективність кредитної діяльності банківських установ безпосередньо залежить від результативності та прибутковості підприємницьких структур. За таких обставин, вважаємо доцільним при ідентифікації факторів кредитної діяльності банківських установ також враховувати і ендогенні чинники функціонування суб'єктів підприємництва.

На основі вищевикладеного і з врахуванням авторського підходу можна привести наступну класифікацію факторів, що впливають на комерційний банк в частині провадження кредитних операцій (рис. 2), згрупувавши їх на два основні параметри: макро- та мікроекономічного середовища.

Окрім того, необхідно також в обов'язковому порядку враховувати глобалізаційні процеси, які відбуваються у банківській сфері, та чітко усвідомлювати вагомість впливу саме чинників глобалізації банківської системи. До цих факторів макроекономічного середовища можна віднести: зміна питомої ваги іноземного капіталу в банківській системі; стан виконання банками зобов'язань за зовнішніми запозиченнями, рейтинг банку за оцінками незалежних міжнародних рейтингових агентств; міжнародні стандарти ведення і регулювання банківського бізнеса тощо. Втім, виокремлені фактори опосередкованим чи-

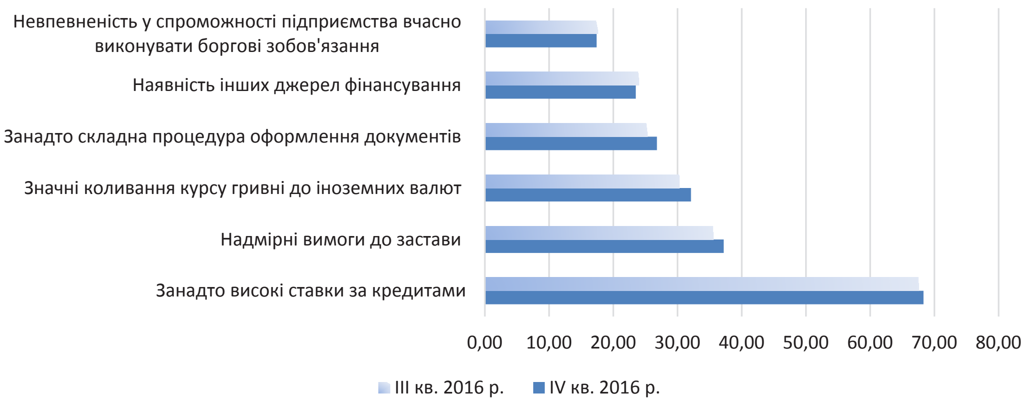

Рис. 1. Фактори впливу на прийняття рішення суб'єктами підприємництва про відкладення залучення кредиту [9]

Таблиця 1

Сучасні підходи щодо визначення сутності поняття «фактор»

№ з/п	Автор	Визначення
1.	Єфремова Т.Ф., Шашенкова Е.А. [3; 4]	Фактор, як «причина, рушійна сила якого-небудь процесу, явища, яка визначає його характер або окремі його риси»
2.	Агафонова М. Ю., Азриліян А. Н., Азриліян О. М. [5]	Фактор як «істотна обставина, яка сприяє якому-небудь процесу, явища»
3.	Кураков Л.П., Райзберг Б., Лозовский Л. [6; 7]	Фактор, як «один із основних ресурсів виробничої діяльності підприємства та економіки в цілому (земля, праця, капітал, підприємництво); рушійна сила економічних, виробничих процесів, які чинять вплив на результат виробничої, економічної діяльності»

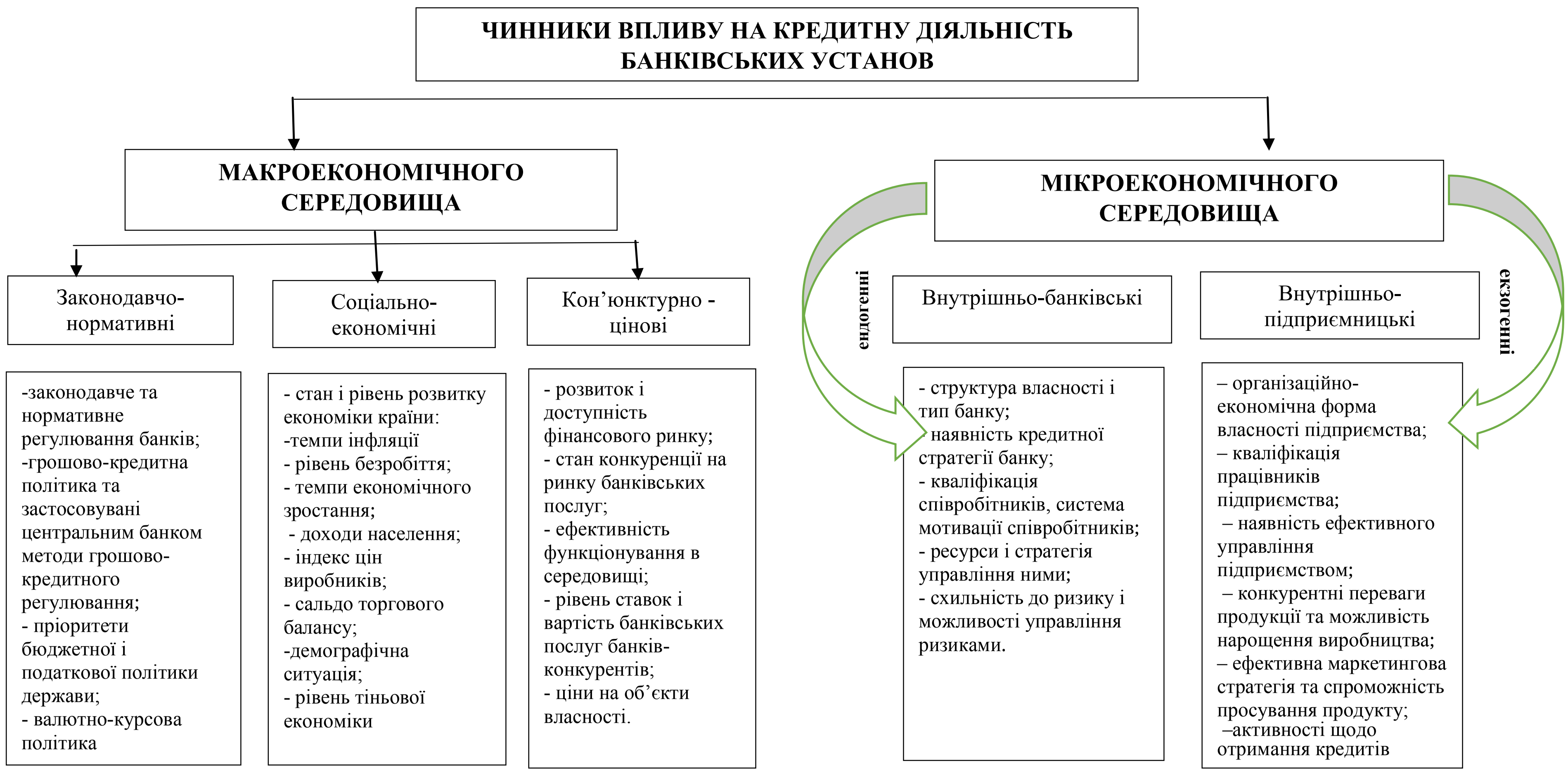

Рис. 2. Класифікація факторів, що чинять вплив на кредитну активність банківських установ

Джерело: авторська розробка

ном впливають на стан участі банківських установ в відтворювальному процесі в країні.

Всі фактори макроекономічного середовища в залежності від характеру впливу можна розмежувати на ті, що:

1) безпосередньо впливають на показники кредитної діяльності системи комерційних банків. До них відносять: ставка рефінансування і нормативи центрального банку, коливання курсів валют, темпи інфляції тощо;

2) чинять влив на споживачів банківських послуг, тобто клієнтів кредитних установ (інші комерційні банки, підприємства, фізичні особи тощо). Яскравими прикладами може бути рівень безробіття, рівень доходів населення, зміна цін на сировинні ресурси та енергоносії, індекс промислового виробництва тощо.

Причому необхідно також усвідомлювати, що певні параметри макроекономічного середовища однаковою мірою впливають і на банки і на споживачів кредитних продуктів, а саме: пріоритети бюджетної і податкової політики держави; тенденції валютного ринку, інфляційні очікування тощо.

Таким чином, сформована класифікація чинників макро- та мікроекономічного середовища, які впливають на формування адекватної економічним реаліям кредитної політики банків, є достатньо повною та відповідає специфіці вітчизняної банківської системи в сучасних умовах. Перевагою такого групування виступає врахування також ендогенних та екзогенних факторів мікроекономічного середовища, які можуть вплинути на показники ефективності кредитної діяльності, процентну політику та імідж банківської установи. Також в даній класифікації невраховані неістотні макро- і мікроекономічні фактори в сфері економічних відносин, які досліджуються.

Необхідно звернути особливу увагу на те, що за сучасних умов кредитна діяльність комерційних банків перебуває під дією двох основних умов: наявності або відсутності ефективної стратегії і політики банку щодо кредитної діяльності та незадовільного або задовільного попиту з боку клієнтів на кредитні продукти (рис. 3).

Дія виокремлених умов може бути реалізована у двох різноспрямованих напрямках. В першому випадку банк вирішує завдання нарощування кредитної діяльності згідно своєї стратегії та з врахуванням попиту клієнтів. В іншому випадку можлива двояка ситуація: є попит зі сторони клієнтів, але немає пропозицій зі сторони банку і навпаки. В результаті цього порушується якість взаємодії між банком і клієнтом.

Окрім того, стратегія і політика банку в частині кредитної діяльності визначається зовнішніми факторами макрорівня та факторами впливу внутрішнього підприємницького середовища, а також внутрішніми факторами, що характерні для банківської установи. Попит з боку суб'єктів підприємництва на кредитні продукти своєю чергою також знаходиться під дією двох виокремлених груп внутрішніх чинників – активності підприємницьких структур щодо отримання кредитів та вартості формування кредитних ресурсів. Фактори макрорівня можуть чинити і прямий вплив на стан попиту, і опосередкований – через механізм регулювання державою підприємництва.

Дійсно, дослідження змін у тенденціях рівня тінізації економіки України, темпів приросту кредитних вкладень банків суб'єктам підприємництва та змін рівня офіційного ВВП засвідчують пряму залежність даних показників (рис. 4).

Проголошений Урядом України курс на детінізацію економіки певною мірою позитивно впливає на процеси відновлення банківського кредитування. У 2016 році, вперше після депресивних 2012-2013 рр. та кризових 2014-2015 рр., економіка України продемонструвала позитивні показники економічного зростання. У першому, другому та третьому кварталах року приріст ВВП складав у постійних цінах відповідно 0,1%,

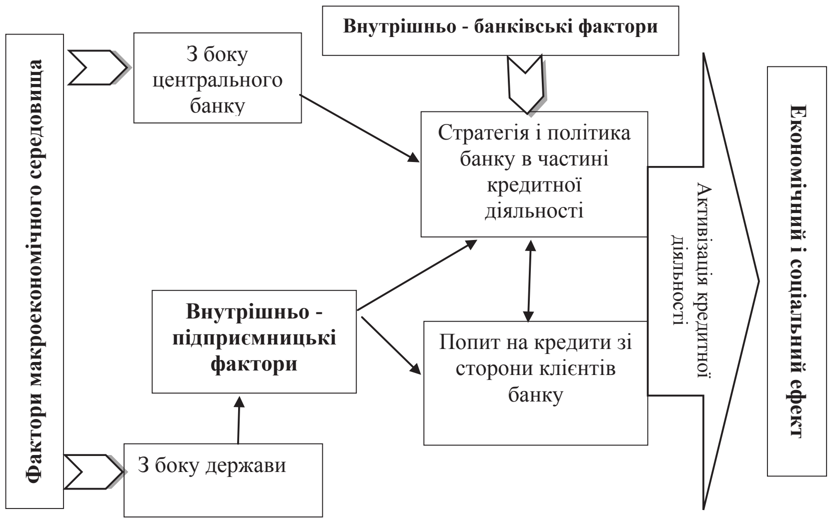

Рис. 3. Механізм впливу факторів кредитної діяльності банків на соціально-економічний стан держави

Джерело: розроблено автором

Рис. 4. Взаємозалежність рівня тіньової економіки, темпів приросту кредитних вкладень банків суб'єктам господарювання та зміни рівня офіційного ВВП

Джерело: розраховано автором на основі: [10; 11]

1,4% та 2,0%, а загалом за період – 1,3%. Втім, попри позитивні зрушення в економіці України банківські установи не виявляли ознак пожвавлення кредитної діяльності навіть попри чималу ліквідність. У цілому кредитний портфель скоротився, але завдяки масштабній реструктуризації гривневі кредити підприємствам зросли, а валютні – прискорили зниження.

Окремо слід проаналізувати наслідки запровадження вимог щодо підвищення мінімальної заробітної плати в Україні з 1 січня поточного року та їх вплив на перебіг банківського кредитування. За оцінками НБУ, зростання мінімальної зарплати призведе до зростання інфляції на 1%, що є прийнятним рівнем. Кабмін, своєю чергою, стверджує, що їхня модель показує зростання збору податків за мінімальної зміни безробіття. Також рішення про підвищення мінімальних зарплат суттєво не позначиться на валютних коливаннях.

Втім, попри позитивні прогнози, підвищення мінімальної зарплати до 3200 гривень не вирішує проблеми бідності в Україні. Значна частина працездатного населення, яка отримує мінімальну зарплату, не має можливості нагромадження заощаджень – всі ці доходи йдуть на фінансування поточних витрат та на товари й послуги першої необхідності. За таких обставин, можна очікувати суттєвого зниження здатності банків щодо акумулювання тимчасово вільних грошових коштів. З іншого боку, таке рішення не позначиться на підвищенні привабливості суб'єктів економіки для банківських установ з точки зору покращення показників їх кредитоспроможності.

Також слід нагадати, що 27.12.2016 року був прийнятий Закон, згідно з яким передбачається сплата фізособами-підприємцями, які є платниками податку, єдиного соціального внеску, в розмірі не менше половини мінімального ЄСВ, навіть якщо підприємець не веде господарську діяльність і не отримує прибуток. Таке рішення стало причиною закриття значної кількості підприємств фізичних осіб. Так, за даними сервісу моніторингу реєстраційних даних українських компаній OpenDataBot станом на 14 січня 2017 року було закрито 158 тисяч 186 підприємств фізичних осіб. Наведені дані побічно можуть вказувати на те, що здатність банків щодо розширення клієнтської бази в найближчій перспективі буде обмежена.

Серед суттєвих дестабізуючих факторів слід виокремити стан та тенденції розвитку різних галузей економіки в Україні. Так, протягом останніх трьох років промисловість України стабільно демонструє негативну динаміку і лише у I кварталі 2016 року за даними Деркомстату намітилась тенденція до зростання (рис. 5).

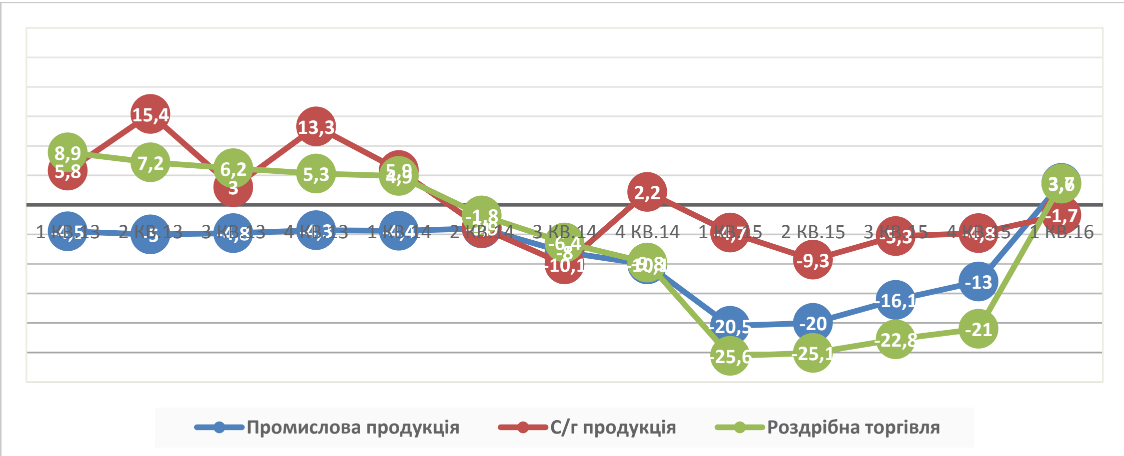

Рис. 5. Темпи зростання/падіння обсягів промислового виробництва, сільськогосподарського виробництва та обороту роздрібної торгівлі протягом 2013-2016 рр., кумулятивно за відповідний період [12]

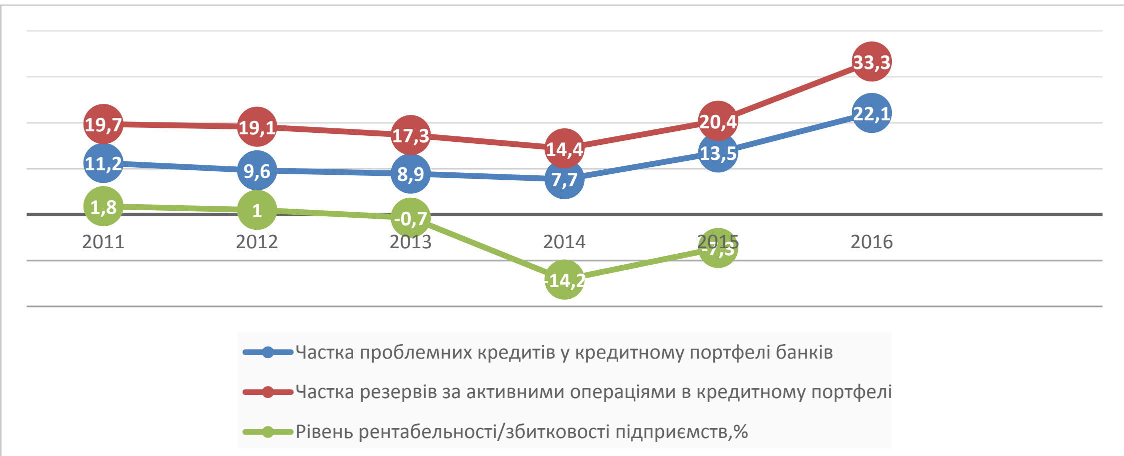

Рис. 6. Кореляційний зв'язок основних показників кредитної діяльності банків та підприємств, у %

Джерело: розраховано автором на основі [11; 12]

Основними факторами, що обумовлювали падіння обсягів промислового виробництва є: 1) значне зниження попиту та світових цін на сировинних ринках (в першу чергу – на продукцію металургії); 2) втрата традиційних ринків збуту через торговельні обмеження з боку Росії; 3) зменшення внутрішнього попиту; 4) порушення виробничих зв'язків та фізичні втрати промислового обладнання, інфраструктури через збройний конфлікт на сході України. Результатом дії таких чинників на підприємницьке середовище став негативний тренд обсягів промислового, сільськогосподарського виробництва та обороту роздрібної торгівлі протягом 2014-2015 років.

Окрім того, такі обставини стали передумовою суттєвого зниження рентабельності підприємств, що не могло не позначитися на якісних характеристиках кредитного портфеля банків (рис. 6).

На жаль, дані про рівень рентабельності підприємств за результатами діяльності у 2016 році відсутній. Але, як зазначено у аналітичних матеріалах Мінекономрозвитку України [9], у цілому за підсумком січня-вересня 2016 року порівняно з відповідним періодом 2015 року скорочення збитків (на 54,8%) відбулося на тлі збільшення прибутків (на 16,0%). Як результат, за підсумком січня-вересня 2016 року отримано позитивний фінансовий результат діяльності підприємств в обсязі 82,0 млрд. грн. порівняно з негативним результатом в обсязі – 183,9 млрд. грн. у січні-вересні 2015 року.

Таким чином, значна кількість великих підприємств базових галузей економіки, судячи з офіційної фінансової звітності, неплатоспроможні. За таких обставин банки можуть кредитувати в основному підприємства, які вже мають значні проблеми із обслуговуванням кредитів та потребують реструктуризації. Окрім того, кінцеві власники значної кількості підприємств взагалі невідомі, неможливо адекватно оцінити фінансовий стан та дізнатися кредитну історію позичальників. Це зумовлює необхідність формування банками значних резервів за активними операціями та перекладати ризики несумлінних позичальників на всіх суб'єктів кредитних відносин шляхом встановлення високих відсоткових ставок.

Серйозною перепоною на шляху активізації банківського кредитування в Україні є недосконала законодавча база щодо захисту прав кредиторів, а саме – достатньо складний механізм реалізації банками заставного майна. Діюча практика підтверджує, що за рахунок застави можна повернути не більше 50% від загальної суми позики. Виходячи із цього банки вимагають забезпечення, яке в 2-3 рази перевищу суму заборгованості, підвищують процентні ставки, закладаючи в них високу премію за ризик (більше 10%) [13, с. 31]. Так, до прикладу, якщо в 2011 році співвідношення процентних і комісійних доходів становило приблизно 6,5:1, то в 2016 році розрив скоротився до 5,4:1, а їх частка у загальному обсязі доходів на 1 серпня сягнула 17% [14].

Зважаючи на деструктивний вплив значної кількості чинників на банківське кредитування, на рівні мікросередовища, на нашу думку, комерційним банкам варто більшою мірою зосередитися на розробці та реалізації адекватній

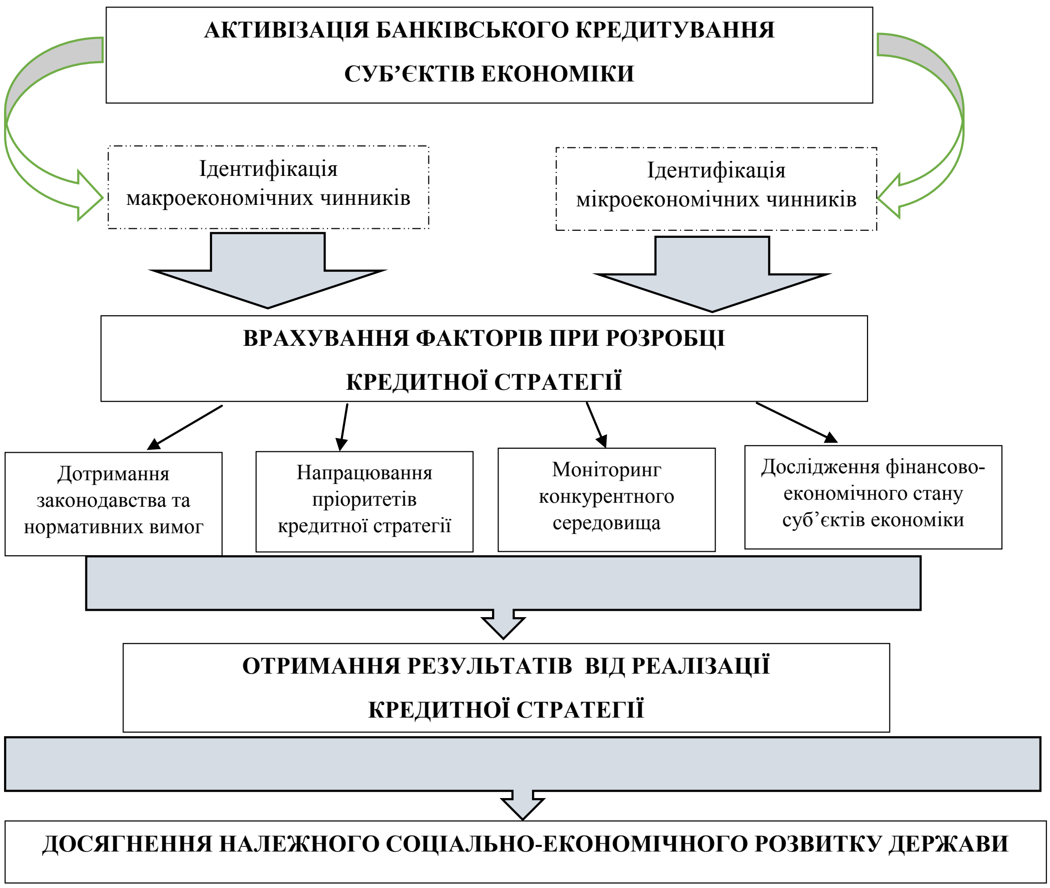

Рис. 7. Орієнтовна схема активізації банківського кредитування в Україні

Джерело: авторська розробка

реаліям кредитній політиці, на створення конкурентних переваг на ринку в частині формування процентної політики, розширення спектру кредитних банківських продуктів тощо.

Беззаперечно, що ідентифікація та врахування економічних чинників при провадженні кредитної діяльності банків – надскладне завдання. Втім своєчасне виявлення чинників несприятливого характеру в частині організації банківського кредитування може забезпечити досягнення банком стратегічних цілей у довготривалій перспективі, а саме: отримання конкурентних переваг на ринку банківських послуг, забезпечення належного рівня дохідності та прибутковості, напрацювання тісних взаємовигідних відносин із перспективними позичальниками.

Таким чином, орієнтовна схема активізації банківського кредитування зображена на рис. 7.

На наше глибоке переконання банківські установи не спроможні самостійно вирішити питання відновлення кредитування економіки в Україні. Це завдання стратегічних пріоритетів державної політики. Саме тому, діяльність європейських урядів побудована за принципом «Think Small First», основою якої є пріоритет стимулювання економічної активності суб'єктів підприємництва. Дієвість та ефективність даної стратегії є стимулом для впровадження її в Україні.

Також серед інструментів стимулювання банківської кредитної активності можуть бути напрацьовані зарубіжною практикою заходи пільгового оподаткування банків, пріоритетами яких є кредитування реального сектора, надання гарантій державою щодо повернення кредитних коштів, компенсації процентних платежів за наданими кредитами тощо.

Застосування таких заходів в рамках Державної програми підприємництва дасть значний позитивний ефект на перебіг усіх економічних процесів, значною мірою позначиться на рівні забезпечення кредитними ресурсами усіх суб'єктів економіки. Наслідком дії таких заходів може стати довгостроковий економічний і соціальний ефект.

Висновки і пропозиції. Нині неефективність банківського кредитування економіки в Україні обумовлена консолідацією двох основних груп чинників макроекономічного та мікроекономічного середовища. Варто зазначити, що макроекономічні показники розвитку свідчать про значні негативні тенденції розвитку реального сектору економіки, низький рівень життя населення, значні інфляційні очікування, суттєве податкове навантаження, що призводить до поглиблення системної кризи у банківському сегменті.

Таким чином, нині банківські установи, на шляху до відновлення своєї активності в частині провадження кредитних операцій, стикаються із низкою чинників, які, за умов нестабільності економічного середовища, носять, більшою мірою деструктивний характер. Нівелювання дії цих чинників можливе лише за умови стабілізації макроекономічного середовища, а саме: поступальної детінізації економіки, створення сприятливого інвестиційного клімату, стимулювання банківського кредитування за допомогою важелів грошово-кредитного регулювання. Пошук шляхів вирішення виявлених проблем є перспективою подальших досліджень, актуальність яких доведена уже сьогодні.

Список літератури:

1. Андрюшин С.А Особенности кредитной активности банковского сектора России в период роста плохих долгов // С.А. Андрюшин, В.В. Кузнецова Имущественные отношения в РФ № 1(124) 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-kreditnoy-aktivnosti-bankovskogo-sektora-rossii-v-period-rosta-plohih-dolgov
2. Фокин Н.И. Экономика: В начале было Слово / Н. Фокин – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // dictionary-economics.ru/word/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80
3. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. – М.: Русский язык, 2000. – 1084 с.
4. Шашенкова Е.А. Исследовательская деятельность: Словарь. – М.: УЦ «Перспектива», 2010. – 88 с.
5. Большой экономический словарь / М.Ю. Агафонова, А.Н. Азрилиян, О.М. Азрилиян и др. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
6. Кураков Л.П., Кураков В.Л., Кураков А.Л. Экономика и управление, финансы и право: словарь-справочник. – М.: Вуз и школа, 2004. – 1288 с.
7. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. – М.: Инфра-М, 1999. – 479 с.
8. Вікіпедія – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA
9. Офіційний сайт Національного банку України. Ділові очікування підприємств України. Випуск № 4(44) IV квартал 2016 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=42352951
10. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України / Загальні тенденції тіньової економіки в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki
11. Офіційний сайт Національного банку України. Основні показники діяльності банків України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України: Статистичний збірник. «Діяльність суб'єктів господарювання» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
13. Сомик А. Сучасний стан та напрями стимулювання розвитку банківського інвестиційного кредитування в Україні / А. Сомик, С. Жуйков // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 7. – С. 28-34.
14. Голодні ігри: на чому заробляють українські банки 14.09.2016 – Павло Харламов – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://daily.rbc. ua/ukr/show/golodnye-igry-zarabatyvayut-ukrainskie-banki-1473851467.htmlhttps://daily.rbc. ua/ukr/show/golodnye-igry-zarabatyvayut-ukrainskie-banki-1473851467.html

Малахова Е.Л.
Тернопольский национальный экономический университет

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ АКТИВИЗАЦИИ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена теоретическому обоснованию экономической природы факторов влияния на кредитную деятельность банков. Автором предложено определение факторов кредитной деятельности банков и произведена их классификация. На основании авторского подхода сформулировано механизм влияния факторов кредитной деятельности банков на социально-экономичное состояние государства. Установлена взаимосвязь между основными показателями деятельности банков в Украине и реального сектора экономики. За результатами исследования предложена примерная схема активизации банковского кредитования.
Ключевые слова: Банковское кредитование, факторы, влияющие на кредитную деятельность, макро- и микроэкономической среда, эндо- и экзогенные факторы, активация банковского кредитования, предпринимательская деятельность.

Malakhova E.L.
Ternopol National Economic University

IDENTIFICATION OF THE ECONOMIC FACTORS INTENSIFYING BANK LENDING IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the theoretical substantiation of economic nature of the factors influencing the credit activity of banks. The author suggested that identification of credit activity of banks and their classification. Based on the author's approach formulated a mechanism factors of credit activity of banks in the socio-economic status of the State. The interrelation between key indicators of banking activities in Ukraine and the real sector of the economy. The results of the studies proposed approximate scheme of intensifying Bank lending.
Keywords: Bank lending, factors influencing the credit activity, macro-and microeconomic Wednesday, endo- and exogenous factors, enabling bank-lending business.

УДК 330.34

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Маслак О.І., Яковенко Я.Ю.
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського

Сокуренко П.І.
Кременчуцький інститут
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

Дана стаття присвячена актуальному питанню забезпечення стійкого розвитку підприємства в умовах невизначеності, яка призводить до виникнення ризикових ситуацій у діяльності компаній. Особливу увагу приділено нерозривності понять антикризового управління та стійкого розвитку. У статті акцентовано увагу на дотриманні принципів стійкого розвитку як важливої складової сучасного управління підприємством. В результаті дослідження було виокремлено приклади успішних виходів з економічних криз окремих компаній. Наголошується на тому, що у разі виникнення кризових ситуацій для підприємств важливо діагностувати момент втрати стійкості та зберігати стабільно-ефективну діяльність, а також стримувати, долати і контролювати кризові явища, керуючись засадами стійкого розвитку.
Ключові слова: стійкий розвиток, стійкість підприємства, антикризове управління, управління стійким розвитком, невизначеність економічного середовища.

Постановка проблеми. Циклічний розвиток, який характеризують цикли різної тривалості, виступає об'єктивною закономірністю економіки. З точки зору ситуаційного менеджменту, криза являє собою переломний етап у функціонуванні будь-якої відкритої системи (тобто такої, яка піддається зовнішньому і внутрішньому впливу), що потребує якісно нового реагування. В сучасних умовах динамічні зміни в середовищі функціонування зумовлюють необхідність застосування концепції стійкого розвитку, оскільки соціально та екологічно збалансована політика підприємства слугує запорукою більш швидкого та ефективного виходу з кризи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що багато учених-економістів у своїх працях висвітлюють різні підходи до розуміння сутності антикризового управління та необхідності розробки і впровадження стратегії стійкого розвитку. Зокрема, Т.В. Гордієнко [4] розуміє під цим поняттям виявлення кризових ознак на кожній стадії існування економічної системи. О. Павлов [12] наголошує на необхідності використання факторів кризи для наступного розвитку підприємства. Т.Б. Хлевицька [16] зазначає, що механізм антикризового управління спрямований запобіганню деструктивному впливу небезпек і загроз. Серед тих, хто досліджував стратегії стійкого розвитку, слід відзначити роботи В.М. Трегобчука [14, с. 32] та Л.А. Костирко [9], присвячені методичним основам забезпечення стійкого розвитку, І.В. Грановської [5] та Т.М. Одінцової [11], чиї праці досліджують взаємозв'язки стратегій стійкого розвитку і фінансових рішень та багатьох інших. При цьому малодослідженою залишається науково-практична проблема взаємозв'язків антикризового управління із стратегією стійкого розвитку підприємства. Існуючі дослідження присвячені переважно питанням розробки стратегій антикризового управління на різних стадіях кризи підприємства та особливостей їх практичного втілення. Однак недослідженими залишаються питання використання наявного потенціалу антикризового управління шляхом його зосередження на забезпеченні стійкого розвитку підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасної економічної ситуації в Україні свідчить про збільшення частоти виникнення кризових ситуацій на підприємствах та їх значних дестабілізуючих наслідках. Однак досі не були побудовані економічні механізми швидкого і гнучкого реагування на диспропорції та кризові тенденції, які разом зі стратегічно виправданими управлінськими рішеннями становили б головні складові політики стійкого розвитку компанії. Тому сьогодні надзвичайно важливо досліджувати шляхи виживання підприємств в умовах економічної кризи та механізми відновлення дисбалансу.

Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку принципів стійкого розвитку та засад антикризового управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під поняттям «стійкий розвиток» розуміють такий тип розвитку, який забезпечує задоволення потреб нинішнього покоління без завдання шкоди наступним. Відповідно, стійкий розвиток – це не досягнення короткочасної гармонії, а ціла низка поступових змін, за яких використання усіх видів ресурсів (природного, людського, фінансового тощо) націлене на задоволення теперішніх і майбутніх потреб суспільства [1]. При застосуванні даної концепції на мікрорівні, стосовно окремого підприємства, її слід тлумачити як економічне зростання, що задовольняє не лише економічні інтереси самого підприємства, а й потреби суспільства, соціальні та екологічні аспекти його існування в поточний період часу та у перспективі.

У розрізі антикризового управління поняття стійкості помилково ототожнюють зі стабільністю. Варто зазначити, що стабільність не є противагою кризи, оскільки являє собою нездатність до змін. Водночас стійкий розвиток передбачає здатність суб'єкта господарювання до змін. При цьому раціональним видається підхід, коли будь-який процес управління за своєю сутністю має бути антикризовим, тобто включати заходи по-

передньої діагностики. Основні теоретичні підходи до визначення антикризового управління подано у табл. 1.

Беручи до уваги наведені погляди вчених на сутність антикризового управління, можемо зробити висновок, що воно включає ряд взаємодоповнюючих елементів, які у свою чергу є складовими стійкого розвитку.

Таким чином, поняття антикризового управління та стійкого розвитку нерозривно пов'язані. Щоб упевнитися у цьому, розглянемо роль та місце антикризових заходів у загальній системі управління.

Як можемо бачити на рис. 1, антикризова спрямованість політики підприємств основана на дотриманні принципів стійкого розвитку, а проактивне визначення потенційних ризиків дозволяє попередити виникнення криз.

Ризик виникнення кризи – це можливість виникнення ситуації, за якої засоби досягнення цілей втрачають свою практичну значущість. У загальному вигляді, як можемо бачити на рис. 2, вирізняють три типи ризику: допустимий, критичний та катастрофічний.

Застосувавши дану класифікацію з урахуванням аспектів стійкого розвитку, можна зазначити наступне: допустимий ризик означає відповідність ключових показників стійкого

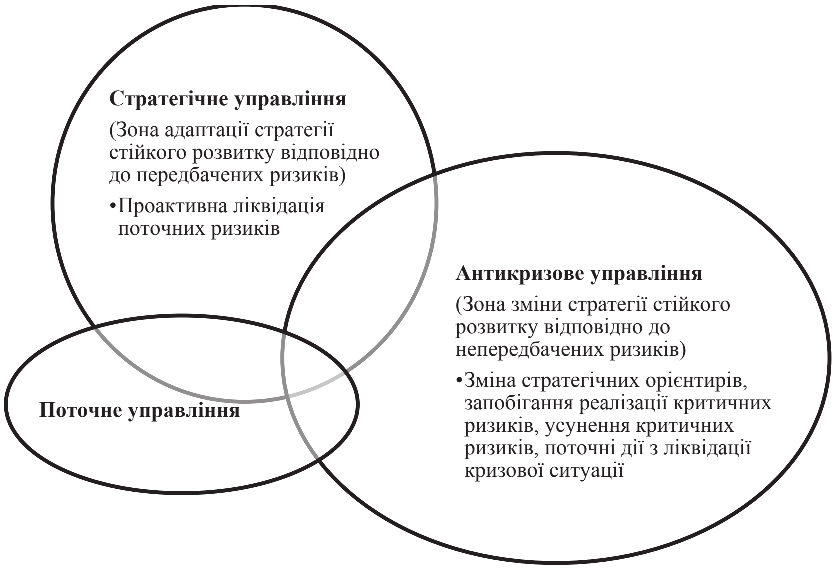

Рис. 1. Антикризові заходи у загальній системі управління

Джерело: розробка авторів

Таблиця 1

Теоретичні підходи до визначення антикризового управління

Автор	Суть	Зв'язок зі стійким розвитком
Чернявський А.Д. [17]	Сукупність дій для усунення кризи на підприємстві, зокрема: моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища, організація стратегічного планування, розробка заходів щодо зниження вразливості підприємства, виявлення можливих загроз та ознак кризи.	**Економічний аспект:** скорочення поточних витрат, створення фінансових резервів. **Екологічний аспект:** запобігання аварій, екологічних загроз та природних катаклізмів. **Соціальний аспект:** активна інноваційна політика та трансформація організаційних форм управління.
Терлецька Ю.О. [13]	Управління, що відбувається переважно за рахунок методів фінансового оздоровлення, які залежать від глибини фінансової кризи.	**Економічний аспект:** створення стабільної фінансової бази, проведення заходів з метою поліпшення фінансового стану.
Масенко Б.П., Афонченкова Т.М. [10]	Сукупність ряду підсистем: інвестиційної політики маркетингу, організації та ліквідації підприємства, виробничого менеджменту.	**Економічний аспект:** діагностика фінансового стану й оцінки перспективи розвитку бізнесу **Соціальний аспект:** управління персоналом
Коротков Е.М. [8]	Поєднання механізмів попередження кризи на підприємстві та механізмів усунення наслідків кризи.	**Економічний аспект:** інвестиційна політика та санація, управління ризиками, контролінг.
Павлов О.В. [12]	Сукупність принципів, законів та процедур, покликаних забезпечити прийняття та реалізацію управлінських рішень щодо можливості настання кризи, заходів для зниження її негативних наслідків.	**Економічний аспект:** активна державна підтримка компаній, що перебувають у кризовому стані.
Гордієнко Т.В. [4]	Система управління економічними відносинами спрямована на впровадження заходів та методів запобігання або усунення кризових явищ	**Економічний аспект:** система індикаторів, що характеризують стан фінансово-господарської діяльності. **Соціальний аспект:** врахування інтересів стейкхолдерів (власників, податківців, кредиторів, інвесторів та ін.).
Щербань І.О. [18]	Багатокомпонентна система, орієнтована на запобігання можливих кризових явищ та усунення несприятливого впливу зовнішнього і внутрішнього середовища.	**Економічний аспект:** конкурентні переваги підприємства завдяки власним ресурсам.
Хлевицька Т.Б. [16]	Сукупність правил, процедур, методів, моделей, важелів і форм управління процесами запобігання, профілактики, подолання кризи	**Економічний аспект:** заходи щодо збереження стабільності функціонування економічної системи. **Екологічний аспект:** формування різнорівневих систем запобігання виникненню екологічних небезпек і загроз.

Джерело: складено авторами

розвитку на належному рівні; критичний – на рівні передкризової чи кризової ситуації; катастрофічний – на рівні поза межами врегулювання.

Зрозуміло, що в умовах постійніх змін бізнес-середовища, нестабільної політичної ситуації, несприятливого ринкового середовища існує необхідність застосування антикризових підходів

Таблиця 2

Приклади успішних виходів з економічних криз окремих компаній

Назва кризи	Роки	Характеристика кризи	Компанія	Результат виходу з кризи	Дії та узгодженість з аспектами стійкого розвитку
«Чорний понеділок», біржова криза	1987-1991	У жовтні 1987 р. У США відбулося значне падіння промислового індексу Доу-Джонса, інфляція, слабке зростання ВВП і дефіцит бюджету. Протягом періоду 1990-1991 років спостерігалася економічна рецесія. У цей період значно зросла ціна на нафту, спостерігалася нестабільність фінансового сектору.	Arrow (всесвітньо відомий дистриб'ютор)	Політика реструктуризації дозволила у 1991 році дозволила збільшити вартість бізнесу у 6 разів.	Завдяки продажу непрофільного бізнесу та купівлі споріднених вдалося досягти синергетичного ефекту (економічний аспект), а також погашенню боргу по виплаті дивідендів за рахунок росту ціни акцій (соціальний аспект).
			BestBuy (супермаркети електроніки)	З 1990 по 1993 рік змогла збільшити капіталізацію у п'ять разів.	Було здійснено програми покращення обслуговування клієнтів та запроваджено програми гарантійного обслуговування для підвищення лояльності клієнтів (соціальний аспект), скорочено асортимент та оптимізовано запаси (економічний аспект).
Азіатська криза	1997	Відбулося падіння азіатського фондового ринку: іноземні інвестори вийшли із країн Південно-Східної Азії через девальвацію національних валют та високий рівень дефіциту платіжного балансу країн регіону.	Samsung Electronics	Після кризи компанія змогла стати одним зі світових лідерів з виготовлення електроніки.	Компанія у час кризи не скоротила витрати на інновації (економічний, соціальний та екологічний аспекти). Крім того, організація логістики за принципом «just-in-time» дозволила вивільнити грошові кошти та вдвічі зменшити товарні запаси (економічний аспект).
			San Miguel (філіпінська компанія яка спеціалізується на виготовленні продуктів харчування, напоїв та інших товарів)	За 1998-1999 роки збільшила вартість на 40%, оптимізувавши операції та покращивши управління капіталом.	Компанія здійснила ряд угод зі злиття та поглинання підприємств харчової галузі, перенесла частину промислових потужностей у Китай, покинула збиткові альянси, почала виробляти пакувальні матеріали для сторонніх організацій, переглянула маркетингову політику (економічний та екологічний аспекти), також акцентувала увагу споживачів на брендових продуктах (соціальний аспект).
Російська криза	1998-1999	Дефолт у Росії через непомірний державний борг Росії, низькі світові ціни на нафту та газ, неоплачені державні короткострокові облігації.	Коркунов (кондитерська компанія)	У 1998 році компанія увійшла у сегмент дорогого шоколаду, зайнявши 57% ринку	Було здійснено вихід на новий сегмент ринку (люксовий шоколад), який вважався конкурентами безперспективним. Відсутність конкурентів та зниження цін на рекламу дозволили зайняти компанії свою нішу та здійснювати розвиток бренду (економічний та соціальний аспект).
Криза.com	2001-2003	Крах інтернет компаній через завищений рівень інвестицій у компанії IT-сектора.	Amazon.com	Акції компанії зросли з 8 до 40 дол.	Компанія не стала виплачувати дивіденди у 2003 році, як і в попередні роки. Керівництво компанії витрачає гроші на розширення діяльності. Замість дивідендів акціонери компанії отримують компенсацію у вигляді зростаючого курсу акцій.
Міжнародна фінансово-економічна криза	2007- 2009	Почалася як іпотечна криза у США, що призвела до обвалу на фондових ринках, набувши світового характеру.	Subaru	Зростання продажів на 107% у часи кризи.	В сегменті автомобілебудування, особливо що стосується лінійки легкових авто, протягом кризи 2008-2009 років спостерігалося падіння продажів більшості марок. Попри це правильне позиціонування (пільгові умови купівлі авто, розширення модельного ряду та політика продажів (налагодження ефективної дилерської мережі) дозволили компанії задовольнити нові потреби споживачів.

Джерело: складено авторами на основі [2], [3] [6], [7], [15]

Рис. 2. Рівні ризиків виникнення кризи на підприємстві

Джерело: розробка авторів

та методів управління. Проте першочерговим є стратегічне забезпечення стійкого розвитку, що потребує чіткого розрізнення етапів і завдань формування відповідної стратегії.

Масштаби підприємства визначають масштаби проблем, які воно у змозі вирішити. Основна задача – вирішення проблем та їх трансформація у нові можливості. Криза являє собою зміни переломного типу. При цьому важливо, що у періоди криз ті компанії, які швидше змогли пристосуватися до таких змін, починають стрімко розвиватися.

Щоб зрозуміти алгоритм дій компанії щодо запобіжних заходів або (якщо не вдалося вчасно ідентифікувати загрози) швидкої реакції на кризу, що вже настала, розглянемо як у часи глобальних економічних потрясінь окремі компанії змогли зайняти лідируючі позиції на ринку або повернути їх (табл. 2).

Як бачимо з таблиці 2, звуження ринку як неминуча реакція на кризу призводить до різних наслідків для різних компаній: слабкі залишають ринок, сильні намагаються зміцнити свої позиції. Елітарна група компаній («таємні чемпіони») реагують на кризові ситуації виважено, оскільки мають стабільне фінансування. Водночас «адаптивний» підхід ефективний тільки у разі повільного темпу змін. У випадку кризової ситуації потрібно передбачати майбутні зміни та випереджати їх.

Збалансований підхід, продемонстрований у вищенаведених прикладах виходу з кризи, побудований на принципах стійкого розвитку, відрізняється від традиційних тим, що передбачає раціональне використання усіх видів ресурсів за умов поступового переходу на більш екологічні технології та мінімізацію відходів. Тому перехід до екологічно збалансованого економічного розвитку при впровадженні інноваційних технологій та соціально направлених ініціатив є необхідною умовою.

Отже, компанії з високим рівнем інтеграції легше подолати кризову ситуацію. Виходячи з принципу того, що кризу краще попередити, аніж ліквідовувати її наслідки, політика сучасного бізнесу сьогодні включає наступні кроки: зниження рівня диспропорцій (приділення більшої уваги лише одному аспекту стійкого розвитку); співвідношення темпів споживання ресурсів і їх відновлення або поновлюваних змін (для непоновлюваних); підвищення рівня впровадження інновацій; зростання рівня соціальної та екологічної відповідальності компанії.

Висновки і пропозиції. В сучасних умовах ринкової економіки підприємства стикаються з високим ступенем невизначеності економічного середовища, що змушує їх динамічно пристосовуватися до змін. Сучасні теоретичні та методологічні напрацювання у галузі антикризового управління підприємством надають можливість оцінити вірогідність настання кризових ситуацій, розробити, впровадити та реалізувати програми запобігання і усунення негативних наслідків криз, забезпечити стійкий розвиток. Під формуванням механізму стійкого розвитку розуміється нерозривний складовий елемент системи управління підприємством, покликаний забезпечувати динамічну рівновагу.

В умовах загрози економічних криз найоптимальнішою є стратегія випередження, оскільки готовність виявлення проблеми перетворює потенційні загрози на рутинні задачі. Однак застосування такої стратегії можливо за умов відповідності положень антикризового управління принципам стійкого розвитку та відсутності розбалансованості.

Список літератури:

1. Brundtland H. (1987), «Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development». – Oxford: Oxford University Press – 512 p.
2. Terry R. Bacon What People Want: A Manager's Guide to Building Relationships That Work / Terry R. Bacon. – 2006. – 264 c.
3. Бала В.В. Інноваційність мотиваційних процесів на промислових підприємствах / Інноваційна модель сталого розвитку: колективна монографія / В.В. Бала, А.Г. Мацак // За заг. ред. д.е.н., проф. О.І. Маслак. – Кременчук: Видавництво ПП Щербатих О.В., 2015. – 252 с. – С. 160-177.
4. Гордієнко Т.В. Антикризовий механізм управління результативністю діяльності будівельного підприємства [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/kgm_econ/2012_102/178-187.pdf
5. Грановская И.В. Международные стандарты отчетности социальной ответственности бизнеса / Экономический вестник университета: сб. науч. тр. ученых и аспирантов. – 2012. – Вып. 19/1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2012_19_1/Granovsk.pdf

6. Загірняк М.В. Економіка підприємства: магістерський курс. Підручник. Частина II / Загірняк М.В., Перерва П.Г., Труніна І.М., Воробйова Л.Д., Квятковська Л.А., Пирогов Д.Л., Косенко О.П., Маслак М.В., Лозовик Д.Б., Коробкова І.В.; за ред. проф. Загірняка М.В., Перерви П.Г., Маслак О.І. – Кременчук: ТОВ «Кременчуцька міська друкарня», 2015 – 756 с.
7. Карвацка Н.С. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку [Текст] / Н.С. Карвацка // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 2, т. 2. – С. 53-61.
8. Коротков Э.М. Антикризисное управление: [учеб. пособ.] / Э.М. Коротков. – М.: ИНФРА – М., 2003. – 432 с.
9. Костырко Л.А. Финансовый механизм устойчивого развития предприятий: стратегические ориентиры, системы обеспечения, адаптация: Монография / Л.А. Костырко. – Луганск: Изд-во «Ноулидж», 2012. – 474 с.
10. Масенко Б.П., Афонченкова Т.М. Антикризове управління: Навч. посіб. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 264 с. – С. 11.
11. Одинцова Т.Н. Обеспечение прозрачности корпоративной отчетности как элемент модернизации мировой финансовой архитектуры / Сборник научных трудов Национального университета Государственной налоговой службы Украины. – 2010. – № 2. – С. 156-166.
12. Павлов О. Антикризові механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку [Електроний ресурс] / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_4/44.pdf
13. Терлецька Юлія Олегівна Формування та впровадження ефективної системи антикризового менеджменту на підприємствах [Текст]: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Терлецька Юлія Олегівна; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2008. – 256 арк.
14. Трегобчук В.М. Концепция устойчивого развития для Украины / В.М. Трегобчук // Вестник НАН Украины. – 2002. – № 2.
15. Финкельштейн С. Ошибки топ-менеджеров ведущих корпораций: анализ и практические выводы / Сидни Финкельштейн; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 394 с.
16. Хлевицька Т.Б. Механізми антикризового управління в системі економічної безпеки підприємства / Т.Б. Хлевицька // Торгівля і ринок України: тематичний збірник наукових праць. – Донецьк: ДонНУЕТ. – 2008. – Вип. 26, Т. 1. – С. 313-318.
17. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством / А.Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2006. – 256 с.
18. Щербань І.О. Формування механізму антикризового управління посередницьких туристичних підприємств / І.О. Щербань // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2010. – Вип. 2(50) [Електронний ресурс] / Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgp/ekon/2010_2/index.htm

Маслак О.И., Яковенко Я.Ю.
Кременчугский национальный университет
имени Михаила Остроградского
Сокуренко П.И.
Кременчугский институт
ВУЗ «Университет имени Альфреда Нобеля»

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Данная статья посвящена актуальному вопросу обеспечения устойчивого развития предприятия в условиях неопределенности, которая приводит к возникновению рисковых ситуаций в деятельности компаний. Особое внимание уделено неразрывности понятий антикризисного управления и устойчивого развития. В статье акцентировано внимание на соблюдении принципов устойчивого развития как важной составляющей современного управления предприятием. В результате исследования были выделены примеры успешных выходов из экономических кризисов отдельных компаний. Отмечается, что в случае возникновения кризисных ситуаций для предприятий важно диагностировать момент потери устойчивости и сохранять стабильно эффективную деятельность, а также сдерживать, преодолевать и контролировать кризисные явления, руководствуясь принципами устойчивого развития.
Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивость предприятия, антикризисное управление, управление устойчивым развитием, неопределенность экономической среды.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Maslak O.I., Yakovenko Ya.Yu.
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
Sokurenko P.I.
Kremenchug Institute of Alfred Nobel University

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF UNCERTAINTY OF THE ECONOMIC ENVIRONMENT

Summary
This article focuses on the actual problem of providing sustainability for enterprises in the conditions of uncertainty, which leads to risky situations. Particular attention is paid to the continuity of concepts of crisis management and sustainable development. The article attention is stressed on respect for the principles of sustainable development as an important component of modern management. The study singled out examples of successful exits from economic crises of some companies. It is noted on the fact that in case of crisis it is important for companies to diagnose the time of buckling and maintain a stable effective activity, and restrain, control and overcome the crisis, being guided by the principles of sustainable development.
Keywords: sustainable development, sustainability of the enterprise, crisis management, sustainable management, the uncertainty of the economic environment.

УДК 336.71.330.142.22

УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ КАПІТАЛУ БАНКУ

Масюк Ю.В., Самойленко І.О.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Стаття присвячена аналізу особливостей структури банківського капіталу та специфіці його формування. Акцентовано увагу на управлінні структурою банківським капіталом в умовах розвитку банківської системи України. Досліджено склад основного і додаткового капіталів банків. Проаналізовано структуру капіталів провідних українських банків станом на 2015 р. Визначено питому вагу власного капіталу в структурі сукупних капіталів комерційних банків.
Ключові слова: управління капіталом, власний капітал банку, основний капітал, додатковий капітал, субординований борг.

Постановка проблеми. Банківська система є найважливішою складовою фінансово-кредитної сфери державної економіки. Розвиток банківської системи є запорукою розвитку державної ринкової економіки тому, що банківська система є основою для забезпечення стабільної і безперебійної роботи народного господарства.

Кожен банк, який виступає в ролі суб'єкта господарювання банківської системи повинен бути конкурентоспроможним, надійним, та бути здатним до підтримки подальшого розвитку своєї діяльності. Перш за все у період нестабільної фінансової ситуації країни кожен окремий банк повинен забезпечити стабільну діяльність, прибутковість, та при цьому мати високу степінь довіри від клієнтів, а також впевненість кредиторів у фінансовій стійкості банку. Прийнято вважати, що головним показником стійкості є власний капітал банку, також він може свідчити про здатність до майбутнього розвитку.

Необхідно розуміти, що процес управління структурою капіталом банку слід розглядати як процеси: формування, використання, примноження капіталу банку, які мають вплив на фінансову стабільність в країні. Актуальність проведення дослідження складових капіталу комерційних банків обумовлюється тим, що вони впливають на результати фінансової діяльності, а також на відношення до неї власників, інвесторів, кредиторів, конкурентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням структури капіталу займались багато вчених серед яких такі видатні іноземні вчені, як Е. Гілл, Б. Едрадс, Дж. Едвін, Дж. Розмарі Кемпбелл, Е. Рід, Р. Котлер, Ж. Рнвуар, Г. Асхауер, Б. Бухвальд, П. Роуза. Але слід зауважити, що вчення не вітчизняних вчених важко примінити до сучасної банківської системи України, причиною є те, що більша частина висновків, які зроблені цими науковцями, економістами не співпадають з умовами діяльності комерційних банків України.

Головні проблеми даної теми досліджували і вітчизняні економісти та науковці: О.Д. Василик, О.В. Васюренко, А.С. Гальчинський, О.В. Дзюблюк, Т.Т. Ковальчук, А.М. Мороз, С.В. Мочерний, Д.В. Полозенко, М.І. Савлук. В розглянутих наукових роботах досліджені, передусім, проблеми капіталізації банківської системи України та пошуку можливостей її розв'язання, вивчен-

ня проблематики економічного змісту капіталу і не відображають в собі однозначної та повної відповіді на питання, які стосуються досконалої структури капіталу комерційних банків.

Важливо, щоб при проведенні дослідження структури банківського капіталу бралась до уваги не лише специфіка різних елементів банківського капіталу, та їх взаємозв'язки та взаємодія між собою. Дивлячись на наукові праці сьогодення, бачимо, що наукових праць, які б досліджували в комплексі економічну сутність капіталу банку, структуру позикового та власного капіталу банку, залучення депозитних і позикових коштів недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну увагу видатних вчених до проблеми управління структурою капіталу банку у реальній практиці досі присутні певні проблеми, які не дають банкам в достатньому обсязі розширити свою діяльність і знизити ризики.

Постановка завдання. Визначити мету управління структурою капіталу банків, складу капіталу, і дослідити структуру капіталу комерційних банків.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні особливостей управління, а на сам перед формування, використання і нарощування капіталу Українськими банками, слід діяти відповідно до основних етапів розвитку та становлення української банківської системи, механізмів і заходів, які притаманні певному етапі розвитку банківського сектору.

Управління капіталом – це діяльність, яка відповідає за залучення грошових коштів від вкладників та інших кредиторів, визначення необхідного розміру і відповідної структури джерел із яких будуть залучені грошові кошти а також їх розміщення.

Існує два рівні управління ресурсами комерційного банку:

1. державний рівень (управління здійснюється через НБУ з використанням різних фінансових інструментів);
2. рівень комерційного банку (виконання вимог НБУ щодо нормативів) [5, с. 184-189].

Механізм управління структурою капіталу банків може бути визначено, як сукупність методів, інструментів управління та регулятивних правил, які використовуються суб'єктами в управлінському процесі і спрямовуються на забезпечення капіталізації банку в цілому. Для того, щоб чітко розподілити функціональні обов'язки суб'єктів управління а також методи якими вони будуть управляти капіталом банків необхідно виділити в механізмі управління структурою капіталом банків відповідні блоки та елементи. Всі блоки такого механізму складаються з окремих елементів, які, у свою чергу, підпорядковані йому та визначають зміст кожного окремого блоку.

Головною метою управління структурою банківського капіталу є залучення та підтримка в достатній кількості капіталу для того, щоб банківська установа мала можливість розширити діяльність та мати захист від ризиків. Масштаби активних банківських операцій, обсяг депозитної бази, максимальні кредити, спроможність запозичення на фінансових ринках коштів, величина відкритості валютної позиції і низка інших показників, що мають вагомий вплив на діяльність банку визначаються величиною його капіталу.

Вироблення стратегії та планування являються початком процесу управління, вони є фундаментом для стабільності у банківській діяльності та для мобілізації капіталу при умові швидкоплинного становища фінансового ринку. Це пошук рівноваги між банківськими силами і зовнішнім середовищем. Уміння стратегічно планувати значно понижують ризики, та слугують стабільному росту бізнесу у банківській сфері.

Власний капітал банку – це спеціально створені фонди і резерви, призначені для забезпечення його економічної стабільності та погашення можливих збитків, які перебувають у користуванні банку впродовж усього періоду його функціонування [5, с. 184-189].

Для того щоб управління власним капіталом було ефективним банки повинні визначати шляхи для його нарощення. Для нарощення капіталу використовують внутрішні та зовнішні джерела фінансування [2, с. 98]. Але за умов нестабільності в країні у більшості банків недостатньо прибутків, і на даному етапі постає вибір джерела фінансування. Перш за все слід звертати увагу на специфіку банківської установи, її фінансовий стан. Проте для більшості банків України вирішенням даної проблеми стає примноження власного капіталу за допомогою залучення інвестицій до статутного капіталу або запозичення коштів на умовах субординованого боргу.

До банківського капіталу входять два рівні: основний (капітал першого рівня) та додатковий (капітал другого рівня). Беручи за основу основний та додатковий капітал розраховують регуляторний капітал банку.

Найстабільнішою частиною власного капіталу банку є основний капітал, він включає такі складники:

а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;

б) розкриті резерви, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, оприлюднені банком у фінансовій звітності), зокрема такі:

1) дивіденди, спрямовані на збільшення статутного капіталу;
2) емісійні різниці – сума перевищення доходів, отриманих від первинної емісії власних акцій та інших корпоративних прав, над їхнім номіналом;
3) резервні фонди, що створюються згідно із законами України;
4) загальні резерви, що створюється під невизначений ризик під час проведення банківських операцій;
5) прибуток попередніх років;
6) прибуток попередніх років, що очікує затвердження [6, с. 234-238].

Ці складові можуть включатись до основного капіталу лише при погодженні з критеріями: відрахування до резервів і фондів здійснюється з прибутку після сплати податків або з неоподаткованого прибутку, який скориговано на всі необхідні податкові зобов'язання; в оприлюднених звітах банку відображено для чого необхідні резерви і фонди та рух коштів за ними; фонди

які знаходяться під контролем банку для необмеженого і швидкого покриття ними збитків; при покритті всіх збитків з резервів та фондів операції обов'язково проводяться через бухгалтерські рахунки прибутків і збитків.

Загальну суму основного капіталу знаходять враховуючи величину можливих збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів і зменшують на суми:

– недосформованих резервів під можливі збитки за: кредитними операціями; операціями з цінними паперами; дебіторською заборгованістю; простроченими (понад 30 днів) та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями банку; коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках, які визнано банкрутами, які перебувають в процесі ліквідації за рішенням уповноважених органів або зареєстровано в офшорних зонах;

– нематеріальних активів за мінусом суми зношеності;

– капітальних вкладень у нематеріальні активи;

– збитків попередніх років і поточного року [6, с. 236].

Не постійною складовою капіталу являється додатковий капітал, його вартість може змінюватися. Складові додаткового капіталу в Україні регулює Національний банк України, він визначає та затверджує список складових для включення до додаткового капіталу, а також умови та порядок такого включення. За умови затвердження НБУ додатковий капітал банку може включати:

– резерви під стандартну заборгованість інших банків;

– резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями;

– результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;

– результат переоцінки основних засобів;

– прибуток поточного року;

– субординований борг, прирівняний до капіталу [6, с. 237].

До субординованного капіталу входять кошти, які залучені від юридичних осіб (резидентів і нерезидентів) в національній та іноземній валютах на умовах субординованого боргу. Отже, субординованим боргом є звичайні незабезпечені капітальні боргові інструменти, їх не можна вилучити з банку раніше, чим через п'ять років, а якщо банк збанкрутував або ліквідується, грошові кошти інвестору повернуться після повернення боргу усим іншим кредиторам.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, включають до капіталу банку після отримання дозволу НБУ за їх відповідності критеріям:

– є незабезпеченими, субординованими і повністю сплаченими;

– не можуть погашатися з ініціативи власника;

– можуть вільно використовуватися для покриття збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгівельних операцій;

– можливість відстрочення виплат за відсотками, якщо недостатній рівень прибутковості банку не дозволяє здійснити такі виплати вчасно [4, с. 333-337].

Для капіталу другого рівня існують обмеження, так його величина не може перевищувати, ніж 100% основного капіталу, а субординований капітал не може бути більший за 50% основного капіталу.

Регулятивний капітал визначають як суму основного і додаткового капіталу (за мінусом балансової вартості частки активів) та використовується для розрахунку достатності банківського капіталу в цілому [3, с. 164-169.].

Розглянемо структуру капіталів комерційних банків в таблиці 1.

Таблиця 1

Капітал комерційних банків України станом на 2015 р., тис. грн.

Банки	Власний капітал	Зобов'язання	Всього капіталу
ПриватБанк	27510	231101	2586111
УкрСиббанк	1869045	36215229	38084274
Банк Кредит Дніпро	31795	7503617	7535412
Креді Агріколь Банк	2082432	21156084	23238516
Державний Ощадний банк України	7340404	151792607	159133011
Альфа-Банк	2254108	43128124	43128124

В розглянутих комерційних банках найбільші суми мають зобов'язання, тому що банки формують ресурси які необхідні їм зверх власного капіталу для здійснення нормальної діяльності, забезпечення ліквідності та одержання доходу. На основі даної таблиці побудуємо діаграму в якій розглянемо частку власного капіталу в структурі капіталів банків.

З рис. 1 бачимо, що кожен банк самостійно визначає частку власного капіталу у валюті балансу, головною проблемою планування капіталу банку є вибір значення співвідношення між власним капіталом та зобов'язаннями. З одного боку, чим більше це співвідношення, тим вищий рівень надійності банку. З іншого, чим більша частка зобов'язань у загальній сумі ресурсів банку, тим буде вищою прибутковість капіталу. Розмір власного капіталу вказує на надійність функціонування банку, тому повинен бути приблизно в межах 8-10%, а серед досліджених нами комерційних банків такий показник має лише один банк – Креді Агріколь Банк. Однією з вимог, яку висуває НБУ до комерційних банків, є підвищення рівня капіталізації, який сприяє збільшенню рівня фінансової стабільності і надійності банківської системи України в цілому [1].

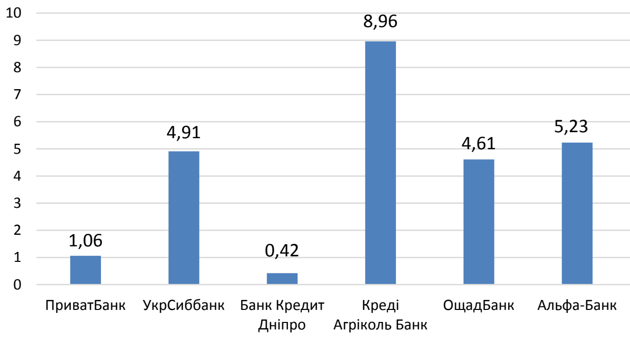

Рис. 1. Частка власного капіталу в структурі сукупних капіталів комерційних банків станом на 2015 р., %

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на нашу думку головною метою процесу управління структурою банківського капіталу є залучення та підтримка необхідної кількості капіталу для того, щоб кожен банк міг розширювати діяльність та створити захист від ризиків. Від величини капіталу залежать кількості активних банківських операцій, обсяг бази для депозитної діяльності, можливість запозичення коштів на фінансових ринках, максимальні кредитні розміри, степінь відкритості валютної позиції і низка інших показників, що можуть істотно впливати на банківську діяльність.

До банківського капіталу входять основний (капітал першого рівня) і додатковий (капітал другого рівня) капітали. На основі цих показників розраховують регуляторний капітал банку.

Складові основного капіталу:

а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;

б) розкриті резерви, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку.

До додаткового капіталу банку включають: резерви під стандартну заборгованість інших банків, резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків, результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні, результат переоцінки основних засобів, прибуток поточного року, субординований борг.

Капітал комерційних банків складається із власного капіталу і зобов'язань. Співвідношення між власним капіталом і зобов'язаннями в банках різняться між собою, так як банки самостійно визначають частку власного капіталу у валюті балансу.

Список літератури:

1. Коваленко Банківські операції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.readbookz.com
2. Ван Хорн Дж. К. Основи фінансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн, Джон М. Вахович. [пер. с англ]. [11-е видання]. – К.: Видавництво «Вильямс», 2001. – 992 с.
3. Латишева І. Л. Узагальнення методичних підходів до аналізу структури капіталу / І. Л. Латишева // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2013. – № 2. – С. 169-181.
4. Ткачук Н. М. Субординований борг як зовнішнє джерело поповнення власного капіталу банку [Електронний ресурс] / Н. М. Ткачук // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1. – С. 333-337. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_1_56
5. Фостяк В. В. Особливості побудови механізму управління капіталом банків / В. В. Фостяк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 184-189.
6. Юшко С. В., Лугова А. Критичний аналіз економічної сутності поняття «Капітал підприємства» / С. В. Юшко, А. Лугова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – № 36. – С. 234-238.

Масюк Ю.В., Самойленко И.О.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ СТРУКТУРОЙ КАПИТАЛА БАНКА

Аннотация
Статья посвящена анализу особенностей структуры банковского капитала и особенности его формирования. Акцентировано внимание на управлении банковским капиталом в условиях развития банковской системы Украины. Исследован состав основного и дополнительного капиталов банков. Проанализирована структура капиталов ведущих украинских банков в 2015 г. Определен удельный вес собственного капитала в структуре совокупных капиталов коммерческих банков.
Ключевые слова: управление капиталом, собственный капитал банка, основной капитал, дополнительный капитал, субординированный долг.

Masiuk Y.V., Samoilenko I.O.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

CORPORATE GOVERNANCE OF BANK EQUITY

Summary
The article is concerned with analysis of the Bank capital's structural features and specific nature of its formation. Attention is focused on the Bank capital management in the conditions of Ukraine's banking systems development. Explored the structure of basic bank capital and supplementary bank capital. Analysed the structure of capitals of leading Ukrainian banks as of 2015. Defined proportion of equity in the structure of the total capitals of commercial banks.
Keywords: capital management, bank stock, fixed capital, additional capital, Subordinated Debt.

УДК 330.112.2:332.154

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ, ПОЛЬЩІ ТА НОРВЕГІЇ

Налобіна Т.А.
Луганський національний аграрний університет

В статті було розглянуто загальну характеристику країни-члену ЄС (Польща), країни, що не входить до ЄС (Норвегія) та України. Визначено та проаналізовано основні макроекономічні показники цих країн за 2016 рік. Розкрито умови та підходи до організації ведення бізнесу. Розглянуто важливі аспекти реєстрації підприємств, отримання дозволу на будівництво та реєстрації власності. З'ясовано питання правил користування кредитуванням та особливості захисту інвесторів. Проаналізовано систему оподаткування, політику міжнарожної торгівлі, найму робочої сили, окреслено інформацію про умови ліквідації підприємства.
Ключові слова: бізнес, ведення бізнесу, підприємницька діяльність, макроекономічні показники, експорт, імпорт, ВВП, безробіття, зайнятість, Євросоюз.

Постановка проблеми. Умови ведення бізнесу в Україні, як і раніше, залишають бажати кращого. За даними «Європейської бізнес асоціації» інвестиційний клімат в нашій країні погіршився. На сьогоднішній день безліч людей стикаються з проблемою безробіття та пошуком роботи закордоном. У зв'язку зі складним економічним станом в Україні люди працездатного віку шукають способи заробітку у створенні власного бізнесу як у межах нашої держави, так і за її межами. У той же час основними цілями економічної політики України, є досягнення економічного зростання і повної зайнятості, підвищення життєвого рівня більшості населення, підтримка курсу національної валюти, зовнішньоекономічна рівновага тощо. Задля досягнення цих цілей необхідно проаналізувати та знайти шляхи покращення умов для створення та ведення бізнесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань організації ведення бізнесу займалися українські вчені такі як І. Беззуб, О. Єфімова, А. Іванова, М. Шевченко, В. Філонич, Л. Сисоєва, Т. Шевцова та інші.

Метою статті є узагальнена характеристика підходів до організації ведення бізнесу в країні-члені Євросоюзу, країні, яка не входить до Євросоюзу та в Україні.

Виклад основного матеріалу. В наш час створення та ведення бізнесу та подальший його розвиток та процвітання вимагає відповідних умов. У нашій країні далеко не кожне підприємство може здійснювати роботу ефективно. Представники бізнесу шукають більш вигідних для себе умов з можливістю виходу і просування свого товару на міжнародних ринках. Одним із таких виходів є реєстрація бізнесу закордоном. Найбільш затребуваними в цьому плані є країни ЄС, зокрема, близькі – Польща, Чехія. Це економить транспортні витрати, спрощує процес взаємодії. Однак тут потрібно врахувати багато нюансів. Тому, для того, щоб більш детально зрозуміти особливості організації ведення бізнесу, розглянемо загальну характеристику трьох різних країн: нашої держави (Україна), країни-члену Євросоюзу (Польща), країни, що не входить до Євросоюзу (Норвегія), у вигляді таблиці 1.

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС [9]. Тому дуже важливим, при вивченні питання організації ведення бізнесу, є також аналіз макроекономічних показників цих країн у 2016 році. Дані аналізу наведені у таблиці 2.

Як бачимо з таблиці, в Україні високі показники рівня безробіття (9,3%), інфляції (12,6%) та державного боргу (70,0%), порівнюючи з Польщею: 8,6%, 0,8% та 50,5% відповідно; та значно

Таблиця 1

Загальна характеристика України, Польщі та Норвегії

Офіційна назва	Республіка Польща	Королівство Норвегія	Україна
Столиця	Варшава	Осло	Київ
Територія	312 685 км. кв.	324 220 км. кв.	603 628 км. кв.
Населення	38 163 895 чол.	5 200 000 чол.	42 584 500 чол.
Офіційна мова	польська	норвезька	українська
Національна валюта	злотий	норвезька крона	гривня
Географічне положення	Республіка Польща розміщена в центрі Європи. Омивається на півночі Балтійським морем. Має сухопутний кордон з Росією, Литвою, Білорусією, Україною, Словаччиною, Чехією та Німеччиною.	Розміщена в Північній Європі, в західній частині Скандинавського півострова, включає архіпелаг Шпіцберген та острови Ян Майен, Петра Першого, Буве та Землю Королеви Мод. Омивають країну Баренцево, Норвезьке та Північне моря. Межує зі Швецією, Фінляндією та Росією.	Розміщена у Східній Європі та частково в Центральній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. Межує з Білорусcю, Польщею, Словаччиною та Угорщиною, Румунією, Молдовою та Росією. Омивається Чорним і Азовським морями.

більші ніж у Норвегії: на 4,6%, 9,8% і 42,7% відповідно. Поступається Україна також і в структурі ВВП – 90,62 млрд. дол. США, порівнюючи з Польськими 477 млрд. дол. США та Норвезькими 387 млрд. дол. США.

Відкриваючи свій бізнес в Україні, в країнах ЄС, чи ні, новоспечений підприємець має можливість отримати безліч нових можливостей для здійснення своєї господарської діяльності.

Приймаючи рішення щодо створення нового суб'єкта господарювання перед власником постає питання щодо вибору найприйнятнішої з погляду оптимізації фінансової та інвестиційної діяльності організаційно-правової форми ведення бізнесу.

На території Польщі іноземні громадяни можуть відкривати бізнес у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю, або закритого акціонерного товариства. Якщо частка іноземного капіталу становить більше 50% в компанії, вона вважається іноземною, і щоб вести такий бізнес потрібно спеціальний дозвіл. Це стосується наступних категорій: авіа і морські перевезення; юридичні послуги; військова справа; оптовий продаж товарів, які мають іноземне походження; нерухомість (продаж, покупка, оренда).

Документи, які потрібні для відкриття компанії: список акціонерів; сфера діяльності; місце, де буде знаходитися компанія; статут фірми; проектний договір.

Для того, щоб відкрити бізнес в Польщі, зареєструвати компанію, потрібно призначити відповідальну особу з числа польських громадян, які будуть представляти ваші інтереси. В середньому реєстрація фірми займає близько 30 днів після подачі документів, вам потрібно буде заплатити мито близько 150 доларів. Найголовніше – будь-який співзасновник фірми має право отримати дозвіл на тимчасове проживання [13].

Для того, щоб зареєструвати компанію в Норвегії, її засновник повинен бути старше 18 років і мати так званий ідентифікаційний номер (D – Nummer). Іноземці повинні мати дозвіл на проживання в Норвегії. Однак для реєстрації компанії необхідно, щоб у неї була норвезька юридична адреса. В іншому випадку, доведеться обзавестися представником в Норвегії, який буде сплачувати податки та інші обов'язкові збори.

Найбільш поширеними в Норвегії формами суспільства являються товариство з солідарною відповідальністю і товариство з обмеженою відповідальністю. Для реєстрації підприємства в Норвегії необхідно представити цілий пакет документів: статут підприємства; дані про офісі або агента; відомості про керівництво, акціонерів, секретаря та бухгалтера. Пізніше подається виписка з Реєстру компаній Норвегії.

У Норвегії необхідно отримати схвалення з боку влади на наступні види діяльності: сільське і лісове господарство; гірнича промисловість; будівництво; ремонт і продаж автомобілів; готельно-ресторанні послуги; інформаційно-комунікаційні послуги; фінансові послуги та послуги в галузі страхування; управління нерухомістю; послуги в області охорони здоров'я, культури і викладацької діяльності; перукарські послуги; послуги пралень і інші побутові послуги [14].

В Україні підприємницька діяльність може здійснюватись фізичною особою – підприємцем або юридичною особою (у формах приватного підприємства, повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства, тощо).

Підприємство потрапляє на облік в контролюючих структурах, а саме: в органах податкової служби, в пенсійному фонді, в фондах соціального страхування. У цих органах відтепер зберігатиметься інформація про підприємство, що дозволяє їм забезпечувати своєчасну сплату підприємством податків і зборів.

Документи, що подаються для державної реєстрації: копії паспортів, довідок про присвоєння ідентифікаційного номера засновника, директора, бухгалтера (у тому числі засновників-нерезидентів (фізичних осіб); документи, що підтверджують місцезнаходження («юридична адреса») підприємства (якщо такі є); при формуванні статутного фонду майном – перелік цього майна з вказівкою його вартості і вказівкою який засновник яке майно вносить.

Для заняття деякими видами господарської діяльності необхідно отримання спеціальних дозвільних документів – ліцензій (перевезення вантажів і пасажирів, діяльність брокерів, освітні послуги та багато іншого) або патентів (оптова та роздрібна торгівля, здійснення операцій з валютними цінностями, будівництво і ремонт житла, технічне обслуговування автомобілів, прокат транспортних засобів і т.д.) [12].

Розглянувши порядок реєстрації підприємства, необхідно звернути увагу на те, що для організації бізнесу необхідно достойне приміщення, у якому буде відбуватись вся діяльність підприємства.

Згідно з законом, підписаним 19 листопада 1999 року, «Про господарську діяльність» в Польщі необхідно отримати дозвіл від Міністерства Приватизації на придбання чи оренду нерухомості. Можна дозвіл у місцевого уряду на покупку нерухомості не питати, якщо (виняток –

Таблиця 2

Аналіз макроеконічних показників за 2016 рік

Показник	Значення		
	Польща	Норвегія	Україна
Експорт	15953 млн. EUR	72520 млн. NOK	3621 млн. USD
Імпорт	15802 млн. EUR	49175 млн. NOK	3857 млн. USD
Рівень інфляції	0,8%	2,8%	12,6%
Рівень безробіття	8,6%	4,7%	9,3%
Державний борг до ВВП	50,5%	27,3%	70,0%
Структура ВВП	477 млрд. USD	387 млрд. USD	90.62 млрд. USD

Джерело: http://ru.tradingeconomics.com/

покупка об'єкта, який розташований в прикордонних зонах і сільськогосподарських угіддях з площею більше одного га):

1) Зарубіжний підданий має право купувати об'єкти нерухомості, які стоять окремо (це не відноситься до гаражів і інших приміщенень, що не є складовими частинами житлового приміщення, а також інших нежитлових приміщень);

2) Іноземний громадянин прожив в цій країні більше п'яти років з того дня, як отримав ВНЖ в Польщі, він має право купувати нерухомість.

У цій країні, як і в інших європейських країнах, діє система обов'язкового страхування вашого житла (квартири або будинку), а також оплати послуг нотаріуса в період оформлення даної угоди [19].

Що стосується Норвегії, то в цій країні для укладення договору на придбання нерухомості зовсім не потрібно дотримуватися ніяких формальностей. Потрібно тільки підписати сам договір або ж укласти усну угоду. Як правило, подібна угода відбувається за участі не тільки агентства, але й адвокатів: один – з боку покупця, інший – з боку продавця.

Вся норвезька нерухомість підлягає реєстрації в центральному реєстрі (велика база даних про власників об'єктів). Реєстрація відбувається не пізніше, ніж на наступний день після укладення угоди [18].

В Україні процедура отримання дозвільних документів значно змінилася з прийняттям 17 лютого 2011 року нового Закону «Про регулювання містобудівної діяльності». З одного боку, була спрощена сама процедура отримання дозволу, а з іншого – більш жорсткою стала процедура реалізації будівельних об'єктів. Законодавство України містить два поняття дозволу на будівництва:

1) Дозвіл на будівництво – як комплексне поняття етапів будівництва об'єкта в Україні. В даному випадку мається на увазі три окремі процедури, які підпадають під категорії складності об'єкта: оформлення повідомлення про початок робіт, подача декларації про початок будівельних робіт, отримання дозволу на будівельні роботи.

2) Отримати дозвіл на проведення будівельних робіт на конкретному об'єкті – як окремий документ. Дозвіл на будівництво видається тільки в тому випадку, коли проектна документація відповідає існуючим вимогам та затверджена. Органом, який відповідає за дозвіл на будівництво є інспекція державного архітектурно-будівельного контролю (ДАБК) [6].

Наступним кроком на шляху до створення власного бізнесу є реєстрація власності.

У Польщі після реєстрації підприємства його власник отримує індивідуальний номер і підприємство реєструють в Головному управлінні Соціального страхування. Останнім кроком буде занесення фірми в Торговий Реєстр [13].

В Норвегії всі підприємства повинні бути зареєстровані в Центральній реєстраційній палаті Норвегії. Виняток становлять фірми, чия діяльність носить характер захоплення або хобі. Так як чітких меж, які б відділяли підприємництво від хобі немає, то зазвичай керуються Законом про податок на додану вартість. Згідно з ним, фірми, чий оборот за останні 12 місяців не перевищує 30 000 норвезьких крон, звільняються від сплати податку (і, отже, обов'язковій реєстрації) [21].

В Україні оформлення права власності на новобудову має на увазі крім процедури державної реєстрації ще й видачу свідоцтва. Реєстрація права власності на будинок проводиться за заявою підрядника, на додаток до якого додаються:

- документ, який підтверджує, що заявник має право будувати задуманий об'єкт на цій земельній ділянці;
- документ, в якому йдеться про те, що об'єкт був зданий в експлуатацію;
- технічний паспорт об'єкта;
- документ, в якому йдеться про те, що об'єкту було присвоєно поштову адресу;

Держреєстратор, отримавши заяву і документи, приступає до їх перевірки. Якщо до пакету документів та інформації, що міститься в ньому, у реєстратора немає претензій, він проводить реєстрацію. Для новозбудованих об'єктів реєстрація має на увазі відкриття нового розділу в Державному реєстрі, куди вноситься відповідна інформація. Потім з реєстру робиться витяг і разом зі Свідоцтвом віддається заявнику. Отримавши на руки Свідоцтво, заявник стає повноправним власником збудованого майна і на цьому будівництво вважається завершеним [2].

Придбання власності – одна з найважливіших та найбільших інвестицій не тільки у відкритті власного бізнесу, а й у житті людей взагалі. Але відкриваючи бізнес з нуля не кожен підприємець володіє достатньою сумою грошей, щоб придбати власність. В такому разі є можливість звернутися в банк для отримання іпотечного кредиту. Порівняємо які реальні ставки по іпотеці діють в теперішній час в розглянутих нами країнах: ставка по іпотечним кредитам в Польщі складає від 2,5% до 6%; іпотечні кредити в Норвегії знаходяться на рівні 3,4-3,8%; в Україні ставки по іпотеці коливаються від 23,1% до 30,59% річних. Дивлячись на такий високий рівень відсоткових ставок по іпотечним кредитам в Україні, такі програми ще занадто дорогі для більшості українців [22].

Сьогодні з розвитком світової економіки і національних економік країн, а також посиленням глобалізаційних та інтеграційних процесів питання інвестицій, інвестиційної діяльності та, зокрема, їх захисту набувають все більшого значення. І важливим аспектом в цьому питанні є надання державних гарантій.

В Польщі регулювання питань інвестицій регулює «Закон про Іноземні Інвестиції» 1991 року, який гарантує виплату компенсації іноземним інвесторам в розмірі фінансової участі у разі націоналізації або експропріації їхніх активів. До того ж, Польща уклала договори про захист інвестицій з цілою низкою країн, включаючи Францію, Німеччину, Нідерланди, Швецію, Великобританію і США, що може служити додатковою гарантією для іноземних інвесторів. Страхування інвестицій можливо в Багатосторонньому Агентстві Гарантій Інвестицій (БАГІ) при Світовому Банку. Інвестори деяких країн можуть забезпечити страховку у себе в країні у відповідних організаціях [15].

Державне регулювання інвестиційної діяльності в Норвегії здійснюється через участь держави в капіталі великих національних компаній

і через програми підтримки інвестицій, що реалізуються спеціально створеними державними організаціями. Держава є найбільшим власником активів норвезьких компаній і організацій. Його метою є досягнення комерційних цілей і здійснення реалізації державної політики в різних секторах економіки, а також з метою надання медичних послуг [11].

Правове регулювання іноземних інвестицій в Україні здійснюється в основному через спеціальні нормативно-правові акти у цій сфері, а також норми валютного, корпоративного, податкового, антимонопольного законодавства. Основними нормативно-правовими актами України в цій сфері є закони України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. [5], «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 р. [4] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» від 07.04.2015 р. [1].

Згідно ст. 1 Першого додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Україна взяла на себе зобов'язання поважати приватну власність фізичних та юридичних осіб. Стаття 1 встановлює стандарти захисту від ризику відчуження власності інвесторів, а саме, «Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [8].

Положення закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» спрямовані на дерегуляцію господарської діяльності акціонерних товариств та впровадження високих вимог для публічних акціонерних товариств, акції яких включені до біржового реєстру. Документ підвищує рівень захисту прав інвесторів, зокрема через запровадження похідного позову – права міноритарного акціонера подати позов в інтересах суспільства про відшкодування шкоди, введення відповідальності посадових осіб господарських товариств в разі нанесення шкоди суспільству їх неправомірними діями [1].

Всі громадяни повинні сплачувати податки відповідно до своїх можливостей і доходів. Не є виключенням і підприємницька діяльність. З організації (підприємства, банку, страхової компанії) стягується прямий податок, який називається податок на прибуток.

В Польщі прозора система оподаткування, тобто податки платяться тільки з реального доходу. Ставка податку на прибуток складає 19%, а ставка ПДВ може складати від 5% до 23% (в залежності від сфери діяльності компанії, базова ставка – 23%) [10].

В Норвегії податок на прибуток складає 28%. Загальна ставка податку на дивіденди, які виплачуються іноземним акціонерам, складають 25%, якщо інше не передбачено договором про уникнення подвійного оподаткування. В останньому випадку ставка податку може становити від 0% до 15% [21].

В Україні базова ставка податку на прибуток підприємств дорівнює 18%. Однак з 01 січня 2015 року введені спеціальні ставки, які застосовуються при здійсненні букмекерської діяльності, діяльності по випуску та проведенню лотерей, азартних ігор (у тому числі казино) – 10% і 18%, згідно пп. 136.4 ст. 136 [7].

Міжнародна торгівля – невід'ємна складова сучасної світової економіки. На міжнародному рівні вона дає можливість підприємцям отримувати необхідні ресурси, поставляючи готові товари або надаючи послуги.

Підписання угод про вільну торгівлю з Європейським Союзом і країнами ЕФТА поліпшило ситуацію в зовнішній торгівлі Польщі. З 1 лютого 1994 року Європейським Союзом офіційно визнається прагнення Польщі стати повноправним членом ЄС, що заклало основи для більш тісної співпраці в політичній і економічній галузі, а також в галузі культури і технічної взаємодопомоги. Основний упор робиться на розширення торгівлі, в чому підписані сторони зобов'язуються докладати зусиль до встановлення єдиної торгової зони. Угода з ЕФТА набула чинності 1 березня 1993 року. Умови цієї угоди більш сприятливі для Польщі, ніж угода з ЄС, звільняючи більше 80% польського промислового експорту від експортних мит. До 2001 року вся торгівля промисловою продукцією буде звільнена від квотування і митних зборів [17].

Для розуміння норвезької політики, відповідно до якої формується і вдосконалюється нормативно-правова база регулювання зовнішньоекономічної діяльності, принципово важливо враховувати значення для економіки країни зовнішньої торгівлі: на її частку припадає близько 40% ВВП. Необхідно мати на увазі й те, що державне регулювання господарства грає в Норвегії дуже важливу роль. Держава не тільки встановлює «правила гри» в економіці, включаючи і зовнішню торгівлю, а й бере активну участь у діяльності цілого ряду найбільших компаній країни [11].

Для України 2016 рік ознаменувався найважливішою подією для економіки – вступом в силу зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. І результати не змусили себе довго чекати – українським експортерам вдалося наростити поставки в країни ЄС на 5%. Однак відбулося загальне падіння експорту, викликане в першу чергу несприятливими світовими цінами і торговельною війною РФ. Європарламент незабаром планує розглянути питання виділення Україні додаткових квот на безмитну поставку окремих видів продукції, включаючи товари харчової промисловості та промтовари. У 2016 році Україна також активізувала переговори про створення зон вільної торгівлі з традиційно важливим партнером сусідній Туреччиною, про лібералізацію торгівлі в Ізраїль, про торгові відносини з Китаєм та Канадою [24].

В умовах ринкового господарювання фактор зайнятості населення є визначальним у формуванні соціально-економічного становища країни в цілому і кожної людини зокрема. Тому однією з найважливіших функцій державного управління є вивчення і відповідне регулювання процесів зайнятості населення.

В Польщі однією з умов найму робочої сили є прийняття на нове місце працівника з числа громадян Польщі, які стоять на обліку в центрі зайнятості.

Робочі відносини в Норвегії регламентуються трудовим кодексом (Arbeidsmiljюloven) і трудовим договором між роботодавцем і співробітником.

Відносини зайнятості в Україні регулюються Законом від 1 березня 1991 р. «Про зайнятість населення» та іншими законодавчими актами України, прийнятими відповідно до цього Закону. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади зайнятості населення України і його захист від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю [3].

Слід зазначити, що у деяких ситуаціях найкращим, а іноді і єдиним рішенням, виходячи з результатів господарської діяльності підприємства, є його ліквідація. Під ліквідацією підприємства розуміється припинення його діяльності, зняття з обліку у фондах соцстраху та органах ДПІ.

Процес ліквідації підприємства в Польщі відбувається наступним чином: якщо Ви ведете податковий облік доходів і витрат, в першу чергу необхідно повідомити податкове управління про намір здійснити інвентаризацію і подальше закриття компанії. Якщо бізнес ліквідується, інформація про обсяг виручки повинна бути передана компетентному органу з питань оподаткування іноземних осіб. Разом з цією інформацією Ви повинні подати річну декларацію про сплачені прибуткові податкі PIT-4R. Зняття з Центрального регістра і інформації про господарську діяльність (CEIDG) і Національного реєстру господарюючих суб'єктів (REGON) [23].

У Норвегії витрати часу і коштів при ліквідації підприємства у зв'язку з неспроможністю мінімальні – відповідна процедура займає в середньому 11 місяців, витрати не перевищують 1% від вартості майна боржника. Права кредиторів забезпечені добре – в разі банкрутства з боржника вдається стягнути близько 89% суми заборгованості [20].

Чинним законодавством України передбачено, що ліквідація підприємств здійснюється ліквідаційною комісією, утвореною власником майна підприємства, його представниками (органами), або іншим органом, визначеним законом. Ліквідаційна комісія оцінює майно підприємства і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив цю комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку з обов'язковою перевіркою органом державної податкової служби, в якому перебуває на обліку суб'єкт господарювання. Тривалість процедури залежить від характеру діяльності підприємства, наявності у нього боргів, а також тривалості проведення планових перевірок [16].

Висновки. Таким чином, розглянувши особливості організації ведення бізнесу, на прикладі трьох країн: країни-члену Євросоюзу, країни, яка не входить до Євросоюзу та в України, з'ясували, що підприємцю необхідно пройти непрості етапи по створенню власного бізнесу. У кожній з трьох країн є свої особливості організації бізнесу, але всі процедури схожі між собою. Перш за все власнику необхідно обрати організаційно-правову форму ведення бізнесу та зібрати ряд документів, необхідних для подальшої роботи; визначитись з місцем знаходження нового підприємства та обрати достойне приміщення для роботи. Також важливо ознайомитись з діючою системою кредитування, оподаткування та економічною ситуацією в країні. Підприємець має налагодити відносини з питання зайнятості та можливостями міжнародної торгівлі. Останнім етапом в діяльності кожного підприємства є ліквідація, але вона може бути необхідна лише виходячи з результатів господарської діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» № 289-VIII від 07.04.2015 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/289-19
2. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» № 1127 від 25.12.2015 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF
3. Закон України «Про зайнятість населення» № 5067-VI від 05.07.2012 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5067-17
4. Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» № 1540а-XII від 10.09.1991 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12
5. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12
6. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» № 3038-VI від 17.02.2011 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3038-17
7. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
8. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 20.03.1952 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1994 – 2017. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_535
9. Беззуб І. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції // Громадська думка про правотворення. – Київ: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2015 рік. – № 9(91) 2015. – 79 с.
10. Єфімова О.Г. Економіка для юристів: Підручник. – М.: Флінта: Московський психолого-соціальний інститут, 1999 рік. – 472 с.
11. Норвегия // Внешнеторговый путеводитель для российских участников внешнеэкономической деятельности. – М.: Министерство экономического развития Российской Федерации, Департамент координации, развития и регулирования внешнеэкономической деятельности, 2016. – 47 с.
12. Ведення бізнесу в Україні [Електронний ресурс] // LAW.EEPRO.INFO: правовий портал, 2017. – Режим доступу: http://law.eepro.info/business
13. Відкриття бізнесу в Польші. [Електронний ресурс] // Український бізнес портал, 2015 рік. – Режим доступу: http://delo.org.ua/biznes-v-polshi/

14. Иванова Алиса. Бизнес за рубежом: Как открыть компанию в Норвегии [Электронный ресурс] // UBR: Украинский бизнес ресурс, 2007 – 2017. – Режим доступа: http://ubr.ua/business-practice/own-business/biznes-za-rubejom-kak-otkryt-kompaniu-v-norvegii-316169
15. Инвестиции в Польше [Электронный ресурс] // Polska.ru, 2017. – Режим доступа: http://www.polska.ru/biznes/ekonomika/investicji.html
16. Ліквідація підприємств в Україні – складний процес, який повинен бути забезпечений професійним підходом [Електронний ресурс] // Ліквідатор: юридична компанія, 2017. – Режим доступу: http://likvidator.co.ua/ua/likvidatsiya-predpriyatij/
17. Международная торговля [Электронный ресурс] // Polska.ru, 2017. – Режим доступа: http://www.polska.ru/biznes/ekonomika/miedzynar_handel.html
18. Нерухомість в Норвегії [Електронний ресурс] // People and Countries, 2016. – Режим доступу: http://uk.peopleandcountries.com/portal.php?mod=view&aid=976
19. Нерухомість в Польщі [Електронний ресурс] // People and Countries, 2016. – Режим доступу: http://uk.peopleandcountries.com/article-868-1.html
20. Норвегия [Электронный ресурс] // Консульский информационный портал, 2009 – 2016. – Режим доступа: http://www.kdmid.ru/docs.aspx?lst=country_wiki&it=/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F.aspx
21. Сысоева Лилия. Открытие собственного бизнеса в Норвегии [Электронный ресурс] // Openbusiness, 2005 – 2017. – Режим доступа: http://www.openbusiness.ru/html_euro/Norway-open1.htm
22. Филонич Виталина. Все нюансы ипотеки в Украине: что предлагают под ее видом [Электронный ресурс] // UBR: Украинский бизнес ресурс, 2007 – 2017. – Режим доступа: http://ubr.ua/market/real-estate/vse-nuansy-ipoteki-v-ukraine-chto-predlagaut-pod-ee-vidom-418931
23. Шевцова Татьяна. Ликвидация фирмы в Польше – особенности процедуры [Электронный ресурс] // Тюменская жизнь: ежедневная интернет газета, 2010-2016. – Режим доступа: http://life72.org/6086-likvidaciya-firmy-v-polshe-osobennosti-procedury.html
24. Шевченко Максим. Внешняя торговля Украины: в поисках новых рынков и партнеров [Электронный ресурс] // УНІАН: информационное агенство, 2017. – Режим доступа: https://economics.unian.net/finance/1718592-vneshnyaya-torgovlya-ukrainyi-v-poiskah-novyih-ryinkov-i-partnerov.html

Налобина Т.А.
Луганский национальный аграрный университет

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНИЗАЦИИ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА В УКРАИНЕ, ПОЛЬШЕ И НОРВЕГИИ

Аннотация
В статье была рассмотрена общая характеристика страны-члена ЕС (Польша), страны, которая не входит в ЕС (Норвегия) и Украины. Определены и проанализированы основные макроэкономические показатели этих стран за 2016 год. Раскрыты условия и подходы к организации ведения бизнеса. Рассмотрены важные аспекты регистрации предприятий, получения разрешения на строительство и регистрации собственности. Выяснен вопрос правил пользования кредитованием и особенности защиты инвесторов. Проанализирована система налогообложения, политика международной торговли, найма рабочей силы, обозначена информация об условиях ликвидации предприятия.
Ключевые слова: бизнес, ведение бизнеса, предпринимательская деятельность, макроэкономические показатели, экспорт, импорт, ВВП, безработица, занятость, Евросоюз.

Nalobina T.A.
Lugansk National Agrarian University

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF DOING BUSINESS IN UKRAINE, POLAND AND NORWAY

Summary
The article examines general description the EU Member States (Poland), countries outside the EU (Norway) and Ukraine. Identified and analyzed key macroeconomic indicators in these countries by 2016. Conditions and approaches to doing business is described. The important aspects of business registration, obtaining construction permit and registering property is described. It is found issues rules for using credit and features investor protection. The system of taxation, international trade policy, labor recruitment, outlines information on the conditions of liquidation are analyzed.
Keywords: business, doing business, entrepreneurship, macroeconomic indicators, export, imports, gross domestic product, unemployment, employment, European Union.

УДК 331.109

ДО ПИТАННЯ ПОЛІПШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Олійник Н.Ю.
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

В науковій статті схарактеризовано особливості впливу конфлікту на соціально-трудові відносини в організації. Проаналізовано головні типи конфліктів між суб'єктами соціально-трудових відносин, а також причини їх виникнення. Виявлено вплив соціально-трудового конфлікту на громадське життя, що простежується у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Узагальнено підходи до типологізації суперечностей, які зумовлюють конфлікти. При цьому конфлікт сприяє перегрупуванню соціальних сил, загальному прогресу соціально-економічної сфери, формуванню нових соціально-трудових відносин.
Ключові слова: конфлікти в організації, суб'єкти соціально-трудових конфліктів, типи та причини конфліктів.

Постановка проблеми. Взаємодія усередині трудового колективу є важливою сферою соціальних відношень організації. Значну частину життя людина присвячує навчальній та професійній діяльності, упродовж якої їй доводиться взаємодіяти і спілкуватися з колективом таких самих, як і сама – колег, однодумців, співробітників. Загальний фон спілкування з ними може бути сприятливим або негативним залежно від модальності комунікативного процесу, і характеризується через поняття соціально-психологічного клімату в колективі.

Формування та підтримка оптимального соціально-психологічного клімату в колективі є досить важливим завданням для якісного його функціонування та задоволеності працівників своєю діяльністю та стосунками з колегами. Від соціально-психологічного клімату залежить ефективність роботи та результативність підприємства. Сприятливий соціально-психологічний клімат є умовою підвищення продуктивності праці, задоволеності працівників працею і колективом. Його несформованість, навпаки, призводить до конфліктів та агресивної поведінки членів колективу, до зниження якості виконання працівниками поставлених завдань, до зростання незадоволення співробітників щодо діяльності керівництва та зниження загальної задоволеності професійною діяльністю та колом обов'язків у конкретній організації.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Аналізуючи вплив соціально-психологічного клімату на ефективність діяльності та поведінку членів колективу в організації, варто зауважити, що всі дослідники, які вивчали цю проблему (Д.І. Дзвінчук, Л.С. Дорошенко, Л.М. Карамушка, Л.П. Мельник, Р.С. Нємов, Л.Е. Орбан-Лембрик, І.П. Чередніченко, Н.В. Тельних), відзначають важливу роль такого клімату в забезпеченні ефективної діяльності організації, в процесі управління нею, а також в життєдіяльності кожної особистості.

Як свідчить Л. Е. Орбан-Лембрик, психологічний клімат в організації може підсилювати чи знижувати предметну діяльність людей так само, як і професійні завдання організації істотно впливають на психологічний клімат. Саме тому одним із чинників успішності діяльності групи (організації) є стан міжособистісних відносин, на одному полюсі якого є позитивний (сприятливий) психологічний клімат, на іншому – конфліктна ситуація, яка дезорієнтує групу, погіршує діяльність організації [5, с. 487].

Методологічною основою дослідження особливостей психологічного клімату виробничого колективу є праці Г. М. Андреєвої, І. Г. Велкова, Д. І. Дзвінчук, Л. С. Дорошенко, Л. М. Карамушки, Л. П. Мельник, В. І. Михеєва, Л. Е. Орбан-Лембрик, О. І. Палінічак, І. П. Чередниченко, Н. В. Тельних, В. В. Черкасова, В. І. Третьяк, Г. В. Щокіна та інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Колектив як особливий вид контактних груп виділяється серед інших груп низкою притаманних тільки йому специфічних характеристик, які достатньо повно описані в науковій літературі – це взаємодопомога й взаємовиручка, доброзичлива критика, прагнення до співпереживання явищ і подій, наполегливість при досягненні мети тощо. Проте не всі зазначені ознаки колективу можна вивчити в психологічному контексті. Тому висунуто припущення про те, що соціально-психологічний клімат визначається певними соціально-психологічними параметрами колективу та індивідуально-психологічними особливостями членів колективу. Організація та цілеспрямована корекції зазначених передумов сприяє оптимізації соціально-психологічного клімату.

Метою статті є обґрунтування структури соціально-психологічного клімату в організації, під впливом чинників та умов життєдіяльності членів колективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою вчення про групи і колективи з погляду соціально-економічних та психологічних закономірностей є розуміння суспільної сутності людини, згідно з якою індивід – суспільна істота, яка в процесі свого розвитку й діяльності вступає у відносини з іншими індивідами й утворює ту чи іншу спільність, яка завжди має іншу внутрішню організацію чи неофіційну внутрішню структуру. Поняття «колектив» застосовують у соціальній психології тільки до груп високого рівня розвитку, в яких сформувались певні якості міжособистісних відносин [1; 6].

Уперше поняття «колектив» запровадив у соціологічну літературу російський учений В. М. Бєхтєрєв у роботі «Колективна рефлексоло-

гія» [3]. Колективами автор називав будь-які людські спільності, аж до суспільства загалом. Український учений О. С. Залужний розширив обсяг поняття «колектив» (хоч і в іншому аспекті) [4]. Він уживав означення «організовані колективи» (мається на увазі «спеціально організовані дорослими»). Останні діляться на три підтипи: недовгочасні, довгочасні прості, довгочасні складні.

У сучасній літературі термін «колектив» вживається дуже широко, вже не з кількісного, а з якісного боку. Колективами називають будь-які формальні групи. Наприклад, щойно утворений заклад відразу іменують колективом, тоді як по суті, формальне утворення є лише великою групою й колективом ще має тільки стати. Колективи як певні соціальні системи можуть існувати в умовах різних суспільних формацій. Так, рід, який становив основу первісного суспільства, був, по суті, своєрідним колективом людей, зв'язаних між собою узами кровної спорідненості.

Науковець А. В. Петровський пропонує стратометричну концепцію колективу, згідно з якою процеси колективоутворення мають ієрархічну будову і складають багаторівневу (стратометричну) структуру. Її ядром виступає спільна діяльність членів групи, зумовлена соціально-значущими цілями [7].

Перший рівень у структурі колективу становлять ставлення його членів до змісту й цінностей колективної діяльності. Ці ставлення забезпечують його згуртованість, ціннісно-орієнтаційну єдність. Другий рівень – це міжособистісні взаємини, які в справжньому сформованому колективі опосередковуються спільною діяльністю. Третій рівень – міжособистісні взаємини, що опосередковуються ціннісними орієнтаціями, не пов'язаними спільною діяльністю.

Важливо зауважити, що у соціальній психології існує два поняття – «психологічний клімат» і «соціально-психологічний клімат». Для визначення психологічного стану членів колективу більше підходить поняття «психологічний клімат». Коли характеризують відносини членів колективу як психологічну умову життєдіяльності, послуговуються поняттям «соціально-психологічний клімат».

Змістовна характеристика психологічного клімату пов'язана, зазвичай із самопочуттям людини в колективі (настрій, задоволеність психологічним комфортом); коли ж самопочуття людей переноситься на відношення до праці та інших членів колективу, на міжособистісні відносини, саме тоді складається соціально-психологічний клімат. Поняття «психологічний клімат», зазвичай, використовується при відображенні матеріальних і організаційно-управлінських умов, індивідуально-психологічних особливостей членів колективу, їх відносин. У цьому разі поняття з погляду обсягу слугує родовим щодо поняття «соціально-психологічний клімат».

Психологічне відображення у формі психологічного клімату є механізмом регулювання поведінки кожного індивіда. Але якщо психічне відображення не обмежується сферою психічної діяльності, а набуває в поведінці людей соціального змісту через включення його в широкий спектр суспільно-трудової діяльності, то поняття «соціально-психологічний клімат» виявляється значно ширшим, ніж поняття «психологічний клімат» [2; 6].

Поняттям «соціально-психологічний клімат» позначають систему відносин членів колективу один з одним, яка включає не тільки психічні реакції, але й суспільні відносини людей. Разом вони є складниками сфери міжособистісних відносин у колективі. Міжособистісні відносини в колективі не є дзеркальним відображенням суспільних відносин, хоча останні визначають розвиток і формування перших, в той же час можлива відносна незалежність тих і других відносин.

Отже, змістовна характеристика соціально-психологічного клімату колективу визначається станом взаємовідносин між членами даного колективу.

Соціально-психологічний клімат утворює переважаюча і відносно стійка духовна атмосфера або психологічний настрій колективу, що виявляється в ставленні людей один до одного та до спільної справи. Основне, що обумовлює соціально-психологічний клімат – це емоційний стан чи настрій колективу. Настрій виступає своєрідним підсумком подій у долі людини. Соціально-психологічний клімат має дві основні характеристики: предметність та емоційність.

Предметність у соціально-психологічному кліматі колективу розкривається як спрямованість уваги особистості на діяльність групи і особливості сприймання людиною цієї діяльності.

Емоційність як компонент соціально-психологічного клімату, відображає задоволеність (захоплення, радість, ентузіазм), або незадоволеність (обурення, агресивність, депресія), переважаючі у групі.

Соціально-психологічний клімат обумовлює ставлення особистості й через неї впливає не тільки на взаємовідносини, але й на світосприйняття, світорозуміння, самопочуття кожного члена групи (див. рисунок 1).

Структурою соціально-психологічного клімату визначається його важлива роль у життєді-

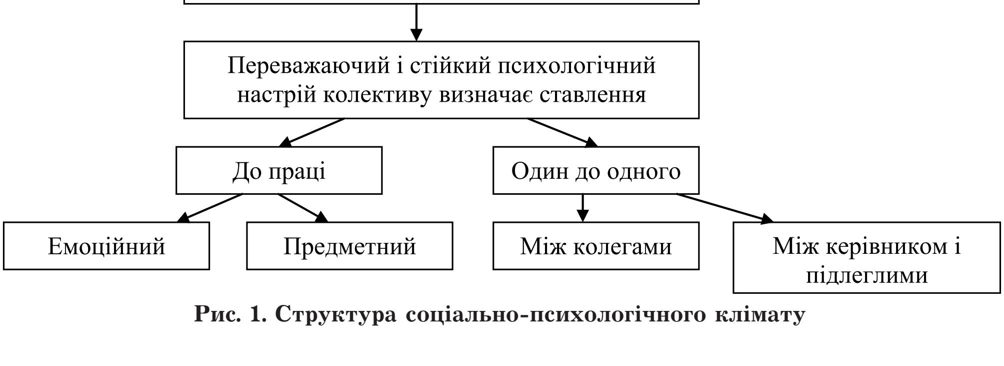

Рис. 1. Структура соціально-психологічного клімату

яльності особистості та колективу, яка розкривається у таких функціях:

1) створює безпосередні умови життєдіяльності особистості у групі;

2) забезпечує зворотній зв'язок інформації про взаємодію особистості із соціальним оточенням;

3) виступає чинником спільної виробничої діяльності, дія якого має суперечливий характер: або стимулювальний, який виникає при здоровому і сприятливому соціально-психологічному кліматі, або гальмувальний, породжений негативним, шкідливим соціально-психологічним кліматом. Водночас саме вплив на діяльність є критерієм оцінки соціально-психологічного клімату;

4) впливає на розвиток особистості залежно від свого характеру, сприяючи формуванню або відповідальності, дисциплінованості, організованості, комунікативних якостей; або виникненню агресивності, недовіри, підозрілості, заздрості тощо;

5) зумовлює психічний стан і здоров'я особистості. При позитивному соціально-психологічному кліматі психічний стан характеризується бадьорістю, піднесеністю, активністю. Він сприятливий для фізичного здоров'я. При негативному соціально-психологічному кліматі виникають напруга, відчуженість, образа, депресія, які несприятливі для здоров'я.

Також важливого значення набувають чинники, що впливають на забезпечення оптимального соціально-психологічного клімату в колективі, надзвичайно різнопланові, мають своїм джерелом як широкі соціальні умови, так і індивідуальні особливості кожного працівника.

Психологічний клімат – це явище, що існує об'єктивно, він формується під впливом двох груп чинників. Зокрема, перший чинник визначається глобальним макросередовищем, що включає суспільні цінності, пріоритети, ідеологію, а також науково-технічний прогрес. Другий чинник – це мікросоціальні умови й специфіка функцій даного колективу відносно розподілу праці у суспільстві, географічні кліматичні умови, ступінь ізольованості колективу від широкого соціального середовища, віковий і статевий склад і т.д. Обидві групи чинників зумовлюють стан колективу, який називають психологічним кліматом. Соціально-психологічний клімат є вагомим чинником життєдіяльності людини і впливає на всю систему соціальних відносин, на самопочуття, працездатність і рівень творчої й особистісної саморегуляції. Вплив цей може бути дуже різним, його характер залежить від багатьох чинників.

Оскільки соціально-психологічний клімат – відносно стійке явище, яке не надто піддається примхам випадкових настроїв, то основну увагу сконцентруємо на розгляді чинників мікросередовища, які в основному зумовлюють психологічний клімат, зокрема ступеню єдності офіційної й неофіційної структури колективу; групові явища й процеси, що відбуваються у колективі; індивідуальні психологічні особливості кожного з членів; рівень психологічної сумісності членів колективу.

Великий інтерес викликають чинники, які впливають на певний розвиток колективу, а саме: авторитет і особистісні характеристики керівника; стиль керівництва; підбір членів колективу за знаннями, професійною майстерністю, психічними особливостями.

Чинниками соціально-психологічного клімату є ті дії членів колективу, які прямо або приховано спрямовані на зміну їх взаємовідносин один з одним.

Умови оптимального соціально-психологічного клімату спрямовані на задоволення потреб працівників, які необхідно враховувати і сприяти їх задоволенню. З-поміж таких потреб вирізняють такі групи:

1) внутрішні потреби у:

– можливості вибору способів діяльності (їх задоволення забезпечує особистісну активність, відповідальність, захопленість роботою);

– оновленні процесу своєї діяльності – задоволеність змінами та їх темпами;

2) особистісні потреби у:

– визнанні (заохочення, стимулювання повинні враховувати індивідуальні потреби в них);

– самовираженні;

3) зовнішні потреби у:

– сприятливому рівні психічної напруги (боротьба із дистресами шляхом тренінгу, аутогенного тренування);

– чіткому розподілі функцій, вимог, прав і обов'язків, у визначенні перспективи виробництва, підприємства. Невизначеність у цих питаннях шкодить настрою як окремого працівника, так і всього колективу.

Вивчення різноманітних форм прояву соціально-психологічного клімату в колективі дає змогу виявити перспективи колективістських видів взаємовідносин – згуртованості, сумісності, згоди, дружби та інших. У процесі їх дослідження виявляються нові групові явища, які дозволяють значно глибше проникнути в суть соціально-психологічного клімату колективу. Згуртованість характеризує ступінь внутрішньої єдності колективу, здатність протистояти (якщо необхідно) зовнішнім впливам. Вона виражає прагнення кожного індивіда слідувати меті діяльності всього колективу. Згуртованість колективу збільшується відповідно до досягнення сумісності його членів.

Сумісність членів колективу передбачає таке оптимальне сполучення якостей, при якому забезпечується найбільша ефективність їх діяльності у певному колективі. При цьому мають на увазі всі якості особистості, що характеризують її структуру. В цьому разі мова йде про сумісність світоглядних установок і поглядів, мотивів, потреб, інтересів, здібностей, знань, досвіду, характерів, почуттів, відносин і т. ін. Усі вище перераховані форми прояву соціально-психологічного клімату інтегруються в особистих взаємовідносинах у товариськість і дружбу як вищу форму розвитку психологічного сприйняття людей.

Висновки і пропозиції. Отже, кожна з форм прояву соціально-психологічного клімату відображає різноманітність відносин членів колективу. Всі вищезазначені характеристики колективу, що є в основі міжособистісних відносин і опосередковані спільною діяльністю, не є ізольованими і відірваними одна від одної, а знаходяться в постійному тісному зв'язку, що має вплив як на загальний розвиток колективу та особистості, так і на психологічний клімат у колективі.

Список літератури:

1. Андрушків Б. М. Основи менеджменту / Б. М. Андрушків, О. Е. Кузьмін. – Львів: Світ, 2007. – 296 с.
2. Бандурка А. М. Психологія управління / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянська. – Харків: ТОВ «Фортуна-прес», 2002. – 464 с.
3. Бехтерев В. М. Коллективная рефлексология / В. М. Бехтерев // Избранные работы по социальной психологии. – М.: Наука, 1994. – С. 18-353.
4. Залужний О. С. Вчення про колектив: методологія / О. С. Залужний. – Харків: Держ. вид-во Укр., 1929. – 223 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: розвиток та сучасні напрями досліджень / Л. Е. Орбан-Лембрик // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 14-23.
6. Організаційна поведінка / [Дон Гелрігел, Джон В. Слокум-молодший, Ричард В. Вудмен, Н. Сью Бренінг]; пер. з англ. І. Тарасюк, М. Зарицька, Н. Гайдукевич. – К.: «Основи», 2001. – 726 с.
7. Петровский А. В. Социальная психология коллектива / А. В. Петровский, В. В. Шпалинский. – М.: Просвещение, 1978. – 223 с.

Олейник Н.Ю.
Каменец-Подольский национальный университет
имени Ивана Огиенко

К ВОПРОСУ УЛУЧШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация
В научной статье охарактеризован особенности влияния конфликта на социально-трудовые отношения в организации. Проанализированы главные типы конфликтов между субъектами социально-трудовых отношений, а также причины их возникновения. Выявлено влияние социально-трудового конфликта на общественную жизнь, что прослеживается во всех сферах жизнедеятельности общества. Обобщены подходы к типологизации противоречий, которые обусловливают конфликты. При этом конфликт способствует перегруппировке социальных сил, общему прогрессу социально-экономической сферы, формированию новых социально-трудовых отношений.

Ключевые слова: конфликты в организации, субъекты социально-трудовых конфликтов, типы и причины конфликтов.

Oliynuk N.Y.
Kamenets Ohienko National University

THE ISSUE WHICH IMPROVING THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN ORGANIZATION

Summary
Peculiarities of the conflict on the social and labor relations in the organization are characterized in the scientific article. The main types of conflicts between individuals of industrial relations and their causes are analyzed. The influence of social and labor conflict in public life, which can be traced in all spheres of society. The approaches to the typology of contradictions which cause conflicts are generalized. This conflict facilitates realignment of social forces, the general progress of the socio-economic sphere, development of new industrial relations.

Keywords: conflicts in the organization, the subjects of social and labor conflicts, types and causes of conflict.

УДК 330.34

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ГАЛУЗЕВИЙ РОЗРІЗ

Пирог О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті представлено результати дослідження щодо сучасних тенденцій економічного розвитку національного господарства України та оцінювання структурних зрушень за видами економічної діяльності. Проведене дослідження дозволило встановити галузеві особливості розвитку, визначити відмінності від узагальнені тенденції країни та виявити структурні зрушення в національному господарстві країни. У період 2001-2014 відбулись певні структурні зміни в національній економіці країни: (1) збільшилась частка видів економічної діяльності сфери нематеріального виробництва (12,4), при одночасному зниженні частки видів економічної діяльності, що відносяться до сфери матеріального виробництва; (2) реальна економіка в цілому знизилася майже в 1,3 рази. Досвід останніх років свідчить, що основною проблемою економіки України залишаються як її енергоємність, так й загалом відсутність у підприємств інноваційної стратегії розвитку. Встановлено, що управління структурними зрушеннями в національному господарстві України, що є одним із напрямків стратегії економічного розвитку країни, повинно враховувати реальні зрушення глобального масштабу і максимально корелювати з потребами суспільства, задоволення яких здійснюється в межах певних видів економічної діяльності.

Ключові слова: національне господарство, економічний розвиток, економічне зростання, структурні зрушення, види економічної діяльності, Україна.

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає від України вирішення актуального завдання – забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку національного господарства, підвищення його конкурентоспроможності на зовнішньому ринку при одночасному розширені внутрішнього ринку. Реалізація даного довгострокового завдання передбачає перехід від традиційного, «наздоганяючого» типу економічного розвитку [1, с. 53] до «випереджаючого» – постіндустріального типу економічного розвитку, який дозволить Україні оптимально та швидко інтегруватись у світове господарство як високотехнологічній державі та змінити імідж «сировинного придатку» Європи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічний розвиток макро- та мезорівнів у контексті сучасних умов економічного розвитку досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Гейця, О. Амоші, З. Герасимчук, Б. Данилишина, М. Кизима, І. Манцурова, А. Ревенко, А. Чухно, А. Гранберга, Ю. Зайцева, С. Меньшикова, Е. Орехової, А. Плякіна та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з цим потребують дослідження та вирішення проблеми щодо забезпечення структурних змін у національному господарстві відповідно до вимог постіндустріального суспільства в умовах глобалізації, встановлення сучасних тенденцій економічного розвитку національної економіки України, виявлення особливостей у галузевому розрізі та удосконалення механізму забезпечення оптимальних структурних зрушень в національному господарстві Україні. Тому склалася об'єктивна необхідність дослідження траєкторії, особливостей економічного розвитку та структурних зрушень в національному господарстві на мезорівні – за видами економічної діяльності (ВЕД). Аналізування на цих рівнях обумовлено тим, що макрорівень – Україна, в цілому, відображає узагальнені тенденції розвитку країни, тоді як мезорівень – за ВЕД, дозволяє встановити галузеві особливості розвитку, визначити відмінності від узагальнені тенденції країни та виявити структурні зрушення в національному господарстві країни.

Мета статті. Метою дослідження є встановлення сучасних тенденцій економічного розвитку національного господарства України, виявлення особливостей у галузевому розрізі та удосконалення механізму забезпечення оптимальних структурних зрушень в національному господарстві Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізування економічного розвитку національного господарства України було проведено в межах дослідження динаміки розвитку та структурних зрушень за ВЕД у період 2001-2014 рр. Економічний розвиток національного господарства країни забезпечується внеском всіх видів економічної діяльності (табл. 1).

Дослідження темпів зростання валової доданої вартості (ВДВ) за ВЕД України свідчать, що динаміка зростання є стабільною для більшості ВЕД країни, але темпи їх зростання та динаміка різна. Так, ВДВ національного господарства України за період 2001-2014 рр. збільшилась у 7,54 рази. Максимально ВДВ серед видів економічної діяльності зросла у фінансовій та страховій діяльності (у 13,4 рази), мінімально – у водопостачанні, каналізації, поводження з відходами (у 0,88 рази).

Межі зростання не є постійними та значно коливаються від року в рік. Траєкторія темпів зростання валової доданої вартості України внаслідок диференціації галузевих темпів формує широкий потік, який змінює свій напрям з нерівномірною щільністю (табл. 2).

Спостерігається велика ширина потоку темпів приросту між видами економічної діяльності України: від 70,2 відсоткових пунктів у 2001 р. до 35,7 відсоткових пунктів у 2014 р. Якщо порівняти ширину потоку 2014 р. з 2001 р., можна стверджувати, що за період дослідження відбулось скорочення потоку в 2 рази (на 34,5 відсоткові пункти), що є позитивною тенденцією та свідчи-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Темпи зростання валової доданої вартості за видами економічної діяльності України за 2001-2014 рр., % до попереднього року

Види економічної діяльності	Роки												Рази змін, 2014 до 2001
	2001	2002	2003	2005	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна	113,6	105,8	110,7	107,7	107,4	102,3	85,2	104,2	104,6	108,1	105,9	103,5	7,54
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	110,2	101,2	89,3	99,9	102,5	116,5	98,0	98,8	108,1	107,8	108,7	121,8	5,48
Рибальство, рибництво	72,8	93,9	89,8	119,1	88,7	102,4	105,1	85,1	96,7	–	–	–	2,12
Промисловість	109,5	104,1	109,3	103,4	106,3	97,3	83,9	107,2	117,3	106,6	96,7	107,3	5,88
- добувна промисловість	110,8	102,3	105,6	104,4	105,8	97,6	89,4	105,7	133,7	96,3	99,7	96,2	9,29
- переробна промисловість	114,0	108,9	117,6	103,0	106,3	96,8	73,5	113,0	108,2	112,4	95,1	114,4	5,45
- постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	103,8	101,1	104,7	102,9	106,7	97,5	88,9	102,8	132,1	108,6	97,0	101,4	3,99
- водопостачання; каналізація, поводження з відходами	–	–	–	–	–	–	–	100,7	93,8	91,4	98,8	104,2	0,88
Будівництво	107,8	97,0	128,3	93,4	109,9	84,2	51,8	103,3	103,0	98,6	94,9	95,9	5,06
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	143,0	108,0	121,6	92,2	116,9	100,4	81,4	114,5	114,9	114,4	114,6	104,9	10,43
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	105,1	109,2	111,0	114,4	108,1	108,1	87,3	107,8	108,0	107,1	107,2	91,6	4,10
Тимчасове розміщування й організація харчування	119,0	104,1	107,8	100,0	157,1	116,4	78,5	100,9	100,9	100,8	100,8	86,0	8,49
Інформація та телекомунікації								103,0	103,0	103,0	103,2	107,1	1,57
Фінансова та страхова діяльність	129,7	98,4	146,1	109,7	111,8	92,5	80,9	105,6	104,4	104,3	104,4	104,5	13,40
Операції з нерухомим майном	124,4	112,4	111,1	119,9	109,9	109,1	90,6	105,3	105,3	106,0	106,5	100,0	7,82
Професійна, наукова та технічна діяльність	–	–	–	–	–	–	–	102,5	102,3	102,9	103,2	96,8	1,70
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	–	–	–	–	–	–	–	101,1	101,1	101,2	101,2	97,2	1,48
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	102,3	106,8	100,8	100,1	91,6	102,3	93,8	104,8	104,3	104,4	104,8	107,6	10,59
Освіта	105,1	96,6	110,5	103,6	102,8	103,6	98,3	105,0	104,6	105,1	105,4	93,1	8,54
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	108,4	103,1	108,9	101,3	104,4	98,1	101,5	103,7	103,4	103,6	103,4	88,6	7,69
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	108,7	113,5	111,0	121,6	110,2	102,4	81,0	100,6	100,6	100,7	100,9	92,5	4,64
Надання інших видів послуг	–	–	–	–	–	–	–	100,8	100,8	100,9	101,0	96,2	1,55

Примітка: складено та розраховано автором за даними [2-6]

ти про перехід від різноспрямованість, хаотичність та асиметричність економічного зростання видів економічної діяльності України у 2001 р. до стабільного та збалансованого економічного зростання видів економічної діяльності України у 2014 р. Середній темп приросту валової доданої вартості протягом 2001-2014 рр. не є однорідним та щороку змінюється: від 10,9% у 2001 р. та -13,5% у 2009 р. до 0,4% у 2014 р.

Економічне зростання національного господарства України протягом періоду дослідження забезпечується переважною кількістю видів економічної діяльності зі зростаючими темпами валової доданої вартості (рис. 1).

У 2001-2007 рр. та 2010-2013 рр. економічне зростання забезпечилось майже всіма видами економічної діяльності. До виду економічної діяльності, яке протягом 2001-2010 рр. постійно характеризувалось спадаючими темпами розвитку, відноситься рибальство та рибництво. У 2008 р. світова фінансово-економічна криза негативно вплинула вже, коли 7 з 16 видів економічної діяльності країни мали спадаючі темпи валової доданої вартості. У повній мірі наслідки кризи національне господарство України відчуло у 2009 р., коли всі види економічної діяльності України, за виключенням охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, знаходились в рецесії. Однак, вже у 2010-2013 рр. відновили економічне зростання 19, 17 та 14, відповідно, із 21 видів економічної діяльності України. У зв'язку із загостренням політичної та економічної ситуації в Україні з 2014 р. відбувається спад виробництва у пріоритетних для країни ВЕД: добувній та переробній промисловостях; постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачанні, каналізації, поводженні з відходами та будівництві.

До групи лідерів – ВЕД за темпами зростання/зменшенням ВДВ протягом 2001-2012 рр. входять фінансова та страхова діяльність; операції з нерухомим майном; оптова та роздрібна торгівля,

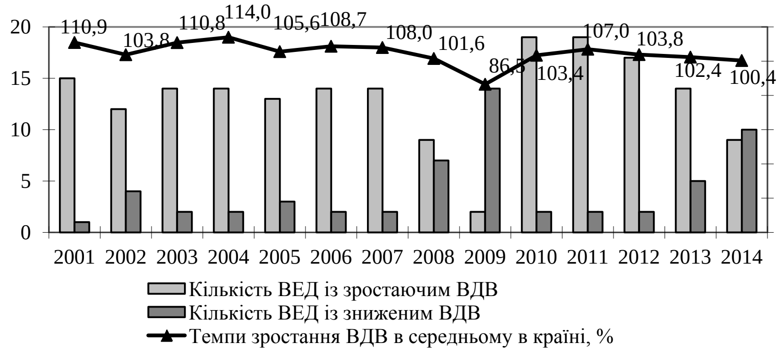

Рис. 1. Співвідношення видів економічної діяльності України зі зростаючим і спадаючим темпом зростання валової доданої вартості за 2001-2014 рр.

Примітка: складено та розраховано автором за даними [2-6]

Таблиця 2

Характеристика приросту валової доданої вартості в Україні за 2001-2014 рр.

Показник	Роки											
	2001	2002	2003	2005	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Верхній темп, %	43,0	13,5	46,1	21,6	57,1	16,5	5,1	14,5	33,7	14,4	14,6	21,8
Нижній темп, %	-27,2	-6,1	-10,7	-7,8	-11,3	-15,8	-48,2	-14,9	-6,2	-8,6	-5,1	-14,0
Ширина потоку, відсоткові пункти	70,2	19,6	56,8	29,4	68,4	32,3	53,3	29,4	39,9	23,0	19,7	35,7
Середній темп, %	10,9	3,8	10,8	5,6	8,7	1,6	-13,5	3,4	7,0	3,8	2,4	0,4
Відстань між верхнім та середнім темпами, відсоткові пункти	32,1	9,7	35,3	16,0	48,4	14,9	18,6	11,1	26,8	10,6	12,2	21,4
Відстань між нижнім та середнім темпами, відсоткові пункти	38,1	9,9	21,5	13,4	20,0	17,4	34,7	18,3	13,1	12,4	7,4	14,3

Примітка: складено та розраховано автором за даними [2-6]

Таблиця 3

Варіаційно-динамічна таблиця зміни темпів зростання валової доданої вартості України за видами економічної діяльності у 2001-2014 рр.

Діапазони темпів зростання валової доданої вартості, %	Роки												Кількість видів економічної діяльності у діапазоні, од.	Питома вага видів економічної діяльності у діапазоні, %
	2001	2002	2003	2005	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
< 79,9	1	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	4	1,65
80,0 – 89,9	–	–	2	–	1	1	7	1	–	–	–	2	14	5,76
90,0 – 99,9	–	4	–	3	1	6	4	1	2	2	5	8	40	16,46
100,0 – 104,9	2	6	2	8	3	5	1	11	11	9	9	5	79	32,51
105,0 – 109,9	6	4	4	1	7	2	1	6	4	7	4	2	53	21,81
110,0 – 114,9	3	2	4	1	2	–	–	2	2	1	1	1	24	9,88
115,0 – 119,9	1	–	1	2	1	2	–	–	–	–	–	–	12	4,94
> 120,0	3	–	3	1	1	–	–	–	2	–	–	1	17	7,00
Всього	16	16	16	16	16	16	16	21	21	19	19	19	243	100,00

Примітка: складено та розраховано автором за даними [2-6]

Таблиця 4

Структура національного господарства України за видами економічної діяльності у 2001-2014 рр., % до ВДВ

Види економічної діяльності	2001	2002	2003	2005	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Зміни 2014 до 2001, в.п.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	16,05	14,62	11,89	10,24	8,42	7,57	7,76	8,33	9,47	8,97	9,90	11,65	-4,40
Рибальство, рибництво	0,07	0,06	0,05	0,04	0,03	0,02	0,03	0,03	0,02	–	–	–	-0,05
Промисловість	30,19	30,73	29,79	30,30	30,81	28,80	25,30	25,28	25,18	24,84	22,68	23,52	-6,67
- добувна промисловість	4,64	4,98	4,44	4,53	4,53	6,31	4,80	6,46	7,34	6,54	6,16	5,72	1,08
- переробна промисловість	19,42	20,07	20,33	21,93	22,46	19,14	16,74	14,79	13,59	14,14	12,69	14,03	-5,38
- постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	6,13	5,68	5,02	3,83	3,82	3,35	3,75	3,20	3,59	3,61	3,31	3,24	-2,89
- водопостачання; каналізація, поводження з відходами	–	–	–	–	–	–	–	0,83	0,66	0,56	0,52	0,52	-0,30
Будівництво	3,98	3,80	4,20	4,13	4,35	3,39	2,54	3,69	3,52	3,21	2,88	2,67	-1,31
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12,23	12,22	12,93	14,15	14,08	15,25	15,34	16,35	17,28	16,66	16,67	16,90	4,68
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	13,41	13,68	14,35	11,98	11,51	10,12	11,45	8,80	9,26	8,23	8,24	7,30	-6,12
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,64	0,65	0,66	0,60	1,11	1,13	0,95	1,02	1,00	0,91	0,86	0,72	0,08
Інформація та телекомунікації	–	–	–	–	–	–	–	3,39	3,35	3,50	3,69	3,81	0,42
Фінансова та страхова діяльність	2,87	3,08	3,83	4,99	5,21	8,01	7,87	6,31	5,09	4,94	5,05	5,11	2,23
Операції з нерухомим майном	6,92	7,44	6,91	7,71	7,98	9,92	11,28	6,05	6,15	6,89	7,42	7,17	0,26
Професійна, наукова та технічна діяльність	–	–	–	–	–	–	–	2,80	2,67	3,41	3,64	3,41	0,61
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	–	–	–	–	–	–	–	1,23	1,28	1,34	1,39	1,31	0,07
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,06	4,37	4,17	5,17	5,38	5,23	5,54	5,39	4,93	5,10	5,48	5,69	1,64
Освіта	4,86	5,38	5,64	5,27	5,39	5,06	5,81	5,62	5,33	5,95	6,12	5,50	0,64
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,28	3,66	3,74	3,53	3,64	3,39	4,08	4,18	3,89	4,22	3,91	3,34	0,07
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,45	1,86	1,85	1,88	2,11	2,12	2,04	0,64	0,65	0,82	1,00	0,89	-0,56
Надання інших видів послуг	–	–	–	–	–	–	–	0,90	0,95	1,02	1,08	1,00	0,10

Примітка: складено та розраховано автором за даними [2-6]

ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, які належать до сфери послуг. А от до переліку ВЕД з найменшим зростанням або зменшенням ВДВ у цей період відносяться рибальство та рибництво й сільське господарство. Однак, з 2013 р. ситуація кардинально змінилась під впливом політичної та економічної ситуації в України: групу лідерів – ВЕД за темпами зростання/зменшенням ВДВ складають оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; сільське господарство, мисливство, лісове господарство та транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тоді як групу ВЕД із найменшим зростанням або зменшенням ВДВ – будівництво, тимчасове розміщування й організація харчування та охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

Також, спостерігаються тенденції щорічної зміни лідерів, що характеризується нестабільністю економічного зростання та відображає структурні зрушення в національному господарстві України. У період 2001-2013 рр. до групи лідерів, переважно, входили переробна промисловість, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів й транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, сукупна питома вага яких становила від 45,06% до 37,6%; також у 2001-2005 рр. – сільське господарство, мисливство, лісове господарство із постійно зменшувальною питомою вагою (з 16,05% у 2001 р. до 10,24% у 2005 р.), а у 2009 рр. – операції з нерухомим майном із питомою вагою 11,28%. У 2014 р. економічне зростання (зростання ВДВ) у 3,5% забезпечували сільське господарство, мисливство, лісове господарство, переробна промисловість та оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів із сукупною питомою вагою 42,6%.

Для визначення темпів зростання валової доданої вартості, які були характерні для більшості видів економічної діяльності України протягом періоду дослідження, необхідно сформувати варіаційно-динамічну таблицю (табл. 3).

Для більшості ВЕД (132 із 243 спостережень з питомою вагою 54,3%) характерне економічне зростання з темпами в межах 100,0-109,9% протягом всього періоду дослідження. Окрім, зазначених темпів, для ВЕД України також були характерні темпи зниження в межах 90,0-99,9% (40 із 243 спостережень з питомою вагою 16,46%) та 110,0-114,9% (24 із 243 спостережень з питомою вагою 9,88%).

Отже, за результатами проведеного дослідження можна сформувати наступні висновки щодо структурних зрушень у національному господарстві України за видами економічної діяльності у період 2001-2014 рр.:

– валова додана вартість національного господарства країни за період 2001-2014 рр. збільшилась у 7,54 рази, при цьому, максимальне зростання ВДВ відбулось у фінансовій та страховій діяльності (у 13,4 рази), мінімально – у водопостачанні, каналізації, поводження з відходами (у 0,88 рази);

– для більшості видів економічної діяльності України характерне економічне зростання з темпами в межах 100,0-109,9% протягом всього періоду дослідження;

– діапазон зміни темпів зростання валової доданої вартості був значним: від 51,8% у 2009 р. (будівництво) до 157,1% у 2006 р. (тимчасове розміщування й організація харчування). Під кінець періоду дослідження економічне зростання за видами економічної діяльності України не характеризується усталеністю та однорідністю;

– високі темпи економічного зростання ВЕД не забезпечують вагомий внесок у економічний розвиток країни. Дану тенденцію було виявлено співставленням темпів зростання валової доданої вартості та галузевої структури ВДВ. Так, види економічної діяльності зі питомою вагою більше 10% у загальному обсязі ВДВ (переробна промисловість, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів й транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність) не мали високі темпи зростання ВДВ (не входили до першої четвірки видів економічної діяльності). Слід зазначити, діапазон коливань темпів зростання є незначним для цих видів економічної діяльності, порівняно з іншими ВЕД України. Отже, коливання економічного зростання в однакових межах протягом тривалого періоду забезпечує стабільний економічний розвиток.

Стабільний економічний розвиток національного господарства передбачає не лише досягнення якомога стійких темпів зростання ВВП, а й наявність якісних структурних зрушень в національному господарстві країни (табл. 4).

За період 2001-2014 рр. відбулись певні структурні зміни в національному господарстві країни:

– нарощення питомої ваги видів економічної діяльності, що належать до сфери нематеріального виробництва (на 12,4 в.п.), при скороченні питомої ваги видів економічної діяльності, що належать до сфери матеріального виробництва;

– за період дослідження реальний сектор економіки в цілому скоротився майже у 1,3 рази, переважно за рахунок сільського господарства, питома вага якого зменшилась на 4,4 в.п. (з 16,05% до 11,65%), промисловості – на 6,67 в.п. (з 30,19% до 23,52%) та будівництва (з 3,98% до 2,67%). Серед видів економічної діяльності, які належать до сфери нематеріального виробництва, знизилась питома вага транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (з 13,41% до 7,3%), тоді як наростили питому вагу: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (з 12,23% до 16,9%), фінансова та страхова діяльність (з 2,87% до 5,11%) та державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (з 4,06% до 5,69%).

Протягом цілого ряду років за позитивної цінової кон'юнктури суттєвих структурних змін і заходів із модернізації у ВЕД не проводилось. Національне господарство України розвивалось за інерційним сценарієм. Досвід останніх років (2000-2014 рр.) свідчить, що основною проблемою економіки України залишаються як її енергоємність (через високу вартість енергоносіїв), так й загалом відсутність у підприємств інноваційної стратегії розвитку, яка б забезпечувала необхідний рівень оновлення й диверсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності.

На думку фахівців [7, 8, 9], Україна повторює шлях країн Центральної та Східної Європи зі

структурними змінами, що передбачають поступове щорічне нарощування сфери послуг (включаючи розвиток фінансових і високотехнологічних інформаційних послуг), із щоразу більшою залежністю інвестиційних процесів від фінансової сфери, насамперед потоків кредитних ресурсів (2008-2009 рр. та 2014-2015 рр. кредити Міжнародного валютного фонду), які стають вагомим фактором для економічного розвитку України.

Висновки і пропозиції. Протягом тривалого періоду (2001-2014 рр.) національне господарство України характеризується такими рисами: нестабільність економічного розвитку, відсутність якісних структурних зрушень, високий рівень тінізації, технічна та технологічна відсталість, значний фізичний та моральний знос основних фондів, низький рівень використання виробничих потужностей, висока матеріало-, енерго- та ресурсоємність, відсутність або низький рівень інноваційної діяльності. Відсутність прогресу в освоєнні та впровадженні новітніх технологій заважали підвищенню конкурентоспроможності промисловості, що певною мірою спричинило глибоку структурну кризу та падіння виробництва. За часи незалежності України деградували великі високотехнологічні комплекси (авіабудування, електронна промисловість, радіоелектроніка, верстатобудування, приладобудування тощо), потенціал яких мав би стати підґрунтям економічного розвитку країни. Отже, вважаємо, що для забезпечення якісних структурних зрушень у національному господарстві України повинно враховувати реальні зрушення глобального масштабу і максимально корелювати з потребами суспільства, задоволення яких здійснюється в межах певних видів економічної діяльності.

Список літератури:

1. Геец В.М. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем / Геец В.М. // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23-53.
2. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України; відп. за вип. В.А. Головко. – К.: Техніка, 2002. – 509 с.
3. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво «Консультант», 2006. – 570 с.
4. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
5. Національні рахунки України за 2012 рік: статистичний збірник – Київ: Державна служба статистики України, 2013. – 142 с. – С. 37-42.
6. Національні рахунки України за 2014 рік: статистичний збірник – Київ: Державна служба статистики України, 2016. – 172 с. – С. 45-47.
7. Згуровський М. Болісне одужання через кризу / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2008. – № 47. – С. 8.
8. Кораблін С. Україна постіндустріальна / С. Кораблін // Дзеркало тижня. – 2010. – № 4(874). – С. 7.
9. Уманців Ю.М. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 73-85.

Пирог О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ: ОТРАСЛЕВОЙ РАЗРЕЗ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования современных тенденций экономического развития национального хозяйства Украины и оценки структурных сдвигов за видами экономической деятельности. Проведенное исследование позволило выявить отраслевые особенности развития, определить отличия от тенденции страны и выявить структурные сдвиги в национальном хозяйстве страны. В период 2001-2014 произошли определенные структурные изменения в национальной экономике страны: (1) увеличилась доля видов экономической деятельности сферы нематериального производства (12,4), при одновременном снижении доли видов экономической деятельности, относящихся к сфере материального производства; (2) реальная экономика в целом снизилась почти в 1,3 раза. Опыт последних лет показывает, что основной проблемой экономики Украины остаются как ее энергоемкость, так и в целом отсутствие у предприятий инновационной стратегии развития. Установлено, что управление структурными сдвигами в национальном хозяйстве Украины, является одним из направлений стратегии экономического развития страны, должно учитывать реальные сдвиги глобального масштаба и максимально коррелировать с потребностями общества, удовлетворение которых осуществляется в рамках определенных видов экономической деятельности.

Ключевые слова: национальное хозяйство, экономическое развитие, экономический рост, структурные сдвиги, виды экономической деятельности, Украина.

Pyroh O.V.
Lviv Polytechnic National University

STRUCTURAL CHANGES IN ECONOMIC DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE: BY SECTORS

Summary
The article presents the results of the current trends of economic development of the national economy of Ukraine and evaluating structural changes of economic activities. The study revealed features of the development industry, to determine the differences from country generalized trends and identify structural changes in the national economy of the country. During the period of 2001-2014 certain structural changes in the national economy of the country are: (1) increasing the share of economic activities within the sphere of non-material production (12.4), while reducing the share of economic activities belonging to the sphere of material production; (2) the real economy as a whole fell by almost 1.3 times. The experience of recent years shows that the main problem of Ukraine's economy remains as it is energy, so in general lack of enterprise innovation development strategy. Found that management of structural changes in the national economy of Ukraine that is one of the main strategies of economic development must take into account real changes on a global scale and most correlated with the needs of society, the satisfaction of which is within certain economic activities.
Keywords: national economy, economic development, economic growth, structural changes, economic activities, Ukraine.

УДК 332.01

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМІ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Писар Н.Б.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті систематизовано та проаналізовано теорії та парадигми регіонального розвитку. Дослідження спрямовано на узагальнення та систематизацію існуючих теоретичних підходів до економічного регіонального розвитку з метою визначення можливості їх використання у процесі оптимізації розвитку регіональної економіки в Україні. При проведенні дослідження використані такі методи, як аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення. Зроблено акцент на найбільш впливових напрямах в теорії розвитку економіки регіону. Обґрунтовано концептуалізацію об'єктної моделі розвитку економіки регіону.
Ключові слова: регіон, теорія, концепція, економічний процес, економічний простір, ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини XX ст. розвиток національної економіки залежить від процесів інтеграції та регіоналізації. Зростання ролі регіонів в еволюції міжнародного співтовариства і в життєдіяльності багатьох сучасних держав робить важливими процеси регіонального розвитку. Ці процеси виявляються у вигляді подальшого розвитку регіональної інтеграції, розширення транскордонних регіональних зв'язків, у виникненні регіональних зон високого розвитку, у яких зосереджуються великі фінансові, технологічні й інтелектуальні ресурси. На сьогодні очевидним і вельми важливим видається зв'язок між процесами глобалізації та регіоналізації. Такі динамічні перетворення у сфері регіонального розвитку викликають підвищений інтерес науковців. Вони також постійно перебувають у полі зору значної частини національних і місцевих органів влади, котрі вирішують питання, що стосуються перспектив економічного регіонального розвитку, регіональних трансформацій, які відбуваються в суспільстві, і їх наслідків у процесі розвитку транскордонних стосунків принципово нового типу. Результатом трансформаційних перетворень у національній економіці стало домінування «точкового» розвитку». Незважаючи на позитивний ефект від присутності на окремій території полюсів зростання, ця ситуація підсилює асиметричність в економічному розвитку порівняно з іншими територіями. Наслідком цього стає диференціація основних економічних і соціальних показників економічного регіонального розвитку. У зв'язку із цим вивчення регіональних концепцій і теорій економічного регіонального розвитку становить актуальне теоретичне і практичне завдання.

Аналіз досліджень і публікацій. Великий внесок у теорію економічного простору внесли Ф. Перрокс і Ж. Будвіль, яким належить регіональне тлумачення полюса росту й виділення видів економічних просторів – гомогенне, поляризоване, планове. У. Айзардом, що узагальнив всі приватні теорії розміщення, був розроблений метод аналізу промислового комплексу, і прове-

дений аналіз регіональних виробничих систем і міжрайонних зв'язків. Значний внесок у теорію економічного простору внесли: Н.Н. Баранский, Н.Н. Некрасов, А.Е. Пробст, Ю.Г. Саушкин та ін. Особлива заслуга в теоретичному обґрунтуванні економічного районування й формуванні територіальних виробничих комплексів належить Н.Н. Колосовському. Вагомий внесок у розвиток науки про регіони належить академікам А.Г. Аганбегяну та А.Г. Гранбергу. Широко відомі наукові праці С.С. Артоболевського, О.В. Грицая, В.Н. Лексина, А.І. Трейвиша, А.Н. Швецова й ін. Проблемами регіональної економіки займалися такі вчені економісти, як О.І. Амоша, Є.Дж. Блейклі, З.С. Варналій, М.І. Долішній, Я.А. Жаліло, В.І. Захарченко, І.І. Лукінов, В.І. Мунтіян, В.В. Третяк, Л.А. Яремко та інші. У дослідженнях цих учених увага приділяється реанімації та розвитку потенціалу регіонів. Також питанням формування стратегії економічного розвитку регіонів присвячували свої праці такі вчені, як С.І. Бандур, Л.В. Головко, Б.М. Данилишин, Т.А. Заяць, В.Т. Зінич, В.І. Куценко, Г.І. Онищук, М.І. Фащевський, М.А. Хвестик. Проте дані дослідження не враховують ринкових аспектів розвитку регіонального економічного простору. Тому в умовах економічних трансформацій виникає необхідність уточнення деяких теоретичних положень регіоналізації економіки і напрямів формування ефективної моделі розвитку економіки регіону, а наукові розробки зазначених проблем потребують узагальнення, систематизації та подальшого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність єдиного підходу до основ теорії економічного простору, і особливо її регіональної складової, не дозволяє приступити до розв'язку цілого ряду практичних проблем системного формування єдиного економічного простору країни. Дані проблеми ставлять безліч питань прикладного характеру, на які економічна теорія не завжди може дати однозначну відповідь. Подібні питання мають безумовно теоретичний інтерес, але головне – відповіді на них можуть сприяти формуванню ефективної конкурентоспроможної економіки регіону.

Цілі статті. Головною ціллю даної праці є систематизація та обґрунтування основних концепцій і теорій економічного регіонального розвитку та розробка теоретичних засад дослідження економічного простору й практичне їх використання для вирішення питань просторового підходу в процесах регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для опису сучасного розвитку регіонів останніми роками склалися декілька теорій, що дають змогу в динаміці розглядати проблеми, які виділяються. Серед таких теорій можна виділити еволюційну теорію, теорію стабілізації економіки та теорію поляризованого розвитку. Кожна з названих теорій описує різні динаміки регіонального розвитку й можливі способи вирішення виявлених проблем. Так, наприклад, еволюційна теорія регіонального розвитку [9] передбачає вирішення таких основоположних проблем: зміни суті регіонального розвитку та концептуальних моделей розуміння регіонів в умовах глобальної общини і кризової економіки; обґрунтованості переходу від соціально до глобально орієнтованої регіональної політики; адекватності теорії зменшення міжрегіональних відмінностей при існуючій міжрегіональній диспропорції; пошуку нових парадигм регіональної інтеграції і співпраці [9, с. 37]. У своїй основі ця теорія базується на позитивістських основах, оскільки передбачає постановку питань про те, що треба робити.

У свою чергу, теорія стабілізації економіки пропонує нормативні методи контролю коливань рівня економічної активності, згідно з якими потрібно мінімізувати відхилення найважливіших економічних параметрів від встановлених нормативів, використовуючи при цьому відповідний політико-економічний інструментарій. Звертаючись до засновників сучасної теорії економічної політики – Я. Тінбергена і Г. Тейла, – можна стверджувати про те, що метою політики є функція добробуту або соціальних втрат, а виходячи з параметрів цих функцій, можуть бути точно визначені стратегія й тактика управління на макрорівні господарської системи, тобто вказані конкретні рішення, які дають змогу оптимізувати названі функції. При цьому кількість інструментів економічної політики не має бути меншою за кількість цілей цієї політики – лише в цьому випадку можливе ефективне управління на макрорівні. Під цілями розуміються певні кількісні показники, на досягнення яких має бути спрямована економічна політика, причому інструменти політики потрібно включити у функцію, що підлягає оптимізації, інакше не будуть враховані витрати використання самих інструментів, що різко ускладнить визначення доцільності їх вживання на різних етапах розвитку економіки [10, с. 28]. Водночас теорія поляризованого розвитку обґрунтовує закономірності територіальної концентрації населення і господарств у певних вузлових елементах, здатних впливати на навколишні райони і стимулювати їх розвиток. Прихильники теорії поляризованого розвитку доводили переваги концентрації виробництва, особливо «динамічних», пропульсивних галузей, у декількох центрах, що, за їх оцінками, дає чималий економічний ефект. Проте, як показала сучасна практика регіонального розвитку, поляризація економічного розвитку підсилює нерівномірність економічного зростання різних за своїми можливостями регіонів [5, с. 68].

З позицій економічної теорії регіонального розвитку виділяють наступні підходи до забезпечення ефективного розвитку економіки регіону:

– неокейнсіанський підхід до регіонального розвитку, згідно якого передбачається через кредитні механізми, зміни в податковому законодавстві, субсидії уряду та інвестицій регулювати міжрегіональні диспропорції, стимулюючи розвиток слаборозвинених регіонів;

– неокласичний підхід стверджує, що регіони, перебуваючи у вільній взаємодії, торгуючи, обмінюючись ресурсами, зможуть усунути існуючі відмінності за допомогою нерегульованого ринку;

– теорія регіоналізму, що концентрує свою увагу на аналізі розподілу ресурсів між регіонами спільно з політичною владою;

– теорія незбалансованого зростання, яка постулює, що ринкові взаємодії збільшують регіональні відмінності, закріплюють багатство одних регіонів і бідність інших;

– теорії життєвого циклу. Згідно йому розглядається життєвий цикл створюваних у регіоні нових продуктів, який поєднується з циклічними закономірностями розвитку самого регіону. Результатом заходів регіональної політики, які розробляються на основі теорії життєвого циклу, є стимулювання створення нових продуктів і технологій в регіоні та планомірна відмова від застарілих продуктів, що, безсумнівно, впливає на оздоровлення економічної структури регіону;

– інвестиційно-програмований підхід до розвитку регіональної економіки, що направлений на виявлення точки зростання конкурентоспроможності економіки регіону та розробку інвестиційної програми, яка включає певний комплекс дій щодо забезпечення стабільності у реалізації інвестиційної програми;

– еволюційна теорія регіонального розвитку (Й. Шумпетер) передбачає вирішення таких основоположних проблем: зміни суті регіонального розвитку та концептуальних моделей розуміння регіонів в умовах глобальної общини й кризової економіки; обґрунтованості переходу від соціально до глобально орієнтованої регіональної політики; адекватності теорії зменшення міжрегіональних відмінностей;

– теорія стабілізації економіки (Ґ. Дейлі) пропонує нормативні методи контролю коливань рівня економічної активності, згідно з якими потрібно мінімізувати відхилення найважливіших економічних параметрів від встановлених нормативів, використовуючи при цьому відповідний політико-економічний інструментарій;

– теорія поляризованого розвитку Ф. Перру [11] обґрунтовує закономірності територіальної концентрації населення і господарств. Ті центри й ареали економічного простору, де розміщуються підприємства пропульсивних галузей, формують полярність простору, стають полюсами концентрації факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їхнє використання. Значний внесок у розвиток теорії полюсів зростання вніс Ж. Будвіль [12]. Згідно його концепції розвиток виробництва не відбувається рівномірно у всіх галузях господарства і завжди можна виділити динамічні галузі, які є стимулом розвитку всієї економіки і являють собою «полюси розвитку». Ж. Будвіль запропонував їх ієрархію, засновану на теорії центральних місць Ст. Кристаллера. Промисловість має важливий вплив на розвиток інших галузей економіки, маючи з ними тісні виробничі зв'язки і сприяє до економічно ефективної концентрації. Таким чином, будучи безпосередньо пов'язаною з теоріями зростання, концепція полюсів зростання підкреслює не причини, а лише форми прояву економічних і соціальних процесів. Дана теорія і використовувані нею концепції служать не тільки для пояснення нерівномірності економічного розвитку, але і вказують шляхи вирішення регіональних проблем – за допомогою створення в менш розвинених районах штучних «полюсів», або «точок зростання». Ж. Будвіль переніс цю теорію в конкретне економічне виробництво, конкретний регіон, дав регіональне тлумачення полюсу зростання. Він об'єднав простір і функцію в одне поняття – «полярність простору». Територіально-просторовий підхід по-новому розглядає проблему розвитку регіону в умовах глобалізації, не відмовляючись при цьому від принципу суверенітету. Теорія полюсів зростання, висунута французьким економістом Ф. Перру, використовує уявлення про провідну роль галузевої структури економіки і в першу чергу лідируючих галузей, створюють нові товари і послуги. Суть даної теорії полягає в тому, що «зростання не відбувається скрізь і відразу, а виникає в точках або полюсах зростання, з неоднаковою інтенсивністю поширюється по різних каналах, викликаючи різноманітні кінцеві результати» [11]. При обмеженості ресурсів це дозволяє сконцентрувати їх там, де вони можуть принести найбільшу економічну віддачу. Ті центри і ареали економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання. Це призводить до концентрації підприємств і формування полюсів економічного зростання.

Так як на формування стратегії економічного розвитку регіону впливають процеси глобалізації, які супроводжують трансформацію регіональних економік в зв'язку з необхідністю структурних зрушень пошуком нових форм організації економічних взаємозв'язків, організації поляризованого простору в економіці регіону з метою підвищення та забезпечення конкурентоспроможності регіонів, то важливим чинником забезпечення ефективного розвитку економіки регіону має бути підвищення якості економічного простору регіону. Дослідження якості промислового розвитку регіону вимагає аналізу параметрів щільності природних ресурсів, розміщення, диференціації, концентрації економічної діяльності, існування господарсько-освоєних і неосвоєних територій, зв'язаність економічних зв'язків між частинами і елементами простору, умови мобільності товарів, послуг, капіталу, що визначаються розвитком транспортних і комунікаційних мереж.

Серед сучасних теорій регіональної економіки можна охарактеризувати:

– теорії розміщення діяльності. Сучасною тенденцією розвитку цих теорій є зміщення акцентів на нові нематеріальні сфери діяльності і фактори розміщення (різноманітність і якість сфери культури і рекреаційних послуг; творчий клімат, екологія). Закономірності розміщення пояснюються на основі аналізу суперечливих індивідуальних, регіональних, корпоративних і державних інтересів. В рамках цього наукового напрямку слід відзначити теорію дифузії інновацій (Т. Хегерстанд). Згідно цієї теорії, дифузія інновацій може бути трьох видів: дифузія розширення, коли інновації рівномірно поширюються по всіх напрямках від точки виникнення; дифузія переміщення (поширення в певному напрямку); змішаний тип, коли одне покоління інновацій має чотири стадії: виникнення, дифузію, накопичення, насичення; теорія відображає хвилеподібний характер дифузії інновацій;

– теорія регіонального життєвого циклу. В рамках цієї теорії процес виробництва товарів розглядається як процес з кількома стадіями: поява нового продукту, зростання його виробництва, зрілість (насичення), скорочення. На стадії інновацій потрібні активні персональні контакти, тому розміщення йде у великих містах. На стадії

зростання виробництво переміщується в периферійні регіони, але це створює ризик для невеликих міст, так як за стадією насичення починається зниження або припинення виробництва, поки не з'являться інші інновації у великих містах. Таким чином, регіональна економічна політика повинна будуватися на створенні сприятливих умов для інноваційної стадії у менш розвинених регіонах, наприклад, у вигляді створення освітніх і наукових центрів, технополісів в. ін.

– Просторова організація економіки. В рамках цього напрямку істотний інтерес викликає теорія полюсів зростання, центри економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують їх найбільш ефективне використання. В якості полюсів зростання можна розглядати не лише сукупність підприємств, але і конкретні населені пункти, що виконують в економіці країни функції джерела інновацій. Регіональний полюс зростання являє собою набір галузей, що розвиваються і розширюються, розміщених в урбанізованій зоні і здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в районі свого впливу. Таким чином, полюс зростання необхідно трактувати як географічну агломерацію економічної активності або як сукупність міст, які володіють комплексом швидко розвиваючих виробництв, які мають експортну орієнтацію. Полюси зростають за рахунок імпульсів, створюються зростанням загальнонаціонального попиту, імпульс зростання потім передається другорядним галузях. Між полюсами зростання формуються осі розвитку. Території, розташовані між полюсами росту і забезпечують транспортний зв'язок, отримують додаткові імпульси розвитку завдяки зростанню вантажопотоків. Ці осі розвитку разом з полюсами росту формують просторовий каркас економічного зростання великого регіону чи країни. Даний підхід знаходить застосування на практиці; в господарсько-освоєних регіонах поляризація відбувається за рахунок модернізації і реструктуризації промислових і аграрних регіонів, створення в них передових інноваційних виробництв разом з об'єктами сучасної інфраструктури. Такий підхід застосовується у Франції, Нідерландах, Великобританії, Німеччини та ін. країнах з досить високою щільністю господарської діяльності. У регіонах нового освоєння найбільш характерними полюсами зростання стають промислові вузли, які дозволяють комплексно освоювати природні ресурси, створюючи технологічний ланцюжок виробництв, разом з об'єктами інфраструктури.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень в сфері регіональних досліджень дозволяє зробити висновок про те, що необхідною умовою формування поляризованого простору на регіональному рівні є достатній рівень якості економічного простору регіону, при цьому підвищення ефективності регіонального розвитку зумовлено зростаючим розвитком просторових полюсів економічного зростання, інноваційна активність яких сприяє дифузії нововведень у зони їх впливу і забезпечує згладжування диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку територій регіону,

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонована концептуалізація сучасного регіонального розвитку дає змогу реально забезпечити системний характер проведення досліджень регіональних проблем і можливого вибору методів їх вирішення. Розгляд теоретичних основ, що описує особливості регіонального розвитку, дає змогу досить глибоко проникати в суть економічних явищ та процесів на рівні регіону. Це дозволить налагодити процеси регіональної економіки у відповідності до провідних суспільно-економічних тенденцій, побудувати консоль механізмів розвитку регіонів на макро- та мікроекономічному рівні, регулювати розвиток продуктивних сил під впливом факторів інформаційної економіки, привнести у процес планування розвитку елемент поведінки економічних суб'єктів. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку об'єктної моделі інноваційного розвитку економіки регіонів України.

Список літератури:

1. Ватченко О.Б. Теоретичне обґрунтування регіональної політики / О.Б. Ватченко // Регіональна економіка. – 2011. – № 3. – С. 27-34.
2. Возняк Г.В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України / Г.В. Возняк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 671-677.
3. Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 572 с.
4. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / І. Дегтярьова // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 4. – С. 141-148.
5. Медвідь В.Ю. Сучасні концепції та теорії економічного регіонального розвитку / В.Ю. Медвідь // Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 2(71) – С. 66-70.
6. Приходченко Т.А. Теорії та концепції регіонального розвитку / Т.А. Приходченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2016. – № 9.
7. Пельтек Л.В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: [монографія] / Л.В. Пельтек. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с.
8. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / за ред. С. Максименка / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід. – К.: Логос, 2000. – 171 с.
9. Сухарев О. Государственное регулирование экономики: инвестиционные аспекты промышленной и региональной политики / О. Сухарев // Инвестиции в России. – 2006. – № 2. – С. 37-40.
10. Сухарев О. Функциональность и дисфункциональность хозяйственных систем: инновации, инноваторы и экономическая политика / О. Сухарев, И. Татаринцева // Инвестиции в России. – 2004. – № 3. – С. 28-37.
11. Perru F. Les techniques quantitatives de la piar Economic et societe / F. Perm. – Paris: Economic, 1969.
12. Boudeville J. Problems of regional economic planning / J. Boudeville. – Edinbyrgh, 1992. – 192 p.

Писарь Н.Б.
Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ КОНЦЕПЦИЙ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация
В статье систематизированы и проанализированы теории и парадигмы регионального развития. Исследование направлено на обобщение и систематизацию существующих теоретических подходов к экономическому региональному развитию с целью определения возможности их использования в процессе оптимизации развития региональной экономики в Украине. При проведении исследования использованы такие методы, как анализа и синтеза, теоретического обобщения. Сделан акцент на наиболее влиятельных направлениях в теории развития экономики региона. Обоснована концептуализация объектной модели развития экономики региона.
Ключевые слова: регион, теория, концепция, экономический процесс, экономическое пространство, ресурсный потенциал.

Pysar N.B.
Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk

THEORETICAL BASES OF SPATIAL DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF CONCEPTS OF REGIONAL STUDIES

Summary
The article analyzed and systematized the theory and the paradigm of regional development. The study is aimed at generalization and systematization of the existing theoretical approaches to regional economic development to determine the possibility of their use in the optimization process of regional economic development in Ukraine. The study used such methods as analysis and synthesis, theoretical generalizations. Focus on the most influential directions in the theory of economic development of the region. Grounded conceptualization of the object model of the development of the regional economy.
Keywords: region, theory, concept, economic process, economic space, resource potential.

УДК 311.42:338.1:640.41

РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ЕКО-ТЕНДЕНЦІЙ У ГОТЕЛЬНИХ ГОСПОДАРСТВАХ МІСТА КИЄВА

Пушка О.С., Тіхонова Д.Ю.
Національний університет харчових технологій

В статті проаналізовано стан розвитку еко-готелів у світі. Розглянуто основні засоби розміщення з екологічним спрямуванням в Україні. Встановлено, що найбільша кількість подібних готельних підприємств зосереджена в м. Києві. Екологічний менеджмент – це сучасна галузь науки. Наведено основні переваги України щодо інвестування в будівництво нових еко-готелів.
Ключові слова: готельне господарство, екологія, еко-готель, сертифікація, інвестування.

Постановка проблеми. Життя нерозривно пов'язане з природним середовищем. На ранніх етапах свого становлення людина, користуючись продуктами природи, не завдавала помітної шкоди природним ресурсам. Але з посиленням практичної діяльності, пов'язаної з винаходом знарядь праці, вплив її на природу неухильно зростав. В останні десятиліття XX століття у зв'язку із високими темпами науково-технічного прогресу, небувалим розширенням сфер матеріального виробництва він став особливо значним і великомасштабним.

Неухильно зростає населення нашої планети, що потребує відповідного збільшення видобутку й виготовлення життєвих ресурсів для забезпечення його проживання. Наслідки впливу людини на навколишнє середовище сумні й тривожні: порушуються природні угруповання й ландшафти, забруднюється атмосфера, морські акваторії і прісні водойми, руйнується грунтовий покрив, зменшуються лісові ресурси та чисельність видів рослин і тварин, хімічні сполуки, які циркулюють у біосфері, шкодять здоров'ю людини та всьому живому.

Виходячи з вищенаведеного, збереження екологічної рівноваги навколишнього середовища є досить актуальною темою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частка екоготелів в країнах Західної Європи та США відносно невелика і рідко перевищує 20% від загальної кількості готелів. В Україні їх набагато менше. Можна було б скористатися ситуацією і відкрити великий екоготель на 250-300 номерів, адже таких готелів в Україні немає.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Україна – одна з найурбанізованіших країн Європи – у містах мешкає майже 70% населення. Висока концентрація техногенних об'єктів сприяє забрудненню довкілля, знижує комфортність життя. Основними джерелами забруднення атмосфери міста є транспорт, енергетичні системи та промисловість. В результаті формується шумове, вібраційне та електромагнітне забруднення міст.

Сприяють захворюванням не тільки хімічні (хімічні, металургійні комплекси), а й фізичні (міський шум), фізико-хімічні забруднення (підвищений штучний електромагнітний та природний радіоактивний фон).

Темпи росту загальної захворюваності за останнє десятиріччя зросли на 35-40%, переважно за рахунок злоякісних пухлин, серцево-судинних хвороб, бронхіальної астми, цукрового діабету, алергій. В багатьох містах України – Запоріжжя, Маріуполь, Кривий Ріг, Макіївка, Лисичанськ, Дніпродзержинськ, Донецьк, Дніпропетровськ концентрації шкідливих речовин перевищують їх ГДК у 25-100 разів.

Це результат антропогенного забруднення природного середовища. Цьому могли б певною мірою зарадити зелені насадження, раціональне проектування та забудова міст.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення перспектив інвестування в готельне господарство України.

Виклад основного матеріалу. Покращення екологічного становища у світі завжди було і залишається актуальною темою, яка змушує змінювати старі стереотипи та методи роботи на нові. Недбале ставлення людства до природи призвело до катастрофічного та критичного стану середовища проживання.

За даними екологів, один житель України створює в середньому 0,5 кг сміття в день, тобто 182,5 кг за рік, а 46 мільйонів українців залишають щорічно після себе 8 млн. тонн сміття. Ці показники вражають своїм масштабом та швидкістю зростання. Великі іноземні та вітчизняні підприємства стали підтримувати ідеї скорочення небезпечних викидів у навколишнє середовище. Готельні підприємства почали активно долучатися до порятунку довкілля, вводячи в свою діяльність поняття «екологічного менеджменту» [1].

Екологічний менеджмент – це сучасна галузь науки, яка являє собою сукупність принципів, форм, методів, прийомів і засобів управління виробництвом та виробничим персоналом підприємства з метою досягнення економічної ефективності виробництва, екологічної цілісності та соціальної справедливості у контексті вимог сталого розвитку. Відповідно до наведеного механізму екологічний менеджмент можна визначити як комплекс заходів, які охоплюють управління ресурсами, виробничими процесами та продукцією і спрямовані на зменшення негативних впливів виробничої діяльності на довкілля й підвищення ефективності роботи підприємства.

Перший екологічний готель відкрився у Мілані. Це чотиризірковий готель «Hotel Scala», що розташований у семиповерховій споруді замку, що був побудований у кінці XIX століття, недалеко від театру «Ла Скала». Для контролю за температурою повітря і подачею гарячої води у готелі застосовується спеціальна система відновлення енергії з використанням відновлювальних джерел. Так, готель не використовує паливо і тому не викидає до атмосфери таку забруднюючу речовину, як вуглець.

В Нью-Йорку на розі 44-ї вулиці і 8-ї авеню, поряд з Таймс-Сквер відкрився готель «InterContinental». Це перший готель на Манхетені, який побудовано з нуля за останні 8 років. «InterContinental» став найкрупнішим готелем на східному узбережжі, до того ж створеним з використанням самих сучасних екологічних розробок. Наприклад, при його будівництві використовувалися переробні матеріали, у номерах споруджені туалети з низькою витратою води, а на 2-му і 7-му поверхах споруджені зелені тераси.

Новий готель у Стокгольмі обігрівається теплом людських тіл. «Kungsbrohuset», який вже назвали самою екологічною офісною будівлею у світі. Вона разом з готелем використовує для опалення тепло, що виділяється 25 тисячами пасажирів, які щоденно проходять в переходах під розташованим поруч Центральним вокзалом.

Велика кількість іноземних готельних мереж та готелів запроваджують екологічну концепцію діяльності, розробляючи різноманітні інноваційні проекти економії ресурсів та збереження довкілля.

Аналіз стану готельного господарства України свідчить про серйозну проблему невідповідності більшості українських готелів сучасному світовому рівню комфорту і сервісу. Застаріла матеріально-технічна база готельного господарства, нестабільність політичної ситуації, недоліки законодавства у сфері інвестування та підприємництва, невідповідність податкової та бухгалтерської систем міжнародним стандартам породжує великі перепони на шляху розвитку готельної індустрії.

Готелі в різних містах України стикаються з однаковими проблемами: жалюгідний стан матеріально-технічної бази, падіння рентабельності, коефіцієнт завантаження на рівні близько 25%, вимушено високі ціни, щоб покрити експлуатаційні витрати. У зв'язку з цим вони стають неконкурентноспроможними та не можуть втриматись на вітчизняному ринку.

Екологічний напрям розвитку для України є новим і лише набирає обертів. Протягом останнього року відкрилося близько десяти нових екоготелів. Найбільше їх у Західній Україні, Черкаській і Полтавській областях [2].

Найбільшою перепоною для збільшення готельних закладів екологічного спрямування є фінансова сторона, яка потребує значних інвестицій. Деякі експерти попереджають: кошторис будівництва екоготелю може відрізнятися від стандартного мінімум удвічі. В країнах Західної Європи створені спеціальні фонди, які або надають

кредит під дуже низькі відсотки для будівництва екоготелю, або дарують частину обладнання для її роботи. В Україні такої практики немає. Тому всі ці витрати неминуче позначаться на вартості проживання: прайси в еко-готелях як мінімум на 30% вищі, порівняно з іншими готелями.

У зв'язку з прийнятим у 2011 році Законом України «Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2020 року», який визначає політичний курс України на екологізацію усіх сфер економіки, таким інноваційним напрямом розвитку може стати створення та введення екологічного менеджменту в готельні господарства [3].

Сертифікація готельних послуг в Україні є добровільною процедурою (з 05.09.2012 р.), велика кількість підприємств зацікавлені в проведенні екологічної сертифікації з метою отриманні статусу «екологічний готель».

Обов'язковою умовою для присвоєння готелю статусу «екологічний» є сертифікація незалежною третьою стороною або державою, на території якої він знаходиться.

Екологічна сертифікація -це система еко-маркування для закладів готельного господарства, основною метою якої є сприяння зменшення тиску на природне середовище від експлуатації туристичних об'єктів шляхом відзначення, популяризації та стимулювання розвитку корисних ініціатив і екологічних методів управління туристичною індустрією.

Україна поступово крокує на шляху адаптації системи технічного регулювання до вимог ЄС, де державні обов'язкові вимоги поєднуються з добровільними сертифікаційними системами, що відповідають єдиними уніфікованим вимогам міжнародних та європейських стандартів.

В Україні питання застосування екологічних маркувань та декларацій регулюється на державному рівні Технічним регламентом з екологічного маркування, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 529.

Таблиця 1

Існуючі класифікації екологічної сертифікації

За територією охоплення:		
Міжнародні (ISO14001, EMAS)	національні («ANAB» у ЄС)	регіональні («Blue Angel» в Німеччині)
За об'єктами сертифікації:		
Сертифікація товарів («ANAB» у ЄС)	сертифікація послуг («Green Globe»,»Blue Flag»	змішані (товарів і послуг) (ISO14001).

В останні роки відбулися серйозні зрушення в сфері екологічної сертифікації підприємств готельного господарства України. На готельний ринок вийшла міжнародна програма екологічної сертифікації готелів та курортів Green Key («Зелений Ключ»), яка є одним із 5 проектів міжнародної недержавної незалежної організації Foundation for Environmental Education (Міжнародної Організації з екологічної освіти), головний офіс якої розміщений в Данії, м. Копенгаген.

В Україні діяльність «Зеленого Ключа» представлена громадською організацією «Екологічна ініціатива». Першим в Україні еко-сертифікованим готелем є Radisson Blu, який знаходиться у м. Києві.

На діаграмі вказані кількість сертифікованих готелів «Green key» у світі (рис. 1).

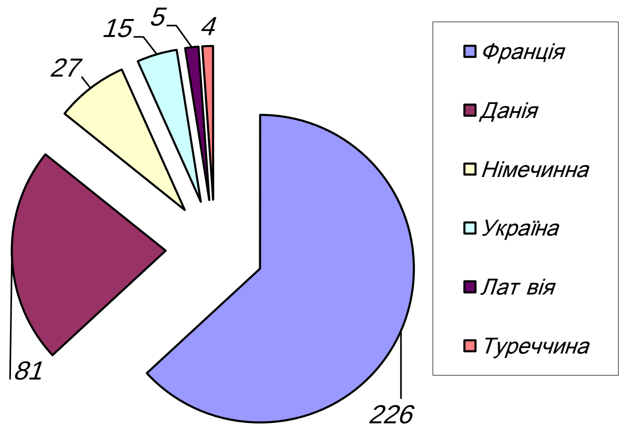

Рис. 1. Кількість сертифікованих готелів «Green key» у світі

З діаграми слід відмітити, що Україна рухається у вірному напрямку та знаходиться на четвертому місці за кількістю «зелених» готелів у світі. Найбільша кількість таких засобів розміщена в столиці України (табл. 2).

Таблиця 2

Засоби розміщення України, які отримали еко-сертифікат Green Key

Місто	Підприємство готельного господарства
Київ	Radisson Blu Hotel; Maison Blanche; Maison Blanche (Mytnitsa); Rus Accord Hotel; Баккара Арт-готель
Львів	Reikartz Dworzec Lviv; Reikartz Medievale Lviv; Дністер Прем'єр Готель
Миколаїв	Reikartz Рівер Миколаїв
Запоріжжя	Reikartz Запоріжжя
Дніпропетровськ	Reikartz Дніпропетровськ
Харків	Reikartz Харків
АРК	Ореанда, Красотель-Левант

Україна є досить перспективною з точки зору інвестування в еко-готельно-ресторанний бізнес, оскільки має ряд переваг, у порівнянні з сусідніми державами:

- наявність рекреаційних ресурсів та територій, придатних для розташування еко-готелів;
- становлення та розвиток виробництва екологічно сертифікованої будівельної продукції;
- наявність значної кількості навчальних закладів з підготовки фахівців у сфері гостинності;
- наявність наукових, науково-дослідних центрів, що спеціалізуються на розробці енерго-, водозберігаючих технологій, підготовці фахівців відповідної спеціалізації;
- становлення виробництва екологічно чистих продуктів харчування;
- наявність широкого спектру додаткових послуг;
- послаблення податкового тиску у сфері гостинності.

Значний відсоток готельних підприємств зосереджені саме в Києві. Існуючі столичні готелі

в більшості своїй побудовані ще в часи СРСР і лише небагато з них реконструювалися в останні роки, але це великий туристичний центр країни, в якому зосереджені історико-культурні пам'ятки не лише всеукраїнського, а й світового значення. У місті – 3850 пам'яток, дві з яких – Софійський і Києво-Печерський заповідники – занесені в реєстр пам'яток ЮНЕСКО [4].

Серед столичних готелів підприємств з екологічним напрямом тут можна виділити лише незначну кількість, які змінюють застарілі принципи та методи роботи. Зазвичай до змін вдаються великі міжнародні готельні підприємства, які визнали екологічність пріоритетним напрямом для споживача. Вітчизняні готелі значно відстають у своєму розвитку та скласти конкуренцію іноземним просто не в змозі. Застаріла матеріально-технічна база, відсталі методи роботи, відсутність сприятливої бази для розвитку готельної індустрії стають неймовірним тягарем, який не дає можливості прогресувати та рухатися в напрямку нових тенденцій.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу встановлено, що в усьому світі спостерігається тенденція до збереження природніх ресурсів. Готельне господарство розпочало активний розвиток, запроваджуючи альтернативні засоби збереження природніх ресурсів. Аналогічна тенденція спостерігається і в Україні, проте має слабкий розвиток, що пов'язано, в більшій мірі з економічними проблемами та нестачею фінансування.

Тому, для подальшого розвитку готельне господарство України потребує проектування нових або реставрацію вже існуючих готелів із впровадженням еко-систем та новітніх технологій збереження навколишнього середовища.

Список літератури:

1. Гостиничный бізнес. – Режим доступа: http://prohotelia.com.ua/2013/01/12- events-and-trends-of-2012/
2. Державна служба статистики України. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Green Key. – Режим доступа: http://www.greenkey.org/Menu/Criteria/Hotels
4. Асоціація малих готелів та апартаменті України. – Режим доступа: http://www.smallhotels.com.ua/

Пушка О.С., Тихонова Д.Ю.
Национальный университет пищевых технологий

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЭКО-ТЕНДЕНЦИЙ В ГОСТИНИЧНОМ ХОЗЯЙСТВЕ ГОРОДА КИЕВА

Аннотация
В статье проанализировано состояние развития эко-отелей в мире. Рассмотрены основные средства размещения с экологическим направлением в Украине. Установлено, что наибольшее количество подобных гостиничных предприятий сосредоточенная в г. Киеве. Экологический менеджмент – это современная отрасль науки. Приведены основные преимущества Украины по инвестированию в строительство новых эко-отелей.
Ключевые слова: гостиничное хозяйство, экология, эко-отель, сертификация, инвестирования.

Pushka O.S., Tihonova D.U.
National University of Food Technologies

DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY ECO-TENDENCIES IN THE HOTEL FACILITY OF KIEV

Summary
The article analyzes the state of development of eco-hotels in the world. The main means of accommodation with an environmental direction in Ukraine are considered. It is established that the largest number of such hotel enterprises is concentrated in Kiev. Environmental management is a modern branch of science. The main advantages of Ukraine in investing in the construction of new eco-hotels.
Keywords: hotel economy, ecology, eco-hotel, certification, investment.

УДК 331.1:338.43

ЯКІСНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Речка К.М.
Таврійський державний агротехнологічний університет

У статті обґрунтовано необхідність врахування соціально-економічних та освітньо-кваліфікаційних факторів підвищення продуктивності праці з метою ефективного використання персоналу на підприємствах аграрної галузі. Проаналізовано термін «управління персоналом». Розглянуто функції, задачі системи управління персоналом підприємства, запропоновано напрями підвищення її ефективності. Визначено принципи, яких мають дотримуватися керівники аграрних підприємств, аби управління було максимально ефективним.
Ключові слова: персонал, управління персоналом, аграрне підприємство, система управління персоналом.

Постановка проблеми. Активний розвиток продуктивних сил і виробничих відносин у контексті поширення глобалізаційних процесів стимулює зміни в організації праці на сільськогосподарських підприємствах. Останні проявляються в зміні відношення працівників до роботи та удосконаленні системи управління ними. Від ефективності праці та управління персоналом залежить результативність функціонування суб'єктів господарювання.

Для сільськогосподарських підприємств характерна відсталість у питаннях впровадження прогресивних систем управління персоналом, які вже активно використовують в інших галузях. Недооцінювання важливості застосування інноваційних підходів у цій сфері призводить до втрати можливостей нарощування фінансового зростання господарств.

Таким чином, для підвищення ефективності функціонування, забезпечення кількісного і якісного розвитку, налагодження зовнішньоекономічної діяльності сучасним сільськогосподарським підприємствам необхідно впроваджувати інноваційні підходи до організаційно-економічного удосконалення системи управління персоналом. Проте, незважаючи на важливість організації заходів, спрямованих на підвищення ефективності управлінського процесу на сільськогосподарських підприємствах, у теоретико-методологічному та прикладному забезпеченні вирішення відповідних питань залишається чимало проблем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кризові явища в аграрному секторі економіки України обумовили посилення вимог до управлінської діяльності в сільському господарстві, зокрема набувають актуальності питання антикризового управління та управління персоналом. У сучасних соціально-економічних умовах людина є основною рушійною силою інноваційних процесів розвитку суспільства, своєрідним «пусковим механізмом» для приведення в дію продуктивних сил, а управління персоналом набуває значення системоутворюючого чинника виробництва. Трансформація виробничих відносин вимагає зосередження уваги на якісному аспекті управління персоналом підприємства, без чого неможливо забезпечити економічний розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість науковців та управлінців шукає шляхи ефективнішої організації праці та управління нею, задля досягнення найкращих результатів. Отже, управління персоналом є однією із найважливіших сфер діяльності організації, що може набагато підвищити ефективність будь-якого виробництва. Дослідженню окресленої проблематики присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів. Теоретико-методологічні та методикоприкладні аспекти удосконалення системи менеджменту персоналу висвітлюються у працях вітчизняних вчених – В.Г. Андрійчука, І.Ф. Баланюка, О.А. Біттера, О.М. Бородіної, Н.І. Василенької, О.А. Грішнової, М.І. Долішнього, В.Ю. Лисака, М.Й. Маліка, Л.С. Сас, К.І. Якуби, М.А. Лендєла, Г.В. Черевка, О.В. Шебаніної, Л.О. Шепотько, О.Г. Шпикуляка, В.В. Юрчишина та ін. Проблеми і перспективи розвитку HR-менеджменту активно досліджуються такими зарубіжними вченими, як R. Bennett, R. Gareth, M. George, L. Mullins. Водночас, незважаючи на чималу кількість науково-теоретичних та прикладних розробок у цій сфері, проблема організації ефективного управління персоналом сільськогосподарських підприємств залишається невирішеною і потребує продовження системних поглиблених досліджень.

Мета статті. Метою даної статті є обґрунтування функцій і ролі процесу управління персоналом та виявлення високої ефективності даного процесу на організаційно-економічний механізм на сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на утвердження поглядів щодо діяльності підприємства як багатофункціональної економічної системи, слід зауважити, що людина в цій системі відіграє роль рушійного механізму. Практична реалізація принципів менеджменту полягає в залученні працівників які професійно виконують свої обов'язки і спроможні досягати мети організації до управління підприємством, оскільки працівник повинен відчувати свою участь у реалізації стратегії розвитку підприємства, усвідомлювати залежність рівня свого добробуту від його успіху.

У сучасному аграрному середовищі проблеми організації і функціонування управлінської системи недооцінюються з точки зору їх важливості і можливості досягнення очікуваних результатів. Сучасні агровиробники вважають, що мають актуальні фінансові, технічні та інші виробничо-господарські проблеми, а питання удосконалення управлінських аспектів не є актуальними. Саме з цього починаються усі проблеми функціонування

сільськогосподарських підприємств, тому що організація усієї діяльності підприємства залежить від раціональності прийнятих управлінських рішень. Особливо недостатньо приділяється уваги управлінню персоналом. Проте, враховуючи, що основними складовими виробничого потенціалу є земля, матеріально-технічні ресурси та персонал, то досягти підвищення ефективності його використання можна лише через управління трудовими ресурсами.

Тому у загальній системі менеджменту на сільськогосподарському підприємстві визначальним елементом слід відокремити управління персоналом. Через організацію менеджменту трудовими ресурсами можна досягти підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва загалом, оскільки з усіма матеріально-технічними та земельними ресурсами працює людина і саме вона може забезпечити організацію виробничого процесу та впливати на його результативність.

Впровадженню на сільськогосподарських підприємствах ефективної системи менеджменту персоналу повинна передувати розробка організаційно-економічного забезпечення цього процесу.

Під організаційно-економічним забезпеченням управління персоналом ми розуміємо систему синергійно взаємопов'язаних організаційних та економічних забезпечуючих факторів для налагодження високорезультативного HR-менеджменту на підприємстві. Досліджуване явище є специфічним в прикладному значенні, оскільки об'єктом і суб'єктом управління виступає людина. Тому для досягнення поставленої мети необхідною є розробка і реалізація цілісного організаційно-економічного забезпечення системи управління персоналом.

Реформування аграрного сектора економіки України зумовило потребу активізації зусиль сільськогосподарських підприємств у напрямку пошуку й застосування адекватних сучасним реаліям способів підвищення ефективності господарювання з метою досягнення конкурентних переваг на ринку. Важливого значення в таких умовах набуває управління персоналом, як один із провідних чинників функціонування сільськогосподарських підприємств.

Скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств, низька оплата праці, відсутність заходів з розвитку персоналу, значна його плинність – тільки окремі факти, що свідчать про недостатню увагу до управління персоналом.

Заходи з управління персоналом мають підпорядковуватись меті та цілям діяльності підприємств у поєднанні з потребами й інтересами працівників. Їх налагодження з урахуванням наукових засад, методів, підходів, принципів, зовнішніх і внутрішніх чинників впливу підвищить віддачу всіх наявних виробничих ресурсів та поліпшить соціально-економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств.

На даному етапі розвитку сільське господарство України характеризується трансформаційними процесами, пов'язаними зі змінами форм господарювання, збільшенням частки підприємств, створення принципово нових сільськогосподарських формувань. Переважна більшість підприємств аграрної галузі значно зменшила обсяги виробництва, змінила спеціалізацію, що зумовило потребу у сумісництві посад окремих спеціалістів та фахівців і загострило проблему ефективного використання наявного робочого персоналу. Загальновідомим є той факт, що побудова ефективної системи управління персоналом, достатня забезпеченість підприємства працівниками, справляє позитивний вплив на основні економічні показники їх діяльності, такі як: продуктивність праці, прибуток, рентабельність тощо [3, с. 123].

Вивчення проблем ефективного управління персоналу аграрних підприємств, обумовлено об'єктивними якісними змінами, що характеризують сучасну діяльність і трансформації в аграрному секторі, активну й визначальну роль людських ресурсів в управлінні підприємством [7, с. 9].

Управління персоналом здійснюється в межах організаційних структур, через які реалізується планомірний і систематичний вплив на поведінку членів колективу організації та відносини між ними. Ці структури мають сприяти цілеспрямованому й ефективному управлінню персоналом і всією організацією через механізм взаємодії принципів і засоби управління. Щодо сказаного вище, влучно висловився Бенджамін Франклін «Добре виконане завжди краще, ніж добре сказане» [5].

Кожне підприємство характеризується особливостями діяльності, ставить перед собою специфічні цілі, а кожен працівник має свої цінності й установки. Крім того, зовнішнє середовище, в якому функціонують підприємства, постійно змінюється, як і показники, що характеризують його персонал. Отже, доцільним є формування такої системи управління персоналом, яка враховувала б особливості діяльності саме аграрного підприємства.

Головна мета управління персоналом полягає в забезпеченні підприємства працівниками, які відповідають вимогам даного підприємства, а також їхньої професійної та соціальної адаптації.

Важливою складовою особливості управління персоналом є створення умов для підвищення продуктивності праці. Як вбачають окремі науковці, зокрема К.Р. Макконелл та С.Д. Брю, під продуктивністю праці розуміють середній її продукт праці чи виробіток одного працівника за одну годину [4, с. 780]. Іншими словами, це поняття характеризує відношення результату до витрат праці [4, с. 636]. Продуктивність праці – важливий трудовий показник: від її рівня і динаміки залежить чисельність працівників, рівень і фонд оплати праці, обсяг виробництва продукції тощо.

Значна увага має приділятися управлінню кар'єрним ростом працівника. У працях В. Храмова рекомендується розробити ланцюжок кадрових переміщень у вигляді планування кадрового резерву та схеми заміщення посад.

Невід'ємною складовою ефективного управління персоналу була й залишається система оцінювання працівників. Головне її завдання полягає у «визначенні його трудового потенціалу, рівня використання цього потенціалу, відповідності працівника наявним вимогам до посади (професії), міри ефективності його трудової діяльності, а отже, у визначенні цінності працівника для підприємства» [2, с. 303].

Поняття «управління персоналом підприємства» охоплює всю сукупність організаційних заходів, спрямованих на оптимальне, кількісне

й якісне формування персоналу та повне використання його можливостей у процесі діяльності підприємства. Проте єдиного правильного формування категорій «управління персоналом» не існує, оскільки кожен науковець по-своєму трактує даний процес.

Отже, управління персоналом – це функція в рамках підприємства, що полягає в наборі, управлінні та забезпеченні керівництвом людей, які працюють в самому підприємстві, займаються питаннями, пов'язаними з компенсацією, наймом, управлінням, організаційним розвитком, безпекою, благополуччям, мотивацією, управлінням та підготовкою кадрів.

Управління персоналом здебільшого повинно мати соціальну спрямованість, орієнтуватися на інтереси працівника. При цьому рішення, що приймаються, мають відповідати не тільки інтересам виробництва, а і його соціальній складовій – колективу підприємства. Тобто управління має передбачати створення умов для поглиблення знань, підвищення кваліфікації; поліпшення мотивації з одночасним розширенням повноважень працівників у прийнятті рішень; гнучке та адаптоване використання «людських ресурсів», підвищення активності персоналу, формування організаційної культури [12].

Мета управління персоналом включає поєднання ефективного навчання персоналу, підвищення кваліфікації та стимулювання його до високоефективної праці. Управління персоналом передбачає виконання певних функцій, а саме: визначення цілей і основних напрямів роботи з кадрами; удосконалення системи кадрової роботи на підприємстві; визначення заходів, форм і методів здійснення поставлених цілей; організація роботи з виконання прийнятих рішень стосовно управління персоналом; координація і контроль виконання намічених заходів.

Завданням управління персоналу є удосконалення кадрової політики; використання і розвиток персоналу; вибір і реалізація стилю управління людьми; організація горизонтальної координації кооперації; покращення організації робочих місць і умов праці; визнання особистих досягнень у праці; вибір системи оплати й стимулювання [6].

Управління персоналом в аграрних підприємствах відбувається за допомогою системи управління персоналом. Під системою управління персоналом О.В. Крушельницька розуміє сукупність взаємопов'язаних елементів, які відрізняються функціонально, діють автономно, але спрямовані на досягнення загальної мети [6].

Отже, система управління персоналом – це підсистема управління підприємством, спрямована на залучення та ефективне використання наявної на підприємстві робочої сили, заснована на виконанні специфічних функцій, розподілених серед управлінців підприємства.

Систему управління персоналом на підприємстві неможливо відокремити від системи управління організацією в цілому, бо перша включає в себе не тільки функціональні підрозділи, які займаються роботою з персоналом, а й усіх лінійних керівників – від директора до бригадира, а також керівників структурних підрозділів, що виконують функції технічного, виробничого, економічного керівництва, керівництва зовнішніми господарськими зв'язками і т.п.

Функції системи управління персоналом:
– Визначення потреб у персоналі;
– Забезпечення персоналом;
– Розвиток персоналу;
– Використання персоналу;
– Мотивація праці та управління поведінкою персоналу;
– Правове та інформаційне забезпечення процесу управління [9].

До основних завдань системи управління персоналом можна віднести:
· Допомогу підприємству в досягненні її цілей;
· Ефективне використання майстерності і можливостей кожного працівника;
· Забезпечення організації висококваліфікованими і зацікавленими службовцями;
· Прагнення до найбільш повного задоволення службовців своєю роботою, до їх найбільш повного самовираження;
· Розвиток і підтримку на високому рівні якості життя, що робить бажаною роботу в цьому підприємстві;
· зв'язок управління персоналом з усіма службовцями;
· допомогу в збереженні доброго морального клімату;
· управління рухом до взаємної вигоди індивідів, груп підприємств, суспільства [1].

Задля максимально ефективного управління персоналом керівники підприємства мають дотримуватися наступних принципів:

1. **Людина – основа корпоративної культури.** Успішні підприємства приділяють велику увагу персоналу; коли людей ставлять на вершину змін, вони стають рушійною силою цих змін.

2. **Менеджмент для всіх.** Управління має здійснюватися на трьох рівнях: вище керівництво, середнє керівництво («команда») і нижня ланка («співробітники»).

3. **Ефективність як критерій успіху підприємства**, що полягає в досягненні мети з мінімальним використанням ресурсів і максимальним отриманням прибутку.

4. **Взаємини як критерій успіху підприємства.**

5. **Якість як критерій ефективності.** Необхідно працювати з п'ятьма взаємозалежними підсистеми якості: особиста якість, якість команди, якість продукції, якість сервісу і якість організації.

6. **Команда як критерій успіху підприємства.** Усі команди й окремі співробітники, які входять до єдиної команди, роблять внесок як в успіх, так і в провали організації.

7. **Навчання – ключ до розвитку та змін** і невід'ємна частина життєво важливого процесу просування підприємства [11].

Серед напрямів підвищення ефективності системи управління персоналом аграрного підприємства виділяють такі:

1. Удосконалення структури управління, максимальне її спрощення, децентралізація більшості функцій, визначення повноважень керівництва з урахування кваліфікацій та особистих якостей.

2. Автоматизація та організація робочих місць. Створення умов для високоефективної праці вимагає відповідної організації та обладнання ро-

бочих місць працівників, їх планування, забезпечення оптимальних умов праці.

3. Вироблення стратегії розвитку підприємства на основі аналізу її сильних і слабких сторін, розробка філософії і політики, що охоплює деякі зі сфер функціонування підприємства.

4. Розробка інформаційної системи підприємства, що забезпечує ефективний комунікаційний зв'язок між співробітниками і підрозділами.

5. Розробка системи прийняття рішень, правил і процедур управління, системи стимулювання.

6. Розробка системи підбору, навчання, оцінки і переміщення керівних кадрів, планування кар'єри керівників, застосування стилю керівництва, адекватного внутрішнім і зовнішнім чинникам, що впливають на підприємство [11].

7. Перехід від системи планування за принципом «зверху вниз» до «зустрічного» чи змішаного планування, за якого цільові завдання спускаються «зверху вниз», а способи їхнього вирішення формуються за принципом «знизу нагору». Широке запровадження ініціативних форм координації діяльності усіх суб'єктів, причетних до управління персоналом підприємством.

8. Поновлення практики проведення семінарів молодих спеціалістів з метою ефективної їх адаптації. Запровадження безперервно-дискретної моделі професійного зростання працівників на виробництві та модульної системи підвищення кваліфікації. Розширення творчих, інженерних функцій в комплексі посадових обов'язків майстрів, керівників дільниць з переміщенням акценту зі суто виконавських на творчо-пошукові та педагогічні. Запровадження комплексу заходів щодо вдосконалення системи ділової оцінки працівників на основі методики Assessment.

9. Матеріальне стимулювання персоналу та здійснення моніторингу заробітної плати й інших заохочувальних чинників, що дозволить оцінювати сучасний стан проблеми, виявляти причини її виникнення, обґрунтовувати в статиці та динаміці шляхи адаптації системи матеріального стимулювання. Запровадження багаторівневої ступенево-безперервної системи соціально-статусних винагород, що складається з окремих елементів морального стимулювання пов'язаних між собою. Запровадження нових прогресивних форм нематеріального стимулювання працівників розумової праці: підтримання атмосфери творчості, змагальності ідей, розробок; залучення працівників до процесу розробки та прийняття управлінських рішень; створення творчих робочих груп працівників;широке використання системи позитивних стимулів і обережний підхід до застосування «негативних стимулів».

10. Надання соціального захисту та гарантій. Соціально-економічні заходи зі соціального захисту, крім матеріального забезпечення та обслуговування, передбачають компенсаційні виплати, відшкодування, поновлення прав та інші соціальні гарантії.

11. Робота зі створення культури на підприємстві, вироблення спільних цінностей, визнаних і схвалених співробітниками.

Особливість управління персоналом в аграрному підприємстві, повинна розкривати приховані знання персоналу, розширювати межі цих знань, змінювати відносини між людьми і тим самим збільшувати людський капітал, який сьогодні є найціннішим ресурсом аграрних організацій.

Загальновідомо, що вихід сільськогосподарського підприємства на позиції лідера в конкурентній боротьбі, можливий лише за умови становлення на інноваційний шлях розвитку. Водночас із практичним застосуванням соціально-економічних резервів ефективного використання робочої сили, це матиме позитивний вплив не лише на формування та використання трудових процесів, а й підвищить рівень прибутковості підприємств аграрного сектора.

Висновки і пропозиції. Для підвищення ефективності системи управління персоналом, слід більше уваги приділяти економічним та соціально-психологічним методам управління, поліпшити економічний аналіз господарства, використовувати моральне та матеріальне стимулювання праці, створити приємний соціально-психологічний клімат. Слід також особливу увагу звернути на підвищення освіти та кваліфікації працівників.

Отже, ефективне управління персоналом – це не тільки найважливіший чинник економічного успіху сучасного підприємства, інструмент підвищення ефективності та продуктивності персоналу, але й соціально-орієнтоване управління, спрямоване на кожного конкретного працівника з метою підвищення його трудової мотивації та задоволення потреб через систему матеріальних стимулів.

Список літератури:

1. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: учебник / Т.Ю. Базаров, Б.Л. Еремин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 560 с.
2. Басаков М.И. Управление персоналом: конспект лекцій / М.И. Басаков. – [4-е изд.]. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 384 с.
3. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах / Дієсперов В.С. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2009. – 184 с.
4. Завіновська Г.Т. Економіка праці: навч. посіб. / Г.Т. Завіновська. – К.: Вид-во КНЕУ, 2003. – 298 с.
5. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник [Текст] / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 345 с.
6. Крушельницька О.В. Управління персоналом: навч. посіб. / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. – [2-е вид., перероб. й доп.]. – К.: Кондор, 2005. – 304 с.
7. Лукашевич В.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. пос. / В.М. Лукашевич. – Львів: Новий світ – 2000, 2004. – 248 с.
8. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономика: принципы, проблемы и політика / Пер. с англ. – 11-е изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
9. Менеджмент персоналу в органах ДПС України: навч.-метод. посіб. / [М.М. Недашківській, Г.І. Євтушенко, Л.П. Гацька, Н.І. Барабанова]. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 252 с.

10. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М.: Дело, 1994. – 464 с.
11. Пащенко О.І. Шляхи підвищення ефективності управління керівників та спеціалістів на підприємстві / О.І. Пащенко // Управління розвитком. – 2012. – № 11. – С. 67-68.
12. Храмов В.О., Бовтрук А.П. Основи управління персоналом: навч.-метод. пос. – К.: МАУП, 2001. – 112 с.

Речка Е.Н.
Таврический государственный агротехнологический университет

КАЧЕСТВО УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ, КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье обоснована необходимость социально-экономических и образовательно-квалификационных факторов повышения производительности труда с целью эффективного использования персонала на предприятиях аграрной отрасли. Проанализирован термин «управление персоналом». Рассмотрены функции, задачи системы управления персоналом предприятия, предложены направления повышения ее эффективности. Определены принципы, которых должны придерживаться руководители аграрных предприятий, для более эффективного управления персоналом.
Ключевые слова: персонал, управление персоналом, аграрное предприятие, система управления персоналом.

Rechka K.M.
Tavria State Agrotechnical University

MANAGEMENT QUALITY BY A PERSONNEL, AS ONE OF FACTORS OF STEADY DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTERPRISE

Summary
In the article the necessity of socio-economic and educationally-qualifying factors of increase of the labour productivity is reasonable with the purpose of the effective use of personnel on the enterprises of agrarian industry. A term is analysed «management by a personnel». Functions are considered, tasks of control system by the personnel of enterprise, directions of increase of her efficiency are offered. Principles that the leaders of agrarian enterprises must adhere to are certain, for more than effectively management by a personnel.
Keywords: personnel, management by a personnel, agrarian enterprise, control system by a personnel.

УДК 336.22

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ БЕЗРАБОТИЦЫ В УКРАИНЕ

Романькова О.Н., Горголюк К.В.
Донбасская государственная машиностроительная академия

В статье рассмотрены проблемы занятости экономически активного населения в Украине. Представлены структура, а также динамика безработицы за период 2010-2016 гг. Показана взаимосвязь безработицы с общей численностью населения. А также приведены основные причины и предложены возможные пути её снижения.
Ключевые слова: безработица, причины, структура, динамика, анализ.

Анализ последних исследований и постановка проблемы. Безработица представляет собой социально-экономическое явление, тесно взаимосвязанное с рынком труда и является одной из наиболее изучаемых проблем социально-трудовой сферы в современном мире, начало изучения которой было положено в работах Дж. Кейнса, А. Оукена и О. Филлипса еще в начале XX века. На современном этапе этой теме посвятили научные работы такие экономические деятели, как О. Дехтяренко [1], Т.М. Пахомова [2], И.И. Погорелая [3], Н.В. Янченко и Л.В. Юрченко [4], С.Ю. Гончарова, Ю.В. Сотникова [5] и другие.

Изучение, как причин, так и последствий изменения уровня безработицы для национальной экономики продолжает представлять интерес для ученых различных направлений – экономистов, социологов и других.

Целью статьи является проведение анализа уровня безработицы в Украине, в результате изучения структуры, а также динамики безработицы за период 2010-2016 гг., выявление основных её причин и предложение возможных путей её снижения.

Раскрытие основного материала исследования. Исследуя экономический состав населения, демографическая статистика характеризует его, как по участию человека в производстве материальных и духовных благ, так и по его роли в их распределении и потреблении.

В производстве благ принимает участие только занятое население, а в распределении и потреблении – все население без исключения.

Исторически первым, еще в середине XIX ст., возникает деление населения на самодеятельное и несамодеятельное. Основная цель такого деления состоит в том, чтобы дать характеристику населения в зависимости от средств его существования. Под самодеятельным населением понимают ту его часть, которая имеет собственные источники доходов, такие как, трудовые доходы, доходы от права собственности, стипендии и пенсии. К несамодеятельному населению относят лиц, живущих на содержании семьи.

Однако, в развитых странах, уже в XX ст., доля пенсионеров, стипендиатов и других лиц, находящихся на содержании общества, стала быстро и неуклонно возрастать. С одной стороны такая тенденция стала следствием прогресса в гуманистическом развитии общества, а с другой, обусловила необходимость его новой группировки – делении населения на экономически активное и экономически пассивное.

Главной составляющей экономически активного населения является, так называемое, занятое население, к которому относят только лиц, непосредственно занимающихся общественным трудом.

Определение социального состава населения предоставляет возможность изучения экономической структуры населения, основных производственных отношений, уровень и перспективы экономического, политического и культурного развития страны.

По мнению Стеценко С.Г. [6] социальное построение общества в значительной степени зависит от природного движения населения, а закономерности его воспроизводства обусловлены прежде всего уровнем социальной защиты и справедливости. Рождаемость и смертность, постоянство браков, продолжительность жизни непосредственно зависят от социального благоустройства общества.

Впервые отрицательное значение показателя природного прироста населения в Украине было зафиксировано в 1991 году. После отрицательного экстремума в 2001 и 2002 годах значение данного показателя несколько стабилизировалось.

Показатели динамики численности наличного населения в Украине [7], т.е. населения, находящегося на данной территории независимо от места их прописки и проживания, за период 2012-2016 гг., представлены в таблице 1 и рисунке 1.

Таблица 1

Динамика численности населения в Украине в 2012-2016 гг.

Год	Показатель, тыс. чел.	Абсолютный прирост, тыс. чел.		Темп роста, %		Темп прироста, %	
		базисный	цепной	базисный	цепной	базисный	цепной
2012	45553,0	–	–	–	–	–	–
2013	45426,2	-126,8	-126,8	99,72	99,72	-0,28	-0,28
2014	42928,9	-2624,1	-2497,3	94,23	94,50	-5,77	-5,50
2015	42760,5	-2792,5	-168,4	93,86	99,60	-6,14	-0,40
2016	42584,5	-2968,5	-176,0	93,48	99,58	-6,52	-0,42

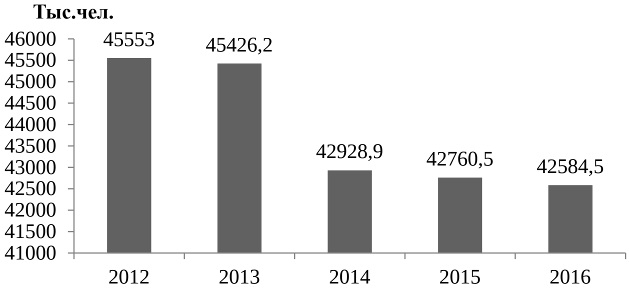

Рис. 1. Динамика численности населения в Украине за период 2012-2016 гг.

Анализ данных таблицы 1 свидетельствует о резком, начиная с 2014 г., увеличении отрицательного значения темпа прироста численности населения Украины.

Однако, к группе экономически активного населения, как украинская, так и международная статистика, относят и категорию безработных.

Безработными считаются трудоспособные граждане, которые ищут работу, зарегистрированные на бирже труда и не имеющие реальной возможности получить работу в соответствии со своим образованием, профилем и трудовыми навыками [8].

К основным видам безработицы относится:

1. Фрикционная – это вид безработицы, который охватывает ту часть населения, которое уволилось по собственному желанию, и предполагает устройство на работу в кратчайшие сроки. К безработным данного вида относят, например, молодых специалистов, недавно окончивших высшие учебные заведения, наемных рабочих сезонных отраслей (сельское хозяйство, строительство, курортная отрасль) и т.д.

2. Структурная – этот вид безработицы предполагает предварительную подготовку и переквалификацию безработного для того, чтобы работник определенной отрасли, потеряв работу, мог получить знания в специализированном учебном заведении или на курсах переквалификации и найти работу в другой отрасли. Данный вид безработицы наиболее характерен для населения, проживающего в областях с узкоспециализированными отраслями промышленности.

3. Циклическая – это вид безработицы, вызванный периодическим экономическим спадом производства и недостатком спроса на рынке труда.

С одной стороны включать группу безработных в состав экономически активного населения неправомерно, как минимум по двум причинам. Во-первых, эта часть населения не принимает участия в общественном труде, а, во-вторых, на протяжении определенного периода времени, безработные получают от государства определенную помощь, т.е. находится в обществе на содержании. Однако, по мнению международной статистики, безработные – это, в большинстве своем, люди, которые активно ищут работу, но по причине несовершенства социального устройства общества не находят ее в соответствии с полученными образованием и профессией там, где они постоянно проживают или хотели бы жить. Другими словами, безработные не могут реализовать свои способности не по своей вине.

В зарубежных странах основным источником информации о количестве безработных являются биржи труда, но, как показывает многолетний опыт изучения безработицы, статистика этого явления практически всегда является неполной.

Таблица 2

Динамика зарегистрированной безработицы в 2010-2016 гг.

Год	Показатель, тыс. чел.	Абсолютный прирост, тыс. чел.		Темп роста, %		Темп прироста, %	
		базисный	цепной	базисный	цепной	базисный	цепной
2010	5431,9	–	–	–	–	–	–
2011	5978,3	546,4	546,4	110,05	110,05	10,05	10,05
2012	5624,9	193	-353,4	103,55	94,08	3,55	-5,92
2013	5841,3	409,4	216,4	107,53	103,84	7,53	3,84
2014	5524,4	92,5	-316,9	101,70	94,56	1,70	-5,44
2015	5522	90,1	-2,4	101,65	99,95	1,65	-0,05
2016	4836,8	-595,1	-685,2	89,04	87,59	-10,96	-12,41

Таблица 3

Динамика зарегистрированной безработицы в 2016 г.

Месяц	Показатель, тыс. чел.	Абсолютный прирост, тыс. чел.		Темп роста, %		Темп прироста, %	
		базисный	цепной	базисный	цепной	базисный	цепной
январь	508,6	–	–	–	–	–	–
февраль	508,2	-0,4	-0,4	99,92	99,92	-0,08	-0,08
март	467,5	-41,1	-40,7	91,91	91,99	-8,09	-8,01
апрель	434,7	-73,9	-32,8	85,46	92,98	-14,54	-7,02
май	416,4	-92,2	-18,3	81,87	95,79	-18,13	-4,21
июнь	388,9	-119,7	-27,5	76,46	93,39	-23,54	-6,61
июль	369,7	-138,9	-19,2	72,68	95,06	-27,32	-4,94
август	355,7	-152,9	-14	69,93	96,21	-30,07	-3,76
сентябрь	341,5	-167,1	-14,2	67,14	96	-32,86	-4
октябрь	316,2	-192,4	-25,3	62,17	92,59	-37,83	-7,41
ноябрь	337,9	-170,7	21,7	66,43	106,86	-33,57	6,86
декабрь	390,8	-117,8	52,9	76,83	115,65	-23,17	15,65

В Украине для трудоустройства безработных также функционируют различные учреждения, ведущие учет обращений граждан. Однако, его нельзя считать ни полным, ни достаточным, поскольку не все безработные регистрируются в таких учреждениях, многие ищут работу самостоятельно.

Для оценки состояния рынка труда в Украине применяют такой показатель как доля безработных в группе экономически активного населения. Согласно опыту экономически развитых стран критическим является значение, составляющее 9-10%.

В нашей стране статистика безработицы находится в стадии становления. Все публикуемые данные приблизительны и имеют ориентировочный характер.

Наиболее важные показатели динамики официально зарегистрированного количества безработных в Украине, за период 2010-2016 гг., представлены в таблице 2 и рисунке 2.

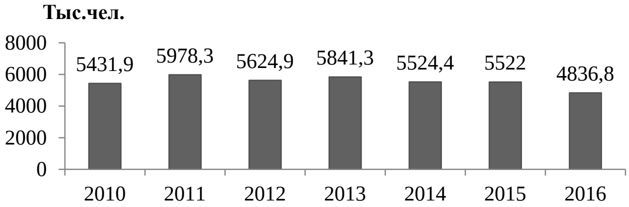

Рис. 2. Динамика зарегистрированной безработицы в Украине за период 2010-2016 гг.

Из приведенных данных следует, что за период с 2010 по 2015 г. общая численность безработных изменяется не значительно, она колеблется в интервале от 5500 до 5900 тыс. чел., а уже в следующем 2016 г. происходит резкое (12,41%) снижение числа безработных на 685,2 тыс. чел. по сравнению с 2015 г.

Чтобы проанализировать в каких, именно, месяцах был зарегистрирован наибольший спад безработицы рассмотрим статистические данные за 2016 г. (табл. 3, рис. 3) [9].

Анализ динамики зарегистрированного уровня безработицы показал, устойчивое его снижение в течение первых десяти месяцев 2016 г., что может быть следствием начала экономического роста в стране, пришедшегося на этот период.

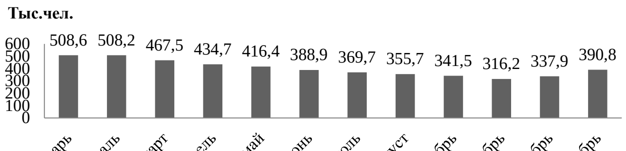

Рис. 3. Динамика зарегистрированной безработицы в Украине в 2016 г.

Также для более детального анализа безработицы в 2016 г. рассмотрим, какая категория незанятого населения приводит к безработице (табл. 4, рис. 4).

Так как категория «незанятое население до года» включает в себя различные составляющие, то рассмотрим более подробно структуру данной категории населения (рис. 5). В результате анализа этой категории видно, что наибольший удельный вес занимают лица незанятые до 1 года – 89,25%, а именно уволенные по согласию сторон 44,90% (это соответствует фрикционному виду безработицы), а наименьший уволенные в связи с изменениями в организации производства, что составляет 7,37%.

Таблица 4

Структура основных категорий незанятого населения в 2016 г.

Категории	Показатель, тыс. чел.
1. Лица, незанятые до 1 года, в т.ч.:	348,8
- уволенные по согласию сторон	156,6
- уволенные в связи с истечением срока договора	72,3
- незанятые по другим причинам	60,5
- уволенные по собственному желанию	33,7
- уволенные в связи с изменениями в организации производства и военнослужащие, уволенные по сокращению численности штаба без права на пенсию	25,7
2. Лица, незанятые более 1 года	42,0
Итого:	390,8

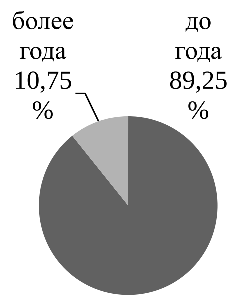

Рис. 4. Структура основных категорий незанятого населения в Украине в 2016 г.

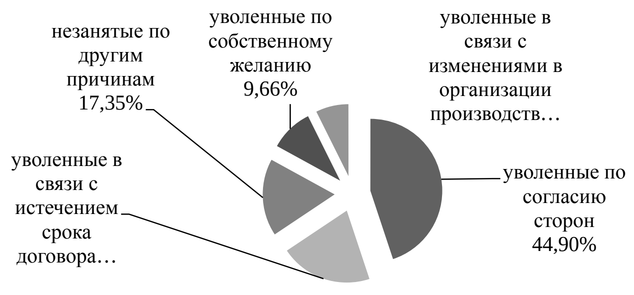

Рис. 5. Структура незанятого населения до года в Украине за 2016 г.

По нашему мнению многочисленные причины безработицы в нашей стране можно разделить на две группы: традиционные и ситуативные.

К традиционным следует отнести следующие:

– структурные изменения в экономике, приводящие к снижению числа занятых в отдельных ее отраслях;

– внутриотраслевая реструктуризация предприятий, приводящая к уменьшению численности рабочего персонала (в результате слияния предприятий, в большинстве случаев, происходит увольнение некоторой части наемных рабочих, выполнявших одинаковые функции);

– сезонный характер производства, характерный для отдельных отраслей, например строительства и сельского хозяйства, предопреде-

ляющий снижение спроса на рабочую силу в определенные периоды года;

– развитие научно-технического прогресса, приводящее к все более широкой автоматизации производства, а, следовательно, сокращению ручного труда;

– «глобализация» профессий (простейшим примером может служить потеря актуальности на предприятиях машиностроения профессий крановщика и стропальщика, поскольку, функции последних могут выполняться рабочими любых других специальностей после их соответствующего обучения и наладки переносного пульта управления краном).

К ситуативным причинам безработицы следует относить события, напрямую взаимосвязанные с временным фактором, как например, повышение с определенной даты уровня минимальной заработной платы, введение или отмена налоговых льгот.

К сожалению, в условиях рыночной экономики безработица является явлением постоянным. Однако, общество должно разрабатывать и осуществлять мероприятия, касающиеся защиты уровня жизни безработных. Как следствие актуальность приобретают вопросы организации мониторинга и работы служб по трудоустройству и переобучению безработных.

Для наиболее эффективного снижения уровня безработицы в Украине, кроме «обязательных» предложений в виде формирования благоприятного экономического климата и привлечения иностранных инвестиций, по всей видимости, требуется принятие целого ряда государственных программ, охватывающих самые разные государственные сферы, такие как, национальная безопасность, демографические проблемы, инфраструктура страны и другие.

Выводы. В статье рассмотрен такой важный экономический фактор в развитии страны, как безработица. Проведен анализ, показана динамика за период 2010-2016 гг., а также изучена структура основных категорий незанятого населения в 2016 г. Проанализированы основные причины и состояние безработицы, а также предложены пути решения данной проблемы.

Список литературы:

1. Дехтяренко О. Проблема безработицы в Украине / О. Дехтяренко // Научный вестник Одесского национального экономического университета. – 2016. – № 10. – С. 44-54. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_10_6
2. Пахомова Т.М. Современное состояние занятости и безработицы / Т.М. Пахомова // Вестник Киевского института бизнеса та технологий. – 2016. – Вып. 1. – С. 86-91. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkib_2016_1_18
3. Погорелая И.И. Современное состояние и проблемы безработицы в Украине / И.И. Погорелая // Научный вестник Международного гуманитарного университета. Серия: Экономика и менеджмент. – 2016. – Вып. 16. – С. 118-121.
4. Янченко Н.В. Проблема безработицы в Украине и пути ее преодоления / Н.В. Янченко, Л.В. Юрченко // Вестник экономики транспорта и промышленности. – 2014. – Вып. 47. – С. 168-172.
5. Гончарова С.Ю. Естественный и фактический уровень безработицы в регионах Украины: динамика и особенности распределения / С.Ю. Гончарова, Ю.В. Сотникова // Научный вестник ДГМА. – 2012. – № 1(9е). – С. 250-254.
6. Стеценко С.Г. Демографическая статистика. – К.: Высшая школа, 2005. – 415 с.
7. Численность населения. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/.
8. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003. – 895 с.
9. Занятость и безработица. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Романькова О.М., Горголюк К.В.
Донбаська державна машинобудівна академія

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРИЧИНИ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ

Анотація
У статті розглянуто проблеми зайнятості економічно активного населення в Україні. Представлені структура, а також динаміка безробіття за період 2010-2016 рр. Показано взаємозв'язок безробіття із загальною чисельністю населення. А також наведено основні причини та запропоновано можливі шляхи його зниження.
Ключові слова: безробіття, причини, динаміка, аналіз, структура.

Romankova O.N., Gorgoliuk K.V.
Donbass State Machine-Building Academy

MODERN CONDITION AND MAIN CAUSES OF UNEMPLOYMENT IN UKRAINE

Summary
The article considers problems of employment of the economically active population in Ukraine. The structure and dynamics of unemployment over the period 2010-2016 are. Shows the relationship of unemployment with the total population. And the main reasons and possible ways of its reduction.
Keywords: unemployment, causes, dynamics, analysis, structure.

УДК 339.9

ДЕТЕРМІНАНТИ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ В МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

Скавронська І.В., Синківський І.І.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена дослідженню основних детермінант успішної кластеризації креативних індустрій. Виявлено, що кластеризація креативних індустрій привертає увагу великої кількості науковців, державотворців та підприємців, оскільки несе в собі потенціал Вирішення важливих соціально-економічних проблем регіонів та країн світу. Розкрито ознаки, притаманні креативним кластерам. Визначено та здійснено оцінювання детермінант кластеризації креативних індустрій. Проаналізовано міжнародний досвід формування креативних кластерів, який виступає в ролі дороговказа для подальшого соціально-економічного розвитку.
Ключові слова: креативність, кластеризація, креативні індустрії, креативний кластер, детермінанти кластеризації.

Постановка проблеми. В кінці XX століття світова економіка зазнала суттєвих потрясінь – фінансові кризи, зростання безробіття, нестача ресурсів, в зв'язку з чим традиційні галузі перестають бути елементами національного благополуччя. Саме тому на зламі останніх століть в світовій економіці виокремилися нові динамічно зростаючі галузі, які покликані подолати соціально-економічні проблеми регіонів та країн світу – креативні індустрії.

Креативні індустрії в міру своїх експлуатаційних та організаційних особливостей мають схильність до кластеризації, тобто просторового об'єднання. Кластеризація кретаивних індустрій представляє собою середовище широкої взаємодії креативних професіоналів, що побудоване на комплементарній та опортуністичній поведінці його учасників. Чимало країн світу демонструють як успішні, так і невдалі приклади формування кластерів креативних індустрій. Міжнародний досвід дає можливість визначити основні детермінанти прогресуючих креативних кластерів, на основі яких можна подолати локальні, і, як наслідок, глобальні негаразди світової економіки. Відтак, середовище функціонування та ключові фактори кластеризаційних процесів в креативному секторі сьогодні є актуальним питанням для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кластеризації креативних індустрій є маловивченим. Визнаним фахівцем в області вивчення кластерів і засновником однойменної теорії є американський економіст М. Портер. Важливий внесок у цьому напрямі зробив і А. Маршалл. Цінні теоретичні напрацювання у сфері креативних кластерів представлені в роботах таких науковців як Дж. Еванса, Й. Хоукінса, Д. Пауера, А. Прета, Р. Флоріди, Л. Де Пропріс, Л. Гіппонена, С. Ткаленко, Т. Галахова, О. Чуль та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Посилений інтерес зарубіжних і вітчизняних учених до теми бізнес-кластеризації ще не відповів на питання стосовно формування креативних кластерів і чинників впливу на просторову концентрацію креативної діяльності.

Метою статті є виявлення й обґрунтування детермінантів просторової концентрації креативних індустрій.

Виклад основного матеріалу. Початок XXI століття характеризується трансформаційними змінами світового господарства в результаті розвитку цифрових технологій, нормативно-правових змін економічної діяльності, а також внаслідок економічних криз та нестачі ресурсів. За цих умов формується нове глобальне економічне середовище, де на перше місце виходить економіка, яка базується на продукуванні та розповсюдженні знань, замість виробництва та продажу матеріальних товарів.

Інноваційні технології та ідеї стають чи не головним продуктом нових економічних систем, де особливе місце відіграє креативна складова, яка переносить на задній план такі фактори виробництва, як земля і капітал, долаючи тим самим проблему нестачі ресурсів. Серед динамічних галузей світової економіки з'явилися творчі і наукомісткі галузі, які базуються на креативності – необмеженому ресурсі, що покликаний забезпечити динамічний соціально-економічний розвиток окремих суспільних систем світу – креативні ндустрії. Як зазначено в звіті Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) «Creative Economy Report 2010», креативність може бути визначена як процес, за допомогою котрого генеруються ідеї і перетворюються в речі, що мають визначену цінність. Іншими словами, це є використання ідей для створення нових ідей [1, с. 33]. Успіх креативних індустрій великою мірою залежить від локального розвитку творчого потенціалу, адже глобалізація і конвергенція мультимедійних та телекомунікаційних технологій перетворили споживачів з пасивних отримувачів культурних повідомлень в активних творців креативного контенту.

Концепція креативних індустрій була розроблена у Великобританії у 1998 р., згідно якої креативні індустрії – це види діяльності, котрі мають своє походження в індивідуальній творчості, майстерності і таланті, та котрі є джерелом багатства і створення нових робочих місць шляхом генерування і використання інтелектуальної власності [5, с. 7]. Креативні індустрії включають такі підсектори: рекламну діяльність, архітектуру, ремесла, дизайн та моду, кіноіндустрію, телебачення, відео, радіо та фотографію, IT, програмне забезпечення та комп'ютерні послуги, видавничу справу, музеї, галереї і бібліотеки, музичну індустрію, театральне та образотворче мистецтво [2, с. 21].

Креативні сектор сьогодні є найбільш зростаючим в глобальній економіці. Міжнародна торгівля креативних товарів показує стійке зростання, що стимулювало її значне розширення в останнє десятиліття. Сукупний експорт креативних товарів зріс у вартісному вираженні майже у 2,5 рази до 509 млрд дол. США у 2015 р. порівняно з 2002 р. відповідно, що склало 3,1% від світового експорту товарів, а імпортне зростання становило 200% до 454 млрд дол. США за той же період, тобто 2,8% від сукупного імпорту товарів [12]. Ці дані свідчать про зростаючу роль креативних індустрій в національних економічних стратегіях розвитку.

Креативність часто характеризується агломераційними процесами, тому креативні індустрії концентруються в певних місцях, а не рівномірно розподілені по всій території. Організаційні та експлуатаційні особливості креативності визначають локальну характерну ознаку креативної діяльності – кластеризацію. Креативні кластери є одним з основних елементів розвитку креативних індустрій, оскільки їх основу складають малі економічні агенти.

Кластеризація цікавила багатьох науковців в різних галузях економіки. Відтак, доведено, що в креативних індустріях процес кластеризації відрізняється від аналогічних в традиційних промислових галузях (табл. 1).

На основі проведеного аналізу ми визначили ознаки, притаманні креативним кластерам:

Локальний характер: суб'єкти кластеру зосереджуються на обмеженій території.

Ресурсозалежність: основним ресурсом креативних кластерів є знання, інформація та творчий талант, які знаходяться у постійній інтерактивній циркуляції.

Вузька спеціалізація: креативна кластеризація відбувається в межах однієї або декількох споріднених сферах діяльності, але це не впливає на культурне та творче різноманіття учасників кластеру.

Конкурентне співробітництво: широка й активна взаємодія учасників на основі множинності прямих, зворотних локальних відносин та добросовісна конкуренція.

Екстернальна взаємодія: міжособистісні контакти, співпраця між постачальником та клієнтом, взаємодія між науковими центрами та економічними одиницями, а також міжгалузева кооперація та інтеграція.

Інноваційність: кластери є носіями та творцями креативних й інтелектуальних новацій.

Органічність: вони не піддаються штучному створенню чи плануванню.

Таблиця 1

Критична оцінка категорії «креативний кластер»

Автор	Дефініція	Критичний огляд
М. Портер	Кластер – це географічна концентрація взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з ними установ (наприклад, університетів, агенцій з питань стандартів і торгових асоціацій), які конкурують, але водночас і взаємодіють між собою.	М. Портер є основоположником кластерної теорії економічного розвитку.
А. Маршалл	Локалізація – це об'єднані в мережу підприємства за схожим видом діяльності, так зване локалізоване виробництво, що мають певні конкурентні переваги.	Робота Маршалла «Принципи політичної економії» є однією з перших наукових праць, в якій відведено розділ окремим промисловим районам Великобританії. Автор у своїй роботі пояснює, що позитивними екстерналіями для конкурентних переваг є швидкий інформаційний обмін та передача знань, висококспеціалізована робоча сила та вузькоспеціалізовані постачальники товарів і послуг. Як результат, такі мережі стимулюють підвищення конкурентоспроможності, продуктивності та прибутковості, посилення інноваційного потенціалу регіону та створення нових бізнес-структур, робочих місць. Маршалл не застосував термін «кластер» у своїй книзі, але саме ці промислові зони за його визначенням у сучасній літературі іменуються кластерами.
Р. Флорида, Н. Кліфтон, П. Кук	Креативний кластер – це географічне скупчення творчих професіоналів, а не підприємств.	В креативному кластері основна увага приділяється не окремим компаніям/фірмам, а окремим особам – творцям.
Л. Де Пропріс, Л. Гіппонен	Креативний кластер – це місця, що об'єднують творчих людей, котрі поділяють інтерес до новинок, але не обов'язково на ту ж тему; місце-каталізатор, де люди, відносини, ідеї і таланти можуть «запалити» один одного; середовище, яке пропонує різноманітність, стимули і свободу вираження думок; щільну, відкриту і постійно мінливу мережу міжособистісних обмінів, які живляться індивідуальною унікальністю та ідентичністю.	Передумовою кластеризації креативних індустрій є бажання творців поєднувати місце роботи та місце проживання.
Лондонська агенція з розвитку	Цілі креативних кластерів можуть бути як соціальні, так і підприємницькі, як культурні, так і експансивні, а незначимі фактори для інших галузей тут мають вирішальне значення.	Лондонська агенція з розвитку в звіті «Стратегія креативного простору» вирізняє креативні кластери з-поміж звичайних бізнес-кластерів.

Джерело: розроблено авторами за [4, с. 264; 6, с. 48; 8, с. 379; 10, с. 26]

Креативний клас: в креативних кластерах задіяні високоспеціалізовані креативні професіонали, чия економічна функція полягає у створенні нових ідей, нових технологій і/або творчого контенту.

Велика кількість економічних агентів: розвинута мережа численних креативних підприємців, некомерційних організацій, культурних центрів, театрів поряд з науковим парками та медіа-центрами.

Внутрішнє споживання: надлишкове виробництво можна реалізувати або ж вигідно застосувати в межах кластеру.

Високі соціальні та культурні цінності: збереження культурної спадщини, здоровий соціум та тісні відносини в середині кластеру, побудовані на відкритості та довірі.

Гнучкість: ефективно та своєчасно реагують на макроекономічні зміни.

Урбанізм: креативні кластери характерні для міських та приміських зон.

Кластеризація креативних індустрій стимулює процвітання регіональної економіки. Креативні кластери є значним джерелом бюджетних надходжень та зростання ВВП, створюють нові екологічні робочі місця, які приваблюють кваліфіковану робочу силу з інших регіонів, а на основі ребрендингу формують привабливий імідж регіону як для туристів, так й інвестицій. Кластерна форма організації креативних індустрій проявляє позитивний вплив на інші сектори економіки та на соціальне благополуччя, а циркуляція знань в кластері є основою для зростання інноваційної складової в регіоні та пришвидшує темпи НТП.

Потенціал кластерів креативних індустрій використовують сьогодні як країни Європи та Північної Америки, так і територіальні одиниці Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Латинської Америки та Африки. Саме їх досвід дозволяє визначити детермінанти розвитку креативних кластерів.

Перші креативні кластери сформувалися більше двадцяти років тому на території Європи. Станом на 2013 р. прибуток з креативного кластеру економік європейських країн склав більше 700 млрд дол. США, а зайнятих в секторі креативних індустрій налічується близько 8 млн осіб, що видно на рис. 1.

Як демонструє рис. 1, найменша додана вартість креативних індустрій спостерігається в країнах Африки, Латинської Америки та Карибів, що доволі дивно, оскільки саме ці регіони характеризуються низкою різноманітних звичаїв і традицій, культурними та національними особливостями, на основі яких інтенсивно можуть розвиватися креативні індустрії та їх кластери. Прикладом є азіатські країни, де креативний сектор дуже могутній. Китайські креативні кластери діють в межах соціалістичної ідеології, працюють навколо спільних проблем і загальних цілей, часто вони ініціюються державою. Останнім часом активно на креативні індустрії переорієнтовуються міста Китаю, створюючи мережу креативних кластерів. Зокрема, промисловий гігант Шанхай залучає інвестиції в креативний розвиток районів міста. Тут передбачено формування тисячі креативних парків, кластерів, особливих культурних зон, а креативні індустрії акцентують свою увагу на рекламі та продуктах мультимедійної діяльності. Основним інвестором китайського процесу кластеризації виступає місцева влада.

Втім, найпотужнішими креативними кластерами є європейські кластери, оскільки країни Європи розглядають їх як засіб зміцнення регіональної конкурентоспроможності. Важливе значення тут відіграє розробка теоретичних підвалин креативних індустрій в кінці минулого століття і рання переорієнтація економік регіону на креативний вектор розвитку. Політика кластеризації була запроваджена ще на початку 1990-х років переважно країнами Західної Європи, тоді як в Східній Європі вона почала включатися в стратегії національного розвитку аж у 2000-х роках.

Сьогодні європейські країни все ще різняться за рівнем кластеризації креативних індустрій. Так, креативний сектор розвивається нижчими темпами переважно в країнах Східної Європи. Наприклад, в Польщі більшість креативних кластерів представляє наукомісткі сектори, особливо в сфері фінансових послуг та освіті, тут ідентифіковано 14 кластерів, причому кластерні процеси в креативному секторі беруть свій початок лише з 2016 р. Відсутність взаємодовіри та страх конкуренції в інноваційних сферах, правові та адміністративні бар'єри, формування кластерних ініціатив задля отримання доступу до фондових коштів є причинами відсутності нормальних і зрілих форм кластеризації в Польщі.

З метою однакового розвитку креативного сектору і його кластеризації по всій Європі, з 2008 р. розробкою кластерної політики в Євросоюзі займається окрема інституція – Комісія з питань європейської кластерної політики. Для періоду 2014-2020 рр. ЄС запустив нову програму підтримки європейського культурного та креативного сектору – «Creative Europe», яка стосується питань культури, ЗМІ та інструментів фінансування підприємництва в креативних індустріях.

Фінансування креативних кластерів здійснюють чимало фондів та об'єднань, зокрема Європейський фонд розвитку виділяє кошти на формування кластерів креативних індустрій. Також в межах європейських країн кластерні ініціативи забезпечують себе за рахунок держав-

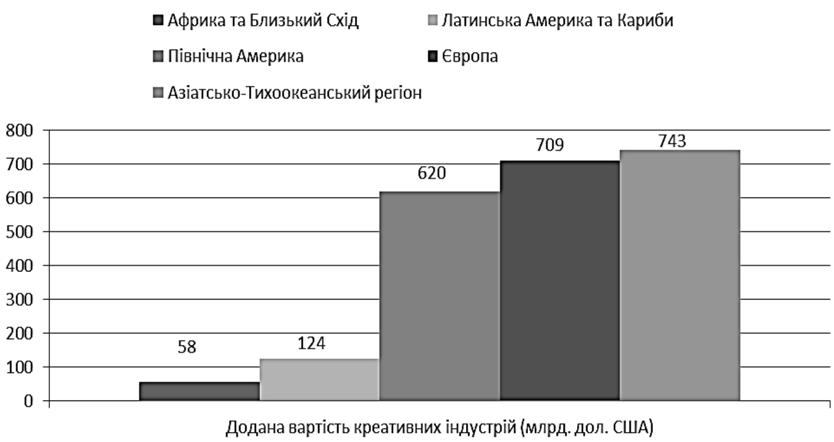

Рис. 1. Додана вартість креативних індустрій за регіонами у 2013 р.
Джерело: розроблено авторами за даними [UNESCO, 2015]

них коштів, грантів, членських внесків. Зокрема, в Берліні підтримкою зростання малих і середніх підприємств креативного сектору міста шляхом надання інвестиційного капіталу займаються фонд «VC Fonds Kreativwirtschaft Berlin», банк «Investitionsbank Berlin».

Регіональні інститути розвитку в Європі також мають великий потенціал. Зокрема, у Великобританії діє мережа регіональних агентств розвитку, місцевих підприємницьких об'єднань. Наприклад, в Лондоні функціонує Лондонське агентство з розвитку, що є органом муніципальної влади. Дана установа розробляє стратегію та політику розвитку креативного сектору та надає фінансову допомогу незалежним організаціям, які працюють у різних регіонах міста. Таких організацій в Лондоні налічується близько тридцяти. Сюди відносяться такі центри, як «Hidden Art of Hackney», що кооперує з дизайнерським сектором, «Paddington Development Trust» – відповідає за розвиток креативних кластерів у окремому районі Паддінгтон, агентство «City Fringe», функціями якого є дослідження можливостей діяльності творчих індустрій в будівлях ділового центру Лондона, які вийшли з експлуатації, та інші.

Всього у Великобританії налічується 47 креативних кластерів [7, с. 17]. Їх домінуюча присутність спостерігається в Лондоні і на південному сході Англії. Внутрішній Лондон є найпотужнішим креативним кластером не лише у Великобританії, але в європейському регіоні. Тут задіяно понад 400 тис. підприємців креативних індустрій, які генерують більше 20 млрд фунтів стерлінгів. Креативний розвиток Лондону сприяв тому, що щороку місто відвідують понад 15 млн туристів. Британські креативні індустрії є одними з найбільш впливових й успішних у світі. В 2014 р. валова додана вартість креативних індустрій перейшла поділку 84 млрд фунтів стерлінгів, тобто 5,2% економіки Великобританії, та має тенденцію до зростання [2, с. 5].

Партнерство промисловості та британського уряду, мінімальне державне регулювання та податкове середовище, яке заохочує створення, інвестування та комерціалізацію креативної складової, допомогли у рості креативних кластерів і надалі стимулюють цю сферу.

Важливу роль в розвитку креативних індустрій відіграє Департамент у справах культури, ЗМІ і спорту Великобританії, який з 1998 р. сприяє креативному прогресу країни. Департамент від початку працював з іншими державними та незалежними агентствами і через них узгоджував заходи щодо сприяння креативному сектору, розробляв ключові інституційні та нормативні умови функціонування креативних індустрій та залучав в них інвестиції. Безпосередній вплив на креативну кластеризацію мають також Національний фонд з розвитку науки, техніки і мистецтва, Рада мистецтв Англії, Рада кінематографу Великобританії, Рада досліджень мистецтв та гуманітарних наук та низка інших.

Різноманіття креативного ландшафту Великобританії, культурний та духовний рівні розвитку, особлива культурна експресія британського народу відіграли важливу роль в міжгалузевій та внутрішньогалузевій взаємодії і кластеризації в подальшому. Ці чинники сприяли росту креативного класу, який у Великобританії складає 44% серед працездатного населення станом на 2015-й рік, що дозволяє їй бути в топ-10 країн за кількістю робітників в креативних галузях [11, с. 15].

Особливу роль у розвитку кластерів креативних індустрій в європейських країнах займають науково-дослідні інституції та освітні центри. Зокрема, Кембриджські освітні установи стали каталізаторами мережі креативних кластерів у регіоні, інкубаторами знань та досвіду, розвинули формальну і неформальну взаємодію місцевої влади, бізнесу та університету, стали платформою для функціонування всесвітньовідомого високотехнологічного кластеру.

Значний розвиток зазнали креативні кластери і на території Північної Америки. Станом на 2013 р. прибуток в сфері креативних індустрій перейшов поділку 600 млрд дол. США, а зайнятих в креативних індустріях тут налічується близько 5 млн осіб (рис. 1).

В США креативні кластери підтримуються як на локальному, так і на державному рівнях. Центр мистецтв та культури, Фундація з Нової Англії з розвитку мистецтв та інші агенції полегшують доступ креативних товарів та послуг на національний і міжнародний ринки, забезпечують фінансування, налагоджують формальні та неформальні зв'язки в регіонах. Крім того, є чимало програм розвитку, які підтримуються приватними компаніями чи організаціями. В Сан-Франциско за підтримки приватних партнерів діє програма «Bridge», яка спрямована на налагодження зв'язку між досвідченими дизайнерами продукції, комунікацій або інтерфейсів в багатообіцяючих стартапах. Підтримку проекту надають такі партнери, як Pinterest, Dropbox, Flipboard, Coursera, Khan Academy.

Державні та приватні дослідницькі інститути є ключовими факторами успішної кластеризації в креативному секторі США. Успіх Кремнієвої долини визначений впливом освітніх закладів в агломерації. Зокрема, випускники Стенфордського та Каліфорнійського університетів стали ключовими акторами креативного сектору в регіоні. Наявність фахівців та їх тісна взаємодія, підтримка підприємців науковими інститутами стали ключовими детермінантами успіху кластерної структури в Каліфорнії. У 2015 р. в кластері було зайнято більше 1,5 млн осіб, а додана вартість в розрахунку на одного працівника склала 200 тис. дол. США. Значну роль відіграло й ефективне та гнучке інвестування. Фінансове забезпечення надають державні структури та приватні організації, причому існує чималий приток ангельських інвестицій, сума яких у 2015 р. становила більше 4 млрд дол. США [9, с. 7].

На основі вивчення багатогранного міжнародного досвіду становлення креативних кластерів, ми зробили зведений аналіз детермінант кластеризації кретаивних індустрій (табл. 2).

До основних позитивних детермінантів кластеризації креативних індустрій належать: історико-культурна спадщина, соціальний капітал, високий рівень взаємодії з внутрішнім та зовнішнім середовищем, висока концентрація талановитих висококваліфікованих людей та наявність стійкої науково-дослідної бази, розвинені іннова-

Таблиця 2

Зведений аналіз детермінант розвитку креативних кластерів в країнах світу

Країна / регіон	Особливості розвитку креативних кластерів
Європейський союз	Високий культурний розвиток; Розвиток інститутів та програм кластерного розвитку економіки та креативних індустрій; Велика кількість джерел фінансування; Високий рівень соціальної довіри; Акцент на локальний розвиток; Політика регенерації міст.
Великобританія	Теоретичні розробки розвитку креативного сектора; Розвиток культурної сфери і значна культурно-історична спадщина; Розвинена взаємопов'язана систему науково-дослідних інститутів; Тісна кооперація урядових інституцій та творців креативного контенту; Мережа інститутів розвитку, зокрема регіональних агенцій; Висока частка креативного класу.
Польща	Кластери креативних індустрій представляють наукомісткі сектори; Боязнь розвитку інноваційних сфер; Нормативно-правові перепони; Багато кластерних ініціатив з корисливими цілями.
США	Формальні та неформальні локальні мережі зв'язку; Розвиток креативного потенціалу; Масштабна мережа науково-дослідних інститутів; Велика кількість інвестиційних надходжень.
Китай	Формуються під впливом соціалізму; Значний державний контроль; Переорієнтація міського середовища з промисловості; Фінансується місцевою владою.

Джерело: розроблено авторами

ційна інфраструктура та мережа формальних і неформальних зв'язків, значні фінансові ресурси і державне сприяння (може бути у формі нормативно-правової лібералізації креативної діяльності, інвестування, надання грантів та робочого простору), ефективність якого продемонстрували на своєму прикладі Великобританія та Китай. Однак, в Китаї простежується надто посилений контроль держави за розвитком сектору, що має дещо негативне забарвлення. Так само негативними детермінантами кластеризації кретаивних індустрій є боязнь розвитку інноваційних сфер і ініціювання креативних кластерів з корисливими цілями, як це відбувається у Польщі.

Висновки і пропозиції. Аналіз історичних витоків, теоретичних засад та світової практики кластеризації креативних індустрій дозволив виявити позитивний вплив креативних кластерів на локальні та національні економіки і виокремити основні детермінанти кластеризації креативного сектору, які несуть в собі потенціал успішної зміни вектору соціально-економічного розвитку.

Детермінантами кластеризації креативних індустрій є: наявність культурної, археологічної та творчої спадщини; розвинена функціональна мережа та партнерство (креативні кластери формуються на полі взаємодії креативних підприємців, науково-дослідних інститутів, постачальників, органів муніципалітету, громадських організацій та інших учасників регіонального розвитку); високий рівень соціальної взаємодії та взаємодовіри (здоровий соціум сприяє налагодженню внутрішніх та зовнішніх тісних зв'язків й кооперації); інноваційна база (креативний сектор вимагає нових ідей, рішень та видів діяльності); велика частка висококваліфікованих талантів та інструментів їх розвитку (креативний клас є рушієм кластеризації креативних індустрій); науково-дослідна база, яка сприяє циркуляції знань, досвіду та має потенціал до інновацій; фінансові ресурси (гранти, державні та приватні інвестиції, матеріальна допомога, членські внески є основними джерелами життєздатності креативних кластерів); вільний робочий простір (який проявляється у законодавчій лібералізації формування та функціонування креативних кластерів й у наданні робочого простору під кластерну форму організації); обережне державне втручання (уряд країни може впливати на кластеризацію шляхом розвитку інфраструктури, наукової бази та людського ресурсу, фінансування, надання простору для функціонування кластерів).

Саме сукупність цих факторів забезпечує вдалу кластеризацію креативних індустрій, дозволяє уникнути проблем на шляху формування локальних одиниць взаємодії креативних підприємців та в довгостроковій перспективі проявити позитивний ефект в подальшому впливі на регіональне та національне благополуччя.

Список літератури:

1. Creative Economy Report 2010. (2010). UNCTAD.
2. Creative Industries Economic Estimates January 2016. (2016). DCMS.
3. Cultural Times – The First Global Map ofCiltural and Creative Industries. (2015). UNESCO.
4. De Propris L. and Hypponen L. (2008). Creative Clusters and Governance: The dominance of the Hollywood Film Cluster. In: Cooke, P. and Lazzeretti, L. (2008) 'Creative Cities, Cultural Clusters and Local Development'. Cheltenham: Edward Elgar. Pp. 258-286.
5. Mapping Document. (1998). Department for Culture Media and Sport, United Kingdom (DCMS).
6. Marshall A. (1919). Principles of Economics, Industry and Trade, Macmillan, London.
7. NESTA The Geography of Creativity in the UK. (2015). NESTA.

8. Porter M. E. (1998) On Competition. Boston: Harvard Business School Press.
9. Silicon Valley Index 2016. (2016). Joint Venture.
10. Strategies for Creative Places. (2005). LDA.
11. The Global Creativity Index 2015. (2015). Martin Prosperity Institute.
12. Unctadstat.unctad.org. (2016). UNCTADstat. [online] Available at: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx [Accessed 22 Nov. 2016].

Скавронска И.В., Синкивский И.И.
Тернопольский национальный экономический университет

ДЕТЕРМИНАНТЫ КЛАСТЕРИЗАЦИИ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ В МЕЖДУНАРОДНОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию основных детерминант успешной кластеризации креативных индустрий. Обнаружено, что кластеризация креативных индустрий привлекает внимание большого количества ученых, государственных деятелей и предпринимателей, поскольку несет в себе потенциал решения важных социально-экономических проблем регионов и стран мира. Раскрыто признаки, присущие креативным кластерам. Определены и осуществлена оценка детерминант кластеризации креативных индустрий. Проанализирован международный опыт формирования креативных кластеров, который выступает в роли указателя для дальнейшего социально-экономического развития.
Ключевые слова: креативность, кластеризация, креативные индустрии, креативный кластер, детерминанты кластеризации.

Skavronska I.V., Synkivskyi I.I.
Ternopil National Economic University

DETERMINANTS FOR CLUSTERING OF THE CREATIVE INDUSTRIES IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Summary
The article is devoted to the investigation of the main determinants for the successful clustering of the creative industries. It has been found out that creative clusters attract the attention of a large number of scientists, statesmen and entrepreneurs, because they held the potential to solve socio-economic problems of regions and countries around the world. Features inherent the creative clusters have been revealed. Determinants for clustering of the creative industries have been determined and evaluated. International experience of clustering of the creative industries, which acts as a guide for the further socio-economic development, has been analysed.
Keywords: creativity, clustering, creative industries, creative cluster, determinants for clustering.

УДК 339.977

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ

Скавронська І.В., Мандзій А.Р.
Тернопільський національний економічний університет

В статті розкрито сутність креативних індустрій як невід'ємної частини економічної системи світу. Розглянуто значення поняття «цифрова економіка». Встановлено особливості використання мережі Інтернет в креативному секторі. Проаналізовано субсектори креативних індустрій, які найбільше піддаються оцифровуванню. Виявлено найбільших споживачів цифрових креативних продуктів.
Ключові слова: креативність, креативні індустрії, цифрова економіка, цифрові технології, оцифровування.

Постановка проблеми. Вважається, що креативність людини є кінцевим економічним ресурсом і що промисловість в XXI столітті буде залежати від створення знань через творчість та інновації. Дійсно, на сьогоднішній день все більш важливими для економічного благополуччя стають креативні індустрії, в основі яких знаходиться саме креативність. Їх важливість полягає у сприянні формуванню креативного середовища територіальних суспільних систем, в якому головним пріоритетом є підтримка економічної, культурної і політичної комунікації.

Проте, класична економіка уже не може задовольнити всі потреби суспільства і їй на допомогу приходять інформаційні технології, а економіка, що їх супроводжує отримала назву «цифрова економіка». Вона дуже швидко завойовує світовий Інтернет-простір, маючи свої особливості та умови. Креативні індустрії, стали не виключенням та відчули на собі чи не найбільший вплив цифрової економіки. Завдяки невпинному розвитку цифрових технологій та інновацій трансформувались усі субсектори креативних індустрій, що, в свою чергу, зумовило створення нового контенту, ринків і трансформацію бізнес-моделей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активно досліджували у своїх працях сутність креативних індустрій та їх розвиток такі вчені як Річард Флоріда, Джон Хокінс, Девід Хезмондалш, Чарльз Лендрі, Джастин О'Коннор, з вітчизняних слід відмітити Л.І. Антошкіна, І.М. Вахович, О.М. Чуль та О.В. Зеленцова. Проблеми та нових видів економік та їх впливу, серед яких є і цифрова економіка, інтенсивно дискутуються у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, зокрема у працях Д. Белла, Д. Тапскотта, Н. Негропонте, М. Войнаренко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні є не розкритим питання чи впливає цифрова економіка на креативні індустрії взагалі і якщо так, то який характер носить цей вплив – позитивний чи негативний.

Метою статті є встановлення основних факторів впливу цифрової економіки на усі субсектори креативних індустрій.

Виклад основного матеріалу. Концепція «креативних індустрій» вперше виникла у Великобританії в 1998 р., хоча за останні роки вона швидко поширилася в усьому світі, і вже сьогодні є однією з найпопулярніших інноваційних ідей, що мають відношення як до культури, так і до економіки [1].

Зараз існує чимало дефініцій креативних індустрій та особливих відмінностей у них немає. Узагальнюючи, можна сказати, що креативні індустрії – це індустрії, в основі діяльності яких знаходиться індивідуальне творче начало, навики або талант, котрі несуть в собі потенціал для створення доданої вартості і робочих місць шляхом виробництва та експлуатації інтелектуальної власності. Основною метою креативних індустрій є створення творчих продуктів, що володіють певним капіталом, вираженому у грошовому еквіваленті. Така ціна в західному глобальному світі має ринкову вартість, що обумовлено різними чинниками – модою, художньою цінністю, традиціями, наукомісткими технологіями, інноваціями тощо. В основі таких продуктів завжди лежатиме творче начало і креативний підхід [2]. Про підтримку креативних індустрій на державному рівні вперше заявила Великобританія. Досвід був підхоплений іншими європейськими країнами, і вже сьогодні охопив практично всі розвинені країни Європи, Америки та Південно-Східної Азії. В останні роки в цій сфері успішно проявили себе Китай, країни Прибалтики та Латинської Америки [1].

Креативні індустрії охоплюють повний цикл виробництва – від появи ідеї і реалізації задуму, до виробництва, розподілу та перерозподілу товарів і послуг. Креативний сектор охоплює традиційне виробництво, високі технології та сферу послуг, які тісно взаємодіють між собою. Національна культура та фольклор, фестивальна діяльність, технологічні субсектори (кіноіндустрія, телебачення та радіомовлення, музична індустрія, цифрова анімація та відеоігри), а також сфери, зорієнтовані на надання послуг (архітектура, дизайн та рекламні послуги), – усі ці види людської діяльності спираються на використання креативного потенціалу людини та можуть генерувати прибуток як через торгівлю товарами та послугами, так і через використання інтелектуальних прав власності. Креативні індустрії як специфічна сфера діяльності залучена до створення та розповсюдження продуктів, що впливають як на наше сприйняття, так і світу в цілому. Саме ці індустрії продукують такі блага, без яких не може існувати сучасне суспільство. До основних субсекторів креативних індустрій відносять – телерадіомовлення, мистецтво, ремесла, дизайн, моду, кінематограф, відеоролики, видавничу справу, рекламу, архітектуру, виконавче мистецтво, відеоігри, музику, ринок антикваріату, програмне забезпечення.

У становленні креативних індустрій вагоме значення має символічний зміст товарів, які вони виробляють та якими заповнюють ринок. Мова йде

про те, що креативні індустрії не тільки несуть в собі генерацію і комунікацію культури, а й мають економічну цінність, котра дає можливість формувати символічно-смисловий продукт, який сьогодні є найбільш затребуваним у світі. Однак, не тільки індивідуальність та особливість символічного змісту креативних індустрій, а й здатність до формування унікальної споживчої вартості товарів виділяє їх із традиційних сфер економіки. При цьому креативні індустрії стають невід'ємною частиною економічних систем багатьох країн світу [3].

Сьогодні креативні індустрії більше, ніж будь-який інший сектор, видозмінені і пристосовані до мережі Інтернет та нових моделей споживання. Така швидка адаптація пов'язана з невпинним розвитком інноваційних та цифрових технологій, які дають змогу переформатувати бізнес-моделі і процеси створення контенту. Цифрова революція триває і стає центральною частиною нашого повсякденного життя – в роботі, соціальних взаємодіях, індустрії розваг і відпочинку. Результатом таких трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення є цифрова економіка.

Сама ідея «цифрової економіки» походить від концепції, відомої ще з 1960-х рр.: спочатку це була теорія Деніела Белла про «інформаційну економіку», яку пізніше трансформували у поняття «мережеве суспільство» або «мережева економіка» Мануеля Кастеллза [4]. В даному понятті автор розглядає економіку нового типу (мережеву економіку) як синтез інформаційної і глобальної економіки, для якої характерний розвиток інформаційно-комунікаційних мереж і в якій інформаційні потоки відіграють пріоритетне значення. Проте, термін «цифрова економіка» з'явився лише в 1995 р., завдячуючи Дону Тапскотту (одному з найголовніших світових авторитетів в галузі бізнес-стратегії), який визначив її таким чином: цифрова економіка – економіка, що заснована на домінуючому застосуванні цифрових технологій [5].

Зразком розвитку цифрової економіки нині є Великобританія – частка «цифри» в ВВП країни становить 12,4%, в той час як середній показник по країнах G20 – 5,3%. Також, велику увагу розвитку цифрової економіки приділяє Європейський Союз, вважаючи, що рівень економіки континенту залежатиме від того, наскільки ефективно підприємства застосовуватимуть цифрові технології. Так, у Франції навіть було створено Міністерство цифрової економіки. Тому, підприємства, які не інтегровані до цифрового простору, не належатимуть до Світового ринку.

В даний час світ вступає в епоху постіндустріальної цифрової економіки, яка кардинально змінює ситуацію – основним ресурсом стає інформація, торгові майданчики в Інтернеті не обмежені, компаніям не потрібно бути великими, щоб успішно конкурувати, а один і той самий фізичний ресурс може бути використаний нескінченну кількість разів для надання різних послуг, причому масштаб операційної діяльності обмежений тільки розмірами самої мережі Інтернет [4]. Тому, розвиток цифрової економіки та формування інформаційного суспільства є стратегічною парадигмою постіндустріального світу, для якого характерне поступове зміщення акцентів з матеріального на нематеріальне виробництво.

Продукція цифрової економіки має низку переваг, так як товари віртуальні, можна скоротити витрати на транспортування, Інтернет забезпечує майже миттєву доставку по всьому світу, значно збільшилася швидкість грошових трансакцій. Таким чином, Інтернет став провідною, ключовою технологією сучасної економічної взаємодії, що характеризується декількома особливостями [6]:

1. Розмаїття: великий обсяг контенту різного наповнення, що не є новиною для споживачів.

2. Персоналізація: креативні індустрії задовольняють бажання більш персоналізованого контенту; вони націлені на місце час та людей.

3. Участь: контент знаходиться на стадії переходу від «пропозиції» до «співпраці» в цілях підтримки відносин, а соціальні мережі сприяють виробництву, розповсюдженню та маркетингу культурних і креативних праць.

4. Незаконний зміст: цифрові технології та Інтернет спричинили появу багатьох недозволених сервісів та послуг.

Оцифровування – це масове впровадження підключення цифрових технологій і програм для споживачів, підприємств й урядів. В той самий час це глобальне явище, яке зачіпає всі галузі і майже кожну людину в світі. Для багатьох галузей оцифровування повністю змінює спосіб взаємодії компаній зі своїми клієнтами. Серед субсекторів креативних індустрій найшвидше оцифровуванню піддалися кіноіндустрія, телебачення, ігрова і музична індустрії та книжкова справа. Майже всі вони були принципово змінені, завдяки проникненню цифрових технологій в повсякденне життя. В деяких галузях, таких як музична індустрія, боротьба з оцифровуванням тривала протягом 10 років. Важливим фактором змін є поширення нових пристроїв, таких як смартфони і планшети. Починаючи з 2010 р., значно більше споживачів почали отримувати доступ до мережі Інтернет з інших пристроїв, крім комп'ютерів. Сьогодні обсяг часу, проведеного в Інтернеті за допомогою мобільних телефонів та планшетів, складає близько 30% всього часу користувача, а в деяких випадках навіть і більше.

Важливо відзначити, що сам вплив оцифровування на креативні індустрії має такі особливості:

1. Оцифровування спонукає співпрацювати усіх творців. Наприклад, кіновиробництво, яке сьогодні повністю оцифроване, дозволяє співробітникам з усього світу отримати доступ до однієї бази відеоматеріалу в режимі реального часу.

2. Цифрові технології значно ближче наблизили творця до споживача. Більшість авторів, творців намагаються обходити посередників, щоб напряму будувати тісні відносини з клієнтами, щоб більше дізнатися про споживчі переваги та адаптувати свою продукцію до їх потреб.

3. Цифрові технології забезпечують збільшення обсягу виробництва креативної продукції від споживачів. Іншими словами, відмінність між споживачами і творцями стала дуже розмитою, теоретично кожен з нас може створити креативний продукт, захопити аудиторію і досягти успіху. З одного боку, це створює велику конкуренцію серед продуцентів, однак одночасно їхня аудиторія стає все більш витонченою, що стиму-

лює підвищення рівня інтересу й обізнаності у всіх формах творчого змісту.

Останнє, та не менш важливе є те, що творці отримують значну вигоду від цифрової економіки, оскільки з'являються нові моделі фінансування, такі як, наприклад, краудфандинг (*англ. Crowdfunding, crowd – «громада, гурт, юрба», funding – «фінансування»*). Основною перешкодою для моделі «творець-споживач» (в якому кордони між споживачем і творцем розмиті) був доступ до фінансових ресурсів, необхідних для створення професійної продукції, за яку споживачі готові були б заплатити [7].

Про успіх позитивного впливу цифрової економіки на креативний сектор свідчать відповідні дані: продажі цифрової креативної продукції складає близько 66 млрд дол. США на рік. Перше місце з продажу цифрового контенту в світі займають Інтернет та мобільні ігри 33,8 млрд дол. США, за ними слідують фільми 13 млрд дол. США, музика 10,3 млрд дол. США і книги 8,5 млрд дол. США. Перехід від фізичних до цифрових продажів є найбільш прогресивним у сфері музики, на яку припадає 45% продажів по всьому світу, друге місце займають ігри – 34%, на фільми – 26% продажів, останнє місце з цифрових продажів займають електронні книги – лише 7% (рис. 1).

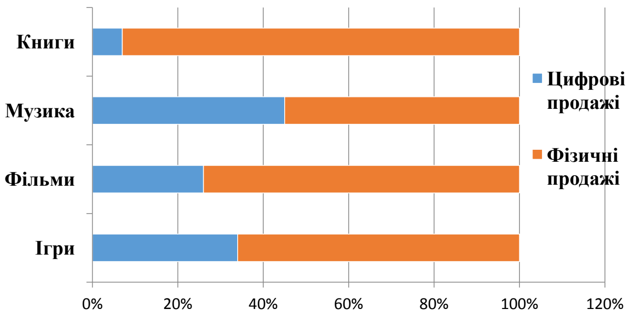

Рис. 1. Обсяги цифрових та фізичних продажів продукції креативних індустрій

Джерело: розроблено вторами за даними [6]

Така ситуація зумовлена тим, що не всі товари і послуги креативних індустрій піддаються оцифровуванню: в 2015 р. друкований варіант книг приніс 80% від усіх продажів у світі, про що і свідчить рис. 1. Електронна комерція у книжковій справі хоча і розвивається досить інтенсивно, однак не може конкурувати зі справжніми книгами.

Вивчаючи географічної структуру споживання цифрової креативної продукції, ми виявили, що найбільшим споживачем є країни Північної Америки, на які припадає майже половина всіх продажів цифрового контенту (47%). Цим покупцям поступаються країни Азії, продажі в яких становлять четверту частину (25%); за ними впевнено слідують європейські держави (23%) [6]. Така послідовність не є випадковістю, оскільки чимало азійських країн є активними інноваторами, зокрема, це нові індустріальні країни (НІК), як, наприклад, Сінгапур, Малайзія, Гонконг та інші.

Висновки та пропозиції. У секторі креативних індустрій цифрові технології, як і інші інновації, переживають багаточисленні злети та падіння до того, як займуть повноцінну нішу в тому чи іншому субсекторі. Бізнес стає все складнішим, тому для компаній важливо швидко пристосовуватися до цифрового прогресу та бути відкритим для нових технологій. Важливо наголосити, що креативні індустрії як сектор економічної діяльності несуть у собі значний потенціал як для створення нових робочих місць, так і для генерування прибутку, одночасно формуючи культурне різноманіття, впливаючи на людський розвиток та призводячи до соціальних зрушень.

Завдяки впливу цифрових технологій на субсектори креативних індустрій, значно зменшився розрив між виробниками і споживачами, що, в свою чергу, дозволяє краще відповідати потребам останніх та виробляти якісніший контент, відкривати нові ринки, трансформувати бізнес-моделі. Негативним наслідком оцифровування креативних індустрій є витіснення фізичних продуктів цифровими, що зумовлено швидким і легким доступом до креативного потенціалу і ресурсів.

Додаткового вивчення й аналізу потребує факт проникнення елементів цифрової економіки в інші субсектори (крім музичної й ігрової індустрій, кіноіндустрії, телебачення, книжкової справи) креативних індустрій.

Список літератури:

1. Лошковська Х. С. Креативні індустрії як сучасний сигмент стратегічного розвитку країн світу / Х. С. Лошковська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – № 119, ч. ІІ. – С. 153-157.
2. Антошкіна Л. І. Креативні індустрії: проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс] – 2011. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/3954-Kreativni_industrii_proble/1.html
3. Проскуріна М. О. Креативні індустрії як середовище економічної діяльності [Електронний ресурс] / М. О. Проскуріна // Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – [Миколаїв: Миколаївський національний ун-т імені В. О. Сухомлинського] – Режим доступу: http://global-national.in.ua/
4. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні та світі / С. В. Коляденко // Економіка. Фінанси. Менеджмент: фахове видання. – 2016. – С. 105-111.
5. Добрынин А. П. Цифровая экономика – различные пути к эффективному применению технологий / А. П. Добрынин, К. Ю. Черных, В. П. Куприяновский, П. В. Куприяновский, С. А. Синягов // International Journal of Open Information Technologies. – 2016. – № 4. – С. 4-11.
6. Cultural times.The first global map of cultural and creative industries [Електронний ресурс] // Ernst & Young Global Limited. – 2015. – Режим доступу: http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-cultural-times-2015/$FILE/ey-cultural-times-2015.pdf
7. The digital future of creative Europe: The economic impact of digitization and the Internet on the creative sector in Europe // Formerly Booz & Company. – 2013.

Скавронская И.В., Мандзий А.Р.
Тернопольский национальный экономический университет

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА КРЕАТИВНЫЕ ИНДУСТРИИ

Аннотация
В статье раскрыта сущность креативных индустрий как неотъемлемой части экономической системы мира. Рассмотрено значение понятия «цифровая экономика». Установлены особенности использования сети Интернет в креативном секторе. Проанализированы субсектора креативных индустрий, которые наиболее подвержены оцифровки. Обнаружено крупнейших потребителей цифровых креативных продуктов.
Ключевые слова: креативность, креативные индустрии, цифровая экономика, цифровые технологии, оцифровка.

Skavronska I.V., Mandzii A.R.
Ternopil National Economic University

THE INFLUENCE OF DIGITAL ECONOMY ON THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVE INDUSTRIES

Summary
The article reveals the essence of the creative industries as an integral part of the economic system of the world. The meaning of the concept «digital economy» is considered. Pecularities for the use of the Internet in the creative sector are established. Subsectors of the creative industries, which are exposed to digitization the most, are analysed. The largest consumers of the digital creative products are found.
Keywords: creativity, creative industries, digital economy, digital technologies, digitization.

УДК 339.977

БРЕНДИ ІНДУСТРІЇ МОДИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Скавронська І.В., Слодовник З.М.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена брендам індустрії моди як середовища економічної діяльності і невід'ємної складової міжнародного бізнесу. Розкрито сутність поняття «бренд». Обґрунтовано принципи успішності брендів. Здійснено класифікацію брендів модного одягу.Проаналізовано цінову політику різних класів брендіводягу.
Ключові слова: бренд, індустрія моди, mass-market, ціна цінова політика.

Постановка проблеми. У XX ст. світова економіка зазнала чимало глобальних і якісних змін, в рамках яких вплив соціальних інститутів на розвиток постіндустріальної економіки почав невпинно зростати. Інтелектуальна діяльність людини, яка виражається у тому числі і через творчість, стала критерієм ефективності економіки. Хоча творчість не обов'язково є економічною діяльністю, однак може стати такою, коли її результат – ідея.

Становлення постіндустріального суспільства стимулювало розвиток сфер економіки нового покоління, в основі яких знаходиться творчість людини, – креативних індустрій. Серед багатьох інших продуктів креативних індустрій (наприклад, відеоігор, кінофільмів, музичних чи художніх творів тощо) вагоме місце займає індустрія моди (або фешн-індустрія), цінність нематеріальних активів якої знаходить своє відображення в брендах.

Виникнувши відносно недавно, а саме в XIX століття як «висока мода» для обраних, фешн-індустрія перетворилась на багатомільйонний сектор економіки, що включає в себе виробництво та збут брендового одягу для масс-маркету. Успіх того чи іншого бренду виражається не лише у визнанні споживачами, але і в отриманні прибутку, який є результатом ретельно продуманої комерційної структури бізнесу. Саме тому сьогодні індустрія моди представляє собою чітко сформований економічний механізм системи функціонування брендів, які все частіше розглядаються як середовище економічної діяльності, а тому стають актуальним питанням для наукових досліджень й обґрунтувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Індустрія моди представляє собою складнеявище, яке, з одного боку, характеризується творчою складовою інтелектуальної діяльності людини, а з іншого, – матеріальною частиною, пов'язаною з маркетингом, комунікаціями і фінансовою аналітикою. Саме тому фешн-індустрія є об'єктом досліджень багатьох вчених у всьому світі.

Одним з перших індустрію моди досліджував англійський філософ і соціолог Г. Спенсер, який вважав моду символом соціального стану і статусу. З економічної точки зору, вперше почав вивчати моду німецький соціолог і філософ Г. Зіммель. Він створив концепцію «ефекту просочування», яка полягає в тому, що нижчі верстви суспільства прагнуть повторювати модні образи, які пропагують верхні прошарки, які, у свою чергу, відразу прагнуть змінити модний стандарт, щоб підкреслити свою відмінність та індивідуальність. На переконання Зіммеля, мода слугує для згуртування кожної конкретної верстви населення і відчуження останньої від всіх інших,а томувона загрожує капіталістичному класу і дозволяє представникам нижчого робітничого класу порушити існуючий міжкласовий кордон. Відтак, мода – це всеосяжний процес з елементами філософії, економіки, політики і науки, який є наслідком урбанізації і модернізації. Г. Зіммель також виокремив функції, які виконує індустрія моди, включаючи функцію демонстрації економічного статусу людини в суспільстві, функцію світового комунікатора і функцію двигуна текстильної промисловості.

До інших фахівців, які займалися вивченням даної проблематики належать: Д. Акер, Н. Уайт, Й. Гріффітс, Ю. Кавамура, А. Андреєва, Є. Мармі й інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток сучасної фешн-індустрії, зокрема, ключового для неї активу – дизайнерських брендів, є самостійною науково-практичною проблемою, значення якої в останні десятиліття постійно зростає, а тому комерціалізація брендів індустрії моди потребує більш глибокого, детального і всебічного аналізу.

Метою статті є виявлення та емпіричне оцінювання притаманних брендам індустрії моди елементів й атрибутів в глобальному економічному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Фешн-індустрія є доволі специфічною сферою економіки, так як спочатку вона формувалася виключно з метою втілення творчих задумів, ідей та уяви творців, а тому вона носила більшою мірою культурний характер і призначалася для споглядання, задоволення естетичних потреб і розваг. Це була креативна діяльність модельєрів, які виготовляли одяг для клієнтів високого ступеня важливості, статусу яких не дозволено бути не унікальним. Відтак, продукція цієї галузі була «люксовою» і називалася «haute couture» («висока мода»), а тому дорогою і малодоступною.

На початку XXI століття індустрію моди все частіше розглядають не лише, як культурний феномен, а й потужну бізнес-структуру, де функціонують не лише творці, а й покупці, посередники, представники ЗМІ тощо. З огляду на те, що світовій індустрії моди більше 100 років,за цей час було сформовано унікальну систему диверсифікації дизайнерських брендів, різні форми і методи управління ними та широкомасштабнумережу маркетингових комунікацій.В наші дні економічна діяльність в цьому сегменті характеризується масовістю, а її продуктами можуть володіти пересічні громадяни будь-якої країни.

У сучасному світі мода стала об'єктом комерційної діяльності, все частіше вона залучається до процесу ринкового господарювання: виробляється особливий економічний механізм створення і впровадження нових концепцій фешн-індустрії, включаючи систему захисту творчих ідей, принципів ціноутворення, організації роботи дизайнерів та їх взаємодії із збутовими комерційними структурами. Модній індустрії притаманні всі властивості економічних об'єктів: продуктова і регіональна диверсифікація, злиття і поглинання, великі обсяги інвестицій, складний виробничий і технологічний процес, активна участь на фондовому ринку. Тому багато країн використовують цей атрибут свого економічного середовища як засіб збільшення зайнятості, економічного зростання і соціальної згуртованості.

У зв'язку із всеосяжним захопленням модою, зміною смаків і вподобань споживачів, експансією виробничої діяльності суб'єктів індустрії моди майже на всі країни світу та стрімким нарощуванням виробництва різноманітних видів вбрання почала зростати і популярність брендів, хоча, за статисткою, бренди займають лише 10% ринку одягу в усьому світі.

Бренд (*англ. brand*) – це послідовний набір функціональних, емоційних, психологічних і соціальних обіцянок цільовому споживачеві, які є для нього унікальними і значущими та щонайкраще відповідають його потребам [3]. Даний термін є похідним словом від давньонорвезького, що має значення «ставити клеймо»,що відноситься для позначення джерела, виробника чи власника продукту, або використовувалось для таврування великої рогатої худоби, коней та інших домашніх тварин. З розвитком комерції термін «бренд» почав означати походження товару і застосовувалось для відокремлення одного виробника від інших, які продукують аналогічну чи схожу продукцію.

Рис. 1. Основні характеристики брендів

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Історично бренди виникли як одна із перших форм захисту прав споживача. З удосконаленням засобів виробництва виділитися серед конкурентів лише за рахунок якості з кожним роком стає все складніше. Компанії переходять з виробництва продуктів на виробництво образів і навіть стилів життя. В умовах

сучасної економіки підприємства все частіше прагнуть отримувати високі прибутки не через збільшення обсягу продукції, а через створення сприятливого враження у споживача і його прихильності саме до їхньої марки. Саме тому у сучасному світі бренд відіграє величезну роль, пронизує практично всі сторони життя споживачів (від купівлі ними товару під дією реклами бренду і аж до спостереження за спільнотами людей, політиками, знаменитостями, які самі є брендами) та має величезний вплив на них. Бренди займають в комерції унікальне місце, оскільки їх можна купувати, продавати, здавати в оренду, а також захищати на національному і глобальному рівнях. В цілому, метою просування бренду є створення монополії в даному сегменті ринку.

Структура бренду індустрії-моди може включати: ім'я, логотип, слоган, графіку, форми, кольори, звуки і рух. Характеристики, якими володіють модні бренди, представлені на рис. 1.

Для того, щоб бренд був успішним, промоутери керуються низкою принципів, а саме: наявність креативного задуму; досконалість або новизна технічних рішень;креативність просування бренду (незвична ідея);залучення до співпраці митців, фотографів – як чиннику для натхнення та популяризації бренду; залучення значних фінансових ресурсів для активізації популяризації бренду; вміння поєднання вдалих творчих, маркетингових, комунікаційних й економічних чинників [2].

Специфіка функціонування сучасної індустрії моди така зумовлює диференціацію брендів, які займають сегменти різних класів одягу. Згідно з цією класифікацією весь спектр модного одягу поділяють на п'ять основних класів: haute couture, pret-a-porte, bridge, moderate і mass-market (рис. 2).

Така диференціація представляє собою систему класифікації модних брендів за різними параметрами. Критеріями для даного розподілу є специфіка розробки моделей та їх виробництва, а також сегментація усіх споживачів за купівельною спроможністю. Останній критерій пояснюється тим, що цінові категорії різних класів брендів суттєво відрізняються між собою (високий, середній і низький сегменти) (табл. 1).

Таблиця 1

Цінова політика різних класів брендів

Клас бренду	Цінова політика, дол. США
Haute couture, Pret-a-porte	65000-1000
Bridge	1000-100
Moderate	100-30
Mass-market	до 100

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Клас брендів haute couture (наприклад, Chanel Haute Couture), складає категорію розкоші. Незважаючи на те, що темпи зростання світової економіки виявилися нижчими від очікуваних, попит на одяг класу «люкс» зберігається стабільним. Клас pret-a-porte (pret-a-porte deluxe: Chanel, Hermes, Gucci, Dolce&Gabbana, Giorgio Armani; pret-a-porte: Calvin Clein, John Galiano) є трішки дешевшим, проте також має високу ціну. Очевидним є те, що ці категорії брендів працюють лише на декілька процентів усього населення світу, а для решти є недоступними. Оскільки одяг за такою ціною дозволити собі купити можуть лише «зірки», політики, бізнесмени та незначний відсоток інших людей. Завданнями цього класу брендів є:

1. Збільшення прибутку завдяки залученню нових споживачів з меншими ціновими амбіціями, але великою мобільністю щодо сприйняття модних інновацій.

2. Розповсюдження інформації про дизайнерський бренд серед потенційних споживачів і створення способу поступового залучення споживачів нижчого сегменту в категорію клієнтів модного одягу pret-a-porte (на підставі зміни соціального статусу або споживацьких амбіцій потенційних споживачів).

3. Забезпечення захисту дизайнерських брендів від поглинання ринком масового одягу.

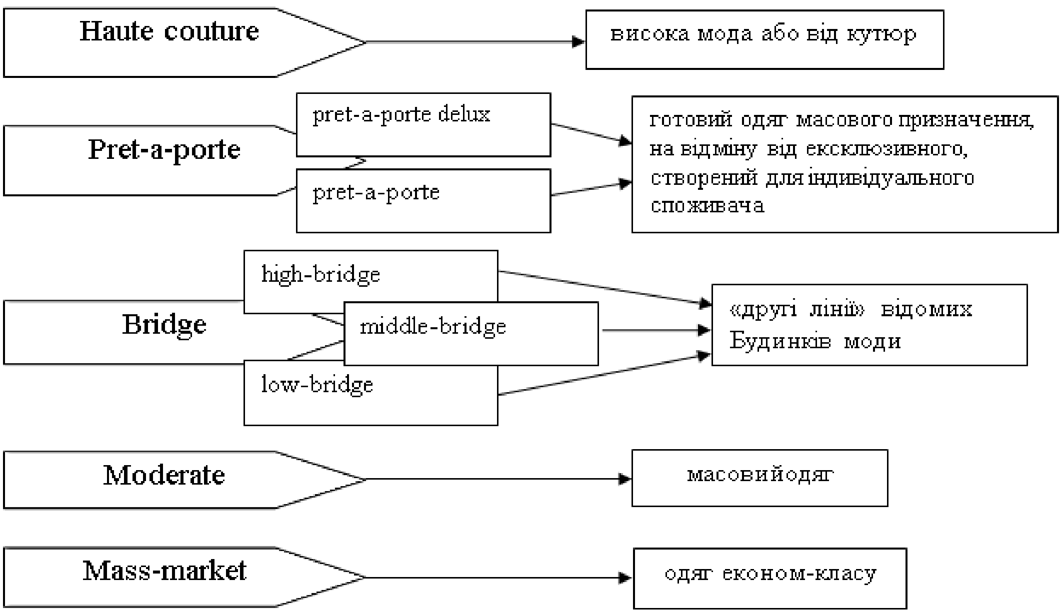

Рис. 2. Класифікація брендів модного одягу

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Огляд угод, укладених за останні чотири роки показує, що компанії, які працюють в цих класах, розширюються горизонтально, поповнюючи свої портфелі брендів молодими і перспективними дизайнерськими фірмами. Гравці прагнуть зміцнити свої позиції в ключових категоріях продукції, включаючи косметику, парфумерію і взуття, за рахунок укладання угод по злиттю і поглинанню, а також придбання нішевих брендів.

Оскільки для більшої кількості людей такі бренди є надто дорогими, виникли дешевші класи брендів модного одягу – bridge (Zara, Guess, MANGO, JonesNewYork) – це мода на стику pret-a-porte і mass-market, місток між двома цими явищами. Цінова політика брендів класу bridge є помірною, класу moderate (OGGI, Designi, Liz Claiborne) – середньою, а mass-market – відносно низькою, що робить їх доступними для багатьох покупців. Ціни на одяг даних класів дещо знизились у 2005 р., а останніми роками є досить усталеними. Продажі брендів цих класів є масовими, так як одяг є однією з основних категорії витрат для більшості людей. За даними Бюро статистики праці США, пересічна особа в країні витрачає близько 1700дол. США на одяг щороку (3,5% середніх річних витрат). Починаючи з 1985 р. і до сьогодні, найбільші продажі були відзначені в групах одягу призначеного для жінок у віці від 16 років і старше.

Про комерціалізацію брендів індустрії моди свідчить і ринок праці. Наприклад, у Великобританії в цій сфері зайнято майже 800 тис. осіб, серед яких 16,010 модельєрів. В 2013 р. їхня заробітна плата складала 73930 дол. США, що на 25000 дол. США більше, ніж середня заробітна плата людей інших професій. Крім того, в країні запровадили проект «The Alliance Project», метою якого є збільшення виробництва одягу у вартісному вираженні до 9 млрд фунтів стерлінгів і збільшення зайнятості в цьому секторі до 2020 р. [7].

Дійсно, Великобританія і США разом з Францією і Німеччиною є найбільшими національними ринками індустрії моди. Хоча, в цій ситуації йдеться не лише про дорогі бренди, а швидше про дешевий, подекуди низькоякісний одяг. Так, США імпортує одяг в основному з Китаю, В'єтнаму, Індії, Індонезії, Бангладешу, Пакистану, Камбоджі [6].

Висновки та пропозиції. Сфера брендів індустрії моди зазнала суттєвих трансформацій від свого створення і до тепер. Вона з'явилася на світ як щось нове і креативне, призначене не для всіх, а лише для обраних, тобто «верхівки» суспільства, пропонуючи особливий тип продукції – предмети розкоші. Тепер ж, ця діяльність перетворилась у вигідний бізнес і стала доволі комерціалізованою. В XXI століття різноманіття брендів дає можливість кожній людині придбати необхідний товар у відповідності з власною купівельною спроможністю. Для власників таких брендів модного одягу це виливається в отримання колосального прибутку та можливості подальшого розвитку й експансії на нові географічні ринки.

Бренди індустрії моди це важливий сектор економіки для усіх країн світу, оскільки, будучи важливою складовою міжнародного бізнесу, вони несуть у собі потенціал для генерування прибутку, зростання виробництва і створення нових робочих місць.

У контексті даної проблематики подальшого дослідження потребує питання налагодження системи комунікацій між брендом і потенційними споживачами.

Список літератури:

1. Андреева А.Н. Концепция портфеля дизайнерских брендов в фешн-бизнесе: постановка проблемы / А.Н. Андреева // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 8. – 2003. – Вып. 2 (№ 16). – С. 28-54.
2. Годін А.М. Брендинг / А.М. Годін – М.: Аспект-пресс, 2007.
3. Перция В.О. Анатомия бренда / В.О. Перция, Л.М. Мамлеева. – М.: «Вершина», 2007. – 288 с.
4. Лінч А., Штраус Д.М. Зміни в моді. Причини і наслідки / А. Лінч, Д.М. Штраус – М., 2009.
5. Trademap [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.trademap.org/Index.aspx
6. The Economist Intelligence Unit (EIU): US office of Textilles and Apparel [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eiu.com/home.aspx
7. US Bureau of Labor Statistics [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.bls.gov

Скавронская И.В., Слодовник З.М.
Тернопольский национальный экономический университет

БРЕНДЫ ИНДУСТРИИ МОДЫ КАК СРЕДА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена брендам индустрии моды как среды экономической деятельности и неотъемлемой составляющей международного бизнеса. Раскрыта сущность понятия «бренд». Обоснованы принципы успешности брендов. Осуществлена классификация брендов модной одежды. Проанализирована ценовая политика различных классов брендов одежды.
Ключевые слова: бренд, индустрия моды, mass-market, цена, ценовая политика.

Skavronska I.V., Slodovnyk Z.M.
Ternopil National Economic Uiversity

FASHION BRANDS AS AN ENVIRONMENT FOR THE ECONOMIC ACTIVITY

Summary
The article is dedicated to fashion brands as an environment for the economic activity and an integral part of international business. The essence of the concept «brand»has been revealed. The principles of successful brands have been outlined. Classification of fashion brandshas been carried out. The pricing of different classes of apparel brands has been analyzed.
Keywords: brand, fashion industry, mass-market, price, pricing.

УДК 336.71

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ ДОКАПІТАЛІЗАЦІЇ

Слободянюк Н.О., Верич Г.О.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті розкрито особливості банківських інвестицій в національну економіку. Проаналізовано існуючий рівень інвестиційної активності банків України. Розглянуто основні проблеми, що впливають на рівень інвестицій в економіку. Охарактеризовано вимоги НБУ про обов'язкову докапіталізацію і стан банківської системи в цілому. Визначено пріоритетні напрямки вирішення проблем банківського інвестиційного кредитування в умовах докапіталізації.
Ключові слова: капіталізація, інвестування, банківська система, власний капітал, інвестиційне кредитування, злиття банків.

Постановка проблеми. Надійна банківська система є однією з найважливіших умов забезпечення фінансової стабільності та економічного зростання. На сьогодні, у зв'язку з постановою НБУ від 04 лютого 2016 року № 58 «Про збільшення капіталу банків України», вирішального значення набувають питання оптимального формування капіталу. Разом з тим, наразі українські банки залишаються одним з потенційних джерел довгострокових інвестицій, як у нові перспективні підприємства, так і у вже існуючі. Адже саме зараз, коли в умовах економічної нестабільності нові підприємства України стикаються з фінансовими труднощами, довгострокові інвестиції для розвитку економіки України є необхідними. Саме тому питання інвестиційної активності банків в умовах докапіталізації стають надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу дослідженню проблем оптимізації капіталу банку приділяють М. Алекеєнко, О. Дзюблюк [5], С. Коваль, В. Міщенко, О. Нєізвєстна [8], М. Савлук та інші. Аналіз інвестиційної діяльності банків відображено в роботах Г. Андрущенко [4], Т. Косової [6], Н. Слободянюк [6] та інших. Незважаючи на значні напрацювання, що стосуються проблем капіталізації банків та банківських інвестицій в економіку, доцільно продовжувати наукові дослідження з цієї тематики, оскільки зазначена проблема і дотепер є однією з найактуальніших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи внесок зазначених авторів у дослідження проблеми, зауважимо, що поруч із існуючими напрацюваннями є цілий ряд аспектів, які вимагають додаткового висвітлення, зокрема питання інвестиційної активності банків саме в умовах вимоги Національного банку України про докапіталізацію у зазначені Постановою терміни.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасного стану інвестиційної активності банківських установ в умовах докапіталізації, визначення основних проблем, з якими стикаються банки, та обгрунтування рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. У ринкових умовах господарювання загальноекономічна роль банків у суспільстві визначається їх спроможністю залучати тимчасово вільні кошти та можливістю ефективно використовувати акумульовані ресурси. Мобілізація грошових коштів необхідна для задоволення фінансових потреб реального сектора економіки з метою постійного обігу капіталів підприємств.

Комерційні банки, які мають на меті збільшення темпв розвитку і приріст конкурентоспроможності своєї діяльності можуть брати участь в інвестиційному процесі з трьох основних видів діяльності:

– обслуговування руху коштів, які належать інвесторам-клієнтам і призначені для інвестування;

– мобілізація накопичень для заощаджень і спрямування їх на інвестування через ринок цінних паперів;

– надання кредитів інвестиційного характеру за рахунок власних і залучених ресурсів.

Вказані вище напрямки тісно пов'язані між собою. Мобілізуючи капітали, заощадження населення, інші вільні грошові кошти, банки формують свої ресурси з метою їх прибуткового використання. Обсяг і структура операцій з акумулювання коштів – основні фактори впливу на стан кредитних та інвестиційних портфелів банків, можливості їх інвестиційної діяльності [4, с. 170].

В законі України «Про банки і банківську діяльність» було визначено сутність інвестиційних банків. Згідно з нормативним актом, інвестиційними вважаються банки, більше 50% активів яких є активами одного виду, у даному випадку інвестиційними кредитами та цінними паперами [3]. Проте, враховуючи структуру активів банків України, необхідно зауважити, що на сьогодні інвестиційні банки в нашій країні не функціонують.

Кредити, спрямовані на фінансування інвестицій мають певні особливості. По-перше, їх розміри та терміни погашення на багато вищі за розміри та терміни надання кредиту під поточні потреби підприємств. По-друге, у інвестиційному кредитуванні право на об'єкт інвестування зафіксовано за позичальником, окрім випадку, коли він є предметом застави.

До переваг інвестиційного кредитування, у порівнянні з портфельним інвестуванням можна віднести: остаточно прописаний термін; конкретна плата, яка не буде коливатися в залежності від результатів діяльності суб'єкта інвестування; мінімізація ризику втрат за рахунок різноманітних форм забезпечення виконання зобов'язань; обсяги прямих і портфельних інвестицій регламентуються НБУ залежно від розміру капіталу банку (нормативи інвестування в цінні папери окремо за кожною установою Н11, загальної суми інвестування Н12), тому інвестиційне кредитування дозволяє збільшити інвестиційну потужність банку [6, с. 61].

Останнім часом спостерігається загальне зниження обсягів банківського кредитування. При цьому, простежується така закономірність: кредитні ресурси надаються переважно позичальникам, які гарантували вчасне і повне повернення коштів, значна частина кредитів спрямована у невиробничу сферу.

Більша частина позичок (93,5%) надається на поточну діяльність, що є негативним для розвитку економіки, адже лише 6,5% від суми позичок, спрямовані на амортизацію основних засобів та обладнання.

Проаналізувавши особливості процесу банківського інвестиційного кредитування, розглянемо проблеми, які виникають при його реалізації.

Одним з основних негативних факторів інвестиційного кредитування є високі процентні ставки. Звернувшись до закордонного досвіду, можна побачити, що у країнах Європи вони майже не відрізняються від ставок за іншими видами кредитування. В Україні процентні ставки вищі за рівень рентабельності переважної більшості інвестиційних проектів. Необхідно додати, що частка довгострокових кредитів в економіку є дуже низькою. Банківські установи України віддають перевагу короткостроковим проектам, які швидко окупаються. Адже при кредитуванні великих інвестиційних проектів відбувається залучення коштів на довгий термін, та є ймовірність, що сума нарахованих процентів буде більшою за суму кредиту.

Одним із стримуючих факторів інвестиційного кредитування є не завжди зважена політика держави, що проявляється через тиск державних органів на комерційні банки з метою надання ними кредитів у збиткові галузі. Формально такі «примусові» кредити забезпечені гарантіями з боку держави, однак реально втрати не відшкодовуються. Подібна практика поширюється переважно на найбільші, системні банки, а тому, зважаючи на великі обсяги їхніх фінансових ресурсів, вона не здійснює значного негативного впливу на банківську систему [4, с. 170].

Варто зазначити, що вимоги обов'язкової докапіталізації Національного банку України занадто високі, що призводить до значного обмеження фінансових можливостей комерційних банків. Так, НБУ висунув українським банкам тверду вимогу докапіталізації як єдиної можливості їх подальшого існування. Згідно з Постановою регулятора від 04 лютого 2016 року № 58 «Про збільшення капіталу банків України», банки, статутний капітал яких не відповідає вимогам частини першої статті 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність», зобов'язані привести його розмір у відповідність до вимог цього закону, а саме: до розміру, не меншого, ніж: 120 мільйонів гривень – до 17 червня 2016 року; 200 мільйонів гривень – до 11 липня 2017 року; 300 мільйонів гривень – до 11 липня 2018 року; 400 мільйонів гривень – до 11 липня 2019 року; 450 мільйонів гривень – до 11 липня 2020 року; 500 мільйонів гривень – до 11 липня 2024 року [1].

Згідно з повідомленнями регулятора, станом на початок 2016 року в Україні функціонувало 19 банків, обсяг статутного капіталу яких був меншим за 120 млн. грн. За підсумком 2016 року кількість таких установ скоротилась до трьох. Згідно з графіком збільшення мінімального статутного капіталу, до 11 липня 2017 року українським банки мають зареєструвати статутний капітал не менший за 200 млн. грн. За підсумком 2016 року кількість банків, обсяг статутного капіталу яких менший за цю позначку, складає 44 [8, с. 143].

Станом на 01 січня 2017 року ліцензію Національного банку України мали 96 банківських установ (в т.ч. 38 банків з іноземним капіталом). Починаючи з 2016 року кількість функціонуючих банківських установ скоротилася на 21. В цілому, рішення про ліквідацію було прийнято стосовно 80 банків [7, с. 5].

Як показують розрахунки та статистичні дані, не всі банки зможуть підвищити обсяг капіталу у зазначений законодавством термін. Так 44 банки з 96 існуючих, за підсумками 2016 року, ще не досягли обов'язкового рівня капіталу. Саме тому їх першочерговою метою буде пошук джерел, які допоможуть у найшвидший строк виконати умови регулятора. А інвестиції у економіку України та підприємницьку діяльність є довгостроковими і тому стають для установ нерентабельними. Такі банки віддають перевагу проектам, здатним давати прибутки в максимально короткі терміни. Варто додати, що кредитні ресурси цих банків є відносно обмеженими, тому вони не мають мож-

ливості фінансування інвестиційних проектів, особливо великого масштабу. Навіть ті банківські установи, які все ж виконали вимоги НБУ, щодо обсягу капіталу у розмірі 200 мільйонів гривень, не мають достатніх коштів для інвестування. Адже при кредитуванні великих інвестиційних проектів позичкові кошти залучаються на тривалий термін та мають довгий період окупності. А вже 11 липня 2018 року завершується 3й етап капіталізації, який передбачає збільшення капіталу до 300 мільйонів гривень. Нині довгострокові кредити українських банків зменшуються високими темпами, причому це – переважно позички з терміном погашення понад рік. Середній термін активів по банківській системі загалом – дещо більше 8 місяців.

Отже, в першу чергу, для підвищення інвестиційної активності банків важливо вирішити проблему капіталізації, яка є актуальною для переважної більності банківських установ. А вже потім створювати сприятливі умови для інвестиційної діяльності в цілому. Адже без вирішення проблеми нестачі капіталу, банки не зможуть отримати ліцензію НБУ та продовжувати функціонування і, відповідно, інвестувати кошти в економіку.

Проблему капіталізації банківської системи допоможуть вирішить такі заходи, як: збільшення прибутку від банківської діяльності; реінвестування прибутку; створення банківських об'єднань, реорганізація банків; залучення субординованого боргу; вихід на первинний і вторинний ринки цінних паперів; зменшення долі активів з високим ступенем ризику.

Зарубіжний досвід у капіталізації банківських установ вказує на те, що для кожної економічної системи використовуються різні методи підвищення обсягу капіталу. У США найчастіше використовується поглинання дрібних банківських установ великими, а також злиття банків з великими капіталами. Країни Центральної та Східної Європи для вирішення проблеми капіталізації в основному використовували залучення іноземного капіталу.

Не зважаючи на те, що існує багато варіантів вирішення проблеми, на сьогодні для вітчизняної економіки більшість з них не підходить. Одним із багатообіцяючих напрямків нарощування капіталу банку для України є злиття та поглинання банків. Воно призведе до збільшення найменувань банківських послуг; виходу на нові ринки та зміцнення позицій на вже відомих; поліпшення репутації банків, уникнення банкрутства; диверсифікації кредитних ризиків.

Варто відмітити, що у європейській практиці стимулювання процесів злиття та поглинання дуже поширене, тим паче в кризових умовах. У результаті використання такого варіанту проблемні банки перетворюються на фінансовостійкі та сильні. При цьому, з боку держави не потрібно буде виділяти кошти на порятунок неплатоспроможних банків та на виплату вкладів.

Після вирішення проблеми капіталізації доцільно було б приділити увагу розробці певних заходів, щодо поліпшення умов для розвитку інвестиційної активності банківських установ, а саме:

– Для вирішення проблеми занадто високої ціни на банківські кредити доцільно розробити систему зниження рівня процентних ставок шляхом проведення НБУ цілеспрямованої політики щодо зниження облікової ставки та збільшення довіри до банків і залучення більшої частини населення до зберігання коштів у банках;

– Для збільшення обсягів інвестиційного кредитування варто спрямувати державну політику на підвищення контролю за грошовими потоками з метою розширення ресурсної бази банків, впровадження нової методики формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат та надання стабільності у законодавстві, яка б створила придатні умови функціонування підприємств реального сектору.

Висновки і пропозиції. Таким чином, внаслідок проведеного дослідження можна відзначити, що інвестиційному кредитуванню належить сьогодні особлива роль у діяльності українських банків. Проаналізувавши сучасний стан розвитку банківського сектору в цілому та інвестиційну активність банківських установ зокрема, можна зазначити, що їй притаманна низка проблем. А саме: високі процентні ставки, використання тільки короткострокових інвестиційних кредитів, вкладення коштів в невиробничу сферу та тиск з боку держави. Необхідно зазначити, що особливістю банківського сектору наразі є примусова докапіталізація. Отже, в першу чергу, для підвищення інвестиційної активності банків важливо вирішити проблему капіталізації, яка є актуальною для переважної більшості банківських установ. А вже потім створювати сприятливі умови для інвестиційної діяльності в цілому.

Виходячи з цього авторами було запропоновано найкращий для вітчизняної економіки напрям вирішення проблеми капіталізації банківської системи – злиття та поглинання. Крім того, була запропонована низка заходів для поліпшення умов розвитку інвестиційної активності банків, серед яких: зниження процентних ставок, підвищення довіри населення до банків, введення нової методики формування резервів, контроль за грошовими потоками тощо.

Таким чином, для успішного функціонування банківської системи України та розвитку інвестиційної діяльності банківських установ важливо виконати найважливіші заходи, пов'язані з управлінням інвестиційною діяльністю. Це буде запорукою динамічного розвитку та економічного зростання країни. Перспективою подальших наукових досліджень є теоретичне обгрунтування алгоритму злиття та поглинання банків в умовах нестабільності функціонування банківської системи України, а також всебічна оцінка таких заходів.

Список літератури:

1. Про збільшення капіталу банків України [Електронний ресурс]: Постанова Правління НБУ № 58 від 04.02.2016 р. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27072754
2. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 17.12.2000 р. № 2121-III: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/2121-14
4. Андрущенко Г.І. Особливості здійснення інвестиційної діяльності банківськими установами в умовах кризи / Г.І. Андрущенко // Фундаментальні основи формування механізмів управління фінансовою системою України в умовах кризи: колективна монографія / За заг. ред. Т.Д. Косової. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – С. 169-184.
5. Дзюблюк О.В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин: монографія / О.В. Дзюблюк. – Тернопіль: «Збруч», 2014. – 140 с.
6. Косова Т.Д., Слободянюк Н.О. Банківські інвестиції в національну економіку: класифікація і стратегічні пріоритети / Т.Д. Косова, Н.О. Слободянюк // Фундаментальні основи формування механізмів управління фінансовою системою України в умовах кризи: колективна монографія / За заг. ред. Т.Д. Косової. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – С. 57-67.
7. Матеріали досліджень МРА «Рюрик». Аналітичний огляд банківської системи України за I квартал 2016 року: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1187
8. Нєізвєстна О.В., Верич Г.О. Проблеми капіталізації банківської системи України та рекомендації щодо їх вирішення / О.В. Нєізвєстна, Г.О. Верич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. – Одеса – 2016. – № 22. – С. 141-144.

Слободянюк Н.А., Верич А.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ДОКАПИТАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье раскрыты особенности банковских инвестиций в национальную экономику. Проанализированы существующий уровень инвестиционной активности банков Украины. Рассмотрены основные проблемы, влияющие на уровень инвестиций в экономику. Охарактеризованы требования НБУ, об обязательной докапитализации банковской системы и состояние банковской системы в целом. Определены приоритетные направления решения проблем банковского инвестиционного кредитования, в условиях докапитализации.
Ключевые слова: капитализация, инвестирование, банковская система, собственный капитал, инвестиционное кредитование, слияние банков.

Slobodyanyuk N.O., Verych H.O.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhaylo Tugan-Baranovskiy

PROBLEMS AND PROSPECTS OF INVESTMENT ACTIVITY OF BANKS UNDER CONDITIONS OF DOCAPITALIZATION

Summary
The article reveals the peculiarities of banking investments in the national economy. The existing level of investment activity of Ukrainian banks is analyzed. The main problems affecting the level of investment in the economy are considered. The requirements of the NBU, the mandatory capitalization of the banking system and the state of the banking system as a whole are characterized. Priority directions of the decision of problems of bank investment crediting are defined, in conditions of additional capitalization.
Keywords: capitalization, investment, banking system, equity, investment lending, merger of banks.

УДК 336.33

КРЕДИТНА ПОЛІТИКА БАНКУ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ

Сорока А.В., Колесникова А.Р.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Досліджено теоретичні питання кредитної політики та кредитного ризику. Визначено суть кредитної політики, проведено критичний аналіз визначень науковців поняття «кредитна політика банку». Розкрито суть поняття «кредитний ризик». Розглянуто методи управління кредитним ризиком та зазначенні шляхи його мінімізації.

Ключові слова:кредитна політика, кредитний ризик, управління, шляхи мінімізації.

Вступ. Для реалізації ефективної кредитної діяльності банки створюють свою внутрішню кредитну політику. Кредитна політика банку – це одна з важливих інструментів, що не дає можливість допустити банківські ризики. Використання положень кредитної політики має право банку розробити такий кредитний портфель, який спомагатиме досягненню поставлених цілей у банківській діяльності, а саме: контролю за управління ризиками, прибутковості банку та дотримання усіх вимог законів щодо сфери банку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій економічній літературі багато праць присвячених дослідженню питань, що пов'язані з формування та використанням кредитної політики банку. Серед них: І. Гуцал [3], У. Владичин [4], О. Вовчак [5], Г. Панова [6], Н.А. Антіпова [8], О.О. Любар [9], О. Дзюблюк [10], М. Новосельцева [7], І. Карбівничий [11], В. Вовк [12], Р. Коцовська [13], Н.Л. Островська [14]. Незважаючи на достатню кількість досліджень щодо кредитної політики та мінімізації кредитного ризику, ця проблема потребує подальшого дослідження в умовах сучасного нестабільного економічного середовища.

Мета статті – розкрити сутність кредитної політики банку та дослідити її значущість під час управління кредитним ризиком.

Виклад основного матеріалу. Організація ефективної кредитної діяльності у сучасних нестабільних умовах господарювання відбувається завдяки виваженої кредитноїполітики банка. Значення кредитної політики у функціонуванні банку досить значне, вона формує умови, принцип, правила кредитування, окреслює підходи до реалізації процесу кредитування та його контролю. Одним із головних завдань кредитної політики є контроль та зниження кредитного ризику у процесі банківської діяльності.

З метою більш повного дослідження суті кредитної політики проведемо критичний аналіз визначень науковців. Слід зазначити, що серед науковців існують певні дискусії щодо визначень суті поняття «кредитна політика».

Так на офіційному сайті Асоціації українських банків кредитна політику банку визначена як «стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поворотності; терміновості; диференційованості; забезпеченості; платності» [1]. У світі енциклопедій кредитна політика – це «сукупність факторів, документів і дій, що визначають розвиток комерційного банку в області кредитування своїх клієнтів. Кредитна політика визначає завдання і пріоритети кредитної діяльності банку, засоби і методи їх реалізації, а також принципи і порядок організації кредитного процесу. Вона створює основу організації кредитної роботи банку відповідно до загальної стратегії його діяльності, будучи необхідною умовою розробки системи документів, що регламентують процес кредитування» [2]. На думку Гуцала І. кредитна політика: «є складовою частиною загальної політики банку, спрямованої на досягнення його стратегічних цілей: дотримання фінансової стійкості, надійності, ліквідності та платоспроможності банку; реалізується через кредитний механізм і пов'язана із раціональною організацією кредитних відносин, їх управлінням та регулюванням для досягнення конкретних цілей окремого комерційного банку» [3]. Як стратегію і тактику банка в галузі кредитування, кредитну політику розглядають У. Владичин, О. Вовчак, Г. Панова.

У. Владичин під кредитною політикою розуміє: «стратегію і тактику баку щодо спрямування коштів на кредитування клієнтів банку на основі принципів кредитування» [4], а О. Вовчак – «стратегію і тактику банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поверненості, строковості, цільового використання, забезпеченості, платності» [5]. Схожої думки дотримується і Г. Панова, вона розглядає кредитну політику: «у сутнісному аспекті – стратегія й тактика по залученню ресурсів на поворотній основі й інвестування їх у частині кредитування клієнтів банку, а в прикладному – детальний план, програма дій щодо кредитування» [6]. Найбільш схожої думки має і М. Новосельцева, вона говорить, що: «стратегія в області кредитування, що визначає загальні принципи, правила, підходи й стандарти для всіх учасників кредитного процесу, що пов'язані з місією банку й спрямовані на досягнення стратегічних цілей його діяльності» [7].

Н.А. Антіпова має таку думку, щодо кредитної політики: «частина філософії банківського бізнесу, яка визначає внутрішньо банківську процедуру видання кредиту, документообіг, моніторинг за кредитним портфелем, роботу з проблемними кредитами, встановлення процентних ставок по кредиту» [8].

Однакової думки щодо визначення кредитної політики, що це заходи і дії банку мають О. О. Любар та О. Дзюблюк. О.О. Любар говорить: «у вузькому сенсі – це система заходів банку в царині кредитування його клієнтів, здійснюваних банком

для реалізації його стратегії і тактики в даному регіоні в певний період часу. Кредитна політика як основа процесу управління кредитом визначає пріоритети в процесі розвитку кредитних стосунків, з одного боку, і функціонування кредитного механізму – з іншого» [9], а О. Дзюблюк – «сукупність заходів та дій щодо формування складу кредитного портфеля і контролю над ним як єдиним цілим, а також встановлення стандартів для прийняття конкретних рішень» [10].

Як принципи, цілі та критерії у кредитній діяльності, кредитну політику розглядають І. Карбівничий, В. Вовк. До визначення І. Карбівничий говорить, що кредитна політика це: «сукупність базових принципів та критеріїв прийняття управлінських рішень у сфері кредитної діяльності банку з метою реалізації його кредитного потенціалу та ефективного впливу на економіку країни на різних її рівнях» [11], а В. Вовк – «визначає основні напрями кредитного процесу, пріоритети, принципи та цілі певного банку на кредитному ринку – стратегія кредитної діяльності банку, і передбачає застосування конкретних фінансових та інших інструментів, що використовуються в процесі реалізації кредитних угод – тактика банку щодо організації процесу кредитування» [12].

На думку Р. Коцовської кредитна політика це: «комплекс рішень, ухвалених правлінням банку, у яких зафіксовані умови, параметри надання кредитів, організація кредитного процесу» [13]. А Н.Л. Островська такої думки, щодо кредитної

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності кредитної політики банку

Автори	Визначення кредитної політики банку	Особливості визначення
Світ енциклопедій [2]	Сукупність факторів, документів і дій, що визначають розвиток комерційного банку в області кредитування своїх клієнтів. Кредитна політика визначає завдання і пріоритети кредитної діяльності банку, засоби і методи їх реалізації, а також принципи і порядок організації кредитного процесу. Вона створює основу організації кредитної роботи банку відповідно до загальної стратегії його діяльності, будучи необхідною умовою розробки системи документів, що регламентують процес кредитування.	Сукупність факторів, документів та дій
І. Гуцал [3]	Є складовою частиною загальної політики банку, спрямованої на досягнення його стратегічних цілей: дотримання фінансової стійкості, надійності, ліквідності та платоспроможності банку; реалізується через кредитний механізм і пов'язана із раціональною організацією кредитних відносин, їх управлінням та регулюванням для досягнення конкретних цілей окремого комерційного банку.	Складова частина загальної політики банку
У. Владичин [4]	Стратегія і тактика банку щодо спрямування коштів на кредитування клієнтів банку на основі принципів кредитування.	Стратегія і тактика банку
О. Вовчак [5]	Стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поверненості, строковості, цільового використання, забезпеченості, платності.	Стратегія і тактика банку
Г. Панова [6]	У сутнісному аспекті – стратегія й тактика по залученню ресурсів на поворотній основі й інвестування їх у частині кредитування клієнтів банку, а в прикладному – детальний план, програма дій щодо кредитування.	Стратегія і тактика банку
Н.А. Антіпова [8]	Частина філософії банківського бізнесу, яка визначає внутрішньо банківську процедуру видання кредиту, документообіг, моніторинг за кредитним портфелем, роботу з проблемними кредитами, встановлення процентних ставок по кредиту.	Частина філософії
О.О. Любар [9]	У вузькому сенсі – це система заходів банку в царині кредитування його клієнтів, здійснюваних банком для реалізації його стратегії і тактики в даному регіоні в певний період часу. Кредитна політика як основа процесу управління кредитом визначає пріоритети в процесі розвитку кредитних стосунків, з одного боку, і функціонування кредитного механізму – з іншого.	Заходи банку в області кредитування
О. Дзюблюк [10]	Сукупність заходів та дій щодо формування складу кредитного портфеля і контролю над ним як єдиним цілим, а також встановлення стандартів для прийняття конкретних рішень.	Заходи і дії банку
М. Новосельцева [7]	Стратегія в області кредитування, що визначає загальні принципи, правила, підходи й стандарти для всіх учасників кредитного процесу, що пов'язані з місією банку й спрямовані на досягнення стратегічних цілей його діяльності.	Стратегія банку
І. Карбівничий [11]	Сукупність базових принципів та критеріїв прийняття управлінських рішень у сфері кредитної діяльності банку з метою реалізації його кредитного потенціалу та ефективного впливу на економіку країни на різних її рівнях.	Принципи, критерії, цілі кредитної діяльності
В. Вовк [12]	Визначає основні напрями кредитного процесу, пріоритети, принципи та цілі певного банку на кредитному ринку – стратегія кредитної діяльності банку, і передбачає застосування конкретних фінансових та інших інструментів, що використовуються в процесі реалізації кредитних угод – тактика банку щодо організації процесу кредитування.	Напрями, принципи, цілі кредитної діяльності
Р. Коцовська [13]	Комплекс рішень, ухвалених правлінням банку, у яких зафіксовані умови, параметри надання кредитів, організація кредитного процесу.	Комплекс рішень щодо організації кредитного процесу
Н.Л. Островська [14]	Інструмент системи управління кредитною діяльністю банку, кінцева мета якого запобігання ризикам в досягненні ним стратегічних цілей.	Інструмент системи управління

(Розроблено авторами)

політики: «інструмент системи управління кредитною діяльністю банку, кінцева мета якого запобігання ризикам в досягненні ним стратегічних цілей» [14].

Основні підходи до трактування поняття «кредитна політика банку» зведено в таблиці 1.

Проаналізувавши визначення науковців, можна стверджувати, що не існує єдиного визначення кредитної політики, кожен з них доповнює сутність поняття.

На сьогодні немає і єдиної розробленої кредитної політики для усіх банків. Для реалізації найуспішнішої організації кредитної діяльності кожний банк створює та забезпечує особисту кредитну політику, розуміючи усю множину ризиків. Необхідність розроблення кредитної політики та покладення її в основу діяльності банку зумовлено насамперед тим, що вона дає змогу планувати, регулювати, контролювати, раціонально організовувати взаємовідносини між банком і його клієнтами щодо зворотного руху грошових коштів.

Метою кредитної політики банку є формування оціненого та якісного підходу щодо управління ризиком на рівні кредитного портфеля банку.

Один із найважливіших принципів банківської діяльності полягає у тому, що при здійсненні його основної активної операції, банківського кредитування, наданий кредит має бути повернений у чітко обумовлені в кредитному договорі строки [19].

Дотримання цього принципу є запорукою успішного функціонування комерційного банку. Цілком очевидно, що при наданні будь-якої позики перед банком стає проблема невизначеності того, чи буде її повернуто вчасно, і більше того, чи буде її повернуто взагалі. Звідси виплаває, щоосновнимзавданням банку при наданні позики є перетворення невизначеності в ризик і його детальний аналіз.

Саме тому кредитний ризик є основним фінансовим ризиком банківської діяльності і сааме управління ним є основою фінансового ризик-менеджменту банку [4].

Під кредитним ризиком звичайно розуміють ризик невиконання позичальником початкових умов кредитної угоди, тобто неповернення (повністю або частково) основної суми боргу і процентів по ньому у встановленні договором строки [16].

Стосовно кредитного ризику слід відмітити, що по-перше, кредитний ризик входить до великої області фінансового ризику і тісно пов'язаний у ній і с процентним, валютним, галузевим та іншими ризиками банківської діяльності. Так неповернення кредитів викликає збільшення ризику ліквідності і ризику банкрутства банку. Подруге, кредитний ризик для банку загострюється в зв'язку з тим, що банки позичають не свої власні кошти, а кошти вкладників і кредиторів. По-третє, рівень ризику постійно змінюється.

Це відбувається тому, що як банки, так і їх клієнти оперують в економічному, політичному і соціальному динамічному оточенні, де умови постійно змінюються [18].

Виникнення кредитного ризику пов'язане із цілою низькою факторів.

Він залежить від екзогенних факторів (тобто «зовнішніх», пов'язаних із станом економічного середовища, кон'юнктурою) і ендогенних факторів («внутрішніх», викликаних помилковими діями самого банку). Можливості управління зовнішніми факторами обмежені, хоча своєчасними діями банк може в певній мірі пом'якшити їх вплив і попередити великі втратити. Велика увага повинна приділятись управлінню кредитним ризиком за допомогою важелів кредитної політики банку [5].

Основною метою управління кредитним ризиком на рівні окремого кредиту є впровадження заходів, спрямованих на мінімізацію втрат банку за окремою кредитною операцією у разі настання кредитного ризику.

Управління кредитним ризиком банка полягає в проведенні аналізу по таким основним напрямкам, що являються умовами мінімізації кредитного ризику [19]:

– відбір і підготування персоналу (корпоративна культура персоналу в областіпроведеньaccount кредитноїполітики);
– оцінка і контроль за станом кредитного портфеля;
– ціноутворення з урахуваннямступеняризику;
– диверсифікація кредитних операцій банку: по позичальниках, секторам економіки, видам кредитів, ізтим, щоб знизити загальний кредитний ризик банку. Більш ніж старанно банк проводить політику диверсификации, тим більше він обмежує, знижує кредитний ризик;
– оцінка кредитоспроможності позичальника;
– оцінка достатності і ліквідності прийнятих в забезпечення зобов'язань по кредиті майна, майнових прав, оцінка надійності гарантій і запоруки;
– страхування кредитних вкладень;
– ліміт кредитів – установлення сумм граничної заборгованості по кредитах конкретному позичальнику. При встановленні значення ліміту, банк оцінює основні показники діяльності позичальника і зовнішнього середовища, у якому він здійснює свою діяльність: фінансово-економічний стан позичальника, здоров'я галузі, прогноз розвитку, уразливість, конкурентне середовище, залежність від технологічних змін, досвід роботи і взаємозв'язки та ін. [15].
– створення резервів на покриття можливих утрат по кредитах;
– ретельний контроль і нагляд за виконанням позичальниками зобов'язань, за ходом що кредитуються заходів, у тому числі за цільовим використанням виданихк оштів;
– ретельний контроль за проблемними позичками, пошуки шляхів їхпогашення [17].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що управління кредитним ризиком відбувається на основі кредитної політики та передбачає створення механізму ідентифікації факторів ризику, аналізу і розрахунку їх величини, моніторингу поточного стану позичальників та контролю угоди. Ці механізмимають бути засновані на розподілі повноважень і відповідальності між підрозділами і колегіальними органами управління банку.

Список літератури:

1. Сайт асоціації українських банків [Електронний ресурс] Режим доступу: http://aub.org.ua/
2. Світ енциклопедії: Кредитна політика [Електронний ресурс] Режим доступу: http://gx3000.ru/finansova-sistema/kreditna-politika-banku.html
3. Гуцал І.С. Дієвість кредитного механізму в економіці України: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / І.С. Гуцал. – К.: Київський національний економічний ун-т, 2004. – 25 с.
4. Владичин У.В. Банківське кредитування [Текст] / У.В. Владичин. – Київ: Атака, 2008. – 648 с.
5. Вовчак О.Д. Кредит і банківська справа: підручник / О.Д. Вовчак. – К.: Знання, 2008. – 564 с.
6. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банку во взаимоотношениях с начелением банка: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / Г.С. Панова. – М.: Финансовая академия при правительстве РФ., 1997. – 21 с.
7. Новосельцева М.М. Формирование кредитной политики коммерческого банка: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / М.М. Новосельцева. – М.: Академия бюджета и казначейства Министерства финансов РФ, 2010. – 21 с.
8. Антіпова Н.А. Вдосконалення ефективності кредитної політики банку як однієї з передумов конкурентоспроможності економіки / Н.А. Антіпова [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/
9. Любар О.О. Кредитна політика банків: види та моделі / О.О. Любар [Електронний ресурс] Режим доступу: http://masters.donntu.org.
10. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
11. Карбівничий І.В. Механізм формування та реалізації кредитної політики банку: автореф. дис. канд. економ. наук: 08.00.08 / І.В. Карбівничий. – Суми: Українська академія банківської справи НБУ, 2011. – 20 с.
12. Вовк В.Я. Кредитування і контроль: навч. посібн. / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко. – К.: Знання, 2008. – 463 с.
13. Коцовська Р.Р. Банківськіоперації: навчальнийпосібник / Р.Р. Коцовська, О.П. Павлишин, Л.М. Хміль – К.: НБУ. Ун-т банк. справи, 2010. – 456 с.
14. Островська Н.Л. Теоретичні та практичні аспекти організації моніторингу кредитної політики в банку / Н.Л. Островська [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/
15. Довгорук П. Методиоцінки кредитного ризику в банках // Інформаційний бюллетень МінстатУкраїни. – 1992, № 11-12, с. 24.
16. Ілляшенко С. Кредитні ризики та створення резервів для їх покриття // Вісник НБУ. – 1997, № 6, с. 39.
17. Концепція стратегії кредитного ризику / В. Вітлінський, Г. Всликоіваненко, Я. Наконечний та ін. // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 17-19.
18. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посібник / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний та ін.; За ред. В.В. Вітлінського. – К.: Знання, 2000. – 251 с.
19. Сігайов А. До питання регулювання банківських ризиків // Економіка України. – 1998. – № 5. – С. 32.

Сорока А.В., Колесникова А.Р.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА БАНКА КАК ОСНОВА УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ РИСКОМ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы кредитной политики и кредитного риска. Определена суть кредитной политики, проведен критический анализ определений ученых понятие «кредитная политика банка». Раскрыта суть понятия «кредитный риск». Рассмотрены методы управления кредитным риском и указании пути его минимизации.
Ключевые слова: кредитная политика, кредитный риск, управление, пути минимизации.

Soroka A.V., Kolesnikova A.R.
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

CREDIT POLICY OF THE BANK AS THE BASIS OF CREDIT RISK MANAGEMENT

Summary
The theoretical issue credit policy and credit risk. Defined the essence of monetary policy, conducted a critical analysis of scientific definitions of the term «credit policy of the bank.» The essence of the concept of «credit risk». The methods of credit risk and indicating ways to minimize it.
Keywords: credit policy, credit risk management, ways to minimize.

УДК 658.15

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МЕЗООТОЧЕННЯ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВ ЦЕМЕНТНОЇ ГАЛУЗІ

Столяренко О.О.
Львівський державний університет внутрішніх справ

В статті проаналізовано вплив мезооточення на рівень економічної безпеки підприємства. За результатами багатофакторного кросфекшн панельного регресійного аналізу доведено, що існує міцний зв'язок між зовнішнім середовищем та показниками виробництва цементної продукції. На основі SWOT аналізу запропоновано стратегічні пріоритети для досягнення безпеки.
Ключові слова: мезооточення, цементна промисловість, економічна безпека, стратегічні пріоритети.

Постановка проблеми. Нестабільне зовнішнє середовище, перманентні внутрішні трансформації та потрясіння, анексія АР Крим та військові дії на Сході України знижують вірогідність успішного розвитку підприємництва в нашій державі. Додатково, недостатньо ефективне застосування елементів стратегічного менеджменту на мікрорівні знижують рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання, зокрема й підприємств цементної промисловості, які займають надзвичайно вагоме місце у розвитку промисловості України, особливо в умовах військових дій та, у перспективі, у поствоєнному часовому проміжку, зважаючи на необхідність відбудови значної частини населених пунктів України.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Проблема економічної безпеки підприємства як основа економічної безпеки держави досліджувалась вітчизняними та закордонними вченими, а саме І. Ансофф, І. Бланк, О. Барановський, О. Грунін, С. Грунін, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Ю. Каракай, Ю. Кракос, Р. Разгон, В. Нагорний, В. Левченко, О. Новікова, О. Судакова, В. Сімонова, А. Турило, Н. Яценко. Але чимало її аспектів потребують з'ясування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загроза істотного зниження кількості та обсягів діяльності вітчизняних промислових підприємств обумовлена інерційністю їх структури виробництва, підвищенням фізичного зносу обладнання, технологічною відсталістю. У даному контексті особливої терміновості набуває необхідність розробки ефективних механізмів підвищення рівня економічної безпеки та аналізу впливу мезооточення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і задля забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому. Оскільки промислові підприємства розраховують на довгострокове стабільне функціонування, виникає необхідність у застосуванні категорії «стратегія економічної безпеки».

Можна погодитись з науковцем Тринька Л.Я. у трактуванні терміну «мезооточення», як частини зовнішнього середовища (споживачів, постачальників, конкурентів) з яким підприємство має безпосередню взаємодію [1].

Проведемо аналіз впливу на виробництво портландцементу, цементу глиноземистого, цементу без клінкерного, шлакового і цементу гідравлічного подібного, зовнішнього середовища а зокрема:
– чисельності населення;
– рівня інфляції;
– випущених фахівців з ВНЗ ІІІ-IV рівня акредитації;
– видобутку вапняку, флюсу вапняковий та інший вапняковий камінь для виготовлення вапна і цементу.

За результатами багатофакторного кросфекшн панельного регресійного аналізу доведено, що існує міцний зв'язок між зовнішнім середовищем та показниками виробництва цементної продукції (логарифмовані дані впродовж 2011-2014 років) Про це свідчить показники кореляції (R = 0,841), скоригований коефіцієнт детермінації R^2 = 0,632 та критерій Фішера F(1,26) = 60,023.

$$Y = 3673{,}8 + 0{,}29X_1 + 0{,}27X_2 + 0{,}58 * X_3 + 0{,}43 * X_4$$
$$R = 0{,}841,\ R^2 = 0{,}632,\ F(1,26) = 60{,}023$$

Для аналізу мезооточення підприємств цементної галузі необхідно проаналізувати постачальників, споживачів та конкурентів.

Цементна промисловість – матеріаломістка галузь, тому цементні заводи розміщують у районах видобування сировини. При виробництві 1 т клінкеру (напівфабрикату цементу) витрачається 1,5 т карбонатних порід (мергелю, доломіту, вапняків, крейди) і майже 0,5 т глини.

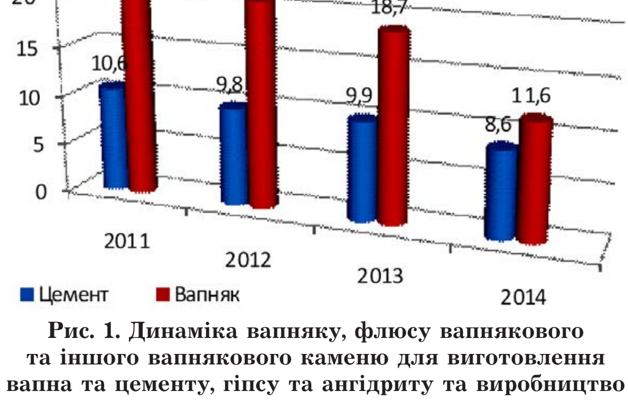

Рис. 1. Динаміка вапняку, флюсу вапнякового та іншого вапнякового каменю для виготовлення вапна та цементу, гіпсу та ангідриту та виробництво портландцементу, цементу глиноземистого, цементу без клінкерного, шлакового і цементу гідравлічного подібного протягом 2011-2014 років, млн. т
Джерело: [2]

Протягом 2011-2014 років спостерігається динаміка зменшення виробництва цементної продукції.

Загалом добувна промисловість в Україні в 2014 році зросла порівняно з 2013 роком і становить 1428839 млн. грн., а у 2013 році 1322408,4 млн. грн. Проте спостерігається спад добування сировини для виготовлення цементу, а зокрема вапняку. та гіпсу. На рис. 1 зображено динаміку вапняку, флюсу вапнякового та іншого вапнякового каменю для виготовлення вапна та цементу, гіпсу та ангідриту а також цементу, млн. т.

Виробництво цементу в Україні в квітні 2016 року щодо квітня 2015-го збільшилося на 37,6%, до 820 тис. т. (без урахування АР Крим та м. Севастополя, частини Донецької і Луганської областей). У порівнянні з березнем обсяги виробництва зросли на 12,2%, за даними Державної служби статистики України [2].

Виробництво цементу в січні-квітні 2016 року порівняно з аналогічним періодом 2015-го також продемонструвало позитивну динаміку, збільшившись на 16,7%, до 2,37 млн. т.

Аналогічна ситуація спостерігається і у виробництві бетону. Тут зростання в квітні 2016 з порівняно з квітнем 2015 року становило 42,8%, до 1,2 млн. т. (без урахування АР Крим та м. Севастополя, частини Донецької і Луганської областей).

У порівнянні з березнем зростання виробництва зафіксовано на рівні 16,5%. Виробництво бетону в січні-квітні 2016 року порівняно з аналогічним періодом 2015-го збільшилося на 18,8%, до 3,42 млн. т.

Цемент завозять у Сумську, Чернігівську, Київську, Херсонську й Черкаську області, хоча на їх територіях є багато цементної сировини. Є умови для виробництва високомарочного портланд-цементу в Житомирській (Овруч), Херсонській (Туркули), Чернівецькій (Заставна), Сумській (Середина-Буда), Харківській (Куп'янськ) областях, нефелінового цементу – в Донецькій, алунітового – в Закарпатській, глиноземно-феритового – у Львівській областях, магнезіального – в Автономній Республіці Крим.

Основними факторами розміщення підприємств галузі є територіальне зосередження виробництва, наявність будівельної мінеральної сировини, трудових ресурсів, транспортних комунікацій. Виробничі галузі тяжіють до великих промислових центрів і вузлів, населених пунктів із значним обсягом житлового і цивільного будівництва.

Основними споживачами цементної галузі є будівельна промисловість. Загалом по Україні виготовлено 1637,1 тис. $м^3$ елементів конструкцій збірних для будівництва бетону або каменю штучного за січень-листопад 2015 року, темп зростання до попереднього року становить 110%. У таблиці 1 проаналізовано виробництво по областях.

Одним із споживачів цементної продукції є досить успішна компанія «ЕКО-ДІМ». Приватне акціонерне товариство «Холдингова компанія «ЕКО-ДІМ» протягом тридцяти п'яти років успішно здійснює всі види будівельно-монтажних робіт [3].

Будівництво здійснюється з застосуванням екологічно чистих матеріалів, оскільки основною метою холдингу є будівництво якісного та доступного житла європейського рівня та підтримання високого рівня задоволеності споживачів здійсненням будівництва.

ПАТ «Холдингова компанія «ЕКО-ДІМ» є комбінатом, який задовільняє власні потреби практично у більшості будівельних матеріалів. Власна виробнича база, а саме бетонний завод, цех залізобетонних виробів, дільниця металообробки, пилорама з столярним цехом, а також парк транспорту та механізмів.

Виробниче підприємство ТзОВ «Завод будівельних сумішей «ЕКО-ДІМ» є виробником сучасних та екологічно чистих сухих будівельних сумішей під торговою маркою Еко-Дім [3].

Таким чином, виробництво сухих будівельних сумішей ТзОВ «Завод будівельних сумішей «ЕКО-ДІМ» відповідає умові Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, передбачено впровадження 29-ти директив, однією з яких є Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі квотами на викиди парникових газів. Дані проекти передбачали, наступне, використання альтернативної сировини, яке не містить карбонати (використання доменного шлаку); перехід на сухий і напівсухий спосіб виробництва; зниження витрат палива і викидів від декарбонізації. Реалізація проектів спільного впровадження на цементних заводах призвели до скорочення викидів і, відповідно, до зниження національних коефіцієнтів викидів CO_2 [4].

Підприємство випускає достатньо широкий асортимент продукції для ремонту та будівництва, який є пристосованим для актуальних потреб ринку: клеї для керамічної плитки, декоративного каменю, систем теплоізоляції, газо- та пінобетонних блоків; декоративні та ремонтні штукатурки (цементні, цементно-вапняні, вапняні); шпаклівки; суміші для підлоги; ґрунтовки.

Запорукою високої якості та технологічності сухих будівельних сумішей Еко-Дім є ретельний підбір сировини та контроль якості готової продукції. Розробка рецептур проводиться у співпраці з провідними європейськими експертами, що гарантує відповідність продукції європейським стандартам якості [3].

Виробництво збірного залізобетону та залізобетонних конструкцій. Основна продукція цієї галузі – залізобетонні конструкції для промислового, цивільного, гідротехнічного, шляхового та інших видів будівництва (виробництво стінових матеріалів, блоків для фундаментів будинків, міжповерхових перекриттів, архітектурних деталей, несучих арок, цехів, залізобетонних паль, мостових балок тощо).

Таким чином, лідером по виробництву елементів конструкцій збірних для будівництва бетону або каменю штучного є м. Київ, де темп зростання до попереднього року становить 118,1%. На західній Україні виробництво даних елементів становить 351,9 тис. $м^3$.

Протягом січня-листопада 2015 року в Україні виробництво розчинів бетонних, готових для використання, тис. т становить 9694,5, темп зростання до попереднього року становить 92,5%.

Розглянемо цементну промисловість західної України. До цієї групи відносяться: ПАТ «Микола-

івцемент», ПАТ «Подільський цемент», ПАТ «Волинь-Цемент», ПАТ «Івано-Франківськцемент».

Таблиця 1

Елементи конструкцій збірні для будівництва бетону або каменю штучного за 2015 рік, тис. м^3

Область	тис. м^3	Темп зростання до попереднього року, %
Вінницька	75,9	82,7
Волинська	24,1	115,9
Дніпропетровська	43,8	95,2
Донецька	5,5	18,2
Житомирська	72,5	125,2
Закарпатська	13,4	91,8
Запорізька	39,5	119,7
Івано-Франківська	39,5	99,1
Київська	43,0	86,0
Кіровоградська	43,0	92,3
Львівська	85,6	121,8
Миколаївська	48,4	92,0
Хмельницька	189,3	128,5
м. Київ	428,5	118,1

Складено автором за: [2]

Попри ці загрози спостерігається зростання доходу від реалізації продукції підприємств цементної галузі Західної України протягом 2010–2014 рр. (табл. 2).

У 2014 році найбільший дохід від реалізації продукції має ПАТ «Волинь-цемент» – 1,32 млн грн, наступним є дохід ПАТ «Подільський цемент» – 1,25млн. грн.

Зростання доходів від реалізації продукції заводів цементної промисловості свідчить про незначний вплив показників макрооточення на теперішній стан дохідності підприємства. Проте для визначення рівня економічної безпеки на підприємстві необхідно здійснити детальний аналіз мезооточення та усіх сфер економічної безпеки. Зокрема у стратегічному плануванні управління економічною безпекою необхідно враховувати зовнішні загрози для досягнення стратегії підприємства та шляхи їх подолання чи усунення.

Стосовно цементної галузі в Україні, то спостерігається плавна тенденція до модернізації цементних заводів, поступовий перехід з «мокрого» способу виробництва на «сухий», адаптація пропозиції до потреб споживачів, тощо. Конкуренція на ринку цементу з кожним роком зростає.

Таблиця 2

Дохід від реалізації продукції підприємств цементної галузі Західної України

Роки	Заводи	ПАТ «Миколаївцемент»	ПАТ «Подільський цемент»	ПАТ «Іванофранківськ-Цемент	ПАТ «Волинь-Цемент
		Дохід від реалізації продукції, грн			
2010 рік		511045	772685	511045	1012601
2011 рік		778403	894748	778403	807253
2012 рік		599856	980271	796983	897457
2013 рік		538841	1120141	673639	918914
2014 рік		517859	1255377	754892	1322637

Складено автором за: [5]

Висновки і пропозиції. Стосовно цементної галузі в Україні, то спостерігається плавна тенденція до модернізації цементних заводів, поступовий перехід з «мокрого» способу виробництва на «сухий», адаптація пропозиції до потреб споживачів, тощо. Конкуренція на ринку цементу з кожним роком зростає. Західні інвестори виявляють все більше інтересу до великих цементним підприємствам. Вони висловлюють намір вкладати інвестиції не тільки в модернізацію старих виробництв, а й пропонують будівництво цементного заводу з нуля. Вагомий вплив на економічну безпеку підприємств становить зовнішнє середовище. Основними загрозами для підприємств цементної галузі Західної України є галузеві конкуренти, пунктуальність і обов'язковість виконання умов постачання. Підприємствам необхідно збільшити частку ринку, тому що цей показник негативно відбивається на отриманні прибутку. Для збільшення кількості покупців організації доцільно ввести систему знижок для постійних оптових клієнтів та захист продукції від фальсифікацій. Варто також стимулювати працівників до ефективної роботи, що позитивно відіб'ється на продукції, яку виготовляє підприємство. Необхідним є зменшення забруднення повітря підприємств цементної галузі за рахунок оновлення технологій виробництва цементу.

Список літератури:

1. Тринька Л.Я. Методика аналізу впливу зовнішнього оточення на фінансову безпеку підприємства / Л.Я. Тринька // «Формування системи і механізмів обліково-аудиторського та аналітичного забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств реального сектору економіки», матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Камянець-Подільський, 11-12 грудня 2012 р.
2. Офіційний сайт Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Офіційний сайт ПАТ «Холдингова компанія «ЕКО-ДІМ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eko-dim.com/
4. Офіційний сайт Асоціації виробників цементу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrcement.com.ua/
5. Офіційний сайт Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://smida.gov.ua/

Столяренко Е.А.
Львовский государственный университет внутренних дел

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ МЕЗООТОЧЕННЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ КОМПАНИЙ ЦЕМЕНТНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статье проанализировано влияние мезооточення на уровень экономической безопасности предприятия. По результатам многофакторного кросфекшн панельного регрессионного анализа доказано, что существует прочная связь между внешней средой и показателями производства цементной продукции. На основе SWOT анализа предложены стратегические приоритеты для достижения безопасности.
Ключевые слова: мезооточення, цементная промышленность, экономическая безопасность, стратегические приоритеты.

Stolyarenko A.A.
Lviv State University of Internal Affairs

FEATURES OF MESO ENVIRONMENT INFLUENCE ON THE ECONOMIC SECURITY OF CEMENT INDUSTRY

Summary
The article analyses the impact of meso environment on the level of economic security. The results of a multivariate cross-faction panel regression analysis showed that there is a strong link between the environment and production performance of cement products. Based on the SWOT-analysis, strategic priorities to achieve the security are proposed.
Keywords: meso environment, cement industry, economic security, strategic priorities.

УДК 338.1(666.9)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦЕМЕНТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Топольницька Т.Б.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті досліджено стан розвитку цементної галузі України. Здійснено аналіз впливу динамічних змін нестабільного ринкового середовища в країні на підприємства галузі. Визначено проблеми функціонування та перспективи розвитку. На основі розгорнутого аналізу впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ на конкурентоспроможність підприємств і досягнення ними стратегічного успіху обґрунтовано необхідність перегляду цільових орієнтирів галузі. Окреслено низку важливих передумов, розгляд яких дозволить створити надійне підґрунтя для прийняття ефективних регуляторних рішень.
Ключові слова: цементна галузь, аналіз, динаміка, структура, фактори впливу.

Постановка проблеми. Цементна галузь є однією з важливих ланок промисловості будь-якої країни не залежно від рівня її соціально-економічного розвитку, оскільки здійснює істотний вплив на всі інші галузі і умови життя населення через роль цементу у будівництві виробничих потужностей, житла, виробничої та соціальної інфраструктури. Як справедливо підкреслює автор [1, с. 100], виробництво цементу є одним з найважливіших чинників індустріального розвитку суспільства і зростання його матеріальної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування цементної галузі України отримують все більшу увагу з боку вітчизняних дослідників, зокрема в роботах П. Лопатьєва, І. Ковальчук, О. Миколюк, І. Панасенко, І. Тарасенко тощо. Водночас огляд літературних джерел свідчить про те, що у більшості випадків приділяється недостатня увага аналізу сучасного стану цементної промисловості в Україні, особливостям господарської діяльності в галузі, які впливають на фінансові результати та конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках. Необхідність наукового обґрунтування шляхів вирішення зазначених проблем з метою забезпечення стабільності розвитку цементної галузі України обумовлюють актуальність теми дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведення реформ в економіці України, зокрема, оптимізація податкового навантаження, реалізація програм розвитку, має

виходити з пріоритету вирішення нагальних проблем окремих галузей національного господарства. Україна має достатньо потужну цементну галузь, представлену низкою підприємств, розміщених у різних економічних районах. Водночас протягом останніх років функціонування підприємств галузі характеризується низкою проблем, які пов'язані з впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Більш глибокий аналіз діяльності підприємств цементної галузі України з використанням методів статистики та економічного аналізу дозволить визначити певні проблеми її динаміки та структури.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз функціонування цементної галузі, оцінка факторів, що впливають на її стан і визначають специфіку господарських процесів її підприємств у сучасних умовах розвитку національної та світової економіки.

Виклад основного матеріалу. Основними виробниками цементу в Україні за підсумками 2015 року були учасники Асоціації «Укрцемент»: ПАТ «Подільський Цемент», ПАТ «Миколаївцемент», ТОВ «Цемент», ПАТ «Івано-Франківськцемент», ПАТ «Дікергофф Цемент Україна», ПАТ «Хайдельбергцемент Україна», ПАТ «Євроцемент-Україна», частка яких становила 99,8% від загального обсягу виробництва. Консолідована частка у виробництві інших компаній склала 0,2% [2, с. 10-11].

Зростання виробництва в галузі спостерігалося з 2001 р. до 2007 р., коли обсяг виробництва сягнув майже 15 млн. т, після 2007 р. (за винятком 2011 р., коли відзначався позитивний приріст у 13,9%) динаміка обсягів виробництва була спадною. Так, обсяги національного виробництва цементу скорочуються після періоду певного зростання у 2009-2011 рр. У 2015 р. серед провідних учасників ринку зростання обсягів виробництва цементу були ПАТ «Івано-Франківськцемент» (+40,8%), ПАТ «Дікергофф Цемент Україна» (+1%) та CRH plc., до якої входять «Миколаївцемент», «Подільський Цемент» та «Цемент» (+2,6%), тоді як інші учасники значно скоротили обсяги виробництва.

На динаміку обсягів виробництва значний вплив мали військово-політичні події 2014-2016 рр., оскільки три заводи знаходяться на непідконтрольній Україні території (ТОВ «Промцемент», Амвросіївський завод ПАТ «Хайдельбергцемент Україна», ПАТ «Бахчисарайський комбінат «Будіндустрія», АР Крим). Ще один завод з жовтня 2015 року припинив свою діяльність за рішенням власника (філія «Краматорський ЦЗ-Пушка» ПАТ «Євроцемент-Україна») через проблеми зі збутом. При цьому за підсумками 2015 року обсяг українського ринку цементу склав майже 8,14 млн. т, що на 4,8% менше, ніж у попередньому році, коли обсяг ринку був на рівні 8,55 млн. т [2, с. 10-12].

Цемент використовується як основний в'яжучий матеріал і як основа для виробництва бетону у будівництві. Відповідно параметри функціонування і розвитку цементного виробництва значною мірою залежать від стану та динаміки будівельної галузі. Коефіцієнт кореляції (за рівня довіри $p \leq 0,05$) між наведеними динамічними рядами складає 80,3%, що підтверджує наведений висновок.

Наслідки кризових явищ, падіння купівельної спроможності населення і погіршення фінансового стану бізнесу, закінчення великих інфраструктурних проектів до Євро-2012 відобразилися на скороченні житлового та виробничо-інфраструктурного виробництва. Згідно з даними Державної служби статистики України у 2015 році обсяг виконаних будівельних робіт в країні скоротився в порівнянні з попереднім роком на 14,9%. Для порівняння, у 2014 році скорочення в будівельній галузі було більш істотним і становило 20,4% [3].

Крім того, несприятлива макроекономічна кон'юнктура визначила зростання цін, а значить, і зменшення попиту на будівельну продукцію та послуги. Наприклад, лише у 2015 році ціни на будівельно-монтажні роботи в Україні зросли на 27,1% порівняно з 2014 роком, причому найбільше зросли ціни на будівельно-монтажні роботи у сфері будівництва трубопроводів, комунікацій та ліній електропередач – на 34,2%, зведення нежитлових споруд – на 28,2%, а також у сфері житлового будівництва – на 24,2%. Найменше збільшилася вартість будівництва комплексних промислових будівель – на 23% [4]. Все це об'єктивно обумовило скорочення внутрішнього попиту і обсягів виробництва цементу.

З точки зору міжнародної торгівлі, Україна не є великою країною, тобто не може впливати на рівень цін і обсяги міжнародної торгівлі цементом з метою подолання обмеженості внутрішнього ринку. У 2013 р. Україна посідала 27 місце в рейтингу виробників із 0,9% загального виробництва [5].

Виробництво цементу, з точки зору кількості продавців на ринку, є олігополізованим через наявність об'єктивних бар'єрів – необхідності великих вкладень у створення і модернізацію виробництва, витратність власне самого виробництва і значний період окупності вкладеного капіталу. Провідні компанії світу сконцентрували достатньо значний обсяг потужностей і прагнуть інвестувати в перспективні базові підприємства за критерієм можливостей розвитку будівництва в країнах, що розвиваються, на ринку існує жорстка конкуренція за володіння виробничими потужностями і ринки збуту.

У контексті зазначених міркувань слід також вказати на таку особливість функціонування цементної галузі України як домінування іноземного капіталу в структурі власності цементних підприємств: «Heidelbergcement», «Dyckerhoff» – Німеччина; «Євроцементгруп» – Росія; «CRH» – Ірландія. Єдині підприємства, які належать національному капіталу, – ПАТ «Івано-Франківськцемент» та ДП «Харківський дослідний цементний завод». Про зацікавленість іноземних інвесторів саме у сировинному та первинному переробному секторах свідчить насамперед динаміка обсягу інвестицій у них. Але навіть іноземні інвестиції у функціонування і розвиток цементного виробництва не призвели до його масового оновлення.

Серед важливих структурних недоліків цементної галузі слід також зазначити його енергомісткість (насамперед виробництва портландцементного клінкеру), і пов'язана з цим висока енергомісткість відходів. Крім енергомісткості, цементне виробництво характеризується значною кількістю викидів: за різними оцінками в діапа-

зоні 0,54-0,83 т діоксиду вуглецю на 1 т цементу. Звичайно, що такі обсяги споживання енергії та викидів обумовлюють значну частку витрат в ціні продукції і невелику маржу прибутку. Остання, зокрема, не дає підприємствам змоги змінювати ціну в залежності від попиту на зовнішньому ринку і формувати фонд оновлення виробництва.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємств цементної галузі дає змогу зробити певні висновки:

– між динамікою виробництва та експорту немає щільного зв'язку, тобто експортна діяльність не використовується як альтернатива збуту на внутрішньому ринку;

– обсяги зовнішньоекономічної діяльності порівняно з обсягами національного виробництва є практично незначними, зростання обсягів імпорту у 2011-2012 рр. було пов'язане з масштабними інфраструктурними проектами в ході підготовки до Євро-2012, житлове будівництво через низькі обсяги не може забезпечити достатній попит для стабільного функціонування галузі;

– ціновий чинник здійснює негативний вплив на обсяги експорту, починаючи з 2013 р. і проявляє нестабільність впливу на обсяги імпорту.

Основними експортними ринками збуту українського цементу у 2015 р. були такі країни: Білорусь – 43,3% від загального обсягу експорту у натуральному вигляді; Молдова – 35,0%; Угорщина – 10,8%; Румунія – 10,6%. Сумарна частка експорту до інших країн склала 0,2%. Лідером за темпами росту обсягів експорту став ринок Румунії – збільшився в 40,9 разів у натуральному вигляді. У порівнянні з 2010-2011 рр. географічна структура змінилася досить різко, причиною цього було майже повне припинення постачань до Російської Федерації.

Основними країнами, з яких відбувався імпорт цементу в Україну стали: Туреччина – 86,8% від загального імпорту в натуральному вигляді; Словаччина – 4,2%; Білорусь – 3,5%; Польща – 2%; Франція – 1,5%; Німеччина – 1,2%. Сумарна частка в імпорті з інших країн склала – 0,8%. У 2015 році зафіксований ріст постачання цементу зі Словаччини – 65,1% по відношенню до 2014 р. у натуральному вигляді, Франції – 10,0%. Імпорт із Туреччини зменшився на 36,8%, але найбільше скоротився імпорт цементу із Білорусі – 55,8% [6].

Як зазначає П. Лопатьєв, цементне виробництво – це галузь фактично одного продукту, тобто є лише кілька класів цементу і клінкер, як основа для його виробництва, і тому основним елементом збутової політики підприємств галузі виступають ціна продукції та її якість [7]. І тут важливо враховувати ще одну особливість цементного виробництва – низький технологічний рівень продукції. Це проявляється, по-перше, у невідповідності вітчизняної продукції цементної промисловості європейським стандартам, по-друге, низьким рівнем виробництва та експорту виробів з цементу. У період з 2006 р. по 2015 рр. обсяг імпорту виробів з каменю, гіпсу і цементу постійно перевищував експорт вдвічі.

Цікавим є той факт, що коливання рівня експорту та імпорту у щорічному вимірі мають кореляцію 98%, а у щомісячному – 90%. Це свідчить про те, що національна цементна галузь просто не використовує можливості внутрішнього ринку, особливо зараз, коли високий ціновий сегмент не є популярним, тобто можна за рахунок цінової політики отримати конкурентні переваги перед імпортерами на внутрішньому ринку.

Висновки і пропозиції. У ході економічних трансформацій перед підприємствами цементної галузі постала низка проблем, пов'язаних з особливостями господарювання в галузі, проблемами динаміки макроекономічної кон'юнктури та кон'юнктури ринків збуту, політичними подіями.

Здійснений у роботі аналіз дав змогу визначити особливості цементної галузі як складової економіки України:

1) практично монопродуктовий характер і залежність від ресурсного забезпечення, що визначає зорієнтованість збутової політики підприємств галузі на ціну продукції та її якість;

2) на динаміку національного виробництва значний вплив мали кризові явища 2008-2010 рр. і військово-політичні події 2014-2016 рр., перш за все, це проявилося у втраті джерел ресурсного забезпечення на Донбасі та в Криму; крім того, зазначені події вплинули на рівень платоспроможності населення та підприємств;

3) параметри функціонування і розвитку цементного виробництва значною мірою залежать від стану та динаміки будівельної галузі – зниження обсягів будівництва призвело до швидкого падіння обсягів реалізації в цементній галузі;

4) енергомісткість виробництва і пов'язана з цим висока енергомісткість відходів, значне екологічне навантаження виробництва;

5) значна частка транспортних витрат у структурі собівартості вхідних ресурсів та відповідно у структурі собівартості готової продукції;

6) з точки зору міжнародної торгівлі Україна не є великою країною, тобто не може впливати на рівень цін і обсяги міжнародної торгівлі цементом з метою подолання обмеженості внутрішнього ринку;

7) виробництво цементу з точки зору кількості продавців на ринку є олігополізованим;

8) іноземні інвестори, яким в основному належать підприємства галузі, не бачать сенсу вкладати кошти в оновлення виробничих потужностей через те, що ринки за географічним сегментом практично поділені між основними учасниками, а перспективи зростання внутрішнього ринку України є примарними.

Загалом погіршення показників та параметрів підприємств цементної галузі мало б обумовити інтенсифікацію зусиль держави з її стимулювання. Саме на вирішення проблем регуляторного характеру, що перешкоджають розвитку цементної галузі України, потрібно спрямувати подальші дослідження.

Список літератури:

1. Панасенко І.А. Розвиток виробництва будівельних матеріалів (кераміки та в'яжучих) в Україні в 1950-1980 рр.: історичний екскурс / І.А. Панасенко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ»: темат. вип.: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – № 29. – С. 100-108.
2. Щорічний бюлетень Асоціації виробників цементу «Укрцемент», 2015. – К., 2016. – 82 с.
3. Економічна статистика / Економічна діяльність / Будівництво [Електронний ресурс]: офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Економічна статистика / Ціни [Електронний ресурс]: офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
5. World Cement Production Statistics by Country [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.statsmonkey.com/table/1355-world-cement-production-statistics-by-country.php
6. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс]: офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
7. Лопатьєв П.С. Прогнозування економічного розвитку цементної промисловості України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / П.С. Лопатьєв; Донбаська державна машинобудівна академія. – Краматорськ, 2015. – 21 с.

Топольницкая Т.Б.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЦЕМЕНТНОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье исследовано состояние развития цементной отрасли Украины. Осуществлен анализ влияния динамических изменений нестабильной рыночной среды в стране на предприятия отрасли. Определены проблемы функционирования и перспективы развития. На основе развернутого анализа влияния факторов внешней и внутренней среды на конкурентоспособность предприятий и достижения ими стратегического успеха обоснована необходимость пересмотра целевых ориентиров отрасли. Очерчен ряд важных предпосылок, рассмотрение которых позволит создать надежную основу для принятия эффективных регуляторных решений.
Ключевые слова: цементная отрасль, анализ, динамика, структура, факторы влияния.

Topolnytska T.B.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SPECIFICS OF FUNCTIONING OF CEMENT INDUSTRY OF UKRAINE IN CONTEMPORARY CONDITIONS

Summary
This article explores the status of the cement industry in Ukraine. The analysis of the impact of dynamic changes of unstable market environment in the country on the enterprises of the industry has been performed. The problems of functioning and development prospects have been defined. Based on a detailed analysis of the impact of factors of external and internal environment on the competitiveness of enterprises and achievements of their strategic success, the necessity to review industry targets has been justified. A number of important prerequisites have been outlined and the consideration will create a solid foundation for effective regulatory decisions.
Keywords: cement industry, analysis, dynamics, structure, influence factors.

УДК 65.012.12:338.5

ВПЛИВ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПОЖИВАЧІВ СНЕКІВ НА ЦІНОВЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ

Чукурна О.П., Чмир В.О., Егорова К.П.
Одеський національний політехнічний університет

В статті розглянуто тенденції розвитку ринку снеків та представлені результати маркетингових досліджень споживчих переваг споживачів снеків. Визначені споживчі переваги на ринку снеків та сформовані специфічні особливості й тенденції розвитку ринку снеків. Розроблені стратегічні напрямки цінового позиціонування для основного виробника снеків в Україні ПП «Колосов». Запропоновані стратегії цінового позиціонування для виробників снеків.
Ключові слова: маркетингові дослідження, споживчі переваги, ринок, цінове позиціонування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Маркетингові дослідження є основним інструментом маркетингової діяльності підприємства, який є обов'язковим етапом планування його маркетингової діяльності. Результати маркетингових досліджень, як правило, використовуються при складанні маркетингових планів та стратегій на підприємствах, які працюють на різних ринках збуту. Маркетингові дослідження, що націлені на виявлення споживчих переваг повинні використовуватися при сегментуванні ринку та формуванні картки типового споживача. Цей механізм дозволяє отримувати найбільш ймовірні прогнози ринкової кон'юнктури та визначати тенденції розвитку споживчих ринків. Саме тому, маркетингові дослідження споживчих переваг є однією з ключових наукових проблем сучасної теорії маркетингу. Формування наукових підходів щодо етапів проведення маркетингових досліджень споживчих переваг на різних ринках є важливою та актуальною проблемою, яка повинна враховувати специфічні ринкові фактори впливу, які притаманні різним споживчим ринкам. В той же час, всі споживчі ринки мають загальні риси, які впливають на тенденції їхнього розвитку та потребують обґрунтування. Вся інформація, отримана в ході маркетингового дослідження є необхідною для цінового позиціонування нової торгової марки або нового товару на ринок й розробці стратегії просування товару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Теоретично-методологічним обґрунтуванням маркетингових досліджень займаються такі українські вчені, як: О.В. Зозульов [2], С.М. Ілляшенко [3], І.В. Лилик, М.А. Окландер [4, 5, 6], С.А. Солнцев, А.О. Старостіна, О.П. Чукурна [5, 7], О.І. Яшкіна [4, 6, 8] В наукових працях цих вчених висвітлено теоретико-методологічну базу та процедурний механізм проведення маркетингових досліджень, визначено маркетингові дослідження, як систему, обґрунтовані принципи, на яких базується механізм проведення маркетингових досліджень. Так, Зозульов О.В. [2] обґрунтовує типи та методи маркетингових досліджень інноваційного продукту, а С.М. Ілляшенко [3] зосереджує увагу на методології та процедурі проведення маркетингових досліджень в Інтернеті. О.І. Яшкіна у своїй монографії [8] обґрунтовує теоретико-методологічний інструментарій системи маркетингових досліджень інновацій на машинобудівному підприємстві. В монографії акцентовано увагу на фактори впливу та показники результативності інноваційної діяльності машинобудівного підприємства та сформовано концепцію функціонування системи маркетингових досліджень інновацій на машинобудівному підприємстві. Поряд з цим, заслуговує на увагу наукова розробка щодо вдосконалення класифікації методів маркетингових досліджень ціни, яка була обґрунтована в наукових працях М.А. Окландера та О.П. Чукурної [5]. Автори акцентували увагу на системі цінових досліджень на споживчих ринках та ролі ціни, як основного фактору споживчого вибору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на існуюче наукове підгрунття системи маркетингових досліджень, проблема формування системи маркетингових досліджень споживчих переваг на окремих ринка товарів та послуг є недостатньо дослідженою. Крім того, важливим науковим завдянням стає вдосконалення процедурного механізму проведення маркетингових досліджень за рахунок реалізації його результатів в маркетингової діяльності підприємства. Саме тому, обґрунтування маркетингових досліджень споживчих переваг (в нашому випадку, споживачів снеків), яке буде враховувати специфічні ринкові фактори та систему обробки маркетингової інформації, є актуальним науковим завданням.

Метою статті є розробка рекомендацій щодо формування маркетингової стратегії цінового позиціонування на ринку снеків для українського виробника ПП «Колосов» за результатами маркетингових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На початку свого розвитку український ринок снеків дуже стрімко розвивався та зростав. Щорічний темп зростання становив 200-300%. Це пояснювалося тим, що ринок був молодим, й на ньому в основному були представлені картопляні чіпси та солоний арахіс. Далі темпи зростання стали знижуватися і становили 25-30% у грошовому вираженні та 5-10% в натуральному. У зв'язку з кризою, українські споживачі стали знижувати споживання снеків, оскільки вони не вважаються основним продуктом харчування. Споживання могло бути ще меншим,

якби не активна рекламна кампанія виробників снекової продукції. Починаючи з 2010 р. продаж снеків в Україні збільшилися більш ніж на 60% порівняно з 2009 р. В 2011 р. продажі залишалися на тому ж рівні, що й в 2010 р, проте вже починаючи з 2012 р. знову спостерігалося скорочення продажів на 30% порівняно з попереднім роком. Так, у 2016 році падіння виробництва продовжилося. Продажі продукції преміум сегменту також знижуються, що свідчить небажання українців сплачувати високі ціни за снеки. Також спостерігається тенденція до збільшення продажів снеків в «економ-упаковках». Саме тому майже всі виробники збільшили випуск продукції економ-сегменту та середньо цінового сегменту. Аналіз статистичної інформації щодо стану та тенденцій розвитку на ринку снеків, дозволив зробити наступні висновки. Згідно даних Держкомстату України [1], найбільш вагомою категорією снекової продукції в продажах (в грошовому вираженні) є сухарики та насіння з масовою часткою близько 30%, на другому місці – картопляні чіпси, й на третьому місці – все горіхи (рис. 1).

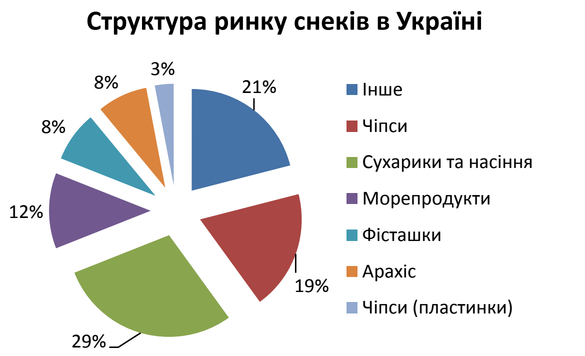

Рис. 1. Структура ринку снекової продукції [1]

Сухарики та насіння залишаються найбільш популярними продуктами споживання та їх продажі щороку зростають. Це пов'язано з тим, що вони найменше схильні до фактору сезонності, а також з причини їх низької вартості. В Західній Україні перевагу віддають сухарикам, а в Східній – насінню. За даними Держкомстату, в середньому українець з'їдає 1,5 кг снеків за рік. В той же час, близько 25% населення України використовують снеки щодня [1]. Якщо порівнювати цей показник із середньорічним споживанням снеків в Європейському Союзі, то він є дуже низьким. Наприклад, споживання снеків на одного споживача ЄС складає 5-6 кг за рік, а на одного споживача США – 10 кг за рік. Основною причиною низького споживання снеків є падінням курсу гривні, оскільки багато торговельних марок шнекової продукції не виробляються на території України. Їх тільки фасують та пакують на території України. Скачок курсу долара збільшив вартість цих продуктів, йі українські виробники зменшили обсяги закупівель. Криза вплинула на купівельну спроможність населення. Люди не можуть дозволити собі купувати снеки преміального класу. Тому виробники скорочують їх виробництво. Більшість жителів України виділяють на снеки 10-15 грн. в день. Витрачати велику суму вони не готові. Снеки не належать до продуктів першої необхідності, тому в умовах кризи люди відмовляються від них.

З метою збільшення споживання й розширення ринків збуту, виробники снеків постійно оновлюють асортимент продукції, створюючи нові продукти. На українському ринку дуже широкий асортимент вибору снеків на різний смак, який значно відрізняється від асортименту за кордоном. Характерною рисою українського ринку снеків є незначна представленість асортименту в сегменті преміум-класу. Аналіз статистичних даних дозволив зробити висновок, що виробництво снеків в натуральному вираженні в Україні знижується з кожним роком. Так, у 2015 році ринок снеків зменшився на 30%. У 2016 році падіння виробництва продовжилося [1].

Структура ринку снеків в Україні неоднорідна, що впливає на показники експорту та імпорту. Деякі види снеків Україна тільки імпортує. Наприклад, снеки, зроблені з екзотичних фруктів та ягід. До цієї категорії відноситься також така популярна основа для снеків як арахіс. Насіння є найбільш популярним снеком, який Україна активно експортує в інші країни. За даними Державної статистики [1], до 2015 року великі поставки насіння здійснювалися до Росії. У 2016 році головні напрямки експорту змінилися. За січень-листопад 2016 року, найбільше насіння соняшнику експортували в такі країни, як: Туреччину – 21,91%; Францію – 20,98%; Португалію -10,78%. Ще 46,33% було експортовано в інші країни (рис. 2).

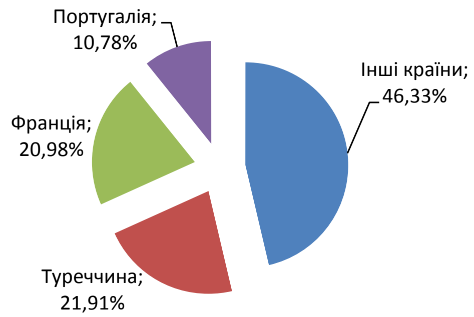

Рис. 2. Експорт насіння соняшнику в січні – листопаді 2016 року [1]

За даними Державної статистики [1], найбільший відсоток насіння Україна імпортує з: Туреччини – 34,42%; США – 29,56%; Франції – 8,20%. Ще 27,82% імпорту насіння припадає на інші країни (рис. 3).

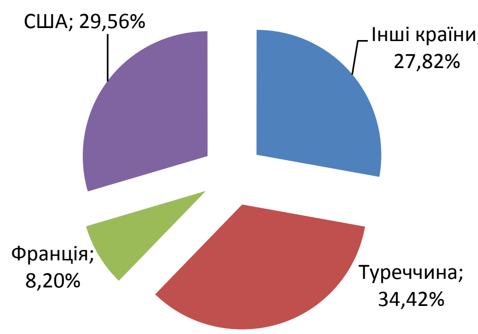

Рис. 3. Імпорт насіння соняшнику в січні – листопаді 2016 року [1]

Основними виробниками які представлені на ринку снекової продукції України, що виробля-

ють найбільш відомі торговельні марки снеків, є наступні:

· ПП «Колосов» є представником 2 торгових марок (ТМ), «Лакомка» та «Сімейні». ТМ «Лакомка» – це насіння соняшнику смажене та фасоване в поліпропіленові металізовані пакетики, яке має середню ступінь прожарювання. ТМ «Сімейні» є насінням соняшнику смаженого, вищого гатунку, фасованого в поліпропіленові металізовані пакетики, середнього ступіня прожарювання;

· Компанія «Крафт Фудз Україна» виробляє картопляні чіпси «Люкс» і «Estrella», екструзійні чіпси «Cerezos» (Черезос), кукурудзяні чіпси «Patos»;

· Компанія «Frito Lay» (ТОВ «Сандора» є офіційним дистриб'ютором в Україні) випускає на ринок картопляні чіпси торгової марки «Lay's»;

· Компанія «S-Group» виробляє солоні горішки «Козацька розвага», сухарики торгових марок «Флінт» і «Fitto», солоні горішки, фісташки та чіпси під торговою маркою «Мачо», сушені морепродукти «Морські», горішки «FanNut» та «Red Pistachio», картопляні чіпси «Kartofan» та смажене насіння «Semki»;

· Компанія «Захід» випускає рибні снеки під торговою маркою «Капітан», арахіс «Міцний Горішок», сухарики «Аміго», насіння, фісташки та арахіс в шкаралупі торгової марки «Захід», горішки преміум-класу «Захід Преміум» і насіння, ядра соняшника «38 калібр».

Таким чином, аналіз ринку снеків свідчить про те, що ринок є досить насиченим, з високою присутністю іноземних компаній, з яким важко конкурувати українським виробникам. Саме тому, на сучасному етапі, однією з управлінських проблем для компанії ПП «Колосов» є розширення меж ринку та завойовування нових споживачів. Виходячи з визначеної управлінської проблеми, актуальним для підприємства стає процедура проведення маркетингових досліджень споживчих переваг на ринку снеків. Цей підхід допоможе обрати успішну стратегію позиціонування на обраних цільових сегментах ринку. Виходячи з демографічних особливостей споживачів, типу товару, частоти покупок, досліджуваною генеральною сукупністю мають буди люди віком від 18 до 50 років. Обсяг вибірки в дослідженні 30 чоловік. Методом вибірки має бути детермінований метод нерепрезентативної вибірки, коли інтерв'юер вибиратиме респондентів із зручних і доступних для відбору елементів. А саме – людей у віці від 18 до 50 років, які будуть відвідувачами супермаркетів. Збір первинної інформації по цієї вибірці здійснювалося за допомогою анкетування. Анкетування проводилося методом особистого інтерв'ю. Для аналізу даних використовувалася програма SPSS.

Впродовж дослідження було з'ясовано, що якість продукції ТМ «Сімейні» цілком задовольняє споживачів. Проте, оскільки за останні роки платоспроможність споживачів впала, що сприяло скороченню споживання снеків, підприємству ПП «Колосов» необхідно сформувати дієву антикризову маркетингову стратегію з метою розширення своєї цільової аудиторії та отримання додаткового прибутку. Дієвим заходом щодо залучення споживачів є зменшення ціни на свою продукцію при збереженні норми прибутку. Цей підхід можливо реалізувати за рахунок незначного зменшення розміру пачки. Іншим дієвим заходом може бути розширення асортименту, за рахунок введення нового виду продукту. Пропонуємо розширити асортимент традиційним для українців видом снеку – гарбузовим насінням. Цей вид продукту визиває асоціації з національними традиціями українців, що може бути використано у заходах з його позиціонування. Крім того, сировина для виробництва насіння гарбузового є суто українською, що надасть підприємству цінові переваги. Розрахунок ціни та очікуваного додаткового доходу від продажів насіння гарбузового представлений нижче. Так, один кілограм сировини гарбузового насіння коштує 50 грн. Вартість сировини для виробництва після повного циклу обробки, сортування, з урахуванням всіх витрат становить 110 грн. за 1 кг. Підрахунок показав, що реалізація однієї пачки (50 гр.) насіння буде становити 12 грн. Розрахунок додаткового доходу від реалізації цього продукту становитиме:

1. Вартість виробництва 1000 кг. Насіння гарбузового становитиме: 1000 кг * 110 грн = = 110 000 грн.

2. Вартість в розрахунку на одну партію насіння, при умові, що розмір пакування становить 50 гр.: 1000 кг / 0,05 гр = 20000 од.

3. Загальна вартість партії насіння 20000 * 12 = 240 000 (грн)

Таблиця 1

Результати анкетування

№	Запитання	Результати
1	Ваша стать:	Жінок – 19; Чоловіків – 11
2	Скільки Вам років?	Від 18-23 років – 9; 23-30 років – 7; 30-40 років – 6; більше 40 років – 8
3	Ваш дохід?	До 3000 грн. – 9; від 3000 до 5000 грн. – 14; більше 5000 грн. – 7
4	Ви знайомі з продукцією ТМ «Сімейні»?	Знайомі – 17; не знайомі – 13
5	Як часто ви купуєте снекі?	До 5разів – 7; 5-10 раз – 11; більше 6 разів – 7; не купую – 5
6	Чи подобається Вам продукція ТМ «Сімейні»?	Подобається – 22; не подобається – 8
7	Що зі снекової продукції ви купуєте частіше?	Горіхи – 5; Фісташки – 4; Гарбузове насіння – 3, Соняшникове насіння – 15; Очищене соняшникове насіння – 3;
8	Чим Ви керуєтесь при виборі снеків?	Ціна – 8; популярність – 4; дизайн – 4; смак – 7; якість – 7
9	Які снекі ТМ «Сімейні» Вам більше всього до смаку?	ТМ «Лакомка» – 9; Лакомка з сіллю – 3; Сімейні – 8, Сімейні преміум – 6; Сімейні медіум – 4
10	Чи задоволені Ви якістю ТМ «Сімейні»?	Так – 23; ні – 7

4. Додатковий дохід становить: 240 000 – – 110 000 = 130 000 (грн)

При реалізації 1 тони підприємство отримує дохід в розмірі 130 000 грн. Рентабельність виробництва за доходом насіння гарбузового становитиме: R = 130 000 / 110 000 = 1,18. Таким чином, отримання додаткового доходу надасть компанії здійснювати маркетингову стратегію позиціонування на ринку, яка заснована ціновому лідерстві.

На основі результатів проведеного маркетингового дослідження та розрахунків цінових переваг введення нового продукту, пропонуються наступні стратегічні напрямки цінового позиціонування для продукції на ринку снеків.

На погляд авторів, ціна є тією складовою, яка повинна бути обов'язковою при формуванні стратегій позиціонування, які засновані на використанні двох або трьох вигід. Позиціонування за ціною, може бути вдало поєднано з функціональними, емоційними вигодами та вигодами самовираження. Таким чином, можна сформулювати наступні напрямки стратегій цінового позиціонування [7]:

– Позиціонування за співвідношенням «ціна/функціональні вигоди»;

– Позиціонування за співвідношенням «ціна/емоційні вигоди»;

– Позиціонування за співвідношенням «ціна/вигоди самовираження».

Стратегія позиціонування за співвідношенням «ціна/функціональній вигоди» базується на вигодах від функціональності та якості бренду у співвідношенні з його ціною. Цей підхід може бути реалізований в напрямку цінових стратегій співвідношення «ціна/якість».

Стратегія позиціонування за співвідношенням «ціна/емоційні вигоди» заснована на створенні стійких асоціацій, які пов'язані з брендом, за рахунок емоційного впливу на свідомість споживача. В цьому контексті, може використовуватися стратегія високих цін, оскільки емоційна складова може бути базовою при здійсненні споживачем вибору.

Стратегія позиціонування за співвідношенням «ціна/вигоди самовираження» заснована на використанні потреб споживачів брендів у самовираженні та самореалізації. Згідно, з пірамідою А. Маслоу, ці потреби є потребами більш високого підпорядкування, тому ціна на товари, які їх задовольняють, має бути високою протягом всього життєвого циклу [7].

Таким чином, для ринків снеків можна використовувати перший підход щодо позиціонування бренду: за співвідношенням «ціна/функціональній вигоди». Результати маркетингових досліджень ринку снеків показали, що продажі снеків в преміум категорії є незначними та існує тенденція щодо їх постійного скорочення. Тобто споживчі переваги розподіляються в напрямку використання функціональних вигід. Проте, на наш погляд, стратегія позиціонування за співвідношенням «ціна/емоційні вигоди» може також успішно використовуватися на ринку снеків, незважаючи на те, що вона спрямована на реалізацію стратегії високих цін.

Висновки і пропозиції. Результатом написання статті є висновок, що результати проведення маркетингових досліджень є основною інформацією для підприємства при розробці та формуванні маркетингових стратегій цінового позиціонування. Інформація щодо споживчих переваг, яка враховує специфічні особливості споживчих ринків, повинна стати базою при розробці стратегії цінового позиціонування. Отримана інформація щодо споживчих переваг повністю відображає типологію споживачів та сприятиме вибору де-кількох атрибутів та ознак позиціонування, які можуть бути пов'язані з ціновими ознаками.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Зозульов О.В. Типи та методи маркетингових досліджень інноваційного продукту // Економічний Вісник НТУУ «КПІ». – 2007. – С. 236-244.
3. Ілляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – № 4, Т. II. – С. 64-74.
4. Маркетингові технології економічного зростання: [монографія] / [Окландер М.А., Яшкіна О.І., Чукурна О.П., Кірносова М.В. та ін.]; за ред. М.А. Окландера. – Одеса: Астропринт, 2012. – 376 с.
5. Окландер М.А., Чукурна О.П. Класифікація методів маркетингових досліджень ціни // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Донецьк. 2012. – № 41. – С. 31-37.
6. Окландер М.А., Яшкіна О.І. Концепція формування системи маркетингових досліджень інновацій машинобудівного підприємства // Економіст № 11(325) 2013.
7. Чукурна О.П. Технологія цінового позиціонування брендів // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія: «Економічні науки». Випуск 17. Частина 4. – Херсон, 2016. – С. 68-72.
8. Яшкіна О.І. Маркетингові дослідження інновацій в машинобудуванні: [монографія] / О.І. Яшкіна. – Луганськ: Видавництво «Ноулідж», 2013. – 290 с.

Чукурна Е.П., Чмыр В.О., Егорова К.П.
Одесский национальный политехнический университет

ВЛИЯНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ СНЕКОВ НА ЦЕНОВОЕ ПОЗИЦИОНИРОВАНИЕ

Аннотация
В статье рассмотрены этапы проведения маркетинговых исследований потребительских предпочтений снеков на рынке бакалейных изделий. Определены потребительские предпочтения на рынке снеков и сформированы специфические особенности и тенденции развития рынка снеков. Разработаны стратегические направления ценового позиционирования для основного производителя снеков в Украине ЧП «Колосов». Предложены стратегии ценового позиционирования для потребителей снеков.
Ключевые слова: маркетинговые исследования, потребительские преимущества, рынок, ценовое позиционирование.

Chukurna E.P., Chmyr V.O., Ehorova K.P.
Odessa National Polytechnic University

INFLUENCE OF MARKETING RESEARCH OF CONSUMERS OF SNACKS ON PRICE POSITIONING

Summary
The article describes the stages of the marketing research of consumer preferences of snacks on grocery products market. Consumer preferences in the snack market are determined and specific features and trends in the snack market are formed. Strategic directions of marketing activity for the main producer of snacks in Ukraine Kolosov LLC have been developed. It was proposed strategies for price positioning for snack consumers.
Keywords: marketing research, consumer benefits, the market, price positioning.

УДК 658.155

РОЛЬ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Чуприна Л.В., Намазова В.М.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті визначено економічне значення впровадження оперативної системи управління запасами та її вплив на загальну діяльність підприємства. Розглянуто основні позитивні та негативні наслідки наявності запасів на підприємстві. Обґрунтовано необхідність реалізації логістичного підходу до управління запасами з метою підвищення ефективності господарювання промислових підприємств. Проаналізовано деякі сучасні моделі управління запасами. Визначено основні етапи організації робіт з управління матеріальними запасами на промисловому підприємстві.
Ключові слова: запаси, логістична система, матеріальні потоки, замовлення, система управління запасами, моделі управління.

Постановка проблеми. Багато факторів, які характеризують стан економіки, змушують промислові підприємства переглядати підходи до управління. Ринок стає більш динамічним, життєвий цикл продукції скорочується. Одночасно з цим бізнес промислових підприємств зазнає змін в бік глобалізації та екологізації діяльності, виходу на міжнародний рівень. Обмеження в ресурсах, перш за все, фінансових та матеріальних, неймовірно високі вимоги до якості продукції (її екологічних характеристик) та рівня сервісу вимагають від підприємства найбільш точно, якісно, в найменші строки та за прийнятною ціною забезпечувати вимоги замовників. Перед підприємством постає задача створення структури управління, яка спроможна найбільш точно та швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі з незмінним підтриманням параметрів якості та швидкості виробництва продукції та надання послуг. Підприємство повинно бути одночасно міцним та гнучким. Час реагування на зміни та час можливого переорієнтування діяльності в бік більш чіткого задоволення потреб споживачів – це один з головних факторів ефективної діяльності промислового підприємства.

Це вимагає від керівників промислових підприємств та менеджерів застосування як традиційних підходів та методів управління запасами, так і нових, логістичних, що дозволяють включити управління матеріальними ресурсами до складу основних напрямів стратегії розвитку суб'єктів господарювання.

Тож у системі управління виробництвом раціональна організація матеріально-технічного постачання має велике значення – від ефективності системи постачання багато в чому залежить успішне виконання виробничої програми, а також досягнення економічних показників усього підприємства.

Ефективне управління матеріальними запасами є важливим чинником підвищення ефективності функціонування підприємства. Але, на жаль, управління виробничими запасами ще не є істотним напрямком у стратегії розвитку в конкурентних умовах.

Однак, активізація наукових досліджень із проблем організації закупівель, взаємодії постачальників і споживачів на принципах логістики є закономірним етапом рішення важливих економічних завдань, висунутих ринковим середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття накопичено чималий досвід удосконалення загальних принципів і механізмів логістики. Різним аспектам теорії і практики логістики присвячено праці таких вітчизняних учених, як Л. В. Балабанова, Г. І. Брітченко, М. Ю. Григорак, М. С. Дороніна, М. А. Окландер, В. Л. Пілюшенко, О. М. Тридід, Н. І. Чухрай, О. О. Шубін та ін. Вагомий внесок зробили такі науковці СНД, як Б. А. Анікін, А. М. Гаджинський, Е. А. Голіков, Л. Б. Міротін, И. Е. Тишбаєв, А. І. Семененко, В. І. Сергєєв і фахівці інших зарубіжних країн, зокрема, Д. Бауерсокс, Дж. Бушер, Д. Клосс, Дж. Хескетт та ін. Основна увага цими науковцями приділяється загальній теорії та особливостям транспортної, складської й виробничої логістики, але недостатньо вирішеними залишаються такі питання як організація ефективної системи управління запасами з урахуванням розробленої загальної стратегії розвитку промислового підприємства; оцінка ефективності впровадження й застосування принципів логістики на промислових підприємствах та багато інших.

Мета статті. Дослідження теоретичних основ та прикладних проблем удосконалення логістичної системи підприємства в умовах невизначеності зумовлює постановку цілі статті – висвітлення теоретичних особливостей управління запасами та обґрунтування застосування на підприємствах логістичного підходу до управління запасами з метою підвищення ефективності їх господарювання, подальшого розвитку та досягнення конкурентних переваг на ринку.

Для досягнення поставленої мети необхідно сформулювати та вирішити комплекс завдань: визначити місце і роль запасів у підвищенні господарської діяльності промислових підприємств та встановити причини створення запасів на підприємстві; вивчити особливості підвищення ефективності управління запасами шляхом застосування логістичного підходу тощо.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що розглядати питання управління запасами необхідно з урахуванням двох протилежних положень: по-перше, рівень запасів не повинен бути надто високим, бо зайві запаси – це марно витрачені ресурси та додаткові витрати на їх утримання, а по-друге – рівень запасів повинен бути достатнім, щоб задовольнити вимоги виробництва. Забезпечити високий рівень якості продукції та надійність її поставок споживачам неможливо без створення оптимального запасу готової продукції, а також запасів сировини, матеріалів, напівфабрикатів, продукції незавершеного виробництва та інших ресурсів, необхідних для неперервного та ритмічного функціонування виробничого процесу. Занижені запаси матеріальних ресурсів можуть призвести до збитків, пов'язаних з простоями, з незадоволеним попитом і, як наслідок цього, до втрати прибутку, а також потенційних покупців продукції. З іншого боку, накопичення зайвих запасів зв'язує оборотний капітал підприємства, зменшуючи можливість його вигідного альтернативного використання і уповільнює його оборот, що відбивається на розмірі загальних витрат підприємства та фінансових результатах його діяльності. Таким чином, як перенасичення, так і нестача запасів призводить до економічного збитку.

Отже, наявність запасів, з одного боку, знижує ризик виникнення дефіциту матеріальних ресурсів у процесі виробництва та реалізації продукції, але з іншого боку, вимагає значних витрат та «заморожує» фінансові ресурси в значних обсягах товарно-матеріальних цінностей. Тому підвищити ефективність господарювання промислових підприємств можливо шляхом здійснення ефективного управління запасами. Підвищення ефективності управління запасами на промислових підприємствах сприятиме скороченню всіх видів запасів у постачанні і збуті, прискоренню оборотності оборотного капіталу, зниженню собівартості виробництва, забезпеченню повного задоволення споживачів продукції.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що управління запасами являє собою діяльність, спрямовану на забезпечення безперебійного процесу виробництва та реалізації продукції за мінімізацією загальних витрат по створенню та обслуговуванню запасів. В той же час управління запасами – це процес створення, контролю та регулювання рівня запасів у постачанні, виробництві та збуті продукції.

В економічній літературі управління запасами також може розглядатися і як система, тобто сукупність правил і показників, які визначають момент часу й обсягу закупівлі продукції для поповнення запасів, параметрами якої є: точка замовлення; нормативний рівень запасів; обсяг окремої закупівлі; частота здійснення закупівель; поповнювана кількість продукції, за якою досягається мінімум витрат на зберігання запасу згідно із заданими витратами на поповнення і заданими альтернативними витратами інвестованого капіталу.

На даний час ефективною системою управління запасами виступає саме логістика. Залучення логістики до формування загальної стратегії підприємства означає новий рівень його розвитку, насамперед, у напрямі забезпечення економічної стійкості у конкурентному середовищі.

Управління запасами в логістиці спрямоване на досягнення наступних основних цілей: по-перше, раціональне розміщення запасів у сфері виробництва і споживання; по-друге, формування оптимального обсягу, структури і рівня запасів; по-третє, оперативний облік і контроль за станом запасів; по-четверте, оперативне регулювання запасів в різних ланках логістичного ланцюга.

Логістичний підхід до функціонального планування та управління на промисловому підприємстві має передбачати виділення спеціальної логістичної служби, яка повинна управляти матеріальним потоком, починаючи від моменту формування договірних відносин з постачальником і закінчуючи доставкою споживачеві готової продукції.

Призначення логістичного підходу складається у впровадженні на підприємстві системи, за допомогою якої забезпечується потрібний набір послуг при максимально можливому зменшенні витрат, обумовлених виконанням логістичних операцій. У зв'язку з цим логістична політика розробляється з врахуванням двох факторів – бажаного рівня сервісу та мінімальної величини логістичних витрат.

Логістична система встановлює між ними баланс, вигідний як споживачу, так і постачальнику [7, с. 86]. Ефективне впровадження логістичного підходу до управління господарською діяльністю підприємств забезпечує перехід від управління окремими функціями, пов'язаними з формуванням та обслуговуванням логістичних потоків до управління комплексом таких функцій [2, с. 94]. Так, як зазначають провідні фахівці з логістики, в тому числі і Каїра З.С. [3, с. 48], новизна концепції логістики до управління промисловими системами полягає у всебічному комплексному підході до питань руху матеріальних благ в процесі виробництва і споживання. Принциповою відмінною рисою логістичного підходу до управління промисловими підприємствами є взаємозв'язок та інтеграція економічно не самостійних процесів управління виробництвом, транспортно-складським господарством, запасами, фінансовим капіталом, персоналом, інформаційними потоками регіону в єдину систему. При логістичному підході керуючі впливи додаються з боку єдиної логістичної системи управління до нового об'єкту управління – наскрізного матеріального потоку. Ці керуючі впливи формуються виходячи з загальних цілей та критеріїв ефективності досліджуваного логістичного ланцюга, тому параметри вихідного матеріального потоку виявляються цілком передбаченими [1, с. 267; 30, с. 27]. Управління надходженням виробничих запасів є окремим прикладним аспектом загальної політики управління запасами – операційним менеджментом. Це складний комплекс заходів, що повинен забезпечувати безперебійний процес виробництва при мінімізації видатків.

Організація робіт з управління матеріальними запасами на промисловому підприємстві включає кілька етапів:

1. Класифікація споживаних на підприємстві товарно-матеріальних цінностей. Це дозволяє виявити особливості споживання матеріальних ресурсів у виробничих підрозділах для вироблення стратегії управління запасами.

2. Створення стратегії управління запасами. На цьому етапі виробляються правила визначення моменту й обсягу замовлення, а також поповнення запасів.

3. Визначення параметрів моделей управління запасами. Управління матеріальними запасами в логістичній підсистемі постачання промислового підприємства повинне здійснюватися відповідно до виробленої стратегії й моделями управління запасами.

Ціль логістичної системи управління запасами – забезпечення безперебійного виробництва в потрібній кількості й у встановлений термін і досягнення на основі цього повної реалізації випуску при мінімальних видатках на утримання запасів, знаходження оптимального співвідношення між витратами й вигодами.

При проектуванні логістичної системи управління запасами необхідно враховувати ряд факторів:

1) виробничі потужності;

2) обсяг виробленої за певний період часу (день, тиждень, місяць) продукції;

3) поточний рівень запасів;

4) необхідний розмір гарантійного (страхового) запасу;

5) періодичність доставки.

Основними системами управління запасами є система з фіксованим розміром замовлення, система з фіксованим інтервалом часу між замовленнями, MRP-1, MRP-2 та ін.

Система з фіксованим розміром замовлення – це модель управління запасами, в якій основним визначальним фактором є визначення оптимального розміру замовлення, розмір якого згодом не змінюється. Оптимальний розмір замовлення визначається з урахуванням мінімізації сукупних витрат на зберігання і повторення замовлення. Він розраховується за формулою Вільсона:

$$q_{опт} = \sqrt{\frac{2 \times C_0 \times S}{i \times k}}, \quad (1)$$

де *ОПТ q* – оптимальний розмір замовлення (шт.), *S* – потреба в ресурсі даного виду на плановий період, шт., *i* – витрати на зберігання одиниці замовленого товару, гр. од.; *k* – коефіцієнт, що враховує швидкість поповнення запасу на складі, C_0 – витрати на виконання замовлення;

Модель із фіксованим інтервалом часу між замовленнями – система, коли замовлення здійснюються в строго певні моменти часу через рівні інтервали, наприклад раз на місяць, раз у тиждень і т.п. Розмір замовлення в даній системі є величиною розрахунковою (непостійною) і визначається наступним чином:

$$РЗ = МБЗ - ПОЗ + ОП, \quad (2)$$

де *МБЗ* – максимально бажаний запас; *ПОЗ* – поточний рівень запасу в точці замовлення (на межі інтервалу), *ОП* – очікуване споживання за час поставки, шт.

Система планування потреби в матеріалах (MRP-1 і MRP-2) це модель управління запасами, в якій виробництво, і, відповідно, запаси плануються виходячи з попиту на кінцеву продукцію. Ці системи відносяться до систем «підштовхуючого» типу. У «підштовхуючій» системі формується перелік матеріалів, необхідних для виробництва певної кількості готової продукції

відповідно до прогнозу ринкової кон'юнктури. Після цього постачальник формує замовлення. Теоретично в системі «підштовхуючого» типу неминуче формування поточних та страхових запасів, рівень яких, як свідчить досвід, може значно перевищувати рівень відповідних запасів при роботі за умов «тяглової» системи.

В системі MRP-1 виробляються обробка і коректування інформації про прихід, рух і витраті матеріалів (сировини, комплектуючих), облік запасів за місцем їх зберігання, вибір стратегій поповнення і контролю рівня запасів по кожній позиції номенклатур сировини і матеріалів, контроль швидкості оборотності запасів і т.д. Для вирішення завдань управління закупівлями використовується файл замовлень, в який вводиться інформація про замовлення і їх виконання.

За допомогою модуля MRP-1 спочатку визначають, скільки і в які терміни необхідно виготовити кінцевої продукції, потім визначається час і необхідна кількість матеріальних ресурсів для виконання виробничого графіку. Таким чином, як і для систем, заснованих на принципах концепції «точно в термін», в системі MRP -1 ключовим чинником є споживчий попит.

Метою впровадження MRP-1 є підвищення ефективності і якості планування матеріальних потоків, зниження рівня запасів матеріальних ресурсів, вдосконалення процедур контролю за рівнем запасів і зменшення витрат, пов'язаних з цими функціями. Проте використання модуля MRP-1 має низку недоліків і обмежень, до основних з яких відносяться:

– значний обсяг обчислень, підготовки і попередньої обробки значного обсягу вихідної інформації, що збільшує тривалість виробничого періоду;

– зростання витрат на обробку замовлень і транспортування при намаганні фірми зменшити рівень запасів або перейти на випуск готової продукції в малих обсягах з високою періодичністю;

– нечутливість до короткочасних змін попиту, оскільки вони засновані на контролі і поповненні рівня запасів у фіксованих точках проходження замовлення, недостатньо строге відслідковування попиту з обов'язковою наявністю страхових запасів;

– значне число відмов в системі із-за її великої розмірності і перевантаженості.

Система MRP-2 представляє собою вдосконалену систему планування потреб в матеріалах і відрізняється від системи MRP-1 в першу чергу номенклатурою виконуваних функцій. У ній об'єднані виробниче, фінансове планування і логістичні операції.

Важливе місце в підсистемі MRP-2 займають алгоритми прогнозування попиту, потреби в матеріальних ресурсах, рівня запасів, а також вирішення комплексу завдань контролю і регулювання рівня запасів матеріальних ресурсів, обсягу незавершеного виробництва і готової продукції. В основні завдання управління запасами входять: вибір стратегії поповнення запасів, розрахунок критичних крапок і точок замовлення, аналіз структури запасів по методу АВС, наднормативних запасів тощо.

Висновки і пропозиції. На наш погляд, використання нових логістичних технологій в управлінні підприємствами промисловості дозволить значно підвищити ефективність діяльності постачальницьких служб, раціоналізувати матеріальні потоки і, кінець кінцем, понизити собівартість продукції. Отже, можна зробити наступні висновки: 1) новизна логістичного підходу до управління запасами полягає в зміні пріоритетів між різними видами діяльності і підвищенні значущості діяльності із управління матеріальними потоками в господарсько-економічній діяльності підприємства; 2) використання сучасних модулів в системі управління запасами робить вагомий вплив на ефективність виробництва і в даний час стає одним з визначальних чинників конкурентної переваги підприємства; 3) наслідком впровадження нових систем управління запасами можливе досягнення: інтеграції і кооперації постачань, виробництва і збуту продукції; орієнтації на споживчий попит; оптимізації потокових процесів і створення гнучкого виробництва; повного обліку логістичних витрат від постачальника до споживача; мінімізації витрат на виробництво продукції за рахунок зниження обсягу запасів сировини і транспортних витрат; підвищення якості виробництва, постачання і збуту продукції.

Список літератури:

1. Альбеков А.У. Коммерческая логистика / А.У. Альбеков, О.А. Митько – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 416 с.
2. Амоша А. Теоретические основы логистического управления / А. Амоша // Проблеми теории и практики управления. – 2005. – № 8. – С. 93-95.
3. Каїра З.С. Логістичні стратегії діяльності підприємств: [монографія] / З.С. Каїра. – Донецьк: ВІК, 2007. – 311 с.
4. Кальченко А.Г. Основи логістики / А.Г. Кальченко. – К.: Знання, 1999. – 133 с.
5. Крикавський Є.М. Логістика підприємства / Є.М. Крикавський. – Львів: Львівська політехніка, 1996. – 220 с.
6. Пономарьова Ю.В. Логістика: Навчальний посібник: Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центрнавчальної літератури, 2005. – 328 с.
7. Омельченко И.Н. Логистическая система – основа создания эффективно действующих предприятий / И.Н. Омельченко, А.Б. Саврасов // Вестник машиностроения. – 2005. – № 6. – С. 81-86.

Чуприна Л.В., Намазова В.М.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Определено экономическое значение внедрения оперативной системы управления запасами и ее влияние на общую деятельность предприятия. Рассмотрены основные позитивные и негативные последствия наличия запасов на предприятии. Обоснована необходимость реализации логистического подхода к управлению запасами с целью повышения эффективности хозяйствования промышленных предприятий. Проанализированы некоторые существующие модели управления запасами.Определены основные этапы организации работ по управлению материальными запасами на промышленном предприятии.
Ключевые слова: запасы, логистическая система, материальные потоки, заказ, система управления запасами, модели управления.

Chupryna L.V., Namazova V.M.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

THE ROLE OF INVENTORY MANAGEMENT IN RAISING ECONOMIC EFFICIENCY OF ENTERPRISE

Summary
Defined the economic meaning of involving an efficient system of supplies management and its effect on general enterprise activity. The article identifies the main positive and negative effects of the company's stocks. We also prove the necessity of implementing logistics approach to inventory management to improve the economic efficiency of industrial enterprises. In the article the modern concept of material flows, in particular.Examined main stages in supply management arrangement work in industrial enterprises.
Keywords: stocks, logistical system, material flows, the order, inventory management system, management models.

УДК 339.137.2:658.821

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Шарко В.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Гавенко М.С.
Хмельницький національний університет

У роботі систематизовано науково-методичні підходи щодо розуміння категорії «конкурентна стратегія». На прикладі конкретної групи підприємств роздрібної торгівлі м. Вінниці сформовано структуру елементів забезпечення конкурентоспроможності підприємства.
Ключові слова: внутрішня торгівля, підприємство, роздрібна торгівля, конкурентна стратегія.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток внутрішньої торгівлі, який відбувається в умовах поглиблення ринкових відносин, лібералізації і демонополізації, все більше базується на засадах конкуренції. Відтак, важливим завданням будь-якого підприємства є досягнення конкурентних переваг та посилення своєї конкурентної позиції.

Конкурентоспроможність складається з переліку стратегічних переваг, що виявляються на ринку шляхом зіставлення з відповідними показниками конкурентів. Саме це зумовлює необхідність формування конкурентної стратегії для вибору ефективних напрямів та посилення розвитку діяльності суб'єкта підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес розробки конкурентної стратегії підприємства досліджувала значна кількість зарубіжних вчених, зокрема: І. Ансофф, П. Друкер А., Г. Мінцберг, М. Мескон, М. Портер, Чендлер, та

багато інших [1]. Серед вітчизняних науковців: О. Березін, Л. Довгань, А. Міщенко, В. Нємцов, О. Сумець, та ін. [4]. Останнім часом проблемою формування маркетингових стратегій підприємства, а також підвищення ефективності їх використання, займаються і такі вітчизняні науковці, як: В. Ащаулов [2], А. Беседіна [3], О. Ковтун [5], Ю. Короленко [6], О. Криворучко [7], Ю. Лисиченко [8], Ю. Орловська [9], О. Панченко [10], Н. Прищепа [11], І. Рибальченко [12], О. Цимбаліст [13].

Однак, все ж залишаються невирішеними проблемні питання (складові забезпечення, принципи, інструменти, шляхи та засоби) щодо формування конкурентної стратегії підприємства роздрібної торгівлі.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розробка схеми основних елементів та етапів формування конкурентної стратегії підприємства на основі узагальнених існуючих підходів у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні підприємства торгівлі підходять до вибору конкурентної стратегії швидше стихійно, відповідно до обставин, ніж як до процесу стратегічного планування. Унаслідок цього підприємства часто змінюють стратегічний курс, що призводить до неможливості досягнення високих фінансових результатів і забезпечення подальшого розвитку власного бізнесу.

Конкурентоспроможність розуміємо як порівняльну характеристику здатності підприємства до комплексного нарощування власних конкурентних переваг для отримання переваги у сфері збуту та продажу продукції, що задовольняє потреби ринку, та забезпечує прибутковість комерційної діяльності.

Узагальнюючи погляди науковців на розуміння сутності конкурентної стратегії (табл. 1), та враховуючи особливості функціонування торговельних підприємств, стає очевидним, що кон-

Таблиця 1

Систематизація науково-методичних підходів щодо розуміння категорії «конкурентна стратегія»

Автор	Визначення категорії
Балабанова Л.	Конкурентна стратегія – глобальний план досягнення мети фірми, що передбачає певну її поведінку на ринку
Барабась Д.	Конкурентна стратегія – це комплексний план дій щодо утримання позиції на ринку, який передбачає або розширення місткості ринку, або захист існуючих позицій, або підвищення ринкової частки за існуючої місткості ринку
Н. Боровских	Конкурентна стратегія – це своєрідний план дій підприємства, що перебуває в процесі постійного вдосконалення та здатний швидко реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищах
Воронкова А.	Конкурентна стратегія – це розробка пропозицій на підставі наявних конкурентних переваг підприємства, які задовольнятимуть потреби цільових споживачів у більшій мірі, чим пропозиції конкурентів
Грант Р.	Конкурентна стратегія – це комплексний план дій підприємства на ринку відносно фірм-конкурентів. Суть конкурентних стратегій полягає в тому, що вони сприяють збільшенню чи утриманню підприємством свого положення на ринку відносно конкурентів
Довбуш Р.	Конкурентна стратегія полягає у тому, щоб відрізнятися від інших. Це означає свідомий вибір певного комплексу заходів по створенню унікальної цінності. Сутність стратегії складається з двох аспектів: рішенні виражати по-іншому традиційні атрибути присутності підприємства на ринку, чи рішенні застосовувати нові атрибути присутності на ринку
Должанський І.	Конкурентна стратегія – це елемент загальної стратегії компанії (корпоративної стратегії), який дає змогу зрозуміти як компанія повинна використовувати свої обмежені ресурси для досягнення максимального результату у збільшенні продажів та прибутковості від продажів у довгостроковій перспективі
Долинська М.	Конкурентна стратегія – це комплекс ресурсів і можливостей підприємства, що забезпечують отримання конкурентних переваг на ринку і досягнення поставлених стратегічних конкурентних цілей
Друкер П.	Конкурентні стратегії – це сукупність стратегій, спрямованих на адаптацію підприємства до змін в умовах конкуренції та зміцнення його довгострокової конкурентної позиції на ринку
Іванов Ю.	Конкурентна стратегія – це ретельно розроблена програма заходів, які мають бути реалізовані організацією, з метою досягнення вигідної конкурентної позиції на ринку та адаптації організації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі
Котлер Ф.	Конкурентна стратегія – це концепція і підпорядкована їй система дій підприємства, спрямованих на досягнення довгострокових конкурентних переваг; це набір правил поведінки в обраних стратегічних сферах бізнесу, якими підприємство керується для досягнення поставлених цілей у кожній сфері в умовах конкуренції
О'Шонессі Дж.	Конкурентна стратегія – це комплексна програма дій, спрямована на аналіз і вибір ринків збуту, виготовлення товарів та ринку послуг для них, встановлення цін і способів реалізації на
Портер М.	Конкурентні стратегії – це основні напрямки зосередження зусиль, філософія бізнесу підприємства в умовах маркетингової орієнтації. Конкурентні стратегії підприємства узагальнюють модель поведінки, що забезпечує координацію та поєднання компліментарних цілей і ресурсів підприємства з метою отримання довгострокових конкурентних переваг
Сандей Е.	Конкурентні стратегії визначають різні підходи, за допомогою яких підприємство буде діяти в кожній стратегічній сфері бізнесу і спрямовані на забезпечення стійких конкурентних позицій на ринку, забезпечення і підтримку довгострокових конкурентних переваг
Юданов А.	Конкурентна стратегія – це комплекс дій, спрямований на забезпечення стійких конкурентних позицій на ринку, забезпечення і підтримання довгострокових конкурентних переваг у конкретній сфері діяльності підприємства

Джерело: сформовано авторами на базі [1-13]

курентна стратегія торговельного підприємства являється логічною реакцією на необхідність забезпечення його ефективної діяльності шляхом досягнення динамічної рівноваги із зовнішнім середовищем; інструментом формування та утримання переваг у конкурентній боротьбі; основою оптимального розподілу й ефективного використання ресурсів і зусиль.

На сьогодні концепція розробки ефективної конкурентної стратегії підприємства має достатній рівень теоретичної розробленості. Однак виникає необхідність конкретизації процедури формування комерційної діяльності конкретного підприємства при плануванні його подальшого розвитку та обґрунтуванні відповідної конкурентної стратегії. Значна увага при цьому має приділятися результатам проведеного аналізу з особливостей конкурентного ринку, на якому реалізує свою продукцію підприємство.

Чим ширший у підприємства набір переваг і вищі їхні якісні характеристики, тим більше можливостей для успішної його діяльності на ринку. Конкурентні переваги забезпечують підприємству унікальні цінності, які формують перевагу над конкурентами. Конкурентна перевага досягається за рахунок успішних стратегічних дій. Розробка оптимальної стратегії є найважливішою умовою успішної діяльності підприємства на ринку.

Підприємство роздрібної торгівлі стає конкурентоспроможним, якщо його сукупний потенціал відповідає умовам зовнішнього середовища. При цьому динамічні зміни, що відбуваються в зовнішньому середовищі потребують постійного аналізу та коригувань відповідно наявних факторів, які впливають на управління конкурентоспроможністю підприємства за вибраної ним стратегії [6].

Управління конкурентоспроможність підприємства – це діяльність по формуванню управлінських рішень, які в свою чергу повинні запобігати негативному зовнішньому впливу для досягнення лідерства у відповідності з поставленими стратегічними цілями.

Система управління конкурентоспроможністю на нашу думку, характеризується сукупністю взаємопов'язаних елементів, які функціонують в часі як єдине ціле, вирішуючи при цьому головне завдання – забезпечення спроможності досягти запланованих цілей розвитку підприємства шляхом забезпечення потреби усіх зацікавлених суб'єктів господарської діяльності сфери торгівлі.

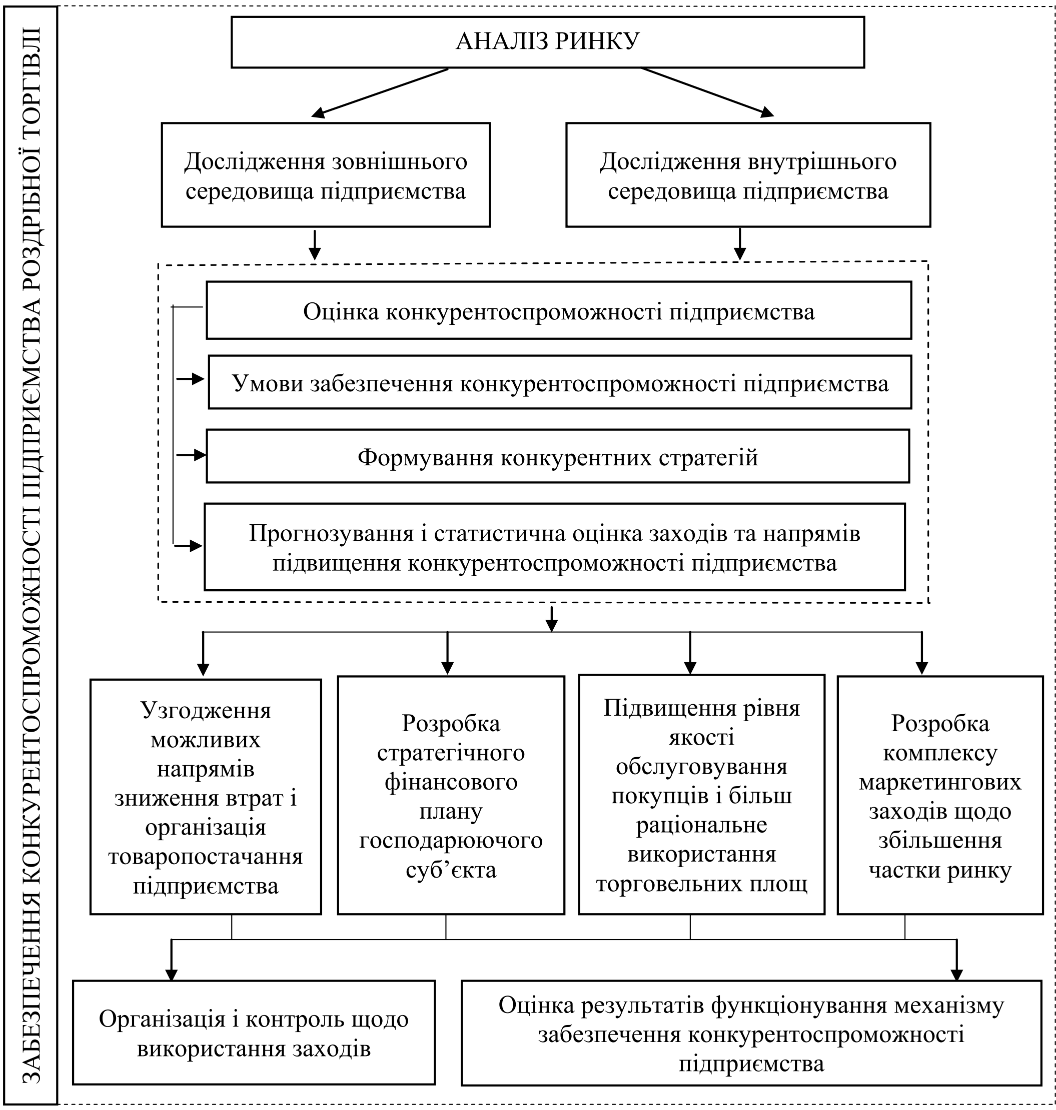

Рис. 1. Структура елементів забезпечення конкурентоспроможності підприємства торгівлі

Джерело: авторська розробка

Відзначимо, що рівень конкурентоспроможності підприємства роздрібної торгівлі залежить від елементів процесу реалізації товарів, ступеня ефективності використання всіх видів ресурсів, ефективності роботи підприємства та ін. Через, те для досягнення стійкого положення на ринку необхідно створити й постійно удосконалювати механізм підтримки рівня конкурентоспроможності підприємства, ціллю якого є реалізація товарів і надання послуг, які спроможні витримати вплив конкуренції з аналогічними товарами та послугами, що пропонуються іншими суб'єктами господарської діяльності сфери роздрібної торгівлі.

Проведені теоретичні дослідження процесу забезпечення конкурентоспроможності підприємства, а також дослідження організаційно-економічних умов його формування на прикладі конкретної групи підприємств роздрібної торгівлі м. Вінниці (мережі оптово-роздрібних підприємств з продажу канцелярських та шкільно-письмових товарів), дозволили сформувати структуру елементів забезпечення конкурентоспроможності підприємств (рис. 1).

В умовах сучасного ринку кожному підприємству сфери торгівлі при плануванні своєї діяльності необхідно орієнтуватись на бажання споживачів вчасно отримувати товари та послуги високої якості. Тому варто відзначити, що система присутніх потреб на ринку багато в чому визначає засоби і методи реалізації стратегій та напрями розвитку підприємства роздрібної торгівлі в цілому.

Стратегія торговельного підприємства являє собою комплексну програму реалізації основних напрямів його розвитку на основі сформованих довгострокових цілей господарської діяльності, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, використання методів коригування сукупного потенціалу при зміні умов зовнішнього середовища.

Процес розробки конкурентних стратегій підприємств роздрібної торгівлі включає наступні етапи:

1. Оцінка позиції, яку займає підприємство на ринку;
2. Оцінка взаємодії внутрішніх та зовнішніх факторів;
3. Аналіз стратегічних альтернатив поведінки підприємства на ринку та його розвитку;
4. Вибір конкурентної стратегії, відповідно ситуації, що склалась на ринку і цілям торговельного підприємства.

Ціль конкурентної стратегії полягає у спроможності господарюючого суб'єкта виявити сильні та слабкі сторони, оцінити внутрішні ресурси та їх порівняння з аналогічним торговельним підприємством [8]. При цьому універсальної конкурентної стратегії для усіх торговельних підприємств не існує, однак аналіз вітчизняної теорії і практики дозволив виокремити типові конкурентні стратегії розвитку підприємств роздрібної торгівлі (рис. 2). Метою конкурентної стратегії дозволити господарюючим суб'єктам виявити їх сильні і слабкі сторони, оцінити внутрішні ресурси і можливості в порівнянні з аналогічними торговельними підприємствами.

Вибір засобів і методів реалізації стратегій забезпечує узгодженість всієї діяльності роздрібних торгових підприємств. На основі сформованих конкурентних стратегій затверджується план (послідовність дій) по досягненню конкурентоспроможності підприємства на ринку [10].

Стратегія торгового підприємства являє собою комплексну програму реалізації основних напрямів його розвитку на основі формування довгострокових цілей господарської діяльності, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, використання методів коригування сукупного потенціалу при зміні умов зовнішнього середовища.

Процес розробки конкурентних стратегій включає наступні етапи:

I. визначення положення підприємства на ринку;

II. оцінка взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів;

III. визначення стратегічних альтернатив поведінки підприємства на ринку та його розвитку;

IV. вибір конкурентної стратегії, що відповідає ситуації і цілей торгового підприємства.

На основі розробленої авторами системи елементів для забезпечення конкурентоспроможності підприємства роздрібної торгівлі можна зробити ряд рекомендацій.

Конкурентоспроможні підприємства на довгострокову перспективу можуть застосовувати стратегії, що орієнтують господарюючий суб'єкт на радикальні дії за рахунок введення принципово нових товарів і послуг. Подібна стратегія є оптимальною для великих торговельних центрів, супермаркетів та універсамів [12].

В свою чергу, для торгових мереж з даним рівнем конкурентоспроможності кращі стратегія горизонтальної диверсифікації, стратегії інтегрованого зростання. В результаті горизонтальної інтеграції будуть утворюватися так звані ланцюгові підприємства, які володіють однотипними магазинами, орієнтованими на середнього покупця з середньостатистичними потребами і можливостями у місті або регіоні. Це дозволить отримати вигідні умови закупівлі товарів і проводити єдину торгову політику. Диверсифікація сприяє збільшенню частки ринку підприємства за рахунок зростання товарообігу та кількості постійних покупців, що забезпечить оптимальний розподіл ресурсів і стабільність у зростанні рівня прибутковості.

Кінцевою метою інтеграції для конкурентоспроможних господарюючих суб'єктів може стати програмна торгівля, тобто встановлення прямого контролю торговельного підприємства над виробником. При цьому, слід зазначити, що інтеграція вигідна не тільки самому господарюючому суб'єкту і кінцевому споживачеві, але і місцевим органам управління, так як визначає інфраструктуру міста в цілому, підвищує рівень його економічного розвитку.

У результаті заздалегідь проведеної оцінки ефективності роботи магазинів різних форматів виявлено, що в середньостроковому періоді роздрібним торговельним підприємствам формату «Товари для дому» та спеціалізованим підприємствам рекомендується застосовувати стратегії скорочення (стратегії низьких витрат): підприємство закриває або продає один зі своїх підрозділів (або видів бізнесу), щоб здійснити довгострокові зміни меж здійснення господарської діяльності.

Роздрібним торговельним підприємствам формату «Універсам» або «Культтовари» рекомендується застосовувати стратегії горизонтальної

диверсифікації чи інтегрованого зростання. Можливості зростання цих підприємств проявляються у введенні нових товарів, застосуванні сучасних технологій, розширення сфери діяльності за рахунок власного виробництва товарів і т.п.

У короткостроковому періоді роздрібним торговельним підприємствам рекомендуємо застосовувати стратегії концентрованого зростання, які характеризуються формуванням оптимального асортименту, розвитком послуг, пошуком нових ринків.

Використання приватних стратегій по окремих напрямках діяльності торговельних підприємств може підвищити загальний рівень їх конкурентоспроможності, створити резерв часу, необхідний для розробки і реалізації більш ефективної загальній стратегії.

Оцінюючи варіанти можливих дій на конкурентному ринку, варто вказати на те що: слід концентрувати свої переваги там, де конкуренти показують свої слабкі сторони. Відповідно, управління підприємством – це усвідомлені і сплановані дії по створенню і розвитку конкурентних переваг. При цьому необхідно враховувати, що нова стратегія роздрібного торговельного підприємства в умовах конкуренції вимагає модернізації відповідної системи управління, певного рівня кваліфікації персоналу, його зацікавленості в кінцевих результатах праці і т.п.

Висновки та пропозиції. Отже, конкурентоспроможність підприємства – це не результат випадкового поєднання обставин, а наслідок цілеспрямованих зусиль як з боку менеджерів підприємства, так і з боку рядових працівників.

Вітчизняним торговельним підприємствам необхідно приділяти значну увагу пріоритетності й важливості розвитку його внутрішніх можливостей. Їх особливості і механізм удосконалення представляють собою один із ключових факторів конкурентоспроможності. Зростаюча актуальність проблем управління конкурентоспроможністю торгових підприємств в Україні зумовлюється передусім складністю та неоднозначністю процесів формування ринкових економічних відносин і тими зрушеннями, що відбуваються внаслідок інтеграції у світові господарські процеси.

Список літератури:

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер, 2003. – 416 с.
2. Ащаулов В. В. Особливості формування маркетингової стратегії підприємства в умовах конкурентного ринку [Електронний ресурс] / В. В. Ащаулов // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 1. – С. 88-91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2013_1_19
3. Беседіна А. О. Конкурентна розвідка в системі забезпечення стратегічного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / А. О. Беседіна // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 277-279. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_10_65
4. Іванов Ю. Б. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: монографія / [Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, Г. В. Назаровата ін.]. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 382 с.
5. Ковтун О. І. Імператив інноваційної стратегії в системі управління конкурентоспроможністю для вітчизняних підприємств в умовах перманентної кризи національної економіки [Електронний ресурс] / О. І. Ковтун // Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка. – 2013. – № 1. – С. 86-101. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2013_1_13
6. Короленко Ю. М. Теоретичні основи формування конкурентної стратегії підприємства [Електронний ресурс] / Ю. М. Короленко // Экономика Крыма. – 2013. – № 1. – С. 336-340. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econkr_2013_1_73
7. Криворучко О. С. Удосконалення методичних підходів до формування конкурентних маркетингових стратегій торговельних підприємств споживчої кооперації [Електронний ресурс] / О. С. Криворучко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 43. – С. 197-203. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2013_43_42
8. Лисиченко Ю. О. Формування системи стратегічного управління на підприємстві в умовах конкурентного середовища [Електронний ресурс] / Ю. О. Лисиченко // Управління розвитком. – 2013. – № 17. – С. 73-75. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_17_29
9. Орловська Ю. В. Світовий досвід підвищення конкурентоспроможності підприємства на основі стратегій інтернаціоналізації [Електронний ресурс] / Ю. В. Орловська, Г. В. Дугінець, Р. А. Алієв // Економічний простір. – 2013. – № 74. – С. 42-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2013_74_7
10. Панченко О. В. Процес розробки та реалізації конкурентної стратегії підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Панченко, Л. В. Мурована. // Технології та дизайн. – 2014. – № 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2014_3_16
11. Прищепа Н. П. Аналіз і класифікація конкурентних стратегій підприємств [Електронний ресурс] / Н. П. Прищепа, О. М. Гайдамака // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2012. – № 4. – С. 88-94. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uprv_2012_4_15
12. Рибальченко І. І. Проблеми формування конкурентної стратегії на вітчизняних підприємствах [Електронний ресурс] / І. І. Рибальченко // Управління розвитком. – 2013. – № 17. – С. 66-68. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_17_26
13. Цимбаліст О. В. Формування конкурентної стратегії підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Цимбаліст // Управління розвитком. – 2013. – № 13. – С. 108-110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_13_47

Шарко В.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета
Гавенко М.С.
Хмельницкий национальный университет

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В работе систематизированы научно-методические подходы к пониманию категории «конкурентная стратегия». На примере конкретной группы предприятий розничной торговли г. Виннице сформирована структура элементов обеспечения конкурентоспособности предприятия. На основе разработанной авторами системы элементов для обеспечения конкурентоспособности предприятия розничной торговли представлены рекомендаций. Однако, необходимо учитывать, что новая стратегия розничного торгового предприятия в условиях конкуренции требует модернизации соответствующей системы управления, определенного уровня квалификации персонала, его заинтересованности в конечных результатах труда и т.п.
Ключевые слова: внутренняя торговля, предприятие, розничная торговля, конкурентная стратегия.

Sharko V.V.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics
Gavenko M.S.
Khmelnitsky National University

ENSURING THE COMPETITIVENESS OF RETAILERS

Summary
In the work of systematic scientific and methodological approaches to understanding the category of «competitive strategy». For example, a particular group of retailers Vinnitsa formed structure elements of the competitiveness of the enterprise. Based on the authors' system elements to ensure the competitiveness of retail outlets presents recommendations. However, be aware that the new strategy of retail enterprises in terms of competition requires the upgrading of relevant management system, a certain level of expertise, his interest in the final results of labor, etc.
Keywords: internal trade, enterprise, retail trade, competitive strategy.

УДК 656.615.003:658.27

ДО ПИТАННЯ ОНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВ ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ширяєва Л.В., Онешко С.В., Бордюгова Е.А.
Одеський національний морський університет

Дослідження присвячено особливостям оновлення основних засобів підприємств портової діяльності, як фондоємних підприємств, необхідності подолання технічного відставання у забезпеченні основних портових операцій. Визначені проблемні питання надійності портового обладнання і оптимальних термінів його служби, розбіжності між зносом, зафіксованим у бухгалтерському обліку та зносом, який відображає фактичний технічний стан основних засобів, вибору методу нарахування амортизації та терміну корисного використання. Встановлено, що оновлення портових споруд повинно бути стратегічним завданням, яке потребує виваженого аналізу та є необхідним кроком для збільшення вантажопотоків та поверненню обсягів обробки вантажів, втрачених унаслідок світової фінансово-економічної кризи.
Ключові слова: основні засоби, портові споруди, знос основних засобів, ефективність, підприємства портової діяльності.

Постановка проблеми. У ринкових відносинах необхідність оновлення основних засобів набуває все більшого значення, напряму впливає на конкурентоспроможність суб'єкта господарювання та є відомим важелем, який спонукає підприємства використовувати прогресивні технології та обладнання.

Необхідність технічного оновлення об'єктів портової інфраструктури, подолання технологічного відставання у забезпеченні основних портових операцій вимагає зосередження на питанні розширення та реконструкції портової інфраструктури на територіях існуючих морських портів та закріплення цих питань на законодавчому рівні [1, с. 329].

Підприємства портової діяльності в силу особливостей своєї діяльності відносяться до фондоємких підприємств, в структурі балансу яких домінуючу частину займають основні засоби, питома вага останніх в активах коливається на рівні 70-80% [2].

Важливість питання оновлення основних засобів для підприємств портової діяльності є досить актуальним, пов'язано з їх суттєвою роллю як засобів праці, без яких неможливо функціонування взагалі. За останні роки знос основних засобів підприємств портової діяльності значно збільшився та досягає майже 75-80% [3, с. 89]. Покупка нових основних засобів супроводжується значними капітальними вкладеннями, підприємство не завжди може мати необхідні фінансові ресурси, тому, як варіант, розглядається можливість їх оновлення, яке може бути здійснено у вигляді модернізації, реконструкції, технічного переобладнання, розширення та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань оновлення основних засобів підприємства розглядається багатьма науковцями., серед яких вважаємо виділити роботи Б.Є. Бачевського, І.В. Заблоцької, О.О. Решетняк, Л.В. Ширяєвої, О.В. Шляги та ін.

Традиційний аспект відновлення основних виробничих фондів розглядається у роботах [4, 5, 6], у яких автори визначають досить укрупнені напрямки; на загальнодержавному рівні проведені дослідження в роботах [7, 8, 9], галузеві методичні розробки наведені у роботах [10, 11, 12].

В роботі О.В. Шляги [13] визначенні сутність та принципи відтворення основних фондів, виявлення особливостей існуючих джерел і підходів до оновлення основних фондів підприємств та можливостей їх застосування в умовах вітчизняних підприємств, розглянуті фактори ефективності відтворення основних фондів у розрізі ендогенних (залежать від конкретного підприємства) та екзогенних (зумовлені зовнішніми причинами).

Б.Є. Бачевський, О.О. Решетняк, І.В. Заблоцька [14] достатньо детально розглядають проблеми відновлення основних виробничих фондів, фактори впливу на процеси відшкодування зносу та планування усунення зносу основних фондів на прикладі промислових підприємств.

Достатньо часто оновлення основних засобів підприємства взагалі, та підприємств портової діяльності зокрема, розглядається через призму амортизації [14, 15].

У досліджені М.В. Матвиєнко розглядаються особливості формування амортизаційної політики морського торговельного порту та підприємств портової діяльності в рамках побудови політики управління основним капіталом, визначені основні труднощі формування ефективної амортизаційної політики та окреслені загальні підходи до їх подолання.

Важливого значення мають правові питання оновлення портових споруд, можливість на законодавчому рівні розвивати інфраструктуру у портовій зоні та реалізовувати проекти, пов'язані з розміщенням виробничих потужностей на прилеглих до порту територіях.

О.О. Квасніцька розглядає правове регулювання питання будівництва, реконструкції об'єктів портової інфраструктури та акцентує, що «змістовна конструкція статті 5 Закону про порти носить відсильний характер. Аналіз тексту даної статті дозволяє дійти висновку, що мова йде про будівництво лише нових морських портів, отже питання реконструкції (розширення) діючих морських портів законодавець залишив без уваги [1, с. 327].

В свою чергу, необхідно мати на увазі, що «інституціональні перетворення портової діяльності слід пов'язувати із створенням державою сприятливих умов для розвитку портів і портової діяльності. При цьому, насамперед, мають забезпечуватися: оновлення, розвиток, будівництво і підтримання у належному стані портових споруд

підхідних каналів та інших об'єктів забезпечення безпеки судноплавства, які мають стратегічне значення» [16].

В роботі О.М. Кібік визначено, що «підприємства портової галузі України в сучасних умовах підвищення інтенсивності конкурентної боротьби на портових ринках активно реформуються відповідно до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Стратегією розвитку морських портів України до 2038 р. визначено комплекс проблем функціонування та розвитку портової галузі. Безумовно всі визначені проблеми вимагають вирішення. Однак, серед проблем є ті, вирішення яких є важливою передумовою розв'язання інших. До таких проблем слід віднести повільне оновлення основних фондів морських портів, невідповідність їх технічного рівня вимогам щодо надання послуг із здійснення операцій з вантажами, відсутність дієвого механізму залучення приватних інвестицій для розвитку морських портів та захисту прав інвесторів. Наявність таких проблем є передумовою низьких темпів та ефективності відтворення капіталу підприємств портової діяльності, передусім морських портів [17, с. 138].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження літературних джерел, пов'язаних з питаннями оновлення основних засобів, дозволило визначити неефективність та невідповідність існуючих методів та методик відтворення основних фондів підприємств сучасним обставинам і вимогам діяльності, пов'язаним з нестабільністю, мінливістю ситуації щодо умов функціонування суб'єктів господарювання. Крім того, існують розбіжності у потребах підприємства та реальною можливістю здійснити процес оновлення.

На теперішні час поки ще не визначено термінів «основні засоби» та «основні фонди». Так, в економічній літературі та в податковому законодавстві існує поняття «основні фонди», а в бухгалтерському обліку «основні засоби». Дане питання досить детально відображено в роботі Д.Л. Кузьміна, проведено аналіз поглядів вчених щодо визначення поняття «основні фонди» та «основні засоби», умови визнання активу основним засобом та основним фондом згідно чинного законодавства. Погоджуємося, «що найбільш дискусійним питанням є ототожнення «основних засобів» з «основними фондами». Однією із причин даної проблеми є неправильне використання даних понять на законодавчому рівні» [18, с. 153].

Аналіз наявної спеціальної літератури з проблеми оцінки надійності обладнання і визначення оптимальних термінів його служби показує, що в існуючих методиках поки ще мало враховуються такі чинники, як:

– вплив режимів експлуатації;

– взаємодія з іншим обладнанням в рамках технологічних ліній;

– механізм зносу;

– вплив надійності на ефективність виробничого процесу;

– амортизаційна політика підприємства та ін.

Крім того, існують розбіжності між зносом, зафіксованим у бухгалтерському обліку та зносом, який відображає фактичний технічний стан основних засобів. Як приклад, можливо привести наступну ситуацію: коефіцієнт зносу портального обладнання, розрахований як відношення суми нарахованого зносу до первинної вартості основних засобів, може бути нижче, ніж фактичний технічний стан того ж самого обладнання, яке використовується при різних (несприятливих) умовах (наприклад, на вугільному майданчику). Завдяки даним бухгалтерського обліку можливо варіювати їх залишковою вартістю за допомогою оцінки основних засобів, вибору методу нарахування амортизації та способу визначення терміну корисного використання. Даний факт не завжди відображає реальну вартість основних засобів та, як наслідок, ступень їх зносу.

Також важливим питанням є вибір методу нарахування амортизації, які по-різному відображають суму накопиченої амортизації та, відповідно, віднесення на витрати. Так, при прямолінійному методі нарахування амортизації відбувається як перенесенням частини вартості основних засобів рівномірно, а при прискорених методах більша частина витрат приходиться на перші роки експлуатації. Таким чином, можливо маневрувати витратами підприємства, зменшуючи розмір оподаткованого податку. Для підприємств портової діяльності, враховуючи значну вартість портальних споруд, вибір методу амортизації є важливим моментом та має носити справедливий характер. Слід констатувати, що наближення оцінки зносу до його фактичної наявності досі не може забезпечити ні один з методів нарахування амортизації.

Мета статті. Основною метою статті є визначення особливостей оновлення основних засобів підприємств портової діяльності та встановлення сукупності рішень пов'язаних з оцінкою ефективності їх оновлення.

Викладення основного матеріалу. Як відомо, термін служби основних засобів – найважливіший елемент будь-якої серйозної теорії капіталу. При постійній або зростаючій ефективності основний капітал не може застаріти раніше, ніж закінчиться його технічний термін служби. Однак, при низькій або нестабільній ефективності (норми прибутку) виникає проблема вибору технології, тобто оптимального моменту часу припинення старого виробничого процесу. Відносно вибору цього моменту економісти-класики дотримуються точки зору, що конкуренція призводить до мінімізації витрат. У сучасному контексті цей критерій (яким користуються підприємці) має на увазі, що для даної норми прибутку передчасне списання слід проводити тоді, коли балансова вартість частково зношеного обладнання стає негативною.

Подальша конкретизація постановки задачі про оптимальний термін заміни обладнання можлива вже не на макро-, а на мікрорівні. Вибираючи в якості об'єкта дослідження функціонування парку машин або обладнання окремого підприємства, можна врахувати значно більше технологічних, організаційних та економічних факторів, ніж при макроекономічному аналізі, фактично переносячи дослідження в площину операційного і логістичного менеджменту. Крім того, тут з'являється можливість використовувати концепцію прискореної амортизації, що активно дискутується в останні роки (зокрема, в Україні).

Економічно обґрунтоване управління відтворенням парків обладнання транспортних підприємств безпосередньо впливає на ефективність роботи останніх, на їх конкурентоспроможність і фінансову стійкість. Оскільки зазвичай знос устаткування протікає в виробничих умовах нерівномірно в часі, то технічний термін його служби є досить невизначеним, тобто може вважатися випадковою величиною з відомим, завдяки статистичним дослідженням, законом розподілу.

Оновлення виробництва за рахунок модернізації і автоматизації технологічного обладнання, як відомо, є основним фактором прискореного розвитку галузей народного господарства. В даний час в Україні цей процес йде недостатньо швидкими темпами, що пояснюється розгорненням політики приватизації і ослабленням державного контролю за реалізацією інноваційної стратегії розвитку економіки. У цій ситуації велике значення має поліпшення використання наявних основних засобів, причому основний акцент у вирішенні проблеми робиться на систему управління окремого підприємства. Це викликано тим, що саме на рівні підприємства концентруються питання простого і розширеного відтворення, і тому кожне підприємство зацікавлене у виборі тих підходів, які призводять до вирішення завдання визначення оптимальних шляхів технічного переоснащення. Важливу роль в обґрунтуванні стратегії відтворення основних засобів підприємства відіграє прийнята ним амортизаційна політика.

Для уникнення невідповідностей щодо економічного змісту основних засобів підприємства, будемо розглядати їх тлумачення за законодавчому рівні.

Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більш одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [19].

Процес постійного і безперервного оновлення й заміщення засобів праці, що вибувають внаслідок морального і фізичного зносу, називається відтворенням основних засобів [13, с. 121].

В даному дослідженні процес оновлення основних засобів у зв'язку з їх фізичним і моральним зносом будемо розглядати як частину процесу їх відтворення, без процесу заміщення засобів праці на прикладі об'єктів портової інфраструктури.

Об'єкти портової інфраструктури – рухомі та нерухомі об'єкти, що забезпечують функціонування морського порту, у тому числі акваторія, гідротехнічні споруди, доки, буксири, криголами та інші судна портового флоту, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухом суден, інформаційні системи, перевантажувальне обладнання, залізничні та автомобільні під'їзні шляхи, лінії зв'язку, засоби тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інші засоби, обладнання, інженерні комунікації, розташовані в межах території та акваторії морського порту і призначені для забезпечення безпеки мореплавства, надання послуг, забезпечення державного нагляду (контролю) в морському порту [20].

Об'єкти портової інфраструктури мають свої особливості, які пов'язані з умовами району будівництва, призначенням об'єкту, його конструктивністю, капітальністю та інше. Особливості також стосуються етапності будівельного процесу, процедур отримання дозвільних документів, що залежать від категорії складності об'єкта будівництва [1, с. 328].

Згідно з Державним класифікатором будівель та споруд ДК 018-2000 виділяють морські та річкові портові споруди (причали, доки, пристані, моли тощо) [21].

Загальна кількість гідротехнічних споруд, будівель, споруд, які обліковуються на балансах філій ДП «Адміністрація морських портів України» (ДП «АМПУ») зазначена в табл. 1, а структурне співвідношення по загальній довжині причальної лінії в розрізі філій представлено на рис. 1.

Як видно з даних табл. 1, найбільша кількість причальних споруд у Одеській, Іллічівській,

Таблиця 1

Кількість гідротехнічних споруд, будівель, споруд, які обліковуються на балансах філій ДП «АМПУ» у 2016 р. [2]

№	Філія ДП «АМПУ»	Кількість причальних споруд, од.	Загальна довжина причальної лінії, м	Кількість причальних споруд віком більше 25 років, од.	Кількість будівель та споруд, од.
1	Білгород-Дністровська філія	10	1 275,5	10	30
2	Бердянська філія	15	2 219,4	10	62
3	Філія «Дельта-лоцман»	1	23,0	1	122
4	Ізмаїльська філія	27	2 723,0	25	69
5	Іллічівська філія	28	5 249,6	26	184
6	Маріупольська філія	22	3 879,43	19	46
7	Миколаївська філія	22	3 928,44	19	170
8	Одеська філія	56	9 655,39	39	136
9	Філія «Октябрськ»	7	1 306,98	7	55
10	Ренійська філія	37	4 362,75	35	117
11	Скадовська філія	8	992,0	5	32
12	Херсонська філія	13	1 983,65	9	152
13	Южненська філія	17	2 828,1	9	39
	Всього	263	40 427,24	213	1 214

Ренійській філії, Миколаївській та Маріупольській філіях. Кількість причальних споруд віком більш 25 років в одиницях спостерігається по Одеській, Ренійській, Іллічівській, Ізмаїльській, Миколаївській та Маріупольській філіях. При цьому, кількість застарілих причальних споруд майже наближено до загальної кількості споруд. В структурному співвідношенні домінуючу частину займає Одеська філія – 23,9%, Іллічівська філія займає 13%, близько 10% – Ренійська, Миколаївська та Маріупольська філії.

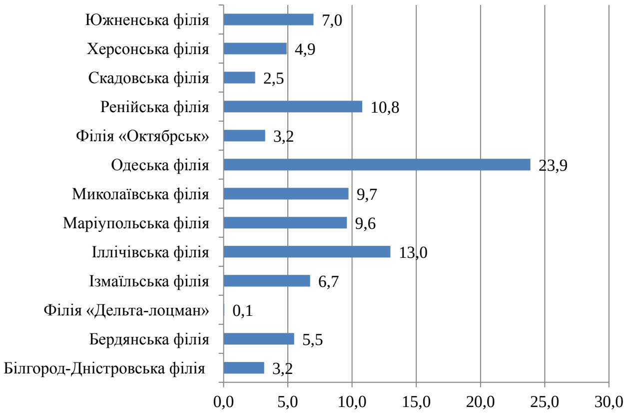

Рис. 1. Структурне співвідношення по загальній довжині причальної лінії в розрізі філій ДП «АМПУ» у 2016 р.

Важливим аспектом щодо визначення оновлення основних засобів підприємств портової діяльності є сукупність рішень, пов'язаних з оцінкою ефективності оновлення. Серед рішень, які характеризують стан причальних споруд виділяють:

– технологічний стан (параметри причалу, норми обробки суден, пропускна здатність причалу, чисельність працівників; навантаження на гідротехнічні споруди; проектні рішення (з опрацюванням альтернативних варіантів), забезпечення довговічності споруди, термін служби споруд);

– гідротехнічні рішення (навантаження на гідротехнічні споруди, забезпечення довговічності споруди, термін служби споруд);

– рішення щодо водопостачання, каналізації, пожежогасіння;

– електротехнічні рішення (характеристика споживачів електроенергії і електричні навантаження, джерела електропостачання, захисні пристрої, зовнішні мережі електропостачання, зовнішнє освітлення, заземлення, блискавко захист, енергозбереження);

– рішення щодо забезпечення підключення суднів, що стоять біля причалу, до мережі зв'язку порту послуги зв'язку (установка причальних телефонних колонок, прокладка телефонного кабелю);

– рішення захисту споруд від небезпечних природних і техногенних факторів інженерні рішення (попередження аварійних ситуацій, організація безпечної експлуатації);

– економічні рішення (оцінка економічної ефективності оновлення причальних споруд, фінансовий аналіз проекту оновлення, аналіз чутливості).

В даній статті розглянемо більш детально економічні аспекти.

В основі прийняття рішення щодо оновлення причальних споруд з економічної точки зору доцільно використовувати рішення, направлені на оцінку економічної ефективності оновлення причальних споруд, фінансовий аналіз проекту оновлення, аналіз чутливості.

Критерієм оцінки економічної ефективності оновлення причальних споруд є термін окупності капітальних вкладень, який відповідає мінімальному терміну повернення інвестицій без урахування зміни вартості грошей у часі за рахунок приросту щорічного прибутку, одержуваної в результаті експлуатації причалу. Основні методи, які доцільно використовувати при оцінці економічної ефективності оновлення об'єктів основних засобів:

– метод визначення терміну окупності інвестицій;

– метод розрахунку чистого наведеного ефекту;

– метод розрахунку індексу рентабельності інвестицій;

– метод розрахунку норми рентабельності інвестицій;

– метод розрахунку коефіцієнта ефективності інвестицій [23].

Фінансовий аналіз проекту оновлення включає урахування наступних факторів:

– рівень цін і тарифів за послуги;

– темпи інфляції;

– діючий курс валют НБУ та прогнозне коливання курсу валют;

– податки (на додану вартість, на прибуток).

Крім того, для обліку можливого впливу негативних факторів на основні показники проекту, доцільно здійснювати перевірку на чутливість, яка дозволяє аналізувати зміну основних інтегральних показників ефективності проекту в залежності від зміни одного з факторів впливу при незмінності інших. В якості основного показника зазвичай прийнятий чистий приведений дохід (NPV).

Висновки та пропозиції. Оновлення портових споруд повинно бути стратегічним завданням, яке потребує виваженого аналізу та є необхідним кроком для збільшенням вантажопотоків та поверненню обсягів обробки вантажів, втрачених унаслідок світової фінансово-економічної кризи.

Для визначення об'єктів оновлення основних засобів необхідно враховувати об'єкти відновлення, а саме його види, форми, напрями, що найкращим чином відповідають новітнім вимогам, при цьому мати на увазі спрямованість та тенденції розвитку підприємства, його основних засобів, новітніх технологій, ринків збуту продукції (робіт, послуг).

В основу показників, які в повній мірі дозволять оцінити виробничі потужності та потенціал підприємства, доцільно включати вікову структуру основних засобів, розподіл на виробничу та невиробничу сферу виробництва, відношення до інноваційних технологій і перспективи заміни. Важливим фактором є вартісні характеристики з урахуванням реальних джерел фінансування.

Список літератури:

1. Квасніцька О.О. Будівництво об'єктів портової інфраструктури: теоретичні та практичні аспекти / О.О. Квасніцька // Економіко-правовий розвиток сучасної України: матер. III Всеукр. наук. конф. студ., аспір. та молодих вчених (22-23 листопада 2013 р., м. Одеса) / за ред. д.е.н., проф. О.М. Кібік, д.ю.н., проф. О.П. Подцерковного; Національн. ун-т «Одеська юридична академія» – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 327-330.
2. Фінансові плани водного транспорту // Міністерство інфраструктури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mtu.gov.ua/timeline/Plani.html
3. 100 найбільших державних підприємств України. Річний звіт за 2014 рік // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2014. – 192 с.
4. Бачевский Б.Е. Вопросы анализа производства в планировании технического перевооружения действующих предприятий // Экономические проблемы научно-технического прогресса в промышленном производстве. – Саратов, 1985. – С. 14-16.
5. Бричко А.С. Управление процессом замены оборудования в промышленных фирмах США. – Киев: УКРНИИНТИ, 1976. – 40 с.
6. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
7. Назарбаева И. Операции по улучшению основних фондов / И. Назарбаева, Р. Назарбаева // Бизнес. – 2000. – 1 янв. – Приложение «Бухгалтерия», № 1-2. – С. 106-116.
8. Носов Н.П. Управление техническим перевооружением объединения. – М.: Экономика, 1989. – 157 с.
9. Обновление основного капитала в США: Пер. с англ. / Общ. ред. Ю.В. Куренкова. – М.: Прогресс, 1977. – 344 с.
10. Гапоненко А.Л. Моральный износ и обновление орудий труда. – М.: Мысль, 1980. – 155 с.
11. Довженко Г. Технопарки: прорив у майбутнє // Урядовий кур'єр. – 2000. – 16 травня. – № 86. – С. 4.
12. Оппенлендер К.Г. Технический прогресс: воздействие, оценка, результаты: Сокр. пер. с нем. – М.: Экономика, 1981. – 176 с.
13. Шляга О.В. Відтворення основних фондів підприємств: сутність, види, джерела [Електронний ресурс] / О.В. Шляга, Б.В. Масилюк // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вип. 7. – С. 120-128. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_7_120.pdf
14. Бачевсський Б.Є. Відшкодування зносу основних виробничих фондів: Навч. посіб. / Б.Є. Бачевський, О.О. Решетняк, І.В. Заблоцька. – К.: Цент учбової літератури, 2007. – 176 с.
15. Матвієнко М.В. «Справедлива» та «правдива» амортизація основного капіталу морського торговельного порту / М.В. Матвієнко. – 2008. – С. 93-101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Rmugt/2008_28/Files/08_Matvienko.pdf
16. Роздержавлення морських торгових портів в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://matveygetman.livejournal.com/5327.html
17. Кібік О.М. Відтворювальні цілі реструктуризації капіталу підприємств портової діяльності / О.М. Кібік, О.О. Брагарник // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 2(1). – С. 138-141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2014_2%281%29__30
18. Кузьмін Д.Л. Основні засоби і основні фонди: порівняльний аспект / Д.Л. Кузьмін // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 2(23). – С. 148-155.
19. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00
20. Закон України «Про морські порти України» від 04.07.2013 р. № 406-VII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17
21. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000 // Наказ Держстандарту України від 17.08.2000 № 507. – Київ, Держстандарт України, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/big/text320/pg1.htm
22. Фінансові плани водного транспорту // Міністерство інфраструктури України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mtu.gov.ua/timeline/Plani.html
23. Жихарева В.В. Теория и практика инвестиционной деятельности судоходных компаний: монография / В.В. Жихарева. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. – 480 с.
24. Ширяева Л.В. Методы и модели управления воспроизводством парков оборудования. Вероятностный подход: Монография. – Одесса: Астропринт, 2008. – С. 210-220.

Ширяева Л.В., Онешко С.В., Бордюгова Е.А.
Одесский национальный морской университет

К ВОПРОСУ ОБНОВЛЕНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЙ ПОРТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследование посвящено особенностям обновления основных средств предприятий портовой деятельности, как фондоемких предприятий, необходимости преодоления технического отставания в обеспечении основных портовых операций. Определены проблемные вопросы надежности портового оборудования и оптимальных сроков его службы, разногласия между износом, зафиксированным в бухгалтерском учете и износом, который отражает фактическое техническое состояние основных средств, выбора метода начисления амортизации и срока полезного использования. Установлено, что обновление портовых сооружений должно быть стратегической задачей, требующей взвешенного анализа, и является необходимым шагом для увеличения грузопотоков и возврату объемов обработки грузов, утраченных вследствие мирового финансово-экономического кризиса.
Ключевые слова: основные средства, портовые сооружения, износ основных средств, эффективность, предприятия портовой деятельности.

Shiryaeva L.V., Oneshko S.V., Bordyugova E.A.
Odessa National Maritime University

TO THE QUESTION RENEWAL FIXED ASSENTS OF ENTERPRISES OF PORT ACTIVITY

Summary
Research is devoted to the peculiarities upgrade fixed assets port activity as the funds of capacious enterprises need to overcome technological lag in providing basic port operations. Identified areas of port equipment reliability and optimum battery life, differences between depreciation, recorded in accounting and depreciation, which reflects the actual technical condition of property, choose the method of depreciation and useful life. Established that the upgrade port facilities should be a strategic objective that requires a careful analysis and necessary step to increase the volume of cargo and return cargo handling lost as a result of the global financial-economical crisis.
Keywords: fixed assets, port facilities, depreciation of fixed assets, efficiency, enterprises of port activity.

УДК 330.59

СВІТОВИЙ ДОСВІД ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Шубенкіна В.О.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

В статті розкритий термін «якість життя». Проаналізовані житлові умови в деяких розвинених країнах. Досліджені відмінності використання показників якості життя в різних країнах. Виділено проблеми погіршення рівня життя та значного майнового розшарування населення України.
Ключові слова: якість життя, рівень життя, аналіз, оцінка якості життя, показник людського розвитку, розвинені країни.

Постановка проблеми. З огляду на безперервне зниження рівня життя в Україні з одночасним зростанням безробіття, назріла гостра необхідність в коректуванні діючої соціальної політики, її ключових позицій і принципів. Сучасний етап розвитку країни вимагає пильної уваги і кардинальних змін у формуванні соціальної політики, принципів та закономірностей, які повинні бути спрямовані на поступове, але постійне підвищення рівня життя населення.

Термін «якість життя» з'явився в середині 50-х років, коли стало очевидно, що категорія «рівень життя» повністю не відображає добробут населення. Вивчення проблеми якості життя почалося в кінці 60-х років XX століття, коли в високорозвинених країнах Заходу став здійснюватися перехід до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, що зумовило інтерес до гуманітарного змісту економічного прогресу. Спочатку якість життя пов'язувалася в основному з питаннями охорони навколишнього середовища, здоров'я та оновлення міст. Але незабаром ця проблема стала розглядатися з точки зору забезпечення життєздатності суспільства, переходу до наступного етапу розвитку цивілізації з новими відносинами між людьми, при яких на перший план виходять не гроші, а гармонія соціальних і культурних цінностей.

Рівень життя населення визначається, з одного боку, складом і величиною потреб у різних життєвих благах (продукти харчування, одяг, житло, транспорт, різні комунальні і побутові послуги, освіта, медичне обслуговування, культурно-освітні заходи тощо), з іншого – можливістю їх задоволення виходячи з пропозицій на ринку товарів і послуг, а також реальних доходів людей, їхньої заробітної плати. При цьому і розмір реальної заробітної плати, і рівень життя населення обумовлюються ступенем ефективності виробництва, пов'язаної з використання досягнень науково-технічного прогресу, масштабом розвитку і якістю сфери послуг, освітнім і культурним рівнем населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про оцінку якості життя населення розглядалося багатьма фахівцями, серед яких можна виділити О.М. Гладун, Е.М. Либанову, Л.С. Лісогора, Є.В. Луценко, А.Н. Ткачова, М.А. Окландер, О.І. Яшкіну [1, 2, 3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При значному кількість робіт з питань підвищення якості життя недостатньо досліджені відмінності використання показників якості життя в різних країнах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення світового досвіду використання різних показників для оцінки якості життя населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість життя є найбільш важливою соціальною категорією, яка характеризує структуру потреб людини і можливості їх задоволення. Для аналізу і оцінки рівня життя використовують різні показники, такі як величина валового і внутрішнього продукту, національного доходу і реаль-

ного доходу на душу населення, забезпеченість житлом, величина товарообігу і обсяг послуг на душу населення і ін. Про рівень життя побічно свідчать також показники народжуваності і смертності населення, середньої тривалості життя та ін. (табл. 1).

Таблиця 1

Показники рівня життя населення [4]

Показники рівня життя населення	
Абсолютні	*Питомі*
об'єм національного прибутку	доля фонду споживання в національному доході
номінальні прибутки населення	реальні прибутки на душу населення
прибутки від підприємницької діяльності	середній дохід від підприємницької діяльності на душу населення
об'єм товарообігу	величина товарообігу на душу населення
об'єм виконаних послуг	обсяг послуг на душу населення
сума усіх вкладів населення в ощадні банки	середній розмір одного внеску в ощадних банках
розмір житлового фонду	кількість метрів житлової площі на одну особу
фонд заробітної платні	середні і мінімальні зарплати одного працівника
загальний обсяг пенсійних фондів	середні і мінімальні пенсії одного пенсіонера
інші	інші

Однак повна картина рівня життя населення не може бути представлена тільки на підставі узагальнених і усереднених величин, розрахованих для всього населення країни в цілому. Необхідно знати обсяги і структуру споживання, доходів у різних соціальних, професійних і демографічних груп населення. Наприклад, яка частка доходів, в загальному, їх обсязі у 10% населення з максимальними доходами і у 10% з мінімальними доходами, яка середня заробітна плата у працівників різних галузей народного господарства, у працівників, що займають різні посади тощо.

Показник людського розвитку (або так званий «індекс розвитку людського потенціалу») – це комплексний показник, запропонований ООН для порівняння країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Згідно з концепцією ООН, розвиток суспільства в найбільш загальному розумінні включає три складові – можливість людини прожити довге життя, можливість її долучитися до культурних надбань людства, можливість отримати основні необхідні кошти для існування. Безумовно, кожна з цих складових безпосередньо пов'язана з показниками якості життя людей. При обчисленні індексу людського розвитку для всіх країн світу ці складові представлені такими показниками: середня очікувана тривалість життя людей, середня тривалість їх навчання і середньодушовий дохід населення за рік (ВНП на 1 людину за паритетом купівельної спроможності).

За обстеженням, опублікованими ООН, Україна у 2014 р. займала за цим показником 81-е місце серед 186-ти країн і належала до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Однак, на жаль, це одне з останніх місць серед усіх європейських країн (гірші показники мали лише Боснія і Герцеговина та Молдова) [4].

До соціальної сфери належать організації, установи та підприємства таких галузей, як освіта (дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади), науки (наукові та науково – дослідні інститути, лабораторії, обсерваторії, станції), культури (театри, музеї, галереї, клуби і будинки культури, бібліотеки), охорони здоров'я (лікарні, амбулаторії, поліклініки), рекреаційно-туристичного господарства (санаторії, пансіонати, будинки відпочинку, туристичні бази, будинки).

Розміщення установ соціальної сфери тісно пов'язане з розселенням населення, а величина і функціональне значення цих установ – з населенням і адміністративним статусом населених пунктів. Найбільша концентрація закладів сфери послуг – в обласних центрах і великих містах.

Розвинені країни – країни, що відрізняються високим рівнем економічного і соціального розвитку, а також високими показниками ВВП на душу населення. В даний час в світі існує близько 60 розвинених країн. Вони не становлять більшості країн, але на їх частку припадає понад 60% світової промислової продукції і 40% продукції сільського господарства.

Хоча всі розвинені країни відрізняються дуже високим рівнем життя, ця група неоднорідна. Країни Великої сімки: США, Японія, Франція, Німеччина, Італія, Канада, Великобританія – це група найбільш розвинених країн світу, здатних значно впливати на світову економіку і політику. Вони забезпечують 47% світового ВВП і 51% міжнародної торгівлі. Ці держави координують свою економічну і фінансову політику на щорічних зустрічах у верхах, які проводяться, починаючи з 1975 року. На Європейському континенті, де знаходяться 4 з 7 найбільших розвинених країн, найбільш значущим об'єднанням є Європейський союз, що дають 21% світового ВНП і 41% експорту.

Економічно розвинуті країни Західної Європи (Нідерланди, Ірландія, Австрія, Данія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, та ін.) мають високий показник ВВП на душу населення, відіграють важливу роль у світовій економіці. Але політична і економічна роль кожної країни окремо не є настільки великою. Це обумовлено відносно невеликою територією і кількістю населення цих країн, а також іншими причинами.

Проживання в задовільних житлових умовах є однією з найважливіших складових людського життя. Житло є істотним елементом для задоволення основних потреб, таких як, наявність даху над головою, але мова йде не тільки про чотири стіни і дах. Житло має бути місцем для сну і відпочинку, де люди відчувають себе в безпеці, мають можливість усамітнитися і володіють особистим простором: це місце, де вони можуть створити сім'ю. Всі ці фактори роблять приміщення будинком. І, звичайно, існує питання, чи можуть люди дозволити собі відповідні житлові умови.

При розгляді житлових умов, важливо оцінити такі параметри, як середнє число кімнат на одну людину, наявність в будинках доступу до основних комунальних зручностей.

Число кімнат в будинку, розділене на кількість проживаючих в ньому людей, показує, чи

живуть люди в умовах обмеженого простору. Скрутність в житлових умовах може чинити негативний вплив на фізичне і психічне здоров'я людини, відносини з іншими людьми і розвиток дітей. До того ж скрутність в житлових умовах часто супроводжуються незадовільною роботою системи водопостачання і каналізації. У країнах ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) – міжнародна міждержавна організація економічно розвинених країн, що визнають принципи представницької демократії та вільної ринкової економіки в будинку є в середньому 1,8 кімнати на людину.

Що стосується основних комунальних зручностей, 97,6% населення країн ОЕСР живуть в будинках з туалетом, оснащеним системою змиву.

Витрати на житло становлять велику частку бюджету сімей і являють собою найбільшу статтю витрат для багатьох людей і сімей, сюди також входять такі статті витрат, як оренда, газ, електрика, вода, меблі та витрати на ремонт. У країнах ОЕСР сім'ї витрачають в середньому близько 18% сукупного скоригованого доходу після сплати податків на оплату за житло.

Наведемо значення цих показників по деяких країнах в табл. 2.

Таблиця 2

Житлові умови
в деяких розвинених країнах, 2016 р. [5]

Країна	Середня кількість кімнат у будинку на людину.	Житло з основними комунальними зручностями *	Витрати на житло **
Канада	2,5	99,81%	21%
Німеччина	1,8	99,90%	21%
Великобританія	1,9	99,80%	23%
Норвегія	2,0	99,70%	17%
США	2,4	98,00%	21%
Нова Зеландія	2,4	99,80%	23%
Японія	1,8	93,60%	22%
Бельгія	2,2	98,00	21
Австрія	1,6	99,00%	21%

** – (Процентне співвідношення людей, що мають зливні туалети всередині будинку)*
*** – (Співвідношення витрат на житло і чистого скорегованого доходу сім'ї після сплати податків)*

Наведені дані показують, що в найбільш розвинених країнах світу кількість кімнат на одну людину, становить 2,0 і більше кімнати. Порівняємо дві країни мають найвище значення за забезпеченістю житлом і найнижче Канада і Австрія відповідно.

Рейтинг за 2016 рік під назвою Quality of Life Index оприлюднив портал Numbeo. Аналітики оцінили якість життя в 56 країнах світу за сукупністю наступних показників: купівельна спроможність населення, рівень забрудненості навколишнього середовища, співвідношення цін на житло до доходів, вартість життя, безпеку, охорону здоров'я і клімат. У різних категоріях були визначені свої переможці. Так, по самому незначному забрудненню навколишнього середовища кращими стали Фінляндія, Норвегія і Швеція. Країнами з кращими кліматичними умовами виявилися Португалія, Аргентина і ПАР, з найнижчою вартістю життя – Індія, Пакистан і Україна. За рівнем безпеки лідирували Південна Корея, Сінгапур і Японія. А ось купівельна спроможність населення вище за все в Швейцарії, Саудівської Аравії і Німеччини [5].

Цікаво, що не у всіх країнах з високою якістю життя дороге житло. На середню квартиру в Данії можна заробити за 5,9 років. Кращими за цим показником стали Саудівська Аравія з показником 2,78, ПАР з показником 3,34 і США (3,37). А ось Швейцарія, що лідирує в загальному рейтингу, зайняла по співвідношенню вартості житла до доходів лише 20-й рядок (8,57) [6].

ТОП-10 кращих країн за якістю життя за 2016 рік:

1. Швейцарія
2. Данія
3. Нова Зеландія
4. Німеччина
5. Австралія
6. Нідерланди
7. Австрія
8. Норвегія
9. Іспанія
10. Швеція

Швейцарія посіла друге місце в рейтингу ВВП на душу населення по країнам світу за 2016 рік. Швейцарська банківська таємниця і туризм дозволяє громадянам країни бути одними з найбільш забезпечених в світі. ВВП на душу – $78 тис. [6].

ВВП на душу населення по країнам світу 2016, (в $):

1) Люксембург – 104359,32;
2) Швейцарія – 78179,3;
3) Норвегія – 69711,99;
4) Катар – 66265,18;
5) Макао – 62521,33;
6) США – 57220,2;
7) Ісландія – 56113,92;
8) Ірландія – 54464,15;
9) Данія – 53104,29;
10) Сінгапур – 52755,14.

Економіка Швейцарії є однією з найбільш стабільних в світі. Вона високо розвинена завдяки ліберально економічній системі, політичної стабільності і тісним економічним зв'язкам з іншими країнами. Рівень життя в Швейцарії – один з найвищих в світі. Оскільки швейцарські фінансові організації контролюють ресурси величезні. Два середніх швейцарські банки, якщо захочуть, можуть «звалити» валюту майже будь-якої країни – від США до євро. Швейцарські банки контролюють понад 27% відсотків управління світовим приватним капіталом, в той час як на гіганта США припадає не більше 7%. Поряд з високим рівнем життя, за цінами Швейцарія одна з найдорожчих країн Європи.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Якість життя – це складна система взаємодії зовнішніх по відношенню до людини умов життя і суб'єктивних факторів, що характеризують людину і що виражаються в його економічній, соціальній і демографічній поведінці.

У країнах США і ЄС велика частина бюджету домогосподарств припадає на оплату послуг,

в Україні – на покупку товарів. Це свідчить про низькі доходи українського населення, що ледь дозволяють покривати мінімальну потребу в продуктах харчування. У зв'язку з цим населення не отримує в достатній кількості білків і вуглеводів, що, негативно позначається на здоров'ї, працездатності, відтворенні. Структура споживання населенням України продуктів харчування зміщується в бік посилення калорійності продукції на тлі погіршення її якості, адже в великих кількостях споживаються картопля, хлібопродукти, цукор і жири.

Загальне погіршення рівня життя населення України обумовлене значним майновим розшаруванням. Середній дохід 10% найбагатших громадян України перевищує більш, ніж в 10 разів відповідний показник 10% найбідніших. Результати соціологічних опитувань показують, що українське населення наступним чином своє матеріальне становище: половина опитаних оцінюють матеріальне становище своєї родини як задовільний, лише 15% вважають, що мають більш-менш достатньо коштів для життя. У той же час третина заявляють про свою бідність. Тих, хто вважає себе бідним, більше на Сході, серед старших осіб, жителів сіл, респондентів з поганим станом здоров'я і з низьким рівнем освіти.

Через складну економічну ситуацію в Україні стає все важче знайти роботу. Так, за даними Державної служби зайнятості в першому кварталі 2016 року чисельність безробітних становила майже 1,8 мільйона. У порівнянні з минулим роком це ще на 100 тисяч більше. Станом на 1 серпня, в Україні дев'ять осіб претендують на одну вакансію. При цьому рівень безробіття серед молодих людей у віці від 15 до 24 років становить близько 25% [7].

Збільшення частки безробіття в Україні обумовлено наступними причинами:

– значним скороченням чисельності робітників і галузях промисловості, особливо в легкій, харчовій, вугільній;

– збільшенням тіньового сектора економіки;

– незатребуваністю робочої сили у віці від 18 до 25 років;

– існує несприятлива ситуація відтоку як мало-, так і висококваліфікованої робочої сили через недостатній рівень оплати праці.

Таким чином, в Україні назріла гостра необхідність в коректуванні діючої соціальної політики, її ключових позицій і принципів.

Список літератури:

1. Ткачов А.Н., Луценко Є.В. Якість життя населення, як інтегральний критерій оцінки ефективності діяльності регіональної адміністрації // Науковий журнал КДАУ. – 2015. – № 3. – С. 23-36.
2. Окландер М.А. Маркетингові дослідження перспектив науково-технологічного розвитку України / М.А. Окландер, О.І. Яшкіна // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 47-56.
3. Окландер М.А. Формування логістичних систем підприємств. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами. – Одеський державний економічний університет, Одесса: 2003. – 393 с.
4. Экономические показатели уровня и качества жизни населения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studme.org/12160411/sotsiologiya/ekonomicheskie_pokazateli_urovnya_kachestva_zhizni_naseleniya
5. Обеспеченность жильем в развитых странах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novainfo.ru/article/5318
6. Уровень дохода в Швейцарии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://alfa.immigracia.eu/switzerland-dohod
7. Уровень жизни в Украине и проблемы его повышения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bestreferat.ru/referat-231448.html

Шубёнкина В.А.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

МИРОВОЙ ОПЫТ ОЦЕНИВАНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
В статье раскрыт термин «качество жизни». Проанализированы жилищные условия в некоторых развитых странах. Исследованы различия использования показателей качества жизни в разных странах. Выделены проблемы ухудшения уровня жизни и значительного имущественного расслоения населения Украины.

Ключевые слова: качество жизни, уровень жизни, анализ, оценка качества жизни, показатель человеческого развития, развитые страны.

Shubyonkina V.A.
Odessa State Academy of Building and Architecture

GLOBAL EXPERIENCE OF EVALUATION THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION

Summary
In this article is disclosed the term «quality of life». The living conditions were analyzed in some developed countries. The differences in the use of quality of life parameters were studied in different countries. Problems of deteriorating living standards and significant property stratification of the population of Ukraine were singled out.
Keywords: quality of life, standard of living, analysis, evaluation the quality of life, human development index, the developed countries.

УДК 664.858

СПОЖИВЧИЙ РИНОК ДЖЕМІВ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Шубіна Л.Ю., Майковська В.І., Лелюх А.А.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено теоретичні питання формування споживчої цінності джемів. Розглянуто асортимент джемів за виробниками і роздрібними торговцями. Встановлено, що боротьба за внутрішній ринок відбувається між вітчизняними компаніями, а імпортні джеми представлені переважно продукцією з екзотичних культур. Виявлено чинники формування попиту на джем. Зроблено спробу обґрунтування тенденцій розвитку споживчого ринку джемів в умовах європейської інтеграції України.
Ключові слова: перероблена плодоовочева продукція, асортимент джемів, споживчий ринок джемів, купівельна спроможність населення, споживчі уподобання, попит споживачів, ключовий споживач.

Постановка проблеми. Вживання плодоовочевих товарів є основною умовою для нормальної життєдіяльності людського організму. Плодоовочеві товари характеризуються високою харчовою цінністю за рахунок значного вмісту вітамінів, вуглеводів, приємного фруктово-ягідного аромату та кислувато-солодкуватого смаку. Їх переробка забезпечує споживача вуглеводним комплексом та іншими цінними складовими речовинами, котрі в свіжому вигляді не підлягають тривалому зберіганню. Більшу частину ринку переробленої плодоовочевої продукції займають товари, які складно виготовляти в домашніх умовах – натуральні бобові (горошок, кукурудза), гриби, а також овочева ікра і закуски. На роздрібному ринку присутні продукти переробки томатів (натуральні, соуси, пасти, кетчупи), огірків, перцю, баклажанів. Особливим попитом користується так звана «солодка група» – товари, які є результатом переробки плодів і ягід: джеми, варення, мармелад. Вони значно розширюють асортимент традиційних кондитерських виробів, котрі характеризуються невеликою біологічною та лікувально-профілактичною цінністю, що робить проблему їх виробництва та реалізації в Україні актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми дослідження сучасного стану та механізмів реалізації державної продовольчої політики України знайшли відображення у працях Л. Агаркової (загальні тенденції розвитку плодоовочевого підкомплексу), Д. Корніковського (економічні фактори впливу на кондитерську промисловість України), О. Маслака (питання розвитку ринку фруктів та овочів), О. Мозгової (шляхи розвитку ринку кондитерських виробів). Результати аналізу наукових досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчать про наявність здобутків у виявленні інноваційних аспектів розвитку ринку кондитерських виробів України (С. Єрмак) і тенденцій розвитку кондитерського ринку України в сучасних умовах (Е. Демяненко); пошуці механізмів реалізації державної продовольчої політики України (О. Олійник), напрямів підвищення прибутковості підприємств кондитерської промисловості України (І. Поліщук та ін.), перспектив розвитку споживчого ринку плодово-ягідної продукції (В. Уланчук) та ринку плодоовочевої консервації в Україні й світі (О. Франчук).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Розглянувши стан та перспективи розвитку споживчого ринку джемів і не претендуючи на повноту аналізу, ми можемо стверджувати, що поза увагою науковців залишилися тенденції функціонування ринку джемів в Україні, що досі не стало предметом детального дослідження, незважаючи на актуальність даної проблеми в умовах світової інтеграції національної економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичний аналіз рин-

ку джемів та виявлення тенденцій його розвитку в умовах європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок перероблених плодоовочевих товарів в Україні чітко структурований і контролюється переважно кількома великими виробниками, які мають можливість переробляти власну сировину. Значна частка ринку належить компаніям, котрі представляють торгові марки «Верес», "Чумак", «Златодар», «Торчин продукт», «Ніжин», «Руна» (рис. 1). Ці підприємства останнім часом застосовують агресивну маркетингову політику, що забезпечує їм стабільну позицію на ринку.

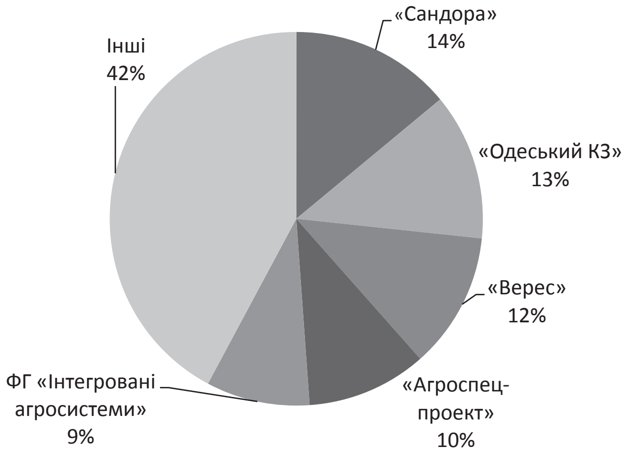

Рис. 1. Структура асортименту овочів консервованих натуральних за виробниками

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Боротьба за внутрішній ринок відбувається переважно між вітчизняними компаніями. Імпортні товари представлені переробленою продукцією з екзотичних культур (ананаси, персики, кукурудза спеціальних сортів, маслини тощо). З 2014 р. у зв'язку з девальвацією національної валюти вартість імпортної переробленої плодоовочевої продукції значно зросла, що стало причиною скорочення обсягів її імпорту в Україну (рис. 2). На наведеному нижче графіку за даними Державної фіскальної служби України видно, що існує стійка тенденція переважання експорту над імпортом. Безумовно, позитивне сальдо експортно-імпортних операцій створює вигоди для економіки країни. Проте подолання тенденцій останніх років можливе за рахунок зміни цін на зовнішньому ринку.

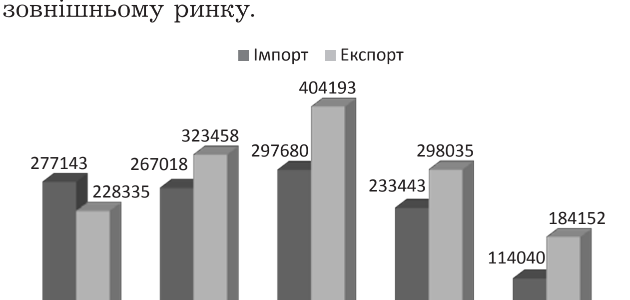

Рис. 2. Обсяги імпорту та експорту перероблених овочів, плодів і горіхів за п'ять останніх років, тис. дол.

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

Падіння купівельної спроможності населення з кінця 2013 р. значно зменшило обсяги продажу переробленої плодоовочевої продукції високого і середнього цінових сегментів. На її ціну впливає сезонний характер збуту: восени, в період виробництва, обсяг попиту досить низький, а взимку, під час зберігання, кількість товару на ринку скорочується при зростанні попиту на нього. Результатом конкурентної боротьби є ставлення виробників до упаковки, вартість якої входить до складу ціни на готову продукцію. За результатами опитувань значна частина споживачів віддає перевагу скляній тарі як більш екологічній. В той же час перехід частини населення на консервацію власного приготування дещо знизив ємність ринку і одночасно спровокував зростання ціни на сировину та упаковку [1, с. 19].

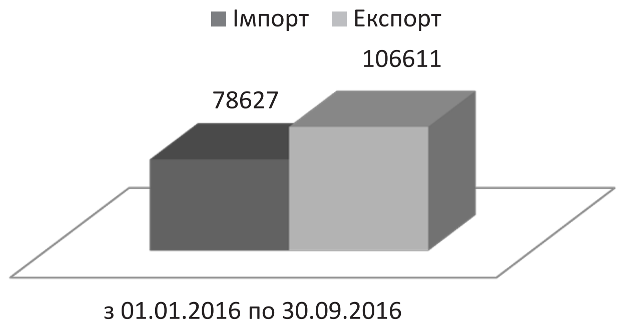

Рис. 3. Обсяги імпорту та експорту перероблених овочів, плодів і горіхів у 2016 р., тис. дол.

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

Джем – це продукт, одержаний з цілих або дрібних шматків фруктів, ягід та деяких овочів, уварених у цукровому або цукрово-патоковому сиропі до желеподібної консистенції. У готових якісних джемах не зберігається форма плодів, оскільки вони повністю розварюються. Проте джем не повинен розтікатися по поверхні.

Історія виникнення джему не зберегла конкретних фактів, однак, існує легенда, за якою шотландка Дженіт Кейлер вперше приготувала десерт з гірких апельсинів, доставлених її чоловіком з іспанських кораблів, що ховалися від негоди в бухті Данді. Назву цьому десерту спочатку дали на честь ім'я його винахідниці – Дженіт. Поступово ця назва переформувалася в «джем». Достовірність даної легенди досі не перевірена, проте, беручи її до уваги, можна припустити, що виникнення джему відноситься до XVIII ст. Надалі джем дуже швидко набув поширення і особливо полюбився мешканцям Англії, й до сьогоднішніх днів ці ласощі вважаються одним з традиційних продуктів туманного Альбіону: практично жоден сніданок британця не обходиться без бутерброда зі свіжим джемом [4, с. 401].

В Україні джем менш популярний, хоч асортимент сучасних магазинів обов'язково передбачає його наявність в декількох позиціях. Виробництво джему на ринку України є конкурентоспроможним. Його забезпечують 74 вітчизняних підприємства, що свідчить про прибутковість даного бізнесу. Прибуток від виробництва джему залежить від ефективності його збуту. Значна частка виробників реалізує власну продукцію через мережу посередників, це дозволяє зменшити обсяг витрат, пов'язаних з організацією збуту. Найбільш ефек-

тивним способом роздрібної реалізації є торгівля через власні магазини.

Основою для виробництва джему є плодово-ягідна сировина і цукор. За даними Держгеокадастру, в Україні сади займають 727,2 тис. га, а насадження в плодоносному віці – 206 тис. га. Лідером серед вирощуваних фруктових культур є яблуні. У 2015 р. валовий збір товарних яблук склав 1,18 млн. тонн. Фаворитами садівництва в Україні також є кісточкові: вишні, сливи, черешні, абрикоси і персики. Загальний збір товарних плодів кісточкових у 2015 р. склав 548 тис. тонн. Серед ягід найбільша частка в обсязі виробництва припадає на полуницю і суницю – всього 64 тис. тонн. Менше культивується малини, смородини і аґрусу [3].

Цукрова галузь є однією з провідних в агрокомплексі України. Проте в 2015 р. в порівнянні з попереднім його виробництво скоротилося на третину. За оцінками експертів, Україна може виробляти до 3 млн. тонн цукру в рік за умови модернізації виробництва [5, с. 18].

Особливою характеристикою ринку джемів є сезонність: у літній період їх споживання знижується та зростає в зимовий і весняний період з піком у грудні. На динаміку і структуру попиту на джеми впливає також стала тенденція в Україні до приготування домашньої консервації.

За даними офіційної статистики, у 2015 р. в Україні було виготовлено 7,11 тис. тонн джемів, фруктового-ягідного желе та пасти, що на 26% більше обсягів попереднього року. Експорт джему також має яскраво виражений сезонний характер: у жовтні 2015 р. його обсяг склав 290 тон у порівнянні з вереснем цього же року – 74 тони [2, с. 39].

Для мереж супермаркетів є характерними власні лінійки джемів. Наприклад, для мережі «Фуршет» джем виробляє ТОВ «Гопак», для METRO – «Асканія-Пак». Ця продукція відрізняється невисокою ціною і простим спектром смаків (вишня, полуниця, абрикос тощо).

До 50% асортименту переробленої плодоовочевої продукції в номенклатурі супермаркетів займають імпортні джеми. Вони відносяться до більш високої, ніж українська продукція, цінової категорії, вирізняються оригінальним дизайном та мають беззаперечну конкурентну перевагу – широке розмаїття смаків за рахунок добавок. Характерною рисою імпортних джемів є відсутність в рецептурі цукру: наприклад, у французьких St. Dalfour, італійських Bioitalia, німецьких SCHNEEKOPPE, грецьких Helios, британськмхі JimJams і Wilkin & Sons. В Україні можна придбати сертифіковані органічні французькі джеми Jardin bio; зварені за традиційними рецептами французькі джеми Bonne Maman,; ізраїльські джеми Hadarom з низьким вмістом цукру і лінійкою смаків на фруктозі; грецькі традиційні конфітюри «Золоте яблуко»; класичні грузинські джеми Kula й продукцію смаків діабетичної лінійки; 13 видів польських джемів Helcom із апельсиновим і ананасовим смаками включно; класичні німецькі джеми і конфітюри Zorbiger, виготовлені за сімейними рецептами сім'ї Zuegg; австрійські класичні джеми D'arbo, автентичність технології яких зберігається з 1879 р. На вітчизняному ринку найбільшими імпортерами джемів є Німеччина – 32% обсягу постачання імпортних джемів, Австрія – 25%, Швеція – 19%, Франція – 18%, Росія – 6%. В той же час українські виробники експортують незначну частину продукції – близько 4% обсягів власного виробництва. Експорт здійснюються в країни СНД [7, с. 133].

Основними виробниками української переробленої плодоовочевої продукції є Група компаній «Верес», ТОВ «Гайсинський консервний комбінат», ПАТ «Могилів-Подільський консервний завод», Компанія «Пані Крістіна», ТОВ «Тотал», Компанія «Шафран Еліт», Національна багатопрофільна компанія «Асканія-Пак».

Група компаній «Верес» працює на ринку переробленої плодоовочевої продукції з 1997 р. і на даному етапі є його лідером. Продукція ТМ «Верес» постачається в 20 країн світу, а її асортимент налічує більше 100 найменувань. У даного виробника замкнутий цикл виробництва, що дозволяє контролювати якість на всіх його етапах. Джеми ТМ «Верес» представлені трьома смаками: персиковий, полуничний і абрикосовий. Їх номенклатуру доповнюють вишневий конфітюр і асортимент фруктів з цукром.

ТОВ «Гайсинський консервний комбінат» спеціалізується на випуску фруктово-ягідної переробленої продукції. Даний виробник є лідером на ринку джемів: його номенклатура передбачає можливість виробництва 24 різновидів цього товару, включно з продукцією на основі фруктози замість цукру. Виробник позиціонує свої джеми як продукт преміум-класу.

ПАТ «Могилів-Подільський консервний завод» (Вінницька обл.) виготовляє продукцію ТМ «Дари ланів». Як сировинна база даним виробником використовуються власні сади. Асортимент ТМ «Дари ланів» нараховує 80 найменувань фруктово-ягідної переробленої продукції, в т. ч. чотири види джемів: смородиновий, абрикосовий, вишневий і полуничний. Виробник експортує продукцію в Білорусь, Канаду, Угорщину, Казахстан, Молдову.

Компанія «Пані Крістіна» існує на вітчизняному ринку з грудня 1997 р. і випускає перероблену продукцію під трьома торговими марками. У 2012 р. виробником придбана нова лінійка обладнання, що дозволило розпочати виробництво джемів і соків. Як сировинна база використовуються власні угіддя для вирощування овочів і фруктів. Під ТМ «Holiday» реалізовуються шість смаків джемів, в т. ч. нетрадиційних для інших виробників: гарбузовий і яблучно-грушевий.

ТОВ «Тотал» (м. Дніпро) на ринку переробленої плодоовочевої продукції працює 12 років. Підприємство виробляє плодово-ягідні наповнювачі для кондитерської та молочної галузей промисловості, різноманітні джеми і топінги для сфери ритейлу HoReCa, джеми в баночках ТМ «Еммі».

Компанія «Шафран Еліт» існує з 2008 р. Вона виробляє і реалізує топінги, джеми, наповнювачі та сиропи для кондитерського, молочного й хлібобулочного виробництва. Її джеми додаються в морозиво, йогурти, коктейлі, сирки, кондитерські та хлібобулочні вироби.

Національна багатопрофільна компанія «Асканія-Пак» працює на ринку з 2002 р. та займається виробництвом порційних продуктів одноразового вжитку. Крім того, «Асканія-Пак» є

трейдером з широким асортиментом на ринку гнучких пакувальних матеріалів.

Новим брендом на українському ринку є «Корисна Кондитерська» від компанії «СТЕВІЯСАН КОРПОРЕЙШН». Особливістю продукції даного виробника є те, що замість цукру використовується стевія. В ТМ «Корисна Кондитерська» присутня лінійка з семи джемів, серед яких джеми з лохини і чорниці.

Мода на продукти українського походження спровокувала виробництво джемів із застосуванням потужностей невеликих кустарних підприємств. Разом з тим, пристойну частку в обсягах їх виробництва зайняли варення, соуси, горіхові пасти. Нішова позиція на конкурентному ринку дозволила невеликим кустарним підприємствам вибудувати вдалу стратегію позиціонування бренду і знайти свого споживача [9, с. 53].

Результати огляду споживчих уподобань на ринку кондитерських виробів доводять, що в Україні найбільш популярними є такі смаки джемів: полуничний, абрикосовий, вишневий і персиковий. Попитом споживачів характеризуються смак змішаних лісових ягід та яблучний. До переваг яблучного джему додаються його корисні властивості, головна з яких утворюється хімічним складом яблук, якому притаманні вітаміни А, B_1, B_6, B_2, B_9, Е, С, РР, а також мінеральні елементи – залізо, кальцій, фосфор, магній, цинк, натрій, мідь, йод. Завдяки наявності вітаміну С яблучні ласощі корисні при застудах, вони посилюють імунітет, а пектини джему очищують кишковик, знімають запалення, сприяють загоєнню ран і виразок. Вміст кальцію в яблуках зміцнює зуби і кісткову тканину. Яблучний джем сприятливо діє на мозок і серце, при його регулярному вживанні вирівнюється артеріальний тиск. Таким чином, яблучний джем є джерелом біологічно активних речовин, більшість з яких зберігаються й після його приготування.

Поширеною упаковкою для роздрібного продажу джемів є скляна банка ємністю від 300 до 400 грамів. Попитом користується порційні упаковки вагою 28 грамів [8, с. 36].

Результати огляду ринку кондитерських виробів дозволяють констатувати, що споживач джемів – міський мешканець із середнім рівнем доходу та рівнем «вище середнього». Це обумовлюється не тільки роздрібною ціною джемів, а й тим, що в ритмі життя великого міста у людей не вистачає часу і сил на приготування консервованих продуктів. Ключовий покупець – жінки віком від 25 до 55 років. Чоловіки купують джеми значно рідше. Основним чинником вибору джемів є їх якість.

Оскільки солодощі відносяться до розряду товарів імпульсивного попиту, на їх придбання впливає сезон. Влітку джеми купують набагато менше, ніж взимку. Перед святом масляної обсяги продажу джемів завжди збільшуються.

Позиціонування джемів базується на таких принципах:

– акцент на «домашнє» виробництво;

– акцент на індивідуальність бренду, виключність смаку;

– акцент на «апетитне» подання продукції.

Кожен з підходів передбачає певний стиль упаковки.

Етикетки домашніх джемів часто виконані з крафтового матеріалу, кришка банки обертається тканиною або папером для більшої асоціації з джемом «від бабусі». Шрифти повторюють рукописні, що підкріплює образ традиційної handmade-продукції.

Індивідуальність бренду та виключність смаку зазвичай характерні для джемів категорії «преміум». Етикетки оформлюються або мінімалістично, або яскраво прикрашаються. Упаковка виділяється незвичайними фарбами, ретельно продуманим завершеним образом.

Джеми з акцентом на апетитному поданні продукції зазвичай притаманні середньому ціновому сегменту. Їх упаковка дуже традиційна, етикетка – яскрава, часто із зображенням фруктів. Оформлення етикетки супроводжується ілюстраціями додаткових атрибутів: хлібу, чаю, вершкового масла, що розмазується по тосту. Як приклад, можна навести лідера британського ринку джемів – ТМ JimJams, українські ТМ «Верес» і Holiday [10, с. 52].

Серед тенденцій розвитку ринку джемів можна окреслити такі.

Перша: розвиток виробників-представників малого бізнесу (невеликих домашніх підприємств), які зуміли вистояти у період кризи й продовжують своє зростання на ринку. Вони не зможуть посунути основних гравців ринку джемів через більш високу ціну власного продукту, проте будуть розвивати нішу особливої солодкої переробленої плодоовочевої продукції.

Друга: стратегія об'єднання – основні учасники ринку джемів зможуть боротися з падінням обсягів продажів шляхом спільної реклами своїх торгових марок. Як приклад, ефективною може стати стратегія об'єднання рекламних кампаній борошна і джемів (для зимового періоду), морозива і джемів (для літнього періоду).

Третя: нових клієнтів допоможуть знайти виставки і ярмарки. Міжнародна виставка «The International Sweets and Biscuits Fair» з 1971 р. збирає виробників солодощів зі всього світу. Це найбільша спеціалізована виставка продукції кондитерської промисловості. В Україні особливо популярними стали ярмарки «В пошуках made in Ukraine» і «ВсіСвої».

Четверта: перспективним для українських виробників джемів може стати європейський ринок «нішевих» продуктів, що обумовлюється масовістю попиту в Європі на ягоди та продукцію з них. Українські фермери мають досвід постачання органічних ягід в ЄС. У джемів є всі шанси закріпити успіх. У Європі одна банка органічного джему коштує від шести до восьми євро. За умови грамотного позиціонування органічні джеми можуть знайти свого покупця в Європі. Складність криється в обсягах постачання: невеликі підприємства не можуть запропонувати партії для великих замовників європейського ринку. Виходом може стати створення кооперативів виробників джемів.

П'ята: нестабільність ринку – з ринку можуть піти слабкі підприємства з малою часткою або невпізнанним брендом, якщо вони не можуть розрахуватися за кредитними боргами або мають негативні фінансові показники.

Шоста: є значна ймовірність перепрофілювання виробництва джемів. Наприклад, замість

випуску порційній продукції може виникнути потреба в налагодженні постачання джемів для хлібобулочного сектора, підписанні контрактів на умовах прямого постачання для великих підприємств або виготовленні продукції в баночках суто для сфери ритейлу HoReCa.

Сьома: зважаючи на нестабільний курс долара і підвищення цін на сировину, у вигідній ситуації опиняться ті підприємства, що мають власні сільськогосподарські угіддя.

Восьма: фахівці прогнозують хоч і незначну, проте динаміку підвищення споживання переробленої плодоовочевої продукції взагалі, й джемів в т. ч.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Після підписання Угоди про вільну торгівлю з ЄС українські виробники джемів поступово виходять на європейський ринок. Українська продукція більш дешева, ніж французька, австрійська або грецька. Її якість не поступається якості європейських товарів. Головною умовою стає отримання європейських сертифікатів якості. Як негативний фактор виступає логістика, що «з'їдає» різницю в ціні. З даною проблемою вже можуть справлятися виробники із західної України через територіальну близькість до кордону.

Оскільки в публікації неможливо розкрити усі аспекти висвітлюваної проблеми, подальші наукові пошуки пов'язуються нами з товарознавчою оцінкою плодово-ягідних джемів і розширенням їх функціональних властивостей за результатами дослідження попиту в торговельній мережі Харківщини, а також з дослідженням особливостей їх митного оформлення.

Список літератури:

1. Агаркова Л. В. Тенденції розвитку плодоовочевого підкомплексу / Л. В. Агаркова // Економічний вісник України. – 2014. – Вип. 5. – С. 18-20.
2. Демяненко Е. А Тенденції розвитку кондитерського ринку України в сучасних умовах / Е. А Демяненко // Молодий вчений. – 2016. – Вип. 9(36). – С. 35-50.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Єрмак С. О. Інноваційні аспекти розвитку ринку кондитерських виробів України / С. О. Єрмак, В. В. Плотницька // БізнесІнформ. – 2016. – Вип. 11. – С. 398-403.
5. Корніковський Д. О. Аналіз економічних факторів впливу на кондитерську промисловість України / Д. О. Корніковський // Економіка харчової промисловості. – 2014. – Вип. 4(24). – С. 17-23.
6. Маслак О. В. Розвиток ринку овочів / О. В. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2016. – Вип. 10(329). – С. 132-140.
7. Мозгова О. І. Аналіз ринку кондитерських виробів / О. І. Мозгова // УкрАгроКонсалт. – 2015. – Вип. 3. – С. 8-11.
8. Олійник О. В. Сучасний стан та механізм реалізації державної продовольчої політики України / О. В. Олійник // Державне будівництво. – 2015. – Вип. 1. – С. 30-41.
9. Поліщук І. І. Сучасний стан та оцінка прибутковості діяльності підприємств кондитерської промисловості України / І. І. Поліщук, А. І. Ковальчук // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2015. – Вип. 6(20). – С. 52-56.
10. Сучасний стан справ в кондитерській галузі України // Діловий Вісник Торгово-промислової палати України. – 2015. – Вип. 8(219). – С. 52.
11. Уланчук В. С. Споживчий ринок плодоягідної продукції: стан та перспективи розвитку / В. С. Уланчук // Вісник економічної науки України. – 2015. – 145 с.
12. Франчук О. О. Розвиток ринку плодоовочевої консервації в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://udau.edu.ua

Шубина Л.Ю., Майковская В.И., Лелюх А.А.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ РЫНОК ДЖЕМОВ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования потребительской ценности джемов. Рассмотрен ассортимент джемов в разрезе производителей и розничных торговцев. Установлено, что борьба за внутренний рынок происходит между отечественными компаниями, а импортные джемы представлены преимущественно продукцией из экзотических культур. Выявлены факторы формирования спроса на джем. Сделана попытка обоснования тенденций развития потребительского рынка джемов в условиях европейской интеграции Украины.
Ключевые слова: переработанная плодоовощная продукция, ассортимент джемов, потребительский рынок джемов, покупательная способность населения, потребительские предпочтения, спрос потребителей, ключевой потребитель.

Shubina L.U., Maykovska V.I., Lelyuh A.A.
Kharkov Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

JAMES' CONSUMER MARKET: STATE AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Summary
Theoretical questions of values formation use are analyzed. The range of jam's manufactures cutaway and retail dealers is considered. It is established that the struggle for domestic market occurs between domestic firms, but imported jams are mostly represented by exotic cultures. Jam's demand factors are revealed. The trends justification development of Ukrainian European jam's costumer market integration was made.
Keywords: proceeded fruit-and-vegetable production, the range of jam, costumer jam market, purchasing power of the population, consumer preferences, consumer demand, key costumer.

УДК 338.46

ЕКОНОМІЧНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Юдіна (Каламбет) С.В., Кисельова О.М., Галаганов В.О.
Дніпровський державний технічний університет

У статті досліджуються основні тенденції розвитку ринку освітніх послуг, що пов'язані з: умовами інформатизації суспільства й інтернаціоналізації економічних процесів; формами освітніх послуг в створюваному освітньому інформаційному середовищі; особливостями дистанційних освітніх послуг. Визначено сутність моделі відкритої освіти як результату еволюційного шляху розвитку і становлення інформаційної складової освіти людини. Досліджено основні принципи дистанційної освіти, до яких відносяться: вільний доступ, дистанційність навчання. Особливу увагу приділено принципу гуманізації, який реалізується через наявність пільг для соціально незахищених груп населення і вільний графік навчання. З огляду на особливості дистанційної форми навчання, визначено специфічні характеристики дистанційних освітніх послуг.
Ключові слова: ринок освітніх послуг, інформаційне середовище, дистанційна освіта, навчання, специфічні характеристики дистанційної освіти.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні відбулися політичні, економічні, соціальні перетворення, пов'язані з демократизацією суспільства, становленням ринкових відносин, які торкнулися усіх галузей економіки та соціальної сфери, зокрема й системи вищої освіти. З огляду на це важливо розглядати її не лише як соціальну інституцію держави, а й як галузь ринкової економіки, що забезпечує ефективність розвитку країни.

Головними функціями освіти є підвищення освітнього та культурного рівня членів суспільства, сприяння раціональному використанню вільного часу і зростання продуктивності праці. Розвиток освіти, як і всієї невиробничої сфери, базується на основі нематеріального виробництва. Водночас ця галузь суттєво впливає на зростання матеріального виробництва. Тому розвиток та вдосконалення освітньої галузі є важливою передумовою подолання кризової ситуації як в економіці, так і в суспільстві в цілому.

Освіта є стадією, що передує інноваційному трансферу наукових досягнень в економіці знань. Процес освіти, що випереджає матеріалізацію та комерціалізацію знань, потребує певної фінансової підтримки держави і недержавних організацій. Недостатній рівень її та нераціональне використання гальмує впровадження інноваційних напрямків розвитку економіки знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання освіти, джерела її фінансування й результативності завжди перебували у центрі уваги науковців. Ці питання у різний час вивчали вітчизняні й зарубіжні учені, зокрема В. Андрієнко, Г. Артюх, Л. Батченко, Г. Бекер, Т. Боголіб, І. Дронова, В. Жамін, Т. Лев, Ю. Лисенко, В. Марцинкевич, С. Мічківський, М. Слоква, К. Суботіна, Т. Шульц, В. Щетинін та інші. Ними були розроблені концепція людського капіталу, за якою освіта – це інвестування в індивідів, що породжує віддачу, як і будь-яке інше капіталовкладення, проведені розрахунки ефективності освіти, досліджувані проблеми правового забезпечення фінансування системи вищої освіти, тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження вище згаданих науковців стосуються лише або фінансового механізму, або ними розглядаються питання впровадження нових інноваційних підходів до управління освітніми закладами. Незважаючи на підвищену активізацію наукової думки щодо вирішення проблем економіки навчальних закладів, проблеми розвитку ринкових відносин в системі вищої освіти як самостійний об'єкт до-

слідження ще не одержала достатнього відображення у вітчизняній літературі. Розвиток ринку освітніх послуг потребує поглиблення теоретичних досліджень економічної природи освітніх послуг, сутності і ролі вищої освіти в розвитку національного господарства та особливостей попиту та пропозицій освітніх послуг.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження питань доступності освіти на основі широкого впровадження дистанційних освітніх послуг, які відрізняються потенційною економічною привабливістю.

Виклад основного матеріалу. Основні тенденції розвитку ринку освітніх послуг пов'язані, в першу чергу, з:

– умовами інформатизації суспільства й інтернаціоналізації економіки;

– формами освітньої послуги в освітньому інформаційному середовищі;

– особливостями дистанційних освітніх послуг.

В умовах динамічного мінливого світу, глобальної взаємозалежності і конкуренції, необхідності широкого використання і постійного розвитку технологій, що ускладнюються, найбільш фундаментальне значення має інформатизація сфери освіти. Зміст і якість освіти, її присутність, відповідність потребам конкретної особистості у вирішальній ступені визначають стан інтелектуального потенціалу сучасного суспільства. Інтенсивний розвиток сфери освіти на основі інтеграції в нього інформаційних і телекомунікаційних технологій стає найважливішим національним пріоритетом, що ставить задачу формування єдиного освітнього інформаційного середовища на всій території держави, а в майбутньому і у всьому світовому просторі.

В усіх розвинутих і в багатьох країнах, що розвиваються, здійснюються широкомасштабні програми інформатизації освіти, вишукуються шляхи підвищення результативності загальної освіти, вкладаються значні засоби в розробку і впровадження нових інформаційних технологій. Усе більш повно виявляються у світовій практиці тенденції широкого використання інформаційних технологій навчання як найважливішого елемента системи, формування відкритої освіти.

Відкрита освіта – система, у якій реалізується процес навчання і здійснюється індивідуумом досягнення і підтвердження освітнього цензу. Основу освітнього процесу відкритої освіти складає цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота того, кого навчають, який може вчитися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем по телефону, факсу, електронній чи звичайній пошті, а також особистого контакту.

Модель відкритої освіти – результат еволюційного шляху розвитку і становлення інформаційної цивілізації як невід'ємної її частини. Модель відкритої освіти виходить з відкритості світу, процесів пізнання й освіти людини. Традиційні форми одержання освіти: очна, заочна, екстернат у системі відкритої освіти інтегруються в єдиний освітній простір. Мета відкритої освіти – підготовка тих, хто навчається, до повноцінної й ефективної участі в суспільній і професійній областях в умовах інформаційного суспільства.

Розвиток відкритої освіти вимагає впровадження інформаційних технологій – технологій, заснованих на комп'ютерному устаткуванні, комп'ютерних мережах, мультимедійних системах, а також інтернаціоналізації інформаційного простору для здійснення експорту й імпорту освітніх послуг [10, с. 32-33].

В Україні в даний час також очевидний швидкий процес розвитку інформаційно-обчислювальної і телекомунікаційної техніки.

Відбувається різке збільшення освітніх установ, організацій, причетних до інформаційних технологій і взагалі до інформаційної системи в сфері освіти. Інформатизація виявляється на всіх рівнях сфери освіти:

На мегарівні процеси інформатизації в більшому ступені характеризуються появою глобальних інформаційно-комунікаційних систем, розвитком електронних мереж, Інтернету. Процеси інформатизації сфери освіти на макрорівні безпосередньо залежать від національних цілей держави, економічної ситуації, обсягу ресурсів, що направляються в цю область. На перший план тут виходить зростаюча роль людського капіталу в соціально-економічному розвитку суспільства. На мезорівні державна політика інформатизації освіти реалізується на регіональному рівні (область, місто). На мікрорівні (вуз, факультет, кафедра) конкретні управлінські рішення, ініціатива окремих колективів мають більший вплив на процеси локальної інформатизації. Взаємодією окремого студента і викладача характеризують нанорівень, де народжуються нові підходи до освіти, нові види освітніх послуг. Завдяки використанню нових інформаційних технологій, шлях до їхнього втілення і тиражування став набагато коротшим.

Освіта є складовою частиною соціальної сфери суспільства, а тому основні проблеми, шляхи й етапи інформатизації освіти в основному збігаються з загальними положеннями інформатизації суспільства в цілому. Засоби інформатики одночасно можуть бути використані для прилучення молодого покоління до інформаційної культури, що стає особливо актуальним у зв'язку з переходом до інформаційного суспільства. За прогнозами вчених такий перехід в Україні намічається в 2050 році, для США і Японії – у 2020 році, для ведучих країн Західної Європи – у 2030 році [3, с. 132].

На наш погляд доцільно виділяти три основних етапи інформатизації сфери освіти:

1. Комп'ютеризація. До найбільш істотних результатів цього етапу в області освіти можна віднести екстенсивне поширення і первісне насичення обчислювальною технікою освітніх закладів України. Одночасно на цьому етапі намічається формування основ інформаційної культури, а також початок комп'ютерного освоєння наявних інформаційних фондів в освіті.

2. Персоналізація інформаційного фонду. Етап характерний інтенсивним застосуванням обчислювальної техніки на всіх рівнях освіти, з перекладом інформаційних фондів у комп'ютерну (машинну) форму, а також з різким зростанням комп'ютерної грамотності молоді.

3. Інтеграція інформаційних фондів. Виникнення високого рівня інформаційної культури, створення інтегрованих комп'ютерних інформаційних фондів з вилученим доступом при на-

ступному задоволенні зростаючих інформаційних потреб усього населення.

Процес інформатизації сфери освіти здійснюється по двох основних напрямках:

– некерована інформатизація, що реалізується знизу з ініціативи педагогічних працівників і охоплює найбільш актуальні сфери діяльності і предметні області;

– керована інформатизація, що підтримується матеріальними ресурсами з боку держави і відповідно до загальних принципів має концепцію і програму.

Аналізуючи поставлені державою цілі формування єдиного освітнього інформаційного середовища, можна визначити основну задачу її створення – це надання широким верствам населення якісної і доступної освіти.

Дослідження конкурсу на вступних іспитах до вищих навчальних закладів в Україні показує, що кількість бажаючих навчати у декілька разів (2,6) перевищує тих, хто вступив до вищих навчальних закладів. Сформувався контингент осіб, що потребують освітніх послуг. Це представники різних груп людей: від керівників підприємств (організацій) і їхніх підрозділів, фахівців відділів і служб, підприємців і фермерів, кваліфікованих робітників та службовців до студентів технікумів (коледжів), учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, безробітних і частково безробітних та ін. З потенційного контингенту осіб, що мають потреби і можливості одержання вищої освіти можна виділити кілька груп:

– офіцери, що звільняються зі Збройних Сил і особи, що проходить дійсну термінову службу в рядах Збройних Сил, МВС і прикордонних військ України;

– звільнені і скорочені цивільні особи, зареєстровані у Службі Зайнятості;

– особи, що готуються до вступу у вузи, студенти, що прагнуть одержати другу рівнобіжну освіту і фахівці, що мають освіту і бажають придбати нові знання чи одержати другу освіту;

– особи різного віку, що проживають у малоосвоєних регіонах країни;

– особи, що мають медичні обмеження для одержання регулярної освіти чи знаходяться в стаціонарних умовах;

– керівники регіональних органів влади і управління і менеджери різного рівня, що працюють на підприємствах різних форм власності;

– біженці, зареєстровані у службах зайнятості;

– інші можливі категорії населення [4, с. 49-50].

Вищевикладене дає можливість говорити про передумови формування єдиного освітнього інформаційного середовища. З одного боку, це процеси інформатизації суспільства, з іншого боку, необхідність підвищення інтелектуального потенціалу суспільства і зростаюча роль людського капіталу в економічних процесах. На підставі цього, вважаємо за доцільне дати наступне визначення єдиному освітньому інформаційному середовищу – це системно-організована сукупність засобів передачі даних, інформаційних ресурсів, засобів технічного забезпечення, спрямована на задоволення освітніх потреб населення і формування людського капіталу.

Нова форма одержання освіти, реалізована за допомогою розвитку єдиного освітнього інформаційного середовища повинна стати адекватною інформаційному суспільству формою освіти. Ця форма одержання освіти повинна дозволити:

– зробити вищий і інший рівні освіти доступним для широких шарів населення поза залежністю від місця проживання, вікового цензу умов життя і роботи на основі повної рівності й у залежності від здібностей кожного і, тим самим, реалізувати потреби населення в освітніх послугах, а країни в якісно підготовлених фахівцях;

– реалізувати важливі і конструктивні ідеї випереджальної і безупинної освіти, бути здатною реагувати на постійно мінливі запити ринку праці;

– компенсувати скорочення державного фінансування, підсилити міжнародну інтеграцію, підвищити соціальну і професійну мобільність населення;

– зберігати і збільшувати знання, кадровий і матеріальний потенціал, накопичений вітчизняною системою освіти, повніше використовувати педагогічний і науковий потенціал вузів, ефективно використовувати існуючі і перспективні засоби нових інформаційних технологій і вирішити ряд інших соціально-економічних задач.

Таблиця 1

Конкурс на вступних іспитах до вищих навчальних закладів (кількість поданих заяв на 100 зарахованих)

	I-II рівнів акредитації						III-IV рівнів акредитації					
Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	80	67	90	13	40	56	29	41	30	72	35	37
За формами навчання												
денною	93	78	3	29	56	66	01	43	34	88	42	11
вечірньою	70	62	6	84	87	39	04	59	36	72	15	35
заочною	19	20	2	34	34	44	58	54	67	87	8	52

Джерело: [4, с. 47]

Цим вимогам задовольняють освітні послуги, реалізовані через дистанційні освітні послуги (ДОП), що формують систему дистанційного освіти (ДО).

З початку 90-х років українське педагогічне і наукове співтовариство України стало звертати увагу на дистанційну освіту, особливо після прийняття в 1995 році Концепції про створення і розвиток єдиної системи ДО в Україні. Кількість освітніх установ у тому чи іншому ступені, що використовують технологію дистанційної освіти, стрімко росте.

Перш ніж розглядати поняття «дистанційна освітня послуга», необхідно відзначити, що в економічній літературі більшість авторів оперує термінами дистанційне навчання і дистанційна освіта, а поняття дистанційної освітньої послуги передбачається, але не визначається прямо.

Терміном дистанційне навчання найчастіше позначається сукупність інформаційних технологій, що забезпечують доставку тим, кого навчають, основного обсягу досліджуваного матеріалу, інтерактивна взаємодія тих, яких навчають, і викладачів у процесі навчання, надання сту-

дентам можливості самостійної роботи з освоєння досліджуваного навчального матеріалу, а також у процесі навчання. З іншого погляду, це нова ступінь заочного навчання, на якій забезпечується застосування інформаційних технологій, заснованих на використанні персональних комп'ютерів, відео аудіотехніки, космічної й оптоволоконної техніки [1, с. 52].

Полат Е.С. під дистанційним навчанням розуміє організований по визначених темах, навчальним дисциплінам навчальний процес, що передбачає активний обмін інформацією між учнями і викладачем, а також між самими учнями, і, що використовує в максимальному ступені сучасні засоби нових інформаційних технологій (аудіовізуальні засоби, персональні комп'ютери, засоби телекомунікацій [7, с. 87].

На думку А.Н. Тихонова дистанційне навчання – систематичне цілеспрямоване навчання, що здійснюється на деякій відстані від місця розташування викладача [8, с. 124]. При цьому процеси викладання і навчання розділені не тільки в просторі, але і в часі.

Андрєєв А.А. бере за основу приведені вище визначення дистанційного навчання, і формулює визначення дистанційного навчання як дидактичну категорію. На його думку, дистанційне навчання – це цілеспрямований процес інтерактивної взаємодії навчальних і тих, що навчаються, між собою і з засобами навчання, інваріантний (індиферентний) до їхнього розташування в просторі і часі, реалізований у специфічній дидактичній системі [1, с. 53].

Як більш широке поняття виступає дистанційна освіта, де процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства, держави приймає дистанційні форми, однак, спрямований на виконання тих же задач, що й освіта в цілому. Фахівці міжнародного центра ДО «ЛИНК» під дистанційною освітою розуміють симбіоз очного і заочного навчання, що використовує концепцію проблемного навчання, індивідуального підходу, ділові ігри й інші методи активного навчання [9, с. 7].

При дистанційній освіті забезпечується високоефективне фундаментальне навчання без відриву від виробництва при дуже високій присутності і низькій вартості. Так Андрєєв А.А., у своєму трактуванні поняття «дистанційна освіта» пропонує визначити її як систему, у якій реалізується процес дистанційного навчання і здійснюється індивідуумом досягнення і підтвердження освітнього цензу.

В Законі України «Про вищу освіту» у статті 49 «Форми навчання у вищих навчальних закладах» зазначено 2 форми освіти, а саме:

1) очна (денна, вечірня);
2) заочна (дистанційна) [2].

Тобто, заочна форма навчання ототожнюється з дистанційною. Окремо визначення дистанційної освіти не наводиться. В той же час, можемо зауважити, що дистанційні освітні послуги знаходяться більш близько по характеристиках і специфіці сервісних відносин до послуг заочної освіти, але мають істотні, навіть зовні помітні відмінності. Наприклад, вільний графік у часі при надходженні й у процесі навчання; розширені можливості спілкування з викладачем з використанням нових інформаційних технологій, спеціалізовані комплекти засобів навчання для ефективної самостійної роботи й ін.

Наведені вище визначення відбивають здебільшого або соціальну, або дидактичну суть дистанційної форми освітніх процесів, або відбивають аспекти розвитку інформаційних мереж і інформатизації суспільства. Для детального економічного аналізу особливостей ринку освітніх послуг необхідно звузити понятійні рамки розглянутого питання до визначення «дистанційна освітня послуга». Сутність дистанційних освітніх послуг розкривається наступним визначенням: дистанційні освітні послуги – це особливий вид освітніх послуг, що формуються в умовах становлення єдиного освітнього інформаційного середовища.

Виходячи з основних принципів дистанційної освіти, визначених В. І. Левіним: вільний доступ (тобто право кожного, без вступних іспитів, починати учитися й одержати середню чи вищу освіту), дистанційність навчання (тобто навчання при мінімальному контакті з викладачем з упором на самостійну роботу), принцип гуманізації (присутність для соціально незахищених груп населення і вільний графік навчання) [5, с. 67]. З огляду на особливості дистанційної форми навчання, позначені А.А. Андрєєвим, пропонується виділити наступні специфічні характеристики дистанційних освітніх послуг:

1. Присутність. Кожна людина може включитися в систему дистанційної освіти незалежно від свого соціального статусу.
2. Гнучкість. Навчання в зручний для учнів час, у зручному місці й у зручному темпі.
3. Паралельність. Навчання «без відриву від виробництва».
4. Дистантність. Відстань від місця перебування того, хто навчається, до освітньої установи (за умови якісної роботи зв'язку) не є перешкодою для ефективного освітнього процесу.
5. Розмір контактної аудиторії. Необмежене число тих, що навчаються.
6. Модульність. Формування з набору незалежних навчальних курсів навчального плану, що відповідає індивідуальним чи груповим потребам.
7. Відповідність новим інформаційним технологіям. Застосування в процесі навчання комп'ютерів, інформаційних мереж, баз даних і т.п. [6, с. 48].

Формування системи дистанційної освіти в Україні викликано затребуваністю подібних освітніх послуг з боку споживача. В даний час на ринку дистанційних освітніх послуг присутні такі освітні установи, що використовують в освітньому процесі технології дистанційного навчання.

Найкращою по якості, але самою витратною є, на думку експертів, очна освіта, а найбільш економічною – дистанційна. За результатами досліджень деяких економістів дистанційна освіта обходиться на 50% дешевше традиційних форм. Основним аргументом на користь дешевини дистанційних освітніх послуг і їх потенційної економічної привабливості для виробника є сама по собі дистанційність, що визначає розмір контактної аудиторії освітнього закладу, що робить подібні послуги.

Будь-яка людина у будь-якому куточку світу, що має доступ до глобальних інформаційних мереж є потенційним клієнтом. Викладені вище

факти показують, що в міру розвитку єдиного інформаційного середовища, коло таких людей неухильно розширюється, що незмінно перетворить сферу дистанційної освіти в майбутньому в галузь, що інтенсивно розвивається і прогресує, що відповідає логіці розвитку системи освіти в цілому. До початку етапу повного розгортання українська система ДО повинна мати у своєму розпорядженні можливості для навчання до 1,5 млн. чоловік у рік по напрямках і спеціальностям основної вищої освіти і до 2 млн. чоловік у рік по напрямках додаткової освіти. Той факт, що така можливість може бути реалізована, у першу чергу зв'язаний з більш високою адаптивністю дистанційного навчання до рівня базової підготовки і здібностям тих, що навчаються. Визначені переваги створюють також відсутність твердого календарного плану і спеціальні методики навчання.

Розширення можливості одержання освіти для великого числа людей за допомогою дистанційної освіти підвищує соціальну ефективність освіти в цілому, що можна буде оцінити через такі показники, як позитивний вплив освітнього процесу на розвиток особистості і створення для неї найбільш комфортних умов життя, на поліпшення всіх сторін суспільних відносин, на формування відкритого демократичного суспільства, поліпшення добробуту населення, посилення соціальної захищеності особистості.

Визначаючи сутність дистанційної освітньої послуги, необхідно відзначити неоднозначність її положення на ринку. З одного боку, дистанційна освіта є найбільш перспективним на ринку освітніх послуг, і її роль у формуванні інтелектуального потенціалу суспільства в майбутньому досить велика, отже, віднесення його до категорії суспільних благ очевидно, отже послуги дистанційної освіти повинні розглядатися як суспільні чи спеціальні освітні послуги. Однак, з іншого боку, як показує дійсність, дистанційні послуги сфери освіти скоріше є особливими освітніми послугами і найчастіше сприймаються як вид приватного блага. На нашу думку, така ситуація носить тимчасовий характер і викликана, по-перше, тим, що не сформувався ринок освітніх послуг у цілому (через перехідний період в економіці України), а по-друге, тим, що не завершився перехід від індустріального до інформаційного суспільства. Коли ж ринок освітніх послуг прийме свої цивілізовані форми і сформується єдине освітнє інформаційне середовище, структура поділу дистанційних освітніх послуг буде аналогічна структурі поділу всіх інших освітніх послуг на суспільні, спеціальні й особливі. Аналіз економіко-інформаційних аспектів ринку освітніх послуг на сьогоднішній день дозволяє говорити про вектор розвитку цього ринку убік дистанційної освіти. Напрямок його задають нецінові детермінанти ринку освітніх послуг. З одного боку, рівень інформатизації й інтернаціоналізації ринку, з іншого боку, необхідність нарощування інтелектуального потенціалу суспільства інтенсивність нагромадження людського капіталу. Ці детермінанти є основними у визначенні динаміки ринку освітніх послуг.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підводячи підсумок, можна зробити наступні висновки:

1. Незважаючи на те, що споживачами послуг освіти є особистість, суспільство, держава, дія подібних послуг спрямована безпосередньо на людину, і освітня послуга, по об'єкту обслуговування, відноситься до категорії особистих послуг.

2. Різний ступінь приналежності освітніх послуг до суспільних благ визначає характер попиту на них: пасивний, активний і особливий, у зв'язку з цим серед освітніх послуг варто виділяти: суспільні, спеціальні й особливі.

3. Економічна природа освітньої послуги полягає в тім, що, виступаючи як комплексне благо і будучи інвестиційним товаром, вона виробляється і споживається з метою збільшення людського капіталу. Форма, у якій виступає цей товар на ринку – освітня програма, як комплекс освітніх послуг, націлений на зміну освітнього рівня чи професійної підготовки споживача і забезпеченого відповідними ресурсами освітньої організації.

4. Нецінові фактори, що роблять вплив на ринок освітніх послуг, укладені в специфічних детермінантах двосторонньої дії: рівень комерціалізації сфери освіти, ступінь державного впливу, інтенсивність нагромадження людського капіталу і динаміка попиту на ринку праці.

5. Специфіка ціноутворення на ринку освітніх послуг залежить від приналежності тієї чи іншої послуги до однієї з трьох основних груп освітніх послуг: суспільної, спеціальної чи особливої. Відповідно до цього можна виділити три типи цін на освітні послуги: суспільну, спеціальну й особливу.

6. Перехід до інформаційного суспільства, інформатизація й інтернаціоналізація сфери освіти задає вектор розвитку ринку освітніх послуг в область дистанційної освіти.

7. Дистанційна освітня послуга – це особливий вид освітніх послуг, що формуються в процесах становлення єдиного освітнього інформаційного середовища.

8. Єдине освітнє інформаційне середовище – це системно-організована сукупність засобів передачі даних, інформаційних ресурсів, засобів технічного забезпечення, спрямоване на задоволення освітніх потреб населення і формування людського капіталу суспільства.

Список літератури:

1. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение, (ч. II) / А.А. Андреев. – М.: МЭСИ. – 1997. – С. 50-55.
2. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu
3. Колодюк А. Проблематика переходу до інформаційного суспільства / А. Колодюк. – К.: Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 129-137.
4. Кузнецова Л.В. Динаміка прийому абітурієнтів до вищих навчальних закладів України за роки незалежності / Л.В. Кузнецова. – Культура і мистецтво у сучасному світі. – 2015. – № 14. – С. 46-52.
5. Левин В.И. Новые компьютерные технологии обучения в региональной инфраструктуре / В.И. Левин. – Пенза: ЦНТИ. – 1998. – С. 67-68.

6. Малькова З.А. Школа и педагогика за рубежом / З.А. Малькова. – М.: Просвещение. – 1983. – 192 с.
7. Полат Е.С., Моисеева М.В., Петров А.Е. Дистанционное обучение / Е.С. Полат, М.В. Моисеева, А.Е. Петров. – М.: ВЛАДОС. – 1998. – 192 с.
8. Тихонов А.Н., Абрамешин А.Е., Воронина Т.П. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты / А.Н. Тихонов, А.Н. Абрамешин, Т.П. Воронина. – М.: Бита-пресс. – 1998. – 256 с.
9. Тихонов А.Н., Иванников О.Д. Технологии дистанционного обучения / А.Н. Тихонов, О.Д. Иванников. – М.: Высшее образование в России. – 1994. – С. 3-10.
10. Тору І. Колективний розвиток освіти через відкриті технології, відкритий контент і відкриті знання (у перекладі І. Іщенка) / І. Тору. – К.: Наука. – 2009. – 256 с.

Юдина (Каламбет) С.В., Киселёва О.М., Галаганов В.О.
Днепровский государственный технический университет

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследуются основные тенденции развития рынка образовательных услуг, связанных с: условиями информатизации общества и интернационализации экономических процессов; формами образовательных услуг в создаваемой образовательной информационной среде; особенностями дистанционных образовательных услуг. Определена сущность модели открытого образования как результата эволюционного пути развития и становления информационной составляющей образования человека. Выделены основные принципы дистанционного образования, к которым относятся: свободный доступ, дистанционность обучения. Особое внимание уделено принципу гуманизации, который заключается в наличии льгот для социально незащищенных групп населения и свободном графике обучения. Учитывая особенности дистанционной формы обучения, определены специфические характеристики дистанционных образовательных услуг.
Ключевые слова: рынок образовательных услуг, информационная среда, дистанционное образование, обучение, специфические характеристики дистанционного образования.

Yudina (Kalambet) S.V., Kiselyova O.M., Galaganov V.O.
Dniprovsk State Technical University

ECONOMIC AND INFORMATION ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN UKRAINE

Summary
The article examines main trends in the development of the educational services market related to: conditions of informatization of the society and internationalization of economic processes; forms of educational services in the created educational information environment; features of distance education services. The essence of the open education model is determined as a result of the evolutionary path of development and formation of the information component of human education. Authors researched basic principles of distance education, which include: free access, distance learning. Particular attention is paid to the principle of humanization, which consists in availability of benefits for socially vulnerable groups of population and a free schedule of training. Given the features of distance education, authors defined specific characteristics of distance educational services.
Keywords: educational services market, information environment, distance education, training, specific characteristics of distance education.

УДК 65.012.12:308

ПРОПОЗИЦІЯ ПРОДУКТОВИХ ІННОВАЦІЙ ТА РОЗРОБКА МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ДЛЯ ТОВ ПТК «ШАБО»

Яшкіна О.І., Ніжнік О.О.
Одеський національний політехнічний університет

В статті розглянуті особливості маркетингових комунікацій для ринку лікеро-горілчаної продукції та чинники для розробки і виведення на ринок нового товару, а також для ТОВ ПТК «ШАБО», запропонований інноваційний вид продукції та розроблена для нього комунікаційна політика.
Ключові слова: маркетинг, інновації, комунікації, технологія, реклама.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Український ринок алкогольних виробів є одним з найдинамічніших. Виробників алкогольних напоїв досить багато, що призводить до конкуренції серед виробників,кожен хоче утримати свою долю на цьому ринку,а в кращому випадку підвищити її та завойовувати нові ринки в нових країнах чи містах. Для цього виробникам потрібно постійно підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції, покращувати якість продукції, розробляти нові маркетингові стратегії, підтримувати імідж підприємства, та безумовно оновлювати асортимент товару. Актуальність цієї теми – полягає у тому щоб додати нового у виробництво, змінювати традиції виробництва, сьогодні споживачі віддають перевагу тим брендам, які втілюють в життя інновації та світові тренди. Інноваційний тип розвитку алкогольної продукції є головним фактором розвитку цілісного господарського механізму в складному ринковому середовищі. На сьогодні щодо кількості брендів український алкогольний ринок сформований та має безліч всеукраїнських національних алкогольних марок. Але щоб бути безумовним лідером на цьому ринку підприємствам потрібно мати науково-технічну розвиненість основного капіталу, наявність інноваційного менеджменту та стабільність постійно прогресуючого кадрового та інтелектуального потенціалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженнями проблем ефективного функціонування та інноваційного розвитку підприємств лікеро-горілчаних виробів, займались відомі вчені економісти такі як: О. Ткаченко, В. Адрійчук, П. Борщевський, О. Бутнік-Сіверський, П. Гайдуцький, І. Лукінов, В. Месель-Веселяк, Т. Мостенська, В. Петров, О. Рибалко, Ф. Токар, А. Череп, В. Яценко, А.М. Авідзба, С.А. Азізов, М.В. Афонін, А.Н. Бузні, В.В. Власов, О.М. Гаркуша, В.С. Горбачов, А.Б. Гульчак, М.О. Дудник, П.І. Літвінов, Л.О. Мармуль, І.Г. Матчина, В.А. Рибінцев, П.Т. Саблук, І.І. Червен та інші. Поряд з цим, в наукових публікаціях, присвячених зазначеній проблематиці,недостатньо обґрунтованими залишаються проблеми розвитку алкогольної продукції. Особливої гостроти набирають питання задоволення нових потреб ринку, розширення асортименту продукції, використання незадіяних потужностей, реструктуризації неефективних підприємств.

Мета статті полягає в обґрунтуванні вибору інноваційної продукції для майбутнього розвитку на нових ринках,та для завоювання більшої долі підприємством ТОВ ПТК «Шабо».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Багатовікові традиції шабського виноробства лягли в основу створення в 2003 році компанії «Шабо» – українського виноробного комплексу з повним циклом виробництва. Діяльність компанії спрямована на вирощування і переробку винограду, виробництво і реалізацію алкогольної продукції Shabo, створеної виключно з добірного винограду. За короткий термін підприємство стало одним із лідерів у галузі. Сьогодні широкий асортимент продукції Shabo представлений у всіх регіонах України, а також в Грузії, в Ізраїлі, в Китаї, в країнах Прибалтики, в Росії, в Словаччині, в Фінляндії, в Японії але існує ще багато країн та багато нових ринків,які ТМ «Шабо» має змогу покорити,та звернути увагу всього світу до алкогольної продукції українських виробників. Компанія «Шабо» виробляє благородні напої Shabo на власних виробничих потужностях, розташованих у безпосередній близькості від виноградників Шабо. За оснащеністю виробничо-технологічна база підприємства є однією з кращих в Європі. Вірність традиціям і сучасні технології виноробства дозволяють створювати алкогольні напої Shabo, в яких втілено найкращі характеристики теруару, що сформувалися у відбірних виноградних ягодах [1].

Для ринку лікеро-горілчаної продукції характерними особливостями маркетингових комунікацій є:

– Пріоритетність просування бренда. Безумовно, потрібно донести до цільових аудиторій нове або оновлене позиціонування цінності бренда, підготувати базу для формування лояльності до нового (або оновленого) бренда. Спеціалісти стверджують, що рекламна кампанія є основним інструментом для виведення торговельної марки на ринок та створення образу, із залученням двох найефективніших носіїв (телебачення та зовнішньої реклами). На сьогодні використовують саме емоційно орієнтовані засоби просування за рахунок значного приросту попиту у споживачів.

– Підтримка і посилення іміджу. Дане явище полягає у багаторазовій участі у міжнародних виставках, підтвердження комісіями якості продукції на світовому рівні. Саме підприємства з виробництва алкогольних напоїв беруть за критерій успішності – міжнародне визнання та місце в рейтингу з виробництва алкогольної продукції. Кожен виробник прагне показати власну престижність та неодноразово нагадує про це

споживачу. За рахунок таких дій підприємство створює корпоративну культуру – для покращення власного іміджу.

– Цілеспрямована орієнтація у застосуванні маркетингових інструментів на рекламу. Більшість підприємств перенасичують телебачення брендовими відео-роликами. З одного боку, такий засіб дозволяє найбільш повно проінформувати споживача про товар, але з іншого боку у сучасному бізнесі телебачення не є найбільш оптимальним вибором для кожного підприємства [2, с. 39].

Пропозиція нового товару – це перспектива високо заробітку, але разом з цим, ще й ризикова авантюра. Успішна маркетингова кампанія є найбільш підходящим засобом для розробки і виведення нового товару на ринок. З'ясувати, що саме захоче придбати споживач завтра – основне завдання передових фірм (рис. 1).

Інновація (англ. innovation – введення нововведень) трактується по-різному. У своєму первісному значенні інновація – це «створення нового». На думку П. Друкера інновація – це дія, яка наділяє ресурси новою здатністю виробляти матеріальні та інтелектуальні цінності. У широкому сенсі під терміном «інновація» розуміється прибуткове використання новацій, що проявилися у вигляді нових технологій, видів продукції і послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, маркетингового, адміністративного або іншого характеру [3, с. 7].

Віскі – це міцний і неприборканий напій. Він зумів адаптуватися до постійних змін на ринку і впливам моди, при цьому зберіг власний характер і автентичність. На сьогоднішній день ринок віскі в Україні повністю забезпечується за рахунок імпорту. Виробництва вітчизняного віскі немає. Компанія «Атлантіс» (Алеф Виналь) – єдина вітчизняна компанія, яка займається розливом шотландського віскі ТМ «OLDERSON» на території України.

Основний обсяг імпорту віскі в Україну – 95% від загального обсягу – постачають Великобританія, США Ірландія і країни ЄС. Лідером серед них є Великобританія. У січні-березні 2016 року Україна імпортувала з Великобританії 51,1 тис. Дал віскі (58% – частка в загальному обсязі імпорту) на суму 87,4 млн. Грн. У першому кварталі цього року Великобританія зменшила поставки віскі в Україну на 6,0% в натуральному вираженні в порівнянні з першим кварталом 2015 року. Друге місце рейтингу в 2016 році відвоювали країни ЄС, хоча ще в 2015 році на їх місці було віскі ірландського походження (в поточному році Ірландія посіла третє місце).

На думку аналітиків AR-group, обсяг імпорту віскі в 2016 році не може бути менше ніж в 2015-му році. По-перше, тому що ринок віскі в 2015 році вже відреагував на негативні макроекономічні фактори зменшенням обсягів. По-друге, віскі, як елітний алкоголь, відноситься до високого цінового сегменту алкоголю і його споживач досить платоспроможний, він буде продовжувати купувати дорогий віскі [4].

З грудня 2016 року, набрала чинності постанова Кабміну, згідно з якою підвищується розмір мінімальних оптово-відпускних і роздрібних цін на окремі види алкогольних напоїв.

«Пекучою» буде роздрібна ціна для гурманів, які віддають перевагу віскі, рому та джину, наголошується, що рішення пов'язано з тим, що запроваджений у вересні 2015 року розмір мінімальних цін сьогодні вже не відповідає реальним витратам суб'єктів господарювання на виробництво та реалізацію алкогольних напоїв. Зокрема, з початку 2016 року зросло акцизне зобов'язання та ціни на спирт.

У пояснювальній записці до документа зазначається, що станом на січень 2016 року ціна на спирт становила в середньому 240 грн за декалітр з урахуванням ПДВ, а з квітня поточного року підвищилася до 285 грн за декалітр. Зросли й інші складові.

Тому було проведено корекцію мінімальних оптово-відпускних і роздрібних цін на окремі види алкогольних напоїв залежно від коду продукції:

– на віскі, ром і джин – на 37 – 63% (до 750 грн за 1 л);

Пропонується компанії ТОВ ПТК Шабо, саме спробувати виробництво купажованого віскі, адже він найбільш поширений. У кожній країні, де роблять віскі, технологія виробництва відрізняється, в першу чергу через види використовуваної сировини. У Шотландії класикою виробництва вважається виготовлення віскі з ячмінного солоду, в Ірландії використовують суміш солоду жита і ячменю, в США і Канаді – суміш кукурудзи, жита і пшениці,а ТОВ ПТК Шабо мали б змогу розробити власний вид віскі на основі винограду. З одного боку, ринок віскі вельми привабливий для вітчизняних виробників, обсяги продажу щороку зростають, і напевно великі українські підприємства з виробництва алкогольних напоїв зацікавляться виробництвом віскі,але з іншого боку, український

Рис. 1. Чинники розробки та виведення нового товару

споживач цінує класичний віскі (шотландський, ірландський і американський) за його походження, імідж і престиж, який несе в собі бренд і за його незмінну високу якість. Кожен віскі має свій унікальний і неповторний смак, за що його і цінують споживачі,ТОВ ПТК Шабо може стати одним з перших виробництв в Україні котрі виробляють віскі,та ще й не просто віскі,а свій унікальний,на основі винограду.

Технологічний випуск віскі можливий для ТОВ ПТК Шабо, більшість необхідного обладнання вони вже мають. Вартість виробничої лінії в середньому становить 5 500 000 грн. Витрати можна істотно скоротити шляхом придбання б/в обладнання. Часові терміни для початку виробництва віскі: пів року на закупку обладнання, налагодження технологій виробництва, організацію роботи цехів (табл. 1).

Віскі пробну партію планується постачати в невеликій кількості в усі точки продажу в Україні,згодом експортувати закордон,також невелику кількість, щоб подивитися на результати, та на реакцію споживачів. Ціни на віскі залежатимуть від витримки напою, об'єм 0,5 л. витримка не менше 3-х років приблизно коштуватиме 400 грн, віскі з витримкою до 12 років – 750 грн, віскі з витримкою більше 12 років 1400 грн. Перед тим як новий товар з'явиться на полицях магазинів та супермаркетів,планується провести рекламну кампанію. Метою рекламної кампанії буде залучення нових покупців, перетворення випадкових покупців у постійних (табл. 2).

Висновки. Правильне управління фінансами та економікою компанії неможливо без добре функціонуючих служб маркетингу. Необхідно відстежувати тенденції ринку.

Інноваційний шлях розвитку вимагає від суб'єктів господарської діяльності перебудови системи управління та створення на основі принципів маркетингу системи оперативного пошуку нових сфер та способів реалізації власного потенціалу які спиралися би на нову якісну продукцію, нові технології, нові методи організації виробництва і збуту. Лише прискорений розвиток інноваційних процесів, який базується на ефективному використанні науково-технічного потенціалу є основним фактором підвищення результативності промисловості та економічного зростання.

Запропоновано компанії виробництво нового товару, а саме купажованого віскі на основі винограду був досліджений технологічний випуск для нової продукції, запропонована рекламна кампанія для товару. ТОВ ПТК «Шабо», може стати одним з перших виробництв в Україні котрі виробляють віскі,та ще й не просто віскі,а свій унікальний,на основі винограду. Можна спробувати потіснити конкурентів, також експорт віскі закордон був би не поганим кроком ТОВ ПТК Шабо підкорити новою високоякісною продукцією.

Таблиця 1

Технологія виробництва віскі

Технологічний випуск віскі
1. Закупка нових імпортних технологій та обладнання;
2. Закупка спирту;
3. Закупка потрібної сировини;
4. Організація відділень і цехів;
5. Прийом на роботу кваліфікованих працівників;
6. Обладнання для лабораторій якості та смаку.

Таблиця 2

Комунікаційна політика

Рекламна кампанія ТОВ ПТК Шабо для віскі
1) Розміщення банерів в торгових точках при вході в торгову точку чи алкогольний відділ;
2) Дегустація віскі у магазинах та супермаркетах;
3) Реклама на телебаченні,в інтернеті, та на власному сайті, соціальні мережі; у журналах (спеціальних виданнях); друкована реклама;
4) Дегустація у Центрі культури вина Шабо;
5) У кожному місті обираємо 1 супермаркет де буде проходити акція в мережі Таврія В, працюватимуть 3 промоутера, кожен з яких буде виконувати свої обов'язки, а саме: · консультант буде знаходитися в алкогольному відділі і консультувати покупців, розповідати історію про бренд, про смакові якості, запрошувати на дегустацію. · промоутер за стійкою з дегустацією буде перебувати на підході до алкогольного відділу, також повинен розповідати про смакові якості, пропонувати покупцеві всі способи подачі віскі (з часточкою яблука, з водою, з кубиками льоду і в чистому вигляді). Промоутер за стійкою дегустації і консультант повинні розповідати акцію і демонструвати можливі подарунки. · промоутер за стійкою з подарунками знаходиться за касової зоною, видає подарунки за покупку при демонстрації йому нашого продукту і пробитого чека. Також промоутер може інформувати покупців при вході в супермаркет.
6) Участь у виставках;
7) Сувенірна продукція: фірмові магніти компанії, фірмові склянки для віскі з символікою Шабо, футляр для пляшки з підставкою.

Список літератури:

1. Електронний ресурс: http://shabo.ua/sp/company
2. Косар Н.С. Особливості брендингу підприємств лікеро-горілчаної галузі України / Н.С. Косар, Н.Є. Кузьо, І.І. Білик // Національний університет «Львівська політехніка», 2013 г. – С. 39.
3. Пермічей Н.Ф., Палеева О.А. Маркетинг інновацій: Навчальний посібник. – Н. Новгород: Нижегородов. гос. архіт.-буд. ун-т, 2007. – 88 с.
4. Електронний ресурс: ar-group.kiev.ua/novosti/77-import-viski-osnovnye-tendencii-2016

Яшкина О.И., Нижник О.А.
Одесский национальный политехнический университет

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПРОДУКТОВЫХ ИННОВАЦИЙ И РАЗРАБОТКА МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ ДЛЯ ООО ПТК «ШАБО»

Аннотация
В статье рассмотрены особенности маркетинговых коммуникаций для рынка ликероводочной продукции и факторы для разработки и вывода на рынок нового товара, а также для ООО ПТК «Шабо», предложенный инновационный вид продукции и разработана для него коммуникационная политика.
Ключевые слова: маркетинг, инновации, коммуникации, технология, реклама.

Yashkina O.I., Nizhnik O.A.
Odessa National Polytechnic University

PRODUCTINNOVATIONS OFFER AND DEVELOPMENT FOR MARKETING COMMUNICATIONS LTD PTC «SHABO»

Summary
In the article features of marketing communications for the market of alcoholic beverages products and factors for development and introduction of new goods to the market are considered, as well as for Shabo PTK LLC, the proposed innovative product type and developed a communication policy for it.
Keywords: marketing, innovation, communication, technology, advertising.

НАШІ АВТОРИ

1. **Адаменко Оксана Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
2. **Азарова Анжеліка Олексіївна** – кандидат технічних наук, професор, заступник декана факультету менеджменту та інформаційної безпеки з наукової роботи та міжнародного співробітництва Вінницького національного технічного університету
3. **Акименко Катерина Василівна** – студентка історичного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
4. **Андрущишин Ольга Василівна** – студентка Вищого державного медичного університету «Буковинський державний медичний університет»
5. **Ацехівський Олександр Вікторович** – студент Миколаївського національного аграрного університету
6. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
7. **Бабич Володимир Анатолійович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України
8. **Балик Надія Романівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатики та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
9. **Баркарь Євген Володимирович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри генетики, годівлі тварин та біотехнології Миколаївського національного аграрного університету
10. **Белоус Катерина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, маркетингу і логістики Одеського національного морського університету
11. **Березіна Світлана Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
12. **Бескостна Інна Геннадіївна** – студентка Дніпровського університету митної справи та фінансів
13. **Бєлякова Світлана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
14. **Бичко Олеся Володимирівна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
15. **Бібіков Євгеній Миколайович** – магістр фізичного виховання та спорту Ужгородського національного університету
16. **Бікезіна Анастасія Дмитрівна** – студентка другого курсу англо-німецького відділення Донбаського державного педагогічного університету
17. **Білковська Юлія Петрівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
18. **Біловодська Олена Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету
19. **Більцан Олександр Володимирович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії № 2 Буковинського державного медичного університету
20. **Богацька Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
21. **Богданюк Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів та природокористування України
22. **Боднарюк Крістіна Георгіївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
23. **Бордюгова Елеонора Анатоліївна** – магістр Одеського національного морського університету
24. **Борисенко Валентина Модестівна** – аспірант, викладач кафедри практичної психології Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
25. **Борисенко Тетяна Іллівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
26. **Борисова Юлія Володимирівна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
27. **Борисюк Ольга Миколаївна** – старший викладач кафедри психології управління Львівського державного університету внутрішніх справ
28. **Бочаріна Наталія Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
29. **Бояркін Олександр Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

30. **Бренкач Ярослав Стефанович** – докторант третього року навчань Ряшівського університету, Республіка Польща
31. **Бригадир Вікторія Олександрівна** – викладач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету
32. **Бріцина Юлія Володимирівна** – аспірант Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
33. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичих наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
34. **Будейна Марина Володимирівна** – аспірант кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
35. **Бурак Інна Олександрівна** – кандидат економічних наук кафедри обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
36. **Бут Аліна Сергіївна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
37. **Василенко Інна Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології неорганічних речовин та екології Українського державного хіміко-технологічного університету
38. **Васильчук Тетяна Русланівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
39. **Васільєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
40. **Ващенко Олександр Валерійович** – аспірант, науковий співробітник Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця Національної академії аграрних наук України
41. **Веклич Владислав Олександрович** – кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-науковий Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом
42. **Верич Ганна Олександрівна** – студент Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
43. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Вищого державного медичного університету «Буковинський державний медичний університет»
44. **Вінтоняк Марія Василівна** – студентка Вищого державного медичного університету «Буковинський державний медичний університет»
45. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»
46. **Владимирова Марія Сергіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємств бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
47. **Власенко Юліана Костянтинівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
48. **Войнича Лілія Йосипівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського національного аграрного університету
49. **Волков Тімофей Михайлович** – головний енергетик «Укрпошта» м. Запоріжжя
50. **Гавенко Михайло Станіславович** – аспірант кафедри маркетингу та товарознавства Хмельницького національного університету
51. **Гавриленко Валерія Миколаївна** – викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
52. **Гайдук Юлія Ігорівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
53. **Галаганов Василь Олександрович** – студент Дніпровського державного технічного університету
54. **Галиш Ірина Володимирівна** – лікар-дерматолог Чернівецкої обласної клінічної лікарні
55. **Галушка Євген Омелянович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
56. **Галушко Наталія Олександрівна** – студентка Навчально-наукового інституту харчових технологій та бізнесу Харківського державного університету харчування та торгівлі
57. **Гамбург Інна Аркадіївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
58. **Гатаулліна Ельміра Іреківна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
59. **Гірман Алла Павлівна** – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Дніпровського університету митної справи та фінансів

60. **Гладка Лариса Ігорівна** – старший викладач кафедри підприємництва та економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
61. **Глєбова Катерина Валеріївна** – кандидат ветеринарних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри мікробіології, вірусології та імунології Національного фармацевтичного університету
62. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
63. **Головатенко Діана Андріївна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну
64. **Головчук Світлана Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка
65. **Голоднова Тетяна Станіславівна** – аспірант кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України
66. **Горголюк Кристина Віталіївна** – студентка Донбаської державної машинобудівної академії
67. **Грабовський Артур Святославович** – студент Буковинського державного медичного університету
68. **Гринь Вітослава Вікторівна** – асистент кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
69. **Грищенко Яна Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови технічного спрямування №1 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
70. **Грінь Світлана Олександрівна** – доцент кафедри «Хімічна технологія та промислова екологія» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
71. **Гродська Еліна Борисівна** – старший викладач Одеського національного політехнічного університету
72. **Громова Анастасія Євгеніївна** – асистент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
73. **Гуменна Надія Володимирівна** – кандидат юридичних наук, викладач кафедри філософії та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
74. **Гумовська Ірина Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету
75. **Гушан Олена Володимирівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
76. **Данилко Валентина Миколаївна** – викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
77. **Данилко Марта Романівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри акушерства та гінеокології Івано-Франківського національного медичного університету
78. **Данилова Ірина Олександрівна** – адвокат, старший викладач кафедри цивільного та трудового права Одеського національного морського університетц
79. **Денисевич Єлизавета Сергіївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
80. **Денисюк Олена Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка
81. **Дернова Ірина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну
82. **Дехтяр Юрій Франкович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри генетики, годівлі тварин та біотехнології Миколаївського національного аграрного університету
83. **Дімчев В`ячеслав Олександрович** – студент Інституту післядипломної освіти, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
84. **Довбенко Катерина Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
85. **Донець Олеся Іванівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології і психології управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
86. **Драч Тамара Леонідівна** – аспірант Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв, тренер-хореограф ДЮСШ м. Львів
87. **Друшляк Анжела Олегівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
88. **Дубинська Олена Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Донбаської державної машинобудівної академії
89. **Духаніна Наталія Мар'янівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

90. **Егорова Кристина Павлівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
91. **Єгоренко Ольга Сергіївна** – асистент кафедри симуляційної медицини Одеського національного медичного університету
92. **Єрмакова Наталія Олександрівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
93. **Єфіменко Софія Костянтинівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
94. **Желєва Тетяна Сергіївна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри технології м'яса Харківського державного університету харчування та торгівлі
95. **Жованик Максим Олександрович** – студент факультету інформаційної безпеки Фізико-технічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
96. **Жорняк Наталія Євгенівна** – доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
97. **Жупник Марія-Олена Михайлівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
98. **Зайцева Діана Євгеніївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
99. **Зарицька Валентина Василівна** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
100. **Зубчук Віктор Іванович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри біомедичної інженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
101. **Іваніщева Ольга Анатоліївна** – асистент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
102. **Іванова Вікторія Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Мукачівського державного університету
103. **Ілечко Марина Петрівна** – здобувач кафедри історії музики та музичної етнографії Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової, концертмейстер кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
104. **Камінська Марія Броніславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту Житомирського національного агроекологічного університету
105. **Кардаш Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
106. **Каричковська Світлана Петрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва
107. **Карпич Ірина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
108. **Кашшай Олена Степанівна** – аспірант кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
109. **Квітко Владислав Володимирович** – студент магістратури юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
110. **Кисельова Оксана Миколаївна** – магістр Дніпровського державного технічного університету
111. **Кіріл Аіда Олексіївна** – студентка Буковинського державного медичного університету
112. **Коваленко Ольга Олександрівна** – викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
113. **Коваль Ірина Федорівна** – аспірант Академії фінансового управління
114. **Ковтун Артем Віталійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри травматології та ортопедії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
115. **Ковтун Едуард Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
116. **Козак Тетяна Богданівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету
117. **Колесникова Анастасія Русланівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
118. **Колєснік Євгенія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
119. **Комарь Дар'я Геннадіївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

120. **Кондратенко Діана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
121. **Конопляник Леся Миколаївна** – кандидат педагогычних наук, доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного авіаційного університету
122. **Косарєва Ірина Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
123. **Костик Вікторія Сергіївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
124. **Косяк Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри філологічних та природничих дисциплін Центру міжнародної освіти Національного авіаційного університету
125. **Кравченко Лариса Анатоліївна** – асистент кафедри загальної та клінічної фармакології Одеського національного медичного університету
126. **Кравчук Ольга Василівна** – аспірант кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
127. **Кривда Руслан Григорович** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри судової медицини Одеського національного медичного університету
128. **Крикуненко Олексій Сергійович** – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
129. **Криштанович Мирослав Франкович** – доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
130. **Кудінова Тамара Іванівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
131. **Кузьмик Василь Васильович** – студент Буковинського державного медичного університету
132. **Кулик Олена Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
133. **Куманьов Сергій Олександрович** – студент Українського державного хіміко-технологічного університету
134. **Кушнір Олександр Сергійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
135. **Лавренко Анатолій Степанович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
136. **Лелюх Анастасія Андріївна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
137. **Лєскова Любов Федорівна** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
138. **Лобза Алла В'ячеславівна** – доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри економіки і соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
139. **Лозінський Ростислав Станіславович** – студент кредитно-економічного факультету Одеського національного економічного університету
140. **Лозовський Олександр Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
141. **Ляшенко Олександра Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем Українського державного хіміко-технологічного університету
142. **Мазур Ольга Олексіївна** – студентка педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
143. **Майковська Вікторія Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри товарознавства та експертизи якості товарів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
144. **Майорова Ірина Олександрівна** – старший викладач кафедри менеджменту, маркетингу і логістики Одеського національного морського університету
145. **Маколкіна Олена Володимирівна** – асистент кафедри економічної кібернетики Вінницького національного аграрного університету
146. **Маланчук Петро Михайлович** – кандидат юридичних наук, доцент, Сумський державний університет
147. **Малахова Олена Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
148. **Мандзій Анна Романівна** – студентка Тернопільського національного економічного університету
149. **Мантула Анастасія Павлівна** – студентка Сумського державного університету
150. **Мар'їн Сергій Олександрович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційно-документних систем Харківської державної академії культури
151. **Мартинів Олег Михайлович** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка

152. **Мартинюк Олександр Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Національний технічний університет України імені Ігоря Сікорського»
153. **Марченко Володимир Юрійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
154. **Маслак Ольга Іванівна** – доктор економічних наук, професор, завідуюча кафедрою економіки Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
155. **Масюк Юлія Володимирівна** – кандидат економічних наук, професор, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
156. **Матвіїв-Лозинська Юлія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, в.о. доцента кафедри іноземних мов Львівського інституту економіки і туризму
157. **Матійчик Олена Михайлівна** – старший викладач кафедри організації авіаційних перевезень Національного авіаційного університету
158. **Матухно Генріх Робертович** – студент Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
159. **Матюшенко Дар'я Олександрівна** – студентка ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
160. **Мацкевич Юлія Русланівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
161. **Мельникова Катерина Михайлівна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського
162. **Мельничук Олеся Валеріївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
163. **Мережкіна Аліна Євгенівна** – студентка факультету практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
164. **Мікешова Галина Павлівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
165. **Мозоль Артем Олександрович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
166. **Морозенко Дмитро Володимирович** – доктор ветеринарних наук, старший науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології ДУ «Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка НАМН України»
167. **Москалюк Олександр Петрович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії № 2 Буковинського державного медичного університету
168. **Мягких Ангеліна Антонівна** – студентка педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
169. **Нагрибельна Інна Анатоліївна** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри філології Херсонського державного університету
170. **Надієнко Олена Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Запорізького національного технічного університету
171. **Наконечна Світлана Ярославівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
172. **Налобіна Тетяна Андріївна** – студентка Луганського національного аграрного університету
173. **Намазова Валерія Музанфарівна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
174. **Невинна Галина Ярославівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету
175. **Невмержицька Юлія Анатоліївна** – студентка Сумського державного університету
176. **Недбайло Віталіна Вікторівна** – студентка Університету державної фіскальної служби України
177. **Незбутня Ольга Вікторівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
178. **Нещерет Валентина Костянтинівна** – студентка Інституту медсестринства Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
179. **Ніжнік Оксана Олександрівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
180. **Ніколаєнко Катерина Олегівна** – студентка економічного факультету Національного університету біоресурсів та природокористування України
181. **Новосільська Тетяна Миколаївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
182. **Носенко Володимир Михайлович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри симуляційної медицини Одеського національного медичного університету
183. **Огієнко Ірина Сергіївна** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології імені М.Т. Рильського Національної академії наук України
184. **Олійник Надія Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

185. **Олькіна Олена Володимирівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
186. **Онешко Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Одеського національного морського університету
187. **Онищенко Вячеслав Ігорович** – асистент кафедри симуляційної медицини Одеського національного медичного університету
188. **Опанасюк Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та соціології Рівненського державного гуманітарного університету
189. **Оробінська Руслана Володимирівна** – старший викладач кафедри германської філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
190. **Осаул Олександр Іванович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри гідроенергетики Запорізької державної інженерної академії
191. **Павленко Світлана Василівна** – викладач кафедри гуманітарних наук ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
192. **Павленко Сергій Олексійович** – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ
193. **Пакон Ольга Дмитрівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
194. **Пелюстка Марина Іванівна** – приватний підприємець, психолог
195. **Первак Михайло Павлович** – асистент кафедри симуляційної медицини Одеського національного медичного університету
196. **Перфільєва Майя Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
197. **Пирог Ольга Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка»
198. **Писар Надія Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
199. **Писаренко Ксенія Михайлівна** – студентка Вінницького національного технічного університету
200. **Піддубна Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, Вищий державний медичний університет «Буковинський державний медичний університет»
201. **Плахотнюк Олександр Анатолійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри режисури та хореографії Львівського національного університету імені Івана Франка
202. **Побережник Інна Олександрівна** – студент, Педагогіка вищої школи, Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка
203. **Поліщук Ігор Анатолійович** – старший викладач кафедри автоматизації теплоенергетичних процесів теплоенергетичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
204. **Портницька Наталія Федорівна** – кандидат психологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка
205. **Постернак Наталія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
206. **Приступа Олена Дмитрівна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри геодезії Національного університету «Львівська політехніка»
207. **Проскурняк Іванна Миколаївна** – лікар-ендокринолог Чернівецької обласної клінічної лікарні
208. **Проць Мар'яна Зеновіївна** – викладач кафедри іноземних мов Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»
209. **Пушка Ольга Сергіївна** – асистент, секретар кафедри Національного університету харчових технологій
210. **Равлюк Тетяна Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
211. **Редька Катерина Юріївна** – аспірант кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури
212. **Речка Катерина Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, Таврійський державний агротехнологічний університет
213. **Рижкова Валентина Олексіївна** – студентка кафедри економіки підприємств бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
214. **Роїк Олександр Митрофанович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та безпеки інформаційних систем Вінницького національного технічного університету
215. **Романькова Оксана Миколаївна** – кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Донбаської державної машинобудівної академії

216. **Самойленко Ірина Олегівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
217. **Самсоненко Ігор Миколайович** – аспірант кафедри гідроенергетики Запорізької державної інженерної академії
218. **Санкін Юрій Юрійович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
219. **Севрук Володимир Геннадійович** – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ
220. **Семанчина Валентина Олегівна** – аспірант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету
221. **Семено Тетяна Володимирівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
222. **Семерньова Олеся Олександрівна** – педагог кафедри філософії та педагогіки професійної підготовки Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
223. **Серант Володимир Михайлович** – начальник відділу обстеження плану та профілю колії Лабораторії діагностики залізничної колії Регіональної філії «Львівська залізниця», ПАТ Укрзалізниця
224. **Серант Оксана Володимирівна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри геодезії Національного університету «Львівська політехніка»
225. **Сергєєва Наталя Сергіївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
226. **Сидоренко Ірина Анатоліївна** – викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
227. **Синківський Іоан Ігорович** – студент Тернопільського національного економічного університету
228. **Сирчин Олександр Леонідович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету
229. **Ситніков Дмитро Едуардович** – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційно-документних систем Харківськ державна академія культури
230. **Ситченко Катерина Володимирівна** – аспірант Харьківської державної академії культури
231. **Сідлецька Дар'я Віталіївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
232. **Січкар Алла Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Б.Д. Грінченка
233. **Скавронська Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
234. **Скирда Олена Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
235. **Слабоуз Вікторія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
236. **Слободянюк Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
237. **Слодовник Зоряна Михайлівна** – студентка Тернопільського національного економічного університету
238. **Служинська Леся Богданівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету
239. **Слятіна Ірина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, концертмейстер кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
240. **Смага Вадим Вікторович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
241. **Смольницька Ольга Олександрівна** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
242. **Смолянко Юлія Миколаївна** – аспірант кафедри дошкільної та початкової освіти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
243. **Соколенко Алла Іванівна** – магістр Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
244. **Сокуренко Петро Іванович** – кандидат економічних наук, доцент, директор Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
245. **Сорока Анастасія Валентинівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
246. **Сорока Любов Теодорівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
247. **Сосіна Валентина Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури

248. **Степанюк Андрій Романович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
249. **Стоєва Маргарита Ігорівна** – лікар-інтерн 1 року навчання зі спеціальності «Судова медицина» Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи
250. **Столяренко Олена Олексіївна** – викладач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ
251. **Стріхар Оксана Іванівна** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедрою кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
252. **Талах Марія Віталіївна** – кандидат біологічних наук, асистент кафедри комп'ютерних наук Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
253. **Таранюк Тетяна Олексіївна** – студентка Університету державної фіскальної служби України
254. **Тітарова Дарія Юріївна** – студентка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
255. **Тіхонова Дар'я Юріївна** – асистент кафедри Національного університету харчових технологій
256. **Ткаченко Вікторія Володимирівна** – викладач кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
257. **Ткачук Таїсія Анатоліївна** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
258. **Топольницька Тетяна Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри теорії економіки та управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
259. **Трегубенко Галина Петрівна** – старший викладач кафедри державного управління і права Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
260. **Троян Юлія Іванівна** – викладач кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
261. **Федорченко Світлана Володимирівна** – асистент кафедри дистанційного навчання Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного авіаційного університету
262. **Форостюк Тетяна Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
263. **Хаймик Наталія Василівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
264. **Хайрулліна Юлія Олександрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
265. **Хоружа Людмила Леонідівна** – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка
266. **Цинкобур Людмила Романівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
267. **Чайка Альона Station Станіславівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
268. **Черниш Наталія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
269. **Чмир Владислав Олегович** – студент Одеського національного політехнічного університету
270. **Чукурна Олена Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету
271. **Чуприна Людмила Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту і економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
272. **Чупріна Світлана Анатоліївна** – студентка соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка
273. **Чучмій Ірина Іванівна** – викладач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва
274. **Шаповалова Владислава Сергіївна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології Національного фармацевтичного університету
275. **Шапран Дар'я Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
276. **Шарко Віталій Вікторович** – кандидат економічний наук, доцент кафедри товарознавства, експертизи та торговельного підприємництва Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
277. **Шатохіна Ксенія Сергіївна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
278. **Швед Микола Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри машин та апаратів хімічних та нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

279. **Шевченко Мар'яна Вікторівна** – викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
280. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
281. **Шевченко Юрій Андрійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
282. **Шевчук Світлана Федорівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету
283. **Ширяєва Людмила Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, Одеський національний морський університет
284. **Шмигер Галина Петрівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри інформатики та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
285. **Шміголь Дарина Олексіївна** – студентка Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
286. **Шостак Ірина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного економічного університету
287. **Шпарук Богдан Олександрович** – студент теплоенергетичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
288. **Шпиленко Олег Федорович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри онкології Запорізького державного медичного університету
289. **Штефан Олена Станіславівна** – концертмейстер кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
290. **Шубенкіна Вікторія Олександрівна** – бакалавр Одеської державної академії будівництва та архітектури
291. **Шубіна Лідія Юріївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи якості товарів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
292. **Щербак Ігор Вікторович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
293. **Юдіна (Каламбет) Світлана Валеріївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету
294. **Ющук К.М.** – студентка медичного факультету Одеського національного медичного університету
295. **Якімчук Вікторія Сергіївна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри біомедичної кібернетики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
296. **Яковенко Ярослава Юріївна** – аспірант Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
297. **Яковчук Ольга Леонідівна** – викладач хімії Автотранспортного коледжу Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет»
298. **Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
299. **Ярема Наталя Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри картографії та геопросторового моделювання Національного університету «Львівська політехніка»
300. **Ястремська Світлана Олександрівна** – кандидат біологічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту медсестринства Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
301. **Яшкіна Оксана Іванівна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2-3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (44) квітень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 26.05.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 18,6. Тираж 100 прим.
Зам. 0517-53.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.